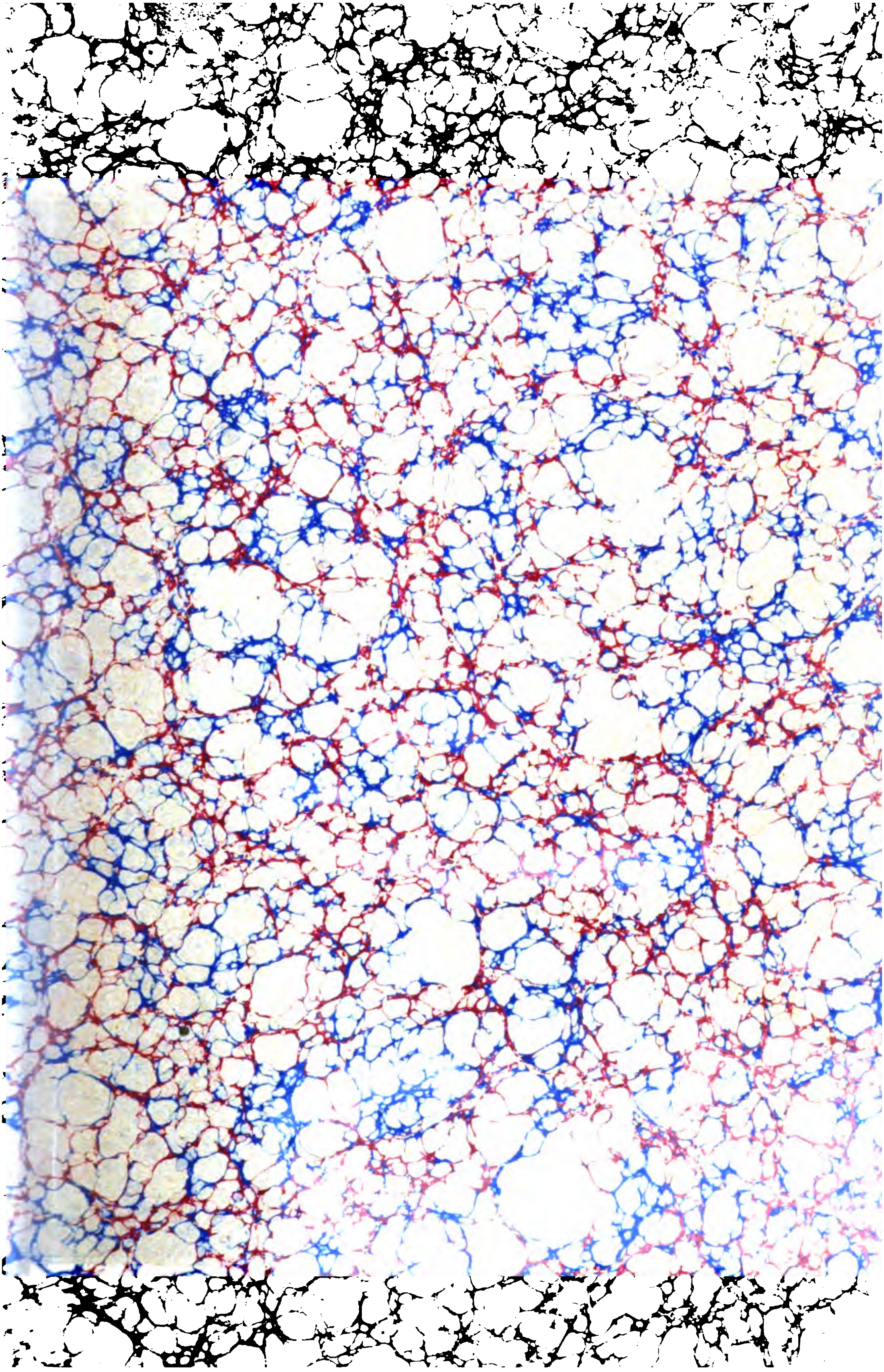

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΚΑΤΑ ΔΙΜΗΝΙΑΝ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΙΓ' — ΤΕΥΧΟΣ Α'
Ἰανουάριος καὶ Φεβρουάριος 1890

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΟΔΟΣ ΟΦΘΑΛΜΙΑΤΡΕΙΟΥ, ΑΡΙΘ. 3
1890

Ἀριθ. πρωτ. 651.

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς κκ. Γυμνασιάρχας.

Ὁ ἐνταῦθα «Φιλολογικὸς Σύλλογος Παρνασσὸς» πρὸς ἄλλαις κοινωφελέσιν ἐργασίαις αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς ἐνισχύσεως τῆς ἐθνικῆς παιδεύσεως καὶ τῆς τῶν γραμμάτων προαγωγῆς καὶ διαδόσεως, ἤρξατο ἀπὸ ἑνὸς ἤδη ἔτους ἐκδίδων καὶ ἄξιον λόγου μηνιαῖον περιοδικὸν φιλολογικὸν καὶ ἐν γένει ἐπιστημονικὸν σύγγραμμα ὑπὸ τὸ ὄνομα **Παρνασσός.** *Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων τευχῶν αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων καταδεικνύεται ἡ χρησιμότης του. Ἐπιθυμοῦντες νὰ παράσχωμεν τὴν δυνατὴν ἡμῖν ὑποστήριξιν εἰς τὸ προκείμενον κοινωφελὲς ἔργον, συνιστῶμεν ἡμῖν τε καὶ τοῖς παρ' ἡμῖν κκ. καθηγηταῖς αὐτό, ἵνα γένωνται ὅσοι ἂν προαιρῶνται συνδρομηταὶ αὐτοῦ, ὅπως διὰ τούτου ἐνισχυθῇ ἡ ἔκδοσις αὐτοῦ.*

Ἐν Ἀθήναις, τῇ 8 Ὀκτωβρίου 1877.

Ὁ Ὑπουργὸς
Θ. Π. ΔΗΛΙΓΙΑΝΝΗΣ

'Αριθ. πρωτ. 5133.

Ρ9
Ρ15
Υ. 13

ΒΑΣΙΛΕΙΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟ ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΤΩΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Πρὸς τοὺς κκ. Γυμνασιάρχας καὶ Σχολάρχας.

Καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς ὑπ' ἀριθ. 651 ἐγκυκλίου τοῦ καθ' ἡμᾶς ὑπουργείου τῇ 8 'Οκτωβρίου 1877 ἐκδοθείσης, γνωρίζετε ὅτι ὁ ἐνταῦθα φιλολογικὸς σύλλογος *Παρνασσὸς* ἐκδίδει χάριν τῆς κοινῆς ὠφελείας, συμφώνως δὲ καὶ πρὸς τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ περιοδικὸν σύγγραμμα φερώνυμον τοῦ συλλόγου. 'Εν τούτῳ καταχωρίζονται λόγου ἄξιαι διατριβαί, καὶ ποικίλων γνώσεων πάροχοι σημειώσεις, ἔργα λογίων. 'Επιθυμοῦντες χάριν τῆς ἐκ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ὠφελείας νὰ ἐνισχυθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐτό, ἐθεωρήσαμεν ὅτι συμβάλλεται ἱκανῶς εἰς τοῦτο ἡ ἐν αὐτῷ καταχώρισις διατριβῶν καὶ σημειώσεων ἀρχαιολογικῶν ἀνακαλύψεων, περὶ λειψάνων ἀρχαίων ἠθῶν καὶ ἐθίμων σωζομένων αὐτουσίως ἢ καὶ κατὰ τύπον καὶ παραλλαγὰς ἐν ταῖς νῦν συνηθείαις τοῦ ἰδιωτικοῦ καὶ κοινωνικοῦ βίου, περὶ λέξεων καὶ ὅρων ἐν τῇ διαλέκτῳ τοῦ κοινοῦ λαοῦ διατηρουμένων ἐν τύπῳ παροιμιῶν ἢ ἀξιωμάτων. 'Η διὰ περιοδικοῦ διακοίνωσις τοιούτων ἀντικειμένων παρέχει ἀφορμὴν ἄλλως καὶ τοῖς λογίοις εἰς περαιτέρω ἐρεύνας καὶ ἐξιχνιάσεις τῶν φυλετικῶν σχέσεων τῶν διαφόρων κοινοτήτων καὶ τοῦ ἐθνικοῦ βίου, σώζει δὲ ταῦτα ἐκ τοῦ ἐξαφανισμοῦ, εἰς ὃν ὁ χρόνος καὶ ἡ ὁσημέραι ἐπισυμβαίνουσα μετατροπὴ τῆς βιώσεως τὰ καταδικάζει.

Οἱ προαιρούμενοι ἵνα καὶ οὕτω χρήσιμον τὴν φιλομουσίαν καὶ ἱκανότητα αὐτῶν καταστήσωσι, θέλουσι στέλλει τὰ ἑκάστοτε εἰς γνῶσιν αὐτῶν περιεχόμενα ὁπωςδήποτε τοιαῦτα εὑρήματα κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν ἐπιστασίαν τῆς ἐκδόσεως τοῦ οὑτωσὶ συσταινομένου περιοδικοῦ ὁ *Παρνασσός*.

'Εν 'Αθήναις, τῇ 23 'Ιουνίου 1880.

'Ο 'Υπουργὸς

Ν. ΜΑΥΡΟΚΟΡΔΑΤΟΣ

Τῆς ἐκδόσεως τοῦ περιοδικοῦ ἐπιστατεῖ ἐπιτροπὴ συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. *Σ. Μπαλάνου*, *Σπυρ. Π. Λάμπρου*, *Π. Ι. Φέρμπου*, *Ἰγν. Μοσχάκη* καὶ *Τιμ. Ἡλιοπούλου*, καὶ προεδρευομένη ὑπὸ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. *Σίμου Μπαλάνου*.

ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΕΡΙ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗΣ ΑΝΟΧΗΣ[1]

Ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἱστορία τῆς πάλης τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ ψεύδους· αἱ μεγάλαι ἀλήθειαι εἰσήχθησαν εἰς τὸν κόσμον καὶ ἐθριάμβευσαν μετὰ μεγάλην καὶ μακρὰν πάλην πρὸς τοὺς πολεμίους αὐτῶν καὶ ἀφοῦ ἀπήτησαν μεγάλους ἀγῶνας καὶ μεγάλας θυσίας. Μία τῶν ἀληθειῶν τούτων εἶναι καὶ ἡ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Σήμερον ἡ ἀλήθεια αὕτη εἶναι ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ τῶν συνταγμάτων πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν. Αἱ κυβερνήσεις ἀναγνωρίζουσι τὰ διάφορα θρησκεύματα, ἕκαστος ἀνήκει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον θέλει, ἀσπάζεται καὶ ἐκφράζει οἱαςδήποτε θρησκευτικὰς ἰδέας χωρὶς νὰ τρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ καταδιωχθῇ. Ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου ἀναγράφεται πανταχοῦ ὡς θεμελιώδης νόμος. Ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ εἶναι εἷς τῶν πολυτιμοτέρων θριάμβων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, εἶναι ἓν τῶν καυχημάτων τῆς νεωτέρας κοινωνίας· ἀλλὰ διὰ τίνων ἀγώνων ἔπρεπε νὰ διέλθῃ ἡ ἰδέα αὕτη, ἕως οὗ θριαμβεύσῃ; Πόσοι πολέμιοι δὲν ἀνέστησαν κατ' αὐτῆς ἐν τῇ σειρᾷ τῶν αἰώνων; Πόσοι κήρυκες αὐτῆς δὲν ἐθυσιάσθησαν χάριν τῆς νίκης αὐτῆς; Τί δὲν ὑπέστη ἡ ἀνθρωπότης ἕνεκα τῆς ἄλλοτε ἐπικρατούσης μισαλλοδοξίας, ἕως οὗ ἐννοήσῃ τὴν μεγάλην καὶ σωτήριον ἀρχὴν τῆς ἀνεξιθρησκείας; Πόσοι πόλεμοι θρησκευτικοὶ δὲν ἐμίαναν τὴν ἀνθρωπότητα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ πόσοι χείμαρροι αἱμάτων δὲν ἔρρευσαν ἕως οὗ ὁ κόσμος ἐννοήσῃ, ὅτι ἕκαστος πρέπει νὰ μένῃ ἐλεύθερος νὰ δοξάζῃ περὶ Θεοῦ ὅ,τι θεωρεῖ ὀρθὸν καὶ νὰ λατρεύῃ τὸν Θεὸν ὅπως νομίζει αὐτὸς καλλίτερον; Καὶ νομίζετε, ὅτι καὶ σήμερον ἀκόμη ἡ με-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ Παρνασσῷ τῇ 1 δεκεμβρίου 1880.

γάλη αὕτη ἀλήθεια ἔπαυσε νὰ ἔχῃ τοὺς πολεμίους της καὶ ὅτι εἶναι ἀνεγνωρισμένη ὑπὸ πάντων τῶν πνευμάτων καὶ ὅτι οὐδένα διατρέχει κίνδυνον ἢ οὐδένα ἔχει τὸν ἀμφισβητοῦντα αὐτήν ; Ὅστις τοῦτο ἤθελε νομίσει, θὰ εὑρίσκετο ἐν ἀπάτῃ. Ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ ἔχει πολλοὺς ἀκόμη ἐχθρούς. Καὶ πρῶτον ἡ δυτικὴ ἐκκλησία, οἱ πάπαι, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ καθολικισμοῦ, αἱ ἀνώταται θρησκευτικαὶ κεφαλαὶ διακοσίων ἑκατομμυρίων πιστῶν, ἀμφισβητοῦσι τὴν ἀλήθειαν ταύτην καὶ διαμαρτύρονται ἔτι καὶ νῦν κατ' αὐτῆς. Αἱ περιστάσεις βεβαίως νῦν δὲν εἶναι αἱ αὐταὶ ἐκεῖναι, καθ' ἃς οἱ πάπαι ἠδύναντο νὰ καταδιώκωσιν ἐν ὀνόματι τῆς καθολικῆς πίστεως τοὺς ἀντιπάλους αὐτῆς καὶ νὰ ἐγείρωσι σταυροφορίας κατὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν. Σήμερον θρησκευτικὸς πόλεμος εἶναι ἀδύνατος· αἱ πολιτεῖαι ἐνόησαν τὰ ἀγαθὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἐνεῖδον, ὅτι λαοὶ διαφόρων θρησκευμάτων μόνον ὑπὸ τὸν ὅρον ἀμοιβαίας θρησκευτικῆς ἀνοχῆς δύνανται ἐν εἰρήνῃ νὰ συμβιῶσιν· οὐδὲν δὲ κράτος θὰ ἐδέχετο σήμερον ὑπηρετοῦν φανατικούς, μισαλλοδόξους σκοποὺς τῆς παπικῆς ἐκκλησίας νὰ ἐγείρῃ πόλεμον κατὰ οἱουδήποτε ἐχθροῦ ἐκ λόγων θρησκευτικῶν. Ἐν τούτοις οἱ πάπαι, ἂν καὶ μετεβλήθησαν αἱ περιστάσεις, ἐμμένουσιν εἰς τὸ νὰ καταδικάζωσιν ὡς ἄλλοτε τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ νὰ θεωρῶσι ταύτην ὡς ἀσεβῆ, διότι κατ' αὐτοὺς οἱ καθολικοὶ λαοί, αἱ καθολικαὶ κυβερνήσεις, ἡ καθολικὴ ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ ἀναγνωρίζωσι καὶ νὰ ἀνέχωνται νὰ ἀπολαύωσι τῶν ἴσων δικαίων τοῖς καθολικοῖς οἱ ὀπαδοὶ τῶν ἄλλων χριστιανικῶν δογμάτων καὶ τῶν ἄλλων θρησκευμάτων, ἰουδαϊκοῦ, μωαμεθανικοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν. Διὰ τοῦτο ἡ Εὐρώπη εἶδε μετ' ἐκπλήξεως τὸν πάπαν Πῖον τὸν Ζ' νὰ διαμαρτύρηται ἐν ἀρχῇ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος (1803) κατὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν προτεσταντῶν ἐν Βαυαρίᾳ, Γρηγόριον δὲ τὸν ΙϚ' τῷ 1831 καλοῦντα ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ του παραφροσύνην τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, Πῖον τὸν Θ' τῷ 1864 διὰ τῆς περιβοήτου ἐγκυκλίου του καὶ τοῦ συλλάβου ἀπορρίπτοντα καὶ ἀναθεματίζοντα τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ τέλος τὸν νῦν παπεύοντα Λέοντα τὸν ΙΓ' ἐν τῇ ἐγκυκλίῳ του «περὶ τῆς χριστιανικῆς συντάξεως τῶν κρατῶν» ἐπαναλαμβάνοντα ἔστω καὶ ἠπιώτερον τὰς αὐτὰς κατὰ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας ἀποδοκιμασίας τῶν προκατόχων του καὶ ἀναφερόμενον εἰς τὴν ἐγκύκλιον Γρηγορίου τοῦ ΙϚ' καὶ εἰς τὸν σύλλαβον Πίου τοῦ Θ'. Ὄχι δὲ μόνον οἱ πάπαι καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ ἱεραρχία, ἀλλὰ καὶ παρὰ ταῖς ἄλλαις ἐκκλησίαις καὶ παρὰ διαμαρτυρομένοις καὶ παρ' ὀρθοδόξοις ὑπάρχουσιν ἀκόμη ἄνδρες καὶ ἐκκλησιαστικοὶ καὶ πολιτικοὶ ἐχθροὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς μὴ ἐννοοῦντες τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν καὶ τὰ σωτήρια αὐτῆς ἀποτελέσματα καὶ φανατικώτατα καταφερόμενοι κατὰ τῶν ἄλλως φρονούντων καὶ εὐχόμενοι νὰ ἔβλεπον, εἰ δυνατόν, διὰ τῆς βίας τοῦ κράτους καταδιωκο-

μένους τοὺς ἔχοντας ἀντιθέτους θρησκευτικὰς ἰδέας. Ἀκόμη λοιπὸν ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς εὑρίσκεται ἐν πάλῃ καὶ δὲν κατέκτησεν ἐντελῶς πλῆρες τὸ ἔδαφος ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ἀνθρωπότητος. Πλήρης θαυμασμοῦ ὢν πρὸς τὸ μεγαλεῖον τῆς ἀληθείας ταύτης τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, πεποιθώς, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης αὐτῇ ὀφείλει τὴν παῦσιν τῶν θρησκευτικῶν πολέμων καὶ τὴν θρησκευτικὴν εἰρήνην τὴν βασιλεύουσαν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, καὶ νομίζων, ὅτι πρὸς ὄφελος καὶ τιμὴν τῆς νεωτέρας κοινωνίας πρέπει νὰ ἐκλίπωσι καὶ αἱ τελευταῖαι προλήψεις καὶ οἱ τελευταῖοι δισταγμοὶ κατ' αὐτῆς, ἀναλαμβάνω ἐνταῦθα νὰ πραγματευθῶ δι' ὀλίγων περὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, δεικνύων πῶς καὶ ἡ ἱστορικὴ καὶ ἡ θεωρητικὴ ἐξέτασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὁδηγεῖ πάντα ἀκραιφνῆ τῆς ἀληθείας ἐρευνητὴν ἀναγκαίως εἰς τὴν πεποίθησιν περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ ὠφελιμότητος τῆς μεγάλης καὶ σωτηρίου ταύτης ἀρχῆς.

Τί εἶναι *θρησκευτικὴ ἀνοχή;* Εἶναι ἡ ἀναγνώρισις τοῦ δικαιώματος τῶν ἄλλων νὰ πιστεύωσι περὶ Θεοῦ καὶ λατρεύωσιν αὐτὸν καθ' ὃν τρόπον νομίζουσιν ὀρθότερον. Πᾶς ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ τῷ ἄλλῳ τὸ δικαίωμα τοῦτο· ἡ πολιτεία πρέπει νὰ ἀνέχηται διὰ τοῦτο τὰ διάφορα θρησκεύματα καὶ δὲν πρέπει ἐν ὀνόματι ἑνὸς νὰ καταδιώκῃ τὰ ἄλλα καὶ ἐν γένει νὰ μεταχειρισθῇ βίαν κατὰ τῶν ἰδεῶν οἱουδήποτε· ἡ δὲ ἐκκλησία δύναται μὲν καὶ ὀφείλει νὰ κηρύττῃ τὰς δοξασίας της καὶ νὰ ζητῇ νὰ ἑλκύσῃ τοὺς ἄλλους ὑπὲρ αὐτῶν διὰ τοῦ κηρύγματος καὶ τοῦ λόγου, ἀποδοκιμάζουσα τὰς ἐναντίας ἰδέας, οὐδόλως ὅμως πρέπει νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν διὰ τῆς βίας καταδίωξιν τῶν ἀντιφρονούντων. Τοῦτο εἶναι ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχή, τοῦτο εἶναι ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως.

Ἂς λάβωμεν πρῶτον ὑπ' ὄψιν τὴν ἱστορίαν.

Οἱ *ἀρχαῖοι λαοὶ* ἠγνόουν τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Διὰ τοῦτο ἀπαντῶμεν ἤδη ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων τοὺς θρησκευτικοὺς διωγμούς. Οἱ βραχμᾶνες ἐκδιώκουσιν ἐξ Ἰνδιῶν τοὺς βουδδιστάς, οἵτινες ἐπεχείρησαν τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ ἀρχαίου βραχμανισμοῦ ἐπὶ νέων βάσεων, καταργοῦντες πρὸ πάντων τὴν εἰς τάξεις διαίρεσιν τοῦ ἰνδικοῦ λαοῦ. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι πάντα μὴ δεχόμενον τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως ἐχθρὸν τοῦ κράτους καὶ τῶν νόμων θεωροῦντες κατεδίωκον. Ὁ Ἀναξαγόρας ἐξορίζεται διὰ τοῦτο ἐξ Ἀθηνῶν, διότι παρὰ τὰ παραδεδομένα ἐδέχετο τὸν ἕνα Νοῦν ὡς τὸν διατάξαντα τὰ πάντα, ὁ δὲ Σωκράτης καταδικάζεται νὰ πίῃ τὸ κώνειον ὡς καινὰ δαιμόνια εἰσφέρων, διότι λαλῶν περὶ τοῦ δαιμονίου, περὶ τοῦ θείου καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ, δὲν ἐδίδασκε περὶ θεῶν ὅ,τι ἡ παραδεδεγμένη μυθολογία διηγεῖτο ἀνθρωποπαθῶς περὶ αὐτῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον νόμους κατὰ τῶν ξένων θρησκευ-

μάτων (contra sacra peregrina), οἱ δὲ αὐστηρότεροι Ῥωμαῖοι πρὸ πάντων, ὧν προΐστατο ὁ μέγας Κάτων, φοβούμενοι τὴν ἐκ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐπιρροὴν ὡς πρὸς τὴν πρὸς τοὺς θεοὺς πίστιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ, ἐκηρύττοντο κατὰ τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων τῶν μυούντων τοὺς Ῥωμαίους εἰς τὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας μυστήρια καὶ ἐνήργησαν, ὥστε νὰ ἐξορισθῶσιν ἐκ Ῥώμης οἱ σκεπτικοὶ φιλόσοφοι Κριτόλαος καὶ Καρνεάδης. Ἀλλὰ τὴν φορὰν τῶν πραγμάτων τοιαῦτα μέτρα δὲν ἠδύναντο νὰ κωλύσωσιν. Οὐ μόνον ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἀλλὰ καὶ πάντα ἐν γένει τὰ φιλοσοφικὰ καὶ θρησκευτικὰ συστήματα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν βαρβάρων, οὓς νικήσαντες οἱ Ῥωμαῖοι περιέλαβον ἐν τῷ ἀχανεστάτῳ αὐτῶν κράτει, κατέκλυσαν ταχέως τὴν Ῥώμην, ὥστε ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἀναγνωρίσωσι πάντων τῶν ξένων λαῶν τὰ θρησκεύματα. Ἀλλ' ἡ βεβιασμένη αὕτη ἀνοχὴ ἦτο ἀτελής, περιοριζομένη μόνον εἰς τὰ τῶν ἀρχαίων λαῶν θρησκεύματα. Νέαι θρησκεῖαι (religiones novæ) δὲν ἐπετρέποντο. Διὰ τοῦτο οἱ ῥωμαῖοι οἱ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς ἀνεξίθρησκοι νομιζόμενοι ἐξηγέρθησαν μανιώδεις κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Αὕτη παρουσιάζετο ὡς νέα θρησκεία, ὡς ἡ ἀπόλυτος μάλιστα θρησκεία, ἥτις κατανικῶσα πάσας τὰς λοιπὰς ἔμελλεν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν νὰ στήσῃ τὸν θρόνον της. Καὶ δικαίως, διότι ἤρχετο ὡς ἡ θρησκεία τῆς ἀληθείας ἵνα ἀντικαταστήσῃ τὰς θρησκείας τοῦ ψεύδους, ὡς ἡ θρησκεία τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ τοῦ ποιητοῦ τοῦ κόσμου, τοῦ παναγάθου πατρὸς ἡμῶν τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, οὗ ἡμεῖς εἴμεθα τέκνα, σωθέντα καὶ ἀναγεννηθέντα διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ σωτῆρος τοῦ κόσμου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα ἀντικαταστήσῃ τὰς ἐθνικὰς πολυθεϊστικὰς θρησκείας, τὰς θεοποιησάσας τὰ κτίσματα καὶ τῷ μέσῳ τῆς μυθολογίας ἀσχημισάσας τὸ θεῖον διὰ τῶν ταπεινοτέρων παθῶν. Οἱ Ῥωμαῖοι ᾐσθάνθησαν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ θρησκεία παρουσιάζετο εἰς τὸν κόσμον οὐχὶ ὥς τις τῶν πολλῶν θρησκειῶν, ἀλλ' ὡς θρησκεία, ἥτις ἠξίου ταχέως νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τοῦ μέσου μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ῥωμαϊκὴν θρησκείαν καὶ νὰ μείνῃ μόνη κυρία τοῦ πεδίου. Ἐνόησαν τὸν μέγαν κίνδυνον καὶ διὰ τοῦτο ἀνέλαβον ἐπὶ τρεῖς ὅλους αἰῶνας φοβερὰν πάλην κατ' αὐτῆς, μεταχειρισθέντες ὅλην τὴν δύναμιν τοῦ κολοσσαίου κράτους των κατ' αὐτῆς καὶ ἐγείραντες τοὺς φοβεροὺς ἐκείνους καὶ ἀλλεπαλλήλους διωγμοὺς κατ' αὐτῆς, καθ' οὓς χείμαρροι μαρτυρικῶν αἱμάτων ἔρρευσαν. Ἡ μισαλλοδοξία ἐτέλει τὰ ἐγκλήματά της. Ἀλλ' εἰς μάτην· ὁ χριστιανισμὸς θριαμβεύει ἐπὶ τέλους, ἡ πεποίθησις νικᾷ τὴν βίαν· ἐπὶ μεγάλου Κωνσταντίνου κλίνει ἡ πλάστιγξ ὑπὲρ αὐτοῦ. Ἔκτοτε ἄρχεται ἡ ἐπικράτησις τῆς νέας θρησκείας, ἡ δὲ παλαιὰ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐκπνέει. Ἡ Εὐρώπη καὶ ὅσα μέρη τῶν ἄλλων ἠπείρων ἦσάν πως πεπολιτισμένα

χριστιανίζονται. Ἔκτοτε ἀπέβη ἡ χριστιανικὴ θρησκεία ἡ θρησκεία τῶν πεπολιτισμένων λαῶν.

Τὸ *Εὐαγγέλιον* κηρύττεται ἀπ' ἀρχῆς ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Καὶ δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν εἰ μὴ ἀπὸ τοῦ θείου στόματος τοῦ Κυρίου, τοῦ θείου θεμελιωτοῦ τῆς ἀληθοῦς θρησκείας, νὰ ἐξέλθωσι λόγοι πλήρεις ἀνεξιθρησκείας. Κηρύττων τὴν θείαν διδασκαλίαν του λέγει· «Ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἀκολουθείτω μοι» (Ματθ. ις', 24). «Ὅστις θέλει»· προσκαλεῖ τοὺς βουλομένους· οὐδένα βιάζει. Γνωρίζει ὅτι ἡ θρησκεία εἶναι ἔργον τῆς συνειδήσεως, ὅτι πρέπει νὰ προέρχηται ἐκ πεποιθήσεως καὶ δὲν δύναται νὰ ἐπιβληθῇ. Διέρχεταί ποτε διὰ κώμης τῆς Σαμαρείας καὶ οἱ Σαμαρεῖται ἐκ φανατισμοῦ καὶ μισαλλοδοξίας δὲν δέχονται αὐτὸν ὡς Ἰουδαῖον· οἱ μαθηταί του ὀργίζονται καὶ σκέπτονται νὰ παρακαλέσωσι τὸν Θεὸν νὰ ῥίψῃ, εἰ δυνατόν, πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ κατακαύσῃ τὴν κώμην ἐκείνην· εἰς τὴν μισαλλοδοξίαν ἀντιτάσσουσι μισαλλοδοξίαν, μὴ ὄντες ἀκόμη ἐμπεφορημένοι τῶν ἀρχῶν τοῦ διδασκάλου των. Τί ἀπαντᾷ αὐτοῖς ὁ Κύριος; Ἐλέγχει αὐτοὺς πικρῶς λέγων· «Οὐκ οἴδατε, οἵου πνεύματός ἐστε»· δὲν ἐνοήσατε, βλέπω, λέγει, τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας μου, ἄλλως θὰ ἐδεικνύετε ἀνοχὴν πρὸς τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα τῶν πτωχῶν τούτων Σαμαρειτῶν. Ὅτε δὲ παρεσκεύαζεν αὐτοὺς ἐπὶ τὸ κήρυγμα καὶ ἔδιδεν αὐτοῖς τὰς ἀναγκαίας συμβουλὰς πρὸς τὸ μέγα ἔργον, ἔλεγεν αὐτοῖς· «Ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων» (Ματθ. ι', 16). Δὲν εἶπεν ὡς ὁ Μωάμεθ εἰς τοὺς ὀπαδούς του· ἐπιβάλετε πανταχοῦ τὸ Ἰσλὰμ διὰ τοῦ πυρὸς καὶ τοῦ σιδήρου. Τοὐναντίον· ὑπάγετε, λέγει, ὡς πρόβατα· κηρύξατε ἐν ἀνεξικακίᾳ τὰς ἀληθείας τῆς νέας πίστεως· μὴ βιάσητε μηδένα νὰ δεχθῇ τὴν νέαν θρησκείαν· θέλετε διωχθῇ· σεῖς μὴ διώξητε μηδένα· θέλετε θανατωθῆ· σεῖς μὴ θανατώσητε μηδένα. Ἰδοὺ πλήρης ἡ περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς διδασκαλία. Εἶναι δὲ συμφωνοτάτη ἡ διδασκαλία αὕτη πρὸς τὸ ὅλον ἀνεξίκακον πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου. Δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν νὰ διδάξῃ ἐκεῖνος, ὅστις ὡς νόμον ὕψιστον τῆς ἠθικῆς ἐκήρυξε τὴν ἀγάπην εἰς πάντας· ὅστις ἐδίδαξε τοὺς μαθητάς του τὰ θεῖα ἐκεῖνα· «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς· καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς» (Ματθ. ε', 44, 45)· ἐκεῖνος, ὅστις «λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίναντι δικαίως» (Α' Πέτρου β', 23)· ὅστις εἰς τὸν προσερχόμενον ἵνα παραδώσῃ αὐτὸν ἀχάριστον μαθητήν του λέγει τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο· «Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει;» (Ματθ. κς', 50), καλῶν αὐτὸν καὶ ἐν τῇ στιγμῇ ἐκείνῃ φίλον· ἐκεῖνος, ὅστις κρεμάμενος ἐπὶ τοῦ σταυροῦ, εἰς ὃν ἡ μισαλλοδοξία ἀνύψωσεν αὐτόν, εὔχεται ὑπὲρ τῶν σταυρωτῶν του,

εἰπών· «Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι, τί ποιοῦσιν (Λουκ. κγ', 34), ὁ τελειότατος τέλος τύπος τῆς ἀνεξικακίας καὶ ἀμνησικακίας, διότι ἡ ἀνεξιθρησκεία εἶναι ἡ ἀνεξικακία ἐφηρμοσμένη ἐπὶ τῶν ἀλλοδόξων. Τοιουτοτρόπως βλέπομεν τὸ Εὐαγγέλιον πρὸ ΙΘ' αἰώνων κηρῦττον τὴν μεγάλην ἀλήθειαν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ἥν, παραγνωρισθεῖσαν μετὰ ταῦτα, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ὁ κόσμος μόλις ἀπὸ 150 ἐτῶν ἤρχισε πάλιν νὰ κατανοῇ καὶ ἐφαρμόζῃ ἐν τῷ βίῳ, ἀφοῦ ἡ παραγνώρισις αὐτῆς ἐπήνεγκε μέγιστα κακὰ τῇ ἀνθρωπότητι.

Οἱ ἀπόστολοι καὶ *οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ* τῶν τριῶν πρώτων αἰώνων, ἐνόσῳ ἐπάλαιον πρὸς τὸν ἐθνικὸν κόσμον καὶ ἐξηκολούθουν οἱ κατ' αὐτῶν διωγμοί, ἐνέμενον πιστοὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ ἀποτεινόμενοι πρὸς τοὺς ῥωμαίους ἄρχοντας ἐπεκαλοῦντο ταύτην ὑπὲρ ἑαυτῶν. Οἱ ἀπόστολοι, διασκορπισθέντες εἰς ἅπαντα τὸν κόσμον, ἐκήρυξαν πανταχοῦ τὸ Εὐαγγέλιον ὡς γνήσιοι μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν πνεύματι ἀνεξικακίας καὶ μακροθυμίας· οὐδένα ἐδίωξαν· οὐδένα ἐβίασαν, ἵνα δεχθῇ τὸ κήρυγμα αὐτῶν, πρὸς δὲ τοὺς πιστοὺς γράφοντες, ἔλεγον· «Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε» (Α' Θεσσ. ε', 21). Οὐδέποτε ἤγειραν τοὺς πιστοὺς κατὰ τῶν ἀπίστων· οὐδέποτε ἐζήτησαν νὰ ἐξάψωσι τὰ θρησκευτικὰ πάθη τοῦ λαοῦ ὑπὲρ τῆς νέας θρησκείας· οὐδέποτε ἐφανάτισαν τοὺς ὀπαδούς των. Τὸ μόνον ὅπλον των ἦτο τὸ κήρυγμα. Καὶ ὅμως μὲ μόνον τὸ ὅπλον τοῦτο ἐνίκησαν τὸν κόσμον καὶ ἐπετέλεσαν τὸ μέγιστον τῶν ἔργων, ἅτινα ἀναφέρει ἡ ἀνθρωπίνη ἱστορία· διότι διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἠλλοιώθη ἡ ἠθικὴ ὄψις τοῦ κόσμου, τὸ δὲ κοινωνικὸν οἰκοδόμημα ἐστηρίχθη ἐπὶ νέων βάσεων, τῆς ἀδελφότητος καὶ τῆς ἰσότητος πάντων. Ἀλλὰ τὸ μέγα τοῦτο ἔργον δὲν κατωρθώθη ἄνευ θυσιῶν. Οἱ ἀπόστολοι ἐμαρτύρησαν ἐν τῷ ἔργῳ τούτῳ. Τὸ αἷμα αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν μαρτύρων τοῦ χριστιανισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἐχύθη ἐν καιρῷ τῶν φοβερωτάτων κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμῶν τῶν πρώτων αἰώνων, ἐπότισε τὸ δένδρον τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅπερ ἔκτοτε αὐξηθὲν ἐκάλυψεν ὑπὸ τοὺς κλάδους του τὸν κόσμον καὶ ὑπὸ τὴν εὐεργετικὴν σκιὰν τοῦ ὁποίου μέχρι τῆς σήμερον τελοῦσι πάντες οἱ πεπολιτισμένοι λαοί. Πάντοτε αἱ μεγάλαι ἰδέαι ἀπῄτησαν ἔξοχα θύματα· αὕτη εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἀληθείας. Τίνα αἰσθήματα ἐπλήρουν τοὺς καταδιωκομένους χριστιανοὺς καὶ πόσον ἐνόουν οὗτοι τὴν ἀξίαν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς μαρτυροῦσιν οἱ ἑξῆς λόγοι τοῦ ὑπὲρ τῶν καταδιωκομένων χριστιανῶν ἀπολογουμένου Λακταντίου· «Ἡ θρησκεία, λέγει, δὲν δύναται νὰ ἐξαναγκασθῇ (religio cogi non potest)· διὰ τῶν λόγων μᾶλλον ἢ διὰ τῶν ῥάβδων διαδοτέα ἡ θρησκεία, ἵνα ἦναι ἑκουσίως ἀποδεκτή. Δὲν ἀπαιτοῦμεν, ἵνα οἱ ἄλλοι ἑκόντες ἄκοντες λατρεύωσι τὸν Θεὸν ἡμῶν, ὅστις εἶναι ὁ Θεὸς πάντων, οὐδὲ ὀργιζόμεθα, ἐὰν δὲν λατρεύωσιν αὐτόν» (Instit. I, 19, 20).

Ὅμοια διδάσκουσιν καὶ ὁ Τερτουλλιανὸς (Tertull. ad Scapulam c. 2) καὶ ὁ Ἰουστῖνος (Ἀπολ. Α', 2, 4, 12). Πόσον εὐτυχὴς θὰ ἦτο ὁ κόσμος καὶ ἀπὸ πόσων κακῶν θὰ ἐσώζετο ἡ Εὐρώπη κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ πόσα αἴσχη ἀτιμάσαντα τὴν ἀνθρωπότητα καὶ βλάψαντα τὴν ὑπόληψιν τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν θὰ συνέβαινον, ἐὰν καὶ οἱ μετὰ ταῦτα χριστιανοὶ εἶχον καὶ ἐφήρμοζον ἐν τῷ βίῳ τὰς περὶ ἀνεξιθρησκείας θείας ταύτας ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τῶν πρώτων χριστιανῶν!

Καὶ ὅμως οἱ *βυζαντινοὶ* ταχέως ἐλησμόνησαν τὰς ἀρχὰς ταύτας. Ἅμα ἀπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου θριαμβεύσαντες οἱ χριστιανοὶ κατὰ τῶν ἐθνικῶν ἀπέβησαν νικηταί, ἤρξαντο ἀπὸ καταδιωκομένων νὰ γίνωνται διῶκται αὐτοὶ καὶ νὰ ἀποδίδωσι σχεδὸν τὰ ἴσα αὐτοῖς. Νόμοι ἐξεδίδοντο κατὰ τῶν θυόντων, οἱ ἐθνικοὶ ναοὶ διηρπάζοντο ἢ κατηδαφίζοντο, ἐθνικοὶ κατέχοντες δημόσια ἀξιώματα ἀπεμακρύνοντο ἀπὸ τῶν θέσεων αὐτῶν. Ὀλίγοι τινὲς μετὰ ταῦτα ὡς γνήσιοι τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκαλοι, οἷον ὁ Χρυσόστομος (Opp. ed. Montf. II, 540) ἀπεδοκίμαζον τοὺς διωγμοὺς τούτους. Οἱ πλεῖστοι ὅμως τῶν τότε χριστιανῶν ἐνόμιζον, ὅτι διώκοντες τοὺς ἐθνικοὺς ἔπραττον θεάρεστον ἔργον καὶ προέτρεπον τοὺς αὐτοκράτορας καὶ ἐνεθάρρυνον εἰς τὴν κατὰ τῶν ἀλλοδόξων τούτων βίαν, καθὼς ὁ Ἰούλιος Ματέρνος. Τοὺς διωγμοὺς τούτους γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐκκλησιαστικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων ἱστορικῶν Θεοδωρήτου (Ἐκκλησ. Ἱστορ. ε', 21) καὶ λοιπῶν, μαρτυροῦνται δὲ καὶ ὑπὸ τῶν τότε ἐθνικῶν συγγραφέων. Ὁ Λιβάνιος ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν τότε αὐτοκράτορα διηγεῖται ὡς ἑξῆς τοὺς κατὰ τῶν ἐθνικῶν διωγμοὺς τῶν συγχρόνων του χριστιανῶν. «Οἱ μελανειμονοῦντες οὗτοι, λέγει, μαίνονται, ὦ βασιλεῦ, καὶ κρατοῦντος τοῦ νόμου θέουσιν ἐφ' ἱερά, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων χεῖρας καὶ πόδας. Ἔπειτα Μυσῶν λεία, καθαιρουμένων ὀροφῶν, κατασκαπτομένων τοίχων, κατασπωμένων ἀγαλμάτων, ἀνασπωμένων βωμῶν. Τοὺς ἱερεῖς δὲ χρὴ ἢ σιγᾶν ἢ τεθνάναι. Τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται. Τολμᾶται μὲν οὖν κἂν ταῖς πόλεσι, τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς» (Ed. Reiske II, 164). Πρὸ πάντων οἱ ἐξέχοντες ἐκ τῶν ἐθνικῶν ἦσαν ἐκτεθειμένοι εἰς τὸν φανατισμὸν τῶν ψευδῶν τούτων χριστιανῶν καὶ μάλιστα οἱ φιλόσοφοι οἱ ὑπερασπίζοντες τὴν ἐθνικὴν θρησκείαν. Παράδειγμα ὁ θάνατος τῆς Ὑπατίας τῆς ἐξόχου νεοπλατωνικῆς φιλοσόφου τῆς Ἀλεξανδρείας ὑπὸ τοῦ χριστιανικοῦ ὄχλου τῆς πόλεως ταύτης. Τὸ λυπηρὸν τοῦτο γεγονὸς ἀναφέρων ὁ ἐκκλησιαστικὸς ἱστορικὸς Σωκράτης (Ἐκκλ. Ἱστορ. γ', 14), λέγει, ὅτι τοῦτο «οὐ μικρὸν μῶμον τῇ Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίᾳ εἰργάσατο· ἀλλότριον γὰρ τῶν φρονούντων τὰ Χριστοῦ φόνοι καὶ μάχαι καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια». Λόγοι εὐαγγελικώτατοι καὶ χριστιανικώτατοι. Ὁ θρησκευτικὸς διωγμὸς ἐξετείνετο καὶ

ἐπὶ τῶν αἱρετικῶν, οἵτινες ἀπεκηρύττοντο καὶ κατεδιώκοντο ὑπὸ τοῦ κράτους, ὅπερ ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἤρξατο ἀτόπως νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ ἐσώτατα τῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀντὶ τῆς παρεχομένης ὑλικῆς ὑποστηρίξεως ὑποδουλῶσαν τὴν ἐκκλησίαν, διὰ νόμων διέγραφε πολλάκις καὶ ἐπέτασσε τοῖς πολίταις τὰ πιστευτέα. Οἱ αὐτοκράτορες ἀναμιγνυόμενοι εἰς τὰς δογματικὰς ἔριδας, ἐτάσσοντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἰς ὡρισμένην δογματικὴν μερίδα καὶ ταύτην ὑποστηρίζοντες καὶ προστατεύοντες ὡς τὴν μόνην ὀρθῶς φρονοῦσαν, ἀπεκήρυττον καὶ κατεδίωκον τὰς λοιπάς, ἐξορίζοντες τοὺς ἐπισκόπους αὐτῶν, διαρπάζοντες τὰς ἐκκλησίας αὐτῶν καὶ τὰς περιουσίας των καὶ ἀπομακρύνοντες ἀπὸ τῶν θέσεων τοὺς ἀνήκοντας εἰς αὐτάς. Ὁ Κωνσταντῖνος ὑπεστήριξε τοὺς ὀρθοδόξους, ὁ Κωνστάντιος τοὺς ἡμιαρειανούς, ὁ Οὐάλης τοὺς ἀρειανούς, ὁ Βασιλῖσκος τοὺς μονοφυσίτας, ὁ Ἡράκλειος τοὺς μονοθελήτας, Λέων ὁ Ἴσαυρος καὶ οἱ ὁμόφρονες αὐτῷ ἐκ τῶν διαδόχων του τοὺς εἰκονομάχους. Αἱ ἕνεκα τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ φανατισμοῦ τούτου διαιρέσεις καὶ ταραχαὶ ἐκορυφώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ τοσοῦτον, ὥστε συνεκλόνησαν καὶ τὸ κράτος καὶ ἐξησθένησαν αὐτό, καὶ οὕτως ηὐκόλυναν καὶ ἐπετάχυναν τὴν πτῶσίν του, ἣν παντοῖοι ἐχθροὶ ἀπὸ βορρᾶ, νότων, ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἐζήτουν ἐπιτιθέμενοι ἀδιαλείπτως, Γότθοι, Πέρσαι, Ἄραβες, Τοῦρκοι, Βούλγαροι, Ῥῶσσοι, Νορμανδοί, Σταυροφόροι καὶ λοιποί. Ἰδοὺ ποῦ ἤγαγε τοὺς χριστιανοὺς ἡ παραγνώρισις τῆς σωτηρίου ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. «Τοῦτό ἐστι, λέγει ὁ Ναζιανζηνὸς Γρηγόριος (λόγ. λϐ', 4), ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὃ διέσπασε μέλη, διέστησεν ἀδελφούς, πόλεις ἐτάραξε, δήμους ἐξέμηνεν, ὥπλισεν ἔθνη ἐπὶ βασιλεῖς, ἐπανέστησεν ἱερεῖς τῷ λαῷ καὶ ἀλλήλοις, λαὸν ἑαυτῷ, γονεῖς τέκνοις, τέκνα γονεῦσιν, ἄνδρας γυναιξί, γυναῖκας ἀνδράσι».

Πόσον ἐλησμονήθη τότε τὸ πνεῦμα τῆς ἀνεξικακίας, τῆς ἀμνησικακίας, τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, τῆς ἀγάπης, τῆς φιλανθρωπίας τὸ ἀποπνέον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ! Ὁ φανατισμὸς οὗτος, ἡ μισαλλοδοξία αὕτη θὰ ἥρμοζε μᾶλλον εἰς ὀπαδοὺς τοῦ Μωάμεθ ἢ εἰς ὀπαδοὺς τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸ *Κοράνιον* εἶναι τὸ φανατικώτερον θρησκευτικὸν βιϐλίον τοῦ κόσμου. Ἡ θρησκεία τοῦ Μωάμεθ, ἥτις δὲν εἶναι ἄλλο ἢ γελοιογραφικὴ ἀπομίμησις καὶ παρῳδία τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, εἶναι ἡ βιαιοτέρα θρησκεία ἐξ ὅσων ἀνεφάνησαν ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Ὁ Μωάμεθ ἐπιϐάλλει ὡς πρώτιστον ἱερὸν καθῆκον τὴν ἐξόντωσιν τῶν ἀπίστων. Ὁ φονεύων ἀπίστους ἐν θρησκευτικῷ πολέμῳ εἶναι βέϐαιος, ὅτι θὰ ἀποκτήσῃ τὸν παράδεισον, καὶ γνωρίζετε, πόσον ὑλικὸν παράδεισον, πόσον διὰ βαρϐάρους ἀκολάστους καὶ ἀδηφάγους ὀρεκτικόν. Εἰς τοὺς Καλίφας ὁ Μωάμεθ ἀφῆκε ῥητὴν ἐντολὴν νὰ ἐπιϐάλωσι πανταχοῦ τὸν ἰσλαμισμὸν διὰ τῆς βίας. Τοῦτο καὶ ἔπραξαν ἀκριϐέστατα οὗτοι. Ἐνῷ τοῦ Εὐαγγελίου

οἱ ἀπόστολοι ἐξῆλθον εἰς τὸν κόσμον ὡπλισμένοι διὰ μόνου τοῦ λόγου καὶ διέδωκαν διὰ μόνου αὐτοῦ τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν, οἱ μωαμεθανοὶ Ἄραβες ὠργανισμένοι στρατιωτικῶς ἐντελέστατα καὶ πλήρεις στρατιωτικοῦ μένους καὶ ἐνθουσιασμοῦ, ὃν ἤγειρε παρ' αὐτοῖς ἡ νέα θρησκεία, κατέκτησαν διὰ τῶν ὅπλων μέγα μέρος τοῦ τότε γνωστοῦ κόσμου καὶ ὑπέταξαν αὐτὸ εἰς τὴν πίστιν των. Τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος ἤνοιγον πανταχοῦ τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἰσλαμισμόν. Οὕτως συνέβη, ὥστε ἐντὸς δύο αἰώνων νὰ ἐξαλειφθῇ μὲν ἢ ἐξασθενήσῃ ὁ χριστιανισμὸς ἀπὸ πλείστων χωρῶν, ὅπου ἄλλοτε ἤκμαζεν ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, Ἀφρικῆς, Παλαιστίνης, Συρίας, Περσίας, Μεσοποταμίας, Ἀρμενίας, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἄλλων, ἐπικρατήσῃ δὲ ὁ Ἰσλαμισμός. Τὸν σταυρόν, τὸ σύμβολον τῆς αὐταπαρνήσεως, τῆς αὐτοθυσίας, τῆς ἀγάπης, τῆς φιλανθρωπίας, ἀντικατέστησεν ἡ ἡμισέληνος, τὸ σύμβολον τῶν διωγμῶν, τῶν φόνων, τῆς βίας.

Ἀλλ' ἂν οἱ ἐν τῇ ἀνατολῇ χριστιανοὶ ἐλησμόνησαν τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ κατεδίωκον τοὺς ἐθνικούς, τοὺς αἱρετικοὺς καὶ τοὺς Ἰουδαίους (διότι καὶ τούτων ἡ τύχη ὑπῆρξεν οἰκτρὰ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τοῦ φανατισμοῦ), αἱ ἐκ τοῦ φανατισμοῦ παρεκτροπαὶ αὗται τῶν χριστιανῶν αἱ ἀνάξιαι τοῦ θείου καὶ φιλανθρώπου Εὐαγγελίου ὑπῆρξαν μείζονες *ἐν τῇ δύσει* κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Ἐν τῇ δύσει, ὡς γνωρίζετε, κατὰ τὸν Δ' καὶ Ε' αἰῶνα συνέβη ἡ μεγάλη ἀνακίνησις τῶν λαῶν, ἥτις ἠλλοίωσε τὴν ὄψιν αὐτῆς. Οἱ τοῦ βορρᾶ βάρβαροι ἀγγλοσαξωνικοὶ λαοὶ κατελθόντες ἐπέδραμον ἅπασαν τὴν δυτικὴν Εὐρώπην καὶ καταλύσαντες τὸ δυτικὸν ῥωμαϊκὸν κράτος, διεμοιράσθησαν τὰς χώρας αὐτοῦ καὶ ἀναμιχθέντες μετὰ τῶν κατοίκων αὐτῶν ἀπετέλεσαν τοὺς νεωτέρους τῆς δύσεως εὐρωπαϊκοὺς λαούς. Δυτικοὶ Γότθοι, ἀνατολικοὶ Γότθοι, Λογγοβάρδοι, Βουργούνδιοι, Βάνδαλοι, Ἀλεμάνοι καὶ ἄλλοι γερμανικοὶ λαοὶ ἀνεστάτωσαν τότε τὸ πᾶν ἐν τῇ δύσει καὶ ἀπεβαρβάρωσαν αὐτήν. Τοιουτρόπως ἐβυθίσθη ἔκτοτε ἡ δυτικὴ Εὐρώπη εἰς τὴν μεσαιωνικὴν βαρβαρότητα, ἥτις διήρκεσε μέχρι τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, ὅτε διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν κλασσικῶν, ούμανιστικῶν σπουδῶν συνέβη ἡ ἀναγέννησις τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν, δι' ἧς ἀνέκυψαν οἱ τῆς δύσεως λαοὶ ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς μεσαιωνικῆς ἀμαθείας καὶ εἰσῆλθον εἰς τὸ στάδιον τῆς προόδου, ἐν ᾧ μέχρι τῆς σήμερον εὑρίσκονται. Κατὰ τοὺς βαρβάρους λοιπὸν ἐκείνους αἰῶνας ὁ ἐν τῇ δύσει χριστιανισμὸς δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐκβαρβαρωθῇ. Οἱ διάφοροι λαοὶ ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεώς των διαμορφοῦσι καὶ τὰς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας. Δώσατε τὴν ἀρίστην καὶ ἠθικωτάτην, τὴν πνευματικωτάτην καὶ φιλανθρωποτάτην θρησκείαν εἰς λαὸν βάρβαρον καὶ ταχέως θὰ καταβιβάσῃ αὐτὴν εἰς τὸ πνευματικὸν σημεῖον,ἐν ᾧ εὑρίσκεται, καὶ θὰ ἀσχημίσῃ καὶ ἀποχυδαίσῃ αὐτήν, ἐξομοιῶν αὐτὴν πρὸς ἑαυτόν. Τοῦτο ἔπαθε καὶ ἡ χριστιανικὴ θρησκεία διαδοθεῖσα τότε εἰς τοὺς ἔτι

ἀπολιτίστους καὶ ἡμιβαρβάρους ἀγγλοσαξωνικοὺς λαούς. Ἕνεκα τῆς ἀμαθείας των, δεισιδαιμονίαι καὶ προλήψεις ἀνεμίχθησαν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ δὲ φανατισμὸς ἢ ἡ μισαλλοδοξία ἔφθασε παρ' αὐτοῖς εἰς τὸν ὕψιστον βαθμόν. Ἤδη ὁ Αὐγουστῖνος, ὅστις ἵσταται ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς λυπηρᾶς ταύτης ἐποχῆς τῆς δυτικῆς Εὐρώπης (ἔζη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ε' αἰῶνος), τελειόνων συνδιάλεξίν τινα δημοσίαν ἐν Καρχηδόνι τῷ 411 πρὸς τοὺς σχισματικοὺς δυνατιστὰς καὶ μὴ δυνάμενος νὰ πείσῃ αὐτούς, δὲν ἐδίστασε νὰ συστήσῃ εἰς τὸν αὐτοκράτορα Ὁνώριον τὴν βίαν, εἰπών· «Βίασον αὐτοὺς εἰσελθεῖν!» Τοῦτο ὑπῆρξε τὸ σύνθημα τῶν φρικτῶν διωγμῶν κατὰ τῶν αἱρετικῶν, ὧν θέατρον ἐγένοντο αἱ δυτικαὶ τῆς Εὐρώπης χῶραι κατὰ τὸν μεσαίωνα. Ὁ ἐπίσκοπος Ῥώμης Λέων ὁ Α' (450) ἤδη θεωρεῖ ἐπιτετραμμένον καὶ αὐτὸν τὸν θάνατον τῶν αἱρετικῶν! (epist. 15 ad Turribium). Τὸ πρῶτον αἷμα αἱρετικῶν, τὸ ὁποῖον ἐχύθη ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, ὑπῆρξε τὸ τοῦ γνωστικοῦ αἱρετικοῦ ἐν Ἱσπανίᾳ Πρισκιλλιανοῦ καὶ τῶν ὀπαδῶν του τῷ 385. Εἰς μάτην τότε διεμαρτυρήθησαν κατὰ τῆς ἀνηκούστου καὶ ἀντιχριστιανικῆς ταύτης ὠμότητος πολλοὶ φιλάνθρωποι καὶ ἀληθῶς εὐαγγελικοὶ ἐπίσκοποι, οἷον ὁ Μεδιολάνων Ἀμβρόσιος, ὁ Τουρρώνης Μαρτῖνος καὶ ὁ Ῥώμης Σιρίκιος. Ἡ θανατικὴ ποινὴ ἔμελλε κατὰ τοὺς μετὰ ταῦτα αἰῶνας νὰ ἀποβῇ ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ ἡ συνήθης τιμωρία κατὰ τῶν ἀποδεικνυομένων αἱρετικῶν καὶ ἐμμενόντων εἰς τὴν αἵρεσίν των. Εἶναι φρικώδη τὰ κακουργήματα, ὅσα κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας διέπραξαν κατὰ τῶν αἱρετικῶν τὰ λατινικὰ ἐπισκοπικὰ δικαστήρια, ἰδίως δὲ τὰ τῆς διαβοήτου Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, τὰ ἱδρυθέντα κατὰ τὸ 1232 ὑπὸ τοῦ Πάπα Γρηγορίου τοῦ Θ'. Τὴν συγκρότησιν τῶν δικαστηρίων τούτων ἀνέλαβον οἱ Δομινικανοὶ μοναχοὶ περιβληθέντες παρὰ τοῦ παπισμοῦ διὰ μεγάλης καὶ ἀπεριορίστου ἐξουσίας. Σκοπὸς αὐτῶν ἦτο ἡ ἐξόντωσις τῶν αἱρετικῶν καὶ σχισματικῶν ἀπὸ τῶν καθολικῶν χωρῶν. Ὅπου ἤρχοντο καὶ ἵδρυον τὸ δικαστήριόν των οἱ ἱεροὶ ἐξετασταί, ἐνήργουν ὅλως ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τῶν ἐπιτοπίων πολιτικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν. Οἱ ἔνοχοι θεωρούμενοι, ὑποβοηθούσης ὑποχρεωτικῶς τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεως, ἐσύροντο ἐνώπιον τοῦ φοβεροῦ δικαστηρίου καὶ δι' ἀνηκούστων καὶ ἀπεριγράπτων βασάνων ἐξηναγκάζοντο νὰ ὁμολογήσωσι τὴν αἵρεσίν των. Οἱ ἐπιμένοντες κατεδικάζοντο εἰς τὸν ἐπὶ πυρᾶς οἰκτρὸν θάνατον, οἱ δὲ ἀνακαλοῦντες τὰς αἱρετικὰς δοξασίας των ἐρρίπτοντο διὰ βίου εἰς σκοτεινοτάτας φυλακάς, ὅπερ πολλάκις διὰ τὴν ἀθλίαν κατάστασιν τῶν φυλακῶν τούτων καὶ τὰς ἐν αὐταῖς στερήσεις καὶ κακουχίας ἦτο χεῖρον τοῦ θανάτου. Οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ἀποκρύψῃ τὸν διωκόμενον, κινδυνεύων νὰ κηρυχθῇ συνένοχος καὶ νὰ ἴδῃ δημευομένην διὰ τοῦτο τὴν περιουσίαν του καὶ καταστρεφομένην τὴν οἰκίαν του· οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ ὑπερασπίσῃ τὸν κατηγορούμενον· οὐδεὶς νὰ πα-

ραστῇ μάρτυς ὑπὲρ αὐτοῦ. Ὅσων ἡ αἵρεσις μετὰ θάνατον ἀνεκαλύπτετο, ἀνωρύσσοντο οἱ τάφοι των καὶ οἱ νεκροί των παρεδίδοντο εἰς τὸ πῦρ. Τῶν φευγόντων ἔκαιον τὰς εἰκόνας. Τοῦτο βεβαίως ἦτο μικρὸν κακόν. Κατὰ τῶν αἱρετικῶν ἤγειρε πολλάκις ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις καὶ τελείαν σταυροφορίαν. Οἱ σταυροφόροι ἐθεώρουν ἐπίσης ἱερὸν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν αἱρετικῶν, ὅσον καὶ τὸν κατὰ τῶν ἀπίστων ἐν Παλαιστίνῃ. Διὰ σταυροφοριῶν κατηρημώθη ὁλόκληρος, ὡς γνωστόν, ἡ μεσημβρινὴ Γαλλία, ἕνεκα τῶν αἱρετικῶν Καθαρῶν καὶ Ἀλβιγίων. Ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις κατεδίωκεν ἀμειλίκτως μετὰ τῶν αἱρετικῶν καὶ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς θεωρουμένους μάγους καὶ τὰς μαγίσσας, τὰ δυστυχῆ ἐκεῖνα ὄντα, ἅτινα πάσχοντα τὰς φρένας ἢ τὰ νεῦρα ἐπιστεύοντο ὑπὸ τῆς προληπτικῆς ἐποχῆς ὡς ὄργανα τοῦ Σατανᾶ, ὡς ἔχοντα συνθήκην συνάψει μετὰ τούτου. Πολλαὶ καθολικαὶ χῶραι ἐμαράνθησαν καὶ κατεδικάσθησαν ἐπὶ αἰῶνας εἰς στασιμότητα καὶ πνευματικὸν θάνατον ὑπὸ τὸν ἐφιάλτην τοῦτον τελέσασαι τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσεως, πρὸ πάντων ἡ Ἱσπανία, ἐν ᾗ ἐγκαθιδρύθη μὲν ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἐπὶ τῶν χρόνων Φερδινάνδου καὶ Ἰσαβέλλης περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙΕ' αἰῶνος, διωργανίσθη δὲ ἐπὶ τὸ τελειότερον ὑπὸ τοῦ τρομεροῦ δομινικανοῦ Τορκουεμάδα, οὗ ἡ ὠμότης κατέστη παροιμιώδης. Ἱστορικοὶ ὑπολογίζουσιν, ὅτι μόνη ἡ Ἱερὰ Ἐξέτασις ἐν Ἱσπανίᾳ ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς της μέχρι τοῦ 1808, ὅτε διὰ τοῦ μεγάλου Ναπολέοντος κατηργήθη, ἐξώρισεν, ἐφυλάκισεν, ἐβασάνισεν ἢ ἐθανάτωσε περὶ τὰς 400 χιλιάδας ἀνθρώπων, ἰδίως Ἰουδαίων καὶ Μαύρων! (Πρβλ. Llorente Hist. crit. de l'inquisition d'Espagne, Paris 1815). Καὶ ταῦτα ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν ὀνόματι τοῦ Εὐαγγελίου, ἐν ὀνόματι δηλ. τῆς φιλανθρωποτάτης θρησκείας! Πόσον οἱ ἄνθρωποι ἀναισχύντως καταχρῶνται τῶν ὡραιοτέρων ὀνομάτων, πόσον ἀσυστόλως διαστρέφουσι τὰ πράγματα! Καὶ ποῦ ὑπάρχει ἔστω καὶ ἴχνος εὐαγγελικῶν αἰσθημάτων ἐν πάσῃ ταύτῃ τῇ μακρᾷ τραγῳδίᾳ τῇ ὁλοκλήρους αἰῶνας διαρκεσάσῃ ἐν τῇ δύσει; Ποῦ ὑπάρχει ἔστω καὶ ἴχνος χριστιανικῆς ἀνεξικακίας, φιλανθρωπίας ἀγάπης, ἀνοχῆς ἐν τοῖς διωγμοῖς τούτοις, ταῖς φυλακίσεσι, ταῖς βασάνοις, τοῖς φρικτοῖς θανάτοις χιλιάδων αἱρετικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων; Τοιαῦτα παρήγγειλεν ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς τοὺς μαθητάς του; Τοιαύτας ἐντολὰς ἔδωκε περὶ διαδόσεως τῆς πίστεώς του; Ὁ φανατισμὸς οὗτος καὶ ἡ μισαλλοδοξία τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐξηκολούθησε καὶ μετὰ ταῦτα μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοὺς Δομινικανοὺς διεδέχθησαν ἀπὸ τοῦ ΙϚ' αἰῶνος οἱ Ἰησουῖται, οἵτινες εἶναι οἱ ἐξεγείραντες πάντας σχεδὸν τοὺς θρησκευτικοὺς πολέμους καὶ διωγμοὺς τοὺς ταράξαντας καὶ μολύναντας τὴν Εὐρώπην μετὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς μεταρρυθμίσεως, τὸν τριακονταετῆ πόλεμον, τοὺς κατὰ τῶν Οὐγενότων πολέμους ἐν Γαλλίᾳ, τοὺς κατὰ τῶν Γουέζων ἐν Κάτω Χώραις, καὶ τοὺς λοιποὺς θρησκευτικοὺς διωγμοὺς κατὰ τῶν δια-

μαρτυρομένων ἐν Αὐστρίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Πολωνίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ οὐδέποτε εὗρεν ὑποδοχὴν μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης ἐν τῇ δυτικῇ ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἦτο, εἶναι καὶ θὰ ἦναι ἡ ἐκκλησία τοῦ φανατισμοῦ, τῆς μισαλλοδοξίας, τῆς βίας.

Οἱ *διαμαρτυρόμενοι*, οἵτινες ἐγερθέντες κατὰ τοῦ παπισμοῦ καὶ τῶν καταχρήσεων τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἀπεσπάσθησαν ἀπ' αὐτῆς κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, καὶ ἱδρύσαντες ἰδίας ἐκκλησίας ἠθέλησαν νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν ἀρχαῖον Χριστιανισμὸν καὶ νὰ στηριχθῶσιν ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου, θὰ περιέμενέ τις φυσικῷ τῷ λόγῳ, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς θὰ ἐκηρύττοντο ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ θὰ κατεδίκαζον πάντα θρησκευτικὸν διωγμόν, ἀφ' οὗ μάλιστα ἐν πλείσταις χώραις ἐγίνοντο θύματα τοῦ ῥωμαϊκοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ ἐπάλαιον πρὸς τὸν παπισμὸν τὸν περὶ ὑπάρξεως ἀγῶνα. Ἐν τούτοις ἐν ἀρχῇ καὶ οἱ διαμαρτυρόμενοι κατείχοντο ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ μισαλλοδόξου καὶ φανατικοῦ πνεύματος, κληρονομήσαντες αὐτὸ ἀπὸ τῆς παπικῆς ἐκκλησίας. Τόσον δυσεξάλειπτοι καταντῶσιν αἱ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὑποτραφεῖσαι παρὰ τοῖς λαοῖς κακαὶ ἕξεις. Καὶ πρῶτον αὐτὸς ὁ Λούθηρος διέστη πρὸς τὸν μεταρρυθμιστὴν τῆς Ἑλβετίας Ζβίγγλιον, διότι οὗτος θέλων τὰ πάντα κατὰ λογικὰς ἀρχὰς νὰ ἐξετάζῃ, ἐνόει ἄλλως τὴν εὐχαριστίαν, παραδεχόμενος αὐτὴν ὡς ἁπλῆν συμβολικὴν τελετὴν παριστάνουσαν τὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐνῷ ὁ Λούθηρος καίτοι ἀπορρίπτων τὸ δόγμα τῆς μετουσιώσεως ἐνόμιζεν ὅτι ὑπὸ τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον μεταλαμβάνει ὁ Χριστιανὸς αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου, καὶ ἀποκρούσας τὴν αὐτῷ τεινομένην φιλικὴν χεῖρα τούτου, ἀπεκήρυξε καὶ αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς τῆς Ἑλβετίας προτεστάντας ὡς κακίστους αἱρετικοὺς χείρονας καὶ αὐτῶν τῶν παπιστῶν! Ὁ δὲ Καλβῖνος δὲν ἐδίστασε τῷ 1553 νὰ διατάξῃ νὰ συλλάβωσι τὸν διὰ Γενεύης διερχόμενον λόγιον Σερβέτον, μὴ παραδεχόμενον τὴν Τριάδα, καὶ καταδικάσωσιν αὐτὸν καὶ ῥίψωσιν εἰς τὰς φλόγας ὡς αἱρετικόν! Ἔπειτα τὸν μεταξὺ τῶν τότε προτεσταντῶν τοῦ ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνος ἐπικρατοῦντα φανατισμὸν μαρτυροῦσι καὶ αἱ σφοδραὶ δογματικαὶ ἔριδες μεταξὺ Λουθηρανῶν καὶ Καλβινιστῶν καὶ μεταξὺ τῶν μικροτέρων μερίδων, εἰς ἃς ἑκάστη τῶν ἐκκλησιῶν τούτων διῃρέθη. Πρὸς τούτοις τὸ στενὸν πνεῦμα, ὑφ' οὗ κατείχοντο οἱ πρῶτοι διαμαρτυρόμενοι, δεικνύει καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς ἐξακολούθησις τῆς ἀπανθρώπου καταδιώξεως τῶν μάγων καὶ μαγισσῶν, οἵτινες ἐξηκολούθουν νὰ καταδικάζωνται εἰς τὸν τῆς πυρᾶς φρικώδη θάνατον, ἣν ἀπάνθρωπον διαδικασίαν θεολόγοι, ὡς ὁ Κάρπτζωβ, διὰ συγγραμμάτων ὑπεστήριξαν, ἐνῷ ἄλλοι, ὡς ὁ Πόττ, ἐζήτουν νὰ ἀποδείξωσιν ὡς ἀληθῆ τὴν πρόληψιν, ἐφ' ἧς ἐβασίζετο ἡ διαδικασία ἐκείνη, ὅτι πράγματι συνῆπτον οἱ ἐπὶ μαγείᾳ κατηγορούμενοι συνθήκην μετὰ τοῦ σατανᾶ. Τὴν ἔλλειψιν θρησκευτικῆς ἀνοχῆς παρὰ τοῖς

πρώτοις διαμαρτυρομένοις μαρτυρεῖ καὶ τὸ ὅτι οἱ πλεῖστοι ἡγεμόνες τῆς Γερμανίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας τῆς μεταρρυθμίσεως φρονοῦντες, ὅτι οὕτινος εἶναι ἡ χώρα τούτου εἶναι καὶ ἡ θρησκεία (cujus regio illius religio), ἠνάγκαζον τοὺς ὑπηκόους των νὰ ἀσπάζωνται τὸ δόγμα, εἰς ὃ αὐτοὶ ἀνῆκον, ἥτις κατάχρησις τοσοῦτον ἐκορυφώθη, ὥστε συνέβη ἐν τῇ αὐτῇ χώρᾳ κατὰ τοὺς ἄρχοντας αὐτῆς δὶς καὶ τρὶς ὁ λαὸς νὰ ἀναγκασθῇ νὰ μεταβάλῃ τὸ δόγμα του! Φανατισμὸν τότε ἔδειξαν καὶ οἱ ἀγγλικανοὶ κατὰ τῶν καθολικῶν ἐν Ἀγγλίᾳ, οἵτινες δὲν ἦσαν δεκτοὶ μέχρι τῶν νεωτάτων χρόνων εἰς δημόσια ἀξιώματα, μάλιστα δὲ ᾐσθάνθη τὸν προτεσταντικὸν ζυγὸν ἡ καθολικὴ Ἰρλανδία, ἧς τὰ ἐκκλησιαστικὰ κτήματα ἡρπάγησαν ὑπὲρ τοῦ ἐπισκοπικοῦ κλήρου, ἐγκαταλειφθέντος τοῦ ἰρλανδικοῦ καθολικοῦ κλήρου εἰς ἐσχάτην ἔνδειαν. Καὶ ἐν Σουηδίᾳ δὲ καὶ ἐν ἄλλαις προτεσταντικαῖς χώραις οἱ καθολικοὶ ὑπέστησαν διαφόρους διωγμοὺς ἀναλόγους πρὸς τοὺς διωγμοὺς τῶν προτεσταντῶν ἐν καθολικαῖς χώραις. Οἱ χριστιανοὶ τῶν διαφόρων δογμάτων διεπληκτίζοντο καὶ ἤριζον πρὸς ἀλλήλους ὡς ἐχθροὶ ἄσπονδοι, αἱ δὲ χῶραι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης πᾶσαι σχεδὸν ἐδῃοῦντο κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα ὑπὸ ἐμφυλίων θρησκευτικῶν πολέμων, διότι ἀκόμη ἡ μεγάλη ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς δὲν εἶχεν ὡριμάσει καὶ ἐπικρατήσει ἐν τοῖς πνεύμασι τῶν ἀνθρώπων. Πρέπει ὅμως νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι οἱ διαμαρτυρόμενοι δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς ἀρχὰς τῆς μισαλλοδοξίας καὶ τοῦ φανατισμοῦ καὶ πρῶτοι νὰ ἐννοήσωσι τὰ σωτήρια ἀποτελέσματα τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς καὶ ἀσπασθῶσιν αὐτήν. Μεγάλοι διαμαρτυρόμενοι θεολόγοι ἤδη ἀπὸ τοῦ ΙΖ' αἰῶνος, οἷος ὁ Θωμάζιος καὶ ὁ Κάλλιξτος, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται ἐλευθερώτερον, νὰ κηρύττωνται κατὰ τοῦ θρησκευτικοῦ φανατισμοῦ καὶ νὰ ἦναι ἀπηλλαγμένοι τῶν μεσαιωνικῶν προλήψεων.

Ἔλθωμεν τέλος καὶ εἰς τοὺς *νεωτάτους χρόνους*. Τὰ μεγάλα κακά, τὰ ὁποῖα ἐπήνεγκον εἰς τὴν Εὐρώπην ἡ μισαλλοδοξία, ὁ φανατισμός, οἱ φρικώδεις θρησκευτικοὶ πόλεμοι, εἰς οὓς ἐρρίφθη ἕνεκα τοῦ φανατισμοῦ ἡ Εὐρώπη κατὰ τὸν ΙϚ' καὶ ΙΖ' αἰῶνα, μετὰ τῆς ὁσημέραι αὐξανούσης ἀναπτύξεως τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας διὰ τῆς διαδόσεως ὀρθοτέρων καὶ λογικωτέρων φιλοσοφικῶν, πολιτικῶν καὶ ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν διὰ τῶν ἄγγλων φιλοσόφων καὶ τῶν μεγάλων ἐπιστημόνων καὶ συγγραφέων τῆς Γαλλίας, Γερμανίας καὶ Ἰταλίας, ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν ἀνθρώπων, ὥστε νὰ συνίδωσιν ὅτι τὸ μόνον μέσον, ὅπως λυτρωθῶσιν οἱ λαοὶ τῶν θρησκευτικῶν πολέμων καὶ ταραχῶν ἦτο ἡ ἀποδοχὴ τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἀνεξιθρησκείας. Τοῦτο μόνον ἠδύνατο νὰ θέσῃ τέρμα εἰς τὰ ἐκ τοῦ φανατισμοῦ κακά, τοῦτο μόνον ἠδύνατο νὰ δώσῃ τῇ κοινωνίᾳ τὴν ποθουμένην εἰρήνην καὶ ὁμόνοιαν. Ἕκαστος ἔπρεπε νὰ ἀφεθῇ ἐλεύθερος καὶ νὰ ἀφίνῃ καὶ τὸν ἄλλον ἐλεύθερον, νὰ πιστεύῃ καὶ ὁμολογῇ τὴν ἣν θέ-

λει πίστιν. Τὸ κράτος ἔπρεπε νὰ ἀνέχηται καὶ προστατεύῃ πάντα τὰ θρησκεύματα τῶν ὑπηκόων, θεωροῦν ἐνώπιον τοῦ νόμου ἴσους πάντας τοὺς πολίτας ἀσχέτως πρὸς τὸ θρήσκευμα ἑκάστου, μηδένα δὲ νὰ καταδιώκῃ μόνον ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν του δοξασιῶν. Ἑκάστη ἐκκλησία ἔπρεπε νὰ κηρύττῃ μὲν τὰς ἰδέας της καὶ νὰ ὑπερασπίζῃ αὐτὰς κατὰ τῶν ἀντιθέτων, νὰ μὴ ἀπαιτῇ ὅμως νὰ γίνηται χρῆσις τῆς βίας κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων. Ὑπὲρ τῆς ἀνεξιθρησκείας ἤρχισαν νὰ κηρύττωνται τὰ καλλίτερα πνεύματα, ἐκ τῶν καθολικῶν αὐτῶν θεολόγων ἐναντίον τοῦ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦντος πνεύματος τῆς μισαλλοδοξίας ἀνεφάνησαν ἄνδρες κηρυττόμενοι ὑπὲρ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ὅπως ὁ μέγας Φενελὼν κατὰ τὸν ΙΖ' αἰῶνα καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν ὁ Λαμενναῖος, ὁ Μονταλαμβέρτος, ὁ Λακορδαῖρος, ὁ Βέσσεμβεργ, ἐκ δὲ τῶν διαμαρτυρομένων ὁ Θωμάζιος, ὁ Πφάφφ, ὁ Γερχάρδος καὶ πάντες σχεδὸν οἱ μεταγενέστεροι θεολόγοι. Ἐνοήθη κατὰ μικρὸν ὅτι ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ εἶναι ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ Εὐαγγελίου, τοῦ ἀπαγορεύσαντος τὴν χρῆσιν τῆς βίας ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς πράγμασιν. Αἱ νεώτεραι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ἀφ' ἑτέρου τοῦ Καρτεσίου, Λεϊβνιτίου, Καντίου, Φιχτίου, Σχελιγγίου καὶ Ἑγέλου, καθὼς καὶ οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τῆς Γερμανίας Λέσιγγ, Γκαῖτε, Σχίλλερ ὑπεστήριξαν ἐκθύμως τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Τοιουτοτρόπως δὲ κατὰ μικρὸν ἐγένετο αὕτη σχεδὸν κοινὴ πεποίθησις τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Ἤδη ἐν τῇ μετὰ τὸν τριακονταετῆ πόλεμον γενομένῃ Βεστφαλικῇ εἰρήνῃ τοῦ 1648 ἀπεφασίσθη ἐν ταῖς καθολικαῖς χώραις οἱ λουθηρανοὶ καὶ καλβινισταὶ καὶ ἐν ταῖς προτεσταντικαῖς οἱ καθολικοὶ νὰ ἦναι ἀνεκτοὶ καὶ νὰ ἐξασκῶσιν ἐλευθέρως τὰ τῆς θρησκείας των, ἡ δὲ μεγάλη Γαλλικὴ Ἐπανάστασις ἡ ἐξεγερθεῖσα κατὰ τῶν προνομίων τῶν τάξεων καὶ τοῦ δεσποτισμοῦ τῶν βασιλέων καὶ κηρύξασα τὴν τελείαν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα, ἀνέγραψε καὶ διεσάλπισε διὰ τοῦ 7 ἄρθρου τῆς διακηρύξεως τῶν δικαιωμάτων ἐν τῇ συντακτικῇ Συνελεύσει (la Constituante) τῷ 1789 ὡς ἀναφαίρετον ἀνθρώπινον δικαίωμα τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς θρησκείας ὡς ἑξῆς· «Τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκδηλοῦν τὸ ἴδιον φρόνημα καὶ τὰς ἰδίας σκέψεις, τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι εἰρηνικῶς, ἡ ἐλευθέρα ἐξάσκησις τῶν θρησκειῶν δὲν δύνανται νὰ ἐμποδισθῶσιν». Ἔκτοτε ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχὴ ὡς ἐξησφαλισμένη κατάκτησις τῆς νεωτέρας κοινωνίας. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας μετεδόθη κατὰ μικρὸν εἰς πάντας τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης· πανταχοῦ καταργουμένων τῶν ἀπολύτων πολιτευμάτων εἰσάγονται δι' ἐπαναστάσεων τῶν λαῶν φιλελεύθερα συντάγματα, ἐν τούτοις δὲ ὁμοφώνως ἀνακηρύττεται ὡς θεμελιώδης νόμος ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχή. Τοιουτοτρόπως ὁ κόσμος ἀνέπνευσεν ἀπὸ τοῦ πιέζοντος αὐτὸν βάρους τῆς μισαλλοδοξίας. Εἶναι οὗτος εἷς τῶν μεγαλειτέ-

ρων θριάμβων τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἐφ' ᾧ δύναται νὰ καυχᾶται ἡ νεωτέρα Εὐρώπη. Ἡ Ἑλλὰς ἐξεγερθεῖσα κατὰ τῆς τουρκικῆς τυραννίας καὶ πλήρης λατρείας πρὸς τὴν ἐλευθερίαν, ἧς πρώτη πατρὶς ὑπῆρξεν ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, δὲν ἦτο ἄλλως δυνατὸν ἢ νὰ μιμηθῇ τὸν ἄλλον πεπολιτισμένον κόσμον καὶ ὡς πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ἐλευθερίαν, ἣν ἀνεκήρυξαν πάντα τὰ ἑλληνικὰ συντάγματα. Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1864 διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ ἄρθρου λέγει μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς· «Εἰς τὴν Ἑλλάδα πᾶσα γνωστὴ θρησκεία εἶναι ἀνεκτὴ καὶ τὰ τῆς λατρείας αὐτῆς τελοῦνται ἀκωλύτως ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων». Τοιουτοτρόπως κατέστη καὶ παρ' ἡμῖν θεμελιώδης νόμος ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Ἕκαστος ἐν Ἑλλάδι ἀνήκει εἰς τὸ θρήσκευμα, τὸ ὁποῖον θέλει, καὶ ἐξασκεῖ ἐλευθέρως τὰ τῆς λατρείας του. Οὐ μόνον δὲ οἱ ἐν Ἑλλάδι καθολικοὶ καὶ διαμαρτυρόμενοι, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐν Ἑλλάδι Μωαμεθανοὶ καὶ Ἰουδαῖοι εἶναι τελείως ἐλεύθεροι ἐν τῇ ἐξασκήσει τῆς θρησκείας των, ἥτις τελεῖ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν νόμων ἡμῶν, πολῖται δὲ Ἕλληνες ὄντες κέκτηνται πάντα καὶ πλήρη τὰ δικαιώματα, ὅσα καὶ οἱ ὀρθόδοξοι Ἕλληνες. Ἐπὶ τῇ ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν ἐπικρατούσῃ τελείᾳ ταύτῃ θρησκευτικῇ ἀνοχῇ δικαιούμεθα νὰ σεμνυνώμεθα. Οὕτως ἐγενικεύθη κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους εἰς πάντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον καὶ ἐπεκράτησεν ἡ μεγάλη καὶ σωτήριος ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς.

Ἐκ τῆς μακρᾶς ταύτης ἱστορικῆς ἐπισκοπήσεως τοῦ ζητήματος τί ἐξάγομεν; Ἐξάγομεν, ὅτι ἡ ἰδέα τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς, ἄγνωστος οὖσα τῷ ἀρχαίῳ ἐθνικῷ κόσμῳ, ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ καὶ κηρύττεται ὑπὸ τοῦ θείου θεμελιωτοῦ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας· προβάλλεται δὲ καὶ ὑποστηρίζεται ἔπειτα ὑπὸ τῶν χριστιανῶν κατὰ τῶν διωκτῶν αὐτῶν ἐν καιρῷ τῆς φοβερᾶς ἐκείνης πάλης τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ κόσμου κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ· μετὰ ταῦτα ὅμως λησμονεῖται καὶ ἡ μισαλλοδοξία καὶ ὁ φανατισμὸς πληροῦσι τὸν κόσμον κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἐμφυλίων θρησκευτικῶν πολέμων καὶ διωγμῶν, καθ' οὓς χείμαρροι ἀνθρωπίνων αἱμάτων ῥέοντες μιαίνουσι τὰς χριστιανικὰς χώρας. Ὀλίγοι μόνον ἐκλεκτοὶ ἄνδρες ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γενικοῦ σκότους ὑπερήσπιζον καὶ συνίστων τὴν θρησκευτικὴν ἀνοχήν, ἕως οὗ κατὰ μικρὸν ἡ εὐρωπαϊκὴ κοινωνία συνερχομένη εἰς ἑαυτὴν καὶ φωτιζομένη ὑπὸ τοῦ φωτὸς ἀφ' ἑνὸς μὲν τοῦ Εὐαγγελίου ἀληθέστερον ἐννοουμένου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὑπὸ τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας καὶ ἐπιστήμης, ἀναγνωρίζει τὴν ἑαυτῆς ἀπάτην καὶ ἀσπάζεται καὶ κηρύττει ὡς σώτειραν ἑαυτῆς τὴν ἀρχὴν τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Ὁ κόσμος εἰρηνεύει· ἀσφαλίζεται δὲ διὰ τῶν συνταγμάτων πάντων τῶν πεπολιτισμένων λαῶν ὡς ἓν τῶν ἱερωτάτων τοῦ ἀνθρώπου δικαιωμάτων ἡ θρησκευτικὴ ἐλευθερία. Ὅ,τι ἄλλοτε ἦτο ἰδέα ὀλίγων ἐκλεκτῶν πνευμάτων γίνεται πεποίθησις ὁλοκλήρων λαῶν. Τοῦτο

συνέβη πολλάκις ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ κόσμου. Καθὼς αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου προσβάλλουσι πρῶτον καὶ φωτίζουσι τὰς κορυφὰς τῶν ὑψηλῶν ὀρέων, εἶτα δὲ κατέρχονται εἰς τὰς πεδιάδας, οὕτω καὶ αἱ μεγάλαι ἰδέαι φωτίζουσι πρῶτον τὰς διανοίας ὀλίγων ἐκλεκτῶν ἀνδρῶν, τῶν πνευματικῶν κορυφῶν τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ εἶτα γίνονται κτήματα τῶν λαῶν.

Ἵνα συμπληρώσωμεν τὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος ἡμῶν ἐξετάσωμεν νῦν δι' ὀλίγων αὐτὸ καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς, φιλοσοφικῆς ἀπόψεως.

Ἡ θρησκευτικὴ ἀνοχή, τὸ νὰ ἀνέχηταί τις τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν ἄλλων καὶ νὰ μὴ μισῇ αὐτοὺς διὰ τοῦτο καὶ νὰ μὴ θέλῃ νὰ ἐμποδίσῃ αὐτοὺς νὰ ἔχωσι καὶ ἐκδηλῶσι τὰς ἰδέας των ταύτας εἶναι καθῆκον *παντὸς ἀνθρώπου* πρὸς τοὺς ἄλλους, πηγάζον ἐκ τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ πρὸς τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων. Ἡ θρησκεία εἶναι ἔργον συνειδήσεως, εἶναι ἐσωτάτη πεποίθησις περὶ τῆς τελευταίας αἰτίας τῶν ὄντων καὶ περὶ τοῦ αἰωνίου προορισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ ἄλλου οὐδεὶς δικαιοῦται νὰ ἐπέμβῃ. Ὁ βιάζων τινὰ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὰς ἰδέας του εἰσέρχεται αὐθαιρέτως καὶ βεβήλως εἰς τὸ ἄδυτον τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ἐξασκεῖ βίαν καὶ συντρίβει ἐν τῷ βάθει αὐτῆς τὴν πνευματικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν. Ὁ ὑβρίζων καὶ βιάζων τὴν συνείδησιν τοῦ ἄλλου ὑβρίζει καὶ προσβάλλει τὸ πολυτιμότερον αὐτοῦ κτῆμα. Δὲν δικαιοῦται δέ τις νὰ βιάσῃ τὸν ἄλλον νὰ δεχθῇ τὰς ἰδίας ἰδέας, διότι δῆθεν εἶναι ὀρθότεραι τῶν αὐτοῦ, διότι ἕκαστος θεωρεῖ τὰς ἰδέας του ὀρθοτέρας. Ἐὰν λοιπὸν ἡ συναίσθησις τοῦ ὅτι κατέχομεν τὴν ἀλήθειαν ἔδιδεν εἰς ἡμᾶς δικαίωμα νὰ ἐπιβάλωμεν αὐτὴν τοῖς ἄλλοις, ἐπειδὴ τὸ δικαίωμα τοῦτο ἕκαστος θὰ ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ ἑαυτοῦ, θὰ εἴχομεν τότε κεκηρυγμένον τὸν πόλεμον πάντων πρὸς πάντας (bellum omnium contra omnes), ὅπερ πράγματι συνέβαινε καθ' οὓς χρόνους, λησμονηθείσης τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως, αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις δὲν ἠνείχοντο ἀλλήλας, ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω. Δύναμαι νὰ μὴ συμφωνῶ πρὸς τὰς θρησκευτικὰς ἰδέας τοῦ ἄλλου καὶ νὰ θεωρῶ αὐτὰς πεπλανημένας, καὶ ὅμως νὰ μὴ μισῶ αὐτόν, νὰ διάκειμαι μάλιστα πρὸς αὐτόν, ἐὰν ἄλλαι περιστάσεις ἐπιφέρωσι τοῦτο, καὶ φιλικῶς· διότι ἡ πλάνη μὴ ἐξαρτωμένη ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἔγκλημα. Τὰς ἰδέας του σχηματίζει ἕκαστος ἀναλόγως τῆς ἀνατροφῆς του, τοῦ κύκλου, ἐν ᾧ ζῇ, τῶν σπουδῶν του, τῆς πνευματικῆς ἰδιοφυΐας του, τῆς τάσεως τοῦ πνεύματός του. Πῶς θὰ θεωρήσω ἔγκλημα τὸ ὅτι οἱ ἄλλοι ἔχουσιν ἄλλας ἢ ἐγὼ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις; Μόνον ἐγὼ ἔχω τὸ προνόμιον τοῦτο; Ἀλλ' ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ· λοιπὸν πρέπει νὰ ἤμεθα ἀδιάφοροι πρὸς τὰς πλάνας τῶν ἄλλων, πρέπει νὰ ἀνεχώμεθα τὸ ψεῦδος; Ἄπαγε! Δὲν ἐννοοῦμεν τοῦτο, ὑποστηρίζοντες τὴν θρησκευτικὴν ἀνοχήν. Τὴν πλάνην καὶ τὸ ψεῦδος δὲν πρέπει νὰ ἀνέχηταί τις· ἀλλὰ δύναμαι νὰ ἀποκρούω τὴν πλάνην χωρὶς νὰ

μισῶ καὶ διώκω τὸν πλανώμενον. Ἡ πλάνη καταπολεμεῖται οὐχὶ διὰ τῆς βίας καὶ τῶν ὕβρεων, ἀλλὰ διὰ τῆς πειθοῦς, διὰ τοῦ λόγου, διὰ τῆς συζητήσεως. Ἕκαστος δικαιοῦται καὶ ὀφείλει νὰ ὑπερασπίζῃ τὰς πεποιθήσεις του καὶ νὰ καταπολεμῇ τὰς ἀντιθέτους ἰδέας, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ λησμονῇ, ὅτι καὶ οἱ ἄλλοι ἔχουσι δικαίωμα νὰ ἔχωσι καὶ ὑπερασπίζωσι τὰς δοξασίας των καὶ ὅτι μόνον ὅπλον ἐπιτετραμμένον κατὰ τῶν ἀντιθέτων ἰδεῶν εἶναι ὁ λόγος. Εἶναι ὡραῖος ὁ διὰ τοιούτων πνευματικῶν ὅπλων διεξαγόμενος ἀγών· εἶναι ἐπαίσχυντος τοὐναντίον ὁ ἀγὼν τῶν ὕβρεων καὶ τῆς βίας.

Καθὼς δὲ ἕκαστον ἄτομον, οὕτω καὶ *τὸ κράτος* ὀφείλει νὰ ἦναι ἀνεξίθρησκον. Ἡ ἀνάμιξις τοῦ κράτους εἰς τὰς θρησκευτικὰς συζητήσεις ἐπήνεγκε πάντοτε, ὡς εἴδομεν, μεγάλα κακά. Πρὸς τὴν ἀνάμιξιν ταύτην εἶναι ἀναρμόδιον τὸ κράτος. Τὸ κράτος, σκοπὸν ἔχον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν ἐλευθερίαν ἢ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν καὶ νὰ προαγάγῃ ὑλικῶς καὶ ἠθικῶς τὸν λαόν, δικαιοῦται μόνον νὰ ἐμποδίσῃ ἀναρχικὰς καὶ ἀνηθίκους ἰδέας ὡς ἀντικειμένας εἰς τὴν τάξιν καὶ τὰ δημόσια ἤθη· ἀλλὰ τίνι δικαιώματι θὰ ἐπέμβῃ εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ φιλοσοφικὰς ἰδέας τῶν πολιτῶν; Ὅπως ἕκαστον ἄτομον πρέπει νὰ σέβηται τὸ ἄδυτον τῆς συνειδήσεως τῶν ἄλλων, οὕτω καὶ τὸ κράτος· καθὼς τὸ ἄτομον ἐγκληματεῖ βιάζον τὴν συνείδησιν τοῦ ἄλλου, οὕτω καὶ τὸ κράτος διαπράττει τὸ αὐτὸ ἔγκλημα διῶκον οἱονδήποτε διὰ τὰς θρησκευτικάς του ἰδέας. Εἶναι ἐσφαλμένον νὰ εἴπῃ τις, ὅτι τὸ κράτος δὲν πρέπει νὰ ἀφίνῃ νὰ ταράσσωνται αἱ συνειδήσεις τῶν πολλῶν διὰ νέων ἰδεῶν. Δύναται νὰ κάμῃ τὸ κράτος διάκρισιν μεταξὺ τῶν συνειδήσεων τῶν πολλῶν καὶ τῶν συνειδήσεων τῶν ὀλίγων; Ὅπως εὐλαβεῖται τὴν συνείδησιν τῶν μέν, ὀφείλει νὰ εὐλαβῆται καὶ τὴν συνείδησιν τῶν δέ. Καταδιῶκον χάριν δῆθεν τῆς συνειδήσεως τῶν πολλῶν τὰ φρονήματα οἱουδήποτε, καταπνίγει ἔπειτα τὸ κράτος τὴν ἐλευθέραν σκέψιν, καθιστᾷ ἀδύνατον πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, ἥτις μόνον ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ συνειδήσεως εἶναι δυνατή, καὶ καταδικάζει τὸν τόπον εἰς πνευματικὴν ἀκινησίαν, νέκρωσιν, πνευματικὸν θάνατον. Παρατηρήσατε τίνα κράτη προοδεύουσι· τὰ ἀπόλυτα ἆρά γε καὶ δεσποτικά, ὅπου κωλύεται ἡ ἐλευθερία τῆς συνειδήσεως καὶ τοῦ λόγου, ἢ ἐκεῖνα, ὅπου κρατεῖ πλήρης ἡ ἐπιστημονικὴ ἐλευθερία; Βεβαίως ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου, ὡς πᾶσα ἐλευθερία, ἔχει καὶ τοὺς κινδύνους της· δύναται νὰ γίνῃ αὐτῆς καὶ κατάχρησις· ἀλλὰ τὰ ἐκ τῶν καταχρήσεων τούτων κακὰ εἶναι μηδαμινὰ ἀπέναντι τῶν μεγάλων ἐκ τῆς ἐλευθερίας τοῦ λόγου καλῶν, ἀπέναντι τῆς γιγαντιαίας προόδου τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς μεγάλης τῶν λαῶν ἀναπτύξεως τῆς ἐντεῦθεν προερχομένης. Τὰ ἀπόλυτα καὶ δεσποτικὰ κράτη στεροῦνται τῶν μεγάλων τούτων καὶ ἀναριθμήτων ἀγαθῶν τῆς ἐλευθερίας ἐκ φόβου τῶν ἀσημάντων καταχρή-

σεων αὐτῆς· αἱ παρεκτροπαὶ τῆς ἐλευθέρας ἐπιστήμης περιορίζονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπ' αὐτῆς ταύτης τῆς ἐπιστήμης· αὐτὴ ἡ ἐλευθέρα ἐπιστημονικὴ ἔρευνα εὑρίσκουσα ἐπὶ τέλους τὸ ἀληθές, καταπολεμεῖ τὴν πλάνην, καὶ οὕτω, ἡ ἐπιστημονικὴ ἰσορροπία ἐπέρχεται ἀφ' ἑαυτῆς. Ἔπειτα οἱ διδόντες εἰς τὸ κράτος τοιοῦτο δικαίωμα δὲν ἀναλογίζονται, ὅτι τὸ κράτος οὔτε ἀλάνθαστον εἶναι οὔτε ὑπάρχει ἐγγύησις, ὅτι δὲν θὰ κάμῃ κατάχρησιν τῆς δυνάμεως ταύτης. Τὸ κράτος δύναται νὰ καταδιώξῃ εὐκόλως ἕνα Σωκράτη, ἕνα Γαλιλαῖον, ἕνα Κέπλερον, ἕνα Φίχτε. Δὲν εἶναι ἡ παρεμπόδισις τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστήμης τὸ κατάλληλον μέσον ἵνα μὴ ταράσσωνται αἱ συνειδήσεις τῶν πολλῶν. Ἵνα στηρίξητε τὰς συνειδήσεις τῶν πολλῶν, ἔχετε ἄλλα προσφορώτερα μέσα. Διδάξατε τὸν λαόν· μορφώσατε τοὺς ἱερεῖς του. Ἔτι ἀτοπώτερον εἶναι νὰ εἴπῃ τις, ὅτι τὸ κράτος πρέπει νὰ ὑποστηρίζῃ τὰς ἰδέας τῶν πλειοτέρων. Ἡ ἀλήθεια δὲν κρίνεται κατὰ πλειονοψηφίαν· εἷς δυνατὸν νὰ ἔχῃ δίκαιον καθ' ὁλοκλήρου λαοῦ. Οὐδὲ ἐν ὀνόματι τοῦ γενικοῦ συμφέροντος δικαιοῦται ἡ πολιτεία νὰ ἐμποδίζῃ τὰς ἰδέας οὐδενός, διότι τὸ γενικὸν συμφέρον τῆς πολιτείας ἔγκειται ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ τῶν πραγμάτων, ἥτις εἶναι ἀδύνατος ἄνευ τῆς ἐλευθερίας τῆς συνειδήσεως ἢ πλήρους θρησκευτικῆς ἀνοχῆς. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ἐξέτασις τῶν λόγων τῶν πραγμάτων, ἡ βαθυτέρα ἀντίληψις αὐτῶν, ἡ ἀνωτέρα συνείδησις ἢ ὁ νοῦς τῶν λαῶν. Ὅπου ἡ ἐπιστήμη εἶναι νεκρά, ὁ λαὸς οὗτος κινεῖται καὶ ζῇ κατὰ τυφλὰς προλήψεις. Ἡ ἐπιστημονικὴ ζωὴ δίδει τὴν εἰς τὰ πρόσω ὤθησιν τοῖς λαοῖς καὶ ἀνυψοῖ αὐτούς. Ἰδοὺ τὸ ἀληθὲς γενικὸν συμφέρον. Ἀλλ' ἠδύνατό τις νὰ εἴπῃ, ὅτι τοιουτοτρόπως ἡ κυβέρνησις δύναται νὰ ἀφίνῃ νὰ διαδίδωνται ὑπὸ τὸ πρόσχημα ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν ἀναρχικαὶ καὶ ἀνήθικοι ἰδέαι. Ἀπαντῶμεν· πᾶν ὅ,τι ἀντιβαίνει εἰς τὰ ἤθη ἢ ἀπειλεῖ τὴν δημοσίαν τάξιν ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῶν νόμων καὶ αὐτῶν τῶν φιλελευθερωτάτων ἐθνῶν· διότι αἱ τοιαῦται ἀναρχικαὶ καὶ ἀνήθικοι ἰδέαι προσκρούουσιν ἀμέσως πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τοῦ κράτους καὶ ἀπειλοῦσι τὴν ὕπαρξιν αὐτοῦ, ἐνῷ τοιοῦτον ἐπικίνδυνον διὰ τὸ κράτος χαρακτῆρα δὲν ἔχουσιν οἱαιδήποτε φιλοσοφικαὶ ἢ θρησκευτικαὶ ἰδέαι. Ἐν τῷ κράτει δύνανται νὰ συνυπάρχωσι πολλὰ θρησκεύματα καὶ νὰ διδάσκωνται τὰ διαφορώτατα πρὸς ἄλληλα φιλοσοφήματα, χωρὶς τοῦτο νὰ διατρέχῃ μηδὲ τὸν ἐλάχιστον κίνδυνον. Μόνον αἱ ἀναρχικαὶ καὶ ἀνήθικοι διδασκαλίαι ἀποτελοῦσιν ἔγκλημα, διασείουσαι αὐτὰς τὰς βάσεις τῆς κοινωνίας. Κατὰ τῶν κινδύνων τούτων εἶναι ὠχυρωμέναι αἱ κοινωνίαι διὰ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας. Οὐδεὶς κίνδυνος λοιπὸν ἀπειλεῖ ἐντεῦθεν. Εἶτα παρατηροῦμεν ὅτι εἰς τὴν πολιτείαν ἀνήκουσι πολῖται διαφόρων θρησκευμάτων. Πρὸς τοὺς πολίτας τούτους ἔχει ἡ πολιτεία ἴσα καθήκοντα· πάντες οὗτοι οἱ πολῖται ἔχουσιν ἴσα δικαιώματα ἐπὶ τῆς παρὰ τοῦ κράτους προστασίας τῆς

ἀσκήσεως τῆς θρησκείας των. Τὸ κράτος ὀφείλει πάντα ταῦτα τὰ θρησκεύματα νὰ ὑπερασπίζῃ, ἀπαγορεῦον τὴν διατάραξιν τῆς λατρείας των καὶ πᾶσαν χλεύην καὶ ὕβριν κατ' αὐτῶν, κατὰ τῆς διδασκαλίας ὡς καὶ τῶν λειτουργῶν των καὶ πάντα αἰσχρὸν προσηλυτισμὸν διὰ χρημάτων μιᾶς κατὰ τῆς ἄλλης θρησκείας. Πῶς δύναται τὸ κράτος νὰ ἐκπληρώσῃ τὰ καθήκοντα ταῦτα, ἐὰν μὴ ἐμπνέηται ὑπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς θρησκευτικῆς ἀνοχῆς; Ἐὰν δέ τις τέλος εἴπῃ, ὅτι τὸ κράτος,ἀναγνωρίζον κατὰ καθῆκον πᾶσαν θρησκευτικὴν ἰδέαν καὶ πᾶν νέον θρήσκευμα ἀκόμη, ἀνοίγει τὴν θύραν εἰς νέους θρησκευτικοὺς θορύβους καὶ συζητήσεις, ἀφ' ὧν ὁ κόσμος ἄλλοτε ἔπαθε τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα κακά, ἀπαντῶμεν αὐτῷ, ὅτι τὸ κράτος παρεμποδίζον τὴν ἐκδήλωσιν τῶν φρονημάτων των τοῖς ὀπαδοῖς οἱουδήποτε παλαιοῦ ἢ νέου θρησκεύματος, καθιστᾷ αὐτοὺς τότε μάλιστα φανατικωτέρους καὶ ἐκτραχύνει μᾶλλον τὰ πράγματα, ἐμπῖπτον ταχύτερον καὶ ἀναποφεύκτως εἰς ὅ,τι θέλει νὰ ἀποφύγῃ. Ἀφήσατε νὰ ἔλθωσιν εἰς φῶς αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις καὶ τότε ἀφαιρεῖτε ἀπ' αὐτῶν τὸν ἐπικίνδυνον χαρακτῆρα. Ὁ χρόνος ἐξασθενεῖ τὸν φανατισμόν. Ἡ πλάνη αὐξάνει κρυπτομένη ἐν τῷ σκότει, τοὐναντίον δὲ διαλύεται ἐν τῷ φωτὶ τῆς ἡμέρας, ὅπως εἰς τὰς πρώτας αὐγὰς τῆς ἠοῦς ἐξαφανίζονται τὰ φάσματα τῆς νυκτός.

Ἀλλὰ οὐ μόνον τὸ ἄτομον καὶ τὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ ἡ *ἐκκλησία* πρέπει νὰ ἦναι ἀνεξίθρησκος, ἀποφεύγουσα τοὺς διωγμοὺς καὶ τὴν χρῆσιν τῆς βίας κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων. Τοῦτο ἐπιβάλλεται αὐτῇ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἀνεξιθρήσκου πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου. Ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς δὲν ἔδωκε τὴν ἐντολὴν τοῖς ἀποστόλοις καὶ διαδόχοις αὐτῶν ἐπισκόποις καὶ τῷ κλήρῳ καθόλου νὰ ἐπιβάλωσι διὰ τῶν διωγμῶν καὶ τῆς βίας τὴν χριστιανικὴν πίστιν, ἀλλὰ νὰ κηρύξωσιν αὐτὴν διὰ τοῦ λόγου καὶ πείσωσι τὸν κόσμον περὶ τῆς ἀληθείας της. Τοῦτο ἐπιβάλλεται αὐτῇ καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἠθικῆς, ἧς εἶναι διδάσκαλος καὶ ἥτις ἀπαιτεῖ καὶ παρ' αὐτῆς, ὅπως καὶ παρὰ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ κράτους, τὸν σεβασμὸν τῆς συνειδήσεως τῶν ἀνθρώπων. Βιάζουσα τὴν συνείδησιν τῶν ἄλλων καὶ ἡ ἐκκλησία ἐγκληματεῖ. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει, ὅτι ἡ ἐκκλησία πρέπει νὰ ἀδιαφορῇ περὶ τῆς πλάνης. Ἡ ἐκκλησία ἔχει καθῆκον νὰ καταπολεμῇ τὴν πλάνην καὶ νὰ διαδίδῃ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' οὐχὶ διὰ τῆς βίας, οὐχὶ ἐξάπτουσα τὰ μίση τοῦ ὄχλου, οὐχὶ ἐπικαλουμένη τὸν βραχίονα τῆς πολιτείας κατὰ τῶν ἀντιπάλων της, ἀλλὰ διὰ τῆς διδασκαλίας, διὰ τῆς πειθοῦς, διὰ τῆς θεολογικῆς σοφίας της. Δὲν θέλω τοὺς κληρικοὺς ἀδιαφόρους, ψυχρούς· ἀποστρέφομαι τὸν ἄνευ πεποιθήσεων καὶ ἐνθουσιασμοῦ θεολόγον· τιμῶ τὸν ἔχοντα ζῆλον ὑπὲρ τῆς πίστεώς του λειτουργὸν τῆς ἐκκλησίας· θέλω ὅμως τὸν ζῆλόν του πεφωτισμένον, θέλω αὐτὸν μηδέποτε ἐκτρεπόμενον εἰς βίαια μέτρα, εἰς ὕβρεις, εἰς διωγμούς· θέλω αὐτὸν

ἐμπεφορημένον ὑπὸ τοῦ φιλανθρώπου ζήλου τοῦ Εὐαγγελίου, οὐχὶ ὑπὸ τοῦ φανατικοῦ καὶ ἀπανθρώπου ζήλου τοῦ Κορανίου. Τὸ ὅπλον τοῦ κληρικοῦ εἶναι ὁ λόγος, ἡ πειθώ· αἱ ἐπάλξεις, ἀφ' ὧν πρέπει νὰ παλαίῃ κατὰ τῆς πλάνης, εἶναι ἡ ἕδρα καὶ ὁ ἄμβων. Λαλῶν καὶ γράφων εἶναι ἰσχυρός, διότι εἶναι σεβαστός· καταφεύγων εἰς τὴν βίαν, εἶναι ἀσθενής, διότι εἶναι μισητός. Ἡ διδασκαλία τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι τόσον ὑψηλή, εἶναι τόσον ἁγία, τόσον θεία, ὥστε περικλείουσα ἐν ἑαυτῇ ἀκατάβλητον σθένος δὲν ἔχει ἀνάγκην νὰ ὑποστηριχθῇ ὑπὸ τῆς βίας. Ἡ ἐκκλησία ἐθαυμάσθη καὶ ἐνίκησε τὸν ἐθνικὸν κόσμον διωκομένη· ἐπέσυρε δὲ τὰς μομφὰς πολλῶν καὶ ὑβρίσθη καὶ ἐξησθένησε διώκουσα.

Ταῦτα περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς· ἐξητάσαμεν τὸ ζήτημα ἱστορικῶς· ἠρευνήσαμεν αὐτὸ ἔπειτα καὶ ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως. Εὐτυχὴς θὰ ἤμην ἐὰν ἠδυνάμην νὰ ἐλπίσω ὅτι τοὺς μὲν ἐκ τῶν ἀκροατῶν μου θαυμαστὰς τῆς μεγάλης ἀρχῆς τῆς ἀνεξιθρησκείας ἐστήριξα ἔτι μᾶλλον καὶ ἔπεισα πλειότερον περὶ τῆς ὀρθότητος καὶ ὠφελιμότητος αὐτῆς, τῶν δὲ ἀδιαφόρων ἴσως πρὸς αὐτὴν ἢ ἐχόντων ἐνδοιασμούς τινας περὶ αὐτῆς ἤγειρα τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τῆς μεγάλης ταύτης καὶ σωτηρίου ἰδέας καὶ διέλυσα τοὺς ἐνδοιασμοὺς τούτους· διότι νομίζω, ὅτι ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκείας καὶ τῆς συνειδήσεως εἶναι μία τῶν μεγαλειτέρων κατακτήσεων τῆς νεωτέρας κοινωνίας, εἶναί τι, ἐφ' ᾧ δύνανται νὰ σεμνύνωνται οἱ νεώτεροι χρόνοι, εἶναι ἀλήθεια, ἥτις, ἀφ' ὅτου ἀπὸ τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπεκράτησεν, ἔσωσε τὴν Εὐρώπην ἀπὸ τῶν θρησκευτικῶν διαιρέσεων καὶ πολέμων, οἵτινες ἐτάραξαν αὐτὴν καὶ κατῄσχυναν κατὰ τοὺς προτέρους αἰῶνας· φρονῶ δὲ ὅτι πρέπει νὰ ἦναί τις τυφλός, ἵνα μὴ ἴδῃ τὸ ἐξ αὐτῆς ἐκπεμπόμενον ἄπλετον φῶς. Πρέπει καὶ τὰ τελευταῖα λείψανα τῶν ὀπαδῶν τοῦ φανατισμοῦ καὶ τῆς μισαλλοδοξίας νὰ ἐκλίπωσι· πρέπει νὰ ἐξαφανισθῶσι πᾶσαι αἱ ὑπολειπόμεναι ἔτι προλήψεις κατ' αὐτῆς καὶ οἱ ἐνδοιασμοί. Εἴθε παρὰ τῷ ἑλληνικῷ λαῷ νὰ ἐπικρατῶσι πάντοτε αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀνεξιθρησκείας· εἴθε τὸ κράτος ἡμῶν νὰ μὴ μιανθῇ ποτε ὑπὸ τοῦ αἴσχους τῶν θρησκευτικῶν διωγμῶν· εἴθε ἡ ἐκκλησία ἡμῶν νὰ δεικνύῃ πάντοτε ἀντιθέτως πρὸς τὴν παπικήν, ὅτι ἐμπνέεται ὑπὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ πνεύματος τῆς ἀνοχῆς. Ἡ ἐλευθερία ὑπὸ πάσας τὰς ὄψεις της εἶναι ὁ πρῶτος ὅρος τῆς προόδου τῶν ἐθνῶν. Ἡ αὔρα τῆς ἐλευθερίας ζωογονεῖ τοὺς λαούς, ἐνῷ ὁ λὶψ τοῦ δεσποτισμοῦ μαραίνει αὐτούς.

Α. Διομήδης Κυριακός.

ΚΟΜΗΣ ΓΚΥΛΦΟΡΔ[1]

Τῶν ἡμετέρων προγόνων τὰ ἀθάνατα μνημεῖα καὶ γράμματα, ἐν οἷς δύναταί τις ν' ἀνεύρῃ τὰς ὑψίστας καὶ ἀσφαλεστάτας ἀρχὰς πάσης τέχνης καὶ ἐπιστήμης, ἑπόμενον ἦτο νὰ διεγείρωσι τὰς συμπαθείας καὶ τὴν ἀγάπην τῶν σοφῶν ἀλλοεθνῶν καὶ πρὸς τοὺς ἀπογόνους ἐκείνων· ἡ συμπάθεια δ' αὕτη καὶ ἀγάπη ἦτο εἰκὸς ὅτι ἔμελλε νὰ ἐκδηλωθῇ ὁσημέραι τοσούτῳ ζωηροτέρα, ὅσῳ ἐντελεστέρα γίνεται καὶ ἡ σπουδὴ τῶν συγγραμμάτων καὶ τῶν μνημείων αὐτῶν. Εἷς δὲ τῶν ἀλλοεθνῶν ἀνδρῶν, ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἐνθουσιασθεὶς ἐκ τῆς μελέτης ταύτης καὶ ἀγαπήσας τὴν Ἑλλάδα ὡς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πατρίδα, ἵνα μὴ πλέον εἴπωμεν, εἶναι ὁ *Λόρδ Νόρθ,* ὁ τοῖς πᾶσι γνωστὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Λόρδ Γκυλφόρδ.*

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου ὑπὸ πολλῶν πολλάκις ἐγένετο λόγος, ἀλλ' ὅμως αἱ ὑπ' αὐτοῦ παρασχεθεῖσαι τῇ Ἑλλάδι εὐεργεσίαι εἶναι τοσαῦται, ὥστε δίκαιον καὶ πρέπον εἶναι ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ ἐπαναλαμβάνωνται καὶ μνημονεύωνται, ὅπως ἡ ὀφειλομένη εὐγνωμοσύνη, μεταβιβαζομένη ἀπὸ γενεᾶς καὶ γενεάν, διαμένῃ ἀνεξίτηλος ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἡμῶν. Ἐκτὸς δὲ τούτου, γεννηθεὶς ἐν τῇ ὡραίᾳ ἐκείνῃ νήσῳ, ἔνθα τῇ ἀόκνῳ τοῦ Γκυλφόρδ ἐνεργείᾳ ἱδρύθη ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ἐν ᾗ ἐξεπαιδεύθη καὶ ὁ ἐμὸς προσφιλὴς ἀδελφὸς *Ἀριστείδης,* παρ' οὗτινος ἐξετράφην, δίκαιον ἔκρινα ἀποτίνων φόρον εὐγνωμοσύνης, ὃν ἄλλως πᾶς Ἕλλην ἀνεξαιρέτως ὀφείλει πρὸς τὸν ὕπατον τοῦτον φιλέλληνα, νὰ ποιήσω λόγον περὶ αὐτοῦ.

Ὁ Λόρδ Νόρθ, τριτότοκος υἱὸς τοῦ διασήμου Λόρδου Νόρθ, ἐγεννήθη ἐν Λονδίνῳ τῇ 7 Φεβρουαρίου 1766· ἀποβιωσάντων δὲ ἀλληλοδιαδόχως τῶν πρεσβυτέρων αὐτοῦ ἀδελφῶν, ἄνευ ἀρρένων κληρονόμων, ἔλαβε τὸν τίτλον τοῦ κόμητος Γκυλφόρδ, γενόμενος καὶ εἷς τῶν ὁμοτίμων τῆς πατρίδος αὐτοῦ. Πεπροικισμένος δ' ἐκ φύσεως διὰ πλείστων προτερημάτων, ἐπεδόθη λίαν ἐνωρὶς καὶ ὅλαις δυνάμεσιν εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἑλλήνων συγγραφέων, ἐξ ὧν ἐνεπνεύσθη εἴπερ τις καὶ ἄλλος φρονήματα φιλελληνικά. Ἐλάλει ἀπταίστως ἐκτὸς τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τὴν γαλλικήν, ἰταλικήν, ἱσπανικὴν καὶ τὴν ἁπλοελληνικήν, ἀνεγίνωσκε δὲ καὶ τὴν ῥωσσικήν. Ἦτο δὲ ἐγκρατέστατος καὶ τῆς κλασικῆς φιλολογίας, τῆς τε ἑλληνικῆς καὶ τῆς λατινικῆς, τὰς σπουδὰς αὐτοῦ διήκουσε τὰς μὲν πρό-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 4 Δεκεμβρίου 1889.

καταρκτικὰς ἐν τῷ τῆς Ἐτώνης περιφήμῳ Λυκείῳ, τὰς δ' ἐπιστημονικὰς ἐν τῷ διαπρεπεῖ Πανεπιστημίῳ τῆς Ὀξωνίας, ἔνθα καὶ ἀνηγορεύθη διδάκτωρ τῆς Νομικῆς.

Εἰ καὶ ἀνῆκεν εἰς τὸ κόμμα τῶν Τόρεων, κόμμα εἰς ἄκρον ἀριστοκρατικόν, οὐχ ἧττον τὸ ἦθος αὐτοῦ ἦτο λίαν ἀπέριττον, δι' ὃ καὶ ἔμβλημα εἶχε τὸ τοῦ σατυρικοῦ ποιητοῦ τῶν Ῥωμαίων Ἰουβενάλη «Nobilitas sola est et unica virtus». Μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἀπεφάσισε χάριν ἀναψυχῆς νὰ περιηγηθῇ· καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπεσκέφθη τὴν Γαλλίαν, εἶτα δὲ τὴν Ἰταλίαν, ὁπόθεν μετέβη εἰς Κέρκυραν.

Ὁ Γκυλφόρδ, ἐρχόμενος εἰς τὴν ἀποικίαν ταύτην τῶν Κορινθίων, ἤλπιζεν ὅτι θὰ εὕρισκεν αὐτόθι ἁγνὰ τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, καὶ ὅτι θὰ ἤκουε λαλουμένην κοινῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς ἐνετικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ξένων δεσποτῶν, οὐ μόνον τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα εἶχον ἐξαλλαχθῆ ἐν Κερκύρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχεν ἀντικατασταθῆ δι' ἐφθαρμένης ἰταλικῆς, ἐν ᾧ τὸ πάτριον ἰδίωμα διετηρεῖτο ἁγνὸν μόνον ἐν τοῖς ἀποκέντροις χωρίοις τῆς νήσου.

Ἀποβιβασθεὶς εἰς Κέρκυραν ὁ Γκυλφόρδ, ἀπεγοητεύθη, ὡς εἰκός, ἐκ τῆς ἀθλίας ταύτης καταστάσεως, διαμείνας δὲ ἐν τῇ νήσῳ ἐπὶ ἑβδομάδα περίπου, ἀνεχώρησε τεθλιμμένος καὶ μετέβη εἰς Λευκάδα. Ἐκεῖ ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ φαντασία εὗρε μικράν, ἂν οὐχὶ ἀρκοῦσαν πνευματικὴν τροφήν, ὅπως κορέσῃ τὴν ἀπλήστως ἑλληνισμὸν ποθοῦσαν ψυχὴν αὐτοῦ, διότι ἡ Λευκὰς διετήρει ἁγνότερα τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, καθὼς καὶ τὴν γλῶσσαν. Ἐκ δὲ τῆς Λευκάδος ἀπῆλθεν εἰς Ἰθάκην, ἠθέλησε δὲ νὰ ἀποβιβασθῇ εἰς τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο μέρος, ἔνθα, κατὰ τὸν ποιητήν, ἀπεβιβάσθη ἐπανακάμπτων εἰς τὸ βασίλειον αὐτοῦ ὁ υἱὸς τοῦ Λαέρτου, ὁ πολύτροπος καὶ πολύπλαγκτος Ὀδυσσεύς. Ὅση ἀθυμία καὶ λύπη εἶχε καταλάβει τὸν φιλέλληνα περιηγητὴν ἐν Κερκύρᾳ, διὰ τοσούτου ἐνθουσιασμοῦ καὶ εὐχαριστήσεως ἐπληρώθη ἡ καρδία του ἐν Ἰθάκῃ. Ἀκούων ἐκεῖ λαλουμένην τὴν ἁπλοελληνικὴν καὶ ἀναπολῶν ἐν τῇ ζωηρᾷ φαντασίᾳ του τὰς γραφικὰς τῆς Ὀδυσσείας εἰκόνας, ἐφαντάζετο ὅτι ἔζη κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς ἐκείνους χρόνους, καὶ ὅτι ἔβλεπεν ἐνώπιόν του τὰς ἀφελεῖς καὶ ποιητικωτάτας ἐκείνας σκηνάς, ἃς μετὰ τοσαύτης φυσικότητος καὶ χάριτος περιγράφει ὁ θεῖος ῥαψῳδός. Γοητευθεὶς δ' εἰς ἄκρον καὶ ὡς ἐκ τῆς ἀφελείας τῶν κατοίκων διέμεινεν ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ ἔτος περίπου· ἀπεφάσισε δὲ ν' ἀπέλθῃ, ὅπως περιηγηθῇ καὶ ἄλλας ἑλληνικὰς χώρας. Ἡ ἀπόφασις τῆς ἀναχωρήσεώς του ἐβύθισεν ἅπασαν τὴν νῆσον εἰς μεγάλην λύπην, διότι πάντες εἶχον ὑπεραγαπήσει αὐτὸν καὶ πάντες τὸν ἐθεώρουν ὡς ἀχώριστον συμπολίτην των. Ἀλλὰ τὴν ἄκραν ταύτην δυσθυμίαν τῶν Ἰθακησίων ἐμετρίασεν ἡ παρὰ τοῦ Γκυλφόρδ δοθεῖσα ὑπόσχεσις, ὅτι ταχέως θὰ ἐπέστρεφε πάλιν εἰς τὴν ἀγαπητὴν αὐτῷ νῆσον. Πρωΐαν δέ τινα,

ἀφ' οὗ ἀπεχαιρέτισε πάντας τοὺς κατοίκους τῆς νήσου καὶ τὰ κυκλώπεια ἐρείπια αὐτῆς, ἀνεχώρησεν, ἀφεὶς περιλύπους τοὺς Ἰθακησίους.

Μετὰ τὴν πατρίδα τοῦ Ὀδυσσέως ἐπεσκέφθη τὰς Ἀθήνας, τὴν Τίρυνθα, τὰς Μυκήνας, τὰ κοινόβια τοῦ Ἁγίου Ὄρους, τὴν Σμύρνην, Κωνσταντινούπολιν, Κύπρον καὶ Ἀλεξάνδρειαν.

Ἡ μακρὰ αὕτη περιήγησις τοῦ Γκυλφόρδ, διεθέρμανεν ἔτι μᾶλλον τὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος αἰσθήματά του, καθόσον πανταχοῦ ἀπήντα σπουδαῖα μνημεῖα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Εἰς τοσοῦτον δὲ βαθμὸν ηὐξήθη ὁ ἐνθουσιασμός του πρὸς πᾶν ὅ,τι ἑλληνικόν, ὥστε, ἐπιστρέψας βραδύτερον εἰς Κέρκυραν, ἠσπάσθη δημοσίᾳ τὸ ἡμέτερον θρήσκευμα, δοὺς τὴν ὁμολογίαν ταύτην τῆς νέας πίστεώς του ἐν τῷ ἐν Κερκύρᾳ ἱερῷ ναῷ τῆς Μανδρακίνας, ἐνώπιον τοῦ πρωτοπαππᾶ Κερκύρας Δ. Πετρετίνη[1]. Μετ' ὀλίγον ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πατρίδα του, ἐπιδοθεὶς εἰς τὸν δημόσιον βίον. Καὶ ἐν τῷ σταδίῳ δὲ τούτῳ διεκρίθη ὁ Γκυλφόρδ, ἰδίως δὲ ἀποσταλεὶς κατὰ τὸ 1793 ἐκ Κορσικῆς, ἥτις διετέλει τότε ὑπὸ τὴν ἀγγλικὴν προστασίαν, εἰς Ῥώμην πρὸς τακτοποίησιν ἐκκλησιαστικῶν τινων ὑποθέσεων, λίαν ἐξετιμήθη διὰ τὴν πολυμάθειάν του καὶ τὸ προσηνὲς τοῦ χαρακτῆρος. Μεγάλως δ' ἐθαύμαζε τὸν ἄνδρα καὶ ὁ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σοφὸς Πάπας Πῖος ὁ Γ', ἀλλ' ἐξεδήλου τὴν λύπην του λέγων· «Δυστύχημα τοιοῦτος ἀνὴρ νὰ ἦναι αἱρετικός !»

Τῆς νήσου Κορσικῆς ἐπανελθούσης εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς Γαλλίας κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1795, ὁ Γκυλφόρδ διωρίσθη Διοικητὴς τῆς νήσου Σεϊλαν, τὴν νῆσον δὲ ταύτην ἐκυβέρνησε δώδεκα ἔτη ὡς πατὴρ φιλόστοργος.

Ἀλλ' ὁ Γκυλφόρδ δὲν ἠδύνατο νὰ μένῃ ἐπὶ πολὺ ἐν τῷ σταδίῳ τούτῳ· ὁ νοῦς του, ἡ καρδία του, ἐστρέφοντο πρὸς ἄλλα εὐγενέστερα αἰσθήματα, ἤτοι ἐπεθύμει νὰ ἀσχοληθῇ δι' ὅλων τῶν δυνάμεών του ὑπὲρ τῆς εὐεργεσίας τῆς Ἑλλάδος. Διὸ παραιτηθεὶς τῆς δημοσίου ὑπηρεσίας μετέβη εἰς Ἰταλίαν. Τὰ ἐν τῇ ὡραίᾳ Ἰταλίᾳ ἀπειροπληθῆ ἀριστουργήματα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς τέχνης, τὰ ἀπεικονίζοντα τὴν εὔκλειαν τῶν προγόνων ἡμῶν, πρόσθες δὲ καὶ αἱ ἀγαθαὶ συμβουλαὶ τῶν ἀειμνήστων Ἰωάννου Καποδιστρίου καὶ Σπυρίδωνος Τρικούπη[2], πρὸς οὓς ὁ Γκυλφόρδ συνεδέετο δι' ἄκρας φιλίας καὶ ἀγάπης, διεθέρμαναν τὸν ζῆλον αὐτοῦ ὑπὲρ τῆς Ἑλλά-

[1] Περὶ τοῦ βαπτίσματος τοῦ Γκυλφόρδ ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας τοῦ Π. Βρετοῦ (αὐτόθι, σελ. 13), εὐηρεστήθη νὰ παράσχῃ ἡμῖν θετικὰς πληροφορίας καὶ ὁ ἐν Κερκύρᾳ σεβαστὸς ἡμῶν φίλος κ. Μ. Σ. Ἱδρωμένος, τέως πρόεδρος τῶν ἐν Κερκύρᾳ Ἐφετῶν· «Τὰ περὶ βαπτίσματος τοῦ Γκυλφόρδ δημοσιευθέντα, γράφει ἡμῖν ὁ κ. Ἱδρωμένος, μοὶ ἐπεβεβαιώθησαν πρὸ καιροῦ ὑπὸ προσώπων συγχρόνων τοῦ Γκυλφόρδ καὶ ἀξιοπίστων μάλιστα· ἤτοι τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου καὶ τοῦ κόμητος Θεοτόκη».

[2] Κατὰ τὸν Π. Βρετόν, Βιογραφικὰ Ἱστορικὰ περὶ τοῦ Κόμητος Γκυλφὸρδ εἰσαγωγὴ σελ. XIX ὁ ἀείμνηστος Σπυρίδων Τρικούπης ἦτο ἰδιαίτερος γραμματεὺς τοῦ Λόρδου Γκυλφόρδ.

δος εἰς ὕπατον βαθμόν. Γνωρίσας ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν τότε ἐν Τεργέστῃ διδάσκοντα Κωνσταντῖνον τὸν Ἀσώπιον, τὸν μετὰ ταῦτα διαπρεπῆ καθηγητὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, καὶ διαγνοὺς ἐν αὐτῷ τὸν πρὸς τὴν παιδείαν ἔρωτά του, τὴν ἄκραν νοημοσύνην, καὶ τὰς λοιπὰς περικοσμούσας τὸν ἄνδρα ἀρετάς, ἀπέστειλεν αὐτὸν πρὸς τελειοποίησιν εἰς διάφορα τῆς Γερμανίας Πανεπιστήμια. Ἀλλ' ἐκτὸς τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου ἐξεπαιδεύθησαν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ δαπάναις αὐτοῦ καὶ πολλοὶ ἄλλοι προσενεγκόντες ἔπειτα εἰς τὸ ἡμέτερον ἀρτισύστατον Κράτος ὑφίστας ὑπηρεσίας, τινὲς δὲ χρηματίσαντες καὶ καθηγηταὶ λίαν διακεκριμένοι ἐν τῷ ἡμετέρῳ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ, ἴσως δὲ καὶ ἀναντικατάστατοι, οὐκ ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ. Οὕτως ἐξεπαιδεύθη δαπάναις αὐτοῦ, ὁ πολὺς *Θεόκλητος ὁ Φαρμακίδης* εἰς τὴν θεολογίαν, *Θεόδωρος ὁ Μανοῦσος* εἰς τὴν ἱστορίαν, *Ἀθανάσιος ὁ Πολίτης* εἰς τὴν χημείαν, *Νικόλαος ὁ Μανιάκης* εἰς τὴν νομικήν, *Ἰωάννης ὁ Τουρλῆνὸς* καὶ *Ἰωάννης ὁ Καρυντινὸς* εἰς τὰ ὑψηλὰ μαθηματικὰ καὶ ἄλλοι πολλοί. Δὲν ἦτο δὲ μόνον χορηγὸς γενναῖος ὁ Γκυλφόρδ, ἀλλὰ καὶ ἀνὴρ πεπροικισμένος διὰ μεγίστης ἐμβριθείας, δι' ὃ οὐ μόνον παρηκολούθει τὰς σπουδὰς τῶν δαπάναις αὐτοῦ ἐκπαιδευομένων, ἀλλὰ μελετήσας τὴν τότε ἐν χρήσει μέθοδον τῆς ἐκπαιδεύσεως τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἀνακαλύψας τὰς ἀτελείας αὐτῆς, παρεκίνει τοὺς ἑαυτοῦ ὑποτρόφους, ἵνα καταγίνωνται καὶ ἀντλῶσιν ἰδίως ἐκ τῆς Ἑσπερίας ὅ,τι ἔλειπε τότε ἐν τῇ ἑλληνικῇ παιδεύσει. Διὸ ἔγραψε πρὸς τὸν ἐν Γοτίγγῃ διατρίβοντα τότε Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον. «Παρ' ἡμῖν διδάσκεται τὸ τεχνολογικόν, ὀρθογραφικὸν καὶ συντακτικὸν τῆς παλαιᾶς γλώσσης, ἐλλείπει δὲ ἡ διδασκαλία τῆς ἀναλυτικῆς τάξεως, ἥτις διαμελίζουσα τὰς χάριτας τοῦ λεκτικοῦ, ἀναπτύσσει τὰς ἐννοίας καὶ τοὺς σκοπούς, διδάσκουσα τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον τῆς συγγραφῆς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων φωτίζει τὸν νοῦν τοῦ ἀκροατοῦ καὶ μὲ τὴν λυχνίαν τῆς ὀρθῆς κρίσεως καὶ ἀναλυτικῆς δυνάμεως, τὸν ὁδηγεῖ ἀσφαλῶς εἰς τὴν καθαρὰν γνῶσιν οὐχὶ ἁπλῶς τῶν λέξεων, ἀλλ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων, καὶ τῆς πραγματικῆς συρραφῆς τῶν συγγραμμάτων».

«Αὐτὴ ἡ μέθοδος, χωρὶς τῆς ὁποίας πλανᾶται ὅποιος ἐλπίζει νὰ μάθῃ τὴν σοφίαν μιᾶς ὁποιασδήποτε γλώσσης, εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Εὐρώπης, καὶ ἀναγκαιοτάτη νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ μελετώμενα τῶν Ἰονίων ἐπαρχιῶν κοινὰ ἐκπαιδευτήρια».

«Εἰς αὐτὸ τὸ εἶδος λοιπὸν κρίνω εὔλογον νὰ ἐνασχοληθῇς καὶ ὅλως διόλου ν' ἀφιερώσῃς τὰς μελέτας σου, καταγινόμενος εἰς τὴν ἀνάλυσιν τῶν ἑλλήνων συγγραφέων διὰ νὰ διδάξῃς αὐτὸ τὸ εἶδος».

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου ὁ λόρδος Γκυλφόρδ κατενόησεν, ὅτι τὴν εὐημερίαν τῶν κοινωνιῶν, τὴν παρ' αὐτοῖς ἀνάπτυξιν τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν ἀνατροφὴν αὐτήν, μεγάλως ἐξυπηρετοῦσι καλοὶ ἱερεῖς καὶ δημοδιδάσκα-

λοι, ἀρχὴ ἀναμφισβήτητος, ἀλλ' ἀτυχῶς μὴ κατανοηθεῖσα ἔτι παρ' ἡμῖν, οἵτινες οὐδεμίαν καταβάλλομεν προσπάθειαν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν προσώπων τούτων, λαμβανομένων οὐχὶ σπανίως ἐκ τῆς τελευταίας κοινωνικῆς ὑποστάθμης. Ὅτι δὲ παρ' ἡμῖν παραμελοῦνται εἰς ἄκρον τὰ ὕψιστα ταῦτα ἀξιώματα καὶ ὅτι οὐ μόνον δὲν ἐκπληροῦσι τὸν σκοπὸν τῆς ὑπάρξεώς των, ἀλλὰ καὶ ἐντελῶς ἀντιστρατεύονται πρὸς αὐτόν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ σκηνῆς ἧς ἐγενόμην αὐτόπτης μάρτυς. Μετέβην εἴς τι χωρίον τῆς Ἀττικῆς δι' ὑπόθεσιν δικαστικήν· μετὰ τὴν περάτωσιν αὐτῆς παρετέθη γεῦμα, εἰς ὃ παρεκάθησαν ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ χωρίου· κατ' ἀμφοτέρων τούτων ἐστρέφοντο ἀδιάκοπα ἀπρεπῆ σκώμματα τῶν χωρικῶν, ἡ δ' εὐπρέπεια αὐτῶν τότε μόνον ἱκανοποιήθη, ὅτε ἐπὶ τέλους, τῇ ἐπιμόνῳ προσπαθείᾳ των, ὁ δημοδιδάσκαλος ἐμεθύσθη, ἐγερθέντα δὲ παρηκολούθησαν ἐμπαίζοντες πάντες οἱ παῖδες τοῦ χωρίου, οἱ μαθηταὶ βεβαίως αὐτοῦ. Ἀτυχῶς ὁ ἱερεὺς καὶ ὁ δημοδιδάσκαλος τοῦ χωρίου ἐθεωρήθη παρ' ἡμῖν τὸ εὐτελέστατον ὄργανον τοῦ τελευταίου κομματαρχίσκου, ὥστε ἂς μὴ παραξενευώμεθα διὰ τὴν παρ' ἡμῖν ἐντελῆ ἔλλειψιν τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ ἠθικοῦ φρονήματος, ἔχοντες τοιαῦτα ὄργανα πρὸς ἐμψύχωσιν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ εὐγενὴς Γκυλφὸρδ ἔδιδε, καὶ εὐλόγως, μεγίστην σημασίαν εἰς ἀμφότερα ταῦτα. Πόσην δὲ πρόνοιαν κατέβαλεν ἰδίως ὑπὲρ τοῦ ἱερατείου μαρτυροῦσιν αἱ πολλαὶ πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον Ἀσώπιον ἐπιστολαὶ περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου. «Πολλοὺς λογιωτάτους εὗρον εἰς Κέρκυραν, ἔγραφε τῷ Κωνσταντίνῳ Ἀσωπίῳ, ἐλθόντας ἐξ Εὐρώπης, οἵτινες μεγάλως δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι διὰ τὴν φιλολογίαν καὶ δι' ἄλλα μαθήματα. Ἀλλὰ φοβοῦμαι μήπως τινὲς ἐξ αὐτῶν μεταδώσωσιν εἰς τὴν νεολαίαν μας ἰδέας περὶ θρησκείας κάπως φιλοσοφικὰς πολύ, καὶ παντὶ τρόπῳ θὰ προσπαθήσω ὅσον ἔνεστι ταχύτερον νὰ ἀναθρέψω καλῶς τὸ ἱερατεῖον. Ἐπὶ τούτῳ ὅμως ἔχω χρείαν σοῦ, οὗ τὰ θρησκευτικὰ φρονήματα εἶναι καλά, καὶ ἡ ἐπιστήμη τόσον ἐκτεταμένη». Ἐν ἄλλῃ δὲ ἐπιστολῇ ἔγραψεν αὐτῷ· «Σκοπεύω νὰ συστήσω σχολεῖον διὰ τὸν ἱερὸν κλῆρον τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ στεροῦνται τῶν ἐπιτηδείων καὶ δὲν δύνανται νὰ ἐκπαιδευθῶσιν ἀλλαχοῦ ἢ ἐνταῦθα. Κατώρθωσα νὰ ἐπιτρέψῃ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὸν Θεόκλητον νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα καὶ ἀναλάβῃ τὴν καθέδραν τὴν δι' αὐτὸν ὡρισμένην· ἀλλ' ἔχω καὶ σοῦ χρείαν ὄχι μόνον διὰ τὴν φιλολογίαν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ἐξήγησιν τῶν πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἢ δι' ἄλλο θεολογικὸν μάθημα· ἔχω *ἐλλείψεις* πολλῶν τῆς θεολογίας καθηγητῶν, ἀπορῶ δὲ ποῦ νὰ τοὺς εὕρω. Καλῶς δὲ γινώσκεις ὅτι οἱ ἐνταῦθα κληρικοὶ στεροῦνται ἀνατροφῆς, ἀλλ' εἶμαι βέβαιος ὅτι θὰ ἐργασθῇς μετὰ ζήλου ν' ἀναπληρώσῃς τὴν ἔλλειψιν ταύτην». Πόσον δὲ ἐξετίμα τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα, ἅτινα ἠδύνατο καλῶς μεμορφωμένος κλῆρος νὰ ἐπενέγκῃ,

ἐξάγεται ἐκ τῆς ἐπιμονῆς, μεθ' ἧς ἀπήτει παρὰ τοῦ Κωνσταντίνου Ἀσωπίου ν' ἀσπασθῇ τὸ ἱερατικὸν ἀξίωμα, ἀλλ' ὁ ἀοίδιμος διδάσκαλος τοῦ Γένους ἀπεποιήθη, συναισθανόμενος τὸ μέγα βάρος τοῦ προτεινομένου ἀξιώματος.

Τὰς πολυειδεῖς ἀρετὰς τοῦ Λόρδου Γκυλφὸρδ ἐκτιμῶσα καὶ ἡ κατὰ τὸ 1815 συσταθεῖσα ἐν Ἀθήναις Ἑταιρεία τῶν Φιλομούσων παμψηφεὶ ἐξέλεξεν αὐτὸν Πρόεδρον, ἡ δὲ ἐκλογὴ αὕτη ἐπλήρωσεν αὐτὸν μεγίστης χαρᾶς, ὡς ἐμφαίνεται ἔκ τινος ἐπιστολῆς του, καταχωρισθείσης ἐν τῷ *Λογίῳ Ἑρμῇ*, γεγραμμένης εἰς ἀρχαίαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, μέχρι δὲ τοῦ θανάτου του ἔφερε χρυσοῦν δακτύλιον, ἔχοντα κεχαραγμένον τὸ ἔμβλημα τῆς ἑταιρείας, ἤτοι γλαῦκα καὶ περὶ αὐτὴν τὰ γράμματα ΑΘΗΝ.

Πόσον δὲ ἐνεπνέετο ἐκ πάσης ὑποθέσεως, συσχετιζομένης ὁπωσδήποτε πρὸς τὰ ἑλληνικὰ πράγματα, μαρτυρεῖ ἐκτὸς ἄλλων πινδαρική τις ᾠδή, ἣν ἐδημοσίευσεν ὑπὸ τὸν τίτλον «Αἰκατερίνῃ Εἰρηνοποιῷ», δι' ἧς μεγάλως ἐξυμνεῖ Αἰκατερίνην τὴν Β' διὰ τὰς ἀλλεπαλλήλους νίκας της κατὰ τῶν Τούρκων, ἐξ ὧν πολλὰ ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προσεδόκα.

Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως ἐξαίρει τὸν ἄνδρα εἶναι οἱ μόχθοι, οὓς κατέβαλε πρὸς ἵδρυσιν τῆς ἐν Κερκύρᾳ Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1818, ὅτε ἤρξατο λειτουργοῦν ἐν Ἑπτανήσῳ ὁ *Ἰόνιος* λεγόμενος *Χάρτης*, ἐδόθη ἡ ὑπόσχεσις τῆς συστάσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Τῷ δὲ 1820 ἡ Ἰόνιος Βουλή, προτάσει τοῦ βασιλέως τῆς Ἀγγλίας Γεωργίου τοῦ Δ', ἀπηγόρευσε τὸν Γκυλφὸρδ ἄρχοντα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Ἡ ἐκτέλεσις ὅμως τοῦ ἔργου προσέκοπτε πολλαχῶς, διότι καὶ αὐτὸς ὁ τότε ἁρμοστὴς τῶν Ἰονίων Νήσων Σὲρ Θωμᾶς Μέτλανδ παρενέβαλεν οὐκ ὀλίγα προσκόμματα· ἀλλ' ὁ Λόρδος Γκυλφὸρδ ἅπαντα ταῦτα ἔθεσεν ἐκποδών, καὶ τέλος τῇ 7/19 Μαΐου 1823 τὸ Ἰόνιον Κοινοβούλιον ἐξέδοτο ψήφισμα περὶ συστάσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἡ προσφιλὴς αὐτῷ μικρὰ τῆς Ἰθάκης νῆσος, οὖσα ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς θέσεώς της τὸ κέντρον ἁπασῶν σχεδὸν τῶν παρακειμένων νήσων καὶ τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, ἐξέχουσα δὲ καὶ διὰ τὸ ὑγιὲς τοῦ κλίματος καὶ τὴν αὐστηρότητα τῶν ἠθῶν τῶν κατοίκων της, ἐθεωρήθη ὑπ' αὐτοῦ ὡς καταλληλοτάτη πρὸς τὸν τοιοῦτον σκοπόν, ἀλλ' ὅμως γενικώτεραι σκέψεις ὑπερίσχυσαν καὶ ἀπεφασίσθη ὅπως ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία ἱδρυθῇ ἐν Κερκύρᾳ. Καίπερ δὲ μὴ ὑπάρχοντος πρὸς τοῦτο καταλλήλου οἰκήματος, ὁ Γκυλφόρδ, θέλων νὰ γίνῃ ἔναρξις τοῦ ἔργου, διότι ἐφοβεῖτο τὴν ἀναβολήν, διέταξε νὰ ἀρχίσωσι τὰ μαθήματα ἐν ταῖς αἰθούσαις τῆς οἰκίας του, διὸ καὶ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1823 ἤρξαντο διδάσκοντες ὑπὲρ τοὺς 150 νέους ἑπτὰ καθηγηταὶ ἑλληνικήν, λατινικὴν καὶ ἀγγλικὴν φιλολογίαν, θεολογίαν, ἱστορίαν, μαθηματικά, φιλοσοφίαν, ῥητορικὴν καὶ βοτανικήν. Ἀλλ' ἡ ἐπίσημος ἑορτὴ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας ἐτε-

λέσθη τὴν 17/29 Μαΐου 1824, ὅτε παρεχωρήθη καὶ τὸ πρὸς τοῦτο ὡρισμένον παλάτιον, τὸ ἐν τῷ παλαιῷ φρουρίῳ.

Ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τοῦ μεγάρου τούτου εἶχον συνέλθει ἀπὸ πρωΐας ἅπαντες οἱ ἐν τέλει καὶ οἱ πρόκριτοι. Τῆς τελετῆς προεπορεύοντο ῥαβδοῦχοι, ὧν ὁ πρῶτος εἶχεν ἐπὶ τῆς ῥάβδου χρυσοκέντητον γλαῦκα, ἔμβλημα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Κατ' ἀρχὰς εἰσῆλθον οἱ καθηγηταὶ τῶν τεσσάρων σχολῶν, ἤτοι τῆς θεολογίας, τῆς νομικῆς, τῆς ἰατρικῆς καὶ τῆς φιλολογίας, μετ' αὐτοὺς δὲ ὁ ἄρχων τῆς Ἀκαδημίας, ὃν μετ' ἀκρατήτου ἐνθουσιασμοῦ ὑπεδέξατο τὸ συνωθούμενον πλῆθος. Οἱ καθηγηταὶ ἔφερον ἰδιαίτερον ἱματισμὸν διάφορον τὸ χρῶμα κατὰ τὰς διαφόρους σχολάς, κατασκευασθέντα ἐπίτηδες κατὰ τὸ δοθὲν σχέδιον ὑπὸ τοῦ διασήμου ἀριστοτέχνου Παύλου Προσαλέντη, ἡ δὲ Ἀκαδημαϊκὴ Σύγκλητος συνεκροτήθη ἐκ τοῦ ἄρχοντος καὶ τῶν ἤδη πανεπιστημιακὸν δίπλωμα ἐχόντων Ἀθανασίου Πολίτου καὶ Χριστοφόρου Φιλητᾶ· εἰσήχθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ κοσμήτορος διαδοχικῶς καὶ ἔλαβον τὸ δίπλωμα παρὰ τῆς Ἀκαδημαϊκῆς Συγκλήτου ἑπτὰ καθηγηταί, οἵτινες δὲν εἶχον λάβει ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ τὸ δίπλωμα τοῦ διδάκτορος, ἤτοι ἐπὶ θεολογίᾳ μὲν οἱ αἰδεσιμώτατοι Θεόκλητος Φαρμακίδης καὶ Ἀνδρέας Ἱδρωμένος, ἐπὶ νομικῇ δὲ ὁ σκῶτος Φραγκίσκος Βελφοὺρ καὶ ἐπὶ φιλοσοφίᾳ ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσώπιος, Νικόλαος Πίκκολος καὶ Γεώργιος Ἰωαννίδης. Μεθ' ὃ ὁ Χριστοφόρος Φιλητᾶς ἀπήγγειλε λόγον, ἐν ᾧ εὐστόχως ἐξῆρε τὸ αἴσιον τῆς ἐπισήμου ἡμέρας. Ἅπασα ἡ ὁμήγυρις ἐπευφήμησε καὶ ἐπὶ τῇ προσκλήσει τοῦ ἄρχοντος οἱ πάντες μετέβησαν εἰς τὸν μητροπολιτικὸν ναόν, ἔνθα, δοξολογίας γενομένης ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου, ὁ σεβασμιώτατος μητροπολίτης Κερκύρας Μακάριος ἀπήγγειλεν εὐχὴν καὶ ηὐλόγησε τὴν ἵδρυσιν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας. Μετὰ μεσημβρίαν ἐν αἰθούσῃ λαμπρῶς κεκοσμημένῃ παρετέθη τράπεζα εἰς πλείονας τῶν ἑκατὸν κεκλημένων, προπίνοντος τοῦ ἄρχοντος ὑπὲρ τοῦ προστάτου βασιλέως καὶ τοῦ προστατευομένου Ἰονίου Κράτους. Ὁ Λόρδος μέγας ἁρμοστὴς Ἄδαμ, διάδοχος τοῦ ἤδη ἀποβιώσαντος Μαίτλανδ, προέπιεν ὑπὲρ μακροβιότητος τοῦ ἄρχοντος καὶ παγιώσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἐνθουσιωδῶς τῶν συνδαιτημόνων ἐπευφημούντων. Ἡ χαρά, ἡ πληροῦσα τὴν καρδίαν τοῦ Γκυλφόρδ, ἐξεδηλοῦτο εἰς πάντα λόγον ἐξερχόμενον τῶν χειλέων του, καὶ ἀπερίγραπτος ἦν ἡ κοινὴ ἀγαλλίασις ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ τῆς Ἀκαδημίας συστάσει.

Ἤδη ἡ μόνη του φροντὶς ἦτο πῶς νὰ δυνηθῇ νὰ καταστήσῃ τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημίαν ὅσον οἷόν τε τελειοτέραν διὰ τῆς προσλήψεως ἐξόχων καθηγητῶν, οὐ μόνον ἐκ τῆς ἡμεδαπῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς. Οὕτω, γινώσκων τὸν ἐν Ἰταλίᾳ διάσημον νομοδιδάσκαλον Ῥομανιώζην, ὅστις ἐθεωρεῖτο ἐξοχότης οὐ μόνον ἐν Ἰταλίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἑσπερίᾳ καὶ οὗτινος καὶ σήμερον τὰ συγγράμματα, καὶ ἰδίως τὰ περὶ τοῦ Ποι-

νικοῦ Δικαίου, θαυμάζονται, οὐδὲ κόπου οὐδὲ δαπάνης ἐφείσθη ὅπως κατορθώσῃ νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ δεχθῇ τὴν ἐν Κερκύρᾳ καθηγεσίαν, ὅπερ καὶ κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους. Καὶ ἀνεχώρησε μὲν ὁ Ῥωμανιώζης κατευθυνόμενος εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ παρημποδίσθη ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς Κυβερνήσεως, μὴ συγκατατεθείσης νὰ χορηγήσῃ αὐτῷ διαβατήριον. Ὁ Γκυλφόρδ, θέλων νὰ καταστήσῃ τὴν ἐκπαίδευσιν κοινῶς προσιτήν, συνέτρεχε πάντας τοὺς πένητας νέους, τοὺς φλεγομένους ὑπὸ ἔρωτος πρὸς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιςήμας, παρέχων εἴς τινας μὲν τούτων τάλληρα 12 κατὰ μῆνα, εἰς ἄλλους δὲ ἧττον ἀπόρους 6. Τοιοῦτοι δὲ νέοι ἦσαν οὐκ ὀλίγοι· καθόσον, ἐκτὸς τῶν τῆς Ἑπτανήσου, ἡ φιλόξενος Κέρκυρα περιέθαλπε τότε, πλὴν ἄλλων, ἅπασαν σχεδὸν τὴν ἀριστοκρατίαν τῆς Ἠπείρου, ἥτις, φοβουμένη τοὺς ἀπηνεῖς καταδιωγμοὺς τοῦ αἱμοβόρου τυράννου Ἀλῆ Πασσᾶ, ἠναγκάζετο ν' ἀφίνῃ κρύφα τὴν πατρῴαν γῆν, μετ' αὐτῆς δὲ καὶ ἅπασαν ἐν γένει τὴν περιουσίαν καὶ ἄστεγος ἄνευ τῶν βιωτικῶν ἐφοδίων νὰ μεταβαίνῃ εἰς Κέρκυραν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν ἤρκει ἡ παρὰ τῆς Ἰονίου Βουλῆς προσδιορισθεῖσα ποσότης διὰ τοὺς μισθοὺς τῶν καθηγητῶν τῆς Ἀκαδημίας, προθύμως αὐτὸς ἐπλήρωσε τὰς καθυστερήσεις ἐκ τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ ταμείου. Τῇ πρωτοβουλίᾳ δὲ αὐτοῦ συνεστήθη δημοσία βιβλιοθήκη, περιλαμβάνουσα πολλὰς χιλιάδας τόμων, ὧν τοὺς πλείστους προσήνεγκεν αὐτός, ὡς ἐπίσης καὶ τρεῖς χιλιάδας χειρογράφων.

Εἰς ἔνδειξιν δὲ πανδήμου καὶ διηνεκοῦς εὐγνωμοσύνης πρὸς τὸν γενναῖον προστάτην τῆς ἑλληνικῆς παιδείας ἀπεφασίσθη, κοινῇ γνώμῃ τῶν καθηγητῶν, νὰ κατασκευάσωσιν ἰδίαις δαπάναις τὴν προτομὴν αὐτοῦ ἐκ μαρμάρου, ἀνετέθη δὲ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ ἔργου εἰς τὸν εἰρημένον ἀριστοτέχνην Προσαλέντην, ὅστις ἄριστα ἐξετέλεσε τὴν ἐντολήν, κατασκευάσας τὴν προτομὴν κατὰ πάντα ὁμοίαν τοῦ πρωτοτύπου, ἐνδεδυμένου τὴν ἀκαδημαϊκὴν τοῦ ἄρχοντος στολήν.

Ἡ ἐπίδοσις τῶν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν ταύτην φοιτώντων ἦτο θαυμασία, ἑπόμενον δ' ἦτο ὁ Λόρδος Γκυλφὸρδ ν' ἀγάλληται ὑπερμέτρως διὰ τοὺς παραγομένους καρπούς. Τὴν 15 Ἰουνίου 1827, ἀφοῦ προηγουμένως ἐπανηγυρίσθη ἡ λῆξις τοῦ τετάρτου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, ἀνεχώρησεν ὁ εὐγενὴς Λόρδος διὰ τὴν Ἑσπερίαν, ὡς εἴθιζε νὰ πράττῃ κατ' ἔτος μετὰ τὴν λῆξιν τῶν μαθημάτων· ἀπῆλθε δὲ σχεδιάζων πολλὰς βελτιώσεις νὰ ἐπενέγκῃ ὑπὲρ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πέμπτου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, ἰδίως δὲ νὰ προσθέσῃ νέας ἕδρας στηριζόμενος εἰς τὴν δοθεῖσαν ὑπόσχεσιν τοῦ Ἁρμοστοῦ ὅτι ἡ ἐτησία ἐπιχορήγησις τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας θὰ ηὔξανεν ἐτησίως κατὰ δύο χιλιάδας ταλλήρων. Ἀτυχῶς ὅμως ὁ Γκυλφὸρδ δὲν ἔμελλε νὰ ἐπανέλθῃ πλέον εἰς Κέρκυραν, διότι μετ' οὐ πολύ, ἤτοι τὴν 2/14 Ὀκτωβρίου 1827, ἀπεβίωσεν ἐν Λονδίνῳ, ἄγων τὸ 61 ἔτος τῆς ἑαυτοῦ ἡλικίας.

Ἡ θλιβερὰ ἀγγελία τοσούτου ἐξόχου καὶ σπανίου ἀνδρὸς ἐβύθισεν εἰς βαρύτατον πένθος οὐ μόνον τὴν Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ σύμπαντα τὸν Ἑλληνισμόν, ἅπασαι δὲ αἱ ἐφημερίδες, ἰδίᾳ δὲ ἡ ἐπίσημος ἐφημερὶς τῶν Ἰονίων Νήσων, ζωηρότατα περιέγραψε τὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ παιδεύσει ἐπισυμβᾶσαν μεγίστην συμφορὰν ὡς ἐκ τῆς ἀπωλείας τοιούτου ἀνδρός. Τέσσαρες ἡμέρας μετὰ τὴν ἐπίσημον θλιβερὰν ταύτην ἀγγελίαν, ἡ Ἰόνιος Κυβέρνησις διέταξε καὶ ἐγένετο δημοσίᾳ δαπάνῃ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Σπηλαιωτίσσης ἐπίσημος ἐπικήδειος τελετὴ πρὸς μνήμην τοῦ τοσοῦτον μοχθήσαντος ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, εἰς ἣν παρευρέθη ὁ Ἁρμοστής, ἅπασαι ἐν γένει αἱ ἀρχαὶ τῆς νήσου καὶ ἄπειρον πλῆθος λαοῦ. Μετὰ τὴν ἱεροτελεστίαν ὁ καθηγητὴς τῆς θεολογίας Κωνσταντῖνος Τυπάλδος ἐξεφώνησε λόγον. Ἰδοὺ δὲ ἐν συντόμῳ πῶς περιγράφονται τὰ κατ'αὐτὸν διὰ τῆς ἐπισήμου Ἰονίου Ἐφημερίδος· «Ὁ ἱεροκῆρυξ, λέγει, δὲν ἠναγκάσθη νὰ ὁμιλήσῃ πολὺ περὶ τῶν ἀρετῶν τοῦ ἀποβιώσαντος διὰ νὰ συγκινήσῃ τὸ ἀκροατήριον· μόλις ἐπρόφερε τὸ ὄνομα Γκυλφόρδ, καὶ τὰ δάκρυα ἀνέβρυον ἀπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς ὅλων τῶν περιεστώτων, καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος διεκόπη πολλάκις ἀπὸ τοὺς λυγμούς του. Ἡ σκηνὴ ἦτο πολὺ κατανυκτική, δὲν ὡμοίαζε παντάπασι δημόσιον τελετήν, ἀλλ' οἰκογενείας συνάθροισμα, διὰ νὰ κλαύσῃ πατέρα, τὸν ὁποῖον ἀπροσδοκήτως ἥρπαζεν ἐκ μέσου αὐτῆς ὁ θάνατος. Οἱ καθηγηταὶ ἐθρήνουν φίλον εὐεργέτην, ἡ νεολαία γενναῖον προστάτην, ὅστις τὴν ὡδήγει εἰς τὸ πολύπονον στάδιον τῆς παιδείας, καὶ τὸ ὁποῖον συνεμερίζετο τὴν λύπην ταύτην ἕνεκα ἐκείνου τοῦ αἰσθήματος, τὸ ὁποῖον μόνον δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν αἱ μεγάλαι ἀρεταί, ὅταν ἔχωσιν ὡς μόνον σκοπὸν τὴν παντοτεινὴν εὐτυχίαν τῶν ἐθνῶν, καλλιεργησάντων αὐτὴν διὰ τῆς καλλιεργείας τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως».

Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν μετὰ τὴν ἐπικήδειον τελετὴν ὁ Ἰωάννης Καρανδηνός, ὅστις πάντοτε ἀνεπλήρου τὸν Ἄρχοντα τῆς Ἀκαδημίας καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τοῦ πέμπτου σχολικοῦ ἔτους, ἐξεφώνησε λόγον, δι' οὗ ἀφ' ἑνὸς μὲν παρέστησε τὸ μέγεθος τῆς ἐπελθούσης συμφορᾶς, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξέφρασε τὴν ἐλπίδα του ὅτι ὁ Μέγας Ἁρμοστὴς Ἄδαμ ἤθελε χορηγήσει πᾶσαν συνδρομὴν ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως τῆς Ἀκαδημίας. Καὶ ναὶ μὲν ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία διετηρήθη καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Γκυλφὸρδ μέχρι τῆς ἑνώσεως τῶν Ἰονίων Νήσων μετὰ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλ' ὅμως ὡς τὸ δένδρον, ἐκλιπόντος τοῦ καλλιεργοῦντος αὐτὸ μικρὸν κατὰ μικρὸν μαραίνεται καὶ φθίνει, οὕτω καὶ ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, ἐκλιπόντος τοῦ προστάτου καὶ ἱδρυτοῦ, οὕτως εἰπεῖν, αὐτῆς, ἤρξατο μικρὸν κατὰ μικρὸν παρακμάζουσα, ἅμα δὲ τῇ ἐνάρξει τοῦ πέμπτου ἀκαδημαϊκοῦ ἔτους, γενομένῃ ὀλίγον μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ, ἐφάνησαν τὰ δεινὰ ἐπακόλουθα τὰ ἐκ τῆς στερήσεως τοῦ Γκυλφόρδ, διότι ἡ Ἰόνιος Κυβέρνησις δὲν ἐπεκύρωσε τὰς νέας ἕδρας, ὡς εἶχεν ὑπο-

σχεθῇ ὁ Μέγας Ἁρμοστὴς εἰς τὸν Ἄρχοντα τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας Γκυλφόρδ, συνάμα δὲ ἔπαυσε πληρωνόμενον ἐκ τοῦ ταμίου τοῦ Γκυλφὸρδ τὸ ποσόν, ὅπερ ἐχορηγεῖτο εἰς τοὺς καθηγητάς, εἴς τινας τῶν φοιτητῶν καὶ εἴς τινας ὑπαλλήλους τῆς Ἀκαδημίας. Μετ' ὀλίγον δὲ κατηργήθη ἡ ἰατρικὴ σχολή, βραδύτερον δὲ ἐπαύθησαν, λόγῳ οἰκονομίας, διάφοροι καθηγηταί, ἀκριβῶς δ' εἰπεῖν, κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία διετήρησε μόνον τὸ ὄνομα.

Ἐκ τῶν συνοπτικῶς εἰρημένων ἐξάγεται, ὅτι ὁ Λόρδος Γκυλφὸρδ συνετέλεσεν ὅσον οὐδεὶς ἄλλος πρὸς καλλιεργίαν τῆς ἐν Ἑπτανήσῳ παιδεύσεως. Ἐὰν δὲ κατὰ πᾶσαν ἐποχὴν ἡ παίδευσις ἦναι ὠφέλιμος, κατ' ἐκείνους ἰδίως τοὺς χρόνους ὑπῆρξεν ὠφελιμωτάτη, διότι τότε συνετελέσθη καὶ ἡ ἀπ' αἰώνων προσδοκωμένη ἀποκατάστασις τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου, πλεῖστοι δὲ ὅσοι ἐκπαιδευθέντες ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ κατέλαβον καὶ διεχειρίσθησαν ἐπαξίως διαφόρους κλάδους τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας. Ἐξ αὐτῶν δ' ἐκλήθησαν οἱ πρῶτοι τῆς Θέμιδος λειτουργοί, ἐξ αὐτῶν ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι Ἀσκληπιάδαι, οἱ πρῶτοι τῆς θρησκείας ἱεροφάνται καὶ ἱστορικοί, ἔτι δὲ καὶ οἱ πρῶτοι τῶν ἀνωτάτων ἐκπαιδευτηρίων καὶ γυμνασίων διδάσκαλοι καὶ καθηγηταὶ καὶ ἐξ αὐτῶν τέλος οἱ διαχειρισθέντες τὰ τῆς ἀνωτάτης στρατιωτικῆς καὶ πολιτικῆς ὑπηρεσίας. Οὕτω ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ ἐξεπαιδεύθησαν οἱ εἰς τὴν νομικὴν ἐπιστήμην ἐν Ἑλλάδι διακριθέντες Λέων Μελᾶς, Γεώργιος Βέλιος, Ἀριστείδης Μπαλᾶνος, Κωνσταντῖνος Πλατύς, Ἀθανάσιος Πετσάλης, Ἰωάννης Κόνιαρης, Νικόλαος Ἰωαννίδης, Σπυρίδων Τριανταφύλλης, Ἰωάννης Κυπαρίσσης καὶ ἄλλοι· οἱ ἐν τῇ ἰατρικῇ Ἀλέξανδρος Πάλλης καὶ Γεώργιος Πρινάρης, ἀμφότεροι καθηγηταὶ χρηματίσαντες ἐν τῷ ἡμετέρῳ Πανεπιστημίῳ, οἱ καθηγηταὶ γυμνασίων καὶ διαφόρων ἐκπαιδευτηρίων Ἰωάννης Ψαρρᾶς, Χρῆστος Βάφας, Δ. Δεσποτόπουλος, Γεράσιμος Ζωχιός, Γεώργιος Χρυσοβέργης καὶ Ἰωάννης Κόνδης, οἱ στρατιωτικῶς καὶ πολιτικῶς ὑπηρετήσαντες τὴν πατρίδα Φίλων, Γενοβέλης, Πᾶνος, Τολμίδης, Πασχάλης καὶ ἄλλοι· ὁ πρῶτος ἔφορος τῶν ἀρχαιοτήτων Κ. Πιττάκης καὶ τὸ σεβαστὸν μέλος τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου Δημ. Μ. Βασιλείου, εἷς τῶν ὀλίγων ἐπιζώντων ἐκ τῶν ἐκπαιδευθέντων τῇ συνδρομῇ τοῦ Γκυλφόρδ, ὁ εἰς τὸν Κερδῷον Ἑρμῆν ἐπιδοθεὶς καὶ ὅστις, εὐγνωμονῶν πρὸς τὴν μνήμην τοῦ φιλέλληνος Λόρδου, κατεσκεύασεν ἰδίᾳ δαπάνῃ τὴν μαρμαρίνην προτομὴν τοῦ Γκυλφόρδ, ἣν ἔστησε παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς οἰκίας του.

Ὡς δὲ λίαν ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἀείμνηστος Φίλιππος Ἰωάννου ἐν τῷ Ὀλυμπιακῷ αὐτοῦ, οὔτε ἡ τοῦ ἀειμνήστου Κυβερνήτου προεδρεία, οὔτε ἡ μετέπειτα βασιλεία τοῦ Ὄθωνος δὲν θὰ ἠδύναντο νὰ διατυπώσωσιν ἐπὶ τὸ εὐρωπαϊκώτερον τὸ ἀρτιπαγὲς κράτος ἄνευ τῆς ἀρωγῆς τῶν ἀνδρῶν τούτων, τῶν ἐν τῇ Ἰονίῳ Ἀκαδημίᾳ ἐκπαιδευθέντων. Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου,

διὰ τῆς καλλιεργίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστημῶν, ἣν ἐπεδίωξεν ὁ Γκυλφόρδ, διεθερμάνθη οὐκ ὀλίγον τὸ ἑλληνικὸν φρόνημα, τὸ οἱονεὶ ναρκωθὲν ἐν Ἑπτανήσῳ, καὶ ἐγένετο, οὕτως εἰπεῖν, ὁ πρόδρομος τῆς μετὰ ταῦτα, ἀγαθῇ τύχῃ, ἐπελθούσης ἑνώσεως τῶν νήσων τοῦ Ἰονίου μετὰ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος. Διότι ναὶ μὲν ἀπὸ τῆς ΙΕ' ἑκατονταετηρίδος ἄρχεται ἀναφαινόμενος ἐν Ἑπτανήσῳ ὅμιλος λογίων ἀνδρῶν, καὶ ἡ μὲν Κέρκυρα δύναται νὰ καυχηθῇ ἐπὶ τοῖς ὀνόμασι τῶν κλεινῶν θεολόγων Εὐγενίου τοῦ Βουλγάρεως, Νικηφόρου τοῦ Θεοτόκη καὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὅστις, σεμνυνόμενος ἐπὶ τῇ ἑλληνικῇ καταγωγῇ του καὶ τῇ πατρίῳ θρησκείᾳ καὶ γλώσσῃ, εἶχεν ἀπαγορεύσει τὴν χρῆσιν τῆς ἰταλικῆς ἐν τῷ οἴκῳ του, ἀπαιτῶν νὰ λαλῆται μόνον ἡ ἑλληνική, καὶ τῶν λογίων Μαρίου τοῦ Πιέρη, Νικολάου τοῦ Βουλγάρεως, Ἀνδρέου τοῦ Μουστοξύδη, Φραγκίσκου καὶ Στυλιανοῦ Προσαλέντη καὶ τῶν Μαντζάρων· ἡ Κεφαλληνία ἐπὶ τῷ εὐφραδεστάτῳ ἱεροκήρυκι Ἡλίᾳ Μηνιάτῃ καὶ ἐπὶ τοῖς λογίοις Νικοδήμῳ τῷ Μεταξᾷ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς Λειχούδαις· ἡ Ζάκυνθος ἐπὶ Νικολάῳ τῷ Λουκάνῳ, Ἀνδρέᾳ τῷ Κάλβῳ καὶ ἡ Λευκὰς ἐπὶ τῷ Νεκταρίῳ Ζαμπελίῳ καὶ πολλοῖς ἄλλοις· ὑπῆρχον δὲ ἐν Ἑπτανήσῳ σχολεῖα καὶ γυμνάσια καὶ πρὸ τοῦ Λόρδου Γκυλφόρδ, ἀλλ' ἡ ἐνετικὴ κυριαρχία, ἡ συνεχὴς ἐπιμιξία μετὰ τῆς γείτονος Ἰταλίας καὶ ἡ ἐν τοῖς ἰταλικοῖς Πανεπιστημίοις ἐκπαίδευσις τῆς ἑπτανησιακῆς νεολαίας, πρόσθες δὲ καὶ ἡ ἀπέχθεια τῆς προστασίας πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἐν γένει παίδευσιν, ταῦτα πάντα εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιδράσει εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἰταλικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας, ὥστε ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐθεωρεῖτο οὐ μόνον ὅλως ξένη, ἀλλὰ καὶ δυστυχῶς ὡς γλῶσσα ἀνάρμοστος εἰς ἀνθρώπους εὖ ἠγμένους. Τὴν τοιαύτην κατάστασιν ἠθέλησε νὰ θεραπεύσῃ ὁ Λόρδος Γκυλφόρδ διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, τῆς μορφώσεως Κλήρου καὶ τῆς ἐν γένει καλλιεργίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων· ἰδίως δὲ ἐφρόνει, καὶ πολὺ ὀρθῶς, ὅτι ἡ σύστασις τῆς Ἀκαδημίας ἤθελε μεγάλως συντελέσει εἰς τὴν ἐν Ἑπτανήσῳ ἀναγέννησιν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, διότι οὐ μόνον ὡς ἐκ τοῦ προσιτοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως θὰ ἐπεδίδοντο πλείονες εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς ἐπιστήμας, ἀλλὰ καὶ διότι θὰ ἀπεμακρύνοντο τῆς ἰταλικῆς παιδεύσεως.

Εὐλόγως δύναταί τις εἰπεῖν ὅτι ὁ Λόρδος Γκυλφόρδ ἔπραξεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος ὅ,τι οὐδεὶς ἄλλος οὐ μόνον ἐκ τῶν ἀλλογενῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἡμεδαπῶν, διότι οὐ μόνον ἁπάσας τὰς ἡμέρας τοῦ βίου του ἀφιέρωσεν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τὴν περιουσίαν αὐτοῦ. Παράδοξον ὅμως. Καί τοι τοσούτων ἀγαθῶν πάροχος, δι' οὐδεμιᾶς ἐξωτερικῆς πράξεως ἐξεδηλώθη ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐθνικὴ εὐγνωμοσύνη. Καὶ ἀληθὲς μὲν ὅτι ἀπὸ τοῦ 1836 πολλοὶ τῶν εὐεργετηθέντων ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Γκυλφόρδ συνέλαβον τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ν' ἀνεγείρωσιν εἰς τιμήν του μνη-

μεῖον, ἐξεδόθη δὲ καὶ τὸ ἀπὸ 8 Ὀκτωβρίου 1836 Β. Διάταγμα, δι' οὗ ἐνεκρίθη ν' ἀνοιχθῇ ἔρανος διὰ τὰς ἀπαιτουμένας δαπάνας, μετὰ πάροδον δὲ 40 ὁλοκλήρων περίπου ἐτῶν συνελέχθη ποσόν τι, δι' οὗ κατεσκευάσθη ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ, ὅστις δικαίως χάριν τῆς μεγάλης προστασίας τοῦ Γκυλφὸρδ πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παίδευσιν εἶχεν ἀποφασισθῆ νὰ στηθῇ ἐν τῇ πλατείᾳ τοῦ Πανεπιστημίου, ἔνθα ὑπάρχουσι καὶ τὰ ἀγάλματα τῶν λοιπῶν ὑπερμάχων τῆς ἑλληνικῆς παλιγγενεσίας, ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπικράτησιν δευτέρων σκέψεων, σοφωτέρων ἴσως, ἐθεωρήθη ὅτι τοιαύτη ἐπιφανὴς θέσις δὲν ἥρμοζε, φαίνεται, εἰς τὴν προτομὴν τοῦ ἐκθύμως ἀγωνισθέντος ὑπὲρ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων εὐγενοῦς Ἄγγλου, τοῦ συντελέσαντος νὰ ἀναδειχθῶσι καί τινες ἐκ τῶν πρώτων καθηγητῶν τοῦ ἡμετέρου Πανεπιστημίου. Μετὰ πολλὰς δὲ συζητήσεις, οὐχὶ ἀσυνήθεις παρ' ἡμῖν, ἀπεφασίσθη ὅπως ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ ἀποπεμφθῇ εἰς Κέρκυραν, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ δὲν ἔτυχε καλλιτέρας ὑποδοχῆς, διότι καὶ ἐκεῖ δὲν ἐστήθη, ἀλλὰ κεῖται ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Ἰονίου Γερουσίας, ἔνθα, κατὰ περίεργον σύμπτωσιν, κεῖται ἐρριμμένη καὶ ἡ προτομὴ αὐτοῦ, ἡ ὑπὸ τοῦ Προσαλέντη γενομένη, ὡς ἄνω εἴρηται, δαπάναις τῶν καθηγητῶν τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας.

Βεβαίως ὁ εὐγενὴς Λόρδος ἀγαθοεργῶν δὲν ἔπραττε τοῦτο ἐπὶ τῇ προσδοκίᾳ ἀνδριάντων καὶ ἐκδηλώσεων εὐγνωμοσύνης. Αἱ εὐγενεῖς ψυχαί, ἀγαθοεργοῦσαι, πράττουσι τὸ ἀγαθὸν μόνον ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτὸ στοργῆς, οὐδ' ἀγνοοῦσιν ὅτι ἡ ἀδικία δὲν εἶναί τι ἀσύνηθες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς καὶ ὅτι ὁ λίβανος πρὸς τοὺς τεθνεῶτας δὲν εἶναι ἀμιγὴς ἐκμεταλλεύσεως συμφερόντων ἰδιοτελῶν, ἀλλὰ φρονῶ ὅτι οἱ εὐεργετούμενοι χρέος ἀπαραίτητον ἔχουσι νὰ ἐνδεικνύωσιν ἐμπράκτως τοῖς εὐεργέταις αὐτῶν τὴν δικαίαν εὐγνωμοσύνην των.

Περαίνων τὴν μικράν μου ταύτην ἀφήγησιν περὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀνδρός, ἄς μὴ ἐκληφθῶ ὡς ἔχων τὴν ἀξίωσιν, ὅτι διὰ τοῦ ἀσθενοῦς μου λόγου ἀπέδωκα εἰς τὸν εὐγενῆ Λόρδον πρῶτος δικαιοσύνην. Παρὰ πολλῶν ἐγένετο λόγος περὶ τοῦ ἐξόχου τούτου ἀνδρός· ἁπλῶς ἐθεώρησα καθῆκόν μου νὰ ὑπομνήσω τὸ ὄνομα τοῦ εἰσηγητοῦ τῆς παρὰ τοῖς νεωτέροις Ἕλλησιν ἐπιστήμης ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ τούτῳ σωματείῳ, ὅπερ, τελοῦν εὐτυχῶς κατὰ τὸ ἐνεστὸς ἔτος τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα του, ἔχει βεβαίως καὶ τὴν ὑποχρέωσιν καὶ τὴν εὐχαρίστησιν νὰ ἀνακεφαλαιώσῃ, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῖν ἐπιστημονικῆς κινήσεως.

Σῖμος Κ. Μπαλᾶνος.

ΔΑΣΟΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΣ

ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Τὸ ζήτημα τῆς δασολογικῆς δραστηριότητος τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων πραγματευόμενοι, δηλοῦμεν ἐκ τῶν προτέρων ὅτι ἐξετάζομεν αὐτὸ οὐχὶ ὡς φιλόλογοι ἢ γραμματικοὶ ἢ θεολόγοι, ἀλλ' ὡς δασολόγοι καὶ Ἕλληνες.

Παρὰ τὸν πολυθεϊσμὸν ἀδύνατον νὰ μὴ διαγνώσωμεν, ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐτίμων κατ' οὐσίαν ἕνα μόνον Θεὸν τὸν Παντοδύναμον καὶ πάσης φύσεως κυριεύοντα Δία.

Κύδιστ' ἀθανάτων, πολυώνυμε παγκρατὲς αἰεὶ
Ζεῦ, φύσεως ἀρχηγὲ νόμου μέτα πάντα κυβερνῶν,

λέγει ὁ Καλλίμαχος.

Ἔτι δὲ γινώσκομεν, ὅτι οἱ Ἕλληνες πλὴν τῆς πληθύος τῶν οὐρανίων, ἐπιγείων καὶ καταχθονίων θεῶν, οὓς ἐλάτρευον, ἔθεντο ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν καὶ θείαις τιμαῖς ἐτίμων τὰ πλεῖστα τῶν γνωστῶν δασικῶν δένδρων, ὧν ὀνομαστότερα ἦσαν·

1. Ἡ ἱερὰ ἐλαία τῆς Πολιάδος Ἀθηνᾶς ἐν τῷ Πανδροσείῳ ἐν Ἀθήναις.
2. Ἡ ἱερὰ Δωδωναία φηγὸς τοῦ Διός, ἐξ ἧς οὗτος καὶ *φηγοναῖος* ἐκαλεῖτο.
3. Ἡ ἱερὰ ἐλαία τῆς Ἀθηνᾶς Προνοίας ἐν Δήλῳ.
4. Ἡ παρὰ τὴν Κασταλίαν ἱερὰ πλάτανος τῶν Δελφῶν, ὑπὸ τοὺς κλάδους τῆς ὁποίας ἔκειτο ὁ λίθος, ἐφ' οὗ στᾶσα ἡ Λητὼ παρώτρυνε τὰ τέκνα πρὸς πόλεμον κατὰ τοῦ δράκοντος Πύθωνος.
5. Ἡ πλάτανος τῆς Ἑλένης παρὰ τὴν Σπάρτην, ἀφιερωθεῖσα ὑπὸ τῶν παρθένων τῆς Σπάρτης εἰς ἀνάμνησιν τῶν γάμων τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης.
6. Ἡ πλάτανος τῶν Καρυῶν ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἥτις ἔκειτο ἐγγὺς τῆς πηγῆς Μενελαΐδος κληθεῖσα ἐκ τούτου καὶ Μενελαΐς.
7. Ἡ πλάτανος τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Αὐλίδι, ὑπὸ τὴν ὁποίαν, θύσας ὁ Ἀγαμέμνων, ἔμαθε τὸ αἴσιον πέρας τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου.
8. Ἡ ἱερὰ ἐλαία ἡ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῆς Τροιζῆνος, ἡ ἐκ τοῦ βλαστήσαντος ῥοπάλου τοῦ Ἡρακλέους ἀναφυεῖσα.
9. Ἡ φορβὰς δρῦς ἐν Βοιωτίᾳ ἐπὶ τῆς πυθικῆς ὁδοῦ κατὰ τὴν θέσιν *Δρυὸς Κεφαλαί·* καὶ ἄλλα, ἅτινα χάριν συντομίας παραλείπομεν.

Καὶ οὐ μόνον δένδρα, ἀλλὰ καὶ δάση ὁλόκληρα ἀφιέρουν αἱ πόλεις εἰς τοὺς θεοὺς ὡς ἄλση, τουτέστι δάση ἱερά, ἅτινα οὐ μόνον ἀπρόσιτα (ἄδυτα) ἦσαν[1], ἀλλὰ καὶ ὡς ἄσυλα ἐχρησίμευον.

Ἐπομένως, ὅταν βλέπωμεν τοὺς Ἕλληνας τιμῶντας τὰ δένδρα καὶ τὰ δάση, ἀνάγκη νὰ ζητήσωμεν τὴν ἑρμηνείαν τῆς κατὰ τὸ φαινόμενον ἀνερμηνεύτου ταύτης ἀποθεώσεως τῶν δένδρων καὶ τῶν δασῶν, ἀκολουθοῦντες οὐχὶ τὴν θεολογικήν, ἀλλὰ τὴν οἰκονομικὴν ὁδόν.

Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ δενδρολατρεία αὕτη οὐδὲν ἄλλο ἐσκόπει ἢ τὴν διάσωσιν τῶν ὑπὸ τοῦ προϊόντος πολιτισμοῦ τῆς χώρας μεγάλως ἀραιωθέντων καὶ πανταχόθεν ἐπαπειλουμένων δασῶν τοῦ τόπου. Ἡ γνώμη ἡμῶν αὕτη στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πασιγνώστου γεγονότος, ὅτι ὁσάκις οἱ ἀρχαῖοι ἐσκόπουν νὰ προφυλάξωσί τι ἀπὸ τῶν προσβολῶν τοῦ κοινοῦ ὄχλου κατέφευγον εἰς τὴν ἀφιέρωσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ μέθοδος αὕτη τῶν ἀρχαίων ἐξηκολούθησεν ἐφαρμοζομένη καὶ μετὰ τὸν ἐκχριστιανισμὸν τῆς Ἑλλάδος, διατηρηθεῖσα καὶ μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων.

Τὴν προστατευτικὴν δύναμιν τῶν ὀρεινῶν δασῶν διέγνωσαν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. Ὁ Ὅμηρος (ἐν Ὕμνῳ Ἀφροδίτης) διδάσκει, ὅτι τὰ τοιαῦτα δάση εἶνε *τεμένη ἀθανάτων* καὶ προστίθησιν, ὅτι τὰ δένδρα τῶν δασῶν τούτων δὲν ὑλοτομοῦντο *(οὔ τι βροτοὶ κείρουσι σιδήρῳ)*, ἀλλ' ἀφίεντο ἄθικτα καὶ ἀπέθνησκον τὸν φυσικὸν θάνατον καὶ οὐχὶ τὸν διὰ πελέκεως.

Ἀλλ' ὅτε κεν δὴ μοῖρα παρεστήκῃ θανάτοιο
ἀζάνεται . . . ἐπὶ χθονὶ δένδρεα καλὰ φλοιὸς
δ' ἀμφιπεριφθινύθει πίπτουσι δ' ἀπ' ὄζοι.

Ἐγίνωσκον βεβαίως οἱ ἀρχαῖοι πόσον δυσχερὴς εἶνε ἡ ἀναδάσωσις τῶν γυμνῶν ὑψηλῶν ὀρέων καὶ προυνόουν περὶ τῆς ἐπ' αὐτῶν διατηρήσεώς τῆς δασικῆς βλαστήσεως.

Τὰ πεδινὰ δάση καὶ ἰδίως τὰ παρὰ τὰς ὄχθας ποταμῶν καὶ ῥυάκων ὡς προστατευτικὰ τῶν ὄχθῶν ἐπειρῶντο νὰ διασώσωσιν ἀφιεροῦντες αὐτὰ εἰς τοὺς θεοὺς ὡς ἄλση ἱερὰ καὶ ἄδυτα. Πᾶσα πόλις εἶχεν ἓν τοὐλάχιστον ἄλσος ἀφιερωμένον εἰς τὸν πολιοῦχον αὐτῆς θεόν. Τούτων πλεῖστα ὅσα κατονομάζει ὁ Παυσανίας ἐν τοῖς τοπογραφικοῖς αὐτοῦ. Ἐπομένως οἱ θεοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐπετέλουν καθήκοντα ἀγρύπνων καὶ ἀδυσωπήτων δασοφυλάκων καὶ ἀνεπλήρουν τὰς ἐπὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τῶν πόλεων ἐπιτροπάς. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἐθνισμοῦ ἦν κατάφυτος καὶ κατάρρυτος καὶ παρεῖχε τοῖς Ἀθηναίοις ἐξαισίας δροσερὰς διατριβὰς ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου σήμερον ἐπικρατεῖ ξηρασία καὶ γυμνότης, καταπροδίδουσα ἔλλειψιν καλαισθησίας ἀσύγγνωστον.

[1] Εἰς μὲν δὴ τὸ ἐντὸς εἴσοδος οὐκ ἔστιν ἀνθρώποις. Παυσαν. Ζ', 27. 1.

Ταυτοχρόνως ἀνεπτύχθη παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ἡ διδασκαλία τῶν δενδρικῶν καὶ δασικῶν νυμφῶν, ἃς ἐκάλουν δενδρίτιδας, δρυάδας, ἀμαδρυάδας, δρυμίδας, αὐλωνιάδας, ναπαίας κτλ. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν ταύτην, αἱ νύμφαι ἐγεννῶντο ἀπὸ τὰ δένδρα [1] καὶ ἔζων ἐφ' ὅσον καὶ τὰ δένδρα [2].

Πᾶσα νύμφη ἔζη ἐπὶ ἰδίου δένδρου (δρυός, ἐλάτης κτλ.), ἡ δ' ὕπαρξις αὐτῆς ἦν τόσον στενῶς μετὰ τῆς τοῦ δένδρου συνδεδεμένη, ὥστε ὁ θάνατος τοῦ δένδρου συνεπήγετο καὶ τὸν θάνατον τῆς νύμφης. Ἡ διδασκαλία αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ ἁπλῆ προσωποποίησις τῆς μεταξὺ δάσους, βροχῶν καὶ πηγῶν ἀλληλεξαρτήσεως. Ἐπεδίωξαν δ' οἱ ἀρχαῖοι διὰ ταύτης νὰ προφυλάξωσιν ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως τὰ πολύτιμα δάση τῆς χώρας τὰ ἐκ δρυῶν καὶ ἐλατῶν ἀποτελούμενα, νὰ συντηρήσωσι δὲ καὶ τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, ὡς δηλοῦται ἔκ τινος χωρίου τοῦ Κριτίου τοῦ Πλάτωνος, ἐν ᾧ οὗτος ὁμιλῶν περὶ τοῦ Ὑμηττοῦ καὶ λέγων, ὅτι εἰς ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν ὁ νῦν μόνον μελίσσας τρέφων Ὑμηττὸς εἶχε καὶ πυκνὰ δάση καὶ ἀπεταμίευε καὶ τὰ ὄμβρια ὕδατα. *Καὶ τὸ κατ' ἐνιαυτὸν ὕδωρ ἐκαρποῦτο ἐκ Διός*.

Καὶ ἂν ἐπετρέπετο ἡμῖν νὰ ἐκφράσωμεν γνώμην ἐπὶ τῇ βάσει τῶν περισωθέντων μέχρις ἡμῶν δασῶν, δὲν διστάζομεν νὰ ἰσχυρισθῶμεν, ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν δασῶν εἰς μόνην τὴν διδασκαλίαν ταύτην ὀφείλουσι τὴν ὕπαρξίν των. Τὰ ἐξαίσια δάση τῆς Ἀρκαδίας (τὰ δυστυχῶς ὁσημέραι ἐκλείποντα) εἰς ἀνάλογόν τι μέτρον ὀφείλουσι τὴν διάσωσιν αὐτῶν. Οἱ Ἀρκάδες δηλονότι ἐδιδάσκοντο ὅτι ὁ γενάρχης αὐτῶν *Ἀρκὰς* ἐνυμφεύθη τὴν ἀθάνατον νύμφην *Δρυάδα* (προσωποποίησις τῶν ἀρκαδικῶν δρυμώνων), ἐξ ἧς ἀπέκτησε δύο υἱούς, ὧν ὁ εἷς ἐκαλεῖτο *Ἔλατος* (προσωποποίησις τῶν ἐξ ἐλάτης δασῶν τῆς Ἀρκαδίας)· εἰς τοῦτον κατὰ τὴν διανομὴν τῆς πατρικῆς οὐσίας ἔλαχε τὸ ὄρος Κυλλήνη (προσωποποίησις τῶν ἄλλοτε μεγαλοπρεπῶν δασῶν ἐξ ἐλάτης, τῶν καλυπτόντων τὸ ὄρος τοῦτο). Ἐδιδάσκοντο ἄρα διὰ τοῦ μύθου τούτου οἱ Ἀρκάδες νὰ σέβωνται τὸ δάσος ὡς ἱερόν.

Ἡ διδασκαλία αὕτη ἐτελειοποιήθη περαιτέρω διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀρχῆς, ὅτι αἱ νύμφαι γεννῶνται καὶ ἐκ πηγῶν καὶ ἐξ ἀλσέων καὶ ἐκ ποταμῶν·

> Γίγνονται δ' ἄρα ταί γ' ἔκ τε κρηνῶν ἀπό τ' ἀλσέων
> ἔκ θ' ἱερῶν ποταμῶν οἵ τ' εἰς ἅλαδε προρρέουσιν [3],

[1] Νύμφαι οἷαι ἐφύοντο ἀπὸ δένδρα (Παυσαν. Ι', 32, 9). Ἅμα ταῖς δρυσὶ γεννᾶσθαι (Σχόλ. εἰς Ἀπολ. Ῥοδ. Ἀργοναυτ. Β', 478). Τῇσι δ' ἅμα ἠὲ ἐλάται ἠὲ δρύες ὑψικάρηνοι ἔφυσαν (Ὁμ. Ὕμνος εἰς Ἀφροδίτην).

[2] Ζῆν ἰσοδένδρου τέκμωρ αἰῶνος λαχούσας. (Πλουτ. Ἐρωτ. 15.—Ἀπολλ. Ῥόδιος)· τῶν δέ θ' ὁμοῦ λείπει φάος ἠελίοιο (Ὁμ. Ὕμν. αὐτόθ.).

[3] Ὀδυσ. Χ, 350.

οὕτω δὲ βεβαιοῦται καὶ ὁ ἐν τοῖς προηγουμένοις ἰσχυρισμὸς ἡμῶν, ὅτι δηλαδὴ αἱ νύμφαι οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ προσωποποίησις τῶν ὑδάτων.

Ἑτέραν ἀπόδειξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ ἡμῶν τούτου, ὅτι δηλαδὴ αἱ νύμφαι εἶνε προσωποποίησις τῆς μεταξὺ δάσους, βροχῆς καὶ πηγῶν ὑφισταμένης σχέσεως, παρέχει ἡμῖν ὁ Ὅμηρος λέγων· «*Νύμφαι μὲν χαίρουσιν ὅτε δρύας ὄμβρος ἀέξει, νύμφαι δ' αὖ κλαίουσιν ὅτε δρυσὶν οὐκέτι φύλλα*»[1]· τουτέστιν αἱ νύμφαι χαίρουσιν ὅταν ἡ βροχὴ πίπτουσα συντελῇ εἰς τὴν αὔξησιν τῶν δρυῶν, καὶ αἱ νύμφαι κλαίουσιν ὅταν αἱ δρύες δὲν ἔχωσι πλέον φύλλα. Σαφέστερον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφρασθῇ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ πρασίνου δάσους ἐπὶ τῶν βροχῶν καὶ τούτων ἐπὶ τοῦ δάσους.

Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τὴν καθαρὰν ἐπιστήμην ὑπὸ τὸν πέπλον τοῦ μυστικισμοῦ διαδιδόντες ἐδίδασκον ταυτοχρόνως καὶ τὸν λαὸν νὰ σέβηται καὶ νὰ προστατεύῃ τὸ δάσος.

Ἀλλὰ τίς πίστις καὶ τίς θρησκεία ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἑδραιωθῇ ἄνευ θαυμάτων καὶ μαρτυρίων; Καὶ περὶ τούτου προυνόησαν οἱ προνοητικώτατοι καὶ διορατικώτατοι πρόγονοι ἡμῶν. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην διδακτικώτατος εἶνε ὁ μῦθος τοῦ Ἐριχθονίου, βασιλέως τῆς Ἀττικῆς, περισωθεὶς ἐν ἁπάσαις ταῖς λεπτομερείαις αὐτοῦ ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσι τοῦ Ὀβιδίου[2], ὅθεν καὶ ἡμεῖς ἀρυόμενοι ἐπιχειροῦμεν νὰ δώσωμεν σύντομον περίληψιν.

Ἐν τῷ ἄλσει τῆς Δήμητρος ἵστατο δρῦς ἱερά. Τὴν δρῦν ταύτην διέταξεν ὁ Ἐριχθόνιος τοὺς ὑπηρέτας αὐτοῦ νὰ κόψωσιν. Ἀλλ' οὗτοι τὴν ὀργὴν τῆς θεοῦ φοβούμενοι ὤκνουν καὶ ἐδίσταζον νὰ ἐκτελέσωσι τὴν διαταγήν· ἀνυπομονήσας ὁ Ἐριχθόνιος λαμβάνει αὐτὸς τὸν πέλεκυν ἀνὰ χεῖρας καὶ καταφέρει αὐτὸν κατὰ τῆς δρυὸς λέγων· «*ἡ δρῦς δέον νὰ πέσῃ καὶ ἂν ἔτι ἦτο αὐτὴ ἡ Δήμητρα*»· ἀλλ' ἅμα πληγείσης τῆς δρυὸς ἐξεπήδησεν ἐκ τῆς πληγῆς αἷμα καὶ ἠκούσθη φωνὴ ἐξερχομένη ἐκ τῆς δρυὸς καὶ λέγουσα· «*ὑπὸ τὸ δένδρον τοῦτό εἰμι ἐγὼ ἡ πεφιλημένη τῇ Δήμητρι Νύμφη*». Ἀλλ' ὁ Ἐριχθόνιος, ἀδιαφορῶν πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ τελούμενα θαυμάσια καὶ μὴ λαμβάνων ὑπ' ὄψει τὴν φωνὴν τῆς νύμφης, ἐξηκολούθησε τὸ ἀνόσιον αὐτοῦ ἔργον μέχρις οὗ ἡ δρῦς κατέπεσεν.

Τὸ ἀνόμημα τοῦτο, μένον ἀτιμώρητον, θὰ συνεπήγετο τὸν βέβαιον καὶ ἄφευκτον ὄλεθρον τῶν δασῶν, ἅτινα διὰ τὴν Ἀττικὴν ἦσαν μεγίστης χρησιμότητος, διὸ καὶ ἐν τῇ συνυφάνσει τοῦ μύθου ἐλήφθη πρόνοια, ὅπως ἡ τιμωρία τοῦ ἀνομήματος τούτου ἐπέλθῃ ἀνάλογος τοῦ μεγέθους αὐτοῦ. Ἡ Δήμητρα, εἰσακούσασα τῶν δεήσεων τῶν Νυμφῶν, ἐκπέμπει εἰς τὸν παγετώδη Καύκασον μίαν Ὀρεάδα (νύμφην τῶν ὀρέων) ἐντειλαμένη αὐτῇ νὰ καλέσῃ ἐκεῖθεν τὴν Πεῖναν ἵνα, ἐλθοῦσα, ἐγκατασταθῇ ἐν τῷ σώματι

[1] Ὁμ. Ὕμνος εἰς Δήμητραν 41.

[2] VIII, 738—878.

τοῦ Ἐριχθονίου. Τούτου γενομένου, ὁ Ἐριχθόνιος καταλαμβάνεται ὑπ' ἀνηκούστου πείνης καὶ τρώγει ἀδιακόπως χωρίς ποτε νὰ κορεσθῇ, μέχρις οὗ καταβροχθίσας ἅπασαν αὐτοῦ τὴν περιουσίαν, κατέφαγεν ἐπὶ τέλους καὶ τὰς ἰδίας αὐτοῦ σάρκας καὶ κατέστρεψεν οὕτως οἰκτρότατα τὸν βίον.

Ἐπανερχόμενοι ἤδη εἰς τὸν μῦθον καὶ ἀναμιμνησκόμενοι, ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησιν ἡ Δήμητρα ἐκπροσωπεῖ τὴν γεωργίαν, αἱ δὲ νύμφαι τὰς πηγὰς καὶ τὰ ὕδατα, ἔτι δ' ἔχοντες ὑπ' ὄψει ὅτι ἡ δρῦς τοῦ ἄλσους τῆς Δήμητρος καὶ ἡ ἐν αὐτῇ δρυὰς ἐκπροσωποῦσι τὰ δάση, ἑπομένως ἡ ὑπὸ τοῦ Ἐριχθονίου τελεσθεῖσα ἐκκοπὴ τῆς δρυὸς εἶνε ἀλληγορία τῆς ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ λαβούσης χώραν καταστροφῆς τῶν δασῶν, ἔχομεν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ ὅλου μύθου καὶ τὸν διδακτικὸν σκοπὸν τὸν δι' αὐτοῦ ἐπιδιωχθέντα. Ὁ τὴν δρῦν κόπτων Ἐριχθόνιος εἶνε ἡ προσωποποίησις τῆς καταστροφῆς τῶν δασῶν. Ὁ ἐντεῦθεν ἐπελθὼν θάνατος τῆς νύμφης δηλοῖ τὴν μετὰ τὰς ἀποδασώσεις ἐπακολουθοῦσαν ἀνομβρίαν καὶ τὴν στείρωσιν τῶν πηγῶν. Ἡ ὑπὸ τῆς Δήμητρος ἐκπομπὴ τῆς Ὀρεάδος εἰς τὸν Καύκασον καὶ ἡ ἐκεῖθεν μετάκλησις τῆς Πείνης καὶ ἡ οἰκτρὰ καταστροφὴ τοῦ βίου τοῦ Ἐριχθονίου εἶνε ἁπλουστάτη ἀλληγορία τῶν δεινῶν, τῶν ἐπακολουθούντων ἐν γένει τὰς ἀποδασώσεις. Τὸ κλῖμα τῆς χώρας καθίσταται δριμὺ τὸν χειμῶνα (τοῦτο δὲ δηλοῖ ὁ παγετώδης Καύκασος), τὰ γεωργικὰ ἔργα ἀποτυγχάνουσι καὶ ἐπέρχεται ἀφορία, συνεπάγουσα τὴν πεῖναν καὶ τὴν ἀθλιότητα τοῦ βίου τὴν χαρακτηρίζουσαν τὰς ἀγόνους χώρας.

Οὕτως οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι ἄνευ δασολογικῶν μετεωρολογικῶν σταθμῶν καὶ ἄνευ δασολογικῶν σχολῶν διέγνωσαν κατὰ βάθος τὴν μεγίστην σπουδαιότητα τοῦ δάσους, τὴν δὲ ἀλήθειαν ταύτην ἐδίδαξαν εἰς τὸν ὄχλον διὰ τοῦ προεκτεθέντος μύθου, ἐν ᾧ διαλάμπει ἔκτακτος βαθύνοια καὶ ὁ χαρακτηρίζων αὐτοὺς διακαέστατος ἔρως πρὸς τὴν πατρίδα.

Ἐπὶ τῶν ἰχνῶν τῶν ἀρχαίων βαδίσαντες καὶ οἱ νεώτεροι Ἕλληνες ἐφήρμοσαν πολλαχοῦ ἀνάλογον μέθοδον. Καθ' ὅσον καὶ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους πλεῖστα τῶν εἰσέτι σωζομένων προστατευτικῶν δασῶν, ἅτινα ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι ἀποκαλοῦνται Κουριά [1], ὀφείλουσι τὴν διατήρησιν αὐτῶν εἰς τὴν θρησκείαν. Καθ' ἃς συνέλεξα πληροφορίας κατὰ τὰς ἐν τῇ Στερεᾷ περιοδείας μου, τὰ προστατευτικὰ δάση καθίστων σεβαστὰ εἰς τὸν λαὸν διὰ τῆς ὑψώσεως. Ἐγίνετο δὲ αὕτη ὡς ἑξῆς· Κατά τινα κυριακὴν ἢ ἄλλην μεγάλην ἑορτάσιμον ἡμέραν μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν μετέβαινον εἰς τὸ περὶ οὗ προέκειτο δάσος ἡγουμένου τοῦ ἱερέως ἐν ἱερατικῇ στολῇ καὶ ἀκολουθούντων τῶν προυχόντων καὶ τοῦ λαοῦ. Ἐκεῖ δὲ ἐκλέγοντες ἓν ἐπιφανὲς δένδρον ἤνοιγον ἐν τῷ κορμῷ αὐτοῦ ὀπήν, ἐν ᾗ

[1] Ὁ λαὸς λέγει Κουρὶ καὶ κατὰ συγκοπὴν Κρί.

ὁ ἱερεὺς ἐνετίθει τεμάχιον ἡγιασμένου ἄρτου (ὑψώματος), μεθ' ὃ ἐκλείετο ἡ ὀπὴ καὶ ἐχαράσσετο ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Διὰ τῆς τελετῆς ταύτης οὐ μόνον τὸ οὕτως ἁγιασθὲν δένδρον, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρον τὸ δάσος ἐθεωρεῖτο ὡς ἱερὸν (ἀπεκαλεῖτο *ὑψωμένον*). Ἡ συνήθεια αὕτη, λίαν σωστική, ἔπεσε βαθμηδὸν εἰς ἀχρηστίαν, καὶ ἀπὸ τοῦ 1836 τέλεον ἐξέλιπεν. Οὐχ ἧττον ὁ λαός, τὰ παθήματα ἔχων μαθήματα, ἐξηκολούθησε σεβόμενος τὰ προστατευτικὰ δάση καὶ σήμερον ἔτι ὑπάρχουσι πολλὰ χωρία καὶ κωμοπόλεις τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου μετὰ σεβασμοῦ διατηροῦντα τὰ προστατευτικὰ αὐτῶν δάση· ἐκ τούτων μνημονεύω ἐνταῦθα τοῦ ἐν Εὐρυτανίᾳ Μικροῦ Χωριοῦ, οὗτινος ὑπέρκειται μεγαλοπρεπέστατον δάσος ἐλατῶν, καὶ τῆς ἐν Ναυπακτίᾳ κωμοπόλεως Πλατάνου, ἥτις φιλοτίμως συντηρεῖ τὸ ὑπερκείμενον δασύλλιον.

Ἀλλ' οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες δὲν ἠρκέσθησαν εἰς μόνην τὴν θρησκείαν· ὅπως καὶ νῦν οὕτω καὶ τότε ὑπῆρχον οἱ παραβαίνοντες τὰ προστάγματα τῆς θρησκείας καὶ μὴ δειλιῶντες πρὸ τῶν βασάνων τῆς μελλούσης κολάσεως· ἐδέησεν ἑπομένως νὰ ἐπέλθῃ ἀρωγὸς καὶ ἡ νομοθεσία.

Ἐκ τῶν περὶ δασῶν νομοθετημάτων τῶν ἀρχαίων, καθ' ὅσον ἡμεῖς γινώσκομεν, ὀλίγιστα λείψανα καὶ ταῦτα ἐλλιπέστατα περιεσώθησαν μέχρις ἡμῶν.

Ὁ Πολυδεύκης ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ αὐτοῦ περιέσωσε διάταξιν τοῦ ἀττικοῦ νόμου, καθ' ἣν ἐν Ἀττικῇ ἀπηγορεύετο ἡ ἀνθρακοποιΐα, ἡ ἐκκοπὴ ῥάβδων καὶ ἡ ἐκρίζωσις πρέμνων «μὴ ἀνθρακεύειν, μηδὲ μολεύειν, μηδὲ πρεμνίζειν». Εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἀθηναίους δὲν ἐπετρέπετο δηλονότι νὰ καίωσιν (ὅπως ἡμεῖς σήμερον) κουτσούρας οὐδὲ νὰ θερμαίνωσι τοὺς κλιβάνους διὰ θάμνων, ὧν τοσαύτη χρῆσις γίνεται σήμερον· ἐγίνωσκον, ὅτι ἐπιτρέποντες τοῦτο θὰ ἐγίνοντο παραίτιοι τῆς ἐδαφικῆς καταστροφῆς τῆς πατρίδος αὐτῶν. Ἐπίσης δὲν ἐπέτρεπον τὴν ὑλοτομίαν ξυλείας καίτοι ἡ Λαυρεωτικὴ καὶ ἡ Πάρνης εἶχον ἐκτεταμένα δάση, ἀλλ' εἰσῆγον ἅπασαν τὴν ναυπηγήσιμον καὶ οἰκοδομήσιμον ξυλείαν ἐκ Μακεδονίας ὡς ῥητῶς μνημονεύει ὁ Θεόφραστος· ἐθεώρουν τουτέστι τὰ δάση τοῦ τόπου ὡς προστατευτικά.

Ἑτέραν διάταξιν ποινικὴν ἀναφέρει ὁ Αἰλιανὸς ἐν τῇ Ποικίλῃ αὐτοῦ Ἱστορίᾳ, καθ' ἣν εἰς τοὺς κόπτοντας ἔστω καὶ μικροτάτην πρῖνον ἐκ δάσους ἀφιερωμένου εἰς ἥρωα ἐπεβάλλετο ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου, «εἴ τις πρινίδιον ἐξέκοψεν ἐξ ἡρῴου, ἀπέκτεινον αὐτόν». Ἡ αὐστηρότης τῆς νομοθεσίας μαρτυρεῖ βαθυτάτην γνῶσιν τῆς ἀξίας τῶν δασῶν, ὧν τὴν διάσωσιν διὰ τῆς ἀφιερώσεως ἐπεζήτησαν.

Ἀλλὰ πλὴν τῶν ἀνωτέρω ὑλωρικῶν μέτρων ἀπαντῶμεν καὶ πολλὰ ἄλλα μαρτυροῦντα, ὅτι ὑπῆρχεν ὑπηρεσία δασονομικὴ οὐχὶ ἀτελῶς ὠργανωμένη. Οἱ ἀρχαῖοι Ἀθηναῖοι εἶχον ἀλσοκόμους, ἀλσοποιούς, ὑλωροὺς καὶ

ἀγρονόμους· περὶ τῶν τελευταίων τούτων μάλιστα ὁ Πλάτων ἐν τοῖς Νόμοις αὐτοῦ ἀναφέρει καὶ σπουδαιοτάτην λεπτομέρειαν ἀναγομένην εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν. Οὗτοι δηλαδὴ ὤφειλον νὰ φροντίζωσι καὶ περὶ τῆς συγκρατήσεως τῶν ὀμβρίων ὑδάτων διὰ *ταφρευμάτων*. Ἦσαν δὲ τὰ ταφρεύματα ταῦτα λάκκοι ἐγκάρσιοι καὶ παράλληλοι τῷ ὁρίζοντι, εἰς οὓς περισυναγόμενον τὸ ὕδωρ ἀπερροφᾶτο κατ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἐδάφους. Διὰ τοῦ μέσου τούτου, ἐνῷ προελαμβάνοντο αἱ πλήμμυραι, ἐναπεταμιεύετο καὶ ὕδωρ τροφοδοτοῦν τὰς πηγάς. Τὰ ταφρεύματα δὲ ταῦτα, κατασκευαζόμενα ἐπὶ τοῦ κατωφεροῦς τῶν λόφων καὶ ὀρέων, εἶνε σήμερον ἐν μεγίστῃ χρήσει ἐν Γερμανίᾳ ἐπὶ ὁμοίας φύσεως ἐδαφῶν (ἐν Γερμανίᾳ καλοῦνται Sickergræben).

Καὶ ἡ χρῆσις δὲ τῶν δασικῶν προϊόντων (οἷον ξυλείας κτλ.) δὲν ἐγίνετο εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ κανόνας καὶ ὑπὸ ἐπίτηδες ὀργάνων· οὕτω λ. χ. ἐν Ὀλυμπίᾳ τὰ ξύλα τὰ πρὸς τὰς θυσίας ἐλάμβανον καὶ αἱ πόλεις καὶ οἱ ἰδιῶται παρὰ τοῦ *ξυλέως* ἐπὶ τῇ βάσει διατιμήσεως, ὡς ῥητῶς μνημονεύει ὁ Παυσανίας λέγων· «ἔστι δὲ ὁ ξυλεὺς ἐκ τῶν οἰκετῶν τοῦ Διός, ἔργον δ' αὐτῷ πρόκειται τὰ εἰς τὰς θυσίας ξύλα τεταγμένου λήμματος καὶ πόλεσι παρέχειν καὶ ἀνδρὶ ἰδιώτῃ».

Ἐν δὲ Κύπρῳ ἀπαντῶσι καὶ ἴχνη δασονομικῆς διαχειρίσεως μετὰ ταμιεύματος, καθὰ ὁ Θεόφραστος ἀναφέρει· «ἐν Κύπρῳ γοῦν οὐκ ἔτεμον οἱ βασιλεῖς *τηροῦντες καὶ ταμιευόμενοι*.

Διὰ τῶν συνετῶν τούτων μέτρων οἱ ἀρχαῖοι κατώρθωσαν νὰ διατηρήσωσι πανταχοῦ τῆς χώρας ἐξαίσια καὶ μεγαλοπρεπῆ δάση κοσμούμενα οὐ μόνον ὑπὸ ὑψικόμων δένδρων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης· οὕτω κατὰ τὸν Παυσανίαν ἐπὶ τοῦ Πεντελικοῦ ὑπῆρχεν ἄγαλμα τῆς Ἀθηνᾶς, ἐπὶ τοῦ Ὑμηττοῦ ἄγαλμα τοῦ Ὑμηττίου Διὸς καὶ ἐπὶ τῆς Πάρνηθος ἄγαλμα χαλκοῦν Διὸς Παρνηθίου καὶ Διὸς Σημαλέου βωμός, ἐφ' οὗ ἔθυον οἱ Ἀθηναῖοι καλοῦντες ὁτὲ μὲν *Ὄμβριον* ὁτὲ δὲ *Ἀπήμιον* Δία (τουτέστι τὸν προφυλάσσοντα ἀπὸ βλάβην Δία)· ὄντως δ' ἐκπλήσσεταί τις διὰ τὴν ἀνυπέρβλητον ὀξυδέρκειαν καὶ παρατηρητικότητα τῶν ἀρχαίων Ἀθηναίων, οἵτινες ἔστησαν ἀγάλματα θεῶν ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ὀρέων ἐκείνων, ἅτινα, δασοσκεπῆ διατηρούμενα, φέρουσι τὴν βροχὴν καὶ ἀπομακρύνουσι τὰς χαλάζας.

Ἅπασα ἡ ὀρεινὴ Ἑλλὰς ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου καὶ τῆς Πίνδου μέχρι τοῦ Ταινάρου ἀπετέλει ἓν συνεχόμενον δάσος, καλύπτον ἁπάσας ἐν γένει τὰς κορυφὰς καὶ τὰς κλιτύας τῶν ὀρέων.

Ἀλλ' ὅ,τι ἐδημιούργησαν καὶ ἐκαλλώπισαν οἱ ἀρχαῖοι, ἐσεβάσθησαν δὲ αἱ πρὸ ἡμῶν γενεαὶ ἀτυχῶς σήμερον καταστρέφεται ἀπηνῶς. Ὁ ἀτομικὸς ἐγωϊσμός, ἐκδηλούμενος πανταχόθεν, ἐπαπειλεῖ τὴν παντελῆ καταστροφὴν τῶν δασῶν τοῦ τόπου. Κατὰ τῆς φορᾶς ταύτης οὐδὲν οὔτε νό-

μοι, οὔτε κυβέρνησις, οὔτε ἄλλο τι ἰσχύει. Τὸ αἴτιον τοῦ κακοῦ κεῖται ἐν τῇ ἀνατροφῇ καὶ ἐν ταῖς πεποιθήσεσι τοῦ λαοῦ· πρέπει ἄρα νὰ ἀνατραφῇ καὶ νὰ διδαχθῇ ὁ λαός, ὅπως ἐκριζωθῇ τὸ ἐπικρατοῦν πνεῦμα τῆς ἐξοντώσεως. Εἰς τοῦτο ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ καὶ ἡ Κυβέρνησις, ἀλλὰ ταχύτερον καὶ συντομώτερον καὶ ἀποτελεσματικώτερον ἐνεργεῖ ἡ ἰδιωτικὴ δραστηριότης, καθὸ ἀπηλλαγμένη διατυπώσεων.

Ἐν Ἰταλίᾳ εὑρίσκοντο εἰς τὴν αὐτὴν καὶ ἡμεῖς κατάστασιν, καὶ ὅμως χάρις εἰς τὸν *φιλοδασικὸν σύλλογον*, οὗτινος συμμετέσχον πᾶσαι ἀνεξαιρέτως αἱ ἐπιστημονικαί, πολιτικαὶ καὶ στρατιωτικαὶ ἐξοχότητες τοῦ τόπου, ἡ θεραπεία ἐπῆλθεν ἐντὸς τετραετίας. Ὁ ἐπιβάλλων οὗτος σύλλογος, ἐργασθεὶς ἐπὶ μίαν μόνην τετραετίαν, τοσοῦτον ἐπέδρασεν, ὥστε ἡ ἰταλικὴ Κυβέρνησις, ὑπείκουσα εἰς τὴν γενικὴν ἀπαίτησιν τοῦ τόπου, οὐ μόνον τὴν ὑπηρεσίαν τῶν δασῶν ἀναδιωργάνωσεν, ἀλλὰ καὶ πίστωσιν εἴκοσιν ἑκατομμυρίων φράγκων χάριν ἀναδασώσεων ᾐτήσατο, ἣν πανηγυρικῶς αἱ βουλαὶ τῆς Ἰταλίας ἐψήφισαν· ἀνάλογον ὁδὸν ἀκολουθοῦντες καὶ ἡμεῖς εὐχερῶς ἠδυνάμεθα νὰ καταλήξωμεν καὶ εἰς σχετικῶς ἀνάλογα ἀποτελέσματα. Πέποιθα δ' ὅτι ἡ διδομένη νύξις δὲν θὰ μείνῃ ἄνευ ἀποτελέσματος.

Ν. Χλωρός.

ΤΟ ΕΓΚΛΗΜΑ ΚΑΙ Η ΠΟΙΝΗ

ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗΝ ΣΧΟΛΗΝ[1]

Κύριοι,

Τὸ μέγα κοινωνικὸν πρόβλημα τῆς ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος προασπίσεως τῶν τιμαλφεστέρων δικαιωμάτων τοῦ τε ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας μελετᾶται ἀπό τινος χρόνου πανταχοῦ τῆς πεπολιτισμένης Εὐρώπης μετὰ μείζονος ὑπέρ ποτε ἐπιμελείας καὶ μετὰ θερμοῦ ἐνδιαφέροντος. Ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη καταλιποῦσα τὰς παλαιὰς μεθόδους ἐτράπη ἐπὶ νέαν ὅλως ὁδόν. Ἀπὸ τῶν ὑψηλῶν σφαιρῶν τῆς μεταφυσικῆς, ἐν αἷς μέχρι τοῦδε μετεωρίζετο, κατελθοῦσα εἰς τὸ ταπεινόν, ἀλλ' ἀσφαλὲς ἔδαφος τῆς πραγματικότητος, ἐπ' αὐτῆς καὶ μόνης βασίζει πᾶν ἐπὶ τὰ πρόσω βῆμά της. Ὑπὸ τὸ ἄπλετον φῶς, ὅπερ ἡ θετικὴ φιλοσοφία ἐπέχυσεν, ἐγένετο κατάδηλον ὅτι τὰ κοινωνικὰ προβλήματα δὲν λύονται διὰ τῶν ἀφῃρημένων

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 22 Δεκεμβρίου 1889.

ὑποθέσεων, διὰ τῆς ἰδεολογίας καὶ τῆς ὀνειροπολήσεως, ἀλλὰ διὰ τῆς ἐπακριβοῦς ἐρεύνης καὶ γνώσεως αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ζῇ καὶ δρᾷ καὶ κινεῖται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἄμεσος παρατήρησις τῶν ποικίλων γεγονότων καὶ φαινομένων, ἅτινα ὁ κοινωνικὸς βίος παρουσιάζει, ἡ εὕρεσις τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν διὰ τῆς στατιστικῆς εἶνε ἡ μόνη μέθοδος ἡ δυναμένη νὰ ὁδηγήσῃ εἰς ἀσφαλῆ καὶ πρακτικῶς ὠφέλιμα πορίσματα. Ἡ δὲ ἐφαρμογὴ αὐτῆς ἐν τῇ μελέτῃ τοῦ ποινικοῦ δικαίου ἤρξατο ἤδη οὐκ ὀλίγους ἀποφέρουσα καρπούς.

Τῆς προοδευτικῆς ταύτης κινήσεως τὴν ἐναργεστέραν ἔκφρασιν ἀποτελεῖ ἡ ἐν Ἰταλίᾳ γεννηθεῖσα νέα ποινικὴ σχολὴ ἡ ἀποκληθεῖσα *θετική*, ἔτι δὲ *ἀνθρωπολογική*, διότι τὰς δοξασίας αὐτῆς θεμελιοῖ κυρίως ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν, ἃς ποιεῖται ἐπὶ τοῦ *ἐγκληματίου ἀνθρώπου* δημιουργήσασα ἴδιον κλάδον ἐπιστήμης, τὸν τῆς *ἐγκληματικῆς ἀνθρωπολογίας* (anthropologie criminelle). Αἱ μελέται αὐτῆς καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν ἐξαγόμενα πορίσματα προωρισμένα νὰ ἐπενέγκωσιν ἀληθῆ ἐπανάστασιν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ νὰ κλονίσωσιν ἐκ βάθρων τὰς μέχρι τοῦδε κρατούσας θεωρίας πανταχοῦ ζωηρὸν ἐξήγειραν τὸ ἐνδιαφέρον οὐ μόνον τῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς κοινῆς γνώμης. Πανταχοῦ συνεζητήθησαν καὶ ἀνελύθησαν, ἐγένοντο ἀποδεκτὰ ἢ κατεπολεμήθησαν, πρὸς μείζονα δ' αὐτῶν διαφώτισιν καὶ προαγωγήν, δύο μέχρι τοῦδε συνεκροτήθησαν διεθνῆ συνέδρια, τὸ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 1885, καὶ τὸ δεύτερον ἐσχάτως ἐν Παρισίοις διαρκούσης τῆς παγκοσμίου ἐκθέσεως· καὶ μόνον παρ' ἡμῖν, παρ' οἷς ἡ ἐπιστημονικὴ κίνησις βαδίζει ὡς ἡ χελώνη, καὶ ὧν τὴν μακαρίαν αὐτάρκειαν καὶ προσήλωσιν εἰς τὰ ἅπαξ διδαχθέντα οὐδὲν δύναται νὰ διαταράξῃ, ἐντελὴς σχεδὸν ἐπικρατεῖ ἄγνοια οὐ μόνον τῶν θεωριῶν, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως τῆς σχολῆς ταύτης. Γινόμενος σήμερον ὁ κῆρυξ τῶν νέων δογμάτων καὶ ἐπιχειρῶν διὰ γενικῶν γραμμῶν νὰ ἀναπαραστήσω τὰς ἐκ τῆς μελέτης αὐτῶν ἐντυπώσεις μου, ἐνθαρρύνομαι ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, ὅτι ἴσως δυνηθῶ νὰ ἐξεγείρω τὸ κοιμώμενον ἐνδιαφέρον τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιστημόνων καὶ δώσω ἀφορμὴν εἰς μελέτας πολλῷ εὐρυτέρας καὶ ἐμβριθεστέρας τῆς ἐμῆς.

I

Ἡ φιλοσοφικὴ ἔρευνα περὶ τῆς δικαιολογικῆς βάσεως τῆς ποινῆς, ὁ ὁρισμὸς τῆς ἀξιοποίνου πράξεως καὶ ἡ κατ' ἰδίαν μελέτη ἑκάστου τῶν ἀπαιτουμένων πρὸς ὕπαρξιν αὐτῆς ὅρων, ἡ μεθοδικὴ κατάταξις τῶν διαφόρων ἀξιοποίνων πράξεων καὶ ἡ ἀνάλογος ἐπὶ τούτων ἐφαρμογὴ τῶν διαφόρων ποινῶν: ἰδοὺ τὰ κεφαλαιώδη θέματα, περὶ ἃ μέχρι τοῦδε κυρίως περιεστρέφετο πᾶσα τῶν ποινικολόγων ἡ μέριμνα. Τοῦ κύκλου τού-

του ἐξερχομένη ἡ ἀνθρωπολογικὴ σχολὴ νέους ἀνοίγει ὁρίζοντας καὶ νέα πεδία ἐρευνῶν. Εὑρισκομένη πρὸ τοῦ ἀπαισίου θεάματος, ὅπερ καθ' ἑκάστην παριστᾷ ἡ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ διαφόρους μορφὰς ἐμφάνισις τοῦ ἐγκλήματος ὡς πρώτιστον αὐτῆς μέλημα θεωρεῖ τὴν ἐξέτασιν τῶν αἰτίων τοῦ κοινωνικοῦ τούτου φαινομένου. Διατί ἐν μέσαις πεπολιτισμέναις κοινωνίαις, ἐν αἷς ἡ ἡμερότης τῶν ἠθῶν ἔχει ἀνέλθει εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον, ὑπάρχουσιν ἄνθρωποι, οἵτινες, δίκην θηρίων, βάφουσι τὰς χεῖρας αὐτῶν εἰς τὸ αἷμα τοῦ ὁμοίου των, οἵτινες κλέπτουσι καὶ λῃστεύουσι καὶ μυρίας ἄλλας διαπράττουσι κακουργίας; Ποία ἡ δύναμις ἡ ὠθοῦσα τοὺς ἀνθρώπους τούτους πρὸς ἐκτέλεσιν πράξεων, αἵτινες ἐν πάσῃ ἄλλῃ ψυχῇ ἐξεγείρουσι φρίκην καὶ ἀποστροφήν, αἵτινες ἀνατρέπουσι πᾶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου θεμέλιον;

Πρὸς λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου, πρὸς εὕρεσιν τῶν παραγωγῶν αἰτίων τῆς ἐγκληματικότητος φυσικῶς ἐπιβάλλεται ἡ ἀνάγκη νὰ ἐρευνηθῇ κατὰ πρῶτον αὐτὸς ὁ ἐγκληματίας ἄνθρωπος, ἀφ' οὗ ἀπορρέει τὸ ἔγκλημα, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον πᾶσαι αἱ περιστοιχοῦσαι αὐτὸν φυσικαὶ καὶ κοινωνικαὶ περιστάσεις. Εἰς τοιαύτας δ' ἐρεύνας μετὰ θέρμης ἐπεδόθησαν οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας σχολῆς. Ἐξήτασαν τὸν ὅλον φυσικὸν καὶ ἠθικὸν ὀργανισμὸν τῶν ἐγκληματιῶν· ἐμέτρησαν τὸ ἀνάστημά των καὶ ἐζύγισαν αὐτούς, ἐσημείωσαν τοὺς χαρακτῆρας τοῦ προσώπου των, ἠρίθμησαν καὶ αὐτοὺς τοὺς παλμοὺς τῆς καρδίας των, ἐμελέτησαν τὰς ἰδέας των καὶ τὰ αἰσθήματά των, τὰ ἤθη των καὶ τὴν γλῶσσαν· μετὰ τῆς αὐτῆς δ' ἀφ' ἑτέρου ἐπιμελείας ἀνηρεύνησαν πάντα τὰ στοιχεῖα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐν ᾧ ζῇ καὶ κακουργεῖ ὁ ἐγκληματίας. Καὶ ἐκ τῶν ἐρευνῶν τούτων ἐπορίσθησαν τὸ συμπέρασμα, ὅτι διττοί εἰσιν οἱ παράγοντες τῆς ἐγκληματικότητος· παράγοντες *ἐσωτερικοὶ* ἢ *ἀνθρωπολογικοὶ* ἀναγόμενοι εἰς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἐγκληματίου, καὶ παράγοντες *ἐξωτερικοὶ* ἀναγόμενοι εἰς τὸ φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον.

Ὑπάρχουσι δηλονότι ἐγκληματίαι, οἵτινες ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτῶν κλείουσι τὸ ἐγκληματικὸν ἔνστικτον, οὓς αὐτὴ ἡ φύσις προώρισε διὰ τὸ ἔγκλημα. Οἱ ἄνθρωποι οὗτοι γεννῶνται κακοῦργοι, ὡς γεννᾶται ὁ ποιητής, ὡς γεννᾶται ὁ καλλιτέχνης· τὸ στοιχειῶδες ἠθικὸν αἴσθημα τὸ ἐν παντὶ ἀνθρώπῳ ἐξελθόντι τῆς ἀγρίας καταστάσεως ἐνυπάρχον, ἐλλείπει τέλεον ἀπὸ τῶν ψυχῶν αὐτῶν. Ἀποτελοῦσιν ἴδιον ἀνθρώπινον τύπον διακρινόμενον δι' ἰδίων ἀνατομικῶν καὶ ψυχολογικῶν χαρακτήρων. Ἀλλ' ὑπάρχει καὶ ἑτέρα τάξις ἐγκληματιῶν, οἵτινες μὴ ἔχοντες ἀρκοῦσαν ἠθικὴν δύναμιν ἀντιστάσεως, παρορμῶνται εἰς τὸ ἔγκλημα ὑπὸ διαφόρων ἐξωτερικῶν αἰτιῶν, οἷαί εἰσιν αἱ ἐπιδράσεις τοῦ κλίματος καὶ τῆς διαίτης, ἡ κακὴ ἀνατροφὴ ἢ ἡ ἔλλειψις πάσης τοιαύτης, τὰ ἐν τῇ οἰκογενείᾳ παραδείγματα, ἡ πενία καὶ ἡ ἐγκατάλειψις, αἱ ἐλλείψεις τῆς νομοθεσίας

καὶ τῆς διοικήσεως ἢ ἄλλαι ἰδιάζουσαι τῷ ἀτόμῳ περιστάσεις καὶ σχέσεις. Οὗτοί εἰσιν οἱ καλούμενοι *ἐκ περιστάσεως* ἐγκληματίαι, παρ' οἷς ἡ ἐμμονὴ καὶ ἡ ἐπανάληψις τῶν ἐξωτερικῶν παρορμητικῶν αἰτιῶν δύναται νὰ μορφώσῃ καὶ μονιμοποιήσῃ τὴν πρὸς τὸ ἐγκληματεῖν ἕξιν, μεταβάλλουσα αὐτοὺς εἰς ἐγκληματίας *ἐκ συνηθείας*. Αὗταί εἰσιν αἱ κυριώτεραι κατηγορίαι, εἰς ἃς διαιροῦνται οἱ ἐγκληματίαι κατὰ τὴν διαφορὰν τῶν παραγόντων, οἵτινες δημιουργοῦσιν αὐτούς.

Ἡ ἐπὶ τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ ἰδίᾳ τῶν ἐγκλημάτων ἐπίδρασις τοῦ περιβάλλοντος δὲν εἶνε νέα ἰδέα, οὐδ' ἀποκλειστικὸν ἀπόκτημα τῶν ἐρευνῶν τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς. Πρῶτος ἀνέπτυξε καὶ ὑπεστήριξε ταύτην ὁ Quetelet ἐν τῇ διασήμῳ αὐτοῦ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Κοινωνικὴ φυσική*. Δοξάζων οὗτος καὶ πειρώμενος διὰ τῆς στατιστικῆς νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι αἱ πράξεις καὶ τὰ φαινόμενα τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὑπείκουσιν εἰς νόμους σταθεροὺς καὶ ἀνωτέρους πάσης ἀνθρωπίνης βουλήσεως, ἐνεργοῦντας μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ κανονικότητος ὡς οἱ νόμοι οἱ διέποντες τὸν φυσικὸν κόσμον, τὰς παρατηρήσεις αὐτοῦ ταύτας ἐξέτεινε καὶ ἐπὶ τῆς ἐγκληματικότητος τὴν πηγὴν αὐτῆς ἀνευρίσκων οὐχὶ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ ἀνθρωπίνῃ θελήσει, ἀλλ' ἐν τῇ ὑπάρξει καὶ τῷ συνδυασμῷ διαφόρων κοινωνικῶν ὅρων, οἵτινες κανονικῶς καὶ ἀναποδράστως ἐπενεργοῦσιν εἰς τὴν διάφορον αὔξησιν καὶ τὸ εἶδος τῶν ἐγκλημάτων· κατέληγε δὲ συμπεραίνων, ὅτι *ἡ κοινωνία προπαρασκευάζει τὸ ἔγκλημα, καὶ ὁ ἐγκληματίας μόνον ἐκτελεῖ αὐτό*.

Τὴν οὕτω γενικῶς καὶ ἀπολύτως ἐκφερομένην ἰδέαν ταύτην ἀπεδέξατο ἐν μέρει ἡ νέα σχολή, μὴ ἀρνουμένη μὲν τὴν σχέσιν καὶ τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν αἰτιῶν ἐπὶ τῆς παραγωγῆς τῶν ἐγκλημάτων, περιορίζουσα ὅμως ταύτην εἰς ὡρισμένην τάξιν ἐγκληματιῶν καὶ διδάσκουσα ὅτι τὸ ἔγκλημα εἶνε τὸ *ἠθροισμένον ἀποτέλεσμα τῆς ἀτομικῆς ἰδιοσυγκρασίας (ὀργανικῆς καὶ ψυχικῆς) τοῦ ἐγκληματίου καὶ τοῦ φυσικοῦ καὶ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος*.

Ἀλλ' ἡ κεντρικὴ καὶ θεμελιώδης ἐργασία ἡ κυρίως χαρακτηρίζουσα τὴν σχολὴν ταύτην, ἡ ἀποτελοῦσα τὸν ἄξονα, περὶ ὃν πᾶσαι αἱ λοιπαὶ θεωρίαι τῶν ὀπαδῶν αὐτῆς περιστρέφονται, εἶνε αἱ φυσιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ ἐπὶ τῶν ἐγκληματιῶν παρατηρήσεις αἱ σκοποῦσαι τὴν ἀνεύρεσιν τῶν διακριτικῶν χαρακτήρων τοῦ *ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου*, τοῦ ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως καταδεδικασμένου νὰ φέρηται διαρκῶς πρὸς τὸ ἔγκλημα. Καὶ ἀνεφάνησαν μὲν ἐν τῷ παρελθόντι θεωρίαι τινὲς περὶ τοῦ ἐγκληματίου ὡς ὑπὸ τοῦ ἰδίου ὀργανισμοῦ ὠθουμένου πρὸς τὸ ἔγκλημα, ἀλλ' αὗται οὐδαμῶς ἐστηρίζοντο ἐπὶ τοιούτων εἰδικῶν ἐπὶ τοῦ ἐγκληματίου ἀνθρωπολογικῶν ἐρευνῶν, αἵτινες πρῶτον ἤδη ὑπὸ τῶν ἐγκληματολόγων τῆς νέας σχολῆς ἐπιχειροῦνται.

Ἰδιαζούσης μνείας ἀξία εἶνε ἡ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ αἰῶνος ἀκμάσασα θεωρία τοῦ ἰατροῦ Gall. Κατ' αὐτὴν πᾶσαι αἱ πνευματικαὶ ἰδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, πάντα τὰ αἰσθήματα, τὰ ἔνστικτα καὶ αἱ ῥοπαὶ ἑδράζουσιν ἑκάστη ἐν ἰδιαιτέρῳ τμήματι τοῦ ἐγκεφάλου, ἐν ἰδίῳ λοβῷ, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ ὄργανον τῆς ἐν αὐτῷ ἐνοικούσης δυνάμεως· πάντα δὲ τὰ ὄργανα ταῦτα ἐξωτερικεύονται ἐν τῷ κρανίῳ δι' ἰσαρίθμων ἐξοχῶν καθισταμένων αἰσθητῶν διὰ τεχνικῆς τινος ψηλαφήσεως τῆς κεφαλῆς. Οὕτω ἐν τῷ κρανιοσκοπικῷ χάρτῃ, ὅστις ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεωρίας ταύτης κατηρτίσθη, δυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν ἀκριβῶς ὡρισμένην τὴν θέσιν πάσης ἀγαθῆς ἢ πονηρᾶς ἡμῶν κλίσεως, πάσης ἀρετῆς καὶ κακίας· ἐκ δὲ τῆς μείζονος ἢ ἐλάσσονος ἐκτάσεως, ἣν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ καὶ συνεπῶς καὶ ἐν τῷ κρανίῳ κατέχει ἑκάστη ψυχικὴ ἰδιότης, ἐξαρτᾶται καὶ ἡ μείζων ἢ ἐλάσσων αὐτῆς δύναμις καὶ ἔντασις παρὰ τῷ ἀτόμῳ. Οἱ κακοῦργοι ἔχουσιν ὑπερμέτρως ἀνεπτυγμένα τὰ ὄργανα τῶν πονηρῶν διαθέσεων· ὁ φονεὺς φονεύει, διότι ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ αὐτοῦ ὑπερέχει κατὰ τὸν ὄγκον τὸ ὄργανον τοῦ φόνου καὶ τῆς καταστροφῆς· ὁ κλέπτης κλέπτει, διότι ἔχει ὑπερβολικῶς ἀνεπτυγμένον τὸ ὄργανον τῆς πρὸς τὴν κλοπὴν ῥοπῆς. Αἱ πράξεις αὗται δὲν ἀπορρέουσιν ἀπὸ τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς δυνάμεως τῶν ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ ὀργάνων, εἰς ἣν ἀναποδράστως ὑπείκει ὁ κακουργῶν.

Ἡ καινότροπος αὕτη θεωρία μεγάλην ἐμποιήσασα κατὰ τὴν ἐμφάνισίν της ἐντύπωσιν ἐγκατελείφθη τέλεον πρὸ πολλοῦ, οὐχὶ βεβαίως ἕνεκα τοῦ σφοδροῦ πολέμου, ὃν κατ' αὐτῆς ἤγειραν οἱ ποινικολόγοι, ὡς ἀποτρεπούσης πᾶσαν εὐθύνην καὶ ἑπομένως πᾶσαν ποινὴν ἀπὸ τοῦ ἐγκληματίου, ἀλλ' ἕνεκα τοῦ πειραματικοῦ ἐλέγχου, εἰς ὃν ὑπέβαλον αὐτὴν οἱ πλεῖστοι καὶ ἄριστοι τῶν φυσιολόγων.

Διαφέρει ὡσαύτως, καίτοι ἐν πολλοῖς προσεγγίζουσα ταῖς δοξασίαις τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς, ἡ περὶ τοῦ ἐγκληματίου γνώμη τῶν νεωτέρων φρενολόγων. Κατ' αὐτοὺς πάντες οἱ μεγάλοι κακοῦργοι οἱ ἐπίμονον δεικνύοντες πρὸς τὸ ἐγκληματεῖν τάσιν οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ παράφρονες, κατατασσόμενοι ἐν τῇ τάξει τῶν καλουμένων *ἠθικῶς φρενοπαθῶν,* οἵτινες πάλιν ὑπάγονται εἰς τὴν μεγάλην κλάσιν τῶν *κληρονομικῶν ἢ ἐκφύλων* φρενοπαθῶν. Ἡ πρὸς τὸ κακουργεῖν ῥοπὴ τῶν τοιούτων εἶνε ἀποτέλεσμα τῆς κληρονομικῶς κτηθείσης παθολογικῆς καταστάσεως τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτῶν. Αἱ φυλακαί, λέγει ὁ φρενολόγος Kraft-Ebbing, εἰσὶ πλήρεις ἠθικῶς φρενοπαθῶν.

Αἰσθητὴ ἤδη εἶνε ἡ ἀπὸ τῶν ἰδεῶν τούτων διαφορὰ τῆς νέας θεωρίας, ἣν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς θέτουσιν ὡς βάσιν τῶν δοξασιῶν αὐτῶν. Ὡς ἀποκλειστικὸν ἀντικείμενον τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν θεωροῦντες τὸν ἐγκληματίαν ἄνθρωπον καὶ δημιουργοῦντες οὕτω ἴδιον καὶ

ἄγνωστον μέχρι τοῦδε κλάδον ἐπιστήμης, τὸν *τῆς ἐγκληματικῆς ἀνθρωπολογίας*, ἐκ τῶν θετικῶν αὐτῆς πορισμάτων ἀντλοῦσι τὴν περὶ τοῦ ἐγκληματίου γνώμην των. Ἀληθεῖς ἐργάται τῆς ἐπιστήμης δὲν ἐκλείσθησαν ἐν τῷ σπουδαστηρίῳ αὐτῶν ἵνα διὰ τῶν πτερύγων τῆς σκέψεως ἀναζητήσωσι τὴν λύσιν τοῦ τιθεμένου προβλήματος, ἀλλ' εἰσελθόντες εἰς τὰ θλιβερὰ τῶν φυλακῶν ἐνδιαιτήματα, ἀνεμίχθησαν μετὰ τοῦ κόσμου τῶν κακούργων, συνανεστράφησαν αὐτοὺς καὶ εἰς ποικίλας καὶ λεπτομερεστάτας ὑπέβαλον παρατηρήσεις· ὡς προϊὸν δὲ τῆς ἐπιμόχθου ταύτης ἐργασίας ἀπεκόμισαν τὸ σύνολον τῶν φυσικῶν καὶ ψυχολογικῶν χαρακτήρων, δι' ὧν ἡ χεὶρ τῆς φύσεως ἐστιγμάτισεν ἀνθρώπους τινὰς προορίσασα αὐτοὺς διὰ τὸ ἔργον τοῦ ὀνείδους καὶ τῆς ἀτιμίας· ἀπετέλεσαν τὸν *τύπον* τοῦ *ἐκ γενετῆς* ἐγκληματίου, τοῦ ἔχοντος ἔμφυτον τὴν πρὸς τὸ κακουργεῖν τάσιν ἀπορρέουσαν οὐχὶ ἐξ αἰτίας *παθολογικῆς*, ἀλλ' ἐκ τῆς *ἀτομικῆς ἰδιοφυΐας*.

Δὲν εἰσέρχομαι εἰς τὴν ἀφήγησιν τῶν ἰδεῶν, δι' ὧν ἐξηγοῦσι τὴν ὕπαρξιν τοῦ ὄντος τούτου, διότι τοῦτο θεωρῶ κείμενον ἐκτὸς τῶν ὁρίων τῆς ἐμῆς μελέτης. Δὲν θὰ ἐξετάσω ὁποίας περιέχει πιθανότητας ἡ διδομένη λύσις εἰς τὸ ἀναγκαίως προβαλλόμενον ζήτημα διὰ τίνων νόμων τῆς φύσεως παρήχθη ἡ ἰδιάζουσα αὕτη ἀνθρωπίνη ὕπαρξις τοῦ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου, ἂν ἦνε τῳόντι προϊὸν τοῦ *αταβισμοῦ*, ὡς παραδέχονται, δυνάμει τοῦ ὁποίου ὁ ἄνθρωπος ὀπισθοδρομεῖ καὶ ἐπανέρχεται εἰς τὰς κατωτάτας τῆς ἀνελίξεως βαθμῖδας, ἀναλαμβάνων τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν μορφὴν τοῦ ἀγρίου ἀνθρώπου τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς. Ἡ ἔρευνα αὕτη οὐδεμίαν δύναται νὰ ἀσκήσῃ ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν θεμάτων τοῦ ποινικοῦ δικαίου. Ὅ,τι κυρίως ἐνδιαφέρει τὴν ποινικὴν ἐπιστήμην εἶνε τὸ ζήτημα ἂν πραγματικῶς ὑπάρχωσι τοιοῦτοι *ἐκ γενετῆς* ἐγκληματίαι, ἂν ὑπάρχῃ τοιοῦτος ἀπαίσιος τύπος ἀνθρωπίνου ὄντος φέροντος ἐν ἑαυτῷ τὸ *ἔνστικτον* τοῦ ἐγκλήματος, καθόσον ἡ παραδοχὴ αὐτοῦ διασείει τὰ θεμέλια τῆς μέχρι τοῦδε κρατούσης ἐν τῷ ποινικῷ δικαίῳ ἰδέας περὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, ἥτις διέπει πάσας αὐτοῦ τὰς πράξεις καὶ ἐφ' ἧς βασίζεται ἡ περὶ καταλογισμοῦ θεωρία. Περὶ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου δύναταί τις ἀσφαλῶς νὰ κρίνῃ ἐγκύπτων εἰς τὴν μελέτην τῶν γενομένων, ὡς εἴρηται, ἐρευνῶν καὶ παρατηρήσεων.

Καὶ πρὶν ἢ ἐπιχειρήσω βραχεῖαν αὐτῶν ἀνάλυσιν δὲν διστάζω νὰ ἀνομολογήσω ὅτι κατ' ἐμὴν γνώμην δὲν δύνανται βάσιμοι νὰ ἐγερθῶσιν ἀμφιβολίαι περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ *ἐκ γενετῆς* ἐγκληματίου. Ἡ πρώτη περὶ τούτου ἔνδειξις ἀπορρέει ἐξ αὐτοῦ τοῦ εἴδους τῶν πράξεων ἐγκληματιῶν τινων, ἐκ τῆς ὠμότητος, ἥτις χαρακτηρίζει αὐτάς, ἢ ἐκ τῆς ἀπὸ μικρᾶς ἔτι ἡλικίας καὶ συνεχοῦς κατόπιν ἐπαναλήψεως αὐτῶν οὐδαμῶς ἐπιδρώσης τῆς ἐπιβληθείσης τιμωρίας. Ὅταν βλέπωμεν ἄνθρωπόν τινα διαπράτ-

τοντα ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἀφορμῇ τὰ βδελυρώτερα τῶν κακουργημάτων, ὅταν βλέπωμεν ἄλλον ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἐπιδίδοντα καὶ προαγόμενον εἰς τὸ ἔργον τῆς κλοπῆς ἄνευ ἐξωτερικῆς τινος αἰτίας ὠθούσης αὐτὸν πρὸς τοῦτο, πάντες ἑνὶ στόματι τοὺς ἀνθρώπους τούτους ἀποκαλοῦμεν *τέρατα*, πάντες ἀνομολογοῦμεν ὅτι οἱ ἄνθρωποι οὗτοί εἰσι *φύσει κακοῦργοι*. Τοιούτου ἐγκληματίου πρόσφατον παράδειγμα ἔχομεν παρ' ἡμῖν. Ὅλοι βεβαίως ἐνθυμοῦνται τὸν ἥρωα τῆς κλοπῆς τοῦ Νομισματικοῦ Μουσείου. Τέκνον εὐπόρου καὶ ἐντίμου οἰκογενείας, γεννηθεὶς ἐν οἴκῳ ἀνεγνωρισμένης χρηστότητος καὶ ἠθικῆς, δὲν ἐβράδυνε νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ ἐν ἑαυτῷ ἐμφωλεῦον ἐγκληματικὸν ἔνστικτον. Οὐδ' ἡ ἀνατροφή, οὐδ' ἡ ἐκπαίδευσις, οὐδ' ἡ ἔκτακτος πνευματικὴ εὐφυΐα, δι' ἧς περιεκοσμεῖτο, ἠδυνήθησαν νὰ μεταβάλωσι τὴν πονηρὰν αὐτοῦ φύσιν. Παιδίον ἔτι κλέπτει τὰ πράγματα τῆς οἰκογενείας του· ἔφηβος γενόμενος κλέπτει τὰ βιβλία τῶν φίλων του, ἐνῷ δὲ συνθέτει στίχους ἐξυμνῶν τὰ θέλγητρα τῆς ἐρωμένης του, κλέπτει συγχρόνως τὰ εἰκοσόφραγκα αὐτῆς. Ἐφ' ὅσον ἡ ἡλικία αὐτοῦ προχωρεῖ ἐπὶ τοσοῦτον τελειοποιεῖται εἰς τὸ ἔγκλημα· ἐν ἐλαχίστῳ χρονικῷ διαστήματι ἀναβαίνει πάσας τὰς βαθμῖδας τοῦ ἀτίμου σταδίου του. Τελευταῖον, μόλις εἰκοσαετής, διὰ τρόπου μυστηριώδους τέχνης καὶ ἐπιτηδειότητος, προδίδοντος τὴν κλεπτικὴν αὐτοῦ μεγαλοφυΐαν, κλέπτει τὰ νομίσματα τοῦ Μουσείου καὶ μεταβαίνων εἰς Παρισίους πωλεῖ ταῦτα ἵνα καὶ πάλιν τὰ κλέψῃ ἀπὸ τῶν ἀγοραστῶν. Τίς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ ὅτι τὸ ἔνστικτον τῆς κλοπῆς ὑπῆρχεν ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτοῦ, ὅτι ἐγεννήθη κλέπτης;

Ταύτην τὴν ἐν τῇ κοινῇ συνειδήσει ἐνυπάρχουσαν, τὴν ἐκ τῆς κοινῆς πείρας ἀπορρέουσαν ἰδέαν περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου ἐπεβάλλετο τῇ ἐπιστήμῃ νὰ διαφωτίσῃ καὶ στηρίξῃ ἐπὶ τῶν θετικῶν διδομένων τῆς ἀμέσου παρατηρήσεως. Τὸν ἐγκληματίαν τοῦτον, οὗτινος τὴν πονηρὰν καὶ ἀνώμαλον φύσιν ἐν ταῖς ἰδίαις αὐτοῦ πράξεσι διαβλέπομεν, σκοποῦσι νὰ γνωρίσωσιν ἡμῖν αἱ πρό τινων μόλις ἐτῶν ἀρξάμεναι καὶ ὁσημέραι προαγόμεναι ἔρευναι.

II

Ὁ θεμελιωτὴς καὶ ἀρχηγὸς τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς Καῖσαρ Λομπρόζο παντὸς ἄλλου πληρέστερον ἐχάραξε τὴν εἰκόνα τοῦ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου ἐν τῷ ἐξόχῳ αὐτοῦ ἔργῳ τῷ φέροντι τίτλον «*Ὁ ἐγκληματίας ἄνθρωπος*» [1], ἐν ᾧ οὐ μόνον τὰς ἰδίας παρατηρήσεις ἐξέθηκεν, ἀλλὰ συνεκέντρωσε καὶ πάσας τὰς ὑπὸ τῶν λοιπῶν συνεργατῶν καὶ ὁμοφρόνων

1 L'homme criminel. Etude Anthropologique et medico-legale par César Lombroso.—Trad. sur la IVe edition italienne.

αὐτῷ γενομένας. Τῆς εἰκόνος ταύτης ἀτελῆ σκιαγραφίαν θέλω ἐκτυλίξει πρὸ ὑμῶν, σημειῶν τοὺς κυριωτέρους χαρακτῆρας καὶ παραλείπων τοὺς ἀναγομένους εἰς τὴν καθαρῶς ἰατρικὴν ἐξέτασιν τοῦ ἐγκληματίου, οἵτινες εἰδικὴν ἀπαιτοῦσι γνῶσιν τῶν ἐν τῇ ἀνατομίᾳ παραδεδεγμένων τεχνικῶν ὅρων καὶ τῶν δι' αὐτῶν ἐκφραζομένων ἐννοιῶν.

Ὁ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίας ἔχει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀνάστημα ὑψηλότερον τοῦ κανονικοῦ καὶ τὸ σῶμα βαρύτερον τοῦ τῶν συνήθων ἀνθρώπων, τοὺς βραχίονας μακροὺς καὶ εὐρὺν τὸν θώρακα. Ὁ καθ' ὅλου ὄγκος τοῦ κρανίου εἶνε μικρότερος παρὰ τοῖς ἐγκληματίαις, ἰδίως παρὰ τοῖς κλέπταις, ἀλλ' ἐνίοτε ἐξ ἐναντίας εἶνε ὑπερμεγέθης παρὰ τοῖς φονεῦσιν· ἡ δ' ἐπὶ πτωμάτων ἐγκληματιῶν ἀνατομικὴ ἔρευνα ἔφερεν εἰς φῶς διαφόρους ἀσυμμετρίας καὶ ἀνωμαλίας τοῦ κρανίου καὶ τοῦ ἐγκεφάλου.

Περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς φυσιογνωμίας τῶν κακούργων ἀπὸ τῆς τῶν τιμίων ἀνθρώπων ὑπῆρχον μέχρι τοῦδε ἀόριστοι καὶ συγκεχυμέναι τινὲς ἰδέαι· οἱ μυθιστοριογράφοι συνήθως ἀρέσκονται νὰ παριστῶσιν αὐτοὺς ὑπὸ φρικώδη μορφὴν μὲ πώγωνα ἀναβαίνοντα μέχρι τῶν ὀφθαλμῶν καὶ τὸ βλέμμα σπινθηροβολοῦν καὶ ἄγριον. Ἀλλ' ἐκ τῶν γενομένων παρατηρήσεων ἐξάγεται ὅτι οἱ φύσει ἐγκληματίαι, καίτοι μὴ παρουσιάζοντες πάντοτε τὴν φρικώδη ταύτην μορφήν, ἔχουσιν ὅλως ἰδιάζουσαν φυσιογνωμίαν. Οἱ μᾶλλον προέχοντες καὶ συνηθέστερον ἀπαντώμενοι χαρακτῆρές εἰσιν ἡ ὑπερμεγέθης ἀνάπτυξις τῆς σιαγόνος, ἡ ἀραιότης ἢ ἡ παντελὴς ἔλλειψις τοῦ πώγωνος, ἡ τραχύτης τοῦ βλέμματος, ἡ πυκνότης τῆς κόμης, καὶ κατὰ δεύτερον λόγον ὦτα εὐρέα καὶ ἀφεστῶτα τῆς κεφαλῆς, μέτωπον μικρὸν καὶ ὑπεκφεῦγον, στραβισμὸς καὶ δυσμορφία τῆς ῥινός· χαρακτῆρες ἀναπολοῦντες τὴν μορφὴν τῶν ἀγρίων φυλῶν, ἰδίως δὲ τὴν τῶν Μογγόλων. Παρετηρήθη προσέτι ὅτι συνήθης εἶνε παρὰ τοῖς ἐγκληματίαις ἡ ὠχρότης τοῦ προσώπου καὶ ὅτι ἔχουσι συχνότερον μελανὰς τὰς τρίχας. Τοῦ φονέως ἰδίως παρέχει ἡμῖν ὁ Lombroso πλήρη τὴν εἰκόνα· ὁ φονεὺς ἔχει τὸ βλέμμα ὑελῶδες, ψυχρὸν καὶ ἀκίνητον, ἐνίοτε τὸν ὀφθαλμὸν βεβαμμένον εἰς τὸ αἷμα· τὴν ῥῖνα συχνάκις γαμψὴν ὡς τῶν ἁρπακτικῶν ὀρνέων, πάντοτε ὀγκώδη· αἱ σιαγόνες αὐτοῦ εἰσὶ λίαν ἀνεπτυγμέναι, τὰ ὦτα μακρά, τὰ μῆλα τῶν παρειῶν εὐρέα, αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ἄφθονοι καὶ βαθέος χρώματος. Συχνάκις ὁ πώγων εἶνε ἀραιός, οἱ κυνόδοντες λίαν ἀνεπτυγμένοι, τὰ χείλη λεπτά. Πολλάκις παρουσιάζονται σπασμοὶ νευρικοὶ ἢ συστολαὶ πρὸς τὸ ἓν μέρος τοῦ προσώπου, αἵτινες ἀποκαλύπτουσι τὴν ἐξοχὴν τῶν κυνοδόντων καὶ δίδουσιν εἰς τὸ πρόσωπον ἔκφρασιν ἀπειλῆς.

Αἱ ἐπὶ τῶν κακούργων γυναικῶν ἔρευναί εἰσι λίαν περιωρισμέναι· οὐχ ἧττον ἐξ αὐτῶν ἐξάγεται ὅτι οἱ συχνότερον ἀπαντώμενοι χαρακτῆρες εἶνε τὸ ἀρρενωπὸν τῆς φυσιογνωμίας, ὁ ἀπαίσιος ὀφθαλμός, ἡ προεξοχὴ τῶν

μήλων τῶν παρειῶν, ἡ ὑπερβολικὴ ἀνάπτυξις τῆς σιαγόνος καὶ τὸ λεπτὸν χεῖλος.

Ἀλλ' αἱ παρατηρήσεις αὗται ἀρκοῦσιν ἵνα ἀποδείξωσι τὴν ὕπαρξιν ἰδιάζοντος ἀνθρωπίνου τύπου προδίδοντος ἀμέσως καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως τὸν ἐκ γενετῆς ἐγκληματίαν; Ὁ Lombroso καὶ οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ δὲν ἀρνοῦνται ὅτι οἱ ἀναγραφέντες χαρακτῆρες ἀπαντῶσιν εἴτε μεμονωμένοι εἴτε πλειότεροι ὁμοῦ κατ' ἀνώτατον ὅρον μόνον εἰς 40 μεταξὺ 100 ἐγκληματιῶν. Τοῦτο δὲ εἶνε καὶ τὸ ἰσχυρότερον ἐπιχείρημα τῶν πολεμούντων τὰς ἰδέας αὐτῶν. Πῶς δύνασθε, λέγουσι, νὰ ὁμιλῆτε περὶ τύπου τοῦ ἐγκληματίου ἀφοῦ ὁμολογεῖτε ὅτι μεταξὺ ἑκατὸν ἐγκληματιῶν οἱ ἑξήκοντα οὐδένα παρουσιάζουσι τῶν συστατικῶν αὐτοῦ χαρακτήρων; Ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἐξασθενεῖ ὅταν ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς ἐγκληματίας γενομένης ἐρεύνης ἐπὶ τῶν τιμίων ἀνθρώπων· ἐκ ταύτης δὲ θετικῶς ἀποδεικνύεται ὅτι οἱ ἐκτεθέντες χαρακτῆρες, οἱ ἀποκαλούμενοι *ἐκφυλιστικοί*, ἀπαντῶσι μὲν ἐνίοτε καὶ παρὰ τοῖς τιμίοις ἀνθρώποις, ἀλλὰ δεκαπεντάκις πλειότερον ἐπὶ τῶν ἐγκληματιῶν· ἐξάγεται δὲ προσέτι ὅτι τὸ σύνολον τῶν χαρακτήρων τούτων συνηνωμένων ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ σπανιώτατα παρουσιάζεται ἐν τοῖς τιμίοις ἀνθρώποις μόλις ἐπὶ δύο ἢ τριῶν ἐπὶ τοῖς ἑκατόν, ἐνῷ ἐν τοῖς ἐγκληματίαις παρατηρεῖται ἐπὶ 27 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Ἡ μεγάλη αὕτη διαφορὰ εἶνε ἀρκούντως ἐνδεικτική [1].

Θετικώτεραι καὶ πλουσιώτεραι εἰς ἐξαγόμενα εἶνε αἱ βιολογικαὶ καὶ ψυχολογικαὶ ἐπὶ τοῦ ἐγκληματίου παρατηρήσεις. Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν ἐγκληματολόγων γενομένας ἐρεύνας προστίθενται αἱ ἐκθέσεις καὶ αἱ περιγραφαὶ διαφόρων διευθυντῶν φυλακῶν ἢ συγγραφέων, λαβόντων ἀφορμὴν νὰ μελετήσωσιν ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὸν ἐν γένει βίον τῶν ἐγκληματιῶν.

Καὶ ἐν πρώτοις μεγάλη παρατηρεῖται παρ' αὐτοῖς φυσικὴ ἀναισθησία, ἤτοι ἀμβλύτης τῆς εἰς τὰς σωματικὰς ἀλγηδόνας αἰσθητικότητος, ἥτις ἐνίοτε φθάνει μέχρι ἐντελοῦς ἀναλγησίας. Ὡς ἐκ τούτου δύνανται νὰ ὑπο-

[1] Ἐν τῷ συνελθόντι ἐσχάτως ἐν Παρισίοις, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ γάλλου ὑπουργοῦ τῆς Δικαιοσύνης διεθνεῖ συνεδρίῳ τῆς ἐγκληματικῆς ἀνθρωπολογίας, τοῦτο ἐτέθη ὡς πρῶτον πρὸς μελέτην ἀντικείμενον, ἐφ' οὗ καὶ μακρὰ διεξήχθη συζήτησις: ἂν δηλ. ὑπάρχωσι χαρακτῆρες ἀνατομικοὶ διακρίνοντες τοὺς ἐγκληματίας. Ἡ καταφατικὴ δὲ τοῦ ζητήματος τούτου λύσις ζωηρῶς ἐπολεμήθη ἰδίως ὑπὸ τοῦ ὡς εἰσηγητοῦ ὁρισθέντος **L. Manouvrier**, καθηγητοῦ τῆς ἐν Παρισίοις σχολῆς τῆς ἀνθρωπολογίας, ὅστις δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποφανθῇ ὅτι ἡ ἀναζήτησις τῶν χαρακτήρων τούτων ὁμοιάζει ἐν μέρει πρὸς τὴν τῆς φιλοσοφικῆς λίθου. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ **Lombroso** τὸ συνέδριον παρεδέξατο διὰ ψηφοφορίας τὴν γνώμην αὐτοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἰταλῶν ἐγκληματολόγων· «ὅτι ὑπάρχουσι χαρακτῆρες ἀνθρωπολογικοί, οἵτινες στιγματίζουσι τοὺς ἐγκληματίας καὶ ὅτι αἱ συγκριτικαὶ ἔρευναι μεταξὺ τῶν τιμίων ἀνθρώπων καὶ τῶν ἐγκληματιῶν δέον νὰ ἐξακολουθήσωσιν».

μένωσι τὰς ἀλγεινοτέρας ἐγχειρήσεις ἄνευ γογγυσμοῦ τινος. Ἐκ τῆς ἰδιότητος δ' αὐτῶν ταύτης ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη παρ' αὐτοῖς διάδοσις τῆς συνηθείας τοῦ στίζειν διάφορα μέρη τοῦ σώματος διὰ ποικίλων εἰκόνων (tatouage), εἰς ἣν μεγάλην ἀποδίδει σημασίαν ὁ Lombroso. Ἡ ἐπώδυνος αὕτη ἐγχείρησις, εἰς ἣν εὐχαρίστως ὑποβάλλουσιν ἑαυτούς, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς δεικνύει τὴν φυσικὴν αὐτῶν ἀναισθησίαν, ἀφ' ἑτέρου ἀποτελεῖ, κατὰ τὸν συγγραφέα τοῦτον, μίαν ἔτι ἀπόδειξιν τῆς συγγενείας αὐτῶν πρὸς τοὺς ἀγρίους τῆς διὰ τοῦ *αταβισμοῦ* ἐξηγουμένης. Τῷόντι ἡ συνήθεια αὕτη εἶνε εἷς τῶν κυριωτέρων χαρακτήρων τῶν βαρβάρων τῆς ἀρχαιότητος λαῶν ὡς καὶ τῶν ζώντων εἰσέτι ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει· κατὰ τὰς διηγήσεις τῶν περιηγητῶν, πάντες οἱ σημερινοὶ ἄγριοι στίζουσι τὰ σώματα αὐτῶν μέχρι πολλάκις καὶ τοῦ προσώπου.

Ἀλλ' ὁ θεμελιώδης ψυχολογικὸς χαρακτήρ, ὁ κυρίως διακρίνων τὸν ἐκ γενετῆς ἐγκληματίαν, καὶ ἀφ' οὗ πάντες σχεδὸν οἱ λοιποὶ ἀπορρέουσιν, εἶνε ἡ ἔμφυτος ἠθικὴ αὐτοῦ ἀναισθησία, ἕνεκα τῆς ὁποίας οὐδεμίαν αἰσθάνεται ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἰδέαν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἐγκλήματός τινος. Ὁ κανονικὸς ἄνθρωπος δύναται ὡσαύτως νὰ διανοηθῇ ἐγκληματικήν τινα πρᾶξιν, ἀλλὰ μόλις τοιαύτη τις σκέψις, ὡς ἀστραπή, διέλθῃ διὰ τοῦ πνεύματός του, τὸ ἠθικὸν αὐτοῦ αἴσθημα ἐξεγείρεται καὶ καταπνίγει αὐτήν. Τοὐναντίον ὁ φύσει κακοῦργος, ἅμα ἐξωτερική τις περίστασις τῷ ἐμπνεύσῃ τὴν ἰδέαν τοῦ ἐγκλήματος, ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον σταθμίζει κατὰ νοῦν, εἶνε ἡ πιθανότης τῆς ἐπιτυχίας, οὐδεμίαν αἰσθανόμενος πρὸς τὸ ἔγκλημα ἀποστροφήν, ἱκανὴν ἵνα τὸν συγκρατήσῃ, διότι τὸ παράγον ταύτην *ἠθικὸν αἴσθημα* δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ ψυχικῷ αὐτοῦ ὀργανισμῷ.

Ἡ ἔλλειψις προπάντων τοῦ ἐλέου καὶ τῆς συμπαθείας ἐπὶ τοῖς παθήμασι τῶν ἄλλων, ἰδίως παρὰ τοῖς φονεῦσι, πολλάκις εἰς ἀπίστευτον ἀνέρχεται βαθμόν. Φρίκην ἐμποιοῦσι τὰ ὑπὸ τοῦ Lombroso παρατιθέμενα παραδείγματα τοῦ κυνισμοῦ καὶ τῆς ἀπαθείας, μεθ' ἧς οὗτοι πολλάκις διαπράττουσι τὰ βδελυρώτερα τῶν κακουργημάτων καὶ ἣν ἐξακολουθοῦσι δεικνύοντες καὶ μετὰ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν. Ὁ Boutellier, ἡλικίας μόλις εἴκοσι καὶ ἑνὸς ἐτῶν, ἀφοῦ ἐβύθισε πεντηκοντάκις τὴν μάχαιραν εἰς τὰ στήθη τῆς μητρός του, αἰσθανθεὶς κόπωσιν κατεκλίθη παρ' αὐτῇ καὶ ἐκοιμήθη ἡσύχως. Ὁ Corvoisier, ὅστις, φονεύσας τὸν ἀδελφόν του, διεμέλισε κατόπιν τὸ πτῶμά του, δὲν ἠθέλησε νὰ διακόψῃ τὸ γεῦμά του ὅτε τῷ ἐπαρουσίασαν τὰ μέλη τοῦ θύματός του· ἐπειδὴ δὲ ἠπείλουν αὐτὸν διὰ τῆς λαιμητόμου, «δύνανται, εἶπε, νὰ μὲ κόψωσι μόνον εἰς δύο μέρη, ἀλλ' οὐχὶ εἰς ἓξ ὡς ἐτεμάχισα ἐγὼ ἐκεῖνον. Ὁ ἐγκέφαλός του ἀνεπήδησεν εἰς ὕψος δέκα ποδῶν· διατί δὲν δύναμαι νὰ πράξω τὸ αὐτὸ καὶ διὰ σᾶς!» Ὁ φοβερὸς Troppmann, τοῦ ὁποίου ἡ φήμη πανταχοῦ διεδόθη, ἔσχε τὴν γενναιότητα νὰ ἐξεικονίσῃ ἔν τινι ῥωπογραφήματι τὴν ἀπαισίαν σκηνήν,

ῆς ἦτο ὁ μόνος ἐργάτης· δύο μικρὰ παιδία κεῖνται ἐκτάδην πρὸ τῶν ποδῶν τοῦ φονέως, τὰ ἄλλα τέσσαρα, πληγέντα ἤδη, ἐγείρουσι τὰς χεῖρας εἰς ἔνδειξιν ἀπελπισίας· εἰς ἐπίμετρον δὲ θέλων νὰ συκοφαντήσῃ τὸν πατέρα, ὃν ὁμοίως ἐφόνευσε, τὴν εἰκόνα ταύτην ἐπιγράφει· «Διὰ τοιούτου τρόπου ὁ ἄθλιος πατὴρ Κίγκ, ὅστις μὲ κατέστρεψεν, ἐφόνευσεν ὁλόκληρον τὴν οἰκογένειάν του».

Πρὸ τοιούτων παραδειγμάτων μένει ἔκπληκτος ἡ ἀνθρωπίνη συνείδησις καὶ πᾶσα ἐκλείπει ἀμφιβολία, ὅτι οἱ τοιούτων πράξεων αὐτουργοὶ ἀδύνατον νὰ ὦσιν ὁμοίως διαπεπλασμένοι ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ὅτι ἔχουσί τι ἔκτακτον καὶ ἀνώμαλον ἐν τῷ ὀργανισμῷ αὐτῶν, ὅπερ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἠδυνήθη εἰσέτι θετικῶς νὰ ἐξακριβώσῃ.

Τὴν ἔκτακτον δὲ ταύτην ἀναισθησίαν πρὸς τὰ παθήματα τῶν ἄλλων παρετηρήθη, ὅτι πολλάκις δεικνύουσιν οἱ κακοῦργοι καὶ ἐπὶ τοῖς ἰδίοις παθήμασιν οὕτως, ὥστε τὸ αἴσθημα τῆς αὐτοσυντηρήσεως, τὸ κοινότερον τοῦτο καὶ ἰσχυρότερον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔνστικτον, ἀποδεικνύεται ἐλλεῖπον ἀπὸ τῶν ψυχῶν αὐτῶν. Οἱ πλεῖστοι ἐξ αὐτῶν πρὸ τοῦ ἰκριώματος εὑρισκόμενοι καὶ μέχρι τῆς ἐσχάτης ὥρας ἐκδηλοῦσι τὴν μεγαλειτέραν ἀπάθειαν καὶ ἀδιαφορίαν. Εἰς τὸν ἱερέα, ὅστις κατήχει αὐτὸν πρὸς μετάνοιαν, ὁ Dumollard ὑπενθύμισε τὴν φιάλην τοῦ οἴνου, ἣν πρὸ δέκα πέντε ἡμερῶν τῷ εἶχεν ὑποσχεθῆ. Ὁ κακοῦργος Rosso, ὁδηγούμενος εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως, παρεπονεῖτο διὰ τὴν κακὴν κατάστασιν τῶν ὁδῶν, δι' ὧν διήρχετο. Ὁ Allard ἐκάπνιζεν ἀκούων ἀναγινωσκομένην πρὸ τῆς ἐκτελέσεως τὴν εἰς θάνατον καταδίκην του, παρῳδῶν δὲ τοὺς ἐν αὐτῇ νομικοὺς ὅρους, «καπνίζω, εἶπε, τὸ σιγάρον τοῦτο μετὰ προμελέτης καὶ ἐξ ἐνέδρας».

Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐντελοῦς ταύτης ἀναισθησίας διαλάμπουσιν ἐνίοτε παρὰ τοῖς κακούργοις καί τινα εὐγενῆ αἰσθήματα, παράδοξον ἀποτελοῦντα καὶ ἀπότομον ἀντίθεσιν πρὸς τὰς κακουργίας αὐτῶν. Οὕτω ὁ Troppmann ἐδάκρυεν ἀκούων προφερόμενον τὸ ὄνομα τῆς μητρός του· ὁ Lacenaire καθ' ἣν ἡμέραν διέπραξεν ἕνα ἐκ τῶν πολλῶν φόνων του ἐξέθηκεν εἰς κίνδυνον τὴν ζωήν του, ἵνα σώσῃ γαλῆν τινα, ἥτις ἐκινδύνευε νὰ κρημνισθῇ ἀπὸ τῆς στέγης. Τὰ αἰσθήματα ὅμως ταῦτά εἰσι πρόσκαιρα, ἀσταθῆ καὶ διαλείποντα, πάντοτε δὲ ὑποχείρια εἰς τὴν θεμελιώδη ἠθικὴν ἀναισθησίαν.

Παραλείπω τὴν ἀνάλυσιν ἄλλων τινῶν ψυχολογικῶν χαρακτήρων τοῦ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίου, οἷοί εἰσιν ἡ μεγίστη ἀπρονοησία, τὸ ἄκρως ματαιόδοξον καὶ φιλέκδικον, τὸ πάθος τῆς οἰνοποσίας καὶ τῆς χαρτοπαιξίας, ἵνα σταματήσω πρὸ ἑνός, τοῦ ὁποίου ἡ διάγνωσις καὶ ἐξακρίβωσις ἰδιάζουσαν ἔχει σημασίαν ὡς ἐκ τῆς μεταβολῆς, ἣν προώρισται νὰ ἐπιφέρῃ εἰς τὰς κρατούσας σήμερον περὶ ποινῆς ἰδέας. Ἡ κυριαρχοῦσα σήμερον ἔν τε

τῇ θεωρίᾳ τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτοῦ ἐφαρμογῇ ἰδέα εἶνε ἡ τῆς βελτιώσεως τοῦ ἐγκληματίου· ἐπὶ τῷ σκοπῷ δὲ τούτῳ μεγίστη πανταχοῦ καταβάλλεται ἐργασία πρὸς τελειοποίησιν τῶν σωφρονιστικῶν συστημάτων οὕτως, ὥστε αἱ φυλακαὶ νὰ καταστῶσι σχολεῖα ἠθικοποιήσεως καὶ ἀληθοῦς ἀναμορφώσεως. Ἀλλ' εἶνε ἄρά γε πᾶς ἐγκληματίας ἐπιδεκτικὸς βελτιώσεως, εἶνε ἱκανὸς νὰ αἰσθανθῇ ἀληθῆ ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ μεταμέλειαν καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰς νέαν ὁδόν; Δυστυχῶς τὰ ἐξαγόμενα τῶν γενομένων παρατηρήσεων εἰς ἀποφατικὴν ἄγουσιν ἀπάντησιν. Πάντες οἱ ἐκ γενετῆς καὶ ἐκ συνηθείας ἐγκληματίαι ὄχι μόνον οὐδεμίαν αἰσθάνονται τύψιν συνειδήσεως καὶ μεταμέλειαν, ἀλλὰ καὶ ὑπ' ἀληθοῦς κατέχονται πρὸς τὴν κακουργίαν στοργῆς, μὴ διστάζοντες πολλάκις νὰ ἐκδηλῶσιν αὐτήν. «Ὢ! Θεέ μου! τί ὡραῖον πρᾶγμα εἶνε τὸ κλέπτειν»· ἤκουσε λέγοντα κλέπτην τινὰ ὁ Ἄγγλος διευθυντὴς φυλακῶν Tsesterton· καὶ ἂν ἀκόμη εἶχον ἑκατομμύρια, θὰ ἐπεθύμουν νὰ ἦμαι κλέπτης».

Μεταξὺ 590 καταδίκων, οὓς ἐξήτασεν ὁ Lombroso, μόλις 17 ὡμολόγησαν τὸ ἔγκλημά των, δύο ἐκαυχῶντο ἐπὶ τούτῳ, οἱ δὲ λοιποὶ ὄχι μόνον δὲν ἐξέφραζον μεταμέλειάν τινα, ἀλλὰ καὶ παρεπονοῦντο κατὰ τῆς ἀδικίας, τῆς συκοφαντίας καὶ τοῦ φθόνου τῶν ἄλλων, οὗτινος, ὡς ἔλεγον, ἐγένοντο θύματα. Τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα ἔσχεν ἐκ τῶν ἐξετάσεων, ἃς ἐποιήσατο ὁ Ferri, βεβαιῶν ὅτι μεταξὺ τῶν καταδίκων οἱ πλειότεροι ἀποδεικνύουσιν ὅτι οὐδεμίαν αἰσθάνονται μεταμέλειαν, εἴτε διὰ τῆς ἀδιαφορίας καὶ ἀναιδείας, μεθ' ἧς διηγοῦνται τὰς πράξεις των, εἴτε διὰ τῆς ἐπιμόνου ἀρνήσεως αὐτῶν· ἐλάχιστοι δὲ εἶνε οἱ δεικνύοντες τύψιν τινὰ συνειδήσεως. Ὁ δὲ Thomson, ἰατρὸς τῆς ἐν Σκωτίᾳ κεντρικῆς φυλακῆς, μεταξὺ 500 φονέων, οὓς ἐγνώρισε, βεβαιοῖ ὅτι μόλις τρεῖς ᾐσθάνοντο μετάνοιάν τινα. «Ἡ θλιβερὰ πραγματικότης, ἣν ἐμελέτησα, λέγει προσέτι ὁ Tsesterton, μὲ ἀναγκάζει νὰ εἴπω ὅτι τὰ ἐννέα δέκατα τῶν ἐκ συνηθείας ἐγκληματιῶν δὲν ἔχουσιν οὔτε τὴν ἐπιθυμίαν οὔτε τὴν πρόθεσιν νὰ μεταβάλωσι τὸ εἶδος τοῦ βίου των». Τέλος ὁ διάσημος Ῥῶσος συγγραφεὺς Dostojevsky, ὅστις μακρὰ διήνυσεν ἔτη ἐν ταῖς φυλακαῖς τῆς Σιβηρίας, ἐν τῷ «οἴκῳ τῶν νεκρῶν», ὡς ἀποκαλεῖ αὐτάς, περιγράφων ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰ τοῦ βίου καὶ τὴν ψυχολογικὴν κατάστασιν τῶν κακούργων, βεβαιοῖ ὅτι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς καθείρξεώς του οὐδὲν παρετήρησε παρ' αὐτοῖς σημεῖον μεταμελείας, οὐδ' ἐλαχίστην τινὰ ἠθικὴν στενοχωρίαν ἐπὶ ταῖς τελεσθείσαις πράξεσι· τοὐναντίον ἤκουεν αὐτῶν ἀφηγουμένων μετὰ παιδικοῦ γέλωτος μόλις συγκρατουμένου τὰ φρικωδέστερα τῶν κακουργημάτων.

Ἰδίως δὲ παρὰ τοῖς ἐκ γενετῆς ἐγκληματίαις ἡ ἔλλειψις αὕτη παντὸς ἐλέγχου τῆς συνειδήσεως εἶνε ἀποτέλεσμα καὶ ἀπόδειξις ἐν ταὐτῷ

τῆς ἐμφύτου ἐλλείψεως τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος, ἕνεκα τῆς ὁποίας εἰσὶν ἀνίκανοι νὰ συνχισθανθῶσι τὸ ἀνήθικον καὶ μυσαρὸν τῶν πράξεών των. Ἀλλ' ἡ ἔμφυτος αὕτη ἀνικανότης ἀδύνατον εἶνε διὰ μέσων τεχνητῶν καὶ ἀνθρωπίνων νὰ ἐπανορθωθῇ καὶ ἡ ἐλπὶς ἐπομένως τῆς ἠθικῆς ἀναμορφώσεως διὰ μέγα μέρος ἐγκληματιῶν ἀποδεικνύεται οὐτοπία ἀνεπίδεκτος πραγματοποιήσεως. Βεβαίως ἡ ποινὴ δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπ'ἐκείνων, οἵτινες φέρονται πρὸς τὸ ἔγκλημα ὠθούμενοι ἐκ διαφόρων ἐξωτερικῶν αἰτιῶν, ἀλλ' οὐδεμίαν δύναται νὰ ἐπιφέρῃ μεταβολὴν ἐπὶ τῶν ἄλλων, ἐν τῷ ὀργανισμῷ τῶν ὁποίων ἐνεφυτεύθη ἐκ γενετῆς τὸ ἐγκληματικὸν ἔνστικτον ἢ ἐρριζοβόλησε κατόπιν διὰ τῆς συνηθείας. Οὐδ' ἡ εἰσαχθεῖσα ἐν ταῖς φυλακαῖς ἐκπαίδευσις καὶ ἠθικὴ διδασκαλία, οὐδ'ἡ ἐργασία, οὐδ' ἡ θρησκεία, οὐδ' ἄλλη τις δύναμις δύναται νὰ δημιουργήσῃ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος καὶ ἐμπνεύσῃ ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κακούργων τούτων τὸ ἐντελῶς ἀπ' αὐτῶν ἐλλεῖπον *ἠθικὸν αἴσθημα.*

Περὶ τούτου δύναται πᾶς τις ἀσφαλεστέραν νὰ μορφώσῃ ἰδέαν, μελετῶν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπελθούσης ῥιζικῆς μεταρρυθμίσεως τῶν φυλακῶν καὶ τῆς καταβαλλομένης ἐν αὐταῖς μερίμνης πρὸς ἠθικήν, οὕτως εἰπεῖν, ἀναγέννησιν τῶν καταδίκων. Διὰ ταύτης βεβαίως προσεδοκᾶτο, ὅτι αἱ ὑποτροπαὶ ἤθελον σπουδαίως ἐλαττωθῇ ἂν μὴ ἐξέλειπον ἐντελῶς. Τοὐναντίον ὅμως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν στατιστικῶν πάντων σχεδὸν τῶν εὐρωπαϊκῶν κρατῶν, ἐξ ὧν προκύπτει, ὅτι ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτροπῶν οὐ μόνον δὲν ἠλαττώθη, ἀλλὰ τοὐναντίον, ἕνεκα κυρίως τοῦ ἐπικρατήσαντος φιλανθρώπου πνεύματος ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τῶν ποινῶν, τῶν ὁποίων ὡς μόνος σκοπὸς ἀναγράφεται ἡ βελτίωσις τοῦ καταδίκου, ηὔξησεν ἔκτοτε ἐπαισθητῶς καὶ βαίνει πάντοτε ἐξογκούμενος.

Οὕτω ἐν Γαλλίᾳ ἐνῷ ἐν ἔτει 1850 ὁ ἀριθμὸς τῶν καθ' ὑποτροπὴν ἐπὶ κακουργήμασι κατηγορουμένων ἦτο 28 %. τῷ 1867 ἀνῆλθεν εἰς 42 %, τῷ 1882 εἰς 52 % καὶ τῷ 1886 εἰς 56 %. Τὸ θλιβερὸν τοῦτο γεγονὸς πιστοποιῶν ὁ ὑπουργὸς τῆς Δικαιοσύνης ἐν ἔτει 1885 συνεπέραινεν ὅτι «τὸ ἀλυσιτελὲς τῆς ποινῆς ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἠθικοποιήσεως καὶ τῆς ἐκφοβήσεως προκύπτει καθ' ἑκάστην ἐναργέστερον ἐκ τῶν ἐνδείξεων τῆς στατιστικῆς».

Ἐν Ἰταλίᾳ ἀπὸ τοῦ 1876 μέχρι τοῦ 1885 οἱ καταδικαζόμενοι ἐπὶ κακουργήμασι καθ' ὑποτροπὴν ἀπὸ 12 ½ % ἀνῆλθον εἰς 34 %.

Ἐν Βελγίῳ δέ, τῇ κατ' ἐξοχὴν χώρᾳ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς προοδευτικῶν μεταρρυθμίσεων, ὁ ἀριθμὸς τῶν ὑποτροπιαζόντων ἀνέρχεται εἰς 56 %.

Ἡ αὐτὴ δὲ παρατηρεῖται ὁσημέραι προϊοῦσα αὔξησις τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ὑποτροπῶν καὶ ἐν Αὐστρίᾳ, Δανίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς κράτεσιν, ἐν οἷς ὑπάρχουσι ποινικαὶ στατιστικαί,

III

Ἐπεχείρησα μέχρι τοῦδε νὰ ἀνακοινώσω ὑμῖν τὴν περὶ τοῦ ἐγκληματίου θεωρίαν τῆς ἀνθρωπολογικῆς σχολῆς, ἀναπτύξας τὰ κυριώτερα πορίσματα τῶν ἐρευνῶν, ἐφ' ὧν αὕτη βασίζεται. Θέλω ἤδη ἐξετάσει ἐν πάσῃ τῇ ἐφικτῇ βραχυλογίᾳ τίνα τὰ πορίσματα ταῦτα ἀσκοῦσιν ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ποινικοῦ δικαίου, ὁποίαν ἐπιφέρουσι μεταβολὴν ἐν ταῖς κοινῶς παραδεδεγμέναις σήμερον περὶ ποινῆς καὶ τῶν σπουδαιοτέρων ποινικῶν ζητημάτων ἰδέαις.

Ἡ βάσις, ἐφ' ἧς σήμερον τὸ ὅλον ποινικὸν σύστημα θεμελιοῦται, εἶνε ἡ προϋπόθεσις τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐνοικούσης ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως, δυνάμει τῆς ὁποίας δύναται νὰ ἐκλέγῃ μεταξὺ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, δύναται νὰ διευθύνῃ καὶ καθορίζῃ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἐνέργειαν. Ἐκ τῆς ἠθικῆς ταύτης τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας ἀπορρέει ἡ εὐθύνη αὐτοῦ ἐπὶ ταῖς πράξεσιν, ἃς ἐνεργεῖ, ὡς ἄμεσος δὲ συνέπεια τῆς εὐθύνης ταύτης ἐπέρχεται ἡ ποινή. Ἄνευ ἠθικῆς ἐλευθερίας δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ εὐθύνη, δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ποινή. Ἀλλ' εἰς τὴν προϋπόθεσιν ταύτην περὶ τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῆς τοῦ ἀνθρώπου βουλήσεως, ἣν ἡ μεταφυσικὴ φιλοσοφία τοῦ παρελθόντος μετέδωκε τῇ ποινικῇ ἐπιστήμῃ, προφανῶς καὶ ἀποτόμως προσκρούουσιν αἱ περὶ τοῦ ἐγκληματίου γνῶμαι τῆς νέας σχολῆς. Κατ' αὐτὰς ὁ ἐγκληματίας εἶνε τοιοῦτος οὐχὶ ἐξ ἐλευθέρας βουλήσεως, ἀλλ'ὑπείκων εἰς τὸ ἔνστικτον τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ ἢ εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ περιβάλλοντος· δὲν εἶνε κύριος νὰ διαπράξῃ τὸ ἔγκλημα ἢ νὰ ἀποστῇ αὐτοῦ, ὑποκύπτει εἰς δύναμιν ἀνωτέραν, τυραννικὴν καὶ ἀναπόδραστον. Συνεπῶς, ἠδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ, οὐδεμίαν δύναται νὰ ὑπέχῃ ἐπὶ ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ εὐθύνην καὶ εἰς οὐδεμίαν δέον νὰ ὑποβάλληται ποινήν.

Ἀλλὰ τὸ ἐπικίνδυνον τοῦτο καὶ ὀλέθριον τῇ κοινωνικῇ τάξει συμπέρασμα, εἰς ὃ φθάνει ἀναγκαίως ὁ συνδυάζων τὰς περὶ τῆς παραγωγῆς τοῦ ἐγκλήματος νέας ἰδέας πρὸς τὰς κρατούσας περὶ ποινικῆς εὐθύνης καὶ καταλογισμοῦ θεωρίας, δὲν εἶνε βεβαίως καὶ ἐκεῖνο, εἰς ὃ καταλήγουσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τὰ δόγματα τῆς νέας σχολῆς. Διότι πρωτίστη αὐτῶν μέριμνα εἶνε νὰ καταδείξωσιν ὅτι ἐσφαλμένως καὶ ἄνευ τινὸς ἀνάγκης ἐτέθη ὡς ἀπαραίτητος ὅρος πρὸς ὕπαρξιν ποινῆς ἡ παρὰ τῷ ἐγκληματοῦντι ὕπαρξις ἐλευθέρας βουλήσεως.

Ὁ ἀγὼν κατὰ τοῦ ἐγκλήματος ἐπιβάλλεται τῇ κοινωνίᾳ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης τῆς αὐτοσυντηρήσεως, εἰς ἣν ὑπείκει ὁ κοινωνικὸς ὀργανισμὸς ὡς πᾶς ζῶν ὀργανισμός. Ἡ κοινωνία ἵνα ὑπάρξῃ καὶ ζήσῃ ἔχει ἀνάγκην νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀμυνθῇ κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἀπειλοῦσι νὰ ἀνα-

τρέψωσι πάντα τῆς ὑπάρξεώς της θεμελιώδη ὅρον. Ἐκ τῆς ἀνάγκης δὲ ταύτης ἀντλεῖ τὸ δικαίωμα τοῦ ἐπιβάλλειν ποινάς. Ἀλλὰ τοῦ δικαιώματος τούτου στερεῖται ἄρά γε ἡ κοινωνία προκειμένου νὰ ἐξασφαλίσῃ ἑαυτὴν καὶ νὰ ἀμυνθῇ κατ' ἐκείνων, οἵτινες κηρύσσονται πολέμιοι αὐτῆς οὐχὶ ἐξ ἐλευθέρας θελήσεως, ἀλλ' εἰς ἐλλιπῆ ὑπείκοντες ὀργανισμόν; Οὐδεὶς βεβαίως δύναται τοιαύτην νὰ ὑποστηρίξῃ ἀρχήν, ὡς οὐδείς ποτε ἤθελε συμβουλεύσει τινὰ νὰ ἐγκαταλίπῃ ἑαυτὸν ἐκτεθειμένον καὶ ἀνυπεράσπιστον κατὰ τὴν ἐπίθεσιν ἀγρίου τινὸς θηρίου ἐπὶ μόνῳ τῷ λόγῳ ὅτι αὕτη πηγάζει ἐξ ἐνστίκτου ὀργανικοῦ. Εἴτε ὑπάρχει εἴτε μὴ ἐν τῇ τελέσει τοῦ ἐγκλήματος ἐλευθερία βουλήσεως, ὁ διαπράξας αὐτὸ ἄνθρωπος ἀποδεικνύεται ἐπικίνδυνος, ἀντικοινωνικός, καὶ ἡ κοινωνία ἀντιδρᾷ κατ' αὐτοῦ κινουμένη ὑπὸ τῆς ἀναμφισβητήτου ἀνάγκης τῆς ἰδίας ἀμύνης καὶ αὐτοσυντηρήσεως. Ὅσον δὲ μείζων εἶνε ὁ κίνδυνος, ἐπὶ τοσοῦτον ἰσχυροτέρα δέον νὰ ᾖ καὶ ἡ κατ' αὐτοῦ ἀντίδρασις. Εἰς τὸ κριτήριον ὅθεν τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ὅπερ ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκὲς ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς βάσις τῆς ποινῆς, δέον νὰ ὑποκατασταθῇ τὸ θετικὸν καὶ ἀσφαλὲς κριτήριον τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐγκληματίου ἐκπηγάζοντος κινδύνου. Ἡ διάγνωσις δὲ τοῦ κινδύνου τούτου ἔσται ἀδύνατος, ἂν μὴ γνωσθῇ ὁ βαθμὸς τῆς παρὰ τῷ ἐγκληματίᾳ ἠθικῆς διαστροφῆς καὶ καταπτώσεως. Τὸ εἶδος ἑπομένως καὶ τὸ μέτρον τῆς ποινῆς δέον νὰ ὁρίζηται οὐχὶ ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἐγκληματίου ἐλευθερίας, ἀλλ' ἀναλόγως τοῦ μεγέθους καὶ τῆς ἐντάσεως τῆς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσης κακοποιοῦ δυνάμεως.

Ἀλλ' ἂν τοιαύτην θέσητε ἀρχήν, ἂν μὴ ἐξαρτήσητε τὸν καταλογισμὸν καὶ τὴν ποινὴν ἀπὸ τῆς ὑπάρξεως ἐλευθέρας βουλήσεως—ἀντιτάττουσιν οἱ πολέμιοι τῶν ἰδεῶν τούτων—θέλετε τιμωρήσει καὶ τὸν ἀποδεδειγμένον παράφρονα καὶ θὰ ἀναβιβάσητε ἐπὶ τῆς λαιμητόμου τὸν δυστυχῆ ἐκεῖνος, ὅστις ἐν ἐκστάσει φρενῶν εὑρισκόμενος διαπράττει τὸ ἔγκλημα. Εἰς τὸ ἐπιχείρημα τοῦτο ἀπαντῶν ὁ Garoffalo[1], εἷς τῶν κυριωτέρων ἀντιπροσώπων τῆς νέας σχολῆς, καθιστᾷ ἐναργῆ τὴν μεταξὺ τῆς πράξεως τοῦ παράφρονος καὶ τοῦ ἐγκλήματος διαφοράν. Ἡ ὑπὸ τοῦ παράφρονος τελουμένη πρᾶξις δύναται νὰ φέρῃ πάντα τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ ἐγκλήματος χωρὶς νὰ ᾖ πράγματι τοιοῦτον. Οὐδεὶς λ. χ. δύναται νὰ θεωρήσῃ ἔγκλημα τὸ ὑπὸ τοῦ Modsley ἀναφερόμενον παράδειγμα τῆς γυναικὸς ἐκείνης, ἥτις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς παρακρούσεως διατελοῦσα, βλέπει τὸν θάλαμον, ἐν ᾧ ἐκοιμᾶτο, περιβαλλόμενον ἀπὸ φλόγας καὶ ἵνα σώσῃ τὰ τέκνα αὐτῆς τὰ ῥίπτει ἀπὸ τοῦ παραθύρου. Ἡ πρᾶξις αὕτη δὲν εἶνε ἔγκλημα, διότι ἡ αὐτουργὸς αὐτῆς δὲν εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ φονεύσῃ τὰ τέκνα της, δὲν εἶχε συνείδησιν τοῦ τελουμένου κακοῦ. Ἡ τοιαύτη δ' ἔλλειψις συνειδήσεως ἐν τῇ ἐνεργείᾳ, προερχομένη ἐκ τῆς διαταράξεως τῶν

1 La criminologie. Etude sur la nature du crime et la theorie de la penalité.

πνευματικῶν δυνάμεων, χαρακτηρίζει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὸν παράφρονα, διαφέρουσα μόνον ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ καὶ τοῦ εἴδους τῆς παθήσεως. Ἄλλως τε ἡ πρᾶξις τοῦ παράφρονος δὲν ἀποκαλύπτει τὸν ἀληθῆ αὐτοῦ χαρακτῆρα, δὲν ἀπορρέει ἀπὸ τῆς φυσικῆς τοῦ χαρακτῆρος τούτου κακότητος καὶ διαφθορᾶς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς παθολογικῆς καταστάσεως, ἥτις διαστρέφει καὶ ἀλλοῖον παριστᾷ αὐτὸν κατατήκουσα καὶ τείνουσα νὰ καταστρέψῃ τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἐκ τοιαύτης παθήσεως νοσοῦντος. Καὶ ἕνεκα τούτου ὁ παράφρων ἐγκληματίας εἶνε ἄξιος τοῦ οἴκτου καὶ τῆς συμπαθείας, μεθ' ἧς ὀφείλει νὰ περιθάλπῃ αὐτὸν ἡ κοινωνία, ὅσον δὲ καὶ ἂν ἀποδειχθῇ ἐπικίνδυνος ἡ κατ' αὐτοῦ κοινωνικὴ ἄμυνα, δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ τὰ ὅρια τοῦ ἐν θεραπευτικῷ ἀσύλῳ περιορισμοῦ προσκαίρου ἢ διαρκοῦς ἀναλόγως τῆς διαρκείας τῆς νόσου του. Τὸ τοιοῦτον μέτρον ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ ἡ κοινωνία, προνοοῦσα περὶ τῆς ἰδίας ἐξασφαλίσεως. Ἡ βεβαίωσις τῆς παραφροσύνης, ἀντὶ ὡς μέχρι τοῦδε νὰ συνεφέλκηται τὴν ἀπόλυσιν τοῦ ἐγκληματίου, δέον τοὐναντίον νὰ ἐπιφέρῃ τὸν ἐπ' ἀορίστῳ χρόνῳ περιορισμὸν ἐν ἀσύλῳ ἱδρυμένῳ ἐπὶ τούτῳ διὰ τοὺς παράφρονας ἐγκληματίας.

Ἡ νέα αὕτη βάσις τοῦ καταλογισμοῦ οὐσιωδῶς ἐν τούτοις μεταβάλλει τὴν περὶ τοῦ ἀκαταλογίστου ἕνεκεν μέθης ἰσχύουσαν θεωρίαν. Κατ' αὐτήν, ἡ μέθη ἐν ἴσῃ τιθεμένη μοίρᾳ πρὸς τὴν παραφροσύνην, ἀποκλείει ἢ ἐλαττοῖ τὸ καταλογιστὸν τῶν πράξεων ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ αὐτῆς. Ἀλλὰ κατὰ τὴν τιθεμένην ὑπὸ τῆς νέας σχολῆς ἀρχὴν ἐν πάσῃ εἰδικῇ περιπτώσει ἐξεταστέον ἐστίν, ἂν τὸ ἐν καταστάσει μέθης τελεσθὲν ἔγκλημα ἀνταποκρίνηται εἰς τὸν πραγματικὸν τοῦ αὐτουργοῦ χαρακτῆρα, ἂν ἀπορρέῃ ἀπὸ τῶν ἐμφύτων αὐτῷ κακοποιῶν τάσεων, τὰς ὁποίας ἡ μέθη συνετέλεσε μόνον νὰ ἐξερεθίσῃ καὶ ἐκδηλώσῃ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ διαπράξας τὸ ἔγκλημα δέον νὰ καταδικασθῇ ὡσεὶ ἐν νηφαλιότητι διέπραττεν αὐτό, ὁσοσδήποτε καὶ ἂν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν φιαλῶν, ἃς ἐκένωσεν· ἐξ ἐναντίας δὲ τὸ ἔγκλημα δὲν πρέπει νὰ τιμωρῆται, ὅταν ἡ μόνη αὐτοῦ ἀφορμὴ ὑπῆρξεν ἡ μέθη, ὅταν προφανῶς ἀπᾴδῃ πρὸς τὸν ἀποδεδειγμένως ἀγαθὸν τοῦ διαπράξαντος χαρακτῆρα.

Ἀπὸ τῆς αὐτῆς δ' ἐπόψεως ἐκτιμᾶται κατὰ τὴν ἀναπτυσσομένην θεωρίαν καὶ ἡ νεαρὰ τοῦ ἐγκληματίου ἡλικία. Αἱ κατὰ τῶν ἀνηλίκων ἐπιβαλλόμεναι ποιναὶ δέον νὰ ἔχωσιν ὡς μέτρον οὐχὶ τὸν βαθμὸν τῆς παρ' αὐτοῖς ἀναπτύξεως τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, ἀλλὰ τὴν ἐν τῷ χαρακτῆρι αὐτῶν ἐνυπάρχουσαν μείζονα ἢ ἥττονα πρὸς τὸ ἔγκλημα τάσιν. Διὰ τῆς ἐφαρμογῆς καταλλήλου συστήματος ἀνατροφῆς ἐν εἰδικοῖς ἱδρύμασιν ἔσται δυνατὴ ἡ βελτίωσις τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων φύσεων, αἵτινες ἐκ τῆς παρομαρτούσης τῇ ἡλικίᾳ αὐτῶν ἀπερισκεψίας περιέπεσαν εἰς τὸ ἔγκλημα. Ἐνῷ τοὐναντίον ἡ διαρκὴς ἢ ἐπ' ἀόριστον χρόνον κάθειρξις ἔσται ἀναγκαία κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἐπίμονον καὶ ἀκατανίκητον ἐκδηλοῦσι πρὸς τὸ

ἔγκλημα ῥοπήν, παρουσιάζοντες πολλάκις καὶ τοὺς φυσικοὺς καὶ ψυχολογικοὺς ἐκείνους χαρακτῆρας, δι' ὧν ἡ ἐγκληματικὴ ἀνθρωπολογία διακρίνει τοὺς φύσει καὶ ἐκ γενετῆς ἐγκληματίας.

Ἐκ τούτων ἐπαρκῶς, νομίζω, καταδείκνυται τίς ἡ περὶ τῆς δικαιολογικῆς βάσεως καὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ποινῆς δοξασία τῆς νέας σχολῆς. Κατ' αὐτήν, ἡ ποινὴ οὐδένα ἄλλον ἐπιδιώκει σκοπὸν ἢ τὴν κοινωνικὴν ἄμυναν κατὰ τοῦ ἐγκλήματος, ἧς ἡ ἀνάγκη ἐπιτείνεται ἢ μειοῦται ἀναλόγως τῆς ἐντάσεως τοῦ πολεμουμένου κακοῦ. Ἀλλὰ πρὸς ἀκριβῆ διάγνωσιν τοῦ κακοῦ τούτου καὶ πρὸς εὕρεσιν τῶν μέσων τῆς ἀποτελεσματικῆς αὐτοῦ καταπολεμήσεως, ἤτοι τῶν καταλλήλων ποινῶν, μεγάλως συντελοῦσιν αἱ γινόμεναι ἔρευναι περὶ τῶν γενεσιουργῶν τοῦ ἐγκλήματος αἰτιῶν, καὶ ἡ ἐπὶ τῶν ἐρευνῶν τούτων βασιζομένη διαίρεσις τῶν ἐγκληματιῶν εἰς διαφόρους κατηγορίας.

Τὴν πρώτην κατηγορίαν ἀποτελοῦσιν, ὡς εἴρηται, οἱ ἐκ φυσικοῦ ἐνστίκτου ἐγκληματίαι, οἱ μᾶλλον ἐπικίνδυνοι καὶ ἀδιάλλακτοι τῆς κοινωνίας πολέμιοι, οὓς οὐδεμία ποινὴ δύναται νὰ περιστείλῃ, οὐδεμία φυλακὴ νὰ ἀναμορφώσῃ. Μὴ δυνάμενοι οὗτοι νὰ ὑποτάξωσι τὰς ἀγρίας αὐτῶν ὁρμὰς εἰς τοὺς θεμελιώδεις τοῦ κοινωνικοῦ βίου ὅρους, εἰσὶν ἀνεπίδεκτοι πάσης μεταμελείας καὶ πάσης πρὸς τὴν κοινωνίαν συνδιαλλαγῆς. Ἐξ ἴσου δὲ πρὸς τούτους ἐπικίνδυνοι τῇ κοινωνικῇ τάξει παρίστανται καὶ οἱ ἐκ συνηθείας ἢ ἐξ ἐπαγγέλματος λεγόμενοι ἐγκληματίαι, οἵτινες, ῥιφθέντες ἔκ τινος περιστάσεως ἐν τῇ ὀλισθηρᾷ τοῦ ἐγκλήματος ὁδῷ καὶ ἀδυνατοῦντες πλέον νὰ συγκρατήσωσιν ἑαυτούς, ἀποκτῶσι διὰ τῆς συνηθείας τὸν πρὸς τὸ κακουργεῖν ἔρωτα καὶ πάντας τοὺς ψυχολογικοὺς χαρακτῆρας τῶν ἐκ γενετῆς ἐγκληματιῶν. Καὶ οὗτοι, ὡς ἐκεῖνοι, εἰσὶν ἀνεπίδεκτοι μετανοίας καὶ βελτιώσεως, διότι ἡ ἕξις τοῦ ἐγκλήματος, δευτέρα φύσις καθισταμένη, ῥιζοβολεῖ βαθέως ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν καὶ ἀδύνατος ἔσται ἡ ἀπὸ ταύτης ἀπαλλαγή των.

Κατὰ τοιούτων ἐγκληματιῶν ἀντιδρῶσα ἡ κοινωνία καὶ ἀδυνατοῦσα νὰ προσελκύσῃ καὶ ὑποτάξῃ αὐτοὺς εἰς τοὺς διέποντας τὸν κοινωνικὸν βίον κανόνας, εὑρίσκεται εἰς τὴν ἀνάγκην, ὑπεραμυνομένη τῆς ἰδίας ὑπάρξεως καὶ ἀσφαλείας, νὰ ἀποβάλῃ ἀπὸ τῶν κόλπων αὐτῆς καὶ θέσῃ ἐκποδὼν τὰ φθοροποιὰ ταῦτα τοῦ ὀργανισμοῦ της στοιχεῖα. Τὰ δὲ πρὸς τοῦτο φέροντα μέσα εἶνε ὁ *θάνατος*, ἡ *ἰσόβιος κάθειρξις* καὶ ἡ *ὑπερορία (rélégation)*.

Καὶ ἰδοὺ ἐγειρόμενον τὸ περιλάλητον ζήτημα τῆς θανατικῆς ποινῆς. Πρόδηλον εἶνε ὅτι αὕτη οὐδαμῶς ἀπᾴδει πρὸς τὰς ἐκτεθείσας περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ποινῆς ἰδέας. Ἂν ἡ κοινωνία, εὑρισκομένη ἐν τῇ ἀνάγκῃ, ἔχῃ τὸ δικαίωμα νὰ ἀποβάλλῃ ἀπὸ τοῦ κύκλου αὐτῆς καὶ ἀπαλλάσσηται διὰ παντὸς ἀπὸ τοῦ ἀδιορθώτου ἐγκληματίου, ὅστις διαρκῆ κατ' αὐτῆς ἀπειλεῖ κίνδυνον, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ἁπλούστερον καὶ ἀσφα-

λέστερον πρὸς τοῦτο μέσον εἶνε ὁ *θάνατος*. Τοῦτο δὲ πάντες οἱ ὀπαδοὶ τῆς νέας σχολῆς παραδέχονται, ἐξετάζοντες μόνον τὸ πρακτικὸν ζήτημα κατὰ πόσον ἐν ταῖς σημεριναῖς κοινωνίαις ἡ θανατικὴ ποινὴ ἀποβαίνει ἐφαρμόσιμος. Ὁ Garoffalo τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς θεωρεῖ ἐφικτὴν μόνον ἐπὶ τῶν μεγάλων ἐκ φυσικοῦ ἐνστίκτου ἐγκληματιῶν, παρ' οἷς τὸ αἴσθημα τοῦ *ἐλέου* ἀποδεικνύεται ἐντελῶς ἐλλεῖπον, τῶν ἀπαισίων ἐκείνων φονέων, ὧν ἡ ἀπανθρωπία ὑπερβαίνει πᾶν ὅριον, καθιστῶσα κατάδηλον τὴν τερατώδη αὐτῶν ψυχικὴν ἀνωμαλίαν. Ὁ καθαρῶς ἐγωϊστικὸς σκοπός, χάριν τοῦ ὁποίου διεπράχθη ὁ φόνος, ὡς λ. χ. τὸ χρηματικὸν συμφέρον, ἡ ἔλλειψις οἱασδήποτε ἀφορμῆς ἐκ μέρους τοῦ θύματος, οἱ δεσμοὶ οἱ συνδέοντες τὸν φονέα πρὸς τὸ θῦμά του, ὁ τρόπος τῆς ἐκτελέσεως τοῦ φόνου, ὡς λ. χ. αἱ βάσανοι, ὧν ἐγένετο χρῆσις, δύνανται νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς γνωρίσματα διακρίνοντα μεταξὺ τῶν ἀνθρωποκτόνων τοὺς φονεῖς ἐκείνους, ἐφ' ὧν ἡ θανατικὴ ποινή, κατὰ τὸν μνησθέντα συγγραφέα, δέον νὰ ἐφαρμόζηται. Ἀνεπαρκὲς δὲ εἶνε τὸ ὑπὸ τῶν ποινικῶν νομοθεσιῶν γενικῶς παραδεδεγμένον κριτήριον τῆς μετὰ προμελέτης ἢ μὴ ἐκτελέσεως τῆς ἀνθρωποκτονίας· ἡ μακρὰ ἢ βραχεῖα πρὸ τοῦ ἐγκλήματος σκέψις δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε πραγματικὴν ἔνδειξιν περὶ τῆς μᾶλλον ἢ ἧττον κακούργου φύσεως τοῦ φονέως, ἐνῷ ταύτην θετικώτερον ἀποκαλύπτουσιν αἱ ἀνωτέρω μνησθεῖσαι ἢ καὶ ἄλλαι περιστάσεις, ὑφ' ἃς ἐξετελέσθη τὸ ἔγκλημα, προδίδουσαι τὴν ἔκτακτον ὠμότητα τῆς ψυχῆς τοῦ ἐγκληματίου. Πέραν τῶν ὁρίων τούτων ἐφαρμοζομένη ἡ θανατικὴ ποινή, προσκρούει εἰς τὸ ἠθικὸν τῆς κοινωνίας αἴσθημα, ἐξεγείρουσα τὴν ἀνθρωπίνην συνείδησιν καὶ προκαλοῦσα τὴν φρίκην καὶ τὴν ἀποστροφήν.

Καὶ οὗτος βεβαίως εἶνε ὁ λόγος, δι' ὃν σήμερον πανταχοῦ σχεδὸν σπανιωτάτη γίνεται χρῆσις τῆς θανατικῆς ποινῆς, διότι ἡ συνεχὴς ἐκτέλεσις αὐτῆς δὲν δύναται πλέον νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὴν διὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἐπιτευχθεῖσαν ἐξέλιξιν τοῦ ἠθικοῦ αἰσθήματος τῶν κοινωνιῶν. Ὁ ἀληθῶς πεπολιτισμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ βλέπῃ ἄνευ φρίκης τὴν κεφαλὴν τοῦ ὁμοίου του πίπτουσαν ἐπ' ὀνόματι τῆς δικαιοσύνης. Ματαίως δὲ κοπιῶσιν οἱ νομίζοντες ὅτι δύνανται νὰ ἀντιταχθῶσιν εἰς τὸ παρασῦρον τὴν ποινὴν ταύτην ῥεῦμα τοῦ πολιτισμοῦ καί, ἀντιστρατευόμενοι εἰς τὴν κοινὴν συνείδησιν, νὰ ἐπανιδρύσωσι τὸ ἰκρίωμα ἐν μέσῳ τῶν πεπολιτισμένων κοινωνιῶν, ἐνεργοῦν μετὰ τῆς αὐτῆς δυνάμεως καὶ κανονικότητος, ὡς ἐν ἄλλαις ἐποχαῖς.

Ἄλλως τε τὸ διὰ τῆς θανατικῆς ποινῆς ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα τῆς ἐξασφαλίσεως τῆς κοινωνίας ἀπὸ τῶν μᾶλλον ἐπικινδύνων κακούργων δύναται καὶ δι' ἄλλων μέσων νὰ ἐπιτευχθῇ. Τοιαῦτά εἰσιν ἡ *διὰ βίου κάθειρξις* καὶ ἡ εἰς ἔρημόν τινα νῆσον ἢ εἰς μεμακρυσμένην τῆς ἐπικρατείας ἀποικίαν *ἀποπομπή*, ὧν τὴν εὐρεῖαν ἐφαρμογὴν ἐπιζητεῖ ἡ νέα

σχολή. Τὸ σύστημα τῆς ἀποπομπῆς, ἐφαρμοζόμενον ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Γαλλίᾳ ἐπὶ τῶν εἰς ἰσόβια ἢ πρόσκαιρα δεσμὰ καταδικασθέντων, εὐρύτατα προσέλαβεν ὅρια διὰ τοῦ προσφάτου νόμου τῆς 27ης Μαΐου 1885. Κατὰ τὰς διατάξεις αὐτοῦ, ἀπελαύνονται ἰσοβίως καὶ περιορίζονται ἐν τῷ ἐδάφει τῶν γαλλικῶν ἀποικιῶν μετὰ τὴν ἔκτισιν τῆς ποινῆς των πάντες οἱ καθ' ὑποτροπὴν ἐπὶ κακουργήματι ἢ πλημμελήματι καταδικασθέντες, αὐξάνοντος μόνον τοῦ ἀπαιτουμένου ἀριθμοῦ ὑποτροπῶν ἀναλόγως τῆς βαρύτητος τῆς πράξεως. Ἡ ὑπέρμετρος ἐν Γαλλίᾳ αὔξησις τῆς ἐγκληματικότητος καὶ τῶν ὑποτροπῶν ἐπέβαλε τὴν ἀνάγκην τοῦ νόμου τούτου, δι' οὗ κυροῦται καὶ προσλαμβάνει σάρκα καὶ ὀστᾶ ἡ ὑπὸ τῆς νέας σχολῆς ὑποστηριζομένη ἰδέα ὅτι τὸ μόνον πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνίας ἀπὸ τῶν ἀδιορθώτων ἐγκληματιῶν μέσον εἶνε ἡ ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ κύκλου διὰ παντὸς ἀποβολὴ αὐτῶν.

Ἀλλὰ τὸ ἔγκλημα δὲν ἐκπηγάζει πάντοτε ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀνεπιδέκτων πάσης περιστολῆς καὶ ἠθικοποιήσεως φύσεων. Παρὰ ταύτας ὑπάρχουσι καὶ αἱ ἀσθενεῖς ἐκεῖναι φύσεις, αἵτινες παρασύρονται εἰς τὸ ἔγκλημα οὐχὶ ἐξ ἐμφύτου ῥοπῆς, ἀλλ' ὑπὸ τῶν περιστοιχουσῶν αὐτὰς ἐξωτερικῶν περιστάσεων. Ἐκ τούτων ἀποτελεῖται ἡ τάξις τῶν καλουμένων *ἐκ περιστάσεως* ἐγκληματιῶν, ὧν κατὰ μέγα μέρος ἡ δημιουργία ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῶν κοινωνικῶν ὅρων, ὑφ' οὓς βιοῦσιν. Ὁ σπόρος τοῦ ἐγκλήματος δὲν εὑρίσκει τὴν αὐτὴν πανταχοῦ ἐπίδοσιν· βλαστάνει καὶ ἀναπτύσσεται ἀναλόγως τῆς γονιμότητος τοῦ κοινωνικοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ ἐρρίφθη. Αἱ κοινωνίαι, ὡς λέγει λίαν προσφυῶς Γάλλος τις συγγραφεύς, ἔχουσι τοὺς ἐγκληματίας, ὧν εἰσιν ἄξιοι.

Ἐπὶ τῶν τοιούτων ἐγκληματιῶν ἡ ποινὴ δύναται ἀναμφιβόλως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς μέσον ἠθικοποιήσεως, ἐνισχύουσα αὐτοὺς καὶ καθιστῶσα ἱκανοὺς πλειοτέραν νὰ ἀντιτάττωσιν ἀντίστασιν εἰς τὴν πολλάκις ὀλεθρίαν τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἐπίδρασιν. Ἡ φυλακὴ διὰ τοὺς τοιούτους δύναται ἀληθῶς νὰ χρησιμεύσῃ ὡς σχολεῖον ἠθικῆς ἀναμορφώσεως, ἀποδίδουσα τῇ κοινωνίᾳ καὶ ἐπαναφέρουσα εἰς τὴν ὁδὸν τοῦ καθήκοντος τοὺς προσκαίρως ἀπ' αὐτῆς ἐκτραπέντας.

Ἀλλὰ τὸ σημεῖον, εἰς ὃ κατὰ τὴν γνώμην τῆς νέας σχολῆς δέον κυρίως ἡ μέριμνα τῆς πολιτείας νὰ διευθύνηται, εἶνε ἡ πρόληψις τῆς τοιαύτης ἀπὸ κοινωνικῶν αἰτιῶν παραγομένης ἐγκληματικότητος. Ἐπὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου εὐρὺ ἀνοίγεται στάδιον ἐργασίας τῇ κοινωνιολογίᾳ, ἥτις, ἀναλύουσα καὶ μελετῶσα τὰς ποικίλας τοῦ κοινωνικοῦ ὀργανισμοῦ συνθήκας, ἀναζητεῖ τὰ τρωτὰ αὐτοῦ μέρη καὶ ἀποκαλύπτει τὰς ἀρχικὰς τοῦ κακοῦ αἰτίας· καὶ ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ κυρίως καταφαίνεται ἡ μεγάλη τῆς στατιστικῆς χρησιμότης, ἥτις διὰ τῆς ἀναγραφῆς καὶ μεθοδι-

κῆς κατατάξεως τῶν ἀριθμῶν, ἀνευρίσκει τὰς σχέσεις καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἐπίδρασιν τῶν τοῦ κοινωνικοῦ βίου γεγονότων.

Τὰ πορίσματα δὲ τῶν μελετῶν τούτων ἔχουσα πρὸ ὀφθαλμῶν ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ λαμβάνῃ πᾶν ἀναγκαῖον μέτρον πρὸς μεταρρύθμισιν καὶ βελτίωσιν τῶν παραγωγῶν τοῦ κακοῦ ὅρων, στειρεύουσα οὕτω τὰς πηγὰς τοῦ ἐγκλήματος καὶ ἀποπνίγουσα αὐτὸ ἐν τῇ γενέσει του. Τοῦτο δὲ πράττουσα πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς κοινωνικῆς τάξεως ἐκτελεῖ συνάμα καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλάνθρωπον ἔργον. Πόσον ὡραῖοι καὶ πόσον συνάμα ἀληθεῖς εἶνε οἱ λόγοι, οὓς ὁ Quetelet θέτει ἐν τῷ στόματι τοῦ ἐγκληματίου, ὅστις πίπτει θῦμα τῶν περιστοιχουσῶν αὐτὸν κοινωνικῶν περιστάσεων: «*Ἀφετέ με νὰ ἀναπνεύσω ἀέρα καθαρώτερον, μεταρρυθμίσατε τὸ περιβάλλον, ἐν ᾧ εἶμι ἠναγκασμένος νὰ ζῶ, καὶ θὰ μοὶ δώσητε νέαν ὕπαρξιν. Οἱ θεσμοὶ ὑμῶν ἀνέχονται καὶ μάλιστα εὐνοοῦσι πλῆθος κινδύνων καὶ παγίδων, καὶ μὲ πλήττετε ἂν ἐξ ἀφροσύνης περιπίπτω εἰς αὐτάς; Δὲν ἔπρεπε νὰ μεριμνήσητε μᾶλλον ἵνα πληρώσητε τὰ βάραθρα, ἐπὶ τοῦ χείλους τῶν ὁποίων εἰμὶ ὑπόχρεως νὰ βαδίζω ἢ τοὐλάχιστον, δὲν ἔπρεπε νὰ φωτίσητε τὴν πορείαν μου;*»

IV

Τοιαῦτα ἐν περιλήψει εἰσὶ τὰ γενικώτερα πορίσματα τῶν μελετῶν τῆς θετικῆς σχολῆς, ἐφ' ὧν ἔκρινα ἀναγκαῖον νὰ ἐφελκύσω τὴν προσοχὴν τῶν παρ' ἡμῖν ἐπιστημόνων πρὸς εὐρυτέραν ἀνάλυσιν καὶ συζήτησιν αὐτῶν. Δὲν ἔχω βεβαίως ἀνάγκην νὰ ὑποδείξω τὴν ὑψίστην σημασίαν, ἣν περικλείουσι τὰ διὰ τῶν μελετῶν τούτων ἐπιλυόμενα ζητήματα. Τίς δὲν κατανοεῖ ὅτι ἐκ τῆς ὀρθῆς τῶν ζητημάτων τούτων λύσεως ἐξαρτᾶται αὐτὴ τῆς κοινωνίας ἡ ὕπαρξις, ἡ ἐξασφάλισις τῶν πολυτιμοτέρων αὐτῆς δικαιωμάτων καὶ συμφερόντων; Καὶ τίς, τοιούτου σκοποῦ προκειμένου, δύναται νὰ συμβουλεύσῃ τὴν εἰς τὰς κρατούσας ἰδέας εὐλαβῆ ἐμμονὴν καὶ προσήλωσιν ἄνευ κἂν ἐρεύνης καὶ συζητήσεως τῶν νέων ἰδεῶν;

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι αὗται δὲν προσεκτήσαντο εἰσέτι τὸ κῦρος ἐκεῖνο, δι' οὗ αἱ ἐπιστημονικαὶ θεωρίαι μεταβάλλονται εἰς ἀξιώματα ἀνεπίδεκτα ἀμφισβητήσεως, καὶ ὅτι πολλοὺς καὶ δεινοὺς ἀριθμοῦσι πολεμίους. Ἀλλ' εἶνε ἐξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι καθ' ἑκάστην προάγονται καὶ νέον κατακτῶσιν ἔδαφος[1].

[1] Οὕτω τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ ἐν Marburg καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου F. von Liszt ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Ad. Prins καθηγητοῦ τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου ἐν Βρυξέλλαις συνέστη ἐσχάτως ἐπιστημονικὴ ἑταιρεία ὑπὸ τὸν τίτλον «Διεθνὴς ἑταιρεία τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου», ἐν τῷ προγράμματι τῆς ὁποίας ὡς ἄρθρα πίστεως ἀνεγράφησαν αἱ θεμελιώδεις ἀρχαὶ τῆς νέας σχολῆς, ὡς ἑξῆς: 1) Σκοπὸς τῆς ποινῆς εἶνε ἡ καταπολέμησις τοῦ ἐγκλήματος ὡς κοινωνικοῦ φαινομένου. 2) Τὰ ἐξαγόμενα τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοινωνιολογικῶν ἐρευνῶν δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψει ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης τοῦ Ποινικοῦ Δικαίου καὶ τῆς ποινικῆς νομοθεσίας. 3) Ἡ ποινὴ εἶνε ἓν τῶν

Πανταχοῦ σήμερον ἡ ἀνάγκη τῆς ῥιζικῆς ἀναμορφώσεως τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης ὑπ' αὐτῶν τῶν πραγμάτων καταδεικνύεται. Ἐνῷ ἡ χαλαρὰ τῶν πολιτειῶν μέριμνα ἀφιεροῦται κυρίως εἰς τὴν προσφορωτέραν τῶν φυλακῶν διοργάνωσιν πρὸς ἐπίτευξιν τῆς κρατούσης περὶ τοῦ σκοποῦ τῆς ποινῆς ἰδέας, ἤτοι τῆς βελτιώσεως τῶν καταδίκων, ἡ ἐγκληματικότης οὐδεμίαν ἢ λίαν ἀσθενῆ συναντῶσα ἀντίδρασιν προβαίνει ὁλονὲν αὔξουσα καὶ κατακλύζουσα τὸ κοινωνικὸν ἔδαφος. Ἀρκεῖ νὰ ῥίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τῶν ποινικῶν στατιστικῶν πάντων τῶν πεπολιτισμένων κρατῶν, καὶ θέλει ἴδει προδήλως πιστούμενον τὸ γεγονὸς τοῦτο. Τί δὲ νὰ εἴπῃ τις περὶ ἡμῶν, οἵτινες, κατὰ πολλὰ βεβαίως ὑπολειπόμενοι, ἀναντιρρήτως ὅμως δυνάμεθα νὰ διαμφισβητήσωμεν τὰ πρωτεῖα ἐν τῇ ἀπαισίᾳ τῆς ἐγκληματικότητος κινήσει;

Ἐν τοιαύτῃ ἐπικαίρῳ στιγμῇ ἐρχομένη ἡ ἀνθρωπολογικὴ σχολὴ καὶ ἐπιχειροῦσα πάσῃ δυνάμει νὰ διαλύσῃ τὰς σκοτιζούσας τὴν ποινικὴν ἐπιστήμην πλάνας, διδάσκει ὅτι ἀδύνατος εἶνε ἡ ἐπαρκὴς τῆς κοινωνίας ἐξασφάλισις διὰ ποινικῶν νομοθεσιῶν, αἵτινες ἐδημιουργήθησαν ἐν παντελεῖ ἀγνοίᾳ τοῦ ἐγκληματίου ἀνθρώπου, αὐτοῦ τουτέστι τοῦ κακοῦ, ὅπερ εἰσὶ προωρισμέναι νὰ θεραπεύσωσι καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν μεταφυσικῶν περὶ ἐλευθέρας βουλήσεως θεωριῶν, αἵτινες ὁσημέραι καταρρέουσιν ὑπὸ τὰ κτυπήματα τῆς θετικῆς φιλοσοφίας. Διακηρύττουσα δὲ ὅτι ὁ μόνος τοῦ ποινικοῦ δικαίου σκοπὸς εἶνε ἡ κοινωνικὴ ἄμυνα κατὰ τοῦ ἐγκλήματος ἐπιζητεῖ τὴν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον καὶ πρὸς τὰς θετικὰς ἐπὶ τοῦ ἐγκληματίου παρατηρήσεις συνᾴδουσαν ἀναμόρφωσιν αὐτοῦ.

Ἀλλ' ἰδέαι ἐπὶ μακρὸν χρόνον κρατήσασαι καὶ βαθέως ῥιζοβολήσασαι οὐδὲ ταχέως οὐδ' εὐχερῶς καταρρίπτονται. Ὁ ἀγὼν ἔσται μακρὸς καὶ ἐπίπονος, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ φαεινὴ θὰ προκύψῃ ἡ ἀλήθεια.

Τιμ. Ε. Ἠλιόπουλος.

δραστικωτάτων μέσων πρὸς καταπολέμησιν τοῦ ἐγκλήματος· δὲν εἶνε ὅμως τὸ μόνον μέσον. Δὲν πρέπει ἐπομένως νὰ ἀποσπᾶται ἀπὸ τοῦ συνδέσμου της μετὰ τῶν ἄλλων πρὸς καταπολέμησιν καὶ ἰδίᾳ πρὸς πρόληψιν τοῦ ἐγκλήματος μέσων. 4) Ἡ διάκρισις τῶν *ἐκ περιστάσεως* ἐγκληματιῶν καὶ τῶν *ἐκ συνηθείας* τοιούτων εἶνε θεμελιώδους σημασίας ὑπὸ θεωρητικὴν καὶ πρακτικὴν ἔποψιν κλπ. Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν δὲ τῶν ἰδεῶν τούτων συνεκλήθη καὶ εἰργάσθη κατὰ τὸν παρελθόντα Αὔγουστον καὶ τὸ ἐν Βρυξέλλαις διεθνὲς συνέδριον, εἰς ὃ πανταχόθεν προσῆλθον οἱ σπουδαιότεροι τῶν ποινικολόγων.

ΤΟ ΛΑΥΡΙΟΝ

ΚΑΙ Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΑΡΓΥΡΟΣ[1]

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Μέλλω νὰ φέρω ὑμᾶς διανοητικῶς εἰς τὴν πολυμέταλλον ἐκείνην τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἄκραν, ἐν ᾗ πυρετώδης καὶ ζωηρὰ κίνησις μεταλλευτικῶν καὶ μεταλλουργικῶν ἔργων ἐτελεῖτο τὸ πάλαι ὑπὸ τὴν κρατερὰν τῆς Σουνιάδος Ἀθηνᾶς αἰγίδα, ἐκεῖ, ἔνθα ἔκειτο ἡ πηγὴ τοῦ πλούτου καὶ ἡ ἀφορμὴ τῆς ἀϊδίου δόξης τοῦ ἔθνους ἡμῶν, ἥτις τοσοῦτον ὠφέλησε τοὺς πολυθρυλήτους ἐκείνους ἄνδρας εἰς τὴν ἀπόκρουσιν βαρβάρου ἐπιδρομῆς καὶ ἀναστήλωσιν ἔθνους, ὅπερ ὡς φαεινότατος ἥλιος κατηύγασεν ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὁλόκληρον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Ἀλλ' ὅμως ἐπῆλθεν ἡ πανώλης ἐκείνη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (τὸν Πελοποννησιακὸν λέγω πόλεμον) καὶ ἐνέκρωσε πᾶσαν κίνησιν καὶ ζωήν.

Μάτην ἀπέβησαν αἱ σοφαὶ τοῦ σοφοῦ τῆς ἀρχαιότητος οἰκονομολόγου Ξενοφῶντος συμβουλαί, μάτην ἐκεῖνος παρήνεσε τοὺς τῆς δημοκρατίας πολίτας νὰ ἐπαναλάβωσι τὰ ἔργα. Ἡ δημοκρατία παρέσχε μεγίστας τοῖς μεταλλευταῖς εὐχερείας, ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς παντοιοτρόπως, ἀλλ' ἡ προτέρα ζωὴ δὲν ἐπανήρχετο.

Ὅτε ὁ πανοῦργος Φίλιππος ἔλαβε τὰ σκῆπτρα τῆς Μακεδονίας καὶ εἰσεκόμιζεν εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Πέλλης ἄφθονον πλοῦτον ἐκ τῶν ἐν ἐκείνῃ τῇ χώρᾳ μεταλλείων χρυσοῦ, ἀργύρου καὶ μολύβδου, οἱ ἐν Λαυρίῳ μεταλλευταὶ ἐξώρυττον ἁρπακτικῶς τὰ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ὑπολειφθέντα μεταλλοῦχα στηρίγματα, ἐκ δὲ τῆς ἀδεξιότητος πλεῖστοι ἐργάται ἐγκατωρύττοντο.

Μόλις ἐπὶ τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἀλλ' ἐπὶ βραχύτατον χρονικὸν διάστημα διενηργοῦντο τὰ ἔργα οὕτω συντόνως, ὡς εἰ προσεδόκων αὐτὸν ἀνάξειν τὸν Πλούτωνα, ὡς λέγει ὁ Στράβων. Καὶ τῇ ἀληθείᾳ ἀνήγαγον τὸν θεὸν τοῦ Ἐρέβους! καθόσον ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας (146 π. Χ.) μόνον ἀδρανής τις ἐργασία ἐγίνετο πρὸς ἐξαγωγὴν μολύβδου καὶ ἀργύρου, μετ' οὐ πολὺ δὲ τὰ πάντα ἐγκατελείφθησαν καὶ ἐτάφησαν· αἱ πλούσιαι τῆς Ἀττικῆς πόλεις Θορικός, Ἀνάφλεστος καὶ ἄλλαι ἐρημοῦνται, αἱ κάμινοι καὶ αἱ ὑψηλαὶ καπνοδόχοι αἱ διασκορπίζουσαι πανταχοῦ τῆς Λαυρεωτικῆς τὰς πυκνὰς μολυβδούχους καὶ ἀρσενικού-

1 Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 29 Ἰανουαρίου 1890.

χους λιγνύας καταρρέουσι, τὰ χαίνοντα τῶν ὀρυγμάτων στόμια, εἰς ἃ τὰ πηροφόρα ἀνδράποδα εἰσέδυον, ὅπως ἀποσπάσωσιν ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς τὴν ἀργυρίτιδα κατεχώσθησαν,αἱ παμμέγισται δεξαμεναί, ἐν αἷς τὰ ὄμβρια ὕδατα συνελέγοντο καὶ τὰ πολυπληθῆ καὶ εὐφυᾶ λιθόκτιστα μεταλλοπλύσια ἐξέλιπον ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς· πᾶσα ζωή, πάντα τὰ ἔργα, ἅτινα παρήγαγεν ἡ ἀνθρωπίνη τέχνη ἡ φύσις ἐκάλυψε διὰ πυκνοῦ ἐκ πευκῶν δάσους καὶ κατέστησε διαίτημα ἀγρίων ποιμένων καὶ κρησφύγετον ληστῶν καὶ πειρατῶν.

Καὶ δὲν ἀρκοῦσι ταῦτα· ἐπῆλθε καὶ ἡ λήθη καὶ ἐκάλυψε καὶ αὐτὴ διὰ τῆς σκοτίας της ὁλόκληρον ἐκεῖνον τὸν μεταλλευτικὸν κόσμον, ὑφ' οὗ παρήχθησαν τοσαῦτα ποσὰ ἀργύρου καὶ μολύβδου, ὁ δὲ περιηγητὴς Παυσανίας περιερχόμενος τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἠρκέσθη νὰ σημειώσῃ διὰ τὸ ἔργον του «Πλέοντι δὲ εἰς τὸ πρόσω (Σουνίου) Λαύριόν τέ ἐστιν, ἔνθα *ποτὲ* Ἀθηναίοις ἦν ἀργύρου μέταλλα».

Τελεία πλέον ἦτο ἡ παρακμή· οἱ περιτελλόμενοι αἰῶνες ἡμιλλῶντο νὰ θάψωσι βαθύτερον ὑπὸ τὸ στρῶμα τῆς γῆς καὶ τῆς λήθης τὴν χρυσῆν ἐκείνην καὶ εὐδαίμονα ἄκραν τῆς ἑλληνικῆς γῆς τὴν ἀπασχολοῦσαν κατά τινας ἡμετέρους οὐχὶ ἀπιθάνους ὑπολογισμοὺς 15000 μεταλλευτὰς διὰ τὴν ὄρυξιν τῶν στοῶν καὶ τῶν φρεάτων, τὴν ἐκμετάλλευσιν καὶ μεταφορὰν τῆς μεταλλίτιδος καὶ τὴν χώνευσιν αὐτῆς πρὸς ἐξαγωγὴν ἀργύρου. Οἱ ἐργάται δ' οὗτοι ἐπὶ 300 συνεχῆ ἔτη ἐργαζόμενοι παρήγαγον μόλυβδον καὶ ἄργυρον ἀξίας 4.171.378.000, ἐξ ὧν ἡ δημοκρατία θ' ἀπελάμβανε λόγῳ φόρου 579.658 δρ. κατ' ἔτος. Ἐκ τῶν ὑπολογισμῶν τούτων εὐκόλως εἰκάζετε ὁποία ζωὴ ἐπεκράτει ἐκεῖ, πόσων ἀνθρώπων μόχθους ὁ χρόνος ἐπὶ τοσοῦτον διάστημα ἐκράτει τεθαμμένους.—Ἐν τῇ σιγῇ καὶ τῇ ἐρημίᾳ εὗρον τὸ Λαύριον καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν· πρὸ τριάκοντα δ' ἐτῶν περατώσας τὰς σπουδάς μου ἐν Γερμανίᾳ καὶ Βελγίῳ, ἐλθὼν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ προσληφθεὶς ὡς δόκιμος ἐν τῷ ὑπουργείῳ τῶν οἰκονομικῶν, ἔσχον ἀφορμὴν ν' ἀκούσω κατὰ πρῶτον περὶ τῶν ἀρχαίων σκωριῶν τοῦ Λαυρίου καὶ τῆς δι' αὐτῶν πιθανῆς λιθοστρώσεως τῶν ὁδῶν τῆς πρωτευούσης.

Νέον Λαύριον.

Ἦτο ἡ 19η Δεκεμβρίου τοῦ ἔτους 1860, ὅτε φέρων μετ' ἐμαυτοῦ τὴν διαταγὴν τοῦ ἀειμνήστου τῶν οἰκονομικῶν ὑπουργοῦ Σίμου, τὸν Νέον Ἀνάχαρσιν καὶ τὸ περὶ προσόδων τοῦ Ξενοφῶντος ἐπορευόμην πρὸς τὸ Σούνιον, ὅπως ἐπισκεφθῶ τὴν παρ' αὐτῷ μεταλλοῦχον τοῦ Λαυρίου χώραν, ἔνθα ποτὲ μυριάδες ἐμόχθουν καὶ ἀπέθνησκον δοῦλοι πρὸς ἐξαγωγὴν ἀργύρου χρησίμου διὰ τὰς Ἀθήνας τοῦ Μιλτιάδου καὶ Περικλέους.

Ἦτο βαρὺς χειμών, αἱ δὲ ἀδιακόπως πίπτουσαι νιφάδες χιόνος προσετίθεντο εἰς τὴν μελαγχολικὴν λευκὴν σκέπην, ἥτις ἐκάλυπτε τὴν Πεντέλην, τὸν Ὑμηττόν, τὴν Πάρνηθα, τὸν Κορυδαλλὸν καὶ αὐτὸν τὸν Λυκαβηττόν, ὅστις μαστοειδὴς τὸ σχῆμα μοὶ ἐφαίνετο ὅτι ὑψοῦτο ἀγερώχως, ὡς πλέων λευκὸς κύκνος, ἐν μέσῳ τῶν τότε ὀλιγάνδρων Ἀθηνῶν, ἐξ ὧν καπνοῦ ἕλικες ἐφαίνοντο ἀνερχόμεναι πρὸς τὰ ὕψη. Ἐπὶ τῷ θεάματι τούτῳ ἡ διάνοιά μου ἀνεπόλησε τὰς χειμερινὰς ἐπαύλεις τῆς Γερμανίας, ἃς ἐπὶ δέκα ἔτη συνεχῶς ἔβλεπον. Ἀλλ' ἵνα, ὡς φαίνεται, ἰσχυροτέρα ἀντίθεσις ὑπάρχῃ, ἐφερόμην ἐπὶ κάρρου καθότι, οὔτε σιδηροδρομικὴ γραμμὴ οὔτε ἁμαξιτὸς ὁδὸς ὁμαλὴ ἦτο τότε· ἀπησχόλουν δὲ καὶ ἔτερπον τὸν νοῦν μου αἱ εὐφυολογίαι τοῦ καρραγωγέως Γεωργίου· ἦτο χαρακτῆρος δι' ἐμὲ τοὐλάχιστον λίαν εὐχαρίστου. Ἐφθάσαμεν λοιπὸν κατὰ πρῶτον εἰς τὸν στρατιωτικὸν σταθμὸν Σταυροῦ, ὃν δὲν βλέπει τις νῦν εἰς Λαύριον πορευόμενος· πλησίον δ' αὐτοῦ καὶ ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ Ὑμηττοῦ ὑπάρχει ἡ μονὴ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ, ἣν ἐπεσκέπτοντο οἱ κυνηγοὶ τῶν Ἀθηνῶν. Αἱ νιφάδες ἐξηκολούθουν πλήττουσαι ἡμᾶς καὶ πληροῦσαι τὸ δίτροχον· ταύτας δ' ὁ Γεώργιος δι' ἀρωματώδους θάμνου ἐξέβαλλεν. Ἀπὸ τοῦ Σταυροῦ διευθυνόμενοι πρὸς ἀνατολὰς καὶ κατερχόμενοι τοῦ ὑψώματος ἤλθομεν εἰς τὴν διασταύρωσιν δύο ὁδῶν, ὧν ἡ μὲν ἦγε πρὸς βορρᾶν εἰς τὸν Μαραθῶνα καὶ τὸ Πικέρμιον (ἔνθα εὑρέθησαν σωρηδὸν ἀπολελιθωμένα τὰ θαυμάσια θηλαστικὰ ζῷα, οἷον ὁ ῥινόκερως, τὸ ἐλανοθήριον, ἡ ὕαινα, τὸ λιγνὸν ἱππάριον, οὗτινος ἡ γοργότης τοῦ βαδίσματος καὶ ἡ ὠκυποδία καθίστων ζωηροτάτην τὴν ὄψιν τῆς ἑλληνικῆς χώρας κατὰ τὴν τριτογενῆ ἐποχήν), ἡ δ' ἑτέρα ὁδὸς ἦγε πρὸς τὰ Μεσοχώρια.

Ἡ ἄποψις τῆς χώρας ἦτο ὅλως διάφορος, τὸ ὡραῖον λεκανοπέδιον τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἐφαίνετο πλέον, ἐνώπιον δ' ἡμῶν διηνοίγετο ἐκτενὴς πεδιὰς κατὰ τὸ πλεῖστον χέρσος, πολλαχοῦ δ' ἔχουσα μεγάλας πεύκας καὶ γεγηρακότα ἐλαιόδενδρα.

Μετὰ πορείαν ὀλίγων ὡρῶν ἀφικόμεθα εἰς Μαρκόπουλον, ἔνθα ἀνεπαύθημεν ὀλίγον καὶ ἐθερμάνθημεν παρὰ τὴν ζωηρῶς ὑποδαυλιζομένην πυρὰν τῶν ἀλβανικῶν μελάθρων. Ἀπὸ τοῦ Μαρκοπούλου διηυθύνθημεν πρὸς τὸ χωρίον Κερατέας· ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς ὁδοῦ ταύτης καὶ σχεδὸν ἀπέναντι τοῦ χωρίου Καλυβίων εὕρομεν μικρὸν σωρὸν μολυβδούχων σκωριῶν, ἤτοι τὰ πρῶτα λείψανα τῆς ἀρχαίας μεταλλουργίας, περὶ δὲ λύχνων ἀφὰς ἐφθάσαμεν εἰς Κερατέαν, τὸν ἀρχαῖον δῆμον Κυρτιάδας, ἔνθα διενυκτερεύσαμεν. Τὴν ἑσπέραν ταύτην ἐγνωρίσαμεν τὸν Λύκον τοῦ Λαυρίου, ὀνομασθέντα οὕτω διὰ τὴν ἐμπειρίαν ἣν εἶχε τῶν τόπων ἐκείνων· ἐκαλεῖτο Μπαρμπαδῆμος, ἦτο εὐγενής, ὁ δὲ οἶκος αὐτοῦ ἦτο ἀβρααμαϊκὸς ἐμπνέων εἰς πάντα τὸν σεβασμόν· πέριξ αὐτοῦ ἐκάθητο ὁμὰς ἐκ τριάκοντα ἀτό-

μων, συζύγου, υἱῶν, θυγατέρων, γαμβρῶν, νυμφῶν, ἐγγόνων καὶ δισεγγόνων, πάντες δ' οὗτοι ἐν σιγῇ ἠκροῶντο ὅτε ὁ γέρων ὡμίλει. Ὁποῖος σεβασμὸς καὶ ἐν ταὐτῷ ὁποία ἀντίθεσις τῆς τότε καὶ νῦν ἐποχῆς! Τοιοῦτον εὑρὼν ὁδηγὸν ἐθάρρησα ὅτι θὰ δυνηθῶ νὰ μελετήσω ὅ,τι ἀφεώρα εἰς τὴν ἐμὴν περιεργίαν καὶ τὴν τοῦ ὑπουργείου ἀπαίτησιν. Ὅτε τέλος ἐγένετο ἡμέρα, ἀνέβημεν ἐπὶ ἡμιόνων· τὰ νέφη εἶχον φυγαδευθῇ καὶ ὁ Ἀττικὸς οὐρανὸς φέρων τὸν χρυσαυγῆ ἥλιον ἐξείλισσε πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου θέαμα ἐκ τῶν σπανιωτάτων. Εἰς τοὺς ὀφθαλμούς μου προσέπιπτον ἀφ' ἑνὸς μὲν αἱ χλιαραὶ τοῦ Φοίβου ἀκτῖνες, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὰ χιονοσκεπῆ τοῦ Λαυρίου ὄρη, ἤτοι τὸ τῆς Πλάκας, Εὐροκάστρου, Κερατέας· ἡ ἐρημία τῶν τόπων καὶ ὁ ῥωμαντικὸς καιρὸς μὲ ἠνάγκασαν ν' ἀναπολήσω ὅλας ἐκείνας τὰς εἰκόνας, αἵτινες εἶχον ἐντυπωθῇ ἐν τῇ ψυχῇ μου μελετῶντος τὰ περὶ Λαυρίου. Ποῦ ἦσαν αἱ μυριάδες ἐκεῖναι τῶν ἐργατῶν; ποῦ ἡ πολυανθρωπία, αἱ φιλονικίαι, ὅλος τέλος ἐκεῖνος ὁ θόρυβος, ὅστις φυσικὸν ἦτο νὰ ὑπάρχῃ ἐν τόπῳ, ἔνθα ἐτελοῦντο τοσαῦται μεταλλουργικαὶ ἐργασίαι; Τὸ κάλυμμα τῆς χιόνος, τὸ στρῶμα τῆς γῆς ἐκάλυπτον ἐκεῖνα, ἡμεῖς δ' ἐσπεύδομεν ἐπὶ τὴν ἀνακάλυψιν τῶν λειψάνων αὐτῶν.

Καὶ πρῶτον μὲν ἤλθομεν εἰς θέσιν Λουλουκούκιον καλουμένην 1 $^1/_2$ ὥραν ἀπέχουσαν τοῦ λιμένος Θορικοῦ. Βαθύτατος χείμαρρος ἐκαλύπτετο ἐνταῦθα ὑπὸ μολυβδούχων σκωριῶν, λειψάνων τῆς ἀρχαίας καμινείας, ἅτινα ἕνεκα τῆς τότε ἀτελείας τῶν μεταλλουργικῶν ἔργων ἐνέκλειον ἀργυροῦχον μόλυβδον εἰς μεταλλικὴν κατάστασιν ὡς καὶ ἀχώνευτα τεμάχια ἀργυρίτιδος (γαληνίτου). Διέκρινον δὲ ποὺ μὲν χαίνοντα ὀρύγματα, ποὺ δ' ἐρείπια καμίνων, δεξαμενῶν καὶ μεταλλοπλυσίων· τὸ αὐτὸ θέαμα εἶδον καὶ εἰς τὴν θέσιν Πλάκα ἐλθών. Ἐντεῦθεν στραφέντες ἐθεώμεθα ἐξαπλουμένην ἐκτενῆ πεδιάδα φθάνουσαν μέχρι τοῦ λιμένος Θορικοῦ, πέραν δ' ὑψοῦτο ἡ νῆσος Ἑλένη, ὄπισθεν τῆς ὁποίας διεφαίνετο λευκὴ καὶ ἐπιμήκης γραμμὴ ἀποτελουμένη ἐκ τῶν κατοικιῶν τῆς Κέας.

Κατελθόντες εἰς τὴν πεδιάδα ἔστημεν πρὸ τοῦ ναΐσκου τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐν μέσῳ λοφοειδῶν ὑψωμάτων ἐκ σκωριῶν καὶ ἐκβολάδων. Ἡ πεδιὰς ἦτο κατὰ μέγα μέρος χέρσος, ἀλλὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ὑψοῦτο ἡ σειρὰ τῶν ὀρέων Ῥιπάρη, ἥτις ἀπὸ τῆς κορυφῆς αὐτῆς μέχρι τῆς πεδιάδος ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγαλοπρεποῦς δάσους ἐκ πευκῶν· ἴσως αὕτη εἶνε τὸ ἀρχαῖον ὄρος Βῆσα, ἐφ' οὗ ὁ Ξενοφῶν συνεβούλευε τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐγείρωσιν ἔρυμα πρὸς ἀσφάλειαν τῶν ἀργυρείων. Ἦτο, ὡς φαίνεται, τὸ πλουσιώτατον μέρος τῆς Λαυρεωτικῆς, καθόσον ἑκατέρωθεν τῶν ὑπωρειῶν αὐτοῦ ὑπάρχουσιν ἄπειρα ἀρχαῖα ὀρύγματα ἐξικνούμενα ἀφ' ἑνὸς μὲν μέχρι τῆς πεδιάδος Ἀναβήσσου, ἀφ' ἑτέρου δὲ μέχρι τῆς πεδιάδος Θορικοῦ καὶ τοῦ ὄρους Βελατουρίου.

Τὰ μεταλλεῖα ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος, ὅπερ ἐπώλει τὸ δικαίωμα τῆς ἐκ-

μεταλλεύσεως μερίδων εἰς πολίτας ἀντὶ ἑνὸς ταλάντου ἐφάπαξ καὶ ἐλάμβανε τὸ ἓν εἰκοσιτεταρτημόριον ἐκ τῆς παραγωγῆς. Τὰ μεταλλουργικὰ καταστήματα ἐκαλοῦντο ἐργαστήρια, οἱ δ' ἐν αὐτοῖς καὶ τοῖς ἀργυρείοις δοῦλοι ἐμισθοῦτο ἀντὶ ὀβολοῦ καθ' ἕκαστον ἄνδρα τὴν ἡμέραν. Ἱστάμενος ἐν μέσῳ τῆς πεδιάδος καὶ ἀναπολῶν πάντα ταῦτα ἐσκεπτόμην· «Ὁποία ἄρά γε νὰ ἦτο ἡ ἔκτασις ἑκάστης μερίδος καὶ τίνι τρόπῳ ὡροθετεῖτο αὕτη;»

Τὴν ἀπορίαν μου ἔλυσε βραδύτερον ἐπιγραφή τις εὑρεθεῖσα τεθαμμένη ἐν ταῖς ἐκβολάσι καὶ ταῖς σκωρίαις, ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει, ἔνθα ἱστάμην, ἔφερε δὲ τὰ ἑξῆς :

ΘΕΟΙ
ΟΡΟΣ ΕΡΓΑΣ-
ΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΑΝ-
ΔΡΑΠΟΔΩΝ ΠΕ-
ΠΡΑΜΕΝΩΝ ΕΠΙ
ΛΥΣΕΙ ΦΕΙΔΩΝ(Ι)
ΑΙΞΩΝΕΙ: Τ·

Τὸ μεταλλουργεῖον τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτὸ ἀργυρεῖα, ἅτινα ἦσαν ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν θεῶν, ὑπεθηκεύθησαν ἀντὶ ταλάντου εἰς τὸν Φείδωνα τὸν Αἰξωνέα· ὁμοίαν πρᾶξιν ὑποθηκεύσεως ἀναφέρει ἡμῖν ὁ Δημοσθένης (ἐν τῷ πρὸς Πανταίνετον λόγῳ).

Πέριξ τοῦ ἁγίου Γεωργίου ἐφαίνοντο ἔτι λείψανα τῆς ἀκμαζούσης τὸ πάλαι πόλεως τοῦ Θορικοῦ, ἤτοι ὁ ναός, περὶ ὃν στυλοβάτης τις ἐδείκνυε τὰς λέξεις: *Εὐφρόσ(υνος)*, τὸ πολυάνδριον εἰς μνήμην τῶν πεσόντων Θορικίων κατὰ τὸν Πελοποννησιακὸν πόλεμον καὶ ἐπὶ τῶν κλιτύων τοῦ ὄρους Βελατουρίου τὸ θέατρον, ὅπερ ἦτο ἀφιερωμένον τῷ Διονύσῳ, διότι ἐν Θορικῷ ἀπεβιβάσθη ὁ θεὸς οὗτος τῆς ἀμπέλου κατὰ τὴν εἰς Ἀττικὴν εἴσοδόν του, ἐντεῦθεν δὲ ἀπήχθη διὰ τὴν ἔξοχον καλλονήν του ὑπὸ τῆς Αὐγῆς ὁ ὡραῖος ἐκ Θορικοῦ Κέφαλος καὶ μετηνέχθη εἰς τοὺς οὐρανούς· διὸ οἱ συμπατριῶταί του ὑπερηφανεύοντο διὰ τὴν ἐξαίρετον τιμὴν ταύτην. Ὄπισθεν τοῦ θεάτρου ὑπῆρχεν εἴσοδος ἀρχαίου ὀρύγματος κεχωσμένου ὑπὸ ἐκβολάδων. Ὁ διεγείρων τὴν περιεργίαν μου Μπαρμπαδῆμος ἔλεγεν ὅτι ἐν τῷ σπηλαίῳ αὐτῷ ἀνεκαλύφθη ἐπιγραφή (ἣν ὅμως οὐδαμοῦ εὗρον), πρὸς δὲ ὅτι ἐξ αὐτοῦ ἠκούετο ὑπόγειος ἠχώ.

Εἰσήλθομεν ἕρποντες διὰ χθαμαλῶν καὶ σκολιῶν στοῶν ἐντὸς τοῦ ἀληθοῦς τούτου λαβυρίνθου, ἔνθα τέσσαρας ὁλοκλήρους ὥρας ἐνδιετρίψαμεν. Ἅπασαι αἱ νότιαι κλιτύες τοῦ Βελατουρίου, ἐφ' ὧν ἀμφιθεατρικῶς ἦτο ᾠκοδομημένη ἡ πάλαι ποτὲ ἀκμάζουσα πόλις Θορικός, ὑπεβαστάζοντο ὑπὸ κιόνων, οὓς οἱ ἀρχαῖοι ἄφινον ἐκμεταλλευόμενοι τὴν πλουσίαν κοίτην τῆς ἀργυρίτιδος. Τὰ ὀρύγματα τῶν ἀρχαίων κατήρχοντο μέχρι τῆς

ἀκτῆς τοῦ λιμένος, ἐφ' ἧς θραυόμενον τὸ κῦμα προυξένει τὸν βαρὺν κτύπον, ὅστις ἀσθενῶς ἀντήχει ἐν τοῖς ὀρύγμασιν.

Τὴν ἐπιοῦσαν λίαν πρωῒ ἤλθομεν εἰς τὰς βραχώδεις βορείους παραλίας τοῦ λιμένος Θορικοῦ, ἔπειτα ἐτράπημεν πρὸς τὸν ἅγιον Νικόλαον, ἔνθα ἐφαίνοντο ἴχνη ἀρχαίας καμινείας· ἐπανελθόντες δ' εἰς Θορικὸν ἐτράπημεν πρὸς νότον καὶ ἐπεσκέφθημεν τὸν ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Κυπριανοῦ κείμενον σκωριοῦχον σωρόν, ἐξ οὗ μέγα μέρος εἶχον τὰ ὄμβρια ὕδατα ἀποσπάσῃ εἰς τὴν θάλασσαν. Ἐνταῦθα δὲ καὶ παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης ἐσχηματίσθη γεωλογικὸν πέτρωμα τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς, ὅπερ ἀποκόπτοντες οἱ κάτοικοι τοῦ χωρίου Κερατέας, κατεσκεύαζον ἕνεκα τῆς σκληρότητος μυλολίθους χειροκινήτους.

Ἀκολουθοῦντες δὲ τὰ βραχώδη καὶ ξηρὰ παράλια τοῦ Κυπριανοῦ κατελύσαμεν εἴς τινα λιμενίσκον, ὃν οἱ κάτοικοι τῆς Κερατέας *Πόρτο Ἀργαστηράκια* ἐκάλουν. Ὁ μικρὸς οὗτος λιμήν, ὅστις, προφυλασσόμενος ὑπὸ παρατεταμένων ἐναλλὰξ ἀκρωτηρίων καὶ ὑπὸ τῆς ἀπέναντι κειμένης νήσου Ἑλένης *(Μακρονῆσι)*, ὁμοιάζει πρὸς ἠρεμοῦσαν λίμνην, ἦτο τότε πάντῃ ἔρημος καὶ μόνον ἓν μικρὸν σπογγαλιευτικὸν πλοιάριον ἐτάρασσε τὰ βαθέα ἤρεμα καὶ διαυγῆ αὐτοῦ ὕδατα. Αἱ βορειοδυτικαὶ τοῦ λιμένος ἀκταὶ ἐκαλύπτοντο ὑπό τε ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων ἐρειπίων, ἅτινα ἔφθανον μέχρι ἐκεῖ, ἔνθα σήμερον ἱδρύθη ὁ σταθμὸς τοῦ σιδηροδρόμου Ἀττικῆς. Πέραν δὲ πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ μέρη τοῦ λιμένος ἐκτείνονται ἕλη καὶ σκωριοῦχοι ἐκτάσεις, αἵτινες κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ ἰδίως περὶ τὰ ἄκρα ἐκαλύπτοντο ὑπὸ χλοερῶν ῥητινοφόρων πευκῶν, αἵτινες ἔστεφον τὰς κορυφὰς τῶν παρακειμένων λόφων. Πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς διεκόπτετο πολλαχοῦ τὸ δάσος ὑπὸ κεκαλλιεργημένων ἀγρῶν.

Ὁ τόπος οὗτος ἐξηκολούθησεν (ὡς ἐξάγεται ἐκ πολλῶν νομισμάτων καὶ ἐπιγραφῶν, ἃς ἀναφέρω ἐν τῷ πονήματί μου *Le Laurium*) ἐπὶ πολὺ κατοικούμενος ὑπὸ χριστιανῶν· ἐπέπρωτο δὲ μετὰ τὴν παντελῆ αὐτοῦ ἐρήμωσιν νὰ ἐπανίδῃ πρῶτος αὐτὸς ἐκ νέου ἀναγεννωμένην τὴν ἀρχαίαν μεταλλουργικὴν εὔκλειαν, καμίνους καὶ παμμεγέθη μεταλλοπλύσια, σιδηροδρόμους καὶ ὡραίαν βιομηχανικὴν κωμόπολιν.

Δὲν παρέλιπον ν' ἀναβῶ καὶ ἐπὶ τοῦ Σουνίου, ἀφιερωμένου εἰς τὴν προστάτιδα τῶν ἀργυρείων Ἀθηνᾶν· ἐκεῖ τῇ ἀληθείᾳ κατελήφθην ὑπὸ τῆς μαγείας τῆς φύσεως· ἡ πλήρης τοῦ οὐρανοῦ εὐδία, αἱ ὑπὸ τοῦ δυομένου ἡλίου ἐκτοξευόμεναι ἀνὰ τὴν κυανῆν θάλασσαν ἀκτῖνες, αἱ μαρμαίρουσαι χιονοσκεπεῖς κορυφαὶ τῶν καταφαινομένων ὀρέων ἀπετέλουν πανόραμα, ὅπερ οὐδέποτε ἐπὶ ζωῆς μου θὰ λησμονήσω. Ἀνεπόλησα ἐκεῖ τὴν παλαιὰν τῶν Σουνιέων εὐδαιμονίαν καὶ τοὺς κομψοὺς τοῦ Ἀναξανδρίδου στίχους :

Οὐκ ἔστι δούλων, ὦ 'γάθ', οὐδαμοῦ πόλις,
τύχη δὲ πάντα μεταφέρει τὰ σώματα
πολλοὶ δὲ νῦν μέν εἰσιν οὐκ ἐλεύθεροι,
ἐς αὔριον δὲ Σουνιεῖς, εἶτ' ἐς τρίτην
ἀγορᾷ κέχρηνται. Τὸν γὰρ οἴακα στρέφει
δαίμων ἑκάστῳ.

Ἵνα δὲ συντέμνω τὴν ἐκδιήγησιν τῶν ὁδοιποριῶν μου, λέγω ὅτι ἐν γένει οὐδὲν ἀφῆκα μέρος τῆς ἄκρας ἐκείνης, ὅπερ νὰ μὴ ἐπισκεφθῶ καὶ ἐρευνήσω. Τὸ δ' ἀποτέλεσμα τῶν ἐρευνῶν μου ὑπέβαλον εἰς τὸ ὑπουργεῖον, ὑποδεικνύων ὅτι τὰς ἀτελῶς χαμινευθείσας τὸ πάλαι σκωρίας ἦτο δυνατὸν ν' ἀναχαμινεύσωμεν λίαν ἐπωφελῶς.

Ἀλλ' ἐν τούτῳ τῷ χρόνῳ διετάχθην νὰ μεταβῶ εἰς τὰς Κυκλάδας πρὸς ἐπιστασίαν τῆς καλλιεργείας τῶν ἁλυκῶν καὶ ἄλλων ἐργασιῶν. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου ἦλθον εἰς Ἑλλάδα οἱ κ.κ. Ι. Β. Σερπιέρης καὶ Γ. Παχύς· οὗτοι ἐζήτησαν παρὰ τῆς Κυβερνήσεως τὴν ἀγορὰν τῶν σκωριῶν, ἀποτυχόντες ὅμως εἰς τὴν αἴτησίν των ταύτην ἀπετάθησαν καὶ ἠγόρασαν αὐτὰς παρὰ τῆς κοινότητος τοῦ χωρίου Κερατέας, καθότι οἱ ἐπισημότατοι τῶν τότε νομικῶν ἀπεφήναντο ὅτι αἱ σκωρίαι ἀνῆκον εἰς τὸν ἰδιοκτήτην τῆς γῆς, ὅστις καὶ ἔχει τὸ δικαίωμα τῆς πωλήσεως.

Οὕτω λοιπὸν ὁ κ. Σερπιέρης μεταβὰς εἰς Μασσαλίαν συνέστησε τὴν ἑταιρείαν Ἱλαρίωνος Ῥοῦ καὶ Σια. Τὸν Μάϊον τοῦ 1864 ἐστάλησαν εἰς Μασσαλίαν καὶ Καρθαγένην δείγματα τῶν σκωριῶν, ἅτινα ἀναλυθέντα παρέσχον πολὺ θάρρος εἰς τὴν ἀρτισύστατον ἑταιρείαν νὰ προβῇ εἰς ἀναχαμίνευσιν τῶν ἀρχαίων σκωριῶν. Ἔσπευσα τότε νὰ ὑποδείξω εἰς τὸν κ. Ῥοῦ τὸν λιμένα τῶν Ἐργαστηρίων· παρὰ τὰς ἀκτὰς αὐτοῦ διενυκτερεύσαμεν ἀποκρούοντες διὰ μεγάλης πυρᾶς τὴν ἔφοδον μεγίστων κωνώπων, οὓς παρῆγον τὰ παρακείμενα ἕλη.

Τὴν ἐπιοῦσαν μετὰ τὴν πρόχειρον βολιδοσκόπησιν καὶ ἐξέτασιν τῆς συστάσεως τοῦ πυθμένος τοῦ λιμένος, εἰκοσὰς Ἀλβανῶν παρακολουθούντων ἡμᾶς ἐκ τοῦ χωρίου Κερατέας ἤρξαντο ἐκριζοῦντες τοὺς θάμνους καὶ ἰσοπεδοῦντες τὸν παρακείμενον τῇ κλίνῃ ἡμῶν τόπον, ἐφ' οὗ ἱδρύθη ἡ πρώτη ἐν Λαυρίῳ οἰκία, ἥτις νῦν χρησιμεύει διὰ τὴν διεύθυνσιν τῶν Μεταλλουργείων, ἀκριβῶς δ' ἐν τῷ τόπῳ τῆς διανυκτερεύσεως ἡμῶν ἐκτίσθη μικρὰ προκυμαία.

Μικρὸν κατὰ μικρὸν ὁ πέριξ τόπος ἐκοσμεῖτο ὑπὸ διαφόρων οἰκοδομημάτων ἓξ ὑψηλαὶ κάμινοι, συστήματος Καστιλιανοῦ εἶχον φθάσῃ, εἴκοσι δὲ Ἱσπανοὶ μεταλλουργοὶ σταλέντες ἐκ Καρθαγένης ἀνέμενον νὰ λειτουργήσῃ ἡ ἱδρυθεῖσα ἀτμομηχανή, ὅπως ἐπιληφθῶσι τῆς ἀναχαμινεύσεως. Ἡ ἀτμομηχανὴ ἐκείνη ἀπέσπα πάντων τὰ βλέμματα· αὕτη ἔμελλε ν' ἀναστήσῃ ὅλον ἐκεῖνον τὸν βιομηχανικὸν κόσμον· εὔδηλον λοιπὸν μετὰ πόσης ἀγωνίας ἀνεμένομεν πάντες.

Καὶ ἐπὶ τέλους ἡ ἀτμομηχανὴ ἤρξατο λειτουργοῦσα καὶ παράγουσα ἄφθονον πεπιεσμένον ἀέρα, αἱ κάμινοι ἐπληρώθησαν σκωριῶν καὶ ὀπτανθράκων, ἐκ δὲ τῆς τετηκυίας μάζης, ἥτις ἔρρεεν ὡς διάπυρος πηλός, ἀπεχωρίζετο ὁ μόλυβδος.

Τὴν 3 Μαρτίου τοῦ 1865 ὅτε διεγέλα μὲν ἡ ἡμέρα ἐκ τῶν πρώτων τοῦ ἡλίου ἀκτίνων, διεγέλων δὲ τὰ πρόσωπα ἡμῶν ἐκ τῆς φαιδρότητος, ἦλθεν ὁ σεβασμιώτατος καὶ ἀείμνηστος μητροπολίτης Θεόφιλος περιβεβλημένος τὴν ἀπαστράπτουσαν ἀρχιερατικὴν στολήν· ἱστάμενος δὲ παρὰ τὰς καμίνους ηὐλόγει καὶ ἡγίαζεν αὐτὰς ὡς καὶ τὸν παραχθέντα μόλυβδον, ὅστις διὰ κοχλιαρίων χυθεὶς ἐντὸς τύπων ἀπετέλει δελφῖνα (χελώνα) φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν «*Ἑλλάς*». Μετὰ τὸν ἁγιασμὸν ὁ ἀρχιερεὺς ἐξεφώνησε συγκινητικώτατον παραινετικὸν λόγον πρὸς τοὺς μετὰ σεβασμοῦ παρισταμένους. «Ἐμοχθήσαμεν, εἶπε, καὶ ἐκακουχήσαμεν εἰς τὸν ὑπὲρ ἀναγεννήσεως τῆς πατρίδος ἡμῶν ἀγῶνα, νῦν ἂς μοχθήσωμεν καὶ ὑπὲρ τῶν πρακτικῶν ἔργων καὶ τῆς προόδου τῆς βιομηχανίας, ἐξ ἧς ἤρτηται ἡ μέλλουσα τῆς πατρίδος ἡμῶν ἰσχὺς καὶ εὐημερία. Σᾶς ἐπιτρέπω μετὰ τὴν θείαν λειτουργίαν τάς τε ἑορτὰς καὶ τὰς Κυριακὰς νὰ προσέρχησθε εἰς τὰ ἔργα, ἅτινα δὲν ἐπιδέχονται ἀνακοπήν, διότι ἀπειράκις εὐαρεστοτέρα εἶναι εἰς τὸν Θεὸν ἡ ἐργασία τῆς ἀεργίας, ἥτις εἶνε μήτηρ πασῶν τῶν κακιῶν». Ἔκτοτε πολλὰ διέρρευσαν ἔτη, ἀλλ' ὅμως αἱ πατρικαὶ συμβουλαὶ τοῦ ἀρχιερέως μένουσιν ἔναυλοι εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν ἐργατῶν, οἵτινες οὐδέποτε ἠρνήθησαν τὴν ἐργασίαν.

Ἡ ἀνακαμίνευσις τῶν ἀρχαίων μολυβδούχων σκωριῶν ἐνηργεῖτο ἐντὸς φρεατοειδῶν καμίνων, ἐν αἷς αὗται ἐτίθεντο διαδοχικῶς κατὰ στρώσεις μετ' ὀπτανθράκων.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡ ἀνακαμίνευσις ἐξετελεῖτο διὰ 2—3 καμίνων, ἀλλ' ἡ ἑταιρεία ἐνθαρρυνθεῖσα ἐκ τῆς ἐπιτυχίας ἀνέπτυξε τὰ ἔργα μετὰ τοσαύτης δραστηριότητος, ὥστε κατὰ τὸ ἐπιὸν ἔτος ἔχουσα εἰς τὴν διάθεσίν της νέας ἀεροπαραγωγοὺς μηχανὰς ἠδυνήθη ν' ἀνακαμινεύῃ διὰ 10 καὶ 12 καμίνων. Ἐπηκολούθησεν ἡ τελεία τοῦ τόπου κατοίκισις καὶ τέλος ἐν ἔτει 1870 κατεσκευάσθη ὁ πρῶτος σιδηρόδρομος Καμαρίζης, ὅστις διασχίζει τὰ τέως σιγηλὰ καὶ ἔρημα τοῦ Λαυρίου ὄρη.

Κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἐλαυνόμενος ἐκ τῶν πρακτικῶν ἀποτελεσμάτων καὶ ἐκ τῶν κερδῶν τῆς νέας ταύτης βιομηχανίας ἀφυπνίζεται καὶ στρέφει σύμπασαν τὴν προσοχήν του εἰς τὸν μεταλλικὸν τοῦ τόπου πλοῦτον. Πλεῖσται μεταλλευτικαὶ ἑταιρεῖαι συνεστάθησαν, ὧν αἱ ἐργασίαι ἤχθησαν εἰς τοσοῦτον βαθμὸν δραστηριότητος, ὥστε θὰ ἠδύνατό τις νὰ ἐπαναλαμβάνῃ ὅ,τι ἐπὶ ἄρχοντος Δημητρίου Φαληρέως ὅτι δηλ. οἱ νέοι Ἀθηναῖοι εἶχον καταληφθῆ ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἐξαγάγωσιν ἐκ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς τὸν Πλούτωνα.

Ἡ σπουδὴ λοιπὸν τῆς ἁμίλλης παρώτρυνε τὴν ἑταιρίαν Ῥοῦ εἰς δραστηριωτέρας ἀνιχνεύσεις καὶ ἐν τοῖς μεταλλείοις, μετ' οὐ πολὺ δ' ἐπὶ τῆς διευθύνσεως ἡμῶν ἀνεκαλύφθη παρθένον μετάλλευμα τοῦ ψευδαργύρου, οὗτινος ἡ βραδύτερον ἐκμετάλλευσις κατέστη πρόξενος τοσοῦτον τεραστίας ἀναπτύξεως καὶ περιωπῆς τῆς μεταλλευτικῆς τοῦ Λαυρίου βιομηχανίας καὶ παρέσχε τοσαύτας ὠφελείας εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν. Τοῦ πολυτιμοτάτου ὅμως τούτου ὀρυκτοῦ, δηλονότι τοῦ ψευδαργύρου (καλαμῖνα), οἱ ἀρχαῖοι ἠγνόουν τὴν χρῆσιν.

Τὴν σύστασιν τῆς ἑταιρείας Ῥοῦ ἐπηκολούθησαν ἄλλαι δύο μεγάλαι· ἐν ἔτει 1873 ἐπώλησεν αὕτη τὰς κτήσεις της εἰς τὸν κ. Συγγρόν, ὅστις συνέστησε τὴν ἑλληνικὴν ἑταιρείαν τῶν Μεταλλουργείων Λαυρίου σκοπὸν ἔχουσαν τὴν ἀνακαμίνευσιν τῶν σκωριῶν καὶ τῶν ἐκβολάδων καὶ τὴν ἑτερόρρυθμον πρὸς ἐκμετάλλευσιν τῶν μεταλλείων· αὕτη δὲ διὰ τῶν ἐπιτυχῶν αὐτῆς ἔργων καὶ τῆς ἱδρύσεως νέου ἐργοστασίου ἐν τῇ θέσει Κυπριανοῦ (1874) παρεσκεύασε τὴν ὁδὸν εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ κ. Ι. Β. Σερπιέρη ἐν ἔτει 1876 συσταθεῖσαν Γαλλικὴν ἑταιρείαν τῶν Μεταλλείων Λαυρίου, ἥτις ἵδρυσε καμίνους πρὸς διαπύρωσιν τῆς καλαμίνης, καὶ διὰ τὴν παραγωγὴν μολύβδου (1878). Περιττὸν εἶνε νὰ ὁμιλήσω περὶ τῶν ἐργασιῶν τῶν ἑταιρειῶν τούτων· ἡ ἀνάστασις τοῦ Λαυρίου ὀφείλεται κατὰ μέγα μέρος εἰς αὐτάς, ὥστε ἀρκεῖ ἁπλῆ τοῦ Λαυρίου ἐπίσκεψις νὰ πείσῃ πάντα περὶ τῆς ἐξαιρέτου δραστηριότητος αὐτῶν.

Τὰ μεταλλεῖα καὶ τὰ μεταλλουργεῖα τοῦ Λαυρίου παρέχουσιν ἔντιμον βιοποριστικὴν ἐργασίαν εἰς 10000 περίπου κατοίκους συνοικισθέντας ἔκ τε τῆς ἀλλοδαπῆς καὶ ἐξ ἁπάσης τῆς Ἑλλάδος, οἵτινες εὑρίσκουσι πᾶσαν περίθαλψιν διά τε τῶν ἰατρῶν καὶ τῶν συντηρουμένων νοσοκομείων ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῶν ἑταιριῶν.

Εἰς τοὺς λιμένας Θορικοῦ, Ἐργαστηρίων καὶ Ἁγίου Νικολάου ἐπικρατεῖ μεγίστη κίνησις ἕνεκα τῆς εἰσαγωγῆς τῶν καυστικῶν ὑλῶν, μηχανημάτων καὶ διαφόρων ἐμπορευμάτων καὶ ἕνεκα τῆς ἐξαγωγῆς τῶν προϊόντων τῶν ἑταιριῶν· κατ' ἔτος εἰσπλέουσιν 120 περίπου ἀτμόπλοια χωρητικότητος 1500—3000 τόνων ἕκαστον, ἔτι δὲ προσεγγίζουσιν εἰς τὸν λιμένα Ἐργαστηρίων ἑλληνικὰ ἀτμόπλοια καὶ ἀπειράριθμα ἱστιοφόρα πλοιάρια κομίζοντα ἐκ τῶν παραλίων πόλεων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων τὰς πρὸς συντήρησιν τοῦ Λαυρεωτικοῦ πληθυσμοῦ τροφάς, οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας ἀπὸ τῶν ἐκεῖ μεταλλείων κομίζοντα μεταλλεύματα τοῦ ἀργυρούχου μολύβδου. Αὕτη εἶνε ἡ πρόοδος τῶν ἐργασιῶν ἡμῶν, ἵνα δὲ ἀείποτε διατηρῆται, χρῄζει τῆς συμπράξεως τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς ὑποστηρίξεως αὐτῆς, διότι οὕτω μόνον ἀποβαίνει κατορθωτὴ ἡ ἀνάπτυξις πάσης βιομηχανίας.

Ἑλληνικὸς Ἄργυρος.

Ἐσχάτως εἰς τὴν μεταλλουργικὴν βιομηχανίαν τοῦ Λαυρίου προσετέθη ὑπὸ τῆς ἑταιρείας τῶν Μεταλλουργείων καὶ νέος μεταλλουργικὸς κλάδος, ἤτοι ἡ ἐξαγωγὴ ἀργύρου καὶ ἡ κατασκευὴ μαλακοῦ μολύβδου. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος καίτοι ὁ κλάδος οὗτος περιποιεῖ τιμὴν εἰς τοὺς ἰθύνοντας τὴν ἐπιχείρησιν, δὲν θὰ συντελέσῃ εἰς μεγάλην τῶν κερδῶν ἐπαύξησιν, ἀλλὰ θ' ἀποτελέσῃ τὸν κυριώτατον πυρῆνα ἀπωτέρου μέλλοντος. Νῦν ἅπας ὁ ἐκ τῶν φρεατωδῶν καμίνων τῆς ἑταιρίας παραγόμενος μόλυβδος, ὅστις περιέχει 1000—2000 γραμμάρια ἀργύρου, ἐξάγεται καὶ ἐκποιεῖται ὑπὸ τῆς ἑταιρείας εἰς Ἀγγλίαν, ἔνθα οἱ ἐκεῖ βιομήχανοι ἀποχωρίζουσιν ἐξ αὐτοῦ τὸν ἄργυρον ἀφαιροῦντες ἐκ τῆς ἀξίας αὐτοῦ ὡρισμένον ποσὸν ἐξόδων διὰ τὴν μεταλλουργικὴν ταύτην ἐργασίαν.

Πλὴν τοῦ ἀργύρου ὁ μόλυβδος τοῦ Λαυρίου περιέχει καὶ στοιχεῖα ἑτερογενῆ, οἷον χαλκόν, ἀρσενικόν, σίδηρον, ψευδάργυρον καὶ ἀντιμόνιον, ἅτινα καθιστῶσιν αὐτὸν σκληρὸν καὶ ἀνεπίδεκτον ἐπεξεργασίας πρὸς χρῆσιν κλάδων τινῶν τῆς ἐγχωρίου βιομηχανίας.

Συνίσταται δ' οὗτος ἐκ:

Cu	=	0.079	—	0.079
As	=	0.082	—	0.380
Sb	=	0.557	—	1.077
Fe	=	0.014	—	0.021
Pb.	=	99.170	—	98.290

Ἡ ἑταιρία, μὴ ἀποβλέπουσα εἰς μεγάλα κέρδη, ἀλλ' ἁπλῶς ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας ἐλαυνομένη νὰ φανῇ χρήσιμος εἰς τὸν τόπον ἵδρυσε παρὰ ταῖς καμίνοις αὐτῆς νέον μεταλλουργικὸν κατάστημα, ἐν ᾧ διὰ τῆς εἰσαγωγῆς νέας ὅλως μεταλλουργικῆς βιομηχανίας παράγει ἀπὸ τῆς 3ης Μαΐου τοῦ παρελθόντος ἔτους τὸν μαλακὸν τοῦ Λαυρίου μόλυβδον, ὅστις χρησιμεύει εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν ἑλληνικῶν μολυβδοσωλήνων καὶ τῶν κυνηγετικῶν χόνδρων (σκαγίων) ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις ἑλληνικοῦ πυριτιδοποιείου.

Ὁ μαλακὸς τοῦ Λαυρίου μόλυβδος εἶνε σχεδὸν χημικῶς καθαρός, διότι, ὡς αἱ ἀναλύσεις τοῦ ἐν Ἐργαστηρίοις χημείου δεικνύουσι, περιέχει ἐλάχιστα ποσοστὰ ἐκ τῶν ἑτερογενῶν στοιχείων οἷον:

Cu	=	0.00159
As	=	0.00118
Sb.	=	0.00792
Fe	=	0.00758
Pb.	=	99.98000
Ag.	=	10—15 γραμμάρια κατὰ τόνον.

Τὴν 23 Δεκεμβρίου παρήχθη ἐπιτυχῶς ἐκ τῶν καμίνων τοῦ νέου τού-

του μεταλλουργικοῦ καταστήματος καὶ ὁ ἄργυρος, ὅστις χυθεὶς εἰς μικροὺς δελφῖνας φέρει τὴν ἐπιγραφὴν «*ἑλληνικὸς ἄργυρος*». Τὸ γεγονὸς εἶνε ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἑλληνικῆς μεταλλουργικῆς βιομηχανίας.

Μετὰ πάροδον δισχιλίων ἐτῶν τὸ Λαύριον βλέπει νῦν ἐκρέον τὸ λευκὸν ἀργύριον μέλλον νὰ μεταποιηθῇ εἰς κοσμηματικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ ἔργα ὑπὸ τῶν ἐργατῶν τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος.

Ὁ ἄργυρος ἔχει λάμψιν μεταλλικήν, εἶνε τὸ λευκότατον καὶ μάλιστα ἐλατὸν ἐκ τῶν μετάλλων δυσκόλως ἀλλοιούμενον ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τῆς ἀτμοσφαίρας. Εἶνε σκληρότερος τοῦ χρυσοῦ, ἀλλὰ μαλακώτερος τοῦ χαλκοῦ, δι' ὃ κεραννύουσιν αὐτὸν μετὰ τοῦ χαλκοῦ, ὅπως ἐπαυξήσωσι τὴν σκληρότητά του καὶ ἵνα ἀντέχῃ διὰ τὰ νομίσματα καὶ τὰ σκεύη.

Οὔτε συχνὰ εὕρηται ἐν τῇ φύσει οὔτε κατὰ μεγάλα ποσὰ αὐτοφυὴς εἰς μεταλλικὴν κατάστασιν, ἀλλ' ἡνωμένος χημικῶς μετὰ τοῦ θείου, χλωρίου, ἀρσενικοῦ, ἀντιμονίου καὶ χαλκοῦ ἀποτελῶν τὰ ἀξιόλογα καὶ γνωστὰ ὀρυκτά, οἷον τὸν ἀργυρίτην (ἀργυρολαμπρίτην) Agrs, τὸν κηραργυρίτην Agce, τὸν πυραργυρίτην Ag_3 Sbs, τὸ προύστιον Ag_3 As S_3 καὶ σπανιώτερον τὸν πολυβασίτην 9 $(Ag_2\ Cu_2)\ S + (Sb\ As)_2\ S_3$. Συνήθως ὅμως ὁ πολὺς ἄργυρος εὑρίσκεται παράμικτος μετὰ τῶν ὀρυκτῶν τοῦ χαλκοῦ, ἐνίοτε τοῦ ψευδαργύρου (σφαλερίτου) καὶ κατ' ἐξοχὴν μετὰ τοῦ μολύβδου συνοδευόμενος ἐνίοτε καὶ ὑπὸ τοῦ χρυσοῦ.

Ὁ ἄργυρος ἦτο γνωστὸς καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς παλαιοτάταις τοῦ πολιτισμοῦ περιόδοις, ἐν αἷς τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ἐφρόντιζον περὶ τῆς κτήσεως μετάλλου ἔχοντος τοιαύτας λαμπρὰς ἰδιότητας.

Δὲν προτιθέμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ποίας μεθόδους μετεχειρίζοντο οἱ ἀρχαιότατοι ἐκεῖνοι λαοὶ πρὸς ἐξαγωγὴν τοῦ ἀργύρου ἐκ τῶν ὀρυκτῶν αὐτοῦ καὶ τίνι τρόπῳ ἀνεκαλύφθη ὁ ἄργυρος. Βεβαίως οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ γιγνώσκοντες τὰ χρήσιμα αὐτοῖς ὀρυκτὰ καὶ μέταλλα, πρὶν ἐκμάθωσι τὰς φυσικὰς αὐτῶν ἰδιότητας, ἴσως νὰ ἠσχολοῦντο καὶ οὗτοι, ὡς οἱ ἀλχημισταὶ τοῦ μέσου αἰῶνος εἰς τὴν ἀλλοίωσιν καὶ μετατροπὴν τῆς ὕλης. Τοιουτοτρόπως ὀξειδοῦντες τὸν μόλυβδον ἀνεκάλυψαν τὸ ἐν αὐτῷ ἀπαστράπτον λευκὸν (ἀργὸν) μέταλλον, ὅπερ οἱ ἀλχημισταὶ βραδύτερον σελήνην ἐκάλεσαν. Οἱ ἀρχαῖοι μεταλλευταὶ τοῦ Λαυρίου τὰ ὀρυκτὰ τοῦ μολύβδου οἷον τὸν γαληνίτην καὶ τὸν ψιμυθίτην ἐκάλουν *ἀργυρίτιδα*. Ἐκ τῶν ὀρυκτῶν τούτων παρήγαγον κατὰ πρῶτον ὡς καὶ νῦν συμβαίνει τὸν ἀργυρομιγῆ μόλυβδον, ἐξ οὗ ἐξήγαγον διὰ τῆς κυπελλώσεως τὸν ἄργυρον. Ἴχνη καμίνων κυπελλώσεως εὑρεθέντα ἐν Λαυρίῳ μαρτυροῦσιν, ὅτι αὗται ἦσαν στρογγύλαι χθαμαλαὶ ἐν τῷ μέσῳ κοῖλαι καὶ κατεσκευασμέναι ἐξ ἀργιλλωδῶν ὑλῶν πλήρων λιθαργύρου. Ἡ ἀναγωγὴ θὰ ἐξετελεῖτο ἐπ' αὐτῶν διὰ ξύλων ἀνημμένων, ἅτινα θὰ ἀνεζωπύρει ἀὴρ παραγόμενος διὰ χειροκινήτων φυσητηρίων ἐξ ἀσκῶν. Ἀκριβῶς τὸ σύστημα τοῦτο τῆς

ἀναγωγῆς εἶδον πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκτελούμενον ἐν Καραμανίᾳ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ἐκτὸς τῶν γνωστῶν μεθόδων τῆς ἀμαλγαμώσεως καὶ τῆς ἐκχυλίσεως δι' ὑγρῶν μέσων καὶ σήμερον ἔτι προκειμένου περὶ ἐξαγωγῆς τοῦ ἀργύρου ἐκ τοῦ μολύβδου μεταχειρίζονται τὴν ἀρχαιοτάτην μέθοδον τῆς κυπελλώσεως μετά τινων βελτιώσεων. Πρὸς ἀποφυγὴν μεγάλων ἀπωλειῶν μετάλλων καὶ μεγάλων δαπανῶν περὶ τὰ μέσα τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος προσετέθησαν εἰς τὴν μεταλλουργικὴν τοῦ μολύβδου βιομηχανίαν καὶ δύο νεώτεραι μέθοδοι, αἵτινες δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς προπαρασκευαστικαὶ τῆς κυπελλώσεως, διότι αὗται προετοιμάζουσι τὸ πρὸς ἐπεξεργασίαν ὑλικὸν ταύτης. Σκοπὸν ἔχουσιν ἀμφότεραι τὴν συγκέντρωσιν τοῦ ἀργύρου εἰς μικρὰ ποσὰ μολύβδου. Τούτων ἡ μὲν διὰ τῆς *κρυσταλλώσεως* τοῦ μολύβδου καλεῖται μέθοδος τοῦ Παττινσῶνος, ἡ δὲ διὰ τῆς *ψευδαργυρώσεως* (zingage) αὐτοῦ μέθοδος τοῦ Παρκέσου. Ἀμφότεραι διατελοῦσιν ἐν πληρεστάτῃ λειτουργίᾳ ἁπανταχοῦ, καίτοι ὑπὸ τῶν μεταλλουργῶν τοῦ μολύβδου συζητεῖται ὁποία ἐκ τῶν δύο τούτων ὑπὸ ἔποψιν οἰκονομικὴν καὶ ταχύτητος εἶνε καταλληλοτέρα. Ἡμεῖς ἐν Λαυρίῳ προκειμένου νὰ ἐκκαθαρίζωμεν μικρὸν μέρος ἐκ τῆς ἐτησίας τῆς ἑταιρίας παραγωγῆς τοῦ ἀργυρομιγοῦς μολύβδου ἀνάλογον πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς ἐθνικῆς βιομηχανίας προεκρίναμεν τὸ σύστημα τῆς ψευδαργυρώσεως, διότι καὶ αἱ πρῶται δαπάναι τῆς ἐγκαταστάσεως αὐτοῦ εἶνε μικραὶ καὶ ταχύτερον εὑρίσκομεν ὅτι ἐκτελεῖται ἡ ἐπεξεργασία τοῦ μολύβδου ἄνευ προηγουμένου καθαρισμοῦ αὐτοῦ, καὶ τέλος διότι δι' αὐτοῦ ἡ ἑταιρία δύναται νὰ ἑτοιμάζῃ μόλυβδον καθαρὸν καὶ μὴ ὑφίσταται ζημίας ἐν καιρῷ διακοπῆς τῆς ἐργασίας ταύτης

Ἡ μέθοδος τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἀργύρου καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ μολύβδου,ἣν μεταχειριζόμεθα ἐν Λαυρίῳ,ἀποτελεῖ τρία λίαν διακεκριμένα ἀλλήλων στάδια ἐργασίας· 1) *τὸ στάδιον τῆς ψευδαργυρώσεως καὶ τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ μολύβδου·* 2) *τὸ τῆς ἀποστάξεως τοῦ ψευδαργύρου·* 3) *τὸ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἀργύρου διὰ κυπελλώσεως τοῦ ἀργυρομιγοῦς μολύβδου.*

1ον ΨΕΥΔΑΡΓΥΡΩΣΙΣ. Ἐντὸς μεγάλης χυτοσιδηρᾶς χύτρας, ἐχούσης 24 τόνων χωρητικότητα, τίθεται ὁ ἀργυροῦχος μόλυβδος τῶν ὑψηλῶν καμίνων, ἀνατήκεται δὲ δι' ὑψηλῆς θερμοκρασίας· μετὰ δὲ τὴν ἀνάτηξιν ἀπομακρύνονται τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας του παραχθέντα πρῶτα *ἐξαφρίσματα,* ἅτινα σύγκεινται ἐκ τῶν ἀκαθαρσιῶν τοῦ μολύβδου καὶ ἰδίως χαλκοῦ, ἀρσενικοῦ καὶ ἀντιμονίου, μετ' ὀξειδίων τοῦ μολύβδου, ἅτινα ἐπαναφέρονται πρὸς χώνευσιν εἰς τὰς ὑψηλὰς καμίνους. Ἐνίοτε πρὸς ἀπομάκρυνσιν ὅσον οἷόν τε πλειόνων τοιούτων ἑτερογενῶν μετάλλων, θέτομεν ἐντὸς τοῦ τετηκότος μολύβδου χλωρὰ τεμάχια ξύλου ἢ καὶ ἀτμόν. Εἶτα θερμαίνομεν ἰσχυρῶς τὸν μόλυβδον καὶ ἐμβάλλομεν εἰς αὐτὸν πλάκας ἐκ

ψευδαργύρου, οὔτινος τὸ ποσὸν εἶνε ἀνάλογον πρὸς τὸν περιεχόμενον ἐν τῷ μολύβδῳ ἄργυρον καὶ τὸ ποσὸν τοῦ τετηκότος μολύβδου. Ὁ ψευδάργυρος τίθεται κατὰ 3, ἐνίοτε δὲ κατὰ 4 δόσεις. Διὰ τὸν μόλυβδον τοῦ Λαυρίου τὸν περιέχοντα μόνον 1200 γραμμάρια ἀργύρου θέτομεν ἐντὸς 24 τόνων μολύβδου 300-350 χιλιόγραμμα ψευδαργύρου. Τὸ μῖγμα τοῦτο ἀφοῦ ἀνακυκήσωσιν ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν δύο ἄνδρες, ὅπως ἐπιτευχθῇ τελειότερον ἡ ψευδαργύρωσις, δηλαδὴ ἡ ἐνσωμάτωσις τοῦ ψευδαργύρου μετὰ τοῦ ἀργύρου καὶ μολύβδου, ἀφίνουσι νὰ ψυχθῇ ἀφαιροῦντες τὴν πυράν. Διὰ τῆς ἀποψύξεως ταύτης ἀποκρίνεται καὶ συγκεντροῦται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μολύβδου μᾶζα ἀφρώδης, ἥτις ἀποτελεῖ τὸν *ἀργυροψευδαργυροῦχον ἀφρόν*, δηλαδὴ κρᾶμα ἐκ ψευδαργύρου, ἀργύρου καὶ περισσοῦ μολύβδου. Τὸ πρῶτον ψευδαργυροῦχον κρᾶμα περιλαμβάνει καὶ ἅπαντα τὸν τυχὸν ἐμπεριεχόμενον χαλκὸν καὶ χρυσόν. Ἡ ψευδαργύρωσις ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἡ ἀπαργύρωσις διὰ ψευδαργύρου βασίζεται ἐπὶ τῆς ἰδιότητος, ἣν ἔχει ὁ ψευδάργυρος συντηκόμενος μετ' ἀργυρομιγοῦς μολύβδου ν'ἀφαιρῇ ἀπ' αὐτοῦ τὸν ἄργυρον καὶ νὰ ἀνέρχηται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ὡς ἐλαφρότερος κατὰ τὸ εἰδικὸν βάρος. Τὴν ἰδιότητα ταύτην παρετήρησε κατὰ πρῶτον ἐν ἔτει 1842 ὁ **Karsten**. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης λαμβάνομεν δύο διακεκριμένα προϊόντα· α) τὸ ἐξ ἀργύρου, ψευδαργύρου καὶ μολύβδου κρᾶμα μετὰ περισσοῦ μολύβδου καὶ β) τὸν ἀμιγῆ ἀργύρου μόλυβδον, ὅστις ὑπολείπεται ἐν τῇ μεγάλῃ χύτρᾳ. Καὶ τὸ μὲν κρᾶμα μεταφέρεται καὶ θερμαίνεται ἀσθενῶς ἐντὸς μικροτέρας χύτρας, ἐν ᾗ ὁ ἀμιγὴς ἀργύρου περισσὸς μόλυβδος ἀποχωρίζεται καὶ καταρρεῖ εἰς τὸν πυθμένα, ἐπὶ δὲ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ ἐπιπολάζει τὸ ἀφρῶδες κρᾶμα ἐκ ψευδαργύρου καὶ ἀργυρούχου μολύβδου, ὅπερ ἀπομακρύνουσι μετὰ προσοχῆς καὶ μεγάλης ἐπιτηδειότητος καὶ μετασχηματίζουσιν αὐτὸ διὰ τῆς τριβῆς εἰς χονδρόκοκκον κόνιν, ἣν φυλάττουσι κατὰ μέρος, τὸν δὲ ἀποχωρισθέντα μόλυβδον καὶ ἰδίως τὸν ἀνιδρούμενον ἐκ τοῦ πρώτου ἀργυροψευδαργυρούχου ἀφροῦ, ὅταν εἶνε ὅλως ἀμιγὴς ἀργύρου, ῥίπτουσιν εἰς τὴν μεγάλην χύτραν, ὅπου, ὡς εἶπον, ὑπάρχει ὁ πτωχὸς μόλυβδος. Ὁ χωρισμὸς τοῦ περισσοῦ μολύβδου τοῦ προσκεκολλημένου ἐν τῷ κράματι ἀπαιτεῖ μεγίστην προσοχήν. Ἡ θερμοκρασία δὲν πρέπει νὰ εἶνε ἀνωτέρα τοῦ σημείου τῆς τήξεως τοῦ ψευδαργύρου, διότι ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει τήκεται τὸ ψευδαργυροῦχον κρᾶμα καὶ ἀφαιρεῖται ἀπ' αὐτοῦ μέρος τοῦ ἀργύρου, ὅπερ ἀνωφελῶς ἐνσωματοῦται μετὰ τοῦ ὑποκειμένου ψευδαργυρούχου μολύβδου. Ὁ μόλυβδος τῆς μεγάλης χύτρας δὲν περιέχει μὲν ἄργυρον εἰμὴ 8—15 γραμμάρια, περιέχει ὅμως ἔτι ἀκαθαρσίας, οἷον ἀντιμόνιον, ἀρσενικὸν καὶ ἰδίως ψευδάργυρον. Πρὸς ἀπομάκρυνσιν τῶν ἑτερογενῶν τούτων μετάλλων καὶ καθαρισμὸν τοῦ μολύβδου θέτομεν ἐντὸς τῆς μεγάλης χύτρας διὰ σιδηροῦ σωλῆνος ἀτμὸν ὑπερτεθερμασμένον καὶ ὅσον οἷόν

τε ξηρόν. Κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ὁ μόλυβδος θερμαίνεταιμέχρι ἐρυθροπυρώσεως, ἡ δὲ χύτρα καλύπτεται διὰ κυλινδρικοῦ ἐπικαλύμματος, συγκοινωνοῦντος μετὰ ψυγείου. Ὁ ἀτμός, ἀνερχόμενος ἀπὸ τοῦ πυθμένος τῆς χύτρας διὰ τοῦ τετηκότος ἐρυθροῦ μολύβδου, ἀποσυντίθεται εἰς ὑδρογόνον, ὅπερ τῇ ἐπιδράσει καὶ τῆς εἰσαγωγῆς ὀλίγου ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος καίεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μολύβδου, καὶ εἰς ὀξυγόνον, ὅπερ συμπαρασύρει καὶ ὀξειδοῖ τὸν ψευδάργυρον, ὅστις ἐκβράζεται καὶ ἐπιπλέει ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μολύβδου ἐν καταστάσει λεπτῆς καὶ λευκῆς κόνεως, ἀποτελουμένης ἐξ ὀξειδίου τοῦ ψευδαργύρου, τῆς καλουμένης *κόνεως ψευδαργύρου*, καὶ χρησιμεύει εἰς τὴν παρασκευὴν ἐλαιοχρωμάτων.

Μετὰ τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ ψευδαργύρου θερμαίνουσιν ἐκ νέου καὶ ἀποχωρίζουσι δι' ἀτμοῦ τὸ ἀντιμόνιον καὶ τὸ ἀρσενικόν, ὅπερ ἐν καταστάσει λεπτοῦ ἐπιπάγου καλύπτει τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ τετηκότος μολύβδου.

Ὁ ἐν τῇ χύτρᾳ ὑπολειπόμενος μόλυβδος, ἀπηλλαγμένος πλέον ἁπάντων τῶν ἑτερογενῶν στοιχείων, καθίσταται καθαρὸς καὶ μαλακὸς κατάλληλος καὶ χρήσιμος εἰς τὴν βιομηχανίαν. Ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ ἀντιμονίου εἶνε ἡ δυσχερεστάτη ἐργασία, πολὺν χρόνον ἀπαιτοῦσα καὶ ἔχουσα ἀνάγκην πολλοῦ ἀτμοσφαιρικοῦ ἀέρος, δι' ὃ κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐργασίας ταύτης ἀπομακρύνουσι τὸ κυλινδρικὸν ἐπικάλυμμα. Ὁ καθαρισμὸς τοῦ μολύβδου τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀτμοῦ ἐξακολουθεῖ μέχρις οὗ σχηματισθῇ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ μολύβδου κιτρίνη λιθάργυρος. Ἐκ μακρᾶς πείρας κατορθοῦσιν οἱ ἐργάται νὰ γινώσκωσιν ἄνευ προηγουμένης χημικῆς ἀναλύσεως τὸ ποιὸν τοῦ καθαροῦ μολύβδου, ὅταν δεῖγμα ἐξ αὐτοῦ λαμβανόμενον δεικνύῃ μετὰ τὴν ἀπόψυξιν ὡραῖον κυανοῦν χρῶμα καὶ ἀνθοειδῆ σχεδιάσματα. Τοὐναντίον ὅταν ἐν τῷ μέσῳ τῶν χελωνῶν δεικνύῃ ῥήγματα καὶ φυλλοειδῆ σχήματα τῆς ἐλάτης καὶ εἶνε λευκοῦ χρώματος, περιέχει ἔτι ψευδάργυρον καὶ ἀντιμόνιον. Ὁ κεκαθαρμένος μόλυβδος ἐκκενοῦται εἴτε διὰ κοχλιαρίων εἴτε δι' ἀντλίας εἴτε καὶ διὰ σίφωνος ἐν τύποις.

Τὸ ἀντιμόνιον, συντηκόμενον μετὰ τοῦ μολύβδου, παράγει ἀξιόλογον κρᾶμα (τὸν σκληρὸν μόλυβδον) κατάλληλον διὰ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα.

2ον ΑΠΟΣΤΑΞΙΣ. Τὸ ἐκ ψευδαργύρου καὶ ἀργυρομιγοῦς μολύβδου εἰς κόνιν τετριμμένον κρᾶμα ἀναμιγνυόμενον μετὰ ξυλανθράκων ἀποστάζεται ἐν χοάνῃ ἐκ γραφίτου συστήματος προνομιούχου τοῦ Morgan, ἣν θέτουσιν ἐντὸς κυλινδρικῆς καμίνου περιβάλλουσι δι' ὀπτανθράκων καὶ θερμαίνουσιν ἰσχυρῶς. Ἡ χοάνη συγκοινωνεῖ διὰ σωλῆνος μετὰ σιδηροῦ κυλινδρικοῦ ὑποδοχέως, εἰς ὃν ἄγεται ὁ ἀτμὸς τοῦ ψευδαργύρου, ἔνθα μετασχηματίζεται καὶ ἐκρεῖ εἰς μεταλλικὴν κατάστασιν. Ἐν δὲ τῇ χοάνῃ ὑπολείπεται πλούσιος ἀργυρομιγὴς μόλυβδος, ὅστις περιέχει 5—7 % ἄργυρον, ὃν ἀντλοῦσι διὰ κοχλιαρίων καὶ χύνουσιν ἐν τύποις.

3ον ΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΑΡΓΥΡΟΥ ΔΙΑ ΚΥΠΕΛΛΩΣΕΩΣ. Ἡ κάμινος, δι' ἧς

ἐν Λαυρίῳ ἐξάγομεν τὸν ἄργυρον εἶνε μικρά, συστήματος ἀγγλικοῦ, ἔχουσα φορητὸν τὸ κύπελλον, ἐφ' οὗ ἐκτελεῖται ἡ ἐξαγωγή.

Τὸ φορητὸν κύπελλον ἔχει ᾠοειδὲς σχῆμα καὶ ἀποτελεῖται ἐκ σιδηροῦ δακτυλίου, ὅπερ πληροῦσι τέφρας ὀστέων ἀναμίκτου μετ' ἀνθρακικοῦ καλίου 1 %· ἐν μέσῳ αὐτοῦ κατασκευάζεται ἡ λεκάνη καὶ περὶ τὰ δύο ἄκρα αὐτῆς ἀφ' ἑνὸς αἱ αὔλακες, δι' ὧν ἐκρέει ἡ λιθάργυρος, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὀπή, δι' ἧς ἐκρέει ὁ ἄργυρος. Τὸ κύπελλον τοῦτο φέρεται πρὸς τὸ κέντρον τῆς καμίνου, ἐφαρμόζεται καλῶς ἐπ' αὐτῆς καὶ θερμαίνεται βαθμηδὸν μέχρι ἐρυθροπυρώσεως. Πληροῦσι τότε τὴν λεκάνην διὰ τοῦ εἰς ἄργυρον πλουσίου μολύβδου, ὃν προηγουμένως τήκουσιν ἔν τινι μικρᾷ παρακειμένῃ χύτρᾳ, αὐξάνουσι τὴν πυρὰν καὶ ἀφαιροῦσι τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐπιπλέοντα ὀξείδια.

Ἐντεῦθεν ἄρχεται ἡ κυριωτάτη ἐργασία τῆς ἐξαγωγῆς, ἥτις βασίζεται ἐπὶ μόνης τῆς ὀξειδώσεως τοῦ μολύβδου. Ἡ ὀξείδωσις διευκολύνεται διὰ τῶν πλαγιόθεν φερομένων φλογῶν τῆς πυρᾶς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ τετηκότος μολύβδου καὶ διὰ τῆς προσθήκης ἰσχυροῦ ῥεύματος ἀέρος, οὗτινος τὸ ὀξυγόνον μεταβάλλει τὸν τετηκότα μόλυβδον εἰς ὀξείδια τοῦ μολύβδου, ἅτινα διὰ τῶν αὐλάκων τοῦ κυπέλλου ἐκρέουσι κάτωθεν τῆς καμίνου.

Τὰ ὀξείδια ταῦτα εἶνε κατὰ πρῶτον μέλανα, εἶτα κίτρινα καὶ ἐν τέλει ἐρυθρά, ἀποτελοῦσι δὲ τὴν ὑπὸ τῶν ἀρχαίων καλουμένην λιθάργυρον, δηλαδὴ λίθον τοῦ ἀργύρου. Διὰ τῆς ἀναχωνεύσεως αὐτῶν ἐν ἰδιαιτέρᾳ φρεατώδει καμίνῳ ἀνάγεται πάλιν εἰς καθαρὰν μεταλλικὴν κατάστασιν ὁ μόλυβδος.

Ὅταν μετὰ πολλῶν ὡρῶν συνεχῆ ὀξείδωσιν ἀφαιρεθῇ σχεδὸν ἅπας ὁ μόλυβδος, τὸ τετηγμένον ἐν τῷ κυπέλλῳ μέταλλον δεικνύει φωτεινὰ χρώματα μεταπίπτοντα ταχέως εἰς ὡραῖον σμαραγδόχρουν χρῶμα. Ὁ κατ' ἐλάχιστα ποσὰ ὑπολειπόμενος μόλυβδος ἐν καταστάσει ὀξειδίου σχηματίζει τότε λεπτότατον ἐπίπαγον, ὅστις περιβάλλει ἅπασαν τὴν τετηκυῖαν μεταλλικὴν ἐπιφάνειαν, δεικνύει ἀκαριαίως πάντα τῆς ἴριδος τὰ χρώματα καὶ εἶτα διαρρηγνύμενος ἀποκαλύπτει τὴν λευκὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἀπομένοντος ἀργύρου. Μετὰ τὸ ὡραῖον τοῦτο φαινόμενον, ὅπερ *βλέμμα τοῦ ἀργύρου* καλοῦσι, περατοῦται τὸ ἔργον τῆς κυπελλώσεως καὶ ὁ πλήρης ἀποχωρισμὸς τοῦ ἀργύρου, παύουσι τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἀέρος καὶ σβύνουσι τὴν πυράν. Ἐπὶ τοῦ κυπέλλου φαίνεται τὸ ὡραῖον καὶ διαφανὲς ῥευστὸν τοῦ ἀργύρου, ὅπερ περὶ τὰ ἄκρα αὐτοῦ δεικνύει ἐνίοτε ὡραιότατον ἰῶδες χρῶμα.

Τὸν ἄργυρον εἴτε ἀπομακρύνουσιν ἀπὸ τοῦ κυπέλλου ἐν καταστάσει μεγάλου πλακουντίου ἀφαιρουμένου μετὰ τὴν ἀπόψυξιν, εἴτε ἐκκενοῦσι διὰ κοχλιαρίων εἴτε ἀφίνουσι νὰ ἐκρέῃ δι' ὀπῆς εἰς τύπους κειμένους κάτωθεν τοῦ κυπέλλου, ὅπερ προυτιμήσαμεν ἐν Λαυρίῳ.

Τὸν πλήρη καθαρισμὸν τοῦ ἀργύρου ἐκτελοῦσιν εἴτε κατ' εὐθεῖαν ἐν τῷ αὐτῷ κυπέλλῳ μετὰ τὸ βλέμμα τοῦ ἀργύρου εἴτε διὰ τῆς ἀνατήξεως αὐτοῦ ἐντὸς μικρᾶς ἐκ γραφίτου χοάνης ἐπιρρίπτοντες ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τέφραν ὀξέων, ἥτις ἀπορροφᾷ τὰ τελευταῖα ὑπόλοιπα τοῦ μολύβδου.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Αὕτη εἶνε ἡ ἐπὶ εἴκοσι καὶ πέντε ἔτη πορεία τῶν μεταλλευτικῶν καὶ μεταλλουργικῶν τοῦ Λαυρίου ἔργων. Ἡ νέα αὕτη μεταλλευτικὴ καὶ μεταλλουργικὴ τοῦ Λαυρίου βιομηχανία στηρίζεται ἐπὶ ἀκμαίου παρελθόντος καὶ ἐπὶ ἀνθηροῦ παρόντος· ἀλλ' ὅμως τὸ μέλλον περισπᾷ ὅλων τὴν διάνοιαν καὶ τὰς φροντίδας ἡμῶν. Πολλάκις πολλοὶ ἐπαναλαμβάνουσιν ὅτι τὰ μεταλλεῖα, αἱ σκωρίαι καὶ αἱ ἐκβολάδες ὅσον οὔπω ἐξαντλοῦνται· ἀλλὰ τοῦτο μέχρι τινὸς μόνον εἶνε ἀληθές. Ἂν αἱ πλούσιαι κοῖται καὶ διαφυάδες τοῦ ψευδαργυρίτου τῶν μεταλλείων κατὰ τὴν θέσιν Καμάριζαν ἐξηντλήθησαν, ἂν αἱ σκωρίαι καὶ αἱ πλούσιαι ἐκβολάδες, αἵτινες ἄνευ προηγουμένης προπαρασκευαστικῆς ἐργασίας ἐκκαμινεύοντο ἀναλώθησαν, ἀλλ' ὅμως τὰ ἀπέραντα ὀρύγματα, ἅτινα κατέχει ἡ Γαλλικὴ ἑταιρία καὶ αἱ μεγάλαι ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας ἐκβολαδοῦχοι ἐκτάσεις, ἃς ἔχει ἡ Ἑλληνικὴ ἑταιρία, σαφῶς δηλοῦσιν ὅτι ὑπάρχουσιν ἔτι ποσὰ μεταλλούχων ὑλῶν δυναμένων νὰ δώσωσιν εἰς τὰς ἑταιρίας 25 ἐτῶν ἔτι ζωήν. Δὲν ἀρνούμεθα τὸ ἀτελὲς τῶν ὑπαρχόντων προπαρασκευαστικῶν μέσων οὐδὲ τὸ δαπανηρὸν τῆς ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένης καυσίμου ὕλης, ἀλλ' αἱ ἑταιρίαι ἐργάζονται καὶ θὰ ἐργασθῶσι μηδενὸς μήτε πόνου μήτε δαπάνης φειδόμεναι, ὥστε νὰ τελειοποιήσωσιν αὐτὰ καὶ δυνηθῶσιν οὕτω καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πτωχῶν μεταλλούχων ὑλῶν νὰ ἐξάγωσιν ἐπωφελῶς τὰ μέταλλα τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ἀργύρου.

Βεβαίως ἐὰν τὰ λειτουργοῦντα συστήματα τῆς προπαρασκευῆς τῶν ἐκβολάδων καὶ τῶν πτωχῶν μεταλλευμάτων καὶ τῆς καμινείας αὐτῶν δὲν μεταβληθῶσι ῥιζικῶς, τὰ κέρδη τῆς ἐπιχειρήσεως θὰ εἶνε ἀνάλογα πρὸς τὴν πτωχείαν τῶν τε καμινευσίμων πρώτων ὑλῶν καὶ τῶν συστημάτων τῆς ἐπεξεργασίας αὐτῶν.

Αἱ τελευταῖαι βελτιώσεις τῆς προπαρασκευῆς καὶ τῆς καμινείας ἐπιφέρουσι νῦν καὶ ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ τὴν ἐπικερδῆ κατεργασίαν ὑλῶν πολλῷ ὑποδεεστέρων τῶν ἐν Λαυρίῳ κατὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ μολύβδου καὶ τοῦ ἀργύρου.

Ἐκεῖ αἱ πτωχαὶ αὗται ὗλαι διὰ τελειοτέρων προπαρασκευαστικῶν σκευῶν ἐμπλουτίζονται πολὺ καλλίτερον τῶν παρ' ἡμῖν, αἱ δὲ φερόμεναι πρὸς καμινείαν προπαρεσκευασμέναι μεταλλοῦχοι ὗλαι δὲν ἀπαιτοῦσιν

οὔτε τὸν μέγαν ἀριθμὸν καμίνων οὔτε τὴν προσθήκην τοσούτων πτωχῶν συλλιπασμάτων, ἅτινα δυσαναλόγως αὐξάνουσι τὰ ἔξοδα τῆς κατεργασίας αὐτῶν καὶ ἀλλοιοῦσι τὰ οἰκονομικὰ ἐξαγόμενα.

Ἡ ἐπίτευξις τελειοτέρας προπαρασκευῆς τῶν ἐκβολάδων διὰ καταλληλοτέρων μεταλλοπλυσίων καὶ τῆς οἰκονομικωτέρας καμινείας αὐτῶν ἀποτελοῦσι τὴν ἄγκυραν τοῦ μέλλοντος τῆς ἐπιχειρήσεως τοῦ Λαυρίου, ἥτις ἂς εὐχηθῶμεν ν' ἀποβῇ αἰσία πρὸς εὐτυχῆ ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν βιομηχανίας[1].

Ἀνδρέας Κορδέλλας.

[1] Ἡ Ἑταιρία τῶν Μεταλλουργείων ἔχουσα ὑπ' ὄψιν αὐτῆς τὰς τελευταίας ἐν Γερμανίᾳ βιομηχανικὰς προόδους τῆς τε προπαρασκευῆς τῶν μολυβδούχων ὀρυκτῶν καὶ τῆς οἰκονομικῆς αὐτῶν καμινείας δὲν ὤκνησεν οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ μελετήσῃ αὐτὰς ἐκ τοῦ σύνεγγυς διὰ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ αὐτῆς καὶ μάθῃ ὁποῖα θὰ ἦνε τὰ ἀποτελέσματα μιᾶς ῥιζικῆς τῶν ἔργων τῆς ἑταιρίας μεταρρυθμίσεως συμφώνως πρὸς τὰ ἐν Γερμανίᾳ ἐκτελούμενα. Ἔστειλα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον δείγματα ἐκβολάδων, ἰλύος (τελμάτων) καὶ περιττωμάτων τοῦ νῦν Πλυντηρίου, ἅτινα δοκιμασθέντα ὑπὸ εἰδικῶν περὶ τὴν προπαρασκευὴν ἀνδρῶν τῆς Εὐρώπης ἔδωκαν λίαν εὐχάριστα ἀποτελέσματα.

Αἱ ἐκβολάδες, ἡ ἰλὺς καὶ τὰ περιττώματα δύνανται διὰ καταλλήλων Πλυντηρίων προπαρασκευαζόμενα νὰ ἐμπλουτισθῶσι μέχρι περιεκτικότητος 50 τοῖς $^0/_0$ εἰς μόλυβδον διὰ ἐλάσσονος δαπάνης καὶ ἐλάσσονος μεταλλικῆς ἀπωλείας παρ' ὅ,τι νῦν γίνεται.

Διὰ τοιαύτης ἐπιτυχοῦς προπαρασκευῆς ἡ ἑταιρία θέλει προετοιμάζει διὰ τὰς καμίνους αὐτῆς πλούσια προϊόντα, ἅτινα θὰ δύνηται νὰ καμινεύῃ δι' ὀλιγωτέρων καμίνων, ἐλάσσονος ποσοῦ Κὸκ καὶ συλλιπασμάτων, ὅπως παράγῃ τὰ αὐτὰ ποσὰ μολύβδου, θέλει δὲ δαπανᾷ ὀλιγώτερα χρηματικὰ ποσὰ διὰ τὴν καμινείαν αὐτῶν καὶ πρὸς τούτοις θέλει χρησιμοποιεῖ τὰ νῦν ὅλως ἄχρηστα περιττώματα τοῦ ἐν λειτουργίᾳ Πλυντηρίου αὐτῆς.

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

Ὁ κάτωθι δημοσιευόμενος στατιστικὸς πίναξ ἐμφαίνει τὰ ἐξαχθέντα ὀρυκτὰ καὶ τὸν ἀργυροῦχον μόλυβδον ὡς καὶ τὰς εἰσαχθείσας ἐντὸς 25 ἐτῶν καυσίμους ὕλας. Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι οἱ ἐξαγόμενοι ἐκ τοῦ πίνακος τούτου ἀριθμοὶ εἶνε κατὰ πραγματικὴν προσέγγισιν, καὶ δὲν ἔχουσι τὸ κῦρος μαθηματικῆς ἀκριβείας, διότι τὸ τοιοῦτον, ἵνα μὴ εἴπω ἀδύνατον, θὰ ἦτο ἔργον τοὐλάχιστον δυσχερὲς καὶ λίαν κοπιῶδες. Οὕτω λ. χ. ὁ ἀργυρομόλυβδος καὶ αἱ καύσιμοι ὗλαι τῆς διαλυθείσης Ἑταιρίας Ἱλαρίωνος Ῥοῦ καὶ Σας ἐξετιμήθησαν μόνον κατὰ προσέγγισιν ἐξ ἰδιαιτέρων μου στατιστικῶν σημειώσεων.

Ἐν τῇ Ἑταιρίᾳ τῶν Μεταλλουργείων ὁ προσδιορισμὸς τῆς καυσίμου ὕλης παρέχεται μόνον ἀπὸ τοῦ 1876 μετὰ μεγίστης ἀκριβείας, διὰ δὲ τὰ προηγούμενα ἔτη ἐγένετο οὗτος κατὰ προσέγγισιν.

Ὅθεν ἐξήχθησαν τόνοι ὀρυκτῶν καὶ ἀργυρούχου μολύβδου 1.180.167 ἀξίας ἐν τῷ λιμένι Λαυρίου . . . . φρ. 160.700.000

ἤτοι διὰ τὸν ἀργυροῦχον μόλυβδον	φρ.	106.000.000
διὰ τὰς μολυβδούχους ὕλας	»	3.600.000
διὰ τὰς ψευδαργυρούχους ὕλας	»	46.400.000
καὶ διὰ τὸν μαγγανιοῦχον σίδηρον . .	»	4.700.000
Ἐν ὅλῳ	φρ.	160.700.000

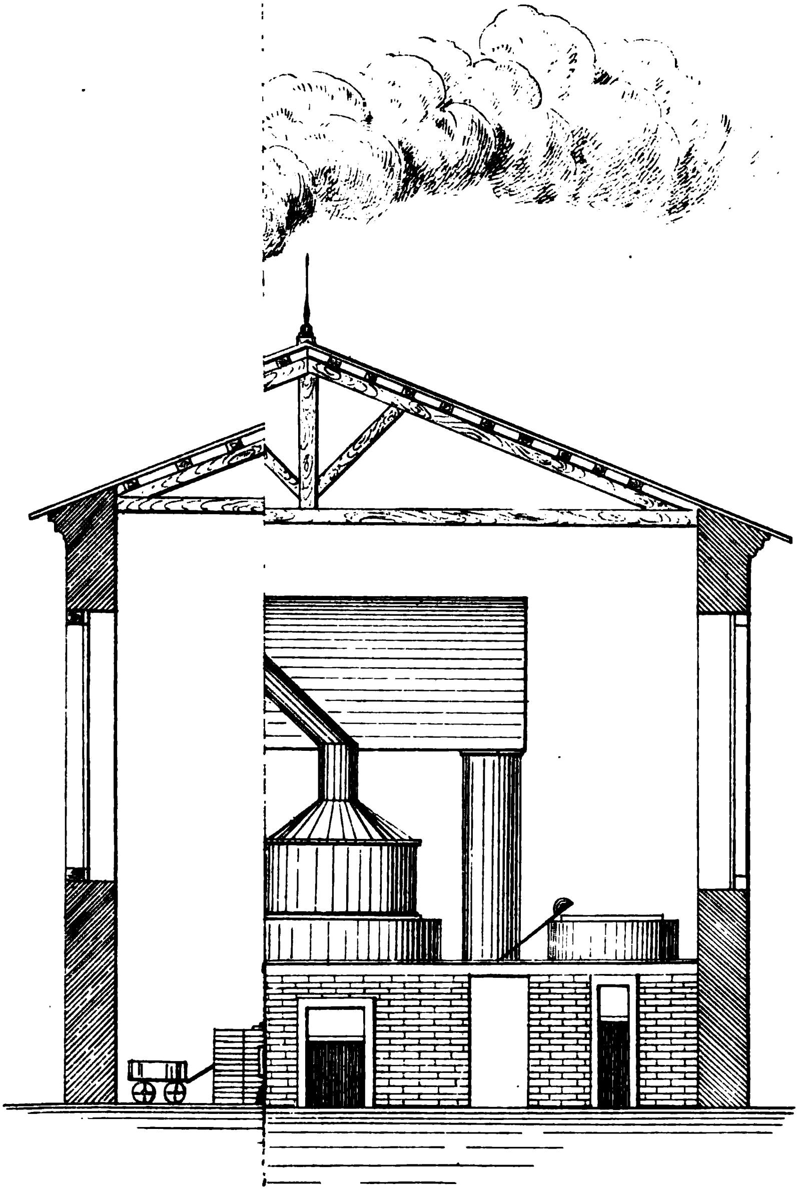
Εἰσήχθησαν δὲ καύσιμοι ὗλαι	τόννοι	775.306
Ἀξίας φρ. 22.000.000, ὅπερ ἀναλογεῖ . .	πρὸς	13,69%

δηλ. ἐπὶ ἑκατὸν ἑκατομμυρίων φράγκων, ἅτινα λαμβάνομεν ἐξ Ἀγγλίας κυρίως, καί τινων ἐκ τῆς Γαλλίας διὰ τὸ ἐξαγόμενον ὀρυκτόν, πληρώνομεν εἰς τὰς χώρας ταύτας, ἰδίως δὲ εἰς τὴν Ἀγγλίαν 13,69 ἑκατομμύρια διὰ τὴν καύσιμον ὕλην, ἐκτὸς τῶν ἀτμομηχανῶν, τῶν ἐργαλείων καὶ τοῦ σιδήρου, ὧν ἡ ἀξία ἀνέρχεται εἰς 6 $^1/_2$ περίπου ἑκατομμύρια.

Ἐκ τῆς στατιστικῆς ταύτης προκύπτει ὅτι κυκλοφοροῦσιν εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἐμπόριον ὀγδοήκοντα ἑκατομμύρια φράγκα ἐκ παραγωγῆς ὀρυκτοῦ καὶ μετάλλων ἀξίας ἑκατὸν ἑκατομμυρίων.

ΥΛΗΣ

…νίου καὶ Σπελαζέζης …31 10βρίου 1889		Παραχώρησις Δροσοπούλου Ι. Β. Σερπιέρης 1877—31 10β[illegible]		Ποσὰ καὶ ἀξία	
Περιεκτικότης		Τόννοι	Πε[illegible]	Ὁλικὰ ποσὰ	Ἀξία ἐν Λαυρίῳ
				Τόν[illegible]	Φράγκα
%	%	—	%	227.4[illegible]	[illegible]000.000
—	—	—	—	9.3[illegible]	
—	—	—	—	7.3[illegible]	
—	[illegible]	—	—	13.1[illegible]	[illegible]00.000
—		—	—	7.0[illegible]	
—		—	—	18.5[illegible]	
5 M[illegible]		50.000	33 Fe.	29.1[illegible]	
—		—	—	[illegible]	
—		—	—	[illegible]	
—		[illegible]	—	[illegible]	
—			—	[illegible]	[illegible]0.000
—			—		
—	—		—		
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				
—	—				

DY

ΤΟ ΜΕΛΟΔΡΑΜΑ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ

Α'

Καὶ ἂν ἔτι αὐτόπτης καὶ αὐτήκοος ὑπῆρξέ τις τῶν γεγονότων, ἅτινα ἀναλαμβάνει νὰ ἐξιστορήσῃ, πάλιν ἰδίους ἔχων ὀφθαλμοὺς καὶ ἴδιον τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι, ἀδύνατον νὰ μὴ παρουσιάσῃ ἐντυπώσεις οὐσιωδῶς διαφερούσας τῶν ὑπὸ ἄλλων συναυτοπτῶν ἐκτιθεμένων. Ἀλλ' ἡ ἐξιστόρησις ἀποβαίνει πολὺ δυσχερεστέρα, ὅταν βάσιν ἔχῃ ἁπλᾶς εἰδήσεις ἐπιμελῶς μὲν συναχθείσας, ἀλλ' ἀνεπαρκεῖς, διὰ τὴν ἔλλειψιν σχετικῶν βοηθημάτων, καὶ δὲν ἀνάγεται κυρίως εἰς γεγονότα, ἀλλ' εἰς ἀγῶνας πρὸς ἐπιτέλεσιν τοιούτων.

Μόνον ὡς πρώτη ζύμη πρὸς συγγραφὴν ἱστορίας τῶν πρὸς ἵδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος προσπαθειῶν, δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ πραγματεία αὕτη. Ἴσως βραδύτερον δυνηθῶ νὰ συμπληρώσω αὐτήν, ἐπανορθοῦσα παραλείψεις εἰς ἃς τυχόν, ἕνεκεν ἀγνοίας, περιέπεσα καὶ ἃς δὲν ἀμφιβάλλω, ὅτι θὰ μοὶ καταστήσωσι γνωστὰς οἱ δυνάμενοι. Ἔστω δὲ καὶ ὁ ἀναγνώστης ἐπιεικής, ἂν δὲν ἱκανοποιηθῇ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ θὰ διεγείρῃ αὐτῷ ὁ ὡραῖος τίτλος: *Τὸ μελόδραμα ἐν Ἑλλάδι.* Εἶνε τοῦτο βρέφος ἀκόμη καὶ τὸ βρέφος δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐπιδείξῃ ἱστορίαν πλήρη κατορθωμάτων καὶ αἴγλης, ὅταν μάλιστα καὶ αὐτὴ ἡ μήτηρ του, ἡ θεία τῆς μουσικῆς τέχνη, οὐδ' ἐπὶ θρόνου κάθηται, οὐδὲ μόνιμον οἶκον ἀπέκτησεν ἔτι παρ' ἡμῖν.

Β'

Θλιβερὸν νὰ ὁμολογήσωμεν, ὅτι ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ, ἡ μουσικὴ ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητος διὰ τὴν ἀγωγὴν τῶν παίδων, ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ, ὅλα τὰ τιμιώτατα φρονήματα καὶ τὰ εὐγενέστατα αἰσθήματα δι' αὐτῆς διηγείροντο, ἐν αὐτῇ ταύτῃ νῦν εὑρισκόμεθα εἰς ἀμηχανίαν, διότι περὶ μουσικῆς οὐδὲν ἢ ἐλάχιστα ἔχομεν νὰ εἴπωμεν.

Πολλοὶ ἀποδίδουσι τὴν θαυμασίαν αἰσθητικότητα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλίματος. Ἀλλὰ μὴ καὶ νῦν ὁ αὐτὸς δὲν στεγάζει τὴν ἑλληνικὴν χώραν οὐρανός, ἡ αὐτὴ δὲν περικυκλοῖ ἡμᾶς φύσις; Ἂν δὲν γινώσκομεν ἀκριβῶς εἰς ὁποῖον σημεῖον τῆς τελειότητος

ἔφθασεν ἡ μουσικὴ παρὰ τοῖς προγόνοις ἡμῶν, αἱ ἐν τοῖς ἀρχαίοις ὅμως κειμένοις ἐγκατεσπαρμέναι μαρτυρίαι δὲν ἀρκοῦσιν ὅπως πείσωσιν ἡμᾶς ὅτι λαός, οὗτινος ὁ ὀφθαλμὸς ἦτο τοσοῦτον ἐξῳκειωμένος πρὸς τὸ καλὸν καὶ ὡραῖον ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ αἰσθάνηται τὴν μουσικὴν καὶ καλλιεργῇ ταύτην μέχρι τῆς τελειότητος, ἧς τὴν σφραγῖδα ἀπετύπωσεν ἐπὶ τοῦ μαρμάρου;

Εἶνε ἀποδεδειγμένον, ὅτι, ἵνα ἀγαπᾷ τις τὴν μουσικήν, δέον νὰ αἰσθάνηται αὐτήν, διότι ἡ τῆς μουσικῆς ἰδιότης δὲν εἶνε μόνον ἡ ἄμεσος δρᾶσις ἐπὶ τῆς ψυχῆς, ἀλλὰ τῆς ψυχῆς αὐτῆς ἀπόρροια· τοῦτο δὲ εἶνε τὸ διακρίνον ἰδίᾳ τὴν τέχνην ταύτην ἀπὸ τῶν ἄλλων κλάδων τῆς καλλιτεχνίας. Πᾶν ἔργον γραφικῆς ἢ γλυπτικῆς παρουσιάζει πρὸ τῶν ὀμμάτων ἡμῶν ἀντικείμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀπαλλαγῇ τῶν δεσμῶν, χωρὶς νὰ ἐκφύγῃ τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος. Ὁ γλύπτης θὰ τελειοποιήσῃ ἴσως τὸ πρότυπόν του, θὰ τὸ ἐμψυχώσῃ διὰ τῆς δυνάμεως τῆς ἐκφράσεως, δι' ἀκτῖνος ζωῆς, θὰ δώσῃ, τέλος, ὡς ἄλλος Πυγμαλίων, ψυχὴν εἰς τὸν λίθον, ὃν θωπεύει ἡ χείρ του· τὸ ἔργον του ὅμως θὰ ἦνε πάντοτε παράστασις πραγματικοῦ ἀντικειμένου, οὗ εὗρε τὸν τύπον διὰ τῶν αἰσθήσεων αὐτοῦ.

Τούτου ἕνεκα, ἡ προξενηθεῖσα ἐντύπωσις ὑπὸ ἐπιτυχοῦς εἰκόνος ἢ καλοῦ ἀγάλματος, δὲν εἶνε τόσον αὐθόρμητος ὅσον τὴν φανταζόμεθα· ἐξαρτᾶται μᾶλλον ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡμῶν, ὅπερ καλεῖται νὰ συγκρίνῃ τὰ παριστανόμενα ἀντικείμενα πρὸς τοὺς ἐν τῇ φύσει τύπους των καὶ νὰ ἐννοήσῃ τὸν σκοπὸν τοῦ καλλιτέχνου.

Ἀλλ' εἰς τὴν μουσικὴν δὲν συμβαίνει τὸ αὐτό. Οἱ ἦχοι τῇ δίδουσιν ἴδιον χαρακτῆρα μὴ ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸ πνεῦμα, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἀκοήν, ἐκεῖθεν δὲ φθάνουσιν ἀπ' εὐθείας μέχρι τῶν μυχῶν τῆς καρδίας ἡμῶν, ἐν ᾗ διεγείρουσι διαφόρους ἐντυπώσεις, κατὰ τὴν φύσιν τῶν συνδυασμῶν των. Αἱ δ' ἐντυπώσεις αὗται εἶνε αὐθόρμητοι, καὶ γεννῶνται ἄνευ συμπράξεως τῆς θελήσεως καὶ τοῦ πνεύματος ἡμῶν.

Ἡ ποίησις φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὁμοιάζουσα μᾶλλον πρὸς τὴν μουσικήν· παρουσιάζει πράγματι πλειοτέραν σχέσιν πρὸς τὴν τέχνην ταύτην, ὑποκειμένη ὡς αὐτὴ εἰς τὸν ρυθμὸν καὶ ὡς αὐτὴ ἐπίσης μὴ ἐκδηλουμένη δι' ἐξωτερικῶν παραστάσεων· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου, πλειότερον πάσης ἄλλης τέχνης, ἀποτείνεται πρὸς τὴν διάνοιαν ἡμῶν, ἥτις ἐλάχιστον λαμβάνει μέρος ἐκ τῶν ὑπὸ τῆς μουσικῆς προξενουμένων ἐντυπώσεων.

Ἡ ἔμπνευσις τοῦ μουσικοῦ προέρχεται ἐκ τῆς καρδίας του καὶ μόνης. Οὐδὲν ἀπομιμεῖται· συνθέτει ὑπὸ τὴν ἐντύπωσιν αἰσθήματος ψυχικοῦ ἐπιδρῶντος ἐπ' αὐτόν. Μουσικὴ λοιπὸν εἶνε ἡ διὰ τῶν ἤχων ἐκδήλωσις τῆς ψυχικῆς καταστάσεως, δι' ὃ κάλλιστα ἠδύνατο νὰ ἐπικληθῇ *γλῶσσα τῆς ψυχῆς*, ἀφοῦ σκοπός της εἶνε ν' ἀποκαλύπτῃ τὰς ἐνδομύχους ἐν-

τυπώσεις καὶ τὰς διαφόρους φάσεις, δι' ὧν μεταβαίνει τις ἀπὸ τῆς θλίψεως εἰς τὴν χαράν, ἀπὸ τῆς συγκινήσεως εἰς τὴν γαλήνην, ἀπὸ τῆς ἀπογοητεύσεως εἰς τὸν ἐνθουσιασμόν.

Συμπέρασμα· ἀφοῦ ἡ μουσικὴ σχετίζεται τόσον οἰκείως πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην καρδίαν, ἄρα αὐτὴ εἶνε ἀναντιρρήτως ἡ ἀρχαιοτάτη πασῶν τῶν τεχνῶν, χρονολογουμένη ἀφ' ἧς ἡμέρας ὁ ἄνθρωπος, ὁ βασιλεὺς τῆς πλάσεως, ἐνόησεν, ὅτι ὁ Θεὸς ἐδώρησεν αὐτῷ τὴν φωνήν, ἵνα μεταδίδῃ τὰ αἰσθήματά του πρὸς τοὺς ὁμοίους του.

Γ'

Ἡ μουσική, καίπερ ὑποσκελισθεῖσα ὑπὸ τῆς γραφικῆς, τῆς γλυπτικῆς καὶ τῆς ποιήσεως, αἵτινες εἶχον ἤδη παραγάγει ἀριστουργήματα, οὐχ ἧττον παρηκολούθησε καὶ αὕτη τὴν κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα πανταχόθεν ἐκδηλουμένην ῥοπὴν πρὸς τὴν πρόοδον. Αἱ δὲ τότε προκύψασαι μετατροπαὶ ὑπῆρξαν τοσούτῳ ῥιζικώτεραι, καθ' ὅσον ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἡ τέχνη περιεφέρετο τὴν αὐτὴν διατηροῦσα μορφήν. Συνέτριψε τέλος τὴν ἅλυσιν τῶν παραδόσεων, καί, γενομένη δραματική, περιῆλθεν ἀπὸ τῶν χειρῶν τῶν κληρικῶν εἰς τὰς τῶν λαϊκῶν· συγχρόνως δὲ ἡ κλῖμαξ τῶν ἤχων, διοργανιζομένη κατὰ τὸν ἀπόλυτον κανόνα τῆς διαδοχῆς τῶν διαστημάτων, παρῆγε νεωτέραν *τονικότητα.*

Ἐὰν σχετίσωμεν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πρώτου μελοδράματος πρὸς τὴν πρώτην ἐφαρμογὴν τῆς μουσικῆς ἐπὶ σκηνικῆς δράσεως, θὰ μνημονεύσωμεν ὡς πρῶτα δοκίμια τοῦ εἴδους τούτου τὰ *μυστήρια* τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. ***Ἡ Ἀνάστασις, οἱ Προφῆται τοῦ Χριστοῦ, ὁ Δανιήλ, ὁ Υἱὸς τοῦ Γέδρωνος, ὁ Κλαπεὶς Ἑβραῖος***, ἡ θρηνῳδία *Αἱ Τρεῖς Μαρίαι* καὶ τὸ δρᾶμα *ὁ Ἀδάμ* εἶνε τὰ γνωστότερα μυστήρια, ἐν οἷς ποιηταὶ καὶ μουσικοί, ἐκ συμφώνου θελήσαντες νὰ ἑλκύσωσι ζωηρότερον τὸ ἐνδιαφέρον, συνεδύασαν τὴν μουσικὴν πρὸς τὴν σκηνικὴν δρᾶσιν. Κατόπιν μυστήρια καὶ θαύματα ἐγκατελείφθησαν χάριν τῶν γνωμικῶν καὶ τῶν κωμικῶν ποιημάτων. ***Τὰ παίγνια διεδέχθησαν τὰ μυστήρια.*** Τὸ δὲ πρῶτον τοῦ εἴδους τούτου εἶνε τὸ ***Παίγνιον τοῦ Ροβῖνου καὶ τῆς Μαριὼν ἢ τοῦ Ποιμένος καὶ τῆς Ποιμενίδος***, κατὰ πολὺ ἀπέχον τοῦ κληρικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ θεάτρου. ***Ὁ Ποιμὴν καὶ ἡ Ποιμενὶς*** παρεστάθη τὸ πρῶτον τῷ 1285 ἐν τῇ γαλλικῇ αὐλῇ τῆς Νεαπόλεως, ἔνθα μετὰ μικρὸν ἀπεβίωσεν ὁ συνθέτης αὐτοῦ Ἀδὰμ δὲ λὰ Χάλλ, ὅστις δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ ὡς εἰσηγητὴς τοῦ κωμικοῦ μελοδράματος.

Μετὰ τοῦ *Παιγνίου τοῦ Ροβῖνου καὶ τῆς* ***Μαριὼν*** ἄρχεται περίοδος τελείας ἐλευθερίας. Τὴν θρησκευτικὴν μουσικήν, τὰς βραδείας, σοβαρὰς καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας συνδυαζομένας μελοποιίας ἀντικαθιστᾷ νεω-

τέρα τέχνη, μᾶλλον ἀνεξάρτητος, μελῳδία ἀσφαλεστέρα, καθαρωτέρα, συστηματικωτέρα. Τῶν δὲ λογίων καταληφθέντων ὑπὸ τοῦ πρὸς τὴν ἀρχαιότητα ἔρωτος, πανταχοῦ τὸ κοινὸν στρέφεται πρὸς τοὺς Ἕλληνας καὶ Λατίνους ποιητάς, οἵτινες δὲν ἦσαν μὲν ἄγνωστοι, ἀλλὰ παρημελοῦντο καθ' ἅπαντα τὸν μεσαίωνα. Οἱ Ἰταλοὶ τῆς Ἀναγεννήσεως, προσηλωθέντες μετὰ θέρμης εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἀρχαίων, ὡς εἰκός, διεπλάσθησαν καὶ ἐνεπνεύσθησαν παρὰ τῶν συγγραφέων, οὓς τοσοῦτον ἐθαύμαζον. Ἐξῳκειώθησαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν πρὸς τὰς πεποιθήσεις, τὰ ἤθη καὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ρώμης, ὥστε δικαίως ἐλέχθη, ὅτι δι' αὐτοὺς ὁ ΙϚ' αἰὼν ὑπῆρξε «μακρὰ ἀποπλάνησις ἐν τῇ ἀρχαιότητι». Ἀπομιμήσεις τραγῳδιῶν καὶ κωμῳδιῶν, ὑποθέσεις δραμάτων, ῥητὰ καὶ αἰσθήματα, τὰ πάντα ἀντεγράφοντο. Τὰ πρῶτα τῆς ἐποχῆς ταύτης συστηματικὰ δραματικὰ ἔργα εἶνε ἁπλαῖ μιμήσεις τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Πλαύτου καὶ τοῦ Τερεντίου.

Τὰ δράματα μετὰ χορῳδιῶν καὶ κειμένων ἐξηγμένων ἐκ τῆς μυθολογίας ἐγκαθιδρύθησαν ἄνευ δυσκολίας τινὸς ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς σκηνῆς. Ὁ χαρίεις ὅμιλος τῶν θεῶν ἀντικατέστησε τοὺς προφήτας καὶ τοὺς ἁγίους, ἤρχετο δὲ ᾄδων καὶ ὀρχούμενος. Δὲν ἐπιθυμοῦμεν νὰ εὐρύνωμεν καὶ ἐπεκτείνωμεν τὴν ἀρκούντως ἤδη μακρὰν ἐκδρομὴν ἡμῶν ἐν τῷ ἱστορικῷ πεδίῳ τοῦ παρελθόντος διὰ τοῦ καταλόγου τῶν τραγῳδιῶν, ἃς συνέγραψαν οἱ Τρισσίνοι, Ρουσελάϊ, Μαρτέλλη, Ἀλαμάννη, Γιράλδη, Σίντιο, Δόλτσε καὶ ἕτεροι ποιηταί. Θὰ μνημονεύσωμεν μόνον τῶν κυριωτέρων ἔργων, ἅτινα συνετέθησαν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ βασιλικῶν ἑορτῶν. Κατὰ τὸ 1475 ὁ Ἄγγελος Πολιτιανὸς συνέθετεν ἐν διαστήματι δύο ἡμερῶν τὸν *Ὀρφέα* του, τραγῳδίαν μετὰ χορῳδιῶν. Τῷ 1488 ὁ Βεργόντζο Βόττα, εὐγενὴς τῆς Τορτόνης, ἐπανηγύρισε τὸν γάμον τοῦ Γαλεάτσου Σφόρτσα μετ' Ἰσαβέλλας τῆς Ἀραγωνικῆς διὰ θαυμασίας παραστάσεως συγκειμένης ἐξ εὐωχίας, συναυλίας καὶ δράματος, καθ' ὃ ἐνεφανίσθησαν θεοί, θεαὶ καὶ μυθικοὶ ἥρωες, ἐρχόμενοι μετ' ᾀσμάτων, ἵνα καταθέσωσι τὸ σέβας των εἰς τοὺς πόδας τῶν νέων ἡγεμόνων τοῦ Μεδιολάνου. Τῷ 1487 ὁ πρίγκιψ Νικολὸ δὲ Κορρέγιο ἐδίδαξεν ἐν Φερράρᾳ μῦθον ἐπιγραφόμενον *Ὁ Κέφαλος καὶ ἡ Ἠώς*. Τῷ 1506 βουκολικὴ *ᾠδὴ τοῦ Θύρσιδος*, ποιηθεῖσα ὑπὸ τοῦ κόμητος δὲ Καστιλιόνε, ἐμπεριεῖχεν ᾆσμα, χορὸν καὶ μαυριτανικὴν ὄρχησιν. Τῷ 1539, ἐν τοῖς γάμοις Κοσμᾶ τοῦ Α' μετὰ τῆς Ἐλεωνόρας τοῦ Τολέδου, ὁ Ἀπόλλων ἐπάλαιε κατὰ τοῦ δράκοντος ὑπὸ τὸν ἦχον ὀρχήστρας, συγκειμένης ἐκ γλωσσιδοκυμβάλου, αὐλοῦ, ἅρπης καὶ τεσσάρων βυκανῶν. Ἐπὶ τῇ διαβάσει δὲ Ἐρρίκου τοῦ Γ' ἐκ Βενετίας παρεστάθη ἐμμελὴς τραγῳδία τοῦ Κλ. Μερούλου.

Τὸ θέατρον καὶ αἱ χορῳδίαι δὲν συνέτειναν μόνον εἰς τὴν πρόοδον τῆς

μουσικῆς. Αὕτη δ' ὠφελήθη προσέτι καὶ ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ἀγώνων τῆς περιόδου ταύτης.

Μεγίστη κίνησις ἐγίνετο πράγματι κατὰ τὸν ΙϚ' αἰῶνα, ἐπιταχύνουσα παραδόξως τὴν νίκην τῆς τέχνης,τῆς πρὸς πάντας ἀποτεινομένης καὶ οὐχὶ μόνον πρὸς τοὺς ἱεροφάντας αὐτῆς. Διὰ τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως ὁ Λούθηρος συνετάραξε τὸν κόσμον. Ἡ μεγαλοφυΐα του τείνει καὶ πρὸς τὴν ποίησιν καὶ πρὸς τὸ πρακτικὸν πνεῦμα. Ἦτο λίαν εὐαίσθητος πρὸ τοῦ κάλλους τῆς καλλιτεχνίας ἐν γένει, ἀλλ' ἡ μουσικὴ ὑπὲρ πᾶσαν ἄλλην ἦτο ἡ εὐνοουμένη του τέχνη. «Ὁμολογῶ καὶ ὑποστηρίζω, ἔλεγεν ἀνεπιφυλάκτως ὁ Λούθηρος, ὅτι ἐκτὸς τῆς θεολογίας, οὐδεμία ἄλλη τέχνη δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν μουσικήν». Αἱ πρὸς τὴν οἰκογένειάν του ἐπιστολαὶ γέμουσι σκέψεων καὶ ἀποφθεγμάτων ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου. «Δύναταί τις νὰ εἶνε βέβαιος, ὅτι θὰ εὕρῃ τὸ σπέρμα ἱκανοῦ ἀριθμοῦ ἀρετῶν ἐν τῇ καρδίᾳ παντὸς ἀγαπῶντος καὶ αἰσθανομένου τὴν μουσικήν».

Ἡ μεταρρύθμισις,ἣν ὑπέστη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ἡ μουσική, ὀφείλεται εἰς τὸν Λούθηρον ἐξ ἑνὸς καὶ εἰς τὸν ἰταλὸν Παλεστρίναν ἐξ ἑτέρου, εἰ καὶ οὗτοι ὡς μουσικοὶ καὶ συνθέται διαφέρουσιν ἐντελῶς ἀλλήλων.

Τοιαύτη εἶνε ἐν συντόμῳ ἡ γενικὴ ὄψις, ἣν παρουσιάζει ἡ ἱστορία τῆς μουσικῆς κατὰ τὸν ΙΔ' καὶ ΙΕ' αἰῶνα. Ἐνῷ ἡ μουσικὴ τοῦ μεσαίωνος προσεγγίζει εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς δόξης διὰ τοῦ Παλεστρίνα, ὁ ἱστορικὸς προαισθάνεται ἤδη τὴν ἀνατολὴν τῆς νεωτέρας μουσικῆς.

Τὸ πρῶτον ἔτος τοῦ ΙΖ' αἰῶνος συγκαταριθμηθήσεται μεταξὺ τῶν ἐνδοξοτάτων ἐτῶν τῆς μουσικῆς ἱστορίας.

Τί λοιπὸν συνέβη;

Ἐγεννήθη τὸ νεώτερον μελόδραμα.

Τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1600 ἐπὶ τοῖς γάμοις τῆς Μαρίας τῶν Μεδίκων μετὰ τοῦ Ἐρρίκου Δ' ἐν τῷ μεγάρῳ Πίττι τῆς Φλωρεντίας παρεστάθη τὸ πρῶτον μελόδραμα, *ὁ μῦθος τοῦ Ὀρφέως καὶ τῆς Εὐρυδίκης*, στιχουργηθὲν ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου Ρινουσίνη καὶ μελοποιηθὲν ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Πέρι καὶ τοῦ Ἰουλίου Κατσίνη.

Ἔκτοτε δὲ οἱ συνθέται καὶ τὰ μελοδράματα κατακλύζουσι τὴν Ἰταλίαν, τὴν Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν.

Δ'

Ὁ μέγας ποταμός, τοῦ ὁποίου μετὰ τόσης προσοχῆς ἐξηρευνήσαμεν τὰς πηγάς, ἐσχημάτισε βαθμηδὸν μεγάλα παραποτάμια ὡς δίκτυον περικαλύψαντα ὅλον τὸν πεπολιτισμένον κόσμον. Εὐτυχεῖς θὰ ἐλογιζόμεθα ἂν ἠδυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν, ὅτι ὡραῖον παραπόταμον κατέχει καὶ ἡ μουσικὴ τοπογραφία τῆς ἡμετέρας πατρίδος. Ὁ πατριωτισμὸς ἐν τούτοις,

όστις τοσαύτην έχει ισχύν παρ' ημίν, ματαίως θα μοχθήση, όπως και εν αρχή είπομεν, να επιδείξη άλλο τι ή μικρόν ρύακα, οτέ μεν ξηρόν και άνυδρον, οτέ δε υγρόν μόλις εκ του ιδρώτος εκείνων, οίτινες θυσιάζονται, ίνα ανασκάψωσιν αυτόν. Οι διαβατικοί θίασοι, οι επιδεικνύοντες ημίν τα αριστουργήματα των ξένων μελοποιών, αι φωναί του θαυμασμού, αίτινες, διερχόμεναι τα ελληνικά σύνορα, καθιστώσιν ημίν γνωστάς τας μελοδραματικάς επιτυχίας γειτόνων λαών, υπεκκαίουσι την ζηλοτυπίαν και διεγείρουσι φιλότιμον άμιλλαν. Το έδαφος εν τούτοις σκάπτεται και ανασκάπτεται, αλλ' η πλουσία πηγή του ελληνικού μελοδράματος δεν ανεκαλύφθη εισέτι. Διά τούτο δ' η μελέτη ημών έσται μάλλον περιγραφή αγώνων ή επιτυχιών, ελπίδων και ουχί αποτελεσμάτων.

Από των πρώτων ημερών της ελληνικής παλιγγενεσίας, η εκλεκτή τάξις, ην απετέλουν άνδρες εν Εσπερία ως επί το πλείστον εκπαιδευθέντες και ξένοι φιλέλληνες ή τυχοδιώκται, ηρέσκετο εις την ξενικήν μουσικήν, ήτις παρουσιάζεται αντικαθιστώσα και υποσκελίζουσα τα βαρβαρόφωνα όργανα, άτινα ήσαν η χαρά και η ευθυμία των απλοϊκών ημών πατέρων. Ο ημέρα τη ημέρα διά της επιμιξίας ιδία εκλεπτυνόμενος Έλλην των πόλεων ήρχισε να πείθηται, ότι ήτο πολύ μονότονος, αν ουχί αγροίκος, η φλογέρα, ήτις συνήγε τους συγχωρίους του εις γραφικωτάτους αγροτικούς χορούς· η δε περιπαθής κιθάρα προσηλύτιζεν οπαδούς και ανεδείκνυε διδασκάλους. Εν Ναυπλίω, εν Σύρω και εν Αθήναις, ίνα μη ομιλήσωμεν περί των εν Τουρκία μεγαλοπόλεων, *σκοποί* μελοδραμάτων προσαρμοζόμενοι επί ασματίων μετρίας ποιητικής αξίας, εχρησίμευον πρός τέρψιν της αναπτυσσομένης νέας γενεάς, συνώδευον τους πρώτους βηματισμούς των αρχαρίων της *πόλκας* και... εκίνουν την αγανάκτησιν των πρεσβυτών, ήτις εξεδηλούτο δι' ενός μορφασμού και διά της λέξεως *φράγκικα!* Αλλ' ούτε των πρεσβυτών ο μορφασμός, ούτε των εφημερίδων αι διαμαρτυρίαι ίσχυσαν να παρακωλύσωσι την διάδοσιν, εν αρχή μεν των *φράγκικων σκοπών* και χορών, κατόπιν δέ, και μελοδραμάτων και κωμωδιών ξενογλώσσων, άτινα ολίγοι ενόουν, αλλά πλειότεροι έσπευδον να ίδωσι και ακούσωσιν. Αυτοσχέδιοι σκηναί εκ του προχείρου ιδρυόμεναι, εν τοις καφενείοις και τοις *καζίνοις*, περιεκυκλώθησαν ταχέως υπό του άνθους της κοινωνίας, των πλουσιοπαίδων και των αξιωματικών.

Κατά το 1840 παρατηρούμεν την πρώτην επίσημον κατά της ξενικής μουσικής αντίδρασιν εν φυλλαδίω φέροντι την επιγραφήν *Πρόσκλησις περί ελληνικού θεάτρου* και υπογεγραμμένω υπό των λογιωτέρων της εποχής εκείνης ανδρών, εν οις τα σεβαστά και προσφιλή ονόματα του Γενναδίου, του Παναγιώτου Σούτσου και του Ραγκαβή. Ο σκοπός των διαμαρτυρομένων ήτο αγαθός. Εζήτουν την ανασύστασιν του παλαιού ελληνικού θεάτρου διά της επί της σκηνής διδασκαλίας των κλασικών ποιη-

των και την ίδρυσιν νέου, εν ῷ νὰ διδάσκωνται και καλλίτεραι ἀφ' ὅσας ἔχομεν ἕως τώρα (1840!) ἢ δυνάμεθα ν' ἀποκτήσωμεν τραγῳδίας και ὑψηλὰς κωμῳδίας». Ἀλλ' ἡ κατὰ τῆς ξενικῆς μουσικῆς διαμαρτυρία ἦτο γενικωτέρα. Διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀφορισμοῦ ἀνεθεματίζοντο *μελοδράματα* καὶ *βωδεβίλλια*. Ὡς ἄκρον ἄωτον δὲ ἀσεμνότητος κατεδικάζετο ὁ δύσμοιρος «*Κουρεὺς*» τοῦ Ροσσίνη. Ἦσαν ὀπαδοὶ τῆς κλασικῆς ποιήσεως καὶ κατ' οὐδένα λόγον ἐπείθοντο νὰ συνθηκολογήσωσι πρὸς τοὺς ὑποκαθιστῶντας τὴν μουσικὴν εἰς τὰς ῥήσεις τῶν ἀρχαϊκῶν ἡρώων. Ἂν ἐζήτουν ὀλιγώτερα, ἴσως ἐπετύγχανόν τινα· ἀλλ' ἐζήτουν πολλά, καὶ ὁ ἅγιος αὐτῶν σκοπὸς ἐναυάγησεν ἐν τῷ πελάγει τοῦ ἔκτοτε κατακλύσαντος τὴν Ἑλλάδα νεωτεριστικοῦ πνεύματος. Ἡ δὲ ἵδρυσις ἑλληνικοῦ θεάτρου, ἐν ῷ νὰ διδάσκηται «αὐστηρῶς τὸ σέβας πρὸς τὰ θεῖα, ἡ ὑποταγὴ εἰς τοὺς νόμους καὶ ἡ σεμνοπρέπεια εἰς τὰ ἤθη», οὔτε τότε κατωρθώθη, οὔτε νῦν μετὰ παρέλευσιν πεντηκονταετίας ὁλοκλήρου θεωρεῖται πιθανή.

Παρ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ παρ' ὅλους τοὺς πόθους των, οὔτε θέατρον ἐθνικόν, ὅπερ βεβαίως θὰ ἐγίνετο καὶ πηγὴ μελοδράματος, ἱδρύθη, οὔτ' ἐξωστρακίσθη ἡ ξενικὴ μουσική, εἴτε ἡ ἐλαφρὰ τῶν βωδεβιλλίων, εἴτε ἡ σοβαρωτέρα τοῦ μελοδράματος. Τοὐναντίον ἐκ παραλλήλου βαδίζουσαι ἀμφότεραι, διέφθειρον καὶ ἐδίδασκον ἐναλλὰξ τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἡ μὲν πρώτη μετοχετεύουσα τὴν γαλλικὴν ἔκλυσιν, ἡ δ' ἐξευγενίζουσα τὸ αἴσθημα διὰ τῆς ὑψηλῆς ἐπιρροῆς τῶν μεγάλων μουσικῶν καὶ θέτουσα τὰς πρώτας βάσεις τοῦ ἐν τῷ ἱδρύεσθαι εὑρισκομένου ἑλληνικοῦ μελοδράματος.

Ε′

Ἡ πρώτη συστηματικὴ καλλιέργεια τῆς μουσικῆς ἐν γένει καὶ αἱ πρῶται τάσεις πρὸς σύνθεσιν ἑλληνικοῦ μελοδράματος ἀναφαίνονται ἐν Ἑπτανήσῳ, ὅπου ἀπὸ πολλοῦ εἶχον μεταναστεύσει *ἐξιταλισθεῖσαί πως αἱ ἑλληνίδες Μοῦσαι*. Ἡ τελευταία αὕτη *φράσις* ἑρμηνεύει καθαρῶς καὶ τὰς λέξεις *ἑλληνικὸν μελόδραμα*.

Εἶνε τόσον ὀλίγα τὰ ἔργα, ἅτινα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν, ἵνα συντάξωμεν τὴν μικρὰν ταύτην πραγματείαν, ὥστε κρῖμα θὰ ἦτο ν' ἀποσκορακίσωμεν μέρος αὐτῶν, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὅλα, διότι δὲν συνετέθησαν καὶ κατὰ σύστημα ἑλληνικόν· σύστημα μὴ γεννηθὲν ἔτι. Ἔσομαι συγκαταβατική, διότι δὲν κρίνω ἀπολύτως. Εἶνε ἰταλικὴ μουσική; Ἐμελοποιήθη ὑπὸ Ἕλληνος καὶ δέον νὰ τύχῃ πλήρους ἰθαγενείας. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν μετὰ στοργῆς θ' ἀναφέρωμεν τὴν εἰς τὸ ἑλληνικὸν μετάφρασιν μιᾶς πράξεως τῆς Βετλῆς τοῦ Δονιζέτη, ὡς πολύτιμον συμβολὴν εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος, τὸ *Dante e Beatrice*, τὸ κατὰ τὸ 1852 παραστα-

θὲν μελόδραμα τοῦ κ. Καρρέρη, ἔστω καὶ ἂν ἐγράφη ἰταλιστί, ἔστω καὶ ἂν παρεστάθη ἐν Μιλάνῳ, ἔστω καὶ ἂν δὲν ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας, δὲν πρέπει νὰ διαγραφῇ τοῦ ἑλληνικοῦ καταλόγου, ἀφοῦ ὑπὸ Ἕλληνος ἐμουσουργήθη.

Ἐν Ἑπτανήσῳ λοιπὸν δέον νὰ ζητηθῶσιν αἱ πρῶται πηγαὶ τῆς συγχρόνου ἡμῶν μουσικῆς καὶ συνεπῶς τοῦ μελοδράματος, ἰδίᾳ δ' ἐν Κερκύρᾳ, ὅπου κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰς ἰδέας τῶν Ἀθηναίων λογίων, τῶν ἀναθεματιζόντων τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Ῥοσσίνη, κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ἱδρύετο πρὸς διάδοσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἀριστοτέχνου Μαντζάρου ἡ *Φιλαρμονικὴ Ἑταιρία*, τὸ φυτώριον τοῦτο τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων μουσικῶν.

Περὶ Μαντζάρου πᾶσα παρέκβασις θὰ ἦτο ἐξ ἀνάγκης ἐκτεταμένη, διότι παρόμοιον μουσικὸν δὲν ἐγέννησεν ἀκόμη ἡ Ἑλλάς. Ἀρκεῖ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ διδάξας τὸν Βελλίνην καὶ τὸν Μερκαδάντε Τσιγκαρέλλης, ὁ διευθυντὴς τοῦ Ὠδείου τῆς Νεαπόλεως, μόνον αὐτὸν ἔκρινεν ἄξιον διάδοχόν του, καὶ τῷ ἔγραφεν: «Οὐδένα σοῦ καταλληλότερον βλέπω· ἄλλοι θέλουν μοὶ ἀποπλανήσει τὴν νεολαίαν. Σήμερον, ὅτε τὰ πάντα νοθεύονται καὶ διαφθείρονται, οἱ πολλοὶ ἀποπειρῶνται νὰ διαφθείρωσι τὴν ἀρχαίαν καὶ ἄχρι τοῦδε ἀκήρατον τηρηθεῖσαν σχολὴν τῆς Νεαπόλεως· εἰς σὲ μόνον ἐπεθύμουν νὰ τὴν ἐμπιστευθῶ». Ἀρκεῖ τοῦτο, ἵνα χαρακτηρίσωμεν ἐπαρκῶς τὸν ἔξοχον μελοποιόν, οὗτινος καὶ μόνος ὁ *Ὕμνος πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν* εἶνε περγαμηνὴ ἀθανασίας.

Ἡ μουσικὴ κίνησις ἐν Κερκύρᾳ ἤρξατο ἰδίᾳ ἀφ' ὅτου τεσσαρακονταέτης ἐπανῆλθεν ὁ Μάντζαρος εἰς τὴν πατρίδα τῷ 1835. Πρὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης ὀλίγοι μόνον ἐκτελεσταὶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἐπιδέξιοι, ἀνήκοντες εἰς τὴν ἀνωτέραν τῆς νήσου τάξιν, κατεγίνοντο εἰς τὴν θείαν τέχνην, συλλαβόντες τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτα ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου κατὰ τὸ ἐπικρατοῦν τότε σύστημα μετέβαινον πρὸς ἐπιστημονικὴν αὐτῶν μόρφωσιν. Ὁ Μάντζαρος, εὐρωπαϊκὴν ἤδη κεκτημένος φήμην, κατώρθωσεν, οὐδενὸς κόπου φειδόμενος καὶ μετὰ πολλῆς ἀφιλοκερδείας ἐργαζόμενος, νὰ εὐρύνῃ τὸν στενὸν τῶν ἐρασιτεχνῶν κύκλον καὶ νὰ γενικεύσῃ τὴν πρὸς τὴν μουσικὴν ἀγάπην διὰ τῆς ἱδρύσεως καὶ διευθύνσεως τῆς «Φιλαρμονικῆς», ἧς τὴν ἐπίδρασιν ἐν τῇ μουσικῇ προόδῳ καὶ νῦν παρατηροῦμεν καὶ οἱ μεταγενέστεροι εὐγνωμόνως θ' ἀνομολογήσωσι.

Καὶ πρὶν ἢ ἀκόμη ἐκδοθῶσι τὰ ἔργα τοῦ Μαντζάρου, ἅτινα πρὸς χαρακτηρισμὸν τῆς ἐποχῆς σημειοῦμεν ὅτι εἶνε ἄγνωστα τὰ πλεῖστα ὡς μὴ ἐκδοθέντα, παρὰ τοὺς ἀγῶνας, οὓς καταβάλλουσι πρὸς τοῦτο εὐάριθμοι φιλόμουσοι ἀπὸ δεκαοκταετίας, τῆς ἐποχῆς τοῦ θανάτου του, ἐκ μόνων τῶν γνωστῶν ἔργων του λέγομεν, ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Μάντζαρος εἶνε μεγάλη μουσικὴ διάνοια, ἀλλ' οὐχὶ καὶ συνθέτης μελοδραμάτων.

Ἐκ τοῦ οὕτω καλλιεργηθέντος μουσικοῦ ἐδάφους ἀνεφύη τὸ ἑπτανη-

σιακὸν μελοδραματικὸν δένδρον, εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ὑψηλοτέρων τοῦ ὁποίου κλάδων θ' ἀσχοληθῶμεν ἤδη ἐπὶ μικρόν.

Οἱ ἄλλοι κλάδοι δὲν εἶνε καθαρῶς μελοδραματικοί. Ὁ Ἐδουάρδος Λαμπελέτ, λόγου χάριν, εἰ καὶ ἔγραψε δύο μελοδράματα *Il Maledetto Castello* καὶ *Olenna la Schiava*, στερούμενα ἀξίας, ὧν τὸ δεύτερον παρεστάθη ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1857, διεκρίθη μᾶλλον εἰς ἄλλα μουσικὰ εἴδη, ὅπως ἐπίσης καὶ ὁ υἱός αὐτοῦ, Ναπολέων Λαμπελέτ, ὡς συνθέτης εὐοίωνον ἐγκαινίσας στάδιον. Ὁ Δομένικος Παδοβᾶς (1817) καίπερ συνθέσας *Κίρκην τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀριστοδήμου*, μελόδραμα, καί τινα μονόπρακτον κωμῳδίαν, διεκρίθη μᾶλλον ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ μουσικῇ. Οἱ ἀδελφοὶ Ἀντώνιος καὶ Ἰωσὴφ Λιβεράλλη, ὧν ὁ πρῶτος ἐκυοφόρει ἀπὸ τοῦ 1833 τὴν σύστασιν τῆς *Φιλαρμονικῆς* καὶ ὁ δεύτερος συνέθεσεν ὡραίας μονῳδίας καὶ συγκινητικώτατα ἐμβατήρια, ὁ Ἀλβάνας, ὁ ἱδρυτὴς τοῦ δημώδους ἑπτανησιακοῦ ᾄσματος, ὁ Στίβενς, ὁ χαρίεις συνθέτης ὁ γονιμώτατος Γεώργιος Τοπάλης, ὁ ἀκάματος Καίσαρης καὶ ἄλλοι σχετίζονται πρὸς τὸ ἡμέτερον θέμα μόνον διὰ τῆς ἐπιδράσεως, ἣν ἐξήσκησαν ὡς συνθέται, συγγραφεῖς καὶ διδάσκαλοι.

Μὴ τηρήσασα χρονολογικὴν σειρὰν ἐν τῇ κατατάξει τῶν ἄνω καλλιτεχνῶν, ἐπωφελοῦμαι τοῦ λάθους μου τούτου, ἵνα καίπερ νεώτερον ὄντα, προτάξω τὸν Διονύσιον Ροδοθεᾶτον, μάρτυρα καὶ τοῦτον τῆς μουσικῆς, ὅπως καὶ πάντες οἱ ἄλλοι οἱ ἐπὶ χέρσου καλλιεργοῦντες γῆς, ἀλλὰ παντὸς ἄλλου ἀτυχέστερον.

Ὁ Διονύσιος Ροδοθεᾶτος, παθὼν ἐκ νευρικῆς διαταράξεως, νοσηλεύεται νῦν ἐν θεραπευτηρίῳ τινὶ τῆς Ἑσπερίας. Ἐν ἄλλῃ ἀτμοσφαίρᾳ, ὁ διακεκριμένος συνθέτης θ' ἀπήλαυε βεβαίως καὶ ὑγείας καὶ πλούτου. Ἀλλ' ὁ σεμνὸς καὶ μελαγχολικὸς χαρακτήρ του, ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη, ὑπέκυψεν ἐν τῇ πάλῃ τῆς ζωῆς. Νεώτατος, διότι καὶ τώρα μόλις εἶνε τεσσαρακοντούτης, ἐπέδειξεν ἔκτακτον μουσικὴν ἰδιοφυΐαν· ἀλλὰ μετριόφρων φύσει, μετὰ τὰς πρώτας του ἐπιτυχίας, ἃς ἡ σκληρὰ ἀνάγκη δὲν ἀφῆκε νὰ διαδεχθῶσιν ἄλλαι μεγαλήτεραι, ἀπεσύρθη τῆς ἐνεργοῦ ζωῆς, καί, θέλων νὰ καταβάλῃ τὰς ὁρμὰς τῆς φαντασίας του, συνετρίβη καὶ κατέπεσεν ὑπ' αὐτάς.

Ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων ἔργων του, πάντων φερόντων τὴν σφραγῖδα ἐκλεκτῆς ἰδιοφυΐας, δύο μελοδραματικὰ ἔργα του εἶνε ἄξια πολλοῦ λόγου, ἡ *Roberta de Gherardini*, τρίπρακτον μελόδραμα, καὶ ἡ *Oitona*, ἐμπνευσθεῖσα ἐκ τοῦ ὁμωνύμου ποιήματος τοῦ Ὀσσιανοῦ, μονόπρακτος μὲν ἐν ἀρχῇ γραφεῖσα καὶ μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας παρασταθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ, βραδύτερον δὲ εἰς τετράπρακτον μελόδραμα συμπληρωθεῖσα.

Τοῦ Παύλου Καρρέρη, τοῦ ἀκαμάτου Ζακυνθίου τὸ μουσικὸν στάδιον ἀρξάμενον ἀπὸ τεσσαρακονταετίας καὶ μακρότερον εἶνε καὶ ἐπιμοχθότερον

συνεπῶς. Ἀπὸ τοῦ 1852, ὅτε παρεστάθη ἐν Μιλάνῳ τὸ προμνησθὲν ἔργον του μέχρι τῆς σήμερον, ὅτε καταγίνεται εἰς τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ κωμικοῦ μελοδράματός του *Ὁ Κόντε-Σπουργίτης* καὶ ἑτέρου τραγικοῦ, τοῦ *Λάμπρου Κατσώνη*, ἡ ἀδιάκοπος ἐργασία του οὐδεμιᾶς ἔτυχέ ποτε ἐπισήμου ἢ ἀνεπισήμου ἐνθαρρύνσεως, ὀφείλεται δὲ μόνον εἰς τὸν ἅγιον ἐκεῖνον ζῆλον τὸν ἐμπνέοντα τοὺς ἀληθεῖς καλλιτέχνας. Ὁ Καρρέρης ἐγεννήθη κατὰ Μάϊον τοῦ 1829, δωδεκὰς δὲ ὅλη μελοδραμάτων ἀποτελοῦσι τὸ ἔργον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἂν παρέρχεται ἀδιάφορος ἡ σύγχρονος ἐποχή, ἂς ἐλπίσωμεν, ὅτι δὲν θὰ φανῶσιν ἐξίσου ἄδικοι καὶ αἱ μεταγενέστεραι. Τὸ *Dante e Beatrice* διεδέχθη ἡ *Isabella d'Aspeno* παρασταθεῖσα ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1854, βραδύτερον δ' ἐν Ζακύνθῳ καὶ Πάτραις καὶ διὰ τῶν μουσικῶν ἀρετῶν της γενομένη αἰτία φιλικωτάτου συνδέσμου μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Μαντζάρου. Τὸ μελόδραμα τοῦτο παρεστάθη καὶ ἐν Μεδιολάνῳ μετὰ τόσης ἐπιτυχίας, ὥστε οἱ ἐργολάβοι τοῦ θεάτρου παρήγγειλαν τῷ Καρρέρῃ δι' ἴδιον λογαριασμὸν ἕτερον μελόδραμα· τοῦτο εἶνε *La Rediviva*, ὅπερ μεγάλης θὰ ἔτυχεν ἐπιτυχίας ἀφοῦ τριακοντάκις παρεστάθη κατὰ τὸ 1856. Ὁ *Μάρκος Βότσαρης*, τὸ παρ' ἡμῖν γνωστότερον τῶν μελοδραμάτων του, παρεστάθη τὸ πρῶτον τῷ 1861 ἐν Πάτραις· τὰ πλεῖστα δὲ τῶν θεάτρων τῆς Ἑλλάδος ἐχειροκρότησαν αὐτό, ὅπως ἐπίσης καὶ τὸ ὀκτὼ ἔτη βραδύτερον ἐκτελεσθὲν τὸ πρῶτον ἐν Ζακύνθῳ *Ἡ Κυρὰ Φροσύνη*, ἣν μετὰ τοῦ *Μάρκου Βότσαρη* πολλοὶ μελοδραματικοὶ θίασοι ἀνεβίβασαν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ρουμανίᾳ, ἔτι δ' ἐν Μασσαλίᾳ καὶ Τεργέστῃ κατ' ἀπαίτησιν τῶν ἐν ταῖς πόλεσι ἐκείναις μεγάλων ἑλληνικῶν κοινοτήτων. Ὅλα τὰ μελοδράματα ταῦτα συνετέθησαν ἐπὶ ἰταλικῶν κειμένων, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1879 ὁ Καρρέρης ἀποφασίζει νὰ συνθέσῃ καὶ ἐπὶ ἑλληνικοῦ, ἡ δὲ *Δέσπω* παριστάνεται ἐν Πάτραις. Τὸ *Fior di Maria* καὶ ἡ *Maria Antonietta* εἶνε δύο ἔτι μελοδραματικὰ ἔργα ἐκτελεσθέντα τὸ μὲν ἐν Κερκύρᾳ, τὸ δ' ἐν Ζακύνθῳ.

Τὰ μελοδράματα ταῦτα, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ φέροντος τὸν τίτλον *Μαραθὼν-Σαλαμίς*, ὅπερ εἶνε καὶ τὸ τελευταῖον συμπληρωθὲν ἔργον του, μετεφράσθησαν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ συνθέτου εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πρὸς πλουτισμὸν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ μελοδραματολογίου. Δύο δὲ τούτων, ὁ *Μάρκος Βότσαρης* καὶ ἡ *Κυρὰ Φροσύνη*, ἐκτελοῦνται συνεχῶς ὑπὸ τοῦ πέρυσι συσταθέντος ἑλληνικοῦ μελοδραματικοῦ θιάσου καὶ εὐχαρίστως ἀκούονται ἐν πάσῃ ἑλληνικῇ ἢ ὑπὸ Ἑλλήνων κατοικουμένῃ πόλει.

Τὰ πλούσια ταῦτα δείγματα ἐκ τοῦ καλλιτεχνικοῦ κήπου τοῦ κ. Καρρέρη ἀναδεικνύουσιν αὐτὸν ὡς τὸν φιλοπονώτατον τῶν Ἑλλήνων συνθετῶν. Ἀξία δὲ θαυμασμοῦ εἶνε ἡ φιλοπονία ἐκείνη, ἥτις μὴ ἀναμένουσα, μὴ συνειθίσασα νὰ ἐλπίζῃ, οὐχὶ ἀνάλογον ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἱκανοποίησιν, ἀλλ' οὐδ' ἁπλῆν τινα ἐνθάρρυνσιν, δὲν καταπίπτει, ἀλλ' ἐνισχύεται

μᾶλλον ἐκ τοῦ πρὸς ἀνύψωσιν καὶ διάδοσιν τῆς ὡραίας ἡμῶν τέχνης διακαοῦς ἔρωτος.

Ὁ Σπυρίδων Ξύντας, πρεσβύτερος τῶν δύο προγενεστέρων ὡς γεννηθεὶς ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1817, καίπερ ἀπὸ πεντήκοντα ἑπτὰ ἐτῶν συνθέτων δὲν ἔχει ἐν τούτοις νὰ ἐπιδείξῃ ἰσάριθμα πρὸς τὰ τοῦ Καρρέρη ἔργα ἢ τοὐλάχιστον δὲν κατέστησε γνωστὰ τοσαῦτα. Ὑπῆρξεν ὅπως καὶ ὁ Μάντζαρος μαθητὴς τοῦ Τσιγκαρέλλη, βραδύτερον δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μαντζάρου. Πολλαὶ μονῳδίαι καὶ δυῳδίαι εἶχον ἤδη προαγγείλει τὴν μουσικὴν δημιουργικότητα τοῦ Ξύντα πρὶν ἢ τῷ 1855 ἐκτελεσθῇ τὸ πρῶτον αὐτοῦ μελόδραμα *I tre Moschetieri*, θερμῶς ἀνευφημηθὲν ἐν Κερκύρᾳ καὶ ἀποσπάσαν δάκρυα ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ Μαντζάρου, ὅστις δικαίως ἐθεωρεῖτο τότε ὁ ἀνώτερος τῶν ἑλλανοδικῶν. Τοῦ μελοδράματος τούτου δὲν ἠδυνήθη νὰ διευθύνῃ τὴν παράστασιν ἐν Μεδιολάνῳ ὅπου προσεκλήθη ἐπὶ τούτῳ. Ἔπεμψεν ὅμως τὴν τρίτην αὐτοῦ πρᾶξιν, ἥτις ἐκτελεσθεῖσα ἐκρίθη ὡς λίαν ἐπιτυχής.

Τὸ πρῶτον τοῦτο ἔργον διεδέχθη ἕτερον *Il Conte Giuliano* ἴσης, ἂν μὴ πλειοτέρας, τυχὸν ἐπιτυχίας. Συνέθετο ἐπίσης τοὺς *Due Pretendenti*, μελόδραμα μὴ παρασταθὲν καὶ συνεπῶς οὐδὲν προσθέσαν εἰς τὴν μουσικὴν φήμην τοῦ Ξύντα, καὶ ὡραίας τινὰς σκηνὰς κωμικάς, ἐν αἷς τὸν *Ὑποψήφιον*, πυρῆνα τοῦ βραδύτερον συμπληρωθέντος *Ὑποψηφίου βουλευτοῦ* καὶ τὸν *Ὀδυρμὸν τοῦ Κερκυραίου χωρικοῦ*.

Ὁ *Ὑποψήφιος βουλευτὴς* εἶνε τὸ σχετικῶς γνησιώτατον προϊὸν τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς μελοδραματικῆς τέχνης, ἵνα μὴ εἴπωμεν ὁ μόνος αὐτῆς ἀντιπρόσωπος· διότι καὶ ἐπὶ ἑλληνικοῦ κειμένου συνετέθη καὶ διὰ τοσούτων καθαρῶς ἑλληνικῶν μελῳδιῶν διηνθίσθη, ὅσας οὐδὲν ἕτερον ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ. Διὰ τοῦτο ὅπου καὶ ἂν παρεστάθη καὶ ἐνθουσιασμὸν διήγειρε καὶ ἐπιεικεστέρας προὐκάλεσε κρίσεις ἐκ μέρους ἐκείνων, οἵτινες λέγοντες ἑλληνικὸν μελόδραμα, ἀξιοῦσι νὰ εἶνε τοῦτο ἀπηλλαγμένον πάσης ξενικῆς ἐπιδράσεως.

Ἀπεφύγομεν κατ' ἀρχὴν νὰ ἐκφέρωμεν οἱανδήποτε κρίσιν περὶ τῶν ἀναφερθέντων ἔργων, τὸ μέν, διότι τὰ πλεῖστα τούτων εἰσὶν ἄγνωστα ἡμῖν, τὸ δέ, διότι ἄλλος ὁ σκοπὸς τῆς παρούσης πραγματείας. Περὶ τοῦ Ξύντα ὅμως δέον νὰ προστεθῶσι καὶ τὰ ἑξῆς χάριν τῶν μεταγενεστέρων κριτικῶν. Εὐφάνταστον μουσικὸν πνεῦμα, κατέχον τὸ θεῖον πῦρ, ὅπερ ἀκριβῶς ἔλειπεν ἀπὸ τοῦ Μαντζάρου κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνου ὁμολογίαν, καὶ ἀκάματος ἐν τῇ ἐργασίᾳ, ὡς ἐξάγεται ἐξ ἀναριθμήτων ἐθνικῶν θουρίων, πολεμικῶν ἐμβατηρίων, μονῳδιῶν, δυῳδιῶν, μελῳδιῶν καὶ χορῶν, δὲν πρέπει νὰ κριθῇ μόνον διὰ τοῦ *Ὑποψηφίου*, οἱασδήποτε καὶ ἂν ἔτυχεν οὗτος ἢ θὰ τύχῃ ἔτι ἐπιτυχίας. Αὐτὴ ἡ συνανάμιξις ξένων ἤχων ἐν ἔργῳ πλασθέντι ὑπὸ δημιουργικωτάτου μουσουργοῦ, μειοῦσα τὴν ἀξίαν του, δη-

λοΐ, καθ' ἡμᾶς, ὅτι ὁ συνθέτης μᾶλλον ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ μελοδράματος ἐν Ἑλλάδι ἢ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἰδικοῦ του μελοδράματος. Συνεθηκολόγησε μετὰ τοῦ κοινοῦ καὶ τῷ παρέσχεν ἤχους τῆς ἀρεσκείας αὐτοῦ ὑπὸ τὸν ὅρον, ὅτι δὲν θὰ φανῇ ἀδιάφορον καὶ πρὸς τὰς συνδεομένας ἐγχωρίους μελῳδίας. Καὶ ἡ ἀπόπειρα ἐπέτυχεν. Ὁ *Ὑποψήφιος* ἐξυπηρετῶν ὁπωςδήποτε καὶ τῶν σφόδρα ἰταλιζόντων καὶ τῶν σφόδρα ἑλληνιζόντων τὰς ὀρέξεις κατέστη παρ' ἀμφοτέροις δημοτικός.

Καθ' ἡμᾶς ὁ Ξύντας θὰ κριθῇ ἐν τῇ *Γαλατείᾳ του*, μελοδράματι ἐμπνευσθέντι αὐτῷ ὑπὸ τῆς γνωστῆς ὡραίας ἀρχαϊκῆς παραδόσεως. Ἀλλ' εἶνε ζήτημα, ἂν θὰ ἴδῃ τοῦτο τὸ φῶς ἐν μέσῳ τῶν ὑλικῶν στερήσεων, ὑφ' ὧν κατατρύχεται ὁ γηραιὸς καλλιτέχνης.

ϛ'

Ἀπὸ τῆς Ἑπτανήσου ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὰς Ἀθήνας, ὅπου ἡ ἑτέρα πηγὴ τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος. Ἐνταῦθα μόλις κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ληξάσης εἰκοσαετηρίδος ἀναφαίνονται τάσεις τινὲς πρὸς συστηματικήν, οὕτως εἰπεῖν, καλλιέργειαν τῆς μουσικῆς καὶ ἐξεύρεσιν μέσων πρὸς ἀπόκτησιν ἑλληνικοῦ μελοδράματος. Τῶν τάσεων τούτων ἀπόρροιά ἐστιν ἡ ὑπὸ διαπρεπῶν ἀνδρῶν ἵδρυσις τοῦ *Μουσικοῦ καὶ δραματικοῦ Συλλόγου*, τὸ *Ὠδεῖον*, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ναὶ μὲν δὲν ἀνέβλυσαν ἔτι τὰ ἄφθονα ῥεῖθρα, ἅτινα οἱ ἱδρυταὶ ὠνειροπόλησαν, ἀλλ' ὅπερ ὅμως καὶ τὸ αὐχμηρὸν τέως ἔδαφος ἐδρόσισε καὶ ἐκ τῶν ὀλίγων καρπῶν του πολλὰς παρέχει ἐλπίδας συναγωγῆς πλειοτέρων καὶ τελειοτέρων. Δεκαοκτὼ ὁλόκληρα ἔτη παρῆλθον, ἀφ' ὅτου ἡ σύστασις τοῦ Ὠδείου ἐνεψύχωσε τὰς ἐλπίδας τῶν φιλομούσων καὶ ἐπέσπασε τὰ χειροκροτήματα αὐτῶν. Ὅπως ὅμως συμβαίνει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον παρ' ἡμῖν, ὑπετέθη καὶ τότε, ὅτι ἡ ὕπαρξις τοῦ Ὠδείου ἀρκεῖ καὶ μόνη πρὸς πραγμάτωσιν παντὸς μουσικοῦ πόθου. Ἐχειροκρότησαν, συνεχάρησαν καὶ ἐσιώπησαν. Τὰ περαιτέρω ἀφέθησαν εἰς τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ Ὠδεῖον εἰς τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν. Οὐδεμία γενναία χεὶρ ἐπῆλθε πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ὀρφανοῦ, καὶ ἀφοῦ ἡ μουσικὴ θεωρεῖται, ἔτι καὶ νῦν, οὐχὶ ὡς ἀνάγκη, ἀλλ' ὡς περιττὴ πολυτέλεια, πᾶσα γενναία δωρεὰ καὶ πᾶν καλὸν κληροδότημα ἀφιεροῦτο εἰς ἄλλα ἱδρύματα, σκοπὸν ἔχοντα ἀγαθὸν καὶ θεάρεστον βεβαίως, τὴν θεραπείαν τῶν ἀσθενῶν σωμάτων, ἀλλὰ κατ' οὐδὲν ἀνώτερα ἐκείνου, ὅπερ ἐπρόκειτο νὰ ἐνισχύσῃ διὰ τῆς μουσικῆς ψυχὰς ἀσθενεῖς καὶ δώσῃ αὐταῖς ὑγείαν, ἐξημέρωσιν, εὐγένειαν.

Κατὰ δύο τρόπους τὸ Ὠδεῖον τῶν Ἀθηνῶν παρέσχε τὴν συμβολήν του εἰς τὴν ἵδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος. Ἐν πρώτοις διὰ τῆς ἀναδείξεως προσώπων ἱκανῶν νὰ ἐξυπηρετήσωσι τοῦτο, εἴτε ὡς ἐκτελεσταί, εἴτε

βραδύτερον καὶ ὡς συνθέται· κατὰ δεύτερον δὲ λόγον διὰ τῶν δοκιμῶν, αἵτινες ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ ἐξετελέσθησαν πρὸς παράστασιν ξένων μελοδραμάτων ἐν ἑλληνικῇ μεταφράσει. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ ἀμφοτέρων τούτων τῶν τρόπων φαίνεται ὁ μουσικοδιδάσκαλος Ἀλέξανδρος Κατακουζηνός, ὁτὲ μὲν διὰ τῆς φιλοστόργου αὐτοῦ διδασκαλίας, ἀναπτύσσων τὴν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν μαθητῶν του ἐνυπάρχουσαν ἰδιοφυΐαν, ὁτὲ δὲ—πολυμαθὴς ὢν καὶ ποιητικώτατος — μεταφέρων εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν ἐκλεκτὰ ξένα μελοδράματα καὶ ἐπιβλέπων εἰς τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν.

Ἀπὸ τοῦ 1874 χρονολογοῦνται αἱ συναυλίαι τοῦ Ὠδείου, ἐν αἷς τὰ τεμάχια τῆς φωνητικῆς μουσικῆς, εἰλημμένα ἐκ ξένων μελοδραμάτων, ἐξετελοῦντο ἑλληνιστί. Βραδύτερον, κατὰ τὸ 1879, ὑπὸ τὴν ἐπιτήρησιν καὶ διδασκαλίαν τοῦ Ἀγγέλου Μασκερώνη, ἐδόθη καὶ τρίπρακτον μελόδραμα ἡ *Βετλῆ*, κατὰ μετάφρασιν καὶ τοῦτο τοῦ κ. Κατακουζηνοῦ. Τῷ 1879 δέον νὰ σημειωθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος, διότι κατὰ τοῦτο, ἐκτὸς τῆς *Δέσπως* τοῦ κ. Καρρέρη, ἥτις παρεστάθη ἐν Πάτραις, ἐδιδάχθη καὶ ὁλόκληρος ἡ Βετλὴ ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ ἐν Ἀθήναις Ὠδείου. Τὸ πρόσωπον τῆς Βετλῆς ὑπεδύθη ἡ δεσποινὶς Ἀδέλη Βέσσελ (ὑψίφωνος), τὸ τοῦ Δανιὴλ ὁ ἀποθανὼν Ἀθανάσιος Ἀμερικάνος (ὀξύφωνος) καὶ τὸ τοῦ Μαξίμου ὁ ἀποθανὼν ἐπίσης Φ. Φωτιάδης. Μεγάλη ἐπιτυχία ἔστεψε τὴν παράστασιν ταύτην. Εἰς τὸ ἄκουσμα δὲ τῆς ἑλληνίδος φωνῆς, προσαρμοζομένης εἰς τοὺς γλυκεῖς τοῦ Δονιζέττη ἤχους, ἐκορυφώθησαν καὶ πάλιν αἱ ἐλπίδες τῶν φιλομούσων καὶ ἐφαντάσθησαν προσεγγίζουσαν τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος· ἀλλὰ πάλιν μάταιαι κατεδείχθησαν αἱ ἐλπίδες αὐτῶν. Ἡ μὲν πρώτη ἀοιδός, ἧς τὸ γλυκὺ ᾆσμα καὶ ἡ εὔστροφος φωνὴ προήγγελλον λαμπρὸν στάδιον ἐν τῷ θεάτρῳ, οὖσα βεβαία, ὅτι οὐδεμιᾶς θὰ ἠξιοῦτο ἐν αὐτῷ προστασίας, προετίμησε τὸ τῆς διδασκάλου, οἱ δὲ Ἀμερικάνος καὶ Φωτιάδης, ἀποθανόντες μετὰ ὀλίγα ἔτη, τίς οἶδεν ἂν δὲν εἶνε δίκαιον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς θύματα τῶν μὴ πραγματοποιηθέντων αὐτῶν ὀνείρων! Καὶ ὁ χορὸς ἐξ εἴκοσι μαθητριῶν καὶ ἰσαρίθμων περίπου μαθητῶν συγκείμενος, θεωρηθεὶς δὲ ἀνώτερος πάντων τῶν ἐξ Ἀθηνῶν διαβάντων, διελύθη ἵνα μὴ ἀνασυσταθῇ πλέον. Τὴν Βετλῆν παρασταθεῖσαν δίς, διεδέχθη ἡ ἐπὶ δημοσίων θεάτρων τῶν Ἀθηνῶν ἐκτέλεσις διαφόρων πράξεων καὶ σκηνῶν ἐκ ξένων μελοδραμάτων ὑπὸ τὸν Μασκερώνην πάντοτε, ὅστις καὶ ἴδιον μελόδραμα μονόπρακτον ἐπὶ ἑλληνικῆς ὑποθέσεως συνέθετο, τὴν *Ἠπειροθεσσαλίαν*, ἐπὶ στίχων οὓς ἐποίησεν ὁ κ. Ἰωάννης Καμπούρογλος.

Ἡ διὰ τῆς ἀναδείξεως ἐκτελεστῶν καὶ συνθετῶν ἐργασία τοῦ Ὠδείου ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος εἶνε ἀξία πολλοῦ λόγου. Ὁ Εὐρυσθένης Γκίζας, ὁ καὶ ἐν Ἑσπερίᾳ διακριθείς, ὁ Σπυρίδων Μπεκατῶρος, ὁ ἐπιδέξιος τετραχορδιστής, ὁ ἐν νεαρᾷ ἀκόμη ἡλικίᾳ ἱκανοὺς ἀναδείξας μα-

θητάς ὡς τὸν Ἀνεμογιάννην, τὸν μουσικὸν ἥρωα τῶν τελευταίων τούτων ἡμερῶν, ὁ νεαρώτατος Γαϊδεμβέργερ, ὁ συμπαθὴς βαρβιτιστὴς καὶ ἄλλοι, εἰργάσθησαν, ἐργάζονται καὶ θὰ ἐργασθῶσι βεβαίως ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος. Ἀπόδειξις τούτου ἔστω ὁ διὰ τῆς συγχρόνου φήμης του ἑκατονταπλάσια ἀποδοὺς τὰ τροφεῖα τῷ τε Ὠδείῳ καὶ τῇ Φιλαρμονικῇ Ἑταιρίᾳ Κερκύρας, ὁ συνθέτης τῆς *Flora Mirabilis*, Σπυρίδων Σαμάρας. Καὶ περὶ τοῦ ἔργου τούτου θ' ἀποφύγωμεν νὰ ἐκφέρωμεν οἱανδήποτε κρίσιν· προσθέτομεν δὲ μόνον, ὅτι θεωροῦμεν αὐτὸ ὡς ἀληθῆ σταθμὸν ἀναπαύσεως μετὰ τοσούτους ἀγῶνας καὶ ὡς ἀφετηρίαν ἐπιτυχιῶν καὶ νικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος μετὰ τὰς τοσαύτας δοκιμασίας, ἄν, ἐννοεῖται, ὁ νεαρὸς συνθέτης δὲν θεωρήσῃ ἐπαρκεῖς τὰς κτηθείσας ἤδη δάφνας, ὅπερ ἀπευχόμεθα.

Εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Ὠδεῖον ὀφείλεται ἂν οὐχὶ ἀμέσως, ἐμμέσως ὅμως διὰ τῆς αναδείξεως τῶν ἀποτελούντων αὐτόν, καὶ ὁ πρὸ ἔτους συσταθεὶς «Ἑλληνικὸς μελοδραματικὸς θίασος». Καὶ προηγουμένως εἶχον γίνει σχετικαί τινες ἀπόπειραι, ἀλλὰ πᾶσαι εἶχον ναυαγήσῃ. Διὰ τοῦτο τὸ ὄνομα τοῦ κ. Καραγιάννη πρέπει εὐφήμως νὰ μνημονευθῇ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ μελοδράματος, ὡς συγκεντρώσαντος τὰ κατάλληλα πρόσωπα καὶ αναλαβόντος ἐπιχείρησιν, ἥτις ἄνευ αὐτοῦ θὰ ἐβράδυνεν ἔτι ἴσως ἐπὶ πολύ.

Τὰς τύχας τοῦ μελοδραματικοῦ θιάσου δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ προμαντεύσωμεν· ἀναφέρομεν μόνον, ὅτι καὶ μελοδραματολόγιον κατήρτισε καλόν, ἐκ τῶν ἀναφερθέντων πρωτοτύπων ἔργων καὶ ἐξ ἄλλων εὐρωπαϊκῶν, δεξιῶς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεταφρασθέντων εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν. Βαδίζει δὲ ὁδὸν ἐπιτυχίας ἐν ταῖς θεατρικαῖς του περιοδείαις, ἃς ἐξακολουθεῖ καὶ νῦν, ἐκτελῶν τὰ ἑλληνόφωνα μελοδράματα, ἐν μέσῳ τῶν ἐνθουσιωδῶν ἑλληνικῶν κοινῶν τῆς ἐλευθέρας καὶ τῆς δούλης Ἑλλάδος, τῆς Ρουμανίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ ἄλλων ξένων μερῶν.

Η΄

Ἐπραγματεύθημεν μόνον περὶ σοβαροῦ καὶ κωμικοῦ μελοδράματος· ὁποῖαι πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ κατεβλήθησαν ἐνέργειαι καὶ μέριμναι καὶ τίνα τὰ ἀποτελέσματα αὐτοῦ.

Παρὰ τὰς συστάδας ὅμως τῶν καλλιεργουμένων ῥοδῶν, ἀνακύπτουσι κάποτε καὶ παράσιτά τινα φυτά, μὴ ἔχοντα μὲν μεγάλην αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ σημασίαν, ἀλλ' ἱκανὰ νὰ παραβλάψωσι τὰ καλλιεργούμενα ἄνθη διὰ τῆς ἀπορροφήσεως τῶν δυνάμεων τοῦ ἐδάφους καὶ συνεπῶς τῆς ἐξασθενήσεως τῶν παρακειμένων ῥιζῶν των. Ἐν τῇ καθόλου ἱστορίᾳ τῆς Μουσικῆς συχνάκις ἀπαντῶνται τοιαῦτα παράσιτα. Ἡ δὲ ἐκρίζωσις αὐτῶν ἐπιδιώ-

κεται ὑπὸ τῶν φρονίμων κηπουρῶν προβλεπόντων, ὅτι ἐὰν ταῦτα ἀναπτυχθῶσι, θὰ καταπνίξωσι τὰς ῥοδᾶς καὶ καθ' ὁλοκληρίαν θὰ μεταβάλωσι τὰς ὄψεις τῶν κήπων των. Ἡ ἐκφυλιστικὴ ἐπήρεια, ἣν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῆς μουσικῆς καὶ ἐπὶ τῆς κοινωνίας, τὰ κωμειδύλλια, ἢ μᾶλλον τὰ βωδεβίλλια,ὅπως περιφρονητικῶς ὀνομάζει αὐτὰ ἡ προμνησθεῖσα πρόσκλησις τῶν λογίων τοῦ 1840, εἶνε ἔργον τῶν κριτικῶν καὶ τῶν κοινωνιολόγων.

Πρὶν ἢ καταλήξωμεν, ἐπάναγκες θεωροῦμεν νὰ φέρωμεν καὶ ἐπ' αὐτῶν τὸν λόγον.

Ἐν ἀρχῇ ἠρκούμεθα εἰς τὴν ἀκρόασιν τῶν ἔξωθεν ἐρχομένων καὶ δὴ ἐκ Γαλλίας, ὅπου ἀναπτύσσονται τὰ τοῦ χειροτέρου εἴδους, οὐχὶ πλέον ὡς παράσιτα, ἀλλ' ὡς ἄνθη συστηματικῶς καλλιεργούμενα. Ἡ ἐνταῦθα παρεπιδημία των ἐθεωρήθη φαίνεται ἀβλαβής, καὶ ἔτυχον ταῦτα πλειοτέρας τοῦ δέοντος ὑποστηρίξεως, παρὰ τὰς ἐντόνους διαμαρτυρίας εὐαρίθμων τινῶν, προνοούντων περὶ τοῦ κακοῦ, οὗτινος θὰ ἐγίνοντο ταῦτα πρόξενα, ὑπὸ ἠθικὴν καὶ καλαισθητικὴν ἔποψιν. Ὁ πολὺς ὅμως κόσμος, ὁ ὑποθέτων, ὅτι πᾶν λάμπον εἶνε χρυσὸς καὶ ἐπιδιώκων τὰ ἐλαφρά, τόσον ἐφαίνετο εὐαρεστούμενος ἐκ τούτων, ὥστε σιωπηρῶς ὑπέδειξε καὶ τοῖς δραματικοῖς θιάσοις, ὅτι εὐχαρίστως θὰ ὑπεστήριζε καὶ τούτους, ἐὰν ἀνελάμβανον νὰ παράσχωσι παρόμοια ἐδέσματα.

Ὅ,τι συνέβη ἐν Γαλλίᾳ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἱδρύσεως τοῦ βωδεβιλλίου, τοῦτ' αὐτὸ εἴδομεν καὶ ἡμεῖς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐν Ἀθήναις. Καὶ ἐκεῖ ἐλαφραὶ κωμῳδίαι μετ' ᾀσμάτων ὡς προοίμια· καὶ παρ' ἡμῖν οἱ *Μυλωνάδες*, μετριωτάτης ἀξίας ἰταλικὴ κωμῳδία, ἀνασκαφεῖσα ἐκ παλαιῶν δραματολογίων καὶ ἀνακαινισθεῖσα δι' ἐλαφρᾶς καὶ ἀνουσίου μουσικῆς, ἐκτελεῖται ἀλληλοδιαδόχως ἐπὶ ὁλόκληρον θερινὴν ἐποχήν, προκαλοῦσα πολυάριθμα πλήθη, ἅτινα, ἀπολέσαντα τὴν αἴσθησιν τοῦ ἐν τῇ μουσικῇ καλοῦ ἢ καὶ παντελῶς στερούμενα ταύτης, ὑποδεικνύουσιν εἰς τοὺς ὀρεγομένους θεατρικῆς *δάφνης* νέον στάδιον εὐκόλου δημοτικότητος. Τοὺς *Μυλωνάδες* διαδέχονται παρόμοιαι τὴν μορφὴν καὶ ἄλλαι κωμῳδίαι, ἡ *Τύχη τῆς Μαρούλας* λόγου χάριν τοῦ κ. Δ. Κορομηλᾶ, εὐτυχὴς τὴν ἔμπνευσιν καὶ ἐντεχνοτάτη τὴν ἐκτέλεσιν, ἀλλ' εἰς τὰ δύο ταῦτα προσόντα της προσθέτουσα, εἰκῇ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἤχους τινὰς μελοδραματίων, ἵνα ἀξιωθῇ τῆς ἐπιφθόνου τῶν *Μυλωνάδων* τύχης! Ὅπερ καὶ ἐγένετο. Οὕτω ἐρρίφθη καὶ ὁ σπόρος τοῦ κωμειδυλλίου, ὅπερ, κατὰ τοὺς εἰδότας, ἕνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἐδάφους, φόβοι ὑπάρχουσιν ὅτι θὰ ἀνθήσῃ ταχύτερον καὶ θὰ ὑποστηριχθῇ πλειότερον τοῦ μελοδράματος, πρὸς ζημίαν αὐτοῦ καὶ τῆς κοινωνίας.

Θ'

Ὡς ἐπίλογον θέλομεν παραθέσει εἴδησιν οὐχὶ μὲν εὐάρεστον βεβαίως, ἀλλὰ πάντως ἀνάλογον πρὸς τὰ εἰρημένα, ἔχουσαν δὲ καὶ τὸ προσὸν τοῦ ἐπικαίρου. Ἐσκεπτόμεθα ὁποῖα θὰ ἐξῆγεν ὁ ἀναγνώστης συμπεράσματα ἐκ τῆς πραγματείας ἡμῶν, ὅτε ἀφίχθησαν ἐκ Παρισίων τὰ ἀποτελέσματα τῆς κρίσεως τῶν ἑλληνικῶν μουσικῶν ἔργων τῶν ἐκτεθέντων ἐν τῇ πέρυσι γενομένῃ Ὀλυμπιακῇ Ἐκθέσει.

Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ πάντες σχεδὸν οἱ κλάδοι τῶν ὡραίων τεχνῶν, ἵνα μόνον περὶ αὐτῶν εἴπωμεν, ἐπαρκῶς ἀντεπροσωπεύθησαν. Ἱκανῶς δὲ ἐπῃνέθησαν καὶ ἐβραβεύθησαν οἱ καλλιτεχνήσαντες ταῦτα. Διὰ τὴν μουσικὴν ὅμως οὐδὲ κριτὰς ἐπαρουσίασε καταλλήλους ἡ πατρὶς ἡμῶν. Τὰ διάφορα μουσικὰ συνθέματα ἐκρίθησαν ἐν Παρισίοις ὑπὸ Γάλλων. Καὶ ἡ μὲν μουσικὴ ἡμῶν φιλαυτία ἐκολακεύθη, ἀφοῦ ἐπισημότητες, οἷαι, ὁ χαρίεις καὶ εὐφυέστατος Délibes καὶ ὁ ἀρχαιοπρεπὴς καὶ ποιητικώτατος Guiraud ἔκριναν ἀξίας ἐπαίνων καὶ βραβείων τὰς μελοποιΐας τῶν νέων ἡμῶν συνθετῶν, τοῦ Καίσαρη, τοῦ Νικολάρα, τοῦ Λιάλιου καὶ τοῦ Σπινέλλη, τοῦ Λαβράγκα, τοῦ Ζαχαροπούλου καὶ τῆς δεσποινίδος Μποτάρου· τὸ ὅτι τὰ συναποσταλέντα ἑλληνικὰ μελοδράματα καὶ προσοχῆς ἀνάξια ἐκρίθησαν, τοῦτο δὲν δύναται ἢ νὰ λυπήσῃ ἡμᾶς, εἰ καὶ δὲν θεωροῦμεν τὸ πρᾶγμα ἀπροσδόκητον.

Οἱ ἀκμαῖοι ἀγωνισταὶ ἐξαντλήσαντες ἤδη τὰς δυνάμεις αὐτῶν ἐν ματαιοπονίᾳ βεβαίως ἀπέφυγον νὰ συμμετάσχωσι τοῦ ἀγῶνος ἢ, καὶ ἂν συμμετέσχον, θὰ ἔπραξαν τοῦτο μετὰ τόσης ἀσθενείας, μεθ' ὅσης καὶ οἱ μαθηταί των, οἱ ἥκιστα ἐνθαρρυνόμενοι ἐκ τῶν ἠθικῶν καὶ ὑλικῶν κερδῶν τῶν διδασκάλων των.

Τοῦτο δὲ θὰ συμβαίνῃ πάντοτε, ἐνόσῳ κοινωνία καὶ πολιτεία δείκνυνται ἄστοργοι, θεωροῦσι ξένους καὶ ἀτομικοὺς τοὺς ἀγῶνας, οὓς ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ πρὸ πάντων ἀγωνίζονται οἱ ἐργάται τοῦ καλοῦ.

Ἀθηνᾶ Ν. Σερεμέτη.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΑΠΟ ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1889 ΜΕΧΡΙ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1890

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ. Ὁ Σύλλογος συνῆλθε κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο εἰς συνεδρίας τακτικὰς μὲν τέσσαρας, ἐκτάκτους δὲ εἴκοσι καὶ ἕξ.

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ ἐγένοντο ἐν συνόλῳ εἴκοσι καὶ ἓξ τὰ ἑξῆς.

Ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχος τακτικὸν μέλος ἀνέγνω ἀποσπάσματα τοῦ ἀνεκδότου αὐτοῦ δράματος Λέων Καλλέργης.

Ὁ κ. Ἰωακεὶμ Βαλαβάνης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε δίς, περὶ Ἰκονίου καὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου παρὰ τοῖς Μικρασιανοῖς.

Ὁ κ. Π. Χιώτης ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἐν Ἑπτανήσῳ.

Ὁ κ. Δημήτριος Βικέλας ἀντεπιστέλλον μέλος ὡμίλησε περὶ Σκωτίας.

Ἡ κυρία Καλλιόπη Κεχαγιᾶ ἐπίτιμον μέλος ἀνεκοίνωσεν ἀναμνήσεις αὐτῆς ἐξ Ἰταλίας.

Ὁ κ. Ἰωάννης Ῥαίσης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ διαζυγίου ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν ἔποψιν.

Ὁ κ. Περικλῆς Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν προστατευτικῶν ὑπὲρ τῶν ἀποφυλακιζομένων καταδίκων ἑταιριῶν.

Ὁ κ. Ν. Χλωρὸς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν δασολογικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Φίλιππος Οἰκονομίδης ἀντεπιστέλλον μέλος ἀπέστειλε πρὸς ἀνάγνωσιν τὴν διατριβὴν αὐτοῦ Ἑλλὰς καὶ Ἥλιος.

Ὁ κ. Δημήτριος Α. Κορομηλᾶς τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τὸ δρᾶμα αὐτοῦ Ἱππαρέτη.

Ὁ κ. Κωνσταντῖνος Χ. Βάμβας τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος.

Ὁ κ. Ἀ. Λασκαράτος ἐπίτιμον μέλος ἀπέστειλε πρὸς ἀνάγνωσιν συγ-

γραφὴν αὐτοῦ περὶ τῆς τέχνης τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν εἰς τρία μέρη, ἅτινα καὶ ἀνεγνώσθησαν εἰς τρεῖς συνεδρίας.

Ὁ κ. Ἀ. Διομ. Κυριακὸς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς.

Ὁ κ. Σῖμος Μπαλάνος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ Λόρδου Γυίλφορδ.

Ὁ κ. Παν. Ι. Φέρμπος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ μακαρίτου νομοδιδασκάλου Νικολάου Σαριπόλου.

Ὁ κ. Κλέων Ραγκαβῆς ἀντεπιστέλλον μέλος ἀνεκοίνωσε βραχείας παρατηρήσεις περὶ γλώσσης, ἀνέγνω δὲ καὶ τρία ποιήματα αὐτοῦ.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἠλιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ποινῆς κατὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν σχολήν.

Ὁ κ. Ἀλεξ. Ν. Φιλαδελφεὺς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν καλλιτεχνῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ὁ κ. Ἀνδρέας Κορδέλλας τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Λαυρίου καὶ περὶ ἑλληνικοῦ ἀργύρου.

Ὁ κ. Νικόλαος Σχινᾶς ταγματάρχης τακτικὸν μέλος ἀνεκοίνωσεν εἰς δύο συνεδρίας ἀναμνήσεις τοῦ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως διὰ Βουλγαρίας ταξειδίου του.

Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Πασπάτης ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ ἀρχαιολογικῶν καὶ γλωσσικῶν μελημάτων.

Ὁ κ. Φιλοποίμην Παρασκευαΐδης τακτικὸν μέλος ἀνέγνω κοινωνικὴν αὐτοῦ μελέτην «ὁ κῦρ Στάμος καὶ ὁ κῦρ Λάμπρος».

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ. Ἀπεβίωσαν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ὁ **Κωνσταντῖνος Ξανθόπουλος** ἀντεπιστέλλον μέλος ἀπὸ τοῦ 1871, ὁ μαρκήσιος Queux de St. Hilaire ἐπίτιμον μέλος ἀπὸ τοῦ 1872, ὁ **Δημήτριος Στροῦμπος** ἐπίτιμον μέλος ἀπὸ τοῦ 1872 καὶ ὁ **Κωνσταντῖνος Ἡρακλῆς Βασιάδης** ἐπίτιμον μέλος ἀπὸ τοῦ 1870. Καὶ ἐπὶ μὲν τῷ θανάτῳ τοῦ φιλέλληνος μαρκησίου Σαὶντ-Ἰλαίρ ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Ι. Βάμβας προέτεινε καὶ ὁ Σύλλογος παρεδέξατο ὅπως ἀποσταλῶσι τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ πρὸς τὸν ἐν Παρισίοις Σύλλογον πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν, οὗ ὁ ἀποβιώσας ἦν ἐκ τῶν κυριωτέρων μελῶν. Ὁ δὲ Σύλλογος τῶν Παρισίων ἀπήντησε διὰ φιλόφρονος ἐπιστολῆς εἰς τὰ συλλυπητήρια τοῦ Συλλόγου. Ἐπὶ δὲ τῷ θανάτῳ τοῦ Κωνσταντίνου Ξανθοπούλου ἐνετάλη ὁ Σύλλογος ἵνα διαβιβάσῃ τὰ συλλυπητήρια καὶ τοῦ ἐν Τραπεζοῦντι συλλόγου Ξενοφῶντος πρὸς τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ, ἥτις ἀπήντησεν εὐχαριστοῦσα. Ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Κωνσταντίνου Ἡρακλέους Βασιάδου ἐν ἐκτάκτῳ συνεδρίᾳ τοῦ Συλλόγου ὁ κ. Φιλοποίμην Παρασκευαΐδης ἐμνημόνευσε τὰ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ἀπεστάλησαν δὲ συλλυπητήρια πρὸς τὸν ἐν

Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον οὗ ὑπῆρξεν ἱδρυτής. Τέλος ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ Δημητρίου Στρούμπου ἀπεστάλησαν τὰ συλλυπητήρια τοῦ Συλλόγου πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ.

Μετετέθησαν ἐκ τῶν ἐκτάκτων μελῶν εἰς τὰ τακτικὰ πάρεδρα οἱ κκ. Διονύσιος Ζαχαρίας, Ἰωάννης Σόλων καὶ Γ. Κατσίμπαλης.

Ἐψηφίσθησαν τακτικὰ πάρεδρα μέλη οἱ κκ. Ἀγ. Γιαννόπουλος Ἠπειρώτης, Δημήτριος Κακλαμάνος, Γεώργιος Σκουζές, Στίλπων Ἰωαννίδης, Ἀθανάσιος Βρυζάκης, Παῦλος Καρολίδης, Σωκράτης Κασδόνης, Ἀλέξανδρος Τράϊμπερ καὶ Μιχαὴλ Καλαποθάκης· ἀντεπιστέλλοντα ἐν Πάτραις οἱ κκ. Σπυρίδων Πάπας, Ἡρακλῆς Εὐμορφόπουλος, Σπυρίδων Σούλας καὶ Γεώρ. Γκολφινόπουλος, ἐν Καλάμαις ὁ κ. Νικήτας Στρατηγόπουλος, ἐν Ζακύνθῳ ὁ κ. Ἀν. Μαρτζώκης καὶ ἐν Παρισίοις οἱ κκ. Σόλων Ζωγράφος καὶ Κ. Αἰγινήτης· ἐπίτιμα τέλος ἐν Ἀθήναις οἱ κκ. Γουλ. Δαϊρπφελδ, Δ. Τζιβανόπουλος καὶ Α. Θεοδωράκης καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὁ κ. Τάσσος Νεροῦτζος.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ. Ἀνεκοινώθη εἰς τὸν Σύλλογον ἡ δωρεὰ τοῦ ἐν Ὀδησσῷ ἀποβιώσαντος Ἀντωνίου Παγκάλου κληροδοτήσαντος εἰς τὴν σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων δεκακισχίλια ῥούβλια. Ὁ Σύλλογος ἐψήφισεν ὅπως ὁ ἀποβιώσας Ἀντώνιος Πάγκαλος ἀνακηρυχθῇ μέγας εὐεργέτης τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων, γραφῇ δ' ἡ εἰκὼν αὐτοῦ καὶ ἀναρτηθῇ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῆς σχολῆς.

Κατὰ συνέπειαν τῆς δωρεᾶς ταύτης ὁ Σύλλογος θέλει προβῇ εἰς τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ὁριστικοῦ καταστήματος αὐτοῦ τε καὶ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων, συνῆλθε δ' ἐπανειλημμένως πρὸς τοῦτο ἡ ὡρισμένη ἐπιτροπεία πρὸς ἐκλογὴν καταλλήλου γηπέδου.

Ἐγένετο δεκτὸν ὅπως αἱ ἑορταὶ ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ Συλλόγου ἀναβληθῶσι μέχρι τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου καταστήματος τοῦ Συλλόγου.

Ἕνεκα τῶν ἐνσκηψασῶν ἀσθενειῶν καὶ τῆς ἐλλείψεως καταλλήλου αἰθούσης δὲν ἐγένετο δυνατὸν ἵνα τελεσθῇ ὁ ἐτησίως ὑπὲρ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων γινόμενος χορός. Πρὸς τοῦτο τὸ προεδρεῖον τοῦ Συλλόγου καὶ ὁ ἔφορος τῆς Σχολῆς ἀπέστειλαν ἐγκύκλιον πρὸς συλλογὴν συνδρομῶν, εἰσεπράχθησαν δὲ πρὸς τοῦτο δρ. 2752. Ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς εὐηρεστήθη νὰ ἀποστείλῃ δρ. 500, ἡ δὲ Α. Β. Υ. ὁ Διάδοχος δρ. 150. Ὁμοίως ἀπέστειλε δρ. 500 ὁ ἐξ Ἀθηνῶν διελθὼν κ. Ὀδυσσεὺς Νεγροπόντης.

Ἡ ἐξελεγκτικὴ ἐπιτροπὴ τοῦ Συλλόγου, συγκειμένη ἐκ τῶν κκ. Ἀλεξ. Καμπᾶ, Κ. Αἰσώπου καὶ Ν. Κουρῆ, ὑπέβαλε τὴν ἔκθεσιν αὐτῆς, ἐν ᾗ ἀνομολογεῖ τὴν ἐν πᾶσι τάξιν καὶ τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ταμίου ὡς καὶ τὴν ἀνθηρὰν κατάστασιν τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων, ἐφ' ᾧ ὁ Συλλο-

γος ἐξέφρασε τὰς εὐχαριστίας αὐτοῦ πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ λήξαντος ἔτους.

ΣΧΟΛΑΙ ΑΠΟΡΩΝ ΠΑΙΔΩΝ. Ἐν τῇ Σχολῇ τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν ἐνεγράφησαν ἀπὸ Σεπτεμβρίου μέχρι τέλους Φεβρουαρίου παῖδες ἐν συνόλῳ 873, ὁ δὲ μέσος ὅρος τῆς καθ' ἑσπέραν φοιτήσεως ἀνῆλθεν εἰς 267 παῖδας. Γραμματεὺς τῆς κοσμητείας τῆς σχολῆς ἐξελέχθη ὁ κοσμήτωρ κ. Γ. Π. Χαλκιόπουλος, εἰς τὰς ὑπαρχούσας δὲ κενὰς θέσεις διδασκάλων διωρίσθησαν οἱ δημοδιδάσκαλοι κκ. Π. Κυπριώτης, Κ. Πιέτρης καὶ Νικ. Καρνέσης. Ἡ δὲ διεύθυνσις τῆς ἐσωτερικῆς λειτουργίας τῆς σχολῆς ἀνετέθη εἰς τὸν διδάσκαλον κ. Π. Κυπριώτην.

Διδάσκαλος τῆς ἐν τῷ δήμῳ Γαυρίου τῆς Ἄνδρου σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων διωρίσθη ἀπολυθέντος τοῦ κ. Ν. Μαμάη ὁ κ. Ἀλ. Ψωμᾶς.

Ἡ ἐν Καλάμαις σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων ἀπέστειλε πρὸς τὸν Σύλλογον τὴν ἔκθεσιν τῶν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος γενομένων ὡς καὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν ἐλεγκτῶν.

Ἡ ἐν Ἑρμουπόλει Σύρου σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων ἀνεκήρυξε τὸν Σύλλογον εὐεργέτην αὐτῆς.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ. Ἡ ειδικὴ ἐκλεχθεῖσα ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἐπιτροπεία πρὸς ἀναδιοργάνωσιν τοῦ περιοδικοῦ ὑπέβαλε τὰς προτάσεις αὐτῆς τῷ Συλλόγῳ, αἵτινες καὶ συζητηθεῖσαι ἐν τακτικῇ συνεδρίᾳ ἐγένοντο δεκταί. Τοῦ λοιποῦ τὸ περιοδικὸν θέλει ἐκδίδοσθαι κατὰ διμηνίαν ἑκάστου φυλλαδίου συγκειμένου ἐξ ἑπτὰ τυπογραφικῶν φύλλων. Τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ ἀνέλαβεν ὁ καὶ μέχρι τοῦδε ἐκδότης κ. Ἀλέξανδρος Παπαγεωργίου, ἐξελέχθη δ' ἐπιτροπεία πρὸς ἐποπτείαν αὐτοῦ ἐκ τῶν κκ. Ἰγνατίου Μοσχάκη, Σπυρ. Π. Λάμπρου, Π. Ι. Φέρμπου καὶ Τιμ. Ἠλιοπούλου ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου κ. Σίμου Μπαλάνου.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ. Συνῆλθε δὶς εἰς συνεδρίαν. Κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίαν προέβη εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ προεδρείου αὐτοῦ, ἐκλεξάμενον πρόεδρον τὸν κ. Ἀλ. Ρ. Ῥαγκαβῆν, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Σπυρ. Π. Λάμπρον καὶ γραμματέα τὸν κ. Ἀλ. Ν. Φιλαδελφέα.

Κατὰ τὴν β' συνεδρίαν ἀπεφάσισεν ἵνα ἡ προκηρυχθεῖσα ἔκθεσις σκαριφημάτων ἀναβληθῇ διὰ τὸν προσεχῆ Ἀπρίλιον.

ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ Συνῆλθε δὶς εἰς συνεδρίαν. Κατὰ τὴν πρώτην, γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν τοῦ τμήματος, ἐξελέγησαν πρόεδρος ὁ κ. Ν. Δαμασκηνός, γραμματεὺς δὲ ὁ κ. Τιμ.

Ἠλιόπουλος. Κατόπιν ἀνετέθη εἰς τοὺς κκ. Α. Μομφερράτον, Ι. Ῥαΐσην καὶ Ν. Τζανετόπουλον νὰ μελετήσωσι τὸ περὶ ναυτικῶν ὑποθηκῶν νομοσχέδιον τῆς κυβερνήσεως καὶ ὑποβάλωσιν ἔκθεσιν εἰς τὸ Τμῆμα. Εἰς δὲ τοὺς κ.κ. Μ. Πετμεζᾶν και Β. Ἀντωνόπουλον ἀνετέθη ἵνα συλλέξωσι στατιστικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς διὰ πολιτικὰ χρέη προσωποκρατουμένων, ὅπως χρησιμεύσωσι διὰ τὴν γενησομένην ἐν τῷ τμήματι συζήτησιν περὶ τοῦ ὠφελίμου ἢ μὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς προσωπικῆς κρατήσεως.

Κατὰ δὲ τὴν β' συνεδρίαν ὁ κ. Π. Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν περὶ τῶν κατὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐγκληματικότητος ληπτέων μέτρων. Κατὰ τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην ἡ αὔξησις τῆς ἐγκληματικότητος παρετηρήθη πανταχοῦ. Οὕτως ἐν Γαλλίᾳ, Ἀγγλίᾳ, Πρωσσίᾳ καὶ Βελγίῳ ἡ ἐγκληματικότης ἐδιπλασιάσθη καὶ ἐτριπλασιάσθη ἐν διαστήματι πεντήκοντα ἐτῶν. Παρ' ἡμῖν, ἂν καὶ ἡ στατιστικὴ καθυστερεῖ, ἐν τούτοις ἐξ ἀτελῶν τινων δημοσιευμάτων παρατηρεῖται ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος αὔξησις τῶν μὲν κακουργημάτων κατὰ 7 $^0/_0$ τῶν δὲ πλημμελημάτων κατὰ 20 καὶ πλέον τοῖς 100. Αἱ ἐπὶ κακουργήματι κατηγορίαι παρ' ἡμῖν σχετικῶς πρὸς τὰς ἐν Γαλλίᾳ εἶναι ἑπταπλάσιαι, αἱ δὲ ἐπὶ πλημμελήματι τοιαῦται πενταπλάσιαι, ἀναλογούσης 1 τοιαύτης ἐπὶ 47 κατοίκων ἀντὶ 213 ἐν Γαλλίᾳ. Ὡς αἴτια τῆς τοιαύτης καταπληκτικῆς αὐξήσεως τῆς παρ' ἡμῖν ἐγκληματικότητος δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ἐκτὸς τῆς παγκοίνως ὁμολογουμένης πολιτικῆς· 1) Ἡ καθυστέρησις τῆς ἀνακριτικῆς καὶ ποινικῆς δικαιοσύνης, ἐν αἷς κυρίως καθυστερεῖ ἡ εἰσαγωγὴ τῶν ποινικῶν δικῶν πρὸς ἐκδίκασιν. Πρὸς θεραπείαν τῆς βραδύτητος ταύτης ἀνάγκη νὰ πολλαπλασιασθῶσιν οἱ τρόποι τῆς εἰσαγωγῆς τῶν πλημμελημάτων ἰδίως, πρὸς ἐκδίκασιν, διδομένου τοῦ δικαιώματος τούτου εἰς αὐτοὺς τοὺς παθόντας διὰ τὰ πλημμελήματα, ἅτινα δὲν ἐνδιαφέρουσιν ἀμέσως τὴν δημοσίαν τάξιν, εἰς τὰς διαφόρους δημοσίους διοικήσεις, εἰς τοὺς εἰσαγγελεῖς, γενικευομένης τῆς δι' ἀπ' εὐθείας κλήσεως ἐφ' ὅλων τῶν πλημμελημάτων, εἰς τοὺς ἀνακριτὰς ἄνευ συμπράξεως δικαστικοῦ συμβουλίου καὶ εἰσαγομένου νόμου, καθ' ὃν οἱ ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβανόμενοι ἐπ' ἐγκλήματι νὰ ὁδηγῶνται παραχρῆμα ἐνώπιον τοῦ συνεδριάζοντος ἐπὶ τούτῳ ἐκτάκτως συνερχομένου πλημμελειοδικείου. 2) Ἡ κακὴ κατάστασις τῶν φυλακῶν μας, ἐν αἷς ἐκμανθάνουσιν οἱ πλεῖστοι τὸν τρόπον τοῦ κακουργεῖν. Ἀνάγκη βελτιώσεως τῶν φυλακῶν ἐπὶ τῷ τέλει νὰ χρησιμεύσωσιν αὗται ὡς κοινωνικὰ σχολεῖα. 3) Ἡ κατάχρησις τῆς ἀπονομῆς τῶν χαρίτων· ἐν διαστήματι τεσσάρων ἐτῶν ἀπενεμήθησαν 2960 χάριτες· 223 ἐκ τούτων ἀπενεμήθησαν εἰς καταδίκους εἰς θάνατον, ὧν 21 ἐξῆλθον ἤδη τῶν φυλακῶν. Περιοριζομένης τῆς ἀπονομῆς τῶν χαρίτων εἰς τὰς δικαστικὰς πλάνας, δέον νὰ εἰσαχθῇ καὶ παρ' ἡμῖν ὁ θεσμὸς τῆς προσωρινῆς ἀπο-

λύσεως τῶν βελτιωθέντων καταδίκων (libération conditionelle). Κατὰ τὸν θεσμὸν τοῦτον πᾶς κατάδικος ἐκτίσας ὡρισμένον μέρος τῆς ποινῆς του δύναται νὰ τεθῇ προσωρινῶς εἰς ἐλευθερίαν ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἤθελε τηρήσει ἄμεμπτον διαγωγήν· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει ἀνακαλεῖται εἰς τὴν φυλακὴν ὅπως συνεχίσῃ τὴν ἔκτισιν τῆς ποινῆς του ἀφ' ἧς τὴν διέκοψε, τοῦ ἐν τῷ μεταξὺ παρελθόντος χρόνου μὴ λαμβανομένου ὑφ' ὄψιν. Ἡ ἐπιτυχία τοῦ θεσμοῦ τούτου εἶναι ἀδιαφιλονείκητος εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἅτινα τὸν εἰσήγαγον. 4) Ἡ καθ' ὑποτροπὴν ἐγκληματικότης, ἥτις εἶναι ἄγνωστος ἐν Ἑλλάδι μὴ ὑπάρχοντος ποινολογίου. Ἐν τούτοις ἐκ τῶν φυλακῶν ἐξέρχονται 12,000 κατ' ἔτος βαρύποινοι καὶ ἐλαφρόποινοι κατάδικοι. Πόσοι ἐξ αὐτῶν ἐπαναπίπτουσιν εἰς τὸ ἔγκλημα; 5) Ὁ μὴ χαρακτηρισμὸς ὡς ἐγκλημάτων πράξεών τινων, ὧν κυριωτέρα ἡ μέθη, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον χρησιμεύουσιν ὡς ἀφορμαὶ φόνων καὶ ἀναιρέσεων. Ἡ μέθη ἐν Γαλλίᾳ καὶ ἐν Ἀγγλίᾳ καταδιώκεται ὡς ἰδιαιτέρα ἐγκληματικὴ πρᾶξις. Παρ' ἡμῖν ὄχι μόνον δὲν καταδιώκεται, ἀλλὰ καὶ χρησιμεύει, οὐχὶ σπανίως, ὡς ἐλαφρυντικὴ περίστασις πρὸς δικαιολόγησιν τῶν ἐγκλημάτων.

ΤΜΗΜΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΝ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ. Δύο καὶ τοῦτο συνεκρότησε συνεδρίας. Κατὰ τὴν α' τούτων γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν ἐξελέχθη πρόεδρος μὲν ὁ κ. Κωνστ. Παπαρρηγόπουλος, ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Ι. Πανταζίδης καὶ γραμματεὺς ὁ κ. Π. Ι. Φέρμπος. Μεθ' ὃ κ. Α Πασπάτης ὑπέβαλε φυλλάδιον ἄρτι δημοσιευθὲν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθηγητοῦ κ. Ἔδβιν Γρόσβενορ πραγματευόμενον περὶ τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐπειδὴ δ' ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ἀνέγνω τινὰς τῶν ἐπὶ τῶν χαλκῶν ὄφεων τοῦ ἐκ Δελφῶν τρίποδος ἐπιγραφῶν μὴ ἀναγνωσθείσας τέως καὶ ἐπεθύμει νὰ μάθῃ τὴν κρίσιν τῶν μελῶν τοῦ τμήματος τοῦ Συλλόγου ἐπὶ τούτου, ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Κ. Μυλωνᾶν ἡ ἐν προσεχεῖ συνεδρίᾳ εἰσήγησις. Μεθ' ὃ ὁ αὐτὸς κ. Πασπάτης ὑπέβαλε περίεργον χειρόγραφον ἀγνώστου συγγραφέως, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἐνέχον περιγραφὴν τῆς Φράντζας, διηγηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ἐπὶ Σουλτάνου Ἀχμὲτ τῷ 1715 πρεσβευτοῦ τῆς Πύλης εἰς Παρισίους Μεχμὲτ-Ἐφένδη. Ἡ περιγραφὴ αὕτη, λίαν ἀξιοπερίεργος, ἀπεφασίσθη ἵνα δημοσιευθῇ ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ Συλλόγου. Κατόπιν ὁ κ. Ἰω. Σακκελίων ὑπέβαλεν εἰς τὸ τμῆμα ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ Πρεσβυτέρου ἀκμάσαντος Νικηφόρου τοῦ Χούμνου ἐκ τῆς Μονῆς τῆς Πάτμου, μὴ δημοσιευθέντα δ' ὑπὸ τοῦ Βοασσονάδ.

Ἐν τῇ β' συνεδρίᾳ ὁ κ. Ἰω. Σακκελίων ὑπέβαλεν εἰς τὸ τμῆμα τὸ νέον ἔργον τῶν Μίκλοσιτς καὶ Μύλλερ ἀποτελοῦν σειρὰν τῶν Acta et diplomata καὶ περιλαμβάνον τὰ χρυσόβουλλα καὶ σιγίλλια τῆς Μονῆς

τῆς Πάτμου ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀντιγραφέντα. Κατόπιν ὁ κ. Θ. Σοφούλης ὡμίλησε περὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος ἀφορμὴν λαβὼν ἔκ τινος συμπλέγματος εὑρεθέντος ἐν Ἐλευσῖνι καὶ ὅπερ εἶναι ἀντίτυπον τοῦ σωζομένου ἔτι κατὰ χώραν τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος συμπλέγματος. Μετὰ τοῦτον ὁ κ. Γ. Κρέμος ἀναπτύξας οἵαν σημασίαν ἔχουσιν αἱ ἐπιστολαὶ αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν μεγάλην ἐπανάστασιν τοῦ 1821 ὑποβάλλει μίαν τοιαύτην τοῦ ἁρματωλοῦ Δήμου Σκαλτζᾶ πρὸς τὸν Ἀν. Ἀναγν. Λοιδωρίκην, ἐν ᾗ γίνεται λόγος περὶ τῆς ἐν Σκάλᾳ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825 γενομένης μάχης. Ὁ αὐτὸς ὑποβάλλει καὶ ἐπιγραφὴν χριστιανικὴν σωζομένην ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Σωτῆρος τῇ ὑπαρχούσῃ ἐν τῇ παρὰ τὸ Ναύπλιον θέσει Καραθόνα. Κατόπιν ὁμιλεῖ ὁ κ. Σπυρ. Λάμπρος περὶ τῆς παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Λυκίας τὴν σήμερον περιέργου διασώσεως τῆς ἀπὸ τῶν μητέρων ὀνομασίας, ἥτις φαίνεται λείψανον τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένης γυναικοκρατίας τῶν Λυκίων. Ἐν τέλει ὁ κ. Κ. Μυλωνᾶς ὑποβάλλει ἀνακοίνωσιν περὶ τῆς ἄρτι ἐκδοθείσης καὶ ἐν προηγουμένῃ συνεδριάσει ἀνακοινωθείσης πραγματείας τοῦ Ἔδδιν Γρόσβενορ περὶ τοῦ ἱπποδρόμου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν ταύτῃ καθόσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ Πλαταϊκοῦ μνημείου παρέχεται ἡ γραφὴ Fαλείονες ἐν τῷ 26 στίχῳ ἀντὶ τῆς μέχρι τοῦδε γνωστῆς Fαλεῖοι καὶ ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι σπουδαιότατον προετάθη νὰ σταλῇ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καλὸν ἔκτυπον ἐκ χάρτου.

ΤΜΗΜΑ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΟΝ. Τρὶς συνῆλθε τοῦτο εἰς συνεδρίαν. Καὶ κατὰ μὲν τὴν α' τούτων ἐγένοντο αἱ ἀρχαιρεσίαι ἐκλεχθέντος προέδρου μὲν τοῦ τμήματος τοῦ κ. Α. Θεοφιλᾶ, ἀντιπροέδρου τοῦ κ. Κ. Μητσοπούλου καὶ γραμματέως τοῦ κ. Π. Ζαλοκώστα. Συγχρόνως ὁ κ. Δ. Κ. Κοκκίδης ἀνεκοίνωσε τὰ τῆς λειτουργίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ὑπὸ τοῦ συλλόγου ἱδρυθέντων μετεωρολογικῶν σταθμῶν, δύο τῶν ὁποίων αἱ παρατηρήσεις ἤρξαντο τακτικῶς δημοσιευόμεναι ἐν Βερολίνῳ. Μετὰ τοῦτον ὁ κ. Κ. Μητσόπουλος ὡμίλησε περὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς 13/25 Σεπτεμβρίου, ὅστις διήρκεσε 15 δευτερόλεπτα, εἶχε διεύθυνσιν ΒΑ καὶ ἀνέπτυξε τὰ τῆς προελεύσεως αὐτοῦ.

Ἐν τῇ β' συνεδρίᾳ ὁ κ. Α. Χρηστομάνος, λαμβάνων ἀφορμὴν ἔκ τινων τελευταίων εὑρημάτων προϊστορικῆς ἐποχῆς εὑρεθέντων ἐν Θηρασίᾳ, ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἐν Θήρᾳ ἡφαιστείου. Κατόπιν ὁ κ. Κ. Μητσόπουλος ὑποβάλλει διατριβὴν αὐτοῦ γερμανιστὶ δημοσιευθεῖσαν ἐν τῇ Πολυτεχνικῇ ἐφημερίδι τοῦ Δίγγλερ καὶ διαλαμβάνουσαν περὶ τῆς ἐν Ἑλλάδι μεταλλείας, μεταλλουργίας καὶ ἁλατοπηγίας κατὰ τὴν ὀλυμπιακὴν ἔκθεσιν

τοῦ 1888, ὁ αὐτὸς δ' ὁμιλεῖ κατόπιν περὶ τοῦ ἐν Μεθάνοις ἠφαιστείου ἐπιδεικνύων καὶ χάρτην τῆς ὅλης χερσονήσου ἄρτι γραφέντα.

Ἐν τῇ γ' συνεδρίᾳ ἐν ἀρχῇ μὲν ἐκοινοποιήθη ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Μεσολογγίῳ ἰατροῦ κ. Ξ. Νίδερ ἀγγέλλουσα σπουδαῖα παλαιοντολογικὰ εὑρήματα γενόμενα ἐν τῷ 23 χιλιομέτρῳ τῆς ἀπὸ Μεσολογγίου εἰς Ἀγρίνιον σιδηροδρομικῆς γραμμῆς καὶ περιγράφουσα ταῦτα. Κατόπιν ὁ κ. Θεόδωρος Χελδράϊχ ὁμιλεῖ περὶ τῶν κοινῶν ὀνομασιῶν τῶν φυτῶν, ἀναφερόμενος εἰς τὰς περὶ τούτου μελέτας τοῦ μακαρίτου Σταματίου Κρίνου καὶ ὑποβάλλει ἐπὶ τῇ εἰκοσιπενταετηρίδι τοῦ Συλλόγου ἔργον αὐτοῦ τέλειον τῶν ὀνομάτων τῶν ἑλληνικῶν φυτῶν, περὶ οὗ ἀποφασίζεται ἵνα γένηται προϋπολογισμὸς τῆς δαπάνης καὶ κατόπιν ληφθῇ πρόνοια περὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ. Μετὰ τὸν κ. Χελδράϊχ ὁ κ. Δ. Κοκκίδης ποιεῖται συγκρίσεις τῶν μετεωρολογικῶν παρατηρήσεων κατὰ τοὺς μῆνας Νοέμβριον, Δεκέμβριον καὶ Ἰανουάριον τοῦ ἐφετεινοῦ χειμῶνος ἐν παραβολῇ πρὸς τοὺς τῶν ἐτῶν 1887 καὶ 1888 καὶ εὑρίσκει ὅτι ἡ θερμοκρασία ἐφέτος δὲν ἦτο ταπεινοτέρα τῆς τῶν προηγουμένων ἐτῶν, ἀλλὰ μόνον φαινόμενον ἦτο ἡ ὑπερτέρησις τῶν βορείων ἀνέμων, ὥστε εἰς τὴν ἐπίτασιν τῆς ἐπικρατησάσης ἐπιδημίας οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ὁ χειμών. Ὁ κ. Χρηστομάνος προστίθησι μάλιστα ὅτι τὰ γραφέντα περὶ πλεονασμοῦ τοῦ ὄζοντος ἐν τῇ ἀτμοσφαίρᾳ εἰσὶν ἀνακριβῆ, διότι ποιήσας ὀζονομετρικὰς παρατηρήσεις δὲν κατεῖδε τοιοῦτό τι. Ὁ κ. Ἰ. Βάμβας ὁμιλεῖ μετὰ τούτους περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνέμων ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν κολλητικῶν καὶ μιασματικῶν νόσων ἐπιλέγων ὅτι οἱ βόρειοι ἄνεμοι παρετηρήθησαν πάντοτε ὡς οἱ ὑγιεινότατοι ἐν Ἀθήναις. Ἐν τέλει ὁ κ. Ἀ. Χρηστομάνος παρουσιάζει εἰς τὸ τμῆμα νέαν αὐτοῦ μέθοδον εὑρέσεως τοῦ βαθμοῦ τῆς τήξεως τῶν ὀργανικῶν οὐσιῶν.

Ο ΣΑΡΙΠΟΛΟΣ ΩΣ ΠΟΙΗΤΗΣ[1]

Πρὸ δεκαοκτὼ ἀκριβῶς ἐτῶν, ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν ὥραν, ἠκούομεν τὴν γλυκεῖαν καὶ ἔντονον φωνὴν εὐφραδοῦς καὶ σοφοῦ συναδέλφου, ὁμιλοῦντος *περὶ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς ἐλευθερίας*· δύο δὲ ἀκριβῶς ἔτη συμπληροῦνται σήμερον ἀπὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Καὶ ὁποῖός τις μὲν ἦτο ὁ ἀνὴρ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τοῦ δικαίου, οὐδεὶς ὑπάρχει ὁ ἀγνοῶν· ἀλλ' ὅτι ὁ Σαρίπολος ἦτο καὶ ποιητής, ὀλίγοι τινὲς μόνον ἐγίνωσκον καὶ οὗτοι ἐκ φήμης μᾶλλον, ἢ ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως. Καὶ ὅμως τὰ μετ' οὐ πολὺ ἐκδοθησόμενα *Μετὰ θάνατον* ἔργα αὐτοῦ θὰ ἀποδείξωσιν ὅτι, ἐὰν ἐξηκολούθει γράφων, ὡς ποιητὴς δὲν θὰ ὑπελείπετο ἴσως πολὺ τοῦ νομοδιδασκάλου. Τῶν ποιημάτων τούτων θὰ ἀναγνώσω εἰς ὑμᾶς τινὰ σήμερον, τελῶν τρόπον τινὰ μνημόσυνον αὐτοῦ κατὰ καθῆκον υἱοῦ τιμῶντος τὴν προσφιλῆ μνήμην τοῦ πατρός.

Τὰ ποιήματα ταῦτα διασαφοῦσι καὶ διαλευκαίνουσι πολλὰ τοῦ βίου αὐτοῦ, καὶ δεικνύουσιν εἰς ἡμᾶς τὸν ἀληθῆ Σαρίπολον, ὁποῖος ἦτο ὅτε εὑρίσκετο μεταξὺ τῶν τέκνων αὐτοῦ, διδάσκων αὐτὰ καὶ συμπαίζων μετ' αὐτῶν μετὰ παιδικῆς φαιδρότητος καὶ προθυμίας, ὁποῖον καὶ ἐγὼ φεῦ! ηὐτύχησα νὰ γνωρίσω αὐτόν.

Νεώτατος στερηθεὶς τῶν γονέων καὶ αμείνας μόνος ἐπὶ γῆς, ὡς λέγει ἐν τοῖς βιογραφικοῖς αὐτοῦ Ἀπομνημονεύμασιν, κατελήφθην ὑπὸ μελαγχολίας, ἥτις ἀνέπτυξεν ἐν ἐμοὶ οἱονεί τινα πρὸς τὴν ποίησιν κλίσιν, πρὸς τὴν ποίησιν, ἥτις ὅλως ξένη μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἦν μοι..... Ἀπὸ καιροῦ δὲ εἰς καιρὸν τῆς λύρας μου τὰς χορδὰς τανύων, ἐν τοῖς τῆς ποιήσεως παραδείσοις ἐζήτουν παρηγορίαν εἰς τοὺς παρόντας πόνους». Καὶ ὁ μὲν κλεινὸς Ζακύνθιος ποιητὴς Σολομὸς εὐμενῶς ἠκροᾶτο τῶν ποιητικῶν ψελλισμάτων τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ καὶ ἐνεψύχου αὐτόν, αὐτὸς δὲ ὁ Σαρίπολος ἰδοὺ τί μετριοφρονῶν λέγει περὶ τῶν ἰδίων ἔργων:

«Ὀλίγην ἴσως ἀξίαν ἔχουσι τῆς Μούσης μου οἱ καρποί, ἴσως δ' ὤφειλον κἀγὼ νὰ εἴπω:

«Ἥφαιστε, πρόμολ' ὧδε, Πλάτων νύ τι σεῖο χατίζει»

ἀλλὰ δέν το λέγω, διότι τὰ ποιημάτια ταῦτα ἀνακαλοῦσί μοι εἰς τὴν μνήμην ὥρας πικρίας. Ὅσον δὲ πικρὸν τὸ ἀναμιμνήσκεσθαι ἐν δυστυχίαις τῶν ἐν εὐτυχίαις ἡμερῶν, τόσον γλυκύθυμόν ἐστι τὸ ἐν καιροῖς εὐδαίμοσι,

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 17 Δεκεμβρίου 1889.

οἷοι εἰσί μοι οἱ νῦν (1863) μεταστρέφειν τὸ βλέμμα πρὸς ἃς διηγάγομεν ἐν ὀδύναις ἡμέρας. Πλὴν ἀπέχω τῆς δημοσιεύσεως αὐτῶν. Ἴσως δὲ μετὰ θάνατον γενήσεται ἡ τούτων δημοσίευσις. Εἰ δ' ἄλλοις οὐδενὸς ἄξια κριθήσονται, ἀλλ' εἰσί μοι παροχεῖς ἀκατονομάστων θελγήτρων». Ὥστε ὁ νεαρὸς ποιητὴς ἔγραφε διότι ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ γράψῃ, καὶ οὐχὶ ἵνα δημιουργήσῃ ἐπάγγελμα, ἀπηλλαγμένον μάλιστα παντὸς φόρου ἐπιτηδεύματος· ἔψαλλεν ὡς ψάλλει τὸ πτηνὸν ἀδιαφοροῦν ἐὰν θά το ἀκούῃ τις. Ἄλλως θὰ ἔσπευδε νά τα ἐκδώσῃ πρὶν γίνῃ *Σαρίπολος*.

Ὁ διεξερχόμενος τὰ ποιήματα τοῦ Σαριπόλου δικαίως δύναται νὰ ἀπορήσῃ, πῶς, νέος σπουδαστὴς εἴκοσι μόλις ἐτῶν, ἑπτὰ ὅλα ἔτη διαμένων ἐν Παρισίοις, δὲν ἔγραψε δισχιλίους τοὐλάχιστον στίχους ἐρωτικοὺς ἐμπνεόμενος ὑπὸ τῶν παντοδαπῶν καὶ παντοίων καλλονῶν τῆς μεγαλοπόλεως; ἀλλὰ πάντα σχεδὸν τὰ ποιήματά του ἀναφέρονται εἰς τὴν Πατρίδα καὶ ἀείποτε εἰς τὴν Πατρίδα μέχρι καὶ κόρου. Μόνον δὲ μετὰ τὴν κάθοδον εἰς τὴν γεννέτειραν, ἔγραψεν ἐρωτικά τινα ποιήματα, ἐξ ὧν βλέπομεν ὅτι ὁ σώφρων καὶ φιλόπατρις νέος δὲν ἦτο ὅλως ἀναίσθητος.

Ἀλλ' οἱ νέοι τότε, οἱ μακρὰν τῆς Πατρίδος ζῶντες καὶ ὀλιγίστας ἐλπίδας διαβλέποντες, εἶχον καὶ εἶχον ἐλπίδας. Ἡμεῖς δὲ οἱ ἀξιωθέντες νὰ ἴδωμεν πράγματα ὅπως δήποτε τὰς ἀμυδρὰς ἐκείνων ἐλπίδας, μεμψιμοιροῦμεν καὶ δὲν τολμῶμεν, μὰ τὸ ναί, δὲν τολμῶμεν νὰ ἐλπίσωμεν. Δὲν ἔχομεν, φαίνεται, πεποίθησιν εἰς ἡμᾶς αὐτούς, καὶ φοβούμεθα μὴ φωραθῶμεν ἄνθρωποι τῶν λόγων. Ἤλπιζον ἐκεῖνοι, διότι ᾐσθάνοντο δυνάμεις καὶ σθένος πρὸς ἐπίτευξιν τῶν ἐλπιζομένων. Ἔβλεπεν ὁ Σαρίπολος περὶ ἑαυτὸν ἀσφάλειαν καὶ εὐημερίαν καὶ ἐπόνει ἡ καρδία του, ἐμαραίνετο συλλογιζόμενος τὰ δεινὰ τῆς ἀνάξια πασχούσης Πατρίδος του διὰ τὴν ἀδικαιολόγητον ἐπιμονὴν ἰσχυρῶν τινων τῆς γῆς· καὶ ὅμως δὲν ἀπηλπίζετο. Δύο δὲ ἦσαν τὰ ἀγαπητὰ αὐτοῦ θέματα αἱ ὑπὲρ πατρίδος ἐλπίδες καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ ἐρημία.

Τῶν ποιημάτων τοῦ Σαριπόλου ἡ γλῶσσα εἶνε ἡ καθαρεύουσα· ἀλλὰ ἡ εὐγενὴς καὶ ζωντανὴ καθαρεύουσα· λέγω δὲ εὐγενὴς καὶ ζωντανή, διότι, ὅπως ὑπάρχει εὐγενὴς καὶ ζωντανὴ χυδαία, καὶ ἄψυχος καὶ *χυδαία* χυδαία, οὕτως ὑπάρχει καὶ καθαρεύουσα χυδαία καὶ ἄψυχος. Τὸ πᾶν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἀπαράλλακτα ὅπως ὁ καλλιτέχνης δύναται νὰ ποιήσῃ ἄριστα ἔργα εἴτε ἐκ πηλοῦ εὐτελοῦς εἴτε ἐκ μαρμάρου πολυτίμου, ἐὰν μόνον ἡ ὕλη εἶνε ἀνάλογος πρὸς τὸ τεχνούργημα. Ἀλλὰ περὶ τούτου θὰ πραγματευθῶμεν, Θεοῦ θέλοντος, ἄλλοτε διὰ μακρῶν. Σήμερον δὲ μόνον λέγομεν ὅτι, ἀλλοίμονον εἰς τὸν ποιητὴν καὶ τρὶς ἀλλοίμονον εἰς τοὺς ἀναγνώστας τοῦ ποιητοῦ, ὅστις τὴν πᾶσαν ἐλπίδα του ἀνατίθησιν εἰς μόνην τὴν γλῶσσαν. Ὁ ἔχων περιουσίαν νοημάτων δὲν ἔχει καιρὸν νὰ σκεφθῇ διὰ ποίου ἐνδύματος εἶνε συμφερώτερον νὰ περιβάλῃ

αὐτὰ διὰ νά τα ἐπιδείξῃ εὐπροσωπότερα. Μόνος ὁ ἔχων πτωχείαν σκέπτεται καὶ ὑπολογίζει ἐὰν εἶνε συμφερώτερον νά τα περιβάλῃ δι' ἐθνικῶν δῆθεν ἱματίων, ἐπὶ τὸ ὀχλοκρατικώτερον, διὰ νὰ κατακτήσῃ τὴν εὔνοιαν τῶν ἁπλουστέρων, δημοκοπῶν τρόπον τινὰ καὶ ποιούμενος τὴν ἀνάγκην φιλοτιμίαν.

«Πολὺ θέλει πλανηθῆν, λέγει ὁ θεῖος Κοραῆς, ὅστις νομίσῃ ὅτι ἡ καλλονὴ καὶ γλυκύτης τῶν συγγραφέων γεννῶνται ἀπὸ μόνας τὰς λέξεις καὶ τὴν τέχνην τοῦ ὕφους καὶ τῆς συμπλοκῆς τῶν λέξεων. Αἱ λέξεις δὲν εἶνε παρὰ φωναί, μάταια τοῦ ἀέρος κτυπήματα, καὶ αἱ ἐξ αὐτῶν συμπλεκόμεναι περίοδοι, λόγοι κενοί, ἐὰν τὰ ἀπ' αὐτὰς ἐκφραζόμενα πράγματα δὲν ἀποβλέπωσιν εἰς ὠφέλειαν τοῦ μέλλοντος νὰ τὰς ἀναγνώσῃ ἢ νὰ τὰς ἀκούσῃ» καὶ προσθέτομεν ἡμεῖς, ἐπειδὴ περὶ ποιημάτων ὁ λόγος, ἐὰν δὲν ἐνέχωσι τὴν ἀρετὴν ἐκείνην, δι' ἧς τὰ ποιήματα ἀποβαίνουσιν ἀληθῆ ποιήματα.

Ὁ ἀληθὴς ποιητής, ἐπαναλέγω, δὲν προφθάνει νὰ σκεφθῇ περὶ γλώσσης· ἀναλόγως τῶν νοημάτων αὐτομάτως ἔρχονται εἰς τὰ χείλη του καὶ αἱ λέξεις, εἴτε εἰς χυδαίαν εἴτε εἰς καθαρεύουσαν,καὶ δύναται ταυτοχρόνως νὰ ποιῇ τὸ *Χάρι τῆς Γραβιᾶς* καὶ τὸν *Βορειὰ ποὺ τάρνάκι παγώνει*. Καὶ ἂν ὁ Βαλαωρίτης ἔγραφεν εἰς καθαρεύουσαν, τὰ ποιήματά του δὲν θὰ ἦσαν διὰ τοῦτο ὀλιγώτερον εὐανάγνωστα, ὅπερ ἀκριβῶς παρατηροῦμεν εἰς τὸν Ταντα λίδην, ὅστις, ὡς γνωστόν, ἔχει γράψῃ ἀμίμητα κατὰ τὸ ὕψος ποιήματα εἰς τὴν καθαρεύουσαν, καὶ ἀμίμητα κατὰ τὴν χάριν εἰς τὴν χυδαίαν, καὶ τοῦτο διότι καὶ εἰς ταῦτα καὶ εἰς ἐκεῖνα τὸ ἔνδυμα εἶνε ἀνάλογον τῶν νοημάτων.

Ἀλλὰ πᾶν ἄλλο σκοπῶν ἢ νὰ ἐκθέσω εἰς ὑμᾶς κανόνας ποιητικῆς, προβαίνω εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ποιημάτων, πρὸς *ἐκτίμησιν* τῶν ὁποίων, ἵνα μὴ εἴπω *ἀπόλαυσιν*, συνεκάλεσα ὑμᾶς [1].

[1] Τὰ ποιήματα καταλαμβάνοντα ἐννέα ὅλα τυπογραφικὰ φύλλα τῶν ἤδη ἐκτυπουμένων ***Μετὰ θάνατον***, εἶνε τὰ ἑξῆς ἐν χρονολογικῇ σειρᾷ. Αἱ ἀπόκρεῳ μου. Ἡ τρικυμία. Αἱ σκιαί. Εἰς τὸν Πουκεβίλλην. Ἡ Κωνσταντινούπολις. Ὁ Μέλης. Πρὸς τὸν φίλον μου Ἰωάννην Ἰσιδωρίδην Σχυλίτσην. Ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Ἰλισσοῦ. Εἰς τὰ ἐρείπια τῆς οἰκίας τοῦ Βύρωνος. Μία νὺξ ἐν Ἀθήναις. Πρὸς δύο νέους μὴ ποιητάς. Τῷ ἐν Ἀθήναις φίλῳ μου Γεωργίῳ Ἀνδρεάδῃ. Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Ναπολέοντος. ΚΕ' Μαρτίου ἢ τὰ γενέθλια τῆς Ἑλλάδος. Ἐρημικὴ ᾠδή. Ἀναμνήσεις. Μελαγχολία. Θούριον. Εὐχή. Ὦ, εὐτυχής! πρὸς τὸν φίλον μου Δ. Δαρδούγιαν. Τὸ ᾆσμα τοῦ Κρητός. Ἡ ἔρημος Σιών. Ὁ ἄνθρωπος· πρὸς τὸν φίλον μου Φὴλ. Δεαΐχον. Ὁ ἐν τῇ ξένῃ ποιητής. Ἡ ζωὴ τοῦ ποιητοῦ. Ἐσίγησας! Κατάρα καὶ εὐχή. Οἱ ὀβελίσκοι. Ἡ περιστερά. Τεσσαράκοντα αἰῶνες.Αἱ διαμεμελισμέναι. Ἡ προωρισμένη ἀνάκλησις. Πρὸς τὸν Ἰωάννην Κωλέττην. Σύνταγμα! Εἰς ἐμαυτόν. Ποιητὴς νομικός. Προφητεία. Αἱ ἐξεργέρσεις τῶν λαῶν.Ἄστρον ἀνατέλλον. Πρόποσις. Εἰς τὸ λεύκωμα νέου ποιητοῦ. Πρὸς τὴν φίλην μου (ποιήματα ἑπτά). Πρὸς τὸν φίλον Ἰ. Ἰσιδωρίδην Σχυλίτσην. Εἰς τὸν ἀοίδιμον Ἰωάννην Κωλέττην. Τῇ Ἀριάδνῃ μου. Ἡ Ἐλευθερία πυρσοφοροῦσα. Τὰ μνημεῖα τῆς Ῥώμης. Εἰς τὴν Ῥώμην. Τῷ φίλῳ μοι

ΑΙ ΑΠΟΚΡΕΩ ΜΟΥ

Εἰς τὴν λύπην πόσον εἶναι ἡ ψυχή μου βυθισμένη,
καὶ ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων ὅλως ἀποχωρισμένη!
Νέος εἶμαι, καὶ τοῦ γήρως αἱ κατάψυχροι ἡμέραι
μοῦ ἐνέκρωσαν τὸ σῶμα·
τῆς νεότητός μου τἄνθος διαβαίν' ὡς μαῦρ' ἑσπέραι,
καὶ ἀνὴρ δὲν εἶμ' ἀκόμα.

Φεῦ! τὴν τρίτην μου δὲν εἶχα κλείσῃ πενταετηρίδα,
καὶ νεκρὰν τὴν τρυφεράν μου καὶ καλὴν μητέρα εἶδα·
ἡ δὲ πέμπτη δὲν μεσάζει,
καὶ τὴν σκελετώδη χεῖρα τὸ γερόντιον ἁπλῶνον,
τὸν πατέρα μου ἁρπάζει,
δυστυχῆ καὶ τεθλιμμένον εἰς τὴν γῆν μ' ἀφίνει μόνον.

Πόση εἶναι ἡ ζωή μας! πόσον δὲ 'ς τὸν κόσμον ζῶμεν!
τὴν ἡμίσειαν εἰς λύπας καὶ εἰς πάθη δαπανῶμεν,
τὴν δὲ ἄλλην εἰς τοὺς κόπους καὶ τοῦ βίου τὰς φροντίδας,
καὶ ὁ θάνατος μᾶς φθάνει, ἐν ᾧ κτίζομεν ἐλπίδας!
Ἀφινόμεθα μὲ ταύτας εἰς τὸ πέλαγος τοῦ βίου,
καὶ αὐταὶ μᾶς διαφθείρουν·
καταντῶμεν εἰς τὴν θέσιν ἀνιστίου πλοιαρίου,
καὶ αὐταὶ μᾶς παρασύρουν!

Εἰς τὰ σκότη νυκτὸς μαύρης κάθημαι μεμονωμένος,
καὶ τῆς κλίνης μου πλησίον κεῖται λύχνος ἀναμμένος.
Εἶναι νὺξ τῶν Ἀποκρέω . . .
Ἄλλοι παραδεδομένοι εἰς τοῦ Ὕπνου τὰς ἀγκάλας,
ἄλλοι δὲ καὶ μέχρι ἕω
ἐντρυφῶσιν εἰς σπατάλας!

Θεοδώρῳ Γ. Ὀρφανίδῃ. Πρὸς τὴν Νίναν μου ᾄδουσαν. **A Madame Cécile Léroy. Réponse à deux vers de Voltaire. Sur l'album de Me Pauline Callerghy. Sur l'album de Mr Fischer adjudant-major etc. A Melle C. sur un exemplaire intitulé etc.** Μετάφρασις Ὁρατίου Ὠδῶν Α', λα'. Γ', λ'. Δ', γ'. Τάσου ἐκ τοῦ Δ' τῆς Ἠλευθερ. Ἱερουσαλήμ. Βύρωνος «**T'is time**». Ἐκ τούτων δὲ τὸ μὲν πρῶτον ἔγραψεν ὢν 22 ἐτῶν, τὸ δὲ τελευταῖον τὸ «εἰς τὴν Νίναν μου ᾄδουσαν», ἓν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου του. Ἀπέθανε δὲ ἑβδομηκοντούτης. Τὰ γαλλιστὶ καὶ αἱ μεταφράσεις ἐποιήθησαν ἐν τῷ μεταξύ.

Εἰς τὸ πέλαγος ὁπόναν ἄνεμοι πολλοὶ συμπέσουν,
πάντες προθυμοποιοῦνται
πῶς τοῦ κράτους των τὸυ θρόνον εἰς τὴν θάλασσαν νὰ θέσουν,
καὶ κτυποῦν καὶ ἀντικτυποῦνται·
ἀλλὰ εἷς καὶ μόνος τέλος κυριεύει καὶ δαμάζει
τοὺς λοιποὺς ἀνέμους πάντας, καὶ τὴν ἔριν ἡσυχάζει.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ βίου εἶχον καὶ ἐγὼ μυρία πάθη
πλούτου, δόξης καὶ ἐρώτων·
τώρα πλὴν ἡ φαντασία τῶν τοιούτων καὶ ἐχάθη
καὶ ἐσβέσθη χωρὶς κρότον.
Ἓν καὶ μόνον μέγα πάθος βασιλεύει 'ς τὴν ψυχήν μου,
κ' εἶν' ὁ πόθος τῆς παιδείας·
κ' ἐν ᾧ εἶμαι εἰς τὸν κόσμον, χωρισμένην τὴν ζωήν μου
ἔχω ἀπ' ἐπιθυμίας....

Ὅταν τῶν δασῶν ἀκούω τὰ μελίφθογγα στρουθία
τρυφερὰ νὰ κελαδοῦν,
«ἡ ζωή των, λέγω, εἶναι ἄφευκτα πολὺ γλυκεῖα,
ἀφ' οὗ πάντοτ' εὐθυμοῦν».
Ἀλλὰ πόσον ἀπατῶμαι!... Τὴν τερπνήν των μελῳδίαν
ἂν ἀκούσῃ ὁ Ἱέραξ, 'ς τὴν ἀθῴαν συντροφίαν
ἐπιπίπτει μὲ μανίαν λαίμαργον καὶ ἀπηνῆ,
καὶ θυσία τὰ στρουθία γίνονται ἐλεεινή.

Ἆ! ἰδέτε τοῦ ἀνθρώπου τὴν πολύστονον ζωήν!
Πρὶν ἀρχίσῃ εὐτυχίαν καὶ χαρὰν νὰ αἰσθανθῇ,
εἰς τοῦ κόσμου τὴν βοὴν
λησμονεῖ τὸ σκήνωμά του ὅτι φθείρεται καὶ φθίνει,
ὅτι τῆς νεότητός του τἄνθος θέλει μαρανθῇ,
δὲν εἰξεύρει ὅτ' ἡ Λύπη ἔρχεται, καὶ δὲν βραδύνει!

Ἐν Λάρνακι Κύπρου, 29 Ἰανουαρίου 1839.

ΑΙ ΣΚΙΑΙ

ΟΥΑΣΙΓΚΤΩΝ

Αὕτη βέβαια θὰ εἶναι τῆς κλεινῆς Ἑλλάδος γῆ·
εἰς τὸν νέηλυν καὶ ξένον καθαρώτατα μηνύει
αὔτ' ἡ θέσις, καὶ δεικνύει
ὅτ' ὑπῆρξ' ἐδῶ τὸ πάλαι φώτων γόνιμος πηγή.

ΦΡΑΓΚΛΙΝΟΣ

Τέρας τοῦτο, ποὺ μεγάλας δύο κορυφὰς ὑψώνει,
καὶ τοὺς πόδας του μυρίαι κρυσταλλώδεις βρέχουν κρῆναι,
καὶ χιὼν τὴν παναρχαίαν κεφαλήν του στεφανώνει,
ποῖον ἆρά γε νὰ εἶναι;

ΠΟΥΚΕΒΙΛΛΗΣ

Ὁ ἀρχαῖος οὗτος εἶναι ὑψιμήκης Παρνασσός,
ὅλος δάφνας ἐστεμμένος·
'δέτε πῶς ὁ ἑλικώδης καὶ ἀειθαλὴς κισσὸς
εἰς τὰς πέτρας ταύτας εἶναι νόστιμα περιπλεγμένος.
Αὔτ' ἡ βρύσις ὅπου τρέχει
καὶ τοὺς γύρω κάμπους βρέχει
εἶναι, φίλ', ἡ Κασταλία,
καὶ ἐκεῖνα τὰ μνημεῖα
τῶν Δελφῶν καὶ τοῦ μαντείου εἶναι λείψανα ἀρχαῖα.

ΟΥΑΣΙΓΚΤΩΝ

Ὢ! τί θέσις! Νὰ ὑπάρξῃ δύναται πλέον ὡραία;

ΦΡΑΓΚΛΙΝΟΣ

Τὴν γνωρίζω, τὴν γνωρίζω, αὕτη εἶναι ἡ Ἑλλάς.
Τί ἐλευθερίας αὔρα 'ς τῶν ἀνέμων τὰς πνοὰς
φέρεται, καὶ εἰς τὴν θέαν τῶν ἐνδόξων της μνημείων
πλημμυρεῖται ἡ ψυχή μου προαισθήσεων μυρίων!
Βλέπω, βλέπω λαμπρὰν αἴγλην ἥτις τὴν καθωραΐζει,
τὸν ὁρίζοντά της βλέπω φαιδρὰν Ἶριν νὰ στολίζῃ,
τὴν κυκλώνει ὡσὰν στέφος
καὶ τῆς Ἴριδος τὰς ἄκρας πορφυρόχρουν κοσμεῖ νέφος.
Ἶρις, σύμβολον αἰσίου μέλλοντος, σὲ χαιρετῶ,
κ' ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα εὔελπις χειροκρατῶ.
Ναί! καθὼς 'ς τὸν Παρνασσόν της κεραυνοὶ ποτὲ δὲν πίπτουν,
ἐπειδὴ τὰς κορυφάς του οἱ δαφνῶνες συγκαλύπτουν,
οὕτω καὶ εἰς τὴν γῆν ταύτην τυραννὶς ποτὲ καμμία
δὲν κατώρθωσε νὰ μείνῃ, νὰ ριζώσῃ αἰωνία.
Μυστικὴν δύναμιν ἔχουν τῆς Ἑλλάδος τὰ ἐδάφη,
τῆς ἀνόμου δεσποτείας νὰ ὑπάρχωσιν οἱ τάφοι.
Ἡ Διχόνοια ματαίως καὶ οἱ τύραννοι κι' ὁ Χρόνος
ν' ἀφανίσουν τὴν Ἑλλάδα προσεπάθησαν συμφώνως...
ἀλλ' ἀπέτυχον... ὁ δ' Ἕλλην μὲ τἀγέρωχόν του ἦθος
εἶδεν ὅλους ἕνα ἕνα νὰ κρημνίζωνται 'ς τὸ βύθος,

τοὺς τοσούτους του δυνάστας καὶ τῶν θρόνων των τὴν κόνιν·
χαίρων εἰς τὴν μνήμην φέρει τὴν ἐνθύμησίν των μόνην.
Ὡς ἡφαίστειον 'ς τὰ σπλάγχνα φλόγα 'σκέπαζε μεγάλην,
ἐξερράγη ὁ κρατήρ του, καὶ ἀνεγεννήθη πάλιν.

ΤΕΛΟΣ

Μ' ἐνθυμίζ' ἡ θέσις αὕτη τὴν βουνώδη 'Ελβετίαν,
στολισμένην μὲ πλατάνων καὶ πευκώνων ἀπειρίαν·
τὸ δὲ πλῆθος τῶν ὑδάτων ποὺ γλυκὰ τὴν περιβρέχουν,
τὰ νερὰ τῆς 'Ελβετίας ποὺ παντοῦ ἀφθόνως τρέχουν·
τὰ βουνά της μ' ἐνθυμίζουν τΟὐντερβάλδου τὰ βουνὰ
καὶ τὰ δάση τοῦ Οὐρίου καὶ τοῦ Σχβίτσου τὰ πυκνά,
Εἰς τὰ ὄρη ἐδῶ μέσα διαιτᾶτ' ἡ ἀθωότης
κ' ἡ ἀρχαϊκὴ ἁπλότης·
χαρακτῆρας βλέπω Ἔθνους ἐλευθέρου καὶ γενναίου,
Ἔθνους βλέπω χαρακτῆρας τρισενδόξου καὶ ἀρχαίου·
Ἔθνος βλέπω ἀναθάλλον,
εἰς γῆς τόσον μικρὸν τόπον πλῆθος πράξεων μεγάλων
βλέπω κι' ἀνδραγαθημάτων,
'ς ἀρετήν, σοφίαν, τέχνας, πλῆθος ἀριστουργημάτων.

'Εν Λάρνακι Κύπρου, 7/19 Μαρτίου 1830

Η ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ

Hic locus est gemini janua vasta maris
OVIDIUS.

Πνέουν γλυκὰ οἱ Ζέφυροι, τοῦ Οὐρανοῦ τὸν θόλον
χρυσώνουσιν αἱ ἄπειροι ἀστέρων μυριάδες,
κινεῖ ἀργὰ τὸ ἄστρον της ἡ Ἄρκτος πρὸς τὸν πόλον,
καὶ λάμψιν χύνουσι φαιδρὰν αἱ ἱλαραὶ Πλειάδες·
ὁ Γαλαξίας καθαρὸς ὡσὰν λευκὴ ταινία,
καὶ τὸν 'Ελλήσποντον κρατεῖ μεγάλη νηνεμία·
αἱ κλαυθμηραὶ κυπάρισσοι τὴν χαίτην των σαλεύουν,
κατήφεια καὶ σιωπὴ τριγύρω βασιλεύουν.

Ὦ! ἔλα, λύρα μου πιστή, ὦ, ἔλα νὰ δροσίσῃς
τὴν δύστηνον ψυχήν μου!
Ἔλα, τὰ ἐλεγεῖά σου καὶ πάλιν νὰ τονίσῃς,
καὶ ἀνακούφισιν μικρὰν νὰ φέρῃς 'ς τὴν πληγήν μου.

Πλὴν διατί τοῦ δυστυχοῦς οἱ μαῦροι στοχασμοί του
τὸν φέρουν πάντοτ' εἰς ταὐτὸ τῶν συμφορῶν του χάος;
Ἔ, διατί οἱ δύο κρουνοὶ δακρύων ὀφθαλμοί του
στρέφονται ἀεννάως
'ς τὸ αἴτιον τῶν τόσων του δυστυχιῶν καὶ πόνων,
καὶ τοῦτο βλέπει μόνον;

Ὡς εἶναι πρὸς τὸν Ἥλιον ἀείποτ' ἐστραμμένον
τἄνθος Ἡλιοστρόφου,
οὕτω καὶ τὄμμα Ἕλληνος παντὸς προσηλωμένον
εἶναι 'ς τοὺς πύργους τοὺς σαθροὺς τῆς χήρας Ἑπταλόφου,

Μαύρη Κωνσταντινούπολις, καθέδρ' Αὐτοκρατόρων,
τίς πίθηκος τώρα σκιρτῶν ἐπὶ τῶν ἀνακτόρων
δώδεκα Κωνσταντίνων,
καὶ τίς δερβίσης ἀναιδής, νωθρὸς καὶ βαθυπώγων
ἀφρίζων ὅπου 'χύθη φεῦ αἷμα Παλαιολόγων,
σὲ ἔκαμαν, Βυζάντιον, ἄντρον σφαγῶν καὶ θρήνων,
καὶ ἀπὸ τῆς *Ἁγιᾶς Σοφιᾶς* ἐκρήμνισαν τοὺς θόλους
Σταυροὺς ἀδαμαντάκτινας, Σταυροὺς ἀκτινοβόλους;

Εἰς χεῖρα ἀντὶ πλάστιγγος πελέκεις φέρ' ἡ Δίκη,
κ' εἰς τῶν ἀρνῶν μανδρίζονται τὰς μάνδρας σκληροὶ λύκοι·
καὶ τοῦτο τὸ αἱμοχαρὲς ἀκόρεστον θηρίον
εἰς πᾶσαν πρᾶξιν γίνεται ἔνοχον πρὸς τὸ θεῖον.

Ὦ ξένε περιηγητά, εἰς τῆς νυκτὸς τὸ σκότος,
ὅταν ὁ ἄνεμος κινῇ τῶν μαύρων κυπαρίσσων
τὰς κορυφάς, κι' ἀνακυκᾷ τὸ κῦμα τῶν ἀβύσσων,
δὲν ἤχησε 'ς τὰ ὦτά σου ὡς ἁλυσίδων κρότος;
τὸ ὄμμα σου διέκρινε ἢ φάντασμα μεγάλον
ἢ φῶς ὠχρόν, ἀδύνατον, σβύνον σχεδὸν καὶ πάλλον;
Τὸ φῶς εἶν' ἡ θρησκεία μας, ἁγνὴ χωρὶς κηλῖδας,
πλὴν τὴν σκιάζει ζοφερὰ ὁμίχλ' Ἡμισελήνου,
καὶ τὸ σινδονοσκέπαστον φάντασμα μ' ἁλυσίδας
εἶναι ἡ αἱματόφυρτος σκιὰ τοῦ Κωνσταντίνου.

Πλὴν διατί, ἐν ᾧ θρηνεῖς, ὦ λύρα μου, καὶ κλαίεις,
συγχρόνως καὶ εἰς τὴν ψυχὴν χαρὰν μοῦ ἐπιχέεις;
τί αἴσθημα παράδοξον! χαρὰ καὶ λύπη ἅμα·
ποίαν λύσιν θὰ εὑρῇ τὸ ξένον τοῦτο δρᾶμα;

'Σ τὸν ζόφον, γλαῦκες, διατί κτυπᾶτε τὰ πτερά σας,
συγχίζουσαι τὴν λύραν μου μὲ τὰς λυγρὰς κραυγάς σας;
'Αφῆστέ με τὸν δυστυχῆ τὸ πλῆθος τῶν δεινῶν μου
νὰ κλαύσω εἰς τὸν ἔρημον αὐτὸν κυπαρισσῶνα...
Ποῖον αὐτὸ τὸ σκέλεθρον τὸ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μου;
'Εσχίσατε τὰς σάρκας του, καὶ μένουν ὀστᾶ μόνα!

α— Καθὸ τοῦ πένθους ἄγγελοι, πενθίμους ἀγγελίας
'ς τοὺς θιασώτας φέρομεν τῆς ἀσεβοῦς Τουρκίας.
Τὸ σῶμα τοῦτο τὸ νεκρόν, τὸ κατεσπαραγμένον,
ποὺ τώρα βλέπεις σκέλεθρον κατασεσαθρωμένον,
τοῦ Κολοσσοῦ της λείψανον μικρὸν καὶ λιμαλέον,
τὸ πάλαι Γίγας, ἔμεινε γυμνὸν μέχρι ὀστέων.
Τὰς βάσεις του ὑπέσκαψαν αἱ χεῖρες τῶν 'Ελλήνων,
καὶ πίπτων ὑπ' ἐκείνους
τὴν δόξαν ὅλην ἔχασε, πρὸς τὴν φθοράν του κλίνων,
'ς τοὺς ταλαιπώρους φίλους του ἀφίνει μαύρους θρήνους.
Νὰ πέσῃ δὲν θ' ἀργήσῃ,
καὶ οὗτος πίπτων ἄφευκτα τὸ Κράτος σας θ' αὐξήσῃ.
'Η δὲ Κωνσταντινούπολις, ἡ πόλις ἡ μεγάλη,
ἐκ νέου θέλει ἐνδυθῇ τὰ παλαιά της κάλλη,
θὰ σβύσ' ἡ 'Ημισέληνος, πρὸς τὰς δυσμάς της κλίνει,
καὶ λάμψιν πλέον ὁ ὠχρὸς μηνίσκος της δὲν χύνει...
Θὰ λείψῃ κ' ἡ 'Αμάθεια ἀπὸ τῆς 'Επταλόφου,
καὶ ἡ Παιδεία θὰ ἐλθῇ διάδοχος τοῦ ζόφου».

'Ο λέων ὅταν σφαλισθῇ παντοῦ ἀποκλεισμένος,
οἱ ὀφθαλμοὶ σπινθοβολοῦν, τὴν χαίτην του ὀρθώνει,
οἱ ὄνυχες ἀνοίγονται καὶ τὴν οὐρὰν κυρτώνει·
ἀπ' τὸν θυμόν του καταντᾷ παράφρων λυσσασμένος,
καὶ δεξιὰ κι' ἀριστερὰ συστρέφεται μ' ἀνδρείαν.
κι' ὁρμᾷ κατὰ τῶν κυνηγῶν μὲ σταθερὰν καρδίαν,
ἀλλ' ὅμως βέλη θαμινὰ τοῦ σχίζουν τὰ πλευρά του,
καὶ πίπτοντα τὸν πνίγουσι τὰ μαῦρα αἵματά του.
Πλὴν ποῦ ἡ τόλμη, ἄθλιε, 'ς τὸ βάρβαρόν σου στῆθος;
τοῦ λέοντος τἀγέρωχον, σκληρέ, δὲν ἔχεις ἦθος.
'Ως ὕαινα μόνον νεκρὰ τὰ σώματα σπαράζεις,
νὰ πλησιάσῃς ζωντανὰ καὶ τρέμεις καὶ ὀκλάζεις.

Τὸ κράτος μας ἂν ἔρριψες, ἀλλ' ὅμως ἐν τῇ πτώσει,
'Οθωμανέ, εὑρίσκετο·
τὸ ξίφος εἰς τὸ στῆθός του καθεὶς ἤθελε χώσῃ
καθότι ἀπὸ ἔριδας οἰκτρῶς κατηναλίσκετο.
'Η δὲ 'Ελλὰς σ' ἐσύντριψεν ἀκμαῖον 'ς τὴν ἰσχύν σου,
κ' εἰς τὴν Εὐρώπην ἔδειξε τὴν τόσην γύμνωσίν σου·
καὶ ἀπὸ γύψον ἄγαλμα ὁ Κολοσσὸς ἐφάνη·
ἀφ' οὗ 'σκεδάσθη ἡ ἀχλύς, εὐθὺς ἐφάν' ἡ πλάνη.
Τοῦ κράτους σου προσήγγισεν ἡ τελευταία φάσις,
καὶ πρὸς ὀλίγον σὲ κρατοῦν σεσαθρωμέναι βάσεις.

'Οθωμανέ, ὡς ὄρθιος καὶ παμμεγέθης βράχος,
ποῦ εἶδεν ἀταράχως
τὴν θάλασσαν ἀφρίζουσαν τοὺς πόδας του νὰ βρέχῃ,
κ' εἰς τὰ πλευρά του ποταμὸν καχλάζοντα νὰ τρέχῃ,
τὰς προσβολὰς ὑπέμεινες σὺ τῆς Εὐρώπης ὅλης,
κι' ὁ Γίγας σὲ ἐκλόνισεν ἡ τῆς 'Ρωσίας μόλις.
'Αλλὰ ἀπὸ τὰ ὕδατα ὁ βράχος ἐρρινίσθη,
ἡ βάσις του ἐσείσθη,
καὶ κάτω πίπτει σκόπελος μὲ ταραχὴν καὶ κρότον,
ἂν καὶ ὀρθὴν τὴν κορυφὴν ὑψώνῃ ὡς καὶ πρῶτον.
Οὕτω καὶ σύ, ἂν φαίνεσαι 'ς τοὺς ἔξωθεν μεγάλος,
τὰ ἔσω πλὴν τοῦ Κράτους σου κατέχει μέγας σάλος·
νά σε κρημνίσῃ δύναται ἁπλοῦν καὶ μόνον νεῦμα,
παρῆλθεν ὅλ' ἡ δόξα σου ὡς ῥυακίου ῥεῦμα,
κι' ὡς σύννεφα ὅπου περνοῦν 'ς τοῦ θέρους τὴν πληθώραν,
ἀφ' οὗ ψεκάδας ῥίψωσιν ἐπὶ ὀλίγην ὥραν.

Ὦ! στράφου, ὅθεν ἔκβηκες, 'ς τὰ βάθη τῆς 'Ερήμου,
κ' ἐκεῖ τὸν τελευταῖόν σου θανάτου ὕπνον κοίμου! . . .

'Εν Λάρνακι Κύπρου, 3/15 'Απριλίου 1839.

ΑΝΑΜΝΗΣΕΙΣ

Τὸ γὰρ μετ' εὐτυχίας κακοῦσθαι
θνητοῖς βαρὺς αἰών.
ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ

Ποῦ εἶν' ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὁπότε 'ς ἐμὲ βρέφος
'ς τὰγόνατά της ἡ καλὴ γεννήτωρ μου τὸν δεῖπνον
προσέφερε, κ' ἐπέθετε 'ς τὴν κόμην μου ὡς στέφος
τὸν ἱερώτατον Σταυρόν,
ἔπειτα 'ς τὰς ἀγκαλας της κρατοῦσά με, τὸν Ὕπνον
ἐκάλει μὲ τερπνὰς ᾠδάς, τὰ βλέφαρά μ' ἐφίλει
καὶ μ' ἔκλειον τὰ ὄμματα τὰ μητρικά της χείλη;
Ἔχασα 'κεῖνον τὸν καιρόν! . . .

Ποῦ εἶν' ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὅτε μικρὸν παιδίον
μὲ τοὺς μικρούς μου ἀδελφοὺς καὶ ὅλος ἀθῳότης
ἐπὶ τῆς χλόης παίζοντες τῶν Ἰταλῶν πεδίων
ἐσχηματίζομεν χορόν;
Μόνοι μας ἦσαν σύνοικοι ἀγάπη καὶ φαιδρότης·
ὁ κόσμος τότε μ' ἤρεσκεν, ἡ φύσις ἐμειδία,
καὶ ἡ ψυχή μου ἦν ἁπλῆ ὡς ἡ δημιουργία . . . .
Ἔχασε 'κεῖνον τὸν καιρόν!

Ποῦ εἶν' ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὁπότε κατὰ πρῶτον
ἐπλήγωσε τὸ στῆθός μου γλυκύπικρόν τι βέλος,
καί μ' ἔμαθε τὰ θέλγητρα τῶν τρυφερῶν ἐρώτων;
Τότε ἓν μειδίαμ' ἱλαρὸν
ἐπέχεεν εἰς τὴν ψυχὴν χαράν, καὶ πᾶν μου μέλος
διήρχετο ὥς τις σπινθήρ· τότε ἐζωογόνεις.
ὦ θέα, τὰς αἰσθήσεις μου, τῆς ἐραστῆς μου μόνης . . .
Ἔχασα 'κεῖνον τὸν καιρόν! . . .

Ποῦ εἶν' ἐκεῖνος ὁ καιρός, ὁπότε ὅλος μέλλον
ἀφῆκα τὴν πατρίδα μου, τὸν νέον μου πατέρα,
καὶ εἰς τὴν φαντασίαν μου ὡς ἄστρον ἀνατέλλον
ἡ Δόξα ἐφαίνετο λαμπρόν,
καὶ βαρετὸν δὲν εὕρισκα τὸν ξένης γῆς ἀέρα;
Πλὴν φεῦ, ἐν ᾧ τοὺς πόθους μου ἀντήμειβ' ἡ Εὐρώπη,
ἡ τῶν ἐλπίδων μου σειρὰ καθὼς κλωστὴ ἐκόπη,
κ' ἔχασα 'κεῖνον τὸν καιρόν!

Καὶ τώρα . . . . ὁλομόναχος τὰς ξένας , ρούω θύρας,
πλανήτης βλέπω γύρω μου ξένους λαοὺς καὶ ἤθη,
προώρως τὰς ἡμέρας μου ἐπλάκωσε τὸ γῆρας,
τὸ πᾶν μοι φαίνετ' ἀμαυρόν,
καὶ πόνων φέρω ἄβυσσον 'ς τὰ δύστηνά μου στήθη!
'Αλλ' εἰς τὸ χάος ἀμυδρὰ βλέπω λαμπὰς νὰ λάμπῃ,
καὶ εἶν' αὐτὴ ὁ θάνατος . . . ἂν καί μου τήκ' ἡ κάμπη
τῆς λύπης τοῦτον τὸν καιρόν.

'Αλλ' ἴσως πλήρης ἡμερῶν 'ς τὸ παρελθόν μου στρέφων
τὰς πολυπείρους φρένας μου, τὰς τωρινὰς ἡμέρας
θὰ ἐνθυμῶμαι, καὶ μ' αὐτὰς τοὺς λογισμούς μου τρέφων,
καθὼς ἓν ὄνειρον ψυχρὸν
τὸ παρελθὸν θὰ φαίνεται 'ς τοῦ βίου μου τὸ πέρας·
πλὴν τότε καὶ τὸ μάρμαρον τοῦ βίου μου θ' ἀνοίγῃ,
καὶ θέλω βλέπῃ μειδιῶν, πρὶν ἡ ψυχή μου φύγῃ,
τὸν τελευταῖον τῶν καιρῶν.

Ἐν Παρισίοις, 15/27 Ἀπριλίου 1841.

ΘΟΥΡΙΟΝ

. . . . ὦ παῖδες Ἑλλήνων ἴτε,
ἐλευθεροῦτε πατρίδ', ἐλευθεροῦτε δὲ
παῖδας, γυναῖκας, θεῶν τε πατρῴων ἕδη,
θῆκας τε προγόνων· νῦν ὑπὲρ πάντων ἀγών.
ΑΙΣΧΥΛΟΣ

Ἄκουσμα γλυκὺ 'ς ἐκεῖνον, ὅστις ἔρημος 'ς τὰ ξένα
βαρὺν πνέει
τὸν ἀέρα ξένης χώρας, μὲ βαρύκυρτον αὐχένα
πικρὰ κλαίει
τῆς Πατρίδος τὴν δουλείαν, τῆς Πατρίδος του τὰ πάθη·
τῆς δὲ λύρας
αἱ χορδαὶ χαλαρωθεῖσαι γοερὰς φωνὰς ἀφίνουν,
κατηφείας ἤχους χύνουν
εἰς καρδίας εὐαισθήτους· πῶς πᾶν αἴσθημα ἐχάθη!
Ἕως πότ' ἡ ἄλυσίς μας εἰς ὑπεσκαμμένας θύρας
θενὰ μένῃ κολλημένη;
τῆς Ἐπαναστάσεώς μας πῶς κανεὶς σπινθὴρ δὲν μένει;

Νὰ τὸ εἴδωλον κλονεῖται . . . τῶν μελῶν του αἱ ἀρθρώσεις
ὑποκύπτουν,
εἰς τὴν γύψινόν του βάσιν ἂν βαρεῖαν χεῖρ' ἀπλώσῃς,
ὅλα πίπτουν.
Ῥίψατε τοὺς κεραυνούς σας συνασπίζουσαι Ἑλλάδος
χίλιαι πόλεις . . .
νεῦμα ἕν, ἓν μόνον νεῦμα, μία μόνη κίνησίς σας,
κ' εὐθὺς πίπτουν οἱ ἐχθροί σας,
ὅπως ἀπεξηραμμένου δένδρου ἄνευ φύλλων κλάδος·
ῥίψατε τοὺς κεραυνούς σας κατὰ τῆς Τουρκίας ὅλης
μ' ἐλευθέρων ἀνδρῶν τρόπον,
τῶν χυθέντων σας αἱμάτων ἁγιάσατε τὸν τόπον.

Τέκνα τῶν ἀγώνων ὄντα, ἐψελλίζαμεν παιᾶνας
ἔτι βρέφη·
καὶ ἀνίκανοι πολέμων, βίον ἤγομεν εἰς πλάνας,
δάφνης στέφη
πλέκοντες εἰς πᾶσαν νίκην μὲ τὰς βρεφικάς μας χεῖρας,
τῶν προμάχων
ἐκοσμοῦμεν τὰς εἰκόνας μ' ἄνθη ξένης γῆς ὀλίγα,
ψάλλοντες ᾠδὰς τοῦ Ῥήγα . . .
Τώρα ὅμως ἀνδρωθέντες ἂς κρημνίσωμεν τὰς θύρας
τῶν τυράννων, ὡς πατέρων τέκνα ὄντα θρασυμάχων.
Ὢ! γλυκύταται ἡμέραι!
Εἰς τὴν δούλην μας Ἑλλάδα, ὦ Θεέ μου, ταύτας φέρε!

Ηὔξησε βλαστὸς ἀνδρεῖος εἰς τοὺς κόλπους τῆς Ἑλλάδος,
νεολαία
μεγαλόφρων, κοσμουμένη μὲ τὰ δῶρα τῆς Παλλάδος
καὶ γενναία.
Μίαν κίνησιν προσμένει, καὶ εἰς μέσον τῶν ἀγώνων
θέλει τρέξῃ.
Δότε μας τὸ σύνθημά σας, ὦ στρατάρχαι τῆς Πατρίδος,
καὶ τὰ τέκνα τῆς Ἐλπίδος
τῶν μαρτύρων μας τοὺς τάφους μ' αἷμα Τούρκων θέλουν βρέξῃ·
καὶ ἀφέντες 'ς τοὺς τυράννους ἧττημα βαρὺ καὶ φόνον,
μ' ἓν σας νεῦμα, μ' ἕνα βρόντον,
θέλουσι τὸ μέγα στήσῃ καὶ ὡραῖον τρόπαιόν των.

Ἐν Παρισίοις, 12/24 Μαΐου 1841

ΤΟ ΑΣΜΑ ΤΟΥ ΚΡΗΤΟΣ

Εἴπερ γάρ τε χόλον γε καὶ αὐτῆμαρ καταπέψει,
ἀλλά τε καὶ μετόπισθεν ἔχει κότον, ὄφρα τελέσσῃ
ἐν στήθεσσιν ἑοῖσι.

ΟΜΗΡΟΣ

Εἷς οἰωνὸς ἄριστος ἀμύνεσθαι περὶ πάτρης.

Ο ΑΥΤΟΣ

Βασιλεῖς, βασιλεῖς, ἕως πότε
τῶν λαῶν τὰ δεσμὰ θὰ κρατῆτε;
ἕως πότε ὡς τόσοι συβόται
δούλων τράχηλον σεῖς θὰ πατῆτε;

Μόλις μόλις τὰ τέκνα τοῦ Μίνω
τὸν ζυγὸν τοῦ Τατάρου τινάζουν,
κ' ἡ Εὐρώπη φωνάζει . . . «Ἀφίνω
»τοὺς υἱούς σου, Ἑλλάς, νὰ μὲ κράζουν.

»Μὲ φοβίζει τἀνδρεῖόν των βλέμμα,
»εἰς τῶν ὅπλων των τρέμω τὸν κρότον·
»εἰς τὰς φλέβας των ῥέει τὸ αἷμα
»τῶν μεγάλων ἡρώων τῶν πρώτων.

»Μὲ φωτίζει προγόνων ὁ λύχνος,
»πλὴν τῶν τέκνων φοβοῦμαι τὸ βῆμα·
»ἂν προβῆτε ἀκόμη ἓν ἴχνος,
»Κρῆτες, Κρῆτες! ἰδέτε τὸ μνῆμα!

»Κεραυνοὺς ἡ Τουρκία ἂς στέλλῃ,
»οἱ σκηπτοὶ δὲν βροντοῦσι τῆς Ἴδης,
»δὲν φονεύουν τὰ ἄναιχμα βέλη,
»καὶ τὸ πῦρ δὲν κρατεῖ ὁ Κρονίδης».

Ὦ, Εὐρώπη! ὡς πότε μὲ λόγους
»ὀνειδίζουσ' ἀνδρείας καρδίας,
ἐκκενοῦσα καὶ σκῶμμα καὶ ψόγους,
θά μας θέλῃς υἱοὺς τῆς δουλείας;

Ποίων εἴμεθα τέκν' ἀγνοοῦμεν; . . .
Θεῖον αἷμα μᾶς ῥέει 'ς τὰς βλέβας·
ὀνειδίζεις, κ' ἡμεῖς πολεμοῦμεν,
περιθάλποντες μ' ἔνθεον σέβας

'ς τὴν καρδίαν τὸ πῦρ τῆς Ἐλπίδος . . .
Ὦ, ἐσάπη, Εὐρώπη, καὶ κλίνει
ὁ κορμὸς τῆς πικρᾶς τυραννίδος . . .
Βασιλεῖς, βασιλεῖς, τί θὰ γίνῃ; . .

Ἕως ὅτου νὰ λάμψ' ἡ ἡμέρα
νὰ ἑνώσῃ ὁ ΘΕΟΣ τὴν Ἑλλάδα,
δὲν θ' ἀφήσῃ τῆς Κρήτης ἡ χέρα
τὸ τουφέκι, ναί . . . μὰ τὴν Τριάδα.

Ἐν Λόρμῃ (Lormes), 3 Ὀκτωβρίου 1841 ἔ. ν.

Ο ΕΝ ΤΗ, ΞΕΝΗ, ΠΟΙΗΤΗΣ

Αἰνέσατε αὐτὸν ἐν ψαλτηρίῳ καὶ κιθάρᾳ.
Πῶς ᾄσωμεν τὴν ᾠδὴν Κυρίου ἐπὶ γῆς ἀλλοτρίας;
ΔΑΥΙΔ

Εἰς τὰς χεῖρας τοῦ προφήτου, ὦ ψαλτήριον, ἀντήχεις
ἀπὸ ὕμνους εὐλογίας, ἀπὸ ὕμνους τοῦ Θεοῦ·
καὶ σὲ ἔκρουον, κιθάρα, τῶν παρθένων αἱ εὐπήχεις,
καὶ ἀντήχουν μελῳδίας αἱ παστάδες τοῦ ναοῦ.
Πλὴν εἰς χεῖρας ἐξορίστου
ποῖον θέλεις ψάλῃ μέλος;
ἐν ᾧ γέλως
τῶν Ἐθνῶν πικρὸς κατέστη νῦν ἡ δύστηνος Πατρίς του;

Ἕνα ὕμνον εἰς τὰ ξένα! ποῖος δύναται νὰ ψάλῃ;
τί ζητεῖτε παρ' ἐκείνου ὅστις κλαίει μακρινὰ
τῆς Πατρίδος του τὴν αὔραν, τῆς Πατρίδος του τὰ κάλλη; . .
Αἱ δειναί της δυστυχίαι καθὼς νέφη σκοτεινά,
καθὼς πένθους μαύρη σκέπη,
τὰς αἰσθήσεις του καλύπτουν,
καὶ νὰ πίπτουν
μάστιγες σκληραὶ ἐπ' ὤμων τῆς οἰκτρᾶς Πατρίδος βλέπει.

Ἂν φυσήσῃ ἐλευθέρα ἡ ἀνθεύοσμός της αὔρα,
καὶ πληρώσῃ τὴν ψυχήν μου ἀπ' αἰσθήματα χαρᾶς,
τότε μόνον θέλει σβύσῃ τῆς καρδίας μου ἡ λαύρα,
τότε μόνον μελῳδίας θέλω ψάλλῃ λιγυράς.

'Αλλὰ γῆ ἐφ' ὅσον ξένη
ἀπ' τοὺς πόδας μου πατεῖται,
μὴ ζητεῖτε
ᾠδὰς ἄλλας· ἡ ψυχή μου πάντοτ' εἶναι τεθλιμμένη.

Ἐν Λόρμῃ, 11 Ὀκτωβρίου 1841 ἔ ν.

ΠΟΙΗΤΗΣ ΝΟΜΙΚΟΣ

Θεμιστεῖον δς ἀμφέπει
σκᾶπτον . . . . .
ἀγλαΐζεται δὲ καὶ
μουσικᾶς ἐν ἀώτῳ.
ΠΙΝΔΑΡΟΣ

Ποιητὰ ἐξωρισμένε, διατί συχνὰ στενάζεις
καὶ ἡ φόρμιγξ σου 'ς τὸν τοῖχον κρέμαται σιωπηλή;
μὲ δακρύβρεκτον τὸ βλέμμα κάποτε πικρὰ κυττάζεις
τὰς χορδάς της τὰς ἀτόνους.
Πῶς; τὸ πῦρ σου ἀπεσβέσθη; . . . ἡ ψυχή σου δὲν λαλεῖ;
Πῶς; 'ς τὴν λύραν δὲν τονίζεις τῆς καρδίας σου τοὺς πόνους;

— Ποιητὴς ἐγώ; παρῆλθον τῆς νεότητος τὰ νέφη,
καὶ τὸ πνεῦμα ἐνεκρώθη εἰς τῶν νόμων τὴν σπουδήν·
ἐνεκρώθη . . . καὶ ἡ Θέμις τὴν ἀκμήν μου καταστρέφει
τὸ παρόν μου καὶ τὸ μέλλον!
καὶ τὰ χείλη οὐδεμίαν νῦν ἀρθρώνουσιν ᾠδήν,
καὶ δὲν βλέπω τὴν χορείαν τῶν ποιητικῶν 'Αγγέλων.

— Τῆς ποιήσεως τὰ δῶρα πῶς; ἡ Θέμις καταστρέφει;
πῶς; ἡ Θέμις ἀνακόπτει τὰ τεμένη τῶν Μουσῶν!
Τῶν λαῶν οἱ νομοθέται τῶν Μουσῶν δὲν ἦσαν βρέφη;
ὁ 'Ορφεύς, ὁ Λῖνος, Σόλων,
ὁ Λυκοῦργος καὶ ὁ Μίνως εἰς ἠχοὺς τερπνῶν ἐπῶν
δὲν ἐποίησαν τοὺς νόμους τῶν ἀρχαίων λαῶν ὅλων;
— 'Επεσκέπτοντο αἱ Μοῦσαι τοὺς 'Ελλάδος νομοθέτας,
ἀλλὰ νῦν ἐν λαβυρίνθοις νέα Θέμις κατοικεῖ,
καὶ αἰνίγματα συντάττει, ὄχι νόμους εὐεργέτας.
Τειρεσίας καὶ Εὐμόλπους
ἀντὶ Λίνων καὶ 'Ορφέων τώρα μύστας της ζητεῖ,
ζητεῖ μάντεις ἐρευνῶντας τῶν βαράθρων της τοὺς κόλπους.

'Εν Παρισίοις, 7/19 Μαΐου 1844.

ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΝΙΝΑΝ ΜΟΥ

ΑιΔΟΥΣΑΝ[1]

(*Αὐτοσχέδιον*).

Φαίνεταί μοι κῆνος ἴσος θέοισιν
ἔμμεν ὤνηρ, ὅστις ἐναντίος τοι
ἰζάνει, καὶ πλασίον ἆδυ φωνεύ-
σας ὑπακούει.
ΣΑΠΦΩ

Κάθησαι εἰς τὸ πλευρόν μου, τρυφερόν μου Ἀηδόνι
κ' ἡ μολπή σου ἡ γλυκεῖα τῆς ψυχῆς μου κατευνάζει
τὴν μεγάλην ταραχήν.
Βάλσαμον γλυκὺ εὑρίσκουν τῆς καρδίας μου οἱ πόνοι,
ὁ δὲ νοῦς μου ἡσυχάζει,
καὶ ἀκούω μὲ γαλήνην τὴν μελίρρυτον ᾠδήν.

Νίνα μου! 'ς τὴν γῆν ἐστάλης ὡς ἡ οὐρανία Ἶρις,
καὶ τὰ χείλη σου μὲ λέγουν εἰς στιγμὰς ἀπελπισίας
τοῦ Ὑψίστου τὰς βουλάς.
Σὲ ἀκούω καὶ ἀμέσως πρὸ ποδῶν ἡ κύλιξ πλήρης
ἐκκενοῦται τῆς πικρίας,
καὶ ἀνάγεις τὴν ψυχήν μου πρὸς ἐλπίδας ἱλαράς....

Ἐν Ἀθήναις, 6/18 Δεκεμβρίου 1886.

Καὶ τοιαῦτα μὲν τὰ ποιήματα τοῦ Σαριπόλου, ὡς ἐκ τῶν ἀναγνωσθέντων δύναταί τις νὰ σχηματίσῃ τινὰ γνώμην. Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ μελέτην τοῦ ὅλου αὐτῶν ὅσον οὔπω ἐκδιδομένων, πεποίθαμεν ὅτι θὰ καταλάβωσι θέσιν ἐν τῷ εὐανθεῖ Ἑλληνικῷ Παρνασσῷ μετὰ τῶν μᾶλλον ἀξίων λόγου προϊόντων τῆς πολυπαθοῦς Ἑλληνικῆς Μούσης.

Παναγιώτης Ι. Φέρμπος.

[1] *Νίνα* (Ἀντωνίνα) ἡ πέμπτη τῶν θυγατέρων τοῦ ἀοιδίμου Σαριπόλου, γεννηθεῖσα τῇ 13 Ἀπριλίου 1857. Τῇ 4 Ἰουλίου 1887 ἐγένετο σύζυγος τοῦ καθηγητοῦ κ. Παναγιώτου Ι. Φέρμπου, καὶ ἀπέθανεν ἐπίτοκος τῇ 6 Ὀκτωβρίου 1888, μετὰ δεκαπέντε μηνῶν εὐδαίμονα συζυγίαν. Διέπρεπεν ἐπὶ παντοίαις ἀρεταῖς καὶ χάρισι, δοκιμωτάτη οὖσα εἰς τὴν ζωγραφικήν, μάλιστα δὲ εἰς τὴν ᾠδικήν, ἔχουσα πάντα τὰ χαρίσματα ἀρίστης ὑψιφώνου ἀοιδοῦ.

ΟΙ ΕΝ ΙΤΑΛΙᾼ ΕΛΛΗΝΕΣ[1]

Κύριοι,

Πολλάκις ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου ἠκούσατε ἐκθέσεις εὐγλώττους καὶ πλήρεις σπουδαίων πληροφοριῶν περὶ ὁμογενῶν ἀπὸ τῆς κοινῆς πατρίδος ἀποκεχωρισμένων ἢ ἐκ περιστάσεων ἀπ' αὐτῆς ἀποξενωθέντων. Περὶ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου ἔρχομαι καὶ ἐγὼ δι' ὀλίγων λέξεων νὰ προσαγάγω μικρὰν συμβολήν, καὶ ἐπικαλοῦμαι ἐπιεικῆ ὑμῶν τὴν ἀκρόασιν, ἐλπίζων ὅτι περὶ Ἑλλήνων προκειμένου, τὸ θέμα καθ' ἑαυτὸ δὲν θέλει φανῇ ὅπως δήποτε εἰς Ἕλληνας ἀδιάφορον.

Ἕνεκα τῆς ζωτικότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ ἕνεκα τῶν ποικίλων περιπετειῶν, ἃς αὐτὸ διὰ τῶν αἰώνων ὑπέστη, ἐκπλήττεταί τις Ἕλληνας ἀπαντῶν καὶ ὅπου ἥκιστα αὐτοὺς περιέμενεν.

Εἰς τὸν Κ. Θιέρσον, ὅτε ἤμην παρ' αὐτῷ ἐμπεπιστευμένος, ἔλεγον ἐνίοτε ὅτι ἦτον οὐχὶ μόνον φιλέλλην, ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο Ἕλλην, καὶ τὸ συνωμολόγει, διότι ἡ μήτηρ του ἦν Ἑλληνίς, μέτοικος εἰς Μασσαλίαν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως.

Ἡ Δούκισσα Ἀβραντησία (d'Abrantès) ἀφηγεῖται εἰς τ' ἀπομνημονεύματά της, ὅτι ὁσάκις ἡ μήτηρ της ἤθελε νὰ συνδιαλεχθῇ μετὰ τῆς φίλης αὐτῆς, τῆς μητρὸς τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντος, χωρὶς νὰ ἐννοῶνται ὑπὸ τῶν παρεστώτων, συνωμίλουν Ἑλληνιστί, διότι ἀμφότεραι αἱ οἰκοκογένειαι ἦσαν ἐκ τῶν Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Κορσικῆς. Καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν δὲ τῆς Ἑλλάδος ἐζήτησαν οἱ ἄποικοι ἐκεῖνοι δι' ἐπισήμου ἀναφορᾶς των νὰ ἐπανέλθωσι καὶ ἐγκαταστῶσιν εἰς τὴν ἀρχαίαν πατρίδα, ἀλλὰ διπλωματικαί τινες ἐπόψεις παρεκώλυσαν τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας των.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, περιηγητής τις ὀνόματι Witte, διάφορα περιτρέξας τῆς Ἰταλίας, ἀφίχθη, ἐν Καλαβρίᾳ, κατὰ τὰ μεσημβρινὰ αὐτῆς, εἴς τινα χωρία, καὶ ἐξεπλάγη ἀπαντήσας ἐκεῖ διάλεκτον εἰς αὐτὸν ὅλως ξένην, καί, ὡς τῷ ἐφάνη, ἄσχετον πρὸς τὴν Ἰταλικήν. Πολλαχοῦ ἤκουσε τῶν ἐγχωρίων συνοδευόντων τὰς ὀρχήσεις των δι' ᾀσμάτων· ἀλλὰ παρὰ πᾶσαν τὴν προσοχήν του, τῷ ἔμενον ταῦτα ἀκατανόητα. Ἀντέγραψε λοιπόν τινα καθ' ὑπαγόρευσιν, καὶ ὅτε ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας του, τὰ ὑπέβαλεν εἰς γλωσσομαθεῖς φίλους του,

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 7 Μαρτίου 1890.

εἰς τὸν Μοντεφαλκόνιον (Montfaucon), καὶ ἔπειτα εἰς τὸν Πώττ, ἵνα ἐρευνήσωσι καὶ ἐξεύρωσιν εἰς τίνα παράδοξον ἀνῆκον διάλεκτον. Ἀμφότεροι δὲ τ' ἀνεγνώρισαν ὡς . . . Ἑλληνικά.

Ἡ ἀνακάλυψις αὕτη, ὡς ἦν ἑπόμενον, ἐξετιμήθη ὡς λίαν σπουδαία, καὶ πολλοὺς εἵλκυσεν ἔκτοτε ἐρευνητὰς καὶ περιηγητάς. Ὁ *Κομπαρέττης* τῷ 1866, ὁ *Μορόσης* τῷ 1870, Ἰταλοὶ ἀμφότεροι, συνέλεξαν δημοτικὰ τῶν χωρῶν ἐκείνων ποιήματα· ἐσχάτως δέ, τῷ 1887, ὁ Ἄγγλος *Τόζερ*, ἐπίτηδες διατρέξας τὴν νότιον Ἰταλίαν, ἠρύσατο περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς πολυτίμους πληροφορίας, περὶ ὧν τινα οὐχὶ ἄσκοπον ἐνόμισα νὰ ἐκθέσω ἐνταῦθα. Ἂν ἀλλογενῶν προκκλῶσι τὸ ἐνδιαφέρον, ἴσως μοὶ ἐπιτρέπεται ἡ ἐλπὶς ὅτι ὅλως ἀδιαφόρως δὲν θέλουσιν ἀκουσθῆ ὑπ' ἀκροατηρίου Ἑλληνικοῦ.

Ἐν πρώτοις λοιπὸν ἐξευρέθη ὅτι κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἐν Καλαβρίᾳ καὶ παρὰ τὸν Τάραντα, ὑπάρχουσι χωρία φέροντα καθαρῶς Ἑλληνικὰ ὀνόματα, ὡς *Ὁμαλία· Γ)ειτονία· Ἅϊον Τρύφωνα· Κοντοφούρι* (= Κοντοχώρι)· *Ραφούδι* (Ῥαχούδι), κλ. Κατοικοῦνται δὲ πάντα τὰ χωρία ταῦτα ὑφ' Ἑλλήνων, Ἑλληνογλώσσων, πλὴν τοῦ τελευταίου, οὗ οἱ 5000 κάτοικοι, Ἕλληνες καὶ αὐτοί, ἀπώλεσαν τὴν γλῶσσάν των, καὶ ἐδέχθησαν τὴν Ἰταλικήν. Ἡ Ἑλληνικὴ προσέτι ὁμιλεῖται καὶ εἰς τὴν πόλιν Βούαν, ἀλλὰ μετά τινων διαλεκτικῶν διαφορῶν ἀπὸ τῶν χωρίων τῶν περὶ τὸν Τάραντα.

Προσέτι δὲ καὶ κρῆναί τινες ἔχουσιν ἐκεῖ ὀνόματα Ἑλληνικά, ὡς *Σιφώνι· Πετροφύλακο· Κλειστό·* καὶ ἓν ὄρος λέγεται *Πενταδάκτυλος*.

Πάντες δ' οἱ τὴν Ἑλληνικὴν ὁμιλοῦντες ἀριθμοῦνται ἐν τοῖς τελευταίοις χρόνοις κατὰ τὰ μέρη ἐκεῖνα εἰς *δισμυρίους*, πολὺ ὀλιγωτέρους ἢ πρίν.

Ὅτι δ' οἱ κάτοικοι, ἂν δὲν ἔχωσι πλέον σήμερον, εἶχον ὅμως ἐπὶ πολὺ τὴν συναίσθησιν τῆς ἰδίας καταγωγῆς, ἀποδεικνύει τὸ παρ' αὐτοῖς ἔτι σωζόμενον τοῦτο δίστιχον·

«Ἤτελα νὰ σοῦ μάσω 'να σονέττο
γρηκό, νὰ μὴ τὸ φσέρουνε οἱ Λατῖνοι».

Ὡς δὲ καὶ ἐκ τοῦ μικροῦ τούτου παραδείγματος ἤδη προφανὲς γίνεται, ἡ εἰς τὰ μέρη ταῦτα ὁμιλουμένη Ἑλληνικὴ ἔχει, καθὼς πᾶσα δημοτικὴ πανταχοῦ, παντοίας διαλεκτικὰς παραφθοράς, εἰς ἃς ἐξαιτοῦμαι τὴν ἐπιείκειαν τῶν ἀκροατῶν ἂν ἀναγκάζωμαι νὰ ἐνδιατρίψω, καίτοι γνωρίζων πόσον ὀχληρῶς ἠχοῦσιν αἱ γραμματικαὶ λεπτομέρειαι. Ἀλλ' αὗται, τὰ μάλιστα χαρακτηριστικαί, εἰσὶν ἴσως καὶ πρὸς ἐξιχνίασιν τῆς ἱστορίας τῶν κατ' αὐτὰς ὁμιλούντων οὐχὶ ἐντελῶς ἀδιάφοροι.

Καὶ πρῶτον μὲν ὡς πρὸς τὰ **γράμματα.**

Τὸ γ ἐνίοτε προφέρεται *β*. Οἷον *Ἐβὼ*=*ἐγώ· τραβουδῶ* (ὡς καὶ ἀλλαχοῦ).

Τὸ δ	ἐνίοτε	προφέρεται	θ (Τ)· δ (Β)[1].
Τὸ ζ	»	»	d (B).
Τὸ θ	»	»	χ (Τ), οἷον *χαῤῥῶ*=θαῤῥῶ· *χυατέρα*=θυγατέρα.
	»	»	φ (Β) οἷον *Φηλυκή*=θηλυκή.
	»	»	τ εἰς ἀρχὴν λέξεων, οἷον *τέλω*=θέλω. *Τεός* =Θεός.
	»	»	καὶ ἐντός, οἷον *πεττερά*=πενθερά. Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ: *Ἧρτε. Σχίστηκε.*
	»	»	σ μεταξὺ φωνηέντων, ὡς *Λισάρι*=λιθάρι. *Ἀπέσανε*=ἀπέθανε. Ὡς τὸ Λακων. *Σιός*=Θεός.
	»	»	tsch πρὸ ε καὶ ι (Τ). Ὡς καὶ ἐν Ἀττικῇ καὶ ἀλλαχοῦ.
Τὸ λ. λλ	»	»	δδ Οἷον *φύδδο*=φύλλον. *Πουδδί*=πουλί. Μετέβη δὲ καὶ εἰς τὰ Ἰταλικὰ τῆς Καλαβρίας.
Τὸ μν. πν. χν.	»	»	νν· Ὡς *γυννός*=γυμνός. *Καννίζω*=καπνίζω. *Λύννος*=λύχνος.
Τὸ νθ. ντ. φτ.	»	»	ττ. Ὡς *Ἐγέττη*=ἐγένθη (ἐγένετο). *Ἐσείοτται* =σείονται. *Πέττω*=πέφτω.
Τὸ ξ	»	»	φσ (Τ). Ὡς *φσηρό*=ξηρό. *Φσυννάω*=ξυπνάω.
Τὸ ξ. ψ.	»	»	ζ (Β), ὡς *Ὄζου* =ἔξω. *ζυχή* =ψυχή. *Διζάω* =διψάω. *Ἄνοιζε* =ἄνοιξε.
Τὸ χν. χθ. χτ.	»	»	φτ (Τ), ὡς *Δείφτω* =δείχνω. *Νύφτα* =νύχτα. *Ἀφτὲ* =χθές.
Τὸ κ,π,τ,θ,φ,χ.	»	»	στ (Β) ἐν συνθέσει, ἢ καὶ μετὰ τὰ *αυ, ευ*, ὡς: *Νύστα* = νύκτα. *Στένι* =κτένι· *ῥίστω*= ῥίπτω· *ἑστὰ* =ἑπτά. *Ἐστὲ* =ἐχθές· *ἀστὸ* =αὐτό· *ἀστεσία σα* =αὐθεντία σας.
Τὸ β,γ,δ,κ,ν,τ,	»	»	(Τ) ἐκπίπτουσι μεταξὺ φωνηέντων, οἷον: *Κρα[βά]τι· Ῥῆ[γ]α· ἀ[λ]λά[δ]ι· πλέ[κ]ω· Ἀπά[ν]ου· κεῖ[ν]ο* (κειὸ παρ' ἡμῖν). *Τοῦ[τ]ο. Τό[τ]α* = τότε.

Συμβαίνουσι δὲ καὶ ἄλλα **πάθη** εἰς τὰς λέξεις, οἷον

Ἀνατροπὴ γραμμάτων, ὡς *Πρικὸ* = πικρό· *χρονδό· γραμβό· σπωμί.*

Ἀφαίρεσις ἀρχικῶν, ὡς *'κούω· 'μάτι[ον]* =ἱμάτιον· *ἑ]στία· 'μιλῶ.*

Προσθήκη ἀρχικῶν ὡς *Ἀφτεχὸ* =πτωχός. *Ἐφτάζω* =φθάνω. *Ἀπαραγία· ἀβδέλα* (ὡς καὶ παρ' ἡμῖν).

[1] Τ=τὰ περὶ Τάραντα χωρία· Β=Βούα.

Προσθήκη τελικῶν ἐνίοτε, ὡς: *Λόγοςε· ἠμεῖςε· τόνε· κάνουνε* (ὡς παρ' ἡμῖν).

Μετάθεσις τόνου, ὡς *Φτηνό* =κτῆνος. *Ὀλοί· Κάταρα· ἀκομή· ἀτρῶποι* (καὶ παρ' ἡμῖν).

Ἀπώλεια ὅλων συλλαβῶν μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν γραμμάτων (Τ), ὡς: *Μαρεύω* =μαγειρεύω· *πρατῶ* =περιπατῶ· *ἀ]λτρία* =λειτουργία.

Περὶ δὲ τῶν **γραμματικῶν τύπων** παρατηρῶ, ὡς κυριώτερα, τὰ ἑξῆς·

(Τ) ν καὶ σ τελικὰ ἀποβάλλονται, πλὴν πρὸ φωνηέντων· τὸ δὲ ν καὶ πρὸ γ, κ, χ. Ὡς: *Ἀγάπη* =ἀγάπη· ἀγάπης· ἀγάπην. *Λόγου* =λόγου· λόγους. *Γράφει* =γράφει· γράφεις.

ν μεταξὺ φωνηέντων γίνεται καὶ σ, οἷον: *Τῶς ἀπεταμένω* =τῶν ἀπεθαμένων.

Ἐνίοτε δὲ παρεμβάλλεται καὶ ὅπου οὐ δεῖ, συγχεομένων τῶν γενῶν, ὡς: *τὸν γαῖμα.*

(Β) Τὸ *τ* τοῦ ἄρθρου ἀπωλέσθη, ὥστε ἀντὶ *τό* καὶ *τόν*, λέγεται *ὁ.*

Ἀντὶ *σοί, τῷ,* λέγεται *σοῦ, τοῦ* (ὡς παρ' ἡμῖν χυδαίως). Ἀλλὰ καὶ *σέ.*

Ἡ β' συζυγία τῶν περισπωμένων ῥημάτων· γίνεται *πρώτη* ὡς *ζητάω. φιλάω.*

(Τ) *Ἔναι· ἔν· ἐ* =εἶναι, ἐστί.—*Εἰ* =εἰσί.—*Ἦονε· ἤανε* =ἦτον, ἦν. *Ἦανε· ἤσανε* =ἦσαν.

(Β) **Ἀόριστος:** *Ἔφικα*=ἀφῆκα. *Ἔδικα*=ἔδωκα. (Τ) *Ηὕρηκα· ἔπιακα*

(Τ) **Προστακτικὴ δισύλλαβος.** *Πάρε· ρίφσε,* **Ὑπερδισύλλαβος.** *Νόησο· πίστευσο.*

Ἀπαρέμφατον: *Ἔσται* =εἶναι, οἷον *σώνει ἔσται* =δύναται εἶναι. *Ἔ με σώζει 'δεῖ* (=οὐ με δύνασαι ἰδεῖν).

Ἀπαρέμφατον προσωπικόν: *Τὸ ἀπεστάνει σου* =τὸ ἀποθανεῖν σου.

Μέλλων καὶ **θά,** ἐλλείπει. *Ἔρχομαι ἀπόψε. Γράφω αὔριον.*

Τινὲς **λέξεις** εἰσὶν ἐπίσης ἀξιοσημείωτοι εἰς τὰς διαλέκτους ταύτας, ὡς.

(Β) *Δέ· ἔ· ἔν* =δέν. — *Δέ... δέ* =οὐδέ. — *Δένε* =οὐδέν.

Manaì =ναί.

Τίσπω =οὐδείς.

Γιά· Γιάϊ =διά.—*Γιατ* =διότι.

Ἰτοῦ· Ἐτοῦ =ἐδῶ· αὐτοῦ.

Ἴτου. (Τ) *Ὦτου* =οὕτω.

(Β) *Ἄζε.* (Τ) *Ἄφσε* =ἐκ, ἐξ, ἀπό.

(Β) *Σώνω.* (Τ) *Σώζω* =ἐπαρκῶ· δύναμαι.

(Τ) *'κούω* =αἰσθάνομαι· sento. «*Πόση doglia εἰς τὴ καρδία γιάϊ ὁ παιδὶ ἤκουσε ἐσύ*» = Πόσην λύπην εἰς τὴν καρδίαν διὰ τὸ παιδὶ ᾐσθάνθης σύ.

Παραδείγματά τινα θέλουσι διασαφήσει εὐκρινέστερον τὰ τῶν διαλέκτων τούτων, καὶ ἴσως δὲν κριθῶσι τῆς κοινῆς περιεργείας ἀνάξια.

Καὶ πρῶτον μὲν τὸ ἑπόμενον μικρὸν πεζοῦ λόγου ἀπόσπασμα ἐκ μεταφράσεως τῆς ἱερᾶς γραφῆς:

Α′

ΓΕΝΕΣΙΣ, ΜΕ′, 1. 2.

«Τότε ὁ Gioseppi δὲ σώνοντα[1] κρατιστῆ πλέο ἀμπρὸ[2] σὲ ὅλου[3] ποῦ ἦσαν ἐκεῖ, ἐκούddιε[4]. Κάμετε πάῃ πασάνα[5] λάργα ἀζ[6] ἐμένα. Καὶ τίςπω[7] ἔμενε μεθέ[8] του, σὰν ἐκεῖνο[9] ἐδόστη[10] à conusceri τῷ λεddιδίων[11] του.

Καὶ ἐκεῖνο ἔβγαλε μίαν κουddιμία[12] κλῶντα[13], καὶ οἱ Egitiani τονε κούαϊ. Ἐκεῖνοι τοῦ σπητίου τοῦ Faraone τοὺς κούαϊ[14] κιόλα[15] ἐκεῖνοι.»

Ἐκ δὲ τῶν συλλεγέντων πολυαρίθμων ποιημάτων, ὥστε καὶ εἰς τόμους ἐξεδόθησαν, περιορίζομαι, ἵνα μὴ καταχρασθῶ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν, εἰς τέσσαρα μόνα ἐκ τῶν συντομωτέρων, παρατηρῶν ὅτι ἐκ τῶν γνωστῶν γενομένων οὐδὲ ἓν ὑπάρχει περιέχον τῶν μύθων τινὰ οἵτινες ἀπαντῶνται ἐν τοῖς δημοτικοῖς ᾄσμασι τῆς Ἑλλάδος, ἢ πολεμικὰς ᾠδὰς ἢ πατριωτικάς, οἷαι εἰσὶν ἐκείνων τὰ πλεῖστα. Τοῦτο φαίνεται ἀποδεικνύον ὅτι ἐποιοῦντο ὑπὸ μεταναστῶν μὴ ὑποκυψάντων εἰς τῆς κοινῆς πατρίδος τὰς συμφοράς, αἵτινες εἰς τοὺς ἄλλους Ἕλληνας ἐνέβαλλον τὰς εὐγενεῖς ἐκείνας ἐμπνεύσεις.

ΠΟΙΗΜΑΤΑ

Β′

Λιρὶ[16] τὴ πουρρὴ[17]
χέντα[18] ’ς τὴ μονὴ[19].
λιρὶ τὴ βραδιὰ
χέντα ’ς τὴ δουλειά.

Γ′

Ἐκ χωρίου Καλημέρα.

Ἄνε πεσάνω, τέλω νὰ μὲ κλάφσῃ[20]
escapeddata[21] μέσα ’ς τὴν αὐλή,
καὶ σύρε τὰ μαddία σου *ἀφσεμαδάφσι*[22]

[1] Μὴ δυνάμενος. [2] Ἐμπρός. [3] Ὅλους. [4] Ἔσχουξε· Ἐφώναξε. [5] Πᾶς εἰς, πάντες. [6] ἐξ, ἀπό. [7] Οὔτις, οὐδείς. [8] μετά, πλησίον. [9] Ἐκεῖνος. [10] Ἐξεδόθη. [11] ἀδελφιδίων, ἀδελφῶν. [12] Κραυγήν, ἐκ τοῦ κουddί = σχούζω. [13] Κλαίοντας.
[14] ἠκούασι. [15] προσέτι καί. [16] Ἶρις. [17] Τὴν πρωίαν. [18] Σπεῦδε. [19] Οἰκίαν (διαμονήν). [20] Κλαύσῃς. [21] Γυμνοκέφαλος. [22] Ἐκ μετάξης.

καὶ κούμβα μού τα πάνου 'ς τὴ φσυχή.
Τόσῳ[1] μὲ πέρνουν ἐς τὴν ἀγλησία,
χολούσα[2], ἀγάπη μου, σὲ πραγαλῶ,
καὶ βλέφσε νὰ μοῦ νάφσου τὰ κηρία
ἄνου 'ς τὸ νῆμα[3] ποῦ 'χω νὰ χωσῶ.
Καὶ ροὶ 'ς τὸ χρόνο πέ μου μιὰ λουτρία[4],
καὶ ροὶ 'ς τοὺ δύο κἀνένα πατρεμῶ.
Καὶ τὴν ἡμέρα τῶς ἀπεσαμένω
ἰηνία μου[5] 'να suspiro καϋμένο[6].
Τόσο ποῦ[7] ὅλα τοῦα τά 'χεις γανομένα[8],
νοῖφσε[9] τὸ νῆμα κ' ἔμβα 'κεῖ μὲ μένα.

Δ′

'Εκ Κοριλιάνου.

Ἀκάπησο[10], ἀκάπησο, ἅ τέλῃ ν' ἀκαπήσῃ,
μὰ χεατερέddα[11] 'φς[12] εἴκοσι χρονῶ.
Ἂν ἔχ' εἰκοσιπέντε, μ' ἡ[13] τελήσῃ·
πὲς τῃ τί ἐ[14] διαβημένο τὸ καιρό.
Ἂ τέλῃ πιάκῃ[15] ὁ ῥόδο νὰ μυρίσῃ
σύρε το μότ[16] ἐν ἥμισ' ἀνοιφτό.

Ε′

'Εκ Βούας.

Ἡ πύῤῥια[17] ἔναι ὁ πλὲ κέddi[18] ἀν τὰ πουddία
καὶ κάνει τὴ φωλέα μὲ χούρχουρά[19] του.
Τὸ καλοκαίρι πάει 'κεῖ 'ς τὴν ὀξεῖα[20],
τὸ χειμῶνα καταβαίνει ὧδε κάτου.
Ραrεύουσι[21] τὴν πλάκα τὰ παιδία·
λιμπίζεται κ' ἐμβαίνει 'κεῖ 'ποκάτου.
Ὥτου[22] κάνει, καὶ γιὰ ἥμισο δακία[23]
ἀφίνει τὸ σκυddάκι[24] του ἄνου κάτου.

Ἐκ τῶν παραδειγμάτων τούτων καὶ ἄλλων πολλῶν συλλεγέντων ἐξάγεται ὅτι·

α′ Εἰς τὰς Ἑλληνικὰς ταύτας διαλέκτους τῆς Κάτω Ἰταλίας πολ-

[1] Ἐν ὅσῳ, ὅτε. [2] Ἀκολούθει. [3] Μνῆμα. [4] Λειτουργίαν. [5] Πνεῦσον, πέμψον μοι. [6] Θερμὸν ἢ θλιβερόν. [7] Ἀφ' οὗ. [8] γενόμενα. [9] Ἄνοιξε. [10] Ἀγάπησον. [11] Θυγατρίδιον. [12] ἐξ. [13] Μὴ αὐτήν. [14] Ὅτι ἐστί. [15] Ἂν θέλῃς νὰ πιάσῃς. [16] Μόνον ὅτε, μόλις. [17] Πυῤῥαλίς, κοιν. Πυῤῥούλας (καρδερίνα). [18] Μικ)κέλλη, μικρότατος, μικρούτσικος. [19] Χορτάρια. [20] Ὀξεῖαν· τὴν κορυφήν. [21] Ἑτοιμάζουσι. [22] Οὕτω. [23] Βούκα. [24] Σκυτάριον· δέρμα.

[illegible] λέξεις **ἀρχαῖαι**, αἱ πλεῖσται μὴ ἐν χρήσει εἰς τὴν κυ- [illegible] *Ῥ[illegible]ῶ*.— *Κλάω* =σπάνω.— *Ἔσου* = ἔσω.— *Ἀρ-* [illegible] *[illegible]ῶ*. — *ταράσσω* = ἀναχωρῶ.— *Ἀμπάρι* = ἱπ- [illegible] = αἰγίδιον.— *Δερφάκι* = χοιρίδιον.— *Ἀλέστορο* [illegible]=ἴχνος ὁπλῆς.—*Οργάδα* =ἀγρός, γῆ πρὸς ὄργωσιν. [illegible].—*Ὧδε* =ἐδώ.— *Ἄρτι* =τώρα.— *Μεταπάλι* =αὖ- [illegible]δα.— *Χεῖρο* =χειρότερον, κτλ.

[illegible] **καὶ** πλεῖσται ἀπαντῶνται λέξεις **νεοελληνικαί**, ὡς *ψάρι*· [illegible] *φεγγάρι*· *χρόνος* =ἔτος· τινὲς δ' εἰς **ἠλλοιωμένην** ση- [illegible] οἷον *πεζὸς* =γεωργός· *πολεμῶ* =γεωργῶ. *Θέμα* =ἄτομον, (ὡς [illegible]τικὴ μονάς).

Στοιχεῖον δὲ σλαυϊκόν, ἀλβανικὸν ἢ τουρκικὸν **οὐδὲν** ἀπαντᾶται [illegible] κὐτάς, καὶ ἡ λέξις *Τοῦρκος* σημαίνει τὸν πειρατήν. Οὐδὲ κυρίως Βε**νετικαὶ** λέξεις ἀπαντῶνται· ἀλλά, ὡς ἐκ τῆς διαρκοῦς ἐπιμιξίας, πολλαὶ **λέξεις** ἰταλικαί, καὶ ἰταλικὰ ῥήματα μετὰ καταλήξεως εἰς **εύω**, ὡς *ἀdoτεύω*. Καὶ ἡ **στιχουργία** προφανῶς προέκυψεν ἐκ τῆς ἰταλικῆς, ἔχουσα ἐκείνης τὸν ῥυθμόν, καὶ τὰς συνιζήσεις τῶν φωνηέντων, καὶ τὴν ἀτέλειαν τῆς ὁμοιοκαταληξίας, ἥτις ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ἀπαιτεῖ ἐν τοῖς ὀξυτόνοις στίχοις τὴν ταυτότητα ὁλοκλήρου τῆς συλλαβῆς τῆς ληγούσης.—Ἀφ'ἑτέρου δὲ πολλαὶ Ἑλληνικαὶ λέξεις εἰσέφρυσαν εἰς τὴν Ἰταλικὴν διάλεκτον τῆς Καλαβρίας καὶ Ἀπουλίας, ὡς *Celona* =χελώνη. *Coccalo*. *Tiane* =τηγάνι. *Lipude* =Ἀλεπού· *foddeà* =φωλεά. *Provola* =πρόγαλα, τὸ νωπὸν γάλα.

Τὰ **ἱστορικὰ** δ' ἀναδιφοῦντες διδόμενα ὡς πρὸς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης μεταναστεύσεως εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, ἀπαντῶμεν πρῶτον τὸν **Στράβωνα** λέγοντα «*τὴν κάτω Ἰταλίαν ἐκβεβαρβαρῶσθαι*» ἐπ' αὐτοῦ, ἤτοι ἐπὶ τοῦ α' μέχρι τοῦ β' αἰῶνος μ. Χ. Καὶ ἐκ τῆς ἐποχῆς δὲ τῶν Αὐτοκρατόρων Ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ ἐκεῖ δὲν εὑρίσκονται, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι ἄποικοι Ἕλληνες δὲν ὑπῆρχον πλέον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα.

Ἐπὶ τῶν **εἰκονοκλαστῶν** δέ, ἤτοι τῇ 8 ½—9 ἑκατονταετηρίδι, πλεῖστοι κατέφυγον ἐκεῖ ὀρθόδοξοι, ἐκ τῶν καταδιωχθέντων ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει· καὶ ἐπὶ **Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος** (867—886 μ. Χ.) ἦν *θέμα* ἡ Λογγοβαρδία. Ὁ υἱὸς δ' αὐτοῦ **Λέων ὁ ΣΤ'** ἔπεμψεν εἰς Ἀπουλίαν, ἐκ τῶν κτημάτων, ἃ εἶχεν ἐν Πάτραις ἡ ἐκεῖθεν καταγομένη θετὴ μήτηρ τοῦ πατρός του *Δηνιηλίς*, 3000 ἀπελευθέρους· καὶ ὑπῆρχον τότε εἰς Λομβαρδίαν καὶ εἰς Ἀπουλίαν 20 παράλιοι Ἑλληνικαὶ πόλεις καὶ 200 μοναστήρια.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ ια' αἰῶνος, συγχρόνως μετὰ τῆς Ἑλλάδος, οἱ **Νορμανδοὶ** κατέκλυσαν καὶ τὴν κάτω Ἰταλίαν· καὶ *Ῥογέρος ὁ Β'* ἔπεμψεν ἐκ Κορίνθου καὶ ἐκ Θηβῶν μεταξουργοὺς εἰς Σικελίαν. Ἐν διατάγ-

ματι δὲ μνημονεύει *τῶν Ἑλλήνων τῆς Βούας*, ὥστε βεβαίως ἡ ἀποικία ἦν προγενεστέρα, καὶ δὴ ἀναμφιβόλως ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Μακεδόνος, τῆς Θ' ἑκατονταετηρίδος.

Σχέσεις μεταξὺ Νεαπόλεως καὶ τῆς Φραγκικῆς *αὐθεντείας τοῦ Μωρέως* ὑπῆρχον καὶ ἐν τῷ ιγ' καὶ ιδ' αἰῶνι.

Οὐχὶ δ'ἀπιθάνως ἑλληνικαὶ μεταναστάσεις ἐγένοντο καὶ ἐπὶ τῶν *Ὀθωμανικῶν* καταχτήσεων, ὡς καὶ τοῦ Σκενδέρβεη ἡ Ἀλβανική. Γνωστὸν τοὐλάχιστόν ἐστιν ὅτι *2,000 Λάκωνες*, ὅτε τῷ 1673—4 ἡ πατρίς των ὑπέκυπτεν εἰς τοὺς Τούρκους, κατέφυγον εἰς τὴν Ἀπουλίαν, ὄντες αὐτοὶ πιθανῶς, καὶ οἱ τούτοις σύγχρονοι, οἱ εἰσαγαγόντες εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐκεῖ τὰ νεώτερα αὐτῆς στοιχεῖα, καὶ εἰς ἓν τῶν ὀρέων δόντες τὸ ὄνομα *Πενταδάκτυλος*, ὡς παρ' αὐτοῖς ἐλέγετο ὁ Ταΰγετος.

Καὶ ἐπὶ τῆς ἐποικήσεως δὲ τῆς *Κορσικῆς* μνημονεύονται 175 οἰκογένειαι ἐκ *Πραστοῦ* μεταβᾶσαι εἰς *Μόντουλον* τῆς κάτω Ἰταλίας, καὶ ἐπειδὴ αἱ παπικαὶ ἀρχαὶ ἐκεῖ ἤθελον νὰ τοὺς βιάσωσιν εἰς ἐξωμοσίαν, μετοικήσασαι μεσογειότερον, εἰς *Τρικάρικον*, πιθανῶς προστασίαν ζητοῦντες παρὰ πλησιέστερον οἰκοῦσιν ὁμογενέσιν.

Καὶ εἰς *Lecce* δ' ἀναφέρονται πολλαὶ ἑλληνικαὶ οἰκογένειαι τῷ 1716 καταφυγοῦσαι.

Ταῦτά εἰσι τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ ἱστορικὰ διδόμενα περὶ τῶν ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ἰταλίᾳ, ἀπὸ τοῦ *ἐνάτου* ἤδη αἰῶνος, ἀποκατεστημένων Ἑλλήνων, ὧν μέχρι πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἔτι ἠγνοεῖτο ἡ ὕπαρξις, καθὼς καὶ αὐτῶν οἱ πλεῖστοι κατήντησαν ν' ἀγνοῶσι τὴν ἰδίαν καταγωγήν, ὡς τοῦτο ἀπαντᾶται συμβαῖνον καὶ ἀλλαχοῦ. Ὅτε, μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Νεοκάστρου, γαλλικὴ φρουρά, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Πελοποννήσου, ἐπέμφθη εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, εἷς μικρὸς τυμπανιστής, ἅμα ἀποβάς, ἔστη ἐκπεπληγμένος ὅτε ἤκουσε τοὺς ἐγχωρίους ὁμιλοῦντας Ἑλληνιστί. «Tiens! ἀνέκραξε· ces gens parlent la langue de mon pays!» (Περίεργον !Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι ὁμιλοῦσι τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου μου!). Ἦτο δ' ὁ *τόπος του* ἡ Κορσική. Ὁμοίως ἀγνοοῦσιν οἱ Ἕλληνες τῆς Καλαβρίας, ὅτι ὁ *τόπος των*, ἡ ἀρχαία πατρίς των, ἦν ἡ Ἑλλάς.

Καὶ ἐκεῖνοι μέν, ὡς ἦν ἑπόμενον, ἀπέβησαν διὰ τῶν αἰώνων πρὸς ἡμᾶς ξένοι. Ἀλλ' ἂν ἐνίοτε τὰ τέκνα ἐπιλανθάνωνται τῶν γονέων, σπανίως οἱ γονεῖς λησμονοῦσι τὰ τέκνα. Καὶ ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ὅμως καὶ φιλολογικὴν ἔποψιν, ἡ περὶ αὐτῶν ἔρευνα ἔχει, ὡς φρονῶ, δι' ἡμᾶς οὐ μικρὸν τὸ ἐνδιαφέρον.

Ὅταν ποτὲ ἡ σύστασις Ἀκαδημίας ἐν Ἑλλάδι θεωρηθῇ προσοχῆς ἀξία ὑπὸ τῶν ἁρμοδίων, ἢ ἡ Ἑλλὰς θεωρηθῇ ἀξία νὰ κοσμηθῇ διὰ τοῦ ἀνωτάτου τούτου ἱεροῦ τῶν Μουσῶν, ἐφ' ᾧ πρὸ πολλοῦ ἐγκαυχῶνται χῶραι τῆς Ἑλλάδος νεώτεραι, οἷα φέρ' εἰπεῖν ἡ Ῥωμανία, τότε φρονῶ ὅτι κα-

θῆκον ἕξει ἡ Ἑλληνικὴ Ἀκαδημία νὰ ἐγκύψῃ ἐν ἄλλοις καὶ εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ἀπὸ τῆς πατρίδος ἀποκεκομμένων τούτων ἀποικιῶν, ἀναδιφοῦσα τὰ πλεῖστα ἑλληνικὰ ἔγγραφα τῆς χρονικῆς περιόδου ἀπὸ 983 μέχρι 1304, τὰ κατατεθειμένα ἐν τοῖς Ἰταλικοῖς ἀρχείοις, ὡς μαρτυρεῖ ὁ ἡμέτερος Ζαμπέλιος ἐν τοῖς *Ἰταλοελληνικοῖς* αὐτοῦ. Προσέτι δὲ θέλει ἐπιδοθῇ καὶ εἰς τὴν ἀκριβῆ ἔρευναν τῆς ἐκεῖ ὁμιλουμένης ἑλληνικῆς, ἂν ἕως τότε ὁμιλῆται εἰσέτι, διότι, πρὸ ἐννέα ὅλων ἑκατονταετηρίδων ἀποκοπεῖσα ἀπὸ τῆς μητρὸς γλώσσης, χωρὶς νὰ ὑποστῇ ἔκτοτε τὰς αὐτὰς μετ' ἐκείνης περιπετείας καὶ ἀλλοιώσεις, δύναται, ὡς ἕκαστος συνορᾷ, ἀφορμὴν νὰ δώσῃ εἰς πολλὰ καὶ λόγου ἄξια γλωσσικὰ συμπεράσματα.

Ἴσως δὲ καὶ οὐχὶ ἄσκοπον κριθῇ ποτέ, πρὸ τῆς ἐντελοῦς τῶν διαλέκτων ἐκείνων ἀποσβέσεως, ἥτις ταχέως χωρεῖ προϊοῦσα, ἐγκαθισταμένη ἐκεῖ που ἑλληνική τις προξενικὴ ἀρχή, καὶ εἰς τὸν φιλότιμον ζῆλον εὐμαθοῦς νέου ἐμπεπιστευμένη, νὰ λάβῃ τὴν ἐντολήν, εἰς αὐτῶν τὴν μελέτην τὴν προσοχὴν αὐτῆς στρέφουσα, ν' ἀναστέλλῃ καὶ βραδύνῃ ὅσον τὸ ἐπ' αὐτῇ τὴν παντελῆ αὐτῶν ἐξαφάνισιν.

Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς.

ΕΚ ΤΩΝ ΕΝ ΙΤΑΛΙΑι

ΕΝΤΥΠΩΣΕΩΝ ΜΟΥ[1]

Ἀπὸ τῆς Παρθενόπης μέχρι τοῦ ὁροπεδίου τοῦ Fiesole, ἀπὸ τῶν Τοσκανικῶν ὀρέων μέχρι τοῦ μυχοῦ τῆς Λομβαρδικῆς πεδιάδος, ὁ Τίβερις, ὁ Ἄρνος, αἱ ῥωμαντικαὶ καὶ ἱστορικαὶ lagonne τῆς Βενετίας, εἶναι μνημεῖα συνεχῆ καὶ σταθμοὶ ἱστορικοὶ τῆς παρουσίας καὶ ζωῆς τῶν προγόνων ἡμῶν. Ἡ μεγάλη Ἑλλὰς ἀπὸ νότον καὶ τὸ Βυζάντιον ἀπὸ βορρᾶν καθιστῶσι τὴν Ἰταλίαν σύμπασαν κοινὸν θησαυροφυλάκιον διὰ τὰ μνημεῖα τῆς τέχνης, μεταξὺ Ῥωμαίων καὶ Ἑλλήνων, Ἰταλίας καὶ Ἑλλάδος. Ἐλευθέρα καὶ γενναία ἡ ἀρχαία Ἑλλάς, κατεκόσμησεν ἀφθόνως τὰς ὡραίας Ἰταλικὰς πόλεις διὰ τῶν καλλιτεχνημάτων καὶ τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῆς. Πεπτωκυῖα καὶ δούλη ἔπεμψεν εἰς αὐτὰς τὰς περγαμηνὰς τῶν προσφύγων καὶ τῶν ἐπὶ ξένης πλανωμένων τέκνων αὐτῆς, φιλοξενουμένη δὲ ὑπὸ τῶν φιλοκάλων τῶν μεγάλων τῆς Ἰταλίας πόλεων ἡγεμόνων, πλου-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 30 Ὀκτωβρίου 1889.

σίαν ἀφῆκε τὴν ἀμοιβὴν τῆς ξενίας, καὶ ἀνύψωσε τὸ πῦρ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων, τῶν τεχνῶν ἐν ταῖς καρδίαις τῶν ὁμοφύλων ἡμῶν ἀδελφῶν. Οἱ ἀρχαῖοι ναοὶ τῆς Ῥώμης, τὰ μέγαρα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων, αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Βορρᾶ, αἱ τοιχογραφίαι τῆς μεσημβρίας, συναπαρτίζουσι διὰ τῶν σωζομένων μνημείων τὴν ἀληθῆ καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν τῆς πατρίδος, ἐκ τῶν ὑστέρων, βεβαίαν καὶ ἀσφαλῆ.

Μετὰ πολύμηνον διατριβὴν ἐν Νεαπόλει καὶ Ῥώμῃ ἀπεχαιρέτων ἐκ τῆς ἁμαξοστοιχίας τοῦ σιδηροδρόμου τῇ 30 Μαΐου τὸ παρελθὸν ἔτος, τὸ Παλατῖνον, τὸ Καπιτώλιον, τὸν μυστηριώδη πύργον τοῦ Νέρωνος, τὸ μέγα ἀμφιθέατρον, τὰς θέρμας τοῦ Διοκλητιανοῦ, τὴν πυραμίδα τοῦ Σέξτου, τὸν πύργον τοῦ Ἁγίου Ἀγγέλου καὶ τὸ ὑψικόρυφον κωδωνοστάσιον τοῦ Ἁγίου Πέτρου, τὰ περιληπτικὰ ταῦτα τῆς ἀθανάτου Ῥώμης μνημεῖα, ἅτινα ἔφευγον πρὸ ἡμῶν, ὡς πανόραμα κινούμενον καὶ κατὰ διαδοχὴν κατεβυθίζοντο εἰς τὸ χάος τοῦ ὁρίζοντος καὶ τῆς μνήμης. Πρὶν δὲ ἀπομακρυνθῶμεν τῶν περιχώρων, ἡ Ῥώμη ἦτο ἤδη παρελθὸν καὶ ἐξετείνετο πρὸ ἡμῶν ἡ ἀπέραντος αὐτῆς πεδιὰς ἄχρους καὶ ἄψυχος. Εἴχομεν ἀπὸ πολλοῦ ἀφήσει ὀπίσω ἡμῶν, ἐξ ἀνατολῶν μὲν τὴν Σαβινίαν χώραν, ἐκ δὲ δυσμῶν τὰς Μαρέμας καὶ ἐφάνη μακρὰν τὸ Ὀρβιέτο εἰς τὰ σύνορα τῆς Οὐμβρικῆς. Ἀπὸ τοῦ σταθμοῦ τούτου, ὅπου μετ' ὀλίγον ἐστάθημεν, μέχρι τῆς Τρανουμένης λίμνης, τὴν ὁποίαν περιβάλλουσιν ὅλην τὰ γραφικὰ τῆς Περούζας ὄρη, αἱ τοπογραφίαι ἀποβαίνουσιν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ποικίλαι, ἰσχυραὶ καὶ χαρακτηριστικαὶ μεγάλου ὁρίζοντος, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς διατρέχει εὐθύμως καὶ ἀσκόπως. Ἡ φύσις φαίνεται πανταχοῦ ἀνθηρά, ἡ βλάστησις ποικίλη καὶ πλουσία, τὰ χρώματα ζωηρά, ἐφ' ὧν μαγευτικῶς προσψαύουσιν αἱ ἀκτῖνες τοῦ ἡλίου καὶ αἴρουσιν, ὡς ἐπὶ γραφικοῦ καννάβου, τὰ ὄπισθεν τῆς λίμνης ὄρη, ὑπεράνω τῶν ὁποίων τὸ κυανοῦν χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν βουνῶν ἐπικείμενα φαιὰ καὶ ὀμβροφόρα νέφη, συμπληροῦσι μεγαλοπρεπῶς τὴν σκιαγραφίαν ταύτην.

Κατὰ μικρόν, πρὸ τῆς δραπέτιδος ἀτμομηχανῆς, ἐλαττοῦται ὁ ὁρίζων καὶ αἱ πλαστικαὶ διαρθρώσεις τῶν χωρῶν, ἃς διασχίζει, ἀνοίγουσι νέον ὁρίζοντα, εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου κεῖται ἡ λίμνη, ὡς μυστήριον τῆς φύσεως, μετὰ τὴν ἀτελεύτητον καὶ ἄγονον Καμπανίαν, καὶ ὡς προοιμίασις σκηνῶν μεγαλοπρεπῶν, κειμένων ὀπίσω καὶ πρὸς τὰ βορειοδυτικὰ αὐτῆς. Τὸ μέγα τοῦτο μνημεῖον τῆς ἱστορίας τοῦ παρελθόντος ἐπιβάλλεται ἰσχυρῶς καὶ διαθέτει λίαν μελαγχολικῶς. Πόσων καταστροφῶν δὲν ἐγένετο θέατρον! Εὐτυχῶς μετὰ τὸ Poliziano νέα ἀνοίγεται πραγμάτων ὄψις καὶ εὐθυμότεραι ἐντυπώσεις ἐπιγίνονται. Τὰ πλαστικὰ σχήματα τῶν προκειμένων βουνῶν, γηλόφων καὶ λόφων, αἱ στεναὶ καὶ ἐπιμήκεις κοιλάδες ἀλλήλας διαδεχόμεναι, τὰ χλοηφόρα βαθυπέδια, ἡ ἀνθηρὰ καὶ δασοσκεπὴς γῆ, τὰ λάμποντα καὶ ποικίλως ἑλισσόμενα ὕδατα χειμάρρων

[illegible], τὰ λευκὰ καὶ κανονικὰ σχήματα εὐδαιμόνων ἀγροκηπίων, καὶ [illegible] τετειχισμένα φεουδαλικὰ μέγαρα καὶ πύργοι, ἐπὶ ὀροπεδίων ὑψηλῶν, μὲ τὸν ὑπερκείμενον αἴθριον καὶ κυανοῦν οὐρανόν, πάντα ταῦτα κατὰ μικρὸν ἀνοίγουσι πρὸ ἡμῶν τὰς καλλονὰς τῆς θελκτικῆς Τοσκάνης, τῆς χώρας τῆς τέχνης καὶ τῆς ποιήσεως, πρὸς ἣν ἐβαίνομεν. Καὶ κόσμος ἡδονῶν ὑψηλῶν καὶ ἰδεῶν ἀναλόγων κατακυριεύει ἐν μέσῳ τούτων τὸν νοῦν καὶ γοητεύει τὴν καρδίαν τοῦ περιηγητοῦ. Μετ' ὀλίγον δὲ λάμπουσιν ἤδη τὰ ἥσυχα ὕδατα τοῦ Ἄρνου, διαφαίνονται τὰ τερπνὰ ἀγροκήπια τῶν μεγιστάνων τῆς πάλαι δημοκρατουμένης Φλωρεντίας καὶ ὑψοῦνται ἑκατέρωθεν τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ μέγαρα καὶ κῆποι, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων θωπεύεται ἡ ὡραία καὶ κλασικὴ πόλις, ὡς νύμφη πρὸ μικροῦ ἀπὸ τῶν ὑδάτων διαυγοῦς λίμνης ἀναδυομένη, ἡ γελόεσσα καὶ χαριτόβρυτος τῶν Μεδίκων πρωτεύουσα, καὶ ἐσταθμεύσαμεν. Δὲν θέλω νὰ κουράσω ὑμᾶς διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς πόλεως, ἀλλ' οὔτε νὰ κάμω κατάχρησιν τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν, ἐκθέτουσα τὰς πρώτας μου ἐντυπώσεις, ὅθεν μεταβαίνω ἀμέσως εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ πρώτου ἱστορικοῦ μνημείου, ὅπερ τὴν ἐπιοῦσαν ἐπεσκέφθην καὶ τὸ ὁποῖον στενῶς σχετίζεται πρὸς τὰ ἡμέτερα πράγματα. . . . .

Πρὸς τὸ Β. Α. τῆς πόλεως ὑψοῦνται κατὰ διαδοχὴν πλαστικῶς λόφοι καὶ βουνά, τῶν ὁποίων ἕκαστον φέρει ἐπὶ τῆς κορυφῆς ἐξοχικήν τινα ἔπαυλιν (villa) τῶν πλουσίων καὶ εὐγενῶν τῆς ἀρχαίας δημοκρατίας πολιτῶν· καὶ τούτων ὑπέρκειται ὡς ἀκρόπολις ὀχυρά, ἡ ἀρχαία καὶ εὐδαίμων ποτὲ Τυρρηνικὴ πόλις Fiesole. Ὀλίγον μακρὰν τοῦ προαστείου Panche στενὴ ὁδὸς ἄγει πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἔπαυλιν τῶν Μεδίκων, τὴν καλουμένην Villa Carrezzi, ἣν χωρίζει τῆς κάτω κλιτύος ὁ χείμαρρος Terzolle, καὶ τοῦ ὁποίου τὰς ὄχθας συνδέει γέφυρα. Ἡ ἔπαυλις αὕτη, περιελθοῦσα ἀπό τινων ἐτῶν εἰς κατοχὴν εὐγενοῦς δεσποίνης, φυλάττει τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα, καὶ οὐχὶ τὸ τοῦ οἴκου *Boudourlli*. Ἡ πεφωτισμένη αὕτη δέσποινα, εὐλαβουμένη τὸ πολύτιμον τοῦτο τοῦ πολιτισμοῦ μνημεῖον, διατηρεῖ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν καὶ κατάστασιν, εἰς οἵαν ἀφῆκαν αὐτὰ οἱ πρῶτοι οἰκήτορες. Ὁ Κοσμᾶς τῶν Μεδίκων, ὃν ἡ Φλωρεντιακὴ δημοκρατία ἀπεκάλεσεν ἐπισήμως διὰ ψηφίσματος τῆς πόλεως, *Πατέρα τῆς Πατρίδος (Padre della Patria)*, ᾠκοδομήσατο τὴν ἔπαυλιν ταύτην διὰ τοῦ σοφοῦ καὶ προσφιλοῦς αὐτῇ ἀρχιτέκτονος Michelozzo Michelozzi, ὡς ἀναπαυτήριον τῶν ἐν τῇ πόλει πολυειδῶν αὐτοῦ μεριμνῶν, καὶ ὡς τόπον ἱερόν, ἔνθα ἵδρυσε τὸν βωμὸν τῆς πλατωνικῆς αὐτοῦ μούσης, ἣν ἐθεράπευεν εὐλαβῶς μετὰ τῶν φίλων του φυγάδων Ἑλλήνων, μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐνταῦθα ἀνέζησεν ἡ ἀρχαία τοῦ Πλάτωνος Ἀκαδημία καὶ ἐμελετήθησαν οἱ συγγραφεῖς τῆς κλασικῆς πατρίδος. Ἐνταῦθα ἐν γαλήνῃ καὶ εὐσεβείᾳ παρέδωκε

τὸ πνεῦμα ὁ Κοσμᾶς τὴν 1ην Ἀπριλίου 1464. Ἐντὸς τῶν αἰθουσῶν αὐτῶν συνεκάλει τοὺς ὁμιλητὰς καὶ ὀπαδοὺς τῆς νέας Ἀκαδημίας ὁ σοφὸς Marcilio Ficcino. Ἐνταῦθα διεπλάσθησαν ἑλληνοπρεπῶς οἱ μεγάλοι ἄνδρες ὁ Pic della Mirandole, Alberti, Valvri, Bandini, Marsupini, Cavalcanti, Policiano, Landini, Scala, Ghiberti Mesacio, Fra Bartolomeo, Jiotto, Savaranolla Buanocotti, καὶ πλεῖστοι ἄλλοι, καλλιτέχναι, φιλόσοφοι καὶ πολιτικοί, οἵτινες κατέστησαν τὴν μνήμην τῆς ἐπαύλεως ταύτης ἀληθῶς ἀθάνατον. Ἐνταῦθα τέλος ἀπέθανον οἱ κορυφαῖοι τῆς Ἀκαδημίας λειτουργοί, ὁ μεγαλοπρεπὴς Λαυρέντιος 44 ἐτῶν ἡλικίας, καὶ ὁ Ficino, ὁ Πλάτων τῆς νέας Ἀκαδημίας 1492.

Πυλὼν μέγας ἄγει πρὸς τὸν κῆπον, φέρων ἐπὶ τῆς ἐπιθύρου τὸ οἰκόσημον τῶν Μεδίκων. Ἅμα τῇ εἰσόδῳ μυστηριώδης συγκίνησις καταλαμβάνει τὸν εἰσερχόμενον, διότι πάντα περὶ τὸ μέγαρον προκαλοῦσι μελέτην, ἀγάπην καὶ ποιητικὸν ῥεμβασμόν. Ἡ πέριξ φύσις εἶναι πλουσία καὶ ἀμφιλαφής, ἡ τοποθεσία θαυμασία εἰς ποικιλίαν τῶν πρὸ αὐτῆς γραφικῶς ἐκτυλισσομένων τοπίων, οἱ πρὸ τοῦ ἀνθῶνος ταπεινούμενοι γήλοφοι παριστῶσι θέαμα μαγευτικὸν φωτὸς καὶ χρωμάτων, σχήματος καὶ ζωῆς. Παράδεισος δὲ πυκνὸς καὶ σύσκιος περιβάλλει σοβαρῶς τὸν τόπον τοῦτον τῆς εἰρήνης καὶ τῆς ἐμπνεύσεως. Δὲν εἶναι μέγα τὸ κτίριον, οὔτε προκαταλαμβάνει τὴν φαντασίαν ἀποτόμως. Τὸ ἀρχιτεκτονικὸν αὐτοῦ σχέδιον εἶναι φιλόκαλον καὶ ἐλεύθερον, οὐδὲν ἔχον τὸ ὀχυρωματικόν, ὅπερ χαρακτηρίζει τὰς πλείστας τῶν συγχρόνων αὐτῷ ἐπαύλεων, καὶ τὰ ἐν τῇ πόλει μέγαρα τῶν ἀρχόντων καὶ ἡγεμόνων. Εἶναι μῖγμα Γοτθικῆς καὶ Τοσκανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς μετά τινος ἐλευθερίας τῆς ἀναγεννήσεως (renainssance), εἶναι κανονικὸν καὶ ἁπλοῦν. Εἰσῆλθον εἰς τὸν κῆπον τοῦ ὁποίου τὰ δένδρα ἐσχημάτιζον πολλαχοῦ σκιάδας φιλοκάλους, καὶ τὰ φύλλα ἔφρισσον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ δροσεροῦ ζεφύρου ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐπιβαλλούσης σιγῆς, παρέχοντα εἰς αὐτὰ χαρακτῆρα γλώσσης ἀγνώστου, πολλὰ ἀνακαλούσης εἰς τὴν φαντασίαν. Ἐνταῦθα μὲν ἐφαίνετο ἡ προσφιλὴς σκιὰς τοῦ Κοσμᾶ, ἔνθα μετὰ τῶν φίλων του Ἑλλήνων ἀνεγίνωσκε καὶ συνεζήτει, ἐκεῖ ἔκειτο ὁ ἀνθών, ὃν ἰδίαις εἶχε φυτεύσει χερσί, πρὸ τῶν ποδῶν μας ψηφιδόστρωτοι δρομίσκοι ἐμαρτύρουν τὴν φιλοκαλίαν τῶν ἐνοικούντων. Ἐκεῖ ὑπὸ τὰς βαθυσκίους πλατάνους διήρχετο ὁ Λαυρέντιος τὰς θερμὰς τῆς ἡμέρας ὥρας μετὰ τῆς μουσοτραφοῦς αὐτοῦ συζύγου. Ἡ δεξαμενὴ ἐκείνη μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν νυμφαίων ἦτο τὸ ποιητικὸν καταφύγιον τοῦ φιλοσόφου Ficino. Ἀπέναντι αὐτῆς θερμοκήπιον κεκοσμημένον διὰ γραφῶν καὶ γλυφῶν ἐμαρτύρει τὴν καλλίτεχνον ζωὴν τοῦ γενάρχου τῶν Μεδίκων. Ἐπὶ τῶν ὑδάτων δὲ τῆς δεξαμενῆς νύμφαι πάλλευκοι διήνοιγον τοὺς κάλυκας αὐτῶν πρὸς τὸν δύοντα ἥλιον στρεφόμεναι. Ἦσαν ὡραῖαι καὶ ἄσπιλοι, ἁγναὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πλατυνεύρων φυλλωμά-

των αὐτῶν. Παρατηρήσατε, μοὶ εἶπεν ὁ ὁδηγός μου, εὑρισκόμεθα ἤδη ἐντὸς τοῦ ἰδιαιτέρου ἀνθῶνος τοῦ Κοσμᾶ, οὗτινος ἡ διακόσμησις καὶ διαίρεσις εἶναι θαυμασία. Καὶ ἀληθῶς πάντα ἦσαν φιλοκάλως διηρρυθμισμένα! πίδακες ἐδῶ, νυμφαῖα ἀλλαχοῦ, κρῆναι ἐκεῖ κατῳκημέναι ὑπὸ νυμφῶν Νηρηΐδων, Σατύρων καὶ Χαρίτων, ὧν ἡ ὠχρὰ λευκότης ἀνεμίμνησκον ἀκμὴν παρελθόντων χρόνων καὶ καθίστων τὸν τόπον τοῦτον ἐνδιαίτημα ἀληθῶς ποιητικῶν καὶ ἐμμούσων ψυχῶν. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης φαίνεται, ὅτι ἐπώπτευεν ὁ Λαυρέντιος, ὡς ὁ Περικλῆς ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως τὰς Ἀθήνας, τὴν πεφιλημένην αὐτῷ Φλωρεντίαν. Τὸ βλέμμα αὐθορμήτως ἀναζητεῖ ἐν τῷ ἀνθῶνι τούτῳ τὸν φιλόσοφον Κοσμᾶν, διότι ἡ πόλις ἅπασα ὡς πανόραμα ποικίλον καὶ ἐπιβλητικὸν ἐξαπλοῦται μακράν. Ἐνταῦθα βεβαίως ὁ μέγας ἀνὴρ ἐπιλήσμων τῶν ἐν τῇ πόλει θορύβων, ὡς θεὸς ἀνειδεής, ἐμελέτα καὶ ἐμερίμνα περὶ τῆς δυνατῆς εὐδαιμονίας τῆς δημοκρατίας τῆς πόλεως.

Εἰσῆλθον διὰ τῆς μικρᾶς καὶ ἰδιαιτέρας ἐκ τοῦ ἀνθῶνος εἰσόδου, καὶ διάδρομος περὶ τὰ 2 μέτρα πλάτους καὶ 6 μήκους ἁπλοῦς ἔφερεν ἡμᾶς εἰς περίστυλον κανονικὸν καὶ ὡραῖον, ῥυθμοῦ Ρωμαϊκοῦ, οὗτινος αἱ τέσσαρες ὑπόστυλοι στοαὶ σχηματίζουσι τὸ προσφιλὲς Ρωμαϊκὸν atrium· Ἡ πρὸς τὰ δεξιὰ τῆς μικρᾶς εἰσόδου στοὰ ἔχει τὴν εἰς τὰ δώματα ἄγουσαν κλίμακα,· ἣν ἀνήλθομεν καὶ ἄνευ τινὸς προθαλάμου ἢ προοιμιάσεως ἄλλης εἰσήλθομεν εἰς αἴθουσαν ἱκανῶς εὐρύχωρον, ἥτις οὐδὲν ἔχει τὸ πυργικόν, ὡς πρὸς τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς θύρας πλευρὰν ὑπάρχει ὡραία ἑστία καὶ πρὸ αὐτῆς ἔπιπλα καὶ σκεύη φιλοκαλίας αὐστηρᾶς μετὰ μεγάλης περιφεροῦς τραπέζης εἰς τὸ μέσον. Δύο ὀρθοστάται φέροντες τὰς προτομὰς τοῦ Κοσμᾶ καὶ τοῦ Λαυρεντίου εἰς τὰς γωνίας καὶ τοιχογραφίαι καλλίτεχνοι μαρτυροῦσι τὴν εὐγένειαν τοῦ ὀπαδοῦ τῆς Ἀκαδημίας. Πάντα ἀπέπνεον ἀνάπαυσιν σωματικήν, ψυχικήν τινα εὐεξίαν καὶ ἱλαρότητα βίου. — Ἀόρατος καὶ μυστηριώδης τοῦ αἰθέρος φρικίασις, ἀπέβαινεν ἐπὶ μᾶλλον ἐξεγερτικὴ ἰδεῶν ποιητικῶν τερπνῶν, συγκινητικῶν αἰσθημάτων, ἀλλὰ ποῦ ἐκρύπτετο ἡ αἰτία τῆς μυστικῆς ταύτης συγκοινωνίας; Ἠσθανόμην παρουσίαν φίλων, οἰκείων, τὴν πνοὴν τῆς πατρίδος, ἀλλὰ πόθεν ἀπέπνεεν αὕτη; Βεβαίως τὸ συμβαῖνον δὲν ἦτο Ἐδισσώνιόν τι φωνογραφικὸν φαινόμενον! Ἡ ὁδηγός μου σιωπηλῶς καὶ εὐλαβῶς ἀνέσυρε μέλαν παραπέτασμα καὶ ἀπεκαλύφθη εἰκὼν μεγάλη ὡραία καὶ ζωηρὰ κρεμαμένη ἐπὶ τῆς ἑστίας. Ἡ εἰκὼν λοιπὸν αὕτη ἔλυσε τὸ πρόβλημα τῆς φαντασίας. Παριστᾷ δὲ τὴν νέαν Ἀκαδημίαν ἐν συνεδριάσει. Τὴν ἕδραν κατέχει ὁ Ficino, παρ' αὐτῷ κάθηται ὁ μουσόληπτος Κοσμᾶς εἰς σοβαρὰς παραδεδομένας σκέψεις. Εἰς τὸ μέσον ὄρθιος παρά τινι τραπέζῃ ἵσταται ὁ Λαυρέντιος, νεανίας πλήρης ζωῆς, ἐμπνεύσεως, ἀπλήστως ἀκροώμενος καὶ μετὰ θαυμασμοῦ ἀτενίζων τὸν λαλοῦντα καὶ περὶ τούτους κάθηνται οἱ λοιποὶ ὁμιληταὶ καὶ ὀπαδοί. Εἶδον λοιπὸν καὶ

ἐγνώρισα τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, εἰς τὰς χεῖρας τῶν ὁποίων ἀνέθηκεν ἡ πατρὶς τὴν τύχην τῶν μνημείων αὐτῆς πρὸ 500 περίπου ἐτῶν καὶ τὴν ἐντολὴν τῆς περισώσεως καὶ περιφρουρήσεως τῶν περγαμηνῶν τῶν δεδουλωμένων καὶ φυγάδων αὐτῆς τέκνων! Εἶδον τοὺς ἀληθεῖς σωτῆρας τῆς πατρῴας τέχνης καὶ ἱστορίας. Καὶ μεταξὺ τούτων μετ' ἐθνικῆς ὑπερηφανείας ἐχαιρέτησα καὶ τὸν ἡμέτερον Ἀργυρόπουλον *φυγάδα* μετὰ συγκινήσεως ἀκολουθοῦντα τὴν διδασκαλίαν. Μεταξὺ τῶν παρακαθημένων διακρίνονται τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων καλλιτεχνῶν τῆς Ἀκαδημίας, γλυπτῶν, ζωγράφων καὶ ἀρχιτεκτόνων τοῦ Mesacio Douatello, della Robbia Ghiberti Marsupini καὶ λοιπῶν. Οὗτοι λοιπὸν εἶναι οἱ ἄνδρες, εἶπον κατ' ἐμαυτήν, δι' ὧν ἐλύθησαν τὰ δεσμὰ τῶν μεσαιωνικῶν πλανῶν καὶ προλήψεων, καὶ ἡ μὲν θρησκεία ἀπέβη οὐρανία ποίησις, ἡ φιλοσοφία ἀληθὴς τῆς ψυχῆς εὐεξία καὶ ἡ τέχνη μέσον ἀποκαλύψεως τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτὸν διὰ τῆς λατρείας τοῦ καλοῦ. Οὗτοι εἶναι οἱ ἀνακαλέσαντες εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἀθάνατον τοῦ Πλάτωνός μας Ἀκαδημίαν. Αἱ ἰδέαι λοιπὸν τῶν προγόνων μας κατέθεσαν καὶ ἐνταῦθα τοὺς ἀσφαλεῖς καὶ βεβαίους ὅρους τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ. Ἐνταῦθα ἐν μέσῳ τῆς Τοσκάνης, ὥρισεν ἡ θεία Πρόνοια τὴν δευτέραν ἐμφάνειαν τῆς ἀρχαίας μούσης μετὰ παθήσεις πολυειδεῖς αἰώνων καὶ δουλείας. Καὶ ἠγέρθη ἁγνὴ παρθένος καὶ ἀπαθὴς κακῶν, ὡς ἦτο ὅτε πρῶτον ἐπεσκέφθη τοὺς προγόνους μας.—Ἠσπάσθην εὐλαβῶς τὴν εἰκόνα, ἔσυρα τὸ πρὸ αὐτοῦ μέλαν παραπέτασμα καὶ εἰσῆλθεν εἰς παρακείμενον δωμάτιον. Ἐνταῦθα νέαι μὲ ἀνέμενον ἐντυπώσεις, νέαι ἰδέαι. Τὸ δωμάτιον τοῦτο φέρει καθαρῶς οἰκογενειακὸν χαρακτῆρα μεταξὺ ὡραίας ἐξέδρας καὶ κοιτῶνος κείμενον. Οὐδὲν ἔχει τὸ ἡγεμονικόν, εἶναι δὲ ἀναπαυτικόν, ἁπλοῦν καὶ φιλόκαλον. Παρὰ τῇ ἑστίᾳ ὀρθοστάτης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου φέρει τὴν προτομὴν τοῦ Πλάτωνος, ὅπως ἀντελήφθησαν τὸν ἄνδρα οἱ τῆς νέας Ἀκαδημίας καλλιτέχναι καὶ ὅπως παριστᾷ αὐτὸν μικρὰ προτομή (εἰκὼν ἀληθὴς portrait), εὑρισκομένη εἰς τὰ μουσεῖα τοῦ Uffigi, ἐργασίας ἀρίστης καὶ τεχνοτροπίας αὐστηρᾶς, κλασικῆς, πιθανὸν ἔργον τοῦ Dalla Robbio ἢ Douatallo, δὲν ἠδυνήθην νὰ μάθω τι περὶ τούτου θετικόν, ἀκτινοβολεῖ δὲ ἀπείρους ἰδέας σχετικὰς πρὸς τὰς ἀρχάς του, αἵτινες δίδουσι χροιάν τινα φαντασμαγορίας εἰς τὸ δωμάτιον.

Καὶ ἐγὼ ὑπέστην τὴν ἐπίρροιαν τοῦ παρισταμένου, ἐνόμισα, ὅτι μὲ ἐφιλοξένει ὁ σοφὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ οἰκίαν, ὅτι ἤκουον αὐτὸν διαλεγόμενον ἐναρμονίως. Ἐδῶ λοιπὸν ἐντὸς τοῦ ἰδιαιτέρου αὐτοῦ δωματίου, ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ ἀδύτου τοῦ οἴκου του ἐφιλοξένει ὁ Λαυρέντιος τὸν ὑψηλὸν τῆς καρδίας του ἔρωτα, τὴν μοῦσαν τῆς εὐγενοῦς του ψυχῆς. Μακρὰν τῶν βεβήλων ὀφθαλμῶν τῆς ἀμαθείας, τῆς ἐμπαθείας ὑλιστικῶν καὶ πεπλανημένων διανοιῶν! Ὢ! πόσα καὶ πόσα δὲν διδάσκει

τὸ εὐγενὲς τοῦτο τέκνον τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἐπὶ τῆς ἑστίας δευτέρα εἰκὼν ζωηρὰ καὶ μεγαλειτέρα τῆς πρώτης, ἐκόσμει αὐτήν. Ὁ Λαυρέντιος παρὰ τῇ μουσολήπτῳ αὐτοῦ συζύγῳ καθήμενος, ἔχει περὶ αὐτὸν τοὺς φίλους καὶ ὀπαδοὺς τῆς Ἀκαδημίας του μὲ τὸν Ficino τὸν διδάσκαλόν του ἐν τῷ μέσῳ. Ἀπέναντι τῆς εὐγενοῦς ταύτης χορείας ἐπὶ ὀρθοστάτου, κεκοσμημένου καταλλήλως, ἵσταται ἡ προτομὴ τοῦ Πλάτωνος ἐστεμμένη. Παριστᾷ δὲ ἡ εἰκὼν αὕτη ἑορτὴν μεγάλην τῆς Ἀκαδημίας, καθ' ἣν πανηγυρίζονται δύο ἐπίσημοι ἡμέραι αὐτῆς, ἡ τῆς γεννήσεως καὶ ἡ τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος. Λόγοι ἀπαγγέλλονται, ποιήματα μούσης ἐμπνευσμένης ὑπὸ τῆς πνοῆς τῆς ἀρχαιότητος, ἔργα προσφέρονται τέχνης πρὸς τὴν μνήμην τοῦ παγκοσμίου σοφοῦ, ὡς φόρος λατρείας καὶ τιμῆς. Τί συνέβη ἐν ἐμοί, ἐρωτᾶτε τὰς καρδίας σας, τίνες ἰδέαι μὲ κατέκλυσαν ἕκαστος δύναται εὐκόλως νὰ φαντασθῇ. —Ἐπὶ τῆς παρακειμένης πλευρᾶς τοῦ τοίχου τρίτη εἰκὼν ἑλκύει τὴν προσοχὴν ἰσχυρῶς. Παριστᾷ τὸν Λαυρέντιον ἐπὶ τῆς κλίνης τοῦ θανάτου καὶ ἐνώπιον αὐτοῦ, τέκνον τῆς πεφιλημένης αὐτῷ μονῆς, τοῦ Ἁγίου Μάρκου, θερμὸς ὀπαδὸς τῆς Ἀκαδημίας., ὁ Σαβαρανόλας ὑψηλὸς μυστηριωδῶς περιβεβλημένος τὴν μοναχικὴν αὐτοῦ στολήν, ἐμπνευσμένος ὑπὸ τῆς θρησκείας τοῦ Ἐσταυρωμένου καὶ πρὸς τοὺς οὐρανοὺς ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστραμμένους, ἐνισχύει τὸ θάρρος τοῦ θνήσκοντος καὶ ἀνοίγει πρὸ τῶν σβεννυμένων γηΐνων ὀφθαλμῶν, οὐρανὸν μελλούσης ζωῆς καὶ βίον ἀθανασίας, κρατῶν εὐσεβῶς εἰς τὴν δεξιὰν τὸν σταυρόν. Θαυμασία εἶναι ἡ ἰδέα τῆς εἰκόνος οὕτω ζωηρῶς παριστώσης τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ζῶντος πνεύματος καὶ τοῦ θνήσκοντος σώματος! Τὴν συζυγίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ πρὸς τὸν Χριστιανισμόν! Τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ ἔρωτος τῶν προγόνων ἡμῶν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τοῦ Εὐαγγελίου!—Καὶ ὁ μὲν Λαυρέντιος ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ μεταβῇ εἰς τοὺς κόσμους τῶν ὀνείρων καὶ πόθων του, ἡσύχως ἐν ταῖς ἀγκάλαις τῶν φίλων καὶ τῆς οἰκογενείας του, ὁ δὲ Σαβαρανόλας, διὰ τὴν ἄγαν αὐτοῦ φιλανθρωπίαν, εὐσέβειαν καὶ φιλοπατρίαν, νὰ πέσῃ ὁλοκαύτωμα τοῦ πυρὸς καὶ μάρτυς θείας πίστεως, ἀρετῆς καὶ ἀνδρείας ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας τῶν ἡγεμονικῶν μεγάρων ἐν τῇ πόλει, ἐνώπιον τῶν τέκνων ἐκείνου, ὃν τόσον εἶχεν ἀγαπήσει!—Ἀλλὰ ποία ἡ τῶν πραγμάτων φορά· εἶδον τὸν μέγιστον ἀνδριάντα αὐτοῦ τὴν ἐπιοῦσαν ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν 500, κατέχοντα τὴν ἐπιφανεστάτην θέσιν καὶ μόνον κύριον τοῦ μεγάρου! Ἑτοιμαζόμην ν' ἀναχωρήσω, ὅτε, στραφεῖσα, εἶδον πρὸς τὰ δεξιὰ τὸν κοιτῶνα, ἐν ᾧ ἀπέθανεν ὁ ἐνώπιόν μου θνήσκων ἡγεμών. Τὸ σκότος τοῦ δωματίου τὸ διὰ τῶν σκιάδων εἰσερχόμενον ἀμυδρὸν φῶς, ἡ θέσις τῶν ἐπίπλων, ἐφ' ὧν ἠσθάνετό τις εἰσέτι τὴν ψυχρὰν τοῦ θανάτου πνοήν, συνεπλήρωσαν τὸ σύνολον τῶν γενομένων ἐντυπώσεων, παρέχοντα διδασκαλίαν αὐστηρὰν καὶ ὠφέλιμον. Ἀλλ' ὁ ἥλιος εἶχεν ἤδη δύσει καὶ ἔπρεπε ν' ἀποχαιρετήσω τὸν

τόπον τοῦτον, ἔνθα τόσοι ἐφιλοξενήθησαν Ἕλληνες, τόσοι ἐξελληνίσθησαν ἡγεμόνες καὶ καλλιτέχναι διὰ τῆς Ἀκαδημίας, τῆς ἀρχῆς καὶ αἰτίας τῆς ἀναγεννήσεως τῶν τεχνῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ὅθεν ἐφεξῆς αἱ ἐπισκέψεις μου ἐτράπησαν εἰς ἀναζήτησιν πάντων, ἅτινα πρὸς αὐτὴν ἄμεσον εἶχον σχέσιν.

Καὶ ἀνεζήτουν νὰ εὕρω ἐπὶ τοῦ βίου τῶν νεωτέρων καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς ἀναγεννηθείσης τέχνης τὰ διαπλαστικὰ στοιχεῖα τῆς Ἀκαδημίας, ἐπὶ γεγονότων καὶ πραγμάτων, διότι οὐδεμία γνῶσις εἶναι τόσον ἀσφαλής, ὅσον ἡ ἐκ τῶν μνημείων καὶ τῶν πραγμάτων προερχομένη. Καὶ ἀπὸ Ῥώμης ἠκολούθουν τὰ ἴχνη ἑνὸς τῶν μᾶλλον ἐπιφανῶν ὀπαδῶν τῶν ἑλληνικῶν ἰδεῶν διὰ τῶν μνημείων, ἐφ' ὧν οὐ μόνον τὰς ἰδέας αὐτοῦ καὶ τὴν πίστιν ἰσχυρᾷ τῇ χειρὶ ἀπετύπωσεν, ἀλλ' ἀποκαλύπτεται δι' αὐτῶν ὁ χαρακτὴρ καὶ ὁ βίος σύμπας τοῦ ἀνδρός, οὗτινος οὐδένα εἶδον ἑλληνοπρεπέστερον μεταξὺ τῶν ξένων καλλιτεχνῶν.

Τέκνον τῆς νέας Ἀκαδημίας πιστόν, εὐλαβῶς τὰς ἀρχὰς αὐτῆς τηρήσας καὶ τὸν χαρακτῆρα ἑαυτοῦ πρὸς αὐτὰς διαμορφώσας, εἶναι ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος Buanorotti. Ἐκ τῶν περὶ γραφικῆς καὶ πλαστικῆς δοξασιῶν αὐτοῦ, ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τῶν θερμῶν αὐτοῦ λυρικῶν ποιημάτων, ἐπὶ τῶν ἀθανάτων αὐτοῦ ἔργων καταφανὴς γίγνεται τίς καὶ ποία ἦτο ἡ διαπλαστικὴ καὶ μορφωτικὴ ἐπιῤῥοὴ τῆς ἀναγεννηθείσης Ἀκαδημίας. Ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις συνεχώνευσε τόσον καλῶς τὴν ἑλληνικὴν τέχνην μὲ τὰς χριστιανικὰς ἐμπνεύσεις. Ἐπ' αὐτοῦ βλέπομεν τὸ ὑψηλὸν κατ' ἰδέαν τῆς ἀρχαίας μούσης περὶ ἀνθρώπου, λαμβάνον ὀστᾶ καὶ σάρκας· οὗτος ἠδυνήθη νὰ ὁμιλήσῃ τὴν ὅλην τοῦ ἀνθρώπου γλῶσσαν, δι' ὅλων τῶν μορφῶν τοῦ καλοῦ. Ἐγεννήθη τῷ 1474 ἐξ οἴκου εὐγενοῦς, ἐμαθήτευσε παρὰ τῷ Ghielandaio καὶ Cranocci, ἔλαβε μαθήματα γραφικῆς παρὰ τοῦ Domenico. Ἐργαζόμενος δὲ μετὰ τῶν διδασκάλων τούτων ἐδείκνυεν ἰσχυρὰν ῥοπὴν πρὸς νέας ἰδέας καὶ νέαν σχολὴν καὶ τεχνοτροπίαν, διότι, ἀντιγράφων ἀκορέστως ἐν τοῖς κήποις τοῦ Λαυρεντίου, τοῦ προστάτου αὐτοῦ, ὑπὸ τὰς ὁδηγίας τοῦ ἐπόπτου τῶν ἀρχαίων ἔργων, ἀπέβαινε καθ' ἑκάστην ἐπὶ μᾶλλον ἐνθουσιαστικώτερος πρὸ τῶν πλαστικῶν τῶν προγόνων μας ἔργων, καίπερ εὐλαβούμενος τὰς ὁδηγίας τοῦ διδασκάλου του Donato. Τὸ πρῶτον αὐτοῦ ἔργον, τὸ ἑφελκύσαν τὴν ἀφοσίωσιν καὶ ἀγάπην τοῦ μεγάλου ἡγεμόνος καὶ τῆς Ἀκαδημίας, ἦτο τὸ πλαστικὸν ἐπὶ μαρμάρου ἀντίγραφον ἀρχαίας κεφαλῆς Σατύρου εὐθύμου. «Διατί ἀφῆκες τὸ ἀνοικτὸν αὐτοῦ στόμα, ἠρώτησεν ὁ Λαυρέντιος, ἄνευ οὔλων καὶ ὀδόντων; » καὶ ἡ παρατήρησις αὕτη ἐξεσφενδόνισε τὸν δεκαεξαετῆ νεανίαν εἰς ἐλευθέραν δημιουργίαν κεφαλῆς τελείας, ἐφ' ἧς προεγράφη, οὕτως εἰπεῖν, τὸ μέλλον αὐτοῦ καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς κατὰ μικρὸν τελειοποιηθείσης τεχνοτροπίας του. Ὁ ἡγεμὼν

προσέφερεν αὐτῷ δώματα εἰς τὰ μέγαρά του καὶ ἡ Ἀκαδημία ἀνέλαβε σπουδαίως τὴν ἀνάπλασιν τοῦ χαρακτῆρός του καὶ τὸν ἐξελληνισμὸν τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ. Ἡ Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη διὰ τῶν ἐν αὐτῇ περγαμηνῶν καὶ συγγραμμάτων παρεῖχεν αὐτῷ πᾶσαν ἀφορμὴν σπουδῆς φιλοσοφικῆς καὶ φιλολογικῆς. Τὴν ποίησιν ἐδίδασκεν αὐτῷ ὁ Λαυρέντιος, ὅστις ἔγραφε μετὰ πολλῆς τῆς χάριτος, καὶ ἐντὸς τῶν κήπων τῆς ἀρτισυστάτου Ἀκαδημίας, ἔνθα πρῶτος ὁ Κοσμᾶς εἶχε συγκεντρώσει πλῆθος πλαστικῶν τῆς Ἑλλάδος καλλιτεχνημάτων, ἐμορφώθη ἡ νέα κλασικὴ τεχνοτροπία του. Ἐνταῦθα ἐδιδάχθη τὴν περὶ τῆς ἑνότητος τῶν ἰδεῶν καὶ παραστάσεων πίστιν του, τὰς πρώτας συλλήψεις τοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἰσχύος, ἃς τόσον ἐντέχνως μαρτυροῦσι τὰ ἔργα αὐτοῦ. Εἰς δὲ τὸν λόγον του, ὃν κατόπιν πολλῶν ἐτῶν ἐξεφώνησεν εἴς τινα ἑορτὴν τῆς Ἀκαδημίας, ἀποκαλύπτεται τὸ μυστήριον τῆς τιτανείου αὐτοῦ δημιουργικῆς ἀφθονίας. Τὰ μαθήματα καὶ οἱ πλατωνικοὶ διάλογοι τοῦ Ficino Policiano Mirandola καὶ τοῦ σοφοῦ Λαυρεντίου διέπλασαν τὸν φιλοσοφικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα. Μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν τούτων ἔμαθε νὰ πρεσβεύῃ, ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ἡ ἀληθὴς δημιουργικὴ ἔκφανσις τῆς ψυχῆς, κατεχομένης ὑπὸ τοῦ *θείου*, καὶ ὅτι (λέγει), κατεβίβαζε τὰς εἰκόνας αὐτοῦ ἐκ τῆς ἁγνῆς ταύτης καὶ ὁσίας πηγῆς. Τὸ κατ' ἰδέαν αὐτοῦ ἦτο τὸ κατὰ Πλάτωνα, καλὸν κατὰ μορφήν, δίκαιον κατὰ τὸν χαρακτῆρα καὶ ὅσιον ὡς πρὸς τὴν ἔκφρασιν ἢ ἀκτινοβολίαν τοῦ ἐσωτερικοῦ ψυχικοῦ βίου, καὶ ὅτι ταῦτα ἀπετέλουν τὸν ἀληθῆ τῆς τέχνης χαρακτῆρα. Ὡς Ἕλλην τῆς ἀρχαιότητος ἀντιλαμβάνεται ἀνθρωπομορφικῶς καὶ παριστᾷ διὰ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος πάσας αὐτοῦ τὰς ἰδέας περὶ θρησκείας, ἀρετῆς καὶ ἀγάπης. Πιστεύει δὲ ἀσαλεύτως, ὅτι μόνος ὁ ὑπὸ τοῦ θείου ἐνθουσιασμοῦ κατεχόμενος δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ὑψηλὴν τοῦ καλοῦ ἰδέαν. Ἀλλ' ἡ λατρευτὴ αὐτοῦ Δέσποινα (ἡ τοῦ καλοῦ προσωποποίησις), εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος αὐτοῦ, «Ἥτις εἰς ὄνειρον θεῖον καὶ ἐν ὀπτασίᾳ οὐρανίᾳ (γράφει βιογράφος αὐτοῦ ποιητής, οὗ τινος τὸ ὄνομα μὲ διαλανθάνει τὴν στιγμὴν ταύτην).

«Ἔλεγεν αὐτῷ, ὅσα κοινὸς ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ.

»Δι' αὐτῆς συχνὰ συνωμίλει μετὰ τῶν κατοίκων τοῦ οὐρανοῦ.

»Συνελάμβανε τὰ σχήματα τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, καὶ παρίστα τὴν ὑψη-»λὴν καὶ ἁγνὴν ἀπεικόνισιν τῆς θείας διανοίας του.

»Ἣν προσήρμοζε πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ψυχῆς του μέχρις οὗ καθίστα »ἀθανάτους καὶ τὴν ὕλην καὶ τὸ σχῆμα».

Ὅθεν καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ μεγαλείου αὐτοῦ ἀποτελοῦσι τοὺς ὅρους τῆς τέχνης του.

Κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντός του ἦτο ἀνένδοτος πρὸ πάσης δυσκολίας, καὶ δὲν ἀπήντα ὀλίγας· εἰς τὰς σχέσεις του ἦτο ἐκλεκτικός,

ἀγαπῶν ὅ,τι ἐξήγειρεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ τιμὴν καὶ θαυμασμόν. Ἦτο θερμότατος προστάτης ἐλευθερίων ἰδεῶν καὶ κατ' ἐξοχὴν φιλάνθρωπος, ὅπερ μαρτυρεῖ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς ἀρχαῖόν του θαλαμηπόλον. Αἱ περὶ γυναικὸς ἰδέαι αὐτοῦ ἦσαν αὐστηρόταται, διὰ τοῦτο μίαν καὶ μόνην ὕμνησε γυναῖκα, τὴν ἐνάρετον Victoria Colonna, ἥτις πολλαχῶς συνεκράτησε τὸ σαλευόμενον αὐτοῦ θάρρος κατὰ τὸν βίον, οὖσα ὀπαδὸς καὶ αὐτὴ καὶ ἀκόλουθος τῆς Ἀκαδημίας, καὶ τὴν ὁποίαν σύμπασα ἡ Ἰταλία ἠγάπα καὶ ἐτίμα διὰ τὴν ἀρετὴν καὶ σοφίαν της. Τὰ δὲ σωζόμενα αὐτοῦ ποιήματα δεικνύουσιν ἡμῖν ἀκριβῶς πῶς αἱ ἑλληνικαὶ ἰδέαι εἶχον διαπλάσει τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἰδοὺ τί λέγει εἴς τινα τῶν ἀκαδημαϊκῶν του λόγων.

«Ὁ ζῶν βίον ὑψηλὸν καὶ θεῖον, ἀγαστὸν καὶ τίμιον, ὁ ἀληθῶς ἀγαπῶν »καὶ δι' ἔρωτος τελείου, ὁ λατρεύων τὸν Θεὸν καὶ διάγων βίον ἐν θεω»ρίᾳ τῶν ἐπὶ γῆς πραγμάτων, καὶ ἐν αὐτοῖς τὸν ἄνθρωπον ἐννοῶν καὶ »ἀγαπῶν, οὗτος μόνος δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ τέρμα τῆς ζωῆς εὐθύμως »καὶ ἀφόβως . . . . . Ἄριστον ἔχει τέλος ὁ θνήσκων ἐν τῷ διακαεῖ τοῦ »καλοῦ ἔρωτι». Δὲν νομίζετε, ὅτι ἀκούετε τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους; Τὸ καλόν, κατὰ τὸν Buonacotti, δὲν εἶναι ταυτὸν μὲ τὸ δαιμόνιον τοῦ Σωκράτους· καὶ ἀλλαχοῦ ἐν ποιηματίῳ αὐτοῦ λέγει·

«Τόσον μέγα καὶ ἀδιέξοδον εἶναι τὸ ἄλσος τοῦτο τῆς θείας ἐρωτικῆς »ἐπιστήμης, ὥστε, ὅστις τολμᾷ νὰ εἰσέλθῃ ἐν αὐτῷ ἄνευ μακρᾶς καὶ αὐ»στηρᾶς προπαρασκευῆς καὶ ἄνευ τῆς συνδρομῆς τῶν θείων καὶ ὑψηλῶν »αὐτῆς ἀρχῶν, πλανᾶται κατ' ἀνάγκην καὶ καταπίπτει θῦμα ἐλεεινὸν »ἀμαθείας! Πολλοὶ ἐτόλμησαν νὰ ὁρίσωσι τὸν ἔρωτα ὡς τυφλὸν καὶ »ἐτιμωρήθησαν. Πολλοὶ κρίνοντες αὐτὸν ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων πλανω»μένης ἀντιλήψεως εἰς ψυχὰς ἀπαρασκεύους, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐννοή»σωσι τὴν θείαν αὐτοῦ φύσιν. Ὁ θεῖος οὗτος σπινθὴρ δὲν ἔχει σχῆμα, δὲν »ὑποκύπτει εἰς ὁρισμόν, ἀποκαλύπτεται δὲ μόνον διὰ τοῦ θείου ἐνθουσια»σμοῦ τῆς ψυχῆς καὶ κατὰ μικρόν, ὅταν διηνεκῶς πρὸς αὐτὸ ἀτενίζον»τες βαίνομεν πρὸς τὸ τέλειον». Ἰδοὺ δὲ τί λέγει περὶ ἐνθουσιασμοῦ καὶ ὁ Πλάτων εἰς τὸν Φαίδωνα.

«Ἐνθουσίασις τοῦ καλοῦ, πασῶν τῶν ἐνθουσιάσεων ἀρίστη ἐστί, καὶ ἐκ »τῶν ἀρίστων τῷ τε ἔχοντι καὶ τῷ τε κοινωνοῦντι αὐτῆς γίγνεται».

—Αἱ περὶ τῆς ἀδιασπάστου ἑνότητος τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς γραφικῆς ἰδέαι του, αἱ συνενοῦσαι τὴν Ἑλλάδα μετὰ τῆς ἀναγεννωμένης Ἰταλίας, πολλαχοῦ ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ καταφανεῖς εἰσιν.

«Δύο γυναῖκες, λέγει, παρεστάθησαν πρὸ τῆς διανοίας μου, συζητοῦ»σαι περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ καλοῦ. Ἡ μὲν ἦτο κάτοχος εὐγενείας τρό»πων, ἰσχύος, συνέσεως καὶ τιμῆς, ἡ δὲ ἑτέρα ἐκοσμεῖτο διὰ καλλονῆς »ἱλαρᾶς, χάριτος καὶ ἁρμονίας. Ἐγὼ δὲ πιστὸς ἀκόλουθος τοῦ ἐν ἐμοὶ

«δεσπότου ιστάμην μεταξύ αυτών εν θαυμασμῷ καὶ λατρείᾳ, ἀπορῶν »ποίαν τῶν δύο νὰ προτιμήσω καὶ θαυμάζων πῶς δύναται ἡ ψυχὴ ἀχα»ρίστως ἀμφοτέρας νὰ λατρεύῃ, μέχρις οὗ αἱ περὶ καλοῦ ἰδέαι καὶ διά»λογοι καὶ αἱ ὑψηλαὶ ἀρχαὶ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιστήμης μοὶ ἐδίδαξαν, ὅτι »ταύτην μὲν ἠδυνάμην ν' ἀγαπῶ διὰ τὸ καλὸν καὶ τὴν ἁρμονίαν, τὴν »δὲ ἑτέραν διὰ τὴν ἰσχὺν καὶ τὴν ἀρετὴν πρὸς τελέωσιν τοῦ βίου μου...». «Ἐπειδή», προσθέτει εἰς ἄλλο ποίημά του, «ὁ διακαὴς τῆς καρδίας »πόθος εἶναι ἡ βεβαία κλίμαξ ἀπὸ τῆς γῆς πρὸς τὸ θεῖον ἄγουσαν· ὦ θεία »καὶ αἰωνία τοῦ ἀληθοῦς βίου ἀρχή, ὦ ῥόδον εὔοσμον τῆς δημιουργ»ίας! Οὕτω σφοδρῶς μὲ κατέχεις! Σὺ Δέσποινά μου, Σὺ οὐρανία Γυνὴ »(τέχνη) μὲ τοὺς διπλοῦς καὶ θείους σου ὀφθαλμούς, χάριν τῆς ὁποίας »λησμονῶ τὴν γῆν καὶ τὰ τοῦ βίου καὶ ζῶ ἐν ἐκστάσει καὶ θαυμασμῷ »πρὸ τῶν ἐμπνεύσεών Σου, μὲ κατακυριεύεις, μὲ κυβερνᾷς. Καὶ τὸ συμ»βαῖνόν μοι δὲν εἶναι θαῦμα, ἀλλ' ἀποτέλεσμα τῆς ἰδίας μου πρὸς »ἐμαυτὸν τιμῆς . . . . .».

«Εἶναι ἀνάγκη ν' ἀγαπᾷ τις τὸ πλάσμα, ὅστις ἀληθῶς λατρεύει τὸν »Πλάστην αὐτοῦ; . . .»

— Καὶ σπεύδει ὁ δαιμόνιος οὗτος καλλιτέχνης, τιτάνιος κατὰ τὸν ἀγῶνα, πιστεύων εἰς τὴν ἀθανασίαν τῶν ἰδεῶν, νὰ ἁρπάσῃ ἐκ τῆς δημιουργίας τὸ μέγα μυστήριον τῆς πλάσεως. «Οὐδεμία ὑπάρχει ἰδέα, γρά»φει, ἣν δὲν κρύπτει ὁ μέγας τοῦ μαρμάρου ὄγκος. Ἔχει ἀνάγκην ἰσχυ»ρᾶς καὶ ἀσφαλοῦς χειρὸς ὅπως παρακολουθῶν τὰς ὁδηγίας τῆς ὑψηλῆς »διανοίας δυνηθῇ νὰ ἐκθάψῃ τὴν προαιώνιον ἐν αὐτῇ τεθεῖσαν ἰδέαν. »Καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν ἀγῶνα τοῦ βίου μου, τὴν βάσανον τῶν ἡμε»ρῶν μου! Ἐν σοί, ὦ Δέσποινα ἀγέρωχε, θεία καὶ μεγάλη, κρύπτεται ὁ »τελικὸς τῆς ψυχῆς μου πόθος, ὁ θάνατος καὶ ἡ ζωή μου! Ἀποθνήσκω »σοῦ ἀπομακρυνόμενος καὶ ζῶ εὐδαίμονα βίον ὑπὸ τὰς ὁδηγίας σου. Δὲν »ἔχει φιλανθρωπίαν τὸ σὸν κάλλος!. . . .». Καὶ ἀληθῶς πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ μαρτυροῦσιν ἰσχύν, μεγαλεῖον, ἀρετὴν μεγάλην, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὴν φιλανθρωπίαν, τὸ θεῖον ἄρωμα τοῦ βίου· ταύτην μέλλει νὰ καταβιβάσῃ ἐπὶ τῆς γῆς τὸ ἕτερον ἥμισυ αὐτοῦ, ὁ Ῥαφαήλ, ὁ εὐσεβὴς χριστιανός, τῆς χάριτος καλλιτέχνης.

— Ἀλλ' ἀκριβὴς εἰκὼν τῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς τέχνης του, εἶναι ἡ ὀροφὴ τοῦ Chepelle Sintine τοῦ Βατικανοῦ, μνημεῖον μέγα καὶ ἐπιβάλλον. Τὰ θαυμάσια ἐκεῖνα τῆς ἀνθρωπογονίας ἀπεικονίσματα, οἱ δαιμόνιοι προφῆται, αἱ ἐμπνευσμέναι καὶ τιτανικαὶ Σίβυλλαι, τὰ μεγάλα καὶ ἰσχυρὰ σώματα τῶν Εὐαγγελιστῶν καὶ ἡ διὰ πάντων τούτων δεσπόζουσα τῆς ψυχῆς του ἀκράτητος πρὸς τὸ ἄπειρον φορά, πάντα μετεωρίζουσι τὴν ψυχήν, δουλοῦσι τὴν φαντασίαν καὶ περιάγουσιν αὐτὴν δεσμίαν διὰ τῆς ἐν αὐτοῖς κρυπτομένης πίστεως τοῦ καλ-

λιτέχνου πρὸς τὴν ἀθανασίαν τοῦ καλοῦ καὶ τὴν αἰωνιότητα καὶ ἑνότητα τῆς τέχνης. τῆς ἀληθοῦς καὶ μόνης ἀνυποκρίτου γλώσσης τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ὀνείρων τοῦ βίου. Ἐν αὐτοῖς νέος ἀποκαλύπτεται κόσμος, μέγας, ἐλεύθερος, καθαρός, ἀφ' οὗ ἀντανακλᾶται ἰσχυρῶς ἡ ποιητικὴ τῶν προγόνων μας μυθικὴ κοσμογονία. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἔρως ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Δημιουργοῦ, ὃν παριστᾷ ὁ καλλιτέχνης μας Γίγαντα παντίσχυρον, συγκεντροῖ ἁπάσας τὰς δυνάμεις τῆς πλάσεως, καὶ δημιουργεῖ. Νομίζει τις, ὅτι ἀληθῶς παρευρίσκεται μάρτυς τῆς ἰσχυρᾶς στιγμῆς τῆς κοσμογονίας.

Κίνησις πανταχοῦ, ἰσχὺς σωματική, διανοίας δύναμις, καρδίας παλμοί, τὰ πάντα ἐπὶ τῶν γραφικῶν ἐκείνων παραστάσεων σπεύδουσι νὰ διαρρήξωσι τὴν ὕλην καὶ νὰ ἐξέλθωσιν εἰς πραγματικὴν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Τὴν δὲ πίστιν αὐτοῦ ἀπεικονίζει θαυμασίως ἐπὶ τοῦ Μεγάλου Δημιουργοῦ, προσκαλοῦντος τὸν πρωτογενῆ ἄνθρωπον εἰς κτῆσιν τῆς ἐλευθερίας του. Ποία σπουδὴ ψυχολογικῶν φαινομένων! ποία δαιμόνιος φαντασία! ποία τελεία μεγάλης ἰδέας παράστασις! Τὸ τιτάνιον καὶ τέλειον τοῦ Δημιουργοῦ σῶμα, τὸ φοβερὸν καὶ ἐπιβάλλον κατὰ τὴν πτῶσιν αὐτοῦ, σπεύδει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, τὸ τελειότατον τῶν δημιουργημάτων αὐτοῦ, ὅστις κατάκειται οὐδεμίαν ἔχων συνείδησιν τοῦ ἐγὼ καὶ τῆς περὶ αὐτὸν φύσεως. Πάντα συνηρεμοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἀναμένοντα τὴν ἀφύπνισιν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἰδοὺ ὁ Δημιουργός, ἀκολουθούμενος ὑφ' ὅλων τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων, τείνει ἰσχυρῶς τὸν βραχίονα αὐτοῦ πρὸς τὸν πρῶτον ἄνθρωπον καὶ διὰ τοῦ ἄκρου δακτύλου, ἀφ' οὗ νομίζει τις, ὅτι ἐκρέει ῥεῦμα θελήσεως, ὡς ῥεῦμα ἠλεκτρικόν, διοχετεύει εἰς αὐτὸν ἀκτῖνα τῆς θείας θελήσεως καὶ ἐλευθερίας, καὶ ἄρχεται κινούμενος καὶ ἐγειρόμενος ὁ θνητός. Ἀλλὰ πόσον βραδέως! πόσον ἀσθενῶς!! Τὸ σύμπλεγμα τοῦτο μετὰ τῶν λοιπῶν εἰκόνων, ἰσχυρῶς ἀνακαλοῦσιν εἰς τὴν φαντασίαν τὰς σχολὰς τῆς Ῥόδου καὶ Περγάμου. Ἰδέτε τὴν Σίβυλλαν τῆς Κύμης, ποία μεγαλοπρέπεια περιβολῆς! πόσον ἐπιβάλλον καὶ γενναῖον τὸ πλαστικὸν αὐτῆς σῶμα! ποία ἡ ἐν αὐτῷ προφητικὴ ἰσχύς! ἀνακαλεῖ εἰς τὴν φαντασίαν τὴν γιγαντομαχίαν, ἐν ᾗ ἡ γῆ μάχεται μετὰ τοῦ Γίγαντος, ἣν εἰκονίζει ὁ μέγας τοῦ Διὸς βωμός, ὁ ἐν Περγάμῳ ἀνασκαφεὶς καὶ ὅστις κοσμεῖ τὸ μουσεῖον τοῦ Βερολίνου. Πόσον βάθος ἔχει τὸ πρὸς τὸ ἄπειρον ἀτενίζον αὐτῆς βλέμμα! Ἰλιγγιᾷ ὁ νοῦς πρὸ τῶν ἔργων τούτων, ἀπαυδᾷ ἡ καρδία εἰς τὴν ἀδιάκοπον μετάβασιν καὶ πάλην μεταξὺ θελήσεως καὶ ἰσχύος.—Ἀλλὰ διδάσκεται, ναί, διδάσκεται ν' ἀγαπᾷ γενναίως, νὰ πιστεύῃ ἀσαλεύτως καὶ νὰ ἐλπίζῃ μετὰ καρτερίας, ἤτοι ἀκουσίως μετέχει τοῦ βίου τοῦ θείου καλλιτέχνου καὶ κοινωνὸς γίνεται τοῦ λοιποῦ τῶν πόθων καὶ τῶν ὀνείρων αὐτοῦ.

Ἀλλ' ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος δὲν εἶναι μόνον ζωγράφος καὶ γλύπτης, ποι-

ητὴς καὶ σοφός, εἶναι φιλανθρωπιστὴς γενναίως, ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῆς διαδόσεως ἀρχῶν ἐλευθέρων, καὶ θυσιάζων τὸν τελευταῖον αὐτοῦ ὀβολὸν ὑπὲρ τῆς πασχούσης μερίδος τῆς κοινωνίας. Ἀρχιτέκτων, ἱδρύων ναοὺς καὶ ἐγείρων βωμούς, ἐνταῦθα μέν, ὡς βάσιν αὐτοῦ διαγράφων τὸν σταυρὸν τοῦ Βυζαντίου, ἐκεῖ δὲ χρῆσιν ποιούμενοι τῆς κλασικῆς τῶν προγόνων μας ἀρχιτεκτονικῆς. Εἶναι ἰατρὸς φιλάνθρωπος, θεραπεύων τοὺς πάσχοντας καὶ παραμυθῶν αὐτούς. Μηχανικὸς ἄριστος, περισώζων καὶ φρουρῶν τὴν πόλιν τῶν Μεδίκων διὰ τῶν ὀχυρωματικῶν αὐτοῦ ἔργων, ἅτινα θαυμάζουσιν οἱ περὶ τὰ τοιαῦτα σοφοί. Ἀληθὴς πολίτης καὶ ἁγνὸς πατριώτης, πάσχων διὰ τὰ κακῶς ἔχοντα καὶ τολμηρῶς ῥαπίζων τοὺς ἄρχοντας. Καὶ ἰδοὺ τί ἀπαντᾷ εἰς τοὺς στίχους ποιητοῦ φίλου του, ὅστις, ἐπισκεπτόμενος τὸ μνημεῖον τοῦ Δουκὸς Nemoues, ἀδελφοῦ Λέοντος τοῦ Χ, ἔργον τοῦ καλλιτέχνου, ἔγραψε τὰ ἑξῆς·

«Ἡ νύξ, τὴν ὁποίαν βλέπεις κοιμωμένην μετὰ τόσης γαλήνης καὶ τῆς »ὁποίας ἡ ἔκφρασις εἶναι τόσον ἐπιχάρητος, εἶναι ἔργον Ἀγγέλου, ἐπὶ λί»θου γεγραμμένον. Ἀλλ' ἀφοῦ κοιμᾶται βεβαίως ζῇ, ἂν δυσπιστῇς ἔγγι»σον αὐτὴν καὶ θέλει ἀφυπνισθῇ καὶ σοὶ ὁμιλήσει προθύμως.»

Ἀναγνοὺς τοὺς στίχους τούτους ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος καὶ εὑρισκόμενος ἐν ταραχῇ ψυχῆς διὰ τὰ πράγματα τῆς πολιτείας, ἀπαντᾷ, γλύφων ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τὰ ἑξῆς·

«Ὁ ὕπνος μου εἶναι γλυκύς, ἀλλὰ γλυκυτέρα μοὶ εἶναι ἡ γνῶσις, ὅτι »εἶμαι ἐκ μαρμάρου. Ἐνόσῳ διαρκεῖ ὁ παρὼν τῆς καταισχύνης καὶ τῆς »συμφορᾶς χρόνος, ἡ ἀναισθησία εἶναι ἡ μεγίστη μου εὐτυχία, διότι δὲν »βλέπω! δὲν ἀκούω! Ἀλλὰ πρὸς Θεοῦ ὁμίλει ἡσύχως καὶ μὴ ἀφύπνει!»

Τοιοῦτος εἶναι ἐν συντόμῳ ὁ γνήσιος τῆς Ἀκαδημίας υἱός. Τοιαῦτα διαπλάττει τέκνα ὁ ὀρθῶς ἐννοούμενος Ἑλληνισμός, ὃν τόσον θαυμασίως ἐννόησεν ὁ εὐσεβὴς Fra Bartolomeo καὶ ὁ μάρτυς καὶ ἐμπνευσμένος Σαβαρανόλας, ὡς τέλος τὸν διεδραμάτισεν εἰς τὸν βίον του ὁ θεῖος τῆς πίστεως καὶ τῆς ἰσχύος, καλλιτέχνης, ὁ θαυμάσιος Μιχαὴλ Ἄγγελος, ἔχων ὡς ῥήτραν ἱερὰν τὴν ἀρχὴν τοῦ Πλάτωνος καὶ εἰς αὐτὴν πιστεύων, ὅτι ἡ ἐνθουσίασις ἀντὶ δύναμις προάγουσα τὸν ἄνθρωπον σώζουσα τὴν πολιτείαν καὶ ἐξυψοῦσα τὰς κοινωνίας.

Καλλιόπη Κεχαγιᾶ.

ΠΕΡΙ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΠΡΟΒΛΕΠΤΙΚΟΤΗΤΟΣ

ΗΤΟΙ

ΠΕΡΙ ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΩΝ, ΣΧΟΛΕΙΑΚΩΝ ΤΑΜΙΕΥΤΗΡΙΩΝ, ΛΑΪΚΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ κτλ.[1]

Κυρίαι καὶ Κύριοι, προσαγορεύω καὶ τὰς Κυρίας, καίτοι εἶναι ὀλίγαι... Ἀλλ' ἐπειδή, παρὰ τὸ γνωμικόν, ὅτι, ὀλίγαι χελιδόνες δὲν κάμνουσι τὸ ἔαρ, ἐγὼ νομίζω, ὅτι καὶ μία μόνη φέρει αὐτό, καὶ ἐπειδὴ συγχρόνως πιστεύω, ὅτι, ὅπως ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἐπιτύχῃ ἔργον τι, πρέπει νὰ ἐνδιαφέρωνται καὶ αἱ γυναῖκες, χαιρετῶ καὶ ἐνταῦθα τὴν παρουσίαν των.

Μεταξὺ τῶν γεγονότων, τὰ ὁποῖα διακρίνουσι καὶ τιμῶσι τὸν νεώτερον πολιτισμόν, ἕν, καὶ τὸ χαρακτηριστικώτερον βεβαίως, εἶναι ἡ ἐπινόησις τῶν *Ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος*, τῆς ἀρετῆς δηλ. ἐκείνης, ἐξ ἧς κατὰ τὸν ἀκαδημαϊκὸν Ἱππόλυτον Πασῦ (Hippolyte Passy), τὸν μέγαν τοῦτον τῆς ἀνθρωπότητος εὐεργέτην, προῆλθεν ὁ πολιτισμὸς τοῦ ἀνθρώπου. Ἀπὸ αἰώνων ἡ φιλανθρωπία γενναίως ἐξασκεῖται ἐν τοῖς κόλποις τῶν χριστιανικῶν κοινωνιῶν, οὐδέποτε αἱ κοινωνίαι αὗται ὑστέρησαν ἀνθρώπων, οἵτινες νὰ μὴ συνεκινήθησαν ἀπὸ τὴν ἀθλιότητα τῶν ὁμοίων των, καὶ ζητήσαντες νὰ τὴν μετριάσωσι, νὰ μὴ προέβησαν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ἐπιτυχίας, εἰς γενναίας θυσίας. Ἐκ τούτων, τόσαι ἱδρύσεις φιλόξενοι κατὰ τοὺς παρελθόντας χρόνους, τόσαι ἀγαθοεργίαι εὐλαβεῖς καὶ λαϊκαί, καθ' ἃς διενέμοντο ἐλεημοσύναι τακτικαὶ καὶ συχνὰ ἄφθονοι.

Ἀλλ' ἐὰν ἐξετάσωμεν ἐπισταμένως τί ἐπεθύμουν οἱ εὐεργετικοὶ καὶ λίαν ἔμπειροι οὗτοι ἄνθρωποι τῶν εντελεστέρων χρόνων, βλέπομεν ὅτι μόνη σκέψις των ἦτο ν' ἀνακουφίσωσι, νὰ θεραπεύσωσι πληγάς, τὰς ὁποίας ἔβλεπον ἀνοικτὰς καὶ νὰ ῥίψωσιν ὀλίγον βάλσαμον ἐπὶ τῶν παθημάτων, τὰ ὁποῖα μέγας ἀριθμὸς τῶν συμπολιτῶν των πέριξ αὐτῶν ὑπέφερε. Δὲν ἐζήτουν τὴν ἀρχὴν τῶν παθήσεων καὶ τῶν δυστυχιῶν, τὰς ὁποίας ἤθελον ν' ἀνακουφίσωσι, δὲν διέκρινον μεταξὺ αὐτῶν τὰ αἴτια, τὰ ὁποῖα τὰς παρήγαγον, καὶ συχνότατα, τὰ μᾶλλον κατὰ τὸ φαινόμενον καλῶς συνδυαζόμενα ἔργα των, ἀμνηστεύοντα τρόπον τινὰ τὰ ἐλαττώματα τὰ πλέον γόνιμα εἰς δυστυχίας, κατέληγον εἰς τὸ νὰ πολλαπλασιάσωσι τὸν ἀριθμὸν τῶν δυστυχῶν ἢ ν' αὐξήσωσι τὴν ἔντασιν.

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 17 Νοεμβρίου 1889.

Ὅλως διάφορος εἶναι ὁ σκοπός, ὃν ἐπιδιώκουσι τὰ *Ἱδρύματα τῆς προβλεπτικότητος*. Ταῦτα ζητοῦσι νὰ καταβάλλωσι τὴν ἀθλιότητα καὶ τὴν πτωχείαν ἐν αὐταῖς ταῖς πηγαῖς των, εἴτε στειρεύοντα αὐτάς, εἴτε ἐλαττοῦντα τὴν δύναμίν των, ἐφ' ὅσον τοὐλάχιστον αἱ ἀτέλειαι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως τὸ ἐπιτρέπουσι.

Ἀλλὰ ποῦ εὑρίσκονται αἱ πηγαὶ αὗται ; καὶ πῶς νὰ τὰς ἀνακαλύψωσι; Μικρὰ προσοχὴ καὶ ἰδοὺ εὑρίσκονται, ἂν τεθῶσι κατὰ μέρος τὰ ἐκ συμβάντων δυστυχήματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων εὐδόλως ἰσχύει ἡ θέλησις ἐκείνων, οἵτινες πίπτουσι λυπηρὰ θύματα, ἀρκεῖ νὰ μελετηθῇ ἡ κατάστασις τῶν πνευμάτων καὶ τῶν ἠθῶν ἐν ταῖς τάξεσι τῆς κοινωνίας ταῖς μᾶλλον ἐκτεθειμέναις εἰς τὰς προσβολὰς τῆς πενίας. Καὶ τῷ ὄντι, τί συμβαίνει εἰς τὰς τάξεις ταύτας ; Δὲν ὑπάρχει *προβλεπτικότης*. Ὀλίγιστα ἐκ τῶν μελῶν της φροντίζουσι περὶ τῆς αὔριον, οἱ ἄλλοι ζῶσι διὰ τὴν σήμερον μόνον, μὴ σκεπτόμενοι ἄλλο τι ἢ πῶς νὰ ἱκανοποιήσωσι τὰς στιγμιαίας ὀρέξεις των, παραδίδονται εἰς ματαίας δαπάνας, αἵτινες ἂν ἐγένοντο μετά τινος περισκέψεως θὰ τοῖς ἄφινον, ὅσον μέτριαι καὶ ἂν ἦναι αἱ πρόσοδοί των, ὑπόλοιπόν τι, τὸ ὁποῖον θὰ τοὺς ἐνίσχυε νὰ παλαίσωσι μετ' ἐπιτυχίας κατὰ πολλῶν ἐναντιοτήτων, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐκτεθειμένοι καὶ τὰς ὁποίας τοῖς φέρει ἀφεύκτως τὸ γῆρας. Λοιπόν, ἡ ἀνανέωσις τῶν ἠθῶν, ἡ προσπάθεια τοῦ νὰ εἰσαχθῇ εἰς τὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων τούτων ἡ προβλεπτικότης καὶ ἕξεις ὑγιέστεραι καὶ καλλίτεραι, ἡ βελτίωσις καὶ ἡ ἠθικοποίησις τῶν ἀδυνάτων, ἡ βοήθεια καὶ ἡ ἐνθάρρυνσις τῶν προσπαθειῶν των πρὸς ἐργασίαν καὶ τάξιν, ἰδοὺ ὁ σκοπός, ὁ κύριος σκοπός, τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκουσι τὰ *Ἱδρύματα τῆς προβλεπτικότητος*. Ταῦτα, πολυάριθμα ἤδη ὄντα ἐν Εὐρώπῃ καὶ Ἀμερικῇ καὶ ὑπὸ ποικίλας μορφάς, παρ' ἡμῖν ἐλλείπουσι σχεδὸν ἐντελῶς. Εἶναι δὲ ἀπορίας ἄξιον πῶς, ἀφοῦ τἀποτελέσματά των εἶναι ἤδη πασίγνωστα, καὶ συμφέρον εἶναι τῆς τε Κυβερνήσεως καὶ τῶν ἰδιωτῶν ἡ ἵδρυσις καὶ ὑποστήριξίς των, νὰ δεικνύηται τοσαύτη ὀλιγωρία πρὸς ἀπόκτησιν αὐτῶν.

Μεταξὺ τῶν ἱδρυμάτων τούτων τῆς προβλεπτικότητος δύο μόνον θέλω ἀναφέρει, καὶ τοῦτο, διότι, κατὰ τὴν γνώμην μου, ἥτις εἶναι ἡ γνώμη καὶ τῶν σπουδαιοτέρων οἰκονομολόγων τῆς ἐποχῆς, ταῦτα τείνουσι πρὸς τὸν σκοπὸν εὐθύτερον τῶν ἄλλων καὶ τ' ἀποτελέσματά των ἀπέδειξαν πόσον καλῶς οἰκειοῦνται πρὸς τὰς ἀνάγκας τῶν μεταγενεστέρων κοινωνιῶν. Τὸ ἓν εἶναι τὸ τῶν *Λαϊκῶν τραπεζῶν*. τραπεζῶν συγχρόνως τῶν ἀποταμιεύσεων, τῶν δανείων καὶ τῶν προκαταβολῶν. Ἡ ἐπινόησίς των ὀφείλεταί εἰς ἕνα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἠξεύρουσι ν' ἀγωνίζωνται ὅταν πρόκηται διὰ τὸ καλὸν τῆς ἀνθρωπότητος—καὶ ὁ ἱδρυτής των πολὺ ἠγωνίσθη—εἰς τὸν Γερμανὸν Δέλιτζ (Schultze-Delitsch). Τὸ ἰδιάζον τοῦ χαρακτῆρος τῶν τραπεζῶν τούτων εἶναι ὅτι, μεταβάλλουσι

τοὺς ἐκ τῆς οἰκονομίας καταθέτας εἰς μετόχους, ἐλευθέρους νὰ δανείζωνται τὸ ποσὸν τῶν καταθέσεών των καὶ ἐπὶ πλέον νὰ δανείζωνται τῇ ἐγγυήσει τῶν συγκαταθετῶν των· τοῖς ἀποδίδουσι δὲ ὡς μέρισμα μέγα μέρος τοῦ τόκου, τὸν ὁποῖον ὡς ὀφειλέται πληρόνουσι· σοφὴ καὶ εὐφυεστάτη διαρρύθμισις πρὸς τὸ συμφέρον ὅλων. Περὶ τῶν Λαϊκῶν τούτων Τραπεζῶν ἐν ἐκτάσει ὡμίλησα κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου[1], ἐν οὐ μακρῷ δὲ χρόνῳ καὶ ἐν εὐθετοτέρῳ τόπῳ θέλω πάλιν ἐπαναλάβει περὶ αὐτῶν ἐν λεπτομερείᾳ, ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν καταδείξω τὰ πολλὰ πλεονεκτήματα αὐτῶν καὶ τὰ ἄπειρα καλά, τὰ ὁποῖα συνεπιφέρουσιν εἰς πάσας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας, κατορθώσω δ' ἀφ' ἑτέρου νὰ ἐκριζώσω δικαίας μὲν ἀλλὰ σαθρὰς προλήψεις, γεννηθείσας ἐκ τῆς ταὐτωνυμίας ἐν ἐποχῇ προγενεστέρᾳ ἐπὶ καταδολιεύσει τοῦ συνεταιρισμοῦ.

Τὸ ἕτερον τῶν ἱδρυμάτων τῆς προβλητικότητος, μικρὸν μὲν καὶ ταπεινὸν κατὰ τὸ φαινόμενον, μέγα δὲ τὸν σκοπὸν καὶ τἀποτελέσματα, εἶναι τὸ τῶν *Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων*· καὶ περὶ τούτων ἀρκούντως ἐπραγματεύθην ἐν τῷ ἰδίῳ τούτῳ τόπῳ[2], ὁ δὲ ἡμέτερος Σύλλογος ἐκτιμήσας τὰς καταδειχθείσας ἀρετάς, ἐν τῇ προσεχεῖ ἀμέσως συνεδρίᾳ του, ἐψήφισε τὴν ἵδρυσιν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων παρά τε τῇ Πρακτικῇ Σχολῇ, ἣν τότε εἶχε συστήσει, καθὼς καὶ παρὰ τῇ Σχολῇ τῶν Ἀπόρων Παίδων. Τὰ Ταμιευτήρια ταῦτα λειτουργήσαντα κατὰ τὴν ὑπ' ἐμοῦ ὑποδειχθεῖσαν μέθοδον, ἐπὶ δύο ἔτη, ἀπέδωκαν θαυμασίους καρπούς, ἰδίως τὸ παρὰ τῇ Πρακτικῇ Σχολῇ, ἐν ᾗ ἐφοίτων παιδία οἰκογενειῶν καὶ ᾠκονόμουν ἐκ τῶν χρημάτων τὰ ὁποῖα τοῖς ἐδίδοντο παρὰ τῶν γονέων διὰ νὰ ἐξοδεύσωσι· δυστυχῶς τοῦτο διελύθη, διαλυθείσης τῆς Πρακτικῆς Σχολῆς· τὸ ἐν τῇ Σχολῇ δὲ τῶν Ἀπόρων παίδων ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτῆς, τῶν συχναζόντων ὄντων μικρῶν ἐργατῶν, ἔλαβε χαρακτῆρα ἀποταμιευτικοῦ μᾶλλον Ταμείου, ἀφοῦ μάλιστα τὸ Ταμιευτήριον τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης ἠρνήθη νὰ δέχηται τὰς καταθέσεις ὡς πρότερον κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν μέθοδον, ἡ διαχείρισίς των δὲ περιῆλθεν εἰς χεῖρας ξένας τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς ἰδέας, ἀλλὰ καὶ οὕτω λειτουργοῦν, οὐ μικρὰς παρέχει τὰς ἠθικὰς ὠφελείας. Ἐπιτρέψατέ μοι δ' ἐνταῦθα καὶ ἐν παρόδῳ νὰ σᾶς ἀναφέρω μετὰ ψυχικοῦ ἄλγους ὅτι ἡ μέθοδος τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων, προϊὸν πείρας τῆς ἐν Βελγικῇ, Ἰταλίᾳ, Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ λειτουργίας αυτῶν, μετὰ τροποποιήσεων ἀναλόγως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἠθῶν καὶ ἐθίμων, ὑποβληθεῖσα ἐν πλαισίῳ ἐν τῇ Ὀλυμπιακῇ Ἐκθέσει, οὐχὶ πρὸς δάφνας φιλολογικάς, πολλῷ δὲ μᾶλλον διδακτικάς, ἀλλὰ πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τῆς διαδόσεως τῆς ἰδέας, οὐδεμιᾶς ἔτυχε παρὰ τῶν σοφῶν Ἑλλανοδικῶν οὐχὶ μόνον μνείας ἀλλ' οὐδὲ βλέμματος, ἀπαξιούντων ἴσως, ἀλλὰ μᾶλ-

[1] Ἰδὲ *Παρνασσοῦ* Τόμ. Ι', Τεῦχ. Ε'. Ἰανουαρ. 1887.
[2] Ἴδε αὐτόθι » Ϛ' » Β' καὶ Γ'. Φεβρ. καὶ Μαρτ. 1882

λον ἀγνοούντων νὰ ἐκτιμήσωσιν ἔργον βασιζόμενον ἐπὶ ἰδεῶν καὶ ἐπιμόνου ἐργασίας μεγάλων οἰκονομολόγων καὶ διδασκάλων τῆς ἠθικῆς, οἷοι ὁ Λωρὰν (Lanrent) τῆς Βελγικῆς, ὁ Λέων Σαίη (Leon Say), ὁ Ἱππόλυτος Πασσῦ (Hypp. Pasy), ὁ Ἰούλιος Σιμὼν (Julus Simon), ὁ Φίτς (Fitch), ὁ Μαλὰρς (Malarce) καὶ αὐτὸς ὁ «μέγας ἀνήρ», ὡς ἀποκαλεῖται ἤδη ἐν τῷ κόσμῳ, ὁ Γλάδστων. Τοῦτο ὅμως δὲν ἐμπόδισε καθόλου τοὺς ἐν τῷ τελευταίῳ συνεδρίῳ τῶν *Ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος*, συνελθόντας μεγάλους οἰκονομολόγους καὶ σοφοὺς παιδαγωγοὺς νὰ ἀποκαλέσωσι τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ὄχι μόνον ἐργοστάσια ἐργατῶν φρονίμων καὶ οἰκονόμων, ἀλλὰ καὶ ἐργαστήρια ἀνθρώπων ὑπὸ τὴν ἀληθῆ τῆς λέξεως ἔννοιαν.

Περὶ τῶν Σχολειακῶν τούτων Ταμιευτηρίων θέλω καὶ πάλιν σήμερον ἐπαναλάβει ἐν ὀλίγοις, ὅπως καταδείξω τὸν ἀληθῆ σκοπόν των καὶ πείσω τοὺς τὴν ἀνατροφὴν τῶν παίδων ἀναλαβόντας, ὅτι πρέπει ἐν πᾶσι καὶ διὰ πάντων, τὴν ἵδρυσιν τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων νὰ ἐπιδιώξωσι. Δὲν ἐξαιρῶ δ' ὡς πρὸς τοῦτο καὶ αὐτὴν τὴν Κυβέρνησιν παραδειγματιζομένην ἀπὸ τῆς Βελγικῆς, ἥτις μεγάλως συνετέλεσεν εἰς τὴν ἵδρυσιν καὶ ὑποστήριξιν τῶν γυμναστηρίων τούτων τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας.

Πρὶν ὅμως προβῶ εἰς τοῦτο, νομίζω πρόσφορον διὰ τοὺς τυχὸν ἀγνοοῦντας, νὰ εἴπω, τί ἐστι Ταμιευτήριον καὶ τίς ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἐπινόησις τοῦ εὐεργετικοῦ τούτου διὰ τὴν ἀνθρωπότητα καθιδρύματος.

Τὸ *Ταμιευτήριον*, ἡ «Caisse d'Epargne» τῶν Γάλλων καὶ ἡ «Saving Bank» τῶν Ἄγγλων εἶναι καθίδρυμα ἐν ᾧ κατατιθέμεναι καὶ αἱ εὐτελέσταται οἰκονομίαι τοῦ μικροῦ καὶ πτωχοῦ ἐργάτου, τοῦ γεωργοῦ, τοῦ βιομηχάνου, τοῦ ὑπηρέτου κτλ., ὄχι μόνον διασώζονται ἀπὸ στιγμιαίας ἐπιθυμίας, αἵτινες εἶναι συνήθεις εἰς τοὺς τῶν τάξεων τούτων ἀνθρώπους, ἀλλὰ καὶ συσσωρευόμεναι σχηματίζουσι κεφάλαιον χρησιμοποιούμενον πρὸς ὄφελος αὐτῶν τῶν ἰδίων καταθετῶν, διὰ τῆς παροχῆς δανείων ἐπὶ μετρίῳ τόκῳ, διὰ τῆς συστάσεως Γεωργικῶν Τραπεζῶν, διὰ τῆς κατασκευῆς ὁδῶν καὶ σιδηροδρόμων κ.τ.λ.

Σκοπὸς δὲ τοῦ Ταμιευτηρίου εἶναι «νὰ βοηθῇ τοὺς ἄλλους ὅπως ἀλληλοβοηθῶνται, help others to help themselves» καὶ νὰ διδάσκῃ τὰς πτωχὰς τάξεις ν' ἀποκτῶσι συνηθείας τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς προβλεπτικότητος, θέτουσαι κατὰ μέρος, ἐν ἐποχῇ εὐτυχίας, ὅ,τι δύνανται, ὅπως ἀντιμετωπίσωσιν ἡμέρας δυστυχίας, ἀσθενείας, συμβάντων καὶ γήρατος. «Οὐδέποτε διὰ τῆς ἐλεημοσύνης τοῦ πλούτου, λέγει οἰκονομολό»γος Ἄγγλος, δύναται γενικῶς ν' ἀναπτυχθῇ ὅ,τι καλὸν ὑπάρχει εἰς »τὰς κατωτέρας τάξεις. Αἱ ἐλευθεριότητες τοῦ εἴδους τούτου, συνηθέ»στερον ὡς ἀποτέλεσμα ἔχουσι τὴν ἐνθάρρυνσιν τῆς ὀκνηρίας καὶ τῆς

»ὑποκρισίας ἢ τὴν βοήθειαν προσώπων ἀναξιοπαθούντων· ὁ καλλίτερος »εὐεργέτης τοῦ πτωχοῦ εἶναι ἐκεῖνος, ὅστις τὸν ἐνθαρρύνει εἰς τὴν ἕξιν τῆς »ἐργασίας, τῆς λιτότητος καὶ τῆς προβλεπτικότητος». Τὸ Ταμιευτήριον λοιπὸν πολὺ συντείνει πρὸς τοῦτο καὶ εἶναι σπουδαῖον ὄργανον εἰς τὴν ἠθικοποίησιν τῶν κοινωνιῶν, διότι προλαμβάνει τὸ ἔγκλημα, ἐλαττόνει τὴν πολλὴν πτωχείαν καὶ ἀνακουφίζει τὰ βάρη τοῦ λαοῦ· πανταχοῦ δὲ ὅπου ὑπάρχουσι τοιαῦτα, ὁ λαὸς εἶναι ἐργατικὸς καὶ οἰκονόμος.

Τὰ Ταμιευτήρια ὀφείλουσι τὴν γέννησίν των εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τῇ πρωτοβουλίᾳ ἰδιωτῶν ἢ φιλανθρώπων ἑταιριῶν, δωρεὰν προσενεγκόντων τὴν συνδρομήν των καὶ τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐγγύησίν των, ὅπως συλλέξωσι καὶ καταστήσωσι παραγωγικὰς τὰς μικρὰς οἰκονομίας τοῦ πτωχοῦ λαοῦ· πιστεύοντες δὲ οἱ Ἄγγλοι ὅτι, ὁ ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομῶν ἄνθρωπος, ὄχι μόνον σχηματίζει κεφάλαιον διὰ τὰς κακὰς ἐποχὰς τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ συγχρόνως διασώζεται ἀπὸ πολλὰς ἐπιθυμίας ματαίας καὶ ἐπιβλαβεῖς, δικαίως ὠνόμασαν τὰ Ταμιευτήρια Savings Banks (Σωτηρίους Τραπέζας). Τὸ κατ' ἀρχὰς ταῦτα ἦσαν ἔργον τῆς καθαρωτέρας φιλανθρωπίας καὶ διευθύνοντο ὅλως ἰδιωτικῶς, ἀλλ' ἔλλειψις ἐπιβλέψεως ἀφ' ἑνὸς καὶ κακὴ διαχείρισις τινῶν ῥιψοκινδύνων καὶ κερδοσκόπων διαχειριστῶν ἀφ' ἑτέρου, ὑπεχρέωσε τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Γλάστωνος, τοῦ ἀρχηγοῦ τούτου τοῦ Self—Gouvernement καὶ παρὰ τὴν ἐρριζομένην τότε ἰδέαν, ἣν ὁ Say εἰς δόγμα ἀνεβίβασεν «ὅτι ἡ ἀνάμιξις τοῦ Δημοσίου εἰς τὰ Ταμιευτήρια εἶναι ἐπιβλαβής», ὑπεχρέωσε, λέγομεν, τὴν Κυβέρνησιν τῆς Ἀγγλίας νὰ ἐπέμβῃ ὅπως προλάβῃ μείζονας καταστροφάς, καὶ ὁ Γλάδστων μετὰ γενναιότητος καὶ θάρρους ἀξιοθαυμάστου ἀγωνισθείς, ἐπέτυχε τὴν ψήφισιν νομοσχεδίου κατὰ τὸ 1861, δι' οὗ συνιστᾶτο ἓν Γενικὸν Ταμιευτήριον ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τοῦ ἔθνους, ἔχον ὡς πρακτορεῖα τὰ ταχυδρομικὰ γραφεῖα καὶ ἐκλήθη Post office Savings Banks· διότι ἐσκέφθη ὅτι μόνον τὸ ἔθνος δύναται νὰ ἐμπνεύσῃ καὶ ἐμπνέῃ τὴν μεγαλειτέραν ἐμπιστοσύνην· ἀφοῦ λοιπὸν τὸ ἔθνος εἶναι ὁ φυσικὸς καὶ μόνος δυνατὸς θεματοφύλαξ τῶν οἰκονομιῶν τοῦ λαοῦ, διατί νὰ μὴ ἦναι καὶ ὁ Γενικὸς Διοικητὴς ὅλων τῶν Ταμιευτηρίων; Ἐπροτίμησε δὲ ὡς πρακτορεῖα τὰ ταχυδρομικὰ γραφεῖα, διότι ταῦτα εἶναι διεσπαρμένα ἐφ' ὅλου τοῦ Κράτους, εἶναι ἀνοικτὰ πάντοτε καὶ παρέχουσι πλείστας εὐκολίας εἰς τὸν ἐργάτην καταθέτην. Τὸ παράδειγμα τῆς Ἀγγλίας ἐμιμήθη κατόπιν ἡ Ἰταλία, τὸ Βέλγιον, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Βρασιλία· ἤδη γίνεται σκέψις νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐν Γερμανίᾳ καὶ Αὐστρίᾳ· ἐν Ρωσίᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου ἐξεδόθη τὸ ἐπὶ τοῦτο οὐκάζιον καὶ ἤδη ἤρχισε καὶ ἐκεῖ ἡ λειτουργία τῶν ταχυδρομικῶν Ταμιευτηρίων. Μόνη λοιπὸν ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Τουρκία εἶναι ἔξω τῆς χορείας τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν, διότι καὶ ἡ Ρουμουνία καὶ ἡ Σερβία καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ Βουλ-

γαρία προέβησαν εἰς προκαταρκτικάς τινας προπαρασκευὰς διὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ μεγάλου τούτου εὐεργετήματος, θὰ ἦναι δὲ ἐπὶ πολὺ ἀκόμη ἡ Ἑλλὰς ἔξω τῆς χορείας ταύτης, ἐνόσῳ πολιτικὴ μικροπρεπής, ἀνακόλουθος καὶ ἐπιπόλαιος διέπει τὰ κοινά, ἡ ἀντιπροσωπεία δὲ εἰς προσωπικὰ ζητήματα ἐνασχολουμένη οὐδὲν τὸ σπουδαῖον πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ εὐημερίαν τοῦ λαοῦ νομοθετεῖ.

Εὐτυχῶς παρὰ τῇ Ἐθνικῇ Τραπέζῃ ὑπάρχει ἀπὸ τριακονταετίας τοιοῦτον Ταμιευτήριον, λειτουργοῦν τὰς Κυριακὰς μόνον καὶ ἐπὶ ὀλίγας ὥρας· τοῦτο ἂν καὶ ξένον τῶν ἐργασιῶν τῆς Τραπέζης καὶ πολὺ παρέργως λειτουργοῦν, οὐχ ἧττον ἐκπληροῖ ἐν μέρει τὸν εὐεργετικὸν σκοπόν του, ὡς ἐκ τῆς προθυμίας μεθ' ἧς προσέρχονται οἱ καταθέται. Εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο, ἀφοῦ ἐπὶ μακρῷ ἴσως θ' ἀναμένωμεν τὴν κυβερνητικὴν φροντίδα πρὸς ἵδρυσιν τῶν Ταχυδρομικῶν Ταμιευτηρίων, καὶ ἤδη, ὅτε νέον αἷμα διωχετεύθη εἰς τὰς φλέβας τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης, νὰ δοθῇ καὶ μικρά τις ὤθησις εἰς τὰς ἐργασίας τοῦ Ταμιευτηρίου τούτου, ἐφαρμοζομένων τῶν πρὸς ἀνάπτυξιν αὐτῶν ἐπινοηθέντων ὅρων, οὓς πλειστάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν· τοσούτῳ μᾶλλον καθόσον οὐδεμία ζημία δύναται νὰ προσγίνῃ τῇ Ἐθν. Τραπέζῃ, τοὐναντίον δέ, ἴσως ἐνισχύσῃ τὸν νῦν ἰθύνοντα τὰ τῆς πολιτείας, νὰ προβῇ εἰς τὴν πραγματοποίησιν ὡριμασάσης καὶ παρ' αὐτῷ ἰδέας, τῆς ἱδρύσεως τῶν Ταχυδρομικῶν Ταμιευτηρίων, ἀψηφῶν δυσκολίας καὶ μεμψιμοιρίας νωθρῶν καὶ κακοβούλων ὀργάνων.

Ἡ ἐπιτυχία τῶν Ταχυδρομικῶν Ταμιευτηρίων καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν ὡς ἐκ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίας, ἐπελθοῦσα μεγάλη ἠθικὴ ὠφέλεια εἰς τὸν λαόν, ἐνεθάρρυνε σπουδαίους ἄνδρας νὰ ζητήσωσι νὰ ἐπεκτείνωσι ταύτην καὶ ἐπὶ τῆς τελευταίας ἀκόμη τάξεως τοῦ λαοῦ, ἐκείνης ἥτις στερεῖται τοῦ ἀναγκαίου ποσοῦ νὰ γίνῃ πελάτης τοῦ Ταμιευτηρίου, ἐπὶ τούτῳ δὲ ἵδρυσαν καὶ *Πεντάλεπτον Ταμιευτήριον* (Panny Bank), καὶ πρῶτος ὁ λόρδος Δέρβυ, ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας κατὰ τὸ 1862, συνιστᾷ τοιαύτην ἑταιρείαν (Provident Knowledge Society) ἀναπτύξεως τῆς προβλεπτικότητος, ἐν ᾗ λαμβάνουσι μέρος δοῦκες, κόμητες, ἀρχιεπίσκοποι, βουλευταί κτλ. Ἐν διαστήματι μηνῶν τινων διενεμήθησαν 12,000 φυλλάδια, πραγματευόμενα περὶ οἰκονομίας ἐκ τῆς δαπάνης, τῇ ἐνεργείᾳ ἀποστόλων ἐσχηματίσθησαν 50 συλλαλητήρια, εἰς τὰ ὁποῖα ἔλαβον μέρος πλέον τῶν 15,000 ἀνθρώπων, διεπραγματεύθησαν τὸ ζήτημα πλέον τῶν 100 ἐφημερίδων, ἐγένοντο συνεννοήσεις μετὰ 500 περίπου κληρικῶν, ποιμενόντων πολλὰς χιλιάδας ψυχῶν καὶ μετὰ πολλῶν ἐργοστασιαρχῶν, ἀποτέλεσμα δὲ τῶν ἐνεργειῶν τούτων ὑπῆρξεν ὅτι μετὰ ἓν ἔτος, ἤτοι κατὰ τὸ 1873, ἡ πόλις Γλασκόβη, κατοικουμένη ὑπὸ 480,000 κατοίκων, εἶχεν 125 Panny Banks, καὶ κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἔτους κατετέθησαν 850,000 φρ., ἀπεδόθησαν

355,000 φρ. καὶ μετεφέρθησαν εἰς τὸ Γενικὸν Ταμιευτήριον 460,000 φρ.

Ἀλλ' ὅσον εὔκολος εἶναι ἐν Ἀγγλίᾳ ἡ ἵδρυσις τῶν Πεντλέπτων τούτων Τραπεζῶν δὲν εἶναι τοιαύτη καὶ ἀλλαχοῦ, διὰ τοῦτο ὅπως ἑλκύσωσι τοὺς καταθέτας διὰ τοῦ ὅσον τὸ δυνατὸν κατωτέρου ὅρου καὶ ἐνισχύσωσι τὴν ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίαν τῶν πτωχῶν, ἐφήρμοσαν ἐν Ἀγγλίᾳ ἐσχάτως, ἐν Ἰταλίᾳ δὲ ἀπὸ τοῦ 1881 καλήν τινα ἰδέαν, ἣν ἀπὸ τοῦ 1875 ὁ κ. Μαλάρς (Malarce), ὁ ἀκάματος οὗτος ἐργάτης τοῦ καλοῦ, δι' ἐκθέσεώς του εἶχε προτείνει πρὸς τὸν ὑπουργὸν τῶν Οἰκονομικῶν τῆς Γαλλίας· αὕτη δὲ εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῶν γραμματοσήμων πρὸς εὐκολίαν τῶν μικρῶν καταθέσεων.

Ἡ ἐπινόησις τῶν *γραμματοσήμων τῆς οἰκονομίας* (timbre d'Epargne), ὅπως ἐκλήθη, εἶναι ἁπλῆ ὅσον καὶ ἐπιτυχής. Τὸ ταχυδρομεῖον διανέμει δωρεὰν εἰς τὸν αἰτοῦντα δελτάρια, διῃρημένα εἰς 10 τετραγωνίδια, ἐπὶ ἑκάστου τῶν ὁποίων δύναται νὰ προσκολληθῇ γραμματόσημον δέκα ἑκατοστῶν· ὅταν δὲ προσκολληθῶσι δέκα τοιαῦτα, ἀποτελοῦντα ἓν φράγκον, ὁ κάτοχος τοῦ δελταρίου τὸ προσάγει εἰς τὸ Ταχυδρομικὸν Ταμιευτήριον καὶ τοῦτο τὸ ἀποδέχεται ὡς χρῆμα καταθέσεως συνήθους ἐν τοῖς Ταμιευτηρίοις καὶ τὸ ἐγγράφει εἰς τὰ Βιβλία εἰς λ/σμὸν τοῦ καταθέσαντος. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἐπινοήσεως αὐτῆς ἐπέφερεν ἐξαίρετα ἀποτελέσματα, καὶ εἰς ὀλιγώτερον τοῦ μηνὸς ἐν τῇ ἐνάρξει τῆς λειτουργίας της, διενεμήθησαν ἐν ταῖς δέκα πρὸς τοῦτο ἐκλεχθείσαις ἐπαρχίαις 14 χιλ. δελτάρια, προκαλέσαντα τὸ ἄνοιγμα 7000 βιβλιαρίων νέων· κατὰ τὸ τέλος δὲ τοῦ ἔτους τὰ Ταμιευτήρια εἶχον ἐπαναλάβει 84,000 δελτάρια κεκαλυμμένα δι' 1,014,000 γραμματοσήμων. Τὸ ζήτημα λοιπὸν τοῦ *κατωτέρου ὅρου*, ὅπερ εἶναι ἡ αἰτία τῆς αὐξήσεως τῆς πελατείας τῶν Ταμιευτηρίων καὶ ἑπομένως τῆς μεγαλειτέρας κοινωνικῆς ὠφελείας, λύεται οὕτω διὰ τοῦ κοινοῦ γραμματοσήμου, ὅπερ εἶναι εἰς χεῖρας πάντων, δὲν ἐπιφέρει νέα ἔξοδα καὶ ἀπαλλάσσει τὸ Ταχυδρομεῖον ἀπὸ νέους λ/σμούς.

Ἐκείνη ὅμως, ἥτις ἔσχε τὰ εὐαρεστότερα καὶ σπουδαιότερα ἠθικὰ ἀποτελέσματα καὶ ἥτις εἶναι ἡ βάσις οὕτως εἰπεῖν, τῶν ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος, εἶναι ἡ ἐπινόησις τῶν *Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων* (Caisses d'Epargne Scolaire), τῶν εὐεργετικῶν τούτων καθιδρυμάτων, διὰ τὰ ὁποῖα ἐσχάτως ὁ ὑπουργὸς τοῦ Ἐμπορίου ἐν Γαλλίᾳ, μετὰ τὴν ἐπελθοῦσαν κατὰ τὰς διαφόρους ςατιστικὰς ἀναμόρφωσιν τῶν ἠθῶν ἀπὸ τῆς ἱδρύσεώς των, ἐν ἐγκυκλίῳ του λέγει, ὅτι «ὑποβοηθοῦσι λίαν ἐπωφελῶς τὸ εὐεργετικὸν καὶ ἠθικοποιὸν ἔργον τῶν Ταμιευτηρίων καὶ ἀποτελοῦσι σήμερον κλάδον τῆς ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ εἰς ἅπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον». Ἐὰν τὸ προβλέπειν, εἶναι ὅρος τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, συμφέρον εἶναι νὰ συνειθίζωνται τὰ παιδία πρὸς τοῦτο, ὅπως συνειθίζονται εἰς τὸ ἀποστηθίζειν, συμφέρει νὰ ἐξασκῆται ἡ προβλεπτικότης των ὅπως καὶ ἡ μνήμη των, διὰ

νὰ μανθάνωσι νὰ τακτοποιῶσι τὴν ζωήν των, διότι ὁ οἰκονομῶν ἐκ τῆς δαπάνης καὶ προβλέπων διὰ τὸ μέλλον, ἔχει τακτικὴν ζωὴν καὶ ἡ τακτικὴ ζωή, κάμνει τὸν ἄνθρωπον ἐργατικόν, τίμιον καὶ καλόν, οὐσιώδη στοιχεῖα τῆς εὐτυχίας.

Τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια, λέγει ὁ Ἱππόλυτος Πασσῦ, περιέχουσι σπόρον, ὅστις αὐξάνει καὶ ἡμέραν τινὰ θὰ καρποφορήσῃ πολὺ τὸ καλόν. Χάριν τίνων ἐγένοντο τὰ συνήθη Ταμιευτήρια; Χάριν ἀνθρώπων ὡρίμων, κεκτημένων ἕξεις συχνάκις ἐναντίας εἰς τὴν καλὴν χρῆσιν τῶν μέσων τῆς ὑπάρξεώς των. Τὰ δὲ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ἐγένοντο διὰ τὰ παιδία, δι'ὄντα τὰ ὁποῖα πρόκειται νὰ μάθωσι τὸ καλὸν ἢ τὸ κακόν. Ἰδοὺ δὲ τί ἡ πεῖρα ἀπέδειξε· παρὰ τοῖς παιδίοις ὑπάρχει ἓν αἴσθημα δυνάμεως, τὴν ὁποίαν ἡ ἵδρυσις τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων ἀπεκάλυψεν, αὕτη δὲ εἶναι ἡ ἀγάπη τῆς ἰδιοκτησίας. Ὅσον μικρὸν καὶ ἀσήμαντον εἶναι ὅ,τι τὸ παιδίον διὰ τῆς θυσίας προσκαίρου εὐχαριστήσεως ἀπέκτησεν, εἶναι ὑπερήφανον δι'αὐτὸ καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸ σπουδαιότερον, καὶ τὸ μικρὸν τοῦτο προσπαθεῖ νὰ τὸ διατηρήσῃ καὶ νὰ τὸ αὐξήσῃ· τοῦτο μαρτυροῦσι τὰ ἀποτελέσματα, ἀφ'ἧς ἐποχῆς τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ἱδρύθησαν.

Τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ἔχουσι μίαν ἀξίαν, ἥτις εἶναι καθαυτὸ ἰδική των, τὴν δύναμιν τῆς ἀνατροφῆς, καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία ὅτι αἱ γενεαί, τὰς ὁποίας διδάσκουσι, θ'ἀναπτύξωσιν ἐν τῷ σταδίῳ τῆς ζωῆς βαθμόν τινα εὐφυΐας καὶ λογικοῦ, προβλεπτικότητος καὶ δραστηριότητος πολὺ ἀνώτερον ἐκείνου, εἰς ὃν ἔφθασαν αἱ παρελθοῦσαι γενεαὶ καὶ αἱ παροῦσαι· πρὸς δέ, τὰ παιδία ἀνατρεφόμενα ὑπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἄσκησιν τῶν ἀρετῶν τούτων, ἐπενεργοῦσιν ὑγιῶς ἐπὶ τῶν γονέων των· τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται πανταχοῦ, ὅπου ἤδη λειτουργοῦσι Σχολειακὰ Ταμιευτήρια.

Τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ἀποτελοῦσιν ἤδη ἐν τοῖς πλείστοις εὐρωπαϊκοῖς ἔθνεσι κλάδον τῆς ἀνατροφῆς τοῦ λαοῦ, καὶ διὰ τοῦτο σπουδαιότατα πρόσωπα, ὡς ὁ Abraam Hewtt μέλος, τοῦ Συνεδρίου τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, ὁ Khitrowo, ἀνώτατος σύμβουλος παρὰ τῷ ἐπὶ τῶν Οἰκονομικῶν Ὑπουργείῳ τῆς Ρωσσίας, ὁ Franz Flaz, ἐπιτετραμμένος τοῦ ἐμπορικοῦ ἐπιμελητηρίου τῆς Αὐστρίας καὶ ἄλλοι ἐξ ἄλλων ἐθνῶν, ἀπεστάλησαν εἰς Γαλλίαν ἵνα ἐκμάθωσι παρὰ τῷ κ. Auguste de Malarce, ἐφευρέτῃ τῆς Μεθόδου τῶν Σχολ. Ταμιευτηρίων, ἰσοβίῳ γραμματεῖ τῆς Εταιρίας τῶν καθιδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος (Sosieté des Institutions de Prevoyance) καὶ ἐπιτίμῳ μέλει τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, τὰ διάφορα νομοθετήματα καὶ τοὺς διοικητικοὺς ὀργανισμοὺς τῶν Ταμιευτηρίων τούτων.

Αἱ ἐκ τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων οἰκονομίαι εἶναι βεβαίως μικραὶ καὶ ἀσήμαντοι, ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις αὐτῶν ἐπὶ τῶν ἠθῶν ὅλης τῆς ἐργατι-

κῆς τάξεως εἶναι ἀπερίγραπτος. Τὰ παιδία, οἱ ἔξοχοι οὗτοι ἀγωγοὶ παντὸς κοινωνικοῦ νεωτερισμοῦ, μαρτυρουμένου καὶ ἐκ τοῦ θείου λογίου, «Ἄφετε τὰ παιδία ἐλθεῖν πρός με», ἐθιζόμενα εἰς τὴν ἕξιν τῆς τάξεως, τῆς ἐγκρατείας καὶ τῆς προβλεπτικότητος, ἐπὶ τῶν ἑδωλίων τοῦ σχολείου, εἰς τὴν τρυφερὰν ἐκείνην ἡλικίαν καθ' ἣν αἱ καλαὶ ἕξεις εὐκολώτερον κατακτῶσι τὸ πνεῦμα, παρὰ ἐν τῇ ἐφηβικῇ ἡλικίᾳ, ὁπότε σχεδὸν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐσχηματισμένος, διδασκόμενα ὅτι αἱ μικραὶ οἰκονομίαι ἐπαναλαμβανόμεναι καὶ καλῶς διατιθέμεναι, ἔχουσιν ἀξίαν καὶ ἀξίαν σπουδαίαν, ὅτι ἡ οἰκονομία ἐκ τῆς δαπάνης, μετριάζει τὴν ἱκανοποίησιν τῶν ματαίων ἐξόδων καὶ ὅτι εἶναι μία ἠθικὴ ἄσκησις ἥτις ἐνδυναμόνει τὴν θέλησιν, καὶ μέσον βέβαιον ὁδηγοῦν πρὸς τὴν τύχην καὶ τοὺς μᾶλλον ἀποκλήρους αὐτῆς, ὡς καὶ μέσον διαφυλάξεως τῆς περιουσίας τῶν πλουσίων, μυοῦσιν οὕτως εἰπεῖν, τὰς οἰκογενείας των τὴν ἀπόκτησιν τῶν ἀρετῶν τούτων διὰ τῆς χρήσεως τοῦ *βιβλιαρίου* τοῦ ἐμβλήματος τούτου τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς καλῆς τάξεως. Ἅπαντες οἱ ἀναμορφωταὶ τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν, τὸ θεῖον καὶ μέγα πολιτικὸν δόγμα τοῦ Θεανθρώπου ἐπεκαλέσαντο εἰς ἐπιτυχίαν τῶν ἰδεῶν των. Μάλιστα, κύριοι, διὰ τῶν παιδίων διοχετεύουσιν εἰς τὸν λαὸν τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια, ἀρετὰς ἀνδρικάς· διδάσκουσιν αὐτὸν νὰ θυσιάζῃ τὰς ἀμέσους ἐπιβλαβεῖς ἀπολαύσεις ὅπως προλάβῃ σοβαρὰς ἀνάγκας μεμακρυσμένας καὶ κανονίσῃ τὴν ζωήν του διὰ συνεχοῦς προβλεπτικότητος· διδάσκουσιν αὐτὸν ἐπίσης νὰ καταστέλλῃ τὰ πάθη καὶ τὰ ἐλαττώματα, καὶ τὸν διδάσκουσιν ἐπὶ τέλους νὰ κάμνῃ τὴν τελευταίαν αὐτὴν κατάκτησιν τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, τὴν κατάκτησιν τοῦ ἑαυτοῦ του! Διότι εἰς τὰς νῦν κοινωνίας, ὅπου ὁ ἄνθρωπος ἀπολαμβάνει ὅλας τὰς ἐλευθερίας του, ἡ τελευταία καὶ ἡ δυσκολωτέρα εἶναι τὸ νὰ νικήσῃ τὸν ἑαυτόν του, νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ τὰ πάθη του, καὶ ἐλευθεροῦται, ἐθιζόμενος νὰ ἀνθίσταται εἰς τὰ ἑλκυστικὰ ῥεύματα τῶν ἐλαττωμάτων, ἐθιζόμενος νὰ ἦναι κύριος ἑαυτοῦ. Τὰ παιδία καὶ ἰδίως τὰ κοράσια, τὰ ὁποῖα, ὡς ἐκ πείρας γνωστόν, εἶναι καταλληλότερα πρὸς τὴν ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίαν, μεταφέροντα οἴκαδε ὅ,τι ἐν τῷ Σχολείῳ περὶ Ταμιευτηρίων διδάσκονται, κατηχοῦσιν ἀνεπαισθήτως τοὺς γονεῖς των καὶ τοὺς καθιστῶσι πελάτας τῶν Ταμιευτηρίων ἠθικοποιοῦντα αὐτούς, ὥστε ἡ ἐκ τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων ἐπίδρασις δὲν περιορίζεται μόνον ἐπὶ τῶν ἐργατῶν τοῦ μέλλοντος, ἀλλὰ κατακτᾷ καὶ τὴν παροῦσαν γενεὰν διὰ τῆς διαδόσεως, τὴν ὁποίαν ὅλως φυσικὰ ἐκτελοῦσιν εἰς τὰς ἐργατικὰς οἰκογενείας τὰ παιδία.

Βεβαίως τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια ἔσχον τοὺς ἀντιδοξοῦντας, καὶ κατὰ τὴν ἐν τῷ Ἰταλικῷ Κοινοβουλίῳ συζήτησιν περὶ τῆς παραδοχῆς τοῦ θεσμοῦ τούτου καὶ τοῦ ὠφελίμου τῆς διαδόσεως τῶν ἰδεῶν τῆς τά-

ξεως καὶ τῆς οἰκονομίας μεταξὺ τῶν παιδίων, μεγάλως ἐφοβήθησαν τὴν ἐμφύτευσιν εἰς τὸ πνεῦμα τῶν παίδων τῆς φιλαργυρίας, ἀλλ' οἱ φόβοι οὗτοι ὑπῆρξαν ὑπερβολικοὶ καὶ πολεμηθέντες δι' ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων δεινῶν οἰκονομολόγων καὶ ἠθικολόγων ἐξέλιπον, ἀποδειχθείσης ἐν τῇ ἐφαρμογῇ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς πρὸς τὴν νεολαίαν ἐπελθούσης ἠθικῆς ὠφελείας. Καὶ διὰ μὲν τὰ πτωχὰ παιδία τὸ Σχολειακὸν Ταμιευτήριον ἔχει ἠθικοποιὸν σκοπὸν πρωτίστης τάξεως, περὶ τοῦ ὁποίου εἰς οὐδένα πλέον ἐπιτρέπεται ν' ἀμφιβάλλῃ· τὰ πλούσια δὲ παιδία διδάσκονται δι'αὐτοῦ ὅτι οὐδὲν ὑπάρχει περιττὸν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὅπερ νὰ μὴ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ, διδάσκονται δὲ προσέτι ὅτι ὀφείλουσι νὰ ἀνακουφίζωσι τὴν ἀθλιότητα τοῦ πτωχοῦ· ἰδοὺ ἡ μεγάλη διδασκαλία ἡ ἐκ τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων προκύπτουσα. Οἱ λέγοντες ὅτι τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια γεννῶσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τῶν πτωχῶν παίδων τὸν φθόνον, ἀπατῶνται· διότι πρῶτον μὲν οὐδόλως τὰ τέκνα τῶν πλουσίων οἰκονομοῦσι περισσότερα· ἔπειτα εἰς διδάσκαλος ἔχει μυρίας εὐκαιρίας νὰ δώσῃ νὰ ἐννοήσῃ τὸ παιδίον ὅτι οὐχὶ ἡ κατοχὴ χρημάτων ἐκτιμᾶται, ἀλλ' ὁ τρόπος. δι' οὗ τὰ ἔχει καὶ ἡ χρῆσις, ἣν κάμνει αὐτῶν· ὁ διδάσκαλος ἐπαινεῖ τὸ παιδίον ἐκεῖνο, πτωχὸν ἢ πλούσιον, τὸ ὁποῖον οἰκονομεῖ πεντάλεπτον, διὰ τοῦ ὁποίου ἠδύνατο ν' ἀγοράσῃ φαγώσιμόν τι, καὶ ὄχι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον φέρει εἰς τὸ Ταμιευτήριον δραχμάς, τὰς ὁποίας οἱ γονεῖς του ἔδωκαν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπόν· ἄλλως τε ἂν φοβῶνται τόσον, δὲν ἔπρεπέ ποτε νὰ ἐπαινῶσι παιδίον τι διὰ τὴν καλήν του διαγωγὴν ἢ διὰ τὴν ἐπιμέλειάν του, ἐκ φόβου, μήπως ἐξεγείρωσι τὸν φθόνον ἄλλων ἧττον φρονίμων καὶ ἐπιμελῶν. Ἡ ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομία εἶναι ἀρετὴ καὶ ὡς τοιαύτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐπιβληθῇ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἕξεως ἐκ παιδικῆς ἡλικίας δύναται ν' ἀποκτηθῇ· καὶ ὅστις λέγει ὅτι κλέπτονται αἱ φαντασίαι τῆς νεότητος, ὅτι τῆς ἀφαιρεῖται τὸ ἰδεῶδες, ἔχει ἄδικον,διότι δύναταί τις νὰ εἶναι εὐτυχὴς καὶ ἂν γνωρίζῃ τὴν ἀξίαν τῆς οἰκονομίας. Δὲν θὰ ἔλεγον τοῦτο, ἂν διηρχόμεθα τὸν βίον χωρὶς νὰ γνωρίσωμεν αὐτόν, ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο εἶναι ἀδύνατον, προτιμῶ νὰ ἐξυπνίσω τὸ παιδίον ἀπὸ τὸ ὄνειρόν του σιγά, σιγά, δι' ἐλαφρᾶς χειρὸς καὶ γλυκείας φωνῆς, διὰ νὰ μὴ τὸ ἐξυπνίσῃ βραδύτερον ἡ ζωὴ δια τῆς χειρός της, σκληροτάτης ἐνίοτε διὰ τὸν ἄνθρωπον, ὅστις ζῇ μὲ φαντασίας.

Ὡς πρὸς τὴν μομφὴν δ' ὅτι ἡ φιλαργυρία εἶναι ἀδελφὴ τῆς ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίας, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τοῦ διδασκάλου νὰ προφυλάξῃ τὸ παιδίον ἐκ τοῦ ἐλαττώματος τούτου, συνειθίζοντος αὐτὸ νὰ οἰκονομῇ τὸ ὑπερβάλλον καὶ τὸ ὑπερβάλλον τοῦτο νὰ μὴ φυλάττῃ δι'ἀγάπην τοῦ χρήματος, ἀλλὰ νὰ ἦναι πάντοτε ἕτοιμον νὰ τὸ δαπανᾷ πρὸς τὸ καλὸν τοῦ πλησίον του καὶ τοῦ ἰδίου ἑαυτοῦ του.

Ἄλλως τε ἕκαστον νόμισμα ἔχει καὶ τὸ ἀντίστροφον μέρος του, ἑκα-

στον προτέρημα ἔχει καὶ τὰς ἐλλείψεις του, πρέπει λοιπὸν διὰ τοῦτο νὰ παραιτηθῶμεν αὐτοῦ; πρέπει νὰ ἐμποδίζωμεν τὸ παιδίον ἀπὸ τοῦ νὰ προσεύχηται πρὸς τὸν Θεὸν ἐκ φόβου μήπως γείνῃ δυσειδαίμον; πρέπει νὰ ἐμποδίζωμεν τὴν μικρὰν κόρην νὰ καθίσταται ἀξιαγάπητος ἐκ φόβου μήπως γείνῃ φιλάρεσκος;—Ὅπως κατανοήσητε ὁποίαν δύναμιν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν γονέων τὰ Σχολ. Ταμιευτήρια διὰ τῶν παιδίων, ἀναφέρω μέρος ὁμιλίας τῆς ἐν τῷ συνεδρίῳ τῶν Καθιδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος ἐν Γαλλίᾳ τὸ 1878 παρουσιασθείσης παρὰ τοῦ βασιλικοῦ Συμβούλου καὶ ἀντιπροσώπου τῆς Αὐστρίας Franz Weisz, Carina Schroter, Οὐγγρίδος διευθυντρίας παρθεναγωγείου καὶ σπουδαίας παιδαγωγοῦ. «Πρὸ »δύο ἀκόμη ἐτῶν ἤμην ὅλως ἐναντία τοῦ θεσμοῦ τῶν Σχολειακῶν Τα»μιευτηρίων, τῶν ὁποίων ἐγίνωσκον μόνον τὴν θεωρίαν, ἀλλ' ἡμέραν τινὰ »οἱ ἐπόπται τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως ἀπεφάσισαν τὴν ἵδρυσιν τού»των καὶ ἐν τῇ πόλει ἡμῶν· ὡς διδασκάλισσα ἑνὸς τῶν σχολείων, ἠναγ»κάσθην νὰ συνδράμω εἰς τὴν ἐφαρμογὴν ἰδέας, πρὸς ἣν ἤμην ἐναντία, »διὰ νὰ μὴ παρεκκλίνω τοῦ καθήκοντός μου· ἕνεκα μάλιστα τῶν προ»καταλήψεών μου, εἰργαζόμην μετὰ φθονεροῦ ζήλου· μετά τινας ἑβδο»μάδας κατήντησα νὰ ἐκτελῶ μετὰ πεποιθήσεως ὅ,τι προηγουμένως ἐξε»τέλουν κατὰ καθῆκον, διότι ἐκεῖνο, ὅπερ τὰ σαφέστερα ἐπιχειρήματα τῆς »θεωρίας δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατορθώσωσιν, ἡ λογικὴ τῶν ἀποτελεσμά»των κατώρθωσεν ἐν τῷ πνεύματί μου· ἐπείσθην. Ἐπείσθην καὶ εἶμαι »πλέον βεβαία ὅτι τὸ Σχολειακὸν Ταμιευτήριον εἶναι ἓν ἐκ τῶν βεβαιο»τέρων καὶ δραστικωτέρων μέσων τῆς ἀνατροφῆς. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἐπι»φέρει τὸ καλὸν μόνον εἰς τὸ παιδίον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς οἰκογενείας ὄχι »μόνον διὰ τῶν διασωζομένων πενταλέπτων, ὄχι μόνον διὰ τοῦ οἰκο»νομουμένου μεγάλου ἢ μικροῦ ποσοῦ, ἀλλὰ διὰ τοῦ παραδείγματος, »ὅπερ τὸ τέκνον παρέχει πρὸς τοὺς γονεῖς του.

»Τοῦτο φαίνεται ὀλίγον παράδοξον καὶ πρὸ πάντων ἀντίκειται εἰς τὸ »αἰσθηματικὸν καθῆκον: τὸ παιδίον νὰ δίδῃ τὸ παράδειγμα τοῦ καλοῦ »εἰς τοὺς γονεῖς του! τοῦτο προσβάλλει τὴν φιλοτιμίαν, ἴσως μοὶ εἴπῃ »τις· τότε τί πρέπει νὰ γείνῃ; Δύο κακῶν προκειμένων, νὰ ἐκλέξωμεν τὸ »ἧττον κακόν, καὶ νομίζω ὅτι εἶναι προτιμότερον οἱ γονεῖς νὰ μανθά»νωσι παρὰ τῶν τέκνων των νὰ ἐξασκῶσι τὴν οἰκονομίαν ἐκ τῆς δαπά»νης, παρὰ νὰ ἐξακολουθῶσι τὴν συνήθειαν τοῦ νὰ σπαταλῶσιν ἀνοήτως, »ὅπερ φέρει εἰς τὴν καταστροφὴν τῆς οἰκογενείας καὶ τοῦ Ἔθνους. Ἰδοὺ »δὲ καὶ γεγονὸς καταδεικνῦον τὴν ἀκρίβειαν τῶν λεγομένων μου:

»Ὀλίγον μετὰ τὴν ἵδρυσιν τῶν Ταμιευτηρίων παρὰ τοῖς Σχολείοις »ἡμῶν, παρετήρησα ὅτι κοράσιόν τι ἐκ τῶν πτωχοτέρων ἔφερεν ἡμέραν »παρ' ἡμέραν 20 ἑκατοστὰ εἰς τὸ Ταμιευτήριον, ἐξεπλάγην, διότι ἡ »μήτηρ τοῦ παιδίου μοὶ εἶχε ζητήσει πολλὰς ἑβδομάδας πρότερον ζεῦ-

»γος ὑποδημάτων ὅπως δύναται τὸ τέκνον της νὰ ἔρχηται εἰς τὸ σχο-»λεῖον, καὶ τῇ ἠρνήθην, εἰποῦσα αὐτῇ ὅτι γνωρίζω ὅτι εἶχε σύζυγον ἐρ-»γάτην εἰς ἐργοστάσιον κερδίζοντα δύο φράγκα καθ' ἑκάστην.

»Ἡ μήτηρ ὡμολόγησεν ὅτι ἦτο ἀληθές, ἀλλ' ὅτι ὁ σύζυγός της κα-»τεσπατάλα εἰς τὸ οἰνοπωλεῖον ὅλα του τὰ χρήματα, αὐτὴ δὲ μόλις »ἔζη ἐκ τῶν ὀλίγων σολδίων, τὰ ὁποῖα ἐκέρδιζε πλύνουσα ἀσπρόρρουχα. »Ἐννοεῖτε τότε τὴν ἔκπληξίν μου διὰ τὰς οἰκονομίας τοῦ τέκνου τού-»του, αἵτινες λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν τῶν περιστάσεων, τὰς ὁποίας ἐδιη-»γήθην, μοὶ ἐφαίνοντο καὶ ἔπρεπε νὰ μοὶ φανῶσιν ὑπερβολικαί. Ἠρώτησα »τὴν μικρὰν κόρην ποῦ αὕτη εὕρισκε, πόθεν ἐπρομηθεύετο τὰ χρήματα, »ἅπερ εἰς τὸ Ταμιευτήριον κατέθετε· αὕτη ἀφελῶς μοὶ ἀπήντησεν ὅτι τῆς »τὰ ἔδιδεν ὁ πατήρ της. Μὴ γινώσκουσα τί νὰ ὑποθέσω, προσεκάλεσα »πάλιν παρ' ἐμοὶ τὴν μητέρα, ἥτις ἦλθε καὶ μετὰ δακρύων μοὶ διηγήθη »ὅτι: ὁ σύζυγός της, ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ἦτο εὐδιάθετος, ἔδωκεν εἰς τὴν »μικρὰν κόρην του ἓν σολδίον ν' ἀγοράσῃ ἓν μῆλον. Ὄχι, τῷ εἶπε τὸ »παιδίον, θὰ καταθέσω τὸ σολδίον τοῦτο εἰς τὸ Ταμιευτήριον, καὶ ἐπὶ τῇ »ἀπορίᾳ τοῦ πατρός, ἐξήγησεν αὐτῷ ἡ μικρὰ κόρη, ὡς ἠδύνατο καλλί-»τερον, τὸν θεσμὸν τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων· παραδόξως τὸ πρᾶγμα »ἤρεσεν εἰς τὸν πατέρα καὶ εἶπεν εἰς τὴν κόρην του νὰ πηγαίνῃ καθ' ἑκά-»στην ἑσπέραν εἰς τὸ ἐργοστάσιον νὰ τῇ δίδῃ 20 ἑκατοστὰ ἅμα ἐλάμ-»βανε τὸ ἡμερομίσθιόν του. Καὶ οὕτω, ἐξηκολούθησεν ἡ γυνή, φροντίζω »νὰ στέλλω καθ' ἑσπέραν τακτικὰ τὴν κόρην μου εἰς τὸ ἐργοστάσιον καὶ »τακτικώτατα λαμβάνει τὰ 20 ἑκατοστά. Ἐνίοτε ὅταν ἦναι ἀργὰ φέ-»ρει μόνος του αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον· συχνάκις τὴν ἑσπέραν δὲν ἐξέρχεται »πλέον τῆς οἰκίας καὶ μοὶ δίδει τὰ χρήματα ὅσα ἐκέρδισεν ἐκ τῆς ἐργα-»σίας του, διὰ νὰ φροντίσω περὶ τοῦ δείπνου. Χθὲς μάλιστα μοὶ εἶπεν, ὅτι »τοῦτο ἦτο πολὺ καλλίτερον τοῦ καπηλείου, ὅπου ἔτρωγε τεμάχιον μό-»νον χοιρείου κρέατος, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ χρήματός του ἐκ τοῦ ἡμε-»ρομισθίου τὸ ἐδαπάνα εἰς τὸ ποτόν.

»Οὕτω, ἐξηκολούθει λέγουσα ἡ γυνή, καταβάλλω πᾶσάν μου τὴν ἐπι-»μέλειαν ὅπως τὸ δεῖπνον ἦναι καλόν, καὶ ἡ κόρη μου τῷ παρέχει τόσας »περιποιήσεις, ὥστε ἤρχισε νὰ εὐχαριστῆται ἐν τῷ οἴκῳ μᾶλλον ἢ ἐν »τῷ καπηλείῳ· μοὶ εἶπε μάλιστα ὅτι ἀργότερα, ὅταν αἱ ὑποθέσεις μας »θὰ ἦναι ἐν καλλιτέρᾳ τάξει, πρέπει νὰ σκεφθῶμεν νὰ οἰκονομήσωμεν »καὶ ἡμεῖς κἄτι τι, διότι εἶναι ἐντροπή, ἡ μικρά μας νὰ στερηθῇ ἓν μῆ-»λον, αὐτὸς δὲ νὰ κατασπαταλᾷ τὸ χρῆμά του πίνων εἰς τὸ καπηλεῖον».

Βλέπετε λοιπόν, Κύριοι, ἐξ αὐτοῦ τοῦ γεγονότος, τὸ ὁποῖον ἡ κ. Corina Schrooter ἐν τῷ Συνεδρίῳ μετὰ τόσης λεπτομερείας καὶ ὅπως συνέβη ἀνέφερεν, ὅτι ἓν παιδίον δύναται πολὺ καλὰ νὰ δόσῃ ἓν καλὸν παρά-δειγμα πρὸς τὸν πατέρα του, χωρὶς ποσῶς ἡ ἠθικὴ νὰ προσβληθῇ.

Ἀλλ' ἐκτὸς τούτου, τὸ παιδίον, ὅπερ στερεῖται σήμερον φαγωσίμου τινὸς διὰ νὰ οἰκονομήσῃ ἓν σολδίον, θὰ συνειθίσῃ ταχέως νὰ μὴ ἱκανοποιῇ ὅλας τὰς φαντασίας του, τὰ πάθη δὲν δύνανται νὰ τὸ κυριεύσωσι, καὶ δύναται πάντοτε νὰ νικᾷ τοὺς μεγαλειτέρους του ἐχθρούς, τὰς σφοδρὰς ἐπιθυμίας.

Μικρὰ οἰκονόμος κόρη δὲν θὰ γείνῃ μόνον *καλὴ νοικοκυρά*, θὰ ἦναι πρὸς τούτοις καὶ καλὴ γυνή, διότι θὰ μάθῃ νὰ ὑποτάσσῃ τὰς ἐπιθυμίας της εἰς θέλησιν ἀνωτέραν, θὰ ἦναι καλὴ γυνή, διότι θὰ διδαχθῇ νὰ εὐχαριστῆται εἰς τὸ ὀλίγον.

Μικρὸν οἰκονόμον παιδίον θὰ μάθῃ νὰ ἐξακολουθῇ νὰ οἰκονομῇ ὅταν θὰ γείνῃ ἀνὴρ καὶ ἐργάτης, καὶ ἀντὶ νὰ σπαταλᾷ εἰς τὸ καπηλεῖον ὅ,τι χρῆμα τοῦ περισσεύει ἀπὸ τὰς τακτικάς του δαπάνας, θὰ τὸ φέρῃ εἰς τὸ Ταμιευτήριον καὶ οὕτω ἔσεται εὐτυχὴς καὶ δὲν θὰ μισῇ τοὺς πλουσίους, ὅπερ πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ διδάσκωμεν τὸν λαόν, ἂν πράγματι τὸν θέλομεν εὐτυχῆ.

Τίς λοιπόν, μεθ' ὅσα εἶπον, δύναται πλέον ν' ἀμφιβάλῃ ὅτι ἡ οἰκονομία ἐκ τῆς δαπάνης, l'epargne τῶν Γάλλων, τὸ risparmio τῶν Ἰταλῶν, εἶναι ἀρετή, εἰς τὴν ὁποίαν μεγάλως συντελοῦσι τὰ Σχολειακὰ Ταμιευτήρια καὶ ὅτι, ὁ θεσμὸς τούτων δὲν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων; Ἀφοῦ δὲ τὰ ἀποτελέσματα εἶναι γνωστὰ καὶ οἱ καρποὶ τοῦ κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐμφυτευθέντος τούτου δένδρου τόσον γλυκεῖς, διατί νὰ μὴ τὸ μεταφυτεύσωμεν καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα; διατί ὅ,τι ἐπέτυχε τόσον παρὰ τοῖς ἄλλοις εὐρωπαϊκοῖς ἔθνεσι νὰ μὴν ἐπιτύχῃ καὶ παρ' ἡμῖν; Οἱ μαθηταὶ τῶν σχολείων μας εἶναι ἆρά γε κατώτεροι κατὰ τὴν εὐφυΐαν τῶν Βέλγων, τῶν Ἄγγλων τῶν Γάλλων, Ἰταλῶν καὶ λοιπῶν, ἢ μήπως οἱ διδάσκαλοί μας ὑπολείπονται νοῦ καὶ τῆς πρὸς τὸ καλὸν ἀφοσιώσεως τῶν ἐν ἐκείνοις τοῖς ἔθνεσι συναδέλφων των; Ἂς ἐργασθῶμεν λοιπόν, ἂς ἀρχίσωμεν, καὶ ἡ ἀρχὴ εἶναι τὸ ἥμισυ τοῦ παντός· ἂς ἀρχίσωμεν μικρὸν καὶ κατ' ὀλίγον καὶ ὅταν καὶ οἱ διέποντες τὰ τῆς πολιτείας ἴδωσι ὅτι ἐνοήσαμεν τὸ καλόν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοῦτο, θὰ σπεύσωσι διὰ νομοθετήματος νὰ μᾶς ἐνθαρρύνωσιν, ἤδη μάλιστα ὅτε γίνεται μελέτη περὶ ἀναμορφώσεως τῆς δημοτικῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ λειτουργοὶ ῥέκται διέπουσι τὰ κατ' αὐτήν.

Ἐν τῇ νεωτέρᾳ κοινωνίᾳ, κύριοι, ὑπάρχουσι δύο μεγάλαι ἀρχαί· ἡ μὲν ὁδηγεῖ εἰς τὸ καλόν, ἡ δὲ εἰς τὸ κακόν. Ἡ πρώτη ἀρχὴ εἶναι ἡ τῆς οἰκονομίας ἐκ τῆς δαπάνης, ἡ τῆς προβλεπτικότητος, ἥτις περικλείει ἐν ἑαυτῇ τὴν προσωπικὴν εὐθύνην καὶ ἥτις οὐδόλως ἐπικαλεῖται τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κράτους διὰ νὰ βελτιώσῃ τὴν ἠθικὴν καὶ οἰκονομικὴν κατάστασιν τῶν ἐργατικῶν τάξεων· τασσόμεθα ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς σχολῆς ταύτης. Ὅλα τὰ καθιδρύματα, τῶν ὁποίων ἐν συντόμῳ ἀνελύσαμεν τὴν ἀξίαν, οὐδόλως συγχωνεύουσι τὸ ἄτομον πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, οὔτε αὐτὰ

τὰ Ταχυδρομικὰ Ταμιευτήρια, τὰ ὁποῖα ἔχουσι μάλιστα ἀνώτερόν τινα σκοπόν, τοῦ νὰ ἐνισχύωσι τὸ ἄτομον, ἀναπτύσσοντα τὴν προβλεπτικότητά του. Ὁ κοινωνισμὸς προκαλεῖ τὴν ἐπέμβασιν τοῦ Κράτους.

Πρόκειται νὰ ἐλευθερώσωμεν τὴν ἐργατικὴν τάξιν ἀναπτύσσοντες τὴν εὐθύνην της, τὴν ἀτομικήν της ἐνέργειαν· ὑπὸ τὸ πνεῦμα τοῦτο τιθέμεθα ὑπὸ τὴν σημαίαν τῆς ἀτομικῆς πρωτοβουλίας.— Ἡ ἄλλη σχολὴ εἶναι ἐκείνη, ἥτις δὲν πιστεύει εἰς τοὺς θεσμοὺς τούτους οὔτε εἰς τὸ ἐφευρεθὲν ἰατρικόν. Μέγα μέρος τῶν ἐργατῶν ἐν τῷ κόσμῳ δὲν πιστεύει, ὑπὸ ἔποψιν οἰκονομικήν, εἰς τὴν ἐνέργειαν τοῦ φαρμάκου μας, εἰς τὴν δύναμιν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς προβλεπτικότητος· καὶ μάλιστα μετὰ λύπης ἀλλὰ καὶ μετὰ βεβαιότητος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ἀπίστευτοι προσπάθειαι καταβάλλονται ὅπως μειώσωσι τὸ πνεῦμα τῆς ἐργατικῆς τάξεως νὰ φθάσῃ τὸ ἰδεῶδές της διὰ τοῦ ἐλευθέρου συνεταιρισμοῦ τῆς ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίας. Πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν τὴν δυσκολίαν, καὶ ἀπόκειται εἰς τοὺς ἀληθεῖς φίλους τοῦ λαοῦ ν' ἀνυψώσωσι τὴν ἐλπίδα.

Ὁ συνεταιρισμὸς καὶ ἡ προβλεπτικότης εἶναι αἱ μόναι ἀρχαί, τὰς ὁποίας ἡ ἐπιστήμη ἀναγνωρίζει καὶ νομιμοποιεῖ. Διὰ ν' ἀποδείξωμεν δὲ ταῦτα, δὲν πρέπει νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεωρίας, πρέπει νὰ κάμνωμεν λεπτομερεῖς ἀναλύσεις τῶν ἀποτελεσμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπετύχομεν, χάρις εἰς τὴν ἐπιστήμην αὐτὴν τῆς ἐκ τῆς δαπάνης οἰκονομίας. Ἡ ἐπιχείρησίς μας εἶναι ἐπιχείρησις εἰρηνική, διότι βασίζεται ἐπὶ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς προβλεπτικότητος,

Ἄνωθεν τῶν ἀγώνων ἐκείνων, οἵτινες αἱματοκυλίουσι τὸν κόσμον ὑπάρχει ἀγὼν εἰρηνικός, τὸν ὁποῖον ἀκολουθοῦσιν ὅλα τὰ ἔθνη καὶ δὲν ταπεινόνει κανὲν ἐξ αὐτῶν.

Εἶναι ὁ ἀγὼν τοῦ ἀνθρώπου ὡπλισμένου διὰ τῆς θείας ἐντολῆς ν' ἀνακαινίσῃ τὸν κόσμον καὶ νὰ μεταβάλλῃ τὴν ὕλην, ἀποσπῶν ἐκ τῆς θυσίας τὴν ἐργασίαν καὶ ἐκ τῆς οἰκονομίας τὸ κεφάλαιον. Τί εἶναι δὲ κεφάλαιον; τὸ κεφάλαιον εἶναι ἡ ὑλικὴ ἐκπροσώπησις τῶν δύο τούτων προσόντων, τῆς *εὐφυΐας* καὶ τῆς *οἰκονομίας*, ὁ λέγων δὲ οἰκονομίαν λέγει συγχρόνως *ἐργασίαν, εὐθύνην* καὶ *προβλεπτικότητα*. Δὲν ἀρκεῖ δὲ μόνον ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐργάζηται, πρέπει ἐκ νεότητός του νὰ συνειθίζῃ νὰ θέτῃ κατὰ μέρος τὸ πλεόνασμα τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του, τὸ ὑπερβάλλον τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας, διότι εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς μύρια συμβεβηκότα, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ τὸν καταστήσωσιν ἀνίκανον εἰς ἐξάσκησιν τοῦ ἐπαγγέλματός του, καὶ πρέπει ὄπισθέν του νὰ ἔχῃ ἓν ἀποθεματικὸν κεφάλαιον, ὅπερ νὰ τὸν προστατεύσῃ κατὰ τῆς πενίας. Ἄνευ οἰκονομίας ἐκ τῆς δαπάνης, οὐδόλως ἐλευθερία πραγματική, οὐδόλως ἀξιοπρέπεια, οὐδόλως εὐημερία.

Ὅπως ἐκτιμήσῃ τις τὸ καλόν, ὅπερ τὰ ἱδρύματα τῆς προβλεπτικό-

τητος προώρισται νὰ ἐπιφέρωσι, δέον ν' ἀναμετρήσῃ τὸ μέγεθος τοῦ κακοῦ, ὅπερ προλαμβάνουσιν. Πρὸς ἀπόδειξιν θ' ἀναφέρω ἓν παράδειγμα καὶ τοῦτο θ' ἀρυσθῶ ἐκ τῆς Ἀγγλίας, ἐκ χώρας ὅπου ὁ πολιτισμὸς καὶ ὁ πλοῦτος εἶναι ἐν μεγίστῃ ἀναπτύξει, τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία ἐν μεγίστῃ ἀκμῇ καὶ ἡ εὐτυχία διακεχυμένη εἰς ὅλας τὰς τάξεις. Λοιπόν! ἐν Ἀγγλίᾳ, τὸ ποσὸν τῶν ἀνωφελῶν δαπανῶν, τῶν ἐπιβλαβῶν μάλιστα, τοῦ ἧττον πλουσίου πληθυσμοῦ, ἐκτιμῶσιν εἰς πλείονα τῶν 1500 ἑκατομμυρ. φράγκων ἐτησίως, δὲν ἐγγυῶμαι βεβαίως τὴν ἀκρίβειαν τοῦ ἀριθμοῦ, ἂν καὶ λίαν ἁρμόδιοι ἄνθρωποι τὸν θεωροῦσι βέβαιον. Καὶ δὲν εἶναι τὸ ὅλον, εἰς τὸν ἀριθμὸν αὐτὸν πρέπει νὰ προστεθῶσιν αἱ προξενούμεναι ζημίαι, ἐκ τῶν ἀργιῶν, τὰς ὁποίας ἐπιφέρουσιν αἱ ἀσθένειαι, ἐκ τῶν πάσης φύσεως βλαβῶν ἐν τῷ οἴκῳ, καὶ ἐκ τῶν ἀταξιῶν ἐν ταῖς οἰκογενείαις· ὥστε σπουδαῖον μέρος, τὸ τέταρτον ἴσως τῶν εἰσοδημάτων καὶ τῶν κερδῶν τοῦ λαοῦ, δαπανᾶται καθ' ἕκαστον ἔτος εἰς καταχρήσεις πνευματωδῶν ποτῶν, εἰς ἀκολασίας. Τί θὰ συνέβαινε λοιπὸν ἐν Ἀγγλίᾳ ἂν τὸ καταπληκτικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν κατεσπαταλᾶτο; πρῶτον δὲν θὰ ὑπῆρχε τόση πτωχεία, δεύτερον δὲ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἡ μεγάλη αὕτη διάστασις τῶν τάξεων· ἐξ ἐναντίας, θὰ ἦτο μεγαλειτέρα ἀκόμη ἑνότης αἰσθημάτων, πλειοτέρα ἀφοσίωσις εἰς τὴν πατρῴαν γῆν καὶ ἀπεριόριστος ἐπιθυμία τοῦ καλοῦ τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ὄχι μόνον ἰσχυροποιοῦσι τὰ ἔθνη, ἀλλὰ καὶ τὰ τιμῶσι.

Οὐδεμία πλέον ἀμφιβολία, κύριοι, ὅτι τὰ Ἱδρύματα τῆς προβλεπτικότητος ἐνίκησαν ἐν τῷ ἀγῶνι, ὃν ὑποστηρίζουσι κατὰ τῆς ἀπροβλεψίας καὶ τῆς κακίας· τοῦτο δὲ καταφαίνεται ἐκ δύο τετελεσμένων γεγονότων, ἐκ τῆς διαδόσεως τῶν Λαϊκῶν Τραπεζῶν,αἵτινες σήμερον ἀριθμοῦνται καθ'ἑκατοντάδας ἐν Γερμανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ καὶ κατὰ δισεκατομμύρια τὰ ἐν αὐταῖς κεφάλαια· καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ταμιευτηρίων, ὧν ἡ πρόοδος, μετὰ τὴν αὔξησιν τῶν ὡρῶν καθ' ἃς εἶναι ἀνοικτὰ καὶ τὴν ἐλάττωσιν τοῦ κατωτέρου ὅρου τῆς καταθέσεως, εἶναι ὑπερβολική· εἶναι δὲ τοιαύτη, ὥστε ἐλπίζεται ὅτι, μετά τινα ἔτη μέγα μέρος τῶν κατοίκων πολλῶν χωρῶν, θὰ ἔχῃ κεφάλαια ἐν τοῖς Ταμιευτηρίοις, ἢ προσόδους ἐλευθερούσας αὐτοὺς ἀπὸ τῆς ταπεινότητος καὶ τῆς πενίας· ὡς παράδειγμα δὲ σᾶς φέρω τὴν Ἰταλίαν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνῷ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1880 τὰ ἐν τοῖς Ταχυδρομικοῖς Ταμιευτηρίοις κατατεθειμένα κεφάλαια ἀνήρχοντο εἰς 45,017,560 φρ.· σήμερον, κατὰ τὴν σημείωσιν, ἣν ἔχω ὑπ' ὄψιν μου μέχρι τέλους Ἰουλίου π. ἔ., ταῦτα ἀνήρχοντο εἰς 271,006,122 φρ.

Ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἑλλάδι, κατοικουμένῃ ἤδη ἐκ δύο καὶ ἐπέκεινα ἑκατομμ. κατ. ἐπὶ ἐκτάσεως 64,689 τετραγ. χιλιομ., ἂν εἴχομεν Ταμιευτήρια αἱ ἐν αὐτοῖς καταθέσεις κατὰ τὴν σήμερον ἀναλογίαν ἐν τοῖς Ταμιευτηρίοις ἐκ φρ. 37,65 ἐπὶ ἑκάστου ἀτόμου, θὰ ἔφθανον εἰς 76,000,000

φρ. περίπου, ἐὰν δὲ σήμερον ἱδρύσωμεν τοιαῦτα κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν ἀνάπτυξιν αὐτῶν θὰ ἔχωμεν 300,000—500,000 φρ. ἐτησίως ἐν αὐτοῖς περισσεύματα ἐκ τῶν καταθέσεων, τὰ ὁποῖα θὰ προέρχωνται ἐξ οἰκονομιῶν καὶ σπαταλῶνται πρὸς μεγάλην ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν ἐθνικὴν ζημίαν.

Ἀφοῦ λοιπὸν ἡ ἐκ τῶν Ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος ὠφέλεια κατεδείχθη πλέον καὶ οὐδεμία ἀμφιβολία μένει ὅτι ἐκ τούτων ἐπέρχεται ἐν γένει εἰς τὸν λαὸν μεγαλειτέρα τάξις, εὐεξία καὶ εὐχαρίστησις παρὰ ταῖς ἐργατικαῖς οἰκογενείαις, μεγαλείτερα πλούτη καὶ ἠθικότης ἐν τῷ ἔθνει καὶ ἐν τέλει μεγαλειτέρα ἁρμονία τῆς κοινωνίας, δὲν νομίζετε ὅτι θὰ ἦτο εὐχῆς ἔργον νὰ ἐμφυτευθῶσι ταῦτα καὶ παρ' ἡμῖν; Νομίζω, ναί· καὶ τοῦτο σκοπεῖ ἡ κατὰ τὴν ἑσπέραν ταύτην ὁμιλία μου· θὰ λογισθῶ δὲ εὐτυχὴς ἂν κατώρθωσα, ἔστω καὶ μέρους τινὸς τῶν ἐπιεικῶς ἀκροασαμένων μοι νὰ διαγείρω τὴν πρὸς ταῦτα συμπάθειαν· ἀλλ' εἶναι ἀναγκαῖον, ἀπαραίτητον μάλιστα, ἐγκαίρως νὰ μορφώσωμεν τὸ πνεῦμα τῶν ἀπόρων εἰς τὰς συνηθείας τῆς τάξεως καὶ τῆς οἰκονομίας, πρέπει νὰ τοὺς διδάξωμεν νὰ βασίζωνται ἐπὶ τῆς ἰδίας προβλεπτικότητος, καὶ εἰς τοῦτο ἐπικαλοῦμαι τὴν συνδρομὴν τῆς νοήμονος νεότητος γενομένης κήρυκος τοσοῦτον εὐγενοῦς σκοποῦ καὶ τῆς κατὰ πολλὰ ἰσχυρούσης δημοσιογραφίας· διότι δὲν ἀγνοεῖτε, κύριοι, ὅτι τὸ διακρίνον τὸν ἐλεύθερον ἄνθρωπον ἀπὸ τοῦ μὴ τοιούτου εἶναι ἡ προβλεπτικότης καὶ ἡ ἐνέργεια τῶν ἀτομικῶν δυνάμεων· ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, περιφρονῶν τοὺς πολιτικοὺς ἢ κοινωνικοὺς σωτῆρας, τύπτει διὰ τῆς χειρὸς τὸ στῆθός του καὶ λέγει ὁ σωτήρ μου εἶναι ἐδῶ, ἐν ἑαυτῷ δηλ. εὑρίσκει τὸν σωτῆρά του.

Ἰδοὺ δὲ καὶ ἡ πρὸς λειτουργίαν μέθοδος τοῦ κ. Malarce προϊὸν τῆς ἐν Βελγικῇ ἀποστολῆς του, ἣν ἅπαντα τὰ σχολεῖα ἐν Γαλλίᾳ καὶ ὅπου ἀλλαχοῦ ὑπάρχουσι Σχολειακὰ Ταμιευτήρια, παρεδέχθησαν, ἁπλῆ εὔκολος καὶ μεγάλως συντελοῦσα εἰς τὴν ἀνατροφήν [1].

Ὁ διευθυντὴς τοῦ Σχολείου συνεννοούμενος μετὰ τῆς διευθύνσεως τοῦ ἐγγυτέρου Ταμιευτηρίου (ἢ ὅπου τοιοῦτον δὲν ὑπάρχει μετὰ φιλανθρώπου ὁμάδος εὐεργετῶν, αὐτοπροαιρέτως καὶ μετὰ ζήλου ἀναλαμβανούσης τὴν φροντίδα ταύτην) [2], ἀναγγέλλει εἰς τοὺς μαθητὰς ὅτι δέχεται τὰς μικρὰς των οἰκονομίας, ὅσον μικρὸν καὶ ἂν ἦναι τὸ ποσὸν (οὐδέποτε δὲ πρέπει νὰ ἦναι ἀνώτερον τῶν 5 δρ. ἵνα μὴ παρεκκλίνῃ τὸ Ταμιευτήριον τοῦ μαθητικοῦ προορισμοῦ του). Εὐθὺς δ' ὡς αἱ καταθέσεις ἑκάστου

[1] Νομίζω καλὸν νὰ περιγράψω ἐν ὀλίγοις τὴν ἐκτέλεσιν τῆς μεθόδου καὶ πῶς αὕτη λειτουργεῖ, τόσον διὰ τοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν, ὥστε νὰ ἦναι ἐν γνώσει αὐτῆς, ὅσον καὶ διὰ τοὺς καθ' ἑκάστην αἰτοῦντάς μοι πληροφορίας ἐκ πολλῶν μερῶν, ἰδίως τῶν ἐν δουλείᾳ ἐπαρχιῶν.

[2] Πρὸς τὸ παρὸν ἐνταῦθα μετὰ τῆς Διευθύνσεως τῆς Ἐθν. Τραπέζης ἐν ᾗ ὑπάρχει Ταμιευτήριον ἢ μετὰ τῶν διευθυντῶν τῶν ὑποκαταστημάτων αὐτῆς, ἐν ταῖς ἐπαρχίαις.

μαθητοῦ φθάσωσι τὸ ποσὸν τῆς 1 δρ. μεταφέρει ταύτας εἰς τὸ Ταμιευτήριον, ὅπερ καὶ ἐκδίδει βιβλιάριον ἐπ' ὀνόματι τοῦ καταθέτου μαθητοῦ· εἰς ἑκάστην δὲ νέαν σχηματισθεῖσαν ἐκ τῶν καταθέσεων δραχμήν, ἐπαναλαμβάνει τὸ αὐτὸ εἰς λ/σμὸν τοῦ μαθητοῦ, ἐγγράφων τὸ ποσὸν ἐπὶ τοῦ προσωπικοῦ βιβλίου αὐτοῦ.

Α' Ἅπαξ τῆς ἑβδομάδος καὶ ἐν ὡρισμένῃ ἡμέρᾳ, κατὰ προτίμησιν τὴν Τρίτην τὴν πρωΐαν καὶ ἐν τῇ ἐνάρξει τοῦ μαθήματος ὁ διδάσκαλος προΐσταται εἰς τὴν *ἐξάσκησιν τῆς οἰκονομίας*.

Β' Ὁ διδάσκαλος ἔχει ἐνώπιόν του βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον *Βιβλίον τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου*, τοῦ ὁποίου ἑκάστη σελὶς εἶναι προωρισμένη δι' ἕνα μαθητήν, φέρει δὲ ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ μαθητοῦ καὶ τὸν ἀριθμὸν τοῦ βιβλιαρίου τοῦ Ταμιευτηρίου (ὅταν ἀποκτήσῃ τοιοῦτον). Ἑκάστη τῶν σελίδων του περιέχει 12 καθέτους γραμμὰς διὰ τοὺς δώδεκα μῆνας τοῦ ἔτους καὶ 31 ὁριζοντίους διὰ τὰς ἡμέρας τοῦ μηνὸς (ἴδε ἑπόμενον ὑπόδειγμα ἀριθ. 1).

Γ' Ὁ διδάσκαλος δύναται νὰ σημειοῖ ἐν ἰδιαιτέρῳ ἡμερολογίῳ τὰς γενομένας παρ' ἑκάστου μαθητοῦ καταθέσεις, ὅπως ἔχει οὕτω πρόχειρον ἐξέλεγξιν τῆς ἐργασίας του.

Δ' Ὁ διδάσκαλος ἔχει ἐπὶ τῆς Τραπέζης του, παρὰ τὸ Βιβλίον τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου, ἓν φύλλον ὁμοιότυπον τῆς σελίδος τοῦ βιβλίου τούτου· ἕκαστος μαθητής, κατὰ σειρὰν προσερχόμενος, καταθέτει ὅ,τι κατὰ τὴν ἑβδομάδα ᾠκονόμησε· τοῦτο ἐγγράφεται παρὰ τοῦ διδασκάλου ἐπὶ τοῦ βιβλίου, παρά τινος δὲ τῶν μαθητῶν παρακαθημένου αὐτῷ, καὶ χάριν ἀσκήσεως αὐτοῦ ἐγγράφεται καὶ ἐπὶ τοῦ ἰδιαιτέρου φύλλου· τὸ φύλλον τοῦτο ἀποδίδεται πρὸς τὸν μαθητὴν καὶ χρησιμεύει ὡς ἀπόδειξις τοῦ διδασκάλου, καὶ ὡς ἐγγύησις πρὸς τοὺς γονεῖς· ἐπὶ τοῦ ἀντιστρόφου τοῦ φύλλου τούτου, δύναται νὰ τυπωθῇ σύντομος σημείωσις, ἐξηγοῦσα τὸν σκοπὸν καὶ τὴν ἠθικὴν ὠφέλειαν τοῦ Σχολ. Ταμιευτηρίου (ἴδε κάτωθι σημ.).

Τὰ ἔντυπα ταῦτα συνήθως δίδονται δωρεὰν τοῖς Σχολείοις παρὰ τῆς Διευθύνσεως τοῦ Ταμιευτηρίου, εἰς ὃ ὑπάγεται, ἢ παρὰ τῶν διοικ. ἀρχῶν. Τοιοῦτος ἐν συνόψει εἶναι ὁ μηχανισμὸς τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου ἐντὸς τοῦ σχολείου. Ἐπίσης ἁπλαῖ καὶ εὔκολοι εἶναι αἱ σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ταμιευτηρίου, τὸ ὁποῖον δέχεται εἰς τὸ τέλος ἑκάστου μηνὸς τὰς καταθέσεις τῶν παίδων εἰς ἀκεραίας, ὅταν ὑπερβῶσι τὴν δραχμήν.

Ε' Τὰς πρώτας ἡμέρας ἑκάστου μηνός, ὁ διδάσκαλος ἐπὶ ἑκάστης σελίδος τοῦ βιβλίου, δηλ. ἐπὶ ἑκάστου λ/σμοῦ μαθητοῦ, κάμνει τὴν πρόσθεσιν τῶν ἐγγεγραμμένων μικρῶν ποσοτήτων εἰς τὴν στήλην τοῦ λήξαντος μηνός· ἐὰν τὸ ἄθροισμα δὲν ἀποτελεῖ μίαν δραχμὴν μεταφέρει τὸ ποσὸν τῶν ἑκατοστῶν εἰς τὸ ἄνω μέρος τῆς ἑπομένης στήλης ὅπως ἡ ποσότης αὕτη συμπεριληφθῇ εἰς τὰς μελλούσας καταθέσεις· ὅταν τὸ ἄθροισμα

ἀποτελεῖ μίαν δραχμὴν ἢ καὶ δραχμάς, τότε τοῦτο μὲν ἐγγράφεται εἰς δελτίον, προωρισμένον διὰ τὸ Ταμιευτήριον, τὰ δὲ ἑκατοστά, ἂν ὑπάρχωσι, μεταφέρει πάλιν εἰς τὴν ἑπομένην στήλην.

Ϛ' Ἐν τῷ μηνιαίῳ τούτῳ δελτίῳ (ἴδε ἑπόμενον ὑπόδειγμα ἀρ. 2) ὁ διδάσκαλος ἐγγράφει δι' ἕκαστον δικαιούμενον μαθητήν, τὸν ἀριθμὸν τοῦ φύλλου τοῦ βιβλίου τοῦ σχολείου, τὸ ὄνομα τοῦ μαθητοῦ, τὴν κατατιθεμένην ποσότητα διὰ λ/σμόν του εἰς τὸ Ταμιευτήριον, καὶ ἂν ὁ μαθητὴς ἔχει ἤδη τὸ βιβλιάριον τοῦ Ταμιευτηρίου, τὸν ἀριθμὸν τούτου τοῦ βιβλιαρίου. Οἱ μαθηταὶ οἱ κεκτημένοι ἤδη τὸ βιβλιάριον ἐγγράφονται πρῶτοι ἐν τῷ δελτίῳ.

Ζ' Διὰ τοὺς μαθητάς, τοὺς μὴ ἔχοντας ἀκόμη τὸ βιβλιάριον τοῦ Ταμιευτηρίου, ὁ διδάσκαλος σημειόνει ἐκτὸς τῶν ἄλλων τὴν ἡμερομηνίαν καὶ τὸν τόπον τῆς γεννήσεως ἑκάστου μαθητοῦ, τὸ ὄνομα καὶ τὴν κατοικίαν τοῦ νομίμου ἀντιπροσώπου του πατρός, μητρὸς ἢ κηδεμόνος.

Η' Ὁ διδάσκαλος ἀθροίζει τὰς πρὸς κατάθεσιν ἐν τῷ Ταμιευτηρίῳ ποσότητας, χρονολογεῖ καὶ ὑπογράφει τὸ δελτίον καὶ μεταβαίνων ὁ ἴδιος εἰς τὸ Ταμιευτήριον (ἢ καὶ τὸ γραφεῖον τῆς φιλανθρώπου ὁμάδος), φέρει ἐκεῖ τὰ χρήματα καὶ τὰ βιβλιάρια τῶν μαθητῶν, κρατεῖ δὲ ἀντίγραφον τοῦ δελτίου.

Θ' Τὸ Ταμιευτήριον ἐγγράφει τὰς σχετικὰς καταθέσεις ἐπὶ τῶν ἀτομικῶν ἰδιαιτέρων βιβλιαρίων ἐπ' ὀνόματι καὶ εἰς λογαριασμὸν ἑκάστου μαθητοῦ· ἔκτοτε δέ, διὰ τὰς καταθέσεις ταύτας καὶ διὰ τῶν ἀτομικῶν βιβλιαρίων, παύει ἡ εὐθύνη τοῦ διδασκαλου.

Ι' Τὰ βιβλιάρια ἀποδίδονται παρὰ τοῦ Ταμιευτηρίου εἰς τὸν διδάσκαλον· καλὸν δὲ εἶναι ὁ διδάσκαλος νὰ συνεννοῆται μετὰ τῆς διευθύνσεως τοῦ Ταμιευτηρίου περὶ τῆς ἡμέρας καὶ ὥρας τῆς καταθέσεως, ὥστε ἡ ἐργασία νὰ γίνηται αὐτοστιγμεὶ καὶ νὰ ἐπιστρέφωνται τὰ βιβλιάρια ἀμέσως.

ΙΑ' Ὁ διδάσκαλος ὀφείλει νὰ κρατῇ τὸ βιβλιάριον τῶν μαθητῶν του ἐνόσῳ οὗτοι μένουσιν ἐν τῷ σχολείῳ. Τὴν ἐπαύριον δ' ἑκάστης νέας καταθέσεως ἐν τῷ Ταμιευτηρίῳ δύναται νὰ ἐμπιστεύηται εἰς τὸν μαθητὴν τὸν βιβλιάριόν του ὅπως τὸ δείξῃ εἰς τοὺς γονεῖς του, ἀλλ' ὀφείλει νὰ τὸ ἐπαναφέρῃ ἀμέσως εἰς τὸν διδάσκαλον.

ΙΒ' Ὅταν μαθητής τις θέλῃ ν' ἀποσύρῃ μέρος ἢ τὸ ὅλον τῶν καταθέσεών του ὀφείλει νὰ ζητήσῃ τὴν παρέμβασιν τοῦ νομίμου ἀντιπροσώπου του, πατρὸς μητρὸς ἢ κηδεμόνος, ὅστις ὑπογράφει ἐν τῷ βιβλιαρίῳ μετὰ τοῦ διδασκάλου καὶ τοῦ ὑπαλλήλου τοῦ Ταμιευτηρίου. Ὅταν δὲ ὁ μαθητὴς ἀπέρχεται τοῦ σχολείου ὁ διδάσκαλος παραδίδει εἰς τὸν νόμιμον ἀντιπρόσωπόν του τὸ βιβλιάριον τοῦ Ταμιευτηρίου, ὡς καὶ τὰ ὑπόλοιπα τῆς δραχμῆς, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν τῷ μικρῷ ταμιευτηρίῳ τοῦ σχολείου· καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς παραλαβῆς γίνεται ἐν τῷ ἰδίῳ Βιβλίῳ τοῦ σχολείου, ἐν τῇ σελίδι τῇ ὡρισμένῃ διὰ τὸν ἀπερχόμενον μαθητήν· εἰδοποιεῖ δὲ ὁ διδάσκαλος τὸ Ταμιευτήριον ὅτι ὁ μαθητὴς ἀπῆλθε τοῦ σχολείου καὶ τὸ βιβλιάριον ἐδόθη εἰς τὸν νόμιμον ἀντιπρόσωπόν του.

Φύλ. 1 τοῦ βιβλίου τοῦ Σχολ. Ταμιευτηρίου. *Ἰωάννης Δ......* Ἀριθ. βιβλιαρίου 2384 Γεν. Ταμιευτηρίου.

Ἡμερομηνία	Σεπτέμ.	Ὀκτώβρ.	Νοέμβρ.	Δεκέμβ.	Ἰανουάρ.	Φεβρουάρ.	Μάρτιος	Ἀπρίλιος	Μάϊος	Ἰούνιος	Ἰούλιος	Αὔγουστος
	Δρ.Λ.											
Μεταφ.	....	—.30										
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	—	—.20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—.20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	—.10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	1.30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
22	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
24	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
25	—.50	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
26	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
28	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
29	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
31	—.20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ὅλον μην.	2.30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
εἰς μεταφ.	—.30											
Δρ. πρὸς κατάθ. ἐν τῷ Γ.Ταμ.	2.—											

Σχολειακὸν Ταμιευτήριον

Ἀριθ. 2.
Ἀθῆναι
Σχολὴ ....
....

Δελτίον τῶν κατατιθεμένων ποσῶν ἐν τῷ Γεν. Ταμιευτηρίῳ παρὰ τοῦ κ. .... διευθυντοῦ τοῦ Σχολ,........... ἐν ὀνόματι καὶ εἰς λογαριασμὸν τῶν κάτωθι ἀναφερομένων μαθητῶν.

Ἀριθ. βιβλίου Σχολ. Ταμιευτ.	Ὄνομα καὶ ἐπώνυμον τοῦ μαθητοῦ	Ἡμερομηνία καὶ τόπος γεννήσεως	Κατοικία	Ποσότης κατατεθειμένη εἰς τὸ Γενικὸν Ταμιευτήριον	Ἀρ. βιβλιαρίου τοῦ μαθητοῦ ἐν τῷ Γεν. Ταμιευτηρίῳ
1	Ἰωάννης Δ....	20 Μαΐου 1882 ἐκ Νάξου	Ὁδ. Ἀσκληπιοῦ ἀριθ. 34	2 δρ.	2384
2	Δημήτριος Κ...	14 8βρίου	Ὁδ. Αἰόλου ἀριθ. 5	4 »	2376
3	Γεώργιος Θ....	15 Ἰανουαρίου 1879	Ὁδ. Θησέως ἀριθ. 11	7 »	2315
				13 δρ.	

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 8βρίου 1889.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Σχολείου τοῦ...............

ΣΗΜΕΙΩΣΙΣ

διανεμομένη εἰς τὰς οἰκογενείας τῶν μαθητῶν καὶ τυπουμένη ὄπισθεν τοῦ ἐν ἀντιγράφῳ φύλλου τοῦ διδομένου πρὸς ἕκαστον οἰκονόμον μαθητήν.

Τὸ Σχολειακὸν Ταμιευτήριον σκοπὸν ἔχει νὰ καταστήσῃ προσιτὸν εἰς τοὺς παῖδας τὸ Γεν. Ταμιευτήριον· παρέχει δὲ τὸ μέσον νὰ καταθέτωσιν οἱ παῖδες τὰς μικρὰς των οἰκονομίας τὰς κατωτέρας τῆς δραχμῆς καὶ συγχρόνως παρέχει τὴν εὐκολίαν νὰ τὰς καταθέτωσιν ἐν αὐτῷ τῷ σχολείῳ, τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ διδασκάλου· ὁ μαθητὴς δύναται οὕτω νὰ διασώσῃ ἀπὸ ματαίας δαπάνης ὀλίγα λεπτὰ ἐκ τῶν διδομένων αὐτῷ παρὰ τῶν γονέων πρὸς χρῆσίν του. Ἅμα ὡς αἱ καταθέσεις γίνωσι μία δραχμή, αὕτη κατατίθεται εἰς τὸ Ταμιευτήριον τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ διδασκάλου, ἐγγράφεται εἰς τὸ τακτικὸν Βιβλίον ἐν ὀνόματι τοῦ μαθητοῦ, ὅστις γίνεται οὕτω ἀληθὴς πελάτης τοῦ Ταμιευτηρίου. Παιδίον ἑπταετές, τὸ ὁποῖον συνειθίσει νὰ οἰκονομῇ 10 λεπτὰ μόνον καθ' ἑβδομάδα ἐξ ὅσων τῷ δίδουσιν οἱ γονεῖς του, ἐν τῇ ἐνηλικιότητί του θέλει εὑρεθῇ κύριον 100 περίπου δραχμῶν· οὕτω μαθητής τις ἂν θέλῃ δύναται νὰ σχηματίσῃ σπουδαῖον ἀποταμίευμα, τὸ ὁποῖον, ἐν περιστάσει, ὅπως ἐβεβαιώθη ἐν τοῖς Σχολειακοῖς Ταμιευτηρίοις τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Γαλλίας, δύναται μεγάλως νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὰς ἀνάγκας

τῆς οἰκογενείας ἐν μιᾷ τῶν στιγμῶν ἐκείνων τῆς κρίσεως, τὴν ὁποίαν πρέπει πάντοτε νὰ προβλέπωμεν, καὶ τὸ οἰκονόμον παιδίον θὰ λογισθῇ εὐτυχὲς ν' ἀνακουφίσῃ. Προσέτι τὸ παιδίον ἀσκεῖται πρὸς τὴν οἰκονομίαν, τὴν καλὴν δηλ. διευθέτησιν τῶν ὑποθέσεών του· διὰ τῆς πρακτικῆς ταύτης ἀσκήσεως τῆς οἰκονομίας ἐκ τῆς δαπάνης διδάσκεται νὰ μετριάζῃ τὰς ματαίας δαπάνας του καὶ νὰ καταστέλῃ τὴν θέλησίν του, νὰ κανονίζῃ τὴν ζωήν του καὶ νὰ διασώζῃ ἀπὸ δαπάνας ἀνωφελεῖς καὶ κακάς, πολλὰς μικρὰς ποσότητας, καὶ ὅτι αἱ μικραὶ αὗται ποσότητες ἔχουσιν ἀξίαν τινὰ συνήθως πρὸς καταπολέμησιν τῆς στενοχωρίας, ἐνίοτε δὲ ὅπως γίνωσι πυρὴν περιουσίας.

Πεντάλεπτον κατασπαταλώμενον ἀνοίγει χάραγμα εἰς σάρακα, ὅστις δύναται νὰ καταστρέψῃ καὶ τὸν πλουσιώτατον οἶκον· τοὐναντίον δὲ πεντάλεπτον οἰκονομούμενον δύναται νὰ ἦναι ἀρχὴ ζωῆς τακτικῆς, εὐτυχοῦς καὶ ἴσως πλουσίας.

Ἐκτέλεσις

Αἱ μικραὶ παρ' ἑκάστου μαθητοῦ κατατιθέμεναι ποσότητες ἐγγράφονται ἀμέσως ἐν πλήρει παραδόσει. 1) Ἐπὶ βιβλίου ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο κατασκευασθέντος ἐν τῇ σελίδι τῇ διατεθειμένῃ εἰς λ]σμὸν ἑκάστου μαθητοῦ, καὶ 2) ἐπὶ φύλλου ἐν ἀντιγράφῳ τοῦ λογαριασμοῦ ἑκάστου μαθητοῦ· τὸ φύλλον τοῦτο κρατεῖ ὁ μαθητὴς καὶ ὀφείλει νὰ τὸ παρουσιάζῃ εἰς ἑκάστην κατάθεσιν.

Ἅμα ὡς αἱ καταθέσεις τοῦ μαθητοῦ γίνωσι μία δραχμὴ κατατίθεται αὕτη ἐπ' ὀνόματί του εἰς τὸ Ταμιευτήριον τῆς περιφερείας, ἐκδιδομένου τοῦ σχετικοῦ βιβλιαρίου. Αἱ ἀποδόσεις μερικαὶ ἢ ὁλικαὶ γίνονται τῇ αἰτήσει τοῦ νομίμου ἀντιπροσώπου τοῦ παιδὸς συνυπογράφοντος ἐν τῷ βιβλιαρίῳ μετὰ τοῦ διδασκάλου.

Τὸ πρὸς τὸν οἰκονόμον μαθητὴν διδόμενον βιβλιάριον εἶναι τὸ αὐτὸ τὸ πρὸς τοὺς ἐνήλικας παρὰ τοῦ Ταμιευτηρίου διδόμενον, καὶ τοῦτο ὑπαγορεύει αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ θεσμοῦ τῶν Σχολειακῶν Ταμιευτηρίων. Συμφέρει τῷ ὄντι ὁ μαθητής, ὅστις διὰ τῆς οἰκονομίας του ἔπραξεν ἀνδρικὴν πρᾶξιν, νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνὴρ καὶ νὰ λάβῃ βιβλιάριον ἀνδρός. Εἰς τοῦτο προστίθεται καὶ ἡ ἑξῆς σπουδαία σκέψις: ὁ σκοπὸς τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου δὲν εἶναι μόνον νὰ εὐκολύνῃ τοὺς μαθητὰς πρὸς σχηματισμὸν μικροῦ κεφαλαίου, τὸ μέγα σκοπούμενον ὄφελος παρὰ τούτου εἶναι νὰ προσυλητίσῃ τὸν μαθητὴν πρὸς τὴν οἰκονομίαν, ὥστε ἐν τῇ ἀποφοιτήσει του νὰ ἐξακολουθήσῃ ταύτην φυσικὰ ὡς ἐκ τῆς ἀποκτηθείσης ἕξεως. Ἐὰν λοιπὸν τὸ πρὸς τὸν μαθητὴν βιβλιάριον εἶναι διάφορον, ἐὰν ἐξερχόμενος ὁ μαθητὴς τοῦ σχολείου, ὅτε πλέον ἀνοίγεται πρὸς αὐτὸν ἡ ἐλευθέρα ζωὴ καὶ τὸν προσκαλεῖ δι' ὅλων τῶν θελγήτρων τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ νέου ὁρίζοντος εἰς τὴν ἀνόητον δαπάνην, ἐὰν εἰς τὴν κρίσιμον αὐτὴν στιγμήν, ἥτις συχνότατα ἀποφασίζει περὶ τοῦ μέλλοντος ἑνὸς ἐργάτου,

διακόψει τοὺς δεσμοὺς οἵτινες τὸν συνέδεον μετὰ τοῦ Ταμιευτηρίου, ἐὰν παρεμβληθῶσι τύποι ἀλλαγῆς τοῦ βιβλιαρίου πρὸς ἐξακολούθησιν τῆς οἰκονομίας, εἶναι φόβος μήπως ματαιωθῶσι τὰ παρὰ τῆς οἰκονομικῆς ἀνατροφῆς, ἥτις τῷ ἐδόθη παρὰ τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου. Ἐν ὀνόματι λοιπὸν τῆς πείρας ὀφείλομεν νὰ συστήσωμεν εἰς τοὺς διευθυντὰς τῶν Ταμιευτηρίων νὰ δίδωσι πρὸς τοὺς μαθητὰς τὸ βιβλιάριον τῶν ἐνηλίκων, τὸ ὁποῖον εἶναι ὄργανον ἀνατροφῆς καὶ αὐτοῦ, τοῦ μέλλοντος ἐργάτου, καὶ τῆς οἰκογενείας του. Νομίζομεν δὲ περιττὸν νὰ συστήσωμεν εἰς τούτους τὴν ἐπίβλεψιν τῶν ὑπαλλήλων των ὅπως εὐκολύνωσι καὶ καθιστῶσιν ἧττον δύσκολον τὸ ἀγαθοποιὸν ἔργον τῶν διδασκάλων εἰς τὰς μετὰ τοῦ Σχολειακοῦ Ταμιευτηρίου σχέσεις των.

Τὸ μέγα ζήτημα ὅπως τὸ ἔργον εὐκολύνεται εἶναι ἡ ἀκρίβεια τῆς λογιστικότητος καθαρᾶς καὶ ἀνοικτῆς, ἡ ἁπλότης τῆς μεθόδου καὶ ἡ εὐκολία τῆς ἐργασίας διὰ τὸν διδάσκαλον, τοῦ ὁποίου πρέπει νὰ ἀμοίβηται δεόντως ἡ ἐργασία καὶ ἡ εὐθύνη.

Κ. Χ. Βάμβας.

ΝΕΑ ΜΕΘΟΔΟΣ

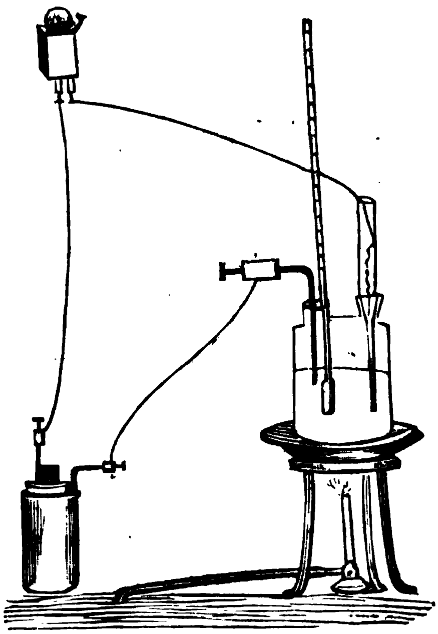
πρὸς προσδιορισμὸν τοῦ βαθμοῦ τῆς τήξεως τῶν σωμάτων.

Κατὰ τὰς κρατούσας μεθόδους εἰσάγεται τριχοειδὴς σωληνίσκος, περιέχων τὴν ἐξεταστέαν οὐσίαν, εἰς σκεῦος ὑάλινον πλῆρες πυκνοῦ θειικοῦ ὀξέος, προσεγγίζεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τὸ ὀξὺ ἡ σφαῖρα εὐαισθήτου θερμομέτρου καὶ θερμαίνεται κάτωθεν τὸ ὀξύ· ὅταν ἡ ὑπὸ τοῦ θερμομέτρου δεικνυομένη θερμοκρασία τοῦ θειικοῦ ὀξέος ὑψωθῇ μέχρι τοῦ βαθμοῦ τῆς τήξεως τοῦ σώματος, τοῦτο ἀπορρευστοῦται καὶ κατ' ἀκολουθίαν, ὅταν ὁ παρατηρητὴς ἐννοήσῃ ὅτι ἄρχεται ἀπορρευστούμενον τὸ σῶμα, ἀναγινώσκει ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ ὑδραργύρου τοῦ θερμομέτρου τὸν βαθμὸν τῆς τήξεως τοῦ σώματος.

Ἀλλ' οὔτε ἡ ὁμοειδὴς θέρμανσις τοῦ πυκνορρεύστου θειικοῦ ὀξέος εἶναί τι εὔκολον οὔτε ἡ ἀκριβὴς ἀντίληψις τῆς στιγμῆς τῆς ἀπορρευστώσεως τοῦ σώματος, ὅπερ συνήθως ἀποτελεῖ ὀλίγον πρὸ τῆς μετατροπῆς τῆς καταστάσεως μάζαν ἡμίρρευστον ἢ πολτώδη, δυσχεραίνουσαν τὴν ἀκριβῆ ἐκτίμησιν τῆς στιγμῆς καθ' ἣν τελεῖται τὸ ἐν λόγῳ φαινόμενον, ἐνῷ τὸ θειικὸν ὀξὺ ἐξακολουθεῖ θερμαινόμενον καὶ τὸ θερμόμετρον δεικνύον ἀεὶ ἀνωτέραν θερμοκρασίαν.

Τὰ μειονεκτήματα ταῦτα τῆς μεθόδου προλαμβάνονται διὰ τῆς ἀκολούθου μικρᾶς συσκευῆς, δι' ἧς καθορίζεται μετὰ μεγίστης ἀκριβείας ὁ

ζητούμενος βαθμὸς τήξεως, προδιδούσης τὴν τέλεσιν τοῦ φαινομένου ἠλεκτρικῆς κωδωνοκρουσίας, ἀφ' ἑαυτῆς ἐνεργούσης. Ἡ θέρμανσις τῆς τε οὐσίας καὶ τοῦ θερμομέτρου γίνεται κατὰ τὴν νέαν μέθοδον δι' ὑδραργύρου, ὁμοειδῶς καὶ ταχύτατα μεταδίδοντος τὴν θερμότητα.

Ἐντὸς ὑαλίνου σκεύους θερμαίνεται κάτωθεν ὁ ὑδράργυρος· διὰ δύο ὀπῶν, εὑρισκομένων ἐπὶ τοῦ ἀνωτέρου μέρους τοῦ σκεύους, εἰσάγονται μέχρι τοῦ ὑδραργύρου καὶ ἑκατοστόμετρά τινα ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ ἔνθεν μὲν τὸ θερμόμετρον καὶ σύρμα χάλκινον ὀρθογωνίως κεκαμμένον, ἔνθεν δὲ σωλὴν δοκιμαστήριος ἀπολήγων εἰς ἐπιμήκη τριχοειδῆ αἰχμήν. Εἰς τὸ τριχοειδὲς ἄκρον τοῦ σωλῆνος εἰσάγεται πρὶν ἡ τηχθεῖσα ἔν τινι κάψῃ ἢ σωληνίσκῳ οὐσία, δι' ἀναρροφήσεως, ὅταν δὲ ψυχθεῖσα στερεοποιηθῇ πάλιν, ἐμβαπτίζεται ὑπὸ τὸν ὑδράργυρον, ὥστε νὰ μὴ φαίνηται ἡ ἀνωτάτη ἐπιφάνεια αὐτῆς ὑπεράνω τῆς ἐπιφανείας τοῦ ὑδραργύρου.

Κατόπιν ἐγχύνεται στιβὰς 2—3 ἑκατοστομέτρων ὑδραργύρου εἰς τὸν δοκιμαστήριον σωλῆνα, ὥστε ἡ οὐσία νῦν νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ δύο στρωμάτων ὑδραργύρου. Ἐὰν δὲ νῦν τὸ μὲν προμνησθὲν χάλκινον σύρμα ἑνώσωμεν μετὰ τοῦ ἑτέρου πόλου γαλβανικῆς τινος στήλης, συγκοινωνούσης μετὰ ἠλεκτρικῆς κωδωνοκρουσίας, ἐκ ταύτης δὲ φέρωμεν λεπτὸν σύρμα ἐκ λευκοχρύσου μέχρι τοῦ ἐν τῷ δοκιμαστικῷ σωλῆνι ὑδραργύρου καὶ θερμάνωμεν διὰ λύχνου τὸν ὑδράργυρον τοῦ ὑαλίνου σκεύους, θέλει ἀποτελεσθῇ τὸ κύκλωμα τοῦ ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, ὅπερ νῦν παρακωλύεται ὑπὸ

τῆς μεταξὺ τοῦ ὑδραργύρου ἐνσφηνωμένης οὐσίας, ἅμα ὡς αὕτη ὑποχωρήσῃ ἀπορρευστωθεῖσα, τουτέστιν ἅμα ὡς ἐπέλθῃ ὁ ζητούμενος βαθμὸς τήξεως. Αὐτὴν δὲ ταύτην τὴν στιγμὴν θέλει σημάνει ἡ κωδωνοκρουσία καὶ ἓν βλέμμα ἐπὶ τοῦ θερμομέτρου ἀρκεῖ, ὅπως ἀναγνώσωμεν τὸν βαθμὸν τοῦτον.

Διὰ βαθμοὺς τήξεως ἀνωτέρους τῶν 200 βαθμῶν ἡ συσκευὴ αὕτη δέον νὰ τεθῇ ὑπὸ ἑστίαν καλῶς ἀπάγουσαν τοὺς δηλητηριώδεις ἀτμοὺς τοῦ ὑδραργύρου.

Πειράματα ἐκτελεσθέντα διὰ τῆς συσκευῆς ταύτης ἐπὶ πάγου, φωσφόρου, δινιτροβενζελαίου, διφαινυλίου, νίτρου καὶ βενζοϊκοῦ ὀξέος μοὶ παρέσχον ἄριστα καὶ οὐδέποτε ἀμφίβολα ἀποτελέσματα.

Α. Χρηστομάνος.

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΜΑΡΤΙΟΣ 1890

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ. Ὁ Σύλλογος κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον συνῆλθεν εἰς ἐκτάκτους συνεδριάσεις δώδεκα.

ΑΝΑΓΝΩΣΜΑΤΑ. Τὸν μῆνα Μάρτιον ἐγένοντο δώδεκα ἀναγνώσματα τὰ ἑξῆς:

Ὁ κ. Δημ. Βασιλείου ἐπίτιμον μέλος ἀνέγνω ἐνθυμήματα τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ὁ κ. Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Μιχ. Καλαποθάκης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς Δαρβινείου θεωρίας τῆς ἐξελίξεως ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν.

Ὁ κ. Δημήτριος Ἡλιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Ἰωάννου Κωλέττου.

Ὁ κ. Μιχ. Ἀναγνωστόπουλος ὡμίλησε περὶ τῆς Ἑλένης Κέλλερ τῆς τυφλῆς, κωφῆς καὶ βωβῆς κόρης.

Ὁ κ. Γ. Χαλκιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς μαρτύρων ἐν ταῖς ποινικαῖς δίκαις.

Ὁ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς γυναικὸς παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις.

Ὁ κ. Κων. Παλαμᾶς τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τρία ἀνέκδοτα αὐτοῦ ποιήματα.

Ὁ κ. Νικ. Σχινᾶς ταγματάρχης τακτικὸν μέλος ἀπεπεράτωσε τὴν ὁμιλίαν αὐτοῦ περὶ τῶν ἀναμνήσεων τοῦ τελευταίου ταξειδίου του.

Ὁ κ. Μιχ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἐθίμων τῶν ἀπόρων παίδων.

Ὁ κ. Θ. Χελδράϊχ ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς Χλωρίδος τοῦ Παρνασσοῦ.

Ὁ κ. Θ. Βελλιανίτης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Γερασίμου Μαρκορᾶ.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ. Ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ὁ καθηγητὴς Ἰω. Σοῦτσος μέλος ἐπίτιμον ἀπὸ τοῦ 1871. Ὁ Ἰωάν. Σοῦτσος ἠγάπησε θερμῶς τὸν Σύλλογον, ἐκ τῶν πρώτων δ' ἐνεκαίνισε τὰ δημόσια τοῦ Συλλόγου ἀναγνώσματα τῷ 1872 διὰ τῆς περὶ πολιτευμάτων καὶ πολιτῶν ὡραίας αὐτου μελέτης, ἥτις ἀποφάσει τοῦ σωματείου ἐξεδόθη εἰς ἰδιαίτερον τεῦχος. Ἀλλὰ καὶ θανὼν ὁ Ἰω. Σοῦτσος δὲν ἐλησμόνησε τὸν Σύλλογον. Τὸ ἕτερον δὲ τῶν καταλειφθέντων ὑπ' αὐτοῦ ἐκ τῶν μικρῶν του περισσευμάτων κληροδότημα διέταξεν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Ὁ Σύλλογος τιμῶν τὸν μεταστάντα κατέθηκεν ἐπὶ τοῦ νεκροῦ αὐτοῦ στέφανον, καταλλήλως προσφωνήσαντος τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου· ἐν δ' ἐκτάκτῳ συνεδρίᾳ ὁ ἀντιπρόεδρος κ. Τιμ. Ἠλιόπουλος ἐμνημονεύσατο τοῦ βίου αὐτοῦ.

ΣΧΟΛΑΙ ΑΠΟΡΩΝ ΠΑΙΔΩΝ. Ἐν τῇ Σχολῇ τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν ἐνεγράφησαν κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα Μάρτιον παῖδες 83· οὕτως ὥστε οἱ ἀπ' ἀρχῆς τοῦ ἔτους ἐγγραφέντες ἀνῆλθον εἰς 956. Ὁ μέσος ὅρος τῆς καθ' ἑσπέραν φοιτήσεως ἀνῆλθεν εἰς 208.

Ἐν τῷ Ταμιευτηρίῳ τῆς σχολῆς Ἀθηνῶν κατέθεσαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ σχολικοῦ ἔτους μέχρι τέλους Μαρτίου καταθέται παῖδες 131 δραχμὰς 7026.80, ἀπεδόθησαν δ' εἰς παῖδας 18 δρ. 4476 καὶ δρ. 220.90 τόκος, ἤτοι ἐν συνόλῳ δρ. 4696.90.

Ἐν τῇ ἐν Καλάμαις σχολῇ τῶν ἀπόρων παίδων ἐνεγράφησαν ἐφέτος 26.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ. Συνῆλθεν ἅπαξ εἰς συνεδρίαν. Κατὰ ταύτην συνεζητήθησαν τελικῶς τὰ ἀφορῶντα τὴν καλλιτεχνικὴν τοῦ Συλλόγου ἔκθεσιν. Προτάσει τοῦ γραμματέως τοῦ τμήματος κ. Ἀλεξ. Φιλαδελφέως ἀπεφασίσθη ὅπως αὕτη ἄρξηται τὴν 8 Ἀπριλίου, ἤτοι τὴν Κυριακὴν τοῦ Θωμᾶ. Ἡ ἔκθεσις αὕτη θὰ γίνῃ ἐν ταῖς ἄνω αἰθούσαις τοῦ Συλλόγου, θὰ ἦνε δὲ δωρεὰν προσιτὴ τῷ κοινῷ ἐκτὸς δύο μόνον βραδύτερον ὁρισθησομένων ἡμερῶν. Ἡ ἔκθεσις προοιωνίζεται ὡς εἶπεν ὁ γραμματεὺς καλή, τῶν διαπρεπῶν ἑλλήνων καλλιτεχνῶν δηλωσάντων ὅτι θὰ μετάσχωσιν αὐτῆς δι' ἔργων ἐκλεκτῶν. Οἱ κ. κ. Γύζης, Γιαλι-

νᾶς, Βολανάκης, Βῶκος, Σῶχος, Ροϊλός, Οἰκονόμου, Σιγάλας, Γεωργαντᾶς, Λεμπέσης, Φιλαδελφεύς κλπ. ἀπέστειλαν ἤδη διάφορα αὐτῶν ἔργα. Ἡ διάρκεια τῆς ἐκθέσεως ὡρίσθη εἰς δεκαπενθήμερον, δυνατὸν δ' ὅμως, ἐὰν αἱ περιστάσεις ἀπαιτήσωσι τοῦτο, ἡ προθεσμία τῆς ἐκθέσεως νὰ παραταθῇ.

ΤΜΗΜΑ ΦΥΣΙΟΓΝΩΣΤΙΚΟΝ. Συνῆλθεν ἅπαξ εἰς συνεδρίαν. Ὁ κ. Τιμ. Ἀργυρόπουλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀποβιώσαντος καθηγητοῦ Δημ. Στρούμπου.

Ὁ Δημ. Στροῦμπος εἰς τὰς πειραματικὰς ἀποδείξεις ἰδίᾳ ἀποβλέπων κατέστη εἷς τῶν καλῶν πειραματιστῶν τῆς ἐποχῆς μας. Ἀλλ' οὐ μόνον περὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν πειραμάτων κατεγίνετο, ἀλλὰ καὶ νέας πειραματικὰς μεθόδους ἀνεῦρε, μεταξὺ τῶν ὁποίων προσθήκην εἰς τὴν μηχανὴν τοῦ Ἀτβούδ, δι' ἧς γίνεται ὁρατὴ εἰς πολυπληθὲς ἀκροατήριον ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τῆς αἰωρήσεως ἐκκρεμοῦς, καὶ ἁπλουστάτην πειραματικὴν μέθοδον πρὸς ἀπόδειξιν τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀρχιμήδους ἐπὶ τῶν ἀερίων. Ὡσαύτως ἐπενόησε συσκευήν, δι' ἧς γίνονται εὐχερῶς καταληπτὰ τὰ ἐξ ἐπιδράσεως ἠλεκτρικὰ ῥεύματα.

Ἀλλ' ἰδιαιτέραν κλίσιν ἐδείκνυεν ὁ Δημ. Στροῦμπος εἰς τὰ πειράματα τῆς ὀπτικῆς, ἐπινοήσας δύο συσκευὰς ἀξίας λόγου, διὰ τὴν σύνθεσιν τῶν χρωμάτων τοῦ φάσματος πρὸς παραγωγὴν λευκοῦ φωτὸς καὶ διὰ τὴν κατάδειξιν τῆς διπλῆς διαθλάσεως τοῦ φωτὸς ἐν τῷ Ἰσλανδικῷ κρυστάλλῳ.

Πρὸς σύνθεσιν τῶν χρωμάτων τοῦ φάσματος λαμβάνει τριγωνικὸν ὀπτικὸν πρῖσμα περιστρεφόμενον περὶ κατακόρυφον ἄξονα. Ἀφοῦ δὲ προβάλῃ τὸ φάσμα ἐπὶ λευκοῦ πετάσματος θέτει τὸ πρίσμα εἰς ταχεῖαν περιστροφικὴν κίνησιν, καθ' ἣν τὰ χρώματα τοῦ φάσματος συνενούμενα παράγουσι λευκὸν φῶς.

Ὅπως δὲ καταδείξῃ τὴν πορείαν τῶν φωτεινῶν ἀκτίνων προσπιπτουσῶν ἐπὶ ἑδρῶν φυσικῶν ἢ τεχνητῶν καθέτων ἢ παραλλήλων τῷ κυρίῳ ἄξονι ἰσλανδικῆς κρυστάλλου, κατεσκεύασε κάτοπτρον κοῖλον ἔχον σχῆμα κολούρου κώνου. Ἡ μεγάλη βάσις τοῦ κολούρου τούτου κώνου εἶναι ἀνοικτή, ἡ δὲ μικρὰ εἶναι κλειστή, ἀλλὰ φέρει ἐν τῷ μέσῳ μικρὰν ὀπήν. Δέσμη ἀκτίνων παραλλήλων τῷ ἄξονι ἐπὶ τοῦ κωνικοῦ κατόπτρου προσπίπτουσα παράγει κατὰ τὴν διὰ τῆς ὀπῆς δίοδον κωνικὴν δέσμην ἀκτίνων, ἀλλὰ κοίλην. Αὕτη προσπίπτουσα ἐπὶ τεχνητῆς ἢ φυσικῆς ἕδρας ἰσλανδικῆς κρυστάλλου διχάζεται εἰς δύο κωνικὰς δέσμας, αἵτινες διὰ φακοῦ προβάλλονται ἐπὶ λευκοῦ πετάσματος.

Ἀμφότερα τὰ πειράματα ταῦτα ἐξετέλεσεν ὁ κ. Ἀργυρόπουλος ἐνώπιον τοῦ τμήματος μεταχειρισθεὶς τὸ ὀξυϋδρικὸν ἢ Δρουμόνδειον φῶς.

Η ΧΛΩΡΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ[1]

Ἵνα προσφέρω καὶ ἐγὼ ἐλάχιστον φόρον κατὰ τὴν εἰκοσιπενταετηρίδα τοῦ Συλλόγου ἡμῶν, ἐν τῇ τοῦ βοτανικοῦ ἰδιότητί μου, οὐδὲν ἔκρινα εὐαρμοστότερον ἢ στέφανον πεπλεγμένον ἐξ ἀνθέων τοῦ ὁμωνύμου ὄρους ἐκείνου, ὅπερ ἦτό ποτε ἡ εὐκλεὴς ἕδρα τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν καὶ ἑπομένως ἡ πηγὴ τῆς καλλιτεχνίας καὶ τῆς ἐπιστήμης. Λυποῦμαι μόνον, ὅτι τὰ ἄνθη, ἅτινα δύναμαι νὰ προσφέρω κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, εἶνε ξηρά· διότι πυκνὴ χιὼν καλύπτει κατὰ τὴν ὥραν ταύτην τὰς ὑψηλὰς κορυφὰς τοῦ *Παρνασσοῦ*.

Τὰ μυθολογικῶς καὶ ἀρχαιολογικῶς περὶ Παρνασσοῦ λεκτέα εἰσὶ πασίγνωστα καὶ τετριμμένα· δὲν θὰ καταχρασθῶ ὅθεν τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν περὶ ταῦτα ἐνδιατρίβων, σᾶς παρακαλῶ ὅμως νὰ μοὶ παράσχητε τὴν εὐμενῆ προσοχήν σας ὅπως ἐν ὀλίγοις ἐκθέσω ἐνώπιον ὑμῶν ὅσα περὶ τῶν φυτῶν τοῦ Παρνασσοῦ παρετηρήθησαν ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων.

Ὁ Παρνασσὸς ἀνήκει εἰς τὸ σύστημα τῶν ὀρέων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ δὲν εἶνε μὲν τὸ ὑψηλότερον, ἀλλ' ἀναντιρρήτως τὸ ὀγκωδέστερον καὶ τὸ μεγαλοπρεπέστερον αὐτῶν· ἡ ὑψηλοτέρα κορυφὴ αὐτοῦ ἔχει ὕψος ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης 2457 Μ., ὑπερβαίνει δὲ ταύτην ἡ πρὸς βορρᾶν κειμένη κορυφὴ τῆς ἐν Δωρίδι Γκιώνας κατὰ 63 μέτρα.

Τὸν Παρνασσὸν φυτολογικῶς ἐξετάζοντες διακρίνομεν ἐν αὐτῷ, ὅπως εἰς πάντα τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος, τρεῖς ζώνας σαφέστατα κεχωρισμένας ἀπ' ἀλλήλων· ἤτοι τὴν κατωτέραν ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρις ὕψους 500 ἢ 600 Μ., τὴν μέσην ἢ ὑλώδη ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου μέχρις ὕψους 1400 ἢ 1600 Μ., καὶ τὴν ἀνωτάτην ἢ ἀλπείαν τὴν ἀπὸ τῆς μέσης μέχρι τῶν ὑψίστων κορυφῶν ἐκτεινομένην. Καὶ ἡ μὲν πρώτη, ἥτις πρέπει νὰ λογισθῇ ἀπὸ τοῦ παραθαλασσίου, χαρακτηρίζεται διὰ τῆς παρουσίας τῆς ἐλαίας, τῆς ἀμπέλου, τῆς κοινῆς ἀλεππίου πεύκης καὶ τῶν ἀειφύλλων θάμνων· ὑποδιαιρεῖται δ' εἰς τρία τμήματα (regions), ἤτοι τὸ τοῦ παραθαλασσίου, τὸ τῶν πεδιάδων καὶ τὸ τῶν λόφων καὶ ὑπωρειῶν. Ἀλλὰ ἡ ζώνη αὕτη δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, ὡς ἔχουσα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα τῆς βλαστήσεως τῆς καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα πεδινῆς ζώνης, χαρακτῆρα δηλ. ὅστις μετά τινων παραλλαγῶν εἶνε ὁ αὐτὸς τῆς Χλωρίδος τῶν περὶ τὴν Μεσόγειον χωρῶν. Ἰδίαν

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 23 Μαρτίου 1890.

Χλωρίδα τοῦ Παρνασσοῦ ἐννοοῦμεν τὴν κατ' ἐξοχὴν *ὀρεινήν*, ἥτις ἐμφανίζεται εἰς τὰς δύο ὑπερκειμένας ζώνας, ἤτοι τὴν μεσαίαν ἢ ὑλώδη καὶ τὴν ἐπάκριον ἢ ἀλπείαν. Τὰ φυτὰ τῶν δύο ζωνῶν τούτων ἀποτελοῦσι τὴν ὀρεινὴν Χλωρίδα καὶ μεταξὺ τῶν φυτῶν αὐτῶν ὑπάρχουσι γενικῶς ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδι τὰ περισσότερα ἐνδημικὰ εἴδη· καὶ *ἐνδημικὰ* εἴδη φυτῶν ὀνομάζουσιν οἱ φυτολόγοι ἐκεῖνα, ὧν ἡ γεωγραφικὴ περιοχή, ἔνθα φύονται, εἶνε λίαν περιωρισμένη· καὶ πράγματι σχεδὸν ἕκαστον τῶν ὑψηλῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος ὡς ὁ Ὄλυμπος, ὁ Πίνδος, ἡ Οἴτη, ὁ Τυμφρηστός, ὁ Παρνασσός, ἡ Κυλλήνη, ὁ Ταΰγετος κτλ., κέκτηται ἀριθμόν τινα ἐνδημικῶν εἰδῶν, ἅτινα δὲν φύονται ἀλλαχοῦ. Παρατηρεῖται δὲ προσέτι ὅτι ἡ Χλωρὶς τῶν ὀρέων εἶνε πάντοτε πολυποίκιλος καὶ πλουσία· τὸ πλεονέκτημα δὲ τοῦτο τῶν ὀρέων κάλλιστα ἐγνώριζον καὶ οἱ ἀρχαῖοι φυτολόγοι, καὶ ἐν πρώτοις ὁ σεβαστὸς πατὴρ αὐτῶν Θεόφραστος, ὅστις ἐν τῷ βιβλίῳ Γ' τῆς περὶ φυτῶν ἱστορίας πολλὰ λέγει περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἐν ὄρεσιν ἀπὸ τῶν ἐν πεδίοις φυομένων φυτῶν, καὶ μάλιστα ἐξαίρει τὰ τῶν ὀρέων κατὰ τὴν ποιότητα, λέγων :

«Ἅπαντα δὲ ὅσα κοινὰ τῶν ὀρῶν καὶ τῶν πεδίων, μείζω μὲν καὶ καλλίω τῇ ὄψει τὰ ἐν τοῖς πεδίοις γίνεται, κρείττω δὲ τῇ χρείᾳ τῇ τε τῶν ξύλων καὶ τῇ τῶν καρπῶν τὰ ὀρεινά· πλὴν ἀχράδος καὶ ἀπίου καὶ μηλέας· αὗται δ' ἐν τοῖς πεδίοις κρείττους οὐ μόνον τοῖς καρποῖς, ἀλλὰ καὶ τοῖς ξύλοις». (III, 3, 2.)

Τὸν δὲ Παρνασσὸν καταλέγει μεταξὺ τῶν *μεγάλων* ὀρέων καὶ ἀποδίδει ὀρθότατα τὴν ποικιλίαν τῆς ὀρεινῆς Χλωρίδος ἐν γένει εἰς τὴν πολυειδίαν τῶν τόπων :

«Οὐ μὴν ἀλλ' ἔν γε τοῖς μεγάλοις ὄρεσιν, οἷον Παρνασσῷ τε καὶ Κυλλήνῃ καὶ Ὀλύμπῳ (τῷ Πιερικῷ τε καὶ τῷ Μυσίῳ) καὶ εἴ που τοιοῦτον ἕτερον, ἅπαντα φύεται διὰ τὴν πολυειδίαν τῶν τόπων· ἔχουσι γὰρ καὶ λιμνώδεις καὶ ἐνύγρους καὶ ξηροὺς καὶ γεώδεις καὶ πετρώδεις καὶ τοὺς ἀνὰ μέσον λειμῶνας καὶ σχεδὸν ὅσαι διαφοραὶ τῆς γῆς· ἔτι δὲ τοὺς μὲν κοίλους καὶ εὐδιεινούς, τοὺς δὲ μετεώρους καὶ προσηνέμους· ὥστε δύνασθαι παντοῖα καὶ τὰ ἐν τοῖς πεδίοις φέρειν. Οὐδὲν δ' ἄτοπον οὐδ' εἰ ἔνια μὴ οὕτω πάμφορα τῶν ὀρῶν, ἀλλ' ἰδιωτέρας τινὸς ὕλης ἢ πάσης ἢ τῆς πλείστης, οἷον ἐν τῇ Κρήτῃ τὰ Ἰδαῖα· κυπάριττος γὰρ ἐκεῖ· καὶ τὰ περὶ Κιλικίαν καὶ Συρίαν ἐν οἷς κέδρος· ἐνιαχοῦ δὲ τῆς Συρίας τέρμινθος. *Αἱ γὰρ διαφοραὶ τῆς γῆς τὴν ἰδιότητα ποιοῦσιν*». (III, 2, 5. 6).

Ὅτι μεταξὺ τῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος ἐφημίζετο ἰδίᾳ ὁ Παρνασσὸς διὰ τὴν ἄφθονον ὕλην καὶ τὰ φάρμακα αὐτοῦ, πλεῖστα μαρτυροῦσι χωρία ἐν τοῖς τῶν ἀρχαίων συγγράμμασι. Καὶ ἐν πρώτοις μὲν ὁ Ὅμηρος ἐν

τῇ Ὀδυσσείᾳ πεντάκις μνημονεύει τοῦ Παρνασσοῦ καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν «ὄρος *καταειμένον ὕλῃ*, ἀνεμώδη δὲ τὰ στενόπορα αὐτοῦ, περιγράφων καὶ θήραν, ἣν ἐποίησέ ποτε ἐπ' αὐτοῦ ὁ Ὀδυσσεὺς μετὰ τοῦ Αὐτολύκου καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ (Τ. 393, 431 κτλ.).

> « . . . αἰπὺ δ' ὄρος προσέβαν καταειμένον ὕλῃ
> Παρνησοῦ, τάχα δ' ἵκανον πτύχας ἠνεμοέσσας»
> « . . . . αὐτίκα δ' ἔγνω
> οὐλήν, τήν ποτέ μιν σῦς ἤλασε λευκῷ ὀδόντι
> Παρνησόνδ' ἐλθόντα μετ' Αὐτόλυκόν τε καὶ υἷας».

Ὁ δὲ Θεόφραστος ἐν ἐννέα χωρίοις ποιεῖται μνείαν τοῦ Παρνασσοῦ καὶ περὶ τῶν ἐν Βιβλίῳ Γ' ἐλέχθη ἤδη, ἐν δὲ τῷ Θ' ἀποκαλεῖ αὐτόν, σὺν ἄλλοις ὄρεσι τῆς Ἑλλάδος, *φαρμακωδέστατον*.

«Τῶν δὲ περὶ τὴν Ἑλλάδα τόπων φαρμακωδέστατον τό τε Πήλιον τὸ ἐν Θετταλίᾳ καὶ τὸ Τελέθριον τὸ ἐν Εὐβοίᾳ καὶ ὁ Παρνασσός, ἔτι δὲ καὶ ἡ Ἀρκαδία καὶ ἡ Λακωνική» (ΙΧ. 15, 4).

Ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις χωρίοις, περὶ ὧν ὁμιλήσω μετ' ὀλίγον, γίνεται λόγος περὶ διαφόρων ἐν τῷ Παρνασσῷ φυομένων φυτῶν. Ἐπίσης δὲ ὁ Διοσκορίδης ἐν τῷ Δ' περὶ Ὕλης Ἰατρικῆς βιβλίῳ (144) μνημονεύει τοῦ Παρνασσοῦ, σχετικῶς πρὸς τὸν ἐν αὐτῷ Ἐλλέβορον, περὶ οὗ μετὰ ταῦτα ποιήσομαι λόγον.

Καὶ ὁ Παυσανίας ἐν τοῖς Φωκικοῖς περὶ Παρνασσοῦ πραγματεύεται, μνημονεύων τὴν *Παρνασσίαν νάπην* (Χ. 6. 1) καὶ τὸ ἀπότομον τῆς ἀναβάσεως ἀπὸ τοῦ Κωρυκίου ἄντρου εἰς τὰς κορυφὰς τὰς κατ' αὐτὸν τὰ νέφη ὑπερεχούσας:

«Ἀπὸ δὲ τοῦ Κωρυκίου χαλεπὸν ἤδη καὶ ἀνδρὶ εὐζώνῳ πρὸς τὰ ἄκρα ἀφικέσθαι τοῦ Παρνασσοῦ· τὰ δὲ νεφῶν τέ ἐστιν ἀνωτέρω τὰ ἄκρα, καὶ αἱ Θυιάδες ἐπὶ τούτοις τῷ Διονύσῳ καὶ τῷ Ἀπόλλωνι μαίνονται» (Χ. 32, 5).

Καὶ μέχρι τῆς σήμερον τηρεῖται περιβόητος ἡ φήμη τῶν τοῦ Παρνασσοῦ δασῶν καὶ στενῶν, διότι οἱ στίχοι δημώδους ᾄσματος κατά τι μᾶς ὑπενθυμίζουσι τὰς ἄνω γραφικὰς εἰκόνας τῶν ἀρχαίων· ἐννοῶ τὸ γνωστὸν ᾆσμα:

> «Τὰ ζῶά μου ἀργὰ μ' ἐμὲ περνοῦσαν τὰ βουνὰ
> Τῆς Λιάκουρας καὶ τοὺς κρημνοὺς καὶ αὐτοὺς τοὺς στενωποὺς
> Κ' ἐξαίφνης παρευθὺς βλέπω ληστὴν μὲ τὸ σπαθὶ
> Στεκόμενον εἰς τὰ νερὰ κι' ἐκεῖ στὰ δροσερά».

Ἐν τῷ δημώδει ᾄσματι τούτῳ προσετέθησαν ἔτι καὶ «*τὰ νερὰ τὰ δροσερά*», τουτέστιν αἱ τῷόντι ἀξιομνημόνευτοι καὶ ἀτίμητοι κρῆναι, αἱ ἀναψυχοῦσαι ἐν θερινῇ ὥρᾳ τὸν διψῶντα ὁδοιπόρον διὰ τοῦ ψυχροτάτου κρυσταλλοφανοῦς ὕδατος αὐτῶν. Παρατηρῶ δ' ἐν παρόδῳ, ὅτι ἡ κοινὴ

ὀνομασία *Λιάκουρα*, δι' ἧς ὁ λαὸς καλεῖ τὴν σήμερον τὴν κορυφὴν τοῦ Παρνασσοῦ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην πολὺ πιθανῶς ἐτυμολογεῖται ἐκ τῆς διαφθορᾶς τῆς ἀρχαίας λέξεως *Λυκώρεια*[1], ὀνόματος πόλεως, ἣν ἔκτισαν ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ οἱ σωθέντες ἐκ τοῦ κατακλυσμοῦ, τοῦ καταστρέψαντος τὴν ἀρχαιοτάτην ὑπὸ τοῦ ἥρωος Παρνασοῦ κτισθεῖσαν πόλιν, ὅπως διηγεῖται ὁ Παυσανίας (Φωκ. VI. 1—2). «Πόλιν δὲ ἀρχαιοτάτην οἰκισθῆναί φασιν ἐνταῦθα ὑπὸ Παρνασοῦ. . . . . Ταύτην μὲν οὖν κατακλυσθῆναι τὴν πόλιν ὑπὸ τῶν ὄμβρων τῶν κατὰ Δευκαλίωνα συμβάντων· τῶν δὲ ἀνθρώπων ὅσοι *διαφυγεῖν τὸν χειμῶνα* ἠδυνήθησαν, λύκων ὠρυγαῖς ἀπεσώθησαν ἐς τοῦ Παρνασοῦ τὰ ἄκρα ὑπὸ ἡγεμόσι τῆς πορείας τοῖς θηρίοις, πόλιν δὲ ἣν ἔκτισαν, ἐκάλεσαν ἐπὶ τούτῳ Λυκώρειαν».

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Παρνασσὸς ἐξητάσθη φυτολογικῶς ἀκριβέστερα παντὸς ἄλλου ὄρους τῆς Ἑλλάδος, ἴσως διότι τὸ κλέος τοῦ ὀνόματος ἐφείλκυσε περισσότερον τοὺς βοτανικούς. Κατὰ τὰ ἔτη 1785 καὶ 1793 μέχρι 1795, πρῶτος ὁ ἀκάματος ἄγγλος Sibthorp συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἐξόχου φυτογράφου Bauer, περιηγήθη τὰς ἑλληνικάς τε καὶ ἀνατολικὰς χώρας, ἀφιερῶν ζωὴν καὶ περιουσίαν ἵνα συλλέξῃ ὕλην πρὸς σύνταξιν Ἑλληνικῆς Χλωρίδος, ἣν ἄλλοι φυτολόγοι ἄγγλοι, ὁ Smith καὶ ὁ Lindley, μετὰ τὸν πρόωρον θάνατον τοῦ Sibthorp, καὶ κατὰ τοὺς ὅρους τῆς διαθήκης αὐτοῦ, ἐδημοσίευσαν ὑπὸ τὸν τίτλον Flora Graeca, σύγγραμμα δεκάτομον ἐν φύλλῳ, ὅπερ θεωρητέον ὡς τὸ θεμέλιον τῆς ἑλληνικῆς φυτογνωσίας· περιέχει 966 πίνακας, ἐν οἷς ἀπεικονίζονται ἰσάριθμα τῆς Ἑλλάδος φυτά, ἄριστα κεχρωματισμένα. Μετὰ πλείστης δὲ φιλοκαλίας κοσμεῖται ἡ πρώτη σελὶς ἑκάστου τόμου δι' εἰκόνος κλασικοῦ τινος τόπου, ἐντὸς κομψοτάτης στεφάνης, σχηματιζομένης ἐξ ἐκλεκτῶν ἀνθέων, σχετικῶν πρὸς τὰ ἐν ἑκάστῳ τόμῳ περιγραφόμενα καὶ πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ τίτλου ἀπεικονιζόμενον τόπον. Οὕτω βλέπομεν ἀμέσως ἐν τῷ πρώτῳ τόμῳ τὸν Παρνασσὸν ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τῆς Λεβαδείας ὁρώμενον καὶ ἐν τῷ περὶ τὴν εἰκόνα ταύτην στεφάνῳ μεταξὺ τῶν ἄλλων τὰ εὔμορφα καὶ ποικιλόχροα ἄνθη τοῦ ἐν τῷ Παρνασσῷ τόσῳ κοινοῦ Διψακοειδοῦς φυτοῦ, ἤτοι τῆς Μορίνης τῆς Περσικῆς (Morina Persica L.). Ἐν δὲ τῷ δεκάτῳ τόμῳ βλέπομεν τὴν γραφὴν τῶν Δελφῶν μετὰ τῆς Κασταλίας, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις εἶνε γεγραμμέναι αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος, τὸ ὄρος Ἄθως κτλ.

Κατὰ τὸ 1801 ἕτερος ἄγγλος, ὁ Clarke[1], ἐπεσκέφθη τὸν Παρνασσόν, τῷ 1834 ὁ ἐκ Βερολίνου καθηγητὴς Link, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ

[1] Ὁ *Passow* Popularia Carmina p. 618, λέγει «nescio an derivandum sit a verbo ἥλιος».

[2] Clarke's travels in various contries of Europe vol. I. II. London 1813. 1816. 4°.

Ι. Σαρτώρη, ἀπὸ τοῦ 1840 μέχρι τοῦ 1843 ὁ Γουλιέλμος Σπροῦνερ (W. Spruner), φαρμακοποιὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν καὶ ὁ Fraas, συχνότερα δὲ καὶ ἐπιμελέστερα ὁ Ἰωσὴφ Σαρτώρης (I. Sartori) φαρμακοποιὸς τοῦ βασιλέως Ὄθωνος, τῷ 1854 καὶ 1855 ὁ Guicciardi καὶ ὁ Samaritani, κατὰ τὸ 1854 ὁ Θ. Ὀρφανίδης, τελευταῖος τῷ 1888 ὁ ἐκ Βιέννης βοτανικὸς Ε. Halacsy, καὶ ἐν τῷ μεταξὺ δηλ. τῷ 1848, τῷ 1852 καὶ τῷ 1857, τρὶς ἐγὼ αὐτὸς ἐπεσκέφθην τὸν Παρνασσόν. Κατὰ τὴν τῷ 1852 δίμηνον ἐν τῷ Παρνασσῷ ἐκδρομήν μου συνωδευόμην ὑπὸ τοῦ ἐξ Ἰταλίας Gaetano Ceccarini, διδάκτορος τῆς ἰατρικῆς καὶ νέου εὐφυεστάτου, ὃν πρόωρος. θάνατος τῷ 1874 ἥρπασε τοῖς φίλοις.

Ὅθεν ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν ἄφθονον περὶ τῶν φυτῶν τοῦ Παρνασσοῦ ἐπιστημονικὴν ὕλην, ἱκανὴν δὲ ἵνα συντάξωμεν κατάλογον τῆς παρνασσίας Χλωρίδος, τοῦθ' ὅπερ ἐπεχείρησα, ὑποβάλλων ἤδη ὑμῖν τοιοῦτον σὺν τῇ προκειμένῃ διατριβῇ. Περιλαμβάνει ὁ κατάλογος οὗτος 427 εἴδη φυτῶν, ἅτινα παρετηρήθησαν μέχρι τοῦδε ἐν ταῖς εἰρημέναις, ὑλώδει τε καὶ ἀλπείᾳ, ζώναις τοῦ ὄρους.

Μὴ τρομάξητε πιστεύσαντες ἴσως ὅτι σκοπῶ νὰ σᾶς βαρύνω διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῶν 427 ὀνομάτων· δὲν ἔχω τοιαύτην τόλμην, ἄλλως τε ὁ ἐπιθυμῶν νὰ γνωρίσῃ αὐτὰ θὰ τὰ ἴδῃ τετυπωμένα. Ἐπιτρέψατέ μοι μόνον νὰ προσθέσω γενικάς τινας παρατηρήσεις, εἴτε τοπογραφικάς, εἴτε ἀφορώσας τὰ τὴν Χλωρίδα χαρακτηρίζοντα φυτά.

Ὁ Παρνασσὸς γεωλογικῶς ἀνήκει εἰς τὸ κρητιδικὸν σύστημα καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον συνίσταται ἐκ συμπαγῶν τιτανολίθων τοῦ λεγομένου ἀνωτάτου στρώματος[1] καὶ μόνον εἰς τὰς κατωτέρας ἀνατολικὰς πλευράς, ἰδίως περὶ τὴν Ἀράχωβαν, φαίνονται ψαμμῖται καὶ σχιστόλιθοι μαρμαρυγικοί, ἀνατολικώτερον δὲ ὡς καὶ πρὸς βορρᾶν κάτωθεν τοῦ χωρίου Ἀγόριανι τιτανόλιθοι τοῦ μεσαίου στρώματος τῆς αὐτῆς κρητιδικῆς διαπλάσεως. Ὡς πάντα τὰ ὄρη τὰ ἐκ τοιούτων τιτανολίθων συνιστάμενα, ὁ Παρνασσὸς εἶνε λίαν πετρώδης καὶ ἀπότομος, τραχύτερος ἔτι τῶν ἄλλων, ἰδίως ἐν τῇ ἐπακρίῳ αὐτοῦ ζώνῃ, ἥτις ἀντιπροσωπεύει ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς ὄρεσι τὴν ἀλπείαν ἢ μᾶλλον ὑπαλπείαν ζώνην (region alpine ἢ subalpine) τῶν ὑψηλῶν ὀρέων τῆς λοιπῆς Εὐρώπης. Τὸ ὕψος ὅμως τοῦ Παρνασσοῦ, ὡς καὶ τῶν λοιπῶν ὀρέων τῆς Ἑλλάδος, δὲν εἶνε ἱκανὸν ὅπως φθάσῃ ἢ ὑπερβῇ τὴν καλουμένην γραμμὴν τῆς ἀεννάου χιόνος, ἥτις ἐν ταῖς Ἄλπεσι τῆς Ἑλβετίας λογίζεται κατὰ μέσον ὅρον εἰς ὕψος 2657 Μ. Λειμῶνες, ὡς ἐν ταῖς Ἄλπεσι καὶ ἐν ταῖς τῆς Ἑλλάδος σειραῖς τοῦ Πίνδου καὶ τῆς Οἴτης, δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ ἀλπείᾳ ζώνῃ τοῦ Παρνασσοῦ. Πολλὰ

1 Ἴδε Bittner, Neumayr und Teller Ueberblick über die geologischen Verhältnisse eines Theiles der ägäischen Küstenländer, mit 3 Karten Wien. 1880.

γένη φυτῶν ἐκ τῶν χαρακτηριζόντων τὴν Χλωρίδα τῶν Ἄλπεων ἐλλείπουσιν ἐν τῷ Παρνασσῷ, ἔχοντα τὰ πρὸς μεσημβρίαν ὅρια τῆς γεωγραφικῆς διανομῆς αὐτῶν πολὺ βορειότερα· οὕτω δὲν ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῷ τὰ ἐν ταῖς Ἄλπεσι πολυάριθμα εἴδη τῶν γενῶν Γεντιανῆς[1] (Gentiana), Ἀνδροσάκους (Androsace)[2], Ῥοδοδένδρου (Rhododendron), Πασχαλίδος (Primula)[3] καὶ ἄλλα πολλά. Τὰ ὑπενθυμίζοντα ἐν τῷ Παρνασσῷ τὴν ἀλπείαν ζώνην εἰσὶ τὰ γένη *Ἄραβις* (Arabis) μετὰ τεσσάρων εἰδῶν *Ἀλσίνη* (Alsine) μετὰ τεσσάρων εἰδῶν, *Σέδον* (Sedum) μετὰ ὀκτὼ καὶ πρὸ πάντων *Ρηξίπετρον* (Saxifraga) καὶ *Ἱεράκιον* (Hieracium) τὸ μὲν δι' ἑπτά, τὸ δὲ διὰ 13 εἰδῶν ἐν τῷ Παρνασσῷ ἀντιπροσωπευόμενα. Τὸ γένος *Φθειρόχορτον* (Pedicularis), τοῦ ὁποίου τὰ εἴδη πολυάριθμα ἐν ταῖς Ἄλπεσι, δι' ἑνὸς καὶ μόνου εἴδους ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῷ Παρνασσῷ. Ἄλλα γένη, τῶν ὁποίων φύονται τέσσαρα ἢ πλείονα εἴδη ἐν τῷ Παρνασσῷ, ἔχοντα κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον φυσιογνωμίαν τῆς ἀλπείας Χλωρίδος, εἰσὶ τὰ ἑξῆς·

Dianthus	εἴδη	5	Achillea	εἴδη	6
Silene	»	10	Senecio	»	5
Geranium	»	4	Centaurea	»	7
Rhamnus	»	4	Campanula	»	7
Astragalus	»	5	Verbascum	»	5
Rosa	»	6	Veronica	»	5
Asperula	»	5	Allium	»	6
Galium	»	5	Poa	»	4

Ἐκ τῶν 427 εἰδῶν τοῦ ἡμετέρου καταλόγου 120 ἀνήκουσιν ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀλπείαν ζώνην, 59 δ' εἰς τὴν ζώνην ταύτην καὶ τὴν ὑλώδη συνάμα, 194 εἰς τὴν ὑλώδη ἀποκλειστικῶς, 54 δ' εἰς αὐτὴν καὶ τὴν ἀμέσως ὑποκειμένην, ὅθεν ἐν ὅλῳ 307 εἴδη φύονται ἐν τῇ ὑλώδει ζώνῃ.

Χαρακτηριστικὰ διὰ τὴν ἀλπείαν ζώνην εἶνε τὰ ἑξῆς εἴδη:

Ἴον τὸ ποιητικὸν (Viola poetica Boiss.), Dianthus haematocalyx, Ἀλσίνη ἡ Παρνασσία, Trifolium Parnassi, Astragalus Parnassi, A. Creticus et A. aristatus, Cotoneaster Parnassica, τὰ Ρηξίπετρα, τὰ Γάλια, τὰ Ἱεράκια, Campanula Parnassica, C. Aizoon,

[1] Ἡ *Γεντιανὴ ἡ ἐαρινὴ* (G. verna L.) ἔχει τὰ μεσημβρινὰ ὅρια αὐτῆς ἐν τῷ Ὀλύμπῳ τῆς Θεσσαλίας. Ἡ δὲ *Γ. ἡ ἀσκληπιοειδὴς* (**G. asclepiadea**) φύεται εἰσέτι ἐν τῇ Οἴτῃ, ὅπου παρετηρήθη ὑπ' ἐμοῦ τῷ 1879.

[2] Τὸ *Ἀνδροσάκες τὸ Ὀλυμπικὸν* (**Androsace Olympica Boiss.**) ἔχει τὴν μεσημβρινωτέραν στάσιν ἐπὶ τῆς Ὄσσης.

[3] Ἡ μόνη ἐν τοῖς ὄρεσι τῆς Ἑλλάδος φυομένη *Πασχαλὶς* εἶνε ἡ *Π. ἡ ἄκαυλος* (**P. acaulis L.**) μετὰ τῆς κρεατοχρόου παραλλαγῆς αὐτῆς (**Primula Sibthorpii Rchb.**)

Veronica thymifolia, Thymus teucrioides, Marrubium velutinum, Acantholimon Echinus, Beta nana, Daphne oleoides, Poa trichophylla καὶ Juniperus depressa.

Μεταξὺ αὐτῶν ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἰσὶ τὸ Μαρούβιον τὸ ὁλοσηρικότριχον (Marrubium velutinum Sibt.) καὶ τὸ Δαφνοειδὲς τὸ ἐλαιόφυλλον (Daphne oleoides Schreb.), ὡς ἀφθονώτατον πανταχοῦ ἐν τοῖς ὑψηλοῖς ὀροπεδίοις, καὶ ἡ Πόα ἡ τριχόφυλλος, μικρὸν Ἀγρωστοειδὲς μετὰ λεπτοτάτων φύλλων καλύπτον διὰ μικρῶν καὶ πυκνῶν στοιβαδίων τὰ πέριξ τῆς ὑψηλῆς κορυφῆς τῆς Λιάκουρας καὶ σχεδὸν ἡ μόνη βοσκὴ τοῦ μέρους τούτου· τέλος ἡ Ἀλσίνη ἡ παρνασσική, σχηματίζουσα πυκνὰ καὶ στρογγύλα στοιβάδια, ἅτινα ἐπιχαρίτως σκεπάζουσι τὴν γυμνότητα τῶν κορυφῶν, μάλιστα ὅταν εἶνε κεκοσμημένα διὰ τῶν πολυπληθῶν λευκῶν ἀστεροειδῶν ἀνθέων αὐτῆς, καὶ τὸ Ἀκανθόλειμον ὁ Ἐχῖνος (Acantholimon Echinus L.). ἐκ τῆς τάξεως τῶν Μολυβδαινοειδῶν σχηματίζον ὡσαύτως πυκνὰ στοιβάδια ἐπὶ τῶν κορυφῶν μετὰ ὡραίων ῥοδοχρόων ἀνθέων.

Ἡ δὲ ὑλώδης ζώνη ὑποδιαιρεῖται εἰς τὴν κατωτέραν καὶ τὴν ἀνωτέραν ἢ τὴν τῆς ἐλάτης· καὶ ἐν τῇ μὲν πρώτῃ δὲν ὑπάρχουσι πλέον τὴν σήμερον ἐκτεταμένα δάση, ἐνῷ ἐν τῇ ἑτέρᾳ ἡ Ἐλάτη (Abies Apollinis Link) σχηματίζει εἰσέτι τοιαῦτα ἱκανῶς πυκνά, ἀναμεμιγμένα δὲ κατὰ τόπους μετὰ τῆς Πεύκης τῆς λαρικοειδοῦς (Pinus Laricio Poir. κοινῶς Ἀγριόπευκο ἢ Μοσχοέλατο) καὶ μετὰ εἴδους δενδροειδοῦς ἀρκεύθου (τῆς Ἀρκεύθου τῆς σαβινοειδοῦς Juniperus sabinoides Grisb. ἢ S. Toetidissima W., Βράθυ τῶν ἀρχαίων, κοινῶς δὲ μαλοκέδρον). Τὰ δ' ἄλλα ξυλώδη φυτὰ τοῦ Παρνασσοῦ, φυόμενα τὰ πλεῖστα ἐν τῇ κατωτέρᾳ ὑλώδει ζώνῃ, εἰσὶ τὰ ἑξῆς· Σφενδάμνου εἴδη δύο, ὧν ὁ εἷς ἀφιερώθη ὑπὸ Ὀρφανίδου εἰς τὴν βασίλισσαν Ἀμαλίαν, ὁ δ' ἕτερος εἰς ἐμέ· Ῥάμνου εἴδη τέσσαρα· Ὄας, Κραταίγου καὶ ἄλλων Μηλοειδῶν, εἴδη πέντε· Ῥιβησίου εἴδη δύο· Αἰγοκλήματος εἴδη δύο· Δρυὸς εἴδη δύο καὶ Taxus baccata ἢ Σμίλαξ τῶν ἀρχαίων.

Ποώδη φυτά, χαρακτηριστικὰ τῆς ὑλώδους ζώνης, εἰσὶν ὁ Ἐλλέβορος ὁ κυκλόφυλλος, ἡ Μορίνα ἡ Περσική, Πτεροκέφαλος ὁ τοῦ Παρνασσοῦ, Cirsium Afrum, Δακτηλίτιδος εἴδη δύο, τὸ Κολχικὸν τὸ Παρνάσσιον καὶ ἡ πανταχοῦ ἀφθονωτάτη κοινὴ Πτέρις (Pteris aquilina L.) κτλ.

Περὶ Ἐλλεβόρου προσθετέον, ὅτι εἶνε οὗτος ὁ Ἐλλέβορος ὁ μέλας τῶν ἀρχαίων, ἀφθόνως φυόμενος ἐν τῇ ὑλώδει ζώνῃ καὶ ἄλλων ὀρέων τῆς Ἑλλάδος, κοινῶς δὲ τὴν σήμερον *Σκάρφη* ὀνομαζόμενος καὶ ὡς φάρμακον τῶν ἵππων ἔτι ἐν χρήσει. Περὶ τοῦ Ἐλλεβόρου τοῦ Παρνασσοῦ γράφει ὁ Θεόφραστος ὅτι εἶνε κατωτέρας ποιότητος τοῦ τῆς Οἴτης (φυτ. ἱστ. IX, 10,4)· «Ἄριστος δὲ πάντων καὶ τούτων καὶ τῶν ἄλλων ὁ οἰταῖος. Ὁ δὲ

παρνάσιος καὶ ὁ αἰτωλικός, γίνεται γὰρ καὶ ἐνταῦθα καὶ πολλοὶ καὶ ὠνοῦνται καὶ πωλοῦσιν οὐκ εἰδότες,οὐχ ὅτι σκληροὶ καὶ ἄγαν περισκελεῖς». Ὁ Διοσκορίδης μνημονεύει ὡσαύτως τοῦ ἐν Παρνασσῷ μέλανος Ἑλλεβόρου (ὕλ. ἰατρ. Δ', 159).

Ἄλλα φυτά, πλὴν τοῦ Ἑλλεβόρου, ὧν μνημονεύει ὁ Θεόφραστος ὀνομαστὶ ὡς ἐν τῷ Παρνασσῷ, εἰσὶν ἡ *Μαγύδαρις* (VI, 3, 7),ἀμφίβολον σκιαδοφόρον φυτόν, ὁ *Δαῦκος* (ἴσως ἡ Malabaila Parnassica Heldr.), ἡ *Τραγάκανθα* (Ἀστραγάλου εἴδη κατὰ τοὺς νεωτέρους, ἤτοι Α. ὁ κρητικός, καὶ Α. ὁ παρνάσσιος καὶ ὁ A. aristatus) (IX, 8.2. καὶ IX. 15.8), καὶ ἡ *Ἐλάτη*, περὶ ἧς λέγει (I, 9, 2)· «Ἐπεὶ καὶ τῶν ὁμογενῶν ἀνοζότερα καὶ μείζω καὶ καλλίω τὰ ἐν τοῖς οἰκείοις, οἷον ἐλάτη ἡ μακεδονικὴ τῆς παρνασίας καὶ τῶν ἄλλων». Εἶνε δὲ αὕτη ἡ ὑπὸ τοῦ ἐλλογίμου Link ὡς ἴδιον εἶδος διακριθεῖσα καὶ *Ἐλάτη ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος* (Abies Apollinis Link) κληθεῖσα, κοινὴ δὲ εἰς πάντα τὰ ὑψηλὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος. Φυτὸν τοῦ Παρνασσοῦ ἀξιόλογον, φυόμενον ἀνὰ τὴν ὑλώδη ζώνην καὶ ἄνωθεν μέχρι τῶν κορυφῶν, εἶνε ἡ Σιδηρῖτις ἡ τοῦ Ροεζέρου, Χειλανθὲς κοινῶς ὡς *Τσάϊ ἑλληνικὸν* γνωστόν, διότι τὸ ἔγχυμα τῆς ἀνθούσης πόας ταύτης εἶνε λίαν ἀρωματικὸν καὶ κατά τι ὁμοιάζον τῷ τείῳ. Τὸ τσάϊ τοῦ Παρνασσοῦ καὶ τὸ τοῦ Βελουχίου (Τυμφρηστοῦ), ἀμφότερα ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἴδους Σιδηρίτιδος, φημίζονται μάλιστα ὡς τὰ ἄριστα· διότι παράγουσι καὶ ἄλλα ὄρη τῆς Ἑλλάδος τσάϊ ἑλληνικόν, ὡς τὰ ἐν Πελοποννήσῳ Μαλεβῶ, Ταΰγετος καὶ Κυλλήνη ἐξ ἑτέρου εἴδους, δηλαδὴ ἐκ τῆς Σιδηρίτιδος τῆς τεϊοειδοῦς (Sideritis theezans Boiss. et Heldr.), τὰ δὲ ὄρη τῆς Θεσσαλίας καὶ ὁ Ὄλυμπος ἐκ τῆς Σιδηρίτιδος τῆς σκαρδικῆς (S. Scardica Griseb.) Δὲν δύναμαι νὰ ἀποσιωπήσω τρία χαριέστατα καὶ λεπτοφυέστατα φυτά, ἅτινα κοσμοῦσιν ἰδίως τὰς ὄχθας τῶν ῥυάκων καὶ τὰς ὀφρῦς τῶν κρηνῶν, ἐννοῶ τὸ Ῥηξίπετρον τὸ τοῦ Σιπθωρπίου (Saxifraga Sibthorpii Boiss. et Sprun.) μετὰ χρυσοχρόων ἀνθέων, ἡ Σιληνὴ ἡ αἰδήμων (Silene pudibunda Link. et Hoffm.) ἔχουσα τὰ ἄνθη ῥοδίζοντα καὶ τὸ Λιπάριον τὸ δασανθὲς (Pinguicula hirtiflora Ten.) μετ' ἀνθέων οὐρανοχρόων.

Παρατηρῶ δ' ὅτι ἐκ τῶν 427 φυτῶν τοῦ ἡμετέρου καταλόγου 32 εἴδη καὶ 6 παραλλαγαί εἰσιν ἐνδημικά, δηλαδὴ μέχρι τοῦδε δὲν εἶνε γνωστὰ ἐξ ἄλλων τόπων ἢ ἐκ τοῦ Παρνασσοῦ· εἰσὶ δὲ τὰ ἑξῆς :

Malcolmia Cymbalaria Boiss. et Heldr.
Viola poëtica Boiss. et Sprun.
Dianthus viscidus β Parnassicus Boiss.
Silene Marschallii Mey. β Guicciardii Boiss.
Alsine trichocalycina Heldr. et Sart.

Rhamnus fallax Boiss.
Astragalus Apollineus Boiss. et Heldr.
Cotoneaster Parnassica Boiss. et Heldr.
Bupleurum capillare Boiss. et Heldr.
— asperuloides Heldr.
Carum Heldreichii Boiss.
Conium maculatum L. β divaricatum Boiss. et Orph.
Seseli Parnassicum Boiss. et Heldr.
— tortuosum L. β brachylobum Boiss.
Athamantha densa Boiss. et Orph.
Malabaila Parnassica Heldr.
Erigeron alpinus L. β major Boiss.
Evax perpusilla Boiss. et Heldr.
Senecio Parnassi Boiss. et Heldr.
Onopordon Parnassicum Boiss. et Heldr.
— Ceccariniana Boiss. et Heldr.
Hieracium Parnassi Fries.
— Gaudryi Boiss.
— abietum Reut.
Campanula rupicola Boiss. et Sprun.
— Aizoon Boiss. et Sprun.
Cuscuta Calliopes Heldr. et Sart.
Verbascum Guicciardii Boiss. et Heldr.
Verbascum foetidum Boiss. et Heldr.
— speciosum Schrad. β megaphlomos Boiss. et Heldr.
Satureia Parnassica Heldr. et Sart.
Nepeta Parnassica Heldr. et Sart.
Lamium pictum Boiss. et Heldr.
Euphorbia Orphanidis Boiss.
Allium Guicciardii Heldr. et Sart.
Poa trichophylla Heldr. et Sart.

Τριάκοντα πέντε εἴδη φυτῶν ἐπωνομάσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων φυτολόγων «*Παρνάσσια*», ἐξ αὐτῶν δὲ τὸ γένος *Παρνασσία* ἤδη ὑπὸ τοῦ Λινναίου, διότι εἰς αὐτὸ ἀναφέρεται ἴσως «ἡ ἐν τῷ Παρνασσῷ γινομένη ἄγρωστις» τῶν ἀρχαίων (Διοσκ. ὑλ. ἰατρ. Δ', 32). Ὑπὸ δὲ τοῦ Sprengel ὠνομάσθη ὁ Πτεροκέφαλος ὁ τοῦ Παρνασσοῦ (Pterocephalus Parnassi Spr.), τὰ δὲ λοιπὰ πάντα ὑπὸ τοῦ Boissier, τοῦ Ὀρφανίδου καὶ ἐμοῦ. Ἐκτὸς δὲ τούτων τρία εἴδη ἀφιερώθησαν εἰς τὸν Ἀπόλλωνα· τὸ Ὑπερικὸν τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἓν εἶδος Ἀστραγάλου καὶ ἡ Ἐλάτη ὑπὸ τοῦ Link· ἓν εἶδος εἰς τὰς Μούσας (Centaurea Musarum Boiss. et

Orph.), ἕτερον δὲ εἰς τὴν Μοῦσαν Καλλιόπην (Cuscuta Calliopes Heldr. et Sart.) καὶ δύο εἰς τοὺς ποιητάς, ἤτοι τὸ Ἴον τὸ ποιητικὸν (Viola poëtarum Boiss. et Sprun.) καὶ τὸ Πεντάφυλλον τῶν ποιητῶν (Potentilla poëtarum Boiss.). Πάντα δὲ ταῦτά εἰσι περιγεγραμμένα ἐν τῷ διὰ τὴν Ἑλληνικὴν Χλωρίδα σπουδαιοτάτῳ συγγράμματι τοῦ ἀειμνήστου Boissier, τῷ «*Ἀνατολικὴ Χλωρίς*» (Flora Orientalis) ἐπιγραφομένῳ. Τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν φυτῶν τούτων, τῶν φερόντων τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἐπίθετα, φύονται καὶ ἐν ἄλλοις ὄρεσι τῆς Ἑλλάδος, ὅπου ἀνευρέθησαν ἀργότερα.

Παρατηρῶ προσέτι ὅτι ὁ ἡμέτερος κατάλογος τῶν φυτῶν τοῦ Παρνασσοῦ, ὃν ὑπ' ἐμοῦ συνταχθέντα ὑποβάλλω ὑμῖν σήμερον, δὲν ἔχει παντάπασι τὴν ἀπαίτησιν νὰ ἦνε πλήρης, διότι βεβαίως διὰ νέων ἐρευνῶν καὶ νέα εἴδη δύνανται ν' ἀνακαλυφθῶσιν, ἅτινα εἰς τοὺς προκατόχους φυτολόγους ἔμειναν ἀπαρατήρητα, ἄλλα δὲ γνώριμα νὰ προστεθῶσι, τὰ ὁποῖα ἴσως ἐκ παραδρομῆς παρελείφθησαν.

Τελευταῖον σκόπιμον κρίνω νὰ προσθέσω ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν διαφόρων τοποθεσιῶν, αἵτινες παρουσιάζουσιν εἰς τοὺς τὸν Παρνασσὸν βοτανικῶς ἐξετάσαντας τὴν μεγαλητέραν ποικιλίαν φυτῶν. Ὡς κέντρον τῶν βοτανικῶν ἐν τῷ Παρνασσῷ ἐκδρομῶν ἐδοκίμασα πάντοτε καταλληλοτάτην τὴν ὡραίαν καὶ πολυπίδακον κωμόπολιν *Ράχωβαν*, τὴν μετὰ τῶν φιλοξένων καὶ διὰ τύπου ἑλληνικοῦ κάλλους ἐξαιρομένων κατοίκων, εἰς ὕψος 500 περίπου μέτρων ὑπὲρ τὴν θάλασσαν ἐν μέσῳ φαιδρῶν κάλλιστον οἶνον παραγόντων ἀμπελώνων εἰς τὴν νότιον πλευρὰν τοῦ ὄρους γραφικώτατα κειμένην. Πρὸς δυσμὰς αὐτῆς, εἰς μικρὰν ἀπόστασιν, κεῖνται οἱ κλασικοὶ Δελφοὶ μετὰ τῆς Κασταλίας, πρὸς ἀνατολὰς δὲ καὶ ὑψηλότερα ἐν τῇ ὑλώδει ζώνῃ ἡ *Γοῦρνα* καὶ ἡ *Μάνα τοῦ νεροῦ* μετὰ τῶν πολυύδρων δροσερῶν κρηνῶν καὶ τῶν δίκην ἀμφιθεάτρου μετεωροφανῶν κρημνῶν· πορρωτέρω δὲ τὸ ὀροπέδιον τοῦ *Ἁγίου Νικολάου*, ἐν ᾧ ἡ *Καρκάρια*, ὀνομασίαν ἣν δίδουσιν οἱ κάτοικοι εἰς χωνοειδεῖς κοιλότητας ἐν τῷ ἐκ τιτανολίθων ἐδάφει, ὧν αἱ παλίσκιοι πετρώδεις κλιτῦς ξενίζουσι βλάστησιν ὅλως ἰδιάζουσαν καὶ λίαν διαφέρουσαν. Ὑψηλότερον ἐν τῇ ζώνῃ τῆς Ἐλάτης κεῖνται ἄλλα ὀροπέδια καὶ τὸ μὲν ἄνω τῶν Δελφῶν, ἔνθα τὰ *Καστριώτικα Καλύβια*, τὸ δὲ ἄνω τῆς Ἀραχώβης, *Λειβάδι* καλούμενον, ἐν ᾧ κεῖνται τὰ *Ἀραχωβίτικα Καλύβια* καὶ κατὰ τὴν πρὸς βορρᾶν πλευρὰν αὐτοῦ τὸ ὀνομαστὸν *Κωρύκιον ἄντρον*, ἱερὸν δ' ὡς γνωστὸν τὸ πάλαι, τῶν Νυμφῶν καὶ τοῦ Πανός. Αἱ εἰρημέναι καλύβαι χρησιμεύουσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῶν Δελφῶν (τὸ νῦν *Καστρί*) καὶ τῆς Ἀραχώβης, ὡς πρόσκαιρος κατοικία κατὰ τὰς ἐν τοῖς ὀροπεδίοις γεωργικὰς ἐργασίας αὐτῶν, καθότι ἐν αὐτοῖς καλλιεργοῦσι δημητριακοὺς καρπούς· ὑψηλότερον δὲ τούτων παύει πᾶσα καλλιέργεια τῆς γῆς.

Σταθμὸς δὲ κατάλληλος διὰ τὸν βοτανικὸν πρὸς ἐξέτασιν τῆς ἀλπείας ζώνης τοῦ Παρνασσοῦ, εὕρομεν τὴν λεγομένην *Στροῦγκαν τὴν καλογηρικὴν* ἢ τοῦ *Ὁσίου Λουκᾶ*, μέγα ποιμνιοστάσιον τῆς ὁμωνύμου μονῆς. Ἐν τῇ ἐκ μεγάλων λιθίνων πλακῶν ἁπλῶς ἐν εἴδει θόλου ἀλλήλαις ἐπιτεθειμένων ἐγερθείσῃ ποιμενικῇ στέγῃ ταύτῃ ἐπὶ μῆνα ὅλον διήγαγον βίον πατριαρχικὸν ἐν μέσῳ τῶν φιλοξενούντων με ποιμένων, οἰκειωθεὶς τέλος καὶ μετὰ τῶν πιστῶν φυλάκων, τῶν πολλῶν καὶ μεγάλων μακροτρίχων κυνῶν. Ἡ Στροῦγκα κεῖται ἐπὶ ὀροπεδίου τινός, ἔχοντος πέριξ αὐτοῦ τὰ ὑψηλότερα ἄκρα τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀπ' αὐτῆς οὐ πολὺ ἀπέχουσιν ὁ παμμέγιστος γραφικὸς *Γεροντόβραχος*, ὁ *Τρόπιος Βράχος*, καὶ ἡ ὑψίστη κορυφή, ἡ *Λιάκουρα* τὴν σήμερον καλουμένη, μετὰ τῆς μικρᾶς εἰς τὴν ῥίζαν αὐτῆς τὸ θέρος ἐκ τῆς διατηκομένης χιόνος σχηματιζομένης λίμνης· καὶ ἐν ἀπαραβλήτῳ θέᾳ ὁρᾶται ἐκ τοῦ ἄκρου τούτου ἡ ἑλληνικὴ χώρα ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου τῆς Θεσσαλίας μέχρι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων τοῦ Αἰγαίου. Ἀπωτέρω δὲ τῆς Στρούγκας εἶνε ἡ κοιλὰς *Διπόταμος* καὶ οἱ κρημνώδεις ἀκρόλοφοι καὶ ῥάχεις *εἰς τὸ Ζές, εἰς τὸν Ἄνθρωπον, τὸ Κεδροζάσταρο* καὶ *Κλειστοζάσταρο*, πᾶσαι δ' αἱ θέσεις αὗται ἐκ τῶν πλέον ἀπροσβάτων, ὅπου ὅμως τὸν εἰς αὐτὰς ῥιψοκινδυνεύοντα βοτανικὸν πλουσία ἀναμένει συγκομιδὴ σπανίων φυτῶν, διότι ἐν αὐτοῖς ὀλιγώτερον ἢ ἀλλαχοῦ συχνάζουσιν, ἢ οὐδόλως φθάνουσι τὰ ποηφάγα μηρυκάζοντα, τὰ τὴν ἀπόγνωσιν τοῦ τε βοτανικοῦ καὶ δασονόμου ἐπιφέροντα.

Περαίνων τὸν λόγον εὔχομαι τὰ βέλτιστα ὑπὲρ τῆς εὐημερίας τοῦ Συλλόγου ἡμῶν, εὔχομαι ἵνα ὡς αἱ κορυφαὶ τοῦ Παρνασσοῦ ἀνθῇ παράγων ἀείποτε, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, οὕτω καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἄνθη ὡραῖα καὶ εὔοσμα—ἄνθη τοῦ πνεύματος, συνάμα δὲ καὶ καρπούς, ἀφ' ὧν ὠφεληθήσονται αἱ ἐπιστῆμαι, αἱ τέχναι—ἡ ἀνθρωπότης ἅπασα!

Ἐν Ἀθήναις κατὰ Μάρτιον 1890.

Θ. Δ. Χελδράϊχ.

ΧΛΩΡΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ

ἢ κατάλογος τῶν ἐν ταῖς ὀρειναῖς ζώναις τῇ τε ὑλώδει καὶ ἀλπείᾳ τοῦ Παρνασσοῦ φυομένων φυτῶν,

τῶν παρατηρηθέντων δηλ. ἐν αὐτῷ μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν βοτανικῶν

Ὅσα φυτὰ φύονται ἐν τῇ κατωτέρᾳ ὑλώδει ζώνῃ ἔχουσι παρ' αὐτοῖς ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ τὸν ἀριθ. 1, ὅσα δ' ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ ἢ τῇ τῶν ἐλάτων τὸν ἀρ. 2 καὶ ὅσα ἐν τῇ ἀλπείᾳ τὸν ἀρ. 3. Ὅσα δ' ἔχουσι ταυ-

τοχρόνως δύο ἢ τρεῖς τῶν ἀριθμῶν τούτων (1—2, 1—3, 2—3) φύονται ἐν δυσὶν ἢ τρισὶ ζώναις συνάμα. Διὰ δὲ τοῦ στοιχ. Π σημειοῦνται τὰ εἴδη τὰ ἐνδημικὰ τοῦ Παρνασσοῦ, δηλ. ὅσα μέχρι τοῦδε δὲν εὑρέθησαν ἀλλαχοῦ. Εἰς τὰ σπανιώτερα εἴδη μνημονεύομεν ἐν παρενθέσει καὶ τὰς ἰδίας θέσεις, ἐν αἷς φύονται καὶ ἀνεκαλύφθησαν ταῦτα. Ὡσαύτως σημειοῦται καὶ τὸ συχνὸν καὶ τὸ σπάνιον αὐτῶν. Τὰ εἴδη ἄνευ οὐδεμίας παρατηρήσεως ἐννοεῖται ὅτι εἶνε ἱκανῶς συχνά, δηλ. οὔτε πολὺ ἄφθονα, οὔτε σπάνια.

Ἡ ἄνθησις τῶν φυτῶν τούτων ἐννοεῖται κατὰ Ἰούλιον καὶ Αὔγουστον ἐν τῇ ἀλπείᾳ ζώνῃ καὶ ἀπὸ Μαΐου μέχρις Ἰουλίου ἐν τῇ ὑλώδει.

ΔΙΚΟΤΥΛΗΔΟΝΑ DICOTYLEDONEÆ

ΒΑΤΡΑΧΙΩΔΗ· RANUNCULACEAE

Βατράχιον τὸ ῥουμηλικόν, Ranunculus Rumelicus Griseb. 1.

Β. τὸ Σπρουνεριανόν, R. Sprunerianus Boiss. 1.

Ἐλλέβορος ὁ κυκλόφυλλος, Helleborus cyclopyllus Boiss., Ἐλλέβορος ὁ μέλας τῶν ἀρχαίων, κοινῶς Σκάρφη. Ἡ ῥίζα ἐν χρήσει παρὰ τῷ λαῷ διὰ τὸν βῆχα τῶν ἵππων καὶ ἄλλας ἀσθενείας τῶν κτηνῶν. 2. (συχν.)

Ἀκουϊλεγία ἡ τοῦ Ὄθωνος, Aquilegia Othonis Orph. in Boiss. 3. (Κοιλὰς Διπόταμος—φυτὸν ἀφιερωθὲν ὑπὸ τοῦ Θ. Ὀρφανίδου εἰς τὸν βασιλέα Ὄθωνα).

Παιονία ἡ φαρμακευτική, Paeonia officinalis L., κοινῶς Πηγουνιά. 2 (ἰδίως εἰς τὰ Καρκάρια).

ΚΑΠΝΙΩΔΗ FUMARIACEAE

Κορυδαλλὶς ἡ Παρνασσική, Corydalis Parnassica Orph. et Heldr. in Boiss. 3. (σπαν., εὑρέθη καὶ ἐν τῷ Διρφύι τῆς Εὐβοίας).

Καπνία ἡ τοῦ Οὐαλλαντίου, Fumaria Vaillantii Loisl., κοινῶς Καπνιὰ ἢ Καπνόχορτον. 1 (παρὰ τῇ Ραχόβῃ).

Κ. ἡ ἀνατολική, F. Anatolica Boiss. 1.

ΣΤΑΥΡΑΝΘΗ CRUCIFERAE

Καρδαμίνη ἡ ἑλληνική, Cardamine Græca L. 1—2.

Ἀραβὶς ἡ Ψευδοτυρρίτις, Arabis Pseudoturrita Boiss. et Heldr. 2.

Ἀ. ἡ ἐπιτοίχιος, A. muralis Bertol. 3.

Ἀ. ἡ βρυοειδής, A. bryoides Boiss. 3. (σπάν.)

Ἀ. ἡ ὑπόλευκος, A. albida Stev. 3.

Ναστούρτιον τὸ ἄγριον, Nasturtium silvestre (L. sub. Sisymbrio) R. Br. 2 (ἐν τῷ Λειβάδι).

Ἐρύσιμον τὸ Βορυανόν, Erysimum Boryanum Boiss. et Sprun.

1—2. *E. τὸ Παρνασσικόν*, ποικιλία τοῦ προηγουμένου E. Boryanum β. Parnassicum Boiss.) 2—3.

E. τὸ αἰχμηρόν, E. cuspidatum (MB. sub Cheirantho) 2.

Μαλκολμία ἡ Κυμβαλῖτις, Malcolmia Cymbalaria Boiss. et Heldr. 3. (Τρύπια σπηλιὰ σπανίως) Π.

Σεληνῖτις ἡ διετής, Lunaria biennis Meh. 1.

Ὠβριετία ἡ διάμεσος, Aubrietia intermedia Heldr. et Orph. in Boiss. 2—3.

Δράβα ἡ ἀειζωειδής, Draba aïzoides L. 3. (σπαν.)

Δ. ἡ Παρνασσική, D. Parnassica Boiss. et Heldr. 3. (σπαν.)

Φιβιγία ἡ ἀσπιδοφόρος, Fibigia clypeata (L. sub Alysso), κοινῶς Σπληνοχόρτι. 2.

Φυσοειδὴς ἡ ἑλληνική, Vesicaria Græca Reut. 2.

Ἄλυσσον τὸ Ἀνατολικόν, ποικιλία *τὸ ὁμαλόφυλλον*, Alyssum Orientale Ard. β. planifolium Heldr. 2.

Ἀ. τὸ ἀργύφεον, A. argenteum Vittm. 2.

Ἀ. τὸ ὀρεινόν, ποικιλ. *τὸ στενόφυλλον*, A. montanum L. β. angustifolium Heldr. 3.

Θλάσπι τὸ βολβῶδες, Thlaspi bulbosum Sprun. in Boiss. 2.

Θ. τὸ μικρόφυλλον, Th. microphyllum Boiss. et Orph. 3 (παρὰ ταῖς χιόναις).

Ἰβηρὶς ἡ ἀειθαλής, Iberis sempervirens L. 3.

Οὐτχινσία ἡ πετραία, Hutchinsia petræa (L. sub Lepidio) 2.

Καψάκιον τὸ ὑπέρυθρον, Capsella rubella Reut. 3 (ἐπὶ τῇ κορυφῇ).

Αἰθιόνημα τὸ ἑλληνικόν, Aethionema Graecum Boiss. et Sprun. 2 (Ράχοβα).

Λεπίδιον τὸ πλατύφυλλον, Lepidium latifolium L. 1. (πλησίον Ραχόβας ὑπὸ Halacsy).

Λ. τὸ νευρώδιον, L. Nebrodense Guss. 3.

Ἰσατὶς ἡ βαφική, Isatis tinctoria L. 2.

ΙΩΔΗ VIOLACEAE

Ἴον τὸ εὔοσμον, ποικιλ. *τὸ τοῦ Δενχάρτου*, Viola odorata L. β. Dehnhartii Heldr. 2.

Ι. τὸ ποιητικόν, V. poëtica Boiss. et Sprun. 3. Π.

Ι. τὸ λεπτοφυές, V. gracilis Sibth. 3.

ΣΙΛΗΝΩΔΗ SILENEAE

Βελεζία ἡ τετραόδους, Velezia quadridentata Sibth. 2. (σπαν.)

Δίανθος ὁ ἀκεραιοπέταλος, Dianthus integer Vis. 3.

Δ. ὁ αἱματόκαλυξ ποικ. *ὁ ἄλπειος*, D. haematocalyx Boiss. et Heldr. β. alpinus (D. ventricosus Heldr.) 3.

Δ. ὁ Τυμφρήστιος, D. Tymphresteus Heldr. et Sart. 3.

Δ. ὁ ἰξώδης ποικ. *ὁ Παρνάσσιος*, D. viscidus Bory et Chaub. β. Parnassicus Boiss. 2.

Δ. ὁ κινναβάρινος, D. cinnabarinus Sprun. in Boiss. 2—3.

Δ. ὁ ὑποϊάνθινος, D. lilacinus Boiss. et Heldr. 2. (σπαν.)

Χιτωνίσκος ὁ λεπυρώδης, Tunica glumacea (Bory et Chaub. sub, Diantho) 1.

Χ. ὁ ἰλλυρικός, l. Illyrica (L. sub Gypsophila) 2.

Στρούθιον τὸ βελλιδόφυλλον, Saponaria bellidifolia Sm. 2. (σπάν.)

Γυψοφίλη ἡ νανοφυής, Gypsophila nana Bory et Chaub. 2—3.

Γ. ἡ δασύτριχος, ποικ. *θυμόφυλλος* G. hirsuta Labill. α. thymifolia Boiss. 2.

Δρυπὶς ἡ ἀκανθίζουσα, Drypis spinosa L. 3.

Σιλήνη ἡ λεπτανθής, Silene tenuiflora Guss. 1.

Σ. ἡ ἑλληνική, S. Græca Boiss. et Sprun. 1.

Σ. ἡ ὠτιοφόρος, S. auriculata Sibth. 2.

Σ. ἡ γλαυκή, S. caesia Sibth. 3.

Σ. ἡ τοῦ Μαρσάλλου, ποικ. *ἡ τοῦ Γουικκιαρδίου*, S. Marschallii C. A. Mey. β. Guicciardii Boiss. 1.

Σ. ἡ πυκνανθής, S. congesta Sibth. 1—2.

Σ. ἡ λινόφυλλος, S. linifolia Sibth. 1.

Σ. ἡ πολύκαυλος, S. multicaulis Guss. 2.

Σ. ἡ φρυγανώδης, S. fruticulosa Sieb. (S. Parnassica Boiss. et Sprun. ἄλλοτε) 3.

Σ. ἡ τετραόδους, ποικ. *ἡ αἰδήμων*, S. quadridentata L. β. pudibunda Link.) 2—3.

Ἰξεύτρια ἡ τοῦ Σαρτωρίου, Viscaria Sartorii Boiss. 1.

ΑΛΣΙΝΩΔΗ ALSINEAE

Βυφωνία ἡ μακρόσπερμος, Buffonia macrosperma J. Gay. 1. (Ῥάχοβα).

Ἀλσίνη ἡ Παρνασσία, Alsine Parnassica Boiss. et Sprun. (Cherleria stellata Clarke) 3. (Κορυφαί).

Α. ἡ ἐαρινὴ ποικ. *ἡ ὀξυπέταλος*, A. verna L. β. acutipetala Boiss. (A. Attica Boiss.) 2—3.

Α. ἡ τριχόκαλυξ, A. trichocalycina Heldr. et Sart. 3. (Κορυφὴ Λιάκουρα) Π.

Α. ἡ λεπτόφυλλος, ποικιλία *ἡ ἀκιδωτή*, A. tenuifolia L. α. mu-

cronata (Sibth.) καὶ ἡ ἰξώδης A. tenuifol. β. viscosa Boiss. 1.

Κουερία ἡ ἱσπανική, Queria Hispanica L. 2.

Ψαμμόχορτον τὸ Κρητικὸν ποικ. τὸ Στύγιον,, Arenaria Cretica Spreng. β. Stygia Boiss. 2—3.

Ψ. τὸ βαρύοσμον ποικ. τὸ ἑλληνικόν, A. graveolens Schreb. β. Graeca Boiss. 2—3.

Ψ. τὸ ἑρπυλλόφυλλον A. serpyllifolia L. 1.

Κεράστιον τὸ βραχυπέταλον, ποικ. τὸ τοῦ Ροεζέρου, Cerastium brachypetalum Desp. β. Roeseri Boiss. et. Heldr. 2.

Κ. τὸ γναφαλῶδες, C. tomentosum L. 3.

ΠΑΡΩΝΥΧΙΩΔΗ PARONYCHIEAE

Κηλόχορτον τὸ Παρνάσσιον, Herniaria Parnassica Heldr. et Sart. 3.

Κ. τὸ πολιόν, H. incana Lam. (H· macrocarpa Sibth.) 1.

Παρωνυχία ἡ κεφαλωτή, Paronychia capitata Koch. 1.

Τηλέφιον τὸ τοῦ Ἰμπεράτου ποικ. τὸ ἀνατολικόν, Telephium Imperati· L. β. Orientale Boiss. 3.

ΥΠΕΡΙΚΩΔΗ HYPERICACEAE

Ὑπερικὸν τὸ Ὀλυμπικόν, Hypericum Olympicum L. 1—2. (συχν.)

Υ. τὸ τοῦ Ἀπόλλωνος, H. Apollinis Boiss. et Heldr. 3. (σπάν.)

Υ. τὸ τετράπτερον, H. tetrapterum Fries. 1.

ΛΙΝΩΔΗ LINEAE

Λίνον τὸ κομψόν, Linum elegans Sprun. in Boiss. 2—3.

ΓΕΡΑΝΙΩΔΗ GERANIACEAE

Γεράνιον τὸ μακρόρριζον, Geranium macrorrhizum L. 3.

Γ. τὸ ἀκαυλοειδές, G. subcaulescens L'Herit. 3.

Γ. τὸ κατάγραφον, G. striatum L. 2. (σπάν.)

Γ. τὸ Πυρηναϊκόν, G. Pyrenaïcum. L. 2.

Ἐρώδιον τὸ χρύσανθον, Erodium chrysanthum L' Her. 3. (σπάν.)

ΡΥΤΩΔΗ RUTACEAE

Ἁπλόφυλλον τὸ ἐστεμμένον, Haplophyllum coronatum Griseb. 2.

ΣΦΕΝΔΑΜΝΩΔΗ ACERINEAE

Σφένδαμνος ὁ τοῦ Χελδραϊχίου, Acer Heldreichii Orph. in Boiss. Κοινῶς Ἀγριοπλάτανο 2. (Ἅγιος Νικόλαος).

Σ. ὁ τῆς Ἀμαλίας, A. Amaliae Orph. in Boiss. Εἶδος ἀφιερωθὲν εἰς τὴν βασίλισσαν Ἀμαλίαν, φύεται δὲ καὶ εἰς ἄλλα ὄρη τῆς Ἑλλάδος. Κοινῶς Σφένδαμνο. 2. (Ἅγ. Νικόλαος καὶ Καρκάρια).

ΤΕΡΜΙΝΘΩΔΗ TEREBINTHACEAE

Ῥοῦς ἡ βυρσοδεψική, Rhus Coriaria L. Κοινῶς Ροῦδι. 2.

ΚΕΛΑΣΤΡΩΔΗ CELATSTRINEAE

Εὐώνυμος ἡ πλατύφυλλος, Evonymus latifolia Scop. 2. (Διπόταμος)

ΡΑΜΝΟΔΗ RAMNEAE

Ῥάμνος ἡ προυμνόφυλλος, Rhamnus prunifolia Sibth. Κοινῶς Λαντζοχέρι καὶ Μαυραγκαθιά. 2.

Ρ. ἡ ἀπατηλή, Rh. fallax Boiss. Μετὰ τῆς ποικιλίας αὐτῆς τῆς *τοῦ Γουικκιαρδίου*, Rh. fallax β. Guicciardii Boiss. 2.

Ρ. ἡ Σιπθωρπιανή, Rh. Sibthorpiana DC. 2.

Ρ. ἡ πετραία, Rh. rupestris Scop. 2—3. (σπαν.)

ΚΟΛΟΒΑΝΘΗ PAPILIONACEAE

Τρίφυλλον τὸ λειμώνιον, Trifolium pratense L. 2.

Τ. τὸ ἕρπον, ποικ. *τὸ τοῦ Ὀρφανίδου*, T. repens β. Orphanideum Boiss. 3.

Τ. τὸ τοῦ Παρνασσοῦ, T. Parnassi Boiss. et Sprun. 3.

Δορύκνιον τὸ διάμεσον, Dorycnium intermedium Ledeb. 2.

Λωτὸς ὁ κερατιοφόρος, ποικ. *ὁ στενώδους*, Lotus corniculatus L. β. stenodon Boiss. 3.

Κορονίλλη ἡ γλαυκή, Coronilla glauca L. 1.

Κ. ἡ ψευθήμερος, C. emeroides Boiss. et Sprun. 1.

Ἱπποκρηπὶς ἡ γλαυκή, Hippocrepis glauca Ten. 2—3.

Ἀστράγαλος ὁ ἀθερώδης, A. aristatus L' Her. Τραγάκανθα τῶν ἀρχαίων (μετὰ τῶν δύο ἑπομένων εἰδῶν). Κοινῶς Τετράγκαθα καὶ Κολοστούπα 3 (συχνότατος).

Α. ὁ Κρητικός, A. Creticus Lam. 3. (συχν.)

Α. ὁ τοῦ Παρνασσοῦ, A. Parnassi Boiss. 2—3. (συχν.)

Α. ὁ ἀπολλώνιος, A. Apollineus Boiss. et Heldr. 3. (σπαν.)

Α. ὁ στενόφυλλος, A. angustifolius Lamk. 3.

Ἐρέβινθος ὁ ὀροβοειδής, Cicer ervoides Sieb. 3.

Λάθυρος ὁ μεγαλανθής, Lathyrus grandiflorus Sims. 2.

Λ. ὁ λειμώνιος, L. pratensis L. 1 (θέσις Μπάνια).

ΡΟΔΩΔΗ ROSACEAE

Κέρασος ἡ ἐπίγειος, Cerasus prostrata Lab. 3.

Προύμνη ἡ ψευδαρμενιακή, Prunus Pseudoarmeniaca Heldr. et Sart. in Boiss. Κοινῶς Ἀγριοβερικοκκιά. 2.

Ὄα ἡ Ἀρία ποικ. ἡ ἑλληνική, Sorbus Aria Crantz. β. Græca Lodd. Κοινῶς Ἀγριοκυδωνιά 2.

Κράταιγος ὁ ἀνατολικός, ποικ. *ὁ ῥιπιδόφυλλος*, Crataegus Orientalis Pall. β. flabellatus Boiss. et Heldr. Κοινῶς Μελικουκιά. 2. (Ἅγιος Νικόλαος).

Κ. ὁ τοῦ Χελδραΐχίου, C. Heldreichii Boiss. 2.

Κυδωνίαστρον τὸ γραφαλῶδες, Cotoneaster tomentosa Lindl. 2.

Κ. τὸ Παρνασσικόν, C. Parnassica Boiss. et Heldr. 3. Π. (σπάν.)

Ἀμελαγχὶς τὸ κοινόν, Amelanchier vulgaris Mch. 2.

Ῥοδέα ἡ γλοιώδης, Rosa glutinosa Sibth. 2—3.

Ῥ. ἡ κυνόσβατος, R. canina L. 2.

Ῥ. ἡ γλαυκή, R. glauca Vill. 2.

Ῥ. ἡ σικελική, R. Sicula Tratt. 3.

Ῥ. ἡ τοῦ Θυρέτου, R. Thureti Burnat et Gremli. 3. (σπαν.)

Βάτος ἡ ἰδαία, Rubus Idaea L. Κοινῶς Σμεουριὰ ἢ Ναουριὰ (Φραμποάζ) 2. (Ἐν Παρνασσῷ κατὰ Sibthorp, κοινὴ δ' ἐν τῇ Οἴτῃ Heldr.)

Β. ἡ γραφαλώδης ποικ. *ἡ ἀμβλύφυλλος*, R. tomentosus Borkh. β. obtusifolius Boiss. 2.

Χαμαικέρασος ἡ ἐδώδιμος, Fragaria vesca L. 2.

Πεντάφυλλον τὸ εὐπρεπές, Potentilla speciosa W. (P. poëtarum Boiss. et Sprun. ἄλλοτε), 2—3.

Π. τὸ μικρανθές, P. micrantha Ram. 2.

Π. τὸ λασιότριχον ποικ. *τὸ Παρνάσσιον* (P. hirta L. var. Parnassica Boiss.) 2—3.

Ἀγρομώνη ἡ Εὐπατώριος, Agrimonia Eupatoria L. 2.

Ἀρημώνη ἡ ἀγρομωνοειδής, Aremonia agrimonioides L. 2.

ΟΝΑΓΡΙΩΔΗ ONAGRARIEAE

Ἐπιλόβιον τὸ ῥοδόχρουν, Epilobium roseum Schreb. 2.

Ἐ. τὸ ἀσαφές, E. obscurum Schreb. 2.

ΠΑΧΥΦΥΛΛΑ CRASSULACEAE

Σέδον τὸ μαγελλιανόν, Sedum Magellense Ten. 2—3.

Σ. τὸ δασύφυλλον, S. dasyphyllum L. 2—3.

Σ. τὸ λευκόν, ποικ. *τὸ βραχύφυλλον* S. album L. β. brevifolium Boiss. (S. Athoum DC.) 2—3.

Σ. τὸ ἀτημέλητον, S. neglectum Ten. 2—3.

Σ. τὸ δριμύ, ποικ. *τὸ Σαρτωριανόν*, S. acre L. β. Sartorianum Boiss. 2—3.

Σ. τὸ ἑξάγωνον, S. sexangulare L. 2—3.

Σ. τὸ Λακωνικόν, S. Laconicum Boiss. et. Heldr. 2—3.

Σ. τὸ ἐπέτειον, ποικ. τὸ Παρνασσικόν, S. annuum L. β. Parnassicum Boiss. et Heldr. 2—3.

Εὐαείζωον τὸ ἐπιστέγιον, Sempervivum tectorum L. 3 (σπάν.).

ΡΗΞΙΠΕΤΡΩΔΗ SAXIFRAGACEAE

Ῥηξίπετρον τὸ Ἀείζωον, Saxifraga Aizoon L. 3.

Ρ. τὸ τοῦ Σπρουνέρου, S. Spruneri Boiss. 3.

Ρ. τὸ πορόφυλλον, S. porophylla Bertol. 3.

Ρ. τὸ ἀμφίλεκτον, ποικ. τὸ Παρνασσικόν, S. controversa Sternb. β. Parnassica Boiss. et Heldr. 3.

Ρ. τὸ στρογγυλόφυλλον, S. rotundifolia L. 2.

Ρ. τὸ Ταΰγέτιον, S. Taygetea Boiss. et Heldr. 3.

Ρ. τὸ τοῦ Σιπθωρπίου, S. Sibthorpii Boiss. et Sprun. 2—3.

Παρνασσία ἡ ἑλοχαρής, Parnassia palustris L. Ἴσως αὕτη ἐν τῷ Παρνασσῷ γινομένη ἄγρωστις» τοῦ Διοσκορίδου (ὕλ. ἰατρ. Δ', 32). 3 (σπανιωτάτη).

ΡΙΒΗΣΙΩΔΗ GROSSULARIEAE

Ῥιβήσιον τὸ πολυανθές, Ribes multiflorum Kit. (R. Roeseri Orph.) 2. (Ἅγιος Νικόλαος),

Ρ. τὸ ἀνατολικόν, Ribes Orientale Poir. 2.

ΣΚΙΑΔΟΦΟΡΑ UMBELLIFERAE

Ἠρύγγιον τὸ ἀμεθύστινον, ποικ. τὸ λεπτόφυλλον, Eryngium amethystinum L. β. tenuifolium Boiss. (E. multifidum Sibth.) 2—3 (συχνότατον).

Ἰάτειρα ἡ Εὐρωπαία, Sanicula Europaea L. 2 (σπάν.).

Βούπλευρον τὸ τριχῶδες, Bupleurum capillare Boiss. et Heldr. 2 Π.

Β. τὸ τραχυδιοειδές, B. asperuloides Heldr. in Boiss. 1 (κάτωθεν τῆς Ῥαχόβης εἰς θέσιν Μπάνια) Π.

Β. τὸ βαλδινόν, B. Baldense Host. 3 (σπάν.).

Διπεριπτερίδιον τὸ τράγιον, ποικ. τὸ πολύκλαδον Pimpinella Tragium Vill. β. polyclada Boiss. (P. Parnassica Boiss. et Heldr. ἄλλοτε) 2.

Δ. τὸ τοῦ Σαρτωρίου, P. Sartorii Boiss. et Heldr. 3.

Κάρον τὸ τοῦ Χελδραΐχίου, Carum Heldreichii Boiss. 3. Π.

Φρεϋέρια ἡ Παρνασσική, Freyera Parnassica Boiss. et Heldr. 3.

Φ. ἡ χαμαιπετής, F. pumila (Sibth. sub Bunio) Boiss. 3 (σπάν.).

Χαιρέφυλλον τὸ χρυσοῦν ποικ. τὸ στικτόν, Chaerophyllum aureum L. β. maculatum Boiss. (Ch. hybridum Ten.) 2.

Κώνιον τὸ στικτὸν ποικ. τὸ διεστόν, Conium maculatum L. β. divaricatum Orph. 1. (Ῥάχοβα) Π.

Οἰνάνθη ἡ διπτεριδιοειδής, Oenanthe pimpinelloides L. 1. (θέσις Μπάνια).

Σέσελι τὸ Παρνασσικόν, Seseli Parnassicum Boiss. et Heldr. 2. (Γούρνα σπάν.) Π.

Σ. τὸ στρεβλόν, ποικ. τὸ βραχύλοβον S. tortuosum L. β. brachylobum Boiss. 1. (θέσις Μπάνια). Π.

Σκληρόχορτον τὸ σχοινοειδές, Sclerochorton junceum (Sm. sub Seseli) Boiss. 3.

Ἀθαμαντία ἡ πυκνανθής, Athamanta densa Boiss. et Heldr. 3 (σπανιώτατον εἰς θέσιν Κριαροζάστανο) Π.

Κνίδιον τὸ ἀπιοειδές, Cnidium apioides Lamk. 2.

Ἀγγελικὴ ἡ ἀγρία, Angelica silvestris L. 2 (σπάν.).

Ναρθηκῶδες τὸ ὀρεινόμον, Ferulago monticola Boiss. et Heldr. 2.

Πευκέδανον τὸ κνιδιοειδές, Peucedanum cnidioides Boiss. et Heldr.

Μαλαβαιλία ἡ Παρνασσική, Malabaila Parnassica Heldr. 2.

Λασαριόφυτον τὸ Γαργανικόν, Laserpitium Garganicum Ten. 2.

Λ. τὸ ψευδόμηον, L. Pseudomeum Orph. Heldr. et Sart 3.

ΑΙΓΟΚΛΗΜΑΤΩΔΗ CAPRIFOLIACEAE

Ψευδοδάφνη ἡ Ἐλατάνη, Viburnum Lantana L. 2. (Ἅγ. Νικόλαος σπάν.).

Λονικερία ἡ τυρρηνική, ποικ. ἡ τοῦ Ῥοεζερίου, Lonicera Etrusca Santi β. Roeseri Boiss. et Heldr. 2.

Λ. ἡ νομισματιόφυλλος, L. nummulariaefolia Jaub. et Spach. 2 (κατὰ τὸν Sibthorp.).

ΕΡΥΘΡΟΔΑΝΩΔΗ RUBIACEAE

Τραχύδιον τὸ ὠχρόν, Asperula lutea Sibth. 2—3 (συχν.).

Τ. τὸ πιτυόφυλλον, A. pinifolia Heldr. 3 (σπάν.).

Τ. τὸ στιβαδωτόν, A. pulvinaris Heldr. (A. lutea var. pulvinaris Boiss p. p.) 2—3.

Τ. τὸ τοῦ Μποασσιέρου, A. Boissieri Heldr. 3.

Τ. τὸ μακρανθές, A. longiflora WK. 2—3.

Γάλιον τὸ θυμόφυλλον, Galium thymifolium Boiss. et Heldr. 2—3 (συχν,).

Γ τὸ ἀνατολικόν, ποικ. *τὸ ἄλπειον*, G. Orientale Boiss. β, alpinum B. 3.

Γ. τὸ χρυσοῦν, G. aureum Vis. (G. citraceum Boiss. et Heldr.) — Μετὰ τῶν ποικιλιῶν αὐτοῦ· *τὸ ἐπιμηκόφυλλον* (β. oblongifolium Boiss) καὶ *τὸ ἀσπαραγόφυλλον* (γ. asparagifolium Boiss.) 1—2.

Γ. τὸ ὀξυκόρυφον, G. apiculatum Sibth. 1. (Ράχοβα).

Γ. τὸ προσήλιον, G. apricum Sibth, 3.

ΝΑΡΔΩΔΗ VALERIANEAE

Οὐαλεριανὴ ἡ φυματώδης, Valeriana tuberosa L. 2 (κατὰ Sibthorp.)

Κένρανθος ὁ σχοινοειδής, Centranthus junceus Boiss. et Heldr. 3

ΔΙΨΑΚΩΔΗ DIPSACEAE

Μορίνα ἡ Περσική, Morina Persica L. 2—3 (συχνοτάτη).

Κεφαλωτὴ ἡ ἀμβροσιοειδής, Cephalaria ambrosioides (Sibth. sub. Scabiosa) Boiss. 2.

Κ. ἡ δακική, C. Transsilvanica (L.) 1—2.

Σκαβιόζα ἡ ὠχρόλευκος ποικ. *ἡ Οὐεμπιανή*, Scabiosa ochroleuca L. β. Webbiana (Don.) 2.

Πτεροκέφαλος ὁ τοῦ Παρνασσοῦ, Pterocephalus Parnassi Spreng. 2 (συχν.).

(Ἕπεται τὸ τέλος)

ΑΠΟΡΩΝ ΠΑΙΔΩΝ ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ[1]

Ἐν πρώτοις καθῆκόν μου θεωρῶ νὰ εὐχαριστήσω πάντας τοὺς συνελθόντας ὅπως ἀκροασθῶσί μου προκηρύξαντος ὅτι θὰ ὁμιλήσω περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἐθίμων τῶν ἀπόρων παίδων. Ἡ σπουδὴ δ' αὕτη τῶν εἰς τὴν αἴθουσαν ταύτην συρρευσάντων ἐξηγεῖται βεβαίως οὐχὶ ἐκ τοῦ ἀγορητοῦ, ὅστις δὲν παρουσιάσθη ἀφορμὴ ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἵνα ὁμιλήσῃ ἀπὸ δημοσίου βήματος φιλολογικοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς περιεργείας τοῦ θέματος καὶ τῆς ἀγάπης, ἣν ἡ ἡμετέρα κοινωνία τρέφει πρός τε τὸν ἡμέτερον Σύλλογον καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ διατηρουμένην σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἡ ἡμετέρα Σχολὴ προῆλθεν ἐκ πραξικοπήματος. Καί ἡ μὲν σύστασις αὐτῆς ἦτο ἀντικείμενον σκέψεων καὶ πολλῆς ἑκάστοτε μελέτης μεταξὺ τῶν ἐν τῷ Συλλόγῳ κατὰ τὸ 1872, ἀλλὰ προῆλθεν ἐνωρίτερον εἰς φῶς ἀκριβῶς ἕνεκα πραξικοπήματος. Εἶχε δηλαδὴ ἐν τοῖς παιδικοῖς του χρόνοις καὶ ὁ ἡμέτερος Σύλλογος ἐν μικρῷ τὰ πραξικοπήματά του, καὶ περίεργον εἶναι ὅτι ἐν αὐτῷ, πολλοὶ ἀλλαχοῦ κατόπιν διακριθέντες, ἐφήρμοσαν τὰς ἰδέας αὐτῶν καὶ ἐνεργείας, καὶ παρ' αὐτοῦ ἐδιδάχθησαν πολλὰ διὰ τὸν μετέπειτα βίον.

Εἶχε δὲ γίνει τὸ πραξικόπημα καὶ διεγράφησαν δεκατέσσαρα τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου, ἅτινα θέλοντα νὰ πιέσωσι τὴν πλειοψηφίαν ἀπήτουν παράλογα ἑκάστοτε πράγματα καὶ προσέβαλον ἀπ' εὐθείας δι' ἐγγράφου τὸν πρόεδρον τοῦ σωματείου καὶ αὐτὸ τὸ σωματεῖον παραιτούμενα δῆθεν ὡς καταδυναστευόμενα. «Τὸ ὑβριζόμενον σωματεῖον, ὡς ἀναφέρει αὐτολεξεὶ ἡ λογοδοσία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, μεγαλοφρόνως ἀπορρίψαν τὴν παραίτησιν προέβη αὐθωρεὶ εἰς τὴν διαγραφὴν τῶν καταδικασθέντων μελῶν». — Ἀλλ' οἱ διαγραφέντες ἤρξαντο ἀμέσως ἐπιθέσεων ἐν ταῖς ἐφημερίσι κατὰ τοῦ Συλλόγου καὶ ὁ Σύλλογος ἡμῶν ἀληθῶς μόλις ἤρξατο παγιούμενος διέτρεχε κίνδυνον σπουδαιότατον. Τότε ἀπεφασίσθη νὰ συνέλθωσι κοινῇ οἱ ἐνδιαφερόμενοι περὶ τοῦ Συλλόγου καὶ σκεφθῶσι διὰ τίνος τρόπου ἠδύνατο νὰ ἐπουλωθῇ ἡ τιτρωσκομένη ὑπόληψις τοῦ σωματείου.

Τὸ μέρος τῆς συναθροίσεως ἦτο περίεργον, ἀλλὰ συνήθως ἐν τούτῳ ἐγίνοντο αἱ σπουδαῖαι περὶ τοῦ Συλλόγου συνδιασκέψεις. Ἦτο τὸ Ἄντρον τῶν Νυμφῶν, ὅπερ εἶχε σπουδαίαν τότε ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας κοι-

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ τῇ 23 Μαρτίου ἐ. ἔ.

νωνίας παῦσαν τοῦ νὰ γίνηται πλέον καταφύγιον ῥωμαντισμοῦ. Τὸ ὕμνησεν ὁ Ἀχιλλεὺς Παράσχος, ἀλλὰ τὸ ἀπηθανάτισαν αἱ τὸ πρῶτον ἐγκαταστᾶσαι ἐκεῖ βοημίδες ἀοιδοί, αἵτινες κατόπιν ἐγένοντο γνωσταὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα Τοῦμπλαι, ἕνεκα τῆς ἐπῳδοῦ, ἣν μία ἐξ αὐτῶν ἐπανελάμβανεν ἐν ἑνὶ τῶν ᾀσμάτων της, θεῖσαι αὐταὶ τὰ πρῶτα θεμέλια τῶν θερινῶν θεάτρων.

Ὁπωσδήποτε εἴτε τὸ ῥωμαντικὸν τοῦ μέρους εἴτε καὶ τῶν βοημίδων τὸ ᾆσμα, δὲν ἐνθυμοῦμαι καλῶς—παρῆλθον ἔκτοτε δεκαοκτὼ ἔτη—ἐκεῖ συνεκέντρουν ἡμᾶς, καὶ ἐν τούτῳ ἐτέθησαν αἱ πρῶται βάσεις τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Ἤμεθα ὀκτὼ ἢ δέκα, ἐκ τῶν ὁποίων δύο μὲν λείπουσιν εἰς τὰ ξένα, ὁ εἷς ἐγκαταστὰς πρὸ καιροῦ ἐν Ὀδησσῷ, ὁ δὲ ἐπιτυχῶς τὴν Ἑλλάδα ἀντιπροσωπεύων ἐν φιλικῇ αὐλῇ. Οἱ λοιποὶ ἐνταῦθα ἢ καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις βιοῦντες καὶ τῇδε κἀκεῖσε ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ ἀχθέντες, ἢ εἰς θέσεις ἀνωτέρας ἀνελθόντες, παραμένουσι πάντοτε φίλοι τοῦ Συλλόγου καὶ ἀλλήλων καὶ συνέρχονται ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀγαπῶσι καὶ ἀγαπῶνται. Ἀλλὰ δύο ἐξ αὐτῶν ἐστέρησεν ἡμᾶς ἡ μοῖρα. Τὸν ἕτερον, τὸν ἀτυχῆ Σπυρίδωνα Βασιλειάδην, τὸν καὶ πρῶτον εἰσηγητὴν τῆς ἰδέας τῆς συστάσεως σχολῆς ἀπόρων παίδων καλύπτει ἡ μαύρη τοῦ τάφου πλάξ· ὁ ἄλλος ὁ καὶ συγκαλέσας ἡμᾶς καὶ προεδρεύσας τῆς ὁμηγύρεως ἐλησμόνησε καὶ ἡμᾶς καὶ τὸν Σύλλογον.

Εἰς τὸν μακαρίτην Βασιλειάδην ἀνετέθη νὰ εἰσαγάγῃ τὴν πρότασιν εἰς τὸν Σύλλογον, ὄντως δ' ἐν τῇ συνεδρίᾳ τῆς 2 Ἰουνίου 1872, ὁ Σύλλογος ἀπεδέξατο ὅπως συστήσῃ ἐνταῦθα Σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων, συνέστησε δὲ πολυμελῆ ἐπιτροπήν, ὅπως μελετήσασα τὸ ζήτημα ὑποβάλῃ τῷ Συλλόγῳ κανονισμὸν τῆς Σχολῆς.

Ἐνθυμοῦμαι τὴν πρώτην συνεδρίαν τῆς ἐπιτροπῆς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ σεβαστοῦ καὶ ἀειμνήστου ἀνδρὸς Δημητρίου Μαυροκορδάτου, ἔνθα συνήλθομεν πρὸς τοῦτο. Συζητήσεις μακραὶ ἐγένοντο καὶ πεφωτισμέναι, ὅπως δὲ ἀναφέρει ἡ λογοδοσία τῆς ἐποχῆς, τὸ πνεῦμα τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς ἐπιτροπῆς δὲν ἦτο κυρίως ἡ περὶ τὰ γράμματα ἀνάπτυξις τῶν ἀπόρων παίδων, ἀλλ' ἡ ἠθικὴ διάπλασις καὶ μόρφωσις αὐτῶν. Ὁ κανονισμὸς τῆς Σχολῆς ἐψηφίσθη συζητηθεὶς ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ τὴν 3 Δεκεμβρίου τοῦ 1872 ἐγένοντο τὰ ἐγκαίνια τῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν, εὐλογήσαντος αὐτὴν τοῦ ἀοιδίμου Μητροπολίτου Ἀθηνῶν Θεοφίλου.

Αἱ ἰδέαι, αἵτινες παρεκίνησαν τὸν Σύλλογον εἰς τὴν σύστασιν τῆς Σχολῆς, συνοψίζονται ἐν τῇ ὡραίᾳ προκηρύξει, δι' ἧς ἀνηγγέλλετο τὸ ἔργον καὶ ἥτις ἀπηυθύνετο «πρὸς τοὺς πατέρας, τὰς μητέρας, τοὺς συγγενεῖς, τοὺς ἐφημερίους, τοὺς κηδεμόνας, τοὺς γείτονας, τοὺς καταστηματάρχας —πρὸς τοὺς πολίτας ἅπαντας». Τὴν προκήρυξιν, ἣν συνέταξεν ὁ Σπυρίδων Βασιλειάδης, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ σᾶς ἀναγνώσω κατὰ τὸ πλεῖστον,

διότι ἐνῷ εἶναι ἓν τῶν ὡραιοτάτων ἐγγράφων τῶν κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰκοσιπενταετοῦς ὑπάρξεως τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐξελθόντων ἐκ τῶν γραφείων αὐτοῦ, δίδει συγχρόνως καὶ σαφῆ γνῶσιν τῶν ἰδεῶν, αἵτινες προὐκάλεσαν τὴν σύστασιν τῆς Σχολῆς.

«Ὑπάρχει πληθὺς ὀρφανῶν ὅλως καὶ ἐγκαταλελειμμένων ἐν τῇ πόλει παιδίων, μετερχομένων ἐπί τινας στιγμὰς τυχαίαν τινὰ ὑπηρεσίαν, πλανωμένων εἶτα δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐντὸς βορβορωδῶν ὁδῶν καὶ λογισμῶν παρομοίων, κοιμωμένων τὴν νύκτα εἰς κιβώτιόν τι ἐν τῇ ἀγορᾷ, εἰς ἔρημόν τι παράπηγμα, εἰς εἴσοδον Ἐκκλησίας, πολλάκις ἐντὸς τῆς καλύβης πτωχοῦ ἀνθρώπου, ὅστις παρέχει στέγην πρὸς τὰ ἴδια ὁμοῦ τέκνα καὶ πρὸς τὰ ἔρημα. Τὰ παιδία ταῦτα οὐδέποτε ἴσως ἐθέρμανε μητρικὴ ἀγκάλη, οὐδέποτε ἤκουσαν χρηστὸν ἕνα λόγον, οὐδέποτε ἐγνώρισαν τὴν εὐεργεσίαν τῆς πολιτείας, σπανίως τοῦ πολίτου τὸ ἔλεος.

»Ἐν τούτοις τὰ παιδία αὐτὰ θὰ γίνωσι μίαν ἡμέραν εἰκοσαετῆ, τριακονταετῆ, τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἐργάται τῆς κοινωνίας ὡς τεχνουργοί, ἐργάται τῆς πολιτείας ὡς ἐκλογεῖς, ἐργάται τῆς οἰκογενείας ὡς πατέρες· πολλάκις ἐργάται τῆς ἁπάσης πατρίδος ὡς στρατιῶται.

»Ὑπάρχει ἄλλη πληθὺς παιδίων οὐχὶ ὀρφανῶν ὅλως ἀλλ' ἐπίσης ἀπόρων, διατρεφόντων συνήθως διὰ βαρείας ἐργασίας γραῖαν μητέρα, ἀνίλεων συγγενῆ, δι' ὅλης τῆς ἡμέρας ἐργαζομένων εἴς τι βαναυσουργεῖον, δι' ὅλης τῆς ἡμέρας διαφθειρομένων ὡς ὑπηρετῶν εἴς τι οἰνοπωλεῖον ἢ καφενεῖον, πληθὺς παιδίων, ἅπερ διήκουσαν πιθανῶς μαθήματά τινα ἐν τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις, ἀλλὰ θανόντος ἢ ἄλλως καταστραφέντος τοῦ πατρός των, ἐσταμάτησε δι' αὐτὰ καὶ ἡ σπουδὴ καὶ ἡ χαρά, ἡ στοργὴ καὶ ἡ εὐπρέπεια. Τὰ παιδία ταῦτα δέχονται τὰς ὕβρεις τῶν κυρίων των, δέχονται ἐπίσης ὡς τὰ ἐγκαταλελειμμένα τὴν σκληρὰν καταφρόνησιν τῆς κοινωνίας, αἰσθάνονται διηνεκῆ τὸν ἱδρῶτα τῆς ἐργασίας εἰς τὸ σῶμα, διηνεκῆ τὴν πικρίαν καὶ τὴν ὀδύνην ἐν τῇ ψυχῇ, χωρὶς οὐδείς ποτε νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτὰ ἐν τῷ βαρεῖ ἀγῶνι διὰ τῶν διδαγμάτων τοῦ εὐαγγελίου καὶ τῆς ἱστορίας, οὐδείς ποτε νὰ παρηγορήσῃ αὐτὰ καὶ πείσῃ ὅτι εἰς τὸν τίμιον ἐργάτην μετὰ τῆς ἡλικίας συναυξάνει ἡ ἀγαθοτέρα ἐργασία, ἡ χαρὰ καὶ ὁ πλοῦτος.

»Οἱ παῖδες οὗτοι ἐν τούτοις μίαν ἡμέραν θὰ καταλάβωσιν εὐρυτάτας γραμμὰς ἐν τῇ κοινωνίᾳ, θὰ γίνωσιν οἱ μικροὶ βιομήχανοι, οἱ φιλοπόλιδες ἀστοί, οἱ ἀφανεῖς καὶ εὐσεβεῖς κληροδόται· πολλάκις διοικηταὶ μεγάλοι καὶ καταστηματάρχαι.

»Καὶ ἐκεῖνοι οἱ πρῶτοι καὶ οἱ δεύτεροι οὗτοι παῖδες θὰ γίνωσιν ἐν τῇ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ δι' εὐτυχῶν περιπετειῶν καὶ τυχαίως καλοὶ ἄνθρωποι, ἐὰν μή, παραπεσόντες ἐπὶ τοῦ βορβόρου τῶν ὁδῶν καὶ τῶν σκοτεινῶν κα-

ταγωγίων, διαπλασθῶσι καὶ καταντήσωσιν ἄνθρωποι ἀχρεῖοι, στιγματίαι, λυμεῶνες ἑαυτῶν καὶ τῆς κοινωνίας, ἄθλιοι.

»Ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ, ἵνα δηλονότι κατορθωθῇ ὅσον ἀσφαλέστερον τὸ πρῶτον καὶ οἱ ἐγκαταλελειμμένοι ἢ ἄποροι καθόλου παῖδες ἀναπτυχθῶσιν εἰς ἀγαθοὺς πολίτας καὶ τιμίους ἐργάτας, ἰδίως δὲ ἵνα ὅσον δυνατὸν ἐμποδισθῶσι κατὰ τὸ δεύτερον ἀπὸ τῆς πρὸς τὴν ἀπώλειαν ῥοπῆς καὶ τῆς πρὸς τὴν κακουργίαν ὀλισθήσεως, ὁ ἐν Ἀθήναις Φιλολογικὸς Σύλλογος «Παρνασσὸς» συνέστησε Σχολὴν τῶν ἀπόρων παίδων».

Καὶ οὕτω τὸ ἔργον ἐστερεώθη, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον διορθούμενον ἔφθασεν εἰς ἣν περιωπὴν εὑρίσκεται σήμερον. Τὴν ἀπὸ στόματος κατ' ἀρχὰς γιγνομένην διδασκαλίαν διεδέξατο κατόπιν ἡ ἀπὸ βιβλίου, καὶ ἡ Σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων βελτιουμένη καὶ συμπληρουμένη καθ' ἑκάστην ἀποδίδει ἐργάτας τῆς κοινωνίας καὶ τῆς πολιτείας, ἐργάτας τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς πατρίδος ἐγγραμμάτους, νουνεχεῖς καὶ τιμίους.

Δὲν πρόκειται, κύριοι, νὰ περιαυτολογήσω. Ἀλλ' ὁμιλῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἐθίμων τῶν ἀπόρων παίδων, ἀναγκάζομαι ἐπαινῶν αὐτοὺς νὰ ἐπαινέσω κυρίως τὴν σχολήν, ἥτις τοὺς μορφόνει καὶ ἥτις εἶναι ἡ ἡμετέρα.

Πολλοὶ ἐξ ὑμῶν ἐνθυμοῦνται βεβαίως τὰ κατὰ τὴν παλαιὰν ἐκείνην ἀγορὰν τὴν καεῖσαν ἐλεεινὰ καὶ ἄθλια καταγώγια τὰ περιβάλλοντα τὸν πύργον τοῦ Ἐλγίνου τὸν φέροντα τὸ ὡρολόγιον. Ἐν τούτοις διῃτῶντο οἱ παῖδες ἐκεῖνοι οἱ ἀπὸ τοῦ ὡρολογίου γνωστοὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα «μάγκαι τοῦ ῥωλογιοῦ», ὅπερ ἦτο μεταξὺ τῶν μαγκῶν τῆς ἐποχῆς τὸ περιφρονητικώτερον τῶν ὀνομάτων. Οἱ μάγκαι οὗτοι ἐτάρασσον καὶ ἐταράσσοντο διαρκῶς, ἡ δὲ τότε Ἀστυνομία εἶχε μετ' αὐτῶν ἀνοικτοὺς πάντοτε λογαριασμούς. Ἄγριοι ὄντες τὴν μορφὴν καὶ τὴν περιβολήν, ἦσαν τῆς ἀγορᾶς ἡ μάστιξ εἴτε ὡς ὀψοκομισταὶ εἴτε ὡς στιλβωταὶ ὑποδημάτων. Διὰ τοῦτο ἅμα τῇ συστάσει τῆς Σχολῆς οἱ πρῶτοι, οἵτινες ἔσπευσαν νὰ καταθέσωσι τὸν ὀβολόν των μετ' ἐπιστολῶν συγκινητικῶν ἦσαν τρεῖς τῆς παλαιᾶς ἀγορᾶς καταστηματάρχαι, ὁ λαχανοπώλης Δημήτριος Παππανικολάου καὶ οἱ παντοπῶλαι Σπυρίδων Πυρρῆς καὶ Κ. Μπρούμης, διότι ᾐσθάνοντο τὴν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως τοῦ κακοῦ. Καὶ ἡ διόρθωσις ὄντως ἐγένετο καὶ τὸ πείραμα τοῦ Συλλόγου ἐπέτυχε καὶ σήμερον ὅστις ἀποβλέπει εἰς τοὺς ἀπόρους παῖδας εἴτε ἐν τῇ ἀγορᾷ προθύμους σπεύδοντας εἰς ὑπηρεσίαν, εἴτε ἀνὰ τὴν πόλιν περιάγοντας ὄρθρου βαθέος ἔτι τὸ κιβώτιον τοῦ στιλβωτοῦ εἴτε τὴν ἐφημερίδα πρὸς πώλησιν, ἡμέρους, ταπεινούς, καθαρίους τὴν μορφὴν καὶ τὴν ψυχὴν χαίρει καὶ πείθεται ὅτι τὸ κατόρθωμα τοῦτο τοῦ Συλλόγου ἡμῶν εἶναι μέγα κατόρθωμα.

Ἤθελον προτείνει εἰς τοὺς ἡμετέρους ζωγράφους τοὺς ἀπὸ φύσεως με-

λετῶντας καὶ ἐργαζομένους θέμα ὡραιότατον, οὗ αὐτόπτης ἐγενόμην. Ἦτο μεσημβρία καὶ διηρχόμην τὴν νέαν ἀγοράν. Εἶναι ὥρα σχολῆς συνήθως διὰ τοὺς παῖδας τοὺς κομίζοντας τὰ ὄψα. Οἱ πλεῖστοι εἶχον ἀποφάγει καὶ παρέμενον ἐκεῖ παρὰ τοὺς κοφίνους αὐτῶν τοὺς κενούς, οἱ μὲν ὁμιλοῦντες, οἱ δὲ καὶ παίζοντες. Ἀλλ' εἷς τούτων ἀποσύρας τὸ ὑπὸ τὸν χιτῶνα κεκρυμμένον βιβλίον ἀνεγίνωσκεν ὑποκώφως. Τὸ βιβλίον ἦσαν αἱ διηγήσεις τοῦ Ἡροδότου, τὸ μέρος δὲ τὸ ἀναγινωσκόμενον ἦτο ἡ περιγραφὴ τῆς ἐν Σαλαμῖνι ναυμαχίας, τὸ μάθημα δῆλα δὴ τῆς ἑσπέρας, ὅπερ μετ' ἀγάπης καὶ ἐνθουσιασμοῦ ἀνεγίνωσκεν ὁ παῖς. Συνεκινήθην καὶ ἀνεχώρησα.

Ἡ ἐφημερίς, τὸ κιβώτιον τοῦ στιλβώματος καὶ ὁ κόφινος τῶν ὄψων, ἰδοὺ τὰ τρία κυρίως ἐπαγγέλματα τῶν παίδων τῶν φοιτώντων εἰς τὴν ἡμετέραν σχολήν. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι ἕκαστον ἐπάγγελμα ἀντιπροσωπεύει καὶ μίαν πατρίδα τὴν Κορινθίαν, τὴν Γορτυνίαν, τὴν Μεγαλόπολιν, διότι Κορίνθιοι μὲν εἰσιν οἱ ὀψοκομισταί, Μεγαλοπολῖται δὲ καὶ Γορτύνιοι οἱ στιλβωταὶ καὶ οἱ ἐφημεριδοπῶλαι.

Οἱ κορίνθιοι παῖδες εἶναι μεταξὺ τῶν παίδων τῆς Σχολῆς οἱ εὐαγωγότατοι καὶ οἱ μάλιστα συνδεδεμένοι πρὸς ἀλλήλους, ἀγαπῶσι δὲ πλειότερον αὐτὴν καὶ προοδεύουσι περισσότερον. Ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς τούτου παραμένουσι καὶ μέχρι τέλους ἐκ τούτων οἱ πλεῖστοι. Διότι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ σχολῇ παρατηρεῖται αὐτὸ ἐκεῖνο, ὅπερ παρατηρεῖται ἔν τε τοῖς δημοτικοῖς σχολείοις Ἀθηνῶν καὶ ἐν γένει ἐν τοῖς τοῦ κράτους. Ἡ φοίτησις, ἥτις εἶναι πυκνὴ εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν, βαίνει ἐλαττουμένη κατὰ βαθμὸν τῆς τάξεως, ἐν δὲ τῇ ἀνωτάτῃ τάξει εἶναι ἐλαχίστη. Μεταξὺ λοιπὸν τῶν ἐναπομενόντων ὀλίγων μαθητῶν, οἱ Κορίνθιοι ἀποτελοῦσι πάντοτε τὴν πλειοψηφίαν.

Οἱ Κορίνθιοι μετέρχονται πάντες τὸν ὀψοκομιστήν, περίεργον δὲ εἶναι ὅτι κατάγονται πάντες ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου δήμου, τοῦ δήμου Στυμφαλίας. Τοῦτο ἀποδοτέον καὶ εἰς τὴν ἀπορίαν τῶν κατοίκων τοῦ δήμου τούτου, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πρώτην ἐξ αὐτοῦ ἀναχώρησιν ὡρισμένων ἀτόμων εἰς Ἀθήνας. Οὕτω γινώσκομεν ὡρισμένως ὅτι ἐκ τοῦ δήμου Στυμφαλίας τῷ 1866 ἤγαγέ τις παῖδας εἰς Ἀθήνας παραλαβὼν παρὰ τῶν γονέων, καὶ συνείθισε τούτους εἰς τὰ τῆς ἀγορᾶς ἔργα. Ἔκτοτε οἱ γονεῖς τῶν παίδων τούτων ἐσυνείθισαν νὰ στέλλωσι τὰ τέκνα των εἰς Ἀθήνας τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ δουλείᾳ. Ἀλλὰ κατόπιν πρῶτοι οἱ ἐκ Κορινθίας παῖδες ἀπέσεισαν τὰ δεσμὰ τῆς σωματεμπορίας καὶ σήμερον οὐδεὶς Κορίνθιος δουλεύει παρὰ κυρίῳ, ἀλλ' εἶναι πάντες ἀνεξάρτητοι.

Ὁ δῆμος Στυμφαλίας εἶναι ἐκ τῶν μεσογείων τῆς Κορινθίας ὀρεινὸς τὸ πλεῖστον καὶ κατέχει ὁλόκληρον λεκανοπέδιον, ἐν ᾧ κεῖται ἡ λίμνη τῆς Στυμφαλίας. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἐν ταύτῃ ἐπεχειρήθησαν ἤδη ἐργασίαι

καὶ διωχετεύθη διὰ τῆς εὑρεθείσης ὑπογείου σήραγγος τοῦ Ἀδριανοῦ μέρος τῶν ὑδάτων τῆς λίμνης καὶ ἡ Στυμφαλία ἀπέμεινεν ἐν τοῖς πλείστοις πεδίον, ἐν ᾧ σπείρονται μόνον δημητριακοὶ καρποί. Ἀλλ' εἶναι πᾶσα αὕτη ἡ πεδιὰς ἄδενδρος καὶ γυμνή, οἱ δ' ἑλώδεις πυρετοὶ ἐπέρριψαν ἐπ' αὐτὴν τὴν καταστροφὴν καὶ ἐρήμωσιν, καὶ μόλις που βλέπει τις ἐν αὐτῇ μονίμους ἀνθρωπίνας οἰκήσεις. Διὰ τοῦτο οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ ὄρη καὶ ἐπ' αὐτῶν κεῖνται τὰ διάφορα τοῦ δήμου χωρία. Ἡ πρωτεύουσα Καλιάνι, τὸ πενιχρότατον τοῦ δήμου χωρίον, ἡ Καστανιά, τὸ μέγιστον πάντων, ἡ Λαῦκα καὶ ἡ Ντούσια, τὸ Μπάσι τέλος τὸ Ψάρι καὶ τὸ Μποῦζι πάντα ταῦτα πλησίον ἀλλήλων κείμενα παράγουσιν ὀλίγον ἀραβόσιτον, ὀλιγώτερον σῖτον καί τινα αὐτῶν οἶνον. Ἡ ἀπορία αὕτη βεβαίως καὶ τῶν πυρετῶν ἡ ἐπικράτησις ἀναγκάζουσι τοὺς κατοίκους εἰς ἀποστολὴν τῶν παίδων εἰς Ἀθήνας, ἐκ πάντων δὲ τούτων τῶν χωρίων ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς Καστανιᾶς, τῆς Ντούσιας καὶ τῆς Λαύκας προέρχονχονται οἱ ἡμέτεροι μαθηταί, ὅπερ εἶναι καὶ ἄλλως εὐχάριστον, διότι οἱ κάτοικοι τῶν χωρίων τούτων εἶναι Ἀλβανόφωνοι.

Τρέφονται δ' οἱ παῖδες οὗτοι ἐν μέρει κάλλιον τῶν ἄλλων. Καὶ εἶναι φυσικόν. Διαμένοντες ὁλόκληρον τὴν ἡμέραν ἐν τῇ ἀγορᾷ γινώσκουσιν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ποῦ τὸ καλλίτερον καὶ ποῦ τὸ εὐθηνότερον ὄψον, παρέχοντες δὲ μικρὰς ὑπηρεσίας εἰς τοὺς ἀνὰ τὴν ἀγορὰν καταστηματάρχας, ἀνταμείβονται ὑπ' αὐτῶν διὰ δώρων ποικιλλόντων τὸ λιτὸν αὐτῶν γεῦμα. Εἶναι δ' οἱ πρωϊνότατοι τῶν παίδων. Τὸν χειμῶνα ἀπὸ τῆς 6, τὸ δὲ θέρος ἀπὸ τῆς 5 παρευρίσκονται εἰς τὸ ἔργον των πρόθυμοι ἵνα μεταφέρωσι τὰ ὄψα καὶ ὑποχρεωτικοί. Γινώσκουσι τὰς πλείστας οἰκίας τῶν Ἀθηνῶν, γινώσκουσι δ' ἔτι σήμερον τὰς ὁδοὺς καὶ τὰ ὀνόματα αὐτῶν, πρᾶγμα ὅπερ πολλοὶ τῶν ἀστῶν εἰσέτι ἀγνοοῦσι, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς ἡμετέρας σχολῆς ὡς ἐκ τοῦ ἔργου αὐτοὶ ἐπιδίδουσι τὸ πλεῖστον εἰς τὸ μάθημα τῆς Πατριδογραφίας. Ἡ ἐργασία αὐτῶν περιορίζεται μέχρι τῆς $10\frac{1}{2}$ ἢ 11 τῆς πρωΐας ὥρας, ἐπαναλαμβάνεται δὲ κατὰ μίαν ἢ δύο ὥρας τοῦ ἀπογεύματος, λαμβάνουσι κατὰ δρόμον 20 ἢ 30 λεπτὰ ἀναλόγως τῆς ἀποστάσεως καὶ κερδίζουσιν ἕκαστος ἀπὸ δρ. δύο μέχρι τεσσάρων τὴν ἡμέραν. Ὀλίγοι σήμερον ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κερδιζόντων τὸν ἀνώτατον ὅρον, ἄλλοτε δ' οἱ πάντες ἐκέρδιζον περισσότερα, αἴτιον δὲ τούτου εἶναι ὅτι ὑπερεπλήθυνον τὰ παιδία τὰ κομίζοντα ὄψα καὶ ὅτι οὕτω κατεμερίσθη τὸ κέρδος.

Οἱ ὀψοκομισταὶ παῖδες κατοικοῦσι κυρίως ἐν ταῖς συνοικίαις ταῖς περὶ τοὺς πρόποδας τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ἰδίως περὶ τὴν ἐνορίαν τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων. Τοῦτο δ' ἐκ συνηθείας ἐπικρατησάσης, ὅτε ἡ ἀγορὰ ἔκειτο ἐν τῷ χώρῳ τῆς παλαιᾶς τῆς καείσης. Ἤρξαντο ὅμως σήμερον κατοικοῦντες καὶ περὶ τὴν νέαν ἀγορὰν καὶ κατὰ προτίμησιν ἐν ταῖς συνοι-

κίαις τοῦ Γ' τμήματος τῆς πόλεως. Κατοικοῦσι δ' ὁμοῦ ἀνὰ τέσσαρες ἢ ἕξ. Τὴν μεσημβρίαν τρώγουσιν ἐν τῷ δωματίῳ ὁμοῦ οἱ συγκατοικοῦντες παρασκευάζοντες οἶκοι φαγητόν, τὴν δ' ἑσπέραν τρώγουσιν ἐπὶ ποδὸς πρὸ τῆς εἰς τὴν Σχολὴν προσελεύσεως. Μετὰ δὲ τὴν λῆξιν τῶν μαθημάτων τῆς Σχολῆς ἐπιστρέφουσιν εἰς τὰ δωμάτια καὶ ἀμέσως κατακλίνονται κεκμηκότες ἐκ τῶν κόπων τῆς ἡμέρας.

Ἡ δευτέρα μεγάλη ὁμὰς ἀπόρων παίδων ἐν Ἀθήναις εἶναι οἱ ἐφημεριδοπῶλαι. Οὗτοι εἶναι οἱ πλεῖστοι Γορτύνιοι, καταγόμενοι ἐκ τῶν δήμων Γόρτυνος, Δημητζάνης, Ἡραίας καὶ Τρικολώνων, εἶναι δ' οἱ μόνοι ἐκ τῶν ἀπόρων παίδων, οἵτινες εἶναι διωργανωμένοι εἰς σωματεῖον ὑπαγόμενοι εἰς τὸ ἐνταῦθα κεντρικὸν πρακτορεῖον τῶν ἐφημερίδων.

Τὸ πρακτορεῖον τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς τέκνον τῆς ἡμετέρας Σχολῆς, διότι συνέστη ὑπὸ παίδων ἀποφοίτων αὐτῆς, οἵτινες πτωχοὶ ὄντες ἐφημεριδοπῶλαι τῷ 1875 διωργάνωσαν τὰ τῆς πωλήσεως τῶν ἐφημερίδων βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς ἐργασίαν ἐπασχολοῦσαν σήμερον καθ' ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα τετρακόσια περίπου πρόσωπα, παρέσχον δὲ καὶ παρέχουσι σημαντικὰς ἐκδουλεύσεις εἰς τὸν ἑλληνικὸν τύπον, ὅστις τὴν μεγάλην αὐτοῦ ἀνάπτυξιν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη κυρίως χρεωστεῖ εἰς αὐτό.

Κατὰ τὸν κανονισμὸν τοῦ πρακτορείου τούτου θεωροῦνται τακτικοὶ ἐφημεριδοπῶλαι οἱ ἐν τῷ καταλόγῳ τοῦ Κεντρικοῦ Πρακτορείου ἐγγεγραμμένοι, μηδὲν δ' ἕτερον ἐπάγγελμα ἐξασκοῦντες ἢ τὸ τῆς πωλήσεως ἐφημερίδων. Πρὸς τοὺς τακτικοὺς ἐφημεριδοπώλας χορηγεῖ τὸ πρακτορεῖον ἐπὶ πιστώσει φύλλα πρὸς πώλησιν, ἀλλ' ἡ πίστωσις αὕτη εἶναι πάντοτε ἡμερησία, τουτέστιν ὁ πωλητὴς ὀφείλει νὰ ἐξοφλῇ καθ' ἑκάστην τὴν ἀξίαν ὅλων τῶν ἐφημερίδων, ὧν οἱ λογαριασμοὶ κλείουσι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην καὶ τῶν ὁποίων ἐπιστρέφονται τὰ μὴ πωληθέντα φύλλα. Ἀποκόπτεται δὲ ἡ πίστωσις αὐθημερὸν καὶ ἀνεξαιρέτως εἰς τὸν μὴ ἐξοφλήσαντα τὸν λογαριασμὸν τῆς ἡμέρας.

Οὕτω τὴν πρωΐαν ἅπαντες οἱ πωληταὶ παρευρίσκονται εἰς τὸ κατάστημα τοῦ Κεντρικοῦ Πρακτορείου, διανέμονται δ' αὐτοῖς τὰ φύλλα τῶν διαφόρων ἐφημερίδων καθ' ἣν τάξιν εἶναι γεγραμμένα ἐν τῷ ὡρισμένῳ καταλόγῳ τὰ ὀνόματα αὐτῶν. Ἡ δὲ κατάταξις τῶν ὀνομάτων ἐν τῷ καταλόγῳ τούτῳ γίνεται διὰ κληρώσεως ἀνανεουμένης καθ' ἕκαστον μῆνα. Οὐδεὶς τῶν πωλητῶν δύναται νὰ ἐξέλθῃ πρὸς πώλησιν τῶν φύλλων ἀνὰ τὰς ὁδούς, ἂν μὴ τὰ φύλλα διανεμηθῶσιν εἰς πάντας τοὺς παῖδας. Ἡ δὲ πώλησις τῶν φύλλων ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ὑπόκειται εἰς ὅρους, ὧν ἡ παράβασις ἐπιφέρει ποινὰς ἢ τὴν ἐν ὑποτροπῇ ἀποβολὴν ἐκ τοῦ σωματείου.

Εἶναι δὲ οἱ ὅροι οὗτοι οἱ ἑξῆς. Ἕκαστος τῶν ἐφημεριδοπωλῶν ὀφείλει

κατὰ τὴν πώλησιν νὰ ἐκφωνῇ τοὺς τίτλους ἁπασῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ πωλουμένων ἐφημερίδων, νὰ κρατῇ δὲ εἰς χεῖράς του πρὸς θέαν ἓν τοὐλάχιστον φύλλον ἐξ ἑκάστης ἐφημερίδος, οὕτως ὥστε ὁ διαβάτης νὰ βλέπῃ τὸν τίτλον ἁπασῶν. Ἀπαγορεύεται ἡ ἐνοικίασις τῶν φύλλων, ἀπαγορεύεται δ' ὁμοίως ἡ πώλησις φύλλων εἰς τιμὴν ἀνωτέραν τῆς ἐπὶ τῆς ἐφημερίδος σημειουμένης.

Ὑπὸ τοὺς ὅρους τούτους οἱ μικροὶ ἐφημεριδοπῶλαι διασκορπίζονται εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς πλατείας τῆς πόλεως πωλοῦντες τὰ φύλλα. Ἐκτὸς δὲ τῶν καθ' ὁδὸν εἰς τοὺς τυχόντας παροδίτας πωλουμένων φύλλων, οἱ πλεῖστοι τῶν πλανοδίων ἐφημεριδοπωλῶν ἔχουσι τακτικοὺς συνδρομητάς, εἰς οὓς διανέμουσι τὸ φύλλον, καταθέτοντες αὐτὸ εἰς μέρος ἀπὸ κοινῆς συμφωνίας ὁριζόμενον. Πληρόνονται δὲ τὰ φύλλα ἢ καθ' ἑβδομάδα ἢ καὶ κατὰ μῆνα.

Ἡ πληρωμὴ τῶν χρημάτων διὰ τὰ πωληθέντα φύλλα καὶ ἡ ἐπιστροφὴ τῶν περισσευσάντων φύλλων τελεῖται ἐν τῷ πρακτορείῳ καθ' ἑκάστην ἀπὸ τῆς μεσημβρίας ἀκριβῶς μέχρι τῆς μιᾶς καὶ ἡμισείας. Μετὰ δὲ τὴν παράδοσιν τῶν φύλλων καὶ τὴν ἐξόφλησιν τῶν λογαριασμῶν οἱ ἐφημεριδοπῶλαι προσέρχονται κοινῇ ὡς τὸ πολὺ εἰς τὸ φαγητὸν καὶ κατόπιν κοιμῶνται ἀναπαυόμενοι ἐκ τῶν κόπων, προσέρχονται δὲ καὶ πάλιν εἰς τὸ πρακτορεῖον μετὰ μεσημβρίαν ἵνα παραλάβωσι τὰ μεταμεσημβρινὰ φύλλα, τῶν ὁποίων τοὺς λογαριασμοὺς ὑποβάλλουσι τὴν ἐπομένην συγχρόνως μὲ τοὺς λογαριασμοὺς τῶν πρωϊνῶν.

Οἱ παῖδες ἐφημεριδοπῶλαι ἐν Ἀθήναις ὑπερβαίνουσι τοὺς ὀγδοήκοντα, ἀλλὰ τὸ πρακτορεῖον συναλλάσσεται μετὰ τριάκοντα ἢ τριάκοντα πέντε μόνον ἐξ αὐτῶν. Οὗτοι δ' ἔχουσιν ὑπὸ τὰς διαταγάς των, ἄλλοι μὲν ἕνα ἄλλοι δὲ δύο ἢ καὶ πλείονας ἀδελφοὺς ἢ συγγενεῖς, μεθ' ὧν συνδιανέμουσι τὰ φύλλα. Παραχωροῦνται δ' αὐτοῖς τὰ φύλλα πρὸς πώλησιν τὰ μὲν μεγάλα πρὸς ὀκτὼ λεπτά, τὰ δὲ μικρὰ πρὸς λεπτὰ τέσσαρα. Οὕτω δὲ κερδίζουσιν ἐν συνόλῳ οἱ μὲν ἀπειρότεροι τῶν παίδων μίαν καὶ ἡμίσειαν δραχμὴν καθ' ἑκάστην, οἱ δ' ἐμπειρότεροι οἱ καὶ συνδρομητὰς καὶ φίλους πλείονας κεκτημένοι καὶ μέχρι τεσσάρων ἢ καὶ πέντε δραχμῶν. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν οἱ παῖδες οὗτοι νὰ διαιτῶνται καλῶς. Τρώγουσι δ' ἀπὸ τραπέζης τήν τε μεσημβρίαν καὶ τὴν ἑσπέραν, τὰ δὲ δωμάτιά των εἶναι καλλίτερα τῶν τῶν ἄλλων, ἀλλὰ δὲν ἔχουσιν ὡρισμένον μέρος κατοικίας, διεσκορπισμένοι ὄντες ἀνὰ τὴν πόλιν ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν των, πολλοὶ ὅμως κατοικοῦσι πλησίον τοῦ πρακτορείου. Εἶναι δὲ παῖδες λίαν εὐάγωγοι, συντελεῖ δ' εἰς τοῦτο καὶ ὁ κανονισμὸς τοῦ πρακτορείου, ὅστις ἐν ῥητῷ ἄρθρῳ ἀπαγορεύει αὐτοῖς τὰς ὕβρεις, τὰς βλασφημίας τὰς χειρονομίας ἢ καὶ τὴν ὑπερευδοκίμησιν τῶν συναδέλφων διὰ τρόπου βαναύσου ἢ καὶ διὰ κτυπημάτων.

Ἓν μόνον εἶναι λυπηρὸν ὅτι οἱ ἐφημεριδοπῶλαι ἀπομακρύνονται καθ' ἑκάστην τῆς Σχολῆς, ἔχομεν δὲ ἀπὸ τοῦ 1886 μείωσιν αὐτῶν ἐπαισθητήν. Τὸ τοιοῦτον ἀποδοτέον καὶ εἰς ἄλλους μὲν λόγους, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν ἀναπτυχθεῖσαν πώλησιν τῶν μεταμεσημβρινῶν φύλλων, ἅτινα ἀργὰ ἐκδιδόμενα ἀναγκάζουσι τοὺς παῖδας πωλητὰς νὰ περιφέρωνται πρὸς πώλησιν αὐτῶν μέχρι καὶ αὐτῶν τῶν ὡρῶν, καθ' ἃς λειτουργεῖ ἡ Σχολή.

Οἱ στιλβωταὶ ὑποδημάτων εἶναι ἡ πολυπληθεστάτη ὁμὰς τῶν ἐν Ἀθήναις ἀπόρων παίδων, ἀλλὰ καὶ ἡ πασῶν δυστυχεστάτη. Κατάγονται πάντες σχεδὸν ἐκ δύο δήμων τῆς ἐπαρχίας Μεγαλοπόλεως, τοῦ δήμου Μεγαλοπόλεως καὶ τοῦ δήμου Λυκοσούρας. Καὶ οἱ μὲν εἰς τὸν πρῶτον δῆμον ἀνήκοντες προέρχονται κυρίως ἐκ τῶν χωρίων Ἁγιάσμπεϊ, Ἀλῆ-Ἀγά, Κιοσέ, Μερζέο, Ῥαψομάτι καὶ Τζαπόγα, τῶν δὲ ἐκ τοῦ δευτέρου δήμου πάντες σχεδὸν κατάγονται ἐκ τῆς πρωτευούσης τοῦ δήμου Ἴσαρι καί τινες ἐκ τῆς Ἀστάλας. Ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοὺς μετὰ κόπου καταρτιζομένους στατιστικοὺς πίνακας τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων, θὰ ἴδωμεν διαρκῶς προϊοῦσαν αὔξησιν συμβαδίζουσαν μετὰ τοῦ ἐπαγγέλματος. Οἱ παῖδες οὗτοι, εἶπον, ὅτι εἶναι οἱ δυστυχέστατοι πάντων καὶ τοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ἐπαγγέλματος καὶ τῆς πληθύος αὐτῶν. Ἐργάζονται ἀπὸ ὄρθρου βαθέος μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς νυκτὸς ἔχοντες ἕκαστος ὡρισμένον μέρος, εἶναι δ' οὗτοι ἐκ τῶν ἀπόρων παίδων οἱ ὀλιγώτατα πρὸς ἀλλήλους σχετιζόμενοι. Μόνον τὴν σχολὴν ἔχουσι δίκην κοινῆς μητρὸς καὶ ἐν αὐτῇ βλέπονται καὶ γνωρίζονται, διότι τὸ ἔργον αὐτῶν τοὺς κρατεῖ ἀπομεμονωμένους κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἡμέρας. Κάθηνται ἕκαστος μόνος ἢ ἀνὰ δύο ἐνίοτε καὶ οὗτοι εἶναι οἱ χείριστα πάντων διαιτώμενοι. Τὸ δὲ κέρδος αὐτῶν ἀνέρχεται τὸ πολὺ εἰς δρ. μίαν καὶ ἡμίσειαν τὴν ἡμέραν, ἀλλὰ συχνάκις καὶ ὀλιγώτερον. «Ἄλλοτε, μοὶ ἔλεγε μετὰ πόνου ἓν τῶν παιδίων τούτων, εὐφυέστατον καὶ καλὸν ἐκ τοῦ χωρίου Ἁγιάσμπεϊ, ἄλλοτε ἐκερδίζαμεν περισσότερα, ἀλλὰ μᾶς κατέστρεψαν οἱ Πέρσαι». Καὶ πραγματικῶς ἀφ' ἧς κατῆλθον ἐνταῦθα οἱ ἀπόγονοι τοῦ μεγάλου βασιλέως, οἱ ἡμέτεροι μικροὶ στιλβωταὶ δυστυχοῦσιν. Οἱ Πέρσαι κατέλαβον τὰς καλλιτέρας θέσεις, τὰ καλλίτερα «πόστα» καὶ κερδίζουσι πολλά, διότι εἶναι «σπίρτο» ὅπως ἔλεγεν ἄλλος μικρὸς στιλβωτής. Λέγουσι δὲ τοῦτο περὶ τῶν Περσῶν, οἵτινες χαῦνοι ὄντες τὴν μορφὴν καὶ τὸ βλέμμα κατάκεινται ἐκεῖ, οἱ ἡμέτεροι ζωηροὶ παῖδες. Ἀλλ' εἶναι ὅμως ἀληθές, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν φαινομένην ταύτην χαυνότητα οἱ Πέρσαι εἰσὶν ἐπιχειρηματίαι. Ὅ,τι συνέβη περὶ τὴν στίλβωσιν τῶν ὑποδημάτων, συνέβη ἐνταῦθα ἐν Ἀθήναις καὶ περὶ ἄλλα ἐπαγγέλματα. Ὑπῆρξεν ἔξω τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τὸ κατ' ἀρχὰς ἐπὶ φορητοῦ ἁμαξίου, κατόπιν δὲ καὶ ἐγκαθιδρύθη ἐντὸς παρακειμένου μαγαζείου Πέρσης πωλητής . . . . περσικῶν

ἴσως ταπήτων; τὸ παράπαν· μικροτεχνημάτων ἐξ ἐκείνων, τὰ ὁποῖα πωλοῦσι τὰ Βιενναῖα καταστήματα ἐκεῖνα, ὅσα ἀναγράφουσιν ἔξωθεν μίαν καὶ μόνην τιμὴν δι' ὅλα τὰ εἴδη. Καὶ τὰ μικροτεχνήματα ταῦτα ἐκόμιζεν οὐχὶ ἐκ Βιέννης, ἀλλ' ἐκ Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ ὅμως οὕτως ἐπιβεβαρημένα, μὲ διπλᾶ τελωνεῖα, μὲ διπλᾶ ἔξοδα, ἠγόραζον προτιμότερον παρ' αὐτοῦ οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν, νομίζοντες ὅτι ἀγοράζουσιν εὐθηνὰ ἢ φανταζόμενοι ὅτι τὰ ἐμπορεύματα ἔρχονται ἐκ Περσίας. Ὁ Πέρσης οὗτος συνήθροισεν ἀρκετὰ στρογγύλην περιουσίαν καὶ ἀνεχώρησεν ἐκχωρήσας τὰ ἐναπομένοντα ἐμπορεύματα εἰς πωλητὴν Ἀθηναῖον. Ἄς μεταβῇ τις νὰ τὸν ἐρωτήσῃ· εἶναι πρόχειρον τὸ μικρὸν κατάστημά του ἐν τῇ ὁδῷ Αἰόλου, τί κάμνει; Μόλις κερδίζει τὸν ἄρτον τῆς ἡμέρας. Ἄλλο παράδειγμα Πέρσου κερδήσαντος ὁμοίως χρήματα πολλὰ εἶναι τὸ τοῦ Ἰσμαὴλ ἀγᾶ, τοῦ ἀποβιώσαντος πωλητοῦ ᾠδικῶν πτηνῶν καὶ αὐτοῦ πλησίον τῆς Τραπέζης. Οὔτε τὰ ὡραῖά του κανάρια, οὔτε αἱ βεγγαλίδες του, οὔτε καὶ τὰ ἄλλα πτηνὰ προήρχοντο ἐκ Περσίας καὶ ὅμως πάντες ἠγόραζον εἰς μεγάλας τιμὰς παρ' αὐτοῦ, διότι ἦτο Πέρσης.

Δὲν ἠξεύρω ἂν ἦναι ἀνάγκη νὰ γίνωσιν ἀγῶνες νέοι, ἀλλ' ἡ νέα αὐτὴ κάθοδος τῶν Περσῶν ἐν Ἀθήναις μὲ ἀνησυχεῖ καὶ μὲ ἀνησυχεῖ πρὸ πάντων διὰ τοὺς μικροὺς προστατευομένους τοῦ Παρνασσοῦ. Ἀλλ' αὐτῶν τὴν προστασίαν ἂς ἀναλάβωσιν οἱ κάτοικοι τῶν Ἀθηνῶν, σεῖς κύριοι, προτιμῶντες αὐτοὺς τοὐλάχιστον κατὰ τὴν στίλβωσιν τῶν ὑποδημάτων των ἀπὸ τῶν Περσῶν ὁμοτέχνων των.

Μετὰ τῶν στιλβωτῶν παίδων συνδέεται ζήτημα, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ λεχθῇ ἀπὸ τοῦ βήματος τούτου καὶ πρέπει νὰ καυτηριασθῇ, εἶναι δὲ ἡ σωματεμπορία. Εἶπον ἀνωτέρω ὅτι τὰ δύο ἐπαγγέλματα, τὸ τοῦ ὀψοκομιστοῦ καὶ τὸ τοῦ ἐφημεριδοπώλου, ἀπεργάζονται ἐλεύθερον τὸ φρόνημα τῶν ἐπαγγελλομένων αὐτὰ παίδων· οἱ παῖδες οὗτοι κατιδόντες ἐνωρὶς ὅτι ἡ προσωπικὴ ἐργασία αὐτῶν τοῖς καταλείπει κέρδος ἱκανὸν δὲν ὑπεβλήθησαν ἢ καὶ ἂν ὑπεβλήθησαν ἀπηλευθερώθησαν ἀμέσως τῶν δεσμῶν τῆς σωματεμπορίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει εἰς τοὺς στιλβωτάς, εἰς οὓς ἄλλως ἐλλειπούσης τῆς παρὰ τοῖς δύο ἄλλοις ἐπαγγέλμασιν ἀμέσου εὑρέσεως τῶν πρὸς τὸ ζῆν δὲν εἶναι πρόχειρος ἡ εἴσπραξις χρημάτων.

Ἡ ἐνεργουμένη σωματεμπορία διαπράττεται ἐν μέσαις Ἀθήναις ὑπ' ἀνθρώπων ἐχόντων ταύτην ἀναγεγραμμένην ὡς ἐπίσημον ἐπάγγελμα. Μεταβαίνοντες εἰς τὰ χωρία, ὅθεν κατάγονται οἱ μικροὶ στιλβωταί, μισθοῦσι τούτους παρὰ τῶν γονέων διὰ συμβολαίου ἀντὶ δρ. 100 ἐτησίως καὶ ἄγουσιν αὐτοὺς ἐνταῦθα ὅπως ἐργάζωνται διὰ λογαριασμόν των. Δὲν δύνασθε νὰ φαντασθῆτε ὁποῖα μαρτύρια ὑφίστανται οἱ ἀτυχεῖς οὗτοι παῖδες. Ἔχει ὁρισθῇ εἰς αὐτοὺς ὡς ἔσχατον ὅριον κέρδους ποσόν τι με-

ταξὺ μιᾶς καὶ δύο δραχμῶν καὶ ἀλλοίμονον ἂν ὁ παῖς δὲν κομίσῃ τὸ κέρδος τοῦτο εἰς τὸν ἄγριον *μάστορην* τὴν ἑσπέραν. Διότι ὑπὸ τὸ ἐπαγωγὸν τοῦ μάστορη ὄνομα γνωρίζουσιν οἱ παῖδες τοὺς παρὰ τῶν ἰδίων γονέων μισθώσαντας αὐτοὺς ἀθλίους.

Ἡ ζωὴ τῶν παίδων τούτων εἶναι οἰκτροτάτη. Βιοῦσι δὲ κοινῶς οἱ ὑπὸ τὸν αὐτὸν μάστορην ἐργαζόμενοι. Εἰς αὐτοὺς παρέχεται κοινὸν ἐλεεινὸν δωμάτιον πρὸς κατοικίαν, πολλάκις δὲ καὶ μέχρι δέκα στοιβάζονται ἐν δωματίῳ, ἐν ᾧ μόλις τρεῖς ἢ τέσσαρες δύνανται ἀνέτως νὰ διαμείνωσι. Τὴν μεσημβρίαν οἱ παῖδες τρώγουσιν ὅπως ὅπως, ἐπιτρέποντος αὐτοῖς τοῦ μάστορη νὰ κρατήσωσι δέκα ἢ δεκαπέντε λεπτὰ ἐκ τῶν εἰσπραττομένων χρημάτων, τὴν δ' ἑσπέραν μετὰ τὴν λῆξιν τῆς ἐργασίας παρακάθηνται εἰς τὸ ἐπίσημον γεῦμα, ὅπερ παρέχει αὐτοῖς κατὰ τὴν μετὰ τῶν γονέων συμφωνίαν ὁ γενναιόδωρος ἀντιλήπτωρ. Τὸ ἐννοεῖτε τὸ γεῦμα. Κατὰ τὰς νηστησίμους ἡμέρας, διότι ἐξ ἀγάπης πρὸς τὰ πάτρια φαίνεται φροντίζουσιν οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι χριστιανοὶ νὰ τηρῶσιν αὐστηρῶς οἱ παῖδες τὰς νηστείας καὶ τὰς Τεσσαρακοστάς, κατὰ τὰς νηστησίμους, λέγω, ἡμέρας, τοῖς παρέχεται ταραμᾶς ἢ ἐλαῖαι μετ' ἄρτου, ἐνίοτε δὲ καὶ γλῶσσαι ἐρυθροῦ χαβιαρίου ψηταὶ ἐπὶ τῶν ἀνθράκων· τὰς δὲ πασχαλινὰς ἡμέρας τρώγουσι τυρὸν μετ' ἄρτου, καὶ τὰς Κυριακὰς καὶ ἑορτὰς ἐντόσθια βοῶν ἢ προβάτων τηγανητά. Βλέπετε ὅτι εἶναι μεγάλη ἡ γενναιοδωρία τῶν χορηγῶν, ἀλλ' αὕτη χωρεῖ καὶ περαιτέρω. Οἱ ἀγαθοὶ οὗτοι ἄνδρες ἐπιμελοῦνται τῶν παιδίων κατὰ τὰ συμβόλαιά των καὶ ὁσάκις ἀσθενήσωσι. Καὶ ἰατρὸν μὲν σπανίως κομίζουσιν οἴκοι, φροντίζουσιν ὅμως νὰ ἀποστέλλωσι τὰ παιδία πανταχοῦ ὅπου ὑπάρχει ἰατρικὸν κέντρον δωρεάν. Εἰς δὲ τὴν ἡμετέραν σχολὴν ἀποφεύγουσι σκοπίμως ν' ἀποστέλλωσι τὰ παιδία, εἰ καὶ τὸ μετὰ τῶν γονέων συμβόλαιον ἐπιβάλλει εἰς αὐτοὺς ῥητῶς τὴν τοιαύτην ὑποχρέωσιν. Δικαιολογοῦνται δὲ προφασιζόμενοι ὅτι ἡ Σχολὴ εἶναι τόπος διαφθορᾶς. Τὴν διαφθορὰν δ' ἐννοοῦσιν ἐκ τούτου, ὅτι ἀληθῶς τὰ παιδία τὰ κατορθώσαντα νὰ φοιτήσωσιν ἐν αὐτῇ, ἐπανερχόμενα εἰς τὴν πατρίδα διασπείρουσι τὰς γενναίας ἰδέας, ἃς ἐκαρπώθησαν ἐξ αὐτῆς καὶ αὐτά εἰσιν οἱ κύριοι τῆς σωματεμπορίας πολέμιοι.

Ἄλλοτε ἐν Ἀθήναις ἡ σωματεμπορία ἦτο τόσον διαδεδομένη ὥστε καὶ σκέψις ἐγένετο μετὰ τῶν τότε Κυβερνώντων ἵνα νομοθετικῶς περιορισθῇ. Τὰ δουλεύοντα παιδία ἀνήρχοντο εἰς τριακόσια καὶ πλέον καὶ κέρδη ἀπειργάζοντο ἐξ αὐτῶν πολλὰ ὑπὸ τὸ κράτος τῶν νόμων οἱ σωματέμποροι. Ὑπῆρχε τούτων εἷς, ὅστις ἐδέσποζε πρὸ ἐτῶν τεσσαράκοντα μέχρι πεντήκοντα παιδίων, δι' ἃ εἶχεν ἐνῳκιασμένας οἰκτρὰς τρώγλας πλησίον τοῦ ναοῦ τῶν ἁγίων Ἀναργύρων. Ὁ ἀγαθὸς ἀστὸς ἐκ τῶν πεντήκοντα παιδίων εἶχε κατὰ μέσον ὅρον εἰσόδημα ἑκατὸν καθ' ἑκάστην δραχμῶν, διότι κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν καὶ τὰ κέρδη ἦσαν πλείονα. Ἂν

ἐκ τοῦ ποσοῦ τούτου ἀφαιρέσωμεν πεντήκοντα περίπου λεπτά, ἅτινα παρεῖχεν εἰς ἕκαστον παῖδα καθ' ἑκάστην διὰ φαγητόν, καὶ πεντήκοντα περίπου δραχμὰς πληρονομένας κατὰ μῆνα διὰ τὰς κατοικίας, ὁ κύριος οὗτος εἶχε καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τοῦ κατ' ἔτος παρεχομένου εἰς τοὺς γονεῖς ἐξ ἑκατὸν δραχμῶν μισθώματος εἰσόδημα ἐξ εἴκοσι χιλιάδων δραχμῶν. Ἀνάλογον δὲ εἰσόδημα εἶχον καὶ οἱ ὀλιγωτέρων παίδων δεσπόζοντες.

Ἦτο λοιπὸν φυσικὸν νὰ κηρύξωσι πόλεμον κατὰ τῆς Σχολῆς, καὶ τὸν πόλεμον τοῦτον εἰς χρόνους ἀπωτέρους νὰ κατορθώσωσι νὰ ὑποθάλψωσι καὶ ἐν ταῖς πατρίσι τῶν παιδίων. Ἀλλ' ἡ ἀγαθοποιὸς τῆς σχολῆς ἐνέργεια ὑπερίσχυσε, καὶ πρῶτοι οἱ ἐκ Κορινθίας παῖδες, κατόπιν δὲ καὶ οἱ ἐφημεριδοπῶλαι ἀπέσεισαν τὸν αἰσχρὸν τοῦτον ζυγόν.

Σήμερον ἡ σωματεμπορία χάρις εἰς τὰς ἀμέτρους ἡμῶν προσπαθείας σχεδὸν κατηργήθη, οἱ δὲ σωματέμποροι περιωρίσθησαν εἰς τέσσαρας ἢ πέντε γνωστοὺς πάντας καὶ μετερχομένους τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐμβαλωματοῦ, ἕνα δὲ καὶ τὸ τοῦ οἰνοπώλου, καταγομένους δ' ἐκ τῆς αὐτῆς τῶν παίδων πατρίδος. Οἱ δὲ δουλεύοντες παῖδες ἀνέρχονται εἰς πεντήκοντα μόλις, ἀλλὰ καὶ οὗτοι δὲν μένουσι πλέον τοῦ ἔτους ὑπὸ τὸν κύριον, διότι τὰ συμβόλαια μετὰ τῶν γονέων γίνονται ἐτήσια, κατὰ δὲ τὴν λῆξίν των σπανίως ἀνανεοῦνται.

Τετάρτη μεγάλη ὁμὰς παίδων εἶναι οἱ πηλοφόροι καὶ οἱ κτίσται, ἀλλ' οὗτοι δὲν ὑπάγονται εἰς τὰ ὅρια τῆς παρούσης μελέτης. Οὗτοι ἐκ Μακεδονίας καταγόμενοι καὶ κυρίως ἐκ τῆς Καστορίας καὶ τῆς Κορυτζᾶς, σπανίως διατρίβουσι μόνοι ἐν τῇ πρωτευούσῃ. Ἔρχονται δὲ μετὰ τῶν γονέων ἢ τῶν συγγενῶν, συγκατοικοῦσι μετ' αὐτῶν καὶ ἄγουσιν ὃν βίον ἄγουσι καὶ ἐκεῖνοι. Ἀρχόμενοι ἀπὸ τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πηλοφόρου, ἀπὸ τὸ ὁποῖον ἀπολαμβάνουσι $1\,{}^1/_2$—2 δρ. τὴν ἐργάσιμον ἡμέραν, προβιβάζονται εἰς τὸ τοῦ κτίστου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου συγκομίζουσι καὶ πέντε δραχμὰς τὴν ἡμέραν. Διαμένουσι δ' ἐν Ἀθήναις ἐφ' ὅσον χρόνον καὶ οἱ ἀγαγόντες αὐτοὺς εἰς Ἀθήνας συγγενεῖς καὶ ἔπειτα ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν πατρίδα των. Ἀλλὰ τινὲς ὅμως τούτων ὀλίγοι παραμένουσι διαρκῶς ἐνταῦθα γινόμενοι ἐργολάβοι οἰκοδομῶν.

Ἀλλ' ἡ πολυπληθεστάτη τάξις ἀπόρων παίδων, ἡ ἀποτελοῦσα νῦν τὸν κυριώτατον τῆς σχολῆς ἡμῶν κόσμον καὶ τὸ καύχημα αὐτῆς, εἶναι οἱ μικροὶ ὑπηρέται οἰκιῶν καὶ καταστημάτων καὶ οἱ μικροὶ ἐργάται ἐν τοῖς ἐργοστασίοις τῆς πόλεως. Ἄλλοτε οἱ τὰ τῆς Σχολῆς διευθύνοντες ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ περιέρχωνται τὰ καταστήματα καὶ τοὺς οἴκους ὅπως προσλάβωσιν ἐκεῖθεν τοὺς ὑπηρέτας τούτους καὶ ἐργάτας καὶ πειθαναγκάζωσιν αὐτοὺς πρὸς μάθησιν, σήμερον δὲ τοὐναντίον πάντες οἱ πολῖται ἐκ τῆς Σχολῆς παραλαμβάνουσι τοὺς κάλλιστα μεμορφωμένους

παῖδας καὶ οἱ καταστηματάρχαι καὶ αἱ οἰκογένειαι γινώσκουσιν ὅτι ἀρκοῦσα ἐγγύησις τιμίας ὑπηρεσίας εἶναι ἡ ἐν τῇ Σχολῇ φοίτησις.

Ἀλλ' οἱ παῖδες οὗτοι δὲν ἔχουσι βίον ἰδιαίτερον· ὁ βίος αὐτῶν συμμορφοῦται πρὸς τὸν βίον τῶν οἰκιῶν καὶ τῶν καταστημάτων, τὸ μόνον δὲ χαρακτηρίζον αὐτοὺς εἶναι ἡ τακτικὴ ἐν τῇ σχολῇ φοίτησις, ἡ κοσμιότης τοῦ ἤθους, ἡ ἐπιμέλεια καὶ ἡ ἐν παντὶ προσπάθεια ὅπως ἀποβῶσι κρείττονες ἑαυτῶν.

Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε περὶ τοῦ βίου τῶν ἀπόρων παίδων λεχθέντων διείδετε ὅτι οὗτοι μεθ' ὅλην τοῦ βίου αὐτῶν τὴν λιτότητα διάγουσιν ὅμως κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον καλῶς καὶ ὅτι πάντες ἔχουσι κατοικίαν. Ἄλλοτε εἶναι ἀληθὲς ὅτι παῖδες ἄποροι ἐκοιμῶντο ἀνὰ τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως καὶ ἰδίως κατὰ τὰς ῥύμας τῆς παλαιᾶς ἀγορᾶς, καὶ ὁ Σύλλογος μάλιστα ἡμῶν ἐσκέφθη καὶ ἵδρυσεν ὑπὲρ αὐτῶν ἴδιον ὑπνωτήριον. Ἀλλ' οἱ μὲν καθ' ὁμάδας βιοῦντες ἐν Ἀθήναις παῖδες δὲν προσῆλθον εἰς αὐτό, προσήρχοντο δ' ἄλλοι ἀνέστιοι παῖδες ἐξ ἐκείνων, οἵτινες ἔρχονται καὶ παρέρχονται εἰς τὴν πόλιν καὶ ἐγίνοντο αἰτία κακῶν πολλῶν, ὥστε καὶ ν' ἀναγκάσωσι τὸν Σύλλογον νὰ σκεφθῇ περὶ διακοπῆς τῆς λειτουργίας τοῦ ὑπνωτηρίου· ἀλλὰ σήμερον ὅμως οὐδεὶς τῶν παίδων κοιμᾶται ἀνὰ τὰς ὁδούς, πάντες δ' ὅσοι ζῶσι μόνοι ἐνταῦθα κοιμῶνται ἐν δωματίοις στενοῖς μὲν ὁπωσδήποτε καὶ οὐχὶ βεβαίως συμφώνως πρὸς τοὺς ὅρους τῆς ὑγιεινῆς, ἀλλ' ὅμως ἔχουσι πάντες κατοικίαν καὶ στέγην. Δὲν λείπει λοιπὸν ἄσυλον καὶ κοιτωνισμὸς ἀπὸ τῶν ἀπόρων παίδων. Οὗτοι τὴν ἡμέραν πᾶσαν περιφερόμενοι ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἕνεκα τῆς φύσεως τοῦ ἔργου αὐτῶν, ἐναποταμιεύουσι τοσοῦτον ἀέρα καθαρόν, ὥστε δὲν εἶναι φόβος νὰ διαφθαρῇ οὗτος ἐκ τῆς ἑξαώρου ἢ ἑπταώρου διαμονῆς ἐν τῇ μεμολυσμένῃ τοῦ δωματίου των ἀτμοσφαίρᾳ. Ἐκεῖνο τοῦ ὁποίου στεροῦνται κυρίως οἱ παῖδες οὗτοι εἶναι ἡ καλὴ τροφή. Ὅσοι ἐκ τούτων δύνανται νὰ δαπανήσωσι μέχρι τῆς δραχμῆς, καὶ οὗτοι εἶναι πολὺ ὀλίγοι, τρέφονται ὁπωσοῦν μετρίως ἐν τοῖς κοινοτέροις τῶν μαγειρίων καὶ τρώγουσιν ἂν οὐχὶ καθ' ἁπάσας ἀλλὰ κατὰ τὰς πλείστας ἡμέρας τῆς ἑβδομάδος καὶ κρέας, εἰ καὶ ἡ μαγειρικὴ τούτου παρασκευὴ ὑπολείπεται πολὺ τῶν ἀπαιτήσεων τῆς ὑγιεινῆς καὶ τῆς καλῆς διαίτης. Ἀλλ' ἡ μεγάλη ὁμὰς τῶν παιδίων τρέφεται οἰκτρά· ἄρτος καὶ προσφάγιόν τι ἐκ τυροῦ, ἐλαιῶν ἢ ἄλλου προχείρου ὄψου, σπανίως δ' ἡμέραν τινὰ χλιδῆς καὶ φαγητὸν ἐξ ἐκείνων τῶν παρασκευαζομένων προχείρως, ταῦτα εἶναι τἀποτελοῦντα τὸ ἄριστον καὶ τὸ δεῖπνον αὐτῶν. Διὰ τοῦτο ἂν τις παραβάλῃ τὴν σωματικὴν εὐεξίαν τῶν πλείστων ἐκ τῶν παιδίων τούτων τῶν ἐπαγγελλομένων ἓν τῶν τριπλῶν ἔργων, περὶ ὧν ὡμίλησα ἀνωτέρω, πρὸς τὴν

τῶν ὑπηρετῶν οἰκιῶν καὶ καταστημάτων, ὧν οἱ πλεῖστοι τρέφονται καλῶς, θὰ ἴδῃ σημαντικὴν διαφοράν. Καὶ ὅμως τὰ δυστυχῆ ταῦτα παιδία δαπανῶσι τοὐλάχιστον ἡμίσειαν ἕκαστον δραχμὴν καθ' ἑκάστην ὅπως τρέφωνται τόσον κακῶς. Φρονῶ λοιπὸν ὅτι εἰς τοῦτο κυρίως πρέπει νὰ στραφῇ τοῦ Συλλόγου ἡμῶν ἡ προσοχή. Ἂν ἡ ἵδρυσις τῶν ἁπανταχοῦ τοσοῦτον ἐπιτυχόντων οἰκονομικῶν ἢ λαϊκῶν μαγειρίων (fourneaux économiques, Volks-Küchen) ἐπιβάλλεται καὶ ἐνταῦθα διὰ τὰς ἀπόρους τάξεις, ἐκ τῶν ἀπόρων τούτων τάξεων ἡ μείζονα ἔχουσα ἀνάγκην εἶναι ἡ τῶν ἀπόρων παίδων. Διὰ τῆς δαπάνης περίπου πεντήκοντα λεπτῶν καθ' ἑκάστην οἱ ἡμέτεροι παῖδες θὰ δύνανται νὰ λαμβάνωσι στερεὰν τροφὴν καὶ πρὸ πάντων τὸν ζωοπάροχον ζωμόν, οὗ πολλοὶ οὐδέποτε ἐγεύθησαν. Ἀλλὰ βεβαίως πρὸς τοῦτο πρέπει νὰ κατορθωθῇ ν' ἀποκτήσωμεν τὸ ὁριστικὸν ἡμῶν πλέον κατάστημα, ὅπερ πρὸς ἄλλαις πολλαῖς ἀνάγκαις καὶ ταύτην πρόκειται νὰ θεραπεύσῃ.

Οἱ ἄποροι παῖδες εἴτε ὀλίγα εἴτε πολλὰ κερδαίνοντες ἔχουσι τὸ ταμιευτήριον αὐτῶν, ὅπερ ἱδρύθη ἐν τῇ Σχολῇ καὶ εἰς τὸ ὁποῖον καταθέτουσι τὰς οἰκονομίας αὐτῶν, αἵτινες τοῖς ἀποδίδονται μετὰ τόκου 6 %, καταβάλλοντος τὴν πρὸς τοῦτο δαπάνην τοῦ Συλλόγου. Ἕκαστος παῖς ἔχει τὸ βιβλιάριον αὐτοῦ, ἡ δὲ ὑπηρεσία τοῦ ταμιευτηρίου ἐνεργεῖται κατὰ Δευτέραν. Τῆς ἐνεργείας ταύτης τοῦ Συλλόγου τὰ λαμπρὰ ἀποτελέσματα δὲν πρόκειται νὰ ὑμνηθῶσιν ἐνταῦθα, εἶναι δὲ γνωστὰ εἰς τοὺς παρακολουθοῦντας τὰς ἡμετέρας ἐργασίας. Τὰ χρήματα τῶν μικρῶν παιδίων διασώζονται ἐκ μυρίων κινδύνων, κατωρθώθη δὲ διὰ τοῦ ταμιευτηρίου νὰ παύσῃ καὶ ἄλλο ἐκ τῶν ἐθίμων, ἅτινα εἶχον οἱ παῖδες καὶ ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἄλλοτε παρατηρούμενον, τὴν διὰ τῶν λίθων δηλαδὴ ἀναστροφὴν τῶν πενταλέπτων καὶ δεκαλέπτων, τοῦθ' ὅπερ συνείθιζεν αὐτοὺς εἰς τὰ τυχηρὰ παιγνίδια. Οἱ παῖδες καταθέτουσιν εἰς τὸ ταμιευτήριον τῆς Σχολῆς τὰς οἰκονομίας αὐτῶν, αἵτινες ἀποδίδονται αὐτοῖς ἐκ διαλειμμάτων, ἀλλὰ πολλοὶ ὅμως καταλείπουσιν αὐτὰς καὶ καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῆς ἐν τῇ Σχολῇ φοιτήσεως. Εἰς πόσους παραγωγικοὺς σκοποὺς μεταβάλλονται τὰ χρήματα ταῦτα, ποσάκις δὲ τὰ μικρὰ παιδία τῶν ἀγρῶν, ῥιφθέντα εἰς τὴν δίνην καὶ τοὺς κινδύνους τῆς πόλεως προσῆλθον ἀρωγὰ τῶν ἰδίων οἰκογενειῶν, καὶ ἀδελφὰς ὑπανδρεύσαντα καὶ τοὺς γονεῖς ἐκ χρηματικῶν στενοχωριῶν διασώσαντα! Προχθὲς ἀκόμη ἓν τῶν παιδίων τούτων προσῆλθεν ἵνα λάβῃ τὰ ἀπὸ διετίας κατατεθέντα χρήματα αὐτοῦ ἀνερχόμενα εἰς διακοσίας περίπου δραχμάς. Καὶ διατί τὰ πέρνεις τὰ χρήματά σου; τὸ ἠρώτησα. Καὶ μοὶ διηγήθη δακρύον ὅτι ἀπέθανεν ἐν τῷ χωρίῳ του ὁ πατήρ, ὅστις κατέλιπεν ἀνήλικα πέντε ἀδελφάκια καὶ ὅτι τοὺς κατέσχεσαν τὸ χωράφι καὶ ἡ μάνα δὲν ἠμπορεῖ νὰ δουλέψῃ. Στέλλω τὰ χρήματα διὰ νὰ οἰκονομηθοῦν. Καὶ τὰ χρήματα

ταῦτα, ἅτινα εἶχον περισυναχθῆ πεντάλεπτον πρὸς πεντάλεπτον (τὸ παιδίον εἶναι στιλβωτής), καὶ εἶχον κατατεθῆ εἰς τὸ ταμιευτήριον κατὰ μικρὰ ποσὰ πέντε ἕως δέκα δραχμῶν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, τὰ χρήματα ταῦτα σώζουσι νῦν τὴν οἰκογένειαν ἐκ στενοχωρίας.

Ἄλλο παράδειγμα παιδὸς στιλβωτοῦ χρησιμοποιήσαντος τὰ χρήματα αὐτοῦ εἰς παραγωγικοὺς σκοποὺς ἔχω τὸ ἑξῆς μαθητοῦ ἐξερχομένου ἐφέτος τῆς Σχολῆς. Εἶχε κατατεθειμένα πέρυσι μέχρι τετρακοσίων δραχμῶν εἰς τὸ ταμιευτήριον τῆς Σχολῆς, ὅτε μίαν ἡμέραν παρουσιάζεται διὰ νὰ τὰ ἀνκλάβῃ. Ἐγίνοντο τὰ στρατιωτικὰ ἐαρινὰ γυμνάσια, καὶ ὁ μικρὸς ἐπιχειρηματίας ἠθέλησε νὰ παρακολουθήσῃ τὸν στρατὸν μετατραπεὶς εἰς καπνοπώλην. Ἡ ἐπίνοια ὑπῆρξεν εὐτυχής, τὰ χρήματα ἐδιπλασιάσθησαν καὶ κατ' Αὔγουστον κατέθηκεν εἰς τὸ ταμιευτήριον ἐνεακοσίας δραχμάς. Ἐπῆλθον αἱ ἑορταὶ τῶν γάμων τοῦ διαδόχου καὶ ὁ παῖς μεταμορφούμενος ἀλληλοδιαδόχως εἰς πωλητὴν φιστικίων κατώρθωσε νὰ κερδήσῃ ἐν μιᾷ καὶ μόνῃ ἡμέρᾳ τριάκοντα καὶ πέντε δραχμάς. Ἔκτοτε τὸ ἐμπόριόν του προοδεύει καὶ σήμερον ὁ παῖς οὗτος ἔχει εἰς τὴν μερίδα αὐτοῦ 1400 δραχμάς. Μίαν δ' ἔχει τοῦ λοιποῦ ἐπιθυμίαν, νὰ ἱδρύσῃ μετὰ τὴν ἐκ τῆς Σχολῆς ἔξοδόν του μικρὸν ἐμπορικὸν κατάστημα.

Ἤθελον πολὺ σᾶς κουράσει ἂν ἐξηκολούθουν ἀναφέρων παραδείγματα καὶ ἄλλα ἐκ τῶν πολλῶν, ἅτινα ἔχω περισυναγάγει περὶ τῶν ἀγαθῶν ἡμῶν παιδίων. Ἀλλὰ τὸ τελευταῖον παράδειγμα φέρει πρὸ ἡμῶν τὴν ἐρώτησιν: Τί γίνονται οἱ ἐκ τῆς Σχολῆς ἀποφοιτῶντες ἢ καὶ ἀπομακρυνόμενοι παῖδες, οἱ ἄποροι οὗτοι παῖδες, περὶ ὧν ἡμῖν ὁ λόγος ;

Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῆς δεκαοκταετίας ἀπεφοίτησαν τῆς Σχολῆς ἑκατὸν πεντήκοντα περίπου παῖδες. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἄλλοι διακόψαντες τὰ μαθήματα ἀπεμακρύνθησαν αὐτῆς. Περὶ πλειόνων ἢ διακοσίων ἐκ τούτων ἔχομεν πληροφορίας ὅτι ἀποκατέστησαν τίμιοι καὶ ἐργατικοὶ πολῖται. Δύο τούτων ἐκ τῶν πρώτων μαθητῶν τῆς σχολῆς διευθύνουσι σήμερον ἐμπορικοὺς οἴκους ὁ μὲν ἐν Καλκούτᾳ, ὁ δ' ἐν Βλαχίᾳ. Ἄλλοι εἰσὶν ἡμῖν γνωστοὶ ὡς ἐξακολουθήσαντες καὶ περαιτέρω τὰς σπουδάς των, τρεῖς μάλιστά εἰσι καὶ εἰδικώτερον γνωστοί. Ὁ μὲν ὡς ἀξιωθεὶς διδακτορικοῦ διπλώματος καὶ ἤδη διακρινόμενος μεταξὺ τῶν νεαρωτέρων δικηγόρων τῶν Ἀθηνῶν, ὁ δὲ ὡς ἀξιωθεὶς διπλώματος προλύτου τῆς θεολογίας καὶ ὁ τρίτος εὐδοκιμήσας μεταξὺ τῶν ἀποφοίτων τοῦ διδασκαλείου Ἀθηνῶν διατελεῖ ἐκ τῶν καλλιτέρων δημοδιδασκάλων ἐνταῦθα καὶ ἐχρημάτισε καὶ διδάσκαλος τῆς ἐκθρεψάσης αὐτὸν σχολῆς. Πολλοὶ εἶναι δ' ἐνταῦθα γνωστοὶ ἔμποροι καὶ τεχνῖται ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἄλλοι δ' εἶναι ἀποκατεστημένοι ἐν τοῖς χωρίοις τῆς πατρίδος ὡς ἔμποροι ἢ γεωργοί, ἀποστέλλοντες μάλιστα τοὺς ἐκεῖθεν ἐρχομένους παῖδας τακτικῶς εἰς τὴν Σχολήν. Ὑπάρχουσι λοιπὸν μυρία παραδείγματα λαμπρᾶς

ἀποκαταστάσεως καὶ ἕκαστος τῶν ἄλλοτε ἀπόρων παίδων, νῦν δὲ τιμίων ἐργατῶν, ἔχει ὁλόκληρον ἱστορίαν. Ἀλλὰ περὶ ἕνα ὅμως τούτων θὰ μοὶ ἐπιτρέψητε καταλήγοντι τὸν λόγον νὰ ἐνδιατρίψω πλειότερον.

Ἦτο ἐκ τῶν παιδίων τῶν εἰσελθόντων τὸ πρῶτον εἰς τὴν Σχολήν, πτωχὸν δὲ καὶ ἀνέστιον διετήρει διὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῦ ὡς παραγγελιοδόχου ἀνὰ τὰς ὁδοὺς οἰκογένειαν καὶ γηραιὸν πατέρα. Ἦτο ἐπιμελέστατον καὶ προσήρχετο τακτικώτατα εἰς τὰ μαθήματα, τῷ δὲ 1874 προβιβασθὲν ἀπὸ τῆς κατωτέρας εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν ἔλαβεν ὡς βραβεῖον δραχμὰς δέκα καὶ μίαν στοιχειώδη φυσικὴν τοῦ κ. Δαμασκηνοῦ. Ἐκείνη ἡ φυσικὴ διανέῳξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ παιδός. Τὴν κατέφαγεν ἀναγινῶσκον καὶ ἡμέραν τινὰ προσέρχεται συνεσταλμένον πρός με καὶ μοὶ λέγει ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐργάζηται πλέον εἰς τοὺς δρόμους καὶ νὰ τοῦ εὕρω θέσιν διὰ νὰ γίνῃ μηχανικός. Διιδὼν τοῦ παιδὸς τὴν φιλομάθειαν κατώρθωσα νὰ τὸν τοποθετήσω εἰς ἓν τῶν πρωτευόντων παρ' ἡμῖν μηχανουργείων, ἔνθα τὸ κατ' ἀρχὰς δωρεὰν ἐργαζόμενος, κατόπιν δ' ἐπὶ μικρᾷ ἀμοιβῇ, κατώρθωσε νὰ ἐφελκύσῃ τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ καταστηματάρχου. Ἀλλ' ὁ νεανίας πλέον ἐργάτης ἐμελέτα καὶ ὁλονὲν ἐμελέτα. Ἀπεφοίτησε τοῦ σχολείου, εἰς ὃ παρέμεινε παρακαλέσας καὶ ἓν ἐπὶ πλέον ἔτος, καὶ κατ' ἰδίαν τελειοποιούμενος κατέγινε καὶ περὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς Γαλλικῆς. Ἤδη τὸ καθημερινὸν κέρδος ἦν μεῖζον, ἀλλ' αὐτὸς ἐναποταμίευε τὰ κέρδη μετὰ φειδοῦς, βαθμηδὸν δὲ καὶ κατ' ὀλίγον ἐσχημάτισε μικρὸν κεφάλαιον. Φέρων δὲ τὴν εὐλογίαν τοῦ γηραιοῦ πατρός του ἀπῆλθεν εἰς Παρισίους. Ἐκεῖ κατετάχθη καὶ πάλιν δωρεὰν εἰς ἓν τῶν μηχανουργείων τῆς μεγάλης πόλεως καὶ σπουδάζων, μελετῶν ἀδιακόπως, ὑφιστάμενος στερήσεις καὶ κακουχίας κατώρθωσε νὰ ἐπαυξήσῃ τὰς γνώσεις νὰ ἐκτιμηθῇ καὶ ἐκεῖ, νὰ τελειοποιηθῇ καὶ ἐπανῆλθε πρὸ μικροῦ ἐνταῦθα. Ἀλλ' οὐχὶ κομπάζων καὶ ὑπερήφανος ἐπὶ ταῖς ἀποκτηθείσαις γνώσεσιν, οὐχὶ περιφέρων ἀνὰ τὰ γραφεῖα τῶν ὑπουργείων καὶ εἰς τοὺς προθαλάμους τῶν πολιτευομένων ἀλαζονικὰς ἀξιώσεις, ἀλλὰ ταπεινὸς καὶ σώφρων καὶ τὸν Παρνασσὸν εὐλογῶν ἵδρυσε μηχανουργεῖον καὶ μίαν ἔχει ἔφεσιν νὰ ἐργασθῇ καὶ μόνον.

Ἡ ἱστορία τοῦ μηχανουργοῦ, ἣν διηγήθην ὑμῖν διὰ βραχέων, εἶνε περίπου ἡ ἱστορία πολλῶν, πλείστων ἐκ τῶν μαθητῶν τῆς ἡμετέρας σχολῆς ἀπὸ δεκαοκταετίας. Εἶναι ἱστορία ἀγῶνος ὑπὲρ ὑπάρξεως ἀλλὰ καὶ ἀγῶνος ὑπὲρ προόδου, ἧς ψηλαφητὰ τὰ ἴχνη ἀνὰ τὰς ἀγυιὰς τῆς πρωτευούσης καὶ μέχρι τῶν περάτων ὅπου ἐξικνεῖται ἡ ἑλληνικὴ ἐνέργεια ἀπαντῶμεν ὅσοι παρέχομεν μετὰ πόνου ἀρωγὸν τὴν χεῖρα εἰς τὰ ἐγκαταλελειμμένα ταῦτα τέκνα τοῦ λαοῦ μὲ τοὺς μεγάλους των νοήμονας ὀφθαλμούς, μὲ τὴν ἀκοίμητον φιλομάθειάν των, μὲ τὴν ἁγνήν των καρδίαν. Ἡ πεποίθησις ὅτι παρέχομεν εἰς τὴν πολιτείαν ἀντὶ ὀλετήρων

χρηστὰς δυνάμεις εἶναι ἡ μόνη τῶν κόπων ἡμῶν ἀνακούφισις, αἱ εὐλογίαι αὐτῶν εὐγνωμονούντων εἶναι ἡ μόνη ἡμῶν ἀνταμοιβή.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία ἀνεγνώρισε τὴν σημασίαν τοῦ ἡμετέρου ἔργου, καὶ τὸ τρανότατον δεῖγμα τῆς γενικῆς ταύτης ἀναγνωρίσεως εἶναι πρόσφατον ἀκόμη. Εἶναι ἡ σεμνὴ καὶ ὑπὸ χριστιανικῶν ἀρχῶν ἐμπνεομένη διαθήκη ἀνδρὸς εἴπερ τις καὶ ἄλλος δυνηθέντος νὰ παρακολουθήσῃ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν μελετῶν του τὰ ἐν τῇ κοινωνίᾳ πλουτολογικὰ στοιχεῖα· λέγω τὸν ἀκαταπόνητον πρεσβύτην τὸν ἐπὶ πεντηκονταετίαν ὅλην καὶ πλέον διδάξαντα ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τὴν Πλουτολογίαν, τὸν ἀλησμόνητον τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου φίλον, τὸν Ἰωάννην Σοῦτσον. Ὁ ἀείμνηστος ἀνὴρ ἀπὸ τῶν μικρῶν του περισσευμάτων δύο καὶ μόνον κληροδοτήματα ἐθεώρησε καθῆκον αὐτοῦ νὰ διατάξῃ εἰς τοὺς ἐκτελεστὰς τῆς διαθήκης του, ἓν ὑπὲρ τῆς ἐκκλησίας, εἰς ἣν ἐφοίτα ἡ φιλόθρησκός του σύζυγος καὶ τὸ ἄλλο ὑπὲρ τοῦ καθιδρύματος, ὅπερ ἐθεώρει ὡς παράγοντα σπουδαιότατον κοινωνικῆς εὐεξίας καὶ ἐντίμου ἐκ τῆς ἐργασίας πλούτου, *ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων*.

Μ. Π. Λάμπρος.

ΚΡΙΤΙΚΑΙ ΚΑΙ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ ΜΗΔΕΙΑΝ

Ἡ τοῦ Εὐριπίδου Μήδεια πολλαχῶς ἡμῖν λελωβημένη παραδοθεῖσα ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν τὰ μὲν ἐκαθάρθη τὰ δὲ καὶ χεῖρον ἐμολύνθη· πολλαχοῦ τῆς τραγῳδίας ἀπαντῶσι στίχοι δὶς καὶ τρὶς ἐν αὐτῇ ἐπαναλαμβανόμενοι, μόλις δὲ δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ ποῦ ἀκριβῶς ἁρμόττουσι καὶ ποῦ παρενεβλήθησαν εἴτε ὑπὸ ὑποκριτῶν εἴτε ὑπὸ βιβλιογράφων. Ἔστι δ' ἐν οἷς χωρίοις οὐχὶ αὐτὴ τοῦ ποιητοῦ ἡ λέξις κεῖται ἀλλὰ μεθηρμηνευμένη εἴτε ἐπὶ τὸ χυδαιότερον εἴτε ἐπὶ τὸ σεμνότερον (καὶ τοῦτο δὲν εἶνε σπάνιον ἐν τοῖς ἀντιγράφοις) καθ' ὅσον ἕκαστος νοῦ καὶ παιδείας εἶχεν. Ὅθεν οὐχὶ ἁγνός, ὡς τοῦ ποιητοῦ ἡ χεὶρ ἐξειργάσατο, παρεδόθη ἡμῖν ὁ ἀγρὸς οὗτος, ἀλλὰ πλήρης ἀκανθῶν καὶ τριβόλων.

Νομίζων δὲ ὅτι ἔργον ἀγαθοῦ γεωργοῦ εἶνε νὰ καθαίρῃ τὸν ἀγρὸν ἀπὸ τῶν παραβλαπτόντων τὴν χρηστὴν φυτείαν ἀείποτε εὐλαβούμενος μὴ καὶ χρήσιμα μετὰ τῶν ἀχρείων συναποβάλλῃ ἐπιχειρῶ περί τινων χωρίων νὰ διαλάβω, ἅτινα βλέπω ὅτι οἱ ἐκδόται εἴτε οὐχὶ ὀρθῶς ἡρμήνευσαν εἴτε οὐδαμῶς τὸν νοῦν προσέσχον.

Ἡ τροφὸς ἐν τῷ προλόγῳ ἐπαιτιωμένη τὴν ναυπήγησιν καὶ τὸν πλοῦν τῆς Ἀργοῦς ὡς αἴτια τῆς δυστυχίας τῆς Μηδείας λέγει:

Οὐ γὰρ ἂν δέσποιν' ἐμὴ
Μήδεια πύργους γῆς ἔπλευσ' Ἰωλκίας
ἔρωτι θυμὸν ἐκπλαγεῖσ' Ἰάσονος,
οὐδ' ἂν κτανεῖν πείσασα Πελιάδας κόρας
πατέρα κατῴκει τήνδε γῆν Κορινθίαν
ξὺν ἀνδρὶ καὶ τέκνοισιν, ἁνδάνουσα μὲν
φυγῇ πολιτῶν ὧν ἀφίκετο χθόνα,
αὐτή τε πάντα ξυμφέρουσ' Ἰάσονι κτέ.

Οὕτως ἔχουσι τἀντίγραφα. Ἵνα μή τινα ἐκπλήξῃ ἡ σύνταξις τοῦ στίχου 8, λέγομεν ὅτι ὁμοία ὑπάρχει ἐν Αἰσχ. Χοηφ. 233 χαρᾷ δὲ μὴ 'κπλαγῇς φρένας.

Ἀπὸ τοῦ στ. 11 κ. ἐφ. οἱ κριτικοὶ προσκρούουσιν εἰς τὰ ἑξῆς α) εἰς τὸν ἐν 11 *μὲν* ὅστις κεῖται ἄνευ ἀποδόσεως, διότι τὸ νὰ ἐκληφθῇ ὁ ἐν 16 *δὲ* ὡς ἀπόδοσις τούτου φαίνεταί πως ἀλλόκοτον· διὸ ὁ μὲν Steup εἰκάζει *πρίν*, ὁ δὲ Nauck ἀποδέχεται τὴν παρὰ Στοβαίῳ γραφήν: αὐτὴ *δὲ* ἀντὶ αὐτή *τε* (13)· β) εἰς τὴν ἀντίστροφον καλουμένην ἕλξιν, ἥτις ὑπάρχει ἐν τοῖς *ἁνδάνουσα—πολιτῶν* (ἀντὶ πολίταις) *ὧν ἀφίκετο χθόνα*, διὸ καὶ ἄλλαι μὲν διορθώσεις ἐγένοντο, μᾶλλον δ' ἀξιοσημείωτοι φαίνονταί μοι ἡ τοῦ Pierson: φυγὰς πολίταις, Jacobs: φύσει πολίταις καὶ Hartung φίλη πολιτῶν.

Ὁ Weil ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ (ἔκδ. 2α) σημειοῦται: «Σύνταξον: ἁνδάνουσα μὲν πολίταις, ὧν χθόνα ἀφίκετο φυγῇ. Ἡ γεν. πολιτῶν συνάπτεται τῇ *ὧν* καθ' ἕλξιν, ἥτις φυσικωτέρα θὰ ἐφαίνετο καὶ μᾶλλον σύμμορφος τῇ συνήθει χρήσει, ἂν τὸ *ἁνδάνουσα*, ᾧ ὑποτέτακται ἡ δοτική, ἔκειτο ἐν τέλει. Ἀνάλογος σύνταξις εὕρηται ἐν Σοφ. Τραχ. 150 κ. ἐφ. ἔνθα, ἐν ᾧ προηγεῖται τὸ ῥῆμα *εἰσίδοιτο*, ἕπεται: *κακοῖσιν* (ἀντὶ κακὰ) *οἷς ἐγὼ βαρύνομαι*· ἀλλὰ δὲν βλέπω ἄλλο παράδειγμα [1]».

Ἔχομεν ὅμως ἀνάλογα παραδείγματα τῆς συντάξεως ταύτης· ἐπειδὴ δὲ δὲν βλέπω τοὺς ἐκδότας παρατιθεμένους αὐτά, ἀναγκάζομαι ἐγὼ νὰ πράξω τοῦτο: Σοφ. Ἠλ. 652 κ. ἐφ. *φίλοισί τε ξυνοῦσαν — καὶ τέκνων ὅσων*. Ξενοφ. ἑλλ. 1,4,2 καὶ ἔλεγον ὅτι Λακεδαιμόνιοι *πάντων ὧν δέονται πεπραγότες εἶεν* παρὰ βασιλέως. Δημ. 6,17 οἷς γὰρ οὖσιν ὑμετέροις

[1] Ἂς συγχωρήσῃ ἡμῖν ὁ σοφὸς ἀνὴρ καὶ ἄλλο τι ἁμάρτημα νὰ ἐπανορθώσωμεν. Ἐν Ἱππολύτῳ 147 κ. ἐφ. λέγει «καὶ—τὲ ne se met jamais pour τὲ—καὶ» Ὄντως «ὁ ἑλληνικὸς διάβολος ἔχει πολλὰ κέρατα», διότι τίθεται καὶ—τὲ ἀντὶ τὲ—καί. Σοφ. Οἰδ. Τυρ. 648 ἔπειτα *κἀμὲ* τούσδε *θ'* οἳ πάρεισί σοι. Αἴ. 516 *καὶ* μητέρα τὸν φύσαντά *τε*. Ἡμεῖς ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ δράματος παρατιθέμενοι τὴν γνώμην τοῦ Weil, καὶ ἐνθυμούμενοι μὲν τὴν ἄπειρον ποικιλίαν τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, μὴ ἔχοντες ὅμως παραδείγματα πρόχειρα, ὑπεδείξαμεν δι' ἐρωτηματικοῦ τὴν ἀμφιβολίαν ἡμῶν.

ἔχει, τούτοις κέκτηται κτέ. Franke ἐν Δημ. 2,2. Καὶ ἐν ἐπιγραφῇ δὲ εὑρέθη (Bull. de corr. hell. 1888 σ. 131): ἐν τῶν πόλεων ὧν Ἀθηναῖοι κτέ, ὅπερ ὅμως ἄλλως ἡρμηνεύθη ὑπὸ τοῦ ἐκδόντος τὴν ἐπιγραφὴν κ. Μυλωνᾶ.

Τοσούτων παραδειγμάτων ὑπαρχόντων οὐδαμῶς πρέπει νὰ ἐκπληττώμεθα ὑπὸ τῆς γεν. *πολιτῶν*, ἥτις κεῖται ἀντὶ δοτικῆς. Μᾶλλον δυσαρεστεῖ τὸ *αὐτῇ τε* (ἢ *δέ*), ἤτοι ἡ ἐπανάληψις τοῦ ὑποκειμένου ἐν οὐ δέοντι· ὁ Nauck γράφει μέν, ὡς εἴρηται, κατὰ Στοβαῖον *αὐτῇ δέ*, εἰκάζει δὲ ἀντ' αὐτῶν *πάντῃ τε*. Ἐγὼ πείθω ἐμαυτὸν ὅτι ὁ Εὐριπίδης ἔγραψεν αὐτῷ δέ . . . Ἰάσονι· διὰ τῆς μικρᾶς ταύτης μεταβολῆς ἔχομεν νοῦν ὑγιᾶ τοῦ χωρίου: ἀνδάνουσα μὲν πολίταις—αὐτῷ δὲ Ἰάσονι ξυμφέρουσα. «Τοῖς μὲν πολίταις, εἰς ὧν τὴν χώραν φυγῇ ἀφίκετο, εὐχάριστος οὖσα, αὐτῷ δὲ τῷ Ἰάσονι κατὰ πάντα ὁμονοοῦσα».

Ἐκθεῖσα δ' ἡ τροφὸς τὸν τέως ἥσυχον καί πως εὐδαίμονα βίον τῆς Μηδείας ἄρχεται εἶτα (16) ἀντιτιθεῖσα τὸν νῦν κακοδαίμονα διὰ τῶν:

Νῦν δ' ἐχθρὰ πάντα καὶ νοσεῖ τὰ φίλτατα

«Τώρα ὅμως πάντες τὴν ἀποστρέφονται καὶ ἡ οἰκογένεια εὑρίσκεται ἐν ταραχῇ, διότι ὁ Ἰάσων προέδωκε τὴν Μήδειαν κτλ.

Στ. 24. Κεῖται δ' ἄσιτος, σῶμ' ὑφεῖσ' ἀλγηδόσι,
τὸν πάντα συντήκουσα δακρύοις χρόνον.

Ἀγνοῶ τί παθὼν ὁ v. Arnim[1] ἐκλαμβάνει ἀντικείμενον τοῦ *συντήκουσα* τὸν *χρόνον*· φαίνεται δὲ παραχθεὶς ὑπὸ τοῦ Pape, ἢ τινος ἄλλου, ὅστις νομίζει ὅτι τὸ *συντήκειν χρόνον* κεῖται μεταφορικῶς ἀντὶ τοῦ κατατρίβειν, ἀναλίσκειν. Πρὸς πίστωσιν τούτου παρατιθέασι πολλοὶ τὸ ἐν Ἰφιγ. Αὐλ. 398 ἐμὲ δὲ συντήξουσι νύκτες ἡμέραι τε δακρύοις. Ἀλλ' ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ἀντικείμενον τοῦ *συντήξουσι* δὲν εἶνε αἱ νύκτες καὶ αἱ ἡμέραι· οὐδ' εἶπέ ποτέ τις τῶν Ἑλλήνων: συνέτηξα ἡμέρας ἢ νύκτας ἀντὶ διήγαγον κ. τ. τ.

Ὀρθότερον ἄλλοι ἐκδόται ἐννοοῦσιν ἀντικείμενον ἐκ τοῦ ἡγουμένου στίχου τὸ *σῶμα* συντήκουσα, ὅπερ οὐδὲν τὸ ἄλογον ἔχει· ἀλλ' ὅμως δὲν φαίνεται φυσικὸν πολὺ τὸ τοιοῦτον. Κατὰ τὴν γνώμην μου προτιμότατον πάντων εἶνε νὰ λάβωμεν τὸ *συντήκουσα* ἀμεταβάτως, ἀντὶ δηλαδὴ τοῦ *συντηκομένη*· ὅτι δ' εὕρηται οὕτω τὸ ῥῆμα αὐτὸς ὁ ποιητὴς μαρτυρεῖ ἐν στίχῳ 689

Τί γὰρ σὸν ὄμμα χρώς τε συντέτηχ' ὅδε ;

ἔνθα ἀντὶ τοῦ *ὅδε* νομίζω ὅτι πρέπει νὰ γράψωμεν *ὧδε*.

Ἠλέκτρα 239—40. Οὐκοῦν ὁρᾷς μου πρῶτον ὡς ξηρὸν δέμας
Ὀρ. Λύπαις γε συντετηκός.

[1] Ausgewählte Tragödien des Euripides. — Drittes Bändchen Medea erklärt von Hans v. Arnim (ἔκδ. 2α) Berlin 1886.

Πρβλ. Ὁμ. Ἰλ. Γ, 176 τὸ καὶ κλαίουσα τέτηκα. Λουκ. Ὄνειρ. 29 ἐκτετηκὼς ὑπὸ φροντίδων § 31 ὑπὸ λογισμῶν· καὶ ἄλλα πολλά.

Ἴσως ὅμως προβάλλει τις ὅτι ὁ ἐνεστὼς *τήκω*, *συντήκω* δὲν λαμβάνεται ἀμεταβάτως· παράδειγμα δὲν ἔχω πρόχειρον, ἀλλ' ὅμως αἱρετώτερον εἶνε νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸ ἐνταῦθα ἀμεταβάτως κείμενον ἢ καὶ νὰ ἐννοήσωμεν ἐκ τῶν ἄνω τὸ *σῶμα* ὡς ἀντικείμενον ἢ νὰ περιπέσωμεν εἰς τὸ σφάλμα τοῦ νὰ συντάξωμεν : συντήκουσα χρόνον.

Ἡ Μήδεια ἐκτραγῳδοῦσα τὴν ἀθλιότητα τῶν γυναικῶν λέγει:

στ. 232 ἃς πρῶτα μὲν δεῖ χρημάτων ὑπερβολῇ
πόσιν πρίασθαι δεσπότην τε σώματος
λαβεῖν· κακοῦ γὰρ τοῦτ' ἄλγιον κακόν.

Ὁ στ. 234 εἶνε ἑνδεκασύλλαβος· τοῦτο βεβαίως ἐγένετο ἀφορμὴ πολλῶν διορθώσεων· παρὰ Στοβαίῳ ἀντὶ *τοῦτ'* εὕρηται *τοῦτο γ'*, ἐν τῷ χειρογρ. S *τοῦθ' ἔτ'*, ὁ δὲ Brunck διώρθωσεν εἰς *τοῦτ' ἔτ'*, ὅπερ παλαιογραφικῶς εἶνε ὀρθότατον· ὁ Nauck προτείνει· κακοῦ γὰρ τοῦθ' ὑπέρτερον κακόν, ὁ δὲ Prinz ὀβελίζει τὸν στίχον.

Βεβαίως ὁ στίχος ἔφθαρται, νομίζω δὲ ὅτι τὸ *κακοῦ* εἶνε γλώσσημα, ἀρχῆθεν δ' ἐγέγραπτο : *κείνου* δηλ. τοῦ κακοῦ· ἡ δ' ἐξήγησις εἰσήρρησεν εἰς τὸ ἔδαφος ἐκβαλοῦσα τὴν ἀντωνυμίαν· κατὰ ταῦτα ὁ στίχος εἶχεν ὧδε :

Λαβεῖν· κείνου γὰρ τοῦτ' ἔτ' ἄλγιον κακόν.

Πρβλ. Ἀριστοφ. Ἐκκλ. 1053. Τοῦτο γὰρ ἐκείνου τὸ κακὸν ἐξωλέστερον, 1070 τοῦτ' αὖ πολὺ τούτου τὸ κακὸν ἐξωλέστερον.

Στ. 514 Καλὸν γ' ὄνειδος τῷ νεωστὶ νυμφίῳ
πτωχοὺς ἀλᾶσθαι παῖδας ἥ τ' ἔσωσά σε.

Τὸ *καλὸν ὄνειδος* πάντες οἱ ἐκδόται ἐκλαμβάνουσιν οὐχὶ ὡς ὀξύμωρον μετὰ πικρᾶς εἰρωνείας, ἀλλ' ὅτι τῷ *ὄνειδος* συνάπτεται τὸ ἐπίθετον *καλὸς* διότι εἶνε μέση λέξις ὡς ἐν Φοιν. 821. Θήβαις κάλλιστον ὄνειδος (=κλέος). [Πρβλ. ἔτι Σοφ. Φιλ. 477 Μιστριώτην, 842 αἰσχρὸν ὄνειδος, Schneidewin ἐν Τραχ 454. Θουκ. 8, 27, 2 Krüger καὶ Poppo ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκδόσει τόμ. 9 σελ. 664]. Ἐγὼ ὅμως νομίζω ὀρθότερον νὰ ἐκλάβωμεν τὴν φράσιν ὡς ὀξύμωρον, ὡς παρὰ Δημ. 23, 121. Εἰ τότ' ἠξίωσε τυχεῖν τούτων καί τις ἔγραψε τῶν ἀφεθέντων ὑπ' αὐτοῦ, ἐάν τις ἀποκτείνῃ Φίλιππον, ἀγώγιμον εἶναι, καλὴν γ' ὕβριν ἦμεν ἂν ὑβρισμένοι. Τὸ τοιοῦτον ὀξύμωρον καὶ ἡ συνήθεια μεταχειρίζεται.

Στ. 576 Ἴασον, εὖ μὲν τούσδ' ἐκόσμησας λόγους,
ὅμως δ' ἔμοιγε, κεἰ παρὰ γνώμην ἐρῶ,
δοκεῖς προδοὺς σὴν ἄλοχον οὐ δίκαια δρᾶν.

Τὸ *παρὰ γνώμην* ἑρμηνεύεται «παρὰ τὴν θέλησίν μου». Ὁ χορὸς ἀκού-

σας τῆς Μηδείας κατηγορούσης καὶ τοῦ Ἰάσονος ἀπολογουμένου ἐκφέρει τὴν ἑαυτοῦ γνώμην· δὲν βλέπω διὰ τί ἀποφαίνεται παρὰ τὴν θέλησιν αὐτοῦ· νομίζω μᾶλλον ὅτι ἀποφαινόμενος τὴν ἄνω γνώμην προκαταλαμβάνει τὸν Ἰάσονα, ὅπως μὴ ὑποπτεύσῃ ὅτι ταῦτα λέγει ὁ χορὸς τῶν γυναικῶν παρὰ τὸ ἀληθὲς φρόνημα αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐνοίας πρὸς τὴν Μήδειαν· ὅθεν νομίζω ὅτι πρέπει ἀντὶ τοῦ *κεὶ* νὰ γράψωμεν *κού*, δηλ. καὶ οὐκ ἐρῶ παρὰ τὴν γνώμην μου ὡς δὴ γυνὴ οἰκτίρουσα γυναῖκα φίλην πάσχουσαν. (Ἑλ. 329. Ἀπόσπ. 109). Τὴν ἑρμηνείαν ταύτην ὑποστηρίζει καὶ ἡ θέσις τῆς παρενθετικῆς προτάσεως.

Ἡ Μήδεια πρὸς τὸν Αἰγέα ἀγγέλλει τὴν ἀπιστίαν τοῦ Ἰάσονος καὶ προστίθησιν ὅτι παραγκωνίσας οὗτος αὐτὴν ἔλαβε γυναῖκα ὡς δέσποιναν τὴν Γλαύκην· τοῦτο ἀκούσας ὁ Αἰγεὺς θαυμάζει λέγων :

στ. 695 Ἦ που τετόλμηκ' ἔργον αἴσχιστον τόδε ;

Τὸ *ἦ που* δὲν ἤρεσε τοῖς κριτικοῖς, ἐξ ὧν ὁ μὲν Elmsley ᾔκασεν: *ἦ γάρ*, ὁ Wittzchel *οὔ που* καὶ ὁ Schenkl *μή που*. Ὀρθότατα παρατηρεῖ ὁ κ. Μιστριώτης ὅτι ἄνευ ἀνάγκης ἐγένοντο αἱ διορθώσεις. Ὑπάρχουσι πολλὰ παραδείγματα τῆς τοιαύτης χρήσεως τοῦ *ἦ που*, περὶ ὧν παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ Σοφόκλειον Λεξικὸν τοῦ Ellendt ἐν λ. *ἦ*. Δὲν βλέπω δὲ καὶ κατὰ τί διαφέρει τοῦ ἐν Ἑκάβῃ 775, ἔνθα ὁ Ἀγαμέμνων ἀκούσας παρὰ τῆς Ἑκάβης ὅτι ὁ υἱὸς αὐτῆς Πολύδωρος ἐφονεύθη ἐρωτᾷ :

ΑΓ. θνῄσκει δὲ πρὸς τοῦ καὶ τίνος πότμου τυχών ;
ΕΚ. τίνος γ' ὑπ' ἄλλου ; Θρῄξ νιν ὤλεσε ξένος.
ΑΓ. ὦ τλῆμον· ἦ *που* χρυσὸν ἠράσθη λαβεῖν ;
ΕΚ. τοιαῦτ', ἐπειδὴ συμφορὰν ἔγνω Φρυγῶν.

Ἐνταῦθα ὁ Σχολιαστὴς ἑρμηνεύει τὸ *ἦπου* = ὄντως. Καὶ ἐν τῷ τῆς Μηδείας ἄρα χωρίῳ ἑρμηνευτέον : Ὄντως ἐτόλμησε τὸ αἴσχιστον τοῦτο τόλμημα ;

Ἡ Μήδεια ἐκτίθησι πρὸς τὸν χορὸν τοὺς σκοποὺς αὐτῆς, ὅτι δηλ. μέλλει νὰ φονεύσῃ τὴν Γλαύκην καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ ἔπειτα νὰ ἀπέλθῃ.

Στ. 797 Οὐ γὰρ γελᾶσθαι τλητὸν ἐξ ἐχθρῶν, φίλαι.
Ἴτω· τί μοι ζῆν κέρδος; οὔτε μοι πατρὶς
οὔτ' οἶκός ἐστιν οὔτ' ἀποστροφὴ κακῶν.

Πρὸς τὰ ἐν 797 πρβλ. Αἰσχ. 2, 181 κ. ἑφ. Οὐ γὰρ ὁ θάνατος δεινόν, ἀλλ' ἡ περὶ τὴν τελευτὴν ὕβρις φοβερά. Πῶς δ' οὐκ οἰκτρὸν βλέπειν ἐχθροῦ πρόσωπον ἐπεγγελῶντος καὶ τοῖς ὠσὶ τῶν ὀνειδῶν ἀκοῦσαι ;

Εἰς τὸν Hirzel καὶ τὸν Weil ἐφάνη παράδοξον πῶς ἡ Μήδεια λέγει «τί τὸ ὄφελος νὰ ζῶ ; οὔτε πατρίδα ἔχω οὔτε οἶκον οὔτε ἄσυλον», ἐν ᾧ δὲν προτίθεται ν' ἀποθάνῃ, μέτρα δὲ κατάλληλα ἔλαβε περὶ καταφυγίου. Διὰ ταῦτα ὁ μὲν πρῶτος ἀθετεῖ τοὺς στίχους 798—9, ὁ δὲ Weil

νομίσας δεινὸν ν' ἀποδληθῶσι τόσον ὡραῖοι στίχοι μεταγράφει αὐτοὺς ὧδε: τί τοι ζῆν κέρδος; οἷσιν οὐ πατρὶς (ἢ πατὴρ) οὐκ οἶκός ἐστιν κτέ., ἵνα δηλονότι ἡ Μήδεια περὶ τῶν τέκνων λέγει καὶ οὐχὶ περὶ ἑαυτῆς, ὅπερ ἐπιπολῆς λογικώτερον.

Βεδαίως ὁ Weil λέγων ταῦτα ἔχει καὶ λόγους, διότι δὲν εἶνε ἐξ ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων, οἵτινες αὄ,τι κεν ἐπ' ἀκαιρίμαν γλῶσσαν ἔλθῃ» λέγουσιν. Ὁ δραματικὸς ὅμως δὲν ἦτο μυθιστοριογράφος, ὥστε νὰ εἰσαγάγῃ τὴν Μήδειαν λεπτομερῶς ὑπολογίζουσαν τὰς εὐχερείας καὶ δυσχερείας τοῦ ἔργου αὐτῆς· ἔμελλε νὰ καταστρέψῃ ὁλόκληρον βασιλικὴν οἰκογένειαν, ἧς οἱ ὑπήκοοι πάντως θὰ ἀνελάμδανον τὴν ἐκδίκησιν· ἡ ζωὴ τῆς Κολχίδος δὲν ἦτο ἀσφαλής, ἀφοῦ μάλιστα ἠγνόει ὅτι ὁ Ἥλιος θὰ ἔπεμπεν αὐτῇ ἅρμα. Ἆρά γε τόσον εὔκολον ἦτο ἀποκτείνασα τὸν Κρέοντα, τὴν Γλαύκην καὶ τοὺς παῖδας αὐτῆς νὰ ἐξέλθῃ τῆς χώρας ἀσφαλής; Ἔπειτα δυνάμεθα νὰ καταγνώσωμεν τοῦ ποιητοῦ τοσαύτην εὐήθειαν, ὥστε νὰ συγχωρῇ εἰς μητέρα νὰ συλλογίζηται οὕτω: ἐπειδὴ τὰ ἀθῷα τέκνα ἐστερήθησαν διὰ τὰς ἁμαρτίας τῶν γονέων πατρίδος καὶ οἴκου, διὰ τοῦτο πρέπει ν' ἀφαιρεθῶσι καὶ τὴν ζωήν; Ἡ Μήδεια νομίζω ὅτι θέλει νὰ εἴπῃ: Ἐμπρός· θὰ φονεύσω τὴν Γλαύκην, θὰ τολμήσω τὸν φόνον τῶν παίδων, καὶ ἂς πάθω τὰ ἔσχατα εἴτε ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν εἴτε ἐκ τῆς λύπης· τί μὲ ὠφελεῖ νὰ ζῶ;

Ἀναντιρρήτως πρέπει νὰ ὑπολογίζωμεν καὶ τὴν λύπην, ἥτις νῦν μὲν ὑπὸ τῆς παραφορᾶς ἐλάνθανεν, ἔμελλεν ὅμως μετὰ ταῦτα νὰ κυριεύσῃ τῆς ψυχῆς τῆς Μηδείας.

Ἡ Μήδεια ἀποφασίσασα ἤδη καὶ διατάξασα τὰ πάντα καλεῖ τὸν Ἰάσονα καὶ προσποιεῖται ὅτι μεταμέλει αὐτῇ τῶν προτέρων λόγων καὶ ὅτι νῦν ἐσκέψατο ἄμεινον·

στ. 889 Ἀλλ' ἐσμὲν οἷόν ἐσμεν, οὐκ ἐρῶ κακόν,
γυναῖκες· οὔκουν χρῆν σ' ὁμοιοῦσθαι κακοῖς
οὐδ' ἀντιτείνειν νήπι' ἀντὶ νηπίων.

Λέγει δῆλον ὅτι «ἐν ᾧ ἔδει νὰ χαίρω διὰ τὸν γάμον σου, ἐγὼ ἐδυσφόρουν καὶ ἐθλιδόμην· ἀλλ' εἶμαι ἀναξία προσοχῆς, διότι εἶμαι γυνή». Ἀλλ' εἰς τοὺς στίχους τούτους παρατηρεῖται τὸ παράδοξον, ὅτι ἐν ᾧ λέγεται «οὐκ ἐρῶ *κακόν*» ἔπειτα λέγει «ὁμοιοῦσθαι *κακοῖς*»· οἱ ἰώμενοι τὸ ἀλλόκοτον τοῦτο τῷ 890ῳ στίχῳ τὸν νοῦν προσέσχον· αὐτίκα ὁ Stadmueller κατὰ τὸ ἐν Ἀνδρ. 354 ἀντὶ *κακοῖς* γράφει *φύσιν*, ὁ δὲ Prinz: ἐξομοιοῦσθαι σε χρῆν». Κατ' ἐμὲ ἐν τῷ 889 ἐξέλιπεν ἡ λέξις τοῦ ποιητοῦ καὶ ἀντ' αὐτῆς εἰσήχθη τό: *κακόν*, ἐγέγραπτο δηλαδή:

ἀλλ' ἐσμὲν οἷόν ἐσμεν, οὐκ ἐρῶ ποῖον,
γυναῖκες.

Διὰ δὲ τοῦ «γυνή» κατὰ τὸν Εὐριπίδην τοὐλάχιστον πλεῖσται κακίαι παραδηλοῦνται πρβλ. καὶ ἀπόσπ. 670

Ὦ παγκακίστη καὶ γυνή· τί γὰρ λέγων
μεῖζόν σε τοῦδ' ὄνειδος ἐξείποι τις ἄν;

καὶ Καρκίνου ἀπ. 2 (ἔκδ. Wagner).

Ὦ Ζεῦ, τί χρὴ γυναῖκας ἐξειπεῖν κακόν;
Ἀρκοῦν ἂν εἴη κἂν γυναῖκ' εἴπῃς μόνον.

Κατὰ ταῦτα ἄρα ἡ Μήδεια λέγει: ἀλλ' εἴμεθα ὅ,τι εἴμεθα, δὲν θὰ εἴπω ποῖόν τι, διότι ἀρκεῖ νὰ εἴπω *γυναῖκες*.

Ἠδύνατό τις νὰ ὑπολάβῃ ὅτι ὁ ποιητὴς ἔγραψεν: οὐκ ἐρῶ *φλαῦρον*, ὅτε θὰ εἴχομεν τὴν γνωστὴν σύνταξιν: οὐκ ἐρῶ φλαῦρον γυναῖκας (ἤγουν οὐ κακολογήσω τὰς γυναῖκας) ἀλλ' ἁπλῶς ἐρῶ γυναῖκές (ἐσμεν). Πρβλ. Ἀριστοφ. Νεφ. 833 Εὐστόμει, καὶ μηδὲν εἴπῃς φλαῦρον ἄνδρας δεξιοὺς καὶ νοῦν ἔχοντας.

Στ. 952 (ἡ Γλαύκη) εὐδαιμονήσει δ' οὐχ ἕν, ἀλλὰ μυρία,
ἀνδρὸς τ' ἀρίστου σοῦ τυχοῦσ' ὁμευνέτου...

Ὁ Wecklein ἀντὶ τοῦ *σοῦ τυχοῦσα* προτείνει νὰ γραφῇ *συντυχοῦσα* κατὰ τὸ ἐν Σοφ. Φιλ. 320 συντυχὼν κακῶν ἀνδρῶν Ἀτρειδῶν· παραπέμπει δ' εἰς Krüger Gr. I § 47, 14, 2 καὶ II § 47, 14, 5.

Νομίζομεν ὅτι μᾶλλον ἔδει νὰ ἀποφεύγωμεν τὰς τοιαύτας ἀνωμαλίας καὶ οὐχὶ νὰ ἐπαυξάνωμεν αὐτάς· ἄριστα δ' ὁ Cobet ποιῶν τὸ ἐν Σοφ. Οἰδ. Κ. 1482 ἐναισίου δὲ *συντύχοιμι* διώρθωσεν εἰς *σοῦ τύχοιμι*, ὅπερ ἐγένετο δεκτὸν ὑπὸ πάντων· ἀλλ' ὁ Wecklein ἐν πολλοῖς χρῆται τῇ μεθόδῳ τῇ «τῶν οὐκ ὄντων εὑρετικῇ», διορθοῖ χωρία κατὰ τὸ δοκοῦν καὶ δὲν πειρᾶται νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν παράδοσιν, ἀλλὰ κόπτων τὴν δυσχέρειαν αὐτῆς διὰ μιᾶς οἱασδήποτε διορθώσεως ἑρμηνεύει αὐτὸς ἑαυτόν· συμπληροῖ χάσματα ἀδεῶς καὶ τέλος οὐδὲν ἐλλείπει τῆς ὑπερκριτικῆς.

Μεμφόμενοι τὸν ἄνδρα δὲν ἀμνημονοῦμεν τῶν πολλῶν αὐτοῦ ἐργασιῶν, αἵτινες εἶνε ἀποτέλεσμα πολλῆς μελέτης καὶ μεγίστης φιλοπονίας· ἀλλὰ παράδοξον ἡμῖν φαίνεται πολλάκις μεταχειρισαμένοις τὰ ἔργα αὐτοῦ, πῶς τοσοῦτον καταφρονεῖ τῆς παραδόσεως, ἣν πάντοτε πρέπει νὰ σεβώμεθα μᾶλλον τῶν ἐπινοημάτων τῆς διανοίας ἡμῶν· διότι ἀπιστότεραι πάντως εἶνε αἱ εἰκασίαι ἡμῶν ἢ οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν βιβλιογράφων· τοῦτο δὲ μᾶλλον πρέπει νὰ ἔχωμεν ἐν νῷ, ὅταν τὰ χειρόγραφα διαφόρων *οἰκογενειῶν* ὄντα συμφωνῶσιν ἀλλήλοις.

Ἐν Ἀθήναις 10 Ἀπριλίου 1890.

Γ. Μ. Σακόρραφος.

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ ΜΑΣ

Δύο σχεδὸν ἔτη παρῆλθον ἀφ' ἧς ἐν τῇ «*Οἰκονομικῇ ἐπιθεωρήσει*», τῇ διανυσάσῃ ἤδη δεκατρία ὁλόκληρα ἔτη, ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ πολυκλαύστου καὶ ἀνεκτιμήτου ἡμῶν φίλου **Ἀριστείδου Οἰκονόμου**, τοῦ τοσοῦτον προώρως ἀφαρπασθέντος ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς φιλτάτης πατρίδος, δι' ἣν ὑπῆρξε πολύτιμος, ἐξετάζοντες τὸ προκείμενον ζήτημα, ἕνεκεν τῶν ἐπανειλημμένων ἐκ τῆς χώρας εἰς τὴν Ἀμερικὴν μεταναστεύσεων, προσεπαθήσαμεν, κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἡμῖν, νὰ ἐξετάσωμεν τὰ μέτρα, δι' ὧν ἐνομίζομεν ὅτι ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτραπῇ τὸ ἀκατάσχετον ἐκεῖνο ῥεῦμα, ὅπερ, ἐντὸς ὀλίγου χρόνου, κατὰ ἑκατοντάδας ὅλας παρέσυρε τὰ μᾶλλον ἀκμαῖα τῆς πατρίδος μας τέκνα εἰς τὴν ἀπόφασιν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πατρῴας πρὸς ἐκλογὴν νέας προσκαίρου εἴτε διαρκοῦς διαμονῆς, ἐπὶ τῷ σκοπῷ τῆς κατὰ πλατύτερον τρόπον ἐξασφαλίσεως τῶν μέσων τῆς ὑπάρξεως.

Ἤδη, μετὰ μικρὰν ἀνάπαυλαν, οἱ μετανάσται ἐτέθησαν ἐκ νέου εἰς κίνησιν καί, κατὰ τὰς τελευταίας ταύτας ἑβδομάδας, πλείονες τῶν πέντε ἑκατοντάδων Λακώνων καὶ ἄλλων ἐτράπησαν τὴν ἄγουσαν εἰς τὴν Ἀμερικήν.

Τὰ γεγονότα ταῦτα ἔχουσι σπουδαιοτάτην σημασίαν διὰ τὴν πατρίδα μας, καὶ τὸ Κράτος, ἐν τῇ ἐνεργείᾳ του, δέον νὰ εὕρῃ τὴν δέουσαν ἐπικουρίαν, μεταξὺ τῶν δυναμένων πρὸς τοῦτο, πρὸς θεραπείαν τοῦ κακοῦ.

Αἱ μεταναστεύσεις ἐν γένει ἔχουσιν ὡς κύριον αἴτιον λόγους οἰκονομικούς, πολιτικοὺς καὶ θρησκευτικούς, ἐν ἄλλαις λέξεσι προέρχονται αὗται εἴτε ὡς ἐκ τῆς ἐπικρατούσης παρά τινι χώρᾳ πενίας, εἴτε ἕνεκεν τῆς σημαντικῶς, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπερχομένης αὐξήσεως τοῦ πληθυσμοῦ, ἢ καὶ πολλάκις ἕνεκεν θρησκευτικῶν ἢ καὶ κυβερνητικῶν ἔν τινι χώρᾳ καταδιώξεων. Αἱ ἄχρι τοῦδε ἐκ διαφόρων χωρῶν γενόμεναι μεταναστεύσεις τοιοῦτόν τινα λόγον εἶχον περίπου. Παρ' ἡμῖν ὅμως τοιοῦτοι λόγοι δὲν ὑπάρχουσιν. Ἡ Ἑλλάς, κατὰ πρῶτον, πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ ᾖ πυκνῶς κατῳκημένη· παρ' ἡμῖν ἡ ὁλικὴ ἔκτασις τοῦ ἐδάφους ἀνέρχεται εἰς 65,000 περίπου τετραγωνικῶν χιλιομέτρων, ὁ δὲ πληθυσμὸς δὲν ἔφθασεν ἀκόμη εἰς τὰ 2,500,000 κατοίκων, ὥστε οὔτε τεσσαράκοντα ψυχαὶ δὲν ἀναλογοῦσι καθ' ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον, ἐνῷ ἐν Βελγίῳ ἡ

ἀναλογία αὕτη πλησιάζει τὰς 200 ψυχάς, ἐν Ὀλλανδίᾳ τὰς 130, ἐν Ἀγγλίᾳ 110, Ἰταλίᾳ 102, Γερμανίᾳ 86 καὶ Γαλλίᾳ 72. Ἐκτὸς τούτου, αἱ γαῖαι μένουσιν ἀκόμη ἀνεκμετάλλευτοι, ἔν τε τῇ ἐπιφανείᾳ καὶ ὑπ' αὐτήν, λόγοι δὲ κυβερνητικῶν ἢ θρησκευτικῶν καταδιωγμῶν οὐδέποτε ἐν τῇ χώρᾳ ἡμῶν ὑπῆρξαν. Ἀπ' ἐναντίας μάλιστα εἰς πλείστας μεγάλας ἐπιχειρήσεις, ἰδιωτικὰς εἴτε κυβερνητικάς, ὡς αἱ τῶν σιδηροδρόμων, τῆς ἀποξηράνσεως τῆς Κωπαΐδος, τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου, τῶν ἐθνικῶν καὶ ἐπαρχιακῶν ὁδῶν, τῶν λιμενικῶν ἔργων κτλ. ἀλλοδαποὶ ἐργάται προσέρχονται καὶ εὑρίσκουσι παρ' ἡμῖν πόρον ζωῆς.

Εἶναι λοιπὸν ὄντως περίεργον πῶς τὸ ῥεῦμα τῶν μεταναστεύσεων, ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος, ἐγένετο, ἄνευ οὐδενὸς σοβαροῦ αἰτίου, τοσοῦτον ἰσχυρὸν παρ' ἡμῖν καὶ πῶς ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ ἀποβαίνῃ ἰσχυρότερον, ἀφοῦ τυγχάνῃ πασίγνωστον ὅτι ὁ μέγας ἀριθμὸς τῶν νεαρῶν ἐργατῶν μας, ὁ περιδιαβάζων τὰς ὁδοὺς τῶν κυριωτέρων ἀμερικανικῶν πόλεων, δὲν δύναται νὰ πραγματοποιήσῃ ἐκεῖ τὸν σκοπὸν τῆς μακρυνῆς ταύτης πλουτολογικῆς ἐκδρομῆς. Ἐνῷ δ' ὡς πιστεύομεν οἱ ἀπαιτητικοί μας Λάκωνες μανθάνουσιν ὅτι τὰ *χρυσᾶ ὄνειρα* τῶν συμπατριωτῶν των, οἵτινες συνέλαβον πρῶτοι τὴν ἰδέαν τῆς ἐγκαταλείψεως τῆς πατρίδος, ἐκπληροῦνται διὰ τῶν νηστειῶν, τῆς ἐπαιτείας, τῶν ποικίλων στερήσεων καὶ δεινοπαθημάτων, ἅτινα ἡ φαντασία τῶν ἐν ταῖς πόλεσιν ἐκείναις Ἑλλήνων προξένων δὲν πιστεύομεν νὰ ἐξαίρῃ ἐν ταῖς πρὸς τὸ ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν βασιλικὸν ὑπουργεῖον μακραῖς ἐκθέσεσιν, ἐξακολουθοῦσιν ἐν τούτοις νὰ ἐκπατρίζωνται, κατ' ἀκατανόητον ὅλως τρόπον, ἐν γνώσει σχεδὸν τῆς ἀδυναμίας τοῦ πλουτισμοῦ, ὃν ἐν τῇ κεφαλῇ των ἐνταῦθα, διὰ γελοίου τρόπου, συλλαμβάνουσι.

Ἡ ἐν Ἀμερικῇ ἐξεύρεσις ἐκτάκτου *τύχης* παρὰ τῶν Ἑλλήνων μεταναστῶν δὲν δύναται παρὰ νὰ ᾖ δυσεπίτευκτος, λαμβανομένων ὑπ' ὄψει τῶν λίαν περιορισμένων ἐργατικῶν γνώσεων καὶ τῶν τεχνικῶν καὶ χρηματικῶν μέσων, ἅτινα διαθέτουσι σήμερον οἱ ἡμέτεροι ἐργάται. Ἄλλως τε τὰ ἤθη καὶ αἱ ἕξεις τοῦ Ἕλληνος ἐργάτου δὲν εἶναι εὔκολον νὰ μεταβληθῶσιν ἐκ τοῦ προχείρου καὶ νἀφομοιωθῶσι πρὸς τὰς τῶν Ἀμερικανῶν, ἢ τῶν ἐξ Ἀγγλίας καὶ Γερμανίας ἰδίως μεταβαινόντων ἐκεῖ, πρὸς ἐξεύρεσιν ἐργασίας καὶ ἐπιτυχῶς ἐκπληρούντων τὸν σκοπόν των. Καὶ εἶναι μὲν εὔκολον νὰ παραδεχθῇ τις ὅτι, αἱ μετὰ μέτρου γινόμεναι μεταναστεύσεις, ὁσάκις οἱ μετανάσται εἶχον προκαταρκτικάς τινας ἐργατικὰς γνώσεις καὶ ὑπῆρχεν ἐλπὶς ὅτι θὰ κατώρθουν νὰ τὰς τελειοποιήσωσιν ἐν τῇ χώρᾳ, ἐν ᾗ ἐσκόπουν νὰ διατρίψωσιν ἐπὶ μακρὸν χρόνον, θὰ ἐμόρφουν αὐτοὺς καὶ θὰ ἀνέπτυσσον καὶ ἐτελειοποίουν ἴσως τὰς ἐργατικάς, τεχνικὰς ἢ ἄλλας γνώσεις των, συνεχὲς μεταξὺ τῶν δύο ἐθνῶν καθιστῶντες ἐκπολιτιστικὸν ῥεῦμα, ὁδηγοῦν ἀσφαλῶς πρὸς τὰς μεγάλας κοινωνικὰς

προόδους[1], ἀλλὰ διὰ τὸν Ἕλληνα μετανάστην, ὑφ' οὓς ὅρους διατελεῖ ἡ περιωρισμένη ἔτι, ἕνεκεν διαφόρων λόγων, ἐργατικὴ δύναμίς του, δὲν ἔφθασεν εἰσέτι ἡ ἐποχὴ τῆς δυνατῆς πραγματοποιήσεως τοιούτων ἐπωφελῶν κατορθωμάτων.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ὑποθέτομεν ὅτι οἱ Ἕλληνες μετανάσται δὲν εὑρίσκονται ἀκριβῶς ἐν γνώσει τῶν συμβαινόντων τοῖς συμπολίταις των ἐν Ἀμερικῇ, ἴσως μάλιστα συμφεροντολόγοι τινὲς ἐξαπατῶσιν αὐτοὺς ἐνταῦθα καὶ τοὺς πείθωσι πρὸς ἐκτέλεσιν τοσοῦτον μακρυνοῦ ταξειδίου, ὠθούμενοι πρὸς τοῦτο ἐξ ὑπολανθάνοντος καὶ ἀθεμίτου κέρδους. Ἡ ἄνευ ὡρισμένων ὑποσχέσεων ἐγκατάλειψις τῆς πατρῴας καὶ ἡ εἰς τὸν νέον κόσμον μετάβασις πρὸς ἄγραν ἀβεβαίου μέλλοντος, δὲν φαίνεται ἡμῖν πιθανή. Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ὀφείλει νὰ ὑποκρύπτηται ἔκνομόν τι μέσον, ἄγνωστον εἰς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς παρ' ἡμῖν ἁρμοδίους, διότι εἶναι ὁμολογουμένως ἀκατάληπτον πῶς οἱ μὲν ὁμοεθνεῖς ἡμῶν ἐκεῖνοι, οἵτινες ἔφθασαν ἤδη ἐν Ἀμερικῇ, εὑρίσκονται ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει καὶ λιμοκτονοῦντες προσέρχονται πρὸς τὰ ἑλληνικὰ προξενεῖα καὶ ἐξαναγκάζουσι τοὺς ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι τῆς Ἀμερικῆς προξένους μας νὰ συστήσωσι τῇ Κυβερνήσει τὴν ἀποστολὴν τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν ποσῶν, ὅπως ἐπανέλθωσι τὸ ταχύτερον εἰς τὴν Ἑλλάδα, πρὶν ἀφήσωσι τὰ κῶλα παρὰ τὸν Μισσισιπῆν, ἐνῷ οὗτοι, ἐν πλείστοις χωρίοις τῆς Πελοποννήσου, νομίζουσιν ὅτι, ἅμα πατήσωσιν ἐπὶ ἀμερικανικοῦ ἐδάφους, θ' ἀρκέσῃ νὰ ἀνοίξωσι τὰ θυλάκιά των, ὅπως εἰσρεύσῃ πανταχόθεν εἰς αὐτὰ ὁ χρυσὸς καὶ ὁ ἄργυρος, ἔστω καὶ ἐὰν δὲν ἔμαθον ἀκόμη ὅτι καλοῦνται οὗτοι εἰς τὴν γλῶσσαν ἐκείνην «gold and silver», ὅπως δυνηθῶσι τοὐλάχιστον διὰ φιλόφρονος καὶ περιποιητικοῦ τρόπου νὰ τοὺς καλέσωσι πρὸς τοῦτο!

Καίτοι δ' ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων πιστοῦται εἰς ὁποίας στερήσεις καὶ σκληρὰς κακουχίας καθυποβάλλονται οἱ ὁμοεθνεῖς ἡμῶν ἐν Ἀμερικῇ, δὲν ἐγένετο εἰσέτι γνωστὸν ἐὰν ἐλήφθη μέτρον τι παρὰ τῆς Κυβερνήσεως πρὸς ἐπανόρθωσιν τῶν κακῶς ἐχόντων, οὔτε ἐὰν αἱ ἁρμόδιαι τοπικαὶ ἀρχαί, κατὰ τὰς κατ' αὐτὰς γενομένας πολυπληθεῖς ἀναχωρήσεις νέων μεταναστῶν, ἔπραξαν τὸ ἑαυτῶν καθῆκον, ποιήσασαι γνωστὰ τὰ πασιφανῆ δεινοπαθήματα, εἰς ἅτινα εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ ἐκτεθῶσιν οὗτοι μεταβαίνοντες εἰς Ἀμερικήν. Καὶ ναὶ μὲν γνωρίζομεν ὅτι ἡ Κυβέρνησις οὐδὲν ἔχει δικαίωμα πρὸς ἀπαγόρευσιν τῶν μεταναστεύσεων, ἀφοῦ τοιοῦτοι ἀπαγορευτικοὶ νόμοι δὲν ὑπάρχουσι παρ' ἡμῖν, οὔτε εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξωσι, καθὸ ἀσυμβίβαστοι μὲ τὸ διέπον ἡμᾶς πολίτευμα καὶ τὰς καθιερωθείσας διὰ τοῦ Συντάγματος ἐλευθερίας, ἀλλ' ἔχει νομίζομεν,

[1] Κατά τινας οἰκονομολόγους, καὶ ἰδίως τὸν γάλλον **Leroy Beaulieu**, ἡ Γερμανία εἰς τὰς μεταναστεύσεις ὀφείλει, κατὰ μέγα μέρος, τὴν ταχίστην ἐμπορικὴν καὶ βιομηχανικὴν ἀνάπτυξίν της.

καθῆκον νὰ ἐξερευνήσῃ καὶ ἀνακαλύψῃ τὰ αἴτια τὰ προκαλοῦντα τὰς μεταναστεύσεις καὶ ἀφοῦ ἐπιτύχῃ τούτων νὰ ζητήσῃ συντόμως τὴν θεραπείαν τοῦ κακοῦ.

Ἡ οἰκονομικὴ ἱστορία τῶν ἐθνῶν διδάσκει ὅτι ἀνέκαθεν ἐλαμβάνοντο παρὰ τῶν κυβερνήσεων νόμιμά τινα μέτρα πρὸς προστασίαν τῶν μεταναστῶν. Οὕτω, γνωστῆς γενομένης τῆς χώρας πρὸς ἣν ἐπρόκειτο οἱ μετανάσται νὰ μεταβῶσιν, ἡ Κυβέρνησις τῆς πατρίδος των καθῆκον ἐθεώρει νὰ ἐρωτήσῃ τὰς ἁρμοδίας ἀρχὰς τῆς πρὸς ἣν οὗτοι ἀπήρχοντο χώρας, ἐὰν θὰ παρείχετο τοῖς μετανάσταις πᾶσα ἀσφάλεια ἅμα τῇ ἀφίξει των καὶ ἐὰν θὰ ἦτο εὐχερὴς ἡ ἐξεύρεσις ὡρισμένων ἐργασιῶν. Αἱ τοιαῦται δὲ πληροφορίαι ἐγίνοντο γνωσταὶ ἀμέσως εἰς τοὺς μετανάστας, καὶ οὗτοι συνεμορφοῦντο ἀναλόγως. Ἡ καὶ παρ' ἡμῖν ἐφαρμογὴ τοῦ μέτρου τούτου δὲν θὰ ἦτο, φρονοῦμεν, ἀσύμφορος, καθόσον διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ μετανάσται θὰ εὑρίσκωνται *ἐπισήμως* ἐν γνώσει τῶν κινδύνων, οὓς μέλλουσι νὰ ἀναλάβωσιν. Ἐκτὸς ὅμως τούτου, πρὸς κατάπαυσιν τοῦ μεταναστευτικοῦ ῥεύματος, ἀναγκαῖον θεωροῦμεν ὅπως ἡ πολιτεία ὑποβληθῇ ἐφ' ἅπαξ εἰς τὴν σχετικῶς μικρὰν θυσίαν τῆς δαπάνης πρὸς ἐπιστροφὴν τῶν ἐν κακουχίαις καὶ ἐσχάτῃ πενίᾳ διερχομένων ἐν Ἀμερικῇ τὸν βίον ὁμοεθνῶν ἡμῶν. Ἡ ἐπάνοδος μάλιστα αὕτη προβλέπομεν ὅτι θέλει πανηγυρισθῇ ὑπὸ τῶν πατέρων, τῶν μητέρων, τῶν συζύγων, τῶν τέκνων καὶ τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀποδημησάντων, οἱ δὲ διασωθησόμενοι ἐκ προφανοῦς ὀλέθρου ὁμοεθνεῖς μας θέλουσι χρησιμεύσει ὡς ὑπόδειγμα δι' ἐκείνους, οἵτινες σκοποῦσι πιθανῶς ἀκόμη ν' ἀκολουθήσωσι τὴν αὐτὴν ἀτυχεστάτην πορείαν, ἐγκαταλείποντες τὴν πατρίδα καὶ τοὺς οἰκείους πρὸς ἀπόλαυσιν πλούτου καὶ νέας τύχης, ἐνῷ ἀμφότερα εὑρίσκονται εἰς τὸ ἔδαφος, ὅπερ πατοῦσι, τῆς ἑλληνικῆς γῆς.

Εἰς τὸ εὐγενὲς αὐτῆς ἔργον ἡ Κυβέρνησις δέον νὰ εὕρῃ ἀρωγὸν τὸν τύπον, ὅστις ὤφειλε νὰ μὴ ἀρκῆται μόνον εἰς τὴν ἀναγραφὴν εἰδήσεων περὶ συχνῶν μεταναστεύσεων, ἀλλ' ἐχρεώστει νὰ καυτηριάζῃ πάντοτε τὰς πληγὰς ταύτας, αἵτινες, μικραὶ μὲν σήμερον οὖσαι, δυνατὸν νὰ ἀποβῶσι ταχέως μεγαλείτεραι καὶ ἱκαναὶ πρὸς βλάβην τοῦ κοινωνικοῦ ἡμῶν ὀργανισμοῦ.

Ὅπου καὶ ἂν στρέψῃ τις παρ' ἡμῖν τὸ βλέμμα, θὰ συναντήσῃ γαίας μεγάλης ἐκτάσεως, ζητούσας βραχίονας καὶ πάλιν βραχίονας πρὸς παραγωγὴν πλούτου. Ὁ πλοῦτος δὲν ἀποκτᾶται μόνον *ἐν τῷ νέῳ κόσμῳ*, ἀλλ' ἔρχεται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει *φιλοπονία* καὶ *οἰκονομία*. Ἡ ἐργασία παρ' ἡμῖν ζητεῖ πάντοτε νέους ἐργάτας καί, ὡς προείπομεν, πολλοὶ ἀλλοδαποὶ τοιοῦτοι εὑρίσκουσιν ἀφθόνως παρ' ἡμῖν πόρον ζωῆς. Ἡ τιμὴ τῶν εὐφόρων γαιῶν μας δὲν κατήντησεν ἀφ' ἑτέρου ἀπρόσιτος. Ἡ θέλησις μόνον καὶ αἱ χεῖρες ἐλλείπουσιν.

Ἕλληνες μετανάσται! σεῖς, οἵτινες ἐδοκιμάσατε τὰς πικρίας καὶ τὰ βάσανα τῆς ἀποδημίας εἰς τὴν μεμακρυσμένην γῆν τῆς ὑποτεθείσης ἐπαγγελίας, ἀφοῦ ἐπανέλθητε ὑγιεῖς ἐνταῦθα, δείξατε εἰς πάντας ὅτι εἶσθε οἱ καταλληλότεροι πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἑλληνικῆς γῆς, ἐξ ἧς πρωτίστως ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τῆς πατρίδος.

Ε. Ἐμπειρῖκος.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

ΕΙΣ ΤΗΝ

ΠΕΡΙ ΚΟΜΗΤΟΣ ΓΥΙΛΦΟΡΔ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑΝ

ΤΟΥ Κ. ΣΙΜΟΥ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

Μέλος ἀντεπιστέλλον τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ διαμένων ἐν Κερκύρᾳ καὶ Κερκυραῖος, κρίνω ἀπαραίτητον καθῆκόν μου νὰ ὑποβάλω ὀλίγας τινὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῶν ἑξῆς ἐκφράσεων περὶ Κερκύρας, περιεχομένων ἐν τῇ περὶ τοῦ Κόμητος Γυίλφορδ διατριβῇ τοῦ ἐν Ἀθήναις διακεκριμένου δικηγόρου κ. Σίμου Κ. Μπαλάνου, ἥτις ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ φυλλαδίῳ τοῦ Παρνασσοῦ τῶν μηνῶν Ἰανουαρίου καὶ Φεβρουαρίου ἐ. ἔ.

Ὁ κ. Μπαλάνος λέγει ἐν σελίδι 28·

«Ὁ Γυίλφορδ ἐρχόμενος εἰς τὴν ἀποικίαν ταύτην τῶν Κορινθίων, ἤλπιζεν ὅτι θὰ εὕρισκεν αὐτόθι ἁγνὰ τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, καὶ ὅτι θὰ ἤκουε λαλουμένην κοινῶς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἀλλ' ἕνεκα τῆς Ἑνετικῆς κυριαρχίας καὶ τῶν ξένων δεσποτῶν, οὐ μόνον τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα εἶχον ἐξαλλαχθῇ ἐν Κερκύρᾳ, ἀλλὰ καὶ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχεν ἀντικατασταθῇ δι' ἐφθαρμένης ἰταλικῆς, ἐνῷ τὸ πάτριον ἰδίωμα διετηρεῖτο ἁγνὸν μόνον ἐν τοῖς ἀποκέντροις χωρίοις τῆς νήσου».

Εἰς ταῦτα ἀπαντῶμεν.

Δὲν χρήζει ἀποδείξεως, ὅτι μεθ' ὅλην τὴν πολυχρόνιον πρὸς τοὺς ξένους ἐξουσιαστὰς συνανάχρωσιν, διετηρήθησαν πάντοτε ἐν Κερκύρᾳ οὐσιωδῶς τὰ ἑλληνικὰ ἤθη καὶ ἔθιμα, ἐν τῷ οἰκιακῷ καὶ κοινωνικῷ βίῳ, περιθαλπόμενα μάλιστα καὶ περιφρουρούμενα ὑπὸ τοῦ τότε πᾶσαν καρδίαν ἐμπνέοντος κοινοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, καὶ ὑπὸ τῶν προγονικῶν ἐκείνων παραδόσεων, δι' ὧν ἀείποτε ἡ Κέρκυρα διέσωσε τὸν ἑλληνικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα, διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς γλώσσης διατρανούμενον ἐνώπιον τῶν ξενικῶν κατακτήσεων καὶ εἰσβολῶν· ὥστε οὐδεμιᾶς ἔχεται ἀλη-

θείας ἡ τολμηρὰ διαβεβαίωσις τοῦ κ. Μπαλάνου, ὅτι ἐν Κερκύρᾳ, ὅτε ἦλθε παρ' ἡμῖν ὁ Γυίλφορδ, τὸ πάτριον ἰδίωμα ὑποχωρῆσαν εἰς γλῶσσαν ξένην *διετηρεῖτο ἀγνὸν μόνον ἐν τοῖς ἀποκέντροις χωρίοις τῆς νήσου*. Ἡ πάτριος γλῶσσα ὑπῆρξε πάντοτε ἀποκλειστικῶς ἡ μόνη γλῶσσα τῶν Κερκυραίων καθ' ἅπασαν τὴν νῆσον· ἅμα δ' ἐξήρχετό τις τῶν τειχῶν τῆς πόλεως, καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς προαστείοις, μόνην τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἤκουε λαλουμένην. Ἀλλὰ καὶ ἐντὸς τῆς πόλεως ἑλληνικὴ ἦτο ἀείποτε ἡ γλῶσσα τῆς πλειονότητος, ἐπικρατοῦσα ἐφ' ὅλου τοῦ γνησίου κερκυραϊκοῦ στοιχείου. Χρῆσις δὲ τῆς ἰταλικῆς, ὡς γλώσσης τῆς τότε κυβερνήσεως, ἐγίνετο ὑπ' ἐκείνων, οἵτινες ἕνεκα τῆς θέσεώς των ἦσαν εἰς συνεχῆ ἐπαφὴν πρὸς τοὺς ξένους.Ἀλλὰ καὶ οὗτοι, κατὰ τὸ πλεῖστον, καίπερ μεταχειριζόμενοι ὡς οἰκιακὴν τὴν ξένην γλῶσσαν, ἐλάλουν καὶ τὴν ἑλληνικήν, δι' ἧς ἤρχοντο εἰς συνάφειαν πρὸς τὰς πολυπληθεστέρας τάξεις τῆς πόλεως καὶ τῆς λοιπῆς νήσου αἵτινες ἠγνόουν τὴν ἰταλικήν, καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς λειτουργοὺς τῆς ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων συνταυτιζομένην τότε μὲ τὰ καθήκοντα τοῦ ἀτόμου καθ' ὅλον τὸν κοσμικὸν βίον. Βεβαίως ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα δὲν ἔμενεν ἀμιγὴς ξενισμῶν, ἀλλὰ δὲν ἦτο ἐν Κερκύρᾳ παρεφθαρμένη περισσότερον ἢ ἡ εἰς ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος λαλουμένη, ὅπου εἶχον παρεισφρήσῃ οἱ τουρκισμοί, οὐχὶ ὀλιγώτερον ἢ ἐν Κερκύρᾳ οἱ ἰταλισμοί, ἂν καὶ ἡ ἐπιρροὴ τῆς ξένης γλώσσης καὶ τῶν ξένων ἐθίμων ἦτο ἐν Κερκύρᾳ δραστηριωτέρα ὡς ἐνεργουμένη ὑπὸ πεπολιτισμένων καὶ οὐχὶ ὑπὸ βαρβάρων δεσποτῶν. Μαρτυροῦσι δὲ ἀδιαφιλονεικήτως τὴν καὶ ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποχῇ ἐπικράτησιν τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσσης καὶ οἰκιακὰ ἔγγραφα καὶ ἐπιστολαὶ καὶ πρὸ πάντων αἱ πράξεις τῶν συμβολαιογράφων, οἵτινες, καθ' ὅλην τὴν νῆσον, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ πόλει, ἐν γένει ἅπαντες συνέταττον αὐτὰς μόνον ἑλληνιστί, ἐν ᾧ καὶ οἱ ἐν τῇ πόλει συνήθως ἰταλιστὶ γράφοντες συνέταττον πράξεις καὶ εἰς τὴν ἑλληνικήν. Ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν περὶ τῆς πατρίου γλώσσης μέριμναν διασήμων οἴκων καλὸν παράδειγμα ἀναφέρει αὐτὸς ὁ κ. Μπαλάνος τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ Θεοτόκη (οὐχὶ υἱοῦ, ἀλλ'ἀνεψιοῦ τοῦ κλεινοῦ Νικηφόρου), ἀπαγορεύσαντος τὴν χρῆσιν τῆς ἰταλικῆς ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ἀπαιτήσαντος νὰ λαλῆται μόνον ἡ ἑλληνική.

Εὑρίσκοντο καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐν Κερκύρᾳ, ὡς ἐκ τῆς ξενοκρατίας, καὶ οἰκογένειαι ἐνασμενιζόμεναι ἐν τῇ χρήσει τῆς γλώσσης τῶν Ἐνετῶν, ὡς ἐν Ἀθήναις σήμερον ὑπάρχουσί τινες προτιμῶντες τὴν ἐν οἰκογενείᾳ χρῆσιν τῆς γαλλικῆς ἢ ἄλλων ξένων γλωσσῶν ἀντὶ τῆς πατρίου γλώσσης, φανταζόμενοι ὅτι τοιουτοτρόπως ἐπιδεικνύονται ἐνώπιον τῶν ξένων, ὡς οἱ ἐκ τῶν Ἑλλήνων μᾶλλον ποτισθέντες τὸν εὐρωπαϊκὸν πολιτισμόν. Ἀλλ' ἡ γλῶσσα τοῦ τόπου ἐν Κερκύρᾳ, καὶ ἐν τῇ λοιπῇ νήσῳ ἀποκλειστικῶς, ἦτο ἡ καθωμιλημένη ἑλληνική. Τοῦ γενι-

κοῦ δὲ τούτου κανόνος ἐξῃροῦντο οἱ ξένοι τὴν καταγωγήν, οἵτινες φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐτήρουν τότε τὴν γλῶσσαν τῶν πατέρων αὐτῶν, ἥτις ἦτο καὶ ἡ γλῶσσα τῆς ὁμοφύλου αὐτοῖς κυβερνήσεως. Ἀγνοοῦμεν δὲ πόθεν ὁ κ. Μπαλάνος ἠρύσθη τὴν ὅλως ἀβάσιστον πληροφορίαν, ὅτι, ἀποβιβασθεὶς ὁ Γυίλφορδ ἐν Κερκύρᾳ, ἀπεγοητεύθη καὶ ἐδέησε νὰ περιηγηθῇ ἄλλας νήσους καὶ χώρας ἑλληνικὰς ὅπως ἀναζωπυρώσῃ τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα.

Λυπηρὸν εἶναι ὅτι ὁ κ. Μπαλάνος, οὗτινος ἐκ τῆς εὐάνδρου Ἠπείρου τὸ γένος ἕλκοντος, γεννηθέντος δὲ καὶ ἀνατραφέντος ἐν Κερκύρᾳ, δὲν ἔχομεν λόγους ν' ἀμφισβητήσωμεν τὴν υἱϊκὴν στοργὴν πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν πατρίδα, λυπηρὸν εἶναι λέγομεν ὅτι ἀμελετήτως ἔσπευσε νὰ θίξῃ τὸ σπουδαῖον ἀντικείμενον τῆς ἐθνικῆς γλώσσης ἐν Κερκύρᾳ, εἰς τρόπον δυνάμενον νὰ παράσχῃ εἰς τοὺς ξένους ἀφορμὴν ἢ ἁπλῶς πρόφασιν ἐσφαλμένων καὶ ἴσως κακοβούλων κρίσεων περὶ τοῦ ἑλληνικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἡμετέρας νήσου, κρίσεων ἐξ ὧν, μετὰ τοῦ ἀνυποστάτου αὐτῶν καὶ μεγάλη ζημία δύναται νὰ προσγίνῃ εἰς τὰ συμφέροντα καὶ δικαιώματα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπέναντι ἰδίως ξένων πλεονεκτικῶν ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ὀρέξεων.

Καὶ εἰς ἀνακριβείας δέ τινας περιπίπτει ὁ κ. Μπαλάνος ἐν τοῖς περὶ Γυίλφορδ ἱστορουμένοις, ἀνακριβείας, τὰς ὁποίας ἤθελεν ἀποφύγει, ἂν ἐλάμβανεν ὑπ' ὄψιν τὸ οὐχὶ πρὸ πολλοῦ δημοσιευθὲν περὶ αὐτοῦ ἐν Κερκύρᾳ πονημάτιον τοῦ κ. Λ. Βροκίνη, ἐν ᾧ ἤθελεν εὑρεῖ ἀσφαλεῖς εἰδήσεις καὶ περὶ τῆς εἰς τὸ ἡμέτερον δόγμα βαπτίσεως τοῦ ἐξόχου φιλέλληνος. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι δὲν ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ σιωπήσωμεν καὶ ἀπέναντι τῆς αἰνιττομένης μομφῆς εἰς τὴν Κέρκυραν ἐπὶ ἀγνωμοσύνῃ πρὸς τὸν μέγαν τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εὐεργέτην. Λέγομεν λοιπόν, ὅτι ὁ μὲν ἀνδριὰς τοῦ Γυίλφορδ, ὁ πρὸ τεσσάρων ἢ τριῶν ἐτῶν σταλεὶς ἐξ Ἀθηνῶν ἐνταῦθα, ὑπάρχει κατατεθειμένος προσωρινῶς ἔν τινι ἰσογείῳ τοῦ Βασιλικοῦ Γυμνασίου, διότι ἕνεκα τεχνικῶν λόγων γίνεται εἰσέτι σκέψις ποῦ ἁρμόζει νὰ σταθῇ. Ἡ δὲ ὡραία προτομὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Κερκυραίου γλύπτου Παύλου Προσαλέντου καλλιτεχνηθεῖσα ἵσταται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἁρμοδίως καὶ εὐπρεπῶς ἱδρυμένη ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῆς Δημοσίας Βιβλιοθήκης Κερκύρας. Ταύτης δὲ τῆς προτομῆς μαρμάρινον ὁμοίωμα, ἔργον ἄλλου Κερκυραίου καλλιτέχνου τοῦ Ἰωάννου Καλοσγούρου, ἐκόσμει καὶ αὐτὸ τὴν Δημοσίαν Βιβλιοθήκην μέχρι τοῦ ἔτους 1868, ὅτε ὁ τότε ὑπουργὸς τῆς Παιδείας Σαράβας ἐπιμόνως ἀπήτησε ν' ἀποσταλῇ εἰς Ἀθήνας καὶ τεθῇ εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Ναυτικοῦ Ἀπομαχικοῦ Ταμείου.

Ἐν Κερκύρᾳ τῇ 29 Μαρτίου 1890

Ν. Τ. Βούλγαρις.

ΕΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ἡ Ἀσπασία, ἡ Κλεοπάτρα καὶ ἡ Θεοδώρα ἀποτελοῦσι τὴν τριάδα τῶν ἐν τῷ ἔρωτι διαπρεψασῶν γυναικῶν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα. Ἀπεπειράθημεν νὰ ζωγραφήσωμεν τὴν διάσημον ἑταίραν, τὴν ἀκόλαστον βασιλίδα καὶ τὴν ἀκόλαστον αὐτοκράτειραν, ἐν τῷ μέσῳ τῶν κοινωνιῶν καὶ τῆς καταστάσεως τοῦ πολιτισμοῦ ὃν ἑκάστη κατοπτρίζει καὶ ἀντιπροσωπεύει. Μετὰ τῆς Ἀσπασίας φαίνονται αἱ Ἀθῆναι ἐν τῇ ἐκλάμψει τοῦ ἀθανάτου αὐτῶν πνεύματος καὶ τῇ ἀχαλινώτῳ ἐλευθερίᾳ τῆς λαχυπόπτου καὶ ζηλοτύπου αὐτῶν δημοκρατίας. Ἡ Κλεοπάτρα μετέχει δύο κόσμων. Ὡς ἐκ μὲν τῶν προγόνων αὐτῆς ἀνήκει εἰς τὸν ἑλληνοαιγυπτιακὸν κόσμον τῆς Ἀλεξανδρείας, τὸν ἐκνευρισθέντα ὑπὸ τοῦ πλούτου, τῆς πολυτελείας, τῆς τῶν ἠθῶν ἐκδιαιτήσεως καὶ μέλλοντα νὰ συναπολεσθῇ μετὰ τῆς ἀσώτου ταύτης καὶ ἀκολάστου βασιλίδος. Ὡς δ' ἐκ τῶν ἐραςῶν της ἀνήκει εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον, ὅστις ἀπέβαλε μὲν τὰς παλαιὰς ἀρετὰς ἕνεκα τῆς συγχρωτίσεως αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποδουλωθέντων λαῶν, ἀλλὰ διατηρεῖ μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν διαφθορὰν καὶ τὰς αἱματηρὰς αὐτοῦ στάσεις, τὴν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἀγερωχίαν, τὴν ἀδάμαστον ἰσχυρογνωμοσύνην καὶ τὴν σιδηρᾶν ἰσχύν. Ἡ Θεοδώρα βασιλεύει ἐν Βυζαντίῳ καθ' ὃν χρόνον ἡ στρατιωτικὴ ἰσχύς, ἡ διοικητικὴ τάξις, ὁ δημόσιος πλοῦτος, ἡ ἀκμὴ τῶν τεχνῶν ἀποκρύπτουσιν εἰσέτι τὰ σπέρματα τῆς καταστροφῆς τοῦ κράτους ἐκείνου τοῦ εὐρυτάτου, τοῦ ἀπαρτιζομένου ὑπὸ στοιχείων ἀνομοίων, τοῦ κυβερνωμένου κατὰ τὸ πρόσχημα μὲν ὑπὸ τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων, πράγματι δὲ ὑπὸ τοῦ ἀσιατικοῦ δεσποτισμοῦ, οὗ ὁ λαὸς παρῃτήθη τῶν ἑαυτοῦ δικαιωμάτων καὶ ἀσμενίζεται εἰς μόνα τὰ θεολογικὰ ζητήματα καὶ τὰς ἱπποδρομίας. Δὲν νομίζετε ὅτι ἑκάστη τῶν γυναικῶν αὐτῶν ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν περίοδον ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ, ἧς ἑστία εἶνε αἱ Ἀθῆναι κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Περικλέους, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ ἡ Ῥώμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Καίσαρος, καὶ τὸ Βυζάντιον κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἰουστινιανοῦ;

Ἀφιέρωσα τὰς παρούσας τρεῖς μελέτας εἰς τρεῖς ἐπιφανεῖς φίλους, ἤτοι τὴν πρώτην εἰς τὸν Λεκὸντ Δελὶλ ὅστις διὰ τῶν *ἀρχαίων ποιημάτων* αὐτοῦ παρέσχε τόσας λαμπρὰς καὶ ἀκριβεῖς εἰκόνας τῆς Ἑλλάδος· τὴν δευτέραν εἰς τὸν Ἀλέξανδρον Δυμᾶν, τὸν ζωγραφήσαντα τὴν Κλεοπάτραν ἐν ταῖς πολλαπλαῖς αὐτῆς μετενσαρκώσεσιν, ἀπὸ τῆς Μαργαρίτας Γωτιέ, θανούσης ἐξ ἔρωτος, μέχρι τῆς Πριγκιπίσσης τῆς Βαγδάτης, ἡδυπαθῶς βυθιζούσης τοὺς γυμνοὺς βραχίονας ἐντὸς σωροῦ χρυσῶν νομισμάτων, τὴν δὲ τρίτην εἰς τὸν Βικτωριανὸν Σαρδού, τὸν ἐκθάψαντα τὴν Θεοδώραν ἀπὸ τοῦ κονισάλου τῶν χρονικῶν καὶ ζωοποιοῦντα αὐτὴν ἐκ νέου ἐν τῷ Βυζαντίῳ, ὅπερ ἐκ τῶν ἐρειπίων ἀνήγειρεν.

Παρίσιοι 6 Ὀκτωβρίου 1889.

Ε. Ο.

ΑΣΠΑΣΙΑ

Τῷ Λεκὸντ Δελίλ.

Α'

Ἡ Ἀσπασία, τὸ ὄνομα αὐτό, ὅπερ σημαίνει ἀγαπητὴ καὶ ἠχεῖ εἰς τὴν ἀκοὴν ὡς ἀπήχησις μακροῦ φιλήματος, ἀνακαλεῖ εἰς τὴν μνήμην τὸν ἀρχαῖον κόσμον κατὰ τὴν λαμπροτάτην αὐτοῦ περίοδον, κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αἰγληέσσης ἐκλάμψεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος. Ὁ λογισμὸς γίνεται ὄναρ καὶ τὸ ὄναρ ὀπτασία. Αἱ Ἀθῆναι τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἐμφανίζονται ἀπαστράπτουσαι ὑπὸ τὸν ἥλιον, ζωηραὶ καὶ θορυβώδεις, πλήρεις κινήσεως καὶ ἐργασίας.

Ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως στρατιὰ ἐργατῶν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἰκτίνου, τοῦ Μνησικλέους καὶ τοῦ Καλλικράτους ἀποπερατώνει τὴν οἰκοδομὴν τῶν Προπυλαίων καὶ ἀρχίζει τὴν τοῦ Ἐρεχθείου. Ὁ Φειδίας διὰ τῶν τελευταίων κτυπημάτων τῆς σμίλης ἀποπερατώνει τὸ ἀνατολικὸν ἀέτωμα τοῦ Παρθενῶνος, ἐνῷ ὁ Πολύγνωτος καὶ ὁ Πάναινος γράφουσι τὰς εἰκόνας τῆς Ποικίλης. Αἱ ἐπευφημίαι, αἱ κραυγαὶ τοῦ τρόμου, οἱ γέλωτες τριακοντακισχιλίων θεατῶν ἀντηχοῦσιν ἐκ περιτροπῆς εἰς τὸ θέατρον τοῦ Βάκχου, ἔνθα διδάσκονται αἱ τραγῳδίαι τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, καὶ αἱ κωμῳδίαι τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Φερεκράτους. Εἰς τὸ Ὠδεῖον, οὗ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ κατασκευὴ ὑπενθυμίζει τὴν σκηνὴν τοῦ Ξέρξου καὶ εἰς τὸ ὁποῖον οἱ ἱστοὶ τῶν ἐν Σαλαμῖνι κυριευθεισῶν περσικῶν τριήρεων χρησιμεύουσιν ὡς δοκοί, μουσικοὶ καὶ ποιητικοὶ ἀγῶνες τελοῦνται ἐναλλὰξ μετὰ δημοσίων ἀναγνωσμάτων τῶν γινομένων ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου ἐκ τῶν πρώτων βιβλίων τῶν Ἱστοριῶν του. Ἀπόσπασμα ὁπλιτῶν,

ἐπιστρεφόντων ἐκ τῶν γυμνασίων συναντᾶται παρὰ τὴν ὁδὸν τῶν Ἑρμῶν μετὰ θεωρίας παρθένων μεταβαινουσῶν ὅπως ἀντλήσωσιν ὕδωρ καθαρτήριον ἐκ τῆς Καλλιρρόης. Ἐνῷ ἡ νεκρικὴ πομπὴ ἑνὸς τῶν τελευταίων Μαραθωνομάχων διευθύνεται πρὸς τὸ Δίπυλον, ὅμιλος ἐφήβων, ἐν οἷς ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Θρασύβουλος, ὁ Κόνων διέρχεται ἐγγύθεν τοῦ Πρυτανείου· ὁ διοικῶν αὐτοὺς περιπολάρχης τοὺς ὁδηγεῖ πρὸ τοῦ βωμοῦ τῆς Ἀγραύλου ὅπως ὀμόσωσι τὸν ὅρκον τοῦ ἐφήβου. Ἡ ἀγορά, ἡ μόλις πρό τινων στιγμῶν πλήρης λάλων καὶ περιέργων, ἱσταμένων πρὸ τῶν ὀκριβάντων τῶν πωλητῶν καὶ παρὰ τὴν θύραν τῶν κουρείων, ἔνθα ὁ Σωκράτης συζητεῖ καὶ ὁ Τίμων λοιδορεῖ, ἠρημώθη νῦν. Ἅμα τῇ φωνῇ τοῦ κήρυκος καὶ τῇ προσεγγίσει τῶν τοξοτῶν οἱ πολῖται συρρέουσιν εἰς τὴν Πνύκα ὅπως ἀκούσωσι Θουκυδίδην τὸν Μελησίου καὶ Περικλέα τὸν Ξανθίππου. Μετά τινας ὥρας τὸ πλῆθος συνωθεῖται παρὰ τὴν παραλίαν τοῦ Πειραιῶς· οἱ ἐργάται τοῦ ναυστάθμου διακόπτουσι τὴν ἐργασίαν των, οἱ δὲ ναῦται τῶν ἐμπορικῶν πλοίων παύουσι τὴν ἀποβίβασιν τῶν ἀσκῶν τοῦ οἴνου τῆς Χίου καὶ τῆς Λέσβου, τῶν ὑφασμάτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς πισσασφάλτου τοῦ Εὐξείνου, τῶν σιτηρῶν τῆς Εὐβοίας, σταματῶσι τὴν φόρτωσιν τῶν ὅπλων, τῶν δερμάτων, τῶν ἀγγείων, τῶν ἀρωμάτων, τοῦ ἐλαίου, τοῦ μέλιτος, τῶν σύκων. Ἀνέρχονται εἰς τὰ καταστρώματα, ἀναρριχῶνται εἰς τὰς κεραίας. Τὸ θέαμα εἶνε ἄξιον τῆς προσοχῆς· στόλος νικηφόρος καταπλέει εἰς τὸν πολεμικὸν λιμένα.

Εἶνε δείλη. Ὁ ἥλιος ἐξαφανίζεται ὄπισθεν τοῦ Αἰγάλεω, ρίπτων ἐπὶ τῶν ὀρέων τῆς Ἀττικῆς ἀντανακλάσεις χρώματος ὑακίνθου καὶ σαπφείρου. Οἱ δοῦλοι στιφηδὸν καταλείπουσι τὰ ἐργαστήρια καὶ τὰ ἐργοστάσια. Ὁ Πρωταγόρας, ὁ Ζήνων, ὁ Δάμων ἀπολύουσι τοὺς μαθητάς των. Ὁ Ἀντιφῶν ἀνάπτει τὴν λυχνίαν τὴν σύντροφον τῶν φιλοπόνων ἀγρυπνιῶν του, ὁ ἀστρονόμος Μέτων ἐξέρχεται ὅπως παρατηρήσῃ τοὺς ἀστέρας. Αἱ δεικτηριάδες, ἔχουσαι κλωνίον μύρτου μεταξὺ τῶν χειλέων, ἐπιφαίνονται παρὰ τὴν εἴσοδον τῆς κατοικίας των· οἱ νεαροὶ εὐπατρίδαι, αἱ παλλακίδες καὶ αἱ αὐλητρίδες πληροῦσι τοὺς κήπους τοῦ ἐξωτερικοῦ Κεραμεικοῦ. Ὁ Ἀλκιβιάδης μὲ τὴν κεφαλὴν ἐστεμμένην δι' ἴων καὶ τὴν κόμην διάκοσμον ὑπὸ χρυσῶν τεττίγων, μὲ τὸν μανδύαν κατὰ γῆς συρόμενον, διέρχεται διὰ μέσου τῆς ἀγορᾶς προσκεκλημένος εἰς συμπόσιον, οὗ ἡ αὐγὴ δὲν θὰ ἴδῃ τὸ πέρας. Ὁ Περικλῆς, ὅστις κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐδημηγόρησεν εἰς τὴν Πνύκα, προήδρευσε τοῦ πολεμικοῦ συμβουλίου, ἐπεξειργάσθη ἐν τῇ βουλῇ μετὰ τῶν Πρυτάνεων καὶ τοῦ ταμίου τῶν κοινῶν προσόδων προβούλευμά τι προϋπολογισμοῦ, ἐπανέρχεται εἰς τὴν κατοικίαν του. Αὐτόθι εὑρίσκεται ἡ Ἀσπασία, συνδιαλεγομένη περὶ φιλοσοφίας μετὰ τοῦ Ἀναξαγόρου, περὶ ἠθικῆς μετὰ τοῦ Σωκράτους, περὶ πολιτικῆς μετὰ τοῦ Χαρίνου, περὶ ὑγιεινῆς μετὰ τοῦ Ἱπποκράτους, περὶ καλοῦ μετὰ τοῦ

Φειδίου. Ὁ Περικλῆς τὴν ἀσπάζεται εἰς τὸ μέτωπον, ὡς πράττει καθ' ἑκάστην ὁσάκις ἐξέρχεται ἢ ἐπιστρέφει[1].

Ἡ Ἀσπασία εἶνε ἡ «Ἥρα τοῦ Ὀλυμπίου Περικλέους»[2]. Βασιλεύει ἐν Ἀθήναις διὰ τῆς καλλονῆς καὶ τοῦ πνεύματος αὐτῆς. Μετέβαλε τὸν ἀρχαῖον γυναικωνίτην εἰς αἴθουσαν τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ἡ Ἀσπασία ἔχει τὴν αὐλικὴν ἀκολουθίαν της, καίπερ ἐν χώρᾳ δημοκρατικῇ ζῶσα, ἀπολαύει ἐλευθερίας ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἔνθα οἱ νόμοι καὶ τὰ ἤθη ἐπιβάλλουσι διαρκῆ κηδεμονίαν εἰς τὰς γυναῖκας, προΐσταται τῶν τυχῶν τῆς πόλεως, ἔνθα αὐτὴ εἶνε ξένη.

Β'

Τοιαύτη παρουσιάζεται ἡ Ἀσπασία εἰς τὴν μνήμην ἢ μᾶλλον τοιαύτη διαγράφεται δι' ἀμφιβόλων γραμμῶν ἡ μορφή της ἐν τῇ φαντασίᾳ. Ἂν θελήσῃ τις νὰ καθορίσῃ ἀκριβέστερον τοὺς χαρακτῆρας τῆς μορφῆς ταύτης, νὰ μεταβῇ ἀπὸ τοῦ ὀνείρου εἰς τὴν πραγματικότητα, αὕτη ὠχριᾷ, ἐξαλείφεται, ἐξαφανίζεται. Ὡς ἱστορικὸν πρόσωπον ἡ Ἀσπασία δὲν ὑπάγεται εἰς ἐρεύνας καὶ διαφεύγει τὴν ἀνάλυσιν. Μένει ἐν τῇ ἀοριστίᾳ καὶ ἐκεῖ πρέπει ν' ἀφεθῇ, καθότι ἐκεῖ μόνον εἶνε εὐδιάγνωστος. Πᾶσα μελέτη περὶ τῆς Ἀσπασίας, ἀποπειρωμένη ν' ἀφηγηθῇ τὸν βίον της ἐν ἀλληλουχίᾳ, νὰ διαγράψῃ τὸν χαρακτῆρά της, νὰ ἐκθέσῃ τὰς φιλοσοφικὰς καὶ ἠθικὰς αὐτῆς ἰδέας, ἔσται μοιραίως ἐναντία τῆς ἀληθείας. Ἐπίσης εἶνε ἀδύνατον νὰ ὁρισθῇ τὸ εἶδος τῆς καλλονῆς της. Ἡ παράδοσις οὐδὲν λέγει, αἱ δὲ δῆθεν εἰκόνες τῆς Ἀσπασίας, αἱ προτομαὶ καὶ οἱ γεγλυμμένοι λίθοι ἀνεγνωρίσθησαν πασιδήλως ὡς μὴ γνήσιοι[3]. Τοῖς πᾶσιν ἔξεστι νὰ φαντασθῶσι τὴν Μιλησίαν ὡς τὴν καλλίστην τῶν κανηφόρων

[1] Καὶ γὰρ ἐξιών, ὥς φασι, καὶ εἰσιὼν ἀπ' ἀγορᾶς ἠσπάζετο καθ' ἡμέραν αὐτὴν μετὰ τοῦ καταφιλεῖν. Πλουτάρχου, *Περικλῆς* 24.

[2] Σχολ. Πλάτ. *Μενεξ.* 249.

[3] Ἡ ἐν τῷ Οὐατικανῷ πεπλοφόρος προτομὴ ἀνήκει εἰς τὴν ρωμαϊκὴν τέχνην. Ἡ κόμμωσις αὐτῆς καὶ ἡ διευθέτησις εἶνε καθαρῶς ρωμαϊκή, ἂν δὲ ἡ ἐπιγραφὴ δὲν προσετέθη μετὰ ταῦτα, πρέπει νὰ θεωρήσωμεν τὸ μαρμάρινον αὐτὸ ἔργον ὡς φαντασιῶδες ἀπείκασμα ἐξ ἐκείνων, ἅτινα οἱ πλούσιοι Ρωμαῖοι παρήγγελλον εἰς τοὺς γλύπτας πρὸς διακόσμησιν τῶν βιβλιοθηκῶν των. Ἡ φήμη τῆς Ἀσπασίας ὡς γυναικὸς φιλοσόφου δικαιολογεῖ τὴν παρουσίαν τῆς προτομῆς αὐτῆς μεταξὺ τῶν τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ἀντισθένους.

Ὁ Γρονόβιος δημοσιεύει εἰς τὸν πρῶτον τόμον τῶν *Ἑλληνικῶν ἀρχαιοτήτων* αὐτοῦ (σελ. 83) καὶ ἑτέραν ψευδῆ εἰκόνα τῆς Ἀσπασίας, ἤτοι δακτυλιόλιθον παριστάνοντα τὴν Ἀθηνᾶν φέρουσαν κράνος μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Ἀσπάσου*. Φρονῶ ὅμως ὅτι οὐδεὶς Ἕλλην ἐσκέφθη ποτὲ ν' ἀπεικονίσῃ τὴν Ἀσπασίαν ὑπὸ μορφὴν Ἀθηνᾶς, ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐπιγραφήν, αὕτη δεικνύει ἁπλῶς τὸ ὄνομα τοῦ γλύπτου Ἀσπασίου ἢ Ἀσπάσου, ἀναφερομένου παρὰ τοῦ Sillig (Catal. Artific. σελ. 100).

τοῦ Παρθενῶνος ἢ ὡς τὴν χαριεστάτην τῶν ῥιπιδιοφόρων τῆς νεκροπόλεως τῆς Τανάγρας.

Αἱ πληροφορίαι ὅσας ἡ ἀρχαιότης κατέλιπεν ἡμῖν περὶ τῆς Ἀσπασίας εἶνε ὅλως ἀντιφατικαί. Ἂν πιστεύσωμεν τοὺς κωμικοὺς καὶ τοὺς σχολιαστάς των, ἔν τισι δὲ χωρίοις καὶ αὐτὸν τὸν Πλούταρχον, ἡ Ἀσπασία ἦτο ἁπλῆ, μικρόν τι ἀγχινουστέρα, μικρόν τι μᾶλλον πεπαιδευμένη, ὁπωσοῦν ἐπιτηδειοτέρα καὶ ὑποκριτικωτέρα τῶν λοιπῶν ἑταιρῶν. Ἀφοῦ ἐχρημάτισεν ἑταίρα ἐν Μιλήτῳ, εἶτα ἑταίρα, καὶ ὅπερ χεῖρον, μαστροπὸς ἐν Μεγάροις, ἦλθεν εἰς Ἀθήνας, ἔνθα ἐγνώρισε τὸν Περικλέα. Προσείλκυσεν αὐτὸν διὰ τῶν μέσων, ἅτινα αἱ ὅμοιαι αὐτῇ γενικῶς μεταχειρίζονται ὅπως σαγηνεύσωσι τοὺς ἄνδρας.

Ἥραν τέ οἱ Ἀσπασίαν τίκτει
Καταπυγοσύνη,
Παλλακὴν κυνώπιδα

λέγει ὁ ποιητὴς Κρατῖνος [1].

Ὅτε εἶδεν ἑαυτὴν γηράσασαν ἡ Ἀσπασία, φοβουμένη μήπως ὁ Περικλῆς τὴν βαρυνθῇ, ἐμνήσθη τοῦ παλαιοῦ αὐτῆς ἐπαγγέλματος καὶ προσείλκυσεν εἰς τὴν κατοικίαν της ἑταίρας ἐλευθέρας καὶ δούλας καὶ γυναῖκας προσέτι ἐγγάμους, προσφέρουσα αὐτὰς εἰς τὸν ἐραστήν της. Χάρις εἰς τὰς θεραπείας ταύτας ἡ Ἀσπασία ἔσχεν ἐπὶ τοῦ Περικλέους ἀπόλυτον κράτος, τὸν διέφθειρεν ὡς ἤθελε, συμβουλεύσασα αὐτῷ δύο πολέμους ὀλεθρίους καὶ πείσασα αὐτὸν νὰ θυσιάσῃ τὸ συμφέρον τῆς πόλεως καὶ τὴν εἰρήνην τῆς Ἑλλάδος χάριν συμφερόντων ἰδιωτικῶν καὶ χάριν προσωπικῆς ἔχθρας [2].

Κατ' ἄλλας παραδόσεις, ἃς ἐπικαλοῦνται καὶ μεγαλοποιοῦσιν οἱ νεώτεροι ὑπερασπισταὶ τῆς Ἀσπασίας, ἡ διάσημος αὕτη γυνὴ ἐκέκτητο πάντα τὰ σπανιώτατα τῶν χαρισμάτων. Ἡ ἀρετή της ἦτο ὑπερτέρα πάσης ὑπονοίας καὶ μόνον ἕνεκα τῆς ξένης καταγωγῆς της συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἑταιρῶν. Δὲν εἶχεν ὅμως τὰ ἤθη καὶ τὴν συμπεριφορὰν τῶν Γναθαινῶν καὶ τῶν Λαΐδων· ἦτο ποιήτρια, φιλόσοφος, ῥήτωρ, πολιτεύτρια. Ἦλθεν ἐπίτηδες ἐκ Μιλήτου εἰς Ἀθήνας ὅπως διδάξῃ τὴν τέχνην τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ καλῶς λέγειν. Ἡ Ἀσπασία ἐχρημάτισε μᾶλλον διδάσκαλος ἢ ἐρωμένη τοῦ Περικλέους. Ἐδίδαξεν αὐτὸν τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν εὐγλωττίαν, ὅπως ἐξήσκησε τὸν Σωκράτην εἰς τὴν διαλεκτικήν. Ἄνευ τῆς ἀπαραμίλλου Μιλησίας ὁ Σωκράτης δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ δια-

1 Fragm. Comic. Græc. ἔκδ. Didot. σελ. 47.

2 Αὐτόθι σελ. 47, 187, 282. Ἀριστοφάνους *Ἀχαρνῆς* 530—536. Σχόλ. αὐτόθι καὶ ἐν *Εἰρήνῃ* 502. Πλουτάρχου *Περικλ.* 24, 30, 32. Δοῦρις ὁ Σάμιος παρ' Ἁρποκρατίωνι ἐν λ. Ἀθηναίου ΙΒ', ΙΓ'. Λουκιανὸς ἐν τῷ *Περὶ ὀρχήσεως*, Γεώργιος ὁ Σύγκελλος σελ. 253. Σουΐδας ἐν λ. *Ἀσπασία* καὶ *Ἀσπασίαι*. Ἡσύχιος ἐν λ.

λεχθῇ καὶ ὁ Περικλῆς δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ κυβερνήσῃ οὐδὲ ν' ἀγορεύσῃ. Ὁ ἀπαγγελθεὶς ὑπὸ τοῦ Περικλέους ὡραῖος ἐπιτάφιος λόγος τῶν φονευθέντων ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ Ἀθηναίων κατὰ τὸ δεύτερον ἔτος τοῦ Πελοποννησιακου πολέμου εἶνε ἔργον τῆς Ἀσπασίας. Εἰς τὰ ἔξοχα ταῦτα ἀνδρικὰ χαρίσματα ἡ Ἀσπασία συνήνου καὶ πάσας τὰς γυναικείας ἀρετάς. Ἦτο σώφρων, οἰκονόμος, δραστηρία, φίλη τῆς τάξεως. Ἐδίδαξε τὰ συζυγικὰ καθήκοντα τὴν σύζυγον τοῦ Ξενοφῶντος, ἔδειξεν εἰς τὴν σύζυγον τοῦ Ἰσχομάχου πῶς πρέπει νὰ τηρῇ τὸν οἶκον, παρεῖχεν εἰς πᾶσαν ἐπισκέπτριαν ἀγαθήν τινα συμβουλὴν ἢ ἠθικὸν μάθημα, ἐγένετο ὑπόδειγμα εἰς τὰς Ἀθηναίας δεσποίνας [1].

Προδήλως ἑκατέρωθεν ἐξογκοῦσι τὰ πράγματα. Ὑπάρχει ὅμως βάσις τις ἀληθείας καὶ εἰς τὰς ἐπιθέσεις τῶν κωμικῶν. καὶ εἰς τοὺς πανηγυρικοὺς τῶν Σωκρατικῶν. Ἡ Ἀσπασία δύναται νὰ καταλεχθῇ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων γυναικῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦτο δὲν ἐξαιρεῖται ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἑταιρῶν.

Γ'

Ἡ Μίλητος, ἔνθα ἡ Ἀσπασία ἐγεννήθη ἐκ πατρὸς ὀνόματι Ἀξιόχου [2], ἦτο μία τῶν ἀνθηροτάτων πόλεων τῆς ἰωνικῆς παραλίας. Ἡ φήμη της ἐθεμελιοῦτο ἐπὶ τοῦ στρατιωτικοῦ αὐτῆς παρελθόντος, ὁ πλοῦτός της προήρχετο ἐκ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας καὶ αὐτὸς ὁ πλοῦτος ἦτο

[1] Ξενοφῶν *Ἀπομνημ.* Β', 6. *Οἰκονομ.* Γ'. Πλάτων *Μενεξ.* 236, 237, 249 καὶ Σχολ. αὐτόθι. Αἰσχίνης ὁ Σωκρατικὸς παρὰ Κικέρωνι *de Inv.* Α' 31. Κοϊντυλιανὸς Ε', 2. Θεμίστιος *Λόγ.* ΚΖ'.

Παρατηρητέον ὅτι ἂν αἱ δυσμενεῖς πρὸς τὴν Ἀσπασίαν μαρτυρίαι ἀνάγονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς τὴν ἐποχὴν καθ' ἣν ἔζη, πᾶσαι αἱ εὐνοϊκαὶ ὑπὲρ αὐτῆς, ἐξαιρέσει ὀλίγων γραμμῶν σχεδὸν ἀσημάντων τοῦ Ξενοφῶντος, χρονολογοῦνται ἀπὸ ἐποχῶν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον μεταγενεστέρων. Ὁ ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος διάλογος τοῦ Αἰσχίνου δὲν συνετέθη πρὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Δ' αἰῶνος· τὸ αὐτὸ ῥητέον καὶ περὶ τοῦ *Μενεξένου*, οὗ τοσάκις ἠμφισβητήθη τὸ κῦρος καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ βρίθουσιν οἱ ἀναχρονισμοί. Ἄλλως τε ἡ Ἀσπασία εἰς τοὺς διαλόγους τούτους δέον νὰ θεωρηθῇ ὡς τύπος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον πλαστός, ὡς ὂν φιλοσοφικόν, καὶ οὐχὶ ὡς πρόσωπον ὑπαρκτόν. Δέον ὡσαύτως νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ἡ σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἧς ἐνεφοροῦντο οἱ μαθηταὶ τοῦ φιλοσόφου. Ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν κατὰ γράμμα τοὺς λόγους, οὓς ὁ Πλάτων ἀποδίδει εἰς τὸν Σωκράτην ἐν τῷ *Μενεξένῳ* ὅτι παρὰ τῆς Ἀσπασίας ἐδιδάχθη.

[2] Πλουτάρχου *Περικλ.* 24. Σουΐδας, ἐν λέξ. *Ἀσπασία.* Ὁ Αἰλιανὸς (ΙΒ', 1) διὰ μακρῶν ὁμιλεῖ περὶ ἄλλης τινὸς Ἀσπασίας, μνημονευομένης ἐπίσης ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Σουΐδα. Γεννηθεῖσα ἐν Φωκαίᾳ τῆς Ἰωνίας, κατέστη ἡ παλλακὶς τοῦ Κύρου καὶ εἶτα τοῦ Ἀρταξέρξου. Ἐκαλεῖτο Μιλτώ, ἐπωνόμασε δὲ αὐτὴν Ἀσπασίαν ὁ Κῦρος πρὸς ἀνάμνησιν, ὡς λέγει ὁ Πλούταρχος, τῆς περιφήμου Ἀσπασίας, ἧς ἡ φήμη εἶχε περιέλθει καὶ μέχρις αὐτοῦ.

ἡ αἰτία τῆς διαφθορᾶς της. Οὖσα πατρὶς τοῦ Θαλοῦ, τοῦ Ἀναξιμάνδρου καὶ τοῦ Ἀναξιμένους ἡ πόλις αὕτη, ἦτο ἐπίσης περιβόητος διὰ τὰς πολλὰς αὐτῆς ἑταίρας ὅσον καὶ διὰ τοὺς φιλοσόφους. Ἦτο ἐνταυτῷ ἡ Κόρινθος καὶ αἱ Ἀθῆναι τῆς Ἰωνίας· ἦτο ἡ ἀρίστη τῶν σχολῶν διὰ τὴν Ἀσπασίαν, τὴν φιλόσοφον ἑταίραν. Ἐν Μιλήτῳ ἡ Ἀσπασία διῆγε βίον ἑταίρας, ἀλλ' ἑταίρας εὐπρεποῦς καὶ δυσπροσίτου[1]. Μιμουμένη τὸ παράδειγμα τῆς διασήμου Θαργηλίας, ἥτις ἔσχε δεκατέσσαρας ἐραστάς, πάντας διοικητὰς πόλεων καὶ ἐτελεύτησε σύζυγος τυράννου τινὸς τῆς Θεσσαλίας, δὲν ἐδέχετο εἰμὴ τοὺς πρωτεύοντας ἐκ τῶν πολιτῶν.

Πρὸς τίνα σκοπὸν καὶ εἰς τίνα περίστασιν ἦλθεν ἡ Ἀσπασία εἰς Ἀθήνας; Κατὰ ποῖον ἔτος τῆς ἡλικίας της ἀφίκετο; Εἶνε ταῦτα ζητήματα, ἅτινα ἐν ἐλλείψει μαρτυριῶν, ἡ κριτικὴ ἀδυνατεῖ νὰ λύσῃ. Δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν μόνον ὅτι ἡ Μιλησία ἦτο ἐγκατεστημένη ἐν Ἀθήναις πρὸ τῆς πε' Ὀλυμπιάδος (447—443 π. Χ.), ὅτε ἤδη εἶχεν ἀρχίσει ἡ μετὰ τοῦ Περικλεους σχέσις της[2]. Κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Πλουτάρχου, ὅστις εἶχεν ἀναγνώσει τοὺς Σωκρατικοὺς καὶ παρεῖχε πλείονα τοῦ δέοντος πίστιν εἰς τὰς διαβεβαιώσεις των, ὁ Περικλῆς ἐσαγηνεύθη ἐκ τῆς μαθήσεως καὶ τοῦ πνεύματος τῆς Ἀσπασίας. Χωρὶς νὰ διαμφισβητήσωμεν τὰ πνευματικὰ χαρίσματα τῆς διασήμου γυναικός, δυνάμεθα οὐχ ἧττον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Περικλῆς ἐγοητεύθη ἐξ ἴσου καὶ ἐκ τῆς καλλονῆς καὶ τῆς χάριτος αὐτῆς. Ὁ Ἀθηναῖος ἔσχε πρῶτον αὐτὴν ὡς ἐρωμένην, ἀκολούθως δὲ διαζευχθεὶς ἀμοιβαίᾳ συναινέσει τὴν σύζυγόν του, ἤνοιξε τὸν οἶκόν του εἰς τὴν Μιλησίαν καὶ συνέζη φανερῶς μετ' αὐτῆς[3].

Πρέπει ἄρα νὰ πιστεύσωμεν μετὰ τῶν νεωτέρων ἀπολογητῶν τῆς Ἀσπασίας ὅτι ὁ Περικλῆς συνεζεύχθη τὴν ἐκ Μιλήτου ἑταίραν;[4] Τὸ γεγο-

[1] Πλουτάρχου *Περικλ.* 24.—Ἀθήναιος ΙΓ', 89.

[2] Ἡ εἰς Σάμον ἐκστρατεία ἐγένετο τὸ 439, ὁ Πλούταρχος δὲ (*Περικλ.* 25) ἀναφέρει, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ὅτι ἡ Ἀσπασία κατηγορήθη ὡς ἐξωθήσασα τὸν Περικλῆ νὰ ἐπιχειρήσῃ τὸν κατὰ τῶν Σαμίων πόλεμον.

[3] Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς παρ' Ἀθηναίῳ ΙΒ', 45. Πλουτάρχου, *Περικλ.* 24.

[4] Ἐκ τῆς ἐκφράσεως τοῦ Πλουτάρχου (*Περικλ.* 24), ἧς τὸ νόημα εἶνε λίαν ἀμφισβητήσιμον, προέκυψε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ γνώμη ὅτι ὁ Περικλῆς ἐνυμφεύθη τὴν Ἀσπασίαν. Τὸ κείμενον λέγει: «... αὐτὸς δὲ (ὁ Περικλῆς) τὴν Ἀσπασίαν λαβὼν ἔστερξε διαφερόντως.» Πλὴν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ *λαμβάνειν* μόνον κατ' ἐπέκτασιν σημαίνει τὸ γήμασθαι. Δυνάμεθα ἄρα νὰ μεταφράσωμεν ὡς ἑξῆς: «Ὁ Περικλῆς λαβὼν τὴν Ἀσπασίαν (εἰς τὸν οἶκόν του, ὑπονοεῖται) ἠγάπησεν αὐτὴν περιπαθῶς». Ἀφ' ἑτέρου καὶ ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Πλούταρχος πραγματικῶς ἐννοεῖ ὅτι ὁ Περικλῆς παρέλαβεν εἰς τὴν οἰκίαν του τὴν Ἀσπασίαν ὡς σύζυγον, ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ εἰκάσωμεν ὅτι κακῶς διηρμήνευσε τὸ χωρίον Ἡρακλείδου τοῦ Ποντικοῦ, ἐξ οὗ προδήλως ἔσχε τὴν πληροφορίαν. Τὸ χωρίον τοῦτο, διασωθὲν παρ' Ἀθηναίῳ (ΙΒ', 45), ἔχει ἁπλῶς ὡς ἑξῆς: «... Ὤχει τε (ὁ Περικλῆς) μετ' Ἀσπασίας, τῆς ἐκ Μεγάρων ἑταί-

νὸς φαίνεται ἀπίθανον. Ἐν Ἀθήναις ὁ πολίτης ἦτο κατὰ πάντα ἐλεύθερος νὰ συζῇ μεθ' οἱαςδήποτε ἑταίρας, ἀλλ' ὁ νόμος ἀπηγόρευεν αὐτῷ ρητῶς νὰ νυμφευθῇ ξένην. Δὲν ἠδύνατο νὰ τὸ πράξῃ εἰμὴ διὰ ψευδορκίας, καθότι πρὸ τῆς θρησκευτικῆς τελετῆς ἔπρεπε νὰ ἐκπληρωθῇ νομική τις διατύπωσις, ἡ ἐγγύη. Ἂν βραδύτερον ἤθελεν ἀναγνωρισθῇ ὅτι ἡ καταχωρισθεῖσα παρὰ τοῦ δημοσίου γραμματέως κατάθεσις ἦτο ψευδής, οἱ δύο σύζυγοι, θεωρούμενοι ὡς συνένοχοι ἔτρεχον τὸν κίνδυνον ν' ἀχθῶσι πρὸ τοῦ δικαστηρίου. Ὁ νόμος δ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἐπέβαλλε ποινὰς σοβαράς· ἡ γυνὴ ἐπωλεῖτο ὡς δούλη, ὁ ἀνὴρ ὑπεχρεοῦτο εἰς βαρὺ πρόστιμον καὶ ἀπέβαλλε τὰ ἀστικὰ αὐτοῦ δικαιώματα καὶ τὰ τέκνα, κηρυσσόμενα νόθα, ἀπεστεροῦντο τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀθηναίου [1]. Ἀφανεῖς τινες, κατορθοῦντες ἀναμφιβόλως νὰ ἐξαπατῶσι τοὺς γραμματεῖς τῆς πολιτείας διὰ ψευδομαρτύρων ὡς πρὸς τὴν γενέτειραν πόλιν τῆς μνηστῆς των, ἂν δὲν ἀνεμιγνύοντο εἰς τοὺς πολιτικοὺς ἀγῶνας δὲν ἐφοβοῦντο πολὺ τὴν καταδίωξιν, ἥτις ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ προκύψῃ. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν οὕτω προκειμένου καὶ περὶ προσώπων τόσον γνωστῶν, οἷοι ὁ Περικλῆς καὶ ἡ Ἀσπασία. Ὁ Περικλῆς μάλιστα καὶ τὴν βεβαιότητα ἂν εἶχεν ὅτι ἠδύνατο νὰ καταχωρισθῇ χάριν αὐτοῦ ψευδὴς κατάθεσις, δὲν θὰ τὸ ἔπραττεν. Ὡς ἀρχηγὸς πολιτικῆς μερίδος ἦτο ἀδιαλείπτως ἐκτεθειμένος εἰς τὰς ἐπιθέσεις καὶ τὰς σκευωρίας τῶν πολιτικῶν ἐχθρῶν του. Ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἔνθα, μὴ ὑπάρχοντος δημοσίου κατηγόρου, πᾶς πολίτης ἠδύνατο νὰ ἐγκαλέσῃ τὸν ἄλλον ἐπὶ ἐγκλήματι, τὸ τοιοῦτο παράνομον συνοικέσιον θὰ παρεῖχεν ὅπλον ἐπικίνδυνον εἰς τοὺς ἀντιπάλους του.

Πλὴν ἂν ἐστερεῖτο τῆς τιμῆς τοῦ γάμου ἡ Ἀσπασία, εἶχεν ὡς ἀντάλλαγμα ἐλευθερίαν ἄγνωστον εἰς τοὺς Ἀθηναίους. Βεβαίως εἰς Ἀθήνας ἡ γυνὴ δὲν ἔζη ἐν ταπεινωτικῇ δουλείᾳ, ὥς τινες ἀκόμη φαντάζονται. Ἐν τῷ οἴκῳ ἦτο ἀπόλυτος κυρίαρχος. Ἤθελε καταστῇ γελοῖος ὁ σύζυγος ὁ ἀναμιγνυόμενος εἰς τὰ τῆς ἐπιστασίας τοῦ οἴκου. Ὁ Ξενοφῶν εἰς τὸν *Οἰκονομικὸν* αὐτοῦ λέγει ὅτι προσήκει εἰς τὸν ἄνδρα νὰ κερδαίνῃ χρήματα, καὶ εἰς τὴν γυναῖκα νὰ τὰ δαπανᾷ. Παραβάλλει κατόπιν τὴν γυναῖκα πρὸς τὴν βασίλισσαν τῶν μελισσῶν.

«Ἐκείνη ἐν τῷ σμήνει μένουσα οὐκ ἐᾷ ἀργοὺς τὰς μελίσσας εἶναι· ἀλλ' ἃς μὲν δεῖ ἔξω ἐργάζεσθαι ἐκπέμπει ἐπὶ τὸ ἔργον καὶ ἃ ἂν αὐτῶν ἑκάστη εἰσφέρῃ, οἶδέ τι καὶ δέχεται καὶ σώζει ταῦτα ἔστ' ἂν δέῃ χρῆσθαι ....

ρας». Δὲν πρόκειται ἐνταῦθα περὶ γάμου, μεταξὺ δὲ τῆς διαβεβαιώσεως τοῦ Ἡρακλείδου, προγενεστέρας κατὰ τέσσαρας αἰῶνας καὶ πολλῷ συμφωνοτέρας πρὸς τ' ἀθηναϊκὰ ἤθη καὶ τῆς τοῦ Πλουτάρχου, δὲν δυνάμεθα νὰ διστάσωμεν.

1 Ὁ τόσον περίεργος λόγος τοῦ Δημοσθένους *κατὰ Νεαίρας* ἀναφέρεται εἰς ἀνάλογον ὑπόθεσιν, εἰς γραφὴν ξενίας. Ἴδε καὶ Πλούταρχον ἐν βίῳ *Περικλέους* 37 *Meursius* Themis Attica I, VI καὶ ἀλλαχοῦ σποράδην.

Καὶ ἐπὶ τοῖς ἔνδον δ' ἐξυφαινομένοις κηρίοις ἐφέστηκεν ὡς καλῶς καὶ ταχέως ὑφαίνηται καὶ τοῦ γιγνομένου τόκου ἐπιμελεῖται».

Ἡ γυνὴ εἶνε ὁ οἰκονόμος τοῦ οἴκου, αὐτὴ διανέμει τὴν ἐργασίαν εἰς τὰς θεραπαινίδας, αὐτὴ διατάσσει τοὺς δούλους, αὐτὴ ἀναλαμβάνει τὰ τοῦ μαγειρείου, τὰ τῆς ὀψοθήκης, τὰ τῆς κατασκευῆς τοῦ ἄρτου, αὐτὴ παραγγέλλει τὰ κατὰ τὴν ἀγοράν, τὴν ταξινόμησιν καὶ τὴν διανομὴν τῶν τροφίμων. Αὐτὴ κρατεῖ τὴν κλεῖδα τοῦ θαλάμου, ἔνθα εὑρίσκονται πάντα τὰ τιμαλφῆ ἀντικείμενα, ἀγγεῖα καὶ κύπελλα ἐκ μετάλλου, πολύτιμα κοσμήματα, πλούσια ἑορτάσιμα ἐνδύματα, ἀργύρια. Ἡ συνήθεια ἀπαγορεύει αὐτῇ νὰ γαλουχῇ ἡ ἰδία τὰ τέκνα της, ἀλλ' αὐτὴ τὰ λικνίζει, τὰ διασκεδάζει καὶ τ' ἀσπάζεται ἀδιαλείπτως. Εἶτα ἀγρυπνεῖ ἐπὶ τῆς πρώτης ἀγωγῆς τῶν μειρακίων καὶ ἐπὶ τῆς πλήρους ἀνατροφῆς τῶν κορασίων. Εἶτα ἡ Ἀθηναία ὀφείλει ν' ἀσχοληθῇ περὶ τοῦ καλλωπισμοῦ της, ὅστις εἶνε μακρότατος καὶ περιπλοκώτατος, διότι λούεται πολλάκις τῆς ἡμέρας, μυρώνεται, ἀλείφει δι' ἀρωμάτων τὴν κόμην, ἐπιπάσσει αὐτὴν διὰ χρυσῆς κόνεως, βάλλει ψιμμύθιον εἰς τὰς παρειὰς καὶ τὰ χείλη, βάφει τὰ βλέφαρα καὶ τὰς ὀφρῦς. Τὸν καιρόν, ὅστις ὑπολείπεται αὐτῇ ἐκ τῆς ἐπιστασίας τοῦ οἴκου της, ἐκ τῆς περὶ τὸν καλλωπισμὸν τῆς ἀσχολίας, ἐκ τῆς περὶ τῶν τέκνων της, τῶν πτηνῶν της, τῶν κυναρίων της ἐπιμελείας, καταναλίσκει εἰς περιπάτους, εἰς ἐκδρομάς, εἰς ἐπισκέψεις πρὸς φίλας της [1]. Αἱ ἡμέραι τῶν θρησκευτικῶν ἑορτῶν, τόσῳ πολυαρίθμων ἐν Ἀττικῇ εἰσι διὰ τὰς Ἀθηναίας εὐκαιρίαι ἀναριθμήτων τέρψεων, ἀτελευτήτου ποικιλίας. Ὁτὲ μὲν ἀκούουσιν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου τραγῳδίαν τινὰ τοῦ Αἰσχύλου ἢ τοῦ Σοφοκλέους, ὁτὲ δὲ μεγαλοπρεπῶς ἠμφιεσμέναι μετέχουσι τῆς λαμπρᾶς πομπῆς, ἥτις ἀνέρχεται εἰς τὸν Παρθενῶνα διὰ τῶν βαθμίδων τῶν Προπυλαίων. Κατὰ τὰ Διονύσια ἀναβαίνουσιν ἐπὶ ὄνων καὶ μετημφιεσμέναι περιέρχονται τὰ πέριξ τῶν Ἀθηνῶν δάση καὶ πεδιάδας. Κατὰ τὰ Στήνια διαμείβουσιν εἰς τὰς ὁδοὺς πρὸς ἀλλήλας σκώμματα καὶ κωμικὰς λοιδορίας. Κατὰ τὰ Θεσμοφόρια τελοῦσιν ἐπὶ δύο ἡμέρας τὰς μυστηριώδεις ἱεροτελεστίας τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος, ἐξ ὧν οἱ ἄνδρες ἀποκλείονται. Κατὰ τὰ Ἀδώνια, κατὰ τὰς Θαργήλια, κατὰ τὰ Ἐλευσίνια γίνονται ἄλλαι τελεταὶ καὶ ἄλλα θεάματα, ἀγῶνες, λαμπαδηδρομίαι, φαντασμαγορικαὶ παραστάσεις [2].

Αἱ γυναῖκες ἄρα δὲν ἦσαν οὔτε δοῦλαι, οὔτε καθειργμέναι, ἀλλ' ἔζων μόνον μακρὰν τῆς τῶν ἀνδρῶν κοινωνίας. Ἐξαιρέσει τοῦ συζύγου καὶ τῶν πλη-

[1] Ἀριστοφάνους *Βάτραχοι* 1349. *Νεφέλαι* 879. *Ἐκκλησιάζουσαι* σποράδην. Ξενοφῶν *Οἰκονομικὸς* Ζ'. Δημοσθένης *κατὰ Νεαίρας* 15, *κατὰ Εὐβουλ.* 42, *κατὰ Καλλικλ.* 35. Κορνήλιος Νέπως *ἐν τῷ προλόγῳ*.

[2] Ἀριστοφάνους *Λυσιστράτη* 641. Πλάτωνος Νόμοι Β', 659. Πλουτάρχου *Θησεὺς* 23.

σιεςάτων συγγενῶν οὐδεὶς ὑπερέβαινε τὸν οὐδὸν τοῦ γυναικωνίτου. Αἱ γυναῖκες συνήρχοντο εἰς συμπόσια ἰδιαιτέρως· ὅτε ὁ σύζυγος εἱστία, ἔστω καὶ φίλους, ἡ γυνὴ ἀπεσύρετο εἰς τὰ ἰδιαίτερα αὐτῆς δώματα. Ἐὰν καὶ μόνον ἤθελε παρευρεθῆ εἰς γεῦμα, ἐν ᾧ ὑπῆρχον ἄνδρες, ἡ ἀγαθή της φήμη ἐζημιοῦτο ἀνεπανορθώτως. Ὅπως ἀποδείξῃ εἰς τοὺς ἐνόρκους ὅτι ἡ Νέαιρα ἦτο ἑταίρα, ὁ Δημοσθένης λέγει: «Καὶ αὐτὴ συνεδείπνει καὶ συνέπινεν ὡς ἑταίρα οὖσα». Ὥστε αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις, τὰ γεύματα καὶ αἱ ὁμηγύρεις, ἔνθα συναντῶνται εὐφυεῖς ἄνδρες καὶ ἀξιέραστοι γυναῖκες, καὶ ἅτινα ἀποτελοῦσιν, ὁσάκις δὲν γίνεται κατάχρησις αὐτῶν, μίαν τῶν τέρψεων τοῦ συγχρόνου βίου, δὲν ὑπῆρχον ποσῶς ἐν Ἀθήναις.

Ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἀπεζημιοῦντο διὰ τῶν ἑταιρῶν. Εἰς ταύτας τὰ ἤθη οὐδένα ἐπέβαλλον περιορισμόν. Οἱ ἄνδρες ἀπήτουν μόνον παρ' αὐτῶν νὰ εἶνε εὐειδεῖς καὶ φαιδραί, ὁ δὲ νόμος ἠδιαφόρει περὶ αὐτῶν, διότι ὡς ξέναι διετέλουν, οὕτως εἰπεῖν, ἐκτὸς τοῦ νόμου. Ἀρκεῖ ἡ ἑταίρα νὰ πληρώνῃ τὸ μετοίκιον ὡς ξένη καὶ τὸ πορνικὸν τέλος, ἀρκεῖ νὰ μὴ ἀθετῇ τοὺς νόμους τῆς πόλεως καὶ τοὺς ἀστυνομικοὺς κανονισμούς, νὰ μὴ προξενῇ σκάνδαλα εἰσερχομένη εἴς τινας ναοὺς καὶ ἀναμιγνυομένη μὲ τὰς συζύγους καὶ τὰς θυγατέρας τῶν πολιτῶν κατὰ τὰς δημοσίους τελετὰς καὶ ἔχει πᾶσαν ἐλευθερίαν νὰ διάγῃ καὶ νὰ πράττῃ κατὰ βούλησιν. Ὑπάγει ὅπου θέλει, ἐξέρχεται ὁσάκις ποθεῖ, πλουτεῖ ὅσον δύναται καὶ καταστρέφεται ἂν τὸ ἐπιθυμῇ.

Ἀπὸ τῆς ἑταίρας τῆς κεκτημένης οἶκον, δούλους, κοσμήματα, τῆς συμμετεχούσης ἐπὶ κέρδει εἰς τραπέζας καὶ εἰς ἐργοστάσια, τῆς ἡγεμονευούσης ἐπὶ πληθύος λατρευτῶν μέχρι τῆς ταπεινῆς δούλης τῆς ἀγέλης τῶν δεικτηριάδων πᾶσαι ὑποχρεωτικῶς σχεδὸν προσεκαλοῦντο εἰς τὰ δεῖπνα, ἅτινα ἐφαίδρυνον διὰ τῶν λόγων καὶ τῶν ᾀσμάτων των. Πολλαὶ ἐξ αὐτῶν ἐκέκτηντο στωμυλίαν καὶ ἑτοιμότητα. Ὅστις ἤθελεν ἐπιχειρήσει ν' ἀνθολογήσῃ εὐφυῆ ρητὰ ἐκ τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος θὰ ἦτο ἠναγκασμένος νὰ παραλάβῃ τόσα τῆς Γλυκέρας καὶ τῆς Καλλιστίου ὅσα τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Ἀρκεσιλάου, τόσα τῶν ἑταιρῶν ὅσα καὶ τῶν φιλοσόφων. Ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἑταιρῶν ἦτο πάντοτε τὸ αὐτό. Ὁσάκις αὗται συμπαρίσταντο, ἡ συνδιάλεξις συνηθέστατα ἀπὸ ἱλαρᾶς μετετρέπετο εἰς ἄσεμνον. Αἱ γυναῖκες αὗται ἦσαν οὐ μόνον ἀσύστολοι, ἀλλὰ καὶ ἀδιάκριτοι. Μὲ τοιαύτας συντρόφους θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ συνδιαλεχθῇ τις ἐπὶ μακρὸν περὶ σοβαρῶν ἀντικειμένων. Τὸ τοιοῦτο ἦτο ἀρεστὸν εἰς τοὺς νέους, ἀρεστὸν καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Σωκράτη, ὅστις ἐγίνωσκε νὰ συμβιβάζηται πρὸς ὅλα· πλὴν ἄνδρες οἷοι ὁ Περικλῆς, ὁ Ἀναξαγόρας, ὁ Δάμων, ὁ Φειδίας δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀρέσκωνται ἐπὶ πολὺ εἰς τὰς ἐρεσχελίας τῶν αὐλητρίδων.

Θεωρουμένη ὡς ἐρωμένη τοῦ Περικλέους ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν Ἀθη-

ναίων, προκαλοῦσα ὡς νὰ ἦτο σύζυγός του τὸν σεβασμὸν τῶν φίλων τοῦ μεγάλου ῥήτορος, ἡ Ἀσπασία διετέλει ἐν ὅλως ἐξαιρετικῇ θέσει. Εἶχεν ἐνταυτῷ τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἑταίρας καὶ τὴν συστολὴν τῆς συζύγου. Ἠδύνατο νὰ δέχηται τοὺς οἰκείους τοῦ Περικλέους, τοῦθ' ὅπερ θὰ κατελογίζετο ὡς ἔγκλημα εἰς πᾶσαν ἄλλην Ἀθηναίαν· οὗτοι δὲ εὕρισκον ἐν αὐτῷ συνομιλήτριαν ἱκανὴν νὰ τοὺς ἐννοήσῃ καὶ ν' ἀπαντήσῃ εἰς τοὺς λόγους των, πρᾶγμα ὅλως ἀσύνηθες εἰς ἑταίραν. Οὕτως ἐξηγεῖται ἡ ὅλως ἰδιάζουσα δρᾶσις τῆς Ἀσπασίας ἐν Ἀθήναις, ἡ μεταξὺ τῶν φιλοσόφων φήμη της, ὁ σφοδρὸς καὶ ἐπίμονος ἔρως, ὃν ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Περικλέα. Πρώτη αὐτὴ καὶ μόνη ἴσως μεταξὺ τῶν ἐν Ἀθήναις γυναικῶν διετήρησε σχέσεις χρηστὰς καὶ εὐπρεπεῖς μετ' ἀνδρῶν ὑπερόχων. Διὰ τὸν Σωκράτη, διὰ τὸν Ἀναξαγόραν, διὰ τὸν Φειδίαν ἦτο φίλη εἰλικρινὴς καὶ νοήμων. Διὰ τὸν Περικλέα ἦτο ἡ ἐρωμένη καὶ ἡ σύζυγος, τὸ μειδίαμα τοῦ βίου, τὸ θέλγητρον τῆς οἰκιακῆς ἑστίας, ἡ ἀσφαλὴς φίλη, πρὸς ἣν καθ' ἑκάστην ἐνεπιστεύετο τὰς σκέψεις του· ἐκέκτητο τὸν λόγον, ὅστις φωτίζει, τὴν στοργήν, ἥτις παρηγορεῖ, τὴν χάριν, ἥτις ἀναπαύει.

Δ'

Δὲν δύναταί τις νὰ κυβερνήσῃ πολιτείαν ἐπὶ εἰκοσαετίαν καὶ πλέον χωρὶς νὰ γείνῃ ὁ σκοπὸς παντοίων συκοφαντιῶν, χωρὶς νὰ ὑποστῇ παντοίας ὕβρεις. Πολεμούμενος ὡς πρὸς τὰς δημοσίους πράξεις του ὑπὸ τῶν ῥητόρων τῆς ἐκκλησίας ὁ Περικλῆς προσεβάλλετο καὶ ὡς πρὸς τὸν ἰδιωτικόν του βίον ὑπὸ τῶν δημοκόπων τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν κωμικῶν ποιητῶν, οἵτινες ἦσαν οἱ δημοσιογράφοι καὶ οἱ σιλλογράφοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἡ μετὰ τῆς Ἀσπασίας σχέσις του ἦτο ἀνεξάντλητος πηγὴ σκωμμάτων καὶ προσβλητικῶν ὑπαινιγμῶν. Ἀπεκάλουν τὴν Ἀσπασίαν Ἥραν τοῦ νέου Ὀλυμπίου, Ὀμφάλην καὶ Δηϊάνειραν τοῦ νέου Ἡρακλέους. Κατηγόρουν τὴν Μιλησίαν ὡς καταστήσασαν τὸν οἶκον τοῦ Περικλέους, τοῦ βασιλέως τῶν σατύρων, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἕρμιππος, αὐτόχρημα οἶκον ἀσωτίας, βρίθοντα παντοειδῶν ἑταιρῶν καὶ προσέτι ἐγγάμων Ἀθηναίων γυναικῶν, αἵτινες διὰ τῆς τοιαύτης αὐτῶν ταπεινώσεως ὑπεβοήθουν τὴν πολιτικὴν προαγωγὴν τῶν ἑαυτῶν συζύγων. Κατὰ τὴν κοινὴν φήμην, ἡ σύζυγος τοῦ Μενίππου δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου κατώρθωσε ν' ἀπονεμηθῇ εἰς τὸν ἄνδρα της ἡ ςρατηγία[1]. Ἡ Ἀσπασία ἦτο ὁ κακὸς δαίμων τοῦ Περικλέους, ἡ ἐμπνέουσα εἰς αὐτὸν τὴν ἄφρονα πολιτικὴν καὶ τὰς αὐθαιρέτους πράξεις του.

[1] Γνωστὸν ὅτι ἐν Ἀθήναις πάντα τ' ἀνώτερα πολιτικὰ καὶ στρατιωτικὰ ὑπουργήματα ἀπενέμοντο παρὰ τοῦ λαοῦ· πράγματι ὅμως ἤρκει ἐν γένει πανίσχυρός τις ἀρχηγὸς πολιτικῆς μερίδος, ὡς ὁ Περικλῆς, νὰ προτείνῃ ὑποψήφιον ὅπως ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ θεωρῆται βεβαία

Ἀπεδίδετο εἰς αὐτὴν ὁ νοσφισμὸς τοῦ ταμείου τῶν συμμάχων, αἱ μεγάλαι δαπάναι, δι' ὧν ὁ Περικλῆς ἐπεβάρυνε τὸν προϋπολογισμὸν τῆς πόλεως ὅπως παρέχῃ ἐργασίαν εἰς τοὺς φίλους του, οἷον εἰς τὸν Φειδίαν, ἡ ἰδιαιτέρα προτίμησις πρὸς τοὺς οἰκείους αὐτοῦ Πυριλάμπην, Χηρῖνον, Μένιππον. Ὁ τελευταῖος οὗτος μάλιστα ἐναντίον τῆς ἐπικρατούσης ἐν τῇ ἀθηναϊκῇ πολιτείᾳ ἀρχῆς ἔφερεν ἐν ταυτῷ πέντε ἢ ἓξ ἀρχάς. Διεβεβαίουν, ὅτι ὁ Περικλῆς ὑπέκυπτεν εἰς ὅλας τὰς θελήσεις τῆς Ἀσπασίας, ὅτι ἦτο πρόθυμος χάριν αὐτῆς νὰ θυσιάσῃ τὴν δόξαν καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν Ἀθηνῶν. Ὑπεψιθύριζον ὅτι τῇ παρακινήσει αὐτῆς ἀπέβλεπεν εἰς τὴν τυραννίδα [1].

Κατὰ τὸ 440 διαφορά τις ἀνεφύη μεταξὺ Σαμίων καὶ Μιλησίων περὶ μικρᾶς τινος πόλεως τῆς ἀσιατικῆς παραλίας, τῆς Πριήνης, ἐφ' ἧς οἱ πρῶτοι εἶχον ἀξιώσεις. Βραχὺς πόλεμος ἐπηκολούθησε, καθ' ὃν οἱ Μιλήσιοι ἡττήθησαν. Ἡ Σάμος καὶ ἡ Μίλητος ἀνεγνώριζον ἀμφότεραι τὴν ἡγεμονίαν τῶν Ἀθηνῶν. Οἱ Μιλήσιοι παρεπονήθησαν εἰς Ἀθήνας, ἀπεφασίσθη δὲ αὐτόθι πρὸ πάσης ἀποφάσεως νὰ πέμψωσι καὶ αἱ δύο πόλεις πρέσβεις, ὅπως ἡ διαφορά των κριθῇ ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῆς Πνυκός. Οἱ Σάμιοι δὲν ἠθέλησαν νὰ συγκατατεθῶσι, προφασιζόμενοι δὲ ὅτι ἡ ἐπέμβασις τῶν Ἀθηνῶν ἦτο κατάχρησις ἐξουσίας, ἐκήρυξαν ἑαυτοὺς αὐτονόμους.

Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἠδύναντο ν' ἀνεχθῶσι τὴν ἀποστασίαν ταύτην, ἣν εὐλόγως ἐθεώρουν ὡς προερχομένην ἐκ τῶν ῥᾳδιουργιῶν τῆς Περσίας. Τῇ προτάσει τοῦ Περικλέους ἢ ἄλλου τινὸς ῥήτορος ἐκ τῶν ὀπαδῶν του ἐψηφίσθησαν πάραυτα μεγάλοι ἐξοπλισμοί, ἀνέλαβε δὲ αὐτοπροσώπως ὁ Περικλῆς τὴν στρατηγίαν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν. Λέγεται, ἀλλ' ἄνευ τινὸς ἀποδείξεως, ὅτι ἡ Ἀσπασία συνώδευσεν αὐτὸν κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην μετ' ἀκολουθίας ἑταιρῶν, αἵτινες μεγάλα ἀπεκόμισαν κέρδη [2], καθότι ἡ πολιορκία διήρκεσεν ἐννέα μῆνας. Μετὰ πείσμονα ἀντίστασιν, καθ' ἣν πολλαὶ συνήφθησαν αἱματηραὶ μάχαι, ἡ Σάμος ἐσυνθηκολόγησεν. Οἱ Σάμιοι ὑπεχρεώθησαν νὰ κατεδαφίσωσι τὰ ὀχυρώματά των, νὰ παραδώσωσι τὸν πολεμικόν των στόλον καὶ νὰ πληρώσωσιν ἀποζημίωσιν χιλίων ταλάντων [3].

Ἡ κατὰ τῆς Σάμου ἐκστρατεία ἦτο καὶ δικαία καὶ ἀναγκαία. Αἱ Ἀθῆναι αἱ τόσον σημαντικὰς ἀρυόμεναι προσόδους ἐκ τῶν πόλεων τῶν

[1] Fragm. Comic. Graec. σ. 47, 136, 187, 190, 282. Πλουτάρχου *Περικλ.* 24, 33. Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, *Στρωματ.* σ. 609. Σχολ. Ἀριστοφάνους ἐν *Ὄρν.* 250. Ἡσύχιος ἐν λ. *Ἀσπασία.*

[2] Ἄλεξις ὁ Σάμιος παρ' Ἀθηναίῳ ΙΓ', 31.

[3] Θουκυδ. Α', 115—116, Διοδώρου Σικελ. ΙΒ', 27—28, Πλουτάρχου *Περικλ.* 23—25.

ὑπογραψασῶν τὴν συνθήκην τοῦ Ἀριστείδου κατὰ τὴν ἐν Βυζαντίῳ ἵδρυσιν τῆς ἀθηναϊκῆς ἡγεμονίας ὤφειλε νὰ διατηρῇ τὰς ὑποτελεῖς αὐτῇ εἰς ὑποταγήν. Ἡ ἀποστασία τῆς Σάμου μένουσα ἀτιμώρητος ἤθελε παρασύρει καὶ ἄλλας πόλεις εἰς ἀπείθειαν. Ἄλλως τε ὁ πόλεμος αὐτὸς ὑπῆρξεν ἔνδοξος καὶ ἐστερέωσε τὴν ἰσχὺν τῶν Ἀθηνῶν· πρὸς τούτοις δὲ οὐδὲν ἐστοίχισεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον χάρις εἰς τὴν πληρωθεῖσαν παρὰ τῶν Σαμίων ὑπέρογκον ἀποζημίωσιν. Ἀλλ' εἶχον φονευθῆ πολῖταί τινες πρὸ τῆς Σάμου καὶ πρέπει νὰ μὴ παρίδῃ τις τὰ δάκρυα τῶν μητέρων. Ἐλέγετο παρὰ τῷ λαῷ ὅτι ὁ πόλεμος δὲν θὰ συνέβαινεν ἂν αὐτὸς ὁ Περικλῆς δὲν τὸν προὐκάλει ὑποστηρίζων τὰς ἀξιώσεις τῶν Μιλησίων. Ἐπειδὴ δὲ ἡ Ἀσπασία ἦτο ἐκ Μιλήτου, διεδίδετο ὅτι ἐνήργησεν οὕτω συμφώνως πρὸς τὰς συμβουλὰς τῆς γυναικὸς αὐτῆς, ἐνθέρμως συνηγορούσης ὑπὲρ τῶν συμφερόντων τῆς γενεθλίου τῆς πόλεως καὶ μετὰ ζήλου ποθούσης ὅπως γνωσθῇ αὐτόθι ἡ ἐν Ἀθήναις παντοδυναμία της [1].

[ἕπεται συνέχεια].

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1890

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ. Ὁ Σύλλογος συνῆλθε κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα εἰς δύο τακτικὰς συνεδρίας.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ. Ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ὁ **Δημήτρεος Ταμπακόπουλος** τακτικὸν ἐνεργὸν μέλος πέρυσιν ἐκλεχθὲν καὶ ὁ **Ἀριστείδης Οἰκονόμου** ἐπίτιμον μέλος ἀπὸ τοῦ 1875. Καὶ ἐπὶ μὲν τῷ θανάτῳ τοῦ Δημητρίου Ταμπακοπούλου ὁ Σύλλογος ἐψήφισε τὰ συλλυπητήρια αὐτοῦ, ἐψήφισε δὲ τὴν ἀνάρτησιν τῆς εἰκόνος τοῦ Ἀριστείδου Οἰκονόμου ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριῶν.

Ὁμοίως ὁ Σύλλογος ἐψήφισε τὴν ἀνάρτησιν τῆς εἰκόνος τοῦ ἀποβιώσαντος ἐπιτίμου μέλους Ἰω. Σούτσου.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ. Ὁ Σύλλογος ἐνέκρινε τὰς προτάσεις τῆς εἰδικῆς αὐτοῦ ἐπιτροπείας ἤτοι τὴν ἐκποίησιν τοῦ οἰκήματος τοῦ χρησιμεύοντος μέχρι σήμερον ὡς καταστήματος αὐτοῦ ἀντὶ δρ. 45000 καὶ τὴν ἀγορὰν τοῦ ἐπὶ τῆς

[1] Πλουτάρχου *Περικλ.* 23, 24.

πλατείας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου γηπέδου τῶν κκ. Θ. Κωνσταντινίδου καὶ Κ. Δεκόζη Βούρου συγκειμένου ἐκ πήχεων 1100 περίπου ἀντὶ δρ. 52 δι' ἕκαστον πῆχυν, ἀνέθηκε δ' εἰς τὴν ἐκ τῶν μηχανικῶν ἐπιτροπείαν αὐτοῦ τὴν ἐκπόνησιν σχεδίου πρὸς ἀνοικοδόμησιν τοῦ ὁριστικοῦ καταστήματος τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Ἔδωκε δὲ τὴν πληρεξουσιότητα πρὸς τὸν πρόεδρον αὐτοῦ ἵνα ὑπογράψῃ πάντα τὰ σχετικὰ συμβόλαια καὶ παρέσχε πάσας τὰς ἀπαιτουμένας πιστώσεις.

Συγχρόνως δ' ἐξέφρασε πρὸς τὸ προεδρεῖον αὐτοῦ καὶ τὴν οἰκείαν ἐπιτροπείαν τὰς θερμὰς εὐχαριστίας ἐπὶ τῇ καλῇ διεξαγωγῇ τῶν ἀφορώντων τὴν ἀνέγερσιν τοῦ ὁριστικοῦ καταστήματος τοῦ Συλλόγου ζητημάτων.

Ἀπεστάλη ὑπὸ τοῦ ἐν Ὀδησσῷ γενικοῦ προξένου τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ κληροδοτήματος τοῦ ἀειμνήστου Ἀντωνίου Παγκάλου μετὰ τῶν ἐπὶ τρίμηνον τόκων, ὅπερ εἶχε κρατηθῇ δι' ἐνδεχομένην πληρωμὴν κληρονομικοῦ φόρου πρὸς τὸ ῥωσικὸν δημόσιον, καθότι ἡ ῥωσικὴ κυβέρνησις ἀπήλλαξε τὰ διάφορα κληροδοτήματα τοῦ φόρου.

Ἀπεστάλησαν ὑπὸ τοῦ ἐν Λονδίνῳ Ἰω. Ν. Βαλέττα 150 ἀντίτυπα τῆς μεταφράσεως τῆς περὶ Σωκράτους πραγματείας τοῦ μακαρίτου Γουστάβου δ' Εἴχθαλ «ὁ Σωκράτης καὶ τὰ καθ' ἡμᾶς» ἵνα πωληθῶσι πρὸς ὄφελος τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Γινομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν διὰ τὸ ἀπὸ προσεχοῦς Σεπτεμβρίου ἀρχόμενον ΚϚ' ἔτους τοῦ Συλλόγου ἐξελέχθησαν ἐπίτιμος μὲν πρόεδρος ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, τακτικὸς πρόεδρος ὁ κ. Σῖμος Μπαλάνος, ἀντιπρόεδροι οἱ κκ. Τ. Ἡλιόπουλος καὶ Ι. Βάμβας, γενικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Μ. Π. Λάμπρος, εἰδικοὶ γραμματεῖς οἱ κκ. Γ. Πίσσας καὶ Ν. Κιάππες, ταμίας ὁ κ. Κ. Κουτσαλέξης, ἐπιμελητὴς τῆς βιβλιοθήκης ὁ κ. Ἀλ. Α. Ῥαγκαβῆς, διευθυντὴς δὲ τοῦ ἀναγνωστηρίου ὁ κ. Κ. Βρυζάκης. Ἔφορος τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης, κοσμήτορες δ' οἱ κκ. Δ. Π. Λάμπρος, Β. Ἀντωνόπουλος, Σπ. Κονοφάος, Θ. Μπαλτῆς, Γ. Χαλκιόπουλος καὶ Μιχ. Στελλάκης. Μέλη δὲ τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπείας οἱ κκ. Π. Ταμπακόπουλος, Κ. Ῥότσιλδ καὶ Δ. Τσάτσος.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ Συνῆλθε δὶς εἰς συνεδρίαν. Κατὰ τὰς συνεδρίας ταύτας ὡρίσθησαν αἱ λεπτομέρειαι τῶν τῆς Καλλιτεχνικῆς Ἐκθέσεως.

Ἡ Καλλιτεχνικὴ ἔκθεσις καταρτισθεῖσα ἀνεῴχθη τῇ 8 Ἀπριλίου. Περὶ ταύτης λεπτομερέστερα ἐν τῷ προσεχεῖ τεύχει.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΑΡΚΟΡΑΣ

'Από καιροῦ εἰς καιρὸν ἔξωθεν τοῦ Βουλευτηρίου παρουσιάζονται ξένοι τινὲς εἰκονοπῶλαι, ἐκθέτοντες βαναυσουργικά τινα ἁγιογραφήματα, ὀδυνηρὰν παριστάνοντα τὴν ἡμέραν τῆς δευτέρας παρουσίας. Ἐν ταῖς εἰκόσι ταύταις, ἐν μέσῳ φλογῶν καὶ κοχλαζόντων λεβήτων, διακρίνονται χυδαῖα συμπλέγματα ἁμαρτωλῶν βασανιζομένων, ἐνῷ πέριξ ἑκάστου λέβητος δαίμονες ἵστανται κρατοῦντες ἁρπάγας καὶ προσπαθοῦντες νὰ ἀναρπάσωσιν ἐκεῖθεν τοὺς ἐν αὐτῷ τιμωρουμένους, μεθ' ὅσης βουλιμίας οἱ ἀνέστιοι μεγαλουπόλεών τινων, οἱ διὰ πελωρίου περόνης προσπαθοῦντες νὰ ἀγρεύσωσιν ἀντὶ ὀλίγων κερμάτων τεμάχιον λιπαροῦ κρέατος. Πρὸ τῶν εἰκόνων τούτων, ἐπὶ ὥρας ὁλοκλήρους παραμένει ὁ ὄχλος ἀποθαυμάζων τὰ κέρατα καὶ τὰς οὐρὰς τῶν διαβόλων, ἐνῷ δύναται νὰ διέλθῃ χωρὶς νὰ σταματήσῃ κἂν πρὸ εἰκόνος τινὸς τοῦ Ροῦμπενς ἢ τοῦ Βὰν-Δίκ. Ὅ,τι συμβαίνει παρ' ἡμῖν ἐν τῇ γραφικῇ, τὸ αὐτὸ δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι συμβαίνει καὶ ἐν τῇ ποιήσει. Οἱ αὐτοὶ λόγοι τῆς στοιχειώδους ἐλλείψεως τοῦ καλοῦ κινοῦσιν εἰς θαυμασμὸν τοὺς πολλοὺς πρὸς ποιήματα οὐδεμίαν σχέσιν οὔτε πρὸς τοὺς κανόνας τῆς τέχνης, οὔτε πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' οὔτε πρὸς τὴν λογικὴν ἔχοντα, ἐνῷ ἀδιαφόρως δύνανται νὰ παριδωσιν ἀρχαιοπρεπῆ τινα ᾠδὴν τοῦ Κάλβου ἢ ᾆσμά τι τοῦ Σολωμοῦ. Τὰ καλλιτεχνικὰ ἔργα κρίνονται ἀναλόγως τῆς ἀναπτύξεως τοῦ καλοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς μορφώσεως ἑκάστου. Ὅσον δὲ ἄμοιρος τῶν ἀγαθῶν τούτων τυγχάνει ἕκαστος, τόσον ὁ θαυμασμός του αὐξάνει πρὸς τὰ χονδροειδῆ πνευματικὰ τεχνουργήματα. Διὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἀχθώμεθα ὑπὲρ τὸ μέτρον, ὅταν βλέπωμεν ὡς ποιητὰς κρινομένους στιχουργούς, ἀφ' ἑνὸς παραλογοῦντας καὶ ἀτέχνους καὶ ἀφ' ἑτέρου ἐν παντελεῖ σχεδὸν ἀφανείᾳ διατελοῦντας, τὸν Κάλβον καὶ τὸν Μαρκορᾶν. Εἰς ταῦτα πάντα ἐνυπάρχουσι φυσικαί τινες αἰτίαι, ἃς δέον νὰ ἀναζητήσῃ τις ἐν τῇ κοινωνικῇ ὑποστάσει καὶ τῇ πνευματικῇ μορφώσει τοῦ ἡμετέρου ἔθνους. Ἐκ τοιαύτης τινὸς μελέτης δύναταί τις μόνον νὰ ἐξηγήσῃ πλεῖστα παράδοξα φαινόμενα, ἅτινα παρουσιάζει ἡ νεωτέρα ἡμῶν φιλολογία· κυρίως δὲ τὸν θαυμασμὸν πρὸς τὰς μετριότητας καὶ τὴν ἀφθονίαν τῶν ἐθνικῶν λεγομένων ποιητῶν, οἵτινες ἀνεφύησαν εἰς τὸν φιλολογικὸν τῆς Ἑλλάδος ἀγρὸν μετὰ τὴν ἐθνικὴν ἀποκατάστασιν, μεθ' ὅσης εὐκολίας οἱ μύκητες μετὰ τὴν πρώτην φθινοπωρινὴν βροχήν.

Εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη οἱ μεγάλοι ποιηταὶ ἢ οἱ ἐθνικοὶ ποιηταί, ὡς λέγονται

ἐνταῦθα, σπανιώτατα παρουσιάζονται καὶ μετὰ μακραίωνα μάλιστα ἐν τῷ πολιτισμῷ καὶ τῇ παιδείᾳ βίον. Παρ' ἡμῖν ὅμως, κοινωνία πρό τινων ἔτι ἐνιαυτῶν ἐν παχυλωτάτῃ διατελοῦσα ἀπαιδευσίᾳ, ἧς τὸ κράτιστον μέρος ἐτρέφετο πνευματικῶς μὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ ὀκτωήχου, τοῦ Μπερτοδούλου καὶ τῶν ἐρωτικῶν περιπετειῶν τοῦ Μπερτολδίνου, κατὰ δωδεκάδας παρήγαγε τοὺς ἐκλεκτοὺς υἱοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἡ στρατιὰ δὲ αὕτη τῶν ἀγερώχων *τροβαδούρων*, οὐ μόνον κατέλαβε τὰς κορυφὰς καὶ τὰς κλιτύας τοῦ Παρνασσοῦ, ἀλλὰ καὶ τοὺς πρόποδας αὐτοῦ ἔτι, τελευταίως δὲ μόλις κατωρθώθη νὰ παραχωρηθῇ μικρά τις θέσις καὶ εἰς τοὺς σεμνοὺς καὶ ἀληθεῖς μύστας τῶν Πιερίδων, τοὺς ἀναφανέντας κατὰ τὰ ἑξήκοντα τελευταῖα ἔτη.

Ἡ ἀφθονία αὕτη τῶν ποιητῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὰς στιχουργικὰς μετριότητας, ἐξηγεῖται κάλλιστα, ἂν λάβῃ τις ὑπ' ὄψει τὴν ἔλλειψιν τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ παρὰ τῇ τότε ἑλληνικῇ κοινωνίᾳ καὶ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν ἐμποιεῖ πᾶν τερατῶδες πρὸς πάντα ἀμόρφωτον καὶ ἀπαίδευτον εἰσέτι λαόν. Ταῦτα πάντα ἀκολουθοῦσι φυσιολογικοὺς κανόνας οὓς δὲν δύναται ἢ νὰ ἀκολουθήσῃ πᾶς λαός, κυρίως δὲ ὁ ἡμέτερος, ὅστις εὑρέθη ὑπὸ ἀλγεινὰς περιστάσεις, προελθούσας, οὐχὶ βεβαίως ἐξ ὑπαιτιότητος τῆς κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος γενεᾶς ὅτε ἀνεφάνη ἡ σωρεία αὕτη τῶν ποιητῶν. Τοὐναντίον εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος παρετηρήθη ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἔθνει πνευματικὴ κίνησις, γενικώτερον ἔχουσα χαρακτῆρα, καὶ φωτίζουσα βαθμηδὸν τὸ σκότος τῆς βαρβαρωτάτης ἀπαιδευσίας, εἰς ὃ ἐβύθισεν τὸ ἔθνος ἡ ἐπικαθήσασα τοῦ τραχήλου του τουρκικὴ δεσποτεία. Ἡ ἐπανάστασις καὶ ἡ κατόπιν ἐπελθοῦσα ἐθνικὴ ἀποκατάστασις, ἐπηύξησε τὴν πνευματικὴν ταύτην κίνησιν, τὸ δὲ ἔθνος ἔμπλεον πολεμικῆς δόξης, ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῶν εἰρηνικῶν ἀπολαύσεων καὶ ἐζήλωσε τῆς πνευματικῆς δόξης τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν μεθ' ὧν ἤρξατο νὰ ἐπικοινωνῇ. Ἀλλ' ἐνῷ ἐστερεῖτο ἐπαρκῶν δυνάμεων ἵνα κρίνῃ ἐπὶ καλλιτεχνικῶν καθαρῶς ἔργων, εὗρεν ἀφ' ἑτέρου ἀσόφους καὶ ἀπειροκάλλους κριτικούς, οἵτινες ἐμφυσῶντες τὸ κριτικὸν πνεῦμά των εἰς τὸν ποιητικὸν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀσκόν, ἐπαρουσίαζον εἰς τὰ ὄμματα τοῦ ἐκπλήκτου λαοῦ τὰ τερατώδη φιλολογικὰ μορμολύκεια, χωρὶς ὁ λαὸς οὗτος νὰ εὑρίσκηται εἰς θέσιν, ἵνα κρίνῃ ὁ ἴδιος καὶ ἀπαντήσῃ πρὸς τὸν ἐμφυσῶντα τὸν ἀσκὸν τεχνοκρίτην τὸ παροιμιῶδες τοῦ ἀγοραστοῦ τῶν πεφυσημένων ἐντέρων. Ἀλλὰ καὶ ἡ κριτικὴ καὶ οἱ πεπαιδευμένοι τοῦ ἔθνους ἐθεώρουν τότε ὡς ἐθνικὸν καθῆκον νὰ ἐξυμνῶσι πᾶν φιλολογικον ἔργον· τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ πατριωτικὴ παραφορά, ὥστε εὑρέθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κριτικοὶ συγκρίνοντες τὸν Ὁδοιπόρον τοῦ Π. Σούτσου πρὸς τὰ δραματικὰ ἔργα τοῦ Οὐγκώ· ὅπως δὲ ἐν τῇ βυζαντινῇ ἐποχῇ συνεκρίνετο ὁ Εὐριπίδης πρὸς τὸν Πτωχοπρόδρομον καὶ ἐννοεῖται ὅτι ἐν τῇ

συγκρίσει ταύτῃ δὲν ἐξήρχετο ὑπερέχων ὁ Ἀθηναῖος τραγικός, οὕτω δὲν ἐξῆλθεν ὑπερέχων καὶ ὁ Οὐγκὼ τοῦ Παν. Σούτσου. Τὸ δυστύχημα εἶναι ὅτι, ἐνῷ ἐξυψοῦντο οἱ ἀπειροκαλλέστεροι τῶν στιχουργῶν καὶ οἱ ἡμιπαραφρονοῦντες σχεδὸν στιχοπλόκοι, ἀπηξιοῦντο πάσης προσοχῆς οἱ εὔστομοι καὶ ἀληθεῖς τοῦ ἔθνους ποιηταί, διότι καὶ ἐν μέσῳ τῆς μεγάλης ἐκείνης ποιητικῆς ἀκολασίας, ὑπῆρξαν καὶ ἀληθεῖς ἱεροφάνται καὶ μυσταγωγοὶ τῆς θείας τέχνης.

***

Τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ κράτιστοι βεβαίως ὑπῆρξαν οἱ Ἑπτανήσιοι ποιηταί. Τοῦτο ἄλλως τε ἦτο φυσικὸν ἐπακολούθημα. Ἡ Ἑπτάνησος εὑρίσκετο εἰς ὑπερτέραν μοῖραν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Δὲν εἶχεν ὑποστῇ τὴν καταθλιπτικὴν δουλείαν, οὐδ' εἶχεν ἐκβαρβαρισθῇ ὡς ἡ λοιπὴ Ἑλλάς. Περιελθοῦσα εἰς τὴν κυριαρχίαν πεπολιτισμένων ἐπικρατειῶν, ἀφωμοιώθη πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὸν πολιτισμόν, ἐν μέρει δὲ καὶ πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν κυριάρχων της, ἀλλὰ διετήρησε πλήρη τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ ἐθνικοῦ της φρονήματος καὶ ἐλευθερίαν τινὰ ἐκπαιδεύσεως. Πλεῖστοι δὲ τότε ἐκ τῶν Ἑπτανησίων καὶ κυρίως ἐκ τῆς ὑφισταμένης ἀριστοκρατικῆς τάξεως, καθ' ἣν ἐποχὴν ἡ βαρβαρότης ἐκυριάρχει ἐν τῇ Πελοποννήσῳ καὶ τῇ Στερεᾷ, ἐξαπέστελλον ἐν τῇ Δύσει τὰ τέκνα των χάριν συστηματικῆς ἐκπαιδεύσεως, τὰ χρονικὰ δὲ ἀναφέρουσιν ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐν Ἑπτανήσῳ πολλοὶ ἐθεράπευον τὰς τέχνας καὶ τὰς ἐπιστήμας. Ὥστε ἡ κοινωνικὴ ἀτμόσφαιρα ὑπῆρξε προσφόρως παρεσκευασμένη ἵνα παραγάγῃ ἀληθεῖς ποιητάς, εἰς τὰς ἀρχὰς δὲ τῆς παρούσης ἑκατονταετηρίδος ἔγραφεν ὁ Σολωμὸς τὸν ὕμνον του πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς φαρμακευμένης, τὸ εὐωδέστατον ἴσως ἀνθύλλιον τοῦ ἑλληνικοῦ Παρνασσοῦ, καὶ ὁ Κάλβος δι' ἀρχαϊκῆς φόρμιγγος ἔψαλλε τὰς πατριωτικὰς ᾠδάς του, ὀλίγα δὲ ἔτη κατόπιν ὁ Τυπάλδος καὶ ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Λασκαράτος καὶ ὁ Μαρκορᾶς, εὐκέλαδοι ψάλται, ἔγραψαν ἔργα, ἅτινα θὰ μείνωσι μεταξὺ τῶν ἀρτιωτέρων τῆς συγχρόνου ἑλληνικῆς ποιήσεως. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι, ἕνεκα τῆς γενικῆς τοῦ ἔθνους πνευματικῆς ταπεινότητος, δὲν κατενοήθησαν εἰσέτι παρ' αὐτοῦ ὡς ἔδει. Δύναταί τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ὑπάρχει ἐξαίρεσίς τις διὰ τὸν Σολωμὸν καὶ τὸν Βαλαωρίτην, ἀλλὰ καὶ οὗτοι μέχρι τῆς σήμερον, ὅτε οἱ κοινωνικοὶ ὅροι ἤλλαξαν, δὲν κατενοήθησαν εἰσέτι παρὰ τοῦ λαοῦ ἐπαρκῶς, οὐδὲ κατέλαβον τὴν ἐμπρέπουσαν ἐν τῇ συνειδήσει αὐτοῦ θέσιν. Περὶ τῶν λοιπῶν ἑπτανησίων ποιητῶν, ὧν τὰ ὀνόματα ἀνέφερα ἀνωτέρω, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ οὔτε τοῦτο. Περὶ τῶν πλειόνων ἐκ τούτων, οὐ μόνον ὁ λαός, ἀλλὰ καὶ οἱ σοβαρώτερον καταγινόμενοι εἰς τὰ γράμματα διατελοῦσιν ἐν πλήρει ἀγνοίᾳ. Ἐπὶ τῇ περιστάσει δὲ ταύτῃ, ἐνθυμοῦμαι ἀκριβῶς ὅτι, ἠρώτων φίλον μού τινα, ἐκ τῶν ἀσχο-

λουμένων πλειότερον εἰς τὴν ἐλαφρὰν λεγομένην φιλολογίαν, ἂν ἀνέγνωσέ ποτε τὸν Κάλβον.

— Οὔτε τὸ ὄνομά του γνωρίζω, μοὶ ἀπεκρίθη. Ἂν γνωρίζῃ τὸν Μαρκορᾶν;

— Γνωρίζω τὸν ἄλλοτε γραμματέα τῆς ἑλληνικῆς ἐν Πετρουπόλει Πρεσβείας, ἂν τοῦτος εἶναι ὁ ποιητὴς ἀγνοῶ, ἐγὼ Μαρκορᾶν γνωρίζω ἕνα μόνον, τὸν διπλωμάτην. Τοῦτο δὲν μοὶ ἐφάνη πολὺ παράδοξον, ἀφοῦ ὁ κ. Α. Ραγκαβῆς, ἐν μελέτῃ αὐτοῦ περὶ συγχρόνου ἑλληνικῆς φιλολογίας, μόλις δι' ὀλίγων ἀφῃρημένων λέξεων ἀναγράφει τὸν ποιητὴν τοῦ Ὅρκου, ἐπιδαψιλεύων ἐν τούτοις ἀφθόνους τοὺς ἐπαίνους καὶ τὰ ἐγκώμια πρὸς στιχοπλόκους τοῦ χειροτέρου εἴδους. Ὅ τε Μαρκορᾶς καὶ ὁ Κάλβος διατελοῦσιν ἄγνωστοι, μόλις δὲ πρὸ ἔτους ὁ κ. Παλαμᾶς, μετ' ἐνθουσιασμοῦ, ἀπορρέοντος ἐκ Καλλολογικῆς πεποιθήσεως ὑγιοῦς, προσεπαθησε νὰ ἐξαγάγῃ τῆς ἀφανείας τὸν Ἀνδρέαν Κάλβον. Ἀλλ' ἀφοῦ καὶ σήμερον ἔτι, ὅτε καταρρέουσιν αἱ σαθραὶ περὶ ποιήσεως καὶ γλώσσης ἰδέαι, δὲν κατανοεῖται ὁ ἀρχαιοπρεπὴς ψάλτης τῶν Ὠδῶν, ἑπόμενον ἦτο νὰ μὴ καθίστατο γνωστὸς εἰς ἣν ἐποχὴν ἔγραφεν ὁ Ἀλέξανδρος Σοῦτσος:

Ὁ Κάλβος καὶ ὁ Σολωμὸς ᾠδοποιοὶ μεγάλοι
Κ' οἱ δύο ἐλησμόνησαν τῆς γλώσσης μας τὰ κάλλη,
Ἰδέαι ὅμως ἔξοχοι πτωχὰ ἐνδεδυμέναι
Δὲν εἶναι δι' αἰώνιον ζωὴν προωρισμέναι.

Μὲ τοὺς τέσσαρας τούτους στίχους προεγράφετο ἀπανθρώπως τὸ μέλλον τῶν δύο μεγαλειτέρων λυρικῶν μας. Τὰ ἔτη ὅμως παρέρχονται, ἡ ἀνάπτυξις προβαίνει ἐν Ἑλλάδι, εἰσδύουσα καὶ εἰς τὰ κατώτερα στρώματα, παρὰ τὰς προφητείας δὲ τοῦ ποιητοῦ, αἱ πτωχοενδεδυμέναι ἐκεῖναι «*ἔξοχαι ἰδέαι*» καθίστανται δημοτικώταται, ἐνῷ αἱ ἀποθαυμαζόμεναι ἐν τῷ ἰδίῳ ἐκείνῳ ποιήματι μελοδραματικαὶ ρετσιτατίβαι τοῦ Ὁδοιπόρου, μόλις δύνανται νὰ ἱκανοποιήσωσι σήμερον τὴν καλαισθησίαν ἐρωτολήπτου τινὸς βρακοφόρου.

Ἀλλὰ καὶ σήμερον ἔτι, μεθ' ὅλην τὴν παρατηρουμένην κοινωνικὴν καὶ πνευματικὴν πρόοδον, δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ ἐγενικεύθη σπουδαίως ἐν Ἑλλάδι. Καὶ σήμερον ἔτι, τὸ τερατῶδες καὶ τὸ ἄτεχνον ἐξακολουθεῖ θαυμαζόμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν, ἀλλ' οὐχὶ πλέον ὡς εἰς προγενεστέραν ἐποχήν. Διότι εἶναι ἀληθές, ὅτι οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἱσπανοῦ ποιητοῦ Γόγκορα ἠραιώθησαν οὐσιωδῶς, οἱ δὲ ἄκομψοι ἀντιγραφεῖς τοῦ Παράσχου σχεδὸν ἐκλείπουσιν, οὐδὲ ἐπιδρῶσι πλέον ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ λαοῦ τὰ μωρολόγα γαλλικὰ μυθιστορήματα, ὡς πρὸ εἰκοσιπενταετίας, ὅτε ἐστρεβλοῦντο οἱ χαρακτῆρες τῶν νέων ἐκ τοιαύτης δηλητηριώδους ἀναγνώσεως, ἀλλ' ὑγιέστεραι περὶ τὴν μάθησιν καὶ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν διδομένων πρὸς ἀνάγνωσιν βιβλίων ἐπικρατοῦσιν ἀρχαί, οὐδὲ

κατέρχονται πλέον πάντες οἱ ἔφηβοι εἰς τὸ δημόσιον, ἐπιζητοῦντες τὴν δάφνην μὲ συλλογὰς ἀνοησιῶν διακρυσταλλουμένας εἰς στίχους. Τότε, πρὸ εἰκοσιπενταετίας, πᾶς ἔφηβος ἐθεώρει ὡς καθῆκον ἀπαραίτητον νὰ προβάλῃ εἰς τὸ μέσον, φέρων μίαν συλλογὴν ποιημάτων εἰς τὰς χεῖρας καὶ μίαν μακρὰν κόμην εἰς τὴν κεφαλήν, δύο ἀπαραίτητα ἐφόδια διὰ τὴν δόξαν. Εὐτυχῶς πρὸ πολλοῦ ἐξέλιπον οἱ ποιητικοὶ ἐκεῖνοι τύποι, καὶ αἱ μὲν ποιητικαὶ συλλογαὶ ἐξηφανίσθησαν, αἱ δὲ μακραὶ κόμαι ὑπεβλήθησαν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῆς ψαλλίδος τοῦ κουρέως. Ἔκτοτε, ἀφ' ἧς ἔλειψαν αἱ ποιητικαὶ συλλογαὶ καὶ αἱ μακραὶ κόμαι, ἡ τέχνη ἀνέπνευσε καὶ ἔλαβεν ἡ ποίησις ἀξιοπρεπῆ τινα θέσιν. Εἰς τοῦτο οὐχὶ μικρὸν συνετέλεσαν αἱ κριτικαὶ διατριβαὶ περὶ συγχρόνου ποιήσεως τοῦ κ. Ροΐδου, καὶ ὁ ἐξ αὐτῶν προκύψας ἀγών, καθ' ὃν ἐτέθησαν ἀρχαί τινες, οὐχὶ βεβαίως κριτικῆς δεινότητος ὑποδείγματα, ἀλλ' ὅπως δήποτε, ἐγένοντο ἀφορμὴ νὰ ἀποσπασθῶσι τοῦ *γογκοριστικοῦ* τενάγους, πλεῖστοι ἐκ τῶν τότε αναφαινομένων νέων ποιητῶν· τῆς διαπάλης δὲ ταύτης τὰ ἀποτελέσματα βλέπει τις ἐν τῇ τροπῇ ἣν ἔλαβεν ἡ σύγχρονος ποίησις, ἧς προεξάρχουν ὁ Σουρῆς, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Δροσίνης καὶ ὁ Προβελέγγιος. Πάντες οὗτοι οἱ ποιηταί, ἀπηλλαγμένοι, ὡς ἐπὶ τὸ πολύ, τῶν ἐλαττωμάτων, ἅτινα διέκρινον τοὺς πλείστους τῶν ποιητῶν τῆς παρελθούσης γενεᾶς, ἔταμον νέαν ὁδόν, καὶ ἐπ' αὐτῆς βαίνοντες, ἡδύνουν καὶ τέρπουν καὶ συγκινοῦν. Ἐκ τούτου δύναταί τις νὰ εἰκάσῃ, ὅτι ἐπῆλθε μεταβολὴ ἐν τῇ πνευματικῇ καταστάσει τῆς ἡμετέρας κοινωνίας· ἀλλὰ τοῦτο θεωροῦμεν ἡμεῖς ἁπλῶς, ὡς ἀρχὴν μόνον μελλούσης πνευματικῆς χειραφετήσεως, διότι δὲν ἔπαυσαν ἀκόμη νὰ παράγωσιν ἐντύπωσιν, παρὰ τῇ ἀνωτέρᾳ μάλιστα λεγομένῃ κοινωνίᾳ, ἥτις ὑποτίθεται ἡ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη μερὶς τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἧς ἡ παίδευσις ἐπιπολαίως καὶ ἄνευ συστήματος γινομένη, δὲν παρέχει τὴν παραμικρὰν ἐγγύησιν, οὐδὲ κρίσεως, οὐδὲ λογικῆς, ποιήματα ἀνάξια λόγου, τὸ δὲ χεῖρον εἶναι ὅτι δὲν ἔπαυσεν ἐπιδεικνυομένη παρὰ τῆς κοινωνικῆς ταύτης μερίδος περιφρόνησις ἢ καὶ ἄγνοια τῆς νεωτέρας ἡμῶν φιλολογίας, προερχομένη ἐξ ἀμαθείας. Τὸ περιεργότερον τούτων ὅλων εἶναι ὁ σχηματισμὸς ἰδιαιτέρων ὅλως ποιητῶν, ὑπὸ νέαν ἰδιότητα ἐσχάτως παρουσιασθέντων, ποιητῶν τῶν αἰθουσῶν. Τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν νέων τούτων ποιητῶν, νομίζομεν ὅτι πρῶτος ἔδωκεν ὁ κ. Ροΐδης ἔν τινι τελευταίως δημοσιευθείσῃ ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» κριτικῇ. Ἴσως εἶναι ἀκατάλληλος ἡ περίστασις νὰ ἐξετασθῇ ἡ νέα αὕτη τῆς ποιήσεως διάκρισις, ἀλλὰ ἀφοῦ ἅπαξ ἐλέχθη σημειοῦμεν ἐνταῦθα τὴν γνώμην μας. Ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν ποίαν σημασίαν δίδει ὁ κ. Ροΐδης εἰς τὰς ἀθηναϊκὰς αἰθούσας καὶ εἰς τὸ νέον τοῦτο εἶδος τῆς ποιήσεως, νομίζομεν ὅμως ὅτι ποιήματα τῶν αἰθουσῶν θὰ θεωρῇ τὰ στιχουργικὰ κομψοτεχνήματα, ἅτινα δύνανται νὰ θεραπεύωσι τὰς καλαι-

σθητικὰς ἀπαιτήσεις λεπτεπιλέπτων δεσποινῶν καὶ ἁβρῶν κορασίδων. Ἐκ τῆς κριτικῆς τοῦ εὐφυεστάτου Ἕλληνος λογίου κινούμενοι, διεξήλθομεν τὰ ἐν λόγῳ ποιήματα, ἀλλ' ἀτυχῶς ἀντὶ νὰ εὕρωμεν ἐν αὐτοῖς λεπτὸν ἄρωμα καὶ ἀριστοκρατικὴν κομψότητα, εὕρομεν ποιήματα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσι καὶ ὡς πατριωτικὰ ἄρθρα ἐπαρχιακῆς τινος ἐφημερίδος καὶ ὡς χυδαῖαι ὑμνολογίαι διαπύρων ἐρώτων ὑπομονητικῶν τετραπόδων, ἐν φράσει ὑπενθυμιζούσῃ τὰ αἰσχρότερα τῶν διηγηματίων τοῦ παρισινοῦ πορνογράφου Σιλβέστρ, ἅτινα ὅμως ἐν τῇ Γαλλικῇ πρωτευούσῃ δὲν θεωροῦνται ὡς τῶν αἰθουσῶν τὰ ἀναγνώσματα. Ἂν ἐπετρέπετο νὰ κρίνῃ τις ἐκ τῶν πιναρῶν τούτων στιχουργημάτων περὶ τῶν ἀθηναϊκῶν αἰθουσῶν, ἤθελεν σχηματίσει θλιβερὰς σκέψεις μᾶλλον περὶ τῆς ἠθικῆς ἢ περὶ τῆς μορφώσεως τῶν ἐν αὐταῖς συχναζόντων. Εὐτυχῶς ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἤθελε ἀδικήσει τις τὴν κοινωνικὴν ταύτην μερίδα, ἂν παρεδέχετο ὡς ἀληθεῖς τὰς περὶ αὐτῶν κρίσεις τοῦ κ. Ροΐδου. Πλὴν οὐδεὶς πιστεύει ταῦτα· οὔτε αἱ Ἀθῆναι ἀπέκτησαν αἰθούσας κατασταθείσας κέντρα πνευματικῆς ἀριστοκρατίας, οὐδὲ ποιητήν τινα αἰθουσῶν δύνανται κατ' ἀκολουθίαν νὰ ἔχωσιν, ἂν δέ τις ἐκ τῶν νεωτέρων ποιητῶν μας ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐπαρκῶν εἰς τὴν καλαισθησίαν τῶν ἀτθίδων, ἡμεῖς λεπτότερον καὶ κομψότερον δὲν εὑρίσκομεν τοῦ κ. Δροσίνη, οὗτινος τὰ ποιημάτια δύνανται ἀληθῶς νὰ παραβληθῶσι πρὸς τὰ μικροσκοπικὰ ἐκ πορσελάνης κομψοτεχνήματα, τὰ κοσμοῦντα τὰς αἰθούσας φιλοκάλων δεσποινῶν.

Τὸ περίεργον ἐν τῇ περιστάσει ταύτῃ εἶναι, πῶς ὁ τόσον φειδωλὸς εἰς ἐπαίνους κ. Ροΐδης, ὁ μετ' ἀστοργίας φαυλίσας ποιητὰς καὶ ποιήματα ἅτινα ἔθρεψαν φιλολογικῶς ὁλόκληρον γενεάν, καὶ ἀνευρίσκων μεταξὺ τόμων ὁλοκλήρων ὀλίγα λυρικὰ ποιημάτια, καὶ μεταξὺ μυριάδων στίχων δύο ἢ τρία τετράστιχα, ἄξια νὰ σταματήσωσι τὴν προσοχὴν αὐτοῦ, ἀποροῦμεν πῶς ἀντιφάσκων πρὸς ἐξενεχθείσας παρ' αὐτοῦ ἀρχάς, τοσοῦτο δαψιλῶς ἐπέχυσε τοὺς ἐπαίνους ἐπὶ στίχων, οἵτινες μόλις κατὰ βαθμίδα ὑπερβαίνουσι τὴν ἁπλουστέραν πεζολογίαν, ἐνῷ ἠδύνατο νὰ σταματήσῃ ἐπὶ ἑτέρων ἐλαφρῶν ποιηματίων τοῦ ἰδίου στιχουργοῦ, εἰς ἃ θὰ ἦτο εὐκτέον ἂν περιωρίζετο καὶ ἐκαλλιέργει. Ἐνῷ τοιαῦται κρίσεις παράλογοι δημοσιεύονται σήμερον, καὶ τοιοῦτος τεχνικὸς πάταγος ἐπιδιώκεται δι' ἁπλοῦς στιχοπλόκους, διατελεῖ ἄγνωστος σχεδὸν καὶ παρὰ τῷ πλήθει καὶ παρὰ τοῖς λογίοις, ὁ ψάλτης τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος, Γεράσιμος Μαρκορᾶς. Τὸν ποιητὴν τοῦτον, τὸν σχεδὸν ἄγνωστον, θεωροῦμεν πρόσφορον τὴν περίστασιν, νὰ παρουσιάσωμεν ὡς εὔγευστον ἀντίδοτον τῶν καθ' ἑκάστην παραθετομένων σαπρῶν καρπῶν, καὶ διότι νομίζομεν ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀνάπτυξις προέβη ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον, ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ, ὥστε δύναται αὕτη νὰ ἐννοήσῃ σήμερον ποιητήν, ὅστις παρῆλθε ἀπα-

ρατήρητος πρὸ εἰκοσαετίας, καὶ διότι ἡ ἡρωϊκὴ Κρήτη εὑρίσκεται εἰς τὰς παραμονὰς τῶν περιστάσεων, αἵτινες ἐνέπνευσαν τὸ ἀθάνατον ἔργον τοῦ Κερκυραίου ποιητοῦ.

*
* *

Ὀλίγιστοι βεβαίως εἰσὶν οἱ γνωρίζοντες, καὶ ἐξ ὀνόματος ἀκόμη, τὸν Γεράσιμον Μαρκορᾶν. Οὔτε τὰ ποιήματά του, οὔτε ἡ φήμη αὐτῶν ἔφθασε μέχρι τῶν προπόδων τοῦ βράχου τῆς Ἀκροπόλεως. Ἐξετυπώθησαν ἐν Κερκύρᾳ, ἐκεῖ δὲ ἐκυκλοφόρησαν ἐν στενοτάτῳ κύκλῳ φίλων τοῦ ποιητοῦ. Μετριόφρων καὶ δειλός, ὁ ποιητὴς τοῦ *Ὅρκου*, δὲν ἐπεζήτησεν, οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον, νὰ καταστῇ γνωστὸς πέραν τοῦ κύκλου τῆς κοινωνίας τῆς νήσου του. Τοῦτο προήρχετο ἐκ λόγων ἰδιοσυγκρασίας, ἀποτρεπούσης αὐτὸν τῆς φιλολογικῆς κινήσεως, ἥτις ἐτελεῖτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ὅτε ἤκμαζον ποιηταὶ παραθέτοντες ἀντὶ ἐννοιῶν καὶ εἰκόνων, ἀφθονίαν ἀποσιωπητικῶν καὶ σωρείαν θαυμαστικῶν, στίχους δὲ φορτικῶς καὶ κακοζήλως ἀπεικονίζοντας ἀνύπαρκτα αἰσθήματα καὶ γελοίους αὐτόχρημα πόθους. Ἐν τῷ ἐκφαυλισμῷ ἐκείνῳ, ὅνπερ ὑπέστη ἡ ποίησις, ἐδειλία ὁ ἀληθὴς ποιητὴς νὰ προβάλῃ, καίτοι δὲν ὑπολείπεται ποσῶς τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων ποιητῶν τῶν κλεϊζόντων τὴν ἡμετέραν φιλολογίαν. Ἡ φιλολογικὴ αὕτη δειλία παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ τοῦ Μαρκορᾶ. Ἑξηκοντούτης σήμερον, ἀποφεύγει τὸν κόσμον· ἀλλὰ καὶ ὅτε ἦτο νέος δὲν εὑρίσκετο εἰς μεγάλην ἐπαφὴν μετ' αὐτοῦ. Πάντοτε ἐπροτίμα τὴν ἀπομόνωσιν καὶ τοῦ σπουδαστηρίου του τὴν ἠρεμίαν. Ἅπαξ δὲ μόνον ἔλαβεν ἐνεργὸν μέρος πρὸς ἐπίτευξιν καλλιτεχνικοῦ τινος σκοποῦ, τὴν ἵδρυσιν φιλοδραματικῆς ἑταιρίας ἐν Κερκύρᾳ. Διὰ τῆς ἑταιρίας ταύτης, διδασκούσης ἀπὸ σκηνῆς ἑλληνικὰ δράματα ἢ εἰς ἑλληνικὴν γλῶσσαν τοιαῦτα, ἐπεδιώκετο ἡ γενίκευσις τῆς πατρίου γλώσσης, ἣν εἶχεν ἐν τῇ πόλει τῆς Κερκύρας διαδεχθῇ ἀπὸ ἑκατονταετίας καὶ πλέον ἡ ἰταλική. Ὁ Μαρκορᾶς ἀνῆλθε μάλιστα τὴν σκηνὴν ὡς ἐρασιτέχνης, ὅτε ἐπέδειξε δεξιότητα ὑποκριτικῆς, ἥτις συστηματικῶς καλλιεργουμένη ἠδύνατο νὰ τὸν ἀναδείξῃ ὑπέροχον τῆς σκηνῆς πρωτοτέχνην. Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ τούτου, ἀπεσύρθη τῆς κοινωνικῆς τύρβης, καὶ ἀπὸ τοῦ θανάτου τῆς συζύγου του, θυγατρὸς τοῦ πολὺ ἰσχύοντος τότε γραμματέως τῆς ἑπτανησιακῆς γερουσίας κόμητος Ἀντωνίου Δούσμανη, διέρχεται τὸ πλεῖστον μέρος τοῦ χρόνου ἐν τῇ ἐξοχῇ, ἀφωσιωμένος ἐν τῇ φιλολογίᾳ μόνον. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ βίου καὶ ἡ ὑπερβολικὴ καὶ μέχρις ἐλαττώματος φθάνουσα μετριοφροσύνη του συνετέλεσεν εἰς τὴν παντελῆ φιλολογικὴν αὐτοῦ ἀφάνειαν. Ἡ ἐκ τούτου προελθοῦσα ἀδικία δὲν ἦτο μόνον διὰ τὸν ποιητήν. Ἐξίσου ἐζημιώθη καὶ τὸ ἔθνος ἐκ τῆς ἀγνοίας ὑπερόχου ἐν τῇ φιλολογίᾳ μας ἀνδρός, κυρίως ὅμως τὸ πταῖσμα ὀφείλεται εἰς τὸν

θέλγητρα καὶ τὰ μυστήρια αὐτῆς. Συνήθως ἀναγινώσκομεν ἢ ἀκούομεν νὰ ἐκφράζηται γνώμη αὐθαίρετος περὶ ποιητοῦ μόνον ἐκ λέξεων τινων, ἃς μεταχειρίζεται οὗτος καὶ ἃς ἀγνοοῦσιν οἱ κρίνοντες καὶ μὴ ἀσχοληθέντες οὐδέποτε εἰς τὰ μυστήρια τῆς γλώσσης τοῦ κρινομένου. Ἕνεκα δὲ τῶν λόγων τούτων, οὐχὶ σπανίως, προγράφονται ποιήματα ἐκ τῶν ὡραιοτέρων. Κρίσεις τοιαῦται βεβαίως μόνον τὴν μωρίαν τῶν κρινόντων ἀποδεικνύουσιν. Καθ' ἡμᾶς, ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι ἐκείνη ἥτις καθιστᾷ καλὸν ἢ κακὸν ἓν ποίημα. Ἡ γλῶσσα, εἶναι τὸ ἀμφίεσμα μόνον, ἡ δύναμις ὅμως παντὸς ποιήματος εὑρίσκεται ἐν τῇ ἐσωτερικῇ αὐτοῦ ἀξίᾳ, τουτέστιν ἐν τῇ ἐμπνεύσει, τῇ ἀληθείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ. Ἡ δὲ ἔμπνευσις, ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ τέχνη, εἴτε φέρουσι χρυσοῦφαντον μανδαρίνου μανδύαν, εἴτε περιβάλλονται εὐπρεπῆ λαϊκὴν ἐσθῆτα, μένουσι πάντοτε ἀκέραιαι. Πάντες σήμερον οἱ περὶ τὴν κάθαρσιν τῆς γλώσσης ἀσχολούμενοι συμφωνοῦσιν εἰς ἕν, ὅτι αἱ ἰδέαι δέον νὰ περιβάλλωνται διὰ φράσεως ὅσον τὸ δυνατὸν κομψοτέρας, ἀλλὰ κυρίως δὲν συμφωνοῦσιν ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης, διότι οἱ πλείονες τῶν ἐν Ἀθήναις φιλολογούντων καὶ κυρίως τῶν δημοσιογραφούντων, θεωροῦσιν οὐ μόνον ὡς κομψοτέραν, ἀλλὰ καὶ ἐπωφελεστέραν τὴν χρῆσιν τῆς καθωμιλημένης. Ὁ λόγος δὲ εἶναι ἁπλούστατος· ὁ δημοσιογράφος πρὸ παντὸς ἐπιδιώκει νὰ ἀναγινώσκηται ὅσον τὸ δυνατὸν εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀναγνωστῶν, κατ' ἀκολουθίαν ἐξαναγκάζεται νὰ γράφῃ τὴν γλῶσσαν ἣν δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὁ λαός· ἡ εὐρεῖα δὲ ἐξάπλωσις ἣν ἔλαβε, σχετικῶς πρὸς τὸ παρελθόν, ὁ τύπος κατὰ τὴν τελευταίαν ταύτην δεκαετίαν, ὀφείλεται κυρίως εἰς τὴν γλῶσσαν, ἣν μεταχειρίζεται. Ἄδικος ὅθεν καὶ ματαία ἀποβαίνει ἡ κατάκρισις, διότι ταῦτα πάντα δὲν γίνονται ἄνευ λόγου ὡς φρονεῖ ὁ ἐν Τεργέστῃ τὰς διατριβάς του ποιῶν εὐρυμαθέστερος δὲ τῶν Ἑλλήνων λογίων κ. Θεριανός, ἐν τῇ τελευταίως ἐκδοθείσῃ τριτόμῳ μελέτῃ του περὶ Κοραῆ, ἥτις θὰ ἀπομείνῃ πάντοτε μνημεῖον περιφανὲς ματαίας ἴσως ἐπιδείξεως πολυμαθείας, ἀλλὰ καὶ λεκτικῆς ἀκριβορρημοσύνης, ἔνθα κακίζει πάντας τοὺς δημοσιογράφους τῶν Ἀθηνῶν ὡς στρεβλωτὰς τοῦ γραφικοῦ τῆς γλώσσης χαρακτῆρος καὶ παραθέτει τοιαύτας στρεβλώσεις, λαμβάνων αὐτὰς ἐξ ἄρθρων ἢ καὶ εἰδήσεων δημοσιευθεισῶν εἰς διάφορα τῆς πρωτευούσης φύλλα.

Μεταξὺ τῶν κακιζομένων ἐσμὲν καὶ ἡμεῖς, ὀφείλομεν δὲ ἀπάντησίν τινα πρὸς τὸν σοφὸν συγγραφέα τοῦ Κοραῆ, διὸ ἀνοίγομεν μίαν παρένθεσιν ἐνταῦθα: «Κατὰ τὸν γάμον τῆς βασιλόπαιδος Ἀλεξάνδρας ἐν Πετρουπόλει, γράφει ὁ κ. Θερειανός, ἔγραφέ τις ἐκ τῶν λογίων συνεργατῶν ἐφημερίδος, ἐν Ἀθήναις ἐκδιδομένης. «Τὸ μειδίαμα τῆς (ρωσσίδος μεγάλης δουκίσσης Ἐλισάβετ) πληροῖ τὴν ἀτμόσφαιραν καὶ ὁ ἀργυρόηχος γέλως της ἠχεῖ ὡς μυστηριώδης τόνος μουσικῆς. . . Ἡ συμπαθὴς μορφὴ

τῆς αὐτοκρατείρας ἐμπνέει ἡδὺν σεβασμὸν . . . διὰ τὴν καλαισθητικὴν κομψότητά της δὲν ἔχει ἢ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς ἰσχρόου ἐσθῆτός της διὰ νὰ ἐννοήσῃ κτλ».'Αλλὰ πάντες γνωρίζουσιν ὅτι ὑπάρχει ἀργυρόηλος θρόνος, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ ἀργυρόηχος γέλως, ὅτι ὁ σεβασμός, οὔτε ἡδὺς λέγεται, οὔτε ἀλγεινός, καὶ ὅτι ἡ δὶς κατ'ἐπανάληψιν παράλογος τῆς προθέσεως διὰ χρῆσις οὐδεμίαν περιποιεῖ κομψότητα οὔτε εἰς τὰς φράσεις κτλ.». Ἡμεῖς γράφοντες τὰς ἐπιστολὰς ἐκείνας ἐν ταχύτητι, ἥτις δὲν ἔδιδεν ἡμῖν καιρὸν νὰ ρίψωμεν δεύτερον βλέμμα ἐπ' αὐτῶν, δὲν ἠξιοῦμεν ὅτι ἐλαξεύομεν φράσεις, οὐδὲ ὅτι παρείχομεν ὑπόδειγμα γλωσσικῆς καθαριότητος, ἀλλὰ νομίζομεν ὅτι ὡς κοσκινίζονται αἱ ἀνωτέρω φράσεις, καὶ αἱ φράσεις τῶν πλείστων κατακρινομένων δημοσιογράφων ἐντὸς πολὺ σχολαστικοῦ κοσκίνου κοσκινίζονται, διότι ὡς ὑπάρχει «ἀργυρόηλος θρόνος» καὶ μεταλλικὴ φωνὴ καὶ Χρυσόστομος Ἰωάννης καὶ χρυσορήμων» δύναται ἀξιόλογα νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἀργυρόηχος γέλως, ἀφοῦ δὲ παρ' ἀρχαίοις ἀπαντῶνται μεταλλικοὶ γέλωτες, τὸ δικαίωμα νομίζομεν εἶναι πλῆρες ἐπὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ μετάλλου παρὰ τοῖς νεωτέροις. Ἄλλως τε, ὅλα ταῦτα λαμβάνονται κατὰ μεταφοράν· καὶ ἂν ἤθελέ τις σχολαστικῶς νὰ κρίνῃ τὰς φράσεις ἑκάστου συγγραφέως, δὲν γνωρίζομεν τί ἤθελον ἀπομείνει τότε ἀπὸ τὰς «μελιγδούπους ἀοιδὰς» τοῦ Πινδάρου, «τὰ ροδινὰ μειδιάματα» τοῦ Σουλὺ Προυδὼμ καὶ τοῦ Paul Bourget τὰς «πιπτούσας καὶ ἠχούσας ὡς κέρματα χρυσοῦ λέξεις» καὶ τόσων ἄλλων συγγραφέων καὶ ποιητῶν, οὓς οὐδέποτε ἐσκέφθη τις νὰ κακίσῃ διὰ τὴν χρῆσιν τοιούτων μεταφορῶν. Περὶ τῶν ἄλλων φράσεων τῆς ἐπιστολῆς μου, ἃς παραθέτει ὁ κ. Θερειανός, θὰ εἶχε βεβαίως δίκαιον, ἐὰν εἶχον αὗται ὡς τὰς ἀναφέρει, ἀλλ'ἐν τῷ κειμένῳ, ἐκ τυπογραφικῆς ἀβλεψίας, ἧς δὲν εἶμαι ἐγὼ ὁ ὑπεύθυνος, ἐτέθη ἀντὶ «Ἡ συμπαθὴς μορφὴ τῆς αὐτοκρατείρας ἐμπνέει *βαθὺν σεβασμόν*», «*ἡδὺν σεβασμόν*» τοῦτο δὲ γίνεται κατάδηλον ἐκ τῆς ἀμέσως ἑπομένης φράσεως «ὁ δὲ σεβασμὸς οὗτος γίνεται βαθύτερος, ἅμα ἀναλογισθῇ τις τὸν οἰκογενειακὸν βίον κτλ.» Ἐπίσης ἡ ἀναφερομένη φρᾶσις «διὰ τὴν καλαισθητικὴν κομψότητά της δὲν ἔχει ἢ νὰ ρίψῃ τις ἓν βλέμμα ἐπὶ τῆς ἰσχρόου ἐσθῆτος διὰ νὰ ἐννοήσῃ κτλ.» Ἐνταῦθα ὁ κ. Θερειανὸς ἐπιθυμῶν νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ δὶς κατ' ἐπανάληψιν παράλογος τῆς προθέσεως *διὰ* χρῆσις, οὐδεμίαν περιποιεῖ κομψότητα, οὔτε εἰς τὰς φράσεις, οὔτε εἰς τὰς ἐννοίας, ἀντικατέστησεν αὐθαιρέτως τὸ *ἵνα* διὰ τοῦ *διὰ* καὶ ἐσημείωσε *διὰ νὰ ἐννοήσῃ* ἀντὶ *ἵνα ἐννοήσῃ* ὡς ἔχει τὸ κείμενον. Ἐν πάσῃ ὅμως περιπτώσει, καὶ αἱ ἐναντίον ἄλλων συναδέλφων καὶ αἱ ἐναντίον ἡμῶν κακίσεις τοῦ περιφανοῦς γλωσσολόγου, εἶναι τόσον μᾶλλον αὐστηραὶ καὶ ἀδικαιολόγητοι, καθ' ὅσον καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος ἀναγνωρίζει ὅτι οἱ δημοσιογράφοι «ἠναγκασμένοι νὰ συντάσσωσιν ἢ νὰ μετα-

φράζωσιν ἐκ τῆς γαλλικῆς καὶ γερμανικῆς παντοῖα ἄρθρα, μετὰ πολλῆς ἐργαζόμενοι σπουδῆς καὶ τάχους, νύκτωρ δὲ καὶ μεθ' ἡμέραν ὑπὸ τῶν τυποθετῶν διωκόμενοι ἀποροῦσι καὶ τοῦ ἀναγκαίου χρόνου πρὸς ἀναθεώρησιν τῶν γεγραμμένων».'Αλλὰ καὶ ὁ κ. Θερειανὸς καὶ πᾶς ἄλλος ὀφείλει νὰ ἀνομολογήσῃ χάριτας εἰς τὴν ἑλληνικὴν δημοσιογραφίαν, διότι τραπεῖσα αὕτη ἀπὸ δεκαετίας ἄλλην ὁδόν, ἀπέφυγε τὰς κενολογίας καὶ πρακτικῶς ἐργαζομένη μετήγγιστε πρακτικὰς ἰδέας εἰς τὸν λαόν. Ἡ παρατηρουμένη δὲ αὕτη τροπὴ τοῦ ἡμετέρου λαοῦ ἐπὶ τὸ ὀρθοφρονέστερον κατὰ μέγα μέρος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀθηναϊκὴν δημοσιογραφίαν. Κλείοντες τὴν παρένθεσιν ταύτην ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν γλῶσσαν, ἣν μεταχειρίζεται ὁ Μαρκορᾶς.

*
* *

Ἐν τῇ γλωσσικῇ ἀκαταστασίᾳ, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα, ἐξ ἀνάγκης ὀφείλει ὁ γράφων περὶ ποιητοῦ τινος νὰ ἐνδιατρίψῃ εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς ἣν ἔγραψε. Καθ'ἡμᾶς, ἐκεῖνο ὅπερ δύναταί τις νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπὸ τοὺς λογογραφοῦντας εἶνε νὰ ᾖ ἡ γλῶσσά των ἐντελὴς καὶ ἄμεμπτος ἐν τῇ καλλιεπείᾳ, ἡ λέξις ἀκριβὴς καὶ κυρία, ἔντονος καὶ ἁρμονική, ἡ δὲ φράσις κομψὴ καὶ ἐντέχνως συνηρμοσμένη, αἱ ἀρεταὶ δὲ αὗται δύνανται νὰ ὑπάρχωσι ἐν τῇ καθωμιλημένῃ. Καὶ ὅταν δύνανται νὰ ὑπάρχωσιν ἐν αὐτῇ, δὲν γνωρίζομεν διατί ἡ προτίμησις τῆς ἀρχαϊζούσης, ἣν ἐκτὸς ὀλίγων μανδαρίνων τῶν γραμμάτων οὐδεὶς ἄλλος οὔτε τὴν ὁμιλεῖ οὔτε τὴν ἐννοεῖ. Ἐν τῇ δημοτικῇ μάλιστα γλώσσῃ ὑπάρχουσι πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἀρεταί, ἃς ἀπαιτεῖ ἡ ποίησις· ἀπόδειξις δὲ τούτου πρόκειται ὁ Ὅρκος τοῦ Μαρκορᾶ. Τὸ ποίημα τοῦτο γραφόμενον εἰς τὴν καθαρεύουσαν ἤθελε βεβαίως διατηρήσει τὰς ἰδέας καὶ τὰς εἰκόνας ἐξ ὧν ἀφθονεῖ, ἀλλὰ ἤθελεν ἀπολέσει ὅλην τὴν διακρίνουσαν αὐτὸ ρώμην.'Αμφιβάλλομεν ἂν καὶ ὁ γλαφυρώτετερος τῶν εἰς καθαρεύουσαν γραψάντων ποιητῶν ἠδύνατο νὰ ἀποδώσῃ τὴν στιλβηδόνα, ἣν διατηρεῖ τὸ κατωτέρω τυχαίως ἀποσπώμενον τεμάχιον ἐν ἑτέρᾳ γλώσσῃ ἢ ἐν τῇ δημοτικῇ :

Εἶχε νυχτώσει.—Τ' οὐρανοῦ βαθύτατη μαυρίλα
Τὴ χλόη τοῦ κάμπου ἐσκέπαζε καὶ τοῦ βουνοῦ τὰ φύλλα·
Μαυρολογοῦσαν τὰ νερὰ κ' οἱ βράχοι τῆς θαλάσσης·
Ἄστρο χλωμὸ δὲν ἔφεγγε στὴν ἐρημιὰ τῆς πλάσης,
Καὶ μόνον ἔκανε, κρυφὰ περνῶντας τὸ φεγγάρι,
Μιὰν ἄκρη ἀπὸ τὰ σύγνεφα λάμψι ἀργυρῆ νὰ πάρῃ.
Φωνὴ δὲν ἄκουες· πούπετα δὲν ἔβλεπες διαβάτη·
Εἶχε τὸν ὕπνο ἀποδεχτῆ καλύβι καὶ παλάτι.
Δὲν ἐσπαρνοῦσαν τὰ πουλιά, ποῦ σύσκοτα εἶχαν βάλει,
Σκέπη θερμή, τὴν ἴδια τους φτεροῦγα στὸ κεφάλι.
Ἦταν τὸ χόρτο, τὸ κλαρὶ κι' ὁ ἀνθὸς τὴν ὥρα ἐκείνη
Τοῦ μαμουδιοῦ προσκέφαλο, τῆς πεταλούδας κλίνη.

Τ' ἀρνί στὴν μάντρα ἐπλάγιαζε, τ' ἀγρίμι στὴ μονιά του,
Ὅλα τὰ πλάσματα, Θεέ, στὸν ἴσκιό σου ἀπὸ κάτου.

Τὸ τεμάχιον τοῦτο μεταφράσατέ το εἰς ἣν γλῶσσαν ὁ κ. Λελέκος μεταφράζει τὰ δημοτικὰ ᾄσματα, εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς περιλαλήτου καταστάσεως πλέον Ἀργύρως, ἔνθα :

Φαρμακίλας ὑπερεκχειλίδος
Ἄχος ἓν φλογερὸν καὶ βαρύ,
Ἐξ ἀπέλπιδος ἀκανθυλλίδος
Ἐξερχόμενον περιβομβεῖ.
Ὅταν ὅμως ὁ ψεύστης ὁ ἔρως
Ὠνειρεύετο ρόδινον θέρος
Καὶ ὑπὲρ ὁλολεύκους ἐλπίδας
Ἐπωχεῖτο βροντῶν τὰς ἀκίδας,
Αὕτη ἤρχετο γύρω τριγύρω
Ἡ βαθύφρων καὶ σύννους Ἀργύρω.

Εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην τῆς ὑπερεχχειλίδος μεταφράσατε τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ *Ὅρκου*, καὶ θέλετε ὑποστῆ τὴν ἐντύπωσιν, ἣν θὰ σᾶς ἐπροξένει νεᾶνις, ἣν εἴδετε εἰς τὰ βουνά, πλήρη σφρίγους καὶ ζωῆς καὶ δράσεως καὶ ἣν ἐπαναβλέπετε ἐν αἰθούσῃ νοσοκομείου, ἀποσκελετωμένην καὶ ἀσθμαίνουσαν. Τὰ κάλλη τῆς δημοτικῆς γλώσσης κατενοήθησαν εὐτυχῶς παρ' ὅλων τῶν σήμερον γραφόντων στίχους, καὶ οὐδεὶς πλέον ἐνδύει τὰς ἐμπνεύσεις του ἐν τῇ ψυχρᾷ καθαρευούσῃ. Αὐτοὶ δὲ οἱ ἄλλοτε ὑπέρμαχοι αὐτῆς, σήμερον ἀλλάξαντες γνώμην, ἀπαρνοῦνται τὴν χθὲς θεάν των καὶ ἐνεκολπώθησαν τὴν ἀληθῆ, τὴν ζωντανὴν τοῦ ἔθνους γλῶσσαν. Σήμερον δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἐν τῇ ποιήσει καθιερώθη πλέον ὡς γλῶσσα ἡ δημώδης καὶ ἐν τῇ πεζογραφίᾳ δὲ ἤρξατο κατακτῶσα ἔδαφος. Ἂν δὲ ὑφίσταται μέχρι σήμερον ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς παλαιὰς προλήψεις κληροδοτηθείσας ὑπὸ τῆς σεβαστῆς τῶν μανδαρίνων χορείας. Ἄξιον ἀληθῶς παρατηρήσεως εἶναι ὅτι τὰ ἐπιπλεύσαντα τῶν ἐτῶν ποιήματα εἰσὶ τὰ ἐν τῇ δημώδει γραφέντα. Ἐξ ὅλων δὲ τῶν ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος οἱ ἑπτανήσιοι μόνον κατενόησαν τὴν γλωσσικὴν ἀλήθειαν καὶ μετεχειρίσθησαν τὴν ἀληθῆ τοῦ ἔθνους γλῶσσαν. Πλειστάκις τὴν γλῶσσαν ταύτην τῶν ἑπτανησίων ποιητῶν κατέκριναν ὡς περιέχουσαν ἰδιωτισμοὺς καθαρῶς τοπικούς. Ὁ ἰσχυρισμὸς οὗτος δὲν δύναται, νομίζομεν καὶ νὰ συζητηθῇ σπουδαίως, διότι ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι προνόμιον ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐπαρχίας, ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς πόλεως. Ἡ γλῶσσα εἶναι ἐθνική, ὁ δὲ ποιητὴς ἔχει πλήρη τὴν ἐλευθερίαν νὰ λαμβάνῃ αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν λέξιν, αὐτὴν ἢ ἐκείνην τὴν φράσιν, ἥτις ἤθελεν ἀναπαραστήσει τελειότερον τὸ διανόημά του. Τοῦτο δὲ ἀκριβῶς συνεβούλευεν ὁ πλειότερον πάντων καταγείνας εἰς τὴν γλῶσσαν σοφὸς Κοραῆς, γράφων ὅτι τότε μόνον θὰ προβιβάσωμεν τὴν παιδείαν τοῦ

ἔθνους πολλαχῶς, ἐὰν ἐκ πάσης πόλεως καὶ χώρας ἑλληνικῆς συλλέξωμεν τὴν ὕλην, ἤτοι τὰς λέξεις καὶ τὰς φράσεις τῆς γλώσσης». Αὐτὰς δὲ ἀκριβῶς τὰς κατὰ πόλεις σωζομένας λέξεις καὶ φράσεις λαμβάνων ὁ ποιητής, θὰ καταστήσῃ διὰ τῆς γενικεύσεως κτῆμα ὁλοκλήρου τοῦ πανελληνίου, απλουτίζων τὴν γλῶσσαν καὶ παρέχων τῷ κοινῷ λαῷ μερίδα τινὰ τῆς ὅλης ἐπιστήμης τοῦ Ἔθνους». Τοῦτο ἐγένετο εἰς ἁπάσας τὰς γλώσσας τοῦ κόσμου καὶ ἰδίως τῶν ἐκ βαρβαρότητος ἀνακυψάντων λαῶν. Ἐν Ῥωσσίᾳ, ὁ γλωσσοπλάστης Ποῦσκιν, ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, ἕνεκεν τῆς πενιχρότητος τῆς ἰδίας γλώσσης, ἐπλούτισε τὴν Ρωσσικὴν εἰσαγαγὼν ξένας λέξεις καὶ ἐνδύσας μὲ ρωσσικὸν *σαραφάνι* ξένας φράσεις, μὲ ξένας δὲ λέξεις καὶ μὲ ξένας φράσεις ἐδημιούργησε τὴν σήμερον πλουσίαν καὶ φιλολογικωτάτην γλῶσσαν τῶν Ρώσσων. Ἂν ἐπιτρέπεται ἡ ξένη λεξιθηρία εἰς ἄλλους ποιητὰς καὶ συγγραφεῖς,πολὺ πλειότερον,νομίζομεν, ὅτι ἐπιτρέπεται εἰς τοὺς ἑπτανησίους ποιητάς, τοὺς λαμβάνοντας λέξεις καὶ φράσεις, ὧν ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ποιεῖται χρῆσιν. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἠκολούθησεν ἐν τῷ ποιήματί του ὁ Μαρκορᾶς· ἐκ τούτου δὲ οὐ μόνον δὲν ἐπῆλθε ζημία τις ἐν τῷ ποιήματι, ἀλλὰ τοὐναντίον ἐπέδειξε σθεναρωτάτην τὴν δημώδη γλῶσσαν, ἥτις λαμπρύνει τὴν ἀληθῆ τοῦ ποιήματος ἔμπνευσιν καὶ τὴν ρώμην τῶν ἰδεῶν, καὶ τὴν ἐνάργειαν τοῦ στίχου καὶ τοὺς φυσικοὺς χρωματισμοὺς τῶν εἰκόνων, ἃς ἐν ἐγκρατείᾳ καὶ τέχνῃ συνήρμοσεν ἐν τῷ Ὅρκῳ του ὁ ποιητής.

Ὁ *Ὅρκος* εἶναι ποίημα ἐπικολυρικόν, ἢ διηγηματικόν, ὡς ἀποκαλοῦνται ταῦτα ἀλλαχοῦ· τὸ ποίημα τοῦτο, διαιρούμενον εἰς δύο μέρη περιλαμβάνει δισχιλίους περίπου δεκαπεντασυλλάβους. Ἐν ὁλοκλήρῳ δὲ τῷ ποιήματι θρηνολογοῦνται αἱ συμφοραὶ τῆς Κρήτης κατὰ τὴν τριετῆ ἐπανάστασιν τοῦ 1866. Ἡ ἐπανάστασις αὕτη ἐνέπνευσε τὸν Μαρκορᾶν, ὅπως τὸν Σολωμὸν ἐνέπνευσεν ἡ ἐθνικὴ τοῦ 1821. Διό, ἵνα κατανοηθῇ τὸ ποίημα τοῦτο, ὅπως πᾶν ἔξοχον ποιητικὸν προϊόν, δέον νὰ συνεξετασθῇ μετὰ τῶν συμβεβηκότων, ἅτινα τὸ ἐνέπνευσαν. Ἡ ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος διαρρέει ἐν τοῖς γλαφυροῖς στίχοις τοῦ «Ὅρκου»· ἑπομένως ἡ ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς πλήρη κατανόησιν τοῦ ποιήματος, τοσούτῳ μᾶλλον, καθ' ὅσον ὁ ἀγὼν ἐκεῖνος δὲν ἀποτελεῖται ἐκ σειρᾶς μαχῶν μόνον, ὅπως ὅλοι οἱ ἀγῶνες τοῦ παρόντος αἰῶνος. Ἡ βαρβαρότης τοῦ κατακτητοῦ ἐκτραχύνει τοὺς ἀγῶνας τῶν μαχομένων χριστιανῶν καὶ ἐπαναφέρει τὴν σκληρότητα πολέμων παρελθόντων αἰώνων. Διὰ τοῦτο αἱ νίκαι καὶ αἱ ἔνδοξοι μάχαι τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως, συνδέονται ἀναποσπάστως, μὲ τὰς θυσίας, τὰς ἀτιμώσεις, τὰς σφαγὰς τῶν γυναικοπαίδων καὶ τὸν ἐξανδραποδισμὸν αὐτῶν. Τὰ δύο ταῦτα διακεκριμένα μέρη τῆς Κρητικῆς ἐπαναστάσεως συνεκέντρωσεν ὁ ποιητὴς ἐν τῇ ἀνελισσομένῃ ἱστορίᾳ τῶν δύο προσώπων τοῦ ποιήματός του,

τῆς Εὐδοκίας καὶ τοῦ Μάνθου, συγχωνεύσας ἐν μὲν τοῖς αἰσθήμασι τοῦ ἥρωός του, τὰ αἰσθήματα ὅλων τῶν μαχομένων νησιωτῶν, καὶ ἐν τοῖς παθήμασι τῆς ἡρωΐδος του τὰ παθήματα ὅλων τῶν γυναικοπαίδων, τῶν παθόντων κατὰ τὴν τριετῆ ἐκείνην ἐπανάστασιν. Τὰ αἰσθήματα καὶ τὰ παθήματα ταῦτα, συνδέει καὶ ἐξιδανικεύει ὁ ἁγνός,ὁ ρωμαντικὸς ἔρως τοῦ Μάνθου καὶ τῆς Εὐδοκίας. Οὕτω τὸ αἴσθημα τῆς θρησκείας, τῆς πατρίδος καὶ τοῦ ἔρωτος ἀποτελοῦσιν ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ ἓν ἀδιάσπαστον ὅλον. Ὅπως δὲ ὀλέθριον ὑπῆρξε τὸ τέλος τοῦ ἀγῶνος ἐκείνου, ὀλέθριον ὑπῆρξεν ἐπίσης καὶ τὸ τέλος τῶν δύο ἡρώων του. Ἀλλὰ ἐν τῇ ἐπελθούσῃ καταστροφῇ ὁ Μαρκορᾶς δὲν ἀφίνει τοὺς ἥρωάς του κατακειμένους ἄμορφα πτώματα ἀπολέσαντα μετὰ τῆς ζωῆς πᾶσαν ἐλπίδα. Ὁ κερκυραῖος ποιητὴς δὲν κατέχεται ἀπὸ τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ Βούδδα. Εἶναι χριστιανὸς πρωτίστως καὶ τὰς φιλοσοφικὰς σκέψεις του ἀντλεῖ ἐκ μόνου τοῦ Εὐαγγελίου. Μὲ τὴν δύναμιν δὲ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, τῆς ἐπιπνεούσης ἐφ' ὅλου τοῦ ποιήματός του, παρουσιάζει τὰς ψυχὰς αὐτῶν καὶ ὑποδεικνύει τῆς ἑτέρας ζωῆς τὰ θέλγητρα, ἅτινα ἀναμένουσι πάντας τοὺς ἐν τῇ γῇ ἐπιτελέσαντας τὸ καθῆκόν των. Δὲν ἀφίνει ἐπίσης ἐν τῇ πτώσει της τὴν Κρήτην, ἀλλὰ δεικνύει ἐν μέσῳ τοῦ ζόφους τῶν χρόνων τὴν ὑποφώσκουσαν ἐλευθερίαν τῆς πάντοτε ἡρωϊκῆς ἀλλὰ πάντοτε δυστυχοῦς Μεγαλονήσου.Ἐν τῷ ποιήματι τούτῳ εἴπομεν, ὅτι ὑπάρχουσι στενῶς συνεσφιγμένα τὰ αἰσθήματα τῆς πατρίδος, τῆς θρησκείας καὶ τοῦ ἔρωτος. Πράγματι δὲ οὐδὲν δύναταί τις νὰ θίξῃ μονομερῶς χωρὶς νὰ πάθῃ ἡ ὅλη οἰκονομία τοῦ ποιήματος, αὐτὸς δὲ ὁ τριπλοῦς σύνδεσμος ὁμοειδῶν αἰσθημάτων ἀποτελεῖ τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ποιήματος, τοῦ λαμβάνοντος ἐν γένει θρησκευτικὴν χροιάν, δεικνύουσαν τὴν ἐπικράτησιν τῶν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων τοῦ ποιητοῦ.

Ὁ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ τῆς Γενεύης διδάσκων πρὸ ἐτῶν τὴν αἰσθητικὴν διαπρεπὴς καθηγητὴς Φύσσερ ἔλεγεν, ὅτι ἀληθὴς καλλιτέχνης μὴ ἔχων βαθὺ τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα, δὲν δύναται νὰ χρωματίσῃ τὴν ποίησίν του διὰ θρησκευτικῆς φιλοσοφίας. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην εὑρίσκομεν πλειότερον ἰσχυρὰν ἐπισκοποῦντες τὴν ἡμετέραν ποίησιν, ἐξ ἧς λείπει παντελῶς σχεδὸν τὸ θρησκευτικὸν αἴσθημα. Ἡ ἔλλειψις αὕτη ἔχει γενικώτερον χαρακτῆρα· προέρχεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως θρησκευτικῆς ἀνατροφῆς καὶ κατ' ἀκολουθίαν θρησκευτικῶν πεποιθήσεων παρὰ τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ, αἵτινες ὑπάρχουσιν ἀκμαῖαι παρὰ τοῖς διαμαρτυρουμένοις, τοῖς δυτικοῖς καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς ὁμοδόξοις ἀκόμη Ρώσσοις. Ἐκεῖ ἡ θρησκεία ὑπάρχει βαθέως ἐρριζωμένη παρὰ τοῖς λαοῖς. Πρό τινων δὲ χρόνων ὑπῆρχεν καὶ ἐν Ἑπτανήσῳ καὶ μέχρι σήμερον ἔτι δὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς. Ὁ παρευρεθεὶς εἰς τὰς θρησκευτικὰς τελετὰς τῶν ἑπτανησίων ἐνοεῖ πόσον ἡ θρησκεία ἐπιδρᾷ ἐπὶ τῆς κοινωνιας. Τοῦτο προῆλθε κυρίως ἐκ τῆς συμ-

δὲ βίος δὲν δύναται νὰ διαγελᾷ αἰωνίως, ὡς δὲν δύναται νὰ καλύπτεται πάντοτε ὑπὸ τοῦ πέπλου τοῦ πένθους. Ἡ θλίψις καὶ ἡ χαρὰ εἰσὶν ἀναποσπάστως συνδεδεμέναι πρὸς ἀλλήλας. Ἀλλ' εἴτε ἡ θλίψις ἐμπνέει τὸν ποιητὴν εἴτε ἡ εὐθυμία, πάντοτε πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ἐν αὐτῇ ἡ ἐγκράτεια καὶ ἡ ἀλήθεια, διότι ἄλλως ἡ μὲν πρώτη καθίσταται ἀφόρητος, ἡ δὲ δευτέρα μεταβάλλεται εἰς εὐωχίαν μεθύσων. Ἡ ἑτέρα γνώμη παρὰ τοῦ αὐτοῦ ἐκφρασθεῖσα, ὅτι μετριότης ἐν τῇ ποιήσει δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ, εἶναι ὀρθοτάτη καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἔκτασιν, διότι ἡ ποίησις δὲν εἶναι ὁ ἐπιούσιος ἄρτος τῆς φιλολογίας, ἀλλὰ ἡ πολυτέλεια αὐτῆς καὶ ἢ πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ἐν ὅλῃ αὐτῆς τῇ ἀκτινοβολῇ ἢ νὰ λείπῃ ἐντελῶς.

(Ἕπεται τὸ τέλος)

Θ. Βελλιανίτης

Η ΧΛΩΡΙΣ ΤΟΥ ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ[1]

ΣΥΝΘΕΤΑ COMPOSITÆ

1. ΚΟΡΥΜΒΟΦΟΡΑ CORYMBIFERÆ

Στερρόφυτον ἡ χρυσόρραπις, Solidago Virga aurea L. 2.

Ἠρεγέρων ὁ ἄλπειος ποικ. *ὁ μείζων*, Erigeron alpinus L. β. major Boiss. 3 (σπαν.) Π.

Ἴνουλα ἡ βρεττανική, Inula Britanica L. 2.

Ι. ἡ Παρνασσική, I. Parnassica Boiss. et Heldr. 1—2.

Γναφάλιον τὸ δασικόν, ποικ. *τὸ τῆς Σοφίας*, Gnaphalium silvaticum L, (G. Sophiæ Heldr.) 3 (σπάν.)

Ἐβακία ἡ σμικροτάτη, Evax perpusilla Boiss. et Heldr. 2. (Ἁγ. Νικόλαος).

Ἀχιλλεία ἡ χαιτήεσσα, Achillea setacea WK. 2.

Α. ἡ μεγαλόφυλλος, A. grandifolia Friv. 2 (Γούρνα).

Α. ἡ ὁλοσηρική, A. holosericea Sibth. 2—3 (συχν.)

Α. τὸ Ἀείζωον, A. Aizoon Griseb. 3. (σπάν).

Α. ἡ σκιαδοφόρος, A. umbellata Sibth. 2—3 (συχν.)

Α. ἡ τοῦ Φρασίου, A. Fraasii Sch. Bip. 3.

. . . . .

[1] Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

Ἀνθεμὶς ἡ βαφική, ποικ. *ἡ δισκοειδής*, Anthemis tinctoria L. β. discoidea Fl. Gr. 1—2 (συχν.)

Α. ἡ Παρνασσική, A. Parnassica (Boiss. et Heldr. sub Cota) 2.

Α. ἡ ὀρεινή, ποικ. *ἡ πολιά*, A. montana L. β. incana Boiss. (A. Spruneri Boiss. et Heldr. ἄλλοτε) 2.

Χαμαιλεύκη τὸ βήχιον, Tussilago farfara L. Κοινῶς χαμόλευκα (2.

Δωρονικὸν τὸ καρδιόφυλλον, Doronicum cordifolium Sternb. Ἀκόνιτον τοῦ Διοσκορίδου. Κοινῶς Σκορπίδι ἢ Σκορπιδόχορτο 2—3 (συχν).

Σενέκιον τὸ νευρῶδες, Senecio Nebrodensis L. 2—3 (συχν.)

Σ. τὸ τοῦ Χελδραΐχίου, S. Heldreichii Boiss. 3 (σπάν. Τρύπιος βράχος).

Σ. τὸ θαψοειδές, S. thapsoides DC. 2—3 (συχν.).

Σ. τὸ Μακεδονικόν, S. Macedonicus Griseb. 2 (Λειβάδι).

Σ. τὸ τοῦ Παρνασσοῦ, S. Parnassi Boiss. et Heldr. 3 (σπάν.).

2. ΣΥΝΘΕΤΑ ΚΙΝΑΡΟΕΙΔΗ CINAREÆ

Ἐχῖνωψ ὁ σφαιροκέφαλος, ποικ. *ὁ Ταΰγέτιος*, Echinops sphaerocephalus L. β. Taygeteus Boiss. et Heldr. 2.

Ε. ὁ Σαρτωριανός, E. Sartorianus Boiss. et Heldr. (E. Ritro L. γ. Sartorianus Boiss. Fl. or.) 2.

Ξηράνθεμον τὸ κλειστόν, Xeranthemum inapertum W. 1.

Ξ. τὸ κυλινδροειδές. X. cylindraceum Sibth. 1.

Καρλίνα ἡ κορυμβώδης, ποικ. *ἡ τοῦ Ῥωθίου*, Carlina corymbosa L. β. Rothii Heldr. et Sart. 1—2.

Κ. ἡ ψυχρόφιλος, C. frigida Boiss. et Heldr. 2—3.

Σταιχελίνα ἡ μονάνθηλος, Staehelina uniflosculosa Sibth. 2—3.

Κάρδος ἡ κρονία, Carduus Cronius Boiss. et Heldr. 2—3 (συχν.).

Κ. ἡ νεύουσα, ποικ. *ἡ Ταΰγέτιος*, Carduus nutans L. β. Taygetea Boiss. et Heldr. 2—3.

Κίρσιον τὸ χιαστόν, Cirsium decussatum Janka. 2.

Κ. τὸ Ἰταλικόν, C. Italicum Savi 1.

Κ. τὸ Σικελικόν, ποικ. *τὸ μακράκανθον*, C. Siculum Spreng. β. longispinum Boiss. 1. .θέσις Μπάνια).

Κ. τὸ ἀφρικανόν, C. Afrum Jacq. 2—3 (συχνὸν καὶ μετὰ τῆς Μορίνας λίαν χαρακτηριστικόν).

Ὀνόπορδον τὸ Παρνασσικόν, Onopordon Parnassicum Boiss. et Heldr. 2. Π.

Ο. τὸ μυριάκανθον, O. myriacanthum Boiss. 2 (σπάν.).

Ἰουρινία ἡ γλυκάκανθος Jurinea glycacantha Sibth. 2 (σπάν.)

Κενταύριον τὸ τῶν Μουσῶν, Centaurea Musarum Boiss. et Orph

ΒΟΥΓΛΩΣΣΩΔΗ BORRAGINEÆ

Σύμφυτον τὸ βολβῶδες, Symphytum bulbosum Schimp. Κοινῶς Στεκούλι. 2.

Ὄνοσμα τὸ ἀστεροειδές, ποικ. *τὸ ὠχρόν*, Onosma stellulatum WK. β. pallidum Boiss. 2.

Ἀλκάννα ἡ ἑλληνική, ποικ. ἡ τραχύτριχος, Alkanna Græca Boiss. et Sprun. β. hispidior Boiss. (A. Bœotica A. DC.) 2.

Μυοσωτὶς ἡ δασική, Myosotis silvatica Hoffm. 2.

Ὀμφαλῶδες τὸ τῆς Λουκιλλίας, Omphalodes Luciliæ Boiss. Χαριέστατον φυτὸν ἐν Ἑλλάδι μόνον ἐπὶ τῷ Παρνασσῷ φυόμενον, ἀφιερωθὲν ὑπὸ τοῦ Boissier εἰς τὴν σύζυγόν του. 2. (Γούρνα σπάν.) Π.

Ματτία ἡ ἑλληνική, Mattia Græca Boiss. et Heldr. 2—3.

ΣΚΡΟΦΟΥΛΑΡΙΩΔΗ SCROFULARIACEÆ

Βερβάσκον τὸ τοῦ Γουικκιαρδίου, Verbascum Guicciardii Boiss. et Heldr. 2 (Ῥάχοβα) Π.

Β. το ἐπίξανθον, V. epixanthinum Boiss. et Heldr. 2—3.

Β. τὸ δύσοσμον, V. foetidum Boiss. et Heldr. 2 (Διπόταμος).

Β. τὸ ἐριοφόρον, V. mallophorum Boiss. et. Heldr. 2—3.

Β. τὸ εὐπρεπές, ποικ. *ὁ μεγαλόφλομος* V. speciosum Schrad. β. megalophlomos Boiss. et Heldr. Κοινῶς Φλόμος καὶ Ἀλεπουσιά. 2. Π.

Λινώψις ἡ Σιπθωρπιανή, ποικ. *ἡ Παρνασσική*, Linaria Sibthorpiana β. Parnassica Boiss. et Heldr. 2—3.

Σηροφουλαρία ἡ πτερυγωτή, Scrofularia alata Gilib. (S. Samaritanii Boiss. et Heldr.) 2 (Γούρνα).

Σ. ἡ ἑτερόφυλλος, S. heterophylla W. 1—2.

Δακτυλῖτις ἡ ὀρφνινή, Digitalis ferruginea L. Κοινῶς Κορακόχορτον ἢ χελιδονόχορτον 2 (συχνοτάτη).

Δ. ἡ λεία, D. laevigata WK. 2 (συχνή).

Δ. ἡ ἐριότριχος, D. lanata Ehrh. 3 (κατὰ τὸν Spruner).

Βερονίκη ἡ θυμόφυλλος, Veronica thymifolia Sibth. 3.

Β. ἡ Χαμαίδρυς ποικ. *ἡ τριχωτή*, V. Chamaedrys L. β. pilosa Boiss. 2.

Β. ἡ τῶν Τεύκρων, V. Teucrium L. 2. (σπάν.).

Β. ἡ ἄφυλλος, V. aphylla L. 3.

Β, ἡ Σαρτωριανή, V. Sartoriana Boiss. et Heldr. 2 (σπαν.)

Ὀδοντίτης ἡ τοῦ Λιγκίου, Odontites Linkii Heldr. et Sart. 2.

Ῥίνανθος τὸ μεῖζον, ποικ. *τὸ Παρνασσικόν*, Rhinanthus major Ehrh. β. Parnassicus Boiss. (R. pubescens Boiss. et Heldr.) 3 (σπάν.) Π.

Φθειρόχορτον τὸ ἑλληνικόν, Pedicularis Græca Bunge. 3 (σπάν.).

ΙΕΡΟΒΟΤΑΝΩΔΗ VERBENACEÆ

Ἱεροβότανον τὸ ὕπτιον, Verbena supina L. 2 (Λειβάδι).

ΧΕΙΛΑΝΘΗ LABIATÆ

Μίνθα ἡ ἀγρία, Mentha silvestris L. Ἀγριοηδύοσμο 2.

Ὀρίγανον τὸ κοινόν, Origanum vulgare L. Κοινῶς Ρίγανη 2.

Ο. τὸ λασιότριχον, O. hirtum Vogel. 2. (συχν.)

Θύμος ὁ τευκριοειδής, Thymus teucrioides Boiss. et Sprun. 3.

Θ. ὁ ἕρπυλλος, ποικ. *ὁ τοῦ Σωβαρδίου*, Th. Serpyllum L. β. Chaubardi Boiss. et Heldr. 2 (συχν.).

Θ. ὁ δασύτριχος, Th. hirsutus MB. 2—3.

Θυμβρῶδες τὸ Παρνασσικόν, Satureia Parnassica Heldr. et Sart. 3.

Μικρομερὲς τὸ κρημνόφιλον, Micromeria cremnophila Boiss. et. Heldr. 2 (Γοῦρνα σπάν.).

Καλαμίνθη ἡ ἀλπεία, Calamintha alpina (L.) 2—3.

Κ. ἡ εὔοσμος, C. suaveolens Sm. 2.

Κ. ἡ βαρύοσμος, C. graveolens MB. 2.

Ἐλελίσφακος ὁ ῥυγχωτός, Salvia ringens Sibth. 2.

Ε. ὁ κοκκινίζων, S. Sclarea L. Κοινῶς Ἀϊάνης ἢ Γοργοϊάνης 1—6.

Ε. ὁ ἀργύφεος, ποικ. *ὁ ἄλπειος*, S. argentea L. β. alpina Heldr. 3.

Νεπετία ἡ αἰλούριος, Nepeta cataria L. 1 (Δελφοί).

Ν. ἡ Παρνασσική, N. Parnassica Heldr. et Sart. 2. Π.

Ν. ἡ γυμνή, N. nuda L. Κοινῶς Καλοϊάνη. 3. (συχν.).

Σκαφίδιον τὸ ἀνατολικόν, Scutellaria Orientalis L. 3 (σπάν.).

Σ. τὸ ξενικόν, S. peregrina L. (S. adenotricha Boiss. et Heldr.) μετὰ τῆς ποικ. *τῆς Παρνασσίας* (β. Parnassia Heldr. et Sart.) 1—2.

Μαρούβιον τὸ ὁλοσηρικόν, Marrubium velutinum Sibth. Κοινῶς Βρωμόμουρος 2—3 (συχνότατον).

Σιδηρῖτις ἡ τοῦ Ροεζέρου, Sideritis Roeseri Boiss. et Heldr. Κοινῶς Τσάϊ ἑλληνικόν. 2—3.

Στάχυς ὁ Γερμανικός, ποικ. ὁ κρωβυλώδης, Stachys Germanica L. β. penicillata Heldr. et Sart. 3.

Σ. ὁ τοῦ Χελδραΐχίου, St. Heldreichii Boiss. 2 (σπαν.).

Σ. ὁ τοῦ Σβαΐνσωνίου, St. Swainsonii Benth. 1—2 (συχν.).

Σ. ὁ ἐπέτειος, St. annua L. 1. (Ῥάχοβα).

Βετονικὴ ἡ τοῦ Ἰακουινίου, Betonica Jacquini Gren. et Godr. Κοινῶς Μπετόνικα. 2—3.

Λάμιον τὸ κατάγραφον ποικ. *τὸ ἔλαττον*, Lamium striatum Sibth. β. minus Boiss 2—3.

Λ. τὸ ποικίλον, L. pictum Boiss. et Heldr. 3,

Φλομὶς ἡ σαμία, Phlomis Samia L. 2,

Φ. ἡ κεντρώδης, Ph. pungens W. 1.

Τεύκριον τὸ διεστώς, Teucrium divaricatum Sieb. 2.

Τ. τὸ ὀρεινὸν ποικ. τὸ Παρνασσικόν, T. montanum L. β. Parnassicum Celak. 3. (σπάν.) Π.

ΜΟΛΥΒΔΑΙΝΩΔΗ PLUMBAGINEÆ

Ἀκανθόλειμον ὁ Ἐχῖνος, Acantholimon Echinus (L. sub Statice) Boiss. 3.

Ἀρμορία ἡ μαγιελλική, Armeria Majellensis Boiss. 3.

ΑΡΝΟΓΛΩΣΣΩΔΗ PLANTAGINEÆ

Ἀρνόγλωσσον τὸ λογχοειδές, ποικ. τὸ κεφαλωτόν, Plantago lanceolata L. β. capitata Presl. 2—3.

ΧΗΝΟΠΟΔΙΩΔΗ CHENOPODIACÆ

Τευτλὶς ἡ νανοφυής, Beta nana Boiss. et Heldr. 3 (Στρούγγα Ὁσίου Λουκᾶ).

Ἀγαθόφυτον τὸ ἀγριοσπανάκιον, Agothophytum bonus Henricus (L.) κοινῶς Ἀγριοσπανάκι 2—3.

ΠΟΛΥΓΟΝΩΔΗ POLYGONEÆ

Λάπαθον τὸ ὄξυνον, ποικ. τὸ ἄλπειον, Rumex Acetosa β. alpinus Boiss. 3.

ΘΥΜΕΛΑΙΩΔΗ THYMELEÆ

Δαφνοειδὲς τὸ ἐλαιόφυλλον, Daphne oleoides Schreb. 2—3 (συχνότ.).

Λυγία ἡ στρουθεία, Lygia Passerina (L.) 2.

ΣΑΝΤΑΛΩΓΗ SANTALACEÆ

Θήσειον τὸ τοῦ Παρνασσοῦ, Thesium Parnassi A. DC. 2 (σπάν.).

Θ. τὸ τοῦ Μπεργέρου, Th. Bergeri Zuccar. 2 (σπάν.).

ΛΩΡΑΝΘΩΔΗ LORANTHACEAE

Ἀρκευθόβιον τὸ τοῦ ὀξυκέδρου, Arceuthobium Oxycedri DC. Παράσιτον ἐπὶ τοῦ κορμοῦ τοῦ Ἀρκεύθου τοῦ Ὀξυκέδρου. 2. (Ἅγιος Νικόλαος).

ΕΥΦΟΡΒΙΩΔΗ EUPHORBIACEAE

Εὐφόρβιον τὸ κατακλινές, Euphorbia deflexa Sibth. 2 (συχν.).

Ε. τὸ κηλοχορτόφυλλον, E. herniariaefolia W. 2.

Ε. τὸ τοῦ Ὀρφανίδου, E. Orphanidis Boiss. 3 (σπάν.) Π.

Ε. τὸ τοῦ Χελδραΐχίου, ποικ. τὸ τοῦ Ροεζέρου, E. Heldreichii Orph. β. Roeseri Boiss. (E. Roeseri Orph. mss.) 2 (σπάν.) Π.

ΚΥΠΕΛΛΟΦΟΡΑ CUPULIFERAE

Δρῦς ἡ ἄπους, Quercus sessiliflora Sm. Κοινῶς *Δρῦ* καὶ Δένδρο 2.

Δ. ἡ Πρῖνος ποικ. ἡ ψευδόπρινος, Q. coccifera L. β. pseudococcifera (Desf.) 1—2.

MONOKOTYΛHΔONA MONOCOTYLEDONEÆ

ΑΡΩΔΗ AROIDEÆ

Ἄρον τὸ στικτόν, Arum maculatum L. 2 (σπάν.).

ΟΡΧΕΩΔΗ ORCHIDEAE

Ὄρχις ἡ στικτή, ποικ. ἡ μαρσιποφόρος, Orchis maculata L. β. saccigera (Brongn.) 2 (Διπόταμος).

Γυμναδηνία ἡ κωνοποειδής, Gymnadenia conopsea (L.) 2. (σπάν.)

Κεφαλάνθηρα ἡ ξιφόφυλλος. Cephalanthera ensifolia (Murr.) 2.

Κ. ἡ ὠχρά, C. pallens (W.) 2. (σπάν.).

Ἐπιπακτὶς ἡ πλατύφυλλος, Epipactis latifolia All. 2 (σπάν.).

Ἐ. ἡ ἐρυθρομέλαινα, E. atrorubens Hoffm. 2 (σπάν.).

ΙΡΙΔΩΔΗ IRIDEÆ

Κρόκος ὁ Βελούχιος, Crocus Veluchensis Herb. 2 (Λειβάδι).

Κ. ὁ χρύσανθος, C. chrysanthus Herb. 2. (Λειβάδι).

ΚΟΛΧΙΚΩΔΗ COLCHICACEÆ

Κολχικὸν τὸ παρνασσικόν, Colchicum Parnassicum Boiss. Orph. et Heldr. Κοινῶς Σπασόχορτον 2.

Κ. τὸ ὀρεινόν, C. montanum L. (C. Catacuzenium Heldr.) 2 (Λειβάδι).

ΛΕΙΡΙΩΔΗ LILIACEÆ

Λείριον τὸ ἀρειογενές, Lilium Martagon L. (L. Boissieri Orph. mss.) 2. (Διπόταμος, σπάν.).

Λ. τὸ τοῦ Χελδραΐχίου, L. Heldreichii Freyn. 1—2.

Κυβιστὴ ἡ τοῦ Γουικκιαρδίου. Fritillaria Guicciardii Heldr. et Sart. 2 (σπάν.)

Γαγέα ἡ στενοπέταλος, Gagea stenopetala Fries. 2. (Λειβάδι).

Ὀρνιθόγαλον τὸ ὀρεινόν, Ornithogalum montanum Cyr. 2.

Ο. τὸ λεπτόφυλλον, O. tenuifolium Guss. 2.

Σκόροδον τὸ τῶν ἀμπελώνων ποικ. τὸ ὑπόχλωρον, Allium vineale L. β virens Boiss. (A. affine Boiss. et Heldr.) 3.

Σ. τὸ ἀρουραῖον, A. arvense Guss. 1.

Σ. τὸ καταφερές, A. descendens L. 1.

Σ. τὸ τοῦ Γουικκιαρδίου, A. Guicciardii Heldr. et Sart. 3. (σπάν.) II.

Σ. τὸ ἀχαϊκὸν ποικ. τὸ Παρνασσικὸν A. Achaium Boiss. et Orph. β. Parnassicum Boiss. 3.

Σ. τὸ φοβῆεν, ποικ. τὸ ὑπώχρον A paniculatum L. β. pallens Boiss 1—2.

Βοτρυανθὲς τὸ ἐπίχαρι, Botryanthus pulchellus Heldr. et Sart. (sub Muscari) 1.

Β. τὸ τοῦ Χελδραΐχίου, B. (Muscari) Heldreichii Boiss. 2.

Ἀσφοδίλιον τὸ ξανθόν, Asphodeline lutea (L.) 1—2.

ΑΣΠΑΡΑΓΩΔΗ ASPARAGINEÆ

Πολυγόνατον τὸ κοινόν. Polygonatum vulgare Desf. 2. (κατὰ τὸν Sibthorp.)

Π. τὸ πολυανθές, P. multiflorum (L. sub Convallaria). 2. (σπάν. Διπόταμος).

ΑΓΡΩΣΤΩΔΗ GRAMINEÆ

Φλεῖον τὸ τοῦ Βοημερίου, Phleum Boehmeri Wib. 1.

Φ. τὸ λειμώνιον, Ph. pratense L. 2—3.

Φ. τὸ ἄλπειον, ποικ. τὸ μετάλλακτον, Ph. alpinum L. β. commutatum (Gaud.) 3.

Ἀλωπέκουρος ὁ τοῦ Γεραρδίου, Alopecurus Gerardi Vill. 3.

Λασιάγρωστις ἡ Καλαμάγρωστις, Lasiagrostis Calamagrostis, (L. sub Agrostide). 2 (Διπόταμος).

Ἀρρηνάθηρον τὸ ἐπηρμένον, ποικ. τὸ βολβῶδες, Arrhenatherum elatius (L.) β. bulbosum (W.) 2.

Σεσλερία ἡ κυανίζουσα, Sesleria caerulans Friv. 3.

Κοελερία ἡ λοφωτή, ποικ. ἡ μεγαλανθής, Koeleria cristata (L.) β. grandiflora (Bertol.) 2—3.

Μηλικὴ ἡ βλεφαριδωτή, Melica ciliata L. 2.

Μ. ἡ Κρητική, M. Cretica Boiss. et Heldr. 3.

Βρίζα ἡ σταχυωτή, Briza spicata Sibth. 2.

Δακτυλὶς ἡ σφαιρωτή, Dactylis glomerata L. μετὰ τῆς ποικιλίας αὐτῆς *τῆς ἰσπανικῆς* (D. glom. β. Hispanica Roth.) 2—3.

Πόα ἡ τριχόφυλλος, Poa trichophylla Heldr. et Sart. 3 (συχν. εἰς τὰ οροπέδια μεταξὺ τῶν κορυφῶν). Π.

Π. ἡ Κενισία, P. cenisia All. (P. oreophila Boiss. et Heldr. mss.) 3 (Τρύπια σπηλαία).

Π. ἡ ἀλπεία, ποικ. ἡ Παρνασσική, P. alpina L. β. Parnassica Boiss. et Heldr. 3.

Π. ἡ ἀλσική, P. nemoralis L. 2.

Καρφοειδὲς τὸ μηλότροφον, Festuca ovina L. ἐν δυσὶ ποικιλίαις *τῇ γλαυκῇ* (Fest. glauca Schrad.) καὶ *τῇ βαλισιακῇ* (Fest. Valesiaca Schleich.) 2—3,

Κ. τὸ ποικίλον ποικ. τὸ Κυλλήνιον, F. varia Haenke β. Cyllenica Boiss. et Heldr. 2—3.

Κ. τὸ περίβλεπτον ποικ. τὸ συγγενές, F. spectabilis Jan. β. affinis (Boiss. et Heldr.) 2 (Ἀκρινόνερο).

Βραχυπόδιον τὸ δασικόν, Brachypodium silvaticum (Huds.) 2 (Διπόταμος).

Ἀγρόπυρος ὁ ἕρπων, Agropyrum repens (L. sub Tritico). Κοινῶς Ἀγριάδα. 1—2.

Σήκαλις ἡ ὀρεινή, Secale montanum Guss. 2.

ΓΥΜΝΟΣΠΕΡΜΑ GYMNOSPERMÆ

ΚΩΝΟΦΟΡΑ CONIFERÆ

Πεύκη ἡ λαρικοειδής, Pinus Laricio Poir. Κοινῶς Μοσχοέλατο καὶ Ἀγριόπευκο, Πίτυς ἀγρία τοῦ Θεοφράστου 2.

Ἐλάτη ἡ τοῦ Ἀπόλλωνος, Abies Apollinis Link. Κοινῶς Ἔλατο (πληνθ. τὰ ἔλατα). Ἐλάτη ἡ ἄρρην τοῦ Θεοφράστου, 2 (συχν., σχηματίζει κυρίως τὰ δάση τῆς ἀνωτέρας ὑλώδους ζώνης).

Ἄρκευθος ἡ ὀξύκεδρος, Juniperus Oxycedrus L. Κοινῶς Κέδρος. Ὀξύκεδρος τῶν ἀρχαίων. 2.

Α. ἡ κοινή, J. communis L. 2 (σπάν.).

Α. ἡ ταπεινή, J. depressa Stev. (J. hemisphaerica Presl.) 3.

Α. ἡ δύσοσμος J. foetidissima Willd, Boiss. (*ἡ Α. ἡ σαβινοειδής*, J. sabinoïdes Griseb.). Βράθυ τῶν ἀρχαίων. Κοινῶς Μαλόκεδρον. 2. Δενδρώδης καὶ συχνοτάτη ἀνάμικτος ταῖς ἐλάταις.

Τάξος ὁ ῥαγοφόρος, Taxus baccata L., Σμίλαξ τῶν ἀρχαίων. Κοινῶς Ἴταμος. 2. (σπαν. Καρκάρια, συχνότερος ἐν τῇ Οἴτῃ [1]).

ΚΡΥΠΤΟΓΑΜΑ ΑΓΓΕΙΟΦΟΡΑ CRYPTOGAMÆ VASCULARES

ΠΤΕΡΙΔΩΔΗ FILICES

Πτέρις ἡ ἀετώδης, Pteris aquilina L. Κοινῶς Φτέρα. 1—3. (συχνοτάτη πρὸ πάντων ἐν τῇ ζώνῃ τῆς Ἐλάτης).

Ἀδίαντον τὸ καλλίτριχον, Adiantum Capillus Veneris L. Κοινῶς Πολυτρίχι. 1—2.

Ἀσπλήνιον τὸ Τριχομανές, Asplenium Trichomanes L. 2.

Α. ἡ Ῥυτὴ ἡ ἐπιτοίχιος, A. Ruta muraria L. 2. (σπάν. Γούρνα).

[1] Περὶ τῶν ἐν τοῖς ὄρεσι τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος δένδρων παράβ. **Beldreich «Musinitza» in «Deffner, Archiv für Mitt. u neugr. Philologie»**, I. σελ 89—103. 1880.

Α. τὸ Ἀδίαντον τὸ μέλαν, ποικ. *τὸ τοῦ Οὐιργιλίου*, A. Adiantum nigrum L. β. Virgilii Bory. 2.

Ἀσπίδιον ἡ Λογχῖτις, Aspidium Lonchitis (L. sub Polypodio) 2.

Α. τὸ Ἀκανθωτόν, A. aculeatum (L. eup Polypodio) 2.

Νεφρόδιον Ἀρρενόπτερις, Nephrodium Filix mas (L. sub Polypodio) 2.

Ν. τὸ σκληροφυές, N. rigidum (Sw. sub Aspidio). 2.

Κυστόπτερις ἡ εὔθραυστος, ποικ. *ἡ λεπτοσχιδής*, Cystopteris fiagilis (L.) β. tenuisecta Boiss. C. Taygetensis Heldr.) 2—3.

Καὶ ταῦτά εἰσι τὰ Φανερόγαμά τε καὶ Κρυπτόγαμα Ἀγγειοφόρα φυτά, ὅσα μνημονεύονται ἢ παρετηρήθησαν μέχρι τοῦδε ὑπὸ τῶν βοτανικῶν ὡς αὐτοφυῆ ἐν ταῖς ὀρειναῖς ζώναις τοῦ Παρνασσοῦ. Ὑπολείπονται δ' ἔτι τὰ σχεδὸν ὅλως ἄγνωστα Κυτταρώδη Κρυπτόγαμα φυτὰ (ἤτοι τὰ *Βρύα*, αἱ *Λειχῆνες*, τὰ *Φύκη* καὶ οἱ *Μύκητες*), ἐπέχοντα εὐρὺ θέμα παρατηρήσεων τοῖς φυτολόγοις τοῦ μέλλοντος.

Κατὰ Μάρτιον 1890. **Θ. Δὲ Χελδράϊχ**

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΚΘΕΣΙΣ

Ἡ καλλιτεχνικὴ ἔκθεσις, ἣν τὸ τμῆμα τῶν Καλῶν Τεχνῶν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου Παρνασσοῦ διωργάνωσεν, ἠνέωξε τὰς πύλας της τὴν 8 Ἀπριλίου καὶ ἔκλεισεν αὐτὰς τὴν 4 Μαΐου. Πολλοὶ ἐπεσκέφθησαν αὐτήν, ἐν οἷς ἡ Α. Β. Υ. ὁ Διάδοχος μετὰ τῆς πριγκηπίσσης Σοφίας καὶ οἱ βασιλόπαιδες Γεώργιος καὶ Νικόλαος. Ἔδωκε δὲ καλλιτεχνικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν ἐπὶ τοσαύτας ἡμέρας εἰς τὰς Ἀθήνας. Διὰ τοὺς μὴ ἐπισκεφθέντας αὐτὴν γράφομεν ὀλίγας σημειώσεις.

Ἂς ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ στεφθέντα μὲ χρυσοῦν μετάλλιον. Τὰ σκαριφήματα ἐν πρώτοις τοῦ κ. Γύζη. Ὁ κ. Ν. Γύζης εἶναι πασίγνωστος. Τὰ ἔργα, ἅτινα ἤδη ἐκθέτει, εἶνε τὰ προσχεδιάσματα, αἱ πρῶται συλλήψεις τῶν πινάκων, οὓς βραδύτερον ἐξετέλεσε καὶ ἐπώλησε. Τὰ τοιαῦτα στιγμιαῖα, ἐν ὥρᾳ ἐνθουσιασμοῦ συλλαμβανόμενα καλλιτεχνήματα ὀνομάζονται παρὰ τοῖς Γάλλοις esquisses, παρὰ δὲ τοῖς Γερμανοῖς skizzen, ἡμεῖς δὲ ἀπεδώκαμεν τὴν λέξιν διὰ τῆς ἀντιστοίχου ἀρχαίας ἑλληνικῆς *σκαριφήματα*. Αἱ *ἀπόκρεω* μεταξὺ αὐτῶν ἐξέχουσι διὰ τὸ θαυμάσιον τοῦ φωτισμοῦ καὶ τὴν ζωηρότητα τῆς παραστάσεως. Κάτωθεν ἀνήρτηται τὸ *παρὰ τὴν ἑστίαν*, ὅπερ ἐνθυμίζει τὰ μικρὰ τοῦ Ῥέμβραντ ἐλαιογραφήματα. Ὅλη ἡ τέχνη αὐτοῦ ἔγκειται ἐν τῇ φωτοσκιάσει. Ἡ οἰκογένεια συνωθεῖται ὁλόκληρος

περὶ τὸ πῦρ ἐν χειμερινῇ ὥρᾳ καὶ ἀκροᾶται τῆς διηγήσεως τῆς καλῆς μάμμης. Εἰκὼν εἰλημμένη ἐκ τοῦ πραγματικοῦ, ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, μὲ ὅλα τὰ λεπτὰ αἰσθήματα καὶ τὴν τρυφερότητα τῆς οἰκογενειακῆς ἑστίας, κάλλιστον δεῖγμα τοῦ εἴδους genre, ὅπερ ἑλληνιστὶ ἴσως μόνον διὰ τοῦ *ἠθογραφία* θὰ ἠδυνάμεθα νὰ μεταφράσωμεν. Ἡ «Τέχνη καὶ τὰ πνεύματα αὐτῆς εἰς συναγωνισμὸν προκαλοῦσα» εἶνε ὁ μέγιστος τῶν πινάκων, οὓς ἐξετέλεσέ ποτε ὁ Γύζης, ὑπὲρ τὰ δύο μέτρα ὕψους. Ἐν τῇ ἐκθέσει ἀνήρτηται μόνον τὸ σκαρίφημα τῆς συνθέσεως ταύτης. Ἀλλὰ μὴ τὸ περιφρονῆτε! Εἶνε πολλῷ καλλίτερον καὶ τεχνικώτερον τοῦ μεγάλου ἐξειργασμένου πίνακος, τοῦτο δὲ εἶνε ἡ γενικὴ κρίσις τῶν εἰδότων· ἡ ἰσχὺς τοῦ ταλάντου τοῦ Γύζη εἶνε εἰς τὰ σκαριφήματα. Συνθέτει ταχέως, τὰ δὲ skizzen αὐτοῦ εἶνε περιζήτητα. Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔχει καὶ λαμπρὰν ἀλληγορίαν. Τὰ πνεύματα διαγωνίζονται· ὅσα ἔχουσιν ἰσχυρὰς πτέρυγας ἀνέρχονται εἰς δυσθεώρατα ὕψη, τὰ ἄλλα, ἅτινα ἔχουσιν ἀνισχύρους μένουσιν εἰς τὸ μέσον, ἓν δέ, ὅπερ ἠθέλησε νὰ πετάξῃ μὲ ξένα πτερά, μόλις φθάνει εἰς ἀρκετὸν ὕψος, τὰ πτερὰ ἐκσπῶνται καὶ τὸ δύστηνον πνεῦμα κρημνίζεται κατακέφαλα χαμαί. Ὡραία σύνθεσις εἶνε καὶ ἡ «Νύμφη μετὰ Ἔρωτος παίζουσα», ὅπερ ἔχει ἔξοχον χρωματιστικὴν ἁρμονίαν, μίαν σπανίαν θερμότητα εἰς τὸ χρῶμα, ἥτις ἐνθυμίζει τοῦ Μάκαρτ τὸν χρωστῆρα. Αἱ «κουλοῦραι» του εἶνε ὡς ἐπιτραπέζιον λίαν ἐπιτυχὴς τελειότης ἀντικειμένων ἀψύχων.

Μὲ χρυσοῦν μετάλλιον ἐβραβεύθησαν καὶ τὰ ὑδατογραφήματα τοῦ κ. Γιαλλινᾶ. Εἶνε κερκυραῖος καὶ δὲν ἦτο δυνατὸν παρ' ἐκεῖθεν ἐκ τῶν γραφικῶν τοπείων τῆς ὡραιοτάτης τῶν ἑπτὰ νήσων τοῦ Ἰονίου νὰ ἐξέλθῃ ὁ ἄριστος οὗτος ὑδατογράφος. Τὰ ἔργα του ἔχουσι τοιαύτην τόλμην, τοσοῦτον ἀγέρωχον καὶ ἀτίθασσον ὕφος, ὥστε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς κινοῦσι τὸν θαυμασμόν. Πολλαχοῦ τὸ σχέδιον σαλεύει, παρεκτρέπεται, ὁ χρωματισμὸς πολλάκις εἶνε ὑπερβολικός, ἡ ἁρμονία ἐζητημένη, αἱ ἀντιθέσεις πυκναί, ἀλλὰ οὐδαμοῦ θὰ ἀπαιτήσητε δειλίαν χρωστῆρος, ἀδαημοσύνην τεχνικήν. Πανταχοῦ τοὐναντίον θριαμβεύει ἡ ζωή, ἣν μυριοτρόπως ἀποδίδει ὁ χρωστήρ του. Ὁ χρωματισμὸς ἰδίως καταφαίνεται πλησιφαὴς ἐν τοῖς δύο ἱσπανικοῖς του τοπείοις τῇ «Γρανάδᾳ» καὶ τῷ «Τολέδῳ». Ποία ἄλλη χώρα δύναται νὰ παράσχῃ παρομοίαν ποικιλίαν καὶ δύναμιν χρωματισμοῦ παρὰ τὴν Ἱσπανίαν; Ἐκεῖ ἡ φύσις ἐπέστρωσε τὸν πλουσιώτατον τάπητα ἐκ τῆς θαυμασίας αὐτῆς Ἴριδος. Ἡ «Κάρμεν» εἶνε ἐπίσης ὡραία. Μὲ τὸ γαρύφαλον εἰς τὸ στόμα εἵλκυεν ἄπληστα τὰ βλέμματα τῶν νεαρῶν φιλοτέχνων. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀφιλότεχνοι ἐνησμενίζοντο νὰ βλέπουν τοὺς δύο μαύρους ἐκείνους ζωηροὺς ὀφθαλμοὺς τῆς Ἱσπανίδος, οἵτινες ἀνεπόλουν ὅλην τὴν μεθυστικὴν καὶ θελκτικὴν μουσικὴν τοῦ Βιζέ. Τὸ ὡραιότατον τῶν ἔργων του εἶνε ἡ «Δείλη τῆς Κερκύρας» διὰ τὸ ἠρε-

μον καὶ ἁρμονικὸν ὡς καὶ διὰ τὸ ἀσάλευτον τοῦ σχεδίου. Ὁ Γιαλλινᾶς ἐκτὸς τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου ἔδρεψε καὶ πολλὰ ..... χαρτονομίσματα. Ἐξ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐπωλήθησαν εἰς πολὺ καλὰς τιμάς.

Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ὁ Ξυδιᾶς ὁ τρίτος ἀξιωθεὶς χρυσοῦ μεταλλίου διὰ τὰς προσωπογραφίας. Αἱ προσωπογραφίαι αὐτοῦ ἔχουσί τι ἐκ τῆς γραφικῆς τῶν ἀρχαίων τεχνιτῶν, οὓς φαίνεται μιμούμενος ἐν τῇ φωτοσκιάσει. Ἡ καλλίστη ἁπασῶν εἶνε ἡ τοῦ πρῴην Κερκύρας κ. Ἀντωνίου Χαριάτου, ἐξειργασμένη μέχρι τῶν τριχῶν τοῦ πώγωνος, ἤρεμος, γλυκεῖα καὶ ἐκφραστικὴ φυσιογνωμία· καὶ ἡ ἐνδυμασία ἀκόμη μετὰ τέχνης πολλῆς κεκαλλιτεχνημένη.

Ἀργυρᾶ μετάλλια εἰς προσωπογραφίας ἔλαβον οἱ κ. κ. Ι. Οἰκονόμου καὶ Μ. Σιγάλας. Ὁ πρῶτος εἶχε προσωπογραφίαν ἀνδρὸς πλέον προτομῆς μὲ τὰς χεῖρας συμπεπλεγμένας πρὸ τοῦ σώματος. Ἡ εἰκὼν αὕτη διεκρίνετο διὰ τὸ ἀκριβὲς σχέδιον ὡς καὶ διὰ τὸ ἐπιμεμελημένον τῆς ὅλης ἐργασίας. Ἕκαστον φῶς, ἑκάστη σκιὰ εἰς τὸν τόπον του. Σπουδὴ ἀξία λόγου τῶν ἐνδυμάτων καὶ ὡραία τῶν χειρῶν ἐξεργασία. Ὁ κ. Οἰκονόμου δύναται νὰ βαδίσῃ θαρρούντως ἐν τῇ προσωπογραφίᾳ, ὅταν ἔχῃ ὡς θεμέλιον τοιοῦτον τεχνικὸν οἷον τὸ ὑπ' ἀριθ. 37 ἔργον. Τὸ ἐπιτραπεζόν του ἐν τῇ μικρᾷ αἰθούσῃ εἶνε εὔστοχος ἐκ τοῦ φυσικοῦ ἀντιγραφή. Τὰ ὡραῖά του δὲ κυδώνια ἀποδεικνύουσιν ὅτι βλέπει τὴν ἀλήθειαν. Ὁ δεύτερος ἔχει σειρὰν ὅλην προσωπογραφιῶν ἀριθ. 8, 11, 12, 14, 27. Πανταχοῦ παρατηρεῖ τις καλὸν σχέδιον, φυσιογνωμίαν καὶ ἁπλοῦν χρωματισμόν. Πράγματι ὁ Σιγάλας προετοιμάζει λαμπρά. Μὲ ὀλίγας τοῦ χρωστῆρος ἐπὶ τῆς ὀθόνης ἐπαφὰς καὶ σᾶς παρουσιάζει προητοιμασμένην τὴν προσωπογραφίαν. Τοῦτο δὲν εἶνε εὔκολον. «Ἀρχὴ ἥμισυ παντός». Ἐν τῇ ζωγραφικῇ δὲ ὅπως σχεδιασθῇ καὶ *προετοιμασθῇ*, ὡς λέγουσιν οἱ ζωγράφοι, σύνθεσίς τις ἢ ἓν ἁπλοῦν πρόσωπον ἐντὸς τῆς ὀθόνης ἀπαιτεῖται μεγίστη ἱκανότης, ἥτις ἀποτελεῖ τὸ ἥμισυ τῆς ἐπιτυχίας. Ἐὰν ὁ κ. Σιγάλας εἶχε καὶ τὸ ἕτερον ἥμισυ θὰ ἦτο τέλειος. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἕτερον ἥμισυ ἀνάγκη νὰ τελειοποιηθῇ τις ἐν τῇ ἑσπερίᾳ. Ὁ δὲ κ. Σιγάλας στερούμενος τῶν μέσων μένει οὕτω πως ἥμισυς καλλιτέχνης. Τόσοι πλούσιοι, τόσοι ὁμογενεῖς δὲν θὰ φανῶσι γενναιότεροι διὰ τὴν Τέχνην;

Τέταρτος ἔλαβε *χρυσοῦν μετάλλιον* ὁ κ. Ἀλέξαν. Φιλαδελφεύς. Τὸ ἔλαβε διὰ τὰς συνθέσεις, ἐξ ὧν ἡ μείζων εἶναι τὸ «συσσίτιον», σκηνὴ ἐπίχαρις καὶ φαιδρὰ ἐκ τοῦ στρατιωτικοῦ βίου. Τὴν κρίσιν περὶ ταύτης μεταφέρω ἐκ τοῦ «Spectateur d'Orient» τῆς 13 Ἀπριλίου 1890: «Ἂς μνημονεύσωμεν ἤδη τοῦ «συσσιτίου» τοῦ κ. Ἀλεξαν. Φιλαδελφέως. Ἡ ὀθόνη αὕτη εἶνε ἔργον πλήρης ζωῆς καὶ φαιδρότητος, ἡ ἀληθὴς στρατιωτικὴ ζωή. Ἔν τινι καπηλείῳ παρίστανται τρώγοντες μετὰ μεγίστης ὀρέξεως περὶ τοὺς εἴκοσι στρατιῶται. Δύο κύνες ἰσχνοὶ καὶ ὀστεώδεις πε-

ριφέρονται πέριξ μὲ τὴν ματαίαν φεῦ! ἐλπίδα νὰ ἀπολαύσωσι κανὲν ψιχίον ἐκ τοῦ δείπνου,ἀλλὰ φθάνει νὰ ρίψητε ἓν βλέμμα εἰς τοὺς τρώγοντας στρατιώτας, ὅπως κατανοήσητε ὅτι καθ' ὃν τρόπον τρώγουσιν ὀλίγη ἐλπὶς ὑπάρχει καὶ ὀστοῦν κἂν νὰ ὑπολειφθῇ. Ὁ πίναξ οὗτος ἐσχεδιάσθη κατὰ τὸν τρόπον τῆς σχολῆς τοῦ ὑπαίθρου (du plein air) μὲ μεγίστην εὐχέρειαν ἐν τῷ χειρισμῷ τοῦ χρωστῆρος. Ὁ κ. Φιλαδελφεὺς ἔκαμε μακρὰς σπουδὰς ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τοῦ Μονάχου. Τοῦ ἰδίου καλλιτέχνου ἔχομεν ἀκόμη σειρὰν ὅλην σκαριφημάτων καὶ σπουδῶν, ὅπου καταδείκνυται τάλαντον ἀξιοσημείωτον καὶ μία ἐπίπονος σπουδὴ τῆς φύσεως».

Ταῦτα ἐκ τοῦ Spectateur d'Orient. Καὶ ὁ ἑλληνικὸς τύπος λίαν κολακευτικῶς ἐξεφράσθη περὶ τῶν ἔργων τοῦ κ. Φιλαδελφέως. Ἀλλ' ἂς ἔλθωμεν εἰς ἰσχυρὸν τάλαντον λίαν ἐκπεφρασμένου τύπου εἰς τὰς σπουδὰς τοῦ κ. Γ. Ροΐλοῦ νεαροῦ ζωγράφου σπουδάζοντος εἰσέτι ἐν Παρισίοις. Αἱ σπουδαί του ἀρκοῦσι νὰ καταδείξωσι τὴν ἰσχυρὰν ἰδιοφυΐαν καὶ τὴν δαιμονίαν, ἄνευ ὑπερβολῆς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, δύναμιν μεθ' ἧς χρᾶται τῇ χρωστῆρι. Ἐὰν βαδίσῃ μετ' ἴσης ταχύτητος ὡς μέχρι τοῦδε, ἡ Ἑλλὰς ἐν τῷ Γεωργίῳ Ροϊλῷ θὰ ἀποκτήσῃ τὸν μέγαν ἀληθῶς καὶ ἐθνικὸν ζωγράφον της. Διότι οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἐξ ὅλων τῶν διαπρεψάντων ἑλλήνων καλλιτεχνῶν δύναται νὰ ἀποκληθῇ μέγας. Ὁ Γύζης εἶναι θαυμάσιος εἰς τὰς συνθέσεις του, ἀλλὰ χωλαίνει ὀλίγον εἰς τὰς μεγάλας γραμμὰς τοῦ σχεδίου, ὁ Λύτρας συνθέτει καὶ σχεδιάζει, ἀλλὰ δὲν κατώρθωσε νὰ διαπλάσῃ, ἴσως ἕνεκα τῶν περιστάσεων, κόσμον ἴδιον, αὐτοτελῆ, μὲ χαρακτῆρα ἰδιαίτερον, μὲ γραμμὰς ἰδίας, αἵτινες νὰ φέρωσιν εἰς τὰ χείλη παντὸς θεατοῦ τὰς λέξεις: «Ἰδοὺ ὁ Λύτρας, εἶνε γραμμή του!» Ἐπίσης ὁ Ἰακωβίδης. Καλὸς χρωματιστής, ἄριστος σχεδιαστής, ἀλλ' ἀπτέρυγος. Ἄνευ πτερύγων δὲν γίνεταί τις μέγας. Εἷς διδάσκαλος δὲν γίνεται ποτὲ Ἐρρῖκος Χάϊνε, οὔτε εἷς καλλιγράφος Ἀλφόνσος Δωδέ. Χωρὶς νὰ ἀδικήσωμεν τὸν Ἰακωβίδην, ὅστις εἶνε ἄριστος ζωγράφος, δυνάμεθα νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι στερεῖται φαντασίας. Ὀλίγοι ζωγράφοι συνενοῦσιν ὅλας τὰς ἀρετάς, καὶ σχέδιον καὶ χρῶμα καὶ φαντασίαν καὶ πνεῦμα διὰ τοῦτο ὀλίγοι εἶνε καὶ οἱ μεγάλοι. Ἂς ἐπανέλθωμεν ἐν τούτοις εἰς τὴν Ἔκθεσιν.

Ὁ κ. Β. Κοντόπουλος ἔλαβε ἀργυροῦν μετάλλιον διὰ τὰ ἐπιτράπεζα αὐτοῦ. Ἐὰν ὁ «Διάδοχός» του δὲν ἀρέσκει εἰς ὅλους, ἀλλ' οὐδεὶς θὰ εὕρῃ νὰ ψέξῃ τι εἰς τὰς καλάς του ὀπώρας, τὰ δροσερά του σταφύλια, τοὺς κρεμαμένους του λαγωοὺς καὶ τὰ νωπὰ μῆλα. Εἶνε εἰδικότης δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν εἰς τὰ ἐπιτράπεζα, δι' ὧν μεταφράζομεν τὸ παρὰ Γάλλοις nature-morte.

Καλὰς καὶ τεχνικωτάτας σπουδὰς ἔχει ὁ κ. Γ. Λεμπέσης ἐν Μονάχῳ τελειοποιηθεὶς καὶ ἐν τῇ τοῦ Λεύφτς σχολῇ βραβευθείς. Ἡ «Λουομένη»

του ἔχει συμφωνίαν ἔξοχον τόνων καὶ χρωμάτων. Ἡ «αὐλὴ» ἐπίσης εἶνε καλὸν μέρος φυσικῆς σπουδῆς. Ὀλίγον ἐὰν ἠδύνατο νὰ συνθέσῃ εὐκολώτερον θὰ ἀνεδεικνύετο. Ἡ σύνθεσις ταπεινόνει δυστυχῶς πολλὰ τάλαντα. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ κανεὶς χρῶμα καὶ γραμμὰς καθὼς δὲν ἀρκεῖ νὰ ἔχητε λέξεις καὶ ἰδέας καλάς. Ἀπαιτεῖται αἱ ἰδέαι νὰ ἐκφρασθῶσι, νὰ συντεθῶσι, νὰ ἀναλυθῶσι, νὰ συναρμολογηθῶσιν, ἄλλως φροῦδαι καὶ αὗται, φροῦδα καὶ τὰ κάλλιστα λεξιλόγια! Ἆ! τὸ συνθέτειν εἶνε ἡ παραγωγή, εἶνε ἡ δαιμονία ἐκείνη μυστηριώδης δύναμις, ἥτις ὑπὸ τὸν χρωστῆρα τοῦ Μάκαρτ παρῆγε τὰς θείας ἐκείνας μορφάς, τὰς ὑπερτάτας ἐκείνας συνθέσεις, αἵτινες ἐξεγείρουσι τὸν θαυμασμὸν σύμπαντος τοῦ κόσμου!

Ὡς σπουδὴ ἀξία λόγου εἶνε ὁ «Ἑβραῖος» τοῦ κ. Θ. Ἀντωνιάδου. Νέος μόλις πέρυσιν ἀποφοιτήσας τοῦ Πολυτεχνείου πρώτην φορὰν ἐκτίθησιν ἔργον ἴδιον δημοσίᾳ. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ «Ἑβραίου» δυνάμεθα μετὰ λίαν εὐέλπιδος βλέμματος νὰ προΐδωμεν τὸ μέλλον τοῦ νεαροῦ ζωγράφου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ «Ἑβραίου» εἶνε ἀριστοτεχνικωτάτη. Τῆς κυρίας Ἀμηραδάκη τὸ ἐπιτράπεζον εἶναι ἐπίσης μία τῶν καλῶν γραφῶν τῆς ἐκθέσεως, διὸ καὶ δικαίως ἔτυχε τοῦ χαλκοῦ μεταλλίου. Ἀλλ' ὡς ἐπιτράπεζον τὴν ἀρίστην εἰς τὸ εἶδός του θέσιν κατέχει τὸ τοῦ κ. Ν. Βώκου ζωγράφου ἐν Μονάχῳ διαμένοντος καὶ ἐκεῖ ἀπό τινος γνωστοῦ καθισταμένου. Ὅλοι ἐθαύμασαν τὰ ὡραῖα καὶ δροσερὰ κεράσια καὶ τὰ ζωηρὰ μῆλα καὶ τὴν φιάλην καὶ τὸν λευκοκίτρινον πετεινόν. Ὅλοι ὅταν τὰ ἔβλεπον, ἔλεγον «διατί νὰ μὴ ἦνε ἀληθινὰ νὰ τὰ παραθέσω εἰς τὸ πρόγευμά μου!» καὶ ἔλειχον τὰ χείλη των. Ὁ κ. Βῶκος ἐν τούτοις ὡς ἀληθὴς καλλιτέχνης ξενοδόχος εἶχε κάτωθεν καὶ τὴν τιμήν, ἀλλ' αὐτὴ φαίνεται κατεσίγαζεν ὅλας τὰς γαστριμαργικὰς ὀρέξεις τῶν πολλῶν φιλοτέχνων . . .

Τῆς κυρίας Σκούφου τὰ ἐπὶ μετάξης ἐλαιογραφημένα ἄνθη δεικνύουσιν ἐπιμέλειαν καὶ λεπτοφυῆ ἰδιοφυΐαν. Ἂς ἐξακολουθῇ ἐργαζομένη καὶ θὰ παρουσιάσῃ καὶ πρωτοτύπους συνθέσεις βραδύτερον. Ὁ κ. Μανοῦσος εἶνε εἰδικὸς ἁγιογράφος. Ἐσπούδασεν ἐν Ρωσίᾳ τὸν ἀρχαῖον τρόπον τῆς βυζαντιακῆς ἁγιογραφίας δαπάναις τῆς Βασιλίσσης. Ὁ «ἅγ. Νικόλαος» εἶνε ἐπίχρυσον καλλιτέχνημα. Πολλὴ λεπτότης καὶ γνῶσις ἀκριβὴς ἐν τῇ τεχνικῇ ἐξεργασίᾳ. Ἁγιογραφίας ἐξέθηκε καὶ ὁ κ. Παπαδάκης. Εἶνε ἐπιμελῶς εἰργασμέναι καὶ κατὰ τὴν παλαιὰν παράδοσιν τοῦ Ἁγίου Ὄρους. Ἡ ἁγιογραφία ἐν Ἑλλάδι διατελεῖ εἰσέτι ἐν ἀοριστίᾳ. Μόνον μία καλλιτεχνικὴ ἰδιοφυΐα ἠδύνατο νὰ παράσχῃ αὐτῇ τὸν καλλιτεχνικὸν τύπον.

Ἐν τῇ μικρᾷ αἰθούσῃ ὑπάρχει θαλασσογραφία τις τοῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ Μηχανικοῦ κ. Ι. Ὀρφανίδου. Εἶνε ἐκ τοῦ φυσικοῦ. Ἡ θάλασσα ἀρκετὰ γαληνιαία, τὰ κύματα ἤρεμα μὲ βαθὺν κυανοῦν χρωματισμὸν βαθμηδὸν ἐλαττούμενον καὶ πρὸς τὸν ὁρίζοντα λευκαινόμενον Ἐν τῷ μέσῳ πλη-

σίστιον πλέει τὸ πλοῖον. Ἡ κίνησις τῶν νεφῶν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ οἱ περὶ τὸ πλοῖον περιπεταννύμενοι λάροι δίδουσι ποίησιν εἰς τὴν ὅλην γραφήν. Τὸ μᾶλλον εὐχάριστον εἶνε ὅτι τὸν πίνακα τοῦτον ἐξετέλεσεν ἀξιωματικὸς τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Ἂς προχωρήσωμεν. Ἰδοὺ ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ καὶ ἑτέρα θαλασσογραφία, ὑπ' ἀριθ. 2 καὶ φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦ κ. Ε. Πούκα. Κίνησις, ζωηρότης χρωματισμοῦ· σχεδὸν αἰσθάνεσθε τὴν ποντίαν αὔραν. Αἱ ἀπομιμήσεις τῶν *ἐμπαστῶν γραφῶν*, τῶν γοβελινείων δηλ. ταπήτων τῆς κυρίας *Σαρίτας Ρ. Ραγκαβῆ* εἶναι ἄξιαι ἰδιαιτέρας προσοχῆς. Μετεφράσαμεν ἐμπασταὶ γραφαὶ ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ «Ἐμπάσσω ἀέθλους» κεντῶ δηλ. εἰκόνας καὶ παραστάσεις ἐπὶ τοῦ ὑφάσματος. Καὶ ἁπλῶς δὲ ἡ λέξις «παστὸς» σημαίνει ποικίλον τάπητα.

Ἐν τῇ ἐκθέσει ὑπῆρχον καὶ παλαιαὶ γραφαὶ ἰδίως αἱ παρὰ τοῦ κ. Καλλιβωκᾶ ἐκτεθεῖσαι, ἀλλὰ τούτων ἡ ἀναγραφὴ διαφεύγει ἐνταῦθα τὸν σκοπὸν τοῦ ἄρθρου καὶ παραπέμπομεν τὸν ἀναγνώστην εἰς τὰ ὑφ' ἡμῶν διὰ μακρῶν ἐν τῇ «Ἀκροπόλει» ἐν τῷ φύλλῳ τῆς 20 Ἀπριλίου τ. ἔ. γραφέντα.

Ἡ Γλυπτικὴ πενιχρότατα ἀντιπροσωπεύεται ἐν τῇ ἐκθέσει, τῶν πλείστων ἑλλήνων γλυπτῶν ἐπιμόνως ἀρνηθέντων τὴν συμμετοχήν. Πρῶτος προθυμότατος ἀπέστειλε πλεῖστα ἀγαλμάτια ἀνάγλυφα καὶ ἀνάγλυπτα μετάλλια ἐκ Παρισίων ὁ ἐκεῖ ἀπὸ ἐτῶν τελειοποιούμενος καὶ ἤδη κατὰ μικρὸν γνωστὸς καθιστάμενος νεαρὸς γλύπτης κ. Λάζαρος Σῶχος μαθητὴς ἐνταῦθα μὲν τοῦ ἀποθανόντος Δρόση, ἐκεῖ δὲ νῦν τοῦ διαπρεποῦς γάλλου γλύπτου Mercier. Τὰ ἀνάγλυφα ὡς καὶ τὰ ἀγαλμάτια τοῦ κ. Σώχου ἔχουσι λεπτότητα οὐ τὴν τυχοῦσαν. Ἅπαντα διακρίνονται διὰ τὴν εὐγένειαν τῶν γραμμῶν, αἵτινες μαρτυροῦσι ἐνθουσιώδη τῶν ἀρχαίων προγονικῶν ἀριστοτεχνημάτων σπουδήν. Ἔχομεν πλήρη πεποίθησιν ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἔργων τοῦ κ. Λαζ. Σώχου ἀρυόμενοι ταύτην ὅτι ἐν αὐτῷ θὰ ἔχῃ ἡ Ἑλλὰς τὸν κάλλιστον καὶ γονιμώτατον τῶν γλυπτῶν της. Μετὰ καταπληκτικῆς ταχύτητος ἐπιλαμβάνεται τῶν γλυπτικῶν σκαριφημάτων χρᾶται δὲ τῇ γλυφίδι μετ' ἴσης εὐχερείας καὶ ταχύτητος ὡς τῷ χρωστῆρι ὁ φίλος του κ. Ροϊλός. Ἂς ἐλπίσωμεν ἀπὸ τὴν εὐγενῆ ταύτην ξυνωρίδα ἡ νεοελληνικὴ τέχνη νὰ σταδιοδρομήσῃ μᾶλλον γενναίως καὶ νὰ ὁδηγήσῃ τὴν ἐθνικὴν τέχνην εἰς ἀληθῆ ὁρίζοντα καλλιτεχνικῆς μεγαλουργίας. Τοῦ κ. Παπαγιάννη ἡ «Βοσκοποῦλα» εἶνε χαριέστατον ἀγαλμάτιον ἰδίως ἡ ἀμφίεσις ἔχει πολὺ τὸ πρωτότυπον καὶ τὸ θελκτικόν. Νεωτεριστὴς κατὰ τοῦτο ὁ κ. Παπαγιάννης μεταξὺ τῶν ἐν Ἀθήναις γλυπτῶν πρῶτος ἐτόλμησε νὰ ἀπορρίψῃ τὸν αἰώνιον ἀρχαῖον πέπλον καὶ νὰ ἐνδύσῃ τὴν «βοσκοποῦλαν» του ὡς πράγματι ἐνδύονται αὗται.

Τοιαύτη κατὰ τὰς κυριωτάτας γραμμὰς ἡ μικρὰ ἔκθεσις ἣν διωργά-

νωσε τὸ καλλιτεχνικὸν τμῆμα τοῦ συλλόγου «Παρνασσοῦ». Ἡ μικρὰ αὕτη ἔκθεσις εἶχεν εἰδικὸν προορισμὸν νὰ γνωρίσῃ τῷ κοινῷ κατὰ πρώτην φορὰν καλλιτεχνικὰ *σκαριφήματα*, ὅλας δηλ. ἐκείνας τὰς συνθέσεις, τὰς στιγμιαίας συλλήψεις, τὰ μικρὰ ἔργα, τὰς ἐν τῇ ἐξοχῇ ἢ ἐν ὥρᾳ σχολῆς ἢ ἐν στιγμῇ ἐνθουσιασμοῦ σπουδάς, τὰ καλλιτεχνικὰ ἀθύρματα, μεθ' ὧν πλουτοῦσι τὰ ἐργαστήριά των οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπται καὶ περὶ ὧν ἐλαχίστην ἰδέαν ἔχει τὸ πολὺ τοῦ κοινοῦ. Αἱ ἐκθέσεις αὗται τῶν σκαριφημάτων, αἱ skizzen ausstellungen τῶν γερμανῶν εἶνε τρόπον τινὰ μύησίς τις εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς καλλιτεχνικῆς ἑστίας, εἰς τὰ μύχια τῶν ἀδύτων τῆς τέχνης. Τὸ ἑλληνικὸν κοινὸν ἦτο ἐντελῶς ἀπροετοίμαστον διὰ τοιαῦτα ἔργα καὶ φυσικὸν ἦτο πολλοὶ μὴ ἐννοήσαντες πολλὰ τούτων ἀδίκως νὰ ψέγωσι καὶ ἐπιρρίπτωσι μομφὰς κατὰ ἐκθεμάτων, ἅτινα κατὰ τοὺς εἰδότας εἶχον μεγάλην ἀξίαν. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότατον εἶνε ὅτι ἡ ἔκθεσις αὕτη μὲ ὅλην τὴν σμικρότητά της (σμικρὰ δὲ καὶ ἰσχνοτάτη καὶ ἀναιμικὴ εἶνε καὶ ἡ ὅλη ἑλληνικὴ καλλιτεχνία) παρέσχεν ἀφορμὴν πολλῶν ἀγορῶν, καὶ πρωτοφανὲς διὰ καλλιτεχνικὴν ἔκθεσιν ἐν Ἑλλάδι γεγονὸς— ἐπαρουσίασεν ἐξ ἀγορασθέντων πινάκων ποσὸν ἐξικνούμενον εἰς 6,000 δραχμάς.

Οἱ ἀριθμοί, λέγει ὅλος ὁ κόσμος, ὁμιλοῦσιν εὐγλωττότερον πάντων τῶν ἄλλων. Ἂς ἀφήσωμεν τὰς 6,000 νὰ κλείσωσι τὴν παροῦσαν μικρὰν ἐπιθεώρησιν ἑνὸς καλλιτέχνου ἀλλ' οὐχὶ καὶ τεχνοκρίτου.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 5 Μαΐου 1890.

Ἀλέξ. Φιλαδελφεύς.

Η ΠΡΩΤΗ ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΧΟΛΗ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡΑι
(1805—1824)

Καταλυθέντος τοῦ ἑνετικοῦ κράτους καὶ διωχθέντων ὑπὸ τῶν ἡνωμένων στόλων τῆς Ῥωσσίας καὶ τῆς Τουρκίας τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων ἀπὸ τῶν Ἰονίων νήσων, διὰ τῆς ἀπὸ 21 Μαρτίου 1800 συνθήκης ἱδρύθη ἡ Ἑπτανήσιος Πολιτεία, καὶ τὴν προστασίαν αὐτῆς ἀνέλαβεν ἡ Ῥωσσία.

Τὸ γεγονὸς ἐχαιρετίσθη ὡς ἠὼς τῆς ἑλληνικῆς ἐθνεγερσίας[1]. Συνταχθέν—

[1] Ἐπὶ τῇ ἀναρρήσει τοῦ Ἀλεξάνδρου Α' τῷ 1801 κατὰ τὴν ἐν τῇ μητροπόλει Κερκύρας δοξολογίαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἑπτανησίου Πολιτείας λόγος ἐξεφωνήθη ὑπὸ τοῦ νομομαθοῦς Ἰακώβου Χαλκιοπούλου Μαντζάρου. Ἐν δὲ τῇ ἀποφάσει τῆς Γερουσίας πρὸς δημοσίευσιν τοῦ λόγου ἐκδηλοῦται ἡ ὑπερτάτη εὐγνωμοσύνη τῆς Ἑπτανησίου Πολιτείας πρὸς τὸν ἐλευθερωτὴν αὐτῆς πρώην αὐτοκράτορα Παῦλον, καὶ κηρύσσεται ὅτι ἡ λύπη τῆς Ῥωσσίας ἔσται ἀείποτε λύπη τῆς Ἑπτανήσου, ἐπίσης δὲ ἡ χαρὰ ἐκείνης χαρὰ τοῦ Ἑπτανησίου λαοῦ.

το· δὲ ὑπὸ τῆς συνελεύσεως τῶν ἀντιπροσώπων τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων τοῦ Ἑπτανησίου συντάγματος τοῦ 1803, παρὰ τῇ Γερουσίᾳ, τῇ ἀποτελούσῃ τὴν κυβέρνησιν τῆς Πολιτείας καὶ προεδρευομένῃ ὑπὸ τοῦ κόμ. Γεωργίου Σπ. Θεοτόκη ὡς ἡγεμόνος τῆς Ἑπτανήσου, γραμματεὺς μὲν τῆς Ἐπικρατείας ἀνεδείχθη ὁ Ἰωάννης Καποδίστριας, πληρεξούσιος δὲ ἀντιπρόσωπος τῆς Ῥωσίας ἀπεστάλη ὁ κόμ. Γεώργιος Μοτσενῖγος [1].

Κατὰ τὸ ἄρθρον 211 τοῦ συντάγματος ὡρίσθη ὅτι οὐδεὶς ἀπὸ τοῦ 1810 ἠδύνατο ν' ἀναλάβῃ δημοσίαν ὑπηρεσίαν ἀδαὴς τυγχάνων τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, ἧς ἀπὸ τοῦ 1820 θὰ ἐγίνετο ἀποκλειστικὴ χρῆσις ἐν πᾶσι τοῖς δημοσίοις ἐγγράφοις. Ἔδει ἑπομένως πρὸς ἐκτέλεσιν τῆς συνταγματικῆς ταύτης διατάξεως νὰ διορισθῇ κατάλληλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καθηγητής. Τοιοῦτος δὲ προσεκλήθη ἐκ Πάργης εἰς Κέρκυραν ὁ ἐν Ἠπείρῳ καὶ ἐν Κερκύρᾳ ἤδη γνωστὸς ἐπὶ ἐκκλησιαστικῇ ἀρετῇ καὶ ἑλληνικῇ παιδεύσει οὐχ ἧττον ἢ διαπύρῳ φιλοπατρίᾳ ἱερεὺς Ἀνδρέας ὁ Ἱδρωμένος.

Ἐν τῇ περὶ Πάργης καὶ τῆς παραδόσεως αὐτῆς ἱστορίᾳ αὐτοῦ ὁ Φώσκολος ἐκτίθησιν ὅτι «εἴκοσιν ἱερεῖς καὶ εἷς ἀρχιπρεσβύτερος ἀπετέλουν τὸν κλῆρον, ὃν νῦν κλείζουσιν εὐπαίδευτοί τινες ἄνδρες. Ὁ Ἀνδρέας Ἱδρωμένος καθηγητὴς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς ἐν τῇ δημοσίᾳ σχολῇ τῆς Κερκύρας, ὁ Ἀγάπιος Ῥήγας, καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν ἐν Βουκουρεστίῳ καὶ ὁ διάκονος Χρύσανθος ἱεροδικαστὴς ἐν Ἰωαννίνοις ἀνῆκον εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Πάργης» [2].

Ἐντολῇ τῆς Ἑπτανησίου Γερουσίας ὁ γραμματεὺς τῆς Ἐπικρατείας Ἰωάννης Καποδίστριας ἔγραφε πρὸς τὸν ἱερέα Ἀ. Ἱδρωμένον [3] λήγοντος τοῦ 1803 ἔτους.

«*Εὐλαβέστατε Κύριε,*

Ἡ Γερουσία τῆς νέας μας Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἐδέχθη μὲ γλυκυτάτην ἀγαλλίασιν τὴν εἴδησιν τῆς φήμης ὁποῦ διὰ τῆς προκοπῆς σας ἀπόκτησε τὸ ὄνομά σας.

Ἡ πατρίς, πολῖτα ἱερώτατε καὶ λογιώτατε, τὴν ὁποίαν ἡ θεία Πρόνοια, μὲ τὸ μέσον τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Α' μᾶς ἐχάρισε, ἐκείνη ἡ ἰδία μὲ τὰς ἀγκάλας ἀνοικτὰς ζητεῖ νὰ σᾶς ἀποδεχθῇ καὶ νὰ σᾶς ἐμπιστευθῇ

[1] Οὗτος ὑπῆρξε σύζυγος τῆς Ἑλένης Ἀρμένη τῆς κληροδοτησάσης πᾶσαν τὴν ἐκ δρ. 1,200,000 οὐσίαν αὐτῆς εἰς ἐκπαίδευσιν τῆς κερκυραϊκῆς νεολαίας.

[2] «Narrazione delle fortune e della cessione di Parga» Prose politiche di Ugo Foscolo. Libro I § XXV. Firenze 1850.

[3] Βιογραφίαν τοῦ Ἱερ. Α. Ἱδρωμένου ὅρα ἐν τῷ περιοδικῷ Ἀθηνῶν *Ν. Πανδώρᾳ* τεύχ. Φεβρουαρίου 1871.

τὸν πλέον πολύτιμον θησαυρὸν ὁποῦ ἔχει, τουτέστι τοὺς νέους τῆς Ἑπτανήσου ἐπικρατείας, τῶν ὁποίων ἡ καλὴ ἀγωγὴ θέλει εἶναι ἡ γωνιαία πέτρα τῆς τιμῆς καὶ τῆς εὐτυχίας τοῦ γένους μας. Λοιπὸν ὑμεῖς, ὡς υἱὸς πατρίδος ἄριστος, ὑμεῖς ὁποῦ συζῶντες μὲ τοὺς Δημοσθένεις, μὲ τοὺς Ὁμήρους, μὲ τοὺς Πλάτωνας, ἐπλουτίσατε τὸν νοῦν σας καὶ τὴν καρδίαν σας μὲ τὴν ζωηρὰν ἐπιρροὴν τοῦ πνεύματος τῶν ἀθανάτων τούτων ἀνδρῶν, ὑμεῖς ὁποῦ εἴσθε τὸ ἔρεισμα τῆς σχεδὸν ἠφανισμένης ἑλληνικῆς παιδείας, εἶναι τάχα δυνατὸν νὰ ἀπονεύσετε εἰς τὸ εὐγενὲς τοῦτο καὶ τῷόντι ἑλληνικὸν ἔργον, τὸ τῆς πλάσεως δηλ. τιμίων πολιτῶν ἤγουν νέων Ἑλλήνων; ! Ἡ Γερουσία σᾶς προσκαλεῖ. Συλλογισθῆτε ὁποίας λογῆς ἤθελαν ἀποκριθῇ οἱ ἔνδοξοι πρόγονοι ἡμῶν καὶ ἔπειτα ἀποφασίσατε.

Μένω μὲ ὅλην τὴν ὑπόληψιν
Ἰω. Καποδίστριας»

Καί τοι προηγουμένως ὁ ἱερεὺς Ἰδρωμένος ἠρνήσατο νὰ μεταβῇ εἰς Ἰωάννινα ὡς καθηγητὴς τῆς αὐτόθι ἑλληνικῆς σχολῆς ἐπιμόνως καὶ μετὰ γενναίων ἀποδοχῶν καὶ ὁμοίας ἄλλας κλήσεις ἀπεποιήθη, ἀσμένως τὴν πρόσκλησιν τῆς νέας Ἑλληνικῆς Πολιτείας ἀπεδέξατο καὶ πρὸς τὸν παρὰ τῇ Ἑπτανήσῳ πληρεξούσιον τῆς Ῥωσσίας ἐπέστειλε τάδε·

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Κόμητα καὶ Ἱππέα κύριον Γεώργιον Μοτσενῖγον τὸν ἐν τῇ Ἑπτανήσῳ Πολιτείᾳ παρὰ τῆς Θεοστηρίκτου αὐτοκρατορίας τῶν Ῥώσσων πληρεξούσιον, εἴη Θεόθεν πᾶσα χάρις καὶ ἀγαθὸν καταθύμιον.

Οὐκ ἐθαύμασα ἂν ὁ ἀγνώριστος καὶ μηδὲν ἐγὼ ἠξιώθην τοῦ παρὰ τῆς ἐξοχότητός της, διὰ φιλογενοῦς φίλου, προσκυνητοῦ ἀσπασμοῦ της, διότι ἡ καλοκἀγαθία της εἶναι τοιαύτη καὶ ἡ ψυχή της συμπαθὴς καὶ φιλοπροσήγορος, ὅσον θαυμάζω καὶ ἐπαινῶ τὴν ἀγάπην καὶ τὸν ζῆλον ὃν ἔχει εἰς τὸ γένος, ὃ καὶ στολίζει διὰ τῆς ἰδίας φρονήσεως, ἐφ' ᾗ προεχειρίσθη εἰς τὸν βαθμόν, ὃν ἀπῄτει ἡ ἀρετή της.

Ταύτης τῆς φιλογενείας της ποιοῦμαι ἴδιον καὶ τὴν αὐτῆς πρὸς τὴν ἐντέλειάν μου διὰ τοῦ προειρημένου φίλου γεγενημένην κλῆσιν, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ἐντολήν· τουτέστι τὸ νὰ παραδώσω ἐπὶ τὸ δι' αὐτῆς παρὰ τῆς προσκυνητῆς μοι Ἰονικῆς Πολιτείας συνιστάμενον διδασκαλεῖον ὅσα ἄλλοθεν εἰς ἑρμηνείαν τῶν γραμματικῶν μαθημάτων ἐδιδάχθην.

Ὅθεν οὐ μόνον διὰ τὴν προσταγήν της, ἀλλὰ καὶ δι' ἀγάπην της, ἀφεὶς πᾶν ἐμπόδιον τῶν μικρῶν μου πραγμάτων καὶ ὑποθέσεων θέλω δοκιμάσῃ, ἂν ὄχι μετὰ τῶν πρώτων, μήτε ἴσα τοῖς δευτέροις, ἀλλ' ὀπίσω τῶν τρίτων νὰ συνδράμω ὡς δύναμαι ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ὁμογενῶν μου καταβάλλων σὺν προθυμίᾳ τὸ ἐμὸν χρέος.

Τὸ λοιπόν, ἀναμένων τὴν προσταγήν της, ἀφιεροῦμαι εἰς τὴν προστασίαν της δεόμενος ἐκ Θεοῦ αὐτῷ πᾶν ἀγαθὸν καὶ σωτήριον.

9 Ἰανουαρίου 1804.»

Οὕτω ἀρχομένου τοῦ 1804 ὁ ἱερεὺς Ἀνδρέας Ἰδρωμένος μετέβη μετὰ τῶν τέκνων εἰς Κέρκυραν.

Ἀλλ' ἡ σχολὴ ἀμέσως οὐκ ἤρξατο λειτουργοῦσα διότι πολλὰ ἔδει ἐπὶ τούτῳ νὰ προπαρασκευασθῶσιν. Ὁμολογητέον δὲ ὅτι ἡ κυβέρνησις πᾶσαν κατέβαλε μέριμναν ὅπως αὕτη ὡς οἷόν τε σκοπιμώτερον ἱδρυθῇ [1].

Καὶ ὡρίσθη μὲν τόπος ἡ πρὶν λατινικὴ μονὴ *τῆς Τενέδου* [2], διωρίσθη δὲ ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἔφορος αὐτῆς ὁ τῆς ἐπικρατείας γραμματεὺς Ἰω. Καποδίστριας, καὶ διὰ θεσπίσματος τῆς 11 Μαΐου 1804 ἡ Γερουσία ὥρισεν ἵνα ὁ ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως προσκληθεὶς τῶν ἑλληνικῶν ἱερεὺς Ἀ. Ἰδρωμένος ἀναδεχθῇ τὴν ἀνωτέραν γραμματικήν, φιλολογικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἐκπαίδευσιν οὐ μόνον τῶν λαϊκῶν τῶν ἤδη εἰς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν σπουδὴν προηγμένων, καὶ τῶν νέων τῶν ἀφιεμένων νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὸν ἱερὸν Κλῆρον, ἀλλὰ καὶ τῶν παιδείας δεομένων ἱερέων τῆς τε πόλεως καὶ νήσου Κερκύρας· ὁ δὲ ταυτοχρόνως ἐπίσης κληθεὶς Χριστόφ. Περραιβὸς ἀναλάβῃ ἐν τῇ σχολῇ τῆς ἐθνικῆς εἴτε ἁπλοελληνικῆς γλώσσης τὴν διδασκαλίαν [3].

Τῇ 1 Νοεμβρίου 1805 διὰ κηρύξεως φερούσης ἐν κεφαλίδι τὸ ἔμβλημα τῆς Ἑπτανησίου Πολιτείας ὁ ἔφορος τῆς σχολῆς Καποδίστριας ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς τροφίμους τῆς δημοσίας ἐν Κερκύρᾳ σχολῆς λέγει ὅτι ἡ πατρὶς περὶ πολλοῦ ποιεῖται τὴν πρόοδον τῶν μαθητῶν καὶ μεγάλας ἔχει ἐπ' αὐτοὺς προσδοκίας. Τῇ προκηρύξει ταύτῃ παρέπονται τὰ ὀνόματα 150 περίπου φοιτητῶν διαιρουμένων εἰς τέσσαρας τάξεις ἐκ νέων

[1] Ὅρα μονογραφίαν περὶ τῆς ἐν ταῖς Ἰονίοις Νήσοις ἐκπαιδεύσεως ἀπὸ τῆς εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ὑποταγῆς μέχρι τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν ἀποκαταστάσεως, ἐν τῷ Ἀττικῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1874.

[2] Ἡ μονὴ αὕτη καὶ ἡ σύνεγγυς λατινικὴ ἐκκλησία τῆς Τενέδου κεῖνται παρὰ τὸ νέον λεγόμενον φρούριον. Ἱδρύθησαν δὲ κατὰ τὸν ιϛ' αἰῶνα ὑπὸ μοναχῶν φυγόντων ἐκ τῆς νήσου Τενέδου καταληφθείσης ὑπὸ τῶν Τούρκων. Οἱ μοναχοὶ ἐκεῖνοι ἐνταῦθα εὑρόντες ἄσυλον ἐκόμισαν ἐκ Τενέδου εἰκόνα τῆς Παναγίας, ἥτις πρό τινος παραδοθεῖσα εἰς τὸν μητροπολιτικὸν τῶν ὀρθοδόξων ναὸν καὶ ἐπαργυρωθεῖσα ὑπάρχει ἀνηρτημένη ἄνωθεν τῆς ἐν αὐτῷ λάρνακος τῆς ἁγίας Θεοδώρας τῆς Αὐγούστης. Ἐν τῷ εἰρημένῳ τῆς Τενέδου ναῷ ὑπάρχει εἰκὼν ἐξαισίας τέχνης παριστῶσα τὴν ἁγίαν Αἰκατερίνην ἀτενίζουσαν εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ πρὸ τοῦ στήθους κρατοῦσαν βέλος· προσέτι δὲ εἰκὼν τῆς Παρθένου βυζαντιακῆς γραφῆς πανηγυριζομένη τῇ 15 Αὐγούστου καὶ ἑτέρα ἐν τῷ κελλίῳ διακρινομένη μόνον ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ τοῦ ἱματισμοῦ κοσμηματογραφίᾳ. Ἀπὸ τούτων καὶ ἡ σχολὴ τῆς Τενέδου ὠνομάσθη.

[3] Διὰ θεσπίσματος τῆς Γερουσίας ἀπὸ 23 Ὀκτωβρίου 1805 ἱδρύθησαν σχολαὶ καὶ ἐν Λευκάδι, Ζακύνθῳ καὶ Κυθήροις.

εὐγενῶν, στρατιωτικῶν, καὶ κληρικῶν τῆς τε ὀρθοδόξου καὶ τῆς λατικῆς ἐκκλησίας.

Ταυτοχρόνως ἐδημοσιεύθη ὁ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐφόρου συνταχθεὶς κανονισμός, καθ' ὃν ὡρίζοντο τὰ καθέκαστα τοῦ ἀρτισυστάτου ἐκπαιδευτηρίου.

Λαμπρὰ καὶ ἐπίσημος ὑπῆρξεν, ὡς εἰκός, ἡ ὀγδόη Νοεμβρίου 1805, ἡμέρα τῶν ἐγκαινίων τῆς πρώτης δημοσίας ἑλληνικῆς ἐν Κερκύρᾳ σχολῆς. Ἐνώπιον δὲ τῆς φαιδρᾶς καὶ ἐνθουσιώδους ὁμηγύρεως ὁ ἱερεὺς Α. Ἱδρωμένος ἀπήγγειλεν ἑλληνιστὶ τὸν ἑξῆς εναρκτήριον λόγον·

«Φαιδρὰν καὶ πρόθυμον ὁρῶ ὑμῶν τὴν προσαγωγήν, ὦ μαθηταί, ἱερεῖς εὐλαβεῖς, τίμιοί τε ἀναγνῶσται, καὶ παῖδες εὐγενεῖς εὐγενῶν πατέρων· καὶ χαρὰν ἤδη τῷ ἐξοχωτάτῳ ρωσσικῷ πληρεξουσίῳ κόμητι Μοτσενίγῳ προμαντεύομαι, ἀνδρὶ τά τε ἄλλα χρηστῷ, φιλοπάτριδι, καὶ τῆς πολιτείας ὀργανωτῇ καὶ συμπράκτορι. Ἐὰν γὰρ ὑμεῖς, ὥσπερ προθύμως προσέρχεσθε, καὶ φιλοτίμως σπουδάσητε, καὶ σπουδάζοντες καρποὺς μαθήσεως ἀπενέγκητε, χαρήσεται, εὖ οἶδ' ὅτι, καὶ ὑμᾶς οἷον ἀπαρχὰς τῶν ἑαυτοῦ μεγάλων πόνων καὶ ἀγρυπνιῶν ἀποδέξεται καὶ γνωριεῖ τῷ κυρίῳ αὐτοῦ. Τίς δὲ αὐτοῦ ὁ κύριος; Ὡς μέγας καὶ λίαν καλοθελητής, βεβαία ἐλπὶς καὶ θερμὸς τῆς Ἑπτανήσου ἀντιλήπτωρ τε καὶ προστάτης, Ἀλέξανδρός φημι ὁ πρῶτος ὁ τρισαύγουστος τῶν Ῥωσσιῶν αὐτοκράτωρ. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπερτάτη τῆς Ἰονικῆς Ἑπτανήσου Πολιτείας θεοφρούρητος ἀρχή, ἡ καὶ τὸν ἐλάχιστον ἐμὲ συγκαλέσασα, καὶ πάντας ὑμᾶς ὑπαγαγοῦσα ἡμῖν, ὅταν διὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου γραμματέως τῆς ἐπικρατείας τοῦ καὶ ἐφόρου τῆς παρούσης σχολῆς τοῦ κόμητος Καποδιστρίου ἀκούσῃ ὑμῶν πρῶτον τὴν παροῦσαν συνδρομήν, εἶτα τὴν εἰς τὰ κρείττω ἐπίδοσιν, πατρικὴν χαρὰν λήψεται καὶ προνοήσει ὑμῶν καὶ τὰ ἄπορα εὔπορα ποιήσει, καὶ χεῖρα δώσει τοῖς δεομένοις ὑμῶν, καὶ οὐδείς ἐστιν ὅστις ἐπιδοὺς καὶ ἄξιος φανείς, οὐκ ἂν λήψοιτο τὰ παρ' αὐτῆς ἐπαγγελλόμενα βραβεῖα.

Δεῦτε δὲ οὖν μετὰ χαρᾶς καὶ προθυμίας πάντες εἰσέλθετε, καὶ ὥσπερ οἱ ἀθληταὶ ἀναζωσάμενοι ἑαυτούς, νήφοντες, ἐγρηγοροῦντες, προσέχοντες καὶ ὡς ἀγαθοὶ στρατιῶται ἀλλήλοις παρακελευόμενοι, ἐπίδοτε ἑαυτοὺς πρὸς τὰ σκάμματα καὶ τὰς μακρὰς ἀγρυπνίας, ἵνα καὶ νικήσητε τὴν ἀμάθειαν καὶ τοὺς στεφάνους τῆς μαθήσεως ἀναδήσησθε· ὅτε καὶ περίβλεπτοι, περιφανεῖς τε καὶ τοῖς πᾶσι τίμιοι γενόμενοι τιμὰς καὶ προεδρίας καὶ ἀρχὰς πολιτικὰς λήψεσθε καὶ ὑμᾶς αὐτοὺς παράδειγμα καὶ ζῆλον τοῖς ὀψιγόνοις καταλείψετε.

Μηδεὶς δὲ ὑμῶν ἀποδειλιάτω πρὸς τὰς ἀρχὰς καὶ τοὺς πόνους τῆς μαθήσεως ἀποβλέπων, ὅτι δόξα χρημάτων οὐκ ὠνητή, ἀλλὰ σὺν πόνῳ τὰ καλὰ κτῶνται. Οὐδὲ γὰρ οὐδὲ πραγματευόμενός τις ἵνα θησαυρίσῃ, εἰς κώμους καὶ θεωρίας, ἀλλά, κατὰ τὸν Θέογνιν, εἰς μεγακήτεα πόντον

καὶ πετρῶν κατ' ἠλιβάτων φέρων ἑαυτὸν ἐπιρρίπτει. Ἀλλὰ θαρρείτω πᾶς τις καὶ τῷ Σολομῶντι φάσκοντι πειθέσθω, ὅτι ταχέως ἀμέριμνος ἔσται ὁ διὰ μάθησιν ἀγρυπνήσας. Καὶ μάλισθ' ὑμεῖς, ὦ ἱερεῖς, οἱ ἅλας καὶ φῶς τοῦ κόσμου ἐν τῇ Γραφῇ λεγόμενοι καὶ ἀντεχόμενοι τοῦ νόμου Κυρίου, μνήσθητε ὅτι ἐκ στόματος ἱερέως ἐκζητηθήσεται, φησὶν ὁ προφήτης, νόμος Κυρίου, διότι ἄγγελος Κυρίου παντοκράτορός ἐστι· τοῦτον δ' οὐκ ἄν ποτε τοῖς ζητοῦσιν ἀγγείλειε, εἰμὴ ὁπωσοῦν τοῖς ἐγκυκλίοις ἐκπαιδευθείη μαθήμασι.

Διὸ καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν μακρὰν καὶ διαπόντιον στελλόμενοι τὴν πορείαν, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἢ Ἀθήνησι, καὶ ὁπουοῦν ἂν τύχοι, τὸν λόγον ἐξήσκουν, κἀντεῦθεν ἐπὶ τοῦ ὑψηλοῦ ὄρους ἀνέβαινον καὶ τὴν Σιὼν εὐηγγελίζοντο τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἄλλος μὲν μεγάλη Σάλπιγξ τῆς ἐκκλησίας, ἄλλος δὲ Θεολόγος, ἄλλος δὲ Χρυσόστομος καὶ ἄλλος ἄλλο τι τῶν κατ' εὐφημίαν ἐπωνομάσθησαν.

Καὶ τί λέγω τοὺς παλαιούς; πολίτας ἔχων ὑμετέρους, τοὺς χθὲς καὶ πρῴην μακαριωτάτους ἀρχιεπισκόπους Νικηφόρον τὸν Θεοτόκην καὶ Εὐγένιον τὸν Βούλγαριν· οἳ διὰ λόγου ἐπίδειξις ἦσαν τοῦ γένους καὶ μέγα παρὰ τῇ τρισαυγούστῃ τῶν Ῥωσσιῶν αὐτοκρατείρᾳ Αἰκατερίνῃ τῇ Β' ἐδύναντό τε καὶ ἔπρασσον. Καὶ δὴ ὅσον ἂν τούτους μιμήσησθε, τοσοῦτόν γ' ἂν καὶ τῆς δόξης αὐτῶν μετάσχοιτε καλὰς ἐκ τῆς πατρίδος διὰ τὸ καλὸν παράδειγμα τὰς χάριτας ἀποφερόμενοι.

Ὑμῖν δέ, ὦ παῖδες, τοῖς τοὺς αὐτοὺς πατέρας ἐκ τῆς θρησκείας ἔχουσι, καὶ ἄλλους πατέρας ἐκ τοῦ γένους εἰς παράδειγμα ἤδη προβάλλομαι· ἐκείνους, λέγω, ὧν καὶ τὴν γῆν καὶ τοὔνομα καὶ τὴν διάλεκτον (διεφθορυῖαν ἐξ ἀτυχίας ἢ ἄλλης δή τινος αἰτίας) κατέχοντες μέχρι καὶ νῦν Ἕλληνές ἐσμεν καὶ ὑπὸ τῶν ἀλλογλώσσων λεγόμεθα· ἐκείνους, οὓς οὐκ ἀνὰ ἕνα ἢ δύο ἢ τρεῖς ἑκατονταετηρίς, ἀλλ' ἀνὰ συχνὰς δεκάδας ὀλυμπιάς τις, εἴτ' οὖν τετραετηρίς, ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα ἐξέφυσε. Τίνες δὲ οὗτοι; Σωκράτεις, Πλάτωνες, Δημοσθένεις, Σόλωνες, Λυκοῦργοι, Ἀριστεῖδαι, Θεμιστοκλεῖς, παρ' ὧν οἱ ἀλλογενεῖς τὰς ἀρχὰς τῆς φιλοσοφίας, τούς τε πολιτικοὺς νόμους καὶ ὅσα εἰς στρατηγίαν ἐκεῖνοι τακτικὰ ἔγραψαν ἀπομάξαντες, αὐτοῖς τούτοις ὡς ἰδίοις ἐγκαλλωπίζονταί τε καὶ ἡμῶν κατεπαίρονται. Τί οὖν ἡμεῖς, οἱ τὸν αὐτὸν ἐκείνοις ἀναπνέοντες ἀέρα, οὐ σπουδάσομεν; οὐ φιλοπονήσομεν; Ναὶ δὴ καὶ δείξωμεν ὅσον καὶ οἷον τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, κἂν ἤδη, ὥσπερ ἀπ' αἰθάλης, μικρός τις σπινθὴρ ἀνακαλύπτεσθαι ἄρχεται.

Καὶ ὑμεῖς μὲν οὕτω καὶ μετὰ τοιούτων τῶν παραδειγμάτων καὶ καλῶν τῶν ἐλπίδων εἰσέλθετε. Ἐγὼ δέ, εἰ καὶ ἥττων εἰμι τῆς φήμης, ἧς ἴσως παρ' ὑμῖν λέγομαι, ἀλλ' οὖν γε καθηγήσομαι ὑμῶν τῇ γλώττῃ τοῦ γένους, τὸν τρόπον καὶ ὡς ἐγγράφως τῇ Γερουσίᾳ ὑπέσχημαι, οὔτε εἰς πρό-

σωπον ἀφορῶν οὔτε ἐπιζητῶν ἐν τῷ μέρει, κἂν δέῃ με πτωχότερον εἰς τὴν πατρίδα ἐπανελθεῖν, ἀλλ' ἴσος τοῖς πᾶσι καὶ κοινὸς τοῖς ζητοῦσί με».

Καὶ ἡ μὲν ἔναρξις τῶν μαθημάτων δι' ἐντύπου εἰδοποιήσεως τοῦ ἐφόρου Καποδιστρίου ὡρίσθη εἰς τὴν 12 Νοεμβρίου 1805. Λήξαντος δὲ τοῦ σχολικοῦ ἔτους, τῇ 18 Νοεμβρίου 1806, ἐδημοσιεύθη ὡς ἑξῆς ἡ περὶ ἀπονομῆς βραβείων τοῖς ἀριστεύσασι τῶν μαθητῶν κρίσις. «Τῶν ἐξεταστῶν ἡ ἀρχὴ [1] ἐκπληροῦσα τὸ κατὰ τρίτην μετ' εἰκάδα τοῦ Ἰουλίου θέσπισμα τῆς ἐξοχωτάτης βουλῆς περὶ τῶν βραβείων καὶ τοῦ σφῶν ῥητοῦ τιμήματος, τοῖς τοῦ κοινοῦ φροντιστηρίου τροφίμοις, ναὶ μὲν καὶ τὸ καθ' ἕκτην μετ' εἰκάδα τοῦ Ὀκτωβρίου, ᾧ δὴ τοῖς ἐξετασταῖς ἐπιτέτραπται κρίνειν περὶ τῆς τῶν τροφίμων προόδου καὶ ἱκανότητος καὶ σφίσιν ἀπονέμειν τὰ κατ' ἀξίαν, ἀποφαίνεται ὡς ἔχει (ἀπονέμει κέρματα ἀργύρου καὶ χρυσοῦ ἐπίσημα ἐννέα τοῖς ἀριστεύσασι τῶν μαθητῶν, πολλοῖς δὲ ποιεῖται εὔφημος μνεία). Τὰ μὲν κέρματα οἱ βραβευθέντες οἴσουσιν ἐπὶ τοῦ στήθους, ἑκάστῳ δὲ τούτων τῇ μὲν μιᾷ τῶν ὄψεων ἐπεσφράγισται Πήγασος, ἀρχαῖον παράσημον τῆς νήσου, καὶ τὰ ῥήματα *Κορκύρᾳ ἔτος ς' τῆς πολιτείας*· θατέρα δέ, *Ἡ βουλὴ τῷ φιλομούσῳ νέῳ διὰ τὰς χρηστὰς ἐλπίδας*, περὶ δὲ τοῦτο στέφανος ἐκ κοτίνου. Πλὴν τοῦ ἀριστείου τούτου τῆς *Γερουσίας* ἀπενεμήθη καὶ ἕτερον ὑπὸ τοῦ Ῥώσσου πληρεξουσίου, οὗ ὁ στέφανος ἦν ἐκ λεύκης.

Μηνὶ Δεκεμβρίῳ τοῦ 1806 ἐδημοσιεύθη αὖθις ὑπὸ τοῦ ἐφόρου τῆς σχολῆς Ἰω. Καποδιστρίου τὸ πρόγραμμα τῆς ἐνάρξεως τῶν μαθημάτων τοῦ νέου ἔτους μετὰ τοῦ τῆς νήσου Κερκύρας ἐμβλήματος,—παρεπομένης εἰδοποιήσεως, καθ' ἣν «ἡ ἀναβολὴ τῆς ἀνοίξεως τῶν σχολείων εἶναι νέον τεκμήριον τῆς σπουδῆς, ἥτις ἐμψυχόνει τὴν διοίκησιν διὰ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον αὐτῶν πρόοδον. Ἐν τῷ μεταξὺ αὐτὴ ἡ διοίκησις προσέθηκε καὶ νέον ἀναγκαῖον τμῆμα, καὶ εὐκόλυνεν εἰς τοὺς μαθητὰς τὰ ἄλλα μέσα, δι' ὧν μᾶλλον ἐπισπεύδει εἰς τὴν τελειότητα ἡ δημόσιος ἀγωγή». Ἀνεγράφοντο δὲ τὰ διδακτέα μαθήματα, ἤτοι ἀρχαία ἑλληνικὴ ὑπὸ τοῦ αἰδεσιμωτάτου Ἀνδρέου Ἰδρωμένου. τὰ στοιχεῖα τῆς γλώσσης ὑπὸ Χριστοφόρου Περραιβοῦ, φιλολογία ὑπὸ Ἀνδρέου Μουστοξύδου, μαθηματικὰ (ἀριθμητική, ἄλγεβρα, γεωμετρία) ὑπὸ Καίσαρος Πελλεγρίνη, φιλοσοφία, λογικὴ καὶ μεταφυσικὴ ὑπὸ Γαβριὴλ Παγάνου.

Οὕτως ἡ σχολὴ κατ' ἔτος προώδευε, καὶ πολλοὶ τῶν εἶτα ἐν τῇ πολιτείᾳ διακριθέντων ἐν ταύτῃ ἐμαθήτευσαν.

Τὴν αὐτὴν μέριμναν ὑπὲρ τῆς δημοσίας ταύτης σχολῆς ἠκολούθησεν ἐπιδαψιλεύουσα καὶ ἡ τὴν Ἑπτανήσιον διαδεξαμένη Γαλλικὴ κυβέρνησις ἐπὶ Ναπολέοντος. Ὑπὸ δὲ τοῦ τότε προέδρου τῆς Γερουσίας ἀπηυ—

[1] Ἀπετέλουν ταύτην Νικόλαος ὁ Μαυρομμάτης, Νικόλαος ὁ Πολίτης καὶ Ἀνδρέας ὁ Μουστοξύδης.

θύνετο τῷ 1808 Φεβρουαρίου 10η τὸ ἑπόμενον ἔγγραφον πρὸς ἱερέα Ἀ. Ἰδρωμένον.

ΓΑΛΛΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ

Κυβερνεῖον τῆς Κερκύρας καὶ τῶν ἐξαρτημάτων αὐτῆς

Ὁ πρόεδρος τῆς Γερουσίας ὡς ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐκκλησιαστικῶν λειτουργός.
Τῷ ἐν Κερκύρᾳ καθηγητῇ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης Αἰδ. Ἀνδρέᾳ Ἰδρωμένῳ.

Αἰδεσιμώτατε Κύριε,

Ὁ ὑποσημειούμενος ἀσμένως ἐπισυνάπτει ὑμῖν τὸν κατάλογον τῶν μαθητῶν τῶν εἰς τὸν ἱερὸν Κλῆρον προωρισμένων ὅπως ἐπιμεληθῆτε νὰ διαγνώσητε τοὺς διατεθειμένους νὰ ἐπωφεληθῶσι τῆς δημοσίας διδασκαλίας καὶ μοὶ διαβιβάζητε ἑβδομαδιαίως ἔγγραφον ἔκθεσιν περὶ ἑκάστου αὐτῶν ὅπως ἡ κυβέρνησις, ἡ περὶ πολλοῦ ποιουμένη τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν βραβεύσῃ ἕκαστον κατ' ἀξίαν.

Ἐκφράζων πρὸς ὑμᾶς τὴν δημοσίαν εὐαρέσκειαν διατελῶ.

Ὁ πρόεδρος τῆς Γερουσίας
Θεοτόκης»

Οὗτος ἦν ὁ Βαρὼν Ἐμμανουὴλ Θεοτόκης, τότε ὑπὸ τῆς Γερουσίας ἀναδειχθεὶς ἔφορος τῆς δημοσίας σχολῆς ἀντὶ τοῦ Καποδιστρίου εἰς Ρωσσίαν ἀπερχομένου [1].

Ἔτει δὲ 1810 ἔφορος τῆς Σχολῆς ἀντὶ τοῦ Θεοτόκη διωρισθη ὁ Στυλ.

[1] Διαπεραιωθεὶς εἰς Ὑδροῦντα ὁ Καποδίστριας ἔγραφεν ἐκεῖθεν τῷ ἱερεῖ Ἀ. Ἰδρωμένῳ ὑπὸ χρονολογίαν 5]17 Αὐγούστου 1808.

«Λογιώτατε

Εὑρίσκομαι ἐδῶ, ἀφ' οὗ ἀπέρασα μεγάλο ζώρη ἐξ αἰτίας τῶν Ἄγγλων. Κάμνω ἐδῶ τὴν χαραντίνα καὶ ἔπειτα διὰ ξηρᾶς ἀπερνῶ εἰς Νεάπολιν. Ἀπὸ τὴν Νεάπολιν δὲν ἠξεύρω ποῖος θέλει εἶναι ὁ ἐδικός μου δρόμος. Ἰδού, φίλε καὶ ἀδελφέ, τὴν ἱστορίαν μου.

Μήτε τόπος μήτε περίστασις δὲν θέλει ὀλιγοστεύσῃ τὴν ἀληθινὴν ἀγάπην, τὸ σέβας καὶ τὴν ὑποχρέωσιν ὁποῦ σᾶς προσφέρω. — Σᾶς παρακαλῶ νὰ μὲ ἔχετε εἰς τὴν καλήν σας ἐνθύμησιν, καὶ νὰ μὲ ἀγαπᾶτε.

Διὰ πάντα ἐδικός σας φίλος
Ἰω. Καποδίστριας»

Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης φαίνεται ὅτι τὸ πλοῖον, τὸ φέρον τὸν Καποδίστριαν εἰς Ἰταλίαν διέτρεξε παρ' ὀλίγον τὸν κίνδυνον νὰ συλληφθῇ ὑπὸ τῶν Ἄγγλων, οἵτινες ἀφ' οὗ ἐκυρίευσαν τὰς ἐξ Ἰονίους Νήσους, ἀπέκλειον τότε διὰ θαλάσσης τὴν Κέρκυραν. Οὕτω ἀκολουθοῦντος τοῦ ἀποκλεισμοῦ, οἱ Ἄγγλοι τῷ 1813 εἶχον συλλάβη ἐκ Κερκύρας εἰς Λευκάδα διαπεραιούμενον τὸν συνταγματάρχην Baudrand πρόεδρον τῆς ἐπὶ Γάλλων Ἰονικῆς Ἀκαδημίας, ἧς τῇ μεσιτείᾳ ἀπηλευθερώθη. Ὅρα τὴν παρὰ ταύτης ἐπὶ τούτῳ ἑλληνιστὶ ἀπευθυνθεῖσαν ἐπιστολὴν τῷ προέδρῳ τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων ἐν Ζακύνθῳ συστηθείσης ἑταιρίας, ἐν τῷ περιοδικῷ Κερκύρας *Ἐρανιστῇ* 1858 σελ. 487.

Δώριας Προσαλέντης, ὃς ἐπιστέλλων τῷ Ἀνθίμῳ Γαζῇ ἐν ἔτει 1812 [1] ἐκτίθησι τὰ ἑξῆς περὶ τῆς σχολῆς ταύτης· «Εἰς τὸ δημόσιον σχολεῖον διδάσκονται αἱ ἀρχαὶ τῆς φιλοσοφίας, τῶν ἐπιστημῶν καὶ αἱ γλῶσσαι καθὼς φαίνεται ἀπὸ τὸν ἀκόλουθον κατάλογον τῶν διδασκάλων.

Ἱερεὺς Ἀνδρέας Ἱδρωμένος, διδάσκαλος τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου διδάσκει τὰ γραμματικὰ καὶ τὰ ποιητικά. Ὁ ἐλλόγιμος οὗτος ἀνὴρ εἶναι ἀξιέπαινος ὄχι μόνον διὰ τὴν προκοπήν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὰ χρηστά του ἤθη.

Παναγιώτης, υἱὸς τοῦ αὐτοῦ γυμνάζει τοὺς πρωτοπείρους εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς γραμματικῆς.

Νικόλαος Μαυρομμάτης, διδάσκαλος τῶν μαθηματικῶν, ἑλληνικῆς τε καὶ ἁπλοελληνικῆς φιλολογίας, ἀνὴρ ἄλκιμος καὶ γνωστὸς εἰς πάντας τοὺς πεπαιδευμένους ὁμογενεῖς διὰ τὰς γνώσεις του, τιμᾷ τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον διατρίβει καὶ ὑποθάλπει τῆς σπουδῆς τὸν ἔρωτα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν νέων.

Ἰωάννης Καρανδηνός [2], ὑποδιδάσκαλος εἰς τὰ μαθηματικά, καὶ διδάσκαλος εἰς τὴν μηχανικήν, διδάσκει τὸ σύστημα τοῦ Λακροά, Λαπλὰς καὶ τῶν νεωτέρων Γάλλων.

Ἰγνάτιος Βὰν Μαρούλοβιν, διδάσκαλος τῆς λατινικῆς διαλέκτου, παλαιᾶς τε καὶ νέας ἱστορίας.

Ἀββᾶς Κανδώνης, διδάσκαλος τῆς λογικῆς, μεταφυσικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ παραδίδει τὰ στοιχεῖα Φραγκίσκου Σοαυΐου.

Κανονικὸς Ζανίνης, διδάσκαλος ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ κανονικοῦ δικαίου.

Μόρδος, διδάσκαλος τῆς μαιευτικῆς [3].

Λαρόζας διδάσκαλος τῆς γαλλικῆς καὶ ἰταλικῆς διαλέκτου.

Εἶναι ὅλοι εἰς χρέος νὰ διδάσκωσι καθ' ἡμέραν, ἐξαιρουμένων τῶν ἑορτῶν· κατὰ δέ τὸν Αὔγουστον μῆνα ἐξετάζονται οἱ μαθηταὶ καὶ βραβεύονται οἱ φιλομαθέστεροι».

Ἡ ἐν λόγῳ Σχολὴ ἠκολούθησε λειτουργοῦσα καὶ ἐπὶ τῆς ἀγγλικῆς ἐν Ἑπτανήσῳ προστασίας. Ἐν καταλόγῳ ἀπὸ 15 Ἰουλίου 1818 [4] ἀναγράφονται τά τε ὀνόματα τῶν καθηγητῶν, τὰ διδασκόμενα μαθήματα καὶ ἡ μισθοδοσία.

[1] Ὅρα Λόγιον Ἑρμῆν τοῦ 1812 σελ. 190.

[2] Ὁ μετὰ ταῦτα καθηγητὴς τῶν ὑψηλῶν μαθηματικῶν καὶ ἔφορος τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας, ἐπὶ τοῦ κόμ. Γυΐλφόρδου.

[3] Λάζαρος Μόρδος ἰατροδιδάκτωρ συγγράψας διαφόρους σπουδαίας ἰατρικὰς διατριβὰς καὶ περιγραφὴν τῆς νήσου Κερκύρας. (**Nozioni Miscellanee intorno a Corcira. Nella tipografia nazionale di Corfù 1808.**

[4] Εὕρηται ἐν τῷ παρὰ τῇ δημοσίᾳ βιβλιοθήκῃ ἀρχείῳ τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας

Κος Ἀνδρέας Ἱδρωμένος καθηγητὴς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας ἐπὶ μηνιαίῳ μισθῷ ταλλήρων 36.

Κος Π. Ἱδρωμένος υἱὸς ὡς βοηθὸς 15.

Κος Ἀνδρέας Μουστοξύδης καθηγητὴς τῆς λατινικῆς καὶ ἰταλικῆς φιλολογίας 30.

Κος Καρανδηνὸς καθηγητὴς τῶν μαθηματικῶν 36.

Κος Παῦλος Προσαλέντης καθηγητὴς τῶν ὡραίων τεχνῶν 40.

Κος Γεράσιμος Πιτζαμᾶνος καθηγ. τῆς πολιτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς 40.

Κος Ἀντ. Βίλλας καθηγητὴς τῆς καλλιγραφίας 25.

Κος Κούλσων καθηγητὴς τῆς Ἀγγλικῆς 50.

Ὅθεν ἡ τῶν καθηγητῶν μισθοδοσία κατ' ἔτος ἀνήρχετο εἰς τάλληρα 3264 (περὶ τὰς δρ. 20,000).

Τὸ ἐπιὸν ἔτος (1819) ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ηὐξήθη εἰς τὸ διπλάσιον περίπου ἀπὸ τῶν ἐκ Πάργης εἰς Κέρκυραν προσφυγόντων, κατὰ τὴν ὑπὸ τῶν Ἄγγλων οἰκτρὰν ἐκείνην παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐκείνης χώρας εἰς τὴν Τουρκίαν.

Ἡ Σχολὴ τῆς Τενέδου διήρκεσε μέχρι τοῦ 1824, ὅτε ἱδρύθησαν ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία καὶ τὸ γυμνάσιον. Ἐπὶ ἓν δὲ καὶ εἴκοσιν ἔτη διετέλεσεν ἐν αὐτῇ διδάσκων τὴν ἀρχαίαν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ ἑρμηνεύων εἰς τὴν ἐν αὐτῇ φοιτῶσαν νεολαίαν τοὺς κλασικοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς τῆς Ἑλλάδος ὁ Ἱερεὺς Ἀνδρέας Ἱδρωμένος. Ὁπόσον δὲ συνετέλεσεν οὗτος εἰς διάδοσιν τῆς ἑλληνικῆς ἐν Κερκύρᾳ παιδείας μαρτυρεῖ, πλὴν ἄλλων, ὁ σύγχρονος αὐτῷ καὶ σοφὸς μεταφραστὴς τοῦ Ἡροδότου, καὶ τῶν Κερκυραϊκῶν ἱστοριογράφος Ἀνδρέας ὁ Μουστοξύδης λέγων. «Ἡ δημοσία Σχολὴ τῆς Κερκύρας συγκαταριθμεῖ μεταξὺ τῶν ἐν αὐτῇ μᾶλλον διαπρεπόντων καθηγητῶν πολίτην τινὰ Πάργιον, τὸν κύριον Ἀνδρέαν Ἱδρωμένον. Εἰς τὸν εὐϋποληπτον καὶ πεπαιδευμένον τοῦτον ἱερέα χρεωστοῦσιν οἱ Κερκυραῖοι κατὰ μέγα μέρος τὸν πρὸς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ τὴν κλασικὴν γραμματολογίαν ἔρωτα, τὸν χάριν αὐτοῦ καθ' ὅλην τὴν πόλιν διαδοθέντα» [1].

Οὕτω μετὰ πεντακοσίων ἐτῶν ξενοκρατίαν ἐν Κερκύρᾳ, ἀφ' οὗ σὺν τῷ φρονήματι, καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης τὸ πῦρ ἄσβεστον ἐτηρήθη, ἀρχομένης τῆς ἤδη φθινούσης ἑκατονταετηρίδος τοῦτο ἀνεζωπυρήθη καὶ νέαν ἀπέδωκε λάμψιν. Ἐὰν δὲ ἡ τελευταία εἰκοσιπενταετηρὶς βίου έντελοῦς ἀνεξαρτησίας καὶ γενικῆς προόδου διέχυσε πανταχοῦ τελειότερον φῶς, οὐδεὶς δύναται δικαίως ν' ἀρνηθῇ ὅτι ἐφ' ἱκανὸν χρόνον πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἡ Κέρκυρα ἅμα ἀπαλλαγεῖσα τῆς ξένης κυριαρχίας πᾶσαν

[1] Ἐν τῇ περὶ τῶν γεγονότων ὅσα συνέβησαν πρὶν καὶ μετὰ τὴν παραχώρησιν τῆς Πάργας ἐκθέσει τῇ ἐν Παρισίοις τῷ 1820 δημοσιευθείσῃ καὶ ὑπὸ Ἰω. Βερβιτσιώτου ἐξελληνισθείσῃ ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1851 σελ. 13.

κατέβαλεν ἐπιμέλειαν εἰς καλλιέργειαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς τῶν ἐθνικῶν αὐτῆς αἰσθημάτων οὐδέποτε ἀπηλλοτριώθη.

Ἀνδρέας Μ. Ἰδρωμένος.

Η ΠΡΩΤΗ ΜΑΪΟΥ

ΚΑΙ ΑΙ ΕΡΓΑΤΙΚΑΙ ΚΛΑΣΕΙΣ

Ὅτε, κατὰ τὸν προπαρελθόντα μῆνα, συνεκροτεῖτο ἐν Βερολίνῳ τὸ μέγα ἐργατικὸν Διεθνὲς Συνέδριον, αἱ συνεδριάσεις αὐτοῦ κατηναλίσκοντο ὑπὲρ τῆς ἐξευρέσεως τῶν μέσων, δι' ὧν θὰ ἐξησφαλίζετο αἰσιώτερον τὸ μέλλον εἰς τοὺς ἐργάτας. Ἔκτοτε ἔναρξις ἐγένετο τῶν σπουδαίων προετοιμασιῶν, εἰς πάντα τὰ ἐργατικὰ κέντρα τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, τῶν τεινουσῶν πρὸς κοινὴν καὶ ταὐτόχρονον ἐκ μέρους τῶν ἐργατῶν διαδήλωσιν, ἥτις φόβος ἐπέκειτο ὅτι ἤθελε καταλήξει καὶ εἰς γενικὴν αὐτῶν ἀπεργίαν.

Τὸ μέγα ζήτημα τοῦτο, ὅπερ τοσοῦτον ἀπησχόλει τότε καὶ ἀνησυχεῖ ἀκόμη τὴν Εὐρώπην ἅπασαν καὶ μέγα μέρος τῆς Ἀμερικῆς, παρ' ἡμῖν δέον νὰ μὴ παρέλθῃ ἀπαρατήρητον, ὡς πλεῖστα ἄλλα. Ναὶ μὲν ὁμολογοῦμεν ὅτι παρ' ἡμῖν τὰ ἐργατικὰ ζητήματα εἰσὶν ὅλως ἀκίνδυνα, διότι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι ἐλάχιστος ἐν Ἑλλάδι καὶ ἡ πολλῶν ἐργατῶν δεομένη βιομηχανία εὑρίσκεται ἀκόμη ἐν σπαργάνοις, τὰ δ' ἐκτελούμενα παρ' ἡμῖν δημόσια ἢ ἰδιωτικὰ μεγάλα ἔργα ἀπασχολοῦσι δυστυχῶς κατὰ τὸ πλεῖστον ἀλλοδαποὺς ἐργάτας, ἀλλ' ἡ παροῦσα κατάστασις αὕτη δὲν δύναται βεβαίως νὰ ἐξακολουθήσῃ ἐπ' ἄπειρον καὶ ἐλπὶς ὑπάρχει ὅτι ἡ βιομηχανία και ἡ γεωργία ἡμῶν θὰ ἐπεκταθῶσιν, ὁ δ' ἀριθμὸς τῶν ἐργατῶν θὰ πολλαπλασιασθῇ, ὥστε ἡ παρ' ἡμῖν γνῶσις τῶν ἀλλαχοῦ συμβαινόντων καὶ ἡ μελέτη τῶν πολυειδῶν ἐργατικῶν ζητημάτων ὀφείλει, νομίζομεν, ν' ἀπασχολῇ τοὺς ἁρμοδίους, ὅπως οὕτω προετοιμασθῇ ὁμαλὴ ἡ ὁδός, διὰ τῆς καὶ παρ' ἡμῖν παραδοχῆς τῶν προόδων, αἵτινες γίνονται παρ' ἄλλοις ἔθνεσι δεκταί, καὶ μὴ ἐκτεθῇ τὸ Κράτος ἡμῶν εἰς τὸν ἐκ τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων προερχόμενον πολλάκις δεινὸν σάλον, πρὸς ὃν παρασυρόμενα τὰ ἀρτιπαγῆ πρὸ πάντων Κράτη δύνανται νὰ ὑποστῶσι πολλὰς ζημίας.

Τὰ ἐργατικὰ ζητήματα τὴν γένεσίν των ἔσχον ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐν τῇ ἀνακαλύψει τοῦ ἀτμοῦ καὶ τῇ ἀντικαταστάσει τῶν βραχιόνων διὰ τῶν μηχανῶν. Ὅσον καὶ ἂν διϊσχυρίζηται ὁ μέγας οἰκονομολόγος Ῥόσσης ὅτι λησμονοῦμεν τὰς βαθείας πληγὰς τῶν προγόνων μας καὶ συγκινούμεθα

ὑπερμέτρως ἐκ τῶν παραμικρῶν ἀμυχῶν τοῦ παρόντος, ἡ διὰ τῶν μηχανῶν ἀντικατάστασις τῶν βραχιόνων ἐπηύξησε τὰ δεινοπαθήματα τῶν ἐργατῶν, διότι ὁ ἀριθμός των ἐπολλαπλασιάσθη καὶ τὸ ἡμερομίσθιον κατ' ἀνάγκην ἐξέπεσε. Τὸ ἔμφυτον τῷ ἀνθρώπῳ πάθος τῆς πλεονεξίας ἀφ' ἑτέρου καὶ ἡ ἔφεσις τῶν πενήτων πρὸς ἀπομίμησιν τῶν εὐπορούντων καὶ πρὸς καθ' ὅμοιον σχεδὸν τρόπον ἀπόλαυσιν τῶν τοῦ βίου συνεπλήρωσαν τὸ ἔργον καὶ ταὐτοχρόνως ἤγειρον δεινὸν τὸν πόλεμον κατὰ τῶν κεφαλαίων.

Ἡ Γερμανία, διὰ τῶν διδασκάλων της, ἔσπειρε τὰς γνωστὰς κατὰ τῶν κεφαλαίων καὶ τῶν κεφαλαιούχων θεωρίας, ἃς ἐν Ῥωσσίᾳ οἱ μηδενισταὶ τελειοποιοῦσιν ἀναμίξαντες καὶ τὴν πολιτικὴν εἰς τὴν οἰκονομικὴν καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν ταύτην. Ὁ μὲν Κάρολος Μὰρξ ἐπρέσβευεν ὅτι τὸ κεφάλαιον δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ κλοπὴ καὶ ὅτι ἡ συσσώρευσις τοῦ πλούτου εἰς ἓν τῶν ἄκρων τῆς κοινωνίας ἐπιφέρει ἀναγκαίως τὴν ἀπορίαν εἰς τὸ ἕτερον ἄκρον, ὁ δὲ Φερδινάνδος Λασσὰλ ὑπερήσπιζε τὴν ἰδέαν τῆς καταλήψεως τῆς ἐν τῇ κοινωνίᾳ θέσεως τῶν ἀστῶν παρὰ τῶν ἐργατῶν. Αἱ ἰδέαι δ' αὗται, καίτοι μὴ συνᾴδουσαι πρὸς τὰς ἀληθεῖς οἰκονομολογικὰς ἀρχὰς περὶ διανομῆς τοῦ πλούτου, ἃς παραδέχεται σήμερον ἡ ἐπιστήμη, ἔσχον οὐχ' ἧττον ἰδίαν ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ τέως σιδηροῦ ἀρχικαγγελαρίου καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἔλαβε τὰς γνωστὰς διαστάσεις ἡ ἑτέρα θεωρία τοῦ κοινωνισμοῦ τοῦ Κράτους, δι' ἧς τὰ πάντα ἀπερροφῶντο παρὰ τούτου, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου δεινῶς κατεδιώκετο ὁ ἁπλοῦς κοινωνισμός. Τὰ ληφθέντα ὅμως κατὰ τῶν κοινωνιστῶν παρὰ τοῦ Βίσμαρκ αὐστηρὰ μέτρα ἐπηύξησαν τὴν ἐπιρροὴν τῶν κοινωνιστῶν καὶ οὐδεὶς ἐλησμόνησε τὴν πρὸ ὀλίγου ἀκόμη ἐπιτευχθεῖσαν ἔκτακτον ἐπιτυχίαν τῶν κοινωνιστῶν βουλευτῶν, οἵτινες πολυαριθμότεροι εἰσῆλθον ἐν τῷ Ῥάϊχσταγ.

Ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ κυρίως δέον νὰ ἀναζητήσῃ τις τὴν σύγκλησιν τοῦ μεγάλου Διεθνοῦς Ἐργατικοῦ Συνεδρίου ἐν Βερολίνῳ, κατὰ τὰς συνεδριάσεις τοῦ ὁποίου συνεζητήθησαν τὰ ληφθησόμενα μέτρα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργατίμων ὡρῶν, περὶ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἡλικίας, ἀφ' οὗτινος θὰ ἐπετρέπετο ἡ ἐργασία εἰς τοὺς μικροὺς ἐργάτας, περὶ τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν κτλ. Ἡ διακανόνισις μάλιστα τῆς ἐργασίας τῶν παίδων ἐθεωρήθη καὶ αὕτη χρῄζουσα τῆς μερίμνης τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες παρεκάθησαν ἐν τῷ Διεθνεῖ τούτῳ Συνεδρίῳ. Ὡς δὲ γνωστόν, πρῶτος ὁ Ῥοβέρτος Πήλ, βασιλεύοντος Γεωργίου τοῦ III, ἐκανόνισε, κατὰ τὸ 1802 τὰ τῆς ἐργασίας τῶν ἀνήβων ἐν τοῖς βιομηχανικοῖς καταστήμασι προσδιορίσας ὡς ἀνώτατον ὅρον ἐργασίας τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν δώδεκα ὡρῶν. Μετὰ ταῦτα, τὰ λοιπὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη ἐμιμήθησαν τὸν εὐεργετικὸν τότε θεωρηθέντα νόμον τοῦτον καὶ ὥρισαν ἀκόμη καὶ τὴν ἡλι-

κίαν τῶν παίδων, ἀφ' ἧς ἐπετρέπετο νὰ γίνωνται οὗτοι δεκτοὶ ἐν τοῖς βιομηχανικοῖς καταστήμασιν. Ἡ ἡλικία αὕτη ἐποίκιλεν ἀπὸ 10 ἕως 12 ἐτῶν, ἀλλ' ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐργασίμων ὡρῶν ἐξέπεσε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπὸ 12 εἰς 8 ὥρας διὰ τοὺς μικροὺς τούτους ἐργάτας.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης χρονολογεῖται ἡ ἐπέμβασις τοῦ Κράτους πρὸς κανονισμὸν τῶν τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἡ μέθοδος αὕτη δὲν εὗρε πανταχοῦ ὑποστηρικτάς. Πλεῖστοι ἦσαν οἱ ἀντεπεξελθόντες δριμαίως κατὰ τῆς παρεμβάσεως ταύτης, δὲν ἐλλείπουσι δ' ἔτι καὶ σήμερον οἱ δόκιμοι συγγραφεῖς, οἵτινες καταδικάζουσι τὴν ἐν ἀναρμοδίῳ κύκλῳ εἰσχώρησιν ταύτην. Οὕτως, ἐν τῷ νεωτάτῳ αὐτοῦ συγγράμματι: L'Etat Moderne, ὁ σοφὸς καθηγητὴς Κος Leroy Beaulieu, πραγματευόμενος τὸ ζήτημα τοῦ παρὰ τοῦ Κράτους κανονισμοῦ τῆς ἐργασίας, δυσχυρίζεται ὅτι οὔτε τὸ δίκαιον, οὔτε ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου ἐπιτρέπουσι τοιαύτην παρέμβασιν ἐν παραπλησίᾳ ὕλῃ. Ἐὰν συμφέρῃ εἰς τὸν Α. παραδείγματος χάριν, ἔχοντα πλειοτέρας τοῦ Β. ἀνάγκας, νὰ ἐργάζηται μίαν, δύο, ἢ καὶ τρεῖς καθ' ἑκάστην ὥρας πλειότερον, δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ, ὁ ἀληθῶς δεινὸς οἰκονομολόγος, ἐπὶ τίνος δικαιώματος βασιζόμενον τὸ Κράτος θὰ παρέμβῃ εἰς ἀλλοτρίαν ὑπόθεσιν καὶ θὰ παρακωλύσῃ ἐκεῖνον τῆς ἐργασίας του! Ὁ δυσχυρισμὸς οὗτος δὲν εἶναι βεβαίως ἐπιπόλαιος, ἀλλ' ἐπιτρέπεται ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι, ἀπέναντι τοῦ γενικοῦ συμφέροντος ὅλων τῶν ἐργατῶν, τὸ Κράτος ἔχει καθῆκον νὰ παραβλέπῃ εἴς τινας περιστάσεις τὸ δίκαιον τοῦ ἑνὸς ἀτόμου, χάριν τοῦ συμφέροντος τῶν πολλῶν, διότι ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι οἱ ἔχοντες πλειοτέρας τῶν συναδέλφων των ἀνάγκας ἤθελον παρουσιασθῇ πρὸς τὴν βιομηχανίαν ἐν μεγάλῳ καὶ ἐπιβλητικῷ ἀριθμῷ, τότε ἀναμφιβόλως αἱ πρόσθετοι αὗται ἐργάσιμοι ὧραι ἤθελον ἀντικαταστήσει τὴν ἐργασίαν ἑτέρων ἐργατῶν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἡ ὑπέρ τινων μονομερὴς καὶ μερικὴ ὠφέλεια ἤθελε βλάψει ἄλλους σπουδαίως, καθὸ μέλλουσα ν' ἀποστερήσῃ αὐτοὺς τῆς ἐργασίας των.

Ὥστε ἡ παρέμβασις τοῦ Κράτους πρὸς διακανόνισιν τῆς ἐργασίας δὲν προσκρούει τοσοῦτον πρὸς τὸ δίκαιον, ὅσον προσκρούει πρὸς πλείστας ἄλλας δυσκολίας, ὧν σπουδαιότεραι θεωροῦνται ἀφ' ἑνὸς τὸ ἀναπόφευκτον τῆς διεθνοῦς καὶ ὁμοιομόρφου νομοθεσίας, ὅπως μὴ τὸ ἓν Κράτος εὑρίσκηται ἐν μειονεκτικῇ ἀπέναντι τοῦ ἄλλου θέσει καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δυσεφάρμοστον τῆς τιμωρίας, μετὰ παράβασιν ἐκ μέρους ἐργάτου τινος.

Ἐν τούτοις, χάριν τῆς διακανονίσεως ταύτης τῶν ἐργασίμων κυρίως ὡρῶν, εἶχον συνέλθει δύο ἐργατικὰ συνέδρια ἐν Παρισίοις, κατὰ Ἰούλιον τοῦ παρελθόντος ἔτους, ἀλλ' αἱ ἀποφάσεις τῶν συσκεφθέντων ἐν τοῖς συνεδρίοις τούτοις, ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ κ. Ἰουλίου Γέσδ, δὲν εὗρον οὐδεμίαν ἠχὼ παρὰ ταῖς κυβερνήσεσι πάντων τῶν Κρατῶν. Μόνον ἐν τῷ Συνεδρίῳ τοῦ Βερολίνου συνεζητήθησαν καὶ αὗται καὶ ἐξεφράσθησαν εὐ-

χαί: α') ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσεως τοῖς ἐργάταις μιᾶς ἡμέρας ἀναπαύσεως καθ' ἑβδομάδα, β') ὑπὲρ τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς ἡλικίας, ἀφ' ἧς ἐπιτρέπεται ἡ ἐργασία τῶν ἀνήβων καὶ γ') ὑπὲρ τῆς διακανονίσεως τῶν τῆς ἐργασίας τῶν γυναικῶν. Τὸ ζήτημα ὅμως τῆς ἐλαττώσεως τῶν καθ' ἡμέραν ἐργασίμων ὡρῶν καὶ ὁ προσδιορισμὸς αὐτῶν κατ' ἀνώτατον ὅρον *ὑποχρεωτικῶς* ἀπεκλείσθη τοῦ Συνεδρίου, καίτοι τοῦτο ἀπετέλει διὰ τοὺς ἐργάτας τῆς ὑφηλίου τὸ κυριώτερον ἀντικείμενον τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συνεδρίου. Ὁ ἀποκλεισμὸς οὗτος, ὡς ἦτο ἑπόμενον ἐπέφερε γενικὴν δυσαρέσκειαν. Διὸ καὶ τὸ ἔργον ἐφάνη ἰσχνὸν ἐν τῷ συνόλῳ, μετὰ τὴν ἐκ τοῦ περιβόλου μάλιστα τοῦ Συνεδρίου τούτου ἀποπομπὴν τῶν ἁρμοδιωτέρων προσώπων, διότι, ὡς τυγχάνει ἴσως γνωστόν, οἱ μὲν οἰκονομολόγοι ἀπεκλείσθησαν, αἱ δὲ συνεδριάσεις συνεκροτήθησαν ἐν κύκλῳ πολιτευομένων, μηχανικῶν καὶ διπλωματῶν! Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ δύναταί τις καταλλήλως νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ τοῦ Φιγαρῶ: «ἐχρειάζετο εἷς μαθηματικὸς καὶ ἀντ' αὐτοῦ εὑρέθη εἷς χοροδιδάσκαλος»...

Μετὰ τὴν ἀποτυχίαν λοιπὸν τοῦ Συνεδρίου ἐκείνου ἀνεμένετο ἀνυπομόνως παρὰ τῶν ἐργατῶν ἡ περιβόητος *πρώτη Μαΐου*, καθ' ἣν θὰ ἐγίνετο ἐν πᾶσι τοῖς ἐργατικοῖς κέντροις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς ἡ μεγάλη διεθνὴς τῶν ἐργατῶν διαδήλωσις, ὑπὲρ τῆς ἐλαττώσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐργασίμων ὡρῶν, ἀπὸ 12 εἰς 8 μόνον καθ' ἑκάστην. Εἰς τὴν α' Μαΐου ἐδόθη ἡ προτίμησις, διότι ἡ χρονολογία αὕτη συνέπιπτε μὲ τὴν ἐπέτειον τοῦ θανάτου τοῦ Φερδινάνδου Λασσάλ. Συνῆλθον δέ, κατὰ τὴν ὁρισθεῖσαν ταύτην ἡμέραν, οἱ ἐν ἀπεργίᾳ κατὰ τὸ πλεῖστον εὑρισκόμενοι ἐργάται καὶ συνεκρότησαν εἰς τὰς οἰκείας πόλεις μεγάλας διαδηλώσεις, ὧν τὸ ἀποτέλεσμα, μ' ὅλους τοὺς φόβους, ἐγνώσθη ὅτι, ἕνεκεν τῆς συναντηθείσης πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης σώφρονος ἐκ μέρους τῶν κυβερνήσεων ἀντιδράσεως, οὐδεμίαν ἐπέφερε μεταβολὴν εἰς τὸ καθεστός, ἐκτὸς τῶν ἀσημάντων καταστροφῶν καταστημάτων τινῶν, ἐκτὸς μερικῶν συλλήψεων καὶ τῆς θραύσεως ὀλίγων ἐπαναστατικῶν κεφαλῶν.

Τὸ ἐργατικὸν ζήτημα ἀποτελεῖ καὶ τοῦτο ἓν τῶν μεγάλων προβλημάτων τοῦ αἰῶνός μας, τὰ δὲ μεγάλα προβλήματα δὲν λύονται διὰ τῶν *Φραγκλινείων θεωριῶν* [1], οὔτε διὰ τῶν παραπλησίων διαδηλώσεων. Πάντες συμφωνοῦσιν ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ὅτι ὁ ἄνθρωπος παράγει πάντα τὰ χρήσιμα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν του καὶ ὅτι, ἀφ' ἧς ὑπάρχομεν, ζητεῖ τὴν διὰ μᾶλλον ὀλιγοχρονίου ἐργασίας ἀπόλαυσιν μεγαλειτέρου ἀριθμοῦ χρησίμων πραγμάτων. Ἐπειδὴ δ' εἰς τὸ ἀπομεμακρυσμένον κατά τι παρελθὸν ἦσαν ἄγνωστοι αἱ διαδηλώσεις, αἱ ἀπεργίαι καὶ αἱ θεωρίαι τοῦ Φραγκλίνου, ἤ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, τὰ μέσα ταῦτα δὲν ἐθεωροῦντο

[1] Ὁ Φραγκλῖνος ἐπρέσβευεν ὅτι αἱ ἐργάσιμοι ὧραι δὲν ἔπρεπε νὰ ὑπερβαίνωσι τὰς τέσσαρας καθ' ἑκάστην.

ὡς πρόσφορα καὶ μοναδικὰ πρὸς καλλιτέρευσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν, διὰ τοῦτο οὗτοι προσεπάθουν νὰ καθιστῶσι τὴν ἐργασίαν των παραγωγικωτέραν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐπῆλθον αἱ ἐφευρέσεις, ἐπεννοήθη ὁ καταμερισμὸς τῶν ἔργων καὶ προέκυψεν ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν κερδῶν τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ὤφειλε βεβαίως καὶ ὁ ἐργάτης νὰ προσπορίσῃ ἑαυτῷ μερίδα ἔστω καὶ ἐλαχίστην τῶν ἐκ τῶν ποικίλων προόδων ἀγαθῶν, ἀλλὰ ταῦτα, κατὰ τὰς θεωρίας τῶν κοινωνιστῶν, περιήρχοντο πάντα εἰς τοὺς ἐργοστασιάρχας καὶ τοὺς κεφαλαιούχους, ἐκείνου δ' αἱ ἀνάγκαι ηὔξανον μὲ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν μὲ οἵαν καὶ τὰ κέρδη. Τὴν ἀνώμαλον λοιπὸν κατάστασιν ταύτην, ἐνόμισαν οἱ ἡγέται τῶν ἐργατικῶν κινημάτων ὅτι ἠδύναντο νὰ θεραπεύσωσιν, ἐὰν αἱ Κυβερνήσεις παρεδέχοντο τὰς προτάσεις των περὶ κανονισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ προσδιορισμοῦ τῶν ἐργασίμων ὡρῶν.

Καὶ ὅτι αἱ τάσεις τῶν ἐργατῶν πρὸς ἐλάττωσιν τῶν ἐργασίμων ὡρῶν εἰσιν, οὕτως εἰπεῖν, ἔμφυτοι, οὐδεμία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία. Ἡ ὀκνηρία εἶναι δῶρον καὶ τοῦτο τῆς φύσεως, τὰ μάλιστα διαδεδομένον παρὰ ταῖς ἐργατικαῖς κλάσεσιν. Ἀλλ' ἀντὶ νὰ ζητῆται παρὰ τῶν Κυβερνήσεων ἡ παρέμβασις πρὸς προσβολὴν κατὰ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν ἐργοστασιαρχῶν ἢ τῶν πατρώνων καὶ κατὰ τῆς ἐλευθερίας τῶν βουλομένων ἐκ τῶν ἐργατῶν νὰ διαθέσωσι, κατὰ τὸ δοκοῦν, τὰς ἐργασίμους των ὥρας — τοῦθ' ὅπερ ἄλλως τε ἀντίκειται πρὸς τὸν προορισμὸν τῶν Κυβερνήσεων, ὅστις συνίσταται ἰδίως εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἰδιοκτησίας τῶν πολιτῶν — θὰ ἦτο προτιμώτερον νὰ καταδειχθῶσιν εἰς τοὺς στασιαστὰς τούτους τὰ εὐάρεστα ἀποτελέσματα τῆς οἰκονομίας, τῆς φιλοπονίας καὶ τῆς ἀποταμιεύσεως, δι' ὧν, ἔστω καὶ δι' ὀλιγωτέρας καταβολῆς κόπων καὶ ἐργασίας, ἀποβήσεται εὐχερεστέρα ἡ ἐξασφάλισις εὐτυχοῦς σχετικῶς μέλλοντος.

Ἄλλως τε, ὡς ἔχουσι τὴν σήμερον τὰ πράγματα, ἡ θέσις τῶν ἐργατῶν δὲν εὑρίσκεται ἐν ὑποδεεστέρᾳ μοίρᾳ ἐκείνης τῶν ἀστῶν, ἢ τῆς ἄλλως καλουμένης μεσαίας τάξεως, διότι εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἱκανότης καὶ αἱ γνώσεις, κατὰ τοὺς παρόντας χρόνους, κανονίζουσι τὴν τύχην τῶν θνητῶν, ἀλλὰ τὸ βάρος ὅλου τοῦ κοινωνικοῦ φορτίου ἐπικρέμαται ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τῶν ἀποτελούντων τὴν μεσαίαν κλάσιν, οὕτω δ' αἱ κοινωνίαι ὠθοῦνται ἐκ τοῦ τριπλοῦ εἰς τὸν διττὸν διχασμόν, ἤτοι τῶν πλουσίων καὶ τῶν ἀπόρων, τῆς ἑτέρας κλάσεως τῶν ἀστῶν ὁσημέραι ἐκλειπούσης. Ἐπιστημονικοὶ κανόνες, δι' ὧν θὰ ἦτο ἐφικτὸν νὰ σταθμίσῃ τις πρότερον καὶ νὰ ἐπιρρίψῃ εἶτα τὰ κοινωνικὰ βάρη, ἀναλόγως τῶν δυνάμεων ἑκάστου, δὲν ἐφευρέθησαν ἀκόμη παρὰ τῆς οἰκονομικῆς ἐπιστήμης, οὔτε εἶναι εὔκολον νὰ κατανοηθῶσι καὶ ἐπιβληθῶσι δικαίως ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν κλάσεων. Διὰ τοῦτο δὲ βλέπομεν καθ' ἑκάστην ὅτι, ἀμέσως ἅμα τὰ κοι-

νωνικὰ βάρη κατασταθῶσι φορτικὰ καὶ φθάσωσιν εἰς τὸ σημεῖον τοῦ νὰ ὑπερβῶσι τὰς δυνάμεις κοινωνικῆς τινος κλάσεως, διαίρεσις φυσικῶς ἐπέρχεται εἰς ταύτην μεταξὺ ἐκείνων, οἵτινες δύνανται νὰ τὰ βαστάξωσι καὶ ἐκείνων οἵτινες ἀδυνατοῦσιν. Ὥστε ἡ μεσαία κλάσις, διὰ τῆς παρελεύσεως τοῦ χρόνου, ἐν τῇ οἰκονομικῇ πάλῃ, προώρισται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ καταβροχθισθῇ παρὰ τῆς τάξεως τῶν ἀπόρων, ἢ διὰ τῆς ἱκανότητος ν' ἀφομοιωθῇ πρὸς ἐκείνην τῶν πλουσίων. Τοῦτο τοὐλάχιστον ἀποδεικνύει ἡ ἱστορία τῶν ἐθνῶν, ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς. Οἱ πόλεμοι καὶ αἱ ἐπαναστάσεις τὴν μεσαίαν κυρίως κλάσιν ἔβλαψαν ἐπαισθητῶς ἢ καὶ ἐνίοτε κατέστρεψαν. Οἱ φόροι ὡσαύτως κατὰ τῆς μεσαίας τάξεως ἐπιπίπτουσιν ἐπιβαρυντικώτεροι. Οἱ πλούσιοι, ὅσον πλουσιώτεροι τυγχάνουσι, κατὰ τοσοῦτον ἀναισθητοῦσι περισσότερον εἰς τὰς τοιαύτας προσβολάς.

Τούτων δ' οὕτως ἐχόντων, ὁμολογοῦμεν μὲν ὅτι αἱ ἐργατικαὶ κλάσεις ὑποφέρουσιν, ἀλλὰ τὸ μέλλον ἀνήκει εἰς αὐτάς, ἡ δὲ φειδώ, τὸ πρὸς τὴν τάξιν καὶ τοὺς νόμους σέβας, μετὰ τῆς φιλοπονίας, ἔσονται οἱ βέβαιοι τίτλοι, ἐφ' ὧν βασιζόμενος ὁ ἐργάτης θὰ δυνηθῇ, ὡς προείπομεν, πλήρης ἐλπίδων ν' ἀτενίσῃ πρὸς τὸ προσεχές.

Ἐν τούτοις, ἡ πρώτη αὕτη μεγάλη καὶ ταὐτόχρονος τῆς α' Μαΐου συνέντευξις τόσων χιλιάδων ἀνθρώπων πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων των καὶ πρὸς σημαντικὴν κοινωνικὴν μεταβολὴν τῶν ἰσχυόντων δύναται νὰ καταταχθῇ μεταξὺ τῶν μεγάλων γεγονότων τοῦ αἰῶνός μας. Καίτοι δὲ αἱ τῆς εὐτυχίας ἡμέραι δὲν ἀνέτειλον ἀκόμη διὰ τοὺς ἐργάτας, ὡς ἐνόμιζον οἱ ἁπλοϊκώτεροι, οἵτινες ἀποτελοῦντες τὸν μέγιστον ἀριθμὸν συχνάκις γίνονται θύματα τῶν ὀλίγων ταραχοποιῶν καὶ συμφεροντολόγων τῶν ἐν ταῖς διαδηλώσεσι καὶ τῇ ἐπαναστάσει εὑρισκόντων ὄργανον πρὸς ἱκανοποίησιν ἐνόχων πόθων, οὐχ ἧττον εἶναι βέβαιον ὅτι μία τῶν ἀνθρωπινωτέρων, τῶν γενναιοτέρων καὶ τῶν δικαιοτέρων φροντίδων τῆς ἐποχῆς τυγχάνει καὶ ἡ ἐξαναγκαζομένη ἴσως ἐκ τῶν γεγονότων τούτων, ἀλλὰ μετ' εὐχαριστήσεως παρατηρουμένη ἐπασχόλησις ὅλων τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς σήμερον πρὸς ἀνύψωσιν τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς καταστάσεως τῶν ἐργατικῶν κλάσεων. Ἐκ δὲ τῆς ἐνασχολήσεως ταύτης καὶ τῆς μελέτης τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων παρὰ τῶν ἁρμοδίων, ὑπάρχει βεβαία ἐλπὶς ὅτι τὰ ζητήματα ταῦτα θὰ διαφωτισθῶσι, θὰ ὡριμάσωσιν ἔτι πλειότερον καὶ ἐπὶ τέλους θὰ λυθῶσιν αἰσίως.

Ε. Ἐμπειρῖκος.

ΕΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ[1]

Μετὰ παρέλευσιν ὀλίγων ἐτῶν ἦλθεν ἡμέρα καθ' ἣν αἱ ὕβρεις τῆς κωμικῆς σκηνῆς, αἱ συκοφαντίαι τῆς ἀγορᾶς καὶ αἱ ἀπὸ τοῦ βήματος βίαιαι ἐπερωτήσεις δὲν ἤρκουν πλέον εἰς τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Περικλέους. Ἐσκέφθησαν νὰ εἰσαγάγωσιν αὐτὸν εἰς δίκην διά τινα πρᾶξιν τοῦ δημοσίου βίου του· ἀλλ' ὁ μέγας πολιτικὸς ἀνὴρ ἦτο ἀκόμη λίαν δημοφιλής. Διὸ ἐν ἐλλείψει τοῦ Περικλέους οἱ δυσηρεστημένοι ἀπεφάσισαν νὰ διενεργήσωσιν ὅπως καταδικασθῶσι οἱ προσφιλέστατοι τῶν φίλων του. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου οἱ ἀντίθετοι αὐτοῦ ὀχλαγωγοὶ ἤθελον νὰ μετρήσωσι τὰς δυνάμεις των, ταυτοχρόνως δὲ νὰ καταρρίψωσι τὴν ὑπόληψιν τοῦ Περικλέους· ἦτο αὕτη ἡ πρώτη ἐπίθεσις κατὰ τῆς ἰσχύος αὐτοῦ παρὰ τῷ λαῷ. Ἤρξαντο κατὰ πρῶτον προκαλοῦντες τὸν ἐξοστρακισμὸν κατὰ τοῦ γηραιοῦ Δάμωνος, ὅστις ἐχρηματίσεν εἷς τῶν διδασκάλων τοῦ Περικλέους καὶ εἶχεν ἀπομείνει φίλος του. Ἔλεγον περὶ αὐτοῦ ὅτι ὑπὸ τὸ πρόσχημα μαθημάτων μουσικῆς ἐδίδασκε τὴν πολιτικήν. Συχνάκις τὸν ἤκουσαν λέγοντα ὅτι ἡ τυραννὶς ἀνδρὸς πεφωτισμένου ἦτο τὸ ἄριστον τῆς κυβερνήσεως εἶδος. Ὁ Δάμων ἐξωρίσθη. Μικρὸν μετὰ ταῦτα, ἤτοι κατὰ τοὺς τελευταίους μῆνας τοῦ ἔτους 433 πρὸς τοὺς πρώτους τοῦ 432 οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Περικλέους ἐνθαρρυνθέντες ἐκ τῆς πρώτης ἐπιτυχίας, συνεννοήθησαν ὅπως παραπέμψωσι πρὸ τῶν ἡλιαστῶν τὸν Φειδίαν, τὸν Ἀναξαγόραν καὶ τὴν Ἀσπασίαν ταυτοχρόνως [2].

Ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπὶ ὑπεξαιρέσει. Δεκασθεὶς ὑπό τινος τῶν ἐχθρῶν τοῦ Περικλέους εἷς τῶν μαθητευομένων τοῦ μεγάλου γλύπτου παρουσιάσθη ἱκέτης πρὸ τῶν ἐν τῇ ἀγορᾷ βωμῶν. Ὁ ἀνὴρ αὐτὸς ὅστις ἐκαλεῖτο Μένων, ἐζήτησε νὰ ἐξασφαλισθῇ ἀπὸ τῶν συνεπειῶν τῆς δίκης, ἣν ἤθελε νὰ κινήσῃ κατὰ τοῦ Φειδίου. Γνωστὸν ὅτι ὁ κατήγορος ἐὰν δὲν ἐλάμβανεν ὑπὲρ αὐτοῦ τὸ πέμπτον τῶν ψήφων, ὑπέκειτο εἰς βαρυτάτας ποι-

[1] Συνέχ. ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

[2] Πλούταρχος, *Περικλῆς* ΛΑ' ΛΒ'. Ἀριστοφάνης *Εἰρήνη* στιχ. 601 καὶ ἐφεξ. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης, ΙΒ', 38, 39.

νάς [1]. Ἀφοῦ δ ὁ λαὸς ἐχορήγησε τὴν αἰτηθεῖσαν ὑπόσχεσιν τῆς ἀτιμωρησίας πρὸς τὸν Μένωνα, ὁ ἄθλιος αὐτὸς κατήγγειλε τὸν διδάσκαλόν του ὡς ὑπεξελόντα μέρος τοῦ χρυσοῦ, ὃν οἱ ταμίαι τοῦ ναοῦ τῆς Θεοῦ παρέδωκαν αὐτῷ διὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ χρυσελεφαντίνου ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς. Ἡ πρὸ τοῦ δικαστηρίου ἀπολογία τοῦ Φειδίου δὲν ὑπῆρξε δυσχερής, διότι εἶχε διευθετήσει τοιουτοτρόπως τὰ ἐκ χρυσοῦ ἱμάτια τῆς θεᾶς, ὥστε χωρὶς ποσῶς νὰ βλαβῇ τὸ ἐξ ἐλέφαντος ἄγαλμα, ἠδύνατο νὰ ἐξαχθῇ ὅλον τὸ μέταλλον καὶ νὰ ζυγισθῇ. Τὴν ἰδέαν ταύτην εἶχεν ὑπαγορεύσει εἰς τὸν γλύπτην ὁ Περικλῆς, ὅστις ἐδυσπίστει πρὸς τὸν φιλύποπτον χαρακτῆρα τῶν Ἀθηναίων, καὶ ὅστις ἴσως ἤθελεν ὅπως ὁ ὄγκος αὐτὸς τοῦ χρυσοῦ, ὁ ἀποτελούμενος ἐκ τεσσαράκοντα ταλάντων, εἶνε δυνατὸν ἐν σοβαρᾷ τινι περιστάσει νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς πολεμικὰς δαπάνας. Ὁ Φειδίας ἠθωώθη· ἀλλ' οἱ ἐχθροί του ἐκίνησαν παραχρῆμα κατ' αὐτοῦ νέαν δίκην ὑπὸ δύο ἑτέρας προφάσεις κατηγορίας. Εἶχε χαράξει τὴν εἰκόνα του ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῆς Ἀθηνᾶς, καὶ τοῦτο ἦτο κατὰ τοὺς ἐχθρούς του ἱεροσυλία. Εἶχε δεχθῇ τὸν Περικλέα εἰς τὸ ἐργαστήριόν του καθ' ἣν ὥραν εὑρίσκοντο ἐντὸς αὐτοῦ γυναῖκες, ἤτοι ἐκ τῶν χρησιμευουσῶν ὡς πρότυπον καὶ ἄλλαι ἐπισκέπτριαι καὶ τοῦτο πάλιν ἐθεώρουν μαστροπείαν. Διαρκούσης ἔτι τῆς ἀνακρίσεως ἐπὶ τῆς δευτέρας ταύτης δίκης ὁ Φειδίας ἀσθενὴς ὢν καὶ σφόδρα τεθλιμμένος ἐτελεύτησεν ἐν τῇ εἱρκτῇ [2].

Ὁ Ἀναξαγόρας ἤχθη πρὸ τῶν δικαστῶν ἐπὶ γραφῇ ἀσεβείας. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὰ δικαστήρια ἐγίνωσκον μόνην τὴν καθαυτὸ ἱεροσυλίαν, ἤτοι τὰς δημοσίᾳ γινομένας ὕβρεις πρὸς τοὺς θεούς, τὴν βεβήλωσιν τῶν ἱερῶν καὶ τῶν θείων εἰκόνων, τὰ κατὰ τὰς ἑορτὰς

[1] Πλάτων, *Ἀπολογ. Σωκράτους* σ. 36 Δημοσθένης, *περὶ Στεφάνου, κατὰ Ἀνδρ. κατὰ Τιμοκρ.* κλπ.

[2] Ἀριστοφάνης, *Εἰρήνη* στιχ. 605 καὶ ἑφ. καὶ ὁ Σχολιαστὴς *αὐτόθι*. Πλούταρχος, *Περικλῆς* ΛΒ'. Διόδωρος ὁ Σικελιώτης ΙΒ' 39.

Δὲν θέλομεν νὰ ἐγείρωμεν ἐνταῦθα συζήτησιν περὶ τῆς δίκης τοῦ Φειδίου, ἥτις ἐγένετο ἀφορμὴ τοσούτων ἀντιλογιῶν. Ἐπιθυμοῦμεν ὅμως νὰ εἴπωμεν ὅτι ἂν ἐπανήλθομεν εἰς τὴν παλαιὰν γνώμην, τὴν ἀποκρουομένην ὑπὸ τοῦ **Sauppe** (**Goettinger Nachrichten 1867** σελ. 73) καὶ τοῦ **Müller-Strübbing** (**Die Legenden vom Tode der Pheidias Jarbücher für Classische Philologie 1882**, σελ. 25 καὶ ἑφ.), ἀλλὰ ὑπό τινας περιορισμούς, ἐξητάσαμεν πρότερον μετὰ πολλῆς προσοχῆς τοὺς προβαλλομένους ὑπὸ τῶν εἰρημένων λογίων λόγους καὶ ἐπείσθημεν ὅτι εὐχερῶς ἀντικρούονται. Τῷ ὄντι, ὅλον τὸ ζήτημα συγκεφαλαιοῦται εἰς τὴν χρονίαν τῆς δίκης τοῦ Φειδίου. Ἂν ἡ δίκη αὕτη ἐγένετο τὸ 438, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Ἀθηνᾶς, τότε φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Φειδίας ἀπέθανεν εἰς Ἤλιδα. Προκύπτει ὅμως ἀναμφιρήστως καὶ ἐκ τῶν στίχων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐκ τῆς συμφώνου διηγήσεως τοῦ Διοδώρου καὶ τοῦ Πλουτάρχου ὅτι ἡ δικη ἐγένετο κατὰ τὰς παραμονὰς τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἤτοι τὸ 433—432.

σκάνδαλα, τὴν ἀνακοίνωσιν τῶν μυστηρίων, τὰς παρῳδίας τῶν τελετῶν. Ἀλλ' οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ σοφισταὶ ἐπλεόναζον ἤδη ἐν Ἀθήναις καὶ ὁ ῥήτωρ Διοπείθης τοῦτο προφασιζόμενος κατώρθωσε νὰ ψηφισθῇ νόμος ἐξομοιῶν πρὸς τοὺς ἱεροσύλους πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τοὺς θεοὺς τῆς πόλεως καὶ ἀσχολουμένους εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν οὐρανίων φαινομένων. Ὁ ἱεροεξεταστικὸς οὗτος νόμος ἠπείλει πάντας τοὺς φιλοσόφους, ἀλλὰ κυρίως ἐστρέφετο κατὰ τῶν φίλων τοῦ Περικλέους, ἐντεῦθεν δὲ καὶ κατὰ τοῦ Περικλέους αὐτοῦ. Ἂν, ὡς ἤλπιζον, οἱ οἰκεῖοί του κατεδικάζοντο ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ κατηγορίᾳ, ἠδύνατο καὶ κατ' αὐτοῦ τοῦ Περικλέους νὰ κινηθῇ ἀνάλογος δίκη. Ὁ Ἀναξαγόρας ὅστις φανερῶς ἐδόξαζεν ὅτι ὁ ἥλιος εἶνε μύδρος διάπυρος, ὅτι ἡ σελήνη εἶνε κόσμος κατοικούμενος, ὅτι ἡ βροντὴ παράγεται ἐκ τῆς συγκρούσεως τῶν νεφῶν, ἅτινα ἦσαν ἰδέαι ἀσεβεῖς, δὲν παρουσιάσθη εἰς τὸ δικαστήριον. Τῇ συμβουλῇ τοῦ Περικλέους, ὅστις ἐφοβεῖτο μήπως ὁ φίλος του καταδικασθῇ εἰς θανατικὴν ποινήν, ἀπῆλθε λαθραίως ἐξ Ἀθηνῶν. Ἡ Ἡλιαία κατεδίκασεν αὐτὸν ἐρήμην [1].

Ὡς ὁ Ἀναξαγόρας καὶ ἡ Ἀσπασία κατεδικάσθη ἐπὶ ἀσεβείᾳ, ὡς πρεσβεύουσα ἀντίθετα πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῆς πόλεως. Ὡς ὁ Φειδίας κατηγορήθη ἐπὶ μαστροπείᾳ, ὅτι δῆθεν προσείλκυσεν εἰς τὴν οἰκίαν της ἑταίρας καὶ γυναῖκας ἐγγάμους ὅπως παρέχῃ αὐτὰς τῷ Περικλεῖ [2].

Τίνας ἄρα ἀποδείξεις ἠδύνατο νὰ προσαγάγῃ ὁ κινήσας τὴν δίκην ποιητὴς Ἕρμιππος περὶ τῆς ἐνοχῆς τῆς Μιλησίας; Ὡς πρὸ τὸ πρῶτον μέρος τῆς κατηγορίας ἐπεκαλεῖτο τὴν μαρτυρίαν μιᾶς δούλης, ἥτις εἶχε πιθανὸν ἀκούσει τὴν Ἀσπασίαν συζητοῦσαν ἢ ἀστειευομένην ἐπί τινος ἱεροῦ μύθου· βεβαίως δέ, δὲν θὰ παρέλειπε νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι ὡς φίλη τῶν φιλοσόφων ἡ Ἀσπασία θὰ συνεμερίζετο καὶ τὰς ἰδέας των.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον μέρος, ὁ Ἕρμιππος πιθανῶς περιωρίζετο εἰς τὸ ν' ἀναφέρῃ μεγαλοποιῶν αὐτά, τὰ φληναφήματα τῆς ἀγορᾶς. Αἱ συκοφαντίαι αὗται—διότι τοιαύτας τὰς θεωροῦμεν—εἶχον ἐν τούτοις χροιάν τινα ἀληθείας. Οἱ Ἀθηναῖοι δὲν εἶχον συνειθίσει νὰ βλέπωσι τὰς νομίμους αὐτῶν συζύγους μεταβαινούσας εἰς τὰς οἰκίας τῶν ἑταιρῶν. Δεχομένη εἰς τὴν οἰκίαν της πολίτιδας ἡ Ἀσπασία ἐξετίθετο εἰς σοβαρὰς ὑποψίας. Ὅπως δήποτε ἡ Ἀσπασία μέγαν διέτρεξε κίνδυνον. Δι' ἑκάστην τῶν δύο πράξεων ἐφ' αἷς ἐκατηγορεῖτο καὶ αἵτινες ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἐγκλήματα ὑπὸ τοῦ ἀθηναϊκοῦ νόμου, ὑπέκειτο εἰς ποινὴν θανάτου [3].

[1] Πλούταρχος *Περικλῆς* ΛΒ'. Πλάτων, *Ἀπολογία Σωκράτους* 31. Διογένης Λαέρτιος Β' 5.

[2] Πλούταρχος, *Περικλῆς* ΛΒ'.

[3] Πλάτων *Ἀπολογ. Σωκράτους*. Αἰσχίνης *κατὰ Τιμάρχ.* 160, 165, Δείναρχος

Ἡ Ἀσπασία ἠδύνατο νὰ δραπετεύσῃ πρὸ τῆς δίκης. Ἀναμφιβόλως ὁ Περικλῆς, ἀγαπῶν τὰ μάλα εἰλικρινῶς τὴν ἐρωμένην του, θὰ προέτεινεν αὐτῇ ν' ἀκολουθήσῃ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἀλλ' ἡ Μιλησία ἐνόησεν ὅτι ἐγκαταλείπουσα τὰς Ἀθήνας καὶ δικαζομένη ἐρήμην θὰ προὐκάλει βεβαίαν καταδίκην καὶ θ' ἀπεχωρίζετο τοῦ Περικλέους. Κατ' ἐκείνην δὲ τὴν στιγμὴν ὁ ἀτυχὴς μέγας ἀνὴρ εἶχεν ἀνάγκην τῆς ἀγάπης τῆς Ἀσπασίας. Ἠσθάνετο ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη ἐστρέφετο κατ' αὐτοῦ· τὸν ἀπεστέρησαν τῶν προσφιλεστάτων ἐκ τῶν φίλων του, τέλος δὲ ἐκίνουν κατ' αὐτοῦ δίκην, προσκαλοῦντες αὐτὸν ν' ἀποδώσῃ εὐθύνας καὶ κατηγοροῦντες αὐτον ἐπὶ σφετερισμῷ, ἐπὶ κακώσει καὶ ἀδικίᾳ [1]. Ἡ Ἀσπασία παρουσιάσθη εὐτόλμως πρὸ τῶν δικαστῶν. Ὁ Περικλῆς φαίνεται πιθανὸν ὅτι συνηγόρησεν ὑπὲρ αὐτῆς, διότι ὁ νόμος δὲν ἐπέτρεπεν εἰς τὰς γυναῖκας νὰ ὑπερασπίσωσιν αὐταὶ ἑαυτάς. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Περικλῆς ἐπενέβη κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δίκης καθικετεύων τοὺς δικαστὰς καὶ μὴ διστάζων νὰ δείξῃ πρὸς αὐτοὺς τὰ δάκρυά του. Τὸ δικαστήριον ἠθώωσε τὴν Ἀσπασίαν.

Ε'

Εἰς τὴν Ἀσπασίαν ἀπεδόθη ἡ εἰς Σάμον ἐκστρατεία· ἔμελλε ν' ἀποδοθῇ εἰς αὐτὴν καὶ ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος. Κατὰ τὸ 432 ὁ Περικλῆς ἐνήργησε νὰ ψηφισθῇ ἐπὶ τῇ προφάσει ἀδικημάτων τινῶν νόμος, δι' οὗ οἱ Μεγαρεῖς ἀπεκηρύσσοντο ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος τῆς Ἑλλάδος. Αἱ ἀγοραὶ τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῶν ταύταις ὑποτελῶν πόλεων ἀπεκλείοντο δι' αὐτούς· πᾶς Μεγαρεὺς ὅστις ἤθελε συλληφθῆ ἐπὶ τοῦ ἀττικοῦ ἐδάφους θὰ ἐθανατοῦτο· οἱ στρατηγοὶ ἀναλαμβάνοντες τὸ ἀξίωμά των, ὤφειλεν νὰ ὀμόσωσι ὅτι ἤθελον μεταβῆ δὶς τοῦ ἔτους ὅπως λεηλατήσωσι τὴν Μεγαρίδα. Τὸ ψήφισμα τοῦτο ἔσχε βαρυτάτας συνεπείας καθότι δὲν ἐγένετο μὲν κυρίως ἡ ἀφορμὴ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ἀλλὰ συνήργησεν ὅμως εἰς τὴν ἔκρηξιν αὐτοῦ. Ἰδοὺ δὲ τί λέγουσι περὶ αὐτοῦ οἱ ἐχθροὶ Περικλέους :

«Πόρνην δὲ Σιμαίθαν ἰόντες Μεγαράδε
νεανίαι κλέπτουσι μεθυσοκότταβοι,
κᾆθ' οἱ Μεγαρεῖς ὀδύναις πεφυσιγγωμένοι
ἀντεξέκλεψαν Ἀσπασίας πόρνα δύο·
κἀντεῦθεν ἀρχὴ τοῦ πολέμου κατερράγη
Ἕλλησι πᾶσιν ἐκ τριῶν λαικαστριῶν·

κατὰ Δημοσθ. 23 **Meursius**, Themis **Attica**, 1, 7. Ἠδύνατο ἐπίσης νὰ καταγνωσθῇ αὐτῇ ποινὴ ἧττον αὐστηρά, οἷον ἐξορία ἢ βαρὺ πρόστιμον.

1 Πλούταρχος *Περικλῆς* ΛΓ', Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ' 38—39.

Ἐντεῦθεν ὀργῇ Περικλέης οὑλύμπιος
ἤστραπτ' ἐβρόντα, ξυνεκύκα τὴν Ἑλλάδα,
ἐτίθη νόμους ὥσπερ σκόλια γεγραμμένους
ὡς χρὴ Μεγαρέας μήτε γῇ μήτ' ἐν ἀγορᾷ
μήτ' ἐν θαλάττῃ, μήτ' ἐν ἠπείρῳ μένειν.

Πλὴν ἐκτὸς τοῦ ὅτι τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο φαίνεται ἥκιστα πιθανὸν καθ' ἑαυτό, τόσον μεγάλα ἀποτελέσματα δὲν προέρχονται ἐκ τόσων μικρῶν αἰτιῶν. Ἀναμφιβόλως τὸ ὅτι ἐδέχθησαν δούλους φυγάδας καὶ ἐσφετερίσθησαν κτήματα ἀνήκοντα εἰς τὰς Μεγάλας Θεὰς τῆς Ἐλευσῖνος, αἵτινες ἦσαν αἱ μόναι κατὰ τῶν Μεγαρέων διατυπωθεῖσαι κατηγορίαι, δὲν ἐδικαιολόγουν τὴν αὐστηρότητα τοῦ ψηφίσματος· ἀλλὰ ταῦτα δὲν ἦσαν εἰμὴ προφάσεις. Ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ὁ πόλεμος προεμηνύετο μοιραῖος, ἀναπόδραστος μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης. Ἡ συνομολογηθεῖσα μετὰ τῆς Κερκύρας συμμαχία κατὰ τὸ 433 ἐπέσπευσε τὰ πράγματα, ἐξοργίσασα τοὺς Κορινθίους καὶ ἀνησυχήσασα τὴν Σπάρτην. Ὅπως ἐκδικηθῶσι διὰ τὴν χορηγηθεῖσαν εἰς τοὺς Κερκυραίους ὑποστήριξιν οἱ Κορίνθιοι ὑπενήργησαν τὴν ἐπανάστασιν τῆς Ποτιδαίας, πόλεως ὑποτελοῦς τῶν Ἀθηνῶν. Πρὸς ἀντεκδίκησιν οἱ Ἀθηναῖοι ἐξέδωκαν τὸ ψήφισμα κατὰ τῶν Μεγάρων, πιστῶν συμμάχων τῶν Κορινθίων[1].

Τὰ σοβαρὰ ταῦτα γεγονότα ἐπῆλθον ἀμέσως σχεδὸν μετὰ τὰς τρεῖς δίκας τοῦ Φειδίου, τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τῆς Ἀσπασίας καὶ καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Περικλῆς ἠπειλεῖτο ὑπὸ δίκης περὶ ἀποδόσεως εὐθυνῶν. Ἡ σύμπτωσις, ἥτις ἦτο τῷ ὄντι δυσάρεστος, ὡς εἰκὸς παρετηρήθη. Διὸ ἐσχηματίσθη παρὰ τῷ λαῷ καὶ ἑτέρα ὑπόνοια ὅτι ὁ Περικλῆς προὐκάλεσε τὰς ἐχθροπραξίας ὅπως διατηρηθῇ εἰς τὴν ἐξουσίαν, καθιστάμενος ἀπαραίτητος. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μεταξὺ τῶν εἰρημένων δικῶν καὶ τοῦ κατὰ τῶν Μεγάρων ψηφίσματος ὑπῆρχε μᾶλλον σύμπτωσις ἢ σχέσις. Παραμένει οὐχ ἧττον ὑποψία τις, καὶ δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἀφ' ἑνὸς ἡ δυσχερὴς κατάστασις ἐν ᾗ ὁ Περικλῆς εὑρίσκετο τότε, ἀφ' ἑτέρου δ' αἴσθημά τι λίαν συγχωρητόν, καίπερ προσωπικώτατον ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς διαγωγῆς του. Ὁ Περικλῆς εἶχε τότε ἡλικίαν ἑξήκοντα πέντε ἐτῶν, τὸν δὲ πόλεμον ἐθεώρει ἀναπόφευκτον ἐν δεδομένῳ χρόνῳ· δὲν ἦτο λοιπὸν προτιμότερον διὰ τοὺς Ἀθηναίους νὰ ἐκραγῇ ζῶντος ἔτι αὐτοῦ; Οἱ μεγάλοι ἄνδρες εἰσὶ φύσει ἐπιρρεπεῖς νὰ συνταυτίζωσι τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον μετὰ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος.

Ὁ πόλεμος ἤρχισεν. Οἱ Ἀθηναῖοι κατ' ἀρχὰς ἐφάνησαν νικηταί. Ἐπολιόρκησαν τὴν Ποτίδαιαν, κατέλαβον τὴν Αἴγιναν καὶ τὰς Πλαταιάς, ἐκυρίευσαν τὰς Πρασιὰς παρὰ τῶν Λακεδαιμονίων, ἐξεδίωξαν τὸν πε-

[1] Θουκιδίδης, Α' 32—83, 56, 67, 139—140, Β' 31. Διόδωρος Σικελιώτης, ΙΒ' 34—39.

λοποννησιακὸν στόλον ἀπὸ τῶν ὑδάτων τῆς Κεφαλληνίας, εἰσήλασαν εἰς τὴν Μεγαρίδα, ἐλεηλάτησαν τὰ παράλια τῆς Ἀργολίδος, τῆς Λακωνικῆς, τῆς Μεσσηνίας. Ἀλλ' αἱ μακρὰν συμβαίνουσαι ἐπιτυχίαι αὗται δὲν ἰσοφάριζον πρὸς τὰ ἐνσκήψαντα ἐπὶ τῶν Ἀθηνῶν δεινά. Δὶς οἱ Λακεδαιμόνιοι εἰσέβαλον εἰς τὴν Ἀττικήν, ἀναγκάζοντες τοὺς κατοίκους νὰ καταφύγωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ἐγκαταλείψαντες τὰς οἰκίας των, τὰς γαίας των, τὰ ἀργυρωρυχεῖά των εἰς τὴν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν δήωσιν, κατεσκήνουν ἐλεεινῶς εἰς τὰς πλατείας, πέριξ τῶν ναῶν, μεταξὺ τῶν μακρῶν τειχῶν. Αἴφνης ἐξερράγη ὁ λοιμὸς μετ' ἀνηκούστου σφοδρότητος ἐν τῷ μέσῳ τοῦ πλήθους τοῦ συνηθροισμένου εἰς τόσον μικρὸν χῶρον καὶ ἤδη ἐξησθενημένου ἐκ τῶν παθημάτων καὶ τῶν στερήσεων. Πάμπολλοι ἀπέθανον. Δὲν ἐπήρκουν διὰ τὴν ὑπηρεσίαν τῶν ἀποτεφρώσεων καὶ τῶν ἐνταφιασμῶν· αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἐσπαρμέναι ὑπὸ πτωμάτων [1].

Ἡ φρικτὴ αὕτη ἐπιδημία, ἡ εἰς τὴν Ἀττικὴν ἐπιδρομὴ τῶν Πελοποννησίων, αἱ αὐτόθι διαπραττόμεναι παρ' αὐτῶν δηώσεις ὅλα ταῦτα, τὰ δεινὰ ὁμοῦ μὲ τὴν πρόγνωσιν μακροῦ πολέμου προὐκάλεσαν γενικὸν κατὰ τοῦ Περικλέους ἐρεθισμόν. Οἱ πολιτικοί τοι ἀντίπαλοι ἐπωφελήθησαν ἐκ τούτου. Ἡ δίκη πρὸς ἀπόδοσιν εὐθηνῶν ἡ κινηθεῖσα κατ' αὐτοῦ πρό τινος καιροῦ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς δίκης τῆς Ἀσπασίας καὶ ἥτις εἶχεν ἐγκαταλειφθῆ κατὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ πολέμου, ἀνεκινήθη ὑπὸ τοῦ δημαγωγοῦ Κλέωνος κατὰ τὸ θέρος τοῦ 430. Ὁ Περικλῆς ἐδέησε νὰ ἐμφανισθῇ πρὸ τῶν δικαστῶν, κηρυχθεὶς δ' ἔνοχος κατεδικάσθη εἰς ζημίαν ὀγδοήκοντα ταλάντων, ἀνεκλήθη δ' ἐκ τοῦ ἀξιώματος τοῦ στρατηγοῦ, εἰς ὃ τακτικῶς κατ' ἔτος πρὸ τριακονταετίας ἐξελέγετο πρὸς δόξαν τῶν Ἀθηνῶν [2].

Οὕτω βαρέως πληγεὶς κατὰ τὸν πολιτικόν του βίον ὁ Περικλῆς οὐχ ἧττον ἀλγεινῶς ἐπλήγη καὶ ὡς ἰδιώτης. Ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν πολλοὶ τῶν φίλων του, ἡ ἀδελφή του καὶ οἱ δύο γνήσιοι υἱοί του ὁ Ξάνθιππος καὶ ὁ Πάραλος ἀπέθανον ἐκ τοῦ λοιμοῦ. Ὅτε ὁ Περικλῆς ὅστις εἶχεν ὑποστῆ γενναίως πάσας ταύτας τὰς συμφορὰς ἔθηκε τὸν νεκρώσιμον στέφανον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τοῦ Παράλου, δὲν ἠδυνήθη πλέον νὰ συγκρατήσῃ τὴν κατεσπαραγμένην καρδίαν του, ὀλολύζων δὲ καὶ χέων ἄφθονα δάκρυα ἐλιποθύμησε παρὰ τὸ πτῶμα τοῦ τελευταίου υἱοῦ του [3].

Ἓν ἔτος μετὰ τὴν καταδίκην του οἱ Ἀθηναῖοι, οὓς ἡ ὑπερβολικὴ ἀστασία των παρέσυρεν ἐνίοτε εἰς τοιαύτας παλινδρομίας, ἀπέδοσαν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν Περικλέα. Ἔπραξαν δὲ καί τι πλέον, ἀπέδοσαν αὐτῷ ἕνα υἱόν, καταργήσαντες τὸν νόμον περὶ τῶν νόθων τέκνων. Ὁ Περικλῆς εἶχεν

1 Θουκυδίδης Β', 1—6, 47—59. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 42—45.
2 Θουκυδίδης Β', 65. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 44, Πλούταρχος *Περικλῆς*.
3 Πλούταρχος, *Περικλῆς*, ΛϚ',

υἱὸν ἐκ τῆς Ἀσπασίας. Ἠδυνήθη νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ καὶ νὰ τὸν ἐγγράψῃ εἰς τοὺς καταλόγους τῶν πολιτῶν [1].

Ὁ υἱὸς οὗτος, ὅστις ἐκαλεῖτο ἐπίσης Περικλῆς, ἐξελέγη στρατηγὸς κατὰ τὸ 406, νικήσας δὲ τοὺς Λακεδαιμονίους κατὰ τὴν ἐν Ἀργινούσαις ναυμαχίαν ἔσχε τὴν τύχην τῶν πέντε ἄλλων στρατηγῶν, οἵτινες μετ' αὐτοῦ ἡγοῦντο τῆς εἰς Αἰολίδα ἐκστρατείας· οἱ Ἀθηναῖοι ἐτίμησαν μὲν αὐτοὺς ἐπὶ τῇ νίκῃ, ἀλλὰ τοὺς κατεδίκασαν εἰς θάνατον διότι μετὰ τὴν μάχην ἠμέλησαν νὰ βοηθήσωσι τοὺς τραυματίας καὶ τοὺς ναυαγούς. Εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς Πνυκός, ἥτις κατὰ παράβασιν τοῦ νόμου ἐδίκασε τοὺς στρατηγούς, ὁ Σωκράτης, ὁ ἀρχαῖος φίλος τοῦ Περικλέους καὶ τῆς Ἀσπασίας διεμαρτυρήθη μόνος κατὰ τῆς παρανομίας τῆς διαδικασίας [2].

Ὁ Περικλῆς ἀπέθανεν ἐκ πυρετοῦ βραδέος μετ' ὀλίγους μῆνας ἀφότου ἀνέκτησε τὴν ἐξουσίαν, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 429. Κατὰ Αἰσχίνην τὸν φιλόσοφον, ἡ Ἀσπασία ἐγένετο τότε ἡ ἐρωμένη πλουσίου προβατοκαπήλου ὀνόματι Λυσικλέους, χάρις δὲ εἰς αὐτὴν ὁ ἄξεστος αὐτὸς ἀνὴρ ἐγένετο ἐκ τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τῇ πόλει [3]. Ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀναφέρουσι τῷ ὄντι Λυσικλέα τινὰ ἔμπορον προβάτων, ὅστις ἐκλεγεὶς στρατηγὸς κατὰ τὸ 428 ἐφονεύθη πολεμῶν πρὸς τὸν ἐχθρὸν κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἰδίου ἔτους [4], τουτέστι δεκαοκτὼ μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Περικλέους. Ἡ Ἀσπασία ἄρα τάχιστα ἐλησμόνησε τὸν ἄνδρα ὅστις δι' αὐτὴν ὑπῆρξε σύζυγος, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐντὸς ὀλιγίστου χρόνου ἀπεπεράτωσε τὴν πολιτικὴν ἀγωγὴν τοῦ Λυσικλέους. Ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ σχέσις της αὐτὴ μετὰ τοῦ Λυσικλέους εἶνε πολὺ ἀμφίβολος ἐλεύθερος εἶνε καθὼς νὰ ἀμεριμνήσῃ περὶ αὐτῆς καὶ νὰ πιστεύῃ ὅτι ἡ Ἀσπασία ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου Ἀθηναίου.

Ἡ Ἀσπασία δὲν ἔχει οὕτως εἰπεῖν ἰδίαν ἱστορίαν· ἔχει ὅμως τὴν παράδοσιν ἥτις τάσσει αὐτὴν ἀνώτερον ἀφ' ὅ,τι θὰ τὴν ἔτασσεν ἡ ἱστορία Οἱ Σωκρατικοὶ κατέστησαν τὴν Μιλησίαν ἰδανικὴν μορφήν, καὶ ζῇ ὡς ἡ Μοῦσα τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων.

[1] Θουκυδίδης Β', 65. Διόδωρος Σικελιώτης ΙΒ', 45, Πλούταρχος, *Περικλῆς* ΛΖ'.

[2] Ξενοφῶν *Ἑλληνικὰ* Α', 7. *Ἀπομνημ.* Α, 1. Πλάτων, *Ἀπολογ. Σωκράτ.* σ. 32. Διόδωρος Σικελιώατης ΙΓ', 102.

[3] Αἰσχίνης, παρὰ Πλουτάρχῳ, *Περικλῆς* ΚΔ'. Ἡσύχιος καὶ Ἁρποκρατίων ἐν λ. *Ἀσπασία*.

[4] Θουκυδίδης Γ', 19. Ἀριστοφάνης *Ἱππῆς*, στιχ. 132.

ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ

'Αλεξάνδρῳ Δυμᾷ υἱῷ.

Α'

Μετὰ τεσσαράκοντα ἢ πεντήκοντα αἰώνων ὕπαρξιν τὸ αἰγυπτιακὸν κράτος ἠγωνία ὑπὸ τὸν βάσκανον ὀφθαλμὸν τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ. Ἡ ἑλληνικὴ δυναστεία, ἀφοῦ μετέδωκεν εἰς τὴν χώραν νέαν ρώμην καὶ ἀνεζωογόνησε τὴν λαμπρότητά της ἐξηντλήθη διὰ τῆς ἀκολασίας, διὰ τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων. Διετηρεῖτο εἰσέτι μόνον χάρις εἰς τὴν Ρώμην, ἧς ἐξηγόραζε λίαν ἀκριβὰ τὴν ἀπαίσιον προστασίαν καὶ ἥτις ηὐδόκει ν' ἀνέχηται ἐπὶ ὀλίγον εἰσέτι χρόνον τὴν Αἴγυπτον ἀνεξάρτητον. Ἀπηλλαγμένοι σχεδὸν ἐντελῶς ἀπὸ πάσης στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἕνεκα τῆς στρατολογίας Ἑλλήνων καὶ Γαλατῶν μισθοφόρων οἱ Αἰγύπτιοι εἶχον ἀποβάλει πᾶσαν περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν. Τόσας ὑπέστησαν ἐπιδρομάς καὶ τόσας ἐδέχθησαν ξένας μοναρχίας, ὥστε ἡ πατρίς δι' αὐτοὺς περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν θρησκείαν τῶν προγόνων. Ὠλιγώρουν οἱ λαοὶ αὐτοὶ οἱ φύσει δουλοπρεπεῖς καὶ ἐξοικειωθέντες εἰς πάντα δεσποτισμὸν ἂν ἐκυβερνῶντο ὑπὸ βασιλέως ἕλληνος ἢ ὑπὸ ρωμαίου ἀνθυπάτου. Δὲν θὰ ἔδιδον διὰ τοῦτο οὔτε ἕνα στάχυν ὀλιγώτερον καὶ δὲν θὰ ἐλάμβανον οὐδ' ἕνα ραβδισμὸν ἐπὶ πλέον.

Μετὰ τὴν ἔκλειψιν τῆς δόξης της καὶ τὴν κατάπτωσιν τῆς ἰσχύος της ἀπέμεινεν εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁ θαυμάσιος αὐτῆς πλοῦτος. Ἡ γεωργία, ἡ βιομηχανία καὶ τὸ ἐμπόριον ἐξέχεον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τριπλοῦν ρεῦμα χρυσίου. Ἡ Αἴγυπτος, ἥτις ἄλλοτε ἐπρομήθευε σῖτον εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἐλάσσονα Ἀσίαν, ἀπέμενεν ὁ ἀνεξάντλητος σιτοβολὼν τῆς λεκάνης τῆς Μεσογείου. Ἀλλ' ἡ γόνιμος κοιλὰς τοῦ Νείλου, ἡ τόσον γόνιμος, κατὰ τὸν Ἡρόδοτον, ὥστε δὲν ἦτο ἀνάγκη ν' αὐλακωθῇ τὸ ἔδαφος ὑπὸ τοῦ ἀρότρου, δὲν παρῆγε μόνον σῖτον. Ἡ κριθή, ὁ ἀραβόσιτος, ὁ βάμβαξ, τὸ ἰνδικόν, ὁ πάπυρος, ἡ κύπρος, δι' ἧς αἱ γυναῖκες ἔβαφον τοὺς ὄνυχας, τὸ τριφύλλιον τὸ ἐπαρκοῦν εἰς διατροφὴν ἀναριθμήτων ποιμνίων βοῶν καὶ προβάτων, τὰ κρόμμυα καὶ αἱ ράφανοι, ἐξ ὧν οἱ ἀσχολούμενοι περὶ τὴν κατασκευὴν τῆς πυραμίδος τοῦ Χέοπος ἐργάται ἔφαγον ποσὸν ἀξίας ὀκτὼ ἑκατομμυρίων δραχμῶν, αἱ σταφυλαί, οἱ φοίνικες, τὰ σῦκα καὶ οἱ ἡδονικώτατοι καρποὶ τοῦ λωτοῦ, ἐξ ὧν, κατὰ τὸν Ὅμηρον, ὅστις ἔτρωγεν ἐλησμόνει τὴν πατρίδα του, ἦσαν ἐπίσης

ἰδιαίτεραι πηγαὶ πλούτου. Ἡ ἐγχώριος βιομηχανία παρῆγε τὸν πάπυρον, τὰ ἐκ ξύλου, ἐλέφαντος καὶ μετάλλου ἔπιπλα, τὰ ὅπλα, τὰς ψιάθους, τοὺς τάπητας, τὰ λινᾶ, μάλλινα ἢ μετάξινα λεπτὰ ὑφάσματα, τὰ κεντητὰ ἢ χρωματιστά, τὰ ἐπίστιλπνα κεράμια, τὰ ὑάλινα ἀγγεῖα, τὰ ἐκ χαλκοῦ ἢ ἐξ ἀλαβάστρου ποτήρια, τὰ ἔγκαυστα, τὰ χρυσᾶ ἀγαλμάτια, τοὺς ἐκ τιμαλφῶν λίθων κόσμους. Τὸ ἐμπόριον τέλος, ὅπερ διετήρει ἐμπορεῖα πέραν τοῦ ἀκρωτηρίου τῶν Ἀρωμάτων, ὅπερ ἐξαπέστελλε τὰς κατὰ ξηρὰν συνοδίας διὰ τῆς Ἀραβίας καὶ τῆς Λιβυκῆς ἐρήμου καὶ οὗτινος τὰ ἀναρίθμητα πλοῖα πάσας διέπλεον τὰς θαλάσσας ἀπὸ τῶν Ἡρακλείων στηλῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν τοῦ Ἰνδοῦ, εἶχε καταστήσει τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀποθήκην τῶν τριῶν ἠπείρων. Ὑπὸ Πτολεμαῖον τὸν ΙΑ', πατέρα τῆς Κλεοπάτρας, ἐκ τῶν φόρων, ἐκ τῆς δεκάτης καὶ ἐκ τῶν τελῶν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ ἐξαγωγῆς τὸ βασιλικὸν θησαυροφυλάκιον εἰσέπραττε καθ' ἕκαστον ἔτος δώδεκα χιλιάδας καὶ πεντακόσια τάλαντα, ἤτοι ἑξήκοντα ὀκτὼ ἑκατομμύρια φράγκων [1].

Τὴν πρωτεύουσαν τῶν Πτολεμαίων Ἀλεξάνδρειαν βλέπων ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος ἀνέκραζεν: «Ἡττήθημεν, ὦ ὀφθαλμοί μου!» Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὁ Ἀχιλλεὺς Τάτιος εἶδε τὴν πόλιν ταύτην μετὰ τὴν καταστροφὴν πλείστων ἐκ τῶν αὐτῆς κτιρίων. Ἀλλ' ὅ,τι ἰδίως πάντοτε ἐνεποίει μεγάλην αἴσθησιν κατὰ πρῶτον εἰς τοὺς ξένους ἦτο ὄχι τόσον ὁ ἀριθμὸς καὶ ἡ μεγαλοπρέπεια τῶν μνημείων της ὅσον ἡ συμμετρικὴ διάταξις καὶ ἡ ἐξαίσιος διακόσμησις τῆς πόλεως. Δύο μεγάλαι λεωφόροι μετὰ μαρμαρίνου περιστυλίου ἑκατέρωθεν διασταυρούμεναι κατ' εὐθεῖαν γωνίαν διέσχιζον τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ κατὰ μῆκος ἔχουσα ἔκτασιν πλειόνων ἢ τριάκοντα σταδίων (πεντακισχιλίων καὶ πεντακοσίων μέτρων) πλάτος δὲ μέτρων τριάκοντα πέντε, διηυθύνετο ἐκ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἤρχιζε δὲ ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Νεκροπόλεως καὶ κατέληγεν εἰς τὴν Κανωβικὴν πύλην. Ἡ ἐγκάρσιος εἶχε μῆκος δεκαεπτὰ σταδίων, ἐκτεινομένη ἀπὸ τοῦ νοτίου περιτειχίσματος μέχρι τῆς Μεγάλης πύλης. Πᾶσαι αἱ ἄλλαι λεωφόροι καὶ ὁδοὶ ἐπίσης λιθόστρωτοι διὰ χονδρῶν ὄγκων γρανίτου, ἔχουσαι πεζοδρόμια ἑκατέρωθεν, ἐπίσης κάθετοι ἐπ' ἀλλήλων, συνεδέοντο μὲ τὰς δύο κυρίας ὁδούς. Ἡ κανονικὴ αὕτη ρυμοτομία, ἡ μεγαλοπρεπὴς θέα, αἱ ἀτελεύτητοι αὐτῆς ἀπόψεις παρέσχον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν τὸν χαρακτῆρα πόλεως μοναδικῆς εἰς τὸν κόσμον. Κατάδηλον ἦτο ὅτι ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἄλλας πόλεις τὰς σχηματισθείσας βαθμηδὸν δι' ἀλλεπαλλήλων προσθηκῶν συνοικισμῶν, αὕτη ἐδημιουργήθη διὰ μιᾶς, καθ' ὡρισμένον σχέδιον. Τῷ ὄντι ἡ πόλις αὕτη ἀνεφύη οὕτως

[1] Λόγος (ἀπολεσθεὶς) τοῦ Κικέρωνος ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Στράβωνος ΙΖ', 13.— Πιθανώτατα ὁ Κικέρων ἐννοεῖ τάλαντα ἀττικά, διότι τὸ ἀττικὸν τάλαντον ἦτο ἐν γενικωτέρᾳ χρήσει ἢ τὸ πτολεμαϊκόν, οὗ ἡ ἀξία ἦτο κατὰ τὸ τέταρτον μικροτέρα.

εἰπεῖν ἐκ τῆς ἄμμου διὰ θελήματος τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ὁ Ἀλέξανδρος προσδιώρισε τὴν θέσιν τῆς πόλεως· αὐτὸς ἔδωκεν εἰς τὸ περιτείχισμα τὸ σχῆμα μακεδονικῆς χλαμύδος, αὐτὸς μετὰ τοῦ ἀρχιτέκτονος Δεινοκράτους ἐχάραξε τὸ κανονικὸν σύμπλεγμα τῶν ὁδῶν καὶ λεωφόρων, αὐτὸς ὑπέδειξε τὰ προχώματα ἅτινα ὤφειλον νὰ ἐγείρωσι πρὸς σχηματισμὸν τοῦ νέου λιμένος, ὅστις προσδιώρισε τὴν θέσιν τῶν κυριωτέρων κτιρίων. Οἱ Πτολεμαῖοι κατόπιν ἐξωραΐσαν τὴν πόλιν, ἵδρυσαν ἀναρίθμητα μνημεῖα καὶ ἐφύτευσαν ἐξαισίους κήπους, προάστεια δὲ πολυάριθμα ἐκτίσθησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ προς δυσμάς. Ἀλλ' ἐν τῷ συνόλῳ ἡ Ἀλεξάνδρεια εἶχεν ἀπομείνει οἵαν ἐφαντάσθη αὐτὴν ὁ Ἀλέξανδρος.

Ἐκ τοῦ Πανείου, τεχνητοῦ λόφου, ὕψους τριάκοντα πέντε μέτρων κειμένου εἰς τὸ μέσον τῆς πόλεως, ἐφαίνετο τὸ πανόραμα τῆς Ἀλεξανδρείας. Πρὸς μεσημβρίαν χιλιάδες πολλαὶ οἰκιῶν καὶ ἰδιαιτέρων μεγάρων ἐξετείνοντο μέχρι τοῦ περιβόλου τοῦ τείχους, ὅπερ ἐξ ἀπόψεως ἐφαίνετο λουόμενον ὑπὸ τῆς οἱονεὶ κασσιτερίνης τὸ χρῶμα Μαρεώτιδος λίμνης. Οἱ ταπεινοὶ οἰκίσκοι, οἱ δι' ἀσβέστου ἐπικεχρισμένοι, μὲ μικρά, ἀκανονίστως τοποθετημένα παράθυρα φέροντα ξύλινα κιγκλιδωτὰ φύλλα, μὲ τὰς ἐπιπέδους καὶ δι' ἀεριστήρων ἐφωδιασμένας στέγας, αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς κοιτῶνες κατὰ τὰς θερμὰς θερινὰς νύκτας, ἠγείροντο ἐναλλὰξ μετὰ τῶν μεγάλων οἰκοδομῶν, τῶν κεκτισμένων ἐν τῷ μέσῳ αὐλῶν καὶ κήπων, ὧν αἱ λευκαὶ προσόψεις μὲ τὰς μεγαλοπρεπεῖς στοάς, μὲ σειρὰς κιονίσκων κεχρωματισμένων καὶ μὲ κορωνίδας κεκοσμημένας διὰ πολυχρόων ζωνῶν ἦσαν ἀφανεῖς εἰς τοὺς διαβάτας ἕνεκα τῶν ὑψηλῶν, ὀδοντωτῶν ὡσεὶ ἐπάλξεων τοίχων. Τὸ μέγα Σεραπεῖον ἐφαίνετο ἐξέχον ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνοικίας ὁλοκλήρου. Ἀνήρχοντο δ' εἰς τὸ κολοσσαῖον αὐτὸ κτίριον διὰ κλίματος ἑλικοειδοῦς ἐξ ἑκατὸν βαθμίδων· κίονες ἐκ συηνίτου λίθου, ῥυθμοῦ κορινθιακοῦ, ὑψηλοὶ δὲ τριάκοντα δύο μέτρα ὑπεβάσταζον τὸν θόλον.

Τὸ βλέμμα πρὸς τὴν θάλασσαν στρεφόμενον ἐπεσκόπει τὰς πρὸς βορρᾶν συνοικίας, τὸν Παλαιὸν Λιμένα καὶ τὸν Νέον Λιμένα, κεχωρισμένους ἀπ' ἀλλήλων διὰ μακρᾶς προκυμαίας μήκους ἑπτὰ σταδίων, συνδεούσης μετὰ τῆς πόλεως τὴν νῆσον τοῦ Φάρου. Εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῆς νήσου ἀνυψοῦτο ὁ φάρος, ὑπερμεγέθης πύργος ὀκτάγωνος καὶ διώροφος, ὁλόκληρος ἐκ μαρμάρου ᾠκοδομημένος. Πέριξ τοῦ Μεγάλου Λιμένος ἀπὸ τῆς Λοχιάδος ἄκρας μέχρι τοῦ Ἑπτασταδίου ἔκειτο σειρὰ λαμπρῶν ἀποβαθρῶν παρὰ τὰς ὁποίας ἠγείροντο τὰ μέγαρα καὶ οἱ ναοί. Ἐναλλὰξ μετὰ τῶν καθαρῶς ἑλληνικοῦ ῥυθμοῦ κτιρίων ἠγείροντο τὰ αἰγυπτιακὰ μνημεῖα καὶ ἄλλαι μεγαλοπρεπεῖς οἰκοδομαί, ἐν αἷς συνεδυάζοντο τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τέχνης τῶν δύο ἐθνῶν καὶ ἡ πενιχρὰ ἀναλογία καὶ τόρνευσις τοῦ γείσου τῆς σαϊτικῆς τέχνης ἐξηυγενίζετο ὑπὸ τῶν ἀναγλύφων τῶν ἑλληνικῶν ῥυθμῶν καὶ ὁ κορινθιακὸς κίων διεδέχετο

τὸν κωδωνοειδῆ καὶ τὸ φύλλον τῆς ἀκάνθης συνεπλέκετο μὲ τὸ ἄνθος τοῦ παπύρου. Εἰς τὴν πρόσοψιν τῶν διπλῶν μετὰ περιστυλίων στοῶν ἠνοίγοντο αἱ ἀψῖδες τῶν μαρμαρίνων ἐξεδρῶν. Εἰς τὴν ἄκραν τῶν μακρῶν ὑπὸ σφιγγῶν περιβαλλομένων λεωφόρων ἀνυψοῦντο οἱ πυραμιδοειδεῖς ὄγκοι τῶν γιγαντιαίων πυλώνων, ἐπὶ τῶν λευκῶν τοίχων τῶν ὁποίων παρήλαυνον μακραὶ σειραὶ εἰκόνων καὶ σχημάτων ἐζωγραφημένων καὶ ὧν ὁ θριγγὸς ἐκοσμεῖτο ὑπὸ τοῦ συμβολικοῦ δίσκου τοῦ φέροντος μεγάλας πτέρυγας ἀναπεπταμένας. Ἐνταῦθα μὲν διεγράφετο ἐπὶ τοῦ στερεώματος τὸ ἐκ παρίου ἐγγλύφου μαρμάρου ἀέτωμα τοῦ ἑλληνικοῦ ναοῦ· ἐκεῖ δὲ ὁ αἰγυπτιακὸς ναὸς εὐρύχωρος ταπεινὸς ἅμα καὶ ὀγκώδης, μυστηριώδης, προεξέτεινε τὸν ἐκ γρανίτου πρόναον, οὗ οἱ τετράγωνοι κίονες, ἔφερον ἐπὶ τῶν τεσσάρων ὄψεων τῶν κυβικῶν κιονοκράνων των τὴν κεφαλὴν τῆς θεᾶς Ἀθώρ. Ἐπὶ τῶν ἐπαλλήλων ἀνδήρων τῶν καλυπτομένων ὑπὸ πρασιῶν ῥόδων καὶ σκιαζομένων ὑπὸ συκομορεῶν, ἀκακιῶν καὶ φοινίκων ἐφαίνοντο τὰ μέγαρα περικυκλούμενα ὑπὸ στοῶν ἐκ κιόνων λωτοειδῶν, αἱ σειραὶ τῶν πυλώνων, τὰ περίπτερα ἐν εἴδει πύργων κωνοειδῶν, αἱ διαφανεῖς σκιάδες, αἱ ὑποβασταζόμεναι ὑπὸ καρυατίδων ἐξέδραι. Εἰς τὸ μέσον τῶν πλατειῶν, εἰς τὰς διασταυρώσεις τῶν ὁδῶν, ἔμπροσθεν τῶν θυρῶν τῶν κτιρίων ἀνυψοῦντο οἱ Ἑρμαῖ, τὰ κολοσσιαῖα ἀγάλματα τοῦ Ὀσίριδος, τὰ τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων, οἱ βωμοί, τὰ ἡρῷα, ὧν ὑπερέκειντο κατὰ διαστήματα ὑψηλοὶ ὀβελίσκοι καὶ μεγάλοι ἱστοὶ ἐμπεπηγμένοι εἰς τὸ ἔδαφος ἐφ' ὧν μικραὶ πολύχροοι σημαῖαι ἐκυμάτιζον ὑπὸ τὴν πνοὴν τῆς αὔρας.

Μεταξὺ τῶν ἀναριθμήτων τούτων μνημείων διεκρίνετο ἐν πρώτοις παρὰ τὴν ἐσχατιὰν τοῦ ἀκρωτηρίου ὁ ναὸς τῆς Λοχιάδος Ἴσιδος καὶ μία μεγάλη βασιλικὴ ἔπαυλις. Εἶτα πρὸ τοῦ κλειστοῦ λιμένος τῶν Βασιλέων, τὰ ναυπηγεῖα καὶ τὰ κτίρια τοῦ Ναυστάθμου. Ἐκεῖθεν ἤρχιζε τὸ Βρούχειον. Περιβαλλόμενον ὑπὸ ὑψηλῶν τειχῶν καὶ κήπων κρεμαστῶν τὸ Βρούχειον ἦτο πόλις ἐντὸς πόλεως. Ἦτο τὸ πτολεμαϊκὸν ἄστυ. Ἕκαστος τῶν Λαγιδῶν εἶχεν οἰκοδομήσει αὐτόθι ἓν ἀνάκτορον, εἶχεν ἀνεγείρει ἕνα ναόν, εἶχε στήσει ἀγάλματα, εἶχε κατασκευάσει κρήνας μετὰ πιδάκων, εἶχε φυτεύσει ἄλση ἀκακιῶν, εἶχεν ὀρύξει δεξαμενὰς ἐν αἷς ἔθαλλον αἱ νυμφαῖαι καὶ ὁ κυανοῦς λωτός. Ὁ Στράβων ἐφαρμόζει εἰς τὰ μνημεῖα τοῦ Βρουχείου τὸν στίχον τῆς Ὀδυσσείας : «Ἐξ ἑτέρων ἕτερ' ἐστίν». Ἐγγὺς τῶν διαφόρων ἀνακτόρων καὶ τῶν εὐριχώρων αὐτῶν ἐξαρτημάτων ἠγείροντο ὁ ναὸς τοῦ Κρόνου, ὁ ναὸς τῆς πλουσίας Ἴσιδος, τὸ μικρὸν Σεράπειον, ὁ ναὸς τοῦ Ποσειδῶνος, τὸ γυμνάσιον μετὰ τῶν στοῶν του μήκους ἑνὸς σταδίου, τὸ θέατρον, ἡ ἐστεγασμένη στοά, ἡ βιβλιοθήκη περιέχουσα ἑπτακοσίας χιλιάδας τόμων, τέλος τὸ Σῆμα, τὸ ὑπερμέγεθες μαυσωλεῖον, ἐν ᾧ ἀνεπαύετο ὁ Ἀλέξανδρος ἐντὸς λάρνακος ἐκ συμπαγοῦς χρυσοῦ, ἀντικατασταθείσης κατόπιν

διὰ λάρνακος ὑελίνης. Ἕτερον κτίριον τοῦ Βρουχείου εἵλκυεν ἐπίσης τὴν προσοχὴν διὰ τῶν τεραστίων διαστάσεών του καὶ τοῦ ὑπὸ θόλου ἐπιστεφομένου ἐπιστυλίου του. Ἦτο τὸ περιώνυμον Μουσεῖον τῆς Ἀλεξανδρείας, σχολὴ ἅμα καὶ ἡσυχαστήριον καὶ ἀκαδημία. Οἱ γραμματικοί, οἱ ποιηταί, οἱ φιλόσοφοι, οἱ ἀστρονόμοι ἔζων αὐτόθι ἐν κοινότητι, δαπάναις τῶν Πτολεμαίων, διὸ καὶ χακεντρεχῶς ἀπεκαλεῖτο τὸ κτίριον Κλωβὸς τῶν Μουσῶν. Ὅπως δήποτε ἦτο κλωβὸς μεγαλοπρεπής, ἔνθα ᾖδον ὁ Θεόκριτος, ὁ Καλλίμαχος, ὁ Ἀπολλώνιος, καὶ ὁπόθεν ὑψώθη ἡ μεγάλη φωνὴ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλοσοφίας.

Μετὰ τὸν ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος ἡ γραμμὴ τῆς παραλίας ἐκάμπτετο σχηματίζουσα γραμμὴν συγκεκλασμένην πρὸς τὸ βορειοδυτικὸν μέρος. Καὶ ἐκεῖ ἐπίσης τὰ κτίρια ἦσαν ἀλλεπάλληλα. Αὐτόθι ἔκειτο τὸ Χρηματιστήριον, τὸ Βενδίδειον, ὁ ναὸς τῆς Ἀρσινόης καὶ αἱ ἀπέραντοι Ἀποστάσεις, ἔνθα ἀπεθηκεύοντο ὅλου τοῦ κόσμου τὰ ἐμπορεύματα. Πέραν τοῦ Σταδίου ἐφαίνοντο ὁ παλαιὸς Λιμὴν μὲ τὰ μεγαλα αὐτοῦ ναυπηγεῖα. δυτικώτερον δέ, ἐκτὸς τοῦ περιβόλου τῆς πόλεως, τὸ προάστειον τῆς Νεκροπόλεως, ἡ πένθιμος συνοικία τῶν ταριχευτῶν [1].

(Ἕπεται συνέχεια)

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΜΑΙΟΣ 1890.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΣΥΛΛΟΓΟΥ

ΣΥΝΕΔΡΙΑΙ. Ὁ Σύλλογος συνῆλθε κατὰ τὸν λήξαντα μῆνα εἰς δύο τακτικὰς συνεδρίας.

ΠΕΡΙ ΜΕΛΩΝ. Ἀπεβίωσεν ἐκ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου ὁ **Παντολέων Θεολόγος** ἐπίτιμον διατελοῦν μέλος ἀπὸ τοῦ 1883.

Ἐψηφίσθησαν διάφορα ἐπίτιμα καὶ ἀντεπιστέλλοντα μέλη ἐν Μασσαλίᾳ, Λονδίνῳ, Πετρουπόλει, Κωνσταντινουπόλει καὶ Ὀδησσῷ.

ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ Συμφώνως τῇ προηγουμένῃ ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ὁ συνταγματάρχης κ. Ἰφικράτης Κοκίδης μέλος τακτικὸν τοῦ Συλλόγου ἐξεπόνησε τὸ σχέδιον τοῦ ὁριστικοῦ καταστήματος αὐτοῦ ἐπὶ προϋπολογισμῷ δαπάνης δρ. 89,000 μὴ περιλαμβανομένης τῆς ἐσωτερικῆς δια-

[1] Περὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν μνημείων τῆς Ἀλεξανδρείας ἴδ. Διόδωρον Σικελιώτην ΙΑ'. 52 Στράβωνα, ΙΖ', 6—10, Ἀμμιανὸν Μαρκελλῖνον ΙΒ', 16, Ἀχιλ. Τάτιον. *Τὰ κατὰ Λευκίππην καὶ Κλειτοφῶντα* Ε', 1, Mahmoud-Bey, *Mem sur l' antique Alexandrie,* Kiepert, *Topogr. des alten Alexandrien.* Νερούτσου βέη, *Ἡ Ἀρχαία Ἀλεξάνδρεια.*

κοσμήσεως. Ὁ Σύλλογος ἐνέκρινε τὸ σχέδιον, γενομένης δὲ τῆς συγγραφῆς τῶν ὅρων τῶν συμφωνιῶν ἐξετέθη τὸ ἔργον εἰς δημοπρασίαν δι' ἐνσφραγίστων προσφορῶν καὶ ἔμεινεν ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐργολάβου κ. Λουκᾶ Γεωργαντῆ προσενεγκόντος μείωσιν 22 % ἐπὶ τοῦ γενομένου προϋπολογισμοῦ.

Τὴν δὲ 28 τοῦ μηνὸς διὰ χειρὸς τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου παρισταμένου τοῦ Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας τῶν ἀρχῶν καὶ πολλῶν μελῶν ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ καταστήματος ὅστις ἔφερε τὴν τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν :

«Βασιλεύοντος τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α' διὰ χειρὸς τῆς Α. Β. Υ. τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, τακτικοῦ μέλους τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐτέθη τὴν κη' Μαΐου ͵αωη' ὁ θεμέλιος οὗτος λίθος τοῦ καταστήματος τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων προεδρεύοντος μὲν τοῦ Συλλόγου Σίμου Μπαλάνου, ἐφορεύοντος δὲ τῆς σχολῆς Ἰγνατίου Μοσχάκη, γενικοῦ δὲ γραμματέως ὄντος Μιχαὴλ Λάμπρου. Τὸ σχέδιον ἐξεπόνησεν Ἰφικράτης Κοκίδης συνταγματάρχης».

Ὁ πρόεδρος κ. Σ. Μπαλάνος ἐξεφώνησε μικρὰν προσλαλιὰν εἰς ἣν ὁ διάδοχος ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς·

«Μετ' εὐχαριστήσεως ἀπεδέχθην τὴν πρόσκλησιν τοῦ συλλόγου Παρνασσοῦ, ἵνα καταθέσω τὸν θεμέλιον λίθον τοῦ ἀνεγειρομένου καταστήματος αὐτοῦ. Τὸ κατ' ἐξοχὴν εὐεργετικὸν τοῦτο ἵδρυμα διὰ τῶν κοινωφελῶν αὐτοῦ εὐεργεσιῶν κατέστη περίβλεπτον καὶ ἀξιομίμητον. Σᾶς συγχαίρω, κ. πρόεδρε, καὶ πέποιθα ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὁ Παρνασσὸς θέλει ἐξακολουθήσει νὰ παρέχῃ τὴν ὠφέλιμον αὐτοῦ ἐνέργειαν».

Τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτὴν ἑώρτασεν ὁ Σύλλογος τὴν 27 Μαΐου διὰ κοινοῦ συμποσίου ἐν Κηφισσίᾳ παρατεθέντος, ἐν ᾧ παρεκάθησαν ἑβδομήκοντα περίπου μέλη πασῶν τῶν τάξεων. Ἡ μουσικὴ τῆς Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας εὐμενῶς παραχωρηθεῖσα ἐπαιάνιζε καθ'ὅλον τὸ διάστημα τοῦ συμποσίου.

ΣΧΟΛΗ ΑΠΟΡΩΝ ΠΑΙΔΩΝ. Αἱ γενικαὶ ἐτήσιαι ἐξετάσεις τῆς σχολῆς ἤρξαντο τὴν 7 Μαΐου, ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς ἀποτελουμένης ἐκ τοῦ ἀρχιμανδρίτου κ. Εὐγενίου Δεπάστα καὶ τῶν κ. κ. Σπ. Σακελλαροπούλου γυμνασιάρχου καὶ Εὐστ. Χοϊδᾶ δικηγόρου καὶ δημοτικοῦ Συμβούλου. Ἔληξαν δὲ τὴν 12 ἰδίου μηνός.

Εἰς ταύτας προσῆλθον ἐν ὅλῳ 206 μαθηταί, ἤτοι 58 τοῦ Α' τμήματος τῆς Α' τάξεως, 49 τοῦ Β' τμήμ. τῆς Α' τάξεως, 43 τῆς Β' τάξ., 38 τῆς Γ' καὶ 18 τῆς Δ' τάξεως.

Προήχθησαν δέ·

Ἐκ τοῦ Α' τμήματος τῆς Α' τάξεως εἰς τὸ Β' τμῆμα τῆς αὐτῆς τά-

ξεως 14, ἐξ ὧν 4 ἔλαβον τὸν βαθμὸν ἄριστα, 5 λίαν καλῶς καὶ 5 καλῶς.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τμήματος τῆς αὐτῆς τάξεως εἰς τὸ Γ' τμῆμα 18, ἐξ ὧν 14 ἔλαβον τὸν βαθμὸν ἄριστα καὶ 4 καλῶς.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ τμήματος 1 εἰς τὴν Β' τάξιν διὰ τοῦ βαθμοῦ ἄριστα.

Ἐκ τοῦ Β' τμήματος τῆς αὐτῆς τάξεως εἰς τὴν Β' 41, ἐξ ὧν 14 ἔλαβον τὸν βαθμὸν ἄριστα, 5 λίαν καλῶς καὶ 22 καλῶς.

Ἐκ τῆς Β' τάξεως εἰς τὴν Γ' 27, ἐξ ὧν 12 ἔλαβον τὸν βαθμὸν ἄριστα, 12 τὸν λίαν καλῶς καὶ 3 καλῶς.

Ἐκ τῆς Γ' τάξεως εἰς τὴν Δ' 25, ἐξ ὧν 11 ἔλαβον τὸν βαθμὸν ἄριστα 7 λίαν καλῶς καὶ 7 καλῶς.

Ἐκ τῆς Δ' τάξεως εἰς τὴν Ε' 12, ἐξ ὧν 6 ἔλαβον τὸν βάθμὸν ἄριστα, 5 λίαν καλῶς καὶ 1 καλῶς.

Ἀπελύθησαν δὲ τῆς Σχολῆς ἑπτὰ οἱ ἑξῆς·

Ἀπόστολ. Κ. Λεβεντόπουλος, ἐτῶν 19 ἐκ Βώλου, ὀψοκομιστής, ἄριςα.

Ἠλίας Εὐθ. Λάμπρος, ἐτῶν 15 ἐξ Ἀμφίσσης, ὑπηρέτης, ἄριστα.

Πέτρος Γεράκης, ἐτῶν 13 ἐκ Θάσου, ὑπηρέτης, λίαν καλῶς

Γεώργιος Δημητριάδης, ἐτῶν 19 ἐκ Θάσου, μικρέμπορος, λίαν καλῶς.

Γεώργιος Κ. Φώτας ἐτῶν 20 ἐκ Λέσβου, λιθοξόος, λίαν καλῶς.

Μιχαὴλ Χ. Μυριανθέας, ἐτῶν 14 ἐκ Κύπρου, ὑπηρέτης, καλῶς.

Ἀντώνιος Ἀντωνιάδης, ἐτῶν 11 ἐκ Κρήτης, ἐφημεριδοπώλης καλῶς.

Ἡ Κοσμητεία τῆς Σχολῆς ἀπένειμε πρὸς πάντας τοὺς τυχόντας τοῦ βαθμοῦ ἄριστα ὡς καὶ τοὺς ἀπολυθέντας βραβεῖον χρυσόδετον μετὰ διπλώματος τιμητικοῦ. Ἰδίᾳ δὲ μετὰ τοῦ βραβείου τούτου ἀπένειμε τῷ ἀπολυθέντι μαθητῷ Ἀποστόλῳ Λεβεντοπούλῳ καὶ πεντηκοντάδραχμον δῶρον οὐχὶ μόνον διὰ τὴν καθ' ὅλον τὸ ἔτος μετ' ἄκρας ἐπιμελείας καὶ χρηστοηθεστάτης διαγωγῆς παρακολούθησιν τῶν μαθημάτων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῇ ἐξαιρετικῇ αὐτοῦ ἐπιτυχίᾳ ἔν τε τῇ προφορικῇ καὶ γραπτῇ δοκιμασίᾳ καὶ δημοσίᾳ ἐπήνεσε τὸν ἐπίσης ἀπολυθέντα μαθητὴν Γεώργιον Φώταν διὰ τὸν μέγαν αὐτοῦ ζῆλον εἰς τὰ γράμματα καὶ διότι καθ' ὅλας τὰς τριμήνους παρελθούσας διακοπὰς κατ' ἰδίαν μελετῶν, καί τοι τὸ κοπιαστικώτατον ἐπάγγελμα τοῦ λιθοξόου μετερχόμενος, ἠδυνήθη νὰ καταρτίσῃ τέλειον ἑαυτὸν ὅπως διὰ μιᾶς ἐκ τῆς Γ' τάξεως, ἧς ἀπόφοιτος ἦτο, νὰ ἐγγραφῇ τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον, μετὰ λίαν εὐδοκίμους ἐξετάσεις, εἰς ἃς ἐπιμόνως ἐζήτησε νὰ ὑποβληθῇ, εἰς τὴν Ε' τάξιν.

Ἡ τελετὴ τῶν βραβείων ἐγένετο οὕτως ἐπισήμως τὴν 20 Μαΐου, παρισταμένων τῶν ἀρχῶν τοῦ Συλλόγου καὶ πολλῶν μελῶν, τοῦ διευθυντοῦ τῆς νομαρχίας, τοῦ δημάρχου Ἀθηναίων καὶ ἄλλων ἀκροατῶν. Ὁ πρόεδρος τοῦ Συλλόγου κ. Σ. Μπαλάνος προσεφώνησε καταλλήλως, ὁ δὲ γραμματεὺς τῆς κοσμητείας κ. Γ. Χαλκιόπουλος ἀνέγνω τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐξετάσεων. Ὁ δήμαρχος Ἀθηναίων παρακληθεὶς διένειμεν αὐτῇ χειρὶ

τὰ βραβεῖα ἀφοῦ ἀπήγγειλε κατάλληλον εἰς τοὺς παῖδας νουθεσίαν, ὅτε ὁ λαβὼν τὸ πεντηκοντάδραχμον βραβεῖον μαθητὴς Ἀπόστολος Λεβεντόπουλος ἐν συγκινήσει καὶ διὰ λόγων μεστῶν εὐγνωμοσύνης κατέλιπε τὸ βραβεῖον τῇ ἐκθρεψάσῃ αὐτὸν σχολῇ. Γενικὰ χειροκροτήματα διεδέχθησαν τοὺς λόγους τοῦ εὐγνώμονος παιδός.

Μεταξὺ τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου προεκλήθη κατόπιν ἔρανος ὅπως καθιερωθῇ ἐτήσιον βραβεῖον ὑπὲρ τῆς ἀποκατάστάσεως τῶν ἀπολυομένων παίδων, ἡ δὲ φιλάνθρωπος κυρία Καλλιόπη Δαμαλᾶ διὰ τοῦ Δημάρχου Ἀθηναίων προσήνεγκεν ὑπὲρ τῆς περαιτέρω ἐκπαιδεύσεως τοῦ ἀπολυθέντος παιδὸς Ἀποστόλου Λεβεντοπούλου δραχμὰς τεσσαράκοντα κατὰ μῆνα.

ΔΩΡΕΑΙ. Οἱ ἐν Μασσαλίᾳ κκ. Γ. Λ. Ζαφειρόπονλος, Στ. Ζαφειρόπουλος καὶ Περ. Γ. Ζαρίφης ἀπέστειλαν δωρεὰς πρὸς τὸν Σύλλογον ὁ μὲν πρῶτος δρ. 500 οἱ δὲ δύο ἄλλοι ἀνὰ δρ. 300.

Οἱ διδάσκαλοι τῆς ἐν Ἀθήναις σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων κκ. Π. Κυπριώτης, Γ. Καλορροίζικος, Ν. Μεταξᾶς, Κ. Σ. Πιέτρης, Π. Καρνέσης καὶ Ε. Σακελλαρίδης δι' ἐπιστολῆς αὐτῶν πρὸς τὴν Κοσμητείαν τῆς Σχολῆς ἀγγέλλουσιν ὅτι συνειδότες τὰς ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου καταστήματος μεγάλας καὶ ἀναποφεύκτους τοῦ Συλλόγου δαπάνας δωροῦσι τοὺς μισθοὺς αὐτῶν τῶν μηνῶν Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου πεποιθότες ὅτι ὁ Σύλλογος δὲν θέλει ἀπορρίψει τὴν εὐτελῆ μὲν ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀσθενῶν αὐτῶν πόρων ἐξ ὅλης καρδίας προσφερομένην ταύτην βοήθειαν. Ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἐκτάκτως συνελθοῦσα ἀπένειμε τὰ εὐχαριστήρια αὐτῆς πρὸς τοὺς διδασκάλους ἐπὶ τῇ εὐγενεῖ αὐτῶν πράξει.

ΕΡΓΑΣΙΑΙ ΤΜΗΜΑΤΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ. Ἡ Καλλιτεχνικὴ ἔκθεσις ἡ διοργανωθεῖσα ὑπὸ τοῦ τμήματος τῶν καλῶν τεχνῶν καὶ περὶ ἧς λεπτομερείας εὑρίσκει ὁ ἀναγνώστης ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἔκλεισε τῇ 4 Μαΐου. Τὴν ἔκθεσιν ἐπεσκέφθησαν περὶ τὰ πεντακισχίλια ἄτομα. Ἔτι δ' ἡ Α. Β. Υ. ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας καὶ οἱ βασιλόπαιδες Γεώργιος καὶ Νικόλαος.

Ἑλλανοδῖκαι ὡρίσθησαν οἱ κκ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς, Ε. Ζιλλιερὸν καὶ Γ. Μαυρογιάννης οἵτινες ἀπένειμαν τὰ ἑξῆς βραβεῖα·

Χρυσᾶ. Εἰς τὸν κ. Ξυδιᾶν διὰ τὰς προσωπογραφίας, εἰς τὸν κ. Γκίζην διὰ τὰ σκαριφήματα, εἰς τὸν κ. Γιαλινᾶν διὰ τὰ ὑδατογραφήματα εἰς τὸν κ. Φιλαδελφέα διὰ τὰς συνθέσεις.

Ἀργυρᾶ. Εἰς τὸν κ. Οἰκονόμον διὰ τὰς προσωπογραφίας, εἰς τὸν κ. Κοντόπουλον διὰ τὰ ἐπιτράπεζα, εἰς τοὺς κκ. Ῥοϊλόν, Βῶκον, Σιγάλαν καὶ τὴν ἐφημερίδα Ἄστυ διὰ τὰς συνθέσεις.

Χαλκᾶ δ' ἐν γένει τῇ Κυρίᾳ Ἀμοιραδάκῃ καὶ τοῖς κκ. Γρονδάλ, Γεωργαντᾷ καὶ Λεμπέσῃ.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΕΩΣ

ΜΕΓΑΛΟΥ ΠΡΩΤΟΠΑΠΑ ΚΕΡΚΥΡΑΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΠΡΟΤΡΕΠΤΙΚΑ

ΕΙΣ ΣΥΝΔΡΟΜΗΝ

ΥΠΕΡ ΟΡΘΟΔΟΞΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΠΡΟΣΦΕΥΓΟΝΤΩΝ ΕΙΣ ΚΕΡΚΥΡΑΝ

ΕΚ ΤΗΣ ΔΟΥΛΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ (1738—1746)

Κατὰ τὴν μακρὰν περίοδον, καθ' ἣν ἅπασαι σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἐστέναζον ὑπόδουλοι τῶν Τούρκων, ἡ Κέρκυρα, ἥτις διέφυγε τὴν συμφορὰν ἐκείνην, καθ' ὃ ἤδη περιελθοῦσα ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Βενετῶν, κράτος ξένον μέν, ἀλλὰ πεπολιτισμένον, ὑπῆρξε πρὸς τὴν ὁλομέλειαν τοῦ ἑλληνισμοῦ τὸ ἄσυλον τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἐθνικότητος. Τούτου δὲ τοῦ σωτηριώδους ἔργου πατρικῶς προεξῆρχεν ἡ τότε μεγάλην ἐπὶ τῆς κοινωνίας ἐπιρροὴν ἐξασκοῦσα Ὀρθόδοξος Ἐκκλησία.

Πρὸς τὴν ἐγχώριον ἐκκλησιαστικὴν ἀρχὴν τῆς Κερκύρας ἀπετείνοντο οἱ ἐξ ἄλλων ἑλληνίδων χωρῶν φεύγοντες τὰς ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν καταδυναστείας καὶ κακώσεις παντὸς φύλου καὶ πάσης ἡλικίας λαϊκοί τε καὶ ἱερωμένοι, ἵνα εὕρωσι λύτρωσιν καὶ ἀνακούφισιν τῶν δεινῶν ὅσα ἔπασχον αὐτοὶ καὶ ἡ πατρίς των.

Οἱ δὲ τὴν Κερκυραϊκὴν Ἐκκλησίαν διέποντες Ἀρχιπρεσβύτεροι, οἱ Μεγάλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας καὶ τῶν πέριξ νήσων, δεχόμενοι μετ' εὐσπλαγχνίας τοὺς οὕτω προφεύγοντας ὁμογενεῖς, ἐπεκαλοῦντο διὰ προτρεπτικῶν γραμμάτων πρὸς τοὺς ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς τὴν ὑπὲρ ἀδελφῶν βοήθειαν.

Ἐκ τῶν γραμμάτων αὐτῶν, ὧν πολλὰ ἔχουσιν οὐχὶ μικρὸν διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους ἐνδιαφέρον, συνεχῆ σειρὰν ἀποτελοῦσι τὰ τοῦ κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ Κερκύρας Ἰωάννου τοῦ Βουλγάρεως, ἀπὸ τοῦ ἔτους 1738 μέχρι τοῦ 1848 ποιμάναντος. Παρέχουσι δὲ ταῦτα ἐν τῇ συνεχείᾳ αὐτῶν, καὶ οὐχὶ εὐάριθμα ὄντα, θέμα μελέτης ἄξιον, ἐν γένει μὲν διὰ τὰς ἀναφερομένας εἰδήσεις, αἵτινες πρωτοτύπως καὶ συγκινητικῶς εἰκονίζουσι τὰς ἐν τοῖς δεινοῖς ἐκείνοις χρόνοις περιπετείας καὶ δοκιμασίας τοῦ ὑπὸ τὴν Τουρκικὴν καταδυναστείαν κοινωνικοῦ καὶ ἀτομικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, ἰδίως δὲ ὡς μαρτυροῦντα

τὴν πρὸς τοὺς ὁμογενεῖς Κερκυραϊκὴν εὐποιΐαν, ὑπὲρ προσώπων καὶ ἱδρυμάτων πλείστων Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ κειμένων.

Τῶν γραμμάτων τούτων, ἅτινα εὑρίσκονται ἐν τοῖς ἐν τῷ Ἀρχειοφυλακείῳ Κερκύρας σωζομένοις πρακτικοῖς τοῦ μνησθέντος ἐκκλησιαστικοῦ ποιμένος, καὶ ἀρχόμενα ἀπὸ ἐσχάτης Δεκεμβρίου 1738 φθάνουσι μέχρις Ἰουνίου 1746, ἐπιλαμβανόμενοι κατὰ χρονολογικὴν τάξιν, ἔκ τινων μὲν ἀρκούμεθα νὰ ἐρανισθῶμεν τὰ ἐκτιθέμενα γεγονότα, ἄλλα ὅμως ἐν ἐκτάσει ἐνταῦθα παραθέτομεν, ὡς ἔχοντα πλειοτέραν σπουδαιότητα καὶ ὡς ὑπόδειγμα καὶ αὐτὰ τῆς τότε ἐν Κερκύρᾳ καταστάσεως τῆς ἐθνικῆς γλώσσης, οἵα ἐγράφετο ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων κληρικῶν. Θέλει δὲ παρατηρήσῃ τις ὅτι τὰ γράμματα ταῦτα τῆς Πρωτοπαπαδικῆς Ἱεροκαγκελλαρίας Κερκύρας, τηροῦσιν οὐσιωδῶς τὸ καθιερωμένον ὕφος τῶν τοιούτων ἐγγράφων τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατριαρχείου. Οὕτω δὲ ἐμφαίνουσι καὶ αὐτὰ τὴν πάντοτε καὶ κατὰ πάντα πατροπαραδότως διαφυλαττομένην κανονικὴν καὶ τυπικὴν συνάφειαν τῆς Κερκυραϊκῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην, ἐξ οὗ, καίτοι στερηθεῖσα τοῦ Ἀρχιεπισκοπικοῦ θρόνου αὐτῆς ἐπὶ τῆς αὐθαιρέτου κυριαρχίας τῶν ἐκ Νεαπόλεως ἐπελθόντων Ἀνδηγαυῶν ἡγεμόνων, οὐδέποτε ἔπαυσεν ἱεραρχικῶς ἐξαρτωμένη, ὡς ἅπασαι αἱ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν γῆν ὁμόδοξοι κατὰ τόπους Ἐκκλησίαι, μεθ' ὧν διετέλει καὶ αὕτη εἰς διηνεκῆ κοινωνίαν, εἰς ἣν πρακτικῶς παρεῖχον τροφήν, οὕτως εἰπεῖν ἡμερησίαν, καὶ τὰ προκείμενα γράμματα, τροφὴν ζωογονοῦσαν καὶ τὴν φυλετικὴν ἑνότητα τῆς Κερκύρας μετὰ τῶν διαφόρων ἑλληνικῶν λαῶν.

Τῶν γραμμάτων τούτων τὸ πρῶτον, σκοπὸν ἔχει τὴν χορήγησιν ἀντιλήψεως καὶ βοηθείας εἰς μοναστήριον περίβλεπτον ἐν Ἑλλάδι, διὰ τὴν ἱερὰν Πανελλήνιον πανήγυριν, εἰς ἣν ἐν κοινῇ διαχύσει, θρησκευτικῶν τε καὶ ἐθνικῶν αἰσθημάτων, συνέρχονται ἐκ τῶν ἁπανταχοῦ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως διεσπαρμένων Ἑλλήνων πολυπληθέστατοι οἱ εὐσεβεῖς προσκυνηταί. Ἔστω λοιπὸν τοῦτο καλὴ τῶν δημοσιευομένων ἀρχήν.

Ἡμεῖς Ἰωάννης Βούλγαρις

Θείῳ ἐλέει Μεγ. Πρωτοπαπᾶς πόλεως καὶ νήσου Κερκύρας καὶ τῶν πέριξ νήσων.

Τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τε καὶ νήσῳ διάγουσιν εὐσεβέσι χριστιανοῖς χάρις εἴη ὑμῖν, εἰρήνη καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος, παρ' ἡμῶν εὐχή, εὐλογία τε καὶ συγχώρησις. Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Μακάριος, θείῳ ζήλῳ κινούμενος, τὸ σεβάσμιον μοναστήριον, τὸ ἐν τῇ νήσῳ Τήνῳ διακείμενον, ἐκ τῶν καιρικῶν περιστάσεων κατερημωθὲν εἰς αὔξησιν καὶ βελτίωσιν προσελάβετο. Τούτου χάριν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν ἀντιλήψεως ἕνεκα

καὶ βοηθείας. Τοῦτον ἅπαντες ὑποδέξασθε καὶ ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε, ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ἐλεημοσύνης ὑμῶν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον διασώζηται, ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες μυρίας τὰς ἀμοιβὰς παρὰ Θεοῦ ἀντιλάβητε.

Ἐδόθη ἐκ τῆς ἡμετέρας Πρωτοπαπαδικῆς Ἱεροχαγκελλαρίας αψλη', Δεκεμβρίου ἐσχάτη. Ε. Π.

† *Ὁ Κερκύρας Μεγ. Πρωτοπαπᾶς.*

Διὰ τοῦ ἀμέσως ἑπομένου γράμματος εἰσερχόμεθα εἰς τὸ μαρτυρολόγιον τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ τὸν τότε βαρύτατον βαρβαρικὸν ζυγόν.

Ἡμεῖς κτλ.

Ἅπασι τοῖς ἐν τῇ παρούσῃ πόλει τε καὶ νήσῳ φιλευσεβέσι Χριστιανοῖς, χάρις εἴη παρὰ Θεοῦ καὶ εἰρήνη, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία. Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων γράμμα Ἐμμανουήλ, υἱὸς Γεωργίου ἱερέως ὑπάρχει, ἐκ τῆς Σούδας τῆς κατὰ Κρήτην, ὅστις μετὰ τῶν γονέων αὐτοῦ καὶ ἀδελφῶν ἑάλωτος γεγονὼς ὑπὸ τῶν μισοχρίστων Ἀγαρηνῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν δὶς καὶ τρὶς ἀπεμποληθέντες καὶ δεινὰ βασανιστήρια ὑπομείναντες, εἰς βαρύτατον χρέος χιλίων διακοσίων ἀργυρίων κατήντησαν· καὶ ὁ μὲν πατὴρ αὐτοῦ παρὰ τοῖς ἐγγυηταῖς τῆς αὐτοῦ ἀπολυτρώσεως προσμένει, τὸν δὲ υἱὸν ἀπέστειλε πρὸς τοὺς ἐλεήμονας Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Ὑποδέξασθε τοιγαροῦν αὐτὸν ἅπαντες πλουσιοπαρόχως, ἐλεοῦντες καὶ τὴν ἀνταπόδοσιν μυριοπλάσιον ἀναμένοντες παρὰ τοῦ Δοτῆρος τῶν ἀγαθῶν.

Ἐδόθη ἐκ τῆς ἡμετέρας Ἱεροχαγκελλαρίας αψλθ', Ἰανουαρίου ζ'. Ε. Π.

Ὁ Κερκύρας Μεγ. Πρωτοπαπᾶς [1].

Μάλιστα ἄξιον δημοσιεύσεως ὑπάρχει τὸ κατωτέρω γράμμα περὶ ἱεροῦ ἱδρύματος, ἐξ οὗ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, ἐν βροντῇ φωτοβόλῳ, ἐτελέσθη τὸ μεγαλόψυχον ὁλοκαύτωμα ἀκαταδαμάστων τέκνων τῆς καὶ νῦν ὑπὲρ τοῦ ἐθνικοῦ αὐτῆς προορισμοῦ γιγαντομαχούσης βασιλίδος τῶν Ἑλληνικῶν νήσων.

Ἡμεῖς Ἰωάννης Βούλγαρις

Θείῳ ἐλέει Μεγ. Πρωτοπαπᾶς κ.τ.λ.

Πᾶσι τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει καὶ νήσῳ διάγουσι φιλευσεβέσι Χριστιανοῖς συνιστῶμεν τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα γράμμα ὁσιώτατον ἱερομόναχον Γεδεὼν ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ Παντοκράτορος, ἐπονομαζομένου τοῦ Ἀρκάδι ἐν Κρήτῃ, ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας πεμπόμενον. Ἱλαρῶς τοιγαροῦν αὐτὸν ὑποδέξασθε καὶ βοηθήσατε αὐτῷ ἕκαστος κατὰ τὴν

1 Ὑπὲρ τοῦ αὐτοῦ Γεωργίου ἐξεδόθη ἕτερον γράμμα τῇ κη' Ὀκτωβρίου αψμϛ', σχεδὸν ὅμοιον.

οἰκείαν δύναμιν ὡς μυριοπλάσιον παρὰ τοῦ Παντοδυνάμου Θεοῦ τὴν ἀνταπόδοσιν λήψοντες.

Ἐδόθη ἐκ τῆς ἡμετέρας Πρωτοπαπαδικῆς Ἱεροχαγκελλαρίας αψλθ, Φεβρουαρίου γ'. Ε. Π.

Ὁ Κερκύρας Μεγ. Πρωτοπαπᾶς.

Τῶν δύο ἀκολούθων γραμμάτων περὶ βοηθείας εἰς δύο μοναστήρια παραλείπομεν τὸ σύνηθες εὐχῶν καὶ εὐλογιῶν προοίμιον.

Τὸ πρῶτον, ὑπὸ χρονολογίαν ιγ' Ἀπριλίου αψλθ', ἀναφέρομεν ἐνταῦθα, ἂν καὶ δὲν ἀφορᾷ χώραν δεσποζομένην ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἀλλὰ τὴν νῆσον Λευκάδα, διατελοῦσαν ὑπὸ τὸ κράτος τῶν Βενετῶν.

«Τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Δωρόθεον, τὸν ἐν τῇ μονῇ τῇ κατὰ τὴν Ἁγίαν Μαύραν διακειμένῃ καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Ἡλιοὺ τιμωμένῃ μονάζοντα ἅπασι συνιστῶμεν, ὅστις τὸν πεπαλαιωμένον ναὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἠφανισμένα κελλία ἀνακαινίσαι καὶ ἀνεγεῖραι ζήλῳ θείῳ βουλόμενος, τῶν ἀναγκαίων ἀπορῶν, δεῖν ἔγνω πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς προσδραμεῖν ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Ταῦτα ἔγραφεν ὁ Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας πρὸς τὸ ποίμνιόν του περὶ τῆς ἐν Λευκάδι μονῆς. Ἰδοὺ δὲ τί γράφει ὑπὸ χρονολογίαν β' Μαΐου τοῦ αὐτοῦ ἔτους περὶ ἑτέρας μονῆς, κειμένης πιθανῶς ἐν Ἠπείρῳ.

«Τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερεῦσιν Ἀγαθάγγελον Γαζῆν συνιστῶμεν, ὅστις ὡραῖον ναὸν ἀνεγείρας καὶ περαιώσας ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Σπυρίδωνος τοῦ θαυματουργοῦ τιμώμενον, ἐν τόπῳ Μαυρογένης τοὐπίκλην, τῶν πρὸς εὐτρεπισμὸν τοῦ ἁγίου αὐτοῦ ναοῦ στερεῖται. Τούτου χάριν δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους ἕνεκα καὶ βοηθείας. Δέξασθε τοίνυν αὐτὸν ἅπαντες καὶ ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε, ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ἐλεημοσύνης ὑμῶν τὰ ἀναγκαῖα τῷ ῥηθέντι ναῷ προσθέσῃ».

Καὶ ἀθηναϊκὴ οἰκογένεια, εἰς οἰκτρὰν συμφορὰν περιελθοῦσα, ἀντίληψιν περιμένει ἐκ Κερκύρας. Ἰδοὺ καὶ ὁλόκληρον τὸ περὶ αὐτῆς γράμμα:

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

Ἀγαπητοὶ ἐν Χριστῷ ἡμέτεροι ἐφημέριοι τῶν παρ' ἡμῖν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν εἰρήνη ὑμῖν. Νὰ ἠθέλετε φανερώσῃ εἰς καιρὸν τῆς θείας καὶ ἱερᾶς λειτουργίας, εἰς κοινὴν εἴδησιν τῇ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ κβ' τοῦ ἐνεστῶτος, πῶς ἐπειδὴ καὶ ὁ ἐξ Ἀθηνῶν προερχόμενος κὺρ Νικόλαος Λυκίνιας, εὐγενὴς τὸ γένος, διὰ τὴν διπλῆν δεινὴν αἰχμαλωσίαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐκατήντησε μετὰ γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ, καὶ ἡ ἐξαγορὰ ἐκ τῶν Ἀγαρηνῶν, εἰς τῶν ὁποίων τὰς χεῖρας καὶ τὰ δεσμά, ὡς ἐνέχυρον τὰ τέκνα αὐτοῦ εὑρίσκονται, διὰ τζεκίνια ὀκτακόσια ἀπεκόπη, ἄλλην

καταφυγὴν δὲν ἔχει παρὰ τὰ φιλόπτωχα σπλάγχνα τῶν εὐσεβῶν Χριστιανῶν. Διὰ τοῦτο, ζήλῳ θείῳ κινούμενος ὁ εὐλαβέστατος ἐν ἱερεῦσι Κοσμᾶς Βλάχος Ἄρχων τῶν Μοναστηρίων, καὶ ὁ εὐγενέστατος S^r Κόντε Νικόλαος Ἀλοΐζιος Θεοτόκης, δοτόρος, θέλει προσδράμουν ἐκ μέρους του εἰς ὅλους, τῇ ἐρχομένῃ ἑβδομάδι, διὰ νὰ συνάξουν ἀπὸ τοὺς φιλελεήμονας πλουσίαν τὴν ἐλεημοσύνην. Ὅθεν πατρικῶς παρακαλοῦμεν ἅπαντας ἀδιαφόρως, νὰ συνδράμουν μὲ τὴν ἐπίδοσιν πλουσιοπαρόχου ἐλεημοσύνης, εἰς χεῖρας τῶν ῥηθέντων, διὰ νὰ δυνηθῇ ὁ δύστηνος νὰ ἐξαγοράσῃ τοὺς αὐτοῦ αἰχμαλώτους, ἀναμένοντες μυριοπλασίονα τὴν ἀντίδοσιν ἐν ἑκατέρᾳ τῇ βιωτῇ παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος.

Ἐδόθη ἐκ τῆς ἡμετέρας Πρωτοπαπαδικῆς Ἱεροχαγκελλαρίας Ἰουλίου κα', αψλθ'.Ε. Π.

† *Ὁ Κερκύρας Μεγ. Πρωτοπαπᾶς.*

Καὶ εἰς τὸ μετὰ τοῦτο γράμμα ὑπὸ χρονολογίαν κζ' Ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους πρόκειται περὶ βοηθείας εἰς αἰχμαλωτισθέντα.

«Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Ἄνθιμος Μεταξᾶς, ἐκ Κεφαλληνίας, ἱκανὸν χρόνον ἐν τῷ μοναστηρίῳ ὀνομαζομένῳ Σίσια μονάσας καὶ ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν αἰχμαλωτισθείς, πάντα ὅσα εἶχεν ὑπὲρ τῆς ἀπολυτρώσεως αὐτοῦ ἔδωκε. Διὸ καὶ ἐν ἐσχάτῃ ἀπορίᾳ κατήντησε. Τούτου χάριν προσδραμεῖν ἔγνω πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους ἕνεκα καὶ βοηθείας.»

Ἐνταῦθα ἔρχεται σειρὰ γραμμάτων περὶ βοηθείας εἰς μονὰς εἴτε χρηζούσας ἀνακαινίσεως, εἴτε βεβαρημένας ὑπὸ χρεῶν διὰ τὴν ὑπὸ τοὺς Τούρκους κατάθλιψιν καὶ βαρεῖαν φορολογίαν.

Διὰ τοῦ ἀπὸ ιε' Νοεμβρίου αψλθ' ὁ Πρωτοπαπᾶς συνιστᾷ «τὸν παρόντα ἐν μοναχοῖς Ἰωακείμ, ἐκ τοῦ κόλπου Ναυπάκτου, ἀποσταλέντα παρὰ τῶν ἐκεῖσε μοναζόντων πατέρων ἐν τόπῳ λεγομένῳ Καλὰ νησιά, οἵτινες τὴν πεπαλαιωμένην ἐκκλησίαν ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τιμωμένην ἀνακαινίσαι βουλόμενοι καὶ μέρος τῶν κελλίων κτίσαντες, ἐν οἷς καὶ οἰκοῦσι, χρημάτων ἀνάγκην ἔχουσι πρὸς τὴν τῆς ἐκκλησίας τελείωσιν [1].»

Τῇ δὲ ι' Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους γράφει ὁμοίως πρὸς τοὺς ὑπ' αὐτὸν εὐσεβεῖς: «Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ὅτι οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ περιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθωνος σεβασμίᾳ μονῇ ἐπ' ὀνόματι τῆς ἐνδόξου Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐπικαλουμένης Πορταΐτῆς τῶν Ἰβήρων, ἐνασκούμενοι πατέρες διὰ τὰς καθ' ἡμέραν δαπάνας καὶ δόσεις εἰς ἄκραν ἔνδειαν καταντήσαντες καὶ ὑπόχρεοι γεγονότες, ἐν ἀπορίᾳ παντελεῖ διατελοῦσι. Τούτου χάριν καὶ τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα γράμμα ἐν ἱερομονάχοις καὶ

1 Τὸν αὐτὸν μοναχὸν συνιστᾷ ὁμοίως καὶ διὰ γράμματος ἀπὸ ιε' Νοεμβρ. αψμβ'

πνευματικοῖς πατράσιν ὁσιώτατον προηγούμενον κὺρ Γαβριὴλ Ἀρχιμανδρίτην ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανούς, ἐλέους ἕνεκα καὶ βοηθείας, ὅντινα εὐμενῶς ὑποδεξάμενοι, ἀφθονοπάροχον αὐτῷ τὴν ἐλεημοσύνην ἐπίδοτε.»

Ἐπίσης καὶ τῇ η' Ἰανουαρίου ᾳψμ' : «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερεῦσι κὺρ Διονύσιος παρὰ τῶν μοναζόντων ἐν τῷ μοναστηρίῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν Δρυϊνουπόλεως καὶ Ἀργυροκάστρου κειμένῳ, ἐπ' ὀνόματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου τοὐπίκλην Δριάνου, πρὸς τοὺς φιλεήμονας Χριστιανοὺς ἀπεστάλη ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Ὑποδέξασθε τοιγαροῦν αὐτὸν καὶ βοηθήσατε ἕκαστος καθὰ προαιρεῖται καὶ δύναται, ὅπως διὰ τῆς ἐλεημοσύνης ὑμῶν ἄνεσιν λάβῃ καὶ παραμυθίαν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον ἐν ταῖς δειναῖς περιστάσεσιν,ἐν αἷς διάκειται, εἰς δόξαν τῆς ἀειπαρθένου Θεοτόκου, ἧς τῇ ἰσχυρᾷ πρὸς Θεὸν μεσιτείᾳ βασιλείαν κληρονομήσητε τὴν ἐπουράνιον».

Τῇ κβ' αὐτοῦ μηνὸς καὶ ἔτους ὁμοίως ὑπὲρ ἱερᾶς μονῆς ἀποτείνεται πρὸς τοὺς τῇ πνευματικῇ αὐτοῦ ῥάβδῳ ὑποκειμένους θεοσεβάστους Χριστιανούς. «Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ὅτι οἱ ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Ἠλιοὺ τοῦ Θεσβίτου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τῆς Ἐπισκοπῆς Δρυϊνουπόλεως κειμένῃ ἀσκούμενοι πατέρες, καὶ πολυτρόπως βασανιζόμενοι, εἰς χρέος οὐ μικρὸν καταντήσαντες, δεῖν ἔγνωκαν πρὸς ὑμᾶς τοὺς φιλελεήμονας πέμψαι τὸν παρόντα ὁσιώτατον ἱερομόναχον κὺρ Ἀθανάσιον ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Εὐμενῶς τοιγαροῦν αὐτὸν ὑποδέξασθε κατὰ δύναμιν βοηθοῦντες.»

Παραπλήσια δὲ περὶ ἄλλου μοναστηρίου ἐκτίθενται ἐν γράμματι ἀπὸ ιγ' Μαρτίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. «Οἱ ἐν τῇ Βασιλικῇ καὶ Πατριαρχικῇ μονῇ τοῦ Βατοπεδίου τοὐπίκλην, τῇ κατὰ τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθωνος κειμένῃ μονάζοντες, ὑπὸ πολλῶν φόρων καὶ χρεῶν στενοχωρούμενοι, διὰ τὰς καθ' ἡμέραν δόσεις πρὸς τοὺς ἐκεῖσε κρατοῦντας, τὸν παρόντα ἐν μοναχοῖς Νεκτάριον ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Ἀναφέρομεν καὶ τὸ ἐνταῦθα ἀπαντώμενον γράμμα, δι' οὗ ὁ Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας τῇ κϛ' Μαΐου ῥηθέντος ἔτους συνιστᾷ πρὸς τοὺς ἐν τῇ νήσῳ Παξῶν τὸν ἐπιφέροντα αὐτὸ «ἐν μοναχοῖς Ἀβράμιον ἐκ τοῦ μοναστηρίου ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Εὐαγγελιστρίας τιμωμένου τοῦ Φιλοθέου τοὐπίκλην, ὅστις τὸ ῥηθὲν μοναστήριον εἰς ἀφανισμὸν προσεγγίζον καθορῶν, ζήλῳ θείῳ κινηθεὶς πρὸς τὴν διαμονὴν αὐτοῦ, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Τὰ ἀκόλουθα γράμματα ἀποτείνονται ὡς καὶ πάντα τὰ ἄλλα πρὸς τοὺς ἐν Κερκύρᾳ. Ἀντιγράφομεν τὸ οὐσιῶδες μέρος αὐτῶν.

ᾳψμ', Ἰουλίου η'. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν μοναχοῖς

Παγκράτιος παρὰ τῶν μοναζόντων ἐν τῇ Βασιλικῇ καὶ ἱερᾷ μονῇ τῇ κατὰ τὸ Θεοβάδιστον καὶ ἅγιον Σινᾶ ὄρος διακειμένῃ ἀπεστάλη, οἵτινες παρὰ τῶν ἐκεῖσε Ἀράβων συνεχῶς ἐνοχλούμενοι, διὰ τὰς καθ' ἡμέραν δόσεις κατὰ τὰ ἐκείνων αἰτήματα, εἰς ἄκρον στενοχωροῦνται. Ἐνδεεῖς τυγχάνοντες καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων ὑστερούμενοι, δεῖν ἔγνωσαν προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλελεήμονας Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

αψμ', Ὀκτωβρίου β'. «Τὸν παρόντα ἐν ἱερομονάχοις ὁσιώτατον Λαυρέντιον ἐκ τῆς σεβασμίας Βασιλικῆς μονῆς τῆς Κοιμήσεως τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Πογωνιανῇ κειμένης, παρὰ τῶν ἐκεῖσε μοναχῶν ἀποστελλόμενον συνιστῶμεν. Εἰς βαρύτατον γὰρ χρέος τὸ ῥηθὲν μοναστήριον διὰ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ καιροῦ καὶ τῶν πολέμων τὰς ταραχὰς ἐμπεσόν, καὶ αὐτῶν τῶν ἱερῶν ὑστερηθὲν παρὰ τῶν ἀλλοφύλων, ἐν ἐσχάτῃ ταλαιπωρίᾳ διάκειται καὶ κινδυνεύει τοῦ ἀπολέσθαι. Δέξασθε τοιγαροῦν ἅπαντες καὶ ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε. . .»

αψμα', Νοεμβρίου κγ'. «Οἱ ἐν τῇ σεβασμίᾳ μονῇ τῇ ἐπ' ὀνόματι τῆς γεννήσεως τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τιμωμένῃ, τοὐπίκλην Δουμανῆ, ἀσκούμενοι Πατέρες, ἐκ τῶν διηνεκῶν καὶ ἀπαραιτήτων ἀπαιτήσεων, ἐν αἷς πρὸς τοὺς ἐκεῖσε κρατοῦντας ὑπόκεινται, δεινῶς βασανιζόμενοι καὶ μὴ ἔχοντες τὰ πρὸς αὐτάρκειαν καὶ ἐκπλήρωσιν τῶν ἀμέτρων δόσεων, δεῖν ἔγνωκαν προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τούτου χάριν τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Σωφρόνιον ἀπέστειλαν. Τοῦτον ἅπαντες ὑποδέξασθε καὶ ἐλεοῦντες βοηθήσατε».

Ἐνδιαφέροντά εἰσι τὰ ἀκόλουθα ἓξ γράμματα, δι' ὧν ὁ Πρωτοπαπᾶς συνιστᾷ εἰς τὸ κοινὸν ἔλεος θύματα ἀνδραποδιστῶν καὶ λῃστῶν.

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

«Τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τε καὶ νήσῳ διάγουσιν εὐσεβέσι Χριστιανοῖς χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία. Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ὅτι ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερεῦσι Σεραφείμ, ἐκ τῆς Χίου παρὰ τῶν μοναζόντων ἐν τῷ ἱερῷ μοναστηρίῳ κατὰ τὴν ἐπαρχίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου καλουμένης κειμένῳ, ἐπ' ὀνόματι τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου Κορίνης τιμωμένῳ, διὰ τὴν ἐσχάτην ἔνδειαν καὶ στενοχωρίαν ἀπεστάλη πρὸς τοὺς φιλελεήμονας Χριστιανούς, ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας, ὃς καὶ ἀπερχόμενος ἕνεκα τούτου, ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ τῆς Νύσας παρὰ τῶν Ἀγαρηνῶν κρατηθεὶς δέσμιος διὰ πεντακοσίων χρυσῶν, μόλις ἐλυτρώθη μετὰ τοῦ αὐτοῦ ὑπηρέτου, οἱ δὲ λοιποὶ τῆς συνοδίας ἀπετμήθησαν. Ὅθεν, ἔρημος παντάπασι καὶ μεμονωμένος ὁ δύστηνος, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς ὑμᾶς, ὅντινα καὶ δεξάμενοι εὐμενῶς, ἀφθονοπαρόχως τὴν ἐλεημοσύ-

νην αὐτῷ ἐπίδοτε εἰς βοήθειαν τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου καὶ τῶν ἐκεῖσε ἀσκουμένων πατέρων, παρ' ὧν ἀκατάπαυστον τὴν ἱκεσίαν πρὸς Θεὸν καὶ τὸ μνημόσυνον μυριοπλάσιον λήψεσθε.

Ἐδόθη κ.τ.λ. ͵αψμα', Νοεμβρίου κε'.

Τῇ λ' Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. «Δέξασθε καὶ τὸν παρόντα Ἰωάννην ὀνόματι ἐκ πόλεως Ῥουσιάδας, ὃς σὺν τῇ μητρὶ καὶ ἀδελφῷ ἠχμαλωτίσθησαν καὶ οὐκ ὀλίγας βασάνους ὑπομείναντες, δεινῶς τιμωρούμενοι, εἰς τετρακοσίους πεντήκοντα ἀργυροῦς ἡ τιμὴ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν διὰ τῶν φιλαδέλφων Χριστιανῶν γέγονεν, οὓς τινας μὴ ἔχοντες οἱ ἄθλιοι δοῦναι, εἰς χεῖρας ἀλλοτρίων ἥ τε μήτηρ καὶ ὁ ἀδελφὸς ἐνέχυρον ἐπέμειναν, ψυχικῶς καὶ σωματικῶς ὁσημέραι κινδυνεύοντες. Διὸ καὶ προσδραμεῖν ἔγνω εἰς ὑμᾶς τοὺς φιλελεήμονας ὁ ῥηθεὶς Ἰωάννης ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας, ὅντινα βοηθήσατε ἕκαστος ὡς προαιρεῖται καὶ δύναται, ὅπως διὰ τῆς ἐλεημοσύνης ὑμῶν τῆς πικρᾶς δουλείας τοὺς οἰκείους αἰχμαλώτους λυτρώσῃ, ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες πολλαπλασίους τὰς ἀμοιβὰς παρὰ τοῦ μισθαποδότου Θεοῦ ἀντιλάβητε».

Τῇ δ' Δεκεμβρίου ͵αψμα'. «Δέξασθε καὶ τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ὁσιώτατον ἐν ἱερεῦσι καὶ πνευματικοῖς πατράσι Φίλιππον, ὅστις κλέπταις περιπεσών, πᾶσαν τὴν περιουσίαν ἀπ' αὐτοῦ ἀφεῖλον, οὐ μόνον τὴν ἑαυτοῦ ἀλλὰ καὶ ἑτέρων, ἣν εἶχεν εἰς διατήρησιν· διὸ ἔμεινε χρεώστης αὐτοῖς. Τούτου ἕνεκα πρὸς ὑμᾶς τοὺς φιλελεήμονας προσδραμεῖν ἔγνω, ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τῇ φιλευσπλάγχνῳ τοιγαροῦν ὑμῶν γνώμῃ ἐλεήσατε αὐτὸν ἕκαστος. . .»

Πρὸς κατανόησιν τῆς ὑποθέσεως δημοσιεύομεν ὁλόκληρον τὸ ἀκόλουθον γράμμα, δι' οὗ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ἔτος 1742.

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

«Τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τε καὶ νήσῳ διάγουσι φιλευσεβέσι Χριστιανοῖς χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχή, εὐλογία καὶ συγχώρησις. Αἱ τὸ παρὸν ἐπιφέρουσαι ἡμέτερον γράμμα Δέσπω καὶ Σμηράλδη μετὰ τῶν τριῶν τέκνων ἐν τῇ Πελοποννήσου ἁλώσει παρὰ τῶν Ἀγαρηνῶν αἰχμαλωτισθεῖσαι καὶ ἐν τῇ αὐτῶν ἀντιθέῳ θρησκείᾳ ἀκουσίως ὑπομείνασαι, νεύσει θείᾳ καὶ τῇ κραταιᾷ χειρὶ τοῦ Θεοῦ ἐνδυναμούμεναι ἐκ τῆς ματαίας θρησκείας ἔφυγαν καὶ εἰς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν καταφυγοῦσαι, αὗται μὲν τῆς τοῦ ἁγίου μύρου σφραγῖδος, τὰ δὲ τέκνα τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἠξιώθησαν. Μετ' αὐτῶν καὶ ἡ προσληφθεῖσα νηπιόθεν κόρη Κάλλω εἰς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν διέμεινεν. Ἄμοιροι ὅμως πάσης βοηθείας ὑπάρχουσαι αἵ τε γυναῖκες καὶ τὰ τέκνα, δεῖν ἔγνωσαν προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν.

Ἀσπασίως τοιγαροῦν αὐτοὺς ὑποδέξασθε καὶ ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε, ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ἐλεημοσύνης ὑμῶν κυβερνηθέντες ὑπεραυξάνωσιν ἐν τῇ Ὀρθοδόξῳ στερεούμενοι πίστει. Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες μυριοπλάσιον τὴν ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ πλουσιοδώρου Θεοῦ ἀντιλάβητε».

Ἐδόθη κ.τ.λ. ͵αψμβ', Φεβρουαρίου ε'.

Ἐν τῷ ἑπομένῳ γράμματι βλέπομεν οἰκογενειάρχην ἕνεκα χρέους τὴν ἑαυτοῦ οἰκογένειαν θέσαντα ἐνέχυρον, περίστασιν, ἣν θὰ ἴδωμεν ἐπαναλαμβανομένην καὶ κατωτέρω οὐχὶ ἅπαξ.

͵αψμβ', Μαρτίου ι'. «Τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα Σταμουλάκην Λαρισσινὸν ἅπασι συνιστῶμεν, ὅστις εἰς ἐσχάτην πενίαν καταντήσας καὶ εἰς βαρύτατον χρέος ὑποπεσών, ἐπέκεινα τῶν πεντακοσίων ἀργυρῶν, τήν τε γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνέχυρον ἔθετο, καὶ μὴ ἔχων πόθεν τὸ χρέος αὐτοῦ ἀποτίσαι, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Πάλιν δὲ περὶ αἰχμαλωτισθέντων καὶ σφαγιασθέντων πρόκειται ἐν τοῖς γραφομένοις τῇ κβ' τοῦ αὐτοῦ Μαρτίου.

«Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων Στέφανος Μαυρομμάτης ἐκ τῆς Πελοποννήσου, ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε κρατούντων ἀδίκως διαβληθείς, οὐ μόνον πάντα ὅσα εἶχεν ἀπώλεσεν, ἀλλὰ καὶ τοὺς τρεῖς αὐτοῦ υἱοὺς ἀπέκτειναν οἱ μισόχριστοι καὶ αὐτοὺς τοὺς πέντε ἐγγόνους αὐτοῦ ᾐχμαλώτευσαν, θανατῶσαι καὶ αὐτοὺς βουλόμενοι, οὓς τινες τῶν ἐκεῖσε χριστιανῶν, τῇ καταβολῇ διακοσίων χρυσῶν ἐκ τῶν χειρῶν τῶν ἀσεβῶν ἐρρύσαντο. Ἔρημος τοιγαροῦν ὑπάρχων ὁ δύστηνος καὶ πάντων ἄμοιρος καὶ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τοῦτον ἀσμένως ὑποδέξασθε καὶ ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε, ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ἐλεημοσύνης ὑμῶν τοὺς ἐναπολειφθέντας παῖδας λυτρῶσαι δυνηθῇ· ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες μυρίαν τὴν ἀμοιβὴν παρὰ Θεοῦ ἀντιλάβητε.»

Μετὰ τὸ σκληρὸν τοῦτο πάθημα ὁλοκλήρου οἰκογενείας, κοινόν τι διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους δυστύχημα θέλει φανῇ τὸ ἑπόμενον συμβὰν εἰς μοναχόν· ἀλλ' ὅπως δήποτε μαρτυρεῖ καὶ αὐτὸ διὰ πόσων δοκιμασιῶν διήνυον τότε τὸν βίον οἱ ὑπὸ τὴν τουρκικὴν ἐξουσίαν Ἕλληνες.

Ἀπριλίου κη' τοῦ αὐτοῦ ἔτους. «Γνωστὸν ἔστω ὅτι ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Φιλόθεος ὑπάρχει ἐκ τῆς Βασιλικῆς καὶ Πατριαρχικῆς μονῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς Μεταμορφώσεως, κειμένης εἰς τὸ Ἁγιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθωνος, ὅστις παρὰ τῶν ἐκεῖσε πατέρων ἀπεστάλη μετὰ τοῦ προηγουμένου αὐτοῦ, ἐλέους χάριν, καὶ βουλόμενον πορευθῆναι εἰς Ἄρταν, κατὰ τὴν ὁδὸν εὑρόντες αὐτὸν οἱ κλέπται, οὐχὶ μόνον ἀπέκδυσαν αὐτόν, ἀλλ' ἀπέκτειναν (τὸν

προηγούμενον), καὶ ἔμεινεν ὁ δυστυχὴς Φιλόθεος πάντων ἄμοιρος καὶ ὑστερημένος. Τούτου χάριν προσέδραμε πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἕνεκα βοηθείας καὶ ἐλεημοσύνης. Διὸ δέξασθε αὐτὸν ἅπαντες εὐμενῶς ἱλαρῷ τῷ προσώπῳ καὶ ἐλεήσατε ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται καὶ βούλεται, ὁ μὲν πολύ, ὁ δὲ ὀλίγον, ὅπως ἐκ τῆς ὑμῶν ἐλεημοσύνης οἱ ἐκεῖσε ἀσκούμενοι πατέρες ὀλίγην ἄνεσιν λάβωσι.»

Μαΐου δ' τοῦ αὐτοῦ ἔτους. «Τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν μοναχοῖς Γρηγόριον ἐκ τῆς νήσου Σκοπέλου οἱ ἐν τῷ ἐκεῖσε μοναστηρίῳ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Προφήτου Προδρόμου τιμωμένῳ μονάζοντες πατέρες ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς φιλελεήμονας Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Φιλοφρόνως τοιγαροῦν αὐτὸν ὑποδέξασθε καὶ ἐλεήσατε ἕκαστος, ὅπως τὸ ῥηθὲν μοναστήριον ἐκ τῶν χρεῶν καὶ τόκων, ἐν οἷς ὑπόκειται, ἀνακουφισθῆναι δυνηθῇ».

Ἄξιον σημειώσεως εἶναι καὶ τὸ ἀκόλουθον γράμμα ἀπὸ κγ' Ἰουνίου περὶ ἐπιστροφῆς ἀρνησιθρήσκου.

«Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν ὅτι εὑρίσκεται εἰς τὸ Λαζαρέτο μὲ ἐσχάτην πτωχίαν Χριστιανός τις κατ' ὄνομα Θεόδωρος, εἰς ἡλικίαν χρονῶν δέκα ἕξη, ὁ ὁποῖος αἰχμαλωτισθεὶς ὑπὸ τῶν ἀσεβεστάτων Ἀγαρηνῶν κατὰ τὸ πέμπτον ἔτος τῆς ἡλικίας αὐτοῦ, διά τε τὸ ἄγνωστον καὶ διὰ τὰς ἀνιλεεῖς πληγὰς ὁποῦ ἀπὸ τοὺς μισοχρίστους ἐκείνους ἐλάμβανεν, ἐξέπεσεν εἰς τὴν μιαρὰν αὐτῶν θρησκείαν· μετὰ ταῦτα ὡς εὐκαιρίαν ἔτυχε, τὰ πάντα κατέλιπε, προσδραμεῖν μᾶλλον ἑλόμενος τῇ ἐκκλησίᾳ γυμνός, ἢ ἐκεῖσε εὐτυχὴς διατελεῖν. Ὅθεν δέεται τῆς ὑμετέρας βοηθείας. Ἐλεήσατε τοίνυν αὐτὸν ἅπαντες, ἔργον Ἀποστόλων δεξάμενοι καὶ Κύριος ἐν οὐρανῷ τῆς θείας ὑμᾶς ἀξιώσει χαρᾶς, ὅπου καὶ ἄγγελοι χαίρουσιν ἐπὶ ἁμαρτωλοῖς μετανοοῦσιν.»

Περιπαθὴς εἶναι καὶ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἀπὸ β' Ὀκτωβρίου γράμματος τοῦ αὐτοῦ ἔτους αψμβ'. «Δέξασθε, φιλόχριστοι, καὶ τὸν τὸ παρὸν προσκομίζοντα ἡμέτερον γράμμα, τοὔνομα Ἀναστάσιον, υἱὸν τοῦ Ἀντωνίου Παγαλᾶ, ἐκ τῆς Πελοποννήσου ὁρμώμενον, ὡς δι' ἀρχιερατικῶν γραμμάτων ἐβεβαιώθημεν. Περιπεσόντος γὰρ τοῦ ῥηθέντος πατρὸς αὐτοῦ δυστυχίαις ἱκαναῖς ἐν τῇ πανδήμῳ Πελοποννησιακῇ καταστροφῇ, καὶ τελείως ἀπόρου ἀποθανόντος, κατέλιπε μὲν αὐτὸν μετὰ καὶ ἑτέρων δύο τέκνων, συζύγου τε καὶ πενθερᾶς ἀομμάτου, εἰς ἄκρον ἀβοηθήτους, πρὸς τούτοις δὲ καὶ εἰς χρέος βαρύτατον.»

Διὰ τῶν ἐφεξῆς γραμμάτων τοῦ αὐτοῦ ἔτους 1742 συνεχίζεται τὸ ἡμερολόγιον τῆς λυπηρᾶς ἐκείνης ἐποχῆς.

Τῇ ε' Νοεμβρίου. «Οἱ ἁπανταχοῦ εὐσεβέστατοι Χριστιανοὶ δέξασθε ἱλαρᾷ καὶ ἐλεήμονι διαθέσει τὸν χάριν ἐλέους προσερχόμενον ἱερομόναχον Παΐσιον, Ἰλλυρικὸν τὸ γένος, καὶ κατὰ τὰ παρ' αὐτῷ γράμματα ἐκ τοῦ

σεβασμίου μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς Κοιμήσεως ἀποσταλέντα ἐλέους χάριν».

Τῇ ι' Νοεμβρίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Λαυρέντιος καὶ Πρωτοσύγκελλος τοῦ Παναγίου καὶ Ζωοδόχου Τάφου τοῦ Σωτῆρος διὰ τὰ ἐπικείμενα χρέη καὶ ὑπερβολικοὺς τόκους στενοχωρουμένου ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε κρατούντων πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἀπεστάλη ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τοῦτον ἅπαντες ὑποδέξασθε καὶ δαψιλῆ τὴν ἐλεημοσύνην ἐπίδοτε ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ὑμῶν ἐλεημοσύνης διασώζηται ὁ Ἅγιος καὶ Δεσποτικὸς Τάφος, ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἐπιτύχητε »

Τῇ κδ' Νοεμβρίου. «Γνωστὸν ἔστω ὅτι οἱ ἐν τῇ Βασιλικῇ καὶ Πατριαρχικῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου Διονυσίου τῇ κατὰ τὸ ἁγιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθωνος κειμένῃ, καὶ τοῦ Ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου μονάζοντες ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς φιλελεήμονας Χριστιανοὺς τὸν παρόντα ὁσιώτατον ἐν μοναχοῖς κὺρ Ἰάκωβον, ὅπως διὰ τῆς ἐλεημοσύνης ὑμῶν τὸ ῥηθὲν μοναστήριον ἐκ τῶν πολλῶν καὶ βαρέων χρεῶν, ἐν οἷς ὑπὸ τῶν κρατούντων Ἀγαρηνῶν περιέπεσεν, ἄνεσιν λάβῃ καὶ βοήθειαν».

Τῇ κη' Νοεμβρίου. «Οἱ ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ Σινᾷ μονάζοντες, καὶ τῷ Θεοβαδίστῳ ἐκεῖσε μοναστηρίῳ διηνεκῶς λειτουργοῦντες, τὸν τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐπιφέροντα γράμμα ὁσιώτατον μοναχὸν κὺρ Ἀνανίαν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἀπέστειλαν, ὡς διὰ γραμμάτων ἐπιστώθημεν, ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας, ὅπως ἐν τῇ δεινῇ αὐτῶν στενοχωρίᾳ, ἐν ᾗ παρὰ τῶν τυραννούντων Αἰθιόπων διάκεινται, ἄνεσιν λάβωσι. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡμεῖς αὐτὸν ἅπασι τοῖς ἐν τῇ θεοφρουρήτῳ ταύτῃ πολιτείᾳ διάγουσι συνιστῶμεν, ὅπως ἀφθόνως καὶ πλουσιοπαρόχως ἐλεηθῇ, ἡ δὲ ἀντιμισθία ἑκάστῳ μυριοπλάσιος ἔσται παρὰ τοῦ Μεγάλου Θεοῦ ἐν ἀμφοτέρᾳ τῇ βιωτῇ».

Δεκεμβρίου α'. «Ὁ ἐπιφέρων, τοὔνομα Ἀντώνιος, ἐκ τῆς Ἀντιοχείας προερχόμενος, οὐ μόνον ἐνδυμάτων καὶ τῶν ἑτέρων σωματικῶν ὑστερούμενος ἀναγκαίων, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου δεόμενος, προσδραμεῖν ἔγνω πρὸς τὰ φιλάνθρωπα σπλάγχνα τῶν Χριστιανῶν».

Τῇ κ' Δεκεμβρίου. «Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ὅτι ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Μελέτιος πρωτοσύγγελλος, ὑπάρχει ἐκ τῆς σεβασμίας μονῆς τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ, τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πρώτην ἐν Κωνσταντινουπόλει διακειμένης, ὃν οἱ ἐκεῖσε μονάζοντες ἅγιοι πατέρες, ὑπὸ τῶν ἀφορήτων χρεῶν βιαζόμενοι, ἃ ἐτησίως οἱ ἐκ τῆς Ἄγαρ αὐτοὺς ἀπαιτοῦσιν, ἐλέους χάριν προέπεμψαν».

Καὶ πάλιν τὸ ἔθος τοῦ ἕνεκα χρέους ἐνεχυριάζειν γυναῖκα καὶ τέκνα ἀναφαίνεται ἐν τῷ ἑξῆς γράμματι, τελευτῶντος τοῦ ῥηθέντος ἔτους 1742.

Τῇ κγ' Δεκεμβρίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα, τοὔνομα

Παναγιώτης, ὑπάρχει ἐκ Τρικκάλων τῆς Πελοποννήσου, ὅστις πραγματευόμενος εἰς θάλατταν, λησταῖς περιέπεσεν ὁ δύστηνος, ὑφ' ὧν ὑστερήθη οὐ μόνον πάντων, ὧν εἶχεν, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καὶ αὐτῶν τῶν ἀπὸ δανείου χιλίων πεντακοσίων ἀργυρῶν· διὸ καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθη, ἀφεὶς πρὸς τοὺς δανειστὰς ἐνέχυρον τὴν γυναῖκα αὐτοῦ καὶ τὰ τέκνα. Τούτου δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν εἰς τοὺς φιλελεήμονας Χριςιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Μεταβαίνοντες εἰς τὸ ἑπόμενον ἔτος, εὑρίσκομεν τὸ ὑπὸ χρονολογίαν ιγ' Μαρτίου ͵αψμγ' γράμμα, ὅπερ παραθέτομεν ὁλόκληρον, ὡς ἱστορικῶς ἐνδιαφέρον τὴν περὶ ἧς πρόκειται μονήν.

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

«Ὁ τὰ ἡμέτερα ταῦτα γράμματα ἐπιφέρων ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσι Νεκτάριος ἐκ Κυθήρων, γνωστὸς παρ' ἡμῖν, ὡς χρόνον ἱκανὸν ἐναρέτως διατρίψας, ζήλῳ θείῳ κινηθεὶς πρὸς διακονίαν τοῦ σεβασμίου μοναστηρίου ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐν ἁγίοις θαυματουργοῦ Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μύρων, ἐν τῇ ῥηθείσῃ Κυθήρων νήσῳ διακειμένου, Φυρῶες τοὐπίκλην, τόπον ἐκ τόπου περιέρχεται. Τὸ μὲν μοναστήριον κτίριον ἐκ τῶν ἐξαιρετωτέρων ἐστί, διά τε τὴν θέσιν τοῦ τόπου καὶ σχῆμα τῆς οἰκοδομῆς· ἡ κατὰ τὸ παρὸν δὲ αὐτοῦ κατάστασις τῶν ἐλεεινοτάτων ὑπάρχει· πῇ μὲν διὰ τὴν πολυκαιρίαν καταφθαρέν, πῇ δὲ διὰ τὰς τῶν κακούργων καὶ λωποδυτῶν ἐφόδους, δι' ὧν καὶ αὐτῶν τῶν ἱερῶν καὶ περικαλλῶν σκευῶν ἀπεστηρήθη. Τοιαύτην δυστυχίαν μὴ φέρων καθορᾶν ὁ ῥηθεὶς τοῦ μοναστηρίου, οἱονεὶ ζήλῳ τοῦ θείου ναοῦ κατακαιόμενος, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς ἁπανταχοῦ Ὀρθοδόξους ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τοῦτον ἅπαντες εἰσδέξασθε, ἀφθονοπαρόχως τὴν ἐλεημοσύνην αὐτῷ χορηγοῦντες, πρὸς ἀνακαίνισιν καὶ διατήρησιν τοῦ ῥηθέντος μοναστηρίου· ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες μυρίας τὰς ἀμοιβὰς παρὰ Θεοῦ ἀντιλάβητε».

Τῇ λ' Μαρτίου προτρέπει νὰ δοθῇ βοήθεια πρὸς τὸν παρόντα Θεοδόσιον ἐκ τοῦ μέρους τῆς Ἀντιοχείας, «ὅστις μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ἐσυκοφαντήθη καὶ ὑπὸ τῶν ἐκεῖσε κρατούντων εἰς φυλακὴν ἐβλήθησαν, πέντε πουγγία ἀσλανίων ὀφειλέται ἀπομείναντες ἐκ τῶν ὀκτώ, ἐν οἷς ἀδίκως κατεκρίθησαν».

Τῇ ια' αὐτοῦ μηνός. «Ὁ τὸ παρὼν ἐπιφέρων Χριστόδουλος, Θεσσαλονικεὺς τὸ γένος, ἅμα τῇ ἰδίᾳ συζύγῳ καὶ τέκνῳ προστρέχει εἰς τὰ ὑμέτερα σπλάγχνα, ἔλεον αἰτῶν πρὸς παραμυθίαν τῆς ἰδίας αὐτοῦ πτωχίας· φυγὰς γὰρ γενόμενος ὑπὸ τῶν Ἀγαρηνῶν, τὰ πάντα ἐκεῖσε κατέλιπε καὶ παντάπασιν ἄπορος ὑπάρχει.»

Τῇ ιθ' Ἀπριλίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων Νικόλαος ἐκ τῆς ἐπαρχίας Νύσι σὺν τῇ μητρὶ καὶ δυσὶν ἀδελφοῖς ἐν τῇ πικρᾷ ἀκαταστασίᾳ τοῦ αὐτοῦ Νύσι ᾐχμαλωτίσθησαν καὶ διά τινων φιλοχρίστων τῆς ἐλευθερίας

ἐπέτυχον, χρέος ἑαυτοῖς ἐπιβαλόντας τετρακοσίους πεντήκοντα ἀργυροῦς, οὓς μὴ δυνάμενοι ἀποδοῦναι, δεῖν ἔγνω ὁ ῥηθεὶς Νικόλαος προσδραμεῖν εἰς τοὺς φιλελεήμονας Χριστιανούς, ὅπως ἐκ τῶν ἀλλοτρίων κρατούντων τὰς ψυχὰς δυνηθῇ λυτρῶσαι.»

Τῇ κδ' Ἀπριλίου. «Καὶ ὁ παρὼν ὀνόματι Γεώργιος καὶ Ἀθανάσιος, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Νύσι, αἰχμάλωτος γέγονεν αὐτός τε καὶ δύο ἀδελφοὶ αὐτοῦ, πολλὰς βασάνους ὑπομείναντες. Εἰς τετρακοσίους τεσσαράκοντα ἀργυροῦς ἡ τιμὴ τῆς ἐλευθερίας αὐτῶν συνεφωνήθη, ὧν ἀπορῶν προστρέχει πρὸς τοὺς Χριστιανούς, ὅπως τοὺς αὐτοῦ ἀδελφοὺς ἐκ τοῦ ψυχικοῦ κινδύνου ἀπαλλάξαι καὶ τῆς ἀνυποφόρου δουλείας δυνηθῇ λυτρῶσαι.»

Τῇ δ' Αὐγούστου. «Ἅπασι τοῖς ἐντευξομένοις εὐσεβέσι Χριστιανοῖς· διὰ τοῦ παρόντος συνιστῶμεν γράμματος τὸν ἐν ἱερεῦσιν Ἰωάννην, Σαγιαδηνὸν τοὐπίκλην, ἐκ τῆς Ἠπείρου ὁρμώμενον, καὶ τὰ νῦν ἐν τῇ παρούσῃ πόλει οἰκοῦντα, ὅστις τὸν αὐτάδελφον αὐτοῦ γνοὺς ἐν αἰχμαλωσίᾳ ὄντα, τόπον ἐκ τόπου διέρχεται ἵνα αὐτὸν λυτρώσῃ, μὴ ἔχων διὰ τὸ αὐτοῦ ὅλως ἄπορον ἄλλην καταφυγὴν εἰμὴ τὰ φιλόξενα σπλάγχνα τῶν εὐσεβῶν.»

Τῇ ζ' Αὐγούστου. «Ὁ ἐν Ἱερομονάχοις Μελέτιος, ἐκ Κρήτης ὁρμώμενος καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις ἱκανὸν χρόνον διατρίψας, καὶ τοὺς Ἁγίους Τόπους προσκυνήσας, διὰ τὰς ἀνωμαλίας τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ἀλλοτρίων τὰς ἐπαναστάσεις, μέχρι θανάτου κινδυνεύσας, ἐκφυγεῖν ἠναγκάσθη, πάντων ἄμοιρος καὶ τῶν ἀναγκαίων ὑστερημένος. Διὸ προσδραμεῖν ἔγνω πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανούς.»

Τῇ ια' Σεπτεμβρίου. Συνιστᾷ ατὸν μοναχὸν Λαυρέντιον ἐκ τῆς ἐπαρχίας Ἀγκύρας, ὅστις ἀπὸ τῆς εὐημερίας, ἐν ᾗ ὑπῆρχε τὸ πρότερον, εἰς ἐσχάτην πενίαν καὶ ἔνδειαν μετὰ ταῦτα κατήντησε, χρέος ἐπιβαλὼν εἰς ἐννεακοσίους ἀργυροῦς, οὕς τινας μὴ ἔχων ἀποδοῦναι, τὰ δύο αὐτοῦ τέκνα εἰς ἐνέχυρον ἔθετο.» (Νοητέον ὅτι ὁ τότε μοναχὸς πρὶν ἢ μονάσῃ ὑπῆρξεν ἔγγαμος καὶ πατὴρ τέκνων ἐγένετο· ἐμόνασε δ' ἴσως ἕνεκα συμφορῶν).

Σὺν τοῖς γράμμασι τοῦ ἔτους 1743 δημοσιεύομεν καὶ τὸ ἑπόμενον, ἀφορῶν συζύγους ἀπαρνησαμένους τὸν Μωαμεθανισμόν, καὶ δεχθέντας ἐν Κερκύρᾳ τὸ ἅγιον βάπτισμα.

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

«Ἅπασι τοῖς εὐσεβεῦσι Χριστιανοῖς· διὰ τοῦ παρόντος συνιστῶμεν γράμματος τοὺς παρόντας Ἄγγελον καὶ Κιάραν συζύγους, οἵτινες τὴν μισόθεον τῶν Ἀγαρηνῶν θρησκείαν ἀπαρνησάμενοι, καὶ ἐνθάδε καταντήσαντες, διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος, ὃ ἀνέλαβον ἐν τῇ παρούσῃ πόλει Κερκύρας, μετὰ τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἀνεκλήθησαν. Τούτου χάριν καὶ τὸ παρὸν ἐπεδόθη αὐτοῖς γράμμα εἰς ἀληθείας βεβαίωσιν, ἄξιοι

τυγχάνοντες πλουσιοπαρόχου ἐλεημοσύνης, ὅπου ἂν ἀπέλθωσιν, ὄντες πάντων ἄμοιροι καὶ ὑστερημένοι».

Ἐδόθη κ.τ.λ. ͵αψμγ', Σεπτεμβρίου ιθ'. Ε. Π.

Ὀλιγίστας εὑρίσκομεν ἐπιστολὰς τοῦ ἔτους 1744 καὶ ὅλως ἀσημάντους, καὶ ὑποπτευόμεθα μήπως ἔλειψεν ἡ τακτικὴ αὐτῶν καταγραφή. Ὅπως δήποτε σημειοῦμεν τὰς ἑξῆς :

Τῇ α' Σεπτεμβρίου ͵αψμδ'. Γράμμα συνιστῶν τὸν ἐκ Κρήτης ἱερομόναχον Ἰγνάτιον, ἐναρέτῳ πολιτείᾳ κεκοσμημένον, ἀποροῦντα καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων.

Τῇ ιε' τοῦ αὐτοῦ μηνός. Συστατικὸν διὰ τὸν μοναχὸν Νικόδημον, ἐκ τῆς ἐπαρχίας Κονίτσης καὶ Βιρᾶ ὁρμώμενον καὶ ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ καταντήσαντα.

Τῇ ε' Δεκεμβρίου ͵αψμδ'. Συστατικὸν διὰ τὸν ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσιν Ἀγαθάγγελον ἐξ Ἁγίας Μαύρας προερχόμενον, ὅστις *διήρκεσε* εἰς τὸ Αὐθεντικὸν δεσμωτήριον μῆνας δεκατέσσαρας, εἰς ἄκρον ταλαιπωρούμενος, τὰ νῦν δ' ἐλευθερωθεὶς καὶ τῶν πρὸς χρῆσιν ὑστερούμενος, προσδραμεῖν ἔγνω κ.τ.λ.

Ἂν καὶ ἐν τῷ ἑξῆς γράμματι, δι' οὗ εἰσερχόμεθα εἰς τὸ ἔτος 1745, πρόκειται περὶ προσώπου Κερκυραίου, διὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ, κρίνομεν πρέπον νὰ μὴ τὸ παραλείψωμεν.

Τῇ ις' Μαρτίου ͵αψμε'. «Ἡ τὸ παρὸν ἐπιφέρουσα Ἰανέλλα ἐκ ταύτης τῆς νήσου, τόπον ἐκ τόπου περιέρχεται, ὅπως τὸν δύστηνον υἱὸν ἐκ τῆς αἰχμαλωσίας τῶν βαρβάρων λυτρώσῃ, διὰ τῆς ἐλεημοσύνης τῶν φιλοχρίστων καὶ εὐσεβῶν. Τούτου ἡ ἀποκοπὴ εἰς ἑπτακοσίους ἀργυροῦς γέγονε. Μὴ ἔχουσα τοιγαροῦν ἡ τρισαθλία ἄλλοθέν ποθεν κυβερνῆσαι καὶ τῆς πικρᾶς δουλείας αὐτὸν ἀπαλλάξαι, τρέχει μετὰ Θεὸν πρὸς τὰ φιλοικτίρμονα σπλάγχνα τῶν Χριστιανῶν ἐλέους ἕνεκεν καὶ βοηθείας».

Τῇ αὐτῇ. «Τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ἐπαρχίᾳ διάγουσιν εὐσεβέσι Χριστιανοῖς . . . Εὐμενῶς καὶ ἀσπασίως ὑποδεξάμενοι τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Μελέτιον ἐκ τοῦ μοναστηρίου τοῦ ἁγίου καὶ ἐνδόξου Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν τῇ νήσῳ Μήλῳ διακειμένου προερχόμενον, ἅπαντες ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε, διὰ τὸν τοὺς ἐλεήμονας μακαρίζοντα Κύριον. Τὸ γὰρ ῥηθὲν μοναστήριον εἰς βαρύτατα χρέη καταντῆσαν, εἰς τὴν παντελῆ ἐρήμωσιν προσεγγίζει, εἰ μὴ τῶν Χριστιανῶν τὸ ἔλεος καὶ ἡ βοήθεια προφθάσῃ. Τούτου χάριν αὐτὸν ἅπασι συνιστῶμεν, ὅπως διὰ τῆς θεαρέστου ὑμῶν ἐλεημοσύνης τὸ αὐτὸ μοναστήριον διασώζηται, ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες μυρίας τὰς ἀμοιβὰς παρὰ Θεοῦ ἀντιλάβητε».

Ἀναφέρομεν καὶ τὰ ἑπόμενα γράμματα, ἂν καὶ δὲν πρόκηται ἐν αὐ-

τοῖς περὶ κακῶν ὑπὸ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἀλλὰ περὶ φιλαδέλφων σχέσεων μεταξὺ Κερκύρας καὶ Κεφαλληνίας.

Τῇ κ' Μαρτίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Συμεὼν τὰ πρὸς εὐτρεπισμὸν τοῦ θείου ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἀναλήψεως εἰς Ἄσον παρασκευάσαι βουλόμενος, ζήλῳ θείῳ κινούμενος, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Τῇ αὐτῇ. Δέξασθε, φιλόχριστοι, τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱεροδιακόνοις Στυλιανόν, ἐκ Κεφαλληνίας ὁρμώμενον, ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ διακείμενον, ἀφθονοπαρόχως ἐλεοῦντες αὐτόν.»

Τῇ αὐτῇ. «Τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις Καλλιώπιον, ἐκ Κεφαλληνίας ὁρμώμενον, συνιστῶμεν ὡς πάντη ἄμοιρον καὶ ὑστερούμενον τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων».

Τῇ αὐτῇ. «Δέξασθε, φιλόχριστοι, τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱεροδιακόνοις Γεράσιμον, ὁρμώμενον ἐκ Κεφαλληνίας, ὅστις πρὸς εὐτρεπισμὸν τοῦ θείου ναοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ὁσίου καὶ Θεοφόρου Γερασίμου τιμώμενον, ἀπαιτῶν ἔρχεται ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εὐσεβῶν. Διὸ καὶ ἐλεήσατε αὐτόν, ἵνα μυριοπλάσιον τὴν ἀντιμισθίαν παρὰ Θεοῦ ἀντιλάβητε.»

Τὸ ἑπόμενον γράμμα ἀφορᾷ νεοφώτιστον Ἀγαρηνόν :

Τῇ α' Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους αψμε'. «Οἱ ἀνὰ πᾶσαν τὴν ἡμετέραν ἐπαρχίαν διατελοῦντες εὐσεβέστατοι Χριστιανοί, χάρις εἴη ὑμῖν εἰρήνη καὶ ἔλεος παρὰ Θεοῦ Παντοκράτορος, παρ' ἡμῶν δὲ εὐχὴ καὶ εὐλογία. Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα Γεώργιος, Ἀγαρηνὸς μὲν τὸ γένος, θείᾳ δὲ νεύσει φωτισθεὶς εἰς τὴν Ὀρθόδοξον πίστιν εἰσῆλθε, βαπτισθεὶς ἐν τῇ μονῇ τοῦ Ἁγίου μεγαλομάρτυρος Γεωργίου, ἐν ταῖς κλειναῖς Ἐνετίαις διακειμένῃ. Ἀπαρνησάμενος τοίνυν ἅπαντα διὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ ὁμολογίαν, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν εἰς τὰ φιλάνθρωπα σπλάγχνα τῶν φιλελεημόνων Χριστιανῶν.»

Τῇ κ' Ἀπριλίου. «Ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα ἐν μοναχοῖς τοὔνομα Νικηφόρος, ἐκ τῆς νήσου Κύπρου ὁρμώμενος, ἐκ τοῦ σεβασμίου μοναστηρίου τιμωμένου τῆς Προδρομικῆς Κεφαλῆς, παρὰ τῶν ἐκεῖσε συνασκουμένων πατέρων ἀπεστάλη. Τοῦ γὰρ ῥηθέντος μοναστηρίου, τῇ τοῦ χρόνου παρατάσει, κατακρημνισθῆναι μέλλοντος, οἱ αὐτοὶ πατέρες πῇ μὲν ἐξ ἰδίων, πῇ δὲ ἐδανείσθησαν καὶ σὺν τόκῳ· μὴ ἔχοντες τοιγαροῦν ἄλλοθέν ποθεν τὸ χρέος ἀποτίσαι, δεῖν ἔγνωσαν προσδραμεῖν πρὸς τὰ φιλάνθρωπα σπλάγχνα τῶν φιλελεημόνων Χριστιανῶν ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Ἀσμένως τοίνυν αὐτὸν ὑποδέξασθε καὶ πλουσιοπαρόχως ἐλεήσατε».

Τῇ ς' Ἰουλίου. «Ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα τοὔνομα

Νικόλαος, ἀπὸ Λευκάδος προερχόμενος, ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ καταντήσας, πολύτεκνος μέν τοι καὶ πάμπτωχος καὶ εἰς προσθήκην τῆς δυστυχίας αὐτοῦ, αἰχμάλωτος διατελεῖ ὁ αὐτοῦ αὐτάδελφος εἰς τὰς τῶν Ἀγαρηνῶν χεῖρας· διὸ καὶ ἄξιος ἐλέους καὶ βοηθείας παρὰ πάντων γινώσκεται. Τούτου χάριν τρέχει μετὰ Θεὸν ὁ δύστηνος εἰς τὰ φιλόπτωχα σπλάγχνα τῶν εὐσεβῶν, τὴν ἐλεημοσύνην προσαιτῶν, εἰς παραμυθίαν τῆς τρισαθλίου αὐτοῦ καταστάσεως».

Τῇ ιϐ' Ἰουλίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα, ἐκ Λαρίσσης προερχόμενος, ἐκ τῆς τοῦ Μωάμεθ θρησκείας καταγόμενος, θείᾳ χάριτι φωτισθείς, τὴν μὲν θρησκείαν τῶν μισοχρίστων ἀπέϐαλε, πάνθ' ὅσα περ εἶχε διὰ τὸν Χριστὸν ἀπαρνησάμενος, τὴν δὲ Ὀρθόδοξον πίστιν καὶ ὁμολογίαν τὴν εἰς Χριστὸν ἀντελάϐετο, διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος ἐπικληθεὶς Σπυρίδων. Ἄπορος ὅμως ὑπάρχει καὶ αὐτῶν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων ὑστερούμενος, τρέχει μετὰ Θεὸν εἰς τὰ φιλοικτίρμονα σπλάγχνα πάντων τῶν εὐσεϐῶν Χριστιανῶν ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Τῇ ιθ' Δεκεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ͵αψμε'. «Γνωστὸν ἔστω ὑμῖν ὅτι οἱ ἐν τῇ κατὰ τὸ περιώνυμον Ὄρος τοῦ Ἄθωνος σεβασμίᾳ μονῇ ἐπ' ὀνόματι τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπικαλουμένῃ Κουτλουμούσιον, ἐνασχούμενοι πατέρες, διὰ τὰς καθ' ἡμέραν δαπάνας καὶ δόσεις, εἰς ἄκραν ἔνδειαν καταντήσαντες καὶ ὑπόχρεοι γεγονότες εἰς γρόσια πουγγία τριάκοντα, τούτου χάριν καὶ τὸν τὸ παρὸν ἐπιφέροντα γράμμα ἐν ἱερομονάχοις καὶ πνευματικοῖς πατράσιν ὁσιώτατον προηγούμενον κὺρ Νεόφυτον ἀπέστειλαν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανούς, ἐλέους ἕνεκα καὶ βοηθείας, ὅν τινα εὐμενῶς ὑποδεξάμενοι, ἀφθονοπαρόχως αὐτῷ τὴν ἐλεημοσύνην ἐπίδοτε, ὅπως οἱ ἐκεῖσε πατέρες τὸ ῥηθὲν μοναστήριον ἐκ τοῦ ἐπικειμένου χρέους λυτρῶσαι δυνηθῶσιν, ὑμεῖς δὲ οἱ ἐλεοῦντες ἀκατάπαυστον τὸ μνημόσυνον παρ' αὐτῶν, καὶ ἐκ Θεοῦ μυριοπλασίαν τὴν ἐπίδοσιν ἕξητε.»

Ἤδη μεταϐαίνομεν εἰς τὸ ἔτος 1746, δι' οὗ λήγει ἡ σειρὰ τῶν συστατικῶν τούτων γραμμάτων τοῦ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ Ἰωάννου τοῦ Βουλγάρεως.

Τῇ α' Μαρτίου ͵αψμς'. «Τοῖς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πόλει τε καὶ νήσῳ εὐσεϐέσι Χριστιανοῖς . . . Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονάχοις, Ματθαῖος τοὔνομα, ἐκ νήσου Ἀμοργοῦ καὶ ἐκ τοῦ μοναστηρίου τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῶν Ἐσοδίων παρὰ τῶν ἐκεῖσε διατριϐόντων πατέρων ἀπεστάλη ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας πρὸς ἄνεσιν τοῦ βαρυτάτου χρέους, ἐν ᾧ τὸ ῥηθὲν μοναστήριον εὑρίσκεται. Ἀσμένως τοιγαροῦν αὐτὸν ὑποδέξασθε ἀφθονοπαρόχως ἐλεοῦντες, μυρίας τὰς ἀμοιϐὰς παρὰ Θεοῦ ἀναμένοντες.»

Τῇ ιε' Μαρτίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα ἐν ἱερομονά-

χοις Κοσμᾶς, ἐκ Θεσσαλονίκης ὁρμώμενος, πάντων τῶν τοῦ ζῆν ἀναγκαίων ἄμοιρος ὑπάρχων, προσέτι δὲ καὶ χαλεπῷ πάθει ὑποκείμενος, ἐνθάδε κατήντησε ζητῶν εὑρεῖν θεραπείαν, ὅντινα ἀσμένως ὑποδεξάμενοι ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε».

Τῇ ι' Ἀπριλίου. «Ὁ τὸ παρὸν ἐπιφέρων ἡμέτερον γράμμα, τοὔνομα Δημήτριος, ἀπὸ χωρίου Βοσορόπη τῆς ἐπαρχίας Ξάνθης, δι' ἄκραν συκοφαντίαν ἀδίκως ζημιωθεὶς περίπου χιλίους πεντακοσίους ἀργυροῦς, πάνθ' ὅσα περ εἶχε πωλήσας, τοὺς μὲν χιλίους ἀπέδοτο, τῶν δὲ πεντακοσίων ὀφειλέτης ἀπέμεινεν, ἀνθ' ὧν τὰ τέκνα αὐτοῦ ἐνέχυρον ἔθετο. Τούτου χάριν δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Ἀπριλίου ιε'. «Ἅπασι τοῖς ἐντευξομένοις εὐσεβέσι Χριστιανοῖς... Γνωστὸν ἔστω ὡς γυνή τις ἐξ Ἰουδαίων προερχομένη θείᾳ χάριτι φωτισθεῖσα τῇ Ἁγίᾳ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ προσέδραμεν, ἀπαρνησαμένη καὶ γονεῖς καὶ ὑπάρχοντα διὰ τὴν Χριστοῦ πίστιν καὶ ὁμολογίαν. Ὅθεν καὶ τὸ Ἅγιον Βάπτισμα παρ' ἡμῶν ἐδέξατο, Ἑλένη ἐπικληθεῖσα, ἅμα δὲ καὶ τὸν μονήρη βίον ἀσπασαμένη, μονάσαι βούλεται. Διὸ καὶ ἐλεήθη παρὰ τῶν ἐνθάδε ὅσον τὸ ἐφικτόν· ἀλλ' ὅμως χρήζει προσέτι πολλῶν ἀναγκαίων. Τούτου χάριν τρέχει μετὰ Θεὸν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανούς, ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Μετὰ τὴν ἐξ Ἰουδαίων χριστιανισθεῖσαν ἔρχεται πάλιν ἕτερος, γυναῖκα καὶ τέκνα ἐνέχυρον θέμενος ἕνεκα χρέους.

Τῇ θ' Μαΐου. «Ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα, τοὔνομα Ἰωάννης, ἐκ τῆς νήσου Τενέδου προερχόμενος, ἐκ τῆς εὐημερίας, ἐν ᾗ διῆγε τὸ πρότερον, διὰ τὰς μετὰ ταῦτα τοῦ καιροῦ ἀνωμαλίας, ἐν τοσαύτῃ ἐνδείᾳ κατήντησεν, ὥστε καὶ τετρακοσίων πεντήκοντα ἀργυρῶν ὀφειλέτης ἐγένετο, περὶ ὧν τήν τε γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα αὐτοῦ πρὸς τοὺς δανειστὰς ἐνέχυρον ἔθετο. Διὸ καὶ τρέχει μετὰ Θεὸν εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν εὐσεβῶν ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας.»

Διὰ τὸν τόπον, ἐξ οὗ προέρχεται ὁ ἐλεούμενος, σημειοῦμεν καὶ τὸ ἑξῆς.

Τῇ αὐτῇ. «Ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα, τοὔνομα Γεώργιος, χαλκεύς, ἐκ Μελίτης τῆς πόλεως προερχόμενος, ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ καταντήσας καὶ ἄμοιρος ὑπάρχων καὶ αὐτῶν τῶν τοῦ ζῆν ἀναγκαίων, τρέχει μετὰ Θεὸν πρὸς τοὺς εὐσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Τῇ κβ' τοῦ αὐτοῦ Μαΐου. «Ὁ τὸ παρὸν προσκομίζων ἡμέτερον γράμμα Γεράσιμος μοναχός, ζήλῳ θείῳ κινούμενος πρὸς εὐτρεπισμὸν τῆς μονῆς ἐπ' ὀνόματι τῆς Ἁγίας Αἰκατερίνης, ἐν τῇ νήσῳ Κεφαλληνίᾳ κειμένης, διέρχεται ὡς ἀπόρου οὔσης πολλῶν ἀναγκαίων, ἐξαιρέτως δὲ ἐκκλησιαστικῶν βιβλίων. Τούτου χάριν τρέχει μετὰ Θεὸν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας».

Ἡ σειρὰ ὅλων τελειόνει διὰ τοῦ ἑξῆς γράμματος, ὅπερ καὶ διὰ τὸ ἀντικείμενον αὐτοῦ ὁλόκληρον παραθέτομεν.

Ἡμεῖς κ.τ.λ.

α῞Απασι τοῖς ἐντευξομένοις διαμαρτύρεται ὡς τὸ παιδίον, ὃ τὸ παρὸν ἡμέτερον ἐπιφέρει γράμμα, ἐκ τῶν τοῦ Μωάμεθ γέννημα ὑπῆρχε τὸ πρότερον· τὰ νῦν ὅμως διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος εἰς τὴν τῶν Χριστιανῶν πίστιν συνηρμόσθη, Θεοχάρης τοὔνομα ἐπικληθέν. Ἄμοιρον τοιγαροῦν ὑπάρχον καὶ αὐτῶν τῶν τοῦ ζῆν ἀναγκαίων, διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ὁμολογίαν, δεῖν ἔγνω προσδραμεῖν πρὸς τοὺς φιλευσεβεῖς Χριστιανοὺς ἐλέους χάριν καὶ βοηθείας. Τούτου χάριν ἀσμένως αὐτὸ ὑποδεξάμενοι, ἅπαντες ἀφθονοπαρόχως ἐλεήσατε καὶ βοηθήσατε, μυρίας τὰς ἀμοιβὰς παρὰ Θεοῦ ἀναμένοντες.

Ἐδόθη ἐκ τῆς ἡμετέρας Πρωτοπαπαδικῆς Ἱεροχαγκελλαρίας αψμς' Ἰουνίου κζ' Ε.Π.

Ὁ Κερκύρας Μεγ. Πρωτοπαπᾶς.

Τοιαῦτά εἰσι τὰ γράμματα τοῦ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ Κερκύρας Ἰωάννου Βουλγάρεως, προτρεπτικὰ εἰς χορήγησιν βοηθείας καὶ ἐλεημοσύνης πρὸς ἄτομα προστρέχοντα εἰς τὴν Κέρκυραν ἐξ ἄλλων ὁμοπίστων καὶ ὁμοφύλων χωρῶν. Ἐκδεδομένα ἐντὸς ὀκταετίας ἀπὸ τῆς τελευταίας ἡμέρας τοῦ ἔτους 1738 μέχρι τῆς κζ' Ἰουνίου 1746, λήγουσι δύο ἔτη πρὸ τοῦ τέλους τῆς ποιμαντορίας αὐτοῦ.Βεβαίως γράμματα παρόμοια ἐξέδωκαν καὶ ἄλλοι Πρωτοπαπάδες Κερκύρας, προγενέστεροι καὶ μεταγενέστεροι· ἀλλὰ μόνον τὰ τοῦ ἱεράρχου τούτου ἔτυχε νὰ ἀνεύρωμεν ἀντιγεγραμμένα ἐν τακτικῇ σειρᾷ,ἐν ἰδιαιτέρᾳ δεσμίδι[1] καί, ταῦτα πρὸ ὀφθαλμοῦ ἔχοντες, ἐνομίσαμεν εὔλογον ἐκ τοῦ προχείρου νὰ δημοσιεύσωμεν τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν, συμποσούμενα εἰς ἑξήκοντα τέσσαρα, παραλείψαντες μόνον ὀλίγα τινά, περίπου δεκαπέντε, τὰ μὲν ὡς ἄσχετα πρὸς τὸν ἡμέτερον σκοπόν, τὰ δὲ ὡς ὅλως ἀσήμαντα. Θεωροῦμεν δὲ τὰ ὡς ἀνωτέρω δημοσιευόμενα ἢ μνημονευόμενα ἱκανά, οὐχὶ μόνον, ὡς προοιμιαζόμενοι εἴπομεν, νὰ διαφωτίσωσι τὰ ἐν τοῖς ὀδυνηροῖς ἐκείνοις χρόνοις συνήθη παθήματα τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἀλλὰ καὶ ν' ἀποδείξωσιν ἐρρωμένως τὸ ἀείποτε καὶ τὴν Κέρκυραν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτῆς ἐμπνέον φιλόχριστον καὶ φιλογενὲς αἴσθημα, ὅπερ ἀπορρέει καὶ ἐξ ἄλλων οὐχὶ ὀλίγων Πρωτοπαπαδικῶν πράξεων καὶ ἐγγράφων καὶ κηρυγμάτων, ἰδίως ἐν και-

[1] Δεσμὶς ἐπιγραφομένη *Ἀντίγραφα ἁπανταχοῦσῶν* ἐν τόμῳ δ' τοῦ Μεγάλου Πρωτοπαπᾶ Κερκύρας Ἰωάννου Βουλγάρεως, περιέχοντι τὰ Πολυποίκιλα (Filza Divessorum) 1738—1748.

ροῖς ἐπικειμένου ἢ καὶ διεξαγομένου πολέμου μεταξὺ τῆς Βενετικῆς Πολιτείας καὶ τῶν Τούρκων, ὅτε μάλιστα οὐχὶ μόνον διὰ μελάνης, ἀλλὰ καὶ δι' αἵματος ἐγράφετο ὁ τῶν Κερκυραίων ἀκραιφνὴς Ἑλληνισμός.

Ν. Τ. Βούλγαρις.

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΜΑΡΚΟΡΑΣ[1]

Μετὰ τὰς ἀνωτέρω σκέψεις,ἃς παρήγαγεν ἡμῖν ἡ μελέτη τοῦ *Ὅρκου*, δὲν ἀπομένει ἢ νὰ προβῶμεν εἰς ἀνάλυσιν αὐτοῦ καὶ ἀποδείξωμεν αἰσθητοτέραν τὴν ἀλήθειαν τῶν ἰσχυρισμῶν μας. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἀναλυομένου ποιήματος εἶναι ἁπλουστάτη καὶ ἠδύνατο νὰ περιορισθῇ εἰς ὀλίγας μόνον γραμμάς. Ἀλλ' ἡμεῖς θὰ προβῶμεν εἰς εὐρεῖαν ἀνάλυσιν τούτου, ἀποσπῶντες ὅσον τὸ δυνατὸν πλειότερα μέρη, διότι ἀκριβῶς τοῦ ἔργου τούτου ἡ ἀξία ἔγκειται οὐχὶ εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ἀλλὰ εἰς τὴν στιχουργικὴν ρώμην, εἰς τὰς καινοφανεῖς ἰδέας καὶ εἰς τὰς ἀπειραρίθμους καὶ φυσικωτάτας εἰκόνας του.

Ἡ Εὐδοκία, κόρη τῆς Κρήτης, λεπτοφυής,εὔθραυστος ὅσον καὶ ὡραία.

> Ἔδειχνεν ὅτι στῆς ζωῆς τὴν πρώτη ἀνεμοζάλη
> Νεκρὸ σὰν ἄνθος ἔμελλε νὰ γύρῃ τὸ κεφάλι.

Ἀλλ' εἰς τὴν Εὐδοχίαν προσεμειδία ἡ εὐτυχία καὶ προσέπαιζεν ὁ ἰδανικὸς καὶ ἀναλλοίωτος ἐκεῖνος ἔρως,ὅςις τὰ πάντα ἐξυψοῖ καὶ ἐξιδανικεύει. Ἠγάπα τὸν Μάνθον, ἀνδρεῖον Κρῆτα, καὶ ἡτοιμάζετο ἤδη νὰ νυμφευθῇ τοῦτον, ὅτε ἐκσπᾷ ἡ ἐπανάστασις ἐν Κρήτῃ καὶ μετ' ὀλίγον βλέπει φονευομένους τοὺς γονεῖς της, τὸν δὲ Μάνθον της ἐκ καθήκοντος ὑπερτέρου τοῦ ἔρωτος ἕτοιμον νὰ ἀπέλθῃ πρὸς ὑπεράσπισιν τῶν δικαίων τῆς πατρίδος των. Ἐγκλείουσα τὴν ὀδύνην τοῦ χωρισμοῦ εἰς τὰ στήθη, ἀλλὰ καὶ ἑδραίαν ἔχουσα τὴν πεποίθησιν ὅτι θὰ ἐπανέβλεπεν ἐν ἐλευθέρᾳ πατρίδι τὸν μνηστῆρά της, ἀπέρχεται εἰς τὴν ξένην μετὰ τῶν λοιπῶν γυναικοπαίδων, ἅτινα διέφυγον τὸ *γιαταγάνι* τῶν τούρκων.Καὶ ἡ δειλή, ἡ εὔθραυστος αὕτη κόρη, ξενητευομένη καὶ δεινοπαθοῦσα ἀντέσχεν ἐπὶ τρία ὁλόκληρα ἔτη, κρατυνομένη ὑπὸ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως καὶ ἐλπίζουσα νὰ ἐπανίδῃ ἐλευθέραν τὴν πατρίδα της καὶ νικητὴν τὸν Μάνθον της. Ἀλλ' ἐνῷ ἐτρέφετο μὲ τοιαύτας ἐλπίδας καὶ ὄνειρα, ἠκούσθη ἡ ἀπαισία κραυγή.

[1] Συνέχ. ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

Ἔπεσε ἡ Κρήτη! μὲ τὸν νοῦ πλατειὰ μὴν ἀρμενίσῃς,
Ἐκεῖθε σκλάβα ἔφυγες καὶ σκλάβα θὰ γυρίσῃς.
Σὰν τὸ πουλάκι ποῦ μὲ μιᾶς θανατερὸ μολύβι
Τὴν ἁπλωτὴ φτεροῦγά του σκληρὰ κατασυντρίβει,
Κεραυνωμένη ἀπὸ ψηλὰ κ' ἡ ἐλεύθερη ψυχή της
Ἔπεσε κάτω ἀκούοντας τὴν συμφορὰν τῆς Κρήτης.

Καὶ ἤδη *σκλάβα* ἡ κόρη ἐπιστρέφει πάλιν εἰς τὴν πατρίδα της. Καὶ μετ' αὐτῆς ἐν τῷ αὐτῷ ἀτμοπλοίῳ συναπέρχονται ὅλα τὰ ἐκπατρισθέντα γυναικόπαιδα, πλήρη ἀπελπισίας. Τὴν εἰκόνα τῆς ἀπελπισίας ταύτης δίδει ὁ ποιητὴς διὰ τῶν ἀκολούθων ἀμιμήτων στίχων:

Μὲς τὸ γοργὸ πλεούμενο, ποῦ τὰ νερά σου τρέχει,
Τώρα ποῦ ἡ ξάστερη βραδειὰ κάμμιὰ πνοὴ δὲν ἔχει,
Νά ξερες, θάλασσα καλή, μὲ πόση τρικυμία
Χτυπάει ψυχαῖς ἀδύναταις νύχτα τυφλὴ καὶ κρύα!
Γυρνοῦν τὰ γυναικόπαιδα στὰ αἱματωμένα μέρη,
Ποῦ ὁ Σταυρὸς νικήθηκε τοῦ Τούρκου ἀπὸ τ' ἀστέρι·
Στὰ κακορροίζικα—γειὰ ἰδὲς—παρηγοριὰ δὲν δίνει
Μήτε οὐρανοῦ χαμόγελο, μήτε πελάου γαλήνη·
Ἔχουν ἀκίνητα, στεγνά, σ' ὅλη τὴ φύσι ξένα,
Στὴν ἄβυσσο τσ' ἀπελπισιᾶς τὰ μάτια βυθισμένα,
Καί, σὰν ἀπάνου στ' ἄπειρο κ' ἔρμο στοιχεῖο θωροῦνε,
Τὴ μαύρη μοῖρά τους ἀργὰ λὲς καὶ σ' αὐτὸ μετροῦνε.
Φοβᾶται ὁ ναύκληρος νὰ πῇ, πῶς αὔριο τὸ καράβι
Θ' ἀράξῃ στὴν πατρίδα τους. Κ' ἔχουν πατρίδα οἱ σκλάβοι!

Ὁ ὕπνος ἐν τούτοις δὲν ἀργεῖ νὰ καταλάβῃ τὰς καταπεπονημένας ἀπέλπιδας. Ὅλοι κοιμῶνται ἐπὶ τοῦ καταστρώματος:

καὶ μοναχὰ δὲν εἶναι σφαλισμένα
Δύο μάτια οὐρανογάλαζα, δυὸ μάτια ἐρωτευμένα.

Ἐν τῇ μαστιζούσῃ αὐτὴν συμφορᾷ ἡ ταλαίπωρος κόρη, νευροπαθὴς καὶ ἀϋπνοῦσα δὲν δύναται νὰ φαντασθῇ, ὅτι ἦτο δυνατὸν νὰ φονευθῇ ὁ Μάνθος της, ὅστις, μετὰ τὸν θάνατον τῶν γονέων της καὶ τὴν πτῶσιν τῆς πατρίδος της, ἀναπληροῖ γονεῖς καὶ πατρίδα. Ἄλλως τῇ εἶχεν ὁρκισθῇ ὅτι θὰ τὴν ἐπανέβλεπε καὶ ὁ ὅρκος αὐτοῦ ἀκόμη ἀντηχεῖ εἰς τὰ ὦτά της:

Μήν, Εὐδοκιά μου, φοβηθῇς τὴν ὥρα ποῦ τὰ ξένα
Σ' ἀκαρτεροῦσαν, ἔλεγε - μὴ φοβηθῇς γιὰ μένα!
Ἐδῶ, βαθυὰ στὸ στῆθός μου, ποῦ τώρα, ἐνῷ σπαράζει,
Θρησκεία, Πατρίδα κ' ἔρωτας κάθε του χτύπο ἁγιάζει,
Λὲς κ' ἕνα κάποιο αἰσθάνομαι Πνεῦμα κρυφὸ τοῦ Ὑψίστου
Ὁποῦ μοῦ στέλνει ἀπὸ ψηλὰ τὸν ἦχο τῆς φωνῆς του
Καὶ λέει, καθώς, ἀγάπη μου, σὲ ξεκινάω γιὰ πέρα,
Πῶς ἔχω πάλε νὰ σὲ ἰδῶ, πῶς θὰ μὲ ἰδῇς μιὰ 'μέρα.
Ἂν σὲ θωρῶ περίλυπος, ἀνίσως κλαίω καὶ βρέχω
Μὲ δάκρυα τοῦτο τὸ φιλί, φόβους ἐγὼ δὲν ἔχω.

Θλιμμένα, ἰδές, τὰ βλέμματα στὸ φῶς τοῦ ἡλίου γυρνοῦνε,
Ἐνῷ ἡ στερναῖς ἀχτῖνές του τὸν κόσμο χαιρετοῦνε,
Δίχως ἀνθρώπου λογισμὸς τρόμου ὑποψία νὰ βάλῃ
Πῶς αὔριο τ' ἄστρο τῆς ζωῆς δὲ θε νὰ φέξῃ πάλι.
Ἔχε καὶ σὺ τὸ θάρρος μου! Μήν, Εὐδοκιά, θελήσῃς
Μὲ τέτοια μαύρη ἀπελπισιὰ νὰ φύγῃς, νὰ μ' ἀφήσῃς!
Τὸ Πνεῦμα, ποῦ κατάκαρδα προφητικὰ μοῦ κραίνει,
Σοῦ τάζει πῶς θὰ μείνωμε γιὰ 'λίγο χωρισμένοι.
Θὲ νὰ γυρίσῃς· θὰ σὲ ἰδῶ· τὸ λέω καὶ θ' ἀληθέψῃ·
Ναί· σοῦ τ' ὁρκίζομαι 'στὸ φῶς, ποῦ πάει νὰ βασιλέψῃ.
Τὰ μαῦρα μάτια, π' ἄστραφταν, ἡ κόμη, ποῦ τ' ἀγέρι
Στὸ μέτωπό του ἀνάδευε, τ' ἀσηκωμένο χέρι,
Ὁ ἥλιος, ποῦ τὴν ὥμορφη θωριά του ἀχτινοβόλα,
Τὰ μοσχολίβανα τῆς γῆς, ἡ ὥρα, ὁ τόπος, ὅλα
Τὸ νοῦ τῆς κόρης ἔφερναν νὰ κρίνῃ πῶς ἀλήθεια
Φώτισι θεία κατέβηκε στ' ἀγαπημένα στήθεια.
Πιστεύοντάς το, πάει μακρυά, καὶ μὲ τὴν ἴδια πίστι,
Ὁποῦ σὲ χίλιαις δοκιμαῖς ποτὲ δὲν ἐκλονίστη,
Πάλε τοῦ μαύρου της νησιοῦ τώρα τὸ κῦμα σχίζει.

Εἰς τὸν ὅρκον αὐτὸν πιστεύουσα ἐπιστρέφει μὲ ἐλπίδας μελλούσης μετὰ τοῦ μνηστῆρός της συναντήσεως ἡ Εὐδοκία· καὶ ὡς συμβαίνει ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ, τῇ δερομένῃ ὑπὸ τῶν ἀλγεινοτέρων συμφορῶν, νὰ ὀνειροπολῇ κατ' ἐκείνην ἀκριβῶς τὴν ὥραν τῆς συμφορᾶς,ἡμέρας εὐτυχίας, ἐν τῇ ἐρημίᾳ τῆς νυκτός, ὑπὸ τὸ βαυκάλισμα τῶν ρόχθων τῶν κυμάτων βλέπει ὁράματα εὐτυχίας ἡ πολυπαθὴς ψυχὴ τῆς παρθένου.

Θωράει λαγκάδια, καὶ βουνά, καὶ ξέφωτα, καὶ δάση,
Τὴν ἐκκλησιά, τὸ σπῆτί της, τὸ πατρικὸ λῃοστάσι·
Ὅ,τι ποθοῦσε ἀπὸ μακρυὰ τρεῖς χρόνους, ἡ καϋμένη,
Ὡραία μορφὴ ὁλοφάνερη στὰ μάτια της λαβαίνει.
Ἀκούει πουλάκια, 'ποῦ λαλοῦν, μελίσσια, 'ποῦ βοΐζουν,
Πλῆθος νερά, 'ποῦ ἀνάμεσα σταῖς πέτραις μουρμουρίζουν·
Ἐδῶ τὸ κῦμα, 'ποῦ κουφὰ χτυπάει κατὰ ταῖς ξέραις,
Τραγούδια ἐκεῖ, βελάσματα, κουδούνια καὶ φλογέραις·
Ἀπάνου, κάτου, ὁλόγυρα, στὴ μέση ἀπὸ τ' ἀμπέλια
Ἀκούει τοῦ τρύγου ταῖς χαραῖς, τοῦ τρύγου ἀκούει τὰ γέλοια,
Καί, μὲ τῆς κόρης τὸ σκοπό, καὶ μὲ τοῦ νειοῦ τὸ στίχο,
Ἄμετρους ἦχους, πῶκαναν ἁρμονικὰ ἕνα ἦχο.

Τὸ ὅραμα ἐξακολουθεῖ· εἶνε ἡ καλοθύμητη παραμονὴ τοῦ γάμου της, καὶ θέλει νὰ ἀπολαύσῃ ἅπασαν τὴν εὐτυχίαν της λησμονοῦσα τὴν συμφορὰν τῆς πατρίδος της:

Νά!—φαίνεταί της 'ποῦ, σεμνὰ 'σὰ νύφη στολισμένη,
Τ' ἀγαπημένο ἀγόρι της ἐντροπαλὴ ἀναμένει·
Πλούσιαις ὡστόσο φορεσιαῖς, ἀγερικὰ μαγνάδια,
Μαλαματένια εἰδίσματα, πολύτιμα πετράδια,

Θωράει σὲ ξέναις καὶ διχαῖς, ὁποῦ τὴν παραστέκουν,
'Ποῦ ζωντανὸ τριγύρω της ὡραῖο στεφάνι πλέκουν,
Καὶ μὲ τὰ μάγια τοῦ χοροῦ συσμίγουν ἐπιτήδεια
Νέαν ὠμορφιὰ στὰ κάλλη τους, νέα χάρι στὰ στολίδια·
Ὡς πεταλούδαις, 'ποῦ σιμὰ στὸν κρίνο παιγνιδίζουν,
Κ' ἐνῷ μίαν αὖρα ὁλόγυρα πετῶντας δὲ συγχύζουν,
Βλέπεις καὶ δείχνουν στὰ φτερά, μὲ τ' ἄκοπο παιγνίδι.
Λευκό, γαλάζιο, πράσινο, κάθε βαφῆς πλουμίδι.
Οὔτε τραγοῦδι, οὔτε χορὸς τὴν Εὐδοκιὰ ἐμποδάει
Μακρόθεν, ἀλλὰ ξάστερα στ' αὐτιά της ν' ἀγροικάῃ
'Απὸ γλυκὰ λαλούμενα μία τέτοια μελῳδία
'Ποῦ τῆς ἀφίνει τὴν ψυχὴ στοὺς ἄλλους ἤχους κρύα.
»Ἔρχεται ὁ Μάνθος, ἔρχεται !» Στὸ νοῦ της λογαριάζει
Τὰ χνάρια, ὁποῦ τὸ πόδι του σ' ὅλο τὸ δρόμο ἀλλάζει·
»Θά 'ναι - στοχάζεται - κοντὰ στὸ πέρα μοναστῆρι !
Μές τ' ἀντικλάδι τοῦ χωριοῦ ! στὴ βρύσι ! στὸ γιοφύρι !
Τὰ πρῶτα σπήτια ὀγλήγορα τῆς γειτονιᾶς διαβαίνει !
Νάτος ! ἐμπῆκε στὴν αὐλή· πετιέται καὶ ἀναβαίνει
Σπαρνοῦν τὰ φυλλοκάρδιά της· χάμου γυρνάει τὸ βλέμμα·
Πυρομαχοῦν τὰ μάγουλα καὶ ξεσταλάζουν αἷμα,
'Αλλὰ τ' ἁγνό της αἴσθημα τοῦ πόθου ἡ ὁρμὴ νικάει
Τὰ μάτια πάλε ἀπὸ τὴ γῆ σηκόνει—καὶ ξυπνάει.
Εἶχαν ῥοδίσει τὰ νερά· καί, καθὼς ὅλα ἡ 'μέρα
Ἔκαμε τ' ἄστρα νὰ σβυστοῦν ἀπάνου στὸν αἰθέρα
Σβυσμένα, εὐθὺς ὁπώφεξε τοῦ λογισμοῦ της ἡ ἀκτῖνα
Τὰ ὄνειρά της ἔμειναν ἄστρα οὐρανοῦ κ' ἐκεῖνα.

Ἡ ἔγερσις ἐπαναφέρει ὅλην τὴν στυγνὴν πραγματικότητα ἐνώπιόν της. Βλέπει ἐπὶ τοῦ καταστρώματος κοιμωμένας τὰς δυστυχεῖς ἐκείνας τῆς Κρήτης γυναῖκας, ἀλλὰ καὶ πέραν τὰ βουνὰ τῆς Κρήτης. Ἡ καρδία της πληροῦται χαρᾶς, καὶ τὴν χαρὰν ταύτην δὲν δύναται νὰ τὴν κρατήσῃ ἐπὶ πλέον· τὴν ἐκχύνει, πρὸς τὰς κοιμωμένας, διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πατρίδος.

— Ἡ Κρήτη, ἡ Κρήτη, κραυγάζει.

Αἱ γυναῖκες εἰς τὸ ὄνομα τῆς πατρίδος των ἐγείρονται τοῦ ὕπνου καί :

Λές, ὅτ' ἡ φλόγα τῆς αὐγῆς, ποῦ φέγγει ἀπὸ τὴν Ἴδα
Τὰ στήθη αὐτὰ ξεπάγωσε μὲ μιά της μόν' ἀχτίδα
Καὶ τόσα κλάϋματα χαρᾶς ἐκεῖθε μέσα βγαίνουν,
Ὅπου τὰ πρῶτα αἰσθήματα σὰ χόρτο ἀναχλωραίνουν.

Τὰ δὲ Κρητικόπουλα, ὅσα ἔχουν διατηρήση συγκεχυμένην τὴν ἀνάμνησιν τῆς πατρίδος των,ἀνεβαίνουν εἰς τὰ σχοινία τοῦ πλοίου,ἵνα ἴδωσι τὰς χρυσοπορφύρους κορυφὰς τῶν ὀρέων, αἵτινες φαίνονται ὡς μεταίωρον· καί

....στιγμὴ δὲν ἀπαρηάζουν
Τ' ἀνάερο ξάγναντο, κ' ἐκεῖ συμμαζωμένα, 'μοιάζουν
Χρυσὸ μελίσσι ἀρίθμητο, πιασμένο ἀπὸ κλωνάρι
Ποῦ πλέει σταῖς αὔραις τοῦ Μαγιοῦ, κρεμάμενο κουβάρι!
Πλὴν σὲ ψηλότερη κορφή, σὲ τέτοιο μέρος, ὅπου
Δὲ φτάνει πέταμα πουλιοῦ, δὲ φτάνει μάτι ἀνθρώπου
Τῶν γυναικῶν ἡ δέησι φλογόβολη ἀναβαίνει
Κ' ἴσως οἱ ἄγγελοι τὴν ἀκοῦν, κατὰ τὸ πλοῖο γυρμένοι.
Παρακαλοῦν ἡ δύστυχαις, θερμὰ παρακαλοῦνε
Γιὰ τοὺς πολλούς, ὁπώπεσαν, γιὰ τοὺς ἀθλίους, 'ποῦ ζοῦνε,
Δίχως ἐρώτησι κρυφὴ στὸν Πλάστη ν' αὐθαδειάσουν
Ποιὸν ἀκριβὸ θὰ κλάψουνε καὶ ποιόνε θ' ἀγκαλιάσουν.
Ἐλπίδα, φόβος, λύπησι, χαρὰ κ' εὐγνωμοσύνη
Σμίγονται, χίλια αἰσθήματα, στὴν προσευχὴ ἐκείνη
Ποῦ μουρμουρίζουνε τ' ἀγνὰ τῆς Κρήτης Περιστέρια
Μὲ σηκωμένα βλέμματα, μὲ σηκωμένα χέρια.
Ἔτσι, κ' ἡ νύχτα σὰν διαβῇ, σὰν πάψ' ἡ ἀνεμοζάλη
Στὸ φῶς ξανασηκόνονται τὰ λουλουδάκια πάλι,
Ξανασηκόνονται στό φῶς καὶ δροσισμένα βγάνουν
Χίλιαις ὁλόγυρα εὐωδιαὶς, ποῦ μία μονάχη κάνουν.

Μετ' ὀλίγον ἀποβιβάζονται εἰς τὴν γῆν τῆς πατρίδος των οἱ ἐξόριστοι. Ἡ περιγραφὴ τοῦ μέρους τούτου τοῦ ποιήματος, ἀναμιμνήσκει τὴν *ἀποβίβασιν* Ἀϊβαζόφσκη. Τὸ λεχθὲν περὶ τῶν εἰκόνων τοῦ μεγάλου ζωγράφου ὅτι «ὅλα εἰς αὐτὰς ὁμιλοῦν καὶ κινοῦνται» κατὰ μείζονα λόγον δύναται νὰ λεχθῇ διὰ τοὺς στίχους τοῦ Κερκυραίου ποιητοῦ. Μεταφέρω τούτους ὡς ἔχουσιν, ἵνα μὴ καταστρέψω ἐν πεζῇ ἀναλύσει τὴν χάριν καὶ τὴν στιλβηδόνα των.

Τρεχᾶτε, ἀγγέλοι τ' οὐρανοῦ, μὴ τὰ θλιμμένα στήθια
Στὴ νέα χαροτρομάρα τους βρεθοῦν χωρὶς βοήθεια!
Νά! μὲ τ' ἀρώματα τῆς γῆς τερπνὸ ἀγεράκι φτάνει!
Ἀγνάτια—ἰδὲς—ἐπρόβαλε τὸ ποθητὸ λιμάνι!
Ἐδῶθε σκούζουν· μὲ φωναῖς ἐκεῖθε ἀπολογιῶνται·
Μικρὰ ξεφτέρια τοῦ γιαλοῦ κατὰ τὸ πλοῖο πετιῶνται
Γοργὰ τὰ γυναικόπαιδα λαβαίνουν, καὶ κατόπι
Ξαναχτυποῦν καὶ σχίζουνε τὸ κῦμα οἱ λαμνοκόποι·
Γλυστροῦνε, χύνονται, πετοῦν κοντὰ ὅσο πάει ζυγώνουν,
Ἡ βάρκες ὅλαις τὸ κουπὶ μὲς τὰ ῥηχὰ στηλόνουν!
Μὲ τόση ὁρμὴ καὶ δύναμι, βαθυὰ ριμμένο κάτω
Τοῦ καραβιοῦ τὸ σίδερο δὲν ἅρπαξε τὸν πάτο,
Ὡς ἡ γυναῖκες ποῦ μὲ μιᾶς ὁρμοῦν στὸ περιγιάλι
Κι' ἀδράζουν σταῖς ἀγκάλαις τους μίαν ἀκριβὴν ἀγκάλη·
Ἐκεῖ φιλιῶνται καὶ φιλοῦν· ἐκεῖ πολληώρα μνήσκουν
Κ' ἐνῷ τὰ μαῦρα πλάσματα φωνὴ καμμιὰ δὲ βρίσκουν,
Μιλοῦν τὰ χνάρια, ὁπ' ἄφηκε στὴν ὄψι τους ἡ λύπη,
Τ' ἄφθονα κλάματα 'μιλοῦν καὶ τῆς καρδιᾶς οἱ χτύποι.

. . . .
Φωνχῖς, ἀντάραις, κλάϋματα θερμῆς ἀγάπης λόγια,
Μὲς τὴν πλημμύρα τοῦ καϋμοῦ πνιγμένα μοιρολόγια,
Ἄμετρα χέρια, ποῦ χτυποῦν μίαν ἀπαλάμη σ' ἄλλη
Μύριους ξυπνοῦν ἀντίλαλους τρογύρω στ' ἀκρογιάλι.
Πότε τὸ χῶμα ἡ δύστυχαις, πότε ψηλὰ κυττάζουν
Μὲ τὴ θλιμμένη τους ψυχὴ δύο κόσμους ἀγκαλιάζουν
Καὶ φαίνεταί σου ποῦ θὰ ἰδῇς γοργὰ νὰ τοὺς ἑνώσουν
Μ' ὅσα φιλιὰ δὲν παύουνε τῆς γῆς νὰ ξαναδώσουν.
Ὡς εἶχε ἡ λαῦρα τῆς καρδιᾶς ὀλίγο ξυθυμάνει
Μαζῆ μ' αὐτοὺς ποῦ ξέφυγαν τ' ἀνήλεο γιαταγάνι,
Σκορποῦν ἐδῶ, σκορποῦν ἐκεῖ, σκορποῦνε ἀπάνου, κάτου,
Μὲ χλωμιασμένο πρόσωπο καὶ μὲ σιωπὴ θανάτου·
Μόνον ἐλπίδες μακρυναῖς τὴν ὄψι τους φωτίζουν,
Ὅταν στ' ἀθῶα παιδόπουλα κἀμμία ματιὰ γυρίζουν.
Στεγνόνουν τοῦτα τοῦ πατρός, ἢ τ' ἀδελφοῦ τὸ δάκρυ,
Ποῦ ῥέει στ' ἀγνό τους μάγουλο, καὶ πᾶνε ἀπ' ἄκρη σ' ἄκρη.
Στὴ φράχτη πᾶνε, στὴν ὀχτιά, στὰ φρύδια ἀπὸ τ' αὐλάκι,
Τραγουδιστὰ μαζόνοντας κἀνένα λουλουδάκι.
Μοιάζουν ἀηδόνια ὁπῶχουνε μὲ φόβο ξενυχτίσει
Ἀκούοντας πάλη τρομερὴ στὴν ὀργισμένη φύσι·
Ποῦ περιβόσκουν τὸ πρωΐ, χωρὶς νὰ τὰ πειράξῃ
Ἂν ὁ οὐρανὸς ἀπάνου τους κἀμμία ῥανίδα στάξῃ
Καί, κηλαϊδῶντας, προμηνοῦν 'πῶς στ' ἄγνεφο κεφάλι
Τὸν ἥλιο γιὰ στεφάνι της ἡ Ἀνατολὴ θὰ βάλῃ.

Μόνην τὴν Εὐδοκίαν οὐδεὶς ἦλθε νὰ συναντήσῃ. Οἱ γονεῖς της εἶχον φονευθῇ. Τὰ πάντα ἦσαν ἔρημα ἐν τῷ πατρικῷ της οἴκῳ, ὅπου τὴν μετέφεραν λειπόθυμον.

Καὶ καθὼς τότε ἔτρεχαν κακὰ καὶ μαῦρα χρόνια
Ὅπου δὲν ἔδιδαν καιρὸ γιὰ ξένη ψυχοπόνια,
Ἐκεῖ ποῦ ἀρχίνασ μετὰ βιᾶς ἡ ἀθλία νὰ ξελιγώνῃ
Μές τ' ἄδειο σπῆτι ἀντήχησαν οἱ στεναγμοί της μόνοι.
Ἀνεσηκώθη· ἐγύρισε τὰ μάτια ὁλόγυρά της
Βασιλεμμένα, ὁλάνυχτα, καὶ ἀργὰ σὰν ὑπνοβάτης.

Εἰς τὸν νοῦν της ὅμως μία σκέψις ἐβασάνιζεν αὐτὴν μόνον.

Νεκρὸς ὁ Μάνθος ! μοναχὰ στὸ νοῦ της τέτοια ἰδέα
Μὲ πεῖσμα ἐσυχνογύριζε. Θλίψες, χαραῖς, γενναῖα
Φιλοπατρίας ὀνείρατα, καὶ λογισμοί, καὶ πόθοι
Στ' ἄπειρο χάος, ποῦ μέσα της μὲ κρύο σκοτάδι ἁπλώθη,
Σκόρπια ἐσαλεύανε, καθὼς ἓν ἀπὸ τ' ἄλλο ἀνάρηα
Χαμένου πλοίου στὴ θάλασσα θωρεῖς τ' ἀπομεινάρια.
Σ' ἄκρη βαράθρου σκοτεινοῦ πῶς ἦταν ἐθαῤῥοῦσε,
Πῶς ὅλα ἐμπρός της γύριζαν, καὶ ἀπὸ βαθυὰ γροικοῦσε
Τοῦ μαύρου τόπου τὸ Στοιχειό, ποῦ βρύχιζε στ' αὐτιά της:
Τρελλὴ γυναῖκα ! ἐστάθηκες παιγνίδι τῆς ἀπάτης,

Ποῦ τ' ὡραῖο κατάφερε πιστό σου παλληκάρι
Ψεύτικον ἦχο τῆς καρδιᾶς γιὰ θεία φωνὴ νὰ πάρῃ.
Τὸ οὐράνιο φῶς, ποῦ μάρτυρα στὸν ὅρκο του εἶχε βάλει
Σὰ θαῤῥεμένος ἔλεγε πῶς θὰ σὲ σμίξῃ πάλι,
Ὅσαις φοραῖς ἀναφανῇ καὶ ξαναπάῃ στὴ Δύσι,
Τ' ἀθλίου τὰ σκόρπια κόκκαλα ποτὲ δὲν θ' ἀναστήσῃ.
Ἀναθεμάτισε τὴ γῆ, ποῦ τὰ παιδιά της χάνει,
Σὲ μάχαις ἄγριαις νὰ ζητοῦν ἀπατηλὸ στεφάνι,
Κ' ἐνῷ ῥουφάει τὸ αἷμά τους, ποῦ γιὰ τὴν ἴδια τρέχει
Ζητᾷ, ἀδιάκοπα νὰ πιῇ καὶ χορταμὸ δὲν ἔχει.

Ἐν τῷ ψυχικῷ κλονισμῷ, ὃν ὑπέστη ἡ Εὐδοκία, αἰσθάνεται ἀνερχομένην μέχρι τῶν χειλέων της τὴν βλασφημίαν, ὅπως ἡ Λεωνόρα τοῦ Βρύγερ, ἐπὶ τῷ ἀκούσματι τοῦ θανάτου τοῦ Γουλιέλμου της. Ἀλλ' ἡ Ἑλληνὶς Εὐδοκία, ἡ ἁπλοϊκὴ κορασίς, ἡ ἀνατραφεῖσα εἰς τοὺς κόλπους τῆς ὀρθοδόξου θρησκείας τοῦ Χριστοῦ, δὲν μέμφεται ὡς ἡ ἡρωῒς τοῦ Γερμανοῦ ποιητοῦ, τὸν πλάστην διὰ τὰς δοκιμασίας ἃς ὑφίσταται, οὐδὲ βλασφημεῖ· καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐπερχομένη βλάσφημος σκέψις εἶναι παροδική, ὡς νέφος ἐν ἐαρινῇ πρωΐᾳ. Διὰ τοῦτο :

Γεμάτο πρὶν τοῦ πόνου της ἡ συγνεφιὰ ξεκόψῃ,
Σὰν φουσκωμένη θάλασσα στοῦ φεγγαριοῦ τὴν ὄψι,
Τὸ στῆθος ἔχοντας αὐτή, μὲ κόπο ἀγκομαχοῦσε·
Ἀλλ' ὡς μακρυὰ ἕνα σήμαντρο τ' ἅγιο σπερνὸ ἐβαροῦσε,
Στὴ γῆ γονάτισε, κ' εὐθὺς ἀρχίνησεν ἡ καϋμένη
Νὰ κλαίῃ καὶ νὰ προσεύχεται, νὰ κλαίῃ καὶ ν' ἀνασαίνῃ.

Ἡ θρησκεία δὲν ἐγκαταλείπει τὴν δυστυχῆ, ὅπως ἐν τῷ Γερμανικῷ ποιήματι τὴν Λεωνόραν. Ἡ προσευχὴ ἐπαναφέρει τὴν γαλήνην εἰς τὴν ψυχὴν τῆς Ἑλληνίδος. Κ' ἐνῷ ἡ τρυφερὰ νεᾶνις ἀπέρχεται ἵνα τελευτήσῃ εἰς τὸ μέρος ἔνθα ἔπεσεν ὁ Μάνθος, δὲν παρουσιάζεται εἰς αὐτὴν οὗτος, μὲ γυμνὴν κάραν ἐμπνέων φρίκην, ὡς ὁ Γουλιέλμος εἰς τὴν Λεωνόραν, ὅστις καλπάζων ὠθεῖ αὐτὴν εἰς τὸ τετράπλευρον μνῆμα. Οὐδὲ ἀκούονται τὰ ᾄσματα τῶν νεκρῶν, τὰ ὁμοιάζοντα κοασμοὺς βατράχων. Ἐκπνέουσα ἡ Εὐδοκία ἀκούει τὴν γλυκεῖαν φωνὴν τοῦ Μάνθου «Ξύπνα» νὰ τῆς λέγῃ καὶ ἡ ζωὴ καὶ ὁ ἔρως γελᾷ εἰς τὴν ὄψιν του, εἰς δὲ τὴν δειλιῶσαν παρθένον, τὴν ἱκετεύουσαν νὰ μὴ τὴν ἀφήσῃ πλέον :

»Ὄχι—τῆς λέει—μὴ φοβηθῇς, ἀγγελικό μου ταῖρι,
Νὰ μᾶς χωρίσουνε ποτέ! Τ' ἀθάνατο λημέρι
Μακρυὰ δὲν ἀπαράτησα, μὲ προσταγὴ σὲ λίγο
Νὰ γύρω ἀπάνου μοναχός. Ἐγὼ ἀπὸ σὲ νὰ φύγω!
Μὴν ὅσα πέρασες κακὰ δὲν εἶδα ἐγώ, καὶ πόση
Δύναμι θεία κατώρθωσεν ἡ πίστις νὰ σοῦ δώσῃ,
Ἡ πίστις αὐτή, ποῦ, χύνοντας προφητικὸ ποτάμι,
Ἔκαμε πλάτανον ἐσὲ τὸ λυγερὸ καλάμι!

Ἂν ἀπὸ τώρα ἐσάλεψε, τί φταῖς ἡ ἀθλία; Μεγάλη
Ἐστάθη ναὶ τῆς Κόλασις καὶ τῆς ψυχῆς σου ἡ πάλη,
Σὰν ἐπρωτάκουσες πῶς ἐγὼ στὸ μέρος τοῦτο ἐπῆρα
Φλόγας φτερά, ποῦ μ' ἔβγαλαν εἰς τὴν αἰώνια θύρα.
Πῶς ἕνα θαῦμα ἡ ταπεινὴ ψυχοῦλά σου νὰ ἐλπίσῃ
Τὸ θάνατό μου ἀκούοντας; Τὴν εἶχε ἡ νύχτα κλείσει·
Κ' ἐκεῖ, ποῦ ὡς πρῶτα τ' οὐρανοῦ δὲν ἔφεγγαν ἡ ἀχτίδες,
Πνεύματα μαῦρα ἐξώρμησαν, ὡς ἄϋλες νυχτερίδες·
Ἀλλ' ἐβυθήκανε γοργὰ στὴν ἄβυσσο μὲ φρίκη,
Ὅταν ῥοδάτη ἐχάραξε στὸ πρόσωπό σου ἡ νίκη.
Ὅταν στὰ μάτιά σου θερμὸ τὸ πρῶτο δάκρυ ἐφάνη,
Κ' ἡ προσευχή σου ἀνέβαινε, σὰν ἐκκλησιᾶς λιβάνι,
Ἐκεῖ σ' ἐζύγωσα, Εὐδοκιά· πλὴν τ' ἄλλου κόσμου οἱ νόμοι,
Ὡς ἐποθοῦσα, νὰ φανῶ δὲν ἔστεργαν ἀκόμη. . . .
. . . . Βαστάω τὸν ὅρκο μου. Ὁ Θεὸς μία 'μέρα σοὖχε στείλει
Παρηγορήτρα ὑπόσχεσι μὲ τὰ θνητά μου χείλη·
Σὺ τὴν ἐδέχτηκες· κ' ἰδού! πνεῦμα ζωῆς πυκνόνει
Τὴ σκορπισμένη στάχτη μου, ποῦ ὁλόγυρα μὲ ζώνει
Καὶ δείχνει ἐκείνη τὴ μορφή, καὶ δείχνει αὐτὸ τὸ σῶμα
Ὁποῦ βαθυὰ στὸ στῆθός σου μόνον ἐζοῦσε ἀκόμα.

Καὶ ἐνῷ ἐν ἐκστάσει εὑρίσκεται ἡ παρθένος δειλιῶσα νὰ πιστεύσῃ ὅτι εἶναι ἀξία σύντροφος τοιούτου οὐρανίου κατοίκου, μετὰ ταχύτητος ἠχοῦς ἐκ τῶν θόλων ἐξερχομένης, ἀπαντᾷ ὁ Μάνθος.

Ἂν ἕνας πρέπῃ ἀπὸ τοὺς δυὸ τὰ μάτιά του νὰ κλίνῃ
Μὲ σέβας καὶ ταπείνωσι, δὲν εἶσαι, κόρη, ἐκείνη
Ἐσύ—ποῦ δὲν ἐγνώριζες πίκρα τῆς γῆς καμμία,
Ποῦ εἶχες ἥλιο τὴ χαρά, πνοὴ τὴν εὐτυχία,
Κ' ἔδειχνες ὅτι στῆς ζωῆς τὴν πρώτη ἀνεμοζάλη
Νεκρὸ 'σὰν ἄνθος ἔμελλε νὰ γύρῃς τὸ κεφάλι —
Δύστυχη ξάφνου καὶ ὀρφανή, σὲ μέρη μακρυσμένα
Ἔκλαιες θερμὰ τοῦ τόπου σου τὸν οὐρανὸ κ' ἐμένα,
Καὶ ἀντὶς ἡ μαύρη συμφορὰ νὰ σὲ νικήσῃ, φῶς μου,
Τὰ πλούτη, ὁποῦ 'χες μέσα σου, φανέρωσες τοῦ κόσμου
Στὸν ἴδιο τρόπο καὶ μία γῆ, ποῦ λέει κανεὶς πλασμένη
Γιὰ νά 'ναι ἀπ' ἄνθια μοναχὰ καὶ χόρτα στολισμένη,
Δείχτει στὸν ἥλιο, ἂν ὁ σεισμὸς βαθυά, βαθυὰ τὴν σχίσῃ
Ἐδῶ χρυσάφι ἀπάρθενο, κ' ἐκεῖ καθάρια βρύσι.

Καὶ ἐν τῇ μυστηριώδει ταύτῃ ὥρᾳ, διὰ τῆς γλώσσης τοῦ Μάνθου, παρουσιάζονται εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς ψυχορραγούσης κόρης ὡς ἐν πανοράματι μεγαλοπρεπεῖς αἱ εἰκόνες τοῦ Κρητικοῦ ἀγῶνος. Ἐνταῦθα τὸ ποίημα λαμβάνει ὁτὲ μὲν λυρικὴν τρυφερότητα καὶ ἄλλοτε ἐπικὴν μεγαλοπρέπειαν, ἣν εἰς τὰς ῥαψῳδίας τῆς «Ἐλευθερωθείσης Ἱερουσαλὴμ» δύναταί τις νὰ ἀνεύρῃ. Εἰς τὴν θέαν τῶν ἐρειπίων τοῦ Ἀρκαδίου ἀναζοῦν αἱ ἀναμνήσεις τοῦ Μάνθου καὶ εἰς στίχους, ἐν οἷς δὲν γνωρίζει τις τί νὰ θαυμάσῃ πρῶτον, πε-

ριγράφεται ἡ ἀνατίναξις τῆς Μονῆς τοῦ 'Αρκαδίου, ἥτις ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς μεγαλειτέρας ἐθελοθυσίας, ἃς προσέφερεν ἡ Πατρὶς εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐλευθερίας. Μίαν ἡμέραν ἠκούσθη φωνὴ καθ' ὅλην τὴν Κρήτην· «Στὸ 'Αρκάδι τὸ βλέμμα σας ,καλὰ παιδιά μου, ἂς γύρῃ !» 'Εκεῖ ἔσπευσε καὶ ὁ Μάνθος· εὗρεν αὐτὸ ἐν πολιορκίᾳ καὶ διαλαθὼν τοὺς ἐχθροὺς εἰσῆλθε καὶ μετέβη εἰς τὸν ναὸν τῆς μονῆς, ἔνθα μόνος πρὸ τοῦ ἱεροῦ βήματος ἵστατο ὁ ἡγούμενος Γαβριήλ, προσευχόμενος. Εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἡγουμένου ἐτελεῖτο ἀγών· λαβὼν τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀνατιναχθῇ μετὰ τῶν ἐχθρῶν, ἐσυλλογίζετο ἂν εἶχε δικαίωμα νὰ πράξῃ τοῦτο, θυσιάζων τόσα γυναικόπαιδα, ἅτινα ἐζήτησαν σκέπην ἐν τῇ Μονῇ ἐκείνῃ.'Εν τῇ ψυχικῇ ταύτῃ πάλῃ εὗρε τὸν Γαβριὴλ ὁ Μάνθος, ἐν δὲ τῇ ἁγίᾳ μορφῇ του ἐφαίνοντο τὰ σημεῖα, ἅτινα ἀφῆκεν ὁ ψυχικὸς σπαραγμός. "Οτε δὲ λέγει ὁ Μάνθος:

'Απάνου ἠμπόρεσα τὰ μάτια νὰ σηκώσω
Τὴν ἅγια ἐξάνοιξα θωριὰ πόσο ἀλλαγμένη, ὤ πόσο !
'Απὸ μία πάλη τρομερή, ποῦ μέσα του εἶχε γένει
Πολλὰ σημάδια ἐφαίνονταν στὴν ὄψι τὴ σβυσμένη,
Καὶ ἀπαρατήρητα κανεὶς δὲν ἤθελε τ' ἀφήκει,
"Οση χαρὰ κι' ἂν ἄστραφτε τῆς ὡραίας ψυχῆς του ἡ νίκη.
Μίαν ὄψιν δείχνουν 'σὰν αὐτὴ κ' οἱ χαλασμένοι κάμποι,
Ποῦ, ὅτι πάψῃ ὁ πόλεμος, ἥλιος καθάριος λάμπει.

'Η ἔλευσις τοῦ Μάνθου ἐφάνη ὡς ἀπάντησις τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν ἡγούμενον, καί :

Τοὺς θησαυροὺς ἀρχίνησε ν' ἀνοίξῃ τῆς ψυχῆς του·
Καὶ μοῦ 'πε· «Ὦ τέκνο, σ' ἔφερε τὸ χέρι ἐδῶ τοῦ 'Υψίστου,
'Ολίγαις ὥραις πρὶν χυθῶ στὸν κόσμο τοῦ θανάτου
Μ' ὅσαις κι' ἂν ἔχω δύναμες, δοξάζω τ' ὄνομά του !
Πῶς αὔριο τοῦτοι θὰ σειστοῦν τῆς ἐκκλησιᾶς οἱ τοῖχοι
Θέλουν τὸ μάθει ξέμακρα πολλοί, χιλιάδες ἦχοι,
Πλήν, τί σεισμὸς μοῦ γίνηκε μέσα στὰ ἐγκάρδια βάθη
Τ' ἀνθρώπου, πῶστειλε ὁ Θεός, χἂν ἡ ψυχὴ ἂς τὸ μάθῃ
Ναί, ποθητέ μου ! σήμερα,'σὰν ἀπὸ Τούρκους εἶδα
Στ' ἀμπέλι τοῦτο τοῦ Χριστοῦ πλῆθος νὰ πέσῃ ἀκρίδα,
'Η ὀργή, 'ποῦ ὡς φλόγα μ' ἄναψε, δὲν ἔχει εὐθὺς ἀφήκει
Νὰ ἰδῶ ἂν μελλότουνε σ' ἐμᾶς ἡ θάνατος ἢ νίκη.
Θάνατος ;—"Ετρεχε παντοῦ τέτοια ζωῆς πλημμύρα,
Γιομάτες ἦταν ἡ καρδιαῖς ἀπὸ μία τέτοια πύρα,
Καὶ τόσο ἡ γῆ τοῦ τόπου μας εἶχε τὴν ὄψι ὡραῖα
Ποῦ δὲν ἐχώραγε στὸ νοῦ μαύρη θανάτου ἰδέα.
Μία μόνη μοῦ τὴν ἅρπαξε, μία μοναχὴ φροντίδα,
Νὰ πολεμήσω τὴ σκλαβιά, τοῦ Χάρου παλλακίδα,
Κ' ἐδῶ ποῦ λὲς κ' ἐσύμμασε τὴ δύναμί της ὅλη
Νὰ τῆς πετάξω στὴν καρδιὰ καὶ τὸ δικό μου βόλι.

Καὶ ὅταν ἐκάθισαν εἰς *δυὸ σιμοτινὰ στασίδια*, ἀπεκάλυψεν εἰς τὸν Μάνθον τὸν σκοπόν του ὁ ἡγούμενος, ὅστις ὡς ὁ Σαμψών, ἔμελλε νὰ εἴπῃ τὴν ἐπομένην: «ἀποθανέτω ἡ ψυχή μου μετὰ τῶν ἀλλοφύλων».Ἐφοβεῖτο ὁ ἡγούμενος μὴ ἐξ ἁπλῆς φιλοδοξίας πρόεβαινεν εἰς τὴν πολυύμνητον ἐκείνην πρᾶξιν καὶ δι' αὐτὸ εἶχε μεταβῆ νὰ προσευχηθῇ καὶ νὰ ζητήσῃ εἰς ἀπάντησιν ἕν σημεῖον παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπως καθοδηγηθῇ εἰς τὴν ἐπιτέλεσιν τοῦ ὑπερτάτου καθήκοντος. Ἐκεῖ δὲ ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τόπου ὡς ἐν ὁράματι ὁ λευΐτης τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς Πατρίδος βλέπει ὡς τετελεσμένον γεγονός,ὅ,τι ἔμελλε νὰ συμβῇ ἐν τῇ Κρήτῃ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἡ ἀφήγησις αὕτη τοῦ ὁράματος εἶναι μία ἐκ τῶν ρωμαλαιοτέρων περιγραφῶν, περιλαμβάνουσα ἐν αὐτῇ ὅλον τὸν Κρητικὸν ἀγῶνα. Μεταφέρομεν ταύτην ἀκεραίαν ἵνα μὴ ἐν πεζῇ ἀναλύσει ἀπολέσῃ τὴν δύναμιν καὶ τὴν μεγαλοπρέπειάν της.

Πόσο εἶναι, Μάνθο, ἡ δύναμι τῆς προσευχῆς μεγάλη!
Ὡς ἀπὸ μία 'ς ἄλλη μεριά, καὶ πάλε ξάφνου 'ς ἄλλη,
Περνάει κάνεὶς ὁλόγοργα στὴν ὑπνοφαντασιά του,
Μὲ μιᾶς εὑρέθηκα κ' ἐγὼ τὰ ψήλου ἐδῶθε κάτου·
Καὶ μοῦ φαινότουν 'ποῦ τῆς γῆς εἶχα διαβεῖ τ' ἀέρι,
Ἰΐῶς βυθιζόμουν κ' ἔπλεα 'ς ἕνα καὶ 'ς ἄλλο ἀστέρι.
Κ' ἐκεῖθε ἀπάνου, 'σὰν ἀετός, ὁποῦ τὸν ἥλιο σμίγει
Καὶ τὴ φωλιά του ξάστερα μὲ μία ματιὰ ξανοίγει,
Μόλις θυμήθηκα τοῦ Ἀδὰμ τὸν ἄτυχο πλανήτη,
Ἀγάπης βλέμμα ἐγύρισα νὰ ξαναϊδῶ τὴν Κρήτη.
Μὲ δίχως φόβο ἀπὸ μακρυὰ βλάβη 'ς ἐμὲ νὰ κάμῃ,
Ἐθώρεια κι' ἄκουα τοῦ Καιροῦ τὸ ἀκάθαρτο ποτάμι,
Ὁποῦ βροντάει, πηγάζοντας ὅθε γεννιέται ἡ 'μέρα,
Καὶ σβυεῖ τ' ἀφράτο κῦμά του μακρυὰ στὴ Δύσι πέρα·
Τρανὸ ποτάμι, 'ποῦ στιγμὴ ξανάρεμμα δὲν ἔχει,
Ποῦ ὀμπρός, ὀμπρός, ἀδιάκοπα κατὰ τὸ σκότος τρέχει,
Ποῦ σέρνει χώραις καὶ βουνὰ 'ς ἄγριου βυθοῦ μαυρίλα,
Ποῦ ἀνθρώπους κ' ἔθνη ὁλόκληρα μὲ ὁρμὴ τραβάει σὰ φύλλα.
Ὡς ἕνα κῦμά του ψηλὰ νὰ μ' εἶχε αὐτοῦ πετάξει
Τὸ στοχασμό μου κάνοντας ξετελειωμένη πρᾶξι,
Ἔστεκ' ἀνήσυχος νὰ ἰδῶ τί στὰ νερά τους κλειοῦσαν
Ἄλλα πολλά, 'ποῦ ἐζύγωναν, κ' ἐκεῖνο ἀκολουθοῦσαν.
Δὲν εἶχαν πέρα ἕνα νησί, κάμμία στεριὰ τὰ ξένα,
Πέλαο ῥηχό, κατάβαθο δὲν εἴχανε κανένα,
Ποῦ ζάλη νὰ μὴν ἔδειχνε καὶ θαυμασμοῦ σημάδι
Γιὰ τὴ θανάσιμη βροντή, ποῦ ἐβγῆκε ἀπὸ τ' Ἀρκάδι.
Στὴ μάχη 'ποῦ θερμότερη μὲ τέτοιον ἦχο ἀναύει,
Γυρνοῦν ὁλοῦθε ταῖς καρδιαῖς ἐλεύθεροι καὶ σκλάβοι·
Τὴ νύχτα, ἡ μάννα, τὴν αὐγὴ μαθαίνει τὸ παιδί της
Νὰ λέῃ, καθὼς προσεύχεται, καὶ τ' ὄνομα τῆς Κρήτης·

Μὲς τὸ δωμάτι τὸ σεμνὸ τραβιέται ἡ ξένη κόρη·
Ἀφίνει ταῖς συντρόφισσαις, τ' ἀγαπημένο ἀγόρι·
Τόπους ἀφίνει ἁρμονικούς, λαμπρὰ φωτοχυμένους,
Καὶ κλαίει καὶ κάνει ἀδιάκοπα ξαντοὺς γιὰ λαδωμένους.
Ἀκοῦν τὸ θαῦμα τ' Ἀρκαδιοῦ, κ' ἐδῶ μὲ 'γληγοράδα
Στρατιώταις μεγαλόψυχοι πετοῦν ἀπ' τὴν Ἑλλάδα,
Τί σκλάβοι αὐτοὶ λογιάζονται στὸ δοξασμένο χῶμα,
Ὅσο ἕνας μόνος ἀδελφὸς εἶναι ῥαγιᾶς ἀκόμα.
Ψηλά, ψηλὰ συσμίγουνε σὲ πρόσχαιρα λημέρια
Μὲ τοὺς ἐλεύθερους ἀετοὺς τὰ κρητικὰ ξεφτέρια·
Βγαίνουν ἐκεῖθε· χύνονται· γύραις πλατειαῖς γυρίζουν·
Ἀπὸ κραυγαῖς ὀλόχαραις τὰ πάντα τρικυμίζουν,
Κι' ἂν γιὰ τροφὴ στὸ ξέκαμπο Τοῦρκος ἢ Ἀράπης τύχῃ,
Τὰ νύχια κάνουν πιθαμὴ καὶ ταῖς φτερούγαις πήχη.
Τοῦ κάκου ἀγρύπνια, στέρησι, ζορκιὰ καὶ κακοπάθεια
Ῥίχτει ὡς νεκρὰ τὰ σώματα σὲ πέτραις καὶ 'σαγκάθια·
Τοῦ Πειρασμοῦ συντρόφισσα, γέρνει τοῦ κάκου ἡ Πεῖνα,
Κ' ἐδεκεῖ χάμου καθενοῦ στ' αὐτὶ τοῦ λέει, *Προσκύνα!*
Τί, ἐνῷ σὲ μαύρους λογισμοὺς ὁ δόλιος κυματίζει,
Τ' ἅγιο δαυλὶ 'ποῦ μ' ἔκαψε τὴ μνήμη του φλογίζει,
Καὶ ἀπὸ τὰ στήθη, 'ποῦ μὲ μιᾶς ξαναλαβαίνουν θάῤῥος,
Μὲ φόβο ἀπομακραίνεται κ' ἡ Κόλασι καὶ ὁ Χάρος.
Ἰδού! Τὰ ἐλεύθερα σπαθιὰ πετιῶνται ἀπὸ τὴ θήκη·
Σπέρνουν τὰ βόλια ὀλόγυρα ξολοθρεμμὸ καὶ φρίκη·
Ὅμως οἱ ἀτρόμητοι γιατὶ σὲ τέτοιο νέον ἀγῶνα
'Σὰ δειλιασμένο αἰσθάνονται τὸ χέρι καὶ τὸ γόνα;
Τῆς πείνας δυνατώτερη, φροντίδα λυπημένη
Στὴν ἄγρια μάχη ἀπὸ τό' νοῦ 'σὰ νέφος τοὺς διαβαίνει·
Εἶν' ἡ φροντίδα, εἶν' ὁ καϋμὸς ὁποῦ σὲ λόγγους κι' ὄρη
Περιπλανιέται ἡ μάννα τους, ἡ τρυφερή τους κόρη,
Τ' ἀθῶο παιδόπουλο κ' ἡ ἁγνὴ τοῦ τέκνου τους μητέρα,
Μ' αὐταῖς, 'ποῦ δὲν ἐπρόφθασαν νὰ καταφύγουν πέρα.
Ταῖς βλέπω!—Ἡ δύστυχαις ἀργὰ μοιράζονται τὸ βράδυ
Μαῦρο ψωμὶ κατάξερο, 'σὰ μαῦρο παξιμάδι,
Καὶ ξάφνου, ἐκεῖ 'ποῦ λαίμαργα 'ς ὅλο σπαρνοῦν τὸ σῶμα,
Χλωμαῖς ἀφίνουν τὴ χαψιὰ καὶ πέφτει ἀπὸ τὸ στόμα·
Ἄχ! πῶς ἐκλέψανε θαῤῥοῦν τέτοια τροφὴ ἀπὸ 'κείνους,
'Ποῦ, πολεμῶντας, τρέχουνε σκληρότερους κινδύνους.
Ἐκεῖ, στὸ φρύδι τοῦ βουνοῦ τί πᾶνε καὶ γυρεύουν;
'Σὰν τί χαράδι νά 'ναι αὐτό, 'ποῦ πέρα ξαγναντεύουν;
Μακρυὰ τὸ ξαγναντεύουνε· τὸ δείχνει μία στὴν ἄλλη·
Καρδιοχτυποῦνε ἀπὸ χαρά, καὶ κάτου στ' ἀκρογιάλι,
Ἂν καὶ τὰ πάντα ὀλόγυρα στὰ μαῦρα ἡ νύχτα βάφῃ,
Μὲ ὁρμὴ πετιῶνται, 'σὰν πουλιὰ σὲ ἀθέριστο χωράφι.
Τοῦ ἐχθροῦ τὰ βόλια ξέφυγε τὸ φτερωτὸ καράβι·
Στοῦ καταρτιοῦ του τὴν κορφὴ λαμπρὸ σημάδι ἀνάβει·
Γυναῖκαις, ἔρχεται, παιδιά, καὶ προεστοὺς νὰ πάρῃ·

Φέρνει στρατιώταις, ἅρματα, καὶ τοῦ Θεοῦ τῇ χάρι.
Ἔχοντας ὅλοι κατ' αὐτὸ τὰ χέρια τεντωμένα,
Σφοδρά, σφοδρὰ λαχτίζουνε, πλὴν ὄχι 'σὰν ἐμένα,
Γιατί μὲ βλέμμα, πῶσχισε καὶ μάκρος καὶ σκοτάδι,
Βλέπω στὴν πλώρη του—ὤ! χαρά!—πῶχει γραμμένο, *Ἀρκάδι*.
Θαυμάζουν τ' ἄστρα, 'ποῦ τὸ φῶς ἀπανωθιό του ἁπλόνουν,
Κ' ἐνῷ οἱ καλοί τους κάτοικοι γυρτοὶ τὸ χαμαρόνουν,
Ἀκούω καὶ λένε ἁρμονικὰ σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύσι—
«Ὦ! τ' ὄνομά σου ἀθάνατο στὸν κόσμο θέλει ζήσει!
Πελάγου ἀντάρα, δύνεται, βόλι ἐχθρικὸ μία 'μέρα
Νὰ σοῦ τὸ πάρῃ φθονερά· πλὴν ἄγριο κῦμα ἢ σφαῖρα
Κάμμία δὲ θά 'χῃ δύναμι τ' ἄλλο ποτὲ ν' ἁρπάξῃ,
Ποῦ τῶν Ἑλλήνων ἡ καρδιαῖς ἔχουν βαθυὰ χαράξει.
Ὦ Κρήτη, γιὰ τὰ τέκνα σου, 'ποῦ τώρα σὲ τιμᾶνε,
Γι' αὐτά, 'ποῦ θέλει γεννηθοῦν, ὄνομα τέτοιο θά 'ναι,
Ἂν καὶ τῆς τύχης ὁ τροχὸς κακὰ κι' ἀδέξια γύρῃ,
Κεντρὶ πολέμου ἀπόκρυφο καὶ δόξας φτερνιστῆρι!»

Κ' ἐνῷ ἐν συγκλονισμῷ ψυχῆς εὑρίσκεται ὁ Μάνθος, ὁ ἡγούμενος προσπαθεῖ νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ, παριστῶν αὐτῷ τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθέρας πατρίδος, καὶ εὔχεται προτρέπων αὐτὸν νὰ ἀπέλθῃ. Ἀλλ' ὁ Μάνθος ἵσταται ἀκίνητος ἐμπρός του καὶ κλίνων τὴν κεφαλήν:

Τώρα, ποῦ ἔφθασα ὡς ἐδῶ καὶ σασκτισμένος εἶδα
Τοῦ θείου σκοποῦ σου ξάστερα κάθε κρυμμένη ἀχτίδα,
Μὲ σπλάχνος ἄκαιρο μακρυὰ τὸ χέρι σου μὲ σπρώχνει
Ὡς ἀπ' τὸ λύχνο του κανεὶς μία πεταλοῦδα διώχνει·
Τοῦ κάκου, πίστεψέ μού το, τὰ πατρικά σου χείλη
Μ' ὡραῖα, δροσάτα λούλουδα μοῦ τάζουν τὸν Ἀπρίλι,
Ἐδῶ στὸ πλάγι σου κοντὰ νεκρὸς θὰ πέσω χάμου·
Στὴ φλόγα ἐδῶ τῆς δόξης σου θὰ κάψω τὰ φτερά μου.

Ἡ περιγραφὴ τῆς γενομένης μάχης τὴν πρωΐαν ζωηρὰ καὶ λεπτομερής, ὡς αἱ εἰκόνες τοῦ Ντετάϊ, ἐξακολουθεῖ εἰς δώδεκα ὁλοκλήρους σελίδας. Αἱ θύραι τῆς μονῆς πίπτουσι ὑπὸ τὰς σφαίρας τῶν τηλεβόλων. Καὶ μετ' ὀλίγον οἱ Τοῦρκοι εἰσορμοῦν σφάζοντες τὰ γυναικόπαιδα, ἐνῷ ὁ Γαβριὴλ πληγωμένος καὶ ὑποβασταζόμενος ὑπὸ τοῦ Μάνθου κατέρχεται εἰς τὴν πυριταποθήκην. Ἐκεῖ ἡ ἀνθρώπινος ἀδυναμία εἰσδύει βαθμηδὸν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Μάνθου. Κατὰ τὴν ὑστάτην δ' ἐκείνην στιγμὴν ἐκφεύγουν ὡς παράπονον οἱ ἀκόλουθοι στίχοι:

Ἄχ μ' ἐπλακώνανε βαρειὰ τοῦ τόπου τὰ σκοτάδια,
Καὶ ὁ νοῦς μου ἀποχαιρέταγε πέλαο, βουνά, λαγκάδια·
Ὅλα τὰ ἐλεύθερα πουλιὰ στ' ἀέρι σκορπισμένα
Ταῖς αὔραις ὅλαις τ' οὐρανοῦ, τὸ φῶς τοῦ ἡλίου κ' ἐσένα·
Γιὰ μιὰ στιγμή, 'ποῦ διάβηκε 'σὰν ἀστραπῆς ἀχτίδα
Τὰ χρυσωμένα ὀνείρατα τῆς εὐτυχιᾶς μας εἶδα,

Καὶ νὰ προφέρω ἤμουν σιμά, στοῦ νοῦ μου τὴν ἀντάρα
Γι' αὐτοὺς ποῦ μοῦ τὰ σβύνανε μιὰ τρομερὴ κατάρα.
Πλὴν στὸν ἡγούμενο μὲ μιᾶς γυρίζοντας τὸ βλέμμα
'Εκεῖ 'ποῦ ὀρθὸς βαστιότουνε κ' ἦτον γιομάτος αἷμα,
'Εκεῖ 'ποῦ ὡς μάρτυρας ψηλὰ κατὰ τὰ θεῖα λημέρια
Τὸ λογισμό του ἀσήκωνε, τὰ μάτια καὶ τὰ χέρια
Τὴ γῆ ξαστόχησα γοργὰ καὶ χάθε της ἀγῶνα,
Μὲ συντριβὴ λυγίζονται, ὁ ἁμαρτωλός, τὸ γόνα.
Στὸ θεῖο, χλωμό του πρόσωπο δίχως νὰ πνέω τηροῦσα,
Κ' ἐνῷ στὰ βάθη τῆς ψυχῆς τὸν οὐρανὸ ἀγροικοῦσα,
Χουμοῦν ἀπάνου οἱ δαίμονες, τὰ πάντα πλημμυρίζουν
Σφαγὴ ἀρχινοῦν ἀλύπητη, καὶ σὰ θεριὰ μουγγρίζουν.
Ὦ! σὲ ποιὸ κάστρο ἀπάτητο, 'ποῦ ξάφνου ἐπαραδόθη
Τέτοια χαρμόσυνη κραυγὴ στ' ἀέρι ἀνασηκώθη
Σὰν ταῖς μεγάλαις χλαλοαῖς, ὁποῦ ξεράσαν τότες
'Απὸ τὰ αἰσχρὰ λαρύγγια τους οἱ βάρβαροι στρατιῶτες!
'Ετραγουδοῦσαν, ἔσκουζαν, ἐπροξενοῦσαν φρίκη.....
Ποτὲ τους ἐνδοξότερη νὰ μὴ γνωρίσουν νίκη!
Ὦ δὲν τοὺς ἄκουσα πολύ!—Τὸ εὐλογημένο χέρι
Στὴν κεφαλή μου ὁ Σεβαστὸς δὲν ἄργησε νὰ φερῃ,
Καί, 'σὰ μ' εὐχήθη, τ' ἄλλο του, 'ποῦ τὸ δαυλὶ φουχτόνει,
Στὴ μαύρη εὐθὺς κατέβηκε θανατηφόρα σκόνη.
Σίγνεφο μέγα, φλογερὸ καὶ ἀπὸ βρονταῖς γιομάτο
Σὲ ἀνοιγοσφάλισμα ὀφθαλμοῦ μᾶς ἅρπαξε ἀπὸ κάτω,
Κ' ἐδῶ γοργὰ ξανάπεσε κάθε ζεστὸ λιθάρι
'Οποῦ μ' ἐμᾶς τὸ σκάσιμο τοῦ λαγουμιοῦ εἶχε πάρει.
'Αλλὰ βαθυά, πολὺ βαθυά, μὲ τὴν ὁρμὴ τὴν ἴδια
Μαύραις τῶν Τούρκων ἡ ψυχαῖς, ὡσάντ' ἀποκαΐδια,
Σ' ἄγριο σκοτάδι ἀκούσαμε νὰ βυθιστοῦν καὶ ἀκόμα,
Θυμοῦ βλαστήμιαις εἴχανε στὸ κολασμένο στόμα.
'Σὰν ἡ φωτιά, ποῦ μέσα της μᾶς εἶχε ξάφνου ἁρπάξει,
Γύρω ἐλαγάρισε ἀπ' αὐτούς, τὰ ψήλου ἐπῆε ν' ἀράξῃ
Κ' ἐκεῖ, καταπῶς ἄνοιξαν ὅλα τὰ οὐράνια βάθη,
Μὲ βία στὴ μάννα τοῦ φωτὸς μᾶς ἔρριξε κ' ἐχάθη!

Καὶ παύει ἡ ἀφήγησις τῆς καταστροφῆς τῆς Μονῆς τοῦ 'Αρκαδίου, ἡ δὲ Εὐδοκία ἐκπνέει καὶ λαμβάνει τὴν ψυχήν της ὁ Μάνθος, ἵνα τὴν μεταφέρῃ εἰς τὴν παντοτεινὴν Πατρίδα της. 'Ενῷ ταυτοχρόνως αἱ ψυχαὶ ἄλλων παρθένων τῆς Κρήτης, αἵτινες ἔπεσαν ὑπὸ τὸν ἀκινάκην τῶν Τούρκων, ψάλλουν :

Νυφοῦλα, 'ποῦ μᾶς ἔρχεσαι μὲ μάτια δακρυσμένα,
Κάμε καρδιά! στὴ χώρα μας εἶναι τὰ δάκρυα ξένα·
Ἔχυσες ἄμετρα, καὶ αὐτὰ νὰ γένουν ἑτοιμάσου
Μαργαριτάρια κάτασπρα γιὰ τὰ χρυσᾶ μαλλιά σου.
'Εδῶ καθὼς τὴν ἄνοιξι γυρνάει τὸ χελιδόνι,
Θὲ νὰ γυρίσῃς ποθητή, καὶ δὲν θὰ νᾶσαι μόνη·

Παιδιά, γυναῖκες, γέροντες, ἀγόρια θὰ γυρίσουν,
Τραγούδια ἐλεύθερα νὰ ποῦν καὶ νέο χορὸ νὰ στήσουν.
Ναὶ τοῦ βουνοῦ σου ὁλόχαρη θὰ κατεβῇς τὸ πλάϊ,
Σὰν νύφη ὡραία ποῦ σταῖς ὀκτὼ στὰ γηνικά της πάει,
Μόλις χυθῇ διαβαίνοντας αἱματηρὸ ποτάμι
Στὴν Κρήτη τὰ πιστρόφιά της κ' ἡ ἐλευθεριὰ νὰ κάμῃ.

Προέβην εἰς λεπτομερεστάτην ἀνάλυσιν τοῦ ὅρκου καὶ ἀπέσπασα πλεῖςα μέρη αὐτοῦ, ἵνα ἐξ ἰδίας ἀντιλήψεως κρίνῃ ὁ ἀναγνώστης περὶ τῶν καλλονῶν τοῦ ἔργου. Κατὰ τοῦτο ἐμιμήθην τοὺς ἐπισκέπτας ἐκείνους τῶν γλυπτικῶν ἐκθέσεων, οἵτινες ἀντὶ νὰ περιγράφωσι τὰς καλλονὰς τῶν πλαςουργημάτων, ἅτινα εἶδον, προμηθεύονται τὰς εἰκόνας αὐτῶν καὶ τὰς ἔχουσι προχείρους εἰς ἐπίδειξιν· ἡ διαφορὰ μόνον ὑπάρχει ἐνταῦθα, ὅτι δὲν ἐπαρουσίασα ψυχρὰς φωτογραφίας, ἀλλ' αὐτὰς ταύτας τοῦ ἀριστοτεχνήματος τὰς καλλονάς. Ἐκ τῶν ἀποσπασθέντων τεμαχίων καταφαίνεται ὁ πλοῦτος τῶν εἰκόνων καὶ τὸ πρωτότυπον καὶ βαθὺ φιλοσοφικὸν τῶν ἰδεῶν τοῦ ποιητοῦ, ἵνα ἐνοήσῃ τις ὅμως ὅλην τὴν καλλιτεχνικὴν ἑνότητα καὶ τὴν ἐγκράτειαν περὶ τὴν ἐξύφανσιν τοῦ μύθου, δέον νὰ μελετήσῃ ὁλόκληρον τὸ ποίημα.

Ἡμεῖς ποιήματα οἷα ὁ Ὅρκος τοῦ Μαρκορᾶ θεωροῦμεν ὡς ἔχοντα μεγίστην ἐκπολιτιστικὴν σημασίαν, διὸ πρέπει νὰ καθίστανται κοινὰ ἀναγνώσματα, ἵνα διὰ τῆς συνεχοῦς μελέτης αὐτῶν ἀναπτυχθῇ παρ' ἡμῖν ἡ αἴσθησις τοῦ καλοῦ ἥτις τοσοῦτον διεφθάρη, ἢ τοὐλάχιστον τοσοῦτον παρημελήθη ἡ ἀνάπτυξις αὐτοῦ παρ' ἡμῖν. Εἰς τὴν διαφθορὰν τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, συνετέλεσαν βεβαιότατα αἱ δημοσιεύσεις ὅλων ἐκείνων τῶν ἀψυχολογήτων καὶ ἀτέχνων γαλλικῶν μυθιστορημάτων, ἐνίων τῶν ὁποίων αἱ εἰκόνες, βάναυσοι καὶ βδελυραί, ἁμιλλῶνται πρὸς τὴν αἰσχρότητα τοῦ κειμένου. Ἡ τοιαύτη διαφθορὰ καὶ σύγχυσις, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ ἡμετέρου λαοῦ, μὴ δυναμένου νὰ ἀπολαύσῃ αὐτὸ τὸ λεγόμενον καλόν, ἔχει σπουδαιοτάτην σημασίαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτοῦ. Δὲν δύναταί τις δὲ νὰ εἴπῃ ὅτι δὲν ἐπιδρῶσι τὰ μωρὰ ἀναγνώσματα καὶ αἱ ἐλεειναὶ θεατρικαὶ παραστάσεις εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ ἀναγινώσκοντος καὶ θεωμένου λαοῦ. Ὅπως ἡ συχνὴ ἀπόλαυσις τῆς καλλιτεχνίας μεγίστην ἔχει ἐκπολιτιστικὴν σημασίαν, οὕτω καὶ ἡ διηνεκὴς παράθεσις κακοτέχνων καὶ ἀνοήτων ἀναγνωσμάτων καὶ βδελυρῶν θεαμάτων χαλκεύει τὴν διαφθορὰν τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρασκευάζει τὴν πνευματικὴν ταπείνωσιν.

Εἰς ἅπασαν σήμερον τὴν Εὐρώπην ἐπιδιώκεται ἡ ὅσον ἔνεστι πλησιεστέρα οἰκείωσις τῶν παίδων πρὸς τὴν καλλιτεχνίαν. Τὰ σχολεῖα κοσμοῦνται δι' εἰκόνων καλλιτεχνικῶν, τὰ βιβλία εἰσὶ καλλιτεχνικῶς ἐκτετυπωμένα, ἵνα βαθμηδὸν καὶ ἀκόπως ὁ παῖς εἰσέλθῃ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ κάλλους ἐκείνου τοῦ ἀϊδίου, ὅπερ ὁ Πλάτων λέγει «οὔτε αὐξανόμενον, οὔτε

φθῖνον, οὔτε πρόσωπον οὔτε χεῖρας ἔχον, ἀλλ' αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ μεθ' ἑαυτοῦ μονοειδὲς ἀεὶ ὄν, εἰλικρινές, καθαρόν, ἄμικτον, μὴ ἀνάπλεων σαρκῶν τε ἀνθρωπίνων καὶ χρωμάτων, καὶ ἄλλης φλυαρίας θνητῆς, θεῖον κάλλος».

Ὅ,τι γίνεται διὰ τοὺς παῖδας ἐν τῇ Δύσει, ἔπρεπεν ἀκριβῶς νὰ γίνηται δι' ὅλον τὸν λαόν μας ἐνταῦθα. Ἀλλ' οὐδεμία πρόνοια περὶ τούτου ἐλήφθη οὐδέποτε. Οὐδεμία προσοχὴ δίδεται οὔτε εἰς τὰ ἀναγνώσματα τοῦ λαοῦ, οὔτε εἰς τὰ θεάματα αὐτοῦ. Ἡ ἀπρονοησία δὲ αὕτη κυρίως ἐγένετο ἀφορμὴ τοιαύτης διαφθορᾶς τῆς αἰσθήσεως τοῦ καλοῦ, ὥστε κατὰ τὸ παρελθὸν θέρος ἡ μᾶλλον ἀνεπτυγμένη τῆς ἡμετέρας κοινωνίας μερίς, ἀπελάμβανε μεθ' ἡδονῆς ὑπερτάτης, μέχρι τῆς πρωΐας ἀγρυπνοῦσα, τὰς βωμολοχίας Κωστάκη τινός, ἐγκατασταθέντος ἔν τινι τῶν Ἀθηνῶν κήπῳ μετὰ συμμορίας χονδροειδεστάτων ἀνδρῶν καὶ γυναίων τῶν τριόδων, τὸν δὲ χειμῶνα ἐκ τῆς ἀκαλαισθησίας ταύτης τῆς ἡμετέρας κοινωνίας λαμβάνων τὸ θάρρος στιχουργός τις ἐξύμνει ἐνώπιον ἀπείρων κορασίδων ἐν λεπτομερείᾳ τοὺς ἀνηθίκους ἔρωτας «*ἐρωτευμένου Γαϊδάρου*»· ὡς ἀναφέρουσι δὲ τὰ χρονικά, εἰς ἁπάσας ἐκείνας τὰς κορασίδας οὐδὲν ἕτερον αἴσθημα ἀνεπτύχθη κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἀκροάσεως ἢ μόνον τὸ τῆς φαιδρότητος. Καιρὸς εἶναι ὅμως πλέον νὰ ἐκλείψωσι ταῦτα, ἅτινα ἐξαγριοῦσι καὶ ἐκφαυλίζουσι τὰ αἰσθήματα, καὶ παρασκευάζουσι βαρβάρους ἀνθρώπους. Καιρὸς εἶναι νὰ ἐκλείψωσιν οἱ διαφθορεῖς οὗτοι τῶν αἰσθημάτων, οἱ πραγματικοὶ ἐκβαρβαρισταὶ τῶν κοινωνιῶν καὶ νὰ καταλάβωσι τὴν θέσιν των οἱ ἀληθεῖς ἐθνικοὶ ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι, ἐξ ὧν, παρ' ἡμῖν, ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ τάσσεται καὶ ὁ κ. Μαρκορᾶς, καὶ οἱ ὁποῖοι, κατὰ τὸν αἰσθητικὸν Vischer, «ἀναπτύσσουσι καὶ ἐκπαιδεύουσι τὰς λαϊκὰς δυνάμεις καὶ διαπλάττουσι τὸν ἄνθρωπον εἰς ἀληθῆ ἄνθρωπον».

Θεόδωρος Βελλιανίτης.

ΙΛΙΑΔΟΣ ΡΑΨΩΔΙΑ Ζ.

ΕΚ ΑΝΕΚΔΟΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΕΩΣ

ΙΑΚΩΒΟΥ ΠΟΛΥΛΑ

Τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἀχαιῶν ὁ ἀγῶνας ἐμονώθη·
καὶ ἀπ' τὰ δυὸ μέρη ὡς ἔρριχναν τὰ χαλκοφόρ' ἀκόντια,
πολὺν καιρὸν κυμάτισεν ἡ μάχη 'ς τὴν πεδιάδα,
ποῦ κλείουν μὲ ταὶς ὄχθαις των ὁ Ξάνθος καὶ ὁ Σιμόεις.
Πρῶτος, τὸ μέγα στήριγμα τῶν Ἀχαιῶν, ὁ Αἴας

ἔσπασε Τρώων φάλαγγα καὶ οἱ σύντροφοι ἀναπνεῦσαν,
ποῦ ἐκτύπησ' ἕναν τῶν Θρᾳκῶν ἐξαίσιον πολεμάρχον,
τὸν ὑψηλὸν Ἀκάμαντα, λαμπρὸν υἱὸν τοῦ Εὐσσώρου.
'Σ τὸν κῶνον τὸν ἐκτύπησε τῆς περικεφαλαίας,
κ' ἐμπήχθη μὲς τὸ μέτωπο κ' ἐπέρασεν ἡ λόγχη
τὸ κόκκαλο· κ' ἐσκέπασε τοὺς ὀφθαλμούς του σκότος.
Τὸν Τευθρανίδην Ἄξυλον ὁ ἀνδρεῖος Διομήδης
φονεύει, ποῦ 'ς τὴν εὔμορφην Ἀρίσβην κατοικοῦσε,
πάμπλουτος, κοσμαγάπητος, διότι, ὡς εἶχ' ἐπάνω
'ς τὸν δρόμον τὴν οἰκίαν του, φιλοξενοῦσεν ὅλους.
Ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς τότε κανεὶς δὲν πρόβαλε τὸ στῆθος
διὰ νὰ τὸν σώσῃ, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν καὶ τὸν ἀκόλουθόν του
Καλήσιον, ποῦ 'ς τὸ πλάγι του τοὺς ἵππους κυβερνοῦσε,
ἔστειλε κάτω ἀπὸ τὴν γῆν ἡ λόγχη τοῦ Τυδείδη.
Ἀφοῦ τὸν Δρῆσον γύμνωσε καὶ ἀντάμα τὸν Ὀφέλτην
ὁ Εὐρύαλος, 'ς τὸν Αἴσηπον καὶ Πήδασον ἐχύθη,
ποῦ 'χε γεννήσ' ἡ ναϊὰς ἡ νύμφη Ἀβαρβαρέη
τοῦ ἀψόγου Βουκολίωνος, ποῦ τέκνον ἦταν πρῶτο
τοῦ θείου Λαομέδοντος ἀπὸ κρυφὴν μητέρα·
ὡς ἔβοσκε τὰ πρόβατα κοιμήθη μὲ τὴν νύμφην
καὶ δύο τέκνα δίδυμα τοῦ ἐγέννησεν ἐκείνη·
αὐτῶν τῶν δύο νέκρωσε τ' ἀνδρειωμένα μέλη
ὁ Μηκιστηάδης κ' ἔπειτα καὶ τ' ἅρματα τοὺς πῆρε.
Φονεύει τὸν Ἀστύαλον ὁ ἀνδρεῖος Πολυποίτης
καὶ τὸν Περκώσιον λόγχισε Πιδύτην ὁ Ὀδυσσέας·
τὸν θεῖον Ἀρετάονα ὁ Τεῦκρος, καὶ μ' ἀκόντι
τὸν Ἄβληρον ὁ Ἀντίλοχος ἐπῆρε ὁ Νεστορίδης·
ἡ ὁρμὴ τοῦ Ἀγαμέμνονος τὸν Ἔλατον, ἀνδρεῖον
ἀπ' τὴν ὑψηλὴν Πήδασον ποῦ βρέχει ὁ Σατνιόεις.
Τὸν Φύλακον ποῦ ἔφευγεν ὁ Λήιτος φονεύει
καὶ τὸν Μελάνθιον ἔρριξεν ἡ λόγχη τοῦ Εὐρυπύλου.
Καὶ ζωντανὸν τὸν Ἄδραστον ἡ ἀνδρειὰ τοῦ Μενελάου
ἔπιασεν· ὅτι τ' ἄλογα 'ς τὸν κάμπον ξαφνισμένα
'ς ἕνα μυρίκι ἐσκόνταψαν κ' ἐσπάσαν τὸ τιμόνι
τῆς ἅμαξας, 'ς τὴν ἄκρην του, κ' ἐτρέχαν πρὸς τὴν πόλιν
ἐκεῖ ποῦ πλῆθος ἄλλο ἀνδρῶν ἐφεῦγαν τρομασμένοι·
ἐκεῖνος 'ς τὸν τροχὸν σιμὰ ῥοβόλησε ἀπ' τὸν θρόνον
ἐπίστομα 'ς τὰ χώματα, καὶ αὐτοῦ κοντά του ἐστήθη
ὁ Ἀτρείδης ὁ Μενέλαος μὲ τὸ μακρὺ κοντάρι.
Τὸν ἔπιασε ἀπ' τὰ γόνατα καὶ ἱκέτευσεν ἐκεῖνος·

« Πάρε με, Ἀτρείδη, ζωντανόν, καὶ λάβε ἀντάξια λύτρα·
ἀπείρους ἔχει θησαυροὺς ὁ πλούσιος μου πατέρας·
ἔχει χρυσάφι, χάλκωμα καὶ σίδερο ἐργασμένο,
καὶ ἀπ' ὅλα πλουσιοπάροχα θὰ σοῦ προσφέρῃ δῶρα,
ἂν μάθῃ ποῦ 'μαι ζωντανὸς 'ς τῶν Ἀχαιῶν τὰ πλοῖα. »
Εἶπε καὶ τοῦ ἐπράϋνε 'ς τὰ στήθη τὴν καρδίαν·
καὶ θὰ τὸν ἐπαράδιδεν εἰς τὸν ἀκόλουθόν του
'ς τὰ πλοῖα νὰ τὸν πάρῃ εὐθύς, ἀλλ' ἔτρεξ' ὁ ἀδελφός του
σιμά του καὶ τοῦ φώναξε· « Μενέλαε, καλέ μου,
τί κάμνεις; τὴν ζωήν τους σὺ λυπεῖσαι; ναί, τφόντι
οἱ Τρῶες εἰς τὸ σπίτι σου πολὺ καλὸ σοῦ κάμαν·
κανεὶς ἀπὸ τὸν ὄλεθρον, 'ς τὰ χέρια μας ἂν πέσῃ,
νὰ μὴ σωθῇ ποτέ· μηδὲ τ' ἀγῶρι, ποῦ 'ναι ἀκόμη
μέσα 'ς τὰ σπλάχνα τῆς μητρός, νὰ μὴ σωθῇ καὶ ὅλοι
ἄταφοι καὶ ἄφαντοι ἂς χαθοῦν οἱ κάτοικοι τῆς Τροίας. »
Οἱ ὀρθοί του λόγοι ἐγύρισαν τὴν γνώμην τοῦ ἀδελφοῦ του,
καὶ μὲ τὸ χέρι ἐμάκρυνε τὸν Ἄδραστον, καὶ ὁ πρῶτος
Ἀτρείδης τὸν ἐπλήγωσε 'ς τὸ βάθος τῆς λαπάρας·
καὶ ὡς ἔπεσε τ' ἀνάσκελα, τὸν πάτησεν ὁ Ἀτρείδης
'ς τὸ στῆθος κ' ἔξω ἀνέσπασε τὸ φράξινο κοντάρι.
Καὶ ὁ Νέστωρ μεγαλόφωνα πρὸς τοὺς Ἀργείους εἶπε·
« Ἥρωες, φίλοι Δαναοί, θεράποντες τοῦ Ἄρη,
τώρα διὰ λάφυρα κανεὶς ὀπίσω ἂς μὴ ξεμείνῃ,
διὰ νὰ γυρίσῃ μὲ πολλὰ 'ς τὰ ὀγλήγορα καράβια,
ἀλλ' ἄνδραις ἂς φονεύωμε· κατόπι μὲ ἡσυχίαν
τὰ λείψανα θὰ γδύσετε στρωμένα 'ς τὴν πεδιάδα. »
Εἶπε καὶ εἰς ὅλους ἄναψε τὸ θάρρος τῆς ἀνδρείας.
Καὶ τότε ἀπ' τὴν σφοδρὴν ὁρμὴν τῶν Ἀχαιῶν οἱ Τρῶες
'ς τὴν Ἴλιον πάλι ἀνέβαιναν ἀνάνδρως συντριμμένοι,
ἂν ὁ Πριαμίδης Ἕλενος, καλὸς ὀρνεοσκόπος,
δὲν ἔρχονταν 'ς τὸν Ἕκτορα νὰ εἰπῇ καὶ 'ς τὸν Αἰνείαν·
« Ἀφοῦ 'ς ὅλους ἀνάμεσα τοὺς Τρῶας καὶ Λυκίους,
Αἰνεία κ' Ἕκτορ, εἰς ἐσᾶς ὁ ἀγῶνας κρέμετ' ὅλος,
ὅτ' εἶσθε καὶ 'ς τὸν πόλεμον καὶ εἰς πᾶσαν σκέψιν πρῶτοι,
σταθῆτε αὐτοῦ καὶ τὸν λαὸν κρατεῖτε πανταχόθεν
ἐμπρὸς 'ς ταῖς Πύλαις καὶ προτοῦ κυνηγημένοι πέσουν
'ς τῶν γυναικῶν ταῖς ἀγκαλιαῖς, καὶ ὅλοι χαροῦν οἱ ἐχθροί μας
Καὶ ἀφοῦ ταῖς φάλαγγαις ἐσεῖς παρακινήσετ' ὅλαις,
ἐμεῖς ἐδῶ θὰ μείνωμε τὴν μάχην νὰ κρατοῦμε,
ἂν καὶ μ' ἀγῶνα φοβερόν, ὅτι τὸ θέλ' ἡ ἀνάγκη.

Καὶ σὺ 'ς τὴν πόλιν ν' ἀνεβῇς καὶ λέγε τῆς μητρός μας
ἐπάνω εἰς τὴν ἀκρόπολιν αὐτὴ νὰ συναθροίσῃ
ταῖς σεβασταῖς γερόντισσαις, καὶ τὸν ναὸν τὸν θεῖον
τῆς γλαυκομάτας Ἀθηνᾶς μὲ τὸ κλειδὶ ν' ἀνοίξῃ,
καὶ ἀπ' ὅσους πέπλους διαλεκτοὺς 'ς τὸ δῶμα της φυλάγει,
τὸν μέγαν, τὸν λαμπρότερον, τὸν ἀκριβώτερόν της
'ς τῆς καλοπλέξουδης θεᾶς τὰ γόνατα νὰ θέσῃ,
καὶ δώδεκα νὰ ὑποσχεθῇ χρονιάρικαις μοσχάραις
θυσίαν, ἴσως ἡ θεὰ νὰ ἐλεηθῇ θελήσῃ
τὴν πόλιν, ταὶς γυναίκαις μας καὶ τὰ μικρὰ παιδιά μας,
καὶ ἀπ' τὴν ἁγίαν Ἴλιον μακρύνῃ τὸν Τυδείδην,
τὸν ἄγριον πολεμιστήν, δεινὸν φυγῆς ἐργάτην,
ποῦ ἐδείχθηκε τῶν Ἀχαιῶν ὁ πρῶτος 'ς τὴν ἀνδρείαν·
τόσο δὲν μᾶς ἐτρόμαζεν ὁ μέγας Ἀχιλλέας
ἂν κ' ἐγεννήθη ἀπὸ θεάν, ὡς λέγουν· ἀλλὰ τούτου
ἡ μάνητα εἶναι ἀκράτητη καὶ ἀντίστασιν δὲν ἔχει.»
Εἶπε, καὶ ὁ Ἕκτωρ ἔστερξε 'ς τοὺς λόγους τοῦ ἀδελφοῦ του·
καὶ ἀπὸ τ' ἁμάξι ἐβρόντησε 'ς τὴν γῆν μὲ τ' ἅρματά του·
δυὸ λόγχαις σείει, καὶ παντοῦ 'ς τὸ στράτευμα γυρίζει,
'ς τὴν μάχην σπρώχνει καὶ δεινὴν πολέμου ἀνάφτει φλόγα.
Τινάχθηκαν καὶ ἀντίκρυσαν τοὺς Ἀχαιοὺς ἐκεῖνοι,
καὶ τοῦτοι ὠπισθοπόδησαν κ' ἐπαῦσαν ἀπ' τοὺς φόνους,
κ' εἶπαν πῶς ἀπ' τὸν κάταστρον αἰθέρα πρὸς τοὺς Τρῶας
βοηθὸς κατέβη ἕνας θεός· τόσην ὁρμὴν ἐδεῖξαν.
Καὶ ὁ Ἕκτωρ τότ' ἐφώναξε παντοῦ νὰ τὸν ἀκούσουν·
« Γενναῖοι Τρῶες καὶ βοηθοὶ μακρόθεν καλεσμένοι,
ἄνδρες φανῆτε μ' ὅλην σας τὴν δύναμιν, ὦ φίλοι,
ὅσο 'ς τὴν Ἴλιον ν' ἀνεβῶ νὰ εἰπῶ τῶν γυναικῶν μας
καὶ τῶν γερόντων βουλευτῶν εὐχαὶς τῶν ἀθανάτων
νὰ κάμουν κ' ἐξιλέωμα νὰ τάξουν ἑκατόμβαις.»
Εἶπε κ' εὐθὺς ἐκίνησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ·
ταὶς πτέρναις καὶ τὸν τράχηλον τὸ μαῦρο δέρμα ἐκτύπα,
ποῦ γύρω τὴν ὀμφαλωτὴν ἐκύκλονεν ἀσπίδα.
Καὶ τοῦ Τυδέως ὁ υἱὸς καὶ ὁ Γλαῦκος τοῦ Ἱππολόχου
τῶν δυὸ στρατῶν ἀνάμεσα νὰ κτυπηθοῦν ὡρμῆσαν·
καὶ ὁπόταν ἐπροχώρησαν κ' εὑρέθηκαν ἀντίκρυ,
'ς τὸν ἄλλον πρῶτος ἔλεγεν ὁ ἀνδρεῖος Διομήδης·
« Ἀπ' ὅσους ἔχ' ἡ γῆ θνητούς, ὦ θαυμαστέ, ποιὸς εἶσαι;
'ς τὴν μάχην, δόξαν τῶν ἀνδρῶν, ποτὲ δὲν σ' εἶδ' ἀκόμη·
καὶ τώρα μὲ τὴν τόλμην σου κάθ' ἄλλον ὑπερβαίνεις,

ἀφοῦ σὺ 'ς τὸ μακρόσκιον κοντάρι μου ἀντιστέκεις.
Τέκνα γονέων δυστυχῶν τὴν ῥώμην μου ἀντικρύζουν.
Ἀλλ' ἂν ἀθάνατος θεὸς κατέβης οὐρανόθεν,
μάθε ὅτι ἐγὼ δὲν μάχομαι μὲ τοὺς ἐπουρανίους·
καὶ ὁ τρομερὸς Λυκόοργος, τοῦ Δρύαντος ὁ γόνος,
ἐφιλονείκα μὲ θεούς, ἀλλ' ἔζησεν ὀλίγο,
ποῦ ἕναν καιρὸν τοῦ μανικοῦ Διονύσου ταὶς βυζάστραις
σκόρπισε 'ς τὰ πανάγια βουνὰ τοῦ Νυσηΐου·
μὲ βούκεντρ' ὁ Λυκόοργος ταὶς ἔπληκτε ὁ φονέας,
ὥστε τοὺς κλάδους ἔρριξαν, καὶ ὁ Διόνυσος 'ς τὰ βάθη
τῆς θάλασσας ἐβύθισε, καὶ ἡ Θέτις 'ς τὴν ἀγκάλην
τὸν δέχθηκε ποῦ ἐτρόμαζεν ἀκόμη ἀπ' τὴν βοήν του.
Αὐτὸν οἱ μάκαρες θεοὶ κατόπιν ὠργισθῆκαν,
καὶ ὁ Δίας τὸν ἐτύφλωσε· καὶ ὀλίγαις εἶδε ἡμέραις
ἀφοῦ 'ς τὸ μῖσος ἔπεσε τῶν ἀθανάτων ὅλων.
Οὐδ' ἐγὼ θέλω πόλεμον μὲ τοὺς ἐπουρανίους.
Καὶ ἂν θνητὸς εἶσαι καὶ καρποὶ τῆς γῆς καὶ σένα τρέφουν,
πλησίασε, ταχύτερα νὰ ἰδῇς τὸν ὄλεθρόν σου. »
'Σ αὐτὸν ἀπάντησε ὁ λαμπρὸς τοῦ Ἱππολόχου γόνος·
« Τὴν γενεάν μου τί ἐρωτᾷς, ἀτρόμητε Τυδείδη;
καὶ τῶν θνητῶν ἡ γενεὰ τῶν φύλλων ὁμοιάζει·
τῶν φύλλων ἄλλα ὁ ἄνεμος σκορπᾷ χαμαὶ καὶ ἄλλα
φυτρόνουν, ὡς ἡ ἄνοιξις τὰ δένδρ' ἀναχλωραίνει·
καὶ τῶν θνητῶν μιὰ γενεὰ φυτρόνει καὶ ἄλλη παύει.
Καὶ μάθε, ἀφοῦ τὸ ἐπιθυμεῖς, καλὰ νὰ τὴν γνωρίσῃς
τὴν ἰδικήν μας γενεάν, ἂν καὶ πολλοὶ τὴν ξεύρουν.
Ὑπάρχει πόλις Ἔφυρα μὲς τὸ ἱπποτρόφον Ἄργος,
κ' εἶχε τὸν δολιώτερον ἀπ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους,
τὸν Αἰολίδην Σίσυφον, ποῦ ἐγέννησε τὸν Γλαῦκον,
καὶ ὁ Γλαῦκος τὸν ἀσύγκριτον λαμπρὸν Βελλεροφόντην.
Κάλλος τοῦ δῶσαν οἱ θεοί, χάριν ὁμοῦ καὶ ἀνδρείαν,
ἀλλὰ κρυφίως ὄλεθρον ὁ Προῖτος τοῦ ἐσοφίσθη·
ἀπ' τ' Ἄργος τὸν ἐξώρισεν, ὡς ἦτο ἀνώτερός του,
ὅτ' εἶχ' ἐπάνω 'ς τὸν λαὸν τὸ σκῆπτρο ἀπὸ τὸν Δία.
Ἀπὸ τὸν πόθον ἄναψε κρυφὰ μ' αὐτὸν νὰ σμίξῃ
ἡ δέσποιν' Ἄντεια, γυνὴ τοῦ Προίτου· ἀλλὰ 'ς ἐκείνην
δὲν ἔστεργε ὁ καλόγνωμος χρηστὸς Βελλεροφόντης.
Κ' ἡ Ἄντεια ψευδολόγησε τοῦ Προίτου· « Ν' ἀποθάνῃς»,
τοῦ εἶπε», ὦ Προῖτε, ἢ φόνευσε σὺ τὸν Βελλεροφόντην,
ποῦ 'θελ' ἐμέν' ἀθέλητην ἐκεῖνος νὰ φιλήσῃ. »

Καὶ ὁ βασιλέας χόλωσε, πλὴν νὰ φονεύσῃ ξένον
ἐντράπη καὶ τὸν ἔστειλε νὰ ὑπάγῃ 'ς τὴν Λυκίαν·
καὶ μέσα εἰς κλειστὸν πίνακα τοῦ ἔδωκε σημεῖα,
ποῦ χάραξε κακόβουλα μὲ νόημα θανάτου,
τοῦ πενθεροῦ του νὰ δειχθοῦν διὰ νὰ τὸν ἀφανίσῃ.
Καὶ μὲ τὸ ἅγιο τῶν θεῶν προβόδισμα κινοῦσε
πρὸς τὴν Λυκίαν, κ' ἔφθασεν ἐκεῖ ποῦ ὁ Ξάνθος ῥέει·
καὶ ὁ βασιλέας πρόθυμα τὸν τίμησε κ' ἐννέα
ἡμέραις τὸν ἐξένισε κ' ἔσφαξ' ἐννέα μόσχους.
'Αλλ' ὡς ἡ αὐγὴ τὸν οὐρανὸν ἐρρόδισε ἡ δεκάτη,
ἐκεῖνος τὸν ἐξέτασε κ' ἐζήτα νὰ γνωρίσῃ
ὅ,τι σημάδι τοῦ 'φερεν ἀπ' τὸν γαμβρόν του Προῖτον.
Καὶ ὡς ἔλαβε τ' ὀλέθριο σημάδι τοῦ γαμβροῦ του,
πρῶτον τὴν φρικτὴν Χίμαιραν τὸν στέλνει νὰ φονεύσῃ·
καὶ αὐτὴ γένος ἀνθρώπινο δὲν ἦταν ἀλλὰ θεῖον,
δράκος ὀπίσω, λέοντας ἐμπρός, 'ς τὴν μέσην αἶγα,
κ' ἦσαν τὰ σπλάχνα της φωτιὰ καὶ φλόγαις ἡ πνοή της·
τὴν φόνευσ' ὅμως, θαρρετὸς 'ς τὰ θεῖκὰ σημεῖα·
δεύτερον, ἐπολέμησε τοὺς δοξαστοὺς Σολύμους,
κ' εἰς μάχην τόσο τρομερὴν δὲν εἶχεν ἔμπῃ ἀκόμη·
τρίτον, ταῖς ἀνδρικώταταις ἐφόνευσε 'Αμαζόναις.
Καὶ ὡς γύριζεν, ἐπιβουλὴν τοῦ πλέκει ὁ Προῖτος ἄλλην·
καρτέρι σταίνει διαλεκτῶν ἀνδρῶν ἀπ' τὴν Λυκίαν,
ἀλλ' ἀπ' αὐτοὺς δὲν γύρισε κανεὶς εἰς τὴν πατρίδα·
τοὺς ἔστρωσ' ὅλους τοῦ λαμπροῦ Βελλεροφόντ' ἡ λόγχη.
Καὶ ὅταν καλῶς ἐνόησε πῶς ἦταν θεοῦ γόνος,
τὸν κράτησε 'ς τὸ σπίτι του, τὸν ἔκαμε γαμβρόν του,
καὶ τὴν βασιλικὴν τιμὴν ἐμοίρασε μαζί του·
καὶ οἱ Λύκιοι τοῦ χώρισαν ἐξαίσιο περιβόλι,
νὰ τό 'χῃ κῆπον εὔμορφον καὶ κάρπιμο χωράφι.
Τρία παιδιὰ γεννήθηκαν ἀπὸ τὴν νυμφευτήν του,
ὁ Ἴσανδρος, ὁ Ἱππόλοχος, κ' ἡ Λαοδάμεια, κόρη
ὁποῦ σιμά της πλάγιασεν ὁ πάνσοφος Κρονίδης,
κ' ἔλαβ' υἱὸν τὸν μαχητὴν ἰσόθεον Σαρπηδόνα.
'Αλλ' ὅταν ὅλ' οἱ ἀθάνατοι κ' ἐκεῖνον ἐμισῆσαν,
νὰ φύγῃ ἀνθρώπου πάτημα παράδερνε 'ς τὸ 'Αλεῖον
πεδίον μόνος κ' ἔτρωγε τὰ ἔρμα σωθικά του·
τὸν Ἴσανδρον μαχόμενον μὲ τοὺς λαμπροὺς Σολύμους
ὁ Ἄρης τοῦ ἐθανάτωσεν· 'ς τὴν κόρην του ἐχολώθη
ἡ χρυσοχάλινη Ἄρτεμις καὶ τὴν ζωὴν τῆς πῆρε·

Ὁ Ἱππόλοχος ἐγέννησεν ἐμέ, καὶ αὐτὸς 'ς τὴν Τροίαν
μ' ἔστειλε καὶ πολὺ θερμὰ μοῦ ἔχει παραγγείλῃ
πάντοτε μέγας νὰ φανῶ καὶ τῶν ἀνδρείων πρῶτος,
καὶ ὡς πρέπει τῶν πατέρων μας τὸ γένος νὰ τιμήσω,
ποῦ ἐλάμψαν καὶ 'ς τὴν Ἔφυραν καὶ 'ς τὴν πλατειὰν Λυκίαν.
Τὴν γενεάν, τὸ αἷμ' αὐτό, καυχῶμ' ἐγὼ πῶς ἔχω. »
'Σ τὰ λόγια τοῦτα ἐχάρηκεν ὁ ἀνδρεῖος Διομήδης,
κ' ἐστύλωσε τὴν λόγχην του 'ς τὴν γῆν τὴν πολυθρέπτραν,
καὶ 'ς τὸν ποιμένα τῶν λαῶν γλυκομιλοῦσε κ' εἶπε·
« Μάθε ὅτι ξένος παλαιὸς μοῦ εἶσαι πατρικός μου·
ὅτι ἄλλοτε τὸν ἄψεγον λαμπρὸν Βελλεροφόντην
ὁ Οἰνεὺς ἐφιλοξένησεν εἴκοσ' ἡμέραις ὅλαις·
καὶ λαμπρὰ δῶρα ἐχάρισεν ὁ ἕνας πρὸς τὸν ἄλλον·
ὁ Οἰνεὺς ζωστῆρα πορφυρὸν καὶ ὁ πάππος σου ποτῆρι
δίκουπο τοῦ 'δωκε χρυσό, ποῦ, ἐκεῖθεν ὅταν ἦλθα,
'ς τὰ δώματά μου ἐσώζονταν· ἀλλ' ὅμως τὸν Τυδέα
δὲν τὸν θυμοῦμαι, ὅτι μικρὸν 'ς τὸ σπίτι μ' ἔχει ἀφήσῃ,
ὅταν 'ς ταῖς Θήβαις ὁ λαὸς ἐχάθη τῶν Ἀργείων·
ὅθεν 'ς τὸ Ἄργος μέσα ἐγὼ φίλος σοῦ εἶμαι ξένος,
καὶ σὺ 'ς ἐμένα, 'ς τὸν λαὸν ἂν ἔλθω τῶν Λυκίων·
καὶ ἂς μὴ σμιχθοῦν ἡ λόγχαις μας οὐδ' ὅπου ἡ μάχη βράζει·
πολλοὶ 'ναι Τρῶες κ' ἔνδοξοι βοηθοί, διὰ νὰ φονεύω
ὅποιον θεὸς μοῦ φέρῃ ἐμπρὸς κ' οἱ πόδες μου προφθάσουν·
καὶ 'Αχαιοὶ πάλι, ἂν δυνηθῇς, δὲν λείπουν νὰ φονεύσῃς·
καὶ τ' ἅρματ' ἂς ἀλλάξωμεν, ὅπως καὶ τοῦτοι μάθουν
ποῦ 'μασθε ξένοι πατρικοὶ κ' εἶναι τιμὴ δική μας. »
Εἶπαν καὶ ἀπὸ τ' ἀμάξια των ἐπήδησαν καὶ οἱ δύο,
τὰ χέρια πιάσαν κ' ἔδωκαν βεβαίωσιν φιλίας.
Τοῦ Γλαύκου τότε ἀφαίρεσε ταῖς φρέναις ὁ Κρονίδης·
ἔλαβε χάλκιν' ἅρματα ποῦ ἐννέα βῴδι' ἀξίζαν,
κ' ἔδωκεν ἅρματα χρυσᾶ ποῦ ἀξίζαν ἐνενῆντα.
'Σ ταῖς Σκαιαῖς Πύλαις ἔφθασεν ὁ Ἕκτωρ καὶ 'ς τὸν φράξον,
καὶ ἡ κόραις τὸν τριγύρισαν τῶν Τρώων καὶ ἡ μητέραις
νὰ μάθουν διὰ τὰ τέκνα των, τοὺς ἀδελφούς, τοὺς ἄνδραις
καὶ συγγενεῖς· καὶ δέησαις πρὸς τοὺς θεοὺς νὰ κάμουν
εἰς ὅλαις εἶπε· ἀλλ' ἔμελλαν πολλαῖς ν' ἀναστενάξουν.
Καὶ ὡς ἔφθασε 'ς τὸ μέγαρο τ' ὡραῖο τοῦ Πριάμου—
μὲ σκαλισμέναις αἴθουσαις κτισμένο, κ' ἦσαν μέσα
θάλαμοι καλοσκάλιστοι μαρμάρινοι πενῆντα
ὅλοι κτισμένοι σύνεγγυς· καὶ αὐτοῦ μέσα ἐκοιμῶνταν

μὲ ταῖς μνησταῖς γυναῖκαις των οἱ παῖδες τοῦ Πριάμου.
Καὶ ἀπ' τ' ἄλλο μέρος 'ς τὴν αὐλήν, ἀντίκρυς, εἰς τ' ἀνῶγι,
θάλαμοι καλοσκάλιστοι μαρμάρινοι ἐκτισθῆκαν
δώδεκα σύνεγγυς καὶ αὐτοί· καὶ αὐτοῦ πάλι ἐκοιμῶνταν
μὲ ταῖς σεβάσμιαις κόραις του οἱ ἀγαπητοὶ γαμβροί του—
κεῖ τὸν ἀπάντησ' ἡ ἀγαθὴ μητέρα ὁποῦ περνοῦσε
'ς τὴν Λαοδίκην κόρην της 'ς τὸ κάλλος ἐξαισίαν·
τὸ χέρι τοῦ 'πιασε σφικτά, προσφώνησέ τον κ' εἶπε·
« Τέκνον, πῶς ἦλθες καὶ ἄφησες τὸν ἄγριον ἀγῶνα;
οἱ ἐπικατάρατοι 'Αχαιοὶ στενὰ μᾶς περιορίζουν
κάτω ἀπ' τὰ τείχη· κ' ἔρχεσαι, καθὼς σοῦ 'πε ἡ καρδιά σου,
τὰ χέρια ἀπ' τὴν ἀκρόπολιν νὰ ὑψώσῃς πρὸς τὸν Δία.
'Αλλ' ἐδῶ μεῖνε, ὅσο γλυκὸ κρασὶ νὰ σοῦ προσφέρω,
καὶ νὰ σπονδίσῃς τοῦ Διὸς καὶ ὅλων τῶν ἀθανάτων,
καὶ σὺ νὰ λάβῃς ἄνεσιν, ἂν τὸ γευθῇς ὀλίγο.
'Ενδυναμόνει τὸ κρασὶ τὸν κατακουρασμένον,
ὡς εἶσαι σύ, μαχόμενος νὰ σώσῃς τοὺς δικούς σου. »
Καὶ ὁ μέγας τῆς ἀπάντησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ·
« Μὴ μοῦ προσφέρῃς τὸ γλυκὸ κρασί, σεπτὴ μητέρα,
καὶ ἀπολυθοῦν τὰ μέλη μου καὶ χάσω τὴν ἀνδρειά μου.
Ἄνιφτος τὸ λαμπρὸ κρασὶ δὲν χύνω ἐγὼ 'ς τὸν Δία·
δὲν γίνεται μὲ αἵματα καὶ χῶμα μολυσμένοι
νὰ κάμωμε 'ς τὸν βροντητὴν Κρονίδην ταῖς εὐχαῖς μας.
'Αλλὰ σὺ ταῖς γερόντισσαις πάρε σιμά σου καὶ ἄμε
εἰς τὸν ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς μὲ ἀρώματα μαζί σου·
καὶ ἀπ' ὅσους πέπλους διαλεκτοὺς 'ς τὸ δῶμα σου φυλάγεις
τὸν μέγαν, τὸν λαμπρότερον, τὸν ἀκριβώτερόν σου,
'ς τῆς καλοπλέξουδης θεᾶς τὰ γόνατα νὰ θέσῃς,
καὶ δώδεκα νὰ ὑποσχεθῇς χρονιάρικαις μοσχάραις
θυσίαν, ἴσως ἡ θεὰ νὰ ἐλεηθῇ θελήσῃ
τὴν πόλιν, ταῖς γυναῖκαις μας καὶ τὰ μικρὰ παιδιά μας,
καὶ ἀπ' τὴν ἁγίαν Ἴλιον μακρύνῃ τὸν Τυδείδην,
τὸν ἄγριον πολεμιστήν, δεινὸν φυγῆς ἐργάτην.
Καὶ 'ς τὸν ναὸν τῆς 'Αθηνᾶς σὺ πήγαινε, ὦ μητέρα,
κ' ἐγὼ τὸν Πάριν τώρα εὐθὺς θὰ εὕρω νὰ καλέσω,
ἂν θὰ μ' ἀκούσῃ· ν' ἄνοιγαν τῆς γῆς τὰ βάθη ἐμπρός του!
διότι ὁ Ζεὺς τὸν ἔτρεφε μέγα κακὸ 'ς τοὺς Τρῶας,
εἰς τὸν γενναῖον Πρίαμον καὶ εἰς ὅλα τὰ παιδιά του.
Τὰ μάτια μου ἂν τὸν ἔβλεπαν νὰ κατεβῇ 'ς τὸν Ἅδη,
θαρρῶ πῶς ὅλοι θά 'παυαν οἱ πόνοι τῆς ψυχῆς μου. »

Τὸν ἄκουσε κ' ἐπρόσταξε ταῖς κόραις νὰ συνάξουν
γύρωθεν ταῖς γερόντισσαις· κατέβη ὡστόσο ἐκείνη
'ς τὸν μυροβόλον θάλαμον, ὅπου πολλοὶ ἦσαν πέπλοι,
ἔργα θαυμάσια γυναικῶν ἀπ' τὰ Σιδόνια μέρη,
ὁπόθεν ὁ θεόμορφος 'Αλέξανδρος ταῖς πῆρε,
τὰ πέλαγα ὅταν ἔσχιζεν εἰς τὸ ταξεῖδι ἐκεῖνο,
ὁποῦ τὴν λαμπρογέννητην ἀνέβαζεν 'Ελένην.
Καὶ νὰ προσφέρῃ τῆς θεᾶς ἡ 'Εκάβη ἐσήκωσ' ἕναν
ἀπ' ὅλους τὸν πλατύτερον κ' ἐξαίσια κεντημένον,
ποῦ ὡσὰν ἀστέρας ἔλαμπε, καὶ κάτω ἀπ' ὅλους ἦταν.
Καὶ ὡς πήγαινε, γερόντισσαις πολλαὶς ἀκολουθοῦσαν.
Καὶ ὁπόταν 'ς τὴν ἀκρόπολιν καὶ 'ς τὸν ναὸν ἐφθάσαν,
ἡ καλοπρόσωπη Θεανὼ τοὺς ἄνοιξε τὴν θύραν,
τοῦ 'Αντήνορος ἡ ὁμόκλινη καὶ κόρη τοῦ Κισσέως·
τῆς 'Αθηνᾶς ἱέρειαν τὴν εἶχαν βάλ' οἱ Τρῶες·
καὶ ὅλαις μὲ θρήνους ὕψωσαν 'ς τὴν 'Αθηνᾶ τὰ χέρια,
καὶ ἡ καλοπρόσωπη Θεανὼ τὸν πέπλον ποῦ τῆς δῶσαν
'ς τῆς λαμπρομάλλας 'Αθηνᾶς τὰ γόνατ' ἀποθέτει,
καὶ πρὸς τὴν κόρην τοῦ Διὸς κεραυνοφόρου εὐχήθη·
« Θεὰ θεῶν, ὦ 'Αθηνᾶ, σωσίπολις, ἁγία,
τοῦ Διομήδη σύντριψε τὴν λόγχην, καὶ αὐτὸν κάμε
ἔμπροσθεν τῶν Σκαιῶν Πυλῶν ἐπίστομα νὰ πέσῃ,
κ' εὐθὺς θὰ λάβῃς δώδεκα χρονιάρικαις μοσχάραις,
ἂν εὐδοκήσῃς, ὦ θεά, νὰ ἐλεηθῇς τὴν πόλιν
τῶν Τρώων, ταῖς γυναῖκαις των καὶ τὰ μικρὰ παιδιά των.»
Εὐχήθη, ἀλλ' ὅμως ἡ θεὰ 'ς αὐτὰ δὲν εὐδοκοῦσε.
Κ' ἐνῷ τὴν κόρην τοῦ Διὸς αὐταὶς παρακαλοῦσαν,
ὁ Ἕκτωρ πρὸς τὰ δώματα κινοῦσε τοῦ 'Αλεξάνδρου,
ποῦ ὡραῖα τά 'χε κάμῃ αὐτὸς μὲ διαλεκτοὺς τεχνίταις,
καὶ ἦσαν τότ' ἐξαίσιοι 'ς τὴν κάρπιμην Τρωάδα·
αὐλὴν εἰς τὴν ἀκρόπολιν καὶ θάλαμον καὶ δῶμα
τοῦ ἔκτισαν τοῦ Ἕκτορος σιμὰ καὶ τοῦ Πριάμου.
Καὶ ὁ θεῖος Ἕκτωρ βάδιζε κεῖ μέσα κ' ἐκρατοῦσε
κοντάρι ἑνδεκάπηχο, ποῦ μὲ χρυσὸ στεφάνι
σπιθοβολοῦσε ἡ λόγχη του, κ' ηὗρε τὸν ἀδελφόν του
'ς τὸν θάλαμον, ποῦ τὰ λαμπρὰ συγύριζε ἅρματά του,
τὸ τόξο καὶ τὸν θώρακα καὶ τὴν καλὴν ἀσπίδα·
κ' ἡ 'Ελέν' ἡ 'Αργεία κάθονταν καὶ ὁλόγυρα ἡ γυναῖκες,
κ' ἔφτειαναν ἔργ' ἀμίμητα καθὼς ταῖς ὡδηγοῦσε.
Καὶ ὁ Ἕκτωρ τὸν ὠνείδισε πικρῶς ἅμα τὸν εἶδε·

« Ἄθλιε, καλὰ δὲν ἔκαμες τόσην χολὴν νὰ πάρῃς·
πέφτουν μαχόμενοι οἱ λαοὶ 'ς τὰ τείχη μας τριγύρω,
κ' ἐξ ἀφορμῆς σου ἀλαλαγμός, φλόγα πολέμου ζώνει
τὴν πόλιν τούτην· καὶ ὅμως σὺ θὰ ὠνείδιζες καθέναν
ἄλλον ποῦ νά 'βλεπες μακρὰν νὰ φύγῃ ἀπ' τὸν ἀγῶνα·
ἀλλὰ σηκώσου πρὶν τὸ πῦρ τὴν πόλιν καταλύσῃ.»
Τοῦ ἀπάντησε ὁ θεόμορφος Ἀλέξανδρος καὶ τοῦ 'πε·
« Ἕκτορ, ἀφοῦ μὲ δίκαιον μ' ἐλέγχεις καὶ ὄχι ἀδίκως,
θὰ σοῦ ὁμιλήσω καθαρὰ καὶ πρόσεχε ν' ἀκούσῃς·
'ς τοὺς Τρῶας πεῖσμα μήτε ὀργὴ δὲν μ' ἔκαμε νὰ μείνω
'ς τὸν θάλαμον, ἀλλ' ἤθελα τὴν θλῖψιν μου νὰ τρέφω.
Τώρα μὲ λόγια μαλακὰ μ' ἐκίνησε ἡ γυνή μου
νὰ πολεμήσω· καὶ ὡς κ' ἐγὼ καλήτερο τὸ κρίνω·
τοὺς ἄνδραις εἰς τὸν πόλεμον συχνὰ ξαλλάζ' ἡ νίκη.
Ἀλλ' ὅσο ἐγὼ ν' ἀρματωθῶ, σὺ μὴν ἀναχωρήσῃς,
ἤ, ἂν θέλῃς, πήγαινε, κ' ἐγώ, θαρρῶ, θὰ σὲ προφθάσω. »
Εἶπε· καὶ δὲν τοῦ ἀπάντησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ.
κ' ἡ Ἑλένη γλυκομίλητα τοῦ εἶπε· «Ἀνδράδελφέ μου,
ἐμένα τῆς κακόπρακτης, τῆς ὠργισμένης σκύλλας,
ἄχ! τὴν ἡμέραν ποῦ 'ς τὸ φῶς μὲ ἔφερε ἡ μητέρα,
νὰ μ' εἶχε ἁρπάξῃ ἀνεμικὴ κακή, νὰ μ' εἶχε ῥίξῃ
εἰς ὄρος ἢ 'ς τῆς θάλασσας τὸ φουσκωμένο κῦμα
νὰ μὲ ῥουφήσῃ, καὶ ὄχι αὐτὰ ποῦ ἐγίνηκαν νὰ γίνουν.
Ἀλλ' ἀφοῦ τοῦτα τὰ κακὰ οἱ ἀθάνατοι διωρίσαν,
ἂς εἶχα κἂν καλήτερον τὸν ἄνδρα, νὰ γνωρίζῃ
τοῦ κόσμου τὴν κατακραυγὴν καὶ τοὺς ὀνειδισμούς του.
Καὶ τοῦτος τώρα νοῦν ποσῶς δὲν ἔχει οὔτε θὰ λάβῃ,
ὥστε θὰ πάθῃ. Ἀλλ' ὅρισε, ἀνδράδελφ', ἐδῶ μέσα·
κάθισε εἰς τοῦτο τὸ θρονί· γνωρίζ' ὅτ' ἡ ψυχή σου
μάλιστα ἐκείνη αἰσθάνεται τὸν μόχθον ποῦ ἀπὸ ἐμένα
τὴν σκύλλαν καὶ ἀπ' τὸ ἀνόμημα προῆλθε τοῦ Ἀλεξάνδρου,
ὁποῦ μᾶς κακομοίρανεν ὁ Ζεὺς διὰ νὰ γενοῦμε
καὶ τῶν κατόπιν γενεῶν τραγοῦδι ξακουμένο.»
Καὶ ὁ μέγας τῆς ἀπάντησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ·
« Ἐὰν κ' ἐγκάρδια μὲ καλεῖς, δὲν θὰ καθίσω, Ἑλένη·
ὅτ' ἡ ψυχή μου ἐπιθυμεῖ σφόδρα βοηθὸς νὰ δράμω
τῶν Τρώων ποῦ μὲ ἀναζητοῦν, ἀφοῦ μακράν τους εἶμαι.
Ἀλλὰ σὺ παρακίνησε τὸν Πάριν, καὶ ἂς φροντίσῃ
καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ του, ὅσο εἶμ' ἐγὼ 'ς τὴν πόλιν, νὰ μὲ φθάσῃ,
ὅτι θὰ ὑπάγω σπίτι μου νὰ ἰδῶ τοὺς σπιτικούς μου,

τὴν ποθητὴν συμβίαν μου καὶ τὸ γλυκό μου βρέφος.
Δὲν ξεύρω ἂν θὰ μὲ ξαναϊδοῦν ἢ θέλει βουλὴ θεία
σήμερ' ἀπὸ τῶν Ἀχαιῶν τὰ χέρια ν' ἀποθάνω. »
Αὐτὰ εἶπε κ' ἐκίνησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ,
καὶ εἰς τὸ λαμπρό του μέγαρο δὲν ἄργησε νὰ φθάσῃ·
ἀλλ' ὅμως τὴν λευκόχερην δὲν ηὗρεν Ἀνδρομάχην·
ἐκείνη μὲ τὸ βρέφος της καὶ τὴν καλὴν βυζάστραν
ἄνω 'ς τὸν πύργον ἔστεκε νὰ ὀδύρεται, νὰ κλαίῃ.
Καὶ ἀφοῦ μέσα δὲν εὕρηκε τὴν ἄψεγην συμβίαν,
εἰς τὸ κατῶφλι ἐστάθηκε καὶ πρὸς ταὶς κόραις εἶπε·
« Ὦ κόραις, τὴν ἀλήθειαν εἰπέτε μου, νὰ μάθω·
ἐδῶθεν ἡ λευκόχερη ποῦ ἐβγῆκεν Ἀνδρομάχη;
νὰ εὕρῃ συννυφάδα της ἢ ἀνδράδελφην ἐπῆγε,
ἢ 'ς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου κ' ἡ ἄλλαις εἶναι
δέσποιναις καὶ τὴν τρομερὴν θεὰν ἐξιλεόνουν; »
Τότε 'ς αὐτὸν ἀπάντησεν ἡ ἔξυπν' οἰκονόμα·
« Ὦ Ἕκτορ, τὴν ἀλήθειαν θὰ εἰπῶ καθὼς προστάζεις·
δὲν πῆγε εἰς συννυφάδα της ἢ ἀνδράδελφην καθόλου
ἢ 'ς τὸν ναὸν τῆς Ἀθηνᾶς, ὅπου κ' ἡ ἄλλαις εἶναι
δέσποιναις καὶ τὴν τρομερὴν θεὰν ἐξιλεόνουν·
ἀλλὰ 'ς τὸν πύργον ἔτρεξε τῆς πόλεως, ἅμ' ἀκούσθη
νίκη τρανὴ τῶν Ἀχαιῶν καὶ συντριμμὸς τῶν Τρώων·
καὶ ὡς φρενιασμένη θά 'φθασε 'ς τὰ τείχη τώρα ἐκείνη
κ' ἔχει σιμά της ἡ τροφὸς τὸ βρέφος 'ς τὴν ἀγκάλην. »
Καὶ ὡς τ' ἄκουσ' ἐπετάχθη εὐθὺς ὁ Ἕκτωρ ἀπ' τὸ δῶμα
πάλι 'ς τοὺς δρόμους τοὺς λαμπροὺς ποῦ 'χε περάσῃ πρῶτα,
κ' ἔφθασε τὴν πλατύχωρην περνῶντας πολιτείαν,
'ς ταὶς Σκαιαὶς Πύλαις· 'ς τὴν στιγμὴν ποῦ ἐκίνα εἰς τὸ πεδίον,
μὲ ὁρμὴν ἐμπρός του ἐπρόβαλεν ἡ ἀσύγκριτη Ἀνδρομάχη,
πολύδωρη συμβία του καὶ κόρη τοῦ γενναίου
Ἀετίωνος, ποῦ κάτωθε τῆς δενδρωμένης Πλάκου
τῆς Θήβης ἐβασίλευε καὶ τῶν Κιλίκων ὅλων.
Τοῦ πολεμάρχου Ἕκτορος αὐτή 'ταν ἡ συμβία,
ποῦ τότε τὸν ἀπάντησε μὲ τὴν τροφὸν σιμά της,
ὁποῦ βαστοῦσε τὸ μικρὸ μονάκριβο παιδί της,
τὸν Ἑκτορίδην, ὅμοιον μὲ εὔμορφον ἀστέρα·
Σκαμάνδριον ὁ πατέρας του, Ἀστυάνακτα τὰ πλήθη
τὸν λέγαν, ὅτι ἔσωζεν ὁ Ἕκτωρ τὴν Τρωάδα.
Ἐκεῖνος χαμογέλασε κυττῶντας τὸ παιδί του
ἥσυχα· καὶ ἀπ' τὸ χέρι του πιασμέν' ἡ Ἀνδρομάχη

ἐδάκρυζε καὶ τοῦ 'λεγεν· « Ὠιμέ, θὰ σ' ἀφανίσῃ
τούτη σου ἡ τόλμη, ὦ τρομερέ· τὸ βρέφος δὲν λυπεῖσαι
τοῦτο κ' ἐμὲ τὴν ἄμοιρην ποῦ χήρα σου θὰ γίνω
ὀγλήγορα, ὅτι ὀγλήγορα θὰ ὁρμήσουν ὅλοι ἀντάμα
νὰ σὲ φονεύσουν οἱ Ἀχαιοί· καὶ ἅμα σὲ χάσω, κάτω
'ς τὸν μαῦρον Ἅδη ἂς κατεβῶ· διότι ἂν ἀποθάνῃς
καὶ σύ, καμμιὰ παρηγοριὰ δι' ἐμὲ δὲν θ' ἀπομείνῃ,
καὶ πόνοι μόνον· ἔχασα πατέρα καὶ μητέρα·
τὸν μέγαν Ἀετίωνα μοῦ φόνευσεν ὁ θεῖος
Πηλείδης, ὅταν ἔρριξε τὴν πόλιν τῶν Κιλίκων,
τὴν Θήβην τὴν ὑψίπυλην· ἀλλὰ τὸν ἐσεβάσθη
νεκρόν, δὲν τὸν ἐγύμνωσε, καὶ μ' ὅλην τὴν λαμπρήν του
ἁρματωσιὰ τὸν ἔκαυσε κ' ἐσήκωσέ του μνῆμα,
καὶ ὁλόγυρά του ἐφύτευσαν πεῦκα μεγάλα ἡ νύμφαις
Ὀρεστιάδες, τοῦ Διὸς αἰγιδοφόρου κόραις.
Ἦσαν ἑπτὰ 'ς τὸ σπίτι μας γλυκεῖς αὐτάδελφοί μου,
κ' εἰς μιὰν ἡμέραν ὅλοι ὁμοῦ ροβόλησαν 'ς τὸν Ἅδη·
ὅλους τοὺς ἐθανάτωσεν ὁ θεῖος Ἀχιλλέας
τῶν μόσχων μέσα εἰς ταὶς κοπαὶς καὶ τῶν λευκῶν προβάτων.
Καὶ τὴν σεπτὴν μητέρα μου, βασίλισσαν 'ς τὴν Θήβην,
δούλην ἐδῶ τὴν ἔφερε μὲ τ' ἄλλα λάφυρά του·
καὶ ἀφοῦ μὲ δῶρ' ἀμέτρητα κατόπι ἐξαγοράσθη,
τὴν ἔσβυσεν ἡ Ἄρτεμις 'ς τὸ σπίτι τοῦ πατρός μου·
Ἕκτορ, σὺ εἶσαι δι' ἐμὲ πατέρας καὶ μητέρα,
σὺ ἀδελφός, σὺ ἀνθηρὸς τῆς κλίνης σύντροφός μου.
Ἀλλὰ λυπήσου μας, καὶ αὐτοῦ μεῖνε 'ς τὸν πύργον, μήπως
ὀρφανὸ κάμῃς τὸ παιδὶ καὶ χήραν τὴν γυναῖκα·
κ' ἐκεῖ 'ς τὴν ἀγριοσυκιὰ τοὺς ἄνδραις στῆσε, ὅπού 'ναι
ἡ πόλις καλοανέβατη, καλόπαρτο τὸ τεῖχος·
τρεῖς τὸ δοκίμασαν φοραὶς τῶν Ἀχαιῶν οἱ πρῶτοι,
οἱ Αἴαντες, ὁ δοξαστὸς Ἰδομενεὺς καὶ οἱ δύο
Ἀτρείδαις καὶ ὁ ἀτρόμητος Τυδείδης ἑνωμένοι,
ἢ τὸ φανέρωσε εἰς αὐτοὺς χρησμῶν ἐξαίσιος γνώστης,
ἢ τοὺς κινεῖ μόν' ἡ ψυχὴ 'ς αὐτὸ καὶ τοὺς διδάσκει. »
Καὶ πρὸς αὐτὴν ἀπάντησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ·
« Ὅλα τὰ αἰσθάνομαι κ' ἐγώ, γυνή μου, ἀλλὰ φοβοῦμαι
καὶ τῶν ἀνδρῶν τὸ πρόσωπο καὶ τῶν σεμνῶν μητέρων,
ἂν μ' ἔβλεπαν ὡς ἄνανδρος νὰ φεύγω ἀπὸ τὴν μάχην·
οὐδ' ἡ καρδιά μου θέλει το, ποῦ μ' ἔμαθε νὰ ἦμαι
γενναῖος πάντοτε κ' ἐμπρὸς νὰ μάχωμαι τῶν Τρώων,

χάριν τῆς δόξης τοῦ πατρός καὶ τῆς δικῆς μου ἀκόμη·
ὅτ' εἶναι τοῦτο φανερὸ 'ς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μου·
θὰ φθάσ' ἡμέρα νὰ χαθῇ κ' ἡ Ἴλιος ἡ ἁγία
καὶ ὁ Πρίαμος ὁ δυνατὸς μὲ ὅλον τὸν λαόν του·
Ἀλλὰ τῶν Τρώων ἡ φθορὰ δὲν μὲ πληγόνει τόσο
καὶ τοῦ πατρός μου ὁ θάνατος καὶ τῆς σεμνῆς μητρός μου
καὶ τῶν γλυκῶν μου ἀδελφῶν, ὁποῦ πολλοὶ καὶ ἀνδρεῖοι
ἀπὸ ταὶς λόγχαις τῶν ἐχθρῶν θὰ κυλισθοῦν 'ς τὸ χῶμα,
ὅσ' ὁ καϋμός σου, ὅταν κἀνεὶς τῶν Ἀχαιῶν σὲ πάρῃ
εἰς τὴν δουλείαν, ἐνῷ σὺ θὰ ὀδύρεσαι, θὰ κλαίῃς.
Εἰς τ' Ἄργος ξένον ὕφασμα θὰ ὑφαίνῃς προσταγμένη·
ἀπ' τὴν Ὑπέρειαν πηγὴν ἢ ἀπὸ τὴν Μεσσηίδα
νερὸ θὰ φέρνῃς στανικῶς, ἀπὸ σκληρὴν ἀνάγκην·
κ' ἐνῷ σὺ κλαίεις θὲ νὰ εἰποῦν· « Ἰδέτε τὴν συμϐίαν
τοῦ Ἕκτορος ποῦ ἐπρώτευε τῶν ἱπποδάμων Τρώων
'ς τὸν πόλεμον ποῦ ὁλόγυρα 'ς τὴν Ἴλιον πολεμοῦσαν. »
Αὐτὰ θὰ εἰποῦν καὶ μέσα σου θὰ ξαναζήσῃ ὁ πόνος
τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὁποῦ δὲν ζῇ διὰ νὰ σ' ἐλευθερώσῃ.
Ἀλλὰ παρὰ τὸν θρῆνόν σου καὶ τ' ὄνειδος ν' ἀκούσω
βαθυὰ 'ς τὴν γῆν καλήτερα νὰ μὲ σκεπάσῃ ὁ τάφος.»
Καὶ ὁ μέγας Ἕκτωρ ἅπλωσε τὰ χέρια 'ς τὸ παιδί του·
ἔσκουξ' ἐκεῖνο κ' ἔγυρε 'ς τὸ στῆθος τῆς βυζάστρας·
φοϐήθη τὸν πατέρα του, καθὼς εἶδε ν' ἀστράφτουν
τ' ἅρματα καὶ ἀπ' τὴν κόρυθα τῆς περικεφαλαίας
τὴν χαίτην ποῦ τρομακτικῶς ἐπάνω του ἐσειόνταν.
Ἐγέλασε ὁ πατέρας του καὶ ἡ σεϐαστὴ μητέρα·
καὶ ὁ μέγας Ἕκτωρ ἔϐγαλε τὴν περικεφαλαίαν
καὶ κατὰ γῆς τὴν ἔθεσεν ὁποῦ λαμποκοποῦσε.
Ἐφίλησε κ' ἐχόρευσε 'ς τὰ χέρια τὸ παιδί του
κ' ἔπειτα εὐχήθη 'ς τοὺς θεοὺς κ' εἶπε· Ὦ πατέρα Δία
καὶ ὅλ' οἱ ἐπουράνιοι θεοί, δώσετε εἰς τὸ παιδί μου
τοῦτο, ὡς ἐδώκατε εἰς ἐμέ, 'ς τὸ γένος του νὰ λάμπῃ,
'ς τ' ἅρματα μέγας, δυνατὸς 'ς τὴν Ἴλιον βασιλέας,
καὶ ὡς ἔρχεται ἀπ' τὸν πόλεμον μ' ἅρματα αἱματωμένα
ἐχθροῦ ποῦ ἐφόνευσε, νὰ εἰποῦν· «καλήτερος ἐδείχθη
καὶ τοῦ πατρός του», καὶ χαρὰν θὰ αἰσθάνεται ἡ μητέρα.
Ὡς εἶπε αὐτά, 'ς τὴν ἀγκαλιὰ τῆς ποθητῆς συμϐίας
τὸ βρέφος ἔϐαλε· καὶ αὐτὴ 'ς τὸ μυροϐόλο στῆθος
τὸ πῆρε γελοκλαίοντας· τὴν ἐλυπήθη ἐκεῖνος,
ἐχάϊδευσέ την κ' ἔλεγεν· « Ἀγαπητή, μὴ θέλῃς

τόσο δι' ἐμὲ νὰ θλίβεσαι· στοχάσου ὅτι 'ς τὸν Ἅδη
δὲν θὰ μὲ στείλῃ ἄνθρωπος, ἡ ὥρα μου πρὶν φθάσῃ·
καὶ ἄνθρωπος, ἅμα γεννηθῇ, εἴτε γενναῖος εἶναι
εἴτε δειλός, δὲν γίνεται τὴν μοῖραν ν' ἀποφύγῃ.
'Αλλ' ἄμε σπίτι, ἔχε 'ς τὸν νοῦν τὰ ἔργα τὰ δικά σου,
τὴν ἀλακάτην, τ' ἀργαλειό, καὶ πρόσταζε ταὶς κόραις
νὰ ἐργάζωνται· 'ς τὸν πόλεμον θὰ καταγίνουν ὅλοι
οἱ ἄνδρες ποῦ ἐγεννήθηκαν 'ς τὴν Τροίαν, κ' ἐγὼ πρῶτος. »
   Εἶπε καὶ πάλι ἐφόρεσε τὴν περικεφαλαίαν·
καὶ πρὸς τὸ σπίτι ἐκίνησεν ἡ ἀγαπητὴ γυνή του,
κ' ἐσυχνογύριζε νὰ ἰδῇ μὲ μάτια δακρυσμένα.
Εἰς τοῦ ἀνδροφόνου Ἕκτορος τὴν ὑψηλὴν οἰκίαν
ἔφθασε κ' εὕρηκεν ἐκεῖ τῶν γυναικῶν τὸ πλῆθος
καὶ ἀπ' τὴν ψυχήν τους ἔκαμεν ὁ θρῆνος ν' ἀναβρύσῃ,
καὶ ζωντανὸν τὸν Ἕκτορα 'ς τὸ σπίτι του ἐθρηνοῦσαν,
θαρρῶντας ποῦ ἀπ' τὸν πόλεμον καὶ ἀπ' τ' ἀνδρειωμένα χέρια
τῶν 'Αχαιῶν δὲν θὰ σωθῇ καὶ δὲν θὰ γύρῃ πλέον.
   'Αλλὰ δὲν ἀργοπόρησε 'ς τὰ δώματά του ὁ Πάρις·
ἐζώσθη τὰ πολύχαλκα καὶ ὑπέρλαμπρ' ἅρματά του,
τὴν πόλιν γοργὰ διάβηκεν, ὡς ἦταν πτεροπόδης.
Καὶ ὡς ὅταν σπάσῃ τὸν δεσμὸν καλοθρεμμένος ἵππος,
βροντᾷ τετραποδίζοντας 'ς τὴν ἀνοικτὴν πεδιάδα,
νὰ λούεται 'ς τὸ καθαρὸ ποτάμι μαθημένος·
τὴν κεφαλὴν κρατεῖ ὑψηλά, τὴν χαίτην ἀνεμίζει,
καὶ ὑπερηφανευόμενον 'ς τὰ κάλλη του τὸν φέρνουν
'ς ταὶς μαθημέναις του βοσκαὶς γοργὰ τὰ γόνατά του·
ὁμοίως ἀπ' τὴν Πέργαμον ὁ Πριαμίδης Πάρις
περήφανος κατέβαινε μὲ πόδια πτερωμένα
καὶ 'ς τ' ἅρματα ὡσὰν ἥλιος λαμποκοποῦσεν ὅλος.
Τὸν θεῖον εὕρηκε ἀδελφὸν κεῖ πῶμελλε νὰ στρέψῃ
ἀπ' ὅπου μὲ τὴν ποθητὴν γυναῖκα του ὡμιλοῦσε.
Καὶ πρῶτος ὁ θεόμορφος 'Αλέξανδρος τοῦ εἶπε·
   « Ἔγκαιρα δὲν ἐπρόφθασα, καθὼς ἔχεις προστάξῃ,
ὦ σεβαστέ μου· σὲ κρατῶ καὶ σὺ πολὺ σπουδάζεις. »
   Καὶ πρὸς αὐτὸν ἀπάντησεν ὁ λοφοσείστης Ἕκτωρ·
« Γλυκέ μου, ἂν εἶναι δίκαιος, κἀνεὶς δὲν θὰ σὲ ψέγῃ
'ς τὰ ἔργα τὰ πολεμικά, καὶ ἀνδρειωμένος εἶσαι·
τὸ θέλεις καὶ ὀκνηρεύεσαι· καὶ μέσα μου λυποῦμαι,
ὅταν πολλοὺς ὀνειδισμοὺς ἐνάντια σου προφέρουν
οἱ Τρῶες ποῦ ἐξ αἰτίας σου βαρὺν ἔχουν ἀγῶνα.

Ἂς πᾶμε καὶ θὰ διορθωθοῦν τοῦτ' ἂν θελήσῃ ὁ Δίας
νὰ στήσωμε 'ς τὰ σπίτια μας ἐλεύθερον κρατῆρα,
προσφορὰν ὅλων τῶν θεῶν μεγάλων αἰωνίων,
ἅμ' ἀπ' τὴν Τροίαν διώξωμεν τῶν Ἀχαιῶν τὰ πλήθη.

ΤΡΕΙΣ ΔΡΑΚΟΛΙΜΝΑΙ

ΕΠΙ ΤΩΝ ΚΟΡΥΦΩΝ ΤΗΣ ΠΙΝΔΟΥ

Ἡ ὑψηλὴ καὶ ἀνεξάντλητος φαντασία τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ δὲν ὑστέρησε νὰ περιβάλῃ διὰ θαυμασίου μυθολογικοῦ πλαισίου καὶ αὐτὰ τὰ γεωλογικὰ φαινόμενα τῶν τόπων, οὓς κατῴκησεν. Ἡ πολύπλοκος καὶ μεγαλοπρεπὴς σειρὰ τῶν ἑλληνικῶν ὀρέων γέμει τοιούτων. Μεταξὺ δ' αὐτῶν διακρίνονται, ἐν Ἠπείρῳ, αἱ τρεῖς ἐπὶ τῆς Πίνδου λίμναι. Περὶ τῶν λιμνῶν τούτων, κειμένων ἐπὶ τῶν τριῶν ὑψηλοτάτων τῆς Πίνδου κορυφῶν, ἐπὶ τοῦ Λύγγου, τῆς Τύμφης ἢ Νύμφης, καὶ τοῦ Λάκμωνος, κατακορύφως οὕτως, ὥστε οὐδὲν ὑπεράνω των νὰ ἔχωσιν ὕψωμα, τινὲς ἐκ τῶν ἐγχωρίων γεωλόγων καὶ τῶν ξένων περιηγητῶν ἀπεφάνθησαν, ὅτι σχηματίζονται ἐκ τῶν ὑδάτων τῶν ἀναλυομένων χιόνων κατὰ τὸ θέρος. Ἄλλοι δὲ εἶπον, ὅτι προέρχονται ἐκ πηγῶν ἀναβρυουσῶν ἐν τοῖς ἐγκάτοις αὐτῶν. Ἄλλοι δὲ πάλιν ἐθεώρησαν αὐτὰς ὡς ἀποτελεσθείσας ἐξ ἡφαιστειωδῶν ἐνεργειῶν. Καὶ ἄλλοι τὰς ἐνόμισαν εἶδος φρεάτων ἀρτεσιανῶν. Ἀλλ' ὁ ἑλληνικὸς λαὸς ἀπέδωκεν εἰς αὐτὰς μυθολογικὰς ἰδιότητας, πιστεύσας καὶ ὁμολογῶν ὅτι ἀνέκαθεν διαιτῶνται ἐν αὐταῖς *Δράκοι*· διὸ καὶ ἐπωνόμασεν αὐτὰς *Δρακολίμνας*.

Παρὰ τὰ ἠπειρομακεδονικὰ σύνορα, ὑπεράνω τῆς μεγάλης βλαχικῆς κωμοπόλεως Σαμμαρίνης ὑψοῦται ἡ δασώδης κορυφὴ τοῦ Λύγγου, ἥτις διέσωσε τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς ὄνομα ὑπὸ τὸ νεώτερον Σμόλυγγος, καὶ ἧς τὸ ἀκρότατον μέρος εἶνε φαλακρόν. Ἐκεῖ, ἐπὶ τῆς φαλάκρας, εὑρίσκεται ἡ πρώτη τῶν λιμνῶν τούτων τῆς Πίνδου ἐν μέσῳ ὁμαλοῦ ἐδάφους, ἔχουσα περιφέρειαν 320 βημάτων καὶ σχῆμα ἐντελῶς κυκλικόν. Τὸ βάθος αὐτῆς δὲν ἐγένετο δυνατὸν μέχρι σήμερον νὰ καταμετρηθῇ, ὡς καὶ τῶν ἄλλων δύο ἐπίσης, ἕνεκα δὲ τοῦ μεγάλου βάθους τὸ χρῶμα τοῦ ὕδατός της φαίνεται ὑποπράσινον, ἐμπνέον φρίκην καὶ ἀνατριχίασιν. Τρέφει δὲ βατράχους καὶ ἰχθῦς μεγάλους, μέλανας καὶ δυσειδεῖς. Ἀλλ' ἐν γαλήνῃ πλήρει εἶναι ὁρατοὶ εἰς τὸν πυθμένα αὐτῆς πρὸς τὰς ὄχθας λίθοι λευκοὶ ὀγκώδεις, περὶ ὧν διηγοῦνται οἱ περὶ αὐτὴν βιοῦντες κατὰ τὸ θέρος βλαχοποιμένες, ὅτι ὁ Δράκος τῆς λίμνης ταύτης ἦλθέ ποτε εἰς μονομαχίαν μετὰ τοῦ Δράκοντος τῆς λίμνης τῆς Τύμφης, ἀπέναντι τοῦ Σμόλυγγου κειμέ-

νης καὶ χωριζομένης ἀπ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἀώου, Βουβοῦσα νῦν λεγομένου ἐκεῖσε. Καὶ ὅτι οὗτος μὲν ἐλιθοβόλει ἐκεῖνον ἐκσφενδονίζων λίθους παμμεγίστους, οἵτινες εἶναι οἱ καὶ νῦν ἐν τῷ βάθει τῆς λίμνης τοῦ Σμόλυγγου ὁρώμενοι, ἐνῷ οὐδόλως περὶ αὐτὴν φαίνονται ἄλλοι βράχοι, ἀλλ' ἔδαφος ὁμαλόν, ὡς εἴρηται, καὶ δάσος κάτω ἀδιέξοδον καὶ παρθένον· ὁ δὲ Δράκος τῆς λίμνης τοῦ Σμόλυγγου ἔρριπτε κατὰ τούτου ὁλοκλήρους κορμοὺς πελωρίων δένδρων, οἵτινες διακρίνονται ἀκόμη ἐν τῷ πυθμένι τῆς λίμνης τῆς Τύμφης, ἐνῷ πέριξ δὲν ὑπάρχουσι δάση, ἀλλὰ βράχοι ὑψηλοὶ καὶ ἀπότομοι. Ἐκτὸς δὲ τούτου τὴν ὕπαρξιν Δράκου ἐν τῇ λίμνῃ τοῦ Σμόλυγγου βεβαιοῖ καὶ τὸ ἑπόμενον διασωθὲν ἀρχαιότατον ἠπειρωτικὸν ᾆσμα :

'Σ τῆς Σαμμαρίνας[1] τὰ βουνά, 'ς τῆς Ἐροιβιᾶς τοὺς τόπους,
ἐκεῖ ποῦ πέντε δὲν πατοῦν καὶ δέκα δὲν διαβαίνουν,
ἐγὼ μονάχος πέρασα πεζὸς κι' ἁρματωμένος,
μὲ τιτριμίδες[2] 'ς τὸ σπαθί, μὲ φούνταις 'ς τὸ τουφέκι.
Ἑξῆντα Δράκους σκότωσα κ' ἑξῆντα ἔχω λαβώσει·
μόν' 'πέτυχα κ' ἕνα Στοιχειὸ σὲ μιὰ 'ψηλὴ ραχούλα[3],
ποὖχε σταυρὸ 'ς τὰ κέρατα, φεγγάρι 'ς τὰ ποδάρια.
Σειέται καὶ σειοῦνται τὰ βουνά, σειέται καὶ σειοῦνται οἱ κάμποι,
ταράζει τὰ ποδάρια του καὶ δένδρα ξερριζώνει[4].
Στριγκιὰ φωνὴν ἐφώναξε, βογγοῦν βουνὰ καὶ ράχαις :
—Ἐδῶ ποῦ πέντε δὲν πατοῦν καὶ δέκα δὲν διαβαίνουν,
τί γύρευες μονάχος σου πεζὸς κι' ἁρματωμένος ; κτλ.

[1] Κακῶς γράφει ὁ κ. Π. Ἀραβαντινὸς (ἰδὲ Συλλ. Δημοτ. Ἀσμ. τῆς Ἠπείρου σελ. 273, ἀριθ. 453):

'Σ τῆς Ἅϊ—Μαρίνας τὰ βουνά, ... κτλ. κτλ.....

ὡς ἐπίσης καὶ ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ ᾄσματός του τούτου κ. Γ. Χρ. Χασιώτης (ἰδὲ Συλλ χῶν κατὰ τὴν Ἤπειρον Δημοτ. Ἀσμ.). Διότι τὴν κωμόπολιν Σαμμαρίναν γράφουσι μὲν οἱ ξένοι περιηγηταὶ San(m)—Marina='Αγία Μαρίνα (Μαρία), ἀλλ' ὁ λαὸς τῆς Ἠπείρου καὶ αὐτοὶ οἱ Βλάχοι κάτοικοι τῆς κωμοπόλεως προφέρουσι καὶ γράφουσιν αὐτὴν Σαμμαρίναν. Ἂν δ' οἱ συλλογεῖς οὗτοι τῶν Ἠπειρωτικῶν ᾀσμάτων ὑποθέτουσιν ὁ μὲν εἰς τὸ τμῆμα τῶν Κουρέντων, ὁ δὲ εἰς τὸ τοῦ Ζαγορίου ἀνῆκον τὸ ἀξιόλογον τοῦτο μυθολογικὸν ᾆσμα, διότι ἐκεῖ ἔτυχε ν' ἀκούσωσιν αὐτό, ἀπατῶνται ὡσαύτως πολύ. Διότι προφανέστατα αὐτὴ αὕτη ἡ λέξις '*Ἐροιβιά*, ἡ ἐν αὐτῷ τῷ πρώτῳ στίχῳ ἀπαντωμένη, ἀντιφέρεται κατὰ τῆς γνώμης αὐτῶν, οὖσα ὄνομα ἀρχαίας ἑλληνικῆς πόλεως Ἐροιβίας ὀνομαζομένης καὶ κειμένης κατὰ τὰς ἀποφάνσεις τῶν πλείστων περιηγητῶν καὶ γεωγράφων περὶ τὴν σημερινὴν ἠπερωτικὴν πόλιν Κόνιτσαν, περὶ ἣν ἀκριβῶς ὑψοῦνται καὶ τὰ βουνὰ τῆς Σαμμαρίνης.

[2] *τιτριμίδες*=κερμάτια ἐκ χρυσοῦ ἢ ἀργύρου κρεμάμενα εἰς σπαθιά, χαϊμαλιὰ καὶ πλάσκαις τῶν ἀνδρειωμένων, καὶ εἰς τοὺς κεφαλοδέσμους τῶν γυναικῶν ἐν Ἠπείρῳ.

[3] Διὰ τοῦ '*ψηλὴ ραχούλα* ἐννοεῖ ἀναμφιβόλως ὁ ποιητὴς τοῦ ᾄσματος τὴν ὑψηλὴν τῶν τῆς Σαμμαρίνης βουνῶν κορυφὴν Σμόλυγγον.

[4] Ἐν τοῖς δυσὶ τούτοις στίχοις ὑποκρύπτεται ἡφαιστειώδης τις τῶν ὀρέων αὐτῶν ἰδιότης.

Ἐν τῷ ἀτελῶς παραδοθέντι ἡμῖν ᾄσματι τούτῳ, ἐν ᾧ ὁ Δράκος τῆς λίμνης τοῦ Λύγγου εἰκονίζεται ὡς ταῦρος μὲ κέρατα καὶ καπούλια, ἢ ὡς κριὸς καθ' ἃ θέλομεν ἴδει κατωτέρω, ἢ ἐν τῇ μορφῇ τῶν τεράτων, ἅτινα οἱ ἁγιογράφοι εἰκονίζουσιν ὑπὸ τοὺς πόδας τῶν ἵππων τοῦ Ἁγ. Γεωργίου καὶ Ἁγ. Δημητρίου, ὁ ἀνδρειωμένος περιέρχεται μόνος ἀτρόμητος τὰ ἀπάτητα μέρη τοῦ Δράκοντος τούτου καὶ δὲν πτοεῖται οὐδόλως εἰς τὴν στεντορείαν φωνὴν αὐτοῦ, ἥτις καταταράττει βουνὰ καὶ δάση. Ἐφόνευσε μέχρι τοῦδε, λέγει, ἑξήκοντα Δράκους, καὶ εἶχεν ἄλλους τόσους πληγώσει. Ἀναμφιβόλως λοιπὸν θὰ ἐμονομάχησεν ἀκολούθως καὶ μετὰ τοῦ Δράκοντος τούτου. Διόλου δὲ ἀπίθανον, ἂν ὁ Δράκος τῆς λίμνης τῆς Τύμφης, μεταμορφωθείς, ὡς συνείθιζε καθ' ἃ θέλομεν ἴδει, εἰς ἀνδρειωμένον, περιήρχετο τὰ μέρη τοῦ Δράκοντος τῆς λίμνης τοῦ Λύγγου, προκαλῶν αὐτὸν εἰς μονομαχίαν.

Τὴν Τύμφην ἢ Νύμφην, ἐφ' ἧς ἁπλοῦται ἡ δευτέρα Δρακολίμνη τῆς Πίνδου, ὑποθέτουσιν ἀντικατασταθεῖσαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας ὀνομασίας Πλώσκιου τῆς ἀπέναντι τοῦ Λύγγου κορυφῆς τῆς Ζαγοριακῆς ὀροσειρᾶς. Ἡ κορυφὴ αὕτη εἶνε ἄδενδρος, βραχώδης καὶ ἀπότομος, χαμηλοτέρα μὲν τοῦ Λύγγου, ἀλλ' ἀνερχομένη εἰς ὕψος 3000 περίπου μέτρων ὑπὲρ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης. Ἡ δὲ λίμνη της ἀποτελεῖ σχῆμα ἐλλειψοειδὲς μὲ περιφέρειαν 210 βημάτων. Διηγοῦνται, ὅτι ὁ περιβόητος Ἀλῆ-πασᾶς τῶν Ἰωαννίνων, ὁ ἕνεκα τοῦ φιλοχρηματου χαρακτῆρός του τοσαῦτα παράτολμα ἐπιχειρήσας, ἀφοῦ διέπλευσεν αὐτὴν ἐπὶ πλοιαρίου, ἐπεχείρησε νὰ τὴν κενώσῃ, ἀνοίγων ὀπὴν ἐν τῇ πλευρᾷ τοῦ ὄρους πρὸς τὸν Ἀῷον, ἐπειδὴ ἐπίστευσεν, ὅτι ἤθελεν ἀνακαλύψῃ ὑπ' αὐτὴν θησαυρόν, κατὰ τὰ μυθολογήματα τῶν ἀγροτῶν. Ἀλλὰ τυχαίως χάλαζα ἐξαισίου μεγέθους ἐνσκήψασα διέκοψε τὰς ἐργασίας τοῦ δεισιδαίμονος τυράννου, ὅστις ἠναγκάσθη ν' ἀναχωρήσῃ ἐκεῖθεν ἄπρακτος. Μυθολογικῶς δὲ περὶ τοῦ Δράκου της ἀναφέρουσιν ἐκτὸς τῆς μονομαχίας αὐτοῦ μετὰ τοῦ τῆς λίμνης τοῦ Λύγγου καὶ τὸ ἀκόλουθον, ὅπερ ἤκουσα ἐκεῖ παρ' ἐγχωρίου γυναικὸς καὶ ἀντιγράφω ὅπως μοί το ἀφηγήθη: « Πιστικὸς βλάχος, μοναχογιὸς χήρας βόσκαγε τὸ κοπάδι του γύρ' ἀπ' τὴ λίμνη. Ἐν' ἀπόγιομα, ξαπλωμένος 'ς τὸν ἴσκιο τοῦ λιθαριοῦ, στάλιζε τὰ πρόβατά του. Νὰ καὶ γλέπ' ἀπὸ πέρα νἄρχετ' ἕνας ροῦσος λεβέντης. Οὔτε τὸν εἶχε ἰδεῖ ἄλλη φορά, οὔτε τὸν εἶξερε. Εἶδε ποῦ τὸν ζύγωνε, καὶ σηκώθκε ὀρθὸς νὰ βαστάξῃ τὰ μαντρόσκυλά του μὴν τοῦ ριχτοῦν. Τὸν χαιρετάει, καὶ τοῦ κάνει τόπο 'ς τὸν ἴσκιο νὰ κάτσῃ. —Γιὰ καλὸ ἀπὸ 'δῶ; τὸν 'ρωτάει. —Περνάω γιὰ τὰ Βλαχοχώρια· τοῦ λέει ἐκεῖνος. —Κι' ἀπὸ ποιὰ μαντριὰ ἔρχεσαι; —'Απ' τὰ Λιβαδάκια. Ἦταν βάχτι καλοκαῖρι, Ἀλωνάρης μῆνας, καὶ τὸ 'λιοπῦρι ἔκαιγε κατακέφαλα· ἔπεσαν καὶ κοιμήθηκαν ὁ ἕνας κοντὰ 'στὸν ἄλλον ὡς τρεῖς ὧραις. Σὰν τσάκισε τὸ κάμμα καὶ πῆραν 'στὸ ζερβὸ τ' ἀπό-

σκια, σκόθηκε ὁ ξένος νὰ φύγῃ. Ἐκεῖ ποῦ τ' ἄφινε 'γειὰ τοῦ πιστικοῦ,— Ἀ, ὡρέ, γυρίζει καὶ τοῦ λέει, ποῦ ξέρ'ς πῶς τὸ φέρει καὶ ξαναντάμω'ὅῦμε, γινόμαστε βλάμιδες; —Βουνὸ μὲ βουνὸ μοναχὰ δὲν ἀνταμώνουν, γινόμαστε, τοῦ λέει κι' ὁ πιστικός. Δίνουν εὐτὺς ἐκεῖ τὸν ὅρκο, φιλιοῦνται ἀδερφικὰ καὶ φεύγει ὁ ξένος. Ποῦ νὰ τὸ ξέρῃ ὁ πιστικὸς . . . ἦταν ὁ Δράκος. Περνάει κάμποσος καιρὸς καὶ τοῦ ξανάρχεται πάλι ὁ ἴδιος. Τὸν παρακαλεῖ τώρα νὰ σφάξῃ πενῆντ' ἀπ' τὰ πρόβατά του.—Πενῆντα πρόβατα; τὸν 'ρωτάει ὁ καϋμένος ὁ πιστικός· ἕνα καὶ δυό, ὅσο γιὰ νὰ φᾶμε μετὰ χαρᾶς, μὰ πενῆντα πρόβατα τί θὰ κάν'ς. —Τί σὲ μέλλ' ἐσένα, τοῦ λέει ὁ Δράκος· τί θὰ τὰ κάνω 'γὼ εἶνε δική μου δουλειά, ἐσὺ μοῦ κάν'ς τὸ χατίρι, σὰν βλαμάδες ποῦ εἴμαστε, νὰ τὰ σφάξ'ς; —Ὁ Δράκος εἶχε τὸ σκοπό του πῶκαμε τὸν πιστικὸ βλάμη του. — Τὸ χατίρι σου ἀξίζει καὶ χιλιάδες πρόβατα. βλάμη μου, μὰ τώρα ξέρω ποῦ τὰ πενῆντα θὰ πάν' 'ς τὰ χαμένα· ὕστερα ἑκατὸ τἄχω ὅλα-ὅλα· μοῦ θέλ'ς τὸ κακό, καϋμένε. — Ἔννοια σου, ἀδερφοῦλί μου, τ' ἀπολογέται ὁ Δράκος, κ' ἐγώ, ξέρεις εἶμαι γιὸς τοῦ Κουκουμπίνα τοῦ πρώτου τσέλιγγα, 'ς τὸ γυρισμό μ' ἀπ' τὰ Βλαχοχώρια σοῦ τὰ φέρνω διπλᾶ. Ἀπὸ 'δῶ ἀπὸ 'κεῖ τὸν κατάφερε τὸ δόλιο πιστικὸ καὶ τοῦ σφάζει τὰ πενῆντα προβατάκια του. Ὁ Δράκος εἶχενε κι' αὐτοῦ τὸ σκοπό του. Εἶχε ἀπὸ χρόνια ἀμάχη μὲ τὸ Δράκο τοῦ Σμόλυγγου, γιατ' ἐκεῖνος ὥριζε περσσότερον τόπο καὶ τοῦτος ἤθελε νὰ τοῦ τὸν ἁρπάξῃ. Γλέπ'ς ἦταν κι' αὐτοὶ 'ς τὸν τόπο σὰν βασλιάδες. Τὸν ἐπολέμαγε τοῦτος τόσον καιρὸ μὲ κἄτι λιθάρια τρανὰ θεόρατα· 'ςτὰ χαμένα ὅμως· ἄνοιγ' ἐκεῖνος τὸ στοιχειωμένο στόμα του, καὶ κατάπινε τὰ λιθάρια σὰν σκάγια. Μιὰ ἔχουν καὶ μιὰ ὀργὴ οἱ Δράκοι. Ἅμα καταπιοῦν ἕνα κουβάρι ξύγγι-πάνα ἀπὸ πενῆντα πρόβατα θηλ'κὰ πεθαίνουν εὐτύς. Τὸ σκέφτηκε ὁ Δράκος τοῦτος αὐτό, καὶ γιὰ τοῦτο τοῦ φορτώθηκε τοῦ βλάμη του γιὰ τὰ πενῆντα πρόβατα. Καὶ μονομιᾶς, ἅμα τἄσφαξε ὁ πιστικός, τὰ σχίζει αὐτὸς χωρὶς νὰ τὰ γδάρῃ, παίρνει ταὶς πάναις ὅλαις, ταὶς τυλίγει 'ς ἕνα κουβάρι μεγάλο, καὶ τὸ πετάει τοῦ Δράκου τοῦ Σμόλυγγου. Ἐκεῖνος ἄσπρο—ἄσπρο τὸ πῆρε γιὰ πέτρα καὶ τὸ δέχτηκε 'ς τὸ στόμα του· ἅμα τὸ κατάπιε, οὐδευτὺς ξεψύχησε. Πηδάει μὲ μιᾶς ἐκεῖ τοῦτος καὶ τοῦ παίρνει τὴν καρδιά, τὴν ψαίνει καὶ τὴν φέρει τοῦ βλάμη του νὰ φάῃ. —Τί ἔκαμες; τὸν 'ρωτάει. —Δὲν εἶνε δική σου δουλειά, τοῦ λέει ὁ Δράκος, ἂν θέλῃς, φάε καρδιὰ ψημένη. Σ τὴν ἀρχὴ συλλογίζονταν νὰ μὴ φάῃ ὁ πιστικός. Κατόπι, σὰν εἶδε τὸν βλάμη του πῶτρωε μὲ τόσην ὄρεξι, τὸν παραπῆρε κι' αὐτὸς μὲ τὰ λόγια, πῆρε κ' ἔφαε ἕνα κομμάτι. Μονοκοπανιᾶς χωρὶς νὰ τὸ καταλάβῃ ἀγρεύει καὶ χύνεται καὶ τρώει ζωντανὰ καὶ τἄλλα πενῆντα πρόβατα του· πηδάει ὕστερ' ἀπὸ μιὰ κορφὴ 'ς ἄλλη, σὰν Δράκος τώρα κι' αὐτός, καὶ ρίχνεται 'ς τὴ λίμνη τοῦ Σμόλυγγου· ἐκεῖ στοιχειώθηκε. Ὅποιος φάῃ ἀπὸ καρ-

διὰ Δράκου ἀποδρακόνεται. Ὁ Δράκος ἐπιταυτοῦ τῶδωκε τοῦ βλάμη του ἀπ' τὴν καρδιὰ τοῦ Δράκου τοῦ Σμόλυγγου, γιὰ νὰ τὸν βάλῃ 'ς τὸ ποδάρι αὐτουνοῦ κ' ἔτσι, σὰν βλάμη του, νὰ μὴν τὸν ἔχῃ γιὰ ὀμπρὸς ὀχτρό, καὶ νὰ ὁρίζῃ τοῦτος τὸν τόπο. Ὁ στοιχειωμένος πιστικὸς εἶχε, εἴπαμαν, μάνα χήρα· εἶχε κ' ἕναν ξάδερφο πιστικὸν κι' αὐτὸν 'ς τὰ ἴδια τὰ βουνά. Ἀπ' τὴν ἡμέρα ποῦ στοιχειώθηκε 'ς αὐτὸν τὸν ξάδερφό του φανερόνονταν συχνά 'ς τὴν ἴδια τὴ μορφὴ τοῦ πιστικοῦ ποῦταν καὶ πρῶτα. Ὅσαις φοραὶς τὸν ἄκουγε νὰ παίζῃ τὴ φλογέρα, πήδαγε ἀπ' τὴν κορφὴ τοῦ Σμόλυγγου κ'ἔρχονταν καὶ τὸν ἤγλεπε. Ἡ δόλια ἡ μάνα του δὲν ἤξερε τίποτα. Μὲ λίγαις μέραις σὰν τὸν ἔχασε, πῆρε τὰ βουνὰ δίπλα ζητῶντάς τον. Βρίσκει τὸν ἀνεψιό της καὶ τὸν 'ρωτάει. Στάσου, τῆς λέει αὐτός, καὶ σοῦ τὸν φέρνω 'γώ· κρύψου αὐτοῦ πίσω 'ς τὴ στάνη καὶ κύταζέ τον μοναχά, μὴν τοῦ κρίνῃς γιατὶ μᾶς ἔφκε καὶ δὲν ξαναπατάει ἐδῶ. Κρύβεται ἡ πολύπαθ' ἡ μάνα, κι' ὁ ἀνεψιός της ἀρχινάει νὰ παίζῃ τὴ φλογέρα· 'ς ὀλίγο νάτο καὶ τὸ στοιχειωμένο παιδί της· δὲ βαστιέται ἡ μάνα καὶ ρίχνεται σκούζοντας νὰ τ' ἀγκαλιάσῃ· καπνὸς κι' ἀντάρα ὁ Δράκος· κι' ἡ μάνα ἀπ' τὸν καϋμό, σὰν εἶδε κ' ἔμαθε τὴ μεταμόρφωσι τοῦ γιοῦ της, πέθανε ἡ ἀγλίκαντη παράκαιρα. Ὁ Δράκος ἀπ' τὰ τότες οὔτε στὸν ξάδερφό του δὲν ξαναφανερώθκε. Μολογᾶν' μοναχὰ πῶς μιὰ φορὰ κάτι ἀγωγιάταις Σαμμαρινιώταις γύριζαν μὲ στάρια ἀπ' τὰ Τρίκκαλα 'ς τὸ χωριό τους. Κατάστρατα, ἐκεῖ ποῦ ξεφόρτωσαν γιὰ νὰ κάνουν κονάκι, ἀνοίγουν ἄξαφνα τὰ σακκιὰ καὶ βρίσκουν σὲ καθέν' ἀπὸ μιὰ χούφτα φλωριά, καὶ μέσα 'ς ἕνα σακκὶ τοῦ χαρβανάρη ηὗραν ἕνα τάσι μαλαματένιο μὲ γράμματα, ποῦλεγαν πῶς τἄβαλε ὁ Δράκος αὐτὸς τὰ φλωριὰ 'ς τὰ σακκιά τους κρυφά, καὶ πῶς εἶνε στοιχειωμένος αὐτὸς ἀπ' τὰ ποτάμια τῆς Ἄρτας καὶ τ' Ἀσπροπόταμου ὡς 'ς τὰ ποτάμια τῆς Σαλαμπριᾶς καὶ τῆς Βουβούσας ἄκρη 'ς ἄκρη».

Ἡ τρίτη τέλος λίμνη τῆς Πίνδου κεῖται ἐπὶ τοῦ Λάκμωνος, νῦν Περιστέρι, κορυφῆς, ἧς τὸ ὕψος ὑπολογίζεται ἴσον τοῦ μεταξὺ τοῦ τῆς Τύμφης καὶ τοῦ τοῦ Λύγγου, κειμένης δὲ ἄνωθεν τοῦ Μετσόβου καὶ τοῦ Συράκου. Ἡ λίμνη αὐτῆς, πολὺ μικροτέρα τῶν δύο προηγουμένων, εἶνε στρογγύλη καὶ καλεῖται βλαχιστί, διότι Βλάχοι καὶ περὶ ταύτην βιοῦσι, Βρίγγα (κύκλος), εἴτε ἐκ τοῦ κυκλικοῦ της σχήματος εἴτε διότι τὸ ὕδωρ αὐτῆς, τὸ ὁποῖον ἐξέρχεται ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς ἀπὸ βράχου καὶ μετὰ ἑλικοειδῆ ροῦν σχηματίζει αὐτήν, χωνεύει ἐν τῷ πυθμένι της περιστρεφόμενον. Ὡς πρὸς τὸν τοιοῦτον δὲ ροῦν καὶ τὴν περιστροφὴν τοῦ ὕδατος τῆς λίμνης ταύτης ἀναφέρουσιν οἱ περιοικοῦντες, ὅτι ὁ Δράκος αὐτῆς ἐξελθὼν ἐν μορφῇ ὄφεως ἀπὸ τοῦ βράχου, ἀφ' οὗ ἐκπηδᾷ τὸ ὕδωρ, ἕρπων δὲ ἐπί τι διάστημα ἑλικοειδῶς, εἰσῆλθε πάλιν ὑπὸ τὴν γῆν εἰς τὸ μέρος, ἔνθα ἡ λίμνη χωνεύει, δηλ. εἰς τὸ μέσον αὐτῆς, καὶ ὅτι ἀμέσως τότε

ἀνεπήδησαν τὰ ὕδατα, τὰ ὁποῖα, ἀκολουθοῦντα τὰ ἴχνη τοῦ Δράκου, ἐσχημάτισαν τὸν ἑλικοειδῆ ροῦν των καὶ τὴν περιςρεφομένην Δρακολίμνην. Ἀλλ' ἐκτὸς τῆς ὀφειοειδοῦς μορφῆς ὁ Δράκος οὗτος λαμβάνει καὶ μορφὴν κριοῦ, διότι διηγοῦνται, ὅτι ἐνεφανίσθη ποτὲ ὑπὸ τοιαύτην μορφὴν καὶ ἐβάτευσε τὸ περὶ τὴν λίμνην νεμόμενον ποίμνιον προβάτων· τὰ πρόβατα ἐγέννησαν εἰς τὰ χειμάδια ὡραιοτάτους ἀμνούς, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἄνοιξιν, ὅτε τὸ ποίμνιον ἀνῆλθεν εἰς τὰς θερινὰς βοσκὰς τῶν βουνῶν, ἅπαντες οἱ ἀμνοὶ οὗτοι ἐπήδησαν εἰς τὴν Δρακολίμνην τοῦ Λάκμωνος, ἐν ᾗ καὶ ἀπελιθώθησαν.

Ταῦτα περὶ τῶν τριῶν Δρακολιμνῶν τῆς Πίνδου ἐν Ἠπείρῳ.

Δὲν κλείω ὅμως τὴν περὶ αὐτῶν πραγματείαν μου χωρὶς νὰ παραθέσω καὶ τὸν ἀρχαῖον περὶ τοῦ Πίνδου μῦθον, ὃν διέσωσεν ἡμῖν ὁ Πλίνιος (ἐν τῷ περὶ ζῴων βιβλ. Χ), ἀναθέσω δὲ εἰς τοὺς εἰδήμονας μυθολόγους καὶ ἱστορικοὺς τὴν σύγκρισιν τοῦ μύθου τούτου πρὸς τοὺς παρ' ἡμῖν περὶ τῶν ἐν λόγῳ *τριῶν λιμνῶν*. Κατ' αὐτόν, Πίνδος, ὁ υἱὸς τοῦ Μακεδόνος, βασιλέως τῆς Μακεδονίας, διὰ τὸ κάλλος καὶ τὴν σύνεσιν αὐτοῦ φθονηθεὶς ὑπὸ τῶν *τριῶν ἀδελφῶν* του, ἀνεχώρησε τῆς πατρῴας ἀρχῆς καὶ κατῴκησεν εἰς χωρίον τι ἐπὶ τοῦ ὄρους τούτου (τῆς Πίνδου) δι' ἄνεσιν ψυχικὴν καὶ σωματικήν. Ὢν δὲ φύσει ἐλεύθερος κατεγίνετο πάντοτε εἰς θήρας διαφόρων ζῴων, μάλιστα νεβρῶν. Καταβὰς ποτε τοῦ ἵππου του καὶ πεζὸς ἐπιζητῶν εἰς δάσος τι καὶ εἰς ἄντρα τοὺς νεβρούς, ἀκούει αἴφνης μεγάλης φωνῆς, ἥτις τὸν διέταττε νὰ μὴ ἅπτηται τῶν νεβρῶν. Παρετήρησεν ἐπὶ τὰ πέριξ καί, οὐδένα ἰδών, διελογίσθη ὅτι ἡ φωνὴ προήρχετο ἐξ ἀοράτου καὶ κρείττονος αἰτίας· τὴν δ' ἐπαύριον ἔρχεται πάλιν μετὰ τοῦ ἵππου του εἰς τὸ αὐτὸ μέρος, ἵνα κατασκοπεύσῃ μὴ ἦσαν ἄλλοι θηρευταί. Παρατηρῶν ὅμως τὰ πέριξ ἐπιμελῶς, βλέπει μέγαν Δράκοντα ἐγείροντα μικρόν τι τὴν κεφαλήν του πρὸς αὐτόν. Ἐξεπλάγη ἐπὶ τῇ θέᾳ τούτου ὁ Πίνδος, οὔσης τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ μεγαλειτέρας τελείου ἀνδρός, δὲν ἔφυγεν ὅμως ὡς δειλός, ἀλλὰ διὰ σοφίας καὶ τέχνης ἔδειξε πρὸς τὸν Δράκοντα σχῆμα εὐλαβείας καὶ προσέφερεν αὐτῷ ἐκ τοῦ κυνηγίου του ὡς ὑποτελὲς δῶρον· ὁ δὲ Δράκων, ἰδὼν τοῦ νέου τὴν εὔνοιαν, οὐδ' ἐπείραξεν αὐτὸν (τοιαύτη εἶνε ἡ ἰσχὺς τῶν δώρων, ὥστε καὶ ζῷα ἐξημεροῦσι). Μεγάλως ἐχάρη ὁ Πίνδος, καὶ ἔκτοτε κυνηγῶν ἐφιλοδώρει καὶ τὸν Δράκοντα, ὡς φίλον του ἀκριβόν, μᾶλλον δ' ηὐτύχει εἰς τὸ κυνήγιον ὡς ἐκ τῆς θείας αἰτίας. Ἀλλ' ὅσον ἠγαπᾶτο ὁ νεαρὸς Πίνδος διὰ τὴν ἔμφυτον αὐτοῦ καλοκἀγαθίαν παρὰ τῶν ἀγροτῶν, μεθ' ὧν ἤδη συνέζη, τόσον ἐμισεῖτο παρὰ τῶν ἀδελφῶν του, οἵτινες, παραφυλάξαντές ποτε αὐτὸν καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων, οἱ *τρεῖς* ὁμοῦ πλησίον τοῦ ποταμοῦ, παρ' ᾧ ὁ Πίνδος ἐθήρευεν, ἐπιπίπτουσι κατ' αὐτοῦ μὲ τὰ ξίφη καὶ τὸν φονεύουσι. Μόνος ἐν τῇ ἐρημίᾳ, αἱματόφυρτος καὶ βαρεως πληγωμένος ὁ ὡραῖος Πίνδος, ἐστί-

ναζεν ἐκ τῶν ἀλγηδόνων ἐκπνέων. Ἀκούει ἀμέσως αὐτὸν ὁ φίλος του Δράκων (ἐπειδὴ φύσει τὸ ζῷον τοῦτο εἶνε ὀξήκοον), καὶ τρέχων μεθ' ὁρμῆς προφθάνει τοὺς ἀδελφοκτόνους καὶ πνίγει αὐτοὺς καὶ τοὺς *τρεῖς*. Ἐπιστρέφων δὲ κλαίει παρὰ τὸ πτῶμα τοῦ ἀγαπητοῦ του Πίνδου. Εἶδον τὸν ἀγαθὸν νέον πεφονευμένον οἱ χωρικοί, ἀλλὰ δὲν ἐτόλμων ἕνεκα τοῦ Δράκοντος νὰ πλησιάσωσι καὶ κηδεύσωσιν αὐτόν, μέχρις ὅτου ὁ Δράκων ἐννοήσας τὴν καλὴν πρόθεσίν των, ἀπεμακρύνθη τοῦ πτώματος καὶ παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς τόπον ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ ὄρους πρὸς ταφὴν τοῦ Πίνδου, ἐξ οὗ ἔκτοτε ἐπωνομάσθη καὶ τὸ ὄρος τοῦτο.

Κ. Δ. Κρυστάλλης.

ΕΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ[1]

Β'

Ἡ Ἀλεξάνδρεια ἦτο πόλις παγκόσμιος. Ἐνῷ αἱ πόλεις τῆς Ἄνω Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἑπτανομίδος εἶχον διατηρήσει τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα, εἰς τὸ Δέλτα ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς ἐνεκεντρίσθη εἰς τὸν Αἰγυπτιακόν, ἢ μᾶλλον προσεφύη ἐπ' αὐτοῦ. Οἱ νόμοι καὶ τὰ ψηφίσματα συνετάσσοντο εἰς ἀμφοτέρας τὰς γλώσσας. Τὸ ἱερατεῖον, ἡ κυβέρνησις, ἡ ἀστυνομία, τὰ δικαστήρια, ἡ διοίκησις ἀνῆκεν ἐξ ἡμισείας εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς· ὁ στρατὸς συνίστατο ἐκ μισθοφόρων Ἑλλήνων καὶ Γαλατῶν, ἐκ ληστῶν Σικελῶν καὶ ἐκ δραπετῶν δούλων Ρωμαίων. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου πρὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων εἶχον σχηματισθῆ ἀναρίθμητοι ἀποικίαι, οἱ ἰθαγενεῖς, κατοικοῦντες κατὰ προτίμησιν τὴν παλαιὰν πόλιν, καλουμένην Ρακῶτιν, ἀπετέλουν μόλις τὸ τρίτον τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ. Οἱ Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἐν ἰδιαιτέρᾳ συνοικίᾳ, ἔνθα εἶχον τὸν ἐθνάρχην καὶ τὸ Συνέδριον αὐτῶν, ἦσαν κατ' ἀναλογίαν τὸ τέταρτον. Ἀπὸ τοῦ Φάρου μέχρι τοῦ Σεραπείου, ἀπὸ τῆς πύλης τῆς Νεκροπόλεως μέχρι τῆς Κανωβικῆς, συνηντῶντο τόσοι ξένοι ὅσοι καὶ Αἰγύπτιοι, πλῆθος θορυβῶδες καὶ πολυποίκιλον Ἑλλήνων, Ἰουδαίων, Σύρων, Ἰταλιωτῶν, Ἀράβων, Ἰλλυριῶν, Περσῶν, Φοινίκων. Εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ εἰς τὸν λιμένα ἐλαλοῦντο πᾶσαι αἱ γλῶσσαι, εἰς δὲ τοὺς ναοὺς ἐτελοῦντο

[1] Συνέχ. ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

θυσίαι πρὸς πάντας τοὺς θεούς. Εἰς τὴν Βαβυλῶνα ἐκείνην πᾶσα φυλὴ ἐκόμιζε τὰ ἑαυτῆς πάθη. Ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἀλεξανδρείας ἀνερχόμενος εἰς τριακοσίας εἴκοσι χιλιάδας ἄνευ τῶν δούλων ἦτο φιλοτάραχος ὅσον ὁ τῶν ἄλλων πόλεων τῆς Αἰγύπτου ἦτο ἥσυχος καὶ καρτερικός. Κατὰ τὴν βασιλείαν τῶν τελευταίων Λαγιδῶν ὁ ἀλεξανδρινὸς ὄχλος ὑπεστήριζε τὰς ἐν τοῖς ἀνακτόροις ἐπαναστάσεις ἐλπίζων νὰ εὕρῃ ὑπὸ τοὺς νέους δεσπότας πλείονα ἐλευθερίαν καὶ ὀλιγωτέρους φόρους [1].

Πτολεμαῖος ΙΑ' ὁ Αὐλητὴς ἀπέθανε κατὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ ἔτους 51 π. Χ. [2] καταλιπὼν τέσσαρα τέκνα [3]. Διὰ τῆς διαθήκης του ὥρισεν ὡς διαδόχους τοῦ θρόνου τὴν πρωτότοκον αὐτοῦ θυγατέρα Κλεοπάτραν καὶ τὸν πρεσβύτερόν του υἱὸν Πτολεμαῖον. Κατὰ τὸ αἰγυπτιακὸν ἔθος, ὁ ἀδελφὸς ὤφειλε νὰ νυμφευθῇ τὴν ἀδελφήν του. Ὅτε ὁ βασιλεὺς ἀπέθανεν, ἡ Κλεοπάτρα ἦτο ἑκκαιδεκαέτις, ὁ δὲ Πτολεμαῖος δεκατριέτης [4]. Ὁ παιδαγωγὸς τοῦ νέου Πτολεμαίου εὐνοῦχος Ποθεινὸς ἦτο φιλόδοξος. Ἐξουσίαν ἔχων ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ νέου ἡγεμόνος ἤλπιζεν ὅτι θὰ ἐκυβέρνα αὐτὸς τὴν Αἴγυπτον ὑπὸ τὴν νέαν βασιλείαν. Δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ παρατηρήσῃ ὅτι οὐδ' αὐτὸν οὔτε τὸν μαθητήν του θ' ἄφινεν ἡ Κλεοπάτρα νὰ κυβερνήσωσι τὸ κράτος. Ἀγέρωχος καὶ αὐθαίρετος ἡ Κλεοπάτρα ἦτο προσέτι ἐπιτήδειος, εὐφυὴς καὶ λίαν πεπαιδευμένη. Ἐλάλει ὀκτὼ ἢ δέκα γλώσσας, ἐν αἷς τὴν αἰγυπτιακήν, τὴν ἑλληνικήν, τὴν λατινικήν, τὴν ἑβραϊκήν, τὴν ἀραβικήν, τὴν συριακήν [5]. Πῶς νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη ἡ τόσον ὑπερήφανος καὶ διὰ τοσούτων χαρισμάτων πεπροικισμένη θὰ παρῃτεῖτο τοῦ ἀνήκοντος αὐτῇ μέρους τῆς ἐξουσίας χάριν παιδίου διευθυνομένου ὑφ' ἑνὸς εὐνούχου; Ἢ ἡ Κλεοπάτρα ἔμελλε ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ ἀδελφοῦ της, ἢ ἂν συγκατετίθετο νὰ ζήσῃ μετὰ τοῦ νεαροῦ βασιλέως, ἤθελεν ἀποκτήσῃ μετ' ὀλίγον ἀπόλυτον ἐπ' αὐτοῦ κράτος. Αὐτὴ θὰ ἦτο ἡ κεφαλὴ τῆς δυαρχίας ἐκείνης. Ὁ Ποθεινὸς τὸ ἐνόησε καὶ πᾶσαν κατέβαλε

[1] Καῖσαρ, De Bello civili, III, 110. Στράβων, ΙΖ', 11.

[2] Κικέρων, Ad Fam. VIIII, 4.

[3] Κατὰ τὸν Πορφύριον, Fragm. Histor. Graec. ἔκδ. Didot, Γ', 723), Πτολεμαῖος ὁ Αὐλητὴς ἔσχεν ἓξ τέκνα, ἐξ ὧν τέσσαρες θυγατέρες, ἤτοι ἡ Κλεοπάτρα-Τρύφαινα, ἡ Βερενίκη, ἡ Κλεοπάτρα, ἡ Ἀρσινόη καὶ δύο υἱοὺς ἀμφοτέρους καλουμένους Πτολεμαίους. Ἐκ τῶν δύο πρεσβυτέρων θυγατέρων ἡ πρώτη, Κλεοπάτρα - Τρύφαινα ἀπεβίωσε κατὰ τὸ ἔτος 55, ἡ δὲ δευτέρα, Βερενίκη ἐθανατώθη κατὰ διαταγὴν τοῦ πατρός της. Κατὰ τὸν Στράβωνα, (ΙΖ', 11) οὗ τὴν μαρτυρίαν ἀποδέχεται μὲν ὁ Champollion (Annales des Lagides, II, 299—304), ἀποκρούουσι δὲ οἱ πλεῖστοι τῶν αἰγυπτιολόγων, ὁ Πτολεμαῖος ἔσχε μόνον πέντε τέκνα, ἐξ ὧν τρεῖς θυγατέρες ἤτοι ἡ Βερενίκη (ἡ θανατωθεῖσα), ἡ Κλεοπάτρα καὶ ἡ Ἀρσινόη.

[4] Ἡ Κλεοπάτρα ἐγεννήθη τὸ ἔτος 67, ἡ Ἀρσινόη τὸ 66, Πτολεμαῖος ὁ ΙΒ' τὸ 64, Πτολεμαῖος ὁ ΙΓ' τὸ 63, Letronne, Inscript, II σ. 68.

[5] Πλουτάρχου *Ἀντώνιος* ΚΖ'.

προσπάθειαν ὅπως καταστρέψῃ τὴν βασιλίδα. Ἤρχισε προκαλῶν ἀντιζηλίας μεταξὺ τῶν ὑπουργῶν καὶ τῶν μεγάλων ἀξιωματικῶν τοῦ στέμματος, εἶτα δὲ ὅτε ἔφθασεν εἰς τὸ ἔπακρον ἡ διχόνοια ἐν τῇ κυβερνήσει μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ βασιλέως καὶ τῶν τῆς Κλεοπάτρας, ἐξήγειρε κατὰ τῆς νεαρᾶς βασιλίσσης τὸν λαὸν τῆς Ἀλεξανδρείας. Κατηγόρει τὴν Κλεοπάτραν ὅτι ἤθελε νὰ βασιλεύσῃ μόνη, ἔστω καὶ ἂν ὤφειλε πρὸς τοῦτο νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν ἔνοπλον ἐπέμβασιν τῶν Ρωμαίων. Ἔλεγεν ὅτι εἶχε συλλάβει τὸ σχέδιον τοῦτο ἐν συνεννοήσει μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ μεγάλου Πομπηΐου, Γναίου Πομπηΐου, ὅστις διελθὼν ἐξ Ἀλεξανδρείας κατὰ τὸ ἔτος 49 ἐγένετο ἐραστής της [1].

Ἡ στάσις ἤδη ἐμυκᾶτο παρὰ τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ἡ δὲ συνενοχὴ τοῦ Ποθεινοῦ καὶ τοῦ νεαροῦ βασιλέως μετὰ τῶν ἀρχηγῶν τῶν στασιαστῶν δὲν ἠδύνατο νὰ διαλάθῃ τὴν ὀξυδέρκειαν τῆς Κλεοπάτρας. Ἀπῆλθεν ἐξ Ἀλεξανδρείας συνοδευομένη ὑπὸ ὀλίγων μόνον πιστῶν ὀπαδῶν. Ἀλλ' ἡ φυγὰς δὲν ἐθεώρει ἑαυτὴν ἡττηθεῖσαν· δὲν παρῃτεῖτο τόσον εὐκόλως τοῦ στέμματος τῆς Αἰγύπτου, ὅπερ εἶχεν ἤδη φέρει ἐπὶ τρία ἔτη. Μετ' ὀλίγον ἐγνώσθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅτι ἡ Κλεοπάτρα συνήγαγε στρατὸν παρὰ τὰ μεθόρια τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Ἀραβίας καὶ ὥδευε κατὰ τοῦ Πηλουσίου. Ὁ νέος βασιλεὺς συνήθροισε τὰ στρατεύματά του καὶ προέβη πρὸς ὑπάντησιν αὐτῆς [2].

Ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφή, ὁ ἀνὴρ καὶ ἡ σύζυγος ἦσαν ἤδη ἕτοιμοι νὰ πολεμήσωσι πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν στρατῶν των εἰς τὰ πέριξ τοῦ Πηλουσίου, ὅτε ὁ ἔνδοξος ἡττημένος τῶν Φαρσάλων ἦλθε ζητῶν ἄσυλον παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις. Ὁ Πομπήϊος ἤλπιζεν ἐπὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν τέκνων Πτολεμαίου τοῦ Αὐλητοῦ, διότι καθ' ὑποκίνησιν αὐτοῦ πρὸ ἑπτὰ ἐτῶν ὁ ἀνθύπατος τῆς Συρίας Γαβίνιος εἶχεν ἀποκαταστήσει τὸν εἰρημένον βασιλέα ἐπὶ τοῦ θρόνου του. Ἀλλὰ μετὰ τὴν μάχην τῶν Φαρσάλων ὁ Πομπήϊος ἦτο ἄοπλος καὶ ὁ Καῖσαρ πανίσχυρος, οἱ δὲ παρέχοντες συνδρομὴν εἰς τὸν φυγάδα ἐξ οὗ οὐδὲν προσεδόκων ἐκινδύνευον νὰ ὑποπέσωσιν εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Καίσαρος. Ὁ Ποθεινὸς καὶ οἱ λοιποὶ σύμβουλοι τοῦ νεαροῦ βασιλέως οὐδαμῶς ἐδίστασαν· ἐδέχθησαν τὸν Πομπήϊον ἀλλ' ὅπως τὸν δολοφονήσωσιν εὐθὺς ὡς ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς Αἰγύπτου. Ἡ κεφαλή του ταριχευθεῖσα κατὰ τὸν ἐπιτήδειον ἐγχώριον τρόπον προσήχθη πρὸς τὸν Καίσαρα, ὅτε οὗτος καταδιώκων τὸν Πομπήϊον ἀπεβιβάσθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Καῖσαρ ἀπέστρεψε τὸ βλέμμα ἀπὸ τοῦ εἰδεχθοῦς

[1] Καῖσαρ, De Bello civili, III, 103, 108 Στράβων ΙΖ', 11, Πλούταρχος, *Πομπήϊος* ΠΒ', *Καῖσαρ* ΝΔ', *Ἀντώνιος* ΚϚ', Δίων XLII, 9.

[2] Καῖσαρ, De Bello civili III, 103, Πλούταρχος, *Πομπήϊος* ΠΒ', *Καῖσαρ* ΝΔ', Δίων ΜΒ', ... Ἀππιανός, Β', 84.

τροπαίου καὶ σφοδρῶς ἤλεγξε τὸν Ποθεινὸν καὶ τὸν Ἀχιλλᾶν [1] διὰ τὸ ἔγκλημά των. Ἀλλὰ βεβαίως οἱ δύο ἐκεῖνοι ἀχρεῖοι δὲν ἐταράχθησαν πολὺ ἐκ τῶν ἐλέγχων του. Ἐθεώρουν ὅτι παρέσχον μεγάλην ἐκδούλευσιν πρὸς τὸν Καίσαρα ἀπαλλάξαντες αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ἰσχυροτάτου τῶν ἐχθρῶν του, ἀρκετὰ δὲ καλῶς ἐγίνωσκον τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὥστε νὰ ἐννοῶσιν ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πομπηΐου εὔκολον ἦτο εἰς τὸν Καίσαρα νὰ δείξῃ μεγαθυμίαν.

Ὁ Καῖσαρ δὲν ἐβράδυνε νὰ μάθῃ τὰς ἔριδας τῆς Κλεοπάτρας καὶ τοῦ Πτολεμαίου, τὴν φυγὴν τῆς βασιλίσσης φοβουμένης τὴν ἐξέγερσιν τοῦ λαοῦ, τὴν ἐπικειμένην μάχην μεταξὺ τῶν δύο παρὰ τὸ Πηλούσιον συγκεντρωμένων στρατῶν. Ἡ ρωμαϊκὴ πολιτικὴ εἶχεν ὡς κανόνα τὸ ἐπεμβαίνειν εἰς τὰς ἐμφυλίους τῶν Κρατῶν ἔριδας. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς ἐπεμβάσεως τοσοῦτον μᾶλλον ἐφαίνετο ἁρμοδία εἰς τὸν Καίσαρα προκειμένου περὶ τῆς Αἰγύπτου, ὅσον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης αὐτοῦ ὑπατείας Πτολεμαῖος ὁ Αὐλητὴς ἐκηρύχθη σύμμαχος τῆς Ρώμης, ἐν τῇ διαθήκῃ του δὲ ὁ βασιλεὺς αὐτὸς ἐξώρκιζε τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὰς τελευταίας του θελήσεις [2]. Ἀλλὰ καὶ ἕτερος λόγος μὴ ἀναφερόμενος εἰς τ' Ἀπομνημονεύματά του παρεκίνει τὸν Καίσαρα ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ τῆς Αἰγύπτου. Πιστωτὴς γενόμενος ἀντὶ μικρᾶς δαπάνης τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως, ἐπρόκειτο ν'ἀπαιτήσῃ παρὰ τῶν κληρονόμων του τὴν πληρωμὴν ὑπερόγκου ποσοῦ. Τὸ χρέος ἀνήρχετο εἰς ἑπτὰ ἑκατομμύρια καὶ πεντήκοντα χιλιάδας σηστερτίους ὑπόλοιπον τῶν τριάκοντα τριῶν χιλιάδων ταλάντων, ἅτινα ὁ Πτολεμαῖος εἶχεν ὑποσχεθῇ νὰ πληρώσῃ πρὸς τὸν Καίσαρα καὶ τὸν Πομπήϊον, ἂν διὰ τῆς προστασίας τῶν Ρωμαίων ἤθελεν ἀνακτήσει τὸ στέμμα του [3].

Ὁ Ποθεινὸς ἐν τούτοις ἐφρόνει ὅτι ἀρκετὰ ἔπραξεν ὑπὲρ τοῦ Καίσαρος προσενεγκὼν αὐτῷ τὴν κεφαλὴν τοῦ Πομπηΐου, ἐβίαζε δὲ αὐτὸν ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ νέου μεταβαίνων ὅπου τὸν ἐκάλουν ὑποθέσεις πολὺ σπουδαιότεραι δι'αὐτὸν ἢ ὁ μεταξὺ τοῦ Πτολεμαίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας πόλεμος, εἰς Πόντον, ἔνθα ὁ Φαρνάκης κατεδίωκε τὸν ὑπαρχηγὸν αὐτοῦ Δομίτιον, ἢ εἰς Ρώμην, ἔνθα ὁ Καίλιος ἐξήγειρε τὸν ὄχλον. Εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Καίσαρος ἀπήντησεν ὅτι τὸ ταμεῖον ἦτο κενόν. Εἰς τὰς προτάσεις αὐτοῦ περὶ διαιτησίας μεταξὺ τῶν κληρονόμων τοῦ Πτολεμαίου ἀντεῖπε παρατηρήσας ὅτι δὲν προσῆκεν εἰς ξένον ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὴν ἔριδα καὶ ὅτι κατὰ

[1] Καῖσαρ, De Bello civili III, 103, 104, 106. Πλούταρχος, *Πομπήϊος* ΠΒ'—ΠΖ', *Καῖσαρ* ΝΓ', Δίων, ΜΒ', 3—5, 7—8, Ἀππιανός, Β', 84—86, Λουκανὸς Ζ', στίχ. 736—741.

[2] Καῖσαρ, De Bello Civili, III, 107, Δίων ΜΒ', 9.

[3] Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πρώτης ὑπατείας τοῦ Καίσαρος, ἐν ἔτει 59. Πλούταρχος *Καῖσαρ* ΝΔ', Σουετώνιος *Καῖσαρ* ΝΔ'.

τῆς τοιαύτης ἐπεμβάσεως θὰ ἐξανίστατο πᾶσα ἡ Αἴγυπτος. Πρὸς ὑποστήριξιν τῶν λόγων του ὑπεμίμνησκεν ὅτι ὁ λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας θεωρῶν τὰς πρὸ τοῦ Καίσαρος φερομένας δέσμας τῶν ῥάβδων ὡς προσβλητικὰς εἰς τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα ἠγανάκτει διὰ τὴν ἐπίδειξιν, ὅτι καθεκάστην συνέβαινον ἀρχαὶ στάσεων, ὅτι κατὰ πᾶσαν νύκτα ῥωμαῖοι στρατιῶται ἐδολοφονοῦντο, ὅτι ὁ πληθυσμὸς τῆς πόλεως ἦτο πολυάριθμος, ὁ δὲ στρατὸς τοῦ Καίσαρος (συγκείμενος ἐκ τριῶν χιλιάδων καὶ διακοσίων πεζῶν καὶ ὀκτακοσίων ἱππέων) ἦτο ἐλάχιστος[1].

Πλὴν αἱ ἀρνήσεις αὗται, αἱ συμβουλαί, αἱ σχεδὸν ἀπειλαὶ ἦσαν ἀνίσχυροι ἀπέναντι τῆς θελήσεως τοῦ Καίσαρος. Βαρυνθεὶς τὰς παρακλήσεις ἐγένετο ἐπιτακτικός. Διέταξε τὸν Ποθεινὸν νὰ προσκαλέσῃ ῥητῶς ἐν ὀνόματι αὐτοῦ τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὴν Κλεοπάτραν ὅπως ἀπολύσωσι τοὺς στρατούς των καὶ προσελθόντες ἐκθέσωσι τὰ τῆς διαφορᾶς των ἐνώπιον τοῦ ὑπατικοῦ αὐτοῦ δικαστηρίου. Ὁ εὐνοῦχος ἐδέησε νὰ ὑπακούσῃ, ἀλλ' ὢν πανοῦργος ὅσον ὁ Καῖσαρ ἦτο ἰσχυρογνώμων, διενοήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν ἐπέμβασιν ταύτην, ἣν πρότερον ἐφοβεῖτο, πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σχεδίων του. Πρὸς τοῦτο διεβίβασε πρὸς τὴν Κλεοπάτραν τὴν διαταγὴν τοῦ Καίσαρος ν' ἀπολύσῃ τὰ στρατεύματά της χωρὶς ὅμως νὰ εἴπῃ αὐτῇ ὅτι ἀνεμένετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἔγραψε δὲ πρὸς τὸν Πτολεμαῖον νὰ πορευθῇ πάραυτα πρὸς τὸν Καίσαρα, διατηρῶν ἅμα τοὺς στρατιώτας καὶ τὰ ὅπλα αὐτοῦ. Ὁ Ποθεινὸς ἤλπιζε διὰ τοῦ μέσου τούτου ν' ἀπαλλαγῇ τοῦ στρατοῦ τῆς Κλεοπάτρας καὶ νὰ προσελκύσῃ ἐπὶ τοῦ νεαροῦ βασιλέως τὴν εὔνοιαν τοῦ Καίσαρος, ἀφοῦ μόνος ἐκ τῶν δύο κληρονόμων τοῦ Αὐλητοῦ τῶν προσκληθέντων ὑπὸ τοῦ ὑπάτου ὁ Πτολεμαῖος ὑπήκουσεν εἰς τὴν πρόσκλησιν. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας τῷ ὄντι ὁ Πτολεμαῖος ἀφίκετο εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Πολλὰς καθυπέβαλε πρὸς τὸν Καίσαρα διαβεβαιώσεις φιλίας ὑποστηριζόμενος δὲ ὑπὸ τοῦ Ποθεινοῦ, τοῦ Ἀχιλλᾶ καὶ τῶν λοιπῶν συμβούλων του ἐξέθηκε τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Κλεοπάτρας διαφοράν, ἀποδίδων πᾶν τὸ ἄδικον εἰς ταύτην. Ὁ Καῖσαρ ἐν τούτοις δὲν ἐπείθετο τόσον εὐκόλως. Ὁ Ποθεινὸς ἐπίστευεν ὅτι ἡ ἀπουσία τῆς Κλεοπάτρας θὰ παρώργιζε τὸν Καίσαρα ἐναντίον της, ἀλλ' ὁ Καῖσαρ δὲν ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ ὅτι ἡ νεαρὰ βασίλισσα ἐκ περιφρονήσεως παρήκουσε τὴν πρόσκλησίν του ἵνα μεταβῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὑπέθεσε μᾶλλον ὅτι μηχανορραφία τις τοῦ Ποθεινοῦ ἠμπόδισε τὴν ἔλευσίν της, ὅπως δὲ βεβαιωθῇ ἔπεμψε κρυφίως ἀπεσταλμένον εἰς τὴν Κλεοπάτραν, ἥτις, καθὰ ἐγίνωσκεν, ἐξηκολούθει νὰ διαμείνῃ παρὰ τὸ Πηλούσιον[2].

Ἡ βασίλισσα ἀνέμενεν ἀνυπομόνως τὰς ἀγγελίας τοῦ Καίσαρος. Ἅμα τῇ παραλαβῇ τοῦ ἀτελῶς διαβιβασθέντος αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Ποθεινοῦ πρώ-

[1] Καῖσαρ, De Bello Civili III, 106. Πλούταρχος *Καῖσαρ* ΝΔ', Δίων ΜΒ' 34.
[2] Καῖσαρ, De Bello Civili, III, 107, 108, Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΔ' Δίων ΞΒ' 34.

του ἀγγέλματος μετὰ σπουδῆς ἀπέλυσε τὸν στρατόν της. Ἡ Κλεοπάτρα ἔτρεφεν ἤδη πλήρη πεποίθησιν πρὸς τὸν μέγαν στρατηγόν, ὃν ἀπεκάλουν «σύζυγον πασῶν τῶν γυναικῶν [1]». Ἐν τούτοις συνῃσθάνετο ὅτι ὤφειλε νὰ ἴδῃ τὸν Καίσαρα, ἢ μᾶλλον ὅτι ὁ Καῖσαρ νὰ ἴδῃ αὐτήν· ἀλλ' αἱ ἡμέραι παρήρχοντο καὶ πρόσκλησιν ὅπως μεταβῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν δὲν ἐλάμβανεν. Τέλος ἔφθασε καὶ τὸ δεύτερον ἄγγελμα τοῦ Καίσαρος. Ἡ Κλεοπάτρα ἔμαθεν ὅτι ὁ Καῖσαρ τὴν εἶχεν ἤδη προσκαλέσει, ἀλλ' ὅτι ὁ Ποθεινὸς εἶχεν ἐνεργήσει οὕτω πως, ὥστε αὐτὴ νὰ μὴ τὸ μάθῃ. Οἱ ἐχθροί της, καθὰ ἐναργῶς ἐφαίνετο, δὲν ἤθελον νὰ λάβῃ αὐτὴ συνέντευξιν μετὰ τοῦ Καίσαρος, νῦν δὲ ὅτε ὁ δόλος των ἀπεκαλύπτετο ἤθελον μετέλθει βίαν. Ἀναμφιβόλως εἶχον ἤδη προνοήσει καὶ δώσει τὰς περὶ τούτου ὁδηγίας. Μεταβαίνουσα ἡ Κλεοπάτρα διὰ ξηρᾶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν θὰ περιέπιπτεν εἰς χεῖρας τῶν προσκόπων τοῦ ὑπὸ τὸ Πηλούσιον στρατοπεδεύοντος αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ· διὰ θαλάσσης δὲ δὲν ἤθελε διαφύγει τὰ πρὸ τῆς εἰσόδου τοῦ λιμένος παραπλέοντα πλοῖα τοῦ Πτολεμαίου. Καὶ ἂν ἀκόμη ἤθελε κατορθώσει νὰ φθάσῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἔτρεχε τὸν κίνδυνον νὰ διασπαραχθῇ ὑπὸ τοῦ ὄχλου, καθ' ὑποκίνησιν τοῦ Ποθεινοῦ. Καὶ ἐντὸς αὐτοῦ τοῦ ἀνακτόρου, ἔνθα ὁ Καῖσαρ κατῴκει ὡς φιλοξενούμενος ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου, ἤτοι μετὰ τιμητικῆς φρουρᾶς ἐξ Αἰγυπτίων, ἡ νεαρὰ γυνὴ ἠδύνατο νὰ συλληφθῇ ἢ νὰ φονευθῇ ὑπὸ τῶν σκοπῶν.

Ἡ Κλεοπάτρα παραιτηθεῖσα τῆς ἰδέας νὰ εἰσέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐν πομπῇ βασιλικῇ, ἀπεφάσισε ν' ἀναχωρήσῃ οὐ μόνον μετημφιεσμένη, ἀλλὰ καὶ ἐντὸς δέματος. Συνοδευομένη παρ' ἑνὸς μόνου ἀνδρὸς ἀφωσιωμένου αὐτῇ, τοῦ Σικελιώτου Ἀπολλοδώρου, ἐπεβιβάσθη ἐγγὺς τοῦ Πηλουσίου ἐπὶ λέμβου ἐχούσης ἓν μόνον κατάστρωμα, ἥτις περὶ τὰ μέσα τῆς νυκτὸς εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας. Τὸ πλοῖον προσωρμίσθη παρὰ τὴν ἀποβάθραν πλησίον μιᾶς τῶν μικρῶν θυρῶν τοῦ ἀνακτόρου. Ἡ Κλεοπάτρα περιετυλίχθη ἐντὸς μεγάλου σάκκου ἐκ χονδροειδοῦς ὑφάσματος διὰ πολλῶν χρωμάτων βεβαμμένου, ἐκ τῶν χρησιμευόντων εἰς τοὺς ταξειδιώτας ὅπως περιελίσσωσι τὰς στρωμνὰς αὐτῶν καὶ τὰ κλινοσκεπάσματα. Ὁ Ἀπολλόδωρος τὴν περιέδεσε διὰ λωρίδος, εἶτα δὲ φορτωθεὶς τὸν σάκκον ἐπ' ὤμων, διέβη τὴν θύραν τοῦ ἀνακτόρου, ἐπορεύθη κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὰ δωμάτια τοῦ Καίσαρος καὶ ἀπέθηκεν ἐνώπιόν του τὸ πολύτιμον φορτίον [2].

Ἡ Ἀφροδίτη ἀνέδυσε ῥαδινὴ ἐκ τῶν κόλπων τῆς θαλάσσης· ἡ Κλεοπάτρα ταπεινότερον ἐξήρχετο ἐξ ἑνὸς σάκκου. Ἀλλ' ὁ Καῖσαρ οὐχ ἧτ-

[1] **Omnium mulierum vir.** Λόγοι τοῦ Κουρίωνος ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ Σουετωνίου ἐν *Καίσαρι*, ΝΒ'.

[2] Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΔ', Δίων ΙΒ', 34 καὶ Λουκιανὸς Γ' στιχ. 59 καὶ ἐφ.

τον συνεκινήθη ἐκπλαγεὶς καὶ κατεθέλχθη ἐκ τῆς ἐμφανίσεως [1]. Ἡ Κλεοπάτρα οὖσα τότε ἐν ἡλικίᾳ δέκα ἐννέα ἐτῶν εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς παραδόξου καὶ γοητευτικῆς καλλονῆς της. Δίων ὁ Κάσσιος ἀποκαλεῖ τὴν βασιλίδα τῆς Αἰγύπτου « περικαλλεστάτην τῶν γυναικῶν ». Ὁ Πλούταρχος δὲ μὴ ἀρκούμενος εἰς ἓν ἐπίθετον πρὸς χαρακτηρισμὸν αὐτῆς ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς: «Καὶ γὰρ ἦν, ὡς λέγουσιν, αὐτὸ μὲν καθ' αὑτὸ τὸ κάλλος αὐτῆς οὐ πάνυ δυσπαράβλητον, οὐδὲ οἷον ἐκπλῆξαι τοὺς ἰδόντας, ἁφὴν δ' εἶχεν ἡ συνδιαίτησις ἄφυκτον, ἥ τε μορφὴ μετὰ τῆς ἐν τῷ διαλέγεσθαι πιθανότητος καὶ τοῦ περιθέοντος ἅμα πως περὶ τὴν ὁμιλίαν ἤθους ἀνέφερέ τι κέντρον.»

Αὕτη εἶνε ἡ ἀληθὴς εἰκών. Ἡ Κλεοπάτρα δὲν εἶχε καλλονὴν ἔξοχον· ἐκέκτητο ὅμως ὑπερτάτην γοητείαν. Ὁ Βίκτωρ Οὐγκὼ ἔλεγε περὶ διασήμου ἠθοποιοῦ· « Δὲν εἶναι εὐειδής, εἶναι κἄτι χειρότερον. » Τὸ τόσον χακεντρεχὲς αὐτὸ λόγιον ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ ἐπὶ τῆς Κλεοπάτρας. Ὁ Πλούταρχος προστίθησιν, ἡ δὲ μαρτυρία αὐτοῦ συμφωνεῖ μετὰ τῆς τοῦ Δίωνος, ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἐλάλει διὰ φωνῆς μελῳδικῆς, ἀρρήτου γλυκύτητος, «ἡδονὴ δὲ καὶ φθεγγομένης ἐπῆν τῷ ἤχῳ [2]». Ἡ πληροφορία αὕτη εἶναι πολύτιμος ὑπὸ ψυχολογικὴν ἔποψιν.

[1] Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΕ', Δίων ΙΒ', 34 Λουκιανὸς Ι' στιχ. 74 καὶ ἐφ.

[2] Πλούταρχος, Ἀντώνιος, ΙΕ', Δίων ΜΒ', 34.

Ἐν τῇ πλαστικῇ τέχνῃ καὶ τῇ νομισματικῇ πολυάριθμοι εὕρηνται εἰκόνες τῆς Κλεοπάτρας, ὧν αἱ πλεῖσται γνησιώταται. Δὲν ἕπεται ὅμως ἐκ τούτου ὅτι αἱ γλυφαὶ καὶ τὰ μετάλλια αὐτὰ παρέχουσι σπουδαίαν συνδρομὴν πρὸς ἀναπαράστασιν τοῦ τύπου τῆς μορφῆς τῆς τελευταίας τῶν Λαγιδῶν Ἡ Κλεοπάτρα εἰκονίζεται πολλάκις, ὅπως καὶ ὁ υἱὸς αὐτῆς Πτολεμαῖος—Καισαρίων, ἐπὶ τῶν ἀναγλύφων τῶν ἐν Δενδερὰχ ναῶν, βέβαιον δὲ εἶνε ὅτι κατὰ τὴν αἰγυπτιακὴν συνήθειαν οἱ γλύπται ἀπεπειράθησαν ν' ἀποδώσωσιν ὁμοιότητά τινα εἰς τὴν εἰκόνα τῆς Κλεοπάτρας. Ἀλλὰ ἐπὶ τίνων πλαστικῶν ἢ ζωγραφικῶν δεδομένων ἐβασίσθησαν—διότι ἡ Κλεοπάτρα βεβαίως δὲν ἐχρημάτισε προσωπικῶς εἰς αὐτοὺς ὡς πρότυπον—καὶ πῶς σήμερον δυνάμεθα εἰς τὰ ὁμοιώματα ταῦτα νὰ διαχωρίσωμεν τὸ φυσικὸν ἀπὸ τὸ κατὰ συνθήκην; Ἡ Κλεοπάτρα εἰκονίζεται ἐνταῦθα μὲν ὡς Ἄθωρ, περαιτέρω δὲ ὡς φέρουσα τὴν κόμμωσιν τῆς Ἴσιδος· ἡ κόμη της ἔχει πλοκάμους, τὰ στήθη αὐτῆς καὶ οἱ βραχίονές εἰσι γυμνοί, περιβάλλεται δὲ στενὴν ποδήρη ἐσθῆτα. Ἔχει τὴν ῥῖνα γρυπήν, τοὺς ὀφθαλμοὺς μεγάλους, τὸν πώγωνα ἐλαφρῶς ἀνεγηγερμένον· φαίνεται εὐειδής. Πλὴν ἀπαιτεῖται ἄκρα καλὴ θέλησις ὅπως ἀνευρεθῶσιν ἔντονοι τῷ ὄντι διαφοραὶ μεταξὺ τοῦ ἀποδιδομένου αὐτῇ τύπου καὶ τοῦ τύπου ἀπειραρίθμων ἄλλων μορφῶν θεοτήτων ἢ γυναικῶν κεχαραγμένων ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἐν Δενδερὰχ ναῶν. Ὡς πρὸς τὸ χάριεν ἐκμαγεῖον τῆς Κλεοπάτρας, τὸ συνήθως εὑρισκόμενον εἰς τὰ ἐν Παρισίοις καλλιτεχνικὰ ἐργαστήρια, γνωστὸν εἶνε ὅτι ὀφείλεται ἡ ἀπόδοσίς του εἰς φενακισμόν. Τὸ ἀνάγλυφον αὐτό, ἀνακαλυφθέν, νομίζω, κατὰ τὸ 1862, οὐδεμίαν ἔφερεν ἐπιγραφήν. Αἰγυπτιολόγος τις ἠθέλησε χάριν παιδιᾶς νὰ χαράξῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ ὄνομα τῆς Κλεοπάτρας, ἔκτοτε δὲ πωλεῖται πανταχοῦ ὡς ἡ γνησία εἰκὼν τῆς τελευταίας βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου.

Βεβαίως δὲ ἦτο τὸ ἐλάχιστον τῶν θελγήτρων τῆς σειρῆνος τοῦ Νείλου ἡ γοητεία αὐτὴ τῆς φωνῆς, δῶρον θεῖον σπανιώτατα ἀπονεμόμενον, ἁγνὴ καὶ διαπεραστικὴ θωπεία, ἡδονὴ κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀνανεουμένη.

Ἡ πρώτη αὕτη συνέντευξις τοῦ Καίσαρος μετὰ τῆς Κλεοπάτρας διήρκεσε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ πολύ, παραταθεῖσα κατὰ τὴν νύκτα. Τὸ βέβαιον εἶνε ὅτι εὐθὺς κατὰ τὰς πρώτας ὥρας τῆς ἐπιούσης ἡμέρας ὁ Καῖσαρ προσεκάλεσε τὸν Πτολεμαῖον καὶ εἶπεν αὐτῷ ὅτι ὤφειλε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τῆς ἀδελφῆς του καὶ νὰ συμμερισθῇ μετ' αὐτῆς τὸν θρόνον. Ἐντὸς μιᾶς νυκτός, λέγει Δίων ὁ Κάσσιος, ὁ Καῖσαρ ἐγένετο ὁ συνή-

Εἰς δεκαπέντε ἀνέρχονται τὰ διαφόρου τύπου νομισματόσημα τῆς Κλεοπάτρας, τὰ εὑρισκόμενα εἰς τὸ ἡμέτερον νομισματικὸν μουσεῖον, εἰς τὸ Βρεττανικὸν καὶ τὸ τῆς Βιέννης. Ἐξαιρέσει δύο, περὶ ὧν περαιτέρω ποιούμεθα λόγον ἰδιαιτέρως, πάντα τὰ λοιπά εἰσι μετρίως κεχαραγμένα, ἰδίως τὸ κοπὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ τετράδραχμον. Οὐχ ἧττον ὁ σοφός φίλος μου κ. Fröhner μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι εἰς ἓν ἀντίτυπον τοῦ στατῆρος τούτου πωληθὲν κατὰ τὸ 1885 καὶ ἀνῆκον εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Καστελλάνη ἡ προτομὴ τῆς Κλεοπάτρας ἐφάνη αὐτῷ ἐξαισίας καλλονῆς. Πολλὰ ἐξ αὐτῶν εἶναι ἀληθεῖς γελοιογραφίαι. Τὸ μόνον ἄξιον περιγραφῆς εἶνε τὸ χαλκοῦν, τὸ φέρον ἐπιγραφήν: *Κλεοπάτρα Βασιλίδα*, ἐπὶ τῆς ἀντιθέτου δὲ ὄψεως ὁμοῦ μετὰ τοῦ γράμματος Π ἀετὸν κρατοῦντα κεραυνόν. Τὸ παρὰ τὴν ὁδὸν Ρισελιὲ μουσεῖον κατέχει ὡραῖον αὐτοῦ ἀντίτυπον. Ἡ κεφαλὴ ἐμφαίνει γυναῖκα ὑψηλὴν καὶ ρωμαλέαν. Τὸ μέτωπον εἶνε εὐθὺ καὶ χαμηλόν· ἄλλως τε αἱ κυμάνσεις τῆς κόμης καλύπτουσιν αὐτὸ κατὰ τὸ ἥμισυ. Οἱ ὀφθαλμοὶ εἶνε μεγάλοι καὶ ἀπέχοντες τῆς ρινός, ἥτις εἶνε γρυπὴ καὶ εἰς ἄκρον μακρά· τὸ στόμα εἶνε ὡραῖον, καίπερ μέγα, ὁ δὲ πώγων λίαν ἀνεγηγερμένος. Καίτοι δὲ πάντα ταῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ εἶνε ὁπωσοῦν χυδαῖα καὶ τραχέα, τὸ σύνολον ἐν τούτοις τῆς φυσιογνωμίας ἀποπνέει θέλγητρόν τι, ὀφειλόμενον εἰς τὸ κάλλος τῶν ὀφθαλμῶν καὶ εἰς τὴν ἔκτακτον χάριν τοῦ στόματος. Ἂν ἡ ρὶς δὲν ἤθελεν εἶναι τόσον μακρὰ καὶ ὀξεῖα, ἡ ἰσχυρογνώμων καὶ φλογερῶς λάγνος γυνή, ἣν ἀπεικονίζει ἡ προτομὴ αὕτη, ἠδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡραία.

Ἐκ τῶν δύο νομισματοσήμων, ἅτινα προηγουμένως ἀνεφέραμεν ὡς προϊόντα ἐργασίας τεχνικωτέρας καὶ μᾶλλον ἐπιμεμελημένης, τὸ ἓν ἐχαράχθη ἐν Πάτραις. Ἡ προτομὴ τῆς Κλεοπάτρας ἐν αὐτῷ προσεγγίζει εἰς τὸν κατὰ συνθήκην ἑλληνικὸν τύπον. Τὸ ἕτερον χαραχθὲν ἐν Κύπρῳ παριστᾷ τὴν Κλεοπάτραν ὡς Ἀφροδίτην βαστάζουσαν εἰς τὰς ἀγκάλας Ἐρωτιδέα, ὅστις θεωρεῖται ὅτι εἶνε ὁ υἱός της Πτολεμαῖος Καισαρίων. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Φεαρδάν, ὅστις ὅμως διαφωνεῖ ὡς πρὸς τοῦτο πρὸς τὸν Μιοννὲ καὶ τὸν Φ. Λενορμάν, τὸ νομισματόσημον δέον ν' ἀποδοθῇ οὐχὶ εἰς τὴν τελευταίαν Κλεοπάτραν, ἀλλ' εἰς τὴν Κλεοπάτραν σύζυγον Ἀλεξάνδρου τοῦ Β' ἢ εἰς τὴν Κλεοπάτραν—Τρύφαιναν (**Monnaies des rois d'Égypte I, 101**). Ὅπως δήποτε ὁ τύπος τῆς Κλεοπάτρας εἰς τὰ δύο ταῦτα μετάλλια διαφέρει καθ' ὁλοκληρίαν τοῦ κεχαραγμένου ἐπὶ τῶν δεκατριῶν ἄλλων, ὃν διακρίνει ἡ τραχύτης τῶν χαρακτηριστικῶν καὶ τὸ ὑπερβολικὸν μῆκος τῆς ρινός.

Γνωστὸν εἶνε τὸ ρητὸν τοῦ Πασκάλ: «Ἂν ἡ ρὶς τῆς Κλεοπάτρας ἤθελεν εἶναι σιμωτέρα, ἡ ὄψις πᾶσα τῆς γῆς θὰ εἶχε μεταβληθῇ». Ὁ Πασκὰλ δὲν ἦτο νομισματολόγος, ἄλλως θὰ ἔγραφεν: «Ἂν ἡ ρὶς τῆς Κλεοπάτρας ἤθελεν εἶναι μακροτέρα ... ..

γορος ἐκείνης ἧς πρὸ μικροῦ ἐθεώρει ἑαυτὸν δικαστήν [1]. Ὁ Πτολεμαῖος ἀνθίστατο εἰς τὰς ἥκιστα ὑποκρυπτομένας διαταγὰς τοῦ ὑπάτου· ἀλλ' ὅτε ἡ Κλεοπάτρα εἰσήχθη, ὁ νεαρὸς βασιλεὺς ἔξαλλος ἐκ τῆς ὀργῆς ἔρριψε τὸ διάδημά του παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Καίσαρος καὶ ἐξῆλθε τοῦ ἀνακτόρου κραυγάζων « Προδοσία! προδοσία! εἰς τὰ ὅπλα! » Ὁ λαὸς συναθροίζεται ἀκούων τὴν φωνήν του καὶ βαδίζει κατὰ τοῦ ἀνακτόρου. Ὁ Καῖσαρ μὴ ἔχων ἐπαρκεῖς δυνάμεις, διότι μόλις κατώρθωσε νὰ συγκεντρώσῃ οὐλαμούς τινας στρατιωτῶν, ἀνῆλθεν εἰς ἕνα τῶν ἐξωστῶν καὶ μακρόθεν ἐδημηγόρησε πρὸς τὸ πλῆθος, κατώρθωσε δὲ νὰ κατακραύνῃ αὐτὸ ὑποσχεθεὶς νὰ πράξῃ πᾶν ὅ,τι ἤθελον οἱ Αἰγύπτιοι. Ταυτοχρόνως οἱ στρατιῶταί του καταφθάσαντες ἐκ τοῦ στρατοπέδου περικυκλοῦσι τὸν νέον Πτολεμαῖον, τὸν ἀπομονοῦσιν ἐκ τῶν ὀπαδῶν του καὶ μετὰ παντοειδῶν ἐνδείξεων σεβασμοῦ τὸν ἀναγκάζουσιν ἑκόντα ἄκοντα νὰ εἰσέλθῃ ἐκ νέου εἰς τὸ ἀνάκτορον, ὅπου θὰ μείνῃ χρησιμεύων ὡς ὅμηρος εἰς τὸν Καίσαρα [2].

Τὴν ἐπαύριον ὁ λαὸς συνεκλήθη εἰς τὴν δημόσιον πλατεῖαν. Ὁ Καῖσαρ συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας ἐπορεύθη αὐτόσε ἐν μεγάλῃ πομπῇ φρουρούμενος ὑπὸ τῶν ῥαβδούχων του. Ἅπαντες οἱ Ῥωμαῖοι ἦσαν ἔνοπλοι ἕτοιμοι νὰ καταστείλωσι πᾶσαν ἀπόπειραν στάσεως. Ὁ Καῖσαρ ἀνέγνω γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὴν διαθήκην Πτολεμαίου τοῦ Αὐλητοῦ ἐδήλωσε δὲ μετ' ἐπισημότητος ἐν ὀνόματι τοῦ ῥωμαϊκοῦ λαοῦ ὅτι ἔμελλε νὰ καταστήσῃ σεβαστὰς τὰς τελευταίας θελήσεις τοῦ ἀποθανόντος βασιλέως. Ἑπομένως τὰ δύο πρεσβύτερα τέκνα του ὤφειλον νὰ συμβασιλεύσωσιν εἰς Αἴγυπτον. Εἰς δὲ τὰ δύο ἄλλα τέκνα τοῦ βασιλέως ὁ Καῖσαρ ἐδωρεῖτο τὴν νῆσον Κύπρον καὶ ἀπένεμεν αὐτοῖς τὴν βασιλικὴν ἀξίαν.

Ἡ σκηνὴ αὕτη ἐνεποίησεν αἴσθησιν εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς. Ἐν τούτοις ὅμως ὁ Καῖσαρ φοβούμενος ἐξέγερσιν προσεκάλεσε μετὰ σπουδῆς εἰς Ἀλεξάνδρειαν τὰς νέας λεγεῶνας, ἃς εἶχε σχηματίσει ἐν τῇ Μικρᾷ Ἀσίᾳ διὰ τῶν λειψάνων τῶν λεγεώνων τοῦ Πομπηίου, Ἀλλὰ πολὺ πρὶν ἢ φθάσωσιν αἱ ἐπικουρίαι αὗται, ὁ παρὰ τὸ Πηλούσιον αἰγυπτιακὸς στρατὸς κατὰ διαταγὰς πεμφθείσας κρυφίως ὑπὸ τοῦ Ποθεινοῦ εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ὅπως καταδιώξῃ τοὺς Ῥωμαίους. Ταυτοχρόνως ἡ μικροτέρα ἀδελφὴ τῆς Κλεοπάτρας Ἀρσινόη ἐδραπέτευσεν ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῇ συνδρομῇ τοῦ εὐνούχου Γανυμήδους, ἐν ἐλλείψει δὲ τοῦ Πτολεμαίου, ὅστις διετέλει αἰχμάλωτος τοῦ Καίσαρος, ἐπευφημήθη ὡς θυγάτηρ τῶν Λαγιδῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ λαοῦ. Ὁ στρατὸς οὗτος διοικούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλᾶ συνεποσοῦτο εἰς δεκαοκτὼ χιλιάδας πεζῶν καὶ δισχιλίους ἱππεῖς

[1] « Ἧς γὰρ δικαστὴς πρότερον ἠξιοῦτο εἶναι, τότε ταύτῃ συνεδίκει. » Δίων ΜΒ' 35· Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΕ', Λουκιανὸς Γ', στιχ. 74 καὶ ἑξ.

[2] Δίων ΜΒ', 35. Καῖσαρ, De Bello Civili, Γ', 107—108.

ὁ δὲ πληθυσμὸς τῆς Ἀλεξανδρείας συνετάσσετο μετ' αὐτοῦ κατὰ τῶν ξένων.

Ὁ Καῖσαρ εἶχεν ὑφ' αὐτὸν μόλις τετρακισχιλίους ἄνδρας καὶ τὰ πληρώματα τῶν τριήρων αὐτοῦ. Ὥστε διέτρεχε μέγαν κίνδυνον. Κατέχων μετὰ τῆς δρακὸς ταύτης τῶν ἀνδρῶν τὰ ἀνάκτορα τον Βρουχείου ἐπολιορκεῖτο ἐκ τῆς πόλεως ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀχιλλᾶ καὶ ὑπὸ τοῦ ὁπλισθέντος ὄχλου, ὁ δὲ στόλος του ὅστις ἦτο ἠγκυροβολημένος ἐντὸς τοῦ Μεγάλου Λιμένος διετέλει ὡσεὶ αἰχμάλωτος, ἀφοῦ ὁ ἐχθρὸς κατεῖχε τὰ δύο στόμια τοῦ Ταύρου καὶ τοῦ Ἑπτασταδίου. Ἐφοβεῖτο μάλιστα μὴ ὁ ἀκίνητος αὐτὸς στόλος περιπέσῃ εἰς χεῖρας τῶν Ἀλεξανδρινῶν, οἵτινες δι' αὐτοῦ θὰ παρημπόδιζον τὴν διὰ θαλάσσης μεταφορὰν πάσης ἐπικουρίας καὶ τὴν ἐπισίτισιν. Ὁ Καῖσαρ ἀπεσόβησε τὸν πρῶτον τοῦτον κίνδυνον πυρπολήσας τὰ πλοῖά του, ἡ δὲ οὐρανομήκης αὔτη πυρκαϊὰ μετεδόθη εἰς τὴν παραλίαν καὶ ἀπετέφρωσε πολυαρίθμους οἰκίας καὶ κτίρια, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ τὸν Ναύσταθμον, τὴν Βιβλιοθήκην καὶ τὸν Σιτοβολῶνα. Ἐξαφθέντες οἱ Αἰγύπτιοι ὥρμησαν εἰς ἔφοδον, ἀλλ' οἱ στρατιῶται τῶν λεγεώνων, δεξιοὶ ὀχυρωματοποιοὶ ὅσον καὶ ἀτρόμητοι μαχηταί, εἶχον μεταβάλει τὸ Βρούχειον εἰς ἀπόρθητον ὠχυρωμένον στρατόπεδον. Πανταχοῦ ἠγείροντο προχώματα, χαρακώματα, φραγμοὶ ἐκ πασσάλων. Τὸ θέατρον εἶχε καταστῆ ἀκρόπολις. Οἱ Ρωμαῖοι ἀντέκρουσαν εἰκοσάκις τὰς ἐφόδους χωρὶς ν' ἀπολέσωσιν οὐδὲ σπιθαμὴν γῆς. Ὁ Καῖσαρ μάλιστα κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ τὴν νῆσον Φάρον, τὴν δεσπόζουσαν τῆς εἰσόδου τοῦ Μεγάλου Λιμένος [1].

Οἱ Αἰγύπτιοι ἐνόμισαν ὅτι ἠδύναντο νὰ νικήσωσιν ἂν ἀντὶ μιᾶς γυναικός, τῆς Ἀρσινόης, ἤθελον ἔχει ὡς ἀρχηγὸν τὸν Πτολεμαῖον. Ἐμήνυσαν λοιπὸν πρὸς τὸν Καίσαρα ὅτι ἐπολέμουν κατ' αὐτοῦ διὰ μόνον τὸν λόγον ὅτι ἐκράτει αἰχμάλωτον τὸν ἑαυτῶν βασιλέα καὶ ὅτι εὐθὺς ὡς ἤθελε τὸν ἀπολύσει, θὰ ἔπαυον καὶ αὐτοὶ τὰς ἐχθροπραξίας. Ὁ Καῖσαρ γινώσκων τὸ εὐμετάβολον τοῦ χαρακτῆρος τῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐπείσθη καὶ ἀπηλευθέρωσε τὸν Πτολεμαῖον. Τὸν σύμβουλον ὅμως αὐτοῦ Ποθεινὸν ὁ Καῖσαρ, συλλαβὼν γράμματα αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀχιλλᾶν, ἐθανάτωσεν. Εὐθὺς ὡς ἔφθασεν ὁ Πτολεμαῖος εἰς τὸν αἰγυπτιακὸν στρατὸν καὶ ὁ πόλεμος ἀντὶ νὰ παύσῃ ἐπανελήφθη σφοδρότερον. Πλὴν ταυτοχρόνως ἀφίκετο διὰ θαλάσσης εἰς τὸν Καίσαρα ἡ πρώτη ἐπικουρία, ἡ λζ' λεγεών. Ὁ πόλεμος διεξήγετο ἄνευ ἀποτελέσματος μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ ἔαρος τοῦ ἔτους 47. Ἐγνώσθη τότε ὅτι τὸ Πηλούσιον ἐκυριεύθη ἐξ ἐφόδου ὑπὸ στρατοῦ βαδίζοντος ὅπως ἀπαλλάξῃ τὸ Καίσαρα. Ὁ στρατὸς οὗτος ἦτο σῶμα ἐπικουρικὸν ὅπερ ὁ ἐκ Περγάμου Μιθριδάτης ἦγεν ἐκ Συρίας. Οἱ Αἰγύπτιοι φοβηθέντες μήπως εὑρεθῶσιν ἐν τῷ μέσῳ δύο ἐχθρικῶν δυνάμεων ἂν ἤθε-

[1] Καῖσαρ, De Bello Civili, III, 107—112· Πλούταρχος, Καῖσαρ ΝΕ', Δίων ΜΒ' 35—40.

λον ἀναμείνει τὸν Μιθριδάτην ἐντός τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐβάδισαν πρὸς ὑπάντησίν του. Ἡ πρώτη μάχη συνεκροτήθη παρὰ τὴν Μέμφιν, τὸ ἀποτέλεσμα δὲ αὐτῆς ὑπῆρξεν ἀμφίβολον. Ἀλλὰ μετά τινας ἡμέρας ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἶχεν ἐπίσης ἐξέλθει τῆς Ἀλεξανδρείας, συνηνώθη μετὰ τοῦ ὑπὸ τὸν Μιθριδάτην σώματος. Συνεκροτήθη καὶ δευτέρα μάχη, καθ' ἣν οἱ Αἰγύπτιοι διεσπάσθησαν καὶ κατεκόπησαν, ὁ δὲ βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἐπνίγη εἰς τὸν Νεῖλον. Μετὰ τὴν νίκην ὁ Καῖσαρ εἰσῆλθε πάλιν ἐπὶ κεφαλῆς τῶν στρατευμάτων του εἰς τὴν ὑποταγεῖσαν Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ φιλοτάραχος ὄχλος τῆς μεγαλοπόλεως συνειδὼς νῦν τὸ βάρος τῆς ρωμαϊκῆς σπάθης ὑπεδέχθη τὸν ὕπατον δι' ἐπευφημιῶν[1].

Οὕτως ἔληξεν ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πόλεμος, ὅστις μᾶλλον ἔπρεπε ν' ἀποκληθῇ *πόλεμος τῆς Κλεοπάτρας*, ἀφοῦ τὸν πόλεμον τοῦτον τὸν ἀνωφελῆ εἰς τὴν δόξαν τοῦ τοῦ Καίσαρος, τὸν ἐπιβλαβῆ εἰς τὰ συμφέροντα αὐτοῦ καὶ ἀδιάφορον διὰ τὴν πατρίδα του, εἰς ὃν ὀλίγου δεῖν ν' ἀπολέσῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν δόξαν του, ἐπεχείρησε χάριν τοῦ πρὸς τὴν Κλεοπάτραν ἔρωτός του[2].

(Ἕπεται συνέχεια)

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΙΟΥΝΙΟΣ 1890

Ἡ ἐν Τεργέστῃ κοινότης τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἀπέστειλεν ἔγγραφον πρὸς τὸν Σύλλογον ἐν ᾧ ἀναφέρεται ὅτι «ἐπειδὴ ὁ Σύλλογος ἐγένετο ποικιλοτρόπως ὠφέλιμος εἰς τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καλλιτεχνίαν καὶ ἐκπαίδευσιν ἱδρύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σχολὰς τῶν ἀπόρων παίδων, τὸ Συμβούλιον τῆς κοινότητος ἐν τῇ συνεδριάσει αὐτοῦ τῆς 18 Ἰουνίου τῇ προτάσει τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ Οἰκονομείου κληροδοτήματος ἔγνω νὰ ἀπονείμῃ τῷ Συλλόγῳ τὸ ἐκ δύο χιλιάδων χρυσῶν φράγκων βραβεῖον τοῦ Οἰκονομείου κληροδοτήματος.»

Ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης κ. Κ. Ζάππας ἀπέστειλε πρὸς τὸν πρόεδρον τοῦ Συλλόγου τὴν ἑξῆς ἐπιστολήν.

[1] Ἵρτιος, De Bello Alexand. Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΕ', Δίων ΜΒ', 41—43.
[2] «.... Τῇ Κλεοπάτρᾳ ἧσπερ ἕνεκα καὶ ἐπεπολεμήκει....» Δίων Κάσσιος ΜΒ' 44

Βροσθένιον 2]14 Ἰουνίου 1890.

Πρὸς τὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον Παρνασσὸν

Εἰς Ἀθήνας.

Κύριε Πρόεδρε,

Ἀναγινώσκων χθὲς τὸ ἀπὸ 22 λήξαντος φύλλον τῆς «Ἀκροπόλεως» εἶδόν τι εὐχάριστον καὶ συγκινητικὸν μᾶλλον εἰς τὴν Ὑμετέραν Σχολὴν τῶν ἀπόρων Παίδων, ἐν ᾗ διεκρίθη, ὡς γράφει πρὸς βράβευσιν νέος τις ὀνόματι Ἀπόστολος Λεβέντης· καὶ πράγματι ἐπιτυχέστατον εἰς τὴν περίστασιν τὸ ὄνομά του, καθότι Λεβέντης τὸ ὄνομα, *λεβέντης* καὶ εὐγενὴς ἐφάνη εἰς τὴν πρᾶξίν του ἀφήσας πρὸς ὄφελος αὐτῆς ταύτης τῆς Σχολῆς τὸ πεντηκοντάδραχμον γέρας του, διὰ τῆς ὁποίας πράξεώς του εἰς μίαν τοιαύτην τρυφερὰν ἡλικίαν δὲν δεικνύει ἄλλο παρὰ αἴσθημα εὐγενές, γενναῖον καὶ πατριωτισμοῦ. Πτωχὸς καὶ ἀπροστάτευτος μὴ ἔχων ποῦ τὴν κεφαλὴν κλῖναι εἰμὴ διὰ τοῦ κοφίνου, ὡς λέγει καὶ ἡ «Ἀκρόπολις» περιφερόμενος πρὸς ἐξοικονόμησιν πόρου ζωῆς, διὰ νὰ ἀπολαύσῃ τὰς πεντήκοντα δραχμάς, αἱ ὁποῖαι τῷ ἐδόθησαν, ὀφείλει δύο μῆνας νὰ τρέχῃ ἵνα κερδήσῃ τόσας· καὶ ὅμως βλέπει τις εἰς τὴν τρυφερὰν καρδίαν του προτίμησιν νὰ ὑποφέρῃ, μόνον καὶ μόνον ἐκ πόθου νὰ δείξῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὴν Σχολὴν παρὰ τῆς ὁποίας εὐηργετήθη· ἐννοεῖται δὲ ὅτι δίκαιον εἶναι τοιαῦτα αἰσθήματα νέων νὰ ἐνθαρρύνωνται, διότι τὸ θάρρος ἔτι μᾶλλον ἐνισχύει τὰ καλὰ αἰσθήματα καὶ μάλιστα καθὼς ἄπειρα παραδείγματα ἔχομεν ὅτι πάντοτε ἐκ τῶν νέων ἐκείνων οἱ ὁποῖοι στερούμενοι καὶ στενοχωρούμενοι ἀνετράφησαν ἐξῆλθον οἱ καλλίτεροι, ἠθικώτεροι καὶ πολλῷ ἀνώτεροι τῶν πλουσιοπαρόχως ἀνατραφέντων. Ἐθεώρησα λοιπὸν δίκαιον πρὸς μικρὰν ἐνθάρρυνσιν τοῦ νέου Λεβέντη νὰ τῷ προσφέρω δραχμὰς πεντακοσίας (ἀρθ. 500), τὰς ὁποίας ἐπιτρέψατέ με νὰ σᾶς ἐπιβαρύνω, κύριε Πρόεδρε, διὰ τῆς παρακλήσεώς μου καὶ διὰ τῆς συνημμένης πρὸς τὴν Ἐθνικὴν Τράπεζαν ἐπιταγῆς ἐπ' ὀνόματί σας νὰ τῷ δώσητε ἐκ μέρους μου.

Δέξασθε, κύριε Πρόεδρε, τὴν διαβεβαίωσιν τῶν αἰσθημάτων τῆς πρὸς ὑμᾶς τιμῆς καὶ ὑπολήψεώς μου μεθ' ὧν διατελῶ.

Πρόθυμος **ΚΩΝΣΤ. ΖΑΠΠΑΣ**

Τὸ ποσὸν τοῦτο ἐμετρήθη τῷ μαθητῇ Ἀποστόλῳ Λεβέντῃ.

Ὁ κ. Ἐ. Κ. Ἀχιλλόπουλος ἀποβλέπων εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου ἀπέστειλε τῷ προέδρῳ δρ. 1000. Ὁμοίως φρ. 500 ὁ ἐν Πετρουπόλει κ. Δημ. Πετροκόκκινος δι' ἑαυτὸν καὶ τὸν ἀδελφόν του κ. Ἀλέξανδρον.

Ὁμοίως ὁ ἐν Μασσαλίᾳ ἐλλόγιμος ἀρχιμανδρίτης κ. Γρηγόριος Ζιγαβηνός, ἀπέστειλε συνδρομὴν ἐκ φράγκων 50 καὶ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδιδόμενον ἐκκλησιαστικὸν περιοδικὸν ὁ ἐξηγητὴς τῶν ἁγίων Γραφῶν.

Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΕΩΣ

ΥΠΟ ΚΑΘΑΡΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΕΛΕΓΧΟΝ [1]

Ἐπειδὴ ἐπ' ἐσχάτων εἰσεχώρησε καὶ παρ' ἡμῖν ἡ περὶ ἐξελίξεως θεωρία, πολλοὶ δὲ μετεχειρίσθησαν καὶ μεταχειρίζονται αὐτὴν ἐπιδεξίως καὶ δυστυχῶς μετ' ἐπιτυχίας πρὸς ὑπονόμευσιν τῶν θεμελίων τῆς χριστιανικῆς πίστεως — τοῦ μόνου τούτου θεμελίου, ἐφ' ᾧ δύνανται νὰ στηριχθῶσι τὰ ἄτομα, αἱ οἰκογένειαι καὶ αἱ πολιτεῖαι διὰ τὴν εὐημερίαν αὐτῶν — ἐθεώρησα κἀγὼ χρέος μου νὰ συνεισφέρω τὸ καθ' ἑαυτὸν πρὸς ἐπάνοδον μὲν τῶν παροδηγηθέντων, προφυλακὴν δὲ τῶν ἀδαῶν καὶ ἀστηρίκτων ἀπὸ τῶν φθοροποιῶν συμπερασμάτων τῆς θεωρίας ταύτης, ὑποβάλλων αὐτὴν ὑπὸ καθαρῶς ἐπιστημονικὴν βάσανον. Εὔχομαι δὲ ἡ ἀσθενὴς αὕτη προσπάθειά μου ν' ἀποβῇ ὠφέλιμος εἰς ἀμφοτέρους τούτους.

Ἡ ἱστορία τῆς ἐξελίξεως ἔχει ὡς ἑξῆς:

Πρὸ 30 περίπου ἐτῶν ἀμφότεροι ὅ,τε Δαρουῖνος (Darwin) καὶ Οὐάλλας (Wallace) ἀνήγγειλαν συγχρόνως ἐν τῇ αὐτῇ συνεδριάσει τῆς Λιναιείου Ἑταιρίας ἐν Λονδίνῳ τὴν ἀνεξάρτητον ἀπ' ἀλλήλων ἀνακάλυψιν νέου νόμου τῆς φύσεως, ἤτοι τοῦ τῆς ἐξελίξεως, πρὸς σχηματισμὸν τοῦ Σύμπαντος. Ἔκτοτε δὲ ἡ θεωρία τῶν διασήμων τούτων φυσιοδιφῶν ἔκαμε μεγάλας προόδους, δυστυχῶς ὅμως ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πρὸς βλάβην τῆς ἀνθρωπότητος. Περὶ τῆς θεωρίας ταύτης ἔσεται ἡμῖν ὁ λόγος ἀπόψε.

ΕΞΕΛΙΞΙΣ.

Ἐξέλιξις εἶναι λέξις ἢ ὅρος, ὃν οἱ νεώτεροι φυσιοδῖφαι μεταχειρίζονται ἵνα σημαίνωσι τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐμορφώθη τὸ σύμπαν ἐκ τῶν ἀρχικῶν μονάδων τῆς ὕλης διὰ διαδοχικῶν μεταβολῶν καὶ ἐκτυλίξεων ἀπὸ τῶν ἁπλουστάτων εἰς τὰ σύνθετα—ἀπὸ τῶν ἀτελεστάτων εἰς τὰ ἐντελέστερα—ἀπὸ τῶν ὁμογενῶν εἰς τὰ ἑτερογενῆ, καὶ ἀπὸ τῶν ἀορίστων εἰς τὰ θετικὰ καὶ ὡρισμένα.

Τὴν αἰτίαν δὲ τῆς μεταβολῆς ταύτης ἀποδίδουσιν εἰς τοὺς ἀρχικοὺς καὶ ἐσχάτους νόμους τῆς ὕλης—τὴν *δύναμιν* καὶ τὴν *κίνησιν*.

Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἐν γένει δύναται νὰ διαιρεθῇ εἰς δύο, τὴν *θεϊ-*

[1] Ἀνεγνώσθη ἐν τῷ Φιλολογικῷ Συλλόγῳ «Παρνασσῷ» τὴν 10 Μαΐου 1890.

στικὴν καὶ τὴν *ἀθεϊστικήν*. Ἡ πρώτη ἀφίνει κατὰ μέρος τὸ περὶ γενέσεως τῶν ὄντων ζήτημα, καὶ ἰδίως τὸ περὶ τῆς ὑπάρξεως, τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ Θεοῦ, καὶ περιορίζεται ἁπλῶς εἰς τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐμορφώθη τὸ σύμπαν. Ἡ δευτέρα πρεσβεύει τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης καὶ ἀποκλείει ἐντελῶς τὴν τελεσφόρον ἐπίδρασιν καὶ ἐποπτείαν προσωπικοῦ τινος Δημιουργοῦ ἐπὶ τῆς δυνάμεως καὶ κινήσεως. Θέλω διαλάβει

Α' Περὶ τῆς θεϊστικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως.

Ὁ Σπένσερ, ὅστις πρὸ παντὸς ἄλλου προσεπάθησε νὰ ἐπεξεργασθῇ συνεπῆ τινα φιλοσοφίαν τῆς ἐξελίξεως, στηριζομένην ἐπὶ ἐπιστημονικῶν βάσεων, λαμβάνει ὡς δεδομένον τὴν ὕπαρξιν «μάζης νεφελοειδοῦς, συγκειμένης ἐξ ὕλης *ὁμογενοῦς*, ἐφ' ἧς *ἐπέδρασαν κατὰ συμβεβηκὸς δυνάμεις τινές*.»

Σημειώσατε παρακαλῶ τὴν φιλοσοφικὴν ταύτην ἐξήγησιν τῆς ἐξελίξεως ὑπ' ἀνδρός, οἷος ὁ κ. Σπένσερ. Λαμβάνει ὡς δεδομένον, δηλαδὴ ὡς αὐταπόδεικτον, ὡς ἀληθές, ἓν τῶν εἰσέτι *ἐπιστημονικῶς* ἀλύτων ζητημάτων, ὅτι δηλαδὴ ἡ ὕλη εἶναι αὐθύπαρκτος, αἰωνία, καὶ ὅτι ἐπ' αὐτῆς ἐπέδρασαν δυνάμεις τινές. Ποῖαι; δὲν μᾶς λέγει, ἀλλ' ἐκ τοῦ ὁρισμοῦ, ὃν ἐν ἀρχῇ ἔδωκα, ἐννοεῖ τὴν *δύναμιν* καὶ τὴν *κίνησιν*. Ἐπέδρασαν, λέγει ὁ κ. Σπένσερ, ὅθεν πρέπει νὰ ἦσαν ἔξωθεν τῆς ὕλης. Ἀλλ' ὕλη ἄνευ δυνάμεων εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ· καὶ πῶς ἐπέδρασαν; *κατὰ συμβεβηκός*· δηλαδὴ κατὰ τύχην, ἀσκόπως! καὶ ὅμως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς τυχαίας, τῆς ἀσκόπου ταύτης δράσεως τῶν δυνάμεων τούτων ἦτο ἡ ἐξέλιξις οὐ μόνον ὀργανικῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ νοῦ! Μεγαλείτερος παραλογισμὸς τούτου ἀδύνατον νὰ λεχθῇ, καὶ ὅμως ἐλέχθη ὑφ' ἑνὸς τῶν διασήμων φυσιοδιφῶν τῶν ἡμερῶν ἡμῶν!

Ὁ δὲ καθηγητὴς Χώξλεϋ, ἕτερος μέγας φυσιοδίφης τῶν ἡμερῶν μας καὶ μέγας θιασώτης τῆς ἐξελίξεως, λέγει (εἰς τὴν critiques and addresses) «ὅτι ἡ θεμελιώδης πρότασις τῆς ἐξελίξεως εἶναι ὅτι ἅπας ὁ κόσμος, ζωϊκός τε καὶ μή, ἤγουν ὀργανικά τε καὶ ἀνόργανα ὄντα, ἑπομένως καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα *ἀμοιβαίας* τινὸς *ἕλξεως* (καθ' ὡρισμένους νόμους ἐνεργούσης) τῶν *ἀρχικῶν μονάδων*, ἐξ ὧν ἡ ἀρχικὴ νεφελοειδὴς μᾶζα τοῦ σύμπαντος συνέκειτο — ἤτοι ἐξ ἀνοργάνου ὕλης.»

Καὶ ἡ ἐξήγησις αὕτη τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως θεωρεῖ τὴν αὐθυπαρξίαν ἢ τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης ὥς τι βέβαιον, τὰς δὲ ἀρχικὰς αὐτῆς μονάδας περιβάλλει μὲ τὴν δύναμιν τῆς ἕλξεως, ἐνεργούσης κατὰ νόμους ὡρισμένους. Ἀλλ' ὕλη ἄψυχος, κεκτημένη ἀφ' ἑαυτῆς δύναμιν ἑλκτικήν, ἐνεργοῦσαν κατὰ νόμους ὡρισμένους, εἶναι πρᾶγμα ἀκατανόητον εἰς λογικὸν ὄν, οἷος ὁ ἄνθρωπος. Καὶ ὅμως ὁ καθηγητὴς οὗτος θέλει σώνει καὶ καλὰ νὰ μᾶς κάμῃ νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὸ ἄλογον.

Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, ἡ τοσοῦτον ἑτοίμως ὑπὸ τῶν ἀδαῶν καὶ ἐπιπολαίων ἀσπαστὴ γινομένη, παρέχει πλείστας ὅσας καὶ σπουδαίας δυσκολίας, τὰς ὁποίας καὶ αὐτοὶ οἱ σφόδρα συνήγοροι αὐτῆς καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Δαρβῖνος δὲν ἀρνοῦνται, οὐδ' ἠδυνήθησαν νὰ λύσωσι μέχρι τοῦδε.

Αἱ δυσκολίαι αὗται στηρίζονται ἐπὶ βάσεων ἐπιστημονικῶν· ἐνόσῳ δὲ δὲν λυθῶσιν ἐπιστημονικῶς, ἡ θεωρία αὕτη ὅσῳ πολύκροτος καὶ ἂν φαίνηται, δὲν εἶναι εἰμὴ *ἁπλῆ ὑπόθεσις*, ἄνευ ἐπιστημονικῆς ἀξίας, ἐπομένως ἀναξία πίστεως καὶ ἀποδοχῆς ὑπὸ τῶν εὖ φρονούντων.

Τί ἰσχυρίζεται ἡ θεωρία αὕτη; ὅτι ἔλαβε χώραν ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς ἀνοργάνου ὕλης εἰς τὰς ἁπλουστάτας φυτικὰς μορφάς, ἀπὸ τούτων δὲ διὰ βαθμιαίων ἐξελίξεων εἰς τὰς συνθέτους καὶ ἐντελεστέρας, καὶ ἀπὸ τούτων πάλιν διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου εἰς τὰς ἔτι ἐντελεστέρας καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, μέχρις αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ὡς κανόνος, ἐξελίχθησαν πάντα τὰ γένη καὶ εἴδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐξαιρουμένου.

Τώρα, ἐὰν ἡ θεωρία αὕτη ἦτο ἀληθής, ὅσῳ ἀνήρχετό τις πρὸς τὴν ἀρχήν, τοσούτῳ στοιχειωδεστέρας καὶ ἁπλουστέρας μορφὰς φυτῶν καὶ ζῴων θὰ ἀπήντα καὶ τοσούτῳ ὀλιγώτερα γένη κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ εἴδη.

Ὑποστηρίζουσι τοῦτο τὰ πράγματα; Ἐὰν ὑποστηρίζωσιν αὐτό, αἱ ἀποδείξεις πρέπει νὰ ζητηθῶσιν εἰς τὰ διάφορα στρώματα τῆς γῆς. Ὅθεν δέον νὰ καταφύγωμεν εἰς τὴν γεωλογίαν. Ἐπικυροῖ τοῦτο ἡ ἐπισμήμη αὕτη; Οὐ μόνον δὲν τὸ ἐπικυροῖ, ἀλλὰ καὶ *ῥητῶς* καὶ *κατηγορηματικῶς κηρύττει τὸ ἀντίθετον.*

Ὁ κ. Δαρβῖνος συνῃσθάνθη τὴν ἀνάγκην τῆς μαρτυρίας τῆς γεωλογίας πρὸς ὑποστήριξιν τῆς θεωρίας αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ μαρτυρία αὐτῆς εἶναι τόσον ἐναντία, ὥστε ἐπροτίμησε νὰ τὴν ἀπορρίψῃ (ἴδε τὸ βιβλίον του τὸ ἐπιγραφόμενον Origine of species).

Ὁ δὲ καθηγητὴς Χώξλεϋ γράφων ἐν τῇ Βρεττανικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (ἔκδοσις 9η), λέγει περίπου τὰ ἑξῆς:

« Τὸ μόνον ἀσφαλέστατον θεμέλιον τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως κεῖται ἐν ταῖς ἱστορικαῖς, ἢ κάλλιον εἰπεῖν ἐν ταῖς ἀρχαιολογικαῖς ἀποδείξεσιν, ὅτι δηλαδὴ εἰδικοί τινες ὀργανισμοὶ ἀνεφάνησαν διὰ βαθμιαίων τροποποιήσεων τῶν ἀμέσως προϋπαρξάντων ἀντιπροσώπων αὐτῶν, τὰς δ' ἀποδείξεις ταύτας παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς τὰ ὀρυκτὰ λείψανα.»

Μᾶς παρέχουσι τὰς ἀποδείξεις ταύτας τὰ λείψανα ταῦτα; Ὁ καθηγητὴς Βίρχοβ ἔν τινι κατὰ τὴν πρυτανείαν αὐτοῦ ἐκφωνηθείσῃ πραγματείᾳ γράφει περὶ τούτου τὰ ἑξῆς:

« Οὐδὲν ἀπολιθωμένον κρανίον πιθήκου ἢ πιθηκανθρώπου εὑρέθη μέχρι τοῦδε, ὅπερ πράγματι ἠδύνατο ν' ἀνήκῃ εἰς ἀνθρώπινον ὄν. Πᾶσα δὲ προσθήκη εἰς τὸ σύνολον τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε ἐπορίσθημεν

ὡς ὕλην πρὸς συζητήσεις, ἤγαγεν ἡμᾶς ἔτι μακρότερον τῆς ὑπὸ συζήτησιν ὑποθέσεως. Συνελόντι δ' εἰπεῖν πρέπει ἀληθῶς ν' ἀποδεχθῶμεν ὅτι ἐλλείπει *ἐντελῶς* ἀπολιθωμένος τύπος κατωτέρας τινὸς τάξεως ἐν τῇ ἐξελίξει τοῦ ἀνθρώπου.

«Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἂν συναγάγωμεν ὁμοῦ ἅπαντα τὰ μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα ἀνθρώπινα ἀπολιθώματα, καὶ παραβάλωμεν αὐτὰ πρὸς τὰ κρανία τῆς σημερινῆς ἐποχῆς, δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἴπωμεν, ὅτι μεταξὺ τῶν ζώντων ἀνθρώπων ὑπάρχει μείζων ἀριθμὸς ἀτόμων, ἅτινα δεικνύουσι συγκριτικῶς *κατώτερον* τύπον, παρ' ὅ,τι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν ἀπολιθωμάτων, ἅτινά εἰσι μέχρι τοῦδε γνωστά.»

Αὐτὸς ὁ κ. Δαρβῖνος ὁμολογεῖ, ὅτι ἡ ἀπουσία αὐτῶν εἶναι θανατηφόρος εἰς τὴν θεωρίαν τῆς ἐξελίξεως. Ἐὰν δὲ αὐτὸς ὁ Δαρβῖνος δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ποῦ δύναται νὰ στηριχθῇ πλέον ἡ ἐξέλιξις;

Προσέτι ἕτερος διάσημος φυσιοδίφης, εἰδικῶς περὶ τὰ φυτικὰ ἀπολιθώματα ἀσχοληθείς, ὁ κ. Καροῦδερ, κηρύττει ὅτι εὑρέθησαν πτερῖδες καὶ λυκοπόδια ἐν αὐτῷ τῷ Δεβονιανῷ ἢ ἐρυθρῷ ψαμμιτικῷ στρώματι, ὅπερ (ἂν δὲν ἀπατῶμαι) εἶναι τὸ πρῶτον γεωλογικὸν στρῶμα, ἐν τῷ ὁποίῳ εὑρέθησαν ἀπολιθώματα χερσαίων φυτῶν, εὑρέθησαν τοιαῦτα οὐχὶ ὡς ἁπλοῖ ὀργανισμοί, ὅπως ἔπρεπε νὰ ὦσιν, ἂν ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἦτο ἀληθής, ἀλλὰ συνθετώτερα τῶν νῦν ὑπαρχόντων ἀντιπροσώπων αὐτῶν.

Τὰ ἀρχαιότατα γνωστὰ ἐλατοειδῆ δένδρα τῆς παναρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς ἦσαν δένδρα ἐντελῶς ἀνεπτυγμένα μετὰ ξυλωδῶν στρωμάτων ἢ κύκλων καὶ καρπῶν ἐπίσης ἐντελῶς ἀνεπτυγμένων καὶ διακεκριμένων ὡς καὶ τὰ τῶν ἤδη ὑπαρχόντων ἀντιπροσώπων αὐτῶν.

Προσέτι τὰ ἐν λίθοις ἀποτυπώματα φυτῶν καὶ ἰδίως φύλλων, τὰ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἀλλαχοῦ, ἰδίως ἐν Δακότᾳ τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς εὑρεθέντα, εἶναι τοιαῦτα, ὥστε παρέχουσιν ἡμῖν πλήρη καὶ τελείαν συλλογὴν ἀποδείξεων ἐκ τοῦ κλάδου τούτου τῆς φυσικῆς ἱστορίας κατὰ τῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως.

Ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου ὑπάρχει ὀγκώδης τόμος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν πετρωδῶν βιβλίων τῆς φύσεως, ἐξ ὧν δυνάμεθα ν' ἀρυσθῶμεν πολλὴν διδασκαλίαν. Οὕτω λ. χ. ὑπάρχει ἄθροισμά τι γεωλογικόν, *τὸ τῆς Δακότας*, ὅπερ εἶναι γεωλογικὴ ἔκτασις συνισταμένη, κατὰ τὸν **Lequereux,** ἐξ ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου ψαμμίτου μετὰ ποικιλοχρόων πηλῶν, φλεβῶν ἀκαθάρτου λιγνίτου, καὶ λειψάνων ἀπολιθωμένων φυτῶν.

Τὸ ἄθροισμα τοῦτο, καὶ ἂν ἀκόμη εἶχεν ἑνὸς μόνου τετραγωνικοῦ μιλίου ἔκτασιν, πάλιν θὰ ἦτο ἄξιον τῆς σπουδῆς τῶν φυσιοδιφῶν, ἀλλ' ἐκτείνεται ἄνευ διακοπῆς ἀπὸ τοῦ Τέξας, μιᾶς τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, μέχρι τῆς Γρηνλανδίας, διάστημα 10,000 μιλίων τὸ μῆκος καὶ εἶναι ἀπὸ 60—100 μιλίων τὸ πλάτος.

Τὰ ἀπολιθωμένα τοῦ ἀθροίσματος τούτου φυτὰ ἐξήτασαν ἐπισταμένως Ἀμερικανοί τε καὶ Εὐρωπαῖοι φυσιοδῖφαι, ἐν οἷς ὑπάρχουσί τινες τῶν ἐπισημοτάτων ἐν τῷ κόσμῳ, ἅπαντες δ' οὗτοι εὗρον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν *ἄπειρον*.

Ὁ κ. Harsha λέγει· «Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, οὐδαμοῦ τῆς γῆς ὑπάρχει μέρος, ἔνθα τοσοῦτον ἀκριβεῖς καὶ ποικίλαι μαρτυρίαι δύνανται νὰ συλλεχθῶσιν, ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς βλαστήσεως τῶν ἡμερῶν ἡμῶν πρὸς τὴν τῆς παναρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς, ὅσον ἐν τῷ σχηματισμῷ τούτῳ τῆς Δακότας.»

Ὁ δὲ καθηγητὴς Willber λέγει: «Τὰ ἐν λίθοις διατηρηθέντα ἐν τῷ σχηματισμῷ τούτῳ τῆς Δακότας φύλλα εἶναι τόσον ἐντελῆ, ὥστε ὁ ἐπιτήδειος βοτανικὸς διὰ μιᾶς ἀναγνωρίζει πᾶν εἶδος καὶ δύναται νὰ ταξινομήσῃ αὐτὰ τόσον ἑτοίμως καὶ εὐκόλως, ὡς ἐὰν εἶχον συλλεγῇ ἔκ τινος τῶν ἡμετέρων δασῶν κατὰ τὸν μῆνα Ἰούνιον.» (Ἰδὲ Wiellber's Nebraska).

Τώρα, τί εὑρίσκουσιν οἱ φυσιοδῖφαι ἐν τῷ μεγάλῳ τούτῳ σχηματισμῷ τῆς Δακότας; *Τέσσαρά* τινα, ἕκαστον τῶν ὁποίων συνεπάγεται μεθ' ἑαυτοῦ καὶ μίαν δυσκολίαν, ἥτις πρέπει ν' ἀρθῇ πρὶν ἢ οἱαδήποτε γνωστὴ θεωρία περὶ ἐξελίξεως γείνῃ ἀποδεκτὴ ὡς ἀποδεδειγμένη.

Ἰδοὺ αἱ δυσκολίαι:

1) Ἐπειδὴ ὁμολογουμένως οὐσιῶδες στοιχεῖον τῆς ἐξελίξεως εἶναι ὅσῳ ἀρχαιότερος εἶναι γεωλογικός τις σχηματισμὸς ἢ στρῶμα, τόσῳ μικρότερος νὰ ἦναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν γενῶν συγκριτικῶς πρὸς τὰ εἴδη, ἕπεται ὅτι ἐν τοῖς παλαιοτέροις στρώμασι πρέπει νὰ εὑρίσκωνται ὀλίγαι καὶ ἁπλαῖ μορφαὶ γενῶν καὶ πολλὰ εἴδη, τὰ ὀλίγα δὲ καὶ ἁπλᾶ γένη καὶ τὰ πολλὰ εἴδη πρέπει νὰ ὑπάρχωσι πρὸ τῶν πολλῶν συνθέτων γενῶν καὶ τῶν συγκριτικῶς ὀλίγων εἰδῶν. Αὕτη εἶναι ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως. Ἀλλ' ἡ φύσις κατηγορηματικῶς καὶ ῥητῶς οὐ μόνον ἀπορρίπτει τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μιᾶς ὅλης ἠπείρου διὰ κεφαλαίων γραμμάτων 10 μιλίων τὸ ὕψος γράφει *ψευδές!*

Κατὰ τοὺς γεωλόγους, τὸ ἄθροισμα τῆς Δακότας εἶναι 5,000,000 ἐτῶν τὴν ἡλικίαν. Ἐν τῷ ἀρχαίῳ δὲ τούτῳ Κρητιδικῷ σχηματισμῷ, ἐὰν ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἦτο ἀληθής, αἱ μορφαὶ ἔπρεπε νὰ ἦναι ἁπλαῖ καὶ ἀτελεῖς, τὰ δὲ γένη ὀλίγα καὶ τὰ εἴδη συγκριτικῶς πολλά, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας τὰ πάντα εἶναι τέλεια, τὰ γένη καλῶς διακεκριμένα, ἡ δ' ἀναλογία τῶν εἰδῶν πρὸς τὰ γένη εἶναι ὡς 72 πρὸς 130, ὅπερ εἶναι καταστρεπτικὸν τῆς ἐξελίξεως.

2) Ἐὰν ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἦτο ἀληθής, ἡ χλωρὶς οἱασδήποτε ἐποχῆς ἔπρεπε νὰ ἔχῃ καταφανῆ σχέσιν πρὸς τὴν χλωρίδα τοῦ ἀμέσως προηγηθέντος αὐτῆς σχηματισμοῦ, ἐξ οὗ ἐξελίχθη.

Ἀλλ' ἐνταῦθα ἐπὶ χιλιάδας τετραγωνικῶν μιλίων εὑρίσκομεν χλωρίδα ἀπολύτως ἐντελῆ, ἄνευ προϋπάρχοντος τύπου, ἐξ οὗ ἠδύνατο νὰ ἐξελιχθῇ.

Τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς χλωρίδος ταύτης εἶναι τὸ σχῆμα τῶν φύλλων, ὅπερ εἶναι *τέλειον*, δὲν εἶναι δὲ σπάνιον, ἀλλ' ἀπαντᾶται ἐν ἀπείρῳ ἀφθονίᾳ.

Τώρα, τὸ ἐντελὲς τοῦτο φύλλον ὑποτίθεται ὑπὸ τῶν φυσιοδιφῶν, οἵτινες εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐξελίξεως, ὅτι ἐξελίχθη κατὰ μικρὸν διὰ πολλῶν αἰώνων ἐξ ἁπλουστέρων τύπων, καὶ ὅτι ἀνεφάνη οὐχὶ πρότερον τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ μέσου Κρητιδικοῦ στρώματος. Ἀλλ' ἐνταῦθα, ἐν τῷ ἀθροίσματι τῆς Δακότας εὑρίσκομεν αὐτὸ πολὺ *ἀρχαιότερον* καὶ *ὅσον οἷόν τε ἐντελές*.

Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ περὶ τῶν ἄλλων τύπων ἐν τῷ ἀθροίσματι τούτῳ τῆς Δακότας· ἅπαντες φαίνονται ἐξελθόντες *ἐν ἐντελείᾳ κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην αὐτῶν ἐμφάνισιν*. Ἐὰν δὲ δὲν ἐδημιουργήθησαν *τέλειοι*, πῶς εὑρέθησαν τοιοῦτοι ἐν τῷ παναρχαίῳ ἐκείνῳ γεωλογικῷ στρώματι; Βεβαίως πρέπει νὰ ἀνεφάνησαν ἀνεξέλικτοι, καὶ διὰ τοῦτο διαμένουσιν ἐκεῖ τοιοῦτοι διὰ τοσούτων ἑκατομμυρίων ἐτῶν (5,000,000). Ἐν ὅσῳ δὲ οἱ ἀψευδεῖς οὗτοι μάρτυρες τῆς φύσεως ἵστανται ἐκεῖ, καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχεν ἄλλο τι ἐν τῇ φύσει ἐναντίον τῆς ἐξελίξεως, αὐτοὶ μόνοι θὰ ἦσαν ἱκανοὶ πρὸς ἀπόρριψιν αὐτῆς.

3) Ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως ἀναγκαίως προϋποθέτει τὴν συμφωνίαν οἱασδήποτε χλωρίδος πρὸς τὴν χλωρίδα οἱουδήποτε ὁμοίου ἀθροίσματος· ὅμοια δ' ἀθροίσματα εἶναι τὰ παραχθέντα κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν τῆς ἀνελίξεως. Ἡ χλωρὶς τοῦ ἑνὸς ἀθροίσματος ὑπὸ τὰς αὐτὰς συνθήκας ὑπαχθεῖσα, ἔπρεπεν ἀναγκαίως νὰ συμφωνῇ εἰς τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ αὐτῆς πρὸς τὴν χλωρίδα τοῦ ἄλλου ἀθροίσματος, ἂν ἡ ἐξέλιξις ἦτο ἀληθής. Ἀλλὰ δὲν συμφωνεῖ· ἡ δ' ἀσυμφωνία αὕτη τῶν συγχρόνων μορφῶν παρετηρήθη ὑπὸ τῶν γεωλόγων εἰς διάφορα μέρη τῆς γῆς, τὸ ἄθροισμα ἰδίως τῆς Δακότας μετὰ πολλῆς τῆς ἐμφάσεως ἀποφαίνεται, ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ταύτης.

4) Ἐὰν ἡ ἐξέλιξις ἦτο ἀληθής, ἡ νῦν χλωρὶς ἔπρεπε νὰ ἦναι διάφορος τῆς χλωρίδος τῆς πρὸ 5,000,000 ἐτῶν ὑπαρξάσης, καὶ προσέτι συνθετωτέρα ἐκείνης. Ἀλλὰ τὸ ἄθροισμα τῆς Δακότας δεικνύει ὅτι τὰ εἴδη τῆς παναρχαίας ἐκείνης ἐποχῆς καὶ τὰ τῶν ἡμερῶν ἡμῶν εἶναι τὰ αὐτά. Οὐδεμία ἀξία λόγου διαφορὰ παρατηρεῖται μεταξὺ τῆς κέδρου, τῆς λεύκης, τῆς συκέας, τοῦ σάσαφρα, τῆς καρύας, τῆς μηλέας, τῆς δαμασκηνέας καὶ ἄλλων δένδρων τῶν ἡμερῶν ἡμῶν καὶ τῶν αὐτῶν δένδρων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, τῶν πρὸ 5,000,000 ἐτῶν ὑπαρξάντων. Πόσον μακρὸν χρόνον ἀπαιτοῦσιν οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐξελίξεως; Ἀπέναντι τοιούτων ἰσχυρῶν καὶ σαφῶν ἀποδείξεων ὅλη ἡ εὐφυΐα καὶ οἱ ἀγῶνες τοῦ Δαρβίνου (in his origin of species) πρὸς ἑδραίωσιν τῆς θεωρίας ταύτης ἀποδείκνυνται παιδαριώδεις καὶ ἀνάξιοι προσοχῆς, ἐν ὅσῳ τοὐλάχιστον δὲν ἔλθωσι πρὸς ὑποστήριξιν αὐτῆς γεωλογικαὶ ἀποδείξεις.

Ἀλλ' ἂς στραφῶμεν ἀπὸ τοῦ φυτικοῦ βασιλείου εἰς τὸ ζωϊκόν. Τί εὑρίσκομεν καὶ ἐνταῦθα; τὰς αὐτὰς ἀποδείξεις κατὰ τῆς ἐξελίξεως.

Μεθ' ὅσα ἐλέχθησαν καὶ ἐγράφησαν περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν εἰδῶν (origine of species) τοῦτο μόνον γνωρίζομεν, ὡς ἀπέδειξεν ὁ κ. Δίξων, ὅτι τὰ κατώτερα ζῷα δὲν δεικνύουν πρόοδόν τινα οὔτε εἰς τὸ *ἔνστικτον*, οὔτε εἰς τὰς *ἕξεις*, οὔτε εἰς τὴν *μνήμην* καὶ τὴν ἄλλην φυσικὴν σύστασιν κατὰ τὰς τελευταίας 4—5,000 ἐτῶν.

Ἡ ἀναντίρρητος αὕτη ἀλήθεια δεικνύει ὅτι ἂν ἡ ἐξέλιξις ἦτό ποτε ὁ νόμος, καθ' ὃν ἐμορφώθη τὸ σύμπαν, αὕτη ἔπαυσεν ἐνεργοῦσα καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ κατώτερα ζῷα· τὸ δὲ ζήτημα ἐγείρεται, πότε ἔπαυσε; καὶ διατί ἔπαυσεν;

Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐξελίξεως πρέπει νὰ ἀποκριθῶσιν εἰς τὰς ἐρωτήσεις ταύτας. Ἐὰν δὲν ὑπάρχωσιν ἴχνη ἐνεργείας βαινούσης ἤδη μεταξὺ τῶν κατωτέρων ζῴων, τὸ λέγειν ὅτι θὰ ἀρχίσῃ εἰς τὸ μέλλον εἶναι προφητεία, ἢ κάλλιον εἰπεῖν, ἁπλῆ εἰκασία ἄνευ ἐλλόγου ὑποστάσεως. Ἀπ' ἐναντίας, ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἀπόδειξις ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς ἐξελίξεως θέλει ἐπαναληφθῇ, δὲν ὑπάρχει δὲ οὐδεμία κἂν ἀπόδειξις ὅτι εἶναι ἤδη ἐν ἐνεργείᾳ, τὸ λογικὸν καὶ φυσικὸν συμπέρασμα εἶναι, ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ παρελθόντι εἰργάσθη ποτὲ ἐν τῇ παραγωγῇ ἢ τῷ σχηματισμῷ τῶν εἰδῶν τῶν ζῴων. Ἐὰν ὑπῆρχον ἱκαναὶ ἀποδείξεις μεταβάσεως ἀπὸ τῶν ὁμογενῶν εἰς τὰ ἑτεροειδῆ πρὸς μόρφωσιν τοῦ σύμπαντος, τότε θὰ ὑπῆρχον καὶ ἀποδείξεις ἱκαναὶ νὰ βοηθήσωσιν ἡμᾶς νὰ προσεγγίσωμεν τὴν περίοδον ἐκείνην τοῦ χρόνου, καθ' ἣν ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἐπαύσατο. Ἀλλ' οὐδεὶς τῶν ὀπαδῶν τῆς θεωρίας ταύτης ἠδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ παράσχῃ ἡμῖν τοιαύτην περὶ τούτου ἀπόδειξιν.

Αἱ φυλαὶ καὶ τὰ εἴδη τῶν κατωτέρων ζῴων, ἅτινα ὑπῆρξαν πρὸ 6,000 ἐτῶν, ἔπρεπεν ἤδη, εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, νὰ ἔχωσι κάμει καταφανῆ τινα προσέγγισιν εἰς τὴν κατάστασιν ἐκείνην, καθ' ἣν ὁ ἄνθρωπος εὑρίσκετο πρὸ 6,000 ἐτῶν, ἐνῷ ἀπ' ἐναντίας ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπεν ἤδη νὰ ἔχῃ προβῆ ἔτι περαιτέρω εἰς ἄλλην μορφὴν τελειοτέραν καὶ ἐντελεστέραν ἐκείνης, εἰς ἣν ἤδη εὑρίσκεται. Τὰ πράγματα ὅμως δεικνύουσιν ὅτι οὐδέτερον τούτων ἔλαβε χώραν. Παράδειγμα τούτου ἡ Γορίλλα, ἓν τῶν νοημονεστάτων, ἂν μὴ τὸ νοημονέστατον εἶδος τῶν πιθήκων. Αὕτη λέγεται ὅτι εἶναι κάτοχος ὀργάνων φωνητικῶν ὁμοίων τοῖς τοῦ ἀνθρώπου, κέκτηται δὲ ταῦτα ὅσον χρόνον καὶ ὁ ἄνθρωπος, μακρότερον μάλιστα κατά τινας θιασώτας τῆς ἐξελίξεως, καὶ ὅμως εἰσέτι δὲν ἠδυνήθη νὰ μορφώσῃ γλῶσσαν, οὐδὲ κἂν δύναται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, νὰ διδαχθῇ γλῶσσαν ἢ νότες μουσικές!

Ὁποῖον χάσμα μεταξὺ τῆς Γορίλλας καὶ τῆς Λώρας Bridegman καὶ μάλιστα τῆς Ἑλένης Κέλλερ! Αἱ δύο αὗται κόραι καίπερ ἐντελῶς τυφλαί, κωφαὶ καὶ βωβαὶ ἐκ γενετῆς, κατώρθωσαν, ἰδίως ἡ τελευταία, διὰ τῆς χρήσεως μόνης τῆς ἀφῆς νὰ ὑπερνικήσῃ κωλύματα θεωρούμενα ὑπὸ πάντων

ἀνυπέρβλητα καὶ νὰ φθάσῃ εἰς ἀνάπτυξιν διανοητικὴν πολλῷ ἀνωτέραν πολλῶν ἐχόντων ὑγιεῖς καὶ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ τὰς πέντε τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν, ἐνῷ καὶ αὐτὰ τὰ εὐφυέστατα πάντων τῶν κατωτέρων ζῴων δύνανται νὰ διδαχθῶσι μόνον παιγνίδιά τινα μιμήσεως.

Πρὸς κύρωσιν τῶν λεχθέντων, ἐπιτρέψατέ μοι νὰ ἀναγνώσω πρὸς ὑμᾶς μίαν ὡραίαν ἐπιστολήν, τὴν ὁποίαν ἡ τυφλή, κωφὴ καὶ βωβὴ ἐννεαέτις Ἑλένη ἔγραψεν ἐσχάτως εἰς τὸν εὐεργέτην καὶ προστάτην της κ. Ἀναγνωστόπουλον, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν φιλικὴν καλωσύνην ὀφείλω τὴν προνομίαν ταύτην. Ἰδοὺ ἡ ἐπιστολή:

«*Ἀγαπητέ μου κ. Ἀναγνωστόπουλε,*

«Θὰ γελάσετε βεβαίως ὅταν ἀνοίξετε τὴν ἐπιστολὴν τῆς μικρᾶς σας φίλης, καὶ ἴδετε ὅλα τὰ παράξενα λάθη τὰ ὁποῖα ἔκαμεν εἰς τὰ γαλλικά της. Ἀλλὰ νομίζω ὅτι θὰ εὐχαριστηθῆτε νὰ ἴδετε ὅτι ἠμπορῶ τώρα νὰ γράψω ἔστω καὶ μικρὰν ἐπιστολὴν γαλλιστί. Μοῦ προξενεῖ μεγάλην χαρὰν νὰ εὐχαριστῶ ἐσᾶς καὶ τὴν ἀγαπητήν μου διδασκάλισσαν. Πῶς ἤθελα νὰ εἰμποροῦσα νὰ ἔβλεπα τὴν μικράν σας ἀνεψιὰν Ἀμαλίαν!

«Εἶμαι βεβαία, ὅτι θὰ ἠγαπώμεθα μὲ αὐτὴν πολύ. Ἐλπίζω, ὅτι θὰ φέρετε μαζῆ σας μερικὰ ποιήματα τῆς Βιργινίας Εὐαγγελίδου καὶ θὰ μοῦ τὰ μεταφράσετε. Ἡ διδασκάλισσα καὶ ἐγὼ μόλις τώρα ἐπεστρέψαμεν ἀπὸ τὸν περίπατον. Εἶναι ὡραία ἡμέρα σήμερον. Ἀπηντήσαμεν ἕνα ὡραῖον κοριτσάκι, τὸ ὁποῖον ἔπαιζεν εἰς τὴν προκυμαίαν μὲ τὸν ἀδελφοῦλην της. Μὲ ἐφίλησε καὶ ἔπειτα ἔφυγεν ἀμέσως, διότι ἦτο πολὺ ἐντροπαλόν. Θέλετε νὰ σᾶς διηγηθῶ ἓν ὡραῖον ὄνειρον, τὸ ὁποῖον ὠνειρεύθην πρὸ πολλοῦ, ὅταν ἤμουν πολὺ μικρά; Ἡ διδασκάλισσα μοῦ λέγει, ὅτι ἦτο ὄνειρον τῆς ἡμέρας (δηλαδὴ πλάσμα τῆς φαντασίας) καὶ νομίζει, ὅτι θὰ εὐχαριστηθῆτε νὰ τὸ ἀκούσετε. Μίαν ὡραίαν πρωΐαν, κατὰ τὴν ἄνοιξιν, μοῦ ἐφάνη, ὅτι ἐκαθήμην εἰς τὸ μαλακὸ γρασίδι ἀπὸ κάτω ἀπὸ τὸ παράθυρον τῆς ἀγαπητῆς μου μαμμᾶς, καὶ ἐκύτταζα μὲ μεγάλην προσοχὴν ταῖς τριανταφυλλιαῖς, ὅπου ἦσαν ὁλοτρόγυρα.

«Ἦτο ἀκόμη ἐνωρίς· ὁ ἥλιος μόλις εἶχεν ἀνατείλει, καὶ τὰ πουλάκια ἤρχιζαν νὰ κελαδοῦν πολὺ χαρούμενα. Τὰ ἄνθη ἐκοιμῶντο ἀκόμη· διότι ποτὲ δὲν ἐξυπνοῦν, πρὶν νὰ ἔλθῃ ὁ καλὸς ἥλιος μὲ τὸ καλόν του χαμογέλασμα. Ἐγὼ ἤμουν πολὺ χαρούμενο κοριτσάκι, μὲ κόκκινα μάγουλα καὶ μεγάλα μάτια γαλανά, καὶ ὡραῖα ξανθὰ μαλλιά. Ὁ δροσερὸς ἀὴρ τῆς πρωΐας ἐφύσα σιγαλὰ εἰς τὸ πρόσωπόν μου. ὡς νὰ ἤθελε νὰ μὲ χαιρετίσῃ καὶ νὰ παίξῃ μαζί μου. Καὶ ὁ ἥλιος μ' ἐκύτταζε μὲ τρυφερὸν μειδίαμα. Ἐγὼ ἐκρότησα τὰ χεράκια μου μὲ χαράν, ὅταν εἶδα πῶς αἱ τριανταφυλλιαῖς ἦσαν γεμάταις ἀπὸ ὡραῖα μπουμπούκια. Μερικὰ ἦσαν κόκκινα, ἄλλα ἦσαν λευκὰ καὶ ἄλλα πάλιν εἶχαν ὡραῖον τριανταφυλλὶ χρῶμα καὶ μὲ ἐκρυφο-

κύτταζαν ἀπὸ μέσα ἀπὸ τὰ πράσινα φύλλα των ὡσὰν μικραὶς ὡραίαις νυφούλαις. Ποτέ μου δὲν εἶχα ἰδεῖ τίποτε τόσον ὡραῖον, διότι ἤμουν πολὺ μικρὰ καὶ δὲν ἐνθυμούμην πόσον ὡραῖα ἦσαν τὰ τριαντάφυλλα τὸ περασμένον καλοκαῖρι. Ἡ καρδοῦλά μου ἐγέμισεν ἀπὸ χαρὰν καὶ ἐχόρευσα τριγύρω εἰς ταῖς τριανταφυλλιαῖς διὰ νὰ δείξω τὴν χαράν μου. Μετ' ὀλίγον ἐπλησίασα μίαν ὡραίαν λευκὴν τριανταφυλλιάν, ἡ ὁποία ἦτο γεμάτη ἀπὸ μπουμπούκια καὶ ἔλαμπεν ἀπὸ τὴν δρόσον. Ἔπιασα ἕνα ἀπὸ τοὺς κλάδους της, ὁ ὁποῖος εἶχεν ἓν ὡραῖον κατάλευκον μπουμποῦκι, καὶ τὸ ἐφίλησα πολλαῖς φοραῖς.

«Ἐκείνην τὴν στιγμὴν ᾐσθάνθην δύο βραχίονας νὰ μὲ περιβάλλουν τρυφερῶς. Καὶ δύο θερμὰ χείλη νὰ μοῦ φιλοῦν τὰ μάτια, τὰ μάγουλα καὶ τὸ στόμα, ὥστε ἤρχισα νὰ νομίζω ὅτι βρέχει ὁ οὐρανὸς φιλιά. Ἐπὶ τέλους ἤνοιξα τοὺς ὀφθαλμούς μου διὰ νὰ ἴδω τί τρέχει, καὶ εἶδα τὴν ἀκριβήν μου μητέρα, ἡ ὁποία ἔσκυβεν ἐπάνω μου καὶ ἐπροσπάθει νὰ μ' ἐξυπνήσῃ.

«Σᾶς ἀρέσει τὸ ὄνειρόν μου; Ἄλλοτε ἴσως ὀνειρευθῶ καὶ ἄλλο πρὸς χάριν σας. Ἡ διδασκάλισσα καὶ ὅλοι οἱ φίλοι σας σᾶς στέλλουν ἀσπασμούς. Πόσον θὰ χαρῶ ὅταν ἐπιστρέψετε! Δώσατε παρακαλῶ τοὺς ἀσπασμούς μου εἰς τοὺς καλούς σας φίλους εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἴπατέ τους ὅτι θὰ ἔλθω καὶ ἐγὼ αὐτοῦ μίαν ἡμέραν.

Σᾶς ἀσπάζομαι.

Ἡ μικρά σας φίλη καὶ συμπαίκτρια,

ΕΛΕΝΗ ΚΕΛΛΕΡ.»

Τοσαῦτα ἐν βραχυλογίᾳ περὶ τῆς θεϊστικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Μεταβαίνω ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἀθεϊστικῆς θεωρίας.

Β' Περὶ τῆς ἀθεϊστικῆς θεωρίας.

Ἡ θεωρία αὕτη, ἥτις πλὴν τῶν ἄλλων βαρῶν καὶ δυσκολιῶν, τὰς ὁποίας φέρουσιν ἐπ' ὤμων αἱ ἄλλαι θεωρίαι τῆς ἐξελίξεως, ἀναλαμβάνει καὶ ἕτερα βάρη. Τούτων ἓν εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς: Ὅτι δηλαδὴ ἡ μὲν ὕλη μεθ' ὅλων αὐτῆς τῶν δυνάμεων εἶναι *ἀναγκαίως* αἰωνία, ἅπασαι δὲ αἱ μορφαὶ αὐτῆς, οὐδ' αὐτοῦ τοῦ πνεύματος ἐξαιρουμένου, ἐξελίχθησαν ἐξ αὐτῆς.

Εἰς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ἡ αἰωνιότης τῆς ὕλης εἶναι *ἁπλῆ ὑπόθεσις,* μὴ δυναμένη ν' ἀποδειχθῇ διὰ πραγμάτων, κατέφυγον οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἐξελίξεως, διότι, λέγουσι, δὲν δυνάμεθα νὰ ἐννοήσωμεν πῶς *νοῦς καθαρός,* ἄνευ τινὸς μίξεως ἢ σχέσεως μετὰ τῆς ὕλης δύναται νὰ ἦναι αἰώνιος καὶ ἐκ τοῦ μηδενὸς νὰ παραγάγῃ τὴν ὕλην.

Ἀλλὰ τὸ αἰώνιον τῆς ὕλης εἶναι ἐπίσης δύσκολον νὰ ἐννοηθῇ καὶ ἀποδειχθῇ ὡς καὶ ἡ αἰωνιότης τοῦ νοῦ.

Τὸ ζήτημα ἑπομένως ἐγείρεται ποῖον τῶν δύο εἶναι προϊὸν τοῦ ἑτέρου; ποῖον τῶν δύο παρήχθη ἐκ τοῦ ἄλλου; ὁ νοῦς ἐκ τῆς ὕλης, ἢ ἡ ὕλη ἐκ

τοῦ νοῦ; Ὁ Θεὸς ἐκ τῆς ὕλης, ἢ ἡ ὕλη ἐκ τοῦ Θεοῦ; Οἱ πνευματισταὶ λέγουσιν ἡ ὕλη παρήχθη ἐκ τοῦ Θεοῦ—τοῦ ἀϊδίου Πνεύματος. Οἱ ὑλισταὶ ἰσχυρίζονται ὅτι ὁ Θεὸς ἐξελίχθη ἐκ τῆς ὕλης—ἐκ τοῦ χώματος! Τώρα ποῖον τῶν δύο τούτων εἶναι ἀληθές; διότι ἀμφότερα, ὄντα ἐκ διαμέτρου ἀντίθετα ἀλλήλων, δὲν δύνανται νὰ ὦσιν ἀληθῆ. Ἂν τὸ ἓν ἦναι ἀληθές, τὸ ἕτερον ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ ἦναι ψευδές.

Ἡ ὑλιστικὴ θεωρία ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ὕλη μεθ' ὅλων τῶν δυνάμεων καὶ ἰδιοτήτων αὐτῆς εἶναι αἰωνία καὶ ἐξ αὐτῆς διὰ βαθμιαίων ἐξελίξεων ἐμορφώθησαν πάντες οἱ φυτικοὶ καὶ ζωϊκοὶ ὀργανισμοί, ἔτι δὲ αὐτὸς ὁ νοῦς, αὐτὸ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου.

Ἡ ἀντίθετος, ἤτοι ἡ πνευματιστική, πρεσβεύει ὅτι ὁ νοῦς, τὸ πνεῦμα εἶναι αἰώνιον καὶ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ἔφερεν ἐκ τοῦ μηδενὸς εἰς τὸ εἶναι τὸ σύμπαν μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν ἰδιοτήτων καὶ δυνάμεων.

Τώρα τίς τῶν δύο τούτων θεωριῶν εἶναι ἡ ἀληθής; Ἐκείνη βεβαίως, ἥτις ὑποβοηθεῖ ἡμᾶς, ἢ δι' ἧς δυνάμεθα νὰ αἰτιολογήσωμεν καὶ νὰ ἐξηγήσωμεν τὸν μέγιστον ἀριθμὸν τῶν φαινομένων. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐκείνη, ἥτις εὐκολώτερον καὶ λογικώτερον ἐξηγεῖ τὸ σύμπαν.

Ἡ θεωρία ὅτι ὁ νοῦς προηγήθη τῆς ὕλης πράττει τοῦτο, κυρίως διὰ τοῦ νόμου τῆς αἰτιολογίας— τοῦ αἰτίου καὶ ἀποτελέσματος (causality) — ὡς ἠδυνάμεθα νὰ καταδείξωμεν ἐὰν ἐπέτρεπε τοῦτο ὁ χρόνος.

Ἀλλὰ πρὸς χάριν τῶν ἀντιφρονούντων ὑποτεθείσθω ὅτι ἡ ὕλη εἶναι αἰωνία. Τούτου τεθέντος, ἕπεται ὅτι ἅπασαι αἱ ἰδιότητες καὶ δυνάμεις αὐτῆς πρέπει εἴτε νὰ ἦσαν αἰώνιαι, ἢ νὰ μετεδόθησαν ἢ νὰ εἰσήχθησαν ἐν αὐτῇ κατόπιν, ἐν μεταγενεστέρᾳ τινὶ ἐποχῇ. Ἐὰν εἰσήχθησαν εἰς τὴν ὕλην, τὸ ζήτημα εὐθὺς ἐγείρεται, ποῦ ἦσαν πρὶν εἰσαχθῶσιν εἰς αὐτὴν καὶ πῶς εἰσήχθησαν; Ἐὰν δὲν προϋπῆρχον, λοιπὸν ἐδημιουργήθησαν· ἐὰν δὲ ἐδημιουργήθησαν αἱ δυνάμεις τῆς ὕλης, πᾶσα ἡ δυσκολία τοῦ ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ ὕλη ἐδημιουργήθη αἴρεται, διότι ὕλη ἄνευ δυνάμεων δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ. Ἐὰν ὅμως δὲν ἐδημιουργήθησαν, τότε πρέπει νὰ ἦσαν αἰώνιοι, ἢ κάλλιον εἰπεῖν συναιώνιοι τῇ ὕλῃ.

Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ ὕλη μετὰ δυνάμεων εἶναι αἰωνία, εἶναι βάθος μέγα ὑφ' οἱανδήποτε θεωρίαν, διότι πρέπει νὰ ἐνθυμώμεθα τί σημαίνει αἰωνιότης—ὅτι εἶναι χρόνος, τὸν ὁποῖον δὲν δυνάμεθα νὰ παραστήσωμεν δι' ἀριθμῶν, ὅσῳ καὶ ἂν πολλαπλασιάσωμεν αὐτοὺς ἐπ' ἀλλήλους.

Ἀλλ' ὑποτεθείσθω ὅτι ἡμεῖς κωλυόμεθα ὑπὸ τοῦ πεπερασμένου τῶν διανοητικῶν ἡμῶν δυνάμεων ἀπὸ τοῦ νὰ ἀνέλθωμεν ἀπείρως εἰς τὴν παρελθοῦσαν αἰωνιότητα, οἱ δ' ὀπαδοὶ τῆς ἐξελίξεως δύνανται, κατὰ φαντασίαν τοὐλάχιστον, νὰ ἀνέλθωσι πολλὰ ἑκατομμύρια ἑκατομμυρίων ἐτῶν, ἀνὰ τὰς ὄχθας τοῦ ῥεύματος, ὅπερ δὲν ἔχει πηγάς, καὶ μάλιστα νὰ ὑπερπηδήσωσιν αὐτὸ κάπου διὰ τῆς θεωρίας αὐτῶν, ἂν ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως

εἶναι ἀληθής, τότε πρέπει πάντα τὰ πράγματα ἀναγκαίως νὰ ἐξελίχθησαν ἀπὸ τοῦ ἀτελοῦς εἰς τὸ τέλειον, ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦ εἰς τὸ σύνθετον, ἀπὸ τοῦ κατωτέρου εἰς τὸ ἀνώτερον, ἀπὸ τοῦ ἀνοργάνου εἰς τὸ ὀργανικόν, ἀπὸ τοῦ ἀζώου εἰς τὸ ζωϊκόν, ἀπὸ τοῦ ἁπλοῦ πρωτοπλάσματος ἢ κυψέλης εἰς Ὅμηρον, Θουκυδίδην, Σωκράτην, Πλάτωνα, Ἀριστοτέλην, Σαιξπῆρον, Νεύτωνα κλπ.

Πᾶσα παραλλαγὴ πιθανὸν νὰ ἀπῄτησεν ἑκατομμύρια ἐτῶν, πιθανὸν δὲ διλλιόνια τοιούτων παραλλαγῶν νὰ ἐχρειάσθησαν, ἵνα φέρωσι τὸ πρωτόπλασμα τοῦτο εἰς τὴν θέσιν καὶ μορφὴν τοῦ ποιητοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ, τοῦ φιλοσόφου, τοῦ ἀστρονόμου, ἡμεῖς δυνάμεθα νὰ χορηγήσωμεν εἰς τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἐξελίξεως ἑκατομμυριάκις τοσαύτην ὅσην ζητοῦσι διάρκειαν χρόνου, διότι ἔχομεν τὴν πρὸ ἡμῶν αἰωνιότητα, τί θέλει συμβῆ σὺν τῷ χρόνῳ; Θὰ φθάσωμεν διὰ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐξελίξεως εἰς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, καθ' ὃ πάντα τὰ πράγματα, πᾶν τὸ φυσικὸν καὶ διανοητικὸν σύμπαν θέλουσιν ἐξελιχθῇ εἰς ἄνθρωπον, πᾶς ἄνθρωπος εἰς ἀγγελικὸν ὄν, καὶ πᾶσα ἡ ἀγγελικὴ φύσις εἰς ἄπειρον θεότητα, τὸ δὲ θεῖον τοῦτο προϊὸν πρέπει νὰ ἔχῃ αἰωνίαν προσωπικὴν ὕπαρξιν!

Οὕτως ἡ ἀθεϊστικὴ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, ἡ πρεσβεύουσα τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης καὶ ἀρχομένη μὲ τὸν ἀποκλεισμὸν οἱουδήποτε προσωπικοῦ θεοῦ ἀπὸ τῆς φύσεως, καταλήγει ἐπὶ τέλους εἰς τὴν ἀναγκαίαν ὕπαρξιν αἰωνίας προσωπικῆς θεότητος.

Ἔτι μᾶλλον, ἐὰν ἐκ τῶν ἀνοργάνων ἠδύναντο νὰ ἐξελιχθῶσιν αἱ κατώτεραι μορφαὶ τῶν ὀργανικῶν ὄντων, ἐν οἷς νὰ ἐνοικῇ ζωή, καὶ ἐὰν ἐκ τῶν κατωτέρων τούτων μορφῶν ἠδύνατο νὰ ἐξελιχθῇ ἄνθρωπος, καὶ οὐχὶ εἷς, ἀλλὰ ἀναρίθμητοι— ὅλον τὸ ἀνθρώπινον γένος—διατὶ ἐκ τοῦ ἀναριθμήτου τούτου πλήθους διὰ τῶν ἀπείρων αἰώνων τῆς αἰωνιότητος νὰ μὴ ἐξελιχθῇ ἄπειρος ἀριθμὸς τελείων ὄντων, δηλαδὴ θεοτήτων;

Ἐὰν ἡ θεωρία ἐκείνη τῆς ἐξελίξεως, ἡ ἀπαιτοῦσα τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης, ἦτο ἀληθής, τότε ἐξ ἀνάγκης ὁ πολυθεϊσμὸς πρέπει νὰ ἦναι ἀληθής. Οὕτω δὲ θὰ ἔχωμεν ἄπειρον πλῆθος τελείων θεοτήτων εἰσέτι ἐξελισσομένων εἴς τι καλλίτερον, ὑψηλότερον καὶ τελειότερον αὐτῆς τῆς θεότητος!! Οὕτως ἡ ἐξέλιξις, ἥτις ἄρχεται μὲ τὴν αἰωνιότητα τῆς ὕλης δὲν δύναται εἰμὴ νὰ καταλήξῃ εἰς λογικὴν ἀτοπίαν. Διότι, ἐὰν πράγματι ἡ ἐξέλιξις ἦναι ἤδη ἐν ἐνεργείᾳ, πρέπει νὰ ἐξακολουθῇ ἐνεργοῦσα καθ' ὅλην τὴν αἰωνιότητα, διότι ἐξέλιξις, ἥτις ἔχει ἀρχὴν πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ τέλος, καὶ ἐξέλιξις, ἥτις ἔχει τέλος πρέπει νὰ ἔχῃ καὶ ἀρχήν. Ἐξέλιξις, ἥτις οὔτε ἀρχὴν οὔτε τέλος ἔχει, δὲν εἶναι ἐξέλιξις, ἀλλ' ἁπλῆ θεωρία, περιωρισμένης ἀναπτύξεως, ὅπερ εἶναι ἐντελῶς διάφορον τῆς ἐξελίξεως. Ἀλλ' ἡ ἐξέτασις τούτου δὲν εἶναι τοῦ παρόντος καιροῦ.

Ταῦτα καὶ περὶ τῆς ἀθεϊστικῆς θεωρίας τῆς ἐξελίξεως. Ἄς ἐπανέλθω-

μεν δὲ ἐπὶ μικρὸν εἰς τὴν θεϊστικὴν θεωρίαν. Αὕτη ἀπαιτεῖ χρόνον καὶ οὐχὶ αἰωνιότητα. Οὕτως ὁ κ. Δαρβῖνος εἰς τὴν περὶ φυσικῆς ἐκλογῆς (natural selection) πραγματείαν αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ὑπολογισμῶν τοῦ διασήμου φυσιοδίφου Mivart περὶ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τῆς ζωῆς ἐπὶ τοῦ πλανήτου ἡμῶν στηριζόμενος, ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ φυσικὴ αὕτη ἐκλογὴ ἐχρειάσθη 200,000,000 ἐτῶν ἵνα διὰ τοιούτων ἀπειροστῶν παραλλαγῶν εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς φέρῃ τὴν φυτικὴν καὶ ζωϊκὴν φύσιν τοῦ πλανήτου ἡμῶν εἰς τὴν παροῦσαν αὐτῶν κατάστασιν.

Ἡ φυσικὴ ὅμως ἀστρονομία ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γῆ μας δὲν ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας αὐτῆς ζωὴν ἄνω τῶν 50,000,000 ἐτῶν ἀπὸ τῆς ἡμετέρας ἐποχῆς. Ὁ δὲ καθηγητὴς Θόμσων, ὅστις εἶναι μία τῶν ἀνεγνωρισμένων authority, περιορίζει τὸν χρόνον τοῦτον εἰς 15,000,000 ἐτῶν. Ὁ δὲ καθηγητὴς Winchell ἐν τῇ ἐσχάτως δημοσιευθείσῃ πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ World's life, καταβιβάζει τὸν χρόνον τοῦτον μόνον εἰς 3,000,000 ἐτῶν.

Ἐσχάτως δὲ ὁ πρύτανις Dawson, εἰς τὸν ἐνώπιον τοῦ American association for the advancement of Science τὸ 1883 ἐκφωνηθέντα λόγον αὐτοῦ δίδει καὶ τοὺς λόγους ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης.

Ἐν τῷ αὐτῷ λόγῳ ἀποφαίνεται, ὅτι ἡ παῦσις τῆς παγετώδους ὀνομαζομένης ἐποχῆς ἐπὶ τῆς γῆς (τοιαύτη δέ τις ἐποχὴ ὑπῆρξε καθ' ὅλον τὸ βόρειον ἡμισφαίριον τῆς ἡμετέρας γῆς), πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν λίαν προσφάτως, ἡ δὲ ἐμφάνισις τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἐγένετο μετὰ τὴν παρέλευσιν τῆς ἐποχῆς ταύτης. Τὸ ζήτημα δ' ἀμέσως ἐγείρεται πότε συνέβη ἡ παγετώδης αὕτη ἐποχὴ ἐπὶ τῆς γῆς;

Ὁ Δόκτωρ Whedon λέγει ὅτι τέσσαρες ἀνεξάρτητοι ἀπ' ἀλλήλων καταμετρήσεις, γενόμεναι ὑπὸ ἀμερικανῶν γεωλόγων, τοσοῦτον συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλας, ὥστε ὁ χρόνος οὗτος κατὰ μέσον ὅρον ὑπολογίζεται εἰς 6—7,000 ἐτῶν ἀπὸ τῆς παρούσης ἐποχῆς. Ἡ ὑπόθεσις ἑπομένως τῆς φυσικῆς ἐκλογῆς ἀποχωρίζεται ἐντελῶς τῆς ἐξελίξεως καὶ ὡς θεωρία τῆς μορφώσεως τοῦ σύμπαντος ἀποτυγχάνει. Ἀλλ' ἂς ἀφήσωμεν κατὰ μέρος πᾶσαν δυσκολίαν προερχομένην ἐξ ἐλλείψεως χρόνου, καὶ ἂς παράσχωμεν διάρκειαν ἱκανὴν πρὸς πᾶν ὅ,τι ἡ θεωρία αὕτη ἀπαιτεῖ, θὰ ἀποφύγωμεν ἆρά γε οὕτω πάσας τὰς δυσκολίας; Ἂς ἴδωμεν.

Ἡ ἐξέλιξις ὑποτίθεται ὅτι ἠρύσθη μεγάλην ὠφέλειαν ἐκ τῆς θεωρίας τοῦ Δαρβίνου περὶ τῆς *ἀρχῆς τῶν εἰδῶν* (origine of species). Ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη δὲν εἶναι θεωρία, ἀλλ' *ἁπλῆ ὑπόθεσις*. Θεωρία κυρίως εἶναι τὸ ἀντίθετον τῆς πράξεως — ἤγουν φιλοσοφικὴ ἐξήγησις τῶν φαινομένων φυσικῶν ἢ ἠθικῶν. Ὁ δὲ Δαρβῖνος ἐν τῷ ἐν λόγῳ βιβλίῳ του δὲν παρέχει ἡμῖν τοιαύτην τινὰ ἐξήγησιν, ἀλλ' ἁπλῶς λέγει, «*Ὑποτεθήσθω* ὅτι τὰ πράγματα ἦσαν οὕτω, λοιπὸν τὰ εἴδη πρέπει νὰ ἔσχον τὴν ἀρχὴν αὐτῶν

οὕτω!» Θέτει, ὡς βλέπετε, ὡς πρότασιν τὶ *ὑποθετικόν*, δηλαδὴ μὴ ἀποδεδειγμένον, καὶ ἐκ τῆς ὑποθετικῆς ταύτης προτάσεως ἐξάγει συμπέρασμα, ὅπερ κηρύττει ὡς θετικὸν καὶ ἀληθές!

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ κ. Δαρβῖνος διὰ θαυμαστῆς δραστηριότητος, ἐπιμελείας καὶ ἐπιτηδειότητος συνέλεξε καὶ ἐξέθετο μέγαν ἀριθμὸν παρατηρήσεων καὶ πορισμάτων, ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἀποδεικνύουσιν εἰμὴ ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ διηνεκοῦς ἐποπτείας, ἀκριβοῦς ἐπιμελείας καὶ συντόνου ἐργασίας δύναται νὰ παραγάγῃ πολλὰς καὶ ποικίλας καὶ μεγάλας εἰς τὰ ὑπάρχοντα εἴδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων βελτιώσεις καὶ παραλλαγάς. Παράδειγμα καὶ ἀπόδειξις τούτου τὸ πλῆθος τῶν τοιούτων παραλλαγῶν ἐν ταῖς περιστεραῖς.

Ἀλλ' ὅμως εὐθὺς ἀφοῦ ἀποσυρθῇ ἡ ἐποπτεία καὶ ἐργασία αὕτη τοῦ ἀνθρώπου, αἱ παραλλαγαὶ αὗται ἄρχονται νὰ ἐπανέρχωνται καὶ πράγματι ἐπανέρχονται, εἰς τὸν *ἀρχικὸν αὐτῶν τύπον*.

Ἡ πεῖρα ἔχει ἀποδείξει ὅτι ἡ ἐξημέρωσις δὲν κατώρθωσε *μέχρι τοῦδε* νὰ παραγάγῃ μορφὴν ἢ μορφὰς φυτῶν ἢ ζῴων δυναμένας νὰ διαιωνίσωσιν ἑαυτὰς ἀφ' ἑαυτῶν, καὶ ὅτι οὐδεὶς τρόπος ἢ μέθοδος ἐξημερώσεως ἢ παραλλαγοποιίας, ὅσῳ ἐπιτήδειος καὶ ἐπιμελὴς καὶ ἂν ἦτο, ἠδυνήθη μέχρι τοῦδε νὰ καταστήσῃ δυνατὴν τὴν *μετάβασιν* ἑνὸς *εἴδους* εἰς *ἕτερον*, τὴν περιστερὰν νὰ μεταποιήσῃ εἰς ἀετόν, ἢ τὸν κῦνα εἰς λέοντα.

Ἐὰν αἱ ἐν τῷ σύμπαντι συμβαίνουσαι μεταβολαί, ἐξακολουθοῦσι νὰ γίνωνται κατὰ τὸ σχέδιον τῆς ἐξελίξεως, πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπάρχῃ πρόοδος ἀπὸ τοῦ πτωχοτέρου εἰς τὸ καλλίτερον, ἀπὸ τοῦ κατωτέρου εἰς τὸ ἀνώτερον. Ἀλλὰ τοιαύτη τις πρόοδος δὲν ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν πραγμάτων. Ἀπ' ἐναντίας ἡ ἱστορία διδάσκει, ἡ δὲ πεῖρα ἐπικυροῖ τοῦτο, ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ἐξεφυλίσθη καὶ ἐξηχρειώθη εἴς τινα μέρη καὶ ὅτι ἀφ' ἑαυτοῦ δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτοῦ κατάστασιν, ἄνευ τῆς ἐπιδράσεως δυνάμεως τινὸς ἔξωθεν. Ἐν γένει δὲ *πᾶσα βελτίωσις* παρατηρουμένη ἐν τῇ φύσει δὲν εἶναι τὸ προϊὸν ἐξελίξεως, ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιδράσεως δυνάμεως ἔξωθεν ἐνεργούσης. Ἀπόδειξις πρόχειρος καὶ ἁπλουστάτη οἱ δημητριακοὶ καρποὶ—οἱ τόσον ἀναγκαῖοι πρὸς συντήρησιν τοῦ ἀνθρώπου. Οὐδεὶς τούτων εὑρέθη ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει, ὅπως ἔχομεν αὐτοὺς σήμερον, ἀλλ' εἶναι τὸ προϊὸν τῆς καλλιεργείας τοῦ ἀνθρώπου, ὅπερ σημαίνει τὴν εἴσοδον δυνάμεως ἔξωθεν διὰ τῆς καλλιεργείας. Ἐὰν δ' ἀφεθῶσιν ἄνευ τοιαύτης οἱ καρποὶ οὗτοι ἐξαφανίζονται ἐπανερχόμενοι κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ἁπλῆν ἀρχικὴν αὐτῶν μορφὴν καὶ κατάστασιν, ἥτις εἶναι ἡ τοῦ ἁπλοῦ χόρτου ἢ βοτάνης.

Ἐκ τῶν λεχθέντων γίνεται, πιστεύω, καταφανὲς ὅτι ἡ θεωρία τῆς ἐξελίξεως, ἡ τοσοῦτον ἐπὶ ἐπιστημονικῇ ἀληθείᾳ καυχωμένη, εἶναι ἁπλῆ ὑπόθεσις ἄνευ ἐπιστημονικῆς ὑποστάσεως καὶ ἑπομένως ἀναξία τῆς θέσεως.

ἣν ἀξιοῖ νὰ κατέχῃ ἐν τῇ ὑπολήψει καὶ ἀποδοχῇ τῶν εὖ φρονούντων.

Περαίνων τὸν λόγον ἐπιθυμῶ νὰ κάμω τὴν ἑξῆς ἐρώτησιν: Πῶς ἆρά γε συνέβη ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἡ Γεωλογία, μία τῶν θετικωτάτων ἐπιστημῶν, ἔχει φέρει εἰς φῶς ἐν τῷ παρόντι αἰῶνι, ὅτι δηλαδὴ τὰ εἴδη τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων κατ' αὐτὴν τὴν πρώτην αὐτῶν ἐμφάνισιν ἀπαντῶνται τέλεια, καὶ ὅτι τὰ διάφορα εἴδη χωρίζει ἀπ' ἀλλήλων χάσμα ἀδιάβατον, πῶς, λέγω, ταῦτα συνέβη νὰ συμφωνῶσι πληρέστατα μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Μωϋσέως ἱστορούμενα ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τῆς Γενέσεως, ἔνθα λέγεται: «Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· ἃς βλαστήσῃ ἡ γῆ χλωρὸν χόρτον, χόρτον κάμνοντα σπόρον καὶ δένδρον κάρπιμον κάμνοντα καρπὸν *κατὰ τὸ εἶδος* αὐτοῦ, τοῦ ὁποίου τὸ σπέρμα νὰ ἦναι ἐν αὐτῷ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἔγεινεν οὕτω;» Πῶς δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἐντελὴς αὕτη συμφωνία ἱστορίας γραφείσης πρὸ 3500 περίπου ἐτῶν ὅτε οὐχὶ ἐπιστήμη, ἀλλ' οὐδὲ τὸ ὄνομα γεωλογία ἦτο γνωστὸν πρὸς τὰς ἀνακαλύψεις τῆς γεωλογίας κατὰ τὸν ΙΘ' αἰῶνα;

Τὸ κατ' ἐμὲ ἡ μόνη λογικὴ καὶ ὀρθὴ ἐξήγησις τῆς συμφωνίας ταύτης πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐν τούτῳ, ὅτι ἀμφότερα ἥ τε φύσις καὶ ἡ Γραφὴ εἶναι ἔργον τοῦ αὐτοῦ παντοδυνάμου καὶ πανσόφου δακτύλου, καὶ ὅτι ἡ Γραφὴ ἑπομένως εἶναι θεόπνευστος.

Μ. Δ. Καλοποθάκης (Ι. Δ.)

ΠΕΡΙ ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΥ ΚΑΙ ΚΟΛΑΣΕΩΣ

ΥΠΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΝ ΕΠΟΨΙΝ

« Τὸ μὲν γὰρ ἀντειπεῖν οὐ χαλεπόν,
»ἀλλὰ καὶ πάνυ ῥᾴδιον εἰρημένῳ λόγῳ·
»τὸ δ' ἕτερον ἀντιαναστῆσαι βελτίονα,
»παντάπασιν ἐργῶδες.»
(Πλουτάρχ. Ἠθικῶν Α', 94).

α' Οἱ ὅροι *Παράδεισος* καὶ *Κόλασις* παρὰ τῷ ἀνεπτυγμένῳ κόσμῳ σήμερον ὑποκινοῦσι τὸ μειδίαμα τῶν χαριέντων ἐν λόγοις καὶ τρισεπιλέπτων τοῖς τρόποις. Δὲν ἔχουσιν οἵαν ἄλλοτε ἐπιρροὴν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· διότι σήμερον παρατηρεῖται ἀκάθεκτος τάσις τῆς ἀνθρωπότητος πρὸς τὸν ὑλισμὸν (Materialisme)· ἄλλοτε οἱ ὅροι *Παράδεισος* καὶ *Κόλασις* συνεκίνουν σύμπασαν τὴν ἀνθρωπότητα διὰ τῆς θρησκείας καὶ δὴ ἰδίᾳ διὰ τοῦ Πάπα τῆς Ῥώμης καὶ τῶν ποιητῶν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης[1]· ἀλλὰ σήμερον ἐν τῇ Δύσει παρὰ τοῖς ἀνεπτυγμένοις σαρκαστικῶς ἀναφέ-

[1] Πασίγνωστα δὲ εἶνε τὰ περίφημα ποιήματα «Παράδεισος» καὶ «Κόλασις», τὸ μὲν τοῦ Ἄγγλου ποιητοῦ Μίλτωνος, τὸ δὲ τοῦ μεγάλου Ἰταλοῦ ποιητοῦ Δάντου.

ρονται, καὶ ἐν εἰρωνείαις γίνεται περὶ αὐτῶν λόγος ἔστιν ὅτε· οὐδὲν ἧττον δὲ καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἐλευθέρᾳ Ἑλλάδι, οὐχὶ σπανίως τοιαῦτα θεωρήματα εὑρίσκουσιν ὑποδοχήν, καὶ παρὰ τοῖς πεπαιδευμένοις πολλάκις ὁ λόγος περὶ αὐτῶν ἐν χαριτολογίαις. Ἀλλ' ἆρά γε οὕτως ἔχει τὸ πρᾶγμα περὶ Παραδείσου καὶ Κολάσεως; Ἆρά γε πλάσμα τῶν ἱερέων, ὄνειρον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος ὑπάρχει ὁ Παράδεισος καὶ ἡ Κόλασις, ὡς λέγουσιν οἱ ὑλισταὶ (materialistes); ἀπόβρασμα μεσαιωνικὸν καὶ σκωρία τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεῶν διατελεῖ ὁ Παράδεισος καὶ ἡ Κόλασις; Ἐξετάσωμεν ἐπιστημονικῶς εἰ τοῦτ' ἀληθές ἐστι· διότι ἡ ἀληθὴς καὶ ἀκριβὴς ἐπιστήμη οὐδέποτ' ἀποκρούει τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, οὐδέποτ' ἀπαναίνεται πᾶσαν θεωρίαν, ὅσον ἐλαχίστη καὶ ἂν ᾖ τὴν ἀξίαν· τὰ πάντα καθυποβάλλει ὑπὸ τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς· τὰ πάντα ἐν τῷ ἐπιστημονικῷ χωνευτηρίῳ δοκιμάζει.

β' Ἐξετάσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἐπιστημονικῶς τὰ περὶ Παραδείσου καὶ Κολάσεως, ὅπως πεισθῶμεν περὶ τοῦ ὀρθοῦ ἢ μὴ τῆς παραδοχῆς αὐτῶν· διότι ἁπλῆ πίστις σήμερον, ἐν ᾗ στάσει εὑρίσκονται αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις, δὲν ἐπαρκεῖ. Ἀλλὰ τὸ ζήτημα τοῦ Παραδείσου συνδέεται ἀναποσπάστως μετὰ τοῦ ζητήματος τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς· ἐὰν ἡ ψυχὴ ὑπάρχῃ ἀθάνατος, βεβαίως καὶ ὁ παράδεισος ὑπάρχει ἀπαραίτητος πρὸς περαιτέρω συντήρησιν τῆς ψυχῆς καὶ παράτασιν αἰωνίου βίου· ἐὰν δὲν ὑπάρχῃ ἡ ψυχὴ ἀθάνατος, ὡς λέγουσιν οἱ ὑλισταί, τότε βεβαίως ὁ παράδεισος ὅλως περιττός ἐστι, καὶ μάταιον τὸ περὶ αὐτοῦ ἐρευνᾷν καὶ συζητεῖν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ζήτημα τοῦτο συνδέεται ἑτέρῳ ἐπιστημονικῷ κλάδῳ, τῇ ψυχολογίᾳ, ἡ δὲ ψυχολογία τῇ δεσποίνῃ φιλοσοφίᾳ, ἧς ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέλος, ὥστ' ἐντεῦθεν ἀρκτέον τῆς ἐρεύνης.

γ' Ἡ φιλοσοφία ἐν γένει ὑπὸ τρία φιλοσοφικὰ συστήματα ὑπάγεται: Τὸν *Ὑλισμὸν* (matérialisme), τὸν *Πανθεϊσμὸν* (panthéïsme), καὶ τὸν *Ἰδανισμὸν* ἢ *Πνευματισμὸν* (spiritualisme), καὶ ταῦτα πάλιν διαιροῦνται εἰς διαφόρους παραφυάδας· ὑπάρχει δὲ καὶ τὸ λεγόμενον *ἐκλεκτικὸν* σύστημα τῆς φιλοσοφίας, ὅπερ εἰρωνικῶς ἀποκαλοῦσιν οἱ ὑλισταὶ διὰ τοῦ ἰταλικοῦ ὅρου dilettanti. Δὲν εἶν' ἐνταῦθα ὁ ἁρμόδιος τόπος νὰ ἐξετάσωμεν κατὰ πόσον ἔχουσι δίκαιον οἱ ὑλισταί, οὕτως ὀνομάζοντες τοὺς ἐκλεκτικοὺς ἐπιστήμονας ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ. Ἡμῶν ὁ σκοπὸς ὑπάρχει ἕτερος· ἡ κατὰ τὰ φιλοσοφικὰ ταῦτα συστήματα ἐξέτασις τῶν ὑψηλῶν φιλοσοφικῶν ἰδεῶν, *τῆς τε ὑψίστης μακαριότητος τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος*, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τοῦ ὅρου *Παράδεισος* ἐν τῇ μεταγενεστέρᾳ Ἀλεξανδρινῇ ἑλληνικῇ, ἐν δὲ τῇ ἀρχαιοτέρᾳ διὰ τῶν ὅρων *Ἠλύσια πεδία* καὶ *Νῆσος τῶν Μακάρων*, καὶ *τῆς τρισμεγίστης κακοδαιμονίας* τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, κακοδαιμονίας, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τοῦ ὅρου *Κόλασις*, παρὰ δὲ τοῖς ἀρχαίοις διὰ τῶν ὅρων *Ἅδης, Ἔρεβος, Τάρταρος* καὶ τὰ ὅμοια.

δ' Κατὰ τὸ σύστημα τοῦ ὑλισμοῦ (matérialisme) οὔτε Παράδεισος οὔτε Κόλασις ὑπάρχει· διότι οὐδ' ἡ ψυχὴ ἀθάνατος κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο διατελεῖ· πρὸς τί ὁ Παράδεισος; πρὸς τί ἡ Κόλασις; οὐδὲν ἔχομεν νὰ τοποθετήσωμεν ἐν αὐτοῖς· διότι ἡ ψυχὴ οὐδένα ἄλλον προορισμὸν ἔχει. ἐν τῇ γῇ πλάττεται, ἐν τῇ γῇ ἀπόλλυται, παντάπασι μή διαφέρουσα τῆς τῶν ζῴων ψυχῆς, μηδ' ὑψηλότερόν τι ἐν ἑαυτῇ ἔχουσα· μόνον ἀνάπτυξιν μείζονα λαμβάνει καὶ ἐπιτηδειοτέραν ἐν τῇ ζωολογικῇ ἐξελίξει (selection), ἧς ὁ ὕπατος βαθμὸς μετὰ τὸν πίθηκον τοῦ Δαρβίνου ἀπονέμεται τῷ ἀνθρώπῳ, ἱσταμένῳ διὰ τοῦτο εἰς τὴν ἀνωτάτην βαθμῖδα τῆς ζῳολογικῆς κλίμακος. Πρὸς ἐμπέδωσιν τῶν τοιούτων θεωριῶν οἱ ὑλισταὶ ἐξήτασαν τὸ ζήτημα πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως· ἀλλ' ἡμεῖς ἐνταῦθα περιορισθησόμεθα εἰς τὰ σχέσιν ἔχοντα μετὰ τοῦ προκειμένου ἡμῖν ζητήματος, τουτέστι τῆς ὑπάρξεως ἢ μὴ τοῦ Παραδείσου· περὶ δὲ τῶν λοιπῶν ἀλλαχοῦ ἡμῖν ὁ λόγος ἔσται.

ε' Καὶ πρῶτον παραδεχθῶμεν τὸν Παράδεισον ὑπάρξαντα ἐν τῇ γῇ ὡς χῶρον αἰσθητόν· διότι ὑπὸ τοιαύτην ἔποψιν ἠρεύνησαν πολλοὶ τῶν ἐπιστημόνων τὰ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἠσχολήθησαν περὶ τὴν ἀνεύρεσιν αὐτοῦ γεωγραφικῶς, σύμφωνα ταῖς τοῦ ὑλισμοῦ ἀρχαῖς· ἐσχάτως μάλιστα ὁ περιφανὴς Ἀσσυριολόγος Frid. Delitzsche ἔγραψε πόνημα ἐπιγράψας αὐτό: *«Ποῦ ἔκειτο ὁ Παράδεισος;»* ἀνέγνω δὲ καὶ πραγματείαν περὶ τούτου ἐν τῇ τῆς Λειψίας Γεωγραφικῇ Ἑταιρείᾳ. Ἐν τούτοις ὑπὸ τῆς ἀναγνώσεως τῶν σφηνοειδῶν ἐπιγραφῶν ὁδηγούμενος παραδέχεται ὅτι ὁ κατὰ τὰς ἑβραϊκὰς παραδόσεις πρὸς ἀνατολὰς Ἰουδαίας κείμενος παράδεισος εὑρίσκετο ἐν Βαβυλῶνι, περιρρεομένῃ ὑπὸ τοῦ Τίγρητος καὶ τοῦ Εὐφράτου καὶ δύο διωρύγων, κατ' αὐτὸν ἀντιπροσωπευουσῶν τὸν Φεισὼν καὶ Γεὼν τῆς Γραφῆς. Τούτοις δὲ σύμφωνος φαίνεται καὶ ὁ διάσημος Ἀσσυριολόγος F. Hommel. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα ἀνήνυτα τῇ ἐπιστήμῃ καὶ ἀλυσιτελῆ, ὁσάκις αὕτη οὕτως ἀναζητεῖ τὸν πρωτόγονον παράδεισον, καθόσον ὁ πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε περιγραφόμενος ὑπὸ τῆς Γραφῆς Παράδεισος ἀνήκει γεωλογικῇ περιόδῳ προγενεστέρᾳ τῆς νῦν, ἐν ᾗ ἄλλοῖον ὁπωσδήποτε τὸ σχῆμα τῶν νῦν ἠπείρων ὑπῆρχεν· ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ τῶν ὀρέων, κοιλάδων καὶ πεδιάδων, συνεπῶς δὲ καὶ ἡ κοίτη τῶν ποταμῶν ἀλλαχοῦ ἔκειτο· ὥστε οὐδὲν τὸ ἐπιστημονικῶς βέβαιον καὶ ἀληθὲς ὄντως περὶ τοῦ πρωτογόνου παραδείσου· διότι οὐδεὶς τῶν ἐπιστημόνων δύναται ἡμᾶς ἐξάραι καὶ εἰς τὸ πρὸ τοῦ Νῶε καθεστὼς τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς ἀποκαταστῆσαι, τοὐλάχιστον τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ τὴν διάγνωσιν καὶ τὸ σχῆμα ἐπιβεβαιῶσαι καὶ τοῖς ἐπιστημονικοῖς καταλλήλοις ὅροις αὐτὴν ἐπικυρῶσαι.[1]

ς' Ἐκ τῶν εἰρημένων λοιπὸν ἐξάγεται τὸ ὄντως ἐπιστημονικὸν πό-

[1] Ὁ ἐν Ἀθήναις καθηγητὴς κ. Δήμιτσας ἔγραψε «Περὶ τῆς θέσεως τοῦ Παραδείσου» ἐν τῇ Στοᾷ ἀριθ. 2932 14 Φεβρ. 1882.

ρισμα, ὅτι οἱ σοφοὶ Ἀσσυριολόγοι ἀνεκάλυψαν πράγματι τὸν παράδεισον τῶν Ἀσσυρίων καὶ Χαλδαίων, ἀλλ' οὐ τὸν πρὸ τοῦ Νῶε· διότι ἕκαστον τῶν ἐθνῶν ἐν τῇ μυθολογίᾳ αὐτοῦ καὶ θρησκείᾳ ἐμόρφωσε καὶ τὸν παράδεισόν του. Οὕτω π. χ. καὶ οἱ Ἰνδοὶ θεωροῦσιν ὄντα τὸν παράδεισόν των ἐν Κασμιρίᾳ πρὸς βορρᾶν τοῦ Ἰνδοστάν, ὅπου αὐτοφυὴς ὁ σῖτος ἀπαντᾷ καὶ ῥόδα θάλλουσι καθ' ἁπάσας τὰς ὥρας τοῦ ἔτους. Οἱ κάτοικοι τῆς Ἰνδοκίνας πρὸς νότον, ἐν ταῖς νήσοις ἐν αἷς φύεται ὁ ἀρτόκαρπος, δι' οὗ ἀπόνως ἐτρέφοντο οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι κλπ.[1] Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ἄσχετα τοῖς περὶ τοῦ πρωτογόνου ἐκείνου παραδείσου, ἐν ᾧ οἱ πρωτόπλαστοι ἐπφάσθησαν καὶ ἀνεπτύχθησαν. Ἄρα τὸ πρωτόγονον τοῦ παραδείσου, ἡ κοιτὶς αὕτη τῶν πρωτοπλάστων, ἄγει ἡμᾶς νὰ παραδεχθῶμεν κατὰ φυσικὸν εἱρμὸν τῶν ἐπιστημονικῶν τούτων ἐρευνῶν, ὅτι ὁ πρωτόγονος παράδεισος ἦν ὁ εὐδαίμων ἐκεῖνος χῶρος τῆς τοῦ φλοιοῦ τῆς γῆς ἐπιφανείας, καθ' ὃν ἀνέφυσαν οἱ ἄνθρωποι οἱ τὸ πρῶτον ζωογονηθέντες ἐν τῇ ϛ' γεωλογικῇ περιόδῳ, καθ' ἣν ἀποκατέστη ἁρμόδιος πρὸς ἐκκόλαψιν τοῦ ᾠοῦ ἢ τοῦ κυττάρου,[2] τοῦ τὸν ἄνθρωπον ἐξελίξαντος· καὶ ἐντεῦθεν προὔκυψαν τὰ ἑξῆς δύο τρισμέγιστα ζητήματα: α') τὸ ᾠὸν τὸ ζῷον, ἢ τὸ ζῶον ἔτεκε τὸ ᾠόν, καὶ κατὰ τὴν διατύπωσιν τῶν ἀρχαίων «τὸ ᾠὸν τὴν ὄρνιθα ἢ ἡ ὄρνις τὸ ᾠὸν ἔτεκεν;» β') τίς ἡ δύναμις ἡ τὴν ζωὴν ἐν τοῖς κυττάροις ἢ τοῖς ᾠοῖς ἐμπνέουσα; Ἀμφότερα τὰ ζητήματα ἀποτελοῦσι μυστήριον, αἴνιγμα τῆς Σφιγγὸς πολύκροτον παρ' ἅπαντι τῷ ἐπιστημονικῷ κόσμῳ, παρ' ᾧ εἰσέτι δὲν ἀνεφάνη ὁ προλύτης Οἰδίπους· ἀλλὰ μήπως ἀκριβῶς καὶ ἐπιστημονικῶς ὡρίσθη ὁ χῶρος ἐκεῖνος τῆς ἐπιφανείας τῆς γηΐνου σφαίρας, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον διεζυμώθησαν οἱ ἄνθρωποι; πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Καὶ οἱ ἀρχαῖοι φιλόσοφοι καὶ οἱ νεώτεροι διαφωνοῦσι περὶ τούτου τὰ μέγιστα.[3] Ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς χρονικῆς περιόδου, καθ' ἣν τοῦτο ἐγένετο, μεγίστη

[1] Ἐν τῇ νήσῳ Κεϋλάνῃ ὑπάρχει ὄρος, οὗτινος ἡ ὑψίστη κορυφὴ ὀνομάζεται «Κορυφὴ τοῦ Ἀδάμ»· «ἀλλ' οὐ μόνον τὸ ὄρος καὶ πλεῖστα ἄλλα χωρία τῆς νήσου »φέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ προπάτορος· π. χ. «Κῆπος τοῦ Ἀδάμ» ὁ παρὰ τοὺς πρόποδας »τοῦ ὁμωνύμου ὄρους ἀειθαλὴς χῶρος καλεῖται, καθὼς καὶ ἡ βανάνα «ὀπώρα τοῦ »Ἀδάμ», «σῦκον τοῦ Παραδείσου». Τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους ἄντρον «οἰκία τοῦ Ἀδάμ», τὰ λαμπρὰ ῥοδόδενδρα «ῥόδα τοῦ Ἀδάμ» καὶ τὰ παρόμοια καὶ ἐν γένει ἡ νῆσος θεωρεῖται ὡς ὁ πρωτόγονος κῆπος τῆς Ἐδέμ. (Ἀστὴρ Ἀνατ. ἀριθ. 1368, 3 Μαρτίου 1884 ἐκ τῆς Revue scientifique).

[2] Ὁμιλία Haeckel, μεταφρασθεῖσα ἐν Κλειοῖ ἀριθ. 1110—1113 τοῦ 1882—1883.

[3] Ἐδουάρδου Ζέλλερ «Περὶ τῶν Ἑλλήνων προδρόμων τοῦ Δάρβιν». Κλειοῦς ἀριθ. 1088, 24 Ἀπριλίου 1882.—Κοσμογ. Burmeister. Ἐκδ. 1870. — Ὠριγένους κατὰ Κέλσου, 1, 37. — Cours de la Faculté de sciences — la Revue des Cours scientifiques. 5 Δεκεμβρ. 1863. — Le mouvement scientifique en 1864 par M. Menault et Boillòt.— Καρ. Φλαμμαρ. Ὁ Θεὸς ἐν τῇ φύσει. σελ. 197, μετάφρασις Αἰκατ. Ζάρκου. — Φλουράνς, Περὶ ποσοῦ τῆς ζωῆς ἐπὶ τῆς σφαίρας. Μετάφρασις Ρουδούρη, ἐκδ. Κων/πόλεως 1860.

διαφωνία ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν σοφῶν. Ἰδοὺ τί ἀνέγνωμεν ἐσχάτως εἰς ἓν τῶν περιοδικῶν περὶ τούτου ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Πόσον ἀρχαῖος εἶναι ὁ ἄνθρωπος*.

«Ὁ καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Μιχιγάνης κ. Al. Winchell, ὅστις κατέχει ἔξοχον θέσιν μεταξὺ τῶν ἐπιστημόνων ἀνδρῶν τῆς Ἀμερικῆς, ἰδίως ἐν τῇ γεωλογίᾳ, ἐδημοσίευσεν ἐσχάτως βιβλίον ὑπὸ τὸν τίτλον *Συγκριτικὴ Γεωλογία*, σκοπὸς τοῦ ὁποίου εἶναι νὰ ἀποδείξῃ, πῶς οἱ κόσμοι ἐξελίχθησαν κατὰ τὴν νεφελοειδῆ θεωρίαν τοῦ La Place.

»Ἐν τῷ συγγράμματι τούτῳ ὁ εὐπαίδευτος συγγραφεὺς προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ὑπολογισμόν τινα κατὰ προσέγγισιν τῆς ἡλικίας τοῦ φλοιοῦ τῆς ἡμετέρας γῆς. Τοῦτο δὲ φέρει αὐτὸν εἰς τὸ ζήτημα του χρόνου τοῦ δαπανηθέντος ἀπὸ τῆς παγετώδους ἐποχῆς μέχρι σήμερον.

»Κατ' αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος ἐφάνη ἐπὶ τῆς γῆς κατὰ τὸ τέλος τῆς μεγάλης παγετώδους ἐποχῆς, δι' ἧς διῆλθεν ἡ ἡμετέρα γῆ· τὰ λείψανα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ εὑρεθέντα εἰς τὰς ποταμίους προχώσεις τῶν ποταμῶν τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, εἶναι μεταγενέστερα τῆς ἐποχῆς ταύτης· εἶναι δὲ τὰ ἀρχαιότατα λείψανα τοῦ ἀνθρώπου, τὰ μέχρι τοῦδε εὑρεθέντα.

»Κατὰ τὸν Λύελλ (Lyell) καὶ Λοῦβοκ (Luboc), τὸν Θῶκινς (Thaukins), τὸν Γκίκιε (Guiguie) καὶ ἄλλους, τὰ παλαιολιθικὰ ταῦτα λείψανα ὑποτίθενται ὅτι εἶναι 100—200,000 ἐτῶν. Ὁ Λύελλ μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ ἐκδόσει τοῦ βιβλίου του *Ἀρχαιότης τοῦ ἀνθρώπου* ἀποδίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον 800,000 ἐτῶν!!

»Ὁ ἐν λόγῳ καθηγητὴς κ. Winchell προσπαθεῖ νὰ ὁρίσῃ τὴν ἡλικίαν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐκ τοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ μεταξὺ τῆς παγετώδους ἐποχῆς καὶ τῆς σημερινῆς χρονικοῦ διαστήματος· πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον μεταχειρίζεται τέσσαρας μεθόδους ἢ τρόπους.

»Α' Ὑπολογίζει τὴν ἐτησίαν φθορὰν τοῦ βράχου ὑπὸ τῶν ὑδάτων τοῦ καταρράκτου τοῦ Νιαγάρα.

»Β' Ὑπολογίζει τὴν ἐτησίαν φθορὰν τοῦ βράχου ὑπὸ τῶν καταρρακτῶν τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἁγίου Ἀντωνίου.

»Γ' Ὑπολογίζει τὴν ὀπισθοχώρησιν τοῦ βράχου τῆς λίμνης πρὸς βορρᾶν τοῦ Κιχάγκο.

»Δ' Ὑπολογίζει τὴν ἔκτασιν τὴν ἐνιαύσιον τοῦ Δέλτα τοῦ ποταμοῦ Μισσισσιπῆ παρὰ τὴν πόλιν Ὀρλεάνην· εὑρίσκει δὲ ὅτι κατὰ τοὺς ὑπολογισμοὺς τούτους ἀπὸ τῆς παγετώδους ἐποχῆς μέχρι σήμερον ἔχουσι παρέλθει 5,280 ἔτη κατὰ τὸν πρῶτον τρόπον, 8,208 κατὰ τὸν δεύτερον, 6,300—7,500 κατὰ τὸν τρίτον καὶ 5,000 κατὰ τὸν τέταρτον, ὅπερ ἀντιστοιχεῖ σχεδὸν πρὸς τὸν χρόνον, τὸν ἀναφερόμενον ἐν τῇ Γραφῇ»[1].

[1] Ἀστὴρ Ἀνατολῆς, ἀριθ. 1367, 25 Φεβρ. 1884, σελ. 12856.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ λεγομένη *Ἄγραφος Ἱστορία*, ἣν συμβουλεύονται οἱ Γεωλόγοι[1].

ζ' Ἐκ πάντων τούτων ἐξάγεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν εἰσέτι ἐναργὲς περὶ τῶν ζητημάτων τούτων δύναται νὰ ἀποφανθῇ· κυμαίνεται εἰσέτι μεταξὺ ὑπολογισμῶν διαφόρων. Ἄρα ἡ θεωρία τῶν ὑλιστῶν διὰ τοὺς λόγους τούτους δὲν θεωρεῖται ἀσφαλής, οὐδὲ ὑγιῶς ἔχουσα, ὥςπερ ἀπαιτεῖ ἡ ἀληθὴς καὶ ἀκριβὴς ἐπιστήμη. Γεωγραφικῶς δὲν δύναται νὰ συντελέσῃ τι πρὸς τὴν ἀνεύρεσιν τοῦ πρωτογόνου Παραδείσου. Γεωλογικῶς δὲν δύναται νὰ συντελέσῃ τι εἰς ἀκριβῆ προσδιορισμὸν τοῦ χώρου, ἐν ᾧ τὸ πρῶτον ἐγκεκόλαπται ὁ ἄνθρωπος, οὐδὲ τοῦ χρόνου, καθ' ὅν, πολλοῦ γε καὶ δεῖ περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὸ πρόπλασμα ἐγένετο, ἐφ' ᾧ ὁ ἄνθρωπος ἔφυ· πολὺς δὲ χρόνος ἔτι μέλλει νὰ παρέλθῃ, ἕως οὗ προχωρήσωμεν ἀρκετὰ βήματα πρὸς τὴν ἐπίλυσιν τῶν τοιούτων μεγάλων ζητημάτων· οὐ γὰρ πέφυκε στάσιμος ἡ ἐπιστήμη· πάντοτε προβαίνει, καὶ κατὰ τὸν Πλούταρχον, «ἐν δὲ τῷ φιλοσοφεῖν οὐκ ἔστι ληγούσης διάλειμμα προκοπῆς, »οὐδὲ στηριγμός, ἀλλ' ἀεί τινας ἔχουσα κινήσεις ἡ φύσις, ὥσπερ ἐπὶ ζυγοῦ »ῥέπειν ἐθέλει, καὶ κατατείνεσθαι ταῖς βελτίοσιν, ἢ ταῖς ἐναντίαις πρὸς »τὸ χεῖρον οἴχεται φερομένη»[2].

η' Ἐπειδὴ λοιπὸν αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι τῶν ὑλιστῶν (materialistes) δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς προσδοκίας τῆς καθαρᾶς καὶ ἀκριβοῦς ἐπιστήμης, τῆς *τὴν ἀκραιφνῆ ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, καὶ μόνην τὴν ἀλήθειαν, ἐπιδιωκούσης ἐν ἀκραιφνεῖ ἀνεπηρεάστῳ πνεύματι* ὑφ' οἱουδήποτε συστήματος ἐπιστημονικοῦ ἢ ἀρχῆς ἐπιστημονικῆς, διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ ἄλλα δύο συστήματα, τόν τε *Πανθεϊσμὸν* καὶ τὸν *Ἰδανισμὸν* ἢ *Πνευματισμὸν* (spiritualisme). Ἴσως εἰς ταῦτα εὕρωμεν ὅ,τι ἐπιζητοῦμεν· ἴσως αἱ ἐπιστημονικαὶ ἔρευναι, αἱ συνῳδὰ ταῖς ἀρχαῖς αὐτῶν γινόμεναι, φανῶσιν ἐπαρκεῖς εἰς τὰς προσδοκίας τῆς ἐπιστήμης, ἥτις προώρισται νὰ ἐξαγάγῃ τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἐκ τοῦ λαβυρίνθου τῶν ἀδιεξητήτων ἐρευνῶν, παραχωροῦσα οὕτω διέξοδον εἰς τὴν πανταχόθεν πιεζομένην διάνοιαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἥτις ἀνέκαθεν ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς οὐδέποτε παρέλιπε νὰ ἐρευνᾷ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν παντὸς θρησκεύματος ἢ φιλοσοφικοῦ συστήματος ἢ αἱρέσεως περὶ τοῦ μετὰ θάνατον βίου ἢ τῆς αἰωνιότητος, καὶ κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἔκφρασιν *περὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος*.

θ' Ἐξετάζοντες τὸν *Πανθεϊσμόν*, παρατηροῦμεν ὅτι εἰσερχόμεθα εἰς ἀχανὲς στάδιον ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, εἰς εὐρεῖαν ἔκτασιν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, ἐν ᾗ καὶ αὐτοὶ οἱ λίαν ἐξῳκειωμένοι ταῖς ὑψίσταις ἐπιστημονι-

[1] Πλουταρχ. «Πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ»· σελ 175—176, ἔκδ. Λειψίας 1829, τόμ. Α' Ἠθικῶν.

[2] Ἀστὴρ Ἀνατολῆς, ἔκδ. ἀνωτ. ἀριθ. 1368.

καῖς θεωρίαις καὶ τρισεπιλέπτοις ἐπιστημονικαῖς ἐπεξεργασίαις ἰλιγγιῶσι· διότι τὸ ὕψιστον σημεῖον τῶν ἐπιστημονικῶν δυσχερειῶν ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ στοιχείῳ τῆς νοήσεως εἶναι ἡ ἀποτύπωσις τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ἤτοι ἡ ταυτότης τῶν τριῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας, τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ· περὶ τὰ τρία γὰρ ταῦτα ἀντικείμενα στρέφεται ἡ ὑπερτάτη τῶν ἐπιστημῶν δεσποινίς, ἥτις, κατὰ τὸν περίφημον Γερμανὸν φιλόσοφον Ἕγελον, τὸν ἀρχηγέτην τοῦ σημερινοῦ Πανθεϊσμοῦ, συνενοῖ τὰ τρία ταῦτα εἰς ἕν, τὴν ἀποθέωσιν τουτέστι, διότι — ἵνα περιοριορισθῶμεν εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον, τὸ ἓν τῶν τριῶν ἀντικειμένων τῆς φιλοσοφίας — ἡ ψυχὴ αὐτοῦ θεωρεῖται ὡς ἀκτὶς δυναμικὴ τῆς ὑπερτάτης ἐκείνης δυνάμεως, τῆς ἀπειρωστὶ ἐξελισσομένης καὶ ἐν ἀπείρῳ τὴν ἔκτασιν δικτύῳ συμπεριελισσούσης τὸ ἀπέραντον Σύμπαν! οἵα μεγαληγορία! οἷον ὕψος τῆς διανοίας ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐξάρσει! Πράγματι εἰκὼν καὶ ἀποτύπωμα ἐν τοιαύτῃ περιστάσει τῆς μεγαλουργοῦ δυνάμεως, τῆς τὸ πᾶν ὡς τρισμέγιστος μοχλός, συγκινούσης καὶ συγκρατούσης ὡς Φαέθων τὸ πυρίπνουν τοῦ παντὸς μετάρσιον ἅρμα. Θυμῆρες πνευματικὸν θέαμα· διαθέων τὰς ἀχανεῖς ἐκτάσεις τοῦ σύμπαντος ἐν τῷ ὡραίῳ ἅρματι τῆς δεσποίνης φιλοσοφίας, ὡς ἄλλος Φαέθων, ἐπισκεπτόμενος τοὺς ἀπείρους κόσμους, τὰς ἀπειραρίθμους σφαίρας τῶν μὴ καθυποβαλλομένων εἰσέτι εἰς μαθηματικοὺς ὑπολογισμοὺς Γαλαξιῶν, αἵτινες ἐπὶ τῶν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ γλώσσῃ καλουμένων οὐρανῶν εἰσὶ διεσπαρμένοι κανονικώτατα εἰς τὸ *ἄπειρον*. Ἡ λέξις αὕτη καὶ μόνη δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὸ σύμπαν. Ἀλλὰ στῶμεν ἐνταῦθα· περιστείλωμεν τὴν ῥύμην τῆς πνευματικῆς ἡμῶν αἰθερίου ἐκδρομῆς, ἣν ὡς δύναμις, μέτοχος τῆς ἀπείρου, ἀνενδοιάστως ἐπεχειρήσαμεν, κατέλθωμεν δὲ ἀπὸ τὰ ὕψη τῶν θεωριῶν καὶ περιορίσωμεν τὴν ἐπιστημονικὴν ταύτην ἔρευναν, ἥτις μόνοις τοῖς ἱεροφάνταις τῆς ἐπιστήμης δέδοται μεταρσιοῦσθαι εἰς τοιαῦτα αἰθέρια ὕψη, ἐν οἷς καὶ αὐτοὶ οἱ ἐκλεκτοὶ πολλάκις ἐνδοιάζουσι νὰ ἀνέλθωσι· διότι προαπαιτοῦνται γνώσεις ἐπιστημονικαὶ πολὺ ὑψηλαί, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐξοικείωσις μεγάλη ἐν ἀναστροφαῖς ἐπιστημονικαῖς, ἀφορώσαις *μεταφυσικὰ πράγματα*. Παραλείπομεν λοιπὸν τὰ τοῦ Πανθεϊσμοῦ, ὡς ἄσκοπα εἰς τὴν ἔρευναν ἡμῶν περὶ Παραδείσου, διὰ δύο λόγους·

Α΄ Τὰ τοῦ Πανθεϊσμοῦ συμφωνοῦσιν ἐν μέρει μετὰ τοῦ Ἰδανισμοῦ ἢ Πνευματισμοῦ, ὃν παρακατιόντες ἀμέσως θέλομεν ἐξετάσει.

Β΄ Τὰ τοῦ Πανθεϊσμοῦ ἰδίᾳ ἀνήκουσι τῇ ἕδρᾳ τῶν Πανεπιστημίων, ἔνθα ἀνελίσσονται ἐπιστημονικῶς τὰ περὶ τούτου, ὡς ἔμπρέπει τῇ ἐπιστήμῃ καὶ τοῖς ὁμιληταῖς αὐτῆς. Ὁ γὰρ κατὰ πρῶτον ἀκούων ὑψηλὰ φιλοσοφικὰ θεωρήματα θορυβεῖται, ταράττεται, συγχέεται· διότι δὲν εἶναι παρεσκευασμένος πρὸς τοιαύτας πνευματικὰς ἀνελίξεις, ὡς ἀνωτέρω εἴπομεν. Οὕτω καὶ οἱ ἀμύητοι τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, κατὰ τὸν σοφὸν Πλούταρχον, ἐτα-

ράττοντο καὶ ἐθορυβοῦντο κατὰ πρῶτον διὰ τὴν θέαν τῶν τελουμένων ἐν τοῖς μυστηρίοις, ἀλλ' ὕστερον ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἐξῳκειοῦντο καὶ ἐντελῶς τὰ περὶ αὐτῶν ἐμυοῦντο· τὴν σύγκρισιν ταύτην τῶν ἐν τοῖς Ἐλευσινίοις μυστηρίοις καὶ ἐν τοῖς φιλοσοφικοῖς μυουμένων ὡς ἄριστα περιγράφει ὁ πολὺς Πλούταρχος ἐν τοῖς ἑξῆς: «Ὡς γὰρ οἱ τελούμενοι κατ' ἀρχὰς ἐν »θορύβῳ καὶ βοῇ πρὸς ἀλλήλους ὠθούμενοι συνίασι, δρωμένων δὲ καὶ δει»κνυμένων τῶν ἱερῶν, προσέχουσιν ἤδη μετὰ φόβου καὶ σιωπῆς· οὕτω καὶ »φιλοσοφίας ἐν ἀρχῇ καὶ περὶ θύρας, πολὺν θόρυβον ὄψει καὶ θρασύτητα »καὶ λαλιάν, ὠθουμένων πρὸς τὴν δόξαν ἐνίων ἀγροίκως καὶ βιαίως· ὁ »δ' ἐντὸς γενόμενος, καὶ φῶς μέγα ἰδών, οἷον ἀνακτόρων ἀνοιγομένων, »ἕτερον λαβὼν σχῆμα καὶ σιωπὴν καὶ θάμβος, ὥσπερ θεῷ, τῷ *λόγῳ*, »ταπεινὸς συνέπεται καὶ κεκοσμημένος.»[1]

§ ι'. Τῷ λόγῳ λοιπόν, τῷ μεγάλῳ τούτῳ φανῷ τῆς ἐπιστήμης, οἱ μεγάλοι νόες τῆς ἀνθρωπότητος ἑπόμενοι ἀναστρέφονται εἰς τὰς ὑψηλὰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας προσπαθοῦντες παντὶ σθένει νὰ προσεγγίσωσι τῇ ἀκηράτῳ ἀληθείᾳ, ἥτις ἐστὶν ἡ ζωὴ τοῦ πνευματικοῦ βίου καὶ ἡ ἀδαμαντίνη ὕλη αὐτοῦ, ἣν ἀπανταχόθεν περισυλλέγει τοῦ ἐπιστημονικοῦ χώρου· ποῦ δ' ἔγκειται ἡ περιλάλητος αὕτη ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια; Ἂν ἐρωτήσητε τὸν ὑλιστὴν (materialiste), ἀπαντήσει ὑμῖν: *ἐν τῷ Ὑλισμῷ κεῖται*· ἂν δ' ἐρωτήσητε τὸν πανθεϊστὴν καὶ οὗτος ἀπαντήσει ὑμῖν: *ἐν τῷ Πανθεϊσμῷ*· ἀλλ' εἰσὶν οἱ καὶ τὰ δύο ταῦτα φιλοσοφικὰ συστήματα ἀποκρούοντες καὶ τὸν *Ἰδανισμὸν* ἢ *Πνευματισμὸν* (spiritualisme) παραδεχόμενοι, ὅστις ὅλως ἀπεσχοίνισται τῶν δύο προειρημένων συστημάτων, ἅτε παραδεχόμενος ὕπαρξιν Θεοῦ, ἀπείρου τὴν σοφίαν καὶ τὴν δύναμιν, δημιουργοῦ καὶ κυβερνήτου τοῦ παντός, ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἄλλον βίον αὐτοῦ πολὺ ὑψηλότερον καὶ τελειότερον τοῦ ἐπὶ γῆς βίου, τουτέστι τὴν ἀποθέωσιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ *δι' ἀρετῆς*, οὐχὶ δ' ἐκ παραγωγῆς ἢ ἐκ πορεύσεως θείας, ὡς δοξάζουσιν οἱ πανθεϊσταί. Τὴν δι' ἀρετῆς τῷ Θεῷ ἐξομοίωσιν τοῦ ἀνθρώπου οὔτε ἡ ἀληθὴς φιλοσοφία ἀποκρούει, οὔτε ὁ Χριστιανισμός, τὸ ὑψηλότερον καὶ τελειότερον τῶν θρησκευμάτων τῆς ἀνθρωπότητος· μάλιστα δὲ ἐν διαφόροις κατὰ τὸν τύπον φράσεσιν ἐκφράζεται τοῦτο λίαν σαφῶς, ὡς π. χ. ἐν τῇ ἑξῆς· *Ἐγὼ εἶπα· θεοί ἐστε καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*. Συνεπῶς τῇ παραδοχῇ τῆς ὑψηλῆς ταύτης φιλοσοφικῆς καὶ χριστιανικῆς ἀρχῆς παραδεκτέα φαίνεται καὶ ἡ ὕπαρξις Παραδείσου καὶ Κολάσεως ὑπὸ πνευματικωτέραν μορφήν, ἤτοι ἐπουράνιον, κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν ὅρον, καὶ οὐχὶ ὑλικήν· ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ ἄϋλός ἐστι· τὸ δ' ἄϋλον ἐν χώρῳ οὐ πρόσεστιν· ἡ δ' ἄϋλος δύναμις ἀεὶ τῇ ἀΰλῳ ὑποστάσει

[1] Πλούταρχ. «Πῶς ἄν τις αἴσθοιτο ἑαυτοῦ προκόπτοντος ἐπ' ἀρετῇ.» Ἠθικῶν Τόμ. Α'. Ἔκδ. στερεότ. 1829. Τάουχνιτσ, σελ. 186—187. Παράβ. καὶ Ν. Κοτζιᾶ Δοκίμ. «Περὶ πανεπιστημ. σπουδῆς». Ἀθῆναι, 1858.

πελάζει, καὶ οὕτω καθορᾶται τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν θεώρημα τοῦ ἀπείρου δυναμικοῦ κέντρου, ἐξ οὗ ἐν αὐθυπαρξίᾳ δυναμικῇ ἐξῆλθεν ἄπειρος πληθύς, ὡς δεσμίδες ἄπειροι ἀκτίνων, ἀΰλων οὐσιῶν, αἵτινες κατὰ τὴν γλῶσσαν τῶν μερόπων, *ἄγγελοι καὶ ψυχαί, κικλήσκονται·* αἱ δὲ δυνάμεις αὗται, ἐκτελέσασαι τὸν ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ προορισμὸν αὐτῶν ἐπανέρχονται εἰς τὸν πνευματικὸν κόσμον, ἔνθα οὐκ ἔστι πόνος, οὐ λύπη, οὐ στεναγμός, ἀλλὰ ζωὴ ἀτελεύτητος, καὶ οὗτός ἐστιν ὁ πνευματικὸς παράδεισος, ὅπως τοὐναντίον ἡ κόλασις ἡ πνευματική· διότι αἱ μὲν δυνάμεις ἢ τὰ πνεύματα, κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν, ἢ αἱ ψυχαί, κατὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων, ἐὰν διὰ τῆς ἀρετῆς ἐξαρθῶσιν εἰς τὸ οἰκεῖον ἠθικὸν ὕψος, ὥστε τῷ Θεῷ ἐξομοιωθῆναι, συγκοινωνίαν πνευματικὴν *τῇ ἀπείρῳ μονάδι* ἔξουσι, τοῦθ' ὅπερ ἀποτελεῖ τὴν ἄπλετον εὐδαιμονίαν καὶ μακαριότητα τῶν πνευμάτων, ἤτοι τὸν παράδεισον, ἐν ᾧ καθὸ ἄϋλα, ἀναστρέφονται χορτασθησόμενα ἐν τῷ ὀφθῆναι, αὐτοῖς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα κατὰ Δαβὶδ εἴπωμεν· τὸ δὲ ὀφθῆναι τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ οὐδὲν ἀλλ' ἢ ἀποκαλυφθῆναι τὴν ἀλήθειαν ἐν τοῖς πνεύμασι καθ' ἅπαντα τὰ εἴδη τοῦ ἐπιστητοῦ, ὥστε κατέχειν αὐτὴν ἐν πᾶσι, φυγαδευομένης οὕτω πάσης ἀπορίας ἐπιστημονικῆς, καὶ ἐπιλυομένου παντὸς προβλήματος ἐπιστημονικοῦ ἄνευ προσκομμάτων, ἅτινα προέρχονται ἐκ τοῦ πεπερασμένου τῆς ὕλης, ἥτις δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὸ πνευματικὸν ἐκεῖνο ὕψος, ὡς ἀλλότριον τῆς φύσεως αὐτῆς.[1] Τὴν τοιαύτην πνευματικὴν εὐδαιμονίαν ἐκφράζεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα τοῖς ἑξῆς ὅροις· *ἐν τόπῳ φωτεινῷ, ἐν τόπῳ χλοερῷ, ἐν τόπῳ ἀναψύξεως, ἔνθα ἀπέδρα πᾶσα ὀδύνη, λύπη καὶ στεναγμός,* ἐκεῖ κατατάττονται αἱ ψυχαί. Ὑψηλὴ ἀλληγορία ὡς ἄριστα περιγράφουσα τὸν ὑψηλότερον καὶ τελειότερον τοῦ ἐπὶ γῆς τύπου τῆς ζωῆς αἰώνιον ἐκεῖνον καὶ ἀπέραντον τύπον τοῦ πνευματικοῦ βίου. Ἡ εὐδαιμονία λοιπὸν τῶν πνευμάτων εἶνε ὁ Παράδεισος· ἡ δὲ κακοδαιμονία αὐτῶν ἡ Κόλασις· ὁποία δ' αὕτη ἡ πνευματικὴ κακοδαιμονία τῶν ψυχῶν; ἡ βαθεῖα καὶ ἀνιαρὰ συναίσθησις τῆς περιφρονήσεως τῆς ἀρετῆς ἐν τῷ ὑλικῷ κόσμῳ εὑρισκομένων, καὶ ἡ μεταμέλεια αὐτοῦ ἡ ἀνωφελὴς ἤδη, τοῦθ' ὅπερ ἡ ἐκκλησιαστικὴ γλῶσσα ἐκφράζεται ἀλληγορικῶς οὑτωσίν· *Ἐν τῷ Ἅδῃ οὐκ ἔστι μετάνοια, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων·* τὴν δὲ συναίσθησιν τῆς ἐπὶ γῆς κακῆς αὐτοῦ συμπεριφορᾶς ὀνομάζει *σκώληκα ἀκοίμητον, ζόφον τοῦ πνεύματος* καὶ τὰ ὅμοια. Αἱ τοιαῦται ἁμαρτωλαὶ ψυχαί, καὶ κατὰ τὴν ἐπιστημονικὴν γλῶσσαν, αἱ παραπαίουσαι τῆς ἀληθείας ἄϋλοι νοεραὶ δυνάμεις οὐκέτι τὸν Θεὸν ὄψονται, ὡς στερούμεναι τῆς μετὰ τοῦ ἀπείρου ὄντος, τοῦ ἀπείρου ἀγαθοῦ συγκοινωνίας, ἧς τὰ μακάρια πνεύματα ἀπολαύουσιν, ὡς προείρηται· τὴν στέρησιν δὲ ταύτην ὁ Χρυσόστομος Ἰωάννης

[1] Ἴδε καὶ Πλουτάρχου περὶ τούτου Παραμυθ. πρὸς Ἀπολλώνιον. σελ. 251.

ὀνομάζει *ψυχικὸν θάνατον*, οὐχὶ διότι πράγματι ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ αὗται, ἀλλὰ διότι εὑρίσκονται εἰς ἥττονα θέσιν τῆς τῶν Μακάρων· τοῦθ' ὅπερ λίαν ἀνιαρὸν διὰ πνεύματα αὐτὰ ἑαυτὰ κατακρίνοντα καὶ θεωροῦντα ἀνάξια ὑψίστων σχέσεων μετὰ τοῦ ἀπείρου κέντρου, τοῦ συνέχοντος τὸν σύμπαντα κόσμον, ὑλικόν τε καὶ ἄϋλον, κοὶ διαχέοντα ἐπ' αὐτοῦ τὴν ἄπειρον αὐτοῦ ἀγαθότητα· αὐτὴ ἡ πνευματικὴ ὀδύνη ἀντάξιον ὅρον ἐκφράσεως ἀνθρωπίνης κέκτηται τὸν *τῆς Κολάσεως*· καὶ ὄντως οὐδὲν ὀδυνηρότερον ὑπάρχει εἰς ψυχὴν εὑρισκομένην ἐν τῇ αἰωνιότητι ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ συναισθάνηται ὅτι εὑρίσκεται ἐν τῷ πνευματικῷ, ἐπιθυμητῷ λίαν, ἀΰλῳ κόσμῳ· ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ στερῆται τῆς μακαριότητος ἐκείνης, εἰς ἣν διὰ τῆς ἀρετῆς, ἧς αὐταὶ ὀλιγώρησαν, ἐκεῖναι ἀνυψώθησαν ἐπιμελούμεναι αὐτῆς. Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ δικαία κρίσις *τοῦ ὑψίστου Λόγου* καὶ ἡ ἀληθὴς καὶ εὐθεῖα· ὡσαύτως αὕτη ἐστὶ καὶ ἡ τῶν ὅρων *Παραδείσου* καὶ *Κολάσεως* ἀληθὴς καὶ ἐπιστημονικὴ ἑρμηνεία, ἣν παραδέχεται καὶ ἡ ὀρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία[1] συνῳδὰ τῇ ὑψηλῇ θεολογίᾳ καὶ τῇ ὀρθῇ φιλοσοφίᾳ, ὧν ἀληθὴς ἱεροφάντης, ὁ πολὺς Εὐγένιος ὁ Βούλγαρις, ἐρωτηθεὶς ποτε ἵνα διασαφήσῃ περὶ τοῦ ποῦ Παράδεισος καὶ ποῦ Κόλασις καὶ τί ἐστι ταῦτα; ἀπήντησεν ὡς ἐν συνόψει τάδε· «Ὅτι ἐπειδὴ ἡ ψυχὴ εἶναι ἄϋλον ὄν, τὸ δ' ἄϋλον ἐν »χώρῳ οὐ περιγράφεται, οὐδὲ δύναται χωρεῖν ἐν αὐτῷ ἀπεριόριστον καὶ »ἀχώρητον ὄν, διὰ τοῦτο ἄρα καὶ ὁ Παράδεισος καὶ ἡ Κόλασις πνευμα»τικαί εἰσιν ἔννοιαι, οὐχ ὑλικαί, ὅπως ὁ πολὺς ἄνθρωπος φρονεῖ ἀτόπως »καὶ παρὰ λόγον ἠθικὸν καὶ φιλοσοφικόν».[2]

ια' Ὁ δὲ μέγας τῶν Γερμανῶν φιλόσοφος Σχελίγγιος τὸν ἄνθρωπον πρωτότυπον τῶν ὄντων λέγων ἀποφαίνεται, ὅτι «οὗτος δὲν πρέπει ἐντὸς »στενοῦ κύκλου νὰ περιορίζηται, καὶ μόνον ἐν τῇ γῇ νὰ κατοικῇ· καίτοι »δὲ ἐν αὐτῇ οἰκεῖ, ἡ ἀληθὴς ὅμως αὐτοῦ πατρὶς εἶναι ὁ *οὐρανός*, τουτέστιν »ὁ *ἰδανικὸς κόσμος*, καὶ ὡς πρωτότυπον καὶ παγκόσμιον ὄν, δὲν ἔπρεπε »νὰ χάνῃ τὴν γενικότητα αὐτοῦ ἐν τῇ γῇ διατρίβων· διὸ ἡ ἐν αὐτῇ διαμονὴ »αὐτοῦ ἀποδεικνύει μίαν καὶ μόνην αὐτοῦ κατάστασιν, ἐν ᾗ δὲν ὑπάρχει ἡ »ἀληθὴς αὐτοῦ σχέσις, ἀλλὰ πρόκειται *νέα· μετ' αὐτῆς δὲ νέα τῶν* «*ὄντων τάξις* κλπ.»[3] Ὥστε ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι πολίτης τῆς γῆς, ἀλλὰ κυρίως τοῦ οὐρανοῦ, ἤτοι τοῦ ἰδανικοῦ κόσμου, διέρχεται δὲ διὰ τῆς γῆς,

[1] Εὐγεν. Βουλγάρεως. Συλλογή, ἐκδοθεῖσα τῷ 1838 ἐν Ἀθήναις, ὑπὸ Γ. Αἰνιᾶνος Τόμ. Α' σελ. 1—5. «Σοφίας τῶν Ἑλλήνων τοῦ παρόντος αἰῶνος διασάφησις περὶ τοῦ ποῦ Παράδεισος» κλπ.

[2] Τὰς γνώμας τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας Βασιλείου, Γρηγορίου, Ἀθανασίου κλπ. συμφώνους οὔσας τῇ τοῦ Εὐγεν. τοῦ Βουλγάρεως παραλείπω· διότι ἰδίᾳ πραγματ. περὶ τούτου.

[3] Einl. in die philosof. der mytholog. 21, 22 καὶ 23. Vorlesung — Ἴδε καὶ Ν. Κοτζιᾶ, καθηγ. ἐν τῷ Ἐθν. Πανεπ. «Δοκίμιον περὶ Πανεπιστημιακῆς σπουδῆς» σελ. 186—187, ἔκδ. Ἀθηνῶν 1838.

ὡς σταθμοῦ ὁδοιπορικοῦ, ἀφ' οὗ ἔπειτα μεταβαίνει εἰς τὴν μέλλουσαν πόλιν, ἣν ἐπιζητεῖ, κατὰ τὸν ἀπόστολον Παῦλον· καὶ ὄντως, ἐὰν ἡ ὕλη δὲν ἀπόλλυται, κατὰ τοὺς πλείστους τῶν φιλοσόφων, ἀλλ' ἀποσυντιθεμένη πόρος ἑτέρας διοργανώσεως γίνεται, πῶς δύναμις, ζωογονοῦσα τὴν ὕλην, δύναται νὰ ἀπολεσθῇ;[1] Ἐὰν δ' ὁ ἄπειρος νοῦς διὰ τὸ ἐλάχιστον ἔσχε τὴν ἄπειρον ἀγαθότητα νὰ προνοήσῃ, δηλαδὴ τὸ σῶμα, πῶς ἦν δυνατὸν νὰ περιφρονήσῃ τὸ κρεῖττον, τὴν ψυχήν; ἐὰν μόριον τῆς ὕλης δὲν ἀπόλλυται, πολὺ περισσότερον δυναμική τις ἄϋλος οὐσία δὲν δύναται ν' ἀπολεσθῇ φύσει, καθὸ ἄϋλος μὴ ὑποκειμένη εἰς φθορὰν καὶ ἑπομένως αἰωνία· τὸ δ' αἰώνιον δὲν ἀνάγεται εἰς τὸν *πνευματικὸν κόσμον;* Καὶ ἰδοὺ ἀναγόμεθα εἰς τὸν κόσμον τοῦτον, τὸν θυμήρη καὶ ἰδανικόν, παρ' ᾧ τὰ ἐν ἀρετῇ διατελέσαντα πνεύματα εὑρίσκουσιν, ἣν ἐπὶ τῆς γῆς δὲν δύνανται νὰ εὕρωσι μακαριότητα καὶ εὐδαιμονίαν.

ιϐ' Ἐξ ὅσων ἄχρι τοῦδε εἴπομεν, συνάγεται τὸ ἐπιστημονικὸν πόρισμα, ὅτι ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου, ὅσην καὶ ἂν ἔχῃ κλίσιν εἰς τὸν ὑλισμὸν (matérialisme), ὅσην καὶ ἂν ἔχῃ τάσιν πρὸς τὴν ἀπιστίαν τοῦ ἰδανικοῦ ἢ πνευματικοῦ κόσμου, πάλιν δὲν θεωρεῖ ἐπαρκὲς τὸ ὑλικὸν μόνον μέρος· δὲν εὐχαριστεῖται εἰς αὐτὸ καὶ μόνον· χωρεῖ ἔτι περαιτέρω τοῦ ὑλισμοῦ, ὃν ἐγκαταλείπει πρὸς στιγμὴν διὰ τὴν ἀνίαν, ἣν τῷ παρέχει ἡ ἄγνοια τοῦ μέλλοντος· ἐρευνᾷ καὶ τὸν πνευματικὸν κόσμον, καὶ ἐν τῇ ἐρεύνῃ ταύτῃ ἐμφανίζεται αὐτῷ τὸ *ἰδανικὸν* ἐν ὅλῃ αὐτοῦ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ, ἣν δὲν δύναται, καὶ θέλων ἀκόμη, νὰ ἀποφύγῃ, καὶ ἰδοὺ ἔρευναι ἐπὶ ἐρεύναις, καὶ συζητήσεις ἐπὶ συζητήσεσι, τείνουσαι πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας, ἣν πανταχόθεν νὰ περισυλλέγωμεν πρέπει ἐξ ἁπάντων τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν, μηδ' αὐτῶν τῶν ἠθικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐξαιρουμένων, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ περίπυστος Ῥενὰν ἀποφαίνεται ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς αὐτοῦ πραγματείαις Essais de morale et de Critique καὶ Etudes d'histoire religieuse. Ἐλπίσωμεν ὅμως ὅτι μίαν ἡμέραν *τὸ ὀρθὸν καθόλου* κατισχύσει διὰ τῆς ἀληθοῦς προόδου τῶν ἐπιστημῶν ἐν παντὶ κλάδῳ τοῦ ἐπιστητοῦ, καὶ ὄντως ἔσται τότε ἡ βασιλεία τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἐντεῦθεν ἡ ἠθικὴ καὶ ὑλικὴ εὐημερία τῆς ἀνθρωπότητος ἐξαπλωθήσεται ἁπανταχοῦ ἄνευ θρησκευτικῶν, καὶ κοινωνικῶν, καὶ ἠθικῶν, καὶ ὑλικῶν ἀναστατώσεων, ἃς διάφορα δόγματα καὶ διάφοροι ἀρχαὶ ἄλλοτ' ἐπήνεγκον εἰς τὸν κόσμον. Ταύτην δὲ τὴν εἰρηνικὴν καὶ ὡραίαν ἐξάπλωσιν τοῦ *Λόγου τοῦ ἀληθοῦς* ἐξεικονίζει ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ «καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν». Γένοιτο!!

Ἀθαν. Πετρίδης
Σχολάρχης ἐν Κορωπῇ Ἀττικῆς.

[1] Λόγος ἐπικείδιος εἰς Α. Τράϊμπερ, ὑπὸ Γ. Λαμπίκη, διδάκτορος τῆς φιλοσοφίας. «Ἐφημερὶς» ἀριθ. 49, 18 Φεβρ. 1884.

ΛΟΓΟΔΟΣΙΑ

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΤΩ ΣΥΛΛΟΓΩ ΓΕΝΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΚΕ' ΕΤΟΣ

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὁ Σύλλογος ἡμῶν συνεπλήρωσεν εἰκοσιπενταετίαν ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτοῦ. Ἐκ μικρῶν γεννηθεὶς καὶ ἀφορμηθεὶς κατέστη σήμερον εἷς τῶν σπουδαιοτέρων παραγόντων τῆς κοινωνικῆς καὶ φιλολογικῆς δράσεως τοῦ ἡμετέρου ἔθνους, χάρις εἰς τὸν ζῆλον καὶ τὴν αὐταπάρνησιν τῶν ἱδρυτῶν αὐτοῦ καὶ τῶν μελῶν. Δικαίως λοιπὸν ἔμελλε νὰ ἑορτάσῃ τὴν εἰκοστὴν πέμπτην αὐτοῦ ἀμφιετηρίδα. Ἀλλ' αἱ ἑορταὶ ἃς εἶχε ψηφίσει διὰ τὸ εὐχάριστον τοῦτο γεγονὸς ἀνεβλήθησαν μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τοῦ ὁριστικοῦ αὐτοῦ καταστήματος. Διότι κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος κατωρθώθη τέλος ἀρθεισῶν πασῶν τῶν δυσχερειῶν νὰ τεθῇ ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ νέου καὶ ὁριστικοῦ τοῦ Συλλόγου ἡμῶν καταστήματος διὰ χειρὸς τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου, ἀκριβῶς τὴν ἡμέραν καθ' ἣν συνεπληροῦντο τὰ εἴκοσι πέντε ἔτη ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Συλλόγου· Ἀναφέρων δὲ τὰ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος γενόμενα ἄρχομαι κυρίως τοῦ λόγου ἀπὸ τούτου τοῦ ζητήματος.

Ἤδη ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἀνηγγέλθη τῷ Συλλόγῳ τὸ κληροδότημα τοῦ ἐν Ὀδησσῷ ἀποβιώσαντος Ἀντωνίου Παγκάλου, ὅστις κατέλιπε πρὸς ἄλλοις πολλοῖς κληροδοτήμασι καὶ δέκα χιλιάδας ῥουβλίων ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων. Τὸ κληροδότημα τοῦτο ἀνελθὸν εἰς δραχ. 32,805,10 ἐλήφθη κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, ὅστις ἀνεκήρυξε τὸν ἀείμνηστον ἄνδρα μέγαν αὐτοῦ εὐεργέτην, ψηφίσας συγχρόνως ἵνα ἡ εἰκὼν αὐτοῦ ἀναρτηθῇ ἐν τῇ αἰθούσῃ τῶν συνεδριάσεων.

Διὰ τοῦ κληροδοτήματος τούτου εὑρέθη εἰς θέσιν ὁ Σύλλογος νὰ προβῇ εἰς ὁριστικὴν σκέψιν περὶ τῶν ἀφορώντων εἰς τὸ νέον αὐτοῦ κατάστημα. Ἀνέθηκε λοιπὸν εἰς τὴν ἐπὶ τούτῳ ὑφισταμένην ἤδη ἐπιτροπὴν αὐτοῦ, ὅπως προβῇ εἰς ἀνεύρεσιν καὶ ἀγορὰν τοῦ καταλλήλου γηπέδου. Τὸ γήπεδον δὲ τοῦτο ὑπεδεικνύετο ἤδη φυσικῶς ἡμῖν πλησίον τοῦ νῦν καταστήματος, κείμενον ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ ἁγίου Γεωργίου καὶ ἀνῆκον εἰς τὸν κ. Θωμᾶν Κωνσταντινίδην. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοῦτο δὲν ἤρκει, ἐχρειάσθη νὰ προστρέξωμεν πρὸς τὸν κ. Κ. Δεκόζην Βοῦρον, ἔχοντα γειτνιάζοντα χῶρον, ὅστις ὄντως εὐηρεστήθη νὰ τροποποιήσῃ τοῦτον συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Συλλόγου καὶ νὰ παράσχῃ ὅσον μέρος ἐχρειαζόμεθα ἐφ' ᾧ καὶ ἐκφράζομεν πρὸς

αὐτὸν εὐχαριστίας. Οὕτω δὲ κατηρτίσθη οἰκόπεδον ἐκ πήχεων τεκτονικῶν 1103, διὰ τὸ ὁποῖον ἀγορασθὲν πρὸς δραχ. 52 τὸν πῆχυν ἐχρειάσθησαν δρ. 57,840,64. Ἀλλὰ δὲν εἴχομεν ὁλόκληρον τὸ χρῆμα, ἐδέησε λοιπὸν νὰ προβῶμεν εἰς ἐκποίησιν τοῦ παλαιοῦ καταστήματος καὶ τῶν λαχειοφόρων ὁμολογιῶν τῶν κληροδοτηθεισῶν ἡμῖν ὑπὸ τῆς σεβασμίας γυναικὸς Πηνελόπης Χαλδουβάκη. Καὶ ταύτας μὲν ἐξεποιήσαμεν ἀντὶ δραχ. 13,068,75. Τὸ δὲ κατάστημα τοῦ Συλλόγου ἐπωλήσαμεν πρὸς τὸν κ. Ἠλίαν Βερρόπουλον ἀντὶ δραχ. 45,000, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ἵνα παραμείνωμεν ἐν αὐτῷ μέχρι τέλους Μαρτίου, ὅτε πιστεύομεν ὅτι θὰ καταστῇ δυνατὸν νὰ μετοικήσωμεν εἰς τὸ νέον Κατάστημα τοῦ Συλλόγου. Ἐκ δὲ τῶν 45,000 δραχ. ἐλάβομεν τὰς δραχ. 5,000 ἀμέσως, τὰς δὲ λοιπὰς 40,000 θέλομεν λαμβάνει κατὰ δόσεις καὶ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν τῆς προβαινούσης οἰκοδομῆς.

Τούτων οὕτως ἐχόντων ἀνετέθη εἰς τὸν κ. Ἰφ Κοκίδην συνταγματάρχην ἡ ἐκπόνησις τοῦ σχεδίου. Οὗτος δὲ μετὰ τὰς ὑπὸ τῆς Κοσμητείας τῆς σχολῆς καὶ τῆς Ἐφορείας τοῦ Συλλόγου ὑποδηλωθείσας αὐτῷ ἀνάγκας ἀμφοτέρων τῶν ἱδρυμάτων κατήρτισε τὸ σχέδιον τοῦ καταστήματος, ὅπερ καὶ ἐνεκρίθη ἐν τῇ συνεδριάσει τῆς 13 Μαΐου. Ἡ ὁλικὴ δαπάνη ὡρίσθη εἰς δρ. 89,000, πλὴν τῶν ἀπαιτουμένων διὰ τὴν ἐγκατάστασιν φωτὸς ἠλεκτρικοῦ ἢ φωταερίου, τῆς διακοσμήσεως τῆς αἰθούσης, τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ὕδατος καὶ ἄλλων ἀπροόπτων δαπανῶν. Γενομένης τῆς συγγραφῆς τῶν ὅρων τῶν συμφωνιῶν τὸ ἔργον ἐξετέθη εἰς δημοπρασίαν δι' ἐνσφραγίστων προσφορῶν καὶ κατεκυρώθη ἐπ' ὀνόματι τοῦ ἐργολάβου κ. Λουκᾶ Γεωργαντῆ, προσενεγκόντως μείωσιν 22 % ἐπὶ τοῦ γενομένου προϋπολογισμοῦ.

Τὴν δὲ 28 Μαΐου διὰ χειρὸς τῆς Α. Β. Υ. τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, παρόντος τοῦ κ. Ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας, τῶν ἀρχῶν καὶ πολλῶν μελῶν ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος τοῦ καταστήματος ὅστις ἔφερε τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν:

«Βασιλεύοντος τῶν Ἑλλήνων Γεωργίου τοῦ Α' διὰ χειρὸς τῆς Α. Β. Υ. τοῦ διαδόχου Κωνσταντίνου, τακτικοῦ μέλους τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ἐτέθη τὴν κη' Μαΐου αωϞ' ὁ θεμέλιος οὗτος λίθος τοῦ καταστήματος τοῦ Συλλόγου καὶ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων προεδρεύοντος μὲν τοῦ Συλλόγου Σίμου Μπαλάνου, ἐφορεύοντος δὲ τῆς Σχολῆς Ἰγνατίου Μοσχάκη, γενικοῦ δὲ γραμματέως ὄντος Μιχαὴλ Λάμπρου. Τὸ σχέδιον ἐξεπόνησεν Ἰφικράτης Κοκίδης συνταγματάρχης».

Τὸν Διάδοχον προσεφώνησα διὰ τῶν ἑξῆς λέξεων:

«Πληροῦται λοιπὸν σήμερον ὁ διακαὴς πόθος. ὅστις ἀπὸ πολλοῦ διέφλεγε τὰς καρδίας ἁπάντων ἡμῶν.

Ἐτέθη ὁ θεμέλιος λίθος ἱδρύματος ἐπαρκοῦς πρὸς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου, ἀναποφεύκτου εἰς τὸν εὐρὺν ἤδη τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ κύκλον. Ἐνδόμυχος χαρὰ καὶ συγκίνησις κυριεύει τὰς ψυχὰς ἡμῶν κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην καὶ μετ' ἐγκαυχήσεως καὶ ὑπερηφανείας ἀναπαριστῶμεν

νοερῶς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον, διαχέοντα ἐκ τοῦ νέου αὐτοῦ μεγάρου, ὡς ἐξ ἑστίας φωτεινῆς τὰς ἐθνωφελεῖς καὶ ζωογόνους αὐτοῦ ἀκτῖνας ἐπὶ τὴν ἡμετέραν κοινωνίαν. Καὶ δὲν ὑπερβάλλω ποσῶς ἂν ἰσχυρισθῶ, ὅτι ἡ σημερινὴ τελετὴ ἔχει σημασίαν ἔκτακτον, οὐ μόνον διὰ τὸν ἡμέτερον Σύλλογον, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν κοινωνίαν ἡμῶν ἐν γένει, διότι ὁ Σύλλογος «Παρνασσὸς» κατέστη δύναμις ἧς τὰ αἴσια ἀποτελέσματα αἰσθάνονται πάντες.

Χάρις εἰς τὴν ἀκαταπόνητον καὶ ἐνδελεχῆ ἐπιμέλειαν τῶν τε ἱδρυτῶν καὶ τῶν μελῶν αὐτοῦ καθόλου, χάρις εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῆς Πολιτείας καὶ τὰς ὑπὲρ αὐτοῦ γενναίας χρηματικὰς εἰσφορὰς εὐγενῶν τῆς Πατρίδος τέκνων, ἐξ ὧν ἰδίᾳ ἐπιβάλλεταί μοι καθῆκον νὰ μνημονεύσω τὸν ἀείμνηστον Ἀντώνιον Πάγκαλον διὰ τὴν γενναίαν αὐτοῦ συνδρομήν, ὁ Σύλλογος ἡμῶν ἀθορύβως καὶ ἀπὸ μικρῶν ὁρμηθεὶς κατ' ἀρχάς, ἀνυψώθη βαθμηδὸν εἰς τὴν νῦν περίβλεπτον ἀληθῶς θέσιν καὶ κατέκτησε τὴν ἀπεριόριστον ὑπόληψιν καὶ ἀγάπην τῆς κοινωνίας, ἀνθ' ὧν ὑπὲρ αὐτῆς ἔπραξε κατὰ τὸ εἰκοσιπενταετὲς χρονικὸν διάστημα τοῦ βίου αὐτοῦ.

Καὶ εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀπαριθμήσω ἐνταῦθα κατὰ τὴν ἐπίσημον καὶ εὐτυχῆ ταύτην στιγμήν, ὁποίας καὶ ὁπόσας ὁ ἡμέτερος Σύλλογος παρέσχε καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχῃ ὑπηρεσίας εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς κοινωνίαν.

Τίς ἀγνοεῖ ὅτι διὰ τῶν δημοσίων αὐτοῦ ἀναγνωσμάτων καὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ὁμωνύμου περιοδικοῦ ἐνεκαίνισε πνευματικὴν κίνησιν καὶ ἐνεφύσησε ζωὴν τέως ἄγνωστον παρ' ἡμῖν; Τίς δὲν γινώσκει ὅτι διὰ τῆς διαιρέσεως τοῦ Συλλόγου εἰς διάφορα τμήματα, ἐν οἷς διακεκριμένοι ἀντιπρόσωποι πασῶν τῶν ἐπιστημῶν ἐργάζονται, οὐ μικρὰ παρέχεται συμβολὴ εἰς τὴν παρ' ἡμῖν καλλιέργειαν καὶ ἀνάπτυξιν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν; Ἵνα δὲ παραλίπω τὰ λοιπὰ πάντα, δι' ὧν ὁ ἡμέτερος Σύλλογος δὲν παύεται ὑπεκκαίων τῇ ἡμετέρᾳ ἀρτιπαγεῖ κοινωνίᾳ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς πᾶν καλὸν καὶ εὐγενές, περιορίζομαι νὰ μνημονεύσω μόνον τὴν εὐεργετικὴν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου ἐνέργειαν καὶ μέχρι αὐτῶν τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς ἀτυχῶν ἀνθρωπίνων πλασμάτων καὶ μάλιστα τῆς ἀώρου ἡλικίας.

Ἀλλὰ καὶ ἂν πάντα τὰ ἔργα ἡμῶν λησμονηθῶσιν, οὐδεὶς ὅμως ὑπάρχει ὁ ἀγνοῶν ὅτι διὰ τοῦ Συλλόγου «Παρνασσοῦ» καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑλλάδος συνέστησαν Σχολαὶ ἀπόρων παίδων, ἐν αἷς περισυλλέγονται ὄντα τέλεον ἐγκαταλελειμμένα εἰς τὴν τύχην αὐτῶν καὶ κατὰ ἑκατοντάδας ἐκπαιδεύονται καὶ διαπλάσσονται εἰς χρηστοὺς καὶ τιμίους πολίτας παῖδες ἄποροι, οἵτινες εἶνε ἐκτεθειμένοι εἰς πᾶν ὅ,τι ἀναδεικνύει τοὺς ἐγκληματίας καὶ τοὺς ὀλετῆρας τῶν κοινωνιῶν.

Ἕνεκα πάντων τούτων τῶν λόγων, ἔχομεν πεποίθησιν ὅτι τῆς χαρᾶς ἡμῶν καὶ τῆς συγκινήσεως ἐπὶ τοιαύτῃ φαιδρᾷ τελετῇ θὰ συμμετάσχῃ καὶ ἡ κοινωνία ἡμῶν σύμπασα, διότι καὶ αὕτη συνετέλεσεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἡμετέρου σωματείου καὶ αὕτη μετὰ μητρικῆς μερίμνης ἐξέθρεψε τὸν

ἡμέτερον Σύλλογον ὑποστηρίζουσα αὐτὸν καὶ ἐνισχύουσα ἐν παντὶ αὐτοῦ ἔργῳ καὶ μάλιστα κατὰ τὰ πρῶτα ἀσθενῆ αὐτοῦ βήματα.

Ἡ χαρὰ ὅμως ἡμῶν εἶνε ἀπείρως μεγαλειτέρα, διότι ἡ παροῦσα τελετὴ ἐγκαινίζεται ὑπό τὰ ὄμματα τῆς Α. Υ. τοῦ Διαδόχου τοῦ Ἑλληνικοῦ Θρόνου, ὃν ὁ Σύλλογος Παρνασσὸς ἔχει τὴν ὑψηλὴν τιμὴν νὰ συγκαταλέγῃ μεταξὺ τῶν τακτικῶν αὐτοῦ μελῶν.

Ὑψηλότατε! Εὐχήθητι μεθ' ἡμῶν κατὰ τὴν ἱερὰν ταύτην στιγμὴν πρὸ τοῦ Ὑψίστου, ὅπως τὸ ἡμέτερον σωματεῖον στερρῶς καὶ ἀδιασείστως, ὡς ὁ ἀκρογωνιαῖος, λίθος, ὃν ἐστερέωσας, προβαίνῃ πάντοτε ἐν τῇ ἐκπληρώσει τοῦ ἱεροῦ καὶ κοινωφελεστάτου αὐτοῦ σκοποῦ καὶ οὕτω χρησιμεύσῃ ποτὲ ὡς εἷς τῶν πολυτιμοτάτων ἀδαμάντων τοῦ Βασιλικοῦ Στέμματος ὅπερ μέλλει νὰ τεθῇ ἐπὶ τῆς σεπτῆς κεφαλῆς Σου».

Ἡ δ' Α. Β. Υ. ἀπήντησεν ὡς ἑξῆς:

«Μετ' εὐχαριστήσεως ἀπεδέχθην τὴν πρόσκλησιν τοῦ Συλλόγου «Παρνασσοῦ» ἵνα καταθέσω τὸν θεμέλιον λίθον του ἀνεγειρομένου καταστήματος αὐτοῦ. Τὸ κατ' ἐξοχὴν εὐεργετικὸν τοῦτο ἵδρυμα διὰ τῶν κοινωφελῶν αὐτοῦ εὐεργεσιῶν κατέστη περίβλεπτον καὶ ἀξιομίμητον. Σᾶς συγχαίρω, κ. Πρόδρε, καὶ πέποιθα ὅτι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ὁ «Παρνασσὸς» θέλει ἐξακολουθήσῃ νὰ παρέχῃ τὴν ὠφέλιμον αὐτοῦ ἐνέργειαν».

Οἱ ὑψηλοὶ οὗτοι λόγοι καὶ ἡ ἐξ αὐτῶν παρεχομένη ἐνθάρρυνσις δίδουσιν ἡμῖν τὸ δικαίωμα νὰ ἐξακολουθήσωμεν μετὰ πλείονος ζήλου τὰς ἡμετέρας ἐνεργείας.

Τὸ κατάστημα οὕτω θεμελιωθὲν προέβη ἀνεγειρόμενον καὶ μετ' οὐ πολὺ στεγάζεται. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι τὸν προσεχῆ Μάϊον θέλουσι τελεσθῇ ἐν αὐτῷ αἱ ἑορταὶ τοῦ Συλλόγου. Ὁμολογουμένως δέ, καθ' ὅσον καταφαίνεται, ἡ ἐπιτυχία τοῦ σχεδίου εἶναι πλήρης καὶ τὸ νέον κατάστημα θέλει ἐκπληροῖ πάσας τὰς ἀνάγκας τοῦ ἡμετέρου σωματείου.

Καθόσον ἀφορᾷ εἰς τὸ χρηματικὸν μέρος, βεβαίως τὰ χρήματα ἅτινα ἔχομεν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν δὲν θέλουσιν ἐπαρκέσει, ἀλλὰ πεποίθαμεν ὅτι οἱ φίλοι τοῦ ἡμετέρου σωματείου, οἵτινες πάντοτε τόσον προθύμως ἔσπευσαν εἰς ἀρωγὴν αὐτοῦ θέλουσι καὶ νῦν βοηθήσει ἡμᾶς, ὅπως φέρωμεν εἰς πέρας κατάστημα ἀξιοπρεπὲς μέλλον νὰ συντελέσῃ πρὸς ἐντελεστέραν λειτουργίαν τοῦ Συλλόγου, ὅστις ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀνεδείχθη χρησιμώτατος ἐν τῇ ἡμετέρᾳ κοινωνίᾳ καὶ πρὸς ἀνετωτέραν διδασκαλίαν ἐν τῇ Σχολῇ τῶν ἀπόρων παίδων, ἧς παρὰ πάντων ἀνεγνωρίσθη ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις.

Ἐρχόμενος δ' ἤδη ἐπὶ τὰ τῶν λοιπῶν ἐργασιῶν τοῦ Συλλόγου, κατὰ πρῶτον ποιοῦμαι λόγον περὶ τῶν μελῶν. Τοιαῦτα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος προσετέθησαν 72, ἐξ ὧν τακτικὰ μὲν ἐνεργά τε καὶ πάρεδρα 9, ἐπίτιμα 49 καὶ ἀντεπιστέλλοντα 14.

Προσετέθησαν δ' εἰς μὲν τὴν τάξιν τῶν τακτικῶν μελῶν ὡς τακτικὰ

πάρεδρα οἱ κ. κ. Γεώργιος Σκουζές, Στίλπων Ἰωαννίδης, Δημήτριος Καλαμάνος, Ἀθανάσιος Βρυζάκης, Παῦλος Καρολίδης, Σωκράτης Κασδόνης, Ἀλέξανδρος Τράϊμπερ, Μιχαὴλ Καλαποθάκης, Ἀγησίλαος Γιαννόπουλος, Ἠπειρώτης.

Εἰς δὲ τὴν τάξιν τῶν ἐπιτίμων οἱ κ. κ. Ἀν. Θεοδωράκης, Δ. Τζιβανόπουλος, Οὐ. Δαΐρπφελδ, Δ. Στεφάνοβικ Σκυλίσσης, Θεολόγος Γ. Θεολόγος καὶ Ε. Ῥάλλης ἐνταῦθα, Τάσσος Νεροῦτζος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἡ κυρία Ἀλεξάνδρα Π. Ῥάλλη καὶ οἱ κ. κ. Ὀκτάβιος Βαλλιέρης, Ἰω. Σκαραμαγκᾶς, Ἰω. Μπαλλῆς, Π. Λ. Ἀργέντης, Λ. Ε. Ῥάλλης, Στ. Δ. Ῥάλλης, Σοφ. Κωνσταντινίδης, Μ. Ῥοδοκανάκης, Α. Βλαστός, Μ. Ζαρίφης, Μ. Κοργιαλένιος, Δ. Σεβαστόπουλος, Ἀλ. Πετροκόκκινος, Δημ. Μ. Κατινάκης, Π. Βαλλιάννος, Ἀρ. Εὐμορφόπουλος, Ἰω. Στεφάνοβικ Σκυλίσσης, Μιλ. Ζῖφος, Γ. Λ. Ζῖφος, Κ. Γαλάτης, Εὐστρ. Πετροκόκκινος ἐν Λονδίνῳ, ὁ κ. Παῦλος Στεφάνοβικ Σκυλίσσης ἐν Κωνσταντινουπόλει, οἱ κ. κ. Γ. Ζαφειρόπουλος, Στ. Ζαφειρόπουλος, Περικλῆς Ζαρίφης, Στυλιανὸς Βουτσινᾶς, Ἀμβρόσιος Ῥάλλης, Ξενοφῶν Θεολόγος, Μιχαὴλ Ῥοδοκανάκης, Παῦλος Ῥοδοκανάκης, Θεοδ. Ῥοδοκανάκης καὶ οἱ ἐλλόγιμοι ἀρχιμανδρῖται Ἠλίας Καντᾶς καὶ Γρηγόριος Ζιγαβηνὸς ἐν Μασσαλίᾳ, οἱ κ. κ. Γεώργιος Ἀβέρωφ καὶ Εὐάγ. Ἀχιλλόπουλος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ οἱ κ. κ. Γρηγόριος Μαρασλῆς ἐν Ὀδησσῷ, Δημήτριος Πετροκόκκινος καὶ Ἀλέξανδρος Πετροκόκκινος ἐν Πετρουπόλει, Ἐμμανουὴλ Π. Ῥοδοκανάκης ἐν Παρισίοις, Γουλιέλμος Ἄκτων ναύαρχος ἐν Ῥώμῃ καὶ Μιχαὴλ Σιβέλλης ἐν Νεαπόλει. Τέλος εἰς τὴν τάξιν τῶν ἀντεπιστελλόντων οἱ κ. κ. Σπυρίδων Πάπας, Ἡρακλῆς Εὐμορφόπουλος, Σπυρίδων Σούλας, Γεώργιος Γκολφινόπουλος ἐν Πάτραις, Νικήτας Στρατηγόπουλος ἐν Καλάμαις, Ἀνδρέας Μαρτζώκης ἐν Ζακύνθῳ, Σόλων Ζωγράφος καὶ Δ. Αἰγινήτης ἐν Παρισίοις, Αὔγουστος Λ. Ἀργέντης καὶ Ἀλεξ. Ι. Κωνσταντινίδης ἐν Λονδίνῳ, Λεων. Ἐμπειρῖκος καὶ Ἀλκιβιάδης Ἐμπειρῖκος ἐν Βραΐλᾳ, Περικλῆς Τζίφος ἐν Μασσαλίᾳ.

Ἀλλ' ἀτυχῶς ἐνῷ τοσούτους ἀποκτῶμεν νέους σαναδέλφους ὁ θάνατος ἀμειλίκτως ἀραιόνει κατ' ἔτος τὰς ἡμετέρας τάξεις. Οὕτω καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἀπωλέσαμεν δέκα καὶ τρεῖς συναδέλφους. Ἐκ τῶν ἐπιτίμων ἀπωλέσαμεν ἐν Παρισίοις μὲν τὸν μαρκήσιον Queux de St Hilaire, ἐν Χαλκίδι τὸν Ἀρθοὺρ Μένσελ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸν Ἡροκλέα Βασιάδην, ἐνταῦθα δὲ τὸν Ἰωάννην Σοῦτζον, τὸν Δημήτριον Στροῦμπον, τὸν Τηλέμαχον Μαράτον, τὸν Σέργιον Ῥαφτάνην, τὸν Ἀριστείδην Οἰκονόμου, τὸν Παντολέοντα Θεολόγον. Ἀπωλέσαμεν δὲ καὶ τακτικὰ μέλη τὸν Κωνστ. Ξανθόπουλον, τὸν Δημήτριον Δούμαν, τὸν Δημήτριον Ταμπακόπουλον καὶ ἀντεπιστέλλον ἐν Σύρῳ τὸν Θεόδωρον Παπαλεξόπουλον.

Ἐγένοντο δὲ καὶ ἄλλαι ὡς συνήθως μεταβολαὶ εἰς τὰς τάξεις τῶν μελῶν τοῦ Συλλόγου διότι καὶ παλαιοὶ συνάδελφοι ἀπὸ χρόνου ἀπόντες τῶν

Ἀθηνῶν ἐπανῆλθον καὶ ἐγκατέστησαν, οὕτω δὲ προσῆλθον εἰς τὰς ἡμετέρας καὶ πάλιν τάξεις, καὶ ἄλλοι ἀνεχώρησαν μετατεθέντες εἰς τὰ ἀντεπιστέλλοντα μέλη. Τινὲς δὲ καὶ παρῃτήθησαν καὶ ἄλλοι διεγράφησαν μὴ καταβαλόντες τὴν ἐτησίαν αὐτῶν συνδρομήν. Ἐκ τούτων δ' ἀναφέρω κυρίως τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν καταργηθεῖσαν τάξιν τῶν ἐκτάκτων μελῶν, οἵτινες ἠρνήθησαν νὰ καταβάλλωσι πλέον τὴν συνδρομήν των, πλὴν τῶν κ. κ. Διονυσίου Ζαχαρίου, Ἰωάννου Σόλωνος καὶ Γεωργίου Κατσίμπαλη, οἵτινες μετετέθησαν εἰς τὴν τάξιν τῶν τακτικῶν παρέδρων μελῶν. Οὕτω λήγοντος τοῦ ΚΕ' ἔτους τοῦ Συλλόγου τὰ μέλη ἀνήρχοντο εἰς 818 ἐξ ὧν τὰ τακτικὰ μὲν 283 (98 ἐνεργὰ καὶ 185 πάρεδρα), ἐπίτιμα 220 καὶ ἀντεπιστέλλοντα 315.

Εἰς ὀκτὼ τακτικὰς συνεδριάσεις συνῆλθεν ὁ Σύλλογος κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ἐν τῇ α' δὲ συνεδριάσει ὑπεβλήθη ὑπὸ τῆς ἐφορείας καὶ ἐψηφίσθη ὁ προϋπολογισμὸς τοῦ ἔτους. Κατὰ τοῦτον τὰ μὲν ἔσοδα ἐψηφίσθησαν εἰς δρ. 18,280 τὰ δ' ἔξοδα εἰς δρ. 18,510, ἀλλ' αἱ ἐπελθοῦσαι ἕνεκα τῆς πωλήσεως τῆς οἰκίας καὶ τῆς ἀγορᾶς οἰκοπέδου πιστώσεις μετέβαλον ἐκ βάθρων αὐτὸν ὡς λεπτομερέστερον περὶ τούτου ἐν τοῖς περὶ ταμείου γίνεται λόγος.

Ἐκ τῶν πρώτων ὁμοίως τοῦ Συλλόγου ἔργων ἦν ἡ συζήτησις τῆς ἐκθέσεως τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς. Αὕτη ἐξήλεγξεν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰ τοῦ ταμείου καὶ πάντων τῶν ἱδρυμάτων τοῦ Συλλόγου, εὗρε δὲ τὰ πάντα ἐν πλήρει τάξει καὶ διὰ τοῦ εἰσηγητοῦ αὐτῆς κ. Νικολάου Κουρῆ, προέτεινεν ὅπως ἐκφρασθῶσι τὰ εὐχαριστήρια τοῦ Συλλόγου πρὸς τὴν Ἐφορείαν τοῦ Συλλόγου καὶ τὴν κοσμητείαν τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων διὰ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των. Τὴν πρότασιν ταύτην ἀπεδέξατο προθύμως ὁ Σύλλογος ἡ δ' ἔκθεσις ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ τεύχει τῆς λογοδοσίας τοῦ Συλλόγου.

Αἱ μετὰ τῶν ἑλληνικῶν καὶ ξένων σωματείων καὶ Συλλόγων σχέσεις ἡμῶν ἐξηκολούθησαν καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἐγκάρδιοι, νέας δὲ τοιαύτας συνήψαμεν τῇ αἰτήσει αὐτῶν μετὰ τοῦ ἐν Βουρδουρίῳ ἀναγνωστηρίου «Ἀγάπη» καὶ μετὰ τῆς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἀδελφότητος «αἱ Ἐννέα Μοῦσαι». Ἰδίᾳ δὲ μετὰ τριῶν ἐκ τῶν μεθ' ἡμῶν συνδεδεμένων σωματείων συνεπενθήσαμεν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ κρατίστων αὐτῶν ἑταίρων καὶ ἡμετέρων προσφιλῶν μελῶν. Οὕτως ἀποφάσει τοῦ Συλλόγου ἐπέμψαμεν συλλυπητήρια πρός τε τὸν ἐν Παρισίοις Σύλλογον πρὸς ἐνθάρρυνσιν τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν διὰ τὸν θάνατον τοῦ μαρκησίου Queux de St. Hilaire καὶ πρὸς τὸν ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἑλληνικὸν Φιλολογικὸν Σύλλογον διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἡρακλέους Βασιάδου. Ὁ δ' ἐν Τραπεζοῦντι σύλλογος ὁ «Ξενοφῶν» ἐνετείλατο ἡμῖν ὅπως ἐπιμεληθῶμεν τῶν τῆς κηδείας τοῦ ἱδρυτοῦ αὐτοῦ καὶ ἡμετέρου τακτικοῦ μέλους Κωνσταντίνου Ξανθοπούλου ἐνταῦθα ἀποθανόντος.

Ἡ φροντὶς τοῦ Συλλόγου περὶ τῶν ἀπόρων παίδων ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Αἱ δὲ προσπάθειαι ἐστέφθησαν ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας, καὶ ἡ Σχολὴ τῶν ἀπόρων παίδων Ἀθηνῶν ἥτις εἶναι καὶ ὁ κυριώτατος παράγων τῆς μορφώσεως τῶν παίδων εὑρίσκεται κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς εἰς μίαν τῶν καλλίστων αὐτῆς περιόδων.

Ἐνεγράφησαν δὲ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1044 μαθηταὶ ἀπέναντι 1000 τοῦ παρελθόντος ἔτους, οἵτινες ἦσαν πλείονες τῶν κατὰ πάντα τὰ προηγούμενα ἔτη ἐγγραφέντων. Ἐκ τῶν μαθητῶν τούτων 35 ὑπῆρξαν μαθηταὶ της ἡμετέρας Σχολῆς καὶ κατὰ προηγούμενα ἔτη καὶ 288 διήκουσαν τὰ μαθήματα κατὰ τὸ ἀμέσως προηγούμενον ἔτος, ἐξ ὧν 80 ἔφερον ἐνδεικτικὰ τῶν τελευταίων γενικῶν ἐξετάσεων.

Τῶν ἐγγραφέντων μαθητῶν αἱ ἡλικίαι ἐποίκιλλον μεταξὺ 5 καὶ 20 ἐτῶν, ἐπετράπη ὅμως καὶ ἐφέτος ἐξαιρετικῶς ἡ φοίτησις καὶ εἰς ὀλίγους φέροντας ἡλικίαν ἄνω τῶν εἴκοσιν ἐτῶν, δύο μάλιστα τούτων ὑπερέβαινον καὶ τὸ τριακοστόν, ὧν εἷς ἀγροφύλαξ.

Αἱ πατρίδες καὶ τὰ ἐπαγγέλματα τῶν παίδων ἦσαν τὰ αὐτὰ καὶ κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη. Αἱ δὲ παρατηρήσεις ἡμῶν αἱ γενόμεναι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὡς πρὸς τὴν ἐλάττωσιν τῶν ἐκ Γορτυνίας παίδων καὶ ἑπομένως τῶν μετερχομένων τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐφημεριδοπώλου ἰσχύουσι καὶ ἐφέτος, κρατούντων τῶν αὐτῶν λόγων τῶν ἀπομακρυνόντων τοὺς παῖδας τούτους τῆς ἑσπερινῆς φοιτήσεως. Ὡς πρὸς τὰς πατρίδας ἐφέτος τὸν πρῶτον ἀριθμὸν κατέχουσιν οἱ ἐκ Μεγαλοπόλεως παῖδες, ὄντες 179 τὸν ἀριθμόν, κατόπιν δ' ἔρχονται οἱ τῶν Ἀθηνῶν 168, ἐν ἴσῳ δὲ περίπου κατόπιν ἀριθμῷ ἕπονται οἱ ἐκ Μακεδονίας, Κορίνθου καὶ Κρήτης. Ἐφέτος ὅμως ἔχομεν νὰ σημειώσωμεν αὔξησιν ἐπαισθητὴν εἰς τοὺς ἐκ Τριπόλεως καὶ Ἄνδρου παῖδας, ὧν οἱ ἐκ Τριπόλεως ἀνέρχονται εἰς τὸ διπλάσιον (43) τῶν πέρυσι προσελθόντων. Ὡς πρὸς δὲ τὰ ἐπαγγέλματα πρωτεύουσι καὶ πάλιν οἱ ὑποδηματοκαθαρισταὶ 205 ὄντες τὸν ἀριθμὸν καὶ οἱ ὑπηρέται 136, ἔρχονται δὲ κατόπιν οἱ πηλοκομισταί, κτῖσται καὶ χρίσται, οἵτινες ὁμοῦ ἀνέρχονται εἰς 112 καὶ οἱ ὀψοκομισταί, οἵτινες ἀνέρχονται εἰς 85. Ἐξακολουθεῖ δὲ ἡ εὐχάριστος προσέλευσις τῶν ἐπαγγελματιῶν τῇ προθύμῳ πάντοτε ἀρωγῇ τῶν καλῶν τῆς πρωτευούσης καταστηματαρχῶν, καὶ ἀνῆλθον δ' οὗτοι εἰς 260 καὶ πλέον· ἐξ αὐτῶν πρωτεύουσιν οἱ ξυλουργοί, οἱ ὑποδηματοποιοί, οἱ σιδηρουργοὶ καὶ οἱ λιθοξόοι.

Ἡ φοίτησις κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ὑπῆρξεν ἐν ἀρχῇ μὲν πολὺ τακτικὴ καὶ κατὰ πολὺ ὑπερτέρα τῆς τοῦ παρελθόντος ἔτους, τοιαύτη δὲ θὰ ἐξηκολούθει καὶ μέχρι τέλους τῶν μαθημάτων ἂν δὲν ἐπήρχετο ἡ ἐπιδημικὴ νόσος τῆς ἰνφλουέντζας ἐξ ἧς πολλοὶ μὲν προσεβλήθησαν, πολλοὶ δὲ χάριν προφυλάξεως ἀπέσχον τῆς φοιτήσεως, ἡμεῖς δ' ἠναγκάσθημεν νὰ διακόψωμεν τὰ μαθήματα.

Οὕτως ὁ μέσος ὅρος τῆς καθ' ἑσπέραν φοιτήσεως ἀνῆλθεν εἰς 220 παῖδας ἀπέναντι 250 τοῦ παρελθόντος ἔτους. Καὶ κατώτερος μὲν ὅρος φοιτήσεως παρετηρήθη κατὰ Μάϊον (152) ἀνώτερος δὲ κατὰ Ὀκτώβριον (284). Ἀλλ' ἐξηκολούθησαν ὅμως τὰ μαθήματα καὶ τὸν Ἰούνιον μετὰ τὰς ἐξετάσεις, ἐφοίτων δὲ κατὰ μέσον ὅρον 90 περίπου παῖδες καθ' ἑσπέραν.

Ἡ διδασκαλία ἐγένετο ἐπὶ 2 $^1/_2$ ὥρας καθ' ἑκάστην ἑσπέραν καὶ ἐπὶ 180 ἑσπέρας ἤτοι ἐπὶ ὥρας ἐτησίας 450. Ἡ διδασκαλία ἕνεκα τῆς διακοπῆς τῶν μαθημάτων ὡς εἶπον ἀνωτέρω ἐγένετο καθ' ὥρας ἐφέτος τριάκοντα δύο ἐπὶ ἔλαττον, ἀλλ' ὅμως καὶ παρὰ τὴν ἐλάττωσιν ταύτην τὰ ἀποτελέσματα ὑπῆρξαν ἄριστα ὡς ἐφάνη κατὰ τὰς γενικὰς ἐξετάσεις, αἵτινες ἀρξάμεναι τὴν 6 Μαΐου ἔληξαν τὴν 15 τοῦ αὐτοῦ μηνὸς δημοσίᾳ γενόμεναι ἐνώπιον ἐξεταστικῆς ἐπιτροπῆς συγκειμένης ἐκ τῶν κ. κ. Εὐγενίου Δεπάστα ἀρχιμανδρίτου, Σπυρ. Κ. Σακελλαροπούλου καθηγητοῦ καὶ Εὐστ. Χοϊδᾶ δικηγόρου καὶ δημοτικοῦ συμβούλου.

Ἐν ταῖς ἐξετάσεσι κατεδείχθη ὁ προφανὴς σκοπὸς τῆς ἡμετέρας σχολῆς. Αὕτη δὲν προετοιμάζει παῖδας διὰ περαιτέρω εὐρυτέραν μάθησιν, ἀλλὰ προσπαθεῖ νὰ μορφώσῃ κυρίως παῖδας, οἵτινες δὲν ηὐτύχησαν ἐν τῷ οἴκῳ νὰ ἐμπνευσθῶσι τὸν ἔρωτα πρὸς τὸ καλὸν καὶ νὰ διδαχθῶσι τὴν ἀνάγκην τῆς ἑαυτῶν τελοιοποιήσεως διὰ τῆς πνευματικῆς αὐτῶν ἀναπτύξεως. Οἱ παῖδες οὗτοι μετὰ κόπους, οὓς κατεβάλομεν ἀπὸ τῆς συστάσεως τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων πολλούς, ὑπείκοντες εἰς τὸ ἔνστικτον τῆς αὐτοσυντηρήσεως ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ διδαχθῶσιν ὀλίγα γράμματα διὰ νὰ δύνανται νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τὰς βιωτικὰς ἀνάγκας, δὲν θὰ δυνηθῶσι δὲ πλὴν ὀλίγων ἐξαιρέσεων νὰ συμπληρώσωσι τὰς ὀλίγας γνώσεις ἃς ἐν αὐτῇ ἀπέκτησαν, διότι ἅμα τῇ ἐκ τῆς σχολῆς ἐξόδῳ θὰ ἀναρπάσῃ αὐτοὺς ὁ τυφὼν τοῦ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἀγῶνος. Διὰ τοῦτο αἱ γνώσεις αἱ ἐκ τῆς σχολῆς πρέπει νὰ εἶναι ἐκεῖναι, αἵτινες εἰσὶν ἀπολύτως ἀναγκαῖαι εἰς τὸν κοινωνικὸν βίον τῆς σήμερον καὶ δι' ἃς ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει τοῦ κράτους προπαρασκευαστικὸν μόνον εἶναι τὸ δημοτικὸν σχολεῖον. Οὕτω δέον ἡ ἡμετέρα σχολὴ νὰ προπαρασκευάζῃ καὶ τελειοποιῇ, ἅμα δὲ νὰ ἠθικοποιῇ καὶ μορφώνῃ.

Πρὸς τοῦτο συνεκεντρώσαμεν τὰς δυνάμεις ἡμῶν καὶ βοηθούμενοι ὑπὸ τοῦ ἀρίστου τῆς σχολῆς προσωπικοῦ πρὸς ὃ ἐκφράζομεν τὰς ἡμετέρας εὐχαριστίας κατωρθώσαμεν νὰ θέσωμεν ἤδη στερεὰς βάσεις καὶ νὰ τύχωμεν λίαν εὐαρέστων ἀποτελεσμάτων.

Ἡ Κοσμητεία ἐπιθυμοῦσα νὰ ἀμείψῃ τὴν ἐπιμέλειαν, τὴν εἰς τὰ γράμματα προκοπὴν καὶ τὴν χρηστὴν διαγωγὴν τῶν προσελθόντων εἰς τὰς γενικὰς ἐξετάσεις μαθητῶν ἐβράβευσεν ἑβδομήκοντα ἐννέα ἐξ αὐτῶν. Τὰ δὲ διανεμηθέντα βραβεῖα ἦσαν διὰ μὲν τοὺς ἀπολυθέντας μαθητὰς Εὐαγγέλια χρυσόδετα μετὰ τιμητικοῦ διπλώματος, διὰ δὲ τοὺς λοιποὺς διάφορα βιβλία ἐπίσης χρυσόδετα μετὰ τοῦ αὐτοῦ διπλώματος.

Μετὰ τοῦ βραβείου ἡ Κοσμητεία ἀπένειμε τῷ ἀπολυθέντι μαθητῇ Ἀποστόλῳ Κ. Λεβέντῃ καὶ πεντηκοντάδραχμον δῶρον διὰ τὴν καθ' ὅλον τὸ ἔτος μετ' ἄκρας ἐπιμελείας καὶ χρηστοηθεστάτης διαγωγῆς φοίτησιν αὐτοῦ ἐν τῇ σχολῇ καὶ διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ ἐπιτυχίαν ἔν τε τῇ προφορικῇ καὶ ἐγγράφῳ δοκιμασίᾳ. Δημοσίᾳ δ' ἐπῄνεσε τὸν ἐπίσης ἀπολυθέντα μαθητὴν Γεώργιον Κ. Φῶταν διὰ τὸν μέγαν αὐτοῦ ζῆλον περὶ τὰ γράμματα καὶ διότι καθ' ὅλας τὰς τελευταίας τριμήνους διακοπὰς κατ' ἰδίαν μελετῶν, καίπερ τὸ κοπιαστικώτατον ἐπάγγελμα τοῦ λιθοξόου μετερχόμενος, ἠδυνήθη τέλειον ἑαυτὸν νὰ καταρτίσῃ ὅπως διὰ μιᾶς ἐκ τῆς Γ' τάξεως, ἧς ἀπόφοιτος ἦτο, νὰ ἐγγραφῇ, κατὰ τὸν παρελθόντα Σεπτέμβριον, μετὰ λίαν εὐδοκίμους ἐξετάσεις, εἰς ἃς ἐπιμόνως ἐζήτησε νὰ ὑποβληθῇ, εἰς τὴν ἀνωτάτην καὶ τελευταίαν τῆς ἡμετέρας σχολῆς τάξιν.

Ἐνταῦθα καθῆκον ἀπαραίτητον θεωροῦμεν νὰ σημειώσωμεν χάριν τῆς ἀρετῆς καὶ τῶν εὐγενῶν τοῦ πτωχοῦ ὀψοκομιστοῦ Ἀποστόλου Λεβέντη αἰσθημάτων, ὅτι αὐτὸς δὲν ἀπεδέχθη τὸ ἀπονεμηθὲν αὐτῷ πεντηκοντάδραχμον δῶρον καὶ ἐδωρήσατο τὴν μικρὰν μέν, μεγίστην ὅμως δι' αὐτὸν χρηματικὴν ταύτην ποσότητα ὑπὲρ τῆς ἐκθρεψάσης αὐτὸν Σχολῆς. Ἡ κοσμητεία ἐν βαθυτάτῃ συγκινήσει λαβοῦσα γνῶσιν τούτου, ἀπεφάσισε πρὸς ἀνάμνησιν καὶ τιμὴν τοῦ εὐγνώμονος τούτου ἀποφοίτου τῆς Σχολῆς, ὅπως αἱ πεντήκοντα αὗται δραχμαί, ἡ μεγάλη διὰ τὸν δωρήσαντα αἰσθηματίαν νεανίαν καὶ ἀνεκτίμητος διὰ τοὺς μετὰ πόνου εὐέλπιδος παρακολουθοῦντας τὴν ὑπὲρ τῶν ἀπόρων παίδων γινομένην ἐργασίαν δωρεά, ἀπονεμηθῶσιν ἐξ ἴσου διαμεριζόμεναι ὡς βραβεῖον ὑπὸ τὸν τίτλον, Βραβεῖον Ἀποστόλου Λεβέντη, εἰς δύο τῶν κατ' ἐξοχὴν ἀριστευσάντων κατὰ τὰς γενικὰς ἐξετάσεις τοῦ νέου σχολικοῦ ἔτους μαθητῶν τοῦ Γ' τμήματος τῆς Α' τάξεως.

Ἡ ἀναμφισβήτητος τοῦ Ἀποστόλου Λεβέντη ἐπίδοσις εἰς τὰ γράμματα ἔπεισε τοὺς ἐν τῷ ἡμετέρῳ Συλλόγῳ συναδέλφους ὅτι ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως τῶν πρὸς περαιτέρω σπουδὰς μέσων τῶν μαθητῶν τῆς καθ' ἡμᾶς Σχολῆς, πολλάκις ἀδικοῦνται διάνοιαι γόνιμοι καὶ νόες δεξιοί. Ἡ σκέψις αὕτη παρεκίνησε τοὺς συναδέλφους κ. κ. Γ. Π. Χαλκιόπουλον, Δ. Π. Λάμπρον καὶ Κ. Ι. Γαρδίκην, ὅπως δι' ἐπιστολῆς των πρὸς τὰ λοιπὰ μέλη τοῦ Συλλόγου ἐπικαλεσθῶσι τὴν ἐτησίαν συνδρομὴν αὐτῶν ὑπὲρ ἱδρύσεως βραβείου ὑπὸ τὸν τίτλον Βραβεῖον τῶν μελῶν τοῦ Φιλολογικοῦ Συλλόγου Παρνασσοῦ ὅπερ ν' ἀποτελῇ πεντηκοντάδραχμον μηνιαίαν ὑποτροφίαν, ἥτις νὰ ἀπονέμηται εἰς τὸν κατ' ἐξοχὴν ἀριστεύοντα καὶ παρέχοντα τὴν ἐγγύησιν ἐπωφελοῦς πνευματικῆς ἀποκαταστάσεως μαθητὴν τῆς ἀνωτάτης τῆς Σχολῆς τάξεως μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν Γυμνασιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν.

Ἡ ἔκκλησις αὕτη, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ἐπεκροτήθη, καὶ ἐκ τῶν πρώτων συνάδελφος πολλὰ μοχθήσας ὑπὲρ τῆς ἱδρύσεως τῆς ἡμετέρας Σχολῆς, μετὰ πόνου ἐργασθεὶς ὑπὲρ τῆς συντηρήσεως καὶ προόδου αὐτῆς καὶ μετὰ πατρι-

κῆς στοργῆς περιθάλψας καὶ εὐεργετήσας τοὺς ἑκάστοτε μαθητάς της, ἐδήλωσεν ἡμῖν ὅτι ἀναλαμβάνει τὴν δαπάνην τῆς ὑποτροφίας ἑνὸς τῶν κριθησομένων ἀξίων τοῦ τοιούτου βραβείου μέχρι τῆς ἀποπερατώσεως τῶν Γυμνασιακῶν αὐτοῦ σπουδῶν. Τὴν γενναίαν καὶ εὐγενεστάτην ταύτην πρᾶξιν ἀνδρός, οὗτινος λυπούμεθα μὴ δυνάμενοι ν' ἀναγράψωμεν τὸ ὄνομα κατὰ τὴν ῥητὴν καὶ ἀμετάκλητον αὐτοῦ δήλωσιν, ἐπηκολούθησαν αἱ προσφοραὶ τῶν ἐπιλοίπων συναδέλφων, αἵτινες, ἂν δὲν ἐπήρχοντο αἱ διακοπαὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου θὰ εἶχον ἤδη ἐξασφαλίσει καὶ τὴν τοῦ μεθεπομένου ἔτους ὑποτροφίαν, ἀφοῦ, ὡς εἶναι ἤδη γνωστόν, περὶ τοῦ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο ἀριστεύσαντος Ἀποστόλου Λεβέντη ἐμερίμνησεν ἤδη ἡ οὐδὲν τὸ κοινωφελὲς παραβλέπουσα εὐεργέτις δέσποινα Καλλιόπη Δαμαλᾶ παρασχοῦσα αὐτῷ μηνιαίαν ὑποτροφίαν πρὸς ἐξακολούθησιν τῶν σπουδῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς κυρίας Καλλιόπης Δαμαλᾶ τὴν ἀρετὴν τοῦ Λεβέντη ἔστεψε καὶ ἄλλος, ὁ ἐθνικὸς εὐεργέτης Κωνστ. Ζάππας ὅστις διὰ συγκινητικῆς πρός με ἐπιστολῆς ἐπέστειλε πρὸς ἐνθάρρυνσιν αὐτοῦ 500 δραχμάς.

Καὶ τὸ ταμιευτήριον τῆς Σχολῆς ἐλειτούργησεν ἄριστα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος προαχθὲν ἔτι μᾶλλον. Τοῦτο δ' ὀφείλεται εἰς τὴν προσωπικὴν μέριμναν τοῦ διευθύνοντος αὐτὸ γενικοῦ γραμματέως τοῦ Συλλόγου.

Καὶ δὴ προσῆλθον τὸ λῆξαν ἔτος παῖδες καταθέται 161, οἵτινες κατέθηκαν τὸ ποσὸν τῶν δρ. 9,699.80, ἀπεδώκαμεν δ' εἰς παῖδας 31 τὸ ποσὸν τῶν δρ. 9,977.55 ὥστε ἀπεδώκαμεν ἐπὶ πλέον τῶν εἰσπράξεων δρ. 277.75. Πέρυσιν εἶχον προσέλθει παῖδες 108 καταθέσαντες δρ. 8,703.35, ἀπεδώκαμεν δ' εἰς παῖδας 51 τὸ ποσὸν τῶν δρ. 5,992.70. Ὥστε ἐφέτος κατετέθησαν μὲν ἐπὶ πλέον δρ. 996.25, ἀπεδώκαμεν δ' ὁμοίως ἐπὶ πλέον δρ. 3,984.85.

Τὸ ποσὸν τῶν ἀζητήτων μενόντων χρημάτων ἀνέρχεται εἰς δραχμὰς 5,891.95, ἐξ ὧν:

Καταθέσεις ἀπολειπόμεναι ἀπὸ τοῦ	1884—1885	Δρ.	110.65
» » » »	1886—1887	»	100.—
» » » »	1887—1888	»	1,631.—
» » » »	1888—1889	»	543.50
	Τοῦ ἔτους τούτου	»	3,506.80
	Τὸ ὅλον δραχ.		5,891.95

Ἐν τῇ δημοσιευομένῃ σὺν τῇ παρούσῃ λογοδοσίᾳ σχετικῇ ἐκθέσει τοῦ γεν. γραμματέως καταφαίνεται λεπτομερῶς ἡ κίνησις τοῦ ταμιευτηρίου.

Αἱ ἡμέτεραι ἐν ταῖς ἐπαρχίαις σχολαὶ τῶν ἀπόρων παίδων ἡ ἐν Καλάμαις καὶ ἡ ἐν Ἄνδρῳ ἐλειτούργησαν καλῶς, ὡς καταφαίνεται ἐκ τῶν σχετικῶν ἐκθέσεων τῶν δημοσιευομένων σὺν τῇ λογοδοσίᾳ.

Ὁ Σύλλογος ἡμῶν μετέχων πάντοτε τῆς ἐν πᾶσι κινήσεως ἐν τῇ ἡμε-

τέρᾳ κοινωνίᾳ δὲν ἠδύνατο νὰ μὴ μετάσχῃ τὸ λῆξαν ἔτος τῶν ἑορτῶν ἐπὶ τοῖς γάμοις τοῦ Διαδόχου ἡμῶν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Διάδοχος καταριθμεῖται ἐν τοῖς τακτικοῖς τοῦ Συλλόγου ἡμῶν μέλεσιν. Οὕτω καὶ τῶν συνήθων παρουσιάσεων καὶ ἑορτῶν διὰ τοῦ προεδρείου ἡμῶν μετέσχομεν καὶ τὸ κατάστημα τοῦ Συλλόγου προσηκόντως διεκοσμήσαμεν κατὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας.

Τὰ ἀναγνώσματα τοῦ Συλλόγου ἐγένοντο τακτικώτατα καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος συνεποσώθησαν δὲ ταῦτα ἐν συνόλῳ εἰς 38, τοσαῦτα δηλ. ὅσα οὐδέποτε ἐγένοντο κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Κατὰ τὴν ἔναρξιν δὲ τῶν ἀναγνωσμάτων συμπεσοῦσαν μετὰ τῶν ἑορτῶν τοῦ γάμου τοῦ Διαδόχου παρευρέθη ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ ὁ πρίγκιψ διάδοχος τοῦ Σὰξ-Μάϊνιγκεν, ὅστις ἐλθὼν μετὰ τῶν λοιπῶν ὑψηλῶν προσώπων ἐν Ἀθήναις καὶ μεγάλην τρέφων ἀγάπην πρὸς πᾶν ὅ,τι Ἑλληνικόν, ἠθέλησε νὰ ἐπισκεφθῇ καὶ τὸ κατάστημα τοῦ Συλλόγου ἡμῶν.

Τὰ γενόμενα ἀναγνώσματα ἔχουσιν ὡς ἑξῆς κατὰ σειρὰν τῆς ἐν τῷ Συλλόγῳ ἀπαγγελίας αὐτῶν.

Ὁ κ. Ἀχιλλεὺς Παράσχος τακτικὸν μέλος ἀνέγνω ποίημα αὐτοῦ ὁ Παρνασσὸς καὶ ἀποσπάσματα τοῦ Λέοντος Καλλέργη.

Ὁ κ. Ἰωακεὶμ Βαλαβάνης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε δὶς τὸ μὲν περὶ Ἰκονίου, τὸ δὲ περὶ οἰκογενειακοῦ βίου παρὰ τοῖς Μικρασιανοῖς.

Ὁ κ. Π. Χιώτης ἀντεπιστέλλον μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ Θεοδώρου Κολοκοτρώνη ἐν Ἑπτανήσῳ.

Ὁ κ. Δ. Βικέλας ἀντεπιστέλλον μέλος ὡμίλησε περὶ Σκωτίας.

Ἡ κυρία Καλλιόπη Κεχαγιᾶ ἐπίτιμον μέλος ἀνέγνω ἀναμνήσεις αὐτῆς ἐξ Ἰταλίας.

Ὁ κ. Ἰωάννης Ραΐσης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ διαζυγίου ὑπὸ ἱστορικὴν καὶ κοινωνικὴν ἔποψιν.

Ὁ κ. Π. Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν προστατευτικῶν ὑπὲρ τῶν ἀποφυλακιζομένων καταδίκων ἑταιρειῶν.

Ὁ κ. Ν. Χλωρὸς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν δασολογικῶν ἔργων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Φίλιππος Οἰκονομίδης ἀντεπιστέλλον μέλος ἀνέγνω ποίημα αὐτοῦ Ἑλλὰς καὶ Ἥλιος.

Ὁ κ. Δ. Α. Κορομηλᾶς τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τὸ δρᾶμα αὐτοῦ Ἱππαρέτη.

Ὁ κ. Κ. Βάμβας τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἱδρυμάτων τῆς προβλεπτικότητος.

Ὁ κ. Α. Λασκαρᾶτος ἐπίτιμον μέλος ἀπέστειλε πραγματείαν αὐτοῦ ἀναγνωσθεῖσαν εἰς τρεῖς ἑσπέρας, περὶ τῆς τέχνης τοῦ δημηγορεῖν καὶ συγγράφειν.

Ὁ κ. Δ. Διομήδης Κυριακὸς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ θρησκευτικῆς ἀνοχῆς.

Ὁ κ. Σῖμος Μπαλάνος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Λόρδου Γυίλφορδ.

Ὁ κ. Παναγιώτης Ι. Φέρμπος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ ἀνεκδότων ποιημάτων τοῦ ἀειμνήστου νομοδιδασκάλου Νικολάου Σαριπόλου, προτάξας τινὰ περὶ τῆς γραφομένης γλώσσης.

Ὁ κ. Κλέων Ραγκαβῆς ἀντεπιστέλλον μέλος ἀνέγνω βραχείας παρατηρήσεις περὶ γλώσσης καὶ ποιήσεις αὐτοῦ διαφόρους.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἠλιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ ἐγκλήματος καὶ τῆς ποινῆς κατὰ τὴν ἀνθρωπολογικὴν σχολήν.

Ὁ κ. Ἀλεξ. Ν. Φιλαδελφεὺς τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν καλλιτεχνῶν ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ὁ κ. Ἀνδρέας Κορδέλλας τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Λαυρίου καὶ περὶ ἑλληνικοῦ ἀργύρου.

Ὁ κ. Νικόλαος Σχινᾶς τακτικὸν μέλος ἀνέγνω εἰς τρεῖς ἑσπέρας ἀναμνήσεις τοῦ εἰς Βουλγαρίαν καὶ Ρουμανίαν ταξειδίου του.

Ὁ κ. Ἀλ. Πασπάτης ἐπίτιμον μέλος ἀνέγνω ἱστορικὰ καὶ ἀρχαιολογικὰ μελετήματα.

Ὁ κ. Φιλοποίμην Παρασκευαΐδης τακτικὸν μέλος ἀνέγνω κοινωνικὴν αὐτοῦ μελέτην ὁ κῦρ Στᾶμος καὶ ὁ κῦρ Λάμπρος.

Ὁ κ. Δ. Βασιλείου ἐπίτιμον μέλος ἀνέγνω ἐνθυμήματα ἐκ τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ.

Ὁ κ. Ἀλ. Ρ. Ραγκαβῆς ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἐν Ἰταλίᾳ Ἑλλήνων.

Ὁ κ. Μιχαὴλ Καλαποθάκης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς Δαρβινείου θεωρίας τῆς ἐξελίξεως ὑπὸ ἐπιστημονικὴν ἔποψιν.

Ὁ κ. Δημ. Ἠλιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ Ἰωάν. Κωλέττου.

Ὁ κ. Μιχαὴλ Ἀναγνωστόπουλος ἀντεπιστέλλον μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς Ἑλένης Κέλλερ τῆς τυφλῆς, κωφῆς καὶ βωβῆς κόρης.

Ὁ κ. Γ. Χαλκιόπουλος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῶν Ἑλλήνων ὡς μαρτύρων ἐν ταῖς ποινικαῖς δίκαις.

Ὁ κ. Σπυρ. Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς γυναικὸς παρὰ τοῖς Βυζαντίνοις.

Ὁ κ. Κωστῆς Παλαμᾶς τακτικὸν μέλος ἀνέγνω τὸ ποίημα αὐτοῦ οἱ τάφοι τοῦ Κεραμεικοῦ.

Ὁ κ. Μιχαὴλ Π. Λάμπρος τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ βίου και τῶν ἐθίμων τῶν ἀπόρων παίδων.

Ὁ κ. Θεόδωρος Χέλδραϊχ ἐπίτιμον μέλος ὡμίλησε περὶ τῆς Χλωρίδος τοῦ Παρνασσοῦ.

Ὁ κ. Θεόδωρος Βελλιανίτης τακτικὸν μέλος ὡμίλησε περὶ τοῦ ποιητοῦ Γερ. Μαρκορᾶ.

Τὰ τμήματα τοῦ Συλλόγου ἐλειτούργησαν καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ἀνενέωσαν δὲ καὶ τὰ προεδρεῖα αὐτῶν ληξάσης τῆς πρὸς τοῦτο ὑπηρεσίας τῶν μέχρι τοῦδε,

Καὶ δὴ τὸ μὲν Φυσιογνωστικὸν ἐξελέξατο πρόεδρον τὸν κ. Α. Θεοφιλᾶν, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Κ. Μητσόπουλον καὶ γραμματέα τὸν κ. Πέτρον Ζαλοκώσταν. Τὸ δὲ Φιλολογικὸν καὶ Ἀρχαιολογικὸν πρόεδρον τὸν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Ι. Πανταζίδην καὶ γραμματέα τὸν κ. Π. Ι. Φέρμπον. Τὸ δὲ τῶν Καλῶν τεχνῶν πρόεδρον τὸν κ. Α. Ρ. Ραγκαβῆν, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Σπ. Π. Λάμπρον καὶ γραμματέα τὸν κ. Α. Θ. Φιλαδελφέα καὶ τέλος τὸ τῶν Νομικῶν καὶ Πολιτικῶν ἐπιστημῶν πρόεδρον τὸν κ. Ν. Δαμασκηνόν, ἀντιπρόεδρον τὸν κ. Σ. Μπαλάνον καὶ γραμματέα τὸν κ. Τ. Ἡλιόπουλον. Συνῆλθον δ' ἐπανειλημμένως εἰς συνεδριάσεις καὶ ἐν αὐτοῖς συνεζητήθησαν διάφορα ὡς συνήθως ἀντικείμενα καὶ ἐγένοντο ποικίλαι ἀνακοινώσεις.

Καὶ ἐν μὲν τῷ Φυσιογνωστικῷ τμήματι ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἀνακοινώσεις καὶ ὁμιλίαι.

Ὁ κ. Κ. Μητσόπουλος ὡμίλησε περὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς $^{13}/_{25}$ Σεπτεμβρίου 1889.

Ὁ αὐτὸς ὡμίλησε περὶ τοῦ ἐν Μεθάνοις ἡφαιστείου ἐπιδείξας καὶ ἄρτι γραφέντα χάρτην τῆς ὅλης Χερσονήσου.

Ὁ κ. Α. Χρηστομάνος λαβὼν ἀφορμὴν ἔκ τινων τελευταίων εὑρημάτων προϊστορικῆς ἐποχῆς εὑρεθέντων ἐν Θηρασίᾳ ὡμίλησε περὶ τοῦ ἐν Θήρᾳ ἡφαιστείου.

Ὁ αὐτὸς ὡμίλησε περὶ νέας αὐτοῦ μεθόδου εὑρέσεως τοῦ βαθμοῦ τῆς τήξεως τῶν ὀργανικῶν οὐσιῶν.

Ὁ κ. Θεόδωρος Χελδράϊχ ὡμίλησε περὶ τῶν κοινῶν ὀνομασιῶν τῶν φυτῶν.

Ὁ κ. Δ. Κοκκίδης ὡμίλησε περὶ τῆς λειτουργίας καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν ὑπὸ τοῦ Συλλόγου ἱδρυθέντων μετεωρολογικῶν σταθμῶν.

Ὁ αὐτὸς ὡμίλησε περὶ τῆς δριμύτητος τοῦ χειμῶνος τοῦ 1889-1890 ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς χειμῶνας τῶν ἐτῶν 1887 καὶ 1888.

Ὁ ἐν Μεσολογγίῳ κ. Ξ. Νίδερ ἀπέστειλε πρὸς τὸ τμῆμα ἀνακοίνωσιν περὶ τῶν εὑρεθέντων σπουδαίων παλαιοντολογικῶν εὑρημάτων κατὰ τὸ 23ον χιλιόμετρον τῆς ἀπὸ Μεσολογγίου εἰς Ἀγρίνιον σιδηροδρομικῆς γραμμῆς.

Ὁ κ. Ι. Βάμβας ὡμίλησε περὶ τῆς ἐπιδράσεως τῶν ἀνέμων ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν κολλητικῶν καὶ μιασματικῶν νόσων.

Ὁ κ. Τιμολέων Ἀργυρόπουλος ὡμίλησε περὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀποβιώσαντος καθηγητοῦ Δημ. Στρούμπου, καὶ ἀνέπτυξε τὰς νέας πειραματικὰς αὐτοῦ μεθόδους.

Ἐν δὲ τῷ Φιλολογικῷ καὶ Ἀρχαιολογικῷ τμήματι ἐγένοντο αἱ ἑξῆς ἀνακοινώσεις.

Ὁ κ. Α. Πασπάτης ὑπέβαλε φυλλάδιον ἄρτι δημοσιευθὲν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καθηγητοῦ κ. Γρόσβενορ περὶ τοῦ ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν ἐπὶ τῶν χαλκῶν ὄφεων τοῦ ἐκ Δελφῶν Τρίποδος ἐπιγραφῶν.

Ὁ αὐτὸς ὑπέβαλε περίεργον χειρόγραφον ἀγνώστου συγγραφέως περιέχον μεταξὺ τῶν ἄλλων περιγραφὴν τῆς Φράντζας κατὰ διήγησιν τοῦ ἀποσταλέντος ἐπὶ Σουλτάνου Ἀχμὲτ τῷ 1715 πρεσβευτοῦ τῆς Πύλης εἰς Παρισίους Μεχμὲτ-Ἐφέντη.

Ὁ κ. Ἰω. Σακκελίων ὑπέβαλεν ἀνέκδοτα ἔργα τοῦ ἐπὶ Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου ἀκμάσαντος Νικηφόρου τοῦ Χούμνου ἐκ τῆς μονῆς τῆς Πάτμου, μὴ δημοσιευθέντα δ' ὑπὸ τοῦ Βοασσονάδου.

Ὁ αὐτὸς ὑπέβαλε τὸ νέον ἔργον τῶν Μίκλοσιτζ καὶ Μύλλερ, ἀποτελοῦν σειρὰν τῶν Acta et Diplomata καὶ περιλαμβάνον τὰ χρυσόβουλλα καὶ σιγίλλια τῆς μονῆς τῆς Πάτμου ἐπιμελείᾳ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀντιγραφέντα.

Ὁ κ. Θ. Σοφούλης ὡμίλησε περὶ τοῦ δυτικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος ἐν σχέσει πρὸς σύμπλεγμα εὑρεθὲν ἐν Ἐλευσῖνι.

Ὁ κ. Γ. Κρέμος ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν Σκάλᾳ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1825 γενομένης μάχης ἐν σχέσει πρὸς ἐπιστολὴν ἀνέκδοτον τοῦ ἁρματωλοῦ Δήμου Σκαλτζᾶ.

Ὁ αὐτὸς ὑπέβαλεν ἐπιγραφὴν χριστιανικῆς ἐκκλησίας παρὰ τὸ Ναύπλιον.

Ὁ κ. Σπυρ. Λάμπρος ὡμίλησε περὶ τῆς παρὰ τοῖς Ἕλλησι τῆς Λυκίας τῆς σήμερον περιέργου διασώσεως τῆς ἀπὸ τῶν μητέρων ὀνομασίας, ἥτις φαίνεται λείψανον τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων μαρτυρουμένης γυναικοκρατίας τῶν Λυκίων.

Ὁ κ. Κ. Μυλωνᾶς ὡμίλησε περὶ τῆς ἐν τῇ δημοσιεύσει τοῦ κ. Γρόσβενορ φερομένης ἐπιγραφῆς τοῦ Πλαταϊκοῦ μνημείου.

Ἀλλὰ τὸ φιλολογικὸν καὶ ἀρχαιολογικὸν τμῆμα πλὴν τούτου ἐπεμελήθη καὶ τῆς ἐκδόσεως τῆς Πατμιακῆς βιβλιοθήκης τοῦ κ. Ἰωάννου Σακκελίωνος. Τὸ ἔργον τοῦτο συγκείμενον ἐκ 43 καὶ πλέον τυπογραφικῶν φύλλων συνοδεύουσιν ἑπτὰ πανομοιότυποι πίνακες περιέχοντες τὴν τῶν διαφόρων ἑκατονταετηρίδων γραφήν, δύναται δ' ὁ ἡμέτερος Σύλλογος νὰ ἐγκαυχᾶται ἐπὶ τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ. Ἤδη ἀπὸ τοῦ 1863 ἡ πανεπιστημιακὴ σύγκλητος εἶχε συστήσει ἐπιτροπὴν ἐκ τῶν καθηγητῶν Κωνσταντ. Κοντογόνη, Στεφάνου Α. Κουμανούδη καὶ Δ. Ν. Βερναρδάκη, ἥτις ἀπεφάνθη ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἔργου, συνεστάθη δὲ τῇ Κυβερνήσει ἡ δημοσίᾳ δαπάνῃ ἔκδοσις αὐτοῦ. Ἡ δὲ Κυβέρνησις διὰ τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Παιδείας Β. Κ. Νικολοπούλου ἀνήγγειλε τῷ συγγραφεῖ, ὅτι δι' ἀποφάσεως τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου ἐνεκρίθη ἵνα τὸ ἔργον ἐκτυπωθῇ ἐν τῷ Ἐθνικῷ Τυπογραφείῳ.

Ἀλλ' οὐδὲν ἐγένετο ἐπὶ διετίαν καὶ ὁ γηραιὸς λόγιος ἀποδυσπετήσας ἀνεείσχώρησεν εἰς Πάτμον. Οὐδὲν δ' ἐγένετο καὶ κατόπιν, ὅτε μετακληθεὶς Ἀθήνας ἀνέλαβε τὴν ἐπιμελητείαν τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ ἀποκειμένων χειρογράφων. Ξένοι λόγιοι οἷοι ὁ Τίσσενδορφ, ὁ Μίλλερ, ὁ Δεσὰρμ καὶ ἄλλοι ἰδόντες καὶ ἐξετάσαντες τὸ χειρόγραφον τῆς Πατμιακῆς βιβλιοθήκης, ἔκριναν αὐτὸ εὐμενέστατα καὶ ἀπεφάνθησαν ὑπὲρ τῆς ἐκδόσεως, ἥτις γενομένη νῦν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Συλλόγου τιμᾷ αὐτὸν ἰδιαζόντως. Περιέχει δ' ἡ Πατμιακὴ βιβλιοθήκη ἀναγραφὴν τῶν ἐν τῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς κατὰ τὴν νῆσον Πάτμον γεραρᾶς καὶ βασιλικῆς μονῆς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου τεθησαυρισμένων χειρογράφων τευχῶν, ἅτινα ἀνέρχονται ἐν συνόλῳ εἰς 735. Διαιρεῖται δ' εἰς δύο μέρη ὧν τὸ μὲν πρῶτον περιέχει τὰ ἐπὶ περγαμηνῆς, τὸ δὲ δεύτερον τὰ χάρτινα τεύχη.

Τὸ Νομικὸν τμῆμα καὶ τὸ τῶν πολιτικῶν ἐπιστημῶν κατέγεινεν εἰς τὰ ζητήματα περὶ τῆς μελέτης τοῦ περὶ ναυτικῶν ὑποθηκῶν εἰς τὴν Βουλὴν ὑποβληθέντος ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως νομοσχεδίου καὶ εἰς τὸ περὶ τοῦ ὠφελίμου ἢ μὴ τοῦ θεσμοῦ τῆς προσωπικῆς κρατήσεως. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο συνέστησεν ἐπιτροπὴν ἵνα συλλέξῃ στατιστικὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἐν ταῖς φυλακαῖς διὰ πολιτικὰ χρέη προσωποκρατουμένων.

Ἐν συνεδριάσει τοῦ τμήματος τούτου ὁ κ. Π. Ἀγγελόπουλος Ἀθάνατος ἐποιήσατο ἀνακοίνωσιν περὶ τῶν κατὰ τῆς αὐξήσεως τῆς ἐγκληματικότητος ληπτέων μέτρων, ἐξήτασε δὲ τὰ διάφορα αἴτια τῆς αὐξήσεως ταύτης.

Τὸ νομικὸν τμῆμα κατέγεινεν ὁμοίως καὶ εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἱδρύσεως φυλακῶν ἀνήβων. Μετὰ τὴν ὑπὸ τῆς Ἑταιρείας τῶν φυλακῶν γενομένην συναίνεσιν ὅπως τὸ παρ' αὐτῇ ὑπάρχον ποσὸν χρησιμεύσῃ εἰς τὸν σκοπὸν ὃν προτιθέμεθα, ἡ ἐκλεχθεῖσα ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους ἐπιτροπὴ τοῦ τμήματος συνεννοήθη μετὰ τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ὑπεσχέθη, ὅτι θὰ παραχωρήσῃ γήπεδον κατάλληλον καὶ χρηματικὴν βοήθειαν ἐκ τοῦ προϋπολογισμοῦ, ἀνετέθη δὲ καὶ εἰς τὸν ἡμέτερον συνάδελφον κ. Ἰφ. Κοκίδην ὅπως ἐκπονήσῃ τὸ σχέδιον. Καὶ τὸ μὲν γήπεδον ἐξελέχθη, ἐγένετο δὲ καὶ τὸ σχέδιον τοῦ ἱδρύματος τῶν φυλακῶν, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐσταμάτησαν εἰς τοῦτο τὸ σημεῖον, διότι οὔτε τὸ Βασιλικὸν Διάταγμα περὶ παραχωρήσεως τοῦ γηπέδου ἐξεδόθη, οὔτε ἄλλη τις πλέον ἐνέργεια ἐγένετο, μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας τοῦ τμήματος καὶ ἡμῶν. Φρονοῦμεν ὅτι πρέπει πλέον νὰ λυθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο καθότι εἶναι ἄδικον νὰ μένωσι τὰ ἐν τῇ Βιομηχονικῇ Τραπέζῃ κατατεθειμένα χρήματα ἐπὶ πλέον ἄτοκα.

Τὸ δὲ τμῆμα τῶν Καλῶν Τεχνῶν τέλος κατέγεινε περὶ τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν προκηρυχθεῖσαν ἔκθεσιν τῶν σκαριφημάτων. Ἡ ἔκθεσις αὕτη διοργανωθεῖσα τῇ προσωπικῇ φροντίδι καὶ τοῖς ἀτρύτοις κόποις τοῦ γραμματέως τοῦ τμήματος τῶν Καλῶν Τεχνῶν κ. Α. Θ. Φιλαδελφέως, ὅστις ἐσχεδίασε

καὶ ἐξετέλεσε τὸν διάκοσμον αὐτῆς. ἤρξατο τὴν 8 Ἀπριλίου καὶ ἔμεινεν ἀνοικτὴ περὶ τὸν μῆνα. Μετέσχον δ' αὐτῆς 63 Ἕλληνες καλλιτέχναι ἐκ τῶν ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ ξένῃ διαμενόντων ἐξ ὧν λίαν εὐχάριστον τοῦτο, δέκα κυρίαι καὶ δεσποινίδες. Ἐξετέθησαν δὲ ἐν συνόλῳ 204 ἔργα, ἐξ ὧν ζωγραφικῆς μὲν ποικίλα εἴδη, ἤτοι προσωπογραφίαι, συνθέσεις, σκαριφήματα, ὑδατογραφίαι, ἐπιτράπεζα κτλ. ἐν συνόλῳ 171, γλυπτικῆς 15 καὶ διάφορα 18. Τὴν ἔκθεσιν ἐπεσκέψαντο περὶ τὰ πενταχισχίλια ἄτομα, ἔτι δὲ ἡ Α. Β. Υ. ὁ Διάδοχος Κωνσταντῖνος μετὰ τῆς πριγκιπίσσης Σοφίας καὶ οἱ βασιλόπαιδες Γεώργιος καὶ Νικόλαος. Φωτισθείσης δὲ τῆς αἰθούσης καὶ δι' ἠλεκτρικοῦ φωτὸς ἡ ἔκθεσις ἦν ἀνοικτὴ καὶ διὰ ννκτός, δὶς μάλιστα ἀνέκρουσεν ἐν αὐτῇ καὶ μουσικὴ ὁπότε πολλοὶ συνῆλθον. Ἐν γένει δ' εἰπεῖν ἡ ἔκθεσις ἔδωκε καλλιτεχνικὴν κίνησιν καὶ ζωὴν ἐφ' ἱκανὰς ἐν Ἀθήναις ἡμέρας καὶ ὅπερ εὐχαριστότατον ἐγένετο αἰτία ὅπως ἱκανοὶ ἐκ τῶν ἐκθεσάντων πωλήσωσι τὰ ἔργα των.

Τὸ τμῆμα τῶν Καλῶν Τεχνῶν τοῦ Συλλόγου μάλιστα ἔλαβε πρόνοιαν καὶ ὑπὲρ ἀγορᾶς ἔργων διοργανῶσαν μικρὸν λαχεῖον, τοῦ ὁποίου ὅμως μόλις τὸ ἥμισυ ἐκαλύφθη μέχρι τοῦδε, ὅταν δὲ καλυφθῇ ὁλόκληρον θέλει ἐκκυβευθῇ.

Ἑλλανοδίκαι ὡρίσθησαν ὑπὸ τοῦ τμήματος οἱ κκ. Αλ. Ρ. Ῥαγκαβῆς, Ε. Ζιλλιερὸν καὶ Γ. Μαυρογιάννης οἵτινες ἀπένειμαν τὰ ἑξῆς βραβεῖα.

Διὰ τὰ σκαριφήματα χρυσοῦν μόνον εἰς τὸν ἐν Μονάχῳ κ. Νικόλαον Γκίζην.

Διὰ τὰ ὑδατογραφήματα χρυσοῦν μόνον εἰς τὸν ἐν Κερκύρᾳ κ. Ἀ. Γιαλλινᾶν.

Διὰ τὰς προσωπογραφίας χρυσοῦν εἰς τὸν ἐν Παρισίοις κ. Ν. Ξυδιᾶν, ἀργυροῦν δ' εἰς τὸν ἐνταῦθα κ. Ἰω. Οἰκονόμου.

Διὰ τὰς συνθέσεις χρυσοῦν εἰς τὸν ἐνταῦθα κ. Ἀλ. Ν. Φιλαδελφέα, ἀργυρᾶ δὲ εἰς τοὺς κ. Μ. Σιγάλαν, Γ. Ῥοϊλὸν καὶ τὴν ἐφημερίδα τὸ «Ἄστυ».

Διὰ τὰ ἐπιτράπεζα (nature-morte) ἀργυρᾶ εἰς τὸν ἐν Μονάχῳ κ. Ν. Βῶχον καὶ εἰς τὸν ἐνταῦθα κ. Β. Κοντόπουλον.

Ἀπένειμαν δὲ καὶ χαλκᾶ ἐν γένει βραβεῖα τοῖς ἐνταῦθα κκ. Γ. Λεμπέσῃ, Δ. Γεωργαντᾷ καὶ Ε. Γρονδὰλ ὡς καὶ τῇ κυρίᾳ Μαρίᾳ Ἀμοιραδάκῃ.

Ἐπὶ τοῦ περιοδικοῦ τοῦ Συλλόγου ἐγένοντο ἐπανειλημμέναι συζητήσεις καὶ ἡ ἐπὶ τῆς ἀναδιοργανώσεως αὐτοῦ ἐπιτροπὴ ὑπέβαλεν ἔκθεσιν περὶ τούτου ἧς αἱ λεπτομέρειαι ἐγένοντο δεκταί. Οὕτω δὲ ἐξεδόθη τοῦτο ἐπὶ νέων βάσεων ἀναλαβόντος καὶ πάλιν αὐτὸ τοῦ αὐτοῦ καὶ τέως ἐκδότου. Ἐλπίζω δέ, ὅτι καὶ ὑπὸ τὸν νέον τύπον τὸ περιοδικὸν θ' ἀναλάβῃ νέαν ζωὴν παρ' ὅλας τὰς ὑφισταμένας δυσχερείας.

Τὴν ἐπέτειον αὐτοῦ ἑορτὴν ἑώρτασεν ἐφέτος ὁ Σύλλογος καὶ πάλιν ἐν Κηφισιᾷ διὰ κοινοῦ ὡς εἴθισται συμποσίου εἰς ὃ παρεκάθησαν ἑβδομήκοντα

μέλη περίπου. Λόγοι ἐνισχύσεως πρὸς συντονωτέραν ἔτι ἐν τῷ μέλλοντι ἐργασίαν ἀντηλλάγησαν μεταξὺ τῶν παρευρεθέντων, καὶ πάντας ζωηροὺς καὶ τοὺς ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ τοὺς ἤδη ἔξω αὐτοῦ ἐγγηράσαντας συνήνωσεν ἡ τοῦ σωματείου ἡμῶν ἀγάπη. Τὸ γεῦμα ἡμῶν ἐφαίδρυνεν ὁ ἀρτισύστατος μουσικὸς θίασος τῆς Φιλαρμονικῆς Ἑταιρείας εὐμενῶς παρασχεθεὶς ὑπὸ τοῦ προεδρείου αὐτῆς.

Ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἀποτελουμένη ἐξ ἐμοῦ ὡς προέδρου, τῶν ἀντιπροέδρων κκ. Ι. Βάμβα καὶ Τ. Ἠλιοπούλου, τοῦ γενικοῦ γραμματέως κ. Μιχ. Π. Λάμπρου, τῶν εἰδικῶν γραμματέωνκκ. Γ. Πίσσα καὶ Κ. Γαρδίκη, τοῦ ταμίου κ. Κ. Κουτσαλέξη, τοῦ ἐπιμελητοῦ τῆς βιβλιοθήκης κ. Στ. Δ. Βάλβη καὶ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ ἀναγνωστηρίου κ. Ἀλ. Α. Ῥαγκαβῆ κατέγεινε συνεδριάζουσα καθ' ἃ ὁ κανονισμὸς ὁρίζει εἰς τὰ τῆς ἐσωτερικῆς διοικήσεως τοῦ Συλλόγου, συνῆλθε δὲ εἰς τὰς νενομισμένας συνεδριάσεις. Ὀφείλω νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας μου πρὸς πάντα αὐτῆς τὰ μέλη διὰ τὴν ἀδελφικὴν αὐτῶν ἐν παντὶ ὑποστήριξιν καὶ σύμπραξιν.

Ὀφείλω ὁμοίως νὰ ἐκφράσω τὰς εὐχαριστίας τοῦ Συλλόγου καὶ πρὸς τὸν γηραιὸν ἡμῶν ἐπίτιμον πρόεδρον τὸν καθηγητὴν κ. Κ. Παπαρρηγόπουλον, ὅστις ἐφ' ὅσον ἐπέτρεπον αὐτῷ ἥ τε ἡλικία καὶ τὸ διπλοῦν πένθος ὅπερ ἔπληξεν αὐτὸν καιριώτατα, συνειργάσθη μετὰ προθυμίας ὡς πάντοτε μεθ' ἡμῶν πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ Συλλόγου.

Τὸ ταμεῖον τοῦ Συλλόγου κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος

εἰσέπραξε	δρ.	84,106.77
καὶ ἐδαπάνησε	»	84,068.97
Ἀπομείναντος περισσεύματος	Δρ.	37.80

Εἰς τὴν κίνησιν τοῦ ταμείου περιελήφθησαν α') τὰ χρήματα τοῦ ταμιευτηρίου τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων περὶ οὗ εἶπον ἀνωτέρω καὶ β') τὰ χρήματα τῆς Καλλιτεχνικῆς ἐκθέσεως τοῦ Συλλόγου. Συμπεριελήφθησαν δ' ὡς εἰκὸς τά τε χρήματα τοῦ κληροδοτήματος τοῦ ἀειμνήστου Παγκάλου, τὰ ληφθέντα ἐκ τῶν τῆς πωληθείσης οἰκίας καὶ τὰ ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν λαχειοφόρων προελθόντα. Ταῦτα συμποσοῦνται ὡς ἑξῆς:

Κληροδότημα Α. Παγκάλου..............	Δρ.	32,805.10
Λαχειοφόροι ὁμολογίαι....................	»	13,068.75
Ἀπέναντι ἐκ τῶν τῆς οἰκίας.............	»	5,000.—
		50,873.85

Εἰς τὰς δαπάνας δ' ὑπελογίσθησαν δρ. 48,926,67 δαπανηθεῖσαι διὰ τὸ νέον κατάστημα ἤτοι δι' ἀγορὰν οἰκοπέδου δρ. 37,840.64, διὰ τὴν οἰκοδομὴν δὲ μέχρι τοῦδε δρ. 11,086.03.

Ἡ ἀξία τοῦ οἰκοπέδου ἐν συνόλῳ ἀνῆλθεν εἰς δρ. 57,840.64 ὡς ἀνωτέρω εἶπον, ἐκ τούτων δ' ἔμειναν ὀφειλόμεναι πρὸς τὸν κ. Θ. Κωνσταντινίδην δρ. 20,000 ἐπὶ ὑποθήκῃ τοῦ οἰκοπέδου καὶ ἐπὶ τόκῳ 6 %.

Δωρεὰς πρὸς τὸν Σύλλογον καὶ πρὸς τὴν Σχολὴν ἡμῶν εἴχομεν κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος τὰς ἑξῆς.

Ὁ ἀποβιώσας καθηγητὴς Ἰωάννης Σοῦτσος ἐπίτιμον τοῦ Συλλόγου ἡμῶν μέλος κατέλιπεν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων δρ. 500. Τὴν ἀξίαν τοῦ κληροδοτήματος τούτου ἐξαίρει ἡ ἰδέα ὅτι ὁ ἀλησμόνητος τοῦ Συλλόγου ἡμῶν φίλος διεῖδεν ἕνεκα τῶν μελετῶν αὐτοῦ, ὅτι τὸ καθίδρυμα ἡμῶν τοῦτο εἶναι σπουδαιότατος κοινωνικὸς παράγων καὶ ἐκ τῶν μικρῶν περισσευμάτων του εἰς αὐτὸ μόνον καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰς ἣν ἐφοίτα ἡ φιλόθρησκος αὐτοῦ σύζυγος κατέλιπεν ἴσα ποσά.

Ἀπέστειλαν ὁμοίως δωρεὰς πρὸς τὸν Σύλλογον πλὴν ἄλλων καὶ οἱ ἑξῆς·

Ὁ κ. Ε. Χ. Ἀχιλλόπουλος	δρ.	1000.—
Οἱ κκ. Ἀδελφοὶ Πετροκόκκινοι	»	617.40
Ὁ κ. Γ. Δ. Ζαφειρόπουλος	»	500.—
Ὁ κ. Στ. Ζαφειρόπουλος	»	300.—
Ὁ κ. Γ. Ζαρίφης	»	300.—

Μεταξὺ τῶν δωρεῶν καταλέγω καὶ τὴν τῆς ἑλληνικῆς κοινότητος τῶν ὀρθοδόξων Ἑλλήνων ἐν Τεργέστῃ ἥτις ἔχει μεγάλην σημασίαν διὰ τὸν ἡμέτερον Σύλλογον καὶ ὡς πρὸς τὸ ἠθικὸν αὐτῆς μέρος. Ὡς γνωστὸν ἡ κοινότης αὕτη δι' ἐπιτροπῆς διαχειρίζεται τὸ οἰκονόμειον κληροδότημα ὅπερ κατέλιπεν ὁ ἀείμνηστος Δ. Α. Οἰκονόμου. Ἡ Ἐπιτροπὴ τῆς κοινότητος ἀπένειμεν ἐφέτος τὸ βραβεῖον τοῦτο πρὸς τὸν ἡμέτερον Σύλλογον ἐπειδή, ὡς γράφει ἡ πρᾶξις «οὗτος ἐγένετο ποικιλοτρόπως ὠφέλιμος εἰς τὰ Ἑλληνικὰ γράμματα καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καλλιτεχνίαν καὶ ἐκπαίδευσιν ἱδρύσας πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος σχολὰς τῶν ἀπόρων παίδων». Τὸ βραβεῖον τοῦτο ἐκ 2000 χρυσῶν φράγκων συνεποσώθη εἰς δραχ. 2,495.

Ὁ ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων διδόμενος ἐτησίως χορὸς δὲν ἐγένετο κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην κρατούσης ἐν Ἀθήναις ἐπιδημίας, τὸ δὲ καὶ ἕνεκα ἐλλείψεως καταλλήλου οἰκήματος, ἐστερήθημεν δ' οὕτω σπουδαίου εἰσοδήματος. Ἀλλ' ἀνεπληρώθη ὅμως ἐν μέρει τοῦτο διὰ τῶν ἑκουσίων εἰσφορῶν ἃς εὐηρεστήθησαν νὰ ἀποστείλωσι πρὸς τὸν Σύλλογον οἱ συνήθεις τοῦ χοροῦ θαμῶνες καὶ αἵτινες ἀνῆλθον εἰς δρ. 2.772. Μεταξὺ τούτων τῶν εἰσφορῶν ἐν τοῖς πρώτοις καταλέγεται ἡ τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως ἀποστείλαντος δραχ. 500 καὶ ἡ τῆς Α. Β. Υ. τοῦ Διαδόχου Κωνσταντίνου ἀποστείλαντος δραχ. 150. Ἐκ τῶν λοιπῶν ἐξαίρομεν τὰς δωρεὰς τοῦ Δημάρχου Ἀθηναίων ἀποστείλαντος δραχ. 100 ἐκ διαθεσίμου παρ' αὐτῷ ποσοῦ, τοῦ κ. Ὀδυσσέως Νεγρεπόντη ἀποστείλαντος δραχ. 500, τοῦ κ. Ἀνδρέου Συγγροῦ ἀποστείλαντος δραχ. 100 καὶ τῆς κυρίας Ἑλένης Δ. Βασιλείου ἀποστειλάσης δραχ. 100.

Ἐκ τοῦ καθιερωθέντος μέτρου τῆς περιφορᾶς κιβωτίων ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συνηγάγομεν δραχ. 213,10.

Ἐκ τῶν γνωστῶν ἀπὸ τοῦ παρελθόντος ἔτους τῷ Συλλόγῳ κληροδοτημάτων τὸ μὲν τῆς Ἀμεναΐδος Καβανιάρη θέλομεν λάβει μετ' ὀλίγον, τακτοποιηθέντων τῶν κατ' αὐτό, διὰ δὲ τὸ τοῦ ἐν Βραΐλα ἀποθανόντος Ἀποστόλου Σταματιάδου ἔχομεν ἀκόμη δικαστικὸν ἀγῶνα, ἀλλ' εἶναι ἐξησφαλισμένον ὡς γράφει ἡμῖν ἐκεῖθεν ὁ δικηγόρος κ. Γ. Βερτιάνος. Τέλος τὸ τοῦ μακαρίτου Ἀλεξανδροπούλου κληροδότημα εἰσέτι δὲν κατεβλήθη ἡμῖν.

Περὶ δωρεῶν καὶ περὶ ταμείου ὄντος τοῦ λόγου ὀφείλω νὰ μνημονεύσω καὶ τῶν ἑξῆς.

Οἱ διδάσκαλοι τῆς ἡμετέρας ἐν Ἀθήναις Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων κ.κ. Π. Κυπριώτης, Γ. Καλορροΐζικος, Ν. Μεταξᾶς, Κ. Σ. Πιέτρης, Π. Καρνέσης καὶ Ε. Σακελλαρίδης δι' ἐπιστολῆς αὐτῶν πρὸς τὴν κοσμητείαν τῆς Σχολῆς ἀνήγγειλαν ὅτι συνειδότες τὰς ἐκ τῆς ἀνεγέρσεως τοῦ νέου καταστήματος μεγάλας τοῦ Συλλόγου δαπάνας δωροῦσι τοὺς μισθοὺς αὐτῶν τῶν μηνῶν Ἰουλίου καὶ Αὐγούστου, πεποιθότες ὅτι ὁ Σύλλογος δὲν θέλει ἀπορρίψει τὴν εὐτελῆ μέν, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τῶν ἀσθενῶν αὐτῶν πόρων ἐξ ὅλης καρδίας προσφερομένην ταύτην βοήθειαν. Ἡ Ἐφορεία τοῦ Συλλόγου ἐκτάκτως συνελθοῦσα ἀπένειμε τὰ εὐχαριστήρια αὐτῆς πρὸς τοὺς διδασκάλους ἐπὶ τῇ εὐγενεῖ αὐτῶν πράξει, ἣν καὶ ἐγὼ χαίρω ἐξαγγέλλων ἐνταῦθα δημοσίᾳ.

Ὁ διευθυντὴς τῆς Ἑταιρίας τοῦ Φωταερίου κ. Κάμιλλος Ῥοβιλλιὼ δι' εὐγενεστάτης αὐτοῦ ἐπιστολῆς ἀνήγγειλε πρὸς τὸν Σύλλογον ὅτι ὑποβιβάζει τὴν τιμὴν τοῦ ἐν τῷ Συλλόγῳ καὶ τῇ Σχολῇ καταναλισκομένου φωταερίου εἰς 25 λεπτὰ κατὰ κυβικὸν μέτρον ἀντὶ τῶν 40 ὅσα ἔδει νὰ πληρόνωμεν. Διὰ τὴν δωρεὰν ταύτην ἐξ ἧς ἐπῆλθε μὲν ὠφέλεια καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος, μείζων δὲ θὰ ἐπέλθῃ εἰς τὸ μέλλον ἀπεστείλαμεν πρὸς τὸν κ. Ῥοβιλλιὼ τὰ εὐχαριστήρια τοῦ Συλλόγου.

Ὁ ἐν Λονδίνῳ ἡμέτερος ὁμογενὴς κ. Ἰω. Βαλέτας συχνὰ ἐνθυμούμενος τὸν Σύλλογον ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν 150 ἀντίτυπα τῆς περὶ Σωκράτους πραγματείας αὐτοῦ ἵνα πωληθῶσιν ὑπὲρ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων.

Ἡ περιουσία τοῦ Συλλόγου κατὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ ταμίου κ. Κουτσαλέξη δημοσιευομένην ἐν τέλει ἀνέρχεται εἰς δρ. 99,734,52 κατὰ 17,743,19 πλείονας ἢ πέρυσι, εἰ καὶ ἡ οἰκία ἐπωλήθη δρ. 45,000 ἀντὶ τῶν ὑπολογιζομένων κατὰ τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς ἀξίαν δρ. 54,900 καὶ ὑπέστη οὕτω μείωσιν δρ. 9,900.

Τὸ ἡμέτερον ἀναγνωστήριον ὡς καὶ ἡ βιβλιοθήκη ἐλειτούργησαν καὶ κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος. Ἀλλὰ τὰ ἱδρύματα ταῦτα ἕνεκα τῆς ἀνεπαρκείας τοῦ χώρου μένουσι νεκρὰ ἐν τῷ νῦν καταστήματι καὶ βεβαίως θέλουσιν ἀναπτυχθῇ ἐν τῷ νέῳ.

Γενομένων τῶν ἀρχαιρεσιῶν διὰ τὸ ΚϚ' ἔτος τοῦ Συλλόγου ἐξελέχθησαν πρόεδρος μὲν ἐπίτιμος ὁ κ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, πρόεδρος δὲ τακτικὸς καὶ πάλιν ἐγώ, ἐφ' ᾧ ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα θερμοτάτας τὰς πρὸς τὰ μέλη τοῦ Συλλόγου εὐχαριστίας μου. Ἀντιπρόεδροι ἐξελέχθησαν οἱ κ. κ. Τιμ. Ἡλιόπουλος καὶ Ἰω. Βάμβας, γενικὸς γραμματεὺς ὁ κ. Μιχαὴλ Π. Λάμπρος, εἰδικοὶ γραμματεῖς οἱ κ. κ. Γ. Πίσσας καὶ Ν. Κιάππες, ταμίας ὁ κ. Κ. Κουτσαλέξης, ἐπιμελητὴς τῆς βιβλιοθήκης ὁ κ. Α. Α. Ῥαγκαβῆς καὶ διευθυντὴς τοῦ ἀναγνωστηρίου ὁ κ. Κ. Βρυζάκης. Ἔφορος δὲ τῆς Σχολῆς τῶν ἀπόρων παίδων ἐξελέχθη ὁ κ. Ἰγνάτιος Μοσχάκης καὶ κοσμήτορες οἱ κ. κ. Δ. Π. Λάμπρος, Β. Ἀντωνόπουλος, Θ. Μπαλτῆς, Σ. Κονοφάος, Μ. Στελλάκης καὶ Γ. Χαλκιόπουλος. Μέλη δὲ τῆς ἐξελεγκτικῆς ἐπιτροπῆς οἱ κ. κ. Π. Ταμπακόπουλος, Κ. Ῥότσιλδ, καὶ Δ. Τσάτσος.

Ταῦτα τὰ γενόμενα κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος ὑπὸ τοῦ Συλλόγου, πλείονας δὲ λεπτομερείας παρέχουσιν αἱ ἐν τῇ παρούσῃ λογοδοσίᾳ προσαρτώμεναι ἐκθέσεις καὶ οἱ πίνακες.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΚΕΡΚΥΡᾼ

ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Κυρίαι καὶ κύριοι[1],

Ἐὰν καὶ τῶν σωματείων ἡ ἐργασία, ὡς ἡ τῶν ἀτόμων, πρέπει νὰ κρίνηται οὐχὶ μόνον ἐκ τοῦ μεγέθους τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς εὐγενείας τῶν ἐλατηρίων, τὰ ὁποῖα προεκάλεσαν αὐτήν, δυνάμεθα, νομίζω, σήμερον ἄνευ δειλίας νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ φαιδροὶ νὰ ἑορτάσωμεν τὴν πεντηκοστὴν ἐπέτειον τῆς ἡμετέρας φιλαρμονικῆς ἑταιρείας, τῆς πρώτης ταύτης φιλαρμονικῆς ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος. Θαρρύνει δὲ ἡμᾶς εἰς τοῦτο οὐχὶ ὀλίγον καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἀντιπροσώπου τῆς Σ. Κυβερνήσεως, τοῦ ἡμετέρου ποιμενάρχου καὶ τῶν λοιπῶν τῆς πόλεως ἀρχῶν, ἡ παρουσία τῆς δημοτικῆς ἀρχῆς τοῦ ἡμετέρου Δήμου καὶ ἡ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ δήμου Ἀθηναίων καὶ πολλῶν ἄλλων πρωτευόντων δήμων τοῦ κράτους καὶ τέλος ἡ παρουσία τῶν ἀντιπροσώπων τοιούτων σωματείων καὶ δημοσιογραφικῶν φύλλων. Πρὸς πάντας τοὺς ἀξιοτίμους τούτους κυρίους, οἵτινες ἐπὶ τῇ ἡμετέρᾳ προσκλήσει μετὰ τοσαύτης προθυμίας ἔσπευσαν εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην τῆς φιλαρμονικῆς ἑταιρίας, δεικνύοντες οὕτω ὄχι μόνον ἀγάπην πρὸς αὐτήν, ἀλλὰ καὶ ἐκτίμησιν, προσφέρω τὸν εἰλικρινῆ τοῦ ἡμετέρου σωματείου χαιρετισμὸν καὶ ἐκφράζω πρὸς

[1] Ἐξεφωνήθη κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς πεντηκονταετηρίδος τῆς Ἑταιρείας.

αὐτοὺς καὶ τοὺς ἐντολεῖς αὐτῶν τὴν ζωηρὰν αὐτοῦ εὐγνωμοσύνην ἐπὶ τῇ ἀποδιδομένῃ τιμῇ.

Πεντήκοντα ἔτη λοιπὸν διέρρευσαν, ἀφ' ὅτου ὀλίγοι φιλοπάτριδες καὶ φιλόμουσοι νέοι ἔθεσαν τὸν θεμέλιον τῆς φιλαρμονικῆς ἑταιρείας λίθον! Πεντήκοντα ὅλα ἔτη διέρρευσαν καὶ πεντήκοντα ἑπομένως ἐτῶν ἱστορίαν ὀφείλω σήμερον ἐγώ, ἀδέξιος τοῦ λόγου τεχνίτης, ἐνώπιον ὁμηγύρεως τοσοῦτον ἐκλεκτῆς διὰ μεγάλων τοὐλάχιστον γραμμῶν νὰ σκιαγραφήσω. Δύσκολον ἀληθῶς τὸ ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκ καθήκοντος ἀνέλαβον, δύσκολον οὐχὶ δι' ἕνα μόνον λόγον· διὰ τοῦτο ἐπιτρέψατέ μοι, οὐχὶ κατὰ ῥητορικὸν σχῆμα, λίαν ἄλλως τε τετριμμένον, ἀλλ' ἐξ ἀνάγκης, τὴν ὁποίαν πιστεύσατέ μοι εἰλικρινῶς αἰσθάνομαι, ἐπιτρέψατέ μοι λέγω νὰ ἐπικαλεσθῶ τὴν ὑμετέραν εὐμένειαν, καὶ θεωρήσατε ἀρκετὸν ἂν *μετὰ τοῦ ὀφειλομένου σεβασμοῦ ἐγείρω* μόνον ἓν μέρος τοῦ πέπλου, ὁ ὁποῖος καλύπτει τὸ παρελθόν, ἵνα ἴδωμεν τὰ λαμπρότερα τοὐλάχιστον αὐτοῦ σημεῖα καὶ ἀποδώσωμεν τὴν ὀφειλομένην τιμὴν πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον ἐξ ἀγάπης πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλ' ἐκ πνεύματος ἐν γένει φιλοπροόδου καὶ ἐκ θερμῆς φιλοπατρίας μεγαλειτέρας προσέφερον ὑπηρεσίας εἰς τὴν πραγμάτωσιν τῶν εὐγενῶν σκοπῶν, οὓς ἡ φιλαρμονικὴ ἑταιρεσία ἐπὶ πεντήκοντα ἔτη μετὰ ζήλου ἐπιδιώκει.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν σύστασιν τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, τὸ ἑπόμενον γεγονός· κατὰ παλαιὰν συνήθειαν αἱ ξέναι Κυβερνήσεις, ὑπὸ τὴν κατοχὴν τῶν ὁποίων διετέλει ἡ Ἑπτάνησος, ἔπεμπον πάντοτε εἰς τὰς λιτανείας τοῦ ἁγίου Σπυρίδωνος στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα μετὰ μουσικῆς· ταύτην δὲ τὴν συνήθειαν ἐσεβάσθη καὶ ἡ ἀγγλικὴ Κυβέρνησις μέχρι τοῦ ἔτους 1839, ὅτε διαταγὴ τῆς Βασιλίσσης ἀπηγόρευσε νὰ παρακολουθῇ ὁ ἀγγλικὸς στρατὸς τὰς τελετὰς ξένων θρησκευμάτων, οὕτω δὲ καὶ ἡ λιτανεία τῆς 11 Αὐγούστου 1839 ἐξῆλθεν ἄνευ στρατιωτικῆς παρατάξεως. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐθεωρήθη, ὡς ἦτο ἑπόμενον, ὕβρις κατὰ τῆς θρησκείας καὶ διήγειρε μεγάλην ἀγανάκτησιν, ἣν ὁ λαὸς δὲν ἐφοβήθη νὰ ἐκδηλώσῃ μὲ τὸν πλέον ἐμφαντικὸν τρόπον κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ τοῦ Ἁρμοστοῦ. Ἐν ᾧ δηλ. κατὰ παλαιὰν ἐπίσης συνήθειαν, αἱ λιτανεῖαι διήρχοντο ὑπὸ τὸ μέγαρον τοῦ Ἁρμοστοῦ, ἐκεῖ δὲ ὁ κλῆρος ἐδέετο ὑπὲρ τῆς Βασιλίσσης τῆς προστάτιδος δυνάμεως, κατὰ τὴν λιτανείαν ταύτην ὁ λαὸς ἠθέλησε νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἀπὸ τοῦ μεγάρου τοῦ Ἁρμοστοῦ διάβασιν, οὕτω δὲ πολὺς θόρυβος ἠγέρθη καὶ ἀταξία μεγάλη ἐγένετο. Ἄξιον δὲ σημειώσεως εἶνε ὅτι τῆς ταραχῆς ταύτης προΐσταντο ἢ ὅπως δήποτε μετεῖχον καί τινες δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἵτινες τὴν ἐπομένην ἡμέραν ἀπελύθησαν τῆς ὑπηρεσίας. Ἡ ἀποπομπὴ τῶν εὐσεβῶν τούτων ὑπαλλήλων ἀπὸ τῆς δημοσίας ὑπηρεσίας, οἵτινες προσέφερον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἴσως καὶ τὸν ἄρτον τῶν τέκνων των, θυσίαν ὑπὲρ τῆς ἐξυβρισθείσης θρησκείας, ἐξηρέθισεν ἔτι μᾶλλον τὰ πράγ-

ματα καὶ ἐπηύξησε τὴν κατὰ τῆς Προστασίας δυσαρέσκειαν τοῦ λαοῦ. Ἐπακολούθημα δὲ τῆς δυσαρεσκείας ταύτης ὑπῆρξε καὶ ἡ ἰδέα τῆς συστάσεως τῆς ἑταιρείας, σκοπὸν ἐχούσης ἐν γένει μὲν τὴν καλλιέργειαν καὶ διάδοσιν τῆς μουσικῆς, ἰδίᾳ δέ τὸν σχηματισμὸν μουσικοῦ θιάσου, δυναμένου νὰ παρακολουθῇ τοῦ Ἁγίου τὰς λιτανείας καὶ νὰ παρευρίσκηται εἰς τὰς ἄλλας θρησκευτικὰς τελετάς. Πρῶτος δὲ συνέλαβε τὴν ἰδέαν ταύτην ὁ Λουκιανὸς Καλογερᾶς, ἀνὴρ ἐγκρατής, φαίνεται τῆς μουσικῆς, ὅστις βραδύτερον ὑπηρέτησε τὴν ἑταιρείαν καὶ ὡς διδάσκαλος. Ἡ σύστασις ὅμως τῆς ἑταιρείας ἐγένετο κυρίως ὑπὸ τῶν ἑξῆς ὀκτὼ νέων Πετρ. Κουαρτάνου, Φρ. Ριβέλη, Γουλ. Μέξα, Νικ. Μακρῆ, Ἀντ. Λιβεράλη, Ἰω. Φραγκούλη, Ἐπ. Ξύνδα καὶ Νικ. Καβάσιλα, διότι ὁ Λουκιανὸς Καλογερᾶς, ὁ διαπρεπὴς καθηγητὴς Ἀνδρέας Μαυρομμάτης, ὁ Στάμος Ραμαντᾶς καὶ ὁ Μιχ. Μάνος, οἵτινες ἀνήκουσιν ἐπίσης εἰς τοὺς ἱδρυτάς, διαφωνήσαντες πρὸς τοὺς πρώτους, ἄγνωστον ἐπὶ ποίων ζητημάτων, δὲν ἔλαβον μέρος εἰς τὰς πρώτας τοῦ σώματος συνεδριάσεις. Αἱ διαφωνίαι ὅμως αὗται δὲν διήρκεσαν φαίνεται ἐπὶ πολύ, διότι βραδύτερον βλέπομεν πρωταγωνιστὰς μάλιστα ἐν τῇ ἑταιρείᾳ τὸν Μαυρομμάτην καὶ τὸν Καλογερᾶν, τὸν μὲν ὡς γραμματέα αὐτῆς, τὸν δὲ ὡς διδάσκαλον. Οἱ ἀνωτέρω δὲ ἀναφερόμενοι ὀκτὼ ἱδρυταὶ συμπεριέλαβον ἐν τῷ κύκλῳ αὐτῶν καὶ τοὺς μὴ παρόντας κατὰ τὴν πρώτην συνεδρίασιν Δημ. Ἀλβάναν καὶ Γεράσιμον Ρινόπουλον, εἰς τὸν τελευταῖον μάλιστα τούτων ὡς τὸν πρεσβύτερον ἀνέθεσαν καὶ τὴν προεδρείαν τῆς ἑταιρείας· τοῦ Ριοπούλου ὅμως μὴ ἀποδεχθέντος τὴν θέσιν ταύτην ἐγένετο πρῶτος τῆς ἑταιρείας πρόεδρος ὁ Α. Κουαρτάνος. Ἡ σύστασις τῆς φιλαρμονικῆς ἑταιρείας διήγειρε εἰς τὸν λαὸν ἀληθῆ ἐνθουσιασμόν, μεγίστην δὲ ἐδείκνυον πάντες προθυμίαν νὰ καταταχθῶσιν εἰς τοὺς ἑταίρους αὐτῆς. Ἐντὸς 15 ἡμερῶν ἀπὸ τῆς συστάσεώς της ἡ φιλαρμονικὴ ἑταιρεία ἠρίθμει 212 συνεταίρους, βαθμηδὸν δὲ συμπεριέλαβε μεταξὺ τῶν μελῶν αὐτῆς τοὺς διαπρεπεστάτους τῆς Κερκύρας ἄνδρας, τὸν Ἀνδρ. Μουστοξύδην, τὸν Πέτρον Βράϊλαν, τὸν Σπυρ. Ζαμπέλιον, τὸν Ἀντώνιον Πολυλᾶν, τὸν Γεώργιον Μαρκορᾶν, τὸν Σωκράτην Κουρῆν, αὐτὸν τὸν Μητροπολίτην Ἀθανάσιον, τινὲς τῶν ὁποίων καὶ πρόεδροι τῆς ἑταιρείας ἐπὶ ἔτη πολλὰ διετέλεσαν.

Ἐκ τῶν ἀνωτερω γίνεται φανερὸν ὅτι ὄχι μονον ἀγάπη πρὸς τὴν τέχνην, ἀλλὰ καὶ σεβασμὸς πρὸς τὴν θρησκείαν καὶ ἐν γένει πνεῦμα φιλοπρόοδον καὶ φιλόπατρι, προεκάλεσαν εἰς φιλαρμονικὰς ἑταιρείας τὴν σύστασιν, ἐκ τῶν πρώτων δὲ ἀποφάσεων καὶ ἐκ πασῶν τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς. ἰδίως τῶν πρὸ τῆς ἑνώσεως, γίνεται ἐπίσης φανερὸν ὅτι ἡ φιλαρμονικὴ ἑταιρεία σκοπὸν εἶχε παντὶ σθένει νὰ ἐργασθῇ εἰς ἐνίσχυσιν ταῦ ἐθνικοῦ φρονήματος καὶ εἰς ὑποστήριξιν τοῦ ἐθνικοῦ τῶν Ἑπτανησίων ἀγῶνος, ὁ ὁποῖος ἐξερράγη μὲν εἰς τὸ φανερὸν δέκα ἔτη βραδύτερον, ἀκήρυκτος ὅμως διεξήγετο ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς συστάσεως τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας. Διότι

εἶναι γνωστόν, ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 1839 μετέβη εἰς Λονδῖνον ὁ ἡγέτης τῶν τότε ἀντιπολιτευομένων, ὁ κλεινὸς Μουστοξύδης, ἵνα αὐτοπροσώπως ὑπερασπίσῃ ἐνώπιον τῶν ἄγγλων ὑπουργῶν τὰ δίκαια τοῦ Ἰονίου λαοῦ, τὰ ὁποῖα ἀσυστόλως τότε παρεβίαζον τῆς Προστασίας τὰ ὄργανα, Ἐν τῷ μακρῷ δὲ ὑπομνήματι, τὸ ὁποῖον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ὑπέβαλεν ὁ φιλόπατρις ἀνήρ, ῥητῶς ἔλεγε, ὅτι θὰ ἀπῄτει τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς πατρίδος, ἐὰν μὴ ἐθεώρει τοῦτο ἀκατόρθωτον. Συμπίπτει δὲ ἡ ἐποχὴ τῆς συστάσεως τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας, κατὰ φυσικὴν μᾶλλον ἀκολουθίαν ἢ τυχαίαν σύμπτωσιν, ὄχι μόνον πρὸς τὴν ἔναρξιν τοῦ ἐθνικοῦ τῆς Ἑπτανήσου ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ πρὸς ἐποχὴν ἐν γένει λίαν ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν Κέρκυραν διὰ τὴν τότε πνευματικὴν ἀνάπτυξιν, ἥτις τότε ὑπῆρχε καὶ τὴν φιλοπρόοδον δρᾶσιν καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν τὴν αὐστηρότητα. Διότι ἐπὶ μὲν τῆς μικρᾶς πολιτικῆς σκηνῆς τῆς Ἰονίου πολιτείας ἐπρωταγωνίστουν ἄνδρες ἀρτίαν ἔχοντες μάθησιν καὶ σεμνὸν τὸ ἦθος καὶ ὑψηλὸν τὸ φρόνημα, ἤκμαζε δὲ τότε καὶ ἡ Ἰόνιος Ἀκαδημία, τὸ λαμπρὸν τοῦτο φυτώριον τῆς ἀναγεννωμένης ἑλληνικῆς ἐπιστήμης, ἐν ᾧ εἰργάζοντο ἄνδρες ἐξόχου ἐπιστημονικῆς μορφώσεως, εὐσυνείδητοι καὶ ῥέκται ἀληθεῖς Ἕλληνες καὶ ἀληθεῖς χριστιανοί, θαυμασίως συνδυάσαντες, ὡς ἄλλοτε οἱ φωστῆρες τῆς Σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας, τὴν σοφίαν τοῦ κλασικοῦ ἑλληνισμοῦ πρὸς τοῦ Εὐαγγελίου τὰ διδάγματα. Ἐκτὸς δὲ τῆς σεμνῆς ταύτης χορείας, ἤκμαζον τότε ἐν Κερκύρᾳ καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγιοι, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης ἐπιμελῶς καλλιεργοῦντες τὰ γράμματα καὶ τὰς αὐτὰς ἔχοντες ἀρετὰς ἐχρησίμευον ὡς παράγοντες σπουδαῖοι τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς προόδου· Εἰς τὴν κοινωνικὴν δὲ ταύτην πρόοδον καὶ τὴν πνευματικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ὀφείλεται ἡ σύστασις ὄχι μόνον τῆς φιλαρμονικῆς, ἀλλὰ καὶ ἄλλων ἀξιολόγων σωματείων, τῆς ἀναγνωστικῆς π. χ. ἑταιρείας, ἡ ὁποία κατὰ τὸ ἔτος 1836 συσταθεῖσα ὑπάρχει καὶ σήμερον ἐν ἀκμῇ, καὶ τῆς ἑταιρεία τῶν φιλομαθῶν, ἡ ὁποία ἱδρυθεῖσα τὸ ἔτος 1845 καὶ ὑπὸ τὴν προεδρείας τοῦ Μουστοξύδου διετελέσασα συνεκέντρωσεν εἰς κοινὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν πάντας τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Οὐχὶ δὲ μόνον τῶν λογίων, ἀλλὰ καὶ τοῦ λαοῦ ὁ βίος ἦτο κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πνευματικώτερος ἢ σήμερον. Διότι εἶχε καὶ ὁ λαὸς τότε τὰ ἰδανικά του καὶ περιέκλειε εἰς τὴν καρδίαν του τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, περὶ τῆς ὁποίας μάλιστα ἐπίστευεν ὅτι καὶ προφητεῖαι ὑπῆρχον, τὴν Μεγάλην Ἰδέαν, ἥτις εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς μεγάλης ἀναπτύξεως ἔμελλε νὰ ἀποβῇ ἐμπαιγμοῦ ἀντικείμενον! Ἀρκετὴν δὲ πνευματικὴν τροφὴν εὕρισκεν ὁ λαὸς εἰς τὰς ἐκκλησίας, ἐν αἷς δὲν παρίστατο μόνον ἁπλοῦς θεατὴς ἱεροτελεστιῶν ἀκαταλήπτων, ἀλλ' ἤκουε τοῦ Εὐαγγελίου τὴν ἀνάπτυξιν παρὰ εὐφραδῶν ἱεροκήρυκων, οἵτινες δὲν ἐνόμιζον ἁμάρτημα νὰ ὁμιλῶσιν εἰς τὸν λαὸν τοῦ λαοῦ τὴν γλῶσσαν. Συνεπλήρου δὲ ὁ λαὸς τὴν ἀνάπτυξίν του διὰ τῆς ἀναγνώσεως βιβλίων θρησκευτικῆς ἰδίως

ὕλης ἢ ὕλης ὅπως δήποτε προσιτῆς εἰς αὐτόν, εἰς τὰς ἀθώας δὲ αὐτοῦ διασκεδάσεις ἐτέρπετο ψάλλων τὴν Ξανθούλα, τὴν Αὐγούλα, τὴν Φαρμακωμένη, τὴν Εὐρυκόμη καὶ ἄλλα εὔμορφα καὶ σεμνὰ τραγούδια τοῦ Σολωμοῦ, εἰς τὴν γλυκύτητα καὶ σεμνοπρέπειαν τῆς ποιήσεως τῶν ὁποίων πληρέστατα ἀνταπεκρίνετο ἡ γλυκύτης καὶ ἡ σεμνοπρέπεια τῆς μουσικῆς, συνθέτης τῆς ὁποίας ἦτο τοῦ Σολωμοῦ ὁ ἐγκάρδιος φίλος, ὁ Νικόλαος Μάντζαρος.

Ἡ ἀτελὴς αὕτη εἰκὼν τῆς κερκυραϊκῆς κοινωνίας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς ὁποίας ἡ Φιλαρμονικὴ ἐξῆλθεν, ἐξηγεῖ πληρέστατα πῶς ἑταιρεία μουσικὴ προῆλθε μὲν ἐκ θρησκευτικοῦ σχεδὸν φανατισμοῦ, παρεσύρθη δὲ ταχέως εἰς ἐνεργείας ξένας κυρίως πρὸς τὴν τέχνην. Τοῦτο δὲ οὐδόλως, νομίζω, δύναται νὰ θεωρηθῇ βεβήλωσις τῆς θείας τέχνης, ἀφ' οὗ αὐτὴ αὕτη ἡ Μουσικὴ δὲν ἐπιζητεῖ ἁπλῶς τὸ ἐν τῷ χρόνῳ ὡραῖον διὰ τῆς μελῳδίας, τῆς ἁρμονίας καὶ τοῦ ῥυθμοῦ, ἀλλὰ σκοπεῖ τὴν διὰ τοῦ ὡραίου διέγερσιν καὶ ἔκφρασιν παραστάσεων ὑψηλῶν καὶ συναισθημάτων εὐγενῶν. Τοῦτο ἀκριβῶς ἔπραξε καὶ ἡ ἡμετέρα ἑταιρεία, ἥτις διὰ τῆς Μουσικῆς ἠθέλησε πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὸν ἐθνικὸν τῆς Ἑπτανήσου ἀγῶνα. Πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου δύναμαι νὰ ἀναφέρω, τὰς δύο ἀποφάσεις, τὰς ὁποίας τὸ σωματεῖον κατὰ τὸ ἔτος 1841 ἔλαβε νὰ γίνηται δηλ. χρῆσις εἰς τὰς συνεδριάσεις καὶ γραφεῖα αὐτοῦ τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ νὰ ἑορτάζηται τακτικῶς ἡ 25 Μαρτίου διὰ δημοσίων συναυλιῶν καὶ πανηγυρικῆς τοῦ καταστήματος διακοσμήσεως, καὶ ὅτι καὶ διὰ τὰς στολὰς τῶν μουσικῶν της εἶχε ἐκλέξῃ τὰ ἐθνικὰ χρώματα, ἀλλ' ἡ Κυβέρνησις τῇ ἐπέβαλλε τὰ χρώματα τοῦ Ἰουνίου Κράτους. Δύναμαι νὰ ἀναφέρω τὰ συμπόσια τῆς ἑταιρείας, τὰ ὁποῖα ἐλάμβανον πάντοτε χαρκτῆρα ἐθνικῆς διαδηλώσεως, καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ὁ μελίρρυτος τῆς ἑταιρείας πρόεδρος Πέτρος Βράϊλας δὲν ἐδυσκολεύετο ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ Ἁρμοστοῦ νὰ ἐγείρῃ τὸ ποτήριον ὑπὲρ τῆς μητρὸς Ἑλλάδος, σεβαστῆς καὶ ἀγαπητῆς, ὡς ἔλεγε, καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς ἡμετέρους προστάτας [1]. Δύναμαι προσέτι νὰ ἀναφέρω τὴν πανηγυρικὴν ἐκλογὴν τοῦ Μητροπολίτου Ἀθανασίου ὡς μέλους τῆς ἑταιρείας, ἐκλογήν, ἣν τὸ σῶμα ἐδέχετο διὰ χειροκροτημάτων καὶ ἡ μουσικὴ ἐχαιρέτιζε διὰ τοῦ ἐθνικοῦ ὕμνου. Δύναμαι ἐπίσης νὰ ἀναφέρω τὰς τιμάς, ἃς ἡ φιλαρμονικὴ ἀπένειμε πρὸς πάντας τοὺς πρὸ τῆς ἑνώσεως δι' ὁποῖον δήποτε λόγον ἐλθόντας ἐνταῦθα ἐπισήμους ἄνδρας τῆς ἐλευθέρας Ἑλλάδος καὶ πρὸς πάντας τοὺς Ἑπτανησίους τοὺς τιμίως τὴν ἐθνικὴν ἰδέαν ἐξυπηρετήσαντας, καὶ τέλος τὸ ἐνεργὸν μέρος, τὸ ὁποῖον ἡ Φιλαρμονικὴ ἔλαβε εἰς πάσας τὰς ὑπὲρ τῆς Ἑνώσεως διαδηλώσεως τοῦ Κερκυραϊκοῦ λαοῦ, οὗτινος διὰ τῶν ἐθνικῶν ᾀσμάτων ἐνίσχυσε τὸ φρόνημα

[1] Μετὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ λόγου ἐπληροφορήθην ὅτι ὁ πρόεδρος τῆς φιλαρμονικῆς Πέτρος Βράϊλας ἔκαμε τὴν ἀνωτέρω μνημονευομένην πρόποσιν ἐν συμποσίῳ οὐχὶ τῆς Φιλαρμονικῆς ἀλλὰ τῆς Ἀναγνωστικῆς ἑταιρείας.

καὶ διήγειρε τὸν ἐνθουσιασμόν. Ἡμεῖς τοὐλάχιστον, οἵτινες ἤμεθα τότε παιδία, ἐνθυμούμεθα τὰς ἱερὰς συγκινήσεις, ἃς ἡ Φιλαρμονικὴ παρῆγεν εἰς τὰς καρδίας ἡμῶν, καὶ μετ' εὐγνωμοσύνης θέλομεν θεωρῇ αὐτὴν πάντοτε ἕνα τῶν κυριωτάτων παραγόντων τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἀγωγῆς!

Ἐνδιέτριψα ἴσως πλέον τοῦ δέοντος εἰς τὰς ἐθνικὰς ἐνεργείας τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας, διότι τὰς ἐνεργείας ταύτας θεωρῶ τὰς ὑψίστας. Ἐκ τούτου ὅμως δὲν πρέπει νὰ νομίσῃ τις ὅτι ὑποτιμῶ τὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας αὕτη προσέφερεν εἰς τὴν τέχνην ἢ μᾶλλον εἰς τὴν διάδοσιν αὐτῆς. Διότι ἡ Φιλαρμονικὴ οὐδέποτε διετύπωσεν ἀξιώσεις Μουσικῆς Ἀκαδημείας, δυναμένης νὰ προαγάγῃ τὴν τέχνην καὶ νὰ τάμῃ νέας ὁδούς, ἀγνώστους εἰς τὸν μουσικὸν κόσμον· ἀλλὰ συμφώνως πρὸς τὸν σκοπὸν τὸν ὁποῖον ἀπ' ἀρχῆς ἔθεσεν, ἐζήτησε νὰ μεταφυτεύσῃ τὴν τέχνην εἰς τὴν Κέρκυραν, νὰ ἀναπτύξῃ τοῦ λαοῦ τὸ μουσικὸν αἴσθημα, νὰ διεγείρῃ τὴν πρὸς τὴν Μουσικὴν ἀγάπην, καὶ νὰ καταστήσῃ τὴν μελέτην αὐτῆς προσιτὴν εἰς πάντας. Τοιαύτην εἶχεν ἡ φιλαρμονικὴ ἀποστολὴν καὶ τὴν ἀποστολὴν ταύτην πληρέστατα ἐξεπλήρωσεν εἰς κύκλον μάλιστα εὐρύτερον ἐκείνου, τὸν ὁποῖον ἀρχικῶς περιέγραψε· διότι εἶνε γνωστὸν καὶ ὁμολογεῖται εὐτυχῶς παρὰ πάντων ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτῆς ἀπέβη ἐπωφελὴς καὶ πέραν τῶν στενῶν τῆς νήσου ὁρίων, εἶνε γνωστὸν ὅτι τὸ μουσικὸν αἴσθημα ἐντεῦθεν ἰδίως μετεδόθη εἰς τὴν Ἑπτάνησον καὶ τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, καὶ ὅτι εἰς ἐποχὴν μάλιστα παλαιοτέραν πανταχοῦ σχεδὸν οἱ τῆς ἐλευθέρας ἢ δούλης Ἑλλάδος, ὅπου ἱδρύοντο μουσικοὶ Σύλλογοι ἢ συνεκροτοῦντο μουσικοὶ θίασοι, μαθηταὶ τῆς φιλαρμονικῆς ἐκαλοῦντο ὡς πρῶτοι διδάσκαλοι. Ἡ ἀναγνώρισις αὕτη εἶνε ἀρκετὴ τιμὴ διὰ τὴν ἡμετέραν ἑταιρείαν, ἄλλην δὲ μεγαλειτέραν δὲν ζητεῖ. Οὐδὲ ἐννοεῖ αὕτη ἀγυρτεύουσα τρόπον τινά, νὰ σφετερισθῇ τὴν δόξαν, ἡ ὁποία ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς ἄτομα. Διότι εἶνε βέβαιον, ὅτι ἐὰν κατὰ τὴν πεντηκονταετίαν ταύτην παρήχθησαν ἔργα μουσικὰ ἄξια λόγου, ἔργα πολὺ ἐπαινεθέντα ὄχι μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ἔξω κόσμον, ταῦτα τιμῶσι μᾶλλον τοὺς ἀξίους αὐτῶν συγγραφεῖς καὶ συνθέτας. Ὅσον στενῶς καὶ ἂν ἠθέλησεν ὁ ἐπιφανὴς Μάντζαρος—διότι, ἐννοεῖται περὶ αὐτοῦ ἰδίως πρόκειται—νὰ συνδέσῃ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μετὰ τοῦ ὀνόματος τῆς Φιλαρμονικῆς, αὕτη οὐδὲ ἓν φύλλον ἀπαιτεῖ ἐκ τοῦ στεφάνου, ὁ ὁποῖος περιβάλλει τὴν σεβασμίαν αὐτοῦ κορυφήν. Τοὐναντίον ἐν εἰλικρινείᾳ ὁμολογεῖ κατὰ τὴν ἐπίσημον ταύτην ἡμέραν, καθ' ἣν δίδει, οὕτως εἰπεῖν, λόγον τῆς πεντηκονταετοῦς αὐτῆς ἐργασίας, ὅτι οὐδὲν μὲν ἔπραξε ὑπὲρ τοῦ Μαντζάρου, ὁ Μάντζαρος ὅμως ἔπραξε ὑπὲρ τῆς φιλαρμονικῆς τὸ πᾶν. Καὶ ἄνευ τῆς φιλαρμονικῆς ὁ Μάντζαρος ἤθελε βεβαίως ἀνέλθῃ εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆλθεν· ἄνευ ὅμως τοῦ Μαντζάρου ἡ Φιλαρμονικὴ δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἢ τοὐλάχιστον δὲν θὰ ἀπέφερε πολλοὺς καρπούς. Ὁ Μάντζαρος ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῆς φιλαρμονικῆς καὶ εἰργάσθη ἐν αὐτῇ ἀπὸ τῆς συστάσεως αὐτῆς

μέχρι τοῦ θανάτου του, ἐπισυμβάντος τῇ 30 Μαρτίου 1872, ἤτοι ἐπὶ τριάκοντα καὶ πλέον ἔτη, μετὰ ζήλου παραδειγματικοῦ καὶ χωρὶς οὐδέποτε νὰ λάβῃ ὀβολὸν οὔτε παρὰ τῆς ἑταιρείας οὔτε παρὰ τῶν μαθητῶν, τοὺς ὁποίους καὶ κατ' ἰδίαν ἐδίδασκε, ἀρκεσθεὶς δὲ εἰς τὴν ἰσόβιον μικρὰν σύνταξιν, τὴν ὁποίαν ἡ Βουλὴ τῆς Ἑπτανήσου εἰς ἔνδειξιν εὐγνωμοσύνης ἀπένειμεν εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν ἠθικὴν ἀμοιβὴν τῶν δύο τῆς Ἑλλάδος Βασιλέων τοῦ Ὄθωνος καὶ τοῦ Γεωργίου, ἐξ ὧν ὁ μὲν ἀπέστειλεν εἰς αὐτὸν τὸν ἀργυροῦν, ὁ δὲ τὸν χρυσοῦν Σταυρὸν τοῦ Σωτῆρος. Οὕτω διῆλθε τὸν βίον αὐτοῦ ἐν τῷ στενῷ τῆς Φιλαρμονικῆς κύκλῳ καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, τοὺς ὁποίους πατρικῶς ἠγάπα καὶ παρὰ τῶν ὁποίων ἀληθῶς ἐλατρεύετο, ἀνὴρ πρὸς τὸν ὁποῖον ἡ ἰδία ἱκανότης εὐρύτατον εἶχεν ἀνοίξῃ ὁρίζοντα ἀπὸ τῆς ἐποχῆς, καθ' ἣν ἐσπούδαζεν ἐν Ἰταλίᾳ, ἀνὴρ ὁ ὁποῖος δὶς ἐκλήθη ἐπὶ ἁδρᾷ μισθοδοσίᾳ εἰς τὴν διεύθυνσιν μεγάλων Μουσικῶν Σχολῶν, τῆς ἐν Νεαπόλει δηλ. καὶ τῆς ἐν Μεδιολάνοις, ἀνήρ, τοῦ ὁποίου τὴν ἀξίαν ἀνεγνώρισαν πάντες οἱ μεγάλοι μουσικοὶ τῆς ἐποχῆς του, οἱ ὁποῖοι οὐχὶ σπανίως ἐζήτουν τὴν γνώμην τοῦ Μαντζάρου ἐπὶ τῶν δυσχερεστέρων θεωρητικῶν ζητημάτων τῆς Μουσικῆς.

Ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοιούτου ἀνδρὸς ἑπόμενον ἦτο τὸ ἔργον τῆς φιλαρμονικῆς νὰ προκόψῃ. Εἶχεν ἄλλους ἡ ἑταιρεία πάντοτε καὶ ἄλλους ἱκανοὺς διδασκάλους, μαθητὰς τοὺς πλείστους τοῦ Μαντζάρου καθ' ὑπόδειξιν τοῦ ὁποίου προσελαμβάνοντο εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἑταιρείας. Κατάχρησις θὰ ἦτο βεβαίως ἂν ἤθελον ἀναφέρῃ ἐνταῦθα τὰ ὀνόματα πάντων τῶν διδασκάλων τούτων καὶ ἀποδώσῃ τὸν εἰς ἕκαστον τὸν ὀφειλόμενον ἔπαινον. Πρέπει ὅμως τουλάχιστον νὰ μνημονεύσω ὅτι πολλοὶ τῶν διδασκάλων τούτων προσέφερον εἰς τὴν ἑταιρείαν τὴν πολύτιμον αὐτῶν συνδρομὴν λίαν ἀφιλοκερδῶς, μικρὰν μόνον, πολλάκις δὲ καὶ οὐδεμίαν λαμβάνοντες παρ' αὐτῆς ἀμοιβήν.

Δυσχερεστέρα θὰ ἦτο ἡ θέσις μου, ἂν ἤθελον νὰ πλέξω τὸ ἐγκώμιον τῶν ἀειμνήστων τῆς ἑταιρείας προέδρων, εἰς τὴν δεξιὰν τῶν ὁποίων διεύθυνσιν ὀφείλεται ὁ μακρὸς τῆς ἑταιρείας βίος καὶ ἡ ἀκμὴ αὐτῆς. Αὐτὰ ἑπομένως τὰ πράγματα πλέκουσι τὸ ἐγκώμιον αὐτῶν· ἄλλως τὰ ὀνόματα τῶν πλείστων ἐξ αὐτῶν εἶνε τόσον γνωστά, ὥστε πᾶς ἔπαινος ἀποβαίνει περιττός. Διετέλεσαν δὲ πρόεδροι τῆς ἑταιρείας οἱ ἑπόμενοι, ἐξ ὧν οἱ πλεῖστοι ἐπὶ πολλὰς μάλιστα περιόδους, Πέτρος Κουαρτάνος, Ἀντώνιος Πολυλᾶς, Ἀναστάσιος Γυαλινᾶς, Γεώργιος Μαρκορᾶς, Ἀνδρέας Μουστοξύδης, Σπυρίδων Βέγιας Βούλγαρις. Οὗτος καὶ προηγουμένως διετέλεσε πρόεδρος καὶ κατὰ τὰ ἀπαίσια διὰ τὴν ἑταιρείαν ἔτη 1850—53, ὅτε, ἕνεκα τῶν μεγάλων οἰκονομικῶν στενοχωριῶν ἤθελεν ἐπέλθῃ ἡ διάλυσις τῆς ἑταιρείας, ἂν μὴ ἔσωζεν αὐτὴν ἡ δραστηρία τοῦ προέδρου τούτου ἐνέργεια, ὅστις ὢν συγχρόνως καὶ ἔπαρχος Κερκύρας, ἐπέτυχε νὰ δοθῇ εἰς τὴν ἑται-

ρείαν ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου ἄξιον λόγου μηνιαῖον βοήθημα, καὶ ἐράνους ὑπὲρ αὐτῆς ἐνήργησε καὶ τὸν ἀριθμόν τῶν μελῶν σπουδαίως ηὔξησεν. Ἡ ἑταιρεία δὲ εὐγνωμονοῦσα μετέθεσεν αὐτὸν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐπιτίμων μελῶν, ἀπεφάσισε νὰ ἀναρτηθῇ ἡ εἰκὼν αὐτοῦ εἰς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριῶν καὶ ἀπέδωκεν εἰς αὐτὸν τὸν ἐξόχως τιμητικὸν τίτλον προέδρου φιλοπάτριδος καὶ σωτῆρος τῆς ἑταιρείας. Μετὰ τὸν Βέγιαν Βούλγαρην προήδρευσαν αὐτῆς ὁ Πέτρος Βράϊλας, Σπυρίδων Δούσμανης, Σωκράτης Κουρῆς, Ἀριστοτέλης Σαραμέτης, ὁ κατόπιν ἐπὶ δώδεκα συνεχῆ ἔτη διοικήσας τὴν ἑταιρείαν, Γεώργιος Δάνος Πέκος, Σπυρίδων Μπαλτᾶς καὶ τέλος ὁ πολύκλαυστος Ἰωάννης Δούσμανης, οὗτινος τὴν πρόωρον στέρησιν, μόλις προδιαθέσας ἐθρήνησεν ἡ ἑταιρεία.

Ἐπιθυμητὸν θὰ ἦτο εἰς ἐμὲ νὰ ἠδυνάμην νὰ κουράσω ὑμᾶς ὀλίγον διὰ τῆς ἀναγνώσεως μακροῦ καταλόγου εὐεργετῶν καὶ δωρητῶν, δυστυχῶς ὅμως τὰ λογιστικὰ βιβλία τῆς ἑταιρείας δὲν παρέχουσι πρὸς τοῦτο ἄφθονον ὕλην. Διότι, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰ ποσά, ἅτινα πολλάκις συνήχθησαν ἐξ ἐράνων ἐνεργηθέντων ὄχι μόνον εἰς τὴν πόλιν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ προάστεια καὶ εἰς τὰ χωρία, αὐθορμήτους συνδρομὰς καὶ κληροδοτήματα πολὺ ὀλίγα ἔλαβεν ἡ ἡμετέρα ἑταιρεία· τὰ μεγαλείτερα δὲ ἐξ αὐτῶν εἶνε τὸ τοῦ Σπ. Ἀλφιεράκη κληροδότημα, τὸ ἐκ δύο οἰκίσκων ἀποτελούμενον, τὸ τοῦ Ἀναστασίου Ποφάντη κληροδοτήσαντος δρ. 2670, τῆς Ἑλένης Λαμπριάδου κληροδοτησάσης 50 μετοχὰς τοῦ ἐθνικοῦ δανείου καὶ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ράλλη, ὁ ὁποῖος κατ' ἐντολὴν τοῦ ἀποβιώσαντος πατρὸς αὐτοῦ προσέφερε τῇ ἑταιρείᾳ δρ. 900. Ἐὰν ὅμως ἡ ἰδιωτικὴ γενναιοδωρία μικρὰν εἰς τὴν ἑταιρείαν ἔδωκε συνδρομήν, μετὰ στοργῆς ἔτεινον εἰς αὐτὴν χεῖρα βοηθείας ἡ Α. Μ. ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος, ἡ Κυβέρνησις Αὐτοῦ καὶ ὁ δῆμος Κερκυραίων. Καὶ ὁ μὲν Βασιλεὺς ἡμῶν ἀπὸ εἰκοσαετίας περίπου ηὐδόκησε νὰ χορηγῇ ἐτησίως εἰς τὴν ἡμετέραν ἑταιρείαν δρ. 1600, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 1884 ἀπεφάσισε καὶ ἡ Σ. Κυβέρνησις, πρωθυπουργοῦντος τοῦ κ. Χαριλάου Τρικούπη, τοῦ ἤδη ἐπιτίμου τῆς ἑταιρείας προέδρου, νὰ προσφέρῃ ἐτησίως δρ. 1500. Ὁ δὲ δῆμος Κερκυραίων ἀπὸ ἐτῶν προσφέρει εἰς τὴν φιλαρμονικὴν ἐτησίαν συνδρομὴν ἐκ δρ. 2000, οὐχὶ δὲ σπανίως καὶ ἐκτάκτους συνδρομὰς προσέφερεν. Ἐκ τούτων μεγαλειτέρα εἶνε ἡ κατὰ τὸ ἐνεστὸς ἔτος ἐκ δρ. 4000, ἡ ὁποία ἐδόθη, ἵνα δυνηθῇ ἡ ἑταιρεία νὰ ἀνταποκριθῇ εἰς τὰς μεγάλας δαπάνας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεβλήθη πρὸς πλατυτέραν διδασκαλίαν τῆς μουσικῆς καὶ τῆς θεωρίας αὐτῆς δι' ἣν καὶ διευθυντὴν τῶν σχολῶν διώρισεν καὶ πολλοὺς ἄλλους διδασκάλους προσέλαβεν. Ἐσχάτως δὲ ὁ δῆμος Κερκυραίων ἐπεκτείνων τὰς πρὸς τὴν ἑταιρείαν ἐνεργείας, προσέφερεν εἰς αὐτὴν καὶ κατάλληλον γήπεδον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου, ἐλπίζομεν, ἡ ἑταιρεία δὲν θέλει βραδύνῃ νὰ οἰκοδομήσῃ ἴδιον κατάστημα. Εἴθε ἡ ἀγάπη αὕτη τοῦ ἡμετέρου Βασιλέως, τῆς Σ. Κυβερνήσεως καὶ τοῦ δήμου

Κερκυραίων, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ ἡμετέρα ἑταιρεία καυχᾶται καὶ βαθυτάτην αἰσθάνεται εὐγνωμοσύνην, νὰ μείνῃ ἀμετάβλητος καὶ εἰς τὸ μέλλον καὶ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα εἰς πάντας τοὺς δυναμένους νὰ βοηθήσωσι τὸ κοινωφελὲς αὐτῆς ἔργον.

Τοιοῦτον, κυρίαι καὶ κύριοι, ἐν ἀτελεστάτῃ σκιαγραφίᾳ τὸ παρελθὸν τῆς ἡμετέρας ἑταιρείας. Εἶχον τὴν ὑποχρέωσιν διηγούμενος τὰ κατ' αὐτὴν νὰ εἶμαι σύντομος, ἐφ' ὅσον τουλάχιστον τὸ ὑποκείμενον τῆς διηγήσεως μοὶ ἐπέτρεπε τοῦτο, καὶ νὰ μὴ ὑποπέσω εἰς ὑπερβολάς, εἰς τὰς ὁποίας ἄλλως εὔκολον ἦτο νὰ μὲ παρασύρῃ ἡ πρὸς τὴν ἑταιρείαν ἀγάπη μου· τὴν ὑποχρέωσίν μου δὲ ταύτην ἐφρόντισα πολὺ νὰ μὴ λησμονήσω κατὰ τὴν διήγησίν μου. Φοβοῦμαι μάλιστα μήπως ἡ μεγάλη φροντίς μου περὶ ταύτην κατέστησεν ἀσθενεστέραν τὴν περιγραφὴν τοῦ πεντηκονταετοῦς τῆς ἑταιρείας βίου. Καὶ τοῦτο ὅμως ἂν συνέβη, οὐδείς, νομίζω, δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ἔντιμον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν ὑπῆρξε τὸ παρελθὸν τῆς φιλαρμονικῆς, τὸ ἔντιμον δὲ παρελθὸν συνεπιφέρει καὶ μεγάλας εἰς τὸ μέλλον ὑποχρεώσεις. Οἱ ἀείμνηστοι τῆς ἑταιρείας ἱδρυταί, αἱ ἀρχαὶ αὐτῆς καὶ τὰ μέλη, οἱ διδάσκαλοι καὶ οἱ μαθηταὶ ἐξεπλήρωσαν ἀναμφιβόλως τὰ καθήκοντα αὐτῶν, ἂς μὴ ὑστερήσωμεν καὶ ἡμεῖς, ἀλλ' ἂς προσπαθήσωμεν ἐργαζόμενοι μετὰ ζήλου καὶ συνέσεως, πρὸ πάντων δὲ ἐν ὁμονοίᾳ, νὰ προαγάγωμεν τὸ λαμπρὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον ἐκεῖνοι παρήγαγον.

ΕΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ[1]

Γ'

Δεκαοκτὼ ἔτη πρὸ τῶν συμβάντων τούτων ὁ Καῖσαρ ἀγορανόμος ὢν εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ ἐπικυρωθῇ διὰ δημοψηφίσματος ἡ ἐκτέλεσις τῆς διαθήκης 'Αλεξάνδρου τοῦ Β' τῆς κληροδοτούσης τὴν Αἴγυπτον εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαόν[2]. Ἡ Αἴγυπτος ἦτο νῦν ὑποτεταγμένη. Δι' ἑνὸς λόγου του ὁ Καῖσαρ ἠδύνατο νὰ καταστήσῃ τὴν μεγάλην καὶ πλουσίαν ταύτην χώραν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. 'Αλλὰ κατὰ τὸ ἔτος 65 ἡ Κλεοπάτρα μόλις εἶχε

[1] Συνέχεια· ἰδὲ προηγούμενον φυλλάδιον.

[2] Σουητώνιος, *Καῖσαρ*, ΙΑ'.

γεννηθῇ· κατὰ τὸ ἔτος 65 ὁ Καῖσαρ δὲν εἶχεν αἰσθανθῇ τὸ δῆγμα τοῦ ὄφεως τοῦ Νείλου, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτὴν ὁ Σαίξπηρ. Ὁ ὕπατος δὲν ἐνεθυμήθη τὰς προτάσεις τοῦ ἀγορανόμου. Ἡ πρώτη πρᾶξις τοῦ Καίσαρος ἅμα τῇ εἰσόδῳ αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπῆρξεν ἡ ἀναγνώρισις τῆς Κλεοπάτρας ὡς βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου. Ἐν τούτοις κηδόμενος τῶν αἰσθημάτων τῶν Αἰγυπτίων ἀπεφάσισεν ἵνα ἡ Κλεοπάτρα νυμφευθῇ τὸν δευτερότοκον αὐτῆς ἀδελφόν, Πτολεμαῖον τὸν νεώτερον, καὶ συμμερισθῇ μετ' αὐτοῦ τὴν ἀρχήν. Πλήν, ὡς παρατηρεῖ ὁ Δίων, ὅ τε γάμος καὶ ἡ διανομὴ αὕτη τοῦ θρόνου ἦσαν εἰκονικά. Ὁ νεαρὸς ἡγεμονόπαις μόλις δεκαπενταέτης τότε, οὔτε βασιλεὺς ἀκόμη ἠδύνατο νὰ ἦνε οὔτε σύζυγος κἂν τῆς βασιλίσσης. Κατὰ τὸ φαινόμενον ἡ Κλεοπάτρα ἦτο ἡ σύζυγος τοῦ ἀδελφοῦ της καὶ ἡ μετ' αὐτοῦ συμβασιλεύουσα, πράγματι ὅμως ἐβασίλευε μόνη καὶ ἦτο ἡ παλλακὴ τοῦ Καίσαρος[1].

Κατὰ τὸ ὀκτάμηνον διάστημα τῆς διαρκείας τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμου, ὁ Καῖσαρ ἔγκλειστος εἰς τὸ ἀνάκτορον οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν κατέλιπε τὴν Κλεοπάτραν, εἰμὴ μόνον χάριν τῆς μάχης. Ἡ μακρὰ αὕτη σελήνη τοῦ μέλιτος ἐφάνη αὐτῷ βραχεῖα. Ἠγάπα τὴν νεαρὰν βασιλίδα ὅσον καὶ κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας καὶ περισσότερον ἔτι, δὲν ἠδύνατο δὲ νὰ τὴν ἐγκαταλίπῃ. Εἰς μάτην συμφέροντα σπουδαιότατα ἐκάλουν αὐτὸν εἰς Ῥώμην, ὅπου ἡ ἀταξία ἐβασίλευε καὶ τὸ αἷμα ἔρρεε καὶ ὅπου ἀπὸ τῆς 13 Δεκεμβρίου τοῦ παρελθόντος ἔτους οὐδεμία ἐπιστολὴ εἶχε ληφθῇ ἐκ μέρους αὐτοῦ. Εἰς μάτην ἐν Ἀσίᾳ ὁ Φαρνάκης, νικήσας τοὺς συμμάχους τῆς Ῥώμης βασιλεῖς καὶ τοὺς λεγεῶνας τοῦ Δομιτίου εἶχε κυριεύσει τὸν Πόντον, τὴν Καππαδοκίαν καὶ τὴν Ἀρμενίαν. Εἰς μάτην ἐν Ἀφρικῇ ὁ Κάτων καὶ οἱ τελευταῖοι τοῦ Πομπηΐου ὀπαδοὶ εἶχεν συγκεντρώσει ἐν Ἰτύκῃ στρατὸν πολυάριθμον, ἀποτελούμενον ἐκ δεκατεσσάρων λεγεώνων, δεκακισχιλίων ἱππέων Νουμιδῶν καὶ ἑκατὸν εἴκοσιν ἐλεφάντων μαχίμων. Εἰς μάτην ἐν Ἱσπανίᾳ τὰ πνεύματα ἦσαν ἐξημμένα καὶ ἡ ἐπανάστασις ἦτο ἐπὶ θύραις. Τὰ καθήκοντα, τὰ συμφέροντα, τὴν φιλοδοξίαν, τοὺς κινδύνους, τὰ πάντα ἐλησμόνει ὁ Καῖσαρ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Κλεοπάτρας. Καὶ ἀπεφάσισε μὲν ν' ἀπέλθῃ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἀλλ' ὅπως ἐπιχειρήσῃ μετὰ τῆς ὡραίας βασιλίδος τερπνὸν ἐπὶ τοῦ Νείλου πλοῦν.

Τῇ διαταγῇ τῆς Κλεοπάτρας ἡτοιμάσθη μέγα πλοῖον ἀβαθές, ἐκ τῶν καλουμένων θαλαμηγῶν, ἅτινα μετεχειρίζοντο οἱ Λαγίδαι διὰ τὴν ποταμοπλοΐαν. Ἦτο ἀληθὲς πλωτὸν μέγαρον μήκους ἡμίσεως σταδίου, ὕψους τεσσαράκοντα πήχεων ἀπὸ τῆς ὑφάλου γραμμῆς. Τὰ διάφορα στεγάσματα αὐτοῦ ἦσαν ἐπάλληλα, περικυκλούμενα ὑπὸ στοῶν καὶ κιονοστοιχιῶν, ἐπι-

[1] Πλούταρχος, *Καῖσαρ*, ΝΕ', Δίων ΜΗ', 44· Πορφύριος Fragm. Histor. graec. Γ' σ. 724. Ὑπάρχουσι νομίσματα τῆς Κλεοπάτρας κοπέντα κατὰ τὸ ἔτος 46, ἐν οἷς οὔτε ἡ προτομὴ εὕρηται, οὔτε τὸ ὄνομα κἂν τοῦ Πτολεμαίου ΙΓ'.

στεφόμενα δὲ ὑπὸ ἀνδήρων, ἐξ ὧν τερπνοτάτη ἦτο ἡ θέα, καὶ ἅτινα ἐσκέποντο ὑπὸ σκιάδος ἐκ πορφύρας. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ σκάφους διῃρεῖτο εἰς παμπληθῆ διαμερίσματα, ηὐτρεπισμένα μετὰ πάσης τῆς χλιδῆς καὶ τῆς λεπτεπιλέπτου πολυτελείας τοῦ αἰγυπτιακοῦ πολιτισμοῦ· εὐρύχωροι αἴθουσαι περιβαλλόμεναι ὑπὸ περιστυλίων, ἓν βακχεῖον περίπτερον περιέχον δέκα τρεῖς κλίνας, οὗ ἡ ὀροφὴ ἀψιδωτὴ ὡσεὶ σπηλαίου ἦτο ἀπαστράπτον τεχνητὸν χαλίκωμα, ἀποτελούμενον ἐξ ἰάσπιδος, σιδηρίτου, σαρδίου, ἀλαβάστρου, ἀμεθύστων, βηρύλλων καὶ τοπαζίων εὑρίσκοντο ἐντὸς αὐτοῦ. Τὸ σκάφος εἶνε ἐκ κέδρου καὶ ἐκ κυπαρίσσου, τὰ ἱστία ἐκ βύσσου, τὰ σχοινία βεβαμμένα διὰ πορφύρας. Πανταχοῦ φαίνονται γεγλυμμένα ὑπὸ ἀρίστων τεχνητῶν κάλυκες λωτοῦ ἠνεῳγμένοι, σπεῖραι ἀκάνθης ἑλισσόμεναι, ἔγκαρπα ἐκ φύλλων κυάμου καὶ ἀνθέων φοίνικος ἐκτεινόμενα, παντοῦ ἀστράπτουσι τὸ μάρμαρον, τὸ θύϊνον ξύλον, ὁ ἐλέφας, ὁ ὄνυξ, τὰ ἐξ ἐπιχρύσου χαλκοῦ κιονόκρανα καὶ κορωνίδες. Μῖμοι καὶ ἀκροβάται καὶ μουσικοὶ καὶ στρατιὰ ὁλόκληρος ὀρχηστρίδων καὶ αὐλητριῶν ἐπεβιβάσθησαν ἐπὶ τοῦ πλοίου, ὅπως μεταφέρωσιν εἰς τὴν αὐστηρὰν ἐρημίαν τῆς Θηβαΐδος τὰς ἡδονὰς καὶ τὴν ἀσωτίαν τῆς Ἀλεξανδρείας [1].

Ὁ Καῖσαρ καὶ ἡ Κλεοπάτρα ἐντρυφῶσιν ἀναλογιζόμενοι τὸ γοητευτικὸν αὐτὸ ταξείδιον. Θὰ περιφέρωσι τὸν νεογενῆ αὐτῶν ἔρωτα ἀναμέσον τῶν παλαιῶν πόλεων τῆς Αἰγύπτου, ἐπὶ τοῦ χρυσορρόα Νείλου, δν θ' ἀναπλεύσωσι μέχρι τῶν μυστηριωδῶν χωρῶν τῆς Αἰθιοπίας. Ἀλλὰ κατὰ τὴν παραμονὴν τῆς ἀναχωρήσεως, οἱ στρατιῶται ἐξοργίζονται, ψιθυρίζουσιν, στασιάζουσιν. Οἱ ἀξιωματικοί των λαλοῦσι μετὰ παρρησίας εἰς τὸ συμβούλιον. Ὁ Καῖσαρ συνέρχεται ἐκ τῆς μέθης του. Πρὸς στιγμὴν σκέπτεται νὰ παραλάβῃ μεθ ἑαυτοῦ τὴν Κλεοπάτραν εἰς Ρώμην, ἀλλ' ἀναγκάζεται ν' ἀναστείλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου τούτου· ὁ κίνδυνος εἶνε μᾶλλον ἐπείγων ἐν Ἀρμενίᾳ, καὶ πρέπει ἐκεῖ νὰ πορευθῇ κατὰ πρῶτον. Ὁ Καῖσαρ ἀφίνει δύο λεγεῶνας εἰς τὴν Κλεοπάτραν, φρουρὰν πιστὴν καὶ ἐπίφοβον, ἥτις δύναται νὰ ἐξασφαλισῃ τὴν ἡσυχίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἀπέρχεται εἰς Ἀντιόχειαν [2].

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐκστρατειῶν τοῦ Καίσαρος εἰς Ἀρμενίαν καὶ Ἀφρικὴν (ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου τοῦ 47 μέχρι τοῦ Ἰουνίου τοῦ 46) ἡ Κλεοπάτρα ἔμενεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ὀλίγους μῆνας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ δικτάτορος ἔτεκεν υἱόν, διότι ὁ Καῖσαρ εἶχε καταλίπει αὐτὴν ἔγκυον, δν ὠνόμασε Πτολεμαῖον Καισαρίωνα, φανερὰς οὕτω καθιστῶσα τὰς μετὰ τοῦ Καίσαρος στενὰς αὐτῆς σχέσεις, αἵτινες ἄλλως τε δὲν ἦσαν ἄδηλοι εἰς τοὺς Ἀλεξανδρεῖς [3].

[1] Σουητώνιος, *Καῖσαρ* ΝΒ'. Ἀθήναιος, Ε. 9. Δίων, ΝΒ, 45.
[2] Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΕ'. Σουητώνιος, *Καῖσαρ* ΝΒ', Δίων ΜΒ', 45—48.
[3] Πλούταρχος, *Καῖσαρ* ΝΕ'. Σουητώνιος, *Καῖσαρ*, ΝΒ'. Δίων ΜΘ, 41 καὶ ἐφεξῆς.

Ὅτε ὁ Καῖσαρ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ στρατοῦ τοῦ Κάτωνος παρὰ τὴν Θάψον ἡτοιμάζετο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ρώμην, ἔγραψε πρὸς τὴν Κλεοπάτραν νὰ μεταβῇ ἐκεῖ πρὸς συνάντησίν του. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Κλεοπάτρα ἀφίκετο αὐτόθι περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 46, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐτελοῦντο οἱ τέσσαρες θρίαμβοι τοῦ Καίσαρος. Εἰς τὸν δεύτερον θρίαμβον, τὸν αἰγυπτιακόν, ἡ Κλεοπάτρα εἶδε παρελαύνουσαν ἐπὶ κεφαλῆς τῆς πομπῆς τῶν αἰχμαλώτων τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς Ἀρσινόην, ἥτις ἅμα τῇ ἐνάρξει τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμου εἶχε συνταχθῆ μετὰ τῶν ἐχθρῶν της. Ἡ βασίλισσα εἶχε συμπαραλάβει μεθ' ἑαυτῆς τὸν υἱόν της Καισαρίωνα καὶ τὸν πρὸς τὸ θεαθῆναι σύζυγόν της Πτολεμαῖον καὶ ἀκολουθίαν πολυάριθμον αὐλικῶν καὶ ἀξιωματικῶν. Ὁ Καῖσαρ παρεχώρησε τῇ Κλεοπάτρᾳ καὶ τῇ ἀκολουθίᾳ αὐτῆς πρὸς κατοικίαν τὴν παρὰ τὴν δεξιὰν ὄχθην τοῦ Τιβέρεως λαμπρὰν αὐτοῦ ἔπαυλιν [1].

Ἐπισήμως, ἂν δυνάμεθα νὰ μεταχειρισθῶμεν τὴν νεωτάτην ταύτην λέξιν πρὸς ἔκφρασιν νοήματος λίαν ἀρχαίου, ἡ Κλεοπάτρα ἔτυχεν ἀρίστης ἐν Ρώμῃ ὑποδοχῆς. Ἦτο βασίλισσα μεγάλης χώρας, συμμάχου τῆς Δημοκρατίας, ἦτο δὲ πρὸς τούτοις ἡ φιλοξενουμένη τοῦ τότε πανισχύρου Καίσαρος. Ἀλλ' ὑπὸ τὰς ἀποδιδομένας τῇ Κλεοπάτρᾳ τιμὰς ὑπελάνθανον ἡ περιφρόνησις καὶ τὸ μῖσος. Ὄχι διότι ἡ ρωμαϊκὴ κοινωνία ἤχθετο ἐπὶ τῇ σχέσει αὐτῆς μετὰ τοῦ Καίσαρος. Ἀπὸ ἡμίσεως ἤδη αἰῶνος ἐν τῇ δημοκρατικῇ Ρώμῃ τὰ τέως ἁγνὰ ἤθη καὶ αἱ αὐστηραὶ ἀρχαὶ ἀλλοίαν εἶχον λάβει τροπήν. Ἥ τε δημοσία καὶ ἡ ἰδιωτικὴ ἠθικὴ εἶχε μεταβληθῆ. Οἱ ἐκλογεῖς ἐπώλουν τὰς ψήφους των, οἱ δὲ ἐκλεγόμενοι διὰ τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν εἰσέπραττον αὖθις τὰ διὰ τὴν ἐκλογήν των δαπανηθέντα καὶ τὰ διὰ τὴν νέαν ἐκλογὴν ἀπαιτούμενα, ἐκαπηλεύοντο τὰς συμμαχίας, ἐνήργουν ἀθεμίτως, ἐσύλουν, ἐπέβαλλον λύτρα, συνενοούμενοι μετὰ τῶν τελωνῶν πρὸς καταπίεσιν τῶν ἐπαρχιῶν. Ἐν Ρώμῃ κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δημοκρατίας ἡ πολιτικὴ ἦτο σχολὴ ἐγκλήματος· τὸ θέατρον, ὅπου παρὰ τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν αἱ γυναῖκες ἠδύναντο νὰ παρευρίσκωνται εἰς τὰς κωμῳδίας καὶ τὰς ἀσέμνους παραστάσεις τῶν μίμων καὶ τῶν σχοινοβατῶν, ἦτο σχολὴ διαφθορᾶς. Ὁ ποιητὴς τοῦ συρμοῦ ἦτο ὁ ἀκόλαστος Κάτουλλος. Ὁ περὶ τὴν κομψοπρέπειαν διδάσκαλος καὶ μαθητὴς ἅμα, ὁ πελάτης καὶ φίλος τοῦ Κικέρωνος εἶνε ὁ Καίλιος, φιλόδοξος ἄνευ συστολῆς καὶ ἀχαλίνωτος εἰς τὴν ἀκολασίαν. Ἡ δολοφονία κατέστη μέσον πρὸς τὸ κυβερνᾶν, ἡ φαρμακεία μέσον πρὸς τὸ κληρονομεῖν. Ἀπὸ τῶν προγραφῶν τοῦ Σύλλα ἡ ζωὴ

[1] Σουητώνιος, *Καῖσαρ*, ΝΒ'. Δίων ΜΓ', 27. Ἡ ἔπαυλις τοῦ Καίσαρος, περικυκλουμένη ὑπὸ εὐρυχώρων κήπων ἠγείρετο ἐκεῖ περίπου ἔνθα τανῦν κεῖται ἡ ἔπαυλις Παμφίλη. Τὴν ἔπαυλιν ταύτην μετὰ τῶν κήπων ἔμελλε βραδύτερον ὁ Καῖσαρ νὰ κληροδοτήσῃ εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαόν. Ὁ δικτάτωρ κατῴκει εἰς ἓν τῶν δημοσίων κτιρίων τῆς Ἱερᾶς ὁδοῦ.

φαίνεται πρόσκαιρον κτῆμα καὶ καθεὶς πρέπει νὰ σπεύσῃ ν' ἀπολαύσῃ αὐτήν. «Ἂς ζήσωμεν καὶ ἂς ἀγαπῶμεν, λέγει ὁ Κάτουλλος. Ὁ ἥλιος δύναται νὰ δύῃ καὶ ν' ἀνατέλλῃ· ἀλλ' ἡμεῖς ὡς σβεσθῇ τὸ βραχύ μας φῶς, πρέπει νὰ κοιμηθῶμεν νύκτα αἰωνίαν». Παρῆλθε πλέον ὁ καιρὸς καθ' ὃν ἡ ρωμαία δέσποινα ἔμενεν οἰκουροῦσα καὶ νήθουσα τὸ ἔριον. Ἐπιζητεῖ τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις καὶ τὰς περιπετείας, καὶ προσφέρει ἀφ' ἑαυτῆς ἢ πωλεῖ τὴν τιμήν της. Ἡ ἑλληνικὴ ἐρωτοτροπία καὶ ἡ ἀσιατικὴ ἡδυπάθεια μετεδόθησαν καὶ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου μετετράπησαν εἰς παχυλὴν ἀπόλαυσιν τῶν αἰσθήσεων. Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν διαζυγίων ἐμίανε τὴν ἁγνότητα τοῦ οἴκου· ὁ ἔρως τῆς πολυτελείας, ἡ φιλοδοξία, τὰ σφοδρὰ καὶ ἐξημμένα πάθη διέφθειραν τὴν οἰκογενειακὴν τιμήν. Ἐν τῇ σταδιοδρομίᾳ τῆς μοιχείας πρωτεύουσιν αἱ σύζυγοι τῶν πατρικίων, ἡ Οὐαλερία ἡ σύζυγος τοῦ Ὀρτησίου, ἡ Σεμπρωνία ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουνίου Βρούτου, ἡ Κλωδία ἡ σύζυγος τοῦ Λουκούλλου καὶ ἡ ἄλλη Κλωδία ἡ σύζυγος τοῦ Λεπίδου, ἡ Ποσθουμία σύζυγος τοῦ Γαβινίου, ἡ Τέρτυλλα σύζυγος τοῦ Κράσσου, ἡ Μουκία, σύζυγος τοῦ μεγάλου Πομπηΐου, ἡ Σερβιλία ἡ μήτηρ τοῦ Βρούτου.

Ἡ πόλις ἄρα ἐκείνη τῆς μοιχείας καὶ τῆς ἐκπορνεύσεως δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ δυσφορῇ διότι ὁ Καῖσαρ ἠπάτα τὴν σύζυγόν του, διατηρῶν σχέσεις ἀθεμίτους μετὰ μιᾶς ἢ πλειόνων παλλακῶν. Ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ τῆς διαφθορᾶς, καίπερ ἀποβαλοῦσα πλείστας ὅσας ἐκ τῶν παλαιῶν αὐτῆς ἀρετῶν ἡ Ρώμη διέσωζε τὴν ἐπὶ τῷ ρωμαϊκῷ ὀνόματι ἀγερωχίαν. Οἱ νικηταὶ ἐκεῖνοι τοῦ κόσμου ἐθεώρουν τοὺς ἄλλους λαοὺς ὡς φυλὰς φύσει δουλοπρεπεῖς καὶ ἀνηκούσας εἰς ἀνθρώπινον γένος κατώτερον. Δὲν ἀνησύχησαν οἱ Ρωμαῖοι διὰ τοὺς παροδικοὺς ἔρωτας τοῦ Καίσαρος μετὰ τῆς Εὐνόης, βασιλίσσης τῆς Μαυριτανίας, οὐδ' ἐθεώρουν κακὸν ὅτι ἀφιέρου εἰς τὴν Κλεοπάτραν τὰς ὥρας τῆς σχολῆς του, διαρκοῦντος τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πολέμου. Ἀλλὰ προσκαλῶν τὴν γυναῖκα αὐτὴν εἰς τὴν ἑπτάλοφον πόλιν, ἀναγνωρίζων αὐτὴν δημοσίᾳ ὡς παλλακήν του, παρέχων εἰς τὸ πλῆθος τὸ ἀνήκουστον θέαμα ρωμαίου πολίτου, πεντάκις ὑπατεύσαντος καὶ τρὶς ἀναγορευθέντος δικτάτορος, ἐρωμένου μιᾶς Αἰγυπτίας, ἐφαίνετο κατὰ τὰς ἰδέας τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, ἀτιμάζων τὴν Ρώμην[1]. Φαντασθήτω ἕκαστος, λέγει ὀρθῶς ὁ Μεριβαλὶλ, τίνα ἐντύπωσιν θὰ παρῆγε κατὰ τὸν ΙΕ' αἰῶνα ὁ γάμος ὁμοτίμου τῆς Ἀγγλίας ἢ μεγιστᾶνος τῆς Ἰσπανίας μετὰ ἰουδαίας, καὶ θὰ ἐννοήσῃ πόσον ἐξεπλήττοντο οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ τῇ σχέσει τοῦ Καίσαρος μετὰ τῆς Κλεοπάτρας[2]. Εἰς τὸν Καίσαρα ἀπενεμήθη ἡ ἀνωτάτη ἀρχὴ καὶ ἡ ἀποθέωσις. Ἐγένετο δικτάτωρ ἐπὶ δεκαετίαν, ἐν τῇ πόλει δὲ ὁ ἀνδριὰς αὐτοῦ ἔφερε τὴν ἐπιγραφήν: *Τῷ ἡμιθέῳ Καίσαρι* (Cesari semideo). Ἠσθάνετο ἑαυτὸν λίαν ἰσχυρὸν ὥστε νὰ περιφρονῇ τὰς προλήψεις τῶν

[1] Διὼν ΜΓ, 27.

[2] Merivale, The *Romans under The Empire*, Β', σελ. 345.

Ρωμαίων. Ἄλλως τε κατὰ τὰ δύο τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ὁ ἕως τότε τόσον ἔμφρων Καῖσαρ, ὁ τόσον προσεκτικὸς εἰς τὸ ὑποθάλπειν τὰ αἰσθήματα τοῦ ὄχλου, ὁ τόσον ἐπιτήδειος ὅπως ἐξυπηρετῇ δι' αὐτῶν τὰ σχέδιά του, ἐπεδεικνύετο ἐν τῷ δημοσίῳ αὐτοῦ βίῳ ἀψηφῶν καὶ περιφρονῶν τὴν κοινὴν γνώμην. Τὸ αὐτὸ ἔπραττε καὶ ἐν τῷ ἰδιωτικῷ αὐτοῦ βίῳ. Ἀντὶ ν' ἀπομακρύνῃ τὴν Κλεοπάτραν, ἐπεσκέπτετο συνεχέστερον αὐτὴν εἰς τὴν παρὰ τὸν Τίβεριν ἔπαυλιν καὶ ἠνέχθη νὰ δώσῃ αὕτη δημοσίᾳ εἰς τὸν υἱόν του τὸ ὄνομα Καισαρίων[1].

Ἔπραξε καί τι πλέον μάλιστα. Ἔστησεν ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Ἀφροδίτης τὸ χρυσοῦν ἄγαλμα τῆς Κλεοπατρας. Εἰς τὴν πρὸς τὸν ρωμαϊκὸν λαὸν ὕβριν προσετίθετο καὶ ἡ ὕβρις πρὸς τοὺς θεοὺς τῆς Ρώμης. Δὲν ἤρκει ὅτι χάριν τῆς Κλεοπάτρας δὲν κατέστησε τὴν Αἴγυπτον ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, δὲν ἤρκει ὅτι εἶχε ἐγκαταστήσῃ τὴν ξένην ἐκείνην ἐν Ρώμῃ, ἐντὸς τῆς παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως ἐπαύλεώς του καὶ ὅτι ἐπεδαψίλευεν αὐτῇ ἀπρεπῶς τὰς ἐνδείξεις τῆς τιμῆς καὶ τὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἔρωτός του, ἀλλ' ἀφιέρου νῦν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῶν πατρώων θεῶν τὸ ἄγαλμα τοῦ φαύλου ἐκείνου γυναίου τῆς Ἀλεξανδρείας, τῆς βαρβάρου βασιλίσσης τῆς χώρας τῶν μάγων, τῶν θαυματοποιῶν, τῶν εὐνούχων, τῶν παρὰ τὸν Νεῖλον δουλοπρεπῶν ὄντων, ἅτινα ἐλάτρευον πτηνὰ τεταριχευμένα καὶ θεοὺς ἔχοντας κεφαλὴν ζώου. Ἠρώτων μετ' απορίας ποῦ ἔμελλε νὰ σταματήσῃ ἡ ἀφροσύνη τοῦ Καίσαρος. Φήμη διεδίδετο ὅτι ὁ δικτάτωρ ἐσκόπει νὰ παρουσιάσῃ διὰ τοῦ δημάρχου Ἑλβίου Κίννα νόμον ἐπιτρέποντα αὐτῷ νὰ νυμφευθῇ ὅσας γυναῖκας ἤθελεν, ὅπως ἀποκτήσῃ τέκνα. Ἐλέγετο ὅτι ἐπρόκειτο ν' ἀναγνωρίσῃ ὡς κληρονόμον του τὸν υἱὸν τῆς Κλεοπάτρας. Ἐλέγετο προσέτι ὅτι ὁ Καῖσαρ ἀφοῦ ἐξήντλησε τὴν Ἰταλίαν διὰ τῶν στρατολογιῶν καὶ τῶν φόρων, διενοεῖτο νὰ καταλίπῃ τὴν ἐν Ρώμῃ ἐξουσίαν εἰς τοὺς ὀπαδούς του, αὐτὸς δὲ νὰ μεταφέρῃ τὴν ἕδραν τοῦ Κράτους εἰς Ἀλεξάνδρειαν[2]. Αἱ φῆμαι αὗται ἐξῆπτον τὴν κατὰ τοῦ Καίσαρος ὀργήν, κατὰ τὸ λέγειν δὲ τοῦ Δίωνος, συνετέλεσαν καὶ εἰς τὴν δολοφονίαν του. Ἂν οὕτως ἔχῃ ἀληθῶς, ἡ Κλεοπάτρα τότε ὑπῆρξεν ὀλέθριος εἰς τὸν Καίσαρα, ὅπως ἔμελλε νὰ γείνῃ τοιαύτη βραδύτερον καὶ εἰς τὸν Ἀντώνιον.

Ἐν τούτοις παρὰ τὴν ἔχθραν ταύτην ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἔζη ἐγκαταλελειμένη ἐν τῇ παρὰ τὸν Τίβεριν ἐπαύλει της. Ὅπως ἀρέσκωσιν εἰς τὸν θεῖον Ἰούλιον καὶ ἐπιτυγχάνωσιν ἔτι μᾶλλον τὴν εὔνοιάν του οἱ Καισαριανοὶ συνεῖχον τὴν εαυτῶν ἀντιπάθειαν καὶ συχνάκις ἐπεσκέπτοντο τὴν ὡραίαν βασιλίδα. Εἰς τὰς ὄχθας τοῦ Τιβέρεως ἐθάμιζον ὁ Μάρκος Ἀντώνιος, ὁ Δολοβέλλας, ὁ Λέπιδος, ἀρχηγὸς τότε τοῦ ἱππικοῦ, ὁ Ὄππιος Κουρίων, ὁ Κορνήλιος Βάλβος, ὁ Ἕλβιος Κίννας, ὁ Μάτιος ὁ πραίτωρ Βεντίδιος, ὁ Τρι-

[1] Σουητώνιος. *Καῖσαρ* Γ'. Δίων, ΜΓ', 27.
[2] Σουητώνιος, *Καῖσαρ*, ΝΒ' καὶ ΠΘ'. Δίων, ΜΓ', 27. Ἀππιανὸς Β', 106—108.

δώνιος. Πλὴν τῶν ὀπαδῶν τούτων τοῦ Καίσαρος, ὑπῆρχον καί τινες κρύφιοι αὐτοῦ ἐχθροί, οἷον ὁ Ἀττικός, μέγας χρηματιστὴς ἔχων συμφέροντα ἐν Αἰγύπτῳ καί τινες τῶν συμφιλιωθέντων μετ' αὐτοῦ ἐχθρῶν, οἷον ὁ Κικέρων. Καίπερ ἐν εἰρήνῃ διατελῶν μετὰ τοῦ Καίσαρος, οὗτος δὲν ἐλησμόνει τὴν ἀγαπητὴν αὐτοῦ κλίσιν, δηλαδὴ τὸν πρὸς τὰ βιβλία καὶ τὰ σπάνια ἀντικείμενα ἔρωτα. Ὁ ἄπληστος συλλέκτης διενοήθη νὰ πλουτίσῃ ἄνευ δαπάνης τὴν ἐν Τούσκλῳ ἔπαυλίν του. Διὸ παρεκάλεσε τὴν Κλεοπάτραν νὰ παραγγείλῃ ὅπως κομίσωσιν αὐτῷ ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἔνθα οἱ τοιοῦτοι θησαυροὶ ἐπλεόναζον, χειρόγραφά τινα ἑλληνικὰ καὶ αἰγυπτιακὰς ἀρχαιότητας. Ἡ βασίλισσα προθύμως ὑπεσχέθη, ἀνέθηκε δὲ τὴν παραγγελίαν εἰς ἕνα τῶν ἀξιωματικῶν αὐτῆς, τὸν Ἀμμώνιον, χρηματίσαντα ἄλλοτε πρεσβευτὴν Πτολεμαίου τοῦ Αὐλητοῦ ἐν Ρώμῃ, ὅπου εἶχε γνωρίσει τὸν Κικέρωνα. Ἀλλ' εἴτε ἐκ λήθης εἴτε ἐξ ἀμελείας, ἡ ἀποστολὴ δὲν ἐγένετο καὶ ὁ Κικέρων ἕνεκα τούτου τοσοῦτον ἐμνησικάκησεν, ὥστε ἔγραφε βραδύτερον πρὸς τὸν Ἀττικόν: «μισῶ τὴν βασίλισσαν (odi reginam)» ἐδικαιολόγει δὲ τὴν ἀπέχθειάν του ταύτην διὰ τῆς μὴ ἐκπληρώσεως τῆς βασιλικῆς ὑποσχέσεως. Πλὴν τούτου, ὁ πρώην ὕπατος ἠγανάκτει διὰ τὸν πρὸς αὐτὸν βάναυσον συμπεριφορὰν τοῦ Σεραπίωνος, ἑνὸς τῶν ἀξιωματικῶν τῆς Κλεοπάτρας. Οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὴν κατοικίαν του καὶ ἐρωτηθεὶς παρὰ τοῦ Κικέρωνος τί ἐζήτει, ἀπήντησεν ἀποτόμως, «Ζητῶ τὸν Ἀττικὸν» καὶ πάραυτα ἐξῆλθεν [1]. Ποσάκις ἡ κακὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀνωτέρων θεραπόντων γίνεται παραίτιος τῆς κατὰ τῶν μεγάλων ἔχθρας!

Ὁ φόνος τοῦ Καίσαρος, ὡς κεραυνὸς πλήξας τὴν Κλεοπάτραν, ἤθελε καταρρίψει πάσας αὐτῆς τὰς ἐλπίδας, ἂν ἦτο δυνατὴ ἡ ἀπώλεια τῶν ἐλπίδων ἐν ἡλικίᾳ εἴκοσι πέντε ἐτῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος οὐδένα πλέον εἶχε λόγον ὅπως διαμένῃ ἐν Ρώμῃ, ἐν τῇ ἐχθρ.κῇ πρὸς αὐτὴν πόλει, ἔνθα οὐδαμῶς ἦτο ἀσφαλής, ἐν τῷ μέσῳ τῶν αἱματηρῶν σκηνῶν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων. Διὸ παρεσκευάζετο ν' ἀπέλθῃ· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ Ἀντώνιος ἐσκέφθη πρὸς στιγμὴν ν' ἀντιτάξῃ εἰς τὸν Ὀκτάβιον ὡς διάδοχον τοῦ Καίσαρος τὸν μικρὸν Καισαρίωνα, ἡ Κλεοπάτρα διέμεινεν ἀκόμη ἐν Ρώμῃ μέχρι τῶν μέσων τοῦ μηνὸς Ἀπριλίου. Ὅτε ἡ βασίλισσα εἶδεν ὅτι τὸ σχέδιον ὁριστικῶς ἐγκατελείφθη, ἔσπευσε ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς πόλεως, ὅπου τοσαύτην εἶχεν ἀπαντήσει περιφρόνησιν καὶ ἐξ ἧς ἀπήρχετο πνέουσα μένεα.

Ε'.

Ἡ Κλεοπάτρα ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἄνευ ἀντιστάσεως, ἀλλ' ὁ ἐπικείμενος ἐμφύλιος πόλεμος μεταξὺ τῶν ὀπαδῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τῶν

[1] Κικέρων, Ad Atticum, ΙΔ', 8, 20 ΙΕ', 15.

δημοκρατικῶν καθίστων τὴν θέσιν της δυσχερῆ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτῆς πρόσκαιρον. Σύμμαχος οὖσα τοῦ ρωμαϊκοῦ λαοῦ, δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ οὐδετέρα εἰς τὸν ἀγῶνα, διότι ἄλλως ἐκινδύνευε νὰ ἴδῃ τοὺς νικητάς, οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν, τιμωροῦντας αὐτὴν ἐπὶ τῇ ἀποχῇ της διὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Ἡ βασίλισσα ἀπέκλινε μᾶλλον ὑπὲρ τῆς τριανδρίας· Οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὴν ἦσαν ὀπαδοὶ τοῦ Καίσαρος, παρ' οἷς ἐν Ρώμῃ εὗρε καλλιτέραν ὁπωσδήποτε ὑποδοχήν, ὁ δὲ Ἀντώνιος, καίτοι ἐκ πολιτικοῦ συμφέροντος μᾶλλον ἢ ἐκ φιλίας εἶχε λαλήσει ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ της, ἦτο συμπαθὴς εἰς αὐτήν Ἀφ' ἑτέρου ὅμως, ἂν οἱ τῆς τριανδρίας κατεῖχον τὴν Δύσιν, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν ἦσαν κύριοι περίπου τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἠπείλουν ἀμέσως τὴν Αἴγυπτον. Ἅμα τῇ ἐνάρξει τῶν ἐχθροπραξιῶν, ὁ Κάσσιος, ὅστις κατεῖχε τὴν Συρίαν μετὰ ὀκτὼ λεγεώνων, ἐμήνυσεν εἰς τὴν Κλεοπάτραν νὰ πέμψῃ αὐτῷ ἐπικουρίας. Σχεδὸν ταυτοχρόνως εἷς τῶν ὑπαρχηγῶν τοῦ Ἀντωνίου ὁ Δολαβέλλας πολιορκούμενος ἐν Λαοδικείᾳ, τὴν αὐτὴν ἀπέτεινεν αἴτησιν πρὸς τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ Κάσσιος ἦτο σχεδὸν νικητής, τοῦ δὲ Δολαβέλλα ἡ θέσις λίαν ἀκροσφαλής· ἡ φρόνησις ἄρα ὑπηγόρευε νὰ κηρυχθῇ ὑπὲρ τοῦ πρώτου. Οὐχ ἧττον ἡ Κλεοπάτρα ἔμεινε πιστὴ εἰς τὴν μετὰ τῶν Καισαριανῶν σιωπηλὴν συμμαχίαν. Τέσσαρες ρωμαϊκαὶ λεγεῶνες, ἐξ ὧν δύο ἀφεθεῖσαι παρὰ τοῦ Καίσαρος καὶ δύο σχηματισθεῖσαι ἐξ ἀρχαίων στρατιωτῶν τοῦ Γαβινίου ἐστάθμευον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ βασίλισσα διέταξεν αὐτὰς ν' ἀπέλθωσιν εἰς Λαοδίκειαν. Ἀλλ' ὁ ἀπεσταλμένος τοῦ Δολαβέλα Ἀλλιηνός, ὅστις εἶχεν ἀναλάβει τὴν ἀρχηγίαν τῶν στρατευμάτων τούτων, ἔπεσεν ἐν Συρίᾳ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στρατοῦ τοῦ Κασσίου καὶ ἐκ μικροψυχίας εἴτε ἐκ προμελετημένης προδοσίας συνήνωσε τὰς λεγεῶνάς του μετὰ τοῦ ἐχθροῦ, καθ' οὗ ἦγεν αὐτάς. Μόνη μία μοῖρα τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ἣν ἡ Κλεοπάτρα ἐπίσης ἔπεμψεν εἰς Λαοδίκειαν ἔφθασε πρὸς τὸν ὑπαρχηγὸν τοῦ Ἀντωνίου [1].

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν λεγεώνων κατὰ τὸ ἔτος 43, ὁ νεαρὸς βασιλεὺς Πτολεμαῖος ἀπεβίωσεν αἰφνιδίως, κατηγορήθη δὲ ἡ Κλεοπάτρα ὡς δηλητηριάσασα αὐτόν [2]. Τὸ ἔγκλημα τοῦτο, καίτοι δὲν εἶνε ποσῶς βεβαιωμένον, οὐδὲν ἐν τούτοις ἔχει τὸ ἀπίθανον. Ἐνδέχεται ἡ Κλεοπάτρα νὰ ἐφοβήθη, ὁπότε μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν ρωμαίων στρατιωτῶν εὑρέθη ἄνευ ἀσφαλοῦς φρουρᾶς, μὴ ἐξυφανθῇ συνωμοσία τις ἐν τοῖς ἀνακτόροις, ἢ ἐκραγῇ στάσις πρὸς ἐκθρόνισιν αὐτῆς καὶ ἀναγόρευσιν τοῦ ἀδελφοῦ της. Πρὸ ἓξ ἐτῶν παρόμοιον γεγονὸς εἶχε συμβῇ ὑπὲρ τοῦ ἑτέρου αὐτῆς ἀδελφοῦ καὶ ἡ Κλεοπάτρα μικροῦ δεῖν ἐγένετο θῦμα αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Πτολε-

[1] Ἀππιανός, Περὶ ἐμφυλίου πολέμου, Δ', 61, 74. Δίων ΜΖ', 26—31.
[2] Πορφύριος, Fragm. Historic. Graec. Γ', σελ. 724.

μαίου ΙΓ', ἡ βασίλισσα ἀνηγόρευσε συμβασιλέα τὸν υἱὸν αὐτῆς Πτολεμαῖον Καισαρίωνα, ὄντα τότε μόλις τετραέτη.

Μία μοῖρα τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου ἐναυλόχει ἐν Κύπρῳ, ὁ δὲ Κάσσιος διέταξεν ἀπ' εὐθείας τὸν διοικοῦντα αὐτὴν ναύαρχον Σεραπίωνα νὰ συνενωθῇ μετὰ τοῦ δημοκρατικοῦ στόλου. Ὁ ναύαρχος ὑπήκουσε χωρὶς κἂν νὰ ἀναφερθῇ πρὸς τὴν βασίλισσάν του. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς τέσσαρας λεγεῶνας καὶ εἰς τὴν μοῖραν τοῦ στόλου, ἅτινα ἔλαβεν ἐκ τῆς Κλεοπάτρας, παρὰ τὴν θέλησίν της ἀληθῶς ὁ Κάσσιος, ἐμήνυσεν εἰς τὴν βασίλισσαν νὰ πέμψῃ αὐτῷ καὶ ἄλλας ἐπικουρίας ἀνδρῶν καὶ πλοίων, προσέτι δὲ καὶ τροφὰς καὶ ἀργύρια. Ἡ βασίλισσα φοβουμένη εἰσβολὴν καὶ στερουμένη σχεδὸν παντελῶς στρατοῦ πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτῆς, προσεπάθησε νὰ χρονοτριβήσῃ σκοπίμως. Ἐξέφρασε πρὸς τὸν Κάσσιον τὴν λύπην της διότι δὲν ἠδύνατο ἀμέσως νὰ τὸν βοηθήσῃ, καθὸ δεινῶς πασχούσης τῆς Αἰγύπτου ἐκ σιτοδείας καὶ λοιμοῦ. Καὶ ἀληθῶς μὲν ἐπεκράτει σιτοδεία ἕνεκα ἀνεπαρκοῦς πλημμύρας τοῦ Νείλου· ἀλλ' ἡ Αἴγυπτος δὲν ἦτο ἐκ τούτου κατεστραμμένη, ἐνῷ δὲ ἡ Κλεοπάτρα ἀπέφευγε τοιουτοτρόπως τὰ αἰτήματα τοῦ Κασσίου, παρεσκεύαζε νέον στόλον πρὸς ὑποστήριξιν τῆς τριανδρίας. Ὁ Κάσσιος δὲν ἠπατήθη ἐκ τῆς διπλωματικῆς τέχνης τοῦ ἀπεσταλμένου τῆς Κλεοπάτρας καὶ ἀπεφάσισε νὰ εἰσβάλῃ εἰς Αἴγυπτον. Ἤδη εἶχον ἐκκινήσει τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ὅτε ὁ Βροῦτος ἅμα τῇ προσεγγίσει τοῦ στρατοῦ τοῦ Ἀντωνίου προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Μακεδονίαν. Ἡ Κλεοπάτρα ἔπεμψε τότε τὸν στόλον της πρὸς τοὺς Καισαριανούς, ἀλλὰ κατὰ τὸν διάπλουν ὁ στόλος οὗτος διεσκορπίσθη καὶ σχεδὸν ὁλοτελῶς κατεστράφη ἐκ τρικυμίας[1]. Καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου τούτου ἡ κακὴ τύχη κατεδίωξε τὴν Κλεοπάτραν. Εἰ καὶ ὁλοψύχως διατεθειμένη νὰ συνδράμῃ τὴν τριανδρίαν, δὲν ἠδυνήθη οὐχ ἧττον νὰ παράσχῃ αὐτῇ τὴν ἐλαχίστην σχεδὸν συνδρομήν, ἀπεναντίας δὲ ἐχορήγησε βοήθειαν εἰς τοὺς δημοκρατικούς, οἵτινες καλῶς γινώσκοντες ὅτι ἡ συνδρομή της ἦτο ἀκούσιος, ἤθελον νὰ τὴν τιμωρήσωσι διὰ τὴν διαγωγήν της.

Ἡ παρὰ τοὺς Φιλίππους μάχη ἀπήλλαξε τὴν Κλεοπάτραν ἐκ τῶν ἀνησυχιῶν αὐτῆς καθόσον ἀπέβλεπεν εἰς τοὺς δημοκρατικούς· ἀλλ' ὅμως ἐφοβεῖτο νῦν μήπως οἱ τῆς τριανδρίας ἤθελον τὴν τιμωρήσῃ διὰ τὴν κατὰ τὸ φαινόμενον ἀποσκίρτησίν της. Μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Βρούτου νίκην του ὁ Ἀντώνιος διέδραμε τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Μικρὰν Ἀσίαν ἐπιβάλλων φόρους, πανταχοῦ δὲ ἐγένετο δεκτὸς ὡς κύριος. Πόλεις καὶ βασιλεῖς ἡμιλλῶντο ὅπως κολακεύσωσιν αὐτὸν καὶ ἐπιδαψιλεύσωσιν τιμὰς καὶ δῶρα, ἵνα τύχωσι συγγνώμης διὰ τὴν συνδρομήν, ἣν ἑκουσίως ἢ ἐξ ἀνάγκης παρέσχον τοῖς ἡττηθεῖσιν. Ἐν Ἀθήναις, ἐν Μεγάροις, ἐν Ἐφέσῳ, ἐν Μαγνησίᾳ, ἐν Ταρσῷ

[1] Ἀππιανός, Δ', 59, 61, 33.

ἀλλεπάλληλοι ἦσαν αἱ πρεσβεῖαι καὶ αἱ ἐπισκέψεις τῶν ἡγεμόνων. Ὅπως ἐξασφαλίσωσι ποιάν τινα αὐτονομίαν εἰς τὸ κράτος των, πάντες οἱ μικροὶ ἡγεμόνες τῆς Ἀσίας προσεπάθουν νὰ ἐπιτύχωσι παρὰ τοῦ πανισχύρου τριάρχου νέαν τοῦ ἑαυτῶν ἀξιώματος περιβολήν [1]. Μόνη ἡ Κλεοπάτρα εἴτε ἐκ βασιλικῆς ἀλαζονίας εἴτε ἐκ γυναικείας πανουργίας ἔμενεν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ οὐδεμίαν ἔπεμπε πρεσβείαν. Ἐφαίνετο προσποιουμένη ὡς ἀγνοοῦσα δῆθεν ὅτι διὰ τῆς παρὰ τοὺς Φιλίππους νίκης ὁ Ἀντώνιος ἐγένετο κύριος τῆς Ἀνατολῆς.

Ἡ σιγὴ τῆς Κλεοπάτρας ἐξέπληξε καὶ παρώργισε τὸν Ἀντώνιον. Ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ τριάρχου δὲν ἐλάλει ἴσως μόνη ἡ προσβληθεῖσα ἀγερωχία. Ὅτε διώκει τὸ ἱππικὸν τοῦ Γαβινίου, εἶχεν ἴδει τὴν Κλεοπάτραν δεκαπενταέτιδα τότε. Χωρὶς νὰ πιστεύσωμεν μετὰ τοῦ Ἀππιανοῦ [2] ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἦτο ἤδη ἐρωτευμένος πρὸς τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἡ καλλονὴ καὶ τὰ θέλγητρά της εἶχον ἐμποιήσει ζωηροτάτην ἐντύπωσιν εἰς αὐτόν. Ἐνεθυμεῖτο τὴν σειρῆνα τοῦ Νείλου καὶ μεταξὺ τόσων ἡγεμόνων καὶ δυναστῶν αὐτῆς τὴν ἐπίσκεψιν πρὸ πάντων ἀνέμενεν. Πλὴν ἀνέμενεν εἰς μάτην. Ἐν ᾗ θέσει διετέλει τότε ὁ Ἀντώνιος, ἤρκει νὰ λαλήσῃ ὅπως πάραυτα ὑπακούσῃ πᾶς τις εἰς τὴν ἐπιθυμίαν του. Ἐμήνυσε λοιπὸν εἰς τὴν Κλεοπάτραν νὰ ἔλθῃ εἰς Ταρσὸν ὅπως ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου του διὰ τὴν ἀμφίβολον διαγωγὴν αὐτῆς κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Ὁ Ἀντώνιος ἐκ τῶν προτέρων ἐνετρύφα εἰς τὴν σκληρὰν ἡδονὴν τοῦ νὰ ἴδῃ τὴν ὡραίαν Κλεοπάτραν, τὴν ὡραίαν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου, τὴν γυναῖκα πρὸ τῆς ὁποίας εἶδε γονυπετοῦντα τὸν θεῖον Ἰούλιον, παρουσιαζομένην ἐνώπιόν του ὡς ἱκέτιδα.

Ὁ Κόϊντος Δέλλιος, εἷς τῶν οἰκείων τοῦ Ἀντωνίου ἐπεφορτίσθη ν' ἀνακοινώσῃ τὴν προσταγὴν εἰς τὴν Κλεοπάτραν. Ὁ Δέλλιος οὗτος ἀναίσχυντος ῥᾳδιοῦργος καὶ ἀγαπητὸς ὡς ἐκ τῆς ἀκράτου φιληδονίας του εἶχεν ἐκ περιτροπῆς προδόσει πάντας τοὺς ἄνδρας καὶ πάντα τὰ πολιτικὰ κόμματα. Ἀπεκαλεῖτο ὁ ἐραστὴς τῶν ἐμφυλίων πολέμων: desultor bellorum civilium, ἔμελλε δὲ ν' ἀποθάνῃ φίλος τοῦ Ὁρατίου, ὅστις ἀφιέρωσεν αὐτῷ μίαν ᾠδὴν καὶ τοῦ Αὐγούστου, ὅστις τὸν ἐπλούτισεν. Ἐν τοσούτῳ ἔμελλε νὰ μεταχειρισθῇ τὴν Κλεοπάτραν ὅπως ἀποκτήσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν εὔνοιαν τοῦ Ἀντωνίου. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἀκροάσεως ἐννόησε καὶ ἐξήγησε τὸν ἔρωτα τοῦ Καίσαρος, προῃσθάνθη δὲ τὸν τοῦ Ἀντωνίου. Βέβαιος ὢν ὅτι ἤρκει μόνον νὰ ἐμφανισθῇ ἡ Κλεοπάτρα ὅπως καθυποδουλώσῃ τὸν ἀρχηγόν του, ἐννόησεν ἀμέσως τίνα ὠφέλειαν ἠδύνατο ν' ἀρυσθῇ ἐκ τῆς προστασίας τῆς Αἰγυπτίας ἐν προσεχεῖ μέλλοντι. Ἀπὸ ἀπεσταλμένου τοῦ Ἀντωνίου ἐγένετο αἴφνης κόλαξ τῆς Κλεοπάτρας καὶ ἀπὸ πρέσβεως μεσάζων. Παρώ-

[1] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΚΓ', ΚΔ'. Δίων ΜΗ', 2.
[2] *Ἐμφ. Πολεμ.* Ε'.

τρυνε τὴν βασίλισσαν νὰ μεταβῇ ταχέως εἰς Κιλικίαν, βεβαιῶν αὐτὴν ὅτι καίτοι ὁ σκαιὸς στρατιώτης τῶν Φαρσάλων καὶ τῶν Φιλίππων εἶχε τὸ ἦθος καὶ τὴν συμπεριφορὰν μονομάχου, δὲν ἦτο ἐν τούτοις τόσον ἄγριος ὅσον ἐφαίνετο. «Οὐδέποτε, εἶπεν ὁ Ἀντώνιος θὰ γείνῃ παραίτιος νὰ δακρύωσι τόσον ὡραῖοι ὀφθαλμοὶ καὶ ὄχι μόνον δὲν θὰ σοῦ προξενήσῃ τὸ ἐλάχιστον κακόν, ἀλλὰ καὶ θὰ πληρώσῃ πάσας τὰς ἐπιθυμίας σου». Ὁ Δέλλιος ἔπεισεν εὐκόλως τὴν Κλεοπάτραν. Ἔβλεπεν ὑποφώσκουσαν εἰς τοὺς λόγους του τὴν ἠῶ νέας τύχης, ἴσης πρὸς ἐκείνην ἣν ὠνειροπόλησεν ὡς ἐρωμένη τοῦ Καίσαρος. Κατά τινα παράδοσιν, ἀπίθανον ὅμως, ὁ Δέλλιος κατώρθωσε μάλιστα περισσότερον ἢ νὰ πείσῃ τὴν Κλεοπάτραν καὶ ἐγένετο ἐραστὴς αὐτῆς [1]. Ὅπως ποτ' ἂν ᾖ, ἡ βασίλισσα ὑπείκουσα εἰς τὰς παραινέσεις του ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ εἰς Ταρσόν. Ἀλλ' ὅπως ἀποδώσῃ σημασίαν εἰς τὸ ταξείδιόν της καὶ καταστήσῃ αὐτὸ συντελεστικώτερον δὲν ἐπέσπευσεν αὐτό. Ἐπὶ διαφόροις προφάσεσιν ἀνέβαλεν ἐπὶ μακρὸν τὴν ἀναχώρησιν, μεθ' ὅλας τὰς παρακλήσεις τοῦ Δελλίου καὶ τὰ ὁσημέραι ἐπιτακτικώτερα ἀγγέλματα τοῦ Ἀντωνίου [2].

Ἡμέραν τινά, καθ' ἣν ὁ τριάρχης συνεδρίαζεν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγορᾶς τῆς Ταρσοῦ, μέγας ἠκούσθη θόρυβος παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Κύδνου. Ὁ Ἀντώνιος ἐζήτησε νὰ μάθῃ τὴν αἰτίαν, οἱ δὲ Κίλικες, κόλακες ὥσπερ καὶ οἱ Ἕλληνες, ἀπήντησαν ὅτι ἡ Ἀφροδίτη ἀφ' ἑαυτῆς καὶ διὰ τὴν εὐτυχίαν τῆς

[1] Ἔκ τινος χωρίου Σενέκα τοῦ ῥήτορος (Suasoria I) ἔνθα ἀναφέρεται ὅτι ἐσώζοντο κατὰ τὸν Α' αἰῶνα ἐπιστολαὶ ἄσεμνοι τοῦ Δελλίου πρὸς τὴν Κλεοπάτραν καὶ ἐξ ἑνὸς ἀστεϊσμοῦ λίαν διφορουμένου τοῦ αὐτοῦ Δελλίου, ἀναφερομένου παρὰ τοῦ Πλουτάρχου (ἐν *Ἀντωνίῳ* ΞΕ') ὁ Δασιὲ ἐν ταῖς Παρατηρήσεσιν αὐτοῦ ἐπὶ τῆς 3 ᾠδῆς τοῦ Β' βιβλίου τοῦ Ὁρατίου, μετ' αὐτὸν δὲ ὁ Βάϋλος (ἐν τῷ Λεξικῷ, Β'. σελ. 267) συνεπέραναν ὅτι ὁ Δέλλιος οὗτος ἦτο ἐραστὴς τῆς Κλεοπάτρας. Ὁ Θεὸς νὰ μᾶς φυλάξῃ ἐκ τοῦ πειρασμοῦ ὅπως ὁμοῦ μετὰ τοῦ λίαν ἁπλοϊκοῦ Ἀδόλφου Στὰρ καὶ τοῦ παραδοξολόγου Μπλὰζ δὲ Μπουρὺ ἀναλάβωμεν τὸ ἀκατόρθωτον ἔργον τῆς ὑπερασπίσεως τῆς ἀρετῆς τῆς Κλεοπάτρας. Οὐχ ἧττον ἀμφιβάλλομεν ὁπωσοῦν περὶ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ Δελλίου. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι ἐσώζετο ἐν Ῥώμῃ ἡ τοιαύτη παράδοσις κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σενέκα περὶ τῶν ἐρωτικῶν σχέσεων τοῦ Δελλίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας, πιθανώτατα τὴν παράδοσιν ἐδημιούργησεν αὐτὸς ὁ ἴδιος Δέλλιος. Θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες ὅτι ὁ Δέλλιος ἐγκατέλειψε τὸν Ἀντώνιον πράγματι μὲν διότι ἔβλεπεν ἤδη αὐτὸν ἀπολωλότα, ἐπὶ τῇ προφάσει δὲ ὅτι συμπεριεφέρετο κακῶς πρὸς τὴν Κλεοπάτραν. Ἀφοῦ δ' ἐγένετο μετ' εὐνοίας δεκτὸς παρὰ τοῦ Αὐγούστου, δὲν εἶνε πιθανὸν ὅτι προσεπάθησεν ἑαυτὸν μὲν ν' ἀνυψώσῃ, νὰ ἐγκαταλίπῃ δὲ τὴν βασίλισσαν λέγων ὅτι ἐχρημάτισεν ἐραστὴς αὐτῆς πρὸ τοῦ Ἀντωνίου; Τὰς ἀσέμνους δὲ ἐπιστολάς, περὶ ὧν λαλεῖ ὁ Σενέκας, ἴσως συνέθετο μετὰ ταῦτα ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἢ τὰς ἔγραψε πρὸς τέρψιν τῆς Κλεοπάτρας καὶ τοῦ Ἀντωνίου. Τὸ Litterae lascivae δὲν σημαίνει ἐρωτικὰς ἐπιστολάς. Πρέπει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὰς μᾶλλον ὡς ἔργον ῥητορικῆς, οἷαί εἰσιν αἱ ἐπιστολαὶ τοῦ Ἀρισταινέτου καὶ τοῦ Ἀλκίφρονος, ἢ ὡς γνησίαν ἀνταπόκρισιν ἐραστοῦ μετὰ τῆς ἐρωμένης του.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΚΣΤ', ΚΖ', ΜΗ', 24.

'Ασίας ἔρχεται νὰ ἐπισκεφθῇ τὸν Βάκχον (σημειωτέον ὅτι ὁ 'Αντώνιος ἠγάπα ν' ἀποκαλῇ ἑαυτὸν Βάκχον). Τὸ συνηθροισμένον εἰς τὴν πλατεῖαν πλῆθος ἀπῆλθεν ἀθρόον συρρέον εἰς τοῦ ποταμοῦ τὰς ὄχθας. Ὁ 'Αντώνιος εὑρέθη μόνος μετὰ τῆς ῥάβδου του ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρήμου ἀγορᾶς. Δεσμεύεται ὡς ἐκ τῆς ὑψηλῆς του θέσεως, συνταράσσεται ἐπὶ τῆς δικαστικῆς του ἕδρας, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ περιέργεια ὑπερνικᾷ τοὺς διαλογισμούς του, ἥκιστα δὲ συνειθισμένος νὰ συνέχῃ ἑαυτόν, πορεύεται καὶ αὐτὸς πρὸς τὴν ὄχθην. Τὸ θέαμα ἦτο ἀληθῶς ἀντάξιον τοῦ κόπου· ἦτο ὀπτασία θεία μεταφέρουσα ἕκαστον εἰς τοὺς πρώτους μυθολογικοὺς χρόνους. Ἡ Κλεοπάτρα εἰσέρχεται εἰς Ταρσὸν ἀναπλέουσα τὸν Κύδνον ἐπὶ πλοίου ὅλως ἐπιχρύσου, ἐφ' οὗ κυματίζουσιν ἱστία ἐκ πορφύρας. Αἱ ἀργυραῖ κῶπαι ῥυθμικῶς ἐγείρονται καὶ καταβιβάζονται ὑπὸ τοὺς ἤχους λυρῶν ἑλληνικῶν καὶ σαμβυκῶν αἰγυπτίων. Ἡ βασίλισσα, ἡ θεά, ἡ Κλεοπάτρα κατακεκλιμένη ὑπὸ σκιάδα χρυσοῦφαντον, σκέπουσαν τὸ κατάστρωμα, ἐμφανίζεται οἷα ἀπεικονίζεται ὑπὸ τῶν ζωγράφων ἡ Κύπρις «κεκοσμημένη γραφικῶς ὥσπερ 'Αφροδίτη». Πέριξ αὐτῆς παιδία γυμνὰ ὡς Ἔρωτες καὶ νεάνιδες ὡραῖαι ὅμοιαι πρὸς Χάριτας ἢ θαλασσίους νύμφας, κρατοῦσι στεφάνους ῥόδων καὶ ἀνθέων λωτοῦ καὶ σείουσι μεγάλα ῥιπίδια ἐκ πτερῶν ἴβιδος. Παρὰ τὴν πρῷραν ἕτεραι Νηρηΐδες ἀποτελοῦσι συμπλέγματα ἀντάξια τῆς γραφῖδος τοῦ 'Απελλοῦ. Ἔρωτες, κρεμάμενοι ἐκ τῶν κεραιῶν καὶ τῶν σχοινίων, φαίνονται οἱονεὶ κατερχόμενοι ἐκ τῶν οὐρανῶν. Ὁ λίβανος καὶ ὁ ἰνδικὸς νάρδος καιόμενοι ὑπό τε δούλων περιβάλλουσι τὸ πλοῖον δι' ἐλαφροῦ εὐώδους ἀτμοῦ, οὗ τὸ ἄρωμα διαχέεται ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ὀχθῶν τοῦ ποταμοῦ [1].

Ὁ 'Αντώνιος ἔπεμψε πάραυτα ἕνα τῶν οἰκείων του πρὸς τὴν Κλεοπάτραν ἵνα τὴν παρακαλέσῃ νὰ συνδειπνήσῃ μετ' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἑσπέραν. Ἡ Κλεοπάτρα προβάλλουσα βεβαίως μᾶλλον τὸν τίτλον τῆς θεᾶς ἢ τὸν τῆς βασιλίσσης, διότι μία βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου δὲν ἦτό τι μέγα ἀπέναντι τοῦ τριάρχου, ἀπήντησεν ὅτι αὐτὴ ἀπεναντίας προσεκάλει τὸν 'Αντώνιον νὰ δειπνήσῃ παρ' αὐτῇ. Ὁ Ῥωμαῖος προθύμως ὑπεδέχθη τὴν πρόσκλησιν καὶ κατὰ τὴν τεταγμένην ὥραν μετέβη εἰς τὸ ἀνάκτορον, ὅπερ ἡ Κλεοπάτρα εἶχε κρυφίως παρασκευάσει ἀπό τινων ἡμερῶν μετ' ἐξόχου φιλοκαλίας. Ἡ αἴθουσα τοῦ συμποσίου μεγαλοπρεπῶς κεκοσμημένη, ἀπήστραπτεν ἐκ τῶν πολυελαίων, καὶ τῶν ἀναριθμήτων πολυφώτων λυχνιῶν συμμετρικῶς εἰς κύκλους ἢ ῥόμβους τεθειμένων. Ἡ εὐωχία ἦτο ἀνταξία τῆς διασκευῆς· ἄφθονοι ἦσαν οἱ νεκταρώδεις οἶνοι, παρατιθέμενοι ἐντὸς κρατήρων ἐκ χρυσοῦ συμπαγοῦς, σπάνια δὲ καὶ πολυσύνθετα τὰ ἐδέσματα παρεσκευαμένα ὑπὸ ἐμπείρου μαγείρου. Ὁ 'Αντώνιος, μέγας κοιλιόδουλος, ὅστις πρὸ τριῶν μηνῶν εἶχε δωρήσει μίαν οἰκίαν πρὸς τὸν μάγειρόν του διὰ τὴν

[1] Πλούταρχος, *'Αντώνιος*, ΚΖ'. Δίων ΜΖ', 24.

ἐπιτυχῆ παρασκευὴν ἐκλέκτου ἐδέσματος, ἦτο ἱκανὸς νὰ δωρήσῃ πόλιν ὁλόκληρον πρὸς τὸν μάγειρον τῆς Κλεοπάτρας. Ἀφ' ἑτέρου πρὸς τὴν ὡραίαν Αἰγυπτίαν ἦτο πρόθυμος ἤδη νὰ δωρήσῃ τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Τὴν ἐπαύριον ὁ Ἀντώνιος ἀνταπέδωκε τὸ δεῖπνον πρὸς τὴν βασίλισσαν, κολακευόμενος ὑπὸ τῆς ἐλπίδος ὅτι ἀντὶ πολλῆς δαπάνης ἤθελεν ὑπερβῆ αὐτὴν κατὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν. Πλὴν πρῶτος ἀνεγνώρισε τὴν ἀδυναμίαν του ἐν τῇ τοιαύτῃ ἁμίλλῃ καὶ ὡς ἀνὴρ εὐφυὴς [1] ἐχλεύασεν εὐθύμως ἐνώπιον τῆς Κλεοπάτρας τὴν ἰδίαν εὐτέλειαν καὶ τὰς χυδαίας αὐτοῦ ὀρέξεις. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, κατὰ τὰ δύο ἐκεῖνα συμπόσια δὲν ἐγένετο λόγος περὶ τῶν πραγματικῶν ἢ κατὰ προσποίησιν παραπόνων τῆς Ῥώμης κατὰ τῆς Κλεοπάτρας. Οὐδόλως πλέον διενοεῖτο ὁ Ἀντώνιος νὰ προσκαλέσῃ τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου του ὡς ἱκέτιδα. Ἱκέτις μᾶλλον θὰ ἦτο αὐτὸς ὁ Ἀντώνιος, ἂν ἡ Κλεοπάτρα ἤθελε τὸν ἀποκρούσει. Εἰς τὸ ἑξῆς πλέον ἡ βασίλισσα ἦτο ἡ κυβερνῶσα. Ὁ πανίσχυρος τριάρχης κατέστη δοῦλος τῆς Αἰγυπτίας κατὰ τὴν πλήρη ἀγανακτήσεως ἔκφρασιν τοῦ Δίωνος Κασσίου [2].

Ἡ Κλεοπάτρα ἐπωφελήθη ἐν πρώτοις τῆς ἰσχύος της ὅπως ἀναγνωρισθῇ ὁ υἱός, ὃν ἔσχεν ἐκ τοῦ Καίσαρος, ὁ Πτολεμαῖος Καισαρίων ὡς διάδοχος τοῦ θρόνου τῆς Αἰγύπτου. Ἡ ἀπόφασις τοῦ Ἀντωνίου ἐπεκυρώθη παραυτα τῇ αἰτήσει του ὑπὸ τῶν συναδέλφων του Ὀκταβίου καὶ Λεπίδου. Ὁ Ἀντώνιος προέβαλλεν ὡς πρόφασιν τῆς τοιαύτης εὐνοίας τὰς ἐκδουλεύσεις ἃς παρέσχεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ἡ Κλεοπάτρα κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Ἀφοῦ ἱκανοποίησε τὴν φιλοδοξίαν τῆς Αἰγυπτίας, ὁ Ἀντώνιος ἐγένετο ἄνευ τινὸς δυσκολίας ὁ ἐκτελεστὴς τῶν ἐκδικήσεών της. Ὡς αἱ πλεῖσται τῶν γυναικῶν, ἡ ὡραία βασίλισσα ἦτο φιλέκδικος καὶ ὡς ἄλλοτε Διονύσιος ὁ Τύραννος, ἐξώθει τὴν περίσκεψιν μέχρις ἐγκλήματος. Ἡ ἀδελφὴ αὐτῆς Ἀρσινόη εἶχε δραπετεύσει ἐκ Ῥώμης, ὅπου εἶχε μετάσχει τοῦ θριάμβου τοῦ Καίσαρος, διέτριβε δὲ τότε ἐν Μιλήτῳ. Ἡ Κλεοπάτρα φοβουμένη μήπως ἡ γυνὴ αὕτη, ἥτις εἶχε δείξει τὴν ἑαυτῆς φιλοδοξίαν καὶ ῥᾳδιουργίαν κατὰ τὸν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ πόλεμον, ὑποκινήσῃ ἡμέραν τινὰ ταραχὰς ἐν Αἰγύπτῳ, ἢ θέλουσα ἁπλῶς νὰ ἐκδικηθῇ αὐτὴν διὰ τὴν προτέραν διαγωγήν της, ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἀντωνίου νὰ διατάξῃ τὸν φόνον αὐτῆς. Ἓν ἔγκλημα ἐπὶ πλέον ὀλίγον ἐβάρυνε τὴν συνείδησιν τοῦ ἐνεργήσαντος τὰς κατὰ τὸ ἔτος

[1] Δὲν πρέπει νὰ κρίνωμεν τὸν Ἀντώνιον ἀποκλειστικῶς ἐκ τῶν κατ' αὐτοῦ ἐμπαθῶν προσβολῶν τοῦ Κικέρωνος. Ὁ Πλούταρχος ἀναφέρει πλεῖστα ὅσα πνευματώδη ῥητὰ τοῦ ἀνδρείου καὶ ἐξαιρέτου ἐκείνου πολεμιστοῦ. Ἐξ ἄλλου ἡ ἐπιστολὴ αὐτοῦ πρὸς τὸν Ὀκτάβιον καὶ τὸν Ἵρτιον, ἧς μακρὰ ἀποσπάσματα εὑρίσκονται ἐν τῷ *Τρίτῳ Φιλιππικῷ*, εἶνε ἔργον δεξιοῦ πολιτικοῦ ἀνδρὸς καὶ ἐνταυτῷ ὑπόδειγμα σαρκασμοῦ.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΙΗ'. Δίων, ΜΗ', 24. Ἀππιανός, Ε', 1, 8, 9.

711 ἀπὸ κτίσεως τῆς Ρώμης προγραφάς. Ἡ ἀτυχὴς Ἀρσινόη ἐσφάγη ἐντὸς τοῦ ναοῦ τῆς Λευκοφρύνης Ἀρτέμιδος, ὅπου εἶχε καταφύγει ἵνα διασωθῇ ἀπὸ τοὺς δολοφόνους τοῦ Ἀντωνίου. Αἰγύπτιός τις καταφυγὼν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν καὶ διατεινόμενος ὅτι ἦτο Πτολεμαῖος ὁ ΙΒ', πνιγεὶς ὡς γνωστὸν εἰς τὸν Νεῖλον, ἐπίσης ἐθανατώθη. Ἡ Κλεοπάτρα τέλος ἐμνησικάκει, ἄγνωστον διὰ τίνα αἰτίαν, κατὰ τοῦ Μεγαβύζου, ἱερέως τοῦ μεγάλου ναοῦ τῆς Ἐφεσίας Ἀρτέμιδος, καὶ ὁ Ἀντώνιος διέταξε τὴν σύλληψίν του. Ὁ ἱερεὺς ἐσώθη διὰ τῆς παρεμβάσεως τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως, οἵτινες ἀπήτησαν τὴν ἀπαλλαγήν του ἐν ὀνόματι τῶν στασιασάντων κατοίκων τῆς πόλεως. Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν Σεραπίων, ὁ πρώην κυβερνήτης τῆς παρὰ τὴν Κύπρον μοίρας τοῦ αἰγυπτιακοῦ στόλου, ἀπεκεφαλίσθη κατὰ διαταγὴν τοῦ Ἀντωνίου. Ἡ καταδίκη αὕτη ἱκανοποίει ἀφ' ἑνὸς τὴν Κλεοπάτραν διὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ ναυάρχου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξεδίκει τὸν Ἀντώνιον διὰ τὴν συνδρομήν, ἣν ὁ θανατωθεὶς παρέσχε πρὸς τὸν Κάσσιον [1].

Ὅτε δὲ ἡ Κλεοπάτρα ἔφθασεν εἰς Ταρσὸν κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 41, ὁ Ἀντώνιος ἡτοιμάζετο νὰ ἐκστρατεύσῃ κατὰ τῶν Πάρθων. Μετὰ ἕνα μῆνα εἶχε συντελεσθῆ ἡ συγκέντρωσις τῶν στρατευμάτων καὶ ἦσαν ἕτοιμαι αἱ σιτοπομπεῖαι. Οὐδεὶς ὑπῆρχε πλέον λόγος ἀναβολῆς διὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ στρατοῦ. Ἀλλὰ τὸν μῆνα αὐτὸν τῶν προπαρασκευῶν ὁ Ἀντώνιος διῆλθε μετὰ τῆς Κλεοπάτρας, τῷ ἐφάνη δὲ βραχύτατος. Μόνον εἰς τὸ πάθος του ἀποβλέπων ἀνέβαλε τὴν ἐκστρατείαν διὰ τὸ ἔαρ καὶ ἠκολούθησε τὴν βασίλισσαν εἰς Αἴγυπτον [2].

Τότε ἤρχισεν ὁ ἔκφρων βίος τῶν ἡδονῶν καὶ ἀκολάστων, ἡ μακρὰ ἐκείνη καὶ μεγαλοπρεπὴς σειρὰ τῶν ὀργίων, ἥτις καὶ κατὰ τὸν τρίτον ἔτι αἰῶνα μετὰ Χριστόν, μετὰ τοὺς Νέρωνας δηλαδὴ καὶ τοὺς Ἡλιογαβάλους ἀνεφέρετο ἀκόμη παρὰ τῷ ρωμαϊκῷ κόσμῳ, καίπερ ὑποπεσόντι εἰς πᾶσαν διαφθορὰν καὶ κορεσθέντι πάσης πολυτελείας καὶ λαμπρότητος, ὡς ὑπόδειγμα ἀμίμητον. Ἀπεκαλοῦντο *οἱ Ἀμιμητόβιοι·* ἄλλως τε τὸ ὄνομα τοῦτο προσέλαβον ἀφ' ἑαυτῶν ἡ Κλεοπάτρα, ὁ Ἀντώνιος καὶ ὅσοι τῶν ἑαυτῶν οἰκείων συμμετεῖχον τῶν ἡδονῶν των [3]. Ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Δίων διηγοῦνται ὅτι ἀκατάπαυστοι καὶ ἀλληλοδιάδοχοι ἦσαν αἱ ἑορταὶ καὶ τὰ συμπόσια, καὶ αἱ θηρευτικαὶ ἐκδρομαὶ καὶ τὰ ἐπὶ τοῦ Νείλου ταξείδια. Ἡ Κλεοπάτρα οὐδόλως κατελίμπανε τὸν Ἀντώνιον τὴν ἡμέραν, οὔτε τὴν νύκτα. Ἔπινε μετ' αὐτοῦ, ἔπαιζε μετ' αὐτοῦ, ἐθήρευε μετ' αὐτοῦ, παρίστατο μετ' αὐτοῦ εἰς τὰ στρατιωτικὰ γυμνάσια, ὁσάκις κατὰ σύμ-

[1] Ἀππιανὸς Ε', 9. Ἰώσηπος Φλάβιος ΙΕ', 4. Δίων ΜΖ', 31. ΜΗ', 24.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΚΗ'. Δίων ΜΗ' 24. Ἀππιανός, Ε' 11.

[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΚΗ'. Ἔν τινι περιέργῳ ἐπιγραφῇ, ἀποκαλυφθείσῃ ὑπὸ τοῦ κ. Κ. Βέσερ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, φέρεται: «Ἀντώνιον μέγαν ἀμίμητον...» (Bolletino dell Instituto di Corrispondenza Archeologica di Roma, Settembre 1866).

πτωσιν ὁ πολεμιστής, ἐνθυμούμενος τὴν στρατιωτικήν του ἰδιότητα, ἀπεφάσιζε νὰ ἐκγυμνάζῃ τὰς λεγεῶνάς του. Λέγουσι προσέτι ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἐφεύρισκεν ἀδιακόπως νέας διασκεδάσεις ἢ ἀπροόπτους τέρψεις. Ἀλλὰ ὀνόματα ἐπαρκῆ δὲν ὑπάρχουσι, πᾶσα δὲ περιγραφὴ θὰ ἦτο ἀσθενὴς καὶ ἄχρους ὅπως ἀπεικονίσῃ τὰ μεγαλοπρεπῆ ὄργια, τὴν ἀχαλίνωτον ἠδυπάθειαν καὶ τὴν ἀκατονόμαστον ἀσωτείαν τῶν Ἀμιμήτων. Μόνος ἐκ τῶν ἀρχαίων ὁ Πλίνιος συνώψισε πάντα ταῦτα, ἴσως ἐν ἀγνοίᾳ του, ἐν τῇ κατα τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον συμβολικῇ καὶ μυθώδει διηγήσει περὶ τοῦ μαργαρίτου. Ἡμέραν τινά, διηγεῖται ὁ Πλίνιος, ὁ Ἀντώνιος θαυμάζων ἐπὶ τῇ πολυτελείᾳ καὶ τῇ δαψιλείᾳ ἑνὸς συμποσίου, ἀνέκραξεν ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἠδύνατο νὰ τὸ ὑπερβῇ. Ἡ Κλεοπάτρα, ἥτις πάντοτε ἠξίου νὰ ἐπεκτείνῃ ἐπ' ἄπειρον τὰ ὅρια τοῦ δυνατοῦ, ἀπήντησεν ὅτι τὸ συμπόσιον ἐκεῖνο ἦτο εὐτελέστατον καὶ ἐστοιχημάτισεν ὅτι τὴν ἐπαύριον θὰ προσέφερεν αὐτὴ ἕν, κατὰ τὸ ὁποῖον θὰ ἐδαπάνα δέκα ἑκατομμύρια σηστερτίων, ἤτοι δύο ἑκατομμύρια καὶ ἑκατὸν χιλιάδας φράγκων. Ὁ Ἀντώνιος ἐδέχθη τὸ στοίχημα. Τὴν ἑπομένην τὸ παρατεθὲν συμπόσιον ὅσον λαμπρὸν καὶ ἂν ἦτο δὲν ἐφαίνετο οὐχ ἧττον ἔχον τι τὸ διακρίνον αὐτὸ ἀπὸ τὸ προηγούμενον. Ὁ Ἀντώνιος ἤρχισε νὰ σκώπτῃ τὴν Κλεοπάτραν. «— Μὰ τὸν Βάκχον! ἀνέκραξε, δὲν εἶνε ἀντάξιον δέκα ἑκατομμυρίων σηστερτίων!— Τὸ γνωρίζω, ἀπήντησεν ἡ βασίλισσα, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι βλέπεις εἶνε ὡς ἐκ περισσοῦ. Ἐγὼ μόνη θὰ πίω τὰ δέκα ἑκατομμύρια». Πάραυτα ἡ Κλεοπάτρα ἀποσπᾷ ἐκ τῶν ἐνωτίων ἕνα μαργαρίτην, τὸν ὀγκωδέστατον καὶ τὸν ἐντελέστατον ἀφ' ὅσους ποτὲ ὑπῆρξαν, τὸν ρίπτει ἐντὸς χρυσοῦ ποτηρίου, ὅπου τὸν διαλύει ἐντὸς τοῦ ἐν αὐτῷ προπαρεσκευασμένου ὄξους καὶ πίνει διὰ μιᾶς τὸ ὄξινον ποτόν. Ἔμελλε νὰ θυσιάσῃ καὶ τὸν δεύτερον μαργαρίτην, ὅτε ὁ Λ. Πλάγκος, ὅστις ἦτο κριτὴς ἐπὶ τοῦ στοιχήματος, τὴν ἀνεχαίτισεν, ἀποφαινόμενος ὅτι ἐκέρδισεν [1].

Συναθροίσατε νοερῶς τὰ πολυτιμότατα τῶν ὑλικῶν, τὰ κοινὰ μάρμαρα καὶ τὰ ποικιλόχροα, τὸν γρανίτην, τὰ ξύλα τοῦ κέδρου καὶ τοῦ ἐβένου, τὴν πορφύραν, τὸν βασάλτην, τὸν ἀχάτην, τὸν ὄνυχα, τὸν σιδηρίτην, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον, τὸν ἐλέφαντα καὶ τὸν χρυσόν. Ἐμπνεύσθητε ἐκ τῆς σθεναρᾶς αἰγυπτιακῆς καὶ ἐκ τῆς ἐπιχάριτος ἑλληνικῆς ἀρχιτεκτονικῆς· ἀναλογίσθητε τὸν Παρθενῶνα καὶ τὸν ναὸν τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τὸ περίπτερον τοῦ Ραμσῆ καὶ τὰ ἐρείπια τῆς Μεγάλης Ἀπολλωνοπόλεως. Ἀνεγείρατε τὰ βασίλεια τῆς Ἀλεξανδρείας, ἅτινα ὁμοῦ μὲ τὰ ἐξαρτήματά των, τοὺς κήπους των καὶ τὰ κλιμακωτά των ἄνδηρα κατέχουσι τὸ τρί-

[1] Πλίνιος, Θ', 35. Μακρόβιος, Β', 13.—Ὁ θρύλλος δὲν εἶνε ἴσως τόσον συμβολικὸς ὅσον φαίνεται. Ὁ Πλίνιος διηγεῖται ὅτι ὁ Ὀκτάβιος, ἀνευρὼν εἰς τὸ θησαυροφυλάκιον τῆς Κλεοπάτρας τὸν δεύτερον μαργαρίτην, ἐδίχασεν αὐτὸν καὶ ἐκόσμησε τὰ ὦτα τῆς Ἀφροδίτης τοῦ Πανθέου.

τον μέρος τῆς πόλεως. Ἀνοικοδομήσατε τοὺς ὀγκώδεις ἐκείνους περιβόλους, τοὺς διπλοῦς ἐκείνους πυλῶνας, ἔνθα καταλήγουσι λεωφόροι κεκοσμημένως ἑκατέρωθεν διὰ σφιγγῶν, τοὺς ὀβελίσκους, τὰ μεγαλοπρεπῆ προπύλαια, τὰς ὑποστύλους αἰθούσας, εὐρείας μὲν πήχεις ὀγδοήκοντα, μακρὰς δὲ πήχεις τεσσαράκοντα, ἐν αἷς ἀνυψοῦνται διπλοῖ στοῖχοι κιόνων δέκα μέτρων τὸ πάχος καὶ εἴκοσι τὸ ὕψος, σχήματος ἄνθους λωτοῦ· τὰ ἱερὰ μὲ τοὺς ἐπιχρύσους τοίχους διαπεποικιλμένους διὰ πολυτίμων λίθων· τὰς μακρὰς πινακοθήκας τὰς περιεχούσας πίνακας τοῦ Ζεύξιδος, τοῦ Ἀπελλοῦ, τοῦ Πρωτογένους· τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα λουτρὰ μὲ τὰ ἱδρωτήρια, μὲ τὰς δεξαμενάς των πλήρεις ὕδατος θερμοῦ καὶ ψυχροῦ, μὲ τὰς ἐξέδρας των ἐξ ἐρυθρᾶς πορφύρας, μὲ τὰς στοὰς τὰς ηὐτρεπισμένας δι' ἀγαλμάτων· τὰ γυμνάσια ἐκεῖνα, τὰ θέατρα, τοὺς ἱπποδρόμους, τὰ στάδια, τὰ ἐστρωμένα διὰ κόνεως κρόκου ἀντὶ ἄμμου· τὰ τρικλίνια, ἔνθα κλῖναι ἀργυραῖ γεγλυμμέναι κεῖνται ἐπὶ ταπήτων τῆς Βαβυλῶνος· τὰ αὔλεια ἐκεῖνα, ὧν τὴν ἡμέραν ὡς στέγη χρησιμεύει σκιὰς ἐκ πορφύρας, ἐρειδομένη ἐπὶ κορινθιακοῦ ρυθμοῦ στύλων μετὰ κονιοκράνων ἐξ ἐπιχρύσου χαλκοῦ, ἀνοιγομένη τὴν νύκτα διὰ νὰ φαίνηται ὁ διάστερος οὐρανός. Κάμετε ὥστε νὰ θάλλωσι κατὰ πᾶσαν ὥραν τοῦ ἔτους τὰ ρόδα καὶ τὰ ἴα καὶ σκορπίσατε ἄνθη νωπὰ τετράκις τῆς ἡμέρας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τοῦ ἐξ ὄνυχος καὶ ψηφιδωτῶν. Τοποθετήσατε ἐντὸς τῆς σκηνογραφίας ταύτης πλῆθος ὅλον δούλων, αὐλητρίδων, νεανίδων κρουουσῶν τὸ ψαλτήριον ἢ τὴν σαμβύκην, ὀρχηστρίδων, ἀτελλανῶν, ἀκροβατῶν, μίμων καὶ γοήτων ὄφεων. Καταφορτώσατε τὰς τραπέζας δι' ὀστρέων τοῦ Τάραντος, μυραινῶν μετὰ γάρου, τρωκτῶν ὀπτῶν ἐπὶ φύλλων συκῆς, κοσσύφων, ὀρτύγων, φασιανῶν, κύκνων, ἥπατος νήσσης, ἐδεσμάτων ἐκ μυελοῦ πτηνῶν, λαγωῶν αἱμασσόντων, ἐπιπεπασμένων διὰ κοριάννου, μυκήτων ἐχόντων τὸν ὄγκον πυγμῆς, οἵτινες ἐθεωροῦντο καταπίπτοντες ἐκ τῶν οὐρανῶν ὡς ἀερόλιθοι, πλακουντίων ἐκ μέλιτος καὶ λεπτοῦ ἀλεύρου καὶ γευστικωτάτων καρπῶν τῶν παραγομένων παρὰ τὴν λεκάνην τῆς Μεσογείου. Ἂς ψήνωνται εἰς τὰ μαγειρεῖα παρὰ τὸ πῦρ ὑπερμεγέθων ἑστιῶν διὰ δεκαπέντε δαιτυμόνας δώδεκα σύαγροι ὠβελισμένοι ἀλλεπαλλήλως κατὰ διαλείμματα τριῶν λεπτῶν τῆς ὥρας, ὅπως ἀναλόγως πρὸς τὴν διάρκειαν τῆς εὐωχίας ὑπάρχῃ καὶ ἓν τῶν ζῴων τούτων ἐψημένον καὶ ἕτοιμον ἀκριβῶς καθ' ἣν στιγμὴν χρειάζεται νὰ παρατεθῇ. Ψυχράνατε ἐντὸς χιόνος τὸν εἰκοσαέτη Φαλερνὸν οἶνον, τοὺς οἴνους τῆς Φλιοῦντος, τῆς Χίου, τῆς Ἀσίας τὸν μεθυστικὸν καὶ τὸν ζαχχαρώδη οἶνον τῆς Λέσβου, τὸν παλαιὸν οἶνον τῆς Ρόδου, τὸν ἔχοντα «εὐωδίαν ἴου καὶ τὸν τῆς Θάσου τὸν «ἐξεγείροντα τὸν κοιμώμενον ἔρωτα». Ἀνάψατε τοὺς πυρσοὺς καὶ τὰς δᾷδας καὶ τὰ πολύφωτα. Πλέξατε περὶ τοὺς κίονας στεφάνους ἀνθέων. Κάμετε ν' αναπηδήσῃ ἀπὸ τὰ χάλκινα στόματα τῶν κολοσσῶν τὸ παγερὸν ὕδωρ τὸ δροσίζον τὴν ἀτμόσφαιραν καὶ ἀπὸ τῶν μαστῶν τῆς Ἴσιδος τὸ εὐῶδες ὕδωρ τὸ ἀρωματίζον

αὐτήν. Προσκαλέσατε τοὺς θιάσους τῶν ἀοιδῶν τῶν ᾀδουσῶν μετὰ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου καὶ τοὺς τῶν χορευτριῶν τῶν ὀρχουμένων γυμνῶν μετὰ κροτάλων χρυσῶν εἰς τὰς χεῖρας. Πολλαπλασιάσατε τὰς παραστάσεις τῶν κωμῳδιῶν καὶ τῶν μίμων, τὰ γυμνάσματα τῶν θαυματοποιῶν, τὰς φαντασμαγορίας τῶν μάγων. Δόσατε θεάματα ναυμαχιῶν εἰς τὸν μεγάλον λιμένα καὶ εἰς τὸν Ἱππόδρομον ἀγῶνας ἁρμάτων τεθρίππων καὶ λεοντομαχίας. Ἀναπολήσατε τὰς ἑορτὰς τῶν μετημφιεσμένων καὶ τὰς πομπάς, καθ' ἃς ἐφαίνοντο πέριξ τῶν χρυσῶν ἁρμάτων τοῦ Βάκχου καὶ τῆς Κύπριδος χίλιοι πεντακόσιοι σάτυροι καὶ χίλιοι περίπου Ἔρωτες καὶ ὀκτακόσιαι εὐειδεῖς δοῦλαι ἠμφιεσμέναι ὡς Νύμφαι [1]. Τέλος φαντάσθητε πᾶν ὅ,τι ἡ ἀσιατικὴ ἐπίδειξις, τὸ αἰγυπτιακὸν μεγαλεῖον, ἡ ἑλληνικὴ ἁβρότης καὶ ἔκλυσις τῶν ἠθῶν, ἡ ρωμαϊκὴ ἰσχὺς καὶ ἀκολασία συνηνωμένα πάντα ἐν μιᾷ γυναικὶ φιληδόνῳ καὶ μεγαλοπρεπεῖ, ἐμμανεῖ διὰ τὴν τέρψιν καὶ τὴν πολυτέλειαν, δύνανται νὰ πράξωσι διὰ παρομοίων στοιχείων, καὶ θὰ σχηματίσητε ἰδέαν πολὺ ἀσθενῆ καὶ πολὺ ἀόριστον ἀκόμη τοῦ Ἀμιμήτου βίου.

Ἐνίοτε ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα ἐπεζήτουν ἡδονὰς χυδαιοτέρας. Μετημφιεσμένοι αὕτη μὲν ὡς θεραπαινὶς καπηλείου, ἐκεῖνος δὲ ὡς ἀχθοφόρος ἢ ὡς ναύτης, διέτρεχον νύκτωρ τὰς ὁδοὺς τῆς Ἀλεξανδρείας, κρούοντες τὰς θύρας, λοιδοροῦντες τοὺς ἀργὰ ἐπανακάμπτοντας εἰς τὰ ἴδια διαβάτας, εἰσχωροῦντες εἰς τὰ καταγώγια, ἐρίζοντες μετὰ τῶν μεθύσων. Πρὸς μεγάλην χαρὰν τοῦ Ἀντωνίου αἱ παρεκτροπαὶ αὗται ἀπέληγον συνήθως εἰς πυγμαχίαν, ἐξ ἧς μεθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ρώμην καὶ τὴν ἐπιδεξιότητα ὁ Ρωμαῖος δὲν ἐξήρχετο πάντοτε νικητής, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἐδέχετό τινας προπηλακισμούς. Ἀλλ' εἴτε νικηταὶ εἴτε δαρέντες οἱ δύο ἐρασταὶ ἐπέστρεφον περιχαρεῖς εἰς τὸ ἀνάκτορον, ἕτοιμοι νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν ἐπαύριον τὰς περιπετειώδεις ἐκδρομάς. Τὸ πρᾶγμα ὅμως διεδόθη, ἔκτοτε δὲ ἐφείδοντο περισσότερον τοῦ βασιλικοῦ ζεύγους, χωρὶς ν' ἀπολίπωσιν ὅμως παντελῶς καὶ αἱ αἰκίαι [2].

Ἀπέναντι τοῦ Καίσαρος ἡ Κλεοπάτρα ὑπεκρίθη ἐξ ὁρμεμφύτου τὸ πρόσωπον Ἀσπασίας ἐστεμμένης, γόησσα πάντοτε, ἀλλὰ συνενοῦσα τὴν ἀξιοπρέπειαν μετὰ τῆς χάριτος, ἀποκρύπτουσα τὴν ἑταίραν ὑπὸ τὴν βασιλίδα,

[1] Λουκιανὸς Χ. στίχ. 120—180. Πετρώνιος, Αὖλος Γέλλιος καὶ Ἀθήναιος.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, Λ'. Κατ' ἄλλο τι ἀνέκδοτον, ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Πλουτάρχου, ὁ Ἀντώνιος ἀνεκουφίζετο ἀπὸ τῆς ἀκρασίας τοῦ ἀμιμήτου βίου διὰ διασκεδάσεων ἡσυχωτέρων, οἷον τῆς δι' ἀγκίστρου ἁλιείας. Ματαιόδοξος καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἐλάχιστα καὶ αἰσχυνόμενος ὁσάκις οὐδὲν ἤγρευεν ἐπενόησε νὰ προσαρτᾷ διὰ δύτου ὑποβρυχίως ἰχθῦς εἰς τὸ ἄγκιστρόν του. Τὸ στρατήγημα δὲν διέλαθε τὴν Κλεοπάτραν, ἥτις τὴν ἐπαύριον παρήγγειλε κρυφίως νὰ προσαρτήσωσιν εἰς τὸ ἄγκιστρόν του ἰχθῦν τεταριχευμένον, ὃν ὁ τριάρχης ἀνείλκυσε σοβαρῶς ἐκ τοῦ ὕδατος, κινήσας τὸν γέλωτα. Εὐθὺς μετὰ τοῦτο ὁ Ἀντώνιος παρῃτήθη τῆς ἁλιείας.

δεικνύουσα τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα καθ' ἑκάστην, λαλοῦσα γλῶσσαν ἐκλεκτήν, συνομιλοῦσα περὶ πολιτικῆς, περὶ τέχνης, περὶ φιλολογίας, ἀνυψοῦσα τὰ θαυμαστὰ αὐτῆς διανοητικὰ χαρίσματα μέχρι τῆς ὑψίστης διανοίας τοῦ διδάκτορος [1]. Ἀπέναντι τοῦ Ἀντωνίου [2] ἡ Κλεοπάτρα κατ' ἀρχὰς ἐκ συμφέροντος, εἶτα δὲ ἐξ ἔρωτος ὑπεδύθη τὸ πρόσωπον Λαΐδος κατὰ τύχην γεννηθείσης ἐπὶ θρόνου. Βλέπουσα ὅτι τὸ ἦθος τοῦ Ἀντωνίου ἦτο ἐν γένει βάναυσον καὶ σκαιόν, ὅτι οἱ ἀστεϊσμοί του ἦσαν χυδαῖοι καὶ οἱ λόγοι του λίαν ἐλευθέριοι, ἠκολούθησε πάραυτα τὴν ἰδίαν κλίμακα. Ἡμιλλᾶτο πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον οἰνοπότην μένοντα μέχρι πρωΐας ἐνώπιον τῶν ἀφριζόντων κρατήρων καὶ τῶν ἀδιαλείπτως πληρουμένων κυπέλλων. Τὸν συνώδευε τὴν νύκτα εἰς τὰς ὑπόπτους ὁδοὺς τῆς Ρακέτιδος, τῆς παλαιᾶς συνοικίας τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἠστειεύετο διὰ λόγων κυνικῶν, ἔψαλλεν ᾄσματα ἄσεμνα καὶ ἀπήγγελλεν αἰσχρὰ ποιήματα. Ἤριζε μετὰ τοῦ ἐραστοῦ της προκαλοῦσα καὶ ἀνταποδίδουσα τὰς ὕβρεις καὶ τὰς αἰκίας. Οὐδὲν δὲ ἔθελγε τόσον τὸν Ἀντώνιον, ὅσον τὸ νὰ βλέπῃ τὴν χαριεστάτην ἐκείνην μικρὰν χεῖρα νὰ τὸν ἀπειλῇ καὶ νὰ τὸν τύπτῃ καὶ ν' ἀκούῃ πάλιν τὸ μικρὸν ἐκεῖνο στόμα, ὅπερ ἐφαίνετο πλασθὲν διὰ τὴν μουσικὴν τῶν χορῶν τοῦ Σοφοκλέους ἢ διὰ τὰς ᾠδὰς τῆς Σαπφοῦς, ἐπαναλαμβάνον τὰς λέξεις, ἃς εἶχεν ἀκούσει εἰς τὴν φρουρὰν τῆς πύλης τοῦ Ἐσκυλίνου καὶ εἰς τὰ ἀκατονόμαστα καταγώγια τῆς Σουβούρρας [3].

ΣΤ'

Κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 39, τὰ συμβάντα τοῦ πολέμου τῆς Περουγίας ἀνεκάλεσαν τὸν Ἀντώνιον εἰς Ἰταλίαν. Ἡ σύζυγός του Φουλβία ὑπεκίνησε τὸν πόλεμον τοῦτον ἐκ φιλοδοξίας, ἐξ ἐχθροπαθείας πρὸς τὸν Ὀκτάβιον, ὡς ὁ Πλούταρχος δὲ λέγει, καὶ ἐκ ζηλοτυπίας. Ἤλπιζεν ὅτι αἱ ταραχαὶ αὗται θὰ ἐξηνάγκαζον τὸν Ἀντώνιον ν' ἀφίσῃ τὴν Κλεοπάτραν καὶ νὰ μεταβῇ εἰς Ρώμην, ὅπως ὑπερασπίσῃ τὴν κινδυνεύουσαν αὐτοῦ ἰσχύν. Ὁ σκοπὸς τῆς Φουλβίας ἐξεπληρώθη πολὺ πέραν τοῦ δέοντος. Ἀληθῶς ὁ Ἀντώνιος ἔπλεε πρὸς τὸ Βρεντήσιον μετὰ διακοσίων νηῶν, ἀλλ' ὁ Ὀκτάβιος νικητὴς ὤν, ἐγένετο πανίσχυρος ἐν Ἰταλίᾳ, οἱ ἀντίπαλοί του εἶχον διασπαρῆ ἡ προγραφῆ, αὐτὴ δὲ ἡ Φουλβία ἀπέδρα καὶ ἐτελεύτησε πρὶν ἢ ἐπανίδῃ τὸν σύζυγόν της. Ὁ Ἀντώνιος ἔμαθε τὸν θάνατόν της προσεγγίσας εἰς Σικελίαν. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο διηυκόλυνε τὴν εἰρήνην. Ὁ Ἀντώνιος δὲν εἶχεν ἀναμιχθῆ εἰς τὸν πόλεμον τῆς Περουγίας, ὃν εἶχεν ὑποκινήσει μόνη ἡ Ἀντωνία, βοηθουμένη ὑπὸ τοῦ πενθεροῦ αὐτῆς Ἀντωνίου. Αὐτῆς

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* Λ.
[2] Βελλέϊος Πατέρκολος, II, 83. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΜΔ'. Δίων, Ν, 5.
[3] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΚΖ', Λ'.

θανούσης, ἡ συνδιαλλαγὴ καθίστατο δυνατὴ μεταξὺ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Ὀκταβίου. Ὁ Κοκκήϊος Νέρβας, ὁ Πολλίων καὶ ὁ Μαικήνας παρεσκεύασαν συνέντευξιν μεταξὺ τῶν δύο ἐν Βρεντησίῳ. Αὐτόθι συνδιηλλάγησαν καὶ διεμοιράσθησαν αὖθις τὸ κράτος. Καὶ ὁ μὲν Ὀκτάβιος ἔλαβε τὴν Δύσιν μέχρι τῆς Ἀδριατικῆς, ὁ Ἀντώνιος τὴν Ἀνατολήν, ὁ δὲ Λέπιδος ἠρκέσθη εἰς τὰς ἐν Ἀφρικῇ ρωμαϊκὰς κτήσεις.

Μεγάλως ηὐφράνθησαν ἐν Ρώμῃ, ἔνθα μετὰ τόσην διχόνοιαν καὶ αἱματοχυσίαν ἦτο ποθητὴ ἡ εἰρήνη, τὴν ἐν Βεντησίῳ συμφωνίαν. Ὅπως ἐξασφαλίσωσι τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῆς οἱ φίλοι τῶν τριαρχῶν ἐσκέφθησαν νὰ ἑνώσωσιν αὐτοὺς διὰ δεσμῶν οἰκογενειακῶν, ὑπεκίνησαν δὲ τὴν ἰδέαν συνοικεσίου μεταξὺ τοῦ χηρεύσαντος πρὸ μικροῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Ὀκταβίας, ἀδελφῆς τοῦ Ὀκταβίου καὶ χήρας τοῦ Μαρκέλλου. Ἡ εὐμενὴς αὕτη γυνή, ἡ συνενοῦσα ἐν ἑαυτῇ καλλονὴν ἔξοχον μετὰ σπανιωτάτων πνευματικῶν προτερημάτων ἠδύνατο, κατὰ τὴν γνώμην των, νὰ κρατῇ σταθερὸν τὸν πρὸς αὐτὴν ἔρωτα τοῦ Ἀντωνίου· τοιουτοτρόπως δὲ θὰ διετήρει τὴν μεταξὺ τῶν δύο γυναικαδέλφων ἁρμονίαν πρὸς μεγάλην ὠφέλειαν καὶ πρὸς τὸ καλὸν τοῦ Κράτους. Ὁ Ὀκτάβιος ἀπεδέχθη τὸ σχέδιον, ὁ δὲ Ἀντώνιος, μὲ ὅλον τὸ διασωζόμενον ἐντός του ἐρωτικὸν πάθος πρὸς τὴν Κλεοπάτραν, δὲν ἠδύνατο ν' ἀποποιηθῇ. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν πάραυτα. Καὶ ἀπηγόρευε μὲν ὁ νόμος εἰς τὰς ἐν χηρείᾳ διατελούσας νὰ νυμφευθῶσιν ἐκ νέου πρὶν ἢ παρέλθωσι δέκα μῆνες, ἀλλ' ἡ Σύγκλητος ἐχορήγησεν ἐξαιρετικῶς τὴν ἄδειαν πρὸς τὴν ἀδελφὴν τοῦ Ὀκταβίου[1].

Ὁ Ἀντώνιος διέτριψεν ἐν Ρώμῃ καθ' ἅπαν σχεδὸν τὸ ἔτος 39. Ἔζη ἐν πληρεστάτῃ ὁμονοίᾳ μετὰ τῆς Ὀκταβίας καὶ ἠσχολεῖτο μετ' αὐτῆς περὶ τὴν κυβέρνησιν τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ καίτοι ἴσον ἐκέκτητο κλῆρον περί τε τὴν ἐξουσίαν καὶ τὰς τιμάς, ᾐσθάνετο οὐχ ἧττον ὅτι ἐν Ρώμῃ αὐτὸς ἦτο δεύτερος καὶ ὄχι πρῶτος. Ἐν τῇ δικαίᾳ αὐτοῦ ἐπάρσει ὡς παλαιοῦ στρατιώτου, ὡς ἐπιτηδείου στρατηγοῦ, ὡς ὑπαρχηγοῦ τοῦ Καίσαρος ἐν Φαρσάλοις, ἀρχιστρατήγου δὲ ἐν Φιλίπποις, ἐδυσφόρει βλέπων τὴν ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρισμένην ὑπεροχὴν τοῦ νεανίου ἐκείνου, ὅστις μόλις διὰ πρώτην φορὰν εἶχε κείρει τὸ γένειον[2].

Πεφημισμένος τις μάντις ἐξ Αἰγύπτου, πιθανῶς ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας αὐτῆς ἀποσταλεὶς εἰς Ρώμην, ἐκράτυνε τὰς τοιαύτας ἰδέας τοῦ Ἀντωνίου διὰ τῶν προρρήσεων καὶ τῶν ὡροσκοπιῶν του. «Τὸ πνεῦμά σου φοβεῖται τὸ τοῦ Ὀκταβίου, ἐπανελάμβανεν αὐτῷ. Γενναῖον καὶ ὑψηλὸν ὅταν εἶνε μόνον, χάνει πᾶσάν του τὴν ἰσχὺν ὅταν εὑρίσκεται ἐγγὺς τοῦ Ὀκταβίου. Ἐδῶ ὁ ἀστήρ σου ἐπισκιάζεται. Μακρὰν τῆς Ρώμης, εἰς τὴν Ἀνα-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΛΑ' καὶ ΛΒ'. Ἀππιανὸς Ε', 42—64. Δίων ΚΗ', 27—31.
[2] Δίων, ΜΗ' 44.

τολὴν ἀκτινοβολεῖ ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λάμψει»[1]. Νέα ἐπιδρομὴ τῶν Πάρθων παρέσχεν εἰς τὸν Ἀντώνιον πρόφασιν ὅπως ἀπέλθῃ ἐκ Ρώμης. Ἀνεχώρησε μετὰ τῆς Ὀκταβίας καὶ προσήγγισεν ἐν πρώτοις εἰς Ἀθήνας. Αὐτόθι διέτριψεν ὁλόκληρον τὸν χειμῶνα τοῦ ἔτους 39—38, λησμονῶν οὐ μόνον τοὺς Πάρθους, καθ' ὧν ἐπολέμει ὁ ὁπλαρχηγὸς αὐτοῦ Βεντίδιος, ἀλλὰ καὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, καὶ τὸν «ἀμίμητον βίον» καὶ τὴν Κλεοπάτραν[2]. Δὲν ἠγάπα βεβαίως τὴν νέαν του σύζυγον, τὴν ὡραίαν Ὀκταβίαν ὅσον καὶ ὅπως εἶχεν ἀγαπήσει τὴν βασίλισσαν τῆς Αἰγύπτου, ἀναμφιβόλως ὅμως τὴν ἠγάπα[3]. Ἀσθενὴς τὸν χαρακτῆρα ὅσον ἦτον ρωμαλέος τὸ σῶμα ὁ Ἀντώνιος, φιλογύνης μέχρι δουλείας, εὐκόλως ὑπετάσσετο. Ἡ Φουλβία ἄλλοτε τὸν εἶχεν ὑποδουλώσει· βραδύτερον ἡ Κλεοπάτρα τὸν ἐγοήτευσε, νῦν δὲ διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ ἡμέρου θελγήτρου τῆς Ὀκταβίας.

Περὶ τὰ τέλη τοῦ χειμῶνος ἀνεχώρησε χάριν βραχείας εἰς Συρίαν ἐκστρατείας κατὰ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Κομμαγηνοῦ καὶ ἐπανῆλθε μετ' ὀλίγον εἰς Ἀθήνας, ἔνθα διέμεινεν ἐπὶ δύο ἔτη. Κατὰ τὸ ἔτος 36 νέας διαφωνίας ἐγερθείσης μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ὀκταβίου ἐξ αἰτίας τῆς κατὰ τῶν πειρατῶν ναυτικῆς ἐκστρατείας, εἰς ἣν ἠρνήθη νὰ τὸν βοηθήσῃ, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος ἐφάνη ἐκ νέου ἐπικείμενος. Ὁ Ἀντώνιος παρεσκευάσθη νὰ ἐκπλεύσῃ εἰς Ἰταλίαν μετὰ τριακοσίων νηῶν, ὁ Ὀκτάβιος δὲ ἀφ' ἑτέρου συνήθροισε τὰς λεγεῶνάς του. Δὲν ἔρρεε μὲν ἀκόμη τὸ αἷμα, ἀλλὰ τὰ ξίφη ἤδη ἦσαν κατὰ τὸ ἥμισυ ἐκτὸς τοῦ κολεοῦ. Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι τοῦ νὰ ἐμποδίσῃ τὸν ἀπαίσιον αὐτὸν πόλεμον ἡ Ὀκταβία καθικέτευσε τὸν Ἀντώνιον νὰ τὴν παραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ εἰς Ἰταλίαν. Ἐπειδὴ δὲν ἐπετράπη εἰς τὸν στόλον τοῦ Ἀντωνίου νὰ εἰσπλεύσῃ εἰς τὸν λιμένα τοῦ Βρεντησίου, τὰ πλοῖά του προσωρμίσθησαν πρὸ τοῦ Τάραντος. Ὁ Ὀκτάβιος πληροφορηθεὶς τοῦτο, ἔσπευσε δρομαῖος μετὰ τῶν στρατευμάτων του πρὸς τὴν πόλιν ταύτην. Ἡ Ὀκταβία ἠθέλησε ν' ἀποβιβασθῇ μόνη, ὥδευσε δὲ πρὸς ὑπάντησιν τοῦ Ὀκταβίου ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τῆς Βενουσίας διερχομένη διὰ μέσου τῶν ρωμαϊκῶν φρουρῶν καὶ προσκόπων. Ἡ Ὀκταβία συνήντησε τὸν ἀδελφόν της, ὃν συνώδευον ὁ Ἀγρίππας καὶ ὁ Μαικήνας· συνηγόρησεν ἐνθέρμως ὑπὲρ τοῦ Ἀντωνίου, πρὸ πάντων δὲ ἐξώρκισε τὸν Ὀκτάβιον νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ ὥστε ἀπὸ εὐδαιμονεστάτης τῶν γυναικῶν νὰ καταστῇ ἡ δυστυχεστάτη. «Κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην, εἶπε, τὰ βλέμματα ὅλου τοῦ κόσμου εἶνε προσηλωμένα ἐπ' ἐμοῦ, ἥτις εἶμαι ἡ σύζυγος τοῦ ἑνὸς τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Ρώμης καὶ ἀδελφὴ τοῦ ἑτέρου. Ἂν αἱ προτροπαὶ τῆς ὀργῆς ὑπερισχύσωσιν, ἂν ὁ πόλεμος κηρυχθῇ, ἄδηλον εἰς τίνα ἐκ τῶν δύο ὑμῶν ἡ Εἱμαρμένη θὰ δώσῃ τὴν νίκην· βέβαιον εἶνε ὅμως ὅτι ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν συμβῇ,

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΛΔ'.
[2] Αὐτόθι Δίων ΜΗ', 39.
[3] Ὁ Ἀντώνιος ἠρᾶτο τῆς Ὀκταβίας, ὡς ρητῶς λέγει ὁ Ἀππιανὸς V, 15.

ἐγὼ θὰ περιπέσω εἰς τὸ πένθος καὶ εἰς τὴν θλῖψιν». Ὁ φιλόδοξος Ὀκτάβιος ἔκτοτε ὠρέγετο τῆς παγκοσμίου κυριαρχίας· ἀλλ' ἦτο μελλητής. Ἐνέδωκεν εἰς τὰς παρακλήσεις τοῦ Ὀκταβίου καὶ δευτέραν φορὰν ἡ γυνὴ αὕτη, ἥτις ἦτο ὁ ἀγαθὸς δαίμων τοῦ Ἀντωνίου, διέσωζε τὴν εἰρήνην ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κόσμῳ.

Οἱ δύο τριάρχαι συνηντήθησαν παρὰ τὴν παραλίαν τοῦ Τάραντος, ἀφοῦ δὲ ἐπεδαψίλευσαν πρὸς ἀλλήλους ἐνδείξεις στοργῆς, συνεφώνησαν ν' ἀνανεώσωσι τὴν τριανδρίαν ἐπὶ πέντε ἔτη. Ὁ Ὀκτάβιος παρεχώρησεν εἰς τὸν Ἀντώνιον δύο λεγεῶνας πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ στρατοῦ του, ὁ δὲ Ἀντώνιος ἐχορήγησε πρὸς τὸν Ὀκτάβιον διὰ τὸν ἐν τῇ Μεσογείου στόλον του ἑκατὸν τριήρεις μετὰ χαλκοῦ ἐμβόλου καὶ εἴκοσι λιβυρνίδας. Τὰ πλοῖα ταῦτα ἦσαν τὰ μέλλοντα νὰ νικήσωσιν εἰς Ἄκτιον! Ἐκ Τάραντος ἡ Ὀκταβία ἐπανῆλθε μόνη εἰς Ρώμην μετὰ τῶν δύο τέκνων, ἅτινα ἔσχεν ἐκ τοῦ Ἀντωνίου, αὐτὸς δ' ἐπιβιβασθεὶς ἀπέπλευσεν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν, ἔνθα ἀνεμένετο χάριν τοῦ κατὰ τῶν Πάρθων πολέμου. Οἱ δύο σύζυγοι συνεφώνησαν νὰ συναντηθῶσι μετὰ τὸ πέρας τῆς ἐκστρατείας εἴτε εἰς Ἀθήνας, εἴτε εἰς Ρώμην, ἔνθα ὁ Ἀντώνιος ἤλπιζε νὰ τύχῃ τῆς τιμῆς τοῦ θριάμβου [1].

Ἀπὸ τοῦ χειμῶνος τοῦ ἔτους 39 μέχρι τοῦ θέρους τοῦ ἔτους 36 ἡ Κλεοπάτρα ἔμεινε λοιπὸν κεχωρισμένη ἀπὸ τοῦ Ἀντωνίου. Ἐβασίλευεν ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου καὶ ἐπὶ τῆς Κύπρου, ἐκέκτητο ἀμύθητα εἰσοδήματα καὶ ἀνεξαντλήτους θησαυρούς, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἀλαζονείας αὐτῆς καὶ τοῦ ἔρωτός της ἔπασχε διὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ τριάρχου. Ἡ Κλεοπάτρα εἰκοσαέτις οὖσα δὲν εἶχεν ἀγαπήσει, κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, τὸν Καίσαρα, ὅστις ἦτο πλέον ἡ πεντηκοντούτης. Ἠγάπα ὅμως τὸν Ἀντώνιον. Βεβαίως παρεδόθη κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν τριάρχην ἐξ ἰδιοτελοῦς προσδοκίας, δὲν ἐβράδυνεν ὅμως νὰ αἰσθανθῇ πρὸς τὸν τραχὺν ἐκεῖνον μαχητήν, τὸν ἔχοντα τὴν ἀρρενωπὴν καλλονὴν τοῦ Ἡρακλέους, τὸν κύριον τῆς Ἀνατολῆς, τὸν περιβεβλημένον τόσην δόξαν καὶ τόσην ἰσχύν, τὸ πάθος, ὅπερ εἶχε πρὸς αὐτὸν ἐμπνεύσει. Ἂν, ἀληθῶς, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς δὲν μᾶς λέγωσι ρητῶς ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἠγάπησε τὸν Ἀντώνιον, τὰ γεγονότα, ἅτινα ἀναφέρουσι καὶ αἱ σκηναί, ἃς περιγράφουσιν, οὐδεμίαν καταλείπουσιν ἀμφιβολίαν. Ὑπάρχει περὶ τούτου ἡ λογικὴ τῶν πραγμάτων. Μὲ τὴν ἀρειμάνιον αὐτοῦ ὄψιν, μὲ τὸ ὑψηλόν του ἀνάστημα, μὲ τὰ εὐρέα του στέρνα, μὲ τὴν μέλαιναν κόμην του τὴν ὁμοιάζουσαν πρὸς χαίτην, μὲ τοὺς μαύρους ὀφθαλμούς του, μὲ τὴν ἀέτειον ρῖνά του, μὲ τὰ ἔντονα χαρακτηριστικά του ὁ Ἀντώνιος ἐκέκτητο ἀναμφιβόλως ἀνδρικὴν γοητείαν [2]. Ἡ πρώτη του σύζυγος Φουλβία τὸν ἠγάπησε περιπαθῶς· ἡ Ὀκταβία τὸν ἠγάπησεν ὅσον δύναταί τις ν' ἀγαπήσῃ,

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΛϚ'. Δίων ΜΘ', 23.

[2] Tu istis faucibus, istis lauteribus, ista gladialoria totius corporis firmitate.... Κικέρων, *Φιλιππικ.* Β', 25. Πρβλ. καὶ Πλούταρχον *Ἀντώνιος*, Ε'.

ἡ δὲ ὑψηλόφρων Κλεοπάτρα ἐπίσης ἀνταπέδωκεν αὐτῷ ἔρωτα ἀντὶ ἔρωτος. Ἄλλως τε τὸ λέγει ὁ Σαίξπηρ, καὶ ὁ λόγος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ζωγράφου τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, τοῦ μεγαλοφυοῦς ἐκείνου ποιητοῦ τοῦ τόσον ἀντιληπτικοῦ, δύναται ν' ἀναπληρώσῃ ὡς πρὸς τὸ σημεῖον τοῦτο τὴν σιγὴν ἑνὸς Δίωνος Κασσίου ἢ ἑνὸς Παύλου Ὀροσίου.

Ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ λύπη τῆς νέας ταύτης Διδοῦς, οὐχ ἧττον δὲν δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν αὐτὴν κεκαλυμμένην ὑπὸ πενθίμων πέπλων καὶ στένουσαν ἐντὸς τῶν ἀδύτων τῶν ἀνακτόρων της. Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Κλεοπάτρα ἐξηκολούθει τὸν πολυτελῆ αὐτῆς καὶ φαιδρὸν βίον, καταναλίσκουσα εἰς τὰς ἡδονὰς τὸν ἀπομένοντα αὐτῇ χρόνον ἐκ τῶν ἐπισήμων τελετῶν ἐκ τῶν δημοσίων ἀκροάσεων, ἐκ τῶν κυβερνητικῶν συμβουλίων, ἐκ τῶν συνδιασκέψεων μετ' ἀρχιτεκτόνων καὶ μηχανικῶν. Ὅπως ὅλοι οἱ Πτολεμαῖοι, καὶ ἡ τελευταία τῶν Λαγιδῶν ἔτρεφε μέγαν ἔρωτα πρὸς τὰς οἰκοδομάς. Ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Κλεοπάτρας ἐκτίσθη τὸ Τυφώνιον ἐν Δενδεράχ. Ἐπίσης ἡ βασιλὶς αὕτη ἠσχολήθη, καθὰ αἱ περγαμηναὶ αὐτῆς μαρτυροῦσι, περὶ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Δενδεράχ, τῶν ναῶν τοῦ Ἐδφοῦ, τῆς Ἑρμώνθιδος καὶ τοῦ Κοπτοῦ καὶ διαφόρων μνημείων τῶν Θηβῶν, κειμένων παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην τοῦ Νείλου[1]. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκτὸς τοῦ Καισαρείου, ὅπερ ὡς φαίνεται ἤρξατο οἰκοδομούμενον ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας, ἀνήγειρε βεβαίως καὶ πολλὰ ἄλλα κτίρια. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἐκ τόσων ἄλλων ἀνακτόρων καὶ ναῶν ἀρχαιοτέρων, δὲν ἀπομένει ἴχνος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, ὅπερ τὰ ἐπιχώματα τῶν αἰώνων ἀνύψωσαν εἰς μερικὰ μέρη μέχρι δέκα μέτρων.

Ἡ βασίλισσα ἆρά γε προσεπάθησε νὰ ὑποκριθῇ τὴν ἀδιάφορον καὶ δὲν ἐμήνυσέ ποτέ τι πρὸς τὸν Ἀντώνιον, ἢ μᾶλλον, ὡς ὑποδηλοῖ ὁ Πλούταρχος καὶ ὅπως ἀποδεικνύει ὁ Σαίξπηρ, πολλάκις ἐπανέλαβε κατὰ τὸ διάστημα τῶν τριῶν ἐτῶν τὰς θλιβερὰς προσκλήσεις καὶ τὰ φλογερὰ μηνύματα; Κατὰ τὸν ἱστορικὸν Ἰώσηπον, ἡ Κλεοπάτρα ὡς ἐκ τοῦ ἀκολάστου αὐτῆς χαρακτῆρος ἐφέρετο πάντοτε πρὸς τοὺς παροδικοὺς ἔρωτας[2]. Ἐκτὸς τοῦ Γναίου Πομπηΐου, τοῦ Καίσαρος, τοῦ Δηλίου, τοῦ Ἀντωνίου καὶ τοῦ Ἡρώδου, βασιλέως τῶν Ἰουδαίων[3], τῶν πέντε γνωστῶν ἢ ἀποδιδομένων αὐτῇ ἐραστῶν,

[1] Τὰς πληροφορίας ταύτας ἐλάβομεν παρὰ τοῦ κ. Μασπερώ, τοῦ ἐξόχου συγχρόνου αἰγυπτιολόγου.

[2] Ἰώσηπος, ΚΕ', 4.

[3] Ὁ Φλάβιος Ἰώσηπος (*Ἱστορ. τῶν Ἰουδαίων*, ΙΔ', 26) λέγει ὅτι, ὅτε ὁ Ἡρώδης μεταβαίνων εἰς Ῥώμην διῆλθεν ἐξ Ἀλεξανδρείας, ἡ Κλεοπάτρα ἤθελε νὰ τὸν κρατήσῃ ἐκεῖ. Ἐλέχθη ὅτι ἡ Αἰγυπτία ἔσχε τὸν βασιλέα ἐκεῖνον ὡς ἐραστήν. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἰώσηπος δὲν λέγει ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἠδυνήθη νὰ τὸν κρατήσῃ. Λέγει ἀπεναντίας ὅτι ὁ Ἡρώδης ἐπιβιβασθεὶς ἀνεχώρησε πάραυτα εἰς Ἰταλίαν· εἰς δὲ τὸ βιβλίον ΙΕ', 4, λέγει πάλιν ὅτι, μεθ' ὅλας τὰς προσπαθείας τῆς Κλεοπάτρας ὅπως τὸν ἐξαγκάσῃ νὰ τὴν ἀγαπήσῃ, ὅτε αὐτὸς διῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας, ὁ Ἡρώδης δὲν ἀπεδέχθη τὰς προ-

ἡ βασίλισσα τῆς Αἰγύπτου ἔσχε καὶ πολλοὺς ἄλλους δεσμοὺς καὶ σχέσεις ἐρωτικὰς ἀνωνύμους. Εἶνε ἄρα τοῦτο συκοφαντία; Εἶνε μᾶλλον κακολογία. Ὅπως δήποτε ἡ τοῦ Ἰωσήπου κατηγορία δὲν ἀποδεικνύει ποσῶς ὅτι ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἠγάπα τὸν Ἀντώνιον. Αἱ περιπλοκαὶ αὗται τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν αἰσθημάτων οὐδὲν ἔχουσι τὸ αἰνιγματῶδες.

Ὡς πρὸς τὸν Ἀντώνιον, φαίνεται ὅτι οὗτος πράγματι εἶχε λησμονήσει τὴν Κλεοπάτραν. Οὐ μόνον κατὰ τὸ διάστημα τῶν τριῶν ἐτῶν, καθ' ἃ εἶχε διαμείνει πλησίον τῆς Ὀκταβίας ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ρώμῃ, οὐ μόνον κατὰ τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ ἐκ τῆς κατὰ τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Κομμαγηνοῦ ἐκστρατείας δὲν μετέβη οὐδ' ἅπαξ εἰς Αἴγυπτον, ἀλλὰ καὶ ὅτε ἀκόμη ἔπλεεν ἐκ Τάραντος εἰς Λαοδίκειαν οὐδ' ἐσκέφθη κἂν νὰ προσεγγίσῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἐξ ἧς σχεδὸν ἐπρόκειτο νὰ διέλθῃ. Ἔπλευσε κατ' εὐθεῖαν πρὸς τὴν Συρίαν. Ἀλλὰ κατὰ παράδοξον γνωσιμαχίαν, εὐθὺς ὡς ὁ Ἀντώνιος ἐπάτησε τὸ ἔδαφος τῆς ἀσιατικῆς ἀκτῆς, ᾐσθάνθη τὸν ἔρωτά του σφοδρότατα ἀναζωογονούμενον. Ἔστησε τὸ στρατηγεῖόν του ἐν Λαοδικείᾳ καὶ ἔπεμψε παραχρῆμα τὸν φίλον του Φοντέϊον Καπίτωνα εἰς Αἴγυπτον ἵνα ἐπαναφέρῃ ἐκεῖ τὴν Κλεοπάτραν. Ἡ βασίλισσα κατηυχαριστημένη δὲν ἐσκέφθη νὰ ἐπιβραδύνῃ τὴν ἀναχώρησίν της ὅπως καταστῇ ὅτι μᾶλλον ἐπιθυμητή, ὡς εἶχεν ἐπινοήσει πρὸ πέντε ἐτῶν. Ἐπεβιβάσθη ἐν σπουδῇ καὶ ἔφθασεν εἰς Λαοδίκειαν, ἔνθα ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τοῦ ἐραστοῦ της μετ' ἐξάλλου χαρᾶς. Ὅπως ἐκδηλώσῃ αὐτῇ ἄλλως ἢ δι' ἀσπασμῶν τὴν ἄφραστον εὐδαιμονίαν του διότι τὴν ἐπανέβλεπε, ἐχάρισεν αὐτῇ ὄχι κοσμήματα, ἀλλὰ βασίλεια, τὴν Χαλδαίαν, τὴν Φοινίκην, τὴν Κοίλην Συρίαν, μέγα μέρος τῆς Κιλικίας, τὸ διαμέρισμα τῆς Γεννησαρὲτ ἐν Ἰουδαίᾳ, ἔνθα παράγεται τὸ βάλσαμον καὶ τὴν Ναβαθαίαν Ἀραβίαν. Ὁ Ἀντώνιος δὲν εἶχε ποσῶς τὸ δικαίωμα νὰ διαθέσῃ τὰς χώρας αὐτὰς τὰς ἀνηκούσας εἰς τὸν ρωμαϊκὸν λαόν, ἀλλ' ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς ἀλαζονείας καὶ τοῦ ἔρωτός του ἀνακράζει· «ὅτι τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης ἐξεδηλοῦτο πολὺ περισσότερον ἐκ τῶν γενομένων παρ' αὐτῆς δωρεῶν, παρὰ ἐκ τῶν κατακτήσεων καὶ τῶν ἀποικιῶν της[1]».

Μετά τινας ἡμέρας ἐδέησε πάλιν νὰ χωρισθῶσιν, ἀλλ' οὐχ ἧττον ὑπεσχέθησαν νὰ συναντηθῶσι κατὰ τὸ ἔαρ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ὁ Ἀντώνιος μετὰ τοῦ στρατοῦ του διηυθύνθη εἰς Ἀρμενίαν. Ἡ Κλεοπάτρα ἐπανῆλθεν εἰς Αἴγυπτον, διερχομένη διὰ τῆς Ἀπαμείας, Δαμασκοῦ καὶ Πέτρας· ἤθελε νὰ κανονίσῃ τοὺς φόρους τῆς ὑποτελείας, οὓς οἱ δυνάσται τῶν εἰρημένων χω-

τάσεις της. Ἄλλως τε τὸ ζήτημα τοῦτο δὲν εἶνε καὶ πολὺ σημαντικόν, προκειμένου περὶ γυναικὸς οἵα ἡ Κλεοπάτρα.

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΛΖ'. Πρβλ. Πορφύριον, Fragm. Hist. Graec. III, σ. 725 —Ὁ Ἀντώνιος ἐδώρησεν ὡσαύτως πρὸς τὴν Κλεοπάτραν 300,000 χειρογράφων ἐκ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου πρὸς ἀναπλήρωσιν τῶν πυρποληθέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τόμων κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ Καίσαρος.

ρῶν ὤφειλον νὰ πληρώνωσιν αὐτῇ διὰ τὰ τμήματα τὰ δωρηθέντα εἰς αὐτὴν παρὰ τοῦ Ἀντωνίου. Ὁ βασιλεὺς τῆς Ἀραβίας ὑπεσχέθη νὰ πληρώσῃ τριακόσια τάλαντα (ἤτοι ἓν ἑκατομμύριον). Ὁ φόρος τοῦ βασιλέως τῶν Ἰουδαίων ἔμελλε νὰ εἶνε ἀνώτερος· ἐβασίλευε δὲ τότε ὁ Ἡρώδης, ἀνυψωθεὶς εἰς τὸν θρόνον πρὸ ὀλίγων ἐτῶν τῇ προστασίᾳ τοῦ Ἀντωνίου. Μετέβη οὗτος πρὸς ὑπάντησιν τῆς Κλεοπάτρας μέχρι Δαμασκοῦ. Κατὰ τὸν Ἰώσηπον δέ, ὁ Ἡρώδης, ὅστις ἦτο ἀνὴρ εὐειδέστατος, ἀπέκρουσε τὰς ἀσέμνους προτάσεις τῆς βασιλίσσης καὶ μάλιστα ἠθέλησε νὰ τὴν ἀποκτείνῃ καθ' ὃν χρόνον εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του, διὰ ν' ἀπαλλάξῃ τὸν Ἀντώνιον ἀπὸ τῆς ἀπαισίας ταύτης γυναικός. Πλὴν οἱ σύμβουλοι αὐτοῦ τὸν ἀπέτρεψαν ἀπὸ τοῦ ἐγκλήματος τούτου, παριστῶντες αὐτῷ ὅτι εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην στιγμὴν ἦτο φόβος μὴ ἐπιπέσῃ κατ' αὐτοῦ φοβερὰ ἡ ἐκδίκησις τοῦ τριάρχου[1].

Μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχεν ἐπανακάμψει ἡ Κλεοπάτρα εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅτε ἔλαβεν ἄγγελμα παρὰ τοῦ Ἀντωνίου, χρονολογούμενον ἐκ Λευκοκώμης, πόλεως παραθαλασσίου τῆς Συρίας, δι' ἧς τὴν παρεκάλει νὰ σπεύσῃ ὅσον τάχιστα κομίζουσα ἀργύρια καὶ ζωοτροφίας καὶ ἐνδύματα διὰ τοὺς στρατιώτας του, ἐστερημένους παντὸς πόρου. Ἡ ἔκβασις τοῦ πολέμου ὑπῆρξεν ἀτυχής. Ὡς ἐκ τῆς πολλῆς του ζέσεως ὅπως ἐπιστρέψῃ κατὰ τὸ ἔαρ καὶ ἐπανεύρῃ τὴν Κλεοπάτραν ὁ Ἀντώνιος διεκινδύνευσε τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ἐκστρατείας. Φθάσας εἰς Ἀρμενίαν μετὰ κατεσπευσμένην πορείαν ὀκτακισχιλίων σταδίων, ὤφειλε νὰ διαχειμάσῃ ἐκεῖ καὶ νὰ μὴ ἀναλάβῃ τὰς ἐχθροπραξίας εἰμὴ κατὰ τὸ ἔαρ, ἀφοῦ τὰ στρατεύματά του ἤθελον ἀναπαυθῇ καὶ ἡ ὥρα τοῦ ἔτους ἤθελεν εἶναι εὐνοϊκὴ διὰ τὰ πολεμικὰ ἔργα. Ἀλλὰ λίαν ἀνυπόμονος ὢν καὶ μὴ ἀνεχόμενος νὰ ὑποβληθῇ εἰς ἀπραξίαν κατὰ τὸ μακρὸν αὐτὸ διάστημα, εἰσέδυσε τολμηρῶς εἰς τὴν Ἄνω Μηδίαν, ὅπως καταστήσῃ δὲ τὴν πορείαν του ταχυτέραν, ἀφῆκεν ὄπισθέν του ὅλον τὸ πολιορκητικὸν ὑλικὸν ὑπὸ τὴν φρούρησιν ἑνὸς ἀποσπάσματος. Ἅμαξαι καὶ πύργοι καὶ καταπέλται καὶ κριοὶ μήκους ὀγδοήκοντα ποδῶν τὰ πάντα κατεστράφησαν ὑπὸ τοῦ παρθικοῦ ἱππικοῦ. Ἐλλείψει τῶν ἐπιθετικῶν τούτων μέσων ὁ Ἀντώνιος ἀπέτυχε κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως τῶν Φραάτων. Ἀπειλούμενος ὑπὸ δυνάμεων σημαντικῶν ἐδέησε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ. Ἦτο τότε περὶ τὰ μέσα τοῦ χειμῶνος. Οἱ στρατιῶται τῶν λεγεώνων ἐβάδιζον ἐντὸς τῆς χιόνος, μαστιζόμενοι ὑπὸ παγερῶν ἀνέμων. Καθ' ἑκάστην πρωΐαν ἀνευρίσκοντο ἄνδρες νεκροὶ ἐκ τοῦ ψύχους. Τὰ τρόφιμα ἔλειπον, αἱ ὁδοὶ ἦσαν ἄγνωστοι, τὸ δὲ ἐπίφοβον ἱππικὸν τῶν Πάρθων κατεπόνει τὰς ἐξηντλημένας φάλαγγας. Κατὰ τὴν θλιβερὰν ταύτην ὑποχώρησιν, ἣν ἔπρεπε ν' ἀναλογισθῇ ὁ Ναπολέων πρὶν διαβῇ τὸν Νιέμεν, ὁ Ἀντώνιος ἀνέκτησε

[1] Ἰώσηπος ΙΕ', 4.

τὴν δραστηριότητά του καὶ τὰ στρατηγικά του προτερήματα· ἀντέχων εἰς τοὺς κόπους καὶ τὴν πεῖναν, ἐμερίμνα περὶ πάντων, ἐκτελῶν χρέη ἀρχιστρατήγου ἅμα καὶ ἑκατοντάρχου. Ἀείποτε εὑρισκόμενος εἰς τὸ μᾶλλον ἀπειλούμενον σημεῖον συνῆψεν ἐν διαστήματι εἰκοσιεπτὰ ἡμερῶν δεκαοκτὼ μάχας μετὰ τῶν Πάρθων. Τὴν ἑσπέραν ἦτο νικητής· πλὴν τὴν ἐπαύριον ἡ μάχη ἐπανελαμβάνετο κατὰ δυνάμεων ἀδιακόπως πληθυνομένων. Ὅτε ὁ Ἀντώνιος ἔφθασεν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Συρίας, ὁ στρατός του εἶχεν ἐλαττωθῇ ἀπὸ ἑβδομηκονταχισχιλίων ἀνδρῶν εἰς τριάκοντα καὶ ὀκτὼ χιλιάδας μόλις. Εὐτυχέστεροι ὅμως μετ' αὐτοῦ ἢ μετὰ τοῦ Κράσσου οἱ Ρωμαῖοι διέσωζον τοὺς ἀετούς των [1].

Ὅσον καὶ ἂν ἔσπευσεν ἡ Κλεοπάτρα, δὲν ἔφθασε τόσον ταχέως ὅσον ἐπεθύμει ὁ Ἀντώνιος. Ἡ ἀνυπομονησία του εἶχε μεταβληθῆ εἰς ἀγωνίαν. ἐφοβεῖτο μήπως ἡ βασίλισσα δὲν ἀνταποκριθῇ εἰς τὴν πρόσκλησιν στρατηγοῦ ἡττημένου. Καταβληθεὶς ὑπὸ τῆς λύπης περιέπεσεν εἰς εἶδός τι μαρασμοῦ. Προσεπάθησε τότε νὰ διασκεδάσῃ τὴν θλῖψίν του πίνων. Ἀλλ' αἱ ἐκ τῆς τραπέζης τέρψεις, ὧν εἶχε τοσοῦτον σκληρῶς στερηθῆ κατὰ τὸ διάστημα τῆς εἰς Μηδείαν ἐκστρατείας του, δὲν ἴσχυον νὰ τὸν φαιδρύνωσιν. Κατὰ τὰ μέσα τῶν ὀργίων τὸν ἔβλεπον αἴφνης ἐγειρόμενον καὶ ἐγκαταλείποντα τοὺς συντρόφους του. Μετέβαινε παρὰ τὴν ὄχθην τῆς θαλάσσης καὶ ἔμενεν ἐπὶ πολλὰς ὥρας μὲ τὸ βλέμμα προσηλωμένον εἰς τὸ μέρος τοῦ ὁρίζοντος, ὁπόθεν ἀνέμενε νὰ ἐμφανισθῇ ἡ Κλεοπάτρα [2].

Ἡ περιπόθητος γυνὴ ἀφίκετο ἐπὶ τέλους μετὰ τροφίμων, ἐνδυμάτων καὶ διακοσίων τεσσαράκοντα περίπου ἀργυρῶν ταλάντων [3]. Ἕνεκα τῆς διανομῆς πρὸς τοὺς στρατιώτας, τοῦ ἀναδιοργανισμοῦ τοῦ στρατοῦ, τῆς εἰσπράξεως τῶν εἰσφορῶν ὁ Ἀντώνιος ὑπεχρεώθη νὰ διατρίψῃ ἐπί τινας ἡμέρας εἰς Λευκοκώμην, ἡ δὲ Κλεοπάτρα ἔμεινε μετ' αὐτοῦ. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ εἴδησις περὶ τῆς ἀτυχοῦς ἐκβάσεως τῆς ἐκστρατείας εἶχε διαδοθῆ ἐν Ρώμῃ. Ἡ Ὀκταβία πάντοτε ἀφωσιωμένη πρὸς τὸν σύζυγόν της, παρὰ τὰς προσπαθείας τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις ἔσχε τὴν σκληρότητα ν' ἀναγγείλῃ αὐτῇ τὴν συμφιλίωσιν τοῦ Ἀντωνίου μετὰ τῆς Κλεοπάτρας, ἀπεφάσισε ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἀσίαν, παρεκάλεσε δὲ τὸν Ὀκτάβιον νὰ τῇ δώσῃ πλοῖα καὶ στρατεύματα καὶ ἀργύρια. Οὗτος εἶχε λάβει πληροφορίας περὶ τῆς σφοδρότητος τῆς ὑποτροπῆς τοῦ πάθους τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἀπεδέχθη τὰς αἰτήσεις τῆς Ὀκταβίας ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἡ ἐξευτελιστικὴ ὑποδοχή, ἧς θὰ ἐτύγχανε παρὰ τοῦ συζύγου της, θὰ τὴν ἀπεχώριζε διὰ παντὸς ἀπ' αὐτοῦ καὶ θὰ ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τῶν Ρωμαίων. Ὅπως μὴ κινδυνεύσῃ νὰ συναντηθῇ μετὰ τῆς

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΛΗ'—ΝΕ'. Δίων ΜΘ', 25—31.

[2] Πλούταρχος. *Ἀντώνιος* ΝΕ'.

[3] Αὐτόθι, Δίων, ΜΘ', 31. Ἐδόθησαν τριάκοντα πέντε δραχμαὶ εἰς ἕκαστον στρατιώτην τῶν λεγεώνων καὶ ποσὸν ὀλιγώτερον εἰς τοὺς ἄλλους στρατιώτας.

Κλεοπάτρας ἡ Ὀκταβία παρέμεινεν ἐν Ἀθήναις, ὁπόθεν ἀνήγγειλεν εἰς τὸν Ἀντώνιον τὴν ἄφιξίν της. Ἀλλ' ὁ τριάρχης δὲν ἤθελε ν' ἀποπέμψῃ τὴν παλλακίδα του, διὸ ἔγραψε πρὸς τὴν Ὀκταβίαν νὰ μένῃ εἰς Ἀθήνας, προφασιζόμενος νέαν ἐκστρατείαν, ἣν ἐσκόπευε νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν Πάρθων. Τῷ ὄντι ὁ βασιλεὺς τῶν Μήδων ἀδιακόπως ἐνοχλούμενος ὑπὸ τῶν φιλοταράχων ἐκείνων ὀρδῶν, προέτεινεν εἰς τὸν Ἀντώνιον τὴν συμμαχίαν του ὅπως ἀπὸ κοινοῦ τὰς καταπολεμήσωσιν. Χωρὶς νὰ προσβληθῇ ἐκ τῆς ἀρνήσεώς του ὅπως τὴν δεχθῇ ἡ Ὀκταβία, εἰ καὶ ἐγίνωσκε καλῶς τὴν ἀληθῆ αἰτίαν τῆς ἀρνήσεως, ἔγραψεν ἐκ νέου πρὸς τὸν σύζυγόν της. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη οὐδὲν περιεῖχε παράπονον· ἠρώτα ἁπλῶς ἡ νεαρὰ γυνὴ τὸν τριάρχην ποῦ ἔπρεπε ν' ἀποστείλῃ τὰς ἐπικουρίας καὶ τὸ ὑλικόν, ὅπερ μετ' αὐτῆς ἐκόμιζεν. Τὸ ὑλικὸν τοῦτο συνίστατο, παρεκτὸς πολλῶν εἰδῶν ἱματισμοῦ καὶ ὁπλισμοῦ, εἰς πολεμικὰς μηχανὰς καὶ σημαντικὸν ποσὸν χρημάτων· αἱ δὲ ἐπικουρίαι εἰς τρισχιλίους ἄνδρας ἐκλεκτούς, ἐξωπλισμένου λαμπρῶς ὅσον καὶ αἱ πραιτωριαναὶ κοόρτεις. Ἡ Ὀκταβία εἶχε θυσιάσει μέρος τῆς ἀτομικῆς αὐτῆς περιουσίας ὅπως ἐπαυξήσῃ τοὺς ἐξοπλισμοὺς τούτους. Ὁ Νίγηρ ἀνεδέχθη νὰ κομίσῃ τὴν ἐπιστολὴν τῆς Ὀκταβίας. Γενόμενος δεκτὸς πολλάκις παρὰ τοῦ Ἀντωνίου, ὅστις εἰς ἄκρον τὸν ὑπολήπτετο, παρέστησεν αὐτῷ φιλικῶς τὴν ἄδικον αὐτοῦ συμπεριφορὰν πρὸς τὴν Ὀκταβίαν, ὑπέμνησε τὰς σπανίας ἀρετὰς τῆς ἐξαισίας ἐκείνης γυναικὸς καὶ τὸν ἐξώρκισεν ἐν ὀνόματι τῶν τόσον σοβαρῶς ἀπειλουμένων συμφερόντων του καὶ τῆς τόσον ἐλεεινῶς διακυβευομένης δόξης του, νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Κλεοπάτραν [1].

Κλονισθεὶς ὁ Ἀντώνιος ἐδίσταζεν. Ἐσκέφθη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν Μηδίαν, τοιουτοτρόπως δὲ θ' ἀπέπεμπε τὴν Κλεοπάτραν εἰς Αἴγυπτον, θ' ἄφινε τὴν Ὀκταβίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ θ' ἀνέβαλλε μετὰ τὴν ἐπιστροφήν του ἐκ τῆς ἐκστρατείας τὴν ὁριστικὴν ἀπόφασιν, ἣν δὲν ἠδύνατο νὰ λάβῃ ἀμέσως. Ἀλλ' ἡ Κλεοπάτρα μὲ τὴν εὐστοχίαν τῶν γυναικῶν ὅσαι ἀγαπῶσι διέγνωσεν ἀσφαλῶς τὰ συμβαίνοντα ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Ἀντωνίου. Εἶπεν ὅτι ἐκινδύνευε νὰ χάσῃ καὶ διὰ δευτέραν φορὰν τὸν ἐραστήν της. Ἡ βασίλισσα ἐπλεονέκτει καὶ κατὰ τοῦτο τῆς Ὀκταβίας, ὅτι εὑρίσκετο πλησίον τοῦ Ἀντωνίου. Ἐπολλαπλασίασε λοιπὸν τὰ μειδιάματα καὶ τὰς θωπείας, σκοπίμως ὑποκρινομένη ὑπερβολικώτερον τὸν κατέχοντα αὐτὴν ἔρωτα, ὅστις ἄλλως τε ἦτο πράγματι καὶ σφοδρὸς καὶ εἰλικρινής. Εἶτα εὐθὺς μετὰ τὰς πρώτας ἀνακοινώσεις τοῦ Ἀντωνίου περὶ τῆς προσεχοῦς εἰς Μηδίαν ἀναχωρήσεώς του, προσεποιήθη λύπην θανάσιμον. Οὐδ' ἔτρωγε πλέον, οὐδ' ἐκοιμᾶτο, διήρχετο δὲ τὰς ἡμέρας καὶ τὰς νύκτας αὐτῆς θρηνοῦσα. Ἡ ὠχρά της ὄψις, οἱ καταβεβλημένοι ὀφθαλμοί της, τὸ ἄτονον βλέμμα της, τὰ ἄχροα χείλη της ἐνεποίουν ἐντύπωσιν εἰς πάντας τοὺς πλησιάζοντας αὐ-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΝΕ', ΝϚ'. Παρβλ. καὶ Δίωνα, ΜΘ', 33.

την. Αἱ θεράπαιναι τῆς Κλεοπάτρας, οἱ φίλοι της, οἱ οἰκεῖοι τοῦ τριάρχου, οὓς εἶχε διαφθείρει διὰ κολακειῶν καὶ ὑποσχέσεων ἤλεγχον τὸν Ἀντώνιον διὰ τὴν ἀναισθησίαν του. Τὸν κατηγόρουν ὅτι ἄφινε ν' ἀποθάνῃ ἐκ θλίψεως γυνὴ ὑπὲρ πάσας ἀξιολάτρευτος, ἥτις ἔζη μόνον δι' αὐτόν. «Ἡ Ὀκταβία, ἔλεγε, σ' ἐνυμφεύθη πρὸς τὸ συμφέρον μόνον τοῦ ἀδελφοῦ της, χαίρει δὲ ὅλα τὰ πλεονεκτήματα τοῦ τίτλου τῆς συζύγου· ἡ δὲ Κλεοπάτρα, βασιλὶς τόσων λαῶν, ἀποκαλεῖται ἐρωμένη τοῦ Ἀντωνίου. Δὲν ἀρνεῖται τὴν ἐπωνυμίαν ταύτην, δὲν θεωρεῖ ἑαυτὴν ταπεινουμένην· τὴν φέρει ὑπερηφάνως. Ἡ μόνη εὐτυχία της, ἡ μόνη φιλοδοξία της εἶνε νὰ ζῇ μετὰ σοῦ». Ὁ Ἀντώνιος ἐνέδωκε, πεισθεὶς ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ φοβούμενος μήπως ἡ Κλεοπάτρα, εἰς ἣν ἀνῆκεν ἐξ ὁλοκλήρου ἡ καρδία του καὶ μόνον ἀνθίστατο ἀκόμη τὸ λογικόν του, ἀποθάνῃ ἐκ θλίψεως ἢ δηλητηριασθῇ. Ἀνέβαλε τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν ἐκστρατείαν του καὶ ἐπανῆλθε μετὰ τῆς Κλεοπάτρας εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου ἐπανέλαβε τὸν Ἀμίμητον βίον[1].

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 34 ἐπανῆλθεν εἰς τὰς ἐν Ἀσίᾳ λεγεῶνάς του. Ἐν διαστήματι ὀλίγων ἡμερῶν ἐνίκησε τοὺς Ἀρμενίους, ἠχμαλώτισε τὸν βασιλέα των καὶ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν οἰκογένειαν, καὶ ἐκυρίευσε τὴν χώραν. Μετὰ τὴν τοιαύτην ἔνδοξον ἐκστρατείαν ὁ Ἀντώνιος ὤφειλε νὰ θριαμβεύσῃ εἰς Ῥώμην. Ἀλλ' ἐξ ἔρωτος καὶ ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν Κλεοπάτραν, ἣν ἤθελε νὰ καταστήσῃ κοινωνὸν τοῦ θριάμβου του, ἐθριάμβευσεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Διὰ πρώτην φορὰν Ῥωμαῖος ἐθριάμβευσεν ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἦτο ὕβρις πρὸς τὴν πόλιν, ἥτις ἐφαίνετο τοιουτοτρόπως ἀποκεφαλιζομένη· ἦτο προσβολὴ πρὸς τὴν Σύγκλητον καὶ τὸν λαόν, πρὸς οὓς καὶ μόνους ἀπέκειτο ἡ τιμὴ τοῦ θριάμβου.

Ὁ σκανδαλώδης οὗτος θρίαμβος ὑπῆρξε μεγαλοπρεπέστατος. Εἰς Ἀλεξάνδρειαν, διακεκοσμημένην πᾶσαν καὶ ἀνθοστόλιστον παρήλασαν ὑπὸ τὸν ἦχον σαλπίγγων καὶ κεράτων οἱ στρατιῶται τῶν λεγεώνων, οἱ ἐπίκουροι, ἱππεῖς, οἱ ἱερεῖς, οἱ θυοφόροι, οἱ ἀπεσταλμένοι τῶν πόλεων, φέροντες χρυσᾶ στέμματα, τὰ ἁμάξια πλήρη λαφύρων καὶ χιλιάδες αἰχμαλώτων. Τοῦ ἅρματος τοῦ θριαμβευτικοῦ, συρομένου ὑπὸ τεσσάρων λευκῶν ἵππων, προηγοῦντο πεζῇ βαδίζοντες ὁ βασιλεὺς Ἀρταβάσδης, ἡ σύζυγός του καὶ τὰ δύο των τέκνα δεσμευμένοι διὰ χρυσῶν ἀλύσεων. Φθάσας ἔμπροσθεν τῆς Κλεοπάτρας, ἥτις καθημένη ἐπὶ θρόνου χρυσελεφαντίνου προΐστατο τοῦ θριάμβου, ὁ Ἀντώνιος ἐσταμάτησε τὸ ἅρμα του καὶ παρουσίασε πρὸς τὴν βασιλίδα τοὺς βασιλικοὺς αἰχμαλώτους. Μετὰ τὴν παρέλασιν καὶ τὰς θυσίας παρετέθη ἀπέραντος τράπεζα εὐωχίας εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀλεξανδρείας. Αἱ ἀτελεύτητοι τράπεζαι εἶχον στηθῇ εἰς τοὺς κήπους τῶν ἀνακτόρων καὶ εἰς τὰς πλατείας τῆς πόλεως. Περὶ τὰ τέλη τοῦ συμποσίου ὁ Ἀντώνιος προσε-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΝϚ'. Πρβλ. καὶ Δίωνα ΜΘ', 33.

κάλεσε τὴν Κλεοπάτραν νὰ καθήσῃ ἐπὶ θρόνου ἐκ χρυσοῦ καὶ ἐλέφαντος, ἐκαθέσθη δὲ καὶ αὐτὸς ἐπὶ θρόνου ὁμοίου. Αἱ σάλπιγγες ἤχησαν, οἱ στρατιῶται ἔνοπλοι καὶ σύμπας ὁ λαὸς συνηθροίσθησαν πέριξ τῶν δύο ἐραστῶν. Τότε ὁ Ἀντώνιος ἐκήρυξεν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα τοῦ λοιποῦ ἔμελλε ν' ἀποκαλῆται Βασίλισσα Βασιλέων, ὁ δὲ υἱός της Καισαρίων, διάδοχος τοῦ θείου Ἰουλίου, Βασιλεὺς Βασιλέων. Ἀπένειμεν αὐτοῖς ἐκ νέου τὴν ἡγεμονίαν τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Κύπρου. Εἶτα ὥρισε δημοσίᾳ τὸν κλῆρον ἑκάστου τῶν τριῶν τέκνων, ἅτινα ἔσχεν ἐκ τῆς Κλεοπάτρας. Ἀπένειμε πρὸς τὸν πρεσβύτερον, τὸν Ἀλέξανδρον, ὃν ἀπεκάλει Ἥλιον, τὴν Ἀρμενίαν, τὴν Μηδίαν καὶ τὴν χώραν τῶν Πάρθων· εἰς τὴν δίδυμον αὐτοῦ ἀδελφὴν Κλεοπάτραν, ἣν ἀπεκάλει Σελήνην, τὸ βασίλειον τῆς Λιβύης, εἰς δὲ τὸν Πτολεμαῖον, τὴν Φοινίκην, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Κιλικίαν. Μετὰ ἑκάστην προκήρυξιν τοῦ τριάρχου, οἱ κήρυκες ἐπανελάμβανον τοὺς λόγους του καὶ αἱ σάλπιγγες ἀντήχουν. Τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὁ Ἀντώνιος ἐπαρουσίασε πρὸς τὸν στρατὸν καὶ τὸν λαὸν τοὺς νέους ἡγεμόνας. Ὁ Ἀλέξανδρος ἐνεφανίσθη φέρων τὴν μηδικὴν τήβενον καὶ τὴν κίδαριν τῶν Περσῶν βασιλέων. Οὐλαμὸς Ἀρμενίων ἐχρησίμευεν αὐτῷ ὡς τιμητικὴ φρουρά. Ἔφερε τὸν μακρὸν ἐκ πορφύρας μανδύαν, τὰς χρυσοκεντήτους κρηπῖδας καὶ τὸ κεκοσμημένον διὰ τιμαλφῶν λίθων διάδημα τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξάνδρου [1].

Ἤδη ἡ Κλεοπάτρα εἶχε δώσει πρότερον τὸ παράδειγμα τῶν τοιούτων πομπῶν. Πρὸ δύο ἐτῶν, μετὰ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἐπιστροφήν της, ἔνθα ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἐπαυξήσει τὸ βασίλειόν της διὰ τῆς Φοινίκης, τῆς Χαλδαίας, τῆς Κοίλης Συρίας καὶ πολλῶν ἄλλων χωρῶν, ἐνεκαίνισεν αὕτη νέαν ἐποχὴν εἰς τὴν βασιλείαν της καὶ ἀνέλαβεν ἐπισήμως τὸ ὄνομα τῆς Νέας Ἴσιδος ἢ Νέας Θεᾶς [2]. Φέρουσα τὸν στενὸν χιτῶνα τῆς Ἴσιδος καὶ τὸ

[1] Πλούταρχος, Ἀντώνιος, ΝΔ', ΝΘ', Δίων, ΜΘ', 32, 40—41.

[2] Πολλὰ κοσμήματα τῆς Κλεοπάτρας φέρουσι: *θεὰ νεωτέρα*· ἐπί τινος δ' αὐτῶν ἀναγινώσκεται: *Βασιλίσσης Κλεοπάτρας, ἔτους κα' τοῦ καὶ στ' θεᾶς νεωτέρας*. Ὁ Πορφύριος (Fragm. Histor. graec. III, σελ. 724) ἐξηγεῖ ἡμῖν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην λέγων ὅτι τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας Κλεοπάτρας ἀπεκλήθη καὶ πρῶτον, διότι ἀφοῦ ὁ Μάρκος Ἀντώνιος ἐδώρησε πρὸς αὐτὴν τὴν Χαλδαίαν καὶ τὰς πέριξ χώρας, ἤρχισε νέαν ἐποχὴν χρονολογίας ἐν τῇ βασιλείᾳ της.

Ὁ Πορφύριος λέγει ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 46, ἤτοι τὸ δέκατον ἕκτον τῆς βασιλείας της ἐνεκαινίσθη ἡ νέα αὕτη ἐποχή, ἡ δὲ χρονολογία αὕτη ἐγένετο παγκοίνως δεκτή. Ἀλλὰ πλεῖστοι ἀρχαιολόγοι, μεταξὺ τῶν ὁποίων ὁ Λετρόννιος καὶ ὁ Μ. Κ. Βέσερ, ἰσχυρίσθησαν ὅτι ἡ νέα ἐποχὴ τῆς Κλεοπάτρας χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς τελέσεως τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου, ὅπως συμβιβάσωσι δὲ τὴν γνώμην των ταύτην μετὰ τῆς χρονολογίας, ἔταξαν τὸν Ἀρμενικὸν θρίαμβον ὡς συμβάντα κατὰ τὸ ἔτος 36. Τοιουτοτρόπως προεχρονολόγησαν κατὰ δύο ἔτη τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν χρονολογίαν τοῦ Δίωνος, καταρτισθεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ καταλόγου τῶν ὑπάτων, ἔσχε χώραν κατὰ τὸ ἔτος 34. Στηρίζονται πρὸς τοῦτο ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πορφυρίου. Ἀλλ' ὁ Πορφύριος δὲν λέγει ποσῶς ὅτι ἡ νέα ἐποχὴ ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμ-

μὲ κεφαλὴν ἱέρακος καὶ μὲ κέρατος ἀγελάδος στέμμα της, κρατοῦσα εἰς τὴν χεῖρα τὸ λωτοειδὲς σκῆπτρον της προΐστατο τῶν δημοσίων τελετῶν καὶ ἐχορήγει πανδήμους ἀκροάσεις [1].

Εὐπειθὴς εἰς τὰς ἰδιοτροπίας ὁ Ἀντώνιος ἀφῆκε νὰ τὸν ἀπεικονίσωσιν εἰς τὰς εἰκόνας ἢ εἰς τὰ συμπλέγματα τῶν ἀνδριάντων ὑπὸ τὴν μορφὴν τοῦ Ὀσίριδος καὶ τοῦ Βάκχου, καθημένου παρὰ τὴν Κλεοπάτρα Ἶσιδα καὶ τὴν Κλεοπάτραν Σελήνην. Ἐφαίνετο ὅτι γοητευθεὶς ὑπὸ τῆς ἐρωμένης του, ἀπηρνήθη τὴν πατρίδα του χάριν αὐτῆς. Ἐδέχθη τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου γυμνασιάρχου τῆς Ἀλεξανδρείας· διέταξε νὰ ἐκτυπωθῇ ἡ μορφὴ τῆς Αἰγυπτίας εἰς τὴν ἀντίστροφον ὄψιν τῶν αὐτοκρατορικῶν του νομισμάτων, ἐτόλμησε δὲ νὰ χαράξῃ τὸ ὄνομα τῆς Κλεοπάτρας ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν στρατιωτῶν τῶν λεγεώνων. Ἠνείχετο ὅπως κατ' ἐπαίσχυντον ἐναλλαγὴν ἡ μὲν βασιλὶς περιέρχηται τὴν Ἀλεξάνδρειαν καθημένη ἐπὶ κουρουλείου δίφρου, ἐνῷ αὐτὸς φέρων ἀσιατικὸν ἀκινάκην καὶ ἱμάτιον ἐκ πορφύρας μετὰ πορπῶν ἐκ πολυτίμων λίθων, τὴν συνοδεύῃ πεζὸς ἐν τῷ μέσῳ τῶν αἰγυπτίων ὑπουργῶν καὶ τῆς φαύλης ἀγέλης τῶν εὐνούχων [2].

βου· λέγει ἁπλῶς ὅτι χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς παρὰ τοῦ Ἀντωνίου γενομένης δωρεᾶς τῆς Χαλδαίας καὶ τῶν πέριξ χωρῶν. Ἀλλ' ἐκ τοῦ Πλουτάρχου (ἐν Ἀντωνίῳ, ΜΘ') γινώσκομεν ὅτι κατὰ τὸ ἔτος 36, χρονολογίαν συμφωνοῦσαν πληρέστατα μὲ τὸ δέκατον ἕκτον ἔτος τῆς βασιλείας τῆς Κλεοπάτρας, ὁ Ἀντώνιος, ἐν Κιλικίᾳ μάλιστα εὑρισκόμενος, ἐδώρησε πρὸς τὴν βασιλίδα πολλὰ βασίλεια, κατὰ δὲ τὸ ἔτος 34, τὴν ἡμέραν τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου ἐπεκύρωσε μόνον τὴν δωρεάν.

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΜΘ'.

[2] Βελλέϊος Πατέρκολος, II, 82. Δίων, Ν, 5. Φλῶρος IV, 2. Σέρβιος *Αα. Aeneid.* VIII, στιχ. 668.

Κατὰ τὸν Λετρόννιον καὶ πολλοὺς αἰγυπτιολόγους, ὁ Ἀντώνιος ἔπραξέ τι πλέον, ἐνυμφεύθη τὴν Κλεπάτραν καὶ κατέστη ὡς ἐκ τούτου βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου. Διὰ τοῦτο ἡ μορφή του εὑρίσκεται ὁμοῦ μετὰ τῆς μορφῆς τῆς βασιλίσσης εἰς νομίσματα κοπέντα κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας τῆς Κλεοπάτρας.

Τῷ ὄντι νομίσματά τινα κοπέντα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐν Ἀντιοχείᾳ κλπ. παριστῶσι τὴν διπλῆν εἰκόνα τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας. Πλὴν εἰς οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ἀποδίδεται ὁ τίτλος τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Ἀντώνιον. Ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει: Antoni, Armenia devicta ἢ *Ἀντώνιος αὐτοκράτωρ τρίτον τριῶν ἀνδρῶν*· ἢ *Ἀντω ὕπα γ'*, τουτέστιν Ἀντώνιος ὕπατος τὸ τρίτον. Εἶνε νομίσματα αὐτοκρατορικά, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀντώνιος στρατηγοῖς ἔκοψεν, ἐκτυπώσας ἐν αὐτοῖς τὴν εἰκόνα του, κατὰ τὸ ἔθιμον τὸ διαδοθὲν παρὰ τοῖς αὐτοκράτορσι κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς Δημοκρατίας. Πρὸς τιμὴν τῆς Κλεοπάτρας διέταξε νὰ χαραχθῇ εἰς τὴν ἀντίστροφον ὄψιν αὐτῶν καὶ ἡ προτομὴ τῆς βασιλίδος ἐκείνης. Ἐκ τῆς αὐτῆς ἰδέας ὁρμώμενος, ὅπως προηγουμένως πρὸς ἐκδήλωσιν τοῦ πρὸς τὴν Ὀκταβίαν ἔρωτός του εἶχε διατάξει νὰ ἐγγραφῇ τὸ ὄνομά της ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τῶν στρατιωτῶν τῶν λεγεώνων του, εἶχε διατάξει νὰ χαραχθῇ ἡ προτομή της εἰς τὴν ἀντίστροφον ὄψιν ἑτέρων νομισμάτων. Πιθανὸν ἐξ ἀνταμοιβῆς ἡ Κλεοπάτρα νὰ διέταξεν ὅπως χαραχθῇ ἡ προτομὴ τοῦ Ἀντωνίου ἐπί τινων ἐκ τῶν

Ζ'.

Ὁ Ὀκτάβιος καθαιρέσας τὸν Λέπιδον μετέβαλε τὴν τριανδρίαν εἰς διανδρίαν. Τὸ κράτος ἦτο διανεμημένον μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Ἀντωνίου.

ἰδικῶν της νομισμάτων. (Πρβλ. Lenorman, *la Monnaie dans l'Antiquité,* II, σ. 332—333 καὶ Bompois, Revue numismatique, 1868, σ. 63—101).

Ἀφ' ἑτέρου δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν,ἐκ πλείστων μαρτυριῶν (Βιργίλιος, *Αἰνειάς*, VIII στ. 685· Σέρβιος, *αὐτόθι*. Στράβων, ΙΖ', 11· Σουητώνιος, *Αὔγουστος* LXIX.) ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἐνυμφεύθη τὴν Κλεοπάτραν· γινώσκομεν δὲ ὡσαύτως (Σέρβιος, αὐτόθι. Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΞΒ'. Δίων, Ν', 3), ὅτι ἀπεκήρυξε τὴν Ὀκταβίαν. Πλὴν ἡ ἀποκήρυξις αὕτη, ἥτις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα προηγήθη τοῦ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας γάμου του, εἶνε μεταγενεστέρα τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου. Ἡ περὶ τούτου μαρτυρία τοῦ Δίωνος εἶνε ρητή, ὁ δὲ Πλούταρχος ἀναφέρει γεγονότα συμβάντα κατὰ τὰ ἔτη 33 καὶ 32 προδήλως προγενέστερα τοῦ διαζυγίου. Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀντωνίου ἡ γραφεῖσα ἐν ἔτει 32 καὶ ἀναφερομένη παρὰ τοῦ Σουητωνίου,ἔνθα λέγει: Uxor mea est: nunc coepi, an abhinc annos novem, δὲν δύναται νὰ σημαίνῃ ὅτι εἶχε νυμφευθῇ τὴν Κλεοπάτραν πρὸ ἐννέα ἤδη ἐτῶν· διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ γάμος των θὰ εἶχε λάβει χώραν κατὰ τὸ ἔτος 41, τουτέστι ὀλίγους μῆνας μόνον μετὰ τὴν μάχην τῶν Φιλίππων καὶ ζώσης ἔτι τῆς Φουλβίας. Τὸ νόημα τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, ἴσως ἀποκρύφου ἄλλως τε, εἶνε ἁπλούστατον ὅτι ὁ Ἀντώνιος εἶχε νυμφευθῇ προσφάτως τὴν Κλεοπάτραν, ἀφοῦ συνέζησε μετ' αὐτῆς ἐννέα ἔτη.

Ἂν ὁ Ἀντώνιος ἐνυμφεύθη τὴν Κλεοπάτραν κατὰ τὸ ἔτος τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου, τότε ὁ γάμος οὗτος συνέβη πρὸ τοῦ διαζυγίου. Τὸ τοιοῦτον δὲν εἶνε καθόλου ἀδύνατον. Ὁ ρωμαϊκὸς νόμος δὲν ἀνεγνώριζε τὰ μετὰ τῶν ἀλλοδαπῶν συναπτόμενα συνοικέσια, ἡ δὲ Κλεοπάτρα καίπερ νυμφευθεῖσα, δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρῆται ἐν Ρώμῃ εἰμὴ ὡς παλλακίς.

Δύσκολον εἶνε νὰ παραδεχθῇ τις τὴν γνώμην τοῦ Λετρωνίου ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἔγημε τὴν Κλεοπάτραν καὶ ἀνηγορεύθη βασιλεύς,τοῦτο δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου, καθότι οὐδεὶς τῶν ἀρχαίων ἱστορικῶν μνημονεύει τοῦ συμβάντος. Πάντες μάλιστα ὑπονοουμένως τὸ ἀποκρούουσιν. Διότι λέγοντες ὅτι τὴν ἡμέραν τοῦ Ἀρμενικοῦ θριάμβου ὁ Ἀντώνιος κατέστησε τὸν Καισαρίωνα συμβασιλέα τῆς Αἰγύπτου μετὰ τῆς Κλεοπάτρας, ὑπονοοῦσι βεβαίως ὅτι δὲν ἀπήτησεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ ἥμισυ τοῦ στέμματος. Λέγοντες ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἀπεδέχθη τὸ ἀξίωμα τοῦ γυμνασιάρχου Ἀλεξανδρείας, ὅτι ἡ Κλεοπάτρα τὸν ὑπεχρέωσε νὰ τὴν ἀποκαλῇ δημοσίᾳ δέσποιναν, ὅτι τὴν παρηκολούθει πεζός, ἐνῷ αὐτὴ ἐφέρετο ἐπὶ κουρουλείου δίφρου, βεβαίως δὲν θεωροῦσιν αὐτὸν περιβεβλημένον τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Λέγοντες τέλος ὅτι μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ναυμαχίαν ἡ Κλεοπάτρα διέταξε νὰ παραδοθῇ τὸ Πηλούσιον πρὸς τὸν Ὀκτάβιον καθιστῶσι πασίδηλον ὅτι αὐτὴ εἶχε διατηρήσει πᾶσαν τὴν βασιλικὴν ἐξουσίαν καὶ μετέσχε τοῦ ἀγῶνος ὡς σύμμαχος τοῦ αὐτοκράτορος Ἀντωνίου καὶ οὐχὶ ὡς σύζυγος τοῦ Ἀντωνίου βασιλέως τῆς Αἰγύπτου.

Συμπεραίνομεν ἄρα ὅτι ἂν ἔσχε χώραν γάμος μεταξὺ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς Κλεοπάτρας, ὁ γάμος οὗτος ἐγένετο πρὸ τοῦ ἔτους 32, καὶ ὅτι ἀφ' ἑτέρου ὁ γάμος δὲν εἶχεν ὡς συνέπειαν τὸ νὰ καταστήσῃ τὸν Ἀντώνιον βασιλέα τῆς Αἰγύπτου. Ἴσως, ὡς λέγει ὁ Φλῶρος, ὁ Ἀντώνιος ηὐχαριστεῖτο νὰ φέρῃ πανταχοῦ τὰ βασιλικὰ σήματα ut regina rex ipse frueretur, ὅπως περιβληθῇ καὶ τὰ ἱμάτια τοῦ Βάκχου καὶ τοῦ Ὀσίριδος, πλὴν ἡ βασιλεία του ὑπῆρξεν ἁπλῶς καὶ μόνον θεατρική.

'Αλλ' ἡ κυριαρχία τῆς 'Ανατολῆς δὲν ἱκανοποίει τὴν ἀγερωχίαν τοῦ 'Αντωνίου, ὅπως ἡ κυριαρχία τῆς Δύσεως δὲν ἐπήρκει εἰς τὴν φιλοδοξίαν τοῦ 'Οκταβίου. Δὶς ἀποσοβηθεὶς ὁ ἐμφύλιος πόλεμος καθίστατο νῦν ἀναπόφευκτος. Ὡς ἐκ τῆς ἄκρας αὐτοῦ περισκέψεως ὁ 'Οκτάβιος ἀναμφιβόλως θὰ ἐπεβράδυνεν αὐτὸν ἔτι μᾶλλον, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς ἀφροσύνης ὁ 'Αντώνιος τὸν ἐπέσπευσεν. Περιεφρόνει τὸν 'Οκτάβιον ὡς στρατηγόν. Οἱ κόλακές του καὶ οἱ στρατιῶταί του, οἵτινες τὸν ἐλάτρευον, προέλεγον αὐτῷ τὴν νίκην. Ἡ Κλεοπάτρα, ἥτις ἐμνησικάκει πάντοτε διὰ τὴν ὑβριστικὴν ὑποδοχὴν τὴν γενομένην αὐτῇ παρὰ τῶν Ρωμαίων ἐφλέγετο ἐκ τῆς ἐκδικήσεως. Πεποιθυῖα εἰς τὴν ἰσχὺν τοῦ ξίφους τοῦ 'Αντωνίου, ὡρκίζετο ἤδη «εἰς τὴν τιμωρίαν ἣν μετ' ὀλίγον ἔμελλε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς τὸ Καπιτώλιον» [1].

Ὁ 'Αντώνιος ἤρχισε νὰ ἐνοχλῇ τὸν 'Οκτάβιον διὰ παραπόνων καὶ ὑποκεκρυμμένων ἀπειλῶν. Οἱ πελάται τοῦ 'Αντωνίου, πολυάριθμοι ὄντες ἐν Ρώμῃ, οἱ φίλοι του καὶ οἱ ἐξ Αἰγύπτου ἀπεσταλμένοι πράκτορες προσεπάθουν νὰ παραστήσωσιν εἰς τὸν λαὸν ὡς εὐλόγους τὰς πραγματικὰς αὐτοῦ ἢ ὑποτιθεμένας δυσαρεσκείας. Ὁ 'Οκτάβιος, ἔλεγεν, ἀφεῖλε παρὰ τοῦ Σίξτου Πομπηΐου τὴν Σικελίαν χωρὶς νὰ διαμοιρασθῇ μετὰ τοῦ συνάρχοντος αὐτοῦ τὰ λάφυρα· οὔτε κἂν ἀπέδωκεν αὐτῷ τὰς ἑκατὸν εἴκοσι τριήρεις τὰς δανεισθείσας χάριν τοῦ πολέμου τούτου. Καθήρεσε τὸν Λέπιδον καὶ ἐκράτησε δι' ἑαυτὸν καὶ μόνον τὰς ἐπαρχίας, τὰς λεγεῶνας, τὰς νῆας, ἅτινα εἶχον ὁρισθῆ ὡς κλῆρος εἰς τὸν τριάρχην ἐκεῖνον. Διένειμε πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτοῦ στρατιώτας πάσας τὰς ἐν 'Ιταλίᾳ γαίας χωρὶς νὰ φυλάξῃ μέρος ἐξ αὐτῶν διὰ τοὺς παλαιοὺς στρατιώτας τοῦ 'Αντωνίου. Πᾶσαι αἱ κυβερνητικαὶ πράξεις τοῦ 'Οκταβίου ἐπεκρίνοντο καὶ κατηγοροῦντο. Ὑπενεθύμιζον ὅτι εἶχεν ἐπαχθῶς ἐπιβαρύνει τὴν 'Ιταλίαν διὰ φόρων, τὸν κατηγόρουν ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὸν σφετερισμὸν τῆς ὑπάτης ἀρχῆς. Προέβαινον μέχρι τοῦ νὰ λέγωσιν ὅτι ὁ ἀληθὴς κληρονόμος τοῦ Καίσαρος δὲν ἦτο ὁ ἀνεψιός του 'Οκτάβιος, ἀλλ' ὁ ἴδιος αὐτοῦ υἱὸς Καισαρίων, καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ προσαχθῇ ἡμέραν τινὰ δευτέρα διαθήκη τοῦ δικτάτορος. Κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὁ 'Αντώνιος, ἀναγνωρίσας ἐπισήμως τὸν Καισαρίωνα ὡς γνήσιον υἱὸν τοῦ Καίσαρος ἐξήγειρεν εἰς ἄκρον τὴν ἀνησυχίαν καὶ τὴν ὀργὴν τοῦ 'Οκταβίου [2].

'Εν τούτοις ὁ 'Οκτάβιος ἐνεκαρτέρει, διότι οἱ ἐξοπλισμοί του δὲν εἶχον περατωθῆ, ὁ δὲ 'Αντώνιος ἦτο ἀκόμη δημοτικὸς ἐν Ρώμῃ, ὅπου εἶχε διατηρήσει πολυάριθμον πελατείαν, προστατευομένην παρὰ τῆς συζύγου του

[1] Δίων, Ν, 5. Φλῶρος, IV, «Ἡ Αἰγυπτία, λέγει μετὰ σφοδρότητος ὁ Φλῶρος, ἐζήτησεν ὡς τιμὴν τῶν ἑαυτῆς ἀκολασιῶν τὸ ρωμαϊκὸν κράτος παρ' αὐτοκράτορος οἰνόφλυγος: Mulier Aegyptia ab ebrio imperatore pretium libidinum romanum Imperium petit.

[2] Πλούταρχος, *'Αντώνιος*, Ξ', ΞΓ'. Δίων, Ν, 1, 2.

Ὀκταβίας. Μεθ' ὅλην τὴν γενομένην πρὸς αὐτὴν παρὰ τοῦ Ἀντωνίου ὕβριν, ἐκείνη ἔμενεν ὁλοψύχως πιστὴ εἰς αὐτόν. Εἰς μάτην ὅτε ἐπανῆλθεν ἐξ Ἑλλάδος ὁ Ὀκτάβιος τὴν καθικέτευσε νὰ λησμονήσῃ τὸν σύζυγόν της καὶ νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν οἰκίαν του· ἡ Ὀκταβία ρητῶς ἠρνήθη. Ἐξηκολούθει νὰ κατοικῇ ἐν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ τῇ διασήμῳ, ἥτις ἀνῆκεν ἄλλοτε εἰς τὸν μέγαν Πομπήϊον, ἀνατρέφουσα αὐτόθι μετ' ἴσης στοργῆς τὰ τέκνα ἅτινα ἔσχεν ἐκ τοῦ Ἀντωνίου καὶ τὰ ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ συζύγου. Οἱ πελάται τοῦ Ἀντωνίου, οἱ φίλοι οὓς αὐτὸς ἔπεμπεν ἐξ Ἀλεξανδρείας ἦσαν βέβαιοι ὅτι θὰ εὕρισκον παρὰ τῇ Ὀκταβίᾳ συνδρομὴν καὶ προστασίαν. Ἐπετύγχανε μάλιστα ὑπὲρ αὐτῶν καὶ χάριτας παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ της, ὅσον ὠργισμένος καὶ ἂν ἦτο. Ἄλλως τε αὐτὴ δὲν ἔπαυεν ἐνώπιόν του ἀναλαμβάνουσα τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Ἀντωνίου, δικαιολογοῦσα τὰς παρεκτροπὰς καὶ τὰ σφάλματά του καὶ λέγουσα ὅτι ἦτο μυσαρὸν οἱ δύο μεγάλοι ἰμπεράτορες νὰ παρακινήσωσι τοὺς Ρωμαίους εἰς ἀλληλοκτονίαν, ὁ μὲν εἰς πρὸς ἐκδίκησιν ἀτομικῶν προσβολῶν, ὁ δὲ χάριν τοῦ ἔρωτος μιᾶς ξένης [1].

Ὁ Ὀκτάβιος, ὅστις εἶχεν ὡς ἔμβλημα τὸ ρητόν: Τὸ καλῶς γινόμενον γίνεται πολὺ ταχέως: Sat celeriter fieri quidquid fiat satis bene [2] ἐφαίνετο ἐνδίδων εἰς τὰς ἱκεσίας τῆς Ὀκταβίας. Πλὴν ἂν δὲν ἐπέσπευδε τὸν πόλεμον, τὸν παρεσκεύαζεν ὅμως βραδέως, παρασκευάζων συνάμα καὶ τὴν κοινὴν γνώμην. Ἐξεμεταλλεύετο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἀντωνίου τὸν σκανδαλώδη αὐτοῦ ἐν Αἰγύπτῳ βίον καὶ τὴν ὑπὸ τὴν Κλεοπάτραν ὑποδούλωσίν του. Διενήργει νὰ λέγωσιν ἐν τῇ Συγκλήτῳ, ἐν τῷ λαῷ καὶ ἐν τῷ στρατῷ ὅτι ὁ Ἀντώνιος δὲν ἦτο πλέον Ρωμαῖος, ἀλλὰ δοῦλος τῆς βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου, τῆς αἱμομίκτιδος θυγατρὸς τῶν Λαγιδῶν. Πατρίς του ἦτο ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἣν ἤθελε νὰ καταστήσῃ πρωτεύουσαν τοῦ Κράτους. Θεοί του ἦσαν ὁ Κνοῦφις ὁ ἔχων κεφαλὴν κριοῦ, ὁ Ρά, ὁ ἔχων ράμφος ἱέρακος καὶ ὁ ὑλακτῶν Ἄνουβις, latrantis Anubius. Σύμβουλοί του ἦσαν ὁ εὐνοῦχος Μαρδίων, ἡ Χάρμιον, ἡ Εἰράς, ἡ κομμώτρια τῆς Κλεοπάτρας ἐκείνης, πρὸς ἣν εἶχεν ὑποσχεθῇ νὰ δωρήσῃ τὴν Ρώμην [3]. Αἱ σπερμολογίαι αὗται ἐνέβαλον εἰς τὴν ψυχὴν τῶν Ρωμαίων αἴσθημα φρίκης, τὸ ὁποῖον διασώζεται ζωηρὸν εἰς τοὺς στίχους τῶν συγχρόνων ποιητῶν. «Μεταξὺ τῶν ἀετῶν μας, ἀναφωνεῖ ὁ Ὁράτιος, ὁ ἥλιος βλέπει, ὢ αἶσχος! τὴν ποταπὴν σημαίαν μιᾶς Αἰγυπτίας... Ρωμαῖοι πωληθέντες πρὸς μίαν γυναῖκα δὲν ἐρυθριῶσι νὰ ὁπλοφορῶσιν ὑπὲρ αὐτῆς. Ἐν τῇ μέθῃ τῆς εὐτυχίας της καὶ ἐν τῇ παραφροσύνῃ τῶν ἐλπίδων της τὸ τέρας ἐκεῖνο — monstrum illud — ὀνειροπολεῖ τὴν πτῶσιν τοῦ Καπιτωλίου καὶ παρασκευάζει μετ' ἐπονειδί-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΝΗ'.
[2] Σουητώνιος, *Αὔγουστος* XXV.
[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* Ξ'. Δίων, Ν', 1, 4. Πρβλ. καὶ Ν', 21, 27 καὶ Φλῶρον IV, 11.

στου ἀγέλης δούλων καὶ εὐνούχων τὴν κηδείαν τοῦ Κράτους!» «Λοιπόν, λέγει ὁ Προπέρτιος, ἡ ἑταίρα ἐκείνη βασιλὶς—meretrix regina—ὄνειδος αἰώνιον τοῦ αἵματος τοῦ Φιλίππου, θέλει νὰ ἐξαναγκάσῃ τὸν Τίβεριν νὰ ὑποστῇ τὰς ἀπειλὰς τοῦ Νείλου καὶ νὰ κάμῃ ὥστε νὰ ὀπισθοχωρήσῃ πρὸ τοῦ στρηνοῦς σείστρου ἡ ρωμαϊκὴ σάλπιγξ!» [1]

Οἱ ἐκλεγέντες κατὰ τὸ ἔτος 32 ὕπατοι, Δομίτιος Αἰνόβαρβος καὶ Γ. Σόσσιος, ἀμφότεροι ὀπαδοὶ τοῦ Ἀντωνίου, εἰς μάτην ἐπεχείρησαν νὰ τὸν σώσωσιν, ἀποκαλύπτοντες τὸ προσωπεῖον τοῦ Ὀκταβίου πρὸ τῆς Συγκλήτου. Ἡ πλειονοψηφία ἀπεφάνθη κατ' αὐτῶν, φοβούμενοι δὲ τὴν ὀργὴν τοῦ ἀδυσωπήτου τιμωροῦ τῆς Περουγίας, ἀπῆλθεν ἐκ τῆς πατρίδος των μετά τινων συγκλητικῶν. Κατ' ἀρχὰς δὲν ἠδυνήθησαν νὰ συναντήσωσι τὸν Ἀντώνιον, ὅστις εὑρίσκετο ἐν Ἀρμενίᾳ, διαπραγματευόμενος τὸν γάμον τοῦ νεωτάτου υἱοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῆς Ἰοτάπης θυγατρὸς τοῦ βασιλέως τῶν Μήδων. Ἀνήγγειλαν αὐτῷ δι' ἐπιστολῆς ὅτι ὁ Ὀκτάβιος ἐπέσπευσε τοὺς ἐξοπλισμούς του καὶ ὅτι αἱ ἐχθροπραξίαι ἐπέκειντο. Ὁ Ἀντώνιος ὡς καλὸς στρατηγὸς ἀπεφάσισεν ὅπως προλάβῃ τὸν ἐχθρόν του νὰ μεταφέρῃ τὸν πόλεμον εἰς Ἰταλίαν. Ἔπεμψεν ἀμέσως τὸν Κανίδιον μετὰ δεκαὲξ λεγεώνων εἰς τὰ παράλια τῆς Ἐλάσσονος Ἀσίας, αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος μετέβη εἰς Ἔφεσον, ὅπου πάντες οἱ σύμμαχοί του προσεκλήθησαν νὰ πέμψωσι τὰς ἑαυτῶν ἐπικουρίας. Ἡ Κλεοπάτρα ἀφίκετο πρώτη μετὰ διακοσίων νηῶν ἀπὸ τριήρων μέχρι δεκήρων καὶ ταμεῖον πολεμικὸν συνιστάμενον εἰς εἰκοσακισχίλια τάλαντα (ἑκατὸν ἑκατομμύρια φράγκων) [2].

Προτιμότερον θὰ ἦτο διὰ τὸν Ἀντώνιον ὁ στόλος ἐκεῖνος νὰ παραμείνῃ εἰς τὰ αἰγυπτιακὰ ὕδατα, τὰ ἀργύρια ἐκεῖνα νὰ μὴ ἐξαχθῶσιν ἐκ τοῦ θησαυροφυλακίου τῶν Λαγιδῶν καὶ ἡ Κλεοπάτρα νὰ μείνῃ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἡ ἀξιέραστος καὶ ἀπαίσιος γυνὴ αὕτη ἔφερεν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν στρατόπεδον τὴν πολυτελῆ ἀταξίαν καὶ τὴν ἔξαλλον αὐτῆς ἀνάγκην τῆς ἡδονῆς. Εἰς Ἔφεσον ὅπου ἀφίκετο, εἰς Σάμον ἔνθα μετέβησαν κατόπιν, ἐπανελήφθησαν αἱ ἔξαλλοι παρεκτροπαὶ τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἡ ἀλλεπάλληλος ἄφιξις τῶν βασιλέων, τῶν κυβερνητῶν, τῶν πρεσβειῶν τῶν πόλεων, οἵτινες ἔφερον πρὸς τὸν Ἀντώνιον στρατεύματα καὶ πλοῖα ἐχρησίμευεν ὡς πρόφασις πολυτελῶν ἑορτῶν καὶ θεατρικῶν παραστάσεων. Χιλιὰς ἠθοποιῶν καὶ σχοινοβατῶν

[1] Ὁράτιος, Carm, XXXVII. Epod. IX. Προπέρτιος, III, 11. 67 στίχοι οὗτοί εἰσι μεταγενέστεροι τῆς ναυμαχίας τοῦ Ἀκτίου (31)· οὐχ ἧττον ὅμως μαρτυροῦσι τὰ κατὰ τὴν ἔναρξιν του πολέμου αἰσθήματα τῶν Ρωμαίων. Ἂν ἡ ἀγανάκτησις αὕτη καὶ ἡ ὀργὴ διεσώζοντο τοσοῦτον σφοδραὶ καὶ μετὰ τὴν νίκην, ὁποῖαι θὰ ἦσαν ἆρά γε κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κινδύνου; Ἰδὲ προσέτι τοὺς ὀργίλους στίχους τοῦ Λουκανοῦ Pharsal. X. στίχ. 59—62, 66, 73: «Ἡ γυνὴ αὕτη, τὸ βδέλυγμα τῆς Αἰγύπτου.—dedecus Aegypti— ἡ ἀπαίσιος Ἐριννὺς τοῦ Λατίου, ἡ αἱμομῖκτις κόρη τῶν Πτολεμαίων, ἥτις ἔκαμε νὰ τρέμῃ τὸ Καπιτώλιον μὲ τὸ σεῖστρόν της...».

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, Ξ'. Δίων, Ν', 2. 3.

εἶχε συναχθῆ. Ἐνῷ δὲ ὁ κόσμος ὁλόκληρος, λέγει ὁ Πλούταρχος, ἀντήχει ἐκ τοῦ θορύβου τῶν ὅπλων καὶ τῆς στοναχῆς τῶν ἀνθρώπων, εἰς Σάμον ἠκούοντο μόνον γέλωτες καὶ αὐλοὶ καὶ κιθάραι[1]. Ὁ καιρὸς παρήρχετο ταχὺς ἐν ταῖς τέρψεσιν, ἐνῷ ἔπρεπεν οὔτε μίαν ὥραν νὰ χάνωσιν, ἂν ἤθελον ν' ἀναλάβωσιν αὐτοὶ τὴν ἐπίθεσιν. Ἕως τότε οἱ φίλοι καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ἀντωνίου, ὁ Δέλλιος, ὁ Μάρκος Σιλανός, ὁ Τίτιος, ὁ Πλάγκος ὑφιστάμενοι καὶ αὐτοὶ τὴν γοητείαν τῆς Κλεοπάτρας, οὐδὲν εἶχον ἐπιχειρήσει ὅπως ἀποσπάσωσι τὸν ἀρχηγόν των ἀπὸ τῆς ἀπαισίου γυναικός. Νῦν ὅμως ἐπρόκειτο νὰ παιχθῇ τὸ μέγα παιγνίδιον, καὶ εἰς τὸν ἀγῶνα αὐτὸν διεκύβευον τὴν ζωήν των ἀπέναντι τῆς κοσμοκρατορίας. Μετέβησαν πρὸς τὸν Ἀντώνιον καὶ ὁ Αἰνόβαρβος, ὁ μόνος ἐξ ὅλων τῶν ὀπαδῶν τοῦ Ἀντωνίου, καθὰ λέγει ὁ Βελλήϊος Πατέρκολος, ὅστις οὐδέποτε ἐχαιρέτισε τὴν Κλεοπάτραν διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς βασιλίσσης[2], ἔλαβε τὸν λόγον καὶ ἐδήλωσε σαφῶς ὅτι ὤφειλε νὰ πέμψῃ τὴν Αἰγυπτίαν εἰς Ἀλεξάνδρειαν μέχρι τοῦ πέρατος τοῦ πολέμου. Ὁ Ἀντώνιος τὸ ὑπεσχέθη· πλὴν δυστυχῶς δι' αὐτὸν ὁ Κλεοπάτρα ἔμαθε τὸ διάβημα τοῦτο. Ὀλιγώτερον παρά ποτε τότε ἐπεθύμει ν' ἀφήσῃ τὸν Ἀντώνιον μόνον ἀπέναντι τῶν ὑστάτων ἐπικλήσεων τῆς Ὀκταβίας, τῆς πρῴην εὐτυχοῦς αὐτῆς ἀντιζήλου. Ἐγίνωσκε κάλλιστα τὸ διστακτικὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἀσθενῆ ψυχὴν τοῦ Ἀντωνίου. Θὰ εἶχεν ἆρά γε αὐτὸς τὸ σθένος ν' ἀρνηθῇ τὴν συμφιλίωσιν, ἐπιθυμητὴν ἔν τε τῷ στρατοπέδῳ καὶ ἐν Ρώμῃ, ἥτις θὰ ἐστερέου τὴν ἀπειλουμένην αὐτοῦ ἰσχὺν καὶ θὰ ἐξησφάλιζε τὴν εἰρήνην τοῦ Κράτους; Ἡ Κλεοπάτρα κατώρθωσε νὰ προσεταιρισθῇ τὸν Κανίδιον, τὸν διασημότερον τῶν στρατηγῶν τοῦ στρατοῦ τῆς Ἀνατολῆς μετὰ τὸν Αἰνόβαρβον, διὰ πολλῶν δὲ ἱκεσιῶν, δι' ἐρωτοτροπιῶν καὶ διὰ χρημάτων, ὡς λέγεται, τὸν ἔπεισε νὰ συνηγορήσῃ ὑπὲρ αὐτῆς. Εἶπεν εἰς τὸν Ἀντώνιον ὅτι δὲν ἦτο οὔτε δίκαιον οὔτε εὔστοχον ν' ἀπομακρύνῃ ἡγεμονίδα χορηγοῦσαν ὑπὲρ τοῦ πολέμου τόσον σημαντικὰς ἐπικουρίας, διότι τοιουτοτρόπως ἀπεξενοῦντο τοὺς Αἰγυπτίους, ὧν τὰ πλοῖα ἀπετέλουν τὴν κυρίαν δύναμιν τοῦ στόλου. Προσέθηκεν ὅτι ὡς πρὸς τὸ διδόναι συμβουλὰς δὲν ἦτο κατωτέρα ἡ Κλεοπάτρα οὐδενὸς τῶν βασιλέων, ὅσοι ἔμελλον νὰ πολεμήσωσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀντωνίου, ὡς κυβερνήσασα ἐπὶ μακρὸν χρόνον τόσον μεγάλην χώραν, ἀποκτήσασα δὲ κατόπιν ὡς ἐκ τῆς μετ' αὐτοῦ συμβιώσεως νέαν τῶν πραγμάτων πεῖραν. Οἱ λόγοι οὗτοι δὲν ἦσαν σύμφωνοι μὲ τὴν λογικήν, ἀλλ' ἦσαν σύμφωνοι μὲ τὴν καρδίαν τοῦ Ἀντωνίου καὶ ἡ Κλεοπάτρα ἔμενεν[3].

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ διαμένοντες εἰσέτι ἐν Ρώμῃ φίλοι τοῦ Ἀντωνίου ἔπεμψαν ἕνα ἐξ αὐτῶν, τὸν Γεμίνιον, ὅπως προσπαθήσῃ διὰ τελευταίαν φορὰν

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΞΑ'
[2] Βελλήϊος Πατέρκολος, 11, 64.
[3] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΞΑ'.

νὰ τὸν ἀποσπάσῃ ἐκ τῆς ἐρωμένης του. Ὁ Γεμίνιος ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας δὲν ἠδυνήθη νὰ εὑρεθῇ κατὰ μόνας μετὰ τοῦ Ἀντωνίου. Ἡ Κλεοπάτρα ὑποπτεύουσα ὅτι ὁ Ρωμαῖος εἶχεν ἔλθει ἐπίτηδες χάριν τῶν συμφερόντων τῆς Ὀκταβίας, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἄφινε μόνον τὸν ἐραστήν της. Περὶ τὰ τέλη δείπνου τινὸς ὁ Ἀντώνιος, σχεδὸν οἰνοβαρής, προσεκάλεσε τὸν Γεμίνιον νὰ τῷ εἴπῃ ἀμέσως τὸν λόγον τοῦ ταξειδίου του. «Περὶ τῶν πραγμάτων, περὶ ὧν ἔχω νὰ σοὶ λαλήσω, ἀπήντησεν ἐξαφθεὶς ὁ Γεμίνιος, δὲν δύναται νὰ γείνῃ λόγος μετὰ οἰνοποσίαν. Ἐκεῖνο ὅμως τὸ ὁποῖον δύναμαι νὰ σοῦ εἴπω εἴτε μεθυσμένος εἶσαι, εἴτε νηφάλιος, εἶνε ὅτι τὰ πάντα θὰ εὐοδωθῶσιν ἂν ἡ Κλεοπάτρα ἐπιστρέψῃ εἰς Αἴγυπτον». Τότε ἡ βασίλισσα ἐμμανὴς ἀπετάθη πρὸς αὐτόν:—«Καλὰ ἔκαμες νὰ ὁμιλήσῃς, εἶπε, πρὶν ἡ βάσανος σὲ ἐξαναγκάσῃ». Καὶ ὁ Ἀντώνιος ἐπίσης ὠργίσθη. Διὸ τὴν ἐπαύριον ὁ Γεμίνιος συναισθανόμενος ὅτι δὲν ἦτο ἀσφαλὴς ἀνεχώρησεν εἰς Ἰταλίαν [1].

Ἡ φιλέκδικος Αἰγυπτία ἐμνησικάκει καὶ κατὰ τῶν φίλων τοῦ Ἀντωνίου, ὅσοι εἶχον συνενωθῇ μετὰ τοῦ Δομιτίου Αἰνοβάρβου ὅπως ζητήσωσι τὴν ἀποπομπήν της. Σαρκασμοὺς καὶ ὕβρεις καὶ προσβολὰς καὶ συμπεριφορὰν σκαιάν, τὰ πάντα μετεχειρίσθη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε ὁ Σιλανός, ὁ Δέλλιος (παλαιὸς ἐραστής της, ὡς λέγεται) καὶ ὁ Πλάγκος καὶ ὁ Τίτιος, ἀμφότεροι ἄνδρες ὑπατικοί, ἀπεσκίρτησαν ἀπὸ τῆς μερίδος τοῦ Ἀντωνίου. Ὅπως ἐκδικηθῶσι δὲ τὸν πρῴην αὐτῶν ἀρχηγὸν καὶ ὅπως ἀποκτήσωσι τὴν εὔνοιαν τοῦ νέου των κυρίου, ὁ Πλάγκος καὶ ὁ Τίτιος ἐπανακάμψαντες εἰς Ρώμην ἀπεκάλυψαν εἰς τὸν Ὀκτάβιον ῥήτρας τινὰς τῆς διαθήκης τοῦ Ἀντωνίου, ὧν ἡ διάδοσις ἔμελλεν ἐξ ὁλοκλήρου ν' ἀπολέσῃ τὴν παρὰ τῷ λαῷ ὑπόληψιν αὐτοῦ. Ὁ Ἀντώνιος, ἀναγνωρίζων τὸν Καισαρίωνα ὡς υἱὸν τοῦ Καίσαρος, διένεμε τὴν ρωμαϊκὴν Ἀνατολὴν μεταξὺ τῶν τέκνων του καὶ τῆς βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου, διέτασσε δὲ ἵνα, καὶ ἂν ἔτι ἤθελεν ἀποθάνει εἰς Ρώμην, μετακομισθῇ τὸ σῶμά του εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ παραδοθῇ εἰς τὴν Κλεοπάτραν. Οἱ δύο ὑπατικοὶ προσέθηκαν ὅτι ἦσαν βέβαιοι περὶ τῶν διατάξεων τούτων, καθότι αὐτοὶ οἱ ἴδιοι, τῇ ἐπιθυμίᾳ τοῦ Ἀντωνίου, τὴν ἀνέγνωσαν καὶ τὴν ἐσφράγισαν διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν σφραγίδων καὶ τὴν κατέθηκαν εἰς τὸ κοινόβιον τῶν Ἑστιάδων. Ὁ Ὀκτάβιος ἐζήτησε τὴν διαθήκην. Αἱ Ἑστιάδες ἐδήλωσαν ὅτι αὐταὶ δὲν θὰ τοῦ τὴν δώσωσιν ἑκουσίως, ἀλλ' ἂν ἤθελεν ὁ ἴδιος νὰ μεταβῇ καὶ νὰ τὴν παραλάβῃ, αὐταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ τὸν ἐμποδίσωσιν. Ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἐδίστασε ποσῶς νὰ τὸ πράξῃ. Ἔλαβε τὴν διαθήκην καὶ τὴν ἀνέγνωσεν ἐνώπιον τῆς Συγκλήτου. Οἱ συγκλητικοὶ ὁμολογουμένως δὲν ἠγανάκτησαν ὀλιγώτερον διὰ τὴν παραβίασιν τῆς διαθήκης τοῦ Ἀντωνίου, ἢ διὰ τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐγγράφου τούτου.

[1] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΞΕ'.

Ἀλλ' ὁ Ὀκτάβιος ἐδικαιολογεῖτο ἰσχυριζόμενος ὅτι ἐνήργησε χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος. Ὁ ἐπιτήδειος αὐτὸς καὶ καρτερικὸς πολιτικὸς ἀνὴρ προσήγγιζε τέλος εἰς τὸ ποθητὸν τέρμα. Προὐκάλεσε ψήφισμα τῆς Συγκλήτου, δι' οὗ ὁ Ἀντώνιος καθῃρεῖτο τῆς ὑπατείας· εἶτα τὴν αὐτὴν ἡμέραν, 1ην Ἰανουαρίου 31, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον οὐχὶ κατὰ τοῦ Ἀντωνίου, ἀλλὰ κατὰ τῆς βασιλίσσης τῆς Αἰγύπτου. Ἦτο τελευταία ἐπιφύλαξις ἀπέναντι τῆς κοινῆς γνώμης. Ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἤθελε νὰ καταστῇ μισητὸς ὡς ἐξεγείρων τοὺς Ρωμαίους νὰ πολεμήσωσι κατὰ Ρωμαίων. Ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ Ἀντώνιος δὲν θὰ ἐγκατελίμπανε τὴν Κλεοπάτραν, ὁδηγῶν δὲ τὰς λεγεῶνάς του εἰς μάχην ὑπὲρ τῆς μισητῆς Αἰγυπτίας, θὰ ἀνελάμβανεν αὐτὸς τὴν εὐθύνην τοῦ ἐμφυλίου πολέμου [1].

Ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα διῆλθον ἐν Ἀθήναις τὸ φθινόπωρον τοῦ 32 καὶ μέρος τοῦ ἔαρος τοῦ 31. Ἐνῷ οἱ στρατιῶταί των κατεβάρυνον πάσας τὰς πόλεις τῆς Ἑλλάδος δι' ὑπερόγκων πολεμικῶν εἰσφορῶν καὶ πανταχοῦ ἐνήργουν ὑποχρεωτικὴν νοεσυλλεξίαν πρὸς συμπλήρωσιν τῶν πληρωμάτων τῶν πλοίων, ἁρπάζοντες τοὺς υἱοὺς ἀπὸ τὰς μητέρας καὶ τοὺς συζύγους ἀπὸ τὰς συζύγους, οἱ δύο ἐρασταὶ διῆγον εὔθυμον βίον. Διαρκεῖς ἦσαν αἱ θεατρικαὶ παραστάσεις τὰ δημόσια θεάματα, ἡ ἀτελεύτητος εὐωχία, τὰ ἀχαλίνωτα ὄργια. Ζηλότυπος διὰ τὴν μνήμην ἣν εἶχεν ἀφήσει ἡ Ὀκταβία ἐν Ἀθήναις, ὅπου πάντες ἐλάλουν εἰσέτι περὶ τῆς καλλονῆς της, ἠθέλησε νὰ τὴν ἐξαλείψῃ διὰ τῆς πολυτελείας της, διὰ τῶν κολακειῶν καὶ τῆς ἐλευθεριότητος αὐτῆς πρὸς τὸν λαόν. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἥκιστα φειδωλοὶ περὶ τὰς ὁπωσοῦν πεπαλαιωμένας τιμάς, ἃς ἠδύναντο νὰ διαθέσωσι, ἀπένειμαν τὰ ἀστικὰ δικαιώματα πρὸς τὴν Κλεοπάτραν, καὶ ἀπεφάσισεν ν' ἀνεγείρωσιν αὐτῇ ἀνδριάντα. Τὸ ψήφισμα ἐκομίσθη πρὸς αὐτὴν ὑπὸ πρεσβείας, ἧς ἀπετέλει μέρος καὶ ὁ Ἀντώνιος ὡς πολίτης Ἀθηναῖος, ἀνεγνώσθη δὲ πρὸς τὴν βασίλισσαν, μεθ' ὃ ἀπηγγέλθησαν λόγοι εὔγλωττοι ἐπαινοῦντες τὰς ἀρετὰς αὐτῆς καὶ τὰ προτερήματα. Ἡ ματαιοδοξία τῆς Κλεοπάτρας ἱκανοποιήθη, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τὸ μῖσος. Ἀπῄτησεν ἵνα ὁ Ἀντώνιος ἀποπέμψῃ τὴν Ὀκταβίαν καὶ μάλιστα ἐξ Ἀθηνῶν, ἐκ τῆς πόλεως ἔνθα οἱ δύο σύζυγοι εἶχον διαγάγει βίον εὐδαίμονα ἐπὶ τρία ἔτη, νὰ διαβιβάσῃ πρὸς αὐτὴν ἐν Ρώμῃ τὴν διαταγὴν ὅπως ἀπέλθῃ ἐκ τῆς οἰκίας του. Ἡ Ὀκταβία ἐξῆλθεν ἐξ αὐτῆς πενθίμως ἐνδεδυμένη, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς δακρυσταγεῖς, φέρουσα μεθ' ἑαυτῆς τὰ ἐκ τοῦ Ἀντωνίου τέκνα της. Ἡ ἀτυχὴς τὸν ἠγάπα ἀκόμη [2].

Η'.

Ὁ Ἀντώνιος δὲν εἶχεν ἀπαρνηθῇ τὸ πρῶτόν του σχέδιον, τοῦ νὰ προ-

[1] Βελλήϊος Πατέρκολος, II, 83. Πλούταρ., *Ἀντώνιος*, ΞΓ', ΞΛ', ΟΔ'. Δίων, Ν, 3, 4.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΞΒ', 15. Πρβλ. καὶ Δίωνα, Ν', 3.—Ὥστε πιθανῶς κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 32 ὁ Ἀντώνιος ἐνυμφεύθη τὴν Κλεοπάτραν.

λάβῃ τὴν συγκέντρωσιν τῶν δυνάμεων τοῦ Ὀκταβίου, μεταφέρων τὸν πόλεμον ἐν Ἰταλίᾳ. Ἀλλ' εἶχε χρονοτριβήσει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 31, τὰ στρατεύματα καὶ οἱ στόλοι του ἦσαν συνηθροισμένα εἰς Ἄκτιον, παρὰ τὴν εἴσοδον τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ ἡτοιμάζοντο εἰς ἀπόπλουν, ὅτε ἔμαθον ὅτι πλοῖα ρωμαϊκὰ παρέπλεον τὴν παραλίαν τῆς Ἠπείρου. Ἦτο ἡ ἐμπροσθοφυλακὴ μόνη τοῦ ὑπὸ τὸν Ἀγρίππαν στόλου· ἀλλ' ἡ παρουσία τῆς ἐμπροσθοφυλακῆς ταύτης εἰς τὰ ἑλληνικὰ ὕδατα ἀπεδείκνυεν ὅτι αἱ προπαρασκευαὶ τοῦ Ὀκταβίου ἦσαν πολὺ προκεχωρημέναι, ἂν οὐχὶ ἀποπερατωμέναι. Ἡ ὥρα τῆς ἐξ ἐφόδου καταλήψεως αὐτοῦ εἶχε παρέλθει. Ὁ Ἀντώνιος ἀπεφάσισε ν' ἀναμένῃ ἕως ὅτου ὁ ἐχθρὸς ἤθελε ἀναπτύξει τὸ πολεμικόν του σχέδιον, ὅπως ἀποφασίσῃ καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ πρακτέου. Ὁ στόλος καὶ ὁ στρατὸς ἔμειναν εἰς Ἄκτιον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ διαμονὴ αὐτόθι ἦτο πληκτικὴ καὶ νοσηρά, ὁ Ἀντώνιος μετὰ τῆς Κλεοπάτρας μετέβησαν εἰς Πάτρας [1]. Κατὰ τὰς πρώτας ἡμέρας τοῦ Αὐγούστου ἔμαθε τὴν μεγάλην εἴδησιν ὅτι ὁ ρωμαϊκὸς στόλος εἶχεν ἀγκυροβολήσει παρὰ τὴν παραλίαν τῆς Ἠπείρου, ὅτι τὰ στρατεύματα ἀπεβιβάζοντο καὶ ὅτι ἤδη ὁ Ὀκτάβιος εὑρίσκετο ἐν Τορύνῃ. Ὁ Ἀντώνιος ἀπῆλθε παραχρῆμα εἰς Ἄκτιον, σφόδρα τεταραγμένος καὶ δυσηρεστημένος, διότι ὁ ἐχθρὸς ἀπεβιβάσθη τόσον ταχέως καὶ τόσον εὐχερῶς. Κατὰ τὸν διάπλουν ἡ Κλεοπάτρα ἠστεΐζετο ἐπὶ τῶν ἀνησυχιῶν της. «Τί μεγάλη συμφορά, ἔλεγε, νὰ κάθηται ὁ Ὀκτάβιος ἐπὶ *τορύνης*!» Ἡ λέξις, ὡς γνωστόν, σημαίνει *χουλιάραν* [2].

Ὁ στρατὸς τοῦ Ἀντωνίου συγκείμενος ἐκ δεκαεννέα λεγεώνων, δωδεκακισχιλίων ἱππέων καὶ πολυαρίθμων ἐπικούρων Κιλίκων, Παφλαγόνων, Καππαδοκῶν, Ἰουδαίων, Μήδων, Ἀράβων, συνεποσοῦντο εἰς ἑκατὸν δέκα χιλιάδας ἀνδρῶν. Ὁ στόλος του συνίστατο ἐκ πεντακοσίων περίπου νηῶν, τριήρων, πεντήρων, ὀκτήρων καὶ δεκήρων. Αἱ τελευταῖαι αὗται ναυπηγηθεῖσαι ἐν Αἰγύπτῳ ἦσαν ἀληθῆ πλωτὰ φρούρια, ἐξ ὧν ἐξεῖχον πύργοι καὶ ἅτινα ἦσαν ἐφωδιασμένα δι' ἰσχυρῶν πολεμικῶν μηχανῶν. Ὁ Ὀκτάβιος εἶχεν ὀγδοήκοντα χιλιάδας πεζῶν στρατολογηθέντων ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Σικελίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ καὶ ἐν Γαλατίᾳ, μυρίους ἱππεῖς καὶ διακοσίας πεντήκοντα μόνον νῆας, τριήρεις μετ' ἐμβόλου καὶ λιβυρνίδας ἐλαφράς. Ἂν αἱ κατὰ ξηρὰν στρατιαὶ ἦσαν περίπου ἰσοδύναμοι, τεραστία ὅμως ὑπῆρχεν ἡ δυσαναλογία μεταξὺ τῶν ναυτικῶν δυνάμεων. Ἀλλὰ τὰ πλοῖα τοῦ Ὀκταβίου ἀνεπλήρουν τὴν μεγάλην αὐτῶν ἀριθμητικὴν ἔλλειψιν διὰ τῆς περὶ τοὺς ἑλιγμοὺς δεξιότητος καὶ τῆς ἐμπειρίας τῶν πληρωμάτων, ἅτινα πάντα εἶχον

[1] Δίων, Ν, 9.—Τότε πιθανῶς οἱ Πατρεῖς ἔκοψαν τὸ νομισματόσημον τὸ φέρον τὴν προτομὴν τῆς Κλεοπάτρας, περὶ οὗ ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν προγενεστέρᾳ σημειώσει.

[2] Δίων, Ν, 12. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΞΗ'.

συμμετάσχει ὑπὸ τὸν Ἀγρίππαν τοῦ μακροῦ ἐν Σικελίᾳ πολέμου. Ἀπεναντίας οἱ ναυβάται τοῦ Ἀντωνίου δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς, οἱ πλεῖστοι δὲ αὐτῶν ἀπειροπόλεμοι. Τὰ ὀγκώδη αὐτῶν πλοῖα ἦσαν δυσκίνητα. «Ἡ θάλασσα, λέγει ὁ ὑπερβολικὸς περὶ τὰς ἐκφράσεις του Φλῶρος, ἔστενεν ὑπὸ τὸ βάρος των καὶ ὁ ἄνεμος ἀπέκαμνε κινῶν αὐτά» [1].

Τὰ στρατεύματα τοῦ Ἀντωνίου κατεῖχον τὸ βόρειον σημεῖον τῆς Ἀκαρνανίας, ἐγγὺς τοῦ ἀκρωτηρίου Ἀκτίου, ἰσχυρὸν δὲ ἀπόσπασμα εἶχε καταλάβει τὸ ἀντικρυνὸν μέρος τῆς ἠπειρωτικῆς παραλίας. Στρατοπεδευμένοι εἰς ὀχυρώματα ἰσχυρὰ ἀνεγερθέντα κατὰ τὸν χειμῶνα, ἐδέσποζον τοῦ στενοῦ πορθμοῦ τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, ἔνθα ἐναυλόχει ὁ στόλος των. Ὁ Ὀκτάβιος ἐστρατοπέδευσεν ἐν Ἠπείρῳ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τῶν προφυλακῶν τοῦ ἐχθροῦ. Ὁ Ἀντώνιος ἐκέκτητο ἐξαίρετον θέσιν ἀμυντικὴν ἐπιτρέπουσαν αὐτῷ ν' ἀψηφᾷ ἐφ' ὅσον ἤθελε τὰς ἐπιθέσεις τῶν ἀντιπάλων, διότι ἡ διάβασις τοῦ Ἀκτίου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐκβιασθῇ· ἦτο ὅμως ἀποκεκλεισμένος ἀπὸ τῆς θαλάσσης, δι' ἧς ἐξ ὁλοκλήρου σχεδὸν ἐσιτίζετο [2].

Οἱ δύο στρατοὶ ἔμειναν ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας ἀντιμέτωποι. Ὁ Ὀκτάβιος ἀνυπόμονος νὰ συνάψῃ μάχην, προσεπάθει διὰ παντοίων ἐπιδείξεων νὰ προσελκύσῃ τὸν ἀντίπαλον εἰς συμπλοκὴν εἴτε κατὰ ξηράν, εἴτε κατὰ θάλασσαν. Ὁ Ἀντώνιος ἀνήσυχος, τεταραγμένος, ἀμφίβολος, ἐταλαντεύετο περὶ τοῦ πρακτέου. Ἐπεβίβασε τὸ πλεῖστον μέρος τῶν στρατευμάτων του καὶ διεπεραίωσεν αὐτὸ εἰς τὸ ἀντίπεραν μέρος τῆς Ἠπείρου, ὡς νὰ ἐσκόπευε νὰ προσβάλῃ τὸ ἐχθρικὸν στρατόπεδον [3]. Οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἀντωνίου κακὰ προοιωνιζόμενοι περὶ τῶν μαχίμων ἰδιοτήτων τῶν τερατωδῶν ἐκείνων νηῶν, πλήρεις δ' ἐμπιστοσύνης ἀπεναντίας ὡς πρὸς τὴν ἀνδρείαν τῶν ἑαυτῶν λεγεώνων συνεβούλευον αὐτὸν νὰ συγκροτήσῃ μάχην κατὰ ξηράν. Τοιαύτη ἦτο καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν στρατιωτῶν. Κατά τινα ἐπιθεώρησιν γηραιός τις ἑκατόνταρχος πολλὰς φέρων πληγάς, ἀνεφώνησε πρὸς αὐτὸν ταῦτα: — «Ὦ Ἰμπεράτορ, δυσπιστεῖς λοιπὸν πρὸς τὰ τραύματα ταῦτα καὶ πρὸς τὸ ξίφος τοῦτο καὶ ἐναποθέτεις τὰς ἐλπίδας σου εἰς ξύλα σεσηπότα; Ἄφησε τοὺς Αἰγυπτίους καὶ τοὺς Φοίνικας νὰ πολεμήσωσι κατὰ θάλασσαν· ἀλλ' εἰς ἡμᾶς ἄφησε τὴν ξηράν, ὅπου εἴμεθα συνηθισμένοι νὰ ἀντέχωμεν κρατερῶς καὶ γινώσκομεν νὰ νικῶμεν ἢ ν' ἀποθνήσκωμεν» [4].

Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος ἐταράσσετο ὑπὸ ἀπαισίων οἰωνῶν. Εἰς πλείστας πόλεις ὁ κεραυνὸς ἀνέτρεψε τοὺς ἀνδριάντας του καὶ τοὺς τῆς Κλεοπάτρας.

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΞΖ', Φλῶρος, Α', 11. Ὁ Φλῶρος ἀναβιβάζει εἰς τετρακόσια τὰ πλοῖα τοῦ Ὀκταβίου.

[2] Πατέρκολος, ΙΙ, 84. Δίων, Ν, 12—13. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΞΗ'—ΞΗ', Φλῶρος VI. 11.

[3] Δίων, Ν', 13—14.

[4] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* Ο'.

Ἐν Ἄλβῃ ὁ ἀνεγερθεὶς αὐτῷ μαρμάρινος ἀνδριὰς κατεκλύσθη ὑπὸ ἱδρῶτος. Σημεῖον δ' ἔτι μᾶλλον φοβερὸν ἐγένετο, λέγει ὁ Πλούταρχος· χελιδόνες ἔπηξαν τὴν ἑαυτῶν φωλεὰν ὑπὸ τὴν πρῴραν τῆς *Ἀντωνιάδος*, ναυαρχίδος τῆς Κλεοπάτρας, ἕτεραι δὲ χελιδόνες ἐπελθοῦσαι ἀπεδίωξαν τὰς πρώτας καὶ ἐφόνευσαν τοὺς νεοσσούς των [1].

Ἐπανειλημμέναι ἀποτυχίαι ἀψιμαχιῶν συμβασῶν εἰς τὰ πέριξ τοῦ Ἀκτίου, ἡ ἐγκατάλειψις τοῦ Δομιτίου Αἰνοβάρβου, ὅστις αἴφνης ηὐτομόλησε πρὸς τὸν ἐχθρόν, ἡ λιποταξία δύο συμμάχων βασιλέων, οἵτινες λάθρα ἀπέδρασαν μετὰ τῶν ἑαυτῶν στρατευμάτων, ἐπεκύρωσαν τοὺς ἀπαισίους τούτους οἰωνοὺς διὰ τὴν δεισιδαίμονα ψυχὴν τοῦ Ἀντωνίου [2]. Ἀμφέβαλλε περὶ τῆς ἐπιτυχίας, περὶ τῶν φίλων του, περὶ τῶν στρατιωτῶν του, περὶ αὐτῆς τῆς ἰδίας Κλεοπάτρας. Βλέπων αὐτὴν κατηφῆ, ἀποτεθαρρημένην, ὑπὸ τὸ κράτος ζοφερῶν σκέψεων — διότι καὶ αὐτὴ ἀνελογίζετο τὰς χελιδόνας τῆς *Ἀντωνιάδος* καὶ τοὺς κεραυνοβοληθέντας ἀνδριάντας [3],—ὑπώπτευσεν ὅτι ἤθελε νὰ τὸν δηλητηριάσῃ, ὅπως διὰ τοῦ ἐγκλήματος τούτου κερδήσῃ τὴν εὔνοιαν τοῦ Ὀκταβίου. Ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας οὐδὲν ἐδέχθη ποτόν, οὐδεμίαν τροφὴν χωρὶς νὰ τὴν γευθῇ ἐκείνη πρότερον. Ἐξ οἴκτου πρὸς τὸν ἐραστήν της ἡ Κλεοπάτρα προθύμως συνῄνει εἰς τοιαύτην ἰδιοτροπίαν· ἀλλὰ μίαν ἑσπέραν, περὶ τὸ τέλος τοῦ γεύματος, ἀπέσπασε ῥόδον ἐκ τοῦ στέμματός της καὶ τὸ ἀπεφύλλισεν ἐντὸς κυπέλλου οἴνου, ὅπερ ἔτεινε μειδιῶσα πρὸς τὸν Ἀντώνιον. Οὗτος προσεγγίζει εἰς αὐτὸ τὰ χείλη του, ἀλλ' ἐκείνη τὸν ἀναχαιτίζει καὶ διατάσσει νὰ πίῃ τὸν δηλητηριασμένον οἶνον δοῦλός τις, ὅστις μετ' ὀλίγον κυλίεται εἰς τὸ ἔδαφος σπαίρων ἐκ θανασίμων ἀλγηδόνων. —Ὦ Ἀντώνιε! ἀνεφώνησε τότε ἡ Κλεοπάτρα, ὁποίαν γυναῖκα ὑποπτεύεις! Βλέπεις ὅτι οὔτε τὰ μέσα οὔτε αἱ εὐκαιρίαι θὰ μοὶ ἔλειπον ὅπως σὲ θανατώσω, ἂν ἤθελον νὰ ζήσω ἄνευ σοῦ [4].

Ἡ ἀνησυχία καὶ ἡ ἀποθάρρυνσις μετεδόθησαν εἰς τὸν στρατόν, στρατοπεδεύοντα εἰς τόπον νοσηρὸν καὶ ἀρχίζοντα ἤδη νὰ πάσχῃ στέρησιν τροφίμων [5]. Ἡμέραν τινὰ αὐτὸς ὁ Κανίδιος, ὁ τέως τόσον φιλοπόλεμος, συνεβούλευσε νὰ ἐγκαταλίπωσι τὸν στόλον καὶ νὰ μεταβῶσιν ὅπως πολεμήσωσιν εἰς Θρᾴκην, ὅπου Δικώμης ὁ βασιλεὺς τῶν Γετῶν ὑπισχνεῖτο νὰ πέμψῃ ἐπικουρίας [6]. Ἀλλ' ὁποίαν ἀνάγκην ἐπικουριῶν εἶχον ἀφοῦ ἦσαν ἀριθμητι-

[1] Αὐτόθι, ΞϚ'. Δίων, Ν', 8, 15.

[2] Βελλήϊος Πατέρκολος, II. 84. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΞΘ'. Δίων, Ν', 13—14. Μεθ'ὅλην τὴν ἰσχυρὰν αὐτοῦ φιλοσοφικὴν ἀνατροφὴν δὲν ἐταράχθη ὑπὸ ὀπτασίας τὴν παραμονὴν τῆς μάχης περὶ τοὺς Φιλίππους;

[3] Δίων, Ν, 15. Πρβλ. καὶ Πλούταρχον ἐν *Ἀντωνίῳ*, ΞΘ'.

[4] Πλίνος, XXI, 3.

[5] Βελλήϊος Πατέρκολος, II, 84. Δίων, Ν', 15.

[6] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΞΘ'.

κῶς ὑπέρτεροι τοῦ ἐχθροῦ! Ἡ Κλεοπάτρα προέτεινεν ἑτέραν γνώμην, ἂν οὐχ ἧττον μὲν ἐπαίσχυντον, ἀλλὰ τοὐλάχιστον περισσότερον ὀρθήν. Ἀφοῦ δηλαδὴ ἐπρόκειτο νὰ φύγωσι, προτιμότερον ἦτο νὰ μεταβῶσιν εἰς Αἴγυπτον παρὰ εἰς Θρᾴκην. Προέτεινε λοιπὸν ν' ἀφεθῇ μέρος τῶν στρατευμάτων εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς φρουρὰν τῶν ὀχυρῶν πόλεων, νὰ ἐπιβιβασθῶσι δὲ τὰ λοιπὰ εἰς τὰ πλοῖα καὶ νὰ ἐκπλεύσωσιν εἰς Αἴγυπτον, διερχόμενοι διὰ μέσου τοῦ στόλου τοῦ Ὀκταβίου. Μετὰ νέους δισταγμοὺς ὁ Ἀντώνιος παρεδέχθη τὸ σχέδιον τοῦτο, εἰ καὶ βεβαίως ἀπεστρέφετο νὰ φύγῃ ἐνώπιον στρατοῦ, οὗτινος περιεφρόνει τὸν ἀρχηγόν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἀντώνιος ἤλπιζεν ὅτι θὰ καταστρέψῃ τὸν ρωμαϊκὸν στόλον κατὰ τὴν ναυμαχίαν, ἥτις ἀναγκαίως θὰ ἐλάμβανε χώραν κατὰ τὴν ἐκ τοῦ στομίου τοῦ Ἀκτίου ἔξοδόν του. Ἂν ἐνίκα, θὰ ἦτο κύριος νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὸν πρῶτον σταθμόν του καὶ νὰ ἐπιτεθῇ μετὰ τοῦ στρατοῦ τοῦ Ὀκταβίου ἀποθαρρυνθέντος. Ἂν ἡ ἔκβασις τῆς ναυμαχιας ἤθελε μείνει ἀμφίβολος, — διότι δὲν ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ ἔστω καὶ καθ' ὑπόθεσιν ἐνδεχομένην ἧτταν ἔχων στόλον τόσον ἰσχυρὸν — τότε θὰ ἀπέπλεεν εἰς Αἴγυπτον. Ἡ ὑποχώρησις θὰ ἐγίνετο ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ἐσχάτης ἀποτυχίας [1].

Ἡ λιποταξία καὶ αἱ νόσοι εἶχον κατὰ πολὺ ἐλαττώσει τὸν ἀριθμὸν τῶν ναυβατῶν. Ὁ Ἀντώνιος ἀπεφάσισε νὰ πυρπολήσῃ ἑκατὸν τεσσαράκοντα πλοῖα ὅπως συμπληρώσῃ διὰ τῶν πληρωμάτων αὐτῶν τὰ πληρώματα τοῦ ὑπολοίπου στόλου. Εἴκοσι δύο χιλιάδες στρατιῶται τῶν λεγεώνων, ἐπίκουροι καὶ σφενδονῆται ἐπεβιβάσθησαν [2]. Ὅπως μὴ ἀποθαρρυνθῶσιν οἱ στρατιῶται καὶ οἱ ναυτικοὶ ἀπέκρυψαν ἐξ αὐτῶν ὅτι αἱ προπαρασκευαὶ ἐκεῖναι τῆς μάχης ἦσαν μᾶλλον προπαρασκευαὶ ὑποχωρήσεως. Τὸ μυστικὸν ἐτηρήθη τόσον καλῶς, ὥστε οἱ ναύκληροι ἐξεπλάγησαν, ὅτε διετάχθησαν ν' ἀνυψώσωσι τὰ ἱστία. Ὑπέμνησαν αὐτοὶ ὅτι ἐν ὥρᾳ μάχης τὰ πλοῖα ἐκινοῦντο μόνον διὰ τῶν κωπῶν. Ἀλλ' ὁ Ἀντώνιος διέσπειρε τὴν φήμην ὅτι ἀνύψουν τὰ ἱστία διὰ νὰ καταδιώξωσι κάλλιον τὸν ἐχθρὸν μετὰ τὴν νίκην [3].

Τὴν 2 Σεπτεμβρίου, κατὰ τὴν πρωίαν, τὰ πλοῖα τοῦ Ἀντωνίου ἀποτελοῦντα τέσσαρας ἰσχυρὰς μοίρας διέβησαν τὸν πορθμὸν τοῦ Ἀκτίου καὶ παρετάχθησαν εἰς μάχην ἀντικρὺ τοῦ στόλου τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις ἀνέμενεν αὐτὰ εἰς ἀπόστασιν ὀκτὼ ἢ δέκα σταδίων ἀπὸ τῆς παραλίας. Εἰς τὸν στόλον τοῦ Ἀντωνίου τὴν δεξιὰν πτέρυγα διῴκουν ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Πουβλικόλας, τὸ κέντρον ὁ Μάρκος Ἰουστήϊος καὶ ὁ Μάρκος Ὀκτάβιος καὶ τὴν ἀριστερὰν πτέρυγα ὁ Κοίλιος. Ἡ Κλεοπάτρα ἔμενεν ἐν ἐφεδρείᾳ μετὰ ἑξήκοντα αἰγυπτίων νηῶν. Εἰς δὲ τὸν ρωμαϊκὸν στόλον, ὁ Ὀκτάβιος διῴ-

[1] Δίων, Ν, 14, 15. Πρβλ. καὶ 19, 30, 31, καὶ Πλούταρχον, *Ἀντώνιος* Ο'.
[2] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* Ο'. Δίων, Ν, 15.
[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* Ο'. Δίων, Ν'. 15.

κει τὴν δεξιὰν πτέρυγα, ὁ Ἀγρίππας τὴν ἀριστερὰν καὶ ὁ Ἀρρούντιος τὸ κέντρον. Περὶ τὴν μεσημβρίαν ἤρξατο ἡ μάχη. Τὰ στρατεύματα τῆς ξηρᾶς, ἅτινα ἵσταντο ἔνοπλα καὶ ἀκίνητα παρὰ τὴν παραλίαν, δὲν εἶδον ὅπως εἰς τὰς ἄλλας ναυμαχίας τὰς νῆας ἐφορμώσας κατ' ἀλλήλων καὶ προσπαθούσας νὰ διατρήσωσιν ἀλλήλας διὰ τῶν χαλκίνων ἐμβόλων. Τὰ ὀγκώδη πλοῖα τοῦ Ἀντωνίου, δυσκίνητα ὄντα, δὲν ἠδύναντο νὰ ἐπιτεθῶσι διὰ τῆς πρῴρας μὲ τὴν ὁρμὴν τὴν ἀποτελοῦσαν τὴν ἰσχὺν τῆς συγκρούσεως, τὰ δὲ ἐλαφρὰ τῶν Ρωμαίων πλοῖα ἐφοβοῦντο μήπως συντρίψωσι τὰ ἔμβολά των κατὰ τῶν τεραστίων ἐκείνων σκαφῶν, ναυπηγηθέντων δι' ἰσχυρῶν δοκῶν συνδεομένων διὰ σιδηρῶν θωρακίων. Ἦτο οἱονεὶ σειρὰ συνεχὴς πολιορκιῶν, ἀγὼν πλωτῶν φρουρίων κατὰ κινητῶν πύργων. Τρεῖς ἢ τέσσαρες ρωμαϊκαὶ νῆες συνηνοῦντο ὅπως προσβάλωσιν ἓν μόνον τῶν πλοίων τοῦ Ἀντωνίου, τόσων μεγάλων, λέγει ὁ Βιργίλιος, ὥστε ἐνόμιζέ τις ὅτι ἔβλεπε τὰς Κυκλάδας ἐπιπλεούσας ἐπὶ τῶν ὑδάτων. Οἱ ναῦται ἔρριπτον ἁρπάγας, ἐξηκόντιζον βέλη πυρφόρα ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, προσεκόλλων ἐμπρηστήρια παρὰ τὰ ἴσαλα μέρη, εἰσεπήδων εἰς τὸ ἐχθρικὸν σκάφος, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν πύργων τοῦ προσβαλλομένου πλοίου ἐρρίπτοντο βροχηδὸν κατὰ τῶν ἐφορμώντων βέλη καὶ λίθοι. Κατ' ἀρχὰς ἡ δεξιὰ ρωμαϊκὴ πτέρυξ, ἡ διοικουμένη παρὰ τοῦ Ὀκταβίου ἐνέδωκεν εἰς τὴν ὁρμὴν τῆς μοίρας τοῦ Κοιλίου. Εἰς τὴν ἄλλην ἄκραν τοῦ πεδίου τῆς μάχης, τοῦ Ἀγρίππα ἐπιχειρήσαντος κίνησιν κυκλωτικὴν ὅπως ὑπερφαλαγγίσῃ τὸν Ἀντωνίου καὶ τὸν Πουβλικόλαν, οὗτοι προέβησαν πρὸς τὰ δεξιὰ καὶ ἀπεκάλυψαν τὸ κέντρον τῆς γραμμῆς. Αἱ θοαὶ λιβυρνίδες ἐπωφελήθησαν ἐκ τούτου ὅπως ἐφορμήσωσι κατὰ τῶν πλοίων τῶν δύο Μάρκων, ὧν ὄπισθεν εὑρίσκετο ἡ ἐφεδρεία τῆς Κλεοπάτρας[1].

Αἱ ἐπιτυχίαι καὶ αἱ ἀποτυχίαι διημείβοντο ἑκατέρωθεν. Ἐμάχοντο μετ' ἴσου μένους καὶ ἡ νίκη ἔμενεν ἀβέβαιος. Ἀλλ' ἡ νευροπάθεια τῆς Κλεοπάτρας ἔμελλε νὰ γείνῃ πρόξενος τῆς τῶν πάντων ἀπωλείας. Ἀπὸ πολλῶν ἤδη ὡρῶν κατείχετο ὑπὸ πυρετώδους ἀγωνίας. Ἀπὸ τοῦ καταστρώματος τῆς *Ἀντωνιάδος* παρηκολούθει ἐναγωνίως διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τὰς κινήσεις τῶν νηῶν. Κατ' ἀρχὰς ἤλπισε νίκην· ἀλλὰ νῦν πτοηθεῖσα ἐκ τοῦ θορύβου καὶ τῶν κραυγῶν, ἄλλο τι δὲν ἐπόθει ἢ τὴν φυγήν. Ἀναμένει ἀνυπομόνως νὰ ἴδῃ ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν διδόμενον τὸ σημεῖον τῆς ὑποχωρήσεως· ὅτε αἴφνης βλέπει τὴν δεξιὰν πτέρυγα ἀπομακρυνομένην εἰς τὸ πέλαγος, τὸ δὲ κέντρον, τὸ προστατεῦον αὐτήν, προσβαλλόμενον, διαρρηγνύμενον, ἀσύνδετον, διασχιζόμενον ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν λιβυρνίδων. Τότε ὠχρὰ ἐκ τοῦ προσεχοῦς αὐτῆς θανάτου — pallens morte futura[2] — μὴ ἀκού-

[1] Βελλήϊος Πατέρκολος, II, 85. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*. ΟΑ', ΟΒ'. Δίων, ΛΑ', ΛΓ'. Φλῶρος IV, 11. Πρβλ. καὶ Βιργιλίου, *Αἰνειὰς* VIII, στίχ. 670.—770.

[2] Βιργιλίου, *Αἰνειάς*, VIII, 709.

ουσα πλέον ειμὴ τὸν φόβον της, ἡ Κλεοπάτρα διατάσσει ν' αναπετάσωσι τὰ ἱστία καὶ μὲ τὰς ἑξήκοντα αὐτῆς ναῦς διέρχεται διὰ μέσου τῶν μαχομένων καὶ φεύγει πρὸς τὸ ἀνοικτὸν πέλαγος. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς μάχης ὁ Ἀντώνιος βλέπει τὸ κίνημα τῆς αἰγυπτιακῆς μοίρας· ἀναγνωρίζει τὰ ἐκ πορφύρας ἱστία τῆς *Ἀντωνιάδος*. Ἡ Κλεοπάτρα φεύγει ἀποστεροῦσα αὐτὸν κατὰ τὴν ἀποφασιστικὴν στιγμὴν τῆς ἰσχυρᾶς ἐφεδρείας. Ἀλλ' ἡ βασίλισσα δὲν ἠδύνατο νὰ διατάξῃ τὴν ὑποχώρησιν· αὐτὸς μόνος ὤφειλε νὰ δώσῃ τὸ σημεῖον. Θὰ συνέβη παρανόησις, κίνημα ἐσφαλμένον, πανικός. Ὁ Ἀντώνιος διατάσσει καὶ αὐτὸς ν' ἀναπετάσωσι τὰ ἱστία τῆς νηός του καὶ ὁρμᾷ κατόπιν τῆς Κλεοπάτρας, ὅπως ἐπαναφέρῃ τὰ αἰγυπτιακὰ πλοῖα καὶ ἀποκαταστήσῃ πάλιν τοὺς αὐτοὺς ὅρους ἐν τῇ μάχῃ. Ἀλλὰ πρὶν ἢ συναντήσῃ τὴν *Ἀντωνιάδα*, ἐσκέφθη ὁ ἀτυχής. Ἡ Κλεοπάτρα τὸν ἐγκατέλιπεν ἐξ ἀνανδρίας ἢ ἐξ ἐπιβουλῆς. Συλλογίζεται νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης, ἔνθα ἤδη ἡ τροπὴ τῶν ἰδικῶν του εἶνε πλήρης καὶ νὰ φονευθῇ ὁμοῦ μετὰ τῶν στρατιωτῶν του. Ἀλλὰ ν' ἀποθάνῃ χωρὶς νὰ ἐπανίδῃ τὴν Κλεοπάτραν; Δὲν δύναται! Ὀλέθριος ἰσχὺς τὸν παρασύρει ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς γυναικὸς ἐκείνης. Προσήγγισεν ἤδη εἰς τὴν *Ἀντωνιάδα*, ἀλλὰ τότε ἡ αἰσχύνη τὸν ἐκυρίευσεν. Ἀρνεῖται νὰ ἴδῃ τὴν βασίλισσαν καὶ μεταβὰς κάθηται παρὰ τὴν πρῷραν τοῦ πλοίου του καὶ μένει ἐκεῖ ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας μὲ τὴν κεφαλὴν κεχρυμμένην ἐντὸς τῶν χειρῶν του [1].

(Ἕπεται συνέχεια)

[1] Βελλήϊος Πατέρκολος II, 82, 85. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΟΓ', ΟΔ'. Φλῶρος IV, 11. Δίων, Ν', 33.

Ὁ Πατέρκολος, ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Φλῶρος λέγουσιν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἔφυγε πρώτη. Ἀλλ' ὁ Δίων λέγει ὅτι ἡ βασιλὶς μὴ δυναμένη νὰ ὑποφέρῃ τὴν προσδοκίαν τοιούτου συμβάντος, οὗ ἡ ἔκβασις τόσον ἐβράδυνε καὶ φλεγομένη ἐκ τῆς ἀνυπομονησίας, ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ ἔδωκε τὸ σημεῖον εἰς τὰ πλοῖά της νὰ τὴν παρακολουθήσωσιν.

Εἶνε λοιπὸν ἀναμφίβολον ὅτι διὰ τῆς φυγῆς της κατὰ τὴν κρισιμωτέραν στιγμὴν τῆς συμπλοκῆς ἡ Κλεοπάτρα ἀπεφάσισε τὴν ἔκβασιν τῆς παρὰ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίας. Ἀλλ' ἆρά γε ἕπεται ἐκ τούτου, καθὰ γενικῶς πιστεύεται, ὅτι ἡ φυγὴ τῆς βασιλίσσης ἦτο ὅλως ἀπροσδόκητος καὶ οὐχὶ ἐκτέλεσις, λίαν ἴσως κατασπευσμένη, κινήματος ὀπισθοχωρήσεως ἐκ τῶν προτέρων συμπεφωνημένου; Πρῶτος ὁ ναύρχος Ζουριὲν δὲ-λὰ-Γραβιὲρ εἰς τὰς ἐμβριθεῖς αὐτοῦ καὶ πειστικὰς μελέτας περὶ τοῦ ναυτικοῦ τῶν ἀρχαίων ὑπεστήριξε τὴν δευτέραν ταύτην γνώμην. Λαβὼν τὸ ἐνδόσιμον ἔκ τινος χωρίου τοῦ Πλουτάρχου, ἐν ᾧ φέρεται ὅτι ὁ Ἀντώνιος διέταξε τὰ πλοῖά του ν' ἀνυψώσωσι τὰ ἱστία (ἅτινα θὰ ἦσαν ἀνωφελῆ καὶ μάλιστα ἐπιβλαβῆ ἐν καιρῷ μάχης), ὁ ναύαρχος ἀπέδειξεν ἐναργῶς δι' ἐπιχειρημάτων τῆς κατὰ θάλασσαν τακτικῆς ὅτι τὸ σχέδιον τῆς εἰς Αἴγυπτον ὑποχωρήσεως ἐνυπῆρχεν ἐν τῷ νῷ τοῦ Ἀντωνίου καὶ ὅτι συνεκρότησε μάχην ὅπως ἐκβιάσῃ τὴν δίοδον. «Ὑποστηρίζω τοῦτο, λέγει συμπεραίνων, μολονότι εἰς μόνον τὸ κῦρος τοῦ Πλουτάρχου στηρίζομαι, ὅπως διαμφισβητήσω γεγονός, ὅπερ ἐπολιτογραφήθη ἤδη ὑπὸ τῆς ἱστορίας.» (*Τὸ ναυτικὸν τῶν Πτολεμαίων καὶ τὸ ναυτικὸν τῶν Ρωμαίων* Α', σ. 69—83). Ὁ ναύαρχος Ζουριὲν δὲ-λὰ-

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Histoire de la littérature Grecque par Alfred Croiset membre de l'Institut etc. et Maurice Croiset docteur ès lettres.—Tome second.— Lyrisme. Premiers prosateurs.—Herodote, par Alfred Croiset. Paris. Ernest Thorin éditeur.

Τῇ τ' ἐπιστήμῃ πολύτιμον ἀνάθημα καὶ τοῖς τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐρασταῖς ὠφελιμώτατον ἐντρύφημα εἰς φῶς ἐξήνεγκαν οἱ γένει καὶ ἐπιστήμῃ ἀδελφοὶ Ἀλφρέδος καὶ Μαυρίκιος Κροαζέτ.

Τὸ ἔργον συγγραφόμενον ὑπ' ἀνδρῶν τὰ πρῶτα ἐν τῇ ἐπιστήμῃ φερόντων φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπεσπάσατο τὴν προσοχὴν τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου, καὶ ἕκαστος εἴτε ἰδίᾳ εἴτε δημοσίᾳ τὴν γνώμην αὐτοῦ ἀπεφήνατο, ὧν εἷς

Γραβιὲρ ἠδύνατο νὰ ἐπικαλεσθῇ καὶ δευτέραν μαρτυρίαν, τὴν τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὅστις λέγει ὅτι ἀφοῦ ἐξηνέχθησαν πολλαὶ γνῶμαι, ἡ τῆς Κλεοπάτρας, ἥτις συνίστατο εἰς τὸ νὰ ἐκβιάσωσι τὴν δίοδον καὶ νὰ διευθυνθῶσιν εἰς Αἴγυπτον ὑπερίσχυσεν (Ν', 13. Πρβλ. καὶ Ν', 30). «Τὰ πλοῖα τοῦ Ἀντωνίου, λέγει ἀλλαχοῦ, ἐξῆλθον τοῦ πορθμοῦ μᾶλλον ὅπως τραπῶσιν εἰς φυγὴν παρὰ ὅπως ναυμαχήσωσιν... Ἐπὶ τῶν πλοίων τούτων εἶχεν ἐπιβιβάσει τὰ πολυτιμότερα τῶν ἀντικειμένων».Τοιουτοτρόπως, πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης περὶ τῆς ἐκ τῶν προτέρων ἀποφασισμένης ὑποχωρήσεως ὑπάρχουσι ὑπὸ ἔποψιν μὲν κειμένων ἡ διπλῆ μαρτυρία τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Δίωνος,ὑπὸ ἔποψιν δὲ τακτικῆς καὶ ὑπὸ πρακτικὴν ἔποψιν, τὰ συμπεράσματα ἀνδρὸς ναυτικοῦ.

Διαφωνοῦμεν ὅμως πρὸς τὸν ναύαρχον Ζουριὲν δὲ-λὰ-Γραβιέρ, λέγοντα ὅτι ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἐπέσπευσε τὴν στιγμὴν τῆς ὑποχωρήσεως καὶ ὅτι ὁ Ἀντώνιος παρηκολούθησε τὴν βασίλισσαν, διότι εἶχεν ἐπιστῇ ἡ στιγμὴ τῆς ὑποχωρήσεως ταύτης. Ἀλλὰ πῶς ἐξηγεῖται τότε ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Ἀντωνίου κατὰ τῆς Κλεοπάτρας ὅτε κατέφθασε τὴν *Ἀντωνιάδα*. Ὅπως συνδυασθῶσι τὰ τέσσαρα ταῦτα ἀδιαφιλονίκητα περιστατικά, ἤτοι α') ὅτι ἦτο ἐκ τῶν προτέρων ὡρισμένον τὸ σχέδιον τῆς ὑποχωρήσεως· β') ὅτι ἐτηρήθη ἀπόκρυφον τὸ σχέδιον τοῦτο ἀπὸ τοὺς στρατιώτας, πιθανῶς δὲ καὶ ἀπὸ τοὺς τριηράρχους· γ') ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἤλπιζεν, ἂν νικήσῃ εἰς τὴν μάχην, ν' ἀποκλείσῃ τὸν εἰς τὴν Ἑλλάδα ἀποβιβασθέντα στρατὸν τοῦ Ἀντωνίου καὶ ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ παραδοθῇ (Δίων. Ν', 19)· καὶ δ') ὅτι ὁ Ἀντώνιος ὠργίσθη κατὰ τῆς Κλεοπάτρας, δέον νὰ παραδεχθῶμεν, ὡς ἡμεῖς ἐπράξαμεν κατὰ τὴν παροῦσαν διήγησιν, 1) ὅτι ὁ Ἀντώνιος καὶ ἡ Κλεοπάτρα εἶχον ἀποφασίσει νὰ ὀπισθοχωρήσωσιν ἀπὸ τῆς προτεραίας τῆς μάχης, ἀλλ' ὅτι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ Ἀντώνιος ἀπέκρυψε τὸ σχέδιον του ἀπὸ τὸν στρατὸν καὶ τὸν στόλον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἤλπιζε νὰ νικήσῃ τὸν στόλον τοῦ Ὀκταβίου, κατὰ συνέπειαν δὲ εἶχεν ἀναλάβει νὰ δώσῃ αὐτὸς μόνος τὸ σύνθημα τῆς ὑποχωρήσεως, ἂν ἡ νίκη ἤθελε φανῇ ἀδύνατος· 2) ὅτι ἡ Κλεοπάτρα κατεχομένη ὑπὸ φλογερᾶς ἀνυπομονησίας καὶ καταπτοηθεῖσα, ἔδωκε τὸ σύνθημα λίαν ἐνωρὶς καὶ ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ἀντωνίου· 3) ὅτι ὁ Ἀντώνιος παρηκολούθησε τὴν Κλεοπάτραν διὰ νὰ προσπαθήσῃ νὰ ἐπαναγάγῃ τὴν μοῖραν αὐτῆς εἰς τὴν μάχην, ἀλλ' ἐννοήσας καθ' ὁδὸν ὅτι δὲν θὰ τὸ ἐπετύγχανε καὶ ὅτι ἄλλως τε ἡ μάχη ἕνεκα τῆς φυγῆς ταύτης εἶχε πλέον ἀπολεσθῇ, ἀφέθη εἰς τὸ πεπρωμένον του, τηρῶν πικρὰν μῆνιν κατὰ τῆς Κλεοπάτρας.

ἣν καὶ ὁ κ. Girard, ὅστις ἐν τῇ «Ἐφημερίδι τῶν σοφῶν» μακρὰν ἀνάλυσιν καὶ κρίσιν ἐποιήσατο περὶ τοῦ πρώτου τόμου συγγραφέντος ὑπὸ τοῦ ἐν Montpelliers καθηγητοῦ κ. Maurice Croiset.

Τὸν μετὰ χεῖρας δεύτερον τόμον συνέγραψεν ὁ καὶ ἐξ ἄλλων ἔργων γνωστὸς ἡμῖν ἐν Παρισίοις καθηγητὴς κ. Alfred Croiset χαριέστατα συναρμόσας τὴν χάριν μετὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐμβριθείας καὶ ἀποτελέσας οὕτω τὸν πολυύμνητον συνδυασμὸν τοῦ ἡδέος μετὰ τοῦ ὠφελίμου.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλολογίας σκοπὸν ἔχουσα νὰ παραστήσῃ ἡμῖν μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας τὸν βίον καὶ τὸ κάλλος τῶν ἔργων τῶν τῆς ὑφηλίου ποιητῶν καὶ συγγραφέων, εἰσδύουσα εἰς τὰ δυσπρόσιτα μυστήρια τῶν ἐξόχων διανοιῶν ἀποβαίνει ἐπιστήμη εἰς πολλοὺς κύκλους ἀναγνωστῶν προσιτὴ καὶ εὐχάριστος καὶ διδακτική. Ἡ δὲ ἑλληνικὴ φιλολογία, ἧς οὐδεὶς ἀφείλετο τὸ δίκαιον καύχημα ὅτι δύναται νὰ ἐπιδείξῃ μάλιστα πασῶν ἀληθὲς καὶ πρωτότυπον κάλλος, ἔτι μᾶλλον ἐπισπᾶται τὴν προσοχὴν τῶν ἀνθρώπων, ἀτυχῶς ὅμως μόνον τῶν ὑψηλοτέρας παιδείας τυχόντων, οἷς εἶνε καὶ νοητὴ καὶ προσφιλής.— Ὁ συγγράφων ἄρα ἱστορίαν τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας εὑρίσκεται μεταξὺ δύο δυσχερειῶν, ἃς πρέπει δεξιῶς νὰ λύσῃ· πρῶτον μὲν ὀφείλει νὰ προσπαθήσῃ, ὅπως κοσμήσῃ μεθ' ἑλληνικῆς χάριτος καὶ κομψότητος τὸ ἔργον, ὅπερ αὐτὸ τοῦτο μέλλει νὰ διερμηνεύσῃ, ἔπειτα δὲ εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης ὑπακούων νὰ ἐξετάζῃ μετὰ πολλῆς κρίσεως τάς τε πηγὰς τῶν βιογραφιῶν καὶ τὰ ἔργα τῶν ἐν γράμμασι διαλαμψάντων· ἐν ἄλλοις λόγοις ὀφείλει νὰ εἶνε ἱστορικὸς ἅμα καὶ καλαισθητικός, ὡς λέγομεν νῦν.

Τοιοῦτος παρὰ πάντων ἀνομολογεῖται ὁ φιλέλλην ἐκεῖνος Γοδοφρεῖδος ὁ Μύλλερος, οὗ τὸ ἔργον οὕτως ἀπλήστως ἀνεγνώσθη καὶ ἐτιμήθη καὶ παρ' ἡμῖν. Θὰ ἐπελαμβανόμην τῆς εὐκαιρίας ἔστω καὶ ἐν παρόδῳ πλείονα νὰ εἴπω περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, οὗ τὰ ὀστᾶ φιλοστόργως καὶ εὐγνωμόνως καλύπτει ὁ ἀστυγείτων Κολωνός, ἂν μὴ ἐπ' ἐσχάτων κρείττονες ἐμοῦ ἐπὶ τῇ 50ετηρίδι τοῦ θανάτου πανδήμως ἀνεκήρυττον τὰς ἐξόχους ἀρετὰς αὐτοῦ.

Τὸν Μύλλερον διεδέξαντο πλεῖστοι ἐν τῷ ἔργῳ, καί, ὡς εἰκός, *ἐπιστημονικῶς* τελειότερά πως ἀπειργάσαντο, ἀλλὰ κατὰ τὴν ταπεινήν μου γνώμην ὀλίγοι εἰσὶ καὶ ἔσονται ἐκεῖνοι, οἵτινες εἰς τὴν ὀξεῖαν αἴσθησιν καὶ τὴν δαιμονίαν ἀγχίνοιαν ἐκείνου θὰ φθάσωσιν.

Τοιοῦτοι φαίνονται ἀναδεικνύμενοι οἱ κ. Α. καὶ Μ. Croiset, ὧν τὸ ἔργον εὐαγγελιζόμεθα τοῖς ἡμετέροις.

Ὁ ἀρτίως ἐκδοθεὶς β' τόμος, ὃν ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν εὐγενῶς δωρηθέντα παρὰ τοῦ συγγραφέως, διαιρεῖται εἰς τρία μεγάλα τμήματα: I περὶ λυρικῆς ποιήσεως, II περὶ τῶν πρώτων πεζογράφων, III περὶ Ἡροδότου.

Ἐν τῷ πρώτῳ τμήματι ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει μεθοδικώτατα τὴν γένεσιν τῆς λυρικῆς ποιήσεως, τὸν χαρακτῆρα, τὰς διαφόρους μορφὰς καὶ τὰ

εἴδη αὐτῆς, ἱστορήσας δὲ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα τῶν λυρικῶν κρίνας, ἐπιφέρει τὸ ἀξιολογώτατον περὶ Πινδάρου κεφάλαιον. Ὁ κ. Alfred Croiset πρό τινος χρόνου ἐξέδωκεν, ὡς γνωστόν, «γενναίου βάθους» βιβλίον περὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου καὶ τῶν νόμων τῆς παρ' Ἕλλησι λυρικῆς ποιήσεως, ὥστε ἦτο ἱκανώτατα παρεσκευασμένος πρὸς τὸ οὐχὶ εὐχερὲς τοῦτο κεφάλαιον τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας. Κάλλιστα δ' ἐποίησε μὴ ἀμελήσας νὰ διαλάβῃ καὶ διὰ βραχέων περὶ τῆς μουσικῆς καὶ ῥυθμικῆς τῶν ἀρχαίων. Τελευταῖον κεφάλαιον τοῦ τμήματος τούτου εἶνε τὸ περὶ μαντειῶν καὶ τῆς μυστικῆς ποιήσεως· μετ' ἄκρας ἀκριβείας διεξέρχεται τὰ πάντα, καίτοι πολὺ ὀλίγα μνημεῖα διεσώθησαν ἡμῖν τοῦ τοσοῦτον διαδεδομένου καὶ ἀφθόνου τούτου εἴδους τῆς ποιήσεως.—Τὸ δεύτερον τμῆμα περιλαμβάνει περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ἱστορίας καὶ περὶ τῶν πρώτων πεζογράφων. Τὸ δὲ τρίτον εἶνε μακρὰ καὶ χρήσιμος μελέτη περὶ τοῦ Ἡροδότου.—Ἡ κατάταξις τῆς ὕλης εἶνε κανονικωτάτη καὶ κατὰ πάντα ἀρίστη· ἡ γλῶσσα φύσει μὲν χαρίεσσα ἀλλ' ἤδη καὶ εὔστροφος, ῥέουσα καὶ κομψὴ μετέχουσά που καὶ τοῦ αὐστηροῦ τέρπει τὸν ἀναγινώκοντα· ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα καὶ ἡ ἀσφαλὴς κρίσις οὐδαμοῦ λανθάνουσα ἀλλὰ πανταχοῦ λαμπρῶς ἐκδηλουμένη ἀναγκάζει τὸν ἀναγιγνώσκοντα νὰ προσκολλᾶται καὶ νὰ ἕπηται τῷ συγγραφεῖ ὁπουδήποτε ἄγει, ἐν πλήρει πεποιθήσει ὅτι ἐπὶ ἀσφαλοῦς ἐδάφους πατεῖ, καίτοι οὐχὶ σπανίως ὑπάρχουσιν ἐξ ἀνάγκης εἰκασίαι καὶ ὑποκειμενικαὶ γνῶμαι.

Ἠρκέσθημεν εἰς συντομωτάτην ἀνάλυσιν καὶ γενικήν τινα ἐπιδοκιμασίαν, ἐν ᾧ τὸ ἔργον χρῄζει μακροτάτης ἀναλύσεως καὶ κρίσεως, καὶ ἴσως τις γιγνώσκων τὸ ἔργον καὶ ἀναγνοὺς τὰ ὑφ' ἡμῶν γραφέντα ἀναφωνήσῃ «tantam rem tam negligenter!» Ὑπολαμβάνομεν ὅμως ὅτι σκοπὸς ἡμῶν ἦτο ἁπλῶς νὰ ἀναγγείλωμεν ἐκδοθέντα τὸν δεύτερον τόμον τοῦ ἔργου τούτου, ἂν δὲ μικρὸν ἐξετράπημεν τοῦ σκοποῦ, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸν μέγαν ἐνθουσιασμόν, ὃν παρήγαγεν ἡμῖν καὶ τοῖς περὶ ἡμᾶς ἡ ἀνάγνωσις τοῦ βιβλίου, καίτοι καὶ αὐτὴ ἡ ἀγγελία ἕνεκα διαφόρων ἀσχολιῶν καὶ περιπετειῶν βραδύτερον πολὺ ἐγένετο. Ἐπιφυλασσόμεθα δ' ὅμως μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ τετάρτου τόμου συμφώνως πρὸς τὰς δυνάμεις ἡμῶν νὰ κρίνωμεν τὸ ἔργον καὶ νὰ προσθέσωμεν ἐὰν ἔχωμέν τινα γνώμην ἰδίαν.

Ἤδη δὲ εὐχόμεθα ἵνα ἡ ὑπὸ τῶν κ. Croiset συγγραφομένη ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας ἀποβῇ καὶ παρ' ἡμῖν προσφιλὴς ἐξ ἴσου τῇ τοῦ Μυλλέρου, ὡς εἶνε δίκαιον.

Γ. Μ. Σακόρραφος

ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΝΕΑ

ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

ΥΠΕΡ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΑΣ

ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ*

Ἐν τῷ πέρυσιν ὑφ' ἡμῶν ἐκδοθέντι συγγράμματι τῷ ἐπιγραφομένῳ «Βάσανος τῶν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς προφορᾶς ἐρασμικῶν ἀποδείξεων», μετὰ ἀποχρώντων, νομίζομεν, τεκμηρίων καὶ ἱκανῶς σαφῶν ἀποδείξεων, ἰσχυρίσθημεν ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ συλλαβαὶ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἔχουσιν ἐν τῷ παρ' ἡμῖν ἀλφαβήτῳ τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἣν καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ Ἑλληνικῷ. Μεταξὺ τῶν πολλῶν τούτων καὶ παντοδαπῶν μαρτυρίων δύνανται νὰ καταταχθῶσι καὶ τὰ ἑξῆς, περιεχόμενα ἐν ἐπιγραφαῖς μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τοῦ ἡμετέρου συγγράμματος ἐκδοθείσαις.

Ἐν τῷ «ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ» (Τόμ. Ε', 1889, σελ. 80 καὶ 152), ἀναγινώσκεται ἡ Ἀττικὴ ἐπιγραφὴ «*Μνεμα τοδ Αινεο σοφιας ιατρο αριστο*». Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἀνήκουσαν εἰς τὴν ἕκτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα, ἀναφέρομεν καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἐν τοῖς προσθετέοις, (σελ. 718), ποιούμεθα δὲ αὐτῆς μνείαν καὶ ἐν τῇδε τῇ πραγματείᾳ, ἐπειδὴ τότε ἐλάβομεν αὐτὴν ἐκ τῆς «Ἐφημερίδος», (18 Ἀπριλίου 1889), ἐν ᾗ τὸ πρῶτον ἐξεδόθη, οὐχὶ δὲ ἐξ ἀρχαιολογικοῦ ἢ ἄλλου ἐπιστημονικοῦ συγγράμματος, καὶ δὲν ἠδυνάμεθα τότε νὰ εἴπωμεν μεθ' ἁπάσης τῆς βεβαιότητος ὅτι ἡ γραφὴ *Αἰνέο* ἐφέρετο ἀπαραλλάκτως καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου, ὡς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν σήμερον μετὰ τὴν δὶς γενομένην ἔκδοσιν αὐτῆς ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ. Ἡ γραφὴ *Αἴνεος* ἀντὶ Αἴνειος εἶνε πολλοῦ λόγου ἀξία, διότι τὸ ἐν αὐτῇ *ε* σημαίνει τὴν νόθον δίφθογγον[1] *ει*, ὡς σαφῶς διδά-

* Ἡ παροῦσα πραγματεία κατεχωρίσθη γαλλιστὶ ἐν τῷ περιοδικῷ τοῦ ἐν Ἀμστελλοδάμῳ Φιλελληνικοῦ Συλλόγου, τῇ *Ἑλλάδι* 1889—1890 (τόμ. Β' 247—279), μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς Nouveaux documents épigraphiques démontrant l'antiquité de la prononciation des Grecs modernes, καταχωρίζεται δὲ καὶ ἐν τῷδε τῷ τεύχει τοῦ *Παρνασσοῦ* ἑλληνιστὶ μετά τινων προσθηκῶν.

[1] Περὶ τοῦ ὅρου *γνησία* καὶ *νόθος* δίφθογγος διαλαμβάνομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ *Βασάνῳ* σελ. 55 σημ. Περὶ δὲ τοῦ ὀνόματος *δίφθογγος* (συλλαβή) ἐν σελ. 107—110.

σκει τὸ μέτρον, ἀπαιτοῦν πάντως ἐν τῇ παραληγούσῃ νε μακρὰν συλλαβήν, καὶ δύναται διὰ τοῦτον τὸν λόγον νὰ χρησιμεύσῃ μετὰ πλείστων ἄλλων ὁμοίων, ἃς παρεθέμεθα ἐν τῷ ἡμετέρῳ συγγράμματι (σελ.199—211.715. 716. 718), ὡς μία τῶν λαμπροτάτων ἀποδείξεων, ὅτι ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἡ γνησία δίφθογγος *ει* εἶχεν ἀποβῇ διὰ συναιρέσεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων, ὁμόφωνος πρὸς τὴν ἁπλῆν καὶ στοιχειώδη νόθον, ὅπως δι' ὁμοίας συναιρέσεως ἡ γνησία *ου* εἶχεν ἀποβῆ ἰσοδύναμος πρὸς τὴν νόθον *ο*. Ὅπως δὲ αἱ νόθοι *ε* καὶ *ο* γράφονται διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν ἀντὶ τῶν γνησίων ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης, ὡς λέγομεν, πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, οὕτω γράφονται καὶ αἱ γνήσιαι ἀντὶ τῶν νόθων ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἑκατονταετηρίδος, ὡς διὰ πολλῶν ἀρχαιοτάτων γραφῶν τεκμηριοῦμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ. Ἂν δὲ μετὰ τὴν παντελῆ ἐν πάσῃ τῇ Ἑλλάδι ἐπικράτειαν τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου ἐν οὐδεμιᾷ ἔτι τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν, οὔτε ἐν ταῖς δημοσίαις οὔτε ἐν ταῖς ἰδιωτικαῖς, ἀπαντῶσι νόθοι δίφθογγοι, ἀλλὰ μόνον γνήσιαι, καὶ τοῦτο πάλιν, ὡς καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ συγγράμματι λέγομεν (σελ. 196, 715—718), εἶνε σημεῖον σαφὲς ὅτι αἱ γνήσιαι δίφθογγοι *ει* καὶ *ου* ἐν τῷ ἀπὸ τοῦ ἄρχοντος Εὐκλείδου (403 πρὸ Χρ.) κοινῷ πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν ἀλφαβήτῳ (ὅστις οὐδὲν ἄλλο εἶνε ἢ θεραπεία καὶ συμπλήρωσις τῶν ἀτελειῶν καὶ ἐλλείψεων τοῦ παλαιοτέρου ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου), ὑπάρχει ὀρθογραφία, οὐδεμίαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐράσμου καὶ τῶν θιασωτῶν τοῦ νεκροῦ γράμματος. Τοῦτο δὲ ἀγνοῶν ὁ Βλάσσιος καὶ παραλιπὼν ὅλως ἀνεξέταστον τὴν ἀρχὴν καὶ φύσιν τῆς μετ' Εὐκλείδην γραμματικῆς, καὶ ἐξ ἀπατηλῆς θέσεως σκοπῶν τὰ πράγματα, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν διατελεῖ ἐν μεγίστῃ συγχύσει περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῆς γραφῆς τῶν γνησίων καὶ νόθων διφθόγγων ἐν τῷ πρὸ Εὐκλείδου καὶ μετ' Εὐκλείδην ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ, καὶ μετὰ πολλῆς ἀφελείας πιστεύει ὅτι εἶνε ὑπὲρ τῆς Ἐρασμικῆς διδασκαλίας ἐκεῖνο, ὅπερ εἶνε φανερῶς κατ' αὐτῆς. (Ἰδὲ καὶ Βάσανον σελ. 119—121. 193—199 κτλ.). Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιοτάτης παρὰ τοῖς Ἕλλησι μονοφωνίας τῶν γνησίων διφθόγγων *ει* καὶ *ου* παρὰ πλείστας ἄλλας ὁμοίας μαρτυρεῖ καὶ ἡ ἐπ' ἀριστερὰ χωροῦσα ἐκ Λεβέδου ἐπιγραφή, νεωστὶ εἰς φῶς προελθοῦσα «Ὀλυμπίχου *εἰμὶ τοῦ* Φιλόφρονος», (Mittheilungen κτλ, XIV, 1889, σελ. 97, ἐπιγρ. 37). Τὴν αὐτὴν μαρτυρίαν παρέχεται καὶ ἡ γραφὴ *Κλεισοφος* ἀντὶ Κλέσοφος, ἥτις ἀπαντᾷ ἐπὶ ἀττικοῦ ἀγγείου τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ὡσαύτως ἑκατονταετηρίδος (Δελτίον ἀρχαιολογικόν, Τόμ. Ε', 1889, σελ. 64,2). Πόσον δὲ δύσκολον εἶνε, ὡς λέγομεν καὶ πολλαχοῦ τῆς ἡμετέρας Βασάνου, νὰ γινώσκῃ τις τὴν δύναμιν τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν ἐκ μόνης τῆς γραφῆς αὐτῶν, ἐὰν μὴ συγχρόνως γινώσκῃ καὶ τὴν φύσιν τῆς πρὸ Εὐκλείδου καὶ μετ' Εὐκλείδην ὀρθογραφίας, δεικνύει καὶ τοῦτο, ὅτι, ἐν ᾧ ἐν ἰδιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς κρατεῖ δεινὴ σύγχυσις τῶν γνησίων καὶ νόθων διφθόγ-

γων ἤδη ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων, οὐχὶ δὲ ἐλάσσων σύγχυσις τῆς γνησίας καὶ νόθου *ει* πρὸς τὸ μακρὸν *ι*, ὅμως ἐν τοῖς δημοσίοις ψηφίσμασιν, ἐν οἷς μετὰ πολλῷ πλείονος ἀκριβείας ἐφυλάσσετο ἡ παλαιὰ ὀρθογραφία, διατελοῦσι καὶ ὕστερον τοῦ Εὐκλείδου ἐπὶ ἱκανὸν ἔτι χρόνον διαστελλόμεναι ὡς οἷόν τε ἐπιμελῶς αἱ γνήσιαι ἀπὸ τῶν νόθων, παρὰ πᾶσαν τὴν δεινὴν αὐτῶν σύγχυσιν ἐν τῇ προφορᾷ, ὡς μετὰ πολλῶν ἄλλων μαρτυρεῖ καὶ ἡ γραφὴ *Κλεσόφο*, ἥτις οὑτωσὶ διὰ τῶν νόθων διφθόγγων εὕρηται γεγραμμένη ἐν Ἀττικῷ ψηφίσματι τοῦ ἔτους τῆς ἀρχοντίας τοῦ Εὐκλείδου, καὶ διαστέλλοντι, ὡς εἰκός, τὸ μακρὸν *ε* καὶ *ο* ἀπὸ τῶν νόθων διφθόγγων διὰ τῶν γραμμάτων **H** καὶ **Ω** (Δελτ. ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 25—26, στίχ. 2.32). Ἂν δὲ τοὐναντίον ἐν Λοκρικῇ ἐπιγραφῇ ἐξ Οἰανθείας τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος γράφονται σταθερώτατα αἱ γνήσιαι *ει* καὶ *ου* ἀντὶ τῶν νόθων *ε* καὶ *ο*, ἵνα αὗται διαστέλλωνται καὶ ἐν τῇ γραφῇ ἀπὸ τῶν φωνηέντων *η* καὶ *ω*, ὧν οἱ χαρακτῆρες δὲν εἶχον ἀκόμη εἰσαχθῇ παρὰ τοῖς Λοκροῖς (Βάσαν. σελ. 717 καὶ Roehl S. G. A. nr. 321), καὶ ἡ ἀντίστροφος αὕτη σταθερότης περὶ τὴν γραφὴν τῶν γνησίων ἀντὶ τῶν νόθων, ἐν ἀλφαβήτῳ ἔτι ὅλως στερουμένῳ τῶν γραμμάτων τῶν σημαινόντων τὸ *ω* καὶ *η*, ἔτι μᾶλλον ἐπικυροῖ τὸ ὑφ' ἡμῶν λεγόμενον, ὅτι ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ ἡ γραφὴ τῶν γνησίων διφθόγγων ἀντὶ τῶν νόθων ἔχει καθαρῶς ὀρθογραφικὴν αἰτίαν, ὡς καὶ ἡ γραφὴ τοῦ *ω* καὶ *η*, ἐπινοηθεῖσα πρὸς διαστολὴν φθόγγων διακρινομένων μὲν ἀπ' ἀλλήλων ἐν τῇ προφορᾷ, συγχεομένων δὲ τέως ἐν τῇ γραφῇ διὰ τὴν ἀτέλειαν τοῦ παλαιοτέρου Ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου. Δὲν ἦτο δὲ δυνατὴ πρὸ τῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἡ θεραπεία τῆς ἀτελείας ταύτης καὶ ἡ διάκρισις τῶν νόθων διφθόγγων ἀπὸ τῶν βραχέων φωνηέντων *ε* καὶ *ο* καὶ τῶν μακρῶν *η* καὶ *ω*, διότι πρὸ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης τὸ μὲν **H** ἐσήμαινε τὸ δασὺ πνεῦμα, αἱ δὲ γνήσιαι δίφθογγοι *ει* καὶ *ου* ἐφύλαττον τὴν ἀρχαιοτάτην καὶ σύνθετον αὐτῶν προφορὰν καὶ ἦτο ἀδύνατον πρότερον νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς παράστασιν τοῦ ἁπλοῦ φθόγγου τῶν νόθων· ἕνεκα δὲ πάντων τούτων οὐδὲ περὶ εὑρέσεως χαρακτῆρος δηλωτικοῦ τοῦ μακροῦ *ο* ἠδύνατο νὰ ληφθῇ φροντὶς πρὸ τῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος. Τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡμετέρων λόγων περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης παρὰ τοῖς Ἕλλησι μονοφωνίας τῶν γνησίων διφθόγγων *ει* καὶ *ου*, δὲν ἀναιρεῖ τὸ ὅτι ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως Οἰανθείας συγχρόνῳ ἢ ὀλίγῳ νεωτέρᾳ τῆς προμνημονευθείσης φυλάσσεται σταθερῶς ἡ ἐξ ἀρχῆς γραφὴ τῶν νόθων (Roehl, S. G. A. nr. 322)· διότι καὶ τοῦτο πάλιν οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ ὅτι καὶ τότε ἡ γραφὴ τῶν γνησίων διφθόγγων ἀντὶ τῶν νόθων εἶχεν ὀρθογραφικὴν μόνον σημασίαν, δὲν ἐτηρεῖτο δὲ σταθερῶς καὶ ὑπὸ πάντων ἡ γραφὴ αὐτῶν διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν οὐδὲ τὸ *ω* καὶ *η* ἐγράφοντο σταθερῶς καὶ ὑπὸ πάντων μέχρι Εὐκλείδου, διότι δηλαδὴ ἐν τοιαύταις ὀρθογραφικαῖς μεταρρυθμίσεσι, καὶ μάλιστα ἐν

χώραις πόρρω ἀπ' ἀλλήλων κειμέναις, ἀνάγκη νὰ παρέλθῃ μακρὸς καὶ ἐνίοτε μακρότατος χρόνος, ἕως παρὰ πᾶσι καὶ πανταχοῦ τὸ εἰσαγόμενον νεώτερον καὶ τελειότερον ποιήσῃ ὁλοσχερῶς ἐκποδὼν τὸ παλαιότερον καὶ ἀτελέστερον (Βάσαν. σελ. 197—199).

Ὅτε λοιπὸν καὶ αὐτοὶ οἱ Ἕλληνες, θεραπεύοντες τὰς ἀτελείας τοῦ παλαιοτέρου αὐτῶν ἀλφαβήτου, μόνον οὐχὶ βοῶντες διδάσκουσι πάντα δυνάμενον καὶ βουλόμενον ν' ἀκούσῃ τῆς φωνῆς αὐτῶν, ὅτι ἐν τῇ θεραπείᾳ ἐκείνῃ ἠκολούθησαν ἀρχαῖς ὅλως ἐναντίαις πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἐράσμου καὶ τῶν ζηλωτῶν τοῦ νεκροῦ γράμματος, τίς ἔτι χρεία ἄλλων μαρτύρων ὅπως πεισθῶμεν ὅτι ἡ ἐρασμικὴ προφορὰ στερεῖται τοῦ πρώτου καὶ ἀναγκαιοτάτου αὐτῇ θεμελίου, τῆς συμφωνίας δηλονότι τοῦ γράμματος πρὸς τὴν προφοράν;

Ὅτι δὲ ἡ γνησία δίφθογγος *ει* καὶ ἡ ἀπὸ ταύτης προκύπτουσα νόθος *ε*, εὐκολώτατα ἠδύνατο ἤδη ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος νὰ λαμβάνῃ τὸν φθόγγον τοῦ *ἰῶτα*, ποτὲ μὲν τοῦ μακροῦ, ποτὲ δὲ τοῦ βραχέος, μαρτυροῦσιν, ὡς εἴδομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, πλὴν ἄλλων καὶ αἱ ἑξῆς ἔκ τε Ἀττικῆς καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος γραφαί· *Ποτειδάν*, *Ποτεδάν*, *Ποτιδάν*, *Χίρων*, *Χίλων*, *Χίμαρος*, *Πιρίθους*, *Ἰλείθυα*, *Θαλία*, *Κλιώ*, *Αἰνίας*, *Πατρόκλια*, *Ἡράκλια*, *ἐρασθίς*, *ἀποκτίνῃ*, *πρεὶν* καὶ *πρίν*, *Κλίταρχος*, *Κλιτίας*, *Κλιταγόρας*, *Κλίβουλος*, *Κλίσοφος*, παρὰ τὰς γραφὰς *Κλε͂τος*[1], *Κλετόλας*, *Κλετώ*, *Κλετωνύμο*, *κλενός*, *κλενότατος*, *εὔκλεα*, *ποθενός*· αἱ γραφαὶ *Ἀνφιτρίτα* καὶ *Ἀνφιτρείτα*, *Τίμαρχος* καὶ *Τείμαρχος*, *Καμιρῆς* καὶ *Καμερῆς* ἤτοι *Καμειρῆς*, *Αἰγιράτης* καὶ *Αἰγειράτης* καὶ *Φιλαιγίρης*, *Μαρωνῖται* ἀντὶ *Μαρωνεῖται*[2], *μάγειρος*[3] ἀντὶ *μάγιρος*, *Στιριεὺς* καὶ *Στειριεύς*[4], *Σταγιρῖται* ἀντὶ *Σταγειρῖται*, *δευρὲ* ἤτοι *δευρεί*, ἀντὶ *δευρί*, *Νέκαυλος* ἤτοι *Νείκαυλος*, ἀντὶ *Νι-*

[1] *Κλε͂τος* ἀντὶ *Κλεῖτος* γράφεται καὶ ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῆς ε' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκδοθείσῃ ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ ἔτους 1890 σελ. 106 στίχ. 6.

[2] *Μαρωνειτέων* παραδείγματος χάριν ἀπαντᾷ διὰ τῆς *ει* ἐπὶ νομισμάτων τῆς πόλεως Μαρωνείας τῶν χρόνων τοῦ Εὐκλείδου. Ἰδὲ *Poole*, Catalogue of Greek coins in the British Museum: The Tauric Chersonese-Thrace. London 1877 σελ. 127. Τοὐναντίον δὲ γράφεται *Μαρωνιτέων* διὰ τοῦ *ι* ἐν ἑτέροις νομίσμασι τῆς αὐτῆς πόλεως καὶ τῶν αὐτῶν χρόνων. Οὕτω δὲ διά τε τοῦ *ι* καὶ τῆς *ει* διατελεῖ γραφόμενον ὁ ἐθνικὸν τοῦτο ὄνομα ἐπὶ τῶν νομισμάτων μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Ἐκ τῆς διττῆς δὲ ταύτης γραφῆς τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων πολλῶν τεκμηρίων, ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ δίφθογγος *ει* καὶ τὸ μακρὸν *ι* εἶχον καταντήσει ταυτοδύναμοι φθόγγοι ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ ἤδη ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτέρων τοῦ Εὐκλείδου.

[3] *Μάγειρος* διὰ τῆς *ει* γράφεται καὶ ἐν ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ τέλους τῆς γ' πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκδοθείσαις ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ Τομ. ε', 1890, σελ. 61, 29 καὶ τόμ. ϛ', 1890 σελ. 59 Β', 4 καὶ 61 Γ', 26.

[4] Πόσον εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἥ τε γνησία καὶ ἡ νόθος δίφθογγος *ει* ἤδη ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτέρων τοῦ Εὐκλείδου εἶχον τὴν δύναμιν τοῦ μακροῦ *ι* ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἀλφα-

καυλος, ὀλείζων καὶ *ὀλέζων*, ἀντὶ *ὀλίζων*· αἱ γραφαὶ *Ἀριστοκλέδης, Νεοκλέδης, Μενεκλέδης, Δεμοκλέδης*, καὶ αἱ ἐκ τούτων προκύψασαι *Ἀριστοκλίδης, Δημοκλίδης, Θεοκλίδης, Νεοκλίδης, Ξενοκλίδης, Ἡρακλίδης*, (Βάσαν. σελ. 215—223 καὶ ἀλλαχοῦ)· μαρτυρεῖ δὲ καὶ ἡ ἀττικὴ γραφὴ *Μιλιχίο Διὸς* τῶν μέσων τῆς πέμπτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1889, σελ. 51). Ὡσαύτως ἀναγινώσκεται *Μιλιχίῳ Διὶ* παρὰ τὸ ὀρθὸν *Μειλιχίῳ Διί*, ἐν ἐπιγραφαῖς ἐκ Πειραιῶς, τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Bulletin de corresp. hellen. VII, 1883, σελ. 507. 509). Ἡ διὰ τοῦ *ἰῶτα* γραφὴ *μιλιχίο* δεικνύει ὅτι ἡ *ει* ἐν τῇ λέξει ταύτῃ εἶχεν ἀποβῆ ἁπλοῦν *ι* ἤδη ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτάτων, ἡ δὲ ἑτέρα ἡ διὰ τῆς διφθόγγου *ει*, ὅτι ἡ δίφθογγος αὕτη ἐν τῷ μετ' Εὐκλείδην Ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ μακροῦ *ι*, ὅπερ καὶ πλεῖστα παραδείγματα τῆς διὰ τῆς *ει* γραφῆς τοῦ μακροῦ *ι* μαρτυροῦσι (Βάσαν. σελ. 237—241 καὶ 251—261), ἐπιβεβαιοῖ δὲ καὶ ἡ παντελὴς ἔκλειψις τῶν νόθων διφθόγγων ἐν τῇ γραφῇ μετὰ τὴν ὁλοσχερῆ ἐπικράτησιν τῆς μετ' Εὐκλείδην γραμματικῆς. Λέγομεν δὲ ὀρθὴν τὴν διὰ τῆς *ει* γραφὴν τῆς λέξεως *μειλίχιος*, διότι ὑπὲρ ταύτης συνηγοροῦσιν οὐ μόνον τὰ Ὁμηρικὰ ἔπη καὶ ὁ Θουκυδίδης (Α' 126, 6), ἀλλὰ καὶ ψηφίσματα ἐκ τῆς ὑπηκόου τῶν Ἀθηναίων πόλεως Ὠρωποῦ τῆς γ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, γράφοντα τὸ κύριον ὄνομα *Μείλιχος* σταθερῶς διὰ τῆς *ει* ὅπως καὶ πάσας τὰς ἄλλας λέξεις τὰς ἐξ ἀρχῆς διὰ τῆς *ει* γραφομένας. (Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1889, σελ. 31—32, ψήφ. 2, στίχ. 2. ψήφ. 3, 2. καὶ ψήφ. 6, 2). Ἡ γραφὴ *Μιλίχιος* ἐξελέγχει πρὸς τούτοις μετὰ πασῶν τῶν ὁμοίων τὸ ἀθεμελίωτον καὶ αὐθαίρετον τῆς γνώμης τοῦ Μεϊστερχανσίου, ἰσχυρισθέντος ἐν τῇ ἀξιολογωτάτῃ αὐτοῦ γραμματικῇ, τῇ ἐκ τῶν ἀττικῶν ἐπιγραφῶν συντεθείσῃ, ὅτι τὸ *Κλίταρχος* δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τοῦ *κλέος κλεϊτός*, ὅπως τὸ *Κλείταρχος*, ἀλλ' ἐκ τοῦ *κλίνω !* καὶ ὅτι τὸ *Ἰλείθυα* δὲν γίνεται ἐκ τοῦ *Εἰλείθυα* ἀλλ' ἐκ τοῦ *Ἰλέομαι !* (ἴδε τὴν ἡμετέραν Βάσανον σελ. 718 καὶ 719). Οὐχὶ διάφοροι τῶν εἰρημένων εἶνε καὶ αἱ γραφαὶ *διαλύσιαν* καὶ *Ϝερχσιεν*, αἵτινες ἀπαντῶσιν ἐν ἀρχαιοτάταις ἐκ Κρήτης ἐπιγραφαῖς (F. Halbherr e D. Comparetti Iscrizioni de varie città Cretesi 1887, σ. 99, ἐπιγρ. 2, στίχ. 11 καὶ Mus. Ital. II σελ. 228).

Κατὰ τὰ λεγόμενα περὶ τῶν γραφῶν *Κλίταρχος* καὶ *Κλείταρχος, Μιλίχιος* καὶ *Μειλίχιος*, οὐδὲν θαυμαστὸν ἂν τὸ ἐκ τοῦ *Χείλων* γεννηθὲν *Χίλων* ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ παρὰ Καλ-

βήτῳ ἀποδεικνύουσιν οὐ μόνον αἱ ἄλλαι γραφαί, περὶ ὧν ἐπάνω λέγομεν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὅτι τὸ ὄνομα *Στειριεὺς* ἐγράφετο συγχρόνως οὐ μόνον διὰ τοῦ *ι* καὶ τῆς *ει*, ὅπως λέγομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ (σελ. 221), ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς νόθου διφθόγγου *ε* ὅπως δεικνύει ἡ γραφὴ *Στεριᾶθεν*, ἥτις ἀναγινώσκεται ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῆς ε' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος (Ἰδὲ Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1890 σελ. 117 στ. 7).

λιμάχῳ μετὰ βραχέος ι ἀπαντῶν (Βάσαν. σελ. 202), ἐν ψηφίσματι ἀττικῷ τοῦ ἔτους 386 πρ. Χρ. ἐγράφη διὰ τῆς ει, Χείλων, (Δελτ. ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 203, 2). Τὸ καθ' ἡμᾶς δὲ πιστεύομεν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ *οἰκτίρω*, ὅπερ σταθερῶς διὰ τοῦ ι γράφεται ἐν ταῖς πρὸ Εὐκλείδου ἀττικαῖς καὶ ἄλλαις ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς, θὰ ἐγράφετο διὰ τῆς ει, *οἰκτείρω*, ἂν ἀπήντα καὶ ἐν ἐπιγραφῇ τῶν μετ' Εὐκλείδην χρόνων, ὁποτέραν καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν ὡς ὀρθὴν τῆς λέξεως γραφήν.

Ὅπως δὲ τὸ *Μιλίχιος* γράφεται διὰ τοῦ ι καὶ πιθανῶς διὰ βραχέος, οὕτω διὰ βραχέος ι βεβαίως ἀπαντᾷ καὶ τὸ κύριον ὄνομα *Ἀριστειδῶ* «*Ἀριστιδῶ Λεύκονος*» ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Δελτ. ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 56), ὁμοίως *Ἀριστίδου* ἐν ἑτέρᾳ τοῦ ἔτους 333 πρ. Χρ. (Bullet. de corr. hellen. XIII, 1889 σελ. 254, 14 καὶ Βάσαν. σελ. 719) καὶ *Ἀριστίδου* ἐν ἄλλῃ ἀττικῇ ἐπιγραφῇ Ῥωμαϊκῶν χρόνων (Δελτ. ἀρχαιολ. κτλ. σελ. 147). Ἡ γραφὴ *Λεύκονος* ἀντὶ *Λεύκωνος* μαρτυρεῖ σαφέστατα ὅτι, ὅπως τὸ ἐν ταύτῃ ο προῆλθεν ἐκ τοῦ ω συσταλέντος, οὕτω καὶ τὸ ι ἐν τῷ *Ἀριστιδῶ* προῆλθε καθ' ὁμοίαν συστολὴν τῆς ει, ἤτοι τοῦ μακροῦ ι εἰς ι βραχύ.

Οὐδαμῶς δὲ πρέπει νὰ σκανδαλίζῃ τινὰ ὅτι ἡ ει συστέλλεται εἰς βραχὺ ι ἐν τῇ δ' καὶ ἐνίοτε ἐν τῇ ε' καὶ ς' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, οὐ μόνον πρὸ φωνήεντος, ἀλλὰ καὶ πρὸ συμφώνου, ἀφοῦ πολὺ ἀρχαιότερον ὁ Ὅμηρος δὲν ἐφοβήθη δι' ὁμοίας συστολῆς νὰ εἴπῃ *ἀϊκῶς* καὶ *Ἐνιῆνες* ἀντὶ *ἀεικῶς* καὶ *Αἰνιῆνες*. Δὲν λέγομεν δὲ ὅτι καὶ οἱ Ἀλεξανδρεωτικοὶ ποιηταὶ (*Kühner*, Ausf. Grammat. Τόμ. I, σελ. 241, σημ. 3) ποιοῦσι τὸ αὐτὸ ἐπὶ πασῶν τῶν διφθόγγων, διότι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τοὺς Μακεδονικοὺς χρόνους καὶ φυσικὸν ἦτο κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἡ πρὸ τῶν συμφώνων συστολὴ τῶν διφθόγγων ν' ἀποβαίνῃ συχνοτέρα ἢ ἐν τοῖς προτέροις, ὅτε ἡ διάκρισις τῶν μακρῶν ἀπὸ τῶν βραχειῶν συλλαβῶν ἐφυλάσσετο ἔτι μετὰ πολλῆς ἀκριβείας.

Τὸ ἰσοδύναμον τῆς ει καὶ τοῦ μακροῦ ι ἐν τῷ μετ' Εὐκλείδην ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ σημαίνει καὶ ἡ σύγχρονος αὐτῆς γένεσις ἔκ τε τοῦ η καὶ τοῦ υ. Οὐδεμίαν βεβαίως ἄλλην προφορὰν ἠδύνατο νὰ ἔχῃ φθόγγος γεννώμενος οὐ μόνον ἐκ τοῦ η ἤτοι τοῦ κλειστοῦ ε, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ υ, ὅπερ καὶ κατὰ τὴν ὁμολογίαν αὐτῶν τῶν Ἐρασμικῶν ἐξεφωνεῖτο ὡς τὸ γαλλικὸν *u* ἢ τὸ γερμανικὸν *ü*. Ἱκανὰ δὲ διαλαβόντες περὶ τῆς φύσεως τῆς ἐκ τούτων τῶν φωνηέντων γεννωμένης ει, καὶ οὐκ ὀλίγα παραδείγματα τῆς τοιαύτης γενέσεως αὐτῆς παραθέμενοι ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἔκ τε τῶν ἀττικῶν καὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν (σελ. 255, 262, 449, 534), ἐν τῷ παρόντι ἀναφέρομεν τὴν γραφὴν *ἀφεῖκεν*, ἥτις ἀπαντᾷ παρὰ τὴν ὀρθὴν *ἀφῆκεν* ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Τελμησσοῦ τῶν ἐτῶν 240-239 πρ. Χρ. (Bullet. de corr. hellen. XIV, 1889, σελ. 163, στίχ. 13. 21) καὶ τὰς γραφὰς *διερρωγεῖαι*

καὶ *ἀποκατεαγεῖαι,* αἵτινες ἀναγινώσκονται ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ὠρωποῦ τῶν τελευταίων Μακεδονικῶν χρόνων (Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1889, σελ. 7—10, στίχ. 17 καὶ 18). Ὅτι δὲ ἡ *ει* ἐν ταῖς τελευταίαις ταύταις γραφαῖς προῆλθεν ἐκ τοῦ *υ* καὶ ὅτι τὸ *ι* τῆς μετοχικῆς καταλήξεως *υῖα* εἶχε καταποθῆ ὁλοσχερῶς ὑπὸ τοῦ προηγουμένου *υ* καὶ παρὰ τοῖς Ἀττικοῖς καὶ παρ' ἄλλοις Ἕλλησιν ἤδη ἀπὸ τῆς δ' καὶ ε' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, εἶνε γνωστότατον καὶ τῷ μικρὰν εἴδησιν τῆς Ἑλληνικῆς ἐπιγραφικῆς ἔχοντι. Ὅθεν ὁμοίας φύσεως ταῖς ἐξ Ὠρωποῦ γραφαῖς ἐθεωρήσαμεν ἐξ ἀρχῆς καὶ τὴν ἀπαντῶσαν ἐν τῷ πρώτῳ Ἡρακλεωτικῷ πίνακι *ἐρρηγείας* (τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος), τὰς ἐκ Θήρας *ἐπιτετελεκεῖα, ἑστακεῖα, συναγαγοχεῖα* (τῆς γ' πρ. Χρ. ἑκατοντ.), καὶ τὰς ἐξ Ἀττικῆς *γεγονείας,γεγονεῖαν* κτλ. (τῆς γ', β' καὶ α' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος). Ὅπως δὲ ἐν τοῖς Ἡρακλεωτικοῖς πίναξι παρὰ τὸ *ἐρρηγείας* ἀπαντᾷ Ϝ*είκατι* ἀντὶ τοῦ Ϝ*ίκατι* καὶ παρὰ τὸ Ϝ*ίκατι,* οὕτω καὶ ἐν τῇ ἐξ Ὠρωποῦ ἐπιγραφῇ παρὰ τὰς γραφὰς *διερρωγεῖαι* καὶ *ἀποκατεαγεῖαι* ἀπαντᾷ τὸ *νεικητήριον,* καὶ *νικητήριον* (στίχ. 71. 72). Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἐπὶ τῶν αὐτῶν λίθων γραφῶν, *νεικητήριον, διερρωγεῖαι* κτλ., ἔχομεν καὶ ἕτερον λόγον νὰ πιστεύωμεν, ὅτι ἡ *ει* καὶ τὸ μακρὸν *ι* εἶχον τὴν αὐτὴν δύναμιν ἐν τῷ μετ' Εὐκλείδην ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν ἐν συγχρόνοις ἐξ Ὠρωποῦ ἐπιγραφαῖς ἀπαντᾷ πολλάκις *ει* ἀντὶ *ῃ* (Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1889, σελ. 23. 37. 38), ἔτι δὲ *χρῄας* (αἰτ.) ἀντὶ *χρείας* (σελ. 23. ψήφ. 3, στίχ. 3 καὶ σελ. 38. ψηφ. 2, στίχ. 7), ἐκ τῶν ἐξ Ὠρωποῦ ἐπιγραφῶν, ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων συγχρόνων ἐξ Ἀττικῆς καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος, περὶ ὧν ποιούμεθα ἀκριβέστατον λόγον ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ (σελ. 539—542), συνάγομεν καί τι πλέον, ὅτι τὸ *ῃ* καὶ *η,* ἀπὸ τῆς β' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, εἶχε καταντήσει, παρὰ τοῖς πολλοῖς τοὐλάχιστον, ἁπλοῦν μακρὸν *ι,* καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ β' καὶ γ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι τὸ *η* γράφεται καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος *ι,* ὅπως καὶ ἡ *ει* ἀντὶ τοῦ αὐτοῦ βραχέος· καὶ ἡ *οι* ἀντὶ τοῦ βραχέος *υ*· καὶ ἡ *αι* ἀντὶ τοῦ *ε*· καὶ ἡ *αυ* καὶ *ευ* ἀντὶ τοῦ *ἀβ* καὶ *εβ.*

Πόσον δὲ εἶνε ἀληθές, ὅτι οὐ μόνον ἡ γνησία καὶ νόθος *ει* ἠδύναντο ἤδη ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ν' ἀποβαίνωσι μακρὸν *ι*, ἀλλὰ καὶ ἡ δίφθογγος *ῃ,* δεικνύει ἡ ἐκ Δωδώνης γραφὴ *αἴ κα μέλλι* ἀντὶ *αἴ κα μέλλῃ* τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος (Bullet. de corr. hellen. XIV, 1889, σελ. 157). Τὸ *ι* τῆς γραφῆς ταύτης δὲν προῆλθε βεβαίως ἀμέσως ἐκ τῆς διφθόγγου *ῃ* ἀλλὰ διαμέσως ἐκ τῆς *ει* ἢ ἐκ τῆς νόθου *ε,* διότι εἶνε γνωστὸν καὶ ἐκ δωρικῶν καὶ ἐξ ἰωνικῶν καὶ ἀττικῶν ἐπιγραφῶν, ὅτι ὅπως ἡ γνησία *ει,* οὕτω καὶ ἡ *ῃ* ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων ἤρξατο ἀποβαίνουσα ταυτόφωνος τῇ νόθῳ διφθόγγῳ *ε* (Βάσαν. σελ. 125. 178). Τούτου δὲ ἕνεκα οὐ μόνον ἐν Θήρᾳ καὶ ἐν ἄλλαις δωρικαῖς πόλεσι καὶ νήσοις γράφεται *ει* ἀντὶ *ῃ,* ἀλλὰ καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς Ἀθήναις (Βάσαν. σελ. 172 κ. ἑξ.). Ἡ ἐκ Δωδώνης

γραφὴ *αἴ κα μέλλι* εἶνε τοσούτῳ μᾶλλον σημειώσεως ἀξία, ὅσῳ καθιστᾷ φανερώτερον πάσης ἄλλης διὰ τί καὶ ἐν Ἡρακλείᾳ τῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα καὶ ἐν Θήρᾳ κατὰ τὴν τρίτην καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἀλλαχοῦ κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, διὰ τῆς αὐτῆς διφθόγγου *ει*, δι' ἧς σημαίνεται τὸ μακρὸν *ι*, σημαίνεται ὅ τε ἐκ τοῦ *η* ἢ *ῃ* καὶ ὁ ἐκ τοῦ *υ* καὶ τῆς *οι* προερχόμενος φθόγγος (Βάσαν. 262. 534). Ἡ ἐξ ἀρχαιοτάτων χρόνων παρ' ἅπασι τοῖς Ἕλλησιν ἀρξαμένη μετάβασις τῆς διφθόγγου *ῃ* εἰς τὴν δίφθογγον *ει*, τὴν ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτέρων τοῦ Εὐκλείδου ἀποδίδουσαν ἁπλῆν καὶ στοιχειώδη φωνήν, δύναται κάλλιστα μετὰ πολλῶν ἄλλων τεκμηρίων ν' ἀποδείξῃ ὅτι τὸ οὕτω καλούμενον *προσγεγραμμένον ἰῶτα* εἶχε παύσει ἀκουόμενον ἐν Ἑλλάδι παρὰ πᾶσαν τὴν προσγραφὴν αὐτοῦ ἤδη πρὸ τῶν Γραμματικῶν, καὶ διὰ τοῦτο οὗτοι ἀπὸ τῶν πρώτων μέχρι τῶν τελευταίων ἐκάλουν αὐτὸ ἀνεκφώνητον[1]. Μάτην δὲ ἀγωνίζεται ὁ Μεϊστερχάνσιος ἐκ τῆς γραφῆς τῆς *ει* ἀντὶ τῆς *ῃ* ν' ἀποδείξῃ δι' ἀκριβεστάτων ἀριθμητικῶν ὑπολογισμῶν καὶ ἀναλογιῶν, ὅτι αἱ δίφθογγοι αὗται μέχρι τοῦ 30 ἔτους πρ. Χρ. εἶχον σύνθετον προφοράν! (Βάσαν. σελ. 171—181). Ἐλησμόνησεν ὁ Μεϊστερχάνσιος, ὅπερ συνηθέστατα πάσχει καὶ ὁ Βλάσσιος, ὅτι αἱ ἀριθμητικαὶ ἀναλογίαι δὲν ἔχουσι τὴν μαγικὴν δύναμιν νὰ μεταβάλλωσι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ὧν εἶνε ἀναλογίαι· καὶ ἄν τις ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ θέλει νὰ ἰσχυρίζηται ὅτι ταῦτα τὰ ζῷα δὲν εἶνε πρόβατα, ἀλλὰ αἶγες, εἰ καὶ εἶνε πρόβατα, οὐδὲν ἄλλο λέγει τοῖς ἄλλοις, ἢ ὅτι στερεῖται ἄλλου ἀσφαλεστέρου μέσου πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ γνῶσιν αὐτῆς. Καὶ δυνάμεθα μετὰ παντὸς τοῦ δικαίου νὰ εἴπωμεν ὅτι ἐφ' ὅσον οἱ Ἐρασμικοὶ δι' ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν ζητοῦσιν ἐν τῇ ἐξετάσει τῆς προφορᾶς τῶν εἰρημένων καὶ τῶν ἄλλων διφθόγγων νὰ μεταβάλλωσι τὰ ὀρθογραφικὰ φαινόμενα εἰς φθογγολογικά, οὐδὲν ἄλλο ποιοῦσιν ἢ ὁμολογοῦσιν ἑκόντες ἄκοντες ὅτι αἱ ἀρχαί, ἀφ' ὧν ὁρμῶνται εἰς τὰς ἑαυτῶν ἐρεύνας περὶ τῆς δυνάμεως τῶν Ἑλληνικῶν διφθόγγων, δύνανται νὰ παραγάγωσιν εἰς τὸ ψεῦδος καὶ αὐτοὺς τοὺς γνησιωτάτους φίλους τῆς ἀληθείας.

Ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ τέλους τῆς γ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἀναγινώσκεται ἡ γραφὴ *Κηφισεείως* ἀντὶ *Κηφισιείως* ἢ *Κηφισιέως* (Δελτ. ἀρχαιολ. Τόμ. Ε', 1889, σελ. 149, στίχ. 1.) Καὶ ἐκ τῆς γραφῆς ταύτης γίνεται φανερὸν ὅτι καὶ ἡ *ει* ἡ γενομένη ἐκ τοῦ *ε* δὲν ἐξεφωνεῖτο ὡς

[1] Ὅτι τὸ προσγεγραμμένον ι ἤρξατο ἀποβαῖνον ἀνεκφώνητον ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, πρὸς τοῖς ἄλλοις παραδείγμασιν, ἅτινα παρεθέμεθα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἀποδεικνύει καὶ ἐπιγραφὴ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Ὑπερτελεάτου Ἀπόλλωνος, φέρουσα τὴν δοτικὴν τοῦ ἀρσενικοῦ ἄρθρου ΤΩΙ ἄνευ Ι (ἰδὲ Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1890 σελ. 65). Τὸ αὐτὸ δὲ ἀποδεικνύει καὶ ἡ γραφὴ *θοᾶι* ἀντὶ *θῳᾶι*, ἥτις ἀναγινώσκεται ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῶν πρὸς Εὐκλείδου χρόνων (Ἰδὲ Δελτ. Ἀρχαιολ. τόμ. Ϛ' 1890 σελ. 97 ἐπιγραφ. Β' στίχ. 12).

jod ὅπως διδάσκει ὁ Γ. Μεϋῆρος καὶ ὁ Μεϊστερχάνσιος καὶ ἄλλοι τινὲς τῶν Ἐρασμικῶν, τὸ μὲν διότι ἡ ἐπιγραφὴ ἀνήκει εἰς χρόνους, καθ' οὓς ἡ *ει* ἀναντιλέκτως ἐξεφωνεῖτο ὡς μακρὸν *ι*, ὡς ὁμολογεῖ καὶ αὐτὸς ὁ ἐρασμικώτατος Βλάσσιος, καὶ οὐδεμία ἀνάγκη ν' ἀποδεχθῶμεν διττὴν προφορὰν τῆς *ει*, τὸ δὲ διότι τὸ *ι* τὸ μετὰ τὸ *σ* ἐτράπη εἰς *ε* οὐχὶ ἐν τῇ ὀνομαστικῇ *Κηφισιεύς*, ἥτις ἀπαντᾷ ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ, ἀλλ' ἐν τῇ γενικῇ *Κηφισιείως*, ἐν ᾗ ἡ τροπὴ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἄλλην αἰτίαν, ἢ τὴν ἀποφυγὴν τῆς ἀμέσου ἀκολουθίας δύο φθόγγων *ι* τοῦ ἑνὸς κατόπιν τοῦ ἑτέρου. Τὸ αὐτὸ κατ' ἄλλον τρόπον ἀποδεικνύει ἡ μεταγενεστέρων χρόνων βοιωτικὴ γραφὴ *Θεισπείωι* ἀντὶ *Θεισπιείων* (Collitz κτλ. nr. 816). Εἶνε δὲ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβωμεν καὶ πάλιν ἐνταῦθα ὅτι ὁ φθόγγος *j*, οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐν τῇ ἀττικῇ, δωρικῇ, καὶ ἰωνικῇ διαλέκτῳ, ἀφ' οὗ τοῦτο διὰ πολλῶν ἀπεδείξαμεν πολλαχοῦ τῆς ἡμετέρας Βασάνου (σελ. 245—250. 368—372), ἀνασκευάζοντες τὴν γνώμην τοῦ Μεϋῆρου καὶ Μεϊστερχανσίου. Ἡ ὡς *jod* προφορὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ *ἰῶτα* καταδικάζεται καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν, ἁπάντων μιᾷ φωνῇ διδασκόντων ὅτι τὸ ὑποτακτικὸν *ι* τῶν διφθόγγων μετὰ τοῦ προηγουμένου αὐτῶν φωνήεντος εἶνε εἰς μίαν φωνὴν *κεκραμένον*. Ἂν τὸ ὑποτακτικὸν *ι* τῶν διφθόγγων ἐξεφωνεῖτο ὡς *j*, ἢ ἠκούετο χωρὶς τοῦ προηγουμένου φωνήεντος, δὲν θὰ ἐλέγετο *κεκραμένον*, ἀλλὰ *συμπεπλεγμένον* μετ' αὐτοῦ, ὅπως λέγεται τὸ ὑποτακτικὸν *υ* ἐν ταῖς διφθόγγοις *αυ, ευ, ηυ, ωυ* (Βάσαν. σελ. 84 σημ. καὶ 312 σημ. 2).

Καὶ περὶ τῆς προφορᾶς δὲ τῆς *οι* ὡς *υ* (γερμ. *ü*), μαρτυροῦσιν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐκδοθεῖσαι ἐπιγραφαί. Ἐν ἑνὶ τῶν προμνημονευθέντων ἐξ Ὠρωποῦ ψηφισμάτων τῆς β' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀναγινώσκεται *Χοιρύλος* ἀντὶ *Χοιρίλος*, (Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1889, σελ. 23, ψήφ. 3 στίχ. 2, καὶ ψήφ. 4 στίχ. 5). Ἡ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ τροπὴ τοῦ *ι* εἰς *υ*, οὐδαμῶς ἄλλως αἰτιολογεῖται, ἢ διὰ τῆς παραδοχῆς ὅτι ἡ *οι* τῆς προηγουμένης συλλαβῆς *Χοι* ἐξεφωνεῖτο ὡς *υ*, ὅπως καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ διελάβομεν, ἑρμηνεύοντες τὰς συγχρόνους ἐκ Δήλου γραφὰς *Χοιρύλος*, *χυλύχνιον*, *Κυνθυκὸς* καὶ τὴν ἀττικὴν *ἥμυσυ* (σελ. 452). Ἂν ἡ *οι* ἐν τῷ ὀνόματι *Χοιρίλος*, ἐξεφωνεῖτο κατὰ τὸν ἐρασμικὸν τρόπον, οὐδεμία ὑπῆρχε φωνητικὴ ἀνάγκη, ὥστε τὸ *ι* τῆς ἑπομένης συλλαβῆς *ρι* νὰ τραπῇ εἰς *υ*. Ἂν δὲ ἐν τῇ ἐξ Ὠρωποῦ ἐπιγραφῇ καὶ τῇ μακροτάτῃ ἐκ Δήλου (περιεχούσῃ πλείονας τῶν πεντακοσίων στίχων) οὐδὲν σχεδὸν εὕρηται ὀρθογραφικὸν ἁμάρτημα, τοῦτο πάλιν μετὰ πολλῶν ἄλλων ἀποδεικνύει ὅτι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τῶν Ἐρασμικῶν περὶ τῆς ἀψευδοῦς διδασκαλίας τοῦ νεκροῦ γράμματος εἶνε ὅλως ἀσύστατος καὶ αὐθαίρετος.

Ἅπαξ δὲ ἀποδεκτοῦ γενομένου ὅτι ἡ *οι* ἐν τῷ *Χοιρίλος* ἐξεφωνεῖτο ὡς *υ*, δὲν βλέπομεν διὰ τί πρέπει νὰ μὴ ἐκφωνήσωμεν αὐτὴν ὁμοίως καὶ ἐν τῇ ἐκ τοῦ αὐτοῦ Ὠρωποῦ καὶ συγχρόνῳ γραφῇ *ὀγδοιήκοντα* (Ἐφημ. ἀρ-

χαιολ. 1889, σελ. 7—9, στίχ, 48, 70. 71), ἀλλ' ἀνάγκη νὰ ἐκφωνήσωμεν ὡς *oj*, ὅπως διδάσκουσί τινες τῶν ἐρασμικῶν, ἀφοῦ μάλιστα τοιαύτη προφορὰ τοῦ ι οὐδαμόθεν ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἀττικῷ, δωρικῷ καὶ ἰωνικῷ ἀλφαβήτῳ, καταδικάζεται δέ, ὡς λέγομεν, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν, ἐξελέγχεται δὲ καὶ δι' ὅσων λέγει ὁ Φρύνιχος περὶ τῶν τύπων καὶ γραφῶν *ψόα, ψοία, ψύα*, (Βάσαν. σελ. 457). Πλείονα περὶ τῆς προφορᾶς τῆς *οι* ἴδὲ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἐν τῷ ἰδίῳ περὶ αὐτῆς λόγῳ· ἐνταῦθα δὲ μόνον ἀναφέρομεν ὅτι αἱ ἐκ Κρήτης γραφαὶ *Ποίτιος* ἤτοι *Ποίθιος* ἀντὶ *Πύθιος* (γ' ἑκατοντ. πρ. Χρ.) καὶ *φοίλοπις* ἀντὶ *φύλοπις* (β' ἑκατοντ. πρ. Χρ.) διδάσκουσι μετὰ πάσης σαφηνείας ὅτι ἦτο ἀδύνατον ὁ λιθοκόπος, ὅσον ἀπαίδευτος καὶ ἂν ἦτο, νὰ γράψῃ *οι* ἀντὶ μακροῦ *υ*, ἂν ἡ *οι* δὲν εἶχε τὴν δύναμιν τοῦ φωνήεντος τούτου ἤδη ἀπὸ πολλῷ ἀρχαιοτέρων χρόνων. Τοῦτο δύναται ν' ἀρνηθῇ μόνον ἐκεῖνος, ὅστις ἀγνοεῖ τί εἶνε δύναμις γράμματος ἢ συλλαβῆς ἐν οἱῳδήποτε ἀλφαβήτῳ.

Ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ἀναγινώσκεται ὁ τύπος *Ὠαιῆς* (Δελτ. ἀρχαιολ. τόμ. Ε' σελ, 18, 15, στίχ. 16). Ὁ τύπος οὗτος ἀπαντᾷ παρὰ τὸν ὀρθὸν *Ὀαεὺς* ἢ *Ὠαεὺς* καὶ ἐν προευκλειδίοις ἐπιγραφαῖς ἐξ Ἀθηνῶν (Βάσαν. σελ. 382). Λέγομεν δὲ ὀρθὸν τὸν ἄνευ τοῦ ι τύπον, ἐπειδὴ οὐδὲν ι ὑπάρχει ἐν τῷ πρωτοτύπῳ *Ὄα* ἢ *Ὦα*. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἄλλα ὀνόματα, οἷον τὸ *Βησαιεύς, Θισοαιεύς, Οἰταιεύς, Κορωναιεύς*, ἀπαντῶσιν ἐν ἀττικαῖς καὶ ἄλλαις ἑλληνικαῖς ἐπιγραφαῖς μετὰ τοῦ ι, εἰ καὶ ἐν τοῖς πρωτοτύποις, *Βῆσα, Θισόα, Οἴτη, Κορώνη*, οὐδεμία ὑπῆρχε *αι*, ἀλλὰ μόνον *α* ἢ *η* (ἐκ τοῦ *α* προελθόν), ἐκ τῶν τύπων τούτων συνεπεράναμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ τὸ ἐναντίον ἢ οἱ Ἐρασμικοὶ ἐκ τῶν τύπων *Ἐλαεύς, Πειραεύς, Φωκαεύς, Νικαεύς, Κυδαθηναεύς*· ὅτι ἂν ἐκ τῶν τύπων τούτων συμπεραίνεται ὅτι ἡ *αι* εἶχε σύνθετον προφορὰν ἀρχαιότατά ποτε, ὅτε τὸ πρῶτον ἠκούσθησαν τοιαῦτα ὀνόματα ἐν Ἑλλάδι, ὅμως ἐκ τῶν τύπων *Ὠαιεύς, Βησαιεύς*, οἵτινες ἐσχηματίσθησαν κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἐξ ἀρχῆς ἔχοντα τὴν *αι Πειραιεύς, Φωκαιεύς, Νικαιεύς*, συνάγεται ὅτι κατὰ τὴν ε' καὶ δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδα, ἵνα μὴ καταβῶμεν εἰς τοὺς μετὰ τὸν Αὔγουστον ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ἡ *αι* εἶχε δύναμιν ἁπλοῦ καὶ μονοειδοῦς φθόγγου· διότι ἄλλως δὲν κατανοεῖται τί θέλει ἐκεῖνο τὸ ι πρὸ τῆς καταλήξεως *ευς* τῆς δηλωτικῆς τοῦ κατοίκου, ἂν ἠκούετο χωρὶς τοῦ *α*, ἀφ' οὗ εἰς οὐδενὸς τὴν διάνοιαν θὰ ἐπήρχετο νὰ εἴπῃ *Ὠαϊεύς*, ἀφοῦ δὲν ἔλεγεν *Ὤαια*, ἀλλ' *Ὦα*, οὐδὲ *Βησαϊεὺς* ἀφοῦ ἔλεγε μόνον *Βῆσα*. Τοσοῦτον δὲ οἱ τύποι *Ἐλαεύς, Πειραεύς, Φωκαεὺς* κτλ. δύνανται ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ *αι* ἐν τοῖς ἑτέροις τύποις *Ἐλαιεύς, Πειραιεὺς* εἶχε σύνθετον προφορὰν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, ὅσον θὰ ἀπεδείκνυον ὅτι καὶ τὸ *η* εἶχε σύνθετον προφορὰν παρὰ τοῖς Βοιωτοῖς, διότι ἐν Βοιωτικαῖς ἐπιγραφαῖς, αὐστηρῶς γεγραμμέναις ἐν

τῇ ἐπιχωρίῳ διαλέκτῳ, ἀπαντᾷ οὐ μόνον ὁ τύπος *Πλατηεύς*, ἀλλὰ καὶ ὁ ἕτερος *Πλαταεύς* (γεν. *Πλαταεῖος*), ὅστις ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐν Βοιωτίᾳ μόνον πρὸ τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἵνα μὴ ἀληθέστερον εἴπωμεν πρὸ τῆς ε' καὶ ϛ'. Τοσοῦτον ὁ εἰς *αευς* τύπος δύναται ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἡ *αι* ἐξεφωνεῖτο ὡς αΐ ἐπὶ Δημοσθένους καὶ Πλάτωνος, ὅσον θὰ ἀπεδείκνυεν ὅτι τὸ *ε* τὸ ἐν τῷ *Πειρεεύς, Νικεεύς, Κυδαθηνεεύς*, ἐξεφωνεῖτο ὡς αΐ κατὰ τὴν β' καὶ γ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, διότι καὶ κατὰ ταύτας τὰς ἑκατονταετηρίδας ὑπῆρχεν εὔχρηστος καὶ ὁ εἰς *αευς* τύπος, *Πειραεύς, Ἁλαεύς, Ἀραχαεύς, Νικαεὺς* (Βάσαν. σελ. 160. 367. 368).

Ἐν ἀττικῇ ἐπιτυμβίῳ ἐπιγραφῇ τῆς γ', ὡς φαίνεται, πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἀπαντᾷ ὁ τύπος *Ἀθηναιίς* (Δελτίον ἀρχαιολογ. Τόμ. Ε', 1889, σελ. 80, 7), ὅστις ἀναγινώσκεται καὶ ἐν ἑτέραις ἐπιτυμβίοις ἐπιγραφαῖς παρὰ τὸν ἕτερον τύπον *Ἀθηναΐς* (Βάσαν. σελ. 385). Ἐπειδὴ δὲ οἱ τύποι *αΐς* καὶ *αιις*, *αΐδης* καὶ *αιιδης* ἀπαντῶσι παραλλήλως χωροῦντες ἀπὸ τῆς ε' πρὸ Χρ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῶν μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκῶν χρόνων, ὁμοίως δὲ καὶ οἱ τύποι *αϊκὸς αιικός*, ὅπερ συνάγεται καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Φρυνίχου (Lobeck σελ. 39), ἔτι δὲ καὶ οἱ τύποι *αΐτης* καὶ *αιιτης*, *αϊα* καὶ *αιια* (Βάσαν. σελ. 383—387), καὶ ἐπειδὴ οὐδέποτε οἱ Ἕλληνες ἔλεγον, κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς τοὐλάχιστον χρόνους, *Δωριίς, Δωριικός, Μαντινειικός, Δεκελειικός, Δαρειικός, νεανιικός, ἁρμονιικός, πολιίτης, Μαρωνειίτης, Δασκυλειίτης, ῥαιίζω, χρηιίζω, δανειίζω, ἡμιολιίζω, κτλ.*, ἀλλὰ μόνον, *Δωρίς, Δωρικός*, κτλ., τούτου ἕνεκα ἐν τοῖς τύποις *αιις*, *αιιδης*, *αιικος*, *αιιτης*, ἔχομεν ἕτερον σαφὲς τεκμήριον ὅτι ἀπὸ τῆς ε' τοὐλάχιστον πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος οὐδὲν *ι* ἠκούετο ἐν τῇ *αι*, καὶ τούτου ἕνεκα ἀπὸ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ἠδύνατο παραλλήλως παρὰ τοὺς ἑτέρους τύπους *αΐς*, *αϊκός*, *αΐτης*, (τοὺς μαρτυροῦντας ὅτι ἄλλοτέ ποτε ἡ *αι* εἶχε σύνθετον προφοράν), νὰ βαίνωσι καὶ οἱ τύποι *αιις*, *αιικός*, *αιίτις* κλπ., ὑπὸ δὲ τοῦ Φρυνίχου οἱ τελευταῖοι οὗτοι τύποι νὰ θεωρῶνται καὶ ἀττικώτεροι. Καὶ ὡς εἰ μὴ ἤρκει ἡ σαφεστάτη αὕτη μαρτυρία περὶ τῆς ἁπλῆς καὶ μονοειδοῦς ἐκφωνήσεως τῆς *αι* κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Θουκυδίδου καὶ τῶν Ἑλληνοταμιῶν, ἰδοὺ οἱ αὐτοὶ Ἑλληνοταμίαι, οἵτινες σταθερῶς ἐν τοῖς φορολογικοῖς αὐτῶν καταλόγοις γράφουσιν *Ἐλαιίτης* οὐδέποτε δὲ *Ἐλαΐτης*, τὴν ἐν Ἀσίᾳ πόλιν τῶν Ἐλαιιτῶν οὐ μόνον λέγουσιν *Ἐλαίαν*, ἀλλὰ συχνάκις καὶ *Ἐλαιέαν*, προστιθέντες καὶ *ε* μετὰ τὴν *αι* κατὰ τὸν αὐτὸν ἀπαραλλάκτως τρόπον, καθ' ὃν ἄλλοι Ἕλληνες ὕστερον ἔλεγον *καιὲ* ἀντὶ *καὶ* (τέλος δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρ.) *ἀναιεροῖ* ἀντὶ *ἀναιροῖ* (γ' πρ. Χρ. ἑκατοντ. Ἰδὲ Βάσαν. σελ. 381). Οὕτω βεβαίως δὲν θὰ ἔλεγον οἱ Ἑλληνοταμίαι καὶ ἄλλοι Ἕλληνες, ἂν τὰς διφθόγγους ἐξεφώνουν, ὅπως διδάσκουσιν οἱ περὶ τὸν Ἔρασμον σοφοί, διότι κατὰ τοιαύτην ἐκφώνησιν ἦτο φύσει ἀδύνατον μετὰ τὸ *ι* τῆς *αι* νὰ γεννηθῇ αὐτομάτως ἐν τῷ στόματι τῶν ἀνθρώπων ὁ

φθόγγος *ε*. Ἡ γένεσις τοῦ *ε* μετὰ τὴν δίφθογγον *αι* τότε μόνον κατανοεῖται, ἂν ἀποδεχθῶμεν ὅτι αὕτη ἐξεφωνεῖτο ὡς ê ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων, διότι τότε εὔκολον ἦτο διὰ μικρὰν παράτασιν τοῦ ἤχου περὶ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ ê νὰ γεννηθῇ ἡ φωνὴ êe. Μέγαν δὲ λόγον λέγει ὁ Βλάσσιος ὅτε μετὰ μετριόφρονος κόμπου ἀποφαίνεται ὅτι μόνος ἀρχαῖος Ἕλλην ἀναστὰς ἐκ τοῦ τάφου θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξελέγξῃ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐράσμου καὶ τῶν ἀπειροπληθῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἀφ' οὗ καὶ μόναι αἱ γραφαὶ *Ἐλαιέα* καὶ *Ἐλαιίτης*, καὶ χωρὶς καὶ ὁμοῦ λαμβανόμεναι, μόνον οὐχὶ φωνοῦσαι καταδικάζουσι τὸ ἄστοχον τοῦ ἐρασμικοῦ ἐπινοήματος.

Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς ἐν Ἀσίᾳ Μυσίας τῆς α', ὡς φαίνεται, μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ἀναγινώσκεται δὶς *Φιλαίτερος* ἀντὶ *Φιλέταιρος* (Mittheilungen κτλ. XIV, 1889, σελ. 90, ἐπιγρ. 7, στίχ. 1 καὶ 2)· ἀναβιβάζομεν τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην εἰς τοὺς πρώτους Χριστιανικοὺς χρόνους, διότι ἐκ τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων φαίνεται ἀρχαιοτέρα τῆς ἐκ Λυδίας τοῦ ἔτους 120 μετὰ Χριστόν, ἐν ᾗ ἀπαντᾷ ἡ γραφὴ *οἰπὸ* ἀντὶ *ὑπὸ* (Bullet. de corr. hellén. VIII, 1884, σελ. 378) καὶ πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς ἐκ Φρυγίας τοῦ ἔτους 164 μ. Χρ. (Mittheil. XIV, σελ. 92, ἐπιγρ. 15). Οὐδὲν δὲ παράδοξον ἂν ἀπαίδευτος λιθουργὸς ἀντήλλαξε τὴν *αι* πρὸς τὸ *ε* ἐν τῇ γραφῇ *Φιλαίτερος* ἐν χρόνοις, καθ' οὓς οὐδεμία ἐγίνετο διαστολὴ τοῦ μακροῦ ἀπὸ τοῦ βραχέος, ἀφ' οὗ τὸ αὐτὸ τοῦτο ἔπαθεν ἕνεκα τῆς ἀλληλαλληλίας τῶν ὁμοίων ἤχων ἕτερος λιθοκόπος ἐν τῇ ἰωνικῇ νήσῳ Θάσῳ, γράψας δὶς καὶ αὐτὸς *ἀναιρερημένος* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *ἀνεραιρημένος* ἤδη ἐν τῇ δ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, εἰ καὶ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους μεθ' ἱκανῆς ἀκριβείας διεστέλλοντο τὰ μακρὰ ἀπὸ τῶν βραχέων (Βάσαν. σελ. 393—394). Πόσον δὲ ἡ ἐσφαλμένη γραφὴ *ἀναιρερημένος* συμφωνεῖ πρὸς τὴν γραφὴν *ἀναιεροῖ* ἐν τῇ κατὰ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς μαρτυρίᾳ, εἶνε περιττὸν καὶ νὰ εἴπωμεν.

Ὅτι δὲ τὸ αὐτὸ ἀποδεικνύει καὶ ἡ γραφὴ *Ἡφαιστιάδης* ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ *Ἰφιστιάδης*, ἤδη διὰ πολλῶν διελάβομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ (σελ. 394—397), ἀναφέρομεν δὲ τὴν γραφὴν ταύτην καὶ πάλιν ἐνταῦθα, διότι καὶ τὸ δεύτερον ἤδη ἀναγινώσκεται ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἐκδοθείσῃ ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ (τόμ. Ϛ' 1890 σελ. 61 Γ' στίχ. 19). Ἐκ τοῦ δευτέρου τούτου παραδείγματος τῆς γραφῆς *Ἡφαιστιάδης* γίνεται φανερὸν ὅτι αὕτη δὲν ἦτο ἐν χρήσει μόνον ἐν τοῖς μετὰ τὸν Αὔγουστον χρόνοις, ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Διττεμβέργης, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ δ' π. Χ. ἑκατονταετηρίδι, καὶ ὅτι ἐξ ἐκείνου ἤδη τοῦ χρόνου πάντως ἡ *αι* ἐξεφωνεῖτο ὡς ἁπλοῦς καὶ ἀσύνθετος φθόγγος, καὶ τὸ *η* οὐχὶ πολὺ ἀπέχον τῆς προφορᾶς τοῦ *ι*, πρὸς δὲ τούτοις ὅτι οὐδὲ τὸ δασὺ πνεῦμα ἐξεφωνεῖτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀττικῆς διαλέκτου· καθ' ὅσον ἡ ἐτυμολογία μόνη, ἄνευ τῆς ὁμοιοτάτης προφορᾶς, ἦτο ἀδύνατον νὰ φέρῃ εἰς μέσον τὴν γρα-

φὴν *Ἡφαιστιάδης*, ἂν ἦτο ὀρθὴ ἡ διδασκαλία τῶν Ἐρασμικῶν καὶ τὸ τοῖς πᾶσι γνωστὸν ὄνομα Ἰφιστιάδης ἐλάμβανεν αἴφνης τὴν ἀλλόκοτον καὶ ξενίζουσαν ὅλως μορφὴν Hêphaïstιάδης!

Κατὰ τοὺς μετὰ Χριστὸν χρόνους διὰ τὴν παντελῆ παρὰ τοῖς πολλοῖς συστολὴν τῶν μακρῶν συλλαβῶν εἰς βραχείας ἐγράφη καὶ ἐν Μαγνησίᾳ τῆς Θεσσαλίας *αἰαυτῆς* ἀντὶ *ἑαυτῆς* (Δελτ.ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 42, ἐπιγρ. 4), ὅπως καὶ ἐν Πομπηΐᾳ *ἐνθάδαι* ἀντὶ *ἐνθάδε* καὶ *εἰσιαίτω* ἀντὶ *εἰσιέτω* καὶ ἐν Ἀθήναις *Ἐλευθεραίως* ἀντὶ *Ἐλευθερέως* κτλ.

Ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ παρέλθωμεν ἐν σιγῇ ὅ,τι πολλάκις λέγομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ (σελ. 49. 75. 161. 162. 406. 452. 453 κτλ.), ὅτι ἡ συχνοτέρα ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς σύγχυσις τῶν διφθόγγων πρὸς τὰ ἀντιστοιχοῦντα αὐταῖς ἁπλᾶ φωνήεντα κατὰ τὴν β' καὶ γ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, δὲν σημαίνει, ὡς ἐσφαλμένως ὑπέλαβον ὅτε Βλάσσιος καὶ Μεϊστερχάνσιος, ὅτι τότε τὸ πρῶτον ἤρξαντο αἱ δίφθογγοι νὰ λαμβάνωσιν ἁπλῆν προφοράν,ἀλλ' ὅτι τότε πρῶτον συνετελέσθη καὶ ἐγένετο πληρεστάτη παρὰ τοῖς πολλοῖς ἐν Ἀθήναις καὶ τῇ ἄλλῃ Ἑλλάδι ἡ συστολὴ τῶν διφθόγγων, ἥτις παρὰ τοῖς Ἑλληνίζουσι ξένοις ἐμφανίζεται ἀπὸ τῆς β' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Ἡ παντελὴς συςολὴ τῶν διφθόγγων κατὰ τὴν β' καὶ γ' ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα δὲν σημαίνει ὅτι αὗται εἶχον πρὸ τῆς β' ἑκατονταετηρίδος σύνθετον προφοράν, ἀλλά, τοὐναντίον, ὅτι εἶχον ἁπλῆν, ἐκφωνούμεναι ὡς μακρὰ φωνήεντα,διότι καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς Ἐρασμικοὺς ἀνάγκη νὰ παρέλθῃ μακρὸς καὶ μακρότατος χρόνος, ἕως αἱ δίφθογγοι *αι* καὶ *οι* ἀποβῶσι ταυτόφωνοι πρὸς τὸ *ε* καὶ τὸ βραχὺ *υ*, (οἷον *Ἐλευθεραίως, αἰαυτῆς, ἐνθάδαι, οἰπό, Ποιανεψιὼν* κτλ.). Καὶ κατ' αὐτοὺς τοὺς Ἐρασμικοὺς μεταξὺ τῶν φθόγγων *αϊ* καὶ *ε* ὑπάρχουσιν ἕτεροι, οἱ διάμεσοι *αε* καὶ *έ*, καὶ μεταξὺ τοῦ *οϊ* καὶ *υ* οἱ διάμεσοι *οε* καὶ *υ*. Εἶνε δὲ γνωστὸν ὅτι αἱ γραφαὶ *αε* καὶ *οε* ἐφάνησαν ἐν Ἑλλάδι ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, οὐ μόνον ἐν Τανάγρᾳ τῆς Βοιωτίας, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Κορίνθῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἠφανίσθησαν δὲ τελείως καὶ ἀνεπιστρεπτεὶ ἀκριβῶς κατὰ τοὺς περὶ τὸν Εὐκλείδην χρόνους (403 πρ. Χρ.). Ἂν ὁ Βλάσσιος καὶ ὁ Μεϊστερχάνσιος μὴ ἐπελανθάνοντο τῶν ἰδίων ἀρχῶν καθ' ὃν χρόνον εἶχον μεγίστην αὐτῶν χρείαν, ἐνεθυμοῦντο δὲ καὶ ὅτι ἡ *αι* γράφεται ἀντὶ τοῦ *ε* καὶ ἡ *οι* ἀντὶ *υ* ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον, καθ' ὃν δεινὴ συμβαίνει σύγχυσις ἐν τῇ προφορᾷ καὶ γραφῇ τοῦ *ω* καὶ *ο*, τῆς *ει* καὶ τοῦ βραχέος *ι*, τῶν διφθόγγων *αυ* καὶ *ευ* πρὸς τοὺς φθόγγους *ἄϐ* καὶ *εϐ*, τοῦ Ἑλληνικοῦ *ου* καὶ τοῦ Λατινικοῦ ŭ, ἐπεχείρουν δὲ νὰ ἑρμηνεύσωσι καὶ τὴν αἰτίαν τῆς παντελοῦς ἐξαφανίσεως τῶν γραφῶν *αε* καὶ *οε* ἅμα τῇ ἐμφανίσει τοῦ μετ' Εὐκλείδην ἀλφαβήτου (Βάσαν. σελ. 143—155 καὶ 157 σημ.), θὰ εὕρισκον νομίζομεν, ὅτι αἱ δίφθογγοι *αι* καὶ *οι* ἀπὸ τῆς ἕκτης πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος δὲν εἶχον ἔτι τὴν προτέραν αὐτῶν καὶ σύνθετον προφοράν, καὶ ὅτι

πολλῷ μᾶλλον δὲν ἠδύναντο νὰ ἔχωσι τοιαύτην ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπὶ Πλάτωνος καὶ Δημοσθένους, καθ' οὓς ἡ ἁπλῆ ἐκφώνησις τῶν διφθόγγων συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ σπουδαιοτάτου γεγονότος, ὅτι τὸ ἔργον τῆς συναιρέσεως καὶ κράσεως εἶχε συντελεσθῆ πληρέστατον καὶ τελειότατον ἤδη πρὸ τοῦ Θουκυδίδου (Βάσαν. σελ. 4—39). Ἂν πάντα ταῦτα ἐλάμβανον ἐν νῷ ὅ τε Βλάσιος καὶ Μεϊστερχάνσιος, θὰ εὕρισκον καὶ διὰ τί ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ χρόνου στιγμῇ ἐγράφη ἐν ψηφίσματι ἀττικῷ τοῦ ἔτους 418 πρ. Χρ. *ἀποδέκταις* παρὰ τὸ *μυρίεσι* καὶ *δραχμέσι* καὶ διὰ τί ὁ φθόγγος *έ*, ὁ σταθερῶς πρότερον ὑπάρχων ἐν τῇ καταλήξει τῶν πληθυντικῶν δοτικῶν *δικαστέσι, δραχμέσι, μυρίεσι, ἀποδέκτέσι* κτλ., εὐθὺς μετὰ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ *ι* σημαίνεται ἄνευ οὐδεμιᾶς ἐξαιρέσεως πάντοτε διὰ τῆς διφθόγγου *αι*, οὐδέποτε δὲ ὡς πρότερον διὰ τοῦ *έ* οὐδὲ ἐφ' ὅσον ἐκράτει ἡ πρὸ Εὐκλείδου γραφὴ (μέχρι τοῦ 403 πρ. Χρ.). Θὰ εὕρισκον δηλαδὴ ὅτι ἡ ἀπότομος αὕτη μεταβολὴ τῶν ἀλφαβητικῶν χαρακτήρων καὶ ἡ ἐντὸς ἀκαριαίου χρόνου ἀθρόα εἰσβολὴ τῆς *αι* εἰς τὴν κατάληξιν τῶν πληθυντικῶν δοτικῶν, κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἔχῃ φθογγολογικὴν αἰτίαν, ἀλλὰ καθαρῶς ὀρθογραφικήν· διότι οὐδεὶς ἄνθρωπος ἠδύνατο ἐν ταύτῃ μὲν τοῦ χρόνου τῇ στιγμῇ νὰ λέγῃ *χύτρέσι*, ἐν τῇ εὐθὺς δὲ ἐπομένῃ νὰ λέγῃ *χύτραῖς* καὶ μόνον *χύτραῖς*. Καὶ ἂν ἡ παρὰ φύσιν αὕτη καὶ ἀπότομος φωνητικὴ μεταβολὴ δὲν κατανοεῖται καὶ ἐπὶ ἑνὸς ἀνθρώπου θεωρουμένη, πολλῷ μᾶλλον δὲν κατανοεῖται ἐπὶ πάντων ὁμοῦ, ἐπειδὴ δὲν κατανοεῖται διὰ τίνος μαγικῆς ῥάβδου εἰς πάντων τῶν ἀνθρώπων τὰ στόματα ἐν ἀκαριαίῳ χρόνῳ τὸ *έσι* μετεβάλλετο εἰς *αϊς*, εἰς οὐδενὸς δὲ τὸ στόμα, ἂν μὴ εἰς τῶν πλείστων, ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ ὁ φθόγγος *έ*, ὁ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τοῦ χρόνου πρὸ τῆς ἀποκοπῆς τοῦ *ι* σταθερῶς ἀκουόμενος. (Βάσ. σ. 389-391 καὶ 719-720)[1]. Ἂν ὁ Βλάσσιος καὶ ὁ Μεϊστερχάνσιος

[1] Εἰς τὰ μέχρι τοῦδε γνωστὰ παραδείγματα τῆς διὰ τῆς *αι* γραφῆς τῶν πληθυντικῶν δοτικῶν ἐν ταῖς πρὸ Εὐκλείδου ἀττικαῖς ἐπιγραφαῖς προσθέτομεν τὸ ἁπαντῶν ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 420 π.Χρ. *στήλαις λιθίναις* (Δελτ. ἀρχαιολ. Τόμ. Ϛ'., 1890, σελ 39. στίχ. 26. 28). Καὶ ἐκ τοῦ νέου τούτου παραδείγματος γίνεται φανερὸν ὅτι ἦτο δύσκολον νὰ λέγωσιν οἱ Ἀθηναῖοι κατὰ τὸ ἔτος 420 π. Χρ. *στήλαῖς λιθίναῖς*, ἐνῷ συγχρόνως διετέλουν λέγοντες *στήλέσι λιθίνέσι*, οὐδέποτε δὲ *στήλαισι λιθίναισι*. Ὅτι δὲ τὸ *στήλαις λιθίναις* ἐγεννήθη ἀμέσως ἐκ τοῦ *στήλέσι λιθίνέσι* οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ, ἐὰν καὶ μικρὸν ἐπιστήσῃ τὸν νοῦν εἰς τὴν ὑπὸ Ἀριστοφάνους σύγχρονον καὶ ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ πολλάκις γινομένην χρῆσιν τοῦ τε πλήρους καὶ ἀποκεκομμένου τύπου τῆς πληθυντικῆς δοτικῆς τῶν πρωτοκλίτων ὀνομάτων. Οὐδεὶς βεβαίως ἀναγινώσκων τὰς δοτικὰς *ταῖς δ' ἄλλαισιν... πάσαις* (Θεσμοφορ. 350), *πεζαῖς μάχαισιν* (Ἱππ. 567), ἐν *ταῖσιν εὐστραις* (αὐτόθι 1236), 'πὶ *ταῖς πύλαις ;*—ἐπὶ *ταῖς πύλαισιν* (αὐτόθι 1246-7), κἂν *ταῖσι χύτραις* (Λυσιστρ.557), ἵνα ἀρκεσθῶμεν εἰς τὰ ὀλίγιστα ταῦτα παραδείγματα, δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ τύπος *αις* τῶν πληθυντικῶν τούτων δοτικῶν δὲν ἐγεννήθη, ἀμέσως ἐκ τοῦ πλήρους τύπου *αισι* κατ' ἀποκοπὴν τοῦ *ι* κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐγεννήθη κατὰ τὴν ὁμολογίαν καὶ αὐτῶν τῶν Ἐρα-

μὴ εἶχον τυφλὴν εἰς τὸ ἐρασμικὸν γράμμα πίστιν, πλὴν τῆς ἀληθοῦς αἰτίας τῆς διὰ τῆς *αι* γραφῆς τοῦ φθόγγου ê τῶν πληθυντικῶν δοτικῶν, θὰ εὕρισκον καὶ ἄλλο τι, ὅτι, ἂν οἱ Μυτιληναῖοι ἐν τοῖς εὐθὺς μετ' Εὐκλείδην χρόνοις ἔγραφον *αἴμισυς* ἀντὶ *ἥμισυς*, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον ἔγραφον, ὡς λέγει ὁ Ἡρωδιανός, καὶ *αἰμίονος* καὶ *Αἰσίοδος*, ἔγραφον οὕτω, καὶ οὐχὶ ὅπως πάντες οἱ ἄλλοι Αἰολεῖς καὶ Δωριεῖς, διότι παρὰ τοῖς Λεσβίοις ἐν ταῖς λέξεσι ταύταις ἠκούετο ὁ φθόγγος τοῦ πλήρους καὶ ἀνοικτοῦ ê, οὗτος δὲ ἐν τῷ μετ' Εὐκλείδην κοινῷ πᾶσι τοῖς Ἕλλησιν ἀλφαβήτῳ ἐσημαίνετο οὐχὶ διὰτοῦ φωνήεντος *η*, ἀλλὰ διὰ τῆς διφθόγγου *αι* (Βάσαν. σελ. 392).

Οὐδὲν δὲ ἄλλο σημαίνει καὶ τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Γραμματικοὶ δὲν λέγουσιν *η* ψιλόν, ὅπως λέγουσιν *ε* ψιλὸν καὶ *υ* ψιλόν, ἢ αὐτὸ τοῦτο, ὅτι τὸ *η* ὅσον διαφόρως καὶ ἂν ἐξεφωνεῖτο ὑπ' αὐτῶν τοῦ *ι* καὶ *υ*, ὅμως δὲν ἐξεφωνεῖτο οὔτε ὡς τὸ φωνῆεν *ε* οὔτε ὡς ἡ ἰσοδύναμος αὐτῷ δίφθογγος *αι*, ἀλλ' ἀπέδιδεν ἕτερόν τινα κλειστότερον ἦχον· ὅπερ καὶ ἐκ χωρίου τοῦ Κοϊντιλιανοῦ Ἀριστείδου συνάγεται, καὶ ἐκ χωρίου τοῦ Λατίνου Γραμματικοῦ Σεργίου περὶ τῆς προφορᾶς τοῦ μακροῦ Λατινικοῦ e (Βάσαν. σελ. 546—547). Αἱ λέξεις *ε* ψιλὸν καὶ *υ* ψιλὸν ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν γραφῶν *αι* καὶ *οι* ἀντὶ τοῦ *ε* καὶ ῡ μαρτυροῦσι μεθ' ἱκανῆς σαφηνείας ὅτι ὑπῆρχε καὶ μεγάλη ἀνάγκη νὰ γράψῃ ὁ Ἡρωδιανὸς καὶ ἄλλοι πολλοὶ πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτὸν ὀρθογραφικοὺς κανόνας, καὶ περὶ τῶν διὰ τῆς *αι* καὶ τοῦ *ε* γραφομένων λέξεων καὶ περὶ τῶν διὰ τῆς *οι* καὶ τοῦ *υ*, οἵτινες τοσοῦτον σκανδαλίζουσι τὸν Φρείδριχον Βλάσσιον, πιστεύσαντα μετὰ πολλῆς ἀφελείας ὅτι ἡ *αι* καὶ *οι* ἐφύλαττον τὴν ἀρχαιοτάτην αὐτῶν καὶ σύνθετον προφορὰν ἀπὸ χρόνων ἀρχαιοτέρων τοῦ Ὁμήρου μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου καὶ ὕστερον ! ! ! (Βάσαν. 430—433. 453).

Ἐν ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς Βοιωτικῆς πόλεως Ἀκραιφίας τῶν μέσων τῆς γ' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἀναγινώσκονται αἱ γραφαὶ *Φρουνίχω* καὶ *Πτωΐυ* (Bullet. de corr. hellen. XIV, 1889, σελ. 4, ἐπιγρ. 3, στίχ. 12). Καὶ ἐκ τῶν γραφῶν τούτων ὡς καὶ ἐκ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων ἐκ Βοιωτίας γίνεται πρόδηλον, ὅπερ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ λέγομεν (σελ. 152—154), ὅτι ἂν οἱ Βοιωτοὶ μόλις ἀπὸ τῶν μέσων τῆς γ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, ἄρχονται σταθερώτερον γράφοντες τὸ *υ* ἀντὶ τῆς *οι* τοῦ ἰωνικοῦ καὶ ἀττικοῦ ἀλφαβήτου, τοῦτο συμβαίνει, διότι ἀκριβῶς κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἄρχονται γράφοντες σταθερώτερον καὶ τὴν *ου* ἀντὶ τοῦ

σμικῶν καὶ ὁ ἀποκεκομμένος τύπος τῆς πληθυντικῆς δοτικῆς τῶν δευτεροκλίτων ὀνομάτων, ὁ εἰς *οις* ἐκ τοῦ εἰς *οισι*. Οὕτως ἔχοντος τοῦ πράγματος, οὐδὲ τὸ ἄλλο δύναταί τις νὰ ἀρνηθῇ, ὅτι καὶ ἐν ταῖς ἀποκεκομμέναις δοτικαῖς *ταῖς πύλαις* κλπ., δὲν ἠκούετο ὁ φθόγγος ê ὅπως καὶ ἐν ταῖς ἀρχαιοτέραις καὶ πληρεστέραις *τέσι πύλέσι* κλπ. Τοῦτο δὲ μόνον οὐχὶ βοῶν διδάσκει καὶ αὐτὸς ὁ Ἀριστοφάνης, ὅταν γράφῃ διὰ τῆς *αι* οὐ μόνον τὰς ἀποκεκομμένας δοτικάς, ἀλλὰ καὶ τὰς μὴ ἀποκεκομμένας, ἐν αἷς, ὡς σαφῶς διδάσκουσιν αἱ ἐπιγραφαί, ἠκούετο μόνον ὁ φθόγγος ê.

βοιωτικοῦ *υ*, διότι δηλαδὴ τότε μόλις τὸ *υ* αὐτῶν, παῦσαν νὰ σημαίνῃ τὸν ἁδρότερον φθόγγον τοῦ λατινικοῦ *u*, ἠδύνατο νὰ σημαίνῃ τὸν λεπτότερον φθόγγον τῆς *οι* καὶ τὸν τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ *υ*, τοῦ πρὸς τὸ γαλλικὸν *u* ἢ πρὸς τὸ γερμανικὸν *ü* ἰσοδυναμοῦντος. Ἐκ τῆς τοιαύτης δὲ γραφῆς τῆς *ου* ἀντὶ τοῦ βοιωτικοῦ *υ*, καὶ τῆς γραφῆς τοῦ κοινοῦ ἑλληνικοῦ *υ* ἀντὶ τῆς *οι* τοῦ ἰωνικοῦ καὶ ἀττικοῦ ἀλφαβήτου, ἐπειδὴ αὕτη εἶνε καθαρῶς ὀρθογραφική, οὐδαμῶς δὲ φθογγολογική, συμπεραίνεται καί τι ἕτερον, ὅτι οἱ Ἐρασμικοὶ πολὺ ἀφίστανται τῆς ἀληθείας, ζητοῦντες νὰ ἑρμηνεύσωσι φθογγολογικῶς, οὐχὶ δὲ ὀρθογραφικῶς, ὡς ἔδει, τὰ ἐπιγραφικὰ φαινόμενα τῆς μετ' Εὐκλείδην γραμματικῆς, καὶ οὐδὲν ἄπορον ἂν διὰ τοῦτο δὲν ἠδυνήθησαν νὰ εὕρωσι τὰ ἀληθῆ αἴτια καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐπὶ Εὐκλείδου γενομένης ὀρθογραφικῆς μεταρρυθμίσεως, οὐδὲ νὰ ὁρίσωσι τὴν φύσιν καὶ τὸν χαρακτῆρα αὐτῆς, ὡς πολλαχοῦ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ διὰ πολλῶν ἀπεδείξαμεν.

Ἐν ἑτέρᾳ ἐπιγραφῇ ἐκ τῆς αὐτῆς πόλεως Ἀκραιφίας τῶν πρὸ Χριστοῦ ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀπαντᾷ ἡ γραφὴ *Ῥωμεῖον* ἀντὶ *Ῥωμῆον* (Bulletin κτλ. XIV, σ. 8, ἐπιγρ. 9, στίχ. 3), ἣν δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστὰς *Ἀθανεῖος, Θηβεῖος, Ταναγρεῖος, βέβειος,* (Βάσαν. σελ. 138). Ἐκ τῶν γραφῶν τούτων ἐπειδὴ ἡ *ει* κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους εἶχεν ἀναντιλέκτως τὴν δύναμιν τοῦ μακροῦ *ι*, ἔχομεν καὶ ἕτερον λόγον νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι ἂν οἱ Βοιωτοὶ ἀπὸ Εὐκλείδου ἀντὶ τῆς *αι* ἢ *αε* γράφουσιν *η*, παρὰ δὲ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησι, πλὴν τῶν Θεσσαλῶν, σταθερῶς γράφεται ἡ *αι*, οὐδέποτε δὲ ἀντ' αὐτῆς ἡ *ει*, τοῦτο συμβαίνει διότι παρὰ μὲν τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν ἡ *αι* διὰ τῆς συναιρέσεως τῶν ἀποτελούντων αὐτὴν στοιχείων εἶχεν ἀποβῆ ê πλῆρες καὶ καθαρόν, καὶ διὰ τοῦτο μέχρι σήμερον ἐφύλαξε τὴν δύναμιν ταύτην ἐν τῷ ἀλφαβήτῳ, παρὰ δὲ τοῖς Βοιωτοῖς πρωΐτατα ἔλαβεν ἕτερόν τινα κλειστότερον φθόγγον, ὅστις ὅμως οὕτως ἐπλησίαζε πρὸς τὸ *ι*, ὥστε οὐ πολλῷ ὕστερον καὶ ὅλως συνεταυτίσθη αὐτῷ ἔν τε τῇ προφορᾷ καὶ γραφῇ.

Ἐν ἀττικῷ ψηφίσματι τοῦ ἔτους 386 πρ. Χρ. ὁ βασιλεὺς τῶν Ὀδρυσῶν, ὁ ἐν τοῖς νομίσμασι τῆς Θρᾴκης *Εὐβρ(ύτελμις)* γραφόμενος, γράφεται διὰ μόνου τοῦ *β*, *Ἐβρύτελμις* (Δελτ. ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 203—204 στίχ. 5, 11, 18 22). Ἐλαχίστη βεβαίως διαφορὰ ὑπῆρχε μεταξὺ τοῦ *ευβ* καὶ *εβ*, ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, ἀκούοντες ἐξαγγελλόμενον τὸ ὄνομα τοῦ βασιλέως τῶν Ὀδρυσῶν, τετράκις νὰ γράψωσιν *Ἐβρύτελμις* ἀντὶ *Εὐβρύτελμις*. Ἡ διὰ τοῦ *ευβ* καὶ *εβ* τοῦ αὐτοῦ φθόγγου γραφὴ ὑπομιμνήσκει ἡμᾶς τῆς ἀρχαιοτάτης παρὰ πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων γραφῆς *ευϜ* ἀντὶ *εϜ*, καὶ τῆς προσθήκης τοῦ *β* ἐν τῇ ἀττικῇ γραφῇ *Εὐβαίων* ἀντὶ *Εὐαίων* (μετὰ τὸ 318 πρ. Χρ.), καὶ ἐν τῇ ἐκ Δωδώνης *Εὔβανδρος* καὶ τῇ ἐκ Λακεδαίμονος *Εὐβάλκης*, (δ' καὶ γ' ἑκατοντ. πρ. Χρ.), ἐξ ὧν συνεπεράναμεν ὅτι αἱ δίφθογγοι *αυ* καὶ *ευ* καὶ τὸ σύμφωνον *β* εἶχον τὴν αὐτὴν δύναμιν ἣν καὶ σή-

μερον ἐν τῷ ἡμετέρῳ (Βάσαν. σελ. 488. 570). Ὑπὲρ τῆς ἀρχαιοτάτης ἐκφωνήσεως τοῦ ἡμετέρου *β*, μαρτυρεῖ καὶ βουστροφηδὸν χωροῦσα ἐπιγραφὴ ἐκ Γόρτυνος, φέρουσα τὴν λέξιν *διαϜειπάμενος* διὰ τοῦ *β* γεγραμμένην. *διαβειπάμενος* (F. Halbherr e D. Comparetti, Iscrizioni di varie città Cretesi 1887, σελ. 99, ἐπιγρ. 21, στίχ. 11). Ἡ δὲ γραφὴ *αϜτός*, ἥτις ἀπαντᾷ ἐν πολλοῖς λειψάνοις ἀρχαιοτάτων ἐπιγραφῶν, ὁρμωμένων ἐκ τοῦ ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος (F. Halbherr e D. Comparetti, Nuovi frammenti d' iscrizioni arcaiche κτλ. 1889, σελ. 71. framm. 5.—σελ. 79, framm. 38, στίχ. 5 καὶ 13.—σελ. 96, framm. 64. στίχ. 4), δεικνύει ὅτι τὸ *υ* τῶν γραφῶν *αὐτῷ ἐλευθέροις*, *αὐτώς*, αἵτινες ἀπαντῶσιν ἐν λειψάνῳ ὡσαύτως βουστροφηδὸν γεγραμμένης ἐπιγραφῆς, ὀλίγῳ δὲ χρόνῳ νεωτέρας τῶν προτέρων (αὐτόθι σελ. 97, framm. 65, στίχ. 9, 11, 19) εἶχε συμφωνικὴν δύναμιν· διότι, ὡς καὶ ἐν τῷ ἡμετέρῳ συγγράμματι παρετηρήσαμεν (σελ. 98-99), αἱ ἐπιγραφαί, ἐν αἷς γράφεται *αυ* καὶ *ευ*, δὲν διαφέρουσι πολὺ τοῖς χρόνοις τῶν ἄλλων, ἐν αἷς γράφεται **αϜ** καὶ **εϜ**, καὶ εἶνε ὅλως ἀπίθανον ὅτι ἐν μόνοις τοῖς φθόγγοις **αϜ** καὶ **εϜ** τὸ **Ϝ** μετεβλήθη εἰς *υ*, πανταχοῦ δὲ ἄλλοθι διετηρήθη ἄθικτον καὶ ἀκέραιον. Τοσούτῳ δὲ μᾶλλον εἶνε ἀπίθανον ὅτι ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου ἐγένετο τοιαύτη φωνητικὴ μεταμόρφωσις τοῦ **Ϝ** ἐν μόνοις τοῖς φθόγγοις **αϜ** καὶ **εϜ**, ὅσῳ ἐν ταῖς αὐταῖς ἐπιγραφαῖς, γράφεται καὶ **Ε** καὶ **Κ** ἀντὶ **⊟** καὶ **Ϙ**, ἡ δὲ γραφὴ τῶν πρώτων ἀντὶ τῶν δευτέρων εἶνε φανερῶς ὀρθογραφική, καὶ οὐδεὶς ὑπάρχει λόγος πείθων τινὰ ὅτι καὶ ἡ ὑποχώρησις τοῦ **Ϝ** εἰς τὸ *υ* ἐν τῇ γραφῇ τῶν διφθόγγων *αυ* καὶ *ευ* δὲν ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐκ τῆς αὐτῆς ὀρθογραφικῆς αἰτίας, ἐξ ἧς καὶ ἡ ὑποχώρησις τοῦ **⊟** καὶ **Ϙ** εἰς τὸ **Ε** καὶ **Κ**, ἐκ τοῦ ὅτι δηλαδὴ ταῦτα, οὐχὶ δὲ ἐκεῖνα ἦσαν ἐν χρήσει κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους παρὰ τοῖς ἄλλοις Ἕλλησιν. Ὡς δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς μεταβάσεως τῶν γραφῶν **αϜ** καὶ **εϜ** εἰς *αυ* καὶ *ευ* ἐγράφη *ἀμεϜύσασθαι* ἀντὶ *ἀμέϜσασθαι* ἢ *ἀμεύσασθαι* καὶ *αϜυτὸς* ἀντὶ *ἀϜτὸς* ἢ *αὐτὸς* (Βάσαν. σελ. 99), οὕτω γράφεται *ταϜῦρον* ἀντὶ *τᾶϜρον* ἢ *ταῦρον* ἐν λειψάνῳ ἐπιγραφῆς ἐκ τοῦ αὐτοῦ ἐν Γόρτυνι ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος (F. Halbherr, κτλ. 1889, σελ. 87, framm. 55, στίχ. 2.). Τὴν συμφωνικὴν δύναμιν τοῦ *υ* ἐν ταῖς γραφαῖς ταύταις ἐπικυροῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ἂν ἐν αὐταῖς τὸ *υ* ἐκφωνηθῇ ὡς *ου* τότε δὲν κατανοεῖται πῶς αἱ λέξεις *ἀϜτὸς* καὶ *αὐτός*, *τᾶϜρος* καὶ *ταῦρος*, αἵτινες ἐξ ἀρχῆς μέχρι τέλους διέμειναν δισύλλαβοι, μόνον κατὰ τὸν βραχύτατον χρόνον τῆς μεταβάσεως ἐγένοντο τρισύλλαβοι· μένει δὲ πολλῷ μᾶλλον ἀκατανόητον καὶ ἄλλο τι, πῶς ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ τὸ *Τάουρος* δὲν ἔγεινε *Τῶρος*, ἀφ' οὗ ὁ φθόγγος *αου* ἐν τῇ ἀττικῇ καὶ κοινῇ διαλέκτῳ συναιρεῖται σταθερώτατα καὶ κανονικώτατα εἰς *ω*, δὲν ἑρμηνεύεται δὲ οὐδὲ διὰ τί οἱ φθόγγοι *αου* καὶ *εου* παρὰ τοῖς Ἕλλησι ποιηταῖς ἀποτελοῦσι πάντοτε δύο συλλαβάς, οὐδέποτε δὲ μίαν, ὡς αἱ δίφθογγοι

αυ καὶ *ευ*, αἵτινες πολλάκις καὶ βραχεῖαν συλλαβὴν ἀποτελοῦσι παρ' αὐτοῖς πρὸ φωνήεντος.

Ὑπὲρ τῆς συμφωνικῆς δυνάμεως τοῦ *υ* τῶν διφθόγγων *αυ* καὶ *ευ* μαρτυροῦσι παρὰ πλείστας ἄλλας καὶ αἱ γραφαὶ τῶν Ἑλληνοταμιῶν *Δαυνιοτειχῖται* καὶ *Δαμνιοτειχῖται*, ἐν αἷς τὸ συμφωνικὸν *υ* ἐτράπη πρὸ τοῦ *ν* εἰς *μ*, ὡς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς *ἐλαύνω, λαύνω, λάμνω*, καὶ ὡς τὸ *β* πρὸ τοῦ *ν* ἐν τῷ *σεμνὸς* κτλ. (ἰδὲ Βάσαν. σελ. 483). Ἐνταῦθα δὲν πρέπει νὰ παραλίπωμεν τήν τε ἀττικὴν γραφὴν *Ταρσὲχς* ἀντὶ *Ταρσεὺς* (β' ἑκατοντ. μ. Χρ.) καὶ τὴν δελφικὴν *ἐπίστεφσε* ἀντὶ *ἐπίστευσε* (β' ἑκατοντ. πρ. Χρ.), διότι αὗται, καίπερ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου γνωσταί, δὲν μνημονεύονται οὔτε ὑπὸ τοῦ Βλασσίου, οὔτε ὑπὸ τοῦ Γ. Μεϋήρου οὔτε ὑπὸ ἄλλου τινὸς τῶν Ἐρασμικῶν (Βάσαν. σελ. 490—504).

Περὶ δὲ τῆς προφορᾶς τοῦ *η* ὅτι αὕτη πολὺ ἀπέκλινε πρὸς τὴν τοῦ *ἰῶτα* ἤδη ἀπὸ ἱκανῶς ἀρχαίων χρόνων, διὰ πολλῶν ἀπεδείξαμεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἐν τῷ ἰδίῳ περὶ τοῦ *η* κεφαλαίῳ, οὐκ ὀλίγα δὲ παραδείγματα τῆς ἰωτα κιζούσης ταύτης προφορᾶς τοῦ *ἦτα* παρέθηκε καὶ ὁ κ. Eduard Engel ἐν τῇ *Ἑλλάδι* (Τόμ. Α', 4, σ. 295, 18 καὶ Τόμ. Β', σ. 60). Παρατιθέμεθα δὲ ἐνταῦθα καὶ ἡμεῖς τινα ἐκ τῶν κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἀνευρεθεισῶν ἐπιγραφῶν.

Ἐν ἐπιγραφαῖς ἐξ Ἐρετρίας ἀρχαιοτέραις τῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων ἀναγινώσκεται τὸ κύριον ὄνομα *Δημήτριος* διὰ τοῦ *ι* γραφόμενον, *Δημίτριος* (Δελτ. ἀρχαιολ. Ε', 1889, σελ. 168, ἀριθ. 33).

Ὁμοίως ἀναγινώσκεται ἐν ψηφοθετήματι ἐν Σπάρτῃ τῶν μετὰ Χριστὸν ῥωμαϊκῶν χρόνων *Ἀλκηβηάδης* ἀντὶ *Ἀλκιβιάδης* (Δελτ. ἀρχαιολ. σελ. 74, ἀριθ. 4). Ἐκ τῆς γραφῆς δὲ ταύτης βλέπει τις ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἐγράφετο *η* καὶ ἀντὶ τοῦ βραχέος *ι*, ὅπερ καὶ ἐκ συγχρόνων ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἄλλων χωρῶν τῆς Ἑλλάδος ἐπιγραφῶν ἐπικυροῦται.

Ἐν ἐπιγραφῇ ἐξ Ἀθηνῶν τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ ῥωμαϊκὸν ὄνομα *Mēnucianus* γράφεται διὰ τοῦ *ι* *Μινουκιανὸς* (Δελτ. ἀρχαιολ. σελ. 133. ἀριθ. 14, καὶ σελ. 135 σημ. 1)[1].

Ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Φρυγίας τοῦ ἔτους 164 μ. Χρ. ἀναγινώσκεται *Ἀντηφόντι* ἀντὶ *Ἀντιφῶντι*, τοῦ *η* κατέχοντος τὴν θέσιν τοῦ βραχέος *ι* (Mittheil. XIV, 1889, σελ. 92, ἐπιγρ. 15, στίχ. 3). Ὁμοίως ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ Μαγνησίας τῶν αὐτῶν χρόνων γράφεται *Φηλῶτα* ἀντὶ *Φιλώτα* (Mittheil. σελ. 105, ἐπιγρ. 51). Ἐν ἑτέρᾳ ἐκ Μαγνησίας ἐπιγραφῇ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων γράφεται *μνήας* ἀντὶ *μνείας* ἢ μᾶλλον ἀντὶ *μνίας* (Mittheil. σελ. 107, ἐπιγρ. 57). Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω ὅτι καὶ ἐν Ὠρωπῷ κατὰ τὴν 6' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδα ἐγράφη *χρήας* ἀντὶ *χρείας* κατ' ἄλλα

[1] Ἀντιστρόφως ἕτερον ῥωμαϊκὸν ὄνομα, τὸ Calvisius, μετεγράφη εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν *Καλουήσιος* ἀντὶ Καλουΐσιος ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ ἱεροῦ τοῦ Παναμάρου Διός, τοῦ ἔτους 37 π. Χ. (Ἰδὲ Bulletin de corr. hellén. τόμ. XI, 1887, σελ. 226, στ. 3).

πλεῖστα ὅμοια παραδείγματα ἐξ Ἀττικῆς καὶ ἄλλων ἑλληνικῶν χωρῶν.

Τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων εἶνε καὶ ἡ ἐκ Μυλάσων γραφὴ *ψίφισμα* ἀντὶ *ψήφισμα* (Mittheil. κτλ. σελ. 110,66).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους ἐν Ἀντιοχείᾳ τῆς Πισιδίας ἐγράφη *Αὐρηλίου* παρὰ τὸ *Αὐριλίας* (Mittheil. σελ. 114 ἐπιγρ. 72, στίχ. 3—6).

Ἐν δὲ ἐπιγραφῇ τῆς ε' ἢ ϛ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος παρατηρεῖται δεινὴ σύγχυσις τῆς *αι* πρὸς τὸ *ε*, τῆς *οι* πρὸς τὸ *υ* καὶ τοῦ *η* πρὸς τὴν *ει* καὶ τὸ *ι*.

Οὐ μόνον δὲ περὶ τῆς ἀρχαιοτάτης μονοφωνίας τῶν διφθόγγων μαρτυροῦσιν αἱ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ἐπιγραφαὶ καὶ περὶ τῆς ἱκανῶς ἀρχαίας προφορᾶς τοῦ *η* ὡς *ἰῶτα*, συμφώνως πρὸς πάσας τὰς πρότερον γνωστάς, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ γνησίου τῆς παρ' ἡμῖν ἐκφωνήσεως τῶν συμφώνων.

Ἐν τῇ προμνημονευθείσῃ ἐξ Ὠρωποῦ ἐπιγραφῇ τῆς β' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Ἐφημ. ἀρχαιολ. 1889, σελ. 7—10) ἀναγινώσκονται αἱ γραφαὶ *ἄλη* ἀντὶ *ἄλλη* (στίχ. 5, καὶ 28), *ἄλλο Σοφαιρέτου* ἀντὶ *ἄλλος Σοφαιρέτου* (στίχ. 36 καὶ 53). Ὁμοίως γράφεται *συμαχίαν* ἀντὶ *συμμαχίαν*, ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ ἐν Γόρτυνι τῆς Κρήτης ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος τοῦ ἔτους 183 πρ. Χρ. (F. Halbherr e D. Comparetti relazione sugli scavi del Tempio d' Apollo Pythio in Gortyna σελ. 30, στίχ. 1—2). Καὶ ἐκ τῶν γραφῶν τούτων, ὅπως καὶ ἐξ ἄλλων ὁμοίων ἐξ Ἀττικῆς καὶ ἄλλων τόπων τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς δ' καὶ γ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος, γίνεται φανερὸν ὅτι ἡ παράλειψις τοῦ ἑτέρου τῶν διττῶν συμφώνων, ἥτις εἶχε λάβει ἀρχὴν ἤδη ἀπὸ τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, διετέλει ἀεὶ προβαίνουσα πρὸς τὰ πρόσω, καὶ διὰ τοῦτο κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους καὶ μάλιστα τοὺς μετὰ Χριστὸν οὐδεμία ἐγίνετο διάκρισις μεταξὺ τῶν διττῶν καὶ ἁπλῶν συμφώνων· ἐκ τῆς παραλείψεως δὲ τοῦ τελικοῦ ϛ λέξεώς τινος πρὸ ἑτέρου σ ἀρκτικοῦ τῆς ἑπομένης γίνεται φανερὸν καὶ τοῦτο, ὅτι καὶ τὸ ἀρκτικὸν σ οὐδαμῶς διέφερεν ἐν τῇ ἐκφωνήσει τοῦ τελικοῦ ϛ καὶ ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν προφορὰ τοῦ συμφώνου τούτου, οἵτινες ἐκφωνοῦμεν αὐτὸ ὁμοίως οἵαν δήποτε θέσιν καὶ ἂν κατέχῃ ἐν τῇ λέξει, εἶνε ἀρχαιοτάτη. Περὶ πάντων τούτων ἰδὲ καὶ τὴν ἡμετέραν Βάσανον σ. 563—565.

Ἐν νομίσματι τῶν Βυζαντίων ἀναγινώσκεται τὸ ὄνομα τοῦ κτίστου τῆς πόλεως ἔχον ἐν τῇ καταλήξει ζ ἀντὶ ϛ, *Βύζαζ*. Ὁμοίως εἴδομεν ὅτι καὶ ἐν τῇ ὑπὸ τῶν Ἑβδομήκοντα μεταγραφῇ τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος *Βοὸς* γράφεται ἐνίοτε διὰ τοῦ ζ *Βοόζ*. Ἡ γραφὴ *Βύζαζ* οὐ μόνον δεικνύει ὅτι τὸ ζ δὲν ἐξεφωνεῖτο ὡς *dz*, ὡς ἐδόξαζεν ὁ Γεώργιος Κούρτιος, ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ὡς *zd*, ὅπως δοξάζει ὁ Βλάσσιος. Καὶ ὅτι μὲν τὸ ζ δὲν ἤρχετο ἀπὸ τοῦ δ ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ϛ τεκμηριοῦται ὑπὸ πολλῶν, ὡς καὶ ὁ Βλάσσιος ὁμολογεῖ ἐν τῇ β' καὶ γ' ἐκδόσει τῆς ἑαυτοῦ πραγματείας. Ἀλλ' ὅτι οὐδὲ ὡς *zd* ἐξεφωνεῖτο τὸ ἑλληνικὸν ζ μαρτυροῦσι σαφέστατα τὰ ἑξῆς· α') ὅτι ἐν πολλαῖς λέξεσι

τὸ ζ γεννᾶται ἐκ τοῦ γ, οἷον ἐν τῇ λέξει *μείζων*, ἐν ᾗ τοσοῦτον δυνάμεθα νὰ ἐκφωνήσωμεν τὸ ζ ὡς *zd* ὅσον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐκφωνήσωμεν τὸ *g* ἐν τῇ γαλλικῇ λέξει *George* τῇ ἐκ τοῦ *Georgius* γεννηθείσῃ· β') ὅτι τὸ ζ γεννᾶται καὶ ἐκ τοῦ *δ* οὐ μόνον ἐν τῇ διαλέκτῳ τῶν Ἠλείων, ὡς λέγει ὁ Βλάσσιος, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἑλληνικαῖς διαλέκτοις καὶ δὴ ἐν τῇ ἀττικῇ, ὡς διαρρήδην λέγει ὁ Πλάτων ἐν τῷ Κρατύλῳ (σελ. 418), καὶ φωνητικῶς εἶνε ἀδύνατον τοιοῦτον ζ νὰ ἐκφωνῆται ὡς *zd*, ὅπως οὐδὲ τὸ ἐκ τοῦ γ γεννώμενον, ἀλλ' ὡς τὸ ἡμέτερον, ἀφ' οὗ δι' ἄλλους λόγους δὲν ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται ὡς *dz*. Τὴν ὡς *zd* προφορὰν τοῦ ἑλληνικοῦ ζ ἀποκρούουσι καὶ αἱ γραφαὶ τῶν Ἑλληνοταμιῶν *Ἀζζειοί, Βυζζάντιοι, Κλαζζομένιοι* (Βασαν. σελ. 607). Οὐδ' αὐτὸς ὁ Βλάσσιος ὁ πατὴρ τῆς καινοφανοῦς προφορᾶς *zd* δύναται νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι οἱ Ἑλληνοταμίαι ἐξεφώνουν *Βυzdzdάντιοι*, ἢ ὅτι οἱ ἐπὶ Δημοσθένους Ἀθηναῖοι ἐξεφώνουν *ἐνδέzdμους* καὶ ἀναβα*zd*μοὺς τὰς ἐν ἀττικῇ ἐπιγραφῇ τοῦ ἔτους 329 πρὸ Χριστοῦ ἀπαντώσας γραφὰς *ἐνδέσζμους, ἀναβαζμοὺς* (Βάσαν. σελ. 604).

Ὅτι δὲ καὶ ἡ προφορὰ τοῦ καθ' ἡμᾶς *δ* δύναται νὰ ἀναχθῇ ἀκωλύτως μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Πλάτωνος, διδάσκει πάλιν αὐτὸς ὁ φιλόσοφος, ὅταν λέγῃ ἐν τῷ Κρατύλῳ (σελ. 427 Α. τέλ.) «Τῆς δ' αὖ τοῦ *δέλτα* συμπιέσεως καὶ τοῦ *ταῦ* [καὶ] ἀπερείσεως τῆς γλώττης τὴν δύναμιν χρήσιμον φαίνεται ἡγήσασθαι πρὸς τὴν μίμησιν τοῦ δεσμοῦ καὶ τῆς στάσεως». Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου σαφῶς καταφαίνεται ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος τὸ *δέλτα* εἶχε τὴν αὐτὴν προφοράν, ἣν καὶ σήμερον παρ' ἡμῖν, διότι μόνον κατὰ τὴν ἡμετέραν προφορὰν αὐτοῦ συμπιέζεται ἡ γλῶσσα, ὅπως ἀπερείδεται κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ *ταῦ*· κατανοεῖται δὲ καὶ διατί ὁ φιλόσοφος λέγει, ὅτι πρὸς δήλωσιν τῆς ἐννοίας τοῦ *δεσμοῦ* ἐνομίσθη ὑπὸ τοῦ νομοθετήσαντος τὰ τῆς γλώσσης κατάλληλον τὸ *δ*, πρὸς δήλωσιν δὲ τῆς *στάσεως* τὸ *τ*. Τὸν ὀβελισμὸν τοῦ δευτέρου *καὶ* τοῦ μετὰ τὴν λέξιν *ταῦ* θεωροῦμεν ἀναγκαιότατον, διότι ἡ ὕπαρξις αὐτοῦ καθιστᾷ ἀκατανόητον τὸ χωρίον· καί, ὡς φαίνεται, ὁ δεύτερος οὗτος *καὶ* προσετέθη ὑπὸ ἀγραμμάτου τινὸς ἀντιγραφέως, μὴ δυνηθέντος νὰ ἐννοήσῃ τὴν χρῆσιν τῆς διπλῆς γενικῆς, τῆς *ὑποκειμενικῆς* καὶ *ἀντικειμενικῆς* ὑπὸ τῶν νεωτέρων Γραμματικῶν καλουμένης. Ἐὰν φυλαχθῇ τὸ *καί*, τότε τὸ χωρίον παρέχει ταύτην τὴν ἔννοιαν, ὅτι κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τοῦ *δ* καὶ *τ*, συμπιέζεται τὸ *δ* καὶ *ταῦ* καὶ ἀπερείδεται ἡ γλῶσσα, ἔννοιαν, ἥτις οὐδὲ εἰς τοῦ ἀλογιστοτάτου ἀνθρώπου τὸν νοῦν δύναται νὰ γεννηθῇ. Ὅτι δὲ τὸ *καὶ* πλημμελῶς ἐλλείπει ἢ πλεονάζει ἐν τοῖς ἀντιγράφοις τῶν παλαιῶν συγγραφέων εἶνε πρᾶγμα γνωστότατον.

Ὑπὲρ τοῦ ἀρχαιοτάτου τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς τοῦ *δ* συνηγορεῖ καὶ ἡ γένεσις τοῦ ζ ἐκ τοῦ *σδ*, ἣν καὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ἐπιγραφῶν μανθάνομεν καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν, ἁπάντων μιᾷ φωνῇ παραδιδόντων ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ζ γεννᾶται ἐκ τοῦ *σ* καὶ *δ* *συμφθειρομέ-*

των. Οὐδέποτε τὸ ἑλληνικὸν *δ* ἠδύνατο νὰ ἐκφωνῆται ὡς τὸ λατινικὸν *d*, ἀφοῦ οὐδέποτε τὸ *zd* δύναται νὰ ἀποτελέσῃ φθόγγον γεννώμενον συγχρόνως καὶ ἐκ μόνου τοῦ *γ* καὶ ἐκ μόνου τοῦ *δ*.

Ἐκ τοῦ εἰρημένου χωρίου τοῦ Κρατύλου μανθάνομεν ὅτι καὶ τὸ *ψ* καὶ τὸ *φ* καὶ τὸ *γ* δὲν ἐξεφωνοῦντο διαφόρως τῶν ἡμετέρων. Τὸ αὐτὸ δὲ διδασκόμεθα καὶ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἁλικαρνασσέως Διονυσίου, λέγοντος ὅτι τὰ μέσα *β, γ, δ*, κεῖνται μεταξὺ τῶν ψιλῶν καὶ δασέων, ταῦτα δὲ ὅτι δὲν ὑπολείπονται κατὰ τὴν εὐτονίαν οὐδὲ τῶν κρατίστων τῶν ἡμιφώνων, ἤτοι τῶν διπλῶν *ξ, ψ, ζ*, καὶ ὅτι ἕνεκα τῆς εὐτονίας ταύτης ἐγγίζουσι πρὸς τὰ τελειότατα, ἤτοι πρὸς τὰ φωνήεντα. Τοιαύτη θεωρία περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν μέσων καὶ τῶν δασέων συμφωνεῖ μόνον πρὸς τὴν παρ' ἡμῖν προφορὰν τῶν δασέων καὶ μέσων καὶ τῆς τοῦ *ζ*, οὐχὶ δὲ πρὸς τὴν κατὰ τοὺς Ἐρασμικούς, ὡς διὰ μακρῶν διελάβομεν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, ἐν τῷ περὶ τῆς ἐκφωνήσεως τῶν ἑλληνικῶν συμφώνων κεφαλαίῳ. Ἂν δὲ κατὰ τὴν ἡμετέραν προφορὰν τὰ μέσα καὶ δασέα ἀποβαίνουσι πολὺ εὐτονώτερα τῶν λατινικῶν *b, g, d*, καὶ τῶν δασυνομένων τῆς ἰνδικῆς ἢ τῶν ἐρασμικῶν *kh, πh, τh*, καὶ τὸ *ζ* πολὺ ἰσχυρότερον τοῦ ὑποκώφου *zd*, τοῦτο δὲν εἶνε ἐλάττωμα, ἀλλὰ προτέρημα γλώσσης, διότι ἀρετὴ γλώσσης εἶνε οὐχὶ μόνον νὰ ἔχῃ πλείονα φωνήεντα ἢ σύμφωνα, ἀλλὰ καὶ πλείονα τὰ ἰσχυρότερα ἄφωνα τῶν ἀσθενεστέρων, νὰ στερῆται δὲ καὶ ἐκείνων τῶν φθόγγων, οἵτινες ἕνεκα τῆς φύσεως αὐτῶν δυσαρέστως προσπίπτουσιν εἰς τὸ λεπτὸν οὖς λαοῦ ἔχοντος ἀνεπτυγμένην τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ.

Καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν συμπνευματισμῶν τῆς ἰνδικῆς γλώσσης διδασκόμεθα ὅτι ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὑπῆρχον μόνον *δασέα* (spiranten), οὐχὶ δὲ καὶ *δασυνόμενα* (aspiraten), διότι, ὡς γνωστόν, ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τὸ *φ* καὶ *χ* γεννᾶται πλειστάκις ἐκ τοῦ *π* καὶ *κ* πρὸ τοῦ *θ*, καὶ εἶνε ἀδύνατον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι τὰ ἑλληνικὰ δασέα ἐξεφωνοῦντο ὡς *πh* καὶ *κh* καὶ *τh*, διότι κατὰ τὴν τοιαύτην προφορὰν θὰ ἐγεννῶντο συμπνευματισμοί, οἱ *πhτh, κhτh*, οἵτινες ἀντίκεινται οὐ μόνον πρὸς τὸν νόμον τῶν συμπνευματισμῶν τῶν ἑλληνικῶν συμφώνων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν νόμον τῶν συμπνευματισμῶν τῆς ἰνδικῆς, ἐν ᾗ ἀναμφισβητήτως ὑπάρχουσι *δασυνόμενα*. Παραλείπομεν δὲ ὅτι τὰ δασέα ὑπάρχουσιν οὐ μόνον ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἰωνικῇ καὶ αἰολικῇ, ταῖς ἀπ' ἀρχαιοτάτων χρόνων ἀποβαλλούσαις τὸ δασὺ πνεῦμα, καὶ ἡ ὕπαρξις δασυνομένων ἐν διαλέκτοις ἐστερημέναις τοῦ δασέος πνεύματος εἶνέ τι φαντασιῶδες καὶ φύσει ἀδύνατον. Ἂν δὲ ὁ Βλάσσιος πιστεύει ὅτι ἐν τοῖς συμπνευματισμοῖς *φθ, χθ, χφ, χχ*, τὰ *δασέα* πρέπει νὰ ἐκφωνηθῶσιν ὡς δασυνόμενα, οὐδὲν θαυμαστόν, διότι ἐν ταῖς ἀποδείξεσιν αὐτοῦ συνήθως κόπτει ἀντὶ νὰ λύῃ τὸν δεσμὸν τοῦ προβλήματος, μεταχειριζόμενος ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον αὐτὸ τὸ ἀποδεικτέον, καὶ διότι νομίζει εὐκολώτατον τὸ δυσκολώτατον καὶ τὸ ἐκ τοῦ

συμπνευματισμοῦ οὐδεμιᾶς γλώσσης ἐχούσης aspiraten δυνάμενον νὰ ἀποδειχθῇ. Ἐξ οὐδεμιᾶς γλώσσης δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι τὸ δασὺ πνεῦμα γεννᾶται αὐτομάτως μεταξὺ δύο συμφώνων καθ' ἣν στιγμὴν ἔπρεπε, καὶ ἂν ὑπῆρχε, ταχέως νὰ φύγῃ καὶ νὰ ἀφανισθῇ (Βάσαν. σελ. 644—652).

Ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου τῆς παρ' ἡμῖν προφορᾶς τοῦ *θ* μαρτυρεῖ πρὸς ἄλλαις γνωσταῖς καὶ ἡ γραφὴ Fέτεθθι ἀντὶ Fέτεσσι ἀναγινωσκομένη ἐν ἐπιγραφῇ ἐκ τοῦ ἐν Γόρτυνι ναοῦ τοῦ Πυθίου Ἀπόλλωνος τῶν τελευταίων μακεδονικῶν χρόνων (F. Halbherr e D. Comparetti σελ. 39—40. B. στίχ. 22· ἰδὲ καὶ Th. καὶ J. Baunack, Die Inshrift von Gortys σελ. 37 καὶ Βάσαν. σελ. 643). Ἐκ δὲ τῆς ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιγραφῇ ἀπαντώσης γραφῆς *ἔχοτα* ἀντὶ *ἔχοντα* (C. στίχ. 14), συμπεραίνεται ὅτι τὸ *ντ* ἐξεφωνεῖτο καὶ τότε ὅπως καὶ νῦν παρ' ἡμῖν, ἂν πρέπει νὰ συμπεράνωμεν τοιοῦτον συμπέρασμα ἐκ πολλῶν ἄλλων ὁμοίων ἀττικῶν γραφῶν τῆς δ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος (Βάσαν. σελ. 720).

Ἐκ πάντων τῶν μέχρι τοῦδε εἰρημένων καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ ἐξετασθέντων, πορίζόμεθα τὰ ἑξῆς περὶ τῆς προφορᾶς τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν· α') Ὅτι αἱ γνήσιαι δίφθογγοι *ου* καὶ *ει* ἐσήμαινον ἁπλᾶς καὶ στοιχειώδεις φωνὰς ἤδη ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος. β') Ὅτι ἀπὸ τῶν αὐτῶν χρόνων ἄρχεται ἀποβαῖνον ἀνεκφώνητον καὶ τὸ καλούμενον προσγεγραμμένον *ι*. γ') Ὅτι ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἕκτης ἑκατονταετηρίδος ἄρχονται ἀποβάλλουσαι τὴν παλαιοτάτην καὶ σύνθετον αὐτῶν προφορὰν καὶ ἡ *αι* καὶ *οι* καὶ ὅτι οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ ἀπιστῶμεν, πολλοὺς δὲ νὰ πιστεύωμεν ὅτι ἐν τῷ μετ' Εὐκλείδην ἑλληνικῷ ἀλφαβήτῳ ἡ μὲν *αι* εἶχε τὴν προφορὰν τοῦ ἀνοικτοῦ *έ*, ἡ δὲ *οι* τὴν τοῦ μακροῦ *υ*, ὡς τὸ γαλλικὸν *u* ἐκφωνουμένου. Ἀπὸ δὲ τῆς β' μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ὅτι αἱ δίφθογγοι αὗται συσταλεῖσαι ἀπέβησαν βραχεῖς φθόγγοι, ὅπως καὶ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δίφθογγοι καὶ πάντα τὰ ἄλλα μακρὰ φωνήεντα. δ') Ὅτι τὸ *υ* τῶν διφθόγγων *αυ* καὶ *ευ* εἶχε συμφωνικὴν δύναμιν καὶ δὴ τὴν τοῦ F. ε') Ὅτι τὸ *η*, ὅπερ ἤδη ἐν χρόνοις πολλῷ ἀρχαιοτέροις τοῦ Σωκράτους καὶ Περικλέους εἶχε λάβει ἐν πολλαῖς λέξεσι τὴν προφορὰν τοῦ *ἰῶτα*, ἐν τῇ νέᾳ τῇ καλῇ φωνῇ τῶν Ἀττικῶν, ὡς ὀνομάζει ὁ Πλάτων τὴν ἐπ' αὐτοῦ λαλουμένην, μέχρι τῆς β ἑκατονταετηρίδος πρὸ Χριστοῦ ἐξεφωνεῖτο ὡς κλειστὸν *e*, ἀπὸ δὲ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης κατέστη σχεδὸν ἰσοδύναμον τῇ *ει* ἤτοι τῷ μακρῷ *ι* παρὰ τοῖς πλείστοις τῶν Ἑλλήνων ἐν τῇ κοινῇ διαλέξει, ἐν δὲ τῇ β' καὶ γ' ἀπὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι συσταλέν, ὅπως καὶ πάντες οἱ πρότερον μακροὶ φθόγγοι, ἤρξατο ἀποβαῖνον ἰσοδύναμον πρὸς τὸ βραχὺ *ι*. ς') Ὅτι τὸ *υ* καὶ ἡ ταυτοδύναμος αὐτῷ δίφθογγος *οι* διεστέλλοντο ἀπὸ τοῦ *ι* μετὰ πολλῶν βεβαίως ἐξαιρέσεων καὶ ὕστερον τῆς ἕκτης μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς δεκάτης, ὅτε ἐπῆλθεν ὁ πλήρης ἰωτακισμὸς ὁ ἀπὸ τῆς β' πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος ἀναφανείς, εἰ καὶ ἡ τοῦ *υ* προφορὰ διετηρήθη μέ-

χρι σήμερον ἐν οὐκ ὀλίγαις λέξεσι μετὰ τῆς ἀρχαιοτάτης προφορᾶς τοῦ *ου* πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος. ζ΄) Ὅτι οὐδένα λόγον ἔχομεν νὰ πιστεύωμεν ὅτι τὰ μέσα *β, γ, δ,* τὰ δασέα, *φ, χ, θ,* καὶ τὸ διπλοῦν *ζ* ἐξεφωνοῦντο κατὰ τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἐρασμικῶν, πολλοὺς δέ, τοὐναντίον, ὅτι ἐξεφωνοῦντο καὶ ἀρχαιότατα ὅπως καὶ σήμερον παρ᾽ ἡμῖν. η΄) Ὅτι ἡ συστολὴ τῶν μακρῶν φωνηέντων καὶ τῶν διφθόγγων, ἥτις ἐμφανίζεται πλήρης παρὰ τοῖς ἑλληνίζουσι ξένοις, ἐν τῇ β΄ πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδι, ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μόλις συνετελέσθη κατὰ τοὺς περὶ τὸν Χριστὸν χρόνους, ἐπέρχεται δὲ καὶ ἐνταῦθα πληρεστάτη, ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως τοῦ μακροῦ καὶ τοῦ βραχέος, τοὐλάχιστον ἐν τῷ στόματι τῶν πολλῶν, ἀπὸ τῆς β΄ μ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος.

Εἴδομεν δὲ καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ ὅτι καὶ πάντες οἱ ἀρχαῖοι Γραμματικοὶ ἀπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου μέχρι Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ, οὐδ᾽ αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ Καλλιμάχου ἐξαιρουμένου [1], διδάσκουσιν ὅτι αἱ δίφθογγοι ἐξεφωνοῦντο ὡς μακραὶ μέν, ἀλλ᾽ ἁπλαῖ καὶ στοιχειώδεις φωναί. Δι᾽ οὐδεμιᾶς δὲ γνησίας ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως δύνανται νὰ ἀποδείξωσιν οἱ Ἐρασμικοὶ ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν Γραμματικῶν διδασκομένη προφορὰ τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δὲν ἦτο ἡ αὐτὴ τῇ διδασκομένῃ ἐν τοῖς διδασκαλείοις ὑπὸ τῶν Γραμματιστῶν κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους τοῦ Καλλιμάχου καὶ Ζηνοδότου χρόνους, ἤτοι κατὰ τὴν δ΄ καὶ ε΄ ἑκατονταετηρίδα πρὸ Χριστοῦ. Καὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἀρχαίαν τοῦ *η* καὶ *υ* καὶ *οι* προφορὰν ἐγίνωσκον κάλλιστα οἱ ἀρχαῖοι Γραμματικοί, ὥστε οὐδ᾽ ἡ γνῶσις τῆς ἀρχαίας προφορᾶς τῶν φθόγγων τούτων ὀφείλεται τοῖς Ἐρασμικοῖς, ἀλλὰ τοῖς ἀρχαίοις Γραμματικοῖς, καὶ εἶνε εὐκολώτατον νὰ γνωσθῇ καὶ σήμερον ἡ προφορὰ αὐτῶν ὑπὸ παντὸς σπουδάζοντος περὶ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα καὶ οὐδεμίαν εἴδησιν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἐράσμου καὶ τῶν θιασωτῶν αὐτοῦ ἔχοντος. Θὰ ἦτο δὲ εὐκολώτατον νὰ γνωσθῇ καὶ πᾶσα ἄλλη διαφορὰ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νῦν προφορᾶς, ἂν ἀληθῶς ὑπῆρχε τοιαύτη, διότι οὕτω πολλὰ καὶ ποικίλα εἶνε τὰ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος τεκμήρια περὶ τῆς δυνάμεως τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ οὕτω ποικίλη εἶνε ἡ πρὸς ἄλληλα αὐτῶν σχέσις, ὥστε πᾶσα ἄλλη διαφορὰ θὰ ἐγίνετο παραχρῆμα καταφανής, ἂν ὑπῆρχεν, ὅπως γίνονται καταφανέσταται καὶ αἱ εἰρημέναι καὶ αὐτῷ τῷ πρῶτον ἁπτομένῳ τοῦ ζητήματος. Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἄλλη διαφορὰ μένει κεκρυμμένη καὶ λανθάνουσα μετὰ ἐπιπόνους καὶ ἀκριβεστάτας ἐρεύνας ἐπὶ ὅλα ἑξήκοντα καὶ τριακόσια ἔτη, εἶνε καὶ αὕτη μία τῶν σαφεστάτων καὶ λαμπροτάτων ἀποδείξεων ὅτι ἡ διδασκαλία

[1] Πόσον ἐπλανήθησαν οἱ Ἐρασμικοὶ περὶ τὴν ἑρμηνείαν τῶν φράσεων «*ναίχι καλός, καλὸς ναίχι, ἄλλος ἔχει*», αἵτινες ἀπαντῶσιν ἐν τῷ κη΄ ἐπιγράμματι τοῦ Καλλιμάχου (γεννηθέντος περὶ τὸ 310 π. Χ.) καὶ πόσον ἠστόχησαν ὅ τε Βλάσσιος καὶ Πετερσένιος περὶ τὴν διόρθωσιν τοῦ τελευταίου στίχου τοῦ εἰρημένου ἐπιγράμματος, διελάβομεν ἀκριβέστατα ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ, σελ. 292—298.

τοῦ Ἐράσμου δὲν ἐμπεδοῦται ἐπὶ στερεῶν καὶ ἀσφαλῶν θεμελίων. Καὶ φαίνεται ὅτι οὐδὲ τὸ παράπαν εἶχεν ἄδικον ὁ Κοραῆς, ὅτε πρὸ 90 ἐτῶν ἔγραφεν ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ γαλλιστὶ γενομένῃ ἐκδόσει τῆς πραγματείας τοῦ Ἱπποκράτους περὶ ἀέρων, ὑδάτων, τόπων «Prétendre que les Européens prononcent mieux le grec que les natifs de la Grèce, est une extravagance digne du seizième siècle qui la vit naître, mais qui auroit déjà dû disparoître devant les lumières du nôtre (Tome premier, discours préliminaire σ. CLXXI).

Ἂν δὲ οἱ Ἐρασμικοὶ καὶ μέχρι τοῦδε διατελοῦσι πιστεύοντες τὸ ἐναντίον, προέρχεται ἐκ πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων αἰτίων, οὐχ ἥκιστα δὲ ἐκ τῶν ἑξῆς, ὡς καὶ ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Βασάνῳ λέγομεν (σελ. 712 ἑξ.)· α') Ὅτι δὲν ἐξήτασαν διὰ τί οἱ Ἑβραῖοι καὶ Φοίνικες, παρ' ὧν οἱ Ἕλληνες παρέλαβον τὴν γραφήν, δὲν ἐσήμηναν ἐν τῇ γραφῇ τὰ φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγγους, ἀλλὰ κατέλιπον αὐτῷ τῷ ἀναγνώστῃ ν' ἀναπληροῖ τὸ ἐλλεῖπον ἐκ τῆς ζώσης φωνῆς ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν γεγραμμένων, οἱ δὲ Ἕλληνες, καίπερ σημήναντες καὶ τὰ φωνήεντα καὶ τὰς διφθόγγους ἐν τῇ γραφῇ, ὅμως ἐπὶ μακρότατον χρόνον ἔγραφον δύο καὶ τρεῖς διαφόρους φθόγγους δι' ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος. β') Ὅτι δὲν εὗρον τὴν αἰτίαν, δι' ἣν οἱ Ἕλληνες, φεύγοντες τὴν σύγχυσιν ταύτην καὶ θεραπεύοντες τὴν φανερὰν ταύτην ἀτέλειαν τοῦ παλαιοτέρου αὐτῶν ἀλφαβήτου, ἔγραψαν οὐχὶ δι' ἁπλῶν φωνηέντων τὰς διφθόγγους, ἀλλὰ διὰ διφθόγγων ἁπλᾶς καὶ ἀσυνθέτους φωνάς, δὲν εὗρον δηλαδὴ ὅτι ἡ φύσις τῆς μετ' Εὐκλείδην γραμματικῆς οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ νεκροῦ γράμματος, καὶ ὅτι ἡ γνῶσις τῆς δυνάμεως τῶν ἑλληνικῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν διαμένει ἀνέφικτος ἄνευ τῆς ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς ἐν τῇ Γραμματικῇ ἐκείνῃ ὀρθογραφίας. γ') Ὅτι δὲν παρετήρησαν ὅτι ἡ συναίρεσις καὶ κρᾶσις εἶχε συντελέσει τὸ ἑαυτῆς ἔργον ἐν τῇ ἀττικῇ τοὐλάχιστον διαλέκτῳ ἤδη ἐν χρόνοις ἀρχαιοτέροις τοῦ Εὐκλείδου, ἡ δὲ εἰς ἓν ἕνωσις τῶν διεστώτων προϋποτίθεται γένεσιν νέων φθόγγων δυναμένων νὰ γνωσθῶσι μόνον διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας τῆς ἀπὸ Εὐκλείδου καὶ ὕστερον. δ') Ὅτι δὲν παρετήρησαν ὅτι τὰ ὀρθογραφικὰ ἁμαρτήματα δύνανται νὰ συμβῶσι μόνον ἐν γλώσσῃ ἐχούσῃ ὀρθογραφίαν μὴ κατὰ παντα συμφωνοῦσαν πρὸς τὴν προφοράν, καὶ ὅτι οὐχὶ ὁ ἀριθμός, ἀλλὰ ἡ φύσις τῶν ὀρθογραφικῶν ἁμαρτημάτων εἶνε ἡ διδάσκουσα τὴν ζῶσαν καὶ ἀληθῆ προφοράν, καὶ ὅτι ἡ διὰ δύο φωνηέντων γραφὴ ἁπλῶν φθόγγων εἶνε σαφὲς τεκμήριον τῆς ἀσυνθέτου δυνάμεως τῶν διφθόγγων ἐν οἱῳδήποτε ἀλφαβήτῳ οὐχὶ μόνον κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἐμφανίζονται τοιαῦται γραφαί, ἀλλὰ καὶ κατὰ χρόνους πολὺ παλαιοτέρους. ε') Ὅτι πολλάκις φέρουσιν εἰς τὸ μέσον ὡς ἀποδεδειγμένον τὸ ἀποδείξεως χρῇζον, ἢ μεταχειρίζονται ὡς ἀποδεικτικὸν λόγον αὐτὸ τὸ ἀποδεικτέον. ϛ') Ὅτι οὐχὶ σπανίως ἁπλῆν ἑρμηνείαν μεταβάλλουσιν εἰς ἀπόδειξιν, λησμονοῦντες ὅτι

ἐπὶ πράγματος ἀγνώστου ἔτι καὶ ζητουμένου εἶνε χρεία οὐχὶ ἑρμηνείας, ἥτις προϋποτίθεται αὐτὸ γνωστὸν καὶ εὑρημένον, ἀλλ' ἀποδείξεως φερούσης εἰς τὸ φανερὸν τὸ ἐν τῷ ἀδήλῳ κεκρυμμένον, καὶ καθιστώσης βέβαιον τὸ ἀβέβαιον καὶ γνωστὸν τὸ ἄγνωστον. ζ') Ὅτι πολλαχοῦ μεταχειρίζονται ὑπὲρ ἑαυτῶν μεμονωμένας λέξεις καὶ φράσεις τῶν συγγραφέων, παροροῦντες τὰς σχέσεις αὐτῶν πρός τε ἀλλήλας καὶ πρὸς τὸ ὅλον. η') Ὅτι ἐκ τῶν αὐτῶν δεδομένων συνάγουσι πολλάκις λίαν αὐθαιρέτως οὐχὶ τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, ἀλλὰ δύο ὅλως ἐναντία ἀλλήλοις. θ') Ὅτι δὲν ἑρμηνεύουσι πολλὰ διασαφήσεως καὶ ἑρμηνείας δεόμενα. ι') Ὅτι ἐνίοτε δι' ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν ζητοῦσι νὰ ὁρίσωσι τὴν φύσιν πολλῶν ἐπιγραφικῶν φαινομένων, ὅλως, ὡς φαίνεται, ἀγνοοῦντες ὅτι αἱ ἀριθμητικαὶ ἀναλογίαι δὲν δύνανται νὰ μεταβάλλωσι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων, ὧν εἶνε ἀναλογίαι, καὶ ἂν αὕτη ἄλλοθεν δὲν εἶνε γνωστή, αἱ ἀναλογίαι οὐδὲν εἰς τοῦτο συμβάλλονται· ἀγνοοῦσιν ὅτι οὐχὶ ἐκ τῶν ἀριθμητικῶν ἀναλογιῶν, ἀλλ' ἄλλοθεν πρέπει νὰ γινώσκωμεν ὅτι ἐκεῖνα μὲν τὰ τοσαῦτα τὸν ἀριθμὸν ζῷα εἶνε πρόβατα, ταῦτα δὲ αἶγες, ὅτι ἐκεῖνα μὲν εἶνε φθογγολογικὰ φαινόμενα, ταῦτα δὲ ὀρθογραφικά, καὶ ὅτι εἶνε μεγίστη ἀνάγκη νὰ διακρίνῃ τις ἀκριβέστατα τὰ ὀρθογραφικὰ φαινόμενα ἀπὸ τῶν φθογγολογικῶν, ἂν τὰ ἐκ τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ συμπεράσματα θέλῃ νὰ εἶνε ἀσφαλῆ καὶ βέβαια, οὐχὶ δὲ τοσοῦτον ἀκροσφαλῆ, ὅσον τὰ τῶν Ἐρασμικῶν. ια') Ὅτι οὐδὲ ὑπώπτευσαν ὅλως ὅτι ἡ ἀπὸ τῆς β' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος παντελὴς συστολὴ τῶν διφθόγγων καὶ τελεία αὐτῶν σύγχυσις πρὸς τὰ ἀντιστοιχοῦντα αὐταῖς φωνήεντα δὲν σημαίνει ὅτι ἐν τοῖς ἀρχαιοτέροις χρόνοις αἱ δίφθογγοι εἶχον διῃρημένην καὶ σύνθετον προφοράν, ἀλλὰ τοὐναντίον, ὅτι εἶχον μακρὰν μέν, ἁπλῆν δὲ καὶ μονοειδῆ· δὲν ὑπώπτευσαν δηλαδὴ ὅτι καὶ κατ' αὐτὰς τὰς ἐρασμικὰς ἀρχὰς ἀνάγκη νὰ παρέλθῃ μακρότατος χρόνος, ἕως διὰ τῶν μακρῶν φθόγγων συντελεσθῇ ἡ μετάβασις τῶν διῃρημένων εἰς βραχεῖς καὶ συνεσταλμένους, ὁ χρόνος δὲ οὗτος τῆς ὡς μακρῶν φωνηέντων προφορᾶς τῶν διφθόγγων οὐδεὶς ἄλλος δύναται νὰ εἶνε ἢ ὁ ἀπὸ τῶν Μηδικῶν καὶ ὕστερον. Διὰ πάντα ταῦτα οὐδὲν παράδοξον ἂν οἱ Ἐρασμικοί, κόπτοντες μᾶλλον ἢ λύοντες τοὺς δεσμοὺς τοῦ προβλήματος, δὲν κατώρθωσαν ἐπὶ τριακόσια καὶ ἑξήκοντα ἔτη νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ προφορὰ τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων ἐν τοῖς πλείστοις δὲν εἶνε αὐτὴ ἡ ἀρχαία ἑλληνική.

Οὐδὲν δὲ λέγουσί τινες τῶν Ἐρασμικῶν, ὅταν ἰσχυρίζωνται ὅτι ἡ ἐρασμικὴ προφορὰ ὠφελεῖ εἰς τὴν ὀρθογραφίαν. Λησμονοῦσιν οὗτοι ὅτι ἡ ὀρθογραφία πάσης γλώσσης καὶ ἰδίᾳ τῶν ἀρχαίων καὶ δὴ τῆς ἑλληνικῆς δὲν διδάσκεται διὰ τῶν ὤτων ἐν τῇ καθ' ἡμέραν πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφῇ τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ τῆς καθ' ἡμέραν μελέτης τῶν γεγραμμένων καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν· ἐκεῖνοι δὲ μάλιστα τῶν μαθητῶν δύνανται νὰ ἀκριβῶσι τὰ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ὀρθογραφίαν, ὅσοι πλέον τῶν ἄλλων καὶ ἐπιμελέστε-

ρον σπουδάζουσι περὶ τὴν ἀνάγνωσιν καὶ κατανόησιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων καὶ ἀκριβέστερον ἐδιδάχθησαν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ γραμματικήν. Ἂν δὲ ὑπάρχει καὶ μεγάλη δυσχέρεια περὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, αὕτη βεβαίως κεῖται οὐχὶ ἐν τῇ ὀρθογραφίᾳ, ἀλλ' ἐν ἄλλοις. Πλὴν δὲ τούτων λησμονοῦσιν οἱ Ἐρασμικοὶ ὅτι ἐν ᾧ καὶ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίᾳ ἐν Ἀγγλίᾳ καὶ Γαλλίᾳ τοσοῦτον διαφωνεῖ ἡ ὀρθογραφία πρὸς τὴν ἐκφώνησιν τῶν ἀνὰ πᾶσαν τοῦ χρόνου στιγμὴν εἰς τὸ οὖς προσπιπτουσῶν λέξεων, ὅμως οἱ παῖδες εὐκόλως ὁπωσδήποτε ἐκμανθάνουσι τὴν ὀρθογραφίαν, καὶ οὐδεὶς ἐν τοῖς ἔθνεσι τούτοις αἰσθάνεται τὸν μέγαν ὀρθογραφικὸν κίνδυνον, οὗτινος ὁ φόβος κατέλαβεν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις τὰς ψυχὰς οὐκ ὀλίγων Ἐρασμικῶν. Παραλείπομεν ὅτι διὰ τὴν διαφωνίαν τῆς ἑλληνικῆς ὀρθογραφίας πρὸς τὴν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι τῆς Εὐρώπης, τὰ σφάλματα περὶ τὴν ὀρθὴν γραφὴν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, εἰς ἃ περιπίπτουσιν οἱ μαθηταὶ τῶν ἐν Εὐρώπῃ γυμνασίων, εἰ καὶ διαφόρου φύσεως, δὲν εἶνε ὅμως ἐλάσσονα, ἀλλὰ πολλῷ μείζονα καὶ φοβερώτερα τῶν σφαλμάτων εἰς ἃ περιπίπτουσιν Ἕλληνες μαθηταί. Περὶ οὐδενὸς δὲ μαθητοῦ δύναται νὰ λεχθῇ ὅτι γινώσκει τὴν ὀρθογραφίαν γλώσσης τινός, ὅταν κατὰ τεχνητὴν ὑπαγόρευσιν τοῦ διδασκάλου, διαλλάττουσαν τὴν γραφὴν πρὸς τὴν προφοράν, δύναται νὰ γράφῃ ἀπταίστως τὰς λέξεις, ἀλλὰ μόνον ὅταν κατορθοῖ τοῦτο καὶ ἐν μεγίστῃ διαφωνίᾳ τῆς ἐκφωνήσεως πρὸς τὴν γραφήν. Τοῦ πρώτου δύνανται νὰ ἐπιτύχωσι καὶ οἱ ἀπειρότατοι τῆς γλώσσης καὶ οἱ μηδεμίαν εἴδησιν αὐτῆς ἔχοντες, τὸ δὲ δεύτερον δύνανται μόνοι οἱ ἀκριβῶς ὁπωσδήποτε εἰδότες τὴν γλῶσσαν.

Ἄτοπος δὲ εἶνε καὶ ὁ ἕτερος κατὰ τῆς παραδεδομένης προφορᾶς ἰσχυρισμὸς ἄλλων Ἐρασμικῶν, ὅτι ἐν τῇ μελέτῃ τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἐπιζητεῖται δῆθεν μόνη ἡ κτῆσις τῶν ἐν αὐτοῖς ἐννοιῶν· διότι σκοπὸς τῆς ἐν τοῖς Πανεπιστημίοις καὶ ἰδίᾳ τῆς ἐν τοῖς Γυμνασίοις γινομένης διδασκαλίας τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων κυρίως δὲν εἶνε ἡ ἀποθησαύρισις τῶν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἰδιαζουσῶν ἐννοιῶν, ὅστις ἄνευ τοσούτων πόνων καὶ μόχθων καὶ ἀπείρως εὐκολώτερον θὰ ἐπετυγχάνετο ἐν ἁπλῇ μεταφράσει τῶν ἑλληνικῶν κειμένων, ἢ ἐν ἰδίῳ βιβλίῳ περιέχοντι τὸ σύνολον τῶν ἐννοιῶν τούτων, ἀλλ' ἕτερος ὑψηλότερος σκοπός· ὅπως οἱ νέοι διὰ τῆς ἐνδελεχοῦς ἀνελίξεως καὶ μελέτης τῶν ἑλληνικῶν ἀριστουργημάτων ἐν τῇ πρωτοτύπῳ αὐτῶν γλώσσῃ, μορφῶσι τὸ ἴδιον πνεῦμα πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν δαιμονίων ἀνδρῶν τῆς ἐγκρίτου ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, καὶ ἐπιρρωννύωσι τὴν αἰσθητικὴν αὐτῶν κρίσιν ἐν τοῖς θαυμασίοις ἐκείνοις καὶ ἀπαραμίλλοις κατά τε τὴν τέχνην καὶ τὴν καλλιέπειαν παραδείγμασι τοῦ πεζοῦ καὶ ποιητικοῦ λόγου, ἅτινα διὰ πάντων τῶν αἰώνων καὶ τῆς ἀδιαλείπτου ῥοῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν διαφυλάττουσι τὴν ἀρχαίαν αὐτῶν αἴγλην, περιβεβλημένα αἰώνιον νεότητα καὶ κάλλος, ἀνέπαφα

ὑπὸ τῆς ἐπηρείας τοῦ πανδαμάτορος χρόνου. Ἀλλὰ πῶς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ τελείως ὁ ὑψηλότερος οὗτος σκοπὸς ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν νέων, ἀφ' οὗ τὰ ἀνέφικτα ἐκεῖνα τοῦ καλοῦ παραδείγματα λαμβάνουσι τοσαύτην διαστροφὴν καὶ ἀλλοίωσιν τῆς μορφῆς αὐτῶν ἐκ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς;

Ἂν οἱ ἐρασμικοὶ εἶνε ὄντως γνήσιοι φίλοι τῆς ἀληθείας καὶ τοῦ καλοῦ, ὀφείλουσι νὰ πράξωσι καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὅ,τι θὰ ἔπραττον καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει τῶν ποιημάτων τοῦ Σαιξπήρου καὶ Μολλιέρου, ὅ,τι ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ τῶν λόγων τοῦ Βοσσουέτου, ἂν καὶ ἐν τῇ ἀναγνώσει τούτων ἐπεκράτουν αἱ ἀρχαὶ τοῦ Ἐράσμου καὶ τῶν θιασωτῶν τοῦ νεκροῦ γράμματος· ὀφείλουσι νὰ ἀποβάλωσι προφορὰν ἐξ εἰκασιῶν κατὰ τὸ πλεῖστον μέρος πλασθεῖσαν ὑπὸ ἀλλογλώσσων καὶ νεωτεροποιῶν ἀνδρῶν καὶ ἐκ στοιχείων ἥκιστα ἑλληνικῶν κατασκευασθεῖσαν, ἀντ' αὐτῆς δὲ νὰ εἰσαγάγωσι τὴν ἀπὸ τῆς γ' πρ. Χρ. ἑκατονταετηρίδος ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων Γραμματικῶν παραδιδομένην, περὶ ἧς, ἐπαναλέγομεν καὶ πάλιν, οὐδεὶς σήμερον δύναται νὰ βεβαιώσῃ διὰ γνησίας ἐπιστημονικῆς ἀποδείξεως ὅτι δὲν εἶνε αὐτὴ ἡ τῆς ἐγκρίτου ἀρχαιότητος, κατὰ τὴν δύναμιν τοὐλάχιστον τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν, περὶ ἣν κυρίως στρέφεται τὸ παρὸν ζήτημα (ἰδὲ Βάσανον σελ. 64—67 καὶ 699). Διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων Γραμματικῶν διδασκομένης προφορᾶς θὰ ἐκδιωχθῇ μὲν τὸ ψεῦδος τὸ ἀμαυροῦν τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ κάλλος τοῦ ἑλληνικοῦ λόγου, θὰ ἐπανέλθῃ δὲ ἡ ἑνότης εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων, θὰ κρατυνθῶσι δὲ οὐκ ὀλίγον, νομίζομεν, καὶ αἱ σπουδαὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐν Εὐρώπῃ, καθισταμένης ἐμμόνου καὶ διαρκοῦς ἐν τῇ ψυχῇ τῶν νέων τῆς γνώσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ὅπως καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἀναγεννήσεως, διὰ τῆς εὐκόλου κατανοήσεως τῆς ζώσης γλώσσης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, τῆς τοσαύτην ὁμοιότητα ἐχούσης πρὸς τὴν τῶν ἀρχαίων.

Τὸ ψευδὲς τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς θὰ ὡμολόγουν καὶ οἱ θερμότατοι αὐτῆς ζηλωταί, ἂν καὶ παρ' αὐτοῖς ἦτο ζῶσα ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἠναγκάζοντο νὰ ποιῶνται χρῆσιν αὐτῆς ἐν τῇ καθ' ἡμέραν πρὸς ἀλλήλους ἀναστροφῇ· τότε θὰ ᾐσθάνοντο ὅπερ σήμερον δὲν αἰσθάνονται, τὴν μεγάλην δηλαδὴ διαφορὰν τοῦ ζῶντος καὶ νεκροῦ λόγου, τῆς ἀληθοῦς καὶ ψευδοῦς ἐκφωνήσεως. Τὸ νεκρὸν καὶ ἄψυχον καὶ ψευδὲς τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς δὲν αἰσθάνονται μόνον οἱ νεώτεροι Ἕλληνες, ἀλλ' ὁμολογοῦσι καὶ ἐκεῖνοι τῶν ξένων, ὅσοι πολὺν χρόνον διατρίψαντες ἐν Ἑλλάδι ἐξέμαθον καὶ τὴν νεωτέραν ἡμῶν γλῶσσαν. Καὶ ἵνα παραλίπωμεν τὰς μαρτυρίας τῶν ἄλλων, ἀρκούμεθα εἰς μίαν μόνην, τὴν τοῦ σοφοῦ Γαλάτου καὶ ἐπιφανοῦς ἑλληνιστοῦ Αἰμιλίου Βυρνούφ, ὅστις ἐν τῇ *Ἐπιθεωρήσει τῶν δύο Κόσμων*, ἐν τῷ τεύχει τῆς 1 Ἰουνίου 1890, ἀπροκαλύπτως ἀποφαίνεται τὴν ἑαυτοῦ γνώμην, ὅτι μετὰ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ Ἐράσμου οἱ μὲν Ἕλληνες συγγραφεῖς ἀπέβησαν νε-

κρὸν γράμμα, ἡ δὲ γλῶσσα αὐτῶν ἀδρανὴς καὶ πάσης ζωογόνου πνοῆς ἄμοιρος· μέγας δέ, λέγει, φόβος ὑπάρχει, μήπως ἕνεκα τοῦ καθ' ἡμέραν ἐλαττουμένου ζήλου περὶ τὴν σπουδὴν τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων, τέλεον ἐξορισθῶσι ταῦτα ἐκ τῶν διδακτηρίων τῆς Εὐρώπης. Ἀλλ' ἴσως ὀλίγον φροντίζουσι περὶ τούτου οἱ μετὰ θαυμαστῆς καρτερίας ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς. Καλὸν ὅμως θὰ ἦτο ἂν καὶ αὐτοί, περιστέλλοντες ὀλίγον τὸν μέγαν ὑπὲρ αὐτῆς ζῆλον, ἐπεχείρουν, ἀντὶ βιαίως καὶ αὐθαιρέτως νὰ κόπτωσι τοὺς δεσμοὺς τοῦ προβλήματος, διὰ σαφεστέρων πως τεκμηρίων νὰ πείσωσι καὶ τοὺς ἄλλους ὅτι ἀληθῶς γινώσκουσι τίς ἦτο ἡ προφορὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ ὅτι αὕτη ἦτο ἡ ὑπ' αὐτῶν διδασκομένη. Διότι ἐφ' ὅσον δὲν φέρονται οὕτως, ἀλλ' ἀρκοῦνται εἰς ψιλὰς ἰσχυρίσεις καὶ προσωπικὰς γνώμας, αἵτινες οὐδεμίαν ἔχουσιν ἀξίαν ἐν ἐπιστημονικῇ συζητήσει, καὶ παρεκτρέπονται εἰς αὐθαιρέτους ἑρμηνείας τῶν ἀρχαίων μαρτυρίων, μετὰ πολλῆς δὲ προνοίας ἀποκρύπτουσιν ἀπὸ τῶν ἰδίων ἀναγνωστῶν τὰς κατὰ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς ἀντιρρήσεις τῶν ἀντιφρονούντων, ἂς μὴ ἀγανακτῶσιν, ὅταν ἀκούωσι παρ' ἡμῶν γυμνὴν τὴν ἀλήθειαν, ὅτι ἀσεβοῦσι πρὸς τὴν ἐπιστήμην καὶ δεικνύουσιν ἀσύγγνωστον καὶ ἄκαιρον ἰσχυρογνωμοσύνην, ζητοῦντες ἐκ παντὸς τρόπου νὰ παραστήσωσιν ὡς ἀληθὲς καὶ πραγματικὸν ὅ,τι ὑπάρχει ἐν μόνῃ τῇ δημιουργικῇ αὐτῶν φαντασίᾳ.

Μάτην δὲ ἀγωνίζεται ὁ κ. Ψυχάρης, ὅταν ἐν τῇ *Nouvelle Revue* (1 Ἰουλίου, 1890) ἐκ παντὸς τρόπου ζητῇ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ διηνεκὴς ἀλλοίωσις τῶν γλωσσῶν συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς ἐρασμικῆς προφορᾶς· διότι ἡ διηνεκὴς ἀλλοίωσις κατ' οὐδένα τρόπον δύναται νὰ ἀποδείξῃ τίς ἦτο ἡ προφορὰ τῶν γραμμάτων καὶ συλλαβῶν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς ἡλικίας, καὶ ἂν ἀποδεχθῶμεν ὅτι κατὰ τοὺς ὁμηρικοὺς χρόνους τινὰ τῶν στοιχείων καί τινες τῶν συλλαβῶν εἶχον προφορὰν οὐχὶ πολὺ ἀφεστῶσαν τῆς ἐρασμικῆς θεωρίας. Ἡ διηνεκὴς ἀλλοίωσις, περὶ ἧς τοσοῦτον λόγον ποιεῖται ὁ κ. Ψυχάρης, κανονιζομένη ὑπὸ τοῦ νόμου τῶν συναιρέσεων καὶ κράσεων, θὰ ἀπεδείκνυε τὸ ἐναντίον πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κ. Ψυχάρη, ὅτι ἀπὸ τῆς ἕκτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, καθ' ἣν ἡ εἰς ἁπλοῦς φθόγγους σύμμιξις τῶν διεστώτων φωνηέντων ἀπέβη τελειοτάτη ἐν τῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ἰδίᾳ ἐν τῇ ἀττικῇ διαλέκτῳ, ἡ προφορὰ τῶν κυρίων Βλὰς-Ψυχάρη εἶχεν ὁλοσχερῶς ἐκλίπει ἐκ τῆς χώρας τῶν ζώντων. Ἔπειτα ὁ κ. Ψυχάρης ἐν τῷ ἄκρῳ αὐτοῦ ἐνθουσιασμῷ ὑπὲρ τοῦ φίλου Βλασσίου (πρὸς ὃν πάσης ἐπιλαμβάνεται εὐκαιρίας ὅπως φανῇ ἀρεστός), ἐλησμόνησε καί τι ἕτερον πολὺ σπουδαῖον, ὅτι ἐν τῷ παρόντι προβλήματι δὲν ζητεῖται τίνα μεταμόρφωσιν ἔλαβον διὰ τοῦ μακροῦ χρόνου αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις ἐν ταῖς διαφόροις παρ' ἡμῖν διαλέκτοις, ἀλλ' ἁπλῶς πρόκειται νὰ εὑρεθῇ τίς ἦτο ἡ δύναμις τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν λέξεων, ὅπως

αὗται φέρονται *ἀναλλοίωτοι καὶ ἀμετάβλητοι* ἐν τοῖς κειμένοις τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων. Πρὸς γνῶσιν δὲ τῆς δυνάμεως ταύτης, ἂν ἄλλοθεν δὲν δυνάμεθα νὰ πορισθῶμεν αὐτήν, οὐδὲν ὠφελεῖ ἡ περὶ ἀλλοιώσεως τῶν λέξεων θεωρία τοῦ κ. Ψυχάρη, διὰ τὸν ἁπλούστατον λόγον, ὅτι ἡ ἀλλοίωσις καὶ μεταμόρφωσις τῶν λέξεων αὐτὴ μόνη δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως καὶ τὴν ἀλλοίωσιν τῆς δυνάμεως τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν.

Περὶ τῆς ἀληθείας ταύτης, περὶ ἧς ἱκανῶς διαλαμβάνομεν πολλαχοῦ τοῦ ἡμετέρου συγγράμματος καὶ δὴ ἐν αὐτῷ τῷ προλόγῳ, πᾶς τις δύναται νὰ πεισθῇ, ἐὰν ἀποβλέψῃ εἰς τὸ ἀναντίρρητον τοῦτο γεγονός, ὅτι, ἐνῷ αἱ ἀρχαῖαι ἑλληνικαὶ λέξεις ἔχουσι σήμερον ἐν ταῖς διαφόροις κατὰ τόπους διαλέκτοις διάφορον μορφήν, ὅμως ἡ δύναμις τῶν στοιχείων καὶ συλλαβῶν ἐν τῷ παρ' ἡμῖν ἀλφαβήτῳ εἶνε ἡ αὐτὴ πανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος ἤδη ἀπὸ 1800 ἐτῶν καὶ κατ' αὐτὴν τὴν ὁμολογίαν τῶν σφοδροτάτων Ἐρασμικῶν, καὶ ἀπὸ πολλῷ ἔτι πλειόνων, ἐὰν ἐξαιρεθῇ ἡ προφορὰ τοῦ η καὶ τοῦ υ καὶ ἡ διαστολὴ τῶν μακρῶν ἀπὸ τῶν βραχέων. Διὰ τὴν αὐτὴν δὲ αἰτίαν καὶ ἡ δύναμις τῶν στοιχείων τῆς λατινικῆς γλώσσης, πλὴν ἐλαχίστων τινῶν ἐξαιρέσεων, διέμεινεν ἡ αὐτὴ μέχρι σήμερον, ὅσον καὶ ἂν αἱ λατινικαὶ λέξεις ἠλλοιώθησαν καὶ μετεμορφώθησαν ἐν τῇ ἰταλικῇ, ὡς ἀσφαλῶς συμπεραίνεται ἐκ τοῦ περισπουδάστου συγγράμματος τοῦ Κορσηνοῦ *Ueber Aussprache Vocalismus und Betonung der lateinischen Sprache.* Καὶ ἰδοὺ τὸ ζήτημα, ὅσον ἐκ τοῦ περὶ ἀλλοιώσεων ἐπιχειρήματος τοῦ κ. Ψυχάρη, διαμένει πάλιν ἄλυτον, ὅπως καὶ ἐκ τῶν ἐρασμιζουσῶν πραγματειῶν τοῦ φιλτάτου αὐτῷ Βλασσίου.

Ἂν ὁ κ. Ψυχάρης ἠξίου νὰ διεξέλθῃ τὸ ἡμέτερον σύγγραμμα, ὅπερ, ὡς πολλαχόθεν καταφαίνεται ἐξ ἀκοῆς μόνον γινώσκει, θὰ ἐπείθετο, νομίζομεν, ὅτι *πρὸς κέντρα λακτίζει*, μετὰ τοσαύτης ἰσχυρογνωμοσύνης ἀπορρίπτων τὴν ἀλήθειαν ἀρχαιοτάτης παραδόσεως, καθ' ὅσον πάντα τὰ ἐκ τῆς ἀρχαιότητος ἀσφαλῆ καὶ βέβαια τεκμήρια μαρτυροῦσιν ὅτι πάντα σχεδὸν τὰ στοιχεῖα καὶ πᾶσαι σχεδὸν αἱ συλλαβαὶ ἔχουσιν ἐν τῷ παρ' ἡμῖν ἀλφαβήτῳ τὴν αὐτὴν δύναμιν, ἣν καὶ ἐν τῷ ἀρχαίῳ. Τοῦτο δὲ καὶ μόνον τοῦτο διαφέρει ἡμῖν νὰ γινώσκωμεν ἐν τῷ παρόντι ζητήματι, οὐχὶ δὲ καὶ τίνα ἀλλοίωσιν καὶ μεταμόρφωσιν ἔλαβον διὰ τοῦ χρόνου αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, διότι, ἐπαναλαμβάνομεν, αἱ λέξεις ἐν τοῖς κειμένοις τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν καὶ συγγραφέων παρίστανται τῷ ἀναγνώστῃ ἀμετάβλητοι καὶ ἀναλλοίωτοι.

Εἶνε πολὺ λυπηρὸν ἀληθῶς ὅτι ὁ κ. Ψυχάρης ἀγνοῶν τὴν εἰρημένην ἀλήθειαν, οὐδὲν ἄλλο κατώρθωσε διὰ πάντων ὅσα ἔγραψεν ἐν τῇ *Nouvelle Revue*, ἢ νὰ δείξῃ ὅτι στερεῖται καὶ τῶν στοιχειωδεστάτων γνώσεων, ὧν χρῄζει καὶ ὁ ἐπιπολαιότατα ἐπιχειρῶν νὰ γράψῃ περὶ τοῦ τῆς ἑλληνικῆς προφορᾶς ζητήματος, πολλῷ δὲ μᾶλλον ὁ μετὰ τοσαύτης ἀλαζονείας ἐμφανιζόμενος ἐνώπιον τοῦ Κοινοῦ ὡς σοφώτατος διδάσκαλος πάντων τῶν εἰς

τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ προφορὰν ἀναφερομένων, καὶ ὡς ὑπέρτατος κύριος πάντων τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν.

Τὰ γραφέντα ἐν τῇ *Nouvelle Revue* ὑπὸ τοῦ κ. Ψυχάρη οὐ μόνον ἐξελέγχουσιν αὐτὸν ἐπιπόλαιον, ἄνευ ἐπειγούσης ἀνάγκης σπεύσαντα νὰ γράψῃ περὶ πράγματος, ὅπερ, ὡς φαίνεται, ὀλίγον ἐννοεῖ, ἀλλὰ καὶ καταφωρῶσιν αὐτόν, ὅπερ πολλῷ χεῖρον, καταφρονητὴν τοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους ὀφειλομένου καθήκοντος, ἅτε θελήσαντα νὰ ἐπιπέσῃ ἥκιστα εὐπρεπῶς καὶ μετὰ ἀταραξίας οὐ τῆς τυχούσης κατὰ σεβαστοῦ καὶ σοφοῦ ἀνδρός, τοῦ κ. Αἰμιλίου Βυρνούφ· καὶ τοῦτο, διότι ὁ κ. Βυρνοὺφ ἐτόλμησε, δεινὸν εἰπεῖν! νὰ γράψῃ ἄνευ τῆς γνώμης αὐτοῦ ἐν τῇ *Revue des deux mondes*, μετὰ πολλῆς μάλιστα συνέσεως καὶ ἀληθείας, πραγματείαν ὑπὲρ τοῦ ἀρχαίου τῆς καθ' ἡμᾶς προφορᾶς καὶ περὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς εἰσαγωγῆς αὐτῆς εἰς τὰ διδακτήρια τῆς Εὐρώπης. Ἀμφιβάλλομεν ἂν ὁ κ. Ψυχάρης θὰ ἐτήρει ὁμοίαν ἀταραξίαν, ἂν ἔμελλε νὰ ὑποστῇ ἐξετάσεις ἐν τοῖς ἑλληνικοῖς γράμμασιν ἐνώπιον τοῦ κ. Βυρνούφ. Τοσοῦτον ὁ κ. Ψυχάρης ἐδικαιοῦτο νὰ ἐπιπέσῃ λάβρος κατὰ αὐτοῦ τοῦ προσώπου τοῦ κ. Βυρνοὺφ ἐν ἐπιστημονικῇ συζητήσει, ὅσον θὰ ἐδικαιοῦτο νὰ ἀγανακτήσῃ καὶ κατὰ τοῦ κ. Karl Sittl, διότι καὶ οὗτος, προκειμένου περὶ τοῦ ἡμετέρου συγγράμματος, διαρρήδην λέγει ὅτι ἐν τοῖς κύκλοις τῶν Γερμανῶν φιλολόγων ἤρξατο ὁσημέραι ἐλαττουμένη ἡ πρὸς τὸ ὑγιὲς τῶν ἐρασμικῶν ἀρχῶν πίστις, καὶ ὅτι μάλιστα ἡ πρωσσικὴ κυβέρνησις διανοεῖται ἀπό τινος χρόνου περὶ μεταρρυθμίσεως τῆς αὐτόθι ἐπικρατούσης προφορᾶς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης (Berliner philologische Wochenschrift· ἀριθ. 17, 26 Ἀπριλίου, 1890, σελ. 542). Εὐκταῖον θὰ ἦτο ἂν ἀπέναντι τοιούτων γεγονότων ὁ κ. Ψυχάρης ἐπελανθάνετο μὲν ἐπὶ μικρὸν τῆς τοῦ Βλασσίου φιλίας, ἀνεμιμνήσκετο δὲ τὸ σοφὸν ἐκεῖνο τοῦ Σιμωνίδου ἀπόφθεγμα «Ἔστι καὶ σιγᾶς ἀκίνδυνον γέρας».

Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων, περὶ ἧς ὁ κ. Ψυχάρης μακρὸν κατατείνει λόγον ἐν τῇ *Nouvelle Revue*, παραπέμπομεν αὐτὸν εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ καθηγητοῦ κ. Χατσιδάκη «*Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν Ἑλλάδι*», τὴν καταχωρισθεῖσαν ἐν τῷ περιοδικῷ *Ἀθηνᾷ* (Τόμ. Β', τεύχ. ϐ', 1890, σελ. 169—235). Ἐν τῇ περισπουδάστῳ ταύτῃ πραγματείᾳ πολλὰ ἔχει νὰ διδαχθῇ ὁ κ. Ψυχάρης, καὶ δὴ ὅτι ἡ φύσις καὶ ὁ χαρακτὴρ τῆς νεωτέρας ἡμῶν γλώσσης, ὅπως γράφεται σήμερον παρ' ἡμῖν, ὡρίσθη ὑπὸ τοῦ κράτους ἰσχυρῶν ἱστορικῶν αἰτίων, καὶ ὅτι, ἂν καὶ αὐταὶ αἱ πέτραι τῆς Ἑλλάδος ἀνεκάγχασαν ὑπὸ γέλωτος ἐπὶ τῇ ἐμφανίσει τοῦ περιπύστου ἤδη καταστάντος *Ταξιδιοῦ* τοῦ κ. Ψυχάρη, αἰτία εἶνε αὐτὴ ἡ ἀρλεκίνειος γλῶσσα τοῦ *Ταξιδιοῦ*, δεινῶς διαστρέφουσα καὶ παραμορφοῦσα τὸν χαρακτῆρα τῆς γραπτῆς καὶ κοινῆς γλώσσης τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων. Ὅτι δὲ ἡ ὑπὸ τοῦ κ. Ψυχάρη γραφομένη γλῶσσα εἶνε αὐτόχρημα

ἀρλεκίνειος δὲν λέγομεν ἡμεῖς πρῶτοι· πρὸ ἡμῶν εἶπε καὶ ἀπέδειξεν ἅμα τοιαύτην ὁ κ. Δ. Θερειανός, εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἀξιόχρεως νὰ ἀποφανθῇ γνώμην ἐν τοιούτοις ζητήμασιν, ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ πρό τινων μηνῶν ἐκδοθείσῃ βιογραφίᾳ τοῦ Ἀδαμαντίου Κοραῆ (Τόμ. Β' σελ. 250—251). Καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ Κοραῆ, οὐδὲ τὸ παράπαν ὀκνοῦμεν νὰ προτρέψωμεν τὸν κ. Ψυχάρην εἰς ἀκριβεστέραν καὶ ἐπιμελεστέραν μελέτην τῶν συγγραμμάτων τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός, καὶ ἰδίᾳ νὰ συστήσωμεν αὐτῷ τὰς ἐν τοῖς συγγράμμασι τούτοις ἀπαστραπτούσας ἀρετὰς τῆς εὐσυνειδησίας, τῆς φιλαληθείας, τῆς μεγαλοφροσύνης καὶ τῆς ἄλλης εὐγενείας τῶν φρονημάτων, ἀρετάς, ὧν ἐνίοτε ἐπιλανθάνεται, ὡς μὴ ὤφελεν, ὁ κ. Ψυχάρης.

Ἡ ἐπιμελὴς ἀνάγνωσις τῶν συγγραμμάτων τοῦ Κοραῆ, καὶ τῆς ἀξιολόγου πραγματείας τοῦ σοφοῦ Γαλάτου Ἐρνέστου Ῥενᾶνος περὶ τῆς ἐκ τῶν σημητικῶν γλωσσῶν συναγομένης ὀρθότητος τῆς παρ' ἡμῖν προφορᾶς, ἴσως ἤθελε φέρει καὶ τοῦτο τὸ καλόν, ἴσως ἤθελε πείσει τὸν κ. Ψυχάρην ὅτι πολὺ ἀδικεῖ ἑαυτόν, πιστεύων ὅτι εἶνε ἐπιστημονικὸν καὶ συνετὸν ἔργον ἡ ἐπὶ μακρότερον χρόνον διατήρησις προφορᾶς, στερουμένης πάσης ἱστορικῆς βάσεως καὶ παντὸς σαφοῦς καὶ ἀσφαλοῦς τεκμηρίου.

Θ. Παπαδημητρακόπουλος

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΑΘΗΝΑΙΟΙΣ

Μεταξὺ τῶν συγγραψάντων τὴν ἱστορίαν τῆς *Πολιτικῆς Οἰκονομίας* ὑπῆρξαν καί τινες, οἱ ὁποῖοι ἀπεξένωσαν ταύτην τῶν ἀρχαίων αὐτῆς πηγῶν καὶ τὴν κατέταξαν μεταξὺ τῶν νεωτέρων ἐπιστημῶν. Οἱ συγγραφεῖς οὗτοι, καίτοι παρορῶντες τὰ τῆς σπουδαιοτάτης ταύτης βάσεως τῶν οἰκονομολογικῶν φαινομένων καὶ παρατηρήσεων ἐν τῇ ἀρχαιότητι, καίτοι ἀπροσεκτοῦντες ἐνώπιον τῆς ἐν πλείστοις ἔτι καὶ σήμερον ὁμοιότητος τῶν ἀρχαίων μετὰ τῶν νέων θεσμῶν καὶ συστημάτων, ὑπερήσπισαν σοφιστικῶς τὴν ἰδέαν αὐτῶν, διϊσχυρισθέντες κυρίως ὅτι ἡ Οἰκονομικὴ ἦτο ἄγνωστος τοῖς ἀρχαίοις, διότι οὐδὲν ἐπιστημονικὸν εἰδικὸν ἔργον, περιλαμβάνον τὰς ἐπὶ τῆς *Πολιτικῆς Οἰκονομίας* ἰδέας των, γνωστὸν δ' ἡμῖν τὴν σήμερον, συνεγράφη ποτὲ παρ' αὐτῶν.

Ἡ εἰς τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν γενομένη ἀδικία αὕτη τῆς ἀποστερήσεως πασῶν τῶν οἰκονομικῶν πηγῶν τῶν Ἀθηναίων, τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν Ῥωμαίων, ἐθνῶν μεγάλων, τοσοῦτον μακρᾶς πείρας, δύο χιλιάδων ἐτῶν, δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ληφθῇ ὑπὸ σπουδαίαν ἔποψιν παρ' ἄλλων συγγραφέων.

Αἱ στοιχειώδεις γνώσεις τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ ἡ ἐξέτασις τῆς νομοθεσίας, τῶν προγόνων ἡμῶν ἰδίως, ἀρκοῦσιν ὅπως ἀναγκάσωσι τὸν ἀμφιβάλλοντα ν' ἀναγνωρίσῃ ὅτι πλεῖστα οἰκονομικὰ ζητήματα ἀπησχόληταν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐποχῇ τοσοῦτον τοὺς Ἕλληνας ὅσον καὶ τοὺς Ῥωμαίους καὶ ὅτι καὶ οἱ μὲν καὶ οἱ δὲ κατέγινον σπουδαίως εἰς τὴν Πολιτικὴν Οἰκονομίαν, χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν ἴσως ὅτι καὶ αὕτη ἦτο ἐπιστήμη.

Καίτοι ἡ ἀνάγκη τῆς μελέτης πρὸς ἐξεύρεσιν τῶν μέσων, δι' ὧν θὰ ἐβελτιοῦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνθρώπων φυσικῶς, ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς, γεννᾶται ἐμφύτως, ἀφ' ἧς ὑπάρχει καὶ ἄνθρωπος, οὐχ ἧττον θὰ ἦτο παρακεκινδυνευμένον νὰ δϋσχυρισθῇ τις ὅτι παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπῆρχε τέλειον οἰκονομικὸν σύστημα, κατὰ τοὺς ἀληθεῖς κανόνας τῆς ἐπιστήμης διευθετημένον καὶ συσχετισμένον πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, ὡς συνέβαινε τότε εἰς πολλὰς ἐπιστήμας καὶ σήμερον εἰς πάσας. Ἡ μελέτη ὅμως, ἀφ' ἑνὸς τῶν οἰκονομολογικῶν φαινομένων παρὰ τοῖς ἀρχαίοις καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ σπουδὴ τῶν συγγραψάντων περὶ τούτων ἐν ὀλίγοις ἀρχαίων συγγραφέων μας, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἐν πρώτοις κατατάσσεται ὁ *Ἀριστοτέλης*, ἐν τῷ περὶ Πολιτικῆς συγγράμματί του, ἐν ᾧ ἀνέμιξε καὶ τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα περὶ Οἰκονομικῆς, ὁ *Ξενοφῶν* καὶ ὁ *Πλάτων*, ὁδηγοῦσιν ἡμᾶς εἰς τὸν σχηματισμὸν πεποιθήσεως περὶ τῶν προσπαθειῶν, ἃς ἐπὶ τοῦ κλάδου τούτου κατέβαλον ἐκεῖνοι καὶ ἄνευ τῶν ὁποίων ἡ Οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δὲν θὰ εὑρίσκετο ἴσως σήμερον εἰς τὸ ὁποῖον ἀφίκετο εὐχάριστον σημεῖον.

Ἐν τῇ παρούσῃ διατριβῇ ἡμῶν τὰ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐξετάζοντες, ἐπὶ τούτων καὶ μόνων θέλομεν περιορισθῇ μὴ σκοποῦντες νὰ ἐπεκτανθῶμεν καὶ ἐπὶ τῶν περὶ ταύτης ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἐν γένει [1].

* * *

Ὡς ἡ οἰκογένεια, ἄνευ οἰκονομίας, ἀδύνατον εἶναι νὰ εὐδαιμονήσῃ, οὕτω καὶ τὸ κράτος, ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἰ μὴ συγκοινωνία φυσικὴ οἰκογενειῶν, ἄνευ τακτοποιήσεως τῶν ἀναγκαίων του δαπανῶν καὶ τῶν πόρων, ἀδύνατον νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν πρόοδον καὶ νὰ εὐημερήσῃ.

Τ' ἀπολύτως ἀναγκαιοῦντα τοῖς ἀνθρώποις πρὸς συντήρησιν εἰσὶν ἀπόρροια τῶν φυσικῶν προϊόντων, τοῦ ἐμπορίου ἢ τῆς βιομηχανίας. Ἡ Ἀττική,

[1] Περὶ τοῦ θέματος τούτου μακρὰν δίτομον μελέτην συνέγραψεν ὁ σοφὸς γερμανὸς Αὔγουστος Boeckh, ἧς ἡ ὑπόληψις κατήντησε σχεδὸν παγκόσμιος. Τὸ ἔργον ὅμως τοῦτο δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς συλλογὴ μᾶλλον τῶν παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἰσχυόντων θεσμῶν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ νόμισμα, τὰ μέτρα καὶ σταθμά, τὸ ἐμπόριον, τὰ πρόστιμα, τοὺς φόρους καὶ τὴν εἴσπραξίν των, παρ' ὡς συγγραφὴ διαλαμβάνουσα τὰ γενικῶς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκείνῃ ἐποχῇ παραδεδεγμένα οἰκονομικκὰ συστήματα.—Οὐχ ἧττον ἡ μετὰ πολλοὺς βεβαίως μόχθους συντελεσθεῖσα πολύτιμος αὕτη τοῦ σοφοῦ Boeckh συλλογὴ τυγχάνει μεγίστης χρησιμότητος πρόσκτημα καὶ ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ ἔλαχεν ἡμῖν σπάνιον καὶ ἀνεκτίμητον βοήθημα.

ὡς σήμερον οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι, ἦτο χώρα πετρώδης κατὰ τὸ πλεῖστον, μὲ γλυκὺ κλίμα καὶ μικρὰν ποσότητα ἐκτάσεως φυτικῶν γαιῶν. Ἡ τέχνη ὅμως τῶν προγόνων ἡμῶν περὶ τὸ καλλιεργεῖν τὰς γαίας εἶχε φθάσει εἰς τὸ τέλειον καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῶν γαιῶν ἐκείνων, καίτοι ψαμμωδῶν καὶ χαλικωδῶν, πολλὰ ὠφελήματα προσεπορίζοντο αἱ γεωργικαὶ κλάσεις, ἐκτὸς τῶν ἰδιοκτητῶν, ἐκεῖθεν ἀποκτησάντων τὸ πλεῖστον τοῦ πλούτου των μέρος.

Ὁ Ξενοφῶν ἐν τοῖς *Οἰκονομικοῖς*, κατὰ τὸ πλεῖστον ἐνδιατρίβει ἐπὶ τῆς γεωργίας. Ὁ δ' Ἀριστοτέλης ἐφρόνει ὅτι ὁ γεωργικὸς λαὸς ἦτο καὶ ὁ δικαιώτερος, ὡς ἡ γεωργία, ἐξ ὅλων τῶν κερδοσκοπικῶν ἐπιχειρήσεων, ἡ μᾶλλον εὔλογος καὶ φυσική. Παρεδέχετο δ' ὅτι ἡ γεωργία ἦτο ἡ μᾶλλον *δικαία*, διότι οὐδὲν ἐκ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων ἐλάμβανεν, εἴτε τῇ συγκαταθέσει αὐτῶν, ὡς διὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας, εἴτε καὶ παρὰ τὴν θέλησίν των, ὡς διὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν κατακτήσεων, καὶ ἡ μᾶλλον *φυσική*, διότι ἡ τροφὴ δίδεται τοῖς ἀνθρώποις ἐκ τῆς γῆς, ἥτις μήτηρ τῶν θνητῶν [1].

Αἱ Ἀθῆναι τὴν εὐδαιμονίαν των ὤφειλον πρὸ παντὸς εἰς τὴν γεωργίαν, εἰς τὴν κτηνοτροφίαν, τὴν βιομηχανίαν, τὰς ὡραίας τέχνας καὶ τὸ ἐμπόριον. Αἱ ἐργατικαὶ κλάσεις ἐτύγχανον ἰδιαιτέρας προστασίας παρὰ τῆς πολιτείας, τοὐναντίον δ' οἱ ἄεργοι ἀπεδιώκοντο τῆς χώρας. Ἡ γνωστὴ *δίκη τῆς ἀεργίας* ἠγείρετο κατὰ παντὸς ὀκνηροῦ καὶ ἀέργου [2]. Οἱ γονεῖς ὑπεχρεοῦντο νὰ διδάσκωσι τοῖς τέκνοις αὐτῶν οἷον δήποτε ἐπάγγελμα, ἄλλως ἐγκατελιμπάνοντο ἀπροστάτευτοι κατὰ τὸ γῆρας.

Αἱ ἰδέαι καὶ αἱ ἕξεις αὗται, καθὼς καὶ ὁ ἔρως τῶν κερδῶν ὤθουν τοὺς πλείστους πρὸς τὴν γεωργίαν. Τὰ κυριώτερα τῶν προϊόντων ἦσαν ὁ οἶνος, τὸ ἔλαιον, τὰ σῦκα καὶ τὸ μέλι. Ἀλλὰ τούτων πάντων ὑπερεῖχεν ὁ σῖτος. Ὑπολογίζουσιν ὅτι 3,000,000 μεδίμνων σίτου μόλις ἐπήρκουν πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν, καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ πληθυσμὸς ταύτης ὑπερέβαινε τὰς 500,000 κατοίκων. Ἡ Ἀττικὴ παρῆγε 2,000,000 μεδίμνων, τὸ δ' ἐπίλοιπον εἰσήγετο ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ὁ *σιτηρὸς μέδιμνος* διῃρεῖτο εἰς 6 *ἑκτεῖς* καὶ 192 *κοτύλας*, ὧν τρεῖς ἐπλήρουν τὰς ἀνάγκας τῆς ἡμερησίας καταναλώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἀναφέρεται μάλιστα παρὰ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ὅτι, ἡ Ἡρωδώρα τῶν Μεγάρων καί τις Ἀγλαΐα, γνωσταί, φαίνεται, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, διὰ τὴν στομαχικήν των εὐρωστίαν, κατεβρόχθιζον ὁμοῦ 6 κοτύλας καθ' ἑκάστην [3].

[1] Ἴδε Ἀριστοτέλους *Οἰκονομικά*, Κεφάλ. II «Ἡ δὲ γεωργικὴ μάλιστα, ὅτι δικαία· οὐ γὰρ ἀπ' ἀνθρώπων, οὔθ' ἑκόντων, ὥσπερ καπηλεία καὶ αἱ μισθαρνίαι, οὔτ' ἀκόντων, ὥσπερ αἱ πολεμικαί· ἔτι τε καὶ τῶν κατὰ φύσιν· φύσει γὰρ ἀπὸ τῆς μητρὸς ἡ τροφὴ πᾶσα ἔστιν, ὥστε καὶ τοῖς ἀνθρώποις ἀπὸ τῆς γῆς. . . . »

[2] Ἴδε Διόδωρον.

[3] Ἴδε Boeckh Πολ. Οἰκον. Ἀθηναίων Κεφ. XV.

Οἱ *προστατευτικοὶ νόμοι* δὲν τυγχάνουσιν ἐφεύρημα τοῦ Κρόμβελ καὶ τοῦ Κολβέρτ, οὔτε τῶν λοιπῶν προστατευτικῶν τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος! Ἦσαν καὶ οὗτοι γνωστοὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σόλωνος. Ὁ σοφὸς οὗτος νομοθέτης οὐκ ὀλίγας φροντίδας κατέβαλε πρὸς ἐμψύχωσιν τῆς γεωργίας καὶ τῆς βιομηχανίας· διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἀπηγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν τῶν προϊόντων τῆς χώρας, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἀλλοδαπῶν τοιούτων, χάριν οἰκονομολογικῶν λόγων καὶ τῆς προστασίας τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς καὶ βιομηχανίας. Τινὲς μάλιστα δϊσχυρίζονται ὅτι αἱ ἀπαγορεύσεις αὗται ἐφηρμόσθησαν ἕνεκεν τῶν συχνῶν πολέμων, ὅπως μὴ γεννᾶται ἀνάγκη νέας εἰσαγωγῆς ἐμπορευσίμων εἰδῶν, μετὰ τὴν ὡς ἐκ τῆς ἐξαγωγῆς ἐπερχομένην σπάνιν τούτων, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι οἱ βαρεῖς φόροι ἐτίθεντο κατὰ τὴν εἰσαγωγὴν τῶν ἐμπορευμάτων, ὅπως μὴ εὑρίσκωσι τὰ ἀλλοδαπὰ τοιαῦτα ἐλευθέραν τὴν εἴσοδον καὶ εὐχερῶς συναγωνίζονται πρὸς τὰ ἐγχώρια.

Ἡ γῆ ἦτο προωρισμένη νὰ καλλιεργῆται ὑπὸ τῶν δούλων μόνον. Ὁ Ξενοφῶν ἐφρόνει ὅτι πάντες οἱ διὰ τῶν χειρῶν ἐργαζόμενοι ἦσαν ἄτιμοι καὶ ἀνάξιοι τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου. Τὰ αὐτὰ ἐπρέσβευε καὶ ὁ Πλάτων μ' ὅλην τὴν ἐπικράτησιν παρ' αὐτῷ τῶν κοινωνικῶν ἰδεῶν, αἵτινες δὲν παρεκώλυσαν αὐτὸν νὰ προτείνῃ καὶ αὐτὴν τὴν κοινοκτημοσύνην τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παίδων! [1]. Πάντες ὡσαύτως οἱ εὐγενεῖς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἐθεώρουν ὡς ἀτιμίαν τὸ ἐργάζεσθαι, καίτοι πολλάκις ἐπέτρεπον τὴν παρὰ τῶν βιομηχάνων καὶ τῶν ἐργατικῶν κατάληψιν τῆς ἀνωτάτης ἀρχῆς, ὡς συνέβη ἐπὶ Κλέωνος καὶ Ὑπερβόλου.

Μόνον οἱ νόμοι τοῦ Σόλωνος, τοῦ Περικλέους καὶ τοῦ Θεμιστοκλέους ἦσαν εὐνοϊκοὶ διὰ τοὺς μετερχομένους τὰ κατώτερα ἐπαγγέλματα, διότι οἱ μεγάλοι οὗτοι ἄνδρες ἐπόθουν σφόδρα νὰ καλλιτερεύσωσι τὴν τύχην τῶν κατωτέρων κλάσεων τούτων, ἤ, ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ἐζήτουν, ὡς οἰκονομικῶς λέγομεν σήμερον, νὰ προστατεύσωσι τὰς *ἐργατικὰς κλάσεις*, τοῦθ' ὅπερ ὅμως μακρὰν ἀπέχει τοῦ νὰ θεωρῆται ἐπιτευχθὲν ἔτι καὶ σήμερον [2]. Οὐδεὶς μάλιστα δέον νὰ παραξενευθῇ μανθάνων ὅτι καὶ ἡ *συμμετοχὴ τοῦ ἐργάτου εἰς τὰ κέρδη* ἦτο ἐν ἰσχύϊ παρὰ τοῖς Ἀθηναίοις καὶ ἐλειτούργει κανονικῶς, ὅπως ἦσαν ἐν ἰσχύϊ καὶ οἱ *συνεταιρισμοί*, εἴτε ἐμπορικοί, εἴτε βιομηχανικοί, εἴτε ναυτικοί, εἴτε ἀσφαλιστικοί [3].

Διὰ τὴν πρόοδον τῶν τεχνῶν καὶ τὴν τελειοποίησιν τῶν ἐργατῶν ὡρί-

[1] Ἴδε *Δημοκρ.* Βιβλ. V.

[2] Ὁ ἐν τῇ *Δημοκρατίᾳ* τοῦ Πλάτωνος (Βιβλ. II) ἀναφερόμενος *καταμερισμὸς τῶν ἔργων* δύναται νὰ θεωρῆται ὡς σπάνιον ἐφεύρημα, ὁδηγῆσαν ἐπιτυχῶς καὶ αὐτὸν τὸν πατέρα τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης Ἄδαμ Σμὶθ εἰς τὰς εὐρυτέρας ἐπὶ τοῦ θέματος τούτου μελέτας.

[3] Ἴδε Ξενοφῶντος Οἰκονομ. Κεφ. 6 καὶ Ἀριστοτέλους Βιβλ. II Κεφ. 35.

ζοντο παρὰ τῆς πολιτείας βραβεῖα, διὸ καὶ αἱ τέχναι προόδευσαν ἀρκούντως καὶ πολυάριθμα ἐργοστάσια καὶ ἐργαστήρια συνετήρουν τὴν μεγάλην πληθὺν τῶν δούλων καὶ τῶν ἄλλων ἐργατῶν, οἵτινες δὲν εὕρισκον ἐνασχόλησιν ἐν τῇ γεωργίᾳ. Αἱ ὡραῖαι ἰδίως τέχναι ἔφθασαν εἰς τὸ ἀνώτατον σημεῖον τῆς τελειοποιήσεως ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Μνημονεύων τις τῶν ὀνομάτων τοῦ Φειδίου, τοῦ Πραξιτέλους, τοῦ Λυσσίπου, τοῦ Σκόπα, τοῦ Ἀπελλοῦ κτλ. δέον ν' ἀρκεσθῇ εἰς τὴν πασίγνωστον τούτων φήμην καὶ νὰ παραιτηθῇ πάσης ἄλλης ἀναπτύξεως τοῦ θέματος. Τί δ' ἕτερον ἄγεταί τις νὰ παραδεχθῇ, μανθάνων τὴν ὕπαρξιν τοιούτων ἐξόχων καλλιτεχνῶν ἔν τινι χώρᾳ, εἰ μὴ ὅτι ἡ χώρα αὕτη ἔψαυε τὸ ζενὶθ τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου; Μήπως οἱ περιβόητοι Ὀλλανδοὶ ζωγράφοι δὲν ἔζησαν καθ' ἣν ἐποχὴν τὸ κράτος τοῦτο ἐκυριάρχει τῶν θαλασσῶν; Μήπως ὁ Μιχαὴλ Ἄγγελος, ὁ Ῥαφαὴλ καὶ ὁ Λεονάρδος δὲ Βίντσι δὲν εἶδον τὸ φῶς καθ' ὃν χρόνον ὁ Πάπας Λέων ὁ Χ καὶ ἡ Ἰταλία εἶχον τὴν μεγίστην ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιρροήν; Μήπως ὁ Βελάσκεζ καὶ ὁ Μουρίγιος δὲν εἰργάσθησαν διὰ τοῦ ἀθανάτου χρωστῆρος των καθ' ἣν στιγμὴν οἱ Ἱσπανοὶ εἶδον τὰς λαμπροτέρας των ἡμέρας;

Οὐ μόνον δ' αἱ ἐπιστῆμαι καὶ αἱ τέχναι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐμπόριον τῶν Ἀθηναίων ἦτο διαδεδομένον εἰς οὐχὶ εὐκαταφρόνητον βαθμόν. Τὰ ἔπιπλα τῶν Ἀθηνῶν, τὰ ἀγάλματα, τὰ ὑφάσματα, τὰ μῦρα, τὰ ἔλαια, τὸ μέλι, τὰ σῦκα, τὰ μάρμαρα, τὰ ὅπλα, τὰ πολύμορφα ἀγγεῖα κτλ. ἦσαν περιβόητα *ἀληθοῦς παρισινῆς σημερινῆς φήμης*, καὶ ἐξήγοντο κατὰ μεγάλας ποσότητας. Ἡ ναυτιλία ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡ μικρὰ ἀπόστασις ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, Μικρᾶς Ἀσίας, Ἰταλίας καὶ Σικελίας συνετέλει σπουδαίως εἰς τὸν εὐχερῆ σύνδεσμον ἐμπορικῶν σχέσεων. Ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν ἀνωτέρω εἰδῶν ἔκαμνον οἱ Ἀθηναῖοι τὰς προμηθείας ἄλλων πραγμάτων χρησίμων τῷ βίῳ καὶ ἀνυπάρκτων παρ' αὐτοῖς· οὕτως, ἐκ μὲν τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας εἰσῆγον δούλους, ξυλικήν, ἰχθῦς· ἐκ δὲ τοῦ Εὐξείνου σῖτον, δέρματα, κηρὸν καὶ ἐξ ἄλλων τόπων ἄλλα διάφορα χρήσιμα ἀντικείμενα.

Ἡ σπουδαιοτάτη αὕτη ἐπέκτασις τοῦ ἐμπορίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς *ἀποικισμούς*, δι' ὧν κατὰ τὸν αὐτοκράτορα Ἰουλιανόν, ἡ Ἑλλὰς προσέφερεν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα τὰς μεγαλειτέρας ἐκδουλεύσεις, ἐκπολιτίσασα ἀπειρίαν βαρβάρων λαῶν. Διὰ τῶν ἀποικιῶν αἱ Ἀθῆναι ἐκυριάρχησαν τῆς Μεσογείου ὁλοκλήρου ἐπὶ ἑκατονταετίαν περίπου καὶ τὸ ἐμπόριόν των ἤκμασε.

Τὸ κυριώτερον ὅμως ἀντικείμενον τοῦ ἐμπορίου ἦτο τὸ τῶν δούλων. Ἡ τιμή των ἐποίκιλεν ἀπὸ 100 μέχρι 6,000 σημερινῶν δραχμῶν καὶ ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν ἡλικίαν, τὴν ὑγιείαν, τὴν ὡραιότητα, τὴν εὐφυΐαν, τὰ λοιπὰ πλεονεκτήματα καὶ τὰς ἄλλας ἀρετάς [1]. Ἡ κυριότης ἐπί τινος δούλου δὲν διέφερεν ἐκείνης ἐπὶ τῶν πραγμάτων [2]. Μεταχειρίζοντο αὐτοὺς ἀκόμη ὡς

[1] Ἴδε Boeckh Κεφ. XIII.

[2] Πολιτικὰ Ἀριστοτέλους Κεφ. IV.

ἀντικείμενον ἐνεχύρου καὶ ὑποθήκης καὶ τοὺς διέθετον δι' ἰδίαν, ἢ ἀλλοτρίαν, ὑπ' ἐνοίκιον, ἐργασίαν. Ὁ Ξενοφῶν ἐν τῇ *περὶ πόρων* συγγραφῇ του ἐπρότεινε τὴν ἐν συνόλῳ ἐνοικίασιν τῶν δούλων, μετὰ τὴν ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτῶν ἀποτύπωσιν πασιφανοῦς σημείου (διὰ τὴν ἀναγνώρισιν ἴσως), πρὸς καλλιτέρευσιν τῶν οἰκονομικῶν τῆς Δημοκρατίας!

Ἐχρησίμευον δ' οἱ δοῦλοι διὰ πάσας τὰς οἰκιακὰς ὑπηρεσίας, εἰς τὴν γεωργίαν καὶ τὰ ἐργαστήρια. Τὰ δεινοπαθήματα τῶν δυστήνων τούτων πλασμάτων τυγχάνουσι τοῖς πᾶσι γνωστά, διὸ καὶ περιττὴν θεωροῦμεν πᾶσαν λεπτομερῆ περιγραφὴν τούτων. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ὅτι οἱ κύριοι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ καταναγκάζωσι τοὺς δούλους εἰς τὰς βαναυσοτέρας καὶ σκληροτέρας ἐργασίας. Ἀλλ' ἐκεῖνο ὅπερ ἀναφέρεται παρὰ τοῦ Γάλλου συγγραφέως Blanqui, ὅτι οἱ δοῦλοι οὗτοι, ὅπως κορέσωσι τὴν δεῖψαν των, μετέβαινον εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ συνέπινον μετὰ τῶν ἵππων καὶ τῶν ἄλλων ζώων (!) δὲν ἔχεται ἀληθείας, διὸ καὶ διαψεύδεται διαρρήδην παρὰ τοῦ ἑτέρου συγγραφέως Du Mesnil-Marigny.

*
* *

Καὶ ἐν τούτοις, ἐάν τις ἤθελε παρέλθῃ τὸ θλιβερὸν ὄντως κεφάλαιον τοῦτο τῶν δούλων ἐν τῇ ἀρχαιότητι, θὰ παρετήρει ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν ἐστεροῦντο βαθύτητος, προνοίας, ἐπιτηδειότητος καὶ οἰκονομικοῦ πνεύματος ἐν τοῖς λοιποῖς των πλουτολογικοῖς θεσμοῖς. Ἡ ἐξέτασις τοῦ ζητήματος τῶν φόρων ἀποδεικνύει μετὰ πόσης περινοίας εἶχον διοργανώσει τὴν ὑπηρεσίαν τούτων. Ἐνῷ δὲ παρὰ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσιν ἡ ἐπιβολὴ βαρέων φόρων ἐπροξένησε πολλάκις ἐπαναστάσεις, παρὰ τοῖς ἡμετέροις προγόνοις οὐδέποτε τοιοῦτόν τι συνέβη. Καὶ πῶς οἱ φόροι θὰ ἐγέννων θορυβώδη καὶ ἀνώμαλον παρὰ τῷ λαῷ κατάστασιν, ἀφοῦ παρὰ τούτου προαπεφασίζοντο; Αἱ δαπάναι πᾶσαι τοῦ κράτους ἐκαλύπτοντο τακτικῶς διὰ τῶν φόρων, προσπιπτόντων εἴτε ἐπὶ τῶν πραγμάτων, εἴτε ἐπὶ τῶν προσώπων (πρόστιμα, δικῶν ἔξοδα κτλ.), ἐκτάκτως δὲ διὰ δανείων, ἀλλ' οὐδέποτε μακροπροθέσμων, διότι οἱ ἀρχαῖοι εἶχον ὡς ἀρχὴν τὰ συναπτόμενα δάνεια νὰ ἐπιρρίπτωσι κατ' ἀναλογίαν ἐπὶ πάντων τῶν φορολογουμένων καὶ νὰ εἰσπράττωσιν ἐντὸς μικρῶν προθεσμιῶν τὰ ἀναγκαῖα πρὸς ἐξόφλησιν ποσά, τῇ παρεμβάσει τῶν φόρων. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον εἶχον καὶ δύο εἴδη ἐσόδων· *τὰ τακτικά,* ἅτινα ἴσχυον ἐν καιρῷ εἰρήνης καὶ τὰ *ἔκτακτα,* διὰ τὰς πολεμικὰς προπαρασκευὰς καὶ τὰς ἐκστρατείας. Μᾶλλον γνωστοὶ φόροι, ἄμεσοι ἢ ἔμμεσοι, θεωροῦνται οἱ τῶν *μεταλλείων* [1] καὶ οἱ *τελωνιακοί,*

[1] Ἐκ τῶν μεταλλείων τοῦ Λαυρίου (ὅπου εἴκοσι χιλιάδες ἐργατῶν εἰργάζοντο) παρείχετο λόγῳ φόρου, τὸ $1/_{24}$ τοῦ προϊόντος εἰς τὸ Κράτος.

ἀλλὰ μόνον διὰ τὰ ἐξ ἀλλοδαπῆς εἰσαγόμενα. Ἕτερος σπουδαῖος φόρος ἦτο ὁ τῶν *ξένων*, ὁ ἐπὶ τῶν *συμμάχων*, ὁ τῶν *κληρουχιῶν*, ὁ τῆς *παραστάσεως*, τὸ *παράβολον* καὶ τὸ *πορνικὸν τέλος* ἐπὶ τῶν ἐλευθερίων ἠθῶν γυναικῶν καὶ .... παίδων!

Πάντων ὅμως τῶν φορολογικῶν συστημάτων τὸ τοῦ Σόλωνος ἐθεωρεῖτο τὸ δικαιότερον. Ὁ νομοθέτης οὗτος διῄρεσεν εἰς 4 κλάσεις τοὺς φορολογουμένους· α´) τοὺς *πεντακοσιομεδίμνους*· β´) τοὺς *τριακοσιομεδίμνους* καὶ τοὺς δυναμένους νὰ διατηρῶσιν ἕνα πολεμιστήριον ἵππον· γ´) τοὺς *ζευγίτας*, οἵτινες εἶχον ζεῦγος ἵππων ἢ ἡμιόνων κτλ. καὶ οἵτινες ὑπελογίζοντο ἔχοντες εἰσόδημα διακοσίων μεδίμνων καὶ δ´) τοὺς ἔχοντας μικρότερον τῆς τρίτης κλάσεως εἰσόδημα. Ἡ πρώτη κλάσις ἐφορολογεῖτο μὲν ἓν τάλαντον, ἤτοι 5,000 δραχ. ἡ δευτέρα μὲ 30 μνᾶς ἢ 1800 δραχ. ἡ τρίτη μὲ 10 μνᾶς ἢ 900 δραχ. καὶ ἡ τετάρτη ἀπηλλάσσετο πάσης ὑποχρεώσεως.

Ἐκ τῶν φόρων τούτων ἐδαπανῶντο σπουδαῖα ποσὰ διὰ τὰς ἑορτάς, τοὺς μισθοὺς ἐν καιρῷ εἰρήνης, τὴν ἀστυνομίαν, τὰ δημόσια κτίρια, τὰ βοηθήματα τῶν πενήτων, τὴν συντήρησιν τοῦ στρατοῦ, τὴν προμήθειαν τῶν ὑλικῶν πολέμου, τὴν κατασκευὴν τῶν πλοίων κτλ.

Ἡ εἴσπραξις πάντων τῶν φόρων παρείχετο εἰς ἐνοικιαστάς, οἵτινες κατέθετον τὸ προϊόν των εἰς τὸν δημόσιον θησαυρόν. Ὁ γενικὸς ἐπιθεωρητὴς τῶν φόρων δὲν ἦτο ἄλλος εἰ μὴ ὁ ὑπουργὸς τῶν Οἰκονομικῶν τῶν νεωτέρων χρόνων. Οὗτος ἐφρόντιζε περὶ τῆς τιμωρίας τῶν μὴ ἀποτιόντων τοὺς φόρους [1] καὶ εἰσοφαρίσεως τῶν δαπανῶν καὶ τῶν ἐσόδων. Οἱ λογαριασμοὶ οὗτοι, ἢ οἱ προϋπολογισμοί, ἐξετίθεντο κατὰ κανόνα εἰς δημόσια μέρη, χαρασσόμενοι ἐπὶ λίθου, ὅπως ἕκαστος πολίτης λαμβάνῃ αὐτῶν γνῶσιν. Οἱ πρόγονοι ἡμῶν κατὰ τοῦτο ἦσαν μᾶλλον ἡμῶν προοδευτικοί, καθόσον πάντες ἠδύναντο, ὡς ἐκ τῆς μελέτης τῶν προϋπολογισμῶν, νὰ προτείνωσι τροποποιήσεις συμφερούσας. Λίθους παραπλησίους, ἐν οἷς εὕρηνται χαραγμένοι προϋπολογισμοί, ἴδομεν ἐν Λονδίνῳ, ἐν τῷ περιβοήτῳ Βρεττανικῷ Μουσείῳ, μεταφερθέντας ἐκεῖ μετὰ τῶν λοιπῶν κλαπέντων κειμηλίων μας παρὰ τοῦ Ἐλγίνου, τοῦ γυμνώσαντος τὴν Ἑλλάδα τοσούτων πολυτίμων ἀρχαίων μνημείων!

*
* *

Ὁ δημόσιος ὅμως θησαυρὸς τῶν Ἀθηνῶν μετετράπη κατόπιν εἰς ἰδιωτικὸν κοινὸν ταμεῖον, ἐξ οὗ ἀπέζων σχεδὸν πάντες. Οἱ ἄρχοντες, ὅπως κολακεύωσι τὰ πλήθη, παρεῖχον εἰς αὐτὰ πάσας τὰς ποθητὰς εὐκολίας, δι' ὧν

[1] Οἱ ὀφειλέται τοῦ δημοσίου μετὰ 10 ἡμέρας ἀπὸ τῆς εἰδοποιήσεως ὤφειλον ν' ἀποτίωσιν ἅπαντα τὰ ὀφειλόμενα, ἄλλως ἐφυλακίζοντο, ἐστεροῦντο τοῦ δικαιώματος τοῦ πολίτου καὶ τὰ τέκνα των καθίσταντο ὑπόχρεα διὰ τὸ ποσὸν τῆς ὀφειλῆς.

διεσπείρετο ἡ πρὸς τὴν ἐργασίαν ἔχθρα. Τὸ σύστημα τοῦτον ὤφειλε ἀναγκαίως νὰ ἐξασκήσῃ σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῶν ἠθῶν τῶν πολιτῶν. Οἱ δ' Ἀθηναῖοι, ἔκδοτοι εἰς τὰ παίγνια καὶ τὴν ὀκνηρίαν, ἐθεῶντο συχνάκις, κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, καθήμενοι ἔμπροσθεν τῶν προπυλαίων τῶν πολυτελεστάτων μνημείων τῆς πόλεως καὶ ἐν συζητήσεσι μακραῖς περὶ *πολιτικῶν πραγμάτων* κατατρίβοντες τὸν χρόνον! Δυστυχῶς αἱ κακίαι τῶν προγόνων μας μετωχετεύθησαν πᾶσαι καὶ εἰς ἡμᾶς. Μόνον αἱ ἀρεταὶ δὲν ἠκολούθησαν τὴν αὐτὴν ὁδόν. Τότε αἱ συζητήσεις ἐγίνοντο ἐν καπηλείοις καὶ λουτροῖς, σήμερον ἐν τοῖς καφενείοις καὶ ταῖς ὁδοῖς. Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐν τοῖς περιπάτοις των ἠκολουθοῦντο καὶ παρ' ἑνὸς δούλου, ὅστις ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ κάθισμα χρησιμεῦον διὰ τὸν κύριον, ὅτε ἐφαίνετο κεκμηκὼς ἐκ τοῦ περιπάτου καὶ τῆς. . . . συζητήσεως· οἱ νεώτεροι, ἀντὶ τοῦ δούλου, φέρουσι μεθ' ἑαυτῶν ῥάβδον, ἢ περίστροφον, ἢ μάχαιραν, καὶ περατοῦσι τὰς πολιτικὰς συζητήσεις κατὰ τραγικώτερον κἄπως τρόπον [1].

*
* *

Ἡ κατάκτησις τῆς Ἀσίας παρὰ τοῦ Κύρου ἐπέφερεν ἐν Ἀθήναις τὴν ἀφθονίαν τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου, ἐξ ὧν κατεσκευάσθησαν πολύμορφα νομίσματα καὶ ἐκ τῆς ποικιλίας ταύτης τῶν νομισμάτων ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη τῶν ἀργυραμοιβῶν. Τὰ ἑλληνικὰ νομίσματα ἦσαν καλλίστης ποιότητος, διὸ καὶ πανταχοῦ ἦσαν περιζήτητα. Ὡς βάσιν τοῦ νομισματικοῦ συστήματος οἱ Ἀθηναῖοι εἶχον τὸ *τάλαντον,* ὅπερ ἐξισοῦτο μὲ ἑκατὸν ἀρχαίας *δραχμάς.* Ἑκάστη δραχμὴ ἀπετελεῖτο ἐξ ἓξ *ὀβολῶν,* ὧν ἕκαστος διῃρεῖτο εἰς ὀκτὼ *χαλκούς,* ἢ πεντήκοντα ἓξ *λεπτά.*

Ἡ νομισματικὴ ὕλη ἀπετελεῖτο ἐκ χρυσοῦ, ἀργύρου, χαλκοῦ καὶ ἀργύρου, ἢ μόνον ἐκ χαλκοῦ, ἢ σιδήρου. Τὰ δὲ νομίσματα, γενικὸν μέσον τῶν ἀνταλλαγῶν, [2]. ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον μεγάλου μεγέθους, πρὸ πάντων μάλιστα πρὸ τοῦ Σόλωνος, ὅτε καὶ εἶχον διαφορετικὸν ὅλως σχῆμα, τεμαχίων ἀμόρφων, ἀορίστου βάρους. Οἱ Ἀθηναῖοι ἐποίουν τὰς καθημερινὰς συναλλαγάς των μετρῶντες διὰ τῶν δραχμῶν. Ἡ τιμὴ τοῦ χρυσοῦ πρὸς τὸν ἄργυρον, κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, ἐλογίζετο ὡς ἓν πρὸς δέκα, εἶτα ἡ ἀναλογία ἀνῆλθεν εἰς ἓν πρὸς δέκα πέντε. Τὰ ἐν χρήσει τότε νομίσματα,

[1] «Ἐκεῖ ὅπου ἐργάζονται πολύ, ἔλεγεν ὁ Σολομών, ἐκεῖ καὶ ἡ ἀφθονία· ἐνῷ ἐκεῖ ὅπου ὁμιλοῦσι πολύ, ἐκεῖ καὶ ἡ ἔνδεια.» Παροιμ. Κεφ. 14.

[2] Ὁ ἐκ Σταγύρων μέγας φιλόσοφος, ἐν τῇ Πολιτικῇ του, ἐξηγεῖ πῶς ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη τῆς ἐφευρέσεως τοῦ νομίσματος: «Ὕλη χρήσιμος καὶ εὐχεροῦς κυκλοφορίας, λέγει, ἐθεωρήθη ἀναπόφευκτος, χάριν τῶν ἀνταλλαγῶν». Ἡ ὕλη αὕτη ὤφειλε νὰ ᾖ εὐμετακόμιστος καὶ ἡ προτίμησις ἐδόθη εἰς τὸν σίδηρον, τὸν χαλκόν, τὸν ἄργυρον, τὸν χρυσόν.

μεταφερόμενα εἰς τὰ παρ' ἡμῖν σήμερον κρατοῦντα, ἔχουσι κατ' ἀναλογίαν οὕτω:

Εἷς χαλκὸς	= δύο λεπτά.
Εἷς ὀβολὸς	= δέκα πέντε λεπτά.
Μία δραχμὴ	= ἐννενήκοντα δύο λεπτά.
Μία μνᾶ	= 91 δραχ. καὶ 66 λεπτά.
Ἓν τάλαντον	= 5,000 δραχ.

Ἡ ἀφθονία τοῦ χρυσοῦ καὶ τοῦ ἀργύρου ἠνάγκασε τοὺς Ἀθηναίους νὰ καταθέτωσι τὰ περισσεύματά των εἰς τὸν Ναὸν τῶν Δελφῶν, ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἠδύνατο ἄρα γε ἡ παρακαταθήκη αὕτη νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν παρά τινων Κρατῶν γινομένην ἔτι καὶ σήμερον διαφύλαξιν τῶν πολυτίμων μετάλλων, χάριν τῶν ἐκτάκτων ἀναγκῶν;

* * *

Τοιοῦτον περίπου ἐτύγχανε τὸ τῶν Ἀθηναίων οἰκονομικὸν σύστημα. Καίτοι ἔν τισιν ἐπιτυχές, ἐν τοῖς ἄλλοις ὅμως πλῆρες ἐλαττωμάτων, καθὸ βασιζόμενον ἐπὶ τῆς ἐργασίας μόνον τῶν δούλων καὶ στηριζόμενον ἐπὶ τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ παροχῶν. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ Ἀθῆναι εὑρέθησαν μὲν κατ' ἀρχὰς ἐν σχετικῇ εὐδαιμονίᾳ, ἀλλ' αὕτη ἦτο ἐφήμερος, διότι αἱ ἀνάγκαι τοῦ λαοῦ ἐπολλαπλασιάζοντο καθ' ἑκάστην καί, ἐνῷ ἑπόμενον ἦτο νὰ ἱκανοποιῶνται αὗται διὰ τῆς ἐργασίας, παρετηρεῖτο ὅτι πρὸς ταύτην οὐδεὶς ἐδεικνύετο ζῆλον. Τί ἄλλο ἦτο δυνατὸν ν' ἀναμείνῃ τις παρ' ἔθνους ὁλοκλήρου, πρεσβεύοντος ὅτι οὐδεὶς τῶν πολιτῶν ὤφειλε νὰ στερῆται τῶν ἀναγκαίων πρὸς εὐζωΐαν—ἄνευ ἀτομικῆς ἐργασίας—ὅτι βοηθήματα ἔπρεπε νὰ παρέχωνται τοῖς μὴ δυναμένοις ἢ μὴ βουλομένοις ἐργάζεσθαι καὶ κερδαίνειν [1], εἰ μὴ παρακμὴν καὶ σύντομον γενικὴν καταστροφήν;

Ἐκ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν ἰδεῶν τούτων ὑπερεξεχείλισε τὸ πάθος τῆς τάσεως πρὸς τὴν ὀκνηρίαν, συνεπὲς δ' ἦτο νὰ εἰσαχθῇ καὶ λάβῃ γιγαντιαίας διαστάσεις ὁ νεωτερισμὸς τῶν ἐμμίσθων θέσεων. Ὁ λαὸς ἐφρόνει ὅτι τὸ Κράτος ὤφειλε νὰ φροντίζῃ οὐ μόνον περὶ τῆς συντηρήσεώς του, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν μέσων τῆς διασκεδάσεώς του. Ἱκανότης πολιτικὴ ἐθεωρεῖτο ἡ ἀναζήτησις τῶν τρόπων δι' ὧν θὰ κατορθοῦτο ὁ πλουτισμὸς τῶν πολιτῶν τούτων, οὐχὶ διὰ τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ διὰ τῆς θυσίας τῶν δημοσίων προσόδων· διότι ὁ δημόσιος πλοῦτος ἐξελαμβάνετο ὡς ἰδιωτικὴ περιουσία, μέλλουσα νὰ διανεμηθῇ μεταξὺ τῶν ὀκνηρῶν ἐκείνων.

[1] Ὑπῆρχε μάλιστα παρ' ἀρχαίοις καὶ σύλλογος τῶν *Ἐρανιστῶν*, ὅστις ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν καταβαλόντων τὸν ἔρανόν των πρὸς ἀλληλοβοήθειαν.

Ἐὰν οἱ ἀναγνῶσται ἡμῶν εὑρίσκουσι μεγάλην τὴν ὁμοιότητα τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης μὲ τὴν τῶν παρόντων χρόνων, καλὸν ἕκαστος ν' ἀναλογίζηται τὰ ἐπακόλουθα καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν νὰ φροντίζῃ περὶ τῆς ἀποτροπῆς τοῦ ἐπαπειλοῦντος ἡμᾶς κινδύνου. Εἰς τὰς ἀντιοικονομικὰς ἐκείνας τῶν προγόνων ἡμῶν ἕξεις τοῦ συντηρεῖσθαι, σχεδὸν πάντοτε, δαπάναις τοῦ δημοσίου θησαυροῦ, δέον ν' ἀποδοθῇ ἡ ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας τῶν Ἀθηναίων καὶ ἡ στασιμότης τῆς βιομηχανίας των ἐν τοῖς πρώτοις βήμασι τῆς ἀναπτύξεώς της. Ὁ Περικλῆς, πρὸς διατήρησιν τῆς ἐξουσίας, ἐθώπευε τὸν λαόν, διὰ τῶν κανονικῶν παροχῶν καὶ οὕτω πρωτίστως συνετέλεσεν εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς δημαγωγίας, τῆς μοχθηρίας, τῆς στασιμότητος καὶ πάντων τῶν ἐπερχομένων συνήθως ἐκ τῆς ἀεργίας κακῶν, ἅτινα ἐπέφερον μὲν κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπαύξησιν τῶν φόρων κατ' ἀνώτον βαθμόν, οὕτως ὥστε καὶ αὐτοὶ οἱ πλούσιοι νὰ μὴ δύνανται ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὰ βάρη ταῦτα, εἶτα δὲ τὴν γενικὴν πενίαν καὶ τὴν ἀπορίαν, τὴν ἰσοπεδώσασαν καὶ ἐπεξηργασαμένην τὴν πρὸς τὴν παρακμὴν ὁδόν. Ἡ ἐπελθοῦσα δυσχερὴς κατάστασις παρέπεισε τὸν Ξενοφῶντα νὰ συγγράψῃ τὴν *περὶ πόρων* πραγματείαν του, ἐν ᾗ τοσοῦτον ἐπιτυχῶς ἐξαίρει τὴν γλυκύτητα τοῦ κλίματος, τὴν ἐπιδεκτικότητα τῆς γῆς, πρὸς παραγωγὴν καὶ τῶν σπανιωτέρων καρπῶν, ἀλλ' αὕτη καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ μέτρα, πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κακοῦ, κατ' οὐδὲν πλέον ἦτο δυνατὸν νὰ ὠφελήσωσιν.

*
* *

Ἡ μελέτη τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας τῶν Ἀθηναίων πολλαχῶς δύναται νὰ ἀποβῇ ἐπωφελὴς εἰς ἡμᾶς τοὺς ἀπογόνους, καθόσον εἶναι εὐχερές, ὑποθέτομεν, νὰ ἐξασκήσῃ καὶ ἐπὶ τῆς τύχης ἡμῶν τὴν ὑγιεστέραν καὶ σημαντικωτέραν ἐπιρροὴν καὶ πρόξενος νὰ γίνῃ τῆς ἐξευρέσεως μέσων πρὸς καθοδήγησίν μας εἰς τὸν πραγματικὸν ἐκπολιτισμὸν καὶ ἀποφυγὴν τῶν σκοπέλων, ἔμπροσθεν τῶν ὁποίων εὑρισκόμεθα τό γε νῦν ἔχον καὶ αἵτινες ἄγουσι πρὸς τὴν ἀπώλειαν. Δυστυχῶς παρ' ἡμῖν δὲν διδάσκεται πρεπόντως ὁ λαὸς πῶς δέον νὰ γίνεται ἐργατικὸς καὶ οἰκονόμος, πῶς ν' ἀγαπᾷ τὴν οἰκογένειάν του καὶ νὰ φοβῆται τὸν Θεόν, πῶς νὰ μὴ τρέπηται πρὸς τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὴν ἀταξίαν, πῶς νὰ σέβηται τοὺς νόμους καὶ νὰ μὴ φθονῇ τὸν πλησίον. Ἀφ' ἑτέρου αἱ στοιχειώδεις γνώσεις τῆς τοσοῦτον ἐπωφελοῦς διὰ πάντας ἀνεξαιρέτως Πολιτικῆς Οἰκονομίας, οὐ μόνον ἐν τοῖς Ἑλληνικοῖς Σχολείοις δὲν διδάσκονται, ἀλλ' οὔτε ἐν αὐτοῖς τοῖς Γυμνασίοις, οὐδὲ ἐν ταῖς πλείσταις τῶν σχολῶν τοῦ Ἐθνικοῦ ἡμῶν Πανεπιστημίου. Ἔγκειται δὲ καθ' ἡμᾶς καὶ εἰς τὴν ἔλλειψιν ταύτην τὸ αἴτιον τοῦ κακοῦ πρὸς ἐπέκτασιν ἐν τῇ χώρᾳ τῆς κλάσεως τῶν ἀέργων καὶ τῶν εἰς τὸν ἐπάρατον τῆς θεσιθηρίας κύκλον καθιερωσάντων τὸν βίον.

Τὸ κακὸν μάλιστα τοῦτο θὰ ἦτο, ὡς φρονοῦμεν, εἰς μεγαλείτερον ἀκόμη κύκλον διαδεδομένον, ἐὰν μὴ ἡ παρ' ἡμῖν τάξις τῶν πλουσίων ἐχρησιμοποίει, καθ' ἱκανὴν μερίδα, τὸν πλοῦτον εἰς ἀνέγερσιν καὶ διατήρησιν τῶν γνωστῶν κοινωφελῶν καὶ εὐεργετικῶν ἱδρυμάτων καὶ εἰς παροχὰς ἄλλων ποικίλων βοηθημάτων, διότι ὁ πλοῦτος, ἐν τῇ ἐναντίᾳ περιπτώσει, θὰ ἠρέθιζε τὰ νεῦρα τῶν ἀπόρων καὶ τῶν ἀέργων, καὶ ἡ αναρχία θὰ ἐκυριάρχει ἐν τῷ μικρῷ ἡμῶν βασιλείῳ, ὅπου ἤδη τὸ ἔγκλημα καὶ αἱ ἀλληλοσφαγίαι, ὡς ἦτο συνεπές, ἀρχίζουσι νὰ δεικνύωσι τὴν ἀπαισίαν των μορφὴν καὶ ὅπου οἱ βιασμοί, αἱ κλοπαί, αἱ ἀπαγωγαί, ἡ ψευδορκία, ἡ λαθρεμπορία, ὁ ἐμπρησμὸς τῶν δασῶν ἡ χαρτοπαιξία, ἡ μεγάλη διαφθορὰ καὶ τόσα ἄλλα δεινὰ εὑρίσκονται ἐπὶ τῆς ἡμερησίας διατάξεως.

Τὴν ἀπελπιστικὴν κατάστασιν ταύτην, ἣν ἀκροθιγῶς ἐπεχειρήσαμεν ἐν ἀτελεστάτῳ πλαισίῳ νὰ περιβάλλωμεν ἐνταῦθα, ἀναμίξαντες μὲ τὸ θέμα ἡμῶν, μεθ' οὗτινος κατά τι σχετίζεται, ὡς ἐκ τοῦ παραλληλισμοῦ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τῶν Ἀθηνῶν μὲ τὴν σημερινὴν πλημμέλειαν τῶν καθεστώτων, εἶναι πλέον καιρὸς νὰ σκεφθῶμεν πάντες ὡρίμως καὶ πρὸ παντὸς κατὰ καθῆκον οἱ ἁρμόδιοι, (οἵτινες δυστυχῶς παραμελοῦσι τῶν πάντων) πῶς ὀφείλομεν νὰ ἐπανορθώσωμεν. Ἀδυστάκτως δὲ πιστεύομεν ὅτι πρὸς τοῦτο ἀναγκαία πρωτίστως τυγχάνει ἡ ἀλλαγὴ καὶ ἀνακαίνισις τῶν κοινωνικῶν μας ἠθῶν, ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ μεγίστου ἀριθμοῦ τῶν Ἑλλήνων, ἥτις δύναται βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ ἐπέλθῃ, ἐὰν ληφθῇ ἡ δέουσα φροντὶς περὶ ἐκπαιδεύσεως τῶν κατωτέρων κλάσεων καὶ ἐξασφαλισθῇ ἡ σωτηρία σύμπραξις ἠθικοῦ καὶ εὐπαιδεύτου κλήρου, ἐὰν καταπαύσωσιν αἱ ποικίλαι παρεκτροπαὶ τῆς ἐξουσίας καὶ τροποποιηθῇ ἡ πολυτελεστάτη διοικητικὴ διοργάνωσις ἡμῶν, ἐὰν λειτουργήσωσιν αὐστηρῶς οἱ κείμενοι νόμοι καὶ ὑπακούωμεν εἰς τὰς καθεστηκυίας ἀρχάς, ἐὰν τιμωρηθῇ δεόντως τὸ ἔγκλημα καὶ ἐξασφαλισθῶσι τὰ καταπατούμενα ἔννομα δικαιώματα, ἐὰν γίνωσι καὶ παρ' ἡμῖν δεκτὰ πάντα τὰ ἐκπολιτιστικὰ καὶ προοδευτικὰ μέτρα, ἅτινα, παρὰ τοῖς λοιποῖς Κράτεσι πρὸ πολλοῦ ἐπιτυχῶς ἰσχύουσιν, ἐὰν αναδιοργανισθῶσιν ἐπὶ τὸ νεωτεριστικώτερον πάντες οἱ κινδυνεύοντες νὰ περιέλθωσιν εἰς ἀποσύνθεσιν λοιποὶ θεσμοὶ καὶ τέλος ἐὰν ἐπὶ τὸ λογικώτερον μεταβληθῇ τὸ σύστημα τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, δι' οὗτινος ἡ ἀμάθεια ἐσήκωσε πλέον κεφαλὴν καὶ κατέστη ὁ τύραννος τῆς χώρας.

Οὕτω μόνον, νομίζομεν, εἶναι δυνατὸν ν' ἀποτραπῇ ὁ τόπος τῆς ὀλισθηρᾶς ὁδοῦ, ἣν κατέρχεται ἤδη καὶ νὰ ὁδηγηθῇ εἰς ἐκείνην τῆς προόδου, ἵνα μετ' οὐ πολὺ ἐξασφαλισθῇ εἰς πάντας πρακτικώτερον καὶ εὐδαιμονέστερον τὸ μέλλον.

Ε. Ἐμπειρῖκος

ΑΜΛΕΤΟΣ

ΤΡΑΓΩΙΔΙΑ ΣΑΙΚΣΠΕΙΡΟΥ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ

ΙΑΚΩΒΟΥ ΠΟΛΥΛΑ

Μὲ προλεγόμενα καὶ κριτικὰς σημειώσεις.

Τοῦ πονήματος τούτου τὴν δημοσίευσιν ἀναγγέλλοντα πρό τινος χρόνου δύο τῶν μᾶλλον ἐγκρίτων παρ' ἡμῖν φύλλων, τὸ μὲν φιλολογικόν, τὸ δὲ πολιτικόν, προέλεγον ὅτι τὸ ἔργον εἶναι προωρισμένον νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς νέας σκέψεις καὶ μελέτας, εἰς ἐπικρίσεις καὶ ἀντεπικρίσεις, διὰ τὴν ἄκραν σπουδαιότητα καὶ τὸ πλῆθος τῶν ζητημάτων ἅτινα ἀνακινεῖ, διὰ τὸ motus animi τὸ ζωογονοῦν τὰς ποικίλας σελίδας του, διὰ τὸ καινοφανὲς καὶ τολμηρὸν τῆς μορφῆς τὸ περιβάλλον τὴν πολλὴν αὐτοῦ οὐσίαν. Καὶ τῷ ὄντι τῆς μεγάλης Τραγῳδίας ἐπεχειρήθησαν μὲν καὶ ἐδημοσιεύθησαν παρ' ἡμῖν καὶ ἄλλαι μεταφράσεις, ὥστε ὁ Ἀμλέτος δὲν εἶναί τι ἄγνωστον ἐν Ἑλλάδι, ἀλλ' ἡ προκειμένη διαστέλλεται βεβαίως πασῶν τῶν προγενεστέρων οὐ μόνον διὰ τὴν ἤδη παρατηρηθεῖσαν πιστοτέραν ἀπόδοσιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ Ποιητοῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ἰδιαίτερον γλωσσικὸν αὐτῆς τύπον, διὰ τὴν νέαν καὶ πρωτότυπον μέθοδον, δι' ἧς οὗτος κατασκευάζεται, διὰ τὴν λίαν ἀξιοσημείωτον ἀξίωσιν, ἣν φαίνεται ἔχων ὁ συγγραφεύς, νὰ συντελέσῃ σπουδαίως εἰς ἀνύψωσιν τῆς λαλουμένης γλώσσης τοῦ Ἔθνους εἰς τὴν θέσιν, εἰς ἣν διὰ πολυχρονίου διαμορφωτικῆς ἐργασίας γενομένης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ζώσης φωνῆς ἀνεβιβάσθησαν αἱ γλῶσσαι τῶν μεγάλων ἐθνῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οὐχ ἧττον δὲ διαφέρει τῶν ἄλλων διὰ τὸν νέον εἰσαγόμενον στίχον, ὃν ὁ συγγραφεὺς προτείνει εἰς ἀντικατάστασιν τοῦ μέχρι τοῦδε ἐν χρήσει παρ' ἡμῖν ἐν τῷ δράματι ἰαμβικοῦ λεγομένου τριμέτρου. Ἀλλὰ καὶ ἄλλας λόγου ἀξίας ὄψεις ἔχει τὸ πόνημα. Τῆς μεταφράσεως προτάσσεται Μελέτη αἰσθητικὴ καὶ κριτικὴ τῆς Τραγῳδίας καὶ ἐπιτάσσονται κριτικαὶ ἢ ἑρμηνευτικαὶ σημειώσεις, ἀμφότερα διὰ τὰς πολλάκις ὅλως νέας ἐν αὐτοῖς ἐκφερομένας γνώμας, διὰ τὰς ὑπολανθανούσας σπουδαίας ἐπικρίσεις κριτικῶν σοφωτάτων τῆς Ἑσπερίας, διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν τάξιν, μεθ' ἧς αὗται ἐκτίθενται, δηλοῦντα ἐργασίαν σχεδὸν πρωτοφανῆ παρ' ἡμῖν. Ἀλλὰ καὶ τὸ πεζὸν τοῦτο μέρος τοῦ ἔργου εἶναι περιβεβλημένον μορφὴν πολὺ ἔχουσαν τὸ

καινόν, εἶναι γεγραμμένον ἐν συστήματι γλώσσης οὐσιωδῶς διαφέροντι τοῦ κοινῶς παραδεδεγμένου καὶ στηριζομένῳ κατὰ τὴν γνώμην τοῦ συγγραφέως οὐχί, ὡς τοῦτο, ἁπλῶς ἐπὶ ἕξεως παλαιᾶς, ἀλλ' ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀναλλοιώτου βάσεως τῆς περὶ διαμορφώσεως τῶν γλωσσῶν θεωρίας, ἧς ἡμεῖς μόνοι ἀπὸ πλείστου ἤδη χρόνου ἀπέστημεν, ἐπὶ καταστολῇ, ὡς ἀλλαχοῦ εἶπεν ὁ κ. Πολυλᾶς, αὐτῆς τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας. Πᾶσαι αἱ ὄψεις αὗται βεβαίως δικαιολογοῦσι τὴν πρόρρησιν, μεθ' ἧς ἠγγέλθη, ὡς εἴπομεν, ἡ ἐμφάνισις τοῦ πονήματος.

Καὶ ὅμως αὕτη οὐδὲ ἤρξατο εἰσέτι πραγματοποιουμένη· τὴν ἐνθουσιώδη πρώτην ἀγγελίαν διεδέξατο ἄκρα σιγή, καὶ οὔτε ἐπικρίσεις σπουδαῖαι ἐπεχειρήθησαν, οὔτε ἡ παρατηρηθεῖσα ἀνακίνησις τῶν εἰρημένων ζωτικῶν ζητημάτων ἴσχυσε μέχρι τοῦδε νὰ ἐξεγείρῃ τὸν ζῆλον τῶν ἡμετέρων λογίων, παραδόξως, νομίζομεν, διότι καὶ ἂν πολὺ ἐλάττονα ἧς κέκτηται σπουδαιότητα εἶχε τὸ πόνημα, πάντη ἀσύγγνωστον θὰ ἦτο βεβαίως νὰ ἀναισθητῶμεν ἐπὶ ζητημάτων συνδεομένων στενῶς πρὸς αὐτὸ τὸ Μέλλον τοῦ Ἔθνους. Δυστυχῶς τὸ λυπηρὸν τοῦτο φαινόμενον, ἥκιστα ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ζωτικότητος μαρτυροῦν, δὲν εἶναι μεμονωμένον. Ὁπωσδήποτε, ἐπιθυμοῦντες ἡμεῖς νὰ συντελέσωμεν κατὰ δύναμιν εἰς ἄρσιν αὐτοῦ καὶ ὑποπτεύοντες ὅτι πολλοὺς διαφεύγουσι πιθανῶς οὐσιώδη τινὰ τοῦ προκειμένου σημεῖα, ὧν ἄνευ ἀδύνατος καθ' ἡμᾶς ἀποβαίνει ἡ δικαία ἐκτίμησις τοῦ πονήματος, θέλομεν προσπαθήσῃ νὰ ὑποδείξωμεν ταῦτα ἐπ' ἐλπίδι νὰ κεντρίσωμεν τὸν ζῆλον καὶ ἄλλων δυναμένων πολὺ κάλλιον ἡμῶν νὰ πραγματευθῶσι τὰ τοιαῦτα.

Πρώτιστα διὰ τὸ διαφέρον ζητήματα παρίστανται τὸ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος καὶ τὸ τοῦ στίχου τῆς Μεταφράσεως. Γνωστὸν ἦτο καὶ ἐκ τῶν Προλεγομένων εἰς τὴν Ἔκδοσιν τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἐκ τῶν Μεταφράσεων τῆς Τρικυμίας τοῦ Σαικσπείρου καὶ τῆς Ὀδυσσείας ὅτι ὁ κ. Πολυλᾶς ἀπεδέχετο ὡς μόνον ὄργανον ἀληθοῦς ἐκδηλώσεως τῶν ποιητικῶν νοημάτων τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἀλλ' ἴσως ὀλίγοι παρετήρησαν ὅτι αἱ ἐργασίαι αὗται, μὴ ἐξαιρουμένης τῆς Τρικυμίας κατὰ τὸ φαινόμενον δημοτικωτέρας τῶν ἄλλων, διαστέλλουσιν αὐτὸν οὐσιωδῶς πάντων σχεδὸν τῶν καλλιεργησάντων καὶ καλλιεργούντων τὴν λεγομένην δημοτικὴν ποίησιν. Ὁ κ. Πολυλᾶς, ὡς οὐδέποτε παρεδέχθη τὴν γνώμην καθ' ἣν ἡ νεοελληνικὴ ποίησις, ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ πνευματικωτέρα ἔκφρασις τῆς προοδευούσης συνειδήσεως τοῦ μᾶλλον πεφωτισμένου μέρους τῆς κοινωνίας, πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἀπομίμησιν ἢ ἀναζύμωσιν τῶν ποιητικῶν πλασμάτων τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ τῆς ποιητικῆς γλώσσης οὐδέποτε παρεδέχθη τὴν γνώμην τὴν διατυπωθεῖσαν μάλιστα διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτου, καθ' ἣν ἡ ποιητικὴ γλῶσσα οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον παρακολουθοῦσα τὰς γενομένας ἐν τῇ ἐκλεκτῇ κοινωνίᾳ τροποποιήσεις καὶ πλουτισμοὺς διαφυ-

λάττει ζηλοτύπως τὸν πρὸ τῆς ἀναγεννήσεως τύπον καὶ τὸ δημῶδες ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αἱ ποιήσεις ἐκεῖναι πολλάκις φαίνονται προϊόντα ἐποχῆς προγενεστέρας ἢ χαρακτηρίζουσιν οὐχὶ τὴν ἐν ταῖς πόλεσιν ὁπωσδήποτε πνευματικῶς προοδεύσασαν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀγροτικήν τινα ἀφελεστέραν κατάστασιν. Ἕνεκα τῆς χαμηλῆς ταύτης περὶ ποιήσεως ἰδέας ἐν τοῖς ἔργοις τῶν ἀποδεχομένων αὐτὴν δὲν παρατηρεῖται ἡ φιλολογικὴ ἐκείνη διαμόρφωσις, ἥτις ἀνυψοῖ τὴν γλῶσσαν εἰς θέσιν πολὺ ἀνωτέραν τῆς κοινῆς ἢ δημώδους τῶν αἰσθημάτων ἐκφράσεως. Τῆς κατηγορίας ταύτης θὰ ἦσαν παντελῶς ἴσως ἐξῃρημένοι ἐκ τῶν παλαιοτέρων ἡμῶν ποιητῶν ὁ Χριστόπουλος καὶ ὁ Ζαλοκώστας, ἐὰν ὁ μὲν πρῶτος εἶχεν ἐκ φύσεως δύναμιν ἀνωτέραν ὥστε νὰ πραγματευθῇ μετ' ἀναλόγου ἐπιτυχίας καὶ θέματα ὑψηλότερα, ὁ δὲ δεύτερος μὴ ἤθελεν ἀποτραπῇ ὑπὸ τῆς ἐπικρατούσης τότε ἀντιπαθείας πρὸς τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν νὰ ἐκτείνῃ τὸν κύκλον τῆς ἐνεργείας του καὶ νὰ δείξῃ τὴν ἀληθῆ δύναμίν του. Τοιαύτην τόλμην ἀτενίζουσαν εἰς τὸ ἀνώτατον τῆς Τέχνης σημεῖον ἔμελλε νὰ δείξῃ πρώτη ἡ πεφωτισμένη διάνοια τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ ἔξοχος διαπλαστικὴ δύναμις τοῦ μεγάλου τούτου ποιητοῦ καθιστᾷ τὴν γλῶσσαν, ἐὰν παρατηρηθῶσι τὰ ἐκλεκτότερα τῶν ἔργων αὐτοῦ, διαφανῆ εὐγενεστάτην ἔκφρασιν ὑψηλῶν ἐννοιῶν, αἰσθημάτων ἐκλεκτῶν, σφοδροτάτων παθῶν, ἀλλ' ἐπειδὴ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας τὸ ἔργον προϋποθέτει πάντοτε ἐργασίας προγενεστέρας καὶ τοιαῦται πρὸ αὐτοῦ δὲν ὑπῆρχον ἄξιαι τοῦ ὀνόματος, τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ παριστῶσι τὸ ἀξιοσημείωτον θέαμα ἀδιακόπου προόδου ἀπὸ τῆς ἁπλουστάτης ποιητικῆς θέσεως εἰς τὴν ἀνωτάτην σφαῖραν τῆς φαντασίας καὶ ὡσαύτως τῆς γλώσσης ἀπὸ τῆς ἀφελεστάτης ἐκφράσεως εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς διαμόρφωσιν. Τὴν τελευταίαν ταύτην φάσιν ἐκπροσωποῦσι τὰ δεκαπεντασύλλαβα τῆς τελευταίας αὐτοῦ δεκαετίας ποιήματα, ὧν ὀλίγα ἀποσπάσματα δυστυχῶς διεσώθησαν. Ἡ ὑψηλὴ αὕτη ἐργασία τοῦ Σολωμοῦ ἡ τοσοῦτον λαμπρῶς διαφωτισθεῖσα ὑπὸ τοῦ κ. Πολυλᾶ ἐν τοῖς Προλεγομένοις τῆς Ἐκδόσεως, δυστυχῶς, ἂν θὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν πλείστων τῶν μεταγενεστέρων ἐν δημοτικῇ γλώσσῃ ἐργασιῶν, οὔτε ἐξετιμήθη οὔτε ἴσως κατενοήθη ὡς ἔδει.

Προσφυέστατον εἰς κατανόησιν τοῦ εἰς τί αὕτη συνίσταται εἶναι τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐκεῖνο ἀπόσπασμα τοῦ λεγομένου Carmen seculare, ὅπου φαίνεται ὅτι ὁ ποιητὴς λαμβάνων θέσιν προφήτου τοῦ μέλλοντος ἠθέλησε φανταστικῶς νὰ εἰκονίσῃ τὴν ἐλπιζομένην λαμπρότητα τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὑπέρτατον ἐκεῖνο Ἰδανικόν, εἰς ὃ ἀνέρχεται ἡ διάνοια, ἡ καρδία καὶ ἡ φαντασία τοῦ ἀληθοῦς Ἕλληνος ἀνυψωθεῖσαι εἰς τὴν ἀνωτάτην αὐτῶν δύναμιν·

Δὲν εἶναι δέντρο ταπεινό, χαμόδεντρο δὲν εἶναι·
βρύσαις ἁπλόνει τὰ κλαδιὰ τὸ δέντρο 'ς τὸν ἀέρα·
μὴν καρτερῇς ἐδῶ πουλὶ καὶ μὴ προσμένῃς χλόη·
γιατὶ τὰ φύλλ' ἂν εἶν' πολλά, σὲ κάθε φύλλο πνεῦμα.

Τὸ ψηλὸ δέντρ' ὁλόκληρο κ' ἠχολογᾷ κι' ἀστράφτει
μ' ὅλους τῆς τέχνης τοὺς ἠχούς, μὲ τ' οὐρανοῦ τὰ φῶτα.
Σαστίζ' ἡ γῆ κ' ἡ θάλασσα κι' ὁ οὐρανὸς τὸ τέρας,
τὸ μέγα πολυκάντηλο μὲς τὸ ναὸ τῆς φύσης,
κι' ἁρμόζουν διάφορο τὸ φῶς χίλιαις χιλιάδαις ἄστρα,
χίλιαις χιλιάδαις ᾄσματα μιλοῦν καὶ κάνουν ἕνα.
Στὸ δέντρο κάτω δέησιν ἔκαμ' ἡ βοσκοποῦλα·
τ' ἄστρα γοργὰ τὴ δέχτηκαν καθὼς ἡ γῆ τὸν ἥλιο·
τὰ Σεραφεὶμ ἐγνώρισαν τὸ βάθος τῆς ἀγάπης,
κι' ὁλόκληρ' ἡ Παράδεισο διπλῆ Παράδεισό 'ναι.

Ἐν τοῖς θαυμασίοις τούτοις στίχοις παρίσταται συμπεπυκνωμένη οὕτως εἰπεῖν ἅπασα ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας, καθ' ἣν ἡ θαυματουργὸς γλωσσοπλαστικὴ δύναμις ἀναβιβάζει τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τῆς φυσικῆς καταστάσεως εἰς τὴν σφαῖραν τοῦ πνεύματος. Γινώσκομεν κάλλιστα ὅτι ἄνθρωποι διεστραμμένον ἔχοντες τὸν νοῦν καὶ τὸ αἴσθημα ἐκ τῶν σχολαστικῶν προλήψεων, ἀναγινώσκοντες τούτους τοὺς στίχους, ἀνακράζουσι σχεδὸν θριαμβευτικῶς· ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν εἶναι ἡ δημοτική, μόνον γραμματικῶς εἶναι τοιαύτη· καὶ νομίζουσιν ὅτι διατυποῦσιν οὕτω κατηγορίαν καταρρίπτουσαν ἐκ θεμελίων τὴν θεωρίαν, ἥτις ἐγέννησε τὰ θαύματα ταῦτα τῆς νεωτέρας Ἑλληνικῆς Τέχνης. Βεβαίως ἡ γλῶσσα τῶν στίχων τούτων δὲν εἶναι δημοτικὴ καθ' ἣν ἔννοιαν ὀνομάζεται οὕτως ἡ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ ᾄσματος ἢ ἡ τῶν ἁπλουστέρων καὶ δημοτικωτέρων ᾀσμάτων αὐτοῦ τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλ' εἶναι δημοτικὴ μόνον καθ' ἣν ἔννοιαν δύναται οὕτω νὰ ὀνομασθῇ ἡ γλῶσσα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Σαικσπείρου, τοῦ Δάντου. Ὁ ποιητὴς εἰσδύσας βαθέως εἰς τὰς ὑπολανθανούσας διὰ τὴν κοινὴν διάνοιαν δυνάμεις τῆς γλώσσης του, ἐκλέγων ταύτης τὸ καθαρώτατον ἄνθος, ὑποτάσσει τὴν ὕλην εἰς ἁρμονίαν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε· ἐν τῷ δικαιώματι, ὅπερ παρέχει αὐτῷ ἡ πνευματικὴ οὐσία, ἧς ἐμφορεῖται, εὐτόλμως ἀποδίδει εἰς λέξεις ἐκδοχάς, ἃς οὐδέποτε ἔσχον (οἷον· σαστίζ' ἡ γῆ κτλ.), πλάττει φράσεις καὶ ὁμοίως συντάξεις, ὧν πρῶτον παρ' αὐτῷ παρίσταται ἡ γλῶσσα ἐπιδεκτικὴ (ἁρμόζουν διάφορο τὸ φῶς), ἐπιχειρεῖ μεταθέσεις, ἀποκοπάς, προτιμᾷ ἐνίοτε τύπους παλαιοτέρους, ἀνυψοῖ τέλος τὴν φράσιν διὰ λέξεων (ἁρμόζουν, ναός, ᾄσματα, τέρας); αἵτινες ἢ ἀνήκουσιν εἰς φάσεις ἀρχαιοτέρας τῆς γλώσσης, ἢ ζῶσαι ἔτι ἐν τῷ στόματι τοῦ λαοῦ ἐξηυγενίσθησαν ἤδη ὑπὸ προγενεστέρας καλλιεργείας, ἀλλὰ πάντα ταῦτα πράττει χωρὶς νὰ παραμορφώσῃ τὸν ζῶντα γραμματικὸν τύπον, χωρὶς νὰ ἀπαρνηθῇ τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχόμενον στοιχεῖον, καὶ θεωρῶν μάλιστα τοῦτο ἀπαραίτητον ὅρον τῆς ἀληθοῦς ἐκδηλώσεως τῆς οὐσίας. Διὰ πάντων τούτων τῶν μέσων παράγεται κατασκεύασμα, ὅπερ καὶ εἶναι καὶ συγχρόνως δὲν εἶναι τὸ κοινὸν καθωμιλημένον ἰδίωμα, ἢ εἶναι τοιοῦτον μόνον διὰ τοὺς μὴ εἰσδύοντας εἰς τὰ μυ-

στήρια τῆς Τέχνης, ἢ μᾶλλον εἶναι αὐτοῦ τούτου τὸ ἄνθος ἀνυψωθὲν εἰς τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ θέσιν διὰ τῆς ἐμβαπτίσεως, ὡς ἔλεγεν αὐτὸς ὁ Σολωμός, εἰς τὴν διπλῆν κολυμβήθραν τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας, διὰ τῆς ἐπιτυχοῦς ἐγκεντρίσεως στοιχείων παλαιοτέρων, ἀλλὰ μὴ παραμορφούντων τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ φύσιν· κατασκεύασμα βεβαίως τεχνητόν, ὅσον εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους, πολὺ ὅμως ἀπέχον τῆς ἐργασίας, ἣν ἡμεῖς ἐπεχειρήσαμεν πλάττοντες τὸ σύστημα τῆς λεγομένης καθαρευούσης, ἀφ' οὗ ἐν αὐτῇ τείνομεν ἀκριβῶς εἰς σημεῖον ἀντίθετον, τουτέστιν εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ δημώδους στοιχείου, ὅν, λογικῶς προβαίνοντες, προσπαθοῦμεν νὰ καταστήσωμεν πλήρη, ὑπολαμβάνοντες ἀλήθειαν τῆς γλώσσης τὴν σὺν τῷ χρόνῳ ἀντικατάστασιν αὐτοῦ δι' ὁλοκλήρου, εἰ δυνατόν, τοῦ ἀρχαίου, καὶ τὴν εἰσαγωγὴν ὁλοκλήρου, εἰ δυνατόν, τοῦ ἀρχαίου πνεύματος, ὅ ἐστι τὴν ἀπόλυτον ἄρνησιν τοῦ παρόντος.

Αἱ προγενέστεραι ποιητικαὶ ἐργασίαι τοῦ Σολωμοῦ ἐπέδρασαν μᾶλλον ἢ ἧττον εἰς πολλοὺς καλλιεργήσαντας τὴν τέχνην ἰδίως ἐν Ἑπτανήσῳ, μεταξὺ δὲ τούτων ἄξιοι ἰδιαιτέρας μνείας εἶναι μάλιστα ὁ Κεφαλλὴν Ἰούλιος Τυπάλδος καὶ ὁ Κερκυραῖος Γεράσιμος Μαρκορᾶς ὁ λίαν ἐπαξίως τιμηθεὶς ἐσχάτως ὑπὸ ὁμοφώνου τῆς ἑλληνικῆς δημοσιογραφίας. Χαρακτηριστικὸν ἀξιοσημείωτον τοῦ συμπαθοῦς τούτου ποιητοῦ εἶναι ὅτι αἴρεται εἰς σφαῖραν ποιήσεως ἀνωτέραν τῆς δημώδους, ἥτις χαρακτηρίζει ἐν γένει πολλὰς σημερινὰς ἐργασίας ἄλλων ἀξίως λόγου καταγινομένων εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν, ἂν καὶ πολλαχοῦ τῶν ἔργων αὐτοῦ διαφαίνεται ἡ Ἑπτανησιακὴ τάσις εἰς εὕρεσιν τύπου ἐκφράσεως σοφωτέρου, ἐν γένει ἐμμένει ἐν τῇ ἀφελεστέρᾳ μορφῇ τοῦ Κρητικοῦ καὶ τοῦ Λάμπρου τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ διὰ τῶν ἀθανάτων στίχων τοῦ Πόρφυρα καὶ τῶν Ἐλευθέρων πολιορκημένων νέα ὑποδειχθεῖσα ὁδός, εἴτε διότι φυσικῶς ἡ ἐσχάτως ἀναφανεῖσα ἀντίδρασις πρὸς τὴν καθαρεύουσαν ὠθεῖ τοὺς καταγινομένους εἰς τὴν ποίησιν εἰς τὸ ἀντίθετον ἄκρον, εἴτε διὰ τὴν ἀκαταμάχητον μαγείαν, ἣν ἐξασκοῦσιν ἐπὶ τῶν ψυχῶν αἱ ἀφελεῖς ἐργασίαι τῶν πρώτων ἡμῶν ποιητῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εὗρεν εἰσέτι ὀπαδούς. Τῆς κατηγορίας ταύτης μόνος, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐξαιρεῖται ὁ κ. Πολυλᾶς οὐ μόνον ὡς κριτικός, ἀλλὰ καὶ ὡς μεταφραστής. Ἡ ζήτησις ἀνωτέρας μορφῆς ἡ χαρακτηρίζουσα τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι μετάβασις ἔχουσα τὸν λόγον αὐτῆς εἰς αἴτια ἐξωτερικά, ἀλλ' εἶναι οὐσιωδῶς ἀνάβασις εἰς σφαῖραν ποιητικὴν ἀνωτέραν, εἶναι ἀνάγκη, ἣν αὐτὴ ἡ ἔμπνευσις παρέστησεν εἰς τὸ πνεῦμα. Ὁ κ. Πολυλᾶς, θαυμαστὴς ἐνθουσιώδης, ἔτι δὲ καὶ φύσει καὶ ἐπιστήμῃ ἄριστος ἐκτιμητὴς τῶν ἀριστοτεχνημάτων τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλολογιῶν, συνέλαβε, ζῶντος ἔτι τοῦ Σολωμοῦ, τὴν ἰδέαν νὰ μεταδώσῃ εἰς τὸ Ἔθνος διὰ μεταφράσεων τὰ μέγιστα τούτων. Τοιαύτη θέσις ἀναβιβάζουσα αὐτὸν πολὺ ἀνωτέρω τῆς σφαίρας, ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα σήμερον ἐπι-

χειροῦντες πρωτοτύπους ποιήσεις, ἀναγκαίως, νομίζομεν, ἔπρεπε νὰ ὠθήσῃ αὐτὸν οὐ μόνον εἰς ζήτησιν μορφῆς σοφωτέρας, οἵαν καὶ ὁ Σολωμὸς ἐπεζήτει, ἀλλὰ καὶ ν' ἀναγκάσῃ αὐτὸν νὰ ἐκτείνῃ τὸν κύκλον καὶ νὰ ἀγάγῃ τὸ σύστημα εἰς τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ συνεπείας. Ἀλλ' εἰς ταύτην τὴν εὐρυτέραν ἰδέαν, ὡς ἐξ ἀνάγκης συμβαίνει ἐν πάσῃ νεαρᾷ φιλολογίᾳ, φυσικὸν ἦτο νὰ περιέλθῃ βαθμηδὸν καὶ μετά τινας ἀποπείρας, καὶ εἶναι οὗτος ὁ ἀληθὴς λόγος, δι' ὃν αἱ μεταφράσεις αὐτοῦ, ἂν καὶ μία οὐσιωδῶς εἶναι ἐν πάσαις ἡ τάσις, παρέχουσιν ἀξιοσημειώτους διαφορὰς περὶ τὴν μορφήν.

Εἶναι τῷ ὄντι ἡ θεωρία αὐτοῦ, οἵα ἐν ταύταις παρίσταται, εὐρυτέρα ἀνάπτυξις τῆς ἐξαγομένης ἐκ τῶν τελειοτέρων ἔργων τοῦ Σολωμοῦ; Ὑπερβαίνει που τὰ ὅρια τὰ ὑπὸ ταύτης διαγραφόμενα; Ὑπάρχουσι μέρη ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐκτάσει τῶν ἔργων του δυνάμενα νὰ στηρίξωσιν ἀσφαλῶς καὶ βεβαίως τὰς περὶ γλώσσης ἰδέας του παρὰ πάσας τὰς ἀτελείας, αἵτινες ἐν πάσῃ μὲν μεταφράσει, πολλῷ δὲ μᾶλλον παρ' ἡμῖν διὰ τὴν ἀτέλειαν τοῦ ὀργάνου, ἀναγκαίως ὑπάρχουσιν; Ἰδοὺ τὰ ζητήματα, ἐφ' ὧν, ἁπλῶς ὑποδεικνυομένων σήμερον ὑφ' ἡμῶν, ὤφειλον πολλὴν νὰ ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν οἱ ἡμέτεροι λόγιοι, καὶ μάλιστα ὅσοι συναισθάνονται πόσον ζωτικὸν εἶναι τὸ κύριον ζήτημα, ὅπερ διὰ τούτων προβάλλεται.

Νεώτατος ἔτι ὁ κ. Πολυλᾶς ἐδημοσίευε τὴν μετάφρασιν τῆς *Τρικυμίας* τοῦ Σαικσπείρου, ἔργον, ὅπερ, ὁσαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἐξ ἐκείνου τοῦ χρόνου εἰς τὴν λαλουμένην γλῶσσαν ἐπελθοῦσαι τροποποιήσεις, οὐχὶ μικρὰν θὰ ἔχῃ πάντοτε, νομίζομεν, τὴν γλωσσοπλαστικὴν σημασίαν. Εἰς τοῦτο ἀποβλέπων, δικαίως ὠνόμαζεν ὁ Τυπάλδος τὴν μετάφρασιν ταύτην ἀδάμαντα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐκ τοῦ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος τοῦ ὅλου συνάγεται ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν εἶχεν εἰσέτι συλλάβῃ τὴν ἰδέαν τῆς αὐστηροτέρας ἐκείνης ἐκλογῆς τῶν καθωμιλημένων τύπων, ἥτις διαφυλάττει ἐξ αὐτῶν ὅ,τι ὁ πεφωτισμένος ὀφθαλμὸς τοῦ ἀληθοῦς συγγραφέως προβλέπει ὅτι εἶναι προωρισμένον νὰ ἐπιζήσῃ εἰς τὴν μέλλουσαν φιλολογικὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους. Οὐδὲν ἧττον ἐν μὲν τῷ συνόλῳ τοῦ ἔργου πανταχοῦ σημαντικῶς διαφαίνεται ἡ τάσις εἰς πλαστικὴν τῆς γλώσσης διαμόρφωσιν, μέρη δὲ οὐκ ὀλίγα ὑπάρχουσιν, ἐν οἷς ἡ ἐκ τοῦ κειμένου δύναμις τῆς ἐμπνεύσεως ἀναβιβάζει τὴν γλῶσσαν εἰς ὕψος τοσοῦτον σύμμετρον πρὸς τὸ ὕψος τῆς περιεχομένης ἰδέας, ὥστε εὐλόγως καὶ αὐτὸς ὁ πληρέστατα ἀποδεχόμενος τὸ μεταγενέστερον γλωσσικὸν σύστημα τοῦ κ. Πολυλᾶ διστάζει νὰ ἀποφασίσῃ ἂν τῷ ὄντι καὶ ἐλάχιστον μέρος ἐκείνης τῆς ὕλης ἢ ἐκείνων τῶν τύπων δύναται νὰ θεωρηθῇ ἄχρηστον εἰς τὸ μέλλον. Τοιαῦτα εἶναι λ. χ. διάφορα μέρη τῆς Β' σκηνῆς τῆς Α' πράξεως, ἥτις ἄρχεται διὰ τῶν ἑξῆς χαρακτηριστικῶν λόγων τῆς Μιράντας.

«Ἀφοῦ μὲ τὴν τέχνη σου, πατέρα μου ὑπεράκριβε, ἔφερες τ' ἄγρια νερὰ σὲ τόση ταραχή, ἐσὺ ταπείνωσέ τα· ὁ οὐρανὸς δείχνει πῶς θὰ χύσῃ ἀνυ-

πόφορη πίσσα, μόν' ἡ θάλασσ' ἀνεβαίνει ὥς τὴν ὄψι τοῦ στερεώματος καὶ πνίγει τὴν φλόγα. Ὦ τοὺς εἶδα κ' ἐπόνεσα μὲ τοὺς πονεμένους! Ἕνα ὡραῖο καράβι, ποῦ εἶχε βέβαια μέσα του κἄποια ἀξιόλογα πλάσματα, κατασυντριμμένο! Ἄχ! ἴσια κατὰ τὴν καρδιά μου ἦλθε κ' ἔκρουσ' ἐκείνη ἡ βοή! Οἱ ἄμοιροι ἐχαθῆκαν! Ἂν ἤμουν ἐγὼ τότες ἕνας μεγαλοδύναμος Θεός, ἐβύθιζα μέσα 'ς τὴν γῆν τὰ πέλαγα πρὶν καταπιοῦν ἔτσι τὸ καλὸ πλεούμενο μ' ὅσαις ἀπάνω του ἐβαστοῦσε ψυχαίς.»

Οὐχ ἧττον δὲ ἐξαίρετα διὰ τὸ βάθος τοῦ αἰσθήματος καὶ τὴν ὁρμὴν τῆς ἐμπνεύσεως, ἔτι δὲ διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὸ ἐκφραστικὸν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ποιητικὴν ἁρμονίαν, εἶναι χωρία, οἷον τὸ ἀκόλουθον·

«ΓΟΝΖΑΛΟΣ. Εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Ὑψίστου, Κύριε, τί στέκεσαι μ' ἐκεῖνο τ' ἀκίνητο βλέμμα;

ΑΛΟΝΖΟΣ. Ὦ φρίκη! ὢ φρίκη! φαίνεταί μου, τὰ κύματα εἶχαν μιλιὰ καὶ μοῦ τὤλεγαν, οἱ ἀέριδες μοῦ τὤψαλλαν, καὶ ἡ βροντή, τὸ βαθὺ ἐκεῖνο καὶ τρομερὸν ὄργανο, ἐπρόφερνε τοῦ Πρόσπερου τ' ὄνομα, καταβοοῦσε ὡς κ' ἐκείνη τὸ ἀνόμημά μου· γι' αὐτὸ ὁ υἱός μου ἔχει κρεββάτι τὸν ἄμμο· κ' ἐγὼ θὰ πάω σὲ βάθη ὁποῖα ποτὲ δὲν ἔπιασε τὸ σκανδῆλι, νὰ τὸν εὕρω καὶ νὰ κείτωμαι μαζύ του ἐκεῖ σκεπασμένος.»

ἢ τὸ ὑψηλὸν ἐκεῖνο καὶ ἀξιοσημείωτον τῷ ὄντι διὰ τὴν δύναμιν καὶ τὴν μιμητικὴν ἁρμονίαν χωρίον τοῦ ἀγαθοποιοῦ Μάγου·

«ΠΡΟΣΠΕΡΟΣ. Ἐσεῖς ἴσκιοι τοῦ βουνοῦ, τοῦ ποταμοῦ, τῆς στεκάμενης λίμνης καὶ τοῦ δάσους, καὶ σεῖς ποῦ ἀπάνου 'ς τοὺς ἄμμους μ' ἀγνώριστη ποδοβολὴ κυνηγᾶτε τὸν Ποσειδῶνα.... Σεῖς πνευματούδια, ποῦ χαίρεσθε ὅταν βαρῇ τὸ σήμαντρο τὸ σοβαρὸ τῆς ἑσπέρας· μὲ τὴν βοήθειά σας ἐγὼ ἐσκοτάδιασα τὸν ἥλιο μεσημερνά, ἔκραξα ἔξω τοὺς ἀδάμαστους ἀνέμους, κ' ἔστησ' ἄγριον πόλεμον ἀνάμεσα 'ς τὴν πράσινη θάλασσα καὶ τὸν γαλάζιον οὐρανό· τοῦ κεραυνοῦ, ποῦ σκάει μὲ τρομαχτικὸ βρόντο, ἔδαλα ἐγὼ φωτιὰ κ' ἔσχισα τὸ μέγα δένδρο τοῦ Δία μὲ τοῦ Δία τὸ πελέκι· τὸ στερεοθεμέλιωτο βουνὸ ἐκλόνισα κ' ἔσπασα σύρριζα κουκουναριαῖς καὶ κέδρους· μνήματα 'ς τὴν προσταγή μου ἐξύπνησαν τοὺς κεκοιμημένους.... »

Εἰς τὰ ἐκλεκτὰ ταῦτα μέρη τῆς Τρικυμίας, ὡς καὶ εἰς ἄλλα χάριν συντομίας παραλειπόμενα ἐνταῦθα, καθ' ὅσον ἐν αὐτοῖς ἡ γλῶσσα παρίσταται ἔχουσα τὴν δύναμιν νὰ ἀρθῇ εἰς τὸ ὕψος ἀνωτάτης ποιήσεως, ἡμεῖς ἀποδίδομεν τοσαύτην ἀξίαν, ὥστε νομίζομεν ὅτι, ἐὰν ἤθελεν εἶναι δυνατὸν καὶ αὐτὰ καὶ αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι τοῦ Σολωμοῦ νὰ ἀναφανῶσι τεσσαράκοντα ἔτη πρότερον τοῦ χρόνου καθ' ὃν ἀνεφάνησαν, ἴσως δὲν θὰ εἴχομεν τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἐν ᾗ οἰκτρᾷ θέσει εὑρίσκεται. Βεβαίως αἱ ἐργασίαι αὗται καὶ πλείονες ἂν ἦσαν δὲν θὰ ἴσχυον, ὡς καὶ δὲν ἰσχύουσι, ν' ἀποδείξωσιν ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα εἶναι ἐπαρκὴς εἰς ἔκφρασιν τοῦ ἀπείρου κόσμου τῶν ἰδεῶν, ἃς πᾶσα φιλολογία καλεῖται νὰ παραστήσῃ, ὅμως, ὑποτιθεμένου πάντοτε

ὅτι δὲν ἤθελον προληφθῇ ὑπὸ τῆς ἐπιπολαίας καὶ ἐπὶ προλήψεων ἢ καθαρῶς πρακτικῶν λόγων στηριχθείσης ἐνεργείας τῶν λογίων, θὰ εἶχον ἐγκαίρως καταδείξῃ τὴν ἀληθῆ καὶ μόνην βάσιν, ἐφ' ἧς ἔπρεπεν ἡ γλῶσσα νὰ οἰκοδομηθῇ, καταδείξασαι δὲ τὴν δύναμιν τῆς ζώσης φωνῆς κατὰ βάθος, θὰ εἶχον ὑποδείξῃ συγχρόνως τὴν μόνην ἀληθῆ ὁδὸν καὶ τῆς κατὰ πλάτος αὐτῆς ἀναπτύξεως, ἥτις εἶναι ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν γλωσσῶν τὸ δευτερεῦον μέρος τῆς ἐργασίας. Τὸ δευτερεῦον οὐχ ἧττον ὅμως σπουδαῖον τοῦτο μέρος συνίσταται κυρίως εἰς τὸν τρόπον τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ἀρχαίου στοιχείου, εἰς τὴν συναρμολόγησιν αὐτοῦ μετὰ τῆς ζώσης βάσεως ἢ μᾶλλον εἰς τὴν πλήρη ὑποταγὴν τοῦ γραμματικοῦ αὐτοῦ τύπου εἰς τὸν τύπον τῆς ζώσης φωνῆς, θὰ ἦτο δὲ τοῦτο κατορθωτὸν τότε, νομίζομεν, διότι οἱ πρὸ τοῦ χρόνου ἐκείνου λόγιοι, καίτοι συστηματικῶς ἀγωνιζόμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς διατήρησιν τῶν ἀρχαίων τύπων, δὲν εἶχον ὅμως κατορθώσῃ εἰσέτι νὰ εἰσαγάγωσιν οὐδὲ μικρὸν μέρος τούτων εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς ὁμιλίας. Θὰ εἴχομεν οὕτω σήμερον ἀντὶ τῆς ἐπικρατούσης ἀναρχίας μίαν γλῶσσαν καὶ μόνην, ἕνα γραμματικὸν τύπον, ἀπηλλαγμένον τῶν ἀρχαίων ἀνωμαλιῶν, ἃς τὸ νεώτερον πνεῦμα ὡς ἀνωφελὲς βάρος ἀπέβαλε, μίαν σύνταξιν ὁμαλήν, σύμφωνον καὶ ταύτην πρὸς τὸ νεώτερον πνεῦμα, πρὸς ὃ καὶ τὸ ἔθνος ἡμῶν συνεμορφώθη, θὰ εἴχομεν τέλος ἀληθῆ ζωὴν ἐν τῇ γλώσσῃ, ἀληθῆ ἐκδήλωσιν τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος καί, τὸ σπουδαιότατον, δὲν θὰ εἴχομεν τοὺς φραγμούς, οἵτινες σήμερον ἀνακόπτουσι σχεδὸν ἀκαταμαχήτως τὴν ὁρμὴν τῆς ἑλληνικῆς φαντασίας. Δυστυχῶς τοῦτο δὲν συνέβη· τὸ πλαστικὸν πνεῦμα δὲν ἀνεφάνη ἐγκαίρως, διότι οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναφανῇ ἐν μέσῳ τῶν φοβερῶν ἐκείνων συμφορῶν τῆς δουλείας· αἱ πεπαλαιωμέναι προλήψεις ζωογονηθεῖσαι ὑπὸ πρακτικῶν λόγων δευτερευόντων κατίσχυσαν, καὶ ὅτε ἡ ἀκτὶς μέλλοντος εὐτυχεστέρου ἀνέστησε τὸ κοιμώμενον πνεῦμα, ἡ ὥρα οὕτως εἰπεῖν εἶχε παρέλθῃ, καὶ τοῦτο εὑρέθη, παρὰ πᾶσαν τὴν οὐσιωδῶς ἄπειρον δύναμίν του, ἀνίσχυρον ν' ἀντιπαραταχθῇ τελεσφόρως πρὸς τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα, ὅπερ μαρτυρεῖ μὲν τὴν δύναμιν τῆς ἐθνικῆς ὁρμῆς, ἀλλὰ συνάμα καὶ τὸ πόσον αὕτη κακῶς διηυθύνθη. Περὶ τῆς ἀληθείας τῆς τελευταίας ταύτης παρατηρήσεως, γενομένης ἤδη καὶ παρ' ἄλλων ἐσχάτως καὶ μάλιστα ὑπὸ τοῦ εὐφυοῦς λογίου Ε. Ροΐδου, δύναταί τις νὰ πεισθῇ, ἐὰν ἀντιληφθῇ τῆς γλωσσικῆς συγχύσεως, ἥτις χαρακτηρίζει τὰς παρούσας γενεάς, καὶ ἐὰν πρὸ πάντων παρατηρήσῃ τὸ ἄπειρον χάσμα τὸ διαχωρίζον τὰ ἐν τῷ συστήματι τῆς καθαρευούσης παραχθέντα καλλιτεχνήματα ἀπὸ τῶν ὀλιγωτέρων μὲν ἀλλὰ μεστῶν ζωῆς καὶ ἀληθείας ἐν τῇ δημοτικῇ γλώσσῃ γραφέντων.

Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχῃ ζωὴν καὶ μαρτυροῦσι τοῦτο τὰ καθ' ἑκάστην πολλὰ εὐτυχῶς δι' αὐτῆς γραφόμενα στιχουργήματα, ἀλλὰ δυστυχῶς εἰς τὴν ζωὴν ταύτην τίθεται πέρας ἀνυπέρβλητον ὑπὸ τῆς ἐνερ-

γείας τῆς καθαρευούσης, ἥτις δὲν περιωρίσθη εἰς τὴν μεμετρημένην θέσιν, ἣν ἔσχεν ἡ Λατινικὴ ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀναπτύξεως τῶν εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, ἀλλ' ἐξήσκησε καὶ ἐξασκεῖ ἐνέργειαν τυράννου ὑβρίζοντος καὶ κατώρθωσε νὰ καταστήσῃ καθωμιλημένον ἄπειρον πλῆθος ὕλης ἀρχαίας ἄνευ τροποποιήσεως τοῦ γραμματικοῦ τύπου, νὰ ἐπιβάλῃ μάλιστα τοῦτον καὶ οὕτω νὰ ρίψῃ οὐ μικρὸν μέρος τοῦ ἀντιστοίχου δημοτικοῦ. Οὕτω κατηνέχθη καίριον τραῦμα ἐπὶ τῆς δημοτικῆς γλώσσης ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε αὕτη εὑρίσκεται σήμερον περιωρισμένη σχεδὸν ἐντὸς τῶν ὁρίων τῶν διαλέκτων, πέραν δὲ τούτων μόλις δύναται νὰ προέλθῃ χωρὶς νὰ προσκρούσῃ εἰς τὸ αἴσθημα καὶ διὰ τοῦτον κυρίως τὸν λόγον τὰ δι' αὐτῆς παραγόμενα ἐν γένει μόλις ὑπερβαίνουσι τὸν δημοτικὸν κύκλον τῆς τέχνης, διὰ τοῦτον τὸν λόγον μόλις τολμῶσιν οἱ καταγινόμενοι νὰ ἀτενίσωσιν εἰς τὴν ὑποδεικνυομένην νέαν ὁδὸν τῆς γλωσσικῆς διαμορφώσεως.

Ἀλλ' ἐὰν ἡ κοινοτέρα εὐφυΐα δύναται νὰ συγκατατεθῇ εἰς τὸν περιωρισμένον τοῦτον κύκλον καὶ ν' ἀποβῇ ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἀποβαίνει, ὠφέλιμος, κατ' οὐδένα τρόπον δύναταί τις νὰ παραδεχθῇ τοῦτο περὶ τοῦ ἀνωτέρου πλαστικοῦ πνεύματος, διότι ἡ οὐσία αὐτοῦ εἶναι ἡ ἐλευθερία καὶ οὐδαμῶς δύναται νὰ ζήσῃ ἐν τῇ ἀντιφάσει. Ὑπολείπεται νὰ ζητήσῃ διέξοδον, τοιαύτην δὲ οὐδεμίαν ἄλλην δύναται νὰ εὕρῃ ἢ ἐν τῇ γλώσσῃ νοουμένῃ οὔτε ὡς νοοῦσιν αὐτὴν οἱ καθαρεύοντες, οὔτε ὡς οἱ ὑπὲρ τὸ δέον φιλοῦντες τὸν ἀφελέστερον αὐτῆς δημοτικὸν τύπον, ἀλλ' ἐν τῷ μέσῳ ὅρῳ, οἷον νοεῖ αὐτὸν ὁ κ. Πολυλᾶς. Ὁ μέσος οὗτος ὅρος, ὅστις, κατ' ἰδιαιτέραν ἡμῶν πεποίθησιν, δύναται νὰ περιλάβῃ ἐν ἑαυτῷ καὶ τὸ σύστημα τῆς καθαρᾶς λεγομένης δημοτικῆς καὶ νὰ συναφθῇ μετ' αὐτῆς εἰς ἑνότητα, ἐὰν καὶ αὕτη συναινέσῃ εἰς αὐστηροτέραν ἐκλογὴν τῶν δημοτικῶν τύπων, δὲν ἐπιβάλλεται ἁπλῶς ὑπὸ λόγων ἀφῃρημένων, ἀλλ' εἶναι καὶ ἀληθὴς καὶ στηρίζεται καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῶν πραγμάτων· διότι καὶ ἡ μέση αὕτη γλῶσσα οὐδόλως εἶναι αὐθαίρετος, ἀλλὰ λαμβάνει τὴν ὕλην ἐκ τῆς λαλούσης αὐτὴν κοινωνίας, ἢ μᾶλλον ἐκ ταύτης τῆς ὕλης λαμβάνει ὅ,τι συνδυαζόμενον μετὰ τοῦ πλείστου μέρους τοῦ δημοτικοῦ στοιχείου ἀποτελεῖ μετ' αὐτοῦ ἁρμονικὸν ὅλον, ὅπερ βεβαίως δύναται νὰ ὀνομασθῇ καθωμιλημένον, ὅσον ἐν στενωτέρῳ κύκλῳ ἰδεῶν καὶ τὸ καθαρῶς δημοτικὸν ἰδίωμα τῶν σημερινῶν ποιητῶν μας. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Πολυλᾶ πρῶτος ζητήσας τοιαύτην διέξοδον εἶναι αὐτὸς ὁ Σολωμὸς ἐν ταῖς τελευταίαις αὐτοῦ ἐργασίαις, διότι ἐν αὐταῖς παρατηροῦνται ἤδη πάντα τὰ στοιχεῖα τὰ ἀποτελοῦντα τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ὑπ' αὐτοῦ ὑποστηριζομένης ἰδέας. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἤδη καὶ ἡμεῖς ὑπεδείξαμεν ἀνωτέρω, δὲν ἀπεφύγομεν ὅμως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ Σολωμὸς δὲν ἀπετόλμησε νὰ εὐρύνῃ τὸν στενὸν κύκλον τῆς γραμματικῆς τῆς δημοτικῆς γλώσσης, καὶ κατὰ τοῦτο μόνον δύναται νὰ κριθῇ ὁ Σολωμὸς ἐμμένων ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτοῦ θεωρίᾳ, ἐν ᾧ κατὰ πάντα τὰ ἄλλα ἀναντιρ-

ρήτως καινοτομεῖ. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν διστάζομεν, καίτοι ἄκροι τοῦ Σολωμοῦ θαυμασταί, νὰ θεωρήσωμεν ἔλλειψιν καταστήσασαν ἀδύνατον τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας αὐτοῦ, ἔλλειψιν ἀναστείλασαν τὴν μεγαλότολμον αὐτοῦ τάσιν καὶ ἔχουσαν τὸν λόγον αὐτῆς εἰς τὴν ἄγνοιαν ἢ ἀνεπαρκῆ αὐτοῦ γνῶσιν τῶν προγενεστέρων φάσεων τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ εἰς τὴν ὑπέρμετρον αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν λογίων ἀντιπάθειαν, ἥτις ἐκώλυεν αὐτὸν νὰ παρατηρήσῃ ὅτι ἡ ἐνέργεια αὕτη, καίτοι τυφλῶς διεξαχθεῖσα, κατώρθωσεν ὅμως νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ἐκλεκτὴν τάξιν τῆς κοινωνίας στοιχεῖον, ὅπερ δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ παραγνωρίσωμεν. Τοῦτο εἶναι ἀκριβῶς τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ ὁ κ. Πολυλᾶς ἀποχωρίζεται τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἀναδεικνύεται πρωτότυπος ἐπιχειρῶν ἔργον μὴ ἐπιχειρηθὲν κυρίως εἰπεῖν ὑπ' ἐκείνου, ἀλλὰ καὶ μὴ ἀφιστάμενον οὐσιωδῶς ἀπὸ τῆς θεμελιώδους ἐκείνου ἀρχῆς. Ἡ πολυχρόνιος ἐργασία τῶν λογίων εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐπήνεγκε γλωσσικὴν σύγχυσιν· δὲν ἀρνεῖται δὲ ὁ κ. Πολυλᾶς τὴν ὕπαρξιν ταύτης, ἀλλὰ καὶ διατείνεται ὅτι ὑπ' αὐτὴν ὑφίσταται καὶ ἡ τάξις καὶ ὅτι ἡ λύσις τοῦ πολυπλόκου καὶ τῷ ὄντι δυσκολωτάτου ζητήματος ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης ἡ τάξις, τοῦτο δὲ δὲν θέλομεν δυνηθῇ νὰ ἐφαρμόσωμεν, ἐὰν μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς φυλακτικότητος, μεθ' ἧς ἀποκρούομεν τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν καθαρευόντων, φυλαχθῶμεν καὶ ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου προλήψεως, ἥτις περιορίζει τὴν γλῶσσαν εἰς τὰ στενὰ ὅρια τῆς πρώτης ἀφελοῦς αὐτῆς καταστάσεως.

Ἡ πρόληψις αὕτη, ἥτις ἐξελέγχει πρὸ πάντων ἄγνοιαν τῶν νόμων, καθ' οὓς πᾶσαι αἱ γλῶσσαι διεμορφώθησαν, θὰ ἦτο τὸ ἀντίθετον ἄκρον σχολῆς, ἂν τοιαύτη ὑπῆρχε παρ' ἡμῖν, ἀγομένης ἐξ ὑπερμέτρου ἀγάπης πρὸς τὴν ἀρχαίαν καλλιέπειαν εἰς καταφρόνησιν παντὸς ἄλλου τύπου διαφέροντος, καθ' ὅσον καὶ ἐκείνη ἐξ ὑπερμέτρου ἀγάπης πρὸς τὴν ἀφέλειαν τῶν ποιητικῶν πλασμάτων τοῦ λαοῦ ἢ τῶν ἀφελεστέρων ἡμῶν ποιητῶν καταφρονεῖ πᾶσαν πρὸς *ἀνωτέραν* τεχνικὴν διαμόρφωσιν τάσιν, ἀποκλείουσα οὕτω τὴν ἰδέαν τῆς πλήρους ἀναπτύξεως τῆς δημοτικῆς γλώσσης καὶ ἀναγκαζομένη νὰ θεωρήσῃ ἀνεκτὴν τὴν ὕπαρξιν τῆς καθαρευούσης. Ἡ πρόληψις αὕτη, ἡ περιορίζουσα συνεπῶς καὶ τὴν ποίησιν καὶ τὴν ἐν δημοτικῇ γλώσσῃ πεζογραφίαν εἰς τὸν καθαρῶς δημοτικὸν κύκλον, εἶναι ἴσως ὁ κυριώτατος λόγος, δι' ὃν καὶ αἱ τελευταῖαι ἐργασίαι τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἔτι μᾶλλον αἱ τολμηρότεραι τούτων τοῦ κ. Πολυλᾶ δὲν ἐξετιμήθησαν μέχρι τοῦδε ὡς ἔδει. Οὐδὲν ἧττον πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀναπτυχθεῖσα εἰς σύστημα μεγάλως ὠφέλησε, καθ' ὅσον ἀντιδρῶσα πρὸς τὴν κενὴν ἀληθοῦς αἰσθήματος ἐνέργειαν τῶν καθαρευόντων παρήγαγεν ἔργα ἐν γένει μὲν ἀφελῆ πλὴν μεστὰ ζωῆς καὶ ὡραῖα, ἅτινα ἀντιτάξασα πρὸς τὰ καθαρῶς τεχνητὰ τῆς καθαρευούσης κατώρθωσε ν' ἀποδιώξῃ αὐτὴν ἐκ τῆς ἐπικρατείας τῆς ποιήσεως. Ἡ σχολὴ αὕτη, ἐν ᾗ δυνάμει τῶν *ἀφελεστέρων* αὐτῶν ἔργων διέπρεψαν ὁ

Μαρκορᾶς, ὁ Τυπάλδος, ὁ Ζαλοκώστας καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Σολωμός, καὶ μεταξὺ τῶν σημερινῶν ὁ Δροσίνης, ὁ Παλαμᾶς, ὁ Βιζυηνὸς καὶ ἄλλοι, εἶναι ἄξια τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης καὶ ἡ ἱστορία θέλει ἀναγράψῃ τὰ ὀνόματα αὐτῶν ὡς τὰ μέγιστα συντελεσάντων εἰς τὴν ἐλπιζομένην ὁλικὴν πτῶσιν τῆς καθαρευούσης. Δὲν πρέπει δὲ μετ' αὐτῆς νὰ συγχέωμεν ἑτέραν ἀναφανεῖσαν ἐσχάτως καὶ ἐν ὀνόματι δῆθεν τῆς ἐπιστήμης κηρυττομένην, ὡς θέλομεν δείξῃ, πολεμίαν καὶ αὐτῆς ταύτης καὶ τῆς ἀληθοῦς περὶ διαμορφώσεως τῆς γλώσσης θεωρίας. Ἐννοοῦμεν τὴν ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς περὶ γλώσσης πραγματείαις θεωρίαν τοῦ κ. Ψυχάρη καὶ τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῆς ἐν τῷ *Ταξιδίῳ*. Ἡ θεωρία αὕτη, καθ' ὅσον ἐργαζομένη ἐπὶ τῆς καθαρῶς δημοτικῆς, οἵα αὕτη παρίσταται ἔν τε τοῖς ᾄσμασι καὶ τῇ λαλιᾷ τοῦ ἰδίως λεγομένου λαοῦ, συνάγει τοὺς φωνολογικοὺς καὶ γραμματικοὺς αὐτῆς νόμους καὶ ὁρίζει τὸ ἐμψυχοῦν αὐτὴν πνεῦμα, εἶναι βεβαίως ἐργασία καὶ σεβαστὴ καὶ ἀναγκαία, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο οὐδὲν ἔχομεν κατ' αὐτῆς νὰ παρατηρήσωμεν. Ἀλλ' ὅτε ἐξερχομένη τοῦ κύκλου της νομίζει ὅτι τὰ ἐξαγόμενα αὐτῆς ἔχουσιν ἀπόλυτον κῦρος καὶ ἐπὶ τῆς φιλολογικῆς τῆς γλώσσης διαμορφώσεως, ὅτι εἰς τοὺς εἰρημένους νόμους πρέπει ἀπολύτως καὶ αὕτη νὰ ὑποταχθῇ, λησμονεῖ ὅτι ἡ φιλολογικὴ διαμόρφωσις εἶναι *οὐσιωδῶς* ἐργασία στηριζομένη οὐχὶ ἁπλῶς ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ ἰδίως λεγομένου λαοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκλεκτοῦ μέρους τούτου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν εὐπαίδευτον τάξιν καὶ δικαιουμένου οὐχ ἧττον νὰ καλῆται λαὸς καὶ μάλιστα κατ' ἔννοιαν ἀνωτέραν. «Ἡ Ἰταλικὴ παίδευσις, λέγει περὶ τῶν Ἰταλῶν τῆς ΙΓ' καὶ ΙΔ' ἑκατονταετηρίδος σπουδαῖος ἱστορικὸς τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας, παρήγαγε τὸ φαινόμενον τῆς διαμορφώσεως τῆς ἰταλικῆς γλώσσης. Ἴδιον τῆς παιδεύσεως εἶναι νὰ ἐξεγείρῃ νέας ἰδέας καὶ πνευματικωτέρας ἀνάγκας, νὰ σχηματίσῃ τάξιν πολιτῶν εὐγενεστέραν καὶ συγκοινωνοῦσαν μετὰ τῆς ξένης παιδεύσεως, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διαμορφώσῃ τὴν γλῶσσαν. Αἱ εὐγενέστεραι τάξεις τῆς κοινωνίας προσπαθοῦσαι νὰ ἐκφράσωσι τὰ μᾶλλον ἐνδόμυχα αἰσθήματα τῆς νέας ζωῆς, κατέλειπον εἰς τὸν ὄχλον τὰς μητρικὰς διαλέκτους καὶ ἐζήτησαν μορφὴν λόγου εὐγενεστέραν, γλῶσσαν κοινήν, ἐν ᾗ βλέπομεν εἰσέτι ὑπάρχουσαν ταύτην ἢ ἑτέραν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ αἰσθανόμεθα τὴν προσπάθειαν τῶν συγγραφέων νὰ ἀπομακρυνθῶσιν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποκτήσωσι τὰς συνηθείας καὶ τοὺς τρόπους, ὧν ποιοῦνται χρῆσιν αἱ μᾶλλον πεφωτισμέναι τάξεις τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινὴ αὕτη γλῶσσα, ἐπιλέγει ὁ συγγραφεύς, διαμορφοῦται εὐχερέστερον ὅπου ὑπάρχει κέντρον παιδεύσεως.» Τοιοῦτο κέντρον ἐξέλιπε δυστυχῶς παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ ἐξέγερσις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, ἡ ἀναζήτησις νέων στοιχείων, ἡ ἀνάδειξις μερίδος ἐκλεκτῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ ὀργώσης πρὸς τὴν πρόοδον καὶ ἐχούσης διὰ τοῦτο δικαίαν ἀξίωσιν νὰ διαμορφώσῃ τὴν γλῶσσαν, εἶναι πράγματα, ἅτινα πρὸ πολλοῦ ἐγένοντο καὶ γίνονται παρ' ἡμῖν. Ἴδιον τῆς

ἐκλεκτῆς ταύτης μερίδος εἶναι, ὡς πανταχοῦ συνέβη, νὰ συγκεράσῃ τὰ ἀναγκαίως εἰσρεύσαντα νέα γλωσσικὰ στοιχεῖα μετὰ τοῦ ἄνθους τοῦ ἀρχικοῦ, ἀποβάλλουσα ὅ,τι εἶναι ἀνάξιον τοῦ ἐξηυγενισμένου αὐτῆς αἰσθήματος καὶ ἀποτελοῦσα νέον σύνθετον καὶ πλουσιώτερον ὅλον. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ σχολαστικὴ δραστηριότης παρενέβη ἀνέκαθεν τυραννικῶς εἰς ταύτην τὴν ἐργασίαν, καὶ ἂν τοῦτο μὴ συνέβαινεν, ἡ ἐργασία αὕτη τῆς κοινωνίας ἤθελε γίνῃ, τοὐλάχιστον ἐν μέρει, διαφόρως· οὐδὲν ἧττον, ἐπειδὴ αὕτη δὲν εἶναι ἔργον ὀλίγων ἀτόμων, ἀλλὰ τάξεων ὁλοκλήρων, καὶ ἐπειδὴ οὐκ ὀλίγος χρόνος παρῆλθεν ἀφ' ὅτου τελεῖται, δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν μὴ φυσικήν. Ἐὰν δὲ ἐν αὐτῇ ἐτελέσθη ἐν μέρει καὶ μικρὰ τροποποίησις τῶν λεγομένων φωνολογικῶν καὶ γραμματικῶν νόμων τῆς γλώσσης ἄτοπον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἀναγνωρίσωμεν ταύτην ὡς ἔχουσαν κῦρος ὡς πρὸς τὴν φιλολογικὴν τῆς γλώσσης διαμόρφωσιν, ἥτις ἀναγκαίως, ὡς εἴπομεν, ἐπ' ἐκείνης καὶ μόνης ἱδρύεται.

Τὸν κανόνα τοῦτον ἐσεβάσθη ἐν τῷ περιωρισμένῳ αὐτῆς κύκλῳ καὶ αὐτὴ ἡ σχολὴ τῶν εἰρημένων ἡμῶν ποιητῶν, μὴ ἐξαιρουμένων καὶ αὐτῶν τῶν ἀκράτως δημοτικωτάτων. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ δημοτικῇ ποιήσει τοῦ Ζαλοκώστα, ὅστις γράφων κατείχετο ὑπὸ τοῦ φόβου μὴ παραμορφώσῃ τὴν γλῶσσαν καὶ ἀπεκάλει αὐτὴν ἰδιότροπον καὶ ἔλεγεν ὅτι πρέπει νὰ περιορίζωμεν αὐτὴν εἰς μικρὰς μόνον ποιήσεις, ὑπάρχουσιν ἱκαναὶ λέξεις καὶ φθόγγοι μὴ συνᾴδοντες πρὸς τοὺς φωνολογικοὺς καὶ γραμματικοὺς νόμους, οἷοι οὗτοι ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ κ. Ψυχάρη. Καὶ ὅμως ὁ Ζαλοκώστας ὑπὸ πλείστων ἀνέκαθεν ἐθεωρήθη καὶ θεωρεῖται ὡς ἄριστα καὶ ἀπταίστως γράψας τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, καὶ ἡ κρίσις αὕτη εἶναι δικαία, καθ' ὅσον ὁ συμπαθὴς οὗτος ποιητής, ὅσον ὀλίγοι τῶν ἄλλων, κατώρθωσεν ἐν τῷ κύκλῳ ἐν ᾧ δυστυχῶς περιωρίσθη, νὰ εὕρῃ τὸ μέτρον καθ' ὃ ἡ γλῶσσα χωρὶς ν' ἀποβάλῃ τὸν δημώδη αὐτῆς χαρακτῆρα παρίσταται οὐχ ἧττον ἀξία τῆς ἐκλεκτῆς κοινωνίας. Οὕτως ἡ θεωρία τοῦ κ. Ψυχάρη, καθ' ὅσον ἐπεζήτησε νὰ παρεμβῇ εἰς τὸν κύκλον τῆς τεχνικῆς τῆς γλώσσης διαμορφώσεως, εὑρέθη πολεμία καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν διαμορφωτικὴν ἐργασίαν τῶν συμπαθεστέρων ἡμῶν ποιητῶν, οἵτινες εἶχον κατορθώσῃ νὰ ἐπιβάλωσι τὸν σεβασμὸν τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς πολλοὺς καὶ αὐτῶν τῶν θερμοτάτων ὑποστηρικτῶν τῆς καθαρευούσης. Ἐφάνη δὲ ὅλη ἡ ἀτοπία τῆς παρεμβάσεως, ὅτε αὕτη ἐπέδειξεν ἑαυτὴν διὰ παραδείγματος. Ἐν αὐτῷ τὸ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως παρέσυρε τὸν γράψαντα εἰς ἐκλογὴν τύπων τῶν μάλιστα ἀφεστώτων τῆς συνηθείας τῶν εὐπαιδεύτων ἀνθρώπων (οἷον νὰ διῶ, νὰ φτάξῃ κτλ. κτλ.), ἐν ᾧ ἠδύνατο ἄνευ ἀρνήσεως τῆς ἀρχῆς νὰ προτιμήσῃ ἄλλους οὐχ ἧττον δημοτικοὺς καὶ ἐξευγενισθέντας πρὸ πολλοῦ διὰ τῆς χρήσεως τῶν δοκιμωτέρων ἡμῶν ποιητῶν. Διὰ τούτου δὲ οὐδὲν ἄλλο κατωρθώθη ἢ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἀξίωσις τῆς δημοτικῆς γλώσσης ὡς ἀξίωσις ἐπιβολῆς τοῦ

ὄχλου ἐπὶ τοῦ εὐγενεστέρου καὶ εὐπαιδεύτου μέρους τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας.

Ἄντικρυς ἀντίθετος πρὸς τὴν ταπεινὴν ταύτην θέσιν εἶναι εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἡ ἐνέργεια τοῦ κ. Πολυλᾶ, ἥτις ἐμβλέπουσα εὐτόλμως εἰς τὸ μέλλον, ἀτενίζουσα κατ' εὐθεῖαν εἰς τὸν τελικὸν σκοπὸν καὶ δὴ εἰς τὴν ὅλην τῆς θεωρίας ἰδέαν, εἶναι ριζικὴ καὶ ἀξία τῷ ὄντι τῆς κριτικῆς δεινότητος, ἐφ' ᾗ πρῶτος καὶ μόνος διαπρέπει ἐν τῷ ἑλληνικῷ φιλολογικῷ κόσμῳ. Τὰ χωρία τῆς *Τρικυμίας,* ἅτινα παρεθέσαμεν, καὶ πολλὰ ἄλλα, εἰς ἃ θερμῶς παραπέμπομεν τοὺς αἰσθανομένους βαθέως τὴν ἐθνικὴν σημασίαν τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος, οὐχ ἧττον δὲ τούτων αἱ πλήρεις σεμνοῦ κάλλους καὶ εὐγενείας σύγχρονοι κριτικαὶ αὐτοῦ μελέται ἐπὶ τῆς εἰρημένης Τραγῳδίας καὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ, καταδεικνύουσιν ἐναργῶς εἰς τὸν ἐμβριθῆ ἀναγνώστην ὅτι καὶ τότε ἡ ἰσχυρὰ αὐτοῦ διάνοια ἠτένιζε θαρραλέως εἰς τοιοῦτο σημεῖον. Καὶ ἂν αἱ προλήψεις, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθημεν, ἐκώλυσαν καὶ κωλύουσιν ἔτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀλήθειαν τῶν ἡμετέρων ἰσχυρισμῶν, ἡμεῖς οὐδαμῶς ἀμφιβάλλομεν ὅτι καθ' ὅσον ἡ καθαρεύουσα πίπτει, καθ ὅσον ἐκλείπει ἡ πρόληψις καθ' ἣν καὶ αὐτὸ τὸ χρήσιμον καὶ ἤδη καθωμιλημένον μέρος τῆς ὕλης της ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτήν, κατὰ τοσοῦτον καὶ αἱ ἐργασίαι τοῦ κ. Πολυλᾶ, οἷαι δήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἀναπόφευκτοι αὐτῶν ἐλλείψεις, θὰ ἀναγνωρίζωνται ὡς ἄγουσαι κατ' εὐθεῖαν εἰς τὴν λύσιν τοῦ ζητήματος, ὡς συντελέσασαι ριζικώτερον παντὸς ἄλλου εἰς ταύτην τὴν λύσιν. Μεταξὺ δὲ τούτων πρέπει νὰ καταλέξωμεν ὡς μεγίστην ἔχουσαν σημασίαν τὴν κατὰ τὸ ἔτος 1875 ἐν Ἀθήναις δημοσιευθεῖσαν πλήρη τῆς Ὀδυσσείας μετάφρασιν. Τὸ ἔργον τοῦτο ἀναφανὲν ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν πάντη ἄωρος ἦτο εἰσέτι παρ' ἡμῖν ἡ ἰδέα τῆς γλωσσικῆς διαμορφώσεως, δὲν ἐξετιμήθη ὡς ἔδει οὔτε κατὰ τὰς μεγάλας αὐτοῦ ἀρετὰς οὔτε κατὰ τὰς ἐλλείψεις, οὐδὲ ἐπέστη εἰσέτι, νομίζομεν, ὁ καιρὸς τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ ἐκτιμήσεως διὰ τὸν λόγον ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα εἰσῆλθε μὲν ἤδη ἀναντιρρήτως εἰς ἀνωτέραν συνείδησιν ἑαυτοῦ ὡς πρὸς τὸ γλωσσικὸν ζήτημα, διέρχεται ὅμως εἰσέτι τὴν πρώτην ἀναγκαίαν αὐτοῦ φάσιν, παραδοθὲν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς φύσεως καὶ ἀντιτάσσον αὐτὴν εὐθαρσῶς πρὸς τὴν νεκρὰν μορφήν, ἥτις μέχρι τῆς χθὲς ἐκράτει ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ποιήσεως. Τὴν ἀναφανεῖσαν ἀπό τινος χρόνου τάσιν εἰς τὴν δι' ἀδόλου καὶ παρθενικῆς γλώσσης ἔκφρασιν τῶν ποιητικῶν αἰσθημάτων θεωροῦμεν ἡμεῖς πρῶτον ἀναγκαῖον βῆμα τῆς ἰδέας, πρῶτον βαθμὸν ἰσχυρᾶς αὐτῆς συνειδήσεως, ὅστις, ὡς καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, ἐσάλευσεν ἤδη σπουδαίως τὸ οἰκοδόμημα τῆς καθαρευούσης. Ἀλλὰ τὸ πρῶτον τοῦτο βῆμα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐπενέγκῃ τὸ δεύτερον· τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀφ' οὗ ἐξαντλήσῃ τὴν πρώτην ὁρμήν, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ ἐπιζητήσῃ τὴν ἀνωτέραν καὶ πλουσιωτέραν ἐκείνην μορφήν, ἥτις ἀναπτυσσομένη ἐπαξίως μέλ-

λει νὰ καταστήσῃ πλήρη τὸν θρίαμβον. Τοῦτο προβλέποντες λέγομεν ὅτι τότε θέλουσιν ἀναγνωρισθῇ καὶ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐργασίᾳ τῆς Ὀδυσσείας καὶ ἐν ταῖς οὐχ ἧττον σπουδαίαις τοῦ Ἀμλέτου καὶ τῆς Ἰλιάδος πολλὰ στοιχεῖα μορφωτικά, ἅτινα σήμερον διὰ τὴν κρατοῦσαν ἔτι ἰσχὺν τῶν προλήψεων παραβλέπονται.

Ἡ μετάφρασις τῆς Ὀδυσσείας εἶναι ἔργον κολοσσιαῖον, τοιοῦτον δηλαδὴ ὥστε, ἐάν, ἀφαιροῦντες πᾶσαν ἄλλην τοῦ πράγματος ὄψιν καὶ ἀποβλέποντες μόνον εἰς τὴν σημερινὴν τῆς γλώσσης κατάστασιν, ἠθέλομεν παραβάλῃ ταύτην πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν καθ' ὃν χρόνον τὸ ἀθάνατον ποίημα ἐποιήθη, φαίνεται ὅτι θὰ ἠναγκαζόμεθα ἐκ τῶν προτέρων νὰ εἴπωμεν ὅτι προώρως ἐπεχειρήθη. Διότι ποῖον ἀνεπτυγμένον πολιτισμόν, ποίαν πολυχρόνιον πνευματικὴν καὶ διαμορφωτικὴν ἐργασίαν,προϋποτίθησιν ἡ τελεία ἐκείνη γλῶσσα, ὥστε νὰ δυνηθῇ νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μοναδικὸν ἐκεῖνο σύγκραμα τοῦ πνευματικοῦ ὕψους καὶ τῆς ἄκρας ἀφελείας καὶ φυσικότητος, καὶ τί ἔχομεν ἡμεῖς προηγούμενον ἐπιχειροῦντες τοιούτου ἔργου μετάφρασιν; Ἐὰν δὲ εἰς τοῦτο προσθέσωμεν τὴν μεγίστην τῶν χρόνων ἀπόστασιν, τὴν πολλὴν ἀρχαίαν ὕλην, ἧς ἔχει ἀπόλυτον ἀνάγκην ὁ μεταφράζων ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἡ φιλολογία καταστᾶσα ἐπιστήμη ἐπιβάλλει αὐστηρῶς τὴν πιστότητα, ἔτι δὲ τὰς μείζονας ἐν τοιούτῳ ἔργῳ δυσχερείας τῆς συναρμολογήσεως τῆς ὕλης ταύτης πρὸς τὴν ζῶσαν, θέλομεν εὕρῃ δεδικαιολογημένην τὴν ἔκπληξιν, ἣν παρήγαγεν εἰς πολλοὺς πρὸ τῆς δημοσιεύσεως ἡ εἴδησις τοῦ τολμήματος, εὔλογον δὲ καὶ τὴν παρατήρησιν ὅτι παρὰ τοῖς Ἰταλοῖς λ. χ. δὲν ἐπῆλθε τοιαύτη ἰδέα ἢ ὅτε εἶχον ἤδη διαμεμορφωμένην φιλολογίαν καὶ γλῶσσαν. Καὶ ἀληθῶς ἡ παντελὴς σχεδὸν ἔλλειψις μεγάλων παραδειγμάτων, βοήθημα ἀπαραίτητον ἐν τοιαύταις ἐργασίαις, τίθησι τὸν Ἕλληνα μεταφράζοντα εἰς ἀσυγκρίτως ἥττονα θέσιν τῶν ἄλλων Εὐρωπαίων μεταφραστῶν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε φαίνεται ἔργον σχεδὸν ἀφροσύνης ἡ μετάφρασις τῶν Ὁμηρικῶν ποιημάτων. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἔχει εὐτυχῶς καὶ ἑτέραν ὄψιν, ἥτις οὐ μόνον ἐνθαρρύνει εἰς τὸ ἐναντίον, ἀλλὰ καὶ ἀνατρέπει ἐντελῶς τὴν εἰρημένην γνώμην. Ἡ ἑτέρα αὕτη ὄψις εἶναι αὐτὸς ἀκριβῶς ὁ ἄπλαστος καὶ ἀφελὴς τῆς γλώσσης ἡμῶν χαρακτήρ, δι' ὅν, ὡς πολὺ μᾶλλον τῶν ἄλλων γλωσσῶν συνᾴδοντα πρὸς τὴν κλασικὴν ἁπλότητα τῆς φαντασίας καὶ τοῦ αἰσθήματος, ὁ Ἕλλην ἀπείρως κατ' οὐσίαν πλεονεκτεῖ τοῦ Εὐρωπαίου μεταφραστοῦ μὴ δυναμένου νὰ ἀπαλλαγῇ ποτὲ ἐντελῶς τοῦ ρωμαντικοῦ τρόπου τοῦ φαντάζεσθαι καὶ αἰσθάνεσθαι. Καὶ ἡμεῖς προβαίνομεν ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τοῦτο, ὥστε νὰ φρονῶμεν ὅτι, ἐὰν ὑπάρχει γλῶσσα, ἐν ᾗ δύναταί τις τῷ ὄντι πιστῶς νὰ μεταφράσῃ τὸν Ὅμηρον, ἡ γλῶσσα αὕτη εἶναι μᾶλλον πάσης ἄλλης ἡ νέα Ἑλληνική, ὑποτεθέντος, ἐννοεῖται, ὅτι ὁ μεταφράζων κέκτηται τὴν πλαστικὴν ἐκείνην δύναμιν, ἥτις ἀπαιτεῖται πρὸς ἀνύψωσιν καὶ πνευματοποίησιν τῆς ἀφελοῦς αὐτῆς καταστάσεως καὶ πρὸς συναρμο-

λόγησιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἀναπόφευκτον ὕλην. Τοιαύτην δὲ ἀνύψωσιν καὶ πνευματοποίησιν θέλομεν εὕρῃ βεβαίως τελουμένην ἐν χωρίοις οὐκ ὀλίγοις τῆς Ὀδυσσείας τοῦ κ. Πολυλᾶ, ἐὰν θελήσωμεν νὰ κρίνωμεν αὐτὴν ἐλεύθεροι καὶ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν νέων ἡμῶν περὶ γλώσσης προλήψεων, καὶ ἐὰν ὡσαύτως ἀποφύγωμεν τὴν οὐχ ἧττον ἀξίαν τοιούτου ὀνόματος ἐσφαλμένην γνώμην τινῶν, καθ' ἣν ἡ μορφὴ τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ποιήσεως εἶναι σύμμετρος πρὸς τὴν ἄτεχνον ἀφέλειαν τῶν ποιητικῶν πλασμάτων τοῦ λαοῦ.

Ἀπὸ τῆς βαθείας ἀλλὰ καὶ ἀφελοῦς ἅμα ποιήσεως τῆς *Τρικυμίας*, ἥτις ἐχρησίμευσεν ὅπως ὁ κ. Πολυλᾶς συναισθανθῇ ὅτι ἐδόθη αὐτῷ τὸ δῶρον τοιαύτης δυνάμεως, εὑρέθη ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἐν πεδίῳ οὐχ ἧττον μὲν προσφόρῳ πρὸς τὴν ἀφέλειαν τῆς γλώσσης, εἰς ἣν μετέφραζε, διαφέροντι ὅμως πολὺ κατὰ τὴν ἀνάγκην εὐρυτέρας τῆς μεταφραστικῆς ὕλης ἐκτάσεως. Ἡ ἀνάγκη αὕτη ἤνοιξεν αὐτῷ τὸν νέον ὁρίζοντα, ὑπέδειξεν αὐτῷ τὰς νέας ὁδούς, τὰ νέα ἐπιβαλλόμενα μέσα, δι' ὧν ὁ κύκλος τῆς γλώσσης εὐρύνεται, χωρὶς σπουδαίως νὰ παραβλαφθῇ, χωρὶς νὰ ἀλλοιωθῇ ἡ σεμνὴ καὶ ἀφελὴς αὐτῆς φύσις. Ὁ κ. Πολυλᾶς τρέπεται ἤδη ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ πρὸς πάσας ἐκείνας τὰς πηγάς, ὅσαι δύνανται νὰ παράσχωσιν αὐτῷ στοιχεῖα ζωογόνα ἀναδεικνύοντα τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ἀξίαν νὰ παραστήσῃ τὰ Ὁμηρικὰ νοήματα καὶ αἰσθήματα· πρὸς τὸν λαλοῦντα τὴν γλῶσσαν λαόν[1], παρ' ᾧ πολλοὶ εἰσέτι λανθάνουσι θησαυροὶ λέξεων καὶ φράσεων μεστῶν ποιήσεως, πρὸς τὴν δημοτικήν, τὴν μεσαιωνικήν, τὴν Κρητικὴν ἡμῶν ποίησιν, πρὸς τὸν ἐκκλησιαστικόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον Ἑλληνισμόν, καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα πρῶτος ἀποπειρᾶται νὰ συγχωνεύσῃ εἰς ἑνότητα. Ποία πλαστικὴ δύναμις ἀπῃτεῖτο πρὸς τοῦτο, ἕκαστος δύναται νὰ νοήσῃ· ἐὰν δὲ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἡ Ὀδύσσεια εἶναι ἡ πρώτη ἀπόπειρα τοιαύτης εὐρύτητος, ὅτι οὐδένα εἶχε προκάτοχον, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ μέγα παράδειγμα τῶν τελευταίων ἔργων τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἦτο βοήθημα ἐπαρκὲς πρὸς ἐπιχείρησιν τοσοῦτον εὐρεῖαν, λίαν σημαντικὸν βεβαίως θέλομεν θεωρήσῃ τὸ ὅτι οὐκ ὀλίγα μέρη παρέχει τὸ πόνημα, ἐν οἷς καὶ ἡ ζηλωτὴ ἐκείνη ταύτισις τῆς ἰδέας καὶ τῆς μορφῆς

[1] Πρβλ. τὸν στίχον· Τὰ ἡμερονύχτια *δαπανᾷ* 'ς τὰ κλάϋματα ἡ θλιμμένη· *δαπανῶ* σώζεται ἐν τοιαύτῃ σημασίᾳ παρὰ τῷ λαῷ τῆς Κερκύρας καὶ εἶναι ἄξιον τῆς Ὀδυσσείας. Πολλὰς δὲ καὶ ἄλλας λέξεις ἐκ τῆς ἐν Κερκύρᾳ συνηθείας παραλαμβάνων ὁ κ. Π. πειρᾶται νὰ καταστήσῃ ἀξίας τῆς τέχνης, οἷον· ἀναστεναγμένη, εἰδή, περιχαίρομαι (Κ. 215), τριοντίζω, ἀγνάντιο (σκοπιὰ Κ. 215), κλεῖσμα (τέμενος), νεφραμιά (Ξ. 436), ἡλιοπύρι (Ρ. 24), ἰδρύ (δρῦς), βλέφαρο (ἔκφρασις τοῦ προσώπου, Ω. 179) κτλ. Πολλὰς δὲ λησμονηθείσας συλλέξας ἐκ τῶν μνημείων τῆς γλώσσης, οἷον· θαλάμι (Ε. 432), μαζάρια (Ε. 433), θαλασσοδέρνομαι, ἀκρόνεος (Θ. 262), θυρόπετρα, ἀκράνια, κοντόχρονος, ἀπάνεμος, φυσομανῶ, ἀναφαίνω (Τ. 224), ἀμοιριά, πολυεξωρισμένος, μακροταξιδεύω, μοιραίνω, κακομοιραίνω, λογάρι ἀνδρείων (Ω. 108), καὶ πλῆθος ἄλλο πολὺ λέξεων καὶ φράσεων.

καὶ ἡ γλυκύτης καὶ τὸ βάθος τοῦ αἰσθήματος καὶ ἡ εὐγενὴς ἀφέλεια καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταὶ δὲν παρίστανται ἀγόνως καὶ ματαίως ἐπιζητηθεῖσαι. Τὰ μέρη ταῦτα, ἅτινα εἶναι ἀξιόλογα δείγματα πλαστικῆς δυνάμεως δαμαζούσης τὴν γλῶσσαν, εἶναι συνάμα καὶ τὰ ποιητικώτατα τῶν χωρίων τοῦ πρωτοτύπου· εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι, ἂν που παρατηροῦνται ἀτέλειαι, αὗται ἐν μὲν τοῖς ποιητικωτάτοις τῶν χωρίων ἢ ἐκλείπουσιν ἐντελῶς ἢ εἶναι ὅλως ἐξωτερικαί, ὥστε εὐκόλως θὰ ἤροντο διὰ νέας τοῦ ἔργου ἐπεξεργασίας, πλείονες δὲ τοιαῦται ἀναφαίνονται ἔνθα κατὰ τὸν Λατῖνον ποιητὴν bonus dormitat Homerus. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, ὡς ἤδη παρετηρήθη, μᾶλλον ἐν ταῖς πρώταις τοῦ ποιήματος ῥαψῳδίαις, ἔνθα ὀλιγωτέρα παρατηρεῖται καὶ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ζωή, ἀλλ' ὅπου καὶ ἐν αὐταῖς ἀναθάλλει ποίησις ζῶσα, ἐκεῖ καὶ ἐν τῇ μεταφράσει ἀνυψουμένου τοῦ αἰσθήματος ἐκλείπουσι καὶ τῆς μορφῆς αἱ ἀνωμαλίαι, καὶ ὁ ἀναγνώστης ἀνεπαισθήτως σχεδὸν μεταφέρεται εἰς τὴν ζηλωτὴν ἐκείνην διάθεσιν τῆς ψυχικῆς ἁρμονίας καὶ γαλήνης, ἣν ἡ κλασικὴ μάλιστα ποίησις ἀπεργάζεται. Τοιοῦτον εἶναι λ. χ. μεταξὺ ἄλλων τὸ ἑξῆς χωρίον τοῦ Δ.

Ὁ Ἥλιος ὅταν ἀνεβῇ 'ς τὰ μεσουράνια μέρη
ἔρχεται ἀπὸ τὴν θάλασσαν ὁ ἄψευτος ὁ γέρος,
'ς τὸ μαῦρον ἀνατρίχιασμα, π' ὁ Ζέφυρος σηκόνει,
καὶ ἄμ' ἔξω βγῇ, 'ς τὰ σπήλαια τὰ θολωτὰ κοιμᾶται.
Γύρω του ἡ φώκαις, τῆς καλῆς ἀπόγονοι Ἁλοσύδνης,
μαζὶ πλαγιάζουν βγαίνοντας ἀπὸ τὸ λευκὸ κῦμα,
καὶ πικροπνέουν τῆς βαθειᾶς θαλάσσης μυρωδία.
Ἐκεῖ τὸ γλυκοχάραμα ἐγὼ θὰ σ' ὁδηγήσω,
θὰ σᾶς πλαγιάσω ἀραδικῶς, καὶ τρεῖς θὲ νὰ διαλέξῃς
συντρόφους, τοὺς καλήτερους, ὁπ' ἔχεις 'ς τὰ καράβια.
Καὶ ὅλαις ἐγὼ θέλει σοῦ εἰπῶ ταὶς πονηριαὶς τοῦ γέρου·
'ς ταὶς φώκαις πρῶτα θὲ νὰ 'λθῇ καὶ θὰ ταὶς ἀριθμήσῃ·
καὶ ἄμ' ὅλαις ταὶς ἐμέτρησε κ' ἐθώρησε θὰ πέσῃ
'ς τὴν μέση τους, ὡς ὁ βοσκὸς 'ς τὴν μέση τῶν προβάτων.

Τοιαῦτα ἀξιόλογα χωρία, ἐν οἷς ἡ τέχνη κατορθόνει νὰ ἀποκρύψῃ τὰ λεπτὰ αὐτῆς ἐπινοήματα καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὰ χαρίεσσαν ὄψιν φυσικότητος, διὰ τῆς ἐξαιρέτου ἐκλογῆς τῶν λέξεων καὶ φράσεων, διὰ τῆς ἀδιακόπως ποικιλλομένης ἁρμονίας, διὰ τῆς ἐντέχνου τῶν στίχων συμπλοκῆς καὶ διὰ τῆς εὐκαίρου καὶ σχεδὸν ἀνεπαισθήτου μεταβάσεως ἀπὸ τῆς ἀνωτέρας ἐκφράσεως εἰς τὴν δημοτικωτάτην ἀφέλειαν καὶ ἀπὸ ταύτης πάλιν εἰς ἐκείνην, οὐκ ὀλίγα ὑπάρχουσι καὶ ἐν ταύταις ταῖς πρώταις ῥαψῳδίαις, καὶ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα οὐδόλως ἧττον ἄλλων γλωσσῶν καὶ ἴσως κάλλιον τούτων εἶναι ἐπιδεκτικὴ τῆς τεχνητῆς ἐκείνης ἀφελείας, ἥτις θαυ-

μάζεται ἐν τοῖς καλλιτεχνήμασι τῶν ἀρχαίων καὶ εἶναι ἡ μόνη ἀληθῶς ἀξία τῆς τέχνης. Οὕτω τεχνικώτατα ἅμα καὶ ἀφελέστατα περιγράφεται ἡ μαγικὴ φύσις τῆς νήσου τῆς Καλυψοῦς·

Καὶ 'ς τὴν γωνίστρα καίονταν ξύλα πολλὰ τοῦ κέδρου
καὶ τῆς καλόσχιστης θυᾶς, κ' ἐσκόρπα ἡ μυρωδία
εἰς τὸ νησί· καλόφωνα κεῖ μέσα ἐτραγουδοῦσε
αὐτή, καὶ ὕφαινε πανὶ μὲ ὁλόχρυση σαγίτα.
Καὶ δάσος ὁλοφούντωτον ἦταν τριγύρω 'ς τ' ἄντρο,
κλῆθρα καὶ λεύκα, εὐωδερὸ μ' ἐκείναις κυπαρίσσι.
Καὶ μέσ' αὐτοῦ πλατύπτερα πετούμενα ἐκουρνιάζαν,
στριγλιά, γεράκια καὶ μαζὶ πλατύγλωσσαις κουρούναις,
θαλασσοποῦλι ποῦ ἡ ζωὴ τ' ἀρέσει τοῦ πελάγου.
Κ' ἥμερο κλῆμα ὁλόγυρα 'ς τὸ βαθουλὸ τὸ σπήλιο
θυμὸ γεμάτο ἁπλόνονταν σταφύλια στολισμένο.
Καὶ βρύσαις τέσσεραις ἐγγὺς καὶ ἀραδικῶς ἐρρέαν
λευκὸ νερό, καὶ ἡ καθεμιὰ 'ς ἄλλο ἐκυλοῦσε μέρος [1].

περιγραφὴ ἐνθυμίζουσα εὐθὺς τὴν οὐχ ἧττον ἐπιτυχῆ καὶ ὡραίαν τοῦ κήπου τοῦ Ἀλκινόου, περὶ ἧς καὶ ἄλλοι δικαίως ἔγραψαν ὅτι οὐδόλως ὑστερεῖ τῆς Ὁμηρικῆς ἀφελείας καὶ χάριτος·

Δένδρ' αὐτοῦ μέσα ὑψόνονται χλωρὰ καὶ φουντωμένα·
ἀπιδιαὶς εἶναι καὶ ῥοϊδιαίς, λαμπρόκαρπαις μηλέαις,
καὶ μὲ γλυκόκαρπαις συκιαὶς ἐλῃαὶς θυμὸ γεμάταις.
Εἶναι ὁ καρπός τους ἄφθονος καὶ ὁλοχρονῆς δὲν λείπει,
χειμῶνα εἴτε καλόκαιρον· ἀλλ' ἄπατα φυσῶντας
αὔρα ζεφύρου ἄλλα γεννᾷ καὶ ἄλλα ὡριμάζει νέα.
Γερᾷ τὸ ἀπίδι καὶ ἄλλο ἀνθεῖ, τὸ μῆλο, καὶ ἄλλο μῆλο,
καὶ τὸ σταφύλι, καὶ ἄλλο ἀνθεῖ, τὸ σῦκο, καὶ ἄλλο σῦκο.
Καὶ ὑπάρχει αὐτοῦ πολύκαρπο κηπάρι ἀμπελωμένο,
ποῦ μέρος ἔχ' ἠλιακωτὸν εἰς ἁπλωμένο σιάδι
καὶ ἀπὸ τὸν ἥλιο φρύγεται· σταφύλια ἄλλα τρυγοῦνται,

[1] Ἡ Ὀδύσσεια ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν κ. Π. νὰ πλάσῃ καὶ πολλὰς νέας λέξεις λίαν ἐπιτυχῶς, οἷον ἀνάνεμη γαλήνη, ἀντιπαρακινοῦμαι, λαμπρόκαρπος, χασόκαρπος, λινογνέθω, ἀπροβόδητος, ἀσημόκομπος, χερομανῶ, κοσμοφωτιστής, κατατράχηλα, ἐκαρδιοκόπηκα, πολυβότανη, ἀκροφυτρόνω, καρδιοφθόρος, γλυκανάσασμα τοῦ ὕπνου, γλυκανασταίνω, ἀστάλακτα τὰ δάκρυα (κατὰ τὸ ἀστακτὶ ἐχώρει τὰ δάκρυα. Πλάτ.) διθάνατος, πετροθεριό, θαλασσογάλαζος, πηδοχορεύω, χειμωνοζάλη, πτεροκοπῶ, σπιτοαναστημένος, γλυκοθανατόνω, χρυσοσκάλιστος, ποδοσυρτά, τριόφθαλμος, ἀσαβάνωτος, ἐλεφαντόπλαστος, δίβουλα, μουχλαραχνιασμένος, ἀκροσγίζω, ἀντίκαχος, καὶ ἄλλας.

ἄλλα πατοῦνται, κ' ἔμπροσθεν τ' ἀμπέλι ἔχει ἀγουρίδαις
ἀκόμη μὲς τὸ ξάνθισμα· νὰ βάφουν ἄλλ' ἀρχίζουν.
Καὶ τεχνικώταταις βραγιαὶς 'ς ταὶς ἄκραις ἔχει ὁ κῆπος
κάθε λογῆς, καὶ ὁλόχρονα 'ς τὴν πρασινάδα λάμπουν.

Ἐν τούτοις καὶ ἄλλοις χωρίοις ὁ προσεκτικὸς καὶ ἀπρόληπτος ἀναγνώστης ἀνευρίσκει ἤδη ἐκφραστικῶς ἐκδεδηλωμένην τὴν βαθεῖαν ἐκείνην γνῶσιν τῶν δυνάμεων τῆς γλώσσης, δι' ἧς αὕτη ἀναδεικνύεται ἐν ταῖς φυσικαῖς περιγραφαῖς ἀξία καὶ ἐφάμιλλος τῆς Ὁμηρικῆς κατὰ τὴν συντομίαν καὶ δύναμιν, καὶ τοῦτο χωρὶς τὸ παράπαν νὰ παραβλαφθῇ ἡ χάρις καὶ ἡ φυσικότης. Οὐχ ἧττον δὲ λόγου ἀξίως ἐν τῷ Ε μάλιστα ἐκ τῶν πρώτων ραψῳδιῶν ἐπιδεικνύονται ἀντίθετοι τῆς γλώσσης δυνάμεις, ἡ γοργότης, ἡ ἐκφραστικότης, ἡ μιμητικὴ ἁρμονία, καί, λίαν συμμέτρως πρὸς τὰς νευρώδεις περιγραφάς, ἡ ζῶσα ἔκφρασις τῆς ψυχικῆς ταραχῆς·

Καὶ ἀπ' τὴν πλωτὴν ἔπεσε αὐτὸς μακράν, καὶ τὸ πηδάλι
φρικτὴ τοῦ σύντριψε πολλῶν σμικτῶν ἀνέμων ζάλη,
κ' ἡ ἀντένα ὁμοῦ καὶ τὸ πανὶ 'ς τὸ πέλαο πέσαν πέρα.
Πολληώρα τὸν ἐσκέπασεν ἡ θάλασσα, οὐδ' ἐμπόρει
νὰ ἔβγῃ εὐθύς, ἀπ' τὴν ὁρμὴ ποὖχε τὸ μέγα κῦμα,
βαρὺς ἀπὸ τὰ ἐνδύματα ποῦ τοὖχε δώσ' ἡ νύμφη.
Ἀργὰ ἐσηκώθη κ' ἔφτυσε πικρὴν ἀπὸ τὸ στόμα
τὴν ἅρμη πὤρρεε ρονιαὶς ἀπὸ τὴν κεφαλή του.
. . . .
Τότ' ἄκουσε τῆς θάλασσας τὸν κτύπον εἰς τοὺς βράχους·
ὅτι πρὸς τὴν ξερὴ στεριὰ τὸ μέγα κῦμα ἐμούγκρα
φρικτὰ ὡς τὸ ξέρνα ἡ θάλασσα, καὶ ἀφροὺς ἐσκέπαζ' ὅλα·
γιατὶ λιμάνια δέν ἦσαν, ἀράσματα δὲν ἦσαν,
ἀλλ' ἄκραις ἦσαν πετακταίς, πέτραις σχισταὶς καὶ βράχοι.
. . . .
«Ὤιμέ, καὶ τί θὰ πάθω, τί μοῦ μέλλεται 'ς τὸ τέλος;
κ' ἐὰν τὴν ἄγρια νυκτιὰ περάσω 'ς τὸ ποτάμι,
ἡ πάχνη μήπως ἡ κακὴ καὶ ἡ μαλακὴ δροσία
μ' ἀπονεκρώσουν τὴν ψυχὴ ποὖναι μισοσβυμένη·
καὶ αὖρα ψυχρὴ τὸ χάραμα ἀπ' τὸ ποτάμι πνεέει.
Καὶ ἂν πάλι εἰς ράχην ἀνεβῶ, καὶ 'ς τὸν κατάσκιο λόγγο
ἀναπαυθῶ μὲς τὰ πυκνὰ δενδρούλια, ἂν ξεκρυώσω,
καὶ ξεκουράσω, καὶ γλυκὸς ὁ ὕπνος μὲ νικήσῃ,
θεριὰ φοβοῦμαι μὴ μ' εὑροῦν καὶ μὲ κατασπαράξουν».

Οὕτω τὰ ὡραῖα χωρία καὶ πολυπληθέστερα γίνονται καὶ βαθυτέραν καὶ μᾶλλον πρωτότυπον παρέχουσι τὴν γλωσσικὴν ἐργασίαν, καθ' ὅσον βαθυ-

τέρα καὶ οὐρανιωτέρα παρίσταται καὶ ἐν τῷ πρωτοτύπῳ ἡ ποίησις. Πολλὰ δὲ εἶναι τὰ καλὰ μέρη καὶ ἐν τῷ Ζ, ἐξ ὧν πῶς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παρασιωπήσωμεν τὴν ὡραίαν τοῦ Ὀδυσσέως προσφώνησιν πρὸς τὴν Ναυσικᾶν, ἓν τῶν καλλίστων βεβαίως χωρίων τῆς μεταφράσεως, ὡς εἶναι ἓν τῶν καλλίστων καὶ θειοτάτων τοῦ πρωτοτύπου; Καὶ ἂς παρατηρήσῃ, παρακαλοῦμεν, ὁ εὐμενὴς ἀναγνώστης πῶς ἐν αὐτῷ ἐλευθέρα ἀνίπταται καὶ ἡ γλῶσσα, ὡς ἡ ψυχὴ τοῦ πολυπαθοῦς ἀλλὰ μήπω καταβληθέντος ἥρωος, ἵνα ἀναβιβάσῃ εἰς ὕψος οὐράνιον τὴν ἁγνοτάτην παρθένον·

Καὶ ἂν εἶσαι μία τῶν θεῶν ποῦ κατοικοῦν 'ς τὰ οὐράνια,
ἐσὲ πρὸς τὴν Ἀρτέμιδα, ποῦ κόρη 'ναι τοῦ Δία,
εἰς τὴν εἰδή, 'ς τ' ἀνάστημα, 'ς τὴν πλάσι ἐγὼ συγκρίνω.
Καὶ ἂν εἶσαι μία τῶν θνητῶν, ποῦ κατοικοῦν τὸν κόσμο,
μακάριος ὁ πατέρας σου καὶ ἡ σεβαστὴ μητέρα,
μακαριστοὶ σου κ' οἱ ἀδελφοί, ποῦ πάντοτε ἡ ψυχή τους
εὐφραίνετ' ἐξ αἰτίας σου χαραὶς ὅλη γεμάτη,
τέτοιο βλαστάρι ὅταν θωροῦν εἰς τὸν χορὸ νὰ λάμπῃ.
Ἀλλὰ 'ς ὅλους ἀνάμεσα χαρὰ 'ς τὸν ἄνδρα ἐκεῖνον,
ποῦ, ἀφοῦ 'ς τὰ δῶρα ἐνίκησεν, ἐσὲ θὰ πάρῃ νύμφη·
ὅτι τὰ μάτια μου ποτὲ θνητὸ δὲν εἶδαν πλάσμα,
ἄνδρα ἢ γυναῖκα, ὡσὰν ἐσέ· θαυμάζ' ὅσο σὲ βλέπω·
ὅμοια 'ς τὴν Δῆλό, 'ς τὸν βωμὸ τ' Ἀπόλλωνα πλησίον,
φοινικιὰν εἶδα τρυφερὴ ποῦ ἐβλάσταινε μὲ χάρι·
ὅτι κ' ἐκεῖθ' ἐπέρασα μ' ἄπειρη συνοδία,
εἰς τὸ ταξεῖδι πῶμελλεν εἰς πάθη νὰ μὲ φέρῃ.

Ὁμοίως, καίτοι σπεύδοντες, δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ σταματήσωμεν εἰς χωρία, οἷον τὸ ἑξῆς γλυκύτατον καὶ περιπαθέστατον τῆς ψυχῆς τοῦ Ἐλπήνορος ἐν τῷ Λ, ῥαψῳδίᾳ περιεχούσῃ σειρὰς ὁλοκλήρους λίαν ἐπιτυχῶς μεταφρασθείσας·

Καὶ ἄχ! νὰ σοῦ ζήσουν οἱ ἀκριβοὶ ποῦ ὁ κόσμος ἔχει ἀκόμη,
ἡ σύντροφός σου καὶ ὁ γονειός, ποῦ σ' ἔχει θρέψῃ βρέφος,
καὶ ὁ μόνος σου Τηλέμαχος πῶχεις 'ς τὸ σπίτι ἀφήσῃ—
τὶ ξεύρ' ὅτι γυρίζοντας ἐδῶθε, ἀπὸ τὸν Ἅδη,
θ' ἀράξῃς τὸ καράβι σου 'ς τὴν νῆσο τὴν Αἰαία,—
ὅταν κεῖ φθάσῃς, ἔχε με 'ς τὸν νοῦ σου, ὦ βασιλέα·
νὰ μὴ μ' ἀφήσῃς ἄθαπτον καὶ ἀδάκρυτον ὀπίσω
φεύγοντας, μὴ σοῦ γίνω ἐγὼ θείας ὀργῆς αἰτία,
ἀλλ' ἔπαρε καὶ κάψε με μαζὶ μὲ τ' ἄρματά μου,
κ' ἐμένα μνῆμα σήκωσε σιμὰ 'ς τ' ἀφράτο κῦμα,
νὰ 'ναι γνωστὸς καὶ εἰς τοὺς ἑξῆς τοῦ ἀμοίρου ἐμένα ὁ τάφος·

ἢ ἡ συγκινητικὴ ἐκείνη εἰκὼν τῆς θλίψεως τῆς Πηνελόπης καὶ τοῦ γέροντος Λαέρτου, ἐν ᾗ ἡ μετάφρασις περιέχει ἀδάμαντας γλώσσης ἀξίους τῷ ὄντι τοῦ ὑψηλοῦ πάθους τῆς Ὀδυσσείας·

Καὶ μὲ πολλὴν ὑπομονὴ 'ς τὰ μέγαρά σου ἀκόμη
ἐκείνη μένει, κ' ἔρημη, χωρὶς παρηγορία,
τὰ ἡμερονύκτια δαπανᾷ 'ς τὰ κλάϋματα ἡ θλιμμένη.
. . . . Καὶ ὁ γέρος σου πατέρας
εἰς τὸν ἀγρό του κατοικεῖ, καὶ οὔτ' ἔρχεται 'ς τὴν πόλι,
οὔτ' ἔχει κλίναις μὲ λαμπρὰ παπλώματα στρωμέναις·
πλὴν τὸν χειμῶνα σπίτι του κοιμᾶτ' ὅπου καὶ οἱ δοῦλοι,
'ς τὴν στάκτη, 'ς τὴν γωνιὰ σιμά, κ' εἶναι κακοενδυμένος·
καὶ ἅμ' ἔλθῃ ὁ θέρος καὶ ὁ καλὸς καιρὸς τοῦ φθινοπώρου,
'ς τὸ κάρπιμο κηπάρι του παντοῦ τ' ἀμπελωμένο
χαμηλαὶς κλίναις ἔχει αὐτὸς τὰ πεσημένα φύλλα·
κείτεται αὐτοῦ καὶ ἀδημονεῖ ποθῶντας νὰ γυρίσῃς,
κ' ἐνῷ πληθαίνει ὁ πόνος του τὰ γέρα τὸν πλακόνουν[1].
Ὅτι ἀπαράλλακτος καϋμὸς κ' ἐμέ 'φερε 'ς τὸν τάφο·
οὔτε ἡ καλότοξη θεὰ μ' ηὗρε 'ς τὰ δώματά μου
καὶ μ' ἔσβυσεν, ἡ Ἄρτεμις, μὲ τὰ λεπτά της βέλη·
ἀλλ' οὔτε ἀρρώστια μ' εὕρηκεν ἀπ' ὅσαις καταλύουν
μὲ μαρασμὸν ἐλεεινὸ τὴν ζῆσι τῶν ἀνθρώπων·
ἀλλ' ὁ καϋμός σου, ἡ φρόνησι, τοῦ ἤθους σου ἡ γλυκάδα,
αὐτὰ μοῦ ἐκόψαν τὴν ζωή, λαμπρότατε Ὀδυσσέα.

ἢ πῶς νὰ παρέλθωμεν τὴν θαυμασίαν ἐκείνην σειρὰν τῶν στίχων τῆς Μ ῥαψῳδίας·

Καὶ πρῶτα 'ς τὸ ταξεῖδί σου θὰ φθάσῃς 'ς ταὶς Σειρῆναις,
π' ὅλους μαγεύουν τοὺς θνητούς, ὅσοι κοντά τους ἔλθουν.
Ὅποιος σιμώσῃ ἀπ' ἀγνωσιὰ καὶ ἀκούσῃ τῶν Σειρήνων
τὸν ἦχο, δὲν θὰ τὸν ἰδοῦν τὰ τρυφερὰ παιδιά του
ὁλόχαρα καὶ ἡ σύντροφος νὰ φθάσῃ 'ς τὴν πατρίδα.
Προσπέρασέ ταις καὶ τ' αὐτιὰ σὺ φράξε τῶν συντρόφων.
Θέλω σοῦ δείξω τώρα ἐγὼ τό 'να καὶ τ' ἄλλο μέρος.
Τό 'να ἔχει πέτραις κρεμασταὶς καὶ πρὸς αὐταὶς βροντάει
μέγα τὸ κῦμα τῆς γλαυκῆς 'ς τὴν ὄψιν Ἀμφιτρίτης.
'Σ τ' ἄλλο δυὸ βράχ' ὑψόνονται· τὸν οὐρανὸν ἐγγίζει

[1] Ὁ στίχος οὗτος ἐνθυμίζει τὴν Κρητικὴν ποίησιν, ὡς ὁ ἀνωτέρω «καὶ ἅμ' ἔλθῃ ὁ θέρος κτλ.» τὴν δημοτικήν, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα, ὡς καὶ παρὰ τῷ Σολωμῷ συμβαίνει, δὲν ἀναφαίνονται οἷα ἦσαν ἐν τῇ μεμονωμένῃ αὐτῶν ἐμφανίσει. (Βλ. Προλεγ. Ἐκδ. Σολωμοῦ σελ κ'.).

ὁ ἕνας μ' ἄκρη σουβλερὴ καὶ συννεφιὰ τὸν ζώνει.
Κεῖ δὲν θὰ ἐμπόρει ν' ἀνεβῇ θνητὸς ἢ νὰ πατήσῃ
ποτὲ κανένας, κ' εἴκοσι χέρια καὶ πόδια ἂν εἶχε·
ὅτ' εἶναι ἡ πέτρα γλιστερὴ σὰν σκαλισμένος λίθος.
Σκοτεινὸν ἄντρο ἀνοίγεται τοῦ βράχου μὲς τὴν ζώνη
πρὸς δύσιν, εἰς τὸ ἔρεβος γυρμέν', ὅπου τὸ πλοῖο
καὶ σεῖς, θαρρῶ, θὰ στρέψετε, λαμπρότατε Ὀδυσσέα.
Κεῖ μέσα ἡ Σκύλλα κατοικεῖ καὶ φοβερὰ γαυγίζει·
φωνοῦλαν ἔχει ὡσὰν μικροῦ νεογεννημένου σκύλου.
Πόδιά 'χει ἐκείνη δώδεκα καὶ ἀμόρφωτα εἶναι ὅλα,
ἕξι λαιμοὺς μακρύτατους, καὶ μέσα εἰς τὸν καθέναν
μιὰν κεφαλὴν τρομακτικήν, ὁπ' ἔχει τρεῖς ἀράδαις
δόντια πολλά, πυκνότατα, μαύρου μεστὰ[1] θανάτου.
Ναύτης δὲν ἐπαινέθηκε ποῦ ἐκεῖθε μὲ τὸ πλοῖο
Χωρὶς νὰ πάθῃ ἐδιάβηκε· μὲ κάθε κεφαλή της
ἕναν ἀπ' τὸ μαυρόπλωρο καράβι ἁρπάζ' ἡ Σκύλλα.
Καὶ τούτου χαμηλότερον θὰ ἰδῇς τὸν ἄλλον βράχο·
μεγάλην ἔχει ἀγριοσυκιὰ πολύφυλλη, καὶ κάτω
τὴν μαύρην ἅρμη ἀναρρουφᾷ ἡ Χάρυβδις ἡ θεία·
τὶ τὴν ἡμέρα τρεῖς φοραῖς ξερνᾷ καὶ τρεῖς ρουφάει·
τρόμος! μὴ τύχῃς ἐσὺ κεῖ τὴν ὥρα ὁποῦ ρουφήσῃ,
ὅτι δὲν θὰ σ' ἐφύλαγε καὶ αὐτὸς ὁ κοσμοσείστης.
. . . .
Τ' ὡραῖο πλοῖον ἔφθασε 'ς τὴν νῆσο τῶν Σειρήνων.
Καὶ ὡς ἤμασθε εἰς διάστημα π' ἀνθρώπου βοὴ φθάνει,
'ς αὐταῖς σιμὰ δὲν ὥρμησε χωρὶς νὰ τὸ νοήσουν
τὸ γοργὸ πλοῖο, καὶ ἄρχισαν ψιλόφωνο τραγοῦδι·
«Ὦ καύχημα τῶν Ἀχαιῶν πολύμνητε Ὀδυσσέα,
τὸ πλοῖο κράτησ', ἔλα 'δῶ, ν' ἀκούσῃς τὴν φωνή μας·
ὅτι δὲν πέρασε κανεὶς ἐδῶθε μὲ καράβι
χωρὶς τὸ γλυκολάλημα ν' ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μας».
Τοῦτα ἐγλυκοκελάϊδισαν· ποθοῦσα ἐγὼ ν' ἀκούω
κ' ἔνευα μὲ τὰ βλέφαρα τῶν φίλων νὰ μὲ λύσουν
κ' ἐκεῖνοι ἐπέσαν 'ς τὰ κουπιὰ καὶ σφόδρα ἐλάμναν ὅλοι.

Ἀλλ' ἐν ταύτῃ τῇ ραψῳδίᾳ τοσαύτη εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ κίνησις, τοσοῦτον εἶναι καὶ ἐν τῇ μεταφράσει ἀνεπτυγμένη ἡ δύναμις τῆς ἐσωτερικῆς ὑποστάσεως ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῆς ἐκδηλώσεως, ὥστε ἀντιγράφοντες τὰ λαμπρὰ ταῦτα χωρία αἰσθανόμεθα ἀκατάσχετον σχεδὸν τὴν ἐπιθυμίαν νὰ

[1] *Μεστὸς* εἶναι λέξις δημοτικὴ καὶ λέγεται περὶ τῶν καρπῶν, ἐνταῦθα δὲ διὰ τῆς μεταφορᾶς ἀνυψοῖ καὶ τὸν στίχον καὶ τὴν γλῶσσαν.

παρατείνωμεν τὴν παράθεσιν, διότι ἀκατάσχετον εἶναι τῷ ὄντι καὶ τὸ ρεῦμα τῆς ζώσης ταύτης ποιήσεως, ἀλλεπάλληλα δὲ τὰ ἐκλεκτὰ ἐπινοήματα, δι' ὧν πάσης ἄλλης ἴσως ραψῳδίας ζωηρότερον ἐκδηλοῦται τὸ ὑψηλὸν νόημα τῆς Ὀδυσσείας. Καὶ ἂς παρατηρήσῃ, παρακαλοῦμεν, ὁ ἀναγνώστης, πόσον διαφανῶς παρίσταται καὶ ἐν τῇ μορφῇ τῆς μεταφράσεως τοῦτο τὸ νόημα, πῶς παραλλήλως πρὸς τὸ πρωτότυπον ἐργάζεται καὶ ἐν ταύτῃ ἡ τέχνη διὰ τῆς ἁρμοδίως ποικιλλομένης ἁρμονίας τῶν στίχων καὶ διὰ τοῦ ἐπιτηδείου ἐν σειρᾷ τούτων συνειρμοῦ (enjambement) τῶν νοημάτων [1], λ. χ. ἐν τοῖς ἑξῆς·

Τότ' ἄφησα τὸ βαρετὸ παράγγελμα τῆς Κίρκης
ποῦ νὰ μὴ ζωσθῶ τ' ἄρματα πολὺ μῶχε συστήσῃ,
καὶ τὴν καλή μου ἀρματωσιὰ φόρεσα, καὶ δύο λόγχαις
μακρυαὶς 'ς τὰ χέρια σφίγγοντας ἀνέβηκα 'ς τὴν πλώρη,
ὅτι ἀπ' αὐτοῦ νὰ πρωτοϊδῶ θαρροῦσα ἐγὼ τὴν Σκύλλα,
πετροθεριὸ ποῦ μὤφερνε καταστροφὴ τῶν φίλων.
Καὶ αὐτὴν νὰ ἰδῶ δὲν δύνομουν· τὰ μάτια μου ἀποκάμαν
ὁλόγυρα ἐξετάζοντας τὴν σκοτεινώδη πέτρα.

Οὐχ ἧττον παραλλήλως πρὸς τὴν ἐνάργειαν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ πρωτοτύπου χαρακτηριστικὰ βαίνει τὸ ἑξῆς·

Μὲ θρήνους τὰ κατάστενο διαβαίναμε οἱ θλιμμένοι·
ἐδῶθε ἡ Σκύλλα καὶ ἄντικρυς ἡ Χάρυβδις ἡ θεία
εἶχε τὰ πικρὰ κύματα φρικτὰ ξαναρουφήσῃ·
καὶ ὅταν τὰ ἐξέρνα, ὡς μὲ πολλὴ φωτιὰ βράζει καικάδι,
γουργούριζ' ὅλη ἀνάκατη κ' ἡ ἄχνη της πετιόνταν
ἀνάερα 'ς ταὶς κορυφαὶς τοῦ ἑνὸς καὶ τ' ἄλλου βράχου.
Καὶ ὅταν τὰ πικρὰ κύματα ξαναρουφοῦσε, πάλιν
ἀνάκατη ὅλη ἐφαίνονταν 'ς τὰ βάθη, κ' ἐβροντοῦσε
ὁ βράχος ὅλος φοβερά, καὶ ἡ γῆ κάτω ἐφαινόνταν
μαύρη 'ς τὸν ἄμμο· κ' ἔπαιρνεν αὐτοὺς ἀχνὴ τρομάρα.
Κ' ἐνῷ κυττάζαμεν αὐτὴν μὲ φόβο τοῦ θανάτου,
μ' ἅρπαξε ἡ Σκύλλ' ἀπ' τὸ βαθὺ καράβι ἕξι συντρόφους,
ὁποῦ 'ς τὴν δύναμι πολὺ καὶ 'ς τ' ἄρματα ἐπρωτεῦαν.
Καὶ ὅπως τὸ πλοῖο γύρισα νὰ ἰδῶ καὶ τοὺς συντρόφους,
ἐπάνω μοὺ ἤδη ἐνόησα τὰ πόδια καὶ τὰ χέρια

[1] Τὴν εὐρυτέραν χρῆσιν τοῦ σημαντικοῦ τούτου μέσου τῆς τέχνης πρῶτος ὁ κ. Πολυλᾶς, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, εἰσάγει ἐπαξίως εἰς τὸν δεκαπεντασύλλαβον στίχον, ὅστις πρότερον, διὰ τὴν ἀναπόφευκτον διαίρεσιν αὐτοῦ εἰς δύο ἡμιστίχια, δὲν ἐφαίνετο τοιαύτης ἐξεργασίας ἐπιδεκτικός. Αὐτὸς ὁ Σολωμός, προσέχων ἀείποτε ἐπιμελέστατα νὰ περικλείῃ ἐν τῷ στίχῳ ὁλόκληρον νόημα, δὲν ἐπεχείρησε τοῦτο.

ἐκείνων ὁπ' ἀνάερα σηκόνονταν κ' ἐμένα
καλοῦσαν ὕστερη φορὰ κατ' ὄνομα οἱ θλιμμένοι.
Καὶ ἀπ' ἄκρη βράχου ὡς[1] ὁ ψαρᾶς μ' ἕνα μακρὺ καλάμι
'ς τὰ μικρὰ ψάρια δόλωμα προσφέροντας βυθίζει
τὰ ταύρινο τὸ κέρατο καὶ ἅμα τὸ ψάρι πιάσῃ
εὐθὺς τὸ ρίχνει 'ς τὴν ξηρὰ κ' ἐκεῖνο λακταρίζει·
ὅμοια καὶ αὐτοὶ λακτάριζαν 'ς τὰ βράχη ἀνεβασμένοι.

Καὶ τὸ ὡραιότατον ἐκεῖνο τοῦ Ἡλίου καὶ ὁ λαμπρὸς τελευταῖος τοῦ χωρίου στίχος·

Δία πατέρα, μάκαρες θεοὶ ποῦ πάντοτ' εἶσθε,
τοὺς ἀσεβεῖς πατάξετε συντρόφους τοῦ Ὀδυσσέα,
ποῦ μ' ἅρπαξαν καὶ μῶσφαξαν τὰ βῴδια· καὶ εἰς ἐκεῖνα
χαιρόμουν ὡς ἀνέβαινα 'ς τὸν κάταστρον αἰθέρα
καὶ ὡς πάλιν ἔγερνα 'ς τὴν γῆν ἀπὸ τὰ οὐράνια μέρη.
Καὶ ἂν γιὰ τὰ βῴδια πλερωμὴν, ὡς πρέπει, δὲν μοῦ δώσουν,
'ς τὸν Ἅδη θὲ νὰ κατεβῶ καὶ τῶν νεκρῶν θὰ λάμπω.

Ἐὰν δὲ προβῶμεν καὶ εἰς τὰς ἐφεξῆς τοῦ ποιήματος ραψῳδίας, θειοτέραν ἴσως θὰ εὕρωμεν καὶ τὴν ἁρμονίαν τῶν στίχων καὶ τὴν γλῶσσαν τῆς μεταφράσεως ἐν ἐκείνοις ἐξόχως τοῖς θειοτάτοις χωρίοις, ἐν οἷς ἡ ψυχὴ βαθέως συγκινουμένη ὑπὸ τῆς γλυκείας μάλιστα καὶ ὑψηλῆς τοῦ Εὐμαίου μελαγχολίας αἰσθάνεται ἑαυτὴν σχεδὸν αἰρομένην εἰς τὸ ἀνώτερον καὶ πνευματικώτερον ἰδανικὸν τῆς νεωτέρας ποιήσεως. Ἤδη τὴν θειότητα ταύτην αἰσθάνεταί τις ἀναγινώσκων τοὺς γλυκυτάτους στίχους τοῦ ὕπνου τοῦ Ὀδυσσέως.

Κ' ἐνῷ τὸ σῶμα γέρνοντας τὴν ἄρμη αὐτοὶ σκορποῦσαν,
ὕπνος κατέβαινε βαρὺς εἰς τὰ ματόφυλλά του,
βαθὺς πολύ, γλυκὸς πολύ, παρόμοιος τοῦ θανάτου.

Ἐν οἷς καὶ αὐτὴ ἡ ἄλλως τυχαία ἴσως ἐμφάνισις τῆς ὁμοιοκαταληξίας αἴρει ἡμᾶς εἰς τὴν ὑποκειμενικὴν σφαῖραν τῶν νεωτέρων· καὶ ἐν τοῖς ἐφεξῆς τοῦ ἄντρου τῶν Νυμφῶν ἐν Ἰθάκῃ·

Τόπος εἶν' ἅγιος τῶν Νυμφῶν ποῦ λέγονται Ναϊάδες.
Καὶ εἰς τ' ἄντρον εἶναι πέτρινοι κρατῆρες καὶ λαγήναις,
καὶ τὴν τροφὴν ἡ μέλισσαις 'ς ἐκεῖνα θησαυρίζουν·

[1] Ἂς παρατηρηθῇ καὶ ἐν τούτῳ τῷ στίχῳ καὶ ἐν ἄλλοις ἡ μετάθεσις τοῦ μορίου. Τῆς μεταθέσεως, σπουδαιοτάτου μέσου τῆς τέχνης πρὸς ἀνύψωσιν τοῦ ποιητικοῦ λόγου, πλείστην καὶ ἐν τοῖς πλαστικωτάτοις τοὐλάχιστον τῶν χωρίων λίαν ἐπιτυχῆ ποιεῖται χρῆσιν ὁ κ. Πολυλᾶς, καὶ εἶναι καὶ ἐν τούτῳ ὁ πρῶτος δείξας ἐν χρήσει εὐρείᾳ τὴν σημαντικὴν ταύτην ἐπιδεκτικότητα τῆς ποιητικῆς ἡμῶν γλώσσης.

καὶ βρύσαις μέσ' ἀστείρευταις καὶ ὑπάρχουν θύραις δύο·
μιὰ πρὸς βορρᾶν, ὅθε ἠμποροῦν θνητοὶ νὰ κατεβαίνουν,
ἡ ἄλλ' εἶναι θεώτερη πρὸς νότον, καὶ ἀπ' ἐκείνην
θνητοὶ δὲν ἔρχονται, ἀλλ' ὁδὸς τῶν ἀθανάτων εἶναι.
Αὐτοῦ, ποῦ ἐγνώριζαν καὶ πρὶν τὴν θέσι, ἐκεῖνοι ἐμβῆκαν
καὶ βαστακτὰ σηκόνοντας πρῶτα τὸν Ὀδυσσέα
'ς τὴν ἀμμουδιὰ τὸν ἔθεσαν γλυκαποκοιμημένον.

Ἀλλ' ἡ γλῶσσα δὲν δεικνύεται ὀλιγώτερον εὔκαμπτος εἰς ἔκφρασιν τῆς ὑψηλῆς θλίψεως τοῦ Εὐμαίου ἢ ἀνωτέρων νοημάτων, εἰς ἃ ἀναβιβάζει τὸν θεῖον συβώτην τὸ εὐγενὲς αὐτοῦ πάθος·

Ἄχ! ἀπ' ὀλίγο, γέροντα, σ' ἀφάνιζαν οἱ σκύλοι
ἔξαφνα, καὶ ὄνειδος πολὺ θὲ νἆχα ἐξ ἀφορμῆς σου·
καὶ ἄλλα οἱ θεοὶ παθήματα καὶ στεναγμοὺς μοῦ δῶσαν·
κύριον ἰσόθεον εἶχα ἐγὼ καὶ ὁλοκαιρὶς τὸν κλαίω.
. . . .
Ὦ ξένε, τρῶγε ἀπ' τὸ φαγὶ τὸ χοίρινο τῶν δούλων,
καὶ τὰ θρεφτάρια ὁλόπαχα τὰ εὐφραίνονται οἱ μνηστῆρες,
π' οὔτ' ἔλεος ἔχουν 'ς τὴν ψυχὴν οὔτε τῆς δίκης φόβο·
πλὴν τ' ἄνομ' ἔργα οἱ μάκαρες θεοὶ δὲν ἀγαποῦσι,
ἀλλὰ τὰ δίκαια καὶ χρηστὰ τιμοῦν τῶν θνητῶν ἔργα.
Καὶ ὁπόταν ἄνδρες ἅρπαγες κακόπρακτοι πατήσουν
εἰς ξένον τόπον καὶ εἰς αὐτοὺς λάφυρα δώσῃ ὁ Δίας,
ἅμα φορτώσουν, σπουδακτὰ γυρίζουν 'ς τὴν πατρίδα,
ὅτι κ' ἐκείνων εἰς τὸν νοῦ τῆς δίκης πέφτει τρόμος.

ἢ εἰς πλαστικωτέρας παραστάσεις τῆς πατρικῆς τοῦ πιστοῦ δούλου φιλοστοργίας, ἢ τῆς λύπης καὶ τῶν εὐγενῶν πόθων τῆς ἁγνῆς Πηνελόπης·

Ἦλθες, ὦ γλυκὸ φῶς μου,
Τηλέμαχε, καὶ νὰ σὲ ἰδῶ δὲν ἔλπιζα ἐγὼ πλέον,
τὰ πέλαγ' ἀφοῦ πέρασες νὰ ὑπάγῃς εἰς τὴν Πύλο.
Ἀλλ' ἔμπα, υἱέ μου ἀγαπητέ, νὰ σὲ χαρῇ ἡ ψυχή μου
θωρρῶντας σε νεόφερτον ἀπὸ τὰ ξένα μέρη.
. . . .
Ὕπνος ποῦ μ' ηὗρε μαλακὸς τὴν ἀναστεναγμένην!
Μαλακὸν θάνατον ἐδῶ νὰ μῶδιδε ἡ παρθένα
Ἄρτεμις, νὰ μὴ τήκεται 'ς τοὺς θρήνους ἡ ζωή μου,
ἐνῷ ποθῶ ταῖς ἀρεταῖς ὁπ' ἦταν στολισμένος
ὁ ἀγαπητός μου σύντροφος, τῶν Ἀχαιῶν ὁ πρῶτος.

Τὰ παρατεθέντα ταῦτα χωρία, ὄντα μὲν ἴσως πολλὰ πρὸς διατριβὴν γενικώτερον ἔχουσαν τὸν σκοπόν, ὀλίγα δὲ πρὸς τὸ πλῆθος ἄλλων οὐχ ἧττον

λαμπρῶν παραλειπομένων ἐνταῦθα, ἀποδεικνύουσιν ἐναργῶς ὅτι ἡ λαλουμένη γλῶσσα ἔχει δύναμιν ζωτικὴν ἱκανὴν νὰ δεχθῇ καὶ νὰ συγχωνεύσῃ ἐν ἑαυτῇ στοιχεῖα πολυειδῆ καὶ νὰ ἀνέλθῃ διὰ τοιαύτης συνθέσεως εἰς ὕψος ἀρκούντως ἐπίζηλον. Ἐν αὐτοῖς ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν ἐνταῦθα μὲν αἰσθανόμεθα πνέουσαν τὴν Ἑλληνικωτάτην αὔραν τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων, ἐκεῖ δὲ τὸ γλυκὺ καὶ ἀνατολικώτατον αἴσθημα τῶν Κρητῶν ποιητῶν, ἀλλαχοῦ δὲ τὴν ἡδεῖαν τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου μεγαλοπρέπειαν ἢ τὸ σεμνὸν καὶ διαφανὲς τῆς ἀρχαιότητος κάλλος, καὶ τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἁρμονικῶς πάντα συμπνέοντα ὅπως ἐκφράσωσιν ἑνιαίως τὸ ὑψηλὸν πάθος τῆς Ὀδυσσείας. Οὐχ ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτος σύνθεσις τελεῖται ἐν τῇ στιχουργίᾳ συνδυαζομένων πολλαχοῦ λίαν ἐπιτυχῶς τῶν δημοτικῶν ἁρμονιῶν μετὰ τῶν ἐκλεκτοτέρων ἐπινοημάτων τῆς στιχουργικῆς τέχνης τῶν νεωτέρων. Ἡ πτωχὴ ἡμῶν φιλογογία, πλὴν τῶν ὑψιπετῶν καὶ δυστυχῶς εὐαρίθμων ἀποσπασμάτων τοῦ Σολωμοῦ, οὐδὲν ἴσως ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ κατὰ τὴν τέχνην τῆς μορφῆς ὑπέρτερον τῶν ἐκλεκτῶν τούτων χωρίων τῆς Ὀδυσσείας, δι' αὐτὸ μάλιστα τοῦτο ὅτι παρ' οὐδενὶ ἄλλῳ τελοῦνται τοσοῦτον εὐτόλμως τοιαῦται συνθέσεις, δι' ὧν πρωτίστως αἱ γλῶσσαι ἀναβιβάζονται εἰς τὸ ὕψος τῆς γλωσσικῆς διαμορφώσεως. Κυριώταται δὲ ἰδιότητες διὰ πάσης τῆς ἐργασίας διήκουσαι εἶναι ἡ εὐγένεια καὶ τὸ νευρῶδες, οὐδ' ἐλλείπουσιν ἡ γλυκύτης τοῦ αἰσθήματος καὶ ἡ ἀφέλεια καὶ ἡ χάρις, ἀλλ' εἶναι εἰς ἐκείνας οὕτως εἰπεῖν ὑποτεταγμέναι, οὕτως ὥστε τὰ χαρακτηριστικώτατα ταῦτα τοῦ πρωτοτύπου γνωρίσματα ἐμφανίζονται καὶ ἐν τοῖς καλλίστοις τῶν χωρίων τῆς τεταφράσεως ὡς βαθεῖαν ἔχοντα τὴν πηγήν των. Διὰ τοὺς σημαντικοὺς τούτους χαρακτῆρας τοῦ ἔργου ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι πολὺ δύνανται νὰ ὠφεληθῶσιν οἱ παρ' ἡμῖν καταγινόμενοι εἰς τὴν ποίησιν, ἐάν, ἀποδιώκοντες ἀφ' ἑαυτῶν τὰς προλήψεις, μελετήσωσιν ἐπισταμένως τὴν ἐν αὐτῷ τελουμένην διαμορφωτικὴν ἐργασίαν. Θέλουσι δὲ ὠφεληθῇ οὐ μόνον ἐκ τῶν ἐπιτυχῶν τοῦ ἔργου μερῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐλαττωμάτων, διότι καὶ ταῦτα, πλὴν τινων καθαρῶς ἐξωτερικῶν, πηγάζουσι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς τάσεως τοῦ συγγραφέως εἰς ἀνύψωσιν τοῦ λόγου, ἔχουσι δηλαδὴ τὴν ῥίζαν αὐτῶν εἰς σημαντικὴν ἀρετήν, καὶ διὰ τοῦτο παρέχουσι καὶ μίαν ὄψιν βαθεῖαν δεικνύοντα τοὺς κινδύνους, ἐν οἷς εὑρίσκονται οἱ πρῶτοι ἐπιχειροῦντες τὸ δυσκολώτατον ἔργον τῆς γλωσσικῆς διαμορφώσεως. Οὕτω λ. χ. ἐκ τῆς εἰρημένης τάσεως τοῦ συγγραφέως πρὸς τὸ ὑψηλὸν καὶ εὐγενὲς τῆς ἐκφράσεως καὶ ἐκ τῆς λίαν φυλακτικῆς αὐτοῦ θέσεως πρὸς τὸ χυδαῖον προῆλθον πολλάκις ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἀνωμαλίαι ἢ ὑπερβάσεις τῶν ὁρίων ἐκείνων τῆς φυσικότητος, ἅτινα ἐπιβάλλονται ὑπ' αὐτῆς τῆς ἐννοίας τῆς Τέχνης καὶ μάλιστα τῆς ἀρχαίας. Καὶ τοῦτο δὲ καὶ ἡ μέχρις ὑπερβολῆς πρὸς τὸ κείμενον πιστότης, εἰς ἣν ἠθέλησε τότε νὰ ὑποβληθῇ, καὶ ἡ μήπω τελείως ὡριμάσασα σκέψις περὶ τοῦ τρόπου καὶ τοῦ μέτρου τῆς συναφῆς τῶν διαφόρων στοιχείων τῆς ἐργα-

σίας ἔβλαψαν βεβαίως τὸ ἔργον καὶ προκατέλαβον ἐπὶ τοσοῦτον τοὺς γράψαντας περὶ τούτου, ὥστε καὶ ἄνδρες πολλὴν ἔχοντες πεῖραν ζητημάτων τοιούτων δὲν ἠδυνήθησαν νὰ κατανοήσωσι τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ σημασίαν [1]. Ταύτην ἀκριβῶς τὴν σημασίαν ἐπειράθημεν νὰ δείξωμεν ἡμεῖς κατὰ δύναμιν, καὶ νομίζομεν ὅτι τὴν ἀλήθειαν τῆς ἡμετέρας ἐκτιμήσεως συμπληροῖ καὶ στηρίζει ἡ πλήρης καθ' ἡμᾶς ἐπιτυχία τῆς πρὸ μικροῦ δημοσιευθείσης μεταφράσεως τοῦ Ζ τῆς Ἰλιάδος, καθ' ὅσον αὕτη παρισταμένη ὡς ἡ πλήρωσις τοῦ διὰ τῆς μεταφράσεως τῆς Ὀδυσσείας ἐπιχειρηθέντος, ἐπιχέει φῶς ἐπὶ τῶν ἀρετῶν ἐκείνης μὴ ἐκτιμηθεισῶν μέχρι τοῦδε ὡς ἔδει διὰ τὰς ἐπισκιαζούσας αὐτὰς ἀναποφεύκτους τότε ἐλλείψεις. Ἡ μετάφρασις αὕτη τοῦ Ζ ἔχει πρὸς τὴν Ὀδύσσειαν ὃν ἔχει λόγον ἡ τελείωσις ἔργου πρὸς τὴν πρώτην ἀπόπειραν, ἡ δὲ πρόοδος αὕτη εἶναι ὁ κάλλιστος ἔπαινος ὃν δύναταί τις ν' ἀπονείμῃ εἰς ἄνδρα ἀφιερώσαντα τὸν βίον αὐτοῦ εἰς ἔργα ὑψίστης ἐθνικῆς σημασίας, μὴ τυχόντα δὲ ἀναλόγου ἠθικῆς ἐνθαρρύνσεως. Ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ Ζ βλέπομεν ἡμεῖς ἐξευρεθὲν τὸ ἀληθὲς μέτρον τῆς συγκράσεως τῶν συγχωνευομένων στοιχείων, τελεσθεῖσαν τὴν τοσοῦτον δυσχερῆ συναπάντησιν τοῦ συγγραφέως καὶ τῆς λαλούσης τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ κοινωνίας, ἐκλιποῦσαν πᾶσαν ἀνωμαλίαν. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποδεικνύει ὅτι αἱ ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ ἀτέλειαι αἱ βλάπτουσαι τὴν γλωσσικὴν αὐτῆς ἑνότητα, δὲν ἦσαν, ὡς ἐπιπολαίως ὑπελήφθη, ἀποτέλεσμα ἀναγκαῖον ἐσφαλμένου συστήματος, ἀλλὰ πταῖσμα ὑποκειμενικὸν τοῦ συγγραφέως, ὅστις δὲν εἶχεν εἰσέτι κατορθώσῃ νὰ καταστήσῃ τελείως ἀντικειμενικὴν τὴν ἰδέαν του. Ἐν τῷ Ζ ὁ σκοπὸς εἶναι τετελεσμένος· ἡ τέχνη, καθ' ὅσον δύναται ἐν μεταφράσει νὰ γίνῃ, κατορθόνει νὰ παραστήσῃ ἑαυτὴν φυσικήν, καὶ τοῦτο οὐ μόνον οὐδόλως μεταβαλλομένου τοῦ συστήματος, ἀλλὰ μάλιστα ἀγομένου εἰς τὰς ἐσχάτας αὐτοῦ συνεπείας [2]. Ἡ φυσικότης δὲ αὕτη ἀποδεικνύει πρὸς

[1] Τινὲς τούτων διεῖδον ὅτι τὸ ἔργον ἐσκόπει τὴν ἐφαρμογὴν νέας περὶ φιλολογικῆς γλώσσης θεωρίας, ἀλλὰ δὲν κατενόησαν καὶ τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα ταύτης. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ ἄλλως πολλοῦ λόγου ἀξίᾳ περὶ τῆς μεταφράσεως κρίσει τοῦ ἀξιοτίμου λογίου κ. Σπ. Λάμπρου (Ἐφημερ. Ὥρα, Ἔτ. ΣΤ', 278) δὲν ἐκτιμᾶται δεόντως ὅ,τι αὐτὸς ὁ κ. Πολυλᾶς λέγει πολλάκις, ὅτι ὁ ἀληθὴς συγγραφεὺς ἐπιζητεῖ τὴν γλῶσσαν τοῦ Μέλλοντος. Ἡ ἔκφρασις αὕτη εἶναι συνώνυμος τῶν ἐκφράσεων, «ἀληθῶς ἐθνικὴ γλῶσσα» καὶ οὐ μόνον δὲν ἀποκλείει τὸ ἐνεστός, ἀλλὰ μάλιστα εἶναι ἡ ἀλήθεια τούτου καὶ ὡς τοιαύτη ἀξία νὰ ἐπιζήσῃ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι. Κατὰ ταύτην τὴν ἔννοιαν πάντες οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς ἔγραψαν ἢ ἐπεζήτησαν τὴν γλῶσσαν τοῦ μέλλοντος ἀναπτύσσοντες τὸ δυνάμει ὑπάρχον καὶ συμπληροῦντες αὐτό, ἔτι δὲ ἀποκλείοντες ὅ,τι ὁ πεφωτισμένος αὐτῶν ὀφθαλμὸς ἔβλεπεν ἤδη πεσὸν ἢ προωρισμένον νὰ πέσῃ. —Ἐν τῇ εἰρημένῃ κρίσει οὐχὶ ὀρθῶς ἐπικρίνεται ἡ μετάφρασις τοῦ *πεδόθεν* ἐν τῷ Ν. 295 διὰ τοῦ *ἀπ' τὸ βυζί*. Ὁ μεταφραστὴς δὲν ἐξέλαβε τὸ *πεδόθεν* ἀντὶ τοῦ *παιδόθεν*· τὸ *ἀπ' τὸ βυζὶ* κατὰ σύμπτωσιν μεταφράζει καὶ τοῦτο, ἀλλ' εἶναι κατὰ βάθος πιστοτέρα μετάφρασις ἐκείνου.

[2] Καλῶς ποιῶν ὁ μεταφραστὴς παρεδέχθη ἐπὶ τῶν κυρίων ὀνομάτων τὸν ἀρχαῖον

τούτοις ὅτι ἡ συγχώνευσις τῶν στοιχείων εἶναι ἐργασία ἱκανῶς ἤδη προφθάσα ἐν τῇ ἐκλεκτῇ τοῦ λαοῦ μερίδι τῇ λαλούσῃ τὴν γλῶσσαν, διότι ἄνευ τούτου ἡ ἐπιτυχία τῆς τέχνης δὲν ἐννοεῖται. Τοιαύτη τελειοτέρα καὶ φυσικωτέρα σύλληψις τῆς γλώσσης ἐπέδρασε σπουδαίως καὶ εἰς τὸν ἐσωτερικὸν χαρακτῆρα τοῦ ἔργου. Ἡ ἔμπνευσις ἐν τῷ Ζ εἶναι καθαρωτέρα, ὁ Ὁμηρικὸς τόνος γνωριμώτερος, τελειότερον τὸ ὕφος, κατὰ πολὺ δὲ ὁ στίχος ἁρμονικώτερος τοῦ στίχου τῆς Ὀδυσσείας, καὶ ταῦτα οὐχὶ ἐν ἐκλεκτοῖς μόνον χωρίοις, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τελευταίου στίχου τῆς Ῥαψῳδίας. Τοιαύτην δὲ πεποίθησιν ἔχοντες εὐχόμεθα ἐκ μέσης καρδίας τῷ ἀξιοτίμῳ μεταφραστῇ οὐ μόνον νὰ συμπληρώσῃ τὸ ἔργον, ἀλλὰ καὶ νέαν ἐπὶ τῆς τελειοτέρας ταύτης βάσεως νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπεξεργασίαν τῆς Ὀδυσσείας. Διότι τί εὐγενέστερον ἅμα καὶ φυσικώτερον δυνάμεθα νὰ ζητήσωμεν τῶν ὡραίων τούτων χωρίων;

Ἐκεῖνος χαμογέλασε κυττῶντας τὸ παιδί του
ἥσυχα· καὶ ἀπ' τὸ χέρι του πιασμέν' ἡ Ἀνδρομάχη
ἐδάκρυζε καὶ τοῦ 'λεγεν· «Ὠιμέ, θὰ σ' ἀφανίσῃ
τούτη σου ἡ τόλμη, ὦ τρομερέ· τὸ βρέφος δὲν λυπεῖσαι
τοῦτο κ' ἐμὲ τὴν ἄμοιρην ποῦ χήρα σου θὰ γίνω
ὀγλήγορα, ὅτι ὀγλήγορα θὰ ὁρμήσουν ὅλοι ἀντάμα
νὰ σὲ φονεύσουν οἱ Ἀχαιοί· καὶ ἅμα σὲ χάσω, κάτω
'ς τὸν μαῦρον Ἅδη ἂς κατεβῶ· διότι ἂν ἀποθάνῃς
καὶ σύ, καμμιὰ παρηγοριὰ δι' ἐμὲ δὲν θ' ἀπομείνῃ,
καὶ πόνοι μόνον· ἔχασα πατέρα καὶ μητέρα·
τὸν μέγαν Ἀετίωνα μοῦ φόνευσεν ὁ θεῖος
Πηλείδης, ὅταν ἔρριξε τὴν πόλιν τῶν Κιλίκων,
τὴν Θήβην τὴν ὑψίπυλην· ἀλλὰ τὸν ἐσεβάσθη
νεκρόν, δὲν τὸν ἐγύμνωσε, καὶ μ' ὅλην τὴν λαμπρήν του

τύπον, δηλαδὴ ἐκεῖνον, ὃν ἐν φυσικῇ διαλέξει ἢ διηγήσει τοῦ Ὁμηρικοῦ περιεχομένου μεταχειριζόμεθα πάντες λέγοντες λ. χ., καὶ ἂν δημοτικώτατα λαλῶμεν, ὁ Ἕκτωρ καὶ οὐχὶ ὁ Ἕκτορας ἢ Ἕχτορας, διετήρησε δὲ ἐν τῷ δημοτικῷ αὐτῶν τύπῳ μόνον ὅσα ἡ ποιητικὴ καλλιέργεια φαίνεται ὅτι κατώρθωσε νὰ καθιερώσῃ ἐν τῷ στίχῳ (οἷον ὁ Ἀχιλλέας, ὁ Δίας κτλ.). Καὶ τοῦτο δὲ καὶ ἄλλα παραπλήσια κατέστησαν εὐχερέστερον καὶ τῆς γλώσσης τὸν πλουτισμὸν καὶ τὴν ἀνύψωσιν τοῦ λόγου, ὥστε καὶ ἐκφράσεις πολλάκις πολὺ τολμηρότεραι τῶν ἐν τῇ Ὀδυσσείᾳ δὲν ἐγείρουσιν ἀπορίας, ἀλλὰ φαίνονται φυσικώτατα ἐν τῇ σειρᾷ τοῦ λόγου λεγόμεναι. Οὕτω λ. χ. ἐν τῷ ὡραίῳ στίχῳ «Θεὰ θεῶν, ὦ Ἀθηνᾶ, σωσίπολις, ἁγία» ἀναμιμνήσκοντι τὸν πλοῦτον καὶ τὴν γλυκύτητα τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἡμῶν λόγου, ἂς παρατηρήσῃ ὁ ἀναγνώστης πόσον ἐπιτυχῶς συνάπτονται αἱ ἐν αὐτῷ ὑψηλαὶ ἐκφράσεις μετ' ἄλλων δημοτικῶν τῶν ἐφεξῆς στίχων, χωρὶς οὐδόλως νὰ προσβάλληται τὸ ἐν ἡμῖν αἴσθημα τῆς ἀναλογίας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ταῦτα λέγομεν πρὸς ἀνθρώπους δυναμένους νὰ κρίνωσιν ἐλευθέρως πάσης σχολαστικῆς προλήψεως.

ἁρματωσιὰ τὸν ἔκαυσε κ' ἐσήκωσέ του μνῆμα,
καὶ ὁλόγυρά του ἐφύτευσαν πεῦκα μεγάλα ἡ νύμφαις
Ὀρεστιάδες, τοῦ Διὸς αἰγιδοφόρου κόραις.
Ἦσαν ἑπτὰ 'ς τὸ σπίτι μου γλυκεῖς αὐτάδελφοί μου,
κ' εἰς μιὰν ἡμέραν ὅλοι ὁμοῦ ῥοβόλησαν 'ς τὸν Ἅδη·
ὅλους τοὺς ἐθανάτωσεν ὁ θεῖος Ἀχιλλέας
τῶν μόσχων μέσα εἰς ταὶς κοπαὶς καὶ τῶν λευκῶν προβάτων.
Καὶ τὴν σεπτὴν μητέρα μου, βασίλισσαν 'ς τὴν Θήβην,
δούλην ἐδῶ τὴν ἔφερε μὲ τ' ἄλλα λάφυρά του·
καὶ ἀφοῦ μὲ δῶρ' ἀμέτρητα κατόπι ἐξαγοράσθη,
τὴν ἔσβυσεν ἡ Ἄρτεμις 'ς τὸ σπίτι τοῦ πατρός μου·
Ἕκτορ, σὺ εἶσαι δι' ἐμὲ πατέρας καὶ μητέρα,
σὺ ἀδελφός, σὺ ἀνθηρὸς τῆς κλίνης σύντροφός μου.
Ἀλλὰ λυπήσου μας καὶ αὐτοῦ μεῖνε 'ς τὸν πύργον, μήπως
ὀρφανὸ κάμῃς τὸ παιδὶ καὶ χήραν τὴν γυναῖκα.

Οὐδὲ εἶναι ἧττον ὡραία ἡ ἀπάντησις τοῦ Ἕκτορος ἢ τὰ μετὰ ταύτην χωρία.

Θὰ φθάσ' ἡμέρα νὰ χαθῇ κ' ἡ Ἴλιος ἡ ἁγία
καὶ ὁ Πρίαμος ὁ δυνατὸς μὲ ὅλον τὸν λαόν του.
Ἀλλὰ τῶν Τρώων ἡ φθορὰ δὲν μὲ πληγόνει τόσο
καὶ τοῦ πατρός μου ὁ θάνατος καὶ τῆς σεμνῆς μητρός μου
καὶ τῶν γλυκῶν μου ἀδελφῶν, ὁποῦ πολλοὶ καὶ ἀνδρεῖοι
ἀπὸ ταὶς λόγχαις τῶν ἐχθρῶν θὰ κυλισθοῦν 'ς τὸ χῶμα,
ὅσ' ὁ καϋμός σου, ὅταν κἀνεὶς τῶν Ἀχαιῶν σὲ πάρῃ
εἰς τὴν δουλείαν, ἐνῷ σὺ θὰ ὀδύρεσαι, θὰ κλαίῃς.
Εἰς τ' Ἄργος ξένον ὕφασμα θὰ ὑφαίνῃς προσταγμένη·
ἀπ' τὴν Ὑπέρειαν πηγὴν ἢ ἀπὸ τὴν Μεσσηίδα
νερὸ θὰ φέρνῃς στανικῶς, ἀπὸ σκληρὴν ἀνάγκην·
κ' ἐνῷ σὺ κλαίεις θὲ νὰ εἰποῦν· «Ἰδέτε τὴν συμβίαν
τοῦ Ἕκτορος ποῦ ἐπρώτευε τῶν ἱπποδάμων Τρώων
'ς τὸν πόλεμον ποῦ ὁλόγυρα 'ς τὴν Ἴλιον πολεμοῦσαν».
Αὐτὰ θὰ εἰποῦν καὶ μέσα σου θὰ ξαναζήσῃ ὁ πόνος
τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου ὁποῦ δὲν ζῇ διὰ νὰ σ' ἐλευθερώσῃ.
Ἀλλὰ παρὰ τὸν θρῆνόν σου καὶ τ' ὄνειδος ν' ἀκούσω
βαθυὰ 'ς τὴν γῆν καλήτερα νὰ μὲ σκεπάσῃ ὁ τάφος».
Καὶ ὁ μέγας Ἕκτωρ ἅπλωσε τὰ χέρια 'ς τὸ παιδί του·
ἔσκουξ' ἐκεῖνο κ' ἔγυρε 'ς τὸ στῆθος τῆς βυζάστρας·
φοβήθη τὸν πατέρα του καθὼς εἶδε ν' ἀστράφτουν
τ' ἅρματα καὶ ἀπ' τὴν κόρυθα τῆς περικεφαλαίας

τὴν χαίτην ποῦ τρομακτικῶς ἐπάνω του ἐσειόνταν.
Ἐγέλασε ὁ πατέρας του καὶ ἡ σεβαστὴ μητέρα·
καὶ ὁ μέγας Ἕκτωρ ἔβγαλε τὴν περικεφαλαίαν
καὶ κατὰ γῆς τὴν ἔθεσεν ὁποῦ λαμποκοποῦσε.
Ἐφίλησε κ' ἐχόρευσε 'ς τὰ χέρια τὸ παιδί του
κ' ἔπειτα εὐχήθη 'ς τοὺς θεοὺς κ' εἶπε· Ὦ πατέρα Δία
καὶ ὅλ' οἱ ἐπουράνιοι θεοί, δώσετε εἰς τὸ παιδί μου
τοῦτο, ὡς ἐδώκατε εἰς ἐμέ, 'ς τὸ γένος του νὰ λάμπῃ,
'ς τ' ἅρματα μέγας, δυνατὸς 'ς τὴν Ἴλιον βασιλέας,
καὶ ὡς ἔρχεται ἀπ' τὸν πόλεμον μ' ἅρματα αἱματωμένα
ἐχθροῦ ποῦ ἐφόνευσε, νὰ εἰποῦν· «καλήτερος ἐδείχθη
καὶ τοῦ πατρός του», καὶ χαρὰν θὰ αἰσθάνεται ἡ μητέρα.
Ὡς εἶπε αὐτά, 'ς τὴν ἀγκαλιὰ τῆς ποθητῆς συμβίας
τὸ βρέφος ἔβαλε· καὶ αὐτὴ 'ς τὸ μυροβόλο στῆθος
τὸ πῆρε γελοκλαίοντας· τὴν ἐλυπήθη ἐκεῖνος,
ἐχάϊδευσέ την κ' ἔλεγεν· «Ἀγαπητή, μὴ θέλῃς
τόσο δι' ἐμὲ νὰ θλίβεσαι· στοχάσου ὅτι 'ς τὸν Ἅδη
δὲν θὰ μὲ στείλῃ ἄνθρωπος, ἡ ὥρα μου πρὶν φθάσῃ·
καὶ ἄνθρωπος, ἅμα γεννηθῇ, εἴτε γενναῖος εἶναι
εἴτε δειλός, δὲν γίνεται τὴν μοῖραν ν' ἀποφύγῃ».
Εἶπε καὶ πάλι ἐφόρεσε τὴν περικεφαλαίαν·
καὶ πρὸς τὸ σπίτι ἐκίνησεν ἡ ἀγαπητὴ γυνή του,
κ' ἐσυχνογύριζε νὰ ἰδῇ μὲ μάτια δακρυσμένα.

Τὰ μέχρι τοῦδε ἐκτεθέντα καθιστῶσιν εὐχερεστέραν τὴν μετάβασιν εἰς τὴν μετάφρασιν τοῦ Ἀμλέτου, ἂν καὶ ἐφάνη δὲ ἴσως ὅτι ἐπιγράψαντες δι' αὐτῆς τὴν διατριβὴν ἔπρεπε καὶ εὐθὺς περὶ ἐκείνης νὰ διαλάβωμεν, ὅμως ἡ παρέκβασις μόνον κατ' ἐπιφάνειαν εἶναι τοιαύτη κατ' οὐσίαν δὲ τὰ λεχθέντα ἀναφέρονται εἰς αὐτὴν καὶ εἶναι οὕτως εἰπεῖν ἡ ψυχὴ καὶ τῆς ἐν αὐτῇ τελουμένης ἐργασίας. Ἐκ τῶν ὀλίγων περὶ ταύτης γραφέντων δὲν δυνάμεθα νὰ ὁρίσωμεν τὴν περὶ αὐτῆς κοινὴν γνώμην ἢ ἂν τοιαύτη ἐσχηματίσθη, ἀλλ' ἐὰν ἀφαιρουμένων τούτων θελήσωμεν νὰ εἰκάσωμεν ἐξ ἄλλων δεδομένων, δὲν διστάζομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὀλίγοι εἶναι οἱ δυνηθέντες νὰ ἐκτιμήσωσι καὶ ταύτην ὡς ποίησιν. Τὸ πρᾶγμα δὲν εἶναι παράδοξον. Συνέβη πανταχοῦ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς διαμορφώσεως τῶν γλωσσῶν νὰ μὴ ἐκτιμηθῶσι γενικῶς ἐργασίαι πολὺ ἐκτιμηθεῖσαι κατόπιν, περιπίπτουσι δὲ μάλιστα εἰς τοῦτο ὅσα ἔργα ἀφίστανται τοῦ δημοτικοῦ χαρακτῆρος καὶ ἔχουσιν ἀξιώσεις ὑψηλοτέρας, διότι οἱ μὴ ἐπιστήμονες ἀναγνῶσται πτοούμενοι ὑπὸ τοῦ νεοφανοῦς αὐτῶν τύπου καὶ μὴ δυνάμενοι εἰσέτι νὰ ἔχωσι πεῖραν τῆς ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ συγγραφέως τελεσθείσης μακρᾶς καὶ βαθείας

ἐσωτερικῆς ἐργασίας ἐν τῇ μεταβάσει αὐτοῦ ἀπὸ τῆς φύσεως εἰς τὴν τέχνην, ἀποσπῶνται βιαίως ἀπὸ τῆς καταστάσεως τοῦ αἰσθήματος, τῆς μόνης παρεχούσης εἰς τὰς περὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων κρίσεις των κῦρος. Ὀλιγώτερον δὲ τοῦτο συμβαίνει ἐπὶ τῶν δημοτικωτέρων ἐργασιῶν. Παραγνωρίζουσι μὲν τὴν ἀξίαν καὶ τούτων οἱ ἐντελῶς ἔχοντες διεστραμμένην τὴν αἴσθησιν καὶ τὴν κρίσιν ἐκ τῶν σχολαστικῶν προλήψεων, ἀλλ' οἱ πλεῖστοι εὑρισκόμενοι κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν αὐτῶν ἐν πεδίῳ οὐχὶ ἀσυνήθει διατίθενται εὐμενῶς πρὸς αὐτά. Ἐὰν δὲ τὸ πρῶτον συνέβη καὶ ἀλλαχοῦ, πολλῷ μᾶλλον παρ' ἡμῖν εἶναι φυσικὸν νὰ συμβαίνῃ διὰ τὴν ἐπικρατοῦσαν τῶν περὶ γλώσσης ἰδεῶν σύγχυσιν, ἥτις παρ' οὐδενί ποτε τῶν ἄλλων ἐθνῶν ὑπῆρξε τοσαύτη. Ἀλλ' ἐπὶ τοῦ προκειμένου συγγράμματος καὶ ἄλλα προστίθενται καθιστῶντα πολὺ δύσκολον τὴν γενικὴν καὶ δικαίαν αὐτοῦ ἐκτίμησιν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Εἶναι δὲ ταῦτα ὁ σχεδὸν κατὰ πάντα νεοφανὴς στίχος τῆς μεταφράσεως καὶ ἡ οὐχ ἧττον νεοφανὴς δι' ἡμᾶς τέχνη, δι' ἧς ὁ συγγραφεὺς περιεργάζεται τὰς σειράς· λέγομεν δὲ *δι' ἡμᾶς*, διότι ἡ τέχνη αὕτη εἶναι ἤδη παλαιὰ καὶ τελεία ἐν ἄλλαις φιλολογίαις καὶ ἐξ αὐτῶν ἐξέμαθε ταύτην ἐκεῖνος, ἡ δὲ αἴσθησις παρ' ἐκείνοις τοῖς λαοῖς εἶναι πρὸ πολλοῦ εἰς αὐτὴν εἰθισμένη. Διὰ τοῦτο εἰς τὰ περὶ γλώσσης εἰρημένα ἀναγκαῖον φαίνεται ἡμῖν νὰ προσθέσωμέν τινα περὶ τοῦ μέτρου τῆς μεταφράσεως, ἱκανά, ὡς νομίζομεν, νὰ καταστήσωσι προσιτώτερον τὸ ἔργον εἰς τοὺς μὴ ἀρκούντως μεμυημένους περὶ τὴν ἐξωτερικὴν τῆς τέχνης διασκευὴν ἐν τῷ δράματι.

Ὡς πᾶσαι αἱ ὄψεις τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς τῆς ποιήσεως, οὕτω καὶ ὁ στίχος καὶ ὁ διέπων αὐτὸν ῥυθμὸς δὲν εἶναί τι ἐνδεχόμενον, δὲν εἶναι περιβολὴ ἐξωτερικὴ καὶ ἀδιάφορος, ἀλλὰ γεννᾶται ἐξ ἀνάγκης ἐσωτερικῆς τοῦ ποιητικοῦ περιεχομένου, ὅπερ δι' αὐτοῦ καθίσταται ὄντως τοιοῦτον αἱρομένης τῆς ὑλικότητος τῆς λέξεως διὰ τῆς ἐπ' αὐτῆς ἐπιβολῆς τῆς τάξεως τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς διὰ τῶν ἤχων ἐκφράσεως τῶν ψυχικῶν διαθέσεων, ἃς αἱ συλληφθεῖσαι ποιητικαὶ ἰδέαι ἐγέννησαν. Διὰ τοῦτο διαφέρουσαι ψυχικαὶ διαθέσεις γεννῶσι διαφέροντα μέτρα, ἡ δὲ περὶ ταῦτα ἀποτυχία σημαίνει ἀποτυχίαν περὶ τὴν σύλληψιν καὶ συναίσθησιν τῆς ποιητικῆς ἀληθείας, ἐπὶ δὲ τῶν ποιητικῶν μεταφράσεων παρεννόησιν ἢ ἀδυναμίαν περὶ τὴν πλαστικὴν ἀναπαραγωγὴν τοῦ κειμένου. Καὶ ἐπειδὴ αἱ διαφοραὶ τῶν ψυχικῶν διαθέσεων συγκεντροῦνται οὕτως εἰπεῖν εἰς τοὺς κύκλους τοὺς ἀποτελοῦντας τὰς μεγάλας τῆς ποιήσεως διαιρέσεις ἢ εἴδη, ἤτοι τὴν ἐπικήν, τὴν λυρικήν, τὴν δραματικὴν ποίησιν, ἔχομεν οὕτω διαφέροντας στίχους ἐν ἑκάστῃ τούτων τῶν διαιρέσεων, οἷον παρὰ τοῖς ἀρχαίοις τὸν ἑξάμετρον, τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον, καὶ τοὺς πολλοὺς καὶ ποικίλους τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Ῥωμαϊκῆς λυρικῆς. Οὐδὲν ἧττον συμβαίνει στίχοι ἑνὸς εἴδους νὰ ἁρμόζωσι καὶ εἰς ἕτερον εἶδος, ὡς παρ' ἡμῖν ὁ δεκαπεντασύλλαβος ἁρμόζων καὶ εἰς τὴν ἐπικὴν

ποίησιν καὶ εἰς διάφορα εἴδη τῆς λυρικῆς, καὶ παρ' Ἰταλοῖς ὁ ἑνδεκασύλλαβος ἁρμόζων εἰς πάντα ἀδιακρίτως τὰ εἴδη.

Καθ' ὅσον ἀναπτύσσεται ἕκαστον εἶδος ἐξευρίσκεται καὶ ὁ ἁρμόδιος στίχος. Ἐν τούτοις ἐν τῇ ἱστορίᾳ πασῶν σχεδὸν τῶν φιλολογιῶν εὑρίσκομεν τὴν συναίσθησιν πολλῆς δυσκολίας πρὸς ἐξεύρεσιν στίχου καταλλήλου τοῦ δράματος. Οὕτω λ. χ. ἐν Γερμανίᾳ ἔχομεν μεταβάσεις πρὸς δοκιμὴν ἀπὸ ἑνὸς εἰς ἕτερον στίχον, ἐν δὲ τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλλάδι συνεχεῖς τροποποιήσεις τοῦ στίχου καὶ προσπαθείας τελειοτέρας αὐτοῦ προσαρμογῆς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ δράματος, ἐν Ἰταλίᾳ δὲ βλέπομεν τὸν Ἀλφιέρην μεμφόμενον τὸν ἑνδεκασύλλαβον στίχον καὶ ἀγωνιωδῶς προσπαθοῦντα δι' ἔλλειψιν ἑτέρου νὰ δώσῃ εἰς τοῦτον ὄψιν ἐντελῶς διεσταλμένην τοῦ ἑνδεκασυλλάβου τῆς λυρικῆς καὶ τοῦ ἔπους. Τὸ φαινόμενον προέρχεται ἐκ τοῦ ποικίλου καὶ συνθέτου χαρακτῆρος τοῦ δράματος. Ἐν τῷ δράματι συνυπάρχουσι τὸ ἀντικειμενικὸν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καὶ τὸ ὑποκειμενικὸν τῆς λυρικῆς, ἡ ἠρεμία καὶ ἡ ταχύτης, ἡ γλυκύτης καὶ ἡ ἄκρα ἔντασις καὶ σφοδρότης τοῦ πάθους, πάντα δὲ ταῦτα δέον νὰ παρίστανται οὐχὶ ὡς ἡ μεγαλοπρεπὴς καὶ πάντοτε ἤρεμος ἀπαγγελία τοῦ ἔπους, οὐδὲ ὡς τὸ μέλος τῆς λυρικῆς, ἀλλ' ὡς ἐν μέσῳ τούτων κείμενα, ὥσκε νὰ παρέχηται εἰκὼν ὁμοιάζουσα πρὸς τὴν εἰκόνα τῶν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ δρώντων ἀνθρώπων. Ἀνατίθεται δὲ ἡ δύσκολος καὶ ποικίλη αὕτη λειτουργία, οὐχ ἧττον ἢ εἰς τὴν γλῶσσαν, εἰς τὸν στίχον τοῦ δράματος. Διὸ ὁ στίχος τοῦ δράματος, ἵνα ἐκπληροῖ τὴν δυσχερῆ αὐτοῦ ἀποστολήν, ἀνάγκη νὰ εἶναι πρὸ πάντων εὔκαμπτος ὥστε νὰ προσαρμόζηται εἰς πάσας τὰς εἰρημένας συνθήκας, νὰ εἶναι τοσοῦτον ταχὺς ὅσον καὶ ἤρεμος, τοσοῦτον ἔντονος ὅσον καὶ ἄτονος, οὔτε τοσοῦτον βραχὺς ὥστε σπανίως νὰ δύναται νὰ περικλείῃ ὁλόκληρον νόημα, οὔτε τοσοῦτον μακρὸς ὥστε νὰ μεταφέρῃ ἡμᾶς εἰς τὸ ἔπος, πρώτιστα δὲ πάντων πρέπει νὰ εἶναι εἰς ἄκρον ἐπιδεκτικὸς τῆς λεγομένης ὑπερβάσεως (enjambement), δι' ἧς διακόπτεται ἐν καιρῷ ἁρμοδίῳ ἡ λυρικότης τῶν ἤχων, ἢ παριστάνεται πλαστικῶς ἡ σύγχυσις καὶ ἡ ταραχὴ τῶν παθῶν καὶ ἄλλα τοιαῦτα. Αἱ ἀπαιτήσεις δὲ αὗται εἶναι πλείονες ἐν τῇ νεωτέρᾳ ῥωμαντικῇ τραγῳδίᾳ καὶ μάλιστα ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Σαικσπείρου, ὧν ἕκαστον παριστάνον οἱονεὶ ὁλόκληρον κόσμον διέρχεται διὰ πασῶν τῶν ποικιλωτάτων καταστάσεων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, ἀναβιβάζει καὶ καταβιβάζει τὸ ὕφος, ποικίλλει ἀπείρως τοὺς χαρακτῆρας καὶ συνδυάζει ἐν ἁρμονικῇ ποικιλίᾳ τὸ ὑπέρτατον ποιητικὸν ὕψος μετ' αὐτῆς τῆς ἐσχάτης πεζότητος.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες εὗρον ἁρμοδιώτατον στίχον πρὸς τοιοῦτον σκοπὸν τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον ἀναπτυχθέντα εἰς ποικιλίαν σύμμετρον πρὸς τὰς διαφερούσας ποιητικὰς διαθέσεις τῶν τριῶν μεγάλων Ἑλλήνων τραγικῶν, καὶ βεβαίως, ἂν καὶ ἡ ἀπόστασις τῶν χρόνων ἀποκρύπτει μέγα μέρος τῆς πλαστικῆς ὡραιότητος τῶν ἀρχαίων, ἡμεῖς οἱ νεώτεροι αἰσθανόμεθα ὅτι ὁ

στίχος ἐκεῖνος ἄριστα ἐκπληροῖ τοὺς ὅρους τῆς δραματικῆς στιχουργίας. Ἡ συναίσθησις αὕτη παρώρμησε μεταξὺ τῶν νεωτέρων τοὺς Γερμανοὺς εἰς απομίμησιν ἐκείνου τοῦ μέτρου ἐν τῷ δράματι, ἐποιήσαντο δὲ χρῆσιν αὐτοῦ μόνον, νομίζομεν, μεταφράζοντες τοὺς ἀρχαίους· δεύτεροι δὲ μετὰ τούτους ἐπεχείρησαν τοιοῦτόν τι οἱ ἡμέτεροι. Κατὰ πόσον ἐν ἐκείνῃ τῇ γλώσσῃ, ἐχούσῃ ἄλλως καὶ τὴν μακρότητα ἐν τῇ λέξει καὶ τὴν εὐκολίαν τῶν μονοσυλλάβων καὶ διὰ ταῦτα δυνηθείσῃ ν' ἀπομιμηθῇ καὶ αὐτὰς τὰς τροποποιήσεις τοῦ Σοφοκλέους καὶ Εὐριπίδου, παρήχθη ῥυθμὸς ἡδύνων τὴν αἴσθησιν ἐκείνου τοῦ ἔθνους, δὲν εἴμεθα ἁρμόδιοι νὰ κρίνωμεν. Πιστεύομεν ὅμως ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Γερμανοὶ οὔτε ἀληθῆ ἰαμβικὸν ῥυθμὸν κατὰ τὴν ἀρχαίαν τῆς λέξεως ἔννοιαν θεωροῦσιν αὐτόν, οὔτε μᾶλλον ἄλλων στίχων νεωτέρων φυσικῶς παραχθέντων τιμῶσιν. Οἱ δὲ ἡμέτεροι λίαν παραδόξως συγχέαντες τὴν βάσιν τῆς ἀρχαίας καὶ τὴν τῆς νεωτέρας μετρικῆς, ὑπολαβόντες ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει διαφορὰ χρόνου καὶ τόνου[1], ἐνόμισαν ὅτι παρῆγον τὸν ἀρχαῖον ῥυθμόν. Ἡ γνώμη αὕτη, καὶ περὶ αὐτῶν τῶν Γερμανικῶν ἰάμβων λεγομένη, εἶναι πλάνη, πολὺ δὲ μᾶλλον εἶναι τοιαύτη περὶ τῶν ἡμετέρων ἰάμβων. Ὁ ἀρχαῖος στίχος ἀδύνατον εἶναι νὰ παραχθῇ διὰ τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, ὁ δὲ λόγος τοῦ ἀδυνάτου ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ οὐσιώδει διαφορᾷ τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νεωτέρου πνεύματος. Δυνάμει ἐκείνου ἡ δύναμις, ὁ νοῦς, ἡ σημασία τῆς λέξεως διεχέετο εἰς πᾶσαν αὐτῆς τὴν ἔκτασιν καθιστῶσα ἑαυτὴν *αἰσθητὴν* ἐν τῇ ποσότητι τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὴν συλλαβῶν καὶ ἀποδίδουσα καὶ εἰς τὴν κατάληξιν ἀξίαν, ἣν δὲν ἔχει ἐν ταῖς γλώσσαις τῶν νεωτέρων, ὁ δὲ τόνος πίπτων ὡς ὀξὺς ἢ βαρὺς ἐπὶ πασῶν ὁμοίως τῶν συλλαβῶν[2] δὲν εἶχε βεβαίως τὴν δύναμιν τοῦ τόνου τῶν νεωτέρων γλωσσῶν καὶ διὰ τοῦτο δὲν παρέβλαπτε τὴν ποσότητα, ὡς συμβαίνει σήμερον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ λέξει τονιζομένῃ κατὰ τὴν σημερινὴν αὐτῆς προφοράν. Τοῦ ἀσθενεστέρου τούτου τονισμοῦ, ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ συνδυασμοῦ αὐτοῦ μετὰ τῆς ποσότητος, εἰκόνα ἔχομεν ἐν ταῖς τονιζομέναις λέξεσι τῆς Γαλλικῆς γλώσσης, ἥτις διὰ τοῦτο εἰς τοὺς λαλοῦντας ἄλλας σημερινὰς γλώσσας παρίσταται σχεδὸν ἄτονος σχετικῶς πρὸς αὐτάς. Διὰ πάντας τούτους τοὺς λόγους ὁ ῥυθμὸς τοῦ ἀρχαίου στίχου πᾶν ἄλλο παρεῖχεν ἢ τὴν ἀφόρητον μονοτονίαν τῆς σημερινῆς αὐτοῦ ἀπομιμήσεως, τοὐναντίον δὲ ἦτο

[1] Ὑπολαβόντες τουτέστιν ὅτι ὁ σημερινὸς τόνος τοῦ στίχου εἶναι αὐτὸς ὁ χρόνος, καὶ οὐχὶ ὅτι οὗτος μὲν ἐξέλιπεν ἐντελῶς, τοὐλάχιστον παρ' ἡμῖν, ἐκεῖνος δὲ ἐνσχύθη ἐπικρατήσας μόνος ἐν τῷ στίχῳ καὶ οὐσιωδῶς διαφέρων τοῦ ἀρχαίου χρόνου. Κατὰ τοῦτο κυρίως διαφωνοῦμεν πρὸς τὸν κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆν, οὗ βλέπε τὴν ἄλλως πολλοῦ λόγου ἀξίαν διατριβὴν ἐν τῷ Ε' τόμῳ τῶν φιλολογικῶν αὐτοῦ ἁπάντων.

[2] Ὑπὸ τῶν πρώτων γραμματικῶν ἐτίθετο βαρεῖα ἐπὶ πάσης συλλαβῆς μὴ ὀξυνομένης ἢ περισπωμένης (π. χ. φὶλὸσὸφὶά). Βλ. καὶ περὶ τούτου καὶ περὶ ἄλλων ἐνταῦθα λεγομένων Φιλολ. Ἅπαντα Α. Ρ. Ῥαγκαβῆ.

ἀληθὴς μελῳδία καὶ διὰ τοῦτο κατ' ἐξοχὴν πλαστικός, τοῦθ' ὅπερ διαφεύγει κατὰ μέγα μέρος ἡμᾶς τοὺς λαλοῦντας τὴν νεωτέραν Ἑλληνικήν, μόνον νοερῶς καὶ λίαν ἀμυδρῶς δυναμένους νὰ διίδωμεν ταύτην τὴν πλαστικότητα. Παρ' ἡμῖν, ὡς καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς ἄλλοις, δυνάμει τοῦ νεωτέρου πνεύματος ἡ ποσότης ἤ ἡ καλλιτεχνικὴ αἴσθησις ταύτης ἐξέλιπε καὶ ἀντικατέστησεν αὐτὴν ὁ τόνος, ὅστις γενόμενος μόνος κυρίαρχος καὶ ἐνισχυθεὶς συγκεντροῖ τὴν ἐντύπωσιν εἰς τὸ καθαρῶς πνευματικὸν σημαινόμενον καὶ καθιστᾷ ἀδιάφορον τὸ ὑλικὸν μέρος τῆς λέξεως, πίπτων διὰ τοῦτο συνήθως, ὡς μάλιστα ἐν τῇ Γερμανικῇ γλώσσῃ συμβαίνει, ἐπὶ τῆς ριζικῆς συλλαβῆς. Ὅθεν πλανώμεθα βεβαίως, ἐὰν νομίζωμεν ὅτι στιχουργοῦντες κατὰ τὰ σχήματα τῶν ἀρχαίων στίχων παράγομεν πάλιν ἐκείνους. Ὁ κατὰ τὰ ἀρχαῖα σχήματα πλαττόμενος στίχος ἔχων ὅλως ἐξωτερικὴν ὁμοιότητα πρὸς τὸν ἀρχαῖον, εἶναι καὶ αὐτὸς νεώτερος οὐχ ἧττον, τῶν ἄλλων σημερινῶν, καὶ πρὸς τούτους δὲ καὶ πρὸς ἐκεῖνον παραβαλλόμενος εἶναι πολλάκις ἀφορήτως μονότονος, δι' ὅ, καὶ ἂν ἐνίοτε, ἰδίως ἐπὶ λυρικῶν τῆς ποιήσεως εἰδῶν ἐπιζητούντων πολλάκις τοιαύτην μονοτονίαν, παρίσταται ὡς ἐπιτυχὴς πλουτισμὸς [1] τῆς σημερινῆς στιχουργίας, ὅμως ἐν ἀνωτέραις ποιητικαῖς ἐργασίαις, οἷον ἐν τῷ δράματι, ἡττᾶται ἀναγκαίως τῶν φυσικῶς παραχθέντων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ποιήσει, διότι τὸ σχῆμα αὐτοῦ εἶναι δεδομένον καὶ δὲν παρήγαγεν αὐτὸ ἐλευθέρως ἡ ποιητικὴ φαντασία.

Διὰ τοιούτους περίπου λόγους, νομίζομεν, καὶ ὁ κ. Πολυλᾶς ζητῶν στίχον κατάλληλον πρὸς μετάφρασιν τοῦ Ἀμλέτου, καλῶς ποιῶν ἐτράπη οὐχὶ πρὸς τοὺς ἀρχαίους, ἀλλὰ πρὸς τοὺς νεωτέρους ῥυθμούς. Ἐὰν τοὺς νεωτέρους ῥυθμοὺς διαιρέσωμεν εἰς πρωτεύοντας καὶ δευτερεύοντας στίχους παραδεχόμενοι ὅτι ἡ δραματικὴ ποίησις πρέπει νὰ ἐπιζητήσῃ στίχον πρωτεύ-

[1] Οἱ Ἰταλοὶ κατὰ τοὺς τελευταίους τούτους χρόνους μετὰ πολλοῦ ζήλου πειρῶνται νὰ εἰσαγάγωσιν εἰς τὴν ποίησιν νέους ῥυθμοὺς κατὰ τὰ σχήματα τῶν ἀρχαίων, λαμβάνουσιν ὅμως ἐκ τούτων μετὰ πολλῆς προσοχῆς ὅσα δύνανται νὰ συμμορφωθῶσι πρὸς τὴν ἐθνικὴν αἴσθησιν. Οὕτω λ. χ. ἐκ τῶν ἰαμβικῶν σχημάτων ἀποδέχονται μόνον τὸ ἀποδίδον τὸν ἐνδεκασύλλαβον τὸν καταλήγοντα εἰς δάκτυλον μετὰ τῆς πενθημιμεροῦς τομῆς κατὰ τὸν στίχον τοῦ Ὁρατίου· Quid hóc venéni saévit in praecórdiis, ἀλλ' ἐπειδὴ οὕτως ὁ ἐνδεκασύλλαβος ἀποβαίνει ὑπὲρ τὸ δέον ὁμοιόμορφος, ποιοῦνται χρῆσιν τούτου τοῦ στίχου μόνον ἐν στροφῇ λυρικῇ. Ὁ ῥυθμὸς τοῦ δράματος ἀπαιτεῖ πλείονα ἐλευθερίαν. Οἱ Ἰταλοί, ὧν ἡ γλῶσσα κατὰ τὸν ῥυθμὸν καὶ τὸν τόνον εἶναι συγγενεστάτη πρὸς τὴν ἡμετέραν, οὐδέποτε, νομίζομεν, ἤθελον ἀποδεχθῇ ἐν τῷ δράματι τὴν ἀνάμιξιν, ἥτις ἐγένετο παρ' ἡμῖν. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι πρὸς τούτοις ὅτι ἐν ἐκτενεῖ ποιήσει μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ποιοῦνται χρῆσιν τῶν στίχων οἵτινες λήγουσιν εἰς προπαροξύτονον ἢ ὀξύτονον λέξιν· ὁ λόγος τούτου εἶναι, νομίζομεν, ὅτι ὁ τόνος, ψυχὴ καὶ τῆς λέξεως καὶ τοῦ στίχου ἐν ταῖς νεωτέραις γλώσσαις, πρέπει νὰ ἀποβῇ αἰσθητὸς ὡς τοιοῦτος ἐν τῷ τέλει τοῦ στίχου, καὶ τοῦτο κατορθοῦται διὰ τοῦ παροξυτόνου, ἐξασθενεῖται δὲ ἢ κολοβοῦται διὰ τοῦ προπαροξυτόνου καὶ τοῦ ὀξυτόνου.

οντα, ἐν τῇ δημώδει ἡμῶν ποιήσει οὐδένα ἕτερον τοιοῦτον εὑρίσκομεν πλὴν τοῦ πολιτικοῦ δεκαπεντασυλλάβου [1]. Ὁ πολιτικὸς δεκαπεντασύλλαβος στίχος δὲν εἶναι, ὡς ἐνόμιζεν ὁ Εὐστάθιος, τροχαϊκῶς ποδιζόμενος, ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Α. Ρ. Ῥαγκαβῆς, τετράμετρος ἰαμβικός, εἶναι δὲ ὁ κατ' ἐξοχὴν νεοελληνικὸς στίχος, προσαρμοσθεὶς ὑπὸ τοῦ Σολωμοῦ εἰς ὑπέρτατον ὕψος ποιήσεως, προσφιλὴς τῷ Ἑλληνικῷ λαῷ, ἁρμονικώτατος, ἐπιδεκτικὸς ἱκανῆς ῥυθμῶν ποικιλίας, καὶ διά τε τὸ μῆκος καὶ τὴν κυμαινομένην αὐτοῦ μελῳδίαν εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἁρμόζων εἰς τὴν ἐπικὴν σεμνοπρέπειαν καὶ εἰς ἔκφρασιν ἐν γένει ἠρέμων ποιητικῶν διαθέσεων. Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ ταῦτα τὰ προτερήματα ἔτι δὲ διὰ τὴν ἀναπόφευκτον αὐτοῦ διαίρεσιν εἰς δύο ἡμιστίχια καὶ μάλιστα διότι ὀλίγον εἶναι ἐπιδεκτικὸς ὑπερβάσεως, ὁ στίχος οὗτος δὲν πληροῖ βεβαίως τὰς συνθήκας, ἃς κατὰ τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα ἐπιβάλλει τὸ δρᾶμα. Μετὰ τοῦτον οὐδένα παρέχει πρωτεύοντα καὶ ἴσον κατὰ τὴν εὐγένειαν ἡ ποίησις τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἡ τέχνη ἐκαλλιέργησεν ἤδη ἐπιτυχῶς παρ' ἡμῖν στίχον τοιοῦτον, τὸν ἑνδεκασύλλαβον. Ὁ ἑνδεκασύλλαβος στίχος, οἷος παρίσταται ἐξόχως ἐν τῷ Λάμπρῳ τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀναμφισβητήτως ὁ θαυμασιώτατος τῶν στίχων τῆς νεωτέρας μετρικῆς, εἶναι δὲ ὁ ἐθνικὸς στίχος τῶν Ἰταλῶν καὶ ἄλλων τῆς Εὐρώπης φιλολογιῶν καὶ παρ' ἐκείνων παρέλαβεν αὐτὸν καὶ ἡ ἡμετέρα. Χαρακτηρίζει ἰδίως τὸν στίχον τοῦτον ἡ μεγίστη αὐτοῦ εὐστροφία, δι' ἣν ἐν τῇ Ἰταλικῇ ποιήσει εὑρίσκει τις αὐτὸν προσαρμοζόμενον κάλλιστα εἰς πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ εἴδη, καὶ ἐν τῷ δράματι μάλιστα λαμπρὰν παρέχει ἀπόδειξιν τούτου ἐκείνη ἡ ποίησις διὰ τῶν ἐκ διαμέτρου ἀντιθέτων ἐξόχων παραδειγμάτων τοῦ Ἀλφιέρη καὶ τοῦ Μανζόνη. Οἱ ἔχοντες πεῖραν τῆς Ἰταλικῆς φιλολογίας καὶ γινώσκοντες ἅμα τὴν ἐν πολλοῖς μεγίστην συγγένειαν τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης πρὸς τὴν ἡμετέραν, φαίνεται ὅτι εὐλόγως θὰ ἔλε-

[1] Οἱ παρ' ἡμῖν μεταχειρισθέντες τὸν ἰαμβικὸν τρίμετρον, ὡς ὀνομάζουσιν αὐτόν, προβάλλουσιν ὅτι ποιεῖται χρῆσιν αὐτοῦ ἡ δημώδης ἡμῶν ποίησις ἐν τοῖς χορικοῖς ᾄσμασιν, οἷον· Σταθῆτε, παλληκάρια, σταματήσετε — ἐσκότωσαν τὸ Γιάννο τὸν ἀρματωλό. Ἀλλ' ὁ στίχος οὗτος δὲν εἶναι εἷς, εἰ μὴ ἐν τῇ γραφῇ, δὲν εἶναι δωδεκασύλλαβος, ἀλλ' ἑπτασύλλαβος παρακολουθούμενος ὑπὸ ἑτέρου πεντασυλλάβου προπαροξυτόνου ἢ ὀξυτόνου ὡς ἀντιφωνήσεως. Ὁ κανὼν οὗτος οὐδέποτε παραβαίνεται ἐν τῇ δημώδει ποιήσει. Εἶναι διὰ τοῦτο καθαρῶς λυρικὸς καὶ θὰ ἦτο καθ' ὑπερβολὴν μονότονος ἐν τῷ δράματι, μεταφερόμενος εἰς αὐτὸ ὡς ἔχει ἐν τῇ δημώδει ποιήσει. Καὶ ἐὰν δὲ ἐν τῷ πρώτῳ αὐτοῦ μέρει ἤθελον συγχωρηθῇ αἱ περὶ τὸν τονισμὸν ποικιλίαι τοῦ ἰταλικοῦ ἑνδεκασυλλάβου, τὸ ἕτερον ὂν προπαροξύτονον ἢ ὀξύτονον θὰ παρῆγε μονοτονίαν καὶ βραδύτητα ἀσυμβίβαστον πρὸς τὴν δραματικὴν ἔκφρασιν ἀρχαίαν καὶ νεωτέραν, πλὴν δὲ τούτου δὲν θὰ ἦτο ἀπηλλαγμένος τῆς μομφῆς τῆς βραχύτητος, ἣν ἐν τοῖς ἑξῆς προσάπτομεν εἰς τὸν ἑνδεκασύλλαβον ὡς πρὸς τὴν ἐν γένει πολυσύλλαβον ἡμῶν γλῶσσαν. Ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχωσι ταῦτα, ἡ ἀνάμιξις, ἣν ἐπεχείρησαν οἱ ἡμέτεροι ἐν τούτῳ τῷ μέτρῳ, εἶναι βεβαίως παράφωνος.

γον ὅτι τὸ δραματικὸν μέτρον καὶ παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἄλλο πρέπει νὰ εἶναι ἢ τὸ Ἰταλικόν. Καὶ ὅμως ὑπάρχει σπουδαία πρὸς τοῦτο ἀντίρρησις. Βεβαίως ὁ ἑνδεκασύλλαβος στίχος ἁρμόζει τοσοῦτον καλῶς πρὸς τὴν φύσιν τῆς λαλουμένης Ἑλληνικῆς γλώσσης, τοσοῦτον εἶναι ἐν αὐτῇ φυσικός, ὥστε κατὰ πρῶτον φαίνεται ἄπορον σχεδὸν πῶς δὲν συνέβη νὰ εἶναι καὶ ὁ στίχος τῆς δημώδους ἡμῶν ποιήσεως, ὡς εἶναι τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων τῶν Ἰταλῶν. Ἀλλ' ἡ ἀπορία παύει εὐθὺς ἅμα ἀναλογισθῇ τις τὸ πολυσύλλαβον τῆς γλώσσης ἡμῶν. Ἕνεκα τῆς ἰδιότητος ταύτης καὶ μόνης, περιοριζούσης τὴν σπουδαίαν ἐν σοβαρᾷ ποιήσει ἀνάγκην τοῦ ἐκφράζειν πλῆρες καὶ τέλειον νόημα διὰ τοῦ στίχου, ὁ ἑνδεκασύλλαβος δὲν δύναται νὰ κατέχῃ θέσιν κυρίαν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ ποιήσει, ὡς ἔχει ἐν τῇ Ἰταλικῇ. Πλὴν δὲ τούτου πολλὰ καὶ ὡραῖα τῆς τέχνης ἐπινοήματα, δι' ὧν ἡ Ἰταλικὴ στιχουργία καλλύνει καὶ ποικίλλει πλουσιώτατα ἐκεῖνον τὸν στίχον, ἀποβαίνουσιν εἰς ἡμᾶς πολλάκις διὰ τὸν εἰρημένον λόγον ἀδύνατα[1]. Ἡ πραγματικὴ καὶ ἀναπόφευκτος αὕτη δυσχέρεια ἤγαγεν ἀναγκαίως τὸν κ. Πολυλᾶν εἰς ζήτησιν στίχου κειμένου ἐν μέσῳ τῶν δύο εἰρημένων κατὰ τὸ μῆκος καὶ ἔχοντος, εἰ δυνατόν, πάσας ἐκείνας τὰς ἀρετάς, δι' ἃς ὁ ἑνδεκασύλλαβος κατέχει θέσιν τοσοῦτον ἐπίζηλον ἐν τῇ Ἰταλικῇ τραγῳδίᾳ. Καί, φρονοῦμεν ἡμεῖς, τοιοῦτος στίχος εὑρέθη. Ὁ στίχος τῶν δεκατριῶν συλλαβῶν, ἐξωτερικῶς κατὰ πρῶτον ἐξεταζόμενος, κεῖται τῷ ὄντι ἐν μέσῳ τῶν εἰρημένων διά τε τὸν ἀριθμὸν τῶν ποδῶν του καὶ διότι ὁ ποὺς ἢ ἡ βάσις αὐτοῦ εἶναι καὶ βάσις ἐκείνων. Ὁ τονικὸς ἴαμβος, βάσις γενικὴ τῶν πρωτευόντων στίχων ἐν τῇ νεωτέρᾳ ποιήσει, κυρίως διότι οὐδεὶς ἄλλος ποὺς δύναται ἐν μεγάλῳ στίχῳ νὰ ἐπιτρέψῃ περιστολὴν τῆς πολυτονίας τοιαύτην, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὴ ἡ εἰς τὸ ποικίλον τῶν ψυχικῶν διαθέσεων ἀντιστοιχοῦσα ῥυθμικὴ ποικιλία, ἑπτάκις μὲν ἐπαναλαμβανόμενος παρέχει ὑπερκαταληκτῶν τὸν δεκαπεντασύλλαβον, πεντάκις δὲ τὸν ἑνδεκασύλλαβον[2], καὶ διὰ τεσσάρων δὲ ἔτι καὶ ὀλιγωτέρων ἰάμβων ἀποτελοῦνται ῥυθμικώτατοι στίχοι· ὥστε ὁ δεκατρισύλλαβος πληροῖ τὸν κενὸν χῶρον τῶν ἓξ ἰάμβων. Ἀλλ' ἰδιαιτέρα ἐξέτασις αὐτοῦ διὰ παραθέσεως καταλλήλων παραδειγμάτων τῆς Μεταφράσεως θέλει δείξῃ, ἐλπίζομεν, ὅτι καὶ ἐσωτερικῶς ἔχει οὕτω τὸ πρᾶγμα καὶ ὅτι

[1] Λέγομεν ταῦτα ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὸν ἀνομοιοκατάληκτον ἑνδεκασύλλαβον στίχον, ἂν καὶ δύνανται νὰ λεχθῶσι καὶ περὶ αὐτῶν τῶν ὁμοιοκαταλήκτων στροφῶν. Ἡ θαυμασία ἐπιτυχία τούτων ἐν τῷ Λάμπρῳ τοῦ Σολωμοῦ δὲν εἶναι ἐπαρκὴς ἵνα ἀποδείξῃ τὸ ἐναντίον, ἀνομολογοῦσι δὲ τοῦτο ὅσοι τῶν Ἑπτανησίων ἐν γνώσει τῶν λεπτοτήτων τῆς Ἰταλικῆς στιχουργίας κατέγιναν ὅπως ἀποδώσωσιν αὐτὰς ἐν στροφαῖς ἑνδεκασυλλάβοις.

[2] Οἱ Ἰταλοὶ φιλόλογοι θεωροῦσιν ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ ἑνδεκασύλλαβος στίχος ἐγεννήθη ἐκ τοῦ Λατινικοῦ ἰαμβικοῦ τριμέτρου. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι ἐν τῇ Λατινικῇ ποιήσει, ἀποτελούσῃ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸ νεώτερον πνεῦμα, ὁ τόνος ἄρχεται ἀναφαινόμενος ἤδη ὡς ψυχὴ τοῦ ῥυθμοῦ.

οὐ μόνον ἡ ἐκλογὴ τοῦ Μεταφραστοῦ ὑπῆρξεν ἐπιτυχής, ἀλλ' ὅτι καὶ οὐδεμίαν ἄλλην ἐπιδέχεται λύσιν τὸ ζήτημα.

Ὁ στίχος οὗτος καὶ διὰ τὸ ἀδιαίρετον καὶ δι' ἄλλας ἀρετὰς ἀφίσταται τοῦ δεκαπεντασυλλάβου καὶ τείνει πρὸς τὸν ἐνδεκασύλλαβον· εἶναι δέ, ὡς οὗτος, διττὸς κατὰ τὸν τονισμὸν τῶν ῥυθμικῶς τονιζομένων συλλαβῶν. Τὸ πρῶτον εἶδος εἶναι τὸ ἔχον τὸν πρῶτον κύριον τόνον ἐπὶ τῆς ἕκτης, μεθ' ἣν ἕπεται ἰαμβικὸν ἑπτασύλλαβον τονιζόμενον ἢ ἐπὶ τῆς ὀγδόης καὶ δωδεκάτης ἢ ἐπὶ ταύτης καὶ τῆς δεκάτης. Ἐν τούτῳ τῷ στίχῳ ἡ λέξις τῆς ἕκτης ἢ εἶναι ὀξύτονος ἢ παροξύτονος, ἀποφεύγεται δὲ τὸ προπαροξύτονον, διότι ὁ τόνος αὐτῆς, ὢν ἐν τῷ μέσῳ τοῦ στίχου καὶ μὴ ἔχων ἕτερον ῥυθμικὸν πρὸ αὐτοῦ, ἀνάγκη νὰ εἶναι ἰσχυρός, τὸ δὲ προπαροξύτονον καθιστῶν αὐτὸν ἀσθενέστερον θραύει τὸν στίχον, ὡς συμβαίνει ἐν τῷ ἐνδεκασυλλάβῳ «Γλυκολυπούμενη χαμογελάει», ἔνθα ἡ λέξις τῆς τετάρτης συλλαβῆς εἶναι προπαροξύτονος. Αἱ δὲ πρῶται πέντε συλλαβαί, ὡς σπεύδοντος οὕτως εἰπεῖν τοῦ στίχου πρὸς τὸν τόνον τῆς ἕκτης, δὲν ἔχουσι κυρίως τόνους ῥυθμικούς· ὅθεν ὁ τονισμὸς τῶν λέξεων ἐνταῦθα ποικίλλεται ἱκανῶς ἢ τονιζομένων τῶν ἀρτίων θέσεων ἢ μιᾶς τούτων ἢ μόνης τῆς τρίτης. Ἐκ τούτων φαίνεται ἤδη πόσην ποικιλίαν ῥυθμοῦ παρέχει τὸ πρῶτον τοῦτο εἶδος συμμέτρως πρὸς τὰς ποικίλας ψυχικὰς διαθέσεις, αἵτινες γεννῶσιν αὐτήν, ἡ ποικιλία δὲ αὕτη εἶναι κατὰ πάντα ἀντίστοιχος πρὸς τὴν τοῦ ἐνδεκασυλλάβου. Τοιοῦτοι στίχοι εἶναι οἱ ἑξῆς·

Καὶ τότε πνεῦμα, ὡς λέγουν, δὲν τολμᾷ νὰ βγαίνῃ·
ἀγαθαὶς εἶναι ἡ νύκταις, ἄστρο δὲν πληγόνει,
Νύμφη καμμιὰ δὲν βλάπτει, στρίγλα δὲν μαγεύει,
τόσ' ὁ καιρὸς ἐκεῖνος εἶν' εὐλογημένος.
. . . .
Τὴν περασμένην νύκτα, ἐψές, ἐνῷ τ' ἀστέρι,
αὐτὸ ποῦ θέσιν ἔχει δυτικὰ τοῦ πόλου,
τὸν δρόμον του εἶχε τρέξῃ νὰ φωτίσῃ ἐκεῖνο
τὸ οὐράνιο μέρος, ὅπου τώρα σπινθηρίζει,
ὁ Μάρκελλος κ' ἐγώ, καθὼς βαροῦσε ἡ μία, —[1]

Τὸ δὲ δεύτερον εἶδος τονίζει τὸν στίχον κατὰ διποδίας ἔχον ὡσαύτως τρεῖς ῥυθμικοὺς τόνους· τοιοῦτοι, πλὴν τοῦ πρώτου, εἶναι οἱ ἑξῆς τοῦ Ἀμλέτου πρὸς τὴν Βασίλισσαν·

[1] Παρβλ. τοὺς ἐνδεκασυλλάβους·

Εἶναι νύχτα γλυκειὰ καὶ τὸ φεγγάρι
δὲν βγαίνει νὰ σκεπάσῃ ἄστρο κανένα...
Δένω σταυρὸ τὰ χέρια· Οὐράνια, θεῖα....
Κόλασι; τὴν πιστεύω· εἶναι τη, αὐξάνει...
Δὲν λείπει τώρα πάρεξ νὰ χαλάσῃ...

Τὰ χέρια σου μὴ ζίφῃς· σίγ' αὐτοῦ καὶ κάθου·
ἐγὼ θὰ ζίψω τὴν καρδιά σου· θὰ τὸ κάμω,
ἂν εἶναι ζύμη τρυφερὴ κ' ἐὰν συνήθεια
κατηραμένη δὲν τὴν ἔχει ἀποχαλκώσῃ,
ὥστε ὡσὰν πύργος κάθ' ἐντύπωσιν νὰ διώχνῃ.

Ἀλλὰ τὸ εἶδος τοῦτο δὲν ἐπιδέχεται ποικιλίαν τονισμοῦ, ἔχει δὲ χαρακτῆρα μεγαλοπρεπέστερον καὶ βαρύτερον τοῦ πρώτου καὶ ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς ἑνδεκασυλλάβους τοὺς ἔχοντας τὸν τόνον ἐπὶ τῆς τετάρτης καὶ τῆς ὀγδόης, οἷος εἶναι ὁ στίχος. *Καὶ τῆς βροντῆς πολυβουΐζει ὁ κρότος.* Ἀμφότερα δὲ τὰ εἴδη συμπλεκόμενα συμμέτρως πρὸς τὸ ἐσωτερικὸν αἴσθημα παράγουσι θαυμασίαν ποικιλίαν ῥυθμῶν, οἵαν καὶ τὰ διάφορα εἴδη τῶν ἑνδεκασυλλάβων. Κάλλιστα γίνεται τοῦτο ἐν τῷ ἑξῆς χωρίῳ τοῦ Ὁρατίου πρὸς τὸν Βερνάρδον.

Ἐ τὴν Ῥώμην, μὲς τὸ ὕψος δόξης δαφνοφόρας,
ὀλίγο πρὶν ὁ φοβερὸς Ἰούλιος πέσῃ,
οἱ τάφοι ἀδειάσαν, καὶ οἱ νεκροὶ σαβανωμένοι
εἰς τοὺς δρόμους τῆς Ῥώμης θλιβερὰ θρηνοῦσαν·
ἄστρα μὲ φλόγιναις οὐραίς, αἱματωμένα,
'ς τὸν ἥλιον χαλασμοί· καὶ ὁ νοτερὸς πλανήτης,
ποῦ τὸ βασίλειο κυβερνᾷ τοῦ Ποσειδῶνος,
ἔκλειψιν ἔπασχε κακήν, ὡς νά 'χε φθάσῃ
'ς τῆς Κρίσεως τὴν ἡμέραν· καὶ ὅμοια σημεῖα
μὲ τοῦτα, ὡσὰν προδρόμους τρομερῶν συμβάντων,
ὡς προμηνύματα κακὰ ποῦ στέλν' ἡ μοῖρα,
καὶ ὡσὰν προοίμια συμφορᾶς ποῦ δὲν θ' ἀργήσῃ,
ὁ Οὐρανὸς καὶ ἡ Γῆ συγχρόνως ἔχουν δείξῃ
'ς τὰ μέρη μας ἐδῶ καὶ τῶν συμπολιτῶν μας.
Ἀλλά, ἀγάλι! κύττα ἐκεῖ πῶρχεται πάλιν!

Ἐκ τῆς ποικιλίας δὲ ταύτης τοῦ τονισμοῦ προέρχεται καὶ ποικιλία τομῶν καὶ διαιρέσεων ἀντιστοιχοῦσα ὡσαύτως πρὸς τὴν τῶν ἑνδεκασυλλάβων καὶ ζωογονοῦσα τὸν ῥυθμὸν τοῦ στίχου μάλιστα διὰ τῶν πρώτων.

Καὶ οὗτοι μὲν εἶναι αὐστηρότερον οἱ κανόνες τοῦ τονισμοῦ τοῦ στίχου, ὁ δὲ κ. Πολυλᾶς, πολλαχοῦ ἐπιτυχῶς, ἔδειξεν ὅτι, ὡς ὁ ἀρχαῖος δραματικὸς στίχος, οὕτω καὶ ὁ νῦν ἐπιδέχεται ἐνίοτε κατ' ἐξαίρεσιν τροποποιήσεις τοῦ συνήθους ῥυθμοῦ, ὅταν αὗται ἐπιβάλλωνται ἢ ἐπιτρέπωνται ὑπὸ λόγου ἐσωτερικοῦ τοῦ νοήματος. Τοιαύτας παρέχουσι λ. χ. οἱ μεγαλοπρεπεῖς στίχοι τῆς προσφωνήσεως τοῦ Ἀμλέτου πρὸς τὸ Πνεῦμα·

Ὦ Ἄγγελοι τοῦ Ὑψίστου, σεῖς φυλάξετέ μας! —
Μακάριον εἶσαι πνεῦμα, εἴτε κολασμένο.

πνοαὶς οὐράνιαις φέρνεις, εἴτε φλόγαις Ἅδου,
ἔχεις προαίρεσιν καλὴν εἴτε ὀλεθρίαν,
μὲ σχῆμα τόσο ἀξιομίλητον ἐφάνης,
ὥστ' ἐγὼ θὰ σοῦ κρίνω· καὶ σοῦ λέγω, Ἀμλέτε,
πατέρα μου καὶ τῶν Δανῶν ὦ βασιλέα!
Ἄ! δός μου ἀπόκρισιν; Σ τὴν ἄγνοιαν μὴ μ' ἀφήσῃς
νὰ πνίγωμαι, ἀλλ' εἰπέ, διατὶ τ' ἁγιασμένα
κόκκαλά σου, ὁποῦ τά 'χαν νεκροσυγυρίσῃ,
τὰ σάβανά των ἔσπασαν; Διατί τὸ μνῆμα,
ποῦ σ' εἴδαμε κλεισμένον 'ς τὴν ἀνάπαυσίν σου,
τ' ἀσάλευτ' ἄνοιξε σαγόνια τοῦ μαρμάρου
νὰ σ' ἀπολύσῃ ὀπίσω; Τί σημαίνει τοῦτο,
ὅτι σύ, λείψανο, πατόκορφα ὡπλισμένος,
πάλι ἔρχεσαι νὰ ἰδῇς τὰ φέγγη τῆς σελήνης,
τὴν νύκτα ν' ἀσχημίζῃς, ὥστ' ἐμεῖς, τῆς φύσεως
τὰ ἐμπαίγματα, τόσο φρικτὰ νὰ κλονισθοῦμε
μὲ στοχασμοὺς ὅπου δὲν φθάνει ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου;

ἔνθα ἐν μὲν τῷ ἑβδόμῳ στίχῳ ἡ ἀτονία καθιστᾷ τρυφερωτέραν τὴν ἔκφρασιν τῆς υἱϊκῆς φιλοστοργίας, ἐν δὲ τῷ ἑνδεκάτῳ ὁ χωρισμὸς τοῦ στίχου δὲν βλάπτει, διότι ἡ παῦσις ὑπάρχει ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ἐν δὲ τῷ δεκάτω ἕκτῳ ἡ πρώτη λέξις εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνημμένη μετὰ τοῦ προτέρου στίχου, ὥστε ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ἡ διακοπὴ τοῦ ῥυθμοῦ παράγει εὐάρεστον αἴσθησιν διὰ τὴν ἐξ αὐτῆς φυσικότητα τῆς ἐκφράσεως. Καὶ σημειωτέον ὅτι τοιαύτην φυσικότητα ἐπιβάλλει συχνάκις αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ Σαικσπειρείου δράματος, ὥστε πολλάκις καταφεύγει εἰς τοιαῦτα τεχνάσματα καὶ ὁ μεταφραστὴς ἰδίως ὅπου ὁ διάλογος γίνεται πεζότερος. Ἐνίοτε δὲ καὶ ὡραῖοι στίχοι ἐκ τούτου προκύπτουσιν, οἷος εἶναι ἐκ τῶν ἑξῆς τῆς Βασιλίσσης πρὸς τὸν Ἀμλέτον ὁ πρῶτος·

Μὴ πάντοτε μὲ βλέφαρα χαμηλωμένα
ζητῇς τὸν εὐγενῆ πατέρα σου 'ς τὸ χῶμα.

ἢ ὁ στίχος

Ἀργὰ καὶ μεγαλοπρεπῶς περνᾷ σιμά τους

ἔνθα ὁ ἐν τῇ ἀπαγγελίᾳ ἀκουσίως γινόμενος τῆς τετάρτης συλλαβῆς τονισμὸς καθιστᾷ τὴν λέξιν γραφικωτέραν, ἢ ὁ στίχος

Μὲ διάσκελο πολεμικὸ διαβῆκ' ἐμπρός μας

ἢ ἐκ τῶν στίχων τοῦ πίπτοντος Λαέρτου

Ἀμλέτε, σκοτωμένος εἶσαι, οὐδὲ κανένα
ἰατρικὸ 'ς τὸν κόσμον νὰ σὲ ἰάνῃ ἀξίζει·
ὥρα μισὴ ζωῆς 'ς ἐσὲ δὲν ἀπομένει·

αὐτὸ ποῦ σφίγγεις εἶναι τ' ὄργανο τοῦ φόνου,
ἀκούμπωτο, φαρμακωμένο· ἰδοὺ τὸ μαῦρο
μηχάνημα ὁποῦ σπᾷ 'ς τὴν κεφαλήν μου· ἰδού με
κείτομαι χάμω ἐδῶ νὰ μὴ σηκωθῶ πλέον.

ὁ τελευταῖος, ὅστις διὰ τοῦ ἐπιτυχοῦς περὶ τὸ τέλος αὐτοῦ παρατονισμοῦ ἐνθυμίζει τὸν περίφημον καὶ ἐκφραστικώτατον τοῦ Σολωμοῦ

Καὶ πέφτει ὀμπρός τους γονατιστὸς χάμου.

[Οὕτως, ἐξεταζομένου καὶ μόνου τοῦ στίχου τῆς ἐργασίας, σημαντικῶς ἤδη παρίσταται ἡ πρωτοτυπία τοῦ γράψαντος, ἡ τόλμη, ἡ ἀνάβασις αὐτοῦ ὑπεράνω τῆς κοινῆς ἐνεργείας. Ὁ δεκατρισύλλαβος στίχος μόλις ὑπῆρχε πρὸ αὐτοῦ ἀφανής, καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἀμλέτου ἀνυψοῦται ἤδη εἰς πάσας αὐτοῦ τὰς πολυποικίλους καὶ ἀντιθέτους δυνάμεις, ἀναφαινόμενος καὶ μεγαλοπρεπὴς καὶ γλυκύς, καὶ ἤρεμος καὶ σφοδρός, ἐπικώτατος ἅμα καὶ λυρικώτατος, ἐκφράζων καὶ τὰς γλυκυτάτας καὶ γαληνιωτάτας τῶν διαθέσεων τῆς ψυχῆς καὶ τὰς σφοδροτάτας τῶν παθῶν καταστάσεις, ὅπερ μάλιστα κατορθοῦται διὰ τῆς ἄκρας αὐτοῦ ἐπιδεκτικότητος τῆς ὑπερβάσεως. Οὐδὲν ἄλλο ἢ τοῦ Σαικσπείρου τὸ δρᾶμα, οὐδὲν ἄλλο ἢ ὁ Ἀμλέτος ἠδύνατο νὰ παράσχῃ ἀφορμὴν τοσοῦτον ἐκπληκτικῶν ἀντιθέσεων, ὁ Ἀμλέτος, ἐν ᾧ ὁλόκληρος ἀποκαλύπτεται τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ὁ πλουσιώτατος κόσμος. Οὐδεὶς δέ, νομίζομεν, ἱκανὸς νὰ νοήσῃ καὶ αἰσθανθῇ τὴν γιγαντιαίαν δύναμιν τοῦ μεγάλου δραματουργοῦ, θέλει εὑρεθῇ μὴ ἀναγνωρίζων τὴν εὐγένειαν, τὴν δύναμιν, τὸ ὕψος τοῦ πάθους καὶ ἐν χωρίοις τῆς μεταφράσεως, οἷα οἱ μονόλογοι ἢ ἡ διήγησις τοῦ ἐγκλήματος, ὅταν ἀναγινώσκῃ στίχους τοιούτους·

Ἰδοὺ πῶς ἀδελφὸς τὰ πάντα, ἐνῷ κοιμῶμουν,
ζωήν, κορῶναν καὶ βασίλισσαν μοῦ ἐπῆρε.
Ἐκόπην μέσα 'ς τ' ἄνθος τῶν ἁμαρτιῶν μου,
χωρὶς νὰ ἑτοιμασθῶ, χωρὶς νὰ λάβω μύρον,
χωρὶς μετάληψιν, χωρὶς νὰ διορθώσω
τὴν ψυχήν μου, ἀλλὰ λόγον μ' ἔστειλαν νὰ δώσω
σκυμμένος ἀπ' τὸ βάρος τῶν ἐλλείψεών μου.
Ὢ φρίκη! ὢ φρίκη! ὢ φρίκη! Καὶ ἂν αἴσθησιν ἔχεις,
μὴ τὸ ὑποφέρῃς· μὴν ἀφήσῃς τῆς Δανίας
τὴν κλίνην τὴν βασιλικὴν κοίτη νὰ εἶναι
πόθων αἰσχρῶν καὶ μιαρῆς αἱμομιξίας.

ἢ ἐν τῇ εὐστροφίᾳ τῆς γλώσσης καὶ ταῖς ἀλλεπαλλήλοις ὑπερβάσεσι τοῦ ἀκολούθου χωρίου ζῶσαν τῷ ὄντι τὴν εἰκόνα τῆς φοβερωτάτης τῶν ταραχῶν τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ἀγανακτήσεως ἐν τῇ μοναδικῇ ἐκείνῃ σκηνῇ τῆς πάλης τοῦ Ἀμλέτου καὶ τῆς μητρός του·

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

'Αμλέτε, ὦ παῦσε! Μὲς τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μου
στρέφεις τὰ μάτια μου, καὶ αὐτοῦ μαυράδια βλέπω
ποῦ δὲν ξεβάφουν.

ΑΜΛΕΤΟΣ

"Α! νὰ ζῇς 'ς τὸν σαπημένον
ἵδρον μιᾶς κλίνης λιγδερῆς, ποῦ τὴν ζεσταίνει
ἀχνὸς σιχαμερός, γλυκὰ λόγια νὰ λέγῃς,
τὸν ἔρωτα νὰ κάμνῃς μὲς τ' ἀχοῦρι,—

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

Φθάνει·
μὴ μοῦ ὁμιλήσῃς, παῦσε· ὡσὰν μαχαίρια μπαίνουν
τὰ λόγια σου 'ς τ' αὐτιά μου· παῦσε, ἀγαπημένε
'Αμλέτε, παῦσε.

ΑΜΛΕΤΟΣ

"Ενας δολοφόνος, ἕνα
κτῆνος, μιὰ λέρα, ὁποῦ τὸ εἰκοστὸ δὲν ἔχει
ἀπὸ τὸ δέκατο τοῦ πρώτου σου κυρίου·
μία μαϊμοῦ τῶν βασιλέων, ἕνας κλέφτης
τοῦ θρόνου καὶ τῆς ἐξουσίας, πῶχει πάρῃ
ἀπ' τὸ σεντοῦκι τὴν ἀτίμητην κορῶναν
καὶ μὲς τὴν τσέπην του ἔχωσέ την.

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

Φθάνει! ἄ φθάνει!

ΑΜΛΕΤΟΣ

'Απὸ χουρέλια βασιλιᾶς!

'Αλλ' οὐχ ἧττον θαυμασίως εἶναι ἐστιχουργημένα μέρη γαληνιώτερα τοῦ ποιήματος, ἐξ ὧν ὡς ἄξια τῆς μελέτης τῶν καταγινομένων εἰς τὴν ποίησιν συνιστῶμεν μάλιστα τὸν ἐν τῇ Γ'. Πράξει μονόλογον τοῦ βασιλέως Κλαυδίου καὶ τὴν ἐν τῇ Α'. γλυκεῖαν παραινετικὴν ὁμιλίαν τοῦ Λαέρτου πρὸς τὴν 'Οφηλίαν, οὐχ ἧττον δέ, ὡς παράδειγμα ἀξιόλογον ῥεούσης δραματικῆς στιχουργίας, τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο χωρίον, ἔνθα ἐκφράζεται τὸ αἴσθημα τῆς φιλίας τοῦ 'Αμλέτου πρὸς τὸν 'Οράτιον·

Νὰ μὴ πιστεύῃς,
ὄχι, πῶς κολακεύω· τί θὰ περιμένω
τάχ' ἀπὸ σέ, ποῦ θησαυρὸν δὲν ἔχεις ἄλλον
ἢ μόνον τὸ ἔξυπνό σου πνεῦμα νὰ σοῦ δίδῃ
τροφὴν κ' ἐνδυμασίαν; Καὶ διὰ ποῖον λόγον
θὰ κολακεύωνται οἱ πτωχοί; Τὰ μελωμένα
χείλη ἂς γλείφουν τὴν μωρὰν πομπὴν τοῦ πλούτου·

τὰ λυγιστὰ στροφίδι' ἄς κλίνῃ τῶν γονάτων
ἐκεῖνος ὁποῦ ἐλπίζει ν' ἀπολαύσῃ κέρδος
ἀπ' τὴν χαμέρπειάν του. Μὲ ἀκοῦς; 'Αφ' ὅτου
ἡ καϋμένη ψυχή μου ἐγίνηκε κυρία
τῆς ἐκλογῆς της καὶ ἱκανὴ νὰ ξεχωρίζῃ
μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων, ἔχει μὲ σφραγῖδα
σὲ σημειώσῃ διὰ δικόν της, ἀφοῦ σ' εἶδα
τὰ πάντα νὰ ὑπομένῃς καὶ νὰ μὴ τὸ δείχνῃς.
Τὰ ῥαπίσματα σὺ τῆς Τύχης καὶ ταῖς χάραις
ἐδέχθης ὅμοια, κ' εἶν' εὐλογημένοι ἐκεῖνοι
πῶχουν αἷμα καὶ νοῦν συγκερασμένα τόσο,
ὥστε δὲν γίνονται φλογέρα νὰ τοὺς παίζῃ
τὸ δάκτυλο τῆς Τύχης 'ς τὸ κλειδὶ ποῦ θέλει.
Ἄνθρωπον νὰ μὴν εἶναι ἀνδράποδο τοῦ πάθους
δός μου, καὶ θὰ τὸν φέρω 'ς τῆς καρδιᾶς τὰ βάθη,
'ς τὴν καρδιὰ τῆς καρδιᾶς μου, καθὼς ἔχω ἐσένα.

καὶ τὸ γλυκὺ ἐκεῖνο καὶ μελαγχολικὸν τῆς δυστυχοῦς Ὀφηλίας·

Ὠιμέν' ἀφανισμὸς ἐξόχου διανοίας!
Μάτι αὐλικοῦ, γλῶσσα σοφοῦ, στρατιώτου ξίφος,
ἡ ἀπαντοχή, τὸ ῥόδο τῆς λαμπρῆς πατρίδος,
ὁ τύπος τῆς μορφῆς, τῶν τρόπων ὁ καθρέφτης,
ὁ ζηλευτός, ὁ θαυμαστός, χάμω πεσμένος!
κ' ἔρμη ἐγὼ δυστυχὴς ὅσο καμμιὰ κυρία,
ποῦ τῶν γλυκῶν του ὅρκων βύζαξα τὸ μέλι,
τὸ ἐξαίσιον βλέπω, τὸ εὐγενὲς ἐκεῖνο πνεῦμα,
φσὰν γλυκόφωνο κουδοῦνι ῥαϊσμένο,
παράτονο, βραχνό· τὸ ἀμίμητον ἐκεῖνο
τῆς νεότητος πλάσμα, ὡς ἄνθος, πυρωμένο
ἀπ' τὴν παραφροσύνην· ἄχ! ἀφανισμός μου,
ποῦ εἶδα ὅ,τ' εἶδα καὶ ὁποῦ βλέπω τοῦτο ἐμπρός μου.

Τὰ πράγματα λαλοῦσι κάλλιον τῶν θεωριῶν. Εἰς τὰ ἐκλεκτὰ ταῦτα χωρία ἡμεῖς, ὡς ἀναγνωρίζομεν τὴν ἀληθῆ ποιητικὴν γλῶσσαν τοῦ ἔθνους, οὕτω βλέπομεν πλασθέντα καὶ ἤδη τελειοποιηθέντα στίχον ἄξιον τῆς συγκεντρώσεως τοῦ ἐπικοῦ καὶ λυρικοῦ χαρακτῆρος, ὃν παρέχει ἰδίως τὸ δρᾶμα τῶν νεωτέρων. Ὁ δεκατρισύλλαβος στίχος ἔχει βεβαίως τὴν μεγαλοπρέπειαν τοῦ ἔπους κάλλιον ἴσως τοῦ Ἰταλικοῦ ἑνδεκασυλλάβου, οὐχ ἧττον δὲ τούτου κάμπτει τοῦτον τὸν χαρακτῆρα εἰς κατασκευὴν τῆς ὡραιότητος τῶν

σειρῶν [1], δι' ὧν κρύπτεται ἡ τέχνη ὑπὸ τὴν ὄψιν τῆς φύσεως. Πιστεύομεν δὲ ὅτι ἡ ἄπειρος ποικιλία τοῦ Ἀμλέτου ἀποδεικνύει σημαντικῶς τὴν ἀλήθειαν ταύτην, ἧς ἡ ἐλπιζομένη συναίσθησις θέλει βεβαίως παρακινήσῃ καὶ ἄλλους εἰς νέας αὐτοῦ δοκιμάς. Ὁ στίχος οὗτος, λέγει συχνάκις ὁ κ. Πολυλᾶς μετὰ τοῦ ἰδιάζοντος αὐτῷ τόνου προφητικῆς ἐμβλέψεως, θὰ ἔχῃ μέλλον εὐρὺ ἐν τῇ ποιήσει τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος. Καὶ ἡμεῖς καὶ εἰς τοῦτο πιστεύομεν καὶ θαρροῦντες εἰς τὴν χαρακτηρίζουσαν τὸ νεώτερον Ἑλληνικὸν πνεῦμα ζωηρότητα καὶ ταχύτητα πιστεύομεν ἔτι ὅτι καὶ αἱ περὶ ποιητικῆς γλώσσης αὐτοῦ θεωρίαι δὲν θὰ βραδύνωσι νὰ καταστῶσι κτῆμα τῆς γενικῆς συνειδήσεως.

Ὡς ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Ὀδυσσείας καὶ τῆς Ἰλιάδος, οὕτω καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἀμλέτου τελεῖται ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν νεοφανὴς διαμορφωτικὴ ἐργασία, πλὴν καὶ διαφέρουσα ἐκείνης ὅσον τὸ ἕτερον τῶν εἰδῶν τῆς ποιήσεως διαφέρει τοῦ ἑτέρου. Ἡ διαφορὰ αὕτη ἔχει τὸν ἀναγκαῖον αὐτῆς λόγον ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τοῦ δράματος. Ἐπειδὴ τοῦτο μεταφέρει ἡμᾶς, ὡς λέγουσι συνήθως, in medias res, ἡ δραματικὴ γλῶσσα μᾶλλον τῆς ἐπικῆς καὶ τῆς λυρικῆς πρέπει νὰ ἀποκλίνῃ πρὸς τὴν συνήθειαν· ὅθεν πολλαὶ ἐκφράσεις, ἃς ἀποφεύγουσιν αὗται, εἰσέρχονται ἀναγκαίως εἰς ἐκείνην. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο μόνον ἐγίνετο, δὲν θὰ εἴχομεν ποίησιν. Ἡ τέχνη, δυνάμει αὐτῆς τῆς ἐννοίας της, δὲν παραδίδεται εἰς τὴν συνήθειαν εἰ μὴ ἵνα μετα-

[1] Ἄριστον δεῖγμα καὶ τῆς ὑπερβατικῆς τοῦ στίχου δυνάμεως καὶ τῆς λεπτῆς τέχνης, μεθ' ἧς ὁ μεταφραστὴς συνάπτει τοὺς στίχους εἶναι καὶ τὸ ἑξῆς περιγράφον τὸν πνιγμὸν τῆς Ὀφηλίας·

'Σ ἕνα ῥυάκι ἐπάνω
ἰτιὰ γυρμένη τὰ χλωμά της φύλλα δείχνει
μὲς τὸν καθρέφτην τοῦ νεροῦ ποῦ ἀγάλι ῥέει·
ἔφερε ἡ κόρη αὐτοῦ φανταστικὰ στεφάνια
ἀπὸ τσουκνίδαις, χρυσολούλουδα καὶ κρίνα.
. . . . καὶ ὡς προσπαθοῦσε
αὐτοῦ σκαρφαλωμένη τὰ πλεκτά της ἄνθη
'ς τὰ κλωνάρια, ποῦ ἐκλίναν, νὰ κρεμάσῃ, ἐκόπη
ἕν' ἄσπλαχνο κλαδί, καί αὐτὴ μὲ τὰ χλωρά της
τρόπαια πέφτει 'ς τὸ ποτάμι ὁποῦ τὴν κλαίει.
Τὸ ἁπλωμένο φόρεμά της τὴν βαστοῦσε
ἐπάν' ὡς νύμφην τοῦ νεροῦ, κ' ἐκείνη ὡστόσο
ᾄσματα παλαιὰ κομμένα ἐτραγουδοῦσε
. . . . ἀλλ' ἀγάλι ἀγάλι
ποτισμένα βαρύναν τὰ φορέματά της
καὶ τὴν δυστυχισμένην κόρην κάτω ἐσύραν
ἀπ' τὸ γλυκό της ᾆσμα εἰς βουρκωμένο μνῆμα.

Ἡ ὡραία τέχνη τούτων τῶν στίχων εἶναι ἀξία τῆς εὐγενοῦς εὐκαμψίας τῶν ἑνδεκασυλλάβων τοῦ Μανζόνη.

χειρισθῇ ταύτην ὡς μέσον, ἵνα κρύψῃ ἐν αὐτῇ τοὺς ὑψηλοτέρους σκοπούς της, ποιοῦσα δὲ τοῦτο ὡς δεῖ, ἀπατᾷ πολλάκις ἡμᾶς λησμονοῦντας ὅτι ἔργον αὐτῆς δὲν εἶναι νὰ παραστήσῃ τὴν φύσιν, ἀλλ' ἑαυτὴν ἐν τῇ φύσει. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῷ δράματι, ὅσον καὶ ἂν φαίνηται κατερχομένη εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς συνηθείας, οὐδέποτε πράττει τοῦτο ἀπολύτως, ἀλλὰ σπουδάζει συγχρόνως πολλάκις μὲν ἀνεπαισθήτως νὰ ἀνυψοῖ τὸ κοινὸν διὰ τῆς προσεκτικῆς τῶν λέξεων ἐκλογῆς, διὰ τῆς ἐπιτηδείας πλοκῆς τῆς συντάξεως, διὰ τῶν τεχνικῶν τῶν λέξεων μεταθέσεων, πολλάκις δὲ καὶ λίαν αἰσθητῶς, ἀναμιμνήσκουσα τὴν ἰδίως ποιητικὴν γλῶσσαν τοῦ ἔπους καὶ τοῦ μέλους, διὰ λέξεων καὶ τύπων καὶ ἐκφράσεων, αἵτινες ἦσαν μὲν ἄλλοτε, δὲν εἶναι δὲ ἤδη τῆς συνηθείας, καὶ μάλιστα ὡς πρὸς αὐτὴν εἶναι κυρίως ἀπηρχαιωμέναι, ἀλλὰ καὶ πλήρεις εὐγενείας, καὶ δι' αὐτὸ τοῦτο καὶ πρὸ πάντων διότι καθιερώθησαν καὶ ἐξηυγενίσθησαν ὑπὸ προηγηθείσης καλλιεργείας τῆς τέχνης. Κατὰ ταῦτα ἡ δραματικὴ γλῶσσα δύναται ἔτι μᾶλλον τῆς ὑψηλῆς γλώσσης τοῦ ἔπους νὰ ὀνομασθῇ κρᾶμα, καὶ θαυμασιώτατον μάλιστα, ἐὰν ἐκτελῆται, ὡς δεῖ, προσέτι δὲ καὶ ἀναγκαίως τελούμενον, ἐὰν εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὸ δρᾶμα ἔχει συγκεκραμένα ἐν ἑαυτῷ τὴν λυρικὴν καὶ τὸ ἔπος. Κάλλιστα ἐποίησαν τοῦτο οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες τραγικοὶ ἀναδειχθέντες καὶ ἐν τούτῳ ἄριστοι τῆς τέχνης διδάσκαλοι, καὶ παραλλήλως δὲ πρὸς τὴν χρῆσιν ἐκείνων καὶ ἐν βαθείᾳ συναισθήσει τῆς ἀνάγκης ταύτης τῆς τέχνης καὶ ὡς οὐδέποτε μέχρι τοῦδε ἐγένετο παρ' ἡμῖν, ἀναφαίνεται τοιαύτη προσπάθεια καὶ ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Ἀμλέτου. Ἐὰν ἠθέλομεν νὰ καταστήσωμεν τὸ πρᾶγμα ἐναργῶς αἰσθητόν, ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρήσωμεν οὐχὶ διατριβὴν γενικῶς ὑποδεικνύουσαν τὰς ἀξιοσημειώτους ὄψεις τῆς ἐργασίας, ἀλλὰ σχόλιον ἐκτενές· ὅθεν ἐξ ἀνάγκης περιορίζομεν τὴν ἐξέτασιν παροτρύνοντες τοὺς περὶ τὴν τέχνην σπουδάζοντας νὰ παρατηρήσωσιν ἐν τοῖς καλλίστοις τοὐλάχιστον τῶν χωρίων τῆς μεταφράσεως πῶς διὰ τῆς τέχνης τῆς τοποθεσίας τῶν λέξεων τὸ κοινὸν καὶ τὸ σύνηθες, ἀνεπαισθήτως σχεδόν, παύει νὰ εἶναι τοιοῦτον, πῶς ἐν δέοντι ζωογονεῖται καὶ καθίσταται ποιητικωτέρα ἡ ἔκφρασις δι' ἐκφράσεων ἢ λέξεων ἢ τύπων ἀνηκόντων καθαρῶς εἰς τὴν ποιητικὴν ἡμῶν γλῶσσαν καὶ οὐχὶ εἰς τὴν συνήθειαν. Καὶ ὅσοι, ὡς λ. χ. ὁ κ. Δαμιράλης ἐν τῷ προλόγῳ τῆς πεζῆς αὐτοῦ μεταφράσεως τοῦ Ἀμλέτου [1], παραγνωρίζοντες καὶ τὴν ἀναγκαιότητα ταύτης τῆς ἐργασίας καὶ τὴν

[1] Ὁ κ. Μ. Ν. Δαμιράλης ἀποκαλεῖ τὴν μετάφρασιν τοῦ κ. Πολυλᾶ κρᾶμα δημώδους, χυδαϊζούσης καὶ καθαρευούσης, φρονεῖ δὲ ὅτι ἡ καθαρεύουσα εἶναι ἡ *μᾶλλον ἁρμόζουσα πρὸς μετάφρασιν δραματικῶν ἰδίως ἔργων καὶ διδασκαλίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς σκηνῆς*. Πῶς δὲ ἐννοεῖ τὴν καθαρεύουσαν; Ὁ κ. Δ. γράφει κατὰ τοὺς αὐστηροτάτους τῶν καθαρευόντων ἡ *λαμπρὰ αὕτη θόλος, ὁ χήν*, ἔτι δέ, καθίστησιν, ἀμαυροῦται, προελθόντων, νῦν, ἔνθα, ἀποτυχόντων, στραφέντων κτλ. μετὰ τοιαύτης δὲ ὕλης συναναμιγνύονται πολλαχοῦ τοῦ ἔργου λέξεις καὶ φράσεις δημοτικαὶ καὶ ἐνίοτε

εὐγένειαν καὶ ζωὴν τῆς δημώδους ὕλης, τῆς τε παλαιοτέρας καὶ τῆς συνήθους, καὶ τὴν τέχνην, μεθ' ἧς τὰ διάφορα στοιχεῖα συμπλέκονται, ἤθελον ἐμμείνῃ ἐν τῇ γνώμῃ ὅτι καταβιβάζεται δι' αὐτῆς τὸ ποιητικώτατον ὕφος τοῦ συγγραφέως, θὰ ἐδείκνυον, νομίζομεν, ἄγνοιαν τῶν στοιχειωδῶν κανόνων τῆς τέχνης, οἵαν ὁ παρὰ τῷ Ἀριστοτέλει Ἀριφράδης ἐν τῷ ἑξῆς πολυτίμῳ χωρίῳ τῆς Ποιητικῆς· «Ἔτι δὲ Ἀριφράδης τοὺς τραγῳδοὺς ἐκωμῴδει, ὅτι ἃ οὐδεὶς ἂν εἴποι ἐν τῇ διαλέκτῳ, τούτοις χρῶνται· οἷον τὸ *δωμάτων ἄπο* ἀλλὰ μὴ *ἀπὸ δωμάτων*, καὶ *τὸ σέθεν*· καὶ τὸ *ἐγὼ δέ νιν*, καὶ τὸ *Ἀχιλλέως πέρι* ἀλλὰ μὴ *περὶ Ἀχιλλέως*, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Διὰ γὰρ τὸ μὴ εἶναι ἐν τοῖς κυρίοις, ποιεῖ τὸ μὴ ἰδιωτικὸν ἐν τῇ λέξει ἅπαντα τὰ τοιαῦτα. Ἐκεῖνος δὲ τοῦτο ἠγνόει». Ὁ δὲ βαθύτατος πάντων τῶν περὶ τέχνης γραψάντων, ὁ φιλόσοφος Ἕγελος, λέγει· «Ἐν τῇ ποιήσει ὑπάρχουσι λέξεις ἀνήκουσαι ἀποκλειστικῶς εἰς αὐτὴν καὶ χρησιμεύουσαι πρὸς ἐξευγενισμὸν τοῦ λόγου. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει ἐπὶ πολλῶν συνθέτων καὶ ἐπὶ τῆς κλίσεως πολλῶν τύπων. Ὡς πρὸς τοῦτο τὸ τελευταῖον ἡ ποίησις δύναται νὰ προτιμᾷ τόπους ἀπηρχαιωμένους ἀχρήστους ἤδη καταστάντας ἐν τῇ γλώσσῃ τῆς συνηθείας. Ἡ ποιητικὴ ἔκφρασις, ὅπως κινήσῃ τὸ διαφέρον, πρέπει νὰ ἀφίσταται ταύτης ἀνυψουμένη καὶ ἐπιδεικνύουσα πλοῦτον πνευματικόν. Ἀλλὰ τοῦτο πρέπει νὰ φαίνηται αὐτόματον καὶ βλαστάνον ἀφ' ἑαυτοῦ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ῥίζης τοῦ πράγματος». Ἐὰν θελήσωμεν καὶ κατὰ ταῦτα νὰ κρίνωμεν τὴν ἀξίαν τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀμλέτου πολλαχοῦ βεβαίως θέλομεν εὕρῃ καλῶς γινομένην τὴν διὰ τῶν εἰρημένων μέσων πνευματοποίησιν τῆς ἐκφράσεως, οἷον ἐν τῷ ὡραίῳ στίχῳ· «*ἐκόπην μέσα 'ς τ' ἄνθος τῶν ἁμαρτιῶν μου*», ἔνθα ὁ μὴ καθωμιλημένος τύπος

βάρβαροι, οἷον· ταῖς προάλλαις, ἐδῶ, κἄπου, δὲν μ' ἀρέσει, ἐπλησιάσατε ἕνα *τσόκαρον* τὸν οὐρανὸν ἀφ' ὅτου σᾶς εἶδον τελευταῖον, *ἀπὸ τοὺς* καὶ *ἐκ τῆς*, *μὲ* καὶ *μετά*, *δέον νὰ γίνῃ* καὶ *δέον γενέσθαι* (πάντα ταῦτα πλησίον ἀλλήλων ἐν μιᾷ προτάσει), *μὴ ζητῆς* καὶ *μὴ ἔχθετε* κτλ. Πρὸς τί γίνεται τοιαύτη ἀνάμιξις; Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ συγγραφεὺς δεν ἀποκλείει ἐντελῶς τὸ δημοτικὸν στοιχεῖον χάριν τῆς φυσικότητος τοῦ διαλόγου, ἐπέρχονται μυρίαι ἀπορίαι, λ. χ. διὰ τί εἰσάγονται τοσαῦται καὶ οὐχὶ πλείονες λέξεις δημώδεις; διὰ τί ἀποκλείονται πολλαὶ ἄλλαι εὐγενέστεραι τῶν εἰσαχθεισῶν; ποῖον τὸ ὅριον τοιαύτης αὐθαιρεσίας; ἢ ποία φυσικότης διαλόγου ἐν μετοχαῖς καὶ ἀπαρεμφάτοις, οἷα τὰ ἀνωτέρω; κτλ. Ὁ ζητῶν τὴν φυσικότητα καὶ χάριν ταύτης δεχόμενος τὴν εἰσαγωγὴν τῆς δημώδους ὕλης εἰς τὸν λόγον ἀναγκάζεται ὑπὸ τῆς λογικῆς νὰ ἀποβάλῃ πᾶν ὅ,τι τῆς καθαρευούσης δὲν δύναται νὰ εἶναι καθωμιλημένον, πᾶν ὅ,τι ἀνθίσταται εἰς τὸ πνεῦμα τῆς φυσικῆς ὁμιλίας, καὶ τότε ἐρχόμεθα εἰς τὸ σύστημα τοῦ κ. Πολυλᾶ. Ἀλλὰ καὶ ξενισμοὶ ὑπάρχουσιν ἐν τῇ μεταφράσει, οἷον· ἐλησμονήθην (je me suis oublié), πρὸς πεῖσμα τῆς ὀρθοφροσύνης, τὴν τελευταίαν νύκτα (la nuit dernière) ἀποπειραθέντα κατὰ τῆς ζωῆς μου (attenter à ma vie) κτλ. καὶ σολοικισμοί, οἷον· ἡ τύχη μειδιᾷ καὶ δεύτερον ἀποχαιρετισμόν, ἀποτυγχάνουσι τὸ ὄνομά μας, κτλ. μετ' ἄλλων δὲ ἐλαττωμάτων καὶ παραδείγματα χυδαιότητος κρυπτομένης ὑπὸ τὴν πομπώδη περιβολὴν τῆς καθαρευούσης.

ἐκόπην[1] ὧν πλησίον ἄλλων καθωμιλημένων ἐκφράσεων συγκεντροῖ ἐν ἑαυτῷ τὴν δύναμιν τῆς ἐννοίας καὶ ἐμφανίζει τὸ πνεῦμα ὑψούμενον ὑπεράνω τῆς φύσεως, ὅπερ βεβαίως δὲν θὰ συνέβαινε τρεπομένου τοῦ στίχου εἰς τὸν κατ' ἐπιφάνειαν ἐλάχιστα αὐτοῦ διαφέροντα *ἐκόπηκα μὲς τ' ἄνθος τῶν ἁμαρτιῶν μου*. Τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν θέλομεν εὕρῃ ἐν τῇ τροποποιήσει τῆς φυσικῆς σειρᾶς ἐν στίχοις, οἷος ὁ «*Δαίμονας ποῖος σ' ἔχει ἐμπλέξῃ 'ς τὸν τυφλίτην;*» ἢ, «*Τὴν μητέρα σου κύττα πῶς τὴν πῆρε ὁ τρόμος*, ἢ ὅταν διὰ θαυμαστῆς συντομίας ἐν τῇ συντάξει παράγονται στίχοι, οἷος ὁ δεύτερος τούτων·

"Οσο διὰ τὴν ψυχήν μου, τί μπορεῖ νὰ πάθῃ
ἀπὸ ἀθάνατο πνεῦμ' ἀθάνατη κ' ἐκείνη;

ἢ ὅταν εἰς λέξεις κοινὰς ἀποδίδεται νέα πνευματικὴ σημασία δι' ἐπίτηδες γινομένων χασμῳδιῶν ἢ διαιρέσεων ἐν αὐταῖς, οἷον ἐν τοῖς ἑξῆς λίαν ἀξιοσημειώτοις στίχοις·

ΑΜΛΕΤΟΣ

Πῶς εἶσαι, δέσποινά μου;

ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ

'Αλοίμονον! πῶς εἶσαι
σύ, ποῦ 'ς τὸ ἄδειο τὰ μάτια προσηλόνεις
καὶ μὲ τὸν ἄϋλον ἀέρα λόγους ἔχεις.

Διὰ πάντων τούτων τῶν μέσων καὶ μάλιστα διὰ τῆς ἐντέχνου πλοκῆς τῆς συντάξεως, ἐὰν ὁ ποιητὴς μεταχειρίζεται αὐτὰ οὕτως ὥστε σχεδὸν νὰ λανθάνωσι τὰς μὴ θεωρητικῶς ἐξησκημένας διανοίας, κατορθοῦται ἡ λεγομένη ἀνύψωσις τῆς ποιητικῆς γλώσσης. Ὑψηλὴ γλῶσσα ἐκλήθη ἐν πάσῃ φιλολογίᾳ ἀκριβῶς τὸ διὰ τῶν εἰρημένων μέσων τεχνικὸν κατασκεύασμα, ἔχει δὲ ἡ ἀνύψωσις αὕτη ὅρον ἀπαραίτητον, οὗ ἄνευ δὲν δύναται νὰ νοηθῇ, τὸ κοινόν, τὸ φυσικόν, τὸ δημῶδες, διότι ἡ ἔννοια αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο ἐνέχει ἢ τὴν ἔνδειξιν τῆς ὑπεροχῆς, τῆς κυριαρχίας τοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ στοιχείου, ἀφαιρουμένου δὲ τούτου ἢ κολοβουμένου πῶς δύναται νὰ δειχθῇ τοιαύτη ὑπεροχή; Ὅθεν ἀτόπως ὁ φιλέλλην Αὔγουστος Boltz τὸ μὲν σύστημα τοῦ κ. Πολυλᾶ καὶ ἄλλων ἀξίων τῆς ἐπικλήσεως τοῦ διαμορφωτοῦ ἀποκαλεῖ διαλεκτικόν, τὴν δὲ Ἑλληνικὴν καθαρεύουσαν ταὐτίζει κατὰ τὸν χαρακτῆρα πρὸς τὴν φιλολογικὴν γλῶσσαν τῶν Γερμανῶν, ἥτις, ὡς πᾶσαι αἱ ἄλλαι τῆς Εὐρώπης, εἶναι ᾠκοδομημένη ἐπὶ ζώσης διαλέκτου μεγάλου

[1] Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι τοιαύτην χρῆσιν ἀπηρχαιωμένων τύπων ὡς ἀποκρυσταλλωθέντων ὑπὸ τῆς ποιήσεως παρέχει πρώτη ἡ ποίησις τοῦ λαοῦ, λέγουσα ἐστάθη, ἐκράτει, ἐφίλει, ἐφίλουν, ἐστάθην (ἁρματωλὸς ἐστάθην), κτλ. Μετὰ τούτου δὲ καὶ συμπτύξεις συντάξεως ἐνίοτε θαυμασταὶ ἀναφαίνονται, σχεδὸν ὡς ζήτησις ὑψηλοτέρου τύπου ἐκφράσεως, πρὸ πάντων ἐν ταῖς παροιμίαις.

τμήματος τοῦ Γερμανικοῦ ἔθνους. Ἡ Ἑλληνικὴ καθαρεύουσα, οἵαν μάλιστα νοεῖ αὐτὴν ὁ κ. Boltz, ἔχει τοὐναντίον κυριώτατον χαρακτῆρα τὸν ἀποκλεισμὸν οἱουδήποτε δημώδους στοιχείου, ἡ ἀκάθεκτος δὲ αὕτη τάσις προβαίνει ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε οὐδὲν ἕτερον εὑρίσκει τις τούτου ἐν αὐτῇ ἢ ὀλίγα μόρια, οἷον τὸ *δέν*, τὸ *θά*, τὸ *νά*, καὶ ταῦτα γίνονται χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀντεισαχθῇ ἐκ τῆς ἀρχαίας ἡ ἀνεξάντλητος ἐκείνη ζωὴ τῶν φράσεων, τῶν σχημάτων, τῶν ἀνωμαλιῶν, αἵτινες, ὡς τὰ κύματα τῆς θαλάσσης, διακόπτοντα τὴν κανονικότητα καὶ τὴν ὑπερβάλλουσαν σοφίαν τοῦ ἀρχαίου ὀργανισμοῦ, καθίστων τὴν γλῶσσαν ἐκείνην ἀληθῶς τὸ θαῦμα θαυμάτων τῶν γλωσσῶν. Ἀπογεγυμνωμένη οὕτως ἡ καθαρεύουσα, ἄνευ ἐλπίδος ἀποφυγῆς τοῦ κακοῦ, ἀπὸ τοῦ στοιχείου, οὗ ἄνευ ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἀληθὴς ζωή, καταδεδικασμένη εἰς ἄφευκτον μονοτονίαν, προβαίνουσα δυνάμει τῆς διεπούσης αὐτὴν ἀρχῆς καὶ μέχρι τοῦ βαρβάρου (οἷον, νὰ ποιήσωμαι κτλ.), οὐ μόνον εἶναι πᾶν ἄλλο ἢ ἡ ἀρχαία, ἀλλὰ καὶ παντὸς προγενεστέρου συστήματος τῆς παρακμῆς εἶναι κατωτέρα, καὶ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ παράσχῃ, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπατᾷ ἡμᾶς ἡ κακὴ καὶ πολυχρόνιος ἕξις, ἢ τὸ καθαρῶς τεχνητὸν (artificiel) καὶ συνθηματικόν. Διὰ ταῦτα οὐδαμῶς εἶναι ἀξία τῆς προσηγορίας τῆς ὑψηλῆς γλώσσης, ἀλλὰ προσφυέστερον ἤθελεν ὀνομασθῇ γλῶσσα σκιῶν, καὶ ὡς τοιαύτη δικαίως ἀποβάλλεται σήμερον τῆς ποιήσεως, ἥτις, ὡς ὀρθῶς εἶπεν ἐν τοῖς περὶ Σολωμοῦ ὁ κ. Πολυλᾶς, δὲν δύναται *νὰ ἀναπνέῃ παρὰ εἰς ταῖς ἀγκάλαις τῆς φύσεως*. Τῇ ἀληθείᾳ δὲ λίαν ἄπορον εἶναι πῶς δύνανται νὰ παραγνωρίζωσι ταῦτα ἄνδρες ἀνήκοντες εἰς ἔθνη, ἐν οἷς τὸ μέγα οἰκοδόμημα τῆς ἀληθῶς ὑψηλῆς γλώσσης εἶναι ἤδη τετελεσμένον δι' ἔργων διαπρεπεστάτων τῆς τέχνης.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Ἑλλάδι κοινοτέρα περὶ τούτου γνώμη δὲν εἶναι βεβαίως σήμερον οἵα ἦτο πρὸ εἴκοσιν ἐτῶν ἢ τριάκοντα. Ἐν τῷ διαστήματι τούτῳ ἐτελέσθη πρόοδος θαυμασία τῆς καλαισθησίας καὶ ἀξία τῆς παρατηρήσεως τοῦ φιλοσοφοῦντος ἱστορικοῦ. Ἡ καθαρεύουσα δι' αὐτομάτου ἐπαναστάσεως, ἐν ᾗ ὅλως δευτερεύουσαν θέσιν ἔσχεν ἡ συζήτησις, ἀπεκλείσθη μὲν σχεδὸν ἐντελῶς τῆς ποιήσεως, δὲν εἶναι δὲ εὐάριθμοι οἱ αἰσθανόμενοι ὅτι οὐδὲ τῆς ἀληθοῦς πεζογραφίας εἶναι ἀξία, θὰ ἀπεκλείετο δὲ καὶ ἀπὸ ταύτης ἤδη σημαντικῶς, ἐὰν ἡ ἀντικατάστασις ἦτο πρᾶγμα δυνάμενον νὰ γίνῃ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ.

Τὰ ἐν τῇ ποιήσει ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν τελούμενα σήμερον ἐν Ἑλλάδι ἐχαρακτηρίσαμεν ἤδη ὡς πρῶτον βῆμα τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης ἀρξαμένης ἤδη νὰ συναισθάνηται τὸν ἀληθῆ αὐτῆς σκοπόν. Ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς παρατηρήσεως ὁρμώμενοι, ἠθελήσαμεν νὰ δείξωμεν κατὰ δύναμιν τὴν ἀνωτέραν σημασίαν τῆς τάσεως τῶν Ἑπτανησίων εἰς εὕρεσιν τύπου ὑψηλοτέρου, λαλοῦντες δὲ ἰδίως περὶ τῆς τελευταίας αὐτῆς μορφῆς ἐν ταῖς ἐργασίαις τοῦ

κ. Πολυλᾶ, δὲν ἐπεχειρήσαμεν ὅ,τι ἰδίως καλεῖται κρίσις ἢ ἐπίκρισις, ἀλλ' ἐκτίμησιν μᾶλλον τοῦ ἐν αὐταῖς οὐσιώδους, τοῦ διέποντος αὐτὰς λόγου. Ἐνεθάρρυνε δὲ ἡμᾶς ὥστε νὰ θεωρήσωμεν ὠφέλιμον τοῦ θέματος τὴν ἐκτύλιξιν πρῶτον μὲν ἡ παρατήρησις ὅτι καὶ μεταξὺ τῶν ἐν γένει ἀφελῶν ἐργασιῶν τῶν σημερινῶν ποιητῶν δὲν ἐλλείπουσι παραδείγματα τάσεως εἰς σφαῖραν ἀνωτέραν ποιήσεως ἀναγκαίως προμηνυούσης καὶ τὴν ζήτησιν ἀνωτέρας μορφῆς, δεύτερον δὲ ἡ σύγχρονος τῆς γλωσσικῆς ἐν τῇ ποιήσει ἐπαναστάσεως μετ' ἀγάπης ἀπόβλεψις πρὸς τοὺς ἐν Ἑπτανήσῳ ἐν αὐτῇ διαπρέψαντας, Σολωμόν, Μαρκορᾶν, Τυπάλδον καὶ ἄλλους, οἵτινες πρό τινος χρόνου σχεδὸν περιεφρονοῦντο ὑπὸ τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Τὸ φαινόμενον εἶναι σημαντικόν, διότι, οἱαιδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ ἐλλείψεις τῶν εἰρημένων Ἑπτανησίων, σπουδαιότατον χαρακτηριστικὸν τῆς τέχνης αὐτῶν εἶναι ἡ προσπάθεια ἀναβάσεως εἰς σφαῖραν ἀνωτέραν κατά τε τὴν ἰδέαν καὶ τὴν μορφήν· ὅθεν ὁ ἀναφαινόμενος πρὸς αὐτοὺς σεβασμὸς ἐμφαίνει πόθον λίαν ἐπαινετὸν συνενώσεως καὶ νέων προθύμων προσπαθειῶν πρὸς τοιαύτην ἀνάβασιν. Πῶς δύναται τοῦτο νὰ μὴ ἐπαγάγῃ καὶ τὴν ζήτησιν ὑψηλοτέρου καὶ πνευματικωτέρου τύπου ποιητικῆς γλώσσης ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ζώσης καὶ λαλουμένης; Ἡ ἀποβληθεῖσα τῆς ποιήσεως καθαρεύουσα πρέπει νὰ ἀντικατασταθῇ, τὸν κενὸν δὲ χῶρον δὲν ἐπαρκεῖ νὰ πληρώσῃ ἡ πρώτη ἀφελὴς καὶ ἐνίοτε σχεδὸν ἄτεχνος τέχνη τῆς ἀρχῆς τῶν φιλολογιῶν. Οἱ Ἑπτανήσιοι σπουδαίως πρὸς τοῦτο εἰργάσθησαν, μετ' ἐξόχως μὲν ποιητικῆς ἐμπνεύσεως ὁ ὑψιπετὴς ἀοιδὸς τῆς Ζακύνθου, μετὰ μαγείας δὲ συμμέτρου πρὸς τὸ περιβάλλον αὐτοὺς κάλλος τῆς φύσεως ὁ Μαρκορᾶς, ὁ Τυπάλδος καὶ ἄλλοι. Μεταξὺ δὲ τούτων, ὡς μεταφραστὴς ἀριστουργημάτων τῆς τέχνης, θέσιν οὐχὶ ἐλαχίστην κατέχει ὁ Πολυλᾶς. Τὸ τολμηρόν, τὸ νευρῶδες, εἶναι οἱ οὐσιωδέστατοι τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ χαρακτῆρες. Διὰ τούτων δὲ φαίνεται προβάλλων καὶ καθιστῶν τοῖς συνεργάταις αἰσθητὴν τὴν ἀνάγκην τῆς εὐτόλμου προβάσεως, ἣν πᾶσαι αἱ ἄλλαι φιλολογίαι ἀπετόλμησαν, ἀλλ' ἐπειδὴ διὰ τούτου προτρέχει τῶν ἄλλων ἀτενίζων εὐθαρσῶς εἰς τὸ μέλλον, μόλις καὶ ὑπ' ὀλίγων κατανοεῖται ὁ σκοπός του. Πολλοὶ λ. χ. νομίζουσιν ὅτι ἡ ἐνέργεια αὐτοῦ εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἐνέργειαν τῶν ἄλλων ἐν δημοτικῇ γλώσσῃ γραφόντων, ὅτι ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ὁποῖα ἀναφαίνεται εἰς τὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ ἢ τοῦ Ζαλοκώστα εἶναι τοσοῦτον ὡραία καὶ πλήρης ζωῆς, ὥστε πᾶσα ἀπόσπασις ἀπ' αὐτῆς συνεπάγεται καὶ θυσίαν τοῦ κάλλους. Πρῶτοι ἡμεῖς καταθελγόμεθα, ἐν τῷ Λάμπρῳ τοῦ Σολωμοῦ, ἐν τῇ Φαρμακωμένῃ, ἐν τῷ Κρητικῷ, ὑπὸ τῆς ἐξαισίας καὶ λέγομεν μάλιστα μοναδικῆς ἐκείνης συγκράσεως τῆς ἄκρας δημοτικότητος καὶ τοῦ ὑψηλοτέρου καὶ θερμοτέρου ποιητικοῦ αἰσθήματος, ὅσον οἱ Ἰταλοὶ καταθέλγονται ἐκ τῆς φυσικωτάτης μορφῆς τῆς ποιήσεως καὶ πεζογραφίας τῶν πρώτων αἰώνων τῆς φιλολογίας των ἀλλὰ προσθέτομεν ὅτι, ὅταν τὰ ἔθνη ἔρχονται εἰς

τοιαύτην συναίσθησιν, ὅταν τὸ παρθενικὸν τοῦτο κάλλος γίνεται ἀντικείμενον τῆς συνειδήσεως αὐτῶν, ἤδη εὑρίσκονται ἐν καταστάσει μεταβάσεως, ἣν οὔτε δύνανται οὔτε πρέπει νὰ ἀποφύγωσιν. Ἡ δὲ μετάβασις αὕτη εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου μεταβαίνοντος ἀπὸ τῆς παιδικῆς ἢ νεανικῆς ἡλικίας εἰς τὴν ὡριμωτέραν, ἥτις ἀποβάλλει μὲν ἀναγκαίως μέρος τῶν θελγήτρων ἐκείνης, ἀντικαθιστᾷ δὲ ταῦτα δι' ἄλλων, ἅτινα ἐκείνη δὲν εἶχε. Ἡ ἐπιμονὴ εἰς ἐκεῖνον τὸν τύπον, ἰδίως ἕνεκα τῆς ἐν πολλοῖς γραμματικῆς αὐτοῦ ἀτελείας, θὰ ἔχῃ ἄφευκτον συνέπειαν τὸν περιορισμὸν ἐντὸς ὁρίων ἀναξίων τῆς ποθουμένης προόδου [1] καὶ αὐτὴν δὲ ἐν τέλει τὴν ἐπιτήδευσιν, ἣν ἀποφεύγει. Ἡ μετάβασις, ἧς τὴν ἀνάγκην πρῶτος, ὡς ἰσχυρίσθημεν, ὑπέδειξεν αὐτὸς ὁ Σολωμός, εὐτολμότερον δὲ προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ κ. Πολυλᾶς, εἶναι ἔργον τελεσθέν, ὡς ὡσαύτως ἰσχυρίσθημεν, ὑπὸ πασῶν τῶν φιλολογιῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων, οὐχ ἧττον δὲ ὑπὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς ποιήσεως, ἧς ἡ γλῶσσα ἀπὸ Ὁμήρου μέχρι Θεοκρίτου εἶναι ἄκρον καὶ θαυμασιώτατον παράδειγμα τεχνικῆς διασκευῆς ὁμοίας οὐχὶ βεβαίως πρὸς τὴν ὑποστηριζομένην ὑπὸ τῶν καθαρευόντων ὑπὲρ τοῦ συστήματος αὐτῶν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τολμηρὰν ἀπόπειραν τοῦ κ. Πολυλᾶ. Καὶ ἐνδέχεται μὲν ἡ ἀπόπειρα αὕτη κατ' ἀνάγκην ἄφευκτον νὰ μὴ εἶναι πανταχοῦ τῶν ἔργων αὐτοῦ ἐπιτυχής, τοῦτο ὅμως οὔτε τὴν ἀξίαν αὐτῆς μειοῖ, οὔτε τὴν ἀλήθειαν τῆς παραγαγούσης αὐτὴν θεωρίας δύναται νὰ σαλεύσῃ. Ἐὰν ζητοῦμεν τῷ ὄντι τὴν πρόοδον, ἐὰν τῷ ὄντι, ὡς ἐμπρέπει, ὀργῶμεν πρὸς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν τῆς τέχνης, ταύτην τὴν θεωρίαν πρέπει ἀναγκαίως νὰ ἀσπασθῶμεν, ὁ τεχνικώτερος δὲ ἢ σοφώτερος αὐτῆς χαρακτὴρ δὲν θὰ εἶναι, νομίζομεν, ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἀφέλειαν καὶ δημοτικότητα, πρὸς ἣν πάντες σχεδὸν οἱ ἄλλοι σήμερον περίφοβοι προσκολλῶνται, ἐὰν καὶ οὗτοι, αναγνωρίσαντες τὸ ἀναγκαῖον τῆς θεωρίας, θελήσωσι, καὶ ἐμμένοντες ἐν τῇ φυσικωτέρᾳ μορφῇ, νὰ ἀποφύγωσι τοὐλάχιστον τύπους τινὰς ἀσυμβιβάστους τῷ ὄντι πρὸς ἐκείνην. Θέλουσιν οὕτω, νομίζομεν, συντελέσῃ σπουδαίως εἰς παραγωγὴν ποικιλίας μορφῶν ἐχούσης πλουσίαν ἑνότητα καὶ ἴσως οὐχὶ αναξίας τῆς θαυμαστῆς πολυμορφίας τῶν εἰδῶν τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Πρὸς

[1] Ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, κατὰ τὸν ἀφελῆ τύπον τῶν δημοτικῶν ᾀσμάτων καὶ τῶν πρώτων ἡμῶν ποιητῶν, στερεῖται λ. χ. τῶν γενικῶν πλείστων ὀνομάτων, ὥστε γράφοντες αὐτὴν κατ' ἐκεῖνον τὸν τύπον ἀποφεύγομεν καὶ ἑνικάς τινας γενικὰς καὶ ἰδίως τὰς πληθυντικὰς τῶν ὀνομάτων, λέξις, γλῶσσα, ἀλήθεια κτλ. Πρόσθες εἰς ταῦτα ὅτι ἀποφεύγομεν ἐξ ἀνάγκης πολλοὺς τύπους καταρριφθέντας ὑπὸ τῆς πολυχρονίου ἐργασίας τῶν λογίων, οἷον τῆς γλώσσας, τῆς φύσης κτλ. Καὶ ἄλλας δὲ ἀτελείας σπουδαίας ἔχει δυστυχῶς ὁ καθαρῶς δημοτικὸς τύπος τῆς γλώσσης περιοριζούσας τὸν ἐμμένοντα ἐν αὐτῷ εἰς κύκλον λίαν στενόν. Οὐχὶ ἀτόπως λοιπὸν φρονοῦμεν ὅτι, ἐὰν ὁ Σολωμὸς ἤθελε συλλάβῃ εὐρύτερον τὴν γλῶσσαν κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ δεκαετίαν, τὸ μέγα ἔργον τῶν Ἐλευθέρων πολιορκημένων δὲν θὰ ἦτο σήμερον ἴσως ἀπόσπασμα.

τοῦτο ὅμως πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἀποφεύγωμεν τὴν νεωστὶ ἀναφανεῖσαν ἐπιβλαβεστάτην πρόληψιν, καθ' ἣν ἡ γραμματικὴ προϋποτίθεται ἀπολύτως τῆς φιλολογικῆς τῆς γλώσσης διαμορφώσεως.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ ποιητικῆς γλώσσης. Περὶ δὲ τῆς γλώσσης τοῦ πεζοῦ λόγου, καθ' ὅσον καὶ εἰς τοῦτο παρέχει ἀφορμὴν τὸ σύγγραμμα τοῦ κ. Πολυλᾶ διὰ τῆς προτεταγμένης τοῦ ποιήματος ἐμβριθεστάτης *Μελέτης εἰς τὸν Ἀμλέτον*, ἤδη ἐκ τῶν εἰρημένων κατενοήθη ὅτι ταττόμεθα μετὰ τῶν ὀλίγων ἢ πολλῶν, οἵτινες αἰσθάνονται ὅτι τὸ ἐπικρατοῦν ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ σύστημα, ἱκανὸν ἴσως νὰ ὑπηρετήσῃ τὰς ἀνάγκας τῆς διανοίας κεχωρισμένας τοῦ αἰσθήματος καὶ τῆς φαντασίας, εἶναι ἀνάξιον τῶν δυνάμεων τούτων ὅταν διατελῶσιν ἐν ἁρμονικῇ ἑνότητι, ἀνάξιον ἔθνους αἰσθανομένου νέαν ζωὴν αὐτοτελῆ ἐν ἑαυτῷ, αἰσθανομένου τὴν ἀνάγκην νὰ ἐκφράσῃ τὴν ζωὴν ταύτην οὐ μόνον διὰ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς τέχνης τῆς πεζογραφίας ἀληθῶς καὶ εἰλικρινῶς ἐκδηλούσης αὐτήν. Τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰλικρίνειαν ταύτην, συνιστώσας τὰς οὐσιωδεστάτας καὶ ἀπαραιτήτους ἀρετὰς καὶ τοῦ ἀληθοῦς πεζοῦ λόγου, ὑφ' ἃς πᾶσαι αἱ ἄλλαι πρέπει νὰ εἶναι ὑποτεταγμέναι, οὐδέποτε θέλουσι δυνηθῇ νὰ ὑποστηρίξωσιν ὡς ὑπαρχούσας ἐν τῷ κρατοῦντι συστήματι οἱ ὑπέρμαχοι τῆς καθαρευούσης, δι' ὁσωνδήποτε πολυσελίδων βιβλίων προσπαθήσωσιν, ἐκφεύγοντες τὸ οὐσιῶδες, νὰ ἀπατήσωσι διὰ τοῦ πλήθους τῶν ἐπουσιωδῶν. Ἡ προοδεύουσα τοῦ ἔθνους συνείδησις, ἡ ζητοῦσα ἤδη ἐν τῇ ποιήσει τὴν ἀληθῆ καὶ εἰλικρινῆ ἑαυτῆς ἐκδήλωσιν, θέλει μὲν κλίνῃ τὴν κεφαλὴν πρὸ τῆς ἀνάγκης, ἐν ὅσῳ δὲν ἀναφαίνονται γενναῖοι καὶ ἀπτόητοι αὐτῆς ἑρμηνεῖς ἱκανοὶ νὰ παραστήσωσι διὰ μορφῆς ζώσης τὴν νέαν ζωήν, οὐδέποτε ὅμως θὰ παύσῃ διαμαρτυρομένη ὅτι ὁ ἀληθὴς τύπος τοῦ πεζοῦ λόγου δὲν εὑρέθη, ὅτι μάταιοι καὶ ἐπιβλαβεῖς εἶναι οἱ ἀγῶνες τῶν λογίων, ὡς τείνοντες κατ' ἀντίθεσιν λίαν ἀπότομον πρὸς τοὺς ποιητάς, εἰς οὐδὲν ἄλλο ἢ εἰς τὸ νὰ ἐξαναγκάσωσιν αὐτὴν εἰς ἄρνησιν ἑαυτῆς.

Ἀλλ' ἐὰν τοιοῦτος εἶναι ἀληθῶς καὶ κατὰ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ὁ χαρακτὴρ τῆς μέχρι τοῦδε ἐνεργείας τῶν λογίων ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, πῶς συμβαίνει, ἐρωτᾷ τις ἀπορῶν, νὰ ἔχῃ τοσαύτην δύναμιν τὸ σύστημα τῶν καθαρευόντων, ὥστε, ἐν ᾧ τὸ αἴσθημα τῶν ἀντιθέτων αὐτῶν ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν καὶ εἶναι καὶ σήμερον μέγα καὶ ζωηρότατον, ἐν ᾧ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τούτων ἀνεφάνη καὶ αὐτὴ ἡ μεγαλοφυΐα, ἐν ᾧ οὐδεὶς ἐκείνων ὑπερέβη τὰ τὰ ὅρια τῆς κοινῆς διανοίας, οὐδὲν ἧττον ἀνθίσταται καὶ ἐπικρατεῖ ἐμβάλλον ἀληθῶς τὴν ἀπόγνωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ἀντιθέτων; Ἐάν τις λάβῃ τὴν θέσιν, ἣν ἔλαβον μεταξὺ τῶν πολεμίων τῆς καθαρευούσης καὶ ἄλλοι καὶ ἐσχάτως ὁ κ. Ῥοΐδης, ἐάν τις ἰσχυρισθῇ ὅτι οὐδὲν ἄλλο ἐμβλέπεται ἐν αὐτῇ

ἡ ἐντελὴς βαρβαρότης συγκρατουμένη μόνον ὑπὸ τοῦ ἀφθόνου πλήθους τῆς ὕλης καὶ τῆς εὐχερείας ἣν τοῦτο παρέχει εἰς πρόχειρον πλήρωσιν τῶν διανοητικῶν ἀναγκῶν, νομίζομεν ὅτι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἀπορίαν δὲν εἶναι ἀληθῶς ἐπαρκής. Ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ συγκοινωνία τῶν Ἑλλήνων μετὰ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου τῶν Εὐρωπαίων, παρ' οἷς αἱ διανοητικαὶ ἀνάγκαι δὲν ἀποχωρίζονται τῶν καλαισθητικῶν, εἶναι πρὸ χρόνων ἀνεῳγμένη, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ μὴ παραδεχθῇ τις, ὅτι πλὴν τῆς χαρακτηριζούσης τὴν καθαρεύουσαν εὐχερείας ὡς ὄργανον τῶν διανοητικῶν ἀναγκῶν, συγκρατεῖ αὐτὴν καὶ σχετική τις ζωὴ καὶ χάρις καὶ δύναμις, σχετικά, λέγομεν, καὶ ἱκανὰ νὰ ἀπατῶσιν εἰσέτι, μέχρις οὗ ἡ ποίησις, προοδεύουσα καὶ τρέφουσα τὴν αἴσθησιν, ἐνισχύσῃ τὴν συνείδησιν εἰς θαρραλέαν καὶ ἀποφασιστικὴν ζήτησιν τῆς ἀληθοῦς ζωῆς, τῆς ἀληθοῦς χάριτος καὶ δυνάμεως.

Ἡ πολυχρόνιος καὶ ὁμόφωνος σύμπραξις κατώρθωσε νὰ ἐπιδείξῃ τὴν *σχετικὴν* ταύτην ζωὴν κατὰ δύο τρόπους. Οἱ καθαρεύοντες δύνανται σήμερον νὰ διαιρεθῶσιν εἰς δύο τάξεις καθαρῶς διακεκριμένας, εἰς τοὺς καθ' ὑπερβολὴν ἑλληνίζοντας, οἷοι ὁ Λιβαδᾶς, ὁ Θερειανός, ὁ Κόντος, καὶ εἰς τοὺς τὴν μέσην, ὡς λέγουσι, τέμνοντας ὁδόν, οἷος ὁ Βερναρδάκης. Οἱ πρῶτοι, συνεπεῖς πρὸς τὴν τεθεῖσαν ἀρχήν, καθ' ἣν ἄξιον τοῦ Ἑλληνικοῦ ὀνόματος εἶναι μόνον κατὰ μὲν τὴν ὕλην τῶν λέξεων καὶ τῶν φράσεων ὅ,τι ἐκυρώθη ὑπὸ τῶν δοκίμων ἢ Ἀττικῶν συγγραφέων, κατὰ δὲ τὸ πνεῦμα ἢ τὸ αἴσθημα πάλιν ἡ ἰδιάζουσα εἰς ἐκείνους διάθεσις, ἀποκλείουσι μὲν μέχρις ἐσχάτου ὁρίου τὸ δημῶδες στοιχεῖον, ὡσαύτως δὲ καὶ πᾶν ἄλλο εἴτε ξενικὸν εἴτε χαρακτηριζόμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν φάσεων τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς προϊὸν παρακμῆς, ἐξαρτῶσι δὲ τὴν τελειότητα καὶ τὸ κάλλος τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ συστήματος ἐκ τῆς βαθείας γνώσεως καὶ αἰσθήσεως τοῦ κάλλους τῶν ἀρχαίων ἐκείνων, εἰς ὧν τὸ πνεῦμα ἀτενίζουσι μετὰ πόθου, λυπούμενοι, νομίζομεν, ὅτι δὲν δύνανται οὐδὲ θέλουσί ποτε δυνηθῇ νὰ τελέσωσι πλήρη τὴν μετὰ τῆς ψυχῆς ἐκείνων συνένωσιν, ἣν μετὰ μυστικῆς ἐλπίδος ἀναθέτουσιν εἰς τὸ μέλλον. Ἐρωτώμενοι ὅσοι τούτων βαθυτέραν αἰσθάνονται τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐκεῖνον τελειότατον τύπον θὰ ἔλεγον ὅτι σχετικὴν μόνον ζητοῦσι τὴν τελειότητα, οὐδένα δὲ τοῦτο λέγοντες αἰσθάνονται ἔλεγχον, διότι ἀληθῶς δὲν στεροῦνται ἰδανικοῦ, βλέπουσιν ὅμως τοῦτο εἰς τὸ παρελθόν, λατρεύουσι μόνον τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, οὐχὶ τὴν ἀθλίαν σημερινήν, οὐχὶ τὴν μέλλουσαν ἰδεώδη ἐκείνην, ἣν φαντασιοκοπῶν ὠνειρεύθη ὁ Σολωμὸς ἐν τοῖς πρώτοις ἐκείνοις στίχοις τῶν Ἐλευθέρων πολιορκημένων. Τὴν σχετικὴν ταύτην τελειότητα ἡμεῖς δὲν ἀρνούμεθα ἀποβλέποντες ἰδίως εἰς τὴν τελειοτάτην ἴσως ἐφαρμογὴν τοῦ συστήματος τὴν τελουμένην ἐν ταῖς Διαφωτίσεσι τῶν Λοκρικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἰωάννου Οἰκονομίδου, ὅστις δικαίως ζῶν ἔτι ἐπεκλήθη κράτιστος τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἑλληνιστῶν. Κάλλιστα ἐν αὐταῖς τῷ ὄντι ἐφαρμόζεται τὸ σύστημα, οὐδὲν σχεδὸν

ἐχούσαις τὸ μὴ Ἀττικὸν ἢ μὴ δόκιμον καὶ διὰ θαυμασίας τέχνας παριστώσαις τὴν σχεδὸν ἐντελῶς ἀρχαίαν ἐκείνην ὕλην κατ' οὐδὲν ἴσως προσκρούουσαν εἰς τὸ νεώτερον αἴσθημα· δὲν πρέπει ὅμως νὰ λησμονήσωμεν ὅτι τὸ περιεχόμενον αὐτῶν εἶναι καθαρῶς ἐπιστημονικὸν καὶ ἐξ ἐκείνων, ἅτινα ἅπασαν τὴν ὕλην δύνανται νὰ ἀρύωνται ἐκ τῶν θησαυρῶν τῆς ἀρχαίας ἐπιδεχόμενα καὶ πλήρη τὴν κατὰ τὸ ἀρχαῖον αἴσθημα καὶ πνεῦμα πραγματείαν. Ἐὰν τοῦτο ἀναλογισθῶμεν, θέλομεν εὕρῃ ὅτι ἡ σχολὴ αὕτη, ὁσοςδήποτε εἶναι ὁ πλοῦτος, ὃν δύναται νὰ μεταχειρισθῇ, ἀναγκαίως περικλείει ἑαυτὴν ἐντὸς στενῶν καὶ λίαν αὐστηρῶς διαγεγραμμένων ὁρίων, ἐντὸς ὁρίων, ἅτινα δὲν δύναται νὰ ὑπερβῇ ἄνευ ἀρνήσεως τῆς ἀρχῆς. Τὸν περιορισμὸν δὲ τοῦτον δὲν ἐπινοοῦμεν ἡμεῖς, ἀλλ' ἀνομολογοῦσιν αὐτοὶ οἱ θερμότατοι καὶ σπουδαιότατοι τῶν ὑποστηρικτῶν τοῦ συστήματος. Οὕτω λ. χ. οἱ μᾶλλον φιλαλήθεις ἐκ τούτων τὴν μὲν γλῶσσαν, ἣν οὕτω γράφουσιν ἀπταίστως, καὶ κατ' αὐστηροτάτους κανόνας ἀποκαλοῦσιν ἁπλῶς ἐπιστημονικήν, ἐρωτώμενοι δὲ τί φρονοῦσι περὶ ἄλλων κύκλων τῆς πεζογραφίας, σιγῶσι καὶ οὐδὲν ἀποφαίνονται. Σημαντικώτατον δὲ εἶναι τὸ ἑξῆς, ὅτι τινὲς τούτων, δεινοὶ ἄλλως Ἑλληνισταὶ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἀληθεῖς ἐπιστήμονες, προκληθέντες ποτὲ νὰ μεταφράσωσιν Εὐρωπαϊκὰς πραγματείας, ἠρνήθησαν ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐν αὐταῖς περιείχοντο λέξεις μεταφραζόμεναι μὲν διὰ νεολογιῶν τῆς συνήθους καθαρευούσης ἢ καὶ δι' ἐκφράσεων τῆς δημώδους, μὴ ἔχουσαι δὲ ἀντιστοίχους ἐν οὐδεμιᾷ τῶν φάσεων τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Ἐκ τούτου ἀγόμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι, εἰ μὴ ῥητῶς, τοὐλάχιστον ἐνδομύχως ἀποκλείουσιν οὗτοι ἀπὸ τῆς ἡμετέρας φιλολογίας ὁλόκληρα εἴδη καὶ ἰδίως τὰ πλαστικώτερα, καθ' ὅσον οὐδεμία ὑπάρχει ἐλπὶς νὰ ἀνευρεθῶσιν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις ἄγνωστα ἀρχαῖα συγγράμματα περιέχοντα ὕλην ἀλλοτρίαν τοῦ ἀρχαίου πνεύματος. Ἀλλὰ καὶ τοιαύτη ἂν ὑπῆρχε, τὰ εἴδη ταῦτα ἀποκλείονται τοῦ συστήματος ὡς μὴ ἐπιδεχόμενα ἄλλην μορφὴν ἢ τὴν ζῶσαν καὶ λαλουμένην, καὶ νομίζομεν λ. χ. ὅτι αὐτὸς ὁ πολὺς ἐκεῖνος Οἰκονομίδης, ὅτε ἰσχυρίζετο ὅτι εὗρε τὸν τύπον τῆς ἀληθοῦς γλώσσης τῆς νέας Ἑλλάδος, ὅτε ὥριζεν αὐστηρότατα τοὺς κανόνας αὐτοῦ καὶ ἀπεκάλει ὀθνεῖα ἄπειρα εὑρήματα τῶν ἄλλων καθαρευόντων καὶ ἐλεεινὰ ῥάκη τὴν ὕλην τῆς λαλουμένης, βεβαίως ἐφρόνει ὅτι ἡ νέα Ἑλλὰς οὐδόλως εἶναι κεκλημένη νὰ δώσῃ εἰς τὸν κόσμον οὔτε ποίησιν ζῶσαν, οὔτε τραγῳδίαν, οὔτε δρᾶμα, οὔτε κωμῳδίαν, οὔτε μυθιστόρημα, οὔτε εἰδύλλιον, οὔτε ἄλλα πολλὰ ἐντελῶς ἀνεπίδεκτα τῆς ὡραίας ἀλλὰ καὶ καθαρῶς τεχνητῆς μορφῆς, ἣν ἐκεῖνος ἐλάτρευεν. Οὕτω τὸ σύστημα τοῦτο, καίτοι δυνάμενον νὰ φανῇ ἐξόχως εὐπρόσωπον, καταδικάζεται ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ δὲν πρέπει περὶ τούτου νὰ ἀπατώμεθα.

Οἱ συνιστῶντες τὴν σχολὴν ταύτην, καίτοι κατακρινόμενοι σήμερον ὡς σχολαστικοί, πράγματι ὅμως εἶναι λογικώτεροι τῶν ἄλλων, ὡς νοήσαντες κάλλιον αὐτῶν τὴν ἀρχὴν τοῦ συστήματος τῆς καθαρευούσης. Ὅ,τι πράτ-

τουσιν εἶναι σύμφωνον πρὸς τὸ ὄνομα τοῦτο, ἔχουσι δὲ ἀξίαν οὐχὶ ὡς πλουτίσαντες τὸ σύστημα, ἀλλ' ὡς διαγράψαντες τὰ ἀληθῆ αὐτοῦ ὅρια, ὡς καταδείξαντες τί δύναται ἡ καθαρεύουσα κατὰ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς νοουμένη, καὶ τί οὔτε δύναται οὔτε θέλει ποτὲ δυνηθῇ, καὶ ὅτι τὸ τελευταῖον τοῦτο εἶναι κύκλος κατὰ πολὺ τοῦ πρώτου εὐρύτερος. Κατὰ τοῦτο πολὺ ὠφέλησαν καὶ ἔτι μᾶλλον θέλουσιν ὠφελήσῃ, ἐὰν ἐπιτείνωσι τὴν αὐστηρότητα.

Οἱ δὲ ἀντίπαλοι τούτων, οἱ λέγοντες ὅτι τέμνουσι τὴν μέσην ὁδόν, εἶναι οἱ διορῶντες μᾶλλον τῶν πρώτων τὴν ἀνάγκην νὰ μὴ ἀφίσταται τοσοῦτον τῆς κοινωνίας ἡ γλῶσσα, ὥστε νὰ καταντήσῃ ὄργανον ὀλίγων καὶ ὑπάρχον χάριν ὀλίγων. Ὁ σχετικῶς καλαισθητικὸς χαρακτὴρ τῶν κάλλιον γραφόντων ἐκ τούτων δὲν ἀναπολεῖ, ὡς ὁ τῶν πρώτων, τὸ σεμνὸν καὶ εὐγενὲς κάλλος τῆς ἀρχαιότητος, ἀλλὰ συνίσταται ἐν γένει εἰς τὸ ὅτι πλησιάζει μᾶλλον αὐτῶν εἰς τὴν νεωτέραν ζωήν. Ἡ ἀνάγκη ὅμως αὕτη, ἣν ὁπωσδήποτε αἰσθάνονται, παραλύει τὸ συστηματικὸν καὶ εὐρύνει τοσοῦτον τὸν κύκλον, ὥστε τὸ ὅριον ἀφανίζεται, πᾶς κανὼν σαλεύεται, ἕκαστος γράφει ὅπως θέλει, κατὰ τὰς ἀνὰ πᾶσαν σελίδα παρουσιαζομένας ἀνάγκας, ἀδιαφορῶν ἐὰν οἱ τύποι αὐτοῦ εἶναι δόκιμοι ἢ μή, συγχέων πάσας τὰς φάσεις ἄνευ ἀναλογίας, εἰσάγων καὶ αὐτὸ τὸ δημῶδες, ἐνιαχοῦ μὲν ἀφθόνως, ἐνιαχοῦ δὲ σπανίζον, ἄνευ προδιαγεγραμμένου σχεδίου, ἄνευ κανόνων. Τοιοῦτον θέαμα ἀνηκούστου ἀναρχίας παρέχει ἡ πεζὴ ἡμῶν γλῶσσα, ἀφ' οὗ ἀφαιρεθῶσιν οἱ Ἑλληνίζοντες, θέαμα, ὅπερ οὐδεμία ποτὲ φιλολογία παρέστησε, γεννηθὲν δὲ ἀναγκαίως ἐκ τῆς ἀνάγκης, ἣν ἐπέβαλεν ἰδίως ἡ ἀπελευθέρωσις καὶ ὁ νέος πολιτικὸς βίος τοῦ ἔθνους, τοῦ συμβιβασμοῦ τῆς ἀρχῆς τοῦ συστήματος πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς κοινωνίας ὡς πρὸς τὴν γλῶσσαν. Ὅθεν ἡ ἀναρχία, ὁ κυκεών, ἡ σύγχυσις, ἐμφανίζονται πρὸ πάντων εἰς ἐκεῖνα τὰ εἴδη, ἐν οἷς οἱ συγγραφεῖς ἀναγκάζονται νὰ ἀποβλέψωσιν εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀναγνωστῶν, εἰς τὴν κοινωνίαν ὅλην, εἰς τὸν λαόν, ἐξαιροῦντες μόνον τὴν ἐσχάτην αὐτοῦ τάξιν, τουτέστιν εἰς τὰς ἐφημερίδας, εἰς τὸ μυθιστόρημα, εἰς τὸ διήγημα καὶ εἰς ἄλλα τοιαῦτα [1].

Τίς δὲν αἰσθάνεται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη εἶναι ἐλεεινή, ἀφόρητος, ἀναξία τῆς Ἑλλάδος; Τίς δὲν αἰσθάνεται ὅτι καθῆκον ὑπέρτατον ἐπιβάλλει νὰ πράξωμεν ὅ,τι δυνάμεθα ὅπως ἐκλείψῃ; Ἐὰν δὲ τὸ σύστημα τῶν Ἑλληνιστῶν οὐ μόνον δὲν θεραπεύει τὸ κακόν, ἀλλὰ μάλιστα συντελεῖ εἰς εὐ-

[1] Τὴν κατάστασιν ταύτην συνῃσθάνθησαν καὶ ζωηρῶς περιέγραψαν οἱ, ὡς τοσοῦτοι ἄλλοι. ἀκουσίως καὶ ἐξ ἀνάγκης ἐν αὐτῇ ἐμπεπλεγμένοι Ῥοΐδης καὶ Βερναρδάκης· καὶ τοῦ μὲν πρώτου τὸ συμπέρασμα εἶναι σχεδὸν ἡ ἀπόγνωσις ἢ ἐλπὶς λίαν ἀμυδρὰ καὶ ἀόριστος, ὁ δὲ δεύτερος καταστρέφει δυστυχῶς διὰ τοῦ συμπεράσματος ὅ,τι ᾠκοδόμησε, φοβούμενος μὴ καταδικάσῃ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ ἑαυτόν. Γενναιότερον τούτου εἶναι τὸ παράδειγμα τοῦ κ. Ἀριστ. Προβελεγγίου, ὅστις κατεδίκασε δημοτίᾳ καὶ ἀπροκαλύπτως τὴν καθαρεύουσαν ὡς πρὸς τὴν ποίησιν, οὐδαμῶς χαρισθεὶς εἰς τὰς προτέρας αὐτοῦ δοξασίας.

ρυτέραν ἀνάπτυξιν ταύτης τῆς ἀναρχίας, ποῦ θέλομεν εὕρῃ τὴν θεραπείαν; Ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἡ ἀναρχία, καθ' ὅσον αὕτη κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη παρίσταται πολυμορφωτέρα ἢ ἄλλοτε, εἶναι φαινόμενον ἄξιον μελέτης, εἶναι ἀληθὴς ἐπανάστασις, εἶναι ὡς πᾶσαι αἱ ἐπαναστάσεις πρoάγγελος νέας τάξεως ἐν τῷ μέλλοντι, ἡ δὲ ἰδέα ταύτης τῆς μελλούσης καὶ ποθουμένης τάξεως πρέπει νὰ ζητηθῇ, ὡς συμβαίνει ἐν ταῖς πολιτικαῖς ἐπαναστάσεσιν, ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ταύτης τῆς ἀναρχίας, ἀφαιρουμένων τῶν ὑπερβολῶν.

Τὸ ἐλεεινὸν τῆς καταστάσεως παρετηρήθη ἤδη ὑπὸ πολλῶν, ἡ συναίσθησις ἤρξατο ἤδη ἀναφαινομένη καὶ ὁσημέραι κρατύνεται, ἀναγνωρίζεται δὲ ἤδη ὑπὸ σπουδαίων ἀνδρῶν ὅτι τὸ ἄτοπον προέκυψεν ἐκ τῆς ψευδοῦς περὶ πεζογραφίας ἀρχῆς τεθείσης ὡς ἀληθείας. Αἱ παρελθοῦσαι ἐθνικαὶ συμφοραὶ καὶ πρὸ πάντων ἡ Τουρκικὴ δεσποτεία καταπνίξασαι τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα, συνετέλεσαν ὅμως εἰς τὴν ἐμφάνισιν δημώδους ποιήσεως ἐξαιρετικῶς ὑψουμένης ὑπεράνω ἴσως πάσης ἄλλης τῶν συγχρόνων ἐθνῶν. Ὁ θαυμασμός, ὃν ἐξήγειραν ἐν Εὐρώπῃ τὰ ᾄσματα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἰδίως τὰ κλέφτικα, παραστήσας ἐγκαίρως εἰς τὸ ἀναγεννώμενον Ἑλληνικὸν πνεῦμα τὴν ἀξίαν ἐκείνου τοῦ τύπου, ἔσωσε τὴν ποίησιν. Εὐτυχῶς ἀνεφάνησαν ἐγκαίρως παρ' ἡμῖν πνεύματα, ἅτινα καὶ τὴν ἀξίαν ταύτην εἶχον ἤδη κατανοήσῃ καὶ ἐκ τῆς ἐνθαρρύνσεως συνησθάνθησαν νέας δυνάμεις, καὶ οὕτως ἡ ποίησις κατωρθώθη νὰ ἱδρυθῇ ἐπὶ ἀληθεστέρας βάσεως, ὥστε, καίτοι μέχρι τῆς χθὲς πολεμηθεῖσα δεινῶς, νὰ παρέχῃ ἤδη ἐλπίδας βεβαίας προόδου. Ἴσως ἄνευ τοῦ Φωριὲλ καὶ τῶν ἄλλων, ὅσοι ἐξῆραν ἐγκαίρως τὴν δημοτικὴν ἡμῶν ποίησιν καὶ τὸν τύπον της, δὲν θὰ εἴχομεν τὸν Σολωμόν, ἄνευ δὲ τούτου δὲν θὰ εἴχομεν ἴσως τὸν Ζαλοκώσταν, τὸν Μαρκορᾶν καὶ τοσούτους ἄλλους διασῴζοντας καὶ ἀναπτύσσοντας ἐκεῖνον τὸν τύπον ἐν μέσῳ τοῦ κλύδωνος τῆς γενικῆς ἀναρχίας. Δυστυχῶς δὲν συνέβη τὸ αὐτὸ ὡς πρὸς τὸν πεζὸν λόγον. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, ὅτε ἀνεγεννήθη, δὲν εὐτύχησεν, ὡς λ. χ. οἱ Ἰταλοί, νὰ εὕρῃ τύπον σεβαστὸν πεζῆς γλώσσης εἰς τὰ ἁπλᾶ θρησκευτικὰ ἢ διηγηματικὰ προϊόντα τῆς νηπιακῆς αὐτοῦ ἡλικίας. Ὅθεν οἱ ἀναλαβόντες κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἀναγεννήσεως νὰ μεταδώσωσιν εἰς αὐτὸ τὸ φῶς τῆς Εὐρωπαϊκῆς παιδείας, ἀναγκαζόμενοι νὰ εὕρωσι πρόχειρον ὄργανον ἐπαρκὲς πρὸς τοιαύτην ἀνάγκην, εὑρισκόμενοι ἀπέναντι κόσμου ἀπείρους ἔχοντος τοὺς θησαυροὺς τῆς σοφίας, ἀμοιροῦντες δὲ τοῦ γλωσσοπλαστικοῦ ἐκείνου πνεύματος, ὅπερ τάττει τοὺς πρώτους πεζοὺς συγγραφεῖς πολὺ πλησίον τῶν ποιητῶν, εἰργάσθησαν ψυχρῶς, ἀπέβλεψαν μᾶλλον εἰς τὸ παρελθὸν ἢ εἰς τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, ἠκολούθησαν τὴν ἀρχαίαν ἕξιν τῶν πολλῶν αἰώνων τῆς δουλείας καὶ ᾠκοδόμησαν τὸ ἀνάξιον τοῦ Μέλλοντος τῆς Ἑλλάδος τεχνητὸν οἰκοδόμημα τῆς καθαρευούσης, ὅπερ ἤγαγε τὰ πράγματα εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν σήμερον σύγχυσιν.

Τὸ πραχθὲν ὑπὸ τῶν τότε ἀειμνήστων ἄλλως καὶ τῷ ὄντι φιλοπατρίδων

λογίων, οὗ συνέχεια εἶναι τὸ καὶ σήμερον ἔτι πραττόμενον, οὐ μόνον θεωρητικῶς εἶναι ἐσφαλμένον, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ πράξει οὐδὲν ἔχει παράδειγμα παρέχον αὐτῷ κῦρος. Πανταχοῦ ἐτελέσθη ἡ βαθμιαία μετάβασις ἀπὸ τῆς φύσεως εἰς τὴν τέχνην, ἀλλ' οὐδαμοῦ, εἰ μὴ ὑπ' ὀλίγων καὶ παροδικῶς, ἐπεζητήθη, ἀπολακτισθείσης τῆς φύσεως, τὸ καθαρῶς τεχνητόν. Ἄνδρες ἔχοντες διαμεμορφωμένην τὴν αἴσθησιν ἐκ τῆς γνώσεως ἄλλων φιλολογιῶν, ἄνδρες ἐμβλέποντες ἐν τῇ πολλῇ ἀθλιότητι τοῦ τότε Ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ καὶ τὰ σημαντικὰ σπέρματα τῆς νέας ζωῆς, δὲν ἔλειψαν καὶ κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν, καὶ ἀντετάχθησαν καὶ ὡς πρὸς τὸν πεζὸν λόγον εἰς τὴν ἀστήρικτον ὁρμὴν τῶν ἄλλων λογίων. Τοιοῦτοι εἶναι ὁ Βηλαρᾶς, ὁ Χριστόπουλος καὶ ὁ Σολωμός. Ὑπάρχουσι τούτων, ὡς εἶναι γνωστόν, πεζογραφήματα ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς δημοτικῆς γλώσσης, τὸ παράδειγμα δὲ τούτων ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι νεώτεροι, οἷον ὁ Λασκαράτος, ὁ Τυπάλδος, ὁ Τρατσέτης, ὁ Πολυλᾶς. Μεταξὺ δὲ τούτων ἄξια ἰδιαιτέρας μνείας θὰ θεωρήσῃ ἡ ἱστορία, νομίζομεν, τὰ ὀλίγιστα δυστυχῶς πεζὰ ἔργα τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Πολυλᾶ. Τοῦ πρώτου ὁ περὶ γλώσσης διάλογος εἶναι ἔργον, διὰ τὴν ζωὴν τοῦ αἰσθήματος, διὰ τὴν ἀλήθειαν καὶ τὸ εἰλικρινὲς τῆς ἐκφράσεως, οὐχὶ ἀνάξιον τῆς πρώτης ποιητικῆς διαθέσεως τῆς θερμῆς ἐκείνης ψυχῆς· τοῦ δὲ δευτέρου τὰ Προλεγόμενα εἰς τὴν ἔκδοσιν τῶν ποιημάτων τοῦ Σολωμοῦ καὶ ἡ εἰς τὴν Τρικυμίαν τοῦ Σαικσπείρου αἰσθητικὴ Μελέτη ἔχουσι, καθ' ἡμᾶς, σπουδαίαν ἀξίαν ὡς πρῶται ἐπιτυχεῖς προσπάθειαι ἐκφράσεως βαθειῶν ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ γραμματικοῦ τύπου τῆς δημοτικῆς γλώσσης. Ἀλλὰ τί ἠδύναντο νὰ κατορθώσωσι τὰ ὀλίγιστα ταῦτα, τί ἠδύναντο ν' ἀντιτάξωσι πρὸς τὸν χείμαρρον τῶν ἄλλων βιβλίων ἢ πρὸς τὴν καθημερινὴν ἀδιάκοπον γλωσσοφθόρον ἐνέργειαν τῶν σχολείων; Ἄνδρες τοιαύτην ἔχοντες παιδείαν καὶ δύναμιν οὐχὶ κοινὴν καὶ διανοίας καὶ αἰσθήματος καὶ φαντασίας ἠδύναντο νὰ γράψωσιν ἀληθῶς πολὺ πλείονα, ἀλλ' ἔλειψαν δυστυχῶς τὰ κέντρα, ἔλειπεν ἡ κοινωνία, ἔλειψαν αἱ ἀφορμαί, αἵτινες παράγουσιν ἔργα ἐκτενῆ καὶ μεγάλης οὐσίας. Ὅθεν ἡ ἰδέα τῆς ἐπὶ τῇ βάσει τῆς φυσικῆς γλώσσης ὀργανικῆς ἀναπτύξεως τῆς πεζογραφίας ἔμεινεν ἀνεκτύλικτος καὶ ἀπέτυχεν. Ἀποτυχοῦσα δὲ θεωρεῖται γενικῶς μέχρι τῆς σήμερον, διότι καὶ τὰ συνεχῶς ἀναφαινόμενα κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη ἐν Περιοδικοῖς καὶ Ἡμερολογίοις δημοτικὰ πεζογραφήματα δὲν εἶναι βεβαίως συνέχεια ἐκείνου τοῦ συστήματος, ἀλλ' ἁπλῶς ἀναδίδουσι τὴν φυσικὴν γλῶσσαν τῆς διηγήσεως καὶ διὰ τοῦτο δὲν ἐκτείνονται πέραν τοῦ καθαρῶς δημοτικοῦ κύκλου.

Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης παρατηρήσεως ἀκολουθεῖ, νομίζομεν, ὅτι δυστυχῶς, ὡς ἔχουσι σήμερον τὰ πράγματα, δὲν ἐπιτρέπεται, εἰ μὴ ἴσως εἰς ἔκτακτόν τινα μεγαλοφυΐαν, ἡ συνέχεια τοῦ εἰρημένου συστήματος. Ἡ πολυχρόνιος ἐνέργεια τῶν λογίων καὶ τοῦ σχολείου κατέρριψε μὲν μέγα πλῆ-

θος τύπων τῆς δημοτικῆς γλώσσης, κατώρθωσε δὲ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς αὐτὴν τὴν συνήθη λαλιὰν ἄπειρον ὕλην ἀρχαίαν ἄνευ τροπολογήσεως τοῦ ἀρχαίου τύπου, ὥστε ὁ θέλων νὰ ἐκφράσῃ διὰ τοῦ συστήματος τούτου ἰδέας ὑπερβαινούσας τὰ δημοτικὰ ὅρια ἀναγκάζεται νὰ ἐπιχειρήσῃ περικοπὰς μὴ κυρουμένας ὑπὸ τῆς σημερινῆς κοινωνίας, τοῦτο δέ, ἐὰν ἐνίοτε θὰ ἦτο ἀνεκτὸν μέχρι τινὸς ἐν τῷ στίχῳ, ἀδύνατον ἀποβαίνει ἐν τῷ ἀσυγκρίτως εὐρυτέρῳ κύκλῳ τοῦ πεζοῦ λόγου.

Πρὸ τοιαύτης δεινῆς τῷ ὄντι θέσεως τοῦ ζητήματος πολλοί, ἐν Ἑπτανήσῳ ἰδίως, ἔνθα ὀλιγώτερον ἐπικρατεῖ ἡ ἰδιάζουσα εἰς ἄλλους Ἕλληνας ἀσύγγνωστος ἐκείνη ἀφροντισία, καθ' ἥν, ὡς ἐὰν περιεχόμενον καὶ μορφὴ ἦσαν δύο πράγματα ἀπολύτως κεχωρισμένα, ὁ γλωσσικὸς τύπος εἶναί τι ἀδιάφορον καὶ ἀρκεῖ ὅπως δήποτε νὰ ἀρέσκῃ [1], ἐν Ἑπτανήσῳ, λέγομεν, πολλοὶ ἀπελπίζονται καὶ λέγουσι μετ' ἀλγεινοῦ συναισθήματος ὅτι ἡ Ἑλλὰς οὐδέποτε θὰ ἔχῃ γλῶσσαν. Ἀλλ' ἡμεῖς συνταττόμενοι καὶ κατὰ τοῦτο τῷ κ. Πολυλᾷ, φρονοῦμεν ὅτι τοιαύτη ἀπιστία δὲν θὰ διέφερεν οὐσιωδῶς τῆς ἀπιστίας εἰς αὐτὸ τὸ Μέλλον τῆς Ἑλλάδος· ὅθεν, καίτοι ἀνομολογοῦντες τὴν ἀθλιότητα τῆς θέσεως τοῦ ζητήματος, νομίζομεν ὅτι ἡ φύσις, καίτοι ἐκτροχιασθεῖσα, θέλει φθάσῃ βαθμηδὸν εἰς παραγωγὴν νέου τύπου ἐπίσης φυσικοῦ καὶ βεβαίως πλουσιωτέρου τοῦ πρώτου. Ἤδη ἐν τοῖς περὶ ποιητικῆς γλώσσης ἰσχυρίσθημεν ὅτι τοῦτο ἐν μέρει ἤδη ἐτελέσθη ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ὅσον τοὐλάχιστον ἀρκεῖ πρὸς σύστασιν τῆς ποιητικῆς γλώσσης· δὲν δυνάμεθα δὲ βεβαίως νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ περὶ τῆς πεζῆς, φρονοῦμεν ὅμως ὅτι ἤδη ὑπάρχει ἡ τάσις σημαντικῶς. Τοῦτο διενοούμεθα εἰπόντες πρὸ ὀλίγου ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἐλπιζομένης τάξεως δέον νὰ ζητηθῇ ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς ἀναρχίας. Ἐν τῇ ἀχαλινώτῳ ἀδιαφορίᾳ, μεθ' ἧς παραβαίνονται οἱ αὐστηροὶ κανόνες τῶν καθαρευόντων Ἑλληνιστῶν, ἐν τῇ ἀμερίμνῳ ζητήσει ἀκανονίστου πλὴν καὶ ὁπωσδήποτε φυσικωτέρας μορφῆς, ἐμφανίζονται σήμερον οὐχὶ σπανίως σελίδες μᾶλλον ἢ ἧττον ἐπιτυχοῦς συγκράσεως τοῦ δημώδους καὶ τοῦ λογίου στοιχείου, ἐπιτυχοῦς, λέγομεν, καθ' ὅσον ἐν αὐταῖς φαίνεται ἐκλείπων ὁ καθαρῶς τεχνητὸς χαρακτήρ, φαίνεται ἀποδιδομένη εἰς τὴν γλῶσσαν ἡ ὄψις ὁμιλουμένης, ἣν οὖσαν κυριώτατον χαρακτῆρα τοῦ ἀληθοῦς πεζοῦ λόγου, ἐπιζητουμένην ἰδίως δυνάμει τοῦ σημερινοῦ πνεύματος ὑπὸ πασῶν τῶν γλωσσῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπιτυγχανομένην τοσοῦτον λαμπρῶς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς, ἡ πρόληψις τῶν ἡμετέρων λογίων ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας. Ὅ,τι δὲ βλέπομεν ἐν τούτῳ σημαντικώτατον, εἶναι ὅτι ἐπανέρχεται τὸ ἀποδιωχθὲν καὶ καταπολεμούμενον πνεῦμα

[1] Βλέπε ἐκφραζομένην τὴν ἀφροντισίαν ταύτην ἐν τῇ ζωηρᾷ καὶ πλήρει θερμοῦ αἰσθήματος ἐν τῷ Ἀττικῷ Μουσείῳ καταχωρισθείσῃ περὶ Μαρκορᾶ διατριβῇ τοῦ κ. Μ. Μητσάκη, ὅστις, ὡς καὶ ἐξ ἄλλων αὐτοῦ διατριβῶν κρίνομεν, εἶναι, εἴτε συνειδότως εἴτε μή, εἷς τῶν κατὰ τοῦ κρατοῦντος συστήματος ἐπαναστατῶν.

τῆς ζώσης φωνῆς. Τὴν σπουδαίαν ταύτην τροπὴν ἐπήνεγκεν ἀναμφιβόλως ἡ ὑπερβάλλουσα αὐστηρότης τῶν Ἑλληνιστῶν καὶ ἡ σύγχρονος ἀνάπτυξις τῆς ποιήσεως, ἥτις ἐπαναφέρουσα εἰς τὴν ζωὴν ὅ,τι ἀδίκως κατεπατεῖτο, φαίνεται διαμορφοῦσα βαθμηδὸν τὴν αἴσθησιν καὶ ἀποσπῶσα αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἕξεως τοῦ καθαρῶς τεχνητοῦ.

Ταύτην τὴν αὐτομάτως ἐν μέσῳ τῆς γενικῆς συγχύσεως ἀναφανεῖσαν φωτεινὴν ἀκτῖνα τῆς τάξεως ὁ κ. Πολυλᾶς θεωρήσας οὐχὶ τυχαῖον φαινόμενον λαμβάνει ὡς ὁρμητήριον ἐν τῇ περὶ Ἀμλέτου πεζογραφίᾳ, οὐχὶ ὅπως απομιμηθῇ τὸ ἐν τῇ φύσει τελούμενον, ἀλλ' ὅπως ὑποτάξῃ αὐτὸ εἰς τοὺς νόμους τῆς τέχνης, ὅπως ἀναδείξῃ αὐτὸ σύστημα κεκανονισμένον, ἔχον ψυχὴν καὶ ἑνότητα καὶ νόμον διέποντα. Δὲν φρονοῦμεν ἡμεῖς, οὐδὲ αὐτὸς ἴσως ὁ κ. Πολυλᾶς, ὅτι εἶναι δυνατὸν εἰσέτι νὰ παραχθῇ τύπος ἀσφαλῶς δυνάμενος νὰ θεωρῆται ὁ τύπος τῆς ἀληθοῦς μελλούσης πεζογραφίας, οὐδὲ νομίζομεν ὅτι ἀρκεῖ νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο συγγραφὴ ὁπωσδήποτε βραχεῖα καὶ καθαρῶς ἐπιστημονική· ἀνάγκη ἡ ἰδέα νὰ δοκιμασθῇ δι' ἐκτενῶν συγγραμμάτων, δι' ἔργων ἰδίως, ἐν οἷς ἡ πλαστικότης δεσπόζει, καὶ κατὰ ποικίλους μάλιστα τρόπους, οἷον εἶναι τὸ σημερινὸν μυθιστόρημα, ὅπως ἀποφανθῇ τις ἐν πεποιθήσει ὅτι ἐξευρέθη ὁ τύπος. Νομίζομεν ὅμως ὅτι ἡ ἀρχὴ εἶναι ὀρθή, ὅτι, ἐὰν καὶ ἄλλοι ἀσπασθῶσιν αὐτήν, ἐὰν γίνῃ ἡ τάσις βαθμηδὸν γενική, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπέλθῃ φυσικῶς κατ' ὀλίγον ἡ συναίσθησις τῆς ἀνάγκης τολμηροτέρας προβάσεως, δι' ἧς ἠθέλομεν ἐπανέλθῃ ἢ προσεγγίσῃ εἰς τὴν φῦσιν, ἀφ' ἧς τοσοῦτον βιαίως ἀπεσπάσθημεν.

Ἐν τῇ περὶ Ἀμλέτου Μελέτῃ γίνεται λόγος περὶ βαθυτάτων ἐπιστημονικῶν ἰδεῶν, καὶ ὅμως ἡ ἐπιστήμη λαλεῖ ἐν αὐτῇ γλῶσσαν φυσικὴν οὐδὲν ἔχουσαν τὸ μὴ ὁμιλούμενον καὶ οὐδὲν συνάμα τὸ δυνάμενον νὰ ψεχθῇ ὡς χυδαῖον, ὡς μὴ ἐμπρέπον εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἐὰν τοῦτο τῷ ὄντι τελεῖται ἐν ἐπιστημονικῇ πραγματείᾳ, ἐὰν τῷ ὄντι δι' αὐτῆς δεικνύεται δυνατὴ ἡ συνύπαρξις τῆς ἀκριβολογίας, τῆς κανονικότητος, τῆς δυνάμεως, τῆς φυσικότητος καὶ τῆς χάριτος, ἐὰν δεικνύεται ὅτι ἡ ἐπιστήμη οὐδὲν ἀπόλλυσι τῆς μεγαλειότητος αὐτῆς κατερχομένη μέχρι τῆς φύσεως, πάντες, νομίζομεν, οἱ Ἕλληνες, ὅσοι αἰσθανόμεθα ὅτι πρώτιστον τοῦ συγγραφέως καθῆκον εἶναι νὰ μεταδώσῃ τὸ φῶς καὶ ὅτι πρὸς τοῦτο δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀποτείνηται πρὸς τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ πρέπει καὶ τὴν καρδίαν καὶ τὴν φαντασίαν νὰ κυριεύσῃ, καὶ ὅτι τοῦτο οὐδέποτε κατορθοῦται, ὡς δεῖ, διὰ μορφῆς καθαρῶς τεχνητῆς, διότι αὕτη οὔτε τὴν ἀληθῆ ἰδέαν, οὔτε τὸ ἀληθὲς αἴσθημα τοῦ γράφοντος ἢ ἀγορεύοντος παρέχει, ἀλλ' οἱονεὶ μεταπεφρασμένον, πάντες, λέγομεν, ἔπρεπε νὰ νοήσωμεν ὅτι οὐδεμίαν ἄλλην ὁδὸν καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ πρέπει νὰ προτιμήσωμεν. Ἢ νομίζομεν ὅτι εἶναι μικρὸν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐθνῶν πλεονέκτημα καὶ ἰδίως τῶν Γάλλων, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ ἀφελεστάτου τῶν εἰδυλλίων ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ παραμυθίου κατ' οὐδὲν

διαστέλλεται, οὔτε κατὰ τοὺς γραμματικοὺς τύπους οὔτε κατὰ τὸ πνεῦμα, τῆς γλώσσης τῆς ἐπιστήμης, ὅτι διὰ τοιαύτης γλώσσης ἐκεῖ τὸ φῶς τῆς ὑψηλοτέρας παιδείας καταυγάζει τῷ ὄντι πάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις, ὅτι ἐκεῖ ἕνεκα τοῦ πλεονεκτήματος τούτου δὲν τελεῖται ἐν τῷ σχολείῳ ὅ,τι οἰκτρότατα παρ' ἡμῖν ἀνατρέπει τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἡ διαστροφὴ τῆς φύσεως διὰ τῆς χειρίστης τῶν ἐπιτηδεύσεων;[1] Καὶ ἐὰν εἰς τὴν πρώτην ἔκκλησιν τοῦ Σολωμοῦ, τοῦ Πολυλᾶ καὶ τῶν ἄλλων ἐκωφεύσαμεν, δὲν θὰ ἦτο καιρὸς ἤδη νὰ νοήσωμεν τὴν ἀλήθειαν πρὶν ἐπέλθῃ πλήρης τις ἐν τῇ γλώσσῃ βαρβαρότης ἀξία τοῦ σκότους τοῦ Μεσαιῶνος;

Ταῦτα ἀντὶ πολὺ μακροτέρων, ἅτινα ἐπιδέχεται ἡ εὐρύτης τοῦ ζητήματος ἐνομίσαμεν ὅτι ἔπρεπε νὰ διαλάβωμεν λαμβάνοντες ἀφορμὴν ἐκ τῆς διασκευῆς τῆς πεζῆς γλώσσης ἐν τῇ ἐν λόγῳ Μελέτῃ. Θεωροῦμεν δὲ περιττὸν νὰ ὑποδείξωμεν κατὰ τίνα τρόπον συστηματοποιεῖται ἡ ὕλη, τί εἰσάγεται, τί ἀποφεύγεται, ὡς εὐκόλως δυνάμενα νὰ νοηθῶσιν ὑπὸ τῶν ἐχόντων πεῖραν τῶν τοιούτων, πρὸς οὓς ἰδίως ἀποτεινόμεθα. Ὡσαύτως δὲ περιττὸν κρίνομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ σεμνοῦ καὶ ἀληθῶς ἐπιστημονικοῦ ἐκείνου ὕφους, ἀφ' οὗ, ὡς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐξ ἀνθρώπων ἐπικρινάντων κατὰ τὰ ἄλλα τὸν συγγραφέα, αἱ ἀρεταὶ αὗται πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶναι ἀνεγνωρισμέναι. Ἐν γένει δὲ ἐν τῷ προκειμένῳ δευτέρῳ μέρει τῆς πραγματείας ἡμῶν δὲν ἐμηκύναμεν ἢ δὲν ἐτολμήσαμεν νὰ μηκύνωμεν ὅσον ἔδει τὸν λόγον, ὥστε νὰ θίξωμεν ὄψεις τοῦ ζητήματος ἀπαιτούσας δυνάμεις πολλῷ ὑπερτέρας τῶν ἡμετέρων. Ὁμολογοῦμεν δὲ τοῦτο, ὅπως λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἐκφράσωμεν εὐχὴν καὶ ἐπιθυμίαν, ἥτις πρὸ πολλοῦ καὶ ἡμᾶς καὶ ἄλλους ὁμόφρονας διακαίει, νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἐκτύλιξιν τοῦ ἐν λόγῳ σπουδαιοτάτου ζητήματος αὐτὸς ὁ κ. Πολυλᾶς, ὅστις διά τε τὴν ἐγνωσμένην ἐμβρίθειαν καὶ κριτικὴν δεινότητα καὶ διὰ τὴν εὐρεῖαν αὐτοῦ πολυμάθειαν δύναται, κατὰ τὴν ἰδιαιτέραν ἡμῶν πεποίθησιν, καὶ θεωρητικῶς νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐλπιζομένην λύσιν τὰ μέγιστα[2].

Γεώργιος Καλοσγοῦρος.

[1] Καθ' ἑκάστην ἀκούομεν πενταετῆ ἢ ἑξαετῆ παιδία διδασκόμενα ἐν τοῖς νηπιαγωγείοις νὰ λέγωσιν *ἡ βοῦς, ὁ ὀδοὺς* κτλ. καὶ διαστρεφόμενον οὕτως οἰκτρῶς ὅ,τι ὡραιότερον ἔχει ἡ φύσις, τὴν παιδικὴν ἀφέλειαν. Καὶ ὅμως ἐν Εὐρώπῃ, ἔνθα δὲν τελεῖται βεβαίως τοιαύτη πρὸς τὴν φύσιν ἀσέβεια, διότι καὶ ἐν σχολείοις τόπων, ἐν οἷς λαλοῦνται διάλεκτοι, αὗται ἀντικαθίστανται διὰ γλώσσης φυσικῆς καὶ οὐχὶ ἁπλῶς συνθηματικῆς, ζήτημα σπουδαιότατον θερεῖται ἂν πρέπῃ ἢ μὴ νὰ ὑπάρχωσι νηπιαγωγεῖα, καὶ τὸ ζήτημα γεννᾷ ὁ φόβος μὴ καὶ ἡ προσεκτικωτάτη τῶν διδασκαλιῶν ἀλλοιώσῃ τὴν παιδικὴν ἐκείνην ἀφέλειαν, πρὸς ἣν μόνον τὸ βαθὺ αἴσθημα τῆς μητρὸς γινώσκει ὁποῖον σέβας ὀφείλεται.

[2] Μικρὸν πεζογραφικὸν δοκίμιον κατὰ τὸ σύστημα τοῦ κ. Πολυλᾶ ἐπεχειρήσαμεν καὶ ἡμεῖς ἤδη καὶ ἐδημοσιεύσαμεν κατὰ τὸ 1889, μετ' οὐ πολὺ δὲ ἐκδίδομεν ἕτερον δοκίμιον ἐμμέτρου μεταφράσεως τοῦ Σαοὺλ τοῦ Ἀλφιέρη, οὗ προτάσσονται ἐκτενῆ προλεγόμενα περὶ τοῦ συγγραφέως ὡς τραγικοῦ ποιητοῦ καὶ ἀνάλυσις τῆς τραγῳδίας συντεταγμένα κατὰ τὸ αὐτὸ σύστημα.

ΜΑΘΗΤΗΣ

ΤΟΥ ΟΙΚΕΙΟΥ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΗΝ ΣΤΕΡΗΣΙΝ ΑΠΟΔΥΡΟΜΕΝΟΣ.

Ἀξίας δημοσιεύσεως ἐκρίναμεν τὰς ἐφεξῆς δώδεκα ἐπιστολὰς Γερασίμου ἱερομονάχου τοῦ διαδεξαμένου τὸν ἀοίδιμον ἱδρυτήν τε καὶ πρῶτον καθηγητὴν τοῦ ἐν Πάτμῳ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος συστηθέντος Φροντιστηρίου τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων· τὸ μέν, ὅτι, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν [1], τῶν πρὸ τῆς πολιτικῆς παλιγγενεσίας τοῦ ἔθνους γενομένων ἀειμνήστων διδασκάλων τὰ πονήματα, οἱαδήτινα κἂν ὦσι, δέον νὰ γίνωνται διὰ τοῦ τύπου γνωστὰ ἵνα μένωσιν εἰς τοὺς ἐπιγινομένους διηνεκῆ ὑπομνήματα τῶν μεγάλων ἀγώνων, οὓς ἐκεῖνοι καρτερικῶς ἀνέτλησαν πρὸς διάδοσιν τοῦ οὐρανίου φωτὸς τῆς παιδείας ἐν ἡμέραις πικρᾶς δουλείας, παχυλῆς τε ζοφώσεως καὶ παντοίων διωγμῶν καὶ δοκιμασιῶν· τὸ δέ, ἵνα κατάδηλον ποιήσωμεν τὸν ἄκρον σεβασμὸν καὶ τὴν ἔνθερμον στοργήν, ἣν εἶχον εἰς τοὺς οἰκείους διδασκάλους οἱ τότε μαθητευόμενοι, οὐχὶ δὲ ὅπως συμβαίνει σήμερον παρ' ἡμῖν, καθόσον οἱ τῶν καθ' ἡμᾶς ἡμερῶν μαθηταὶ χολὴν ἀντὶ τοῦ μάνα ποτίζουσιν αὐτοὺς καὶ ἀναιδῶς καὶ ἀναφανδὸν λοιδωροῦσιν αὐτοὺς καὶ δι' αὐτῶν ἔτι τῶν φονικῶν ὅπλων ἀπειλοῦσι. Καὶ ὁποῖός τις μὲν ὑπῆρξεν ὁ ἱερὸς ὄντως οὗτος ἀνήρ, ἱκανὰ ἔγραψεν εἷς τῶν διαπρεπεστέρων αὐτοῦ μαθητῶν, ὁ καὶ καθηγητὴς τῆς φιλοσοφίας χρηματίσας ἐν τῇ σχολῇ τοῦ Βουκουρεστίου, Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τυρνάβου τῆς Θεσσαλίας ἐν τῇ ὑπ' αὐτοῦ ἐκπονηθείσῃ *Συνοπτικῇ διηγήσει περὶ τοῦ βίου τοῦ περιπύστου ἀνδρός* [2], ἐξ ἧς παρατιθέμεθα τὴν ἀκόλουθον περικοπὴν ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ· «ἀγῶνας δὲ οὓς ὑπέμεινε μετὰ τὸ ἐπανιέναι εἰς τὸ τῆς πατρίδος φίλον ἔδαφος, τούς τε θρομβοειδεῖς ἱδρῶτας καὶ ἀκαμάτους πόνους ὑπὲρ τῆς τῶν μαθητῶν εὐδοκιμήσεως, καὶ τοῦ πολλαπλασιάσαι τὸ τάλαντον, ὅσους τε τῶν φοιτητῶν τοῦ ποθουμένου εἰς πέρας ἤγαγεν, οὐ μόνον πρὸς παιδείαν, ἀλλὰ καὶ πρὸς πᾶν εἶδος ἀρετῆς ἐπαλείφων ἅπαντας διὰ τῆς ἀπαύστου αὐτοῦ διδασκαλίας καὶ εἰσηγήσεως, τύπον ἑαυτὸν καὶ ὑπογραμμὸν ἀρετῆς καὶ σοφίας πᾶσι παρεχόμενος, διδάσκων μὲν τὰ πρακτέα, ποιῶν δὲ τὰ διδασκόμενα, καὶ τοῦτο ἐν οἱᾳδήποτε διαθέσει, καὶ ἐν χρόνῳ παντί, κλινήρης, ὑγιής, ἐν γήρᾳ, ἐν νεότητι, ἐν νυκτί, ἐν ἡμέρᾳ, πάντα κάλων κινῶν, τὸ τοῦ λόγου, ἵνα τοὺς πάντας κερδήσῃ· καὶ ταῦτα πάντα παρίημι, οὔτε γὰρ ληπτὰ ἀριθμῷ, καὶ λόγῳ καθυποβληθῆναι ἀμήχανον»· καὶ μετ' ὀ-

[1] Ἴδ. Παρνασ. τόμ. Ι', σελ. 457.

[2] Μεσαιων. βιβλιοθ. τόμ. Γ', σελ. 504.

λίγα ταῦτα πάλιν λέγει περὶ τῆς ἀρετῆς τοῦ φερωνύμως μακαρίου ἀνδρός· «τὸν δὲ βίον αὐτοῦ τὸν ὑπὲρ ἄνθρωπον καὶ εἰσάγγελον, τὸ περὶ τὴν ἐγκράτειαν ἀπαράμιλλον, τὸ ἐν ἀγρυπνίαις παννύχιον, τὸ πρὸς τοὺς πάντας φιλόστοργον, τὸ ἐν ταπεινότητι χριστομίμητον, τὸ ἐν προσευχαῖς σύντονον, τὸν εἰς τὰ θεῖα ζῆλον, τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα, τὸ ἐν πᾶσι νηφάλιον, τὸ πρὸς τοὺς παραπικραίνοντας ἀμνησίκακον, τὴν τοῦ θυμοῦ μετάθεσιν εἰς ἄκραν πραότητα, τὸ ἐν λόγοις ὑψηλόν, τὸ ἐν ἔργοις θαυμάσιον, τὴν περὶ τὴν δίαιταν ἐσχάτην λιτότητα, τὸ περὶ τὴν ἀκτημοσύνην ἑκούσιον, τὴν ἐν ἐλέει δαψίλειαν, τὸ περὶ τὸν τρίβωνα εὐτελὲς καὶ φιλόσοφον, τὴν περὶ τὰ ἤθη χρηστότητα, τὸ ἐν πᾶσιν ἀπέριττον, ταῦτα δὴ πάντα καὶ τὰ τούτοις ἀδελφά, τίς ἂν τῷ λόγῳ διελθεῖν ἐξισχύσειεν; εἰς αὐτὴν γὰρ ἀνέδραμε γιγαντιαίῳ τινὶ καὶ ἡρωϊκῷ τῷ φρονήματι τῶν ἀρετῶν τὴν ἀκρόπολιν, καὶ εἴπερ τις ἄλλος πράξει καὶ θεωρίᾳ ὑπερέλαμψε.»

Τούτου λοιπὸν τοῦ Μακαρίου μαθητὴς καὶ διάδοχος ἐπὶ τριετίαν περίπου ὑπῆρξεν ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Γεράσιμος ἱερομόναχος τὸν βαθμόν, Κωνσταντινουπολίτης τὴν πατρίδα ἐξ Ὑψωμαθείων, λίαν δὲ γελασῖνος τὸ ἦθος, ὡς ἔν τινι τοῦ Μακαρίου ἐπιστολῇ ἀναφέρεται. Ἐδίδαξε δὲ καὶ οὗτος κατὰ τὸ βραχὺ τοῦτο χρονικὸν διάστημα εὐκλεῶς καὶ ἀξίως τοῦ μεταστάντος διδασκάλου αὐτοῦ. Συνέγραψεν Ὑπόμνημα εἰς τὸ Δ' τῆς γραμματικῆς Θεοδώρου τοῦ Γαζῆ ἐκδοθὲν ἐν Βενετίᾳ τῷ 1757. Ὁ ἱερὸς οὗτος ἀνὴρ συνεχόμενος ἐκ τοῦ πάθους τῆς λιθιάσεως ἀπῆλθε τῷ 1740 εἰς Κρήτην πρὸς θεραπείαν· διατρίβοντα δὲ ἐν τῇ κατὰ τὸ Ἀκρωτήριον ἱερᾷ μονῇ τῆς ἁγίας Τριάδος εὗρεν αὐτὸν τὸ μακάριον τέλος· τὸ δ' ὑπὸ τοῦ φίλου Σάθα ἀναφερόμενον ὅτι ἐδίδαξεν ἐν Κρήτῃ καὶ ὅτι ἐτελεύτησεν ἐν Πάτμῳ εἶναι πάντῃ ἀνυπόστατον. Ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ λειψάνῳ ἐξεδηλώθησαν τὰ τῆς ἁγιότητος γνωρίσματα, καὶ τούτου ἕνεκα οἱ τῆς Ἁγίας Τριάδος πατέρες ἐθεώρουν αὐτὸ ὡς κειμήλιον τῆς κατ' αὐτοὺς ἱερᾶς μονῆς. Μόνον δέ, αἰτήσει τῶν τῆς Πάτμου πατέρων, ἀποσπάσαντες τὸν δεξιὸν πῆχυν μετὰ καὶ τῆς χειρὸς ἀπέστειλαν εἰς αὐτούς, ὅστις καὶ διατηρεῖται ἐν ἀργυρᾷ θήκῃ μεταξὺ τῶν ἱερῶν λειψάνων τῆς τοῦ Θεολόγου μονῆς. Τελευταῖον δὲ καὶ οἱονεὶ ἐπισφράγισμα τῶν περισωθεισῶν τούτων ἐπιστολῶν τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς ἐκδίδομεν καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσαν σύντομον *Ἔκφρασιν Πάτμου ἐν γυμνάσματος εἴδει.*

Α'.

[ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΓΟΡΔΑΤΩι]

Κατεσθιομένῳ τὰ σπλάγχνα τῇ ἀπαρακλήτῳ συμφορᾷ, καὶ ὀχετοῖς δακρύων [περιῤῥαινομένῳ οὕτως?] εἰπεῖν, καὶ ἀπολεγομένῳ καὶ αὐτὴν τὴν ψυχήν, ἧκέ μοι τὰ σοφὰ αὐτῆς καὶ παρακλήσεως γέμοντα γράμματα, ἅπερ

τοῖς σοφοῖς καὶ καιρίοις τῷ ὄντι ἐνθυμήμασι τήν τε βαρυτάτην ἀθυμίαν τῆς ψυχῆς μου ἀποσκεδάσαντα, καὶ τὴν ἀπ' αὐτῆς κατασχοῦσάν με καταχράτος ἀχλὺν ἀποσεισάμενα εἰς τὸ εὐθυμότερον ἐπανήγαγον, καὶ φιλοσοφεῖν εὐγνωμόνως ἐπὶ τῇ μεταστάσει τοῦ ἐμοῦ πνευματικοῦ πατρός τε καὶ διδασκάλου ἔπεισαν, καίτοι θλίψει ἀφορήτῳ κατεχόμενον καὶ ὀρφανίαν κρείττονα ὀδυρόμενον ἢ κατὰ παράκλησιν. Καὶ πῶς οὐχί; ἐκείνη καὶ γὰρ ἡ μακαρία ψυχή, ὡς καὶ ἡ σήμοι τελειότης σημειοῖ, πάντα ἦν ἐμοί, καὶ πατήρ, καὶ ἀδελφός, καὶ διδάσκαλος, καὶ κηδεμών, καὶ εἴ τι τῶν εἰς σωτηρίαν φερόντων· καὶ ποῦ; ἐν ταύτῃ τῇ ἐσχατιᾷ καὶ ξένῃ πατρίδι. Ταῦτα οὖν πάντα ἀναλογιζόμενος κατ' ἐμαυτόν, πῶς οὐ τῷ βυθῷ τῆς λύπης βαπτισθήσομαι ἐπὶ τοιαύτῃ ἀπαρακλήτῳ συμφορᾷ; καὶ τὸ δὴ μέγιστον πῶς παρακληθήσομαι; πῶς καὶ κινῶ γλῶτταν ὁ ἤδη ἄγλωττος; πῶς χεῖρα ὁ ἄχειρ, ἅτε δὴ ἀφαιρεθεὶς τὴν διδάσκαλον ἐκείνην καὶ φιλόσοφον γλῶτταν, τὴν κινοῦσάν με καὶ μορφοῦσαν γλῶσσαν ἐκείνην, τὴν ὀρθοτομοῦσαν τὰ θεῖα δόγματα, τὴν παῤῥησιαζομένην τὴν εὐσέβειαν, καὶ χειρί, καὶ λόγῳ, καὶ τρόπῳ· τὴν οὖσαν ἔρεισμά τε καὶ ἐγκαλλώπισμα τοῦ νῦν δυστυχοῦς γένους; γλῶσσαν ἐκείνην τὴν μαιεύτριαν τῆς καλλιεπείας τοῦ καθ' Ἕλληνας λόγου, τὴν φθεγγομένην οὐδὲν ἄλλο, ἢ τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ, τὴν ἀναπνέουσαν ἔλεος, παράκλησιν πρὸς τοὺς χήτει τῶν ἀναγκαίων πιεζομένους; Ταῦτα τοίνυν, καὶ ὅσα τούτοις ἀδελφὰ προσῆν ἐκείνῳ, ἑκὼν παρίημι, ἵνα μὴ δόξω τὰ οἰκεῖα ἀποσεμνύνειν. οἰκεῖα γὰρ πάντα τὰ τοῦ ἐμοῦ πατρός, ἀλλὰ κἀντούτοις χάρις τῇ θείᾳ προνοίᾳ τῇ ἀναδειξάσῃ σε, τὴν φίλην ἐμοὶ κεφαλήν, τῷ ἀναξίῳ ἐμοὶ συλλυπούμενον καὶ παρακλήτορα δεξιὸν εἰς τὸ ἀνακτᾶσθαί με τὸν ὑπὸ λύπης ἀνηκέστου καὶ βαρυθυμίας ἀπειρηκότα, λόγου δυνάμει καὶ σοφαῖς εἰσηγήσεσιν, ἅς τινας ἀποδεξάμενος ὡς παρὰ πιστοῦ φίλου καὶ ὄντως γνησίου τῷ ἀπελθόντι, φέρω εὐγνωμόνως τὸ ἀπὸ τοῦ δε τὴν διάστασιν· τοῦτο μέν, ἵνα μὴ προσκρούσω τῷ τῶν ὅλων δεσπότῃ, τῷ ἀῤῥήτοις λόγοις καὶ κρείττοσιν ἢ κατὰ λογισμοὺς ἀνθρώπων τὰ καθ' ἡμᾶς διεξάγοντι· τὸ γὰρ δυσχεραίνειν ἐπὶ ἀώρῳ θανάτῳ τῶν ἀποιχομένων, ἀνθρώπου τοῦ καθέζοντος ἑαυτὸν ὁροθέτην πρὸς τὴν ψῆφον ἐκείνου, ὡς δῆθεν ἀώρως μετακαλοῦντος τὸ πλάσμα πρὸς τὰς ἐκεῖσε σκηνάς, ὅπερ ἄντικρυς πόῤῥω ἀπῴκισται ψυχῆς εὐσέβειαν μελετώσης· τοῦτο δέ, ἵνα μὴ καὶ τῷ ἀμέτρῳ πένθει εἰς τοὺς πατρικοὺς τῆς ἐκείνου καρτερίας ἄθλους (οὓς οὐκ ἀγεννῶς ἐνήθλει ἐκεῖνος) ἐξυβρίσω, καὶ οὕτω γ' ἐμαυτὸν νόθον καὶ ἀλλότριον δείξω τῆς ἐκείνου μεγαλοψυχίας, πρὸς δὲ καὶ ταῖς σοφαῖς παρακλήσεσιν ἀπειθῆ τοῦ γνησίου καὶ ὄντως, ὡς φθὰς ἔφην, φίλου τῷ ἀοιδίμῳ ἐκείνῳ, τῷ σὲ μᾶλλον ἢ τὸν ἀέρα ἀναπνέοντι, καὶ τὸ σὸν φίλον ὄνομα καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἀνακαλοῦντι εἰς μνήμην. Ἐν μιᾷ καὶ γὰρ τῶν ἡμερῶν εἶπέ μοι· Γεράσιμε, μετὰ τὴν τῆς ὑγείας ἀνάληψιν, θεοῦ συναιρομένου, πορευσόμεθα εἰς Χίον πρὸς τὸν ἐμὸν Κωνσταντῖνον, καὶ ἅμα μνησθεὶς καὶ τοῦ ὑποστατικοῦ τοῦ εἰς τὰ Πανία,

Ἀνθ' ὧν ἁπάντων σοὶ τὰ νῦν ὡς ὑποδιδασκάλῳ τελῶν τὴν τῶν μαθημάτων παράδοσιν ἀπρακτεῖν οὐκ εἴασα, τό γε εἰς δύναμιν ἧκον, καὶ τοὺς μαθητιῶντας περιέθαλψα, ἵνα μὴ *διασκορπισθῶσι παταχθέντος τοῦ ποιμένος*· οὗ ταῖς ἄνωθεν πρεσβείαις τὸ κρεῖττον δυσωπούμενον δῴησοι τὸ ζῆν ἐπιμήκιστον, ἄνοσόν τε καὶ ἀπερίστατον, εἰς φιλοτίμημα τῶν φιλολόγων καὶ ὑπεράσπισιν τῶν ὀρθῶν δογμάτων, καὶ ἀντίληψιν τοῦ σοῦ νῦν ὀρφανοῦ Γερασίμου.

Β'.

[ΝΙΚΟΛΑΩι]

Ἧκέ μοι τὰ σὰ παραμυθητικά, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν συναλγητικὰ γράμματα, γνήσιε παῖ Νικόλαε (καὶ μὴ ξενίζου τῇ κλήσει· εἰςποιεῖ γάρ σε ἐμοὶ τὸ σχῆμα), ἅττα καὶ ἀνέδειξάν σε ἀκίβδηλον ὀπαδὸν τοῦ ἀπελθόντος κοινοῦ πατρὸς καὶ διδασκάλου, ναὶ μὴν καὶ εὐγνώμονα· τὸ γάρ σε μεμνῆσθαι τῶν ἀπ' ἐκείνου καλῶν, τί εἴη ἂν ἕτερον, εἰ μὴ ἀνδρὸς εὐγνώμονος καὶ πιστοῦ μαθητοῦ πρὸς τὸν ἑαυτοῦ διδάσκαλον. Τὸ δὲ θρηνεῖν καὶ ὀδύρεσθαι τὴν τοῦ κοινοῦ γένους ζημίαν, ὡς οὐκ ὄντος αὐτῷ ἔτι τοιούτου διδασκάλου, τοῦ πράξει καὶ θεωρίᾳ κεκοσμημένου, τοῦ εἰς κόσμον αὐτῷ συντελοῦντος καὶ σεμνολόγημα, τοῦ εὐφυΐᾳ καὶ τάχει φύσεως πεπλουτηκότος, καὶ ῥεύματι γλώττης καὶ αὐτοῖς τοῖς ταχυῤῥόοις τῶν ποταμῶν ἁμιλλωμένου, τοῦ μετρίου τῷ φρονήματι, τοῦ ταπεινοῦ τὸ σχῆμα, τοῦ σώφρονος, τοῦ φιλοπένητος, τοῦ ἀπροφασίστου παρακλήτορος τῶν μαθητιώντων, τῶν τε ἐν ἀλλοδαπαῖς καὶ τῶν παρ' αὐτῷ. Ταῦτά, φημι, πάντα, καὶ τὰ τούτοις ἀδελφά, ὅσα αὐτός μοι ἐποδύρῃ, γνησιώτερόν σε παρίστησι καὶ αἴσθησιν ἔχοντα τοῦ καλοῦ, καὶ διὰ τοῦτο ἀλγοῦντα πέρα τοῦ μετρίου, καί γ' οὐκ ἀπεικότως· «Ὁ προστιθεὶς γάρ, φησιν, γνῶσιν προστίθησι καὶ ἄλγος». Ταῦτα δὴ καὶ αὐτὸς στρέφων κατὰ νοῦν, κατ' ἐμαυτὸν πένθει ἀπαρακλήτῳ συνέχομαι, καὶ αὐτὸ τὸ ζῆν ἀβίωτον ἡγοῦμαι, καὶ ταυτὶ τὰ νῦν ἐγχαράττων οὐκ ἀδακρυτὶ φέρω τὴν ἐκείνου μνήμην, ἀλλὰ περιῤῥαίνομαι τοῖς δάκρυσιν, οἴμοι λέγων πρὸς ἐμαυτόν. πῶς φθέγγομαι, ἐκείνου σιγῶντος; πῶς κινῶ χεῖρα, ἐκείνης ἀκινήτου οὔσης; Ἀλλὰ τί πεπόνθαμεν, ὦ φίλος; ποῖ φερόμεθα, οὕτω τῷ βυθῷ τῆς λύπης καταβαπτισθέντες· ἐλάθομεν τῷ πένθει εἰς ἐναντίον νοῦν παρασυρέντες τῆς καθ' ἡμᾶς πίστεως. Τίνων οὖν ἐστι τὸ ὀδύρεσθαι τοὺς μεταστάντας τῶν τῇδε; οὐ τῶν ἀπιστούντων; οὐ τῶν ἀρνουμένων τὴν ἐλπίδα τῆς ἀναστάσεως; οὐ βοᾷ ταῦτα Παῦλος ἐν οἷς φησιν. «Ἵνα μὴ λυπῆσθε καὶ ὑμεῖς, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα»; ὡς καὶ ἡ μακαρία ἐκείνη ψυχὴ ἔλεγε τοῖς περὶ αὐτὴν κλαίουσι, σταθερῷ τῷ φρονήματι· Τί κλαίετέ, φησιν; ἀπιστίας γὰρ σημεῖόν ἐστι τὰ δάκρυα καὶ τῶν σβεννύειν τούτοις φιλονεικούντων τὴν τῆς ἀναστάσεως δύναμιν. Διά τοι τοῦτο συμπαρακληθῶμεν ὑπ' ἀλλήλων, μὴ πάθωμεν ἀγεννές τι καὶ ἀνάξιον τῆς τοῦ ἀπελθόν-

τος καρτερίας τε καὶ διδασκαλίας. Μὴ προςτρίψωμεν μομφήν τινα ἐκείνῳ· φιλεῖ καὶ γὰρ ὡς τὰ πολλὰ ὁ χύδην λεὼς τῷ τρόπῳ τῶν διδασκομένων, καὶ τὸν τοῦ διδάσκοντος συντεκμαίρεσθαι· συμπαρακληθῶμεν δέ, ὡς φθὰς ἔφην. Οὕτω σὺ μὲν ὀδύρῃ, ὅτι οὐκ ἔχεις τὸν παραμυθοῦντα καὶ συμβουλεύοντα τὰ εἰκότα· ἀλλ' ἔχεις νῦν, μᾶλλον· οὐ γὰρ συναπῆρεν ἑαυτῷ καὶ τοὺς παρακλητικοὺς λόγους, ἀλλ' ὑπέβαλεν ἡμῖν ὡς πλείστους τε καὶ καλλίστους, καὶ νῦν ἔτι μᾶλλον ἐπιπέμπει ἄνωθεν· τίσιν; οὐδέσιν ἄλλοις, ἢ τοῖς φυλάττουσι τὰς διὰ ζώσης αὐτοῦ φωνῆς εἰσηγήσεις τε καὶ παρακλήσεις. Μᾶλλόν φημι νῦν, ὅτι καὶ ἐγγύτερον γεγονὼς τῇ φωτοχυσίᾳ τῆς τρισηλίου θεότητος, ταῖς πρὸς αὐτὴν ἐντεύξεσιν δαψιλεστέραν τὴν ἐκεῖθεν ἐπιχορηγεῖ ῥοπὴν εἰς παραμυθίαν τῶν ἀπαραμυθήτων· ἔτι δέ, ὅτι δίστομος μάχαιρα ἦν κατὰ τῶν αἱρετιζόντων. Ἀλλ' ἔδεισε κατανοεῖν, ὅτι καὶ μάλιστα τὰ νῦν, ἅτε δὴ ἐμφράττων τὰ ἀπύλωτα ἐκείνων στόματα, καὶ ὡς ἀραχνιαίους μίτους διαλύων τὰς ἐκείνων ἀσελλογίστους πλοκάς, οἷς τε συνεγράψατο κατ' αὐτῶν, οἷς τε διὰ ζώσης φωνῆς ὑφηγήσατο ἡμῖν, καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι ἐσφράγισε τὸν ἑαυτοῦ βίον, ἐκλιπὼν τὸ ζῆν ἐν τοῖς ὀρθοῖς δόγμασι τῆς κοινῆς ἡμῶν μητρὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἐφοδιασθεὶς καλῶς τοῖς ἐκεῖθεν μυστηρίοις. Θρηνεῖς ἔτι, ὅτι καλύπτει πικρὸς λίθος τὸ ἐκείνου σῶμα. Ἀλλ' ἔχουσιν Ἀβραμιαῖοι κόλποι τὴν ψυχήν, τὴν ὄντως Ἀβραμιαίαν, καὶ φιλόπτωχον, καὶ ἀποπλουτοῦσαν τὰ ἐνόντα τοῖς πένησιν, ὡς τὰ πολλὰ δὲ καὶ ἐκ τῶν ὑστερημάτων, ὃ καὶ σπάνιον· διὸ καὶμᾶλλον θαυμάσιον. Διά τοι τοῦτο οὐ δεῖ ἡμᾶς ἀλγεῖν, ὅτι κατέλιπεν ὀρφανούς, ἀπαρακλήτους τοὺς φίλους αὐτοῦ μαθητάς, εὖ εἰδότας, ὅτι μετ' ὀλίγον εὑρήσει ἡμᾶς, ἂν μείνωμεν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ μαθηταί, ἂν ζηλώσωμεν ἐκεῖνον μέχρι τέλους τῷ ὑπὲρ εὐσεβείας ζήλῳ καὶ τοῖς ἐκείνου ἤθεσιν, ἂν μὴ ὀκνῶμεν πρὸς παράδοσιν τῶν μαθημάτων ὧν ἐνεπιστεύθημεν. Πῶς δὲ μείνωμεν; ἐκεῖνος καὶ γὰρ μεθ' ὅσων ἀνυποίστων ἀλγηδόνων τῶν ἀπὸ τῆς ποδαλγίας, ὡς καὶ αὐτὸς οἶσθα, οὐκ ὤκνει. πρὸς μετάδοσιν τῶν ἐμπιστευθέντων αὐτῷ ταλάντων, πολλάκις καὶ κλινήρης ὤν, καὶ τὸ μέγιστον, ὅτι οὐδὲ ἡ ἀγνωμοσύνη τῶν πολλῶν, τοῦ τοιούτου θεοφιλοῦς ἀπεῖρξεν ἐκεῖνον ἔργου. Οὕτω δὴ καὶ αὐτὸς ποίει, μᾶλλον δὲ ποιῶμεν· φιλοπόνως μετάδος τῶν ἐν σοὶ σπουδασμάτων· ἀχαριστία καὶ γὰρ πικρὸν δοκεῖ καὶ οὐκ οἰστὸν τοῖς ἀφιλοσόφοις τὸν τρόπον, καὶ τοῖς ἐνταῦθα μόνον ἐλπιζομένοις κεχηνόσιν, ἀλλ' ἐν οὐρανοῖς μειζόνων ἀξιοῖ τῶν γερῶν τοὺς ταύτην παρ' οὐδὲν τιθεμένους. Τὸ γάρ, ἀνθ' ὧν τις εὖ δρᾷ, χάριτος ἐνταῦθα τυχεῖν ἐπικήρου, τῶν ἐκεῖθεν ἀκηράτων ἀπαξιοῖ χαρίτων· καὶ τοῦτό φημι, ὅτι πολλοὺς τὸ ἐπάρατον τοῦτο πάθος ἀμεταδότους πεποίηκε τῶν ἐν αὐτοῖς καλῶν· ἐμφωλεύει καὶ γὰρ ἀγνωμοσύνη ὡς τὰ πολλὰ πᾶσι τοῖς εὖ πεπονθόσι· διὸ καὶ δημώδης λόγος παραινεῖ· «Ὢ ποιήσεις καλόν, κακὸν ἔκδεξαι παρ' αὐτοῦ». Καὶ ταῦτα μέν σοι ἔστω παραμυθία μικρά τε καὶ ἀσθενὴς ὡς πρὸς τὴν σὴν φιλοπονίαν παρὰ τοῦ σοῦ

Γερασίμου τοῦ ἀπαρακλήτου, καὶ ἄλλους παρακαλοῦντος. Τὰ δὲ λοιπὰ χαρίζοιτό σοι ὁ Κύριος τὸ ζῆν εἰς μακραίωνας ταῖς ἄνωθεν ἐντεύξεσι τοῦ κοινοῦ πατρὸς καὶ διδασκάλου εἰς ζῶν παράδειγμα σωφροσύνης τε καὶ τοῖς λοιπῆς ἀγλαΐας τῶν ἀρετῶν, καὶ μετάδοσιν τῶν καλλίστων σοι φιλοπονημάτων, ὧντε ἀπεδρέψω παρὰ τοῦ μεταστάντος, ὧντε παρὰ τοῦ λογίου καὶ ὄντως φιλοσόφου κυρίου μοι Κωνσταντίνου, τοῦ νῦν κοινοῦ ἡμῶν πατρός τε, καθηγεμόνος τε καὶ ἀπροφασίστου παρακλήτορος.

Γ'.

[ΑΔΗΛΩι ΣΥΜΜΑΘΗΤΗι]

Πεφοίτηκέ μοι τὰ σὰ παρακλητικά, μᾶλλον δὲ συναλγητικὰ γράμματα, βαθυτάτῃ ἀθυμίᾳ κατεχομένῳ τῇ ἀπὸ τῆς μεταστάσεως τοῦ κοινοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ διδασκάλου, καὶ παρακλήτορος, ἐν οἷς οὐ μόνον σαυτὸν παρέσχες συλλυπούμενον τῷ σῷ Γερασίμῳ, ἀλλὰ καὶ παρακαλοῦντα, ὅπερ οὐκ ὀλίγον τὴν ἀπὸ τοῦ ἄλγους μοι σκοτόμαιναν ἀπεσκέδασε· πέφυκε γὰρ ὁ ἀθυμίᾳ κατεχόμενος διαχεῖσθαί πως καὶ ἀνακουφίζεσθαι τοῖς ἀπὸ τοῦ ἄλγους τῶν φίλων παραμηθυτικοῖς λόγοις· πρὸς δὲ καὶ αἴσθησιν ἔχοντα τῶν καλῶν παρέστησας σεαυτὸν ἐναργῶς. Τί γὰρ καὶ ἄλλο βούλεται τὸ οὕτω θρηνεῖν σε, καὶ κρουνοῖς δακρύων περιῤῥεῖσθαι, ἢ τὸ ἔχειν αἴσθησιν τῶν ὧν δεῖ, κατὰ τό· «Ὁπροστιθεὶς γνῶσιν προστίθησι καὶ ἄλγος» ; Τοῦτο λαμπρῶς ἐναπέφηνας ἐν τοῖς πρὸς ἐμέσου γράμμασι· τὸ δέ σε ὀδύρεσθαι, ὅτι οὐκ ἔχεις ἔτι τὴν παραμυθητικὴν ἐκείνην γλῶτταν, καὶ παραινετικὴν τῶν καθηκόντων, τοῦτο μηκέτι εἴπῃς· οὐ γὰρ συναπῇρε τοὺς παρακλητικοὺς ἐκείνους λόγους αὐτῇ, ἀλλὰ νῦν καὶ πλέον ἔσται παρακλητικὴ ἡ εὔλαλος ἐκείνη καὶ λιγυρά μοι γλῶττα, οἷςτε διὰ βίου συνεγράψατο λόγοις, οἷςτε διὰ ζώσης φωνῆς ἡμῖν ὑφηγήσατο· πρὸς δέ, καὶ ἔτι πλέον ἔφην νῦν, ἅτε δὴ πλησιέστερον γεγονυῖα ἐκείνη ἡ ὄντως μακαρία ψυχὴ τῷ ἀνεσπέρῳ φωτὶ τῆς τρισηλίου θεότητος, μᾶλλον ἐκεῖθεν ἐκπέμπει ἡμῖν τοὺς παρακλητικοὺς λόγους, ταῖς πρὸς αὐτὴν ἐντεύξεσι. Διά τοι τοῦτο μηκέτι ὑποβρύχιος γίνου ἀθυμίᾳ, ὡς ἀφῃρημένος τῆς ἀπ' ἐκείνου παρακλήσεως· ἀλλὰ μέμνησο μόνον ὧν ἀμέσως παρ' αὐτοῦ ἤκουσας· καὶ τοῦτο ποιῶν, ἔχεις αὐτὸν ἄνωθεν ἀντιλαμβανόμενόν σου καὶ παρακαλοῦντα κρεῖττον ἢ κατὰ σωματικὴν παρουσίαν. Ταῦτά σοι ὁσὸς ἀπαρακλήτωρ [ἴσ. *ἀπαράκλητος*] Γεράσιμος, κατά γε τὸ στενὸν τοῦ καιροῦ. Τὸ δὲ ἑξῆς εἴης μοι ὑγιαίνων κατ' ἄμφω τὸν ἄνθρωπον, ἀρετῆς ἁπάσης τῆς ὀφειλομένης ἀνδρὶ φιλοσόφῳ ἀντιποιούμενος, εἰρηνεύων πρὸς πάντας τούς τε οἰκείους καὶ ἀλλοτρίους ὅπως σχοίης τὰ βραβεῖα παρὰ τοῦ εἰρηνάρχου Χριστοῦ ἀκήρατα καὶ ἀμάραντα τῆς πρὸς αὐτὸν μιμήσεως.

Δ'.

ΤΩι ΠΡΩΗΝ ΑΡΤΗΣ[1]

Ποῦ ἐστι νῦν ὁ θρηνητὴς τῶν προφητῶν Ἱερεμίας, ὅπως δανείσῃ μοι πηγὰς δακρύων πολυχεύμονας, ἵνα κλαύσω τὴν ἐμὴν ὀρφανίαν. Μετέστη τῶν τῇδε ὁ ἐμὸς πατήρ τε καὶ διδάσκαλος, καὶ σὸς γνήσιος καὶ ἀκαπήλευτος φίλος· ᾤχετο ἐξ ἀνθρώπων ἀωρὶ Μακάριος, φημί, ἡ τῶν θεολόγων ἀκριβεστάτη διόπτρα, ὁ ἀκαταγώνιστος ὑπέρμαχος τῶν ὀρθῶν δογμάτων, ὁ ἀκριβὴς φύλαξ τῶν ἐθῶν τε καὶ νόμων τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, ἡ ἔμψυχος ἰδέα τῆς τε ἔσω καὶ ἔξω φιλοσοφίας, ὁ κόσμος τῶν διδασκάλων, τῆς καλλιεπείας τοῦ καθ' Ἕλληνας λόγου τὸ ταμεῖον, ἡ φιλοτιμία τοῦ νῦν δυστυχοῦς γένους, ὁ ἄμισθος διδάσκαλος, ὁ δαπανώμενος μᾶλλον ἢ δαπανῶν τοὺς αὐτῷ προςφοιτῶντας· οἴχεταί, φημι, ἡ χάρις τῆς εὐγλωττίας, ὁ παρακλήτωρ τῶν ἐνθλίψεσιν, ὁ τροφεὺς τῶν λιμῷ πολιορκουμένων, ἡ παραμυθία τῶν πολιᾷ καὶ γήρᾳ κατατρυχομένων, ὁ τῶν πόῤῥω καὶ τῶν ἐγγὺς ἀπροφάσιστος ἀλείπτης τῶν ἀποδυομένων πρὸς τὸ τῆς ἀρετῆς στάδιον, καὶ μάλιστα παρακλήτωρ θερμὸς τῆς ὑμετέρας τελειότητος· ἀπέπτη ὁ τοῖς καλοῖς λόγοις κουφίζων σοι τὴν ἀπὸ τοῦ γήρατος δυσχέρειαν· ἀπῆλθεν ὁ ἐπᾴδων σοι τὰς ἀπὸ τῶν ἱερῶν λογίων ἐπῳδὰς πρὸς κουφισμὸν τῆς ὁπωςδήποτε κατεχούσης σε ἀθυμίας· οὐκ ἔτι ἔχεις πλέον Μακάριον παρακαλοῦντα καὶ ανακτώμενόν σε ἐκ τῶν καιρικῶν θλιβερῶν περιστάσεων. Ἀλλ' οὐδὲ ὁ σὸς Γεράσιμος ἔχει πλέον τὸν παρακλήτορα καὶ τροφέα τοῦ κατ' ἄμφω ἀνθρώπου. Διά τοι τοῦτο νῦν ὀρφανίαν ὀδύρεται ἀπαραμύθητον, καὶ δριμυτέραν τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν, καὶ βίον διάγει ἀβίωτον ἐν ταύτῃ τῇ ἀπαρακλήτῳ ἐσχατιᾷ. Διὸ περαιτέρω γράφειν οὐκ ἐπιτρέπει ἡ συνοχὴ τῆς καρδίας καὶ τὰ δάκρυα σφοδρότερον καταῤῥέοντα, οὔτε μὴν τὰ τῆς ἀσθενείας καὶ τὰ τῆς ἐκδημίας ἀφηγήσασθαι αὐτῇ· ἄλλως τε μαθήσῃ παρὰ τοῦ λογίου Δημητρίου ἀκριβῶς. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ σὸς ἀπαρακλήτωρ [ἴσ. ἀπαράκλητος] Γεράσιμος. Ὁ δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς Χριστὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ Θεός, ὁ τὰ ἄῤῥηκτα δεσμὰ διαῤῥήξας τοῦ Ἅδου, χαρίσοιτο αὐτῇ ἑορτάζειν τὴν κοσμο-

[1] Ὁ ἱεράρχης οὗτος, ὁ κατὰ κόσμον Μαυρομμάτης ἐπονομαζόμενος, ἦν Πάριος τὴν πατρίδα καὶ συμμαθητὴς τοῦ Μακαρίου παρ' Ἰακώβῳ τῷ Μάνῳ. Τοῦ πεπαιδευμένου καὶ ἐναρέτου ἱεράρχου τούτου βιογραφίαν ἐξέδωκε τῷ 1880 ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Α. Π. Γ. Εὐμορφόπουλος ἐν τῷ *Δελτίῳ τῆς ἑταιρείας τῶν Μεσαιωνικῶν ἐρευνῶν*. Ἦν δὲ λίαν ἀγαπητὸς τῷ Μακαρίῳ καὶ ἐπιστολικὴν μετ' αὐτοῦ εἶχε κοινολογίαν. Ὁ δ' αὐτὸς ἐδωρήσατο καὶ τὴν ἐν τῇ Πατμιακῇ σχολῇ ἀνακειμένην ἔτι εἰκόνα τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν, ὡς δηλοῦσιν οἱ ὑποκάτωθεν αὐτῆς γεγραμμένοι στίχοι οὗτοι :

Νεοφύτου δώρημα τοῦ πρώην Ἄρτης
Σχολῇ τῆς Πάτμου, καθηγητὴν αὐχούσῃ
Ἐν διακόνοις Μακάριον τὸν πάνυ.
Τοὺς φοιτῶντας δὲ σοφίζετ', Ἱεράρχαι.
Ἔτος ἀπὸ Χριστοῦ αψλα'.

σωτήριον Ἀνάστασιν εἰς πολλὰς περιόδους ἡλίου, εἰς παραμυθίαν τῶν ἐν θλίψεσι, καὶ μάλιστα τοῦ σοῦ Γερασίμου, ᾧ αἱ θεοπρεπεῖς αὐτῆς εὐχαὶ είησαν παράκλησις καὶ σκέπη ἐν βίῳ παντί.

Ε'.

ΤΩι ΠΡΩΗΝ ΛΗΜΝΟΥ

Πολλοὶ πολλοῖς δάκρυσιν ἔκλαυσαν καὶ ἔτι κλαίουσιν ἀπαραμυθήτως τὴν ἀποβίωσιν τοῦ γνησίου αὐτῆς καὶ κατὰ πνεῦμα φίλου καὶ υἱοῦ, τοῦ ἀοιδίμου Μακαρίου· πολλῷ μᾶλλον, οἶμαι, κλαύσει καὶ ἀλγήσει ἡ ὑμετέρα πανιερότης, τοῦτο μὲν ὡς ἔχουσα αἴσθησιν τῶν καλῶν· ὅπου γὰρ αἴσθησις, ἐκεῖ καὶ ἄλγος· τὸ δὲ ἀνάλγητον εὔθυμον, διὰ τὸ ἀναίσθητον· τοῦτο δὲ καὶ ὡς εἰδυῖα καλῶς, [οἷον ἔνθερμον ὑπερασπιστ]ήν ? τῆς εὐσεβείας ἀφῃρέθη τὸ δυστυχὲς γένος, οἷον φύλακα ἀπαράτρεπτον τῶν ὀρθῶν δογμάτων, κήρυκά τε διαπρύσιον καὶ ἀπροσωπόληπτον, ἰδέαν ἔμψυχον ἀρετῆς ἁπάσης, ἐκμαγεῖον ζῶν τῆς τε καθ' ἡμᾶς καὶ ἔξω φιλοσοφίας, παρακλήτορα τῶν ἐν θλίψεσι, τῶν πεινόντων τροφέα καὶ ἐκ τῶν ὑστερημάτων, ὃ καὶ θαυμάσιον, διὰ τὸ σπάνιον. Παρίημι τ' ἄλλα θεοφιλῆ πλεονεκτήματα, ὅσα προσῆν ἐκείνῳ, ἅπερ καὶ βουλομένῳ περιγράψαι τῷ λόγῳ οὐ συγχωρεῖ τὰ δάκρυα καὶ ἡ ὀρφανία ἡ δριμυτέρα ἐμοὶ φανεῖσα καὶ αὐτῶν τῶν κατὰ σάρκα συγγενῶν. Διά τοι τοῦτο, οὐδὲ τὰ τῆς ἀσθενείας καὶ τὰ τῆς ἐξόδου δύναμαι διηγήσασθαι πρὸς αὐτήν· ἀλλ' ὁ σὸς Ἀθανάσιος, εἰβούλει μαθεῖν ἐπὶ λεπτοῦ, ἔχει ἀφηγήσασθαι ὡς παρὼν ἐνταῦθα. Καὶ τούτων μὲν ἅλις. Ὁ δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς, καὶ τὰ κλεῖθρα τοῦ ᾅδου διαῤῥήξας, καὶ χαρισάμενος τῷ γένει ἡμῶν ἀφάτῳ αὐτοῦ καὶ ἀπείρῳ φιλοτιμίᾳ τὴν ἐν οὐρανοῖς πολιτείαν τὴν ἀσυγκρίτως κρείττονα τῆς ἐν παραδείσῳ, δώῃ αὐτῇ ἑορτάζειν τὴν κοσμοσωτήριον ἀνάστασιν μετὰ λαμπρότητος τῶν κατὰ ψυχὴν θεοφιλῶν τε καὶ θεοτερπῶν ἔργων, εἰς καύχημα καὶ ἔμψυχον ἰδέαν τῆς ἀρχαίας ἀρχιερατικῆς πολιτείας, καὶ εἰς παραμυθίαν τῶν ἐν θλίψεσι, καὶ μάλιστα τοῦ σοῦ Γερασίμου, ᾧ αἱ ὑμέτεραι θεοπειθεῖς εὐχαὶ εἴησαν σκέπη καὶ παράκλησις καὶ ἀρωγὴ ἀποσοβητικὴ παντὸς ἐναντίου συναντήματος.

Ϛ'.

[ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΓΟΡΔΑΤΩι]

Τὴν σὴν σοφωτάτην καὶ τριπόθητον ἐμοὶ κεφαλὴν περιπτύσσομαι σὺν τῷ Χριστὸς ἀνέστη τῷ σωτηρίῳ ἀσπασμῷ.

Τὰ σοφὰ τῆς σῆς τελειότητος κομισάμενος γράμματα ἐφωδιασμένα βοηθήμασι τῶν ὅσα εἰς ψυχὴν καὶ σῶμα φέρει, ἀπορίᾳ συνεσχέθην οὐ μικρᾷ. Καὶ γὰρ κατ' ἐμαυτὸν ἀνελογιζόμην τίνας σοι χάριτας ἀποτιννύς, κἂν γοῦν μικρόν τι τῆς ὀφειλῆς τῶν τοιούτων σοι ἀπαραμίλλων τῶν πρός με χαρίτων ἀποδεδωκὼς εἴην· καί γ' ἐνδίκως· καθάπερ γὰρ ψυχὴ πολλῷ τῷ μέσῳ

τοῦ σώματος διέστηκεν, οὕτω καὶ αἱ πρὸς αὐτὴν κατατιθέμεναι χάριτες κατὰ διάμετρον ὑπερίστανται τῶν εἰς σῶμα τεινουσῶν· εἰ δέ γε συνέλθοιεν εἰς τὸ αὐτὸ ἄμφω, οὐδεμίαν λείπουσιν ὑπερβολὴν χάριτος, καὶ τὸν εὖ παθόντα τοιοῦτον ὀφειλέτην ἐναποφαίνουσι τῷ εὖ δεδρακότι, ὥστε μηδέσιν ἔχειν ποτ' ἑαυτὸν λῦσαι τῆς τοιαύτης ὀφειλῆς, καὶ δὴ τοιοῦτον ὃν τῆς σῆς πρός με εὐποιίας τὸ φιλότιμον, ἀνέφικτον ἐμοὶ πεποίηκε τὴν ἰσόρροπον πρὸς σὲ ἀντέκτισιν. Διά τοι τοῦτο, ὡς φθὰς ἔφην, ἀπορίᾳ συνειχόμην τίσι σε ἀμείψομαι τῶν πρὸς ἐμέσου πολλῶν ὑπηργμένων χαρίτων, ὅπου γε, πρὸς τῷ ἀπόρῳ τῆς χάριτος, καὶ προσηγορῶν ἀπορῶ τῶν εἰς ἔλεγχον φερουσῶν τῶν τοιούτων· κἂν γὰρ τροφέα ἐμὸν καλέσω σε, κἂν προστάτην τοῦ βίου, κἂν παρακλήτορα, κἂν φίλον ἀκαπήλευτον, ἀπροφάσιστον, κἂν καὶ ὅσα συγγενικῆς σχέσεως, πολλοῦ γ' ἀποδέω τῶν πρὸς ἀξίαν κλήσεων. Καὶ τούτων γὰρ ἁπάντων κρείττων φαίνῃ μοι ἐν ταύτῃ τῇ ἀπαρακλήτῳ ἐσχατιᾷ. Ἀλλ' οὖν γε κἀνταῦθα ἀναμνησθεὶς τῆς ἀοιδίμου ἐκείνης καὶ μακαρίας ψυχῆς, οὐ μικρὸν ἀνεκουφίσθην τῆς κατεχούσης με λύπης, διὰ τὸ ἄπορον τῆς εὐγνωμοσύνης· πολλάκις καὶ γάρ με ἔλεγε περὶ σοῦ, ὅτι οὐ πρὸς χάριν ὁρᾷ τὸ τοῦ Κωνσταντίνου μου ἐλεύθερον· ἄμισθον γὰρ ἔχει τὸ φιλότιμον τῆς χειρός, ἅτε ἐραστὴς διάπυρος ὢν τῆς φιλανθρωπίας τοῦ τὰ ἐπίκηρα τοῖς ἀκηράτοις ἀμείβοντος, καὶ ποτήριον ψυχροῦ ἀγέραστον οὐκ ἰῶντος· αὐτὸς ἄρα, φημί, ἀντιμετρήσει σοι καὶ τὸ παρ' ἐμοῦ ὄφλημα καὶ ἔργῳ καὶ λόγῳ· λόγῳ μέν, ἀνακηρύξει σε ἐν τῷ πανδήμῳ ἐκείνῳ θεάτρῳ, ὅτι οὗτος μόνος τῆς ἐμῆς φιλανθρωπίας ζηλωτής· εὐηργέτει καὶ γὰρ δίχα ἐλπίδος ἀμοιβαίας χάριτος· ἔργῳ δέ, τάξει σε τῷ χορῷ τῶν ὄντως φιλοσόφων, Ἰουστίνουτέ φημι τοῦ καὶ μάρτυρος καὶ τῶν παρὰ τῷ Θεολόγῳ ἐπαινουμένων. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· ὁ δὲ ἐκ νεκρῶν ἀναστάς, καὶ τὰς χαλκᾶς πύλας τοῦ ᾅδου αὐταῖς κλεισὶ συντρίψας, δώῃ σοι ἑορτάζειν τὰς λαμπροφόρους ταύτας ἡμέρας σὺν εὐθυμίᾳ καὶ ῥώσει διηνεκεῖ εἰς μακραίωνας πανοικί.

Ζ'.

Τέκνον φίλτατον καὶ ἐλλόγιμον, καὶ φιλεργόν, Νικόλαε, ἀσπάζομαί σε τῷ κοσμοσωτηρίῳ ἀσπασμῷ τῷ Χριστὸς ἀνέστη.

Οἶδα τοὺς σοὺς μυρίους πόνους, οὕςτινας καταβάλλεις ἀτρύτως τῇ μεταδόσει τῶν μαθημάτων ὑπὲρ τῆς ἐπιδόσεως τῶν χρυσῶν παίδων, τῶν καλῶν τε κἀγαθῶν γεννητόρων, οὕςτινας καὶ ἀσπάζομαι εὐχόμενος αὐτοῖς τὰ εἰς βελτίωσιν τείνοντα, οὐδὲ τὰς ἄλλας σοι ἀσχολίας ἀγνοῶ. Διά τοι τοῦτο ἔχε θυμὸν ἀγαθόν, καὶ ἐκτὸς ἀγωνίας ἔσο, μηδὲν ἀπρόσφιλον, οὐδὲ ἀφιλόσοφον περὶ ἐμὲ ὑπονοῶν, ὅτι οὐ παρὰ πόδας μοι ἀντεπέστειλας· μὴ γὰρ οὕτω φρενῶν ἐκσταίην, ὥστε μὴ ἔχειν διαγινώσκειν τίνας μὲν τῶν φίλων μεμπτέον ὑπερημερίας γραμμάτων, τίνας δὲ λήθης διωκτέον τοῦ φιλικοῦ καθήκοντος, ὅπερ ἄντικρυς πάσχουσιν οἱ ἀφιλόσοφοι τὸν τρόπον, καὶ τὸ φιλεῖν τῷ θαμι-

νῶς ἐπιστέλλειν ὁρίζοντες· μηδὲ γ' ἀνιάτω σε τό, ὅτι ἐπιλήσομαί σου ὅπου περ ἂν εἴης τῆς γῆς· θᾶττον γὰρ ἂν ἐμαυτοῦ ἐπιλήσμων γενοίμην, ἢ τῶν φίλα μοι φρονούντων. Τὸ δὲ ἐν ταῖς πρὸς Θεὸν ἐντεύξεσιν ὑπὲρ σοῦ μνείαν ποιεῖν, χρέος ἀπαραίτητον, οὐ μόνον ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν οἷς μικρά τις γνῶσις ἔνεστι τῶν κανονικῶν ἐνταλμάτων, ἅτε ὑπὲρ τοῦ κοινῇ συμφέροντος πονοῦντος. Σὺ δέ μοι μὴ ξενίζου ἀκούων τοῦ κοινῇ συμφέροντος· οἱ γὰρ τὴν μυρίων κακῶν πρόξενον ἀμάθειαν ἐξοικίζειν τῶν ψυχῶν σπεύδοντες, καὶ τὸν ἀνθρώπινον βίον παιδείᾳ ἀγαθύνειν πειρώμενοι, ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ πάντως πονοῦσιν, ἀληθείας δικαζούσης. Διὸ καὶ ἐπαινῶ τὸν εἰπόντα, τοὺς τὰς πολιτείας ἀνδρῶν φιλοσόφων πληροῦντας, οὐκ ἔστιν ὅτῳ ἄντις τῶν ἐν παντὶ τιμίων ἀνταμείψειεν· οὐδὲν γὰρ οὕτω λυμαίνεται τὰς πολιτείας, ὡς οἱ τῶν μαθημάτων ἄγευστοι, καὶ τὸ κρατοῦν ἀφιλοσόφως ἔχον· ἐκ τοὐναντίου δέ, οἱ παιδείας ἀντεχόμενοι, πολλῶν καλῶν τε κἀγαθῶν παραίτιοι ταῖς πολιτείαις γίνονται, εἰ μόνον ἄνθρωποι εἶεν οἱ τῆς παιδείας τρόφιμοι, καὶ τοῦ *Γνῶθι σαυτὸν* ἀπρὶξ ἔχοιντο, ἀλλὰ μὴ ἀνδράποδα τῆς ἐπαράτου φιλαργυρίας, καὶ λάφυρα τύφου. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· εἴης δέ μοι ἑορτάζων τὰς κοσμοσωτηρίους ἡμέρας τῆς ἀναστάσεως εἰς πολλοὺς λυκάβαντας συνάρσει τοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάντος Χριστοῦ.

Η΄.

[ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΩι ΓΟΡΔΑΤΩι]

Τὴν σὴν ἐλλόγιμον καὶ πατρικὴν ἀσπάζομαι κεφαλήν.

Μεθ' ὅσης πλείστης εὐφροσύνης καὶ παρακλήσεως ἐπῆλθον τὰ σοφὰ αὐτῆς γράμματα, ἅτε ὄντα ἐξαγγελτικὰ οὐ μόνον τῆς φίλης καὶ σωστικῆς ἐμοὶ ῥώσεως αὐτῆς ἀλλὰ καὶ δηλωτικὰ τῆς πρός με διακαοῦς αὐτῆς ἀγάπης. Πῶς γὰρ οὔ; ὅπου γε καὶ τοσούτοις περισπασμοῖς περιστοιχιζόμενοι ἡ σήμοι τελειότης, τῆς ἀπὸ τῆς μετοικήσεως εἰς τὰ προάστεια, οὐκ ἀνέχεται μέν τοι οὐδ' οὕτω μικρὸν γ' ἀπροσαύδητον παριδεῖν τὸν ἑαυτῆς Γεράσιμον. Διά τοι τοῦτο αὐτὸς ἐπὶ τούτῳ μᾶλλον χαίρω καὶ ἐναβρύνομαι ἢ Πηλεὺς ἐκεῖνος ἐπὶ τῇ μαχαίρᾳ [1], εἰ δὲ βούλει, καὶ Γύγης ἐπὶ τῇ σφενδόνῃ τοῦ δακτυλίου [2]. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως. Τὰ δὲ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ κοινοῦ ἡμῶν δεσπότου παρὰ πόδας ᾠκονόμησα, ὡς ἠξίωσας, ὃν ἀποστήσας τοῦ πρὶν παρ' αὐτῷ ἀπευκτοῦ παιδαγωγοῦ, οἰκονόμῳ τινὶ καὶ ἐπιστάτῃ ἐνεχείρησα, ἀνδρὶ σεμνῷ, καὶ φιλοσόφῳ ἦθος μᾶλλον ἢ παιδείαν· παιδαγωγὸν γὰρ ἢ ὑποδιδάσκαλον οὐκ ἔτι ἀνέχεται ὁ παῖς ἔχειν· ἀλλ' ἀποτροπιάζεται, ὅλως σειριῶν καὶ πρὸς αὐτὸ τοὔνομα, ἅτε ἐλευθεριάζων καὶ καθ' ἑαυτὸν διάγειν βουλόμενος. Ἐγὼ δέ, ἵνα μὴ ὡς πῶλος ἄνετος περιοδεύῃ, ἐσοφισάμην τὸν παῖδα αὖθις ὑπ' οἰκονόμῳ τελεῖν, καὶ δίχα τῆς βουλῆς ἐκείνου

[1] Ἴδε Ἀπολλοδ. Βιβλιοθ. Γ', ιγ'. 3.

[2] Ἴδε Πλάτ. Πολιτ. Β'. γ'.

οὐδὲν πράττειν· καὶ οὕτως ᾠκονόμησα τὰ περὶ αὐτοῦ καὶ πόνους οὐκ ὀλίγους καταβάλλω περὶ τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ, ὡς με πολλάκις καὶ διὰ ζώσης φωνῆς καὶ γραμμάτων τοῦτο πράττειν ἠξίωσας, καὶ ἰδίᾳ καθ' ἑκάστην παροτρύνω παραβάλλειν τῷ ἐμῷ καταλύματι, ὅπως τι τῶν εἰς κτῆσιν παιδείας τεινόντων διδάξω αὐτόν· ὁ δὲ παῖς οὐδ' ἅπαξ τοῦ μηνὸς προςφοιτᾶν ἀνέχεται. Περὶ δὲ τῆς οἰκονομίας τοῦ παιδὸς ἐπέστειλα καὶ τῷ δεσπότῃ τὰ εἰκότα. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτω· τὰς δὲ κανδήλας, εἴσοι σχολή, δὸς τῷ ἐπιφέροντι τὸ παρόν· εἰ δὲ μή, ὅτε σοι βουλητόν. Τὰ δὲ ἑξῆς εἴης μοι ἐῤῥωμένος καὶ εὐθυμῶν ἐς μακραίωνας. Πάντας κατ' ὄνομα τοὺς περὶ αὐτὸν ἀσπάζομαι, καὶ μάλιστα τὸν ἐμὸν ἀκέστορα.

Θ'.

Τῷ πανιερωτάτῳ καὶ λογιωτάτῳ μητροπολίτῃ τῆς ἁγιωτάτης μητροπόλεως Χίου κυρίῳ κυρίῳ Δανιήλ, τὴν μετὰ πάσης εὐλαβείας δουλικὴν προσκύνησιν.

Τὰ πανίερα αὐτῆς καὶ σοφὰ γράμματα ἐπελθόντα οὐ μετρίαν ἐμοὶ ἐμνηστεύσαντο παράκλησιν καὶ εὐφροσύνην· καὶ γὰρ οὐ μόνον ἐτύγχανόν γ' ὄντα ἀνάμεστα τῆς χριστομιμήτου αὐτῆς ταπεινοφροσύνης, ἀλλά γε καὶ εὐχῶν ἀρχιερατικῶν μετά γε τῆς μνήμης τοῦ ἐμοῦ ἀοιδίμου πατρός τε καὶ διδασκάλου, οὗ μνείαν ποιεῖν ἐν ταῖς ἀναιμάκτοις θυσίαις καὶ λιταῖς ταῖς πρὸς τὸν Κύριον λιπαρὴς αὐτῇ προςκάθημαι ἱκέτης. Ἔτι τε χαρᾶς ἐμοὶ οὐκ ἐλάττονος πρόξενος καὶ ἡ μέριμνα τῆς ἐπιδόσεως κατά τε παιδείαν καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα τοῦ ἀνεψιοῦ αὐτῆς, ἣν οὐκ ἐν παρέργου μοίρᾳ τίθεμαι, καίτοι περιστοιχιζομένη ἀλλεπαλλήλοις φροντίσι τοῦ ἐμπιστευθέντος αὐτῇ ποιποιμνίου, ὅπερ, ὡς ἐμαυτὸν πείθω, πολλῶν ἀναρρήσεων καὶ γερῶν ἄξιον. Πρὸς ταῦτα καὶ αὐτὸς ἀφορῶν τὴν δυνατὴν καταβάλλω σπουδὴν περὶ τὴν βελτίωσιν οὐχ ἧττον τῶν μαθημάτων ἢ εὐκοσμίας τε καὶ σεμνότητος ἠθῶν. Διά τοι τοῦτο παρὰ πόδας τῶν γραμμάτων αὐτῆς ἀποστήσας τοῦ πρὶν ὑποδιδασκάλου ἑτέρῳ τινὶ καὶ σεμνῷ καὶ ὄντως φιλοσόφῳ τὸ ἦθος ἀνδρὶ ἐνεχείρισα τὸν παῖδα, οὐχ ὡς παιδαγωγῷ, ἀλλ' ὡς οἰκονόμῳ, καὶ ὡς εἰπεῖν ἐπιτρόπῳ. Ὁ γὰρ παῖς οὐ προσίεται ἔτι ὑπὸ παιδαγωγῷ ἢ ὑποδιδασκάλῳ τελεῖν, ἐλευθεριάζων πάντῃ, καὶ ζῆν καθ' ἑαυτὸν γλιχόμενος· ὅθεν οἰκονομικῶς ἐγὼ οὕτως ἐσοφισάμην πάλιν τὸν παῖδα ἐν ὑπακοῇ διάγειν καὶ ἐπιστασίᾳ· καὶ τοῦτό γ' οὕτως ᾠκονόμησα, εὖ εἰδὼς ὅτι νεότης παραινέσεως δίχα προστάτου ἀφηνιάζει περὶ τὴν τῶν μαθημάτων φιλοπονίαν, καὶ ἀλογίστως φέρεται πρὸς ἃ μὴ δεῖ, ἅτ' οὐχ οἷά τε οὖσα ἀφ' ἑαυτῆς τά τε καλὰ τῶν φαύλων διαγινώσκειν· ἀνθ' ὅτου γε ῥυτῆρος δεῖ αὐτῇ, καθάπερ ἀγερώχῳ ἵππῳ, ὅπως τῶν φαύλων ἀνασειράζηται, καὶ τῶν ἀθυρμάτων ἀναχαιτίζηται. Καὶ τοῦτο γ' οὐ καινόν, ἀλλὰ παρεπόμενον τοῖς ἠθέσι· καθάπερ γὰρ βοῦς ἀπειρόζυγος βουπλῆγος δίχα τὸν ζυγὸν ἕλκειν ἀποσείεται, οὕτω τοι καὶ τὸ ἀκμαῖον, ἐπιτιμήσεως καὶ μάστιγος δίχα τὸν αὐχένα τῷ ζυγῷ τῆς

παιδείας ὑποκλίνειν ἀπαναίνεται. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· διὸ λίαν ἀντιβολῶ τὴν ὑμετέραν πανιερότητα ἐπιστέλλειν ἰδίᾳ τῷ οἰκονόμῳ, ᾧ ὄνομα Μελέτιος ἱερομόναχος, προτρέπουσα αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ παιδὸς κηδεμονίαν, καὶ τῷ ἀνεψιῷ ὅπως ἔχῃ αὐτῷ εὐπείθειαν, καὶ δίχα τῆς βουλῆς καὶ εἰδήσεως αὐτοῦ μηδὲν ποιεῖν. Ἐγὼ δέ, καίτοι ἐπαντλούμενος πολλαῖς φροντίσι διὰ τὴν ὀρφανίαν, ὅμως τὴν δυνατὴν φροντίδα καταβάλλω ὑπὲρ τοῦ παιδός· καὶ τοῦτο μὲν ποιῶ ὡς χρέος ἐμοὶ ἀπαραίτητον, ἄλλως τε καὶ τοῦ κυρίου μου Κωνσταντίνου καὶ ἐμοί, τό γε νῦν εἶναι, κηδεμόνος τε καὶ προστάτου καθ' ἑκάστην ἐν τοῖς πρός με γράμμασι πρὸς τοῦτο παροτρύνοντος, καὶ διὰ ζώσης ἔτι φωνῆς, ὅτε ἐνταῦθα τὰς διατριβὰς ἐποίουν. Καὶ ταῦτα μὲν οὕτως· αἱ δὲ πανίεροι αὐτῆς εὐχαὶ καὶ εὐλογίαι εἴησαν ἐμοὶ σκέπη τε καὶ χειραγωγία πρὸς τὰ ὄντως πρακτέα.

αψλζ'.

Γ'.

Τῇ τριποθήτῳ μοι κεφαλῇ ὑγείαν καὶ τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν.

Ἤσθην σου τοῖς γράμμασιν ἐντυχών, καὶ τὸ πολὺ τῆς ἀνίας ἀφῄρημαι· ὑπερεθαύμασα γάρ σου τὸ φιλόσοφον, τὸ καρτερικὸν καὶ ἀνένδοτον. Τὸ μὲν γὰρ οὐδ' ὁπωςοῦν ἐπὶ τῷ διδασκάλῳ παθεῖν, τῆς σῆς ἐπιεικείας ἀλλότριον καὶ χρηστότητος· τὸ δὲ μὴ ὅλως ἐμμένειν τῷ πάθει, ἀλλὰ σκεψάμενον, ὅτι τὸ τῶν τῇδε ἀπαλλαγῆναι ὀνόματι μᾶλλον φοβερὸν ἢ πράγματι, καὶ μάλιστα τοῖς τὴν κατοικίαν εἰδόσι προκρίνειν τῆς παροικήσεως, καὶ γλιχομένοις ταύτης ἀπαλλαγέντας ἐκείνης κατατρυφᾶν. Τί γὰρ ἐκείνοις καὶ σκιαῖς, ὀνείρων οὔσαις ἀπαγεστέραις, καὶ οὔτε τὸ λυποῦν, οὔτε τὸ εὐφραῖνον καρπουμέναις ἀκίβδηλον; Ἀνδρὸς πεπαιδευμένου τὰ θεῖα, καὶ οὐδὲν ἢ ταῦτα μελετῶντος, καὶ τὰ ὄντα οὐ τῇ αἰσθήσει, ἀλλὰ καθαρῷ τῷ νοῒ ὑπερανεστηκότι τῶν ἄλλων κρίνοντι, ὁποίαν καὶ τὴν σὴν λογιότητα ἡ μετὰ τοῦ ἀοιδίμου ἐκείνου πατρὸς χρόνιος διατριβὴ ἀπεφήνατο. Στομώσασα γάρ, ὥςπερ βαφὴ σίδηρον, ταῖς πολλαῖς καὶ ἀδιακόποις ἀφηγήσεσιν, ἄξιον τῆς αὐτοῦ διαδοχῆς γνωσθῆναι ἐποίησεν. Οἶμαι καὶ τὴν θείαν πρόνοιαν, μὴ ἐπὶ πολὺ λανθάνειν τὴν ἀρετὴν βουλομένην, ἐκεῖνον μὲν τὰς ἀμοιβὰς τοὐντεῦθεν καρποῦσθαι τῶν πόνων, οὓς ἀνέτλη γενναίως ὑπὲρ τοὺς νῦν ἅπαντας, τοῖς πάλαι θείοις ἀνδράσιν ἁμιλλώμενος, καὶ ἀρετῇ καὶ παιδείᾳ τὸ δυνατὸν ἀνθρώπῳ κοσμούμενος, τῶν τῇδε ἀλγεινῶν ἀπαλλαγέντα εὐδοκῆσαι· σὲ δὲ μηκέτι ἀγνοούμενον, ἀρίδηλον τὴν ἐνοῦσαν καὶ χρόνῳ μακρῷ ἀποταμιευθεῖσαν ἐργάσασθαι. Χαίρω τοίνυν ἐμοὶ μὲν τὸ δυνατὸν εἰς τὴν σὴν παραμυθίαν συνεργήσαντι· οἶμαι γὰρ χαρίζεσθαι κἂν τούτῳ οὐ μικρὸν τῷ ἀποιχομένῳ, ἐκείνῳ δὲ ὅτι ζῇ ἤδη ζωὴν τῆς προτέρας διπλασίονα· τῇ μὲν τῇ ἀνεκλαλήτῳ χαρᾷ ἐντρυφῶν, τοῖς ἁγίοις, οὓς ἐμιμεῖτο, συνδιαιτώμενος· τῇ δὲ Γερασίμῳ τῷ φιλτάτῳ ἐμπρέπων, καὶ οὐδὲν ἀλλ' ἢ τὰ συνήθη καὶ φίλα

διαπραττόμενος. Εἴη κἀμοὶ ἐπὶ τοιαύταις ἐλπίσι μεταστάντι τῶν ἀναμφιλέκτως ἐλπιζομένων τυχεῖν. Σὺ δέ μοι ἡ ἱερὰ κεφαλή, τῆς προθέσεως ἀμεταστρεπτὶ ἀντεχόμενος γίγνου τοῖς προςπίπτουσιν ἀλγεινοῖς ὡς σκόπελος ἄλλος, ὃν οὐδαμῆ τὰ ἀλλεπαλλήλως πανταχόθεν συῤῥέοντα κύματα κατὰ τὴν ποίησιν[1]· πολλὰ γὰρ εἰκὸς ἀπαντᾷν σοι τοιαῦτα τοῖς ἔμμονον τὴν ἀρετὴν κεκτημένοις δοκίμια. Ἐγὼ δὲ καὶ τῷ σώματι ἀπών, ἀλλ' οὖν τῇ ψυχῇ ἀχω[ρί]στως συνὼν οὐδαμῆ ἀπολείψομαι συμπράττων σοι τοῖς χρειώδεσι κατὰ δύναμιν.

Ἔῤῥωσο. αψλζ'. Φεβρ.

Τὸν τριπόθητον κὺρ Ἀρσένιον ἥδιστα προςαγορεύων μεγίστας αὐτῷ οἶδα τὰς χάριτας τῆς τε πρὸς σὲ εἰλικρινοῦς διαθέσεως, τοῦ πρὸς ἐμέ τε φίλτρου, τῆς περὶ τὰ καλά τε ῥοπῆς, καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἀκριβῶς μοι ὑποτυπῶσαι τὸν τρόπον τῆς τοῦ ἀοιδίμου ὑμῶν πατρὸς μεταστάσεως.

Ὅλος αὐτῆς
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΑ'.

Τῇ μακαρίᾳ καὶ τριποθήτῳ μοι κεφαλῇ ἐν Χριστῷ, ὑγιαίνουσαν εὐδαιμονεῖν.

Τοῦ μακαριωτάτου κὺρ Χρυσάνθου τοῖς ἡμετέροις ἐνδημοῦντος τὰ περὶ σφαίρας ἤμην τῷ τῆς καθ' ἡμᾶς σχολῆς διδασκάλῳ παραδιδούς· ἧς δὴ καὶ τὴν καθόλου διδασκαλίαν ἐκ τῶν τοῦ Πρόκλου περάνας, τὰ περὶ τῆς χρήσεως ὅσα τε τῇ μνήμῃ περιφέρειν ἦν, ὅσα τι ὑπὸ τῶν γεγραμμένων Λατίνοις ἀναλέξασθαι (οὐδὲ γάρ μοι τοῦτο μόνον πραγματευόμενον προσεγένετο σύνταγμα), ἀπεστομάτιζον. Τοῦτο μαθοῦσα ἡ ἐκείνου μακαριότης, ὡς ἀλόγου κατεφρόνει τοῦ ἔργου, καὶ δεῖσθαι τὴν διδασκαλίαν ἔλεγεν ἀρχετύπου τινός, δι' οὗ ἐμὲ μὲν μὴ ἀμνημονοῦντα παραλιμπάνειν πολλὰ τῶν ἐπ' αὐτῇ ζητουμένων, καὶ ἔχειν καὶ τὸν ἀκούοντα, εἰς ὃ ἀφορῶντα ἀνακυκλεῖν τὰ λεχθέντα, καὶ μὴ ἐᾶν ἀποῤῥεῖν τῆς μνήμης ἐξίτηλα, τῷ χρόνῳ γινόμενα. Ὤκνουν τὴν ἀρχὴν τοῦ ἔργου ἐφάψασθαι καὶ τῆς ὀλιγομαθείας μου θεατρίσαι γνωρίσματα. Ἐγκειμένου δ' ἐκείνου, ὑπέστην τὸν πόνον· τί γὰρ καὶ ποιεῖν ἔμελλον ἀδυσωπήτως προστάττοντος; Καὶ δὴ περάνας εἰς τὴν Κωνσταντίνου ἀπέστειλα διατρίβοντι· ἦν γὰρ καὶ τοῦτο προστεταχώς. Ὁ δὲ οὐδὲ τῶν ἐλαχίστων ὀλιγωρῶν, τύποις ἐκδοὺς ἔπεμψε τῶν τυπωθέντων οὐκ ὀλίγα καὶ εἰς ἡμᾶς. Τούτων ἄττα πέμπω καὶ τῇ ὑμετέρᾳ τελειότητι, οἶδα μὲν ὡς ἄχρηστα τὸ ὅλον, καὶ μονονοὺ ταύτῃ ἄχθος ἀνωφελές· τοῖς τελείοις γάρ, καὶ νοῦν καὶ ψυχὴν τρέφουσιν ἐμφιλοχωροῦσα, τὰς πολυασχόλους ταύτας (ἵνα κατὰ τὸν μέγαν ἐκεῖνον εἴπω) παρορᾷ ματαιοπονίας, εὖ πράττουσα· ἀλλ' ἵν' ἔχῃ γνῶναι μὴ πάντῃ σχολάζοντα, καὶ τὸ λεγόμενον ἀέρα δέροντα, καὶ βιοῦντα εἰκῇ· ὅτι δ' ἀδικεῖ με ἡ σή μοι τελειότης, καὶ ἀνταδικουμένη.

[1] Ἐλλιπὴς φαίνεται ὁ λόγος.

ἴσως, μηδ' ὅλως γράφουσα, εἰδυῖα καλῶς μὴ ὀλιγωρείτω πάντη τοῦ δέοντος. Εἰκὸς γὰρ μᾶλλον ἐμοῦ τοῦ δικαίου φροντίζειν καὶ τῆς φιλίας αὐτῆς· οἰκειοῦνται γὰρ τοῖς τελειοτέροις τὰ κρείττονα. Εἴη δέ μοι ὑγιαίνουσα εἰς μακραίωνας.

αψλα'. Φεβρ.

Τοὺς ἀγαπητοὺς κύριον Γεράσιμον καὶ κύριον
Κωνσταντῖνον ἀσπάζομαι ἐν Χριστῷ. Ὅλος αὐτῆς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΟΡΔΑΤΟΣ.

ΙΒ'.

Χάριτος ὅσης μεστὰ ἔδοξεν ἡμῖν εἰπέρ ποτε τὰ ἀρτίως πεμφθέντα σοι γράμματα, οὐχὶ διὰ τὰ εὐαγγέλια τῶν βίβλων, ἀλλὰ διὰ τὴν ἔμφυτόν σοι πρὸς τὰ καλὰ ῥοπήν, δι' ἣν τῆς τῶν φιλτάτων παιδείας οὐκ ὀλιγωρεῖς, ὅπερ ὅσον ἀναῤῥήσεων πρόξενον, καὶ εὐγενοῦς ψυχῆς, ναὶ μὴν καὶ θεοφιλοῦς γνώρισμα, τοσοῦτον ξένον ἄκουσμα ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις, ἅτε δὴ πάντων τοῖς κατ' αἴσθησιν προσηλωμένων καὶ οἶμαι οὐκ ἀθεεὶ ἀῤῥένων ἠμοίρησας παίδων, ἀλλ' ἵνα τὸ ὑπερβάλλον τῆς σῆς εὐγενοῦς ψυχῆς ἐν ταῖς θηλείαις ὀφθῇ. Εἰ γὰρ τοσοῦτός σε εἶλεν ἔρως τῆς βελτιώσεως ἐκείνων, τίς ἂν εἴης ἐν τοῖς ἄῤῥεσι; Ταῦτά με καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ ἐνέπλησεν ἀφάτου ἡδονῆς· διὸ καὶ οὐ τὴν τυχοῦσαν κατεθέμην σπουδήν, ὅπως σοι δεξιὸς γενοίμην τῷ θεοφιλεῖ σκοπῷ, ἀλλ' ἀπέτυχον τοῦ ποθουμένου. Πάντες καὶ γὰρ φρίττουσι πρὸς τὴν τῶν θηλειῶν ἐπιστασίαν· ἄλλως γὰρ εὐκταῖον ἦν τοῖς πᾶσι ὁμιλεῖν σοι καὶ συσκηνοῦν· διὸ σύγγνωθι, τῆς ἀποτυχίας οὔσης τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν. Περὶ δὲ οὗ σημειοῖς τῆς τε ἐκλογῆς καὶ τῶν ἄλλων, πόῤῥω τῆς ἐμῆς διανοίας, ἀλλ' ἄλλως ἐπελθὸν τό, ἰδοὺ ἥκει, γέγραπται· αὐτὸς δὲ τῷ σῷ ἐπαγγέλματι χαριζόμενος καὶ τῇ κοινῇ ἐλεεινῇ καταστάσει, συγκρότει τὰ πρὸς ἐπίδοσιν τῶν μαθητιώντων αὐτόθι, καὶ πάντως γε τῆς προσηκούσης οὐκ ἀποτεύξῃ ἀμοιβῆς, κἂν ἡ παρ' ἀνθρώπων ἀπῇ· τὰς βίβλους κἂν μὴ γράψω οἷς οἶδας πέμψεις, ὅσα δ' ὑπὲρ αὐτῶν καταβαλεῖς, σημείωσον· καὶ γὰρ οὐχ ἡμέτερα τὰ βιβλία, ὡς ὁ ἀδελφὸς τοῦ Ἰωάννου φησίν, ἀλλὰ τοῦ ἀνεψιοῦ ἐκείνου Βασιλείου. Ἴσως δὲ μὴ πάντα ἀλλὰ μέρος, πλὴν ὡς φθὰς ἔφην σημειούσθω τὰ ἀναλώματα. Καὶ γὰρ τῶν προτέρων ἔτι τὰς ἀμοιβὰς ὀφείλομεν. Ὑγιαίνων εἴης μοι ἐν κυρίῳ μετὰ τῶν περὶ αὐτὴν πάντων. Προσειρήσθων δὲ ὡς ἀφ' ἡμῶν καὶ αἱ φιλόμουσοι παρθένοι, καὶ εἰδέτωσαν ὡς οὐ μόνον Θεὸν ἐπαινέτην ἕξουσι τῆς φιλοπονίας, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς ἐλαχίστους. Τὸν κοινὸν φίλον κύριον Ἰωάννην πρόσειπε παρ' ἡμῶν, καὶ μηδένα αὐτοῦ τιμήσῃς εἰς ἀποστολὴν τῶν βίβλων· καὶ γὰρ εἴπερ τις καὶ ἄλλος ἐραστὴς αὐτῶν, καίτοι ἰσόῤῥοπον τῇ προθέσει οὐδέποτε ἐχρήσατο τὴν τύχην, ἀλλ' ἄνωθεν ἀντίξουν καὶ ἀντιβαίνουσαν.

Ἔκφρασις Πάτμου ἐν γυμνάσματος εἴδει.

Ὦ πολὺ δοθήσεται, πολὺ ἀπαιτηθήσεται[1], ὁ λόγος ἂν ἔφη τῆς ἀληθείας. Ἐμοὶ δέ γ' ἐπιστεύθη τις μικρόν τι δηλαδή, καίτοι, παρ' ἐμοὶ κριτῇ, μέγα, τοιοῦτον ὀρφανία ἐκ νηπίου, τὸ πόλιν ἐκ πόλεως ἀμείβειν, καὶ τὸ τὴν παιδείαν ἐρανίζεσθαι ἥκιστα κατὰ σχολήν, ἀλλ' ἐκ διαλειμμάτων. Διὸ μή μέ τις ἀπαιτήσῃ μέγα ἐν τῇ παρούσῃ τῶν ἐπιστολιμαίων χαρακτήρων γυμνασίᾳ, λόγους, φημί, μακρούς τε καὶ ἡδεῖς, καὶ πρὸς εὐφημίαν τείνοντας ἀνδρῶν σοφῶν καὶ ἀρετὴν τοῦ λέγειν πλουτούντων. Ταῦτα ποιῶν ἀπαιτεῖ πολλὰ παρὰ τοῦ ἐμπιστευθέντος ὀλίγα.

Τοίνυν ἐπαινέσω αὐτὸς ὁ ὀλίγος ὀλίγην, νῆσον μὲν τὴν Πάτμον, φημί, μικρὰν τῇ γῇ καὶ τοῖς ὄρεσι, τ' ἄλλα δὲ ὡς μεγίστην τε καὶ πλουσίαν. «Οὐ γὰρ ἐν τῷ πολλῷ τὸ εὖ, κατὰ τὸν εἰπόντα[2], ἀλλ' ἐν τῷ εὖ τὸ πολύ». Λιμένας, φημί, οὐκ εὐαρίθμους, καὶ ἀκλυδωνίστους, οἷς ἐκόσμησε μὲν αὐτὴν τὸ θεῖον, σώζει δ' αὐτὴ τοὺς παραπλέοντας, πάντοθεν δίκην τινὸς μητρὸς ἀναπεταννύουσα τὰς ἀγκάλας. Παρίημι τὸν ἄλλον αὐτῆς πλοῦτον, ὅσος πρὸς σωτηρίαν φέρει, τὴν ἀξιάγαστον ἐν αὐτῇ μονήν, τὸν σωτήριον τῶν ψυχῶν λιμένα, τοὺς πολλοὺς καὶ καλοὺς ἱεροὺς σηκούς, οἷς πάντοτε ἡ νῆσος περιστοιχίζεται. Ποῦ δὲ θήσεις τὸ ἱερὸν σκῆνος, τὸ ὄντως τερατουργόν, τοῦ ὁσίου Χριστοδούλου; ποῦ τὸ ξενοδόχον σπήλαιον, ἐν ᾧ εἶδέ τε φρικτὰ καὶ γραφῇ παρέδωκεν ἄρρητα ἡ τῶν Ἀποστόλων κορωνίς; ποῦ τὴν ἀμιξίαν τῶν ἐθνικῶν; τὰ ἀρχαῖα ἔθη, τοὺς ἱεροὺς κώδωνας, τὰς ἀδιαλείπτους εὐχάς, τῶν ἐν αὐτῇ οἰκιστῶν τὸ ἀκραιφνὲς τῆς πίστεως; ποῦ τὴν ἀκαδημίαν τὴν ξενοδόχον ὁμοῦ καὶ ἄμισθον, τὸ ὑπόμνημα τῆς πάλαι ποτὲ κλεινῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν νῦν φιλολόγων [ἄνωθεν: *καὶ τῶν νῦν μαθητιώντων*] ζώπυρον; Τούτοις Πάτμος κρατεῖ τῶν περὶ αὐτὴν νήσων· τούτοις κοσμεῖται· τούτοις ὡς ὁρμίσκος τισὶν ἀκηράτοις ὡραΐζεται, οὐ κήποις καὶ βοτανῶν ἀφθονίᾳ, αἷς βοτὰ τρέφεται, καὶ ὅσοις οἱ σάρκες ὄντες χαίρουσι. Τούτοις ὅσοι ἐπτόηνται μακρὰ[ν] ἀπέστων Πάτμου. Οἷς δὲ φίλον ζῆν τῷ πνεύματι, δουλαγωγεῖν σάρκα, ψυχὴν λόγῳ τιθηνεῖν, δι' εὐφήμου ἀγέτωσαν γλώττης Πάτμον, καὶ ταύτῃ προςορμήτωσαν· ἠπίως γὰρ αὐτοὺς καὶ προσηνῶς ὑποδέξεται, εἰ μή που τις ξιφήρης Ἰταλὸς συναντήσει.

† **Ἰω. Σακκελίων.**

[1] Παρὰ τὸ κυριακόν: «Παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ» [Λουκ. ιβ', 48].

[2] Δημοσθ. παρὰ Στοβ. Δ', 51.

ΔΙΚΑΣΤΙΚΑ ΠΑΡΑΔΟΞΑ ΤΟΥ ΜΕΣΑΙΩΝΟΣ

ΔΙΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΩΝ ΖΩΩΝ

Αἱ δικαστικαὶ παραδοξολογίαι εἰσὶ διάφοροι καὶ ποικίλαι κατὰ τὸν μεσαίωνα, πολλάκις δὲ βλέπομεν τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν παρεμβαίνουσαν εἰς δίκας τόσον ἀλλοκότους, ὥστε δυσκολευόμεθα σήμερον νὰ ἐννοήσωμεν πῶς τὰ ἐπίσημα ταῦτα δικαστικὰ ὄργανα, ἠδύναντο δεδικαιολογημένως, νὰ διαδραματίσωσι πρόσωπον ἐνεργὸν εἰς τοιούτου εἴδους ὑποθέσεις.

Ἀλλ' ὁ σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι νὰ ἐπικρίνωμεν ἐνταῦθα συνηθείας ὅλως παραδόξους, ἀλλ' ἁπλῶς νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὸ νὰ ἐκθέσωμεν τὰ γεγονότα ἐξ ὧν ἀποδεικνύονται αἱ τοιαῦται παραδοξολογίαι, ἀφίνοντες τοὺς ἡμετέρους ἀναγνώστας νὰ ἐξαγάγωσιν ἐκ τούτων συμπεράσματα.

Κατὰ τὸν μεσαίωνα κατεδιώκοντο δικαστικῶς καὶ αὐτὰ τὰ ἄλογα ζῷα καὶ αὐτὰ τὰ ἔντομα [1]· ἡ δικαστικὴ ἱστορία τῆς ἐποχῆς ἐκείνης παρέχει ἡμῖν ἄπειρα παραδείγματα τοιούτων δικῶν, καθ' ἃς οἱ κατηγορούμενοι ἦσαν ταῦροι, χοῖροι, ἵπποι, βόες ὧες, μῦς ἀρουραῖοι καὶ μή, ἀλέκτορες, βδέλλαι, κάμπαι, μυῖαι, σκώληκες, ἀκρίδες κτλ.

Ἡ διαδικασία ἣν ἠκολούθουν εἰς τὰς δίκας ταύτας, ἦτο ὅλως διάφορος καὶ ἰδιαιτέρα, οὐχὶ δὲ πάντοτε ἡ αὐτὴ ἐφ' ὅλων τῶν τοιούτου εἴδους δικῶν, ἀλλ' οὐσιωδῶς διέφερεν ὅταν αἱ δίκαι προέκειτο νὰ γείνωσι κατὰ ζῴων δυναμένων νὰ συλληφθῶσι καὶ νὰ προσαχθῶσι σωματικῶς εἰς τὸ Δικαστήριον, οἷον κατὰ ταύρων, ἵππων κτλ., ἢ κατ' ἐντόμων κτλ., τουτέστι κατὰ κατηγορουμένων μὴ δυναμένων νὰ συλληφθῶσι καὶ προσαχθῶσιν ἐνώπιον τοῦ σοφοῦ δικαστοῦ.

Ἐπὶ τοῦ παρόντος θὰ ἀσχοληθῶμεν περὶ τῆς πρώτης περιπτώσεως, του-

[1] Παρ' Ἕλλησι τὸ ἐν Πρυτανείῳ καλούμενον Δικαστήριον ἔκρινε τὸ ἄψυχον τοῦ φόνου ὄργανον, λίθον ἢ ξύλον ἢ σίδηρον ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ὅπερ τυχαίως ἐμπῖπτον, ἢ ὑπὸ ἀγνώστου ῥιπτόμενον ἐστέρει τινὰ τῆς ζωῆς. Πρῶτος δ' ἐπ' αὐτοῦ ἐκρίθη ὁ ὑπὸ τοῦ Βουφάνου ῥιφθεὶς πέλεκυς ἐπὶ τοῦ βωμοῦ τοῦ Πηλιέως Διός, βασιλεύοντος Ἐριχθέως. «Προΐσταντο δὲ τοῦ Δικαστηρίου τούτου οἱ φιλοβασιλεῖς, οἵτινες τὸ ἐμπεσὸν ἄψυχον διέτασσον νὰ ῥιφθῇ ἐκτὸς τῶν ὁρίων.—Τὸ ἐπὶ Πρυτανείῳ δικάζει περὶ τῶν ἀψύχων τῶν ἐμπεσόντων καὶ ἀποκτεινάντων· προειστήκαισαν δὲ τούτου τοῦ Δικαστηρίου φιλοβασιλεῖς, οὓς ἔδει τὸ ἐμπεσὸν ἄψυχον ὑπερορίσαι». Πολδ. Η', 120. «Τὰ ξύλα καὶ τοὺς λίθους καὶ τὸν σίδηρον, τὰ ἄφωνα καὶ ἀγνώμονα, ἐὰν τῷ ἐμπεσόντι ἀποκτείνῃ ὑπερορίζομεν» Αἰσχ. κατὰ Κτησιφ. 244. «Ἐὰν λίθος ἢ ξύλον ἢ σίδηρος ἤ τι τοιοῦτον πεσὸν πατάξῃ, καὶ τὸ μὲν βαλόντα ἀγνοῇ τις, αὐτὸ δὲ εἰδῇ καὶ ἔχῃ τὸ τὸν φόνον εἰργασμένον, τούτοις ἐνταῦθα λαγχάνεται. Δημοσθ. κατ' Ἀριστοκρ. 645.

τέστι περὶ τῆς τηρουμένης διαδικασίας κατὰ τὴν περίπτωσιν καθ' ἣν ἐπρόκειτο περὶ ζῴου δυναμένου νὰ συλληφθῇ, ἴσως δὲ ἀκολούθως διαλάβομεν καὶ περὶ τῆς ἑτέρας περιπτώσεως.

Ὅταν ζῷόν τι διέπραττεν ἀδίκημά τι συνελαμβάνετο καὶ ἐφυλακίζετο ἐν τῇ περιφερείᾳ ἔνθα εἶχε διαπράξει τὸ ἀδίκημα, πεπειραμένος δὲ ἀνακριτὴς ἐπελαμβάνετο τῆς ὑποθέσεως, διεξήγοντο ἀποδείξεις, ἐὰν δὲ τυχὸν ἀπεδεικνύετο ἡ ἐνοχὴ τοῦ ἀτυχοῦς ζῴου, κατεδικάζετο εἰς ἀνάλογον τοῦ διαπραχθέντος ἀδικήματος ποινήν. Ὅταν δὲ τὸ ζῷον κατεδικάζετο εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν, ἐφέρετο εἰς τὸν τόπον τῆς ἐκτελέσεως ἐνδεδυμένον συνήθως ἐνδύματα ἀνθρώπου, ἡ δὲ ποινὴ ἐξετελεῖτο δημοσίᾳ, παρ' ἀνδρῶν πρὸς τοῦτο διωρισμένων καὶ φερόντων, κατὰ τὴν ὥραν τῆς ἐκτελέσεως τῆς ποινῆς, χειρίδας, καὶ τοῦτο ὅπως μὴ ὡς ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ζῴου ἐπαφῆς μολυνθῶσιν αἱ χεῖρες αὐτῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν μεταδοθῇ τὸ μόλυσμα καὶ εἰς τὸ λοιπὸν αὐτῶν σῶμα καὶ παρ' αὐτοῦ εἰς ὁλόκληρον τὴν κοινωνίαν ! !

Τοιούτου εἴδους δίκαι ἐγένοντο ἄπειροι, τὰ δὲ δικαστικὰ χρονικὰ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀναφέρουσιν ἀπείρους λεπτομερείας τῶν τοιούτου εἴδους δικῶν, οἷον τὴν ἡμερομηνίαν μιᾶς ἑκάστης, τὸ δαπανηθὲν ποσὸν διὰ τὴν ἐν τῇ φυλακῇ συντήρησιν τοῦ κατηγορουμένου ζῴου ἀπὸ τῆς συλλήψεώς του μέχρι τῆς ἡμέρας τῆς ἐκτελέσεως ἢ τῆς ἀποφυλακίσεως, τὰς δαπάνας διὰ τὴν ἐκτέλεσιν καὶ διαφόρους ἄλλας λεπτομερείας, δυναμένας νὰ χρησιμεύσωσι καὶ σήμερον ὡς τύπος σχετικῶν τοιούτων στατιστικῶν πληροφοριῶν, ἰδίως μάλιστα παρ' ἡμῖν. Τὸ δὲ περίεργον εἶναι ὅτι σώζονται καὶ τὰ κείμενα τῶν ἀποφάσεων τῶν περιφανεστέρων ἐκ τῶν δικῶν τούτων [1].

Ἠθέλομεν πληρώσει πολλὰς σελίδας ἀναφέροντες διάφορα παραδείγματα τοιούτων παραδόξων δικῶν, αἵτινες κατὰ τὰς αὐθεντικὰς πληροφορίας ἄρχονται ἀπὸ τοῦ ΙΓ' αἰῶνος, παραδόξως δὲ φαίνονται διαδραματιζόμεναι

[1] Χάριν περιεργείας ἀντιγράφομεν αὐτολεξεὶ τὸ τελευταῖον μέρος ἀποφάσεως ἐκδοθείσης τὴν 14 Ἰουνίου 1494, δι' ἧς κατεδικάζετο χοῖρός τις εἰς τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν, ἤτοι εἰς τὸν δι' ἀγχόνης θάνατον, λόγῳ τοῦ ὅτι κατεξέσχισε καὶ ἔπνιξε βρέφος τι εἰς τὴν κοιτίδα του εὑρισκόμενον. Ἰδοὺ αὐτολεξεὶ μέρος τῆς ἀποφάσεως ταύτης, ἣν δημοσιεύει εἰς τὰ χρονικὰ τοῦ διαμερίσματος τῆς Aisne ὁ Miroy-Destournelles, κατὰ τὸ 1812.

«Nous, en detestation et horreur du dit cas, et afin d'exemplaire et gardé justice, avons dit, jugé, sentencié, prononcé et appointé que le dit pourceaulz estant détenu prisonnier et enfermé en la dicte abbaye, sera, par le maistre des hantes œuvres, peudu et estranglé en une fourche de bois, auprès et joignant des fourches patibulaires et hautes justices des dits religieux estant auprès de leur cense d'Avin ; En temoing de ce, non avons scellé la présente de nostre scel.—Ce fut fait le 14e jour de juing, l'an 1494, et scellé en cire rouge, et sur le dos est écrit: Sentence pour une pourceaulz exécuté par justice, admené en la censo de Clermont et estranglé en une fourche lez gibez d'Avin.

μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙϚ′ αἰῶνος!! Παραλείποντες τὰ πολλὰ παραδείγματα, δὲν κρίνομεν ἄπο σκοποῦ νὰ ἀναφέρωμέν τινα τούτων παρουσιαζόντων ἐν τοῖς παραδόξοις παράδοξα. Ὁ Cartier [1], ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἡγεμονίας τοῦ Βαλοᾶ ἀναφέρει ὅτι, ἐνοικιαστής τις τοῦ χωρίου Moisy ἀφῆκε καὶ τῷ διέφυγε ταῦρός τις ἀδάμαστος. Ὁ ταῦρος οὗτος συναντήσας χωρικόν τινα τὸν διετρύπησε διὰ τῶν κεράτων του, μετ' ὀλίγας δὲ ὥρας ὁ δυστυχὴς χωρικὸς ἀπεβίωσε. Ὁ φιλοδίκαιος κόμης τοῦ Βαλοᾶ Κάρολος, ἐν τῷ μεγάρῳ Crepy διαμένων, ἅμα μαθὼν τὴν ἀσύγγνωστον συμπεριφορὰν τοῦ ζῴου, θέλων νὰ παραδειγματίσῃ καὶ τὰ λοιπὰ ζῷα, διέταξεν ἀμέσως τὴν σύλληψιν καὶ τὴν εἰς δίκην εἰσαγωγὴν τοῦ ἀνθρωποκτόνου ταύρου. Ἅμ' ἔπος, ἅμ' ἔργον, ἀμέσως ὁ ταῦρος συνελήφθη, οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ ἐπιδέξιος ἀνακριτὴς ἐστάλη ὅπως ποιήσῃ τὰς δεούσας ἀνακρίσεις, μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν διαφόρων μαρτύρων, ἀποδειχθείσης τῆς ἐνοχῆς τοῦ ταύρου, ἐξεδόθη ἀπόφασις, δι' ἧς κατεδικάσθη οὗτος εἰς θάνατον. Ἡ ἐκτέλεσις τῆς ἀποφάσεως ἐγένετο παραχρῆμα καὶ οὕτω ὁ θάνατος τοῦ ζῴου ἐχρησίμευσε πρὸς ἐξιλασμὸν τοῦ ἀδικήματος, πρὸς ἱκανοποίησιν τοῦ δικαίου.

Ἀλλὰ μὴ νομίσῃ τις ὅτι διὰ τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀποφάσεως ἔληξε καὶ ἡ διαφορά. Οἱ ἐνστασιολόγοι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, οὐχὶ φειδωλότεροι φαίνεται, περὶ τὴν ἀκριβῆ φύλαξιν τῶν τύπων σημερινῶν τινων ἐνστασιολόγων, ἀνεκάλυψαν σπουδαιοτάτην παράβασιν καὶ προέβαλον ἔνστασιν ἀναρμοδιότητος, λόγῳ ὅτι ἡ περιφέρεια, ἐντὸς τῆς ὁποίας διέπραξε τὸ ἀδίκημα ὁ ταῦρος, δὲν ὑπήγετο εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ κόμητος Βαλοᾶ τοῦ τὰς ἀνακρίσεις διατάξαντος. Τούτου ἕνεκα ἐγένετο ἔφεσις κατὰ τῆς ἀποφάσεως, δι' ἧς δῆθεν ὁ ταῦρος εἶχεν ἀναρμοδίως καταδικασθῇ, τὸ δὲ Ἐφετεῖον μετὰ παρατεταμένην συζήτησιν, ἴσως δὲ καὶ πολυήμερον διάσκεψιν — ἂν καὶ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ὁ χρονογράφος οὐδὲν ἀναφέρει —, ἐξέδοτο ἀπόφασιν, δι' ἧς διὰ μακρῶν σκέψεων ἀπεφήνατο ὅτι, ναὶ μὲν ἡ εἰς τὸν ταῦρον ἐπιβληθεῖσα ποινὴ ἦτο δικαιοτάτη, ἀλλ' οὐχ ἧττον ἥ τε ἀνάκρισις καὶ τὸ Δικαστήριον ἀναρμοδίως ἐπελάβετο τῆς ὑποθέσεως ταύτης [2].

Κατὰ τὸν ΙΓ′ αἰῶνα ὁ Φίλιππος De Beaumanoir, διὰ πολλῶν καὶ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων προσεπάθησε νὰ καταδείξῃ τὸ γελοῖον τῶν τοιούτων δικῶν. «Ἐκεῖνοι, ἔλεγεν, οἵτινες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐνασκῶσι τὴν δικαστικὴν ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν γαιῶν των, εἰσάγουσιν εἰς δίκην τὰ ζῷα τὰ προξενοῦντα φόνους, ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον εἶναι ὅλως παράλογον, διότι τὰ ἄγρια θηρία δὲν ἔχουσι συνείδησιν οὔτε τοῦ ἀγαθοῦ οὔτε τοῦ κακοῦ, καὶ τούτου ἕνεκα ἡ τιμωρία αὕτη δὲν δύναται νὰ φέρῃ καρπούς· ἡ τιμωρία πρέπει νὰ ἐπιβάλληται κατὰ τοῦ αὐτουργοῦ τοῦ ἔχοντος συνείδησιν τῆς πρά-

[1] Τομ. Β′, σελ. 207.

[2] Ἡ ἀπόφασις αὕτη ὑπάρχει κατακεχωρισμένη ἐν ἱστορικῷ δοκιμίῳ περὶ Παρισίων, δημοσιευθέντι ὑπὸ Saint-Foix ἐν τόμ. Ε′, σελ. 100.

ξεώς του, οὕτω δὲ ἡ ποινὴ δύναται νὰ χρησιμεύσῃ καὶ κατὰ τοῦ αὐτουργοῦ ὡς τιμωρία, καὶ ὡς παραδειγματισμὸς καὶ κατὰ τῶν λοιπῶν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἀλόγων ζώων ἐλλείπει ἡ συνείδησις τῆς πράξεως καὶ ἡ ποινὴ ἀποβαίνει ἄσκοπος καὶ περιττή». Ἀλλ' ὅμως ἡ κλίσις πρὸς τὰς τοιούτου εἴδους δίκας ἦτο τοσοῦτον ἐρριζωμένη, ὥστε αἱ εὔλογοι αὗται παρατηρήσεις τοῦ εἰρημένου Νομοδιδασκάλου οὐδὲν ἠδύναντο νὰ φέρωσιν ἀποτέλεσμα καὶ αἱ τοιαῦται δίκαι ἐξηκολούθουν. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην, περὶ ἧς λαλοῦμεν, οἱ ὑποστηρικταὶ τῶν δικῶν τούτων ἐστηρίζοντο καὶ ἐπὶ τῆς αὐθεντίας ἱερῶν γραφῶν [1], ἄλλως τε δὲ ἐθεώρουν ὅτι ἡ τιμωρία τοῦ ἐνόχου ζώου ἐνέπνεε πάντοτε ἀποστροφὴν πρὸς τὸ ἔγκλημα, καὶ ὅτι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ καταδικαζομένου ζώου ἀρκούντως ἐτιμωρεῖτο διὰ τῆς ἀπωλείας αὐτοῦ.

Τοιαῦται ἦσαν αἱ ἐπικρατοῦσαι τότε ἰδέαι κατὰ τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην. Λέγομεν κατὰ τὴν ἑσπερίαν Εὐρώπην, διότι εὐτυχῶς ἐν τῷ Βυζαντινῷ κράτει ἐνωρὶς ἐπεκράτησε τὸ ἀξίωμα· ὅτι τότε μόνον δύναταί νὰ φέρῃ τις εὐθύνην καὶ νὰ ὑποστῇ ποινήν, ὅταν ὁ τὸ ἄδικον πράττων ἔχει συνείδησιν τῆς πράξεώς του καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, ὅταν τουτέστι φέρῃ τὴν αἰτίαν τῆς πράξεως ὡς λογικὸν ὄν, ἄλλως ἡ πρᾶξις θεωρεῖται προερχομένη ἐκ φυσικῶν μόνον δυνάμεων, ὅπως ἡ ὑπὸ τῆς θυέλλης ἢ τῆς χαλάζης προξενουμένη, δι' ἣν ὁ πράττων δὲν εὐθύνεται. Ἐν τῇ ἑσπερίᾳ, μόλις περὶ τὰ τέλη τοῦ ΙϚ' αἰῶνος ἤρξαντο νὰ ἐλλείπωσι κατὰ τὴν ἱστορίαν παραδείγματα τοιούτων δικῶν, ἔκτοτε δὲ ἤρξαντο νὰ καταδικάζωσιν εἰς ἀποζημιώσεις τὸν κύριον τοῦ ζώου τοῦ προξενήσαντος τὴν βλάβην.

Σ. Κ. Μπαλάνος.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΛΥΚΙΑΚΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΑΝΤΙΦΕΛΛΟΥ

Ἡ Ἀντίφελλος κατὰ τὰ παράλια τῆς Λυκίας, ἀπέναντι τοῦ λιμένος καὶ τῆς πόλεως τῆς νήσου Μεγίστης (Καστελλορίζου) κειμένη, ἦτο καὶ εἶνε ἔτι καὶ νῦν ἐπίνειον καὶ ἐμπορικὸς λιμὴν πολλῶν μὲν καὶ ἄλλων Λυκιακῶν μεσογείων πόλεων, ἰδίως δὲ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους τῆς μεγάλης ἀλλ' ἤδη κατηρειπωμένης πόλεως Φελλοῦ, ἐξ ἧς ἔλαβε καὶ τὸ ὄνομα Ἀντίφελλος.

Πρὸς δυσμὰς τῆς Ἀντιφέλλου ἐκτείνεται μικρὰ πεδιάς, ἔχουσα πρὸς Β. τὸν Κράγον καὶ πρὸς Ν. μακρὸν λόφον, ὅστις, εἰς στενὸν πρὸς δυσμὰς καὶ μακρὸν ἀκρωτήριον ἀπολήγων, σχηματίζει λιμένα, Βαθὺν ἐκ τοῦ σχήμα-

[1] «Ἐὰν δὲ κερατίσῃ ταῦρος ἄνδρα ἢ γυναῖκα καὶ ἀποθάνῃ, λίθοις λιθοβοληθήσεται ὁ ταῦρος, καὶ οὐ βρωθήσεται τὰ κρέα αὐτοῦ, ὁ δὲ κύριος τοῦ ταύρου ἀθῷος ἔσται». Παλαιᾶς διαθήκης. Ἔξοδος κεφ. XXI Ψαλ 28.

τος καλούμενον. Ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ τοῦ λιμένος τούτου σώζονται εὐάριθμά τινα οἰκοδομήματα ἐπὶ μονολίθων βράχων λελαξευμένα καὶ ὑπὸ τῶν θαλασσίων ὑδάτων διαβρεχόμενα. Πολλὰ τούτοις ὅμοια ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ νήσῳ Δολιχίστῃ (νῦν νῆσος τοῦ Κακάβου), ἐν Ἀπέρλαις (Κάκαβα) καὶ Κυανέαις ταῖς παραθαλασσίαις. Δύναται δέ τις μετά τινος πιθανότητος νὰ εἰκάσῃ ὅτι τὰ οἰκοδομήματα ταῦτα ἦσαν νεώσοικοι.

Ἡ ἀπὸ Βαθέος εἰς Ἀντίφελλον ἄγουσα εἶνε βραχυτάτη καὶ κατάφυτος μυρσινῶν καὶ ἄλλων θάμνων, ἀνὰ πᾶν δὲ βῆμα προσκόπτει τις ἐπὶ συντριμμάτων ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐρειπίων παλαιᾶς δόξης. Μέγα μέρος τῆς νοτίου κλιτύος τοῦ Κράγου, ἄνωθεν καὶ οὐ μακρὰν τῆς Ἀντιφέλλου, φαίνεται διάτρητον ἐκ τάφων καὶ ἄλλων ἀρχαίων μνημείων, ἐπ' αὐτῶν τῶν βράχων τοῦ ὄρους λελαξευμένων· τινὲς δὲ τῶν βράχων τούτων εἰσὶ τοσοῦτον ἀπότομοι καὶ ἀπρόσιτοι, ὥστε ἐκπλήσσουσι τὸν θεατὴν μὴ δυνάμενον νὰ ἐννοήσῃ ποῦ στηριζόμενοι οἱ ἐργάται κατεσκεύαζον τὰς βαρυπόνους ταύτας οἰκοδομάς.

Οἱ ἐν Ἀντιφέλλῳ τάφοι, ὡς καὶ πάντες οἱ ἐν ἄλλαις τῆς Λυκίας πόλεσι (Πατάροις, Μύροις), παρουσιάζουσι μὲν ὅλως ἰδιάζοντα χαρακτῆρα καὶ διάφορον τοῦ Ἑλληνικοῦ, οὐδεμία δ' ὅμως ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπὶ τούτων τὰ μέγιστα ἐπέδρασεν ἡ Ἑλληνικὴ τέχνη. Τῶν τάφων τούτων διακρίνονται δύο διάφορα εἴδη.

Πρῶτον καὶ συνηθέστερον εἶδος ἀποτελοῦσιν οἱ τάφοι, οἵτινες, λελατομημένοι ἐπὶ μονολίθων βράχων, ἐν σχήματι δωματίων, μετὰ προσόψεως ἐν εἴδει προεξέχοντος ἀναγλύφου, παριστῶσιν ἐντελῆ ἀπομίμησιν ξυλίνου οἰκοδομήματος. Ἡ ὀροφὴ φαίνεται στηριζομένη ἐπὶ στρογγύλων δοκῶν καὶ διὰ τῶν παραστάδων καὶ διαδοκίδων ὁ τάφος διαιρεῖται εἰς χωρίσματα, τῶν ὁποίων αἱ ἐσωτερικαὶ πλευραὶ ἔν τισι τούτων κοσμοῦνται διὰ καλλιτεχνικῶν ἀναγλύφων.

Τὸ ἕτερον εἶδος ἀποτελοῦσιν οἱ τάφοι, οἵτινες, κεκομμένοι ἀπὸ τοῦ ὄγκου τοῦ βράχου, ἐγείρονται ἐπὶ κυβικῆς βάσεως, ὡς μεμονωμέναι σαρκοφάγοι ἔχουσαι, ὡς καὶ οἱ τάφοι τοῦ πρώτου εἴδους, ὅλα τὰ σημεῖα πιστῆς ἀπομιμήσεως ξυλίνου οἰκοδομήματος. Ἡ στέγη τῶν τάφων τούτων εἶνε ὀξεῖα, αἱ δὲ κλιτύες αὐτῆς τοσοῦτον κυρταί, ὥστε αἱ δύο αὐτῶν κορυφαὶ σχηματίζουσιν ὀξέα καὶ θολωτὰ τόξα. Τὸν χαρακτῆρα τοῦτον παρατηρεῖ τις οὐ μόνον ἐν ταῖς ἀρχαίοις Λυκιακαῖς σαρκοφάγοις, ἀλλὰ καὶ ταῖς Ῥωμαϊκαῖς.

Ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἐν Ἀντιφέλλῳ Ἑλληνικῶν καὶ Ῥωμαϊκῶν τάφων οἱ μᾶλλον διατετηρημένοι καὶ ἄξιοι μνείας εἰσὶν οἱ ἑξῆς. Ὀλίγα βήματα ἄνωθεν τοῦ μυχοῦ τοῦ Βαθέος κεῖται ἀρχαιότατος Λυκιακὸς τάφος, φέρων διττὴν δι' Ἑλληνικῶν καὶ Λυκιακῶν χαρακτήρων ἐπιγραφήν, ἀλλὰ δυστυχῶς βέβηλοι χεῖρες κατασυνέτριψαν αὐτόν.

Παρὰ τὴν βόρειον κλιτὺν τῆς παλαιᾶς ἀκροπόλεως κεῖται λίαν ἀξιοση-

μείωτος μεγαλοπρεπὴς μονόλιθος τάφος, λελατομημένος τετραγωνικῶς ἐπὶ ἑνὸς καὶ μόνου βράχου καὶ κεχωρισμένος αὐτοῦ διὰ μικροῦ λαξευτοῦ ἐμβαδοῦ. Ἔξωθεν κοσμεῖται διὰ τριγλύφων, ἔνδον δὲ περιέχει τρεῖς κλίνας ἐπ' ἴσης κεκοσμημένας καὶ ἐπὶ τῶν τεσσάρων πλευρῶν παρὰ τὴν ὀροφὴν φαίνεται καθαρῶς σειρὰ ἀλληλοκρατουμένων χορευτῶν. Τὸ καλλιτεχνικώτατον τοῦτο μνημεῖον κινδυνεύει δυστυχῶς νὰ καταστραφῇ, διότι ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν χρησιμεύει ἐν καιρῷ χειμῶνος ὡς καταφύγιον τῶν ποιμένων, οἵτινες ἀνάπτοντες ἐντὸς αὐτοῦ πυρὰς κατεκάπνισαν καὶ κατεμαύρισαν αὐτό.

Εἰς τὸ ὑψηλότατον μέρος τῶν νεκρικῶν οἰκοδομῶν ὑπάρχει μικρὸς καλλιτεχνικώτατος τάφος ἐπὶ τοῦ βράχου λελατομημένος καὶ κεκοσμημένος δι' ἐπιστυλίου καὶ παραστάδων Ἰωνικοῦ ῥυθμοῦ. Τὰ ἐναέτια αὐτοῦ ἀνάγλυφα παριστῶσιν ἄνδρα κείμενον ἐπὶ κλίνης καὶ στηριζόμενον μὲν ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς χειρός, τείνοντα δὲ τὴν δεξιὰν ἀδρανῶς ἐπὶ τοῦ μηροῦ. Πρὸ αὐτοῦ ἵστανται τέσσαρες ἄνδρες, ὄπισθεν δὲ τρεῖς, ὧν οἱ δύο πλησιαίτεροι καθήμενοι ἐπὶ ἑδωλίων, ὁ δὲ τελευταῖος ὄρθιος. Εἶνε δὲ ὁ καλλιτεχνικώτατος οὗτος τάφος ἀγράμματος.

Ἄλλη μεγάλη ἀρχαιοτάτη καὶ πολυτελὴς Ἑλληνικὴ σαρκοφάγος, φέρουσα μακρὰν διὰ λυκιακῶν χαρακτήρων ἐπιγραφήν, ὑψοῦται ὡς γίγας πρὸς τὸ ΒΑ. μέρος τῆς πόλεως. Τὸ στέγασμα αὐτῆς κοσμεῖται διὰ προτομῶν λεόντων καὶ ἐπὶ τῶν ὀξέων τόξων διακρίνονται ἀνάγλυφα ἐφθαρμένα ἤδη ὑπὸ τοῦ χρόνου.

Ἄξιος μνείας πρὸς τούτοις εἶνε καὶ ὁ καλῶς μέχρι τοῦδε διατετηρημένος τάφος τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου Πτολεμαίου, σαρκοφάγος φέρουσα ἐπὶ μὲν τῆς μιᾶς τῶν πλευρῶν ἐν μικρῷ πλαισίῳ ἐπιγραφὴν δι' Ἑλληνικῶν χαρακτήρων (C. I. G. ἀριθ. 4299), ἐφ' ἑκάστης δὲ τῶν στενῶν πλευρῶν τοῦ μὲν καλύμματος τὰ λεγόμενα πάγκαρπα, τοῦ δὲ τάφου στέφανον δεδεμένον κάτωθεν διὰ ταινίας· τέλος ὁ τάφος τῆς Κλαυδίας Ῥηγηλίας ἐπὶ βράχου λελατομημένος καὶ παρέχων πιστὴν εἰκόνα ἀπομιμήσεως ξυλίνου οἰκοδομήματος· φέρει δὲ ἐκτὸς ἀρχαιοτάτης Λυκιακῆς ἐπιγραφῆς καὶ Ῥωμαϊκήν.

Ἐκτὸς τῶν τάφων τούτων σώζονται ἔτι ἐν Ἀντιφέλλῳ λείψανα καὶ ἐρείπια μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν, καὶ ἐπὶ τῆς νοτίου κλιτύος λοφίσκου, κειμένου πρὸς δυσμὰς τῆς πόλεως, διακρίνονται τὰ ἐρείπια τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως καὶ μικρὸν καλλιτεχνικὸν θέατρον, ἔχον εἴκοσι καὶ ἓξ σειρὰς βαθμίδων μεθ' ἑνὸς διαζώματος καὶ βλέπον πρὸς τὴν παραλίαν, τῆς ὁποίας μόλις ἀπέχει περὶ τὰ τετρακόσια βήματα. Τοῦ προσκηνίου οὐδὲν ἴχνος ὑπολείπεται, εἶνε δὲ λυπηρὸν διότι καὶ αἱ βαθμῖδες καταστρέφονται, ὅπως καὶ πλεῖστοι ἄλλοι κάλλιστοι τάφοι ὑπὸ ἐργατῶν βαναύσων καὶ ἀπειροκάλων πρὸς ἐξαγωγὴν λίθων. Ἀλλ' ἔχομεν δι' ἐλπίδος, ὅτι οἱ κατὰ πάντα τἆλλα ἀγαθοὶ Ἀντιφελλῖται, μετὰ τὰς φιλικὰς καὶ πατριωτικὰς προτροπὰς ἡμῶν,

θέλουσιν ἐμποδίζει τοῦ λοιποῦ πᾶσαν τῶν προγονικῶν μνημείων βλάβην καὶ καταστροφήν.

Ἡ Ἀντίφελλος περιεβάλλετο διὰ τείχους καθήκοντος μέχρι τῆς θαλάσσης· εἰς τὸ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς ἄκρον τοῦ τείχους τούτου, οὗτινος ὑπολείπονται ἔτι ἐρείπια, ὑπάρχει ὑπόγειος δόμος ἐπὶ στύλων λιθίνων σπονδυλωτῶν καὶ μὴ τοιούτων ἐστηριγμένος· τούτῳ ὅμοιος καὶ δι' ἑνὸς στύλου ὑποβασταζόμενος ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ κτήματι ὁμογενοῦς τινος. Οἱ κάθυγροι οὗτοι καὶ ἑτοιμόρροποι δόμοι φαίνεται ὅτι ἦσαν δεξαμεναὶ ὕδατος, οὗτινος στερεῖται ἡ Ἀντίφελλος.

Αἱ ἐν Ἀντιφέλλῳ πολυάριθμοι ἐπὶ τῶν βράχων λελατομημέναι ἀποθῆκαι, τὸ θέατρον, τὰ ἐρείπια μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν καὶ ἡ ἐπὶ πλείστων τάφων πολυτέλεια μαρτυροῦσι τὸ μέγα ἐμπόριον, τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν δόξαν τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει κειμένης Φελλοῦ.

Ὁ Πλίνιος (V. 28,100, ed. J. Sillig) ἀναφέρει ὅτι ἡ Ἀντίφελλος ἐκαλεῖτο Ἀβησσός (Habessus). Ἡ δ' ὀνομασία αὕτη διατηρεῖται ἔτι ἀνὰ τὰ στόματα τῶν ἐγχωρίων Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, οἵτινες καλοῦσιν Ἀβασσάρι μικρὸν καὶ πτωχὸν τουρκικὸν πολίχνιον πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀντιφέλλου κείμενον.

Πρὸς ἀνατολὰς ἐπ' ἴσης τῆς Ἀντιφέλλου καὶ παρ' αὐτὴν ὑπάρχει μέγας εὔορμος καὶ ἀπήνεμος λιμήν, παρὰ μὲν τῶν Ὀθωμανῶν καλούμενος Παϊντούρ, παρὰ δὲ τῶν Ἑλλήνων Σέβεδος. Ἐκτὸς δέ τινων ἀπροσίτων ἐπὶ τῶν βράχων λελατομημένων τάφων οὐδὲν ἄλλο ἄξιον μνείας παρέχει. Ὀλίγα βήματα ἄνωθεν τῆς παραλίας ὑπάρχει βαθὺ καὶ κάθυγρον ἄντρον ἢ μᾶλλον χάνδαξ εἰς τοῦ ὁποίου τὰ βάθη κεῖται κατηρειπωμένος χριστιανικὸς ναὸς τιμώμενος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τοῦ Σεβέδου. Πολλὰ χρώματα κακοτέχνων εἰκόνων διατηροῦνται ἔτι καὶ νῦν. Τὴν λέξιν Σέβεδος ἀναφέρει Στέφανος ὁ Βυζάντιος.

Ἡ νέα πόλις τῆς Ἀντιφέλλου ἀριθμεῖ περὶ τὰς πεντήκοντα Ἑλληνικὰς οἰκογενείας Καστελλοριζίων, καταγινομένων εἰς τὸ ἐμπόριον σίτου, ξυλείας κλπ.

Καταπαύοντες τὴν βραχεῖαν ταύτην τῆς Ἀντιφέλλου περιγραφήν, παρακαλοῦμεν τοὺς κατοίκους αὐτῆς, ὅπως ἐπιστήσωσι τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐπὶ τῶν μνημείων τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ μὴ ἐπιτρέπωσι τὴν βλάβην αὐτῶν, διότι τὰ ἀρχαῖα ταῦτα μνημεῖα περιποιοῦσι μὲν ἱστορικὴν καὶ ἀρχαιολογικὴν ἀξίαν τῇ πόλει αὐτῶν, προσμαρτυροῦσι δὲ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα τὴν εὔκλειαν τῶν ἀθανάτων ἡμῶν προγόνων. Εἶνε ἀληθῶς ἱεροσυλία ἡμεῖς οἱ ἐπὶ τοιούτοις προγόνοις καυχώμενοι καὶ μέγα φρονοῦντες, εἶνε, λέγομεν, ἱεροσυλία τὸ νὰ βλέπωμεν ἀπαθῶς τὴν καταστροφὴν τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν.

Ἐν Μεγίστῃ (Καστελλορίζῳ), Ἀπριλίου ἀρχομένου 1891.

Ἀχιλ. Σ. Διαμαντάρας

ΟΙ ΠΕΡΣΑΙ ΠΟΙΗΤΑΙ

Δζελὰλ-εδδὶν-ρουμῆ.

Μεταξὺ τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς περσικῆς φιλολογίας καταριθμητέος ἀναντιῤῥήτως καὶ ὁ Δζελὰλ-εδδὶν-ρουμῆ. Διαπρέψας ὡς νομοδιδάσκαλος ἐν διαφόροις τῆς Μικρᾶς Ἀσίας πόλεσι κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος, συνέστησε παρὰ τοῖς μωαμεθανοῖς θρησκευτικήν τινα αἵρεσιν δερβισῶν τῶν ἐπικαλουμένων Μεβλεβῆ, οἵτινες πολυπληθεῖς ἀκόμη εἰσὶ καθ' ἅπασαν τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἰδίᾳ ἐν Περσίᾳ. Συνέγραψεν ἓν Διβάνιον ἢ λυρικὸν ποίημα ἐν ᾧ εὑρίσκομεν πλοῦτον μέγαν ἰδεῶν καὶ ζωηρὰν καὶ λίαν εὐτράπελον φαντασίαν, περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ζωῆς αὐτοῦ συνέταξε τὸ μέγα αὐτοῦ ποίημα, τὸ ἐπιγραφόμενον «Μεσνεβῆ-ι-σερήφ», ἤτοι αἱερὸν δίστιχον». Διὰ τοῦ ποιήματος τούτου τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπηθανατίσθη παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις, αὐτὸς δ' οὗτος ὁ συγγραφεὺς γεραίρεται ἐν τῷ μωαμεθανικῷ κόσμῳ ὡς εἷς ἐκ τῶν μᾶλλον μεγαλοφυῶν ἀνδρῶν, ὁ δυνηθεὶς μετ' ἀπαραμίλλου εὐγλωττίας καὶ χάριτος ἵνα πραγματευθῇ τὰ ὑψηλότερα τῆς σχολαστικῆς φιλοσοφίας ζητήματα καὶ παράσχῃ πλεῖστα ὅσα διδάγματα περὶ ἠθικῆς ἀσκητισμοῦ καὶ μυστικισμοῦ.

Ὁ Δζελὰλ-εδδὶν-ρουμῆ ὀνομάζεται μὲν *Μουχαμμέδ*, ἐπωνομεῖται δὲ τριχῶς: α') *Μεβλὰ-νὰ*, ἤτοι «Κύριος ἡμῶν», β') *Δζελὲλ-εδδὶν*, ἤτοι «δόξα καὶ μεγαλεῖον τῆς θρησκείας» καὶ γ') *Ῥουμῆ*, ῥωμαῖος, διότι κατῴκησεν ἐπὶ ἀρκετὸν διάστημα τοῦ βίου αὐτοῦ ἐν Ἰκονίῳ. Ἐγεννήθη τὸ 604 ἀπὸ Ἐγείρας (1226), τὴν 6ην τοῦ μηνὸς Ῥεβὶ-ουλ-ἐββὲλ ἐν Βάλχ, μιᾷ ἐκ τῶν ἐπισημοτέρων πόλεων τοῦ Χορασάν. Πατέρα μὲν ἔσχε τὸν σοφὸν καὶ πολυΐστορα Σουλτὰν-ελ-ουλεμὰ-Βεχὰ-εδδὶν-βελὲδ-ι-Μοιχαμμέδ, μητέρα δὲ τὴν ἀδελφὴν τοῦ ἄρχοντος τοῦ Χορασὰν Ἀλα-εδδὶν-Μουχαμμέδ, υἱοῦ τοῦ ἄρχοντος τοῦ Χοβαρέζμ. Ὁ πάππος αὐτοῦ Μοχαμμὲδ τελευτήσας λίαν ἐνωρὶς ἐγκατέλιπε διετῆ ἔτι ὄντα τὸν πατέρα τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ Βεχὰ-εδδίν, ὅστις ἀπὸ νεαρᾶς ἡλικίας ἐδείκνυτο κάτοχος πλείστων πνευματικῶν καὶ φυσικῶν προτερημάτων. Αἱ πατρικαὶ αὗται ἀρεταὶ συνετέλεσαν τὰ μέγιστα εἰς τὴν μόρφωσιν τοῦ Δζελὰλ-εδδίν, ἐπειδὴ δὲ καὶ ὁ βίος τούτου εἶνε στενῶς συνδεδεμένος μετὰ τοῦ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, δέον ἵνα εἴπωμεν καὶ τὰ κατὰ τὸν πατέρα αὐτοῦ.

Ὁ Βεχὰ-εδδὶν πρωΐμως διέπρεψεν ἐν τῇ ἀραβικῇ φιλολογίᾳ καὶ τῇ ἑρμηνευτικῇ τῶν ἱερῶν βιβλίων, ἕνεκα δὲ τοῦ μεγάλου πλούτου τῶν γνώσεων ἃς κατεῖχε καὶ τῆς ἐξόχου διδασκαλικῆς θέσεως ἣν ἐπὶ πολὺ διετήρησεν

ὠνομάσθη κατὰ τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν «Σουλτὰν-ελ-ουλεμᾶ», ἤτοι «ἄρχων τῶν σοφῶν». Ἡ φήμη αὐτοῦ διεδόθη πανταχοῦ τοῦ Χορασὰν καὶ πολλαχόθεν συνέρρεον μαθηταὶ ὅπως ἀκροάσωνται τῶν μαθημάτων αὐτοῦ. Προϊόντος τοῦ χρόνου ὁ Βεχὰ-εδδὶν ἐγένετο λίαν γνωστὸς παρὰ τοῖς τότε νομοδιδασκάλοις, ἰδίᾳ δὲ συνεσχετίσθη μετὰ δύο περιφήμων νομοδιδασκάλων τῆς ἐποχῆς αὐτοῦ, τοῦ Ἰμὰμ-φαχρ-εδδὶν καὶ τοῦ Ῥασητ-εδδὶν-φεναΐ.

Ὁ ἄρχων τοῦ Χοβαρὲζμ ἐτίμα κατὰ πολὺ τὸν πολυμαθῆ Σουλτὰν-ελ-ούλεμᾶ Βεχὰ-εδδὶν καὶ πολλάκις μετέβαινε πρὸς ἐπίσκεψιν αὐτοῦ. Ἡ οἰκία τούτου ἦν πάντοτε ἀνοικτὴ εἰς τοὺς διψῶντας τὴν τῆς ἀγλαοῦς μαθήσεως δῖψαν. Ἐνταῦθα ἔζη πνεῦμα ὅλως δημοκρατικόν, οἱ μαθηταὶ καὶ θαυμασταὶ τοῦ διδασκάλου τὸν αὐτὸν εἶχον τίτλον καὶ τὰ αὐτὰ ἐκέκτηντο δικαιώματα, πᾶσα δὲ κοινωνικὴ ἢ πολιτικὴ διάκρισις ἐξηλείφετο ἅμα ὡς ὁ ἐπισκεπτόμενος παρήρχετο τὸν οὐδὸν τοῦ συνεντευκτηρίου. Οὕτω τὸ πλῆθος ἀθρόον προσήρχετο παρὰ τῷ Βεχὰ-ἐδδίν, αἱ δὲ εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμεναι τιμαὶ ἐπεσκίασαν τὸ κυριαρχικὸν μεγαλεῖον τοῦ ἄρχοντος τοῦ Χοβαρὲζμ καὶ ἐπέσυραν τὸν χόλον αὐτοῦ. Μικρός τις ὑπαινιγμὸς ἤρκεσεν ὅπως ὁ Βεχὰ-ἐδδὶν ἐννοήσῃ ὅτι ἡ περαιτέρω διαμονὴ αὐτοῦ ἐν Βὰλχ δὲν συνῇδε πρὸς τὰ θελήματα τοῦ ἄρχοντος. Προετοιμάσθη λοιπὸν εἰς ταξείδιον, μετὰ δὲ τριακοσίων μαθητῶν καὶ μεγάλης ποσότητος βιβλίων ἐπῆλθεν ἐκ Βὰλχ κατευθυνόμενος εἰς Βεγδάτην. Ἔκτακτος ὑποδοχὴ ἐγένετο αὐτῷ ὅταν ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τῶν κατοίκων ἐξελθόντων μετὰ τοῦ Σεϊχ-Βεχὰβ-εδδὶν εἰς προϋπάντησιν αὐτοῦ, εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν πόλιν κατέλυσεν ἐν τῷ λυκείῳ Μουστανοκριέ, ἔνθα καὶ ἐποιήσατο δημοσίαν διάλεξιν πρὸς τὸ πλῆθος ὅπως εὐχαριστήσῃ αὐτό. Ἐκεῖθεν ὁ Βεχὰ-εδδὶν μετέβη εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς ἀραβικῆς χερσοννήσου Χεδζὰδ, ἐπισκεφθεὶς δὲ τὰς ἁγίας πόλεις Μέκκαν καὶ Μεδινᾶν ἐπανέκαμψεν εἰς Δαμασκόν. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ὁ ἡγεμὼν Ἀτὰρ παρετήρησε τὸν ἡμέτερον ποιητὴν Δζελὰλ-εδδὶν καὶ θαυμάσας τὴν φυσικὴν αὐτοῦ ἀγχίνοιαν καὶ ἑτοιμότητα, ἠρώτησεν αὐτὸν ποίας ἦν ἡλικίας· ἐκεῖνος ἀπεκρίθη «εἰμὶ νεώτερος τοῦ Θεοῦ κατὰ ἓν ἔτος». Ἐν τῇ φράσει ταύτῃ μετεχειρίσθη τὴν λέξιν *Χουδά*, ἤτοι Θεός, ἧς τὰ στοιχεῖα προστιθέμενα ἀριθμητικῶς ἀποτελοῦσι τὸν ἀριθμὸν 605. Καὶ ὄντως ὁ Δζελὰλ-εδδὶν γεννηθεὶς τὸ 604 ἐδικαιοῦτο ἵνα εἴπῃ ὅτι ἦν νεώτερος τοῦ Θεοῦ κατὰ ἓν ἔτος. Ἐκ τῆς Δαμασκοῦ ὁ Βεχὰ-εδδὶν μετέβη εἰς Ἐρζενδζάν, ἔνθα ἐδίδαξεν ἐν τῷ λυκείῳ Ἰσμετιὲ τὸ θεμελιωθὲν ὑπὸ τῆς γυναικὸς τοῦ ἡγεμόνος Φὰχρ-εδδὶν Ἰσμετῆ καλουμένης. Κατόπιν ὁ Βεχὰ-εδδὶν ἐδίδαξε διαδοχικῶς ἐν μὲν Ἀκ-σελὴρ τέσσαρα ἔτη, ἐν δὲ Κερμάνοις ἑπτά. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ πόλει ὁ ἡμέτερος ποιητὴς Δζελὰλ-εδδὶν φθάσας εἰς ἐνηλικιότητα ἐνυμφεύθη τὴν θυγατέρα τοῦ νομοδιδασκάλου Σερὰφ-εδδὶν Λαλὰ τοῦ ἀπὸ Σεμαρκάνδης. Ὁ Βεχὰ-εδδὶν ἐδίδασκε πρὸ πολλοῦ μετὰ τοῦ υἱοῦ

αὐτοῦ ἐν Κερμάνοις, ὅτε ὁ ἡγεμὼν τοῦ Ἰκονίου Ἀλὰ-εδδὶν Κεϊκουβὰδ πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἐκτιμῶν τὰς ἀρετὰς καὶ τὴν ἄκραν πολυμάθειαν τοῦ Βεχὰ-εδδὶν προσεκάλεσεν αὐτὸν εἰς Ἰκόνιον. Ἀφικόμενος εἰς τὴν πόλιν ταύτην ὁ Βεχὰ-εδδὶν ἔτυχε λαμπροτάτης ὑποδοχῆς, κατῴκησε δὲ ἐν τῷ λυκείῳ Ἐλ-τουνιᾶ. Ἐνταῦθα ἔμεινεν ὁριστικῶς ἐνασχολούμενος εἰς τὴν διάδοσιν τῆς παιδείας καὶ τῆς ἐπιστήμης· μετὰ πολλῶν δὲ μόχθων καὶ λίαν καρποφόρον διδασκαλίαν ἐτελεύτησε τὸ 628 (1250).

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ Δζελὰλ-εδδὶν τοιοῦτον ἔχων περίδοξον πατέρα ἀπὸ τῆς νεαρᾶς αὐτοῦ ἡλικίας ἐποδηγετήθη ἐν τῇ τερπνῇ τῶν μουσῶν ἀνατροφῇ, ἔχων δὲ φυσικὴν πρὸς μάθησιν ῥοπήν, διηνεκῶς, ὡς λέγεται, ἐνησχολεῖτο περὶ τὴν ἐκμάθησιν τῆς ἀραβικῆς φιλολογίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν νομικοθρησκευτικῶν ἐπιστημῶν. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Βεχὰ-εδδίν, εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Σεϊδ-Βουρχὰν-εδδὶν-Μουχακκὰκ ἦλθεν ἀπὸ Τερμοὺδ εἰς Ἰκόνιον. Παρατηρήσας δὲ τὰς ἐκτάκτους τοῦ Δζελὰλ-εδδὶν προόδους ἐπὶ ἔτη διετέλεσε διδάσκαλος καὶ συνδαιτημὼν αὐτοῦ καὶ συνετέλεσεν οὕτω τὰ μέγιστα εἰς τὴν τελείαν πνευματικὴν τοῦ ἀνδρὸς μόρφωσιν. Ὁ Δζελὰλ-εδδὶν ἦν μετρίου ἀναστήματος, καὶ ὀφθαλμοὺς μὲν εἶχεν ὑποφαίους, ὀφρῦς δὲ μέλανας καὶ ἀληθὲς ἐλλειψοειδὲς τόξον διαγραφούσας. Κατ' ἀρχὰς ἦν ῥοδόχρους τὸ χρῶμα, κατόπιν ὅμως ἕνεκα τῆς πολυχρονίου μελέτης εἶχε γείνῃ κιτρινωπός. Κατεῖχεν ἑτοιμότητα καὶ ὀξυδέρκειαν πνεύματος, ἡ φαντασία αὐτοῦ ἦν ζωηροτάτη, ἡ δὲ διάνοια αὐτοῦ ἠρέσκετο ἐρευνῶσα τὰ ζοφερὰ μυστήρια τοῦ ὑψηλοῦ διανοητικοῦ κόσμου. Τοιοῦτος ἦν ὁ πρὸς τὸ θεῖον σεβασμὸς αὐτοῦ ὥστε πολλάκις ἔμενεν ἐπὶ πολὺν χρόνον βεβυθισμένος ἐν ἐκστάσει μηδόλως φροντίζων περὶ τὰ ἑαυτοῦ καὶ τῶν περιστοιχούντων αὐτόν. Διηγοῦνται ὅτι εἰς τοιαύτας ποτὲ βεβυθισμένος μεταφυσικὰς μελέτας δὲν ἐκαθέσθη οὐδόλως ἐπὶ δέκα πέντε ἡμέρας· ἀλλὰ νομίζων ἑαυτὸν ὡς κοινωνήσαντα διὰ τῆς μελέτης μετὰ τοῦ θείου ἤρξατο ἐκ τῆς ἀφάτου αὐτοῦ χαρᾶς ποιούμενος περιστροφικὰς κινήσεις, ἐν ᾧ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἔπαιζεν ἁρμονικῶς τὸν αὐλόν. Ὁ διηνεκὴς οὗτος ἐπὶ δεκαπενθήμερον περιστροφικὸς αὐτοῦ χορὸς ἐκώλυσεν αὐτὸν ἀπὸ πάσης τροφῆς· ὅτε δὲ ἐτελείωσεν ἡ δεκάτη πέμπτη ἡμέρα, ὁ μὲν χορὸς οὗτος κατέπαυσεν, ἐκεῖνος δὲ κατὰ τὰς ἱερὰς ταύτας στιγμὰς ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τοῦ θείου ἔλαβε γνῶσιν πάντων τῶν κανόνων, δι' ὧν κατόπιν ἐθεμελίωσε τὸ τάγμα ἢ τὴν αἵρεσιν τῶν δερβισῶν Μεβλεβῆ. Εἰς ἀνάμνησιν τοῦ σπουδαίου τούτου γεγονότος τὸ τάγμα τῶν δερβισῶν τούτων, ὅπως παρατηρεῖται ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἀλλαχοῦ τῆς Τουρκίας, ποιεῖται ἐν εἴδει προσοχῆς χορὸν κυκλικὸν δὶς τῆς ἑβδομάδος, διαρκοῦντα ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν. Εἷς δερβίσης παίζει αὐλόν, ἕτερος τύμπανον, ἕτεροι δύο ᾄδουσι παρακολουθοῦντες τὰς ῥυθμικωτάτας καὶ ἀρκετὰ περιέργους κινήσεις τῶν λοιπῶν συνεταίρων. Ὁ Δζελὰλ-εδδὶν εὑρίσκετο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας καὶ δόξης αὐτοῦ, ὅτε ὁ

περιώνυμος Σέμο-εδδὶν Τιβρηζῆ ἦλθεν εἰς Ἰκόνιον ὅπως ἀποτρέψῃ τὸν Δζελὰλ-εδδὶν τῆς αἱρέσεως ἣν ἤθελε νὰ θεμελιώσῃ καὶ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν εὐθεῖαν καὶ ἀληθῆ ὁδόν. Εὗρεν αὐτὸν κατὰ πάντα τέλειον, ἐθαύμασε τὴν πολυμάθειαν, τὰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς αὐτοῦ ἀρετὰς καὶ ἤρξατο μετ' αὐτοῦ θεολογικὰς συζητήσεις. Ἀναφέρεται δὲ ὅτι ἡμέραν τινὰ τοσαύτη σφοδρὰ συζήτησις εἶχεν ἀρχίσει μεταξὺ τῶν δύω τούτων ἀνδρῶν, τόσον δὲ ἰσχυρὰ καὶ οἱονεὶ ἐκπληκτικὰ ἦσαν τὰ περὶ Μωάμεθ ἐπιχειρήματα τοῦ Δζελὰλ-εδδίν, ὥστε ὁ Σεμὸ-εδδὶν κατεπτοημένος καὶ λίαν συγκινηθεὶς ἔπεσεν ἐκτάδην κείμενος. Ἀμέσως ὁ Δζελὰλ-εδδὶν προσέδραμεν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, λέγεται δὲ μάλιστα ὅτι μία ἁπλῆ ἐπίψαυσις τοῦ Δζελὰλ-εδδὶν ἤρκεσεν ὅπως ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἀναλάβῃ τὴν χρῆσιν τῶν αἰσθήσεων. Ἔκτοτε οἱ δύω οὗτοι μεγάλοι ἄνδρες συνεδέθησαν διὰ στενοτάτης καὶ θερμοτάτης φιλίας, δὲν ἀπεχωρίσθησαν δὲ εἰμὴ ὅτε ὁ λαὸς ἤρξατο διαδίδων ἐν Ἰκονίῳ πλείστας ὅσας κακοβούλους φήμας παρεξηγῶν τὴν οἰκειότητα καὶ θερμὴν αὐτῶν ἀγάπην. Ἕνεκα τούτου ὁ μὲν Σεμὸ-εδδὶν ἀνεχώρησεν ἐκ Δαμασκοῦ, ὁ δὲ Δζελὰλ-εδδὶν ἐγκαταλιπὼν τὴν διδασκαλίαν τῶν νομικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἐπιστημῶν ἐπεδόθη εἰς τὴν μουσικήν. Μετά τινα χρόνον εἷς ἐκ τῶν μᾶλλον ἀγαπητῶν αὐτῷ μαθητῶν ὁ Χισὰμ-εδδὶν παρεκάλεσε τὸν Δζελὰλ-εδδὶν ἵνα συγγράψῃ ποίημά τι ἔμμετρον ἐν εἴδει τοῦ Ἀλλαχῆ-ναμὲ ἢ τοῦ Μαντὶκ-ἐν-ταήρ. Ὁ Δζελὰδ-εδδὶν ἀπήντησεν ὅτι περὶ τοιούτου τινος ἔργου εἶχεν ἤδη σκεφθῆ καὶ ὅτι μάλιστα ἔγραψεν ἀρκετὸν μέρος αὐτοῦ. Καὶ ταῦτα λέγων ἔδειξε τῷ Χισὰμ-εδδὶν ἓν μέρος τοῦ Μεσνεβῆ-ι-σερήφ, ὅπερ ἀρχόμενον ἀπὸ τοῦ στίχου :

> Ἄκουσον πῶς καὶ διατὶ τὸν κάλαμον λαμβάνω
> ὁ βίος μας εἶνε σκληρός, παράπονα θὰ κάνω.

Ἔφθανε μέχρι τοῦ στίχου :

> Κατόπιν ὅσων εἶπα τὸ στόμα θὰ σιγήσῃ
> καὶ ὁ Θεὸς στὸν κόσμον γαλήνην ἂς χαρίσῃ.

Μετὰ τὴν συνεννόησιν ταύτην μαθητοῦ καὶ διδασκάλου ὁ Δζελὰλ-εδδὶν μετὰ μεγίστου ζήλου ἐξηκολούθησε τὴν συγγραφὴν τοῦ Μεσνεβῆ-,-σερήφ, εἰς ὃ τοσοῦτον ἑαυτὸν ἀφιέρωσεν ὥστε πολλάκις ὁλοκλήρους νύκτας διετέλει ὑπαγορεύων εἰς τὸν μαθητὴν αὐτοῦ τοὺς θεοπνεύστους καὶ πλήρεις ἐμβριθῶν ἰδεῶν στίχους. Οὕτω συνεπληρώθη τὸ ἐκ 40000 στίχων συνιστάμενον πελώριον τοῦτο ἔργον ὅπερ διῄρηται εἰς ἓξ βιβλία.

Ἤρξατο συγγράφων τὸ πρῶτον βιβλίον κατὰ τὸ 659 ἢ 660 (1282) ἔχων ἡλικίαν 66 ἐτῶν, συνεπλήρωσε δὲ τὸ ἕκτον βιβλίον κατὰ τὸ 672 εἰς ἡλικίαν περίπου 78 ἐτῶν. Λέγεται ὅτι ὁ Δζελὰλ-εδδίν συνέγραψε καὶ ἕτερον ποίημα ἐκ 3000 στίχων, ἀλλ' οὐδὲν περὶ τούτου ἀκριβὲς γινώσκομεν.

Κατὰ τὰς τελευταίας στιγμὰς αὐτοῦ, οἱ μαθηταὶ καὶ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ἠρώ-

τησαν ποῖος ἔσεται ὁ διάδοχος καὶ ἀρχηγὸς τῶν δερβισῶν Μεβλεβῆ, ἐκεῖνος δὲ ὑπέδειξεν ὡς ἄξιον τοιαύτης περιωπῆς τὸν ἀγαπητὸν αὐτοῦ μαθητὴν Χισὰμ-εδδίν.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει Δεκεμβρίου 10 1888.

Ἀχιλλεὺς Χρηστίδης.

Α′

ΑΠΛΟΪΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

περὶ μεγαλοφρόνων καὶ ὑψηλοφρόνων ἀνθρώπων, ἀφῃρημένως περὶ μεγαλοφροσύνης καὶ ὑψηλοφροσύνης.

Ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ κοινωνίᾳ ἀναπτύσσονται πάθη κακίας καὶ ἀρετῆς, σχετικῶς μὲ τοὺς διέποντας αὐτὴν πολιτικοὺς νόμους καὶ θρησκευτικὴν διδασκαλίαν· ἐκ τῆς κακίας καὶ ἀρετῆς, ὡς ἐκ ῥίζης ἢ κέντρου ἀναφύονται ἢ ἀναφαίνονται τρόπῳ τινὶ ἰδιαίτεροι ὡς κλάδοι καὶ κλωνάρια, τὰ ὁποῖα δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ὄχι πάθη, ἀλλὰ προτερήματα καὶ ἐλαττώματα, λόγου χάριν, ὡς εἶνε, ἀνδρία καὶ δειλία, ἐγκράτεια καὶ ἀκράτεια, σωφροσύνη καὶ ἀφροσύνη, δικαιοσύνη καὶ ἀδικία, φιλαργυρία καὶ ἀσωτία, δυσπιστία καὶ ἀπιστία (τὸ ὀρθῶς πιστεύειν καὶ παραλόγως ἀπιστεῖν) μεγαλοφροσύνη καὶ ὑψηλοφροσύνη, συγκεκριμένος μεγαλόφρων καὶ ὑψηλόφρων· πιθανὸν τὰ τελευταῖα νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον τοῦ πρώτου μεμακρυσμένου τοῦ κέντρου (τῆς ὑψίστης ἀρετῆς).

Ἡ διάκρισις τῶν δύο τελευταίων τοῦ μεγαλόφρονος καὶ ὑψηλόφρονος, περὶ ὧν ὁ λόγος, πρέπει νὰ διασαφισθῇ, ὁ λόγος ἀπαιτεῖ τὸ τοιοῦτον, ἵνα ἀποδώσῃ ἑκάστῳ τὸ ἀνῆκον· διότι ἐκ τῆς συγκεχυμένης ἐννοίας τῶν λέξεων πολλάκις ἀδιαφόρως καὶ εὐκρίτως ἢ ἀμφότεροι ἀπαιτοῦνται ἢ ἀμφότεροι ψέγονται ἢ ἀντὶ νὰ ἐπαινῆται ὁ μεγαλόφρων ψέγεται, ἐπαινεῖται δὲ ὁ ὑψηλόφρων, ἀντὶ νὰ ψέγηται· ἐνώπιον λοιπὸν καλῶς ἐννοουμένης ἐλευθέρας κοινωνίας, δυνάμεθα ν' ἀποδώσωμεν τἀνήκοντα ἑκάστῳ, ὑπὸ τὸν ὅρον ὅτι ἀμφότεροι ζῶσιν ἐν κοινωνίᾳ καὶ ἐν αὐτῇ ἐνεργοῦσιν, εἴτε ὡς ἁπλοῖ πολῖται, εἴτε, ὡς ἠθικὰ πρόσωπα (ἄρχοντες).

Καθ' ἡμᾶς οἱ ὑψηλόφρονες, καίτοι ζῶντες ἐν κοινωνίᾳ καὶ ἔχοντες εἰς πλείστας περιστάσεις τὰς αὐτὰς φυσικὰς καὶ ἠθικὰς ἀνάγκας μὲ τοὺς κοινωνοῦντας, οὐχ ἧττον περιφρονοῦσιν αὐτούς· εἰσὶν ἀκατάδεκτοι, ἂν συγχωρῆται ἡ λέξις, σοβαροὶ καὶ ἀγέρωχοι πρὸς τοὺς ἄλλους· τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον, ἐὰν δὲν ἦνε κάτοχοι γραμματικῆς παιδείας, διατηροῦσιν ἐνδομύχως ἢ ἀγνοοῦντες τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ, ἢ ἂν ἦνε πεπαιδευμένοι, διδάσκαλοι καὶ κα-

θηγηταὶ γραμμάτων, γινώσκουσι μὲν αὐτάς, δὲν ἐπιθυμοῦσιν ὅμως τὴν ἁπλοποίησιν καὶ διάδοσιν αὐτῶν πρὸς τοὺς ἄλλους, εἰμὴ δι' αὐστηροτάτων κανόνων· διότι ὑποθέτουν τοὺς πλείστους ἀνθρώπους ἀνεπιδέκτους λογικῆς κατὰ τὴν κρίσιν των ἀναπτύξεως· ζητοῦν ἀείποτε διά τινος μυστηριώδους τρόπου νὰ διατηρηθῇ τὸ καθεστὼς καὶ καθιερωμένον καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς λέξεσιν ἀμετάβλητον καὶ στερεότυπον· ἐὰν μὲν ὦσι λειτουργοὶ τῆς θρησκείας, τυραννοῦσι μᾶλλον ψυχικῶς ἢ σωματικῶς, ἐὰν δὲ πολιτικοί, σωματικῶς μᾶλλον ἢ ψυχικῶς, ἀμφότεροι δὲ σχηματίζουν τρομερὰν τυραννικὴν κυβέρνησιν.

Κοινωνία ὑπὸ τοιούτων κυβερνωμένη τὰ $^4/_5$ αὐτῆς οὐδὲν ἄλλο εἰσίν, εἰμὴ δοῦλοι καὶ ἀνδράποδα τοῦ ἑνὸς πέμπτου.

Τοιαῦται κοινωνίαι ὑπῆρξαν ἐν Εὐρώπῃ καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα· τοιαῦται ὑπάρχουν μέχρι σήμερον ἐν Ἀσίᾳ καὶ Ἀφρικῇ, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ ἤδη ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἡ τοιαύτη ἐξαίρεσις δυνατὸν νὰ θεωρηθῇ λείψανον μεσαιωνισμοῦ, βαθέος ῥιζομένον εἰς τὰ σπλάγχνα τῶν κοινωνούντων διὰ παραδόσεως καὶ διεστραμμένων ἱστορικῶν διδασκαλιῶν.

Ἐὰν παραδεχθῶμεν ὅτι μεταξὺ τῶν ὑψηλοφρόνων εὑρίσκονται ἀληθῶς πεπαιδευμένοι, ἐπιθυμοῦντες νὰ ἐλαφρύνουν τὸ βάρος τῆς δουλείας καὶ τοῦ ἀνδραποδισμοῦ, ἕνεκα τῆς ὑψηλοφροσύνης των ζητοῦν ν' ἀναβιβάσουν τοὺς δεδουλωμένους χωρὶς αὐτοὶ νὰ καταβοῦν βαθμίδας τινας, ὡς εἶνε πρέπον, ἵνα χειραγωγήσωσιν αὐτούς· ὁμοιάζουν λοιπὸν οἱ τοιοῦτοι μὲ τοὺς ἱσταμένους ἐν μεγίστῳ πύργῳ ἔχοντι κλίμακας πολυσυνθέτους καὶ σκολιὰς εἰσόδους, ἐκεῖθεν δὲ διά τινων ἀγερώχων βλεμμάτων καὶ εὐσχήμων χειρονομιῶν προσκαλοῦν δῆθεν τοὺς ἐν τῇ γῇ ἕρποντας καὶ καθημένους, οἵτινες μόλις τὰς πύλας τοῦ πύργου διακρίνοντες· δὲν τολμῶσιν οἱ ταλαίπωροι, οὔτε νὰ ἐμβλέψωσιν ἄνω τῶν ποδῶν των, οὕτω λοιπὸν διατελοῦντες μὲν ἐν ἀργίᾳ κεχηνότες (χάσκοντες) βλέπουν τοὺς ἄνω ἱσταμένους, ἄλλως, καταγινόμενοι εἰς βαναύσους καὶ ἐπιμόχθους ἐργασίας, πλὴν ἀπολύτως ἀναγκαίας καὶ πρὸς τοὺς ὑψηλόφρονας, ἀναμένουσι διαταγὰς καὶ προσταγάς· μόνον ἐν περιπτώσει σεισμοῦ μεγάλου, πυρκαϊᾶς, πλημμύρας ὑδάτων, ὅπερ δυστυχῶς οὔτε ἔλειψαν, οὔτε λείπουν ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ταπεινόφρονες καὶ ὑψηλόφρονες, δοῦλοι καὶ δεσπόται, πεπαιδευμένοι καὶ ἀπαίδευτοι, εὐγενεῖς καὶ δυσγενεῖς, ὠθοῦνται καὶ ὠθοῦσιν ἅπαντες διατελοῦντες ἐν συγχύσει καὶ ἀναστατώσει, μεχρισοῦ παρέλθουσι τἀνωτέρω.

Οἱ μεγαλόφρονες ζῶντες καὶ οὗτοι ἐν κοινωνίᾳ πράττουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀντιστρόφως τῶν ὑψηλοφρόνων· ἐνεργοῦν λόγῳ τε καὶ ἔργῳ εἰς τὴν μεταβολὴν καὶ τροποποίησιν τῶν κακῶς κειμένων καθεστώτων· τὸ στερεότυπον κοινωνικῆς πορείας εἰς πράγματα ὑποκείμενα εἰς τροποποίησιν καὶ μεταβολὴν δὲν τοῖς εἶνε ἀρεστόν· ζητοῦν τροποποιήσεις καὶ μεταβολὰς σκοπῷ κοινωνικῆς προόδου· σκοπῷ τοιαύτης συγχέουν πολλάκις τὰς διαφό-

ρους τάξεις τῆς κοινωνίας· ἐὰν ἦνε ἀληθῶς πεπαιδευμένοι ζητοῦν διὰ τοῦ εὐκολωτέρου τρόπου νὰ καταστήσουν, εἰ δυνατόν, ὅλους τοὺς κοινωνοῦντας μετόχους τοὐλάχιστον τῆς στοιχειώδους παιδείας διὰ τῆς οἰκείας των γλώσσης· χάριν τῆς μεγαλοφροσύνης των καταβαίνουν πολλάκις μέχρι τῆς ἐσχάτης τάξεως, ἵνα ὑψώσουν τοὺς ἐν τῇ γῇ ἕρποντας, χωρὶς αὐτοὶ νὰ μείνουν ἐν αὐτῇ· ἐὰν ἦνε θρησκευτικοὶ λειτουργοὶ εὐτύχημα θεωρεῖται τοῖς ὑποκειμένοις, τάχιον ἢ βράδιον διὰ τῆς μεγαλόφρονος συμπεριφορᾶς των θέλουν καθιερώσει μᾶλλον ἢ ἧττον λογικὴν λατρείαν, πρέπουσαν Θεῷ τρισυποστάτῳ, ἐὰν πολιτικοί, θέλουν ἐνεργεῖ, ὠθούμενοι ὑπὸ τῆς μεγαλοφροσύνης των, εἰς στερέωσιν πολιτικῆς ἐλευθερίας κατὰ λόγον ὀρθὸν μὴ ἀπομακρυνόμενον τῆς ἁπλότητος, ἀμφότεροι δὲ θέλουν ὑψώσει τοὺς ζῶντας ἐν δουλικῇ καὶ ἀνδραποδώδει ἠθικῇ καταστάσει· θέλουν συντελεῖ διὰ τῆς ἀδιακόπου ἀναπτύξεως πράξεως καὶ θεωρίας εἰς διατήρησιν καὶ στερέωσιν ἀληθοῦς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας· τὴν ὑπάρχουσαν ἠθικὴν ἀνισότητα ἡσύχως πῶς θέλουν τροποποιεῖ· οἱ τοιοῦτοι εἰσὶν ἁρμόδιοι νὰ δείξουν ψηλαφητῶς ὅτι κατὰ τὸ φαινόμενον ὑπάρχουν ἠθικαὶ ἀνισότητες μεταξὺ τῶν κοινωνούντων· διότι κατὰ βάθος ἐξεταζόμενον τὸ πρᾶγμα τὸ φαινόμενον αὐτὸ τῶν ἀνισοτήτων δεικνύει τὴν ἰσότητα τῶν κοινωνούντων· διότι ἐὰν ῥίψῃ τις ἁπλοῦν βλέμμα εἰς τὰς διαφόρους πράξεις τῶν συγκοινωνούντων, θέλει ἐννοήσει καὶ πιστεύσει ὅτι ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ οὐδεὶς δύναται νὰ καυχηθῇ ἐλλόγως ὅτι καθ' ὅλα ὑπερέχει τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων· πάντες λοιπὸν ζῶντες ἐν κοινωνίᾳ ὑπέχομεν καὶ ὑπερέχομεν, οἱ μὲν εἰς τοῦτον, οἱ δὲ εἰς ἐκεῖνο, δυστυχῶς ὅμως τὸ ὑπέχουν καὶ ὑπερέχουν ἐν ταῖς δεσποτικαῖς καὶ τυραννικαῖς κοινωνίαις κρύπτεται, εἴτε ὑπὸ φόβου, εἴτε ὑπὸ δυσπιστίας πρὸς τὸν λόγον· π. χ. οὐδεὶς τύραννος ἢ δεσπότης ἄνευ δούλων, οὔτε δοῦλος ἢ δοῦλοι ἄνευ δεσπότου, οὔτε κύριος ἄνευ ὑπηρέτου, οὔτε ὑπηρέτης ἄνευ κυρίου· ὁ μὲν τύραννος ἢ δεσπότης, καίτοι γνωρίζων ὅτι ἄνευ δούλων καθίσταται δύσκολον νὰ διατηρηθῇ καὶ διαπρέψῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, δι' ἀγερώχου τρόπου καὶ ὑψηλόφρονος συμπεριφορᾶς κρύπτει τὸ πρωτὸν τοῦτο μέρος τοῦ συμφέροντος αὐτοῦ, ὁ δοῦλος ἀγνοῶν συνεπείᾳ δειλίας καὶ ἀλογίας δὲν τολμᾷ νὰ δείξῃ διὰ λόγου τὴν ἀμοιβαίαν ἀνάγκην, εὐτυχῶς ὅμως ἐν ἐλευθέραις κοινωνίαις τὸ ἀμοιβαῖον τῆς ἰσότητος εἶνε φανερόν, οὐδεὶς ὑπηρετεῖ ἢ ὑπηρετεῖται ἀκουσίως πάντες συναλλάσσονται ὡς ἐλεύθεροι πολῖται, ἑπομένως ἕκαστος τῶν συναλλαττομένων ὑπέχει καὶ ὑπερέχει τοῦ ἄλλου ἢ τῶν ἄλλων.

Οἱ ζῶντες ἐν τοιαύτῃ ἐλευθέρᾳ κοινωνίᾳ διάγουν μᾶλλον ἢ ἧττον ἐν ἁρμονίᾳ, καὶ ἂν τυχὸν ἐπέλθουν ἐν αὐτῇ δυστυχήματα ἐκ φυσικῶν αἰτιῶν καὶ σπάνιον νὰ μὴν ἐπέλθουν, εὐκόλως θεραπεύονται, τὰ δὲ ἐξ ἠθικῶν προερχόμενα θέλουν εἶναι ὀλίγιστα καὶ ταῦτα ταχύτερα καὶ εὐκολώτερα θεραπεύονται· τολμῶ εἰπεῖν καὶ πλεῖστα ἐκ φυσικῶν προερχόμενα διὰ τῆς

σπουδῆς τῶν φυσικῶν νόμων προλαμβάνονται, ὡς προελήφθησαν καὶ ἐξακολουθοῦν προλαμβανόμενα, π. χ. τὰ ἐκ τοῦ κεραυνοῦ, πυρκαϊᾶς, τὰ ἐκ τρικυμιῶν, τὰ ἐκ πλημμυρῶν, σιφώνων κλπ.

Οἱ δυνάμενοι λοιπὸν νὰ σχηματίσουν τοιαύτην ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, δηλ. ἐν τοιαύτῃ ἰσότητι, ἣν προείπομεν, δύνανται νὰ γίνουν κύριοι τῶν στοιχείων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν προερχομένων ὑλικῶν σωμάτων, ὡς εἶνε ὁ ποιητὴς καὶ συντηρητὴς αὐτῶν· δὲν εἶνε ὀρθόν, ὡς ὑπὸ πολλῶν νομίζεται ὅτι ὁ δημιουργὸς τοῦ κόσμου ἐπίτηδες παρήγαγε καὶ παράγει δυσχερείας εἰς ἀνακάλυψιν τῶν φυσικῶν του καὶ ἠθικῶν του νόμων, ἑπομένως δυσαρεστεῖται δῆθεν ἀπὸ τὴν ἔρευναν καὶ ἐξέτασιν, ἀνακάλυψιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτοῦ· τοὐναντίον δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁσάκις μάλιστα γίνονται αὗται σκοπῷ ἐφαρμογῆς τῶν ἀνακαλυπτομένων εἰς ὠφέλειαν τῶν κοινωνούντων, ἀληθῶς τότε χαίρει καὶ ἀγάλλεται ὁ Δημιουργὸς βλέπων τὸν κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ πλασθέντα νὰ προσπαθῇ, ἂν καὶ πολλάκις ματαίως καὶ ὀλισθηρῶς, εἰ δυνατόν, νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὸ ὕψος αὐτοῦ, ὡς πολλοὶ διὰ τῆς πράξεως καὶ θεωρίας, ὡς ἄτομα, προσήγγισαν. ἀφήσαντες τοῖς μεταγενεστέροις ὄνομα σεβαστόν.

Ἐπειδὴ ὅμως ὁλόκληροι κοινωνίαι, ἄνευ ὑπερφυσικῆς ἐμπνεύσεως, ἀνθρωπίνως ἐξεταζόμεναι δυσκόλως δύνανται νὰ φθάσουν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν γνώσεων, ἕπεται ὅτι τὸ πολίτευμα μιᾶς κυβερνήσεως, πόλεως, ἐπαρχίας καὶ ἐπικρατείας, ἔχει μεγίστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν διάδοσιν καὶ στερέωσιν τοιούτων γνώσεων καὶ ἀντιστρόφως· εἰς τὰς δεσποζομένας κοινωνίας δυσκόλως, ἂν μὴ καὶ ἀδυνάτως, εἰς τὰς ἐλευθέρας ὅμως δύνανται ἄνευ μεγάλων δυσχερειῶν, ἐὰν οἱ μὲν μεγαλόφρονες, ἀναγνωριζόμενοι ὡς τοιοῦτοι, τιμῶνται κατὰ λόγον ὑπὸ τῶν ἄλλων, οἱ δὲ ὑψηλόφρονες παραβλέπονται χωρὶς νὰ ψέγωνται.

Χαρακτηρίσαντες κατὰ τὰς ἀσθενεῖς ἡμῶν δυνάμεις διὰ τῶν ἁπλοϊκῶν μας παρατηρήσεων τοὺς ἐν κοινωνίᾳ ζῶντας μεγαλόφρονας καὶ ὑψηλόφρονας, προτρέπομεν τοὺς φιλομαθεῖς νέους καὶ πάντα φιλαναγνώστην, ἵνα μελετῶσι τάς τε γενικὰς καὶ εἰδικὰς ἱστορίας, εἰδικώτερον βιογραφίας ἐπισήμων ἀνδρῶν· διότι θέλουν ἀπαντήσει πλείστους ἄνδρας (οὐδὲν παράξενον καὶ γυναῖκας κατ' ἐξαίρεσιν) ἔχοντας τοὺς εἰρημένους χαρακτῆρας, ἐκ τοιαύτης δὲ μελέτης θέλουν γνωρίσει ὅτι καὶ μεταξὺ βαρβάρων καθ' ἡμᾶς λαῶν, ὡς καὶ μεταξὺ πολιτισμένων, ἐφάνησαν τοιοῦτοι· πιθανὸν νὰ ἔχουν τὰ πρωτεῖα οἱ ἐν Εὐρώπῃ ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι, πλὴν καὶ ἡ μεγίστη ἤπειρος Ἀσία καὶ αὐτὴ ἡ Ἀφρικὴ καὶ ὁ νέος κόσμος τῆς Ἀμερικῆς δὲν μένουν ὀπίσω· διότι καὶ ἐν αὐταῖς οὐκ ὀλίγοι ἐδείχθησαν μεγαλόφρονες.

Ἄλλοτε ἴσως λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν πολλὰ ὀνόματα διὰ τῆς ἱστορίας γενικῆς τε καὶ εἰδικῆς, γνωστῆς εἰδικώτερον βιογραφίας ἀνδρῶν ἔχοντα τοὺς χαρακτῆρας μεγαλοφρόνων καὶ ὑψηλοφρόνων.

———

Β'

ΣΚΕΨΕΙΣ ΑΠΛΟΪΚΑΙ

περὶ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἢ περὶ θεωρίας καὶ πράξεως.

Ποία διαφορὰ ὑπάρχει μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ ἀνθρώπου; μεγίστη καὶ μικροτάτη, σχετικῶς μὲ τὸν βαθμὸν τῆς θεωρίας καὶ πράξεως· μεγίστη μέν, ἐὰν ὁ μὲν θεωρητικὸς καταγίνεται μόνον εἰς τὸ ἐκθέτειν ἐγγράφως τε καὶ προφορικῶς μόνον τὰς θεωρίας αὐτοῦ, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸ πρακτικόν, ὁ δὲ πρακτικὸς μόνον δι' ἔργου τροποποιεῖ τὰ δεκτικὰ τροποποιήσεως ἄνευ παραμικρᾶς θεωρίας, ἀπεναντίας ὅμως, ὅσῳ περισσότερον πλησιάζουν ἀμφότεροι, ὁ μὲν διὰ τῆς θεωρίας εὐκόλως ἐφαρμοζομένης, ὁ δὲ πρακτικὸς διά τινος, ἔστω ἁπλουστάτης, θεωρίας, τόσῳ σμικρύνεται ἡ διαφορὰ μεταξὺ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ.

Κατὰ τὸν λόγον σου λοιπόν, ὁ μὲν θεωρητικὸς καταγινόμενος μόνον εἰς θεωρίας, καθίσταται ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἄχθος ἀρούρης, ὁ δὲ πρακτικὸς ἐξασκούμενος εἰς τὰ ἔργα, εἶνε χρησιμώτερος ἐν αὐτῇ· ὄχι· τοῦτο δὲν ἀληθεύει, ἐὰν ὁ πρακτικὸς τιμᾷ καὶ σέβεται τὸν θεωρητικόν, καὶ τοῦτο πράττει, ἐὰν ἀληθῶς ἐπιθυμῇ νὰ δώσῃ εἰς τὰ ἔργα του κανονικωτέραν μορφὴν ἢ ὡς λέγομεν εὐμορφοτέραν, ἐπίσης καὶ ὁ ἀληθὴς θεωρητικός, ἐὰν ἐκθέτῃ τοιαύτας θεωρίας, ὁποῖαι ἔχουσι μεγάλην σχέσιν μὲ τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, θρησκευτικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνατροφήν, ἐν ᾗ ἐκθέτει τὰς θεωρίας του· διότι ἐκ τοιαύτης ἀναλόγου σχέσεως ἀναφαίνεται μεγαλητέρα πρόοδος εἴς τε τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους τοῦ κοινωνικοῦ βίου· ἡ τοιαύτη λοιπὸν πορεία θεωρητικῶν καὶ πρακτικῶν ἀνδρῶν δύναται νὰ φέρῃ κατά τινα βαθμὸν ἕνωσιν θεωρίας τε καὶ πράξεως.

Ἐν περιπτώσει ὅμως καθ' ἣν ὁ μὲν θεωρητικὸς δὲν λαμβάνει ὑπ' ὄψιν, ὡς προείπομεν, τὴν κοινωνικὴν κατάστασιν, ἐπιμένει δὲ μὲ τρόπον ἀγέρωχον μόνον εἰς τὰς θεωρίας του, ὁ δὲ πρακτικὸς θέλει νὰ περιπατῇ βοηθούμενος, ὡς ὁ τυφλός, ὑπὸ μόνης τῆς ῥάβδου του, ἐν ᾗ ζῇ κοινωνίᾳ, ἀμφότεροι καθίστανται στάσιμοι καὶ ὀπισθοδρομικοί· οὐδόλως συντελοῦσιν εἰς λογικὴν καὶ πρακτικὴν πρόοδον τοῦ κοινωνικοῦ βίου, εἰδικώτερον εἰς βιωφελεῖς ἐργασίας.

Ἐὰν ἐξακολουθήσῃ τοιαύτη κοινωνικὴ κατάστασις ἐπὶ πολὺν χρόνον, δυσκόλως προσδιοριζόμενον μαθηματικῶς, κατὰ λογικὸν συμπέρασμα, ἀνοιχθήσεται εὐρὺ στάδιον εἰς ἄλλην τάξιν, τάξιν θεολήπτων καὶ δεισιδαιμόνων ἀνθρώπων, πλανώντων καὶ πλανωμένων, μεχρισοῦ παρουσιασθῇ μέγα χάσμα πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀνωμαλιῶν, καὶ τότε ἐξ ἀνάγκης ἀναφανήσεται

ἕτερόν τι καὶ ἀλλοῖον, τὸ ὁποῖον αὐτοὶ οἱ κοινωνοῦντες θέλουν ἀναδείξει, ἐὰν δὲν ἀπώλεσαν καθολοκληρίαν τὴν λογικήν των δύναμιν, ὅπερ ἀδύνατον θεωρεῖται, ὑπαρχούσης ἀνθρωπίνης κοινωνίας· διότι παραδεχόμενοι τοιαύτην λογικὴν ἀπώλειαν, ἡ κοινωνία ἐξ ἀνθρώπων μεταβληθήσεται εἰς ἀγέλην ζώων, ὅπερ μᾶλλον ἀδύνατον. Δυστυχῶς καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα καὶ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν Ἀσίᾳ μανθάνομεν ἐκ τῆς ἱστορίας ὅτι ὑπῆρξαν τοιαῦται μεταβολαὶ προελθοῦσαι ἐκ τῆς μεγίστης διαστάσεως θεωρίας καὶ πράξεως πολιτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἀνδρῶν καὶ μόλις πρὸ ἑνὸς αἰῶνος ἤρξατο κατά τινα βαθμὸν λογικὴ πορεία, ἔνθα καθιερώθησαν ἀληθῆ συνταγματικὰ καὶ δημοκρατικὰ πολιτεύματα.

Εἰς τὰ ἐν λόγῳ δύο ζητήματα ἢ προβλήματα τῆς θεωρίας καὶ τῆς πράξεως, τὸ πολίτευμα τῆς κυβερνήσεως, ταὐτὸν τὸ διέπον τὴν κοινωνίαν, μικράν τε ἢ μεγάλην, ἔχει μεγίστην ἐπιρροὴν εἰς τὸ νὰ κρατύνῃ ἢ νὰ ἐξασθενῇ τὴν διαφορὰν ἢ νὰ συμπλησιάζῃ ἐπωφελῶς.

Ὅλα τὰ εἴδει τῶν πολιτευμάτων, λ. χ. συνταγματικόν, δημοκρατικόν, ἀριστοκρατικόν, ὀλιγαρχικὸν καὶ τυραννικόν, ἄρχοντες καὶ ἀρχόμενοι, ἀναγκάζονται μᾶλλον ἢ ἧττον νὰ τιμήσουν καὶ περιθάλψουν τὰ δύο ταῦτα συστήματα, τὴν θεωρίαν καὶ πρᾶξιν, πλὴν τὰ λεγόμενα τυραννικὰ ἢ ἀπόλυτα, κατὰ τὸ δοκοῦν τῶν τυράννων, μόνον τ' ἀληθῶς ἐλεύθερα, συνταγματικά, δημοκρατικὰ καὶ ἀριστοκρατικά, ἐὰν ἀληθῶς οἱ ἄριστοι κυβερνοῦν, τιμῶσι καὶ περιθάλπουσι τὰ δύο ταῦτα· διότι δυνάμει νόμου οἱ κυβερνῶντες ὑποχρεοῦνται ν' ἀναπτύσουν καὶ προάγουν ταῦτα, ἄλλως, ἀδιαφοροῦντες ἐπέρχεται στάσις καὶ ὀπισθοδρόμησις, ἕνεκα δὲ αὐτοῦ ἡσύχως καὶ λαθραίως εἰσάγεται τυραννικόν τι καὶ αὐθαίρετον σύστημα κυβερνητικόν, τυραννικὸν καὶ δεσποτισμός, τὰ ὁποῖα κατόπιν θέλουν ἐννοήσει οἱ κοινωνοῦντες.

Εὐτύχημα καὶ πρὸς ἀρχομένους καὶ πρὸς ἄρχοντας, ἐὰν πρᾶξις καὶ θεωρία συμβαδίζουν καὶ ἀμοιβαίως τιμῶνται κατὰ λόγον· διότι διὰ τοιαύτης κοινωνικῆς πορείας τὸ ἔλλογον λαμβάνει δύναμιν καὶ τὰ ἔργα δίδουν ζωηρὰν κίνησιν τὸ δὲ παράλογον ἐξασθενεῖ.

Ἐν Θεσσαλονίκῃ.

Χωρικός.

Η ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΟΥ ΕΛΒΕΤΙΟΥ

ΕΝΑΙΣΙΜΟΣ ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΟΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Γ. ΜΟΣΤΡΑΤΟΥ

Ὁ ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἐν Βερολίνῳ σπουδάζων, γνωστὸς δ' ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς πολιτείᾳ τῶν γραμμάτων καὶ ὡς δημοσιογράφος καὶ ὡς μεταφράστης φιλοσοφικῶν συγγραμμάτων καὶ ὡς συγγραφεὺς διδακτικῶν βιβλίων, κ. Δημή-

τριος Γ. Μοστράτος εἰσήχθη διὰ τῆς εἰρημένης συγγραφῆς εἰς προφορικὰς ἐξετάσεις εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τοῦ ἐν Βερολίνῳ πανεπιστημίου καὶ εὐδοκιμήσας ἐν αὐταῖς ὑπερήσπισεν εἶτα δημοσίᾳ κατὰ τὰ νόμιμα τοῦ πανεπιστημίου ἐκείνου τήν τε διατριβὴν καὶ τὰς ὑπ' αὐτοῦ ἐκτεθείσας θέσεις καὶ ἀνεκηρύχθη ἐπισήμως τῇ 15ῃ Ἰουλίου Philosophiae doctor et artium liberalium magister.

Τὴν διατριβὴν αὐτοῦ, ἣν ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ ἐχαρακτήρισεν ὡς eruditionis documentum idoneum, ἔγραψεν ὁ κ. Δ. Γ. Μοστράτος γερμανιστί, διότι ὁ τοῦ βασιλείου τῆς Πρωσίας ὑπουργὸς τῆς Παιδείας κ. Πουτκάμερος ἀπήλλαξε τοὺς ὑποψηφίους διδάκτορας τῆς ὑποχρεώσεως τοῦ γράφειν ἑλληνιστὶ τὰς ἑαυτῶν ἐναισίμους διατριβὰς λέγων ὅτι *οὐδενὶ θὰ ἐπέλθῃ νὰ γράψῃ ἑλληνιστί.* Ὥρισε δὲ τῶν μὲν θεμάτων τῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς περιόδου εἰλημμένων τὴν λατινικήν, τῶν δ' ἐκ τῆς νεωτέρας καὶ τὴν γερμανικήν. Ἡμεῖς, ἐνταῦθα τοῦ λόγου χωρήσαντος, ἐπιθυμοῦμεν πρῶτον μὲν διατριβαί, οἵα ἡ τοῦ κ. Μοστράτου, νὰ γράφωνται ἑλληνιστί· διότι οἱ Ἕλληνες τὰ ἑλληνικὰ γράμματα ὀφείλουσι νὰ προάγωσιν, εἶτα δὲ νὰ μὴ ἐκλέγωσι θέματα ἐκ τῆς ξένης γραμματείας, ἐν ᾧ ἀπέραντον κεῖται πρὸ αὐτῶν πάτριον ἔδαφος ἀκαλλιέργητον. Σπουδαιοτάτην βεβαίως παρέχει συμβολὴν εἰς τὴν γνῶσιν τῆς διανοητικῆς κινήσεως τοῦ 18ου αἰῶνος ὁ ἐξετάζων τὰς παιδαγωγικὰς θεωρίας ἑνὸς τῶν ἰσχυρῶν τῆς κινήσεως ταύτης μοχλῶν, ἀλλὰ πολλῷ σπουδαιοτέραν ἡμῖν καὶ μείζονος εὐγνωμοσύνης ἀξίαν ὑπηρεσίαν θὰ προσενέγκῃ ἀναμφισβητήτως, ἐάν τις παραγάγῃ πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν Ἕλληνά τινα εἴτε ἐκ τοῦ ἱεροῦ καταλόγου εἴτε ἐκτὸς αὐτοῦ, διδάσκοντα τὰς φιλοσοφικὰς ἢ θρησκευτικὰς ἢ παιδαγωγικὰς ἢ πολιτικὰς αὐτοῦ θεωρίας. Ἡ ἀπὸ Χριστοῦ μέχρις ἡμῶν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων παρέχει πεδίον ποῦ μὲν ἀτελῶς μέχρι τοῦδε διαφωτισθέν, ποῦ δὲ καὶ παντελῶς σκοτεινὸν ἔτι διαμένον. Οἱ βουλόμενοι τῶν φιλοτίμων νέων Ἑλλήνων νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πολιτείαν τῶν γραμμάτων διά τινος περγαμηνῆς ἔστωσαν βέβαιοι ὅτι ἡ εἴσοδος αὐτῶν θὰ ἑορτασθῇ μετ' εὐφημιῶν καὶ μνήμης ἀνεπιλήστου, ἐὰν ὡς εἰσιτήριον κρατῶσιν ἀνὰ χεῖρας βιβλίον, γωνίαν τινὰ τοῦ σκοτεινοῦ τούτου ἐδάφους διαφωτίζον. Τοὺς μεγάλους ἡμῶν ἱεράρχας, τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας καὶ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς συγγραφεῖς, γινώσκομεν οἱ Ἕλληνες μόνον ἐκ πανηγυρικῶν τινων λόγων κατὰ τὴν ἑορτὴν αὐτῶν συνήθως ἐκφωνουμένων, ἡ δ' ἀληθὴς αὐτῶν ἀξία διατελεῖ ἡμῖν ἔτι ἄγνωστος. Τινῶν δὲ τῶν ἀπὸ τοῦ ἐνάτου αἰῶνος μέχρις ἁλώσεως ἀναδειχθέντων ἐπιφανῶν ἡμῶν ἀνδρῶν καὶ τὰ ὀνόματα ἔτι παρ' ἡμῖν ἀγνοοῦνται. Οἱ δὲ καὶ ἐν τῇ ἐσχάτῃ δυστυχίᾳ μεγάλοι ἀναφανέντες ἐκεῖνοι Ἕλληνες, οἳ τὴν δουλείαν καὶ τῶν ἀγρίων κατακτητῶν τὴν μάχαιραν φεύγοντες ἦλθον εἰς τὴν δυτικὴν Εὐρώπην κομίζοντες μεθ' ἑαυτῶν τὸ ἀνέσπερον τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης φῶς καὶ ἐγένοντο ἀρχηγέται τῆς παλιγγενεσίας

τῶν γραμμάτων, διαμένουσιν ἔτι ἐν πυκνῷ σκότει τεθαμμένοι. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἀπὸ τῆς ἁλώσεως καὶ ἐντεῦθεν ἱστορία τῆς δουλείας τοῦ ἔθνους ἡμῶν μὴ δὲν χρῄζει ἐπιμελοῦς ἐξετάσεως πρὸς βαθεῖαν κατανόησιν τῆς ἐν δουλείᾳ καταστάσεως αὐτοῦ καὶ ἐπαρκῆ ἑρμηνείαν τῶν ἐπακολουθησάντων μεγάλων γεγονότων; Μήπως δὲν ὑπάρχουσιν ἐν τῇ τῶν πέντε σχεδὸν αἰώνων περιόδῳ ταύτῃ τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου θέματα γονιμώτατα, ἱκανὰ νὰ περιάψωσι τιμὴν καὶ αἴγλην μεγάλην εἰς πάντα φιλότιμον νέον Ἕλληνα; Εἰς τὴν διασάφησιν ἄρα τῆς ἔτι ἀσαφοῦς ἱστορίας τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων ὀφείλει νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ τῶν ἐπίφθονον ἐπιστημονικὸν στάδιον θελόντων νὰ διανοίξωσι νέων ἐπιστημόνων Ἑλλήνων. Τῆς ἀρχαίας ἡμῶν γραμματείας τὰ θέματα οὕτως ἐξήντλησαν οἱ ἄλλοι εὐρωπαῖοι, ὥστε διὰ πολλοῦ κόπου, ἐκτάκτου εὐφυΐας καὶ παρασκευῆς, ἣν δὲν παρέχει δυστυχῶς ἡ νῦν ἐν Ἑλλάδι παίδευσις, μόλις θὰ ἐδύνατό τις νὰ γράψῃ τι μνείας ἄξιον. Ἀπόδειξις τῶν λόγων μου εἶνε ὅτι πᾶσαι σχεδὸν τῶν ἑλλήνων διδακτόρων αἱ ἐναίσιμοι διατριβαί, ὅσαι πραγματεύονται ὑποθέσεις, εἰς τὴν ἀρχαίαν ἔνδοξον ἡμῶν γραμματείαν ἀναφερομένας, ἤτοι διαρρήδην κατακρίνονται ὑπὸ τῶν λογοκριτῶν ἢ ἀπορρίπτονται εἰς τὸν κάλαθον διὰ δύο μόνον ἀλλ' ἐπονειδίστων λέξεων ohne Belang=ἄνευ ἀξίας. Ἂν δὲ ζητήσωμεν ὑπόθεσιν ἐν τῇ ἀπὸ Χριστοῦ καὶ ἐντεῦθεν γραμματείᾳ ἡμῶν, ἐνταῦθα καὶ ἐκλογῆς ἐλευθερίαν μεγάλην ἔχομεν καὶ οἰκειότερόν πως τῶν ἀλλοδαπῶν πρὸς αὐτὴν ἡμεῖς διακείμεθα καὶ μᾶλλον ἐλευθέρως δυνάμεθα νὰ κινώμεθα μὴ ἔχοντες ἄλλους περιορίζοντας τὴν ἐνέργειαν ἡμῶν· ἂν δὲ καὶ ἐξ ἀπειρίας μέτριόν τι παραγάγωμεν, θὰ ἐκτιμηθῇ διὰ τὴν καινότητα αὐτοῦ, καὶ ἂν που πλανηθῶμεν, συγγνωμονικωτέρους θὰ ἔχωμεν τοὺς κριτὰς διὰ τὸ ἀτριβὲς τῆς ὁδοῦ, ἣν ἐπορεύθημεν.

Δὲν λέγω δὲ ταῦτα, ἵνα παρατρέψω τοὺς νέους ἐπιστήμονας εἰς τὰ ἀταλαίπωρα καὶ ῥᾷστα, ἀλλ' ἵνα παραθαρρύνω αὐτούς, καταλαμβανομένους συνήθως ὑπ' ἀπελπισμοῦ, ὅταν μὴ εὑρίσκωσιν ὑποθέσεις ἢ εὑρόντες τινὰ ἀνακαλύπτωσιν ἔπειτα ὅτι στρατιὰ ὅλη ἀνδρῶν ἐπραγματεύσατο καὶ ἐξήντλησεν αὐτήν. Προτρέπω δὲ τούς τε τοῦ ἡμετέρου πανεπιστημίου φοιτητὰς καὶ τοὺς εἰς τὰ τῆς ἑσπερίας φοιτῶντας, εὐθὺς ὡς ἐγγραφῶσιν εἰς τοὺς ἀκαδημεικοὺς πολίτας, νὰ ἐκλέγωσιν ὑπόθεσίν τινα ἢ ἀφ' ἑαυτῶν ἢ συμβουλευόμενοι τοὺς καθηγητὰς αὐτῶν. Καθ' ἅπαν δὲ τὸ διάστημα τῶν ἀκαδημεικῶν αὐτῶν σπουδῶν ὀφείλουσι νὰ προσέχωσι πρὸς πᾶν ὅ,τι σχετίζεται πρὸς τὸ θέμα αὐτῶν καὶ νὰ συλλέγωσιν ὡς μέλισσαι ἐπιμελῶς τὰ χρήσιμα, ἵνα προσφέρωσιν οὕτως εἰς μὲν τὴν πενιχρὰν ἡμῶν νέαν γραμματείαν πολύτιμον ἔρανον, εἰς δὲ τὴν ἐπιστήμην καθόλου ὑπηρεσίαν εὐγνωμοσύνης ἀξίαν. Ἂν δ' ἀμελῶσι τοῦ πράγματος μέχρι τοῦ χρόνου τῶν ἐξετάσεων καὶ προσπαθῶσιν ἔπειτα ἐν ὀλιγίστῳ χρόνῳ νὰ ἐκλέξωσι τὴν ὑπόθεσιν, νὰ μελετήσωσιν αὐτὴν καὶ νὰ καταγράψωσι τὰ πορίσματα τῆς μελέτης αὐτῶν,

ἔστωσαν βέβαιοι ὅτι ἐκ τοιαύτης σπουδῆς δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ προκύψῃ ὥριμον καὶ ἀδιαπτώτου ἀξίας πόνημα, ἑπομένως δὲν θ' ἀποφύγῃ τὴν ἀποδοκιμαστικὴν ἐκείνην ῥῆσιν ohne Belang.

Δὲν θέλομεν ν' ἀποκρύψωμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ χαρὰ ἡμῶν πολλῷ μείζων καὶ ἡ εὐγνωμοσύνη βαθυτέρα θὰ ἦτο, ἂν ὁ κ. Μοστρᾶτος προσῆγεν ἡμῖν ἀντὶ τῆς παιδαγωγικῆς θεωρίας τοῦ Ἑλβετίου τὰς παιδαγωγικὰς ἀρχὰς τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, τὰς φιλοσοφικὰς δόξας τοῦ Φωτίου ἢ ἑνὸς τῶν εἰς Ἰταλίαν καταφυγόντων λογίων Ἑλλήνων, ἢ ἂν ἐμελέτα τὰ συγγράμματα οἱουδήτινος τῶν ἑλλήνων συγγραφέων τῆς εἰρημένης μακρᾶς περιόδου καὶ ἐξετίθει τὸ σύστημα τῶν ἐννοιῶν αὐτοῦ, τὴν θέσιν, ἣν ὀφείλει νὰ ἔχῃ ἐν τοῖς γράμμασι καὶ τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀναπτύξεως, καὶ τὰς ὑπηρεσίας, ἃς προσήνεγκεν εἰς τὴν σύγχρονον ἢ καὶ τὴν μετὰ ταῦτα κοινωνίαν.

Ἡ γονιμότης τοῦ ἐδάφους τούτου ἤρξατο ἤδη προσελκύουσα τὴν φιλοπονίαν τῶν ἀλλοδαπῶν λογίων. Γερμανοί, Γάλλοι, Ἄγγλοι καὶ δὴ καὶ Ῥῶσοι μετὰ ζήλου ἀσχολοῦνται περὶ τὴν ἐξέτασιν τῶν πολιτικῶν, θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν πραγμάτων, τῆς τέχνης, τῆς ἐσωτερικῆς ἱστορίας, τῶν διεθνῶν σχέσεων, τῶν πηγῶν τῆς ἱστορίας καὶ πολλῶν ἄλλων ζητημάτων τῆς βυζαντιακῆς περιόδου. Μεταξὺ τούτων διαπρέπουσιν ὁ κ. Gust. Schlumberger, ὃς χιλιάδας μολυβδοβούλων μελετήσας καὶ ἐξαγαγὼν πορίσματα περὶ τῆς εἰκονογραφίας, τῆς διοικήσεως, τῆς πολιτικῆς καὶ ἰδιωτικῆς ἱστορίας, τῆς γεωγραφίας καὶ τοπογραφίας τῶν Βυζαντίνων ἐξέθηκεν αὐτὰ ἐν τῇ Sigillographie de l'empire Byzantin, Paris 1884· οἱ κ. Dandliker καὶ Müller ἐξερευνήσαντες τὰς πηγὰς τῆς ἀπὸ τοῦ 888-967 ἱστορίας, ὁ κ. Ferd. Hirsch ἐξετάσας τὰς ἱστορίας καὶ τοὺς χρονογράφους ἀπὸ τοῦ 813-963, ὁ κ. Röckl ἐξετάσας τὰς ἱστορικὰς πηγὰς τῶν ἐτῶν 976—1076, ὁ κ. H. Seger πραγματευσάμενος περὶ Νικηφόρου τοῦ Βρυεννίου, ὁ κ. C. Neumann γράψας περὶ τῶν ἑλλήνων ἱςορικῶν καὶ τῶν ἱςορικῶν πηγῶν τοῦ 12ου αἰῶνος, ὁ κ. Kart Groh περὶ τῶν ἱςορικῶν τοῦ 6ου αἰῶνος, ὁ κ. L. Jeep ἐξετάσας τὰς πηγὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἱστορικῶν, ὁ κ. Th. Uspenskij, ὁ κ. V. Vasilievskij. ὁ κ. Scabalanovic, ὁ κ. Ternowskij, ὁ κ. N. Kapterev, οἵτινες πραγματεύονται τὴν ἐσωτερικὴν κατάστασιν καὶ τὰς ἐξωτερικὰς τῶν Βυζαντίνων σχέσεις τάς τε πολιτικὰς καὶ τὰς ἐκκλησιαστικάς. Θεόδωρος δ' ὁ Γαζῆς εὗρεν ἐρευνητὴν τῶν καθ' αὑτὸν ἀξιολογώτατον, τὸν Stein, ὅστις περιελθὼν τὰς τῆς Ἰταλίας βιβλιοθήκας συνέλεξε πᾶν ὅ,τι εὗρε περὶ αὐτοῦ καὶ συνεκρότησε τὰ κατὰ τὸν ἐν Ἰταλίᾳ βίον καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αὐτοῦ δρᾶσιν. Καὶ ὁ μοναστικὸς ἔτι βίος τῆς χρονικῆς ταύτης περιόδου δὲν κρίνεται ἀνάξιος προσοχῆς. Ἐσχάτως ὁ Hermann Usener ἐξέδωκε μετὰ μακρῶν προλεγομένων καὶ σημειώσεων ἑρμηνευτικῶν ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Der Heilige Theodosius (Leipzig 1890) *τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν τοῦ*

ἀββᾶ Θεοδοσίου, συγγραφέντα ὑπὸ Θεοδώρου, ἐπισκόπου Πετρῶν, μαθητοῦ τοῦ Θεοδοσίου γενομένου, καὶ ὑπὸ Κυρίλλου μοναχοῦ.

Ταῦτα ἐλέχθησαν, ἵνα δειχθῇ ὅτι *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται καὶ οἱ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.* Ἀλλ' ἐπὶ τὸ προκείμενον.

Τὴν πραγματείαν αὐτοῦ διεῖλεν ὁ κ. Μοστρᾶτος εἰς δύο μέρη· καὶ ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ἐξετάζει συντόμως τὰς πρὸ τοῦ Ἑλβετίου ἀναφανείσας ἐν Γαλλίᾳ παιδαγωγικὰς ἀρχάς, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τὸ παιδαγωγικὸν σύστημα τοῦ Ἑλβετίου. Περὶ ἀμφοτέρων θὰ διαλάβωμεν ἐφεξῆς διεξοδικώτερόν πως, ἵνα σαφεστέραν παράσχωμεν εἰκόνα τῆς ἐργασίας τοῦ συγγραφέως.

Ἐξετάζων ἐν ἀρχῇ τοῦ πονήματος αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα τοῦ γαλλικοῦ λαοῦ εὑρίσκει ὅτι πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦτον προσηρμόζοντο κατ' ἀνάγκην καὶ τὰ ἑκάστοτε τῶν γάλλων παιδαγωγῶν συστήματα. Μέχρι τοῦ Rousseau τοὐλάχιστον ἐπεκράτει ἐν τῇ γαλλικῇ παιδαγωγίᾳ ὁ τύπος ὅτι *ἡ νεότης ὀφείλει ν' ἀνατρέφηται πρὸς ὡρισμένον σκοπόν,* πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις δῆλον ὅτι τοῦ κοινωνικοῦ βίου καὶ τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Ἐπισκοπῶν δὲ τὴν παιδαγωγικὴν τοῦ Ἑλβετίου θεωρίαν ἐν τῇ συναφείᾳ αὐτῆς πρὸς τὴν προγενεστέραν γαλλικὴν παιδαγωγίαν παρέχει τὸν ἱστορικὸν λόγον, δι' ὃν ὁ Ἑλβέτιος ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν ὑλικῶν αὐτοῦ φιλοσοφικῶν ἀρχῶν ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὑγιῶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ παρατηρήσεων ἦλθεν ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην.

Ἀρχηγέτης σώφρονος ἐν Γαλλίᾳ παιδαγωγίας φέρεται συνήθως ὁ Montaigne (1533—1592), ἀλλ' ὁ κ. Δημ. Μοστρᾶτος προτιμᾷ τὸν σατιρικὸν François Rabelais (1495—1553) λέγων ὅτι πρῶτος ὁ εὐφυής, πολυμαθὴς καὶ εὔγλωττος οὗτος ἀνὴρ κατενόησε τὸ ἐλλιπὲς καὶ φαῦλον τῆς ἀγωγῆς τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἀρξάμενος δ' ἀπὸ τοῦ πανεπιστημίου ἐστηλίτευε τὰ ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει διάστροφα καὶ προέτεινε νέον ἀγωγῆς σύστημα μετὰ θάρρους αὐτὸ συστήσας καὶ ὑπερασπίσας. Ἄριστον κατ' αὐτὸν βιβλίον εἶνε ὁ κόσμος καὶ ἡ δημιουργία, διὸ καὶ ἀπῄτει νὰ ἐγείρωνται οἱ μαθηταὶ λίαν πρωῒ οὐ μόνον διὰ λόγους ὑγιεινούς, ἀλλ' ἵνα θαυμάζωσι καὶ τὴν φύσιν. Θερμῶς λοιπὸν συνίστη τὴν μελέτην τῆς φύσεως, τὴν γυμναστικήν, ἑβραϊκήν, βοτανικήν, ἀστρονομίαν, τὴν θρησκευτικὴν διδασκαλίαν καὶ ἑνὶ λόγῳ *πολυμάθειαν* καὶ *βίον πυθαγόρειον.*

Ὁ Michel Montaigne συνίστη μὲν καὶ αὐτὸς τὴν γυμναστικήν, κατὰ δὲ τἆλλα ἐτράπη διάφορον τοῦ Rabelais ὁδόν. Ἐζήτει μέσην μόρφωσιν, κτῆσιν γενικῶν γνώσεων, τὸ πρακτικῶς ὠφέλιμον, περιωρίζετο δ' ἐν πᾶσιν εἰς τὸ ἀναγκαῖον. Τὴν γνῶσιν τῶν γλωσσῶν ὑπελάμβανεν ἀναγκαίαν τῶν περιστάσεων ἕνεκεν. Ἀπῄτει νὰ μανθάνωσιν οἱ παῖδες ἱστορίαν, οὐχ ἵνα τὴν μνήμην ἀλλὰ τὴν κρίσιν καὶ τὴν συνείδησιν ἀναπτύξωσιν. Ἐφρόνει δ' ὅτι, ὅταν οἱ παῖδες ἀναπτύξωσι τὰς ἑαυτῶν δυνάμεις, αὐξηθέντες δύνανται καὶ πᾶν ἀγαθὸν νὰ πράττωσι καὶ δὴ καὶ εἰδικοὶ κλάδου τινὸς νὰ κα-

ταστῶσι. Καθόλου δὲ ὁ Montaigne ὑπέταξε τὰ πάντα εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἠθικῆς καὶ ἐπεδίωκε γενικήν τινα ἀνθρωπίνην μόρφωσιν, δυναμένην νὰ παρέχῃ τῇ κοινωνίᾳ Gentilshommes. Ἀντετάσσετο δὲ κυρίως κατὰ τῶν Ἰησουϊτῶν, ὧν σκοπὸς ἦτο ἡ ἐπέκτασις τοῦ κράτους τῆς ῥωμαϊκῆς ἐκκλησίας ἐπὶ πάντων τῶν λαῶν καὶ τῶν πολιτευμάτων καὶ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ τάγματος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ. Οἱ Ἰησουῖται ἑπομένως ἀπέφευγον πᾶν ὅ,τι ἐδύνατο νὰ μειώσῃ τὴν αὐθεντίαν τῆς ἐκκλησίας, ἐδίδασκον τὴν ἄνευ ὅρων ὑποταγὴν εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ τὰ παραγγέλματα αὐτῆς ὡς αὐτοὶ ταῦτα ἡρμήνευον. Οἱ παῖδες ὤφειλον ν' ἀποβῶσιν ὄργανα τοῦ τάγματος πρόθυμα καὶ χρήσιμα. Ἐξεπαίδευον λοιπὸν αὐτοὺς ἐν μοναστηριακοῖς ἐνδιαιτήμασιν ὑπὸ ἀδιάλειπτον ὁδηγίαν καὶ ἐπιτήρησιν, ἀλλὰ προὐθυμοῦντο νὰ καταστήσωσιν αὐτοῖς τὸν βίον ὡς οἷόν τε εὐάρεστον. Προσεπάθουν νὰ μορφώσωσιν αὐτοὺς ἀνθρώπους τοῦ κόσμου, ἱπποτικούς, ἀνθρώπους τῆς αὐλῆς καὶ τῶν ὑποθέσεων. Ἡ ἰδιάζουσα ἑκάστῳ φύσις ἐπνίγετο, αὐτοτελὴς σκοπὸς ἠθικῆς δὲν ὑπῆρχεν. Ἡ μέθοδος καὶ τὸ ὑλικὸν τῆς διδασκαλίας ἐξελέγετο ὑπὸ τῶν Ἰησουϊτῶν ἐπιμελέστατα καὶ πρὸς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν εὐαρμοστότατα. Ἡ ἑλληνικὴ καὶ λατινικὴ ἐδιδάσκοντο ἐν ἠκρωτηριασμένοις κειμένοις τῶν ἐνδόξων τῆς ἀρχαιότητος συγγραφέων. Ἡ φιλοσοφία προφορικῶς μόνον ἐδιδάσκετο. Ἡ μὲν σχολαστικὴ φιλοσοφία ἐκαλλιεργεῖτο φιλοπονώτατα κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς ἐκκλησίας, αἱ δ' ἐπιστῆμαι ὅλως ἠμελοῦντο. Ἡ ἀληθὴς τῆς ψυχῆς μόρφωσις ἦτο ἄγνωστος καὶ τῶν Ἰησουϊτῶν οἱ τρόφιμοι εἶχον πρὸ ὀφθαλμῶν μᾶλλον τὸν ἐξωτερικὸν τύπον τῆς ἐκφράσεως ἢ τὴν ἔννοιαν αὐτήν. Ἐπεζήτουν δὲ τὴν γνῶσιν οὐχὶ αὐτῆς τῆς γνώσεως ἕνεκεν, ἵνα θεραπεύσωσι δῆλον ὅτι τὴν φιλομάθειαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἵνα ὑποσκιάσωσι τοὺς ἄλλους. Ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ Ἰησουῖται ἐπεδίωκον νὰ ἐπέχωσι τὴν βούλησιν καὶ τὴν νόησιν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῇ ἀνελευθερίᾳ τοῦ μέσου αἰῶνος καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον μετεχειρίζοντο καὶ τὴν νέαν ἐπιστήμην ὡς ὄργανον μόνον, οἱ ἀντίπαλοι αὐτῶν *Ἰανσενῖται*[1] ἐπεδίωκον σοβαρὰν παίδευσιν κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν νεωτέρων χρόνων. Τὴν θρησκείαν ἤθελον οἱ Ἰανσενῖται οὐχὶ πρὸς ἡγεμονίαν τῆς ἐκκλησίας, ἀλλὰ πρὸς μόρφωσιν τοῦ χαρακτῆρος. Ἐπεδίωκον δὲ τῆς διανοίας ἀνάπτυξιν λογικὴν καὶ τῶν σχολαστικῶν παραδόσεων ἀνεξάρτητον. Κατεφρόνουν τοῦ πρὸς ἅμιλλαν τεχνικοῦ κεντρισμοῦ τῆς νεότητος καὶ ἐσπούδαζον σφόδρα περὶ τὴν θεραπείαν τῶν ἐπιστημῶν. Πρῶτοι οὗτοι εἰσήγαγον τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν ὡς ὄργανον διδασκαλίας καὶ συνέταξαν πρὸς τοῦτο γραμματικὰς καὶ ἄλλα διδακτικὰ βιβλία.

Τὸ σύστημα τῶν Ἰανσενιτῶν κατεστοχάζετο τῆς καλλιεργείας τῆς μητρικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀναπτύξεως τῆς διανοίας καὶ τοῦ

[1] Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ τάγματος ἐκαλεῖτο Jansenius, ἦτο Ὀλλανδὸς καὶ ἔζησεν ἀπὸ τοῦ 1585—1638.

διαπλάσαι τοὺς μαθητὰς ἄνδρας τοῦ κόσμου ἐπιδεξίους ἀναλόγως πρὸς τὰς τότε περιστάσεις.

Ὁ Bossuet (1627—1704) καὶ ὁ Fénélon (1651—1715) ἔδοσαν τῇ παιδεύσει διεύθυνσιν ἰδεώδη, ἀνέτρεφον τοὺς βασιλόπαιδας ἐν τοῖς συγγράμμασι τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἀνδρῶν. Ὁ Bossuet τὸν διάδοχον τοῦ γαλλικοῦ θρόνου ἐδίδασκεν Ὅμηρον, καθολικὴν ἱστορίαν, λατινικὰ καὶ φιλοσοφίαν. Παιδαγωγικώτερος ἀνεδείχθη ὁ Φενελών. Ὁ ἔξοχος τοῦ Τηλεμάχου συγγραφεὺς ἐθεώρει τὰ ἑλληνικά, λατινικά, τὴν ἱστορίαν, τὰ θρησκευτικὰ ὡς ἀναγκαιότατα. Διὰ δὲ τοῦ περὶ παιδεύσεως τῶν κορασίων ἔργου αὐτοῦ καὶ διὰ πολλῶν τοῦ Τηλεμάχου χωρίων ἔδειξε πόσον ἐπόθει τὴν βελτίωσιν τῆς παιδείας ἐν τῷ ἔθνει αὐτοῦ. Αἱ παιδαγωγικαὶ αὐτοῦ γνῶμαι ἔσχον ῥοπὴν καὶ πρὸς τὰς θεωρίας τῶν μετὰ ταῦτα παιδαγωγικῶν συγγραφέων.

Εἰς τοὺς παιδαγωγικοὺς τοῦ 17 αἰῶνος καταριθμεῖται καὶ ὁ Claude Fleury (1640—1723) ὡς πρόδρομος τοῦ Rollin, οὗ τὸ παιδαγωγικὸν ἔργον Traité des études ἐδημοσιεύθη 30 ἔτη πρὸ τοῦ Émil τοῦ Ῥουσῶ.

Ὁ Rollin ὑπῆρξεν ἁπάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ ὀξύτατος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θρησκείας κῆρυξ. Ὁ ἄνθρωπος κεῖται κατ' αὐτὸν ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος καὶ ἐν μόνῃ τῇ φιλοσοφίᾳ δύναται νὰ εὕρῃ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ ἐποικοδόμησιν, τὴν τελείωσιν τοῦ νοῦ, τὴν πρόσκτησιν γνώσεων, τὴν ζωοποίησιν τοῦ θρησκευτικοῦ συναισθήματος. Εἰ καὶ πολὺ ἐτίμα τὴν διὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων συγγραφέων παίδευσιν, ὅμως τὸ σύστημα αὐτοῦ εἶνε πρακτικὸν καὶ ἰδίᾳ χριστιανικόν. Ἡ μάθησις ὀφείλει νὰ γίνηται τοῖς παισὶν εὐάρεστος δι' ὡραίων βιβλίων, περιπάτων, ἐπισκέψεων μουσείων καὶ τῶν ὁμοίων. Ὁ νέος γάλλος ὤφειλε νὰ καταστῇ honnête homme, περὶ αὐτοτελοῦς δέ τινος τοῦ μαθητευομένου ἀναπτύξεως οὐδεὶς ἐγίνετο λόγος.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ παιδαγωγικὰ συστήματα δὲν κατώρθωσαν νὰ παράσχωσι τῷ γαλλικῷ ἔθνει παντὶ εὔκοσμον καὶ ἐλευθερίαν ἀγωγήν. Διὸ ἐν μὲν τοῖς Παρισίοις ἐπεπόλαζεν ἀμάθεια καὶ δεισιδαιμονία, ἐν δὲ τῇ ἄλλῃ χώρᾳ διανοητικὴ ὀκνηρία. Σύμπας δ' ὁ κοινωνικὸς βίος περιεστρέφετο περὶ δύο ἄξονας, τὸν τῆς αὐλῆς καὶ τὸν τῆς ἐκκλησίας. Δραστηριότης, ἐνθουσιασμὸς ἢ καὶ ζῆλός τις ἦσαν ἄγνωστα τῇ κοινωνίᾳ ταύτῃ. Τὰ πάντα ἕκαστος ἀνέμενε παρὰ τοῦ ἑτέρου καὶ οὐχὶ παρ' ἑαυτοῦ. Ἐθεράπευον μόνον τὸ σῶμα. Τὰ πάντα ὤφειλον νὰ γίνωνται ὡς ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ αὐτὸς ὁ πόνος ἔπρεπε νὰ καταπνίγηται par bonne éducation. Πρὸς τοὺς ἄλλους ὤφειλέ τις νὰ εἶνε ἀξιαγάπητος καὶ εὐάρεστος. Ἡ ὑψηλὴ τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων ἔννοια ὅτι ὁ κόσμος εἶνε παλαίστρα, ἐν ᾗ ἵνα παλαίῃ τις, ὀφείλει νὰ εἶνε δυνατός, ἢ ἐργαστήριον, ἐν ᾧ ὀφείλει τις νὰ ἐργάζηται, ὅπως ἀποβῇ χρήσιμος, ἦτο ἔτι ἄγνωστος τότε.

Ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ἐλευθέρα γνώμη, πᾶσα τῆς διανοίας ἔξαρσις ἀπηνῶς κατεδιώκετο ὑπό τε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἐκκλησίας, οὐδεμία ὑπῆρχεν ἔσωθεν ἐλπὶς σωτηρίας πρὸς διόρθωσιν τῆς νοσηρᾶς ταύτης καταστάσεως, εἰ μή τις ἔξωθεν ἐπήρχετο. Ὄντως δ' ἐπῆλθεν ἐξ Ἀγγλίας.

Ἡ τοῦ Locke φιλοσοφία τοῖς γάλλοις ὑπὸ τοῦ Βολταίρου πρώτου γνωστὴ γενομένη παρήγαγεν ἰσχυρὰν ἐν Γαλλίᾳ διανοητικὴν κίνησιν. Ἡ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα δραστηρία ἐκείνη διανοητικὴ ζωή, ἣν ἐξαγγέλλουσι τὰ ὀνόματα τοῦ Condillac (1715—1780), Lamettrie (1709—1751), Diderot (1713—1784), Holbach (1721—1789), Rousseau (1712—1778), Helvetius (1715—1771), Montesquieu (1689—1755), ἔχει πηγὴν τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας τοῦ ἄγγλου φιλοσόφου. Ὁ ἐπιφανὴς φιλόσοφος Condillac ἀπὸ τοῦ Καρτεσίου εἰς τὸν Locke μεταστὰς εὗρεν ὅτι τοῦ Locke ἡ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία ἔχρῃζεν ἀναπτύξεως ἑαυτῇ ἀκολούθου. Ἐπιχειρήσας δὲ τῷ ἔργῳ κατέστρωσε τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ὅπερ τὴν αἴσθησιν ὡς τὴν μόνην πηγὴν τῆς γνώσεως ἡμῶν ἀποδέχεται καὶ καλεῖται διὰ τοῦτο *φιλοσοφία τῶν αἰσθήσεων* (Sensualismus). Τὸ σύστημα τοῦτο περαιτέρω ὑπὸ τοῦ Ἑλβετίου, τοῦ Lamettrie, τοῦ Didorot, τοῦ Holbach ἀναπτυχθὲν κατέληξεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον εἰς τὴν ἐπιπολαίαν καὶ θρασεῖαν ὑλικὴν φιλοσοφίαν, τὴν γνωστὴν ὑπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ἀνδρῶν τούτων.

Οὐ μόνον δὲ αἱ περὶ γνώσεως ἀλλὰ καὶ αἱ πολιτικαὶ καὶ παιδαγωγικαὶ τοῦ Locke θεωρίαι ἐγένοντο ἐν Γαλλίᾳ ἀφορμὴ ὁμοίων σκέψεων. Ὁ Lamettrie, Condillac, Montesquieu, Voltaire καὶ πρὸ πάντων τούτων ὁ Diderot ἐξήνεγκον γνώμας περὶ ἐκπαιδεύσεως. Τοῦ Montesquieu αἱ πολιτικαὶ θεωρίαι ἔχουσι πηγὴν τὸν Locke, ὁ δὲ Rousseau εἶνε ἀπόστολος τῶν παιδαγωγικῶν τοῦ ἄγγλου φιλοσόφου ἀρχῶν ἐν κομψῇ γαλλικῇ περιβολῇ. Καθόλου δ' εἰπεῖν τὴν θορυβώδη ἐκείνην ἐν Γαλλίᾳ ζύμωσιν τοῦ 18ου αἰῶνος προὐκάλεσεν ἀγγλικὴ ζύμη. Ὁ Rousseau διὰ τοῦ συγγράμματος αὐτοῦ Émile (1762), παρὰ πάσας τὰς ἐν αὐτῷ οὐτοπίας, δι' ἃς καὶ κρίνεται ὡς παράφρων, ἐπέδρασεν ἐπὶ τὸν τότε πεπολιτισμένον κόσμον λίαν ἰσχυρῶς. Ὁ Κάντιος ἐθαύμαζεν αὐτό, ὁ δὲ Göthe ὠνόμαζεν ἀγωγῆς *εὐαγγέλιον*. Ἀλλ' ὀξυδερκέστερον τοῦ Montesquieu πολιτικὸν ὄμμα καὶ νοῦν ἀκριβέστερον καὶ βαθύτερον τοῦ Rousseau εἶχεν ὁ *Ἑλβέτιος*.

Καὶ ὁ ἀνὴρ οὗτος εὑρίσκει μετὰ πάντων τῶν τότε μεγάλων ἀνδρῶν τῆς Γαλλίας τὴν κατάστασιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ σφόδρ' ἀπελπιστικήν. Θεωρεῖ δὲ τῆς καταστάσεως ταύτης αἰτίας τὴν πολιτείαν καὶ τὴν ἐκκλησίαν καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἐκεῖνοι σφοδρὸς ἐπιτίθεται καὶ οὗτος κατ' αὐτῶν. Ἐν τῷ ἀπελπισμῷ δ' αὐτοῦ σωτηρίαν ἐλπίζει μόνον ἔκ τινος κατακτήσεως τῆς Γαλλίας ὑπὸ λαῶν ξένων. Μόνον ξένη κατοχὴ δύναται νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπονείδιστον τῆς πολιτείας τυραννίαν καὶ τὴν ἠθικὴν τῆς κοινω-

νίας ἐξαχρειῶσιν. Ἀλλ' ὁ Ἑλβέτιος δὲν θέλει νὰ περιορισθῇ μόνον εἰς θρήνους, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐργασθῇ πρὸς βελτίωσιν τῶν πραγμάτων, τὴν δὲ βελτίωσιν ταύτην προσδοκᾷ ἔκ τινος ἀνακαινισμοῦ τῆς κοινωνίας, ἐκ τῆς ἐμφυσήσεως εἰς αὐτὴν νέας ζωῆς· νέα δὲ ζωὴ δύναται, ὡς ὀρθῶς φρονεῖ, νὰ ἐμφυσηθῇ εἴς τινα κοινωνίαν δι' ὑγιοῦς ἀνατροφῆς καὶ παιδεύσεως. Τὴν ὑγιᾶ ταύτην παίδευσιν ποθῶν νὰ εὕρῃ καὶ συστήσῃ εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ὁ Ἑλβέτιος ἐξετάζει πρὸς τοῦτο τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν ὡς οὐδεὶς ἄλλος τῶν προγενεστέρων αὐτοῦ.

Τὰς μὲν φιλοσοφικὰς τοῦ Ἑλβετίου ἀρχὰς δὲν δύναται νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τῆς φιλοσοφίας ἡ ἱστορία, ὡσαύτως δὲ καὶ ὅσα παιδαγωγικὰ διδάγματ' αὐτοῦ ἐκφύονται ἐξ ἐκείνων ὡς ὁ καρπὸς ἀπὸ τοῦ δένδρου, ἀλλ' αἱ ψυχολογικαὶ αὐτοῦ παρατηρήσεις καὶ αἱ ἐκ τούτων πηγάζουσαι περὶ ἀνατροφῆς καὶ παιδείας συμβουλαὶ κέκτηνται καὶ νῦν ἔτι μεγάλην σπουδαιότητα. Διὰ τοῦτο τὸ παιδευτικὸν τοῦ Ἑλβετίου σύστημα ὀφείλει νὰ καταλάβῃ τὴν προσήκουσαν θέσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς παιδαγωγικῆς. Ἂν δὲ μὴ ἐγένετο τοῦτο μέχρι τοῦδε, ἀποδοτέον εἰς τὴν ἔλλειψιν ἀκριβοῦς περὶ αὐτοῦ γνώσεως. Τὴν ὑπηρεσίαν ταύτην προσφέρει νῦν ὁ κ. Δ. Γ. Μοστρᾶτος.

Ἐξετάζων τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου ὁ Ἑλβέτιος εὑρίσκει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶνε ὂν αἰσθητικόν, ὅτι πᾶσαι αὐτοῦ αἱ ἰδιότητες εἶνε διάφοροι ἐμφανίσεις τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως. Ἡ μνήμη, ἡ περὶ τὸ συγκρίνειν ἱκανότης, ἡ κρίσις εἶνε κατ' αὐτὸν κυρίως αὐτὴ ἡ αἰσθητικὴ αὐτοῦ δύναμις. Τὰ μόνα ἐλατήρια τῶν πράξεων καὶ κρίσεων αὐτοῦ εἶνε ἡ ἐπιθυμία τῆς ἡδονῆς καὶ ὁ φόβος τῆς λύπης. Ὁ ἄνθρωπος διακρίνεται τῶν λοιπῶν ζῴων διὰ μόνου τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ. Ἡ ἀνισότης τῆς διανοητικῆς τῶν ἀνθρώπων δυνάμεως προέρχεται οὐχὶ ἐκ τῆς τελειότητος ἢ ἀτελείας τοῦ ὀργανισμοῦ, ἀλλ' ἐκ τῆς ἀνίσου πρὸς μάθησιν ὀρέξεως. Ἡ δ' ὄρεξις ἔχει τὴν ῥίζαν αὐτῆς ἐν τοῖς πάθεσιν, ἃ παρ' ἅπασι τοῖς κανονικῶς ὠργανωμένοις ἀνθρώποις τὴν αὐτὴν κέκτηνται δύναμιν.

Ὁ νοῦς τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν γέννησιν αὐτοῦ εἶνε πινακὶς ἄγραφος, πληροῖ δ' αὐτὸν μετὰ ταῦτα περιεχομένου ἡ αἴσθησις. Τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἄρα ἐκ τῆς καλῆς ἢ κακῆς διευθύνσεως τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως, ἐκ τῆς καλουμένης *ἀγωγῆς*. Ταύτης ἔργον εἶνε νὰ προσφέρῃ τῷ μαθητῇ τὰς προσηκούσας ἐντυπώσεις. Πᾶσα ἀρετὴ καὶ δεξιότης τοῦ ἀνθρώπου εἶνε ἄρα ἀποτέλεσμα τῆς ἀγωγῆς. Ἀγωγὴ δὲ εἶνε ἡ ἐπιστήμη τοῦ διεγείρειν τὴν ἅμιλλαν. Ἡ ἐπιστήμη αὕτη ἀποκαλύπτεται μόνῳ τῷ βαθεῖ γνώστῃ τοῦ τε νοῦ καὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, μόνῳ τῷ φιλοσόφῳ. Τὰ τῆς ἀγωγῆς ἄρα ὄργανα δύνανται νὰ τελειοποιήσωσι μόνον ῥηξικέλευθοί τινες ἄνδρες, μόνον μεγάλαι διάνοιαι.

Ὁ ἄνθρωπος εἶνε προϊὸν τῆς ἀγωγῆς αὐτοῦ. Ἡ ἠθική, πολιτικὴ καὶ νομοθετικὴ ὑπεροχὴ τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἐθνῶν ἦτο ἀποτέλεσμα τῆς ἀγω-

γῆς αὐτῶν. Τὴν περὶ τὴν γλῶσσαν ἐμπειρίαν, τὴν ἐν ἀνδράσιν ὑπεροχὴν γυναικῶν τινων, τὴν διαφορὰν τῶν κλίσεων καὶ ῥοπῶν ὀφείλομεν εἰς τὴν ἀγωγήν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ φιλανθρωπία καὶ ἡ πρὸς τὴν ἀρετὴν ἀγάπη ὀφείλεται τῇ ἀγωγῇ, εἶνέ τι πρόσκτητον καὶ διδακτόν. Ὁ ἠθικὸς ἄνθρωπος εἶνε ἐνὶ λόγῳ ὅλως ἀγωγὴ καὶ μίμησις. Τὴν ἔλλειψιν καθαρᾶς ἐννοίας περὶ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἀποδίδωσιν ὁ Ἑλβέτιος εἰς ἔλλειψιν *ὑγιοῦς* παιδεύσεως. Ἕκαστος ποιεῖται καλὴν ἢ κακὴν χρῆσιν τῆς ἑαυτοῦ δυνάμεως κατὰ τὴν ἀνατροφὴν αὐτοῦ, καὶ ἀγαπᾷ τὴν δικαιοσύνην ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἁπλῶς διότι ἀπέλαυσεν *ἐξαιρέτου* ἀγωγῆς. Ἂν οἱ πλεῖστοι τῆς Εὐρώπης λαοὶ τὴν ἀρετὴν θεωρητικῶς μόνον ἐκτιμῶσιν, τοῦτο εἶνε τῆς ἀγωγῆς ἀποτέλεσμα. Ὁ καθολικὸς μοναχὸς εἶνε μέν, λέγει, σκληρὸς καὶ ἕνεκα τῆς ἀποστολῆς, ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον ἕνεκα τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ.

Ἡ χρηστότης τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀνατροφῆς ἔργον. Εἶνε ἡ ἀνατροφὴ ἡμῶν ὑγιής; συνδέεται τότε ἐν τῇ διανοίᾳ ἡμῶν ἡ ἡμετέρα εὐδαιμονία μετὰ τῆς τῶν ὁμοίων ἡμῖν ἀνθρώπων. Ὃς δ' ἂν ἕνεκα τῆς ἀνατροφῆς αὐτοῦ μὴ διαβλέπῃ τὰ ἴδια ἑαυτοῦ πάθη ἐν τοῖς τῶν ἄλλων, οὗτος εἶνε σκληρὸς καὶ αἱμοχαρής. Ἡ ἔκλυσις τῆς τότε γαλλικῆς κοινωνίας καὶ μάλιστα τῶν κυριωτάτων αὐτῆς τάξεων, τοῦ κλήρου καὶ τῶν πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀρχόντων, ἦτο κατὰ τὸν Ἑλβέτιον καρπὸς δηλητηριώδης πλημμελοῦς ἀνατροφῆς. Οἱ ἱερεῖς ἦσαν, λέγει, ἄνανδροι, διότι ἀνετράφησαν θηλυπρεπῶς, ὁ ἐπίσκοπος ἦτο ἔτι χείρων διὰ τὸν αὐτὸν λόγον. Οἱ γάλλοι ἀξιωματικοὶ ἦσαν ἥττονες τῶν τοῦ πολέμου κακουχιῶν, διότι ἦσαν ἀνατεθραμμένοι μαλθακῶς. Ἡ τότε γαλλικὴ παίδευσις δὲν ἐδύνατο ν' ἀναπτύξῃ πολίτας καὶ πατριώτας Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑλβετίου, ἠθικὴ καὶ νομοθεσία εἶνε ἡ αὐτὴ ἐπιστήμη, ἕπεται ὅτι ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἀγωγὴ εἶνε ὅλως ἔργον τῶν νόμων

Σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶνε ἡ τοῦ ἀνθρώπου εὐδαιμονία, ἥτις διὰ τριῶν τινων ἐπιτυγχάνεται, διὰ τῆς *φυσικῆς* ἀγωγῆς, ἤτοι τῆς ἀσκήσεως τοῦ σώματος πρὸς ὑγίειαν, διὰ τῆς *ἠθικῆς* ἀγωγῆς, ἤτοι τῆς ἀρετῆς πρὸς τὸ εὑρίσκειν τὸ ἴδιον συμφέρον ἐν τῷ τοῦ ἑτέρου, καὶ διὰ τῆς *διανοητικῆς ἀγωγῆς*, ἤτοι τῆς ἀσκήσεως τῆς κρίσεως καὶ τῆς μνήμης δι' ἀληθειῶν, ἐξ ἁρμοδίων διδασκάλων, μεθόδων καὶ βιβλίων προσγινομένων.

Παράγοντες δὲ τῆς ἀγωγῆς πρὸς εὐδαιμονίαν εἶνε *ἡ τύχη*, ἡ *προσοχή*, τὸ *συμφέρον*, αἱ *ἐπιθυμίαι* καὶ τὰ *πάθη* (ἰδίως τὸ κάλλιστον αὐτῶν ἡ *φιλοδοξία*), ὄργανα δὲ ἡ τῆς *ἁμίλλης διέγερσις*, ὁ *ἐθισμός*, ἡ *ὑπομονή*, ὁ *φόβος*, τὸ *παράδειγμα*.

Χρόνος ἀγωγῆς κατάλληλος ἡ *παιδικὴ* καὶ *νεανικὴ* ἡλικία.

Τόπος ἀγωγῆς ἁρμοδιώτερος τοῦ πατρικοῦ οἴκου εἶνε τὰ *δημόσια σχολεῖα*.

Ὁ *πρῶτος δὲ διδάσκαλος* τὰ αἰσθητά, αἱ ἐκ τοῦ περιστοιχίζοντος ἡμᾶς κόσμου ἐντυπώσεις.

Παράγοντες τῆς ἀγωγῆς.

1) *Ἡ τύχη*. Τύχην ἐννοεῖ ὁ Ἐλβέτιος τὴν διάφορον ἀλληλουχίαν τῶν γεγονότων, τῶν καταστάσεων καὶ περιστάσεων, ἐν αἷς εὑρίσκεται ὁ ἄνθρωπος. Ἡ δύναμις τῆς τύχης εἶνε μεγάλη, ἀλλ' οὐχὶ πᾶσιν ἡ αὐτή. Ἡ τύχη ἢ τὰ τυχαίως προσπίπτοντα εἶνε ὁ κοινὸς τῶν ἐφευρετῶν διδάσκαλος, ὁ πατὴρ πάσης σχεδὸν ἀνακαλύψεως. Ἐξ αὐτῶν ἐξαρτᾶται ἡ τῶν παίδων ἀγωγὴ καὶ αὐτὴ .ἔτι ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε δῶρον τῆς τύχης. Τὸ τυχαῖον ἐφέλκεται τὴν προσοχὴν τῶν παίδων εἰς τὰ προσπίπτοντα τῇ αἰσθήσει πράγματα, ἡ δ' οὕτω διεγερθεῖσα *προσοχὴ* δύναται συνηθέστατα νὰ ὁρίσῃ ἐς ἀεὶ τὰς κλίσεις τοῦ νέου.

2) *Ἡ προσοχὴ* εἶνε ἀναγκαῖον προϊὸν τῆς ἀνίσου δυνάμεως τῶν παθῶν, εἶνέ τι *ἐπίκτητον*, συνηθείας, ἀνάγκης καὶ φόβου ἀποτέλεσμα· δύναται δὲ νὰ εἶνε μικρὰ ἢ μεγάλη, ἀσταθὴς καὶ κυμαινομένη, εὐχερῶς ἀποκάμνουσα ἢ ἐπίμονος, ἄνισος, σπανία ἢ ἔκτακτος, ἀλλ' ἀείποτε ἀναγκαία, ἐὰν θέλῃ τις νὰ μάθῃ ἢ νὰ γένηταί τι.

Πάντες οἱ μεγάλοι καὶ μεγαλοφυεῖς ἄνδρες εἶχον σπανίαν προσοχῆς δύναμιν. Αὐτὴ ἡ μεγαλοφυΐα εἶνε τὸ ἀποτέλεσμα ἰσχυρᾶς εἰς τέχνην καὶ ἐπιστήμην συγκεντρουμένης προσοχῆς, κέκτηται τὴν αὐτὴν τῇ *διανοήσει σπουδαιότητα*, τῇ δυναμένῃ ν' ἀποκαλύψῃ τὰς τῆς ἐπιστήμης ἀρχάς. Οἱ συνήθεις τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶνε προσεκτικοί, διότι οὐχὶ παντὸς ἔργον τὸ ὑποβάλλειν ἑαυτὸν ὑπὸ τοὺς μετὰ τῆς προσοχῆς συνδεδεμένους πόνους.

3) *Τὸ συμφέρον*. Ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦτον ἐννοεῖ ὁ Ἐλβέτιος πᾶσαν τὴν κλίμακα τῆς ἡδονῆς καὶ λύπης ἀπὸ τοῦ ἀσθενεστάτου καὶ μόλις αἰσθητοῦ μέχρι τοῦ ἰσχυροτάτου αὐτῶν βαθμοῦ. Τὸ συμφέρον εἶνε κατ' αὐτὸν ὁ μοχλὸς πάσης κινήσεως,ἄνευ δ' αὐτοῦ οὔτε νὰ παρατηρήσωμεν οὔτε νὰ συγκρίνωμεν οὔτε ἑπομένως νὰ διακρίνωμεν δυνάμεθα. Τὸ συμφέρον εἶνε ἀρχὴ πάσης κοινωνικότητος· ἐξ αὐτοῦ ἐξαρτᾶται τὸ νοεῖν καὶ διανοεῖσθαι καὶ ἄνευ αὐτοῦ οὐδεμία μεγάλη διάνοια. Ἂν ἔχωσιν οἱ ἄνθρωποι διάφορον περὶ ζητήματός τινος γνώμην, συμβαίνει τοῦτο ἕνεκα ἐλλείψεως συμφέροντος πρὸς τὴν ἐξέτασιν αὐτοῦ. Ἐντεῦθεν ἐρίζουσι πρὸς ἀλλήλους περὶ ἠθικῶν, πολιτικῶν καὶ μεταφυσικῶν ζητημάτων.

Τὸ συμφέρον δὲν εἶνε κατ' ἀνάγκην *ὑλικόν*· τοὐναντίον εὐγενεῖς διάνοιαι συμφέρον νοοῦσι τὴν φιλαυτίαν μόνην, ὁ δ' ἐνάρετος ἄνθρωπος τὰ καθόλου ἰσχυρὰ ἐλατήρια πασῶν τῶν τε ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἡμῶν πράξεων. Ἐκ συμφέροντος, λέγει, ὑπερασπίζει ὁ μοναχὸς μετὰ σπουδῆς γελοίας τὰ ψευδῆ θαύματα τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ τάγματος αὐτοῦ, σκώπτει δὲ τοὺς περὶ φαντασμάτων μαρτυροῦντας, διότι οὐδὲν ἔχει συμφέρον νὰ πιστεύῃ εἰς αὐτά. Ἐκ συμφέροντος πιστεύουσι τυφλῶς εἰς τὰς ψευδεῖς θρησκείας. Ἐκ συμφέρον-

τος συμβουλεύουσί τινες τὴν ὀκνηρίαν καὶ τὸ μηδὲν πράττειν ὡς τὴν ἀληθῆ φιλοσοφίαν τοῦ βίου. Πρὸς ἁπλῆν μὲν ἡδονὴν δύναταί τις νὰ ὑπολογίσῃ σελίδας μόνον τινὰς ἀριθμῶν, τόμον δ' ὅμως ὁλόκληρον ὑπολογίζει, ὅταν τὸ συμφέρον τῆς δόξης ἢ τῆς περιουσίας αὐτοῦ ἀπαιτῇ τοῦτο. Καὶ συντόμως ἄνευ συμφέροντος οὐδ' ἀγάπη πρὸς τὴν ἀρετὴν ὑπάρχει· τὸ ἀγαπᾶν τὴν ἀρετὴν ἄνευ συμφέροντος δὲν εἶνε ἀρετή. Ἐκ τῶν τὴν διάνοιαν καὶ τὰς εὐφυΐας γεννωσῶν ἀρχῶν εἶνε καὶ τὸ συμφέρον, ὅπερ παρορμᾷ ἡμᾶς νὰ συγκρίνωμεν πρὸς ἄλληλα τὰ αἰσθήματα ἡμῶν, νὰ παρατηρῶμεν δῆλα δὴ προσεκτικῶς τὰς ὁμοιότητας καὶ διαφορὰς τῶν πραγμάτων. Οἱ ἄνθρωποι εἶνε καλοὶ ἢ κακοὶ κατὰ τὸ συμφέρον, ὃ συνδέει ἢ χωρίζει αὐτούς. Ἀπόδειξις τούτου κατὰ τὸν Ἑλβέτιον εἶνε ἡ ἀνάγκη τῶν νόμων· διὰ τοῦτο οὐδεὶς ἄλλος πρὸς κατασκευὴν πολιτειῶν ἀγαθῶν τρόπος ὑπάρχει ἢ τὸ συνάψαι τὸ συμφέρον ἑκάστου πρὸς τὸ ἁπάντων τῶν πολιτῶν. Τὸ συμφέρον ὁρίζει τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀγάπην τῶν ἀνθρώπων καὶ ἡ φιλανθρωπία κατ' οὐσίαν οὐδὲν αὐτοῦ διαφέρει.

Ἀρετὴ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εἶνε ἢ θυσία τοῦ ἐπὶ μέρους ὑπὲρ τοῦ καθόλου συμφέροντος· εἷς μόνος νόμος εἶνε παρ' ἅπασιν ἀποδεκτὸς καὶ ἀσπαστός, ὁ τὸ *συμφέρον*, τὴν ὠφέλειαν τῶν πλειόνων προβιβάζων. Τὸ δὲ τῶν *ἀδυνάτων* συμφέρον σιγᾷ πρὸ τοῦ συμφέροντος τοῦ *ἔθνους σύμπαντος*. Μόνον ὅταν ἡ πεῖρα διὰ τοῦ λόγου τελειωθῇ, δύνανται νὰ κατανοήσωσιν οἱ λαοὶ ὅτι συμφέρον αὐτῶν εἶνε νὰ ὑπάρχωσι δίκαιοι, φιλάνθρωποι, ἀκριβεῖς τῶν ὑποσχέσεων τηρηταί. Οἱ καθεστῶτες νόμοι οὐδέποτε καταλύονται, ἂν μὴ ἔχωσι πρὸς τοῦτο συμφέρον οἱ ἄνθρωποι. Πᾶσα συνετὴ νομοθεσία συνδέουσα τὸ μερικὸν συμφέρον πρὸς τὸ γενικὸν διατηρεῖται ἀλώβητος. Τὸ συμφέρον εἶνε ὁ κυριώτατος ἡμῶν μοχλός.

Ἡ τελείωσις τῆς ἠθικῆς εἶνε συμφέρον τῶν ἀνθρώπων. Ἡ τῶν ἐθνῶν εὐτυχία ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ μᾶλλον ἢ ἧττον ζωηροῦ συμφέροντος, ὅπερ ἔχουσιν ὑπὲρ τῆς τελειοποιήσεως τῆς παιδαγωγίας. Ἵνα παιδίον τι μάθῃ καὶ γένηται προσεκτικόν, ἀνάγκη νὰ ἔχῃ συμφέρον πρὸς τοῦτο· καὶ ἵνα διδάσκαλός τις βελτιώσῃ καὶ τελειοποιήσῃ τὴν μέθοδον αὐτοῦ, εἶνε ὡσαύτως ἐπάναγκες νὰ ἔχῃ συμφέρον πρὸς τὴν τελειοποίησιν αὐτῆς.

4) *Ἐπιθυμίαι καὶ πάθη*. Τὸ συμφέρον δὲν δύναται νὰ γεννηθῇ, ἂν μὴ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος *ἐπιθυμίας* ἢ *πάθη*, εἶνε δὲ ταῦτα ὁ τέταρτος παράγων, τὸ δραστικώτατον καὶ μοναδικὸν ἐλατήριον τῆς προσηκούσης ἀγωγῆς. *Πάθη* καλεῖ ὁ Ἑλβέτιος τὰς *ζωηρὰς ἐπιθυμίας*, ἑπομένως πάθη καὶ ἐπιθυμίαι κατὰ βαθμὸν μόνον διαφέρουσιν. Ἡ ἐπιθυμία κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῆς ἐξεταζομένη εἶνε κίνησις τῆς ψυχῆς καὶ ὁρμὴ πρὸς ἡδονήν, ἄνευ αὐτῆς ἡ ψυχὴ εἶνε ἀδρανής. Ἀνάγκη νὰ ἐπιθυμήσῃ τις, ἵνα πράξῃ, καὶ νὰ πράξῃ, ἵνα εὐδαιμονήσῃ. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ διαπρέπειν καὶ κρατιστεύειν γεννᾷ τὰς διαφόρους δεξιότητας· τοὐναντίον δὲ ἡ κατάπνιξις τῶν ἐπιθυμιῶν συνεπάγεται

τὴν ἐξάλειψιν αὐτῆς τῆς ψυχῆς. Ὁ μὴ ἔχων πάθη οὔτε ἐνεργείας ἀρχὴν οὔτε ἐλατήριον πρὸς πρᾶξιν ἔχει. Ὁ φιλόσοφος ἄρα ὀφείλει νὰ γινώσκῃ καὶ ἐξετάζῃ ἀκριβῶς τὴν τὰ πάθη τοῦ ἀνθρώπου γεννῶσαν ἀρχήν, ἵνα δυνηθῇ νὰ προβιβάσῃ τὴν εὐημερίαν αὐτοῦ· διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι νομοθέται ἅτε χρήσιμα ὄντα δὲν κατέπνιγον τὰ πάθη τῶν ἀνθρώπων. Παρὰ λαῷ μὴ ἔχοντι πάθη δὲν δύναταί τις νὰ εὕρῃ μεγάλους ἄνδρας, ἀλλὰ μοναχοὺς μόνον. Ἄνθρωπος ἄνευ ἐπιθυμιῶν εἶνε ἀνίκανος πρὸς κρίσιν. Τὰ πάθη συγκεντροῦντα τὴν προσοχὴν ἡμῶν ἐπὶ ὡρισμένων πραγμάτων καθιστῶσι μὲν ἡμᾶς δεκτικοὺς τῶν ὑπὸ τούτων ἐν ἡμῖν προκαλουμένων λεπτοτάτων αἰσθημάτων, στομοῦσι δὲ πρὸς πᾶν ἄλλο εἶδος ἐντυπώσεων.

Ἡ περιεργία καὶ φιλομάθεια εἶνε ἁπλῶς ἐνέργειαι τῆς πρὸς εὐτυχίαν καὶ βελτίωσιν τῆς τύχης ἡμῶν ἐπιθυμίας.

Ἡ ἰσχυρὰ πρὸς ἀνεξαρτησίαν ἀγάπη εἶνε καὶ αὐτὴ ἐπιθυμία. Αἱ τιμαὶ εἶνε τὸ σύνηθες ὑποκείμενον τῆς τῶν ἀνδρῶν ἐπιθυμίας. Ἐὰν ἑπομένως θελήσῃ τις νὰ πνίξῃ πᾶσαν τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθυμίαν, θὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἐν αὐτῷ ἐνεργείας ἀρχήν, πᾶσαν τὴν δημιουργικὴν αὐτοῦ δύναμιν, καὶ θὰ ἐπενέγκῃ τὸν θάνατον αὐτοῦ. Ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ ἀπαλλαγῶμεν αὐτῆς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς πρὸς διανόησιν· ὅθεν καὶ ἡ παροιμία *μέγας τοῦ ἀνθρώπου διδάσκαλος ἡ δυστυχία*. Τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν ἔχει καὶ ὁ πρὸς δόξαν ἔρως.

Ἡ γνῶσις τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀνάλογος τῆς φιλομαθείας αὐτῶν. Ὀλίγοι ὅμως δύνανται νὰ ἀνυψῶνται εἰς ἀγνώστους ἀληθείας· τοῦτο ἐξαρτᾶται οὐ μόνον ἐκ τῆς *τύχης*, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον σφοδρᾶς πρὸς δόξαν ἐπιθυμίας. Οὐδείς ποτε ὑπὸ θερμῆς πρὸς δόξαν ἐπιθυμίας ἐμψυχούμενος ὑστέρησεν ἐν τῇ τέχνῃ ἢ ἐπιστήμῃ αὐτοῦ. Πρὸς ἀνακαλύψεις πλὴν τῆς ὑπομονῆς προσαπαιτεῖται καὶ σφοδρὰ ἐπιθυμία.

Ἡ πρὸς *ἔπαινον* ἐπιθυμία εἶνε κοινὴ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀνάγει δὲ ταύτην ὁ Ἐλβέτιος εἰς τὴν πρὸς *ἰσχὺν* ἀγάπην.

Πρὸς κτῆσιν μεγάλων δεξιοτήτων ἀπαιτεῖται ἐπίμονος ἐργασία καὶ μετρία μᾶλλον ἢ ζωηρὰ πρὸς τὸ μανθάνειν ἔφεσις.

Ὅσῳ τις μακρότερον περί τι ἐργάζεται, τόσῳ εὐτυχέστερος καθίσταται διὰ τῆς ἐπιτυχίας τοῦ ἐπιθυμητοῦ. Ὁ εὖ ἠγμένος ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ ἐπιζητῇ τὴν ἰδίαν εὐδαιμονίαν χωρὶς νὰ ἐπιθυμῇ καὶ τῆς εὐτυχίας τῶν ἑαυτοῦ συμπολιτῶν. Ἡ ἐπιθυμία ἐκείνης γεννᾷ καὶ ταύτην.

Ὑπάρχουσι πεπαιδευμένοι ἄνδρες κακῶς συμπεριφερόμενοι, διότι αἱ ἐπιθυμίαι αὐτῶν δὲν εὑρίσκωνται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν παίδευσιν. Γινώσκουσι μὲν τὸ ὀρθόν, ἀλλὰ δὲν πράττουσι κατὰ τοῦτο.

Οὐδεὶς ἄνθρωπος ἄνευ ἐπιθυμιῶν, ἀλλ' ἡ τῆς εὐτυχίας καὶ ἡ τῆς προαγούσης ταύτην δυνάμεως εἶνε κοιναὶ πᾶσιν ἐπιθυμίαι.

Ἡ ἐνδείξεις τιμῶν καὶ ἐκδηλώσεις δημοσίας εὐγνωμοσύνης καὶ γενικὴν

φήμην ἐπιδιώκουσα ἐπιθυμία ἀναλαμβάνει τὰ πάντα πρὸς κτῆσιν αὐτῶν. Ἡ ἐπιθυμία αὕτη ἐν ἔθνει δρῶσα καθίσταται ἐλατήριον σπουδαιοτάτης ἐνεργείας· λαὸς δὲ ἄνευ ἐπιθυμίας οὐδεμίαν μεγάλην πρᾶξιν ἀπεργάζεται· καὶ αὐτὴ δὲ τῶν χρημάτων ἡ ἐπιθυμία, ἡ φιλαργυρία, πληροῖ τὸ ἔθνος ζωῆς, ἡ δὲ τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἀμβλύτης συνεπάγεται τὸν μαρασμὸν καὶ τὸν θάνατον εἰς τὰς πολιτείας. Πανταχοῦ δὲ ἡ ἔλλειψις ἐπιτηδείων νόμων ὑπεκκαίει τὴν ἐπιθυμίαν πρὸς ἄμετρον πλοῦτον. Ἵνα ὑπάρχῃ τις εὐτυχής, χρήζει ἐπιθυμιῶν, ἵνα δὲ θεραπεύσῃ ταύτας, ὀφείλει νὰ ὑποστῇ κόπον, ἐὰν δὲ ὑποβληθῇ εἰς τὸν κόπον τοῦτον, εἶνε ἀσφαλὴς περὶ τῆς ἀπολαύσεως. Νοῦς καὶ δεξιότητες τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν ἰδίων βιωτικῶν περιστάσεων.

Εἰς τὴν μᾶλλον ἢ ἧττον ζωηρὰν τῆς δόξης ἐπιθυμίαν ὀφείλει ἕκαστος τὴν πρόοδον αὐτοῦ· πρὸς δὲ τὴν ἐπίρρωσιν τῆς ἐπιθυμίας ταύτης ἔχει μεγάλην ῥοπὴν ἡ τύχη.

Καὶ αὐτὸς ὁ χαρακτὴρ τῶν ἀνθρώπων εἶνε ἐνέργημα τῶν διαφόρων αὐτῶν παθῶν.

Καθόλου δὲ ἡ ζωτικὴ τῶν λαῶν ἀρχή, τὸ κοινὸν αὐτοῖς ἀγαθόν, εἶνε κατὰ τὸν Ἑλβέτιον τὰ πάθη· παρίστησι δὲ ταῦτα ὡς ἔμψυχά τινα ὄντα καὶ παντοδύναμα.

Τὴν ὑπερηφανίαν, τὴν φιλαργυρίαν, τὸν φθόνον, τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὰ παρόμοια πάθη πλὴν τῆς λύπης καὶ ἡδονῆς, ἅπερ εἶνε φυσικά, ὑπολαμβάνει ὁ Ἑλβέτιος ὡς ἐπιγεννήματα, ὡς *ἀμέσους ἐνεργείας τοῦ πρὸς ἰσχὺν ἔρωτος*. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἔρως οὗτος εἶνε κοινὸς πᾶσιν ἀνθρώποις, ἕπεται κατὰ τὸν Ἑλβέτιον ὅτι πᾶς ἄνθρωπος δύναται νὰ καταστῇ διὰ τῆς παιδεύσεως δεκτικὸς διανοητικῆς μορφώσεως.

Πλὴν τῶν εἰρημένων τεσσάρων τῆς ἀγωγῆς παραγόντων ὁ παιδαγωγὸς πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ ποιεῖται χρῆσιν οἱονεὶ ἰσχυρῶν καὶ ἐπιτηδειοτάτων ὀργάνων· τοῦ πρὸς ἅμιλλαν κεντρισμοῦ, τοῦ ἐθισμοῦ, τῆς ὑπομονῆς, τοῦ φόβου καὶ τοῦ παραδείγματος.

Ἀλλὰ ποῖος χρόνος καὶ ποῖος τόπος εἶνε ἁρμοδιώτατος πρὸς παιδαγώγησιν;

Περὶ μὲν τοῦ χρόνου δύο ἡλικίας ὑπολαμβάνει πρὸς παίδευσιν μάλιστα καταλλήλους, τὴν *παιδικὴν* καὶ τὴν *νεανικήν*. Καὶ ἡ μὲν ἐν τῇ παιδικῇ ἡλικίᾳ παίδευσις γίνεται ἔν τε τῷ οἴκῳ καὶ ἐν τῷ σχολείῳ καὶ καθόλου μὲν τυγχάνει οὖσα ὁμοιόμορφος, ἀλλ' οὐδὲ πρὸς δύο μόνον παῖδας δύναται νὰ εἶνε ἡ αὐτή· ἡ δ' ἐν τῇ νεανικῇ ἡλικίᾳ, τῇ καὶ σπουδαιοτάτῃ, εἶνε ἧττον ὁμοιόμορφος καὶ μᾶλλον τῇ τύχῃ ἐκτεθειμένη. Ἄρχεται δὲ ἀπὸ τῆς εἰσόδου τοῦ νέου εἰς τὸν κόσμον, καὶ ὁ μὲν πατὴρ καὶ ὁ διδάσκαλος ὀλίγην ἀσκοῦσιν ἐπ' αὐτῆς δύναμιν, μεγίστην δὲ καὶ ἀδιάλειπτον τὰ πάθη

καὶ αἱ ἀνάγκαι,αἱ τυχαίως, ἤτοι κατὰ τὴν φυσικὴν τῶν πραγμάτων ἀλληλουχίαν, ἐξυπνιζόμεναι.

Τόπον δ' ἁρμόδιον πρὸς παίδευσιν δὲν ἀποδέχεται τὸν πατρικὸν οἶκον ὁ Ἑλβέτιος διὰ πολλοὺς λόγους.

Πρῶτον μὲν πρὸς τὴν κατ' οἶκον διδασκαλίαν δὲν δύναταί τις νὰ ἐκλέξῃ τοὺς διδασκάλους· διότι οἱ ἄριστοι εἶνε σπανιώτατοι καὶ τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν παρέχουσιν ἀντὶ πολλοῦ ἀργυρίου, ὀλίγοι δὲ τῶν ἰδιωτῶν ὑπάρχουσιν οὕτω πλούσιοι, ὥστε νὰ ἐπαρκῶσιν εἰς τηλικαύτας δαπάνας.

Δεύτερον δὲ ὁ οἰκοδιδάσκαλος δὲν δύναται νὰ παραγάγῃ τοιούτους καρπούς, οἵους ὁ δημόσιος."Ο,τι ὑπάρχει δυνατὸν ἐν τῷ σχολείῳ, εἶνε ἀκατόρθωτον ἐν τῷ οἴκῳ.

Τρίτον δέ, ἵνα παῖς τις προσκτήσηται τὰς κοινωνικὰς ἀρετάς, ὀφείλει ν' ἀναστρέφηται μετὰ τῶν ὁμηλίκων. Οἱ παῖδες παιδεύουσιν ἀλλήλους καὶ ἀποβάλλουσιν οὕτω πολλὰ ἐλαττώματα καὶ κακίας. Οὐδεὶς παῖς δύναται νὰ ὑπομείνῃ ἐπὶ μακρὸν τὰ σκώμματα καὶ τὴν καταφρόνησιν τῶν ἡλίκων, ἑταίρων καὶ συμφοιτητῶν, διὸ καὶ διορθοῖ ἑαυτόν. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἑλβετίου ὁ παῖς οὐδέποτε σχεδὸν ὀφείλει νὰ μένῃ ἐν τῷ πατρικῷ οἴκῳ.

'Αρίστη παίδευσις εἶνε καθόλου ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ παῖς μακρὰν τῶν γονέων διατελῶν δὲν ἀναμιγνύει ἀσυναφεῖς καὶ ἀσυναρτήτους δόξας μετ' ἐκείνων, περὶ ἃς ἀσχολεῖται κατὰ τὰς σπουδὰς αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἡ δημοσία παίδευσις ὑπερέχει πάντοτε καὶ κατὰ πάντα τῆς κατ' οἶκον γινομένης.

Τέταρτον δὲ ὁ πατρικὸς οἶκος ἐν μεγάλῃ πόλει εἶνε πολλάκις μικρὸς καὶ πρὸς τὴν ὑγίειαν ἀσυντελής.Πρὸς δὲ τούτοις ἡ οἰκιακὴ τάξις δὲν εἶνε πολὺ αὐστηρά. Ὁ παῖς ἐνταῦθα στερεῖται πάσης εὐκαιρίας, ἵνα κεντρισθῇ πρὸς ἅμιλλαν, διὸ καὶ ἡ παίδευσις αὐτοῦ δὲν γίνεται ὡς προσήκει. Δὲν ἐμφυτεύεται ἐν ταῖς ψυχαῖς τῶν κατ' οἶκον ἐκπαιδευομένων τὸ ἀνδρικὸν καὶ θαρραλέον, ἀλλὰ τοὐναντίον πολὺ συχνὰ ἐκθηλύνονται.

Διὰ τούτους καὶ ἄλλους λόγους εἶνε πολλῷ τῆς ἰδιωτικῆς προτιμοτέρα ἡ δημοσία παίδευσις.

Ὁ χαρακτὴρ ἑκάστου λαοῦ μεταβάλλεται ἤτοι αἰφνιδίως ἢ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κατὰ τὴν αἰφνιδίαν ἢ ἀνεπαίσθητον ἀλλαγὴν τῶν κυβερνήσεων αὐτοῦ, ἑνὶ λόγῳ ἀναλόγως τῆς δημοσίας παιδεύσεως. Ἐὰν δ' αἱ τῆς παιδεύσεως ἀρχαὶ ἀντιφάσκωσι πρὸς ἀλλήλας, τοῦτο προέρχεται ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις εἶνε ἐμπεπιστευμένη δυσὶν ἀρχαῖς,ὧν τὰ συμφέροντα εἶνε ἀντίθετα, τῇ *ἐκκλησιαστικῇ* καὶ τῇ *πολιτικῇ*. Ἐντεῦθεν ἀφορμώμενος ὁ Ἑλβέτιος σφοδρῶς ἐπιτίθεται κατὰ τῆς δεισιδαιμονίας. Ἂν ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις ἐδύνατο νὰ καταστήσῃ τινὰς τῶν πολιτῶν μεγαλοφυΐας ἢ πάντας σχεδὸν συνετούς, ὁ λαὸς οὗτος θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τὸ πρῶτον ἔθνος τοῦ κόσμου. Μόνη ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις δύναται νὰ κατασκευάσῃ καλοὺς *πατριώτας*, τὸ μόνον δὲ πάθος τοιούτου πολίτου ὀφείλει νὰ εἶνε τὸ

ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ. Οἱ γονεῖς εἴτε ἀμαθεῖς εἶνε, εἴτε πεπαιδευμένοι δὲν δύνανται νὰ παιδεύσωσιν αὐτοὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα, οἱ μὲν ἐξ ἀμαθείας, οἱ δὲ διότι ἀγνοοῦσι τὴν μέθοδον· διὸ ἐπιζητοῦνται τὰ δημόσια ἐκπαιδευτήρια ἐφ' ὅσον ταῦτα μὲν κέκτηνται προσόδους ἐπαρκεῖς, οἱ δὲ διδάσκαλοι ἀπολαύουσι τιμῆς καὶ ἀφθόνως ἀμείβονται.

Πλὴν τούτων ἔχει καὶ τὰ ἑξῆς προτερήματα ἡ δημοσία ἐκπαίδευσις.

1) Αἱ ὑγιειναὶ συνθῆκαι εἶνε πλείονες ἐν τῷ δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ ἢ ἐν τῷ οἴκῳ. Ὁ Ἐλβέτιος θέλει τὸ ἐκπαιδευτήριον ἐν ἀναπεπταμένῳ χώρῳ, ὅπου καλῶς ἀερίζεται καὶ ἔχει εὐρυχωρίας πρὸς σωματικὰς ἀσκήσεις καὶ ἄλλας τῆς διδασκαλίας ἀνάγκας.

2) Ὑπάρχει αὐστηρότης καὶ τάξις ἐν τῇ ἐργασίᾳ. Ἐν δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ κανονίζονται πάντα κατὰ τὸ ὡρολόγιον. Πάντες εἶνε ὑπήκοοι τοῦ ὡρολογίου, ἡ τάξις ἄρχει πάντων καὶ ἐπιμηκύνει τὴν ἡμέραν, ἐν ᾧ ἡ αταξία σμικρύνει αὐτήν.

3) Ὑπάρχει *ἅμιλλα,* ἥτις γεννᾶται ἐκ τῆς συγκρίσεως ἡμῶν πρὸς ἄλλους, καὶ *φόβος*. Ταῦτα εἶνε ἰσχυρότατα ἐλατήρια, δύνανται δὲ ἀποτελεσματικώτατα νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἐν δημοσίῳ ἐκπαιδευτηρίῳ καὶ νὰ ἐνισχύσωσι τὴν τάσιν πρὸς κτῆσιν διαφόρων δεξιοτήτων.

4) *Ἡ ἐμπειρία τῶν διδασκάλων,* ἣν οὐδ' οἱ νοημονέστατοι τῶν γονέων δύνανται ν' ἀντικαταστήσωσιν.

5) *Ἡ σταθερὰ γνώμη*, ἥτις δὲν ἐπιτρέπει τοῖς παισὶ τὴν πρὸς τὰ κακὰ ῥοπήν.

Οὕτω λοιπὸν ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου εὗρεν ὁ Ἐλβέτιος τὰ στοιχεῖα, ἐξ ὧν ἡ παιδαγωγία θὰ καταρτίσῃ τὸ μέγα καὶ ὑψηλὸν αὐτῆς οἰκοδόμημα, τὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὄργανα, ὧν χρῆσιν πρὸς τοῦτο θὰ ποιήσηται, καὶ τὸ πότε καὶ ποῦ δύναται νὰ ἐργασθῇ πρὸς τὸν ἄριστον καὶ θεῖον τοῦτον σκοπὸν ἀποτελεσματικώτατα. Ἤδη ζητεῖται κατὰ ποῖον σχέδιον θὰ ἐκτελέσῃ τὸ οἰκοδόμημα αὐτῆς τοῦτο ἡ παιδαγωγία.

Ἐπειδὴ τρία τινὰ παρατηρεῖ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ Ἐλβέτιος, φύσιν, ἦθος καὶ διάνοιαν, ἐκ δὲ τῆς τελείας καὶ ἁρμονικῆς τῶν τριῶν τούτων διαμορφώσεως ἐξαρτᾶται ἡ ἐπιτυχία τοῦ ὑψίστου τῆς παιδαγωγίας σκοποῦ, ἡ εὐδαιμονία τοῦ ἀνθρώπου, φρονεῖ ἑπομένως ὅτι τὰ τρία ταῦτα ὀφείλει νὰ διαμορφώσῃ ἡ παιδαγωγία· τριττὴ ἄρα θὰ εἶνε καὶ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς, *φυσική, ἠθικὴ* καὶ *διανοητική*. Ὅθεν διαιρεῖ τὴν παίδευσιν εἰς φυσικήν, ἀσχολουμένην περὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν σωματικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων, εἰς ἠθικήν, βελτιοῦσαν καὶ τελειοῦσαν τὸ ἦθος καὶ εἰς διανοητικήν, διαμορφοῦσαν τὴν διάνοιαν.

1) *Φυσικὴ παίδευσις*. Ἡ φύσις ἀπαιτεῖ ὥστε ἡ τοῦ σώματος ἀνάπτυξις νὰ προβαίνῃ συγχρόνως μετὰ τῆς τοῦ νοῦ. Συνετὴ νομοθεσία ἐπιδιώκει τὴν

μόρφωσιν οὐ *μόνον* ἐναρέτων ἀλλὰ *καὶ* ῥωμαλέων πολιτῶν. Ὅπως ἀποφεύγῃ τὰς παρεκτροπὰς ἡ νεότης, ὀφείλει νὰ συνάπτῃ τὴν ἡδονὴν μετ' ἐπιπόνων ἀσκήσεων· ὅσῳ μᾶλλόν τις ἐξιδροῖ καὶ πλείονα δύναμιν καταναλίσκει, τόσῳ ὀλιγώτερον εἶνε εὐάλωτος ὑπὸ τῶν σωματικῶν ἡδονῶν. *Γυμναστικὴ* εἶνε ἄρα τὸ μόνον μάθημα τὸ καθιστὰν τὸν ἄνθρωπον δυνατόν, ῥωμαλέον, ὑγιᾶ. Οἱ Ἕλληνες καὶ ἐν τούτῳ προηγήθησαν πάντων τῶν λαῶν. Ἡ ὑγιὴς φυσικὴ παίδευσις καθίστησι τὸν ἄνθρωπον εὐτυχέστερον καὶ εἰς τὸ ἔθνος αὐτοῦ ὠφελιμώτερον.

2) *Ἠθικὴ παίδευσις*. Πρὸς ἠθικὴν μόρφωσιν ἰσχυρότατον ὄργανον εἶνε κατὰ τὸν Ἐλβέτιον *ἡ συνήθεια*. Δυνάμεθα τὸν παῖδα ἐν τῷ λίκνῳ ἔτι ὄντα νὰ διδάξωμεν τὴν πρὸς τοὺς δυστυχεῖς συμπάθειαν, τὴν φιλανθρωπίαν, τὴν προσοχήν, τὴν φιλοπονίαν, τὴν φειδώ, τὴν πίστιν. Ἅπαξ δὲ ῥιζωθεῖσαι ἐν τῇ τρυφερᾷ τοῦ παιδὸς ψυχῇ αἱ ἀρεταὶ αὗται μένουσιν ἀνεξίτηλοι διὰ παντὸς τοῦ βίου, ἐκτὸς ἐὰν ἐπὶ μακρὸν χρόνον διαβιώσῃ τις ἐν πονηρᾷ κοινωνίᾳ. Ἡ μεγάλη αὕτη τῆς συνηθείας δύναμις ἐμφυτεύει τὴν πρὸς τοὺς γονεῖς ἀγάπην, τὴν ἀληθῆ χρηστότητα, τὰς διαφόρους κλίσεις, τὴν ἀνάμνησιν εἰς τὴν ὕπαρξιν δικαιοσύνης, τὴν χρείαν τῆς δυνάμεως καὶ τῆς εὐτυχίας, τὴν ἀρετήν, αὐτὸ τὸ νοεῖν καὶ διανοεῖσθαι.

Χρεία, ἀνάγκη, ἀμοιβή, τιμωρία, ἐν μέρει δὲ καὶ ὁ φόβος, ἅμιλλα, ἔπαινος, παράδειγμα εἶνε τὰ δραστικώτατα πρὸς ἀρετὴν ἐλατήρια.

Ὁ νοῦς εἶνε τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ τῶν χρειῶν τέκνον. Χρεία καὶ ἀνάγκη εἶνε οἱ ἄριστοι διδάσκαλοι, ὧν τὰ παραγγέλματα πάντοτε ἀκούονται καὶ αἱ συμβουλαὶ ἀείποτε ὠφελοῦσιν. Ἡ χρηστότης τιμᾶται, διότι αἰσθανόμεθα τὴν χρείαν τῆς τιμῆς ταύτης. Ἡ ὑπὸ τῆς ἀνάγκης ἀσκουμένη βία ἀκατάσχετος οὖσα δύναται νὰ ἐκριζοῖ τὰ ἐλαττώματα τῶν παίδων καὶ νὰ διορθοῖ τὸν χαρακτῆρα αὐτῶν.

Οἱ αὐστηρότατοι διδάσκαλοι ἀναδεικνύουσι τοὺς ἀρίστους μαθητάς. Ὁ παῖς ὡς καὶ ὁ ἀνὴρ κινεῖται μόνον ὑπ' ἐλπίδος ἡδονῆς ἢ ἐκ φόβου λύπης.

Ἡ ἀμοιβὴ ἔγκειται ἐν τῇ δόξῃ, τῇ δημοσίᾳ ὑπολήψει καὶ τοῖς ἐντεῦθεν προκύπτουσιν ὠφελήμασιν. Ἂν λοιπὸν τιμὴ καὶ ἀμοιβὴ πάντοτε εἰς μόνους τοὺς ἀξίους ἀπονέμωνται, ἀναγκαίως καὶ ἡ ἠθικὴ μόρφωσις ἀξιολογωτέρα θ' ἀποβῇ καὶ οἱ πολῖται ἐναρετώτεροι θὰ καταστῶσιν.

Ὁ φόβος, εἰ καὶ ἐκνευρίζει μᾶλλον ἢ ἐπιρρωννύει τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις, ὅμως δύναται νὰ ἐθίσῃ τὸν παῖδα εἰς τὴν προσοχήν, ὅπερ διὰ τὸ ἐπίπονον οὐ πάντοτ' εὐχερές. Διὰ τοῦτο ὀφείλομεν νὰ λαμβάνωμεν ἐνίοτε ἐπίκουρον τὸν τῆς τιμωρίας φόβον. Ἀλλ' ἐὰν παῖς τις κεντρίζηται πρὸς ἐργασίαν μᾶλλον δι' ἀμοιβῆς, προτιμητέον τοῦ φόβου ταύτην. Ὁ τῆς τιμωρίας φόβος ἀσθενὴς ἀποβαίνει, ὅταν ὁ παῖς ἀπολέσῃ τὴν ἐλπίδα τῆς εὐδοκιμήσεως. Ἀλλὰ παρὰ πάντα ταῦτα φρονεῖ ὁ Ἐλβέτιος ὅτι ἡ τιμωρία δύναται νὰ

διεγείρῃ τὴν ἅμιλλαν καὶ ἐκείνων ἔτι τῶν παίδων, ἅτινα μέχρι τοῦδε δὲν ἔδειξαν τοιαύτην.

Ἡ ἅμιλλα εἶνε ἀνάγκη νὰ διεγείρηται πάντοτε, διότι αὕτη γεννᾷ τὰς μεγαλοφυΐας, ὡς ἡ τῆς εὐδοκιμήσεως ἐπιθυμία τὰς δεξιότητας. Ἡ ἅμιλλα εἶνε δῆλα δὴ πάθος καὶ δὴ καὶ λίαν ἰσχυρόν, ὡς ἐκ τῶν ἐνεργειῶν αὐτῆς φαίνεται.

Καὶ ὁ ἔπαινος συνεισφέρει οὐ σμικρὸν ἔρανον πρὸς καλὴν παίδευσιν. Ὁ ἄνθρωπος φύσει ἀγαπᾷ τὸν ἔπαινον, ἀλλ' ἐὰν ἀγαπᾷ τις τὸν μαθητήν, ὀφείλει μετὰ *προφυλάξεως πολλῆς* νὰ ἐπαινῇ αὐτόν· ἔπαινος ἐν καιρῷ τῷ καταλλήλῳ ἀπονεμηθεὶς ἀρκεῖ ἐνίοτε νὰ κεντρίσῃ τὴν φιλοτιμίαν καὶ νὰ διεγείρῃ ἔμμονον προσοχήν.

Ἀμάθεια, δεσποτικὴ πίεσις, φόβος καταδιώξεως, ὀκνηρία καταπνίγουσιν ἐν τῷ νέῳ πᾶσαν ἅμιλλαν. Ἐφ' ὅσον ἔτι ἐλπίζῃ ὅτι θὰ ὑπερβῇ τοὺς ἐξόχους ἄνδρας, ἐμψυχοῦται ὑπὸ τῆς ἁμίλλης καὶ ἄγαται καὶ θαυμάζει καὶ ἐπαινεῖ τὰς μεγάλας αὐτῶν πράξεις. *Τὸ παράδειγμα* συνεισφέρει οὐχὶ ἐλάττονα τῆς χρείας εἰς τὴν καλὴν παίδευσιν. Ἐπειδὴ παρὰ τῷ ἀνθρώπῳ εἶνε τὰ πάντα μίμησις, τὰ διδάγματα τῶν διδασκάλων δὲν πρέπει ν' ἀναιρῶνται ὑπὸ τῶν κρατούντων ἐν τῷ ἔθνει ἠθῶν καὶ ἐθίμων καὶ αἱ ἠθικαὶ ἀρχαὶ ὀφείλουσι νὰ συνεργῶσι μετὰ τῶν προβαλλομένων ὡς ἀξίων μιμήσεως παραδειγμάτων πρὸς κτῆσιν τῆς ἀρετῆς. Τὸ ἠθικὸν μέρος τῆς παιδεύσεως θεωρεῖ δικαίως ὁ Ἑλβέτιος τὸ σπουδαιότατον, ἀλλ' ἦτο τότε ὡς νῦν παρ' ἡμῖν τὸ μάλιστα ἠμελημένον. Εἰς τὴν ἠθικὴν διδασκαλίαν ἐδαπάνων κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἑλβετίου μόλις ἕνα μῆνα. Τοὺς ἱερεῖς τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπελάμβανεν ἐμπόδιον τῆς ἠθικῆς· δεύτερον δ' ἐμπόδιον πρὸς τὴν τελείωσιν τῆς παιδεύσεως εὕρισκε τὴν *ἀτέλειαν* τῶν κυβερνήσεων.

Ψευδεῖς ἠθικαὶ ἀρχαὶ εἶνε λίαν ἐπικίνδυνοι, ὅταν εἰς νόμους ἀνυψωθῶσιν. Ἂν ὅμως ἀνελάμβανε τὴν ἠθικὴν μόρφωσιν ὁ νόμος, θὰ καθίστατο κατ' αὐτὸν καὶ ἡ θρησκεία ἀνεκτικὴ καὶ τοῦτ' αὐτὸ εὐεργεσία, πᾶσα δὲ διαμάχη τῶν θρησκευτικῶν καὶ πολιτικῶν παραγγελμάτων θὰ ἐξηφανίζετο. Ἡ ἔννοια τῆς βοηθείας, ἣν οἱ ἄνθρωποι δύνανται ἀλλήλους νὰ παρέχωσι, γεννᾷ ἐν αὐτοῖς τὸ συναίσθημα τῆς εὐνοίας. Τὴν ἀρχὴν ταύτην ἐγέννησεν ἡ ἀνθρωπίνη κοινωνία. Ἡ μόνη τῆς φύσεως ἀπαίτησις, ἡ *μόνη ἠθικὴ ἀρχὴ* εἶνε ἴσως τοῦτο, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὀφείλουσι νὰ γένωνται εὐδαίμονες. Εἰ καὶ τῆς *ἀρετῆς* ἡ ἔννοια εἶνε ἀόριστος, διεγείρει ὅμως ἐν ἡμῖν πάντοτε συγκεχυμένην τινὰ δόξαν περί τινος ἰδιώματος ὠφελίμου τῇ κοινωνίᾳ. Τὴν ἀρετὴν δύναταί τις νὰ διδάξῃ ἄλλους καὶ διδάσκεται αὐτὴν ἀνεπαισθήτως ὡς τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν.

Τὰ δυστυχήματα κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν εἶνε ὅλως σωτήρια. Ὅπως ἐκφύγῃ τις αὐτά, ἀναγκάζεται νὰ σκέπτηται καὶ νὰ διαλογίζηται, ὁ δὲ νέος εἶνε τοῦ διαλογισμοῦ τούτου ἐπιδεκτικὸς ἔτι. Παρῆλθεν ἡ ἡλικία αὕτη;

τὸ δυστύχημα δύναται μὲν νὰ βασανίζῃ τὸν ἄνθρωπον, κατ' οὐδὲν ὅμως διαφωτίζει αὐτόν. Εἰς τὰ δυστυχήματα καὶ τὴν αὐστηρότητα τῆς παιδεύσεως ὀφείλουσιν οἱ μὲν ἡγεμόνες τὴν δόξαν, πολλοὶ δὲ μεγάλοι ἄνδρες τὸ μεγαλεῖον αὐτῶν.

Δρᾶσις εἶνε ἡ μήτηρ τῆς εὐτυχίας, ἰσχυρὸν δὲ δράσεως ἐλατήριον εἶνέ πως καὶ ὁ πρὸς τὴν γυναῖκα ἔρως, ὅπερ συχνάκις μετέβαλε τὴν ὄψιν τῶν πολιτειῶν.

Ἡ τῶν πολιτῶν ὀκνηρία ῥέπει βλαβερῶς ἐπὶ τὰ διάφορα πολιτεύματα.

3) *Διανοητικὴ παίδευσις.* Ὁ ἄνθρωπος ἔχει κατὰ τὸν Ἑλβέτιον *φυσικὸν νοῦν*. Εὐθὺς δ' ὡς παρέλθῃ ἡ παιδικὴ ἡλικία, ἀναπτύσσονται τὰ νοήματα ἰσχυρότατα. Ἐν τῷ νεανίᾳ ἀκμάζουσι τὰ μεγάλα φρονήματα, ἅπερ θὰ ὁδηγήσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ εἰς τὴν δόξαν. Ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξυπνισθῇ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ πρὸς δόξαν ἔρως, δύναται νὰ χρονολογῆται καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἡ πρόοδος. Πρὸς εὐκολίαν τῶν σπουδῶν καὶ ἵνα ἀποτελεσματικωτέρα καταστῇ ἡ προσοχή, ὀφείλουσιν αἱ ἀτελεῖς διδακτικαὶ μέθοδοι νὰ τελειωθῶσι καὶ ἁπλοποιηθῶσιν. Ἡ τοῦ μαθητοῦ ταχεῖα ἢ βραδεῖα πρόοδος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τῆς δεξιότητος τοῦ διδασκάλου καὶ τῆς μεθόδου αὐτοῦ. Ἐὰν αἱ κλίσεις τοῦ παιδὸς σπανίως εἶνε οἵας ποθοῦμεν νὰ ἐμπνεύσωμεν αὐτῷ, τὴν εὐθύνην τούτου ὑπέχει ὁ διδάσκαλος καὶ οὐχὶ ὁ τοῦ παιδὸς ὀργανισμός.

Δὲν πρέπει νὰ παρορᾷ τις *τὰ βιβλία* καὶ τὰς ἐκ τούτων ἀντλουμένας γνώσεις. Τὰς πλείστας τῶν γνώσεων ἡμῶν ὀφείλομεν εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ ὁ διδάσκαλος *δὲν διδάσκει*. Ὁ περιωρισμένος εἰς ὅσα ὑπὸ τῆς τροφοῦ ἢ τοῦ διδασκάλου ἔμαθεν ἢ ὅσα ἐν τοῖς βιβλίοις τοῦ σχολείου περιέχονται, διατελεῖ ἀναμφιβόλως ὁ εὐηθέστατος ἄνθρωπος τοῦ κόσμου.

Ὁ *μηδὲν* ἔτι γινώσκων δύναται νὰ μάθῃ, ὅταν τις ἀκονήσῃ τὴν πρὸς μάθησιν ὄρεξιν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὀφείλει τις πάντοτε *τὴν ἀλήθειαν* νὰ διδάσκῃ. Διότι τὸ μὲν ψεῦδος ἀντιφάσκει ἀείποτε πρὸς ἑαυτό, ἡ δ' ἀλήθεια οὐδέποτε. Ἡ ἀναγκαία τοῦ νοῦ δύναμις πρὸς κατάληψιν γνωστῶν ἀληθειῶν ἐξαρκεῖ καὶ πρὸς τὴν ἀγνώστων.

Ἡ χεὶρ τοῦ θεοῦ διεσκόρπισε τὰς καθ' ἕκαστον ἀληθείας τῇδε κἀκεῖσε ἐν σκοτεινῷ καὶ ἀδιαβάτῳ δάσει. Μόνος ὁ *ὑπομονὴν* ἔχων ζητεῖ καὶ εὑρίσκει ἐπὶ τέλους αὐτάς. Ὀφείλομεν νὰ φωτίσωμεν τοὺς ἀνθρώπους. Ἡ τῆς ἀληθείας γνῶσις θὰ καταστήσῃ αὐτοὺς βελτίονας· ἀλλ' εἰς τὴν ἀλήθειαν ἐξικνοῦνται μόνον οἱ ὀλίγοι νέοι, ὅσοι κατὰ τὴν εἰς τὸν κόσμον εἴσοδον αὐτῶν δὲν εἶνε προκατειλημμένοι ὑπὸ προλήψεων.

Διατί πᾶσα νέα ἀλήθεια κακῆς τυγχάνει ὑποδοχῆς; διότι ἐναντιοῦται πρὸς γενικῶς ἰσχύουσαν δόξαν, ἀποδεικνύει τὴν ἀσθένειαν ἢ διαστροφὴν τῆς διανοίας πολλῶν καὶ ἑπομένως χιλιάδας ἀνθρώπων συμφέρον ἔχουσι νὰ μισῶσι καὶ καταδιώκωσι τὸν τῆς νέας ἀληθείας εὑρετήν.

Ἡ νεότης διανοεῖται ἔλαττον τοῦ γήρατος καὶ αἰσθάνεται πλέον, διότι

πάντα προσπίπτουσιν αὐτῇ *νέα* καὶ διὰ τοῦτο ποιοῦσι βαθεῖαν αἴσθησιν. Ἀλλ' ἐὰν ἡ ἰσχὺς τῶν αἰσθήσεων ἀποσπᾷ αὐτὴν ἀπὸ τῆς σπουδῆς, ἀποτυποῖ ὅμως τὰ πράγματα βαθέως εἰς τὴν *μνήμην*.

Τὸ μὲν *νοεῖν* εἶνε *τρόπος τοῦ εἶναι* (manière d'être), ἡ δὲ μνήμη ἱκανότης τοῦ ἀνακαλεῖν τὰς προτέρας ἐντυπώσεις ἢ ἄλλως τὸ ἀποτέλεσμα τῆς πρὸς τὸ αἰσθάνεσθαι ἱκανότητος. Ἡ μνήμη εἶνε χοάνη· ἐκ τῆς μίξεως δὲ τῶν παραστάσεων διαφόρων γεγονότων, αἵτινες ἐν τῇ μνήμῃ ἡμῶν ἐπ' ἀλλήλαις κεῖνται, ἐκπηδῶσιν αἱ ζωηρόταται καὶ ὕψισται ἡμῶν ἔννοιαι.

Ἀλλ' ἵν' ἀληθείας τινὰς ἀποθησαυρίσωμεν ἐν τῇ μνήμῃ, ὀφείλομεν ἴσον ἀριθμὸν πλανῶν ν' ἀπομακρύνωμεν ἐκεῖθεν.

Ἡ ψυχὴ ἀναπλάττει ἐννοίας καὶ εἰκόνας, αἵτινες ἐξ ἴσου μὲν ὡραῖαι, ἀλλ' εἶνε διάφοροι κατὰ τὰ διάφορα ὑποκείμενα, δι' ὧν ἡ τύχη ἐβάρυνε τὴν μνήμην.

Ἡ μνήμη μεγάλην ἔχει δύναμιν εἰς τὴν μόρφωσιν τῶν διαφόρων ῥοπῶν.

Ἡ μνήμη κρατύνεται *δι' ἀσκήσεως*, ἀλλ' ἐπὶ ζημίᾳ τῆς κρίσεως. Βία καὶ ἀνάγκη δύνανται μάλιστα νὰ ἀναπτύξωσι τὴν ἀναμνηστικὴν τοῦ παιδὸς δύναμιν ἐν βραχυτέρῳ τοῦ φυσικοῦ χρόνῳ καὶ νὰ διδάξωσιν αὐτὸν νὰ ὁμιλῇ.

Σκέψις καὶ *σύγκρισις* τῶν πραγμάτων πρὸς ἄλληλα ἄγουσιν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν *ἀληθῶν σχέσεων* ἡμῶν πρὸς ἐκεῖνα. Ὁ πολλὰ συγκρίνων καὶ σκοπούμενος ἔχει τόσῳ ἀσθενεστέραν τὴν μνήμην, ὅσῳ ὀλιγώτερον αὐτῆς χρῆσιν ποιεῖται. Ὅπως δ' ἀποβῇ τις μέγας ἀνήρ, ἐξαρκεῖ ἡ συνήθης μνήμη. Πρὸς τοῦτο ὀφείλει ὀλίγον νὰ μανθάνῃ καὶ πολὺ νὰ σκέπτηται.

Μεγάλη ἄρα διάνοια δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἔξοχον μνήμην. Ἀλλ' ὅμως *νοῦς καὶ κρίσις* εἶνε ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μνήμης ἀποτέλεσμα. Πᾶσα κρίσις εἶνε ἀπόφανσις δύο παραστάσεων, ἃς τις ἢ παρούσας ἔχει ἢ διὰ τῆς μνήμης ἀναπλάττει. Ὁ τῆς διδασκαλίας χρόνος εἶνε ἐν πᾶσι βραχύτατος. Ὁ μόνος δὲ τρόπος, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ ἐπιμηκύνωμεν αὐτόν, εἶνε τὸ νὰ *μορφώσωμεν ἐνωρὶς* τὴν κρίσιν τῶν ἀνθρώπων. Οἱ πληροῦντες τὴν μνήμην σαφῶν καὶ εὐκρινῶν παραστάσεων εἶνε ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν μᾶλλον πεφωτισμένοι ἢ ὅσον ὑπάρχουσιν ἐν τῷ γήρατι αὐτῶν οἱ τούτου ἀμελήσαντες.

Τοιαύτη περίπου ἡ περὶ τοῦ παιδαγωγικοῦ συστήματος τοῦ Ἑλβετίου πραγματεία τοῦ φίλου ἡμῶν κ. Δ. Γ. Μοστράτου. Ἐλπίζομεν δ' ὅτι διὰ τῆς ἀναλύσεως ταύτης τῷ μὲν ἀναγνώστῃ παρέσχομεν ἐπαρκῆ πρὸς ἐκτίμησιν τῆς ἀξίας αὐτῆς στοιχεῖα, ἡμῖν δ' αὐτοῖς κατεστήσαμεν περιττὴν πᾶσαν περαιτέρω κρίσιν καὶ ἐξεφύγομεν τὸν κίνδυνον τῆς μομφῆς, ὅτι τὴν κρίσιν ἡμῶν ἐδέκασεν ἡ πρὸς τὸν συγγραφέα μεγάλη καὶ ἀδελφικὴ ἡμῶν φιλία.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 1 Αὐγούστου 1891.

Μαργαρίτης Εὐαγγελίδης

ΕΡΡΙΚΟΥ ΟΥΣΑΙ

ΑΣΠΑΣΙΑ, ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ, ΘΕΟΔΩΡΑ

Θ'.

Ὁ αἰγυπτιακὸς στόλος καὶ ὀλίγα τινὰ ἄλλα πλοῖα παρακολουθήσαντα τοὺς φυγάδας προσήγγισαν εἰς τὸν λιμένα τῆς Καινοπόλεως, παρὰ τὸ ἀκρωτήριον Ταίναρον. Δεκάκις ἀποκρουσθεῖσαι δι' ἐπιμόνου σιγῆς παρὰ τοῦ Ἀντωνίου αἱ θεράπαιναι τῆς Κλεοπάτρας, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχωσι συνέντευξιν μεταξὺ τῶν δύο ἐραστῶν, οἵτινες ἐδείπνησαν καὶ διῆλθον τὴν νύκτα ὁμοῦ[2]. Ὦ ἀθλία ἀνθρώπινος ἀδυναμία!

Πολλοὶ φίλοι διαφυγόντες ἐκ τῆς ἥττης ἐκόμισαν εἰδήσεις. Ὁ στόλος εἶχεν ἀντιστῇ ἐπὶ πολύ, ἀλλὰ πάντα τὰ πλοῖα ὅσα δὲν ἐβυθίσθησαν ἢ δὲν ἐπυρπολήθησαν, εἶχον περιπέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ Ὀκταβίου. Ὁ στρατὸς ἐτήρει τὰς θέσεις του καὶ ἐφαίνετο ὅτι ἤθελε νὰ μείνῃ πιστός. Ὁ Ἀντώνιος ἔπεμψεν ἀμέσως ἀγγελιαφόρους πρὸς τὸν Κανίδιον, διατάσσων νὰ φέρῃ τὰ στρατεύματα, αὐτὸς δὲ ἴδιος ἀπέπλευσεν εἰς Κυρηναϊκήν, ὅπου εἶχεν ἀφίσει πολλὰς λεγεῶνας. Ἓν τῶν πλοίων του ἔφερε τὰ κοσμήματα, τὰ τιμαλφῆ ἀντικείμενα καὶ τὰ χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ σκεύη, ἅτινα παρέθετε ὑποδεχόμενος ἢ ἑστιῶν τοὺς συμμάχους βασιλεῖς. Πρὶν ἀπέλθῃ ἐκ Καινοπόλεως ὁ Ἀντώνιος διένειμε τὰ πλούτη του μεταξὺ τινων φίλων, οὓς ὑπεχρέωσε νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς Ἑλλάδα, μὴ θέλων νὰ ἐπιτρέψῃ ὅπως τὸν παρακολουθήσωσιν ἐπὶ πλέον εἰς τὴν ἀπαίσιον τύχην του. Ἀποχωριζόμενος αὐτῶν συνωμίλει φιλικῶς, τοὺς παρηγόρει, καὶ ἐμειδία πρὸς τὰ δάκρυά των μὲ μειδίαμα θλιβερόν καὶ καλοκάγαθον[3].

Ἡ Κλεοπάτρα εἶχεν ἀπέλθει ἐξ Ἑλλάδος πολλὰς ἡμέρας πρὸ τοῦ Ἀντωνίου, ἐπειγομένη νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Αἴγυπτον καὶ φοβουμένη μήπως ἡ εἴδησις τῆς ἐν Ἀκτίῳ καταστροφῆς προκαλέσῃ ἐπανάστασιν. Ὅπως ἐξαπατήσῃ τὸν λαὸν ἐπί τινας ἡμέρας καὶ λάβῃ καιρὸν διὰ τ' ἀναγκαῖα μέτρα, εἰσῆλθεν εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἀλεξανδρείας θριαμβευτικῶς. Ἐπὶ τῶν πλοίων της, ὧν ἡ πρῶρα ἦτο ἐστεφανωμένη δι' ἀνθέων, ἀντήχουν ᾄσματα ἐπινίκια καὶ ἦχοι αὐλῶν καὶ σείστρων. Εὐθὺς ὡς ἐγκατέστη εἰς τὰ ἀνάκτορά της,

[1] Συνέχεια· ἴδε προηγούμενον φυλλάδιον.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΟΔ', ΟΕ'. Δίων, Ν', 5.

[3] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΟΕ'.

ἡ Κλεοπάτρα διέταξε νὰ θανατωθῶσι πολλὰ πρόσωπα, ὧν ἐφοβεῖτο τὰς σκευωρίας. Αἱ καταδίκαι αὗται, ἐξ ὧν ὠφελεῖτο τὸ δημόσιον ταμεῖον, διότι ὁ θάνατος τῶν ἐνόχων ἢ ὡς τοιούτων θεωρουμένων συνεπήγετο τὴν δήμευσιν τῆς ἑαυτῶν περιουσίας, ἀπήλλαξεν τὴν Κλεοπάτραν ἀπὸ τοῦ φόβου ἀμέσου ἐπαναστάσεως. Ἀλλ' ἡ βασιλὶς ἔτρεμε τὸ μέλλον· διετέλει ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐντυπώσεως τοῦ ἐν Ἀκτίῳ τρόμου. Ἐνίοτε καταλαμβανομένη ὑπὸ τῆς ἰδέας τῆς αὐτοχειρίας, ἐπόθει θάνατον πολυτελῆ, οἷος ὑπῆρξεν ὁ βίος της. Κατεσκεύασε παρὰ τὴν θάλασσαν, ἐπὶ τῆς κορυφῆς τῆς Λοχιάδος ἄκρας ἀπέραντον τάφον, ὅπως καῇ ἐν αὐτῷ μετὰ τῶν θησαυρῶν της[1]. Ἄλλοτε πάλιν ἐσκέπτετο νὰ φύγῃ. Κατὰ διαταγὴν αὐτῆς τινα τῶν μεγαλειτέρων πλοίων της μετεκομίσθησαν διὰ πολλῶν βραχιόνων καὶ μηχανῶν καὶ φορτηγῶν ζώων πρὸς τὸ ἄλλο μέρος τοῦ Ἰσθμοῦ, εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν. Ὠνειροπόλει νὰ ἐπιβιβασθῇ μεθ' ὅλου αὐτῆς τοῦ πλούτου καὶ νὰ μεταβῇ εἰς χώραν τινὰ ἄγνωστον τῆς Ἀσίας ἢ τῆς Ἀφρικῆς καὶ ἐξακολουθήσῃ ἐκεῖ νέαν περίοδον τρυφηλῆς καὶ μεγαλοπρεποῦς ὑπάρξεως[2].

Ὁ Ἀντώνιος δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Διετέλει ἐν στυγνῇ ἀποθαρρύνσει. Ὁ ἐν Ἀκαρνανίᾳ στρατός του ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τοῦ Κανιδίου, ὅστις ἀπέδρα, παρεδόθη εἰς τὸν Ὀκτάβιον μετὰ ἑπτὰ ἡμερῶν δισταγμούς. Ἐν τῇ Κυρηναϊκῇ οὔτε κἂν ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ τὸν ὑπαρχηγὸν αὐτοῦ Σκάρπον, ὅστις κηρυχθεὶς ὑπὲρ τῶν Ὀκταβιανῶν, τὸν ἠπείλησε νὰ τὸν φονεύσῃ. Ὁ Ἡρώδης, ὁ δι' αὐτοῦ ἀνυψωθεὶς καὶ παρ' αὐτοῦ γενόμενος βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, διεβίβασε τὴν ἔκφρασιν τῆς ὑποταγῆς του πρὸς τὸν νικητὴν τοῦ Ἀκτίου. Πανταχοῦ ἡ λιποταξία ἐβασίλευε καὶ μεταξὺ τῶν συμμάχων ὡς καὶ μεταξὺ τῶν λεγεώνων. Ὁ Ἀντώνιος κατήντησε ν' ἀμφιβάλλῃ καὶ περὶ αὐτῆς τῆς Κλεοπάτρας. Μόλις ἤθελε νὰ τὴν βλέπῃ. Ὠργισμένος κατὰ τῆς σκληρότητος τῶν θεῶν καὶ ἔτι μᾶλλον κατὰ τῆς δολιότητος τῶν ἀνθρώπων, ἀπεφάσισε νὰ διέλθῃ ἐν μονώσει τὰς ἡμέρας ὅσας οἱ ἐχθροί του ἤθελον τοῦ ἀφήσει νὰ ζήσῃ. Ἡ ἱστορία Τίμωνος τοῦ μισανθρώπου, ἣν εἶχον διηγηθῆ αὐτῷ εἰς καιροὺς εὐτυχεστέρους, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν μνήμην του, ἀποφασίσας δὲ νὰ ζήσῃ ὡς ὁ Τίμων, κατῴκησε παρὰ τὴν ἔρημον προκυμαίαν τοῦ Ποσειδίου καὶ ἠσχολήθη νὰ ἐγείρῃ αὐτόθι πύργον, ὃν ὠνόμασε Τιμώνιον[3].

Ἀλλ' ἡ Κλεοπάτρα δὲν παρεδίδετο τόσον εὐκόλως εἰς τὸ πεπρωμένον. Ὑποκειμένη κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ κινδύνου εἰς ἀποθαρρύνσεις εἰς ἃς δὲν ὑπέπιπτεν ὁ Ἀντώνιος, ἀνέκτα, ἅμα τοῦ κινδύνου παρελθόντος, τὴν δραστηριότητά της. Ὡς ἐκ τῆς παραφόρου φαντασίας αὐτῆς ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἠδύ-

[1] Παρὰ τὸν ναὸν τῆς Ἴσιδος Λοχιάδος. Πρβλ. καὶ Πλούταρχον, *Ἀντώνιος* ΠΒ' καὶ Νεροῦτσον Βέην. [Ancienne Alexandrie, σ. 58—59].

[2] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΟΖ'. ΠΒ'. Δίων, Ν, 5.

[3] Στράβων, ΙΖ', 9. Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΟϚ', ΟΖ', Δίων, Ν', Ϛ'.

νατο ν' ἀπελπισθῇ οὔτε ἐξ ὁλοκλήρου, οὔτε ἐπὶ πολὺν χρόνον. Ἔμαθεν ὅτι τὰ πλοῖά της τὰ μετακομισθέντα εἰς τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν εἶχον πυρποληθῇ ὑπὸ τῶν Ἀράβων. Ἀφοῦ λοιπὸν εἶδεν ὅτι ἡ φυγὴ ἦτο ἀδύνατος, διωργάνωσε τὴν ἀντίστασιν. Ἐνῷ ὁ Ἀντώνιος ἐχρονοτρίβει ὑποκρινόμενος τὸν μισάνθρωπον, ἡ βασίλισσα συνέλεγε νέα στρατεύματα, ἐξώπλιζε νέα πλοῖα, διεπραγματεύετο νέας συμμαχίας, ἐπεσκεύαζε τὰ ὀχυρώματα τοῦ Πηλουσίου καὶ τῆς Ἀλεξανδρείας, διένεμεν ὅπλα εἰς τὸν λαὸν καὶ ὅπως ἐμψυχώσῃ τοὺς Ἀλεξανδρεῖς πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πόλεως αὐτῶν, ἐνέγραψε τὸν υἱόν της Καισαρίωνα εἰς τὰς τάξεις τῆς πολιτοφρουρᾶς. Ὁ Ἀντώνιος ἐθαύμασε τὸ θάρρος καὶ τὴν δραστηριότητα τῆς Κλεοπάτρας. Παρακινούμενος ὑπὸ τῶν φίλων του καὶ βαρυνθεὶς ἀφ' ἑτέρου τὴν μόνωσιν, ἐπανῆλθεν εἰς τὰ βασίλεια. Ἡ βασίλισσα τὸν ὑπεδέχθη ὅπως κατὰ τὰς εὐδαίμονας ἡμέρας καθ' ἃς ἐπανήρχετο ἐκ Κιλικίας ἢ ἐξ Ἀρμενίας. Πολλὰ τότε ἐγένοντο μετὰ τῶν ἀπομεινάντων πιστῶν φίλων συμπόσια καὶ ἑορταὶ καὶ ὄργια. Οἱ Ἀμίμητοι μετέβαλον μόνον τὸ ἑαυτῶν ὄνομα καὶ ἀπεκλήθησαν *οἱ συναποθανούμενοι*[1].

Ἡ ἐκλογὴ τῆς πενθίμου ταύτης ἐπωνυμίας, τῆς προσληφθείσης ἐξ ἐγκαρτερήσεως καὶ ἐκ μεγαλαυχίας, μαρτυρεῖ τὴν κατάστασιν τοῦ πνεύματος τῶν δύο ἐραστῶν. Ἡ Κλεοπάτρα διέσωζεν ἀκόμη ἐλπίδας, ἀλλὰ μετὰ διαλειμμάτων ζοφερᾶς ἀποθαρρύνσεως. Ὅτε ἐπήρχοντο αἱ στιγμαὶ αὗται, κατήρχετο εἰς τὰς κρύπτας τῶν ἀνακτόρων, πλησίον τῶν φυλακῶν τῶν εἰς θάνατον καταδεδικασμένων. Δοῦλοι ἐξῆγον αὐτοὺς ὁμάδην ἐκ τῶν εἱρκτῶν ὅπως δοκιμάσωσιν ἐπ' αὐτῶν τὴν ἐνέργειαν τῶν δηλητηρίων. Ἡ Κλεοπάτρα παρίστατο μετὰ περιεργείας ἀλγεινῆς μᾶλλον ἢ σκληρᾶς εἰς τὴν φοβερὰν ἀγωνίαν τῶν καταδίκων. Τὰ πειράματα ἐπανελαμβάνοντο πολλάκις, διότι ἡ βασίλισσα δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ τὸ δηλητήριον ὅπερ ἐπόθει, δηλητήριον φονικὸν μετὰ κεραυνοβόλου ταχύτητος, ἄνευ σπασμῶν καὶ ἄνευ ὀδύνης. Παρετήρει ὅτι τὰ δριμέα δηλητήρια ἐφόνευον μὲν ταχέως, ἀλλὰ μετὰ σκληρῶν βασάνων, τὰ δὲ ἧττον δραστήρια ἐπέφερον ἀτελεύτητον ἀγωνίαν. Ἡ Κλεοπάτρα τότε ἀνελογίσθη τὰ δήγματα τῶν ὄφεων. Μετὰ νέα πειράματα ἀνεγνώρισεν ὅτι τὸ δηλητήριον ἐχίδνης τινὸς τῆς Αἰγύπτου, λεγομένης ἀσπίδος, δὲν προὐξένει οὔτε σπασμούς, οὔτε ἄλλην τινὰ ὀδυνηρὰν αἴσθησιν, ἀλλ' ἐπέφερε διὰ ληθάργου, ὅστις καθίστατο ἀπὸ στιγμῆς εἰς στιγμὴν βαθύτερος, θάνατον γαλήνιον καὶ γλυκὺν ὡς ὕπνον[2]. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν Ἀντώνιον, οὗτος ὡς ὁ Κάτων καὶ ὡς ὁ Βροῦτος εἶχε τὸ ξίφος του.

Ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀμυντικῶν τούτων καὶ ἐνταυτῷ νεκρωσίμων παρασκευ-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΟΘ', Δίων ΝΑ', 6, 7. Φλῶρος IV, 11.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΙΙ', Προβλ. καὶ Ραβίριον, de Bello Actiaco, fragm. V—VII.

ὧν, οἱ ἐν Ἀκτίῳ ἡττηθέντες διενοήθησαν νὰ διαπραγματευθῶσι συνθηκολογίαν μετὰ τοῦ νικητοῦ των. Ὁ Ὀκτάβιος, ὅστις κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Ρώμην ἕνεκα ἐπικειμένης στάσεως τῶν ἀπομάχων, εἶχε κατὰ τὸν χειμῶνα μεταβῆ εἰς Συρίαν, ὅπου συνεκεντροῦντο τὰ στρατεύματά του. Ὁ Ἀντώνιος ἔγραψεν αὐτῷ· ὑπεμίμνησκε τὴν παλαιάν των φιλίαν, προέβαλλε τὰς ἐκδουλεύσεις του, ἀνωμολόγει τὰ σφάλματά του, καὶ κατέληγε δηλῶν ὅτι ἀνεδέχετο νὰ καταθέσῃ τὰ ὅπλα ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ζήσῃ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὡς ἁπλοῦς ἰδιώτης. Ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἠξίωσε ν' ἀπαντήσῃ, οὐδ' ἀπήντησε καὶ εἰς δευτέραν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ ὁ Ἀντώνιος προέτεινε ν' αὐτοκτονήσῃ μὲν αὐτός, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὅρον νὰ ἐξακολουθήσῃ ἡ Κλεοπάτρα βασιλεύουσα ἐν Αἰγύπτῳ. Ἀφ' ἑτέρου ἡ βασίλισσα, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ Ἀντωνίου, ἔπεμψεν ἀπεσταλμένον πρὸς τὸν Ὀκτάβιον μετὰ πλουσίων δώρων. Ἧττον γενναιόφρων τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς, ὅστις προσέφερε τὴν ζωήν του διὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ αὐτῇ τὸ στέμμα, ἀπεχώριζε τὴν τύχην της ἀπὸ τῆς τύχης ἐκείνου. Ὁ Αἰγύπτιος ἀπεσταλμένος παρέστησε πρὸς τὸν Ὀκτάβιον ὅτι τὸ πρὸς τὸν Ἀντώνιον μῖσός του δὲν ἔπρεπε νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ τῆς βασιλίσσης, ἥτις δὲν ηὐθύνετο διὰ τὰ τελευταῖα συμβάντα. Ἡ Ρώμη, ἔλεγεν, ἐκήρυξε τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Αἰγύπτου, διὰ νὰ λύσῃ τὴν μετὰ τοῦ Ἀντωνίου διαφοράν. Προκληθεῖσα καὶ ἀπειλουμένη ἡ Κλεοπάτρα δὲν ἦτο τάχα ὑποχρεωμένη νὰ ἐξοπλισθῇ πρὸς ὑπεράσπισιν αὐτῆς; Νῦν ὅμως ὅτε ὁ Ἀντώνιος ἡττήθη καὶ ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἢ ν' αὐτοχειριασθῇ, οἱ Ρωμαῖοι ἠδύναντο ἀκινδύνως νὰ φανῶσιν ἐπιεικεῖς πρὸς τὴν Κλεοπάτραν καὶ ν' ἀφίσωσιν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ θρόνου. Συμφερώτερον ἦτο τοῦτο αὐτοῖς ἢ τὸ ν' ἀναγκάσωσι τὴν κραταιὰν βασιλίδα εἰς ἀπεγνωσμένον ἀγῶνα [1].

Ὁ Ὀκτάβιος ἐθεώρει ἤδη ἑαυτὸν ὡς κύριον τῆς Αἰγύπτου καὶ κοσμοκράτορα. Δὲν ἐφοβεῖτο τὸ θραῦσμα τοῦ ξίφους τὸ ἀπομένον εἰς χεῖρας τοῦ Ἀντωνίου, ἔτι δὲ ὀλιγώτερον τὰ λείψανα τοῦ στρατοῦ τῆς Κλεοπάτρας καὶ τὰ ναυάγια τοῦ στόλου της. Διέφευγον ὅμως ἀκόμη τὴν δύναμιν τοῦ πανισχύρου ἰμπεράτωρος δύο τινά, ἤτοι οἱ ἀμύθητοι θησαυροὶ τῆς Κλεοπάτρας, δι' ὧν ὑπελόγιζε νὰ πληρώσῃ τὰς λεγεῶνάς του, καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία Κλεοπάτρα, ἧς εἶχεν ἀνάγκην ὅπως κοσμήσῃ τὸν θρίαμβόν του. Ἡ Κλεοπάτρα ἠδύνατο νὰ διαφύγῃ τὸν Ρωμαῖον διὰ τοῦ θανάτου, ὁ δὲ θησαυρός της διὰ τοῦ πυρός. Οἱ προδόται καὶ οἱ κατάσκοποι δὲν ἔλειπον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὁ δὲ Ὀκτάβιος ἐγίνωσκεν ἐκ τῶν ἐκθέσεών των ὅτι ἡ βασίλισσα ἐδοκίμαζε διάφορα δηλητήρια καὶ ὅτι εἶχε συναθροίσει πάντα αὐτῆς τὰ πλούτη ἐντὸς τοῦ μέλλοντος τάφου της. Ἠναγκάσθη λοιπὸν νὰ ὑποκριθῇ πανούργως ἀπέναντι τῆς Αἰγυπτίας. Ἀπεδέχθη τὰ δῶρά της, νομίζων δὲ ὅτι ἐπετρέπετο αὐτῷ τοιαύτη πρότασις ὡς ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἀπεσταλμένου, εἶπεν ὅτι ἂν

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, Π', ΠΑ'. Δίων, ΝΑ'. 6, 8.

ἡ βασίλισσα ἤθελε φονεύσει τὸν Ἀντώνιον, θὰ διετήρει τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα. Μετ' ὀλίγας ἡμέρας, φοβούμενος μήπως ἡ ὁπωσοῦν σκαιὰ διπλωματία αὕτη δὲν τελεσφορήσῃ παρὰ τῇ Κλεοπάτρᾳ, ὁ Ὀκτάβιος ἔπεμψε πρὸς αὐτὴν τὸν Θυρεόν, ἕνα τῶν ἀπελευθέρων του. Ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Θυρεὸς ἐλάλησε μεγαλοφώνως μὲν ἔμπροσθεν τοῦ Ἀντωνίου καὶ τῆς αὐλῆς περὶ τῆς δικαίας ὀργῆς τοῦ Ὀκταβίου καὶ τῶν αὐστηρῶν αὐτοῦ ἀποφάσεων· ἀλλ' ἐπιτυχὼν ἀκόπως ἰδιαιτέραν ἀκρόασιν παρὰ τῇ Κλεοπάτρᾳ, εἶπεν αὐτῇ ὅτι ὁ κύριός του τὸν ἐπεφόρτισε νὰ τὴν διαβεβαιώσῃ ἐκ νέου ὅτι αὐτὴ δὲν διέτρεχε κανένα κίνδυνον. Ὅπως τὴν πείσῃ ἔτι μᾶλλον, προσεποιήθη ὅτι ἀπεκάλυπτεν αὐτῇ ἐμπιστευτικῶς ὅτι καὶ ὁ Ὀκτάβιος τὴν ἠγάπα, ὅπως ἄλλοτε τὴν εἶχεν ἀγαπήσει καὶ ὁ Καῖσαρ καὶ ὁ Ἀντώνιος. Ἡ Κλεοπάτρα ἔσχε πολλὰς συνεντεύξεις μετὰ τοῦ Θυρεοῦ καὶ ἐξεδήλωσεν αὐτῷ δημοσίᾳ μεγάλην εὔνοιαν. Ὁ Ἀντώνιος ὑπώπτευσε καὶ δυσπιστῶν πρὸς τὴν Κλεοπάτραν καὶ ὡς γυναῖκα καὶ ὡς βασίλισσαν, διὰ τῆς ἀπομενούσης αὐτῷ ἐξουσίας ἐτιμώρησε τὸν Θυρεόν, παραγνωρίζων δὲ τὴν πρεσβευτικὴν αὐτοῦ ἰδιότητα, τὸν ἐμαστίγωσε καὶ τὸν ἐξαπέστειλεν αἱμόφυρτον εἰς τὸν κύριον του[1].

Ἡ ὀργὴ τοῦ Ἀντωνίου ἀποδεικνύει ὅτι ἡ Κλεοπάτρα δὲν εἶχε μείνει ἀναίσθητος εἰς τὰς ἐκμυστηρεύσεις τοῦ Θυρεοῦ. Πᾶσα γυνὴ πιστεύει τὰς ἐρωτικὰς ταύτας ἐκμυστηρεύσεις καὶ προπάντων ὅτε πολὺ ἠγαπήθη. Εἶνε ἀληθὲς ὅτι τότε ἡ Κλεοπάτρα ἦτο ἡλικίας τριάκοντα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν· ἀλλὰ μήπως εἶχεν ὀλιγωτέραν πεποίθησιν εἰς τὴν καλλονήν της τὴν τόσῳ συχνὰ νικηφόρον; Ἀληθῶς ἐπίσης ἐγίνωσκεν ὅτι ὁ Ὀκτάβιος οὐδέποτε τὴν εἶδεν, εἰμὴ ἴσως πρὸ δεκατριῶν ἐτῶν ἐν Ῥώμῃ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος. Ἀλλ' ἡ παγκόσμιος φήμη τῶν θελγήτρων της δὲν ἦτο ἀρκετὴ ἄρά γε νὰ ἐμπνεύσῃ ἂν οὐχὶ ἀκριβῶς ἔρωτα, τοὐλάχιστον ἀόριστον πόθον καὶ φλογερὰν καὶ ἀκατανίκητον περιέργειαν; Ἡ Κλεοπάτρα εἶχεν ἀγαπήσει τὸν Ἀντώνιον περιπαθῶς, ἀλλ' ἐνόσῳ ἡ ῥώμη του, ἡ ἀρρενωπὴ καλλονή του, ἡ δόξα καὶ ἡ ἰσχὺς τοῦ τριάρχου εἶχον προκαλέσει, στερεώσει καὶ ἐξάψει τὸν ἔρωτα αὐτόν. Τώρα ὅμως ὁ Ἀντώνιος ἦτο ἡττημένος, φυγάς, προδοθεὶς ὑπὸ τῶν φίλων του, ἐγκαταλελειμμένος ὑπὸ τῶν λεγεώνων του. αὐτὸς ὁ ἴδιος ἄνευ ἐλπίδων καὶ ἄθυμος ὑπέκυπτεν ὑπὸ τὸ βάρος τῆς Εἱμαρμένης. Ἡ γελοία αὐτοῦ ἀποχώρησις εἰς τὸ Τιμώνιον, μετὰ τὴν ἐν Ἀκτίῳ ἧτταν, ἐνῷ ἡ Κλεοπάτρα καταληφθεῖσα ὑπὸ πυρετώδους δραστηριότητος παρεσκεύαζε τὰ πάντα διὰ τὴν ἐσχάτην ἀντίστασιν, ἐνέπνευσεν εἰς τὴν καρδίαν τῆς βασιλίσσης περισσοτέραν περιφρόνησιν παρὰ οἶκτον. Αἱ γυναῖκες οὔτε ἐννοοῦσιν, οὔτε συγχωροῦσι τὰς τοιαύτας κρίσεις τῆς ἀποθαρρύνσεως τὰς ἐνσκηπτούσας κατά τινας ὥρας καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς γενναιοτάτους. Ὅσον ὅμως ὀλίγον ἔρωτα καὶ ἂν διέσωζε πρὸς τὸν ἐραστήν της καὶ ὅσον καὶ ἂν ἐταράχθη

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, Π', ΠΑ'. Δίων, ΝΑ', 6—9.

ἀπὸ τὰς ἐκμυστηρεύσεις τοῦ Θυρεοῦ, ἡ Κλεοπάτρα οὐχ ἧττον δὲν ἐσκόπευε νὰ θανατώσῃ τὸν Ἀντώνιον ἢ νὰ τὸν παραδώσῃ εἰς τὸν Ὀκτάβιον. Τὸ μόνον ἴσως τὸ ὁποῖον ἠδύνατο νὰ ἐλπίζῃ ἦτο ὅτι ὁ Ἀντώνιος κινδυνεύων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν τελευταίων αὐτοῦ στρατιωτῶν, μὴ ἔχων ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του εἰμὴ στρατεύματα αἰγυπτιακὰ ὑπόπτου πίστεως θὰ ἠναγκάζετο νὰ φύγῃ εἰς Νουμιδίαν ἢ εἰς Ἱσπανίαν καὶ νὰ τὴν ἀπαλλάξῃ.

Περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔαρος τοῦ ἔτους 30 ἐγνώσθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὅτι στρατὸς ρωμαϊκὸς εἶχε διαβῇ τὰ δυτικὰ σύνορα τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἀντώνιος συνήθροισέ τινα στρατεύματα καὶ ἐβάδισε πρὸς συνάντησιν τοῦ ἐχθροῦ. Μάχη συνήφθη ὑπὸ τὰ τείχη τῆς ὀχυρᾶς πόλεως Παραιτωνίου, ἥτις εἶχεν ἤδη πέσει εἰς τὴν ἐξουσίαν τῶν Ρωμαίων. Ὁ Ἀντώνιος μαχόμενος μετὰ δρακὸς ἀνδρῶν, ἀπεκρούσθη. Ὅτε ἐπέστρεψεν εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Ὀκτάβιος ἀπεῖχε δύο ἡμερῶν δρόμον ἀπὸ τῆς πόλεως ταύτης. Ἐνῷ ὁ ἀντιστράτηγος αὐτοῦ Κορρήλιος Γάλλος εἰσήλασεν εἰς τὴν Αἴγυπτον διὰ τῆς Κυρηναϊκῆς, αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰσῆλθε διὰ τῆς Συρίας καὶ ἐκυρίευσε τὸ Πηλούσιον μετὰ ἀντίστασιν προσποιητὴν ἢ πραγματικήν, ἀλλ' ἐν πάσῃ περιπτώσει πολὺ βραχεῖαν. Ἅμα τῇ εἰδήσει τῆς παραδόσεως τοῦ Πηλουσίου, οἱ τελευταῖοι Ρωμαῖοι οἱ ἀπομείναντες πιστοὶ εἰς τὸν Ἀντώνιον κατεκραύγασαν θεωρήσαντες αὐτὴν ὡς προδοσίαν καὶ λέγοντες ὅτι ὁ Σέλευκος εἶχε παραδώσει τὴν πόλιν κατὰ διαταγὴν τῆς Κλεοπάτρας. Εἶνε ἀληθὲς ἆρά γε ὅτι ἡ βασίλισσα ἔδωκε τοιαύτας ὁδηγίας; Ἄδηλον. Οὐχ ἧττον ἡ ταραχὴ τοῦ πνεύματος, ἐν ᾗ διετέλει τότε ἡ Κλεοπάτρα καὶ αἱ κρύφιαι αὐτῆς ἐλπίδες ἐπιτρέπουσι τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν. Ὅπως δικαιολογηθῇ ἡ Αἰγυπτία παρέδωκεν εἰς τὸν Ἀντώνιον τὴν σύζυγον καὶ τὰ τέκνα τοῦ Σελεύκου καὶ προέτεινεν αὐτῷ νὰ τὰ θανατώσῃ. Τοῦτο ἦτο ἀπόδειξις λίαν ἀμφίβολος περὶ τῆς ἀθωότητός της. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἀντώνιος ἠρκέσθη εἰς αὐτήν· ἡ ὀργή του κατέπεσεν πρὸ τῶν διαμαρτυριῶν τῆς Κλεοπάτρας καὶ τῶν ἀληθῶν ἢ ψευδῶν δακρύων, ἅτινα ἔχυνεν ἐνώπιόν του.[1] Ἄλλως τε δὲν ἦτο πλέον καιρὸς παραπόνων· ἔπρεπε ν' ἀγωνισθῶσιν.

Ὁ Ὀκτάβιος ἔστησε τὸ στρατόπεδόν του ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων τῶν κει-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΒ'. Δίων, ΝΑ', 9. Φλῶρος IV, 11. Ὁ Δίων κατηγορεῖ ρητῶς τὴν Κλεοπάτραν ὅτι παρέδωκε τὸ Πηλούσιον. Ὁ Πλούταρχος ἐπιφυλακτικώτερος, ἐν γένει δὲ φιλαληθέστερος, λέγει ἁπλῶς ὅτι ὑποψία ἐγεννήθη περὶ τούτου. Ὁ Ραβίριος λέγει ἀπεναντίας (fragm I—II) λέγει ὅτι ἡ κατὰ τοῦ Πηλουσίου ἔφοδος ὑπῆρξεν αἱματηρὰ καὶ ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς πόλεως ταύτης οἱ στρατιῶται ἐμμανεῖς ἤθελον νὰ τὴν κατεδαφίσωσιν, ἠμποδίσθησαν δὲ ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου ἀγορεύσαντος εἰς αὐτούς. Ἀλλ' ὁ Ραβίριος ὡς ποιητὴς δὲν εἶνε ἀξιόπιστος, ἐν ποιήματι δὲ γεγραμμένῳ πρὸς ἔπαινον τοῦ Ὀκταβίου θὰ ἐφαίνετο πολὺ ἀδέξιος κόλαξ, ἂν ἔλεγεν ὅτι ὁ στρατηγὸς οὗτος ὤφειλε τὴν ἐπιτυχίαν του εἰς προδοσίαν.

μένων εἰς ἀπόστασιν εἴκοσι σταδίων πρὸς ἀνατολὰς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ὁ Ἀντώνιος αὐτοπροσώπως ὁδηγῶν ἰσχυρὸν ἀπόσπασμα ἱππικοῦ πρὸς κατόπτευσιν, συνηντήθη οὐ μακρὰν τοῦ Ἱπποδρόμου μετὰ παντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ ἱππικοῦ. Συμπλοκὴ ἐμμανὴς συνήφθη, παρὰ τὴν ἀριθμητικὴν δὲ αὐτῶν ὑπεροχὴν οἱ Ρωμαῖοι ἡττήθησαν καὶ ἐτράπησαν εἰς φυγήν. Ὁ Ἀντώνιος τοὺς κατεδίωξε μέχρι τῶν χαρακωμάτων τοῦ στρατοπέδου καὶ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἐγκαρδιωθεὶς ἐκ τῆς νίκης ταύτης, τῆς ὀλίγον σημαντικῆς ἀληθῶς, ἀλλ' οὐχ ἧττον λαμπρᾶς καὶ εὐοιώνου. Ἀφίππευσε πρὸ τοῦ ἀνακτόρου καὶ χωρὶς νὰ ἀποθέσῃ τὰ ὅπλα, ἔδραμεν ὅπως ἦτο μὲ τὸ κράνος καὶ τὸν θώρακα, εἰσέτι κηλιδωμένος ἐξ αἵματος καὶ περίρρυτος ὑπὸ ἱδρῶτος νὰ ἐναγκαλισθῇ τὴν Κλεοπάτραν. Ἡ βασιλὶς πλανωμένη ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα τῆς ἐν λόγῳ ἀψιμαχίας, ᾐσθάνθη ταὐτοχρόνως ἀναγεννωμένας τὰς ἐλπίδας της καὶ τὸν ἔρωτά της. Ἐπανεύρισκε τὸν Ἀντώνιόν της, τὸν νικηφόρον στρατηγόν της, τὸν θεὸν τοῦ πολέμου. Ἐρρίφθη πλήρης πάθους εἰς τὸν τράχηλον τοῦ Ἀντωνίου, μωλωπίσασα τὸν κόλπον της ἐπὶ τοῦ θώρακος. Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην τῆς εἰλικρινοῦς διαχύσεως ἀλγεινῶς θὰ μετημελήθη, ἂν πράγματι αὐτὴ τὴν διενήργησε, διὰ τὴν παράδοσιν τοῦ Πηλουσίου, αἱ δὲ ἐκμυστηρεύσεις ἃς ἤκουσε παρὰ τοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Ὀκταβίου θὰ ἐπανῆλθον εἰς τὴν μνήμην της ὡς δριμὺς ἔλεγχος. Ἡ Κλεοπάτρα ἠθέλησε νὰ ἐπιθεωρήσῃ τοὺς στρατιώτας· τοὺς προσεφώνησεν, ἐρωτήσασα δὲ καὶ μαθοῦσα τίς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ μᾶλλον διαπρέψας, ἐδώρησεν αὐτῷ πανοπλίαν χρυσῆν [1].

Ὁ Ἀντώνιος ἀνακτήσας τὴν ἐλπίδα, δὲν ἐσκέπτετο πλέον περὶ συνθηκολογίας. Κατὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην ἡμέραν ἔπεμψε κήρυκα πρὸς τὸν Ὀκτάβιον, ἀλλ' ὅπως προσκαλέσῃ αὐτὸν νὰ λύσωσι τὴν μεταξύ των διαφορὰν διὰ μονομαχίας ἐνώπιον τῶν δύο στρατῶν. Ὁ Ὀκτάβιος ἀπήντησε περιφρονητικῶς ὅτι «ὁ Ἀντώνιος εἶχε πολλὰ ἄλλα μέσα ἂν ἤθελε ν' ἀποθάνῃ.» Οἱ λόγοι οὗτοι, οἵτινες ἐμαρτύρουν τὴν μεγάλην τοῦ ἐχθροῦ του βεβαιότητα, ἐνεποίησαν αἴσθησιν εἰς τὸν Ἀντώνιον ὡς οἰωνὸς ἀπαίσιος. Κρημνισθεὶς διὰ μιᾶς ἀπὸ τῶν χιμαιρικῶν ἐλπίδων του, εἶδεν αἴφνης τὴν θέσιν του ἐν τῇ σκοτεινῇ αὐτῆς πραγματικότητι. Ἐν τούτοις ἀπόφασιν ἔχων νὰ συνάψῃ τὴν ἐπαύριον τὴν τελευταίαν μάχην, διέταξε νὰ παρατεθῇ γεῦμα πολυτελές. Τὸ γεῦμα ὑπῆρξε μελαγχολικὸν ὡς συμπόσιον ἐπικήδειον. Οἱ ὀλίγοι ἀπομείναντες πιστοὶ φίλοι ἐτήρουν κατηφῆ σιγήν, τινὲς δὲ καὶ ἔκλαιον. Ὁ Ἀντώνιος προσποιούμενος ὅτι εἶχε πεποίθησιν, ἧς πράγματι ἐστερεῖτο, εἶπεν ὅπως τοὺς ἐμψυχώσῃ : «Μὴ πιστεύητε ὅτι αὔριον θὰ ἀγωνισθῶ μόνον ὅπως ἐπιζητήσω θάνατον ἔνδοξον· θ' ἀγωνισθῶ διὰ νὰ ζήσω καὶ διὰ νὰ νικήσω» [2].

[1] Πλούταρχος *Ἀντώνιος*, ΠΒ' Δίων, ΝΑ', 10

[2] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΠΒ'.

Περὶ τὸ λυκαυγές, ἐνῷ τὰ στρατεύματα κατελάμβανον τὰς θέσεις των ἀπέναντι τοῦ ῥωμαϊκοῦ στρατοπέδου, ὁ δὲ αἰγυπτιακὸς στόλος, ὅστις ἔμελλε νὰ συνεργήσῃ προσβάλλων τὸν στόλον τοῦ Ὀκταβίου ἔκαμπτε τὴν Λοχιάδα ἄκραν, ὁ Ἀντώνιος ἐτοποθετήθη ἐπὶ ὑψώματος δεσπόζοντος τῆς θαλάσσης καὶ τῆς πεδιάδος. Αἱ αἰγυπτιακαὶ νῆες προέβησαν ἐν παρατάξει μάχης κατὰ τῶν ῥωμαϊκῶν λιβυρνίδων, ὅτε ὅμως ἔφθασαν εἰς ἀπόστασιν διπλασίας τόξου βολῆς,οἱ ἐρέται ἀνύψωσαν εἰς τὸν ἀέρα τὰς μεγάλας κώπας των. Ὁ χαιρετισμὸς οὗτος ἀπεδόθη παρὰ τῶν Ρωμαίων,παραχρῆμα δὲ οἱ δύο στόλοι ἀναμιχθέντες καὶ ἀποτελέσαντες ἕνα καὶ μόνον, ἔπλευσαν ἀπὸ κοινοῦ διευθυνόμενοι πρὸς τὸν λιμένα. Ταυτοχρόνως σχεδὸν ὁ Ἀντώνιος βλέπει τὸ ἱππικόν του—τὸ ἱππικὸν ἐκεῖνο, ὅπερ τὴν προτεραίαν εἶχε τόσον ἀνδρείως ἀγωνισθῆ—φεῦγον ἀτάκτως καὶ αὐτομολοῦν πρὸς τὸν Ὀκτάβιον. Εἰς τὰς ῥωμαϊκὰς τάξεις αἱ σάλπιγγες καὶ τὰ κέρατα σημαίνουσι τὴν προσβολήν, αἱ δὲ λεγεῶνες ἐφορμῶσι μὲ τὴν συνήθη κραυγήν: Comminus ! Comminus ! (ἐκ τοῦ συστάδην !). Τὸ πεζικὸν τοῦ Ἀντωνίου δὲν ὑπομένει τὴν σύγκρουσιν, ἀλλὰ διασκορπίζεται καὶ τρέπεται πρὸς τὴν πόλιν παρασύρον καὶ τὸν ἀρχηγόν του ἐν τῇ φυγῇ. Ὁ Ἀντώνιος ἔξαλλος ἐκ τῆς ὀργῆς, προφέρων ὕβρεις καὶ ἀπειλάς, τύπτων τοὺς φυγάδας διὰ τῆς αἰχμῆς καὶ διὰ τῆς λεπίδος τῆς σπάθης του, εἰσέρχεται εἰς Ἀλεξάνδρειαν κραυγάζων ὅτι ἐπροδόθη ὑπὸ τῆς Κλεοπάτρας, ὅτι παρεδόθη ὑπὸ τῆς γυναικὸς ταύτης πρὸς ἐκείνους, καθ' ὧν δὲν ἐπολέμησεν εἰμὴ χάριν αὐτῆς [1].

Ἡ Κλεοπάτρα δὲν εἶχε πλέον ἰσχὺν νὰ προδώσῃ ἢ νὰ σώσῃ τὸν Ἀντώνιον. Αὐτὴ ἡ ἰδία, ἡ Νεωτέρα Θεά, ἡ Βασίλισσα τῶν Βασιλέων εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ της, ὅπως αὐτὸς ὁ μέγας στρατηγὸς εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ του. Ἀφοῦ εἶχον ἡττηθῆ τίς θὰ ἀφωσιοῦτο πλέον εἰς αὐτούς; Τὴν προηγουμένην ἡμέραν καὶ τὴν νύκτα οἱ πράκτορες τοῦ Ὀκταβίου εἶχον ἐργασθῆ παρὰ τοῖς στρατιώταις τῶν λεγεώνων καὶ τοῖς Αἰγυπτίοις, ὑποσχόμενοι εἰς τοὺς μὲν ἀμνηστείαν, εἰς τοὺς δὲ ἀσφάλειαν. Ὁ ἀνδρεῖος ἱππεύς, πρὸς ὃν τὴν προτεραίαν εἶχε δωρήσει ἡ Κλεοπάτρα τὴν χρυσῆν πανοπλίαν, οὔτε κἂν ἀνέμεινε τὴν ἐπομένην πρωΐαν διὰ ν' αὐτομολήσῃ πρὸς τὰς ῥωμαϊκὰς τάξεις, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν ἐκείνην νύκτα ἀπεσκίρτησεν [2].

Ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν φυγάδων τῶν εἰσβαλλόντων εἰς τὴν πόλιν ὡς χείμαρρος, ἡ Κλεοπάτρα πτοεῖται. Γνωρίζει τὰς ὑποψίας τοῦ Ἀντωνίου, γνωρίζει τὰς φοβερὰς παραφορὰς τῆς ὀργῆς του. Ἤδη ἔχει ἐξοικειωθῆ μετὰ τῆς ἰδέας τοῦ θανάτου, ἀλλὰ ἐπιθυμεῖ τὸν γαληνιώτατον τῶν θανάτων, τὸν θάνατον τὸν ἀδελφὸν τοῦ ὕπνου. Ἔντρομος ἡ Κλεοπάτρα καταλείπει τὰ βασίλεια

[1] Πλούταρχος *Ἀντώνιος*, ΠΓ' Πρβλ. καὶ Δίωνα ΝΑ', 10.

[2] Πλούταρχος *Ἀντώνιος* ΠΒ'.

μετὰ τῆς Εἰράδος καὶ τῆς Χαρμίου· ἀποσύρεται εἰς τὸν τάφον της καὶ διατάσσει νὰ κλείσωσι τὴν θύραν· ὅπως μὴ ἐπέλθῃ δὲ εἰς τὸν Ἀντώνιον ἡ ἰδέα νὰ ἐκβιάσῃ τὸ καταφύγιόν της ἐκεῖνο, παραγγέλλει νὰ τοῦ εἴπωσιν ὅτι ἀπέθανεν [1].

Ὁ Ἀντώνιος ὅστις περιέρχεται δρομαῖος ὡς παράφρων τὰς ἐρήμους αἰθούσας τῶν ἀνακτόρων, μανθάνει τὴν εἴδησιν. Ἡ ὀργή του ἀναλύεται εἰς δάκρυα. «Τί περιμένεις πλέον, Ἀντώνιε ; ἀναφωνεῖ· ἡ τύχη σοὶ ἀφαιρεῖ τὸ μόνον ἀγαθόν, οὗ χάριν ἠγάπας ἀκόμη τὴν ζωήν». Διατάσσει τὸν ἀπελεύθερον αὐτοῦ Ἔρωτα νὰ τὸν φονεύσῃ. Εἶτα ἀποθέμενος τὸν θώρακα, ἀπηύθυνε τὸν τελευταῖον τοῦτον ἀποχαιρετισμὸν πρὸς τὴν Κλεοπάτραν.

«Ὦ Κλεοπάτρα, δὲν λυποῦμαι πλέον διότι σ' ἐστερήθην, ἀφοῦ πρόκειται μετὰ μίαν στιγμὴν νὰ σὲ συναντήσω». Ὁ Ἔρως ἐν τούτοις εἶχε ξιφουλκήσει· ἀλλ' ἀντὶ νὰ πλήξῃ τὸν Ἀντώνιον, ἔπληξεν ἑαυτόν. «Γενναῖε Ἔρως, λέγει ὁ Ἀντώνιος βλέπων αὐτὸν πεσόντα νεκρὸν παρὰ τοὺς πόδας του, μοῦ δεικνύεις τὸ παράδειγμα». Βυθίζει τὸ ξίφος εἰς τὰ στήθη του καὶ κλονούμενος πίπτει ἐπὶ κλινιδίου [2].

Μετ' ὀλίγας στιγμὰς ὁ Ἀντώνιος ἀνακτᾷ τὰς αἰσθήσεις του. Προσκαλεῖ τοὺς δούλους, τοὺς στρατιώτας, ἱκετεύων νὰ τὸν ἀποτελειώσωσιν. Ἀλλ' οὐδεὶς τολμᾷ νὰ εἰσακούσῃ τὴν ἱκεσίαν του, καὶ τὸν ἀφίνουν μόνον ὠρυόμενον καὶ συνταρασσόμενον ἐπὶ τῆς κλίνης. Ἐν τῷ μεταξὺ εἰδοποιοῦσι τὴν βασίλισσαν. Ἡ ὀδύνη της εἶνε βαθεῖα καὶ σφοδρὰ καὶ τόσον μᾶλλον σκληρὰ ὅσον μετ' αὐτῆς ἀναμιγνύεται καὶ ἡ τύψις τοῦ συνειδότος. Θέλει νὰ ἐπανίδῃ τὸν Ἀντώνιον. Διατάσσει νὰ τὸν φέρωσι πρὸς αὐτὴν ζῶντα ἢ νεκρόν' Ὁ Διομήδης, ὁ γραμματεὺς τῆς Κλεοπάτρας, τρέχει εἰς τὰ ἀνάκτορα· ἀλλ εἰς τὸν Ἀντώνιον ἐλαχίστη ὑπολείπεται ζωή. Ἐν τούτοις ἡ χαρμόσυνος εἴδησις ὅτι ἡ βασίλισσα δὲν ἀπέθανε τὸν ἀναζωογονεῖ. Ἐγείρεται, λέγει, ὁ Δίων Κάσσιος, ὡς νὰ ἠδύνατο ἀκόμη νὰ ζήσῃ ! Δοῦλοι τὸν φέρουσιν εἰς τὰς χεῖράς των. Ὅπως ἐπιταχύνῃ τὴν πορείαν, αἱ ἱκεσίαι, αἱ ὕβρεις, αἱ ἀπειλαὶ ἐξέρχονται ὁμοῦ μὲ τοὺς ἐπιθανατίους ῥόγχους ἐκ τοῦ στόματός του. Φθάνουσι πρὸ τοῦ τάφου. Ἡ βασίλισσα ἀναμένει κύπτουσα ἀπό τινος παραθύρου τοῦ ἄνω ὀρόφου. Ἐκ φόβου μὴ καταληφθῇ ἐξαίφνης τὸ ἄσυλόν της, δὲν ἀνασύρει τὸν μοχλόν, ἀλλὰ ῥίπτει σχοινία κάτω καὶ διατάσσει νὰ

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΔ' Πρβλ. καὶ Δίωνα, ΝΑ'. 10. Ὁ Δίων ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἐπρόδωσε τὸν Ἀντώνιον καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπως ἐν Πηλουσίῳ, καὶ ὅτι ἀνήγγειλεν αὐτῷ τὸν θάνατόν της διὰ νὰ τὸν ἐξωθήσῃ εἰς αὐτοχειρίαν καὶ παραδώσῃ τὸ σῶμά του τῷ Ὀκταβίῳ. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν πάντοτε τὴν ἀφήγησιν τοῦ Πλουτάρχου, ἥτις φαίνεται ἀσυγκρίτως ὁμοιαληθεστέρα. Ἡ ἅλωσις τῆς Ἀλεξανδρείας συνέβη τὴν 1 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 30 π. Χ.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΔ' Πρβλ. καὶ Βελήϊον Πατέρκολον ΙΙ, 87, Δίωνα, ΝΑ', 10 καὶ Φλῶρον IV, 1'.

προσδέσωσι εἰς αὐτὰ τὸν 'Αντώνιον. Εἶτα βοηθουμένη ἀπὸ τὰς δύο αὐτῆς θαλαμηπόλους, τὴν Εἰράδα καὶ τὴν Χάρμιον, τὰ μόνα ἄτομα ἅτινα ἔφερε μεθ' ἑαυτῆς εἰς τὸ μαυσωλεῖον, ἀρχίζει νὰ τὸν ἀνυψοῖ πρὸς αὐτήν. Δὲν ἦτο εὔκολον, καθὰ παρατηρεῖ ὁ Πλούταρχος, ν' ἀναβιβασθῇ τοιουτοτρόπως ἀνὴρ ἔχων τὸ ἀνάστημα τοῦ 'Αντωνίου. Οὐδέποτε, κατὰ τὸ λέγειν τῶν μαρτύρων, ὑπῆρξε θέαμα συγκινητικώτερον καὶ οἰκτρότερον. Ἡ Κλεοπάτρα μὲ τοὺς βραχίονας τεταμένους καὶ τὸ πρόσωπον συνεσπασμένον ἐκ τῆς ἀγωνίας κατέβαλλε προσπαθείας ὅπως ἀνελκύσῃ τὸ σχοινίον, ἐνῷ ὁ 'Αντώνιος καθῃμαγμένος καὶ ἑτοιμοθάνατος ὑπανηγείρετο ὅσον ἠδύνατο καὶ ἔτεινε πρὸς αὐτὴν τὰς νεκρουμένας χεῖράς του [1].

Τέλος ἡ Κλεοπάτρα ἀνείλκυσε τὸν 'Αντώνιον καὶ ἀπέθηκεν αὐτὸν ἐπὶ κλίνης, ἔνθα τὸν ἐκράτει ἐνηγκαλισμένον ἐπὶ πολλὴν ὥραν. Ἡ ὀδύνη της ἐξεχύνετο εἰς θρήνους, εἰς λυγμούς, εἰς ἀπελπιστικοὺς ἀσπασμούς. 'Απεκάλει τὸν 'Αντώνιον σύζυγόν της, κύριόν της, αὐτοκράτορά της. 'Εμωλώπιζε τὰ στέρνα της ἐμπήγουσα τοὺς ὄνυχάς της, ἔπειτα ἐρρίπτετο πάλιν ἐπ' αὐτοῦ, κατεφίλει τὴν πληγήν του καὶ ἀπέμασσε τὸ αἷμα μὲ τὸ πρόσωπόν της. Ὁ 'Αντώνιος προσεπάθει νὰ τὴν καταπραΰνῃ καὶ νὰ τὴν παρηγορήσῃ, συμβουλεύων αὐτὴν νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς ἰδίας αὐτῆς σωτηρίας. Φλεγόμενος ὑπὸ τοῦ πυρετοῦ ἐζήτησε νὰ πίῃ καὶ ἐκένωσε ποτήριον οἴνου. Ὁ θάνατος προσήγγιζεν. Ἡ Κλεοπάτρα ἐπανέλαβε τοὺς στεναγμούς της. «Μὴ θλίβεσαι, εἶπε, διὰ τὴν τελευταίαν μου ἀποτυχίαν· πρέπει μάλιστα νὰ μὲ μακαρίζῃς διὰ τὰ ἀγαθά, ὧν ἀπήλαυσα κατὰ τὸν βίον μου καὶ διὰ τὴν εὐτυχίαν μου ὅτι ὑπῆρξα ὁ ἰσχυρότατος καὶ ὁ ἐνδοξότατος τῶν ἀνθρώπων· πρέπει νὰ μὲ μακαρίζῃς διότι Ρωμαῖος ὤν, ἐνικήθην ὑπὸ Ρωμαίου [1]»· 'Εξέπνευσεν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς Κλεοπάτρας, ἀποθανών, ὡς λέγει ὁ Σαίξπηρ, ὅπου ἠθέλησε νὰ ζήσῃ.

Ὁ 'Οκτάβιος μαθὼν τὴν αὐτοχειρίαν τοῦ 'Αντωνίου, ἔπεμψε τὸν Προκλήϊον καὶ τὸν Γάλλον μὲ διαταγὴν νὰ συλλάβωσι τὴν Κλεοπάτραν πρὶν ἢ αὕτη προφθάσῃ νὰ φονευθῇ. Αἱ ἐπικλήσεις των εἵλκυσαν τὴν προσοχὴν τῆς βασιλίσσης. Κατῆλθε καὶ ἤρχισε νὰ διαπραγματεύηται μετ' αὐτῶν ὄπισθεν τῆς θύρας. Κωφεύουσα εἰς τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὰς διαμαρτυρίας τῶν δύο Ρωμαίων, ἡ Κλεοπάτρα ἐδήλωσεν ὅτι δὲν θὰ παρεδίδετο εἰμὴ ἂν ὁ 'Οκτάβιος ἤθελε δι' ὅρκου ὑποχρεωθῇ νὰ διατηρήσῃ αὐτὴν ἢ τὸν υἱόν της ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Αἰγύπτου· ἄλλως ὁ Καῖσαρ δὲν θὰ ἐκυρίευεν εἰμὴ τὸ πτῶμά της. Ὁ Προκλήϊος ἰδὼν τὸ παράθυρον, δι' οὗ εἶχεν ἀνασυρθῇ ὁ 'Αντώνιος, ἀφῆκε τὸν σύντροφόν του συνομιλοῦντα μόνον μετὰ τῆς βασιλίσσης, αὐτὸς δὲ εὑρὼν κλίμακα, τὴν ἐστήριξεν ἐπὶ τοῦ ὀγκώδους τοίχου, εἰσεπήδησεν εἰς τὸν τάφον καὶ κατελθὼν τὴν ἐσωτερικὴν κλίμακα, ἐφώρμησε κατὰ τῆς Κλεοπάτρας. Ἡ Χάρμιον ἀκούσασα τὸν θόρυβον καὶ στραφεῖσα, ἐφώνησε : «Δυσ-

[1] Πλούταρχος, *'Αντώνιος*, ΠΕ', Πρβλ. καὶ Δίωνα, ΝΑ', 10.

τυχὴς βασίλισσα! συνελήφθης ζῶσα!» Ἡ Κλεοπάτρα ἀνέσπασεν ἐν τάχει ὅπως πληγῇ ἐγχειρίδιον, τὸ ὁποῖον ἀπό τινος ἔφερεν εἰς τὴν ζώνην της. Ἀλλ' ὁ Προκλήϊος ἥρπασε τὴν πυγμήν της καὶ δὲν τὴν ἀπήλλαξεν εἰμὴ ἀφοῦ ἐβεβαιώθη ὅτι δὲν ἔφερεν ἐπ' αὐτῆς ἄλλο ὅπλον, ἢ φιάλην ὑπόπτου ῥευστοῦ. Ἀνέλαβε τότε τὸ εὐσέβαστον ἦθος τὸ ἁρμόζον εἰς τὴν περιωπὴν καὶ τὴν ἀτυχίαν τῆς αἰχμαλώτου βασιλίδος. Τὴν ἐβεβαίωσεν ὅτι οὐδένα κίνδυνον ἔτρεχε παρὰ τοῦ Ὀκταβίου. «Βασιλίς, εἶπεν αὐτῇ, ἀδικεῖς τὸν Καίσαρα θέλουσα νὰ τὸν στερήσῃς τῆς λαμπροτέρας εὐκαιρίας ὅπως δείξῃ τὴν ἐπιείκειάν του [1]».

Ἀφοῦ ὁ θησαυρός της καὶ αὐτὴ ἡ ἰδία εὑρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῶν Ῥωμαίων ἡ Κλεοπάτρα συνησθάνθη ὅτι δὲν εἶχε πλέον ὅπλα ὅπως ὑπερασπίσῃ τὸ στέμμα της. Τί τὴν ἔμελλεν ἂν ὁ Καῖσαρ ἐχάριζε πρὸς αὐτὴν τὴν ζωήν, ἀφοῦ αὐτὴ ἄλλο δὲν ἐπόθει πλέον παρὰ ν' ἀποθάνῃ; Ἐζήτησεν ὡς μόνην χάριν ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀντώνιον τὰς ἐπικηδείους τιμάς. Εἰ καὶ τὴν αὐτὴν αἴτησιν εἶχον ἤδη ὑποβάλει εἰς τὸν Ὀκτάβιον οἱ στρατηγοί του, οἵτινες εἶχον ὑπηρετήσει ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον, ὁ ἰμπεράτωρ εὐσπλαγχνισθείς, ἀπεδέχθη τὴν ἱκεσίαν τῆς Αἰγυπτίας. Ἡ Κλεοπάτρα ἔπλυνε τὸ σῶμα τοῦ ἐραστοῦ της, τὸ ἐστόλισε, τὸ περιέβαλε διὰ τῆς πανοπλίας του, ὡς νὰ ἐπρόκειτο νὰ πολεμήσῃ διὰ τελευταίαν φοράν· ἔπειτα τὸ ἐνεταφίασεν εἰς τὸν ἴδιον ἐκεῖνον τάφον, ὃν εἶχε κατασκευάσει δι' ἑαυτὴν καὶ ὅπου δὲν ἠδυνήθη νὰ εὕρῃ τὸν θάνατον. Μετὰ τὴν κηδείαν, ἡ βασίλισσα ἤχθη ἄνευ ἀντιστάσεως, κατὰ τὰς διαταγὰς τοῦ Ἀντωνίου, εἰς τὸ ἀνάκτορον τῶν Λαγιδῶν. Καὶ προσηνέχθησαν μὲν πρὸς αὐτὴν μετὰ μεγάλων τιμῶν, ἀλλὰ ἔμεινε ἐκεῖ ὑπὸ διαρκῆ ἐπιτήρησιν [2].

Αἱ σφοδραὶ συγκινήσεις, ἃς εἶχεν ὑποστῇ ἡ Κλεοπάτρα, ἡ κατέχουσα αὐτὴν ἄφραστος λύπη, τέλος τὰ κτυπήματα ἅτινα ἰδιοχείρως εἶχε κατενέγκει εἰς τὸ στῆθός της ὅτε ἐψυχορράγει ὁ Ἀντώνιος, ἐπήνεγκον αὐτῇ φλόγωσιν τοῦ στήθους μετὰ σφοδροῦ πυρετοῦ. Ἤλπισεν ἐκ τῆς νόσου ταύτης τὸν τόσον ἐπιθυμητὸν θάνατον, ὅπως ἐπισπεύσῃ δὲ τὸ τέλος, ἠρνήθη ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας νὰ δεχθῇ οἱονδήποτε φάρμακον ἢ τροφήν. Ὁ Ὀκτάβιος πληροφορηθεὶς τοῦτο, παρήγγειλεν αὐτῇ ὅτι ἐλησμόνει ὅτι εἶχε τέσσαρα τέκνα ὡς ὁμήρους καὶ ὅτι ἡ ζωὴ αὐτῶν ἠγγυᾶτο διὰ τὴν ἰδικήν της. Ἡ μυσαρὰ αὕτη ἀπειλὴ κατενίκησε τὴν ἀπόφασιν τῆς Κλεοπάτρας, ἥτις συγκατετέθη νὰ ὑποβληθῇ εἰς θεραπείαν [3].

Ὁ Ὀκτάβιος ἐν τούτοις ἐξηκολούθει ν' ἀνησυχῇ μήπως ἡ ὑπερηφάνεια τῆς βασιλίσσης νικήσῃ τὰ μητρικὰ αἰσθήματα καὶ μήπως ἡ φρίκη τῆς ἰδέας ὅτι ἔμελλε νὰ συμμετάσχῃ τοῦ θριάμβου πείσῃ τὴν Κλεοπάτραν νὰ

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, Πς'. ΠΞ', Δίων, ΝΑ', 11.
[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΘ', Δίων, ΝΑ', 11.
[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΘ'.

θανατωθῇ. Βεβαίως ἐφυλάσσετο καλῶς· ἀλλὰ μήπως δὲν ἦτο φόβος ἐξ ἀμελείας ἢ ἐκ προδοσίας ν' ἀποδράσῃ; Ἄλλως τε ἡ βασίλισσα ἐν ἐλλείψει ὅπλων καὶ δηλητηρίου, τάχα δὲν ἠδύνατο νὰ στραγγαλισθῇ παρὰ τῆς πιστῆς αὐτῆς Χαρμίου; Ὁ Ὀκτάβιος δὲ ἐθεώρει, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Δίωνος Κασσίου, ὅτι διὰ τοῦ θανάτου τῆς Κλεοπάτρας θὰ ἔμενε «τῆς πάσης δόξης ἐστερημένος». Ἐσκέφθη λοιπὸν νὰ ἴδῃ τὴν Αἰγυπτίαν διὰ νὰ τὴν καθησυχάσῃ. Ὁ Ὀκτάβιος εἶχεν ἀρκετὴν πεποίθησιν εἰς ἑαυτόν, ὥστε νὰ εἶνε βέβαιος ὅτι δὲν ἤθελεν ὑποχρεωθῇ δι' ὑποσχέσεων καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ἀρκετὰ ἐπιτήδειον, ὥστε νὰ ἐμβάλῃ τὴν βασίλισσαν εἰς ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τύχης ἣν ἐπεφύλασσεν αὐτῇ.

Ἡ Κλεοπάτρα—καὶ ἡ διήγησις τοῦ Πλουτάρχου οὐδεμίαν καταλείπει περὶ τούτου ἀμφιβολίαν—δὲν ἐπλανᾶτο ὡς πρὸς τὰ δῆθεν ἐρωτικὰ αἰσθήματα, ἅτινα κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Θυρεοῦ, εἶχεν ἐμπνεύσει εἰς τὸν Ὀκτάβιον. Ἀφότου ὁ νικηφόρος στρατηγὸς εὑρίσκετο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, δὲν εἶχεν ἐκφράσει κἂν τὴν ἐπιθυμίαν ὅπως τὴν ἴδῃ, ὁ δὲ σκαιὸς τρόπος καὶ ὁ αὐστηρὸς περιορισμὸς εἰς ὃν τὴν εἶχε καθυποβάλει καὶ αἱ σκληραὶ ἀπειλαὶ αἱ διαβιβαζόμεναι αὐτῇ ἐκ μέρους του, πᾶν ἄλλο ἐμαρτύρουν ἢ ἄνδρα ἐρωτόληπτον. Ἀλλ' οὐχ ἧττον εἶνε δυνατὸν ἐπὶ τῇ ἀγγελίᾳ τῆς αἰφνιδίου ἐπισκέψεως τοῦ Ὀκταβίου, ἡ Κλεοπάτρα, ὅσον ἀπηλπισμένη καὶ ἂν ἦτο, νὰ μὴ ἔσχε λάμψιν τινὰ ἐλπίδος, παροδικὴν ὀπτασίαν τοῦ θρόνου, τελευταῖον πόθον πρὸς τὴν ζωήν; Εἶνε δυνατὸν νὰ μὴ διῆλθε διὰ τῶν ὡραίων ὀφθαλμῶν της ἐσχάτη ἀστραπὴ διαβλεπομένου θριάμβου;

Ἡ βασίλισσα μόλις ἐν ἀναρρώσει διατελοῦσα ἦτο κατακεκλιμένη, ὅτε εἰσῆλθεν ὁ Ὀκτάβιος. Ἐπήδησε κάτω τῆς κλίνης, καίτοι δὲν ἦτο ἐνδεδυμένη εἰμὴ δι' ἑνὸς χιτῶνος, καὶ προσέπεσεν εἰς τὰ γόνατά του. Βλέπων τὴν γυναῖκα ταύτην τὴν καταβεβλημένην ἐκ τοῦ πυρετοῦ, ἰσχνήν, φρικωδῶς ὠχράν, μὲ τὴν μορφὴν ἠλλοιωμένην, μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐρυθροὺς ἐκ τῶν δακρύων, φέρουσαν ἐπὶ τοῦ προσώπου καὶ τοῦ στήθους τὰ αἱματηρὰ ἴχνη, ἅτινα οἱ ὄνυχες εἶχον χαράξει εἰς τὰς σάρκας της,[1] ὁ Ὀκτάβιος μόλις ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι ἦτο ἡ γόησσα ἐκείνη, ἥτις εἶχε σαγηνεύσει τὸν Καίσαρα καὶ ὑποδουλώσει τὸν Ἀντώνιον. Ἄλλως τε καὶ ὡραιοτέρα τῆς Ἀφροδίτης ἂν ἦτο, δὲν θὰ παρεσύρετο εἰς ἔρωτα. Ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἦτο βεβαίως ἄγαν ἐγκρατής, ἀλλὰ ὡς φρόνιμος καὶ περιεσκεμμένος οὐδέποτε ἐθυσίαζε τὰ συμφέροντά του χάριν τοῦ πάθους του. Προσεκάλεσε τὴν βασίλισσαν νὰ καθήσῃ εἰς τὴν κλίνην της, ἐκάθησε δὲ καὶ αὐτὸς πλησίον της. Ἡ Κλεοπάτρα ἤρχισε νὰ δικαιολογῆται, ἐπιρρίπτουσα πᾶσαν τὴν εὐθύνην τῶν γενομένων εἰς τὰς περιστάσεις καὶ εἰς τὸν φόβον, ὃν ἐνέπνεεν αὐτῇ ὁ Ἀντώνιος. Ἐνῷ ἐλάλει, διεκόπτετο συχνάκις καὶ οἱ λυγμοὶ κατέπνιγον τὴν φωνήν της. Εἶτα

[1] Πλούταρχος, Ἀντώνιος, η'.

ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅπως ἐξευμενίσῃ τὸν Ὀκτάβιον ἢ ὅπως τὸν σαγηνεύσῃ, ὡς ἄλλοι ἰσχυρίσθησαν, ἐξῆγεν ἐκ τοῦ κόλπου της τὰς ἐπιστολὰς τοῦ Καίσαρος, τὰς ἠσπάζετο καὶ ἀνεφώνει: «Ἂν θέλῃς νὰ ἴδῃς πῶς ὁ πατήρ σου μὲ ἠγάπα, ἀνάγνωσε τὰς ἐπιστολὰς ταύτας!... Δι' ἐμὲ ὅμως ἀναγεννᾶσαι ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου!» Καὶ ἐν τῷ μέσῳ τῶν δακρύων της προσεπάθει νὰ μειδιᾷ πρὸς τὸν Ὀκτάβιον[1]. Σκηνὴ ἀξιοθρήνητος ὄντως φιλαρεσκείας, ἣν ἡ ταλαίπωρος γυνὴ οὔτε ἠδύνατο οὔτε ἐγίνωσκε πλέον νὰ ὑποκριθῇ!

Εἰς τοὺς λυγμοὺς καὶ τοὺς στεναγμούς της ὁ ἰμπεράτωρ οὐδὲν ἀπήντα, ἀποφεύγων μάλιστα νὰ τὴν παρατηρῇ καὶ νεύων διαρκῶς χαμαί. Ἐλάμβανε μόνον τὸν λόγον ὅπως ἀποκρούσῃ ἓν πρὸς ἓν τὰ ἐπιχειρήματα, ἅτινα ἡ βασίλισσα ἐπεκαλεῖτο πρὸς δικαιολογίαν της. Ἀπελπισθεῖσα ἐκ τῆς ἀπαθείας τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου, ὅστις χωρὶς νὰ φαίνηται ποσῶς συγκεκινημένος ἐκ των συμφορῶν καὶ τῶν βασάνων της συνεζήτει μετ' αὐτῆς ὡς ἀνακριτής, ἡ Κλεοπάτρα ἐννόησεν ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ προσδοκᾷ ἔλεος. Ὁ θάνατος ἐφάνη αὐτῇ ἐκ νέου ὡς ἔσχατον τῆς ἐλευθερίας μέσον. Ἔπαυσε τότε τὰ παράπονά της, ἀνεχαίτισε τὰ δάκρυά της, ὅπως ἐξαπατήσῃ δὲ τὸν Ὀκτάβιον ὡς πρὸς τὴν ἀπόφασίν της, προσεποιήθη ὅτι καθυποτάσσεται εἰς ὅλα, ἀρκεῖ νὰ χαρισθῇ αὐτῇ ἡ ζωή. Παρουσίασε πρὸς τὸν Καίσαρα τὸν κατάλογον τῶν θησαυρῶν της καὶ παρεκάλεσε νὰ τῇ ἐπιτρέψῃ ὅπως κρατήσῃ μερικὰ κοσμήματα διὰ νὰ τὰ προσφέρῃ ἡ ἰδία πρὸς τὴν Λιβίαν καὶ τὴν Ὀκταβίαν καὶ ἐκλιπαρήσῃ τὴν προστασίαν των. «Θάρρει, ὦ γύναι, εἶπεν αὐτῇ ὁ Ὀκτάβιος ἀπερχόμενος. Ἔλπιζε ὅτι οὐδὲν κακὸν θὰ πάθῃς[2]».

Πλανηθεὶς ἐκ τῆς ἀπατηλῆς ἐγκαρτερήσεως τῆς Κλεοπάτρας ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἀμφέβαλλε πλέον ὅτι ἔμελλε νὰ δείξῃ πρὸς τὸν ῥωμαϊκὸν λαὸν τὴν ἀγέρωχον βασιλίδα τῆς Αἰγύπτου βαδίζουσαν δεσμίαν πρὸ τοῦ θριαμβευ-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΠΑ' (Πρβλ. καὶ Δίωνα, ΝΑ', 11—13) Φλῶρος, IV 11.

[2] Ἡ ἀφήγησις τοῦ Δίωνος Κασσίου διαφέρει ἐπαισθητῶς κατὰ τὸ μέρος τοῦτο (ΝΑ', 11—13) τῆς τοῦ Πλουτάρχου (*Ἀντώνιος* Π' ΠΑ'). Κατὰ τὸν Δίωνα, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα παρέφραζεν ἀνεξετάστως τοὺς στίχους τοῦ λίαν εὐφαντάστου Ραβιρίου, ὁ Καῖσαρ μετέβη ὅπως ἐπισκεφθῇ τὴν Κλεοπάτραν καθ' ἱκεσίαν αὐτῆς τῆς ἰδίας. Τὸν ἀνέμενεν ἐν φιλαρέσκῳ καὶ ἐρωτοτρόπῳ περιβολῇ· τὰ πένθιμα αὐτῆς ἐνδύματα ἐξῆρουν ἔτι μᾶλλον τὴν καλλονήν της. μετῆλθε δὲ πᾶσαν τέχνην ὅπως προκαλέσῃ τὸν ἔρωτά του. Καὶ ἐπιτρέπεται μὲν νὰ εἰκάσωμεν, ὡς προείπομεν, ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἤλπισε πρὸς στιγμὴν ἐπὶ τῇ εἰδήσει τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Ὀκταβίου καὶ ὅτι μετῆλθεν ἴσως καὶ ἐρωτοτροπιαν ἐν τῇ ἀποπείρᾳ τῆς δικαιολογίας της· διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς παρελάβομεν λεπτομερείας τινὰς ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Δίωνος. Ἀλλ' ἐν συνόλῳ ἡ διήγησις τοῦ Πλουτάρχου, ἣν παρηκολουθήσαμεν, εἶνε βεβαίως ἡ ἀληθεστέρα. Ὁ Πλούταρχος ἐγίνωσκεν ἀναμφιβόλως τὸ ποίημα τοῦ Ραβιρίου καὶ ἀφοῦ δὲν ἐνεπνεύσθη ἐξ αὐτοῦ, σημεῖον ὅτι προετίμησε παράδοσιν ἀσφαλεστέραν ἢ κείμενα σοβαρώτερα.

τικοῦ του ἅρματος. Δὲν ἤκουσεν ἐξερχόμενος τὴν τελευταίαν λέξιν, ἣν ἐψιθύρισεν ἡ Κλεοπάτρα, τὴν λέξιν ἐκείνην, ἣν ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπανελάμβανεν ἀδιακόπως: *Οὐ θριαμβεύσομαι*[1] !

Ἡμέρας τινας μετὰ τὴν συνέντευξιν ταύτην, οἰκεῖός τις τοῦ Ὀκταβίου, ἐξ οἴκτου πρὸς τὴν μεγάλην αὐτῆς ἀτυχίαν, ἀνεκοίνωσε κρυφίως εἰς τὴν Κλεοπάτραν ὅτι τὴν μεθεπομένην ἡμέραν ἐπρόκειτο νὰ τὴν ἐπιβιβάσωσι δι' Ἰταλίαν. Ἐζήτησε νὰ τῇ ἐπιτραπῇ ὅπως μεταβῇ μετὰ τῶν θαλαμηπόλων της καὶ σπείσῃ ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀντωνίου. Ἐκομίσθη αὐτόθι ἐπὶ φορείου, διότι λίαν ἀδύνατος οὖσα ἀκόμη δὲν ἠδύνατο νὰ βαδίζῃ. Ἔσπεισεν οἶνον, ἀπέθηκε τοὺς στεφάνους καὶ ἠσπάσθη διὰ τελευταίαν φορὰν τὸν ἐπιτύμβιον λίθον λέγουσα: «Ὦ προσφιλὴς Ἀντώνιε, ἂν οἱ θεοί σου ἰσχύωσι, διότι οἱ ἰδικοί μου θεοὶ μ' ἐπρόδωσαν, μὴ ἐγκαταλίπῃς τὴν σύζυγόν σου ζῶσαν. Μὴ ἀνεχθῇς νὰ θριαμβεύσωσι κατά σου, περιάγοντες αὐτὴν εἰς τὴν ἀπαίσιον ἐν Ῥώμῃ πομπήν των. Κρύψε με μετὰ σοῦ, ὑπὸ τὴν γῆν ταύτην τῆς Αἰγύπτου»[2].

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν της ἡ Κλεοπάτρα εἰσῆλθεν εἰς τὸ λουτρόν. Αἱ θεραπαινίδες της τὴν ἐνέδυσαν διὰ τῶν λαμπροτάτων τῶν ἱματίων της καὶ τὴν ἐκόμωσαν ἐπιμελῶς, προσαρμόσασαι εἰς τὴν κεφαλήν της τὸ βασιλικὸν διάδημα. Ἀφοῦ ὁ καλλωπισμός της ἐπερατώθη, ἐκάθησε παρὰ τὴν τράπεζαν. Εἰσῆλθε τότε χωρικός τις κομίζων κάνιστρον. Οἱ φρουροῦντες στρατιῶται ἠθέλησαν νὰ ἴδωσι τί περιεῖχε τὸ κάνιστρον αὐτό, ὁ χωρικὸς τὸ ἤνοιξε καὶ ἔδειξε σῦκα· ἐπειδὴ δὲ οἱ στρατιῶται ἐθαύμαζον τὴν ἐκλεκτήν των ποιότητα, ἐκεῖνος τοὺς προσέφερεν ἂν ἤθελον νὰ γευσθῶσιν. Ἐπειδὴ ὁ ἀφελὴς οὗτος τρόπος ἀπεμάκρυνε πᾶσαν ὑποψίαν, τὸν ἄφησαν νὰ εἰσέλθῃ. Ἡ Κλεοπάτρα ἔλαβε τὸ κάνιστρον, παρήγγειλεν εἰς τὸν κομιστήν του νὰ φέρῃ πρὸς τὸν Ὀκτάβιον ἐπιστολήν της, ἣν ἀπὸ πρωΐας εἶχε γράψει δι' αὐτόν, εἶτα ἀπέμεινε μόνη μετὰ τῆς Εἰράδος καὶ τῆς Χαρμίου. Ἤνοιξε τὸ κάνιστρον καὶ παρεμέρισε τοὺς καρπούς. Ἤλπιζε νὰ δηχθῇ αἰφνιδίως, ἀλλὰ τὸ ἑρπετὸν ἐκοιμᾶτο. Ἡ Κλεοπάτρα τὸ διέκρινεν ὑπὸ τὰ σῦκα. — «Ἆ, ἰδοὺ αὐτό !» ἐφώνησε καὶ ἤρχισε νὰ τὸ ἐξερεθίζῃ διὰ χρυσῆς βελόνης. Ἡ ἀσπὶς τὴν ἔδηξεν εἰς τὸν βραχίονα[3].

Πληροφορηθεὶς ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τῆς Κλεοπάτρας ὁ Ὀκτάβιος, ἔπεμψε παραχρῆμα τοὺς ἀξιωματικούς του εἰς τὸ ἐνδιαίτημα αὐτῆς. Εὗρον αὐτόθι τοὺς φρουροὺς εἰς τὴν θέσιν των, ἀγνοοῦντας τὰ συμβάντα. Παρεβίασαν τὴν

[1] Τίτος Λίβιος (ἔκδοσις Lemaitre, τομ. Η'. σελ. 379).

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΠΒ'.

[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΠΓ' Ὀράτιος, Carm. I, 37. Προπέρτιος, XI, 11. Βελλήϊος Πατέρκολος, II, 87, Στράβων, ΙΖ', 11. Φλῶρος IV. 11. Δίων, ΝΒ', 13 – 14. Ὁ Πλούταρχος καὶ ὁ Δίων, οἵτινες ἀναφέρουσιν ὅτι ἡ Κλεοπάτρα ἀπέθανεν ἐκ δήγματος ἀσπίδος, ἐκφράζουσί τινας δισταγμοὺς περὶ τοῦ εἴδους τούτου τοῦ θανάτου της.

[illegible] καὶ εἰσῆλθον, εἶδον δὲ τὴν Κλεοπάτραν περιβεβλημένην τὰ βασι[illegible] [illegible] καὶ κατακειμένην ἄπνουν ἐπὶ χρυσῆς κλίνης. Παρὰ τὴν [illegible] ἔκειτο τὸ ἄψυχον σῶμα τῆς Εἰράδος. Ἡ Χάρμιον ἀνέπνεεν ἀκόμη. [illegible] ἐπὶ τῆς Κλεοπάτρας, διηυθέτει μὲ τὰς ἀσθενεῖς της χεῖρας τὸ [illegible] περὶ τὴν κεφαλήν της. Στρατιώτης τις ἀνέκραξε μετὰ φωνῆς ὀρ[illegible] — «Ὡραῖον πρᾶγμα εἶνε αὐτό, Χάρμιον! — «Ναὶ ἀπήντησεν αὕτη [illegible], εἶνε ὡραῖον καὶ ἀντάξιον βασιλίσσης ἀπογόνου τόσων βασι[illegible][1].

Ὁ Ὀκτάβιος ἐθανάτωσε τὸν Καισαρίωνα, τὸν υἱὸν ὃν ἔσχεν ἐκ τοῦ Καίσαρος ἡ Αἰγυπτία· ἐδείχθη ὅμως ἐπιεικὴς πρὸς τὸ σῶμα τῆς Κλεοπάτρας. Συμφώνως πρὸς τὴν θλιβερὰν παράκλησιν, ἣν ἡ βασίλισσα ἀπηύθυνεν αὐτῷ διὰ τῆς τελευταίας ἐπιστολῆς της, ἐπέτρεψε νὰ ταφῇ παρὰ τὸ σῶμα τοῦ Ἀντωνίου. Ἐπέτρεψεν ὡσαύτως νὰ τύχωσιν ἐντίμου ταφῆς αἱ δύο πισταὶ δοῦλαι Χάρμιον καὶ Εἰράς, αἵτινες ἠθέλησαν νὰ συνοδεύσωσι τὴν κυρίαν των καὶ παρὰ τοῖς νερτέροις[2].

Διὰ τῆς αὐτοχειρίας της ἡ Κλεοπάτρα ἐσώθη ἀπὸ τοῦ θριάμβου τοῦ Καίσαρος. Ἐλλείψει τοῦ σώματός της, ὁ στρατηγὸς ἔσχε τὴν εἰκόνα της. Κατὰ τὴν θριαμβευτικὴν πομπὴν ἐν Ῥώμῃ ἐφέρετο ὁ ἀνδριὰς τῆς Κλεοπάτρας μὲ τὸν ὄφιν περιειλιγμένον πέριξ τοῦ βραχίονος[3]. Ἀλλὰ δὲν ἐφαίνετο τάχα ὅτι τὸ ἄγαλμα τῆς ἐνδόξου βασιλίδος, ἥτις εἶχε καθυποδουλώσει τὸν μέγιστον τῶν Ῥωμαίων, ἥτις εἶχε κάμει τὴν Ῥώμην νὰ τρέμῃ καὶ ἥτις προτιμήσασα ν' ἀποθάνῃ μᾶλλον παρὰ νὰ παρασταθῇ εἰς τὸν ἴδιον αὐτῆς ἐξευτελισμόν, ἥτις ἐθριάμβευσε διὰ τοῦ θανάτου της κατὰ τοῦ νικητοῦ της, προὐκάλει ἀκόμη τὴν σύγκλητον καὶ τὸν λαὸν ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ Καπιτωλίου;

Συνειθίζουσι νὰ παριστῶσι τὴν Κλεοπάτραν ὡς μεγάλην βασίλισσαν, ἐφάμιλλον τῆς μυθικῆς Σεμιράμιδος καὶ ἀδελφὴν πρεσβυτέραν τῆς Ζηνοβίας, τῆς Ἰσαβέλλας, τῆς Μαρίας Θηρεσίας καὶ τῆς Αἰκατερίνης. Τὸ ἀληθὲς εἶνε ὅτι μεγάλαι βασίλισσαι εἶνε μόνον ὅσαι ἔχουσιν ἀνδρικὰς ἀρετάς, κυβερνῶσι τοὺς λαούς των καὶ προπαρασκευάζουσι τὰ γεγονότα, ὡς θὰ ἔπραττε μέγας τις βασιλεύς. Ἀλλ' ἡ Κλεοπάτρα ἐκέκτητο εἰς μέγαν βαθμὸν τὴν γυναικείαν ἰδιότητα, ὥστε δὲν ἠδύνατο νὰ καταλεχθῇ μεταξὺ τῶν γυναικῶν ἐκείνων τῶν ἐχουσῶν ἀνδρικὸν χαρακτῆρα. Ἂν ἐπὶ εἰκοσαετίαν διετήρησε τὴν κατοχὴν τοῦ θρόνου της καὶ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Αἰγύπτου, τὸ κατώρθωσε μόνον διὰ τῶν γυναικείων αὐτῆς μέσων, διὰ τῆς ῥαδιουργίας, τῆς ἐρωτοτροπίας, τῆς χάριτος καὶ τῆς ἀδυναμίας, ἥτις εἶνε ἐπίσης χάρις. Ὅπως βασιλεύῃ ἄλλο τι δὲν ἐγίνωσκε νὰ πράττῃ εἰμὴ νὰ εἶνε παλλακὴ τοῦ Καί-

[1] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος* ΗΓ'. Ἡ Κλεοπάτρα ἀπέθανε τὴν 15 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 30 π. Χ.

[2] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΗΗ'. Πρβλ. καὶ ΠΘ', ΗΗ' καὶ Δίωνα, ΝΑ', 15.

[3] Πλούταρχος, *Ἀντώνιος*, ΗΔ'. Πρβλ. καὶ Δίωνα, ΝΑ', 21.

σαρος καὶ τοῦ Ἀντωνίου. Τὸ ῥωμαϊκὸν ξίφος ὑπεβάσταζε τὸν θρόνον τῶν Λαγιδῶν. Ὅτε ἐκ σφάλματος τῆς Κλεοπάτρας τὸ ξίφος ἐθραύσθη, ὁ θρόνος της κατέρρευσεν. Ἡ φιλοδοξία της, ἡ μόνη αὐτῆς ἡγεμονικὴ ἀρετή, θὰ περιωρίζετο, ἂν αἱ περιστάσεις δὲν τὴν ἀνέπτυσσον καὶ τὴν ἐξῆπτον, εἰς μόνην τὴν ἐξάσκησιν τῆς διαδοχικῆς βασιλείας. Αἰσθανομένη ἀφ' ἑτέρου ἑαυτὴν ἀνίσχυρον, ἄνευ μεγαλοφυΐας καὶ ἄνευ θελήσεως, ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ ἐραστοῦ της πάντοτε πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ σχεδίου της. Καὶ πάλιν εἰς τὴν γυναῖκα ταύτην τὴν ὀλεθρίαν εἴς τε τοὺς ἄλλους καὶ εἰς ἑαυτήν, συνέβαινε πολλάκις νὰ βραδύνῃ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτῶν, κυριευομένη ὑπὸ τοῦ ἐπιτακτικοῦ πόθου ἑορτῆς τινος ἢ διασκεδάσεως. Ἡ βασιλὶς αὕτη ἐκέκτητο τὴν ἀμεριμνησίαν τῶν ἑταιρῶν. Αἱ μεταγενέστεραι ἄσεμνοι γυναῖκες θὰ ἠδύναντο νὰ τὴν διεκδικήσωσιν ὡς σεβαστὴν καὶ τραγικὴν πρόγονον. Ἔζησε διὰ τὸν ἔρωτα, διὰ τὴν πολυτέλειαν καὶ τὴν ἀγερωχίαν. Διὸ ὅτε εἶδε τὸν ἐραστήν αὐτῆς φονευθέντα, τὰ πλούτη της ἀπολεσθέντα, τὴν καλλονήν της μαρανθεῖσαν, τὸ στέμμα της συντριβέν, εὗρεν ἀπέναντι τοῦ θανάτου τὸ ἀνδρικὸν θάρρος, ὅπερ ἔλειψεν αὐτῇ κατὰ τὴν ζωήν. Οὐχί, ἡ Κλεοπάτρα δὲν ὑπῆρξε μεγάλη βασίλισσα. Ἂν δὲν ὑπῆρχεν ὁ δεσμὸς αὐτῆς μετὰ τοῦ Ἀντωνίου, θὰ ἐλησμονεῖτο ὡς ἡ Ἀρσινόη ἢ ἡ Βερενίκη. Ἂν ἀπέκτησε φήμην ἀθάνατον, τοῦτο ἐγένετο διότι κατέστη ἡ δραματικωτάτη τῶν ἡρωΐδων τῶν ἐρωτικῶν δραμάτων τῆς ἀρχαιότητος.

ΘΕΟΔΩΡΑ

Τῷ Βικτωριανῷ Σαρδοῦ.

Α'.

Ὁ ἀκούων τὸν Μοντεσκιὲ καὶ πάντας τοὺς ἱστορικοὺς τῆς Ἑσπερίας λαλοῦντας ἐν ἀγανακτήσει κατὰ τοῦ δεσποτισμοῦ, τῆς καταπτώσεως, τῆς «σειρᾶς τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν δόλων» τῆς ἀνατολικῆς αὐτοκρατορίας, νομίζει ἴσως ὅτι οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως εἶχον τότε ἀνακτήσει τὰς ἀρετὰς τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος, ὑπὸ τὸ κράτος τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ ὁποίαν εἰκόνα παρουσιάζει ἡ Δύσις κατὰ τὸν ϛ' ἐκεῖνον αἰῶνα, καθ' ὃν ἔζησεν ὁ Ἰουστινιανός; Ἐπικρατεῖ ἡ βαρβαρότης ἐν τῇ φρικωδεστάτῃ αὐτῆς ἐκδηλώσει, ἡ βαρβαρότης, ἡ ἀπολέσασα τὰ ἁπλᾶ αὐτῆς ἤθη καὶ τὰς ὀλίγας ἀρετάς της ὡς ἐκ τῆς συγχρωτίσεως αὐτῆς μὲ τὰ ἡττηθέντα φῦλα. Ἐπικρατοῦσιν ἐν αὐτῇ ὅλαι αἱ παραφοραὶ τῆς ἀγρίας καταστάσεως, συνδυαζόμεναι μὲ τὰ ὅλα τὰ ἐλαττώματα θνήσκοντος πολιτισμοῦ. Πανταχοῦ ἐπικρατοῦσιν ἡ ἀταξία, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ βία, ἡ ἠθικὴ ἔκλυσις, ἡ γενικὴ ἔνδεια. Ἕκαστος τρέμει ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀναρχίας ταύτης διὰ τὸν ἑαυτόν

του, ἀπὸ τοῦ ἡγεμόνος μέχρι τοῦ τελευταίου τῶν ὑποτελῶν. Οἱ βασιλεῖς ἀνίσχυροι ἀπέναντι τῶν στρατηγῶν των, ὧν φοβοῦνται τὰς συνωμοσίας ἢ τὴν ἀνταρσίαν, εἶνε ἀνηλεεῖς πρὸς τὸν λαόν των. Ἐνῷ οἱ φράγκοι εὐγενεῖς μόλις συγκατατίθενται νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς ἑκουσίους εἰσφοράς, οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ ἀπειλοῦσι τὸν βασιλέα διὰ τῆς θείας ὀργῆς ἐὰν ἐγγίσῃ τὰ ἀγαθὰ τοῦ Κυρίου, τὸ πολὺ τοῦ λαοῦ, γερμανοί, ἄποικοι ῥωμαῖοι καὶ γαλάται ὑποτελεῖς βαρύνονται ἐπαχθῶς ὑπὸ φόρων γεωμόρων καὶ παρανόμων εἰσπράξεων. Ὅτε ὁ Χιλπερῖκος ἔδιδε τὰς διαταγάς του πρὸς τοὺς εἰσπράκτορας, συνείθιζε νὰ προσθέτῃ πάντοτε τὴν ἑξῆς παραγγελίαν :

«Ἄν τις παραβῇ τὰς διαταγάς μου, νὰ τοῦ ἐξορύξητε τοὺς ὀφθαλμούς». Ὅτε οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ εὐγενεῖς ἐταξείδευον μετὰ τῆς ἀκολουθίας των, δὲν συναπεκόμιζον μεθ' ἑαυτῶν τρόφιμα. Ὁ ὑποχρεωτικὸς σιτισμὸς καὶ ἡ δῄωσις ἐνίοτε διέτρεφον τὰ κτήνη καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἀνήρπαζον τὰ ζῶα καὶ ἐπυρπόλουν τὰς καλύβας.

Δὲν ὑπῆρχεν ἀσφάλεια διὰ τοὺς ἀνθρώπους περισσοτέρα ἢ διὰ τὰ ἀγαθά. Ὅτε οἱ πρέσβεις Βισιγότθου τινὸς ἐξ Ἱσπανίας μετέβησαν ζητήσαντες εἰς γάμον διὰ τὸν κύριόν των τὴν θυγατέρα τοῦ βασιλέως τῆς Νευστρίας, οὗτος διέταξεν ὅπως τὸ προσωπικὸν τῆς ὑπηρεσίας τῆς νεαρᾶς πριγκιπίσσης καταρτισθῇ δι' ὑποχρεωτικῆς συλλογῆς. Ἀπέσπασαν ἐκ τῆς ἑστίας των πολυαρίθμους ἀνθρώπους. «Ἀπεχώρισαν τὸν πατέρα ἐκ τοῦ υἱοῦ, τὴν μητέρα ἐκ τῆς θυγατρός της, λέγει Γρηγόριος ὁ ἐκ Καισαροδούνου, ἦτο δὲ τόση μεγάλη ἡ θλίψις, ὥστε ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ μὲ τὴν τῆς Αἰγύπτου . . . . . Πολλοὶ ἀπηγχονίσθησαν ἐξ ἀπελπισίας». Δὲν ἐφέροντο δὲ τοιουτοτρόπως, ἐπιλέγει ὁ ἀγαθὸς χρονογράφος, μόνον πρὸς τοὺς δουλικῆς καταστάσεως ἀνθρώπους· πολλὰ τῶν θυμάτων τῆς βίας ταύτης ἦσαν ἀρίστου γένους : multi vero meliores natu.

Ἐκ τοῦ τρόπου μεθ' οὗ προσεφέροντο πρὸς τοὺς ἐλευθέρους δύναταί τις νὰ κρίνῃ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν δούλων, πολυαρίθμων ἀκόμη κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχήν. Ἡ ἀγαπητὴ τέρψις τοῦ Ῥαουκίγκ, δουκὸς τῆς Αὐστρασίας συνίστατο εἰς τὸ ἑξῆς : ἠνάγκαζε τοὺς δούλους τοὺς φωτίζοντας τὸ δεῖπνόν του διὰ ῥητινωδῶν δᾴδων νὰ σβύνωσι τὰς δᾷδας ταύτας σφίγγοντες αὐτὰς μεταξὺ τῶν γυμνῶν μηρῶν των· ἀφοῦ ἤθελον σβεσθῇ αἱ δᾷδες, διέτασσε νὰ τὰς ἀνάψωσι καὶ ἔπειτα νὰ τὰς σβέσωσιν ἐκ νέου διὰ τοῦ αὐτοῦ τρόπου. Δύο ἐρασταὶ ἐνυμφεύθησαν ἄνευ τῆς συγκαταθέσεως τοῦ κυρίου των, δουκὸς Οὐρσίου, ἐπειδὴ δὲ οὗτος τῇ παρακλήσει ἱερέως τινὸς ὑπεσχέθη δι' ὅρκου νὰ μὴ τοὺς χωρίσῃ, διέταξε νὰ τοὺς θάψωσι ζῶντας ἀμφοτέρους ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ. Ἂν ἕλλην τις τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους ἤθελε τηρήσει τοιουτοτρόπως τὸν ὅρκον του, οἵαν εὐκαιρίαν θὰ εὕρισκον οἱ ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως ὅπως κατηγορήσωσι τὴν σκληρότητα καὶ τὴν ἐπίβουλον στρεψοδικίαν τῶν Βυζαντινῶν !

Παρὰ τίνος νὰ ζητήσωσι δικαιοσύνην; Οἱ νόμοι βεβαίως δὲν ἔλειπον· ὑπῆρχον νόμοι ῥωμαϊκοί, νόμοι ἢ ἔθιμα καθιερωμένα Φράγκων, Βουργουνδίων, Βισιγότθων, Λομβαρδῶν. Ἀλλὰ τὸ πλῆθος αὐτὸ τῶν νόμων ἀπετέλει χάος, ὅπερ καὶ οἱ ἱκανώτατοι νομομαθεῖς δὲν ἠδύναντο νὰ διαφωτίσωσιν. Ἔτι μᾶλλον ἄρα ἐπεκράτει σύγχυσις διὰ τοὺς ἀμαθεῖς κόμητας, τοὺς ἀπονέμοντας τὴν δικαιοσύνην, οἵτινες πολλάκις ἤρχιζον τὰς ἀκροάσεις ἐξυβρίζοντες ἢ τύπτοντες τοὺς προσφεύγοντας εἰς αὐτούς. Αἱ διατυπώσεις τῆς διαδικασίας οὐδεμίαν παρεῖχον ἐγγύησιν. Ἡ ἐνοχὴ ἢ ἡ ἀθωότης ἐκηρύσσετο ἀναλόγως τῆς πλειονοψηφίας τῶν μαρτύρων. Ἐπρόκειτο ἄρα τίς νὰ προσαγάγῃ περισσοτέρους μάρτυρας, ἐννοεῖται δὲ ὅτι εὕρισκε τοιούτους διὰ χρημάτων ἢ δι' ἀπειλῶν. Ὁ νόμος ἐφηρμόζετο ἀναλόγως πρὸς τὴν ἰδιότητα τῶν ἀτόμων. «Ἂν Φράγκος τις βλάψῃ Ῥωμαῖον, λέγει ὁ σαλικὸς νόμος, θὰ πληρώνῃ τριάκοντα σόλδια· ἂν Ῥωμαῖός τις βλάψῃ Φράγκον, θὰ πληρώνῃ ἑξήκοντα δύο σόλδια». Τὴν ῥωμαϊκὴν διοίκησιν διεδέχθη ἀπόλυτος ἀναρχία. Ὑπῆρχον ἑκατὸν ἀρχηγοὶ εἰς τὰ Κράτη—τύραννοι εἰς τὰς κτήσεις των καὶ λησταὶ εἰς τὰς ὁδοὺς—ἢ μᾶλλον δὲν ὑπῆρχε Κράτος. Πανταχοῦ ἐπικρατεῖ πενία καὶ ἀμάθεια. «Ἐγκατελείφθησαν τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι, ἀνακράζει Γρηγόριος ὁ ἐκ Καισαροδούνου. Πᾶσαι αἱ ἐπιστῆμαι, πάντα τὰ εἴδη τῆς παιδείας ἀπωλέσθησαν. Φεῦ! εἰς οἵους καιροὺς δυστυχῶς ζῶμεν».

Ἡ ἠθικὴ κατάστασις συμβαδίζει μὲ τὴν κοινωνικήν. Οἱ βασιλεῖς δίδουν τὸ παράδειγμα πάντων τῶν ἐγκλημάτων καὶ τῶν ἐλαττωμάτων. Πολιτική των εἶνε ἡ ἐνέδρα, δ πλωματία των ἡ προδοσία, οἰκονομικοὶ αὐτῶν πόροι ἡ παράνομος εἴσπραξις, δικαιοσύνη των ἡ αὐθαιρεσία, ἤθη αὐτῶν οἰκιακὰ ἡ παλλακεία καὶ ἡ πολυγαμία. Οἱ ἀρχηγοὶ εἶνε χείρονες τῶν βασιλέων καὶ πολλοὶ ἐπίσκοποι χείρονες τῶν ἀρχηγῶν. Ὁ Πάπολος, ἐπίσκοπος Ῥημῶν τοσοῦτον κατεδυνάστευε τὸ ποίμνιόν του, ὥστε οἱ πλεῖστοι τῶν κατοίκων ἀπεσκίρτησαν ἐκ τῆς ἐκκλησιαστικῆς αὐτοῦ δικαιοδοσίας. Ὁ Φροντώνιος, ἐπίσκοπος τῆς Ἀγκουλέμης, ἐδηλητηρίασε τὸν προκάτοχόν του διὰ ν' ἀνέλθῃ ταχύτερον ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου. Ὁ Καυτῖνος ἐμεθύσκετο ἀπὸ ἑσπέρας μέχρι τῆς πρωΐας. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ τοιαύτη καθημερινὴ ἀσχολία ἐμπόδιζεν αὐτὸν νὰ χάνῃ τὸν καιρόν του, ὅπως οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, εἰς «παιδαριώδεις θεολογικὰς συζητήσεις». Ὁ Βαγδεγίσηλος, ὁ Σαγιττάριος, ὁ Δροκτεγίσηλος, ὁ Φροδιβέρτος καὶ πολλοὶ ἄλλοι ἱεράρχαι εἰσὶν ὀνομαστοὶ διὰ τὰ ἐγκλήματα καὶ τὴν ἀκολασίαν των. Δὲν τοὺς κατηγορεῖ δὲ χρονογραφία τις οἷα τὰ *Ἀνέκδοτα*, ἀλλ' ἡ κοινὴ ἱστορία· οὐχὶ ὁ Προκόπιος, ἀλλὰ Γρηγόριος ὁ ἐκ Καισαροδούνου.

Καταπιεζομένη ὑπὸ ἑπτὰ ἀποικιῶν ἀγγλοσαξόνων διάρκῶς πρὸς ἀλλήλας μαχομένων ἡ Μεγάλη Βρεττανία ὑφίσταται ἐπίσης τὰ πάνδεινα. Ἡ Γερμανία διατελεῖ ἀκόμη ἐν ἀγρίᾳ καταστάσει. Προδήλως οὔτε εἰς τοὺς

Λογγοβάρδους, «τοὺς βαρβαρωτέρους καὶ αὐτῆς τῆς βαρβαρότητος», οὔτε εἰς τοὺς Ἄβαρας, οὔτε εἰς τοὺς Ἀλαμανοὺς θ' ἀνευρίσκοντο ἤθη ἤπια καὶ διοίκησις κανονική. Ἀληθῶς οἱ Βισιγότθοι οἱ κατέχοντες τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὰ βορειοδυτικὰ τῆς Γαλλίας εἶνε μᾶλλον πεπολιτισμένοι τῶν Φράγκων. Καὶ ὅμως κατὰ πᾶσαν διαδοχὴν τῆς ἐξουσίας συμβαίνουσιν αἱματηραὶ στάσεις εἰς τ' ἀνάκτορα, καὶ εἰς τὰ στρατόπεδα, εἷς δὲ Βισιγότθος, οὗ τοὺς λόγους ἀναφέρει ὁ Παῦλος Ὀρόσιος, λυπεῖται «διότι οἱ ὑπήκοοί του εἶνε ἀνίκανοι ὑπακοῆς εἰς τοὺς νόμους ἐξ αἰτίας τῆς ἀτιθάσσου αὐτῶν βαρβαρότητος». Ἐν Ἰταλίᾳ ἐπικρατεῖ γαλήνη ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τοῦ Θεοδωρίχου, βασιλέως τῶν Ὀστρογότθων· ἀλλὰ τὸ βασίλειον αὐτοῦ, τὸ ἱδρυθὲν διὰ τῆς βίας μέλλει νὰ ἐξαφανισθῇ μετ' αὐτοῦ. Καίτοι δὲ ὑποκρίνεται τὸν ῥωμαῖον αὐτοκράτορα, ὁ Θεοδώριχος κυβερνᾷ ὡς βασιλεὺς Φράγκος καὶ ἀπόδειξις ὁ Ὀδόακρος, ὃν προσκαλεῖ εἰς συμπόσιον διὰ νὰ τὸν σφάξῃ ἰδιοχείρως. Ἡ ὀργή του εἶνε θηριώδης ὡς ἀληθοῦς βαρβάρου, καθὰ ἀποδεικνύει τὸ μαρτύριον τοῦ Βοηθίου καὶ τοῦ Συμμάχου, θανατωθέντων διὰ τοῦ τροχοῦ.

Τίνες εἰσὶ κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα οἱ ἥρωες τῆς ἱστορίας ; Εἶνε ὁ Χιλπερῖκος, εἶνε ὁ Χλοτάριος, εἶνε ὁ Θεοδώριχος, εἶνε ὁ Θεοδάτος, εἶνε ὁ Ἀλβοΐνος, εἶνε ὁ Θεοδεβέριος, ὁ Σιγιβέριος, ἡ Βρουνεχάλτη, ἡ Φρεδεγόνδη. Πάντες εἶνε δεσποτικοί, πάντες ἐπίορκοι, πάντες δολοφόνοι.

Β'.

Ἀπὸ τῶν βασιλείων τῆς Δύσεως, ἂς μεταβῶμεν εἰς τὰ τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ Κωνσταντινούπολις εἶχεν ἀντικαταστήσει τὴν Ῥώμην. Ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ κόσμου. Τὸ Κράτος ὅπερ ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν Ἄλπεων μέχρι τοῦ Εὐφράτου καὶ ἀπὸ τοῦ Δουνάβεως μέχρι τῶν ἐρήμων τῆς Ἀφρικῆς εἶχεν μὲν ἀπολέσει εὐρείας κτήσεις πρὸς δύσιν καὶ βορρᾶν, ἀλλ' εἶχεν ἀποκτήσει νέας πρὸς νότον καὶ πρὸς ἀνατολάς. Ὅτε ἡ ἰσχὺς τοῦ Ἰουστινιανοῦ εὑρίσκετο εἰς τὸν κολοφῶνα, τὸ ἀνατολικὸν Κράτος περιελάμβανεν ἑξήκοντα τέσσαρας διαφόρους ἐπαρχίας, ὧν μία τῶν ἐλαχίστων ἦτο ἡ Σικελία. Ἐννεακόσιαι τριάκοντα πέντε πόλεις ὑπέκειντο εἰς τὸν αὐτοκράτορα. Ἐνῷ πάντες οἱ βάρβαροι λαοὶ διῆγον ἐν καταστάσει σχεδὸν ἀναρχικῇ, ἡ Αὐτοκρατορία ἐκέκτητο ὀργανισμὸν ἰσχυρὸν καὶ περίπλοκον. Πᾶσαι αἱ ὑπηρεσίαι εἶχον τὸ κέντρον των, πάντες οἱ λειτουργοὶ τὴν ἱεραρχίαν των. Ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀποκεχωρισμένη ἀπὸ τῆς στρατιωτικῆς καὶ περιλαμβάνουσα τὴν διοίκησιν, τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὰ οἰκονομικά, ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τοὺς ἐπάρχους, ἐξαρτωμένους ἐκ τῶν διοικητῶν τῶν θεμάτων, οἵτινες πάλιν ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν δύο Δομεστίχων τῶν σχολῶν (ὡς νὰ ἐλέγομεν σήμερον ὑπουργῶν τῶν ἐσωτερικῶν) διαμενόντων ἐξ Κωνσταντινουπόλει. Ἕκαστος τῶν ἀρχόντων τούτων εἶχεν ὑπὸ τὰς διαταγάς του πολυάριθμον προσωπικόν. Ὁ διοικητὴς ἐπαρ-

χίας τινὸς τῆς Ἀνατολῆς εἶχεν ὑπ' αὐτὸν μέχρις ἑπτακοσίων λειτουργῶν ἢ κατωτέρων ὑπαλλήλων. Ἡ δύναμις τοῦ στρατοῦ ἀνήρχετο εἰς ἑξακοσίας τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν. Τὰ σταθμεύοντα εἰς ἑκάστην ἐπαρχίαν στρατεύματα διετέλουν ὑπὸ τὴν ἄμεσον διοίκησιν τοῦ δουκὸς ἢ τοῦ κόμητος τῆς ἐπαρχίας. Οἱ στρατηγοὶ οὗτοι ἐξηρτῶντο ἐκ τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου (ὑπουργοῦ τῶν στρατιωτικῶν). Κατὰ τὰς ἐκστρατείας, καθ' ἃς ἀπῃτεῖτο νὰ συνενωθῶσι πλείονα σώματα στρατοῦ, διωρίζετο εἷς στρατηγός, ἢ ἐνίοτε καὶ στρατηλάτης, ἤ-οι ἀρχιστράτηγος. Παρεκτὸς τοῦ Δομεστίχου τῶν σχολῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῶν σχολῶν τῆς Δύσεως τοῦ Μεγάλου Μαγίστρου οἱ μεγάλοι ἀξιωματικοὶ τοῦ Στέμματος ἦσαν ὁ Μέγας Λογοθέτης, ὁ Κουροπαλάτης, ὁ Κοιαίστωρ, ὁ ἐπιτετραμμένος τὴν σύνταξιν τῶν νόμων καὶ τῶν θεσπισμάτων, καὶ οἱ ἕτεροι Λογοθέται οἱ ἐντεταλμένοι διαφόρους ειδικὰς ὑπηρεσίας τοῦ Κράτους. Οἱ διάφοροι οὗτοι ἀξιωματικοί, τιτλοφορούμενοι, πατρίκιοι, σεβαστοί, νωβελήσιμοι κτλ. ἀπετέλουν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ αὐτοκράτορος οἱονεὶ τὸ Ὑπουργικὸν συμβούλιον. Ὁ ἔπαρχος τῆς Κωνστατινουπόλεως, ὁ ἐπὶ τῆς ἀστυνομίας, ὁ πατριάρχης καὶ ὁ διοικητὴς τῶν φρουρῶν τῶν ἀνακτόρων προσεκαλοῦντο πολλάκις εἰς τὸ συμβούλιον τοῦτο. Ἐκ τῶν θεσμῶν τῆς δημοκρατικῆς Ρώμης ὑφίστανται ἀκόμη ἡ Σύγκλητος καὶ ἡ Ὑπατεία.

Εἰς πάσας τὰς πόλεις ὑπάρχουσι σχολεῖα· εἰς πάντα τὰ μέρη τοῦ Κράτους τὰ δικαστήρια ἀπονέμουσι τὴν δικαιοσύνην, συμφώνως πρὸς τοὺς ἰουστινιανείους νόμους, τοὺς ἀποτελοῦντας εἰσέτι τὴν βάσιν τῶν νεωτέρων νομοθεσιῶν. Ὁδοὶ συντηρούμεναι διὰ μεγάλων δαπανῶν διασχίζουσι τὰς ἐπαρχίας, ἵπποι δὲ ταχυδρομικοὶ κατ' ἀποστάσεις ἐξασφαλίζουσι τὴν ταχεῖαν μεταβίβασιν τῶν διοικητικῶν καὶ στρατιωτικῶν διαταγῶν. Στρατιωτικὰ σώματα διαρκῶς σταθμεύοντα, φρούρια ἐγειρόμενα κατ' ἀποστάσεις, συνεχεῖς γραμμαὶ ὀχυρωμάτων προστατεύουσι τὰ σύνορα. Οἱ πτωχοὶ εὑρίσκουσι καταφύγια καὶ οἱ ἀσθενεῖς νοσοκομεῖα. Τὸ ἐμπόριον καὶ ἡ βιομηχανία εὐημεροῦσιν· αἱ τέχναι δημιουργοῦσι νέον ὕφος, ἡ δουλεία σχεδὸν παντελῶς ἐξαφανίζεται, τὰ ἐκ τοῦ γένους προνόμια εἶνε ἄγνωστα, δὲν ὑπάρχουσι τάξεις προνομιοῦχοι καὶ τιμάρια, ἡ ἰσότης καὶ ἡ ἀστικὴ ἐλευθερία ὑφίστανται δι' ὅλους.

Οὕτως ὑπάρχει ἄκρα ἀντίθεσις μεταξὺ τῆς Αὐτοκρατορίας καὶ τῶν βαρβάρων λαῶν τῶν περιστοιχούντων καὶ ἀπειλούντων αὐτήν. Ἐξακολουθεῖ οὖσα ἀκόμη ὁ ρωμαϊκὸς κόσμος, ὁ καισαρικός, ἀλλ' ἐκχριστιανισθείς. Κατ' οὐσίαν ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν εἶνε αὐτοκράτωρ τῆς Ἀνατολῆς, αὐτοκράτωρ Ἕλλην· ὁ σλαῦος ἐκεῖνος χωρικὸς ἐξελατινίσθη καθ' ὁλοκληρίαν. Ἀντιδρᾷ κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τοῦ Ἀναστασίου. Ἀναγνωρίζει τὴν πνευματικὴν ἐπικυριαρχίαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης ἐπὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Λατινιστὶ διατάσσει νὰ συνταχθῶσιν ὁ

Κώδιξ, αἱ Εἰσηγήσεις, οἱ Πανδέκται. Ὀνειροπολεῖ τὴν ἀνίδρυσιν τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐκ τῆς ἰδέας ταύτης ἐλαυνόμενος, ἐπιχειρεῖ τοὺς ἐν Ἰταλίᾳ, Ἀνατολῇ καὶ Ἀφρικῇ πολέμους. Δι' αὐτὸν τὸ ὄνομα Ἕλλην εἶνε συνώνιμον μὲ τὸ Ἐθνικός. Καταδιώκει τοὺς Ἕλληνας καὶ κλείει τὰ ἐν Ἀθήναις σχολεῖα. Ἡ ῥωμαϊκὴ αὐτοκρατορία λήγει μετὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ δὲ ἑλληνικὴ ἄρχεται μόνον ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου. Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν εἶνε αὐτοκράτωρ· εἶνε Καῖσαρ.

Εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἐγγύθεν τις παρατηρῶν βλέπει ὅτι τὸ μεγαλεῖον τῆς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὁπωσοῦν ὁμοιάζει μὲ θεατρικὴν σκηνογραφίαν. Ἡ εὐημερία τοῦ Κράτους εἶνε μᾶλλον φαινομενικὴ ἢ πραγματική. Ἡ τελειοποιημένη ἐκείνη διοίκησις εἶνε μᾶλλον ἐπωφελὴς εἰς τὸν δεσποτισμόν· ἡ αὐστηρὰ ἐκείνη ὀρθοδοξία γεννᾶ τοὺς διωγμούς, ἡ ἰσότης ἐκείνη εἶνε δουλεία δι' ὅλους· οἱ νόμοι ἐκεῖνοι οἱ τόσον σοφῶς κατηρτισμένοι ἐφαρμόζονται πολλάκις ἀδίκως, τὰ λαμπρὰ ἐκεῖνα μνημεῖα ἐξαντλοῦσι τὸ δημόσιον ταμεῖον, καταστρέφουσι τὰ πλήθη, ἅτινα ἐπιβαρύνονται διὰ φόρων, καταστρέφουσι τὸν στρατόν, ὅστις δὲν λαμβάνει πλέον τὴν πληρωμήν του. Ἡ ὑπατεία δὲν εἶνε εἰς τὸ ἑξῆς εἰμὴ τιμητικὸς τίτλος· ἡ Σύγκλητος περιορισθεῖσα πολλάκις εἰς τὴν δρᾶσιν ἁπλοῦ δημοτικοῦ συμβουλίου, οὐδαμῶς συμμετέχει τῆς διευθύνσεως τῶν κοινῶν· ἡ θέλησις τοῦ ἡγεμόνος καὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ ἀξιωματικῶν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἐξάσκησιν τῆς δικαιοσύνης. Τὰ παράπονα τῶν ὑπηκόων δὲν φθάνουσι μέχρι τοῦ αὐτοκράτορος, αἱ ἐπαρχίαι πάσχουσιν, ὁ δὲ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως δηλοῖ ὅτι εἶνε ηὐχαριστημένος, ἀρκεῖ νὰ διανέμηται εἰς αὐτὸν σῖτος καὶ νὰ γίνωνται ἁρματοδρομίαι εἰς τὸν Ἱππόδρομον.

Εἶνε ἀληθῆ ταῦτα· πλὴν πρὶν νὰ καταδικάσωμεν τὸ Βυζάντιον, πρέπει νὰ ἀναμνησθῶμεν τῆς Ῥώμης τῶν Καισάρων. Ὁ ῥωμαϊκὸς ὄχλος μήπως ἦτο καλλίτερος τοῦ δήμου τῆς Κωνσταντινουπόλως; μήπως εἶχεν αἰσθήματα γενναιότερα; μήπως περιεφρόνει περισσότερον τὸ panem et circenses; Τίς ἦτο ἄρα κατὰ τὸν Α' αἰῶνα ἡ ἰσχὺς τῶν ὑπάτων, ἡ ἐξουσία τῆς Συγκλήτου, ἡ ἐλευθερία τῶν πολιτῶν; Ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης εἶχε περιπέσει εἰς τὴν ἐσχάτην ὑποδούλωσιν, καὶ τὰ ὑποβαλλόμενα κατὰ τῶν ἀνθυπάτων παράπονα μαρυροῦσι τὰ παθήματα τῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ ἡγεμὼν ἥκιστα ἐσέβετο τὰς δικαστικὰς διατυπώσεις, ἀφοῦ ἔπληττε διὰ τοῦ ἐγχειριδίου ἢ τοῦ δηλητηρίου. Δὲν συνέβησαν ὀλιγώτεραι συνομωσίαι, ἐξεγέρσεις στασιαστικαί, φόνοι αὐτοκρατόρων ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν Κωνσταντινουπόλει, οὐδὲ αἱ πράξεις καὶ τὰ ἤθη τοῦ Τιβερίου, τοῦ Καλιγούλα, τῆς Μεσσαλίνας, τοῦ Νέρωνος, τοῦ Δομιτιανοῦ δύναται νὰ προβληθῶσιν ὡς παράδειγμα. Αὐτὰς ἐν τούτοις τὰς ἐξ αἵματος καὶ βορβόρου βασιλείας, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Σουητωνίου, ἡ ἀμερόληπτος ἱστορία ἀποκαλεῖ κυρίως αὐτοκρατορίαν, ἐνῷ στιγματίζει διὰ τοῦ ὀνόματος «παρηκμακυῖα αὐτοκρατορία» τὰς βασιλείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ,

τοῦ Ἡρακλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου, τοῦ Μανουὴλ Κομνηνοῦ, τοῦ Ἰωάννου Τσιμισκῆ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΓ', τοῦ τελευταίου ἕλληνος αὐτοκράτορος, ὅστις ἡττηθεὶς ἀφοῦ ἀπέκρουσε τέσσαρας ἐφόδους τῶν Τούρκων, ἀνέκραξεν ὀλίγόν τι πρὶν ἢ πέσῃ νεκρὸς ὑπὸ τὸν ἀκινάκην τῶν ἐχθρῶν : «Ἡ πόλις ἑάλω καὶ ἐγὼ ζῶ ἀκόμη! »

Προσθετέον ἐπίσης ὅτι ἡ κυβέρνησις ἐκείνη ἡ τόσον διαφθείρουσα καὶ ὁ λαὸς ἐκεῖνος ὁ τόσον διεφθαρμένος, ἡ τόσον κακὴ ἐκείνη διοίκησις καὶ ὁ τόσον ἄθλιος ἐκεῖνος στρατὸς ἴσχυσαν νὰ συγκρατήσωσιν τὸ Κράτος ἐπὶ ἐννεακόσια καὶ πλέον ἔτη, ἀντέστησαν εἰς εἴκοσι λαούς, ἀνέβαλαν ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας τὴν εἰσβολὴν τῶν Τούρκων, μετέδωκαν τὸν χριστιανιασμὸν εἰς τοὺς Σλαύους, τὸν πολιτισμὸν εἰς τοὺς Ἄραβας, εἰς τὴν Δύσιν δὲ τὸν θησαυρὸν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων.

Γ'.

Κατὰ τὸν Ϛ' αἰῶνα, ὁ Φράγκος ὁ ἐρχόμενος ἐκ Λουτεκίας, ἥτις τότε συνίστατο ἐκ τοῦ νῦν Ἄστεος καί τινων κτιρίων διεσπαρμένων παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὄχθην, ὁ Γάλλο-Ρωμαῖος ὁ προερχόμενος ἐξ Ἀρελάτου ἢ ἐκ Λυῶνος, ὁ Γότθος ὁ προερχόμενος ἐξ Οὐηρῶνος, ὁ Λατῖνος ὁ ἐρχόμενος ἐξ αὐτῆς τῆς Ρώμης, ἥτις διαπαργεῖσα τετράκις ὑπὸ τῶν ἐπιδρομέων, συληθεῖσα καὶ στερηθεῖσα τῶν πολυτίμων ἔργων τῆς τέχνης παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων τοῦ Βυζαντίου, ἦτο σχεδὸν ἠρειπωμένη, κατεσκευάζετο δ' ἐν αὐτῇ ἤδη ἄσβεστος διὰ τῶν ἠκρωτηριασμένων ἀγαλμάτων καὶ τῶν ἀρχιτεκτονικῶν κοσμημάτων, πᾶς ξένος τέλος ἐρχόμενος εἰς Κωνσταντινούπολιν, κατελαμβάνετο ὑπὸ ἐκπλήξεως και θαυμασμοῦ

Κεκτισμένη ἐπὶ τῆς λαμπροτάτης θέσεώς τῆς ὑφηλίου, περιβρεχομένη ἐκ τριῶν πλευρῶν ὑπὸ τῆς θαλάσσης, ἀνεγειρομένη ὡς κρῖνος μαρμάρινος ἐπὶ ὀθόνης γλαυκῆς, ἐν τῷ μέσῳ ὁρίζοντος ἐκ λειμώνων ἐξ ἀνθέων, ἐκ καρποφόρων δένδρων καὶ ἐκ λόφων καταφύτων, ἡ Κωνσταντινούπολις ὑπερέβαινε κατὰ τὴν ἔκτασιν τὴν Ῥώμην τοῦ Αὐγούστου. Τὰ τείχη εἶχον περίμετρον πλέον τῶν τεσσάρων λευγῶν, περικλείοντα ἐντὸς τῆς ζώνης των τοὺς ἑπτὰ λόφους, ἐφ' ὧν ἐξετείνοντο αἱ δεκατρεῖς συνοικίαι τῆς πόλεως. Ἑκάστη τῶν μικρῶν πυλῶν ἐκοσμεῖτο διὰ κιόνων, αἱ δὲ μεγάλαι πύλαι εἶχον τὰς διαστάσεις καὶ τὴν μεγαλοπρέπειαν θριαμβευτικῶν ἀψίδων. Ἐπὶ τῆς ἀντίπεραν ὄχθης τοῦ Χρυσοῦ Κέρατος διεκρίνετο ἡ δεκάτη τετάρτη συνοικία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, αἱ Συκαῖ, ὁ νῦν Γαλατᾶς. Ἡ πόλις περιεῖχε μίαν μεγάλην θριαμβευτικὴν λεωφόρον καὶ τετρακοσίας ὁδούς, ἀνηγείροντο δ' ἐν αὐτῇ ὁ μέγας ναὸς ὁ οἰκοδομηθεὶς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπ' ὀνόματι τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ ἀνοικοδομηθεὶς μετὰ τὴν πυρκαϊάν του ὑπὸ Θεοδοσίου τοῦ Β', τὰ Ἀνάκτορα, οἱ ναοὶ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης, τοῦ

Στουδίου, τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τοῦ Ἁγίου Ἀκυλίνου, καὶ πολλοὶ ἄλλοι, ὁ μέγας Ἱππόδρομος, πλεῖστα ἀμφιθέατρα, πεντήκοντα στοαί, ὀκτὼ μεγάλαι δημόσιαι θέρμαι, ἑκατὸν πεντήκοντα ἰδιωτικὰ βαλανεῖα, κρῆναι μεγαλοπρεπεῖς, πέντε δημόσιοι σιταποθῆκαι, ὁ ναύσταθμος, πολυάριθμα κτίρια διὰ τὴν Σύγκλητον, τὰ δικαστήρια, τὸ θησαυροφυλάκιον, τὰ κυριώτερα τῶν σχολείων, ἡ βιβλιοθήκη περιέχουσα ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας χειρόγραφα, τέλος δὲ τετρακισχίλια καὶ πεντακόσια μέγαρα καὶ οἰκίαι ἀξιοσημείωτοι· ὀκτὼ ὑδραγωγεῖα καὶ πολλαὶ πηγαί, ἐξ ὧν ἡ δεξαμενὴ τῆς Πολυξένης, περιεκτικότητος τριακοσίων εἴκοσι πέντε χιλιάδων κυβικῶν μέτρων, παρεῖχον ὕδωρ ἐν ἀφθονίᾳ, εὐρεῖς δὲ ὀχετοὶ ὑπόγειοι, ἀρδευόμενοι ὑπὸ τοῦ μεγάλου ῥύακος Λύκου ἐξυπηρέτουν πᾶσαν τὴν πόλιν, ἐκβάλλοντες εἰς τὴν θάλασσαν.

Τὸ Αὐγούστειον καὶ ἡ Ἀγορὰ τοῦ Κωνσταντίνου ἦσαν αἱ δύο κύριαι πλατεῖαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Περιστοιχιζόμενον ὑπὸ στοῶν διπτέρων τὸ Αὐγούστειον εἶχε τὸ σχῆμα ὀρθογωνίου τετραπλεύρου. Ὁ χρυσοῦς ὅρος, μεγάλη ἀψὶς κεκοσμημένη δι' ἀγαλμάτων ἔνθα ἀπέληγον πᾶσαι αἱ ὁδοὶ τοῦ Κράτους, κατεῖχε τὸ κέντρον αὐτοῦ. Διπλοῦν ἡμικύκλιον στοῶν μαρμαρίνων ἀπετέλει τὴν ἀγορὰν τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐν τῷ μέσῳ εὕρητο κρήνη μεγάλη, ἐφ' ἧς εἶχεν ἀποτεθῆ σύμπλεγμα χάλκινον κολοσσιαίων διαστάσεων, παριστῶν τὸν Δανιὴλ καὶ τοὺς λέοντας. Παρὰ τὴν κρήνην ἀνυψοῦτο στήλη ἐκ πορφυροῦ μαρμάρου ἐνενήκοντα ποδῶν ὕψους, μὴ συμπεριλαμβανομένης τῆς βάσεως καὶ τοῦ κιονοκράνου, ἐφ' οὗ ἠγείρετο ὡραῖον ἄγαλμα ἀρχαῖον τοῦ Ἀπόλλωνος, βαπτισθὲν διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κωνσταντίνου.

Ὅπως τὸ Βρούχειον τοῦ Πτολεμαίου, τὸ Παλατῖνον τῶν Καισάρων, τὸ Βατικανὸν τῶν Παπῶν, τὸ Σεράγιον τῶν Σουλτάνων, τὸ Κρεμλῖνον τῶν Τσάρων καὶ ἡ Ἐρυθρὰ πόλις τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Σινικῆς, τ' ἀνάκτορα περιελάμβανον ἐντὸς τῆς εὐρυχώρου αὐτῶν ὀχυρᾶς ζώνης, ἐχούσης περίμετρον πλέον τῶν τρισχιλίων μέτρων, ἀναρίθμητα κτίρια, ἤτοι μέγαρα, ναούς, παρεκκλήσια, λουτρά, στάδια, στοάς, στρατῶνας διὰ τοὺς φρουρούς, οἰκήματα ἡγεμονικὰ διὰ τοὺς μεγάλους ἀξιωματικοὺς τοῦ στέμματος. Αὐλαὶ μαρμαρόστρωτοι, πρασιαὶ ἀνθοστόλιστοι, δάση κυπαρίσσων καὶ λεμονεῶν, ἄνδηρα ὑπερκείμενα τῆς θαλάσσης, μεγαλοπρεπεῖς δεξαμεναί, τεχνητὰ ῥυάκια, εὐρεῖαι κλίμακες διεχώριζον καὶ συνέδεον τὰ διάφορα μέρη τῶν ἀνακτόρων. Πρὸς μεσημβρίαν καὶ ἀνατολὰς οἱ κῆποι κατήρχοντο ὁμαλῶς μέχρι τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Βοσπόρου. Πρὸς βορρᾶν τὸ ἀνάκτορον τῆς Δάφνης ἔβλεπε πρὸς τοὺς κήπους ὅπως καὶ τὸ τοῦ Τρικόγχου, ἐνδιαίτημα τῶν αὐτοκρατόρων, ἡ ὀκτάγωνος αἴθουσα τοῦ θρόνου, ἡ καλουμένη Χρυσοτρικλίνιον. Πρὸς βορρᾶν ἐπίσης ἠγείρετο τὸ Παλάτιον τῆς Χαλκῆς, οὗτινος ἡ ἐξωτερικὴ πρόσοψις ἐξετείνετο ἐπὶ τῆς πλατείας τοῦ Αὐγουστείου, ἀντικρὺ τοῦ ναοῦ τῆς Σοφίας. Πρὸς ἀνατολὰς ἄλλα κτίρια ἐξετείνοντο ὡς ἀπομεμακρυσμένοι προμαχῶνες μεταξὺ τῶν θερμῶν τοῦ Ζευξίππου καὶ τοῦ Ἱπποδρόμου·

ἦσαν ταῦτα ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Στεφάνου καὶ τὸ Κάθισμα, ἢ ἀνάκτορον τοῦ Βήματος. Τὸ Κάθισμα συνέκειτο ἐξ ἑνὸς προδόμου, ἐκ τοῦ τρικλίνου, μιᾶς αἰθούσης καὶ τέλος ἐκ τοῦ βήματος ἢ θεωρείου, βλέποντος πρὸς τὸν Ἱππόδρομον. Ὁ αὐτοκράτωρ παρίστατο εἰς τὰς ἱπποδρομίας καὶ ἐφαίνετο εἰς τὸν λαὸν χωρὶς νὰ ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ περιβόλου τῶν ἀνακτόρων. Ὁ ἀρχιτέκτων εἶχεν ἀποβλέψει ἐν τῇ κατασκευῇ τοῦ θεωρείου καὶ εἰς τὴν ἄνεσιν καὶ ἀσφάλειαν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ ὁ λαὸς εἶχε πᾶσαν ἐλευθερίαν περὶ τοὺς λόγους· ἐνίοτε ὅμως ἐλάμβανε καὶ πᾶσαν ἐλευθερίαν περὶ τὰ ἔργα. Αἱ ὀχλαγωγίαι καὶ τὰ πραξικοπήματα ἦσαν πάντοτε ἐπίφοβα αὐτόθι. Ὁ ἐξώστης τοῦ Καθίσματος ἠγείρετο εἰς ὕψος δέκα καὶ πλέον μέτρων ἄνωθεν τῆς κονίστρας, τὸ δὲ Π, εἶδος συγχώματος ἐπιπέδου ἔχοντος τὸ σχῆμα τοῦ γράμματος τούτου τοῦ ἀλφαβήτου, προεκτεινόμενον ἔμπροσθεν τοῦ θεωρείου, εἰς τὸ ὁποῖον οὐδεμίαν ἦγε κλῖμαξ καὶ ὅπου ἵσταντο οἱ δορυφόροι, ἀπετέλει τὴν πρώτην γραμμὴν τῆς ἀμύνης. Ἂν ὁ λαὸς ἐλιθοβόλει, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπεσύρετο εἰς τὸ τρικλίνιον, οὗ αἱ χαλκαῖ θύραι πάραυτα ἐκλείοντο, ἀπὸ τοῦ Καθίσματος δὲ ἐπέστρεφον χωρὶς κανένα κίνδυνον εἰς τὸ Τρίκογχον. Ἡ δὲ αὐτοκράτειρα δὲν παρεκάθητο εἰς τὸ αὐτοκρατορικὸν θεωρεῖον. Ἡ αὐλικὴ ἐθιμοταξία, ἥτις ἤδη διερρυθμίζετο κατὰ τὰ ἀσιατικὰ ἔθιμα, δὲν ἐπέτρεπε νὰ ἐμφανίζηται πρὸς τὸν λαὸν ἡ σύζυγος τοῦ ἡγεμόνος κατὰ τὴν βέβηλον ταύτην περίστασιν. Ἡ Αὐγούστα παρίστατο εἰς τὰ θεάματα τοῦ Ἱπποδρόμου ἀπὸ τὰ κατηχουμενεῖα τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Στεφάνου, τὰ βλέποντα πρὸς τὴν κονίστραν.

Εὐρυχωρότερος τοῦ Κολοσσαίου ὁ Ἱππόδρομος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἦτο καὶ μεγαλοπρεπέστερον κεκοσμημένος. Ἔχων τὸ σχῆμα πετάλου, ἀλλὰ λίαν ἐπιμήκους, ἀπέληγε παρὰ τὴν βάσιν του εἰς τὸ Κάθισμα καὶ εἰς διάφορα κτίρια, περιέχοντα ἄνωθεν τῶν σταύλων τὰ θεωρεῖα τοῦ πατριάρχου, τῶν στρατηγῶν καὶ τῶν αὐλικῶν. Ἐφ' ὅλου τοῦ λοιποῦ μέρους τῆς περιφερείας του ἔκειντο τεσσαράκοντα σειραὶ βαθμίδων ἐκ μαρμάρου, ὧν ἄνωθεν περιέθεεν εὐρὺς διάδρομος ἐν εἴδει στοᾶς, κεκοσμημένος δι' ἀγαλμάτων. Ἑνὸς τούτων, ἀληθοῦς κολοσσοῦ, ὁ ἀντίχειρ εἶχε τὸ πάχος ἀνθρώπου. Μικρὸν ποτάμιον διωχετευμένον εἰς εὐρεῖαν τάφρον ἔρρεε πέριξ τῆς κονίστρας. Ἡ τάφρος αὕτη εἶχε διπλοῦν σκοπόν. Ἀφ' ἑνὸς ἐπροστάτευε τοὺς θεατὰς ἀπὸ τὰ ἅλματα τῶν θηρίων, ἅτινα προσήγοντο ἐνίοτε εἰς τὸν Κίρκον, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἠμπόδιζε τὴν ἐπιδρομὴν τῶν θεατῶν εἰς τὸ στάδιον, ἐν ὥρᾳ ἁρματοδρομίας. Μακρὸν καὶ στενὸν ἐπίπεδον καλούμενον νύσσα ἀνηγείρετο εἰς τὸν ἄξονα τοῦ Ἱπποδρόμου διαιροῦν τὴν κονίστραν εἰς δύο μέρη. Ἐπ' αὐτοῦ ἠνωρθοῦντο ὁ ὀβελίσκος ὁ κομισθεὶς ἐκ τῆς Ἄνω Αἰγύπτου ὑπὸ τοῦ Θεοδοσίου καὶ ἡ Χαλκῆ στήλη, ἡ ἀποτελουμένη ἐκ τριῶν ὄφεων περιπεπλεγμένων. Ἡ στήλη αὕτη, ἥτις ἄλλοτε ἐβάσταζεν ἐπὶ τῆς κορυφῆς της τὸν χρυσοῦν τρίποδα τοῦ Ἀπόλλωνος, εἶχεν ἀνεγερθῆ ἐν Δελ-

φοῖς παρὰ τῶν συμμαχούντων ἑλλήνων πρὸς ἀνάμνησιν τῆς ἥττης τῶν Περσῶν. Μεθ' ἱερᾶς συγκινήσεως ἐπλησιάσαμεν εἰς τὴν ἔτι ἐν τῷ "Ατ-Μεϊδὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχουσαν στήλην ταύτην, ἀρχαῖον μνημεῖον ὑπενθυμίζον τὴν χρησιμωτάτην τῶν νικῶν ἐξ ὅσων ποτὲ κατήγαγεν ὁ πολιτισμὸς κατὰ τῆς βαρβαρότητος, ἀφ' ἧς χρονολογεῖται ἡ ἔκλαμψις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος.

Μεταξὺ τῶν ἄλλων θαυμασίων τοῦ Βυζαντίου, κατελέγοντο καὶ αἱ θέρμαι τοῦ Ζειξίππου. Χριστόφορος ὁ ἐκ Κοπτοῦ εἶχεν ἀφιερώσει ὁλόκληρον ποίημα εἰς μόνην τὴν περιγραφὴν τῶν ἀγαλμάτων τῶν παραληφθέντων ἐκ Ῥώμης, ἐξ Ἀθηνῶν, ἐξ Ὀλυμπίας, ἐκ Κορίνθου, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας καὶ αὐτόθι συναχθέντων. Πᾶσα ἡ ἀρχαία Ἑλλὰς ἀνέζη εἰς τὰ μαρμάρινα ἐκεῖνα καὶ χαλκᾶ ἀγάλματα, ἔργα μεγάλων τεχνιτῶν, ἡ θρησκεία διὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦ Διὸς καὶ τῆς λοιπῆς χαριέσσης χορείας τῶν Ὀλυμπίων· ἡ μυθολογία διὰ τῆς Ἑλένης, τοῦ Ἀχιλλέως, τῆς Ἀνδρομάχης, τοῦ Κάλχαντος, τοῦ Ἀμφιαράου· ἡ πολιτικὴ καὶ ἡ πολεμικὴ τέχνη διὰ τοῦ Θεμιστοκλέους, τοῦ Περικλέους, τοῦ Ἀλκιβιάδου, τοῦ Ἀλεξάνδρου· ἡ εὐγλωττία καὶ ἡ ἱστορία διὰ τοῦ Αἰσχίνου, τοῦ Δημοσθένους, τοῦ Ἡροδότου, τοῦ Θουκυδίδου· ἡ ποίησις δὲ καὶ ἡ φιλοσοφία διὰ τοῦ Ὁμήρου, τοῦ Πινδάρου, τοῦ Πυθαγόρου, τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους [1].

Ἡ Κωνσταντινούπολις συνήνου τὴν λαμπρότητα νέας πόλεως πρὸς τὰς μεγάλας ἀναμνήσεις τῶν ἀρχαίων πόλεων. Τὰ ψηφιδωτά, τὰ ἔγκαυστα, ὁ ἐλέφας, αἱ χρυσαῖ πλάκες, ὁ πορφυροῦς καὶ ὁ γλαυκὸς λίθος, τὰ τιμαλφῆ πετράδια τ' ἀποτελοῦντα τὴν ἀποθαμβοῦσαν διακόσμησιν τῶν βυζαντινῶν μνημείων, ἐχρησίμευον αὐτόθι ὡς πλαίσια τῶν ἐξοχωτάτων ἀριστουργημάτων τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Καὶ ἕτεραι ἀντιθέσεις ἐνεποίουν ἔκπληξιν, ὁσάκις τὸ βλέμμα ἀπὸ τῶν κτιρίων καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἔπιπτεν ἐπὶ τοῦ πλήθους τοῦ πληροῦντος τὰς ὁδοὺς καὶ ἔβλεπε γερουσιαστὰς φέροντας τὴν ἀρχαίαν τήβενον, δοῦκας τῶν στρατιωτικῶν μεθορίων φέροντας τὴν εὐρεῖαν χλαμύδα καὶ τὸν κεντητὸν ἐκ μετάξης χιτῶνα, καταφράκτους φέροντας σιδηρᾶν πανοπλίαν, σχολαρίους τῆς φρουρᾶς, χρυσοθώρακας, εὐπατρίδας φέροντας χονδροὺς θυσσανωτοὺς μανδύας καὶ τεχνίτας, φέροντας εἰσέτι, ὅπως ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς δημοκρατίας τῶν Ἀθηνῶν καὶ τῆς Ῥώμης, χιτῶνα χρώματος ἀμαυροῦ καὶ ἄνευ χειρίδων. Ὅσον δὲ πολυάνθρωπος καὶ ἂν ὑπῆρξεν ἡ Ῥώμη, εἶχε καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις τὸν μέγαν ἰθαγενῆ πληθυσμόν της καὶ ἕτερον ἀσταθῆ σημαντικόν. Ὅλος ὁ κόσμος συνέρρεεν εἰς Βυζάντιον. Πανταχό-

[1] Περὶ τῆς τοπογραφίας καὶ τῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἴδε Προκόπιον, περὶ Κτισμάτων Δ'. Παῦλον Σιλεντιάριον, Ἔκφρασιν Ἁγίας Σοφίας, Anthologia Graeca, I, σ. 26 καὶ ἑφ. Banduri, Imperium Orientate, σπορ. Labarte, Le Palais de Constantinople καὶ Πασπάτη, Τὰ Βυζαντινὰ Ἀνάκτορα.

θεν τοῦ Κράτους, ἐξ Εὐρώπης, ἐξ Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς, συνέρρεον ναῦται, ἔμποροι, μισθοφόροι, χειρώνακτες, ἱκέται, διάδικοι, περίεργοι, νέοι ἐπιζητοῦντες νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὸν στρατόν. Ἐφαίνοντο παντοῖαι ἐνδυμασίαι καὶ ἐθνικοὶ τύποι, ὁ μακρὸς κάνδυς τοῦ Πάρθου, ὁ ἐκ δερμάτων μυῶν μανδύας τοῦ Ἐρούλου, ὁ ῥαβδωτὸς σάγος τοῦ Γότθου, τὸ ἐκ τριχῶν καμήλου βουρνούζιον τοῦ Νουμίδου, ἡ κυμαινομένη κόμη τοῦ Σικάμβρου, ἡ βοστρυχισμένη γενειὰς τοῦ Πέρσου, ἡ ξανθὴ ὄψις τοῦ Χερούσκου, τὸ χάλκινον προσωπεῖον τοῦ Μαυριτανοῦ.

Δ'.

Ἐπὶ τοῦ κράτους τούτου τοῦ τόσον εὐρυχώρου, ἐπὶ τῆς πόλεως ταύτης τῆς τόσον λαμπρᾶς, ἐπὶ τῶν λαῶν αὐτῶν τῶν τόσων πολυαρίθμων εἵμαρτο κατὰ παράδοξον τύχην νὰ βασιλεύσῃ ἡ Θεοδώρα.

Ἡ Θεοδώρα, κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Προκοπίου, ἐγεννήθη ἐν τῷ φυλακείῳ θηριοτρόφου τινὸς τοῦ ἀμφιθεάτρου τῶν Πρασίνων. Ὁ πατὴρ αὐτῆς Ἀκάκιος ἀπέθανεν ὀλίγον μετὰ τὴν γέννησίν της, ἤτοι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ Ε' αἰῶνος, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἀναστασίου. Ἡ σύζυγος τοῦ Ἀκακίου κατέστη σύζυγος ἢ παλλακὴ τοῦ ἀντικαταστήσαντος τὸν σύζυγόν της εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἀρκτοτρόφου. Ἀλλὰ δελεασθεὶς ὑπὸ χρηματικῆς προσφορᾶς ὁ θεατρώνης ἀπένειμε μετ' ὀλίγον τὴν θέσιν ταύτην εἰς ἄλλον. Ἡ ταλαίπωρος γυνὴ περιελθοῦσαν εἰς ἔνδειαν, ἐπενόησε συγκινητικὸν στρατήγημα. Ἡμέραν τινὰ θεάματος ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ παρήγγειλεν εἰς τὴν Θεοδώραν καὶ τὰ δύο ἄλλα μικρά της κοράσια νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὴν κονίστραν, ἐκεῖ δὲ πεπλοφόροι καὶ μὲ τὴν κεφαλὴν κεκοσμημένην διὰ ταινιῶν ὡς θύματα ἕτοιμα πρὸς σφαγήν, ἐγονυπέτησαν καὶ ἔτειναν τὰς μικράς των χεῖρας ἱκετευτικῶς πρὸς τοὺς θεατάς. Καὶ οἱ μὲν Πράσινοι ἐγέλων διὰ τὰ δάκρυα ἐκεῖνα καὶ τὰς ἱκεσίας· ἀλλ' οἱ Βένετοι συνεκινήθησαν καὶ ἐπωφελήθησαν τῆς παραστάσεως ὅπως δώσωσι παράδειγμα φιλανθρωπίας πρὸς τὴν ἀντίθετον φατρίαν. Ἐπειδὴ εἶχε κατὰ συγκυρίαν ἀποθάνει ὁ φύλαξ τοῦ ἀμφιθεάτρου των, ἔδωσαν τὴν θέσιν ταύτην εἰς τὸν σύζυγον τῆς μητρὸς τῶν τριῶν ἱκετίδων, οὕτω δὲ ἡ οἰκογένεια μετετέθη ἐκ τοῦ ἀμφιθεάτρου τῶν Πρασίνων εἰς τὸ τῶν Βενέτων [1].

Τὰ ἀμφιθρέατρα ταῦτα, ἅτινα ἑκάστη φατρία εἶχεν ἀνεγείρει ἰδίαις δαπάναις καὶ ἐν οἷς τὰ θεάματα ἦσαν συχνότερα ἢ εἰς τὸν Ἱππόδρομον, δὲν ἦσαν ἀποκλειστικῶς προωρισμένα εἰς ἁρματοδρομίας καὶ εἰς ἐκθέσεις ἀγρίων ζώων. Ἔψαλλεν αὐτόθι χορὸς ἀοιδῶν, ἐτελοῦντο ὀρχήσεις, γυμνάσια θαυματοποιῶν καὶ σχοινοβατῶν καὶ μιμικαὶ παραστάσεις [2]. Κατὰ τὰ γυμνάσια

[1] Προκόπιος, *Ἀνέκδ.* Θ'.

[2] Αὐτόθι.

ταῦτα καὶ τὰς γελωτοποιΐας ἐνεφανίσθη τὸ πρῶτον ἡ Θεοδώρα ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ. Πολὺ μικρὰ τὴν ἡλικίαν ἀκόμη ὅπως ὑποδυθῇ πρόσωπόν τι, κατ' ἀρχὰς συνώδευε μόνον ὡς μικρὰ θεραπαινὶς τὴν πρεσβυτέραν ἀδελφήν της Κομιτώ, ἥτις ἔχαιρεν ἤδη τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους· αὐτὴ ἐκόμιζε πρὸς τὴν ἀδελφήν της τὸν δίφρον καὶ τὰ διάφορα ἀντικείμενα, ποιοῦσα ταυτοχρόνως διαφόρους μορφασμούς. Ὅτε ἡ Θεοδώρα ἐνηλικιώθη, κατέκτησεν αὐτὴ πᾶσαν τὴν εὔνοιαν τοῦ πλήθους. Δὲν ἦτο οὔτε ὀρχηστρίς, οὔτε ἀοιδός, ἀλλὰ σχοινοβάτις ἐπιτηδειοτάτη καὶ χαριεστάτη, εὐφυὴς καὶ πλήρης πρωτοτύπων ἐπινοήσεων μιμικὴ ὑποκρίτρια. Εὐθὺς ὡς ἐξήρχετο εἰς τὴν σκηνήν, πάντα τὰ βλέμματα προσηλοῦντο ἐπ' αὐτῆς. Προὐκάλει ἰδίως τὰ χειροκροτήματα ὁσάκις εἷς τῶν μίμων ἤρχιζε νὰ τὴν τύπτῃ ἢ νὰ τὴν ῥαπίζῃ· ἐνῷ ἐτύπτετο ἡ φυσιογνωμία της ἐλάμβανεν ἔκφρασιν τόσον ἀστείαν, ἐμόρφαζε τόσον χαριέντως, ἐγέλα τόσον ἐπιτηδείως ὑπὸ τὰ προσπεποιημένα δάκρυα, ὥστε πάντες ἱλαρύνοντο.

Ἡ Θεοδώρα ἦτο ἐξόχως ὡραία, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Προκόπιος εἰς τὸ περὶ Κτισμάτων. Ἡ καλλονή της, λέγει, ἦτο τοιαύτη ὥστε οὐδεὶς δύναται νὰ τὴν παραστήσῃ διὰ λόγων ἢ δι' εἰκόνων.[1] Ἦτο μόνον «εὐπρόσωπος καὶ εὔχαρις» ὅπως ὁ ἴδιος συγγραφεὺς ἀναφέρει εἰς τὰ *Ἀνέκδοτά* του; Κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην περιγραφήν, ἡ Θεοδώρα ἦτο ὁπωσοῦν μικρόσωμος, λευκοτάτη τὴν χροιὰν καὶ ὠχροτάτη· οἱ ὀφθαλμοί της εἰς ἄκρον ζωηροὶ εἶχον ἀπαράμιλλον λάμψιν.[2] Ὁ ἱστορικὸς παύει εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο

[1] Προκόπιος, Περὶ Κτισμάτων Α' 11. Ἴδε καὶ Παῦλον Σιλεντιάριον, *Ἁγίας Σοφίας Ἔκφρασις*. ℎ. 62. Ἀνθολογία Πλανούδου, 77,78. Θεόφιλος ἐν Alemanni. σελ. 415.

[2] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* Ι'. Ὑπάρχουσιν εἰς τὴν Ἀνθολογίαν τοῦ Πλανούδου (Ἐπιγρ. 77,78) δύο ἐπιγράμματα, τὸ μὲν τοῦ Παύλου Σιλεντιαρίου, τὸ δὲ ἕτερον ἀνώνυμον, ἅτινα φαίνονται ποιηθέντα ἀμφότερα ἐπὶ τῇ γραφῇ νέας εἰκόνος τῆς Θεοδώρας, καθότι ἀμφότερα ψέγουσι τὸν ζωγράφον διότι ἀπέκρυψεν ὑπὸ τοὺς κρηδέμνους τὴν κόμην τῆς αὐτοκρατείρας. Τὸ πρῶτον ἐπίγραμμα σημειοῖ καθὼς καὶ ὁ Προκόπιος τὴν ζωηρὰν λάμψιν τοῦ προσώπου της, *σέλας χροιῆς ἄκρον*. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡ Θεοδώρα εἶχεν χρυσῆν βοστρυχώδη κόμην.

Οὐδὲν ὑπάρχει μετάλλιον τῆς Θεοδώρας, οὐδὲν νόμισμα, οὐδεμία, καθόσον γινώσκομεν, προτομή. Ἡ μόνη αὐτῆς ὑπάρχουσα ἀπεικόνισις εἶνε ἡ ἐν τῷ μεγάλῳ ψηφιδιστῷ τῷ κοσμοῦντι τὸ ἀριστερὸν μέρος τοῦ χοροῦ τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Βιτάλη ἐν Ραβέννῃ. Εἰκονίζεται αὐτόθι ἡ αὐτοκράτειρα ἐν τῷ μέσῳ τῶν θαλαμηπόλων της, κατὰ πρόσωπον, περιβεβλημένη μακρὰν ἐσθῆτα, σκεπαζομένην ὑπὸ μανδύου ἐκ πορφύρας κρασπεδουμένην ὑπὸ εὐρείας κεντητῆς ζώνης. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ μανδύου τούτου ἐξαφανίζεται κατὰ γράμμα ὑπὸ τὸ πλῆθος τῶν τιμαλφῶν κοσμημάτων. Τὴν κόμμωσίν της ἀποτελεῖ εἶδός τι διαδήματος, ἀφ' οὗ καταπίπτει διπλῆ σειρὰ μαργαριτῶν. Ἡ Θεοδώρα φαίνεται ἰσχνή, ἡ κεφαλή της εἶνε μικρά, τὸ μέτωπόν της εἶνε ταπεινὸν καὶ ὁ πώγων ὀλίγον τι προέχων. Καὶ ἡ χροιὰ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ πάντα φαίνονται σχεδὸν ἐξηλειμμένα καὶ μόνον οἱ μεγάλοι σχεδὸν ὑπερμεγέθεις ὀφθαλμοί της λάμπουσιν

τὴν βραχεῖαν περιγραφήν, καὶ δὲν μᾶς λέγει ἂν ἡ Θεοδώρα εἶχε τὸ σῶμα Φρύνης ἱκανὸν νὰ πείσῃ τὸν Ἄρειον Πάγον καὶ χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον εἰς τὸν Ἀπελλῆν. Δυνάμεθα ὅμως νὰ τὸ εἰκάσωμεν, ἀφοῦ ἠρέσκετο νὰ ἐμφανίζηται εἰς τὸ ἀμφιθέατρον, φέρουσα ὡς μόνην ἐνδυμασίαν ζώνην μεταξίνην περὶ τὴν ὀσφύν. Θὰ προύτιμα αὐτή, προστίθησιν ὁ Προκόπιος, νὰ ἐμφανισθῇ παντελῶς γυμνὴ πρὸ τοῦ κοινοῦ, ἀλλ' αἱ ἀστυνομικαὶ διατάξεις τὸ ἀπηγόρευον. Εἰς τὰ παρασκήνια ὅμως καὶ κατὰ τὰς ἀσκήσεις τοῦ θιάσου, ἀπέβαλλε πᾶν ἔνδυμα, γυμνὴ δὲ ἐν τῷ μέσῳ τῶν μίμων καὶ τῶν ἀκροβατῶν ἐξησκεῖτο εἰς τὸν δίσκον [1].

Μὲ τὴν τέχνην τῆς σχοινοβάτιδος ἡ Θεοδώρα συνήνου καὶ τὸ ἐπάγγελμα τῆς ἑταίρας. Πρὶν ἢ καταστῇ ἔφηβος, παρεδίδετο εἰς τοὺς δούλους, τοὺς ἀναμένοντας τοὺς ἑαυτῶν κυρίως παρὰ τὴν ἔξοδον τοῦ θεάτρου· νεᾶνις δὲ γενομένη ἠρίθμει κατὰ ἑκατοστύας τοὺς καθ' ἡμέραν ἐραστάς της. Εἰς πατρικίους καὶ σχοινοβάτας, εἰς δούλους καὶ ἀχθοφόρους καὶ ναύτας, εἰς πάντας τέλος παρεδίδετο μετ' ἴσης εὐκολίας καὶ ἴσης ἀκολασίας [2]. Ἡ Θεοδώρα εἶνε ἡ ἐνσάρκωσις τῆς ἀρχαίας ἀκολασίας ἐν πάσῃ αὐτῆς τῇ ἀχρειότητι. Συγκρινομένη πρὸς αὐτὴν ἡ Μεσσαλίνα φαίνεται ἐγκρατής.

Τοιοῦτον βίον διάγουσα ἡ Θεοδώρα ἀπέκτησε φήμην φρικτήν. Οἱ συναντῶντες αὐτὴν καθ' ὁδὸν ἢ ἀπέστρεφον τὸ πρόσωπον ἢ ἐσταμάτων διὰ νὰ μὴ βεβηλωθῶσιν ἐκ τῆς ἐπαφῆς τῶν ἐνδυμάτων της καὶ ἐκ τοῦ ἀέρος ἀκόμη τὸν ὁποῖον ἀνέπνεεν. Ἡ συνάντησίς της κατὰ τὴν πρωίαν ἐθεωρεῖτο οἰωνὸς ἀπαίσιος. Ἐν τούτοις εἷς ὀνόματι Ἐκηβόλος, ἀνυπότακτος εἰς τὰς δεισιδαιμονίας ὅσον καὶ ἀναίσθητος πρὸς τὴν κοινὴν γνώμην, παρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ τὴν Θεοδώραν εἰς τὴν Κυρηναϊκήν, ἧς εἶχε διορισθῇ διοικητής. Ἄλλως τε ὁ Ἐκηβόλος ἤλπιζεν ἴσως ὅτι ἡ φήμη τῆς Θεοδώρας δὲν εἶχε φθάσει ἀκόμη μέχρις Ἀφρικῆς. Ὁ διοικητὴς ἐβαρύνθη ταχέως τὴν αἰσχρὰν ἐκείνην παλλακίδα, τὴν ἀπέπεμψε καὶ ἡ ἀτυχὴς περιέπεσεν εἰς τὴν ἐσχάτην πενίαν. Περιῆλθε πάσας τὰς πόλεις τῆς ἀνατολικῆς Ἀφρικῆς, ἀπὸ τῆς Κυρήνης μέχρι τῆς Ἀλεξανδρείας, ζῶσα ἐκ τῆς πορνείας. Γηράσασα προώρως καὶ μαρανθεῖσα, φέρουσα, ὡς λέγει ὁ Προκόπιος, ἐπὶ τοῦ σώματος καὶ τῆς μορφῆς τὰ ἴχνη τῆς ἀκολασίας, ἠδυνήθη τέλος νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν μεταξὺ τοῦ εἰκοστοῦ καὶ τοῦ εἰκοστοῦ πέμπτου ἔτους τῆς ἡλικίας της. Ἡ πρόρρησις μαγίσσης τινός, ἐπικυρωθεῖσα ὑπὸ ἐνυπνίου πα-

ὑπὸ τὰς συνηνωμένας ὀφρῦς της. Ὁ Βαλερὺ εἶπεν ὅτι «τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς Θεοδώρας, τῆς ἀρχαίας κωμῳδοῦ εἶχον ἀκόμη ἦθος ἄσεμνον, ὑπομιμνῆσκον τὴν μακρὰν αὐτῆς ἀκολασίαν.» Ἀλλ' εἰς τὸ ὠχρὸν ἐκεῖνο καὶ λιπόσαρκον πρόσωπον, ἔνθα μόνοι οἱ ὀφθαλμοὶ φαίνονται ζῶντες θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀναγνωρίσῃ ἐπίσης θεομανῆ τινα, φλεγομένην ἐκ θρησκευτικοῦ ζήλου.

[1] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα*. Θ'.

[2] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* Θ'.

ρεκίνησε τὴν Θεοδώραν νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Εἶχεν ὀνειρευθῆ ὅτι θὰ ἐνυμφεύετο αὐτόθι τὸν ἄρχοντα τῶν δαιμόνων καὶ θὰ ἀπέκτα πάντα τὰ πλούτη τῆς οἰκουμένης. [1]

Ὁ ἄρχων οὗτος τῶν δαιμόνων, κατὰ τὸν Προκόπιον, ὅστις πιστεύει εἰς ὅλα πλὴν τῆς ἀρετῆς τῶν γυναικῶν, εἶνε ὁ Ἰουστινιανός. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο τότε ὁ ἰσχυρότατος ἀνὴρ τοῦ Κράτους μετὰ τὸν αὐτοκράτορα. Γεννηθεὶς ἐν Δακίᾳ (μεταξὺ τοῦ 483 καὶ τοῦ 489) ἐκ πτωχῆς οἰκογενείας χωρικῶν, εἶχε μεταβῆ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκ παιδικῆς ἡλικίας τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ θείου αὐτοῦ Ἰουστίνου, ὅστις ἀπὸ ἁπλοῦ στρατιώτου χάρις εἰς τὰς γενναίας αὐτοῦ ἐκδουλεύσεις ἐγένετο κόμης, συγκλητικὸς καὶ ἀρχηγὸς τῶν σωματοφυλάκων. Σοφός τις μοναχός, ὀνόματι Θεόφιλος, ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευσιν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τὸν ἐξεπαίδευσεν ἀναλόγως πρὸς τὴν ὑψηλὴν περιωπὴν τοῦ θείου του. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐλάλει εὐγλώττως καὶ ἔγραφε κομψῶς· εἶχε γνώσεις μουσικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς, ἦτο δὲ πρὸ πάντων ἐντριβὴς εἰς τὸ δίκαιον καὶ τὴν θεολογίαν. Φιλόδοξος, ἐπιτήδειος περὶ τὸ διακρίνειν τὸ ἰσχυρότερον κόμμα καὶ πρόθυμος νὰ τὸ προστατεύσῃ ὅπως ἡμέραν τινὰ ἐπωφεληθῇ ἐξ αὐτοῦ, γινώσκων τοὺς ἀνθρώπους καὶ ἱκανὸς νὰ χρησιμοποιῇ αὐτούς, ἥκιστα διστάζων περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν μέσων, ἀπαθής, καρτερικός, κρυψίνους, θεωρῶν ἐμφρόνως ὅτι μία θέσις, ἔστω καὶ κατωτέρα εἰς τ' ἀνάκτορα ἔνθα ἐξυφαίνοντο τόσαι πλεκτάναι ἦτο στήριγμα ἀσφαλέστερον διὰ τὰς ὑπάτας τιμὰς ἀπὸ ἀξίωμα σημαντικὸν εἰς τὰς ἐπαρχίας, ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκέκτητό τινας μὲν τῶν ἀγαθῶν καὶ πάσας σχεδὸν τὰς κακὰς ἰδιότητας τὰς ἀναγκαίας εἰς τὸν θέλοντα ν' ἀνυψωθῇ πολὺ καὶ ταχέως. Δύναταί τις μάλιστα νὰ συμπεράνῃ ὅτι αἱ πλήρης ἐνδιαφέροντος συμβουλαί του δὲν ὑπῆρξαν ἀνωφελεῖς εἰς τὸν θεῖόν του Ἰουστῖνον ὅπως διατηρήσῃ ἐπὶ τοσοῦτον μακρὸν χρόνον τὸ ἀξίωμά του καὶ ἐπιτύχῃ ἐπὶ τέλους τὴν βασιλικὴν πορφύραν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀναστασίου (518). Ὁ νέος αὐτοκράτωρ ἀντήμειψε τὸν Ἰουστινιανὸν διορίσας αὐτὸν ἀλλεπαλλήλως συγκλητικόν, στρατηγόν, πατρίκιον, διοικητὴν (ἐπίτιμον) τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἰταλίας, στρατηλάτην καὶ τέλος κόμητα τῆς φρουρᾶς τῶν ἀνακτόρων [2]. Κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτήν, καθ' ἣν ὁ Ἰουστινιανὸς περιεβλήθη πάντα ταῦτα τὰ ἀξιώματα (περὶ τὸ 221), ἡ τύχη ἔθηκεν τὴν Θεοδώραν εἰς τὸν δρόμον τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἠρωτεύθη αὐτῆς καί, ὡς δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, εὐκόλως ἠδυνήθη νὰ τὴν κατακτήσῃ [3].

[1] Αὐτόθι. Θ. ΙΒ'.

[2] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* Ϛ', Η'. *Περὶ Περσ. Πολ.* Ν', 11, Εὐάγριος, Δ', Βίκτωρ ὁ ἐκ Τύνητος. Πατρολογία, τόμ. ΞΗ', σ.9 52. Πασχάλιον Χρονικὸν Ν', σ. 315. Ζωναρᾶς, ΙΔ', 5, 6. Ludwig, Vita Justiniani, σ. 10—40, 125.

[3] Προκύπτει ἐκ τῶν λόγων τοῦ Προκοπίου, ὅτι ὅτε ἡ Θεοδώρα ἐγένετο ἐρωμένη τοῦ Ἰουστινιανοῦ, οὗτος ἦτο ἤδη πανίσχυρος. Τὸ πρᾶγμα ἄρα συνέβη μετὰ τὸ ἔτος

Ἄλλως ὅμως πρέπει ν' ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη, ἧς ἡ συνάντησις ἐθεωρεῖτο οἰωνὸς ἀπαίσιος, δὲν ὑπῆρξε τοιαύτη διὰ τὸν ἐραστήν της. Κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς μεταξύ των σχέσεως ὁ Ἰουστινιανὸς ἔλαβε τὸ ὑπατικὸν ἀξίωμα καὶ τὸ ἔλαβεν ὑπὸ περιστάσεις ἐξαιρέτως εὐνοϊκάς. Ἐξ αἰτίας τῶν ταραχῶν τῶν ἐπελθουσῶν κατὰ τὸ 520 ὑπὸ τῶν ἀντιζηλιῶν τῶν φατριῶν ἀπηγορεύθησαν τὰ θεάματα καθ' ὅλον τὸ ἐπίλοιπον διάστημα τοῦ ἔτους. Ἀπέκειτο εἰς τὸν νέον ὕπατον νὰ ἐγκαινίσῃ τοὺς ἀγῶνας τοῦ Ἱπποδρόμου καὶ τὸ εὐτύχημα τοῦτο ἐστερέωσε τὴν δημοτικότητα τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ δὲ μεγαλοπρέπεια, ἣν ἐπέδειξε κατ' αὐτὴν τὴν περίστασιν, ἤγαγε τὴν δημοτικότητα ταύτην εἰς τὸ ἔπακρον. Ποριζόμενος χρήματα ἀμέτρητα ἐκ τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακίου, δαψιλῶς ἐφωδιασμένου χάρις εἰς τὰς οἰκονομίας τοῦ Ἀναστασίου, ἐδαπάνησε πλείονα τῶν ὀκτὼ ἑκατομμυρίων φράγκων εἰς θεάματα καὶ ἐκθέσεις ἀγρίων θηρίων, εἰς διανομὰς καὶ ἐλευθεριότητας παντοειδεῖς [1].

Μετὰ δύο ἔτη ἡ σύγκλητος προέτεινεν ἐπισήμως εἰς τὸν αὐτοκράτορα νὰ προχειρίσῃ τὸν Ἰουστινιανὸν εὐγενέστατον, τίτλον ἰσοδυναμοῦντα μὲ τὸν τῆς αὐτοκρατορικῆς ὑψηλότητος, ὑποδεικνύοντα δὲ ὡς διάδοχον τοῦ θρόνου τὸν φέροντα αὐτόν. Ὁ Ἰουστῖνος ἐπεκύρωσε τὸ ψήφισμα τῆς συγκλήτου [2]. Ὁ Ἰουστινιανὸς κατώρθωσε ν' ἀπονεμηθῇ εἰς τὴν Θεοδώραν ὁ τίτλος τῆς πατρικίας, ὁ ἀμέσως ἑπόμενος μετὰ τὸν τοῦ νωβελισσίμου, ἐν τῇ ἀριστοκρατικῇ ἱεραρχίᾳ. Ἡ Θεοδώρα ἀπέκτησε τοιουτοτρόπως σημαντικὴν ὑπόληψιν καὶ χάρις εἰς αὐτήν, ὡς ἐκ τῶν πολυαρίθμων ἀπαιτητῶν καὶ διαδίκων τῶν συρρεόντων εἰς τὸ Βυζάντιον, συνήθροισεν ὑπέρογκα πλούτη [3]. Διὰ νόμου τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἐπεξετάθησαν κατόπιν τὰ αὐτοκρατορικὰ προνόμια ἐπὶ τῆς ἰδιωτικῆς περιουσίας τῆς Θεοδώρας [4].

Ἀλλὰ τὰ πλούτη ταῦτα καὶ τὸν τίτλον τῆς πατρικίας δὲν ἐθεώρει ἐπαρκῆ διὰ τὴν Θεοδώραν ὁ ἐξ ἔρωτος παράφορος Ἰουστινιανός. Ἤθελε νὰ τὴν νυμφευθῇ. Ἡ μήτηρ του ὅμως τὸν καθικέτευσε νὰ παραιτηθῇ τοῦ γάμου τούτου, ἡ δὲ θεία του, ἡ αὐτοκράτειρα Εὐφημία, ἀνθίστατο πάσῃ δυνάμει. Πρὸς τούτοις νόμος τις ἀρχαῖος ἐκέλευεν ὅτι πᾶς πολίτης ἀνυψωθεὶς μέχρι

518, ὅτε ἀνῆλθεν εἰς τὸν θρόνον ὁ Ἰουστῖνος. Γινώσκομεν ἀφ' ἑτέρου (Προκόπιος Ι' καὶ Θεόφιλος ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Alemanni, σ. 415) ὅτι ἡ θεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἡ αὐτοκράτειρα Εὐφημία ἀντέστη εἰς τὸν γάμον του, δὲν ἐνυμφεύθη δὲ τὴν Θεοδώραν εἰμὴ μετὰ τὸν θάνατον τῆς συζύγου τοῦ Ἰουστινιανοῦ, συμβάντα κατὰ τὸ 523 ἢ 524. Ἡ σχέσις λοιπὸν τοῦ Ἰουστινιανοῦ μετὰ τῆς Θεοδώρας ἤρξατο μετὰ τὸ 519 καὶ πρὸ τοῦ 524. Ὁ Ludwig (Vita Just. σ. 148) καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Isambert (Histoire de Justinien I, σ. 255) παρεδέχθησαν τὸν μέσον ὅρον, τὸ ἔτος 551.

[1] Μαλάλας σ. 419. Θεοφάνης σ. 146. Μαρκελλῖνος, ἔκδοσις Sirmond, σ. 60.

[2] Εὐάγριος, Δ', 9. Μαλάλας, σ. 419.

[3] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, Θ'.

[4] Κώδηξ, VIII, 37, 3.

τοῦ συγκλητικοῦ ἀξιώματος δὲν ἠδύνατο νὰ νυμφευθῇ κωμῳδὸν ἢ θυγατέρα κωμῳδοῦ ἢ πᾶσαν ἄλλην γυναῖκα φαύλην καὶ ταπεινῆς καταγωγῆς [1]. Ἀλλὰ μετὰ τὸν θάνατον τῆς Εὐφημίας κατὰ τὸ 523 ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπέτυχε παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος τὴν κατάργησιν τοῦ νόμου τούτου, μὴ σεβόμενος δὲ τὰ δάκρυα τῆς μητρός του, ἥτις ὡς λέγεται, ἀπέθανεν ἐκ τῆς θλίψεως, ἐνυμφεύθη δημοσίᾳ τὴν Θεοδώραν [2].

Μετὰ τρία ἔτη, ὁ γηραιὸς Ἰουστῖνος, πολλάκις ἤδη παρακληθεὶς ὑπὸ τῆς Συγκλήτου νὰ προσλάβῃ ὡς συνάρχοντα τὸν Ἰουστινιανόν, ἀλλ' ἕως τότε νομίζων ὅτι ἔμελλε νὰ βασιλεύσῃ ἐπὶ πολλὰ ἔτη, ᾐσθάνθη αἴφνης ἑαυτὸν ἐπιθάνατον. Τὴν μεγάλην Πέμπτην, 1 Ἀπριλίου τοῦ ἔτους 527 ὁ αὐτοκράτωρ προσεκάλεσε παρὰ τὴν ἐπιθανάτιον κλίνην του τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν Θεοδώραν, ἐνώπιον δὲ πρεσβείας τῆς Συγκλήτου ἀπένειμεν αὐτοῖς τὸν τίτλον τοῦ Αὐγούστου καὶ τῆς Αὐγούστης. Τὴν ἡμέραν τοῦ Πάσχα οἱ δύο σύζυγοι ἐστέφθησαν ἐπισήμως ἐν τῷ ναῷ τῆς Ἁγίας Σοφίας ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἐπιφανίου. Μετέβησαν κατόπιν ὅπως ὑποστῶσι καὶ τὴν λαϊκὴν χειροτονίαν εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ὅστις εἰς μερικὰς περιστάσεις ἐχρησίμευε καὶ ὡς ἐκκλησία τοῦ πλήθους. Οὐδεὶς ψιθυρισμός, οὐδεμία λέξις μορφῆς ἠκούσθη. Ἀπεναντίας ἐπευφημίαι ὁμόθυμοι ὑπεδέχθησαν τὸν Ἰουστινανὸν καὶ τὴν σύζυγόν του καὶ ὁ λαὸς ἤγαγεν αὐτοὺς ἐν θριάμβῳ μέχρι τῶν Ἀνακτόρων. [3] Οὐδεὶς ἐκ τῆς Συγκλήτου, οὐδεὶς ἐκ τοῦ ἱερατείου, οὐδεὶς ἐκ τοῦ λαοῦ, ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου ἡ Θεοδώρα εἶχεν ἐκπορνευθῇ ἐν αὐτῇ ἐκείνῃ τῇ θέσει ἔνθα ἀνευφημεῖτο, οὐδεὶς ἐκ τοῦ στρατοῦ ἐφάνη ἀγανακτῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἐπονείδιστον κωμῳδίαν [4].

Ὁ Ἰουστῖνος ἀπεβίωσε μικρὸν μετὰ τὴν στέψιν, ἡ δὲ διαδοχὴ τῆς ἀρχῆς ἐτελέσθη ἀταράχως. Θεοδώρα ἡ σχοινοβάτις, Θεοδώρα ἡ ἑταίρα, ἐγένετο αὐτοκράτειρα τῶν Ρωμαίων, οἱ δὲ ἄρχοντες, οἱ δικασταί, οἱ ἐπίσκοποι, οἱ διοικηταὶ τῶν ἐπαρχιῶν, οἱ ἀρχηγοὶ τοῦ στρατοῦ ὤμνυον πρὸς αὐτὴν τὸν ἑξῆς ὅρκον ὑποταγῆς. «Ὀμνύω εἰς τὸν παντοδύναμον Θεόν, τὸν μονογενῆ αὐτοῦ υἱόν, κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ τὸ Ἅγιον Πνεῦμα, εἰς τὴν ἔνδοξον Μαρίαν τὴν Ἀειπάρθενον καὶ τὰ τέσσαρα Εὐαγγέλια, ἅτινα ἀνὰ χεῖρας ἔχω, καὶ εἰς τοὺς ἀρχαγγέλους Μιχαὴλ καὶ Γαβριὴλ νὰ μείνω

[1] Κώδηξ, V, 4, 23.

[2] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* I. Κεδρηνός, Α', σ. 366.

[3] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, I' Μαρκελλῖνος σ. 61 Εὐάγριος Δ' 9. Μαλάλας σ. 422, Πασχάλιον Χρονικόν. σ. 316—317. Θεοφάνης σ. 146. Ζωναρᾶς ΙΔ' 5 Ludwig. σ. 150.

[4] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* I'. Ὁ μοναχὸς Αἰμοῖνος (De gest, Franc. II, 5) διατείνεται ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη ἐξήγειρε τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ λαοῦ καὶ ὅτι συνέβη στάσις. Ἀλλ' ὡς ἀπέδειξεν ὁ Alemanni ἐν ταῖς περὶ Προκοπίου σημειώσεσι αὐτοῦ, ὁ ἀγαθὸς μοναχὸς συγχέει τὴν δῆθεν ταύτην στάσιν μὲ τὴν τοῦ Νίκα, συμβᾶσαν μετὰ πέντε ἔτη.

πιστὸς εἰς τοὺς σεπτοτάτους κυρίους ἡμῶν Ἰουστινιανὸν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Θεοδώραν [1]».

Ε'.

Δύσκολον εἶνε ν' ἀποφανθῇ τις ἂν ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξε κατὰ τὴν νεότητά της ἡ αἰσχρὰ ἑταίρα, ἧς τὴν εἰκόνα ἐσκηνογραφήσαμεν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Προκοπίου, ἢ ἂν ὡς ἐκ τῆς ταπεινῆς αὐτῆς γεννήσεως καὶ τοῦ περιωρισμένου αὐτῆς βίου ἐπωφελήθη ἐκ τῆς ἀγνοίας εἰς ἣν καθεὶς περὶ τούτου διετέλει ὅπως κατασυκοφαντήσῃ αὐτὴν τοιουτοτρόπως ὁ ἀπόκρυφος χρονογράφος.

Τὸ νομικὸν ἀξίωμα Testis unus, testis nullus, ἔχει κῦρος καὶ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν. Τίς εἶνε δὲ ὁ μόνος οὗτος μάρτυς, ὅστις καταθέτει κατὰ τῆς Θεοδώρας ; Εἷς ἱστοριογράφος ἅμα καὶ κατήγορος τῆς αὐτῆς βασιλείας, ἐξυμνητὴς ὑπερβολικὸς καὶ καταγγελεὺς ἐμπαθής, ἀναλόγως πρὸς τὴν περίστασιν ἂν ἤθελε νὰ τύχῃ εὐεργεσιῶν ἢ νὰ ἐκδικηθῇ διὰ τὴν δυσμένειαν. Τίνα πίστιν νὰ παράσχωμεν εἰς τὸν ἄνδρα, ὅστις ἀφοῦ ἀπέδωκε δικαιοσύνην εἰς τὸν αὐτοκράτορα ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ περὶ *Περσικοῦ πομου*, περὶ τοῦ κατὰ τῶν *Βανδήλων πολέμου* περὶ τοῦ κατὰ τῶν *Γότθων πολέμου* καὶ ὅστις ἀφοῦ ἔγραψε τὸ βιβλίον περὶ Κτισμάτων ὅπως δοξάσῃ τὸν Ἰουστινιανόν, ἔγραψε κατόπιν τὰ Ἀνέκδοτα ὅπως καταστήσῃ αὐτὸν βδελυκτόν ; ὅστις ἀφοῦ ἔγραψεν ὅτι ὁ Ἰουστινιανὸς εἶνε ὁ σωτὴρ τῶν ὑπηκόων του τὸ ὑπόδειγμα τῶν ἡγεμόνων, ὅτι τὰ πάντα ἐν αὐτῷ εἶνε θεῖα, ὅτι εἶνε ἄγγελος πεμφθεὶς ἐξ οὐρανοῦ πρὸς σωτηρίαν τοῦ Κράτους καὶ τῆς ἀνθρωπότητος, ὅτι εἶνε μηδαμινὰ καὶ παιδαριώδη ἀπέναντι τῶν νικῶν του τὰ κατορθώματα τοῦ Θεμιστοκλέους καὶ τοῦ Κύρου, [2] κηρύσσει ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος Ἰουστινιανὸς διέπραξε πάντα τὰ ἐγκλήματα, κατέστρεψε τὸ Κράτος, ἐξηυτέλισε τὴν ῥωμαϊκὴν ἰσχύν, τὸν ἀποκαλεῖ ὄνον, τὸν παραβάλλει πρὸς τὸν Δομιτιανόν, βεβαιοῖ ὅτι εἶνε δαίμων ὑπὸ ἀνθρωπίνην μορφὴν καὶ ἐπιχειρεῖ σοβαρῶς νὰ τὸ ἀποδείξῃ ; [3] Ἡ παλινῳδία αὕτη ἐφάνη τόσον παράδοξος, ὥστε πολλοὶ κριτικοὶ τοῦ ΙΖ' καὶ τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἄλλοι σύγχρονοι προσέτι μὴ δυνάμενοι νὰ πιστεύσωσιν τοσαύτην ὑπερβολὴν ἀναιδείας συνεπέρανον ὅτι ὁ Προκόπιος δὲν ἦτο ὁ *συγγραφεὺς τῶν Ἀνεκδότων* [4]. Εἰ

[1] Ἰουστινιανὸς Νεαρά, Η'

[2] Προκόπιος *Περὶ κτισμάτων Εἰσαγωγή.*

[3] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* ς', Ζ', Η', ΙΒ' καὶ ἀλλαχοῦ.

[4] Ἐν πρώτοις ὁ Eichel τριάκοντα ἔτη μετὰ τὴν δημοσίευσιν τῆς *Ἀποκρύφου Ἱστορίας* ἢ *Ἀνεκδότων*, μὴ δημοσιευθέντων ὡς γνωστόν, εἰμὴ κατὰ τὸ 1623 ὑπὸ τοῦ Alemanni κατὰ τὸ χειρόγραφον τοῦ Βατικανοῦ, εἶτα ὁ La Ravallière, τέλος δὲ ὁ Reinkens. Ἴδε περὶ τοῦ ζητήματος τούτου τὸν Isambert, εἰσαγωγὴ εἰς τὰ *Ἀνέκδοτα* καὶ Debidour De Theodora, σ. 1,12.

καὶ ἐπεκαλέσθησαν πρὸς ὑποστήριξιν τῆς γνώμης ταύτης ἐπιχειρήματα λίαν σοβαρά, οὐχ ἧττον ὑπάρχουσιν αἱ μαρτυρίαι Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου καὶ τοῦ Σουΐδα [1], εἶνε δὲ βέβαιον ὅτι τὰ περὶ τῶν διαφόρων πολέμων συγγράμματα, τὰ *Κτίσματα* καὶ τὰ *Ἀνέκδοτα* εἰσὶν ἔργα τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως. Ἀλλ ὅμως τὸ σκανδαλῶδες αὐτὸ χρονικὸν δὲν εἶνε διὰ τοῦτο ἀξιόπιστον. Ἡ *Ἐρωτικὴ ἱστορία τῶν Γαλατιῶν*, οἱ κατὰ τῆς Μαρίας Ἀντωνιέττας λίβελλοι καὶ τὰ *Ἀπομνημονεύματα* τοῦ κόμητος Βιὲλ-Καστὲλ οὐδὲν ἔχουσι τὸ ἀπόκρυφον. Ἀλλ' οὐδεὶς ποτὲ θ' ἀναφέρῃ ταῦτα ὡς ἔργα ἔχοντα κῦρος.

Ὁσάκις ὁ Προκόπιος λαλεῖ περὶ τῆς Θεοδώρας ὡς αὐτοκρατείρας, δύναταί τις νὰ συμβουλευθῇ ἀκινδύνως τὰ *Ἀνέκδοτα*. διότι δύναται νὰ διαχωρίσῃ τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς, παραβάλλων, μὲ τὰ λοιπὰ ἔργα τοῦ Προκοπίου τὰ συγγράμματα ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων καὶ βυζαντινῶν χρονογράφων. Παραβαλλομένων ἐπίσης τῶν ἔργων τοῦ λιβελλογράφου Προκοπίου πρὸς τὰ τοῦ ἱστορικοῦ Προκοπίου καὶ τὰ τῶν χρονογράφων, φωρᾶται ὡσαύτως ὁ συγγραφεὺς τῶν *Ἀνεκδότων* συκοφαντῶν Βεβαίως δὲν ψεύδεται πάντοτε. Πολλὰ τῶν γενονότων ἅτινα διηγεῖται ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Μαλάλα, τοῦ Θεοφάνους καὶ τοῦ Πασχαλίου Χρονικοῦ. Παριστᾷ ἐπὶ τὸ ὑπερβολικώτερον τὰ πράγματα, τ' ἀναπτύσσει, τὰ ἀλλοιώνει, ἀλλ' ὑπάρχε πάντοτε βάσις ἀκριβείας εἰς τὴν ἱστορίαν του.Δυστυχῶς καθόσον ἀφορᾷ τὴν διήγησίν του περὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς Θεοδώρας λείπει πᾶν σοβαρὸν στοιχεῖον παραβολῆς, διότι αἱ σπάνιαι μαρτυρίαι, ὅσας δύναται ν' ἀντιτάξῃ τις κατὰ τοῦ Προκοπίου, προέρχονται ἐκ συγγραφέων ἐποχῆς λίαν μεταγενεστέρας, οἵτινες ἑπομένως στεροῦνται μεγάλου κύρους.

Ὁ Ψευδο-Γορδιανὸς λέγει ὅτι ἡ Θεοδώρα ἦτο ἐκ γένους πατρίκιων, ἐκ τῆς ἐνδόξου οἰκογενείας Ἀνικίας [2] καὶ τοῦτο ἀναιρεῖ τὴν περὶ τῆς σχοινοβατικῆς ἰδιότητος αὐτῆς παράδοσιν. Ὁ Ζωναρᾶς καὶ ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος λέγουσιν ὅτι ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Κύπρον [3], καὶ ἡ μαρτυρία αὕτη πάλιν ἀναιρεῖ τὴν παράδοσιν περὶ τοῦ ἀμφιθεάτρου τῶν Πρασίνων. ἐκτὸς ἐὰν παραδεχθῶμεν, τὸ ὁποῖον εἶνε καὶ πιθανόν, ὅτι ὁ Ἀκάκιος ὁ πατὴρ τῆς Θεο-

Ἡ κυριωτέρα ἀντίρρησις κατὰ τῆς εἰς τὸν Προκόπιον ἀποδόσεως τῶν *Ἀνεκδότων* εἶνε ὅτι οὐδεὶς τῶν συγχρόνων μνημονεύει τοῦ ἔργου τούτου. Ἀλλὰ τοιοῦτο βιβλίον δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ εἶνε κοινόν. Ὡς πρὸς δὲ τὸ ὑπερβολικῶς παράδοξον τῆς παλινῳδίας, ἥτις καταντᾷ ἀπίθανος, αὐτὸς ὁ Προκόπιος παρέχει τὴν ἐξήγησιν, λίαν ἀδεξίως ἄλλως τε εἰς τὸ Προοίμιον τῶν *Ἀνεκδότων*.

[1] Ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος (ΙΗ', 10) ἀναφέρει τὰ *Ἀνέκδοτα* ὡς ἀναίρεσιν οἱονεί, γενομένην παρ' αὐτοῦ τοῦ Προκοπίου, τῶν ἄλλων του ἔργων· ὁ δὲ Σουΐδας (ἐν λ. *Προκόπιος*) λέγει ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο περιέχει ὕβρεις κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τῆς Θεοδώρας.

[2] Ψευδο-Γορδιανός, ἐν Alemanni σ. 379.

[3] Νικηφόρος Κάλλιστος, ΙϚ', 39 Ζωναρᾶς ΙΔ', 6.

δώρας μετέβη ἐκ Κύπρου εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐγένετο φύλαξ τοῦ ἀμφιθεάτρου. Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῶν *Πατρίων Κωνσταντινουπόλεως* λέγει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἀνήγειρε τὸν ναὸν τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος ἐπὶ τῆς θέσεως ἔνθα ἔκειτο ἡ ταπεινὴ κατοικία, ἐν ᾗ εἶχε ζήσει ἄλλοτε ἐξασκοῦσα τὸ ἐπίπονον βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα τοῦ νήθειν ἔρια [1], ἐξ οὗ καταστρέφεται ἡ παράδοσις περὶ τοῦ εταιρικοῦ της βίου· ἐκτὸς ἂν ὑποθέσωμεν, τοῦθ' ὅπερ εἶνε ὡσαύτως πιθανόν, ὅτι μετὰ τὴν ἐπάνοδόν της ἐκ Πενταπόλεως, ὅπου ἐλησμονήθη παρὰ τοῦ ἐν Βυζαντίῳ φιληδόνου κόσμου, ἡ Θεοδώρα ἔζησεν ἐπί τινα ἔτη εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐν μονώσει καὶ ἐργασίᾳ.

Αἱ μαρτυρίαι ἄρα αὗται ὀλίγην ἔχουσι σημασίαν. Ἀφ' ἑτέρου, ἄν, καθὰ εἴπομεν, ἀναγνωρίσωμεν τὴν σχετικὴν φιλαλήθειαν τοῦ Προκοπίου εἰς τὸ μέρος τῶν *Ἀνεκδότων*, τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ, πῶς νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι αἱ σελίδες αἱ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν νεότητα τῆς Θεοδώρας εἶνε καθαρὰ ἐπινόησις; Οὗτος εἶνε ὑπὸ κριτικὴν ἔποψιν ὁ μόνος λόγος—λόγος πολὺ σοβαρὸς—δι' ὃν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀληθὴς ἡ διήγησις τοῦ Προκοπίου περὶ τῶν ἀκολασιῶν τῆς μελλούσης αὐτοκρατείρας. Τὸ δὲ ἐπιχείρημα τοῦ Γίββωνος ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται εἶνε τόσον ἀνομοιαλήθεις ὥστε δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφευρεθῶσιν [2], εἶνε μᾶλλον εὐλογοφανὲς ἢ σθεναρόν.

Ἐν ἐλλείψει βεβαίων μαρτυριῶν ἀπομένουσιν οὐχ ἧττον συμπερασμοί τινες καὶ εἰκασίαι κατὰ τῆς φιλαληθείας τοῦ Προκοπίου. Ἂν εἶνε ἀληθὲς ὅτι ἡ Θεοδώρα ὑπῆρξεν ἡ αἰσχρὰ ἑταίρα, ἡ ἔχουσα τοιαύτην ἐπονείδιστον φήμην, ὥστε οἱ συναντῶντες αυτὴν καθ' ὁδὸν ἐτρέποντο εἰς ἄλλην διεύθυνσιν διὰ νὰ τὴν ἀποφύγωσιν, πῶς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἰουστινιανός, συγκλητικὸς ἀρχηγὸς τῶν σωματοφυλάκων καὶ ἀποβλέπων εἰς τὴν βασιλικὴν ἁλουργίδα ἐτόλμησε νὰ λάβῃ δημοσίᾳ ὡς παλλακίδα τὴν γυναῖκα ταύτην, νὰ τὴν καταστήσῃ πατρικίαν καὶ τέλος νὰ τὴν νυμφευθῇ; Δὲν διεκύβευε τοιουτοτρόπως τὴν δημοτικότητά του, δὲν ἐξετίθετο ἐν τῇ Συγκλήτῳ, δὲν ἐκινδύνευε ν' ἀπολέσῃ τὸν θρόνον; Καὶ πῶς προσέτι νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι οὐδεμία κραυγὴ ἀηδίας, οὔτε μία διαμαρτυρία ἀγανακτήσεως δὲν ἠγέρθη κατὰ τοῦ παραδόξου τούτου δεσμοῦ; Ἀληθῶς ὁ Προκόπιος λέγει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα Εὐφημία ἀντέστη εἰς τὸν γάμον τοῦτον ἐνόσῳ ἔζη· σύγχρονός τις ὅμως, ὁ μοναχὸς Θεόφιλος, ὅστις ἀναφέρει ὅτι καὶ ἡ μήτηρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἤθελε ἐπίσης νὰ συγκατατεθῇ, ἐξηγεῖ ἡμῖν καὶ τὸν λόγον τῆς τοιαύτης ἀρνήσεως καὶ ὁ λόγος ἦτο διότι μάγος τις εἶχε προείπει ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη ἥτις ἦτο εὐειδής, ἱκανωτάτη, λίαν εὐπαίδευτος καὶ χαρακτῆρος δεσποτικοῦ θὰ ἦτο ἡ *δαιμονοδώρα* τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ τοῦ

[1] Πάτρια Κωνσταντινουπόλεως Banduri, Imperium Orientale Ι' μερ. Γ' σελ. 47.

[2] Gibbon, *Παρακμὴ τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους*, τομ. Ζ', σ. 467.

Κράτους. [1] Ὥστε δὲν ἐπρόκειτο περὶ ἀποκρούσεως τοῦ παρελθόντος τῆς Θεοδώρας ἀλλὰ περὶ φόβων ὡς πρὸς τὴν μέλλουσαν αὐτῆς διαγωγήν. Ὁ Προκόπιος ἰσχυρίζεται ὅτι ἐδέησε ἵνα ὁ Ἰουστῖνος καταργήσῃ τὸν νόμον τοῦ Κωνσταντίνου τὸν ἀπαγορεύοντα τὰ μεταξὺ συγκλητικῶν καὶ ἠθοποιῶν συνοικέσια, διὰ νὰ δυνηθῇ νὰ νυμφευθῇ ὁ Ἰουστινιανὸς τὴν Θεοδώραν. Φαίνεται ὅμως βέβαιον ὅτι ἡ κατάργησις τοῦ νόμου πρέπει ν' ἀποδοθῇ εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, εἶνε δὲ κατὰ δέκα ἔτη μεταγενεστέρα τοῦ μετὰ τῆς Θεοδώρας γάμου του [2]. Δὲν εἶνε ἐπίσης ἄπορον πῶς κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς στάσεως τοῦ Νίκα ὁ ὄχλος ὁ τόσας ἐπισωρεύσας λοιδορίας κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ δὲν ἀνεῦρε ῥυπαράν τινα ὕβριν ἐκ τοῦ παρελθόντος βίου τῆς αὐτοκρατείρας ὅπως τὴν ῥίψῃ κατὰ πρόσωπον τοῦ συζύγου της; Δὲν εἶνε ἐπίσης ἐκπληκτικὸν ὅτι οὐδεὶς βυζαντινὸς χρονογράφος λαλεῖ περὶ τῆς νεότητος τῆς Θεοδώρας καὶ ἔτι μᾶλλον ἐκπληκτικὸν πῶς οἱ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ὁ Κύριλλος, ὁ Πελάγιος, ὁ Εὐάγριος, Βίκτωρ ὁ ἐκ Τύνητος, ὁ Λιβεράτος, ὁ Ἀναστάσιος, ὁ Νικηφόρος Κάλλιστος πάντες τόσον πολέμιοι τῆς αἱρετικῆς ἐχθρᾶς τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου δὲν παρενείρουσι μεταξὺ τῶν ἀρῶν αὐτῶν καί τινας ἀναμνήσεις τοῦ ἐπαισχύντου αὐτῆς παρελθόντος τοῦ πασιγνώστου ἐν Κωνσταντινουπόλει;

ϛ'.

Η βασιλεία τοῦ Ἰουστινιανοῦ προμηνύεται ἔξοχος. Εἰς Κωνσταντινούπολιν, εἰς τὰς ἐπαρχίας, εἰς τὰ μεθόρια ἀνεγείρονται νέα κτίρια καὶ νέα φρούρια. Τὸ προάστειον τῶν Συκῶν αὐξηθὲν καὶ ἐξωραϊσθὲν καθίσταται ἡ δεκάτη τετάρτη συνοικία τῆς πόλεως· ἡ πόλις Παλμύρα ἀναγεννᾶται ἐκ τῶν ἐρειπίων, λαμπροτέρα ἢ πρότερον. Νέον στρῶμα ἐπιγραφῶν μαρτυρουσῶν περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ περὶ τῆς ἐν τῷ Κράτει τάξεως καλύπτει τὴν Ἑλλάδα, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν παραλίαν τῆς Ἀφρικῆς μέχρι τῶν Ἡρακλείων Στηλῶν. Ὁ σοφὸς Τριβωνιανὸς διορισθεὶς κοιαίστωρ ἀναλαμβάνει μετὰ δεκαεπτὰ νομομαθῶν τὴν ἀπογραφὴν τῶν ῥωμαϊκῶν νόμων. Ὁ ἰουστινιάνειος κῶδηξ ἰσχύει καθ' ἅπαν τὸ Κράτος. Αἱ σχέσεις τῆς

[1] Θεόφιλος ἐν Alemanni, Vita Justiniani, σ 415.

[2] Debidour, de Theodora Justiniani Augusti uxore σ. 17=19 Πρβλ. καὶ Isambert, Histoire de Justinien, II, 265—266. Ὁ κ. Debidour ἀναιρεῖ τὸν Alemanni διὰ τοῦ ἑξῆς πειστικοῦ ἐπιχειρήματος. Ὁ νόμος ὁ καταργῶν τὴν διάταξιν τοῦ Κωνσταντίνου εὕρηται ἐν τῇ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ *Κώδικος* δημοσιευθείσῃ μόλις κατὰ τὸ 534, ἡ δὲ συλλογὴ αὕτη τὸν ἀποδίδει εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ οὐχὶ εἰς τὸν Ἰουστῖνον. Ὁ Alemanni, ὅστις αὐθαιρέτως ὁρίζει ὡς ἔτος τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ τὸ 523, προσθέτει προσέτι καὶ δύο χωρία τῶν *Νεαρῶν*, αἵτινες ἐδημοσιεύθησαν ἡ μὲν κατὰ τὸ 535 ἡ δὲ κατὰ τὸ 541.

Ἐκκλησίας μετὰ τῆς Πολιτείας καὶ τὸ ζήτημα τῆς πρωτοκαθεδρίας μεταξὺ τοῦ ἐπισκόπου τῆς Ρώμης καὶ τοῦ πατριάρχου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκανονίσθησαν. Ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Σίττας, ὧν ὁ Ἰουστινιανὸς ἀξιεπαίνως διέγνωσε τὰς στρατιωτικὰς ἀρετάς, ὅτε ὑπηρέτουν ὑπὸ τὰς διαταγάς του ὡς κατώτεροι ἀξιωματικοὶ ἐν τῇ σωματοφυλακῇ τοῦ Ἰουστίνου, καταβάλλουσι τοὺς Πέρσας καὶ θέτουσι τέρμα εἰς τὸν πόλεμον, ὅστις διήρκει ἤδη πρὸ τριακονταετίας. Ἕτεροι στρατηγοί, ὁ Γερμανός, ὁ Πέτρος, ὁ Κυριακὸς καθυποτάσσουσι τοὺς Τζάννους, νικῶσι τοὺς Βαρβάρους οἵτινες εἶχον προχωρήσει μέχρις Ἀρμενίας καὶ ἀπωθοῦσι τοὺς Σλαβήνους πέραν τοῦ Δουνάβεως. Ἡ μεγάλη πολιτικὴ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ συνισταμένη εἰς τὸ νὰ καθιστᾷ ὑποτελεῖς τοὺς λαοὺς οὓς δὲν δύναται νὰ καταστήσῃ ὑπηκόους, ἀρχίζει ν' ἀποφέρῃ τοὺς καρπούς της. Ὁ Μοῦνδος ἀρχηγὸς περιώνυμος, υἱὸς τοῦ βασιλέως τῶν Γεπιδῶν καὶ ἀπόγονος τῆς γενεᾶς τοῦ Ἀττίλα, ὑποβάλλει τὴν ὑποταγήν του καὶ ἀναλαμβάνει μετὰ τοῦ στρατοῦ του μισθοφορικὴν ὑπηρεσίαν παρὰ τῷ Ἰουστινιανῷ. Ὁ Γόρδας, ὁ βασιλεὺς τῶν Οὔνων τῆς Χερσοννήσου, ὁ Γραῖτις, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἐρούλων προχωροῦσιν εἰς τὴν αὐτοκρατορικὴν συμμαχίαν. Πανταχοῦ τὰ ἀπέραντα σύνορα τοῦ Κράτους κατέστησαν ἀπρόσβλητα ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν βαρβάρων. Ὁ δὲ λαὸς τί λέγει; Ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ τὸν νέον αὐτοκράτορα, ὅστις κατὰ τὸ πρῶτον ἔτος τῆς ἀναβάσεως αὐτοῦ εἰς τὸν θρόνον ἔλαβε διὰ δευτέραν φορὰν τὸν τίτλον τοῦ ὑπάτου καὶ ἐνεκαίνισε τὴν νέαν αὐτοῦ ὑπατείαν διὰ τῶν λαμπροτάτων ἀγώνων καὶ θεαμάτων ἐξ ὅσων ποτὲ ἔλαβον χώραν εἰς τὸν Ἱππόδρομον.[1]

Αἱ ἁρματοδρομίαι αἱ μετενεχθεῖσαι ἐξ Ὀλυμπίων εἰς Ρώμην καὶ ἐκ Ρώμης εἰς Κωνσταντινούπολιν κατέθελγον τὸν λαὸν τῶν μεγάλων πόλεων τῆς Αὐτοκρατορίας. Τὸ πάθος τοῦτο ὑπερεῖχε καὶ ἀντικαθίστα πάντα τὰ λοιπά. Οἱ Ἑλληνο-Ρωμαῖοι τοῦ Ϛ' αἰῶνος κατέβαλλον περὶ τὰς ἀντιζηλίας καὶ τοὺς ἐνίοτε αἱματηροὺς ἀγῶνας τῶν ἱπποδρόμων τὴν ζέσιν τὴν ἐμψυχοῦσαν αὐτοὺς κατὰ τὰς ἐκλογὰς καὶ τὰς συζητήσεις ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ ἀγορᾷ. Αἱ ἁρματοδρομίαι ἱκανοποίουν ἐν αὐτῷ τὰ πολιτικὰ πάθη, τὸν πρὸς τὰ θεάματα ἔρωτα καὶ τὴν μανίαν τοῦ παιγνιδίου. Ὁ λαὸς ἀπετέλει δύο ὁμάδας ἀντιζήλους, ἐπονομαζομένας ἀπὸ τοῦ χρώματος τῶν χιτώνων τῶν ἡνιόχων. Ὑπῆρχεν ἡ μερὶς τῶν Πρασίνων καὶ ἡ μερὶς τῶν Βενέτων. Ἑκάστη εἶχε τοὺς ἀρχηγούς της, τὸ ταμεῖόν της, τὸ ἴδιον ἀμφιθέατρον, τοὺς ἵππους, τὰ ἅρματα, τὸ προσωπικὸν τῶν ἡνιόχων, τῶν σχοινοβατῶν, τῶν θηριοτρόφων, τῶν παντοειδῶν ὑπαλλήλων· ἑκάστη ἀπετέλει εἶδός τι δημοφυλακῆς κατεχούσης τὴν ἰδιαιτέραν αὐτῆς σημαίαν καὶ τὰ ἐμβλήματα, τὰς λειτουργίας

[1] Κῶδηξ Γ' καὶ ἀλλαχοῦ. Προκόπιος περὶ Περσικοῦ Πολέμου Ν' 13-22. Περὶ Κτισμάτων, Β', Γ καὶ ἀλλαχοῦ. Μαλάλας, σ. 422—445. Θεοφάνης, 147—162.

καὶ τὰ προνόμιά της [1]. Διϊσχυρίσθησάν τινες ὅτι ἑκάστη τῶν δύο φατριῶν τούτων ἐξεπροσώπει ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, ταύτην ἢ ἐκείνην τὴν θρησκευτικὴν δοξασίαν. [2] Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτο εἶνε ἁπλῆ εἰκασία, εἰς ἣν πολλὰ γεγονότα δύνανται νὰ ἀντιταχθῶσιν. Ἐν τούτοις ἐπειδὴ ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τὰς αὐτὰς μὲ τοὺς ὑπηκόους του ὀρέξεις καὶ συχνάκις ἐξέφραζε τὰς συμπαθείας του ὑπὲρ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης μερίδος, συνέβαινεν ὥστε οἱ δυσηρεστημένοι νὰ κατατάσσωνται ἐνίοτε εἰς τὴν ἀντίθετον μερίδα. Τοιουτοτρόπως ὁσάκις ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὁ αὐτοκράτωρ συνεπάθει πρὸς τοὺς Βενέτους, ἡ νίκη τῶν Πρασίνων καθίστατο θρίαμβος διὰ τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ἀλλ' ἡ ἀντιπολίτευσις αὕτη δὲν ἐστηρίζετο ἐφ' οὐδεμιᾶς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ ἄλλον δὲν εἶχε σκοπὸν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, εἰμὴ τὴν ἀντικατάστασιν ὑπουργοῦ τινὸς ἢ ἐπάρχου. Οἱ Κωνσταντινουπολῖται πᾶν ἄλλο ἐσκέπτοντο ἢ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν δημοκρατίαν.

Ὁ Μάρκος Αὐρήλιος ἐπέχαιρε διότι οὐδέποτε ἐπῆλθεν αὐτῷ ὁ πειρασμὸς νὰ εὐνοήσῃ τοὺς Βενέτους ἢ τοὺς Πρασίνους. Ἀλλ' ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν εἶχε τὴν τοιαύτην φρόνησιν. Αὐτὸς ἀπέκλινεν ὑπὲρ τῶν Βενέτων, ὅπως δὲ ἡ Θεοδώρα ἥτις ἐπίσης εἶχε τὰ αὐτὰ αἰσθήματα, δὲν ἀπέκρυπτε τὰς συμπαθείας του. Οἱ κυριώτατοι ἄρχοντες τοῦ Κράτους, οἵτινες διέπρεπον μᾶλλον διὰ τὰς γνώσεις των ἢ διὰ τὰς ἀρετάς των, ἐπωφελοῦντο ἐκ τῶν συμπαθειῶν τῶν ἡγεμόνων πρὸς τὴν μίαν τῶν μερίδων ὅπως καταδυναστεύωσι τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν ἀντίθετον διὰ παρανομιῶν, σφετερισμῶν καὶ βιαιοπραγιῶν. Γινώσκοντες ὅτι τὰ παράπονα τῶν Πρασίνων δὲν θὰ εὕρισκον ἠχὼ εἰς τ' Ἀνάκτορα, ἠψήφουν ἀκινδύνως τὸ μῖσος καὶ τὰς ἀρὰς των. Δὲν ὑπῆρχε διὰ τοὺς Πρασίνους οὐδεμία ἀσφάλεια ἐν τῇ διοικήσει, οὐδεμία ἰσότης ἐν τοῖς δικαστηρίοις. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Βενέτοι, βέβαιοι ὄντες περὶ τῆς ἀτιμωρησίας των, ἔβλαπτον τοὺς Πρασίνους εἰς πᾶσαν περίστασιν. Αἱ φατρίαι ἐξερεθιζόμεναι ἤρχοντο εἰς χεῖρας καὶ τὸ αἷμα συχνάκις ἔρρεεν εἰς τὰς ὁδούς. Ἦτο φόβος μὴ ἐπαναληφθῶσιν αἱ ἀταξίαι αἱ συμβᾶσαι κατὰ τὸ ἔτος 520 αἵτινες μετὰ τόσης αὐστηρότητος εἶχον κατασταλῆ ὑπὸ τοῦ ἐπάρχου Θεοδοσίου ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ τοῦ ἐπάρχου Ἐφραὶμ ἐν Ἀνατολῇ [3].

[1] Προκόπιος *Περὶ Περσικοῦ Πολέμου* Α' 24. Κασσιόδωρος, Γ' 5'. Lebrun, *Histoire du Bas-Empire*, τομ. VIII σ. 184. Krause, Die Byzandiner des Mittelalters. Rambaud, *Le Sport et l' Hippodrome de Constantinople (Revue des Deux Mondes*, 15 Αὐγούστου 1871) κτλ.—Κατ' ἀρχὰς ἦσαν τέσσαρες αἱ φατρίαι, ἡ τῶν Βενέτων, ἡ τῶν Πρασίνων, ἡ τῶν Ἐρυθρῶν καὶ ἡ τῶν Λευκῶν, κατὰ τὸν ς' δὲ αἰῶνα περιωρίσθησαν εἰς δύο μόνας.

[2] Βαρώνιος, Annales Ecclesiast. Θ' σ. 534. Παπαρρηγοπούλου, *Ἱστ. Ἑλλ. Ἔθν.* Α' 157—160.

[3] Προκόπιος, *Περὶ Περσικοῦ Πολέμου*, Α' 24 *Ἀνέκδοτα*, Ξ' Μαλάλας σ. 416. Θεοφάνης, σ. 151. Βίκτωρ ἐκ Τύνητος σ. 947.

Ἐγίνωσκεν ἆρά γε ὁ Ἰουστιανὸς εἰς οἵαν κατάστασιν διετέλει ἡ πρωτεύουσα; Ὁ αὐτοκράτωρ ἔζη οὕτως εἰπεῖν ἀπομεμονωμένος εἰς τὰ εὐρύχωρα αὐτοῦ ἀνάκτορα· αἱ φῆμαι τῆς μεγαλοπόλεως δὲν ἔφθανον μέχρις αὐτοῦ. Ἀναμφιβόλως περὶ τῶν συμβαινόντων γεγονότων καὶ περὶ τῆς ἐπικρατούσης κοινῆς γνώμης ἐγίνωσκε μόνον ὅσα ἐμάνθανεν ἐκ τῶν κατὰ τῶν μᾶλλον καὶ ἦτον ψευδῶν ἐκθέσεων τῶν λειτουργῶν του.

Ὑπῆρχεν ὅμως εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν χῶρός τις ἔνθα εἶχον καταφύγει αἱ τελευταῖαι ῥωμαϊκαὶ ἐλευθερίαι, ἔνθα ὁ λαὸς ἠδύνατο ἐλευθέρως νὰ ἐκφράσῃ τὴν θέλησίν του εἰς τὸν αὐτοκράτορα καὶ ὁ χῶρος οὗτος ἦτο ὁ Ἱππόδρομος, ἀγορὰ ἅμα καὶ δικαστήριον καὶ Καπιτώλιον τῆς νεωτέρας Ῥώμης.

Ζ′

Τὴν 13 Ἰανουαρίου 532 [1] πρώτην ἡμέραν τῶν Εἰδῶν τοῦ ἔτους πλῆθος πολυαριθμότερον τοῦ συνήθους πληροῖ τὸν Ἱππόδρομον. Ἑκατοντακισχίλιοι θεαταὶ καταλαμβάνουσι θέσιν ἐπὶ τῶν βαθμίδων ἢ συναντῶνται εἰς τοὺς διαδρόμους. Ἀρχίζουσιν αἱ κραυγαὶ καὶ τὰ ᾄσματα. Ἀναπτύσσονται αἱ κυαναῖ καὶ πράσιναι σημαῖαι τῶν φατριῶν. Μετ' ὀλίγον ὁ πατριάρχης, οἱ πατρίκιοι οἱ δοῦκες, οἱ κόμητες, οἱ ἔξαρχοι κατέχουσι τὰ προσδιωρισμένα δι' αὐτοὺς θεωρεῖα. Ἀποσπάσματα τῶν τεσσάρων σωμάτων τῆς αὐτοκρατορικῆς σωματοφυλακῆς, σχολάριοι, δομέστικοι, κουβικουλάριοι καὶ σιλεντιάριοι, ὧν ἀπαστράπτουσι τὰ ἐπίχρυσα κράνη καὶ οἱ θώρακες, ἔρχονται καὶ παρατάσσονται πέριξ τῶν λαβάρων των εἰς τὸ Π. Αἱ χάλκιναι θύραι τοῦ Καθίσματος ἀνοίγονται. Ὁ Ἰουστινιανὸς περιστοιχιζόμενος ὑπὸ τῶν ἀνωτέρων αὐτοῦ λειτουργῶν καὶ παρακολουθούμενος ὑπὸ φρουρῶν καὶ εὐνούχων προχωρεῖ μέχρι τοῦ ἄκρου τοῦ θεωρείου. Φέρει τὸ σκῆπτρον καὶ τὸ στέμμα. Αἱ ἐπευφημίαι καὶ οἱ ψίθυροι ἐκρήγνυνται καὶ συγχεόμενοι ἀποτελοῦσιν θόρυβον μέγαν. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπικαλεῖται τὴν θείαν εὐλογίαν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ του, ποιῶν τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ μὲ τὸ ἄκρον τῆς ἁλουργίδος του.

Εἰσέρχονται τὰ ἅρματα εἰς τὴν κονίστραν. Αἱ ἐπευφημίαι τῶν Βενέτων παύουσιν. Ἀλλ' ὁ θόρυβος ἐξακολουθεῖ μεταξὺ τῶν τάξεων τῶν Πρασίνων. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὑπομένει καὶ προσποιεῖται ὅτι δὲν ἀκούει. Ἀλλ' οἱ ψίθυροι καὶ αἱ κραυγαὶ σφοδρύνονται καὶ καθίστανται ἐκφραστικώτεραι. Ὁ αὐτοκράτωρ τότε διατάσσει τὸν ἀξιωματικόν του, τὸν λεγόμενον *μανδάτωρα* νὰ ἐρωτήσῃ τὸν λαόν. Οἱ Πράσινοι κατ' ἀρχὰς πτοοῦνται, εὐσεβάστως δὲ καὶ σχεδὸν ταπεινῶς διατυποῦσι τὰ παράπονά των.

«—Ἔτη πολλά, Ἰουστινιανὲ Αὔγουστε «τοὺ βίγκας!» (εὐχὴ λατινική)

[1] Μαλάλας σ. 473. Πασχάλιον χρονικὸν σ. 336 Πρβλ. καὶ Muralt *Chronologie byzantine* σ. 156—157.

ἀδικοῦμαι, μόνε ἀγαθέ. οὐ βαστάζω. Οἶδεν ὁ Θεός. Φοβοῦμαι ὀνομάσαι μὴ πλέον εὐτυχήσῃ καὶ μέλλω κινδυνεύειν.

Ὁ Ἰουστινιανὸς ἀπαντᾷ ἐμφρόνως διὰ τῆς φωνῆς τοῦ μανδάτωρος «Τίς ἐστιν ; οὐκ οἶδα.»

Τὰς λέξεις ταύτας ἀκούσας ὁ ἐπ' ὀνόματι τῶν Πρασίνων λαλῶν λαμβάνει ἄλλον τόνον καὶ περιεργότατος διάλογος συνάπτεται μεταξὺ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, τῶν Βενέτων καὶ τῶν Πρασίνων, οἵτινες δὲν βραδύνουσι νὰ ἐπεμβῶσιν εἰς τὴν ἔριδα. Αἱ δουλοπρεπεῖς ἐκφράσεις ἀναμιγνύονται μὲ τοὺς ὀνειδισμούς, αἱ ὀργίλαι κραυγαὶ μὲ τοὺς εἰρωνικοὺς ἀστεϊσμούς, αἱ ἐπικλήσεις τοῦ ὀνόματος τοῦ Θεοῦ μὲ τὰς φοβερωτάτας βλασφημίας.

Λέγουσιν οἱ Πράσινοι :

— Ὁ πλεονεκτῶν με, Τρισαύγουστε, εἰς τὰ τσαγγάρια εὑρίσκεται.

Μανδάτωρ. — Οὐδεὶς ἡμᾶς ἀδικεῖ.

Πράσινοι. — Εἷς καὶ μόνος ἀδικεῖ με, Θεοτόκε, μὴ ἀνακεφαλήσοι.

Μανδάτωρ. — Τίς ἐστιν ἐκεῖνος ; οὐκ οἴδαμεν.

Πράσινοι. — Σὺ μόνος οἶδας,Τρισαύγουστε, τίς πλεονεκτεῖ με σήμερον.

Μανδάτωρ. — Εἴ τις ἂν ἐστιν, οὐκ οἴδαμεν.

Πράσινοι. — Καλοπόδιος ὁ σπαθάριος, ἀδικεῖ με, δέσποτα πάντων.

Μανδάτωρ. — Οὐκ ἔχει πρᾶγμα Καλοπόδιος.

Πράσινοι. — Εἴ τίς ποτέ ἐστιν, τὸν μόρον ποιήσει τοῦ Ἰούδα. Ὁ Θεὸς ἀνταποδώσοι αὐτῷ ἀδικοῦντί με διὰ τάχους.

Μανδάτωρ. — Ἡσυχάσετε, Ἰουδαῖοι, Μανιχαῖοι καὶ Σαμαρεῖται.

Πράσινοι. — Ἰουδαίους καὶ Σαμαρείτας ἀποκαλεῖς ; Ἡ Θεοτόκος μετὰ ὅλων.

Μανδάτωρ. — Ἕως πότε ἑαυτοὺς καταρᾶσθε ; Ὄντως εἰ μὴ ἡσυχάσητε, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς.

Πράσινοι. — Καὶ εἴ τι ἂν εἴπωμεν θλιβόμενοι, μὴ ἀγανακτήσοι τὸ κράτος σου· τὸ γὰρ θεῖον πάντων ἀνέχεται. Λόγον ἔχοντες, αὐτοκράτωρ, ὀνομάζομέν ἄρτι πάντα. Ποῦ ἔστιν οὐκ οἴδαμεν οὐδὲ τὸ Παλάτιον, Τρισαύγουστε, οὐδὲ πολιτείας κατάστασις.

Μανδάτωρ. — Ἕκαστος ἐλεύθερος, ὅπου ἐθέλει, ἀκινδύνως δημοσιεύει.

Πράσινοι. — Καὶ θαρρῶ ἐλευθερίας καὶ ἐμφανίσαι οὐ συγχωροῦμαι. Καὶ ἐὰν ἐστιν ἐλεύθερος, ἔχει δὲ Πρασίνων ὑπόληψιν, πάντως εἰς φανερὸν κολάζεται.

Μανδάτωρ. — Ἑτοιμοθάνατοι, οὐδὲ τῶν ψυχῶν ὑμῶν φείδεσθε.

Πράσινοι. — Ἐπαρθήτω τὸ χρῶμα τοῦτο. Καὶ ἡ δίκη οὐ χρηματίζει. Ἄνες τὸ φονεύεσθαι καὶ ἄφες κολαζόμεθα. Ἴδε, πηγὴ βρύουσα καὶ ὅσους θέλεις κόλαζε. Ἀληθῶς δύο ταῦτα οὐ φέρει ἀνθρωπίνη φύσις· εἴθε Σαββάτιος μὴ ἐγεννήθη, ἵνα μὴ ἔσχεν υἱὸν φονέα ! (Σαββάτιος δὲ ἦτο ὁ πατὴρ τοῦ Ἰουστινιανοῦ).

Τότε παρεμβαίνουσιν οἱ Βένετοι λέγοντες.

— Τοὺς φονεῖς ὅλου τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. — Πότε οὐ σφάζεις καὶ ἀποδημεῖς;

Βένετοι. — Σὺ δὲ σφάζεις καὶ διακενεῖς. Τοὺς φονεῖς γὰρ τοῦ σταδίου ὑμεῖς μόνοι ἔχετε.

Πράσινοι. — Δέσποτα Ἰουστινιανέ, αὐτοὶ παρακαλοῦσι καὶ οὐδεὶς αὐτοὺς φονεύει. Νοήσει ὁ μὴ θέλων. Τὸν ξυλοπώλην τὸν εἰς τὸ ζεῦγμα τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;

Μανδάτωρ. — Ὑμεῖς αὐτὸν ἐφονεύσατε.

Πράσινοι. — Τὸν υἱὸν τοῦ Ἐπαγάθου τίς ἐφόνευσεν, αὐτοκράτωρ;

Μανδάτωρ. — Καὶ αὐτὸν ὑμεῖς ἐφονεύσατε καὶ τοὺς Βενέτους πλέκετε.

Πράσινοι. — Ἄρτι Κύριε ἐλέησον· τυραννεῖται ἡ ἀλήθεια. Ἤθελον ἀντιβάλαι τοῖς λέγουσιν, ἐκ Θεοῦ διοικεῖσθαι τὰ πράγματα. Πόθεν αὕτη ἡ δυστυχία!

Μανδάτωρ. — Βλάσφημοι καὶ θεοχολότοι, ἕως πότε οὐχ ἡσυχάζετε;

Οἱ Πράσινοι ἐγείρονται κράζοντες: Ἀνασκαφήτω τὰ ὀστέα τῶν θεωρούντων! Καὶ ἀφοῦ ἐξέφεραν τὴν ὕβριν ταύτην κατέλιπον πάντες τὸν Ἱππόδρομον[1]

Ἦτο αὕτη ἡ μεγίστη τῶν προσβολῶν κατὰ τῆς αὐτοκρατορικῆς μεγαλειότητος. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐπιστρέφει ἀμέσως εἰς τὰ ἀνάκτορά του, οἱ δὲ Βένετοι ἀπέρχονται καὶ αὐτοί. Ἦτο τότε περίπου μεσημβρία. Ὁ ἔπαρχος Εὐδαίμων ἐξοργισθεὶς ἐκ τῆς συμβάσης εἰς τὸν Ἱππόδρομον σκηνῆς καὶ φοβούμενος νὰ φέρῃ τὴν εὐθύνην αὐτῆς, θέλει νὰ ἐφαρμόσῃ παραδειγματικὴν τιμωρίαν, πρὸ πάντων δὲ νὰ ἐπιδείξῃ ζῆλον. Κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ συλλαμβάνονται τρεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ὕποπτοι ἐπὶ τῇ δολοφονίᾳ τοῦ ξυλοπώλου καὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἐπαγάθου, δικάζονται δὲ συνοπτικῷ τῷ τρόπῳ καὶ καταδικάζονται εἰς θάνατον. Στρατιῶται ἄγουσιν αὐτοὺς εἰς τὸ παλαιὸν Βυζάντιον, εἰς τὴν πλατεῖαν τῶν θανατικῶν ἐκτελέσεων. Ἐνώπιον τοῦ πλήθους, τὸ ὁποῖον μόλις δύναται νὰ συγκρατήσῃ τὴν ὀργήν του, ὁ δήμιος ἀπαγχονίζει τὸν πρῶτον κατάδικον· ἀλλὰ τὸ σχοινίον θραύεται ὑπὸ τὸ βάρος τοῦ δευτέρου. Τὸ πλῆθος χειροκροτεῖ, ἐπιπίπτει κατὰ τῶν φρουρῶν, ἀπελευθερώνει τὸν ἀπαγχονιζόμενον καθὼς καὶ τὸν τρίτον κατάδικον. Τοὺς θέτουσιν εἰς λέμβον, ἥτις τοὺς ἀποβιβάζει εἰς τὴν ἀντίπεραν ὄχθην τοῦ Βοσπόρου, ἔνθα εὑρίσκουσιν ἄσυλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου[2].

Ἐκ τῶν δύο καταδίκων ὁ εἷς ἀνῆκεν εἰς τὴν φατρίαν τῶν Βενέτων καὶ ὁ ἕτερος εἰς τὴν τῶν Πρασίνων. Βένετοι καὶ Πράσινοι, τὴν πρωΐαν ἀκόμη ἐχθροὶ κεκηρυγμένοι, συμμαχοῦσιν. Καίτοι εἶνε νύξ, πλῆθος θορυβῶδες με-

[1] Θεοφάνης 155—156. Πασχάλιον Χρονικὸν σ. 136—137.

[2] Προκόπιος, περὶ Περσ. πολεμ. Α' 24. Μαλάλας σ. 474. Θεοφάνης σ. 157.

ταβαίνει πρὸ τῶν ἀνακτόρων ὅπως ζητήσῃ τὴν χάριν τῶν καταδίκων. Ὁ αὐτοκράτωρ ὅμως δὲν ἐμφανίζεται καὶ τότε ὁ ὄχλος συναθροίζεται ἀπειλητικὸς πρὸ τοῦ μεγάρου τοῦ ἐπάρχου Εὐδαίμονος. Οὗτος διατάσσει τοὺς φρουρούς του νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ πλήθους, τότε δὲ συνάπτεται μάχη· οἱ στρατιῶται κρεουργοῦνται καὶ πυρπολεῖται τὸ μέγαρον τοῦ ἐπάρχου. Αἱ φλόγες ἐξαπτόμεναι ὑπὸ τοῦ ἀνέμου μεταδίδονται εἰς τὰ παρακειμένας οἰκίας. Οἱ στασιασταὶ τρέχουσιν εἰς τὰς φυλακάς, συντρίβουσι τὰς θύρας καὶ ἀπελευθερώνουσι τοὺς κρατουμένους κακούργους. Οἱ φαῦλοι οὗτοι ἐκτρέπονται εἰς τὴν λεηλασίαν καὶ τὸν ἐμπρησμὸν κραυγάζοντες Νίκα! Νίκα! τὴν κραυγὴν ἣν παρεδέχθησαν ὡς σύνθημα οἱ στασιασταί [1].

Τὴν ἐπαύριον 14 Ἰανουαρίου ὁ πολυάριθμος ὄχλος ἐπολιόρκει τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων. Δύο αὐλικοὶ ἐπιχειροῦσι νὰ συνθηκολογήσωσι μετὰ τῶν στασιαστῶν, ἀλλὰ μυρίαι φωναὶ κράζουσι: «Τὸν Τριβωνιανόν! τὸν Ἰωάννην! τὸν Καππαδόκην! τὸν Εὐδαίμονα! τὸν Καλοπόδιον!» Ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅπως καθησυχάσῃ τὸν λαὸν ὁ Ἰουστινιανὸς καθαιρεῖ τοὺς τέσσαρας τούτους λειτουργούς, καὶ προκηρύσσει ἀμέσως τὰ ὀνόματα τεσσάρων ἀντικαταστατῶν αὐτῶν. Ἀλλὰ μάταιαί εἰσιν αἱ προσπάθειαι τῆς ἐπτοημένης ἐξουσίας. Ἡ στάσις ἔχει μετατραπῆ εἰς ἐπανάστασιν. Δὲν πρόκειται πλέον περὶ τῶν ὀργάνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλὰ περὶ αὐτοῦ τοῦ αὐτοκράτορος. Αἱ παραχωρήσεις του δὲν ἀφοπλίζουσι τὸ ἐμμανὲς πλῆθος [2].

Τὴν 15 Ἰανουαρίου ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις διστάζει ἀκόμη περὶ τῶν ληπτέων μέτρων, διατάσσει νὰ κατασταλῇ ἡ ἐπανάστασις διὰ τῆς βίας. Οἱ Ἔρουλοι τοῦ Μούνδου, στράτευμα πιστὸν ἐν ὥρᾳ ὀχλαγωγίας ὅπως πάντα τὰ μισθοφορικά, ἀλλ' ἄγριον καὶ θηριῶδες ἐξέρχεται ἐκ τῶν ἀνακτόρων καὶ ἐφορμᾷ κατὰ τῶν στασιαστῶν. Ἐν τῇ ζέσει τῆς μάχης οἱ βάρβαροι ἀνατρέπουσι τοὺς ἱερεῖς τοὺς κομίζοντας ἅγια λείψανα καὶ ἐπεμβάντας ὅπως διαχωρίσωσι τοὺς διαμαχομένους. Ὁ λαὸς ἐξανίσταται κατὰ τῆς ἱεροσυλίας· αἱ γυναῖκες καὶ οἱ φιλήσυχοι πολῖται, οἵτινες ἕως τότε εἶχον μείνει οὐδέτεροι, συντάσσονται μετὰ τῶν στασιαστῶν. Ἀπὸ τῶν παραθύρων καὶ τῶν ὑπερώων χάλαζα κεράμων καὶ λίθων καὶ σκευῶν καὶ δαυλῶν ἀνημμένων πίπτει ἐπὶ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Μούνδου, οἵτινες ἀναγκάζονται ν' ἀποσυρθῶσιν ἐν ἀταξίᾳ εἰς τ' ἀνάκτορα [3].

Τὰς δύο ἑπομένας ἡμέρας 16 καὶ 17 Ἰανουαρίου τὸ πῦρ νέας ποιεῖται καταστροφάς, οἱ δὲ στασιασταὶ νέα θύματα. Σφάζουσι καὶ ῥίπτουσιν εἰς τὸν Βόσπορον πάντας τοὺς ὑπόπτους ὡς ὀπαδοὺς τοῦ αὐτοκράτορος. Πυρπολοῦσι τὴν συνοικίαν τῶν χρυσοχόων, ἀφοῦ διήρπασαν τὰς οἰκίας. Οἱ πλούσιοι με-

[1] Προκόπιος, *περὶ Περσ. Πολέμ.* Α'. 24. Μαλάλας σ. 474. Θεοφάνης, σ. 157.
[2] Προκόπιος *Περὶ Περσ. Πολ.* Α'. 24. Θεοφάνης σ. 157.
[3] Μαλάλας σ 475. Θεοφάνης σ. 157.

ταναστεύουσιν ἀθρόοι καὶ καταφεύγουσιν εἰς τὴν ἀσιατικὴν ὄχθην. Ἑστίαι πολλαὶ πυρκαϊὰς λάμπουσιν εἰς ὅλα τὰ σημεῖα τῆς πόλεως. Αἱ φλόγες ἀναλίσκουσι χιλιάδας οἰκιῶν καὶ κτιρίων, τὴν Ἁγίαν Σοφίαν, τὴν Ἁγίαν Εἰρήνην, τὴν Ἁγίαν Θεοδώραν, τὸν Ἅγιον Ἀκυλῖνον, τὰ λουτρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ Ὀκτάγωνον, τὰς θέρμας τοῦ Ζευξίππου μεθ' ὅλων τῶν ἀγαλμάτων, τὸ ἄσυλον τοῦ Εὐβούλου, τὴν δημόσιον στοάν, τὸ μέγα νοσοκομεῖον, ἀντηχοῦν ἐκ φοβερῶν οἰμωγῶν[1].

Τὴν 18 Ἰανουαρίου, ἕκτην ἡμέραν τῆς στάσεως ὁ εὐνοῦχος Ναρσῆς, κατώρθωσε νὰ ἐξαγοράσῃ τινὰς τῶν Βενέτων, ὅπως ἐπιφέρῃ πάλιν τὴν διαίρεσιν μεταξὺ τῶν στασιαστῶν. Ὁ δὲ Ἰουστινιανὸς ἐνόμισεν ὅτι ἡ ἐμφάνισίς του καὶ ἡ περὶ ἀμνηστείας ὑπόσχεσις θὰ κατεπράϋνε τὸν ἐξεγερθέντα λαόν. Τὸ πλῆθος εἶχε συνέλθει εἰς θορυβώδη ὁμήγυριν ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Αἴφνης ὁ αὐτοκράτωρ περιστοιχιζόμενος ὑπὸ πολυαρίθμων φρουρῶν ἐφάνη εἰς τὸ θεωρεῖον, κρατῶν εἰς χεῖρας τὸ Εὐαγγέλιον :

—«Ἐπὶ τοῦ ἱεροῦ τούτου βιβλίου,εἶπε μεγαλοφώνως, ὀμνύω ὅτι σᾶς συγχωρῶ διὰ τὴν γενομένην πρὸς ἐμὲ ὕβριν. Οὐδεὶς ὑμῶν θὰ ἐνοχληθῇ ἢ θὰ καταδιωχθῇ, ἂν ἐπανέλθητε εἰς ὑπακοήν.» Ἐξακολουθῶν δὲ ὁ Ἰουστινιανὸς ἐταπείνωσε τὸ αὐτοκρατορικὸν μεγαλεῖον μέχρι τοῦ νὰ εἴπῃ : «Ἐγὼ εἶμαι ὁ μόνος ἔνοχος. Σεῖς εἶσθε ἀθῶοι. Τὰ ἁμαρτήματά μου ἐπήνεγκον τὴν συμφορὰν ταύτην, διότι αὐτὰ μὲ ἀπέτρεψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἀκροασθῶ τὰ λίαν εὔλογα παράπονά σας.»

Μετὰ τὰς λέξεις ταύτας ἠκούσθησάν τινες ἐντὸς τοῦ πλήθους κραυγαί : «Νίκη εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν καὶ εἰς τὴν σύζυγόν του Αὐγοῦσταν Θεοδώραν !» ἀλλὰ πάραυτα ἀπεπνίγησαν ὑπὸ ἀποδοκιμασιῶν καὶ ἀπειλῶν καὶ ἐμμανῶν κραυγῶν : «—Ψεύδεσαι γαΐδαρε !—Ἀποθανήτω ὁ βλάσφημος !—Ἀποθανήτω ὁ δολοφόνος !» Καίτοι δὲ ἡ εἰς τὸ θεωρεῖον ἄνοδος ἦτο σχεδὸν ἀδύνατος, οὐχ' ἧττον ὁ Ἰουστινιανὸς ἐσπευσμένως ἐπέστρεψεν εἰς τ' Ἀνάκτορα.[2]

Τότε ὁ λαὸς ἐπειγόμενος ν' ἀποκτήσῃ νέον δεσπότην, ἐπορεύθη εἰς τὴν κατοικίαν τοῦ Ὑπατίου, ἀνεψιοῦ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀναστασίου. Εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Ὑπατίου συγκροτεῖται πάλη μεταξὺ τῆς φιλοδοξίας καὶ τοῦ φόβου. Αὐτὸς διστάζει, μάτην ὅμως ἡ σύζυγός του διαμαρτύρεται θρηνοῦσα ὅτι ἄγουσιν αὐτὸν εἰς θάνατον· οἱ στασιασταὶ τὸν παρασύρουσι διὰ τῆς βίας, καθὼς καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Πομπήϊον. Ἡ πομπὴ σταματᾷ εἰς τὸν Φόρον τοῦ Κωνσταντίνου· ἀνυψοῦσι τὸν Ὑπάτιον ἐπὶ ἀσπίδος καὶ ἀναγορεύουσιν αὐτὸν αὐτοκράτορα. Ἐλλείψει διαδήματος περιβάλλουσι τὸ μέτωπόν του διὰ

[1] Προκόπιος, *Περὶ Περσ. Πολ.* Α'. 24 Πασχάλιον Χρονικόν, σ. 337—338. Θεοφάνης, σ. 157.

[2] Μαλάλας σ. 475. Πασχάλιον χρονικὸν σ. 338.

χρυσοῦ περιδεραίου. Τὸ πλῆθος θέλει νὰ βαδίσῃ ἀμέσως κατὰ τοῦ ἀνακτόρου διὰ νὰ ἐξοφλήσῃ τὴν μετὰ τοῦ ἐκπτώτου τυράννου διαφοράν του. Ἀλλὰ συγκλητικός τις, διότι πολλοὶ ἄρχοντες ἐνείχοντο εἰς τὴν στάσιν, τὸ ἀποτρέπει λέγων : «Ἄς ἀναμείνωμεν, διότι δὲν ἔχομεν ὅπλα. Ἄλλως τε ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν διανοεῖται νὰ μᾶς προσβάλῃ. Μετ' ὀλίγον θὰ εἶνε πολὺ εὐτυχὴς ἂν δυνηθῇ νὰ φύγῃ καὶ σώσῃ τὴν ζωήν του. Ἂν δὲν σπεύσωμεν νὰ πολεμήσωμεν, θὰ νικήσωμεν ἀμαχητεί.» Ἡ γνώμη αὕτη γίνεται δεκτή, ὅπως ἐξακολουθήσῃ δὲ ἡ παρῳδία τῆς στέψεως, μεταβαίνουσιν εἰς τὸν Ἱππόδρομον, ὁ δὲ Ὑπάτιος ἀνυψωθεὶς ἐπὶ τοῦ βασιλικοῦ θεωρείου δέχεται τὰς ἐνδείξεις τοῦ σεβασμοῦ τῶν νέων αὐτοῦ ὑπηκόων. [1]

Ἐν τοσούτῳ ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Τρικόγχου, ὁ Ἰουστινιανὸς διατελεῖ εἰς θανάσιμον ἀγωνίαν. Παραχωρήσεις, ἀντίστασιν, ἀπειλάς, τιμωρίας, ὑποσχέσεις, συγγνώμην, διαβουκολήσεις, ἐξευτελισμούς, τὰ πάντα μετεχειρίσθη καὶ οὐδὲν ἐπέτυχεν. Ἀπὸ τὸ μέρος τῆς Χαλκῆς οἱ φλόγες περικυκλώνουσι τὰ ἀνάκτορα· ἀπὸ τοῦ Ἱπποδρόμου ἀκούει τὰς κατ' αὐτοῦ κραυγὰς τοῦ θανάτου καὶ τὰς ἐπευφημίας, δι' ὧν χαιρετίζεται ὁ διάδοχός του. Διαρπάζεται τὸ ὁπλοστάσιον καὶ οἱ στασιασταὶ ἐξοπλίζονται. Τὸ μόνον προτείχισμα τὸ ἀποχωρίζον τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τοῦ μανιώδους πλήθους εἶνε ἡ χαλκῆ θύρα τοῦ Καθίσματος. Κατὰ λαοῦ ὁλοκλήρου τί ἀπομένει πρὸς ἄμυναν ; χίλιοι παλαιοὶ στρατιῶται τοῦ Βελισαρίου καὶ δισχίλιοι βάρβαροι τοῦ Μούνδου [2]. Καθόσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὴν σωματοφυλακήν του, τοὺς δομεστίκους καὶ τοὺς κουβικουλαρίους, στρατιώτας τῶν προθαλάμων καὶ τῶν παρατάξεων, οὐδεμίαν εἶχε πεποίθησιν περὶ τῆς πίστεώς της. Ὁ Ἰουστινιανὸς ὅστις ὑπῆρξε κατακτητὴς δι' ἀλλοτρίου ξίφους, οὐδέποτε ἔσχε στρατιωτικὸν θάρρος. Ἀλλὰ καὶ τὸ πολιτικὸν θάρρος ἔλειπεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ἔβλεπεν ἤδη ἑαυτὸν ἡμιθανῆ, ἀγόμενον εἰς θάνατον ὡς τὸν Βιτέλλιον, αἰκιζόμενον ἐνταυτῷ καὶ ἐμπαιζόμενον.

Συνεκάλεσεν εἰς ὕστατον συμβούλιον τοὺς ὑπουργούς του, τοὺς οἰκείους του, τοὺς στρατηγούς του, καὶ τοὺς ἀπομείναντας αὐτῷ πιστοὺς ὀλίγους συγκλητικοὺς καὶ πατρικούς. Προσεκλήθη ἕκαστος νὰ εἴπῃ τὴν γνώμην του ἐνώπιον τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς συζύγου του. Ἀλλ' ἡ ἀποθάρρυνσις ἔχει κυριεύσει καὶ τοὺς μᾶλλον εὐσταθεῖς. Διὸ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ζητεῖ νὰ τὸν συμβουλεύσωσιν. Ζητεῖ μόνον νὰ ἐγκρίνωσι τὴν τελευταίαν ἀπομείνασαν αὐτῷ ἰδέαν, τὴν φυγήν. Ἀπὸ τριῶν ἤδη ἡμερῶν τὸ πλοῖον ἐν ᾧ ἐφορτώθησαν ὅλα τὰ πλούτη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θησαυροφυλακείου εἶνε ἠγκυροβολημένον πλησίον τῶν κήπων, Ὁ Ἰουστινιανὸς θὰ ἐπιβιβασθῇ εἰς αὐτὸ μετὰ

[1] Προκόπιος, Περὶ Περσ. πολ. Ι, 14. Μαλάλας σ. 475. Πασχάλιον Χρονικόν, σ. 338 Ζωναρᾶς, ΙΔ', 6.

[2] Προκόπιος, *Περὶ Περσ. πολ.* Α', 14. Θεοφάνης, σ. 158

τῆς αὐτοκρατείρας· ὁ Βελισάριος δὲ καὶ οἱ τρισχίλιοι στρατιῶται θὰ προσπαθήσωσιν ἂν δυνηθῶσι νὰ καταβάλωσιν τὴν στάσιν. Ἂν ἤθελε παραδεχθῇ τὴν γνώμην ταύτην ὁ αὐτοκράτωρ, θὰ ἔσωζε μὲν τὴν ζωήν, ἀλλὰ θὰ ἔχανε τὸν θρόνον. Μὲ τόσον ὀλίγον στρατὸν ὁ Βελισάριος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν ἐσχάτην ἀπόπειραν, εἰμὴ ἐμψυχούμενος ὑπὸ τῆς παρουσίας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ εὑρισκόμενος εἰς τὴν ἀνάγκην ἢ ν' ἀπολεσθῇ ἢ νὰ τὸν σώσῃ. Πάντες ἐν τούτοις οἱ παρεστῶτες, καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Βελισάριος καὶ ὁ Μοῦνδος ἐπιδοκιμάζουσι τὸ σχέδιον τοῦ Ἰουστινιανοῦ [1].

Ἡ Θεοδώρα ἕως τότε δὲν εἶχεν ὁμιλήσει ποσῶς. Αἴφνης ἀγανακτοῦσα διὰ τὴν ἀνανδρίαν τοῦ συζύγου της καὶ τὴν ὀλιγοψυχίαν τῶν ἀξιωματικῶν του, ἀπήγγειλε τὰ ἑξῆς: «Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν ἀπέμενεν ἄλλο μέσον σωτηρίας εἰμὴ ἡ φυγή, ἐγὼ δὲν θ' ἀπεφάσιζα νὰ φύγω. Μήπως πάντες ἐκ γενετῆς δὲν εἴμεθα προωρισμένοι νὰ ἀποθάνωμεν; Ἀλλ' ἐκεῖνος ὅστις φέρει στέμμα δὲν πρέπει νὰ ἐπιζῇ μετὰ τὴν ἀπώλειαν αὐτοῦ. Παρακαλῶ τὸν Θεὸν νὰ μὴ μὲ ἴδωσιν οὐδ' ἐπὶ μίαν ἡμέραν ζῶσαν ἄνευ τῆς βασιλικῆς πορφύρας. Ἂς σβεσθῇ τὸ φῶς δι' ἐμέ, ἂν πρόκειται νὰ μὴ μὲ ἀποκαλῶσι πλέον αὐτοκράτειραν. Σύ, αὐτοκράτορ, ἐὰν θέλῃς νὰ φύγῃς, ἔχεις τοὺς θησαυρούς σου, τὸ πλοῖον εἶνε ἕτοιμον καὶ ἡ θάλασσα ἐλευθέρα· φοβοῦ ὅμως μήπως ἡ πρὸς τὴν ζωὴν ἀγάπη σὲ παρασύρῃ εἰς ἀθλίαν ἐξορίαν καὶ εἰς θάνατον ἐπαίσχυντον. Εἰς ἐμὲ ἀρέσκει τὸ παλαιὸν λογίον: καλὸν ἐντάφιον ἡ βασιλεία ἐστίν. [2].»

Ἡ ἀνδρικὴ εὐγλωττία τῆς Θεοδώρας ἐξάπτει τὸ θάρος καὶ ἐμψυχώνει τὰς καρδίας. Ὁ Βελισάριος ἀνακτᾷ τὴν στρατηγικήν του ὀξυδέρκειαν. Οἱ στασιασταὶ εὑρίσκονται κεκλεισμένοι ἐντὸς τοῦ Ἱπποδρόμου ὡς ἐντὸς φρουρίου· ἐκεῖ θὰ εἶνε ὁ τάφος των. Πορφύρα τοῦ Ὑπατίου ἔσται τὸ αἷμα τῶν ὀπαδῶν του. Τρισχίλιοι ἄνδρες πιστοὶ Ἕρουλοι τοῦ Μούνδου καὶ παλαιοὶ στρατιῶται τοῦ Βελισαρίου περιζωννύουσι τὸν Ἱππόδρομον. Τινὲς ἐξ αὐτῶν καταλαμβάνουσι τὰς ἐξόδους· ἕτεροι διὰ τῶν ἐσωτερικῶν κλιμάκων ἀνέρχονται εἰς τοὺς διαδρόμους τοὺς ὑπερέχοντας τῶν σειρῶν τῶν βαθμίδων. Ἀπὸ τῆς δεσποζούσης ταύτης θέσεως ρίπτουσι βροχηδὸν βέλη κατὰ τῶν ἐν τῷ κονίστρᾳ συνωστιζομένων ὀπαδῶν τοῦ Ὑπατίου. Οἱ τολμηρότεροι τῶν στασιαστῶν ἐπιχειροῦσι πολλάκις ἔφοδον, ἀλλ' ἀποκρούονται πάντοτε. Τὸ πλῆθος θέλει νὰ φύγῃ διὰ τῶν ἐξόδων, ἀλλ' αἱ στενωποὶ αὗται, ἔνθα δέκα ἄνδρες δύνανται ν' ἀντιστῶσιν κατὰ χιλίων, φρουροῦνται ὑπὸ τῶν Ἑρούλων τοῦ Μούνδου. Αἱ πρῶται σειραὶ τῶν φυγάδων πίπτουσιν ὑπὸ τὰ δόρατα, μάζα δὲ ἐκ νεκρῶν φράσσει ἑκάστην ἔξοδον. Τὸ πλῆθος κατεπτοημένον περιστρέφεται ἐν ἀταξίᾳ ὑπὸ τὴν χάλαζαν τῶν βελῶν, ἕως ὅτου μένει δεσμευμένον

[1] Προκόπιος, *Περὶ Περσ. Πολ.* Α', 14. Πρβλ. καὶ Θεοφάνην σ. 153.
[2] Προκόπιος *Περὶ Περσ. Πολ.* Α' 24.

καὶ ἀκινητοῦν ἐκ τῶν ἰδίων αὐτοῦ πτωμάτων. Οἱ στρατιῶται τότε κατέρχονται εἰς τὴν κονίστραν καὶ τὰ ξίφη συμπληροῦσι τὸ ἔργον τῶν βελῶν. Ἡ ἐλεεινὴ αὕτη μάχη περατοῦται διὰ σφαγῆς. Τὸ αἷμα ρέει ποταμηδόν [1].

Ἡ σφαγὴ διήρκεσε μέχρις ὥρας νυκτὸς λίαν προκεχωρηκυίας. Μεθυσθέντες ἐκ τοῦ αἵματος οἱ βάρβαροι στρατιῶται ἔσφαζον ὅσους εὕρισκον ἀκόμη ζῶντας. Τὰς ἀκολούθους ἡμέρας ἐδέησε νὰ ταφῶσι τριακονταχισχίλιοι νεκροί [2]. Ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς τὸν Ἱππόδρομον οὐδεὶς διέφυγε τὸν θάνατον ἐκτὸς τοῦ Ὑπατίου καὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, ὧν οἱ στρατιῶται ἐφείσθησαν ἐκ σκληρότητος, ὅπως τοὺς σύρωσι δεσμίους εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. «Τρισαύγουστε, ἀνέκραξαν, οἱ δυστυχεῖς προσκλίνοντες, ἡμεῖς σοὶ παρεδόσαμεν τοὺς ἐχθρούς σου, διότι κατὰ διαταγὴν ἡμῶν συνήχθησαν εἰς τὸ ἀμφιθέατρον». Ὁ Ἰουστινιανός, ὅστις πλέον δὲν ἐφοβεῖτο καὶ εἶχε ἀποκτήσει τὴν ἀγχίνοιάν του : «Καλῶς, ἀπήντησε μετὰ σκληρᾶς εὐστοχίας· ἀλλ' ἀφοῦ εἴχετε τόσον κράτος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων αὐτῶν, θὰ ἐπράττετε καλλίτερον ἂν ἠθέλετε τὸ χρησιμοποιήσει πρὶν ἢ ἐμπρήσωσι τὴν πόλιν μου!» Καὶ διέταξε νὰ θανατώσωσι τοὺς δύο ἀνεψιοὺς τοῦ Ἀναστασίου [3].

Η'.

Ὑπαγορεύσασα εἰς τὸν Ἰουστινινανὸν καὶ τοὺς ἀξιωματικούς του τὰς ἐντόνους ἀποφάσεις τὰς ἐπιβαλλομένας ὑπὸ τῶν περιστάσεων ἡ Θεοδώρα ἐγένετο ἀξία νὰ καταλάβῃ εἰς τὸ συμβούλιον τοῦ κράτους τὴν θέσιν, ἣν ἕως τότε ἴσως εἶχε σφετερισθῇ. Ἂν πιστεύσωμεν, ἐπὶ τῇ μαρτυρίᾳ τοῦ Προκοπίου, εἰς τὰ αἴσχη τῆς νεότητός της, τοὐλάχιστον ὅμως ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ πρώην σχοινοβάτις ἠδυνήθη εἰς τὸ ἑξῆς ν' ἀπολαύσῃ ἄνευ αἰσχύνης παντὸς τοῦ πλούτου, τῶν κολακειῶν καὶ τῶν τιμῶν τῶν ὀφειλομένων πρὸς τὴν αὐτοκράτειραν τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ τί ἦσαν οἱ σωροὶ ἐκεῖνοι τοῦ χρυσοῦ, τῶν μαργαριτῶν καὶ τῶν τιμαλφῶν λίθων, τὸ θαυμάσιον ἐκεῖνο ἀνάκτορον ἐπὶ τῆς ἀσιατικῆς ὄχθης, ἔνθα ἡ Θεοδώρα διέτριβε κατὰ τὸ θέρος, αἱ μεγαλοπρεπεῖς θέρμαι, ἔνθα ἀνεπαύετο ἐπὶ πολλὰς ὥρας, τὸ πλῆθος τῶν ἀκολούθων καὶ τῶν θεραπόντων; Τί ἦσαν αἱ τιμαὶ τῶν μεγιστάνων τοῦ Κράτους καὶ τῶν ξένων πρέσβεων, οἵτινες δὲν ἐπλησίαζον τὴν αὐτοκράτειραν, εἰμὴ προσκυνοῦντες καὶ ἀσπαζόμενοι τοὺς πόδας της; Τί ἦσαν οἱ ἀνδριάντες οἱ ἀνεγειρόμενοι πρὸς τιμήν της καὶ αἱ ἓξ πόλεις αἱ φέρουσαι τὸ ὄνομά της,

[1] Προκόπιος *Περὶ Περσ. Πολ.* Α' 24 *Πασ. Χρον.* σ. 339. Μαλάλας, σ. 476 Θεοφάνης σ. 158. Ζωναρᾶς ΙΔ' 6.

[2] Τριάκοντα χιλιάδες, κατὰ τὸν Προκόπιον· τριάκοντα πέντε χιλιάδες κατὰ τὸν Μαλάλαν καὶ τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, καὶ τεσσαράκοντα κατὰ τὸν Ζωναρᾶν.

[3] Πασχάλιον Χρονικόν, σ. 340. Ἴδε καὶ Προκόπιον, *Περὶ Περ. Πολ.* Α'. 24 Μαλάλαν, σ. 476. Θεοφάνην σ. 158. καὶ Ζωναρᾶν, ΙΔ'. 6.

ἤτοι Θεοδωριάς, Θεοδώρα, Θεοδωρόπολις; Τί ἦτο ἡ αὐλὴ ἐκείνη ἡ ἀποτελουμένη ἐκ πατρικίων, συγκλητικῶν καὶ μεγιστάνων καὶ ἡ φρουρὰ ἐκ τετρακισχιλίων ἀνδρῶν ἡ συνοδεύουσα τὴν Θεοδώραν εἰς τὰς θερμὰς πηγὰς τῆς Βιθυνίας, αἱ θριαμβευτικαὶ ἀψῖδες αἱ ἐγειρόμεναι κατὰ τὴν διάβασίν της, τὰ μέγαρα τὰ οἰκοδομούμενα πρὸς ὑποδοχήν της [1]; Τί ἦσαν πάντες αὐτοὶ οἱ θησαυροί, ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ ἀποθέωσις ἀπέναντι τῆς βασιλικῆς ἰσχύος;

Ὁ Ἰουστινιανὸς δὲν ἀπέκρυπτεν ὅτι συνεβουλεύετο περὶ πάντων τὴν αὐτοκράτειραν· τὸ ἐδημοσίευε μάλιστα εἰς τοὺς νομούς του, ἔνθα ἀπεκάλει τὴν Θεοδώραν «τὴν σεβαστοτάτην σύζυγον, ἣν ὁ θεὸς ἐχάρισεν ἡμῖν» [2]. Παῦλος ὁ Σιλεντιάριος ἐν τῇ ἀφιερώσει τοῦ περὶ τῆς Ἁγίας Σοφίας ποιήματός του ὑπομιμνήσκει εἰς τὸν Ἰουστινιανόν, ὅτι ἡ ἀποθανοῦσα αὐτοκράτειρα ὑπῆρξε δι' αὐτὸν «εὐσεβὴς συνεργάτις [3]». Ὁ Προκόπιος, ὁ Εὐάγριος, ὁ Ζωναρᾶς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν βυζαντινῶν χρονογράφων ἐκ συμφώνου λέγουσιν ὅτι ἡ Θεοδώρα ἦτο οὐ μόνον ἡ σύζυγος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ἀλλ' αὐτοκράτειρα κυρίαρχος καὶ ἰσχυρὰ ὅσον καὶ ὁ αὐτοκράτωρ «εἰ μὴ καὶ μᾶλλον». Πολυάριθμα γεγονότα ἐπικυροῦσι τὰς μαρτυρίας ταύτας, ἄλλως τε δὲ τὸ κράτος παρήκμασε μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας. Ὥστε χωρὶς νὰ προβῶμεν μέχρι τοῦ ἰσχυρισμοῦ τοῦ ὑποστηριζομένου ὑπὸ τοῦ Brunet de Presles, τοῦ εἰδημονεστάτου περὶ τῶν βυζαντινῶν πραγμάτων, ὅτι ἡ Θεοδώρα «ὑπῆρξεν ἡ ψυχὴ τῶν συμβουλίων τοῦ αὐτοκράτορος [4]», ὀφείλομεν οὐχ ἧττον ν' ἀποδώσωμεν εἰς τὴν γυναῖκα ταύτην σημαντικὸν μέρος ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὡς νομοθέτου, ὡς ἐξωραϊστοῦ καὶ ὡς κατακτητοῦ.

Ἡ Θεοδώρα ἥκιστα ἐπιεικὴς πρὸς τοὺς ἄνδρας, ἐφημίζετο διὰ τὴν προθυμίαν αὐτῆς, τὴν εὐσπλαγχνίαν, τὴν ἀδυναμίαν της μάλιστα πρὸς τὰς γυναῖκας [5]. Διὰ τοῦτο εὐχαρίστως ἀνεμίγνυτο εἰς συνοικέσια καὶ εἰς τοὺς συμβιβασμοὺς διεστώτων συζύγων. Αὐτὴ ἠνάγκασε τὸν Ἀρτάβανον, διοικητὴν μιᾶς ἐπαρχίας τῆς Ἀφρικῆς, νὰ συζήσῃ μετὰ τῆς συζύγου του, ὑπεδέχθη μετὰ τιμῆς τὰς ἀτυχεῖς θυγατέρας τοῦ Χιλδερίκου, βασιλέως τῶν Βανδάλων καὶ ἐφάνη λίαν ἐπιεικὴς πρὸς τὴν Ἀντωνίναν, τὴν σύζυγον τοῦ

[1] Νεαραὶ Η' καὶ ΚΘ', Κώδηξ, Η', 37,3. Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* Η', Θ', Ι', ΙΓ', ΙΘ'. *Περὶ Κτισμάτων*, ια', Δ', ς', ζ', ε'. Μαλάλας, σ. 480. Θεοφάνης, Γ. 151 Ἀγαθίας Ε', α'.

[2] .... et hic quoque participem consilii sumentes eam, quœa Deo data est nobis reverendissimam conjugem. (Νεαρὰ Η'.).

[3] Ἣν ζῶσαν εἶχες εὐσεβῆ συνεργάτιν. (Παῦλος Σιλεντιάριος, *Περ. Ἁγ. Σοφ.* στιχ. 461. Ἔκδοσις Du Cange.

[4] Brunet de Presles : La Grèce dépuis la conquête Romaine. σ. 66.

[5] Προκόπιος, *Περὶ Γοτθ. Πολ.* Γ'. λα'. *Ἀνέκδοτα*, Η', Θ', ΙΖ', καὶ σημειωσ. τοῦ Alemanni.

Βελισαρίου[1]. Φαίνεται ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν πολλοὺς νόμους ἐκδοθέντας ὑπὲρ τῶν γυναικῶν, οἷοί εἰσιν οἱ περὶ διαζυγίου, περὶ ὑποθήκης τῶν γυναικῶν, περὶ ἀναγνωρίσεως τῶν νόθων τέκνων, περὶ ἀπαγωγῆς τῶν μοναζουσῶν, περὶ καταστολῆς τῆς μαστρωπείας, οἱ νόμοι οἱ ἀπελευθεροῦντες τὰς ἠθοποιοὺς ἐκ τῆς διηνεκοῦς δουλείας, οἱ ἐπιτρέποντες εἰς τὰς διαφθαρείσας νεάνιδας νὰ νυμφεύωνται τὸν διαφθορέα, ἢ ν' ἀπαιτῶσι παρ' αὐτοῦ τὸ τέταρτον τῆς περιουσίας του, οἱ ὑποχρεοῦντες τοὺς ἀξιωματικοὺς τοῦ κράτους νὰ ὁρίζωσι προῖκα εἰς τὰς συζύγους των, οἱ κανονίζοντες τὰ δικαιώματα τῶν γυναικῶν ἐν ταῖς κληρονομίαις[2].

Βέβαιον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ Θεοδώρα ἀρεσκομένη εἰς τὴν μεγαλοπρέπειαν δὲν ἀπέτρεψεν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν ἀπὸ τοῦ νὰ καταβάλῃ ὑπερόγκους δαπάνας πρὸς ἀνακαινισμὸν τῆς καταστραφείσης ὑπὸ τῶν ἐμπρηστῶν πόλεως. Ἀντὶ νὰ ψυχράνῃ τὸν οἰκοδομικὸν ζῆλον τοῦ αὐτοκράτορος, ἀνήγειρεν ἀπεναντίας καὶ αὐτὴ πλεῖστα ὅσα κτίρια. Πολλὰ μνημονεύονται φρούρια καὶ ναοὶ καὶ ὀρφανοτροφεῖα καὶ ἄσυλα καὶ νοσοκομεῖα οἰκοδομηθέντα τῇ διαταγῇ αὐτῆς, ὅπως καὶ ἡ παρὰ τὸν Βόσπορον διάσημος μονὴ τῶν μετανοουσῶν γυναικῶν[3]. Ἐνίοτε ἡ εὐσπλαγχνία τῆς Θεοδώρας προέβαινε μέχρι τυραννίας. Ἡ παράδοσις ἀναφέρει ὅτι τινὲς τῶν γυναικῶν ἐκείνων αἵτινες λυτρωθεῖσαι ἐκ τῆς πορνείας ὑπὸ τῆς αὐτοκρατείρας εἶχον ἐγκλεισθῆ εἰς τὴν *Μετάνοιαν*, κατελήφθησαν ὑπὸ τοιαύτης ἀπελπισίας, ὥστε ἐπνίγησαν εἰς τὴν θάλασσαν[4].

Καὶ δὲν ἀνηγείροντο μόνον εἰς Κωνσταντινούπολιν μέγαρα καὶ ναοί. Τὰ παρὰ τὰ σύνορα τῆς Περσίας, τῆς Συρίας, τῆς Αἰγύπτου, τῆς Κυρηναϊκῆς, τῆς Ἰταλίας, τῆς Νουμιδίας ἀνεγειρόμενα νέα κτίρια μαρτυροῦσι περὶ τῆς μεγαλοπρεπείας τοῦ Ἰουστινιανοῦ. Πόσα ἑκατομμύρια δαπανηθέντα! ἢ μᾶλλον πόσος χρυσὸς μεταβληθεὶς διὰ τῆς λαμπροτάτης τῶν μεταμορφώσεων εἰς ἔξοχα μνημεῖα, θαυμαστὰς ἐκδηλώσεις τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος! Ἐν τῷ ψηφιδωτῷ τοῦ Ἁγίου Βιτάλη ἐν Ῥαβέννῃ ἡ Θεοδώρα εἰκονίζεται μὲ πρόσωπον ἀκτινοστεφές, λάμπουσα ὅλη ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ μαργαριτῶν ὡς Βυζαντινὴ παρθένος ἐπὶ χρυσοῦ δαπέδου εἰκονοστασίου. Φαίνεται δὲ ἐφορεύουσα ὑπὸ τὰ ὄμματα τοῦ συζύγου της εἰς τὴν γέννησιν νέας ἑλληνικῆς τέχνης, ἥτις ἐπὶ μακροὺς αἰῶνας θ' ἀκτινοβολήσῃ εἰς τὸν κόσμον.

Οἱ δύο μεγάλοι κατακτητικοὶ πόλεμοι τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶνε ὁ ἐν Ἀ-

[1] Προκόπιος, *Περὶ Γοτθ. Πολ.* Γ', λα'. *Περὶ Βανδαλ. Πολ.* Β', θ', *Ἀνέκδοτα* Ι'.

[2] Κώδηξ Α', δ', 33, Ε', ιζ', 2. Νεαραί, 4, 7, 14, 15, 22, 51, 72, 117, 134, 140 κτλ.

[3] Προκόπιος, *Περὶ Κτισματ.* Α, θ'. Ε', γ'. *Ἀνέκδοτα*, ΙΖ', Θεοφάνης, σ. 158 *Πάτρια Κωνσταντινουπ.* (ἐν Banduri, I, γ', μέρος σ. 47.)

[4] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*. ΙΖ'.

φρικῇ καὶ ὁ ἐν Ἰταλίᾳ· ἐκ μέρους τῶν Περσῶν ἐπρόκειτο μᾶλλον περὶ προστασίας τῶν ὑπαρχόντων συνόρων ἢ περὶ ἐπεκτάσεως αὐτῶν.

Ἡ Θεοδώρα, φιλόδοξος καὶ τολμηρὰ ἐνήργησε ν' ἀποφασισθῶσιν αἱ κατὰ τῶν Βανδάλων καὶ τῶν Γότθων ἐκστρατεῖαι, αἵτινες ἔμελλον νὰ περιάψωσι τόσην στρατιωτικὴν δόξαν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ ν' ἀποδώσωσιν εἰς τὴν αὐτοκρατορίαν πάσας σχεδὸν τὰς χώρας ἃς κατεῖχεν ἄλλοτε ἡ Ῥώμη. Τὸ ῥιψοκίνδυνον πνεῦμα, ἴσως δὲ καὶ ἡ φιλοδοξία ὅπως κατισχύσῃ τῶν ψοφοδεῶν συμβουλῶν Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου, ὃν ἐμίσει καὶ ἡ ἐπιθυμία ὅπως ἐκδικήσῃ τὸν προστατευόμενόν της Χιλδερῖκον βασιλέα τῶν Βανδάλων, ἐκθρονισθέντα ὑπὸ τοῦ Γέλιμερ, παρεκίνησαν αὐτὴν νὰ ὑποκινήσῃ τὸν ἐν Ἀφρικῇ πόλεμον [1]. Διὰ τὴν εἰς Ἰταλίαν ἐκστρατείαν εἶχεν ἄλλον λόγον. Ἐσυλλογίζετο ὅτι καθυποτασσομένης τῆς Ῥώμης εἰς τὰ ὅπλα της καὶ ἐξαρτωμένου τοῦ Πάπα ἐξ αὐτῆς, ἤθελον θριαμβεύσει αἱ θρησκευτικαὶ αὐτῆς δοξασίαι. Μετὰ τὴν ἔναρξιν τῶν πολέμων ἀνευρίσκομεν συχνάκις τὴν παντοδύναμον ἐνέργειαν τῆς Θεοδώρας ἐν ταῖς πρὸς τοὺς πρέσβεις καὶ τοὺς στρατηγοὺς διαταγαῖς, ἐν ταῖς ἀνακλήσεσι καὶ τοῖς διορισμοῖς, ἐν ταῖς ἀποστολαῖς ἐπικουριῶν καὶ ἐν ταῖς διπλωματικαῖς διαπραγματεύσεσιν. Συναισθάνεταί τις ὅτι καὶ ὑποθέσεις διεξάγει ἡ μικρὰ ἐκείνη χείρ, ἥτις κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπαναλήψεως τῶν κατὰ τῆς Περσίας ἐχθροπραξιῶν ἔγραφε τὴν ἑξῆς ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Ζαβεργάνην: «Εἶμαι βεβαία, μετὰ τὴν ἐντολὴν ἣν παρ' ἡμῖν ἐξεπλήρωσας, ὅτι ἐνδιαφέρεσαι περὶ τῶν ἡμετέρων συμφερόντων. Ἐλπίζω, ὅτι θὰ δικαιώσῃς τὴν γνώμην μου ταύτην, πείθων τὸν βασιλέα Χοσρόην νὰ διατεθῇ εἰρηνικῶς πρὸς τὸ ἡμέτερον κράτος. Ἂν τὸ κατορθώσῃς, σοὶ ὑπόσχομαι μεγάλην ἀμοιβὴν παρὰ τοῦ αὐτοκράτορος, ὅστις οὐδέποτε ἀποφασίζει τι χωρὶς νὰ μὲ συμβουλευθῇ [2]».

Ζηλότυπος διὰ τὴν ἐξουσίαν της καὶ βεβαία περὶ τῆς ἰσχύος της ἡ γυνὴ αὕτη δὲν ὑπέμενε νὰ ἀντιτάξῃ τις οὐδὲ τὴν ἐλαχίστην ἀντίστασιν εἰς τὰς διαταγάς της. Πρίσκος ὁ ἐκ Παφλαγονίας, γενόμενος ἐξ ἀπορρήτων τοῦ Ἰουστινιανοῦ εἶχεν ἀποκτήσει τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ κυρίου του, προσεποιεῖτο δὲ ὅτι δὲν ἐξετίμα τὴν Αὐγούσταν εἰμὴ ὡς σύζυγον τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ Θεοδώρα προσεπάθησε πρότερον νὰ διαβάλῃ αὐτὸν εἰς τὸν Ἰουστινιανὸν διὰ συκοφαντιῶν. Ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ αὐτοκράτωρ δὲν ἐπείθετο, ἡ αὐτοκράτειρα διέταξε νύκτα τινὰ νὰ συλληφθῇ εἰς τὴν οἰκίαν του, νὰ ἐπιβιβασθῇ ἀμέσως πλοῖον ἀποπλέον εἰς Ἀφρικήν, ὅπου ἅμα τῇ ἀφίξει του ἐκάρη μοναχὸς καὶ δὲν ἠδύνατο τοῦ λοιποῦ νὰ ἐξασκήσῃ οὐδεμίαν πολιτικὴν ὑπηρεσίαν. Ὁ Ἰουστιανιανὸς ὅστις δὲν ἠγάπα τὰς ἔριδας, ἰδίως μετὰ τῆς συζύγου του,

[1] Προκόπιος, *Περὶ Βανδ. Πολ.* Α, ι'. *Ἀνέκδοτα*, Β', ΙΖ'. Θεοφάνης σ. 159—160

[2] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, Β'.

ὑπεκρίθη ὅτι ἠγνόει τὴν σκανδαλώδη ταύτην παραβίασιν καὶ δὲν ἐβράδυνε νὰ λησμονήσῃ τὸν Πρῖσκον[1].

Ἡ Θεοδώρα ἐμίσει ἐπίσης Ἰωάννην τὸν Καππαδόκην, διορισθέντα μετὰ τὴν καταστολὴν τῆς στάσεως τοῦ 532 δομέστικον τῶν σχολων τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπέναντι ὅμως ὑποκειμένου τοιαύτης περιωπῆς δὲν ἠδύνατο νὰ μεταχειριθῇ τόσον συνοπτικὴν μέθοδον. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ἰουστινιανὸς ἐκώφευεν εἰς πάσας αὐτῆς τὰς παραστάσεις καὶ τὰς ἱκεσίας καὶ τὰς συκοφαντίας, ἐπὶ τῇ ὑποθέσει, τοῦθ' ὅπερ εἶνε λίαν ἀμφίβολον, ὅτι ἠδύνατο νὰ συκοφαντηθῇ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης! Ἡ Θεοδώρα τότε ἐπενόησεν ἀποτρόπαιον σκευωρίαν. Ἡ Ἀντωνίνα, ἣν εἶχε καταστήσει εὐπειθῆ αὐτῆς συνένοχον καὶ πάντοτε πρόθυμον, ἔσχε κρυφίαν συνέντευξιν μετὰ Ἰωάννου τοῦ Καππαδόκου. Ὡμίλησεν αὐτῷ περὶ τῶν παραπόνων τοῦ Βελισαρίου κατὰ τοῦ Ἰουστινιανοῦ, περὶ τῆς δυσαρεσκείας τῶν μεγιστάνων καὶ τοῦ λαοῦ καὶ προέτεινεν εἰς τὸν δομέστικον νὰ συμμετάσχῃ τῆς ἐξυφαινομένης κατὰ τοῦ αὐτοκράτορος συνωμοσίας. Σαγηνευθεὶς ἐκ τῶν ὑποσχέσεών της καὶ τῶν κολακειῶν ὁ Καππαδόκης ἐδέχθη συνέντευξιν, ἥτις ἔμελλε ν' ἀπολήξῃ εἰς ὁριστικὸν ἀποτέλεσμα, ἐν οἰκίᾳ κειμένῃ ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῆς πόλεως. Ὁ Ἰουστινιανός, ὃν ἐφρόντισαν νὰ προειδοποιήσωσιν, ἔπεμψε τὸν Ναρσῆν καὶ τὸν Μάρκελλον, ἀρχηγὸν τῶν σωματοφυλάκων νὰ παρασταθῶσιν ἀφανεῖς εἰς τὴν συνέντευξιν. Φωραθεὶς ἐπὶ προδοσίᾳ Ἰωάννης ὁ Καππαδόκης, καθῃρέθη τῶν ἀξιωμάτων του καὶ ἐξωρίσθη εἰς Ἀφρικήν, στερηθεὶς δὲ πάσης τῆς περιουσίας του διὰ τῆς δημεύσεως, ἀπέθανεν ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ[2]. Ἡ παγὶς ἣν ἔστησεν αὐτῷ ἡ αὐτοκράτειρα ἦτο μυσαρὰ βεβαίως, ἀλλ' ὁ φαῦλος ὑπουργὸς ἦτο ἄξιος πάσης τιμωρίας. Ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, δὲν ἐπένθησε τὸν ἄνδρα, ὅστις διὰ τῆς πλεονεξίας του, τῶν καταπιέσεων καὶ τῶν ἀδικιῶν του εἶχε καταστῇ μισητότατος. Ἡ πτῶσίς του ὑπῆρξεν ἀπελευθέρωσις καὶ ἂν ἦτο γνωστὸν ὅτι ὠφείλετο αὕτη εἰς τὴν Θεοδώραν, ἡ Αὐγούστα τὴν ἡμέραν ἐκείνην θὰ ἐθεωρήθη ὡς εὐεργέτις.

Ἀλλ' ἡ ὀργὴ τῆς Θεοδώρας ἔσχε δυστυχῶς καὶ ἄλλα θύματα. Ἦτο ἀνηλεὴς πρὸς τοὺς κακῶς ἐννοοῦντας τὰς διαταγάς της ἢ ἐκτελοῦντας αὐτὰς ἀτελῶς, ὅπως τὰς συμβιβάζωσι μὲ τὰς ἐνίοτε ἐναντίας ὁδηγίας τοῦ αὐτοκράτορος. Τὸ αἷμα τοῦ Καλλινίκου, τοῦ Ἀρσενίου, τοῦ Ῥόδωνος, θανατωθέντων τῇ διαταγῇ ἢ τῇ ἐνεργείᾳ της, βοᾷ κατ' αὐτῆς[3]. Καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰς κρυφίας θανατικὰς ἐκτελέσεις, ἃς διενήργησε καὶ ἃς ὁ Προκόπιος ἀφηγεῖται «μετὰ τοῦ μίσους ἠλιθίου» κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ κ. Ταίν[4]

[1] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* ΙϚ'. Πρβλ. καὶ Μαλάλαν σ. 481.

[2] Προκόπιος, *Περὶ Περσ. Πολ.* Α' 25. *Ἀνέκδοτα.* Β' ΚΞ' ΚΑ'.

[3] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, ΙΚ', ΚΞ'. Ἴδε καὶ Βίκτωρα ἐκ Τύνητος, ἐκδ Migne σ. 954.

[4] H. Taine, Voyage en Italie, II, σ. 215.

καὶ τὰς βασάνους καὶ τὰς μαστιγώσεις, ἅτινα ἡ Θεοδώρα ἠρέσκετο νὰ ἐπιβάλλῃ καὶ νὰ ἐκτελῇ εἰς τὰ ὑπόγεια τῶν ἀνακτόρων, φαίνεται ὅτι αἱ κατηγορίαι αὗται ἀνήκουσιν εἰς τὸν κύκλον ἐκείνων τὰς ὁποίας ὁ κ. Ἐρνέστος Ρενὰν ἀποκαλεῖ «μυθεύματα γραϊδίων τῶν ἑλληνικῶν πόλεων, ἀπιστεύτου μωρίας»[1].

Θ'.

Μιμουμένη τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἡ Θεοδώρα, ὀλίγον προσεῖχε περὶ τὴν χρῆσιν τῶν μέσων καὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀτόμων. Δὲν ἀπέβλεπεν εἰς τὴν ἠθικὴν ἀξίαν τοῦ ὑπηρετοῦντος, ἤρκει μόνον ἡ ἐκδούλευσις νὰ εἶνε καλή. Διὰ τοῦτο ἡ αὐτοκράτειρα προσηταιρίσθη τὴν Ἀντωνίναν, τὴν λίαν, περίφημον σύζυγον τοῦ Βελισαρίου. Ὁ μέγας οὗτος στρατηγός, ὅστις καθ' ἣν ἐποχὴν οἱ Βάρβαροι ἐπολέμουν μετὰ πολυαρίθμων στρατιῶν ἐξ ἑκατοντακισχιλίων ἀνδρῶν δὲν ἤθελε ν' ἀντιτάσσῃ κατ' αὐτῶν εἰμὴ μικρὰ στρατεύματα ἐκ πειθαρχούντων καὶ ἐμπειροπολέμων στρατιωτῶν καὶ πάντοτε σχεδὸν ἐνίκα, ἓν μόνον ἐκέκτητο ἐλάττωμα ἢ μᾶλλον ἀδυναμίαν, τὸν ἔρωτά του πρὸς γυναῖκα ἀναξίαν. Ἡ Ἀντωνίνα ἦτο θυγάτηρ ἡνιόχου. Καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἦτο ὄνειδος, διότι ἀνήγειρον ἀνδριάντας καὶ ἀφιέρουν στίχους εἰς τοὺς νικητὰς αὐτοὺς τοῦ Ἱπποδρόμου· ἀλλ', ὡς λέγουσιν, ἐχρημάτισεν αὐτὴ ἑταίρα ὑπῆρξε δὲ σύζυγος μοιχαλίς[2]. Ἄλλως τε ἡ Ἀντωνίνα αὐτὴ ἦτο ἐπιτή-

[1] E Renan, Essais de morale et de critique, σ. 275. Ἴδε καὶ Γίββωνα, *Παρακ. τοῦ Ρωμ. Κράτ.* VII, σ. 236. Ἐπίσης πρέπει νὰ θεωρηθῇ ἐντελῶς ἀνυπόστατος ὁ θρύλος περὶ τῶν ἐνόχων σχέσεων τῆς Θεοδώρας μετά τινος Θεοδώρου, ἐραστοῦ τῆς Ἀντωνίνης καὶ ὁ περὶ τοῦ Ἰωάννου, υἱοῦ τῆς Θεοδώρας, μεταβάντος δῆθεν ἐπίτηδες ἐξ Ἀραβίας εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπως ἀναγνωρισθῇ παρὰ τῆς μητρός του του, γενομένης αὐτοκρατείρας.

Περὶ τοῦ πρώτου, αἱ ἐκφράσεις τοῦ Προκοπίου (*Ἀνέκδοτα* Γ') εἶνε πολὺ ἀσαφεῖς. Λέγει ὅτι ἀφοῦ ἠλευθέρωσε τὸν Θεόδωρον τῇ παρακλήσει τῆς Ἀντωνίνας, ἀπένειμεν εἰς τὸν ἄνδρα τοῦτον πᾶσαν εὔνοιαν καὶ εὐεργεσίαν Πλὴν τὸ τοιοῦτο δὲν εἶνε ἐπαρκὲς ὅπως κατηγορηθῇ ἡ Θεοδώρα ἐπὶ μοιχείᾳ. Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον δὲ περιστατικόν, ὁ συγγραφεὺς τῶν *Ἀνεκδότων* φαίνεται ἀντιφάσκων. Ἐν κεφαλαίῳ ΙΖ', λέγει ὅτι ἡ Θεοδώρα ἐνήργησε ὅπως δολοφονηθῇ ὁ υἱός της Ἰωάννης, διὰ νὰ μὴ μάθῃ ὁ Ἰουστινιανὸς τὸ ἀπόκρυφον αὐτὸ τοῦ παρελθόντος βίου της· ἐν δὲ τῷ Δ' κεφαλαίῳ ἀναφέρει ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα συνῆψε γάμον μεταξὺ τοῦ ἐγγονοῦ της, δηλαδὴ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἰδίου αὐτοῦ Ἰωάννου μετὰ τῆς θυγατρὸς τοῦ Βελισαρίου. Πῶς λοιπὸν ἡ Θεοδώρα, ἥτις ὅπως ἀποκρύψῃ ὅτι εἶχεν υἱὸν προέβη μέχρι τῆς δολοφονίας αὐτοῦ, ὡμολόγει ἔπειτα τόσον ἐπισήμως ὅτι εἶχεν ἐγγονόν;

Σημειωτέον ἐνταῦθα ὅτι ἡ εἰς Βυζάντιον μετάβασις τοῦ υἱοῦ τούτου τῆς Θεοδώρας ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς *Θεοδώρας*, τοῦ ὡραίου δραματικοῦ ποιήματος τοῦ κ. Κλέωνος Ραγκαβῆ, ἑνὸς τῶν ἐξόχων συγγραφέων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς φιλολογίας.

[2] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* Α' καὶ ἀλλαχοῦ· Περὶ τῆς Ἀντωνίνης συμβαίνει, ὅ,τι καὶ περὶ τῆς Θεοδώρας. Μόνα τὰ *Ἀνέκδοτα* κατηγοροῦσιν αὐτὴν τοὐλάχιστον ὡς πρὸς

ξειος περὶ τὸ ῥαδιουργεῖν, σύμβουλος ἱκανὴ μάλιστα δὲ καὶ ἀπτόητος πρὸ τοῦ ἐχθροῦ. Συνώδευε τὸν Βελισάριον εἰς τὰς ἐκστρατείας καὶ ἐπεκράτει φήμη ὅτι ἔδιδε πρὸς αὐτὸν ὠφελίμους συμβουλάς [1].

Ἡ Θεοδώρα κατ' ἀρχὰς εἶχεν ἀποκρούσει τὰς κολακείας τῆς Ἀντωνίνας· ἀκολούθως ἐπέδειξεν εἰς αὐτὴν μεγάλην εὔνοιαν, ἐπλήρωσεν αὐτὴν δώρων καὶ ἀπένειμεν αὐτῇ αὐλικὸν ἀξίωμα. Καὶ τοῦτο διότι ἡ τυραννὶς εἶνε πάντοτε φιλύποπτος. Αἱ μεγάλαι στρατιωτικαὶ ἐπιτυχίαι τοῦ Βελισαρίου, ἡ δημοτικότης αὐτοῦ παρὰ τῷ στρατῷ καὶ τῷ λαῷ ἀνησύχουν τοὺς βασιλεῖς. Εἶχεν ἤδη ἀναγορευθῆ Καῖσαρ εἷς βάναυσος στρατιώτης, ὁ Ἰουστῖνος· δὲν ἠδύνατο τάχα νὰ γίνῃ αὐτοκράτωρ εἷς κατακτητὴς οἷος ὁ Βελισάριος; Ἀφ' ἑτέρου ἡ στέρησις τῶν ὑπηρεσιῶν του ἦτο ἐπικίνδυνος, διότι ἔπρεπε τότε νὰ λογαριασθῶσι μὲ τοὺς Γότθους, μὲ τοὺς Πέρσας, μὲ τοὺς Βανδάλους, μὲ ὅλους τοὺς ἀπειλοῦντας τὰ σύνορα βαρβάρους. Ἀλλ' ἡ Θεοδώρα ἐπωφελήθη ἐκ τῆς παραδόξου οἰκογενειακῆς καταστάσεως τοῦ οἴκου τοῦ Βελισαρίου, ὅπως εὕρῃ ἐγγύησιν καὶ μέσον συμβιβασμοῦ. Προσεταιριζομένη τὴν Ἀντωνίναν ἡ Θεοδώρα, προσηταιρίζετο τὸν Βελισάριον καὶ διὰ τοῦ Βελισαρίου εἶχε τὴν Ἀντωνίναν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της. Βοηθοῦσα τὴν σύζυγον ν' ἀποκρύπτῃ τὰς παρεκτροπάς της, ἀπέκτα τὴν ἀφοσίωσίν της· οὖσα δ' ἐν γνώσει τῶν ἀποκρύφων της, ἐξησφάλιζε τὴν πρὸς αὐτὴν πίστιν της [2]. Ἄλλως τε ἡ Θεοδώρα οὐδόλως ἐποιεῖτο κατάχρησιν τῆς ἐξουσίας, ἣν εἶχεν οὕτως ἀποκτήσει ἐπὶ τοῦ Βελισαρίου. Ὁ στρατηγὸς εἶχε πολλάκις ἀπαλλαγῇ τῶν καθηκόντων του διὰ διαφόρους λόγους—ἐνίοτε δὲ ὅπως λάβῃ διοίκησιν σπουδαιοτέραν—ἀλλ' αἱ δύο δυσμένειαι εἰς ἃς ὑπέπεσε καὶ ἐκ τῶν ὁποίων ἡ μία διήρκεσε πλέον τῶν ὀκτὼ ἐτῶν, ἐπῆλθον ἀμφότεραι μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας. Ἀφοῦ ὁ Ἰουστινιανὸς ἔμεινε μόνος εἰς τὴν ἀρχήν, ἄλλοι στρατηγοὶ ἀνεπλήρωσαν εἰς τὴν διοίκησιν τῶν στρατευμάτων τὸν λησμονηθέντα Βελισάριον. Ἐδέησε νὰ φθάσωσιν οἱ βάρβαροι ὑπὸ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως, διὰ νὰ ἐνθυμηθῇ ὁ αὐτοκράτωρ ὅτι ἔζη ἀκόμη ὁ γηραιὸς στρατηγός.

Ὅτε ὁ Βελισάριος ἐστρατήγει εἰς Περσίαν, ἡ αὐτοκράτειρα, ὡς λέγεται, ἐνήργησε ν' ἀνακληθῇ ἐκ τῆς ἀρχηγίας του. Ἰδοὺ δὲ κατὰ τίνα περίστασιν συνέβη τὸ τοιοῦτο. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἦτο βαρέως ἀσθενής, διεδόθη δὲ

τὰς παρεκτροπάς της. Εἰς τὰ βιβλία τῶν ἱστοριῶν τοῦ Προκοπίου καὶ εἰς τὰ βυζαντινὰ χρονικά, οὐδὲν ἀπαντᾷ τὸ ἐπικυροῦν τὰς πικρὰς ταύτας διηγήσεις. Ὑπάρχουσιν ὅμως τινὰ γεγονότα, ἅτινα δύνανται ἔν τινι μέτρῳ νὰ συμβιβασθῶσι μὲ τ' ἀναφερόμενα εἰς τ' *Ἀνέκδοτα*. Διὰ τοῦτο παρατίθεμεν τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Προκοπίου, καίπερ μὴ πιστεύοντες εἰς αὐτοὺς καθ' ὁλοκληρίαν.

[1] Προκόπιος *Ἀνέκδοτα* Α', Β' *περὶ Βανδ. πολ.* Α' 13. Γίββων *παρ. Ρωμ. Κρατ.* Ζ' 350.

[2] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα*, Α', Β', Γ', Δ', Ε'.

ἡ φήμη τοῦ θανάτου του εἰς τὸν ἐν τῇ Ἀνατολῇ στρατόν. Ὁ Βελισάριος κατηγορήθη ἀληθῶς ἢ ψευδῶς ὡς εἰπὼν ὅτι ὁ στρατὸς δὲν θ' ἀνεγνώριζε τὸν νέον ἡγεμόνα, ὅστις ἤθελεν ἐνθρονισθῇ ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ἡ αὐτοκράτειρα ἥτις ἐφρόνει ἴσως ὅτι ὁ τίτλος αὐτῆς ὡς Αὐγούστης καὶ συμβασιλίσσης θὰ ἐξησφάλιζεν αὐτῇ τὸν θρόνον ἐν περιπτώσει καθ' ἣν ἤθελε μείνει χήρα ἢ τοὐλάχιστον ὅτι θ' ἀπέκειτο αὐτῇ νὰ ὑποδείξῃ τὸν διάδοχον τοῦ Ἰουστινιανοῦ καὶ νὰ συμβασιλεύσῃ μετ' αὐτοῦ, προσεβλήθη ἐκ τῶν λόγων τούτων καὶ ἐνήργησε ν' ἀνακληθῇ ὁ Βελισάριος εἰς Βυζάντιον. Ὀλίγας ὅμως ἡμέρας μετὰ τὴν ἀνάκλησίν του, ἐνήργει ν' ἀνατεθῇ αὐτῷ ἡ ἀρχηγία τῶν ἐν Ἰταλίᾳ στρατῶν. Ἀλλ' ὅπως συμφιλιώσῃ περισσότερον τὸν Βελισάριον μετὰ τῆς Ἀντωνίνας καὶ ὅπως προσελκύσῃ ἔτι μᾶλλον τὴν ἀφοσίωσιν ταύτης, ἔπεισε τὸν στρατηγόν, ὅτι ἔτυχε τῆς συγγνώμης αὐτῆς χάρις εἰς τὴν μεσολάβησιν τῆς συζύγου του [1].

Ὁ Ἅγιος Σάββας, φημιζόμενος διὰ τὰ θαύματά του, ἠρνήθη νὰ δεηθῇ πρὸς τὸν Θεὸν ὅπως χαρίσῃ υἱὸν εἰς τὴν Θεοδώραν, διότι, ἔλεγε, δὲν ἠδύνατο νὰ γεννηθῇ ἐξ αὐτῆς παρὰ ἐχθρὸς τῆς Ἐκκλησίας [2]. Ἂν ἐκ τῶν λόγων τούτων τοῦ ἁγίου Σάββα ἠδύνατο ν' ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Θεοδώρα ἦτο ἦτο ἐλευθερόφρων περὶ τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας ἢ τοὐλάχιστον ἐθνική, ὅπως ὁ αὐτοκράτωρ Ἰουλιανός, θὰ ἐθεωρεῖτο τὸ τοιοῦτο σήμερον ἡ ἀρίστη τῶν ὑπὲρ αὐτῆς ἀπολογιῶν. Δυστυχῶς ἡ Θεοδώρα δὲν ἦτο παρὰ αἱρετικὴ καὶ τούτου ἕνεκα ἀπεξενώθη τῆς φιλίας καὶ τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν ὀρθοδόξων. Ἡ αὐτοκράτειρα ἠσπάζετο τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς, καταδικασθέντος ὑπὸ τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου τοῦ 451. Ἡ Θεοδώρα ἦτο μονοφυσῖτις καὶ ἐπίστευεν εἰς τὴν μίαν μόνην φύσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ [3]. Κατὰ

[1] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* Δ'. *Περὶ Περσ. Πολ.* Β', ΚΑ'. Ἐν τῷ περὶ Περσικοῦ πολέμου συγγράμματί του ὁ Προκόπιος δὲν λέγει ὅτι ὁ Βελισάριος ὑπέπεσεν εἰς δυσμένειαν. Ἀναφέρει ἁπλῶς ὅτι ὁ στρατηγὸς ἀνεκλήθη ἐκ Περσίας ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ὅπως μεταβῇ καὶ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχηγίαν ἐν Ἰταλίᾳ, ὅπου τὰ πράγματα ἔβαινον κακῶς. Ὥστε ἡ δῆθεν αὐτὴ δυσμένεια ἡ ὀφειλομένη εἰς τὴν Θεοδώραν δύναται νὰ διαμφισβητηθῇ, τοσούτῳ μᾶλλον ἔσῳ οἱ βυζαντινοὶ χρονογράφοι Θεοφάνης, Κεδρηνός, Ζωναρᾶς, ἀναφέρουσι εἰς τὴν δυσμένειαν εἰς ἣν ὑπέπεσεν ὁ Βελισάριος ἐν ἔτει 563 (μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας) καὶ ἥτις εἶνε βεβαιοτάτη πολλὰς λεπτομερείας, ἃς ὁ Προκόπιος ἐν τοῖς *Ἀνεκδότοις* ἀποδίδει εἰς τὴν δυσμένειαν τοῦ 542.

Ἐπειδὴ οἱ θρύλοι διασώζονται ἰσχυρογνωμόνως, ἐπαναλαμβάνομεν καὶ ἡμεῖς μετὰ πολλοὺς ἄλλους ὅτι δὲν ἀληθεύει τὸ λεγόμενον ὅτι δῆθεν ὁ Ἰουστινιανὸς διέταξε νὰ ἐξορυχθῶσιν οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Βελισαρίου καὶ ὅτι ἠναγκάσθη οὗτος νὰ ἐπαιτῇ. Κατὰ τὸ 563 ἡ δυσμένεια τοῦ Βελισαρίου περιωρίσθη εἰς εἶδός τι καθαιρέσεως αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν κατ' οἶκον περιορισμόν του.

[2] Κύριλλος ὁ ἐκ Σκυθουπόλεως, ἀναφερ. ἐν τῇ *Ἐκκλ. Ἱστορ.* Ζ', σ. 298.

[3] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* ΙΒ'. Ἴδε καὶ Βίκτωρα ἐκ Τύνητος, ἐκδ. Migne σ. 954· Νικήφορον Ι'. Εὐάγριον, Δ, 10, 40.

τὸν ς' αἰῶνα ἡ αἵρεσις αὕτη ἐπεκράτει εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας τοῦ Κράτους, ἠρίθμει δὲ καὶ οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει πολυαρίθμους ὀπαδούς. Μεταξὺ εὐτυχιανῶν καὶ ὀρθοδόξων ἡ ἔχθρα ἦτο ἐπίσης φλογερὰ ὅσον περίπου καὶ ἡ μεταξὺ Βενέτων καὶ Πρασίνων. Ὁ πατὴρ διώκει τὸν υἱόν, λέγει τὸ Πασχάλιον Χρονικόν, καὶ ἡ σύζυγος ἐγκαταλείπει τὸν σύζυγον. Ῥῆξις φοβερὰ καὶ αἱματηρὰ συνέβη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Μετὰ δὲ σεισμὸν συμβάντα καὶ θεωρηθέντα ὡς θείαν προειδοποίησιν, ὁ λαὸς ἐστασίασεν ἐν Κωνσταντινουπόλει κράζων : «Καύσατε τὰ πρακτικὰ τῆς Συνόδου !» [1].

Ἡ Θεοδώρα δὲν ἔπαυσε ν' ἀγωνίζηται ὑπὲρ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν θρησκευτικῶν της δοξασιῶν· ἀλλ' ὅσον μεγάλως καὶ ἂν ἐπέδρᾳ ἐπὶ τοῦ πνεύματος τοῦ Ἰουστινιανοῦ, ὁ αὐτοκράτωρ ὅστις κατὰ τὸ γῆράς του ἔμελλε νὰ νὰ κατηγορηθῇ ὡς ὑποπεσὼν εἰς αἵρεσιν, ἔμεινε μετὰ τὸν θάνατον τῆς Θεοδώρας ἀκλόνητος ἐν τῇ ὀρθοδοξίᾳ του. Ἀνεφέρετο περὶ πάντων εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν ἐπισκόπων τῆς Ῥώμης. Μετὰ τὴν ἐκλογὴν ἑκάστου νέου Ποντίφικος ἔπεμπεν αὐτῷ τὴν διαβεβαίωσιν τῆς πίστεώς του, ἐλάμβανε δὲ εἰς ἀπάντησιν τὴν ἀποστολικὴν εὐλογίαν. Διὰ τῶν ῥᾳδιουργιῶν αὐτῆς ἡ αὐτοκράτειρα κατώρθωσεν ἐνίοτε νὰ διορίσῃ πατριάρχας καὶ ἐπισκόπους πρεσβεύοντας τὰ δόγματα τοῦ Εὐτυχοῦς, τὸν Σεβῆρον, τὸν Ἄνθιμον, τὸν Θεοδόσιον, τὸν Ναρσῆν. Ἀλλὰ μετὰ τὰς παραστάσεις τοῦ ποντίφικος δὲν ἐβράδυναν οὗτοι νὰ καταλίπωσι τὴν ἕδραν των [2].

Ἡ Θεοδώρα ἐξηκολούθησε τὸν ἀγῶνα καὶ συνέλαβε τὴν ἰδέαν νὰ ἐνεργήσῃ ἐντὸς αὐτῆς τῆς ἑστίας τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ ὥρα ἦτο κατάλληλος. Ὁ Βελισάριος κατεῖχεν τὴν Ῥώμην καὶ ἡ Ἀντωνίνα εὑρίσκετο μετ' αὐτοῦ. Ὁ στρατηγὸς ὑπείκων εἰς τὰς διαταγὰς τῆς αὐτοκρατείρας, διαβιβασθείσης αὐτῷ διὰ τῆς Ἀντωνίνας, καθικέτευσε τὸν πάπαν Σίλβεστρον νὰ καταδικάσῃ τὴν ἐν Χαλκηδόνι σύνοδον. Ἂν ἠρνεῖτο νὰ τὸ πράξῃ, ὁ διάδοχός του ἦτο ἤδη ἕτοιμος, διάκονός τις φιλόδοξος ὀνομαζόμενος Βιγίλιος, ὅστις εἶχεν ὑποσχεθῇ ἄλλοτε εἰς τὴν Θεοδώραν ν' ἀκυρώσῃ τὰ συνοδικὰ ψηφίσματα. Ὁ Σίλβεστρος ἀντέστη καὶ καθαιρεσθεὶς ἐξωρίσθη εἰς Λυκίαν. Ὁ Βιγίλιος ἐκλεχθεὶς ἀντ' αὐτοῦ ἤρχισε νὰ ἐκτελῇ τὰς ὑποσχέσεις του πέμπων γράμματα πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς ἐπισκόπους. Ὁ Ἰουστινιανὸς ἐν τούτοις μαθὼν τὰ συμβάντα ταῦτα, διέταξε νὰ ἐπανέλθῃ ὁ Σίλβεστρος εἰς Ῥώμην καὶ ν' ἀποκατασταθῇ ἐπὶ τῆς παπικῆς ἕδρας.

Ἀλλ' ὁ νέος πάπας εἰδοποιηθεὶς ἐγκαίρως, συνέλαβε τὸν προκάτοχόν του καὶ περιώρισεν αὐτὸν εἰς τὴν νῆσον Πορτίαν, ὅπου τὸν ἀφῆκε ν' ἀποθάνῃ ἐξ ἀσιτίας. Ἡ ἱστορία αὐστηρῶς ἤλεγξε τὴν Θεοδώραν διὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ πάπα Σιλβέστρου· δὲν διενοήθη ὅμως ποσῶς νὰ κατηγορήσῃ τὸν

[1] Πασχάλιον Χρονικόν, σ. 342.

[2] Προκόπιος, *Ἀνέκδοτα* Ι', ΙΑ', ΙΗ', ΙΔ'. Ἴδε καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Alemanni Λιβεράτος, Ι'. Βίκτωρ ὁ ἐκ Τύνητος σ. 955.

Βιγίλιον, ὅστις ἐκάθισεν ἐπὶ δεκαοκτὼ ἔτη εἰς τὴν ἕδραν τοῦ ἁγίου Πέτρου καὶ ὃν ὁ ἀββᾶς Φλερὺ ἀποκαλεῖ εὐσεβέστατον ποντίφικα, διότι σχεδὸν τὸν ἐθανάτωσεν [1].

Ἡ αὐτοκράτειρα Θεοδώρα ἀπεβίωσεν ἐν ἔτει 548 κατὰ μῆνα Ἰούνιον [2] βασιλεύσασα εἴκοσι καὶ ἓν ἔτος. Ἡ μνήμη της ἐδοξάσθη διὰ τῆς ἀνεγέρσεως πολλῶν πόλεων φερωνύμων αὐτῇ, δι' ἀνδριάντων ἱδρυθέντων παρὰ τοῦ λαοῦ, δι' ἐπιγραφῶν τεθεισῶν ἐν τοῖς ναοῖς. Βίκτωρ ὁ ἐκ Τύννητος, ὅστις ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς αὐτὴν ὡς αἱρετικὴν καὶ διώκτριαν τοῦ Πάπα, ἔγραψεν ὅτι ὁ καρκῖνος ἐξ οὗ προσεβλήθη ἦτο θεία τιμωρία [3]. Ἀλλ' ὁ Θεοφάνης λέγει ὅτι ἀπέθανεν εὐσεβῶς [4] Παῦλος δὲ ὁ Σιλεντιάριος τὴν κατατάσσει μεταξὺ τῶν ἁγίων [5].

Ὁ ἔπαινος δὲν εἶνε μόνον ὑπερβολικός, ἀλλὰ καὶ ἄστοχος. Διὰ τὸν Ἰουστινιανὸν δὲν ἀπῃτεῖτο σύζυγος ἁγία καὶ ἐγκαρτεροῦσα, ἀλλὰ γυνὴ ἔχουσα ψυχὴν ἀνδρικήν, μεταδίδουσα εἰς αὐτὸν τὸ σθένος καὶ τὸ θάρρος. Ἡ Θεοδώρα οὐδεμίαν ἐκέκτητο ἀρετὴν ἁγίας· ἐκέκτητο ὅμως πολλὰς ἀρετὰς ἡγεμονικάς. Ἀλλ' αἱ ἀρεταί της αὗται περὶ τὸ κυβερνᾷν δὲν ἦσαν ἀπηλλαγμέναι τῶν ἐλλείψεων καὶ τῶν ἐλαττωμάτων, ἅτινά εἰσι πολλάκις αἱ συνέπειαι αὐτῶν. Ἡ μεγαλοπρέπεια αὐτῆς τὴν ἐξώθησεν εἰς τὴν ἀσωτίαν, ἡ ἐπιτηδειότης της εἰς τὸν δόλον, ἡ φιλαρχία της ὑπῆρξε τυραννικὴ καὶ ἡ φιλοδοξία της ἀψήφιστος καὶ ἀνηλεής. Εἴθε ἡ τύχη νὰ φυλάττῃ τοὺς λαοὺς ἀπὸ τῆς Θεοδώρας,ἀλλ' εἴθε ἐνίοτε νὰ τὴν δίδῃ εἰς τὰ Κράτη! Τὴν ἡμέραν τῆς στάσεως τοῦ Νίκα μία γυνὴ ἁγία θὰ ἔφευγε μετὰ τοῦ συζύγου της, ἐκπτώτου τοῦ θρόνου. Ἀλλ' ἡ Θεοδώρα κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ὑπέμνησεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα, εἰς τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς στρατηγοὺς τὸ πρῶτον ἐκ τῶν καθηκόντων τοῦ κράτους, τὴν κατὰ τῆς στάσεως ἀντίστασιν.

[1] Ἐκκλ. Ἱστορ. Ζ'. σ. 457.
[2] Προκόπιος, *Περὶ Περσ. πολ.* Β'. 30. Θεοφάνης σ. 191.
[3] Βίκτωρ ἐκ Τύννητος, ἐκδ. Migne σ. 958.
[4] Χρονογραφία, σ 191.
[5] *Ἁγίας Σοφίας Ἔκφρασις*, δημ. ὑπὸ Du Cange σ. 58—64.

ΙΩΑΝΝΗΣ ΣΑΚΚΕΛΙΩΝ

Ἀπώλειαν ἀνεπανόρθωτον ἔπαθεν ὁ «Παρνασσὸς» στερηθεὶς πολυτίμου συντάκτου καὶ μέλους τῆς ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως αὐτοῦ ἐπιτροπείας, τοῦ Ἰωάννου Σακκελίωνος. Ὁ μακαρίτης Σακκελίων δύναται νὰ προβληθῇ εἰς τοὺς νεωτέρους ὡς ἀπαράμιλλον παράδειγμα φιλοπονίας καὶ πιστῆς τοῦ καθήκοντος πληρώσεως, διότι καὶ ὑποτρέμων ἐκ τῶν γηρατείων ἐξηκολούθει ἐργαζόμενος καὶ ἐπαρκῶν οὐ μόνον εἰς τὴν ἐπίπονον ἐργασίαν τῆς ἐπιμελητείας τῶν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν σύνταξιν ἐμβριθῶν διατριβῶν καταχωριζομένων ἐν περιοδικοῖς ἡμεδαποῖς καὶ ξένοις. Ἦσαν δὲ αἱ διατριβαὶ αὐτοῦ περιζήτητοι μάλιστα ὑπὸ τῶν σοφῶν τῆς Ἑσπερίας, ὧν πολλοὶ ἐτίμων αὐτὸν καὶ διὰ τῆς φιλίας των πλειστάκις παρ' αὐτοῦ ζητοῦντες ποικίλας πληροφορίας. Ἀλλὰ δυστυχῶς πᾶσαι αὗται αἱ τιμαὶ δὲν συντελοῦσι καὶ εἰς τὸ ἀνέτως ὅπως δήποτε ζῆν, διότι «καὶ ἐπ' ἄρτῳ» ζήσεται ἄνθρωπος, ὅταν μάλιστα περιστοιχίζεται ὑπὸ οἰκογενείας πολυμελοῦς, ἧς αὐτὸς καὶ μόνος εἶνε τὸ μόνον ἀσθενὲς φεῦ! στήριγμα καὶ ἡ ἀνεπαρκὴς προστασία! Ἐλπίζομεν δὲ ὅτι θὰ ληφθῇ πάντως πρόνοια περὶ τῆς ὅλως ἀπροστατεύτου οἰκογενείας τοῦ Σακκελίωνος, καὶ ὅτι τὰ σωματεῖα ὧν μέλος διετέλει ὁ μακαρίτης δὲν θὰ ὑστερήσωσιν.

Τὰ ὀλίγα ταῦτα γράφομεν ἁπλῶς μόνον ἵνα ἐκφράσωμεν τὴν βαθυτάτην ἡμῶν λύπην ἐπὶ τῇ στερήσει πολυτίμου συναδέλφου, οὗ τὸ ὄνομα κοσμεῖ καὶ τὸ τελευταῖον ἔτι τεῦχος τοῦ ἀνὰ χεῖρας τόμου τοῦ «Παρνασσοῦ»· διότι περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ μακαρίτου Σακκελίωνος ὀφείλει νὰ γίνῃ λόγος μακρὸς καὶ μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ.

Π. Ι. Φ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΤΟΥ ΙΓ' ΤΟΜΟΥ ΤΟΥ «ΠΑΡΝΑΣΣΟΥ»

ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΑ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Ἐν τῇ περὶ Ἀμλέτου μελέτῃ, σελ. 503, στίχ. 24—25, παρεισέφρησε τὸ ἑξῆς λάθος : ἀντὶ ζητήματος γρ. *συστήματος*.